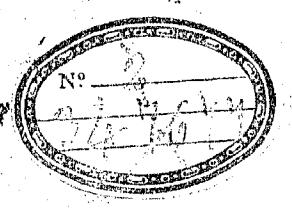
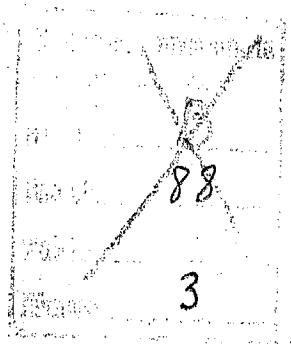

2-34-7677

3. a. B. 15.

BIBLIOTECA HOSPITAL REAL
GRANADA
B
6
121

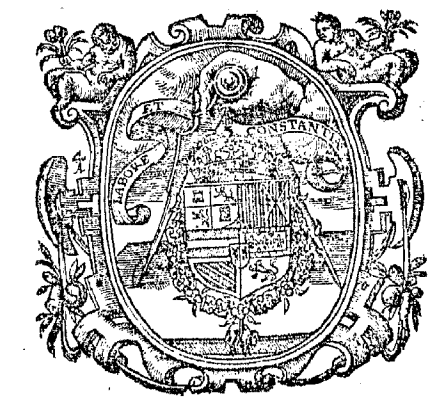
2 400 40 *Griffiths* MADE IN U.S.A.

Dele Colegio de la Compañia de Jesus de Granada R. 14626

Be

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPALENSIS COMMENTARIA IN DVODECIM PROPHETAS.

*Por comission y tenor de los Placidos
de S. M. conueni este libro conforme
al expurgatorio del Año de 1613
en 25. de mayo de 1613.*

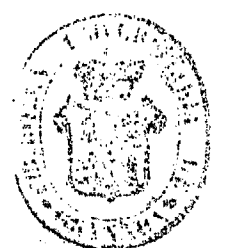
*+ Augustin de Quind
Por comission de los S. y universidade
Corregiese libro conforme al expur-
gatorio del año 1613. en granada
4. de mayo del mismo año
W. de medrano.*

*Notamen y expurgar conforme
al expurgatorio del año de 1640.
No aña de nada el expur-
gatorio del año de 1770*
ANTVVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini,
Regii prototypographi,
M. D. LXXI.

Cum Privilegio Regiæ cath. Maiestatis.

Huius libri pretium Regij consilij æstimatione prescriptum, sunt LXXII. suffere.

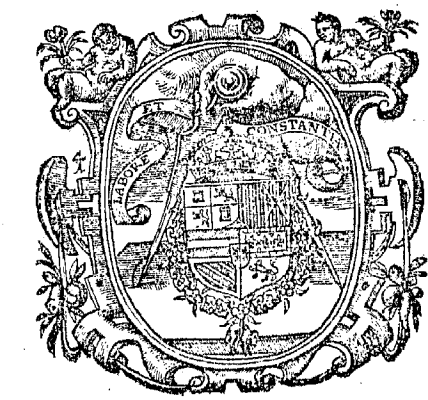

De Collegio de la Compa de Jesus de Granada R. 14626

Be

**BENEDICTI
ARIÆ MONTANI
HISPALENSIS
COMMENTARIA
IN DVODECIM
PROPHETAS.**

*Por comission y tenor de los Placidos
de S. M. conueni este libro conforme
al expusarrio del Año de 1613
en 25. de mayo de 1613.*

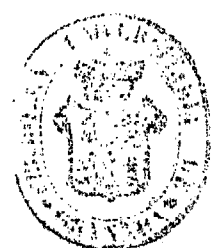
*+ Augustin de Quind
Por comission de los S. y Universidades
Corregiese libro conforme al expusar
y tenor del año 1613. en granada
4. de mayo del mismo año
Al. de medrano.*

*Notamen y expusar conforme
al expusar del año de 1640.
No aña de nada el expusarrio
del año de 1712*
**ANTVVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini,
Regii prototypographi,
M. D. LXXI.**

Cum Privilegio Regia cath. Maiestatis.

Huius libri pretium Regij consilij aestimatione prescriptum, sunt LXXII. suffere.

AD SANCTISSIMAM MATREM
ECCLESIAM CATHOLICAM, ILLIUSQUE
PONTIFICEM SVMMVM, ATQVE LEGITIMOS MINI-
stros omnes, Benedicti Ariæ Montani Hispalensis
Epistola dedicatoria.

PRIMOS accepta, à te, disciplina, ac per quadra-
ginta & amplius annos, cum parentum & magi-
strorum cura meorum, tum assidua opera & diu-
turna sacrarum librorum lectione & meditatione ex-
cultâ, fructus tibi, Mater sanctissima, nunc edo, satis
quidem expectato maturos tempore; quos si nō pro-
ferentis ingenij natura & ope prestantes; at ipsa sinceri animi & studij
propensione mei, argumentiq; dignitate tibi non ingratos fore spero.

Etenim cum ab ineunte aetate, ex parentum ac propinquorum voto,
& propenso animi mei motu in literarum studia incubuerim, & eas ar-
tes, quibus liberales doctrina atq; ingenia continentur, sub optimis ac do-
ctissimis praeceptoribus didicerim, Theologica doctrina studio iam tunc
à primis annis flagrare coepi, quod illa mihi, vel nomine ipso audito,
adeo placeret, ut praeter ceteras omnes disciplinas, quibus animi imbui
informariq; possunt, Christiano ac pio homine iudicaretur dignissima.
nam cum à Christianis parentibus, ad instituendam vitam in ipsa prima
pueritia imbutus, inter prima domestica eruditionis initia duplici me
parte constare cognovissem, corpore mortali, ad mortalium parentum
naturam efficto, & animo immortalis, ad immortalis Dei exemplar ex-
presso atque indito; quaeque mortalia essent, omnia incerta, caduca, mobi-
lia; quae vero immortalia, eadem optima, aeterna, beata, praestantissimaq;
natura definitionem sortita cognoscerem, eorum quae digniora & solidio-
ra, praestantioraq; essent, rationem imprimis habendam duxi: cetera
vero eatenus obeunda, tractanda, & tenenda, quoad dignioribus inser-
uire & ministrare posse viderentur. Nullam igitur exercenda vita
partem potior em sum arbitratus, quam eam, qua animi excolerentur
humani, hoc est, scientiarum & sapientia studia: inter quae ea maxime
excellere intelligebam, quibus animus, ea praecipue parte, inuatur, qua ad
principem auctoremq; suum refertur. Atque in eiusmodi incundo ac te-
nendo instituto, felici me condicione in Christiano populo natum esse, agnos-
cebam; cui totius praecipuae disciplina praecepta & instituta nō ex humani
& observationibus, sed ex diuini verbi certissimis & locupletissimis the-
sauris

Summa Privilegiorum.

REGIAE Catholicae Matris. Privilegijs cautum est, ne quis cuiuscunque status
aut condicionis, Benedicti Ariæ Montani Hispalensis Commentaria in duodecim
Prophetas, citra Christophori Plantini voluntatem, intra sex annos imprimat, ali-
cubiue impressa in eius ditionis fines importet, aut quouis modo distrahat. Qui
secus faxit, confiscationis librorum, & poena; vt latius in Regio diplomate expref-
sum est; multabitur. Dat. Bruxellis in Consilio priuato 30. Ianuarij.

In Consilio verò Brabantiae, 15. Februarij, M. D. LXXIX.

Subsignat.

De Langhe.

Censura Doctoris Seb. Baer, ex collegio censorum Antuerpiae Ca-
tholicae Matris. auctoritate, & Episcopi delectu institutorum.

COMMENTARIA clariss. & doctiss. viri Benedicti Ariæ Montani in omnes Pro-
phetas minores non solum commendanda sunt, quia pietatem & verum prophetae sensum refe-
runt, verum etiam quod ad haereticorum dogmata extirpanda, & ad pietatem promovendam
omnibus concionatoribus plurimum conferant. quod attestor

Sebastianus Baer Delphinus insignis colleg. Ecclesiae S.
Mariae Antuerp. Plebanus, & Canonicus.

*sauris apud amantissimam & benignissimam Matrem Ecclesiam, ad
 usum communicationemq; depositis essent petenda: Audiebam enim sa-
 pientia olim professores, qui gravissimo cognomēto philosophi vocati sunt,
 illud impensē summa cura ac diligentia, magno assiduōq; labore egisse, ut
 illam consequerentur doctrinae formam, quae humanos animos proximē
 attingeret, id est, ut certam diuinarum humanarumq; rerum notionē
 haberent: ad eamq; quarendam, duo sibi proposuisse tractanda genera;
 quorum alterum in ijs versaretur cognoscendis rebus, quae inferiorem
 mundi naturam spectarent (quam illi Physicam partem vocabant) al-
 terum in ijs, quae ad praestantem naturam dignitatem amplitudinēq; re-
 ferrentur (quae ab ipsis τὰ μετὰ φύσιν dicebantur. Atque in utroq; tra-
 ctando genere, illos, utpote humani sensus acie; sed quasi per caliginē mul-
 tam perstricta uterentur; aut frequenter & nimium aberrasse, aut ve-
 hementer hallucinatos procul à veri statuendi sine substituisse, longissimeq;
 ab ijs fuisse superatos; quorū mentibus veri inveniendi vias indaganti-
 bus, certa & sancta religio; diuini verbi & ecclesiasticae interpretationis
 lumen praetulisset. quam ob rem, ubi primum Romana lingua notitia
 usūq; imbutus essem, (qui mihi primus ad sapientiam aditus fuit) alacri
 animo & contento studio, humanarum disciplinarū castra, nobilissimos
 duces secutus miles nō in exercitatus frequentavi; in qua militia, me etsi
 non strenuissimē, non tamen ceterorū aetatis meae ignauissimē gessi, tam-
 diūq; versatus sum, quoad per disciplinae consuetudinē & usum, ac per
 aetatis peritiam magistrorūmq; meorum iudicium & cōsiliū, in opta-
 tissimū sacrae Theologiae Gymnasium deductus sum, in quo per quinque
 iam & viginti versatus annos, quantum ipse perpetua excitatione
 profecerim, (cum ea ex re, nec plausum nec lucrum quaesierim) an alijs
 notum per spectatumue sit, nec affirmare possum, nec indicare ipse curo:
 Quantum vero gratulatus ipse fuerim mihi, cui ex Dei beneficio hunc
 vitae ordinem adipisci contigerit, nulla, quamuis longissima & disertis-
 sima, oratione explicare queo: Etenim cum per scholasticas exercitatio-
 nes primum deductus (quae ad verbum Dei purē & doctē tractandum
 viam muniunt inoffensam) ad diuinarum librorū sacraria sum admis-
 sus, atque in ipsis foribus, Deo mihi propitio, antiquarum linguarum sub-
 sidio, & quadam velut luce adiutus fui, visus mihi sum in illū suavis-
 simum & amoenissimum paradisum deduci, ex quo fons egreditur, qui
 in quatuor diuisus capita terrā omnē percurrit, atq; eas, quas perlabitur
 regiones, auro optimo, gemmis margaritisq; ditat praestantissimis: Visus
 etiā mihi sum in editissimo positus monte, aeterna gloria Christi & regni
 Dei,*

*Dei, non quidem formam, amplitudinē & maiestatem ipsam, quā mor-
 talis homo Adami filius adhuc, spectare potest nemo, sed speciem tamen
 quoddam intueri. cuius admiranda pulchritudine adeo captus fui, ut in
 eo uno loco tabernaculū vitae meae collocare decreuerim, inq; his sedibus
 quiete, otio, & perpetua meditatione morum, animiq; mei excolēdi fa-
 cultatē & commoditatē, ut mihi ex diuina benignitate habere possem,
 optauerim. Atque equidē per id tempus mihi tantū meoq; animo pro-
 ficere ac sapere cogitabū, ac per omnē prorsus vitam discipulū agere con-
 stituebam; ob eamq; rem, ex hominum frequentia remotus, in solitudines
 discesseram, ubi sacrorum lectioni librorum assiduā & perpetuam ope-
 ram darem; dumq; illic lateo, quantā nunquam vel labore & studio
 consequi, vel ingenij viribus aequare possem, singulari dei beneficio ac
 dono accepi: id quod ipse nō raro, tum infrequenti pietissimorum viro-
 rum colloquio, tum communi sermone testatus ac professus sum. Cum
 vero postea, & propria mente, & multorū optimorum & sapientissi-
 morum virorum sententia atque auctoritate inductus, intelligerem
 non mei tantum causa natum, aut aliqua bonarum artium, ne dum sacra
 eruditionis facultate auctum fuisse me, sed quae gratis acceperim, pietatis
 iure ac lege, cum fratribus meis comunicanda accepisse, iisdemq; debere:
 tametsi doctoris, quod non mererer, nomen & munus recusare optarē,
 ingrati tamen ac desidis christiani & officii, vel pietatem potius negli-
 gentis notā, quam summi & maximi viri inuendā mihi minabatur,
 turpiorem duxi & insigniorem, quam ut contēnere, aut ferre, aut in-
 iustam dissimulare possem, praesertim cum à multis, de reddenda Deo,
 talenti mihi crediti, ratione, seuerissimē admonerer. Qua de re utpote
 maxima, cogitanti mihi illud tandem consiliū probatum fuit, ut vel
 ignorantiae, temeritatis, ruditatis, inscitiae, vel inculta orationis, vel
 quodcumq; huiusmodi, quod aduersus personā, ingeniumve meū reperiri,
 à doctioribus & seuerioribus posset, nomen subirem potius, quam deserti
 erga fratres officij, & impediti, aut subducti cōmodi (si quod exspectari
 ex labore meo posset) apud pietiores accusarer. Cum diu igitur mecum
 deliberassem, quam potissimum sacrorum librorum deligerem partē, in
 qua primū opera mea pensum conficere, duodecim prophetarum explica-
 tionem oportunissimā existimauim, quod ea iustum opus implere posset, &
 praeter cetera diuinae lectionis volumina visa esset varos Graecae &
 Latine expositores habere; atque eos, qui extarent, liberius illud inter-
 pretandi genus, quod allegoricum vocant, plerunq; fuisse sequutos: quod
 quietis quidem Ecclesia temporibus iucundum cum primis ac suauē est;*

turbata autem religionis tranquillitate, & dissidijs ac sectis in Christianum populum inductis, non perinde ad explicandam confirmandamque veritatem expetitur, atque illa alia simplicior seuerioribusque astricta legibus, quae vulgato verbo literalis dicitur. quam vero in diuino explicando verbo ratione tenuerim, tibi sanctissima mater, quam breuissimè possim, reddere & exponere operae pretium duxi.

Cum ante annos decem coaecto postremum Tridenti Concilio frequenti Patrum omnium, Cardinalium, Patriarcharum, Archiepiscoporum, Episcoporum, Archimandritarum & Doctorum, ceterorumque omnium (quos tuos legitimos ministros agnoscimus & veneramur) Senatu de propositis argumentis sententiam ipse doctorum omnium minimus atque indignissimus, dicere quoque iuberer (quo die primum in illo celeberrimo concilio auditus sum) omnem argumentationis orationisque meae materiam, ex ipsis sacrorum librorum promptuarijs, atque ex manifesta diuini verbi veritate me expositurum esse, professus fui: non equidem, quod aliorum vel institutum, vel rationem improbarem, qui de re proposita sanctorum doctorum, aliorumque optimorum auctorum recitatis sententijs diligenter ac docte differerent; sed quod id disputandi genus illius loci ac temporis comoditati minus videretur opportunum, minusque cum antiquis exemplis conueniens, atque eorum dissidiarum, quae nostro seculo facta sunt, auctori- bus & sectatoribus (quorum praecipue informandorum & reuocandorum causa Concilium celebraretur) omnino esset repudiatum: cum illi religionis causam à se stare, affirmare & contendere, ob eam rem, auderent, quod à nostris non tam diuini verbi auctoritate, quam doctorum & interpretum placitis & sententijs peti sese atque oppugnari causarentur: cum tamen illi sibi visi essent firmissimum praesidium in diuinis libris constituisse, de quo sese nunquam deiectum iri, sectatoribus suis, quos miserrimè deceperunt, magna ignoratione, vel stulta potius arrogantia iactare solent. Eiusmodi itaque opinionem & arrogatam sibi diuini verbi facultatem & gloriam, ut vanam omnino & mendacem ostenderem, simulque ut loci illius, & grauiissimarum, de quibus agebatur, rerum dignitati inservirem, demandatum mihi argumentum, aduersus sectariorum, & à disciplina tua descipientium hominum sententiam, quanquam doctorum auctoritatem plurimum valuisse & valere oportere confirmarem, in eiusmodi tamen causa cum eiusmodi aduersarijs, omnis auctoritatibus, ipsa re, & diuinorum librorum lectione, veritatem exquirere sum aggressus: quid autem & quam feliciter in eo genere, non quidem proprii ingenij, sed diuini beneficij ope, tuoque Mater voto egerim, satis aperte

indicare

indicare potuit illa summo omnium nationum & virorum consensu, Deo significata gratulatio, illaque plausus, quo perorata iam sententia, exceptus fui; non qui vel tantillum laudis mihi ingenioque meo tribui aut sentirem, aut paterer, sed qui manifestum & inoffensum Dei verbum omni ex parte sibi consentiens & constans, atque ab omni sectarum & errorum confirmatione longè alienum cum ostendissem, agnosci, probari, & summa laetitia publicè laudari gauderem. Videbam enim ministros illos tuos, quorum sanctissimo officio, sacrorum librorum cura, interpretatio, propugnatio, & dignitas per Deum patrem, per Christum filium, per sanctum Spiritum, perque te Christi sponsam commissis est, thesaurum sanctissimum & pretiosissimum ipsisque charissimum, & obseruatione omni dignissimum, sacram inquam scripturam, veritatis aduersariorum audacia, inscitia & temeritate usurpatum, contaminatum, direptum & pene conculcatum, à me atque ab alijs sanctorum partium catholicis famulis, reuerentia summa, fide integra, & magna cum attendentium utilitate obseruari, tractari, & coli, eiusque verum ac legitimum usum ab istorum arrogantia vindicatum, nobis nostrisque asseri & confirmari. Optimorum igitur patrum ex illo concilio, atque sacrarum rerum cognitione praestantium, aliorumque doctissimorum & piatissimorum virorum, quos magnos ego auctores habeo, consilij & auctoritate inductus ac persuasus, hoc differendi & interpretandi genus, iam olim & perpetuo, in Christiana schola probatissimum, non in disputationibus & actionibus modo, sed in sacris etiam explicandis libris, obseruare & persequi constitui, ut praecipuam & copiosiore, ad id minus conficiendum, suppellectilem ex diuini verbi inexhausta & ad omne argumentum opportunissima lectione pararem, & ijs, qui ex varia apud patres & doctos auctores collecta materia nostra religionis atque doctrina tabernaculum communiunt, & sartum tectumque curant, usum aliquem non ingratum nec incommodum offerrem, & ijs etiam quibus nostro seculo nullum, praeter diuinum verbum, sanctum & efficax esse putatur, tergiversationem impedirem, ac diuinorum etiam scriptorum veritatem, non ab illis, sed à nobis stare, demonstrarem. Cum igitur utriusque parti & nostrae & eorum, qui à nobis discesserunt, satisfacere studerem, ut nostrorum causam, re ipsa, ratione, oratione, atque studio meliorem ego etiam, omnium minimus, pro mea parte excolerem & defenderem, & aliorum saluti quam ardentissime cupio, Christiano animo & officio, consulerem, illud semel praedictum perpetuo, omnibus exceptum volui, me in nostrarum explanationum statuenda fide, eam auctoritatem praecipue appellare,

EPISTOLA DEDICAT.

lure, quæ cunctis maxima & summa iure optimo habetur, hoc est, sacrorum librorum manifestum, apertum & irrefragabile testimonium. Si quas præterea copias ex varijs caterorum auctorum classibus nõ importunè, pro temporum argumentorumq; ratione atq; usu, produxerimus, eas, ijs fidei auctoritatibusq; partibus, quas profiteantur, valere & constare, & suum singulis dignitatis gradum ascribi tribuiq; oportere, sicut iam pridem à te, sanctissima atq; integerrima veritatis assertrice, illustrissimis præceptis, legibus & institutis est definitum.

Accipe igitur mater sanctissima minimi ingenio atq; eruditionis, facultate ac dignitate, inter omnes non doctores modo, sed discipulos etiam, qui apud te sunt; at verò pietate & studio in te, eorum, quos hoc seculo alis, non postremi filij, munus primum: quod ex tua doctrina, cura & communicatione, ad fratrum meorum utilitatem acceptum tibi refero. Cuius in primis integrum ac sincerum iudicium, cunctis studijs, actionibus, scriptis, orationibusq; meis exspecto, ac subire cupio, & exspectandum subeundumq; mihi summa reuerentia perpetuò profiteor, nihil unquam, neque notati per te mihi erroris defensurus, neq; adhibita correctionis, ut pius & obsequentem filium decet, recusaturus. Quòd si labor studiumq; meum tibi uni, ob diuinam, qua gubernaris & abundas, virtutē & sapientiam, notissimo isto & admirando omnibus erga tuos amore & materno affectu probetur: quidquid reliquum vitæ mihi fuerit, id omne, in sacris libris, in tuam filiorumq; tuorum gratiam, & pro ea, qua mihi ex diuino beneficio contigerit, ingenij & eruditionis facultate, explicandis consecro: Tibi autem mater sanctissima prosperum & perpetuū diuinæ gratiæ, pacis & tranquillitatis usum, omnibus etiam filijs tuis magnū erga sacras disciplinas amorem, ardentissimum studium, pietissimamq; erga te obedientiam cupio atq; opto. Antuerpiæ Brabantinorum, Luca Evangelistæ solenni die. Cl. Io. Lxx.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI
IN HOSSEÆ VATICINIA
COMMENTARIUM.

PREFATIO DE PROPHETICA
LEGATIONE.

VAN QUAM scelerati illius & callidissimi hostis, atque omnium malorum primi auctoris artes, conatus, & consilia omnia in ea re consumantur, vt omnes ad felicitatem aditus hominibus præcludantur: idq; ille vt efficiat, densissimas humanis mentibus tenebras afferre quotidie & cogitet, & molitur, atque illud omnino curet, ne vlla cælestis illius luminis portio nobis eluceat, qua verum à falso, ab honesto turpe, discernere valeamus: quam quidem rem propter humanæ dignitatis inuidiam, & conceptam semel diuini honoris æmulationē, is semper agitat. Tamen illa, quæ maximo semper hominum amore diuina abundauit benignitas, hæc & huiusmodi pericula propulsare nunquam cessat. nam quicquid consilij, quicquid operæ, aduersarius noster in turbandis humanis rebus ponit, totum sapientissimè diuina prouidentia eludit.

IGITUR cùm certa quædã ad felicitatem via sit, eaque duabus partibus contineatur; fide in Deum; & mandatorū, voluntatisq; eius obseruatione: vtrâq; partē in humanis mentibus perturbare pertinacissimè diabolus studet ac molitur. Atque fidei quidem purissimæ rationes omnes hoc vno negotio iugulari posse putat, si contrarias, aut absurdas, aut saltem non veras, de Deo, deq; diuina natura opiniones inferat: quibus aut humana opera à Deo omnino negligi, aut Deum humanis moribus libèter accommodari, aut externo potius, quàm interno delectari cultu, aut alia quauis ratione diuinam naturā pro libitu nostro & varijs gentiū cogitationibus vel distrahi vel definiri posse putetur: ita vt neq; simplex omnino, neq; adeo pura credatur esse; neque quicquam ex diuina dignitate per deorum multitudinem detrahi. His atque huius aliorumq; etiam generum, quamplurimis opinionibus humanas mentes callidissimus ille serpens imbuere studet, vt in ipso statim religionis limine impingatur, & prima errorum elementa concepta falsam omnino totius vitæ viā terere atq; absoluerè cogant. Alteram vero pietatis partem

partem non minore diligentia, atque artibus non dissimilibus cor-
 rumpere hostis non cessat, cum hominū mores quā perditissimos
 esse curet, atque non rarò huius voti compos, magno hominum
 malo fiat. Nam cum humanus appetitus ad voluptatem & ambi-
 tionem, atque ad huiusmodi vitia iam inde ab adolescentia 5
 sua proclivis sit, eaque res hostem ipsum primum peruersitatis
 auctorem minimè lateat, neque eum decipiendorum hominum
 rationes fugiant, qui præstantissima olim capita hominumque
 omnium parentem vna cum vxore facile in deceptionē erroremq.
 induxerit, indefessa opera, assiduoque studio, virtutis egentissimos, 10
 vitiis vehementer præditos homines reddere contendit: quod si
 præstare potest, vt vtroque animus morbo laboret, fidei defectu &
 morum corruptela, (id verò in primis sequitur & efficere studet) sin-
 minus, tamē, vt vel altero afficiatur morbo saltē, vel vt non omnino
 neutro, enixe conatur. Nouit enim vtroq. morbo liberos esse oportere 15
 eos, qui ad æternam felicitatem viā affectant: contraq. in æter-
 nam miseriam vtriusuis ægritudinis languore corruui. Atq. harū, quas
 cōmemorauimus, rerum exēpla quā plurima, vel vna Israëlitarū gens
 diuinos legentibus libros, facile suppeditabit: cum homines illos,
 qui apertiore diuinæ naturæ cognitione gaudebant, qui diuinorum 20
 cōsiliorum ipsius numinis beneficio præter cæteros mortales cōscii
 fuerant, qui Dei in se studium, benignitatē, prouidentiam, tam assidue
 fuerant experti, qui maximum de hominum ruina reparanda respō-
 sum acceperant, qui in cæterarū gētium lucē, & doctrinā constituti
 fuerant ab eo, qui annunciat verbū suum Iacob, iustitias & iudicia 25
 sua Israël: non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manife-
 stauit eis. Tamen hos à sincera fidei ratione, & à recta morum via
 deductos, non rarò transuersos egit Sathanas. Quam quidē ob rem
 gentem & regionem illam, cuius initia augusta, atque felicissima
 fuisse cōstat, nō paucis calamitatibus diuinæ iustitiæ sententiā affectā 30
 fuisse legimus. Verū enim uero quod diuina misericordia omnem
 Sathanæ malitiā incōparabili superet interuallo, hos antiqui hostis
 conatus, atq. huiusmodi consilia vires suas integras habere, Deus nō
 est passus. Nam cum maximè illius gentis perdendæ studio, & cupi-
 ditate cōmunis hostis arderet, tunc maximè eorum tēporibus vitæ 35
 incolumitati, & rationibus omnibus Deus consulebat. In iis autem
 rebus & commoditatibus, quas ad hostis frangenda consilia diuina
 comparauit prouidentia, frequens illa oraculorum per diuinos
 vates fusio cum primis censetur. Nam iis viris ad cōmunem hominū
 vtilitatem sapientissimè Deus est vsus, per quos viros, vel Heroas 40
 potius,

potius, diuinæ naturæ ratio, arcana atque consilia, quantū fas esset,
 populo aperta sunt: & quæ communis hostis artes, quæ fallaciæ, qui
 conatus, quibusque rebus hæc vitari, & eludi possent, est patefactū.
 Per hos eisdem humana mens ad veritatem, atque homines ipsi ad
 5 morum & vitæ correctionē sunt reuocati. Hi præterita cōmēmo-
 rabant, præsentium temporum res, status, eorumque rationes veras
 docebant, & futura, siue fausta, siue infesta forent, à se præuisa cane-
 bant: ne eo morbo humana mens laboraret, qui maxima pericula
 laborantibus procreare solet: videlicet rerum inscitia, & veritatis
 10 ignoratione. Hi demū fuere, qui de diuina erga totius orbis salutem
 voluntate prolixè polliciti sunt, & maximi illius Dei beneficii spem
 in hominum piorū mentibus aluere. Hos tantæ dignitatis, atque
 auctoritatis Deus esse voluit, vt nulli homini fidem haberi iusserit,
 qui diuersam, aut alienam operum, & vitæ, negociorumq. rationē
 15 ab horū responsis atq. sententiis, ederet: ita, vt quicumq. se Messiam
 prophetā & orbis restitutorem professus esset, nec tamen cum ho-
 rum vatum definitionibus ad amissim quadraret, is, vt vanus ac
 mendax omnino exploderetur. Sed quia nos in cōmentando breui-
 tatem sequi cogitamus, longā de vatum & vaticiniorum rationibus
 20 disputationē cōsulto prætermittimus, cōmodius id & prolixius illā,
 cum Deus annuerit, facturi. Inter eos vates, qui oracula atque
 responsa, & sententias suas, literarum monumentis commēdarunt,
 duodecim fuere, qui vulgato veteriq. vocabulo Minores dicuntur:
 non quod sententiarum auctoritate, rerum aut elocutionis ratione,
 25 cæteris postponantur, sed quod horum singuli scripturæ modo, &
 breuitate, impares sint iis, qui maiores vocantur; quorum quæ extāt
 scripta iustum volumē implēt. Hæc igitur vna res Minorum nomē
 non auctoribus, sed libellis indidit, atque eadem res in causa fuit, vt
 in vnū codicem omnes simul conferrentur, ne quid ex illis propter
 30 chartarū periret breuitatem. In his autē duodecim, primū lectionis
 ordine locum, antiqui sacrorum librorum concinnatores Hossæ
 vatis propterea esse voluerunt: quod ille inter primos vates, quorum
 scripta extant, fuerit vaticinatus. Namq. certum quoddam vatici-
 nandi genus à Samuele, vsq. ad posterioris tēpli secula frequentatū
 35 fuisse legimus; cuius generis professores, videntes sunt appellati, du-
 plici ad rem accommodato verbo Hhaza & Raa; quorum alterum
 videre, alterum verò intueri siue contēplari, possis interpretari. Nam
 quibus in populi vtilitatem à numine donatum erat, vt præte-
 rita ac futura prospicerent, & publicarum ac priuatarum rerum
 40 rationibus prouiderent, ij vno agnomine videntes nominati sunt,
 A 2 eorumq.

eorumq. munus videndi verbo fuerat explicatū. Contigit autē non raro huius generis viris, vt oblatas rerum imagines, siue präteritarū siue præsentiū, siue futurarum, certis quibusdam modis & rationibus ad id à numine aptati, atque comparati, contemplarentur, & velut in theatro quodā constituti spectarent, siue per symbola quædam, siue per ipsarum rerum simulachra, ac si res ipsæ ad spectandū obiectæ fuissent. Atque id videndi & vaticinandi genus, scriptura intuitionem vel contemplationē nominat; quam nostra versio frequētissimè visionē interpretatur. Cuius generis illa sunt: Visio Esaię filij Amos. & apud Ezechielem: & quærēt, inquit, visionem à propheta: & multis alijs in locis, ex quibus visionis nomen certæ cuiusdam significationis esse intelligatur, quæ potius ad internā contemplationem, & ad rerum atque negociorum obseruationē, quam ad videndi sensum pertinere videtur. Nam hoc verbo diuinus vates vsus est, cum caneret, Latabitur iustus cum viderit vindictam: hoc est, cum obseruauerit malorum ultorem esse Deum. At verò ex ijs vatibus, qui à Samuele & deinceps (vt D. Petrus inquit) fuerunt, quidam historia, quidam etiam proprijs scriptis, atque editis libris, memoriā suam ad nostra vsque tempora propagarunt: neque enim Eliæ, neque eius discipuli, atq. sectatoris Elizæi, vllū apud nos extat scriptum, sed neque Iesu Christi & Apostolorum tēporibus extitisse accepimus. Quorum verò scripta nunc in manibus omnium sunt, eadem & nostræ ecclesiæ recentis etiam ætate vulgata atq. nota fuerunt. Igitur in ijs qui vaticiniorum suorum scriptores primi fuere, Hosseas & Amos, Michæas atque Esaias, omniū primi commemorantur. Namq. eodem seculo quatuor illos fuisse ipsis voluminū initiis declaratur; qui sub Ozia, Ioatham & Achaz regibus Iudæ suo munere functi fuisse dicuntur. Verū enim uero quod inter primos prophetas Hosseā collocauimus, nō eo dictū accipi debet, quod hos omniū primos scripsisse affirmemus, sed quod eorū, quorum ad nos scripta permanarint, & qui simul munere functi suo sunt, Hosseas, Ioël, atque Amos cum Esaiā, eodem seculo primi fuerunt. Hos verò Obadias & Michæas, quorum scripta extant, præcessisse dicuntur. Nam temporibus Achab Obadias floruit; Michæas verò ad decimum regni Iosaphat annum refertur; erat autem annus septimus & vigesimus supra ter millesimum, cum primum Achab rerum est potitus. Ne tamen ordinis & tēporum rationem prætermisisse videamur, quæ plurimum ad prophetarum explanationem conferre solet, nonnulla de his alijsq. rationibus quam breuissime, & quam clarissime dicere fuerit operæ precium.

Esa. 1.
Ezech. 7.

Ps. 57.

COMMV-

COMMVNES PROPHETICORVM LIBRORVM DISPUTATIONES.

ANTE igitur quam ipsum vaticiniorum explanationem aggrediamur, communes quasdam omnibus ferè eorū libris rationes & dubitationes idoneas, de quibus quærat; & dignas, de quibus disseratur, duximus: quod eas ad temporum, nominum, generum, aliarumque rerum oportunarum rationem considerandam, commoditatis plurimum allaturas arbitraremur. quas neque ij, qui ante nos cum summa laude de sacris rebus scripserunt, præmittendas putauerunt: de quibus nos non commentantium, sed disputantium modo agemus, varijs in singula argumenta sententijs in vtramque partem adductis, auctorum autem nominibus celatis, quod nemini detrabere vnquam cogitemus, nostram verò sententiam disserendi magis, quam iudicandi consilio expositam existimari volumus. Primum autem ipse ordo, serięque librorum causam rationēque sui inuestigari postulat: videlicet, quā obrem alij alys præpositi fuerint. Id enim nec temerè, aut casu, nec sine certo consilio accidisse dicendum est, quando neque rerum dignitas, neque religio ipsa id dici permittat, neque cogitari diuine prouidentie patiatur ratio. que cum in minimis rebus magna, certa, constansq. sit, in huiusmodi grauißimis & summis, maxima, constantissimāq. fuisse, dicenda necessario est. Sunt autem qui hunc librorum ordinem vaticinandi tēporibus adscribant, & eum vnicique locum obtineri dicant, quem auctor munere ob-eundo occupauerit. itaque ita primum Hosseam vaticinatum, deinde Ioëlem, atque consequenter alios omnes putant. Hanc verò sententiam, cum alia quædā, tum Abdiā cum primis infirmat, qui communi omnium antiquorum Hebræorum, qui de temporibus memorantur calculo, Achab regis temporibus fuisse existimatur, vt in eius vatis exponendo vaticinio docebimus. Que res hunc vate Hosseæ, Ioëli, Amosque, quibus tamen illius liber postponitur, etate, & agenda legatione antecessisse ostendit. Atq. etiā ex libro ab Hebræis Z Z E D E R G H O L A M, hoc est seculorum series inscripto, & ex disputationibus institutis in tractatum de Pascha, Hosseam, Amosum & Michæam eodem seculo vaticinatos fuisse accepimus, quod ipsorum quoq. diligenter obseruata lectioe indicatur. Quare si ex temporū serie ordinis ratio petenda foret, consequenter hos collocari, neque inter Hosseam & Amosum, Ioëlem, & inter Amosum & Michæam, Abdiā atque Ionam inseri, fuisset consentaneum. His accedit quod Iohel, Nabhum, & Habbakuk, Manasse regis tempestate vaticinandi munere functi, ab iisdem antiquis Hebræis commemorantur. Quamobrem si ex temporibus cuiusque omnium ordo statuendus fuit, definiiri hoc modo debuerat, vt Abdiā primus, secundus Ionas, post hos Hosseas, Amos & Michæas, collocarentur: deinde Ioël, Nabhum & Habbakuk qui fuerunt in diebus Manasse, post quos Sephonias, qui Iosia regnante fuit: postremi verò Haggæus, Zacharias & Malachias, qui post transmigrationem Babylonis fuere vaticinati. Sunt verò qui dicant duodecim prophetas hos sic olim a septuaginta interpretibus dispositos in antiquis Græcorum libris aliquando fuisse, vt ordine Hosseas, Amos, Michæas, Ioël, Abdiā, Ionas, Nabhum, Habbakuk, Sephonias, Haggæus, Zacharias, & Malachias enumerarentur, atq. his quatuor ternionibus eorū seriē fuisse indicatā cōfirment. quod quāuis certū exploratumq. esset: tamen cum eas quæ indicare voluit, tēporū ratione & serie quibusdam non conuenire, ex ijs quæ disseruimus, deprehenditur. Fuere, qui Ioëlem, Nabhum, Ionam, Hosseam & Esaiā ad idem tēpus referrent: neque tamen aut sacrorum librorum, aut antiquorum auctorū auctoritate id statuerent: neque enim ea ratio

סדר עולם
Mifnaioth de
פסח

A 3 in Ioële

in Ioële & Nabbum satis perspicua aut cõstans est: præterea Amosum & Michæam ab his prætermisso miror, quos eorundem regum temporibus cum Esaiâ & Hossea vaticinatos fuisse scriptura indicat. Alia autem tum distribuendorum, tum collocandorum, vatum ratio est, quæ minus dubitationis afferre videbitur, si eo modo res disponantur, quo tempora olim Iudaicarum rerum (quæ præcipua & constantissima ratio est) adnotata sunt. Solent enim Hebræi tres ætates aut rerum facies constituere, ante templum excisum, in ipsis excisionis temporibus, & post dirutum excisumque, ac iam denuo restitutum templum. Atque hoc modo quidam ex vatribus ad primam, alij ad secundam, reliqui ad tertiam (vt ita dicamus) ætatem referuntur. Etenim Esaiam ante excisionem fuisse, ipsis illius annotatis temporibus docemur, qui vidit in diebus Ozie, Ioatham, Achaz & Ezechie regum Iuda, cuius tamen quod plura essent oracula, iustum volumen impleuere, separatimque à duodecim edita sunt, quos ob breuitatem minores dici, atque simul in vno corpore esse antiquis placuit: quorum primus, qui iisdem cum Esaiâ temporibus fuerat, Hosseas collocatus est: proximum verò locum Ioël obtinuit, quod Hosseam ætate & obeundo munere contigerit, Amosumque antecesserit. 15

בְּתָרָא Namque Amosus ex vltimis ferè Ioëlis versibus vaticinio suo initium fecit: Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam. Atque hanc causam nonnulli ex Christianis auctoribus fuisse dicunt, quamobrem in Ioëlis libello agendi tempus minus indicatum sit, quoniam idem vtriusque fuerit, quod proximè sequutus Amosus ostenderit: quanquam Ioël vel diutius vixerit, vel vaticinandi munere fuerit diutius persumctus, quippe qui ad Manassei tempora pertinuisse in seculorum serie traditur. Amos autem tertium locum propterea sortitus est, quod in diebus Ozie vaticinatus fuit, qui tamen intra biennium, (vt in illius commentarijs docebimus) munus suum absoluit, cum Ioël vltèrius etiam suum prorogauerit. namque vltimum illius vaticinium. Et erit post hæc, & effundam spiritum meum super omnem carnem, aut Manassis tempore, aut paulò ante editum esse putari potest. Atque ita horum trium vatum series cum temporum ratione aptè conuenire videtur. At verò Abdias, qui hos omnes tres ætate antecesserat, librorum ordine, propterea secutus existimatur, quod ipsos sententijs, oraculis, & dicendi genere instruxisset primus vt dux & antesignanus aliquis cognoscatur. Etenim eadem ferè non solum vaticinia, sed verba etiam in grauissimis argumentis apud Amosum, Ioëlem, & Hosseam, atque apud Abdiam obseruantur. Namque Ioël in libri sui fine Idumæorum vastationem, & Israelis restitutionem prædixit: Aegyptus in desolationem erit, & Idumæa in desertum perditionis, pro eo quod inique egerint in filios Iuda, & effuderint sanguinem innocentem in terra sua, & Iudæa in æternum habitabitur, & Ierusalem in generatione & generationem; & mundabo sanguinem eorum quem non mundaueram, & Dominus commorabitur in Sion. Amos etiam eadem ferè sententia librum suum absoluit: Vt possideant reliquias Idumæe & omnes nationes: eò quod inuocatum sit nomen meum super eos, dicit Dominus faciens hæc, &c. His autem duobus, quibus tamen tempore prior fuerat, quod de Idumæo excidio, atque de Israelitarum salute vaticinando antecesserit, proximus librorum ordine accessit, vt illud eorum qui distribuerint consilium fuisse videatur, ostendere nimirum Abdiam fuisse primum qui de illis rebus dixisset: cuius vaticinium alij etiam confirmauerint. Cumque in librorum serie Esaias propter operis magnitudinem atque temporis rationem ante Ieremiam, Ezechielem & Danielem collocatus fuerit, eodem modo Hosseam, vt longiori libro cæteris præeuntem, & tempore Esaiæ æqualem, primum inter duodecim esse, consentaneum visum fuit. Abdiam verò quoniam propter eam rem, atque etiam quod non Israëlita, sed Idumæus genere fuisset, cum pri-

In lib. cuiti- tuus.

Hosseas, Ioel.

Amos.

Abdias.

Ioel. 3.

Amos 9.

Abdias.

cum primus locus non concederetur, is tamen iure tributus est, quem argumenti, sententiarumque ratio postulat. Nam, vt diximus, non solum vaticinia ipsa, sed orationes & verba ab his ex illo repetita sunt. Quippe vt apud Abdiam est: Propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob, operiet te confusio. Sic apud Ioële Hebræicè ad verbum: Propter iniquitatem in filios Iuda, &c. Apud Abdiam legimus, quoniam iuxta est dies Domini super omnes gentes. Et apud Ioëlem: Quia venit dies domini, quia prope est. Et iterum: Quia ibi sedebo vt iudicè omnes gentes, &c. Illud etiã quod Abdias dixerat: Et in monte Sion erit saluatio, & erit sanctus, & possidebit domus Iacob eos, qui se possederant, & hereditabunt hi, qui ad Austrum sunt montem Esau, &c. iisdem ferè verbis imitatus Amos repetiuit: vt possideant reliquias Idumæe, & omnes nationes, eò quod inuocatum sit nomen meum super eos, &c. Vbi verò Abdiam vaticinia idoneo argumētis loco reposita sunt, cæterorum series ex temporum ratione, vt initio cœperat, deducitur: atq. ita post Abdiam Ionas primum locum obtinuit, qui in diebus Ieroboam filij Ioas vaticinatus dicitur, sicut scriptum est: Ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis iuxta sermonem Domini Dei Israel, quæ loquutus est per seruum suum Ionã filium Amithai prophetam, qui erat de Geth, quæ est in Opher. Ex hoc autem loco Ionam & Amosum eodem tempore fuisse docemur. Post Ionam verò est Michæas Morastites, cuius vaticinia post mortem Ieroboã filij Ioas edita fuisse cognouimus. namque Ieroboam in diebus Osie vita cessit. Michæas autem à temporibus Ioatham, qui Osie filius fuit, usq. ad dies Ezechie vaticinatus est. Michæa autem Nabbum & Habakuq libri subiuncti sunt, quod vterq. ad dies Manasse filij Ezechie in libro de seculorum serie referatur. Atque horum vaticinia & sententia & argumento simillima inter se sunt. Etenim Nabbum, Niniues, & Niniuitici imperij excidiũ ob crudelitatem, cum in cæteras gentes, tum in decem tribus à se captas & abductas exercitã, prædixit. Habakuq verò de Babylonis & Chaldaeorum excisione ob grauem & nefariam Iudeorum stragem templiq. prophanationem & incendiũ, atque ob cætera impietatis crimina. Idemq. de Nabugodonosoris familia penitus labefactanda perdendaq. egit. At verò Sophonia, quod Iosie regis Iuda temporibus vaticinari contigit, locus etiam post Michæã & Habakuq certo ordine fuit adscriptus. Atque hæc classis eorũ est qui ante incensum templum vaticinati fuere. Ipso autem vastitatis tempore Ieremiam & Ezechielem munus suum obijisse, ipsa eorum scripta apertè docent: vt & Haggæum Zachariam atque Malachiam rebus iam restitutis, & secundi templi diebus, quos visitationis dies Hebræi vocant vaticinatos, ex ipsorummet libris accepimus. Atque Abdiam eo quem significauimus modo posterioribus addito, cæterorum omnium ratio & series pulchrè iam constare videtur. Hactenus igitur prima nobis questio explicata sit.

Existit autem secundo loco questio subdifficilis ex varia annotandi temporis in vatum initijs obseruatione. Etenim in sex libris ex his, regũ, quorũ ætatibus vates munus suum obierint, mētio sit apertissima, partim Iudæorũ, partim Israëlitarũ, aliquãdo etiã Medorũ & Persarũ. Vt in Hossea: Verbum domini quod fuit ad Iosue filium Beeri in diebus Ozie, Ioatham, Ahaz, Ezechie, regũ Iuda, & in diebus Ieroboã filij Ioas regis Israel. In Amos sic: Verba Amos qui fuit in pastoribus ex Thecoagh, qui vidit super Israel in diebus Ozie regis Iuda, & in diebus Ieroboã filij Ioas regis Israel. In Michæa vero legimus: Verbum Domini quod fuit ad Michæã Morastheũ in diebus Ioathã, Achaz, Ezechie regũ Iudæa. Sophonia autem initiũ illud est: Verbum Domini quod fuit ad Sophoniã, &c. in diebus Iosie filij Amon regis Iuda. In Haggai quoq. scriptis dicitur: In anno secundo Darij regis, in mense sexto, in die primo mensis factũ est verbum Domini in manu Haggai prophete. Huic simile Zacharie initiũ est: In mense octauo in anno secundo Darij factũ est verbum Domini

Abd. 1.

Ioel. 3. Abd. 1. Ioel. 3.

Abd. 1.

Abd. 1.

Amos. 9.

Abd. 1.

Abd. 1.

4. Reg. 14.

Abd. 1.

Abd. 1.

סדר עולם

Sophonias.

Hosseas.

Amos.

Michæas.

Sophonias.

Haggæus.

Zacharias.

ad Zachariam, &c. His itaque sex vaticinijs tempora, nominatimque regum, sub quibus vaticinati fuerint, adscribuntur. At verò Ioël, Abdias, Ionas, Nahhum, Habakuq & Malachias, sine ulla temporum aut regum notatione leguntur, cum tamen eorum temporibus reges qui indicari possent, non defuerint. Huius autem varietatis causa inuenienda est, quae quocumque modo de horum initijs librorum statuatur, tamè obseruationem, diligentiamque ad sui contemplationem postulat. Siue enim horum librorum initia & inscriptiones ab auctoribus ipsis olim, siue ab Esdra Scriba (vt nonnulli volunt) sint postea adiunctae: eadem tamen vtrouique querendi ratio manet, (cum nihil ab illis, neque ab Esdra quicquam sine magno iudicio, imò sine diuino consilio in hoc genere factum credatur): quid causa fuerit quamobrem in sex libris tempora atque nomina diligenter indicata, in alijs vero sex libris fuerint haec omnino praetermissa. Ad hanc autem absoluendam quaestionem cum nulla apud commentatores ratio conscripta extet, illa tamen idonea satis esse videtur, si statuamus in vaticinijs rationibus temporum aut regum notationes non esse necessario requirendas. Namque Prophetis tres fines constitutos fuisse obseruauimus, ad quorum aliquem vel omnes etiam actio omnis referenda esset. Ex quibus ille primus & maximè vaticinantibus proprius, vt futurae res, vel quae ad publicam hominum salutem, vel quae ad alias regum, regnorum, ciuitatum, terrarum & singularum interdum personarum rationes pertinerent, antequam editae essent, ex diuino hominibus utilissimo consilio praedicerentur, sicut scriptum est: Quia non faciet dominus Deus verbum, nisi reuelat secretum suum suis prophetis. Ex qua re illud efficitur, vt & Deum omnia ante etiam, quam sint, cognoscere intelligamus, & hominem mortalem diuini consilij & arcani compotè atque indicè esse posse fateamur. Alter verò vaticinijs finis est, vt hominum mores, studia atque actiones, Prophetarum consilio, admonitione, ac doctrina, vel componantur vel corrigantur. Nam ex eorum, qui vaticinijs obseruato felici, aut duro exitu, posteri sibiipsis cauere ac prospicere, ex vaticinijs sententia vitam instituire potuerunt & debuerunt: sicut scriptum est: Si enim qui per Angelos dictus est sermo firmus factus est, & omnis praeuaricatio & inobedientia, iustam accepit mercedis retributionem. Tertius autem Prophetarum finis fuit, de rebus maximis, arcanis atque spiritualibus diuinorum dictorum ac promissorum rationem, veritatem, atque constantiam docere & confirmare. Nam quis vnquam mortalium quicquam cogitare, nedum affirmare, de lapsi & perditum humani generis restitutione, de verbi Dei cum humana natura coniunctione, de conceptu, de natiuitate, de morte eiusdem, quis de spirituali, quis de corporali resurrectione certum aliquid & exploratum dicere posset, nisi Deus id quoddam vatum officio indicasset, atque frequentibus testimonijs sperandam, expectandamque liberationem proposuisset & confirmasset? Cum autem nobis Propheticae lectionis utilitas perpetua sit, nec minus earum quae gesta sunt rerum exemplum, quam praesentium obseruatio, atque futurorum expectatio, documentum, spei, atque commoditatis ad vitam instituendam adferat: non magis retulerit, scire quo tempore is auctor scripserit, cuius scripta & certissima & utilissima semper fore manifestum sit. Nam quae illis hominibus, quorum aetate vates agebant, praesens actio fuerat, eadem posteris praesenti perpetuo consilio, exemplo, aut documento esse potest. Quae verò de futuris rebus antiquis proposita, fidem olim diuini verbi auctoritate & ministrorum grauitate atque constantia meruere, eadem si gestae sunt ceterorum quae nondum fuerint edita, & spem facere certissimam, & expectationem mouere, propinquioremq. ostendere valent. Itaque, ex praetermissis in vatum libris actionis tempore, nihil quatenus ad sententiam aut argumentum de veritatis & fidei summa: quatenus verò ad finem & legentium usum

usum pertinet, nihil de utilitatis summa decedit. In quibus verò vaticinijs tempus indicatum est, in ijs non aetatis, quae ipsi vixerint aut egerint, adnotanda, sed sententiae & argumenti certi commodius explicandi rationem habitam fuisse arbitramur. Namque vbi quicquid dictum actumve est, quod ad regem quempiam illiusve regni res pertineret, consultissimum fuerat ea adnotari tempora, ex quorum historijs vaticinijs illorum argumentum peti explicarique posset. Hossias enim futuram Iehu excisionem atque Israelis absolutam abduktionem, & Iudeorum ex Babylonensi captiuitate liberationem singulariter praedixit. Quamobrem ea tempora indicata sunt, quae vel certis sceleribus & quorundam regum culpa cladem illam commerita fuerant, vel aliorum etiam principum abstinentia, cura & studio, clementiam illam atque minus seueram in Iudaicum populum sententiam impetrauerant. Atque ad hanc rationem illa huius vaticinia referenda sunt. Et visitabo sanguinem Iezrahel super domum Iehu, & quiescere faciam regnum domus Israel. Et iterum: Quia non addam ultra misereri domus Israel, & domus Iuda miserebor. Opportunissima autem ad hanc rem mentio illa Ioathan, Achar & Ezechiae fuit. Quod & Ezechiae pietati bonam clementiae partem in Iudaicis rebus diutius conseruandis à Deo tributam fuisse existimandum sit. Nomen etiam Ieroboam filij Ioas propterea est appellatum, quod is ex familia Iehu fuerit, maiorumque suorum imitator, quam familiam extinguendam penitus fore vates praedixit. Amos etiam quod de Samariae vastatione vaticinatus est, atque instructas sibi ab Amasea sacerdotem Bethel insidias, accusationemque apud regem factam narravit, Ieroboam regis Israelis nomine & tempore annotato est editus. Idem autem quaedam etiam de Iudeis aperte & singulariter dixit, quae vt melius exponerentur temporis significationem requirebant, vt in eius commentarijs latius docturi sumus. In Michae vero lamentationibus multa nominatim loca ex tribu Iuda appellata sunt: atque vatis ipsius patria est etiam indicata. Vt illud: Quia venit vsque ad Iudam, tetigit vsque ad portam populi mei, vsque ad Ierusalem. Et illud: Quia infirmata est in bonum habitans Maroth, quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem. Tumultus quadrigae stuporis habitari Lachis, &c. Idem etiam: domus Acris & habitantes Maressab. Aliarum item Iudae urbium meminit, de quibus quae dixit cum priuata ad Iudeorum gentem (cuius maxima cura vates ageretur) referenda essent, ipsis regum temporibus & rebus accommodari oportuit: quorum contemplatione sententiarum summa melius & commodius subduci posset. Ob eam itaque rem in inscriptione fuit: In diebus Ioathan, Achar, Ezechiae, regum Iuda, quod vidit super Samariam & Ierusalem, &c. Sed & Sophonias multa singulariter de Ierosolymitanis dixit, quae temporis rationem certam ad exponendum postularent, quam idcirco indicari consentaneum fuit. Dixerat enim: Et erit in tempore illo, scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fecibus suis, &c. Et totum ferè caput: Vae prouocatrix & redempta ciuitas, columba, &c. Et: Lauda filia Syon, &c. Quatuor igitur vatum horum vaticinia quod regum tempora & historias aliqua ex parte spectarent, nominibus etiam & diebus adnotatis edita fuere. Haggaeus autem quod de reaedificando templo, deque illius operis ratione & fine ageret, Darij regis tempora sine quibus vaticinijs sententia constare non posset, ipsemet in scriptis suis annotauit. Zacharias quoque Darij temporum meminit, cuius ipse monarchiam ad Graecos migraturam certo sibi oraculo praedixerat. Atque haec causa satis aperte reddita nobis videtur, quamobrem sex his vaticinijs temporum regumque nomina adscripta fuerint. At verò apud Ioëlem, Abdiam, Ionam, Nahhum, Habakuq, & Malachiam nullius ad Iudae vel Israelis regna priuate spectantis rei singularis adnotatio, mentiove fit: quamobrem neque regum nominibus explanationis causa appellandis, opus fuit. Namque

Ioël siue de fame in Israëliticam regionē futura, ut interpretes putant, siue de quatuor orbis imperijs (ut suo loco videbitur) vaticinatus fuerit: tamen eius vaticinia nec ad Iudæ, nec ad Israël regnum singulari aliqua ratione referuntur: sed magis omnia illorū regnorum tēpora in vniuersum complectūtur. Abdias etiam Edom excidiū, & Israëlitarum restitutionē nō singulariter, sed generaliter prædixit. Iona autem & Nabhum, qui ambo de Niniues rebus egerunt, & Habbakuq, qui de Nabucodonosoris illiusque familie exitio dixit, Iudæorū & Israëlitarum regū nomina adscribi, nulla ratio postulabat, ut neq. Malachia etiam vaticinijs, qui de omni populi & sacerdotaliū rerum statu magis, quam de priuato aliquo ad regnū regemque pertinenti argumento verba fecit. Ex quibus rebus omnibus illud apparet non tam tēporum, quibus vates vel dixerint, vel vaticinati fuerint, quam argumenti in opere ipso significandi causa, dies & annos, atq. nomina etiā regū ad vaticinia vocari solere. Atq. hæcenus secunda questio est discussa.

Illud autē nobis tertio loco disputandū occurrit, quidnā in causa videatur esse, quāobrem ex his duodecim vaticinijs quinq. tantum patrū, aut etiam auorū nomina expresse indicata, reliquis verò septem fuerint omnino prætermissa. Sunt autem quinque illi, Hosseas filius Bocri, Ioël filius Pethuel, Ionas filius Amithai, Sophonias filius Cussi, & Zacharias filius Barachia. Ceteri vero sunt Amos, Abdias, Micheas, Nabhum, Habbakuq, Haggæus, Malachias, qui tamen non minus quam alij patres habuerunt. Huius autem differentie causam cum ex sacris libris apertam reddere non possimus, ex diligēti cōiectura inuestigare debemus. Dico igitur eos qui nominatim appellati sunt, patres celebres illustresque illis temporibus, & gentibus suis notissimos fuisse: atque ideo & honoris & fidei etiam faciendæ confirmandæque causa una cum filijs ad illas publicas actiones & partes esse appellatos, eodem ignominie periculo exponendos, si vana vaticinia euasissē vnquam accideret. Tantum enim causæ actionisque sue veritati atque auctoritati vates fidebant, ut sancta etiam parentū nomina testimonij loco adhibere, & profiteri minimè dubitarent. Reliqui autem, quibus obscuriores aut minus noti patres contigerant appellare eos aut indicare, nec vaticinij rationibus necessarium, neque sue ipsorum dignitati aut muneri tenendo, aut fidei confirmandæ, opportunū sunt arbitrati. Etenim ad vaticinandi legationem legitime obeundam, nihil generis aut familie ratio per se confert: neque enim ut in regio aut sacerdotali munere, sic in vaticinij aut legis ferendæ, vel docendæ officio certarum tribuum, aut familiarū persone optantur. Namq. in sacerdote præterquam ex Leuitica tribu Aaronisque familia, in regem aut præterquam ex Iudæ tribu vngi legitime post Saulem nemini contigit: vaticinari autem & docere pluribus, nulla certa generis ratione habita, datum fuit. Etenim Moses, Samuel, Elias, Elizeus, Natban, & alij multi nec eiusdem familie, nec tribus etiam eiusdē fuere. Atque adeo huic assignando muneri personarū magis animos morēsq. congruos, quam certum genus à Deo deligi solere arbitramur, præsertim cum ad futurarum rerum prædictionem, vitiorum etiam reprehensio adiuncta sit: nam futura solum prædicere etiam Balaamo, etiam Caiphe, alijsque non adeo probatis hominibus oportune aliquando conceditur: temporum autem scelera & crimina ex diuini spiritus instinctu accusare, & grauius carpere, non nisi optimis & integerrimis viris datur.

Accidere etiam potest ut in ijs, quæ appellantur patrum nominibus, oportuna aliqua significatio fuerit, quæ cum filiorum ipsorū munere officioque conueniat, dignaq. existimetur, quæ ad vatum ipsorum partes commendandas, etiam petatur: ut Hossee pater Beerī, quod nomen puteū, siue puteū meum, siue putealē latine sonat, ex eo fortasse impositū, quod legis & diuine doctrine vberissima copia apud ætatis sue homines affluerit. Ioël dictus filius Pethuel, ut ex nomine panis ac buccelle Dei, vati ad annone & fru-

& frugū desiderandarū imaginē vaticiniū editū fuisse videatur. Ionas verò ob vaticiniorū & dictorū constantiā & veritatē, patris nomē Amithai, hoc est veracis, appellauerit. At verò Sophoniae, cui nomē argumentis ab eodē tractatis congruum est (significat enim arcana absconditaq. Dei) quod in patris nomine Chusi nihil magnū, aut vehemēter & conueniens obseruaretur: auorū & maiorū, nō aliena nomina sunt addita, filij Gadalia, filij Amaria, filij Hbazakia, quod latine dicere possimus, filij magnitudinis Dei, filij dicti Dei, filij fortitudinis & apprehensionis Dei. Atq. ita Zachariae nomen Barachia patris est adiunctū, quod diuinā benedictionē, & affluentē vaticiniorū de humana felicitate, & salute copiā suppeditatā ostēderet. Itaq. ijs vaticibus quorū officijs paterna nomina respōderent, siue antiqua & vulgata cōmemoratione appellata fuerint, quæadmodū fieri sæpe solet, siue ab ipsis vaticibus usurpata, siue deniq. à librorū inscriptoribus adiuncta, cōmode pfecto & vtiliter annotata sunt. Atq. equidē nomina hæc pariter cū filiorū cōmemoratione usurpari cōmuni sermone solere, multa in sacris libris loca indicat. Etenim & historia ipsæ Ionæ filij Amithai nominat: & Christus Zachariā filij Barachia, ex vulgato iā cōmemorationis vsu, dixit. Quorū verò paterna nomina indicata nō sint, ea nihil huic rationi idoneū, atq. opportunū habuisse existimare possimus. Illud verò nec alienū, nec creditu difficile esset, si hæc patrū nomina distinctionis causa filijs imposita diceretur, quod eadē ætate alij atq. alij idē nomē sortiti, patrū aut auorū cognominib. dignosceretur, quod in antiquis linguis obseruatū, in Hispana etiā ad nostra vsq. tempora factitatum videmus. ut apud Græcos Aiaces Telamonijs & Oileus: apud Latinos L. Tit. Sēpronius L. F. Namq. huiusmodi certa & vulgata olim in personis distinguendis nota fuit. Itaq. nominibus ijs, quæ eodē tēpore pluribus viris fuere, vstatā paterni nominis cōnominatiōne addere opus fuit: ceteris verò, quibus nihil ambigui ad cognoscendum, nomen ipsum solū appellatū reliquisset, paternū cognomen sine vilo incōmodo est pmissum. Igitur inter ea, quæ ex cōiectura afferri à nobis in hoc genere posse videntur, hæc visa sunt aptissima. Illa verò ex Hebræorum traditione & iamdiu celebris, & à nostris etiā Christianis scriptoribus ad hanc questionē expediendam relata ratio est. Eos qui in vaticinijs inscriptionibus patres aut aui appellantur, vates etiam, prophetico munere perfunctos fuisse: ceteros aut propterea nō appellari, quod vates nō fuerint. Atq. huic sententiæ fundamentū ex illa Amosī expositione iactū est, qui cū se, aut instituto suo, aut paterni officij imitatione, vate euasissē negaret, diuina tatiū presentiq. iussione eā, qua fungeretur, legationē suscepisse profitubatur. Non sum, inquit, propheta, nec filius prophetae. Qui verò huic sententiæ subscribere, illud etiā addiderūt. Pethuelē quē Ioëlī patrē scriptura adiungit, eundē & Samuelem illum celeberrimum Israëlitarū vatem, vltimum reipub. cōsulē iudicēq. fuisse. Atq. hæc de patrum nominibus indicandis dixisse satis fuerit.

Ex hoc autē loco aditus nobis aperiri videtur, ut de patrie nominibus apud quosdā vates expressis, apud alios verò prætermisissis querendū sit. Docemur namq. Amosum ex pastoribus Thebæe, Michæā Morastitē, Nabhum Elcussēū fuisse: de ceteris verò nihil his simile legimus. Atq. in maiorū etiā vatiū libris nulla de Iesaiæ & Iezechielis patria mētio est, de Ieremia aut scribitur: Verba Hieremie filij Helchie de sacerdotibus qui fuerunt in Anathoth, quæ fuit in terra Benjamin. Nā si ad indicandā tribū & genus vniuscuiusq. ex vaticibus patria adnotata est, adhuc noua questio existet, cur nam quorundam tribus diligenter indicatæ, ceterorum verò neglectæ aut prætermisissæ fuerint? Præterea eam patriæ adnotandæ causam nō fuisse, Ieremie ratio ostendit, cui si ad significandā tribum adscribi quicquā opus esset, prætermisso omnino loci nomine, ex sacerdotibus genus deductum indicare, abunde satis fuisset. Ut etiā Iezechielis generi indicando patrē Chuzi sacerdotē appellare satis fuit. Præterea Nabhum cognomen illud additum Elcussi, quanquā patriæ esse dicatur, tamē neq. genus, neq. tribū indicat, quādo de loco ipso Elcus ad certā tribus

tribus cuiuspiam ditionem referendo, nihil ex sacris literis compertū habeamus. Tantum autem Mareffam, unde Michæas Morastites cognominatus est, in Iudæa urbibus numeratā novimus. Nec verò de Amos genere & tribu ex eo constat, quod Thecoë loci facta mentio est. Non enim ille Thecoi vel Thecoites fuisse dicitur, sed fuisse in pastoribus Thecoagh, hoc est, ex illa rustica vitæ exercitatione ad vaticiniū munus obeundū legatus. Thecoagh autem in Asseritarum agro sita dicitur.

Huius autem varie adnotationis causam invenire triplicem possumus ex ipsa rerum consentanea ratione profectam. Prima autē est personarum (ut in paternis nominibus diximus) distinctio. Accidere namque potuit, ut alij atque alij eodem tempore Amosi, Michææ, Nabhiūmi vocarentur, quos si non per quod patrū, vel obscuri, vel iisdē nominibus dicti essent, tamen per locorum nomina discernendos iudicarent, ut ferè in humilioris fortunæ hominibus accidit, quibus præoptius & facilius patrie aut loci unde venerint, quam familie cognomenta adnotantur. Atq. hoc modo Iesus Christus vel Nazarenus, vel Galileus ab invidis & maleuolis humilitatis magis obijciēda, quam laudis aut arcanae significationis causa cognominabatur, cum ab ijs qui illius virtutem atque excellentem dignitatem agnoscerent, filius David audiret. Itaq. personæ distinguenda notationē loci nomen apud hos, ut patris apud alios habere videtur: ex quo fit, ut quorū locus adnotatur, eorundem paterni nominis mentio non fiat, præter unum Hieremiam, cui certo & singulari, ut docebimus, consilio, & loci, & generis, & patris nomen est adscriptum. Secunda etiam adnotandi loci causa ex libris ipsius argumento, & sententiarum rationibus peti rectē potest. Namque illa inter Amaseā & Amosum disceptatio loci ad explicandum indicationē postulabat. Amaseas enim Bethel sacerdos dixit: Qui vides fuge tibi in terram Iehudah, & comede ibi panē, & ibi prophetabis. Cui Amos: Non sum, inquit, ego propheta, & nō filius prophetae ego, sed bubulcus ego, & c. Cuius dicti ut explicaretur sententia, indicatū nobis initio est: Qui fuit in pastoribus, namq. ille dixit: bubulcus ego, & c. Deinde etiā & loci nomen addi opus fuit Thecoagh, que vrbs ad Asseritarū ditionē pertinebat. Quamobrē cum dixit illi Amaseas, fuge tibi in terram Iehuda, ut in alterius ditionis & regni terram securitatis causa fugeret, suadere conabatur illi quem ex decem tribubus Israëlitis esse cognoverat. Nam si ex tribu Iuda fuisset, nihil opus erat dicere: fuge tibi in terram Iuda, sed, redito in terrā, & c. Quod si antiquorum quoque Hebraeorum atque philosophorum placitis assentiendū est, nonnihil etiam ad vatis argumentum explicandum loci hæc notatio significationis afferre videtur. Auunt enim Thecoë homines prudentiores, dexterioresq. fuisse cum ob simplicem & facilem victum, tum verò ob loci editiorem & montanum situm purioremque cali atque aëris usum, quòd in montibus vrbs illa esset, sicut scriptum est: Et in Thecoagh clangite buccina, namque speculatores buccina aut cornu signū edituri, editissima queque loca unde vox audiri longius possit, ascendere consueverunt. Atque hanc esse causam quidam putant. quamobrem Ioab Absalonis restitutionem cogitans, Thecoiten feminam sapientem appellatam ad persuadendum Regi asciverit. Atque ita in hoc pastore Amos similem non ex disciplina aut educatione, sed ex loci ingenio inmatā prudentiam, quam ille in responsione adversus Amaseam ostendit, significare voluisse scriptura videtur. Neque enim ad tribum indicandam Thecoë nomen est inductū, cum ea vrbs cuiam tribui adscripta fuerit ex sacris libris exploratum non sit, adeo ut Hebræis doctoribus illum in libris Regum locū exponentibus in tribu Benjamin sita esse dicatur, eademque à D. Hieronimo sex à Bethlehem Iudæa miliaribus distare scribatur. Igitur non tribus indicandæ, sed sententiæ potius & argumenti explicandi causa loca adnotari videntur. Atque eodem quoque consilio Michææ vati patrie cognomentum additum

2, Reg. 14.

additum esse arbitramur. Nam cum ille lugubrē lamentationem pro multarū ex Iudæa tribu urbium excidio fecisset, inter quas etiam suā ipsius patriā commemorasset, eamq. acerbiori esset gemitu profectus, quanam inter ceteras esset, initio indicare consultissimū duxit, ut tantus dolor ex pietate & naturali proborum hominum sensu profectus ostenderetur. At verò Nabhum nō ex eo Elcussi cognominatus videtur, quòd patriā sortitus fuerit Elcus dictam (nulli enim in omni sacra Chorographia huiusmodi loci nomē extat) sed potius ex significatione ipsa cognomenti rationem petendam putamus. Significat enim Elcussi posteriorem repetitorem, vel serotinum, ac verbum ipsum ad posteriorem aliquam ex duabus rebus, quæ serius edetur, indicandam usurpari solet: ex quo fit, ut è duabus oportumis, in anno pluuijs, posterior Malkus dicta sit, quā Latini serotinā interpretantur. Quæ quidē ratio omnis eo pertinere videtur, ut doceamur Nabhum, qui idem cum Iona argumentum de Niniuis excidio pertractauerit, posteriorem tamen vaticinatum fuisse, atque eandem diuinam sententiam instillasse, quæ tandem vrbi illi exitium maturatum allatumque est. Hanc verò adnotationem præterquod Chaldeus paraphrastes apertè indicavit in ipsius vatis libro significatam observari cōtingit, ut nos suo loco ostendemus. Illa demum accurata parentum, generis ac patrie adnotatio, quam Ieremie initio videmus, ad vatis sanctitatem, ac singularem electionem adornandam spectat: quòd ad tam graue atque seuerum vaticiniū genus, quale Ieremie fidei & diligentie commissum creditumque fuit, virū deligi oportuerit, & paterne virtutis exemplo disciplina, educatione & exercitatione probatissimum, cuius ad tantam rem satis apta natura ac persona foret. Igitur is electus esse dicitur, cuius pater Helkias fuerit sacerdos magnus, vir optimus & patientissimus, qui repertum inter templi supelletilē legis librum ad regem religiosissimē tulerat, populoque prælegendum curauerat: deinde etiam quòd idem ex sacerdotibus fuerit, qui in Anathoth habitarent, quos ob loci propinquitatem in sacris frequentandis atque procurandis rebus in templo colendo & celebrando præ ceteris exercitatissimos, atque in omni pietatis ratione spectatissimos fuisse consentaneum est, quippe cum Anathoth in sorte Benjamin sita omnium ex alijs tribubus sacerdotium urbium proxima Hierosolymis esset. Atque hæc omnia electionis argumenta diuinum illud responsum, quòd illius vatis initio editum est, significabat. Priusquam egredereris ex utero noui te, & c. Itaq. locorum & patrie annotationem, non generis ac tribus indicandæ, sed significationis & argumenti explicandi causa, quibusdam vatis additam esse existimamus.

Hier. 1.

Tertiam autem huius rei rationem ex antiquorum doctorum atque interpretum sententia afferre possumus, qui eos vates quorum patria indicata non fuerit Hierosolymitanos fuisse omnes aiunt: idque ex eo adstruunt quòd scriptum est, De Sion exhibit lex, & verbum Domini de Hierusalem, & c. Illam enim urbē fuisse tradunt, que ob singulare Dei beneficium, ac templi illius amplitudinem, & regum sedes, & prophetarum communis patria fuerit, quòd cum certum exploratumque esset, ceteros, qui ex alijs locis delecti fuissent, ut rarum exemplum indicari oportuisse dicant, nempe duos tantum Amosum & Michæam, nullum præterea alium. Neque verò hanc sententiam Hieremie nomine & loco opposito refutari, propterea quòd ille cum sacerdos fuerit, & maximam temporis partem Hierosolymis, & in templo versatus, ibidemque vaticinandi spiritu auctus, ab Hierosolymitana ciuitate alienus non sit. Quòd si Hosseas & Ionas etiam obijciatur, quorum neuter Hierosolymis natus fuit, namque, ut ex ipsorum interpretum & doctorum traditione accepimus, Hosseas filius fuit Beerī, qui idem Beerah princeps in Reubenitide tribu. Ionas verò cuius etiam patria non adnotatur in libri initio, Hierosolymitanus non fuit, sed ex Gethhabhepher

Hebræi doct. in li. ג' ו' ה'

Hebræi doct. in ס' ו' ה'

B

in sorte

in forte *zabulon*, responderi tamen ab illis possit, hos duos quanquam alijs locis natos, Hierosolymis tamen ciues adscriptos vixisse, atque ibidem propheticum munere fuisse perfunctos. Quibus ex rebus omnibus illud colligitur, quod initio proposueramus, nomina locorum vaticibus ad indicandam tribum non fuisse adnotata, namq. ea res nihil ad prophetie rationem confert, quandoquidem vates omnes quocunque in loco nati fuerint, vnius Dei viuientis filij sunt. in quibus verò illa notata fuerint, in ijs certam argumenti & sententiae habitam fuisse rationem.

5 Illud præterea quinto loco adnotatione & disputatione dignum videtur, quod propheta cognomentum tribus tantum vaticibus adiunctum, ceteris vero omnibus prætermisum obseruatur. Quibus autem adiunctum est, hi sunt: Habbakuq, cuius libri initium sic habet: 10 Onus quod vidit Habbakuq propheta. Haggæus, apud quem legimus: In anno secundo Darij, &c. Fuit Verbum Domini in manu Haggæi prophete: & Zacharias, qui ita scriptum reliquit. In mense octauo, in anno secundo Darij, fuit Verbum Domini ad zachariam filium Barachie, filij Ghido prophetam. Ceterorum verò vaticum nullus in proprijs libris propheta cognominatus est: qua de re nihil ab antiquis doctoribus, neque ab 15 interpretibus alijs scriptum extat. Nobis tamen quenam causa huius diligentis annotationis fuerit, inuestigandum. Principio igitur Habbakuq propterea propheta cognominatus fuisse videtur, quod nonnullis fortasse in dubium venire potuisset, an propheticum spiritus dono auctus instructusque esset, an sancti alias scriptoris munere, dignitateq. functus dicendus foret, utpote cuius liber, & dicendi genere, & auctoritatis dictis & 20 actionibus vaticum concilianda consuetudine, longe ab alijs diuersam rationem sequutus videatur, atque ita quanquam à spiritu sancto dictatus existimari deberet, tamen ad prophetie gradum non peruenisse fortasse quibusdam putaretur. Nihil enim in eo libro illis orationibus simile auditur. Verbum Domini quod fuit ad Habbakuq: aut, & fuit Verbum Domini ad Habbakuq. Neque etiam illis: Sic dicit Dominus: vel 25 dictum Domini, quibus dicendi formulis, vaticiniorum suorum auctoritatem diuinam, vaticiniaque ipsa non propria sententia edita, sed Deo dictante excepta atque relata asserere consueuerunt. Præterea ceteri vates, ut non suam sed diuinam planè causam, actionem atque orationem quam habent esse confirmant, ipsam Dei personam sermonibus inducunt suis: ut, Non offeratis mihi sacrificium vltra incensum, &c. abominatio est 30 mihi. Consolamini, consolamini populum meum dicit Dominus, &c. Cuius rei frequentissima apud omnes vates exempla sunt. At verò Habbakuq ita orationem instituit, ut suam solius plane esse professus videri fortasse possit. Vtique quo Domine clamabo, & non exaudies, & vociferabor ad te vim patiens & non saluabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & laborem videre prædam & iniustitiam contra me. Et, Nunquid nõ tu à principio Domine Deus meus, sancte meus, & non moriemur? Et, Super custodiã meã stabo, 35 & figam gradum super munitionẽ. Et, Domine audiui auditionẽ tuam & timui, &c. Ita vt de Nabugodonosoris impij prosperitate, & Israëlitis miserijs conquesturus hic auctor, non tam propheticum dicendi genus quam psalmi Assaphici formulã secutus fuisse putetur. Quam bonus Israël Deus, ijs qui recto sunt corde, mei autem penè moti sunt 40 pedes, pene effusi sunt gressus mei. Quia zelauit super iniquos, pacem peccatorum videns. Quanquam enim in secundo capite dixerit Habbakuq. Et respondit mihi Dominus, & dixit, scribe visum & explana sermonem, &c. tamen ea res propheticum dicendi genus, non planè demonstrat, cum vates post querelas illas & disputationes de improborum prosperitate & successibus, tamen extremos illorum casus & ruinas 45 diuine providentiae cogitatis rationibus intellexisse & indicasse magis, quam propheticum aliquo, & presenti responso accepto retulisse videatur. Vt illud etiam apud

Habb. i.
Hagg. i.

Habbakuq.

Cap. 2.

Cap. 3.

Ps. 73.

apud Psalmisten. Donec intrem in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum. 22 Et quod David eodem argumento acclamauit. Quam magnificata sunt opera tua Domine, nimis profunda facta sunt cogitationes tuae: vir insipies non cognoscat, & stultus 23 non intelliget hæc, &c. Cum exorti fuerint peccatores sicut fenem terræ, & apparuerint omnes operantes iniquitatem, vt intereant in seculum seculi, &c. Et illud: Et respexit 24 oculus meus super inimicos meos, & de insurgentibus in me malignatibus audiet auris mea. Iustus vt palma florebit, &c. Quæ omnia quanquã vera, certa, & spiritus sancti instinctu dicta sunt, tamen propheticum gradum & nomen non sunt sortita. Neque enim hi, quos citauimus ex Psalmo, versus ostendunt auctorem à Deo propheticum spiritu 10 actum vidisse aut audiuisse, ea quæ de bonorum & malorum finibus discebantur, sed ex legis & prophetarum oraculis obseruata, & cognita, diuino instinctu & consilio scripta esse. Vt illud etiam. Audiam quid loquatur in me Dominus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, &c. Ad huiusmodi autem scripturæ genus Habbakuq librum 15 referri non alienum fortasse videretur, ad quod illud etiam facit, quod huius libri fini adnotatum sit: Oratio Habbakuq pro ignorantijs, vel vt Hebraicè habetur וְחַוְוִיָּוִד, cuius similis per sepe in Psalmis inscriptio obseruatur, SIGAION LEDAVID, &c. Igitur huius dubitationis tollendæ penitus causa, Habbakuq libro illam inscriptionem additam esse intelligimus. ONVS QVOD VIDIT HABBAKVCQ 20 PROPHEA. Namque grauisima duo verba illa, ONVS QVOD VIDIT, solis vaticibus, nulli præterea alijs auctorum ordini tribuuntur: quamobrem oneris visioni propheta cognomentum addi consentaneum fuit, ita vt hac inscriptione aperte & 25 questio ipsa indicetur, & indicata absoluetur: nimirum Habbakuq quanquã diuerso à ceteris vaticibus dicendi genere vsum, conquerentis & disceptantis partes oratione agentem, tamen verè Prophetam fuisse, atque propheticum argumentum causæq. genus tractasse, idq. grauisimo etiam prophetia genere, nempe visione accepisse. Ceteros verò 30 vates, quorum & genus dicendi, & rerum, de quibus agitur, argumenta, prophetiam manifestè ostendunt, huiusmodi propheta cognomento commendari, atque indicari non fuisse opus, atque ita illud quod hic sibi à Deo dictum & responsum expresserit, scribe visum, &c. verè visum, diuinitusque dictatum fuisse confirmatur.

30 Verum aliam tamen causam esse arbitramur, quamobrem Haggæus fuerit propheta cognominatus: quod ex Hebræorum sententia vaticinium tantum in terra Israël, atque in ea regione, quæ à Deo in hereditate Iacob definita fuerat, constare posse diceretur, atque adeo magni miraculi loco duci, si alibi quam in terra sancta appellata, aut propheta aliquis extaret, aut vaticinium ederetur, quod illa regio gratissima præter ceteras 35 & peculiariter delecta ad diuinarum virtutum edenda exempla, credatur, vt in disputationibus suis doctus quidam auctor dialogo inter sapientem & regem Chozar inducto, disseruit. Atque ea causa adductum Mosem, tanquam singularis beneficij, & miraculi exemplum illud cecidisse putabant antiqui: Inuenit eum in terra deserta, in loco erroris 40 & vastæ solitudinis circumduxit eum, & docuit, & custodivit quasi pupillam oculi sui. Etenim vaticinium, id est, futurarum rerum cognitio, Dei propria virtus esse affirmatur, quam ille cum certis hominibus communicet: ibi tamen communicare solum 45 putetur, vbi peculiaribus argumentis maiestatem, præsentiam, providentiamque suam probare dignatus fuerit: hanc autem regionem illam præcipue fuisse aiunt, in qua & templum sibi dicari, & sacra arca propitiatorio, atque incisis legum tabulis, celestique igne ornari voluerit: interim enim dum horum ornamentorum omnium ratio integra constaret, prophetia vt comes indiuidua regioni ac genti non desutura esse credebatur, id quod illo loco significatum dicitur: Et loquar ad te desuper 50 propitia-

Ps. 73.

Ps. 91.

Ps. 35.

Lib. בְּקוֹר.

Deut. 32.

propitiatorii de-inter duo Cherubim, &c. Hinc enim & vaticini, & scientia, & intellectus dona ad idoneos homines permanere, illisq. rebus sublatis cessare existimatur, adeo
 Thren. cap. 2. ut propter eam causam ab Hieremia vaticini defectu indicatu, atq. deploratu asserat. Etia prophetæ non inuenerunt visionem à Domino. Nam quanquam Ezechiel & Hieremias extra regionem illam vaticinati fuerint, tamen eius muneris ac virtutis, antequam Babylonem, aut alio migrarent, in urbe ipsa Hierusalē cōpotes fuisse dicuntur; id quod de Hieremia exploratum est, de Ezechiele autem ex eo ostēditur, quod in eius libri initio scriptū sit, הוֹי הוֹי הוֹי הוֹי fuit, fuit, vel esse fuit, verbū Domini ad Ezechielem, &c. quod sic interpretantur: Verbum quod fuerat ad Ezechielē ante, fuit etiā in terra Chaldaeorum, &c. Atq. antiquissimos prophetas, qui in primis etatibus fuerant, alio prophetia munere pradios, alio genere vsos tradunt, quod magis ad ipsorum dignitatē & sanctitatē efficiendā, atq. amplificandā, quā ad alios homines de futuris rebus erudiendos, atq. salutis rationē docēdos pertineret; quales fuere Noe, Sem, Eber, & Patriarchæ, qui quamquam prophetæ fuerint, non tamen certis legationibus acceptis missi dicuntur, nec illorū vaticinia huius generis vsquā extant, neq. extitisse vnq. certa auctoritate compertū est.
 Ps. 105. Itaq. qua ratione vncti ad propriam ipsorum sanctitatem, eadem prophetæ etiā Deiq. familiaritate & alloquio vsi dicuntur. Nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari. Altiorē aut prophetie gradū, & magis definitū legationis munus sortitos fuisse ceteros existimamus, qui ab expugnata iā & culta per Israëlitas regione creati sunt, id est, oēs quot quot à Samuele & demceps vsq. ad templi excidiū & sacrorum monumentorū defectum fuisse cōmemorantur. Namq. his tēporibus vates auctoritate summa de magnis, certis atq. apertis causis publicē priuatēq. missi sunt, qui vel populū omnē, vel reges, vel alias etiā personas diuini cōsiliij, voluntatis ac iudicij facerent certiores. Adeo verò de hac re constans & cōmunis Israëlitarū omnium opinio erat, vt secundi templi tēporibus vaticiniū propterea defscere putāretur, quod ad minorē multō, ac minus elegantē tēpli structurā illius etiā sacri apparatus arca, propitiatorij, Cherubim, tabularum, &c. defectus desideriumq. accessisset, cum tamen alia huius desiderati vaticiniorum vsus causa fuerit, quam nos idoneo loco, si Deus cōcesserit, indicabimus. Verū enim uero cum secundi templi tēporibus Iudaicas res erigere, & restituere, atq. futurū propediē Christi aduentū adornare, apparare, orbiq. indicare Deus decreuisset, tres ad eā rē procurandā atq. cōmendandā vates, quos certis & idoneis mādatis traditis legaret, delegit Haggæū, Zachariā & Malachiam, eorūq. primū (cuius præter hominū opinionē & sententiā missi ratio, munus atq. auctoritas in dubiū venire poterat) prophetæ titulo & cognomine signari, fidemq. hoc modo ceteris duobus & prophetici muneris, & certæ legationis fieri voluit. Atq. ea res, vt testata magis, constans, aperta que esset, multis in locis apud vatem ipsum significantissimis verbis fuit expressa: vt secundo primi capituli versu: Hæc ait Dominus exercitūū dicēs: Et tertio versu: factū est verbū Domini in manu Haggæi Prophetæ. Et illud frequenter: Hæc dicit Dominus exercitūū. Illud etiam vt grauissimū testimoniū, & publicæ agnitionis atq. cōfessionis additum est argumētum. Et auudit Zorobabel filius Salathiel; & Iesus filius Iosedec sacerdos magnus, & oēs reliquæ populi vocē Dei fui, & verba Haggæi Prophetæ, sicut misit eū Dominus Deus eorū ad eos, & timuit omnis populus à facie domini. Illud porrò in hanc sententiā significantissimum est: Et dixit Haggæus nuncius Domini de nuncijs domini ad populū dicens: Ego vobiscū, dicit Dominus. Quæ quidē verba omnia accurate repetita eo tendunt, vt demōstret vaticinādū spiritū etiā illo tēpore fuisse hominibus ad publicā utilitatem atq. eruditionē impertitum. Eandē etiam in Zachariæ cognomēto rationē reddere possumus, cuius

cuius vatis actiones, paulo post Haggæū, vt suo loco demōstrabimus, cepta sunt. Atq. Malachiā, quanquā eiusmodi Prophetæ agnomen nō indicauerit, tamē nomē ipsum satis ad eam rem asserre auctoritatis indicatum est. Nam Malachi, nuncium siue nunciū meum significat: nuncius autem maximorum prophetarum propriū officij cognomentū est: vt apud Haggæum vidimus, quem nuncium Domini de nuncijs domini scripturā appellauit. Apud eundē etiam Malachiā, Iohannes qui Prophetarum maximus Christi iudicio & sententia pronūciatus est, eodē vatis ipsius nomine cognominatur: Ecce ego mitto Malachi Angelū meum, siue nunciū meum: ita vt nō defuerint qui hunc etiā locum de Malachia ipso interpretarētur. Hebrais itaq. aut Hebraicæ sciētibus nō necessarium fuit, hunc postremū vate prophetā cognominari, quē nomen ipsum missum esse & nuncium satis apertē indicabat. Plus enim ad eam rem ostendēdam auctoritatis & efficientie nomen solum habere indicatum est, quā si cognomento addito exponeretur; atque adeo ob eam rem ea huius vatis libro inscriptio præposita est, quæ cum nominis significatione aptissime conueniret. Onus verbi Domini in manu Malachi: quam nos suo loco, si Deus annuerit, explicaturi sumus. Est ergo in nomine ipso Malachi antonomasia & dignitas quedam indicata, quæ nullo adiuncto cognomine augeri magis potuit. His etiam illud accedit, quod quibusdam ex antiquis auctoribus Malachiam eundē & Esdrām esse placuerit; alijs autem Mardocheum; ijs autem Malachi non iam nominis, sed cognomenti loco appellari potest, quod ex munere & officio additum fuisse existimetur. Atque hætenus quidem quintæ quæstionis ratio nobis explicata est.

Nunc verò deinceps causa est inquirenda, quamobrē vnicum Nahhum Prophetæ opus inter cetera aliorum vatum omnia, liber dictus sit. Nequē enim ceterorum vatum scripta, quod in vnū corpus vnā cum Nahhum coagmentata fuerunt, aut minus libri, aut breuiores quam hic sunt, eam ob causam hic solus libri nomen præ ceteris meruisse existimari debet. Atque huius singularis & propria in hoc vate obseruationis illa ratio ipsa operis inscriptione nobis indicari videtur. Ceteros vates omnes ea quæ in mandatis à Deo habuerint, propria ipsorum presentiq. actione & oratione fuisse executos, vt non solum alij apud Israëlitas legationes vnusquisque suas presentes obierint; sed & Ionas etiam apud Niniuitas, ad quos diuino iussu legatus venerat, munus suū voce, verbis, actioneque propria expleuerit. Nahhum verò nec Niniuem petere: nec Niniuitas presentem alloqui, sed scripto & missō libro, sui exitij admonere iussū fuisse: quamobrem eundem rationem suam ab alijs vatis diuersam, certa inscriptionis formula indicasse adnotasseque arbitramur. Onus Niniue, liber visionis Nahhum Elchusæi, &c. Namq. vt in huius & Malachiæ vatis commentarijs docebimus, libri & oneris nomina epistolam aut literas ad aliquem datas significant.

Illud porrò vltimum & obseruatione & expositione dignissimum indicauimus, quod in vatum initijs adnotandis, atque inter se conferendis animaduertimus. Etenim sex formulæ sunt, quibus prophetarum scripta, quæ extant inchoari consuevere: prima illa est quatuor vatis cōmunis: Verbū Domini quod fuit ad Hosæā filium Beerī, vel ad Ioëlem filium Pethuelis, vel ad Micheam Morastitem, vel ad Sophoniam, &c. Secunda verò est, quā totius Ione libri initio, & apud alios vates in priuatis vaticinijs, non in libri initio, sed in corpore ipso videmus hoc modo: Et fuit, siue, Et factum est verbum Domini ad Ionam filium Amithai, &c. Et factum est verbum Domini ad N. Tertia autem est visionis inscriptio, quæ quibusdam apponitur; vt Visio Abdæ, Visio Nahhum Elchusæi, Visio Isaïæ filii Amos. Quarta inscriptionū siue initiorū formula à verborū plurali nomine alicui vati adiuncto pronūciatur: vt verba Amos: verba Hieremix. Quinta incipiendi formula nomine oneris exprimitur: vt

161.

Onus Nitivæ, Liber visionis Nahhum Elcuffæi. Et onus quod vidit Habakuk. Et onus verbi Domini ad Israël in manu Malachie. Apud ceteros etiam vates saepe verbum illud Onus ad privata vaticinia exordienda usurpatum observatur. ut Onus Babel: Onus Tyri: Onus Aegypti, &c. Et apud Zachariam, Onus verbi Domini ad Israël: & Onus verbi Domini in terra Hadrach. Sexto demum modo à regum nominibus & temporibus indicandis vatum scripta initium facere solent, ut Haggæi liber: In anno secundo Darij. Et Zacharia prima pagina sic habet: In mense quinto, in anno secundo Darij. Quam etiam rationem, Iezechiel secutus, sic exorsus est: Et fuit in trigesimo anno. Quid igitur causa est, quamobrem non idem omnibus vaticinijs initium, vel à divina auctoritate ductum, ut Verbum Domini, &c. 10 Quandoquidem communis omnibus illis ea ratio sit, ut à Deo dictata fuisse verè dicatur: vel & fuit Verbū Domini: vel denique aliunde, eodem tamen modo factum? neque enim hanc incipiendi varietatem ratione & consilio vacare putandum est. Nihil enim adeo proprium cuiquam vel vati vel vaticinio indicatur in his exordijs, quod non idem commune etiam ceteris dici posse videatur: omnibus namque divina ad dicendum auctoritas constat, omnibus nomina propria, quibus appellarentur, fuisse, omnibus verba facta, omnibus vel visione, vel spectro, vel somnio vaticinium ostensum, vel quo genere cuique ostenderetur, indicare integrum esset, sicut & ijs fuit qui visionem indicaverunt. Dein de si nomen oneris, ut plerique ex interpretibus, & Chaldaeus paraphrastes, volunt, ita definiendum est, ut prophetiam à vate ex Deo acceptam, vel gravem prophetiam intelligamus, nulla prophetia vel levis, vel non ex Deo accepta fuit. Præterea cum omnes vates alicuius vel Israeliticorum, vel Iudeorum, vel Persarum regis tempore fuerint, quare non idem omnes à temporum & regum notatione & nomine initium vaticinijs dederint, est inquirendum. Id autem ut magis clare ac distincte fiat, singulorum rationes consideranda nobis fuerint. Igitur earum, quas indicavimus formulæ sententia & argumentum omne, ad tria tantum genera refertur, quorum primum est Verbum Domini. Secundum, Visio. Tertium verò Onus. Namque primum genus illas complectitur formulæ: Verbum Domini quod fuit: Et fuit verbum Domini. Quæ verborum tantum situ & ordine, non autem sententia differunt. Idem enim significat verbum Domini quod fuit, & fuit verbum Domini, nisi quantum hæc posterior forma cum præcedenti aliqua narratione cõtexti & continuari videtur: ut, Et fuit sol ad intrandum. Et fuit cum illi sepelirent virum, &c. (ubi nos vertimus & fuit: vetus interpre. habet, & factum est: quod idem nobis significat) sed tamen illud: Et fuit, ad verbum redditum est pro וְיָוִי. Quod antiqui Hebræi calamitosi & gravis argumenti vaticinijs addi solere putaverunt. Volunt enim esse compositam vocem ex duabus interiectionibus וְיָוִי & וְיָוִי quæ dolorem 35 mæstitiamque indicare solent, ita ut in Iona id etiam indicatum velint, quod ab illo vate in naui, mare, & ceti ventre laboris exantlatum fuerit. Atque ad hoc primum genus Verbum Domini, illa etiam sexta formula pertinet, qua regis atque ætatis mentio fit: ut in Haggæo & Zacharia videre est. Nam statim post regum nomina, subiungitur, fuit Verbum Domini in manu Haggæi propheta: fuit Verbum Domini ad Zachariam. Apparet itaque hanc formulam hoc genere: Verbum Domini contineri. Neque enim quamvis verborum situ & loco nonnihil discrepent, tamen sententia ab his quæ adnotavimus illa quicquam differunt: Verbum Domini quod fuit ad Hossæam filium Beerī, in diebus Ozia, Ioatham. Cum eadem omnibus & verbi domini inscriptio, & temporis ac regis mentio sit. Etenim liberum cuique homini & integrum est, 45 iisdem verbis, modo sententia sibi ipsi constet, pro suo arbitratu locatis vti. Sic enim Euangelistæ eandem rem iisdem verbis situ tantum, & serie variatibus narrare solent, ut, In diebus autem

Matt. 3.

autem illis venit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudææ, & dicens penitentiam agite, appropinquavit enim regnum caelorum. Hic est enim qui dicitur per Isaiam prophetam dicentem: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius. Sic Matthæus: Marcus verò sic: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini rectas 5 facite semitas eius. Fuit Ioannes in deserto baptizans & prædicans baptismum penitentiae. Lucas autem: Et factum est Verbum Domini super Ioannem Zacharia filium in deserto baptizans, & venit in omnem regionem Iordanis prædicans baptismum penitentiae, &c. Atque ita primam, secundam, & sextam formulam ad primum genus commodissime referimus. Secundum verò genus, quod nomine visionis adnotavimus, tertiam formulam complectitur: ut Visio Isaa, Visio Abdia, &c. quo in genere quarta quoque formula continetur, in qua initium à verbo, vel verbis & persona ducitur, nisi alias aliud indicatum sit: ut verba Amos, &c. continuo enim huic inscriptioni subiungitur: Qui vidit super Israël in diebus Ozia: qua oratione illud indicatum est, verba illa sibi eo prophetici institutus genere, qui visio dicitur, fuisse dictata. Illud verò apud Hieremiam: Verba Hieremias filij Helchias, ad primum genus pertinere apposita narratione declaratur: Quod factum est Verbū Domini ad eum. Idem enim hoc atque illud est, Verbum Dñi quod factum est ad Hieremiam. Verū enimvero cum omnium vatum vaticinia nihilominus eorundem verba dici posse videatur, quidnam privata rationis fuerit in his quorum verbis persona etiam nomen adiunctum est, operæ precium fuerit cognoscere. Nam quod ab antiquis ad hanc rem affertur, id non satis comode hunc nodum expedit: videlicet eos qui suum nomen initio profitetur, asperam gravem & obiurgatoriam orationem insituisse, in eaque habenda nomen suum libertatis & integritatis ostendenda causa appellasse, ita ut cum legimus verba Hieremias, verba Amos, reprehensionem culpæ & vitiorum contineri intelligamus. Sed nullus ferè in ceteris vaticinijs est, apud quos reprehensiones, obiurgationes, atque gravissima accusationes non sint. Etenim Isaias, Iezechiel, Hossæas, omnes denique ceteri usque ad extremum omnium Malachiam, in temporum suorum vitia & mores gravissime peroraverunt: neque tamen eiusmodi inscriptionem habent: Verba Hossæas, &c. Alia igitur huiusmodi inscriptionis causa & significatio est, quod in his vatum libris præter vaticinia certæ quædam verum, 25 quas vates ipsi aut egerint, aut pertulerint, narrationes contineantur, ita ut non solum verborum & orationum argumenta & exempla, sed rerum etiam gestarum historiae sint. Ut quæ Hieremias sibi ex suscepto & diligentur facti officio apud regem, principes, sacerdotes, populum, & Ghabedmelech Ethiopem accidisse narrat. Quodque item Amos cum Amasæa negocii fuit, quæ quod ad historiam proprie pertinent, historiae nomen in inscriptioneque in his duobus personis præter ceteros, quibus nihil tale inter vaticinandum acciderat, meruerunt. 35 Atque ita verba Amos, Verba Hieremias, res ab his vaticinijs, tum gestas tum platas exponimus eadem significatione, qua exponi illa solent: Verba dierum regum Israël. & palam: factum est verbum istud. Ego faciam verbum in Israël, & reliquum verborum Salomonis, & omnia quæ fecit, &c. Quibus in locis & multis alijs verba, res gestas, dictaque & facta cuiuspiam significat: qualia in Hieremias & Amosi libris observantur, ubi præter vaticinia ipsa & legationes quædam etiam propria ipsorum res, actiones, orationesque sunt, cuiusmodi nihil in ceterorum vatum libris offendimus, in ijs enim tantum id quod acceptum à Deo fuerit, relatim explicatumque legitur. Quamobrem uni Deo, ut auctori unico ac proprio, attribui adscribitur. solet ille titulus, Verbū Dñi. Visio, vel Onus. Tertium autem genus est, Onus, in quo quinta, quæ indicavimus, formula versatur. Illud demum in hoc argumento 45 observatio dignum est, fieri nonnunquam ut singula genera, singulis, aliquando etiam ut duo simul uni vati adscribantur, atque hæc etiam coniungendi ratio, varia in alijs atque alijs sit. Alterius modi exempla illa sunt. Verbū Dñi quod fuit ad Hossæam. Verbū Dñi quod fuit ad Ioel,

Exod. 20
1. Sam. 3:
1. Reg. 11.

videndi verbo iunctum, intelligimus vati per visionem illud verbum fuisse creditum. Sin verò verbum cum onere fuerit, illud significatur consilium & verbum Domini vati creditum esse, eiusque rei periculum ad gentem vel hominem certū, quem scriptura indicet præcipue pertinere. Visio autem & Onus cum coniunguntur, Onus illud visione fuisse vati demonstratum docent. Cur autem huiusmodi verba nonnunquam separata & distincta, interdum verò coniuicta legantur, ex ipsa vaticiniorum ratione & sententia suis in locis erit sigillatim considerandum. Igitur quæ à nobis ad tria illa genera redacta sunt, eadem omnia ab antiquis specierum enumeratione sunt explicata, neque sibi inuicem vlla ex parte aduersantur.

At verò tria etiam genera antiqui constituerunt, ad quæ ea, quæ à nobis adnotata sunt, verba omnia referantur. Primum genus prophetae siue excipientis, Secundum auctoris, id est, Dei, tertium personæ, cuius res agitur, rationes continet. Prophetiam rationem tribus gradibus perfici dicunt: quorum primum est affectio & animatio prophetae ipsius erga Deum, quæ non natura propriè, sed consilio, voluntateque definitur, ita ut probitate & diuinarum studio rerum constet. Namque his affectionibus acta humana mens, ad diuinarum contemplationem, cognitionem, laudemque rerum rapitur, quæ cum eum gradum obtinuerit, spiritus sancti virtutem experta, maxima & diuina mysteria canit, ac iam tum prophetare dicitur, sicut scriptum est: Habebis ibi gregem prophetarum descendentium de excelso, & ante eos psalterium, & tympanum, & tybiam, & cytharam, ipsosque prophetantes, & infiliet in te Spiritus Domini, & prophetabis cum eis, &c. Secundus prophetici doni gradus est Visio. Etenim humana mens post illam priorè diuini spiritus insinuatione purgata, magis altiusque elata, ad arcana consilia, resque futuras cognoscendas perducitur, quo in gradu cum fuerit, videre ac prospicere dicitur. Nihil autem interest ad visionis nomen obtinendum, an vaticiniorum argumenta obiectis spectris intellecta, an expressis & dictatis verbis excepta sint. Tertius denique prophetici muneris gradus, est exercitatio, siue perfunctio, cum vates ea quæ viderit, in publicum edere iussus, refert & canit, cuiuscunque argumenti illa sint, siue ad futurarum enunciationem rerum, siue ad morum doctrinam spectent: hoc autem genus antiqui vocant מַסְפָּה, Latine Instillatione dicimus, nomine ex illis sententijs factò. Et super illos stillabat eloquium meum. Non prophetabis super domum Israël, & non instillabis super domum idoli, &c. Et apud Michæam. Ne stillatis stillantes, ne stilletis super istos, &c. Ita fit, ut tria illa verba Prophetia, Visio, instillatio, ad vatem ipsum referantur, quatenus vaticiniorum gradus assequutus fuerit. Tria autem altera auctore ipsum, id est, Deum vatum mentes informantem respiciunt: Locutio, Dictum, Iussio siue Præceptum. Nam quæ à Deo in vatem proficisci solent munera, nonnunquam alloquio & sermone expresse factò expediuntur, cuiusmodi ratio vni præter ceteros Mosi frequentissime contigit, sicut sepiissime scriptum est: Et locutus est Dominus ad Mosén. Neque enim huic forma similes ille sunt: Et fuit Verbum Domini: & Verbum Domini quod fuit. His namque orationibus alius minus, quam prior ille familiaris allocutionis modus indicatur. Rursus etiam accidere sepe solet, ut vates non alloquio, expressisque verbis audiant, sed mente & intellectu illustrati, exceptum diuinum consilium ac mysteria doceantur: Atque hic modus Dictum vocatur, cuius significandi causa vates illud frequenter usurpant. Sic dicit Dominus. Et dixit Dominus ad Hoséam: Et dixit Dominus ad Isaiam. Non ut illis res certis verbis expresse aut dictata, ut Mosi leges & præcepta fuerint, sed quod certa rerum notitia & copia facta, atque ut propria deinde ipsorum oratione exponeretur, credita mandataque fuerit. At verò quoniam Mosi

1. Sam. 10.

Iob. 19.

Amos. 7.
Michæ. 1.

Mosi utrunque contigit, ut & alloquentis se Dei vox audiretur (sicut scriptum est, audiebat vocem loquentis ad se de propitiatorio) atque etiam ut intellectu & mente illustrata ratio rerum sibi creditarum & communicatarum perciperetur, ob eam rem utrunque verbum Locutio & Dictio, in Mosaicis narrationibus est frequentissimum. Et locutus est Dominus ad Mosén dicens.

Demum tertium illud verbum Præceptio siue Iussio, ad eos pertinet, qui quanquam Dei vocem, expressamque orationem audierint, non tamen aliquem ex prophetis gradibus obtinere dicuntur: neque enim ut prophetae omnes mente illustrati arcana rerum percipiunt, neque ut Mosés simul cum verbis & oratione animi etiam diuina illa illustratione afficiuntur, sed tantum quæ dicta sibi cælitus fuerint auribus & mente promissiuscuiusque captu accipiunt: in quo genere Israëlita fuerunt, qui in Sina monte decem præcepta à medio nubis, ignis & summi pronuntiata vna cum tubæ sonitu audierunt: atque etiam discipuli tres in monte Thabor, quibus illud diuinum de Christo præconium & præceptum est auditum: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Ad hoc etiam genus illa pertinet vox, quam cum multi de Christo audirent, alij tamen aliter interpretati sunt: Clarificauit & iterum clarificabo. Itaque Locutio ad Mosén gradum propriè pertinet: Dictum, ad alios prophetas: Iussio autem siue Præceptio ad eos, qui prophetae non sunt, sed eo tamè diuino beneficio sunt affecti, ut Dei vocem audire potuerint, sicut scriptum est: Quid est omnis caro ut audiat vocem Dei viuientis, qui de medio ignis loquitur, sicut nos audiuimus? Hæc igitur horum trium verborum diuinum influxum & effectum spectantium ratio est.

Sed & tertium illud genus, quo eius aduersum quem diuina verba fiunt res & rationes contineri diximus, quatuor etiam verbis, veluti partibus & speciebus constituitur: ea sunt, Onus, Parabola, Propositio, Interpretatio. Accidit enim nonnunquam ut propheta impostum sibi & decretum à Deo aduersus personam quampiam onus dicendo exponat, quod proprie Onus dicitur à Parabola, Propositione & interpretatione diuersum, quantum ad sententiam atque elocutionis formam attinet. Nonnunquam verò fit, ut quæ ipse viderit, similitudinibus & parabolis propositis eloquatur, quarum sententia tamen aut aperta sit, aut facilem explicationem habeat. Ut quæ apud Isaiam sunt: Et vidi Dominum sedentem super folium, & Seraphim, &c. Atque hæc forma propriè מַסְפָּה dicitur, quam Græcè Parabolam siue Allegoriam vocamus. Euenit etiam aliquando, ut oratio ex verbis & imaginibus quibusdam instituat, quorum difficilis, abstrusa atque recondita significatio sit, & præcipuum aliquem interpretem ad explicandum requirat: cuius generis sunt, Ezechielis currus, Zacharie visiones, Danielis hebdomada, & Ioannis Theologi Apocalypsis. Hæc eloquendi abstrusa & captu difficilis forma, proprie חֵדָּה Hebraicè dicta, nobis Aenigma, siue Propositio vocatur. Est autem חֵדָּה nomen à verbo חָדַד factum, quod acuire significat: acutissimam enim eius mentis esse aciem oportet, quæ in huiusmodi dictorum sententiam penetrare possit. Non raro etiam accidere solet, ut propheta, quanquam nec ἀπαβολῶν nec ἀνιγμωμάτων eloquatur, tamen sublimi & eleganti dicendi utatur genere, resque omnes amplissimis prosequatur verbis, quorum sententia quanquam vulgaribus mentibus constet, elegantia tamen ratio sine docto interprete constare non possit. Hoc dicendi genus cum ceterorum vatum omnium commune multis in locis, tum Davidis in Psalmis, & Salomonis in sapientie libris, proprium est. Idque nobis interpretatio siue elegantia, Hebraicis autem מַלְּוָה dicitur, à verbo מָלַו, quod Latine dulcescere, vel suaue esse, reddere possumus, ut ex illo loco obseruare est: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, &c. Igitur tria illa prima verba, Prophetia, Visio, Stillatio, prophetam proprie:

Num. 7.

Luc. 9.

Deut. 5.

Ps. 118.

Tria

Tria verò altera Locutio, Dictum, Iussio, auctorem ipsum, id est, Deum: quatuor autem ultima, Onus, Parabola, Propositio, Interpretatio, personam spectat, ad quam oratio habenda est. Neque verò hic in eam partem disputare animus est, ut omnes has formas, aut certè complures ex his, in eodem vate observari negemus: sed illud tantum ostendere volumus ad quodnam genus, ad quam personam, vnaqueque forma pertineat. Nam Onus propriè id est, quod decretum à Deo aduersus personam aliquam vates exponit. Parabola autem & Propositio, elocutionis genera sunt à vaticibus ipsis pro rerum, temporum, ac personarum rationibus ad agendum, perorandumque ex diuino tamen consilio usurpata, sicut scriptum est apud Ezechielem: Et factum est Verbum Domini ad me dicens, Fili hominis, propone ænigma, 10 & narra parabolam ad domum Israël. Hebraicè ad verbum sic est: *enigmatiza ænigma & paraboliza parabolam, &c.* Hæc itaque species quod tribus illis generibus continerentur, ab antiquis in vniuersum indicatae sunt, sigillatim autè non sunt notatae: Quòd ad Visionis, Locutionis, & Oneris rationem ceteræ omnes referri putarètur. De illa verò re, de qua querebamus, quodnam omnium generum grauisimum existimandum esset, in quo varias doctorum hominum sententias collegimus, se ad humane mentis captum referatur, rectè ab antiquis statutum traditumque est, Visionem esse durissimam. Etenim futuras post longissima tempora, aut absentes locoque remotas res prospicere grauisimum, & humane mentis captu longè maius munus creditur. Nam ut Hierèmas inquit: Quis affuit in consilio Domini, & vidit & audiuit sermonem eius, &c. vel ut Hebraicè est, Quis stetit in arcano Domini, &c. fuere autem qui Locutionem grauisissimam esse assueuerant: quorum sententiam non tam hominem ipsum consilij diuini participem, quam Dei sublimitatem spectat. Maxima enim, atque omnem humanam dignitatem longe superans res existimatur, ut Deus ad humanum colloquium descendere, atque arcana sua consilia cum hominibus communicare velit, sicut scriptum est: 25 Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinè suam, vocem enim eius audiui de medio ignis, & probauimus hodie quod loquitur Deus cum homine, &c. Alij verò sunt quibus Onus omnium generum grauisimum non est indicatum. Quippe his non adeo mirabile videtur humanum animum, cuius origo celestis credatur, diuinas influxiones atque illustrationes posse capere, neque etiam alienum à diuina benignitate & gratia existimatur, velle Deum consilia sua cum vaticibus communicare, utpote quem nullius beneficij, quod poni in hominibus possit, auarum esse constet, sicut scriptum est, Domine quid est homo quod minor es eius, &c. Sed illud vehementer admirandum videretur, velle Deum tam exactam & minutam rationem singularum rerum, quæ ad aliquam gentem vel personam pertinent, cum vaticibus communicare, cum ex Philosophie doctrina humanus intellectus ad vniuersalia tantum à separatis causis accipienda aptus idoneusque esse putetur, singularium verò rerum cognitionem ex sensibus habere dicatur. Quamobrem ut præter humane philosophie rationes nouum & insuetum, ita etià grauisimum prophetie genus Onus nonnullis videtur. Illud autem commode adnotari operæ precium fuerit. Prophetare 40 verbum, & Prophetia nomen ad primum illum vaticinij gradum significandū usurpari, ita ut raptus ille, quo homines sacris rebus intenti, aliquando ita afficiuntur, ut in diuinas laudes prorumpant, versus & hymnos ex tempore compositos canant, item conciones sacre diuino spiritu rem & verba suggerente, præterea futurarum prædictiones rerum, quæ propriè vaticinia sunt, deinde sententia grauisimæ & consilia diuinitus data aut relata, hæc inquam omnia prophetie, & qui hæc exercent prophetare dicantur, ut nos alias pluribus, modò Deo nostra consilia probentur, docebimus.

Itaque

Itaque prophetia ipsam primam mentium agitationem significat. Deinde etiam oportune est adnotandū verba illa, (Locutio, Dictū, & Iussio) gradibus inter se distare certis, qui non temere à quolibet compleantur. Etenim illud exploratum est omnè iussionem esse dictum, omnè dictum quoque esse locutionem, quæ tamen ratio vice versa non 5 recurrit, quamobrem huiusmodi verborum expositio recto, ut constat, consequètia ordine ab antiquis explicata est. Atque hætenus tribus, quas proposueramus, questionibus fuerit à nobis satisfactum.

Quarta autem nostra questio, præter verborum interpretationem, nihil ad explicandum difficultatis habet. Namque Manus Domini vim illam diuinitus in prophetarum animos illapsam significat, quamobrè à Chaldeo paraphraste verba illa: Manus Domini, hoc modo semper explicatur. Prophetia ab ante Dominum: quæ verba quòd communia omni diuina influxioni essent, inter augustiora genera poni non fuit necessarium. Neque etiam illa commemorari, Vocatio, Nunciatio, Auditio, quæ cum idem quod Verba & Dicta significent, in illis generibus, Locutio, Dictum, 15 Iussio, comprehensa esse cognoscuntur. Sed illa quoque omnia: Inspectio, Aspectio, Somnium, Similitudo, continentur in Visionis nomine, quod omnibus, quæ vel interdiu vel noctu obijciuntur, spectris commune est. Neque enim quicquam aliud est Similitudo, quam species quæ visentibus ostenduntur, sicut scriptum est: Et Ego Visionem multiplicauit, & in manu Prophetarum affimilatus sum. Denique 20 Apparitio ad visionem quoque refertur. Nunquam enim Deus mortalibus vaticibus, ita ut ipse est, sed aliqua specie inducta apparuit, sicut scriptum est, Deum nemo vidit vnquam, &c. Neceffe ergo est aliquam rerum similitudinem intueatur is, cui apparere Deus vel angelus dicitur, ut suo loco exponendum nobis Deus dabit. Quæ igitur imaginibus & spectris videntur, ea omnia ad Visionem, quæ verò expressis 25 verbis accipiuntur, ad Locutionem spectant. His igitur rebus omnibus quæ ad communem omnium prophetarum interpretationem oportuna videbantur, hætenus explicatis, ad expositionis opus iam deinceps accessuris, Osæ primi omnium vaticis libri argumentum breuiter exponere consultissimum visum nobis fuit.

C

ARGVMENT.

Ezech. 17.

Hier. 23.
Ioan. anti-
quus.

Dent. 5.

Ps. 8.

Cicero de di-
uinatione.

Ose. 12.

Iohan. 1.

ARGVMENTVM VATICINIÛ.

5 VM POPVLVM ISRAELITICVM, ET IVDÆO-
 rum gentem, reliquumque Solymorum vulgus omnium
 10 generum suscepta scelera, maximè autè simulachrorum
 superstitiosos cultus, ad diuinam indignationem fre-
 quenter adduxissent, atque ea res in causa esse posset, vt
 Dei promissiones per hominum scelus aut impedirentur,
 aut saltem retardarentur, maximarum misericordiarum
 Deus non oblitus, arcano illi suo consilio deesse noluit,
 quod de hominum reparatione iam inde à principio
 instituerat. Sed quæ res huic negotio obstare poterant,
 quominus tandem explicaretur, eas res cortigere, com-
 15 ponere, aut prorsus de medio tollere instituit. Quamobrem hanc prouinciam factis va-
 tibus tradidit, vt antiquorum Dei consiliorum populum admonerët, & quantum nefas,
 20 quanta ab illis flagitia admissa sint, commemorarent; atque decreta in impios grauissima
 supplicia (nisi peccare desinant, & diuinam misericordiam fide, supplicationibus, atque
 vitæ correctione captent) in illis consumenda esse asseterent. Namque Dei iustitiæ, vt
 non cedatur, fieri nõ potest: cum homines sceleribus obligati, tamen oportune sibi con-
 25 sulere, & inuenta in sacris libris remedia, quærere negligunt. Igitur Hoseas vnus ex sacro
 vatum collegio Israelitarum scelera & Iudæorum cum primis commemorat, & quas illos
 calamitates ob eam rem accipere sit necesse, exponit. Namque futurum esse prædicit, vt
 Israëlitis frequentissima gens captiua, atque per totum orbem dispergenda abducatur.
 Iuda verò atque Ephraim vtraque tribus ex patria in Babyloniam victoris triumphum
 25 sequuta commigret. Sed Israelitarum dispersionem atque exilia diuturna nimis fore
 prædicit, cum Iudæorum tamen in patriam reditus ante peractum seculum sit expectan-
 dus. Nam & Hierosolymitanum restitui phanum, & illum totius orbis reparatorem ea
 in vrbe expectari oportebat, cuius promissionem certissimam esse, diuina voluit benigni-
 30 tas: tamen quæ inferni hostis, & humani ingenij malitia est, cum is, qui à Deo in suæ gen-
 tis amplitudinem & salutem fuerat mittendus, ab ijs ingratiſſimè sit suscipiendus, à qui-
 bus gratiſſimè susceptum iri oportuit; Iudæos illud eius sceleris supplicium duros ostendit,
 vt vrbe excisa, & templo diruto, omni prorsus honore, auctoritate, fortunis omnibus
 expoliati victorum hostium libidini expositi, à Dei gratia longè semoti, & libertatem &
 religionis honorem, atque denique omnem decorem amittant. Neque verò eam misere-
 35 riam expuere illis integrum vnquam erit, donec inexhausta Dei misericordia affectæ
 omnes pariter duodecim tribus, tam ij qui ex Israelitis reiecti, quam qui ex Iudæis pro-
 pria culpa fuerant repudiati, in gratiam tandem à Deo recipiantur; quam restitutionem
 integram atque stabilem fore præcinit, ita vt nunquam rursus in diuersa regna, aut in di-
 40 uersas factionum partes dissoluantur, sed stabili in concordia constituti, vni regi, & popu-
 lorum pastori Christo parentes præstantissima illius, ad quam homines comparati sunt,
 felicitatis compotes euadant. Hactenus totius libri argumentum à nobis est propositum.

45 **E**LOCVTIONIS autem & dicendi genus, quo vates hic vsus est, varium & mul-
 tiplex esse constat. nam breuibus chartis, multas atque maximas res complectitur,
 & innumeris affectibus plenus eloquitur: quamobrem obscurius illum loqui interdum
 animaduertimus; solet enim affectibus concitati hominis concitatus etiam
 esse, atque varius sermo, qui rem fusius interdum, sapiſſime contractius, atque breuius
 efferat. Sed quam animi affectionem refert Vates hic, ea nulla in humanis mentibus ex-
 cogitari potest concitator: Sustinet enim personam viri vxoris amantissimi, eiusdemque
 50 grauissima adulterij iniuria ab vxore affecti: cui dolori nullum humanæ leges modum
 inuenire potuerunt, neque vllum diuina lex imposuit modum, quominus animus vin-
 dictæ cupidus expleatur. ergo si quis propriam vxorem, quam is summo amore & maxi-
 mis beneficijs sit prosequutus, in adulterio palam deprehenderit, quanto dolore quanta-
 que ira ardere illum necesse sit, nemo plene existimare possit. Sed cum maximus atque
 vehementissimus amor vltionis impetum & conatum retardet, quibus ille perturbatio-

nibus, quibus molestissimis cogitationibus agatur, quisnam valeat explicare? Enimvero uterque affectus seorsum, neque modum, neque consilium certum aut habere, aut sequi potest, nempe amor, & violata coniugalium fidei dolor, nedum, si pariter eundem animum infestent, modum aut rationem dicendi vel agendi certam sequantur: ea nimirum res huic vario atque conciso dicendi generi, quo Hossias utitur, causa est. Adde etiam quod non suas, sed Dei partes Vates hoc in libro agit, qui cum uxoris, hoc est plebis suae sit amantissimus, idemque ob violati foederis crimen nimis offensus, maxima ad utramque rem explicandam argumenta, maximas atque appositae eloquendi figuras Vati suo suggerit, quibus & Dei erga plebem amor indicatur, & sceleris ab illa admissi grauitas expenditur. Has autem perturbationes amoris, gratiae, irae, atque doloris, & quae huiusmodi animi impulsiones vocantur, Deo sacrae litterae non tam affectus quam effectus ratione tribuunt. Etenim quae in his rebus ad molestiam atque mentis imperfectionem pertinent, ea à Deo longissime esse aliena, tum ipsa diuinæ naturae consideratio, tum arcana volumina docent: quae verò ad virtutem atque efficientiam ex his rebus pertinere videntur, ea Deo maxime conuenire constat. In amore igitur duo sunt, animi eius, qui amat, perturbatio, & maxima ad beneficentiam propensio; in violati connubii iniuria duo item sunt, grauissimus ob acceptam iniuriam dolor, atque iustae poenae sumendae consequentia. Ex his quatuor rebus priores duas diuinæ negamus inesse naturae, animi perturbationem atque dolorem; alteras illi relinquimus, beneficentiam atque animaduersionem. Est etiam alia ratio, quam obrem Deus hoc dicendi genere apud homines utatur, & has animi impulsiones non raro exprimat, nimirum ut homines intelligant, cuiusmodi eorum scelera sint, quae ipsum Deum (si capere id eius natura posset) in eiusmodi perturbationes iram, odium, inimicitias, ultionis appetitum, & quae huius sunt generis, impellere valerent. Praeterea cum diuina scripta ad hoc dictata à Spiritu sancto sint, ut ea re homines diuinarum atque humanarum rerum rationes doceantur, & ad virtutem atque officia, ad honestatem, ad salutem denique suam vocentur, eo eloquendi genere Deus uti consuevit, quo maxime homines ad has res impelli solent. Solent autem vehementissimè humani affectus similibus affectibus commoueri. Nam quae à perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim quandam habent, afferunt auctoritatem & fidem: atque ea res efficit, ut hoc dicendi genus semper in grauissimis causis ab oratoribus usurpetur. Sed nunc de his satis. iam verò interpretationem ipsam aggrediamur.

Verbum Domini quod factum est ad Hossie filium Beeri, In diebus Ozia, Ioathan, Achaz, Ezechiae, Regum Iuda.

35

AUCTORITATEM atque fidem vaticinio haec auctoris & Vatis & temporum ratio affert: attentionem etiam ipsa re, de qua dicendum est, dignam capiat, atque legentium audientiumque animos dociliores reddit: namque cum nihil unquam frustra & sine maximo consilio à numine fiat, consequens est, attentos esse oportere homines, dum Deum verba facere paratè audiunt. Nunquam enim accidit, ut Deus aut temerè, aut iocose, aut ociose loqueretur, sed quotiescunque orationem quamuis breuissimam habere visus est, magni momenti res, atque negotia, hominibus vtilissima tractasse, semper fuit obseruatus. Quamobrem scriptum est: Audiam quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos, qui conuertuntur ad cor. Atque haec res causa Mosi atque alijs scriptoribus fuit, ut diuinum aliquem sermonem relaturi, Dei verbum, illud esse praemonerent, his verbis: Et loquutus est Dominus ad Mosem dicens: Et loquutus est Dominus ad me dicens. Quibus verbis illud indicatur, magnam rem atque auribus animisque attentis excipiendam esse, quam Deus oratione enuntiare instituerit; eamque rem non humana sed diuina auctoritate esse diffiniendam. Eodem igitur verbo usus est Hossias, quo Mosès, atque alij uti consueuerunt, quanquam inflexione diuerso. Nam quod alij hoc modo proferunt: Et loquutus est Dominus; Hossias verbi tantum in nomen mutatione prouolit: loquutio Domini, siue verbum Domini; eadem namque omnibus in locis origo, idem thebraice est: Dabar verbum & dabbar loqui, qua ex re illud efficitur, ut attentis animis hunc Vatem

Vatem audire oporteat diuinam orationem omni auctoritate praeditam, nobis referre parantem. Verbum Domini quod factum est ad Hossiam, siue, quod fuit ad Hossiam filium Beeri. Voluit Deus, qui se humanis rebus providere sapissimè testatus est, suorum erga homines consiliorum, & voluntatis suae interpretes & testes vnum atque alterum, & interdum plures ex hominibus ipsis creare, ut quidquid ille siue fausti siue infausti in homines decreuisset, id non casu, sed diuino consilio accidere intelligeretur. Atque cum is nihil agat, cuius aptissima ratio reddi non possit; omnium verò rationum, quae Dei nomine reddi hominibus possunt, duplex caput, & duo veluti fontes sint, alterum misericordia & veritas, alterum verò iustitia: ex eo fieri videmus, ut per ministros suos & consilia sua aperire Deus, & quae obtemperantibus praemia ex diuina misericordia, quae rursus non obtemperantibus supplicia ex iustitia diuina comparentur, exponere consuevit. Quae de re Paulus: Multifariam, inquit, multisque modis loquutus est Deus in patribus per Prophetas, & in sacris annalibus legimus: Mittebatque illis Dominus Prophetas, ut reuerterentur ad Dominum. quos protestantes illi audire nolebant. protestantes dicit, hoc est, diuinum illis consilium aperientes: quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reticela uerit secretum suum ad seruos suos prophetas. Namque nihil est quod homines perinde transuerfos agat, quam absentium & futurarum rerum ignoratio, atque impia de diuina providentia opinio: tum demum ad omnium generum scelera & maleficia intemperatissimè homines accedunt, cum illud sibi persuadent, signa nostra non vidimus iam non est Propheta, & nos non cognoscat amplius. Igitur ex pluribus, qui à Deo ad eas res, de quibus diximus creati fuerunt, prophetis, vnus hic est Hossias, qui nomen suum consultò profertur, ne liber hic fictus ac supposititijs esse videatur: atque, ut omnis generis malitiae his rationibus prouideatur. solet namque nominis explicatio fidem rei facere, auctoritatemque conciliare dicendis: quam rem à bonis auctoribus perpetuo obseruatam videmus, maxime verò ab ijs qui diuino dictate spiritu de rebus sacris volumina conscribere. Plenae autem sunt huiusce rei exemplis antiquae, plenae etiam nouae chartae, ut illud: caecus Barthimaeus, filius Timei, Simon Cyrenaeus, pater Alexandri & Rufi.

FILIVM BEERI ab antiquis & doctioribus Hebraeis receptum est, & communis obseruationis lege traditum, si cui Vati patris nomen addatur, eum etiam patrem vatis munere fuisse functum; auum autem non tam muneris quam honoris causa nominari. Ceterum, si nulla patris mentio fiat, illum primum, non item patrem fuisse vaticinarum, cuius verò certa patria non explicatur, Hierosolymitanum eum citem fuisse arbitrantur, nisi ex tribus, vel generis ratione aliud intelligi possit. Hanc autem Hebraeorum obseruationem diuus etiam Hieronymus se non ignorasse significauit. Ex qua verò tribu oriundus fuerit Hossias, adhuc compertum nobis non est, nam quod Isidorus eum Bethleemitem esse dicit, atque ad Isacarum tribum refert, cum certum auctore non proferat, etsi probabile ipsius auctoritate fiat, non tamen ad historiae cogit certitudinem. Nec desunt qui dicant, Beeri, quem liber hic patrem Hossiae facit, eandem esse Beera principem in Reubenitide tribu à Beia eiusdem familiae duce genitum, qui Beera à Tiglath Pelasfar abductus fuisse in annalibus commemoratur. Quod si aliunde certa haec ratio est, ex diuersa tamen nominis cadentia non protinus incerta redditur: nam cum multi in linguis Hebraica, Assyria, atque Arabica interdum duplici, nonnunquam multiplici nomine appellentur: & huius nominum varietatis non simplex, ut alias à nobis dicitur, ratio sit, vnum genus est, vltimae litterae vel syllabae mutatio, ut Iethro qui idem Iether nominatur, & Hananiahu, idem ab Ezechiele vate dictus Hanania.

In diebus Ozia, Ioathan, Achaz, Ezechiae regum Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas Regis Israel.

AUCTORIS nomen temporum ratio aptè sequitur, quae plurimum ad res, de quibus in vaticinijs agitur, intelligendas confert: nam quae res à vaticinijs vel innuuntur, vel verborum & sententiarum figuris significatur, eas ab historijs expositas atque explicatas petere conuenit: historijs verò exacta ratio, aetatum atque temporum obseruationibus indicatur. Eorum porò temporum, quae ad rerum narrationem pertinent, nulla commodior ratio consignari potest, quam illa, quae cum regum atque principum aetatibus coniungitur.

C 3

iuñgitur. Siquidem rerum varietatem, non tam temporum natura, quam hominum ingenia edunt, hominum autem ingenia, mores ipsos principum plerumque sequuntur: ferè enim fit vt aut gratia, aut metu, aut imitatione, atque adeo æmulatione, principum sententiæ atque facta valeant: qualemque sese aut rex aut magistratus, præbuerit, talē se etiam populus exhibere soleat: quod si negligentiores sunt, qui præfunt, & nullam certam retineant sententiam, tum verò inconstantissimum & officij negligentissimum reliquum vulgus efficitur. Præterea regnorum atque regum memoriam & diutius & communius, quam temporum constare videmus, quoniam reges ipsi, atque ipsorum gesta frequenti commemoratione repetuntur. Etenim promptius est quo rege, quam quo anno, quoue tempore quid acciderit, meminisse. Adde, quod regum atque principum mentio in vaticinijs propterea etiam fit, quod ea non priuata sed publica fuisse atque manifesta, eorumque vaticiniorum rationes ad reges ipsos atque ad regnorum negocia pertinuisse intelligantur. Ex qua re diuina misericordia plurimum commendatur, & diuina iustitia recta atque æquissima esse confirmatur: non solum enim priuatos aliquot homines, sed totum populum cum suis regibus suarum rerum admonitos esse Deus voluit, vt respicientibus corrigendæ vitæ commoditas & occasio daretur; negligentibus verò, atque diuinum imperium detrectantibus, nulla excusatio constare posset.

Pertinent ergo Hossæ vaticinia ad eorum regum tempora, qui in ipso libri initio nominatim citantur, quibus temporibus non hæc solum, quæ in hoc volumine continentur à vate dicta fuisse intelligimus, sed alia quamplurima cum priuata tum publica, vt sui muneris ratio & rerum atque negotiorum commoditas postulabat: quam rem alias commodius tractabimus. Sed quæ in hoc libello conscripta sunt, quædam velut capita eorum negotiorum esse constat, & quæ non solum ad illorum temporum correctionem, sed ad sequentes etiam ætates, atque adeo ad nostra tempora vtilia fore diuinus voluerit spiritus.

Vaticiniorum argumenta & præsentis temporis & perpetuo vtilia.

Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt. Quod verò quatuor Regum Iudæorum temporibus Ieroboam etiam Regis Israëliti temporibus connumerantur, id non ob ea solummodo quæ ad decem tribus spectant, factum dicimus; nam si ea vnica causa fuisset, cæterorum etiam regum, qui post Ieroboam ad Ezechia vsque tempora Israëlitis præfuerunt, meminisse oportuit; quoniam suorum etiam temporum historiarum à vaticiniorum atque prophetarum scriptis alienæ non sunt. Fuerunt autem illis temporibus post Ieroboamum, Zacharias, Salum, Menahem, Phaceæ duo, atque Hossæ filius Ela Israëlitarum vltimus regum, qui aut regnum in Samaria administrarunt aut tyrannidem exercuerunt. Sed Ieroboamum regem ob eam causam hoc in loco nominatum fuisse arbitramur, vt Hossæ tempus quo vaticinatus est, ab ipso initio regni Ozia constituat. Namque Ozias, qui idem Azarias dictus est, vigesimo & septimo anno regni Ieroboam suo iure regnare cœpit, eodem quo pater eius Amazias in Lachis est interfec-tus, is antea pro patre vndecim annis regnum administrauerat. Igitur Hossæ diuinus vaticinandi spiritus, primis Ozia annis affluit, cum adhuc Ieroboam rerum apud Israëlitas potiretur, atque hæc res opinionem nonnullis hominibus doctis fecit, Hossæ primum omnium, qui ad ætatem suam referuntur, prophetarum vaticinij munus fuisse exequutum: namque reliqui nimirum Esaias, Amos & Michæas à diebus Ozia tantum cepisse commemoratur: & cum Ozias annis regnauerit quinquaginta duobus, fieri potuit, vt in extrema illius ætate vaticinandi munus reliquis fuerit mandatum; quandoquidem & Esaias eo anno, quo Ozias mortuus est, sese ignito carbone diuinitus tactum, atque ad legationem initiatum fuisse indicare videtur. Filium autem Ioas Ieroboam distinctionis causa nominat, duo namque eiusdem nominis viri regnum apud Israëlitas obtinuerunt, quorum alter fuit Ieroboam filius Nabat primus Israëlitarum à Iudæis defectionis auctor & dux, qui æternum impietatis suæ exemplum successoribus regibus, quicumque impij fuerunt, reliquit: alter verò hic, quem huius libri initio vates nominat, filius Ioas, qui in Israëlitarum regum ordine duodecimus numeratur. Quod verò ad linguæ & styli rationem attinet: dies hoc in loco pro temporibus atque adeo pro ipsis eorum, de quibus mentio fit, ætate atque tempestate: vsurpatur, ea figura, quam Græci metonimiam dicunt: constant namque tempora diebus potissimum, ex diebus enim menses atque anni conficiuntur: Quoniam Sol qui maximus temporum est index sui cursus rationem diebus potissimum aptat, singulis singula in signifero circulo spatia conficiens: atque ob eam causam

Israhelitarum rex cui Iudæis adiuuati.

Israhelita reges Hossæ temporibus.

Ioseph. lib. 9. cap. 10.

Prophetarum tempora.

Isa. c. 6.

3. Reg. c. 11.

4. Reg. c. 13.

Dies.

Tempus.

Sol temporum index.

Sam frequens hæc in diuinis libris est lectio, vt tempora atque ætates dierum nomine diffiniantur. Hunc vatem Hossæam ad longissimam vsque senectam ætatem suam extendisse, Hebræi auctores arbitrantur.

Hossæas diuinitus.

Principium loquendi Dominum in Hossæ.

NOuo & à cæterorum vatum consuetudine alieno exordio vaticinium suum Hossæas inchoat, atque ipsa nouitate obseruationem à legentibus exigit; ea autem res nouam cum vate hoc agendi rationem à Deo suscitaram indicat. Namque si à Mose ad Hossæam vsque, præteritorum temporum memoria repetatur, nemo sanè Propheta in diuinis monumentis inuenietur, quem Deus hoc modo ad vaticinij munus cõparauerit, vt quæ ad populum, ac de populo dicenda essent, vates ipse in se prius suaque actione repræsentaret, aded vt mirabile fuerit vati, se hoc modo compelli, quo antea nemo alius à Deo fuerit compellatus, idque ipsi mirabile visum fuerit, posteris animaduertendum obseruandumque; reliquerit; signum namque id semper futurum esse intellexit, quo ea res, de qua in suis ille scriptis ageret, magna atque grauis ex diuina etiam sententia fuisse argueretur: huius ergo hemistichij sententia illa est. Attendite (inquit vates) quale principium orationi, apud me, suæ dederit Deus, atque rem ipsam grauissimam vtique esse animaduertite. Vt autem dictionis figuræ atque stylo, quantum rerum atque sententiarum necessitas exigit, obsequamur, animaduersione dignum visum est, hanc constructionis formam, videlicet, loqui in, frequenter in sacris literis vsurpari, cum de vaticinio, aut de diuino spiritu atque prophetico sermo fit, vt illa, nunquid in Mose duntaxat loquutus est Dominus, & non etiam in nobis est loquutus, & spiritus loquutus est in me, & audiam quid loquatur in me Dominus.

Exordium noui exempli.

Num. c. 12. Psal. 74.

Et dixit Dominus ad Hossæam: Vade, sume tibi vxorem fornicationum, & fac tibi filios fornicationum, quia fornicans fornicabitur terra à Domino.

NON rarò contingere atque vsu venire videmus, vt cum quis rem aliquam maximi momenti explicare alijs cupiat, non tam verbis & oratione, quam rebus ipsis, vel earum rerum de quibus agitur imagine & representatione negotium explicet atque ostendat. Non enim tanta verborum atque orationis vis, nec tam efficax natura est, vt ad sensus atque animos permouendos, perinde ac res ipse valere possint. Nam Segnius irritant animos demissa per aures, Quam quæ sunt oculis subiecta fidelibus, & quæ Ipse sibi tradit spectator. Si enim animi conceptibus tantum homines inter se agerent, aut si negotia sua rebus in medium adductis atque propositis explicare possent, verborum profecto rarus vsus esset: Nunc quoniam res pro voto tractare atque proponere nõ possumus, verbis pro rebus vtimur. Sunt autè verba nõ tam rerum, quam cogitationum animi signa, cogitationes verò ipse rerum imagines esse cognoscuntur: Minus ergo verbis, quam cogitationibus humanus animus permouetur, & cogitationibus minus quam rebus, ex qua re illud efficitur, vt cum quis vel seipsum, vel alterum maxime commoueri cupiat, verarum aut verisimilium rerum imaginibus & actionibus ipsis potius quam orationibus vtatur, nonnunquam etiam vtraque cõiungat atque componat, nimirum res & orationem. Atque hæc causa fuit quamobrem Ahias Silonites Prophetæ diuisionem Israëliti regni Ieroboamo asseuerantissimè prædicturus, proprium pallium nouum in duodecim sciderit partes, & duabus tantum apud se relictis, decem Ieroboamo tradiderit, eadem etiam causa Heliseo fuit, vt arcum & sagittas peteret, intenderet, atque in Syriam iaceret. Sed & noui Testamenti vates hoc etiam solenne fuisse cognouimus. Nam cum quidam Paulo, & adstantibus socijs, quæ vincula, & qualis carcer Apostolum ipsum Ierosolymam petentem maneret, pronuntiare pararet, suas ipsius manus, pedesque Pauli baltheo ligauit, & ita futuræ rei exemplum atque imaginem proposuit. Neque verò hoc apud eos homines solum de quibus in sacris libris mentio fit, spectari consuevit, sed in cæterarum etiam gentium moribus atque actionibus obseruatur. Alexander Macedo, cum tota iam Græcia in suum imperium redacta in Asiam traiecisset, vbi primum expositus terram contigit, iactis arcu sagittis, solum ipsum Asia petijisset, & eius maximæ orbis partis imperium, atque summam sibi promississe dicitur. Hoc eodem agendi modo Hossæas vates ex diuino

Actionis atque representationis ratio & vsus.

Horat. de arte.

Aristot. de interpretat. lib. 1. c. 1.

Rerum cogitationum & verborum om.

Ahias. 3. Reg. 11.

Heliseus. 4. Reg. 13.

Act. 11.

Alexander.

imperio vsus est, vt vaticinio suo initium ex rebus atq; negocijs daret, & adiuncta etiam oratione prosequeretur. Quid verò illum agere iusserit Deus, audiamus; rem nimirum grauiissimam, & quam nisi diuini imperij auctoritas imposuisset, non leuiter probus quis ferre posset. Namq; illi mulierem turpem atq; adulterijs notatam vxorem ducere imperatum est, cuius rei vel ex ipsa cogitatione maximis eum molestijs conflagi, eum cuiusq; hoc contigerit, necesse est: namque huiusmodi moribus vxorem experiri, quam iam diu duxeris & bonam atq; fidelem antea credideris, molestissimū quidem est, retinere verò grauiissimum, vlscisci autem promptum, demum expellere vtunque admittendum, (humani animi cogitationes & communem naturam describimus; non præcepta aut consilia damus.) At verò eius quam libidinibus atque fornicis factoribus infamem cognoueris, nuptias tibi conciliare velle nouas, mirabile quidem hoc fuerit, & maximi atque patientissimi animi opus, nec non & vehementissimi atq; omnino stupendi amoris indicium. Quod si id etiam eo consilio agatur, vt mulieris illius deleantur notæ, farciatur infamia, mores restituantur, atque ad frugem corrigantur, quis non ingētem in eo viro bonitatem & incomparabilem misericordiam probet atque admiretur? Igitur Deus vt vtrunque si- mul in se esse ostendat, maximam videlicet offensionem, quam ex Synagogæ sceleribus acceperit, quæ grauiissimo dolore fortissimum quemque virum angere valeat, maximam etiam suam bonitatem & misericordiam, qua antea vitæ scelera ferre, & ad bonam frugem reuocare, atque in amicitiam & gratiam vxorem, hoc est plebem recipere paratus sit; totum hoc negocium non tam oratione explicari quàm rebus ipsis representari atque agi vatis sui ministerio curat. Nos verò qui explicandi, atque declarandi sacra volumina munus suscepimus, pium atque Christianum lectorem semel admonitum esse cupimus necessariæ, & ad rem nostram accommodatæ obseruationis, quam fortasse suscepta breuitas sæpius repetere non patietur. Quod autem admonemus, illud est, cum de Deo sermo habetur, illis iisdem verbis nobis esse agendum, quæ ad rem de qua agitur, & ad eos quibus cum agitur, non ad Deum ipsum accommodari possunt. Etenim vt Dei perfectissima atque immensa natura ignota nobis & imperscrutabilis est, ita quibus verbis quaque oratione aptè de illo dicere possimus, non est compertum. Sed cum Deus ipse sublimis humana atque diuina negotia cum hominibus tractare sua illa maxima bonitate fuerit dignatus, non suis illa verbis, quibus secum ipse agere potest, sed nostris, hoc est, quibus cum hominibus agere commodius erat, explicare voluit. Eiusmodi ergo & nos verborum genere in diuinis scripturis aperiendis vtetur, quo ipse in ipsis scripturis, vt se nostris cogitationibus accommodet, vt voluit, qui cum natura sua atque omnium hominum concessione veracissimus omnino sit: tamen sæpe in promissionibus aut sermonibus suis humano more iurat, cum iustissimus sit, & nihil non iustissimè agere putari possit: tamen rationem cum hominibus confert, accipit atque explicat. Quamobrem nullam alicui cordato atque sapienti viro admirationem mouere debet, si cum de Deo à nobis agitur, amoris, iræ, indignationis, vltionis, doloris, atque offensionis, alia præterea animorum motus atque affectus significantia verba Deo accommodari audiat. nam de rebus ipsis quæ his verbis indicantur, quatenus Deo diuinæque naturæ conueniant, aliàs sumus philosophati.

Et dixit Dominus ad Hossée.

IN superioribus diximus orationem illam, *Principium loquendi Dominum in Hossée*: perfectam non efficere sententiam; sed hemistichium, hoc est medium versum esse, quem subiuncta oratio compleat, & dixit dominus. Neque verò coniunctio, *Et*, nostræ reluctatur sententiæ, cum variæ in sacris libris significationis, & non simplicis vsus hæc particula sit, nam præter alia ad quæ accommodari solet, sententiæ initium absolutè coniungitur, sine vlla ad præcedētes orationes relatione: quod & illa coniunctio, *igitur*, apud Latinos præstare cognoscitur. Huius obseruationis multa exempla diligenti lectori passim occurrunt, ex quibus illa sunt: Et leuauit Abraham oculos suos, & dixit: & acceperunt farinam, conieceruntq; in ollam. Sic hoc in loco, *Et dixit Dominus*, eandem sententiā cum illa oratione reddit. Dixit igitur Dominus, *Vade*, verbum hoc nonnunquā non tam corporis & pedum motum, atque incessum, quàm animi promptitudinem atque attentionem, & ad ea quæ subsequuntur præparationem imperat, vt, *Vade ad formicam* ó piger, hoc est, fornicæ sedulitatem

Sermo communis ad diuinas res accommodatur.

Gen. 13. 2. R. 1. c. 4.

Vade, verbum.

Proter. 6.

sedulitatem attente cōtemplator atq; imitator. Venite disperdamus eos de terra. Venite & ambulemus in luce Domini. Igitur Hossée vxorem fornicationum sibi accipere iubetur: fornicationum autem numero multitudinis dicit, vt negotij grauitas augeatur, & veritatis significatio apertius referatur, atq; diuina misericordia, ad quam tota hæc ratio spectat mirabili commendatione probetur. Neque enim vno tantum ac simplici scelere, sed innumeris & multiplicibus sese Israëliticæ & Iudææ gentes contaminauerant, postquam à simplici & vero Dei cultu ad superstitionē descuerunt. Quamobrem vxorem multis stuprorum & turpitudinis notis insignem vt ducat, iubetur.

10 **Q**UANTVM autem cum diuinorum librorum interpretationem Christianis atq; amicissimis viris id efflagrantibus susciperemus, nō id nobis negotium credidimus dari, vt aliorum interpretū, qui antè nos summa cum laude in hoc genere versati sunt, vel cōmentationes refelleremus, vel frāgeremus sententiās, aut iurati sequeremur (nā ab omni inuidia atq; æmulatione alienos nos fote certum fuit, quoniam pietati atq; breuitati vna hac ratione consuli posse putabamus:) tamen cum in eiusmodi nodum incidimus, quē nō nisi appellatis ijs, à quibus fuerit nexus, explicare possimus, dāda opera est, vt quāta cū facilitate & venia id fieri possit, & veritatis desiderio & officio nostro satisfaciamus. Multas enim ab interpretibus ex propria vniuscuiusq; sententiā erga sacra scripta, quæstiones institutas accepimus, quas non inuenisse cōmodius fortasse fuisset, inuentas autē prætermittere facilius quidē ac promptius, non tamē fuerit expeditius: vt in huius loci explicatione, quod Hossée vxorē fornicationis accipere iubeatur. In quo explicando interpretes in tres sententiās diuisos videmus. Primus enim omnium Ionathas Vzielis filius, qui ob sacros libros à se Chaldaicè versos interpretis cognomen inuenit, totū hoc negotiū ex parabolæ rationibus ac locis interpretatur, perinde ac si Deus, nihil eorū quæ scripta in huius vaticinij initio sunt, iuxta verborum significationē agi aut intelligi, aut etiam representari præceperit, sed omnino per ænigmata atq; symbola consiliū suum Hossée proposuerit. huius autem interpretis eiusmodi legitimus expositionem: *Dixit Dominus ad Hossēam: Vade vaticinare vaticinium contra habitatores ciuitatis inquinatæ, vt non addant peccare, nam rebellione rebellauerunt incolæ terræ à doctrina Domini: & abiit, & vaticinatus est aduersus illos, vt si pœniterēt, ignoscendum esset illis, sin minus, vt decidunt folia ficuum, decident.* Sic ille, atq; iuxta hanc rationē historiam totam producit, cuius sanè viti interpretatio atq; auctoritas aniam doctissimo homini Moli Ægyptio, atque alijs eius gentis non pœnitendis auctoribus, dedit, vt negotium hoc tametiā non omnino secundū parabolam dictum, tamen non verè atque re ipsa, sed vitione quadam prophetica transactum existimarēt. Nam cum quædam in prophetis monumentis negotia velut aliarum rerum signa atque symbola nonnunquam inuenirentur, quæ natura sua duriora attendentibus videri possent, cōsultum illis visum est, si ea non re ipsa exercita, sed mentis atque animi cogitatione acta atq; representata fuisset & crederentur, & docerentur. Ex quo quidem consilio illud communis obseruationis nomine ad arcanorum voluminum explicationem traditum ab illis est, velut præceptum; si quid durius, & à personarum decore atque dignitate abhorrens in sacris offendatur libris, id non re ipsa atque actu fuisse exercitum, sed aut somnio aut vitione, atque mentis elatione representatum definire oportere. Vt quod Isaias ad Vatem vxorem accedere iussus sit, & procreato ex illo complexo filio nomen Selai Hazbaz imponere. Ieremias etiam ex diuino imperio lora ac neruos parauerit, & collo aptauerit suo, atque ea demum ad finitarum gentium reges miserit. Præterea Ezechielis vxorem è viuus sublatam fuisse, dicente ad ipsum Deo: Ecce ego auferam à te desiderium oculorum tuorum: & quæcunq; huius generis duriora aut indigniora visā fuerint, ea non verè atque re ipsa, sed prophetica, vt aiunt, vitione fuisse peracta. Addunt præterea nihilominus moueri potuisse vates ipsos harum rerum atque negotiorum imaginibus & spectaculis animi cogitatione & prophetica representatione comparatis, quàm si rebus ipsis afficerentur. Nam quos diuinus Spiritus ad eam rem intuendam conformabat, omnino permotos atque vera animi affectione actos esse consentaneum fuit. Antiquiores verò Hebræorum sapientes totam rem hanc in aliam sententiam disputant, aiuntque re & veritate hoc nuptiarum & filiorum procreandi negotiū, non imagine aut cogitatione fuisse peractum, multa tamen cum hæc ab illis tractentur, non tam fortassis ex veritate, quàm

Psal. 82. Eia. 23.

Fornicationis.

Disputatio de actionibus prophetis.

Chaldaei Paraphrastes.

Moses Aegyptiu.

Regula interpretum.

Isa. 64.

Ierem. 27.

Hebræi antiqui. Misnaioch de Passah. c. 8.

ex

ex verisimilitudine conficta legimus, vt quòd vates longum antea cum Deo sermonem contulerit, curaueritq; atq; orauerit Israëliticum populum, tot sceleribus cõtaminatum, permutari, aliamq; adoptari gentem, quæ pietatem atq; sanctitatẽ melius coleret & retineret: Quam rem adeo longe à cõfictio sibi initio repetunt atq; protrahunt, vt quæ prima in hoc libro leguntur verba vix totius sermonis medium, ne dum initium esse concedant.

Religionem maximam in librorum factorum expositione obfermandam esse.

NO B I S autem cum in diuina atque arcana voluminum sanctitate, non ita ingeniosis esse fas fuerit, vt pro animi cogitatione & linguæ celeritate, aut addere aut detrachere ijs, quæ à diuino spiritu scripta atque tradita sunt, vel tantillum possimus; tutior quædam alia & rectior via est terenda, qua acceptum explicandi onus, quantum id à nobis ex diuino beneficio expectari possit, perferamus: Tantam esse, tamq; sanctam diuinorum verborum maiestatem, vt nulli hominum in illis quidquam temere statueri liceat, præterquam, quod ipsa ratio, atq; illorum series exigere videatur, innumeris ex ipso sacro thesauro depromptis argumentis probare ac confirmare possemus, si res ipsa non tam manifesta esset, vt nostram non desideraret sedulitatem: vnum tamẽ solum nobis diui Jacobi præceptum repetere non incommodum visum est, quo sacer ille Apostolus humanum in hoc genere licentiam demere, & luxuriantis linguæ impetum cohibere molitur. Nolite, inquit, plures magistrum fieri fratres, scientes quoniam maior iudicium sumitis, in multis enim offendimus omnes: si quis in verbo non offendit, hic perfectus est. Quod autem humanæ linguæ, si quis ei indulgere, quàm temperare maluerit, ingens malum atq; effrenatum sit, subiungit: omnis enim natura bestiarum & volucrum, & serpentum, & ceterorum domantur, & domita sunt à natura humana: linguam autem nullus domare potest, inquietum malum &c. Igitur in diuinis libris quidquid præter id, quod ratio ipsa diuina admittit videtur, pro nostro arbitratu statueri, omnibus hominibus religio est: præterquã ijs, quos certis signis & irrefragabili auctoritate probatos diuinus spiritus ad id munus creauerit, quales fuere olim diuini Vates, quales Apostoli spiritu sancto imbuti, qualis Iesus Christus sapientiæ spiritu auctissimus, qui docebat tanquã potestatem habens, non sicut Scribæ aut Pharisei. Nam quid facilius, quàm diuina oracula suscipere explicanda; si negotium hoc priuatæ interpretationis (quod Petrus negat) esset? quid rursus obscurius, & à veritatis inueniendæ via longius remotum esse potest, si non certã aliquã rationẽ cõsequi oporteat, si propriam cuiuslibet cogitationẽ suscipere & tueri integrum sit? Quam ob rem, cum quis nulla sacrorum librorum auctoritate fultus, nullis diuinis signis aut sacri ministerij certa dignitate probatus, priuata tantum cogitatione aut familiari & domestico cõsensu siue receptione vsus de rebus ijs, quæ in sacris libris tractantur, statueri quidquam visus fuerit, cõtra quàm ipsa diuina verba aut indicare, aut innuere videantur, is profecto non maiorem quàm priuatã apud me auctoritatem obtinebit. Illud etiam his accedit, quòd huiusmodi generis actiones, quæ vaticibus à numine præscribebantur, signa atq; admonitiones erant, quibus aut principes, aut populos, aut alios ad quos res pertinebat, præmonitos atq; edoctos, imò & maximè cõmotos Deus esse voluit. Quam verò admonitionẽ, quæ animi motum excitare potuerunt signa illa, quæ ijs nunquã visa sint, quos maximè permoueri opus erat: sed vaticibus tantum intraq; illorum mentes acta atq; representata. Signorum cum varia genera sint, atq; diuersæ rationes; omnium tamen hæc cõmunis natura ac vis est, vt sensibus primũ aut intellectibus percepta aliud quidpiam à seipsis indicent atq; probent: quæ si sensibus aut intellectibus nõ percipiuntur, signa esse non possunt: Namq; ex imagine siue ex re, sensibus primum oblata, & ex ea quæ sequetur significatione, aut notatione, conficitur id, quod dicimus signum. consequens ergo est Hæc coniugium, & liberorum susceptionem, Isaia ad vatem vxorẽ accessus, Ieremiæ vincula, atq; Ezechieli desideratã coniugem, & quæcumq; huiusmodi in antiquis libris leguntur, vel reipsa & veritate fuisse edita, vel signa iure non debere vocari. Neq; verò leue apud nos argumentum illud est, quòd hæc signa hominibus duris ac pertinacibus, & qui verbis atq; oratione difficillime mouerentur, edi iubebantur: quibus cum solenne & frequens esset, verba apud eos à vaticibus facta refellere, aut si quid durius prædictum ab illis esset, vel negare futurum, vel minus multo atq; minus durum, quàm prædictum aut descriptum sit, expectari posse, asseuerare: pronum etiam facillimumq; iisdem fuisse, has res omnes atq; hæc portenta, quibus vates se visione prophetica admonitos fuisse, atq; ex ijs vaticinari iussos denunciarent, pro suis ipsorum sententijs & votis, non pro veritate interpretari, & consuetum consiliorum, ac vitæ institutum

Jaco. 3.

1. Pet.

Signorum ratio.

institutum nihilominus seruare ac promouere: Nam si diceret Isaia se filio ex visione procreato nomẽ indidisse. *Accelera diuide spolia*, in promptu fuit, vt à suæ ætatis hominibus ita res reciperetur; & etiam non reipsa, sed visione & imaginatione fore expoliandos. Ieremias etiã si nullos sibi laqueos, nullas cathenas verè indidit, neq. ad finitimos transmisit reges, neque publicè gestauit, neque his ab Hanania vate portentum pernegante in populi conspectu verè est exutus, sed tantum hæc sibi mentis cogitatione accidisse narrauit, atq; simili exẽplo rem illis apud quos sermonẽ habebat, euenturã prædixit, audire & illud procul dubio potuit, vel ab illo sibi æmulo Hanania, sese portentorum significationẽ perinde admittere, atq. proposita ab illo fuerit, itaq. futurum esse, vt & populi, & principes ijs, quibus ea mala portendebantur, eodẽ etiã modo quo offensa fuerant, experirentur: Ostensa aut fuisse visione aut per somnium; nõ aliter ergo quàm per visionẽ aut somnium illa mala fore expectanda. Adde quòd tam multa ac frequens circumstantiarum & totius apparatus explicatio rem visione peractam accipere non permittit. Namque in his narrandis negotijs testes adhibentur, describuntur loca, nomina etiam vel locorum vel rerum vel personarum appellatur; oportunitates ac momenta temporum constituantur, & quæ plurima huius generis coniungi solent, quibus non ad cogitationes indicandas, sed ad res ipsas ostendendas, atque ad rei veritatem confirmandam homines vt consueuerunt: quanquam non inficiemur permultas res ab antiquis patribus atque à vaticibus, aut per quietem, aut prophetica mentis agitatione, fuisse monstratas, iisdemq; spectris illos arcanarum aut futurarum rerum admonitos fuisse, & visionum suarum etiam rationes & significationes alijs tradidisse; tamen longè diuersam harum atq. illarum esse rerum rationem, vel ex earum comparatione, demonstrare non fuerit difficile: cum non omnino similis & narrandi modus in vtroque genere seruari, neque argumentorum & circumstantiarum par pondus, eodemq; modo comparatum, afferri soleat. Sed & ipsa nimirum sacra scripta quid in visione actum sit, quid in somnijs ostensum notis appositis, & nonnunquam manifestis verbis indicare obseruantur. Nobis enim qui vix obuia quæque, & sensibus exposita videmus, an quicquam prophetica visione conspici à viuentibus hominibus possit, planè fuisse ignotum, nisi vates ipsi, atque adeo diuinus spiritus, nos id fieri posse atque solere docuissent: & cum hostes atq. præceptorum suo infensum exercitum tantum conspiceret puer ille Helissæi vatis, nihil amplius illi cõspectum arbitraremur, nisi eodem ipso vate orante Deus puero innumeras currum atque armatorum militum myriadas spectandas obijceret: itaq. ipsis illis in locis, in quibus de huiusmodi visis agitatur, quam rationem ea sequantur, explicatur. Sic nimirum Abraham inter percussas ex foederum cadauerum partes dormiens, quæ à numine tradita illi fuere vidisse atque audisse fertur: sic Iacob scalam angelorum frequentia celebratam per quietem vidisse dictus est: sic Isaia visione Dei thronum atq. seraphinorum ministeria, seq; ignito carbone diuinitus tactum conspexisse ipse ait: sic Ezechiel longam de spectris & ædificationibus suis ipse exædificat historiam: sic Petrus quæ de gentium electione per visionem acceperat, eodem visus & mentis excessus nomine, narratione iterum atq. iterum repetita exponit: quæ verò non visione, sed diuino suggerente spiritu acceperat, ea proprijs signata notis ad collegas atque socios bis retulit: quæ demum reipsa sunt manifestè effecta; vt diuini spiritus in Cornelium eiusque familiam illapsus, productus ostendit testimonijs. Igitur cum diuinus ipse spiritus indicare atque docere res omnes & possit & soleat, & quid huiusmodi visis ostendatur, adnotare, nimium ingeniosum ac nescio, an perinde religiosi fuerit interpretis, si quæ res durior visa fuerit factu, eam rem non ex veritate, sed ex animi tantum agitatione, ex somnio, ex visu definire. Illa verò ratio, qua quidam vt hoc statuerent adducti sunt, prophetica electionem non planè perspectam illis esse, probat. Aiunt enim si hæc quæ prophetis, vt agerentur, mandata sunt, reipsa & veritate sunt acta; consequens esset, Deum id agere vt vatum suorum honor atque dignitas deformatur: utpote quos negotia humillima atq. abiectissima sustinere iussos populo spectandos atque ridendos exposuerit: quibus sic responsum esse volumus: Deum non vt reges, sic & prophetas dignitatis eorum causã creare solitum esse: nam regibus vnã cum populorum atque publicarum rerum cura, dignitatem etiam atque honorem defert, totamq; eorum familiam in splendorem dat, sicut scriptum est: Nonne cum paruulus esses in oculis tuis caput, in tribubus Israël factus es, vnxitq;

De spectris prophetis.

Reg. c. 6

Ad arg. de honore vatum.

Electio regum & prophetarum.

2. 1. Samu. 17

es, vnxitq. te dominus in regem super Israël, At verò in vatibus creâdis, non tam eorū honoris, quàm oneris habetur ratio; propterea quòd hi non suiipforum, sed populorum causa mitti soleant: nimirum vt aberrantes à recta virtutis via homines ad meliorem frugem corrigant; quæ res, quòd propter morum atque ingeniorum varietatem, non vna aut simplici ratione parari possit, ex eo fit, vt alio atque alio modo prophetarum opera atque ministerio Deus vtatur. Itaq; nō tam vatum, quàm populorum, quorum causa parantur Vates, rationes atque res agit Deus. Si quid autem durius illis fuerit imperatum, tamen parere solent, vt qui se non sui, sed aliorum causa ad id officij vocatos agnoscat. Quam ob rem Ieremias, etsi grauius illatas sibi iniurias cōqueratur, & inferendas expectet; tamen pergit, & diuina iussa fortissimi constantia facessit, vt mihi mater mea (inquit) quare genuisti me virum rixæ, virum discordiæ in vniuersa terra? non fœneraui, neque quisquam fœneraui mihi, omnes tamē maledicunt mihi. Igitur si tempora, historias, & mundi fastus euoluamus, vates non tam sibi, quam alijs fuisse natos atque creatos, vel ex ipso eorum docebimur exitu. Ferè enim ab Isaiâ, vsq. ad Ioannem Baptistam nullus occurrit, quem non iniuriis ab hominibus lacescitum, & crudeli tandem morte affectum spectemus: qua ex re fit, vt neque nouum neq. mirandum videri debeat, si huiusmodi partium, quæ duræ atque eorum dignitati in hac vita aduersa videntur, eos actores spectauerimus, quos sicut oues in medium luporum Deus miserit: Arbitramur igitur vxoris Ezechielis vatis obitum verè cōtigisse, vt ea re populo futurus ex proprijs malis dolor portenderetur: Neq. Isaiam nudum per Urbem incessisse inficiamur: neque Hossæ vatis humiles impudicæ feminæ nuptias admiramur; quæ si veræ non essent, atque aded paratu durissimæ, non ita aptè vel humanam malitiam, vel diuinam patientiam atque bonitatem repræsenterent. Namq; ipso sui spectaculo huiusmodi res magis, quàm relatione hominum animos afficere, & commouere poterant: quibus autem modis id melius potuit præstari, ijs modis vt res ageretur, iubebat Deus; cui tanta corrigendi atq. restituendi homines cura semper fuit. Duxisse itaq. Hossæam his moribus vxorem, ratio ipsa, quam obrem id agere iussus fuerit, declarat, & simplex lectio atque consuetus ordo probant; in qua sententia antiquorū auctorum maxima pars est, quos & diuus Hieronymus sacrorum librorum interpret, sequitur.

Hierony. **I**GITUR Vxorem fornicationum accipere iubetur Hossæas, hoc est, quam fornicatam fuisse, & libidinibus expositam omnibus esset conspicuum. Nec enim quæreda illi erat virgo aliqua; nec honestis moribus vidua, neque item mulier, cuius fama incertis rumoribus laboraret, nimirum quæ à nonnullis amaretur: an verò quicquam præterea turpe admisisset, foret incertum: sed eam quæ omnem pepulisse pudicitiam manifestis argumentis probaretur. Nulla autem maiora eius rei argumēta esse possunt, quàm filiorum citra legitimum matrimonium procreatio atque susceptio; quo argumento Thamaris fornicationem apud Iudam fœcerum suum delatam fuisse legimus: fornicata est Thamar nurus tua, atque etiam illa grauida est ex fornicationibus; ita vt scelus negari non posset, quòd vterus sine legitimo coniugio tumens argueret: huiusmodi impudicitia mulierem inuenire sibi iubetur Hossæas, quâ vnâ cum filijs maternæ improbitatis testibus acciperet, ferret, aleret, adoptaret, & ad frugem institueret: Nam quòd verbum latinè legimus in nonnullis translationibus (*fac tibi filios fornicationum*) id præterquam quòd nusquam in exemplaribus aut Hebraicis, aut Græcis, neque in emendationibus vulgatæ editionis latinis est, ipsa matrimonij ratio non necessarium esse docet: Etenim filios ex quacunq. modò ritè atque legitime, accepta vxore procreatos: nec lex, nec ratio vlla, fornicationis nota inurit: sed ad manifestam stuprum probationem, filijs auctam, prophetæ vxorem vult esse Deus: cuiusmodi stuprum Thamar filij probauerant, nisi aliunde productis argumentis, ex fœcero sibi fuisse conceptos illa redargueret. Sed hanc rem, & græca interpretatio significare videtur, quæ ex multis nominibus, quibus filij definiuntur, vnum elegit, quòd ad matrè potius, quàm patrè pertinet *Τέτρα τροπέλας* partus fornicationis, deinde, vt significationi imago responderet, hoc est curatum: Namq; Hebræorum synagogam multis superstitioni cultus adulterijs esse contaminatam arguebat innumerabilis vatum sacrificulorum, atque aliorum hominum turba, quos aræ, templa, simulachra, ceremoniæ, & vanum gentilis religionis negotium omne pascebat, & fouebat. Vatem autem, cum id de se

specta-

spectaculum ederet, & vir alioqui sanctus atque honestatis, dignitatisq; suæ studiosus, huiusmodi coniugij conflictam molestijs conspiceret, admiratione & horrendam aliquam expectationem populo commouere necesse erat, & quorsum hæc tenderent, ab omnibus interrogari, quam interrogationem, quo ille responso exciperet, sic à Deo est admonitus:

Quia fornicans fornicabitur terra à Domino.

HOC EST, quia his moribus vxorem synagogam Dominus Deus fert, quæ cum quondam illi legitime coniuncta fuerit, & multis cumulata beneficijs, tamen antiquos mores suos sibi renouauit; vtq; in adolescentia sua in Ægypto superstitioni operam dederat, atque à paterna veri Dei religione, ad insana Ægyptiorum monstra descuerat, nunc demum in eodem, quem sixerat, errore versatur, & multis ex scelere procreatis filijs, tamen Dei se se vxorem appellat, cum mocha, atque adulterijs multis notata sit, & tamen Dei patientia ac bonitate nondum est repudiata; imò ferè atque fouere illam parat Deus, & omnem operam natat, vt illi consulat, si tamen ipsa sibi consultum esse velit. Verbum *fornicabitur*: in futuro tempore consultò à Latino interprete est relictum, quòd tamen non tam temporis quàm asseuerationis & certitudinis rationem tenet. Nam cum quid aut certissimum esse, aut perpetuum, aut in communi vsu & consuetudine positum significare volunt Hebræi, id futuri temporis verbo enunciant: vt, opera quæ non fiunt, fecisti mecum: hoc est, quæ neque solent, neque debuere fieri quam nos obseruationem pluribus alijs explicuimus. Hoc igitur in loco, *fornicabitur*, asseuerationis, & affirmationis vim obinet, & commune atque consuetum id malum esse indicat: Ad asseuerationem verò eiusdem verbi repetitio plurimum efficere solet: *Fornicans fornicabitur*. Terræ autem nomine homines terram incolentes significat, vt: Omnis terra adoret te, & psallat nomini tuo: namq; etsi communis omni animantium generi sedes ter-
ra sit, nullius tamen causa præterquam hominis eam creatam esse constat. siquidem (vt scriptum est) Cælum celi Dominò, terram autem dedit filijs hominum: ex quo fit, vt hoc metonymiæ genus frequenter in sacris literis vsurpetur.

Et abiit & accepit Gomer filiam Diblaim, & concepit & peperit ei filium, & dixit Dominus ad eum: Voca nomen eius Iezraghel.

ET ABIIT: diuino dicto sedulo paruisse Prophetam verbum hoc significat, & qua diligentia pium hominem diuinis præceptis parere atque obedire oporteat, perdoctet: neque enim quicquam cunctatus fuisse vates, neque de ea re quamuis durissima verbum vllum fecisse dicitur; sed continuò Dei præceptum faceissentem inuenisse sibi vxorem ei negotio appime idoneam, notæ illa ætate impudicitia feminam, cuius nomen vna cum paterno pronunciat: *Gomer filiam Diblaim*. quorum nominum interpretationes sectatus Chaldæus interpret totum negotium ad allegoriam vt diximus, transtulit, atque ostium alijs patefecit, vt hanc etiam explicationis inirent viam, neque tamen illius persequerentur vestigia. Nam cum *Gomer* à verbo consumationem significante deriuetur, *Diblaim* verò caricas, vel caricarum, hoc est, aridarum ficuum par significet, vt tamq; significationem, pro sua cuiusque cogitatione singuli tractauere: quorum omnes referre sententias præterquam quòd nostri instituti id non est, longa fuerit magis quàm benigna materia. Sed quoniam in eum locum incidimus, vt de nominibus proprijs dicendi nobis copia facta sit, quædã pro capitis huius ratione breuiter admonere visum est: nullus enim campus latius patere solet ijs, qui sacra atque arcana scripta omnia ad allegorias trāsferre solent, quàm hic in quo propria locorum aut personarum aut etiam rerum nomina continentur, cum vnusquisque putet eam esse huiusmodi interpretationum naturam, ita flexibilem, vt sequatur, quocunq. torqueas.

NON parum igitur refert, vtrum nomen interpretationem, atque imponendorum eorum causam ex ipsis sacris libris proferamus, an aliunde queramus. Quædam namq; nomina diuinitus aut ex oraculo rebus atque personis facta esse; quædam etiam ex historia ab ipsis hominibus consultò indita fuisse constat: nam cum res aut personas negotij alicuius signa & testimonia esse voluit Deus, quo nomine appellanda sint illa, præmonere ipse solet, ex quo genere illi Esaiæ vatis filij vnâ cum nominibus suis fuerunt, quam obrem ipse vates ait: ecce ego & filij mei, quos dedit mihi Dominus in signum &

D in por-

in portentum Israël. Quia verò ab hominibus ipsis facta nomina sunt, aut ob presentium, aut ob prateritarum rerum recordationem, plerunque facta fuisse constat: cuiusmodi sunt Benoni, quem mater ob vehementem atque lethalem, quo in illius partuangebatur, dolorem, sic vocari iusserat, pater verò nomen in Benjamin, ne perpetuo vxoris luctum renouare cogere, mutauit. ob futurum autem rerum, aut personarum, aut negotiorum euentum, nulla vel rarissima nomina ab hominibus legimus imposita: eam namque auctoritate solus sibi diuinus spiritus vendicat, huiusmodi vsum tribuit, quibus sese ininuare dignatur: vt Noë nomen, què mater sic appellat, voluit, quod diuinitus admonita prouiderit eum fore piũ, & Deo gratũ hominẽ, & per quẽ orbis esset refarcienda iactura.

MULTA praterca in sacris libris nomina sunt, quorum quamuis certa haberi possit interpretatio, causa tamen, quamobrem indita huic vel illi personæ fuerint, nulla redditur. Eam verò causam si quis inuenire paret, coniectura vtatur, necesse est: Atque in locorum quidem multorum appellationibus explicandis facilius multò coniectura est, vt Iericho, quod odorem siue fragrantiam significat, nomen ob balsamum in eo vico prouenientem factum fuisse videri possit; nam quod de luna dicitur, alienum est: in personarum verò ratione nominibus suis accommodanda, non ita facilem conijciendi modum experire, si rem sapienter persequi velis, hoc autem illis in primis nominum possessoris ita accidere dicimus: nam in ijs quæ secundo aut tertio loco, aut deinceps ita vocati fuerint, non est cur multum laborentur, cum ea nomina aut ex parentum voto, aut ex imitatione aliqua, aut etiam ex nominum ipsorum gratia imposita esse credantur.

IGITUR in ijs nominibus quorũ interpretatione atq. causam diuina scripta profert, ingeniosum esse quẽpiam nefas est: in quibus verò nominibus nulla neq. interpretatio, neq. ratio redditur, maxime autẽ personarũ: vtrunq. reddere incertum fuent, magis quam vtile. Quod si cõijciendi genus aliquod sequi velimus, summa in hoc prudentia est, quodnã potissimũ genus sequi oporteat. Sed quoniã late patet ratio hæc, & maiorẽ locũ occupat, quã qui nobis cõmentionis lege datur, eã in aliud tẽpus differre cõsultius putamus.

CVM ergo in hoc loco duorum generũ nomina sint, & quæ à Deo imponi iubentur, atque in signum & portentũ imposita declarantur, qualia filiorum appellationes sunt, & quæ imposita iam inuenerit propheta, qualia sunt vxoris atque socii nomina: illa cum rationibus suis cõsiderare atque religiose obseruare, in his certi nihil statuere est animus, nam an casu ita vocati fuerint pater & gnata, an consultò atq. ex futuræ rei expectatione, neq. scripturis docemur sacris, neque affirmare aut negare omnino integrum est. Sed ne tamen omnino nihil de his nominibus dicamus, illud quod commodissimum ex multis, quas reperire possumus, rationibus, & q. cum ipso de quò agitur negotio cõuenire aptius videtur, exponemus. *Gomer*, consumationem significat hæc vox, qua certum pœnarum & suppliciorum fore euertum, ita vt tandẽ perficiatur, quod tamdiu cõminatus fuerit Deus, indicari videtur. *Diblain* verò ficus aridas duas significat, vt vtrunq. regnum Israëlitarum & Iudæorum debilem & viribus fractum, atque ob publica peccata arens ostenderet.

Et concepit, & peperit ei filium.

CONIVGIUM prolis susceptio sequitur, nisi aliudẽ impediatur, sed vxorẽ ex diuino imperio, sibi vates inuenerat, quam editi antea filij non sterilem esse arguebant. concepisse igitur ex Hosea dicitur, nõ ex fornicatione, vt olim, quamobrem subiungit: *et peperit ei filium*, quod verò additur *Ei*, interpretationem corroborat nostram. Matrem autem primum filium fuisse ait, fortitudinis atq. roboris symbolo vsus, quod ea, quæ eo nomine significabatur, supplicia nõ leuiter, sed grauissimẽ atq. fortissimẽ à Deo essent irrogada: siquidem masculorũ corpus in omni animantium genere cum calidius ac ficius natura sit, plenum est, & quasi pallium, vt Hippocrates ait, densum tum ad visum, tum ad tactũ, & labor ipsius corroborat corpus, & ad quamcunque rem fortius reddit.

Et dixit Dominus ad eum: Voca nomẽ eius Iezraghel: quoniam adhuc modicum, & visitabo sanguinẽ Iezraghel super domũ Iehu, & quiescere faciam regnũ domus Israël.

NOMEN non nouum, sed tamen nouã ratione accommodatum puero imponere iubetur Hoseas: namq. Iezraghel nomine duo loca vocata fuisse, ex diuinis constat historijs. Sæpe autem aut ex consilio, aut casu accidere solet, vt ad eam rem, quæ iam multo ante constabat, noui negotij fiat accessio, quod cum re illa vel nomine vel ratione conue-

coniuugium pro-
les sequitur.

Hippocr. lib.
de glandibus,
& de dicta.

conueniat, vt quod prudentissima illa femina apud Dautid verba faciens de Nabal viro suo dicebat: ne ponat dominus meus rex cor suum super virum istum iniquum Nabal, quia secundum nomen suum stultus est, & stultitia est cum eo. quo in loco significatur, Nabal nomẽ, quod forte aut casu, aut aliam ob causam à parentibus fuerat impositum; in hominibus mores apertè quadrasse: sic etiam nomen *Iezraghel*, quod diuini brachij fortitudinem significat, in ijs rebus vturari vult Deus, quæ iam verè cum diuino cõtinentur brachio, hoc est, in supplicijs de sceleratis hominibus sumptis, nam vt olim dum innocenti Naboth sanguinem in valle, cui nomen erat *Iezraghel*, Deus Achab & Iezabel atque eorum liberos per Iehu mortis datus vlcisceretur, nomen *Iezraghel*, hoc est Dei brachium, commodè vt in partibus appellari que poterat, scieriam hoc tempore, cum Iehu impij posteritatem omnino perditionem ad eum cureretur Deus, futurũ est, vt *Iezraghel* mentio frequentius iure fiat, & honorẽ illud brachium Domini in publicis atque priuatis sermonibus versetur, nam diuini brachij virtutem & vlciscendi facultatem significare non vno in loco accipimus, in brachio virtutis tuæ dispersisti omnes inimicos tuos, & illud tuum brachium cum potentia. Itaque hoc in loco Deus iubet Vatem suum puero nomen *Iezraghel* facere, vt si quando id nomen iure vsurpatum sit, nunc maxime vsurpari debeat, cum Deus impiũ Iehu genus virtutis suæ brachio sit vturus: eam verò nominis causam Deus ipse profert.

Quoniam adhuc modicum & visitabo. Visitaturum se dicit sanguinem Iezraghel; non quod Deus vlcisci paret Achab, & vxoris eius necem, atque totius illorum domus interitum, quæ Iehu vastante corruerat: siquidem id negotium & Deo ipso auctore à Iehu fuerat susceptum, atque eodem probante cõfectum: dixerat namque propheta Iehu à se in regem vncto: *Hæc dicit Dominus: Vni te regem super populum meum Israel, & percutes domum Achab domini tui, & vlciscar sanguinem seruatorum meorum prophetarum: & sanguinem omnium seruatorum Domini: eadem verò ab effecta iam cede reuertenti, Dei verbis illud est relatum: Quia studiose egisti, quod rectum erat, & placebat in oculis meis, & omnia que erant in corde meo fecisti contra domum Achab, filij tui usque ad quartam generationem sedebunt super thronum Israël: nihil igitur sceleris hæc in re ab Iehu admissum esse legitimus, neque eam esse huius loci rationem arbitramur, vt impiũ Achab sanguinem suo imperio fufum Deus vlcisci pararet: sed illam huius versus sententiam esse dicimus: ex quo Achab eiusque familia ob impiam superstitionem atque homidum sanctorũ necem Deo vltore in valle Iezraghel funditus perierunt; eius rei fama atque nomen illud non modò Samariæ, sed apud vniuersam Israëlitarum gentem omnium sermone percrebuit, vt cum diuinam vltionem maximam significare vellent, & totius familiæ ac dignitatis Achab repente extinctæ meminissent, nomen *Iezraghel*, hoc est brachij Dei, & diuinæ vltionis frequenti mentione audiretur, cum iam ex antiquo linguae vsu Domini brachium diuinam significare virtutem docuerimus.*

IGITUR cum brachium Domini extendi soleat in eos, qui impio vanorũ deorum cultu flagrant, atque ob eam rem, & ob consequuta ex ea re scelera, tantas in valle Iezraghel pœnas Achab familia dederit, futurum esse Deus dicit, vt, non post multum tempus tota Iehu familia, eodem vltionis genere afficiatur, quo Achab in valle Iezraghel fuerat affectus, nimirum vt eius posteritas omnis funditus pereat, & Israëlítico regno priuetur: neque quisquam ex genere Iehu supersit, qui vltra teneat principatum. visitare, itaque sanguinem Iezraghel super domum Iehu, idem significat, quod similem stragem in domo Iehu edere, atq. in valle Iezraghel in domo Achab fuerat edita: nam in Achab (qui fecerat secundum omnia opera Ieroboam filij Nabat) ita sententia fuerat pronuntiatã: *Perdam omnem domum Achab, & interficiam de domo Achab mingentem ad parietem, & clausum & nonissimum in Israël (ita vt nulla sit illis reliqua regni spes) & dabo domum Achab sicut domum Ieroboam filij Nabat.* atque adeo cum Iehu regem iisdem sceleribus diuina notet scriptura, quibus neque illius posteritatem absoluat, consequens est, vt iisdem pœnis iure afficiendus pronuntiet, sicut scriptũ est: *Veruntamen Iehu à peccatis Ieroboam filij Nabat, qui peccare fecit Israël, non recessit, nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel & Dan, nec custodiuit, vt ambularet in lege Domini Israël in toto corde suo: non enim recessit à peccatis Ieroboam, qui peccare fecit Israël: hæc culpa summa fuit. sententiæ etiam summa illi alteri non dissimilis hæc fuit: Visitabo sanguinem Iezraghel super domum Iehu, & quiescere faciam regnum domus Israël.*

D 2 Verbum

1. Sam. 23.

Psal. 88.

Ibid.

2. Reg. 9.

2. Reg. 10.

Deut. 11.
Genes. 10.
Exod. 5.

4. Reg. 4.
Ioseph. li. 9.
c. 10.

4. Reg. 9.

1. Par. c. 4.

Iosue. 15.

Iosue. c. 17.

1. Reg. 9.

2. Reg. 2.

2. Reg. 13.

Verbum autem, visitare, cum quadruplicem obtineat significationem, ad recordationis & memorie rationem frequentissimo vsu ducitur: vt, Visitauit Dominus Sarram, & dominus visitando visitabit nos: Et quod ad Mosen ipse dicit dominus, visitans visitauit vos. eadem nimirum significatione se Deus hoc in loco sanguinem Iezraghel visitaturum profiteretur, quod breui futurum esset, vt par domus Iehu ob parua scelera strages Iezraghelitici casus memoriam renouaret. Eam autem ruinam non statim futuram pradicat, sed adhuc modicum: vt predictionis mentio aliquantotante per uulgata diuinam prouidentiam arguat, & rei diuturnior expectatio attentionem simul & religionem hominum animis afferat. Præterea vt diuinæ misericordie argumenta reperantur, cuius ea natura est, vt quoad fieri possit, impiorum differat supplicia: Solet enim Deus, etiam cum iram suam ostendere velit, & nosam facere potentiam, atque brachium suum exercere, uasa iræ apta in interitum in multa patientia (vt Paulus inquit) sustinere, atque adeo ita euenit: nam Ieroboam annis quadraginta vno regnum administravit, Syros vicit, terminos Israël ab introitu Emath usque ad Asphaltitæ lacum regno suo restituit. huius verò filius Zacharias sexto regni sui mense, & regno pulsus & vita priuatus est: in quo huic familie regnandi finis est factus, atque eam sententiã habet id quod subditur: *Quiescere faciam regnum domus Israël, hoc est, efficiam vt regnum domus Israël in ea familia cesset: non enim hoc in loco Samariæ vastatio & Israëlitarum ruina prædicatur, quæ interiecto aliquanto tempore accidit, sed id quod ad Zachariæ necem mox erat consequuturum: Iehu autem domum ob eam rem appellat, quod Ieroboam ex eius posteris fuit: nam is primus ex gente sua Achabi domo delecta regnum annis duoderriginta obtinuit. huic filius Iehoiahas successit, qui & ipse annis decē & septem rerum est potitus. post hunc Iosias sedecim annis regno præfuit, quem Ieroboã sequutus est, filiumque regni hæredem reliquit Zachariam, promiserat autem Deus Iehu ob rem strenuè aduersus domum Achab gestam, perpetuum ac æternum usque ad quartum hæredem familie suæ fore regnum; quam spem & diutius ei prorogasset, nisi iam ab eius tempore Israëlitarum rerum tædere illum cœpisset, nam cum Iehu Ieroboami exemplo religionem neglexisset, & impietatis suæ posteros suos habuisset imitatores, effectum est, vt huius tandem familie curam solueret Deus, eamque extingui & regni dignitate priuari curaret. Neque verò alienum videri poterit, si Iezraghelis & nomen & historia breuiter à nobis tractetur, quantum ex diuinis videlicet didicimus libris: Namque antiquius Hofsea vate hoc nomen fuisse, & vnum ex posteris Iuda sic fuisse appellatum in sacris annalibus legimus, vbi inter Iudæ filios Iezraghel quidam filius Etham, qui idem Hur dictus fuit, commemoratur. Sed & occurrunt hoc nomine dictæ duæ vrbes, Iosue chorographiam atque sacras historias legentibus; altera in tribu Iudæ, quæ ex descriptionis ratione in editore loco sita fuisse videtur; altera verò in ea terræ parte, quæ filijs Ioseph bello occupanda cessit, in amœnissima valle. (cui ab ipsa vrbe nomen factum est) posita, & Ifacaris finitima, neque multum ab Israëlitarum regia Samaria distans, ita vt ob loci amœnitatem, & propinquitatem regis hortis & pulcherrimo palatio fuisset ornata, atque hæc quidem res, impiæ Iezabelis dolo, Naboth necè & vineæ publicationem, in hanc vallem Ioram Achabi filius, vt ex acceptis in Syriaco prælio vulneribus recrearetur, secesserat; in ea valle à Iehu, cui curre uictus obuiam venerat, sagitta petitus perijt: ea vallis Iezabelem primum Iehu iussu, præcipitem excepit, & deinde à canibus distractam atque dilaceratam tulit, ita vt is locus initium dicto dederit, quod de regina illa impia vulgò frequenter vsurpandum diuinus prædixerat vates, in agro Iezraghel comedent canes carnem Iezabel; & erit sicut stercus super faciem terræ in agro Iezraghel, ita vt prætereuntes dicant; hæccine est illa Iezabel. In hanc vallem septuaginta filiorum Achab capita ad Iehu à Samariæ optimatibus sunt delata: neq. hos solū, sed omnes qui erāt reliqui de domo Achab in hac valle Iehu percussit: itaq. vallis hæc totius domus Achab extinctæ testis fuit, & eius ultionis monumentum, vna cum nomine suo ad æternam memoriã propagauit: atq. hanc memoriã in domū Iehu à se excitandã eodem nomine (quod vatis filio imponi iubet) significat Deus. In illa die conteram arcum Israël in Valle Iezraghel. Triplicem fuisse rationem quamobrem puero nomen Iezraghel fieri voluerit Deus, ex ipsius verbis docemur, nimirum primum illud supplicium, quod domus Achab ob superstitionem in valle Iezraghel*

Iezraghel dederat, cuius exemplo cæteros oēs ab huiusmodi culpa abstinuisse oportebat, cū scirēt contaminatã religionē diuini brachij fortitudine expiari: Deinde Iehu domus interitum & ruinam, quæ & ipsa cum nihil minus in religione violanda peccauisset, Iezraghel hoc est diuinū brachium vt experiretur necesse erat: cum autē scriptum sit: & ponam in pondere iustitiæ & iudicium in mensura, neq. diuina manus apprehensam semel stateram abiecerit, sed suum cuique tribuens iusto pondere & integra vtatur mensura, consequens fuit vniuersum populum Israëliticum meritis pœnas daturum, neq. Iezraghelis ultionem effugere posse eos, qui in eadem culpa essent, ob quam culpam nomen Iezraghelis notissimum atque celeberrimum fuerat. Itaque Deus aliam causam etiam esse ait, quamobrem nomen Iezraghel vatis filio factum frequenti mentione appelleretur, quod futurum mox erat, vt per omnes Israëlitici generis partes, ad caput usque ipsum, hoc est ad regnum Iuda, diuina ultio peruaderet. Et erit, inquit, in illa die. Ex quo tempore domus Iehu corruit, Israëlitarum res diminui ac labi cœperunt, atq. vsq. ad Iudaicam transmigrationem deficere: Zacharias enim sexto regni mense à Salum est occisus: Salum à Menahem obsessus primū post mensē in regia perijt: Menahem per annos decem occupatam tyrannidem, non sine magnis populorum calamitatibus, protraxit, cum ipse vsque ad pregnantium feminarum diruptionem in eos, qui ipsius imperium detrectabant, sauerit, & populo imperata maxima pecunia Thersam urbem Assyriorum regis obsidione liberauerit: huius filius Phacea annos duos paternam tyrannidem vix sustentauit, qui & ipse à Phacea Remaliæ filio exercitus sui duce insidias passus, in Samaria non longè à valle Iezraghel perijt. Hinc autem secundi Phacæ anno decimoquinto postquã is tyrannidem primum occuparat, Teglal Pelassar Assyriorum Rex toram Galaaditem regionem vastauit, cepit atque abduxit, quo in bello Rubenitis & Gaditis tribus & Manasse dimidia victorem hostem sunt sequutæ. Phaceas hic cum vigesimum iam annum rebus ita fractis regnaret, ab Hofsea est interceptus, quem & ipsum Salmanaasar tributarium fecit, septimo occupatæ tyrannidis anno, deinde dum ille de defectione cogitaret, Zabulonis & Neptalim tribus Assyrijs abducentibus celsisse legimus, & tandem nono huius anno Samariam captam, & vniuersam Israëlitarum gentem patrijs regionibus exulare coactã. Nec verò interea Iudæorum regibus atq. populis, aut quies aut tranquillitas erat, nec eos feliciter agere sinebat Deus, quos violatæ etiam religionis & publicæ iniuriæ sceleribus alligatos esse cõstabat. Igitur Iudæorum res si historias diligenter legeremus, nimis detritas fuisse cõperiemus, ab eo tempore quo Zacharias Iehu pronepos extinctus est, qui fuit ter millesimus centesimus sexagesimus primus annus ab orbe condito, ad tempora vsque Nabugadnezoris Babilonici regis, qui sanctam urbem cum fano vastauit suo, atque omnem Iudæorum gentem Babylonem migrare iussit: Is autem annus quadagesimus octauus à mundi initio erat, supra ter millesimum atque tricentesimum. Itaque Israëlita res, quæ tot per secula feliciter floruerant, exigui temporis spatio, nimirum intra cẽtum octoginta & septem annos funditus corruere, neque vlla interea regis ætas fuit, quæ strage, cede, insidijs, cõiuratione & ruina vacaret; atq. hæc causa est, quamobrem Deus per vate dicat, in illa die. Etenim in narrandis rebus gestis, illa quæ ab vno inchoantur initio, ad idem tempus, atque adeo ad eum diem quo cœpta sunt, referuntur. Præterea regnorum atq. ciuitatum suæ ætates sunt, vt hominum atque aliorum animalium suæ etiam, vt autem hominum ætates diebus cõstant, sic publicarum rerum atq. regnorum certis annorum centurijs, quasi diebus suis, constant. ferè igitur eadem centuria annorum, qua Israëliticum regum defecit, atque tota gens perpetuo est exilio abducta, eadem ferè & Iudaicum regnum fractum atque contritum fuit; intercessere namq. inter Samariæ & Soly-morum vastationem anni centum triginta & septem, quam vnã diem regni ætatibus esse constat, Dei autem negotijs, non diem, sed exiguam diei partem: quippe qui in pœnis, quas aduersus gentem aliquam constituit, sumendis, non tardet promissionem suam, sed patienter agat, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti: quã de re, hoc est, de diuina ultione verba faciens, Petrus ait: Vnum verò hoc nõ lateat nos charissimi, quod vni dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Neque vero inauditus est hic dicendi modus aliarum etiam singularum scriptoribus, qui totius actionis tempus ad vnum diem referre etiam solent, vt Vergilius: Messisq.

Israëlitarum rerum immutationes.

Temporis ratio.

Ætatis hominum & regnorum.

1. Par. 2.

Georg. 2.

Messiq; diem, tempusq; serendi. ergo non cessaturam Israëliitarum calamitatē prædicat Deus, & usque ad Iudæorum & Beniaminitarum vastationem duratur, quæ extrema calamitatis illius linea futura erat. nã cum quis eorū qui arcu vtuntur, ita in pugna vincitur, vt arcum amittat, atq; illum ante oculos ab hoste frangi cõspiciat, omnē salutis & victoriæ sp̄e abiicit, quippe cui, quo se tueatur, quo propugnet, nihil sit reliquū. Appellat autē duas has tribus arcum Israëliticū, quãdo totius Israëliticæ gentis caput, robor atq; decus hæ fuerat tribus, & quod inter oēs duodecim tribus, duæ hæ fortissimæ fuerat, & quod eadē præter cætera arma, quibus in bello vtebatur, arcu etiã peritissimè vteretur: cuius exempli rationē erga Iudæos Dauid in illa Elegia, quã de Saulis & Ionathæ necē cõdidit, indicauit. Ad docendum, inquit, filios Iuda arcum: De Benjamin verò posteritate, sic scriptū est; Fortissimi & egregij pugnatōres tendētes arcū dextra & sinistra, laxa iaciētes, atq; hastas arcū. Est & illud obseruatione nō indignū, cum nomē Israël absolute appellatur, integrã Iacob familiã, hoc est, duodecim tribus significari: nã cū decē tribus seorsum indicatur, aut id sit appositione Iuda, aut regnum, aut domus Israël, proprijs notis nominatur. Sed cū Israël appellatum audimus, Iacob ipsum secundū oēs, quæ ex illo natae sunt, familias intelligi existimamus, vt, Qui regis Israël intende. Bos cognouit possessore suum, & asinus præsepe domini sui, Israël autē non cognouit, populus meus nō intellexit: atq; ad eodē secundum hanc rationem Iudaica gens arcus Israël appellatur. Quoniam verò triplex hæc clades domus Achab, & domus Iehu, & tadem totius domus Israël ob eundē vanū deorum cultū cum scelere cõiunctum, eodē vindicet atq; auctore Deo eiusdēq; brachij fortitudine cõtigit: effectum est, vt oēs ad vnã primã, quæ à domo Achab in valle Iezraghelis accepta est, referretur, perinde ac si dicatur, stragē illã Iezragheliticã vallis nouum sui exēplum, iterum atq; tertio editurã: cum perseveret eadem causa, quamobrē ipsa fuerit edita: vt qui earū calamitatum formã & causam cognouerint, illud inter se iactent: Adhuc vallis Iezraghel cõiuncta spectacula edere nō cessat: nō secus atq; nos, cum populorū christianorū calamitosum vtrinq; cõflictū significare exēplo volumus, Rauenæ mentionē facimus. Igitur non hæc omnia in eodem loco, in eadē valle Iezraghelis contigisse (quoniam neq; illic omnia contigēre) sed vnus exēpli omnia, vnus causæ atq; iudicij vnus fuisse, dicemus, & nomen Iezraghel, hoc est brachij diuini omnino omnibus apte conuenisse. Illud etiam hoc in loco prætermittendum non esse indicauius, quod ad idē argumentū & nomine & re facere existimamus, quandoquidē huius nominis rationem maximã haberi Deus ipse voluit. Nomen Iezraghel ex verbo, quod seminare significat, fieri, vt Iezraghel, seminabit Deus, interpretemur: Vallem autem hebraicè *Ghemeg*, dici, quod profunditatē indicat, propterea, quod vallium natura ea est, vt inter montes profundæ iaceant, sicut scriptum est: Ascendunt montes, & descendunt valles in locum quem fundasti eis, & illud Poëtæ:

Ps. 103.

Quid meta. 1

Insit & extendi campos, subsidere valles.

Igitur cū hæc oratio in valle Iezraghel alteri atq; alteri significationi respõdeat, vtraq; autē nihil à re, de qua sermo est, aliena sit: cumq; Deus prophetae sui filium hoc nomē in signum atq; portentum habere iubeat, & assidua appellatione à parentibus audire, Iezraghel, Iezraghel, præterea & nominis vallis Iezraghel mentionē fieri frequentē velit, ab eadē etiã de nominibus his cogitatione nō alienos hominum animos esse vult, quæ nobis Deū profundè vltionē & pœnã seminaturū representare possit: cum eadē vtriusq; significationis ratio atque finis idem sit, quamobrē id puero nomen fuerit impositum.

Et concepit adhuc & peperit filium, & dixit ei, voca nomē eius Lo - rubhama, quia non addam vltra misereri domui Israël, sed obliuione obliuiscar eos.

CVM rebus magis quàm verbis hoc vaticinium cõstare voluerit Deus, atq; his imaginibus (quæ vehemētius quã oratio vlla animos mouere possunt) homines ad mouendos curauerit, effectum est, vt secundam prædictionē editurus, secundo partu vatis vxorē fecundam reddiderit, filiã verò eam matrem esse fecit, vt omnino res & nomen futuræ rei, ad quam significandam hæc parabantur, conuenirent. Hactenus primo partu & filij nomine diuinæ vltionis imaginem sumus contemplanti, qua Deus tam in Iudæos quàm in Israëlitas pro eorum sceleribus vsurus erat. Sed tamen quem exitum ea res habitura esset, celatum nobis illo primo spectaculo fuit, tantum pueri nomine

nomine identidem à parentibus, à necessarijs, à populo omni appellato diuini Brachij robor atq; altã eius rationē audiuius. Verum quid tamē has res consequatur esset, cum expectari posset, hoc secundum explicatur partu. An videlicet miseretur tandē sic Deus populo suo, an non. Ostenditur autē Deum misericordia vsurum, nō tamē integrã omnino & maxima illa sua vsurum esse misericordia, qua olim Mose appellante atque orate apud Sinaim montē erga totū populū est vsus: cui cum suppliciū atq; abolitionem pararet, pepercit tamen, & maximū illud violatæ religionis scelus remisit & cõdonauit. Nunc verò futurū esse prædicat, vt filijs Iuda misereatur, atque à babylonicæ seruitutis miserijs vindicatis, & patriã & possessionem restituat suã: At verò decem tribubus, quæ à Senacheribo abductæ sunt, nunquam amplius reditus pateat, sed per vnuerfum orbem lōgè lateq; dispersis, & regni spe, & religionis sanctitate, omnibusq; ijs, quæ beatas facere Respub. possunt, carēdum sit. Itaq; cum ex diuino cõsilio vtriusq; populi res hoc modo sese habere deberent: ex eodem cõsilio & filiam vati ei nomen *Lo rubhama* contigisse legimus: Nam vt femina debilior natura est, quàm mas (constat enim humidioribus & frigidioribus elementis) ex quo fit vt rara & laxa & velut fluida, tum ad visum, tum ad tactum sit, quamobrem infirmitudinis atque debilitatis symbolum esse solet, vt scriptum est: Gladius ad equos eius, & ad currus eius, & ad omne vulgus, quod est in medio eius, & erunt quasi mulieres: Ad huius autem infirmitudinis rationem non ad plenam quandam atque integram, sed ad debilem reparationem & salutē Israël conuertendus fore significatur: Quippe cuius, nō omnia mēbra, hoc est, non oēs familiæ, sed duæ tantum in antiquã dignitatem atq; in suum locum essent restituendæ. Voca, inquit Deus, nomē eius *Lo-Rubhama*. Nulla re magis rerū aut gestarū, aut gerendarū memoriã, quàm nominibus impositis custodiri, argumēto imprimis sunt diuinę literę, deinde omnis aliorū scriptorū ac maximè historicorū & poëtarū turba: Ob hanc enim causam oī Segor nomē à Lot fuerat impositū: & Bethel loco à Iacob, & Phares ab obsterice, &

Tu quoque littoribus nostris Aeneia nutrit:

Aeternam moriens famam Caieta dedisti:

Causa autem est quod res nominibus frequenter appellatur: quoties verò aut res, aut locum aut personam in sermone adducimus, toties sese nobis nominis impositi ratio representat. vt oblatum nomen interim explicemus, duabus illud constare partibus, iisdēq; integris, animaduerti oportet, atq; vtramq; partē proprio accentu insignitã, ita vt seorsim altera atq; altera sint pronuntiandæ; hoc modo *Lo Rubhama*; quod Latine interpretatū sonat, nō misericordiã cõsecuta, atq; eius rationis illa est significatio, cum de vtroque populo Israëliitarum atq; Iudæorum seiunctas atq; discretas sentētiã ex nominis Iezraghel allusione pronuntiare iusserit Deus, quæstionē ex ea re consequutam non simplicem sed duplicem esse oportuit: altera enim quærēdum fuit, quisnã Israëlitis tãti supplicij finis esset expectandus, num misericordiæ vsus aliquando sperari daretur, an prorsus misericordiæ spes omnis abiicienda esset? Et Iudæis etiam vter esset spectandus finis? vtramq; dubitationē breuissimo sententiæ complexu remouet Deus, quantum nominis breuitate cõtineri poterat, ad prius rogatum respõdet Deus: Non ad posterius verò rogatum sic respondet, Misericordiã consecuta: ita vt & Israëlis regnum sine restitutionis spe abducendū fore; Iudæis verò salutis & reditus in patriam spem dari, fuerit responsum. in nomine itaque pronuntiando & commoratione aliqua ad primam syllabam est vtendum, ex reliquis autē, prima atq; altera breuium, aut potius semibreuiū more sunt percurrendæ; vltima verò circumflexo accentu atq; spiritus protractione, vt in longis sit, est efferenda, hoc modo *Lô Rubhamã*, huius autem sententiæ breuitatem, quam puellæ nomen continebat, subiuncta oratione explicat: Quia nō addam, inquit, vltra misereri domui Israël, sed obliuione obliuiscar eos. Nemo eorum, qui iusto supplicio diuinitus ob sua scelera afficiuntur, illud verò queri poterit, se diuinam irã aut iustitiã, non itē misericordiã fuisse expertum; cum verissimum illud sit, Deum nō semel, sed sapissimè misericordem omnibus se præbere, antequã repetitis pœnis iudicem declaret: Sicut scriptū est, Misericors Dominus & iustus, & Deus noster miseretur. misericordiam tamen antiquiorem apud Deum esse diuinus Psaltes canit, proprijque muneris & diuini ingenij esse vt misereatur: atque adeo misereri officium esse Dei, iustum quidē illum esse, sed iustitiam non tam ab ipso vltro exereeri, quàm à nostris

Israëlis nomen, Paral. 12.

Psal. Eia. 10.

Iezraghel nomen.

Hippocri-
des de glan-
dulis &
dieta.

Ierem. 50.

Genes. 14.

Aeneid. 7.

Psal. 114.

Ps. 114. „edi sceleribus: at verò misericordiam vltro ab ipso tribui, quoniam Deus noster miseretur. Id autem ipsum aduersus Israël domum fuisse prestitum, testes sunt tot vates diuini consilij interpretes & poenitentiae præcones, quot impijs Israëlitarum manibus extincti fuere: Altaria, inquit Elias, tua Deus destruxerunt, prophetas tuos occiderunt, & ego remansi solus. Hæc causa est quamobrem Deus se domui Israël vltius misereri nolle, dicat. Quanquã enim verissimum illud sit, nullum diuinæ misericordiae modum, nullum finem esse: certum tamen tempus, & suis terminis definitum esse constat, quo diuinam misericordiam mortalibus experiri licet: huius verò oblatis sibi thesauri contemptores, terribilem quandam iudicij expectationem manere, & ignis æmulationem, quæ cõsumptura est aduersarios. Verum enimvero hæc hoc in loco misericordiae negatio, ad ea bona atque ad commoda ea pertinet, quæ filios Israël dum in patrijs regionibus agerent, sequebantur, quæ ipsi ab hoste abductis perpetuò clausa sunt, nunquã amplius capienda. Nam misericordia ea quæ circa animorum felicitatem versatur, non illis hoc in loco negatur, quibus vbicunque terrarum sint, modò ipsi non impediant, contingere potest: modò diuinis verbis & præceptis parere, modo illius consilij non deesse velint, quamobrem sanctum Iesu Christi euangelium ab Apostolis curatum est, illis quamuis dissectis atq. dispersis, annuntiari, Iacobus Dei & domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem. *Sed obliuione obliuiscar eorum.* Si nobis Hebraicè explicandus susceptus esset hic liber, quid verbum hoc in loco positum significaret, disputare liberet, latinam tamen versionem, eamq. vulgatam professis, nihil est ab oblatis verbis recedendum, nisi quid planè cum sententia ipsa, atq. cum Hebraici exemplaris veritate pugnet, quòd rectè rem expendentibus, aut nunquam aut quã rarissimè acciderit: igitur siue obliuisci latinè, siue *απολειπόμενοι* Grecè, hoc est, reniti atque aduersari, legamus, eandem rem vtraque indicat significatio, nimirum eos restituendi negationem. Hactenus ratio alterius partis, ex his quibus nomen puellæ constabat, est explicata, nempe Lo: Nunc altera explicatur Ruhhama: *Et domini Iudæ miserebor, & saluabo eos in Domino Deo suo.* Quoniam totius orbis seruatorem atq. expiatorum, & cunctis gentibus expectandum ducem, ex Iudæ genere nasciturum esse olim prædictum fuerat, atque idem apud Dauidem iureiurando fuerat cõfirmatum. propterea vt verbum Dei maneret, Iudæ domum, simul cum Beniaminitica familia, quæ regni societate, & ciuitatis communione, eadem existimatur, diuina misericordiae restitutionem fore prædicit, illam verò restitutionem eiusmodi futuram, vt diuinæ misericordiae omnino acceptam ferri oporteat, nullis hominum neque consilij, neque armis, neque copijs, neque rebus denique gestis, tribui; sic, vt quicumque eam rē cogitauerit, diuinæ misericordiae atque prouidentiae opus illud esse statuatur. Sic enim cõtingit, vt post septuagesimum annum transfmigrationis, Zorobabel Iudæorum Dux, & Iosuah summus sacerdos cum Iudæis quadraginta quinque millibus atque trecentis & septuaginta à Cyro rege libertate donati, in patriam redirent, & templum quod secundum appellatum est, edificarent. In anno, inquit, primo Cyri regis Persarum, vt compleretur verbum Domini ex ore Ieremiæ (quo verbo id temporis spatium fuerat definitum) suscitauit dominus spiritum Cyri regis Persarum, & traduxit vocem in omni regno suo, etiã per scripturam dicens: Hæc dicit Cyrus Rex Persarum: Omnia regna terræ dedit mihi Deus cæli, & ipse præcepit mihi vt edificarem ei domum in terra Salem, quæ est in Iudæa. Igitur nullis hominum, aut consilij, aut copijs, aut armis; sed diuini verbi firmitudine hæc Iudæis contigit liberatio: atque ita Caldaicè legimus, in Deo suo, in verbo Dei sui. *Non saluabo eos in arcu, & gladio, & bello, & in equis, & in equitibus.* Hæc enim omnia humana præsidia sunt, quæ diuino destitutis auxilio, impedimenta potius quàm copiarum aut præsidia fuerint appellata, & quibus ij qui diuinæ misericordiae curæ sunt, minimè omnium egeant, sicut scriptum est: Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine domini sperauimus; ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, & erecti sumus: Vtriusque populi salutem & misericordiam alteri negatam, alteri concessam ciuilitate definire oportet, quando iudaicarum rerum ratio, atq. restitutio, quæ ciuilibus fuit alterius partis explicat rationem: *Et ablaclauit Lo, Ruhhama, & concepit & peperit filium, & dixit ei, voca nomen eius Loghami, quia vos non populus meus, & ego non ero vester Deus.* Primi filij procreationem & nomen tantum descripsit; de ablaclatione autem nihil dixerat.

Nunc

Nunc verò ante tertium partum ablaclationis filiarum meminit. Huius autem loci sententiam significationibus eius verbi, quod Latinè ablaclare est: redditum, aperiri posse arbitramur. Gamal enim ablaclare pariter, & repondere, ac retribuere significat. Itaque cum puellam ablaclatam fuisse dicat, retributionem populo Israëlítico factam esse, ostendit, quippe cum diuina sententia decretum sit, Iudæos in patriam restituendos fore, Israelitas verò minimè fore: Quoniam hæc eorum retributio, erat, vt qui prius à vera religione, à fidei atque Ecclesie societate, desierant, qui diutius in impietate perseverauerant, qui maximis ob eam rem sceleribus sese contaminauerant, eas quas darent poenas diutius sustinerent: Ablaclatam esse Lo: Ruhhama propterea dicit, quòd illius ætatis homines, qui primi à Palestina atque à sedibus proprijs eieci abductiq. sunt, sine vlla restitutionis spe, vitam in seruitute transegerunt, cum tamen multi ex Iudæis qui Babylonem commigrauerant, in patriam tandem restituti redierint: Itaq. Iudæi tamen cum Israëlitis Izrahelis vltionem fuerint experti, tamen Israëlítica ablaclatione, hoc est retributione, affecti non sunt. Tertium autem filium à vatis vxore editum fuisse, quem Deus *Loghami* iusserit appellari, nomine videlicet tribus ex partibus composito, quod tamen vno pronuntiatu accento: Significat autè, *Non populus meus*: quo nomine integram Israëlitarum & Iudæorum repudiationem; quæ tandem Euangelij tempore erat futura; cum Iudæorum atque Israëlitarum gens abiecto è vinea herede, & regno, & dignitate omni, ac demum diuina gratia fuerint expulsi. Nam cum totum Israëliticum genus appellatum fuerit à Deo Populus meus, sicut scriptum est: Pars autem domini populus eius Israël funiculus hereditatis eius: illi tamen officium nõ ex dignitate præstiterint, neque eius dignitatis atque honoris auctorem Deum agnouerint, atque adeo in ea rē deteriores atque stupidiore iumentis sese præbuerint: Cognouit enim hos possessorem suum, & alius præcepit Dominus, Israël autem non cognouit, populus meus non intellexit: hac ingratitude, atque hac culpa cõmeriti sunt, vt nomen Populi mei deponentes, huic oppositum, Non populi mei nomen acciperent, & diuino auxilio atque cura orbi, illa nimirum quam priuata à Deo experiebantur, & patria, & regno, & sacerdotio, omni denique antiqua dignitate carerent: Quam quidem rem ita prædicit atque explicat Deus: Quia vos non populus meus, & ego non ero vester; Latinus interpres explanationis causa addidit, Deus. Est autem argumentum à relatiuis petitum: quorum alterum si negatur, & alterum negari necesse est. Cum igitur sese Deus priuata, atque familiari quadam prouidentia huius populi curam suscepisse, multis modis fuerit olim testatus, ipsumq. populum ad sanctitatem diuinæ similitudinis vocari, vt scriptum est: Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum dominus Deus vester: consequens fuit, vt cum illi sanctitudine caruissent, diuina etiam illa cura, qua familiariter fouebantur, carerent. Atque hæc quidem res, vt ab illis caueretur, illud diuino præmonente spiritu audierat, Date Deo vestro gloriam antequam cõtenebrescere faciat & offendant pedes vestri ad montes caliginosos, expectabitis lucem & ponet eam in tenebras, & in vmbra mortis. Et erit numerus filiorum Israël quasi arena maris, quæ sine mensura est, & non numerabuntur. Altissimi consilij atque incomparabilis sapientiæ Deus nullum bonum inchoauit, quin omni impedimento omnique difficultate, superata, perficeret: atq. ita futuris rebus à se institutis, consuluit, vt quidquid aduersum accideret sua illa consilia nullo modo aut stragi aut minui possent: sed certissimum semper haberent exitum. Pollicitus fuerat olim ille summus omnium gubernator, & totius misericordiae pater, Abrahamo cultori suo pietissimo sobolem atque posteritatem stellis & maris arenæ mensura & numero parè esse facturum; quam rem iam præstare incooperat, dum ex vno Iacobo nepote tot hominum millia, quot in diuinis recensentur historijs, Abrahamo edidisset. Nunc verò cum populum hunc à se abdicandum per Vatem prædiceret, tamen consilium illud suum, quod primum proposuerat, minimè repudiandum esse dicit: Nam qui potes est, ex lapidibus suscitare filios Abraham, idem ex gentibus alium populum sibi adoptare, & verum Abraham semen ex illis suscitare potest. Neque verò si gentem eam, quæ ex Abrahamo iuxta carnem oriunda erat, abiecisset, promissionem diuinam protinus nullam, atq. frustratam suo exitu esse conseqeatur, quando veri Abraham filij, quibus tantum diuinæ scripta tribuunt, non ij proprie sint, quos ex illius semine cõstat fuisse ortos: Nam neq. Ismael, qui verus atque certus Abrahami filius fuit, aut paternum nomen, aut hereditatem obtinuit:

obtinuit: sed illo tantū appellationis & promissæ hæreditatis iure uti oportuit, quicūq; Abrahami filij iuxta eam rationem, quæ Isaac filius illi contigerat, futuri essent; sicut scriptū est: in Isaac vocabitur tibi semen: at verò Isaac non secundum naturā, sed secundum promissionem filius parentibus suis contigit, qui Abrahamo annum agenti centesimum ex vxore sterili, & iam longo etiam æuō ad conceptionem inepta promissus, & promissis credenti donatus est. Itaq; Isaac non tam humana opera Abrahamo natus, quam diuina donatus fuisse existimatur: atque adeo potius promissioni atque fidei, quā naturali virtuti generatio illa fuit tribuenda: Igitur filij abiectis atq; abdicatis filijs, qui tantum humanam & carnem carnā sapiunt, qualis filius fuerat Isaac, alios cultori suo Abrahamo Deus suffecit, qui ad Isaac similitudinē promissi ac donati fuerint, & paternam illius fidem, vt Isaac fuerint imitati; ex ea re efficitur, vt nunquam Deus consiliū suum aut septuaginta, aut trāstulisse; sed potius exequutus fuisse dicatur: Abraham non tam sibi natū, quā donatum filium agnouit: Isaac filius suū ortū, nomē, atque omne hæreditatis ius nō naturæ sed diuinæ promissioni accepta retulit, igitur qui ex fide fuerint, siue ex gentibus illi in familiam sint recepti, siue ex lapidibus ac faxis ad hæreditatem obeunda effecti, ij benedicuntur cum fidei Abraham & verè Israëlita erūt, (vt diuus inquit Paulus.) Totū hūc locū quo ad caput ipsum definitur, ad gentiū vocationē, quas Deus per Iesū Christi euangeliū in filios adoptauit, pertinere à Spiritu Sācto Paulo interprete docemur. Vñs est autem vates hoc in loco orationis figura, quæ Græcis Antipophora, Latini verò occupatio dicitur: ea est cum aduersarij redargutionē aut interrogatiōē circa responsione præuenimus, vt illud: Quod si tacita cogitatione responderis, quomodo possum scire verbum, quod os Domini nō est loquutū: hoc habebis signū &c. Igitur redargutionem omnē vates remouet, docens etiā filij Israël secundū carnē obviolatā religionē, ob neglectā fidem & pietatē repudientur, tamen ingentē populū futurū esse, qui Israëlitis fidē, religionē nomēq; tueatur: ita vt diuinā promissio nulla ex parte otiosa videri possit, namq; ea hominū & populorū multitudinē Israëliticū nomē & genus propagandum fore pollicetur, vt proposito Abraham innumerabili numero apte respōdeant. Vt autē quā magna posteritatis multitudo illū esset sequutura, Abraham indicaretur, prædictū fuerat: Erit semen tuū vt arena quæ est in littore maris, atque vt stellæ cæli quæ numerari nō possunt. Quantus aut futurus fuerit Christianus populū, nimirū ex omnibus hominū nationibus, tam Iudæis, quā iis, quæ circūcisæ nō fuerant, coactus, his arenarū & stellarū figuris vates declarat, alluditq; ad vtrūq; solum, quod olim Abraham fuerat explicatū: nam si populū in vñū cum ulū colligas, nō magis quam arenā maris metiri possis, si verò singulos oculis & digito numerare pares, numerādi finis nullus profectō fuit. Et erit numerus filiorū Israël, sicut arena maris, quæ sine mensura est infinita. sic populū Christianæ religionis cultorē, latissimē per totū orbem esse propagandū, vt modus omnis humanus excedatur, quē si in numerū redigere qs curet, Et nō numerabitur, vt neq; stellæ oēs quæ in cælo sunt numerari possunt: illud hoc in loco admonere placuit, quod multum ad aliorū locorū explicationē contulerit; sæpe in diuinis libris accidere, vt cū alicubi ad alterum locū alludatur, non integra fiat allusio, sed vna parte explicata, aliæ tantū indicentur partes. huius generis nullum aliud exemplū præter id quod in prōptu est subiicere libet: plura verò attentius legentibus passim occurrent: quæ quoties cōtingerint, sic sunt explicanda; vt quid cuiq; parti accommodari, aut natura aut cōsuetudine soleat, in primis intelligatur, & ex accommodatiōis ratione, si quid in allusionibus deerit, reponatur: vt in hoc exēplo dū mensurā atq; numerū legimus, & rei natura & sermonis vsus atq; cōsuetudo fert, vt mensura ad arenā, numerus verò ad stellæ referatur: vt scriptū est: Quæ admodum nō numeratur militia cælestis, & nō mensuratur arena maris; sic multiplicabo semē Dauid serui mei & Leuitas ministrates mihi. Itaq; locus hic sic est explicandus. Numerus filiorū Israël erit copiosissimus, vt arena maris, quæ copiosa est adeo, vt mensurā omnē contēnat, & nō numerabitur numerus filiorū Israël, vt neq; cælestis militia numerari potest. Nā tametsi neutrum infinitū sit, neq; altera natura numero, vel mensura careat altera; homini tamen aut alterā metiri, aut memorare alterā negatum est, vtrūq; verò Deo est attributū, qui numerat multitudinē stellarū, & omnibus eis nomina vocat, idēq; arenā maris metitur, & pluuie guttas numerat: Non solū autem apud sacros auctores, sed etiā apud ceteros vtrāq; natura ad immensitatē referri solet, sic pœta.

Quam

Quam magnus numerus Libyæ arene
 Læserpiciferis iacet Cyrenis;
 Aut quam sidera multa cœm iacet nox
 Et erit in loco vbi dicitur eis, nō populus meus vos dicitur, eis filij Dei videntis. Magnam atq; admirabilem rerum permutatiōem, quæ diuina misericordia Christi Iesu opera facta est, hoc in loco Dei nomine vates prædicit, Neminem futurum esse, vt gentes, quæ ob veritatis inscitiam & religionis veræ defectū, nec ipsi etiam Dei nomē habebant, in ea dignitate sint locanda; vt verè filij Dei, ne id uter populus Dei audire possint. Quam quidem dignitatem Iesu Christi opera atque efficiētia repererunt: namq; ille totius ecclēsiæ caput constitutus efficit, vt filij eius, hæreditatē, & nomē, quod natura ipse sua, & iusto obedientiæ officio possidebat, cum suis omnibus membris communicaret: id quod ex illis membris vñū huiusmodi sermonē testatur. Videte, quales charitatem nobis dedit Pater, vt filij Dei nominemur & simus. Ad hanc salutem, ad hanc laudē vocatæ gentes, quæ quondā ab eo longè aberāt, tamen venientes admittæ sunt, vt scriptū est: Quæserunt me, qui antea nō interrogabant, inuenerūt me, qui nō quæserūt me. Et dixi: Ecce ego, ecce ego ad gentē, quæ nesciebat me, & quæ nō inuocabat nomē meū: Quod ad linguam attinet, prius verbum, Dicitur, ad temporis rationē non est reuocandum: sed meminisse oportet obseruationis eius, quā nō semel explicatā, nunquā neglectā fore volumus, nepe futurū verbum aliquando aut naturam rei, aut consuetudinem significare; idq; vbi contigerit, temporis rationem haberi non oportere; sed vel rem de qua agitur, aut ad naturam aut ad consuetudinem esse referendam, vt in superioribus, fornicans fornicabitur, id est; manifestū est eam fornicari solere: sic etiā hoc in loco, vbi dicitur non plebs mea vos: idem cum illa oratione est vbi dici solebat, non plebs mea vos, ibidem dicitur Populus Dei videntis, in quo vita est, vita verò lux hominū est: quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, non quidē ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natos & viuentes, nimirum quia filij Dei viuētis erunt; tunc cum in vnum corpus cum Christo eorum capite coniuncti atque cōoptati fuerint. Et congregabuntur filij Iudæ & filij Israël: pariter, & ponent sibi met caput vnum & ascendent de terra: Omnes homines quicūq; fidei cōfessione & obedientia præstiterint quacūq; ex gente sint, in numero filiorum Iudæ & Israëlitis, reponendos esse diuina scripta docent, quandoquidē vñū ouile, & vnus futurus erat pastor. Atq; huius quidē rei huiusmodi ordinem & rationē diuina statuerat sapientia, vt primi omnium Iudæi & Israëlitis in vnum consiliū idēq; votum conuenientes, caput sibi vnum constituerent Christum: deinde verò ab his res adeo præclare gereretur, vt ex vniuerso hominum genere multarum copiarū affectio fieret, omnesq; in vnum gregē cum diuino spiritu ductum recipienda essent: hæc autē Pater suum Iesum Christum vt efficerentur, orabat, Pater, inquit, sancte, sanctifica eos quos dedisti mihi in veritate: Sermo tuus veritas est, sicut tu me misisti in mundum, ita ego misi eos in mundum, & pro eis sanctifico me ipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate: Non pro eis autem rogo tantum, sed pro eis qui credituri sunt per verbum eorum nunc, vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, & vt ipsi in nobis vnum sint, & credat mundus, quia tu me misisti: & ego claritatem quam dedisti mihi dedi eis, vt sint vnum, sicut & nos vñū sumus, ego in eis, & tu in me, vt sint consummati in vnum. Pater quos dedisti mihi, volo, vt vbi ego sum, & illic sint mecum, & notum faciam eis nomen meum, & notum faciam, vt dilectio qua dilexisti me, in eis sit, & ego in ipsis. Hac oratione pro sua reuerentia exauditus, illud impetrauit, vt post ascensum suum, dum discipuli ex Iudæis & Israëlitis numero centū & viginti pariter in eodem loco constituti ac vnanimi oratione perseverarent, diuinū spiritū sancti donum acciperent, & diuinorū promissorum cōpotes efficerentur. Atq; adeo hi ceteros ex Iudæis & Israëlitis ad eandem dignitatem vocabant, in qua & alias etiā gentes locandas esse aiebant: Vobis, inquit est repromissio & filijs vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscūq; aduocauerit Dominus Deus noster. Interim autē Dominus augebat, qui salui fiebat quotidie in idipsum, & multitudinis credentiū erat cor vñū & anima vna: Igitur huiusmodi arcanū, negotiū omne hoc in loco per vatē suū prædicit Deus: nepe futurum vt discipuli ex Iudæis & Israëlitis diuini spiritus opera Christi sibi cōstituāt caput, vt qui olim capti & peccati vinealis irretiti infernæ tyrannidi parebāt, & disti-

Carullus II.

Joan. 17.

Act. 1.

Act. 2.

Act. 3.

Act. 4.

Act. 5.

Act. 6.

Act. 7.

Act. 8.

Act. 9.

Act. 10.

Act. 11.

Act. 12.

Act. 13.

& dissipati atque exules terram incolabant alienam, ascenderent tandē de terra captiuitatis suæ, & in terris adhuc agentes, tamen calos animo menteq; conscenderent, ibidemq; maxima negotia obirent, quam rem ab ipsis testatam legimus. Nostra, inquit, cōuersatio in cælis est. *Quia magnus dies Iezraghel.* Dicitur à nobis esse Iezraghelis nomine maxima Dei gesta significant, & celeberrimam quamq; vltionem, qua scelera expiare, & hostibus suis terrorem iactare maximum Deus consueuerit: Magnus autē diuinæ vltionis dies ille fuit, quod Christi discipuli spiritus sancti igne expurgati, & peccatis solueti, Christi triumphum vel eius nominis hostibus inuitis prædicabant, & virtute magna, testimonium resurrectionis reddebant, eamq; rem non nisi diuino brachio gestam esse asseuerabant. Dextera, inquit, Dei exaltatus Christus & promissione spiritus sancti à patre accepta effudit hoc donum, quod vos videtis & auditis, in discipulos suos, subiungit autem historia: Fiebat autem magnus omni animæ timor: Multa quoq; signa & prodigia per Apostolos in Ierusalem fiebant, & metus erat magnus vniuersis, *Quia magnus dies brachij Dei.*

Malach. 3.

Acto. 4.

Acto. 13.

C A P V T I I.

Dicite fratribus vestris populus meus, & sorori vestre misericordiam consecuta.

N FREQUENTI vsu auctoribus omnibus est, vt cum rem aliquā, quam facere certum est, etiam futuram prædicent, ea etiam quæ rem ipsam aut consequi, aut simul cum illa esse possint, acsi præsens iam esset, oratione admoneant atque suadeant, aut alio modo agerēt ac persequantur. Sic Propertius, cū Athenas iter à se institutū caneret, quanquam nondum domo exiisset, quia tamen proficisci statuerat dicebat. *Nunc agite o socij propellite in æquora nauem, &c.* Hac autem

Isa. 48.

Diony. in hunc locum.

Acto. 10.

Acto. 13.

Act. 14.

dicendi figura nulli frequentius quam sacri vates vtuntur, qui cum futura tanquam præsentia præuideant, eos animi affectus induunt, quos mouere illis ipsa rei ratio idonea esset: Itaq; absentes tanquam præsentem cōpellant, alloquuntur, hortantur, deterrent, excitant, animant, atque adeo auditorū animos sua oratione velut rei iamiam gerendæ spectatores reddunt: Sic Isaias. Consolamini consolamini, populum meū, loquimini ad cor Ierusalem. Hanc eandem rationem secutus vates noster Hosseas, dum ex Dei persona, quam in hoc vaticinio suo sustinet, maximam atque admirabilem in humanis rebus mutationem Christi opera facitidam esse prædixerit: ita vt diuinam salutem nō ad Iudæos solum, sed ad gentes etiam peruenturam caneret, perinde quasi in ipso iam negotio esset, miris affectibus actus, lætissimo salutis euangelio, gentes admonendas curat, nec minus certas reddere, quam si ipsa earum iam salus adesset: Igitur alloquitur Deus alterum populum Israëlitarum, vt benignitatem diuinam gentibus annuntient, atque ea re ipsi maximè lætentur, quod qui singularis erat populus, nunc multarum gentium accessione auctus ac propagatus sit, atque innumeros fratres & sorores eiusdem secum dignitatis habeat. Neq; verò secus res ipsa sese habuit, cū Petrus diuino oraculo & spectatę visionis significatione, certior factus, audierit: *Quod ego sanctificauit, tu commune ne dixeris: quamobrem ipse apud suæ gentis consessum testatus est: Mihi ostendit Deus neminem immundum dicere hominem; nam in omni gente qui timet Deum, & operatur iustitiam, hic acceptus est illi: ex qua re effectum est, vt gentes ab Israëlitis discipulis & voce & scripto fratres appellarentur. Apostoli & seniores fratres ijs qui sunt Antiochiæ & Syriæ, & Silicię fratribus salutē. Iubet itaq; Deus, vt à Iudæis gentes fratres atque sorores appellentur, & sese ad cælestis ciuitatis largitionē & communicationem diuina misericordia vocatas esse cognoscant: fratres autem & sorores multitudinis numero, propterea dicit, quod gentiū populi & turbæ innumeræ variæq; tum linguis, tum religionibus & sententiis, ac viuendi institutis essent, cum tamen Israël vnus populus vnaq; synagoga tantum dicitur. Atq; adeo hanc ipsam rem Paulus apud Lystrios significabat: Nos, inquit, annuntiamus vobis conuerti ad Deum, qui fecit cælum & terrā, mare & omnia, quæ in eis sunt: qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas. Atq; eadem hæc res in causā est, quamobrem in Hebraica lingua,*

lingua atque in diuinis libris non nisi numero multitudinis gētes appellentur, quotiescunq; aut in sermonem de Dei populo, aut de religione inciditur, vt, Simulachra gentium argentum &c.

Indicite matrem vestram, iudicate quoniam ipsa non vxor mea, & ego non vir eius.

SI dicendi artem in vaticibus persequi velimus, illud in omnibus ferè illorum libris frequenti vsu obseruatum inueniemus, demonstratiuum genus simul cum deliberatiuo esse permistum, sic vt in principio propositio quædam statuatur, quæ eos de quibus sermo est sceleribus contaminatos esse asseueret: hanc propositionē confirmatio sequitur, quæ tantum indicatione criminum, enumerationē cum rerum amplificatione coniunctam cōtinet: Deinde verò dehortatio atq; dissuasio accedit multis modis distincta atq; exornata, maximè autem pœnarum atque suppliciorū prædictione: Vltimum locū aduocatio tenet, quæ promissionibus diuinis plena, homines ad magnā spē vocat, & ad virtutis ac pietatis studium incitat. Igitur præter exordium quatuor partibus prophetica oratio constat, propositione, cōfirmatione per iudicationem siue narrationem, dissuasione, atque vltima ea, quam nos παρακλησις siue aduocationem nominamus. Hactenus Propheta noster exordio, propositione atq; cōfirmationis parte vsus est, interiecta interim diuina sententia, quæ in illius sæculi homines fuerat lata, nunc deinceps tertiam suscepit partē, cuius ratio omnis in dehortando siue dissuadendo versatur. Agit verò Hosseas Dei partes, cuius personam dicendo sustinet: alloquitur autē prophetas alios & viros bonos ac pios quicunque in populo illo erant, eosdemq; hortatur, vt communibus rationibus & saluti consulant. Nam cum boni viri non sibi solis nati sint, sed natalis quoq; eorum partē, eamq; maximā patria partim amici, partim etiā cæteri homines sibi vendicent, necesse est, vt cum res postulet, sese erga publicas res non negligentes, sed virtute sua dignos præbeant, atq; eo maximè si periculum imminere intelligatur, quod nisi declinetur, cōmunicari etiam ipsis necesse est. Quanto autē latius malū peruagatur, tanto pluribus medicis vt cōuenit, vt cōmodius & maturius afflicta, aut deficienti sanitati succurratur. Neq; verò locus vllus, aut negligentię, aut ambitioni, aut æmulationi ob eam causam relinquendus est, quod ea cura atq; labor pluribus imponitur; quoniā virum bonū in ijs quæ ad Rempublicā & religionem pertinet, non tam quid à se laudis & cōmodi, q̄ quid à Repu. incōmodi accipi possit si solus ipse re gerat, curare oportet. Quamobrē Iesus Christus, cui vni vt humanas res expedire posse dātū fuerat, magnā bonorū ministrorū copiam, qui cæteri hominibus laborarent, dari desiderabat: Messis quidē multa est, operarij autē pauci; rogare ergo dominum messis, vt mittat operarios in messem suam. Sic Deus prophetas oēs atq; optimos quosq;, & integerrimos in populo viros ad eam curā, eumq; laborē capiendū hortatur, vt matris propriæ animum ab impiæ superstitionis turpitudine auertant. *Indicite matrem vestram, iudicate.* Repetitio ipsa vehementiā habet & contentionē, atq; rei conficiendæ desiderium certissimū arguit, vt, Benedictū nomē maiestatis eius, & dicit omnis populus, fiat, fiat. Ducite ab vrbe domū mea carmina, ducite Daphnim. Iudicare autē iubet matrem, nō vt filios iudicis munus aduersus matrem propriam suscipere iubeat; id enim munus Dei ipsius est, qui reddit vnicuiq; iuxta opera sua, sed quod exoptulare eos cum matre, eaq; multis modis initis acriter ipsorū opera reuocari velit. Hoc enim significat verbū Ribu Hebraicū; pro quo interpres interdū iudicare, interdum cōtendere & rixari vertit: vt, Iudica domine nocētes mihi, impugna impugnantes me. quæ locum ex verborū ratione reddere sic possumus; Iurga Domine iurgātes me: namq; apud Hebræos Rib, id quod apud Latinos iurgij significat. Est autē iurgium cōiunctorum familiarium aut vicinorū concertatio atq; dissensio, qualis fuit illa inter pastores Abraham & Lot, quæ Hebraicè Rib dicitur, Latine etiam, *Et fuit, inquit, iurgium inter pastores, &c.* Excitantur vates atque boni piiq; viri à Deo, vt matrem suam ob eam causam obiurgent, quod sacrum coniugij ius, quod cum Deo deuincta fuerat, vsque adeo apertè & impudenter violauerit, vt signis etiam atq; apertissimis argumentis suos mores impudicitiaq; suam profiteri non erubescat, ac si nullum, quem mēuat, quem reuereatur, cuius dignitatis atq; honoris rationem habeat, virum agnosceret: sed omni iam maritali iugo excusso, omni prorsus exēplo, pudore neglecto (quæ duo feminarū vincula & frena quædā esse solent,) quod in procliu

Demonstratiuum genus cum deliberatiuo. Oratiois prophetica partes.

Bonorum officium.

Matr. 9.

Psal. 77. Virgi. Eclog.

Psal. 34.

Feminarum frena.

ei sexui est, ad omnē lasciviā prolatur, atq. libidinē suā, tū cultu, tum incessu, & totius oris corporisq. habitu præ se ferat. hanc verò turpitudinē femina cum cōpleuerit, nihil sibi metuendum putat, nisi forsan sollicitudine cognatorum & necessariorum ab errore aliqua ex parte reuocetur, qui cum videant illius feminæ vitia, & infamiā ad se quoque pertinere, & notam illorū generi etiā inuri, nihil nō tentant, quo ad meliōre frugē illam reuocent, vtq. sibi ea in re cōsulant, omnia experiri solent. Atq. adeo si quis his moribus mulierem corrigi desiderat, eam curam cognatis & necessarijs iniicit, sic Poeta quidam olim, *Propinquis, quibus est puella cura, Amicos medicosq. conuocate, &c.* Itaq. quod frequenti more, & contuetudine fit, id hoc in loco à Deo representatur, vt corrigendæ synagogæ curā propinquis filiisq. illius, quorū nimirū id maximē interest, iniiciat. [*Quoniam ipsa non vxor mea, et ego nō vir eius.*] Caussam addit quamobrē ipsam à filijs obiurgari velit, scilicet quod eo impudiciæ venerit, vt propriū virum nō magis, quā si nullus esset, reueretur: atq. hæc exiltimationi potius, quā ipsa re à Deo dicta sunt. neq. enim hactenus synagogam illi repudiauerat, nam & hæc & quæ sequūtur, nō repudiādi animo, sed admonēdi magis atq. deterrēdi fuere prædicta. Omni namq. cura repudiæ vxoris vir solutus, quidquid illa deinceps agat, patiatuq., securus negligit: At verò Deus synagogā ad frugem redire, & futuris malis cauere p̄optat: qui & apud Isaiā nondum se istorū matrē repudiassē, testatur: Hæc dicit dominus: *Quis est iste liber repudij matris vestræ, quo dimisi eam?* Huius itaq. loci sententia est: obiurgate matrem vestrā vos, nā me non magis audit, quā si nullo cōiugij iure existimet audiendum. vos ergo illā iurgijs assidue sequimini: fieri etenim sæpe solet, vt cum frustra potissimas in corrigendo sermōnes, atque artes experti fuerimus, minores etiā adhibeamus, interdū verò alijs atq. alijs rem appellatis, nullū lapidem nō moueamus, dum id, quod maximē fieri decuerit, efficiatur. Sic Ofellus cum alia ratione homines à ciborē luxuria deterere non posset, ait: *At vos, Præsentis Austri coquite horum obsonia: quauis putet aper, rhombus que recens, &c.* Atque in omnibus auctoribus potissimum sacris indeclinabilium partium exactā percipere oportet cognitionem. Namq. ea non parum luminis ad sententiam purē, atque eleganter explicandam afferre solet: Est autē apud Hebræos vox, *CHIT*, quæ ferē causalis coniunctionis vim obtinet, cum quadā tamen varietate pro rerum & sententiarū ratione distinctā, quam in loco obseruare operæpretium fuerit. vnum autē genus est, quod admirationem quandam simul cum indignatione habet, & triste nescio quid, atq. auribus puris indignū insinuat, dicentem vero iratum atque ægreferentem representat, vt apud Malachiam Deus: *Magnum est nomen meum in gentibus, & vos polluistis illud, quia dicitis mensa Domini cōtaminata est, & cibus eius vilis. Hoc est, quia ita apud nos cogitatis, atq. statuitis. Idem officium coniunctionis: QVONIAM hoc in loco est, quod & apud Latinos in dictione, *NAM*, nō ineleganter obseruatur: vt cum irati atq. stomachantis potius affectū, q̄ causę rationē explicat, vt, *Nam quis te iuuenis confidensimē nostras impulit. Nam quid Solte, inquit, rerum patremq. Deumq. Dicimus.* Et sacras vulgus rude ponimus aras? Illud interim hoc in loco docemur, quot quibusq. modis Deus scelerosos atque flagitiosos homines ab errore reuocet, vtque omnia prius tentet, quā damnet quemquam: Præterea quibus artibus fratrum commodis & salutē à nobis quamuis iniuria laceffitis, quamuis offensis sit prospiciendum. *Auferat fornicationes suas à facie sua, & adulteria sua de medio huberū suorum.* **M**Aximam Dei misericordiam agnoscere oportet, qui tot sceleribus, tot adulterijs à synagoga offensus, tamen nondum repudij studio, sed eius corrigendę atque ad sanitatem & fidem reuocandę flagret desiderio; quod si eueniat, præteritam culpā ignoscendā sibi esse pollicetur: sicut scriptū est. Propterea expectat dominus, vt miseretur vestri, si verò turpissimē susceptā à se illā viā perseuerare & transigere cogiter, futurū esse certissimē, vt non semper mariti sui patientiā abutatur, dabit namq. p̄nas scelere dignas. Itaq. totius obiurgationis filiorum aduersus matrem finis hic est, vt auferat fornicationes suas à facie sua. Solent enim aliquando mulieres impudiciæ: suæ notas sibi ipsis apponere, nimirū cultu vlx nimio, & qui pudicam feminam honestoq. viro coniunctam dedecet, maximē autem hunc sexum studiosa faciei medicatio accusat: Nam quæ vno viro contenta est, & coniugalem fidem sanctē seruare cogitat, satis culta est, si moribus & vitæ sanctitate, ac totius corporis puritate hunc sibi retinere studeat.*

Vni si

Vni si qua placet, culta puella sat est, inquit ille: *Quæ verò medicata facie foras prodit, quæ nimio studio ornari amat, & ea alijs quā viro proprio placere malle creditur: Mœchis foliata parantur,* inquit ille. Hæc res grauitè offendere solet virum probum, qui propriā vxorem à domestica cura, à labore ad huiusmodi studium translaram videat, hoc vt in gratissimum Deo vehementer exagitarunt vates, Apostoli veterūt, sancti & boni viri omnes sunt detestati. Dixit dominus Deus pro eo quod eleuatæ sunt filię Siō, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant & plaudebant, &c. in die illa auferet dominus ornamentum calciamentorū, & lunulas, & torquēs, & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas, & murenulas, & olfactoria, & inaures, & annulos, & gēmas in fronte pendentes, &c. & erit pro suaui odore, fœtor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine, caluitium, & pro fascia pectorali, cilicium. Quoniam autem ab initio libri sub coniugij representatione Dei cum Israëlítico populo negotium explicari cœptum est, ad hanc imaginem omnia nobis reuocanda sunt. Solent viri Hebræo more vxores sibi despondere, desponsas munere aliquo & testibus additis, quibusdam etiam verbis conceptis sibi sacrare, sacratis tabulas obsignare, atq. proferre, in quibus quid ab vxore afferatur, quid etiam viro dotis nomine vxori addatur, scriptum sit: deinde tandē vxor ad viri ædes cum pompa ducitur, vtriq. autem cum vita, & cura, res omnes communes sunt, & iura etiam communia: si verò ob malē conseruatam gratiā repudietur, causa imprimis est cognoscenda, quæ si de turpitudine allegatur, plenaq. nō adducitur probatio, vxor cū rebus suis, atq. ijs etiā quæ à viro dotis nomine fuerant addita, accepto libello rejicitur: sin verò de turpitudine certo cōuinci potuit, sine tabulis & mariti donis inanis excluditur: qua de re plura in Deuteroseō libro. Igitur cum Deus synagogā virtutibus & animi opibus omninō nudā sua maxima misericordia sibi sponddisset, tum multis in Ægypto editis signis, multis donis ex Ægypto abductā, multis in solitudine collatis beneficijs, adhibitis grauissimis testibus cælo & terra sibi eandem sacrasset: eam præterea, agris, vrbibus, prouincijs, diuitijs, in promissa patribus terra auxisset; adhæc maxima & celeberrima pompa in ædes, hoc est, in sanctæ religionis locū deduxisset: illa tamen ingrati nimirū atque impiē coniugij fidē & nomen reiecit, & dereliquit Dominū factorē suum, & recessit à Deo salutari suo. Atqui nec eam fidē violare, nec eum cultum prodere, quē tanto Domino, marito suo præstari oportuit, erubuit: verum omnē obsequium ad alienos Deos, à quibus nullum acceperat beneficium, transfudit: quin & illis templa innumera in sui mariti vrbibus exedificauit, aras consecrauit, signa composuit, & curauit, disciplinā atq. sacerdotia instituit, hostias produxit, sacra fecit, atque omni prorsus scelere quodcunq. ex his fontibus oriri solet, sese contaminauit, demum eotiq. in hac rabie insaniaq. processit, vt libinis suæ notas publicè gestare verita non sit, omnia enim fora, cōpita, plateas, vias, agros, siluas, lucos signis, statuis atque delubris ornauit, & rhure atq. vnguento loca omnia cōpleuit, seseq. dijs vel nolentibus venditauit & prostituit, à quibus tamen illa rebus commodis nullis, nisi tantum infamia & dedecore, aucta est. Vt igitur in matrona medicata facies & nimius ornatus libidinem prodit; ita in synagoga ornatus ille, atque vanorum Deorum cultus, quo ciuitates publicè ornabāt, manifesti adulterij certissima probatio erat. nam facies apertissima corporis totius pars est, cui quidquid patēs est & publicū similitudine respōdet. Atq. adeo hac etiā similitudine Ieremias vates vsus est, dū illis vanū atq. omni vtilitate carēs, huius rei studium exprobrat. Cum te, inquit, vestieris coccino, cū donata fueris monili aureo, & pinxeris fuco faciē tuā frustra cōponeris. *Et adulteria sua de medio huberū suorū.* Per Metonymiam adulterij signa pro adulterijs ipsis dicit: Atq. hubera quidē nō sine nota à feminis nudantur, quoniā libidinis sedes quædā in ea corporis parte est, namq. venæ quædā & viæ sunt, quibus ab vtero, ad mamillas accessio fit, quāobrem quæcūq. pudorē, ac pudicitia profiteretur toti corpori atque ijs velandis maximē partibus curam adhibere debet, quæ decus atq. honestatē sui ostentione minuere possunt, vt ad talos stola demissa, & circumdata palla sit: etenim quæ liberalius & dignius educata est, vel hominum conspectus fastidire, vel sui ipsius pudore cōfundi vehementer solet, vbi forte aliqua minus decoro habitu vti cogatur: id quod Babyloni illi gentium Regiñæ euenturum prædixerat vates: *Tolle molam & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, & reuela crura. Quod si eruribus atque humeris nudis conspici grauius ac turpius, &*

E 2 ingenuz

Catullus

Isai. 50.

Indefinibiles
quæ.
Hora. ferm.
lib. 2. saty. 2.

Malach. 1.

Georg. 4.

Tracastor de
syphili.

Isa. 30.

Propertius li.
1. eleg. 2.
Iuuenā. sat. 6
Isai. 3.

Repudiū.

Deuteroseon
in tract. de li-
bello & de
sanctis tabu-
lis.

Hippocrates
de glandulis.

Horat. li. 1.
Sermio. Stat.

Isa. c. 47.

ingenuæ mulieres putant, nedum fuerit ignominiosum, mammæ, in quibus maius impudicitia momentū est, nudas gestare: Atque aded alia improbitatis in vxoribus signa potius, quam hæc maritis ferenda esse, docti & boni viri sunt arbitrati. Quæcunq; autē iis moribus sunt, vt quod venale habent, apertè gestent, atq; vbera nudent, solent vnguientorum alabastris, floribus, amuletis, atq; amatoria carmina continentibus tabellis eū sinū, qui inter mammæ est complere, vt hoc modo insaniam suā manifestissimè prodant: quæ res & in iis Isaiæ versibus, quos paulò antè retulimus, describitur. Sic etiā hebræorum populus totus his magis abundabat, & in medio vberum suorum, hoc est doctorum atque magistrorum, à quibus doctrinæ succo alendus erat, & quodammodo imbuedus, superstitionis religionis disciplinas carmina de Diis deorumq; pueris composita, & rationem suffituum atque vnguientorum, quorum vsus in illis cultibus erat, multa denique atque turpissima huius generis inquinamenta continebant, vt scriptum est: Qui populum istū beatificant, seducunt sunt; & qui beatificantur, præcipitantur. Habuisse autem istos suas doctrinæ & disciplinarum rationes, quibus munus suum ornaret, & populum variatatis amatorem detineret, vel ex illo loco constare potest. Clamabant ergo voce magna, & incidebant se iuxta ritum suum cultris, & lanceolis, donec perfunderentur sanguine.

Ne forte expoliam eam nudam & statuam eam secundum diem natiuitatis suæ, & ponam eam quasi solitudinem.

Quæ pœnæ quæta animaduersio Iudeorū gentem maneret, quæ superstitionē quam pietatē colere, & suscepti scelere cursum tenere maluisset; deinceps exponit vates, vt quæ nec pudore (quæ loca hætenus cōsiderata sunt) reuocaretur, saltē pœnarū metu (qui improbis hominibus ferè vnice esse solet terror) de impietatis via desisteret: agit quoq; vt ij, ad quos sermo est, hoc est boni & sancti viri maternæ salutē studiosius prospiciant, neq; vllis vel grauissimis minarū rationibus parcāt, dūmodo matrē suam ad sanam mentē reuocare, atq; ab impendēte subtrahere calamitate conētur. Non enim vel magis durus vel minus pius filius est, qui, quibus modis id fieri potest, insanix morbum à parentibus depelli curat. Ostenditur etiam ex hoc loco quàm iustè seuerū iudicē Deus aduersus eos homines agat, qui misericordē patrē toties experiri neglexerint, qui toties pœnas minatum contempserint, sicut scriptum est: Quia reliquistis verbū hoc idcirco erit vobis iniquitas hæc, sicut interruptio cadens. Quod autē honestis mulieribus turpe esse debet, quod maximè ignominiosum, hoc à Deo ad populum deterrendum prædicitur. Turpe enim est etiam ijs, quas docuimus legibus atque moribus illis vxorē repudiari, multò turpius si absq; tabulis exigi, omnium verò turpissimum nudā extrudi. Igitur Deus propter vnam suam misericordiam hanc Israhelitarum gentem, in cōmuni hominum humilitate iacentem, nihilq; præter ceteros mortales egregium olim sortitam, ab humillimis inijs, ad tantum euocauerit honoris gradum, vt eam magno beneficiorum cumulo auctam vxorem sibi acceperit, eidem voluntatem & consilia sua communicauerit mysteria crediderit, ita vt non fecerit taliter omni nationi & iudicia sua non manifestauerit eis. quoniam rem elegantissimè idem Deus apud Ezechielem commemorat: Hæc dicit Dominus: Radix tua & generatio tua de terra Canaan: pater tuus Amorreus & mater tua Chetæa: Et quando nata es in die ortus tui non est præcisus umbilicus tuus, & aqua nō es lota in saluem, nec sale salita, neque inuoluta pannis: Non peperit super te oculus, vt faceret tibi vnum ex his, miseris tui, sed proiecta es super faciem terræ, in abiectioe animæ tuæ, in die quo nata es: Transiens autem per te, vidi te conculcatam in sanguine tuo, & dixi tibi cum esses in sanguine tuo, viue; dixi inquam in sanguine tuo viue, multiplicatam quasi germen agri dedi te, & multiplicata es, & grandis effecta: & ingressa es & peruenisti ad mundum muliebrem, vbera tua intumuerunt, & pilus tuus germinauit, & eras nuda & confusione plena: Et transiui per te, & vidi te, & ecce tempus tuum, tempus amantium, & expandi amictum meum, & operui ignominiam tuam, & iuravi tibi, & ingressus sum pactum meum, ait Dominus Deus, & facta es mihi: Et laui te aqua, & mundavi sanguinem tuum ex te, & vixi te oleo: Et vestiui te discoloribus, & calciaui te hyacintho, & cinxi te bysso, & indui te subtilibus: Et ornaui te ornamento & dedi armillas in manibus tuis, & torquem circa collum tuum: Et dedi inaurē super os tuum, & circulos auribus tuis, & coronā decoris in capite tuo, & ornata es auro & argento,

argento, & vestita es bysso & polymito, & multis coloribus, simillam & mēl, & oleum comedisti, & decora facta es vehementer nimis, & profecisti in regnum: Et egressum est nomen tuū in gentes propter speciem tuam, quia perfecta erat in decore meo, quæ posueram super te, dicit dominus Deus: Et habens fiduciā in pulchritudine tua fornicata es in nomine tuo, & exposuisti fornicationē tuā omni transeunti, vt eius fieres, &c. Vniuersa hæc commemoratio, exprobratio quædā est gentis beneficij immemoris, in qua omnia, quæ nobis de legitimo coniugij more dicta sunt, per cōmodè indicantur. Cū itaq; prouidentia vltra reliquas nationes egregia Deus erga gentem illam fuerit vsus (id quod historias & tēpora ab Ægyptiaca seruitute ad Iesu Christi ætatē voluentibus facillè cōstare poterit) cumq; tantum illa gens ingratitude flagitiū admiserit, vt proprij & veri Dei oblita, pietatē & cultū ad eos Deos transferret; quibus nihil omnino acceptū ferre poterat: hac culpa illud sibi cōmerita est, vt omni honore, dignitate, ornatu denudata, lege, prophetis & alijs huius generis exturbata bonis, diuinā illā erga se prouidentia desiderare omnino, & nihil egregiū præter ceteras gentes experiri; imò sese vltra alienatissimam quāq; à Deo gentē longè inferius positā sentire cogeret. quæ res ab eo demū tempore illis euenit, cū ab Apostolis audierunt: vobis oportebat, primū loqui verbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis Euangelij gloriæ Christi, ecce cōuertimur ad gentes, sic enim præcepit nobis Dominus. Ex illo enim tempore Deus huius seculi excæcavit mentes incredulorum, vt non fulgeat illis illuminatio Euangelij gloriæ Christi, vt indicerentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati: Hoc autē est eam nudā ponere, videlicet omnibus ijs bonis, rebus omnibus, quibus singularē ob gratiā abundauerat, forē cariturā. Secundum diē natiuitatis suæ. Cū apud Chaldæos agebat, inq; illa gentiū ignobilitate atq; obscuro errore versabatur, antequā Abrahamo patre suo euocato, egregiam præter ceteras nationes Dei in se prouidentia experiri cœpisset, sicut scriptum est: Trans fluium habitauerunt patres vestri ab initio, Tharapater Abraham & Nachor, seruiueruntq; dijs alienis: Tuli ergo patrē vestrum Abraham de Mesopotamiæ finibus, & adduxi eum ad terrā Chanaā, multiplicauiq; semen eius, &c: Igitur Iudæos, nisi ab illis moribus, ab illa mente desisteret, ad antiquam suam conditionem transferendos prædixit Deus, & quoniā nō destiterunt, translatos hætenus videmus, ita vt inter oēs gentes dispersi sine lege, sine rege, sine prophetis, sine vlla ciuitatis aut reipublicæ specie, omnibus omniū nationū, linguarum, religionū & sectarū hominibus ludibrio expositi, exulem atq; miseriam profus vitam agant. Extat enim libellus à Biniamino quodā Cantabrico Iudæo quadringētis ab hinc annis editus, cui titulus est, profeciones siue itinera Biniamin: is cum medicus atq; astrologus esset, cognoscendarū rerum studio incensus & artis fretus præsidio, vniuersum penè terrarū orbē, præter eam terræ partē, quæ nostris tēporibus ad occidentē inuēta est, peragravit: ac nullū ferè locū adiit, in quo Iudæorū siue Israhelitarum copiā nō offenderet, quorū summā quæ singulis in locis esset, subductā eodē in libello reddidit, quæ, cū essemus Tridenti Constantino-poli nobis allatū cū Martino Ayala dignissimo tūc Secobiensiu nunc Valētinorū Pontifice, & Ioanne Delgado apud Tydētes Canonico, magna cū voluptate legimus: ij autē vt sunt publicæ vtilitatis studiosissimi, cū latinis hominibus librū (quoniā Hebraicē cōscriptus est,) cōmunicari desiderabāt. Et ponā eam quasi solitudinē. Ea terrarū portio, solitudo in sacris libris dicitur, quæ ppter solis aut cæli intemperie, & propter aquarū inopiā, quas spōtē natura aliā proferre copiosè solet, omnē sui vsum hominibus, atq; à Deo ceteris animantibus negat, præterq; malefico serpētum generi, cuius naturæ frequēs esse solet, sicut scriptū est: Dominus ductor tuus fuit in solitudine, in qua erat serpens, flatu adures, & scorpio & dyphas, & nullē omnino aquæ; qui eduxit riuos de petra durissima, & cibauit te māna in solitudine. Itaq; cū minatur Deus atq; dicit, & Ponā eā quasi solitudinē: eius cōditionis & miserię ratione eorū memoriā renouat, ad quā conditionē & miseriā uenerant, cū olim in Arabiæ solitudinē sunt perducti, in qua nihil aut ad esum aut ad potū, aut omnino ad vitā idoneū nisi diuino beneficio & miraculo habere potuerunt. nā loci natura nihil illis pter metus & terrores, nihil deniq; præter exitiū, aut pmittere aut supeditare poterat, sicut scriptū est: Quadraginta annis duxit te per desertū, vt affligeret te, & afflixit te penuria, nimirū earū rerū penuria, quæ in humanos vsus natura præcreati sollet. aded ad huiusmodi cōditionē Iudæorū populi uenere, vt omnibus celestibus bonis,

Thre. 2. quibus per desideratū Christū affluere potuerāt, carētes & veritatis cognoscēdā famē & siti laborāt, & omni illa gratia cuius sese indignos reddidere deturbati, errabūdi atq. excacati, pro pietate superstitionē, pro veritate signēta, pro sabbathismo atq. quiete laborē, deniq. pro luce tenebras experiantur, quā maxima eorū calamitas à vate olim præuisa atq. deplorata fuerat. fuerunt, inquit, principes eius in gentibus, nō est lex, & propheta eius nō inuenerunt visionē à Domino: Atque à Deo nihil illi, dum istā conditionē ferunt, sibi ipsi vel promittere, vel spectare magni, valent, utpote qui iure in reprobū sensum dati, vsq. ad eod sunt, ut in bonū locū nisi priuata providentia miraculoꝝ restitui non possint; id quod sub istorūmet persona vates affirmat & precatur: Cōuerte, inquit, nos domine ad te, & conuertemur, innoua dies nostros sicut à principio: Verūm enim uero ea Dei benignitate, & maxima illa misericordia futurum speramus, ut in gratiam aliquando restituti, diuinis illis beneficijs atque honoribus fruantur, quibus in ea, qua nunc vagantur solitudine, carent: Namq. eos non ita offendere passus est Deus, ut irreparabili prorsus ruina caderent: Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc (ait Paulus) ut non sitis vobismetipsis sapientes, quod cecitas ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietate à Iacob, & hoc illi à me testamentū cum abstulero peccata eorum. Quod liberalitatis diuinæ beneficium, ut quā certissimē illis contingat, idq. ut sine nostra inuidia fiat, optamus. Eheu conditionē tēporis huius: *Et statua eam velut terram inuidiam, & interficiam eam siti*: Earum quæ præcesserunt minarum expositio hæc est, cuius figuræ vsus in sacris libris est frequentissimus: Sitis vero verbi Dei, & sacræ penuriam disciplinæ arcana adnotatione significat, namq. nulla sitis grauior, aut nocentior est, quàm æstus diuinæ veritatis desiderium, quo humanus animus miserimē moritur, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit dominus, & mittam famem in terram, non famem panis neque sitim aquæ, sed audiendi verbum domini & cōmouebuntur à mari vsq. ad mare, & ab Aquilone vsq. ad orientē circuibunt, quærētes verbū Domini, & non inueniēt. In illa die deficient virgines pulchræ atq. adolescentes in siti.

Et filiorum eius non miserebor, quoniam filij fornicationum sunt. Quia fornicata est mater eorum, confusa est, que peperit eos.

NON solum in illam gentem, quæ scelus illud susceperat, nisi recipiscat, sed in filiorum etiam posteritatem, sese animaduersurum esse minatur Deus. Nam cū filij paternam impietatem magis imitarentur, quam damnarent cōmeriti sunt & patrij & proprij ipsorum sceleris poenas sustinere. Neque id tanquam iustitiæ diuinæ ignari percessi sunt, namq. talē suam esse naturam, Deus apud Moysen fuerat testatus: Ego sum, inquit, Dominus Deus tuus zelotes, visitans iniquitates patrum in filijs, in tertijs & in quartis odientibus me. Propterea autem & in materno supplicio filiorum etiam poenas meminisse Deus voluit, ut integram iustitiæ suæ imaginē exprimeret, & vel hac ratione matrē ab insania & rabie, ad sanitatis cogitationem reuocaret: Etenim omnes etiā perditissimis moribus matres, si nō suis, saltem filiorū rebus consulere, & potiora illis, quā sibi ipsi vota facere consueuerunt; id quod neglexisse extremæ omnino impietatis fuerit, sicut scriptum est. Nunquid obliuisci poterit mulier infantem suum, ut non misereatur filio vteri sui: Ob eam autē rem filios eius appellat: *Quoniam filij fornicationum sunt*: ij certē qui ab illa ex eo tempore quo Deo fuerat infensa ac deinceps procreati, iisdemque morum & impietatis modis educati fuere: eos namq. filios, qui impudicis complexibus procreantur, ut certo atque legitimo patre carentes, ad matrem tanquam ad certum caput, referre diuinæ atque humanæ leges solēt: si quid preterea vitij, si quid probri filijs inlit, eius rei culpam in matres potius, quàm in patres conici videmus. Sic Saul Ionatham mulieris peruersæ filium appellat, sic passim sacræ historię superstitionis, & impietatis filiorum, causam matribus adscribunt. Atque hæc profectō causa est, quamobrem horum ipsorum qui matris nomine hoc in loco appellantur posteritas, illud & à Ioanne, & à Iesu Christo, atq. à Stephano etiā audierit: Genimina viperarū, quod nimirū paternā mensurā suis etiā illi sceleribus, & impietatis imitatione cōplebant: vnde & prophetarū sanguinē omnē super se venisse, & illi ipsi, & quæ eos secuta sunt secula cognouerūt. Atq. ad eod ad hæc rationē pertinet quod in antiquis statutis suis Israëlitz cauerēt, ne quis filiū ex gen-

ex gentili femina, aut etiā ex serua susceptū sibi, sed matri potius ascriberet: huius autē appellationis causam Deus addit: *Quia fornicata est mater eorū, & genitrix eorum confusa est*. Quicumque autem illegitimē natus esset, ad eum neque patris hæreditas, neque nomen venire poterat, quamobrem huiusmodi homines à Synagoga exciudebantur: Confusam autem dicit, id est, adulterij criminibus notatā, cuiusmodi mulieres Romani damnatas appellabant, nimirum quæ adulteriorum multorum publicē conuictæ togam induere in manifestum impudicitæ suæ signum legibus cogebantur, ut est apud Poëtam:

Est mæcha Labulla

Damnetur si vis, etiam Carphinia, talem

Non sumet damnata togam, &c. Verūm enim tioro alias venia digniores intēnias, ut sunt, quæ accusatæ cū sint, tamen defensione aliqua vtuntur, & crimen a se rejicere student. equidem harum miserabilis damnatio est, sed peiores multo sunt, quæ crimen vultu, incessu, & toto habitu professæ, verbis etiam atque orationē tueri & fouere student, & quæ causas quærūt, quibus scelus possint defendere. Nam hoc duræ nimium ceruicis vtque incircūcisi cordis argumentum est maximum, ut scriptum est: *Væ qui dicitis bono malum, & malo bonum, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem: & vt Philip. 3. Paulus ait: Lætantur in confusione sua. Igitur maximē confusa horum genitrix:*

Quia dixit: Vadam post amatores meos, qui dant panes mihi, & aquas meas, lanam meam, & linum meum, oleum meum, & potum meum.

DIVINAM naturam non ex otio, sed ex actione & vtilitate ab hominibus cognosci, & quoad eius fieri potest, definiri, sacræ imprimis literæ, & profanæ docuere. Namque bona sacrorum sermonum pars in diuinis beneficijs ostendendis consumitur, ut Dei certa natura ab hominibus cognoscatur, atque ad eod quæ prima nobis de diuina natura inferitur cognitio, non nisi à beneficij enarrationē inchoatur: In principio creauit Deus cælum & terram, &c. quamobrem & cū verum Deum, ijs qui dii non sunt, esse tamen putantur, sacra cārmina comparāt, quæ ab illo plurima, quæ nulla ab istis commoda capiuntur, ostendere solent. Qui facit mirabilia magna solus, & iterum: Quoniam etiam gentilium vulgus, non ob aliam causam dijs suis arcum, sagittā, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen dabant, nisi quod naturæ vi nihil agentem Deum cogitare nequibant. Ipsi qui maximē omnium irridētur Ægyptij, nullam belluam nisi ob aliquam vtilitatem quam ex ea caperent, consecrauerunt. Tota autem opinionum perueritas illa fuit, ut ijs potius rebus beneficia accepta referrentur, à quibus fuerant minimē accepta, atq. ij pro dijs haberētur & agnoscerētur, qui aut nulla, aut non propria vi mortales iuuare poterāt: is autem cuius vera & immensa, atq. conspicua virtus ex collatis beneficijs fuerat ostensa paulatim in obliuionē tradit, velut ignotus aliquis Deus iudicaretur, ut Paulus dicebat: Viri Athenienses, per omnia quasi supersticiosos vos video; Præteriens enim vidi simulachra horū, & inueni aram in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis, Deum qui fecit mundum, & omnia quæ in eo sunt, qui non longē ab vnoquoq. nostrum est, in ipso enim viuimus & mouemur & sumus; sicut & quidam vestrorum poëtarum dixerunt. Hac perueritate opinionū errantem vxorem suam synagogam insanijsse Deus ait, ita ut gloriam, gratitudinem & laudem quam illi Deo attribuere debuit, cuius scilicet beneficio in illa locata fuit dignitate, tamen in quas res facta non fuerat, transfunderet, in solem, lunam & stellas, in cæterasq. naturas, quæ à Deo ipso non vt numina, sed vt mundi mortaliumque ministræ habendæ, conditæ fuerunt, ut scriptum est: Sol & luna, omnes stellæ & lumen, Cæli cælorumq. & aquæ omnes, quæ super cælos sunt laudent nomen Domini: Quia ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt, Ignis, grando, nix, glacies & spiritus procellarum, quæ faciunt verbū eius. Quoniam autem in coniugij atque adulteriorum allegorijs in hac oratione Deus elegatissimē vsus est, hætenus eandem rationē persequutus, amatores synagogæ eos vocat, quos illa pro dijs colebat, à quibus se beneficijs affectum putabat, nimirum Phcebū, Dianam, Bacchum & Mineruam, siue Solem & Lunam atque astra, siue quocumque nomine eadem appellarent: Nam cū horum lumine & motu rerum earum, quæ in hoc inferiori mundo gi-

Misnaioth de sanctificatione nuptiarum cap. 3. Et Canh. in Zacha. c. 9. Misnaioth de sanct. nup. c. 4

Iuuen. Saty. 2

Diuina natura ex beneficijs cognoscitur.

Gene. 1.

Psalm. 71

Psalm. 95

Act. 17.

Psalm. 47.

ipsis virtutem atque auctoritatem falso tribuerunt. in qua re multum omnes quidē gentes, sed plurimum Israëlita peccauere; quibus illud certum persuasumque esse debuit, non ex huiusmodi astrorū vi, sed ex singulari Dei benignitate & promissione sibi contingere, vt rerū omnium præter cōmunem naturæ vsum, copia suppeditaretur assidua. Namque is dixerat: Dabo vobis pluuias temporibus suis, & terra gignet germē suū, & pomis arbores replerentur, apprehendet messum tritura vindemiam, & vindemia occupabit sementem, & comedetis panem vestrum in saturitate. Solem verò & Lunam, quæ eadem Minerva olei inuentrix dicebatur eos esse, per quos, annonæ, atque frugum omnia genera hominibus contingerent, vulgaris fuit gentium persuasio.

Verg. lib. 1. Georgic.

Vos o clarissima mundi.

Lumina, labentem celo quæ ducit annuum
Liber & alma Ceres, vestro si munere Tellus
Chaoniam pingui glandem mutauit arista, & aliās
Oleæque Minerva inuentrix, &c.

10

Hos amatores suos atque adeo amatores Hebraicè gens illa vocabat, quod sibi vt tot frugibus, tot fructibus abundaret, non nisi his amicis atque propitijs contingere posse putaret, quod & aliās profiteri non erubescerat. Ex quo tempore, inquit, cessauimus sacrificare reginæ cæli, & libare ei libamina, indigemus omnibus, & gladio & fame sumpti sumus. Neque verò illud alienum videri cuiquam debet, quod amatores suos nominet, & inter hos etiam Lunam reponat. namque harum naturarum quæ neque mares neque feminæ sunt, indiscretum genus esse antiqui voluerunt. Quamobrem & Lunæ duplex nomen apud Hebræos est alterum masculinum Iareah, alterum femininum Le-bana. Sed & vanæ illius Theologiæ Antistites dijs suis non alterum tantum sexum, sed vtrunque attribuerunt, atque ex hoc fit, vt Venerem interdum marem, feminam nonnunquam effingerent. Atque hæc quidem res vel Orphei carminibus ab Apuleio citatis, explicari tota potest.

Solus & Luna vna.

לְיָהּ לְלֵבָנָה

Apul. lib. de Mundo.

Iupiter est caput & medium, Iouis omnia munus,
Iupiter est fundamen humi, ac stellantis Olympi,
Iupiter et mas est, & nescia femina mortis, &c.

Qui dant mihi panes meos & aquas meas, lanam meam & linum meum, oleum meum & potum meum.

30

NAM Luna montibus, siluis atque fontibus præesse credebatur, & terræ vim addere qua fructus proferret idoneos, ob attributam illi humidam naturam, ex quibus caussis tergemina nomen obtinuit:

Vergil.

Tergeminamque Hecatem, et triplicis ora Dianæ. Sed & feminis in partu auxiliari credebatur, quod humore atque calore suo vtros vehementer afficiat:

Caroll.

O Latonia maximi, Magna progenies Iouis, Quam Mater propè Deliam Deposuit oliuam: Vellera etiam pecudum huius virtute astri augeri dicuntur: ex qua re illa Endymionis pastoris manauit fabula, qui ob vellerum pulchritudinem adamat, à luna fuisse confin-

Ouidius.

Lathmius Endymion, non est tibi Luna pudori.

Oleum meum & potum meum.

45

POTVM non solū pro vino dixit, sed pro omni quod ex quauis re paratur poculo, siue ex pomis, siue ex ordeo, vel quacūq. id natura humida efficiatur. conficiebatur enim potus apud Hebræos ex frumētis, piris, malis punicis, cornis, mespilis, forbis, moris, nucleis pineis: ex herbis, asparago, cumila, origano: quæ omnia, quauis vini nomen non proprie sortiantur, sicera tamen & potus in sacris libris dicuntur, de quibus passim in antiquis deuterofibus mentio fit. iisdem verò rebus maximè præesse Sol credebatur, quod varia caloris ac siccitatis efficientia res omnes ad temperatam naturæ perfectionem perducatur, vnde & rerum omnium dictus est auctor, & varijs nominibus pro varia virtute fuit appellatus, namque idem Apollo Mercurius & Mars, atque aliud aliudque est.

Misnaioch de decimis.

Macrob. lib. 1. Saturnal.

Propter

Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria, & semitas suas non inueniet:

OPTIMI atque diligentissimi medici munere fungitur Deus, quum homines vitijs & luxuria ob rerum abundantiam laborantes, penuria ob eam rem afficit, vt morbo liberet, nam quæ ex abundantia proficiunt mala, difficillimæ curationis sunt, neque alia re melius quam subductione sanantur: Huiusmodi morbos medici Plethorias siue repletiones vocant. Quanta ergo misericordia Deus erga homines vtatur, vel ex eo manifestum est, quod grauissimè offensus, tamen non perdere, sed restituere cogitat. quam quidem ob rem ea se moliturum Deus prædicat, quibus hoc effici possit, vt ad sanam mentem, atque ad officium tandem ægrotantes reuocentur: Igitur maximam illam bonorum copiam, quibus populus ille affluebat, subducet, ita vt & fame, & aliarum rerum penuria laborent, atque cælestium influxuum effectus frustra expectent, deinde etiam ab hostibus abducti, omnem cultum, omnem operam quam dijs impenderant vanam fuisse intelligant, seque ad veri Dei atque Domini sui tantum de se meriti voluntatem nutumque conuertant: vtur autem pulcherrima semitarū atque viæ translatione quæ frequens in diuinis literis est, atque adeo in ijs libris in quibus de moribus agitur. nam cum omnibus animantibus & maximè hominibus motus ad hoc datus sit, vt ea quæ sibi profutura putent motu quærant, & quæ nocitura videntur motu etiam declinent, atque ad eam rem viarum commoditas inuenta sit, qua certius atque expeditius moueri atque agi homines possint, hanc similitudinem à corporis motibus ad animi affectus commodissimè tum sacri, tum ceteri auctores transulerunt. Si quis verò alterius iter impedire cogitat, nullam neque promptiorem, neque magis certam viam sequi potest, quam si vias corrumpat & dissipet: hoc autem plenius fieri solet macerie atque aggere extracto, & sentibus spinisque inductis. Hanc eandem translationem, imò hanc eandem causam, rationemque secutus vates dixit: Circumædificauit aduersum me, vt non egrediar: Concluserit vias meas lapidibus quadratis, semitas meas subuertit. Spinæ autem pro omni impedimento & pro omni votorum difficultate sæpe vsurpari manifestum est: Maledicta terra in opere tuo, spinas & tribulos germinabit tibi. Et apud Poëtam:

30

Pro molli viola, pro purpureo Narcisso
Carduus & spinis surgit Palmurus acutis.

Viam & semitas, expositione repetit,

qua in figura diuini sermo frequens esse solet, vt: Vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas edoce me. neque verò temerè hoc vsurpatur: namque non vnus solet esse propositi virgendi in negotijs modus. Cum ergo propter multarum rerum affluentiam, fructuum atque annonæ copiam, linam, lanam, oleum, pacem, & propter variarum rerum felicem successum insanierit populus, & his commoditatibus multos sibi amatores cumulauerit, omnia hæc minus prosperè illis cessura prædicat Deus. Illa verò personarum subita mutatio, viam tuam & semitas suas, non noua in sacris carminibus est; maximè cum dicentis affectus in sermone iudicatur.

40

Et sequetur amatores suos, & non apprehendet eos, & queret eos, & non inueniet, & dicet: Vadam & reuertar ad virum meum priorem, quia bene mihi erat, tunc magis quam nunc.

45

NON aliàs magis homines religionem colere, & vota frequentare solent, quam in miseris & afflictis rebus. nam cum diuinam naturam benignam esse suis ipsius rationibus constet, atque ab afferendo malo alienam: ex eo fit, vt cum homines in mala grauissima atque publica inciderint, ex propria ipsorum culpa magis, quam ex numinis odio vel studio orta esse interpreteantur. hanc cogitationem penitentia & votorū atque supplicationum frequentatio sequitur; sed superuacaneum tamen interdū experiuntur studium; nimirum cum res non ex certo consilio atque scientia, sed ex errore geritur: nam si minus rectè, qua in re peccatum sit, perpendatur; nunquam profectò certa respiscendi via iniri poterit, neque certus ad placandum Deum, atque ad malum depellendum aditus aperiri: euenietque, vt cum non absit culpa, poenarum potius accessio, quam detractio fiat. Magni ergo interest malorum causam (qualis potissimum sit) perfectam habere, & poenitendi officium ad diuini consilij artem horumque dirigere, sicut in eum qui in

Hipp. Aphor. lib. 1. Plethoria. Medicorum officini.

Morbi ex pro-speritate. Misericordia.

Semita via.

Animantium motus.

Timoris impediendi ratio.

Thren. 3.

Spina. Gene. 3.

Virg. Eclo. 5.

Psal. 24.

qui in laboriosissimis, sed superuacaneis rebus, curam omnem consumit, scriptum est: *Ista. 48.* Vtinam attendisses mandata mea, facta fuisset quasi flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris. Hunc igitur errorum & scelerum morbum, quo populus ille laborabat, indicat Deus, & quæ ex his sequutura esset mendosa atq. inutilis poenitentia: item quo pacto per diuinam iustitiam atque misericordiam, tanquam insani ad mentem atque sanitatem potius essent reuocandi, prædicit. Nam cum se minus feliciter agere ex calamitatibus cognoscerent, protinus ad superstitionis cultum studiosius curam ferebant, & frequentiam Deorum, quam ex insania admiserant, hostijs cæsis, ceremonijs & ludis institutis curabant: hoc enim est curare amatores. Quanquam verò hoc pacto res deterius illis indies cederent, neque quicquam ex hac religione compendij, sed dispendij plurimum sese facere animaduertent; non tamen preposteram religionem sibi susceptam damnarunt; sed persistere in eadem, & cum vanissimis Dijs verum atque viuentem Deum cultus & sacrorum communicatione sociare moliti sunt. atque ob hanc causam dixit: *vidam*, videlicet post amatores meos, quod primo consilio nondum desistat, sed nouo atque auctiori vtatur, nempe hoc, *et reuertar ad virum meum priorem*, quia bene erat mihi tunc magis quam nunc: Ita se putabant plenissime religionis totius momenti omnibus consulturos, si Deum illum antiquissimum, cuius propriam in seipos prouidentiam iam inde à principio ab Ægyptijs temporibus fuerant experti, colerent; neque tamen astrorum & cælorum interim, quæ ab ipsis putabantur minima cultus rationesque negligenter: nam si maximè illi prouidentiam concedebant, his curam influxuum atque communem vtilitatem cum cæteris etiam gentibus tribuebant. quamobrem melius secum agi posse sperabant, si vtrisque & Deo antiquo ipsorum viro ac domino, & dijs terrarum dominis vota atque sacra facerent, quam si dijs solis illo neglecto idem præstarent. nam neque nunc malè illis res cedere, cum dijs faciunt, dicunt; sed ex comparatione melius cessisse cum virum suum olim colerent: fatentur ergo, & optimè cessuras cum vtrisque. *25* is rebus hisque insaniæ erroribus illud optimè consonat, quod scriptum de hoc populo fuit. Et rememorati sunt, quia Deus adiutor eorum est, & Deus excelsus redemptor eorum *Psalm. 77.* est. Et dilexerunt eum in ore suo & lingua sua mentiti sunt ei. Cor autem eorum non erat rectum cum eo, neque fideles habiti sunt in testamento eius. quis autem error fuerit, quo ad tantum insaniæ redacti sunt, Deus ipse per Vatem exponit. *30*

Et hæc nesciuit quia ego dedi ei frumentum, & vinum, & oleum & argentum multiplicavi ei & aurum, quæ fecerunt Baal.

NAM cum à testamento diuinaque lege assidua meditatione recolenda ad gentium philosophiæ, astronomiæ, atque aded ad eorum superstitionis, studium sese transtulissent, vanis opinionibus decepti, atque per istarum rerum antistites delusi maximum numen ad frugum & rerum omnium copiam gignendam Soli atque Lunæ, & astris, cæterisque naturis tribuerunt; quippe ea astra rebus omnibus, etiam metallis & mineralibus, quæ inter terræ viscera gignuntur, præesse omnino putantur: Quæ res quanquam ita se habere aliàs posset, vt ex cæli astrorumque momentis, rerum ortus atque interitus, in his quæ sub cælo sunt, efficerentur; nullo tamen numine, nullis diuinis honoribus ea colenda esse censerit oportuit, quæ non sponte sua, sed consilij, imperijque diuini efficientia, quidquid ab ipsis præstatur, efficiunt. si enim in testamento Dei fideles *Genes. 1.* haberentur, agnouissent sanè quod scriptum est, verum esse: Et fecit Dominus luminaria magna, vt præessent diei & nocti, & vt essent in signa & tempora & momenta, & stellas etiam in eiusmodi ministeria comparauit. Quoniam & si maximè in annorum atque temporum ratione astrorum natura aliquid posset; non tamen tam exundantem, tam assiduam, & continuato successu felicem rerum copiam, quanta Hebræis contingebat, ex cæli astrorumque virtute, sed ex diuina potius prouidentia prouenire credi oportuerat. *30* Nam in cælestibus vt motuum, & conuentionum atque concursionum, ita temporum & prouentuum varietas est; neque ab ijs luminibus sua mutari potest ratio, vt aliter atque aliter pro diuerso concursionum genere in ijs, quæ infernè sunt, efficiatur, sicut scriptum *Psalm. 95.* est: Ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt, statuit ea in æternum, & in seculum seculi, præceptum posuit, & non præteribit. Ergo quod perpetuo frumenti atque aliarum

aliarum rerum, quibus mortalis hæc vita carere non debet, successu fruerebatur, non cælo, non cælestibus astris, non vanis numinibus, sed vero antiquoque Domino, à quo hæc promissa fuerant, accepta referri oportuit, & hoc beneficium oblati decimis, primitijs, primogenitis, atque hostijs frequentatis, (vt in ipsis fœderis tabulis vtrinque pactum conuentumque fuerat) profiteri: at verò illi contra ius, contraque fas per summum scelus, quibus diuitijs opibusque Dei ex benignitate florebat, in superstitione studiosissime exercenda sunt abusi. hoc nimirum est, quod dicit, *Et argentum & aurum multiplicavi, quod fecerunt Baal.* Baal nomen est genericum, non vnum aliquem certum Deum, vt Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium significans; sed eam in vniuersum notionem comprehendit, quæ diuinæ naturæ contienit, siue illa natura vnica sit, vt verè est, siue in plures partes (vt antiqua putauit vanitas) diffusa sit: Significat enim imperium, dominationemque, & nuntium illum, quo ea, quæ infra se posita sunt, gubernatur, & aguntur; nam nomen Baghal à verbo Baghal, deducitur, quod præesse, dominari, atque subigere Latine reddi potest. Hanc eandem rationem Latinus sermo explicare conatus, commune dijs vocabulum Numen, fecit à verbo Nuo, siue à nutu deriuatum, quod deorum nutu atque vultu, cuncta regi atque agi putarent; vt apud Poëtam est:

Olli subridens diuum pater atque hominum Rex,

Virg. Aen. 1.

Vultu quo cælum tempestatesque serenat.

Itaque Baal siue numen, siue dominum vertamus, rem ipsam etiam non assequuti fuimus ob Hebraicorum verborum maiestatem, tamen fortasse proprius cõsequemur. Porro deorum simulachra, ex quàm pretiosissima atque diuissimè duratura materia facere summa apud gentes religio fuit, sanctissima autem atque augustissima argentea aureaque putabantur.

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, at tu

Virg. Eclo. 3.

Si factura gregem suppleuerit, aureus esto.

Igitur in his insanijs aurum atque argentum, quorum parcissimi esse solent homines, profusus illi consumebant, sicut scriptum est: Argento & auro decorauit illud; clauis & malleis conpegit, vt non dissolutur. Itaque hoc in loco copiarum atque diuitiarum abusus damnatur: quia damnatione, vtinam nos Christiani immunes essemus, vt bonarum rerum vsum non ad libidines, non ad ambitionem, non denique ad prauissima & corruptissima, sed ad rectissima quæque haberemus, sed vt Eusebius ait: Rebus quæ bonæ factæ sunt, malis malè vtitur.

Jerem. 10.

Euf. Emiffen. de Epiph. dñi Homil. 4.

Idcirco conuertar, & sumam frumentum meum in tempore suo, & vinum meum in tempore suo, & liberabo lanam meam, & linum meum, quæ operiebant ignominiam eius.

CVM in omnibus quæ circa homines geruntur, diuinæ vestigia appareant prouidentia, tum maximè in ijs quæ aduersa videntur, elucet, quanquàm aliquibus tunc latere existimentur. Nouit namque Deus quale hominum ingenium sit, & quàm facile secundo rerum successu, ad insaniam atque ad scelera adigatur. Ex quo fit, vt cum illi consultissimum esse velit Deus, vitiorum fomenta subducat; charior enim est Deo homo, quàm sibi.

Nos animorum

Impulsi, & cæca, magnaque cupidine ducti,

Diuitias petimus, verum quoque plurima, at illi

Notum quis rerum secundus, qualis, & usus.

Cum ergo rerum copia, ad ingratitude atque aded ad impietatem adegerit homines, ita vt alijs potius, quàm Deo bonorum omnium auctori, si quid illis boni contingerit, acceptum referant, maximæ prouidentia consilium est, vt earum rerum inopia & subtractione ad sanitatem reuocentur, atque (vt in medicorum præceptis est,) abundantia malum defectus curet. Quamobrem Deus ita hoc loco populum insania liberandum prædicit, nimirum annona illis & cæterarum rerum copia negata, vt cum maximè se cæli, atque astrorum beneficio, rebus omnibus affluentes fore sperarent, tum maximè vanas suas spes, atque opiniones experirentur: & tandem (quod suo bono noluerunt) suo edocti malo, verum omnium bonorum auctorem solum Deum agnoscant: Qui producit ventos de thesauris suis, qui parat terræ pluuiam, qui dat iumentis escam illorum; & pullis coruorum inuocantibus eum, & hunc agnitum cæteris, damnatis vanitatibus amant, colant, solumque venerentur; & adorent: Idcirco inquit Deus;

Aphor. lib. 2.

Psalm. 134.

Deus, quia hæc gens stultissima magni interesse putauit, si mecum etiam cæli astra, atque alia falso dicta numina componeret & coleret, neque mihi soli diuinis honores tribuendos esse censuit, sed & virum antiquum & amatores retinendos curauit, ut ego mihi honorem laudemque meam iure meo vendicem, curabo, ut cum maximè illis omnia tempora fauere, astra omnia conducere, omnia denique commoda congruere videantur, & rerum omnium abundantia pleno cornu promitti, tum maximè omnia hæc vana mendacia atque totius efficientiæ expertia euadant; hoc est, sumere frumentum & vinum in tempore suo, siue ut Hebraicè legitur, in oportunitate atque maturitate sua: id est, cum aptissimus sese illis annus ostenderit atque præbuerit. [Conuertar.] Promiserat Deus se singulari & benignissima prouidentia genti huic consulturum, ut quantum cæteris gentibus cæli atque astrarum & temporum constitutio annonam negarent; illis tamen nihil esset metuendum, quos non nisi ex sola diuina prouidentia pendere oportebat, sicut scriptum est: Audite verbum quod locutus est Dominus super vos domus Israël, iuxta vias gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metueri, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt. Igitur cum Deus etiam inuitis & negantibus signis omnibus, huic populo omnia, quæ ad vitam necessaria esse putantur, suppeditaret: id non sine miraculo fieri manifestum erat, ut hac ratione Deus bonorum omnium auctor, probaretur, id cum apud istos ob stultitiam paruum valuerit, alio miraculo huic opposito se vsurum prædicit, nimirum quod omnibus astris, signis omnibus & temporibus plenam concedentibus copiam, solus tamen Deus illis inopiam molitur summam; ut quod probari illis prosperitate non potuit, miseria rursus atque indigentia sentiat. Conuertat igitur ab instituta ratione, ad eam, quæ huic opposita est; nam antea negantibus astris ego istis omnia donabam, nunc omnibus læta omnia promittentibus temporibus atque signis, ego tamen negabo: [Linum meum & lanam meam, frumentum meum, & vinum meum.] Quid enim habuere, quod non acceperant, quod si acceperant, quare gloriabantur quasi non accepissent, aut alijs potius, quam mihi accepta hæc referrebant: Intelligent itaque, meum fuisse, cum non ab alio accipere, quam à me possint, & intelligent quos in vsus ea conuerti oportuit, quæ à me accepissent, an in honestam vitæ suæ traductionem in cultum honoremque meum, an in turpissimos Deorum amores exercendos, atque in vitæ luxus, & superstitionis libidinem obeundas, cum res omnes non ad videntium libidines, sed ad Domini voluntatem atque consilium referri debeant. [Liberabo.] auferam, hoc verbo sacræ literæ vtuntur, cum quid ab aliquo tanquam ab iniusto possessore postliminio reuocatur, id quod iam in ijs quorum possessio aut vsus iniuria non vacat, plerumque accidere solet. Sic Iacob ad vxores: Sed & Deus abstulit substantiam patris vestri, & dedit mihi. & ille rursus: Sed & Deus tulit opes patris nostri: & eas tradidit nobis, ac filijs nostris. vtrouique id verbum Hebraicè legitur, quod hoc in loco, liberare, interpres vertit: detinetur enim res huiusmodi dominis, velut inuitæ, & ad dignos transferri sese optant, ut scriptum est: Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter iuncturas ædificiorum est, respondebit.

Et nunc reuelabo stultitiam eius in oculis amatorum eius, & vir non eruet eam de manu mea, Et cessare faciam omne gaudium eius, solennitatem eius, neomeniam eius, Sabbathum, & omnia festa tempora eius.

Cum illis omnem calamitatem & futuram annonæ pecorum & cæterarum rerum defectum prædixerit, atque his modis suam in illos indignationem testatam fore ostenderit, quid ex his consequitur sit, continuo subiungit, nimirum inuitabile dedecus atque ignominiam, & totius lætitiæ antiquæ ingens desiderium. Merito enim quis carere cogitur rebus ijs, quas à legitimo vsu ad summum nefas præue transulerat. Hoc autem à Deo per translationem dicitur, etenim si quis maritus siue vir alius mulierem menstrui sanguinis fœditate laborantem, nudo corpore conspiciendam exponat, id efficiet, ut cum à cæteris, tum verò ab amatoribus ijs, quibus ob speciem atque obfucatum mundum appetebatur, turpitudinis spectatæ detestatione deferatur. Hoc pacto, cum gente ista actum in prædicit Deus, ut ijs commoditatibus & bonis priuata, quæ in luxus, in libidines, in superstitionis vsu consumebatur, protinus nihil habeat, quo suos illa amatores lætet, prouocet, atque rerum omnium copia sublata, nullum nomen vanum colat, suamque tantum stultitiam prodet, quæ à vero & vnicò viro suo Deo, à quo

à quo vno tantis fuerat affecta beneficijs, ad eos descuerit, quibus nunc in calamitate, atque in summa inopia constituta, non auxiliatoribus sed turpitudinis, atque stultitiæ sue spectatoribus tantum uti possit. neque enim si à Deo destituta, atque gratia, & prouidentia priuata, ad alios confugiet quicquam sibi apud eos emolumentum aut subsidij comperiet, sed hoc tantum efficiet, ut quid illi vero suo marito offenso acciderit, manifestet; & (quod summæ ignominie genus est) præter dedecoris sui manifestationem, nullius præterea voti compos fiat. huius rei causam addit; neminem ex amatoribus futurum esse, qui huic malo ab ipsa gente ferendo, succurrere possit, aut obuiare. Nam cum semel Deus illis tritico, vineo, oleo, pecoribus, lino, rebusque alijs atque aded gratia sua interdiceret, nulla in aëtris, neque in cæteris falso vocatis dijs virtus, nullum numen erit, nihil omnino quod obstat, quominus merita ab illis repetantur pœnæ. Quod autem legitimus, & vir non eruet, Latine dici potest, neque quisquam eruet: nam vir interdum relatiuum nomen est ad distributionem accommodatum, quod etiam anima carentibus rebus adiungitur. frequentissima autem ea in Hebraico idiomate obseruatio est, ut: Pater fuit Abraham partes cadauerum, virum contra socium suum, id est, vnamquamque è regione alterius, & non docebit vir fratrem suum, neque vir proximum suum, hoc est, neque quisquam alium docebit. Neque verò solùm futurum esse ait Deus, ut ex hac rerum penuria nullus superstitioni exercenda locus relinquatur; sed neque vlla etiam illis ad legitimam lætitiæ superstitis commoditas. nam antea affluentiori copia, illis prouisum à Deo fuerat, ut & sibi requiem aliquam interdum parare, & diuinis rebus contemplandis vacare facile esset. Ex hoc namque fonte sabbathorum & solennitatum, calendarum atque cæterorum festorum institutio manauerat, quibus diebus sibi indulgere, honestè tamen, permittebantur, & diuinis beneficijs, laudum & sacrorum frequentatione meditandis, iubebantur vacare: Hæc omnia ab illis (quæ magna hominum peruersitas est, corrupta fuere, & ad scelus, ad iniuriam, ad impietatem atque superstitionem translata, sicut scriptum est: Neomeniam & Sabbathum, & festiuitates alias non quæram, iniqui sunt cœtus vestri: Calendas vestras & solennitates vestras odiuit anima mea: facta sunt mihi molesta, laborum sustinens. Igitur æquum est, ut ijs solennitatibus & festis arceantur, quicunque pietatem atque fas in impietatem & nefas conuertunt. [Omne gaudium eius.] Genus est gaudium ad ea quæ sequuntur, [solennitatem.] Tempora festa fuerunt illis tria, iam inde à principio instituta, triplici colligendorum fructuum anni tempore, supplicationibus, atque gratiarum actionibus celebranda. Erant præterea alia, quæ solennitates vocarentur, tum ex antiqua institutione susceptæ, ut Neomeniæ, annorum principia, & iubileorum hebdomades, tum etiam nouæ, aut à populis, aut à familijs, à regibus, atque ab alijs etiam priuatis vocatæ: quæ omnes solennitatis nomine cõprehenduntur, quibus quiescere, & conuiuia agere fas fuerat, ut quæ à Solomone, propter sacri templi initiationem per dies quatuordecim sunt frequentata. Hæc omnia, & quæ cuiuscunq. modi essent, desitura esse Deus prædicit, quoniam rerum copia priuandis, & in exilium abducendis, nihil harum rerum præter desiderium superesse illis poterat.

Et corrumpam vineam eius & ficulneam eius, de quibus dixit, mercedes mee sunt, quas dederunt mihi amatores mei, & ponam eam in saltum, & comedent eam bestie agri.

Futura illis ex religionis profanatione calamitatem vehementius amplificat, cum non solum eos annonæ & vini & olei copia priuandos (quod sanè perquâ miserum fuerat) sed quod miserimum omnino est ipsis agris, vinetis, atque hortis fore multandos prædicat. nam si saluis plantis fructus pereant, tamen sequentis anni spes non protinus adimitur. at verò si cum fructibus arbores etiam ipse perdantur, nihil omnino spei reliquum sit. quoniam autem non modò fructus vanis illis dijs, & astrarum viribus acceptos Iudæorum gens referebat, sed agros etiam ipsos, vineas atque hortos deorum munere se possidere, profitebatur. nam vineæ Libero patri, oliuæ Mineruæ, ficus & cætera Pomonæ, & similibus nominibus, quæ diuerso nomine apud alias atque alias gentes colebantur, tutelæ esse credebantur; ut ille canebat:

Populus Alcide gratissima, viuis Iacho,
Formosæ myrthus Veneri, sua laurea Phœbo:

Consentaneum fuit, ut harum etiam rerum

Vergil.
Eclog. 7.

rerum abdicatione suæ tantæ stultitię, imò potius impietatis pœnas luèrent, & quàm falsa de ijs rebus, de quæ numinũ natura opinari essent, suo tandem malo discerent. [Et *corumpam*, inquit, vineam & ficulneam eius,] quæ sibi non à Deo suo, sed à numinibus illis ob illorum curatas religiones donata esse, atque conseruata prædicabat; neque fidelis in viri sui fœdere fuerat, à quo hæc etiam dotis & spõsaliorum nomine acceperat, quæ sum-
 5 mis laudibus ob eam etiam rem profèqui par fuerat. Namq; in eiusdem fœderis tabulis
 Deut. 8. scriptum erat: Dominus enim tuus introducet te in terram bonam, terram riuorũ, aqua-
 rumque & fontium, in cuius campis & montibus erumpunt fluuioꝝ abyssi, terram
 frumenti, hordei, ac vinearum, in qua ficus & malogranata & oliueta nascuntur, terram
 olei ac mellis, vbi absq; vlla penuria comedes panẽ tuum, & rerum omnium abundantia
 10 perfrueris, cuius lapides ferrum sunt, & de montibus eius eris metalla fodiantur. Vt cum
 comederis & satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo, pro terra optima quam dedit
 tibi: Sed tamen hæc omnia beneficia, gens illa peruersè omnino interpretabatur, cum
 huiusmodi dona mercedem suam meretricis more diceret, quam ob turpem vsũ ab
 amatoribus accepisset: Itaque sibi primam causam quare acceperit, tribuebat; nempè
 15 numinũ cultum & religionem, deinde verò sibi ea iure vendicari afferebat, quæ non gra-
 tis, sed meretriciæ mercedis nomine data esse aiebat. vt enim meretricis quæstus quam-
 uis turpis, proprius tamen esse censetur, neque tam donum, quam merces dici consuevit;
 ita hæc non donorum, sed propria opera, imò propria nequitia cõparatæ mercedis titulo,
 ea omnia sibi attribuenda esse prædicabat: Qua in re quanta peruersitas, quantum flagi-
 20 tium admitteretur, manifestũ est, cum non sua opera, sed Dei beneficio, huiusmodi dona
 sibi accessisse in fœderis tabulis scriptum signatumque cognoscere oportuisset. Illud au-
 tem interim obseruatione dignum est; in sacris libris vuarum & ficuum nominibus, fru-
 ctus omnes alios, & poma præter frumentum, vinum, atque oleum contineri: Idq; adeò
 Galen. de fa- sit, ob præstantiã qua cætera poma ab ijs fructibus superantur: Nam ficus & nuces quem-
 25 admodum inter fructus autumnales principatum obtinēt, ita fugacibus omnibus magis
 nutriunt, minimumque prauis succi (vt à medicis traditur) habent; ita vt vtroque hoc ge-
 nere, tutius quàm alijs omnibus satiari possis. Quamobrem cum de fructibus agitur tam
 autumnalibus quàm fugacibus, hoc vtrunque genus in sacris commemoratur libris, qui-
 bus interdum mala punica, & palmę adduntur, quæ etiam naturæ & succus qualitate his
 30 proximè accedere videntur. vnde & Galeno de ficibus disputanti frequens carica-
 rum siue cariotarum mentio iniecta est. Commodissimè autem terræ vastatione & gen-
 tis etiam abductionem vinetis & ficibus corrupendis significauit: namque vbi hæc
 perduntur, siue ab hoste, siue ab aliqua alia causa, pronum est, vt solum ab incolis verta-
 tur. nunquam enim huiusmodi populatur hostis, nisi cum extremum omnino vrbibus
 ac gentibus excidium animo meditetur, quod si agris, vineis, atque arboribus parcat, non
 35 perniciosissimum bellum ab eo parari, sed imperium propagandum curari interpretari
 possis. sic ille apud Isaiam dux cum populo agebat. Hæc dicit rex Assyriorum: Facite me-
 cum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, &
 vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisq; aquam cisternæ suæ: His autem omnibus
 40 carituros diuini iudicij sententia, & hostium opera nunc prædicatur: ita vt quæ illis cha-
 rissima atque cultissima fuerant in saltus & siluas redigantur: nam cultoribus abductis
 siluescere etiam cultissima quæque videmus: si quis autem fructus nascatur, is degener
 atque rusticus redditur, & feris in vsũ cedit: Quam verò certũ hoc vaticinium fuerit,
 ipse ad hæc vsque tempora declarat etuentus: Namque Israëlitica Regio quæ feracissima
 ac maximè felix diuino beneficio fuerat, dum populi sacra religio, dum regna man-
 45 erent, nunc sterilis admodum atque effœta, fructus fert infelices; & quod Iudæis est inui-
 diosissimum, barbaris gentibus edendos, vt illud aptissimè lamentari possint.

— En quo discordia ciues

Perduxit miseros, en quis conseruimus agros?

Conseru nunc o Iudæe pyros, pone ordine vites.

[Bestie agri.] Et de vineis ipsis, & feris, & de terræ atq; populi per hostes vastatione,
 sine villo sententiæ dispendio pariter interpretari possumus. nam cum verborum sen-
 tentia, ita translationi quadrat, vt nihilominus integra simplexque præter translationem
 constare possit, ad vtrumque referri, atq; literalem, vt appellant sensum, vtrinq; captari,
 vtrique

vtrique enim rationi sententia consentire re ipsa & euentu intelligitur: Vt in agno Pa-
 schali verum fuit nullum os rumpi, idem etiam verum in sacro agno pro totius orbis sce-
 leribus expiandis immolato fuisse planũ est: ita verũ fuit vinea cum ficetis hortorumq;
 omni pulchritudine fuisse Iudæis per hostem vastata, in saltumque redacta & ferarum
 5 etiam exposita pabulis & gentem ipsam eiusque regionem hostium vastationi cessisse:
 gentem autem vineę nomine significari, & hostem feræ similitudine describi, non vno in
 loco legimus, vt: Exterminauit eam aper de silua, & singularis ferus depastus est eam. Psal. 79.
 Deus virtutum conuertere, respice de celo, & vide, & visita vineam istam:

10 Et visitabo super eam dies Baalim, quibus accendebat incensum, & ornabatur
 in aure sua, & monili suo, & ibat post amatores suos, &
 mei obliuiscatur dicit Dominus.

IN EA calamitate atque pœna, quam populus ob flagitia subiturus semel esset, eos
 15 hesituros prædicat, quantum diuturna infania, qua colendis simulachris flagrauerant,
 exigere videatur: Constat autè illos per omnia Iudicum tẽpora, & per Regũ Israëlitarum
 atque etiam Iudæorum ætates ad vsque Babylonicæ abductionis annos hanc culpam su-
 stinuisse, eorum autem posteros, hoc est, qui restituti fani temporibus vixere, varijs atq;
 20 innumeris flagitijs fuisse nobilitatos: quorum vnũ illud omnium maximum fuit, quod
 ad omnium varum à se suisque maioribus occisum sanguinem, etiam veri illorum
 ipsorum Regis & domini Christi necem addiderunt, & paternam mensuram tanto ad-
 25 misso in se crimine compleuerunt, quibus ex rebus omnibus effectum est, vt à Romanis
 victi atque abducti diuturnis cooperiantur miserijs, quas exptere illis omnino integrum
 non sit, & verissimum illud sibi à Deo prædictum, agnoscant. Quod si de illis aliqui re-
 30 manserint, tabellecent in iniquitatibus suis in terra inimicorum suorum, & propter peccata
 patrum suorum, & sua affligentur, donec confiteantur iniquitates suas, & maiorum suorum
 25 recordentur, quibus præuaticati sunt in me, & ambulauerunt ex aduerso mihi. Accen-
 dere autem incensum, pro omni colendi & sacrificandi opere dictum est: namque vnũ
 ex iis negotijs, quæ cultus causa aduersus Deum à mortalibus suscipiuntur, est thuris &
 odoriferarum resinarum suffitus: hæc enim sacris aris cremantur. Speciem ergo pro toto
 30 factorum genere posuit, quod & aliarum etiam linguarum auctoribus familiarissimum
 est. Quoniam autem vt Deorum sibi amorem & voluntatem conciliaret, omnibus vte-
 batur ornamentis, & tum maximè, cum eorum numinũ quæ ab eo colebatur, festi con-
 celebrarentur dies (omni namque pompa omniq; apparatu, diis colendis vacabat)
 propterea varijs is populus miserijs affligendus esse diuino prædicatur oraculo, vt quan-
 35 tandiuque veri Dei sui oblitus vanis cultibus multo cum molimine & vestium
 aliarumq; rerum preciosissimarum apparatu operam dederit, tandiu tantumque eo ha-
 bitu eoque viuendi genere vsurus sit, quæ captiue & miserimæ genti conueniant, vt iusta
 rerum vicissitudine correctæ atq; edocta gens ista quantum Deum qualẽmque sibi ma-
 40 rimum neglexerit suo malo persentiscat. perstat autem diuina oratio in adulteræ femi-
 næ allegoria, huiusmodi enim mulieres, quidquid ornatus monilium & deliciarũ comparare
 sibi potuere, id omne in alliciendorum Deorum amatorum cura atq; studio consumunt:

Maechis foliata parantur;

Emitur his quidquid graciles huc mittitis Indi.

Iuuen. sat. 6.

45 Propter hoc, ecce ego lætabo eam, & ducam eam in solitudinem,
 & loquar ad cor eius.

HABENT diuinæ comminationes suam catastrophem, quam inexhausta Dei miseri-
 cordia sæpissimè profert, neque vnquam tam iratus est dominus in populum suum,
 quin natiuæ interim misericordiæ (vt Propheta cecinit) recorderetur: Etenim promptior
 50 & pronior multò ad hanc rem, quàm ad vltionem, quàmque ad sumendas pœnas natura
 sua est: Qui supplicia publicè decerni in populos solet, non tam vt eos, perdat, quàm vt
 eorum tandem misereatur. interim verè iustitiæ diuinæ satisfiat: idque efficiatur, vt qui
 secundis rebus abusi vsque ad impietatem insanierint aduersis correpti ad sanitatem re-
 uocentur, ac demũ prosperioribus atq; magis secundis diuino beneficio tandem perfruan-
 tur, sicut scriptum est: Arguet te malitia tua, & auersio tua increpabit te: Scito & vide

Jerem. 7.

quia malum & amarum est reliquisse te dominum Deum tuum, & non esse timorem mei
 Ierem. 29. apud te, dicit dominus exercituum. Et iterum: Ecce ego cogito cogitationes pacis, quas
 ego cogito super vos, cogitationes pacis, & non afflictionis, ut dem vobis malorum finem
 & patientiam: Ergo post tristem illam, sed iustam tamen poenarum & captiuitatis mul-
 tiplicisque miserie predictionem, quam Deus populo Iudaico exponendam Prophetæ
 mandauit, letissimum ex misericordia sua exitum curauit etiam promittendum: Nempe
 futurum tandem esse, ut Iudæus in dō totus Israëliticus populus antiquæ synagogæ filius
 ad Deum suum conuersus, maxima atq. pretiosissima dona, quorum causa electus olim
 fuerat, diuina ex liberalitate accipiat, hoc est, spirituali illa atque cælesti benedictione,
 & æterni consortio regni, cum maximo atque admirando potius quam explicando bo-
 norum cumulo, quæ Deus iis qui se diligunt parauerat, fruatur: [Propter hoc,] quia ita
 insanie morbo victa est, ut non alia ratione quam poenarum reuocari possit, ego tantum
 his poenis efficiam, ut eam tandem mentis suæ, hoc est bonæ compotem esse, atque ab
 ea, quam nunc sibi per errorem sinxerit, desistere faciam: hoc enim lactare est, quauis
 ratione quocunq. id modo fieri possit, aliquē, ut sententiam mutet, pellicere, siue ex bona
 in malam, siue ex mala in bonam ea fiat commutatio. Cum autem mala omnino senten-
 tia in huius gentis animis infederit, ut à Deo ad vanitatem ad superstitionēq. conuersi
 viuant, lactaturum se eos prædicat Deus, & ad poenitentiam reuocaturū, ut euangelij læ-
 tissimo accepto nuntio, ad antiquum dignitatis locum multo etiam feliciter restituatur,
 quantum videlicet cælestibus bonis, quibus augendi ornandique sunt, terrena, quibus
 olim aucti fuerant, cedere natura sua solent. [Et ducam eam in solitudinem.] Ut olim
 primis recentis adhuc Ecclesiæ temporibus Iudæi in primis & Græci omnes, quotquot
 Euangelio credentes Spiritum sanctū atq. filiorum adoptionem acceperant inter cæteros
 homines, tanquam inter siluestres feras, & noxia atque malefica animantium genera vi-
 tam agebant simplicissimam, sanctam atque innocentissimam (sicut scriptum est: Ut sitis
 Philip. 2. sine querela, & simplices filij Dei sine reprehensione, in medio nationis prauæ & peruersæ
 inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentis) sic futurum esse
 Deus respondet, ut cum totus Israël ad poenitentiam reuocatus, restituendus sit: parem
 porrò vitam illisq. primis Christianis simillimam agat, verbum vitæ continens, cuius
 virtute molestissima quæque, quæ illi mundus & rectores tenebrarum harum offerre
 possint, constanter perferat; neque villo incommodo à proposita sibi spe deiciatur, quo-
 minus ad æternam, quo vocatur atque ducitur, patriam victor perueniat, quod autem
 Paulus verbum vitæ dixerat, id Deus hoc in loco ad cor loqui dixit: est enim hebraicæ
 linguæ tropus ut cum apud aliquem blandissimè, & pro voto verba fiunt, eiusmodi oratio
 hac phrasi significetur: locutus est ad cor eius, hoc est blandè, amicè commode atque ex
 animi sui sententia eum cōpellauit, & si quid mœroris aut metus inerat, id totū lenissima
 oratione prorsus ademit: Sic Isaias: Consolamini, consolamini populum meum, loquimini
 Isa. 40. ad cor Ierusalem. At verò solitudinis nomine hoc in loco non tam sermonis simplicitate,
 quam translationis figura cæterarum gentium atque hominum frequentiam signifi-
 cari, inter quos pij perinde viunt, ac si inter feras, & belluas versarentur, ex Iesechielis
 scriptis docemur, qui eandem ipsam rem planius, adiuncta videlicet atque præsentia
 nota exposuit: Et adducam vos de populis, & congregabo vos de terris in quibus dispersi
 Ezch. 20. estis in manu valida, & in brachio extento, & in furore effuso, regnabo super vos, & addu-
 cam vos in desertum populorū, & iudicabor vobiscum ibi facie ad faciem. Et quoniam
 in eum locum incidimus, qui in vatum omnium sermone plurimus & celeberrimus est,
 operæ pretium facturi videmur, si de eo nunc breuiter & commode dicamus, quantum
 ad vatum de ea re explicanda argumenta satis esse videatur, commodius & longius ean-
 dem rem aliàs si Deus annuerit tractaturi, vbi multa quæ iam parata nobis sunt sacrorum
 scriptorum testimonia producentur; quibus non solum doceri homines veritatem pos-
 sint, sed ad diuinæ benignitatis admirationem, ad vitæ in melius mutationem, ad maxi-
 mam immortalitatis atque felicitatis spem rapi atque impelli queant. Igitur ut olim cum
 humanæ reparationis imago, & quædam quasi species à Deo præberetur Israëlitis filij, qui-
 bus durissima quædam seruitus apud Ægyptios fuerat, præclaram & veram Dei virtute
 & beneficio libertatem recuperauerant, & antequam promissam atque paratam sibi
 in patria quietem videret totos quadraginta annos in solitudinibus versati, diuinæ prou-
 dentia

dentia semper additi fuerint, in eademque solitudine ingentibus Dei beneficijs ad
 omnes casus peruincendos vsq. cælestibus pasti cibis vitam quædam supra mortalem con-
 suetudinem traduxerunt, donec optatam requiem capientes omni prorsus eo labore,
 omni solitudine, omni motu & vagatione, quibus in solitudine exercebantur, caruere:
 sic & in ea liberatione, quæ Christo auctore hominum generi futura à vatribus prædice-
 batur, eandem prorsus imaginem veritate ipsa consequendā esse, & ab antiquis expecta-
 tum fuit, & ab ijs, qui eius rei sensum experimēto degusta uerunt, fuit affirmatū: Namq.
 hi postquam Christi opera & beneficio diuinum atque promissum spiritum acceperunt, 1. Pet. 4.
 sese maxima illa, qua vitijs & peccatis seruiebant seruitute, vere liberatos experti sunt,
 & quod reliquum vitæ in carere fuit, id totum Deo dicatum fuisse eorum ipsorum testi-
 monijs constat; ita ut per totam vitam nihil ab eis nisi diuinum & cogitaretur & agere-
 tur; nihil tam graue, nihil tam inimicum aut infensum esset, quod non diuina ope, qua
 sese nunquam defectos senserat, peruinceretur. itaque nulla re impediti sunt quominus
 æternam illam in cælesti patria, qua nunc perpetuò cum Deo fruuntur, requiem caperēt.
 Huius veritatis olim innumera argumenta atque innumera fuerunt prolata signa, quæ
 si nunc rariora ostenduntur, id non diuinæ promissionis, aut veritatis infirmitate, sed ho-
 minum vitio & culpa accidit, qui ab ijs legibus, & cōditionibus quibus hæc maxima Dei
 dona accipiuntur ab alienati sese tanto testimonio indignos reddiderunt. Est tamē abun-
 dē satis in diuinis libris testimoniorū, quæ petere omnibus licebit, quicumque diuinam
 veritatem non ignorare cupiunt, ijsq. verissimis & certissimis ad suam vtilitatem ve-
 lut lucerna lucente, in loco caliginoso vti, donec dies illucescat, & Lucifer in illorum cor-
 dibus oriatur. Ad hanc autem spem hoc in loco Israëlitis filij à Deo vocantur, quos in gra-
 tiam tandem suam restituendos idem promittit.

Et dabo illis vinitores eius, ex eodem loco, & vallem Achor ad aperiendam
 spem, & canet ibi iuxta dies iuuentutis suæ, & iuxta dies
 ascensionis suæ de terra Ægypti.

QUANQVAM vulgatam editionem, quæ communis & frequens omnibus Eccle-
 siæ nostræ hominibus est, sequuturos nos profiteamur; tamen ut res postulare vide-
 bitur exemplaria Hebraica, Chaldaica atque Græca, interdum consulere & recitare non
 pigebit, saltem manifestioris explicationis causa. Nobis enim dum hæc scribebamus,
 multis linguis sacri libri conscripti, ante oculos erant, quos omnes quoad eius fieri pote-
 rat, huic vni quam vulgatam appellamus, editioni ad explicationē seruire volebamus.
 Igitur quod hoc in versu legimus, Dabo illi vinitores eius, ex eodem loco, Ex Chaldaica para-
 phrasi versus videtur in qua sic scriptum: Vaamani lah iath pama zaba: hoc est, Et parabo
 ei gubernatores eius: Namque Hebraica sic habent: Ve nathathi la eth cherameiha. Græca
 verò huic consonat multum καὶ δάσω αὐτῶν τὰ κτήματα αὐτοῦ. Et dabo ei possessiones suas siue
 pignora sua. Quod si vineæ & possessiones quid hoc in loco significet, aperuerimus, quid
 vinitorum atq. gubernatorum ratio velit, fuerit etiam profectò manifestum: hæc enim
 relationem quandam inter se habere, seseq. mutuò exponere videntur, possessio, & pos-
 sessor, siue gubernator, Vineæ & vinitor. Olim cum Israëliticus populus Ægyptiaca serui-
 tute liberatus est, non statim in promissum atq. desideratū Regnum fuit admissus; nam
 quadraginta annis in Arabiæ solitudinibus angelum quendam, & Dei ministrum secuti
 duces, vagati sunt: interim potiundæ patriæ desiderio & promissionis spe cōsolabantur,
 neque per totū illud tempus promissam in requiem ingressi sunt, sed cum iam & errandi
 & laborum statutus adesset finis, & Iericho munitissima vrbe capta, primam regni pos-
 sessionem, primos iam agros occupassent, viderunt cum maxima sua calamitate imperus
 & conatus suos retardari, ut & parum abfuerit quin spe etiam possidēdi regni deiiceren-
 tur: Namque ob sacrilegum nefas Ghachani filij Carmi magna virorum multitudo à
 paucis Ghai vrbis incolis turpissimè fusa & cæsa est, ita ut cor populi liquefieret factumq.
 esset quasi aqua: neq. verò prius spē diuini verbi promissionibus redintegrare potuerunt,
 quàm scelus sumptis in auctorem eiusq. familiam dignis supplicijs expiatum foret: ex qua
 re nomen loco inditum fuit, nam vallis Ghacor appellari Iosue iussu cœpta est. At verò
 in ea liberatione, quam Deus populo suo maximā parauit quamq. per omnes vates suos,
 atq. per nostrū Hoseam prædicandā curauit, secus omnia speranda pijs hominibus erant:
 Namque

Namque ij, quibus diuini spiritus donum in Christiana testimonium veritatis contigit, primitias quasdam & aram atq. pignus aeternae hereditatis, etiam dum hanc vitam agerent; dum mundus huius solitudines frequentarent, Dei beneficio acceperunt, & necdum ad caelum sublatis, tamen cum Deo, cum beatissimis spiritibus conuersabantur, & maxima atque inenarrabili voluptate eademque diuina afficiebantur, & diuinum regnum, cuius nouissima absoluta possessio in caelis futura erat, intra se non solum spe, sed fruitione quadam possidebant: Namque sacri spiritus virtute, quam in se experiebatur supra omnem mortalem aleam constituti verum Dei filij & diuinarum rerum participes effecti fuerant: cuius rei quamplurima a nobis testimonia citari poterat, nisi breuitatis studio auocaremur. vnum

Rom. 8. » verum atque alterum confirmationis causa attulisse non pigebit: Quicumque, inquit, spiritu Dei aguntur, ij filij Dei sunt. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus, Abba pater: Ipse enim spiritus, testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei: Si autem filij, & haeredes, haeredes quidem Dei, cohaeredes autem Christi. & alio in loco: Signati estis, ait, spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostrae, in redemptionem acquisitionis in laudem gloriae ipsius: & conuersatio nostra in caelis est. Hunc autem spiritum non per imputationem aut vana aliqua opinione, sed re ipsa sanctissimi illi discipuli obtinebant. Atque ex ijs, quae dicta a nobis sunt, illud planum atque apertum esse videtur, quod Deus per hunc vatem promittit. [Et dabo ei vineas suas, vel possessiones suas, siue pignora sua, ex eodem loco.] nimirum ex deserto ipso gentium, in quo vitam degent antequam ad patriam perueniant; ex eo inquam loco diuinae hereditatis possessores erunt spiritu promissionis sancto per Christum accepto. Hebraicus codex habet מִי שָׂא מַ, Chaldaicus מִי תְּהַא- M A N, Graecus ἐκείθεν, quod Latine vertere possis, exinde, si linguae id admittat usus. Vineas autem dixit proprias se illi daturum, vt antitheton faceret eius rei quam superius dixerat, & corrumpam vineam eius, & ficum eius, namque omnia in melius vertenda, & multo auctius multoque augustius a numine vltro offerenda promittuntur. [Et vallem Achor ad aperiendam spem.] hoc est, vallis Ghacor desperationis olim causam Israelitis penes dederat, cum optatae atque desideratae diu quietis primum limen iam tenerent: contra verum nunc ijs accidet, quos ego, inquit Deus, in requiem meam sum vocaturus, qui non desperationis, sed spei ianuam primo ingressu sibi aperiri cognoscent, sicut scriptum est: Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei. Et iterum: Nihil igitur damnationis est ijs, qui sunt in Christo. Hanc sententia Hebraice optime explicatur sic: Et vallem Achor in ianuam spei, ita vt pro ea, quae illis acciderat, perturbatione, quaeque nominis loco imponendi causa olim fuerat. Hi contra in maximam futurae perfectae possessionis regni spem ingrediantur. [Et canet ibi iuxta dies iuuentutis suae.] Iuuentam illius gentis vocauit aetate, eam in qua a Deo ex durissima seruitute in libertatem reconciliata est, & transmissio rubri maris vado in sponsam & coniugem accepta: illo namque tempore tanto Dei beneficio deuincti filij Israel, vna cum Mose duce suo, celeberrimum illud carmen gratiarum actionis in diuinae misericordiae laudem cecinere: Cantemus Domino, gloriosum enim magnificatus est, equum & ascensorem proiecit in mare, fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem, iste Deus meus, & glorificabo eum, Deus patris mei, & exaltabo eum, &c. Verum quidem hoc carmen ab Aegyptiaca seruitute liberatis, cantatum quondam fuerat; sed verissime olim a Diaboli tyrannide liberandis cantandum fore diuinus praedicit spiritus. Namque hi maximo illo quod experturi in se fuerant beneficio obstricti totam vitam in diuinis laudibus illustrandis transacturi erant, quod profecto officium verum ab ijs praestitum fuisse legimus, qui Christo auctore tanti diuini beneficii compotes facti sunt, sicut scriptum est: Qui vocauit vos e tenebris in admirabile lumen suum, vt simus in laudem gloriae ipsius, & virtutes eius annuntietis. his itaque illud verissime cantatum est: Fortitudo mea, laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem. cuiusmodi carminibus meditandis atque canendis operam daturum esse populum a Deo liberatum; & diuino donatum beneficio praedixit Hosseas:

Et erit in die illa, ait Dominus: Vocabit me vir meus, & non vocabit me ultra Baalim, & auferam nomina Baalim de ore eius, & non recordabitur ultra nominis eorum.

EX IIS

EX IIS locis quae plurima passim in sacris libris occurrunt aduersus eos, qui linguarum studium superuacaneum arguunt, vnus hic est, cuius integram atque germanam sententiam cum suis salibus & tropis nemo plane callere possit, nisi rem ipsam ad verborum hebraicae linguae vim atque rationem reuocauerit, atque a Deo si quisquam diuino spiritu illustrante sacras literas doceatur; tamen huiusmodi locorum vim, & significationem non sine linguae, in qua scripta sunt, mentione & cognitione, eodem spiritu aperiente, percipiet. sed haec de linguarum necessitate disputatio longior est, quam vt nobis commentationi intentis possit institui. Igitur in Hebraica lingua nomen Baal in eorum nominum genere continetur, quae plurimis significandis rebus, siue causa, siue consulto siue ex pari, siue ex impari etiam ratione imposita sunt; cuius generis res homonymas Dialectici, vocant: Nam Baal nomen a verbo Baal factum est, quod verbum praesens dominari, subigere, & nuere etiam significat: Ipsum autem nomen ad dominium, siue ad nutum, cui parere oporteat, pertinere videtur, quamobrem & ad vxoris maritum, & seruorum, vel gentis dominum, aut cuiuscunque rei naturam accommodatur, ea ratione, qua homines atque alia regit, sibi que subiicit: cui significationi Latinum Numen respondere iam docuimus: Cum verum nullum nec latium nec graecum compertum haecenus nobis nomen sit, quod huic ad amissum respondeat; commodum fuerit, vt quacunque lingua id petereticeat, in huiusmodi vocibus explicandis, petamus. Est autem in lingua Hispanica nomen Amo, quod cum Baghal si non omnino quadrat, plurimum tamen conuenire, videtur. Namque hoc nomen persaepe in rerum & personarum dominis vsurpatur. Praeterea vxores etiam maritos hoc nomine dicunt: ita nomen Amo ad dominum, ad maritum, atque ad numen non inconcinne accommodatur: Itaque Baghal dominum, maritum, atque numen significat. Est & aliud apud Hebraeos nomen I s s, quod Latine virum interpretatur: Id verum non solum hominem ea ratione quae mas est, & a femina distinctus, sed etiam qua animi virtutibus excellit, praeterea qua feminae alicuius maritus est, significat; quibus notionibus & viri nomen apud Latinos seruire solet; Virum enim hominem masculum vocamus, & eum qui aliqua animi virtute vitur, ex qua re illud frequens est, vt virum bonum quempiam appellemus; atq. etiam qui mariti officio apud feminas funguntur, earum dicuntur esse viri. Vt, Vir gregis ipse caper deerauerat. Illud etiam non parum ad huius loci explicationem conuulerit, quod de horum nominum Etymologia indicauimus: Baal a verbo deduci, quod imperium quoddam & dominium significet, & metus nescio quid adferat; quemadmodum dominus apud Latinos odiosum nomen erat, & iis seruitutem quandam denunciabat, quibus aliquis dominus esset: quod quidam ex antiquis poetis eleganter significauit:

Sic mihi seruitium video, dominamque paratam
Iam mihi libertas illa paterna vale.

Quamobrem Augustus dominum se vocari vetuit, quod leuitus suum imperium dominio esse voluerit. Alterum verum nomen I s s, quod latine vir vertitur, nihil omnino odii, sed commendationis plurimum continet: nam masculam excellentiam in eo, de quo dicitur, ostendit, vt Gedeon filius Ioas vir Israel, hoc est princeps, & dignitatis eximia homo: & Nonne vir tu es? quis similis tui in Israel? Habet etiam nomen I s s, aliquid grati, & iucundi, quod animos tantum conciliat, quantum contra Baghal alienat. Ab hoc autem eodem themate, oculi pupilla, qua nihil toto corpore charius esse solet, I s s o n dicitur: harum nostrarum obseruationum summa haec est: Baghal dominum maritum & numen significat, de ductum a verbo, quod dominium & imperium sua significatione complectitur: Hispanicè dicimus Amo. Vir masculum & coniugem atque gratiosum significat hominem. Dicit itaque Deus, tale se ac tam sanctum, & magnum amicitiae & coniugij foedus cum sua gente initurum, vt deinceps nulla suspicio caderet, nullaque offensio atque ira irarum nihil intercedere possit. Nam durum illum spiritum, quo peruersae acta atque a viro suo aliena desciscerant, in nouum spiritum mutaturus, & renouaturus erat Deus, eundemque spiritum ita confirmaturus in eorum visceribus, vt fidele semper sanctumque ac stabile Dei & Ecclesiae coniugium perseveraret, sicut scriptum est: Circumcidet dominus Deus tuus cor tuum, & cor feminis tui, vt diligas dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, vt possis viuere. Atque adeo tantus huic genti erga Deum suum amor, tam ab omni seruitutis metu alienus, tamque ab omni externo ac vano cultu & super-

F 4 stitione

Rom. 8.

Eph. 1.

Philip. 3.

כֶּסֶף
כֶּהֵן

Exod. 15.

1. Pet. 2.

לְבַי

לְבַי

וְיִשְׂרָאֵל

Virg. Eclo. 7.

Tibull. lib. 2.
Eleg. 4.

Judic. 7.
1. Sam. 6. 27

Psal. 11.

Deut. 30.

stitione abhorrens animus, vt nominibus etiam & verbis desuescat, quæ illorum affectuum, quibus olim malè laborabat, recordationem aliquam afferre possint: & iis solum vratur nominibus & verbis, quæ animi affectui, amoris, fidei, reuerentiæ & pietati integre aptè respondeant: Quamobrem futurum, vt cum de coniugij rationibus verba fiant, non nomine Baalim, sed nomine I S S vtendum sit: Nam cum Bagal, vt diximus, maritum, & numen, & subactorem, siue dominum significet, nihil erit, cur vllum huius nominis vsum habere oporteat, sed eius potius, quod cū præsentibus rebus magis conueniat, ita vt non Baghali, hoc est maritum meum, sed I S S I, hoc est virum meum, verè præstantissimum atque principem meum, & mihi charissimum, me deinceps appellet: Nam si iterum me Baghali appellaret, se iisdem affectionibus teneri, neque sui corruptorū adhuc esse oblitam, suspicio esset, Vt autè ea omnia, quibus me olim & offendere, & irritare solebat, damnata sibi atque antiquata esse ostendat; nullam omnino mentionem, vel nominum illorum, quibus olim vtēbatur facere equum erit. Quàm autem aptè, quàm propriè coniugis affectus, hoc in loco exprimitur, qui vxorem à se ob adulteria abalienatam in gratiam reuocat, quis non videt? Namque huiusmodi nullam omnino memoriam, nullam recordationem illorum amatorum, quibus vix fuerint, superesse in illis volunt: nam si quæ etiam maledicendo amatoris sui nomen aliquando proferat, ab ea amorem non penitus esse exutum argumento esse solet, & qui hoc non vident mariti, fatui putantur.

Carul. de les
bia marito.

Mule, nihil sentis; si nostri oblita taceret,

Sana esset: Hunc penitus affectum è visceribus gentis & coniugis suæ euellendum curaturus erat Deus; ita vt nulla omnino recordatio; sed neque per contumeliam reliqua illis esset, propterea addit, & auferam nomina Baalim de ore eius, & non recordabitur, vltra nominis eorum: Et quæ me nunc virum suum non putat esse, nec appellare vult (vt ante dixeram) me olim virum suum sibi charissimum, qui tanta tamque præclara beneficia in eam augustissimè contulerim, ore pleno cantabit. Quòd autem nomina Baghalim dicit id ad propria vniuscuiusq. eorum, qui ab antiquis colebantur, Deorum nomina pertinet, nam suum cuiq. nomen erat præter Baghal, quod omnibus erat commune. Hoc in loco præter ea quæ explicata à nobis sunt, multa erant obseruanda; quæ breuitatis gratia præmittimus; in quibus vnum illud est, quòd euangelio in gentibus propagando vanorū deorum, & mutorum, simulachrorum cultus erat abolendus: quæ res totis antiquæ legis temporibus non contigit. Namq. non solum superstitio apud exterarum gentes non est imminuta, sed & Hebræos ipsos, quibus maximè prohibita tunc erat, peruasit, corrupit, & perdidit. secus autem Euangelicis temporibus euenit: quippe quum, quocunq. aliqua Iesu Christi notitia perlata est; etiam si eius doctrina ab omnibus nõ sit recepta, antiqua tamè deorū superstitio omnino est explosa. Etenim nullus huic vanitati cultus apud Christianos, nullus apud Arabes, & Mauros, nullus apud Turcas; sed neque apud eos Indos, qui ad Gangem fluum habitant, vllus spectatur. Omnes hi quamuis non eundem Christum Saluatorem agnoscant, eundem tamen Deum, summum naturæ humanæ bonum colunt atque adorant, sicut scriptum est: Et erit dominus in Regem super omnem terram; in illa die erit Deus vnus, & nomen eius vnum: futurumque est Dei beneficio vt & Christus vnus ab omnibus recipiatur, cum omnes ad Deum verè conuersi, atque verè Israelitæ facti, quærēt dominum, Deum suum, & David Regem suum, & pauebūt ad dominum, & ad bonum eius in nouissimis diebus, & alio in loco: Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocet nomen domini, & seruiant ei humero vno. Omnia autem hæc non tam humana opera & studio, quàm Dei beneficio euentura esse dicuntur. namque hæc tanta rerum mutatio, tam præclara humani spiritus renouatio non nostrū, sed Dei opus esse potest: quam obrè dicit: *Auferam*: de quibus maximis, & præstantissimis negotiis Apostolus dicebat: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, tanquam ex nobis; sed sufficientia nostra ex Deo est:

Et percutiam cum eis fœdus in die illa cum bestia agri, & cū volucre celi, & cum reptili terra, & arcum & gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter.

Summæ

SVMMÆ tranquillitatis & quietis descriptio ad cæteras animantes, atque adeo ad inanimata vsq. producit: sic enim Sibyllina folia, sic poetarum carmina, cum aut ætatem auream desiderant, aut restituendam vaticinantur, omnia tranquilla; quieta, & mitissima fore prædicant, quæcunq. aut hominibus nocere, aut hominum laboribus; conatibus, votisq. officere solent. maximā præterea frugum, & bonorum omnium copiam spontè ac diuino munere prouenturam promittunt:

*Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Vbera, nec magnos metuent armenta leones.*

Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.

10 *Occidet & serpens, & fallax herba veneni
Occidet, assyrium vulgo nascetur amomum.*

Vergil.
Eclog. 4.

Huiusmodi tropis & symbolis omnium linguarū poetæ humanam felicitatem, pacem, & vitæ quietem describere consueuere; siue natura (quæ prima poetarum magistra est) id illis suggerat; siue sacra & arcanæ literæ, quibus hæc ratio iam inde à principio familiarissima fuit, aliqua ex parte notæ fuerint. Nemo enim ferè ex varibus est, qui felicitatem illam describitur, quæ hominibus per diuinum Messiam fuerat afferenda non in his locis elegantissimè peruoluatur, vt: Quia cum lapidibus agri fœdus tuū, & feras agri pacificas reddam tibi. Et apud Isaiam: Et habitabit lupus cum agno; & pardus cū hœdo accubabit, vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos: vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorū, & leo quasi bos comedet paleas, & delectabitur infans ab vberè super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablatatus fuerit, manum suam mitteret: non nocebūt, & nõ occident in vniuerso monte sancto meo. Et quæ plurima in hanc sententiam in sacris libris passim occurrūt, eosdè etiam locos Deus apud vatem nostrum excitat, vbi futuram temporis Euangelij felicitatem describit, & promittit: nempè fore, vt cum in summa pace atque amicitia cū numine agant ipso, ob adoptionem filiorum, ob spiritum sanctum acceptum: maximā etiam animorum tranquillitatem, quietem maximam in seipsis experiantur; vt iam peccatorum & scelerum mōstra, quibus antea miserimè affligebantur, minus horreat; atque alias etiā, quibus iusti in hac vita ab iniustis exercentur, calamitates & ærumnas constantissimè superent: vt ab iisdem ipsis, qui hæc in se experti sunt, scriptum extat: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinè; sed aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum; contra spiritualia nequitie in cælestibus, & alio in loco: Quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an nuditas, an fames? an persecutio? an gladius? sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos. Huius autem rei signum futurū erat, quòd bestias omnes, serpentes, & monstra cætera, quæ hominibus infesta esse solent, contempturi essent. Cuius rei satis manifestum periculum Paulus apud Melitenses fecit, coniecta vipera, quæ illius digito hæserat, in ignem, maximo spectantium stupore, dum illæsus perseuerat: Quam etiam ob rem apostolis à Christo dictum est: Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, & scorpiones, & super omnem virtutè inimici, & nihil vobis nocebit: Hoc ergo ingens Dei beneficium, hæc futura in suos, sibiq. charissimos cura atque prouidentia hoc in loco prædicatur: *Feriam eis pactum*: hoc est in eorum vtilitatem, & cōmodum, singulari ac propria prouidentia ferarum, aliorumq. noxiorū animalium naturam ita tēperabo, vt ijs, quos ego dilecturus sum, nocere nullo modo possint: hoc est ferire pactum cum his bestiis & reptilibus; nempè efficere vt quamuis naturæ suæ malitiā & vim in cæteras gentes exprimant; tamè ab his, quos diuinus amor exceperit, vel omnino abstineat, vel si quid contra conentur, nullam valeant experiri: *Feriam eis pactum cum bestia agri*; sic Hebraicè in datiuo legitur: vt pactum cum bestiis in gratiā piorum feriat. Quod si cum brutis & sensus expertibus fœdus est ferendum; vt omnino ab ijs noceri non possit; nec ab hominibus etiam periculum expectandum esse consentaneum viderur; sed vt & in summa pace agatur, belloq. omnes fores claudantur, nec sit armorum vllus vsus: Cum Spiritus ille pacis & coniunctionis homines sit afflaturus, hoc pacto, vt dum nõ propria, sed aliorum vtilitati student, omnem bellifam prædicant. Contingit autem hoc verissimè ijs, qui in hac Dei filiorum dignitate locantur: hi enim ob domitum diuino munere appetitum, ob sedatas animi perturbationes,

tionem, pacem cum Deo, cum animis suis, cum cæteris hominibus, seruant. Atque hæc quidem noua viuendi ratio primorū christianorū temporibus aperte suscitata fuit, qui in summa pace per totam vitam degerunt. & quanquam inter se, & locis diuersi, & genere, & lingua essent; amoris tamen & pacis studio coniunctissimi fuerunt. Hanc autē gratiam diuina illa oratione Christus à patre suo impetrauit: Non pro eis, inquit, tantū rogo, sed pro ijs qui credituri sunt, per verbum eorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, vt ipsi in nobis vnum sint, vt credat mundus, quia tu me misisti, qui auctor pacis, & animorū cōiunctionis futurus, tuis oraculis prædictus fuerā.

Quoniam apud Isaiam legitur: Et iudicabit gentes, & arguet populos multos, & cōstabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentē gladium, neq. exercebuntur vltra ad præliū. & apud Hosseam: Arcum & gladiū, & bellū conterā de terra. Quicumq. verò hoc pacto affecturus esset eos, qui in se crederent, vt animorū tranquillitatē, cōiunctionē ac pacem veram illis afferret, hic verē is erat, quē à se mittendum Deus prædixerat. Huius autem veritatis argumentū satis manifestum in Apostolorum historijs reperire licet, vbi sic legimus: Multitudinis credentiū erat cor vnum, & anima vna; nec quisquā eorum quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat. Sed & apud exteras etiam nationes huius rei testimoniū confirmatum est: nam quo tēpore Christus Iesus in terris Augusto Cæsare imperāte cōuersatus est in toto orbe belli tumultus cessauit. Et Neronis tēporibus cum Euangeliū per omnes nationes propagaretur, Senatus Popul. Q. R. pace terra mariq.ue parta Ianum occlusisse in antiquis numismatibus legitur, vt ex his omnibus planum atq. manifestum esset, maximum pacis auctorē adesse; cum maximæ atq. diuinæ pacis, quam ille in suorū animis peperisset, scintillæ quædam redundarent, quæ cæteris etiam gentibus quietem dare possent. *Et dormire eos faciam fiducialiter.* Ex consequenti antecedens confirmatur; nam somnus profundus & quietissimus non contigit, nisi securis, nihil metuentibus, atq. ab omni sollicitudine alienis. In pace in idipsum, dormiam & requiescam, quoniam tu domine singulariter in spe, constituisti me: Latini in vtramq. aurem dormire dicunt. Cuiusmodi somno securissimè fruebatur vincētus, & in carcere durissimo coniectus Petrus, nihil Herodis Regis iram & vim, nihil Iudæorum expectationē curans, cū ab Angelo excitatus, & liberatus est. *Besie agri, volucres celi, & reptili terre.* In triplex enim hoc genus infestas atque maleficas animantes, sacra philosophia diuidit; cuiusmodi sunt leones, lupi, & pardi, ac vrsi & aquilæ, & quæ ad hanc naturam referuntur multæ aues; locustæ etiam & quæcunq. agris nocere solent: serpentium verò natura ferè omnis pernitiōsa est. *Arcum & gladiū.* Argumentum est à destinatis, sine quibus res effici non potest: nam si hæc sublata sunt, bellum sepultum esse consequitur.

Et sponsabo te mihi in sempiternum, & sponsabo te mihi in iustitia & iudicio, & in misericordia & miserationibus, & sponsabo te mihi in fide, & scies quia ego Dominus.

HA CT E N V S reconciliationis initia, atq. præambula quædam scripta sunt, nunc verò deinceps ipsam reconciliationem planam atq. integrā prædicens, addit; & quibus ea rationibus, quibus ceremonijs sit celebranda, describit. Quoniā verò locus diuinus planè est, & maxima atq. hominibus vtilissima mysteria continet, quæ commodè aperiri non possunt; nisi ipsa simplex ratio, ad quam hæc arcana referuntur, explicetur: nonnihil prius de sponsalibus, repudijs & reconciliatione, quæ inter Israëlitas antiqua cōsuetudine fieri solent, altius repetere operæpretiū est. Iā diximus quod si qua mulier viro suo in dedecoris suspiciōne veniat, legū, & iudicū permissu repudiatur: verū si suspiciōnis argumēta certa sint, quæ iudicibus probari possint, ijs rebus omnibus eā expoliare licebat, quæ sponsaliū iure aut mariti liberalitate accepisset; vt sine honore & sine rebus ad vitā cōmodis eiiceretur. quod si maritus vel tēporis interuallo longiore, vel cōceptæ de vxore opinionis mutatione, odiū atq. irā deposuisset; neq. tamē illa alteri viro interim nupsisset, repudiatā reuocare poterat, atq. in antiquā gratiā, & vitæ cōiugiiq. cōsortiū admittere. Hæc de repudio & reuocatione: de spōsalibus quā breuissimè deinceps. Coniugiorū ritus huiusmodi erat: principio inter iuuenū parētes nuptiæ in certū diē cōstituebatur; quod si parētes alicui nō essent, res ad eos pertinebat, quibus iuuenes vel naturæ lege,

Misaioth de libello c. 6. & 7. Misaioth de sanctis nuptiis lib. c. 1.

lege vel iure alio curæ esse debuere: post hos, consensus iuuenū exigebatur, simul ac ij cōlensissent, puella arrabonis nomine, aut argentū, aut tabulam aliquā publicè signatā accipiebat, quibus sese illi traditam, & velut venditam profiteretur. his acceptis muneribus, quæ prius libera & sui iuris, arrata, sponsata, atque sanctificata dicebatur: sanctificata, hoc est ei tantum in coniugium atque in omne iustum obsequiū destinata, à quo ea munera accepisset; exinde vltro citroq. alter alterius esse dicebatur; tandem conueniebatur, vxorque à paterna in coniugis domum ducebatur. Hæc omnia recolenda nobis sunt, vt pote quæ in hoc capite significantur. nam & Synagoga virum suum ad iram suis adulteriis concitasse conuicta est; ob eamq. rem, obq. obstinatam mentem, vt omnibus etiam acceptis à marito beneficijs expoliata repudiaretur, cōmerita, fuerit. Verū multa prius à Deo vehementer amante mouēda fuerant, quò illa ad mentem atq. ad sanitatem reuocaretur, ac tandem abnegatam & depositam viri appellationem resumeret, & frequentaret; ita demum illa in gratiam recipienda, atq. in inuiolabile coniugij cōdus, reuocanda erat, quæ res in præsentī versu prædicatur: nam non semel, sed ter desponsandi verbū repetitur: id quod mysterio non caret, cum ternarius numerus certitudini in omni idiomate ferè apud omnes auctores seruiat. quamobrem certa atque firma desponsatio fore docetur. Præterea etiam adorandum arcanū Trinitatis indicari hoc in loco afferimus; quoniam quæ desponsata Christo Ecclesia fuit, Patri etiā & Sancto Spiritui desponsata fuisse dicitur. Hoc dicendi genere Christus apud Ioannem vsus est, cum gregem suum Petro atque Apostolis pascendum commendaret: ter enim dixit, *Pasce meas oues, meos agnos;* vt eum gregem totius trinitatis propriū esse affirmaret. *Sponsabo te mihi in sempiternum:* Antea enim in diuina gratia nunquā permanerat Synagoga: nam cum tabernaculū illud frequentabatur, quod à Mose fabricatum in Sylo fixum est, & illi in fœdere, & testamento eius non mansissent, repulsi atque repudiati sunt, sicut scriptum est: In iram concitauerunt eum in collibus suis, & in sculpilibus suis, ad æmulationem eum prouocauerunt: Audiuit Deus & spreuit, & ad nihilū redegit valde Israël: Et repulit tabernaculum Sylo, tabernaculum suum vbi habitauit in hominibus. Sed neque in illo celeberrimo fano, quod Salomonis impensis & auspicijs ædificatum ac dedicatum fuit, diuina maiestas, & singularis in eum populū prouidentia permanit: Nam quæ desiderata illis iustitia, desideratum iudicium, demū desiderata sanctitas & misericordia est, quod & multis in locis ab Amos Propheta notatur. Et tandē seculi vitio atq. hominū culpa, secūdum illud templum ab Esdra restitutum, atque ab Herode magnificentissimè perfectū cum suis cultoribus damnatum, periit: sicut scriptum est: Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Ex quibus manifestū sit antiqua illa sponsalia cum synagoga eterna non fuisse: At verò quas nunc ter repetito verbo pollicetur nuptias, ita firmas ac stabiles fore prædicat, vt nullo tēpore sui finem metuere possint; quippe quæ iis donis, iis arris, ineundæ, atq. celebrandæ sunt, quæ nulla ætate nullo tēpore corrumpantur aut vitientur. Non enim pecunijs, non terrenis pollicitis, & donis, non legum tabulis in lapide incisis, & publicè signatis, vt olim peragenda res erat, sed cælestibus, & planè diuinis, quibus Deus sponsam suā ita ornaturus erat, vt nullo non tēpore placere sibi, & gratissima esse posset: Nā quæ ea esse debent: nēpē Iustitia, Iudiciū, Misericordia, & Miserationes, atq. Fides, quibus beneficijs semper illā honestā, semper pulchrā, semper omni vitio carentē, semper sibi amabilē redditurus erat: & quoniam sponsi erga nouam sponsam amor vehemens, ardens, & omni ex parte dulcis est; semper eam sponsæ amore ab se amandam pollicetur. [*Sponsabo te, inquit, mihi in sempiternum.*] Vt nullo tēpore primus ille atque recens erga te amor tepescat. Hanc eandem rem alio in loco prædictam atque confirmatam videre est: Ecce dies veniunt dicit Dominus, & feriam domui Israël, & domui Iuda cōdus nouum: non secundum pactū quod pepigi cum patribus vestris in die qua apprehendi manū eorum, vt educerem eos de terra Ægypti: Pactum quod irritū fecerunt, & ego dominatus sum eorum dicit Dominus: Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israël, post dies illos dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam: Et non docebit vltra vir proximum suum, & vir fratrem suum dicēs: Cognosce dominum: Omnes enim cognoscent me, à minimo eorum vsq. ad maximum, ait Dominus: Quia propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorū non memorabor amplius: Hæc sunt arræ, hæc est

Ioan. 12.

Psal. 77.

Amos c. 1.

Luc. 13.

Ierem. 31.

hæc est dōs à Deo, quæ Ecclesia perpetuo atque stabilissimo coniugio deuincienda fuit: nempe iustitia, vt iustissimi viri iustissima coniux esset: Iudicium, vt nihil in ea, eiusque actionibus deprehenderetur, cuius honesta ratio reddi non posset: Misericordia & miserationibus; quoniam non volentis neque currentis opera; sed Dei misericentis dono, hæc illi danda erant: nam vt sese illi traderet Deus, vt Spiritum Sanctum suum in illius sanctificationem donaret, vt eam maiestatis suæ templum atq. sedem perpetuam efficeret, misericordiae ineffabilis amoris dona hæc fuerunt; quæ nullis humanis negotijs aut artibus comparari potuerunt: nedum à gente ob scelera, & violatam aduersus Deum suum fidem repudiata; sed Christi Iesu opera & conciliatione omnia hæc illi cōtigerunt, quod quidem ipsum iam iam præstandū vates Zacharias agnoscent, miris laudibus efferebat: sicut scriptum est: Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum daturum se nobis; Vt sine timore de manu inimicorum liberati, seruiamus illi in sanctitate & iustitia corā ipso omnibus diebus nostris, Per viscera misericordiae Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto. Idem præstitum & effectum testatur Paulus: Viri, inquit, diligite vxores vestras, sicut Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit seipsum pro ea, vt illam sanctificaret, mundas eam lauacro aquæ, in verbo vitæ, vt exhiberet ipsam sibi gloriosam Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta, & immaculata. Horum nominum iustitiæ, iudicij, quod Zacharias & Paulus sanctitatis dicunt: Misericordiae & miserationum definitiones longiores explicationes in alium locum consulto differimus. Et sponsabo te mihi in fide. Dictum à nobis superius est, hæc omnia quæ à sponso arrarum nomine dari consueuerunt, quibus sponsa Hebraico more sanctificata dicitur propriè sponsi dona esse, non sponsæ patrimonium, aut aliud quidpiam ab ea ex paterna domo allatum; sed quod omnino debeat illa sponso acceptum referre. Nam quæ ad matrimonij vsum res afferuntur, vt in triplici sunt genere, sic & triplici etiam nomine vocari consueuere. quæcunq. enim ab illa ad vitæ atq. vsus communionē dotis nomine, aut hæreditatis iure, afferuntur, Celub, hoc est canistrum, siue canistratum dicuntur: Quæ verò mariti propria fuerant, quocunq. modo ea sibi vendicare is possit, Tzon Barzel, hoc est pecus ferreum, siue peculium appellantur: Quæ autem à viro sponsalium ritu atque iure accepta in vxoris potestatem transeunt, ea proprio nomine sanctitates, siue sancta dicuntur, quod eiusmodi earum rerum interuentu vxor viro sanctificata, in coniugij officij atque obsequium cedat, tanquam ijs donis empta illi & proprii iuris effecta fuerit. Igitur Iustitia, & Sanctitas, siue Iudicium, Misericordia & Miserationes, non tam à sponsa Ecclesia allata, ad hoc sacrum coniugium, quam accepta fore sacra acta definiunt. Est enim altera iustitiæ ratio, qua homines iusti; altera qua propriè iustificati dicuntur: sic etiā de iudicio, sic de misericordia, & miserationibus est sentiendum; de quibus aliàs nos plura, & exactius: nūc autem quoniam hoc postulare locus videtur, de fide sanctificationis, siue sponsationis non nihil; sed strictim tamen erit expediendum. Duplex est eius quæ in sacris libris traditur fidei ratio; vnum genus est, quod natura ipsa hominum Deo auctore omnibus commune fecit; cuius officium est; vt ijs sermōnibus & verbis credatur, quæ verissima esse existimata fuerint: Namq. hominibus maximè autem sapientibus & bonis fidē habere solemus, cum quippiam ab illis narratur, cuius aliàs certa à nobis noticia non est. Credimus autem ijs, quos & viros bonos & veraces esse intelleximus. Quoniam verò nihil neque naturæ bonitate, & præsentia, neque orationis veritate atq. integritate Deo comparari potest; sit vt ijs verbis maximè credamus, quæ à Deo manasse scimus. Verum enimuerò cum de maximis rebus, & ijs quæ ad hominum vitam instituendam, atque ad eorum ipsorum felicitatem explicandam pertinent, verba Deus facere solet, vt eiusmodi verbis credamus, duabus rebus potissimum opus est; signo, quo verba Dei esse agnoscantur; & gratia, qua fides nostra ad credendum tam arcanis narrationibus & difficillimis enunciationibus promoueat. Diuinorum autem sermonū, qui in totis sacris libris continentur, signa, quibus auctoritas obtinetur, miracula, & prodigia sunt: quæ cum solus Deus efficere possit (sicut scriptum est: Qui facit mirabilia magna solus) suis verbis, & sermonibus solus etiam ipse auctoritatem potest addere: Atque hoc argumento, tum alij sancti auctores, tum diuus Paulus sacros libros non ab humano, sed à diuino consilio profectos esse probat: contestante, inquit, Deo signis, portentis & miraculis, &c. gratiam autem nulli hominum negari, qui tamen admittere velit, tum ipsa benignitatis

Rom. 9.

Luc. i.

Ephes. 5.

כלוב
צאן ברזל
קרושים

Psal. 71.

Ad Heb. c.

benignitatis diuinæ ratio, tum sacre literæ passim docent: namque oculis Domini super merentes eum, & in eos qui sperant super misericordia eius: Quia misericordiam & veritatem diligit Deus, gratiam & gloriam dabit Dominus: Non priuabit bonis eos, qui ambulat in innocētia. Hoc fidei genus, vt naturæ virtus est, fidem naturalem vocare solent Theologi, ita tamē naturalem, vt donum Dei esse definiant: Quid enim habes quod non accepisti: vt verò gratia, & diuini oculi luce plurimū adiuta, aucta que est, fidem infusam appellant. Atque aded hæc fidem Deus ab omnibus exigit, quicunq. illum purè, & sanctè colere atque studiosè sequi voluerint: namque sine hac fide impossibile est placere Deo. Huius autem fidei, quoad illa in hominū animis viuunt, & rationes suas agit, indiuidua comes est charitas; qua homines Deo credentes, dicto etiam parent: & quicquid iussi fuerint, studiosè ac diligēter faciunt. Hac fide & charitate quicunque probati sunt, fideles appellantur & iusti: Quod si charitas absit, fides languidissima, ac potius mortua iacere creditur. Munere itaque huius fidei & dilectionis societate animati pij homines, attendunt credentes, vt que euentus ex Dei consilio, & sua ipsorum animi sententia succedat, omni pietate, omni que officio sese comparant, quo Deo se placituros credunt: atque ita rectè dispositi, diuinorum munerum & pollicitationum compotes fiunt, sicut scriptum est: Quicunque emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum & vtile Domino ad omne opus bonum paratum: verum enimuerò cum in donorū, quæ à Deo promissa sunt, definitionibus diuinis etiam Spiritus connumeretur, quem Deus per suum verum Messiam omnibus credentibus & obedientibus donaturum sese non semel promiserat, efficitur, vt si quæ Deus huius dono & vsu dignetur, is alio iam modo, alia efficaciore atq. illustriore dignitate diuinis verbis credat, quæ antea credebat. quippe antea testimonium diuinum non in se, sed extra se habebat: nimirū in miraculis, prodigijs & portentis, quorū ipse aut spectator, aut tantum auditor fuerat: nūc verò accepto Spiritu testimonium Dei intra se habeat, credatq. firmissimè Dei verbis, promissionibus, & Iesum verū esse Christum, agnoscatq. eius veritatem & virtutem per quem fidelibus hæc danda dona fuerat prædicta. Huiusmodi ergo testimonium in se habentes, altero etiam fidei modo vtuntur: quæ omnino ac maximè propriè infusa fides appellari debeat. nam prior fides partim naturalis est, partim verò infusa, in quatum scilicet diuini oculi lumine & virtute illustratur ac augetur. posterior autē hæc, quam diuinus spiritus in ijs, qui priorē fide probati sunt, efficit, omnino supra communem naturæ vsum, & tota noua, nouumque Dei opus est: Ex fide inquit Paulus, in fidē: hoc est ex priorē fidei genere in hoc alterū augustissimum genus vocari. & alio in loco: Vobis donatū est pro Christo, non solum vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini: videlicet quod Spiritum sanctum in se possidēbat, vel ab illo potius possidebantur. cuius cum multa dona sunt, quibus ille donare solet eos, apud quos habitat, ex his donis etiam hæc sunt: Patientia, Māfuetudō & Fides. Itaq. qui harū arrarum, id est, diuinæ huius fidei compos est, testimonium Dei in se habet, agnoscitque verbum diuinum esse, quo auctore promissiones diuinas efficacissimas atque certissimas experitur. quo testimonio vnus ex ijs, qui vsi sunt edoctus dicebat. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei; non quod ipsi hanc adoptionem sibi persuaserint, vt quidam nunc falsò statuunt; sed quod reuelatione diuina à spiritu traditum ita acceperint. Itaque hæc est illa fides, de qua dictum est *Desponsabo te mihi in fide, & scies quod ego Dominus*, vel vt Hebraicè & Græcè legitur, *Et scies Dominum*: idem autem hoc cum illo est: Quia omnes agnoscent me à minimo eorum vsq. ad maximum eorum.

45

Et erit in die illa, exaudiam dicit Dominus, exaudiam celos, & illi exaudient terrā, & terra exaudiet triticum, & vinum, & oleum, & hæc exaudient Iezrahel.

SI à susceptæ breuitatis compendijs digredi animus esset, latissimū se nobis campus aperiebat ad disputandum de natura rerum, de quibus sunt in sublimi, atq. de harum omnium gubernatrice prouidentia: quibus de rebus non minus iucundè ac suauiter, quam verè ex diuinis arcanisque libris philosophari possemus. Sed dabit Deus & his quoque comoditatem & tempus. Nunc verò quàm elegāter, quàm poetice res describatur; & si non persequi, indicare tamen comodissimum erit, ac mihi quidē natura ad poeticam facultatem comparato, & in antiquorum poetarū libris non parum à puero olim versato,

G

(absit)

(absit à confitente arrogantiae suspicio) cetera omnia, quaecumq. Graecis, & Latinis auctoribus extant poemata, omnē cum sacris scriptis cōparationem omnino formidare, & tanquam sidera reliqua solis aduentu, & luce obscurari visa sunt. Nam quid tam elegans in hac quae nobis ante oculos posita sententia est, afferri possit, quam est illud apud Maronē:

Georg. 2.

Tum Pater omnipotens fecundis imbribus aether

Coniugis in gremium laeta descendit, & omnes

Magnus alit, magno commixtus corpore foetus.

Sed nihil haec ad nostri vatis dignitatem, atque elegantiam; maximē si Hebraicē suis numeris, & pedibus quibus constat, accommodetur sententia. [Exaudiam exaudiam caelos, & illi exaudient terram. &c.] Siue vt Hebraicē legitur: *Respondebo caelis, & illi respondebunt terrae.* Omnia igitur ad diuinā spectare prouidentiam, hoc loco, & multis alijs docemur: neq. quicquam in rerum natura esse, quod non egeat diuino consilio & nutu. Neq. verò de peccatis nobis sermo est, quae vt huiuscemodi sunt, non in rerum natura numerari, sed contra rerum naturā existimari debent. cetera autem omnia & si maximē officium suum & munus prestare inuito appetitu cupiant: nihil tamen quicquā sine diuino, à quo pendēt nutu, efficere possunt. Orant quidem illa omnia Deum vocibus & precibus propriis, quamuis eorum linguarū minus à nobis intelligatur: orant, inquam, vt hominibus (in quorum vsum facta productaq. sunt) officio, & vtilitate prodesse, à Deo sinantur. Sed peruidet tamen Deus quid opus sit, quid maximē humanis rebus conueniat: atque ita naturas rerum nutu & voluntate sua temperat, vt pro sui consilij ratione, non pro rerum ipsarum appetitu, & viribus gerantur. Homines igitur annonam & frumenta, aliaque telluris munera expectant: at illa desiderant temperiem & fecunditatem: tellus verò ipsa caelestem vicissitudinem & temporū oportunitatem requirit: caelum denique diuino consilio paret. Itaque vbi luxu & nimia prosperitate homines ab officio ad libidinem declinant, subductione opus est. tunc verò natura cessat & fructus quam tenuissimos proferre aut omnino negare iubetur. Rursus verò vbi homines pietatis & liberalitatis diuinæ non indigni fiunt, prospera omnia ac felicissima in humanos vsus Dei cōsilio atque auspicio redduntur, sicut scriptum est: Posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim: Terram fructiferam in falfuginem à malitia inhabitantium in ea. Et rursus: Posuit desertum in stagna aquarū, & terram sine aqua in exitus aquarum, & collocauit illic esurientes, & constituerunt ciuitatem habitationis, & seminauerunt agros & plantaerunt vineas, & fecerunt fructum natiuitatis. Vt verò in superioribus triticū, oleum, vinum, & ceteras humanæ vitæ comoditates, quae astrorum virtutibus & nūminibus falso tribuebantur, ad se reuocatum iri comminatus est; sic iam modo rebus & moribus hominum in melius mutatis, & diuini spiritus dono compositis abundē omnia in melius cessura, caelum, terram, fructus & annonam votis responsura promittit. Illud autem maximē in mentem venire, & sapientius cogitatione repeti oportuerit, cum de huiusmodi felicitatibus à vatis sermo fit, non tam ad terrena, & corruptibilia respiciendum esse, quam ad caelestia, & incorruptibilia, quibus humanus animus ornatur, augetur, atque beatus efficitur. nam vt pictores, quas pulcherrimas esse volunt rerum aut hominum vel diuorum effigies; antequam suis coloribus ad viuum effingant, & splendoribus ornent, certis lineis, creta aut carbone describunt; neque tamen eas lineas perpetuò durare volunt, imò superinductis coloribus penitus delent atque occultant. sic Deus has terrenas, quas scripturæ vocant benedictiones, velut vmbra quasdam, & primas lineas esse voluit earum rerum atque diuitiarum, quae in futura tempora producendis ad perfectionem hominibus parabuntur. In qua allegoria caelum diuinum auxilium & gratiam; terra verò humanam naturam; fructus aut hominū officia, actiones & opera significare solent.

Psal. 84.

Atque haec res elegantissimē Psalmis decantata explicataque est: vt, Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatē Iacob; remisisti iniquitatem plebis tuæ, operuisti omnia peccata eorum, & cum hanc tationem persecutus fuerit vates, subiungit: Veritas de terra orta est, & Iustitia de caelo prospexit. Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. Hanc rerum vicissitudinē hoc in loco Deus per vatem promittit, quam saepe aliàs sub hac dicendi figura delineauerat: vt apud Ezechielem Deus, vaticinare, inquit, super humum Israël: Et dices montibus & collibus, iugis & vallibus: Haec dicit dominus Deus: Ecce ego in zelo meo, & in furore meo locutus sum, eo quod confusionem gentium sustineretis, idcirco leuaui manū meam, vt gentes quae in circuitu vestro

vestro sunt, ipsae confusionem suam portent. Vos autem montes Israël ramos vestros germinetis, & fructum vestrum afferatis populo meo Israël. Atque aded hanc felicitatem caelestem cum omnium promissionū successu etuenisse ijs, quos sibi in filios adoptauit Deus, testatur Apostolus: Benedictus Deus qui benedixit nos in omni benedictione, non carnali, sed spiritali in caelestibus. Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionē, vt essemus sancti, & immaculati in conspectu eius in charitate. [Et exaudiam dicit Dominus, exaudiam.] Pulchra repetitio vnius verbi ad rem asseuerandam frequēs est, Amen Amen dico vobis: & apud alios auctores: *Nescis temeraria, nescis Quem fugias.* Quamuis Chaldaeus paraphraestes prius verbum ad homines referat sic, *Et respondebo precibus vestris.* &c. [Et haec exaudient Iezraghel.] Omnia pro votis populo Dei euentura omnia in melius conuertenda atque verborum etiam ipsorum significationes & rationes commutandae promittuntur: ita vt nihil triste, nihil non felix faustumq. eueniat ijs, qui in diuinam gratiam, in filiorum libertatem reconciliati fuerint. Vtitur autem Deus pulcherrima permutatione, quae plurimū ad sententias atq. ad orationes exornandas valet. Ea est cum aut verbum aliquod, aut tota oratio ab alia in aliam significationem mutatur. quod cum multis modis fiat, vnus ex ambiguo elegantissimus est modus. fit autē, verbo ex altera in alteram significationem permutato, vt Cicero Verrem, verē Verrem appellare in orationibus solebat. Hoc itaq. in loco vt haftenus nominis Iezraghel durior fuerat obseruata significatio, quatenus brachium Dei, & diuinam vltionem referebat; dumq. ea significandi ratio maneret, nihil mitius, quam fructuum & victus subductionem, quam captiuitates & miserrimas seruitutes audiebamus; quarū calamitatum ratio talis redebatur: [Quia magnus est Iezraghel.] hoc est brachij diuini dies. sic rursus pace iam atque amicitia conciliata, cum omnium rerum optimarum maximam fore copiam, maximam felicitatem promittat, nomen etiam Iezraghel, ad rationem alteram reuocandum praedicat; quia semen diuinum significari potest. nam qui olim calamitatibus vexati, & supplicij affecti erant Iezraghel, hoc est, brachium Domini maximo cum dolore audierant, rursus tot virtutibus, tot donis, tot dignitatibus cumulati, & aucti, Iezraghel, hoc est semen diuinum, & filij Dei maxima cum voluptate audient, vt scriptum est: Et vocabuntur in ea fortes iustitiae, plantatio domini ad glorificandum: Et omnes qui viderint eos agnoscent illos, quod isti sunt semen, cui benedixit Dominus: Par ergo est, vt triticum, oleum, vinū, & quae ijs rebus significantur, animorum virtutes; Ac deinde tellus alma parens, caelumque benignum, & Deus ipse Pater natorum vota secundet. Vt autem alteram Iezraghel significationem respiciendā esse doceret, eodem verbo vsus promissiones suas noua accessione cumulauit. pollicetur enim ex paruo pij generis & nominis initio ingentem sobolē, & maximā diuini nominis gloriam fore propagandam; neque verò intra eos tantum, qui secundum carnem Israelitae essent arcēdam fore hanc sponfam Ecclesiam, sed per omnes orbis partes maximo cum pij populi & diuinæ gloriae incrementō peruasuram esse, ita vt ex paucis Israelitis, qui iuxta carnis & spiritus rationem, hoc nomine appellari merito potuerūt, ingens Israelitarum sit prouenturus numerus, qui spiritu verē Israelitae sint: Atque vt agricolis plures ex vno qui seminatur modij colligentibus proueniunt: sic ex paucis hominibus, qui ad Euangelium seminandum in omnes terrarum regiones erant mittendi, maxima hominū, qui ad caeleste regnū pertineant, copia gignatur. Sic ille, cuius auspicio atque auxilio haec seges sebebatur, dicebat: Simile est regnum caelorum grano sinapis. quod accipiens homo seminauit in agro suo; quod minimum quidem est omnibus seminibus: cum autem creuerit, maius est omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres caeli veniant & habitent in ramis eius. Huc etiam pertinent, quae de fermento in tribus farinae satis abscondito, sapientissimē ab illo diserta sunt. Huius rei causa Deus hoc in loco addidit:

Et seminabo eam mihi in terra.

50 **E** A M, intelligo sementē siue semē, id quod Iezraghel, hoc est diuinū semen appellatur. Neq. verò sperare debebat Israelitae, vt à locis & regionib⁹ ijs, quas dispersi incolerāt, ad eā Syriae partē, q̄ olim illis diuinæ sortis dono cōtigerat, reduceretur: nā tā angustijs spatijs tāta hoīm multitudo quā capi posset: sed vbiuis gentiū illi foret, ibidē diuina ciuitate donādi atq. in filios & semē Dei adoptādi, & suorū, nec nō & viciniarū gētiū accessionē augēdi erat: Seminabo, inq. t, eā in terra: nō in terra Canaā, sed in vniuersū in terra dixit, vt &

G 2 vnus

Rom. 9.

vnus ex ijs qui feminati ad hanc rem fuerunt, hunc eundem locum interpretatur: Ut ostenderet, inquit, diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam, quos & vocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Hossea dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam. Antiquissimi etiam Hebræorum, & qui circa salutis humanæ tempora fuerunt, hanc seminationis rationem hoc modo explicabant.

Et miserebor eius quæ fuit absque misericordia, & dicam non populo, populus meus es tu, & ipse dicit: Deus meus es tu.

Nihil in humanis Rhetorum præceptis, ad faciendam in narrationibus fidem magis commendari solet, quam ut rerum gestarum ordo seriesque seruetur: atque ut quidquid primùm gestum erit, ita primùm exponamus, & rerum ac temporum ordinem conferuamus, ut gesta res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. In diuinæ autem eloquentiæ rationibus nihil minus hac obseruatione necessarium videtur. neque enim Deus humanarum artium præceptis parere cogitur; sed ut sapientia & consilio omnia superat, sic nostrarum obseruationum angustijs non cõtentus, liberiori campo exultat, atque contemptis etiam rursus humanarum viarum dispendijs, & circuitionibus, maxima atque artificiosissima compendia sibi ipse facit, eademque discipulis suis, ijs, inquam, quos ipse docendos suscepit, facillima reddit. Causa autem quamobrem ad faciendam fidem temporum ratio & rerum ordo apud nos desideratur, nulla alia est quam mentis nostræ tenuitas, & maxima ad cognoscendum ingenij imbecillitas; nec non & rerum ipsarum ac negotiorum fluxa & labens natura: quoniam apud nos res non simul omnes cõficiuntur, sed temporum momentis, quæ sequantur, indigent: cum tempore enim ipso nasci, produci, & confici obseruantur. Ut verò temporum partes inter se coniunguntur, præteritum præfenti, & futuro præfens, ita rerum partes inter se & antecedere, & cõiungi, & consequi solent. Nobis autem huiusmodi rerum series obseruare, omniæque ad hanc rationem reuocare assuetis, quicquid discrepauerit alienum prorsus, atque absurdum, & ad fidem faciendam ineptum, videtur: utpote quibus multi temporum modi ob naturæ imbecillitatem præfentes esse nequeant, multarum etiam rerum coniuncta narratio tanquam angusto vase respuatur. Consequens ergo est, si quid iuxta humana præcepta & artes narrandum nobis sit, temporũ atque ordinis rationes expectari oportere: aliàs narrationem dilucidã minus videri. Verùm enim uero Deus qui omnem humanã rationem & cogitationem infinitè superat, tempora omnia, & rerum despicit series, extrãque omnẽ mensurã modũ positus, cælum, terram, maria, mundũ, denique totum pugno comprehendit, neque tamen manum cõplet. ex quo fit, ut nihil illi præteritum, nihil futurum, nihil detractum aut desideratum, nihil nouum esse possit; sed omnia præfentia sint, omnia uiuant, omnia denique iam facta, atque certa sint; siue ea apud nos incerta, siue infecta, siue expectata, siue certa, facta atque peracta fuerint. Igitur nobis, si de rebus, quæ apud nos geruntur, sermo habeatur; cum illis duobus generibus & rerum ipsarum, & nostræ cognitionis est temperandus. Deo verò sermonem suum ad suam illam, quæ humanas omnes definitiones transcendit, cognoscendi rationem transferre integrum est; ita ut ea quæ gesta iam sunt, cum ijs quæ olim gerentur, & omnia cum præfentibus rebus coniungat atque componat: Quoniam, ut inquit Habbacuk, mundi ac æternitatis itinera eius solius sunt, illi que soli manifesta, & in illius tantum potestate, ut à filio eius accepimus, cõstituta. Etenim poetæ etiam qui facultatem suam, non tam arti, quam Deo acceptam referri volunt, & sese diuino impetu ad canendũ excitari, agique iactitat; huiusmodi Rhetorũ de narrationibus præceptiones contemnere solent, & diuinum quoddam dicendi genus utcumque imitari conati, temporum ac rerum series prætermittunt: *Et iam nunc dicunt, iam nunc debentia dici Pleraq. differunt, & præfens in tẽpus omitunt; & In medias res non secus ac notus auditorẽ rapit, atq. Iam modò me Thebis modò iam me ponit Athenis.* De qua re dictum nobis fufus est in ijs libellis, quos nupèr de Christianis Rhetoricis carmine componebamus. Omnis autè hæc, inquam incidimus disputatio, eò pertinet, ut quoties in diuinis libris, maximè autem in vaturn oraculis rerum & temporũ series vel cõfusa, vel turbata, vel certè minus dilucida, videbitur, tenuitatem nostram agnoscetes, diuinæ artis modos, rationesq. admiremur, atque ad eam excellentiam, ad eumque sublimem cognoscendi gradum animis, studio & votis omnibus contẽdamus; ut doctrinæ huius partem aliquam Dei dono consequi possimus.

Habac. 3.
Act. 1.

Hor. in arte.

possimus. Hoc itaque in loco Deus omne Iudæorum æuum tribus ferè versibus explicat, omnemque eorum historiam vno, atque eo non longo capite complectitur: nam que antiqua illorum status memoria ab Ægyptiis vsque temporibus repetita, quas ob causas abiiciendi essent, cõmemorauit: deinde recõciliationis promissionẽ adiecit, quòd diuinæ misericordiæ beneficio in coniugij regniq. societate, vnã cum gentibus aliis erant conuocandi: sed quia plerique illorum importuni, contumaces, atque diuinæ vocationi increduli futuri erant eosdẽ omni dignitate, omni tam diuino quam humano splendore meritò carituros, atque interim gentes in eorum locum esse sufficiendas prædixit. Tandem verò (quæ maxima Dei benignitas, quæ ineffabilis misericordia est) vitæ ac regni aditus illis esse patefaciendos. neque tamen verendum posthac esse, ne de loco & de certa re ac possessione deturbentur. Hæc itaque vniuersis diuersis temporibus euenturã; quoniam ad vnã hanc gentem, atque adeo ad vnũ regnum pertinebant, quòd semel præuisa à Deo sunt, & præfentia illi semper fuere, ideo paucissimis versibus comprehensã, & vnã ferè periodo sunt coniuncta. Nomina autem *Lorubama, & Loghami*, hoc est non misericordiam consecuta, & non populus meus, vnã cum rationibus & rebus ipsis Deus à se esse commutanda promittit, ut iam deinceps misericordiã cõsecuta, & populus meus appelletur. atque Deus ipse vicissim, Deus meus, à populo suo audiat. [*Et ipsa dicit deus meus.*] Gubernatorem & præfidem consilio, studio, curaque providentem significat vox *Elohi*: itaque curæ se esse Deo suo agnoscit. Habet autem affectum Hebraicè nomen, *Deus meus*, eò quòd in vocandi casu positum acclamationem & amorem studiumq. maximũ indicat: nam longissimã orationis, quam is, qui amore affectus maximo instituere vix posset, compendium quoddam vocandi casus, esse solet; maximè autè si non tam proprio nomine, quam alio quopiam quod ad rem ad affectumq. pertineat, quis compelletur: sic Paulus: *Accipite* totius Iudæorum historiæ summa quædam nobis præscripta est, atque ad hanc eandem diuus Paulus animo & cogitatione conuersus, plenam suæ gentis restitutionem prædixit: *Nolo, inquit, vos ignorare fratres mysterium hoc, ut non sitis vobismetipsis sapientes; quòd cæcitas ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. & hoc illis à me testamentum; cum abstulero peccata eorum, secundum Euangelium quidem inimici propter vos. Secundum electionem autem charissimi, propter patres. Sine poenitentia enim sunt dona & vocatio Dei. Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum. Ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam cõsequantur. Hæc Paulus. At verò nos hoc in loco pium lectorẽ admonendũ esse existimauimus, ut omni studio ardentibus votis, assiduisq. precibus à Deo misericordiam efflagitemus; atque illud deprecemur, ne ut Iudæorũ rebellio occasionẽ nobis ad Euangelium atque ad regni societatem dedit; sic nostra impietas illis aditum ad recõciliationẽ aperiat. neque ea nos excludamur ianua, quæ illis ad misericordiam est cõcedenda. Amen. Scimus profectò quid vereamur, & quamobrem hoc prædixerimus, ea nobis neque leuis, neque incerta ratio est.*

CAPVT III.

ET DIXIT Dominus ad me, adhuc vade, & dilige mulierem dilectam amico & adulteram, sicut diligit Dominus filios Israël, & ipsi respectant ad Deos alienos, & diligunt vniuersa vuarum.

NON POSSE non obscuram atque difficilem libri huius lectionẽ videri, demonstratũ nobis in superioribus est. Huius autem difficultatis inter alias causas vnã illam coniecimus, quòd sub amanti viri, atque eiusdem vehementer ob adulterium dolentis persona, sermo instituatur. namque, vtraque perturbatio, si quem corripit inquietum diuersumque agitat, atque in varia multipliciq. cura & cogitatione versari cogit. Eius autè rei index certissimus sermo est: videmus enim ab ijs, qui huiusmodi distinentur curis, nunc hunc, nunc illum sermonem & arripi & dimitti, sæpius accusari, interdũ dånari, femineamque impudiciã exprobrati, non

non raro inuidiam in riuales concitari, in amatam mulierem contemptum odiumque effundi: rursus hæc mitigari, & eam tandem affectione, quæ antiquior fuerat, ad amorē nimirum plus cæteris omnibus valere. Quamobrem de pace, de reconciliatione, & amore demum redintegrando cogitatur, atq; agitur, atq; ut tota hæc res ac ratio illustrior nobis fiat, exemplum aliquod habere non pigebit. Neque verò minium referre puto, vnde illud petatur, quando illud nobis non ad vitæ documentū aliquod, sed ad rei, de qua loquimur, similitudinem est dirigendum. *Dum tu Lydia Telephi &c.* Tandem subiungitur,

Horat. lib. 7.
od. 13.

Felices ter & amplius.

Quos irrupta tenet copula, nec malis.

Diuisus querimonijs.

Ierem. c. 29.

Suprema citius soluit amor die. &c. Igitur cum iam Deus per vatem suum, multas huiusmodi cogitationes & curas aptissimo sermone expresserit, tandem ira in omnem in pacē & gratiam vltro offerendam sibi mutatā esse prædicat, sicut scriptū est: Ego enim scio cogitationes, quas cogito super vos, cogitationes pacis non afflictionis, ut dem vobis finem & patientiam, & inuocabitis me, & ibitis & orabitis me, & ego exaudiam vos, quaretis me, & iuuenietis, cum quaesieritis me in toto corde vestro, & iuueniar à vobis, ait dominus, & reducam captiuitatem, & congregabo vos de vniuersis gentibus, & de cunctis locis, ad quæ expulsi vos. De his autem cogitationibus totus hic sermo cum vate instituitur, prædicaturq; quid interim futurum sit, dum Israëlita gens omnino in gratiam cum Deo reuertatur: Namque hæctenus duo nobis tempora, duo gentis huius status descripti sunt, atque in altero quidem antiqua eius historia breuissimè fuit proposita, qua rudis ille populus ignarus disciplinae auctior, totius honoris inops egenusq; fuerat, ut Dei beneficio repente extiterat, & à Deo ad maximū honorem fuerat euocatus: In altero verò eiusdem populi ingratitude atq; infaniam complexi sumus, & quas ob fidem atq; religionem violatam poenas subiturus sit, & tandem eundē in gratiam diuina benignitate reuocandū cognouimus. Superest tertius ille ac medius gradus, quem ille, dum optatissimus malorum & calamitatum finis aderit, complebit. Hic demum gradus hoc in capite describitur atque prædicatur: Sed illa tamen causā imprimis repetitur, quare sic illis consultū esse velit Deus, nimirum quia nihil odit eorum quæ fecit: homines autem præcipue quamuis indignos, amat, pro quibus vnicum & charissimum sibi filium ad mortem dedit. Verumenimvero ut instituta semel sermonis & prædicandi ratio modusq; seruaretur, eam de qua agitur, rem magnam atq; diuturnā futuram non verbis tantum, sed signis etiam expressam esse voluit Deus. Iubet itaq; vatem suum nouam aliam cum muliere rationem inire, ut ante oculos poneretur tanquam imago quadam & representatio rationis eius, quæ ab ipso Deo aduersum Synagogam deinceps esset suscitanda: ideò autem alia ratione cum mulieris persona agi opus erat, dignitate, honore, regno, & ciuitatibus suis expulsa, ob antiqua & præsentia scelera; adeoque ob repulsam Messia suo ab ipsa illa, quam diuina reconciliatio esset expectanda. Namque longè aliter actum iri oportebat, quam antè abdicationem actum, aut post restitutionem esset agendum: Atque ea partes vnius tantum rationis, & modi spectatione satis aptè agi, ac representari commode non poterant: siquidem antea cum synagoga Deus, perinde ac vir cum amata sibi non tamen integris moribus prædita vxore, se habuit: Tandem verò ad sanitatem bonāq; frugem restitutam sibi tanquam viro bono vxorem bonam, charissimam, atque gratissimam curæ esse futurā est pollicitus, vtraq; autē res à vate nostro cum vna vxoris illius, quā duxerat, persona comode representata est. Sed quoniam aliud iam negotium non ex coniugij legibus & officiis gerendū est; aliud agendi genus, aliusq; modus obseruandus proponitur:

[*Et dixit dominus ad me: adhuc vade:*] Attentionem multam magnam futura rei expectationē initio statim molitur, cum verba denuò sibi à numine facta, nouumq; sermonē quali de re noua & maxima institutum, referat: Porro particula illa, *adhuc*, nouam deinceps agendi rationem suscitandam significat, eademq; particula in simili sententia vti Deus ipse solet, ut *Adhuc vna plaga tangam Pharaonem & Egyptum*: Sic hoc loco: *Adhuc vade*, atque aliam rationem inito. Ire autem imperandi modo positum agendi sedulitatem & maturitatem suadet, ut superius: *Vade & sume tibi vxorem fornicationis.*

Exod. 11.

Osce 2.

[*Et dilige mulierem dilectam amico & adulteram.*] Hæc totius negotij imago, & representatio est: Nam cum Deus futuram sibi aduersus Israëliticam gentem abnegationem

& ex-

& exclusionem esset comminatus, vel certam potius partim ob spectata iam, partim ob præuisa in ijs ipsis scelera prædixisset, & tandem futurū esse promitteret, ut in misericordiam atque in gratiam reciperentur: quo tamen pacto cum illis interim agendum esset, incertum & ignotum esse potuit, atque ea ignoratio, & incertitudo in causā fuit, ut multi ex illis spem omnem animūque despondentes, præcipites irent; multi rursus certæ pollicitæ spei non ritè sanctæque innixi, vitijs & voluptatibus per totam vitam securi liquefierent, & moliti diffunderent: alij demū illud fieri omnino posse negarent, ut deserti ac destituti à Deo vel diem vnū peragerent, tum quòd filij Abrahæ Isaac & Iacob essent, quorum sobolem à Deo desertam esse non decebat: tum etiā quod omni naturæ profusus videatur repugnare, ut res aliquæ à diuina protidientia neglectæ atque dimissæ, durare valeant, sicut scriptum est: Auertente te faciem tuam turbabuntur, auferes spiritū eorū, & deficient, & in puluerem suum reuertentur. Itaque ut huiusmodi hominum animis halitationes, dubitationesq; remouerentur, hoc & agendi & dicendi genus institutū est, quo ostenderetur, non ut antea feliciter, non ut futuris temporibus felicissimè illis esse prouidendū; sed prouidendum esse tamen, ut nec ipsi funditus perirent, nec omnino nullum semen Abrahæ superesset, ex quo maxima illa iustorum, & piorum hominū soboles esset, propaganda, sicut scriptum est: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & Gomorra similes essemus. Expendenda autem, imprimis singula verba sunt, & cum superioribus componenda; ex quorum cognitione, & comparatione, certa nobis constare possit interpretatio: Initio enim vates vxorem accipere feminā impudicam, atque ex eadem filios suscipere iussus est; nunc verò dilectam amanti viro mulierem, eandem libidinibus indulgentem, non accipere, sed amare imperatur: Ut ergo magnum inter vtramque actionem discrimen est, sic eorum negotiorum quæ his imaginibus significantur, alia atque alia omnino ratio obseruatur: Nam quam superius accipere iussus est, vxorem, eam legitimā sibi certis coniugij legibus statisq; ceremonijs (quæ ab Hebraeis Lekahhim, hoc est, acceptiones dicuntur) duxit. Nunc verò amici affectu amare, non ut vxorem aut accipere, aut habere imperatur; sed quod vsu sæpè venire videmus meretriculis, quæ corpore quaestum faciunt: ut vnum tamen præcipuum sibi deligatur, cuius sese nomini, & protectioni committant; hæc autem amicus sociusque appellatur, cui ne qua amicæ iniuria fiat, prouidere cura est: Namque huiusmodi natura, & sexus viri consilio ac cura destituta, diu bene agere, & cõseruari haud quaquam potest, sicut scriptum est: Mulieres septem apprehendent virum vnum dicentes: Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur, tantummodo inuocetur nomen tuum super nos, aufer opprobrium nostrum, &c. Huiusmodi præstantem hominem Hispanicè significantius quam Latinè amicum dicere solemus, Græcè φίλος, Hebraicè vero Reagh, vtraque quidem posteriora nomina, multò quam illud Latinum, aut Hispanicum, aptiora sunt: Nam alios præter eum qui descriptus est, amatores & riuales appellari ferè apud omnes est consuetum. Hæctenus quidem descripta nobis imago est, nunc verò deinceps res ipsa cum imagine est componenda: Olim Deus synagogam legitimis ceremonijs, & multis additis beneficijs in vxore acceperat, illa verò officij immemor sui, & sceleribus multis, & turpissimis superstitionis adulterijs sese contaminauit. Quamobrem viri sui stomachum atque iracundiam non semel fuit experta: nondum illis temporibus rupto coniugio, nec vxoris nomine, neq; dignitate amissa, nam lex & sacerdotium & regnum, tamen non nihil interrupta & debilitata sunt, non tamen sunt omnino sublata; donec in lapidè offensionis, atque in petram scandali impègere: quo admissis sceleribus, & coniugij nomine, & viri officio merito spoliati sunt, sicut scriptum est: In sceleribus vestris diuisi matrem vestram, quia veni, & non erat vir, vocaui, & non erat qui mihi respondere vellet. Quia verò cogitauerat Deus illam sibi in tempora illa feliciā reponere, docet nunc interim quo officij genere erga eandē functurus sit: nimirum amore eo, quo quis feminam alijs amatoribus prostitutam in suam tutelam suscipit. Huiusmodi verò hominis sic amanti illa imprimis cura esse debet, ne quid desideretur, quod ad vitam alendam pertinet. Eam curam ita temperari ab eo necessum est, ut quoad fieri possit, suo consilio, & opera ad meliorem mentem & frugem redeat: Audiatur illa sæpè eundē ornatus, & cultus, totiusq; victus luxuriam vera atq; vehementi oratione arguentem: audiatur amatorum turbas, hoc est, maximum feminarum dedecus damnantē, ad vnius autē id est, sui tantum amorem,

fidem consuetudinemque reuocantem percipiat; seseque illi demum, si respiciat, perpetuo amantem ac vtilem non tam amatorem, quam maritum futurum esse promittentem sentiat: Hoc munus, hoc officium, hæc cura est amantis, siue socij: qualem se aduersus huiusmodi mulierculam præstare vates noster iubetur. Si quis verò huius curæ à numine ipso reuocatur, is primi Propertij libri elegiam secundam legat, in qua huius rei imago absolutissimè depingitur. Hoc itaque modo synagogam, quamdiu in repudio permanferit, amatam à Deo esse constat. nam neq. ijs quibus ante viâ fuerat beneficijs, neque eadem dignitate utitur, neque curas illas, & correptiones, & iurgia in se diuina experitur; sed promissæ tantum reuocationis spe alitur, & in diuinorum librorum lectione versata, simulachrorum cultû, & cætera impia scelera horrere & vitare discit, ac interim vitæ muneribus utitur potius quam fruitur, donec optata illa, felicissimaque dies adfit, cum è tenebris, & umbra mortis, in qua nunc iacebat, in lucem tandem atque in vitam prodeat. hic diuini amoris erga gentem illam modus, hæc ratio est. Ob eam verò causam, quòd ad hanc veritatem similitudo & imago ipsa reuocabatur, dictum est vari: Amato feminam amore amici, sic enim Deus amabit filios Israël; vt imago potius rem quam res imaginem imitetur: [Quia ipsi respectant ad deos alienos:] Inter alia multa officia, quibus *van* particula apud Hebræos fungi obseruatur, vnum est, quòd relatiua quandoque fit: quam particulam propter frequentem coniungendi vim, in nostram coniunctionem, *ετ*, interpretes ferè semper vertere solent: sed tamen ad quod officium reuocari possit, ipsa sententiæ ratio, & contextus rerum facilè indicabit. Relatiuè autem hic ponitur, & alibi non raro, vt Homo in honore, & non intellexit, comparatus est iumentis. ita enim ad verbum sonat ille versus. Huius autem loci hic contextus est: Amato tu feminam dilectam amico, & adulteram, sicut amat Dominus filios Israël; qui & ipsi ad alienos Deos respectant. Atqui cum hæc inter Deum & vatem agerentur, Israëlitæ ad deos alienos respectabant. & quoniam de hoc statu iam cogitabat Deus, eumque quauis futurum, tamen ante oculos vari suo præuidendum prædicendumque veluti presentem ponebat: idcirco totus de presenti sermo est; apud Deum enim nihil futurum, nihil variu aut permutatum esse potest; sed ille immensus amor quem natura habet, alia atque alia ratione, ad alias & alias res refertur; neque amorem ille suum, sed ego amandi mei & fouet, & tamen pro varia rerum natura, & aptitudine hoc minus illud magis, aut citius, aut tardius virtutem eius experitur; ita Dei immensa ac ineffabilis amoris erga homines vis, pro cuiusq. capacitate in singulos infunditur; & vt Paulus ait: Varia vasorum ratio atque natura est: alia enim lignea, alia fictilia, quædam argentea, & aurea quædam sunt; sed ad honorem partim, partim verò ad contumeliam apta esse constat. Qui ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & vtile Domino ad omne opus bonu paratum: Nam per Deum natura cum bonum, tum supremum nõ stat; sed per vasa ipsa quòd minus omnia magnam atque vtilissimam diuinæ beneficentiæ partem capiant. Respectare autem ad deos alienos dicuntur, vt hoc dicendi genere ac tropo vetiti amoris scelere flagrare arguantur: Etenim nullæ corporis nostri partes, amorè quamuis celatum apertius, quam oculi indicant. Is enim sensus est, per quem maximè ea perturbatio concipitur, & concepta foueri maximè solet, sicut scriptum est: Oculi tui videbunt extraneas. Ex quo fit, vt si quis amorem suum maximè dissimulare velit; tamen cum id præsens est quod amatur, non possit sibi tēperare, quin oculos animumque subinde defigat. Proditur autem hoc modo vel inuitis amantibus amor. Quamobrem sibi hac in parte consultum esse optabat vates, vt oculi sui ad verum Dei amorè & cultum, ab omni vana, & incommoda perturbatione reuocarentur: Auerte, inquit, oculos meos, ne videant vanitatem; in via tua viuifica me. [Et diligunt vinacia vuarum:] Pulcherimè aptissimeque susceptam allegoriam persequitur: adeo quippè coniuncti esse solent, & mutuis officijs se iuuare Bacchus & Venus, hoc est ebrietas & libido, vt nunquam inter auctores alterius metio fiat, quin altera continuo subiiciatur; est enim vtriq. & alliciendi & nocēdi par potestas; nam vtraq. hominem de virtutis & sapientiæ gradu, de mente deniq. deturbat; vtraque alteri cum aptè conueniat, vtraque etiam alteri coniuncta in crimen vocatur, vt apud hunc eundem vatem Deus, inquit; [Fornicatio & vinum, & ebrietas auferunt cor.] Sic ille cum amoris

Propert. lib. 1.
eleg. 2.

Psal. 49.

1. Tim. 2.

Prou. 23.

Psal. 128.

amoris atque fidei proditæ amicam insimularet, ebrietatem vt criminis huius argumentum satis idoneum obiiciebat.

Vxor, seu tibi candidos

Turparunt humeros immodice mero

Rixæ: &c.

Neque verò hoc in loco Iudæa gens à Deo, ebrietatis accusatur, namque aliàs, & eiusmodi vitij notabitur. sed cum maximum crimen (cuius causa hæc oratio habetur) sit vanorum deorum cultus, quod sub aduulteriorum allegoria asserri cceptum est, utitur hoc argumento tanquam certissimo, quod legis, & diuinorum mysteriorum ignara ebria, atque à sensu & mente aliena, nihil nisi superstitionem, & nefarios cultus amet, ac sequatur, sicut ij qui intemperanti sese vino atque ebrietati dederunt, Veneri, & turpissimis voluptatibus indulgere solent, sicut scriptum est: Ne intuearis in vino, quando flauescit, cum splenderit in vitro color eius, ingreditur blandè, & in nouissimo mordebit, vt coluber, & sicut regulus venena diffundet, ex qua re illud sequetur quod Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa. quam etiam ob rem quidam dicebat:

At nequis modici transliat munera liberi, &c.

Monet Sithonijs non leuis Euius,

Cum fas, atque nefas exiguo sine libidinum

Discernunt auidi.

Vinacia vuarum. Pocula vini, siue lagenas potius, Hispanicè garrafas, vt eos vehemèter ebrios ostenderet, qui non calices & pocula modò, sed totas lagenas exhauserint. Vuaru autem pro vini dixit metonymia poetica ad rem exaggerandam vsus, qui tropus non infrequens diuinis carminibus est, vt sanguinem vuarum bibere meracissimum, & in externis poematibus:

Cecubam, & prelo domitam Calæno.

Tu bibes vuarum: &c.

Et fodi eam mihi quindecim argenteis & coro hordei, & dimidio coro hordei.

IV s v s vates eam rem agere, qua futuræ aduersus Iudæos prouidentia imago quædam representanda fuerat, continuo se diuina iussa facessisse ait, & in societatem accepisse mulierem, quam sibi quindecim argenteis, & homer hordei, & dimidio homer hordei pactam ostendit. Fodere hoc in loco idem quod mancipare significat, translatione ab illis sumpta, qui seruos libertatem negligentes perforata auricula sibi lege & consuetudine addicebant. Cum autem argenteis quindecim & hordei homer atque Lethæc (quod dimidium est homer) illam sibi obligatam dicat; non autem legitimis acceptationibus, & dote, & totius rei familiaris vitæ atque victus communicatione, vt cum dilecta vxore fieri consuevit, ostendit iis rationibus à Deo, Israëlitico populo consulendū fore, quæ cum eorum conditione in illo rerum statu aptissime conuenirent, non illis præclaris & abundantibus rationibus, quibus olim eis fuerat prouisum, vt tritico, vino, oleo, lino & lana, & demum rerum omnium copia affluerent, sed vt victu eodemque tenui, nimirum hordei, nec tamen geminata mensura, atque cultu etiam penè seruili quindecim argenteis comparato non deficerentur; cæteris præterea quæcunque suauiore & iucundiore vitam faciunt, magistratibus, honoribus, prædijs & agris, regibus priuatis & publicis rebus, atque adeo ciuitatibus carerent. Atq. ad hunc locum Iudaicas res deuenisse, in eoque hæcenus esse, nemo, qui & illorum historias legerit, eisdemque vbicumque gentium vitam degunt, viderit, nescire potest. Et quoniam in hoc loco, vt ferè in omnibus alijs, quibus numerorum aut mensurarum mentio intermittitur, variè tum Hebræi, tum Græci, tum etiam Latini interpretes omnes commētantur, atq. rem ad allegoram reuocantes, propriam quisque aut ex arte, aut excogitatione sua, diuinationem in medium asfert: non alienum erit, si nos aliquid etiam proferamus, quod tamen legentium iudicio sit permittendum. neque verò aliorum sententias enumerare, aut in nostra commentaria transcribere animus fuit; ne vltra quā vellemus, voluminis magnitudo, & commentationis modus excresceret: Satis enim fuerit eos qui excellere hac in parte videntur, auctores in libri nostri margine indicasse. Imprimis illa nobis vsurpanda est cogitatio, multa verba in Hebræica, vt in alijs linguis esse quæ agnominationis

Horat. li. 1.
Od. 13.

Prover. 23.

Horat. li. 1.
Od. 18.

Deut. 23.

Horat. li. 1.
Od. 10.

Hierony.
Camhi
Salo.

Ambro.
Epist. 39.

tionis figura, aut variæ significationis ratione, ab vna ad aliam rem transferri possint, atque hac significationum deriuatione non infrequenter auctores vti solere, multamque de hac re, atque de hoc elocutionis ornamento, longam esse apud dicendi artifices disputationem, cuius generis illud est: *Asinaq. paternum. Cognomen veritas in visum & fabula fies.* Igitur conducta sibi mulier quindecim argenteis à vate narratur, quibus vitam interrim tueri posset, quoad illa in meliorem mentem mutata, redeuntis tandem ad se amorem & curam maiorem experiretur: Atque illud hac imagine indicari videtur, quibus potissimum rebus atque consilijs adiutus Israël, & ad diuturnam illam spem fortiter tenendam, instructus esse possit: Nulla autem illis commodiora, & magis ad eam rem apta esse probantur, quam assidua sacrorum librorum lectio, in quibus certa loca sunt, quæ de hac re consulentibus satis idoneum suppeditare possint ad sperandum materiam: Nam quod semel à Deo in hominum utilitatem promissum est, id nisi nostra impediatur culpa, vt succedat necesse est: Atque ad eam spem alendam plurimum confert ingens & indefessa arcanorum voluminum lectio, sicut scriptum est: *Quæcunque scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per consolationem scripturarum spem habeamus:* Quindecim itaque imprimis vates fuere, apud quos oracula, de hac Israëlita restitutione funduntur. ij autem sunt, David Rex primus in quibusdam psalmis, secundus Isaias, Ieremias tertius, quartus Iezechiel, Hosseas quintus, sexto loco Ioël, septimus Amos, octauus Gobadiaz, nonus Michæas, decimus Habakuq, Sophonias, Daniel, Aggeus, Zacharias cum Malachia, quindenarium hi numerum complent, neque quisquam alius præter hos vates est, qui de hac re verba faciat manifesta: Atque hanc sententiam conijciendi hæc simplicissima ratio est: Numerus quindenarius vt occurrit sine vlla alia diuinatione præsentem intentionem conueniens admittitur: Argentum autem Hebraicè *Chazaph* dicitur à verbo *Chazaph*, quod concupiscere rem aliquam, ad eamque attentum esse significat, vt in psalmo: *Concupiuit, & defecit anima mea in atria domini, quando veniam & apparebo, &c.* Ita autem ad vatum lectionem Israëlita vehementer attenti, & earum rerum quæ illis prospera prædicuntur desiderio affecti sunt, vt vates illæ visendi diuini templi spe atque desiderio affectus erat: Namque in his præter multam & maximam sapientiam calamitatum suarum finem, & multa futuræ atque sperandæ felicitatis testimonia contineri creduntur: Quamobrem mirum in modum illis attendunt: quo verbo etiam Diuus Petrus ad eisdem de ea re scribens, vsus est: *Habemus, inquit, firmiter propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes: Certè quindecim illis sunt, quibus attendere, quos assidua lectione versari expediat, ad quorum prædicationes & promissa tanquam ad lucem aliquam aspiciendum sit, vt Lucernæ, inquit Petrus, lucenti in caliginoso loco, donec dies elucescat, & Lucifer oriatur in cordibus vestris.* Atque de quindecim argenteis hætenus: nunc verò de Ghomer hordei, & de Lethæc, hoc est dimidio ghomer hordei erit deinceps dicendum. Homer mensuræ genus apud Hebræos erat, de qua nos in nostris de siclo disputationibus exactius Deo duce agemus. Nomen verò ipsum complementum siue cumulum significat, nam cum ranas Ægyptijs infestas, Mose perniciem illam deprecante, Deus extinxisset, in hammarim hammarim, hoc est in cumulos cumulos aceruatim à populo comportatas fuisse legimus. & apud Habbakuq cumulum aquarum multarum pro mari, dictum legimus. significat ergo homer cumulum: Lethæc verò dimidium homer cum sit, eius etiam acerui, ad quem homer refertur, dimidium significabit. atque & hordei nomen certæ cuiusdam significationis est, quæ ad hanc rationem non minus, quàm superiora aptè referre placet: nam turbo, procella, & tempestas, & maxima quæque calamitas nomine, & verbo saghar significantur, quæ ad idem etymon cum hordei nomine referuntur: vt in psalmo: *Et in circuitu eius saghar me od, id est tempestas valida & iterum dixit, & stetit spiritus saghar, id est procellæ.* Nomine igitur Seghorim, id est hordeorum in hac significatione vsurpato ipsa sese totius sententiæ ratio detegit atque aperit. nam vt ad longam istam seruitutis miseriam, restitutionis spe ferendam atque leniendam, quindecim vatum lectio illis proponitur, sic etiam ea scripta cognoscenda, atque animo versanda indicantur, quibus scriptis omnis futurarum illis calamitatum, & miseriarum summa præfinitur: Atque duo præcipue loca sunt, in quibus hac de re agitur: Alter est septimum supra vigesimum libri Deuteronomij caput: Alter

Cic. lib. de orat.

Horat. li. 1. epist.

Psal. 24.

קכב

1. Pet. 1.

Exod. 8.

Habacuq. 3.

ל

שערי

Psal. 8.

Psal. 50.

Deutero. 17.

Alter verò leuitici vigesimum & sextum, quibus locis imprecationes & diræ populo illi obnuntiantur, si legem, si fœdus diuinum neglexerit, atque ruperit. Sunt autem in Deuteronomio nonaginta octo numero quæ calamitatum aceruum, atque cumulū, hoc est, homer, complent: In leuitico verò quadraginta quinque tantum sunt, quæ lethæc, hoc est dimidium homer absoluunt. Hæc vates pronunciat haurienda illis esse prius quàm miserijs, quibus scitent, extricari cōtingat, atque ad eorū in sacris libris cognitione adhortatur: namque ita fiet, vt ipsi non casu, sed diuino consilio ed sese venisse agnoscant, & futuræ rursus restitutionis pollicitis, atque spe alantur, quæ ex illis eisdem locis, vbi diræ atque imprecationes continetur, petere licebit, sunt enim hæc illis continuo subiecta: Atque aded ex hac cumuli atque dimidij dirarū cumuli assidua cogitatione magnum illi fructum consequentur: quippe & iustum Dei iudicium imprimis agnoscent, malumque suum prouidentia spe ac fide solabuntur, atque meliorum rerum desiderio affecti diuinam misericordiam assiduis precibus appellabunt, vt ijs tandem malis feliciorum finem atque exitum det.

15 *Et dixit ad eam, dies multos expectabis me.*

PRORATIONE conceptæ similitudinis decorum omne, atque omnis œconomia à vate conferuatur, namque hoc in loco vates eius partes agit, qui mulierculæ pluribus quondam amatoribus prostituta, curam gerit, quique eam ad sanitatem atque officium reuocare studet: quod duabus rebus potissimum efficitur victu & cultu parcius suppeditato, & oratione ad hanc rem accommodata, qualem antea apud poetam indicauimus. Igitur cum vates priorem partem soluerit, hanc alteram breuibus quidam verbis, tamen idoneis sententijs adiungit: Ostendit enim se ira & dolore commotū, quod tot procos sibi præferri, & addi videat. Cæterum quia id non dolose, verum vt ira percitus cogitat, opus esse: vt quadiu ipse secesserit, illa quoque consilium mentemque mutet: & vt frugi feminam sese gerat: vt tandem mutatis vitæ moribus, habitu, & officio amantis sopitum amorē excitet, ita fiet vt cū eo in gratiam reuertatur, & in spem cōiugij veniat. [*Dies multos expectabis me.*] Hebraicè & Græcè, sedebis mihi, quo verbo id vitæ & cultus genus significatur, quo viduæ, aut quæ viros suos vel amissos desiderant, vel diutius absentes expectant, vel iratos atque dissidentes sibi reuocare student, vti consueuere: cuiusmodi vitæ genus Thamar illa referre nobis poterit, quam sedere apud patrem suum, donec futurus illi maritus cresceret, Iudas focer iubebat. Sedebis itaque mihi, hoc est nomini meo addicta, neque alium præter me appellabis. Quod si quis huiusmodi consilio, mente atque habitu mulieris exemplum ex alijs auctoribus desideret, vnum satis profectò aptum ex Propertio petere licebit, libro 3. Elegia 6.

35 *Non fornicaberis, neque eris viro: & ego expectabo te.*

LEGES imponit mulieri, quibus teneri illa debeat, si modò reconciliatum sibi vitum velit, atque altera quidem honestissima lex illa est, vt à libidine omni abstinere, & mœchorum cōsuetudine abiecta ad viri optimi desiderium penitus reuocetur: quem tamen non ita citò facilem experietur, quippe diebus multis iucundissima illius consuetudine caritura est, scilicet vt sentiat, quanto priuata bono sit: atque reditum sibi, aliquando pro dignitate amplecti & conferuare discat. [*Non eris viro.*] Hæc altera lex est, vt ferat viri proprii desiderium, durum illud quidem, ferendum tamen: nam leuius sit patientia quidquid corrigere est nefas, inquit, ille. [*Et ego expectabo te.*] Hebraicè & Græcè Et ego tibi, subaudiendum, non ero, hoc est viri officio aduersum te non fungar: Nam superior negatio inferiorem etiam orationem negat: Est autem locus à reatiuis. Hæc verò vatis oratio atque prædictio est, qua apud eam, quam sibi conduxerat mulierem, vsus ipse fuit. At verò quoniam futuri Israëlitarum status imago, & representatio quædam hæc fuerat, ne quis aliter rem interpretaretur, rationem ipsam atque interpretationem (vt nihil apertius) continuo subiicit: vt si quis cuius rei causa illa ab ipso agerentur, rogaret, respondet idem, nempe fore vt Israëlitarum gens diu Reipublicæ, atque omnis religionis vsu, dignitate, atque luce careat, vt neque sacrarum & prophanarum rerum ius, & morem antiquum retineat, neque eum qui per scelus inductus est, seruet: Vt autem hoc explicaret, argumenta à destinatis sumpsit, sine quibus res geri non consueuere, hoc modo.

Quia dies

Quia dies multos sedebunt filij Israël sine rege, & sine principe, & sine sacrificio, & sine altari, & sine ephod, & sine theraphim.

HÆC omnia enumeravit, quorum vel ad statam puramque Dei religionem, vel ad vanorum deorum cultum atque ad superstitionem usus erat, quibus demptis, usum quoque eorum demptum esse consequitur, ut illud: *nec turpem senectam degere, nec cithara carentem.* [Sedebunt.] Ut ad viduarum, atque relictarum mulierum rationem, sic ad obrutas vastatasque respublicas, aptissime verbum hoc transfertur, ut, Quomodo sedet sola ciuitas plena populo: Est enim miserorum sedere, cum præ ærumna, & animi dolore nihil agere, atq. adeo sese præ imbecillitate ægrè sustinere ipsi possint. *Sine Rege*, cuius cōfilio, & autoritate publicæ res administrantur. *Et sine principe* alio, quem illis ex propria gente, sibi adhibere liceat: namque olim quamquam apud Babylonem Iudæi exularēt, principe tamen quodam Ierosolymitanæ utebantur reliquæ: nunc verò & aliarum gentium, apud quas miserè vitam agunt, legibus & regibus vel inuiti obtemperant, & neq. principis nomen inter se appellare audent, quamuis caput quoddam captiuitatis distum, in quocumque loco sunt, sibi præficiant, quod tamen nullo principis fungatur officio. [Et sine sacrificio, & sine altari.] Hebraicè posterius hoc, *Statua* dicitur, ut eos diuino prorsus cultui, tam proprio quam alieno operam daturus esse neget: nam ut sacrificium ad purâ, & concessam illis sacrorum rationem, sic statua ad vanum gētilium simulachrorum pertinet cultum. quod si altare quis malit legere, ut Latina nostra versio habet, aliud esse existimet altare oportet à sacrificio concessio, neque enim geminarentur nomina, si res eadē utrobique indicaretur. [Et sine ephod & sine theraphim:] Quoniam humanæ res sine diuino consilio, nec rectè administrantur, nec succedunt, oracula olim necessaria fuere. Hæc autem aut vera certaque sunt, qualia quæ à Deo verò funduntur, aut incerta, aut vana, qualia à dæmone vel fundebantur, vel ab eius ministris atque sacerdotibus fingeantur, quibus vulgus erroneam fidem habebat. Cùm igitur Israëlita ad impium sacrorum morem à verò cultu transferint, diuinandi etiam rationem & modum gētibus consuetum obseruabant: namq. Hebreis ex Ephod ex vrim & thunnim, vera & certa, Gentibus verò ex certis ad certam temporis horam, & siderum astrorumque coniunctionem aptatis signis atque imaginibus, ex auibus, extis, ex tripode, atque alijs ex rebus, vana & incerta petebantur responsa: Vtroque genere destituendos Israëlitas vates prædicat: Singulas autem species in singulis generibus tantum dixit, consueta autoribus dicendi figura usus, ut, conteres naues, Tharsis, pro quibuscumque nauibus: &, quodcumque minabitur Euris, Fluctibus Hesperijs: Euris pro vento dictum. Atque ad hunc locum, Iudæorum res deuenisse, eumque hætenus tenere, certius est, quam ut probationem nostram desideret. nam neque Ierosolymis, si qui ex ea gente degunt, sacra patrio more faciunt, cùm templum illud, in quo solo hæc exerceri fas fuerat, à barbaris sit occupatum, & Machometano ritu frequentetur: (Extra urbem verò sacris operâ dare nefas illis est:) Neque etiam prophanis gentium cultibus, & sacrificijs vacant, quæ ab Euangelicæ propagationis tempore per totum ferè orbem obsoleuerunt.

Et post hæc reuertentur filij Israël, & querunt dominum Deum suum, & David Regem suum, & pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius in nouissimo dierum.

SUPERIORVM promissorum hæc confirmatio est, atque asseueratio, quæ eorum ad quos pertinet spem, iteratione, atque repetitione redintegrat: In precedenti autem capite res omnis propositionis forma prædicta fuerat: in hoc autem disposita, & vniciq. parti sua tempora sunt tributa, atque ita temporum & rerum distinctione vaticinij ratio certior atque explicatior apparet, & sperantium animi reuocantur, ex obseruata antecedentium, & presentium rerum serie ad futuram tranquillitatem expectandam: *Et postea*, conuertentur vocati à Deo Israëlita, atq. Euangelij mutatione rursus inuitati emollitis iam diuina misericordia eorum cordibus, quæ hætenus ob propriam ipsorum culpam obdurerant, reuertentur ab ista, in qua nunc iacent, miseria, ad nouam illam atq. desideratam felicitatem. [Et querent dominum Deum suum,] cuius regnum intra ipsosmet futurum est: queret in toto corde & in tota anima, & mente, damnatis prioribus omnibus cogitatio-

Horat. li. i.
Od. 3. r.
Threico i. r.

Psal.
Horat. Od.
28.

cogitationibus & studijs, quæcunque veritati, & consilio diuino aduersabantur. [Et querent etiam David Regem eius.] Iesum Christum verum Dei vnctum, cui David solum perpetuo possidendum à Deo traditum est, cuiusque regni finis futurus est nullus. hunc eundem ipsum sibi regem & iudicem vnuerforum à Deo lectum, datumque agnosceret: huius imperijs, ut planè diuinis obtemperabunt. nam ut Deo, sic & Christo eius, & credere & optemperare oportet: Creditis in Deum, & in me credite, inquit ille: & Pater etiam, hic est, inquit, filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipsum audite. Ut autè diuinæ naturæ dignitatis, & imperij eiusdē cōmunionem in Christo indicaret, zeugmate figura elegantissimè est usus, vnoque verbo vtriusque obsequium & cultum patris videlicet, & filij est complexus. [Querent Deum, & David Regem eius.] Sed quod David antiqui secundum carnem patris nomine nepotem ipsum verum & certum atq. æternum regni hæredem appellaret, res ipsa, ius, & ratio postulabant: Quamobrem & eiusmodi creber atque consuetus vaticibus est sermo, ut apud Ezechielem: Ego dominus ero eis in Deum, & David seruus meus princeps in medio eorum: atque apud alias etiam gentes, qui eiusdem imperij, aut dignitatis erant primi sui imperij auctoris nomen gerebant, ut à primo Iulio Cæsare omnes, dicti sunt Cæsares. Horum autem studium atque cura omnis, cùm eum felicitatis compleuerint gradum, nulla alia erit, quam ut summam erga se Dei benignitatem agnoscerent, atq. in animo cogitantes Deum ipsum tantorum auctorem honorum perpetuo cultu reuerentur, & bonum ipsum sibi dono datum, hoc est spiritus diuini munus decentibus officijs, & totius vitæ integritate atque sanctitate tueantur, sicut scriptum est: Saragite ut certam vestram vocationem & electionem faciatis, hæc enim facientes non peccabitis aliquando; & iterum alio in loco. Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis: Hæc erit vita solutorum istis, in quibus versantur, miserijs Iudæorum, ad quam vtinam diuino munere quam citissimè traducantur, neque nos tanta felicitate, & honoribus tantis excludamur. Amen.

CAPVT QVARTVM.

Audite verbum Domini filij Israël, quia iudicium domini cum habitatoribus terræ.

HACTENVS Israëlitarum rerum initia progressus, & incrementa, atque earum fines, diuino ex oraculo cognouimus: denique omnia quæ ad illos pertinebant negotia in breuem quandam summam reducta sunt. tota autem res à Deo cum vate acta est, ita ut futuram in eam gentem, eiusque posteros animaduersionem, & totius cōsiliij sui rationem cum illo communicaret, & sese iudicem integerrimum ostenderet, & promissa misericordia patrem pietissimum amantissimumque virum probaret. nam Deus ut iustissimus atque ab omni iniquitate alienissimus est, ita suorum iudiciorum rationem hominibus bonis tamen, & sapientibus (quales prophetae sunt) probandam aperire consuevit, nequid horum aut casu receptis, aut negligentis numinis, vel priuato odio agentis, libidine effusum putetur, sicut scriptum est: An est malum in ciuitate quod Dominus fecerit? Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas. Hætenus ergo se iudicem apud vatem gessit, & consilia aperuit sua. nunc verò deinceps cum populo ipso agit, cuius criminibus & sceleribus irritatus, eam, quam audiuius sententiam pronunciauit, & stabiliuit, & sermonem apud omnes, præcipuè verò apud Israëlitas habet, quo in sermone primum accusatoris personam, deinde etiam iudicis sustinet, atque vtrique officio propriæ partes, attributæ sunt. Est autem totius orationis argumentum hoc: Imprimis quantum gens illa ab officio, à diuine legis obseruantia, ad vitia atque ad libidines degenerarit, ostenditur. præterea quemadmodum ex illis malis in impudentiam, & inde in grauissimum, atque turpissimum impietatis morbum delapsa sit: eoque

H

morbo

30

35

40

45

50

morbo sacerdotes & principes obnoxios arguit, quamobrem captiuitatis & magnarum miseriarum poenas omnibus primum esse sustinendas confirmat, qui primi tantam culpam commiserunt: quin etiam eandem ad posteros suos, ut meritorum, ita suppliciorum heredes esse redituras. Statim ergo in ipso accusationis initio exordio utitur diuini accusationibus familiari, quo & attentionem, & docilitatem parat, & rem ipsam cogniti necessitatem docet, & parata attentione quid acturus imprimis sit, proponit; nimirum se illius seculi & gentis mores turpissimos accusaturum, quam eandem dum ille accusat, suorum criminum cognitricem adesse vult, usque ad eam accusationem quam faciat, iustam atque irrefragabilem esse profiteretur: Deinde vero propositam confirmat causam, & demum dicendo iure iudicis munus exequitur. *[Audite verbum Domini filij Israël:]* Ab accusatoris & à rei ipsius de qua agitur magnitudine, attentionem capiat: quod accusator Deus sit, qui non odio, non ira, non propriis commodis, non denique alio villo vitio, sed rei ipsius indignitate, ad accusandum moueatur; quod filij Israël rei sint, quos præter alios omnes homines, iustos atque integros esse oportuit, quoniam Israël patre gaudebant, in quem tanta beneficia Deus contulit, ut ob eorum beneficiorum recordationem ¹⁵ nomen illi Iacob in Israël mutauerit, ut assidua nominis appellatione, & dignitatis, & officij sui admonerentur. Itaque non tam Iacob, quam Israël filios in crimen vocat, quibus hoc ipsum quod à Deo in crimen vocari possint, grauior quædam culpa est. *Audite*, autem simplex verbum protulit, neque verborum copia longum exordium esse voluit; tum ut causam se potius, & rebus ipsis, quam verbis inniti ostenderet, tum quod ²⁰ verbum ipsum longæ orationis vice seruire in diuinis sermonibus solet, neque vnquam nisi in re maxima atque grauiissima vsurpatur, quam ipsorum, apud quos agitur cognoscere interfit: ut, *Audite verbum Domini principes Sodomæ: Audite hoc omnes gentes, auribus percipite*, qui habitatis orbem. ut autem, *verbum Domini*, dixit, rem consilio diuino agitatum atque putatam ostendit. nam **D A B B A R** pro quo verbum vertimus animi ²⁵ imprimis cogitatum, deinde effectum ipsum significat, unde & pro toto negotio aliquo accipitur. Neminem præterea excipit cum filios Israël appellet, non plebem, non principes, non etiam sacerdotes ipsos, quia Israël nomine omnis Iacobi posteritas habitauit diuinorum beneficiorum, atque promissorum ratione, appellatur. *[Quia iudicium domino est cum habitatoribus terre.]* Cuiusmodi causa, & quo in genere agenda sit, proponit: ³⁰ Nam causam in iudicio dicturus est aduersus populum, qui conditioni & pacto non steterint; quamobrem creditas ea conditione res, & iustas etiam poenas ab illis esse repetendas. Itaque hoc, hemistichium totius orationis propositionem & statum continet. *Iudicium hoc in loco litem interpretatur*: nam quod Hebraicè est *Rib*, contentionem, ³⁵ litem, controuersiamque, vertere, ratio ipsa, & locorum sententia docet; ut, *Iudica Domine nocentes mihi, Hebraicè rib adonai ribeni*, id est *Litiga domine cum litigantibus mecum*, de quo verbo nos plura in Habbakuq differebamus: Itaque *lis est Domino aduersus eos*, qui Cananæam terram incolunt: quos omnes in ius, & iudicium Dominus ipse vocat, quos cum nemo deserti officij arguat, Deus ipse suas partes agere, atque aduersarios accusare cogitauit. *[Cum habitatoribus terre.]* Articulus Hebraicè & Græcè nomini terræ ⁴⁰ appositus, certam terram de qua sermo fiat, indicat; nimirum eam, quæ ab ijs, quorum iudicium postulat, tenebatur. Totius autem actionis argumentum huiusmodi est. Deus Israëlitis regionem, ex qua Cananæos expulit, cum omnibus rebus, & fortunis possidendam ea conditione tradidit, ut impietate omni, iniuria, atque sceleribus alieni (quamobrem primi possessores expulsi fuerant) pietatem, officium, atque vitæ integritatem colerent, id, quod si ab illis purè sancteque obseruaretur, se ipsam propitium, ⁴⁵ dextrum atque faustum fore à principio ad finem usque anni futurum receperat; sin minus id præstarent, se prædixerat ultorem, & vindicem, assertoremque testibus celo ac terra, sicut scriptum est: *Et dedit illis regiones gentium, & labores populorum possederunt, ut custodiant iustificationes eius, & legem eius exquirant*. At verò cum isti ⁵⁰ conditionibus, legibusque violatis animos suos ab hac pietatis atque virtutis cura ad summam infamiam impietatemque traduxerint, & quemadmodum patres eorum in arcum prauum conuersi fuerint, non solum Dei minus secundam in se prouidentiam, sed magnam indignationem, merito sunt experti: Repetit ergo suum ius Deus, & ab iniustus possessoribus terram vindicare

Ipsi. c. x.
Psal. 8.

ברך

Psal. 34.

Habac. 1.

Deut. 11.

Psal. 104.

vindicare parat, ob eam causam quod incolæ conditionibus acceptis, non permanferint: namque hæc iustissima ad repetendum causa est. Sic apud Ieremiam eodem iure postulantem Deum audiimus: *Circumite vias, & aspice; & considerate; & querite in plateis eius, an inueniatis virum facientem iudicium, & quærentem fidem, & propitius ero ei ciuitati*. Igitur cum litem sibi esse cum *habitoribus terre* proposuerit, habitationis & terræ nominibus pactum violatum esse subindicauit: nam de habitatione, & aduersus habitatores causa sibi tractabatur. Propositionem autem hanc subiecta partitione confirmat, ita ut nullum officij genus fuerit, quod isti non violauerint, nulla rursus sceleris forma, quam non studio summo atque actionibus suis ¹⁰ expresserint.

Non est enim veritas & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra.

¹⁵ **C**UM pietas, & virtus duobus officiorum generibus definiantur, quorum alterum sit eorum quæ erga Deum, alterum verò eorum, quæ erga homines fieri oporteat, utrumque genus ab Israëlitis proditum fuisse criminatur, & utinam nos etiam christiani, quibus maius donum iisdem conditionibus creditum est, huiusmodi crimen effugere possimus. Nobis autem singulæ seorsum formæ describendæ sunt, ut quid vnūquodque horum sit, & ad quod genus referri possit, intelligatur: Negationem verò propterea præmisit, quod ijs quæ desiderantur, virtutum & officiorum conditionibus terram possidendam acceperant, ut scriptum est: *Ut custodiant iustificationes eius: Etenim iustificationes non tam præceptis negatiuis, quam affirmatiuis continentur: Nam si quis non furetur, non peieret, non hominem occidat, non continuo iustus est, nisi idem & Deum ardentissimè amet, & eius causa in homines etiam sit beneficentissimus*. Itaque non solum nemini noceri, sed nemini officium cum opus est, non præstari oportet, quibus ex utriusque rebus sit, ut diuinus sermo cum aliquem commendare vult, à malo declinantem, & bonum facientem testetur, ut *Vir fuit in terra Hus, nomine Iob*, simplex & rectus & timens Deum, & recedens à malo cunctis diebus vitæ suæ. ³⁰ Desiderantur ergo imprimis officia in Israëlita gente, ob quorum defectum de diuinorum possessione donorum meritò deturbandi erant. Atque tria imprimis commemorat virtutum genera, quorum studium & assiduam exercitationem ab illis celebrari volens Deus perpetuam ipse materiam, & certas occasiones obtulerat. sunt autem officiorum genera hæc, veritas, misericordia & Dei scientia, quorum causa illis ad terram incolendam admissis, primitias, decimas agrorum requiem & iubilorum tributa imperauerat, quibus rebus omnibus, & ad veritatem & fidem, & ad misericordiam, atque ad tantorum beneficiorum auctoris Dei cognitionem assuefactos esse voluit: Hæc autem omnia ipsius terræ possidendæ, legibus continebantur, quæ cum minus præstita ab illis essent (quemadmodum ex alij locis manifestum est) desiderari in terra ⁴⁰ dicuntur. Veritatem autem hoc in loco definimus eam virtutem quæ iustitiæ omnis fundamentum est, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmauerimus, fiat, aut factum aut futurum sit. atque hæc ipsa in debitis numeratur officijs; illa verò altera quæ sequitur, non tam ad debita, quam ad ea, quæ vltro præstantur officia pertinet: *Misericordia* ea est animi virtus ad opem ferendam & hominum indignorum calamitates subleuandas. *Quisnam verò in eo cui veritas sancta non est, requirat misericordiam? sed neque Dei scientiam, cum hanc apud eos, qui à veritate atque à misericordia desciuere, quam minimam esse manifestum sit: Neque enim vera atque integra Dei scientia constare omnino sine officio potest, sicut scriptum est. Pater tuus comedit, & bibit, & fecit iudicium & iustitias, tunc benè erat ei: Iudicauit causam pauperis & egeni, tunc benè erat ei, nunquid non hoc est cognoscere me, dicit Dominus*. Igitur diuina scientia religionem, pietatem, & virtutum officiorumque studium continere videtur, ob eamque causam hunc locum sic explicat Chaldaus interpres: *[Neque sunt qui ambulent in timore Dei in terra.]* Hæc itaque illis officia, hæc studia, hi mores publicè fuerant priuateque colendi, sed cessere pietas fidesque: *In quorum subiere locum fraudeque dolique, Insidieque & vis, & amor sceleratus habendi.*

Ierem. 5.

22

23

Psal. 104.

Psal. 36.

Iob. 1.

De inuesto.

lib. 7.

Tuscul. 4.

Ierem. 22.

Quid. meri.

mot. lib. 1.

Maledictum & mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundaerunt, & sanguis sanguinem tetigit.

778

2/4

Iuuenal. saty. 13.

Mat. 26. Mat. 5.

Iuuenal. saty. 13.

Psal. 50.

Gene. 15. Leuit. 20.

OMNES fraudum & scelerum partes in hac velut genera actæ sunt, quibus non solum terra infamis erat, sed homines ipsi vbicunq. essent, flagrabant. Maledictum s iuramenta vana & irrita significat; & quia in varijs iurandi modis ille magis esse formidabilis videtur, qui per execrationes & imprecationes fit, hunc præ alijs omnibus protulit, qui si violetur atque rumpatur, cæterarum quoque omnium sanctitatem negligi, atque violari facile arguit. Est autem Hebraicè Alah verbum infinitum, quod cum imprecationibus & detestationibus iurare significat, idque Græcus interpres rectè vertit Ara. eius iurandi modi initium tale apud Hebræos erat, Si feci, vel si non feci, siue facio, siue faciam, hæc atque hæc mala in caput descendant meum: non rem iurare in caput græci dicebant: Comedam, inquit, stebile nati Sinciput elixi Pharioque madentis aceto. Huiusmodi iuramento vt grauiissimo vsùm Petrum euangelia indicant: Quod genus & inter alia Christus Dominus vetuit: Neque per caput, inquit, tuum iuraueris: Atque in hoc primo scelere, & religionis, & fidei publicæ proditorem intelligimus. [Mendacium.] primum illud nomen in quacunq. re interpositum iusurandum, atque idem neglectum, hoc secundum certæ rei & debitæ negationem significat, vt depositi vel crediti, vel officij, atque muneris cuiusuis, modo debitum sit. Nam mentiri verbum, pro eo quod est fidem datam fallere, & Hebræi & Latini frequenter vsurpant, vt, filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & si mentitus fuerit proximo suo depositum repetenti. [Homicidium.] scelerum numerum simul & grauitatem auget. est enim homicidium hominum generi imprimis perniciosissimum, & numini vehementer iniusum, cum id animal vita priuatur, cuius vitæ causa totus hic inferior orbis productus sit. Omne autem iniuriarum genus, quæ ab alijs hominibus in alios perueniunt, vel in personis ipsis, vel in re, vel in honore atque dignitate versatur, nullum autem genus intactum, nullum non vehementer exercitum illis esse dicit, cum homicidia & furta, atque supra cõmemoret: sed & dicendi modus ipse scelerum numerum auget, & studium indicat, nam infinitiuo modo Hebraicè sic legimus, imprecari, & mentiri, & occidere, & furari, & fornicari: qua oratione communem omnibus, & maximè frequentatam iniuriarum esse exercitationem ostendit: Quam rem & sequenti hemistichio explicat: [Inundaerunt & sanguis sanguinem tetigit.] Hebraicè ruperunt, & sanguines in sanguines contigerunt, vt non priuatam, sed publicam peccandi licentiam demonstraret. rupisse legum air & æquitatis pudoris & timoris etiam vallum, ita vt nullus locus, nullum tempus suscipiendis, admittendisq. vacet flagitijs, neque quidquam obstet, quin omnia loca, tempora, & capita omnia sceleribus redundant: Nam Que tam festa dies, vt cesset prodere furem, Perfidiã, fraudes, atque omni ex crimine lucrum Questum, & partos gladio, vel pyxidè nummos? hoc est, sanguines sanguinibus cõtractos esse, vt effrenata nullis supplitijs, nullo exilio, vinculis aut damno cõercita, nulla religione cohibita humana libido, diuina omnia atq. humana iura nefarijs polluerit sceleribus, ita vt completa videatur eorum esse malitia, quæ rupto omni prorsus obice, omni diruta macerie, continuis flagitijs omnia compleat. Verbum autem ruperunt, vel inundaerunt, quamuis ad præcedentia omnia referatur, cum adulterijs proximum sit, in eo genere nullum libidinis modum prætermisum esse docet: sanguines verò iniuriarum significationem multis in locis vsurpare iam notius est, quam vt exemplorum copia opus sit, vt, Libera me de sanguinibus Deus. hoc in loco sanguinis contactus, mutuas & continuas iniurias significat. ad hunc autem statum, vbi res hominum defluxerint, pronum est, vt diuinum iudicium atque vltionem expectent, qualem & Amorrhæi eiusdem regionis incolæ, vbi iam sua ipsorum completa fuit iniquitas, experti sunt: sicut scriptum est: Custodite leges meas atque iudicia, & facite ea, ne & vos euomat terrâ, quam intraturi estis, & habitaturi: Nolite ambulare in legitimis nationum, quas ego expulsurus sum ante vos: omnia enim hæc fecerunt, & abominatus sum eas: nunc verò quando & ab istis omnia hæc admissa atque exercita sunt.

Propter

Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea: in bestia agri, & in volucre cæli: sed & pisces maris congregabuntur.

CVM terra animantium omnium, & hominũ præcipuè sedes sit, fieri persæpe solet, vt in lætis & in mœstis rebus ab habitatoribus ad ipsam sermo ratioq. transferatur, & ridere & lugere terra dicatur; nec id in sacris libris solum, sed etiã in externis auctoribus passim obseruatur: Vt, Aret ager, vitio moriens sicut aëris herba: Vt autem lætitiã & risus felicitatis & nitoris, sic contra mœstitiã atque luctus miseræ sordium, atque vastationis est comes. Nihil autem ita lætum atq. iucundum, vt regio & hominibus, & vtilibus animantibus frequens est; nihil rursus ita horridum, aut ita triste, vt vastatos, & incultos terræ tractus videri, maximè si frequetiã atq. culturæ relicta vestigia humanarum rerum vicissitudinem & ruinam testentur: Igitur propter peccata populi istius, terram vastandam, atque omni ornatu, omniq. nitore spoliandam esse prædicit, & decernit, ita vt mœsta terra & lugens vtpote regibus viduata, & filijs orbata suis visatur; neque solum homines, sed quadrupes etiam in ea, atq. aues esse desiderandas, quòd complura harum animantium genera hominum, vel cura, vel cultura, vel etiam opera ad viuendum indigeant: non solum enim pecora & armenta vitam sine humana cura rueri non possunt, sed & feræ plurimæ, vt leones, lupi, vrsi & vulpes, quibus nisi ex hominum rebus vnde rapiant, suppetant copiæ, non facile est aut propagare, aut tueri genus suum. auium verò maxima pars, ex agris, hortis, & vinetis atq. siluis, ab homine cultis, alitur. quòd si homines terris atq. agris omnino cedant, illa etiam genera omnia cedere consequens est: sicut & Ieremias in eandem sententiam, dixit: Intuitus sum, & non erat homo, & omne volatile cæli recessit: Inspexi & ecce locus pascuus & fertilis desertum erat. Atque hoc in loco bestiam agri, pro omni animantium genere, ex quo vsus aliquis hominibus percipitur, dixit iuxta figuram cunctis auctoribus notam; sicut Adria pro omni mari, & pecus, pro armentis etiam vsurpatur: huiusmodi etiã illud est: Hæc est bestia quam comedetis, cum aliàs nomen hoc ad feras tantum accommodetur: quòd si propria significatione nomen vsurpari velis, erit argumentum ex contentione ductum, siue vt Dialectici loquuntur à maiori. nam si feris regionem ad viuendum incommodam fore prædicit, longè multò profectò incommodiorem pecoribus etiam futurarum significat. [Sed & pisces maris congregabuntur.] Neque enim solum ad terrarum tractus, sed ad stagna etiam, fluuios & lacus, atque adèd ad mare ipsum terris illis vicinum, ea calamitas pertinebit, adèd omnia effœta & sterilia Dei indignatione reddentur, sicut scriptum est: Posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim: Terram fructiferam in saluginem à malitia inhabitantium in ea. Vt enim Dei cura atque prouidentia, quibus consiliit vbertatem & felicitatem maximam affert, ita rursus, quas negligit ad maximam sterilitatem, atque adeo ad internecionem, vel eo ipso solù quòd negligit, conuertit, vt scriptum est: Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore, dante te illis colligent, aperiente te manum tuam omnia replebuntur benedictione, auferente autem te faciem turbabuntur, auferes spiritum eorũ & deficient, & in puluerem suum reuertentur. Congregari autem hoc in loco interire significat, & in percutium numerum, & gregem colligi, tum ex frequenti verbi vsu, vt congregatus est ad patres suos; tum etiam ex rei pictura, & viua descriptione: nam cum pisces vagũ genus, dum viuunt casu aliquo in mari, aut fluminibus, aut in stagnis intereũt, magnam eorũ copiam ad litus aut ripas, siue ad margines, ab vndis ipsis proiectam videre est. Chaldaus & Græcus interpretes, alter Iixagerun, hoc est pauci fient; alter Eclipsepsin, hoc est, deficient verbum vertere, vt congregari, in numerum breuissimum redigi, exponerent. Diuinam profectò iram ad hæc vsque tẽpora Syriæ pars, quæ Israëlitis cesserat, testatur, quæ cum vbertate nulli olim cederet, post acceptam à Tito cladem nulli alij orbis regioni non inuidet. [In volucre cæli.] Cum volucre cæli, sic Græcè, & non incòmodè, vt, In baculo meo transiui Iordanem istum.

Veruntamen vnusquisque non iudicet, & non arguatur vir: populus enim tuus sicut hi, qui contradicunt sacerdoti.

NVNQVAM alias peius Respub. habet, quam cum nullus in ipsa correctioni relinquitur locus: Nam etiam inter perditissimos mores, sperandum est, si vir bonus quispiam

quispiam extiterit, cuius oratio inter ciues valeat; sin nullus vitæ sanctitate, & oratione id prestare possit, vt reliquorum mores arguat, vt virtutem doceat, atque suadeat, actum conclamatumque est. Atque in religiosa diuinoque iure stabilita Republica, hoc sacerdotum munus officiumque est, vt etiam si reliqua plebs corruptissimis sit moribus, illi tamen salubribus præceptis, oratione vitæque integritate monendo, hortandoque populum, ad mentem reuocent, & reducant, sicut scriptum est: Docebūt iudicia tua Iacob, & alio in loco: Ibis inquit, ad sacerdotem. Quod si eò moribus procefferit, vt in medicos etiam ipsos, hoc est sacerdotes peruaserit, quænam salutis reliqua erit spes? quis ei parebit, qui sibimet non cauerit? & quis ab eo consilium petet, qui sibi non sapiat? maximè verò cum infania laboretur, cuius curationem nemo nisi sanus suscipere possit. Nihil igitur in huiusmodi rerum atque morum ruina ab hominibus expectandum, nisi Deo nostri cura sit, vt ipse vel verbis, vel minis aut flagellis, & supplicijs, aut etiam alijs, quibus ea infania curatur remediatorum generibus, humanarum rerum salutem consulat. Igitur cum ad hunc locum Israëlitarū Respublica deuenisset, & litem aduersus eos instituerat Deus, vt in superioribus vidimus: Quia iudicium cum habitatoribus terræ. Nunc verò quam ob causam, his etiam accusatoris partibus vsus sit, exponit, quia nimirum apud eos, quorum id agere intererat, nemo sit, cui ea tuto tradi possit prouincia: nam à planta pedis vsque ad caput, non est in eo populo sanitas, sed à principe vsque ad sacerdotem omnes student auaritiæ: nihil autem leuius sacerdotum vitia, & perditos mores populo, quam nequiter viuendi, & liberius peccandi exemplum afferre solent, vt scriptum est: Si Sacerdos qui vnctus est, peccauerit, delinquere faciens populum: nihil etiam huiusmodi sacerdotis reprehensio & admonitio, atque ad virtutem reuocatio in impudente iam & propter turpe exemplum contemne populo, efficere solet, nisi vt multa accusans & maledicens totidem & ipse bona cum venia, audiat malefactaque noscat sua: Hoc itaque est illud, quod à Deo per vatem dictum hoc sermone est: Nimirum esse neminem qui peccantem arguere possit populum, quando iam sacerdoti turpitudinem etiam suam obicere populus ipse didicerit. Atque ob eam causam arguatur frustra, id quod maximam in populo ipso impudentiam, & diuinæ apud eos legis contemptum, atque negligentiam arguit. Solet namque leuissimum hominum vulgus, non tam legis grauitatem & pondus, quam ministri auctoritatem, summo cum errore æstimare; cuius erroris tollendi causa Dominus dicebat: In cathedra Moysi cum sederint scribæ & pharisæi omnia quæcunque vobis dixerint facite, secundum autem opera illorum ne feceritis. [Veruntamen] Multam atque variam indeclinabilem partium vim in omnibus linguis esse, nemo vel mediocriter eruditus est, qui nesciat. namque eadem pars alium atque alium animi motam, diuersis in locis, & sermonibus indicat; & si quid est in linguis, quod negotium interpretantibus faciat, cum verbum verbo reddere fideliter curant, hoc vnum imprimis est: verborum enim & nominum constantem rationem, & par pondus plerumque reddere possis, particularum verò vt constans omnino ratio sit, efficere non poteris. Quis in alia lingua vocem inueniat simplicem, quæ cum voce latina, vt, paribus numeris conueniat: varijs profectò vocibus nobis fuerit vtendum, si exactè sententiam, & cogitationes, quæ sermonibus exprimentur, consequi velimus. ex rebus verò multis, quas ob res venustas, & decor, sermonisque puritas ex alia in aliam linguam vertentibus, integra atque simplex non cõtingit, vnus est earum partium, quas indeclinabiles vocant vsus. Igitur apud Hebræos vox est *Ach*, pro qua interpres noster plerumque reddit, *verum* & *veruntamen*, quæ apud illos non semper aduersantis fungitur officio, sed alio atque alio in genere animi motibus & conceptionibus inferuit: Vnum genus est, cum is qui loquitur aliquid interea affirmare non sine indignatione vult, non autem omnino imperare, quamuis imperatio modo sit vsus, verum ita imperat, vt non ex sua mente, sed ex rei more aliena culpa id euenisse affirmet; quale est illud Ariadnæ apud Catullum. [Et iam nulla viro iuranti femina credat.] sic hoc in loco accipiendum est, *veruntamen*, ac si dicat superuacaneam hoc tempore reprehensionem fore, cum integer nemo reprehendere alios possit, nemoque rursus patienter se ab alio viro notari ferat: licebit itaque, *veruntamen*, vocem ad Catulli imitationem, & iam explicare sic. Et iam nemo alium notabit, neque quisquam quempiam reprehendet, cum id importunum omnino atque improbum apud istos iudicetur: Hispanicè sic sententia hæc ef-

Isai. 6. 7.

Leuit. 4.

Math. 23.

Catul. Argo-
mau.

hæc efferri potest: *Ni a'm haura quien castigue ni quien sea reprehendido.* Italicè autem: *Pur g'ia non fara chi repretnda.* Gallicè, *Toutesfois on n'aura qui reprendre.* Græcus interpres vocem *Veruntamen* ἄνωγ reddidit, varia etiam vsus voce [Populus enim tuus,] causam profert, quamobrem reprehensionis inter eos nullus sit vsus: quoniam inquit sacerdos, cuius id intererat, si id agat, sua etiam delicta agnoscere timet, quippe qui nec ita sit vitæ integræ nec pudicæ, vt alienam corrigere possit impunè. [sicut qui contradicit sacerdoti,] Sicut non hic similitudini, sed asseuerationi atque affirmationi seruit, vt illud: Iura mihi sicut dies hæc: & illud: Facti sunt principes Iuda, sicut assumentes terminum, hoc est, vt reassumentes, Latinus sermo coniunctione *Vt* eodem modo vitur:

10 *Longa quibus facies ouis erit, illa memento;*
Vt succi melioris, & vt magis alba rotundis
Ponere &c.

Omnino illud statuimus, eos qui linguarum peritiam negligunt, magno sese intelligendi vsu fructuque, vel ob vnã hanc indeclinabilem vocum rationem priuare. [Populus tuus,] ad secundam persona eleganter populum retulit, nam in ironijs, irrisionibus, & reprehensionibus cum secunda persona tanquam ad eam rem inducta, sermo non inconcinne instituitur, vt:

Omne in præcipiti stetit vitium vitare velis
Totos pande sinus.

20 *Et tuus hic populus sapiens & iustus in vno.* &c. Potest etiam hoc in loco pro-
nomen *tuus*, ad terram ipsam per apostrophen referri; nam de terræ iure hac in causa agitur, quam expositionem nos aptiorem esse arbitramur, quasi ad Deum aut Israëlẽ patrem sermo referatur; Deus enim ipse verba per vatem facit; sed de Israëlẽ nulla hætenus in hac oratione facta mentio est: [Contradicunt,] propriè hic litigare significat, ita vt liceat litigantibus causam suam vtrinque pari agere iure. Persuasit itaque sibi iam
25 populus non ferendas esse sacerdotum reprehensiones, cum ab illis non vitæ sanctitate, non causa ipsa superari se cedat. Itaque si quid acerbius à sacerdotibus audit, contumeliã inuriamque interpretatur, quamobrem inuectiuus, & ipse contra vitur:

30 *Et corrues hodie, & corruet etiam propheta tecum nocte:*
tacere feci matrem tuam.

POPULI aduersus sacerdotes sermonem refert, quo se carpentes excipere solitus ille erat. nam sacerdotes aut diuinæ legis atque præceptorum populum admonebant, aut prophetarum etiam dicta, & sermones proponebant, non pauci autem falsi vates inter illos erant, quorum aut mores & facta cum dictis discrepant, aut mendax omnino legatio & vaticinium esset, quippe qui non iussi aut missi à Deo, sed in populi gratiam ambitiose vaticinium profiterentur. idque à populo non vno argumento deprehensum fuerat: huiusmodi sermonibus ab eo sacerdotes excipiebantur, vt suorum etiam errorum atque scelerum admoniti, sibi interim cauerent, alioqui cum ipsis quos obijciebant prophetis male & citissime perituri. [Et corrues.] Præcessisse sermones aliquos apposita coniunctio indicat, quæ hoc loco sententias illatione connectit, vt illud: Dic ad eos qui linunt absq. temperatura. *Et corruet paries,* &c. Nam vt apud Arabes coniunctio *Phe*, & iunctura & consequentiæ nota est, sic etiam & apud Hebræos *Vau*. Quid, inquit, sacerdos populum accusas? quid legis prophanatione obijcis? quid vates eorumque dicta, atque minas auribus nostris inculcas? Nam & tu nequior populo reprehensor ades, vt tuis vicissim moribus nos opponere, & æqua etiam aut maiora mala tibi prædicere nefas non fuerit, quos tu vitæ turpitudine & exemplo nihilominus offendis: Corruet tu igitur hodie, & paulò post propheta etiam, cuius nos minis & prædictionibus territas. nam tu hodie corruet, & illum non diu casus suus expectabit, sed noctu corruet: Itaque oratio hæc, popularis ad sacerdotes reiectionis confirmatio quædam est. [Nocte:] punctum colon voci huic apponendum est, Sic [Tu hodie, & propheta nocte: Tacere feci matrem tuam.] Si versio huius verbis singulis religiosè adhaerendum nobis est, membri huius ratio sententiæ fuerit, vt Deus dicat nihil habere synagogam, quod Deo arguenti accusantiq. obijcere possit: etenim si maximè sacerdotibus & prophetis possit obijcere, illi inquit, sacerdotum maledicta, & reprehensionis tacite, atq. æquo animo au-

dire non solent; quippe quos totidem maledictis, aut etiam pluribus prosequatur. at verò in accusante, & in iudicium vocante tacere coguntur, vt qui veram sui accusationem eo auctore audiant cui nihil obijci possit. Ideo hoc accusandi munus, ijs quorum id agere referebat pratermissis ipse suscepi, ego ipse accuso non sacerdos quispiam, ego prædico non vates aliquis, qui aut ad populi gratiam, aut ad sui admirationem comparatus accessisse putetur. Hæc nobis de hac re ad versionis huius rationem commoda visa fuit interpretatio: simplicior verò quædam alia magisque coherens Hebraicam phrasim, & sermonis vim secutis, explicabitur: Nam cum Hebraicè mater in recto potius, quàm in accusandi casu sit, & verbum id pro quo, *tacere feci*, Latine legimus, proprie similari, aut similem esse vertere possis, si rationem verbi, atq. coniugationis vniuersam spectes, ita verti non incommodè posse putauimus, *Et similis ero matri tue, aut referam matrem tuam, aut, videbor mater tua, vt casus scilicet casui reddatur. etenim omnia hæc versu vno comprehenduntur.*

Et corruet hodie, & corruet etiam propheta tecum nocte: & videbor mater tua. 15

HÆc autem versionis huius (siquidem illa alicui probabitur) sententia est: Cum iniquum videri alioqui posset, & nefas esse existimari, vt vice reru perturbata populus sacerdotem suum corripere auderet; quippe cum ius æquitasque exigat, vt à sacerdote populus, non à populo sacerdos corripiatur: Insinuatione vsus est populus, qua officium suum apud sacerdotes tueretur, non enim quoddam sibi in sacerdotes animaduertendi officium populus vt priuatus vsurparet, id à se tentatum dicit; sed quod totius Reipublicæ nomine, quasi mater quædam erga sacerdotes esset: vt enim singulos filios & dicto parentes sacerdotibus esse oportet atque decet, ita totam ciuitatem ipsam, & Israëliticam vniuersitatem matrem sacerdotibus, eorumque rebus consulentem esse non absolum aut iniquum est. Igitur vt mater filios quos diligit, corripit: sic sacerdotes suos, à populo corripit, & maternis affectibus, atque durioribus increpationibus officij eos admoneri non decet, quam obrem dicit: [*Nam videbor mater tua.*] hoc est, quod mihi quidem priuato nomine non licebat, materno tamen (quod iure profiteri possum) nomine licebit. atque huiusmodi insinuatione seruus ille utebatur, quem herus se corripientem minus æquo animo ferebat: *Dauus ne? ita Dauus amicum Mancipium domino.* Hanc verò versionem, præterquam quod Hebraicum exemplar postulat, Græca etiam adiuuat editio, *ὁμοίωσα τῆν μητέρα σου.*

Horat. lib. 2. serm. sat. 7.

Conticuit populus meus, eò quod non habuerit scientiam.

OSTENDIT quam ob causam in vitia, in scelera, demum in impietatis morbum delapsus sit populus; atq. huius labis reos sacerdotes etiam facit, quos & vehemèter ob eam culpam accusat, atque damnat. nam res sic se habet vt populus nisi agendarum rerum admoneretur, cum per se ipse rudis & indoctus sit, à propria libidine, atque à corrupta natura opinionibus acceptis, totum se aut in otium, aut in non probanda studia tradat; quocirca ea prouincia sacerdotum ordini decreta est, vt diuina lege, & sapientia, atque idoneis consilij instructi ipsi alios doctrina, disciplina, & vitæ etiam exemplo in officio continere studeant; id si non præstetur actum iri de populi salute. idque maximè si populus non solum sacerdotum reprehensionem non ferre, sed vitæ etiam magistrum sacerdotibus se se iactare ausus fuerit; quod certè temeritate, & quadam impatientia fit: nam si populo vitæ sanctæ ac sapienter agendæ ratione expectes, tacebunt profectò & obmutescunt [*Eò quod non habuerit scientiam.*] Si autem eadem ratio ad sacerdotes reuocetur, atque periculum facere velis, an quis eorum officio respòdeat, nihilò magis sapientes eos, quàm populum inuenies: sed cum morum atque vitæ iuxta diuinas leges & præcepta instituendæ normâ ab his expectari oporteat, sicut scriptum est: *Et scripsit Moses legem hanc, & tradidit eam sacerdotibus filijs Leui. deprehendes eorum quamplurimos neque librum ipsum contigisse vnquam, & si qui sint, quibus ea aliquando cura fuerit, vt diuinis libris voluendis operam darent; tamè id studij genus iam diu ab illis nauari desitum esse, siue eos socordia atque desidia emarcescentes, siue obseruandæ à populo disciplinæ desperantes laboris eius iam olim tædere cœperit, siue quod omnibus commune fuerint augendæ rei & cupidis, & ad propria commoda atque ad voluptatem intentos ea diuinæ legis*

Deut. 31.

legis, aut discendæ aut retinendæ cura fuerit abiecta. Itaque sacerdotes huius rei in culpa sunt, quia scientiam diuinam repulerunt, aut si quibus aliqua eius contigerat pars, tamen socordia & remissione omnino excidit. Minatur autem illis pœnas, quod tam illi quàm eorum populus, apud quos id muneris & dignitatis sustinebant, Deo ipsi offenso negligendi repudiandique sint, vt quantum noceat diuinam neglexisse legem, vtrique suo magno malo sentiant.

Quia tu scientiam repulisti, repellam te ne sacerdotio fungaris mihi.

INDIGNVS enim munere & dignitate est, quisquis eas artes; quibus illa conciliatur dignitas, neglexerit. Huius verò dignitatis ars diuinæ legis scientia est, vt scriptum est: *Malach. 3. Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius; quia angelus Domini est.*

Et quia oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego. 15

NAM si id, quo tueri rempublicam oportet, reijciatur, ipsam etiam labefactari atque obrui necesse est. Diuinis autem legibus religiosa respublica temperatur, & conseruatur, talemque nunquam prouidentia destituit. at verò si ab officio recesserit, conseruens est Deum illi minus propitium fore: [*Oblita.*] *Oblitus* Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè. nam sacerdotes alloquitur, aut si genus femineum maui ad sacerdotum congregationem referendum est: Filios tuos populares, qui omnes disciplinæ gratia sacerdotum filij sunt: aliàs autem mater populus appellari solet, cum ratio ad vniuersam concionem reuocatur.

Secundum multitudinem eorum sic peccauerunt mihi: Gloriam eorum in ignominiam commutabo. 25

AMPLIFICATIO est, qua sacerdotum atque sacerdotum ministrorum scelus immodicè auctum ostenditur. nescio quo malo hominum vitio fit, vt quæ parua in initio sunt, magnamque virtutis & probitatis documentum præ se ferunt, eadem tamen increfcente hominum (quorum id curare interest) multitudine, cum maximè amplificatum iri sperare oporteret, spem omnem contrario euentu fallant; & cum nihil magis expetendum sit, quàm vt sacerdotum ac religionis societates, summa hominum frequentia ornentur atque celebrentur, quod & Mosi in votis fuerat, cum diceret: *Domine Deus patrum vestrorum addat ad hunc numerum multa millia, & benedicat vobis; sicut locutus est. tamen ab ipsa frequentia & multitudine peruertantur res alioqui natura sua & institutione sanctissimæ: Quid est per Deum immortalem in ijs, quæ ad instituendam, temperandam, conseruandamque Rempublicam necessaria sunt, sacerdotio dignius: sanctius: vtilius: quæ societas vt magis indies augetur, & cresceret, exoptandum fuerat. nam si vnus vir Aaron in eo ordine tantum fructum cæteris hominibus ferebat, vt de eo scriptum extet: Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas non est inuenta in labijs eius, in pace & æquitate ambulauit mecum, & multos auertit ab iniquitate; quantum fructum sperari oportuit si plures eiusdem officij idem præstitissent: munus? optandum profectò, expetendumque maximè, atque cum Mosè dicendum fuerat: Quis tribuat vt omnes homines prophetent, & vt det eis Dominus spiritum suum? Verum eniuero hoc amplissimum collegium vbi summa frequentia auctum est, sic à Deo accusatur. [*Secundum multitudinem eorum, sic peccauerunt mihi.*]*

Hoc est simul atque sacerdotes hi dignitatis, atque instituti sui obliuisci, & humana sapere cœperunt, (vt sunt res hominum) sua vnusquisque curauere, & religionis meæ studio neglecto, auaritia, & cupiditatibus exarserunt, & quo maior eorum numerus fuit, eò vehementius aut mutuo exemplo, aut contentione ingenium suum in eas artes intenderunt, quibus diuitiæ, ac res eæ quæ ab hominibus appetuntur, parari atque seruari solent. Hoc verò malum illorum multitudine atque frequentia mirum in modum auctum est. nam malicia atque morum peruersitas (quæ hominum sunt) ibi viuunt ac vigen: maximè, vbi maximus est hominum conuentus, qualem causam de eiusmodi

Deuter. 1.

Malach. 2.

Leuit. 11.

33

Gen. 6. eiusmodi rebus atque ingenijs hominum diuinæ literæ indicare solent, sicut scriptum est: Cumq. coepissent homines multiplicari &c. subiungit autem: Vidensq. Dominus quod multa malitia esset in terra.

Sic peccauerunt mihi.

1. Sam. 2. **Q**UANTUM nullum in legem peccatum sine legislatoris ipsius offensione sit, atque in hoc culpa est, quod peccantem ipsum à Deo (vt à Theologis dicitur) auertat: tamen quodam modo, imò quodam insigni modo sacerdotum peccata, atque eorum, qui munere & officio ad Deum propius accedunt (quos propinquos suos Deus ipse appellat) offensione sua Deum propius attingere videntur, atque animaduersionem & poenas ab auctoribus suis grauiores vehementioresque repetendas postulare: nam si ij qui præter cætera alios à peccatis reuocare debent, perfidia & iniquitate contaminentur, quid sani, quid puri atque integri in reliquo hominum genere fuerit: hoc nimirum significabat negligentissimus ille sacerdos Heli cum filios suos allocutus diceret: Nolite filij mei, non est bona fama, quam ego audio, vt transgredi faciatis populum Domini, Si peccauerit vir in virum, placari ei potest Deus, Si autem in Dominum peccauerit vir, quis orabit pro eo? Hac grauissima culpa, & maleficio sese implicant sacerdotes, atque reges, qui cum ob dignitatis amplitudinem, reliquos homines minimè timeant, Deum ipsum, quem iudicem atque vindicem metuere obseruareque debent, contemnere etiam audent. atque hoc illud est, quod Dauid supplex confitebatur: Tibi soli peccaui, & malum coram te feci. Itaque illud Emphasim non paruam habet: *Peccauerunt mihi.* Ergo cum id quod illis vt muneris sui partem quam rectissimè, atque expeditissimè vnusquisque curaret, adiumento esse debuisset, hoc est collegarum frequentia & celebritas, contra in negligentia occasionem, & in suorum cuiusque commodorum materiam & facultatem conuersa fuerint, merito factum est, vt maiestas amplitudo & dignitas, quam ex collegij sui celebritate promittere sibi sperareque potuerunt, secus cessisse & in suum ipsorum dedecus atque ignominiam tandem veris & mutata omnia conspiciat.

Gloriam eorum in ignominiam commutabo.

Job 29. 30. **G**LORIA Hebraicè Cabod dicitur, quod nomen pondus, grauitatem magnitudinemque proprie significat. nam quos honore dignos existimamus, graues atque auctoritate sua grauius à nobis suscipiendos iudicamus. Ignominia verò contraria omnino significatione Kalon, quod leuitatem significat nominatur: huic significationi nomen apertissimum Romani fecerunt, Vilipendium: Igitur quod Hippocrates de arte sua dolens, lugensque dixit: Medicina artium nobilissima redacta est in vilipendium malignitate vtentium. Hoc nos maximo cum animi dolore referre possumus, cum in eum locum sacrae res deuenerint, vt vtentium malignitate, & negligentia amplissimus sacerdotum ordo à sua diuina illa grauitate, ad leuitatem fuerit deductus. Populi autem ac vulgi eiusmodi ingenium est, vt eos, quibus maximum honorem tribuere iure debeat, quamcunq. vel leuissimam occasionem nactus summa despicientia & contemtionem prosequatur, vt est ille inhonestæ potius, quam honestæ fabulæ auidissimus decantator; sicut scriptum est: Quando procedebam ad portas ciuitatis, & in platea parabant cathedram mihi: Auris audiens beatificabat me, oculus videns testimonium reddebat mihi. Et paulò post: Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum eis in prouerbium: Abominatur me, & longe fugiunt à me, & faciem meam conspuere non veretur. Ergo sacerdotibus quibus maximos honores decreuerat Deus, his contra maximam ignominiam ob desertum officium, decernit, vt adhuc Iudæorum Republica salua à populo ipso contemneretur, atq. eadem rursus vastata, atque exterminata ab hostibus capti, derisi & contempti à victoribus patrio more, cantare rogarentur, vt scriptum est: Quia illic interrogauerunt nos, qui captiuos duxerunt nos, verba cantionum, & qui abduxerunt nos, Hymnum cantate nobis de canticis Syon: Atque vtinam hoc Dei in sacerdotes testimonium, & iudicium non ad hæc vsque Christianorum secula pertineat. Quemadmodum verò officium omnè à sacerdotibus peruersum fuerit, adiuncta oratione exponit Deus: Etenim illa magna in rebus peruersitas est, si nulla rerum pars in eodem loco, in quo primum instituta est, consistere finatur, sed perturbata omnia, confusaque reddantur, & quod primum esse oportuit, id postremo

stremo loco sit. Publicis verò muneribus & negotijs, maximè autem sacris, quæ hominibus à Deo data sunt, hic modus atque ordo est adhibitus, vt qui ea curarent, officio imprimis satisfacerent suo, hoc est communè populi rem strenuè imprimis agerent, deinde ab ijs, quibus ministrabant, mercedè suam non tam cupidè, quam iuste acciperent. Cum autem ita humano ingenio corrupta omnia atque deprauata esse deprehendantur, vt officio atque curæ nihil loci sit, sed ambitio atq. auaritia omnia occupauerint, & munus atque officium spe prædæ potius, quam præmium ipsum mercedis loco accipiatur; tum verò maxima labe atque pernicios rebus ipsis publicis infertur, tum iustissima in ministratores ipsos accusatio atque damnatio est: hanc verò in sacerdotum moribus atque officijs peruersitatem subiuncta oratione indicat accusatque Deus.

Peccata, inquit, populi mei comedent, & ad iniquitatem eorum subleuabunt animas suas.

15 **Q**UORSVM pertinuit tanta in eligendo sacerdote, non solum morum, verum etiam membrorum integritatis inquisitio: quorsum tam exacta annorum, ætatis, necessitudinum atque societatis ratio: quorsum tam crebræ, sanctæ, statæ, solennesque. in eodem initiando ceremoniæ: quorsum illi illa omnium aliarum rerum vacatio data est? Num omnia hæc ad id vnum comparata esse videri possunt, vt otio, inertia atque desidia hebescentes sacerdotes aliorum sudoribus atque laboribus fruereantur; an ad id potius, vt quæ ad populum pertinent, diuina omnia diligenter, atque assiduè curates à populo ipso cibaria, quibus alantur, accipiant: ita vt hoc illorum studium, hæc partes sint, populorum suorum animis consulere; hoc rursus populi officium ea quæ suppeditent ad cultum, & ad victum sacerdotibus suis parare, sicut scriptum est: Præceptum sempiternum est in generationes vestras, vt habeatis scientiam discernendi inter sanctum & prophanum, inter pollutum & immundum: doceatisque filios Israël omnia legitima mea, quæ locutus est Dominus ad eos per manum Moyfi. hoc fuerat præceptum sempiternum sacerdotibus, hoc proprium illorum officium ac munus, hæc illis cura perpetuò sustinenda fuit. At verò ne locata sibi ex sacrificiorum portionibus, cibaria, vt legem aliquam, sibi instituta esse, ac non potius vt laborum mercedem tributa existimarent alio interiecto sermone, alio dicendi modo vsus legislator subiunxit: Locutusque est Moses ad Aaron, & ad Eleazar & Ithamar filios eius, qui residui erant, dixit: Tollite sacrificium quod remansit de oblatione Domini, & comedite illud quod datum est tibi, & filijs tuis, de oblationibus Domini, pectusculum quoque quod oblatum est, & armum qui separatus est edetis, in loco mundissimo, tu & filij tui, & filia tuæ tecum: tibi enim ac liberis tuis reposita sunt de hostijs salutaribus filiorum Israël. cum de officio agit, præceptum, inquit, est: vbi verò de mercede, datum & repositum ait. Contra verò illi & officio & omni religionis atque populi cura abiecta, victum, cultum, cibariaque sua tantum curabant, perinde quasi hoc vnum præcepti nomine traditum illis fuisset. Nullam, inquit Deus, aliam sacerdotij partem tuentur, nisi tantum peccata populi mei comedant, hoc est, ad hanc rem se institutos putant; ob hanc vnam sacerdotia appetierunt, & consecuti sunt, vt peccata populi mei comedant: hoc est, hostias pro peccatis oblatas: namque victima ipsa quæ pro peccato mactatur, peccatum frequentissimè in sacris libris dicitur, vt in eodem loco Moses dixerat Aaroni: Quare non comedistis peccatum in loco sancto? quo in loco Latinus interpres nomen *hbata*, quod peccatum significat, non ad verbi vim, sed ad sententiam potius, hostiam pro peccato, vertit. Cum autem non solum ex peccato, sed ex alijs etiam victimis & hostijs, vt ex ijs quæ *minha*, hoc est, oblationes proprie dicuntur, ex delicto, ex pacificis & spontaneis quædam partes ad sacerdotum victum decretæ sint, cur peccati magis, quam aliarum victimarum hoc in loco meminerit, id causæ fuit, quod omnia alia genera præter delictum, non tam animi offerentium, obligatione, quam sponte & voluntate offerantur; delicti etiam victimam (quo sacrificio grauissima scelera expiantur) rarius mactari contingat. Cum verò peccati hostia peccantes religionis lege obliget, horumque maxima multitudo, atque assidua peccandi frequentia sit, fit vt in hoc genere frequentiora sacrificia sint. Atque hæc quæ dicta nobis de his generibus sunt, sacros diligentius libros euoluentibus facile patere possunt. His accedit quod ex hoc genere quam ex cæteris maior mactatæ victimæ portio sacerdotibus sorte obuenerit. Quamobrem hoc genus apud eos, qui sacerdotia spe

prædæ incunt maximi momenti est; nimirum quo magnos & vberes quaestus sibi propulerint: Quantum verò in hoc à sacerdotibus peccatum sit, ex eo percipi potest, quòd quæ pars illis ex victimis, quæ pro peccato offeruntur, obtigit, ea lege destinata est, vt meminerint populi peccata sibi suscipienda atque sustinenda fore, curentque tum doctrina, atque etiam morum & vitæ exemplo, vt libidinum peccatorumque consuetudini resistent, & quantum in ipsis est totam causam suscipiant, ac sese peccatis illis pro populo reos supponant, diuinamque misericordiam supplici precatone exorent. sic enim de hac re illis est indictum: Cur non comedisti hostiam pro peccato in loco sancto? quæ sancta sanctorum est, & data vobis, vt portetis iniquitatem multitudinis, & rogetis pro ea in conspectu Domini. Magnum quidem omnia hæc mysterium habuere, atque ad noui testamenti rationes accommodata præclaras nobis significationes portendunt, quas nos in communem Christianorum vtilitatem aliquando obseruari, atque aperiri desideramus. Ergo cum se ad hanc rem animo & cogitatione conuertere, atque frequentiam peccatorum populi potius formidare atque deprecari sacerdotes debuissent, illi contra, perinde quasi nihil aliud in ea re quàm priuatæ eorum commoditates continerentur, optare, atque procurare sibi imperauerat, vt quàm maxima peccantium atque peccatorum esset copia, quæ suam illis mercem cum quaestu compendioque suppeditaret. Hinc illa tam supina negligètia erga diuinæ legis studia disciplinam atq. doctrinam; hinc in cumulandis rursus traditionum oneribus maxima solertia; hinc in tota illa captio-num, legum, obseruationum, pollutionum, satisfactionum, oblationum (quibus miserè populorum animæ irretirentur) laqueorum tela ordiendâ maxima diligètia, de qua scriptum est: Væ filij desertores dicit Dominus, ordientes telam, & non ex me consulentes consilium, sed non per spiritum meum; nimirum quia diuina lege, disciplina & sacerdotio ipso, non vt Dei instrumento ad populi vtilitatem; sed vt ligone aliquo ad mercedes quàm plurimas sibi accipiendas, quaestu magis, quàm officio ipso ducti, cõtra ius & fas vsi fuerunt atque hoc est quod addidit: [Et ad iniquitatem eorum leuauerunt animam suam]

Quemadmodum enim mercenarius, cui non aliunde victus suppetit quo alere vitam possit, suas operas, alijs, nõ laboris studio (improbat enim vehemèter laborè) sed mercedis spe locat, sicut de mercenarijs scriptum est: Eadem die reddes ei precium suum ante solis occasum, quia pauper est, & ad illud leuauit animam suam, sic in exemplari legimus, hoc est, quia minimè ille tibi sese suamque operam locasset, nisi inopia coactus victum sibi ex ea re parare statuisset. ita isti, inquit Deus, animas suas ad populi iniquitatem locauerunt, cum precij atque mercedis nomine & ratione omnem sacerdotij dignitatem, officiumque omne definierint. his etenim si sine humano præmio & emolumento officium esset faciendum, nihil minus, quàm sacerdotium in votis esset: Heu quisnam ista cogitatio animi dolore & lachrymis temperare valeat? Quod verò ad orationis rationem attinet vtrunq. verbum in hoc versu futuri temporis est, comedent, subleuabunt, quod tempus ex Hebraicæ linguæ vsu ad eorum rationem accommodari solet, quæ vel consuetudinis vel officij causa perpetuè talia sint, aut esse cõsueuere. itaque futurum hoc in loco non pro futuro tantum tempore, sed pro omnibus temporis partibus instanti præterito atque futuro vsurpatur, hoc modo, comedent, comedere solent, subleuabunt, subleuare solent, qua de re largè & copiosè nobis commentario in Habbakuq. scribendum est.

Habbak. 2.

Et erit sicut populus sic sacerdos, & visitabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddam ei.

HIC VERSVS formulam quandam concludit, qua diuinum iudicium in sacerdotes continetur: summa autè Dei æquitas nobis hoc in loco cognoscenda proponitur, qui nullam in iudicio personam agnoscat, sed æquissimum rerum æstimatorem & iudicem omnibus hominibus se præbeat, sicut scriptum est: Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro meo, videlicet, ne quantuis summum & altissimum dignitatis gradum obtinuerit, pœnam & animaduersionem eo loci non ascensuram esse sibi persuadeat: namque diuina lex neminem excipit nominatim, sed vnumquemque officium proprium sequi & intueri iubet, quamobrem sacerdotibus ipsis in arca testimonij seruanda lex, atq. eadè coram omni populo recitanda & explicanda creditur & committitur, sicut scriptum est: Omnis autem populus, & omnes maiores natu, ducesque ac iudices stabant, ex vtraque

parto

parte arcæ in conspectu sacerdotum: Nihilque ex ijs quæ Moses iusserat reliquit intactum, sed vniuersa replicauit corà omni multitudine Israël, mulieribus ac paruulis, & aduenis qui inter eos morabatur. Vt verò diuina lex nullum nominatim excipit, ita nemo est, qui in officio violando culpæ pœnam possit effugere. [Sed erit sicut populus; sic sacerdos.]

5 Similitudo hæc non supplicij est, sed conditionis, ne videlicet aut sacerdos populi peccatum ob dignitatis suæ amplitudinem non ad se pertinere putaret, aut rursus populus omnem peccatorum suorum pœnam in sacerdotes tanquam in auctores reijciendam absoluendamque arbitraretur, & illorum negligètiâ excusaret. ob eam rem de diuini iudicij sententia pronuntiatum est, quicumque violatæ legis culpam sustinuerint, eosdem sceleris ac cõscientiæ pœnas, esse laturos. At verò supplicium tanto in quenquam grauius esse decretum, quanto quisque stultè minus, ac magis ambitiosè peccauerit, sicut scriptum est: Fili hominis speculatorem dedi te domui Israël, & audies de ore meo verbum, & annuntiaues eis ex me: Si dicente me ad impium, morte morieris, tu non annuntiaueris ei, neque locutus fueris, vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinè autem eius de manu tua requiram. Quod si à populo, vt à proprii interitus ministro, à sacerdote autem vel propheta ob negligètiâ, vt ab auctore pœnæ repetuntur grauiusque, quantas illas à sacerdotibus & prophetis reperendas esse existimandum est, qui iisdem aut maioribus etiam sceleribus obligati, populo non solum ob negligètiâ minimè profuerunt, sed ob perniciosum exemplum vehementer etiam nocuerunt: Quamobrem subiungit: [Et visitabo super eum vias eius, & cogitationes eius reddam ei.]

20 Visitandi verbum in iudiciorum etiam ratione vsurpatur, atq. sic vertit Græcus interpres, & iudicabo. Propria autè huius verbi significatio est, quam Latini curandi siue procurandi verbo enuntiant. Diligèter igitur curandum sibi esse Deus ait, vt rationes & cõsilia omnia quæcunque sacerdotes ad proprium cuiusque cõmodum inierint, in suam calamitatè & perniciem recidisse sentiant. cogitationes eius maghallelam excogitata cõsilia, & ad curam ac meditationè reuocata hæc vox significat: Excogitauerat enim modum, atq. viam facile sese inijsse putauerant, qua maximè quaestum minimo negotio facerent, scilicet, si per illos occitantes, aut nihil agètes liberius peccare populo liceret. hanc itaq. munierant viam ei, quam Deus ipsis indicasset atq. tradidisset longè dissimilem. Consequens ergo fuit, vt qui à diuina via, diuinoque consilio ad sua tantum cõmoda amplificanda deflexissent, suas illas rationes id maximè malum tandè euasisse sentirent. namque quo ad scelera patrandâ impudenter est ausus, eo maiorè perniciem suis auctoribus parit, sicut scriptum est: Ecce pariturus in utilitatem, & cõcepit dolore, & peperit iniquitatem: Conuerteretur dolor eius in caput eius, & in verticè ipsius iniquitas eius descendet. Itaq. cum hæc peccandi populo licentia sacerdotum negligètia vtrò procurata diuinâ iram incitauerit, ira verò reos in iudicium seuerum atq. æquum vocauerit, grauiusimarum pœnarum eos omnes participes esse, necesse est, quicumque scelerum societate inter se fuerunt cõiuncti, cõuerteturque cõceptus dolor populi in caput eius, & in sacerdotè tanquam populi verticè, iniquitas eius descendet: [Et visitabo super eum.] Tam ad sacerdotes ipsos quàm ad populum oratio refertur, quoniâ illi oēs vni Reipub. corpus constituunt, & omnes scelere, & cõmuni inter se cõscientia, & consequenti iudicij periculo obnoxij sunt, vt scriptum est: A planta pedis vsq. ad caput non est in eo sanitas, sed à principe vsq. ad sacerdotè, oēs studet avaritiæ. Cæterum, vt accusatio sacerdotes ipsos, tanquam principes & auctores delicti, premit, ita sententia lata eosdè omnium primos attingit.

45 *Et comedent, & non saturabuntur: fornicati sunt, & non cessabunt: quia Dominum dereliquerunt in non custodiendo.*

IVSTISSIMÆ sententiæ, ac diuini iudicij formula hæc est, vt studijs, & malis cupiditatibus suis, cõtrarias omnino res vnusquisque experiat. sic illud in feminarum luxus pronuntiatum legimus: Et erit pro suaui odore fœtor, & pro zona, funiculus, pro crispanti crine, caluitium, &c. Sic in sacerdotibus sententia fertur iustissima, vt qui huic vni tantum avaritiæ studuerant, atque victimarum copia famem explere putauerant, contra quantum plus victimarum, atque aliarum rerum congesserint, tanto vehementius esurire, & omnium commodorum inopia laborare se sentiant: & quoniâ illud etiam cogitauerant, vt malè partas ex prophæto sacerdotio res filijs suis, quos ex damnato concubitu susceperant, relinqueret, atq. hac ratione nomina soboleque suas ad infinitam posteritatem propagarent,

I

propagarent,

propagarent, omnia hæc contrà euentura Deus prædicit, vt neq. ipsi rebus partis fruatur, neq. quam cogitabant posteritatem assequantur vnquam. Nam totam illam hæredum sobolem, quibus faciendis, locupletandis atq. stabiliendis operam dederant, cum rebus ipsis & diuitiis, vel non successuram, vel quam citissimè perituram esse affirmat, quæadmodum iam superius dixerat: Oblita es legis Dei tui, obliuiscar filiorum tuorum & ego. 5

Quòd ad versionè attinet pro verbo Latino, cessabunt, Hebraicum exemplar habet paraz, quod prorumpere, & propagare significat, atque ita in chaldaicis legimus. *Accipient uxores, & non gignent filios*; Græca autem interpretatio habet *καταβύθους*, non alienum à sententia verbum, significat enim dirigere & administrare. Illud etiam animaduersione dignum est, quod cum homines duplici causâ rerum suarum fatagere soleant, vt scilicet 10 habeant vnde & ipsi alantur, & filijs prouideant suis, & quamuis maximis aucti diuitijs, atque fortunis locupletati, tamen victui suo consulere se dicant: vtriq. causâ diuina sententia accommodatur, vt comedentes nunquam saturentur, atque liberis indulgentes optata careant posteritate. Quàm verò ad viuum mōres nostri hac oratione exprimatur, maximo cum animi dolore pientissimo cuique obseruandum est. [Quia dominum dereliquerunt in custodiendo.] Pronuntiatæ sententiæ causam iustissimus æquissimisque iudex 15 addit, atq. criminū omnium & totius culpæ summâ explicat, hoc supplicij genere, eos subiiciendos esse pronuntians, nēpe inedia & gloriæ ac posteritatis defectu, sic enim scriptū est: Loquens locutus sum vt domus tua, & domus patris tui ministraret in cōspectu meo, vsque in sempiternū. Nunc autem absit hoc à me dicit Dominus, sed quicumq. honorificabit me, glorificabo eum, qui autem contempnunt me, erunt ignobiles. [Dominū dereliquerunt in non custodiendo.] Ne quis humanæ sapientiæ, vel potius imperitiæ locus relinquatur, neu quod ad effugiendū crimen diuerticulum reperitur, absoluta definitione causam suam confirmat Deus. Namq. vsque adeo callida hominum stultitia est, vt quæ separari natura non possunt, tamen ingenio separare contendat, sibiq. in ea re satisfaciatur, in qua minimè Deo satisfieri certū est. Nam si quis Deum esse, eundēq. summū bonum confessus, nulla pietate, nullo officio, nullis virtutibus illum colat, & tamē nō odio haberi, sed etiā amari sibi dicat, atque in ea re disputet, parū hæc cognitio & amor à cognitione, & amore, quo mali dæmones erga Deum affecti sunt, distare videtur. Diuina verò sapientia simplicius multò de hac re statuens atque iudicans cognitionem amoremque erga 30 Deum cū ipsius cultu coniunctam esse definit. Nam si cognoscere & negare, si amore adherere, & deserere idem sunt, eundem etiam animum imbuere vtraque hæc possunt.

Quicumq. enim Deum in notitia se habere atque amare profiteretur, factis autem negat, ac deserit, perinde ferè in culpa est, atque is, qui diuinæ naturæ inscitia aut contēptione laborat. Quid vocatis me domine domine, & non facitis voluntatem patris mei? Hæc 35 diuini filij vox est. Igitur vt omne fraudis & astutiæ ostium filijs desertoribus ocludatur, simplicissima atq. verissima desertionis ratione argumentatio tota colligitur. [Quia dominum dereliquerunt in non custodiendo.] Quippè hic simplicissimus certissimisque desertionis modus est, nempè pietatē nō custodire; nam vt ipse alio in loco dicit: Si Pater ego, vbi est cultus mei? si Dominus vbi est timor mei? Hebraicè hæc oratio negatione caret: *In custodiendo*, hoc est dum sibi suisque rebus consulentes, diuinis rebus minimè consultum esse voluerunt. *Custodie* autē nomen in sacris idē quod officiū apud Latinos significat, nēpe id, quod vnūquemq. hominū pro muneris, & cōditionis suę ratione facere oporteat, vt illud: Super custodia mea stabo, & figā gradum super stationem meā, cuius translationis rationē nos aliās Deo annuente prosequemur: neq. verò satis Deo visum est, deserti officij crimē illis obicere, nisi etiam id subiūcta oratione cōfirmaret. Quamobrè ex suis illorū studijs 45 argumentum producit fortissimum, quo illos ab officio omni alienos esse demonstrat.

Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor.

Quæ fieri potest, inquit Deus, vt apud eos, qui mente ipsi non cōstant, officiū vllum stare possit? Et cum isti se totos vino ac Veneri tradiderint, quidnam ab eis expectari oportuit? nisi id quod ea studia consequi natum est; nimirum dementia & furor, ex qua re nullum dedecoris, nullum probri, nullum impietatis genus oriri posse non creditur. Nam vino intemperantius hausto cordis regnum occupari testis est ille, qui periculum primus omnium fecit. Ita verò Veneri amicum esse vinum, vt ab eius consuetudine nullis naturæ ac virtutis legibus nullo dedecore, nullo pudore absterreatur, testis etiam Lot exemplo

Gen. 9.
Gen. 19.

exemplo suo nobis esse poterit. Quamobrè scriptum est: Ne intuearis vinum quando flauescit, cum splenduerit in vitro color eius, ingreditur blādè, & in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet: Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruerfa. Veneris autem sodalem propterea Bacchū gentium poetæ fecerunt, quòd ad humanos animos expugnandos atq. sibi subiiciendos vterque simul conspirent. [Fornicatio, vinum & mustum.] Sic Hebraicè, vt ab eis ebrietas studiosius conquisita esse ostendatur. non enim solum vino veteri, sed & nouo indulgebant, vt mistione suauiora pocula parantes, ebrietatem & petulantiam copia atque arte grauiore sibi molirentur: namque antiquum & nouum vinum simul commixtum, alterum vehementiores vires, alterum verò crebriores exhalationes suppetit; atque ita coniunctis viribus faciliorem & certiozem de corde victoriam vtrumque simul reportat. Cor in sacris alteram hominis partem, hoc est animum, significat; namque cum duplex nostri pars sit, corpus & anima, alterum caro, alterum verò cor metonymicè dicitur, vt: Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Quòd verò ad differendi & dicendi pertinet artem, confirmatio est, in qua argumentum ab eo ductum est, qui à repugnantibus dicitur: namque pietatis & sapientiæ cultus, & ebrietatis atque Veneris studium, cum vtrumque de occupando in humanis animis regno contendat, maximè inter se pugnant, quòd si alterū obtinuerit, alterum expelli necesse est. Vē, inquit Isaias, qui consurgitis mane ad ebrietatem, & tibia in conuiujs vestris, & opus Domini non respicitis, neq. opera manuum eius consideratis: Est autem huiusmodi argumentum à repugnantibus firmissimum, vt illud: *Hæc opera, atque hæc sunt generosi principis artes &c.*

Populus meus in ligno suo interrogauit, & baculus suus annuntiauit ei, Quia spiritus fornicationum decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo.

ACCUSATIONIS alteram partē sequitur, in qua populum reum agit, & quoniam ex sacerdotum negligētia, & culpa, populi scelera nata atque aucta sunt, ideo vbi illorum crimen recensuit, ad huius impietatem atque scelera notanda sese deinceps conuertit. Totius autem causæ, caput hoc est: Gentē vero Deo ac viuenti electam & dicatam maximis & innumeris beneficijs deuinctam, ac multis nominibus multisque modis Dei in se sui peculiarem curam expertam à cultu atque religione, suo scelere ad superstitionem & impietatem defecisse. Coniecturalis autē status in hac accusatione tractatur, namque impietatis scelus animo conceptum, quamuis ipsorum malitia, & impudentia, Deo, qui corda hominum & renes scrutatur, absconditum non sit; tamen cum publicè accusatur, suis argumentis & testimonijs agitari solet, ne humana audacia & malitia, quæ occultum scelus cogitatione abscondere & negare non potest, publicum accusantis crimen à se remouere contendat. Cum autem ad coniecturalem cōstitutionem tractandam signa obseruentur, certissima euidentissimaque flagitij signa hoc in loco proponuntur. nullum enim causæ certius signum est, quàm ipse effectus: in effectus autem coniectura instrumenta, quæ ad efficiendū comparari solent, apponuntur. Vtroque ergo argumento in hac constitutione tractanda Deus est vñs: Quòd populus in ipso manifesto impietatis & perfidię facinorè, cum armis, quibus illud committi soleat, deprehensus manifestè fuerit. [Populus meus,] Emphasim habet: Indignissimum enim est id scelus à populo Dei viuents esse cōceptum, quo etiam ab ijs qui à Deo alieni sunt, nullum grauius patratum sit; cuiusmodi superstitio, & vanus simulachrorū cultus est. Et cum iam olim sese suaque omnia mihi tradiderit, & actionū studiorumque suorum rationes, & instituta, atque auspicia ex me vno cum maximis atque certissimis successuum exemplis petierit, cum tot legibus, tot præceptis institutis, & oraculis abundarit, tamen nunc sui atque mei oblitus ad impietatem animū suum traduxit, & mutas statuas consulit atque colit. [In ligno suo.] Lignum hoc in loco simulachra, deorumq. signa atque instrumenta ad diuinationem comparata significat. Huius explicationis argumento est propositio *In*, quæ instrumentum in sacris indicare solet, vt: In chamo & freno maxillas eorum cōstringe. Multa autē apud gentes erant instrumenta, quibus sortes, oracula atq. auguria capiebantur, vt aues, ignes, aquæ, status, exta, tripodes, mensæ, delubra, atque alia, ex quibus vnum genus erat baculi, perticæ & virgæ, certis ominibus & ceremonijs ad eam rem inauguratę, qualis in collegio 1 2 augurum

Psal. 84.

Horat. lib. 3.
Od. 18.

Aristot. lib. 2.
Topic.
Iuuen. Sat. 8.

augurum lituus incuruus erat, cuius formā in numismatibus antiquis conspiciamus. Quæ omnia suo in loco diligentius tractāda, nunc nobis percurrēda sunt. Igitur cætera instrumentorum genera naturam rerum apud eos, qui sapienter considerant, vanissima ab hoc ligneorū, & sensu motuque carētium instrumentorū vanitate superari deprehenduntur. Quamobrē superstitionis, & impietatis summæ argumentū est, quod populus id tractat, quo maxima vanitas in eo ipso vanitatis negotio inest. *In ligno suo à se factō atque parato, baculus suus annunciauit ei:* non respondit, sed annunciauit: nam ligni & baculi naturæ impossibile quidem est vt respondeat, tamen si consulentis ipsius manu moueatur, vertatur, aut conijciatur, casu vel agentis arte euenit, vt in hanc aut illam partē inclinet aut cadat, & quodam crepitu sonet, in certam cæli constitutionem dirigatur; ex quibus rebus non responsa, sed significationes atq. denuntiationes quasdam parari falsō sibi isti persuadēt. In ligno suo quod ipse dolauit atque ad eam rem cōparauit, Et baculus suus ab ipso motus & tractatus annunciauit ei. Summa autem peruersitas est, ab ea re duci posse putare, quam ipsam à te duci atq. agi oporteat. Baculus autem nullum hominem visu oculisque præditum ducere solet, neque quisquā est qui baculum suum quam viam tenere atque sequi oporteat, interroget: si quis autem baculo tentans iter agit, is planē cæcus est, qui si baculo suo fidem habens ire pergat, periculum sibi ipsi tandē creet, fuerit necesse. Locus ergo à factis destinatisq. est, & anthithetis atq. cōtentionibus res tota tractatur, & quod ad actionem atque pronuntiationem pertinet, indignantis habitu, gestu, & voce pronuntiatā oratio est, quo maior rei fides & vehementior auditorū vis adhibeatur, vt illud: *Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israël autem non cognouit, & populus meus non intellexit.* & illud apud externos auctores.

Iuuen. Sat. 2.

*Segmenta, & longos habitus, & flammea sumit
Arcano qui sacra ferens nutantia loro
Sudaui clypeis ancilibus.*

Ex crimine autem facti oblato & demonstrato concepti à populo sceleris argumentationē concludit: *[Spiritus enim fornicationis decepit eos, & fornicati sunt à Deo suo.]* Scelus animo conceptum in facinus tandem erupit, vt negari non possit. Perseuerat autē in allegoria coniugij, quam instituerat, & populum coniugalis fidei pollutæ atque violatæ accusat. Amplificat verò crimen ab impudentia atq. audacia, quæ eo proruperat, vt non modò in cubiculis, aut intra domos, & tecta, sed in agris, siluis in montibus publicè prostituatur, & locorum oportunitates, non verecundia, sed voluptatis causa sequatur: *[Spiritus fornicationis.]* Spiritus cum possessiuo casu iunctus, vehementem ad agendum impetum ac vim humanos animos occupantem atq. agentem indicat, siue ea affectio bona, siue vitiosa sit, siue etiam diuinitus delata, siue à malo demone excitata fuerit, siue diuturna sit, siue ex repentina causa commutetur. Est autem translatio à ventis sumpta, qui cum vehemētius in mare incumbunt, naues non pro nauatarum cōsilio, sed suo arbitrio pellunt. sic spiritus fortitudinis in Nabugodonosor, spiritus mendacij in falsis prophetis, & in populo spiritus erroris sapissimè conspicitur. Hunc malum spiritum Latini furorem vocant: *His furor ipse*

Iuuen. Sat. 2.

Dat veniam, inquit ille. sed & in hac significatione regio spiritu aliquem esse Tullius dixit: Et quoniam à ventorum natura ad animum translata similitudo est, aptissimo verbo decipiendi est vsus *[Spiritus fornicationis decepit eos.]* Hebraicè planius, *errare fecit eos,* hoc est, pro tempestatis ritu, non quo lex & ratio, sed quo animi impetus volebat, impulit. atque hoc modo à Deo suo, in quem omne illorum iter dirigi oportuit, ad idolorum & vanitatis cultum studiumque cōuersi sunt, & quocumque illos animi impetus, errorque rapit, eò contendunt *[Fornicati sunt à Deo suo.]* Hebraicè de sub Deo suo: hoc est legitimo atque augusto viri sui Dei cubili, & puluinarum tegetem & lupanaria per summum nefas atque audaciam prætulērunt.

Super capita montium sacrificabant, & super colles accendebant thymiamata: Subtus quercum & populum, & therebynthum: Quia bona erat umbra eius.

ACCUSATIONEM criminis per species confirmando amplificat, & impudentiam atq. audaciā oratione exaggerat, cum nullus locus etiam publicus sit, quem non stupris atque adulterijs suis gens illa, hoc est, Dei vxor synagoga compleuerit, atque ea loca maximè frequentarit, à quibus longissimè abesse debuit, quod certè summam illorum

erga

erga Deum suum contempionem arguit. nam vt gentium delusa antiquitas, locis quibusdam diuinitatem inesse putauit, ita ea loca numinibus suis dicata ad templorum ædificationem, ad sacrificiorum vsus, & ritus aptauit. Huius generis loca, montes erant & siluæ, atque arboribus frequentes luci, sed & arbores ipsas in Deorum tutela esse voluere:

Lactant. de vera relig.

*Populus Alcide gratissima, viuis Iaccho,
Formose myrthus Veneri, sua laurea Phæbo.* Hæc & huiusmodi loca omnia non solum vitata, sed penitus diruta atque excisa illis promissam terram occupatibus esse voluit Deus: Subuertite, inquit, omnia loca, in quibus coluerūt gentes, quas possessuri estis, Deos suos super montes excelsos & colles, & subter omne lignū frondosum. Capita montium eadem à Latinis vertices vocantur editissimi, quos cælum ipsum propius attingere putabant, & ad numinum maiestatem adorandam liberiores, angustioresque esse iudicabant, in quibus quæ templa ædificabantur phana vocata sunt, propterea quod conspiciant, atque omni ex parte patentia essent. *[Et super colles adolebant Thymiamata.]* Duo cultus genera, victimarum mactatio, & thuris suffitus fuere, ad quæ ritus cæteri, & ceremoniæ omnes referuntur, vt illud:

Virg. in Buc. Eclog. 7.

Deute. 12.

Vitruu. lib. 2.

Quid velint flores, & acerra thuris

Horat. lib. 3.

Plena, miraris: positusque carbo in

Od. 8.

Cespite vino.

[Sub quercu:] Quæ huiusmodi sacra fuit, *[Populo]* quæ Herculi, & *[Terebyntho.]* sic vertit nomen *Ela,* vetus interpres. ex Hebræis verò quidā cum Chaldæo Ionatha *Buthma,* hoc est, castaneum, alij vltimum interpretantur. Nomen *Ela,* Græcus interpres *δένδρον*, *ειλάγοντος,* hoc est, arboris coadumbrantis reddidit, qua circuitione lucum significauit: vt cumque sit, has omnes arbores, quò frōdium pulchritudine & proceritate atque opacitate gratiores essent, eò diuinis honoribus frequentandis commodiores esse putabant, idcirco subiungit: *[Quia bona erat umbra eius.]* Pronomen singulare ad singulas arbores refertur. De his ritibus sacrorum nos aliàs fortassis, quæ ad totam hanc rem in sacris libris elucidādā facere possint, dicemus. *Sacrificabant, Adolebant.* Hebraicè, *Sacrificabant, adolebunt,* nam hoc verbi tempore, consuetudo (vt in alio loco diximus) significatur, hoc est, sacrificare, & adolere solent, à qua ratione imperfectum præteritum apud Latinos & Græcos non est alienum.

Propterea fornicabuntur filie vestre, & sponse vestre adulteræ erunt.

PAVLVS Apostolus ad Romanos scribens aptissimum huius loci explicationi facit sermonem: Quia commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt & seruierunt creaturæ potius quam Creatori: Propterea tradidit illos in passiones ignominie &c. Fieri enim nonnunquam solet, vt peccatum pœna, peccatum etiam sit, diuino videlicet iudicio id permittente, in grauiorem damnationem eorum, qui impietate ac scelere sese vltro obligauerint: Ex idolorum autē cultu atq. ex superstitionibus (quam rem omnem animorum fornicationem sacri libri nominant) corporū etiam turpissima supra ac libidines oriri antiquas historias atq. monumenta legentibus manifestius est, quam vt explicatione nostra indigeat: id imprimis diuina ex permissione fit: nam à Deo alienati homines, cupiditatibus suis, hoc est, malis & effrenatis libidinibus permittuntur. Tum id etiam ipsi rationibus, studijs, & actionibus, quibus in superstitione homines vtuntur, effici natum est. namq. idololatriæ varia genera, exquisita loca, certi dies, certæ noctium aut dierū horæ, certi ad eam rem ministri, iuuenes, puella, eunuchi, imberbes, tum præterea ritus, & ceremoniæ quibus hæc peraguntur, vt conuiuia, comotationes, lusus, cantus, decurfiones, ludi, spectacula, fabularum actiones, & quæ eiusmodi sunt, omnia hæc non tam religionis quam voluptatis atque animi causa cōparata videntur; adde impias de Deorum natura & officijs opiniones, quod hi mares, illæ feminae, amatores illi, virginum & puerorum raptores, & perditissimarum voluptatū exempla, auctoresque narrētur. Quid verò ex his rebus sperari potest, nisi illud quod scriptum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Igitur corruptam & contaminatam religionis puritatem, morum etiam consuetudinisque malæ corruptelam sequi necesse est. cum maiores natu propria voluntate & studio, iuniores verò seniorum exemplo, omni sese sceleri contaminandos tradiderint, idcirco non mirandum esse Deus dicit, si filia, & nurus corruptorum

Num. 11.

& perditissimorum hominum corruptissimæ & perditissimæ etiam ipse euaserint, cum ille sexus, atque illa ætas natura sua ad libidinem voluptatemque procliuus, eorum, quos reuereri, à quibus in officio contineri debuit, negligentia & exemplo ad omnem luxurię licentiam libera euadat.

Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras cum adulterauerint.

VSQVE A DEO sanctum, & ab omni non solum factum, verum opprobrium quoque turpi intactum Israëliticum populum esse, & seruari sibi Deus voluit, ut honestatis & decoris eius causam ipse susceperit, atque promulgatis legibus, si quis aliqua ex parte Israël nomen, honorem sanctitatemque polluerit, sceleris se vindicem constituerit. Virginitatem nuptiarumque stupra & adulteria, maximam & diuturnam familię infamię labem aspergunt. quamobrem maxima cura & studio vnusquisque suarum filiarum, atque ad se pertinentium feminarum integritati & famę in republica bene instituta, cauere atque prouidere solet. Summi autem vitij signum manifestum est, si quo in populo hæc ratio negligatur. Idcirco huic rei editis legibus Deus prouidit, ut populi sui puritatem atque sanctitatem publicè & priuatè tueretur. nam si qua filia, si qua nurus adulterij aut stupri scelere familię suę splendorē maculasset, huic cum ignominia & dedecore mori, pœna & familiaris ac publicè maculę expiatio erat. quibus de rebus in hunc modum scriptum est: **Leuit. 19.** Nolite ambulare in legitimis nationum, quas expulsurus sum ante vos. Omnia enim hæc fecerunt, & abominatus sum eas: Ego Dominus Deus vester qui separavi vos à cæteris populis: Et ne prostituas filiam tuam, ne polluatur terra & contaminetur piaculo. & alio in loco: **Deuter. 22.** Si mœchatus fuerit quis cum vxore alterius, & adulterium perpetraverit cum coniuge proximi sui, morte moriatur & mœchus & adultera. De virgine autem sic: Si verè fuit ei obiectum, quod virginitas in ea non sit inuenta, eijcient eam extra fores domus patris sui, & lapidibus obruent eam viri ciuitatis illius, & morietur: Quia nefas fecit in Israël ut fornicaretur in domo patris sui, & auferes malum de medio tui. Hæc est diuina visitatio in eos, qui nefas in Israël faciunt. Quod si Israël ipse, cuius famę & splendori Deus priuatè cõsulebat, scelus publicè admittat, foueat ac probeat, flagitijque atque dedecoris plenus sit, ipse profectò leges de filiarum honestate vindicanda repudiare, atque Deum eã cura liberare velle videtur. Quamobrem Deus qui publicam patrum honestatem requirerebat, & priuatam filiarum conseruandam susceperat, ad parentes ut sceleris primos, ac maximos auctores supplicio afficiendos conuersus, filiarum, quæ minori in culpa sunt, pœnam interim negliget, ac dum ipsas libidinose agere permittit, violati publicè officij pœnas à parentibus repetet: [*Non visitabo super filias vestras.*] Imò potius ad vestrum dedecus, in istarum flagitijs interim conuiuebo. nam quid me vestris priuatis rebus intentum esse oportuit, ne qua vobis labe ac macula ab alijs fiat, cum vos omni turpitudine atque nefario scelere vitam vestram omnem studiose, imò ambitiose foedatam commaculatamque esse volueritis.

Quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur, & cum effeminatis sacrificabant, & populus non intelligens rapulabit.

CVM VIRI ipsi parentes, mariti, & fratres, non solum animo superstitionibus, & vanis cultibus tradendo, sed corpore etiam omnibus flagitiorum libidinibus cõtaminando assiduam operam dent, nũquid his veniam censura mea dabit, & vexabit mulierculas & puellas, populum videlicet proprio consilio ex ætatis & naturę imbecillitate carentem, atque eorum, quorum id intererat, cura destitutum & mala disciplina deprauatum? [*Populum non intelligentem*] mulierculas vocat: namque vna Eua huius populi prima mater exemplo nobis esse potest, quàm facillè huiusmodi natura seducatur, & quàm cito voluptatum desiderio, nisi aliunde cohibeatur, exæstuarè possit, sicut scriptum est: Videns igitur mulier quod esset bonum lignum ad vescendum & pulchrum oculis aspectuque delectabile, tulit de fructu illius & comedit: [*Et populus non intelligens rapulabit.*] Ironicòs, aut interrogatiuè potius, quàm cum asseueratione legendum est: nam argumētatio hæc per contentionem, siue, ut Dialectici dicunt, per comparisonem maioris & minoris cõcluditur, vt illud: **Iuuc. 8. 1. 2.** De nobis post hæc tris illis sententia fertur: Chaldaicè hic locus per

interro-

interrogationem non inconcinne legitur, hoc modo. [*Et populus generationis quæ non studet legi an nõ collidetur?*] Videlicet exemplo, & consuetudine maiorum suorum. Græcè autem totus hic locus ad spiritualis fornicationis ratione paraphrasticè tractatur sic: Quia ipsi cum meretricibus cõmaculabatur, & cū initiatis sacrificabant, & populus intelligens implicatus est cū fornicatione. [*Cum meretricibus & cū effeminatis: Hebraicè, & cū scortis.*] Gentium atque idola colentium celebritates & frequentie huiusmodi impudico mulierum genere refertæ erant: Nam quo non prostat femina templo? vt aiebat ille. Omnium autem rerum atque negotiorum, quæ ab hominibus inuenta & instituta sunt, euentum obseruari oportere, atque an eiusmodi res Deo probentur indicari posse, tum ex hoc loco, tum ex multis alijs docemur. Nam quæ res non ex diuino, sed ex humano consilio incepta atque instituta improbandos, & turpes plerumque partus edere solet, eam rem Deo non probari planum est, ex qua re factum est, ut hypocrisis, & humanæ simulationis rationem ex operibus obseruandam Christus indicauerit. Cæterum neque filius & nurubus propterea impune peccare licebit, quod super eas se non visitaturum dicat Deus. Namque hoc in loco non de æterna animorum, sed corporum temporali pœna agitur, quæ de auctoribus potissimum sumi solet. & quanquam ij etiam, qui aliena auctoritate aut consilio deliquerunt, eadem plectantur pœna: causa tamen in iudicio cum auctoribus ipsis agi solet, atque hoc in loco iudicialis, vt diximus, causa tractatur. Idcirco dicit, non visitabo, quod apud sacros auctores in iudiciorum rationibus vsurpatur, vt apud Samuelē Deus, Visitauit quæcūq. fecit Amalec Israël.

Si fornicaris tu Israël, non delinquat saltem Iuda.

MALORVM hominum & impiorum consuetudines amicitie & familiaritates, quantum bonis etiam viris nocere solcant, non vno tantum exemplo compertum est. Nam si quis impiorum societatibus assuescat, consuetudine & familiaritate inductus, in idem genus morbi delabitur: Quamobrem contagionem huiusmodi sapissimè sacri deprecantur auctores, vt: Non veniat mihi pes superbiæ, & manus peccatoris non moueat me: Hæc res cum vtriusque vehementer obest, tum ijs maxime, à quibus malorum contagiones proficiscuntur, in aliosque manant. At verò Deus nihil omnino mali in hominibus esse vult, qui non solum legibus & præceptis singulorum peccata coercet; sed præcipua & maxima cura peccandi exemplis & contagionibus cauet, & priuatis legibus, grauioribus pœnis, atque alio expiationum genere aduersus eos vitur, qui consuetudine, familiaritate, aut alio modo perniciosum exemplum prodidit, vt scriptum est: Et facta est ira domini contra Iudam & Ierusalem propter delictum: nam de hoc genere in illo loco sermo est. Igitur Israëlita, qui sese suisque filios omni scelerum genere cõtaminauerant, ne etiam vicinis suis sua contagione obsint, hoc in loco à Deo deterrantur; iubetque vt si minus suorum flagitiorum pœnas atque supplicia horreant, saltem alienarum culparum crimen suscipere formident. Duplex sceleris admittendi occasio Iudæorum genti ab Israëlítico populo dabatur, altera locorum & viarum, altera verò sacri sermonis & vocum communio erat. & quoniam locus id exigere videtur, breuis quædam topographiæ ratio hic nobis habenda est. Cùm primum Ieroboam nouarum rerum auctor & dux regnum Israëliticum occupauit, stabilidū imperij ratione impiam quidem, callidam tamè & ad tempus idoneam excogitauerat. nam cum hominum societas atque cõiunctio nulla re magis, quàm religionis communionem seruetur; ne populus consuetæ religionis colendæ desiderio Ierosolymitanum templum frequentando familiaritatem & consuetudinem cum Iudæis retineret, atque hoc pacto minus certa ipse dominatione vteretur, ex duobus à se conflatis vitulis aureis, alterum in Dan, alterum verò in Bethel consecrauit, atque horum sacra per sacerdotes à se ex popularibus creatos curauit. Hoc itaque pacto (vt res hominum sunt) euenit, vt maiori plausu atque frequentia superstitio, quàm vera pietas coleretur: Præterea populus Gilgal locum religionis causa frequentare cœpit, eo nomine quod ipsorum pater Iacob à Deo in eo loco admonitus, Israëlitis etiam nomen accepisset. atque hæc loci dignitas ad veterem religionem turpandam & permutandam multum apud illorum animos momenti habuit, vt scriptum est: Omnis malitia eorum in Gilgal, quia ibi exosos habui eos. [*Propter malitiam adinventionum eorum.*] Adinventionum malitia & calliditas illa fuit, quod sese nõ aliū quàm verum Deum Iacob, & in eo loco, in quo eum Israëliti visum fuisse apud oēs cõstabat, coli profiteretur; atque hac ratione facillè vulgò persuaderi potuit.

I 4

Neque

Neque verò isti suis tantum popularibus, sed vicinis, etiam Iudæis imponere huiusmodi fraude potuerunt. Israëlitis autem vel templum Bethel, vel id etiam quod in Gilgal erat, aut supplicationum, aut sacrificiorum faciendi causa petentibus per Iudæorum & Biniaminitarum regionem iter necessariò faciendum fuit. namq. Bethel (quæ olim Luza dicta est) in sorte Biniaminæ tribus sita erat, à qua non nimium distabat Gilgal. Igitur ex viarum atque itinerum cõmercijs, vocabulorumq. & sermonis sacri communicatione effectum est, vt à Iudæis & Biniaminitis eadem loca atque eadem templa sancta quoque haberentur, & religiosè colerentur. Minus ergo grauius ferendum esset, si Israëlita Deum ipsum à quo verè per summam impietatem descuerant, prædicare etiam & nominare desinerent; nec non si templa, statuas, & sacra in Dan tantum, aut etiã in alijs locis, intra suos tamen limites instituentes, ab aliorum regionibus exemplo suo corruptis, abstinuissent. Hoc igitur est quod dicit: [Si fornicaris tu Israël, non delinquit saltem Iuda.] Namque isti falsis nominis mei appellationibus & prædicationibus, atque templorum celebritate, quæ templa per summum nefas in sua regione abs te sancta & effata habentur, eadem quoque implicati sunt scelerum societate. Delinquit, verbu Hebraicum Assam (pro quo sæpissimè interpres reddit delinquere,) de ea culpa dici solet, quæ ab alio profecta in alium etiam permanuit, vt si quis alteri vt peccet impulsor sit, de vtroq. Assam dicatur: vt Isaac à Rege Gerarè obiurgatus audijt: Quare imposuisti nobis? poterat quisq. coire cum vxore tua, & induxeras super nos grande Assam. & illud clariùs: Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit, delinquere faciens populum: quo in loc. vox Assam est. eadem significatione verbum, delinquere, latinum à Cicerone frequenter vsurpatur.

Et ne ascenderitis in Bethauen.

L V Z A M olim, postea Bethel à Jacob dictam in loco edito sitam fuisse ex Iosue descriptione accepimus: Cecidit inquit fors filiorum Iosue, à Iordane contra Iericho, & aquas eius, ab oriente solitudo, quæ ascendit de Iericho ad montem Bethel. à quo loco oppidum nomine Bethauen, non procul aberat. vt autem Bethel Dei fortis domum, ita Bethauen domum vanitatis significat. namque Auen, res est vana, & cui nulla utilitatis, sed incommodi potius ratio subest, ex qua iniquitatis operarij in sacris appellatur: ex vicinitate autem & euentu nomen Bethel in Bethauen per antiphrasim mutatur. qui enim locus olim ob diuinam visionem Israël patri domus Dei dictus est, nepotibus eius in domum mendacij est commutatus, atque ita Amos vates censuit: Et Bethel erit inutilis: quo in loco pro inutilis Latinè, Auen Hebraicè est.

Neque iuraueritis viuit Dominus.

HIS VERBIS apud eos, quibus nomen Dei sanctissimum erat, iurandum olim comprehendebatur. Huiusmodi verò iuramenta, quod à religionis argumento deueniant, auertenda Deus vehementer curat: itaque satius esset, si suo tantum non aliorum etiam periculo peccarent. Propterea autem cum eos à Bethel, & Gilgal reuocasset, nullà Danitici templi fecit mentionem, quod is locus ab Israëlitis peti poterat, nullo Iudææ termino obiter decurso.

Quia sicut vacca lasciuens declinavit Israël.

ISRAELITARVM petulantiam vehementi oratione patefacit & arguit: Vsq. adeo, inquit, intemperanti & inuerecundo ingenio Israël est, vt effrenata mente omne scelus, atque nefas licenter percurrat; neque cogitet, num sibi malum, num alijs detrimentum, illa sua licentia & consuetudine afferat. Aptissima verò similitudine ad hanc rem explicandam Deus vsus est: nam Israëliticum populum iuuençæ indomitæ similem esse dicit, quæ vberiores pastus nacta, in eisq. aliquandiu cõmorata, pinguior reddita, iugum aspernatur, dominum contemnit, ac iam suis pastibus, & locis non contenta, alienos agros pererrat, in vicinorum fata irrumpit, quæ petulantia magis, quàm famis explendæ causa, decerpit. Non secus Israël facit, cui cum felicioribus locis, & regionibus, etiam cum regno, regioq. nomine vti contigerit, lasciuam superstitionis licentiam sibi ipsi proposuit, qua etiam dum nimium abutitur, aliena loca voluptatis atq. animi gratia peruagatur. etenim nos contentus templa, & statuas in Dan erexisse, in Gilgal & in Bethel non diuinitatis alicuius, sed licentiæ suæ simulachra collocauit. Hoc autem animantium genus inter omnia quæ hominis ad vsu cicurari nata sunt, interim dum in-

dum indomitum perseuerat, petulantissimum est, non solum enim sequentem dominu fugere (vt indomiti equi faciunt) sed petere etiam vltro, & cornu ferire solent. atque ob hanc naturæ similitudinem Christus apud Psaltem dicebat: Circudederant me vituli multi. Cum autem in omni animantium genere femina natura sua magis impotentis, & stulta magis sint, ex eo fit, vt quouis impetu, & quouis appetitu vehementius etiã, quàm mares agantur. & quoniam sub vxoris imagine Israëlitarum gens accusata à Deo est, pet-commodè vitula similitudine res est explicata. Est præterea nescio quid elegantia ac decoris in femineis animantium nominibus; quamobrem ab antiquis auctoribus libentius ea nomina vsurpabantur, vt: Quemadmodum desiderat cerua ad fontes aquarum: Et Poëta. Scilicet ante omnes furor est insignis equarum. Huiusmodi petulantiam venuste satis, sed minus eleganter, quam à vate nostro Hossea ab Anacreonte & Horatio descriptam legimus; namque illi genus equorum petulans quidem expressere; Hosseas verò vaccarum genus petulantissimum & prociacissimum vsurpauit,

Que velut latis equa trima campis

Ludit exultim, metuitque tangi, &c.

Huiusmodi orationum, & sententiarum collationibus quantum à sacris auctoribus laudatissimi quique ex prophanis superentur, facile intelligent ij, qui dicendi splendorem, & elegantiam in diuinis libris requirunt: de qua re nos in commentarijs nostris nonnunquam, sed proprio opere latius Deo annuente agemus. [Quia sicut vacca.] Quoniam hoc in loco non tam causam quàm explicationem atque asseuerationem cum dicentis animi impetu & vehementia continet, vt illud: Iucundus homo qui miseretur, & commodat disponit sermones suos in iudicio; hic est carminis finis: sequentis verò principium est: Quoniam in æternum non commouebitur. quibus in locis vox, quoniam, vehementer affirmat, remq. exag-gerat, quod & nam, apud Latinos facit, vt nam me hercule, inquit, Antonius, &c. [Lasciuens declinavit.] Hebraicè זזרררר זזרררר, hoc est errans errauit, sine lasciuens lasciuuit. nam verbum זזרררר petulanter agere significat, vt: Si genuerit filium homo contumacem & proteruum, & illud: Qui exasperant non exaltentur in semetipsis: in his locis & alijs verbum זזרררר est.

Nunc pascet eos Dominus quasi agnum in latitudine.

E A N D E M adhuc translationem virgens huius petulantia exitum dignum prædicit, videlicet breui futurum esse, vt Israël, cui velut iuuençæ indomitæ proprius locus angustus videbatur, neque satis idoneus, in quo lasciuia suæ ludos cursuq. conficeret: atque ob id vicinos quoque agros temerè percurreret, & corrumperebat, captiuus ductus per totum orbem dispergatur, ac non sine suo magno malo, latioribus, quæ optauerat vratur spatijs, id verò Deo auctore illis accidit, cuius providentia huiusmodi prædictionibus atque euentibus arguitur. Nam cum pena scelerum, vel peccantium votis omninò contraria, vel similis etiam omninò sit, quanquã id vaticinio prædictum non fuerit, tamen non casu, sed certo consilio res euenire existimanda est: Casus enim nullam rationum, & consiliorum consequentiam habet: consilium verò vel maximam habet. Vt autem iuuençæ errantis descriptione petulantia & exultationis imago eleganter explicata est, sic etiam summa miseria atque calamitas, summa etiam animi ægritudo & vitæ perturbatio, & magna confusio agni in spatiofo loco errantis similitudine exprimitur. Oues omnium animantium timidissima sunt, & si quod consilium, si qua cogitatio, aut his simile aliquid in aliorum statibus inesse putatur, ea re oues omninò carere videntur: ex eoq. fit, vt humana cura, & diligentia hoc genus magis, quàm cætera indigeat, vnde summa reru perturbatio & confusio huius generis imaginibus depingitur, vt scriptum est: Vidi vniuersum Israël dispersum in montibus sicut oues absq. pastore, & dixit Dominus: Non habet isti dominos, &c. & illud: Eratis enim vt oues errantes. Illud verò hoc in loco miseria amplificationem habet, quod in genere ouium agnus vsurpatus fuerit, cui præter eam quæ ex natura est, ætatis etiam imbecillitas accedit. Quæ verò magis apta erroris metus & perturbationis imago exprimi potuit, quàm si quis agnum solum in vasta solitudine relictum effingat? qui cum nullo consilio sit, cursu parum, viribus nihil omnino valeat, herbarum & pastus immemor, erroribus & balatu loca omnia peruagatur & complect, & omnia metuit, omnia fugit, & tamen his rebus omnibus periculum sibi magis, quàm salutem

salutem parit. Infelix profectò, & miserum spectaculum, & quod dolorem non solum ipsi, qui in ea miseria est, acerbissimum faciat, sed spectantium etiam animos commoueat, sicut scriptum est: Et videns turbas viscerum dolore tactus est super eas, erant enim dispersæ tanquam oves non habentes pastorem. In hac etiam similitudine exteri auctores à nostris longo interuallo superantur: illi enim hanc rem hinnuli aut damule imagine describunt: quod genus, quanquam cæteris rebus agno par esset, tamen cursu ad fugam longè antecellit; quod vnum salutis præsidium sæpe est, cum contra & hoc etiam agni careant. *Nunc pascet*: Et temporis breuitatem & pœnæ comminationem indicat vox *Nunc*, vt illud: Et nunc quid faciam vineæ meæ.

Particeps idolorum Ephraim, dimitte eum. Separatum est conuiuium eorum, fornicatione fornicati sunt; dilexerunt asferre ignominiam protectores eius.

SINGVLAREM Israëlitarum insolentiam & contumaciam indicat hoc loco Deus, quos ed proteruitatis processisse dicit, vt disciplinam omnem & correctionem reiiciant. Namque cum bonorū summam in voluptate, & idololatriæ scortatione sibi ipsi statuerint, atque in huiusmodi studia toti incumbant, nullum correctioni locum relinquunt. Vbi verò quis non errore, non ignoratione coactus, sed consultò suam ipse miseriam tuetur, quid facias illi? sinas miserum esse libeter. Extremus autem infelicitatis gradus est, si cui ob culpam suam, ob contemptum suum, diuina correctio, castigatioq. negetur. Etenim dum castigationi locus est aliquis, nonnullum etiam spei superesse putandū est. Quanta verò diuinorum iudiciorum sit æquitas, vel ex eo perspicitur, quòd antè quàm aliquis pœna damnètur, ad extremam vsque correctionem à malicia ad poenitentiam reuertatur. Neque quisquam propterea destituitur, quòd ad hoc natus fuerit; sed quòd ipse vt iustissime destitueretur, fuerit commertus. Quamobrem ne quis suam damnationem diuinæ voluntati, sed propriæ malitiæ & contempioni ascribat; Deus ipse in damnatissimis & reprobatissimis hominum causis rationem, quamobrem damnati reprobatiq. sint, reddere solet: Prius enim quàm in Pharaonem horrendam indurationis sententiam ferret, Mosi prædixerat: Ego scio quod non dimittet vos Rex Ægypti, vt eatis, nisi per manum validam. Hanc ergò rationem hoc in loco persequitur Deus: Iubet enim vatem suum, ne iam plus operæ in Israëlitis corripiendis frustra consumat, qui perinde superstitionis studio incumbunt, ac si necessitudine aliqua idolis coniuncti sint. hoc est quod dicit. [*Particeps idolorum Ephraim.*] Ieroboam, qui primus vitulorum & impietatis auctor Israëlitis fuit, ex Tribu Ephraim erat: ideo hanc superstitionem, vt partum quendam suum Ephraimæ fouebant, & tuebantur. Alludit autem ad vaccæ allegoriam, cui Israël similem dixerat: nam ita vitulos suos aureos Israël amat, vt vacca suos. Totū verò indomitæ iuuenæ studium, vel pabulo consumitur, vel ludò & cursitatione absoluitur. Idcirco, ait, cum sese ille coerceri non patiat, [*Dimitte eum.*] Nullas enim alias res agere vult, quàm vel conuiuijs, vel idololatriæ fornicationi, intendere. itaq. nullū tempus illi aut à voluptatis, aut à superstitionis studio vnquam vacat, sicut scriptum est ab Isaia:

Væ qui consurgitis manè ad ebrietatem sectandam & potandum, vsque ad vesperam, vt vino æstuetis, & opus domini non respicitis: hoc est quod dicit: [*Separatum est conuiuium eorum.*] id est, *Postquam exempta fames epulis, mensaq. remota.* [*Fornicati fornicati sunt.*]

Quis igitur interea reprehensionis locus erit? *Particeps* Hebraicè *hhabur*, id est coniunctus, colligatus. [*Dilexerunt, asferre ignominiam protectores eius.*] Vnumquodque hominum studium, & ars vnaquæque, etiam inutilis, proprias quasdam orationes habet earū sectatoribus familiares, quas illi libenter vsurpant: cuiuscemodi illud in ore omnium helluonum esse solet: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Solent verò sacri auctores cum de his rerum & studiorum generibus agunt, eiusmodi sermones & voces inducere, vt per eam orationis figuram, quæ Mimosis dicitur rem ipsam expressius effingant, & cum hoc interdum fufius, interdum pressius, & vno tantum verbo fiat, accidit sæpe, vt ea loca paulò obscuriora reddantur. qualis locus est ille in Euangelio: Vos autem dicitis corbam, hoc est niunus &c. Quamobrem sacrorum scriptorū interpretem suscepto officio satisfacere cupientem, nihil horum ignorare oportet. Igitur vt locus hic nobis commodius explicetur, meminisse oportet, voluptati deditos non solum summum in ea re bonum sibi proposuisse, sed id quod ignominiosum verè est, & turpissimum, vt honestissimum

stissimum cæterisque rebus antefendum iactare consueuisse, & cætera præ his studia damnare; adeò vt quod alijs summum dedecus & probrum videtur, illis contrà summum iudicetur decus, sicut scriptum est: Quorū Deus venter est, & gloriantur in ignominia sua. Similes autem sermones, simileque voces ab istis vsurpari manifestum est, vt: Perfruire vino cum vxore quam diligis, cunctis diebus instabilitatis vitæ tuæ: Quodcunque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, neque sapientia, neque scientia erit apud inferos, quo tu properas? & illud Anacreontis:

<i>Religatus at papyro,</i>	<i>Properat volucris ætas:</i>	<i>Etenim priusquam ad orci</i>	Anacreon.
<i>Tunicam Cupido collo</i>	<i>Roseas meo corollas,</i>	<i>Rapiar nigri choreas,</i>	
<i>Mihi poculum mimsret:</i>	<i>Capiti ferasq. odores,</i>	<i>Volo dissipare curas.</i>	
<i>Rota nã velut curulis</i>	<i>Mihi & voces amicã.</i>		

Ex hoc sermonū genere est verbū *Afferre*, quod à nostro vate interpretatione refertur: vox enim est vini cupidorū, epulæq. petentiū: vt Salomò referes, inquit, Sanguifugæ duæ sunt filia dicentes, *Affer, Affer*, & apud Latinos, appone, funde, præbe, &c. Hæc studia atq. hi sermones cum omnibus hominibus, tū maximè principibus ignominiosa sunt, vt scriptum est: Beata terra cuius Rex nobilis est, & cuius principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, & nō ad luxuriam. At verò Principes hi Ephraimæ, & vaccæ Israëlitiæ defensores voluptatibus consumpti, summam ignominiam summum bonum ducentes, verbum illud frequentare dilexerunt, *Affer, Affer*.

Ligauit eum spiritus in alis suis, & confundentur à sacrificijs suis.

DIVINÆ sententiæ decretum hoc est, quo Israëlita dispersio futura prædicitur, qua pœna Hossea Rege afflicti sunt anno ab orbe condito ter millesimo, ducetesimo, decimo tertio; Regni verò Israëlitarū ducentesimo quadagesimo tertio, vt ex libris Regū, ex Iosephi historijs, atque ex alijs auctoribus accepimus. Vt autem hanc dispersionem longè lateq. dissipandam verissime atque appositissime significaret, dicit illos à Domino ventis per vniuersum orbem asportandos fuisse commissos. Nam cum primum illi à vero Deo ad vanitatem desciuere, ventis sese committere visi sunt. Venti verò velocissimi esse, & omnia loca citissime peruagari, atque mandata Dei diligentissime perferre creduntur, vt scriptum est: *Qui ponis nubem ascensum tuum, & ambulas super pennas ventorum,* & qui facit angelos suos spiritus, &c. Cum autem illos non certo alicui spiritui, sed spiritui traditos dicat, omnium ventorum potestati permisos, & in quatuor mundi plagas dissipandos esse indicat. Nam præter id, quod vehementes hi spiritus venti nomine dicuntur, qui vbi volunt spirant, & nescimus vnde veniant, aut quo vadant; plagæ etiam atque regiones mundi ventorum nominibus designantur, vt, *Venient Angeli, & conuocabunt electos à quatuor ventis.* Tum demum Israëlitas, quos nunc ludere & lasciuire vehementer delectat, lussisse, & idololatriæ indulgisse vehementissime serò pudebit. Alligauit iam eum populum spiritus in alis suis.

AVDITE hoc sacerdotes, & attendite domus Israël, & domus Regis auscultate, quia vobis iudicium est.

IVSTISSIMVS atque sanctissimus omnium iudex Deus, qui vt neminem damnet, neminem omnino in culpa esse cupit; cum tandem diuinarum legum & æquitatis ratio postulat, vt hominū causa in iudicium ducatur, æquissimum & diligentissimum sese iudicem & rerū æstimatorem præbet. Et quoniam æquissimum iudicium neminem indicta causa damnari patitur, neque actorem solum, sed reum etiam ipsum, vel qui rei causam defendat, audiendum esse statuit; ideo in qualibet causâ iudicanda, suo officio semper satisfacit Deus, qui neminem vnquam damnat, antequam in iudicium vocatus, aut nullam, aut vanam, aut ineptam criminis depulsionem habuisse conuincatur: Alioqui, inquit Paulus, quomodo iudicabit Deus huic mundum? Igitur cum in his propheta nostri sermonibus dies Israëlitis dicta fuerit, & hætenus accusatione, & crimine inferendo transecta res sit; nunc altera iudicij tractatur pars; in qua si quid

quid pro reo dici possit, expectatum est; & cum nulla criminis diluendi idonea constiterit ratio, tum demum exquisita damnationis sententia pronuntiatur, atque accusationis præcedentis exordium fuerat: *Quia lis est domino cum habitatoribus terræ.* Defensionis autem subiectæ initium est: *Quia vobis iudicium est.* Accusationis autem formula postulat, ut omnes in crimen vocentur, quicunque culpæ & sceleris participes sunt: Defensio autem eos ad dicendam causam admittit, qui maximè dicere & possunt, & debent; quales sunt ij, quorum auctoritate & consilio præcipuum scelus est admissum, atque idcirco omnibus in iudicium vocatis, defendendi cum ius tum auctoritas regis & familiae præcipue tribuitur. Triplicem autem ordinem inter accusandum propheta appellauerat: in sacerdote enim dixerat: *Quia repulisti tu me, repellam ego te, ne sacerdotio fungaris mihi.* In populum verò: *Populus meus in ligno suo interrogauit.* In magistratum autem: *Dilexerunt afferre ignominiam principibus eius.* Eisdem etiam ordines eadem serie ad defensionis suæ redargutionem audiendam compellat, ne quis videlicet iniquius secum actum causaretur, quod non ad dicendam causam fuisset admissus. Atque ordines illi sic appellantur: *Audite hoc sacerdotes. Et attendite domus Israël, Et domus regis auscultate.* Causæ grauitatem & seueritatem hæc 15 exquisita attentionis petitio arguit: Accusando quidem, semel omnibus dixerat, *Audite.* Nunc verò incremento vsus, *audite, attendite, & auscultate,* dicit. Nam Deo causam dicturo, cuius oratio simplex, pura, vera, atque omnis erroris, calliditatis, & simulationis expers est, satis fuerat dixisse, *Audite;* quippe qui criminum enumeratione, & explicatione, ac simplicissima probatione susceptum accusatoris munus expleturus erat. Nunc verò cum 20 causa ipsa hominum & defensio (si qua illis reliqua est) refellenda à vate suscipiatur, cum negationibus criminum occurrendum, deriuationibus obuiandum, excusationi, translationi, tergiversationi, dissimulationi, & denique his rebus omnibus, quas humana calliditas, non vt culpam, sed vt culpæ poenam declinet, tentare solet, resistendum sit, ne quid suarum artium prætermisum, aut interclusum sibi esse homines causari possint, nunc 25 cum eorum causa pro ipsis, & aduersus eos, atque ipsorum artibus, & modis agenda est, attentissimis auribus atque animis esse iubentur. *Quia vobis iudicium est.* In superiori oratione dixerat *Rib,* quod iurgium significat, huiusmodi autem accusatorij sermonis ratio est: Namque accusator criminum & flagitiorum atrocitate commotus, concitato sermone in reum liberius inuehitur; contra, reus sedatiore oratione, & rationibus magis, quam per- 30 turbationibus vitur, quantum autem index utranque partem audiat, sententiã tamè dicturus defensionis potius, quam accusationis vim & pondus æstimat, quamobrem dicit: *Quia vobis iudicium est.* Nomen *Mispat,* iudicium à ratione profectum significat, vt primo capite Habbakuq à nobis dicitur, hoc est, quia siquid à vobis dici poterat, antequam sententia pronuncietur, ego ipse exquisitissime dicere & refellere etiam paratus sum. Vos 35 autem imprimis appello principes & magistratus populi, quoniam præcipuo quodã iure iudicium vobis est, atque ad vos maximè pertinet. Huius verò rei rationem reddens, ait.

Quoniam laqueus facti estis speculationi, & sicut rete expansum super Thabor.

Midras Than-
huma volumi-
ne Thagan-
orh.

3. Reg. 11.

TRADUNT Hebræi in libro qui Midras Thanhuma inscribitur, & in ieiuniorum 40 volumine, Ieroboamum hortis arcibusque in montibus Thabor, & Mispa extructis, excubias collocasse, quibus populus impediretur, ne stans diebus festis Ierosolymam peteret, poenamque capitis contra intentantibus indixisse; quod nõ sine principum & magistratum suorum consilio à Ieroboamo ratum esse credendum est, sic enim legimus: Et exco- 45 gitato consilio fecit duos vitulos aureos, & dixit eis: Nolite ascendere vltra in Ierusalem, &c. Hæc omnia excogitato consilio decreta, & edita esse historia indicat. Nullam ergo his defensionem superesse dicit, quorum consilio & opera populus in idololatriæ scelus fuit impulsus. Atque status hic coniecturalis est, in quo rei facultas & voluntas queruntur. Atqui voluntatis facultas est index: facultatis verò multa indicia, aut ex antecedentibus re ipsam, aut ex ijs quæ cum ea simul sunt, aut ex consequentibus sumuntur: cõsequentia 50 autem indicia, maximè verò quæ diuturna sunt, rem ipsam certissime arguunt. Igitur si domus regia hoc à se crimine depellere nitatur, nihil efficiet; nõ testes horti sunt, & adhuc conspiciuntur in Thabor, & Mispat tures, & excubiæ positæ regis & Senatusconsulto; quibus tanquam feras & aues laqueis irretitas, miseros Ierosolymam tendentes trucidauerint, in speculatione. Nomen proprium & Græcus & Latinus interpres, vt appellatiuum 55 verterunt;

verterunt; sic aliàs etiam facere solent, vt: Et factus est in Salem locus eius, & habitatio 65 eius in Syon; vbi nomen proprium Salé ex significatione reddidere. Et factus est in pace locus eius. Mispat autem & Thabor montes sunt editissimi, alter in confinijs Iuda, & Biniamin non procul ab Ephraitis, alter verò in sorte Iscarotidis tribus. Cum autem 70 cõmodissima ad venationem loca montes sint, sicut scriptum est: Montes excelssi ceruis; Appositissima venationis translatione vates in hac oratione est vsus.

Psal. 75.
Iosue 11.
Ios. 19.
Psal. 75.

Et victimas declinastis in profundum, & ego eruditor omnium eorum.

10 HEBRAICE sic: *Et mactare, inclinare profundauerunt:* Græcè verò, & venatores indaginem fixere. Amplificat rem, & culpam auget à consilio; à certa & manifesta voluntate arguens: Nam coniecturæ, in quibus rebus voluntas & facultas ostenditur, nullam aliam probationem desiderant. Quæstio itaq; est, quisnã huic idololatriæ populo auctor fuerit, accusatur domus regia; hi crimen in populum deriuare conantur; occurritur; ab 15 accusatore argumenta manifesta afferuntur; consilij & facultatis deinde testimonio res confirmatur. Primum & grauissimum argumentum voluntatis & facultatis laquei Mispat, & Thabor rete sunt; deinde cædes in locis illis istorum consilio, auctoritate, atque etiam decretis frequenter patratæ: à quibus vehemèter, profunde, & imperiosè sancitum est, vt citra misericordiam quicumque in via quæ ducit Ierusalem secundum 20 dies festos comprehensus esset, mactaretur atque iugularetur. Atque ita explicamus *mactare, inclinare profundauerunt.* Vehementi & profunda voluntatum inclinatione, atque omni studio ad necem eorum, qui suis de superstitione decretis non obtemperassent, incubuerunt. nam profundare, est vehementem alicui rei operam dare, vt: Conuertimini sicut profundastis discessionem domus Israël. Sed cum totam domum re- 25 giam, hoc est principes, & iudices omnes huius criminis reos fecerit, ne quis à se crimen depellere, & in socios & collegas transferre posset, afferens se ab eo consilio atque aded à culpa alienum fuisse, eiusmodi translatione vates infringit, ostendens suo ipsius testimonio neminem eorũ culpa vacare; cum nullus ex iis sit, quem vates ipse non ob hanc rem arguerit, atque reprehenderit; & ab hac sententia, frustra tamen, deter- 30 ruerit. Quamobrem subiungit: [Et ego eruditor omnium eorum.] Hebraicè ego *Muzzar,* id est increpatio & obiurgatio: Omnibus illis; non modò enim singulos obiurgauit, verum illis omnibus, ego ipsa obiurgatio fui. Exaggeratione hac vsus vates, certissimum illorum consilium, & constantissimam in hoc scelere omnium voluntatem fuisse demonstrat, & cum omnes dicit, neminem excipit iuxta sacrorum librorum diale- 35 ticam, quam regulam diuo Paulo præceptore didicimus. Atque ob hanc rem omnes initio compellauerat.

Est. 32.

מוצר

Hebr. 2.

Ego scio Ephraim & Israël non est absconditus à me: Quia nunc fornicatus est Ephraim, contaminatus est Israël.

40 POPVLVM etiam redarguit vates, qui cum vitium publicè concipere, & fouere maximè soleat, tamen crimen à se propulsare, & in principes suos conferre consuevit; idque maximè excusationi sibi fore existimat, si peccati conuictus, se non sua sponte, non suo exemplo, sed magnis auctoribus ad peccandum adductum fuisse dicat: cum illud verissimum sit, nullam esse tantam principum potentiam, vt leges non solum 45 iniquas, sed neque etiam æquas sine populi consensu sancire, aut stabilire valeat. Namq; intercedente populo, neque Sauli in religiosa re aduersus proprium filium ex edicto, & iureiurando decernere integrum fuit, sicut scriptum est. Dixitque populus ad Saul, ergone Ionathas motietur? qui fecit salutem hanc magnam in Israël? hoc nefas est: Viuit Do- 50 minus si ceciderit capillus de capite eius in terram. Itaque cum Israëliticæ noue tribus, in Ephraim regiam familiam, illa autem in principes ipsos & sacerdotes, hoc est in domũ regiam culpam transferre conaretur: Criminis translatione vates occurrit, docetq; illos, à quibus iniquæ leges acceptæ sint, tam in vitio esse, quam eos, à quibus propositæ & latæ fuerint. In omni autem iniqua lege ferenda populus culpa non caret, maximè verò cum de superstitione, & vano cultu leges eduntur, quod ex populi voto, & studio fieri planũ est.

Laertius in
vita Agefilai.
1. Reg. 14.

K Etenim

Vide Platonē
in lib. de Re-
publica.

Erenim & veteres olim legum latores, varias leges & ritus in populi gratiam tulere; cum videlicet probè cognouissent, nulla magis re vinciri populum posse, quàm religione; creduli enim animi facillè superstitioni credunt & concedunt, sicut scriptum est: Prophetæ prophetabant mendacium, & sacerdotes applaudebant manibus suis, & populus meus dilexit talia. Ita cum nefaria hæc superstitio, non tam studiosè à principibus edi, quàm à populo libenter suscipi cōsueuerit, idcirco in accusatione subiungit: [Ego scio Ephraim & Israël, non est absconditus à me, quia nunc fornicatus est Ephraim.] Cui nihil iucundius aut gratius fuit, quàm vt quod proprii ingenij insolentia vehemèter cupiebat, id sibi per leges atq. principū & sacerdotum placita liceret, eodè scelere contaminatus est Israël. Nam quod Rex optauerat, populū videlicet à Deo quàm maximè alienatum in suam gratiam pellicere, facillè obtinuit, id quod Deus reginæ per Ahhiam vatem testatus est: Et tradet dominus Israël propter peccata Ieroboam, qui peccauit, & peccare fecit Israël. Neque verò solūm testimonio diuino & prophetico res asseueratur, sed voluntatis etiam declaratione, & certissimis indiciis demonstratur: Nam vbi iam superstitione populus, imbutus fuerit, si quis extet princeps, qui eiusmodi studia restringere molitur, tamen frustra tentet; nam quæ populus eandem voluntatem retinebit, & nouis excogitandis rebus concepti sceleris causam tuebitur. Etenim Hosseas Elæ filius Israëlitarū decimus septimus Rex, qui non perinde atque alij, qui antè eum regnauerant, malus fuisse in diuinis libris dicitur, lucos atque hortos à Ieroboamo vanæ religionis causa confitos, excidisse, in annalibus hebræorum commemoratur, & tamen nihil effecit: Nec enim idololatriam minuere, nec populum aliqua ex parte corrigere potuit, sicut scriptum est: Et irritauerunt filij Israël verbis non rectis dominum Deum suum, & edificauerunt sibi excelsa in cunctis vrribus suis, à turre custodum, vsque ad ciuitatem munitam, feceruntq. sibi statuas & lucos in omni colle sublimi, & subter omne lignum nemorosum. Itaque vitulis & delubris à Ieroboamo institutis, non contenti, excisorum etiam à Rege lucorum desiderio affecti, singuli sibi lucos & statuas faciebant: Hoc vulgi ingenium, hæc studia, cum manifestè vates comperisset, & res non coniectura, sed oculis & manibus teneretur, dixit:

Non dabunt cogitationes suas, vt reuertantur ad Deum suum.

COGITATIONES dare in aliquam rem, est in eam studiosè intendere. Cum autè quis animum ad certa studia, quibus nimium delectatur, contulit, nullis conditionibus dimoueri poterit, vt ad alias res agendas abducatur, quantum enim temporis atq. operæ studijs suis non impenderit, id totum sibi periisse ducit: Vide ergo quantum sibi bonum populus iste in vano cultu statuerit, vt vel animo de respiciencia cogitare, & Dei sui meminisse id magno temporis dispendio, & cogitationum iacturæ ascribat. Tantū vitiosa & corrupta consuetudo valet, vt viam etiam ad pœnitentiam hominibus præcludat.

Quia spiritus fornicationum in medio eorum est.

Sic Aristo. lib.
de motu ani-
mantium.
Gen. 18.
1. Samuel. 4.

Deut. 40.

QVID sit spiritus fornicationum, iam diximus. In medio autem esse, idem est quod principem locum obtinere & regnare, atq. cordis regnum & sedem occupare, vt: Risit Sarra in medio sui, & asseramus ad nos arcam fœderis domini de Silo, & veniat in medium nostri, vt saluet nos de manu inimicorum nostrorum. Atqui cum oportuerit hos Deum in medio sui habere, eundemque vnum sibi vt summum regem, & salutis auctore præficere, sicut scriptum est: Neque est alia natio tam grandis, vt habeat Deos in medio sui, sicut Deus noster adest in cunctis obsecrationibus nostris: tamen adeò insanierunt, vt fornicationis spiritu agitati, Dei notitiam non habeant: Dei inquam, qui sese illis nomine illo ineffabili Adonai, cognoscendum tam multis argumentis ostenderat.

Et respondebit arrogantia Israël in facie eius.

NON solūm coniectura, argumētatione, & testimonijs, sed expresso etiā signo actionē suam cōfirmat in Israël: Quædā enim mulieres impudicæ sunt, quæ tamen animi morbū dissimulant, & honestatē fido sermone & vultu prætexunt, sic vt ingenio ac diligētia in arguēdo opus sit: Aliæ verò cōtrā sic vultu & incessu sese prodūt, vt nihil horū sit necesse, imò adeò perfrictæ frontis sunt, vt impudicitiam suam palam iactent, vt scriptum est:

Ecce

Ecce occurrit ei mulier ornata meretricio garrula, & vaga. Est autem vultus maximus simulationis, & dissimulationis artifex, vt quod animus non præstat, confingere vultus possit: At cum frontem ipsam atque oculos vitium occuparit, tum probitatis speciem omnem exulasse manifestum est. Sic igitur Israël nescitum scelus ab Hossea hoc expresso signo arguitur: Non enim solū idololatriam secretò, atque intra priuatos parietes coluerat, sed impotentissimè fornicationis spiritu actus, ebrietate, ludis, & ceremonijs, atque alijs huiusmodi factitandis, verbis etiam in verum Deum impudentibus effutendis improbitatem suam palam profitebatur, vt scriptum est: Et irritauerunt filij Israël verbis non rectis dominum Deum suum, &c. Itaque nihil diligentie nec laboris in ostenda Israëlitarum improbitate à nobis requiratur, ait vates, cum ipse sese omni turpitudinis nota insignem præbeat, cum summum dedecus, summum decorem putet, sicut scriptum est: Væ corona superbiæ ebrii Ephraim & flori decidenti, gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguis, errantes à vino. [Et respondebit.] Respondere in loco, testificari est, vt: Non respondebis contra proximum tuum falsum testimonium, & illud, quod huic sententiæ simillimum apud Isaiam est: Agnitio vultus eorum respondebit eis, & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, neque absconderunt. Atque hic extremus improbitatis gradus est, ad quem cum quis peruenierit, proximum est, vt præceps ruat: propterea subiunxit:

Et Israël & Ephraim corruent in iniquitate sua.

NAM cum ipse amentissimus, & omnibus consilijs præceps, spontè euaserit, ipse sibi, atque imitatoribus suis exitio fuit, sicut scriptum est: Perditio tua ex te Israël. [Iniquitate sua.] Declinationem à recta, simplici & tuta via significat nomen iniquitas, à verbo Ghauah, quod declinationem, & peruersionem sonat, vt: Nunquid Deus peruertit iudicium, & si omnipotens peruertit iustitiam.

Et Iudas etiam ruet cum eis.

NON solūm domus regia, qui primi scelus admiserit, atque Israël qui suscipere, sed etiam Iuda, qui ob consuetudinem hos imitati sunt, corruent; hoc enim diuinæ iustitiæ est, vt anima quæ peccauerit, siue spontè sua, siue aliorum impulsu & auctoritate scelus admittat, ipsa moriatur: Est autem hæc argumentatio à minori. Etenim si is qui alterius impulsu scelus suscepit, criminis non est expers, nedum is erit cuius auctoritate, aut etiam exemplo peccatum est. Quod ad dicēdi artē pertinet, obliqua notatione vsus est vates: Ea fit cum in alterius accusatione, alter obliquè eadem aspergitur nota, vt: Flui hominis vsq. quo graui cordi, quo in loco Saul notatur, & in ethnicis auctoribus: Non quæro quis percussit, nihil est Glauca quod metuas, non excutio te si quid fortè ferri habuisti.

In gregibus suis, & in armentis suis vadent ad querendum Dominum, & non inuenient: Ablatus est ab eis in Dominum preuaricati sunt, quia filios alienos genuerunt: deuorabit eos mensis cum partibus suis.

ACCVS AVERAT Israël etiam eodem in crimine Iudam etiam accersuerat: cū autem nulla vtriusque purgationis ratio superesset, quod neque fortuna, neque necessitate, neque imprudentia factum excusari poterat, vna illis in hoc causæ genere reliqua fuerat pœnæ declinandi via, quam deprecationem Rhetores nominant: Eius vsus est, cum fatebimur nos peccasse, neque imprudēter, aut necessariò, aut fortuitò fecisse dicemus, & tamen ignosci nobis postulabimus; Et hæc causā ante Deum sepissimè in sacris venit libris, vt: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, &c. Hanc verò deprecationis viam frustra istis tentandam esse dicit, qui in eum scelerum & culpæ locum peruenerint, vt veniam & impunitatem assequi ex iusto Dei iudicio non valeant: Nam vt in Habbakuq prophetæ commētarijs differimus, quanquam misericordia ditissimus in omnes inuocantes se Deus sit, existunt tamē aliquando tēpora in quibus diuinā misericordia, à sceleratissimis hominibus frustra ad effugiendam pœnā, imploretur: Ergo cum tanta insolentia tantaque impudētia fuerint, vt sceleribus & flagitijs nullū haftenus modum statuerent, & libidines suas nec fronte etiam vel supercilio contexerint, ac tamdiu reuocati, atque expectati, diuina tamen patiētia fuerint abusi; quando ad pœnæ deprecationē admittentur, qui nō antè à scelere desistere voluere, quàm ad supplicium rapiantur?

rapiantur: tum verò et si frequenti hostia diuinam effugere poenam studeant, tamen sustinere cogendi sunt: Videmus enim quanto studio Ioseas Rex publicam rem & religionem correxerit, suosque ad officium reuocandos curauerit, cum imminet propter impietatem populo suo ruinam magnopere timuisset, & tamen ut scriptum est: Non est reuersus Dominus ab ira furoris sui magni, quo iratus est furor eius contra Iudá, propter irrationes, quibus prouocauerat eum Manasses. Dixit itaque Dominus: Etiam Iudam auferá à facie mea, sicut abstuli Israël. Atque ad eam hanc huius orationis sententia est. [In gregibus suis.] hoc est, Quamquam totos mihi greges, tota armenta, sua, non aliunde rapta aut male acquisita sacrificent, & tum demum veniam petant, cum iam in promptu ultio sit, tamen non impetrabunt à Domino qui ablatus est ab eis, & sua ipsorum nefaria culpa repulsus. frustra enim misericordiae auxiliú implorat, qui contra misericordiae rationem facit. Cum autem Dominus sese misericordem, hoc est, nomine suo, Adonai, dignú haec tenus in istos praebuerit, fueritque, per summam impudentiam & contempionem reiectus, ipsi sibi ut misericordiam non consequeretur, comeruere, quia scilicet in Dominum prauaricati sunt. Hoc in loco nomen tetragramatum est; ad cuius nominis arcanam interpretationem omnis misericordiae ratio accommodatur. Prauaricati, Bagad Hebraicè debito officio aliqué fraudare est, quod verbú saepe interpres spernere reddit, ut: Non poterit vendere eam, cum spreuerit eam, & filios enutriui, & exaltaui, & ipsi spreuerunt me. Ita ergo indigni misericordia sunt, qui misericordem toties spreuerint: Nam in deprecatione, ignoscendi ratio, ex tribus locis quaeritur: Vnus est, si plura, aut maiora officia, quam maleficia, videbuntur constare: Secundus, si qua virtus aut nobilitas erit, in eo qui supplicabit. Atque hos locos Ezechias aegrotans tractabat: Obsecro, inquit, Domine, memento quomodo ambulauerim corá te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonú est in oculis tuis fecerim. Tertius locus est, si qua spes erit vsui futura, si sine supplicio discesserit. Huius rei causa Dauid dicebat: Docebo iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur: Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meae, & exultabit lingua mea iustitiam tuam, &c. Atque de primo quidem loco populus hic à vate deiectus est, dicente: [In Dominum prauaricati sunt.] Secundum verò & tertium obtinere non possunt, cum ad eam impia ipsorum vita, adeo flagitiosa esse ostendatur, ut neque de ipsis, neque de ipsorum filijs quicquá boni sperari posse credatur: Non modò enim hi omnem vitam flagitiosissimam vixerunt, sed gentiú conubijs atque affinitatibus sese contra ius, contra fas deuinxerunt, ex quibus matrimonijs filios suscipere, qui maternæ ac paternæ impietatis discipuli, atque imitatores scelus & superstitionem in ventura secula, nepotesque propagent, atque hoc est, quod dicit: *Gennerunt filios alienos.* A genere Israelitico, & à vera religione alienos, cum hoc illis cautú esse lex voluerit: Neque sociabis cum eis coniugia, filiá tuá non dabis filio eius, neque filiá illius accipies filio tuo: Quia seducet filium tuum ne sequatur me, & ut magis seruiat dijs alienis, irasceturque furor Domini, & delebit te cito. Et quoniam cito delendos esse, qui huiusmodi in se scelus admisisse diuina lex praedixerat: Propterea in iudicij sententia dicitur: [Et nunc denorabit eos mensis cum partibus suis:] Nunc, & proximum tempus significat, & illatione etiam ex antecedentibus habet, ac si dicat proximum est; ut cito & breuissimi temporis spatio, nimirum intra mensem absumantur, & in captiuitatem abductis magna partiu, generis, familiarum, atque etiam hereditatum, & locorum confusio & perturbatio accidat: Neque enim aliqua tribus integra in vnum aliquem certum locum migrabit, sed ut ipsi cum gentibus per nefaria connubia sese miscuere, ita sparsi atque commisti inter gentes cum summa ignominia miseram vitam degent. Denorabit, absumet, ut nomen eorum & partes, atque hereditatis rationes perturbentur & deleantur. Mensis autem spatio eam rem transigendam praedicit, ut poenae ratio legi respondeat, in qua legitur: *Et delebit te cito.* Magnae ergo prouidentiae signum est, si poena legi omnino quadret, magnam verò conficiendi celeritate significat, cum tantus populus, tanta rerum, urbium, agrorum, & regni felicitas intra menstruum tempus omnino funditus ruat, ut illud: Et succidi tres pastores in mense vno. Quod si quis eum mensem, in quo haec acta sint, curiosus inquirat, inueniet in libro ieiuniorum, & in alijs auctoribus mensem A B, qui nostro Iulio respondet, fuisse, in quo multas, & magnas calamitates Israelitae acceperint. Scribunt enim nona die mensis A B, iudicium de exploratorum peccato fuisse editum; eadem die templum primum & secundum ite fuisse dirutum; eadem die aliquot post annis templum solum fuisse exaratum; duas ciuitates Israelitico populo

1. Reg. 13.

Exod. 3.

Ezai. 37.

Psal. 50.

Deut. 7.

Zach. 11.

Ieiuni. 5.

Camh. in Ier.

1.

Abarbeliel in hunc locum.

populo frequentissimas Cether & Alexandriam eadem eiusdem mensis die expugnatas. Denique cum ex Hispania migrare coacti sunt, qui fuit annus ab initio mundi 5252. extremam edicti diem nona eiusdem mensis terminauit. Eodem etiam mense Samariam fuisse captam Salomon Iarhius, atque hunc secutus Lyranus, tradunt: Ut hic mensis Israelitis impietate agentibus fatalis fuisse videatur.

Clangite Buccina in Gabaa, Tuba in Rama: Vlulate in Bethauen.

POST accusationem & defensionem iudicij sententia pronuntiari solet: Atque haec hoc in loco iudiciorum formula exprimitur. Solenne autem fuit, & diuinitus institutum, ut quoties de magnis & diuinis rebus cum populo agendum esset, buccina ac tuba certis in locis caneretur, ut eo cantu excitatus populus ad audiendum, id quod sua maxime intererat, conueniret; sicut scriptum est: Buccinate in Neomenia tuba in die solennitatis vestrae, quia ius in Israel est, & iudicium Deo Iacob. Testimoniú in Ioseph posuit illud, &c. Causa verò quamobrem in his potissimum locis cani iubeatur, illa nimirum fuit, quod aduersus Israelitas & Iudaeos sententiam dicturus Deus, quam potissimum iudicij formam atque rationem initurus sit, ostendit, ut res non temere, ac fortuito, sed consulto acta, & transacta videatur: Atque hoc modo diuinæ iustitiae aequitas, & populi culpa insignior, atque illustrior arguatur. Caeterum ut locum hunc intelligamus, animum ad historiam reuocare, & nefarij illius stupri meminisse oportet, quod à nonnullis petulantissimis ex Biniaminitica tribu Leuiticae cuidam concubinae Bethlehem venienti per vim est illatum. Videmus enim ut communi caeterarum tribuum sententia, & non sine diuinis oraculis totus Israel in Biniaminiticae tribus perniciem vrbisque exitium conspirauerit, & bello vtrinque suscepto in primo & secundo praelio, tamen Biniaminitanos Israelitae numero & copijs superassent; tamen ex Israelitis caesos fuisse, & ultra triginta millia occubuisse, omnino incolumi aduersa acie, ut ne vnus ceciderit. Quae res cum non casu, sed consilio, atque responso diuino gesta esset, Deum Israelitis plusquam Biniaminitis ob impietatem, & scelera infensum, arguere potuit: In tertio tandem conflictu Biniaminitae etiam iusto supplicio perierunt, cum ex viginti quinque millibus, & sexcentis solum sexcenti fuga euaserint. Atque ad eam hanc rem imaginem quandam & quasi praeludiu instantis calamitatis fuisse ostendit Deus: nam vtriusque & Israelitis & Biniaminitanis infensum se esse demonstraerunt, quamobrem utrosque diuinam misericordiam poenitentia, non iram scelere sibi conciliari oportuerat. Cum autem illud correctionis velut documentum isti neglexerint, & contempserint, hoc integrum & iustum iudicium ut experiatur necesse est. Quoniam verò antiquum hoc exemplum renouare decreuit, ad eandem imaginem contemplandam auditores reuocat. [Clangite tuba in Gabaa.] Mementote inquit antiquae illius stragis Biniamin, qui cum scelus in Gabaa admisisse, omnium Israelitarum impetum primum semel atque iterum frangere, deinde cum sua summa pernicie demum excipere coacti sunt. Rama autem vrbs est in Biniaminitica tribu, in loco excelso sita, quod & nomen ipsum declarat: Est & alia in sorte Neptali, sed hic de vtriusque mentio fiat, locus ipse indicat. Bethauen etiam in eadem Biniaminitica tribu esse ex descriptione Iosue accepimus: Et fors, inquit, tribus Biniamin contra occidentem ad montana conscendens habet exitus suos ad solitudinem Bethauen. Altissima autem loca ad sonandum commodissima esse constat: Etenim ab his locis propter liberum aeris tractu latius expanditur, atque longius auditur sonus. Clangere, vlulare, Buccina & Tuba. Candi varios modos, atque instrumenta diuersa à Deo in lege ad celebrem & solennem populi conuocationem instituta significant; quarum rerum rationes oportuno in loco Deo annuente explicabimus.

Post tergum tuum Biniamin.

UT CAETERAE omnes, inquit, tribus in tuam perniciem coniuratae, atque in te irruentes, maiorem cladem prius pertulere, quam tibi attulerint; sic futurum nunc est, ut & Israelitae, & tu impietatis poenas detis, illi tamen maiores, & maturiores subeant. Atque hoc est quod dicit:

Ephraim in desolatione erit.

UT DVAS tribus vno Biniamin nomine appellat, sic decem alias Ephraim appellatione

lacione Synecdochicis nominat: Namque Reges ex Ephraim erant; ergo ut olim, cum te insequerentur Israelitae, citius & grauius sunt castigati: sic nunc non in correctione, sed in desolationem eorum res deuenturae sunt. Etenim quid nunc futurum esset, nisi resipissent, iam tunc a me certissimis signis & imaginibus protendebatur; atque adeo

In die correctionis in tribubus Israel ostendi fidem.

Hoc est huius verae pugnae diuinae illud antiquum iudicium, & quod quasi praedictum fuit.

Facti sunt principes Iuda quasi assumptes terminum: super eos effundam quasi aquam iram meam.

Iam sententia per partes in singulos pronuntiatur. Est autem haec diuinorum iudiciorum formula, ut notatae cuiusque prius culpa, & in caput atque summam redactae, iusta deinceps poena constituatur. Quod vel in prima illa trina sententia in Serpentem, in Euam, atque in Adamum lata, videre est: Quia fecisti hoc, maledictus eris: Quia hoc fecisti, multiplicabo aermnas tuas: Quia audisti vocem vxoris tuae, maledicta terra in opere tuo. Eandem hoc in loco formulam per singulas exprimit partes. Primum in Iudam sententia pronunciat, qui ut dignitate, & acceptis beneficijs praestantissimus, sic deserti officii culpa obligatissimus fuerat. Culpa est, quod facti sunt quasi assumptes terminum. Maximum flagitium etiam ex legis edicto erat, si quis agrorum suorum terminis non contentus, alienos corrumpere tentaret: Huiusmodi enim nefarios ausus dira imprecatione lex prosequatur. Maledictus, inquit, qui transfert terminos proximi sui. Atque hac diuina cautione non tantum agrorum limitibus religiose custodiendis, sed multo etiam magis religionis ac pietatis definitionibus obseruandis est prouidendum, ut praescriptis finibus vnusquisque contentus, ab alienis ritibus, legibus, ceremoniis, denique vniuerso cultu, mentem, oculos, & manus obsternerent. Principes autem Iuda primum pauperiorum agros cupide appetierant, & limites nefarie tentauerant, ut apud Ezechielem legimus: Et non depopulabuntur vltra principes populum meum, sed terram dabunt domui Israel, secundum tribus eorum: Deinde etiam ipsi in vicinorum impias leges & iura inuaserant, & definitum religionis limitem vltius promouerant. Qui huiusmodi igitur fuerint, atque in dira, & talia viciosa inciderint, paribus noxiae poenis tenentur. Poena autem sunt, [Effundam super eos iram meam, quasi aquam.] Vehementibus & varijs calamitatibus affligendos esse, hoc tropo praedicit: namque aquarum effusio, immoderatam profusionem significare solet: Etenim ex rebus ijs, quarum nobis assiduus & necessarius est vsus, nulli minus, quam aquae parcutur: Vinum, lac, oleum, mel, & quidquid eiusmodi est, etiam si corruptiora, aut ad vsu inepiora, reddita sint, tamen non temere effunduntur: Aquam vero etiam purissimam si quis in vase inueniat, quod ad alia opus sit, profundit. Itaque effundere sicut aquam iram, idem est, quod ire non parcere, quominus vniuersa in illos profundatur; quale & illud est: Effuderunt sanguinem eorum tanquam aquam in circuitu Ierusalem. Quod ad orationis vim pertinet, particula illa, quasi, non solum similitudinem, sed asseuerationem rei secum affert, ut illud in superioribus fuit: Populus tuus sicut hi qui contradicunt sacerdoti. Sic hoc in loco eandem vim obtinens, ostendit, principes ad id scelus studiose incubuisse.

Calumniam patiens est Ephraim: fractus est iudicio: quoniam cepit abire post sordes.

ISRAELITARVM culpam versus hic continet, qui quanquam necessitatis excusationem habere videantur, nullam tamen habent, quominus iudicium subeant grauissimum: Nam principio quidem Ephraim, principum, magistratum, & sacerdotum imperio, decretis & edictis, ut scelus admitteret, coactum se dicere potuit. Iam illa primam animaduertenda in eo culpa est, quod nullis praemijs, nullis minis, nullis quantis iniquis conditionibus, ut sceleratissimo consentiret imperio, addicti debuerat: quod si populus diuino timore imbutus, communi voluntate, legibus intercederet, nulla profecto regibus ad easdem stabiliendas reliqua fuit potestas. Oportuerat ergo vitam illis omnem potius, quam vim & perseuerantiam ad principum improbitatem refringendam defuisse: Quamobrem nulla illis propterea excusatio est, quominus in iudicium vocatis, causa esset

esset cadendum. Quod si non modo impijs regu consilij & imperijs non restitisse, sed vltro etiam consensisse, conuicti sunt (ut superius dicebatur: Ego scio Ephraim, & Israel non est absconditus a me.) quoniam patrocinio causam suam tueri possunt: Etenim regia iussa tum rata & firma esse oportet, cum diuinis praecipis & honeste viuendi institutis non repugnant. quam rem Salomonis regis praecipito docemur: Ego, inquit, os regis obseruo, iuxta ratione iuramenti Dei: Ne festines recedere a facie eius, neque permaneat in opere malo, quia omne quod voluerit, faciet. Quod si maxime sermo regius plenus potestate sit, neque dicere ei quisquam possit, quare ita facis; tamen, inquit Salomo, qui custodit praecipitum Dei, non experietur quidquam mali: Manifestum igitur est Ephraim fractum iudicio esse, & causa cecidisse, quoniam non solum impias leges non reiecit, sed quod maxime flagitiosum est, sceleratissima regis imperia sciens & volens ipse est exequutus. [Quonia cepit,] consilio, & sponte: Abire, non trahi, non cogi, aut impelli, sed Abire post sordes, hoc est, post impurissimum & prophanissimum Ieroboami praecipitum, ita ut Ieroboam non duras leges imposuisse, sed populi libidini largitus esse videri possit. [Quoniam cepit.] Verbum hoc voluntatem & studium ad rem agendam significat, cum quis non alieno impulsu, sed suo consilio & libidine rem aliquam aut actionem inchoat, a qua non facile diuelli possit. Sic Deus hominum pertinaciam olim etiam ostendit: Ecce inquit, vnus est populus, & labij vnus, ceperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas opere compleant. Abire, vltro, non trahi, ut: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum. Sordes Hebraice sordida praecipitum proprie significat, quanquam L. atinus interpres aliam verbi originem secutus, non incommode vertit sordes, nam sordida sordescere, sordidab praecipere est.

Et ego quasi tinea Ephraim, & quasi putredo domui Iuda.

ODIVINAE clementiae infiniti atque inexhausti thesauri, quae tam diu cunctatur, ut misereatur nostri: ut cum homines sceleribus obligati, debitas meritasque poenas, diuino iudicio persolvere debeant, minus tamen graues, quam iustas interim pendunt, & castigatorem potius, quam vltorem Deum experiuntur, donec peccatoru expleta & cumulata mensura diuinam tandem iustitiam in se prouocant, & inuitam cocitant, sicut scriptum est: Videns autem Deus, quod multa malicia esset in terra, & quod cuncta cogitatio hominum esset intenta ad malum, tactus dolore cordis intrinsecus, deiebo, inquit, hominem quem creauit &c. Non solum ergo punire nollet, sed cum animaduersio omnino necessaria est, tunc paulatim & leniter castigat, pungit, flagellat, corripit, si quo modo tandem sentiant, & resipiscant. Et quanquam in sententia, omne iram profusurum sese praedixerit, sensim tamen prius instillat: quod si omnino in vitijs perseuerauerint, tunc demum profundit, sicut scriptum est: Domine, oculi tui respiciunt fidem, percussisti eos & non doluerunt, attriuisi eos, & reuerterunt accipere disciplinam, indurauerunt facies suas supra petram &c. Hoc temperamentum atque hunc modum a se seruandum esse, praedicit Deus, curaturumque, ut leuioribus calamitatibus paulatim deterantur atque erudiantur potius, quam perdantur. Hanc vero rem appositissima similitudine indicat, cum illoru res paulatim a se opprimendas, & tanquam vestem tinea, & ligna carie arroderendas: nam si quis ex sacris annalibus harum rerum memoriam eruat, comperiet iam ab huius Prophetae temporibus, ad vtriusque populi abductionem multas paulatim calamitates Israelitis omnibus exhaustas fuisse. In Iudaicis rebus Achaz anno ab aedificatione templi ducetesimo quinquagesimo nono Assyrioru regem adorauit: tertio post anno a Phacee & Rasin obfessus est: Ezechias iustus, patre sine honore sepeliuit: magni etiam in ciuitate tumultus, dum hic religionis res corrigit, fuere, anno ducentesimo septuagesimo quinto, qui primus huic regi annus regni fuit. Cumque hic vsque ad decimum quintu annu regnasset, Iudaea a Senacherib vastata, & Ierusalem obsidionis periculo diuinitus liberata est. Manasses impijs horribiles ciuium suoru caedes fecit. Iudaea a rege Babylónico magna manu fuit infestata: rex dolo captus est: Ammó decimus & octauus rex domesticis inuidijs perijt: Iosias regis tempore oleum sacrum sublatu est, & sacerdotes vngi desiere: Hic rex dum regnu superstitione purgare studet, in multos animaduertit. Iehoachim xx. Iudaeoru rex, tertio regni mense in Aegyptu captiuus migrat, regioni tributum est imperatum. Post annu v. Iosias a Pharaone in Madin vulneratus, perijt. Iehoachin anno viij. regni sui Nabugodonosori tributum pepedit: tertio post anno ab eodem occisus, & qui huic successit Iehoachin intra tertiu. Post huc Sedechias primo anno Babylone tributa conferre est coactus: huius anno

nono vrbs obfessa, vndecimo tandem vnà cum templo diruta est. Atque hæc & alia huiusmodi Iudæis accidere. Israëlita verò interea non mitiora passi sunt: namq̄. huius Prophetæ diebus Phul Tersam obsedit, cui Menahem tyrannus vt exercitū solueret, maximam pecuniam dedit. Phacea filius Menahem, Phacæ dolo periit. Anno decimotertio Ioathan regis Iudæ; Phacee verò Israëlitarū regis decimoquarto TheglathPelassar totam Galaaditen regionē vastauit, cepit & abduxit. Deinde Phacea rex ab Hossea per insidias occiditur, anno regni sui vigesimo. Hūc Hosseam Salmanassar septimo post anno tributo subiecit, vndecimo anno tributa negata sunt. ex qua re cum periculum timeretur, Suzæ Egyptiorū regis auxilium imploratur. Post rebellionē demū anno nono Samaria capta fuit, decemq̄ue tribus abductæ. Quoniam autem Israëlitarum res breviori temporis spatio; videlicet intra quadraginta & nouem annos protrite sunt: Iudæorū verò calamitates maiori etiam cum tumultu vsq̄. ad centesimum ac nonagesimū annum sunt protractæ. idcirco dicit: [Et ego quasi tinea Ephraim, & quasi caries domui Iuda.] Etenim tinea vestes corrodit, sicut scriptum est: Sicut vestimētum quod comeditur à tinea. Rekab verò, hoc est caries, quam putredinē nonnunquam vertit interpres, duriora, vt lignum atque ossa tentat & perdit, iuxta illud: Existimauit, vt lignum carie absumptum, & illud etiam: Vita carniū sanitas cordis; & caries ossium inuidia. Atque illæ illis vtriusque calamitates diuino consilio venturæ esse significantur; quamobrē dicit: [Et ego sicut tinea] Quali dicat: Namq̄ue isti (vt sunt ingenia hominum) rem non consilio, sed casu accidisse interpretaturi, atque ob id rebus suis non rectē cōsulturi erant: nam cum sibi ab hostibus belum parantibus cauerent, arbitrati ea mala hominum odio potius, quàm Dei consilio sibi impendere, rebus sic afflictis opem & auxilium, nō à Deo, sed ab alijs hominibus ipsēdemque impijs, petebant: atque ita omni scelerum genere cumulati, cōtrarios consilij suis, hoc est, exitiales exitus habuerunt. Quamobrē ait:

Et vidit Ephraim languorem suum, & Iudas vinculum suum, & abiit Ephraim ad Assur, & misit ad regem vltorem.

AFFLICTAS vtriusque populi res, languoris & vulneris translationibus describit: namq̄ue vt morbus & vulnus corpus humanum labefactare & corrumpere etiam solent, nisi curentur: ita Respublica assiduis calamitatibus labefactata, ad interitum tendit, nisi certo præsidio foueatur: veruntamē isti suæ salutis perfugium & præsidium firmius sibi in hominibus, hoc est, in carne & sanguine, quàm in Deo, collocauerūt. [Et abiit Ephraim ad Assur.] Hosseas filius Ela tributo quotannis collato, pacē cum Assyriorum rege pacificabatur, atque hoc modo quieti ac tranquillitati suæ consuluisse arbitrabatur. [Et misit ad regem vltorem.] Hebraicè est, ad regem Iareb, & Græcè Iarem,] vt regionis aut vrbs nomen esse videatur, quod & Hebræis interpretibus receptū est, quibus Iareb, vrbs est in Assyria: namq̄ue Achaz à Rasim & Phacea oppressus, magno publici & sacri auri atque argenti pondere, per legatos misso, TheglathPelassar Assyrij regis auxilium sibi iunxit: Vel si vltorem regem cum Chaldaeo paraphraste interpretari placet, agnomen esse Assyriorum regum intelligamus oportet, qui totius orbis vindices dicebatur. Rerum enim summa & imperium penes Assyrios illis tēporibus erat. Quod ad orationis rationē facit, ex duabus partibus, quas antea assumpserat, alterā in consequenti explicat, alterā indicat, hoc modo: Et vidit Ephraim: & Iudas. *vidit quoque; & abiit Ephraim; & misit, videlicet Iudas: est enim hic quidam Zeugmatis modus.* [Vinculum suum.] Per Synecdochen vulnus suum: nam vt vulnerū curationis pars est ligatio, ita eadem & vulneris signū esse solet. vt apud Isaiam: Non sunt ligata, & non sunt fota oleo. Ligationum autem detractio, vulnera iam sanata arguit. In eadem verò verborum translatione permanens, auxilium humanum frustra illis petendum esse prædicit, quamobrē eos incurabiles ostendit, ita vt ad diuinam prouidentiam res sit necessariò reuocanda: Etenim medicorū huiusmodi est sacramentum, eos qui à morbis victi sunt non curare, vt pote quorum ægritudines diuinæ potius, quàm naturali efficientiæ ascribi oportuerit, atque ob eam rem subiungit:

Et ipse non poterit sanare vos, nec soluere poterit à vobis vinculum.

OMNIA hæc à vate ante prædicta, quàm acta atque spectata essent, diuinæ prouidentię argumenta illis esse potuerant & debuerant, vt cum primum cædi cœpissent, ipsi vel

vel diuinum implorarent, vel nullum aliud sperarent auxilium, & tamen illi contra fecerunt: namq̄ue fortuna magis quàm culpa calamitosos se esse iudicantes. & singulas calamitates, vt humanam vicissitudinem, non vt diuinam castigationē, & paternam clementiam interpretati, tamen vincere & perfringere omnino nitentur, cum se hō funditus perdi, sed corrodi sensim & minui intelligerent. atque ad eōs cogitationibus, consilijs, & studijs, Deum, quem castigatorem & patrem habebāt, iudicem atq̄. vltorem, experiri commeriti sunt. Hæc itaque res subiuncta orationē prædicitur:

Quoniam ego quasi leæna Ephraim, & quasi catulus leonis domui Iuda, ego capiam, vadam, & tollam, & non est qui eruat.

ITA FIET vt malis contra eorum consilia & conatus aduētis, atq̄. ad vltimum exitium productis, veritatem tandem agnoscat. Magnam verò illorum perniciem duorum eiusdē generis animalium similitudine describit. Duo. Hebraica nomina sunt *Sahhal* & *Chephir*, quæ in leonum genere non raro vsurpantur, atque *Sahhal*, (pro quo Latinus interpres interdum leonem, sæpe autem leonem vertit; Græcus autem Pantheram,) fortissimum in eo genere animal, & truculentissimum esse constat, quod non solum viribus præstet, sed voce etiam magis terribili sit: vt apud Iob: Rugitus leonis, & vox *Sahhal*, & vt Basiliscus inter serpentes nocentissimus, sic in ferarum genere *Sahhal* ferissimus esse vel ex illo versu arguitur: Super *Sahhal* & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem. *Chephir* autem leunculus est catulo maior, qui iam rapere, & prædas capere didicit, atque solus sine matre audeat, hic ob ætatis feruorem audacior est, atque hominem minus etiam, quàm maiores leones formidat, ex quo fit, vt impetum in eum faciat, & audaciam ferociamque suam, atque prædæ auaritatem, voce etiam truculentiore prodatur, sicut scriptū est: Mater tua leæna inter leones cubauit, & in medio leunculorum enutriuit catulos suos, & eduxit vnū de catulis suis, qui *Chephir* factus est, & didicit capere prædam, & hominē comedere. Et alio in loco: Sicut fremitus leunculi, ita regis ira: Latina lingua propter verborum inopiam omnes has differentias duobus tantum nominibus leonem & catulorum significat. Huiusmodi demū regia atrocitate, atq̄. similibus viribus in Israëlē & Iudam vsurum se Deus prædicit, vt qui tinea similem contempserant, iam regem fortissimum, potentissimum vltorem, denique *Sahhal* & leunculum sentiant. Quamquam verò præda & exitium vtroq̄. animali significetur, ratio tamen diuersa vtriusq̄. prædæ faciendæ indicatur: namq̄. *Sahhal* præda facta filias petere, & desertiora loca penetrare consuevit. quamobrē Iob cum abditissimum & nullianimantiū peruium locum describeret, dixit: Non calcauerūt eam semitam filij struthionū, nec tranſiuit per eam *Sahhal*. Sic igitur abducendos Israëlitas esse prædicit, vt fusi atq̄. dissipati oēs mundi plagas, atq̄. adeo ignotissimas orbis terræ partes exilio penetrent: atq̄. ita dispersi mutuo auxilio, vt restituantur, nunquam sibi esse possint. Filiorū verò Iuda tamen omnes simul atq̄. integras copias capiendas fore, & nō longè à patria migraturas prædicat, tamē nullis viribus, nullis consilijs diuinæ virtuti obſistere posse, quominus id quod decretum in eos supplicium fuerit, omnino subeant: Siquidē leunculus eodem in loco rapere, & prædam deuoraturus cubare intrepidè solet; idemq̄. canum latratus, & pastorum minas ac voces ita contemnit, vt nunquam nisi expletis, & saturatus discedat. Hanc leonum naturā illo in vaticinio descripsit Iacob: Catulus leonis Iuda, ad prædā ascendisti fili mi requiescens accubisti vt leo, & quasi leæna: quis suscitabit eum? Hanc ob causam illud Deus dicit: [Et ego,] non casus aut fortuna [capiam] bello [vadam] abducendo [et tollā] migrare cogā [et non est qui eripiat:] namq̄ue vt ad expectandum patientissimus est Deus, ita ad puniendum fortissimus, vt scriptum est: Deus iustus, iudex fortis & patiens.

Vadam & reuertar ad locum meum, donec deficiatis, & queratis faciem meam.

HACTENVS officium suum ostenderat Deus, & se iudicem iustum fortemque esse declarauerat, cui officio cum res, moresq̄. hominum postulant, vt non ab eō satisfiat, fieri non potest, quauis hoc ipsum (si ita loqui liceat) inuitus faciat. nollet enim Deus vllam iudiciorum & poenarum materiam in hominibus esse, nollet inquam, imò certissimo iureiurando obſertari solet, nulla re minus quàm hominum poenis, & exitio, nulla se magis quàm eorundem salute delectari. Per memetipsum iurauit, ait Dominus, nolo mortē peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Nunc iam suam illam benefaciendi voluntatē, suam

suum misericordiae flagrantissimum studium aperit, nunc, ut solet, ad se homines allec-
 re & inuitare incipit, ut nullus videlicet sit, qui in perspectissima Dei erga homines be-
 neuolentia spem non habeat. Principio autem antiprophorae respondet; nam quum Israe-
 litarum & Iudaeorum loca habitatoribus vacua relinquenda esse praedixisset, & rogari à
 quopiam posset. Quid igitur facies nomini illi tuo magno? nonne te misericordissimum, &
 nonne hominum amantissimum praedicare soles? nonne ob misericordiae studium tem-
 pli angustias, & tabernaculorum humilitatem non es aspernatus? nonne tu dixisti, & erit
 nomen meum ibi? Respondet Deus maiestatis & praesentiae argumeta ab eo loco ad cae-
 lum sibi interim reuocanda esse, ac tam diu sustinenda, dum isti calamitatibus & miserijs
 cruditi resipuerint, & diuinam fidem & misericordiam implorare didicerint; namque
 hoc modo atque hac ratione non solum in diuinam gratiam, atque in propriam patriam
 restituentur, sed & maximi illius atq. immortalis beneficii cõsortes fient, quo totum sibi
 hominum genus obligare parauerat Deus: & cuius beneficii proferendi causa, Hebraei
 ex omnibus hominibus electi fuerant. [Vadam & reuertar ad locum meum.] Diuinæ
 maiestatis sedē caelum esse Salomon ipse testatus fuerat, cum illum supplicationibus &
 votis ad templum vocaret suum. Ut exaudias, inquit, deprecationem serui tui, & populi
 tui Israël, quodcūque orauerit in loco isto, & exaudies in loco habitaculi tui in caelo, sicut
 scriptum est: Caelum est sedes mea. Ad hunc locū se reuersurum dicit, non quod omnia
 loca infinita illa sua natura & virtute non compleat, sed quod gratiae & prouidentiae, be-
 neuolentiaeque suae argumenta manifestiora in eo loco, in eoque templo edere dignatus
 fuerat, sicut scriptum est: Notus in Iudaea Deus, in Israël magnum nomen eius, & factus
 est in Salem locus eius, & habitatio eius in Sion &c. [Donec deficiatis.] Hebraicè ad
 verbum donec ad delinquam se, hoc est, donec se delicti reos agnoscant, & non ad casum,
 non ad humanum odium, sed ad diuinam castigationem calamitates referant suas. [Et
 querant faciem meam.] Non quaerant Assyrios, non humanum auxilium, quod vtile, & sa-
 lutare illis esse non potest, sed faciem meam. Quemadmodū enim ex sacrae philosophiae
 disciplina, quibus rebus faciem suam auertit Deus, eas res turbati & interimi necessario
 infertur, (ut scriptū est: Auertente te faciem tuam turbabuntur;) sic vultum illum, beni-
 gnumque spiritum suum, referente, aperienteque Deo omnia rursus recreantur & resti-
 tuuntur: Emitte, inquit, spiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terrae. Atque
 ut illi supplicantes queruntur, Quare faciem tuam abscondis, & obliuisceris inopiae nostrae,
 ita orantes petunt: Faciem tuam illumina super seruum tuum. Praedicat autem cõfessionem
 & supplicationem illam, qua Iudaei iam in patriam restituendi usi sunt: Deus meus
 confundor, & erubescor leuare faciem meam ad te, quoniam iniquitates nostrae multipli-
 catae sunt super caput nostrum, & delicta nostra creuerunt vsq. ad caelum. Quam orationem
 totam ad hunc locum explanandum relegere, operæ precium fuerit.

CAPVT VI.

N tribulatione sua, mane consurgent ad me.

SI DEVS nostris & piorum hominum votis annuerit, ut commetationis nostrae opus
 ad optatum perferamus exitum, in commoda, oportunaque loca aliquando venien-
 dum esse speramus, ut de diuina eloquentia, quae omnem humanam superat artem, aliqua
 ex parte differendum sit. Tunc inter frequētes, quibus vates vtuntur dicendi exornatio-
 nes & figuras diuinarum Parebascon ratio à nobis tradetur, quae vaticiniorum sermoni-
 bus propria quadam cõueniunt elegantia, cuiusmodi figura hoc in loco vates, vel potius
 Deus apud vatem vsus est, qui à calamitate minori ad maiorem, ab exigua terrenae salutis
 mentione, ad maximam illam spiritualis salutis cõmemorationem est egressus, ad quam
 omnis diuinarum scripturarum ratio, omnis vatum praedictio, omnis veteris testamenti
 pertinet apparatus, sicut scriptum est: Vos estis filij prophetarum, & testamenti, quod dis-
 posuit Deus ad Abraham, & quoniam de hac re hoc in loco varia, sublimi, atq. propheta
 & figuris referta oratione agitur, summa nobis prius totius rei tenenda est. Igitur vati-
 cinium hoc Israelitarum restitutionem non terrenam illam & carnalem, sed spirituale &
 caelestem continet, cuius auctorem Deum, pontificem autē atq. ministrum Christum fore
 praedicat:

praedicat: eius verò eam futuram esse rationem, ut Hebraei qui propria culpa toto orbe
 dispersi miserè seruibant deploratis & desperatis rebus Deum repetant, inuocentque
 qui sua inexhausta misericordia praesto illis erit, quos & ad veram Christi notitiam addu-
 cet, qua vitae aeternae ratio cõstat. Interim verò populum ipsum scelerum arguit, atque ad
 erroris sui cognitionem, & emendationem, sanitateque. reuocat: deinde suam erga eòdem
 fidem semper sibi cõfirmatum esse affirmat, neque vllam vnquam officij sui partem fuisse
 praetermissam, quominus aut illi suum dignitatis & gratiae gradum tenerent, aut propria
 culpa deiectionem suam ipsius benignitatem rursus obtinerent. [In tribulatione sua.] He-
 braicè tribulatio siue angustia, emphasim & adnotationem articulo adiunctam habet, quae
 cum adest certam aliquam rem & notatu dignam esse indicat: Nulla autem Iudaeis &
 Israelitis maior, & grauior calamitas accidit, quam ea in qua nunc sunt, post-
 quam à Tito post Christi mortem & resurrectionem victi, oppressi atque abducti fuerunt,
 quam iam amplius mille & quingētis perferunt annis, in summa vitae miseria, in maxima
 veri ignorance, in maximis tenebris, & miserissima animorum caecitate, æuam agentes.
 [Mane consurgent ad me.] Sabhar verbum, pro quo Graecus vertit ὁρῶ πρῶτον diligenter &
 sollicitè querere aliquid est, quo verbo eorum animus & studium notatur, qui neglectam
 vtilissimam sibi rem, suo tandem periculo docti desiderant atque repetunt: cuiusmodi
 illud est, quod à Sapia dicitur: Quum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi
 tempestas ingruerit: quādo venerit super vos tribulatio & angustia, Tunc inuocabūt me,
 & nō exaudiam, mane consurgent, & non inuenient me. Igitur Iudaei qui nunc ignoran-
 tia atq. erroris somno sepulti iacent, qui nunc reprobationis veterno affecti toto corpore
 dolentes non sentiunt, vbi excitati, senserint quanto in periculo sint, cum eos vitae condi-
 tionisque suae pudebit, & tædebit, tunc Dominum diligentè quaerent, ita ut etiam quod
 nunc in his malis sint, misericordiae fuerit adscribendum: namque his artibus prodigi
 atque rebelles filij erudiri & reuocari à Deo solent.

Venite & reuertamur ad Dominum, quia ipse cepit & sanabit nos, percussit & curabit nos.

ELEGANTI Profopocia horum fides atque poenitentia describitur, quando qui-
 dem diuina dona non capiuntur, nisi ab ijs qui credentes, poenitentiae verae operā dant, ut
 scriptum est: Poenitemini, & credite Euangelio. Itaq. cum vulnera sua sentiunt, salutem
 sibi à Deo sperandam fide proponunt, atque ad eam petendam communi poenitentiae
 studio incumbunt. [Venite.] Hoc verbum studiorum excitationem magis, quam cor-
 poris motum explicat, ut: Venite exultemus Domino, &c. Communis autem cura salutis
 & vitae commendatur, dum vnusquisque non tam quae sua, quam quae etiam aliorum sunt,
 curat: Praeterea mutua excitatio, & cõmune studium ad agendas res, multum momenti,
 multum etiam ponderis ad diuinam misericordiam & prouidentiam nobis conciliandam
 habet; ex qua cogitatione illae voces sunt: Laudate Dominum omnes gentes: Omnes gen-
 tes plaudite manibus: Venite adoremus & procidamus ante Dominum, & alia huius ge-
 neris quamplurima, ut ex multarum personarum facierum eius, quae in nobis est donationis,
 per multos gratiae agantur, inquit Paulus: Reuertamur ad Dominum, animo, cogitatione,
 actionibus, studiisque omnibus illum quaeramus, ab ea viuendi ratione quam antehac te-
 nuimus, & ab vsitata consuetudine recedentes, namque poenitentia virtus dicitur his ra-
 tionibus definitur, ut scriptum est: Declina à malo, & fac bonum, inquire pacem, & per-
 sequere eam. [Dominum.] Nomen illud ineffabile & arcanum, quod misericordiae
 rationibus praecipue explicatur, hoc in loco, & in omnibus alijs ab hoc Propheta appella-
 tur, pro quo Latinus interpres Dominum plerumque reddit. [Quia ipse cepit & sanabit nos.]
 Fidem hae oratio indicat, quae in omnibus, quae ad pietatem pertinent, actionibus funda-
 mentum iacit: namque accedent ad Deum primum oportet credere quod sit, & quod
 inquirentibus se remunerator sit. Credunt ergo inflicta sibi à Deo plagas, non ut periret,
 sed ut resipiscerent, atque hoc non tam ad vltionem, quam ad misericordiam pertinuisse.
 namque cum illi, populus eius & oues pastionis eius fuissent, & pastorem contem-
 nentes, septa & pastionum terminos corrumpentes, aberrassent: illum, quem pastorem contem-
 pserant, leonem experti sunt, qui non eò rapuit ut deuoraret penitus, sed ut captum pecus
 in suam ditionem potestatemque redigeret: captas ergo & mitescere atque parere volentes
 oues

oues non vorabit sed fouebit, pascet, & custodiet, & si quæ inter capiendum vulnus acceperint, sanabit & curabit; tanta est eius bonitas, & tam ardens benefaciendi studium. Quanquam autem fides prius quàm pietatis actio animo concipiatur, opera tamen & actiones, quæ fidei comitis argumenta sunt, prius nobis, quàm ipsa fides, ostenduntur, atque hæc causa est, quamobrem maxima illa, & illustrissima opera à credentibus suscepta, fidei testimonium ab Apostolo nominetur, & hi, inquit, omnes testimonio fidei probati, & inuenti sunt. Ita fit, ut si quis diligenter ad opus accingatur, fidem suam probet. Ego ostendam tibi ex operibus fidem meam, Iacobus aiebat. Quamobrem cum fidem suam hi profiteri volunt, orationem à certo fidei argumento, hoc est, ab actione & studio inchoant. Atque hic quidem arguendi ac demonstrandi modus maximum apud homines pondus habet, cum ex signo causa reperitur. Huiusmodi verò argumentandi genere uti nos docebat summus ille ac diuinus præceptor: Ex operibus, inquit, eorum, cognoscetis eos. Dicitur autem apud Peripateticos demonstratio à posteriori, apud antiquissimos verò auctores argumentatio à signo; in diuinis libris testimonium nominatur. *Cepit.* Venatorium verbum est, rapuit, ut superius dixerat, ego rapiam: Ipse, inquit, rapuit, non Assur, non Titus, sed ipse Dominus; ob eamque causam nobis non humanum auxilium, sed diuinum omnino est querendum. [*Percussit & curabit nos.*] Hebraicè est, ligabit nos. Duobus modis nocere solent feræ dum prædas faciunt, aut enim dente vulnus inferunt, aut fugientem pecudem violentia atque impetu opprimunt & confringunt: vulneratis medicina, hoc est fomenta, confractis verò colligationes præcipuè remedio sunt, sicut scriptum est: Quod infirmum fuit non consolidastis, quod ægrotum non sanastis, quod confractum est non alligastis.

Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, & viuemus in conspectu eius.

MAGNUM hac oratione, atque his verbis mysterium enūtiatur: Etenim de maximo illo sacramento resurrectionis mortuorum Christi agitur, quod sacramentum usque ad diuini spiritus aduentum celatum tacitumque fuit. Tunc verò reuelatum est sanctis, quibus voluit Deus notas facere diuitias sacramenti huius in gentibus. reuelabitur etiam publico multorum experimento, cum venerit qui eripiat & auertat in pietatem à Iacob. Nobis autem ipsa primum simplex verborum explicatio tractanda est, deinde si minus apertè mysterium explicetur, venia est danda, quando eiusmodi res hæc est, ut quicumque Dei dono participes eius facti sunt, his vel vnus verbi significatione percipiatur, qui verò expertes adhuc sunt, his nisi longissima & perpetua oratione instituta, mysterij pars aliqua declarari non possit. Orandum itaque nobis, & assiduis precibus petendum cum D. Paulo est, ut impleamur agnitione voluntatis eius in omni sapientia, & intellectu spirituali; interim nos officio nostro, prout res feret, satisfacere conabimur. [*Viuificabit.*] Sanitatem integram verbum hoc, cum de morbis & vulneribus agitur, significat, id est sanos inco-lumescit. reddet nos, ut: Ite & cōsultate Deum Acharon, vtrum viuere queam de infirmitate mea hac, & alio in loco: Dixitque Isaias afferte massam ficuum, quam cum attulissent, & posuisset super vlcus eius, vixit, sic hebraicè. [*Post duos dies.*] Quamuis Israëli-tarum plagæ & calamitates, si humanis rationibus considerentur, diuturniores fuisse videantur; tamen si cum illa salutis æternitate conferantur, breuissimæ sunt, sicut scriptum est: Non sunt condignæ passionis temporis huius ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Temporis autem rationes in sacris libris sic percipiuntur, ut duorum dierum spatio breuissimum, mensis verò nomine breue, dierum autem appellatione, longius tempus, hoc est annus, definiatur; ut illud: Si verò biduo, aut vnò mense, vel diebus, fuisset nubes super tabernaculum, &c. Itaque exhaustos dolores proximæ salutis, & æternæ vitæ spe consolantur. [*Et die tertia suscitabit nos:*] Hebraicè stabiliet nos: quod breui futurum esse, & credant, & dicant, ut acceptam Dei dono salutem perpetuò retineant. [*Et viuemus in conspectu eius.*] nunquam illius prouidentia destituti, sed faciem eius in nos semper attentam experti: Etenim in quemcumque Deus vultum suum & oculos intendit, huic stabilem felicitatem fore consentaneum est; quamobrem facer ille vates orabat: Ne proicias me à facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas à me. Itaque animos iam erigunt, & promissionis diuinæ fide, in eam spem adducuntur, ut breuissime futurum esse dicant,

dicant, cum omnem erroris, ignorantis, peccatorum captiuitatis, poenarum ac durissimæ seruitutis miseriam expuentes, diuina ac perpetua felicitate fruantur. Verum enim verò cum se tertia die stabiendos, & perpetuò intentis Dei in se oculis vsuros affirmant; non mundanam aliquam & fluxam felicitatem (qualem hactenus somniarunt) sed diuinam quandam stabilem ac certam sibi promittunt, qualemque illi assecuti sunt, quicumque à pristina vitæ conuersatione cum Christo cōmortui, tertia die confurrexerunt. At verò tertia illa salutis & resurrectionis dies iam orbi illuxit, perpetuò dum mundus manserit duratura, at nos qui in hæc noui testamēti tēpora vehementer antiquis patribus optata, atque sperata peruenimus, in hac die cōstituti sumus: si tamen diuino dono nobis eadem illucere cōtingat, atque per nostra scelera, per culpam nostram non stet, quominus diuina illa luce fruamur: Scio equidem, scio, quid dicam, quo modo autem me explicem, nescio, res est planè diuina, quam tracto, quam neque humanus oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendisse compertum est. Norunt optimè filij Dei quicumque, spiritu Dei aguntur, quid ipse dicere vellem, si mihi quo modo dicendum esset diuinitus daretur: Norunt illi optimè, atque apertissimè, quæ huiusmodi vaticiniorum sententia, quod argumentum sit. Et ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis; & rursus: Donec hodie cognominatur, in nobis festinemus ingredi in requiè ipsius, & rursus: Donec dies eluceat, & lucifer oriatur in cordibus vestris. Hanc diem quæ lachrymas, sletum iuctumque omnem leuatura, & gaudium atque integrā lætitiā allatura sit, Israëlitæ hoc oraculo sperare iubentur, quæ vtinam illis citissimè, sine nostra tamen inuidia contingat, ut è tenebris & caligine in diuinam lucem euocati, cognoscant verum Deum, & quem misit, Iesum Christum filium suum; qua cognitione æternæ vitæ confortes fiant, sicut ipsi sibi ex diuinis promissionibus spondere possunt.

Sciemus sequemurque ut cognoscamus Dominum.

His verbis illa summa felicitas describitur, qua hi fruuntur, quibus voluit Deus notas facere diuitias sacramenti huius, cuius qui participes exitere, omnia quæcumque antè nouerant, quæcumque maximi fecerant, ut stercora reputant, ob eminentem in se Christi scientiam ad cognoscendum eum & virtutè resurrectionis eius, & societatem passionum illius. [*Sciemus sequemurque:*] Postquàm enim veram Dei eiusque filij notitiā quis habuerit, ac semel illuminatus est, & gustauit bonum Dei verbum, nullis rebus, nullis viribus, nullis quamuis maximis periculis ab eius amore, & studio abstrahi potest, sicut scriptum est: Certus sum enim quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instatia, neque futura &c. poterunt nos separare à charitate Dei, sed omnes libenter sequuntur, postquam admissi sunt in penu illud ditissimum, omni suauitate re-fertum: Trahe me post te, inquit, illa, & sequemur: [*Ut cognoscamus Dominum.*] Hoc enim inter diuinas promissiones expectandum proponebatur, futurum scilicet cum desideratissima illa salus hominibus reddenda esset, ut impleatur terra scientia Domini, & apud Ieremiam pollicetur Deus: Non docebit ultra vir proximum suum, sed omnes scient me à minimo usque ad maximum.

Quasi diluculum preparatus est egressus eius.

NOSTRÀ tempora describuntur, in quibus iam hæc diuina vitæ ac veritatis lux exorta plurimis hominibus illuxit, qui virtute magna certissimum de Christo testimonium reddidere, & eum esse veram lucem dixere, quæ illuminat omnem hominem. Verum quia homines dilexerunt tenebras magis quàm lucem, non omnibus sese hæc lux manifesta-uit, & quoniā in promptu est, ut ijs qui eam admiserint, luceat, sicut scriptum est: Ego sto ad ostium & pulso, si quis aperuerit mihi, intrabo ad eum, & ostendā ei meipsum. Ob eam rem egressum eius in promptu, proximumque esse dicit, perinde atque solis exortus auroræ est proximus; nāque olim nox erat cum huius lucis aduentus desiderabatur, nunc verò iam nox illa præcessit, dies autem appropinquauit. consequens itaque est, ut ijs qui in tenebris & umbra mortis iacere non amant, his sol iam sit exoriturus. Hanc rem atque adeo hanc felicitatē Euangelij gloriæ Christi illuminatione Paulus nominat, qua incredulos huius seculi Iudæos iure caruisse dicit: sed cum illi ea cæcitate, quæ ex parte contigit Israëli, tandem liberabuntur, tunc demum se illa maxima felicitate afficiendos sperant; nempe:

L

Et veniet

Et veniet quasi imber temporaneus & serotinus terra.

PVLCHERRIMA atque appositissima similitudine futuram hominum in melius mutationem, & felicem statum prædicit: nam quemadmodum terræ nativa fecunditas solis calore, & imbrium oportuna tempestate manifestatur, maiori scilicet frugum fructuumque vbertate & copia, vt apud poetam est:

Virg. Geor. 2.

*Tum pater omnipotens fecundis imbribus aether
Coniugis in gremium læta descendit, & omnes*

Psal. 18.

Magnus alit magno commixtus corpore fetus.

De sole scriptum est: Neque est qui se abscondat à calore eius: namque omnia fouet, omnia recreat. De pluuia verò scriptum est: Quomodo descendit imber de caelo, & inebriat terram, & germinare eam

Eccl. 5.

facit, & dat semen serenti, & panem comedenti. Sic etiam futurum esse dicit, vt ij quibus diuinus sol illuxerit, diuini etiam spiritus virtutibus irrigati, vberimis bonorum operum fructibus abundet, sicut scriptum est: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. De sole autè illo sic: Et oriatur vobis timentibus nomen meum

Psal. 84.

Malach. 4.

sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius. [Sicut pluuia temporanea & serotina.] Tametsi vna atque altera in anno pluuia aliæ terrarum regiones contentæ non sint, sed assiduas potius irrigationes desiderant, vt Belgica, tamen ei regioni quam incolendam Deus Israëlitis donauit, ita se peculiari quadam cura consulturum promiserat, vt duobus tantum imbribus temporaneo & serotino iisdemque certissimis irrigata, eximia frugum vbertate, & copia cultores iuuaret suos, & perpetuum diuinæ erga se prouidentie præferret argumentum.

Camb. Ter. 3.

Erat autem alterius pluuie oportunitas in mense Marthesium, qui nostro Octobri respondet, quo mense sementem agricolæ faciunt: alterius verò in Nizzam primo solaris anni mense, cum sol arietem occupat. Vterque verò imber & qui ex eorum virtute capiebantur, tempestiui atque vberissimi fructus à communis naturæ contemplatione, ad auctoris sui Dei agnitionem atque aduentum animos aduocabant, sicut scriptum est: Dabit

Deuter. 11.

pluuiam terræ vestræ temporaneam & serotinam, vt colligatis frumentum & vinum. Igitur cum humanæ naturæ terram diuini spiritus vi fecundat Deus, eiusmodi fructus adeo elegantes, adeo vberes redduntur, vt diuinam potius, vt diuinam potius, quam humanam virtutem redoleat, sicut ab ijs ipsis, qui eo modo affecti sunt, affirmari solet: Nō sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Et alio in loco: Deus, inquit, est qui operatur in nobis & velle & perficere pro bona voluntate sua: nimirum de huiusmodi fructibus, illis in locis ab Apostolo agebatur.

Quid faciam tibi Ephraim? quid faciam tibi Iuda? misericordia vestra, quasi nubes matutina, & quasi ros mane pertransiens:

PROMISERAT Deus futurum aliquando esse vt Israëlitis & Iudæi malis & calamitatibus eruditi, ad mentis sanitatem redirent, & diuinam misericordiam, & maximam illam benignitatem fide & poenitentia consequerentur: His quippe hostijs, vt Paulus ait, promeretur Deus. Nunc causam profert, quamobrem non alia ratione, quam calamitatibus, & miseriarum diuturnitate eos à tenebris ad lucem, à mortis vmbra ad vitæ usum reuocare statuerit. Duplex modus est quo viri vxores suas, à quibus iniuria affecti sunt, & quas perdere nolunt quia amant, ab errore auertere consueuerunt: Primò enim consilijs & monitis res agitur, quod & primum & humanissimum officium est, adhibitis ad eam rem amicis necessarijs & optimis viris. Quòd si id frustra se expertos cognouerint, tunc altera tentatur ars, quæ cōtumacibus & duris ingenijs difficilior quidem & grauior, magis tamen apta esse multis periculis comprobatur. Expellitur vxor, minis, calamitatibus, & difficultatibus afficitur, donec sentiens illa, suamque summam improbitatem & perfidiam agnoscens ab optimo atque humanissimo coniuge, & culpæ absolutionem, & errati veniam supplices manus tendens, impetret. Si verò ad hanc similitudinē cōmentationem nostrā referamus, Deum hoc loco videmus prioris modi omnē artē, omnia momenta sibi obseruata esse, & cōfirmare priusquā alterā experiri partē opus esset: namque amicis omnibus, & bonis viris cōuocatis, eius corrigendæ studium & curam non solum cōmiserat, sed etiam cōmendauerat, sicut scriptū in superioribus est: Iudicate matrē vestrā, iudicate, ne forte &c. Cum verò eum laborē frustra susceptū frustra tēpus in ea re contritū esse cōstet, mirandum profectò non est, si altera illa difficilior quidē, magis tamē idonea adhibeatur

Sup. 1.

ars:

ars: [Quid faciam tibi Ephraim?] Primos sceleris auctores regiam Israëlitarum familiam & per metonymiam totum populum appellat, deinde horum imitatores. [Quid faciam tibi Iuda?] Nisi hoc facio, inquit, vt te durioribus poenis & castigatione ab improbitate diuellam, quid faciam cum te multis minus, & admonitionibus à sententiā non deterruerim: Nam si aliquando tandem post multam & meam diligentiam, & prophetarū sedulitatem post leuiore intentatas minas, & impositas plagas nonnihil respicere visus es, id instabile fuit, quippe minimis momentis, maximæ tibi ad vitiosam consuetudinem mutationes factæ sunt. [Et misericordia vestra, quasi nubes matutina.] Si qua sanctitatis aut pietatis cogitatione, & cura vos aliquando tacti fuistis, ea repente relaxata vt nubecula aliqua matutina solis calore discussa euauit. [Et quasi vos mane pertransiens.] Cuius vini aura & calor prius consumpsit, quam herbæ atque sata experirentur. [Misericordia.] Cum ad Deum hoc nomē refertur, notum est quid significet: cum verò ad homines, iustitiam & sanctitatem atque omne virtutis studium significare solet. Vt pro eo quod non est recordatus facere misericordiam: namque vocabulum Hebraicū *Abhezzed*, abundans beneficium definitur. Si quis verò virtutem & pietatem profiteretur, eum diligenter & flagranti studio in eam rem incumbere oportet, ita vt non imminuta sed aucta, atque abundantanti virtute præditus esse dicatur, hinc fit, vt Hebræi *Hazzzidim* nominēt eosdem, quos Latini sanctos dicunt, quale illud est: Scitote quoniam mirificauit Dominus sanctū suum. Hanc ob causam Deus hoc in loco dicit: Cum ego vt misericordiam vobis tribuam, non solum virtutem, sed sanctitatem & misericordiam in vobis requiram, inuenio tamen non solum misericordiam, sed omnem virtutis constantiam desiderari: Nam Iehu rex Israël, qui religionis & regni rebus corrigendis prospicere visus, Baal de Israël deturbasse dicitur, segniter tamē & negligēter, imò potius impietatem gessit, cum ipse sese impietatis scelere contaminauerit, pristinamque consuetudinem in populi gratiam fouerit, sicut scriptum est: Veruntamen à peccatis Ieroboā filij Nabat, qui peccare fecit Israël nō recessit: Apud Iudæos verò tam diu res melius habere, quam diu Ezechias & Iosias rerum potiti sunt, sed his successerunt Manasses & Ioachaz, quibus impietatem non modò tueri, sed propagare etiam studium fuit: Siquidem fecerunt malum in oculis Domini, & eos qui ante se regnauerant non modò impietate æquarunt, sed etiam superarunt.

Propter hoc dolui in prophetis, & occidi eos in verbis oris mei.

SVA M diligentiam & sedulitatem testimonijs & irrefragabilibus argumentis ostendit, cum non solum eos admonēdos, sed omni officio & assiduitate erudiēdos, corrigendosque curauerit: Testes, inquit, sunt tot vates, tot diuini homines, quorum sedulitate, diligentia, patientia, ego vsus, vos autē estis abusi, ita vt madata mea illis credita, nihil aliud quam exitum ipsis peperisse videantur: Vtus ego ijs fui ad vestram eruditionem, vt latius ferramētis ad cedendos lapides vti solet. Adeo verò difficiles, adeoque duros vos præbuitis vt vestra asperitate ferramēta, partim detrita, partim retusa, aut cōfracta perierint, & nihil præterea aut boni, aut culti in vobis fuerit effectū: [Dolui in Prophetis.] Verbū est lapicidarum dolare *Hafzab*, & sæpè à sacris auctoribus in ea re vsurpatur, vt: Aspiciat ad rupem ex qua excisi estis. [In prophetis.] In particula ad instrumentum accommodatur, vt: Domine si percutimus in gladio? & in funda, in lapide. Animaduertendum autem est, quam rationem in prophetis mittendis Deus sequatur, nimirum eam quam lapicida in ferreis instrumentis cōparandis sequitur: quæ constantur, acuntur, & probantur, vt dum lapides coluntur, ipsa interim attritiora atque imminuta reddantur, quòd si adeo duri lapides contingant, vt præter instrumentorū cōsumptionem nihil amplius præstetur, tum verò merita lapidū improbatio est; ita vates ad populi eruditionē electi à Deo sunt, vt non tam ipsorum honoris & commoditatis, quam publicæ vtilitatis haberetur ratio: ferendum autē esset, si aliquo vatum incōmodo, tamen populus in disciplina proficeret: sed cum omni opera, omni labore in ea re cōsumpto, nihil eruditionis nihil culturæ, nihil aliud, quam consumptorū & à populo ipso occisorū vatum desiderium relinquitur, consequens est populū illum meritò repudiari. [Et occidi eos in verbis oris mei.] Sermones & mandata mea vatribus illis credita, nihil aliud in duritie vestra effecerunt, nisi quòd perdendorum atque necandorum vatum occasionē vobis ingratisimam & crudelissimam hominibus attulerint: Dura ceruice & incircuncisi corde semper vos spiritui sancto restitistis, sicut

L 2 sicut

sicut patres vestri & vos: Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri, & occiderunt eos: sic D. Stephanus. [Et occidi.] Cum affectu & dolore pronuntiatur, ut qui charissimam & pretiosissimam rem, in inutilia & vana se impedisse frustra videat. Sic Deus dum vates suos sanctissimos atq. integerrimos viros, quibus mundus dignus non erat, in vilissimam, & contumacissimam gentis correctione procuranda, à se frustra consumptos con-

queritur, & vehementem dolentis affectum, imitatur, & maximam ingratitudinis ac sceleris populum ipsum arguit, iustissimamq. imminenti poenae sententiam fore comprobatur, atque hoc est quod dicit:

Et iudicia tua quasi lux egredientur.

Ex his quae dicta & commemorata sunt, acere illud & severum iudicium in illos pronuntiatum, vsq. ad aequum & purum, hoc est, sine exceptione esse affirmatur, ut à nemine possit improbari, quandoquidem illud non solum legitimam, & maturam criminum & causae cognitionem, sed longam etiam emendationis expectationem fuerit consecutum, ita ut si quis huius iudicij manifestam aequitatem non videat, is eo modo solis lucem redarguere & negare possit: haec huius hemistichij sententia est. Et, coniunctio asseuerat & infert, ut illud: Et dabo lapides praegrandes desuper irruentes. [Iudicia tua.] Rectissimè Græcus interpres *κρίμα* vertit, & Chaldaeus *denin*, vtrumque enim non tam causae cognitionem, quam ipsum iudicij calculum, & iudicij sententiam significat, hoc est, pronuntiata à me in vnumquemque vestrum sententia, rationes solis lucis clariore sunt. sic Deus apud Mosem iudiciorum nomen usurpat: Percutiam omne primogenitum in terra Aegypti ab homine vsque ad pecus, & in cunctis dijs Aegypti faciam iudicia. [Quasi lux egredientur.] Hebraicè *quasi lux egredietur*. Zeugma est, hoc est clara & manifesta prodibunt, ut solet lux in sacro sermone iudicij prodire, vel egredi, vel exire est causa tractata & cognita sententiam proferri, ut illud: A facie tua iudicium meum prodeat, & cum iudicatur exeat condemnatus: idem verbum iudicium *לאשא*, omnibus illis in locis est.

Quia misericordiam volui, & non sacrificium, & scientiam Dei plus quam holocaustum.

OMNEM si qua populus uti poterat exceptionem hoc pronuntiato praecidit Deus, cum nihil ab illis actum interea esse demonstrat, quod ad iram placandam diuinam aut ad suam culpam redimendam esset idoneum. nam cum religionis summa, & quoddam caput hoc sit, ut homines diuinæ & humanæ naturæ cognitione, & sacro timore imbuti, omni cogitatione, omnibus studiis, actionibus suis, pietatem atq. aequitatem comprimis colant, sicut scriptum est: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, &c. Et proximum tuum sicut te ipsum. Et si quid interim per humanam fragilitatem peccatum fuerit, id rursus correctum in posterum, ingenua confessione sacrificijsque oblati expietur: Cumque hanc pietatis colendae rationem certam omnibus esse oportuerit, contra commissum est, ut homines pietatem ipsam, & officij studium, quod totius rei fundamentum est, abijciant: Si quid tamen aut retinere, aut repetere statuunt, eam partem eligant, in qua difficultatis & operæ minimum, atque minus etiam utilitatis sit, qualia sunt ceremoniae & sacrificia, quae si ritè & sanctè facta non sint, vana & sine fructu illis, à quibus fiunt, redduntur, sicut scriptum est in huiusmodi principes Sodomorum & populum Gomorrae: Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum: plenus sum, &c. Atque sacrificia primum antiqua illa, quae veteris testamenti tempore sacrificabantur, non natura sua, sed summae illius atq. maximae victimae, hoc est Christi agni Dei aliquando immolandi virtute grata erant, & ijs, pro quibus offerebantur ad carnis emundationem interim proderat, si modo poenitentia praecesserat peccatorum, ut disertissimè hæc à Paulo in Epistola ad Hebraeos disputata sunt: Novi verò testamenti sacrificia, quoniam ipsam Iesum Christi oblationem alio modo, quam illa antiqua, hoc est perfectè representat, grata quidem natura sua sunt ob eam quae in ipsis continetur rem, hoc est, ob Christi corpus, cuius mysterium maius est, quam ut nunc à nobis aperiri possit, tamen ijs pro quibus offeruntur, nisi fide, & poenitentia, atque pietate probati fuerint, iudicium potius afferunt, quam auertant, sicut idem Paulus ad Corinthios scribens, affirmat. Itaque sacrificiorum frequentatio ijs ad salutem conducit, qui priorem pietatis partem, hoc est, misericordiam sectantur. Igitur cum duae pietatis partes sint, quarum altera in recta atque exacta animorum institutione, altera in sacrorum frequentatione posita est (de ea gente loquimur, quae verè & diuinitus

diuinitus tradite religionis est particeps) vtrique parti purè, simpliciter & sanctè incumbi oportuerat. sed peccatissima cura & studium priori est adhibendum; ita ut si altera necessario praetermittenda, vel alteri postponenda fuisset, priorè optare consultius esset, sicut scriptum est: Cum offers munus tuum ante altare (quod ad posteriorè partem nempe sacrificiorum pertinet) & ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid aduersum te (quod pertinet ad priorè, hoc est, ad misericordiam) relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum. Quinimò & posteriorè partem aliquando desinere, priorè verò nunquam esse desitiram, in sacris arcanisque literis est traditum. namque antiqua illa sacrificia iamdudum desuisse manifestum est, ex quo Euangelij lux umbras illas discussit, cum tamen pietatis & misericordiae lex Euangelij aduentu non sublata, sed confirmata magis & stabilita fuerit, de qua lege scriptum est: Nolite putare quia veni soluere legem, sed adimplere: Nostra verò sacrificia tunc frequentari etiam desinent, cum prophetiae euacuabuntur, cum linguae cessabunt, &c. sed charitas nunquam excidet. Igitur cum ex his duabus partibus, priorè sibi delegerit Deus, eandemque certam, perpetuamque, atque sanctam ab hominibus seruari voluerit, & sine hac alteram vel repudiandam, vel illis non vtilem fore praedixerit: tamen quae maxima peruersitas est, vel vtraque ab hominibus corrumpitur, vel posterior tantum, eademque nec integra, nec sancta retinetur. ita fit ut hoc modo nunquam illis cum Deo conueniat: namque ille sacrificiorum frequentiam nunquam ab eis requisit, misericordiae verò studium atque exercitatione semper exigit: Non in sacrificijs tuis arguam te, inquit, neque in holocaustis tuis [ut sim] in conspectu meo semper, & alio in loco: Quum veneritis ante conspectum meum, quis quaesitit haec de manibus vestris: Quin potius lauamini, munda estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis, quiescite peruersè agere, discite benefacere, subuenite oppresso, iudicate pupillum, defendite viduam &c. Hoc modo religionis res tractandas & considerandas docebat Christus, cum hac sententia usus, dixit: Euntes discite quid est, Misericordiam volui, & non sacrificium: *Volui* Hebraicè *Haphafathi*, optaui, cuius verbi usus est, cum voluntas electione sequitur, id est optio; non vobis, sed mihi est danda; ego autem semper ad vestram utilitatem officium sacrificio praetuli, atque iam inde à principio voluntatem hanc meam vobis aperui, ut misericordiam sine sacrificio magis, quam sacrificium sine misericordia optarem: vocis *et non*, non absolutam negatione, sed adiunctam etiam habet comparationem, ita ut à se non omnino respiciat sacrificia, sed misericordiam exposci dicat; nam & sacrificijs annuit ille quidem, quae tamen à bonis, misericordibusque factitantur, ijs autem, quae à malis & misericordia vacuis offeruntur, ut ad veram animorum salutem cedant, neque oculos quidem adijcit, sicut scriptum est: Aspexit autem Dominus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autè & ad munera eius non respexit, quia eius opera mala erant, ait Ioannes. Quod verò ex comparatione, non autem absolute negatio usurpata sit, subiecto hemistichio declaratur. [Et scientiam Dei magis quam holocausta.] Diximus in superioribus apertam Dei cognitionem maximam rem maximeque esse expetendam, eamque diuinum esse donum, quod nemo hominum propria opera sibi comparare valeat, accipere tamen à donante possit, primumque hoc esse eorum, qui fide & poenitentia Deum quaerunt. Nunc autem Dei cognitione se in hominibus requiri Deus ipse ait, ut videri possit id non tam diuino dono, quam humana opera posse contingere: Hanc difficultatem & dubitationem nominum distinctione tollemus, si prius de rebus his, non nihil accuratè disseramus. Eorum quae ad humanam felicitatem pertinent, quaedam sunt quae nostris viribus, nostroque negotio non efficiuntur, sed Deum habet agnoscuntque auctorem; nimirum quae diuina omnino sunt & spiritualia: cuius generis sunt, gratia, peccatorum remissio, realis ipsa (ut ita dicam) iustificatio, commortificatio cum Christo, & confurrectio, diuini spiritus infusio, Christi in membris nostris arcana atque admirabilis habitatio, & generis huius quaecumque sunt, quae ij quibus contingere non viribus tribuunt suis, sed ipsi Deo penitus accepta referunt, sicut scriptum est: Nemo potest venire ad me, nisi pater meus traxerit eum. et illud: Gratia saluati estis per fidem, & hoc non ex vobis, donum enim Dei est. Sexcenta diuinarum scripturarum loca ad hanc rem sunt, quae tamen breuitatis studio praetermittimus, cum rem ipsam indicare satis esse arbitremur. Ex hoc genere cognitio illa Dei est, quam antea vates optandam & aliquando sperandam Hebraeis praedixerat, de qua & nos non nihil diximus, pluraque in mente animoque

nostro dici à diuino spiritu petiuimus. Cæterum aliud etiam genus est rerum, quod tametsi sine diuina ope, gratia & auxilio effici parariq. non possit, sicut scriptum est: Quid habes quod nõ accepisti? tamen quodam modo illi virtuti, quæ à Deo donata est, humane naturæ, voluntati, studio, & conatibus non immeritò tribuuntur; quippe cum propter hæc agenda atque exercenda homo ipse natura confirmatus est, tum à Deo necessario & oportuno auxilio nunquam fuerit destitutus. In hoc genere numerantur poenitentia, fides, & scientia; non illa fides & scientia, quæ infusæ à Theologis propriè appellantur, hoc est, quæ totæ à Deo omnino sunt, sed quæ naturæ virtutibus, humano studio & opera, Deo sese adiutorem præbente in nobis fiunt; de quibus plura aliàs oportunè ex diuino auxilio differemus. Hæc verò atque alia quæcunque huius generis sunt, Deus ex ijs hominibus requirit, quibus illa alterius generis à se donanda seruantur: huiusmodi æquissimis atque honestissimis postulationibus sæpè Deus erga homines vtitur, qualis illa est: Et nunc Israël quid Dominus Deus tuus petit à te, nisi vt timeas Dominum Deum tuum, & ambules in vijs eius, & diligas eum, ac seruias ei in toto corde tuo, & in tota anima tua, & custodiasque mandata Domini, & ceremonias eius, quas ego hodie præcipio tibi, vt bene sit tibi. Verum enim uerò scientia hæc, quam ad hoc posterius rerum genus spectare dicimus, vt non eadem cum illa altera priori est, sic non ijsdem verbis significatur: Duplex namque Dei cognitio est, altera, qua ipse in hominum mētes illapsus, imperferutabilem hominibus sui, suarumq. rerum notitiam aperit, vt scriptum est: Dabo ei calculum candidum, & in calculo nomē meum nouum scriptum, quod nemo scit nisi qui accipit. Huiusmodi donum misericordiæ opus omnino est, atque ob eam rem cognitio Dei hæc, nomine illo arcano, quod misericordiam maximè indicat, definitur; cuius nominis vis & efficentia tunc primum ostēdi cœpit, cum Deus liberandis ab Ægyptia seruitute Israëlitis operam dabat, in exemplum maximè illius misericordiæ, qua in animorum seruitute repellenda vsurus aliquando esset: Altera verò Dei est notitia, qua homines vel ex humane mentis virtute & cogitatione, vel ex rerum naturæ contemplatione, vel ex diuina per vocem aut sacras arcanasque literas, doctrina (atque hæc ratio cæteris huius generis præstat) in diuinæ naturæ cognitionem ita veniunt, vt si minus quid sit Deus assequi possint, quid tamen non sit, intelligere valeant, spiritumq. esse non ignorent, & quid ab hominibus velit, quid non velit, cognoscant. vtramque hanc Theologiam & naturalem videlicet, & (vt consueto verbo vramur) reuelatam, tum apud multos eius disciplinæ professores discimus, tum in illo Psalmo breuissimè, atque elegantissimè docemur. Alterum quidem genus: Qui dat niuem sicut lanam, nebulam sicut cinerem spargit, mittit cristallum suū sicut buccellas, ante faciem frigoris eius quis sustinebit? atque hoc modo notitiam sui gentibus omnibus aperire Deus dicitur: Alterum autē genus est, quod scriptis libris, annuntiat verbum suum Jacob, iustitias & iudicia sua Israël, Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Hęc igitur illa Dei cognitio est, quæ ex omnibus hominibus requiritur, quam si quis ignorauerit, ignorabitur, vt ait Apostolus, sed notitia hæc non illo nomine arcano, sed alio nempe *Elohim*, definitur, quod nomen rectorum, gubernatorum atq. rebus hominum prouidentem significat, quibus noris cognosci ab hominibus quicunque rationis sunt compotes, vel ex naturæ animaduersione, vel ex sacrorum librorum lectione potest. atque ad eò vtrumq. hoc sui cognoscendi genus Deus Mosi indicabat, cum diceret: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac & Jacob, in Deo omnipotente, & nomē meum, Adonai, non indicaui eis. Igitur vt eò redeamus, vnde nostra deducta est oratio, hæc scientiam *Elohim magis quam holocausta* ex hominibus à se exigi Deus affirmat, quam quisquis habuerit, non falsas de religione opiniones accipiet, atque primò Deum animum spiritumq. esse cognoscat, magisq. spiritu & veritate colendum, quam externo tantum eoq. odiofò cultu adorandum intelliget: neq. tamen interim hæc aut omittet, aut negliget, sed externa, & aspectabilia, ad interna atque spiritualia accommodabit, & misericordiam atque officium sacrificio anteponet, vel (quod præstantissimū fuerit) vtraque ritè, legitimè, atque sanctè coniunget. Etenim quæ secus est, ea non recta cognitio Dei est, sed quæ homines ad impietatem impellat magis, quam ad veram instituat pietatem, sicut scriptum est: Populus hic labijs me honoret, cor autem eorum longè est à me, sed frustra colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum.

Sill. Ital. *Hec prima scelerum cause mortalibus agris, Naturam nescire Deum, inquit ille. Israëlitz*

Israëlitzæ & Iudæi sese causam suam in iudicio vicisse putabant, quod aliquam religionis imaginem aut restitutam sibi aut retentam iactarent, vel ex eo ipso quod Hossias filius Ela hortos ab Ieroboamo confitos demolitus, copiam ipsis Ierolimitanū templum petendi fecerat, siue quod Iosias vanorum Deorum phanis, arisque dirutis, ceremonias atq. sacrificia in templo curauerat instauranda; cum tamen ea non modo imago, sed neque umbra quidem religionis ac pietatis verè dici posset, quod nimirum religionis virtus, pietas, misericordia, ac denique officium omne proditum illis esset: quamobrem non solum in iudicio non liberari, sed si illorum perfidiæ & contumaciæ ratio tantum habenda esset, neque misericordiam sperare poterant, sicut scriptum est: Iudiciū sine misericordia illi, qui non facit misericordiam.

Ipsi autem sicut Adam transgressi sunt pactum: ibi præuaricati sunt in me.

CÆTERAS omnes criminis effugiendi vias vtrique populo iam Deus intercluserat; vnum autem illis reliquum erat, scilicet, asylum, quod se recipere, vnum per fugium, à quo etiam excluduntur: Nam qui suam causam alia ratione defendere non valebant, in terræ, quam incolerent, sanctitate & dignitate, salutis suæ præsidium collocabant; nimirum asserentes terram, quæ ab ipsis coleretur, sanctam atque Deo gratā, ipsorum etiam maioribus promissam, desertam, & cultoribus suis vacuam relinqui posse, nõ esse timendum. cuiusmodi debiles spes sibi ipsis proponere homines in rebus alienis solent, cum nullas proprias ac domesticas habent, quibus possint fidere. sic Iudæi & apud Isaiā tēpli sanctitatem & maiestatem de omni alio præsidio deiccti appellabāt, Templum domini, templum domini: Cælum, inquit Deus, est sedes mea, & terra scabellū pedum meorum, quæ est ista domus, quam edificastis mihi, & quis locus requiectionis meæ. Cum ergo isti regionem quam tenebant iam inde à principio sibi paratam & destinatam intelligerent, ex quo diuidebat altissimus gentes, quando separabat filios Adam, namque tunc constituit terminos populorum [terre Canaan] iuxta numerum filiorum Israël, eademq. Abraham pollicitus fuerit: Semini, inquit, tuo dabo terrā hanc, & in illa die pepigit Dominus pactum cum Abraham dicens: Semini tuo dabo terram à fluuio Ægypti, vsque ad fluuū magnum Euphratem. tametsi omnibus alijs rationibus conuictos se intelligerent, tamen terram quam possidebant, ita sanctam esse putabant, vt nunquam cultoribus, habitatoribusque suis, quibus promissam acceperat, vacuā fore crederent; quasi verò habitatores propter terrā, & nõ potius terra propter habitatores fuisset comparata, & quasi vt Christus ait sabbatum non propter hominem institutū, sed homo propter sabbatum creatus existimari debeat. Quamobrem cuiusmodi terræ rationem istam esse docet, in qua nulla stabilis permanendi possit esse fiducia: Nam quando Deus cum Abraham de ea re paciscebatur, æquissima illa lex atque conditio instituta est, vt pietate atq. vitæ sanctitate Deum semper colerent, & numen ipsum sibi propitium semper esse officio faciēdo curarent: Ige pactionem: Ambula coram me, & esto perfectus, ponamq. fœdus meum inter me & te, & multiplicabo te vehementer nimis, Daboque tibi & semini tuo terram peregrinationis tuæ, & omnem terram Canaan in possessionem æternam. Ac ne Abrahamo tantum lex dicta & conditio proposita videri posset, iterum atque iterum clarius etiam repetitur: Dixitque iterum Deus ad Abraham, & tu ergo custodies pactū meum, & semen tuum post te in generationibus tuis. His conditionibus Deus cum Abrahamo transiit, cum promitteret; cum verò pacta & promissa exoluere illius filijs pararet, easdem condiciones longa oratione repetijt: Iuxta morem regionis Canaanorū, ad quam ego introducturus sum vos, non agētis, facietis iudicia mea, & præcepta mea seruabitis, & ambulabitis in eis: Omnes execrationes istas fecerunt populi terræ, qui fuerunt ante vos, & polluerunt eam: Cauete ergo ne & vos similiter euomat cum paria feceritis. Horum quidem pactorum conuentorumque constantia perpetuæ possessionis ius constare illis posset, & persequi liceret, non autem terræ solummodo dignitate & promissionibus allegandis: Sed cum ipsi à pacto discesserint, nihil magis loci sanctitudine & diuinis pollicitationibus possessionem suam tueri possunt, quam primus ille hominum patris Adam suam est tutatus: Nam nec cæli, nec aëris temperatione, nec soli vbertate, nec fructuum omnium copia, nec etiam dulcissimarum limpidissimarumque aquarū abundantia, nullis denique rebus, quæ locum aliquem felicem atque illustrem efficere possunt.

possunt, terra hæc cum illa deliciarum paradiso comparanda est, quam diuina manus in hominis gratiam plantauerat, atque inenarrabilibus ornauerat commodis, aded vt arbores etiam essent, quorum fructibus vitam hominum ad æternam vsq. ætatem propagari possent. Hunc locum non solum promissione, sed etiam donatione diuina possessionis iurisque sui Adamus fecerat, à quo tamen quia in conditione atque pacto non mansit, meritisimè expulsus atq. exturbatus, & omni redeudispe deiectus fuit, ita nulla loci ratio est à Deo habita, quominus ille humanis cultoribus & dominis vacuus relinqueretur: Etenim qui possessionis ius violat, quo iure de possessione agat, non habet. Cùm ergo Adam *ibi*, hoc est in paradiso leuissimum obseruantie onus à donante impositum abiecerit, possessionis iure merito est priuatus: Quale verò possessionis ius experiri poterunt filij Israël, cū Deus iustus iudex sit, qui paribus in causis simili iudicio vti consuevit, sicut scriptum est: Ego Deus, & non mutor. Atque aded antiquum illud Dei de Adamo iudicium, huius rei suæ præiudicium fuisse, interpretari illos oportuerat, si saperent, maximè cùm sibi prædictum fuisse negare non possint: Cauete ergò, inquit, ne & vos similiter euomat cùm paria feceritis. [*Ibi prauaricati sunt in me:*] Cùm terra, quam incoleret, mea esset, mea que liberalitate illis in usum cessisset, tamen in me dominum terræ præuaricati sunt. Quanquam autem terram non nominat, tamen de illa sermonem fieri aduerbium locale arguit, *ibi*, quod argumenti genus à coniugatis apud dialecticos dicitur. *Præuaricati sunt ibi*. Adam in suo loco & isti in suo, quamobrem inde vtrique merito sunt expulsi. Hunc locum expositores græcam fortasse versionem secuti, non ad Adam primū, sed ad quolibet hominem referunt, præter Lyranum, qui interpretationem nostram breuibus indicat verbis: Aptissima autem hæc qua vsi sumus, expositio est:

Galaad ciuitas operantium idolum supplantata sanguine.

CVM de sacrificiis hætenus ageret oratio, ad Iudæos præcipue pertinere videbatur, apud quos & templum stabat, & sacrificiorum rationes, tametsi nec integræ nec puræ, tamen aliquo modo constabant: Nunc verò deinceps Israëlitarum ceteri eodè inuoluuntur crimine, imprimisque Galaaditarum gens, qui vt loca occupauerant feliciora, ita proteruiores euaserant, perinde ac si loci amœnitas, & vbertas ad luxuriam, non autem ad officium præstandū fortè illis obtigisset: Nam pastionis & frugū vbertate eam regionem fuisse fertilem & Michæas & Zacharias declarant. Ex libris Paralipomenon accepimus Esraielem quandam ex filijs Manassés ex Syra concubina Machir filium genuisse. Machiro prognatum Galaad nomen regioni dedisse, quæ inter Iordanem & Bassam & Libanum sita, & montis Libani ramentum, & campestem etiam planiciem continet. Hanc autem regionem dimidiæ tribui Manassés forte obtigisse, ex eodem accepimus libro, & in psalmis legimus: Meus est Galaad & meus est Manassés. Illud autem nescio quo malo hominū genio, vel potius vitio, accidit, vt quò ditiora & magis amœna quisque populus incolit loca, eò magis sit vitij obnoxius, quod inde fortasse manat, quòd rerum affluentia & opes libidini fomentum ac materiam suppeditent, sicut scriptum est: In crassatus est dilectus & recalcitrauit. Quam etiam causam diuina historia in nefarijs Sodomorum flagitijs significat: Antequam Dominus euerteret Sodomā & Gomorram vniuersa terra irrigabatur, sicut paradysus Domini: ita etiam accidit, vt Galaaditas secunda fortuna vehementer transuersos egerit, ac superbia corruerit, vt cùm Deum Israëlitarum rerum tædere cœpisset, in hos omnium primos calamitas peruaserit, percussitque eos Azaël in vniuersis finibus Israël, à Iordane contra orientalem plagam omnè terram Galaad & Ruben & Manassé ab Aroer, vsque ad torrentem Arnion. In hac regione vrbes quædam ex earū numero erant, quas ad sacerdotum habitationem & homicidarum perfugium sanctas esse voluit lex, quarū nomina erant Ramoth in Galaad & suburbana eius, Maanaim cum suburbanis suis, Hesbon & Iezer cum suburbanis suis. At verò cùm eam regionem propter sacerdotum frequentiam, & propter Asylorum religionem sanctissimis & innocentissimis cultoribus abundare oportuerit, cōtra deprehensum est eam esse ciuitatem operantium iniquitatem, & conciliabula hominum infidiatum, qui sanguine & cæde viuerent. *Supplantata*. Idem significat supplantare in sacris quod insidias facere, atque supplantator dicitur, à quo cùm periculum nullum timeatur, maximum tamen offertur, vt Qui edebat panes meos magnificauit super me supplantationem: Vnde & merito nomen fratri Iacob impositū assererat Esau, à quo bis supplantatus,

Mich. 7.
Zacha. 10.

1. Paral. 2. & 7

1. Paral. 27.
Psal. 60. 108.

Vide Hippocum in ceyma Arabia.
Deuter. 33.

Gen. 13.

2. Reg. 10.

1. Paralip. 6.

Psal. 40.

tatus, hoc est insidias bis ipse fuisset passus. Est autem synecdoche figura supplantata sanguine, hoc est innocentum cædibus & insidijs plena, cuius studia omnia insidijs, & cædibus consumuntur. Sententiam autem hanc subiunctis versibus aperit.

Et quasi fauces virorum latronum, particeps sacerdotum in via interficientium pergentes Sichem.

5 SUPERSTITIIONEM & vanum cultum propter regni stabilitatem à regibus instituta, & legibus firmata fuisse iam vidimus, quæ res de communi principum atque sacerdotum consilij sententia facta, & à populo suscepta fuit: nam si cùm principum imperijs & potestatibus sacerdotū sententia atq. auctoritas cōiungatur, facile quælibet res populo persuaderi potest. Non solum autem in hac re sacerdotes superstitionis auctores, sed vindices etiam sese præbuerant, atque ijdem illi, quos pax, quos humanitas, quos misericordia maximè decebat, crudelissimi ac perniciosissimi potestatis administrati, atque satellites erant: Nam si quis contra illorum sententiam, vel agere, vel conari aliquid voluisset, pro- scriptionis de capite, & bonis suis latam pœnam primis sacerdotū sententijs dānatus subire cogebatur; ex qua præda ac rapina, & res & numerus illorū indies augebatur: id quòd si quis earū rerū quæ Helix tēpestate gestæ sunt, historias legerit, aded clarè & manifestè cognosceret, vt nostris nō indigeat probationibus: eò autè crudelitatis & seuitiæ sacerdotes processerant, vt cùm nequissimis, & sceleratissimis hominibus foedere, ac nefaria societate coniuncti, latronum ritu palantes, vias assidue infestarent, atque ex insidijs homines occiderent. [*Et quasi fauces virorum latronum.*] Quanquam hic locus clariùs alio modo verti poterat, tamen sic vt occurrit, erit nobis explicandus: Quoniam latrones loca oportuna ad grassandum deligere solent, qualia sunt angustia, & viarum asperitates. Huiusmodi ad insidias innocentibus hominibus faciendas loca & stationes ad his Galaaditis hominibus vnà cum sacerdotibus electa fuisse dicit: Ita fauces pro locis angustis accipiuntur, vt Corinthus in angustijs & faucibus Græciæ posita esse dicta est, & Æmilius in faucibus macelli sedebat. [*Particeps sacerdotum.*] Nam vt sacerdotes in illo Latrocinio principes erant, ceteri verò qui cum illis fuerant, socij & sceleris atque prædæ particeps dicuntur. [*Interficientium.*] Hebraicè propriè est *occident*; quod verbum mortem homini per iniuriam & vim oblatam significat; cùm autem in futuro tempore sit, studium & assiduitatem homicidiorum indicat. Hi verò Galaaditæ eas præcipue vias ad scelus hoc occupauerant, quæ Sichem ab Ierusalem, aut aliunde petentes ducerent. Erat autè Sechem vrbs Samariæ metropolis: (Nam hic non de altera Sichem, vbi ossa Ioseph reposita sunt, agitur:) Quamobrem multas & frequentes ad eam vrbe vias fuisse cōsentaneum est. In vulgata versione præpositio, *de*, vacat, & nomen *Sichem* in accusandi casu est legendum; nam Hebraicè est *Sechemah*, quam desinentiâ locorū nomina habent, cùm ad illa est iter, vt Ierusalaimah Mizraimah, idem est quod in Ierusalè, & in Mizraim. Maximam autem illorum iniuriam esse arguit, qui calūnia quadā & nimis callida interpretatione, quosunque in via qua itur Sichem offendissent, occidebant, non solum ab vrbe, sed ad vrbe ipsam iter facientes. Quoniam autem hæc iniuria per summam calliditatem, fraudem, & dolum apud hos extiterat, propterea affirmando subiungit:

Quia scelus operati sunt.

45 HEBRAICÈ *zimah*, fecerunt. Est autem zimah excogitata malitiæ nefarium commentum, vt ne prostituas filiam tuam, ne contaminetur terra, & impleatur zimah & alio in loco: Qui supra vxorem filiam duxerit, matrem eius, scelus operatus est; vitius ardebit cum eis, nec permanebit tantum nefas in medio vestri. Vtrobique pro scelus & nefas est zimah: itaque portentosum aliquod flagitium consultò susceptum significat.

In domo Israël vidi horrenda, ibi fornicationes Ephraim, contaminatus est Israël.

50 Eos qui scelere & flagitio præexcelluissent, hætenus notauerat Deus, nimirum qui non vnum atque simplex peccatum susceperant, sed superstitioni dolum, calliditatem, auaritiamque addentes, non solum paricidijs sese contaminauerant, sed omni scelere cooperuerant. Nunc verò reliquis omnibus, hoc est vniuersæ Israëlī superstitionis & vici-

Cicet. ofati

7157

Leuit. 19.

Leuit. 20.

& vici-

& violatæ coniugalis fidei notam inurit : Nullam enim esse tribum affirmat , quæ Ephraim sententiam atque exemplum vitulis colendis , lucis , aris , phanisque celebrandis secuta non fuerit . itaque nullam apud eos terræ partem hac religionis violatione vacuum atque puram esse ostendit : Nam quanquam primum apud Ephraimitas scelus conceptum atque admissum , libenter tamen à cæteris susceptum atque perfectum est : 5
 1. Reg. 16. Neque enim satis eis fuerat , vt ambularent in peccatis Ieroboam filij Nabat , nisi in alijs atque alijs temporibus aliæ atque aliæ cultuum rationes impiæ , & regum consilio , & voluntate sua initæ essent . Igitur vt totum populum contaminatum , & turpitudinis nota insignem demonstraret , affirmat rem inditijs aut testimonijs aliunde productis nõ egere , cum ipsi Israëlita apertè ac palam in ore atque in oculis omnium sese flagitijs nobilitarent . Vidi , inquit , vidi ipse in domo tota Israël horrenda atque nefanda spectacula . 10
 Et quamuis Ephraim princeps atque auctor huius fornicationis & infamis superstitionis fuerit , atque ibi apud eos in Dan & Bethel prima huius morbi fuerint initia , corruptionis tamen vis , & contagio in totam Israëlitis familiam permanuit : hoc est quod dicit . [Ibi fornicationes Ephraim , contaminatus est Israël .] Ephraim familiam regiam , reliquum verò 15
 populum Israël nominat : Hebraicè est , ibi fornicatio Ephraim , & repetendum erat aduerbium , ibi contaminatus est Israël , sed aposiopesis est vsus propter indignationem , nam familiaris hæc figura est ijs , qui ira aut alia perturbatione commoti , plura vultu indicant , quàm verbis proferunt , vt illud : Seruate mihi in puero , in Absalon , deficit verbum . Vehementer autem sese scelere antè oculos posito irritatum ostendit : Nam quæ quis indignissima viderit , taceri & celari non oportere arbitratur , vt ille aiebat : 20
 2. Reg. 18. Vidi , vidi , ipse libelle . Nulla ergò Israëlitis sese defendendi ratio , nulla ad effugiendum via , nec locus relictus est : Ipsi enim propria audacia atque impudentia rationes omnes suas iugularunt , illi ipsi monstratam per vates misericordiae viam inire noluerunt , ipsi locorum omnium sanctitatem prophanis cultibus , atque omni flagitio polluerunt , non solùm 25
 in Iuda , sed in Gilgad atque in Ephraim , vnde & toti prouinciæ labes est illata . Quid igitur faciam tibi Ephraim ? quid nisi illud alterum faciam , quod faciendum prædixi , & quod fieri oportere manifestum est : Et tibi Iuda quid faciam ? qui non leuioribus sceleribus obligatus es ?

Sed & Iuda pone messem tibi , cum conuertero captiuitatem populi mei . 30

Q U O M O D O cum diuina misericordia iustitiæ conueniat , docet hoc in loco vates : Nam quanquam misericordiae promissiones firmissimas esse semper Deus voluerit , tamè cum hominum vitijs & peccatis id postulantibus iudiciorum ratio ineunda est , ita res temperatur , vt neque Deus iustitiæ non satisfaciatur , neque suæ desit misericordiae . Huius 35
 rationis ignoratio homines in maximum errorem inducere potest . Iudæi cum ex diuino responso intellexissent , fore , vt ille totius orbis vindex , rex atque seruator , ex eorum familia esset oriturus , hanc promissionem sanctam & ratam esse credentes , aut nullas aut exiguas calamitates aduenturas , etiam si improbè vixissent , sibi persuadebant ; cum fieri nõ posse arbitrarentur , vt repelleret Dominus plebem suam , in qua tantum opus edere moliebatur . Non solùm autem se non perdendos , sed neque patrium solum relicturos putabant , cum tantæ Dei promissiones & præclara initia successu suo frustranda , non crederent . Atque hæc res admirabilis illis videbatur , quoties aliquo modo premeretur , atq. 40
 in ea re disputabant , quæ fieri posset , vt Deus ruinam , aut calamitatem illis , & suum illud maximum opus , (quod non nisi se saluis edi cõueniret ,) moliretur . atque hic locus diffusus à nobis in commentarijs Habbakuq tractatur . Verùm enimuerò ita res gerenda 45
 ac gubernanda erat , vt & in suscepto consilio Deus permaneret , & neque tamen interdum improborum sceleribus conueniret ; verùm improbitatem & audaciam castigando comprimens , meritas opinionis suæ poenas in certam diem reseruaret : Ea autem dies futura erat , vbi ille suum consilium absoluisset , missoque seruatore populū sibi varijs terræ 50
 partibus dispersum colligeret , qui diaboli , in quam abducti erant , seruitutem , illius virtute & opera repellentes , in diuini regni ciuitatem reciperentur , neque solum libertatis , sed adoptionis etiam filiorū perpetuæ possessionis ius haberent : Nam si filij & hæredes , hæredes quidem Dei , cohæredes autem Christi . Hæc itaque summa consilij diuini fuit , vt Iudæi interim clementer agens parceret , neq. tamen indulgeret Deus , dum ille sibi munda-

mundaret populum acceptabilem , sectatorem bonorum operum . quod si castigati atque admoniti interdū non resipiscerent , tum verò cumulatæ improbitatis cumulatæ tam diu poenas darent , quoad in diuturna seruitute , multis ærumnis & miserijs preffi , diuinam tandem misericordiam & fidem implorantes cum cæteris Israëlitis experirentur : Scriptum 5
 est enim : In æternum seruabo illi misericordiam meam , & testamentum meum fidele ipsi , & ponam in seculum seculi semen eius , & Thronum eius sicut dies cæli : Si autem dereliquerint filij eius legem meam , & in iudicijs meis non ambulauerint : Si iustitias meas prophanauerint , & mandata mea non custodierint , visitabo in virga iniquitates eorum , & in verberibus peccata eorum , Misericordiam autem meam non dispergā ab eo , neque 10
 nocebo in veritate mea , neque prophanabo testamentum meum , & quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita . Igitur cum in idem impietatis crimen Iudæi cum Israëlitis vocati causam suam nihilo magis quàm illi obtinuerint , & tamè Israëlitis ex iudicij sententia maturior , longior ac grauior poena , quàm Iudæis decreta videretur , ne aut diuina æquitas , aut Iudæorum crimen in dubium alicui venire posset , exceptionis ratio explicatur : Primum quod cū Israël quasi vacca lasciuens primus declinauerit , & admittedi 15
 sceleris auctor Iudæis fuerit , priorq. terram , in qua plantatus fuerat , polluerit , prior etiam poenas subire & sustinere debuit , atque plantarum euulsionem inde primum incipere , vbi primum labes est facta , namq. hoc modo & Iudiciorum æquitati , & promissæ misericordiae negotio , optimè consuli visum est , hoc est quod dicit , *Etiā Iuda . Etiā* , posteriori 20
 rem locum occupat hæc coniunctio . [*Pone messem tibi .*] Quoniam mentio de terræ dignitate facta est , cui plurimū illi omnes fidebant , à qua se diuelli posse , ne inculta relinqueretur , non putabant , & tamen Israëlitis cum constituta sit sua ad migrandum dies , sua etiam & Iudæis constituitur , qua de terra cedendū illis , perinde atque segetibus certū quomētantur tempus est . Id autem erit [*Cum reduxero captiuitatem populi mei .*] Non potuit 25
 clariùs prædici tempus illud aureum , quo Deus Messiam suum missurus fuerat , vt filios Dei qui in dispersione erant , congregaret : Namq. hic est verus Dei populus , quæ ipse sibi omnibus , ex gentibus elegit , quorum secundum fidem genus ex Abraham , secundum veterem hominē mortificatio , & noui hominis regeneratio à Deo per Christum , qui non ex sanguinibus , neque ex voluntate carnis , neque ex voluntate viri , sed ex Deo nati sunt , 30
 per lauacrum regenerationis , & renouationis spiritus sancti in libertatem ab ea seruitute vindicati , cui per totam vitam fuerant obnoxij . Itaque iudaica messis , hoc est strages , in eam diem dilata est , cum iam Deus non plebem suam , plebē suam vocasset , & non misericordiam consecutā , misericordiam consecutam ; cum Iudæi non solū maiorū suorū , sed suis etiā sceleribus obligati , impietatis implerent mensuram , & vltionem omnis sanguinis , qui effusus est à sanguine Abel , vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachia , sibi ipsi pararent : Eo enim tempore regnum Dei auferendum ab illis erat , & genti fructū eius facienti concedendū , ita euenit vt simul erga hos iudicium , erga gentes misericordia exerceretur . Atq. hoc modo neque iustitiæ suæ , neque misericordie consilio Deus vnquā defuit . Atque adeo hoc mysterium vatum tēporibus enunciatū anno mundi ferè quater 40
 millesimo trigesimo quarto , Christi verò trigesimo septimo explicatū est , cum Dominus vineæ missis exercitibus suis agricolas perdidit , septima die Septembris eius anni cū iam Euangelium in vniuerso mundo esset auditū ; cuius mysterij causa : Paulus exclamabat : O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei , quàm incomprehensibilia iudicia eius , & inuestigabiles viæ eius . [*Pone messem tibi .*] Eleganti translatione sermonem exornauit , 45
 quandoquidē hæc lis habitatoribus terræ intenta est , qui in terrā illā tanquam seges aliqua seminati fuerant , hos omnino iam aridos demetendos esse dicit : atque messis nomine stragem illam significauit , qua Iudæi vel perdendi , vel penitus erant abducendi ; qualis calamitas non fuit ab initio originis creaturæ , ita vt nisi Deus abbreviasset dies illos , non saluaretur vlla caro . Sic apud Ieremiam de Babylonis vastatione prædictum est : Adhuc modicum & veniet tempus missionis eius & Syllani temporis messem latini dixerunt . 50

CUM SANARE vellem Israël, reuelata est iniquitas Ephraim, & malitia Samarie, quia operati sunt mendacium, quia fur ingressus est spolians, & latrunculus foris.

DIVINORVM vatum libri multis & grauiſſimis de cauſis difficileſ explicatus habent, ex quibus vna eſt eius quæ à vate ſuſtinetur perſonæ ignorantio. conſueuere enim perſapè vates pro negotiorum, pro hominũ apud quos agit, pro temporũ ratione, aliam atque aliam perſonam induere, quã ſi quis non agnouerit, fruſtra ſpectet agentem: Nam neque quid agatur, neque quã rectè aut commodè agatur, intelliget. Quam quidem ob rem eum, qui ſacros libros explicãdos ſuſcipit, ſapientem & plurimarũ rerum oportet eſſe peritum, ſiue ea facultas ex multarum facultatum diſciplina, ex rerum tractatione & vſu, ſiue, quod maximè optandum eſſet, ex diuino ſpiritus ſancti beneficio habeatur. Atque harum omnium facultatem rerum & copiam dono Dei oblatam, D. Paulus ſcientiam multis in locis nominat, cuius ſe non rudem neque expertè fuiſſe proſitetur: Et ſi imperitus, inquit, ſermone, non tamen ſcientia: quòd ad omnia ſacrarũ literarum intelligenda myſteria diuino ſpiritu auctus eſſet. Ad hunc ſapientiæ gradum vt perueniamus, contento pieratis & orandi ſtudio, curſuque nobis omnibus eſt laborandum, vt ſcriptum eſt: Si quis veſtrum indiget ſapientia poſtulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non impropere, & dabitur ei. Intereſt ergo diuinorum vatum interpretis, quæ quo in loco partes agantur, intelligere, vt referre ipſe poſſit, & eos qui legè docere. Hactenus Hoſſeas Deum maritum vxori iratum, accuſatorem & iudicem aptiſſimis orationibus expreſſit: Nunc verò hoc in loco vates ipſe officium & nomen tuetur ſuũ: Nam vates non ſolum vt futura enuntient, creantur; ſed etiam vt hominum mores integros, religioſos, iuſtoſque eſſe aſſiduũ orationibus, conſilijs atque exhortationibus procurent. Hanc curam & alijs & vati noſtro iniunctam fuiſſe iam intelleximus: Iudicate, iudicate matrem veſtram, dicebat Deus, iudicate. Eam curam diligenter ſuſtinuiſſe, nihil tamen ſe effeciſſe vates hoc in loco oſtendit & dolet: Quòd verò in ea re tantæ operæ ac laboris conſumpti nullus fuerit fructus, eos apud quos agebat in culpa eſſe dicit, qui vitæ & ſaluti ſuæ conſultum eſſe noluerunt, atque in eo explicando, optimi & fideliffimi medici officio functum ſe eſſe oſtendit, cuius imaginem quandam & ſimilitudinem intueri oportet, vt orationis totius rationem poſſimus comprehendere. In primis autem commune illud medicorum præceptum eſt diligenter tenendum, quod totius artis caput & principium eſt: In morbis curandis non ſolum medici aſſiduitatem & curam, ſed ægrotantis etiam, & eorum qui adſunt, officium & diligentiam eſſe requirendam, etenim ægrotanti fruſtra medicum quantumuis fidelè adduxeris, ſi curari ſe ille non patiat: Non enim ſolum ſeipſum opus eſt præſtare oportuna facientem, ſed & ægrotum, & eos qui adſunt, & quæ extra hæc ſunt, inquit Hippocrates. Sicut igitur grauiſſimi morbi, & vulnera quædam ſunt, quæ ſua natura curari, niſi diuinitus non poſſunt; & alia, quæ non natura, ſed ægroti negligentia & culpa inſanabilia ſunt, ita vt neque diuinitus etiam curentur, atque eos qui huiusmodi fuerint, tanquam à morbis & à ſeipſis victos omnino deſerere, in medicorum iuramentis præceptũ, & diuinis in libris eſt conſultum: Curauimus, inquit, Babylonem, & non eſt curata, derelinquamus eam. Oſtendit principio vates ſe, dum fidem officiumque ſuum his præſtaret, eorum inſolentiam & culpam ita apertè cognouiſſe, vt teſtari poſſit per eoſdem commiſſum fuiſſe, quominus curentur: [Cum ſanare vellem Israël.] Hebraicè eſt curare: Nam vt corporum morbi & vulnera, ita animorum peccata & ſcelera, vitia ægri tudineſque ſunt, vt ſcriptum eſt. Ego dixi Domine miſerere mei, ſana animam meam, quia peccaui tibi. Atque vt illa fomentis, vnguentis, ligaturis, euacuationibus, & continentia; ſic hæc diuinis ſermonibus, conſilijs, reuocationibus; exhortationibus, & penitentia curantur, ſi tamen maturè & oportunè fuerint quæſita remedia: Etenim neglectis & iam deſperatis morbis vetat Hippocrates adhibere medicinã, ob eãque re ſcriptum eſt: Tempus occidendi & tẽpus ſanandi. Itaque cum oportunè remedijs ſubuenire vellet Israël, ſingularem ſuam inſolentiam & contumaciam ægrotantes ipſi medico atque omnibus medicinis neglectis proſiderunt: huius rei cauſa dicit: [Renelata eſt iniquitas Ephraim, & malitia Samarie.] Peruerſitatem

1. Corin. 11.

Iaco. 1.

Supr. c. 2.

Hip. Aphor. lib. 1.

Hippo. lib. de aere aquis & focis. Gale. de Crit. lib. 100.

Hippoc. iur. iurandum. Ierem. 51.

Themist. in poſter. Plato in Philoſophia. Pſal. 40.

Eccleſiaſt. 3.

ſitatem & contumaciam hæc nomina ſignificant: Iniquitas enim ex hebraico verbo redita propriè peruerſitas & deuiatio eſt: Malitia verò quod græcũ *μαλῖθια* aptè exprimit, ſingularem animi morbum, qui vultu etiam & corporis habitu dine cognoſci maniſeſtiſſimè poſſit: ſic Pharao ſeptem boues à ſe per quietem viſas macilentas & malas viſu fuiſſe depingit: ſic Joſeph duorum qui in carcere erant ſociorum animi morbum ex vultu indicans, rogauit cur malæ ſunt facies veſtræ? ſic etiam Hoſſeas morbum Israëlitarum intimas totius corporis venas peruaiſſe, atque ægrotantem ipſum ita victum eſſe oſtendit, vt curationem tamen non admittat. Vt autem in corpore caput & facies principatũ obtinet, atque in ijs grauiſſimorum morborum primæ ad indicandum notæ, & indicia medici reperire conſueuere, primaque eius artis præcepta à vultu & facie inchoant, ſic & noſter hic medicus cum curare vellet Israëlitis corpus, quod tota ipſa Israëlitarum ſocietas erat, caput ipſum & faciem regni primum contemplatus, magni, diuturni & deſperati morbi notas & maniſeſta ſigna deprehendit: Corporis autem totius faciem Ephraim regiam tribum, Samariam verò urbem regiam caput nominat, ex quibus totius corporis morbi & ægrotationes naſcantur. Eadem translatione vſus eſt, & Iſaias: A planta, inquit, pedis vſque ad caput non eſt in eo ſanitas. Samariam autem caput fuiſſe illo teſtimonio comprobatur: Caput Syriæ Damafcus, & caput Ephraim Samaria. O diuinorum ſcriptorum conuenientiam, atque rerum & ſententiã admirandum conſenſum? Quanto verò maiori ſtudio remedia adhibebat illis, tantò illi ſeſe rursus nequiores, improbiores, tantò ſe magis perfidos præſtabant, ita vt morbus indies & augetetur, & per omnes corporis partes & venas omnes venenum permaneret; hoc eſt, dum vates diligentiffimus medicus increpationibus, obiurgationibus, conſilijs, & crebris, aſſiduũque huiusmodi exquisitis remedijs apud eos vtretur, namque extremis morbis extrema remedia ſunt adhibenda, ſicut ſcriptum eſt: Liuorem & vlcus abſterges in malo, & plagas penetralium ventris; illi verò contra eaſdem ipſas res auidiffimè appetebant, quibus animi morbus augetetur, ſicut ſcriptum eſt: Super quo percutimini adhuc additis rebellionem, omne caput ad languorem, & omne cor infirmum. Qualibus verò appetendis, & comuni impetu ſiue rationè requirendis rebus, morbum & furorem ſuum ipſi alerent, ſubiuncta partitione exponit: [Operati ſunt mendaciũ, quia fur ingreſſus eſt spolians, & latrunculus foris.] Tantum abeſt vt reſipiſcant, vt in ipſis curationis horis palam officium, omne & contemnant & prodant, atque leges diuinas quibus obſeruandis ſalutem ſperare poterant, violent atque euertant: Namque operari ſeker pro quo mendacium vertimus, eſt debitum officium per ſummã iniuriam deſerere, vt illud: Iura ergo ne mentiaris mihi, & poſteris meis. & illud: Si feciſſem in animam meam audacter. Itaque ſeker officij violationem ex ſingulari audacia interpretari poſſumus; & cum iſti neque in Deum, neque in homines impiè agere deſiſſent; ac non ſolum officium violarent, vt qui nec pactis aut conuentis ſtarent, ſed ad iniuriam faciendam vltèrius etiam proruperant, vtpote furtis, rapinis ſeſe domi, foris verò letrocinijs exercentes, ob eam rem dicit: [Fur ingreſſus eſt spolians, & latrunculus foris.] Atque in hac re animaduertendum eſt, quanta mala publicè & priuatè ex violata religione oriri ſoleant: Etenim iis artibus exiguo & ad ſpeciem pio initio maximam læbem & perniciem integris hominum rebus ac moribus communis ille hoſtis diabolus inferre conſueuit; cum religionis nomine impietatem ſuadet, atque eam quæ verè licentia eſt, libertatem interpretatur; per licentiã verò amicorum & fratrum diſſidia facit: hinc autem maximum campum ad iniurias faciendas aperit. Quaidem ego in re expreſſam noſtrorum temporum imaginem maximo cum animi mei dolore intueor, cum præ Dei ſummi fidem, tot ac tanta chriſtianorum loca, poſtquã ſemel religionis, obtento nomine (quæ mera impietas eſt) diſſenſio facta eſt, per ſummã licentiã omni officio, iuſticia & religione vacua, multis proditionibus, furtis, rapinis, cædibus, latrocinijs, ſtuſtris, adulterijs, & omnibus iniuriarum atque ſclerum generibus, omni infamia flagrare videam. Scilicet hæc nobis ſpectacula parabant, qui primi peruertendæ religionis, & diſſidij, faciendi auctores fuerunt, qui dum libertatem promitteret, calumpniã iniuriæ, atque omnis luxuriæ licentiã dederunt. Præcipita domine, & diuide linguas eorum; ſana domine populum tuum, miſerere, miſerere rudis atque imperitæ multitudinis plebis tuæ, quæ duces ſecuta carcos quantum periculum adierit, non peruidet. Sed vatem noſtrum audiamus.

Hippoc. de Prognost. lib. 1. c. 1.

Iſai. 1.

Iſai. 7.

Aphor.

Prover. 20.

Iſai. 1.

Gen. 24. 2. Samucl. 18.

Et ne forte dicant in cordibus suis omnem malitiam eorum me recordatum : nunc circumdederunt eos adiuuentiones sue, & coram facie mea facta sunt.

CERTISSIMA argumenta atque indicia morbi à vate notantur, vt apertior eorum culpa sit, qui cum morbum suum celare non possint, tamen negare conentur, atque ideo curari se non patiantur, sed neque curatione indigere credant: Ea est enim hominum malitia, atque in seipso indulgentia, vt alienorum vitiorum callidissimi, suorum verò negligentissimi aestimatores sint; quòd si ab aliquo liberè & verè arguantur, id non veritatis, sed maledicti studio fieri interpretentur, aut si maximè antiqua sua vitia fateantur, presentia tamen dissimulent, & negent; huiusmodi rei à vate nostro occurritur iam: Cum enim in promptu esset Israëlitis, vt sese valere dicerent, ob eamque rem neque medico neq. medicina egere illudq. adderét, Vatem odio atq. maledicendi studio antiqua illis vitia obseruata, nunc denuò repetere, atque obijcere, quorum iam obliuisci potius, quam meminisse oporteret, quòd illud humani & candidi, hoc morosi & callidi atque hominis exprobrandi, occasione ambitiosè magis, quàm iustè querentis esset: cuiusmodi querimoniam lob apud Deum humano quodam sensu habebat: Vt queras, inquit, iniquitatem meam & peccatum meum scruteris. Hac demètia deprauatos Israëlitas Hossas redarguit, ostenditque se nò illis antiqua peccata repetere, sed noua & presentia obiicere, quæ palam omnibus sint, quæque ipsi vultu atque incessu fateantur. [Ne forte dicant in cordibus.] Hebraicè est cordibus in datiuo, hoc est ne sibi indulgentes, persuadent, me odio potius, quàm eorum sanitatis desiderio flagrantem, omnem eorù malitiam in memoriam reduxisse, atque presentis aegritudinis nomine notasse. Ego presentis morbi notas adeo manifestas esse affirmo, vt si se sanos affirmare velint, sua maximam insaniam prodant. [Etenim nunc circumdederunt eos adiuuentiones sue.] Nunc antiquis vitijs, nouas ægrotandi causas adiunxerunt, quando vitulis Ieroboami parum contenti plurimis & assiduis adiuuentionibus superstitionis rationem auxerant & ornauerant. [Et coram facie mea facta sunt.] Vt non opus sit antiquis, & à nostra memoria remotis, sed presentibus vti indiçijs, vt presens illorum morbus arguatur me presente, me inquam curare studente, insaniant.

Iob. 16.

Hippocr. Aphor. lib. 1.

Proverb. 10.

In malitia sua letificauerunt regem, & in mendacijs principes.

TOTUM corpus iam malè habere, & à planta pedis vsque ad caput nullam in eo esse sanitatem ostendit: Namque caput primum laborare incepit, interim verò corpus, sine morbo esse videbatur, sed capite malè affecto, corpus ipsum mali expert non erat: latebat tamen virus & membrorum omnium venas occultè penetrabat, quas vbi occupauit totius corporis vitium & corruptionem patefecit. Cum ergò Rex ambitionis & tyrannidis causa idololatriæ morbo ægrotare cœpisset, & principes atq. ea omnia quæ circa caput erant, malè haberét, cætera totius populi membra infirmiora quidè & magis, quàm caput ipsum imbecilla, idem vitij conceperunt, ita vt totum corpus æquali valetudinis habitu vsùm morbi sensu iam careret, & cum ad deprecandum & curandum morbum sensus, dolorque incitent, hi propterea incurabiles effecti sunt; quod non solum ægrotantes non sentiunt, sed etiam gaudent, & rident, atque suo gaudio caput ipsum exhilarant, vnde morbi initia facta sunt; consequens ergo est eos dementia affectos, atque mentis stupore oppressos esse: Quicumque enim aliqua parte corporis dolentes non sentiunt, signum est in his mentem ægrotare. [In malitia sua letificauerunt Regem.] Mirum dictu est, quàm vehemènter populus regum studijs & cupiditati morem gerat, in malis etiam moribus; quantum diligentia & imitatione præcurrat, ita vt principes viri tempestatum suarum venti esse videantur, qui vel leui flatu ac nugæ suorum temporum mores aut agitare, aut turbare, aut contra feliciter etiam ducere possint, sicut scriptum est: Princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes ministros habet impios; & iterum: Multi, inquit, querunt faciem principis. Itaque hos adeo insanis se superstitionibus dicit, vt caput ipsum superstitionis, hoc est regem non solum in dubium rei benè gestæ vocent, sed etiam orationè laudent, imitatione moribus & adiuuentis rebus probent. [Et in mendacijs:] Hebraicè in negatione

negatione siue in defectione: Negare autè siue deficere, in sacris, antiquum & certum consilium repudiare, & nouas res moliri est, & qui huiusmodi sunt, negatores dicuntur. hoc verbo vtitur Pfaltes cum dicit: Filij alieni mentiti sunt mihi. Cum ergo principum consilio & edicto isti vitulos colere iuberentur, & illud audirent, hi sunt dij tui Israël, qui eduxerunt te de terra Egypti: Hanc negationem populus auctis ad intentionibus, & nouis superstitionibus in suam libidinem & in principum gratiam reperitis, superauit.

Pfal. 18.

Omnes adulterantes quasi clibanus succensus à coquente: quæuit paululum ciuitas à commistione fermenti, donec fermentaretur totum.

COMMUNE idololatriæ morbum per omnes totius Reipublicæ partes, tanquam calamitosam tempestatè, pestemque peruasisse demonstrat, qua in re signis vtitur euidentiibus; quod notarum genus in certissimis argumentis à medicis ponitur: nulla enim alia re magis morbus cognoscitur, quàm ex vitalium aut animalium actionum impedimento, difficultate, vel perueritate; vt si quis non sentiat, non intelligat, & non moueatur, vel secus quàm sani solent, hæc & alia his consentanea faciat. Cum ergo iam omnium hominum tam plebeiorem quàm principum studia & actiones corrupta esse videantur, consequens est omnes ægrotare; quòd si initio morbi signa non nisi in capite, & in ijs quæ circa caput sunt, apparuerant, tamen iam corpus capitis vitio laborare incepit, sed interim non deprehendebatur malum, dum sensim per venas & membra omnia permanebat, quæ postquam occupauit; tunc demum nulla corporis pars officio inuereque suo rectè functa est. Igitur principio cœperunt reges & principes effrenata superstitionis libidine & cupiditate ardere, cuius incendiij flamma tantum in ijs incedat; tanquam si pectore ardentem furnum ferrent, ad quem omnes massæ percoquendæ referretur: Id verò tunc accidit cum decreto principum pronuntiatum est: Hi sunt Dij tui Israël, &c. Hac translatione vates idololatriæ studium notauit aptissime, nam pictoria ars triplici negotio & cura perficitur, imprimis querendum est fermentum, quo massa vitietur omnis, fermento addito massa subigitur, & dum tota massa fermentatur, furnus incenditur, tunc demum panes coquantur. Prima igitur massæ pars regia familia fuit, ex qua vitium ad omnem populum manauit, quod humana concupiscentia, quæ corruptionis totius principium est, fouit, donec iam totum fermentatum, atque superstitionis amore incitati omnes fuere; tunc verò maximè idololatriæ studio flagrare cœptum publicè ac passim fuit, tunc vnusquisque corruptas iam, & fermentatas erga vanum cultum cogitationes coquendas in medium protulit. Quia in re considerandum est, quàm ardenti & propenso animo homines ad vitia, & superstitiones prolabantur, quantumque mala illa cupiditate, quàm concupiscentiam Theologi vocant, ad eam libidinem procliuè sint, cum ex paruis initijs maxima in ea re incendia concipiantur, sic vt modico fermento grandes massæ corrumpi solent. Operæ precium autem fuerit videre, quàm eleganter acceptam à medicis translationem vates persequitur. Vt enim corporis humani corruptiones & vitia tametsi in membris regnent, non tantum tamen periculum creant, neque tam manifesta sunt cum membra peruadunt & penetrant, quantum cum iam omnibus occupatis & victis humoribus, febres pariunt, & æstus ardentissimos concitant: sic hoc loco vates populum Israëliticum morbo superstitionis grauissimo cum æstu febrique, hoc est cum manifestissima libidine iactari demonstrat. Omnes adulterantes quasi clibanus succensus: Adulterantes superstitione & idololatria, & ijs quæ hanc perueritatem sequi nata sunt stupris quasi clibanus succensus à coquente: Reges & regum familiam coquentes, & primi auctores nominantur, qui ad suam vtilitatem, ad quæstum suum primi furnum hunc ædificauerant & incenderant: reliquum verò vulgus panis conficiendi, subigende massæ & coquendæ societate & communicatione cum regibus ipsis coniungitur. Ardere autem in sacris & prophanis libris, pro vehemèti impetu, studio alicuius rei vsurpatur, vt: Exardescet sicut ignis zelus tuus, & Cum exarserit in breui ira eius. Sic etiam apud Latinos, auaritia, amore, & studio aliquis ardere dicitur, & in cupiditatibus ardere à Sallustio dictum est. Fermenti autem nomine corrupelam & contagem, labemque omnem significari, totis antiquarum ceremoniarum libris est manifestum, & Christus, Cauete, inquit, à fermento Phariseorum.

Vt Galenus libro de natur. facult. 3. & de locis affect. primo.

1. Cor. 5.

1. Cor. 5.

Pfal. 2. Psal. 79.

Sallust. 2. Lucan. 23.

M 1. Dies regis.

Dies regis nostri: cœperunt principes furere à vino, extendit manum suam cum illusoribus.

DIXIMVS ex actionibus perturbatis, naturalium facultatum læsionem & corporis morbum deprehendi, eodemque modo animorum corruptelam & internæ egritudinis ex operibus & studijs hominû cognosci. Hanc aut partē hoc in loco docet vates, ostēdens eos in eam idololatriæ insaniam incidisse, vt ultra etiā regia vota fuerint debacchati, qui nō solum dijs illis qui à regibus cōsecrati fuerant, sed regibus ipsis festos dies atq. ludos instituerant, & natales principū omni vitiorū genere insignes effecerant. Respondet autē hic versus illi, quē superius cantauerat: In malicia sua latificauerūt regem. Vtitur verò inductione personæ [*Dies regis nostri:*] Eo quod populus ipse natalē regis sui, siue diē qui regni initium fuisset, annuis celebritatibus sanctū esse voluerat, quē magna frequentia celebrandū indixerit. Populi vox erat *Dies regis nostri*. Hæc inductione studiū & adulatio vulgi erga regem significatur, quibus autem rebus dies ille coleretur, sua, non populi oratione vitis continuo subiungit: Consueuere olim dies natalitios regum solennibus, pompis, & laudatorijs orationibus celebrare, atque in his regum triūphos, victorias, & res recte in bello & in pace gestas recolare, futuris temporibus bene ominari, Deo regem suum commendare. Isti verò nihil horum factitabant, sed voluptatibus, & delicijs omnibus celebritatē inchoantes, iniurijs & cædibus finiebant, cum enim summa licentia bibebatur, tū dicerijs & perniciosissimis salibus, imò & fellibus vnusquisque ab alijs aspergebatur; hinc probra, infamiæ, rixæ, hinc postremò cædes secutæ sunt: namq. eiusmodi licentiæ, tales solent exitus spectari: [*Cœperunt principes furere à vino:*] Hebraicè est, *Cœperunt principes utrem ex vino*, hoc eorum studiū fuit, hæc festi celebritas vino & vtribus positis, bibēdo certare. Cum verò vinum copiam dicendi maiorem fecerit, tunc nullius nomini, famæ & æstimationi parcere, sed vnusquisque *Qualibet in quemuis opprobria fingere seuis*, vt ille aiebat. [*Extendit manū suam cū illusoribus.*] Illusores idē sunt qui irrisores, de quibus dictum est: Qui erudit illusorem, iniuriam sibi ipsi parit. Hi sunt quibus nihil sanctū est, nihil à detractatione tutum; namque diuina pariter & humana derident, omnia contemnant, & neque leges, neque iudicia vlla verentur, sicut scriptum est: Testis illusor deridet iudicium. Horum opera maximè atque frequentes iniuriæ, iurgia, rixæque & turbæ concitantur: Eiice, inquit, derisorem, & exhibit cum eo iurgium, & cessabunt causæ & contumeliæ. ab huiusmodi hominum genere cum longè regum ratio voluntasque abhorere debeat, tamen dum vino & voluptatibus simul indulgetur, non abalienantur; imò [*manum suam extendit rex cum illusoribus.*] ita vt omnes eandem agant rem, eodem irridendi studio delectentur: Et quidem in conuiujs popularibus, & in ijs quæ voluptatis causa dantur cœnis, huiusmodi irrisionum maxima est frequentia, vt scriptum est: Irrisio vini & tumultus ficere. Atqui huiusmodi actionibus morbi vis manifestè arguitur, verum quid hæc præludia consequi possint, faciliè conijcere est, nimirum à vino & scommate infidiæ & nocendi studia, quæ omnia Reipublicæ morbum ostendunt, & interitū protendunt. Quod si aliquandiu quiescat æger dum dormit, morbi tamen causæ & humorum corruptiones augentur, vt expergefactus vehementius crucietur; eam rem subiecta oratione vates explicat.

Quia applicauerunt quasi clibanum eor suum, cum insidiaretur eis: tota nocte dormiunt coquens eos, manè ipse succensus quasi ignis flammæ.

INITIA progressus & fines iniuriarum faciendarum appositissime describuntur; Nam dum conuiujs & cœnis vinoque coram regibus & principibus suis vacarent, dicacitate & irrisione sese excitabant, tantumque regis præsentia prohibebantur, ne res manu armisque gereretur. quod si quiescere interea & abstinere visi erant, tamen odia & sorbebantur & coquebantur, insidiæq. tantisper parabatur, dum nocendi cōmoditas atq. matuta oportunitas haberi posset; ea cū contingeret nullo scelere, nulla iniuria abstinebatur; ita vt per occasionem, neque iudicibus, neq. regibus etiam parceretur. Nam tametsi innumeræ regum & principum cædes, quæ apud Israëlitas factæ sunt. Diuini iudicij sententia fuerint factæ, occasionem tamen ex priuatis odijs habuere. Hoc verò si quis illorū annales euoluerit, faciliè intelliget. Itaque populum omnem cum regibus & principibus

fuis totam videlicet Rempublicam grauissimè ægrotare, & exitio proximam esse manifestum erat: Quemadmodum furnarij noctu furnos incensos occludere solent, quibus conceptus ignis, tamdiu fouetur, donec manè furnarij manu excitatur; tunc verò scintillas, tunc flammam euomit. Itaque eleganti translatione morbum, febrem, & animorū furorē, atq. faciendæ iniuriæ appetitum depinxit, quem appetitum furnarij siue coquētis nomine significauit. Eandem omnino rem, eandem sententiam aperiore oratione vates alius dixit: Væ qui cogitatis iniquitatem & ad operandum malum, in cubilibus vestris, in luce matutina faciunt illud, quoniā valet manus eorum. [*Cum insidiaretur eis.*] Verbum imperpersonalitè accipimus: Namque Hebraicè est cum insidiantur ipsi, atque hoc modo clarior sententia est.

Omnes calefacti sunt, quasi clibanus & deuorauerunt iudices suos, omnes reges eorum ceciderunt, non est qui clamet in eis ad me.

OMNI hominum ordini eundem impietatis & sceleris ignem fuisse subiectum, ita vt nulla ætas, nulla conditio esset, quæ non flagraret, apertè ostendit: Cum populū omnē clibano similem dixerit, qui vbi flammam in se concepit, omnia incendit, & consumpsit, namque vbi populus religionis & honestatis modum finisque transiit, omnes alios ordines, vel vi, vel imitatione & obsequio, ad sua demum studia transfert, vt ignis cum vires sumpsit, omnia incendere & consumere solet, quæcunque aut corripit, aut extinguendi etiam causa excipit. quæ res vel in Mose obseruari potest, quem impius & incredulus populus incredulitate sua penè implicuerat, sicut scriptum est: Et vexatus est Moses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius. Ergo cum omnis populus impietatis studio, vt clibanus arderet, effectum est, vt iudices etiam & principes easdem flammam conciperent, sicut scriptum etiam est: Prophetæ prophetabant mendacium & sacerdotes applaudebant manibus suis, & populus meus dilexit talia. Consequens autem erat, vt qui iisdem sceleribus implicati essent, periculis & pœnis communicarent, sicut scriptum est: Quid igitur fiet in nouissimo eius? Omnes itaque eodē morbo laborabant, & multi ex illis ob eam causam interibant: maximè verò hæc calamitas in principibus ipsis & regibus spectabatur, qui partim suorum dolo, partim hostium armis peribant. At verò cum hic morbus ad extremum exitium tendere videretur, in eiusmodi morbi constitutione multum preces & vota laborantium valere solent, cum iam à medicis desperatur salus. Sed cum istorum interesset ad me in tanta calamitate & ægritudine clamare, vt ille cum ægrotaret sanitatem exoptans atque sperans clamabat: Domine Deus salutis meæ in die clamaui & nocte coram te, &c. tamen nemo istorum est qui clamet ad me. [*Deuorauerunt iudices suos.*] Translationis sermonem eleganter obseruauit: Hebraicè est, comedērunt siue consumpsērunt iudices suos: Namque ignis comedere & cōsumere in dicitur, vt: Deus noster ignis comedens est, & in igne zeli eius deuorabitur omnis terra: Et astrorum igni atherisque flamma consumi, Cicero in Philosophicis dixit. Vsq. adeo igitur morbo insanuit hic populus, vt quamuis maximis periculis, & membrorum suorū afflictionibus & resolutionibus, tamen nunquam sentiat, neque à medico, neque à Deo opem imploret. *Non est qui clamet ad me.* Dei oratio est, cuius personam interdū vates sustinet, vt hæctenus medici sustinuerat.

Ephraim in populis ipse commiscebatur, Ephraim factus est subcinericius panis qui non reuersatur.

MORBI causæ & initia explicantur, & quamobrem ager curari non possit, ostenditur: Nam ex actionibus (vt diximus) morbum cognouimus: Cum enim populū antea sanctum, sobrium, castum, abstinentē, & pium, epulis deinde vino, fomno, iocis, & voluptatibus omnibus, itē auaritiæ, latrocinij, insidijs deditum viderimus, atque ideo à Deo alienū, sic vt illū repudiaret, nouaque numina instituerit, manifestum est in grauissimum morbū & insaniam incidisse populum eum, qui huiusmodi studiis teneatur. Morbi ergo querenda est causa, atq. hæc imprimis abscindenda, deinde vitiosæ affectiones ipsæ, quæ iam hæserūt curandæ. Illud verò mirū admodū est, vnde tāta in Ephraim cōmutatio morū; vt ijs quibus ipse maximè alienus erat, nūc ita vehementer deditus sit. Inuenit tandē causam quæ aperit manifestè, nimirū quod cōmissi sunt inter gētes, quibus cum omnis vita &

Exod. 14.
Leuit. 20.

consuetudo vitiosa & flagitiosa sit, geri non potuit, vt qui assueverint non contamina-
rentur. quam quidem ob rem horum familiaritate & consuetudine interdictum illis
esse lex voluit, qui selecti & separati à reliquis nationibus propterea sunt, vt ab earum
studijs abhorrentes officium ipsi & pietatem virtutemque omnem inter se conferuaret,
& religionis veræ sacrarium quoddam essent. Caue, inquit, ne cum habitatoribus terræ
illius vnquam iungas amicitias, quæ sint tibi in ruinam: Ego dominus Deus vester, qui
separavi vos à cæteris populis, vt essetis mei: Peruiderat namque Deus nihil hominum
ingenio tam promptū esse, quàm à veteri & probata disciplina per familiaritatem & con-
suetudinem ad peregrinos mores vsūque transferri. Atque huic rei non solum diuino
iudicio, sed hominum etiam eorum qui sapientiam professi sunt, cautum atque prouidi-

Vide Lactiū
& Lium.

Gen. 48.

Iuuen. sat. 2.

10 sum est; nam & Lacedæmoniorum præceptis & institutis, neque ciues peregrinari, neq.
hospites vltra tres dies in ciuitate manere permittebantur: maximam namque labem
rebus integris hæc res infert. Hæc itaque malorū causa fuit, quod [Ephraim in populis ipse
commiscebatur:] Ephraim pro Israël dixit, namque ex filijs Ioseph, alter hic fuit aui adop-
tione maior, & iure potior, quem Israël, hoc est suo nomine honorificè appellandū fore
15 aus ipse prædixerat: Inuocetur, inquit, super illos nomen meum, & in te benedicetur
Israel, & dicetur, faciat tibi dominus sicut Ephraim. Vtitur autem exornatione, quæ an-
titheton vocant. Ephraim quem sanctiorem, atque à cæteris populis longius separatam
esse oportuit, ipse tamen cum populis commiscebatur, ipse sibi turpitudinis, ac sceleris
contagionem molitus est: *Aspice quid faciant commercia*, inquit ille. Cùm autem morbi
20 causam abscindi primum, atque contrariis remedijs affectionē curari ipsam oportuerit,
causa autem his mali fuerit, à Deo suo ad populos Deo inuisos descendiisse; hi tamen
neque causa auelli, neque remedijs vt idoneis volunt, sed adhuc populorum amicitias,
& studia quærunt, ac mala sua iisdem quibus orta sunt, contagijs augent. [Ephraim fa-
ctus est subcinericius panis qui non reuerfatur.] Antiquorum medicorum artis more similitu-
25 dinibus rem explicat; quoniam ea ratio ad docendum aptior, atque ad memoriam est
accommodatior. Ostendit autem quo in statu Israëlitarum res sint: Etenim cùm ex gen-
tium consuetudine, & societate, ea, in quibus erat, mala, easque molestias contraxisset,
neque etiam in duris rebus ab illa consuetudine recedere vellet, ægritudine indies
acriore facta, ad exitium citato cursu ferebatur, atque in morbo consenscens salutis adi-
30 tum præcludebat; sentiebat ille quidem malum, pericula experiebatur, insidias & bella
quotidie patiebatur, & timebat, morbo tandem & malis omnibus vrgeri se videbat, &
tantum remedia nō vbi inueniri possent, sed ab ipsis gentibus, vnde origo malorū fuerat,
quærebat, atq. hoc modo calamitas tantum augebatur; nulla verò salutis spes erat, nihil
enim aliud inuocatum gentium subsidium illis præstabat, nisi vt eorū absumptis opibus
35 ruinam maturaret: namq. gentium societatem & auxilium nō sine maximo facultatum
suarum detrimento habere poterant. Atque hæc res eleganti similitudine à Deo per-
vatem ostenditur. Vt enim libum super carbones coniectum, si non versetur, ea parte
qua ignem accipit, exurit, & perit; superiori verò parte qua humorem conseruat, non
probè coquitur, eius verò libi hoc modo vsi atque exciccati, eam partem, qua vtile quic-
40 quam superest, comedi, cætera reiici solent. Sic Israëlitarum res habebant, qui malis &
doloribus exusti, cùm in proposito perseueraret, gentes sibi aduocabat vicinas, à quibus
malum quidem, & suarum, quæ supererant, fortunarum damnum & iacturam, nullum
verò aliud auxilium experiebatur; sed vt placenta ficcior & aridior reddita est. sic istis
malum inueterascere, & curatu difficillimum indies reddi, intelligi oportuit; ipsi tamen
45 verum malorum remedium non quærebant; vnicum autem & certissimum remedium
illud erat, vt Deum, qui vitæ & salutis origo ac fons est, cognoscerent, & appellarent.

Comederunt alieni, (quorum fidem implorabant,) *robur eius, ipse nesciuit:*
sed & cani effusi sunt in eo, & ipse ignorauit.

IT A vt morbo ad multam ætatem atque ad senectam vsque (quæ morti vicinissima
est) producto, & vnà cum valetudinis detrimento, naturalium etiam virium defectu la-
boret: [*Et tamen ipse ignorauit.*] In summa ignorantia non morbi malorumque suorum, sed
veri & certi suæ salutis auctoris Dei adhuc illum versari dicit, vt apud Isaiam: Cognouit
bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israël non cognouit, populus meus
50 non

Id. 1.

non intellexit. Repetitio nominis *Ephraim Ephraim* affectum habet, & commiserationem
ex præteritarum rerum recordatione, & præsentium comparatione mouet, vt:
Ilion, Ilion Fatalis, incessusque iudex, &c.

Horat. lib. 1.
Od. 1.

5 *Et respondebit superbia Israël in facie eius: nec reuersi sunt ad dominum suum,*
& non quæserunt eum in omnibus his.

OSTENDERAT quo in locores Israëlitarum essent, & qualis morbi eorū esset con-
stitutio, nunc deinceps ostendit, quam illi mente sint, nimirum insanissimo capite, &
stultissimo corde, qui tot malis pressi, tamen gloriam Deo non dabant, nec se culpæ
10 reos confitebantur, nec morbi causas eas, quæ relatæ sunt, esse concedebant, sed oportu-
na consulentem ac facientem medicum superbe insolenterque vrgebant, atque insolentiam
suam vultu etiam ipso superciliosè palam proferebant; & perinde ac si nihil à
Deo aut paterentur, aut sperarent, ita nulla Dei cura, nullo timore tacti auxilium sibi
vnde solum venire poterat, non quærebant; sicut scriptum est: *Auxilium meum à do-*
15 *mino*, qui fecit caelum & terram, neque poenitentia studijs, ad eum à quo descuerant,
reuertebantur, sed adhuc ad hominum opem, qui sanare non valerent, imò qui perdere
magis, & nocere solummodo poterant, confugiebant: nam præter alios morbos, à metis
etiam sanitate alienissimi fuerant, adeò vt celeriter in suum malum; in suamque pernici-
20 aduolarent. ac perinde atque columbis accidit, vt paleis in agro proiectis, escas
subesse putantes, aucupis insidias non antè præuideant, quam incidant, ita istis euenit,
quibus in afflictis rebus auxilium à gentibus petitur, à quibus nullum subsidium, sed
certissimum illis periculum sit, sicut prædictum illis in lege fuerat: Non inibis cum eis fœ-
25 *derus*, neque cum diis eorum, non habitent in terra tua, ne forte peccare te faciant in me,
& seruis dijs eorum, quod tibi certè erit in captionem. Hoc non semel Israëlitis prædi-
ctum fuerat, & tamen

Psal. 120.

Exod.

22

Factus est Ephraim, quasi columba seducta non habens cor.

CÆTERA autem genera tametsi retibus & pedicis, aliisque capiuntur dolis, tamen
præuisas insidias fugiunt, & rete formidant, quamobrem cura aucupibus est, ne præsen-
30 tibus aibus retia extendantur, sicut scriptum est: *Quia frustra tenditur rete ante oculos*
pennatorum, fugiunt enim rete præuiso, & sese vocibus mutuis à periculo deterrent:
Columba verò vt volatu velocissima, sic corde & cogitatione tardissima est, adeò vt ve-
nientem ad se aucupem minus caueat, & retia tendentem minimè sentiat, eumque ali-
quando in arboribus considens, tamdiu expectet & maneat, quoad in circum missum
35 rete exagitata decidat; ex quo fit, vt non tam aucupis arte, quam sua stultitia videatur
esse seducta. Sic etiam Israël toties præmonitus, qui vt à gentium etiam finitimarū com-
mercio, & consuetudine caueret, dolos & insidias retia, atque scādala sibi apud eos certa
esse, tamen non solum finitimas, sed remotiores etiā gentes vltro ipse longo petit volatu,
atque vtilitatem sibi eos allaturos sperat, apud quos incommotis multis semper est affe-
40 ctus, sic videlicet

Ægyptum inuocabant, & ad Assyrios abierunt, & cum profecti fuerint,
expandam super eos rete meum, & quasi volucres cali detraham eos.

45 NAM Ægyptij antiqui ipsorum hostes erant, Assyriorum verò potentia suspecta illis
esse debuit: Eos autem ego (inquit Deus) periculi auctores eis reddā, quos ipsi sibi salutē
opemque laturos sperabant. itaq. ijs gentibus, quibus ipsi pro auxilio, ego aduersus illos
pro retibus vtar, & vt aues libere per aërem vagantes aucupis arte decidunt, sic isti de
dignitatis suæ gradu me castigatore Assyriorum opera deiicientur, & capti abducentur,
50 sicut scriptum est: Si ponendo posueris in animo tuo vt reuertaris in Ægyptum, erit vt
gladius, quē timueritis, ibi apprehendat vos, & alio in loco: Vt qui descendunt in Ægy-
ptum ad auxilium, in equis sperantes & habentes fiduciā in quadrigis, quia multæ sunt,
& super equitibus, quia præualidi nimis, & non sunt confisi super sanctum Israël, & Do-
minum non requisierunt: Ipse autem sapiens [auceps & venator] adduxit malum, &
verba sua non abstulit, & confurget contra domum impiorum, & contra auxilium
operati-

Egal. 11.

M 4

operati-

Mat. 10.
Videtur con-
sonum peripa-
reticæ discipuli-
næ.
Prouerb. 10.
quod cor om-
nium cogita-
tionum fons
statuar.
Aristoteles:
Galē. & Hip-
pocrat. in ce-
rebro statuūt.
Galen. de lo-
cis affect. &
de formatio-
ne factus li. 9.
Martialis.

operantium iniquitatem. *Columba* auium omnium simplicissima columba esse dicitur, in qua tamen omnis prudentiæ ratio desideratur, quamobrem huius simplicitatem cum serpentis prudentia coniunctam in suis discipulis Christus requirit. *Non habens cor*. Cor pro sapientia usurpatur in sacris, eò quod sapientiæ sedes iuxta diuinā philosophiā in corde præcipuè sit, vt scriptum est: In labiis sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde. Neq. verò hæc ratio Academicos Philosophos latuit, qui nõ vt quidā Peripatetici in cerebro, sed in corde sapientiam locarunt. Cordatos etiam homines latini hanc ob causam dicebant, & cor habere idem quod sapere apud eos significabat, vt: *Solus in cunctis animalibus hircus habet cor*. Columbam autem præter cæterarum auium naturam felle carere experimento videmus, ex quo fit vt illa simplicissima etiam aliarum omnium sit Israëlita corde & sapientia defecti, salutis suæ malè consulebant, nam communi sententia & studio, Deo qui opem solus ferre poterat, neglecto, auxilium ab eis est petitur, à quibus perniciēs timenda fuit, & quia omnis populi vox & sententia fuerat, vt ad Assyrios atque Aegyptios subsidij causa iretur, eam rem illis contra cessuram Deus prædicat: 15

Cædam, inquit, eos secundum auditionem cætus eorum.

AUDITVS est enim eorum cætus discernere publicis impensis ad gentes eundem esse: vt ergo auditi sunt sic cædentur: Ipsi quidem cogitant & statuunt Assyrios & Aegyptios petere, vt calamitatem fugiant, ego verò per eosdem ipsos calamitatem illis afferā, ita vt quod voluere, quod petiere, id habeant. cupiere Aegyptios, habebunt, sed quales antè experti fuerant: Assyriorum etiam potentiam atque vim perferent. Huius rei causa illud non sine affectu & amplificatione profert: 20

Væ eis quoniam recesserunt à me, vastabuntur quoniam præuaticati sunt in me, & ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacium. 25

INTERNITIONEM eis atq. exitiū prædicat, eò quod salutaria aspernati ægritudini sese vtrò ipsi dederint: Etenim cum vna tantum certa illis esset ad salutem via, hoc est, vt Deum, qui solus sanare & posset & veller, supplici voto & poenitentia atque continentia ad se reuocarent; tamen ab hac ratione se isti quàm longissimè abalienauerunt, & suū interitum ipsi sibi attulerunt, sicut scriptum est: Perditio tua ex te Israël, salus autem ex me. Quamobrem & alio in loco ab eodem Deo ob hanc ipsam rem incusantur: Audite cæli & dirumpimini: Duo enim mala fecit populus meus, & me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & foderunt sibi cisternas pertusas, quæ continere non valent aquas. Commoratur igitur in firmissimo argumento, ostendens eos non tamen morbi natura, quàm propria culpa, stultitia, & vitio fore insanabiles; atque hoc totius orationis firmamentum, propositio, & commemoratio est, quam præcipuè à capitis huius initio tractat. [*Vastabuntur quoniam præuaticati sunt in me*] Hebraicè verbum est Passagh, quod est alicuius auctoritati & nomini detrahere, cui plurimum tribui debeat, vt Filios enutriui & exaltaui, & ipsi præuaticati sunt in me. & Israëlita præuaticati sunt in domum David. sic etiam in Deum præuaticati sunt, quem nec plagarum nec salutis auctorem confessi sunt, nec gloriam illi dederunt, qui dixit: ego occidam, ego viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui de manu mea possit eruere: Et cum nullus alius sit à quo salutem sibi sperare aut potuissent, aut debuissent, tamen negauerunt me & mendacia locuti sunt in me, providentiam & humanarum rerum curam mihi detrahentes: Nunquid, inquit, scit Deus & si est scientia in excello? [*Et ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacia*] Si verbum præteritum placet, sic locus est explicandus, Cum nullum alium seruatorem in afflictis & desperatis rebus suis præter me fuerint vnquam experti, tamen peruersè de me & sentiunt & loquuntur. Sin verò futurum tempus, vt in Hebraico exemplari est, magis placeat sese paratum ad sanandum significat Deus, sed eos ipsos sibi suisque commodis officere: *Et ego redimam eos*: Hoc est & possum & cupio ex iis malis eos liberare, tamen repudior ab eis. hæc huius orationis sententia est, quam facile agnoscat quisquis Hebraici futuri vim perspectam habeat. 30
35
40
45
50

Et

Et non clamauerunt ad me in corde suo, sed vlulabant in cubilibus suis: super triticum & vinum ruminabant, recesserunt à me.

ILLORVM insaniam adhuc exagitat, ostendens quàm auersi à sanitate sint, quibus cum morbus vehementer ingrauescat, adeo, vt præ miseria & dolore gemere & vlulare cogantur; tamē Dei seruatoris auxilium ipsi non implorent & medicinā nullā admittant, sed tantum ciborum & voluptatum desiderio teneantur, quibus frui per morbum non liceat: Namque ægrotis insipientibus vehementius ciborum & potuum, quàm salutis desiderium est, neque tam grauè est quod sanitate, quàm quod cibi appetentia, & gustus suauitate destituantur: Morbus enim vitiosa offensione & fastidio cibos ab ægrotantibus alienat. Hi verò obstinatis ægris similes, qui medicamento nulla, cibi verò magna cura tangantur; nam cum oportuerit me, qui origo & fons salutis sum, ab ijs animo totaque mente inuocari, tamen noctu de rebus suis, de annonæ penuria, de vini & frumenti defectu potiùs, quàm de me cum animo suo cogitant. [*Non reclamauerunt ad me in corde suo.*] Hoc est nunquam eis in mentem venit vt ad me clamarent, [*sed vlulabant in cubilibus suis:*] 15
20
25
30
35
40
45
50

Et ego erudiui eos, & confortans brachia eorum, & in me cogitauerunt malitiam.

OPTIMI & solertissimi medici diligentiam, studium & curam, rursus ostendit, stultissimi verò ægroti negligentiam & culpam arguit: nam cum medicis qui sese præstet oportuna facientem, & morbum arte curare instituat sanitatem ægroti promiserit, tamen neglectus fuerit & repudiatus, non iniuria, sed sua maxima culpa, & meritò ægrotus perire dicendus est. Exponit & cõprobat officium suum Deus, cum non solum ipse se præsto fuisse, vt opem ferret Israëlita ægrotanti ostendat, sed etiam omnia meliora fuisse pollicitum, & prædixisse vt ille sanitatis spe concepta mente constaret, & ad omnia quàm rectissimè sese haberet: quæ res plurimum in curandis ægretudinibus valet. Itaq. Hippocrati: omni studio sanitati Israëlita consultum à se fuisse demonstrat, cui non solum salutem afferre volebat, sed vtrò etiam promittens animum addere parabat, vt scriptum est: Conuertimini ad me, & quare moriemini domus Israël per memetipsum iurauit, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur à via sua mala, & viuat. Ego inquit, ipse admonui eos mali & reparationis suæ: Ego confortauit brachia eorum ne desponderent animum. Est enim hic habitus consolantis, & meliora omnia promittentis, vt illud? Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate, dicite, pusillanimes confortamini, & nolite timere: Et tamen ipsi salutem à me promissam ita interpretabantur, vt crederent futuram, sed eam ab hominibus tamen potiùs, quàm ab ipso Deo & sperarent & peterent. Huius rei causa & cogitauerunt malitiam: Ita vt promissione & exhortatione mea abuterentur, & cum sanitate cuperent, non legitime eam quærerent. 35
40
45
50

Reuersi sunt vt essent absque iugo, facti sunt sicut arcus dolosus.

MEDICVS hac lege sanitate promittit, si parère medicina legibus ægrotus velit, si abstineat, si sustineat, si demum sese curantis consilio, & fidei potestatique permittat. At verò ægroti quidam adeo proterui esse deprehenduntur, vt medici promissiones admittant quidem, leges verò & consilia repudient, & ad alias remedij inueniendi rationes, ab iis, quæ verissimæ & certissimæ sunt sese traducant. Israëlita poenitentia denuntiata promissa curatio est, ille salutem quidem sperare, sed quoniā ille iugum poenitentiae imponi sibi recusabat, ab hominibus potiùs, quàm Deo salutem accipere cogitauit, atque ita factus est, sicut arcus dolosus; qui cum non æquabili arte, neque materia apta confectus sit, sagittas aliò, quàm quò à sagittario dirigitur, mittit: Oportuerat enim eos peccatum suum agnoscentes antea vitæ poenituisse, & Deum quem confiteretur vitæ auctorem omni

3. Reg. 8.

omni studio colere, & propitium sibi omni pietate, atque votis omnibus reddere. Illi vero cum periculo per Heliam vatem veri Dei facto cæterorum Deorum vanitatem communi sententia damnassent, & Adonai veritatem frequētissimo theatro incredibili clamore & plausu comprobassent, tamen nec deinceps sicut Deum adorauerunt, sed falsa numina nihilominus colentes ad homines potius, quam ad Deum auxiliij causa confugerunt: *[Facti enim sunt sicut arcus prauus.]* Quam quidem ob rem ostensa illis salutis spes præceditur, vt ab iis hominibus à quibus auxilium petierint exitium atque ignominiam patiantur.

Cadent in gladio principes eius à furore lingue sue.

Prouerb. 22.

CXXVI

Num. 23.

Prouerb. 24.

Marc. 15.

OMNIA illis secus, quam sperata fuerint, cessura prædicit, ex ea enim ægritudine Rempublicam illorum leuandam non esse, sed principum exitio, populi etiam calamitatem esse coniungendam: Namque principes gladio perituros ait vt. planè in regum libris periisse eos legimus. Huius autem rei causa fuit, quod eorum linguam qua Deo detrahere ausi sunt, auxilium aliunde procurantes, detestatus fuerit Deus: quem verò ipse detestatur, corrumpat necesse est, sicut scriptum est: Et quem detestatur Dominus corrumpet ibi. *Furorem* autem diuinam indignationem & detestationem hoc in loco definimus: Est enim Hebraicè verbum Zaghā quod detestari & execrari significat: quo verbo vsus est Balaam de Aram adduxit me Balac Rex Moabitarum de montibus orientis: Veni, inquit, & maledic Jacōb, & detestare Israël. Quam (& excipit) ratione detester quem Deus non est detestatus: Huiusmodi autem detestatio linguam detrahentem, merito insequitur, vt scriptum est: Ventus Aquilo dissipabit pluuias, & facies detestans linguam detrahentem. Ita demum eueniet, vt horum principes detrahentis lingue vtricem detestationem diuinamque indignationem experti, non solum calamitatibus, sed probris omnibus & maledictis apud Ægyptios vexentur: Nam cum Dei beneficio Ægyptiacam olim seruitutem repellentes Ægyptum remeare fuissent prohibiti; redeuntes tamen hoc effecere, vt Ægyptiacum auxilium diuinæ anteponerent virtuti, & sese ludibrio Ægyptiorum exponerent, qui calamitatem illis exprobrabant præsentem, à qua non tam diuina, quam sua ope defendi posse arbitrabantur, atque ad eod ad miserimas res huiusmodi irrisio, tanquam cumulus miseriarum accedit, quam Sarcasmon Rhetores vocant, quo miseris & calamitosi hominibus insultatur, quale illud est, Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potest &c. Hanc itaque rem subiuncta oratione significat:

Ista subsannatio eorum in terra Ægypti.

Isai. 30.

TERRA enim Ægypti non ad suam vtilitatem, sed ad seruitutem, & calamitatem, qualia olim perpeffi sunt, ad irrisionem denique sui paratam intelligere oportuit, sicut scriptum est: Onus iumentorum austru in terra tribulationis & angustie, leæna & leo ex eis vipera & regulus volans portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit. Non fuerunt in auxilium & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem & in opprobrium.

CAPVT VIII.

IN GUTTURE tuo sit tuba, quasi aquila super domum Domini, pro eo quod transgressi sunt fœdus meum, & legem meam præuaricati sunt.

Psalm. 118.

EX INNVMERIS ferè diuinorum scriptorum testimonijs atque exemplis accepimus, nihil ab humanarum causarum iudice Deo fieri, cuius non rectissima atque iustissima ratio reddi possit, & quæ ijs ipsis in quos iudicium exercetur, debeat probari: cuiusmodi rationes non raro ab eodem Deo allatæ efficiunt, vt qui natura simplicissimus atque immutabilis sit, idem semper æquissimus iudex esse demonstratur, sicut scriptum est: Iustus es Domine, & rectum iudicium tuum: Mandasti iustitiam testimonia tua & veritatem tuam nimis. Huius maximæ veritatis exemplum à vate nobis hoc in capite ponitur, ita vt planè nullus locus ijs relinquatur, qui ad diuinam potius voluntatē, quam

quàm ad veritatem & rationem quæstiones de damnatione hominum reuocant, cum nunquam Dei voluntas ab æquitatis ratione in iudicio deflectere soleat: Nam tamen in scelerum poenis repetendis, non eadem cum omnibus hominibus formula agatur, quidam enim leuiore, quidam grauiore, alij serius, alij verò maturius poenas subeunt, huiusmodi tamen iudiciorum dissimilitudo, varietates etiam iuris atq. æquitatis ipsi Deo perspectas habet. Cum igitur hæcenus Israëlitarum & Iudæorum tractata causa, & sententia lata fuerit, iamq. poenæ repetendæ tempus instat (cuius ratio modus, atque series diuersa in Ephraïtis atq. in Iudæis futura est) & appropinquantis poenæ periculum per Vatem denuntiari, & totius rei, vt gerenda est, rationem reddi curat, Deus: Est autem totius rei argumentum hoc: Deus per Assyriorum reges ab Israëlitis & Iudæis poenas paulò post huius Vatis tempora reperit, sed ita actum est, vt Israëlitarum res ab hoste labefactatæ perirent, Iudæorum verò ita afflictæ essent, vt penè deficerent: in causa autè fuit quod Iudæorum neque tam nefaria, neq. tam antiqua scelera fecerint; neque tanta in errore futura esset, quanta Israëlitarum contumacia. Hanc autem rationē publico præconio omnibus hominibus notam, manifestam, testatamq. esse voluit Deus; quam obrem contentissima voce Vatem proclamare, & totius negotij seriem atque causam exponere iubet. *[In gutture tuo sit tuba.]* Quoniam eiusmodi res est, quam nulli hominum ignoratam aut incertam esse oportuerit, cum homines iudicia, decretasque in eos poenas, non tam suarum ipsorum culpe, quam meæ voluntati ascribere, atque adeo hanc totam rem ad prædestinationis (quam ipsi non satis sapienter intelligunt) rationes referre soleant; propterea non modò humana voce, sed tubæ sono tibi contèdendum est, vt mandatū hoc meum quàm fieri possit manifestissime exponas. Igitur gutture tuo pro tuba vttere, & dicito: *[Quasi aquila super domum Domini.]* Conficiendæ rei celeritatē hac similitudine & dicendi tropo indicat: Cum post Israëlitarum expugnationem & abductionem Iudæorum res ita à Senacherib inuadendas esse prædicit: vt penè expugnentur, ad eod vt re in Samaria strenuissime & celerrime gesta ab Assyrijs Ierusalem atque domus Domini velocissime & fortissime petantur, namque Aquila præterquam quod imperij & regni maxime autem Assyrij imaginem refert fortitudinis etiam atque celeritatis rationibus accommodatur, vt apud Ieremiam: Ecce quasi Aquila ascendet, & auolabit, & expandet alas suas super Bosram, & erit cor fortium Idumææ in die illa quasi cor mulieris parturientis: Verum de hac similitudine plura à nobis in Habakuq commentarijs differuntur: Quin & in numismatibus antiquis, tum Græcis, tum Latinis aquila imperium significat, hodieque Romanus Imperator id insigne refert. *[Pro eo quod transgressi sunt fœdus meum, & in legem meam præuaricati sunt.]* Quo tempore Samaritanorum res delendæ erant: mala etiam Ierosolymitanis impendere oportebat, quoniam & ipsi in culpa fuerant, cuius illa summa est, quod ijs quamuis templi religio erat sancta, tamen diuinum fœdus violatum, & multa contra legem per summum nefas fuerant admittæ: sed quoniam hi nec sceleribus hæcenus nec deinceps contumacia & protèruitate cum Ephraïtis æquabantur, ex eo factum est, vt neque ita vt Israëlita maturè abducerentur; nec tantam rerum suarum acciperent calamitatem: namque Israëlita non modò nefariè susceptum scelus constanter perseuerare, & transigere instituerunt, sed neque in ipsis miserimis rebus diuinam opem implorare, vt superius dictum est: Et me non inuocabunt in corde suo. Contra verò Iudæi & Ierosolymitani ciues à Senacherib vexati ad diuinum auxilium precibus, & publicè susceptis votis confugerunt: Illa enim tēpore rex optimus Ezechias Ierosolymitanis contigerat, qui sacris & publicis rebus restituitis, quātum efficere ipse potuit Deum suis precibus, hostijs, atque alijs legitimis rationibus placandum procurauit. Qua re illud consecuti sunt, vt non tam maturè poenas darent: quod si in officio perseuerassent, nunquam profectò illos optimi incepti pœnitisset: Hæc misericordiæ captandæ ratio à Deo præuisa atque à vate hoc in loco ob eam rem prædicta est, vt summa cum æquitate omnia facta esse probentur.

Me inuocabunt, Deus meus cognouimus te Israël.

ORATIONIS à Iudæis habendæ argumentum explicat, ea dicendi figura vsus, quæ oratoribus inductio dicitur, cuius generis alia iam in hoc vate exempla habuimus. nō solum autem actionē ipsam atq. supplicationē prædicit, sed quibus & locis futuræ orationis argumenta

verò cultum in Israël natum atq. auctum fuisse, quem à nullis finitimarū gentium acceperint, sed tanquam propria suæ gentis numina ipsi proprio consilio atq. auctoritate consecrauerint, sicut in decreto edictum fuit: Hi sunt dii tui Israël. Dij tui, inquit: atque ea res à Ieroboamo neque occultè facta, neque aliunde aportata est; sed in Israël in media Samaria publicè vitulus est conflatus, atque à Deo ab artifice Israëlita ita vt figuram, consecrationem, & omnem suæ diuinitatis opinionem solis debeat. Israëlitis: Neque alio nomine quàm Israëlitis, aut Samariæ vitulus appelleretur, namque in Samaria natus atque ex ea vrbe in Dan & delatus & sacratus fuerat:

Quia ex Israël ipse est, & artifex fecit illum, & non est Deus.

NAM ALIORVM deorum simulachra cum diuinitatis opinione ab alijs gentibus accipere potuerunt, & minus fortasse culpæ esse in ea re videri posset, si aliorum sententijs & consilijs acquiescerent, & eorum fidei, à quibus cultum ceremoniasq. accipiebant sese committerent. poterat hæc quidem vt cumque deceptio videri, si ita existimarent gentes à quibus eam religionis rationem susceperint non fieri verisimile errorem suum tam diu fouisse, si in errore se esse crederent; denique hæc atque his similia falsò quidem, vt cumque tamen cogitari de alienis religionibus potuere. at verò in vituli ratione nullus planè locus huiusmodi erroribus aut exceptionibus relictus est, cum ipsi consilio inito hunc potius, quàm alium Deum suum esse voluerint, hæc illis figura magis placuerit, & ad eam rem artificem parauerint, à quo vbi fusus vitulus esset, qui antea nihil aliud quàm aurum vel argètum erat, Deus renuntiaretur, nouus Deus recènter intra ipsorum vrbe natus, imò potius factus, cui homo artifex figuram pro diuinitate dederit, cum nunquam apud alias vicinas gentes vituli imagini nisi apud has olim in deserto, & nunc Samariæ diuini honores fuerint decreti, sicut scriptum est: Ipsi me prouocauerunt in eo qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis, hoc est, in vanis inuentis suis, quæ nulla neq. veritatis neque deceptionis ratione tueri possint. [Et non est Deus:] sed nouum ipsorum figmentum & excogitatum monstrum artificis opera factum, & communi totius populi furore acceptum, itaque cum de illo instituendo à rege & principibus consuleretur cum decerneretur, cum ad artificem deferretur aurum, cum in fornace cõflaretur, cum denique statueretur & consecraretur, populus aderat, qui non solum aduersari, sed etiam maximo cum applausu excipere deprehensus est. Est autem adeò proprium ipsorum inuentum hoc, vt neque à gentibus vllis finitimis antea traditum sit, neq. ab vllis deinceps sit admittendum: Consueuere enim duces & summi Imperatores deorū simulachra, & statuas, quæ in expugnatis vrbebus colerentur integras seruare, & ad vrbes suas, tum religionis, tum etiam monumenti causa traducere, & in proprijs templis vel in publicis & celeberrimis locis statuere, cuius rei exempla multa in historijs passim occurrunt: Verum enimvero erga Samariæ vitulum nulla neque diuinitatis, neque artificij, neq. alterius rei præterquam vtilitatis ratio ab hoste habebitur, qui capta vrbe & collecta præda vitulos in auri solummodo vsum cõminuet, tantum abest, vt diuinis honoribus prosequatur. Planè manifestum est, vitulorum colendorum errorem proprium Israëlitarum esse, neque illos cum gentibus vllis hoc scelus communicasse: Nam quòd de Api Ægyptiorum Deo à quibusdam dicitur, longè aliud est, cum Apis bos grandior sit, isque viuus, & certis maculis insignitus atque alio nomine ab Ægyptijs, quàm vitulus iste fusilis Israëlitarum colatur. quibus de rebus aliàs plura dicenda sunt; neq. enim longas de singulis argumentis disputationes commentationis nostræ angustia capere possunt:

Quia in araneorum telas erit vitulus Samariæ.

QUI nullis gentibus antea dedicatus aut notus solis verò Israelitis cultus, atque pecuniæ suæ detrimento consecratus in nullum tandem vsum, sed in contemptum erit & depectione, Hebraice est, in scissilia erit vitulus. Est appositissima ad sententiam lectio, significans ea parte tantum vsui fore hostibus, qua cultoribus suis detrimento & damno fuerit, nam qua aurum est, vtile esse potuit, si in nummos cuderetur, hac verò inutilis fuit Israëlitis qui aurum in eo conflando consumpserant. sapientiores itaque multo hostes qui vitulum in laminas atque fragmenta redigent, nimirum quis verus eius vsus sit, intelligentes; contra verò stultissimi Israëlitis, qui materia vtilitate neglecta figuræ conformata diuinum

uinum vsum sperauerant, atque in hac re multum consilij, operæ, industriæ ac spei collocauerant; sed omnia vana hæc illis atque inutilia fore, imò in magnum malum euasura prædicuntur.

Qui ventum seminabunt, & turbinem metent, culmus stans non est in eo, germen non faciet farinam, quòd si fecerit alieni comedent eum.

QUI seminat & laborem suscipit & sumptum facit, & tempus etiam in ea re consumit, sed tamen hæc omnia spe fructus, vt Paulus inquit, perferuntur. peruidere autem vnumquemque oportet, quid seminauerit: neque enim aliud ex semente sperare licet, quàm id quod feminis natura producere potest. atque ex hoc errore, & huius rei ignoratione multorum labores non solum vanos, sed etiam inutiles euadere diuina sapientia docet, cum quiuis ex quacunque re quam seminauerit, maximas sibi maximorum fructuum spes pollicetur, etiam si iacti feminis natura eiusmodi fructus non ferat: Cæterum cum fructus tandem non pro opinione, sed pro rerum quæ seminatae sunt natura colligantur, tum verò fors hominibus ac non potius imprudentia stultitiaque accusatur. Heu heu quantus & quamplurimus error humanis in mentibus versatur. Cum itaque Israëlita ventum seminauerint, & maximo labore & sumptu vanitatis studijs operam dederint, turbinem metant necesse est. Ventus intra terram conceptus cum eruperit, puluerem secum excitat, & turbinem efficit, turbo autem occurrentium oculos, aures & nares atque os infestat, totum denique corpus turbat atque circumagit, vt scriptum est: Ita persequeris eos in ira tua, & in turbine tuo turbabis eos. Quemadmodum autem ventus vanitatem cum maximo apparatu ac impetu in sacris significat, vt apud Iob: Vsq. quò loqueris talia, & ventus multiplex sermo oris tui? Sic turbo vltionem grauem & celerrimam refert, quale illud est: Dominus in tempestate, & turbine via eius. Talem profectò suorum studiorum exitum ab istis esse expectandum prædicit Vates, vt fusi, perturbati, & ea in quam incubuerant, impietate inuoluti rapiantur, deiciantur, & dissipentur: vt in eo ipso in quo quis peccauit ex diuini iudicij sententia puniatur: Cum autem ex vanitate nihil præter vanitatem sperari possit, translatione sumptam persecutus non solum veris fructibus, sed etiam iucunditate omni & voluptate frustrandos eos esse præcinit, cum illa seges non ad spicam, sed neque ad culmum sit peruentura. atque hoc est quod dicit: Culmus stans non est in eo. Est autem culmus canna in segete cum iam ad nodos vsque creuerit, nodorum enim vi continetur vt consistere rectus possit: vt illud:

Et venerata Ceres, vt culmo surgeret alto.

Et illud: Septem spicæ pullula bant in culmo vno. Illud enim verisimum est omnis humane infelicitatis initium & caput religionis prophanatione esse, & idolorum cultu maxima rebus publicis esse inuenta mala, sicut scriptum est: Infandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est, & initium & finis: Aut enim filios suos sacrificantes, aut oblcra sacrificia facientes, aut infaniam plenas vigiliis habentes, neque vitam, neque nuptias mundas iam custodiunt, sed & alius alium per inuidiam occidit, aut adulterans contristat, & omnia commixta sunt, Sanguis, homicidium, furtum & fictio, corruptio & infidelitas, turbatio & periurium, tumultus bonorum, & cætera mala quæ in eodem loco à sapiente commemorantur, quibus malis quæ abundauerit Respublica, quemnam non dico bonum fructum, sed neque culmum sperare à Deo possit: profectò neque animorum vllis internis, neque externis etiam bonis cumulabitur? [Germen non faciens farinam.] Vt vano & inutili labore consumpto omnis vtilitatis spe frustrentur. Quòd si forte aliquid farinæ confici possit, id erit quàm exiguum & tenuissimum, neque in suum tamen, sed in hostium vsum ceder, à quibus & libertate simul, & fortunis omnibus exturbentur. [Quod si fecerit alieni comedent eum.] Perisistit adhuc in translatione, quam deinceps potro explicat:

Deuoratus est Israël, nunc factus est in nationibus quasi vas immundum.

QUAM ipsis calamitosus fuerit error, ostendit, qui in aduersis rebus amicitias & societates cum gentibus inire cupierunt, quas maximis damnis & sumptibus, suarumque fortunarum dispendio initas sine vlllo suo emolumento tam diu retineant, quoad nihil illis quod socijs donaretur iam superesset: Namque huiusmodi hominum fœdera, quæ non religione aut officio, sed commodis tantum atque vtilitate sancita sunt, facile rebus aduersis franguntur, sicut scriptum est: Ecce non est auxilium meum in me, & necessarij quoq.

mei recesserunt à me; fratres mei praterierunt me sicut torrens qui raptim transit in conuallibus. Hanc etiam sociorum fidem expertus est Israël, quos interim dum sine ullo ipsorum dispendio aut periculo donis datis, muneribusque onerare potuit, retinuit. Postquam verò inexhaustus iam ipse fidei ac præsidij periculū in eis facere voluit, vel nullos inuenit, vel derisores in se expertus est: Ægyptijs munera missa fuerant, Assyrij sæpe auro & argento fuerant aucti, Phul à Menahem argenti rudis & cælati mille talenta acceperat, atque cum sic funditus exhaustus atque deuoratus fuerat Israël, tum demum. [Factus est in nationibus quasi vas immundum.] Quod cum cibis quibus plenum fuerat inane à cœnantibus est relictum, reijci atque ob sordes fastidiri solet: sic Israël communi odio & fastidio repudiatus est à nationibus, quibus se plenum non seruandum sed absumentum præbuerat. *Deuoratus est Israël.* Rem futuram præterito tempore prophetica certitudine dicit, nunc, postquam deuoratus est, fastiditur ab omnibus, cum nihil in eo utilitatis, sed tantum sordium & miseriarum feces fuerint residuæ, sic rem igitur uti futura est præsentis facundia atque oratione depingit, ut iam agi dicere possis quod paulò post re ipsa fuerat spectandum.

Quia ipsi ascenderunt ad Assur: onager solitarius sibi Ephraim munera dederunt amatoribus suis.

REM, quam subtranslatione dixerat, narratione explicat, & similitudine exornat: Ostendit autem quam ob causam fortunis & diuitijs primū exhausti, deinde ab ijs quos socios putabant fuerint reiecti, Quoniam, inquit, cum diuinę disciplinæ iugum detrectarent, & libertatē siue potius licentiam illam, quam ipsi sibi largiti fuerat, retinere vellent, perinde atque onager aliquis qui nullo hominis imperio sed suo ipsius impetu in solitudine agitatur, nunc hos, nunc illos amicitia atque societatis causa petebant. Itaque ad Assyrios muneribus missis, ac tributo collato ascēderunt, quibus nō officij, sed utilitatis gratia admissi, ubi inutiles esse cœperunt, fastiditi cōtinuò fuere. Caterum, hos ego, inquit Deus, qui sese homines, & in seruitutem meam natos esse obliui, onagri libertatē affectauere, eò deducam ut multis, venatoribus circumdati, & capti frena & capistra ore accipiant, & grauissima onera, atque importunum equitem dorso ferant. Onager licentiæ & libertatis imaginem in sacris exprimit: Namque id animal hominis imperia, præter cæteras belluas, auersatū solitudine delectatur, sicut scriptū est: Quis dimisit onagram liberum & vincula eius quis soluit? Cui dedi in solitudine domū & tabernacula eius in terra saluginis: Contemnit multitudinem ciuitatis & clamorem exactoris nō audit. Circumspicit montes pascuę suę, & virentia quæque perquirat. Huius ergo animantis imaginem per summā insolentiam sibi induerat Ephraim, qui non quò vocabatur, sed quò liberet eundem sibi esse in animum induxerat, sicut scriptum est: Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam onager se liberum natum putat.

Sed et cum mercede conduxerint nationes, nunc congregabo eos, et quiescent paulisper ab onere regis & principum.

HUMANAM sapientiam, studia, & conatus nihil aduersus diuina consilia valere ostendit, sicut scriptum est: Inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum, & non fiet: imò proprijs artibus, consilij decepti homines, capi & perire solent: namque fatuos ut Salomon ait, sua ipsorum interficit auersatio: Incolumbia omnia ac salua perpetua fore sibi promiserat Israël, si cum Assyrijs & Ægyptijs fœdus quacunque conditione sanciret, quamobrem illorum societates & amicitias magno sibi precio comparauit, quo factum est, ut minoris ab hoste, quem socium putabant, fierent, ipsiq. stipendio soluto inimicum exercitum aduersum seipso conducerent. Ait itaque Deus, efficiam ut illi non gratis mercedem accepisse videantur, sed cum auro atque argento meo vsu fuerint, ego rursus illorum opera contra Israëlitas vtar, qui se his muneribus saluos beatosque fore putauerant. [Congregabo eos.] populos videlicet & gentes, qui iam stipendio accepto conducti sunt, & quoniam tædere iam cœperat Israëlitas munerum & tributorum quæ in annum regibus & principibus Assyrijs conferebantur, grauissimumque illud onus putabant, & quod cum sustinere ipsi non possent, negare cogitauerant, eueniet ut congregati contra se exercitus tantum pondus perferre cogantur, ut leuissimum eis illud onus merito existimetur, quod saluis rebus suis deposuerant: Namque sæpe vsu venire videmus, ut

quæ grauissima mala hominibus iudicari solent, eadem posteriorum calamitatum: comparatione, optabiliora iudicentur, sicut scriptum in hoc genere est: Et erunt posteriora hominis illius peiora prioribus. [Et quiescent paulisper.] Hebraicè est, & dolebunt parum ab onere regis & principum, dolore illo, ad eum dolorem collato videlicet, quem ex bello abductione, & miserijs arumnisq. illis, quibus denuò prementur, accipient: Quod si Latine vulgatæ editionis sententiam quis assequi cupiat, eos interim à tributi pensione quieturos esse significat, dum Deus Assyriorum exercitus aduersus eos colligeret: namq. hac occasione Assyrius rex arrepta bellū Israëlitis intulit, cum illi tributa intolerabilia esse arbitrati, conferre destiterint, ut in Israëlitarum regum libris legitur, ita quiescent paulisper ab onere: Aliquantulam quietem iudicari posse onus regis dicit, si cum futuris laboribus comparatur, qui quietem illam consequentur, atque hæc eadem cum superiori expositione fere est, sed quàm ex Hebraicâ veritate explicuimus sententiam, eâ cum re ipsa & oratione aptius & commodius coherere videtur. Retulimus verò pronomen illud ad nationes, quoniam nationum nomen Hebraicè masculinū est: Quam sit autem verum leuiora onera tributorum quam belli & captiuitatis videri, res ipsa comprobat, nam tributis exoluendis regū tantum & principum onera sustinentur. Caterum, in bello & captiuitate, non solum regum, sed multò etiam magis populorum & vulgi iniurias, opprobria, oppressionis, atque intolerabiles molestias, vici, patiuntur, dum abiectissimū quisq. ex plebe quilibet in victos, & miseros licere sibi putat & audet crudeliter: Atque ideo Israëlita præ omnibus miseris hominibus his miserijs & arumnis premuntur, qui per totum orbē dispersi, omnibus ferè hominibus ludibrio & despectui sunt, & vitam varijs nocentium libidinibus atque moribus expositam habent: huius tanti mali causam repetit Deus:

Quia multiplicauit Israël altaria ad peccandum, facta sunt ei altaria ad peccandum: scribam ei multiplices leges meas, quæ alienæ reputatæ sunt.

ELEGANTISSIMA antithesi summa Israëlitarum peruersitas notatur, cuius antitheseos huiusmodi sententia est: Israël genus ad diuinos cultus electum, ad sanctitudinem vocatum rationem omnem officij commutauit, quibus non satis fuit peccatis & sceleribus parentum pollui, nisi etiam ipsi plura sibi scelera adinuenirentur atque accumularentur: Nam parentes eorum altaria vitulis erexerant, quibus filij non contenti, nouas aras, templa, lucos nouos, aliosque cultus addiderunt, scilicet ut nulla vitæ aut temporis pars peccato illis & turpitudine vacaret, quemadmodum de Achab scriptum est: Qui addidit Baal, & lucos &c. Hoc ergo est quod dicit, *Facta fuerunt Israël altaria ad peccandum*: Satis altarium fuerat, & satis superque ad peccandum instructorum, & tamen ipse multiplicauit altaria ad peccandum: Perinde quasi Israël ad hanc vnam rem ab initio institutus esset, nempe ad peccandum: Ita omni studio, omni conatu summa ope curauit, ut quam plurimas peccandi commoditates haberet, & propter eam causam multiplicauit, proeuit atque auxit: Nam quod quisque sua interesse credat, id auctum atque abundans esse maximè cupit, contra verò quod alienum & superuacaneum putet, id quanto abundantius tantò etiam molestius ducit, & vehementius fastidit. Ita Israëlita peccatorū oportunitates quam plurimas esse sibi voluerunt, atque ob eam causam primis maiorum suorum altaribus, noua etiam altaria addiderunt, quasi hæreditatem impietatis ampliaturi: leges autem à me scriptas, illisque traditas, in quibus sese per totam vitam exerceret, tanquam alienas à se reiecerunt: [Scribam ei multiplices leges meas.] Oratio cum affectu pronuntiata est, quali uti homines solent, cum magnâ curam & operam aliqua in re sibi consumptam, quæ tamen non ex sententia cesserit, indicare volunt, ut illud:

— En quis conseruimus agros?

Inferre nunc Melibæe pyros, pone ordine vites. Huiusmodi & illud est: Ego autem cum illi in molestia essent, induebar cilicio, humiliabam in ieiunio animam &c. [Multiplicauit altaria ad peccatum, facta sunt ei altaria ad delictum.] Hebraicæ, *Et erant ei altaria ad peccatum.* ita eadem utrobique Latinarum vocum significatio est peccati & delicti. Ergo æquissima rerum vicissitudo erit, ut cum Israël magno apparatu à me traditam legem repudiarit (cuius obseruatione & cultu sanctum illum esse oportuit) atque sanctitatem peccato cumulauerit, ad eamque rem multò altarium vsus fuerit numero, sic missa ab illo ad Assyrios

ad Assyrios amicitiae & foederis causa, pecunia à me in conducendi aduersus eum militis mercedem, atque stipendium conuertatur. [*Scribam ei.*] Futurum pro imperatio saepe in factis vsurpatur, vt: Altaria eorum destruetis, & lucos succidatis: Cum autem prima persona imperatius careat, commodissimus certis in locis futuri vsus est.

Hostias muneris mei offerent, & immolabunt carnes, & comedent, & Dominus non suscipiet eas, nunc recordabitur iniquitatis eorum.

Quae modo dicta sunt de multiplici altarium vsu ad peccandum, de diuinarum legum repudio ad omnem Israël pertinebant tam ad Iudaeos quam ad Ephraimitas, namq. in eadem superstitionis & impietatis culpa utrosq. fuisse manifestum est, atque utrosq. etiam poena dignos, sed cum Iudaeis mitius fuit agendum non propter merita, sed propter orationem supplicem, atque in regis gratiam: neq. enim aliquam egregiam virtutem in Iudaeorum populo experiri possis, quamobrem illis esset parcendum. ideo futurum erat, vt cum Israelitas Assyrij perderent quasi Aquila super domum Domini aduolarent: iam si qua virtus, si qua pietatis species obijci à Iudaeis posse videbatur, eam nullam esse demonstrat. Quippe qui religionis imagine proposita non officio, non pietati, sed suis tantum commodis seruiebant: Ferè enim fit vt in rebus quae pietatem & diuinum cultum cum vsu aliquo coniuncta habent, homines eam partem accipiant, quam vsui sibi esse intelligant in eandemque vsque ad vitium incumbant: eam verò quae pietatem propius attingat, & quae praecipua est, omnino deserant, vt quod Christus in Euangelio summa reprehensione & stomacho verbis atque etiam verberibus est infectatus, sacram aedem, quae ad pietatis studium ad supplicationum frequentiam fuerat consecrata, in latronum speluncam, sacerdotum & populi auaritia fuisse mutata. Huiusmodi exemplum hoc in loco à Deo damnatur, quòd Iudaei tamen si sacrificia in templo diuini honoris nomen praetendentes facerent, tamen ea non ad pietatem, sed ad suam ipsorum utilitatem atque voluptatem factitarent: Cum enim hostiarum maximè pacificarum magnis portionibus vesci sacrificantibus ipsis liceret, significat eos non religionis sed voluptatis & coenarum studio, nulla interim pietate, nullo diuino timore tactos, sacrificia frequentare. [*Hostias muneris mei offerent.*] Hoc est, si quas hostias sese nomini meo macrare iacent, eiusmodi munere me sibi propitium necessariò fore dicant, quòd non deceat hostias mihi ingratas sine ipsorum vlla utilitate cadere, imò, inquit Deus, ipsi sibi immolant non mihi ipsi macratis carnibus vescuntur, & Dominus non suscipiet eas. neque enim aut sale conditae aut ritè & sanctè immolatae sunt, vt Deo gratæ, & in eorum à quibus praebentur pietatis memoriam acceptæ esse possent: Etenim in ijs sacrificijs, quae purè sanctèque fiebant, illa hostiarum pars quae Deo separabatur, in odore suauitatis concremata ascendebat, & in iucundam commemorationem pietatis eorum à quibus offerebantur, sicut scriptum est: De qua adolebit sacerdos memoriale muneris partè farris fracti, & olei, ac totum thus. Et alio in loco: Odor, inquit suauissimus monumentum Domino. Itaque victimae piorum hominum pietatis monumenta erant, quibus Deus ad gratiam atque beneficentiam illorum religionis atque virtutis, à quibus offeruntur recordatus excitaretur; contra verò impurorum sacrificiorum odores memoriam impietatis eorum, à quibus oblata sunt Deo excitabat, sicut scriptum est: Victimae impiorum abominabiles sunt apud Deum: Vt quid mihi, ait Deus, thus de Saba affertis, & calamum de terra longinqua? holocaustomata vestra non sunt accepta, & victimae non placuerunt mihi: quid ergo suis illis sacrificijs sibi litauerint, docet Deus; nimirum quòd scelerum huius populi recordatio, & digna sceleribus poena sibi fuerit repetenda.

Nunc recordabitur iniquitatis eorum, & peccata eorum visitabit, ipsi in Aegyptum conuertentur.

Cum Deus iniquitatis recordatur, poenas repetere parat. idem etiam fit cum peccata visitat, vt illud: In memoriam redeat iniquitas patrum eius, & peccatum matris eius non deleatur, & illud: Visitans peccata patrum in filios &c. Quòd verò periculo illo quod vtrique populo intendebatur, liberatus fuerit Iuda, non est quòd ipse securè agat, cum tanta eius populi iniquitas, tanta impietas sit, vt poenas effugere non possit; sua eis dies est etiam constituta, cum iniquitatis eorum recordatio, & peccatorum etiam erit visitatio. vniuersus enim Israël impiè egit, vniuersus ergo poenas pen-
furus

furus est. Itaque vtriusque populi vastationem praedicit, hoc est Samariae & Ierosolymitani templi excidium: id autem suo tempore futurum esse docet: Nam visitandi verbum ad eas res accommodatur, quae cum neglectae esse viderentur, tamen euenit vt diligenter à Deo curari iudicentur, vt: Visitauit Dominus Sarà, & visitauit Dominus filios Israël, & audierunt quòd visitauerit eos Dominus: Quoniam verò multi ex Israelitis Samaria capta, & ex Iudaeis vrbe diruta in Aegyptum migrauerunt, contra quam praecipuum illis fuerat, tantum nefas silentio pretereire non oportere Deus iudicauit: Quòd in tempore visitationis peccatorum & iniquitatis, non ad pietatem, non ad officium conuertendi, sed impio animo in Aegyptum fuerint commigraturi, quae res maiorem illis calamitatem allatura fuit, sicut etiam à Ieremia praedictum est: Et assumam reliquias Iudae, qui posuerunt facies suas, vt ingrederentur terram Aegypti, & habitarent ibi, & confumentur omnes, ibi in terra Aegypti, & cadent in gladio & fame, & confumentur, à minimo vsque ad maximum in gladio & fame morientur, & erunt in iusurandum, & miraculum, & in maledictionem, & in opprobrium. Hanc etiam rem noster hoc in loco significat vates, quis tandem sit vtriusque populi impietatis futurus exitus: Neque verò in his solum rebus peccauerunt illi quòd exterarum nationum auxilia atque amicitias exoptauerint, & carnem & sanguinem sibi praesidio fore arbitrarètur, sed quòd neque cum iam vanum hoc consilium sibi esse intelligerent, cumque viderent eos quos socios arbitrabantur hostes esse, cum nullum iam praesidium in hominibus collocarent, tamen nec his rebus eruditi, nec periculis admoniti Dei factoris sui meminerunt, & perinde ac si nullus esset, ac si nunquam in eos beneficus fuisset, ita nunquam de ipso cogitauerunt; sed quoniam tutela atque praesidio hominum destituti erant, ad locorum munitiones sese conuertebant, vt locorum atque aedificiorum operibus munitionibusque septi, in tuto esse sibi viderentur: ijs autem rationibus, his consilijs effectum est, vt non solum homines, sed Deum etiam ipsum, quem omnino contempserant, sibi hostem redderent. Porro qui hominum omnium in se odium concitauerint, qui Deum sibi infensum reddiderint, quoniam loci aut operosa molis praesidio, salutis suae consulere possint? homines ne implorent? at vel nullos, vel omnes inuidos experientur? an locorum vrbiumque munitione sese ab hostium incurfione armorumque impetu tueantur? rursum illis infensus est Deus, qui funestos ignes eorum vrbibus, arcibus, templisque inferre possit. nullo ergo pacto effugere poterunt, quibus cum homines feri & immanissimi tunc Deus fortissimus in caelo & in terra hostes fuerunt: Tota adeò hæc res subiunctis versibus à Vate praedicitur.

Et oblitus est Israël factoris sui, & edificauit delubra.

HEBRAICE pro delubra Hecal legimus, quae vox arcem regiam palatiumque significat, vt illud: Et erunt filij tui Eunuchi in hecal regis Babyloniae. & illud: Simia manibus vititur, & moratur in Hecal regis. Cum autem nonnulla templa, & ad religionis cultum, & ad loci atque vrbis praesidium magna mole aedificari soleant, euenit vt ea etiam Hecal nominentur: cuius generis aedificia, basilicas hoc tempore nonnulli dicunt. Huiusmodi verò delubra & basilicas multas aedificabat Israël, quae ad & deorum cultum, & ad populi in rebus aduersis per fugium aptae accommodataeque essent, vt Veri Dei sui obliti à quo facti, hoc est amplificati, ornatique fuerant, ad vanorum deorum tutelas, & caduca aedificia confugerent. Non alienum profectò fuerit hoc in loco architectorum praecipuum commemorare, qui arte sua & consilio vanorum numinum religiones augebat. Nam praecipere illi solent, vt is locus ad deorum templa feligatur, qui fontium aëris caeli que natura opportunus ad salubritatem sit, vel ad per fugium tutus; idque artis industria adiuuari volunt, vt his commoditatibus maiores (inquit Vitruuius) de diuinitate concipiantur opiniones. Hanc rem etiam Vates noster innuit, ostendens templa munitissima ab Israelitis ad populorum tutelam exaedificari.

Sed & Iuda etiam multiplicauit ciuitates munitas.

Cum locorum situ oportuniores ad defensionem vrbes haberet (nam montes in Iudaea frequentiores sunt) adhuc operum etiam moles addidit, sed frustra: Namq. Deus vltor, qui è caelo posset igne immittere militibus suis, hoc est Assyriis vrbes, oppida, munitiones, templa, palatia & regias incendendi copiam facturus erat, hoc est quòd dicit:

*Et mittam ignem in ciuitates eius: Ad Iudam refertur: Et deuorabit
aedes illius:*

HEBRAICE palatia illius: quod pronomen ad regnū Ephraim pertinet: Solet autem ignis in scripturis pro hostili vastatione vsurpari, vt: Ignis comedit speciosa deserti, & flamma succendit omnia ligna regionis. Hoc autem in loco vtrumque prædicat, hostilem manum, qua velut igni omnia erant consumenda, & ignem, quem templo & alijs munitissimis locis verè fuerant hostes subiecturi, sicut scriptum est: Et succendit domum domini, & domum regis, & domus Ierusalem, omnemque domum munitam extra Ierusalem combussit igni. *Kachoris sui:* facere hoc in loco pro amplificare & ornare accipimus, vt illud apud Samuelem: Dominus qui fecit Moysen & Aaron.

2. Reg. 25.

Samu. 2.

CAPVT IX.

NOLI letari Israël, noli exultare sicut populi, quia fornicatus es à Deo tuo, dilexisti mercedem super omnes areas tritici.

NON raro accidere solet, vt qui suis studijs proprioq. negotio calamitatem sibi creasse videantur, præter cæterarum miseriarum sensum, inimicorum hominum insultationem excipiant, à quibus & elapsa felicitatis memoria repetita, præsentiq. obiecto euctu susceptorum consiliorum ratio irrideatur. Hoc genus Sarcasmos à Græcis dicitur, de qua in oratorijs etiam institutionibus mentio à nobis fit: Huius generis exempla in multis auctoribus plurima sunt, quale est illud: Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potuit, Vah qui destruis templum Dei, & in triduo reedificas, & quæ his adiuncta sunt, & illud: Ecce homo qui non posuit Deum adiutorem suū, sed sperauit in vanitate sua, &c. atque etiam apud exteros.

Matt. 27.

A. Encid. 11.

En agros quam bello Troiane petisti,

Hesperiam metire iacens.

Israëlitarum ergo improba consilia, operosa negotia, & ardētissima impietatis studia diuinam etiam insultationem præter pœnas & supplicia subire commerita sunt, quæ res vt in fontibus indigna est, ita contrà his, qui digna sceleribus atque insolentissimis ausis supplicia pendunt, est dignissima: æquum enim est stultum stultitiæ suæ non solum pœnas dare, sed opprobrium etiam audire: quemadmodum illum qui magno sumptu exiguo consilio ædificare cœperat, neque tamen perfecit, non modo damnum sed stultitiæ etiã opprobrium meritò pati debere Christus dixit. Igitur in imaginem Israël è summo honoris & felicitatis gradu deiecti, quam animo fuerat vates intuitus, hoc loco insultat, vt non solum ærumnis, sed obiurgationibus & opprobrijs tardus populi huius animus excitatus, aliquando tandem sentiat & respiscat. Oratio verò ipsa à comparatione exordium ducit: Olim cum Israël rebus suis integris frueretur, non solum præ cæteris gentibus sapientia & veræ religionis cultu, sed etiam fortunarū plenissima copia beatissimus fuerat, sicut scriptum est: Et obseruabitis & implebitis opere; hæc enim est sapientia vestra & intellectus, vt audientes vniuersi præcepta hæc dicant: En populus sapiens & intelligens, gens magna, &c. Nunc verò postquam illum splendorem & dignitatē amisit, inter gētes dispersus nullis nationibus non inuidet, cum non solum religione & diuina tutela destitutus sit, sed earum etiam rerum commoditatibus, quibus regna, vrbes, hominumq. conuentus florere solent, (idque iure optimo) careat: vt qui rebus omnibus fuerat abusus, omnia deinceps desideret, omniaque hominibus cæteris inuideat. Ostendit itaque Deus Israëlitis toto orbe dispersis, nullam fore publicæ lætitiæ causam, quemadmodum multa accidere solent populis & ciuitatibus, quorum vsu hilaritas & lætitiã publicè percipitur, vt annonæ copia, pacis commoda, triumphus atque id genus alia. [Noli letari Israël, noli exultare.] Vt lætitiã animi gaudium est, ita exultatio lætitiæ est index, quæ alacritate quadam in hominibus deprehenditur, vtrumque Israëlitis negatur, qui nec exultare, nec lætitiã qua exultent, frui poterunt. *Sicut populi.* Cum iam tu populus esse desigeris, atq. in gentibus dispersus nullam populi aut rei publicæ formam tuearis, ex quo fit, vt nullius publicæ lætitiæ particeps esse possis, sed in medio exultatiũ populorū aliorum lætitiæ miser atque inuidens spectator fias: Huius autem rei causa affertur. [Quia fornicatus

Luc. 14.

Deut. 4.

fornicatus es à Deo tuo:] Cuius populus tu fueras, à quo in populi & regni formã florentissimi fueras cõparatus: Hunc vbi tu per summũ idololatrię scelus adulteriũq. excluseris, in eum locũ deuenies, vt amplius populus non sis, sicut scriptum est: Ipsi me prouocauerunt in eo qui nõ erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis, & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo illos. Neque verò ob hanc rem solum notantur, quòd Republicæ statum ipsi sua culpa labefactauerint, quamobrem reipublicæ nomine & dignitate meritò caruere, sed quod iis rebus quæ publicæ lætitiæ populis causa esse solent, nefariè fuerint abusi, sicut scriptum est: Incrassatus est dilectus, & recalci-trauit, incrassatus, impinguitus & dilatatus. [Dilexisti mercedem super omnes areas tritici.] Iam illa maxima rerum peruersio, maximum illud scelus fuit, quòd frumenti atque annonę copiam non eò quò maximè relatum oportuit, retuleris: Namque vt eius rei promissionem olim, sic copiam quocumque tempore mihi acceptam referre, nec non & decimis primitiisq. exoluendis gratias agere debuerunt. tu verò contrà non Dei dona, sed amatorũ, hoc est, deorũ vanorũ à te cultorum tui mercèdè interpretatus, summum pretiũ existimasti, ac debitam Deo gratitudinem in festos ludosq. nefarios mutauisti, & in singulis areis lætitiæ, atque exultationi in amatorũ tuorũ gratiã vacabas: tantæ tibi voluprati fuit, quòd te à dijs amatũ credideras. Ex multis autem occasionebus, & popularis lætitiæ temporibus vnum messis & triturae tempus est, sicut scriptum est: Et letabuntur coram te, sicut qui letantur in messe multa: Quam messem non diuini muneris, sed meretriciæ mercedis loco Israëlitæ duxerunt: Vadam dicebant, post amatores meos qui dant panes mihi, &c. Meritò ergo carere debuerunt ijs commodis quibus ad suam libidinem abusi sunt. [Area & torcular non pascet eos.] Primum in patrio solo fruges deficient, vt quæ vicinis etiam suppeditarent, iam illis non sufficiant; adeò vt proprio agro ali nequeant, & cum maximè vites vuarum vbertatem promiserint, nullam tamen vini vtilitatem præbeant: Nam vbi multa cura nimio labore vindemia facta fuerit, ex magna vuarum copia, qualè illa regio proferre solebat, (quæ vno botro duos milites onerauerat) exigua admodum multi proueniet uis, idque etiam seruatum & conditũ corrumpetur, ita vt spem omnem cultori mentietur suo, hoc est quod ait:

Et vinum mentietur eis.

EX QUA re grauior dano afficiẽdi sunt, quàm si omnino fuisset negatũ. [Mentietur:] Verbum aptissimè ad agricolarum spes translaturum, vt: Mentietur opus oliuę, & illud: *Spem mentia seges.* Illa etiam lætitiæ publicæ non parua causa est, cū populo per quietem & tranquillitatē lautò & eleganti victu & cultu, cæterisq. pacis commodis frui in patria licet. id licuerat aliquando Israëli, dum Deum pietatemque colebat, cui ab ipso legiflatore omnia etiam quæ ad victum cultumque pertinerent præcepta tradita fuerant, quibus præceptis præter arcanam significationem etiam humanę munditiæ, elegantiæ, ac sanitati consulebatur, cui hæc omnis felicitas sanctissimis auspiciis fuerat promissa, sicut scriptum est: Benedictus eris ingrediens, & benedictus eris egrediens: Emittet dominus benedictionem super omnia opera manuum tuarum, benedicetque tibi in terra quam acceperis: Suscitabit te dominus sibi in populum sanctum, sicut iurauit tibi si custodieris mandata Dei tui: Huiusmodi autem rerum munditia atque vsu carituros esse prædicat eos, qui suis sceleribus commuerunt vt domo, & patria exules, aut apud Assyrios captiui, aut apud Ægyptios profugi agerent, apud quos non eleganti ac mundo victu, vt in patria, sed fordido & impuro, qualis in illis regionibus prophanis & hostilibus contingere potuerat, vterentur. Hæc adeo subiuncti carminis sententia est:

Non habitabunt in terra Domini, reuersus est Ephraim in Ægyptum & in Assyrijs pollutum comedit.

TERRAM Domini, terram Israël vocat, quam ille sanctam præ cæteris regionibus, sibiq. singulari prouidentia fouendam susceperat, quam sceleribus diu contaminatam esse minimè patiebatur: Eius namque non se dominos, sed inquilinos putare oportuit Israëlitas, Dominum autem terræ Deum agnoscere, cætera verò numina vana, & à terræ possessione aliena existimare, sicut scriptum est: Populus iste ibit post deos alienos à terra, quam ingredientur, vt habitent in ea. [Reuersus est Ephraim in Ægyptum.] Cum Samaritanæ res affligerentur, nec Iudaicæ in tuto essent, multi ex Ephraitis contrà quam præceptum

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

Deuter. 32.

præceptum illis fuerat Ægyptum petiere: Verum enimvero hoc etiam veram pietatem atque diuina instituta deferentes comerere, vt malorum pondere oppressi, Ægypti-
 subsidij causa petentes, tamen hostilem potius, quam salutarē regionem experirentur, sicut scriptum est: Et reducet te Dominus in Ægyptū per viam, de qua dixi tibi, vt eam
 Deut. 28. amplius non videres, ibi vendēris inimicis tuis in seruos & ancillas, & non erit qui emat: *[Et in assyrijs pollutū comedet.]* Captis enim & abductis nō qualis expetitur, sed qualis con-
 Ezech. 4. tingit victus & vita colitur. Sic apud Ezechielem legimus. Hæc dixit Dominus: Sic comedent filij Israel panem pollutum inter gentes, ad quas eijciam eos. Porro autē
 festis diebus agitandis, & sacris ritē peragendis non leuis populorum exultatio esse solet. Atque hoc etiam fructu Iudæos in captiuitate priuatum in prædicat, quibus antiqua illa
 festorum, victimarum & sacrorum epulorum consuetudo in sordes atque luctū conuer-
 tenda sit, nemoque apud eos erit, qui huius miseræ particeps non fiat, nam neq. apud
 exterarum nationes, apud quas captiui detinētur, festis, epulis atque hostiis operam dare po-
 terunt, neq. ijs qui in Iudæa reliqui fuerint, id integrum erit, quibus nullum in quo hæc
 fiant, templum extabit: quamobrem

Non libabunt Domino vinum, & non placebunt ei.

IN victimis enim vina libabant domino, atque ea re Deum ad sua cōuiuia vocatum significantes, placandum sibi sperabant: Cæterum iam deinceps non placebunt ei. Quoniam autem omnis hæc læticia & nitor ille, elegantiaque sacrorum & publica san-
 ctarum epularum professio cessatura, & memoriam sui cum luctu & sordibus fuerat re-
 lictura, subiungit.

Sacrificia eorum quasi panis lugentiu, omnes qui comedent eum cōtaminabuntur.

PER certos quosdam dies, dum mortuorū funus curabatur, dum lachrymis & mœ-
 rori apud necessarios vacabatur, tota familia polluta iudicari solebat, quorum cibos sor-
 didibus & luctu contaminatos, quicumque comederet, immundus erat. Igitur Iudæis
 per totam vitam apud hostes agentibus in squalore, sordibus & luctu, non alia epu-
 laria sacrificia, non alia sacra, quam assiduam quandam feralem cœnam facitandam
 esse præcinit; vt quemadmodum nullus calamitatis expertus erit, ita nemo sit qui pollu-
 tum & luctu lachrymisque contaminatum panem non comedat. Neque verò eos apud
 gentes sacrificijs vacaturos pollutis, sed horum loco lachrymis, luctuque conficiendos
 esse ait.

Quia panis eorum anima ipsorum non intrabit in domum domini.

PANIS cum ex vocabulo Hebraico *Lehem* transfertur, omnem cibum significat,
 vt: Sederunt ad comedendum panem. Vsiros itaque eos cibis qualibuscunque vt vitam
 tantum alere in tantis miserijs possint, non vt gaudere, aut alijs voluptatibus, commo-
 ditatibusque frui queant; quippe cum ea res in domo Domini (quæ non extabit) pera-
 genda non fuerit: *[Sed panis eorum anima ipsorum:]* Animam pro vita hoc in loco acci-
 pimus, ex nomine hebraico *Nephes*, sicut & in Euangelio: Nonne anima plus est quam
 esca? Non ergo sacris cibis, nō mundis, sed communi atque adeo polluto victu vitam sibi
 propagabunt, atque ea causa vescentur, vt viuant, non etiam vt fruuntur: Neq. verò loci
 solum comoditate carituros, sed temporum etiam occasionibus atque spatijs fore exclu-
 dendos dicit, vt neque assidue, neque certis diebus etiam repetere solemnia, lætitiāque
 publicè obseruare possint. Quandiu enim sedes suas tenuere, certos dies lege sibi tradi-
 tos, atque institutos obseruarunt, quibus saltem Ierosolymam conuenire & sacra facti-
 tare potuerunt & debuerunt: Nunc verò quādo ex Iudæis alij in Babylone detenti, alij
 apud Ægyptios profugi erant, si maximè illis adhuc templum staret, tamen ea erit locorū
 distantia, ea viarum incommoditas, ea libertatis carētia, vt nulla neque ad dies festos
 redeundi spes sit reliqua. huius rei causa dicit:

Quid facietis in die solemmi, in die festiuitatis domini:

QUO videlicet tempore olim frequens oblationum spontanearum, additorum, paci-
 ficorum festi, & pacificorum lætitiarum, aliorumque sacrorum operum celebritas erat, quam
 ad rem vocari admitti que solebatis. quid ergo nunc facietis tantis interuallis disuncti, tot
 viarum

viarum, negotiorum difficultatibus, & eorum, apud quos agetis, tyrannorū imperijs præ-
 pediti quid facietis, nulla profectò spes vobis est reliqua; non solum singulis annis Ieroso-
 lymam petendi, sed neque amplius quoad vixeritis redeundi: namque vobis vastitatem
 terrarū vestrarum fugientibus, & ad frequentes populōs commigraturis, iterū in patriam
 remigrare integrum non erit, sed quæ loca vobis ad vitæ præsidium optaueritis, eadem
 morituris ad sepulchrum designata existimate. Hoc est quod dicit:

*Ecce enim protēti sunt à vastitate, Ægyptus congregabit eos, Memphis
 sepeliet eos.*

MEMPHIS celeberrima illis temporibus Ægypti, vrbis fuit, quæ olim Noph, siue
 Moph, dicta, nomen in Memphim mutauit, namque Chaldaus interpres pro Noph
 & Moph, Memphis reddit, hanc Herodotus à Meui Rege, Eusebius verò ab Epapho Ius
 filio conditam fuisse scribit. In populo itaque alieno miserè vitam acturi Israëlitarū prædi-
 cantur, atque adeo frequentissimo populo, vt loci celebritate magis offendantur, vbi ho-
 spitibus & fugitiuis pauperibus & miserimis in tanta frequentia angustè habitare necesse
 sit, eoque grauius erit exilium, quod nulla spes reditus, neque post mortem reliqua erit,
 vt etiam sepultura honore, funere & iustis exequiis carendum, illis sit, quibus neque suo
 morē suauius viuere, neque honestè etiam mori liceat, & tamen interea in tanta inopia,
 & in tantis sordibus vitam colentes, antiquæ patriæ & comoditatum ac vitæ delictiarum
 totiusque illius vitæ cultus recordatione cruciabuntur, suamque & patriæ vicem dolebūt,
 quam olim cultissimam tenuerunt; nunc verò incultam atque horrentem esse audient,
 & miserabiliter lamentabuntur.

Desiderabile argentum eorum vrtica hereditabit.

LAVITIAM omnem & delicias rei que familiaris nitorem sacre literę hoc verbo
 desiderare, & vocibus ab eo deductis significat, vt apud Isaiam: Et omnia desiderabilia
 nostra versa sunt in vastationem. & illud: Recordata est Ierusalem dierum afflictionis sue,
 & prauaricationis omnium desiderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis. Ex
 comparatione ergo miseræ dolorem auget, cum futurum esse prædicat, vt domus illorū
 maximæ & sumptuosissime domus, in quibus magna olim nituerat res, horridæ, incultæque,
 & vrticis plenæ reddantur. *[Desiderabile argentum eorum.]* Hoc est delitiosas illas aedas, in
 quibus nullum fictile erat, sed omnia argento tum fuso, tum cœlato plena, vbi multorum
 vasorum Deliacorum & Tyriorum vsus erat, nullus tandē argenti modus, sicut scriptum
 est: Repleta est terra argento & auro, & non est finis thesaurorum eius, hæc omnia ruina
 & vastatio perdidit, vrticisque in eorum locum reposuit: Est enim vrtica aspera herba,
 igneo prunitu vrens, quæ in incultis prouenit agris, maximè autem in ruinarū ruderibus,
 sicut scriptum est: Et orientur in domibus eius spinæ & vrticæ, & illud: Per agrum pigri
 transitu, & vidi eum vrticis plenum. Herba hæc vulgo notissima est, & nudis corporibus
 auersanda. Vide ergo in quæ errore delitiarū illarū deuenerint, vt qui nuper argēto in omne
 ministerium fuerat vsi, iam cophinis & fictilibus (neque id satis oportune) vtantur, & do-
 mus ipsæ etiam quæ auro atque argento nituerant, quæ totæ maximis delictijs affluēbant,
 nunc spinis atque vrticis horreant. Locus ex cōparatione oratoria est, ex quo loco com-
 modissima in miserimis rebus argumenta ad dolorem, ducuntur, vt: Quomodo sedet
 sola ciuitas plena populo, &c. & illud:

*Pro molli viola, pro purpureo narcisso Carduus & spinis surgit paliurus acutis.
 Lappa in tabernaculis eorum.*

EXPOLITIONE res augetur, & amplificatur, vt quū nihil magis desiderabile quam
 illæ domus, fuerit, rursus nihil magis horridum incultumque sit. Quod latinè versum est
 Lappa, Hebraicè est *Hhuahh*, quod nostra sententia paliurum significat, nam eo nomine
 proprie hamus piscatoris dicitur, & in aculeatorum arborum generibus, illud quod
 vncis in hami modum spinis, qualis paliurus, est, de quo scriptū est: Carduus Libani quæ
 est in Libano misit ad cedrum dicens, &c. est in eo loco *Hhuahh*: Namque lappa quæ
 xanthion græcis est, neque spinis horret, neque in ruinis ita copiose prouenit, quanquam
 secundum oppida plurimum nascatur, læto tamen & pingui solo, atque lacubus exci-
 catis, vt à Dioscoride traditum; à nobisque est sæpè obseruatum.

Venerunt

Venerunt dies visitationis, venerunt dies retributionis, scitote Israel stultum prophetam, insanum virum spirituales, propter multitudinem iniquitatis tuae, & multitudinem amentiae.

HABET Sarcasmos sua incrementa & suos insultationis augendae gradus, suasque commoditates ad victoriam quaerit. Optima autem commoditas est, cum ad consiliorum & sententiarum comparationem ventum fuerit, & quae potior sententia & plausibilior visa fuerat, inanis atque leuissima euentu ipso arguitur, tunc enim melioris consilij auctores merito in stultam opinionem insultant, huiusmodi illud est: Laetabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris, & dicit: Vtique si est fructus iusto, vti que est Deus iudicans eos in terra. Hunc ergo etiam locum ad insultandum Deus occupat, & stultam impiorum sententiam euentu irridet, atque veritatis & sapientiae praedicat victoriam. Vtique adeo insanierant Israelitae, vt non solum officium, sed officij consilium omne repudiarent, impietatemque suam sapientiam vocarent, repertis in ea re ministris, qui ad gratiam non ad veritatem loquerentur. Huius generis multa atque manifestissima exempla quotidie in hominum moribus eduntur. Mittebantur a Deo assidue vates, per quos populus impietatis admoneretur, & ad sanam mentem promissionibus, minis, poenis praedictis reuocaretur. At vero illis non solum impietas retinebatur, sed pietissimorum hominum, imo potius Dei fidelissima repudiabantur consilia, praeterea falsi quaerebantur vates, qui promendatio aduersus veritatem, pro stultitia contra prudentiam, contra consilium ab opinione stantes, sanctorum virorum negabant praedictiones, atque de hac quidem re Ieremias cum Hannania sapienter diserebat: Veruntamen, inquit, audi verbum hoc quod ego loquor in auribus tuis, & in auribus vniuersi populi, prophetae qui fuerunt ante me ab initio & ante te, & prophetauerunt super terras multas, & super regna magna de praedio & de afflictione, & de fame: Propheta qui vaticinatus est pacem cum venerit verbum eius, tunc scietur propheta quem miserit Dominus in veritate. Quoniam autem Israel hanc erga prophetarum rationes insisterat viam, non qui potiore & grauiorem, sed qui leuiorem, & ad suam libidinem magis accommodatam sententiam sequeretur, cum venerit verbum, tunc scietur vter verus propheta fuerit. Haec autem scientia stultorum hominum est, qui consilio & rationibus erudiri cum nolint, tandem suo malo magno & periculo docentur. Huius ergo futurarum rerum imaginis praesens spectator Hoseas, diuinis verbis in Israelitarum stultitiam insultat, quo populum illum inepti ac stulti consilij sui, vel ipso euentu pudeat ac pigeat. [Venerunt, inquit, dies visitationis, venerunt dies retributionis domini.] qui redet tandem vnicuique iuxta opera sua inquit Paulus: Visitacionis, hoc est cum Deus se humanarum rerum cura tangi testatur, quam veritatem homines opinione, sententia, consilijs, studiisque suis negantes, poena tandem & sensu docentur, sicut scriptum est: Qui per angelos factus est sermo firmus factus est, & omnis prauaricatio & inobedientia iustam accepit mercedis retributionem. De visitacione, quid sit iam diximus. Retribucionis verbum iustitiam atque aequitatem, non iram, non temeritatem, non casum aut fortunam confirmat, non denique figmenta alia, quibus impij impietatem suam tumentur. [Venerunt dies, venerunt.] Repetitio certitudinem habet hoc in loco, quae insultantibus peropportuna est, vt: Cecidit cecidit Babilonia magna, & apud peregrinos auctores: *Audiuerunt Lyce diuina vota, diu Audiuerunt Lyce.* [Dies: Dierum nomine certum ad vltionem tempus, docemur autem impunitate improborum non infinitudine temporis, sed certo breuissimoque spatio definiti. siue enim tempus finitum, siue infinitum existimetur, dies tamen certam temporis partem sibi vendicant, eamque, quae signari praescribi que possit. O stultissimum hominum consilium, qui in rebus agendis in poenitentia, in omni denique vitae studio, nullam dierum rationem habent, temporis autem nescio quam habent, cum Deus tamen illis dies non tempus ad cogitandum proponat. freques enim apud vates omnes dierum mentio est, propterea quod quaecumque a Deo dicta sunt, ea certissima & certissimo consilio tractata, firmataque interpretari oporteat. Et quoniam ij dies verorum & mendacium prophetarum periculum faciunt, ita vt qui antea falso sententiam dicerent, mutare suo malo cogantur, ob eam rem dicit: [Scitote Israel stultum prophetam.] Hebraice est: [Cognoscent Israel stultum prophetam.] Atque haec lectio planiorem sententiam reddit. stultum autem prophetam vocat, non solum quod mendax sit, sed quod vaticinando nullam sapientiae

sapientiae aut consilij speciem & formam adumbret, namque summa stultitia est, si quis homines ingenio suo ad vitia procliuos securos esse, & nihil timere iubeat, atque hoc modo ad voluptatem instituire vitam doceat. namque ad eam rem, quam homines suo ingenio libenter agunt, & sequuntur, quid opus est diuinum oraculum addere? ergo ex ipso prophetiarum argumento prophetę vanitas argui posset, etiam si maxime vates ille se diuinitus missum & signorum auctoritate probatum praedicaret, sicut scriptum est: Si surrexerit in medio tui propheta, aut qui somnium se vidisse dicat, & praedixerit signum, atque portentum, & euenerit quod locutus est, & tamen dixerit tibi, eamque & sequamur deos alienos, quos ignoras, & seruiamus eis: non audies verba prophetae illius, aut somnatoris, &c. Hac lance, his ponderibus examinari oportuit eos, quicumque se prophetas, & Dei nuntios profiterentur: atque adeo haec causa a nobis in Tridentino Concilio publice perorata est aduersus eos, qui pietatis speciem, non vita fortasse, sed vitae institutione offerentes, christianam morum disciplinam restitui non oportere publice affirmarent. huiusmodi homines diuina sapientia [Prophetas stultos & insanos viros spirituales appellat.] *Virum spirituales*, Hebraice est *virum spiritus*: Estque elegantissimum atque ad eam rem accommodatum schema verbi, quod graece *ἀντανειλασθης* dicitur, cum eiusdem verbi contraria significatio petitur, vt illud apud Ciceronem: Verrem a populo verrentem esse appellatum, quod omnia verteret. sic hoc loco cum spiritus & ventum significet, & naturam quandam corporis expertem, cuius naturae illapsu aut ductu, & agitatione animi hominum excitari solent: atque hoc modo affecti, viri spirituales dicuntur. Vates ad contrariam significationem alludit, & viros venti, hoc est vento ac vanitate mendaciorum pleenos ait, cuiusmodi significatio vento in sacris imaginibus tribuitur, vt apud Ieremiam de huiusmodi spiritualibus viris, qui populo fucum faciunt, scriptum est: Negauerunt dominum, & dixerunt, non est ipse, neque veniet super nos malum, gladium & famem non videmus. Prophetae fuerunt in ventum locuti, & responsum non fuit in eis, haec ergo euenient illis, &c. Sic Cicero Imperium extraordinarium, populare, ac ventosum esse dixit. Igitur viri isti spirituales, qui populi gratiam venantur, spirituales ita appellantur, vt ventosos interpretari conueniat. Ergo euentu ipso declarabitur populo, quales viri sui spirituales fuerint, quorum furiosus ille tantis plausibus persecutus est. id vero quamobrem acciderit explicatur: *Ob multitudinem iniquitatis tuae, & multitudinem amentiae.* Tanta enim fuit amentia tua, tantum virtutis odium, vt pro vero falsum, pro vaticinio vanitatem probaueris, vt haec etiam pars ad tuae culpae cumulum accesserit: Hebraice est *super multitudinem.*

Speculator Ephraim cum Deo meo: propterea laqueus ruinae factus est super omnes vias eius.

EXPOSITIONE atque interpretatione culpam amplificat, & insaniam populi manifestat, atque rem totam explicat: docet enim Ephraim, hoc est Israelitas sibi infelicitatem comparasse, qui non solum a Deo vero descuerunt, (quod pessimum est, vt nullo alio egerent indice, quo se Deo inuisos esse agnoscerent) sed etiam Dei benignitate & misericordia abusi sunt: nam cum prophetas veros habuerint, a quibus impietatis admoniti ad officium reuocarentur, horum autem dicta & sermones, horum consilia, horum praedictiones reapse cum veritate, cum diuinis legibus & verbis maxime constarent, ita adeo contra se rationem ipsam & diuinam legem, & multorum grauissimorumque vatum testimonia habebat. his autem omnibus repudiatis ipsi sibi prophetas creabant, quos consulerent, a quibus, quatenus Dei erga eos voluntas esset, docerentur, perinde quasi Deus sibi non constaret, atque per alios atque alios vates, alia atque alia dissimilia sibi que dissentanea dicturus esset, & tamen cum ab istiusmodi vatibus nihil verum, sed popularia omnia, atque ad gratiam efficta afferrentur, istorum potius noui exempli vatum, quam illorum probatae auctoritatis testimonio & verbis fidem habebant: ex qua re effectum est, vt ipsi sibi periculum molirentur, ipsi sibi causa essent cur perirent. [Speculator Ephraim cum Deo meo:] Titulus falsorum prophetarum hic erat: namque propheta speculator constitutus est, qui mentis impulsu, atque toto officij sui genere, tanquam ex specula aliqua futuram tempestatem, & pericula omnia obseruet, atque prospiciat, nec vnquam speculator, nisi periculi causa est. Sic Deus apud Ezechielem: Filij hominis, inquit, speculatorem

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Insania in domo Dei mei:

HEBRAICE odium & furor in domo Dei mei. Perstat autem in Mimosi & anti-
theſi: Estque hæc sententia. Quem isti speculatorem Dei sui instituerant, is ruinæ atque
odij auctor euasit. Præterea Deum suum, quem isti non sibi iratū huius verbis credebāt,
hunc sibi infensum Deum suum, hunc inimicum experientur, vt videant qua ratione
Deum suum appellent, longè profectò alia quàm ipsi existimauerant: sic verborū inanes
apud istos vsurpationes, & sine vlla re & veritate fuisse à Vate arguuntur, & meritò irri-
dentur. [In domo Dei mei.] Ducta oratio est ex similitudine eorum, qui in magna familia
apud Dominum plurimum posse videntur, qui se cæteros familiares in gratia domini re-
tinere professi, tamen committunt, vt tum sibi ipsis imprimis, tum sua causa cæteris in-
uidiam parent: Ita qui denuntiandi atque declinandi periculi causa in speculis collocatus
erat; idem ipse laqueus ad capiendum populum factus est. Ex qua quidem re Israël stu-
diosè & pertinaciter peccasse arguitur, qui non solum præmonitus diuinis consilijs non
acquieuerit, sed post admissum scelus ad penitentiam & ad sanitatem per nuntios spe-
culatores, & prophetas suos reuocantem Deum non audierit, imò consilio aduersus
eum per mendaces vates inito, officium repentem contempserit. Manifestum ergo est
hos in sceleribus & flagitijs suscipiendis atissimas egisse radices, atque ad Gabaitarum
exemplum insaniisse. vt enim illi olim, neque rogari obsecratiq. à maleficio, neq. postea
admoniti, & postulati de sententia desistere voluerūt, quæ res illis perniciēs & exitiū fuit,
sicut scriptum est: Et noluerunt fratrum suorum filiorum Israël audire mādaturum, sed ex
cunctis vrbibus, quæ fortis suæ erant, conuenerunt in Gabaa, vt illis ferrent auxilium, &
contra vniuersum populum Israël dimicarent. Eodem modo Ephraim nunc contra fas
communi studio impietatem suscipere, neq. se vllis rationibus de eo cursu reuocari passi
sunt, sed additis etiam impiorū vatum consilijs, in sententia permanserūt; Quamobrè ait:

Profunde peccauerunt sicut in diebus Gabaa:

Quæ res exitio eis, sicut & illis futura est: nam Deus vltor

Recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum.

QUI D sit, recordari & visitare, in diuinis sermonibus, vtque vtrumque verbū ad pro-
uidentiam referatur, dictum iam à nobis est. Similè verò seueritatis exemplum, quod in
eis, vt in Gabaitis edendum fore superius prædictum fuerat, ex sceleris similitudine
etiam æquissimum fore nunc porro ostenditur; dixerat enim vates: Clangite tuba in
Gabaa, &c.

*Quasi vvas in deserto inueni Israël, & quasi prima poma ficulneæ in cacumine
eius vidi patres eorum, ipsi autē intrauerunt ad Baal Peghor, & abalienati
sunt in confusionem, & facti sunt abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.*

IN nullum sceleratorum hominum genus iustior vltio, & insultatio est, quàm in eos
qui &

qui & scelerati & ingrati etiam sunt: Namque in nocentem & iniurium seuerius pro-
ferre iudicium equū est: in ijs verò qui accepti beneficij immemores, aduersus eū, à quo
humanè amiceq. tractati fuerint, ingrati, iniuste, & cōtumeliose se gesserint, omnia cum
summis exprobrationibus cōsumere supplicia fuerit æquissimum, sicut scriptum est: Qui
reddit malum pro bono, non recedet malum de domo eius. Huius quidem argumenti
hæc lectio est, qua Deus non solum Israël ad supplicium damnato insultat, quod scelera-
tus, sed etiam quod ingrattissimus fuerit: Namque à Deo suo à quo maximis beneficijs
præter cæteros omnes mortales affectus fuerat, per summum nefas sese abalienauit. Du-
plex autem scelus fuisse, quo sese Israël cōtaminauerat, iam superiori huius vatis lectione
edocti sumus; vnum genus fuit illegitimum stupri atque adulterij studium, in quo popu-
lus ille vehementissimè exarsit; alterum fuit superstitionis impia ac temeraria cupiditas,
quam spiritualemente fornicationem vocant, qua incredibilem etiam in modum flagrauit.
Hæc flagitiorum genera aded antiqua esse apud Israëlitas docet Deus, vt ob eam causam
sapissimè ab ipsis fuerit reiectus. Commemorat autem suum in illos studium, quod vbi
cum illorum impietate confert, quàm iuste damnatæ fuerint comparatione intelligitur.
Quoniam verò in omni & officij & iniuriæ genere animus imprimis agentis spectatur,
neque tantum quid actum, quàm quo studio & voluntate sit actū quæritur; ob eam rem
quo ipse animo in illos, & qua rursus voluntate illi in se fuerint ostendit: Profitetur autem
illos ab initio gratissimè à se fuisse susceptos, quam rem aptissimis similitudinibus expli-
cat. Nam si quis dum per solitudinem iter agit esuriens vvas in vite fortè maturas præter
opinionem inueniat, aut primas & præoces in summis ficulneæ ramis videat ficus, vehe-
menter delectatur ob insperatam temporis & loci commoditatem, cum propter oportu-
nitatem, tum propter desiderium etiam, atque ob fructuum ipsorū præstantiam, cum
in omni fructuum genere hæc duo plurimum excellent, quemadmodū alio in loco dis-
serimus. Ad eundem modum Israël in solitudine inuentus, cum aliquè pietatis fructū
afferre videretur, Deo gratus fuerat, vt in tanto veræ religionis desiderio, cū totus orbis
in veri Dei ignorance, atque in errore versaretur, hic vnus populus qui præ cæteris diui-
nam erga se prouidentiam & curam fuerat expertus, verum Deum sanctè casteque co-
leret. [Quasi vvas in deserto.] Res omnes vehementer gratas esse cum maximè deside-
rantur, si tunc suppetant, ex hoc loco docemur, sicut & Poëta cecinit:

Tale tuum carmen nobis diuine poëta,

Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum

Dulcis aque saliente sitim restinguere riuo.

Quamquam autem Israël primo in Ægypto inuentus, indeque fuerat eductus; tamen
cum seductus à cæteris gentibus fuit, & in deserto populi ac Reipublicæ formam præ-
ceptis, legibus atque institutis diuinis cepit; tunc verò gratissimus, & Deo charissimus
est habitus. atque vt desideratus & primus quidā fructus cum gaudio exceptus, quem-
admodum apud Ieremiam Deus ipse ait: Recordatus sum tui miserans adolescentiam
tuam, & charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto in terra quæ
non seminatur: Sanctus Israël domino, primitiæ frugum eius, &c. Cum verò ad ea vsq.
tempora suam prouidentiam & studium nulli totius orbis nationi præter cæteras adhi-
bisset (neque enim aliquem antea populum habuerat peculiarem) ob eam causam to-
tum orbem arbori, Israël verò primis fructibus similem dicit; cum tandem futurum
esset, vt ex eo populo veri Dei notitia, & humanæ salutis semen per vniuersum orbem
spargeretur, sicut scriptum est: Posui te in lucem gentium, vt sit salus mea vsque ad ex-
tremum terræ; interim autem dum hæc parabantur, Israël primus ficulneæ fructus &
præcox erat; atque vt Ieremias dicit: Primitiæ frugum Domini. Ficus inter omnes
arbores bifera præcipue est, quæ cum autumnō copiosissimum fructum ferat, æstate
etiam non ita abundanter, ficus tamen suaues profert, quas præoces vocat: sic Israël
illa tépestiua vocatio gentiū vocationem tēpore & maturitate præcurrit. [Quasi prima
poma ficulneæ in cacumine eius, vidi patres eorum:] Non de Abraham, Isaac & Iacob pri-
mis huius gentis parentibus, sed de ijs qui in deserto fuerant, sermo est, quos patres
hoc est maiores horum, qui vatis huius tempore erant, vocat; illi autem primi defectio-
nis & scelerum auctores, & domestica ad imitandum exēpla posteris suis fuerunt, quæ ré

Jerem. 2. Christus persæpe, & D. Stephanus celeberrima illa oratione sua aliquâdo persecutus est. de quibus patribus & in eodẽ loco Ieremias ait: Hæc dicit Dominus, quid inuenerunt patres vestri in me iniquitatis, quia elógauerunt à me & ambulauerunt post vanitatẽ, & vani facti sunt: hoc ingratitude scelus, hoc loco illis exprobratur: Nam pro summo amore, pro maximis officijs sese maximè leues atque ingratos, & si id commodè dici potest iniurios præbuere. [Ipsi autem intrauerunt ad Baal Phegor, & abalienati sunt in confusione:] In vanorum numinũ penè infinitis nominibus explicandis, magnus quidem neq. nimis tamẽ, vtilis labor est suscipiendus, si quis animũ ad eam rem appulerit, & tamen non planè certã de omnibus rationẽ assequetur. de hoc Deo atque eius nomine, nobis aliorum sententias legentibus, nihil affirmatione dignum visum est, sed ex ipsa tamẽ verbi significatione secundũ diuinorũ librorum rationẽ petita Baghal Phegor desiderij Deum interpretari libuit, cuius simulachrũ aperto ore auentiũ desiderantiumque habitu fuisse coniecimus: quam quidem interpretationem suò in loco, si nos eò Deus deduxerit disputabimus.

Numer. 22. Hic fuit Moabitarum Deus, cuius sacris filij Israël in gratiã Madianitarũ initiati sunt. Quoniam autẽ libidines & adulteriorũ studia eis hoc loco præcipuè exprobratur, quibus studijs in idololatriam prolapsi sunt, ob eam rem neque vituli, neq. aliorũ scelerũ, quibus sese in solitudine contaminauerant, sed huius tantum meminit, in quo summum nefas flagransq. libido fuit; nam cũ feminae amatorũ obsequio & comitate valde delectetur, illi vt muliercularum voluntati morè gererent, pollutarũ epularũ participes vltro fuere, sicut scriptum est: Morabatur autem eo tempore Israël in Setim, & fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ vocauerunt eos ad sacrificia sua, at illi comederunt & adorauerunt deos earum. hoc est quod dicit eos eò insanie propter libidine processisse, vt ad nefarij etiam cultus communicationem deuenirent, & à Dei sui cultu atque amore alienarentur: [In confusione] Hoc est in dedecus & turpitudinem, qua sanctitatem illã suam, atque amoris erga se mei dignitatem cœdarunt: Etenim cuius quis vehementi amore tenetur, ad id animum studiumq. suum conuertit, atque aliud horrens huic sese penitus insinuat, ita vt de quouis homine ex iis rebus, quibus affectus, atque animo affinis est, existimare consentaneum sit. Igitur cùm sese Israëlita turpissimarum & prophanissimarum mulierum amoris tradiderint, pari se odio dignos prebuere: [Et facti sunt abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.] Iam huius loci sententia explicata est.

Ephraim quasi auis auolabit gloria eorum à partu & ab utero & à conceptu.

IN TER alias populi felicitates primas tenet sobolis multitudo: Namque ex ea familiarum ciuitatum & gentium origo, propagatio, ac non vulgaris parentum, atque progenitorum splendor & amplitudo est, sicut scriptum est: Gloria filij filiorum. Atque hac quidem gloria in qua excelluisse Israëlẽ aliquãdo legimus, simul cum alijs frustrandum prædicit, vt non minus in hac, quàm in alijs rebus illi sit cæteris populis inuidendum: Etenim malè atque illegitimè suscepti filij exitiales exitus habere solent, siquidem vel in lucem non veniunt, vel non crescunt, vel nati & adulti quàm citissime abolerentur, sicut scriptum est: Multigena autem impiorum multitudo non erit vtilis, & spuriae plantationes non dabunt radices altas, neque stabile firmamentum collocabunt, & in ramis in tempore germinabunt, infirmiter posita à vento cõmouebuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur, &c. In eundem itaq. exitum Ephraitarum familiaris atq. paterni exempli imitricem libidinem spectare prædicit, eamque infelicitatem incredibili festinatione properaturam: Maxima enim sobolis pars varijs casibus, antequã vitæ commodis fruatur, peribit, reliqua verò quæ superferit, tamen immaturos sortietur interitus: Atque hoc modo eorum gloria & generis splendor celerrimè quasi auis auolabit: [A partu] Simul ac in lucem æditi fuerint, antequam in primum circuncisionis & nominis honorem adducantur. Alij verò ab utero, ante legitimum nascendi tẽp. abortibus extinguentur: Alij autem à conceptu qui quo minus generari possint vterorum sterilitate impediuntur, si qui verò illis nati cum ætate adoleuerint, ex his malis hæc euadent deteriora, quòd immature alij, alij verò intempestiuè rapti, dolorem etiam parentibus cum desiderio relinquunt. atque hæc res sic prædicitur:

Quod & si enutrierint filios, absque liberis eos faciam in hominibus:

H E B R A I C E sterilificabo eos ab homine: Vt quãuis homines ipsi sint, tamẽ ex turpi atque

atque illegitimo complexu geniti, gignẽdis hominibus sibi similibus inhabiles, & inepti fiant: Vt muli & vt cætera ex malè mixtis generibus natae animantes, quæ tamen viuere & superesse possint, gignere tamen & procreare haud quaquam valent. Nequẽ verò gloria solùm & splendore; atque illis ornamentis, sine quibus neque vita ipsa chara est, eos spoliandos atque sobolis successione carituros, sed multis etiam incommodis & difficultatibus afficiendos esse prædicit, ita vt vitæ illos tædere iam possit, quam in tantis malis miserissimam acerbissimamque ducent. In causa autem erit, quòd Deum à se alienatum sentient, à quo ipsi se vltro abalienauerant: Nam qui vitæ bonorumque omnium auctorem repudiarent, eos maximis malis onerari necesse est; sic enim legimus: Et abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem; Inuenient eũ omnia mala & afflictiones; ita vt dicat, in illo die verè quia non est Deus mecum, inuenerunt me hæc mala. atque ob hanc causam additur:

Væ eis cum recessero ab eis.

15 Q U O in loco illud obseruatione dignum est Deum nobis, neque vltro, neq. temerè vnquam, sed nostris sceleribus reiectum repudiatumque abesse: Qui cùm Israëlitas tãtis reprehensionibus, tot minis fuerit persecutus, tamen nondum se abesse dicit, sed postremò tandem abfuturum, cùm modis & rationibus omnibus tentatis, minimè tamen fuerit admittis; tunc væ illis cùm recesserit ab eis, neq. vnquam veriùs væ, quàm quum recesserit: recedet autem ab ijs, qui priores sese alienauerint, sicut scriptum est: Et ego abscondam & celabo faciem meam in die illo, propter omnia mala quæ fecit, quia secutus est deos alienos; non modo propter mala, sed propter omnia mala quæ fecit; quia tãdiu expectat Deus, vt misereatur nostri, quoad aucto malorum cumulo, ipse omninò fuerit exclusus. O diuinam misericordiam, o maximam hominum in hac re culpam, atque maximum eorum errorem, qui diuinam voluntatẽ primã huius infelicitatis causam esse volunt, cui nihil eorum quæ ab ipso facta sunt, odio esse sacra sapientia confirmat. Verùm huius breuis hemistichij, grauissimam sententiam colliget, qui attentè considerauerit, quo in loco Israëlitarum res hoc tempore sint, ex quo illi ob repulsum Christum animorum cæcitate multanti fuerunt. Quam quidem rem, quoniam nunc persequi oportu-

20 num non est, indicasse satis fuerit. Maxima porro Israëlitis calamitas, & maxima in eo Dei indignatio, comparatione ostenditur: Quod reliquæ huic vicinæ gentes in summa pacis & otij tranquillitate vitam placidè ducant: Israël verò cõtinuis bellis vexatus, ad exitium properare videatur: Atque hoc non ad casum, vel fortunam, non ad hostium imperandi libidinem, qui & cæteris etiam vicinis negotium facere possent, sed ad diuinam prouidentiam & illorum maximam culpam spectare interpretari oportuit. atque adeo ad hanc comparationem faciendam Tyrum produxit florentissimam illis temporibus urbem, & Israëlitis omnium maximè vicinam: fuit enim Palestinæ regionis insula, Phœnicum populo refertissima, in mari secundum continentem sita, & loci natura & industria munita, nullisq. rebus, quæ opulentas beataque Respub. facere possunt, destituta. cuius situm & fortitudinem si quis intelligere desideret. Q. Curtium post Ezechielem legat.

35 Hanc ab Assyrijs Agæntis socijs fundatam inter Chananæorum vrbes maximam antiquissimamque fuisse apud Isaiam legimus: quæ cùm multis nominibus felicissima fuisse à vatribus atque alijs scriptoribus tradatur, nulla re magis, quàm partu (vt Plinius inquit) clara fuit: Namq. eã Tharsis genitricẽ, hoc est celeberrimorũ Africæ populorũ ex sacris literis accepimus: Urbibus genitis Lepti Vtica, & illa Imperij Romani emula terrarũ orbis auida Carthagine etiam Gadibus extra orbem constitis. Hæc Plinius. Quæ quidem apud Ieremiam & Ezechielem non obscure sunt tradita. Ex hac autem re felicitatis & fortunarum contentionem vates noster facit: Cùm finitimã Ephraitis urbem Tyrum à se propheticò sensũ in summa pace & tranquillitate florentem videri dicat; adeo, vt sobole maximas etiam vrbes & frequentes populos compleat, atque multiplici partu gloriam & splendorem suum augeat. Cùm tamen Israël contrã vel filios non procreet, vel quos procrearit assiduus bellis vexatus, quotidie hostibus ad necem producat; Tyro lætandum & exultandum est, Israël autem vehementer fuerit eiulandum. hanc verò contentionem his verbis tractat:

○ 3

Ephraim

Ephraim (vidi) Tyrus erat fundata in pulchritudine, & Ephraim educet ad interfectorem filios suos.

Horat. lib. 3. **APPELLAT** Ephraim ob commiserationem; nam vocandi casus absolute positus
Od. 27. affectum dicentis indicat, vt: *Pater ò relictum Filie nomen.* [Vidi] Oratione amplificat, 5
& rem vehementer asseuerat, habet namque magnam ad affectus eocitandos vim, cum
sefe quis rei, quam aut docet, aut laudat, aut lamentatur, spectatorem fuisse ait, vt: Pra-
Psal. 54. cipita domine, & diuide linguas eorum, quoniam vidi iniquitatem, & contradictionem
in ciuitate, quod & ille: *Signa ego Punicis Affixa delubris, & arma Milibus sine*
Horat. lib. 3. *cede (dixit) Diueta vidi: vidi ego ciuium, &c.* [Tyrus erat fundata in pulchritudine:] He- 10
Od. 5. braice est in *Naueh*; quod nomen ad habitationis felicitatem & quiete refertur; namq.
1113 à verbo *Naueh* deducitur, quod habitare significat. Ex ea itaque re fortunarum contentio
est, quod Tyrus in summa tranquillitate constituta, felici partus abundantia vtatur ad
habitandum, & incolendum terras: Ephraim vero filios suos ab hostibus interficiendos
quotidie producat. Et quoniam in miseris rebus id quod minus est miserum est eli- 15
gendum, satius esse putat vates, vt nulli illis nascantur liberi, quam vt ad necem atque
stragem, maximo cum parentum dolore, & summa hostium gloria nascantur: atque ob
eam rem miseratione commotus Deum orat, vt liberorum procreatione illis impediatur,
quod poenam, qua ex diuino iudicio mulctandi erant, leuiorem tamen subirent, Namq.
æquiore ferrent animo, infantes ab ortu præripi, aut debilitata virtute perire, quam gran- 20
diores adultosque crudeliter ab hostibus trucidari, propterea dicit:

Da eis domine quod daturus es:

NAM quis non malit diuina potius, quam humana manu castigari, aut quis Davidis
exemplo non dicat? Coarctor nimis, sed melius est vt incidam in manus domini (multæ
enim misericordiae eius sunt) quam in manus hominum. Quid ergo eligit Vates: 25

2. Reg. 14.

Da eis vluam sine liberis:

HEBRAICE est vluam orbantem, hoc est vterum vel non concipientem, vel foetus
minimè fouentem. 30

Et vbera arentia:

VT si qui nati fuerint, tamen lactis defectu pereant, id enim & minus miserum, &
parentibus minus molestum fuerit, atque ea res cum ad naturæ rationem attingat, ad
tuam potius prouidentiam, quam ad humanam referri poterit voluntatem. 35

*Omnes nequitiae eorum in Galgal, quia ibi exosos habui eos propter malitiam ad- 35
inventionum eorum, de domo mea eijciam eos, non addam vt diligam eos.*

DETESTABILE illud antiquorum Israëlitarum exemplum nuper accusauerat, qui
communi consensu & populari impetu alienæ atque prophanæ consuetudinis causa
Deum repudiauerant, quod scelus nisi Phinees expiandum curasset, parum absuit quin 40
funditus perirent, Deo eam sui repulsam vlscisci iam incipiente. Nunc vero ostendit fi-
lios parentum exemplum imitatos, diuinum in se odium iterum publice concitasse, cum
in terram promissam deducti, legibus, imperio, atque praesidio diuino iam diu vsi, &
beatae ac liberæ Reipub. commodis omnibus florentes, tamen nouarum reru cupiditate
flagrantes ex finitimarum nationum æmulatione Regem hominem appetiuerant, nimirum 45
quod per superbiam & ambitionem illos simplicis illius tranquillæ, fastuque caren-
tis Reipublicæ tederet: ita dum regum nomen & splendorem affectant, dum humana
superbia turgent, dignitatem illam nulli rei comparandam atque omnibus gentibus
inuidendam aspernantur ac respuunt; qua se resque suas diuino consilio & cura, gu-
bernari, tueri, atque agi Deoque maximè & immortalis, vt proprio Rege vt ac frui 50
gloriarum poterant; quemadmodum admoniti aliquando fuerant ab ipso: *Quæ est, inquit,*
Deut. 4. *alia gens, aut tam grandis natio, vt habeat Deos appropinquantes sibi sicut & vos?*
Euenit autem vt qui Deo rege à sua Republica eieceto, hominem appetissent, ceteras
omnes, quæ hanc consequi natae sunt, res susciperent, vt adulationem, gratiam,
obsequium, atque alia omnia quibus homines reges suos non tam officio sape, quam
vicio

vicio prosequuntur. Hæc autem regni cupiditas nunquam in illis extincta fuit, neque rebus
præter sententiam cedentibus, ad antiquum Reipublicæ, & diuinæ gubernationis statum
animo sese atque studio conuerterunt: imò humani regis tædio ob iniuriam affecti, non
diuinum, sed humanum etiam regis praesidium quaesierunt, nouosque sibi constituerunt
5 principes, quorum libidini parentes vsque ad idololatriam insanirent. Quamobrem iam
diu esse Deus ait, quod illos merito oderit, suspectosque habuerit, ex quo tanta volun-
tatis inclinatione ad humanam pompam & regium nomen propensos, atque in senten-
tia persisturos prospexerit, ita vt rebus ea causa afflictis, tamen de reuocando Deo, quo
tam benigno, amico, atq. vt ita dicam, officioso vsi fuerant, nunquam amplius in mentem
10 illis venerit cogitare. Quoniam vero hæc Dei regis repudiatio primum in Galgalis fuit,
quo in loco per Samuelem Dei verbis & nomine, quid sua ipsorum referret, admoniti,
tamen à proposito non sunt deterriti. ob eam rem dicit: [Omnis malitia eorum in Galgal.]
Quod studium eorum in eo loco perspectum fuit, atque ob eam rem [exosos habui eos.]
ex illo tempore, quo ab illis sum repudiatus, quæ rem signis editis, ac Samuele interprete
15 testatus sum: Nunquid, inquit, non messis tritici est hodie inuocabo Dominum, & dabit
voces & pluias, & scietis & videbitis, quia grande malum feceritis in conspectu Domini
petentes vobis regem. Hoc studium atque adeo hoc exquisitum consilium contra fas, con- 20
traque ius firmatum sacrae literæ adinventionem vocant, vt: Da eis secundum opera eo-
rum, & secundum nequitiam adinventionu ipsorum retribue illis. Merito autem à domo
regia exulant, merito regis gratiam & voluntatem à se alienatam experiuntur, qui tantum
aduersus regem scelus admiserunt, vt priores repudiant, & eam sententiam pertinaciter
imprudenterque fuerint persecuti, ob hanc autem rem addit: [E domo mea eijciam eos.]
Domo suam terram Israëlitis appellat, quam ipse præ cæteris orbis regionibus magna
tutela fouebat, in qua urbem sibi sancta elegerat, & eadem illam toto orbe celeberrimam
25 optauerat, vbi regis fungeretur officijs, sicut scriptum est: Notus in Iudæa Deus, in
Israël magnum nome eius, & factus est in Salem locus eius, & habitatio eius in Sion, &c. 75.
Hoc in loco sese regem, illos autem regiam familiam instituerat: Et viderunt, inquit, in- 67.
gressus tuos, ingressus Dei mei, & regis mei, qui est in sancto. Futurum autem propediem
erat, vt partim suis urbibus extorres, partim aut pulsi aut profugi, locum illum, & eadem
30 antiquam & celeberrimam, quæ nulla iam esset, atque quod maximè miserum est, anti-
quam illam regis sui gratiam desiderarent, frustra tamen: [Quia non addam vltra, vt dili-
gam eos.] Hoc est, non vltra in eundem aut patriæ, aut gratiæ meæ locum reuertentur.
Etenim ea Reipublicæ & religionis facie & forma qua illis temporibus vtentur, perpe-
tuo, caruere: Cum vero reuocadi in gratiam in nouissimis (vt scriptum est) diebus fuerint,
35 non ad illam vmbra, sed ad nostram Christianorum lucem, admittendi sunt. Ratio autem
quamobrem amplius diligendi non sint, eaq. affertur, quod hætenus patienter egerit,
& quamquam offensus, tamè expectauerit, quoad animum & studium à se alienatum re-
ducerent, & quoniam regiarum potius, quam suarum partium esse omnes voluerant, ob-
seruatum à se fuisse, an aliquis aliquando extaret princeps, à quo ad officium reuocaren-
40 tur, cum illis liberum fuisset populi studia & animos in quauis partem flectere, & tamen
nullus princeps fuit, qui diuinarum rerum cura tangeretur: Quinimò

Omnes principes eorum recedentes:

ID QVOD Israëlitarum regum historias legentibus, planum fiet.

45 *Percussus est Ephraim, radix eius exciccata est, fructum nequaquam faciet, quod
et si genuerit, interficiam amantiissima vteri eorum.*

QVIS non in sacris libris maximam eloquentiam cum summa sapientia cõiunctam
obseruat, & miratur? Pudet profecto ingenij & iudicij eorum, qui cum sanctos libros sen-
50 tentiarum & sapientiæ fructibus refertos fateantur, elocutionis tamen ornamenti steriles
esse arbitrentur, & quod inani quadam præter rerum naturam verboru luxuria diffusen-
tes non videant, illud quod veræ eloquentiæ proprium est copiosissimè & elegantissimè
cum maximo splendore, & grauitate dicere in illis non agnoscant: sed redarguendi hos
aliquando locum spero nancisci, vt qui in auctoribus legendis præter vtilitatis rationem,
suauitatem etiam & dictionis splendore venatur, vel hoc etiam nomine, studium omne,
O 4 omnemq.

ex quo ciuilibus discordia & seditio illa concitata est, atque ob regni diuisionem varijs vti legibus & Reipublicæ formis licuit: eiusmodi enim tempus oportunitati cuique esse solet ad propria studia, cupiditatesque sequendū, cum & principes & factionū duces populis, quorum animos sibi deuincire parant, nihil non permittant, imò & vltro offerat, aut legibus ad popularem libidinem factis sanciant. Cum itaque regnum inter Roboam & Ieroboam populari seditione & tumultu diuisum est, tunc & religionē violare, tunc aras & statuas multiplicare licuit, id quod ab ipsis serò tamen intelligitur, cum ærumna & malo eruditis priora vota omnia damnabuntur. hoc est quod inquit:

Diuisum est cor eorum, nunc interibunt.

HEBRAICE est, *Nunc se in culpa esse dicent*, hoc est, iam nunc cum malis oppressi fuerint, culpam sibi adscribent, atque tantorum malorum initium ad illam diuisionem cordium referent, qua olim laborauerunt, cum reges sibi non iure sed libidine instituerent. Hæc autem diuisio atque animorū dissensio præter idololatriæ crimen, exitium illis grauissimum atque certissimū attulit, quod in religionis & regni concordia perseverantibus, non fuerat metuendum. Vide ergo quod reciderint res Israël, & quod discordia ciues dedit miseris, ut tandem stultitiam suam agnoscentes, facta infecta optarint, atque dissensio, quam isti idololatriæ comoditatem interpretati fuerat, in qua re suas opes & terræ fructus copiasque insumpserat, eadem dissensio efficiet tandem, ut aris & statuis suis contractis & excisis intelligant & fateantur nihil horum illis aut legitimū aut vtile, aut omnino commodum certumque fuisse: Non Deos, non Reges, non Principes, non quidquid denique insolenter & stulte agentibus, aut vtile, aut magnum, aut pulchrum fuerat iudicatum: namque hæc illorum verborum sententia est:

Ipsæ confringet simulachra eorum, & depopulabitur aras eorum.

IPSE nimirum tumultus, ipse animorum dissensus, quo à legitimo rege descuerant, ipse idem regis illis fastidium & nauseam pariet, & factio etiam, quæ erigendi simulachra causa fuerat, eadem illa abijciendi & deserendi causa erit; adeo ut neque regum imperium, neque nomen obseruent, aut metuant, imò se illegitimis regibus hæcenus vsos fuisse fateantur, ex quo diuisionē & dissidium meditari, & à religionis & regni concordia atque à Domino Deo suo animos abalienare ceperunt.

Quia nunc dicent, non est rex nobis: non enim timemus Dominum: & rex quid faciet nobis?

QUAMVIS seram, tamen nonnullam sententiæ mutationē, hæc oratio indicat, quæ si nihil illis boni efficiat, illud tamen præstiterit, quod proprio dicto confessionibusque conuicti diuini iudicij æquitatem vel inuiti prædicabunt. [*Quia nunc,*] rebus iam mutatis, [*dicent, Non est nobis rex:*] Regem ut diximus olim singulari stultitia, & cupiditate sibi postularant, cum ad Samuelem huiusmodi orationē habuerunt: Da nobis regem qui exeat ante facies nostras, & pugnet prælia nostra. Hac oratione regē ab irato Deo, tamen regem extorserant virum Iemini Saulem, cuius vel ipsa species imperio digna videbatur, bellandi gnarum & ad rem gerendam sanè strenuum; sed quem hominem tandem non Deum, & regni administratio, & exitus ipse arguerit, ita ut postulati regis poenitere illos oportuerit. deinde regibus bonis vsi sunt Dauide & Salomone, nihil tamen egregium horum temporibus experti sunt, quod vincere, imò nec æquare posset illam Reipublicæ formam, qua Deo gubernante sine vllis sumptibus fuerant vsi. successe Ieroboam, cuius imperium durius esse, quam ut ferri posset, arbitrati, non tamen animum aut studium ad Deum conuerterunt, sed nouos reges vltro sibi magis adeo ex sua voluntate & populari tumultu, quam ex diuino consilio, aut quæsito oraculo instituerunt: Tantum nimirum à Deo Dei que timore abalienati & ad regni ambitionem procliuēs fuerat, ut tota res iam libidine gereretur. Verum enimvero quàm malè illis hoc cesserit, singulorū regum tempora, simulque totius regni exitus docuere: Tum verò tot inutilium regum pertæsi suam dementiam accusabunt, qui & religione, & timore Dei relicto, cuius in tutela ac præsidio illi atque illorum omnes res latebant; reges sibi instituerint, qui verè reges non fuerunt, neque legitimè instituti. [*Non est rex nobis:*] neque verè rex, neque qui nos vllò regio inuenerit officio. Quid enim diuinum timorem deserētibus nobis rex caro & sanguis præstare possit? cum enim Deum regem haberemus, cuius imperium obseruantes salui & incolumes

1. Samu. 8.
Acto. 13.

incolumes esse potuimus, quid nobis præstare rex posset. [*Quia non timuimus Dominum, & rex quid faciet nobis?*] Argumentum ex comparatione est, idque duplex: hoc modo: Qui timet Dominum regem sibi, & tutorem præficit Dominum, hoc præsidio vsis nihil timendum aliud est, ergo qui Dominum non timet, huius tutela caret. hoc autem præsidio si quis depulsus est, nulla alia re tutius esse potest, sicut scriptum est: In timore Domini fiducia fortitudinis, & filijs eius erit spes. Igitur timentibus nobis Deum, superuacaneus erat rex, non timentibus omnino inutilis. nullus itaque rex nobis, qui vel nihil omnino prodesse, vel multum etiam nocere possit, nullus, inquam, censendus est. [*Et rex quid faciet nobis?*] Quid faciet, pro eo quod est, quid præstiterit, vsurpatur, ut: Quid facietis in die tribulationis & calamitatis? Quod si nihil nobis rex profuit, nihil profecto nisi nostrarum rerum detrimētum & populorum calamitatē illa dissensio attulit; ideoque oportuerat regem non legitimum iam diu exactum fuisse, neque regio nomine, neque federe, aut iureiurando deuinctis: namque id iusiurandum quo in repudiando Davidis regni hærede, atque in adoptando nobis non legitimo rege vsi sumus impium nefariumque fuisse & quod non conseruare præstitisset, res ipsa declarat. Etenim quas res suscipere non decet, eas iureiurando firmari nefarium sit: nam si impio negotio iurandi religionem addideris, id efficiet ut cumulatiorē & grauiorem tibi poenam pares: quemadmodū qui venenatas herbas seminaturus terræ solum prius diligenti cultu parat, ex quo vberior veneni inessis sit expectanda, ex hoc autem loco docemur malis negotijs malitiam iureiurando non firmitudinem addi & scelus & poenæ etiam cumulum, si iusiurandum seruetur, augeri. quale detestandum exemplum ab Herode rege in illo nefario conuictio proditum quondam est, quam obrè huiusmodi iuramenta, vel negligi vel publica auctoritate infringi, quàm conseruari præstiterit, cui rei rectissime olim ab Israëlitis concilio aduersus Saulis votū de Ionathæ nece consultū est, atque adeo ob hanc rem ab Hossea subiungitur:

Loquimini verba & visionis inutilis, & ferietis fœdus, & germinabit quasi amaritudo iudicium super sulcos agri.

TOTIVS versus sententiam explicuisse iam nobis videmur, sed verborum quedam in vulgata editione, & in Hebraico exemplari varietas est: namque Hebraicè sic legimus: [*Loquuti sunt verba maledictionis vana, ferire fœdus, & germinabit &c.*] Ut ostendat conceptis verbis, & imprecationibus certis firmatum illis fuisse pactum cum regibus suis, ne Ierosolymam aut regis, aut religionis causa repeterent, neue ab instituto sibi rege desciscerent, hæc omnia cum impiè & nefariè acta, atque transacta summo consilio, & singulari cura fuerint, maius iudicium illis, hoc est plus poenarum, grauiusque supplicium perperere, ut quibus nocentes herbæ sua natura foecundæ in culto & arato agro feruntur, abundantior multo, & vberior veneni colligitur copia; hoc enim cultura efficit, sicut scriptum est: Qui colit terram, inaltabit aceruum. Maledictio quid sit, iam in superioribus diximus. Amaritudinis autem vocabulum ad impietatem, ad praua studia, ad quæcunque etiam mala quæ hominibus accidunt, transfertur, ut illud: Ne sit in vobis radix germinas fel & amaritudinem.

Ad vaccas Bethauen coluerunt habitatores Samaria.

ISRAELITÆ non solum in crimine fuerunt, quod regem sibi per tumultum & dissidium cõstituisent, sed quod ea etiam commoditate vsi idolorum cultum, ad quem ingenio procliu fuerant, commodè susceperunt. Vtriusque autem rei, regni videlicet & superstitionis curam & patrocinium Samaritana ciuitas suscepit, quæ reges quorū regia ipsa erat tuebatur, & vitulum Bethel qui proximus fuit, magna celebritate frequētabat. Cum ergo vtriusque culpæ poenas Israëlita cõmeriti & daturi essent, supplicium illud cõmune omnibus fore prædicit, totumque Israëliti regni corpus esse plectendum, ita tamen ut primum cetera membra, ipsum autem caput postremum petatur, quo supplicij perperessio grauior & diuturnior sit, & poenæ causa culpaque intelligatur, cum ad ipsa vsque regni & idololatriæ capita pertineat: nam cum Bethel capta, vitulus deiectus & cõminutus in frustra fuerit, religionis eius auctoritatē & fidem labefactari, eamque Deo vltori odio esse intelligi consentaneum fuit: idem autem ipsum de regno existimari oportuerit, quod penitus tolli atque radicibus extrahi compertum sit. Rem ergo hoc ordine gerendam esse docet, ut primum ceteræ Israëlitarum vrbes, deinde Bethel vitulorū religione celebris, postremā

Proverb. 14.

Isa. 10.

Marc. 6.

Eccli. 10.

Supr. 4.

Deuter. 29.

postrema Samaria expugnetur, diripiatur & dirruatur. Cum autem à cæteris locis ad Bethel hostis peruenerit, tum verò Samaria vicina sibi metuere vehementer: namque si nulla virtus in Deo suo boue illo fuit, vt resistere, hostibus, pro suaque vrbe atque æde propugnare posset, quoniam modo Samaritanos qui in eius tutela fuerant, defenderet eorum qui sequuntur versuum hæc, quam exposuimus sententia est, verba tamen in vulgata editione, atque in Hebraico exemplari nonnihil variant, sic Hebraicè: [Ad vitulas Bethauen pauebunt vicina Samaria, quando duxerit super eum populus eius, &c.] Vitulas numero multitudinis vocat, cum vnus tantum vitulus à Ieroboamo in Bethel positus fuerit, siue quòd, vt ferè in templis fieri solèbat, ad illius vituli instar plures alij ex priuatis votis fusi, sculptique fuissent, siue quòd ex linguæ & orationis elegãtia eum numerum ad contemptum & ludibrium vsurpet, quemadmodum cõtemptus causa vitulas femineo genere dixit, cum infirmum numen & imbelles, abiectæq. conditionis significare voluisset, est autem hoc & alijs linguis in vsu, vt plurali numero res singulares maximè cum concitator & feruentior oratio est, efferatur, vt:

Ouid. Met.

*Premia magna petis, quæ si tibi magna videntur,
Ex illis scopulis vbi erant affixa, perisses.*

Pers. Saty. 1.

*Ne mihi Polydamas, & Troiades Labeonem
Præstulerint.*

Sed & feminei generis per contemptum vsus in nostris linguis est, vt apud Persum: Placet autem omnia verba hæc per irrisionem dicta accipere, cum de vno tantum vitulo sermo fiat; quod & ex adiunctis pronominibus conijcimus. [Quando luxerit super eum.] Aut si duos vitulos malis intelligere, ad alterum qui in Dan fuerat, referenda oratio est: namque ambo Samariæ fusi fuerant, & alter prior in Bethel dicatur, deinde alter in Dan fuerat delatus, sed non tam moueri Samaria potuit & pauere vitulo qui in Dan, quam eo qui erat in Bethel ablato. Etenim non perinde longinquorum vt proximorum calamitatibus homines mouentur, cum ea quæ longè accidunt, nunquam ad se peruentura plerumque putent. quæ quidem negligentia multos populos decipere solet.

Ioue. Sat. 13.

*Si curant igitur cunctos punire nocentes,
Quando ad me venient?*

Ecclesi. 16.

dicat, inquit, in populo magno non agnoscar, quæ est enim anima mea in tam immensa creatura? *Cum verò paries ardet proximus, iam tua res agitur.* Nominat autem Bethauen, eam quæ Bethel dicebatur, vt nominis inuidia in locum etiam ipsum deriuetur, & præcepto diuino satisfiat, quo non amplius Bethel, sed Bethauen eam appellari necesse fuerat. Cum ergo populus Bethauen vituli sui ruinam & calamitatem magno & publico planctu & luctu prosequerentur, cum sacrificuli vlulabant, tunc Samariæ vicina proximaque ciuitas maximo pauore perhorrescet:

Horat. Sup. c. 2.

Et editui super eum exultauerunt.

QVANDO, inquit, sacrificuli vitulum lugebunt, quem antea ludo, cantu, & lætitiæ plenis sacris celebrabant; lugebunt autem,

Ob gloriam eius, quia migravit ab eo.

כומרות

ÆDITVOS Latinus interpres vertit quos Hebræi *Comarim* vocant: Erant autem homines varijs collegijs ad aliam atque aliam numinum & sacrorum rationem cõparati, vestibus etiam à cæteris hominibus distincti, quales fuerant Isis, Cibelis & Anubis famuli, & apud Siculos Venerij; cuius generis hominum maxima multitudo in Israël & Ierusalem etiam est inducta. atq. hoc genus illud est quod à Iosia rege extinctum in Iudæa fuit, quos Aruspices in eo loco vertit interpres: Et deleuit, inquit, aruspices, quos posuerat reges Iuda ad sacrificandum in excelsis per ciuitates Iuda in circuitu Ierusalem, & eos qui adolebant incensum Baal, & Soli, & Lunæ, & duodecim signis & omni militiæ cæli. Latini verò hos omnes, qui sancto & legitimo ritu sacerdotes non erant, aut sacrificulos communi verbo, aut famulos adiuncta nota vocant, vt famulos Isis, Lunæ, Solis, &c. Hos autè certis saltationibus & choreis sacra sua peragere puto, quam rem nomen ipsum *Comar*, quod reuolutionem significat, indicare videtur. [Et editui super eum exultauerunt.] Deest relatiuum, qui, qui super eum exultauerant, vt illud: Iudica me Domine secundum iustitiam meam, & secundum innocentiam meam super me, hoc est, quæ super me est.

Psalms.

Siquidem

Siquidem & ipse in Assur delatus est, munus regi cultori.

CAVSSAM publici luctus Bethauenitarum maximè autem autem reddiderat, nimirum quòd vituli gloria migrauisset, quòd diuinis honoribus priuatus vitulus fuisset, hanc causam expositione aperit, quòd non solum Israël salua vituli religione, sed etiam vitulus ipse, cum Danitico etiam simulachro, cumque omnibus alijs ciuitatum atque ædium ornamentis, & omni pretiosa suppellectili prædæ & spoliatorum nomine sublatus, ad regem non vituli forma, imò contractus, & atiri tantum æstimatione deferendus esset. [Munus regi cultori. Hebraicè, *Munus regi Iareb.*] quod cognomen Assyriorum regum vel ex ciuitate, vel ex officio fuisse iam diximus: Hoc autem nouæ ac tanto studio excogitata religionis pudendo exitu necesse erit, vt Ephraitas suorum consiliorum iam pudere incipiat: Namque illa re sublata & euulsa in qua totum regni sui firmamentum atque robur sese habere putauerant, cætera omnia quæcunque huic rei innitebantur, corruiere consequens fuit. Cum verò Ephraitæ vt populi erga se studia conseruarent atq. retinerent, vitulorum cultum & religionem à se excogitatum tuerentur: cumque hæc illis diuino consilio & hostium opera cornuisset, iam à se populi animos abalienatos, imò in sui odium inuidiamque conuersos, ob deprehensam fallaciam, intelligere debueret, id propterea ait:

Confusio Ephraim capiet, & confundetur Israël in voluntate sua:

QVONIAM vtrosque Ephraim, hoc est regiam familiam, & Israël populum, consilium spesque sua frustra essent: [In voluntate sua: Hebraicè, *In consilio suo.*] quod ad rem atque ad regnum stabilendum fuerant secuti. Atque res quidem hoc ordine gesta est, vt primum omnes Israëliticæ vrbes, oppida omnia celerrimè victa & capta fuerint: Deinde verò Bethel vanæ illius religionis caput, postremo loco Samaria cum rege suo fuerit expugnata. Igitur Israëlitis calamitas & sibi ipsis, & Ephraim pudori fuit, multò autem magis Bethel cum vitulo suo exciso, quæ omnibus Israëlitis qui iam abducti fuerant pudorem maximum, Ephraitas autem & Samariam incolentibus cum maximo pudore, maximum etiam metum attulit. At verò quoniam Samaria non statim vt obsessa fuit, in hostium potestatem venit, sed bellum atque obsidionem per triennium tolleravit, ne hac tam diuturna patientia aliquid prospere promittere sibi possent, præuenientur à Vate huiusmodi longam moram ad calamitatis, atque miseriæ incrementum potius, quam ad aliquam salutis spem pertinere: Namque tandem longæ obsidionis malis oppressi, & fracti, hostibus succumbent, tantò demum crudelioribus, quantò deditiois desperatione & contentione vehementius irritati, eò quippe miseriarum & calamitatum redigendi à victoribus sunt, vt optandum potius fuerit viuos se montibus operiendos, obruendosque obijcere, quam crudelissimis hostibus manus dare. Atque eleganti profectò similitudine tota hæc res explicatur. Ait enim Samariæ in obsidione constantiam spem in rapidissimo flumine actis, persimilem fore, quæ quàmuis defluentibus velocissimè maximoque impetu aquis, aliquandiu extare, & crescere in altum videantur, tandem subito commotæ vehemènti aquarum cursu, & vi dissipantur, vt breui omnes omnino euanescant; sic ad eò Samaria cum rege suo, cæteris Israëlitarum populis hostium cedentibus potestati, obsistere tamen ipsa, atque manere videbatur, sed tandem spuma fuit: Siquidem & ipsa etiam corruit, & fusa dissipataque ad eò est, vt nullus superesset cultor, quinimò loca omnia vastata atque deserta redderentur, & in frequentibus olim maximaque celebritate claris templis, arisque solitudo esset. Hæc ad eò tota sententia duobus illis versibus continetur:

Transire fecit Samaria regem suum quasi spumam super faciem aquæ. Et disperdentur excelsa idoli, peccatum Israël: Lappa & tribulus ascendet super aras eorum: Et dicent montibus operite nos, & collibus cadite super nos.

EXPLICATA iam sententia verborum nobis ratio habenda est: [Transire fecit Samaria regem suum: Hebraicè sic legimus: *similis est Samaria rex suis.*] Hoc est, Samaria cum rege suo similis erit spumæ super faciem aquæ; cuius natura est non vt permaneat, sed vt eadem, qua sublata aliquandiu fuerit leuitate deferatur, atque euanescat. [Et disperdentur excelsa idoli: Hebraicè est, *excelsa Auen*, hoc est *Bethel*,] vt Chaldæus interpres exponit. Interim enim dum Samaria obsidebatur, Bethel locus reddebatur vastior, cum

P loci

loci solitudine ipsa, tum etiam hostium manu, qui in Samaritanorum odium & contumeliam, nouas Bethel ruinas quotidie edebant; idque non præter diuinum consilium, ut videlicet longo ac diuturno opprobrij sui spectaculo Israëlitarum magnum ea superstitione in se Dei odium concitasse intelligerent, quod non nisi tam longa vltione satari possent. ob eam autem rem illud appositum est: [Peccatum Israël:] Namque Samariæ vitulus crimini nefario Israëlitis fuerat. [Lappa & tribulus ascendet super aras eorum.] Vastationem & solitudinem maximam hac descriptione depingit, cuius rationem, vna cum nominibus ipsis plantarum iam antea sumus persequuti. [Et dicent montibus operite nos.] Non in salutem, sed in grauissimam, miseriamque calamitatem, ex illa longè obsidionis tolerantia euasuros significat, cum quotidiano Bethelicæ ruinæ spectaculo hosti in se crudelitatem atque sæuitiam conijcere liceat, qui si in immeritos parietes & lapides tantum insolescit, quantum in seipos quorum odio hæc sunt, sæuiendum esse existimari oportuerit? Præ metu ergo hostilis crudelitatis minus miserum, potiusque optandum videbitur, idque omnibus votis poscent, ut irruentibus in se montibus absorbeantur: Namque si nihil aliud contigerit leuius, tamen & citò perire, & sepulchro non carere licebit. [Et collibus cadite super nos.] Explicatio est, qua & votum, & calamitatis metus amplificatur, & verbum, dicent, id ipsum significat, cum tanto eos eius rei desiderio teneri ostendat, ut quamuis surdas atque inanimas res, tamen voce & clamore appellent. Simili oratione horribilè illam per Romanum exercitum Iudaico in populo edendam stragem, Christus seruator noster Ierosolymitanis feminis, dum ad supplicium pro nobis produceretur, præcinebat. atque ut hoc in loco, ita etiam in illo argumentum à comparatione ductum est, hoc modo: Si in lapides & parietes Bethel tantum furiant Assyrij, quantum in Samaritas, quos maximè inuisos habent, debacchabuntur? Et Christus: Si in viridi ligno hoc fit, in arido quid fiet?

Luc. 22.

Ex diebus Gabaa peccauit Israël.

Iob 10.

Luc. 11.

Gene. 15.

Deuter. 1.

NULLAM omnino virtutem, nullam honestam probabilemque rationem in hominibus esse, quæ eadem excellentissima in Deo, tanquam in fonte non sit, ipsa diuinæ naturæ ratio manifeste docet & ostendit: Quid enim in homine egregium commendari potest, quod non idem illius immensæ lucis vmbra, & veluti quædam imago sit: Nunquid sicut dies hominis dies tui, aut anni tui sicut humana sunt tempora? dicebat Iob, ut hominem nulla ex parte Deo comparandum esse significaret. vnde illud omnium Theologorum commune axioma est, quæcunque creaturis insunt bona, in Deo eadem eminentissima esse: namque ut probata in homine misericordia, iustitia, sapientia, virtus, & quæcunque alia honesti ratio in Deo excellentissimis modis non probetur, à diuinæ naturæ consideratione longè est alienum. hoc argumento misericordiæ in Deo excellentiam vltra omnem humanam comparationem Christus probabat: Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quantum magis pater vester qui in cælis est, dabit spiritum bonum petentibus se. Hanc eandem argumentationem Deus hoc in loco apud Israëlitas tractat, quos æquitatis cõtentione vrget: Ostendit se non minus æquum, atque incorruptum iudicem & vindicem causâ grauissima id exigente futurum, quàm illi ipsi, apud quos verba facit, aliquando sese iudices & vindices præbuerint, peccati quidem magni, quod tamen si cum hoc quod in crimen nunc vocatum est, conferatur, leuius multò fuerit iudicandum. Itaque nõ esse cogitandum Deum seuerissimè atq. iustissimè non esse iudicaturum, si sanctè & iustè iudicare laus etiam in hominibus est. Absit à te Domine (dicebat Abraham) ut hoc facias, an qui iudicas omnè terrâ, non facies iudicium? namque iudicium non tam hominum, quàm Dei proprium est, atque ab ipso iuris & æquitatis normam præceptaque homines habent, sicut scriptum est: Ne timeatis à facie cuiusquâ, quia iudiciû Domini est. Quoniam verò hæc quâ diximus sententia sequentibus versibus inuoluta est, ipsum argumentum Dialectico modo prius nobis erit disponendum: Si Israël, inquit Deus, in nefario crimine seuerè se atq. integrum iudicem præbuit, & ut ego ipsum in grauiore scelere acrem diligentemq. iudicem agam, æquum consentaneumq. est, sed in Gabaitarum causâ Israëlitarum seuerò vsi sunt iudicio, cõsequitur ergo eorû causam à me iustè & seuerè iudicari oportere, atq. eò magis quò leuius Gabaitarum, quàm hoc ipsorû piculû est, hæc argumentationis summa est, quæ quidem nõ simplex est, sed duplex: Nam & duas

res

res probandas suscipit, illos incorruptos & integros iudices olim fuisse, & Gabaitarum crimen leuius fuisse, ex quo consequitur, diuinum in hos ipsos iudicium acre & seuerum esse oportere: iam singulas argumentationis partes tractemus. [A diebus Gabaa peccauit Israël.] Grauiori, inquit, crimine nunc Israël tenetur, quàm olim Biniaminitæ, cum in Gabaa vltionis causâ concursus est, tenebantur. propositio ex ijs quæ perorata iam superius sunt, manifesta est: Illic enim libidine & stupro à paucis hominibus peccatum est, & iniuria vir vnus, vnaque mulier sunt affecti; hic verò præterquam quòd pluribus stupris omnis Israël sese contaminauit, & regni populique societas atque concordia dissipata, & diuina religio inductis superstitionibus, & nefario cultu violata est. [Ergo à diebus Gabaa peccauit Israël.] Particula à, aut ex, non temporis nota, sed comparationis est coniunctio, ut: Et iustificata est sapientia à filiis suis, Et, Descendit hic iti domum suam iustificatus ab illo. Atque alia passim huiusmodi exempla sunt: Igitur cum Israël maiori crimine obligatus sit, maiori pœna dignus erit, sed ipse facto impetu crimen Gabaitarum seuerè est vltus, ergo iustè ageatur, si sceleris ipse sui me iudice pœnas luat. Quòd verò Israëlitarum, hoc est Samaria & Ephraim iustum & incorruptum iudicem tunc egerint, & rei indignitatem ferre non potuerint, ipsiusmet & consilij & factis probatur: Nam re cognita communi consilio bellum Gabaitis denuntiarunt, simulatque intulerunt.

Math. 11.
Luc. 12.

Ibi steterunt.

Cum scelus illud grauissimè, & iniquo ad modum animo tulissent, utpote qui eo tempore alieniores à scelere erant, multoq. quàm Beniaminitæ, iustiores: Nani nisi illi tunc innocètia, & sceleris odio Biniaminitis non præstitissent, nunquã profectò tam audacter tamque impudenter facerent, ut priorum delictorum conscientia stimulati, in fratres animaduertenterent, liceretque Beniaminitis admissio scelere securè agere, neq. à fratribus suis timerè; quos ipsi reprehensi redarguere ac reprehendere vicissim poterant. hoc est quod ait:

Non comprehendet eos in Gabaa prælium super filios iniquitatis:

HEBRAICE sic: non contiget eos prælium super filios peruersitatis, Hoc est, nunquam illis susceptum fùisset bellum in Gabaa contra Biniaminitas, qui maximi & nefarij sceleris damnati erant. nemo enim tanta impudentia, tamque singulari audacia præditus est, ut criminofum alterius maleficio accusandum, nedum vindicandum suscipiat, cuius maleficio ipse expertus non sit. Constat ergo Biniaminitas illa tempestate in noxa fuisse, Israëlitas verò multò fuisse innocentiores, & propterea hos in illorum vita iustitia, æquitatis & seueritatis laudem sibi quæsisse, ac tanto studio, tantaque coniuuratione meritas debitasque pœnas fuisse prosequutos. Quæ ergo ratione fieri potest, inquit Deus, ut ego qui æquissimus rerum æstimator, sanctissimusque & iustissimus iudex sum, æquitatis & iustitiæ cupiditate atque studio non tenear? præsertim cum grauior magisque damnata causâ hæc quàm illa sit: imò hoc mihi vehementer desiderandum est, neque antea cessandum, quàm desiderio meo satisfiat.

Itaque iuxta desiderium meum corripiam eos; congregabuntur super eos populi.

UT ILLI olim communi consensu ad bellum Biniaminitis inferendum conspirantes in Gabaa conuenerunt, ita etiam me auctore & impulsore multorum populorum in eos concursus fiet. hoc autem his contiget

Propter duas iniquitates eorum:

GEMINVM scelus alterum effrenatæ libidinis, quæ vltra quàm dici possit exarsuerunt; alterum verò idque longè grauissimum idolotum culturæ & superstitionis, quæ geminatis etiam vitulorum simulachris sese contaminauerunt; cum illi ob vnum libidinis scelus, idque paucorum hominum audacia ac temeritate admissum, tanto studio & conspiratione in totam tribum animaduertenterint.

Ephraim vitula docta diligere trituram, & ego transui super pulchritudinem colli eius, ascendam super Ephraim, arabit Iudas, confringet sibi sulcos Iacob.

REM QUAM hæcenus simplici oratione tractauerat, nunc deinceps perpetua translatione (quàm allegoriam dicunt) amplificat, atque imprimis quæ fuerint Israëlitarum

litarum studia, quæ opera & artes; deinde qui illis harum rerum exitus futuri sint, docet. Est autem hæc sententia: Humanum ingenium cessare non potest, quod si honestis studijs non teneatur, proclive est, ut vitiositatem sectetur: Quamobrem Deus homines ad honestatem atque ad officium instruit & docet, ut his animis occupatus, aditum vitio præcludat. Hæc diuina religio agit, in eoque versatur, ut honestam ac veram homini voluptatem, tanquam optimum finem proponat, viamque qua ad hæc perueniatur, muniat atque demonstrat; quam qui fuerit persequutus, propositis tandem fructibus præmijque fruatur, sicut scriptum est: Declina à malo, & fac bonum, & inhabitabit terram, & pasceris in diuitijs eius. Itaque studia & exercitationes præscribit vera religio, quibus vera bona, atque ea quæ maxime ab hominibus expetitur felicitas, Dei dono percipitur. At verò & fallâ & superstitiosa, humanos animos non ad virtutem, sed ad libidinem instruit: nam prætermisissis fidei ac officij præceptis, vitiosa sacrificia, ludos & saltationes, aliisque huiusmodi præcipit, in quibus homines non ad virtutem, non ad futuri præmij spem, sed ad præsentem tantum voluptatem exercentur. Itaque neutri cessant, sed altera pars honestum laborem amplissimæ mercedis spe suscipit, altera verò futurum negligens, in ipso laboris articulo fructum suum percipere studet. Atque eius quam nunc differuimus, rei imago arationis & triturae similitudine à Vate describitur: nam bos qui arat, non præsentem fructu vitur, sed futuræ vtilitatis studio laborem fert; qui verò triturat, præsentem fructu mercede, sicut scriptum est: Qui arat, debet in spe arare. Et: Non alligabis os boui trituranti. & apud Ieremiam: Impinguati estis sicut vitula triturans. Ergo ut ad Vatis lectionem nostra accommodetur oratio, Ephraim in hoc loco reprehenditur, quem vitula & iuuetica similem sæpe alias fecit, quæ cum in diuinæ legis veræque religionis agro arare potuisset & debuisset, tamen iugi impatiens, superstitionis potius optauit trituram, in eaque sese exercuit, ut ijs delicijs, quas tritura illa suppeditat, libidinem suam expleret. quæ quidem te Iuda etiam adduci potuit, ut Ephraim fortunis inuidens, studijs quoque æmularetur, atque ab aratro ad trituram transfileret; quemadmodum vera factum est: Quippe Israelitarum exemplo Iudæi ab officio ad superstitionis studia sunt traducti, ait igitur: [Ephraim vitula docta diligere trituram.] Quam ego ad arandum legibus conditis & propositis institueram, tamen ipsa trituram studiose amauit, in eaque sese exercuit, ob hanc rem doctam fuisse dicit: Quomâ vero hac licentia atq. petulantia diuinam in se iram prouocauerat, & duram sibi commerita fuerat seruitutem, in quam citò à Deo tradenda erat: ideo ait nihil aliud eam sibi illa licentia parasse, quam ut ceruicem suam crassam, nouo iugo idoneam redderet; iamque tempus esse oportu- num, ut sub hostium iugum mittatur, quando ceruix eius Dei manu contrectata, & ad iugum idque durissimum satis apta visa fuerit. [Ego transiui super pulchritudinem collis eius.] Ego, inquit, manu collum eius tractaui, quod & tolerandi iugi dissuetudine, & deliciarum vsu satis obesum, satisque forte, & ad seruitutis labores sustinendos satis idoneum inueni. vnde intelligimus non solum iudicandi causam à Deo obseruari, verum etiam sumendam pœnæ oportunitatem; sicut scriptum est: Deiecisti eos dum alienarentur. Quoniam verò oportu- num erat iam, ut hostibus domanda, frangendaque hæc vitula traderetur, subiungit: [Ascendam super Ephraim: Hebraicè est, Gestare faciam Ephraim.] quod ab Assyrijs populis, quos supra memorauit, circumdatus, capiendus, frangendus, & sub iugum mittendus ita esset, ut non modò iugum & aratrum, sed seorsum etiam ferre cogeretur: quod quidem seruitutis genus vitularum naturæ durissimum incommodissimumque est, cum tantum equos, asinos, mulos & camelos sustinendo oneri, boues autem trahendo aptos esse ex sacra philosophia constat. Ex hac autem re illud euenturum esse dicit, ut Iudæi, & cæteri Israelitæ qui à dissensionis tempore apud Iudæos permanserant, atq. studiorum Ephraim æmuli iam erant, spectato alterius populi periculo sibi caueant, & in defertas iam à se arationes, de integro incumbant, hoc est quod dicit, [Arabii Iudas, confringet sibi sulcos Iacob.] Sic enim factitatum in libris regum legimus, nam Ezechia & Iosia filij eius temporibus, tam Iudæi quam Israelitæ cæteri, & qui ab extrema illa calamitate Samariæ fuerant reliqui consiliorum vitæque rationem in melius mutauerunt. At verò aliarum tribuum reliquæ, non iam illo Israelitis splendore clari, sed ad Iacob humilitatem redacti hi. penè sequentes glebam confringent, hoc est arationem legis atque religionis obseruantia eo. quo poterunt modo iuuabunt: Totus enim religionis cultus arationis

Psal. 37.

Ierem. 50.

Psal. 72.

Nehem. 7. s. Paral. 11.

arationis translatione describitur, sed boues arare solent, hominum autem cum non pares vires sint, cura est, ut glebas quæ arantibus bobus relicte sunt, ligonibus obfringant, aruum aquent & complanent. Sua ergo ex parte Israelitarum reliquæ, quoad poterunt in religionis negotio agent. [Confringet sibi sulcos.] Hebraicè est, *Complanabit sibi*, aptè autem dictum est, *Iacob confringet sibi glebas.* Quod cum illi iam ob conditionis suæ humilitatem, ob afflictas & labefactatas res, integram religionis formam & rationem tractare non liceat, tamen id quod vel pauperissimo cuiquam integrum est, cordis sui duritiem emolire, atque hominis pœnitentis partes corrigendis moribus agere curabit.

10 *Seminate vobis ad iustitiam, & metite in ore misericordie, innouate vobis nouale: tempus autem requirendi Dominum, cum venerit qui docebit vos iustitiam.*

OPORTVNO admodum loco commune Prophetarum omnium argumentum viget, atque quorum interest audire, auribus inculcat: Nam cum de virtutis & pietatis studijs sub arationis translatione mentionem fecisset, & vtrumque populum Iudaicum & Israeliticum vitularum nomine appellasset, nunc eidem translationi insistens, totius Israelitici negotij erga Deum, atque Dei rursus erga ipsos consilij summam explicat, & quodnam sibi in hac re cum alijs vatibus commune desiderium fuerit, addit; deinde ab illis aut officio proprio, aut consilio diuino, & vatium desiderio satisfactum fuisse negat. id quò facilius intelligatur, summa paulò altius nobis repetenda est. Humanum genus summum illum originalis iustitiæ gradum, de quo primorum parentum scelere deiectum fuerat, nullis suis nec conatibus, nec aut studijs aut actionibus obrinere iterum potuisset, nisi diuinæ misericordiæ & liberalitatis infinitæ consilio, restitutio atque salus illi expediretur: Huius verò magni consilij interpretem ac ministrum proprium filium vnicum esse voluit Deus, qui sua illa inenarrabili ad mortem vsque obedientia efficere potuit, ut humano generi propter corruptam naturam superis inuiso, diuina iustitia & gratia restitueretur. quomodo autem hoc negotium gerendum esset, nec non vtrum in eodem dignitatis loco, in quo fuerat collocatus, an altiore ac meliore statuendus homo esset, nunc disputare non laboremus, quando neque res; neque com- mentationis breuitas id capere videtur: illud tamen statuere operæ precium est, homi- nem sua opera & studio ex illis inimicitijs in oportuam iustitiam diuinamque gratiam nunquam redire potuisse, nisi pacis & amicitie auspex atque internuntius adesset, qui generis scelere expiato, amicitie & gratie rationes procuraret. huius verò rei promissio ex diuina liberalitate misericordiæque fuit, nullis in homine, ut Theologi aiunt, præce- dentibus meritis, quamobrem id à Deo promitteretur: Verum enimverò tantum hoc tamque admirabile donum non quibuslibet, sed dignis tantum paratum esse voluerat Deus; dignos autem esse eos definiuit, qui fide erga promissionem, & bonis operibus, ijsque virtutibus præditi essent, quæ virtutes maxime hominem decent, quarumque ex- ercitatio in nostra potestate diuina adiuuante gratia est. Ob harum autem virtutum sta- bilem & certam possessionem homo iustus nominatur, non quidem iustitia illa diuina, quæ saluos restitutosque facit, atque in antiquum statum, ac dignitatem maximam res- tituit; namque hoc vnus Dei donum, & Christi eius opus est, sicut scriptum est: Non ex Tit. 3. operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed per suam misericordiam saluos fecit per laua- rum regenerationis, & renouationis sancti spiritus, &c. Igitur duas iustitiæ rationes statui oportet; alteram diuinam prorsus, hominibus Dei dono atq. misericordia contin- gentem, cuius qui participes sunt, Dei filij diuinæque consortes naturæ dicuntur esse; alteram verò quæ humana cura, studio & exercitatione vnâ cum Dei auxilio & gratia constat, atq. ad eod posteriorè hanc vnâ cum fide ab eis requiri, qui priorè illam diuinam expetunt, si modo habiles & idonei ad eam præstandam sint, totis sacris libris est ma- nifestum: Pœnitentini & credite Euangelio, diuinæ huius iustitiæ nuntius ac procurator dicebat. Quicumque verò hanc rationem in Theologica disciplina non considerant, circa eam quam profitebantur fidem naufragauerunt; in quo errore multos nostro tem- pore versari video, qui vtinam aliquando ad veritatem dirigantur. Huius olim pro- missionis nuntios Vates, conseruim verò populum Israeliticum esse Deus voluerat; ut ij apud quos orbis redemptor nasciturus erat, huius etiam prærogatiuæ sorte cæteris gen- tibus,

quæ hic de duplici iustitia, et duplici fide dicitur, caute sunt legendæ iux- ta notata super Lati- am *

Marc. 11. Luc. 10. Acto. 3.

Roma. 9. tibus, nationibusque præstarent, sicut scriptum est: Qui sunt Israëlitarum quorum adoptio
 ,, est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, quorum patres, ex
 quibus est Christus secundum carnem. Nullam igitur occasionem vates prætermittere solent, quin oportune importunè hanc rem inculcantes, vigeant atque instent, ad-
 moneantque maximi illius diuini doni ab eis sperandi, officijque faciendi, vt eam stabili-
 aiant spem; vt hoc in loco Hosseas, cum de religionis studijs virtutisque exercitationibus
 sub arationis imagine verba fecisset, aptè suum erga illos animum aperit, & quanto illo-
 rum vtilitatis desiderio teneatur, exponit: Vtinam, inquit, vestri officij recordaremini,
 vtinam rationem, partesque vestras cogitaretis; exiguo enim atque breui labore maxi-
 mum quaestum, emolumentumque faceretis: namque ea virtutis exercitatione qua diuinis
 præceptis præscripta est, iustitiam illam consequeremini; quam qui fidem Dei promissis
 habent, ex illius benignitate sunt accepturi. Atque hæc illorum versus sententia est:
 [Seminate vobis ad iustitiam.] Date operam humanis sanctissimisque virtutibus; huiusmodi
 namque seges diuina virtute & misericordia vobis suo tempore iustitiam feret illam, quam
 eius auctor Deus Christo procurante est largiturus; ad quam iustitiæ messem pertinebunt,
 quæcumque à vobis rectè, piè, sanctèque gesta, & acta fuerint, sicut scriptum est: Credi-
 dit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam, videlicet per Christum suo tempore
 afferendam. [Et metite in ore misericordie.] Imperatiuus pro futuro Hebraico more
 ad futuræ rei certitudinem, quasi certam illis metendi copiam faciat: Metetis profecto,
 inquit, metetis non quantum seminaueritis (id enim perexiguum est ad messis magnitu-
 dinem atque excellentiam) sed in ore misericordie, hoc est plusquam petere, aut etiam
 intelligere potestis. ea enim misericordie ratio est, vt vltro donet, & vltra quam cogi-
 tari possit donum adaugeat, sicut scriptum est: Quoniam magna est, vsque ad caelos mi-
 sericordia tua. [In ore misericordie.] Os pro ratione & mensura non raro in Hebraico
 sermone vsurpatur, vt Ioseph dictus est dedisse panem patri fratribusque suis in ore paruuli,
 hoc est, quantum pueris, qui sepe panem petunt, petere libuisset. Pulcherrima ergo com-
 paratione, quanto incremento sparsum semen messis superatura sit, significauit: nam qui
 feminat, iuxta suam & agri sui mensuram feminat; feminat enim ad os modij, aut ad
 summum ad os sacci, neque æstimandus est ager qui feminatur vltra mensuram feminis,
 vt in Leuitico scriptum est: Igitur vos, inquit Deus, iuxta mensuram vestram, & in ore
 faccorum vestrorum feminabit: colligetis autem in ore misericordie, quæ vt iam dixi-
 mus ad vsque caelos magna est. O admirandam Dei nostri benignitatem, beati qui illius
 misericordie & fidei res actionesque suas credunt, quibus tantus ex tam exiguo semine
 percipitur fructus: Quoniam autem his studijs eos intentos esse oportuit; quicumque
 tanti diuini beneficii consortes esse vellent, neque semel tantum aut bis, sed assidue vir-
 tuti operam dare, sicut scriptum est: Non qui incœperit, sed qui perseverauerit vsque in
 finem, hic saluus erit. ob eam rem addit: [Nonate vobis nouale.] Hoc est, singulis annis
 arate, vosque in diuinæ legis præceptis exercete, neque enim id nunc incommodum est,
 aut importunum, quinimò vobis integrum est, vt omni consilio, studio, atque conatibus
 omnibus Deum quaeratis. [Tempus autem requirendi Dominum.] Hebraicè est, Opor-
 tunitas est inquirendi Dominum. Futurum enim est, vt veniat iustitiam & felicitatem ma-
 ximam ijs allaturus, quos, quantum in aratione profecerint, non poenitebit. [Cum ve-
 nerit & qui docebit vos iustitiam.] Hebraicè est, Donec veniat & doceat vos, vel influat in
 vos iustitiam. Iustitiam illam diuinam, quam qui esuriunt & sitiunt, saturabuntur, de qua
 scriptum est: Veritas de terra orta est, & iustitia de caelo prospexit. Hanc autè ipse idem qui
 allaturus erat, docturus etiam fuit, sicut scriptum est: Rorate caeli desuper, & nubes plu-
 ant iustum; aperiatur terra & germinet saluatorem, & iustitia exoriatur simul, Ego Dominus
 creauit eum. Hæc erat officij ratio, ad quam sapissimè vates hic noster atque alij omnes Is-
 raeliticum populum reuocare conati sunt, neque vlla temporis aut rerum oportunitas fuit,
 in qua illorum hac in parte cura, ac diligentia desideraretur: cum tamen Israëlitarum negli-
 gentium & dissolutorum hominum partes importunè, atque impiè semper agerent, nam
 quo magis à vatis amicè & studiose admonebantur, eo se illi ad virtutem segniores, ad
 vitia autem & ad impietatem promptiores præbebant. atque ea quidem res sæpè illis à
 vatis improbrata est, vt hoc in loco:

Araffis

Araffis impietatem, iniquitatem messuistis, comedistis frugem mendacij: con-
 fesus es in vijs tuis, & in multitudine fortium tuorum.

EXPROBRATIO est exantithesi, docens, quantum illi à vocatione officioque suo
 sese abalienauerint, ego, inquit, admonui, hortatusque sum vos sapissimè, vt feminaretis
 ad iustitiam merendam, vos autem araflis impietatem, in eaque re plurimum studij, la-
 boris, operæque multum consumpsistis: iuxta hanc verò sementem & culturam messuistis
 vobis iniquitatem; namque ex supersticioso simulachrorum cultu non alios mores spe-
 rari licuit, quam quos illa disciplina instituit; tales enim euasere cultores, quales de dijs,
 quos colebant, opiniones acceperant. sicut scriptum est: similes illis fiant, qui faciunt ea,
 & omnes qui cõfidunt in eis. Tales autem à vobis percipi fructus oportuit, qualè messem
 habuistis. Messis fuit iniquitas, ergò cum ad vltimum ventum est, mendacium comedistis.
 Mendacium comedere, est frustrari spe sperati fructus, inaniaque omnia vota experiri,
 quemadmodum dictum est: Et multum mentietur in ea. Significat autem hac oratione,
 totum illud impietatis & superstitionis simulachrorumque colendorum studium, omnes
 opiniones, omnes spes quas de dijs conceperant, omnia denique quæ sibi vel proprio errore,
 vel futillium aruspicum atque vatum responsis pollicebantur, vana & inania fore: Atque
 ex tanto apparatu, labore, studio, impensa, mendacium solummodo esse colligendum.
 Ipsam autem stultitiam eorum ostendere volens subiungit: [Quia confesus es in via tua in mul-
 titudine fortium tuorum.] Quantò simplicior, tutior, magisque cõpendiosa sit vera religio,
 quam falsa colentibus, non raro in sacris libris docemur: Nam qui verum Deum pure &
 sanctè colunt, ipsa religione & pietate sese contra omnem aduersum euentum muniunt,
 ipsaque lege docentur, neque in equis neque in equitibus, neque in vllis humanis opibus,
 sed in sola Dei virtute sibi collocare præsidium. Hi in curribus & hi in equis, nos autem in
 nomine domini sperabimus: Ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, &
 erecti sumus. Hæc veræ religionis ritèque obseruatæ ratio, hæc certa via est. Qui verò aliam
 viam pietatis & religionis, imò potius superstitionis & erroris insunt, magnam spe col-
 locant in hominum consilio, ope ac præsidio, in quo nulla stabilis potest esse fiducia. Sicut
 scriptum est: Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachij sui.
 Israëlitarum hac via & suis & sociorum, quos vocabant opibus fidebant & nitentur, vbi verò
 ad periculum est ventum, non auxilium, sed maturius atque grauius exitium sibi com-
 parari iuste sentiunt. idcirco horum improbat consilium, atque: [Quia confesus es in via
 tua, & in multitudine fortium tuorum.] Coniunctio illa & in multitudine in exemplari non
 est; expositionis autem causa ab interprete, vel librario est addita. Nam sensus est: in ista
 via, quam tibi per errorem munuisti, confesus es in multitudine fortium tuorum. Quòd
 verò multitudinis numerum subito in singularem mutat, id solenni Hebraicæ linguæ
 exemplo fit.

Consurget tumultus in populo tuo, & omnes munitiones tue vastabuntur,
 sicut vastatus est Salmanna à domo eius, qui iudicauit Baal in die prælij
 matre super filios allisa:

OSTENDIT quid illis hoc, quod excogitarant, præsidium præstiterit, nimirum vt ma-
 iori impetu, ac tumultu & grauiori ruina periret; maior enim moles grauiori casu corrui-
 t: Quo enim magis muris, turrimque extructione detentus & retardatus est hostis; quo
 magis vi, & præsidij impeditus, eo ad vltionem crudelior est effectus. Itaque nec ho-
 minibus, nec opibus atque ædificijs defendi poterunt; imò vt non simpliciter perire
 liceat, ipse ruinæ & tumultus maximi sonitus & pauor efficiet. consurget ergo tumultus,
 cum dicit: consurget, maximum fore significat tumultum, qui misto populi pereuntis cla-
 more & corruentium ædificiorum sonitu vehementer excrescens consurgat, vt illud
 apud poetam:

Audutumque Mædis Hesperie sonitum ruinae.

[Et omnes munitiones tue vastabuntur.] Quoniam verò præcedentium temporum fu-
 turarum rerum euentus credibiles magis efficere, atque ante oculos proponere solent, hi-
 storiam illis temporibus notam, nostris verò non planè compertam citat, quo similis exi-
 tus fidem, imaginem, terroremque iniiciat. Historia verò huiusmodi fuit: Salmam quidam
 bello

bello armisque potens, Arbelam locum virorum murorumque praedicti (vt huius vatis oratione & similitudinis ratione indicatur) munitissimum, obsessam tandem expugnauit: qua victoria, ita in victos sauitum est, vt nulli vel aetati, vel sexui parceretur, sed vsque eò grassaretur hostis, vt etiam pueros atque infantes in conspectu matrum, deinde matres faxis & muris collisas crudelissimo mortis genere necaret. Ad huiusmodi itaque euentum atque spectaculum praeparati se Samaritas suis artibus, munitionibus & propugnaculis praedicti, vt post filios matres etiam muris & lapidibus, quibus magnifica illa constiterant aedificia, illidantur, vt durissimo spectaculo matres primum crudeliter animo, deinde corpore etiam cruciatæ quod serius, hoc pereant miserius. [Sicut vastatus est Salman a domo eius qui iudicauit Baal in die praelij. Vulgaræ latinæ versionis auctor sic trāstulit chaldaicam magis & græcam, quam hebraicam lectionem secutus; putoque illum dum hæc legeret & verteret, ad Gædeonis historiam animum conuertisse, reliquisseque nobis lectionem, quæ ad eam rem, quam octauo iudicum capite legimus, referri vtiq; posset. Sed hebraicū exemplar sic habet. [Sicut vastauit Salman domum Arbel in die praelij.]

Qua in lectione Salman belli imperator & dux proponitur. Domus verò Arbel locus & populus cui bellum illatum est. Quod autem quidam ad Salmanafer referunt, quem primo Osee filij Ela regis Israël anno Arbelam trans Iordanem crudelissimè vastasse dicunt, id si temporum ratio pateretur, facile nominum similitudo admitteret; namq; Salman, & Salamanazer, vt Hebraicè vocatur, eiusdem hominis nomine esse nihil prohibet, cum vox Nezer principum Assyriorum agnomen esse videatur, quod & Nabugodonosor nomen indicat, qui sua lingua Nabugodonezer dicebatur. Sed vates hoc loco praesentis, vel praeteriti temporis historiam ad futuram rei similitudinem explicandam citat: cum verò vates hic vsque ad Ezechiam Iuda regem munus suum propheticum fuerit executus, fieri potuit vt hoc vaticinium in illo primo Osee anno, quo Arbel vastata est, ederetur. & vates praesentis, & adhuc in oculis sermoneque omnium recenti imagine timendam cladem proponeret. Quandoquidem Osee filius Ela anno duodecimo Ahas regis Iuda regnare coepit, cuius primis annis vexata bello Samaria & tributo promissa soluta, tandem nono capta est. Atque nomen etiam ipsum Domus Arbel, non ab re visum nobis est considerare, quod & ad sequentis versus explicationem conducere iudicabitur. Ex Etymologia autem nominis locum fuisse conijcimus, in quo numen aliquod religiose colebatur; namque Hebraicè vocatur Beth arbel, quod Latine domum Dei Infidiatoris interpretari possumus: Etenim Beth, domum significat, quod nomen alij adiunctum vel familiam, vel populum, vel locum aliquem notat: vt, Bethel, Bethlehem, Beth Saon; interdum etiam locum numini cuiusdam sacrum describit. vt Beth Dagon, quo in loco Deus aliquis marinus praecipue colebatur. Est ergo huiusmodi versus sententia, hominum pereuntium gemitus, clamor, tumultus; & munitionum vastatio talis erit, qualis in Domo Arbel fuit in die praelij, cum praeter vastationem crudelissimè in populum ab hostibus sauitum adeo est, vt infantes etiam ante oculos matrum, deinde & matres ipsæ colliderentur; neque quicquam illis aut populi frequentia, aut loci munitiones, aut numinis etiam sui superbum & terribile nomen profecere. qui, cum Deus infidiator diceretur, hostibus timori esse potuit, ne Dei illius insidijs perirent: sed tamen ciues cultoresque eius potius; quam hostes insidias passos expertosque dicere potueris. ita & Israëlitis euenturum praedicitur, quos eam quibus confidebant res, virorum copiae, bellandi peritia, operum munitiones, maximè autem nomen illud magnum Bethel, quod Dei fortis domum significat, ingenti cum clade & tumultu vastare magis quam periculo liberare poterint. huius ergo rei causa subiunxit.

Sic faciet vobis Bethel, a facie malitiae iniquitatum vestrarum.

HEBRAICE sic: Propter malitiam malitiae vestrae. qua verbi repetitione sceleris genus non errore aut stultitia, sed consilio, studio, pertinacia atque malitia Israëlitis susceptum significat. qualis apud illos vituli cultus fuerat: Namq; illud flagitium non nouo consilio, sed antiquo, ac iam damnato exemplo repetitum atq; admissum est: olim enim in deserto, cum vitulum coluissent, quid ea res illis profuisset, imo quantum obfuisse, intellexerat; nunc autem quo supplicij genere, qua poena digni erant, qui ad vomitum reuersi improbitate non celare, sed impudenter atque constanter profiteri videbantur, quam ob re ait:

propter

[propter malitiam malitiae vestrae.] Hoc est malitiosam malitiam vestram: nam praeterquam quod adiectiuum (quo Hebraica lingua caret) possessiuus casus explet, sententiam & re quoq; hic dicendi modus auget: minus enim quid innuit, filius diuinitatis eius, quam filius diuini eius, vt apud Latinos scelus plus est quam scelestus. Quoniam verò cura vaticinij est rem gerendam certis notis describere, vt maior vaticinio fides habeatur, siue ea descriptio proprijs, siue translatis verbis, aut similitudinibus explicetur. Propterea hoc in loco Israëliti regis exitus, ita vt fuit, adiuncta similitudine praedicitur: Namque Osee filius Ela, qui euerfionis Samariae tempestate Israëlitis praerat, etiam inter maximas angustias, & calamitates positus: tamen pertinax obsidionem sustinebat, & belli vim praeferebat spe dici, id est, melioris euentus, cui tamen eundem obsidionis & regni finem constitutum esse vates praedicit. & id est quod ait:

Sicut mane transit, pertransit rex Israël:

HEBRAICE: [Sicut aurora transit:] Aurora enim cum media inter noctem & diem sit, breuissima est, neutrum tamen appellari potest, vt ex illo Iob: expectet lucem, & non videat eam, neque ortum surgentis auroræ: itaque qui post eastenebras diem expectabat, auroram vidit, id est, obsidionis finem: diem verò, id est pacem & quietem non vidit, quia cum regno amittit.

QUIA puer Israël, & dilexi eum: & ex Aegypto vocavi filium meum.

INGRATO atque immemori animo nihil esse improbius, nihilque perpetuo dignius supplicio omnium, qui recte de officio senserunt, communis sententia est, sicut scriptum est: qui reddit malum pro bono, non auferetur malum a domo eius. is tamen flagitiosissimus est, quicumque ingratitude irrisione & contumelia cumulat, atque ijs rebus quas beneficij & gratiae loco acceperit, in eius, a quo humanè tractatus sit, iniuriam, atque incommodum abutitur; de quo ingratorum hominum genere scriptum est: Ne des panes tuos peccatori, ne ipse sit te potentior. Hoc flagitium Deus optimus maximus, & natura sua beneficentissimus hoc in loco verbis exagitat, exprobratque. populo illi paterna officia, quibus illi per nefas in contemptum Dei impietatemque est abusus. vt res autè planior fiat, cogitandum nobis altera parte pater est amantissimus, qui filio omnibus in rebus, omnibus in locis prospiciat & caueat, ne aut ille laedatur, aut fatigetur; & aetatis imbecillitati semper consulat. rursus altera parte filius rusticis moribus & maligno ingenio fluctuendus est, qui paternae humanitatis & officij immemor, ijs se dedat, quae patri maxime displicent; sic vt iam illum pœniteat, qui sua lenitate: & educandi liberalitate, maiora filio ad libidinem & temeritatem fomenta auxisse videatur: nam pro amore & reuerentia negligentiam & contemptum filius reponit. An verò patre illum, & tam degeneris filij & tanto erga eum officio iure non tædeat? an non filio poenam, castigationemque tanto parat durior, quanto illum cura diligentiaque sua, improbiorem deterioreque euasisse intellexerit? Huiusmodi ergo orationis eius, quae hoc capite continetur, argumentum est: vt Deus se ab Israël, quem summo amore, omni officio, omni cura filij loco tractauerit, ingratisimè atque impiissimè exceptum fuisse queratur. quod iniuria genus tanto grauius est, quanto maiorem secum contemptum affert, maiorem consilij diuini improbandi occasione ceteris gentibus praebet: Quippe cum hic solus populus qui pra omnibus alijs dilectus & susceptus sit omnium euaserit ingratisissimus. Primum enim sententiam diuinam & consilium, deinde studiū & officium huic populo neglecta fuisse constabit: Namque Deus peculiari amore & prouidentia Israëlitas profecutum sese fuisse dicit, quod ea gens pra omnibus alijs misera atque afflicta, & consilij auxiliūque egens videbatur, tanquam paruulus aliquis puer parentibus orbatus, & omni humana cura destitutus, quem si quispiam humanissimo animo in hac fortuna offenderit, misericordia motus ad se alliciat, foueat, & curet, proque filio habeat cum magna spectantium admiratione, qui illius benignitatem & pueri fortem laudare & praedicare non cessant. ita etiā Deus maxima illa sua misericordia Israël apud Aegyptios in summa miseria agentem

à se susceptum fuisse dicit: [Quia puer Israël & dilexi eum:] Erat enim tanquam puer viribus confilioque egens, omni humano auxilio curaque destitutus, omnium hominum ludibrio & iniurijs expositus. huiusmodi pueri cum nemo hominum miseretur, ego miseratus sum, & dixi clamor filiorum Israël venit ad me, vidique afflictionem eorum, qua ab Ægyptijs opprimuntur, & sciens dolorem eius descendi, vt liberem de manu Ægyptiorum, hoc est, & dilexi eum, quo miseriorem vidi, eo vehementiore erga eum amore sum affectus, adeo vt heredem illum mihi instituendum curauerim, sicut scriptum est: Dilexi vos, ait Dominus, & si dixeritis, qua in re dilexisti nos? Nonne frater fuit Esau Jacob, & Jacob dilexi, &c. Vsq; adeo autem à se dilectum fuisse ait Israël, tantòq; studio susceptum, vt statim pro filio & habuerit & prædicauerit; quod excelli, magnificentissimi & planè regij animi opus sit, humillimo atq; miserimo loco iacentem quempiam ad summum splendoris gradum extollere. itaque diuina misericordia & benignitas, populum omnium abiectissimum, ad eam lucem vocare voluit, vt filium sibi adoptare, atque appellare publicè non fuerit dedignatus. sic enim per legatos suos apud Pharaonem egit: Hæc dicit dominus, filius meus primogenitus Israël: Dixi tibi dimitte filiū meum, vt seruiat mihi, non modò filium suum, sed primogenitum appellauit, quod cum omnes gentes Deo curæ sint, ipsumque omnium patrem, autorem, gubernatoremque esse constat, tamen huic genti omnium tum temporis abiectissimæ primogeniti prærogatiuum ius dare voluit, ob hanc rem dicit: [Ex Ægypto vocavi filium meum:] vocare duo in facris, vt etiam in latino sermone significat, videlicet appellare, & ex aliquo loco adducere atque inuitare, vt: de ventre matris meæ vocauit me nomine meo, & vocauit Jacob filios suos. Sic latine septem fuisse dicuntur, vno tempore qui sapientes & haberentur & vocarentur. ad vtramque autem significationem locus hic pertinet, nam & filij appellati sunt, cum diceretur: Filius meus primogenitus Israël, & vt filij inuitati atque educti: Dimitte (inquit) filium meum vt seruiat mihi. Quamquam autem hic locus de Israël in eam quam diximus sententiam explicatur, tamen de Iesu Christi ab Ægypto euocatione rectissime intelligi Euangelista citante docemur. sed quoniam hæc res maiorem diligentiam, longioremque moram desiderat, quam quæ prophetiam hæc breuiter commentatibus conceditur, consultò ad suum tēpus integra referuabitur, vt vel cum ad eum Euangelij locum ventum Deo duce fuerit, vel commodius aliquod spatium naçti illud exponamus, videlicet quid ab Euangelistis significetur, cum dicitur: vt impleretur quod dictum est per prophetam, & vt scriptura impleretur. Est enim ea res, vt cognitu dignissima, ita non cuius planè aperta. nunc verò de Israël hoc dictum exponimus: Hunc enim Deus à se filium appellatū, & ex Ægypto euocatum, quem pro filio haberet, aleret, liberaliterque educaret & cōfirmaret, apud hunc & apud alios etiam vates professus est: 35 Filios (inquit) enutriui & exultaui, & ipsi spreuerunt me.

Vocauerunt eos: sic abierunt à facie eorum. Baalim immolabant & simulachris sacrificabant.

STVDIORVM comparatione Israël arguitur flagitium: Ostenderat namque Deus quo animo, quo studio erga eos fuerit, quos in maxima miseria atque inopia constitutos non solùm auxilio iuuerat, sed nominis honore filios appellando decorauerat, pro quibus beneficijs illi contra non ipsum patrem vocauerunt, neque vocati paruerunt, sed deos potius quos ignorabant, à quibus minimè vocabantur, vltro ipsi vocauerunt, vltroque secuti sunt; & non solùm voto atque animo, sed rerum suarum sumptu & dispèdio coluerunt, sicut scriptum est: Dereliquit Deum factorem suum & recessit à Deo salutari suo: prouocauerunt eum in alienis dijs, & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt, immolauerunt dæmonijs & non Deo, dijs quos ignorabant: Deum qui te genuit, dereliquisti, & oblitus est domini creatoris tui, vidit Dominus, & ad iracundiam concitatus est. quia prouocauerunt eum filij sui & filij. Hanc paternam iracundiam, hanc suam à filijs irritationem, his rebus procuratā Deus exponit dicens: [ipsi vero vocauerunt eos,] nempe deos alienos: namque tota oratio per Zeugma ad nomen Baghalim pertinet, quod deos gentium, vt diximus, numero multitudinis significat. ego, inquit, vocaui eos, ipsi autem vocauerunt, non me, sed illos. sic enim & in obtestatione illa dictum erat: Noui recentisque venerunt, venerunt quia vocati, hoc est, induci ab illis sunt. Ego vocaueram eos vt ser-

vt seruirent mihi, ipsi vocauerunt deos, quibus seruirent, deos inquam à quorum facie abierant, abductique fuerant per me: Namque eos ego ab omnium aliorum deorum vanitate & superstitione, ab omnium populorum familiaritate, atque impia consuetudine deductos ad meum cultum reuocaueram; quibus dixeram ego dominus qui separaui te de omnibus populis vt seruias mihi. hanc rem atque adeo hanc auocationem ita illi seruauerunt, vt ascitos & inuitatos sibi deos frequentibus sacrificijs prosequeretur: [Sic abierunt à facie eorum,] si scilicet hoc abire & recedere est, si hoc est recedere à dijs. sed quomodo abierunt? non solum vocauerunt deos, sed etiam Baalim immolabant, & simulachris thura adolebant, vt eos odoris suauitate sibi conciliarent, & propitios atque amicos redderent. Neque verò ea re solùm me prouocauerunt, quod vocantem me deserentes, alienos sibi deos vocauerint, sed quod indulgentia, cura, diligentiaque mea illa paterna erga eos, contra me honoremque meum abusi sunt: Namque eo tempore quo ego Israël ex Ægypto eduxi, ita tractaui vt puerum mihi charissimum tenerum exiguis viribus, propterea autem illius imbecillitati parcere atque indulgere, quam labori instare malui. igitur illum deducendum manu apprehendens, breuissimis itineribus agebam, esurientem ac sitientem cibo potuque abundè vt puerum, explebam, curabamque, ne qua illis aut victus aut cultus cura esset, & ne illis cibos sibi non solùm parare, verùm ne ferre quidè opus esset, hoc etiam ipse agebam; Nam & perpetuum flumen illos sequentè deducens, cibi singulis diebus quantum satis esset, idque suauissimum & delicatissimum, suppeditabam, tum etiam illius interuallis certa ad cessandum quiescendumque loca, in quibus diutius commorarentur, præuidebam, Prospiciebamque, ne aut interdiu aestuaret, aut noctu algeret, ne calceus, neue vestis illi vnquã deterior inutiliorque esset. Denique nihil earum rerum desideratum illis fuit, quibus amantissimi patres diligentissimæque nutrices suis solent pueris prospicere, ita vt paterni maternique officij atq; studij munus erga Israël diligenter à me obitum, abundèque fuerit expletum. ceterum ea omnia à me curata propter eam causam sunt, vt saluus & incolumis, integrisque viribus in promissas paratasque à me illi sedes perductus, me patrem ac dominum coleret, quemadmodum illi meo nomine prædictum obtestatumque fuerat: Recordaberis cuncti itineris per quod adduxit te dominus Deus tuus quadraginta annis per desertum: Dedit tibi cibū manna quod ignorabas tu & patres tui, vestimentum tuum quo operiebaris nequaquam vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus: cum quadagesimus annus est, vt recogites in corde tuo, quia sicut deducit filium suum homo, sic dominus Deus tuus deduxit te, vt custodias mandata Domini Dei tui, & ambules in vijs eius: Dominus enim Deus tuus introducit te in terram bonam, &c. Hæc itaque ratio, hic modus, atq; hæc causa diuinæ erga Israël curæ fuit, vt quàm molliter, quàm clementer tractaret, nunc apprehensā manu sensim peditentimque deducens, nunc humeris baiulans, omnibusque modis fouens & recreans illius vires, vt cum satis ætatis ac roboris iam haberet, vires laboremque suum ad cultum meum impenderet, non ad impietatem infunderet. At verò ille contra omnia fecit, nam me cultuque meo neglecto virium roborisque sui firmitudine ad Deos alienos, ligneos, lapideos, aureos, & ex omni materia factos ex alijs locis in regionem domumque meam asportandos est vltus. hoc est quod dicit.

Et ego quasi nutritius Ephraim: portabam eos in brachijs meis,

HEBRAICE est: *Et ego pedetentim deduxi Ephraim: accepit eos super brachia sua: & nescierunt quod curauerim eos.* atque hoc modo planior sententia & apertior antithetorum collatio est. Ego, inquit, Ephraim deduxi, ego illi indulsi, ego vires eius recreaui, vt illè Deos alienos in brachijs suis gestaret, meorum videlicet in se beneficiorum, tantæque paternæ clementiæ atque indulgentiæ immemor. Mihi incolumitatem omnem vires roburque suum acceptum referri oportuit. [Et nescierunt quod curauerim eos,] cum nullum aliū sanitatis firmitudinisque suæ auctorem agnoscere debuerint, atq; eā re sibi timere ne malè impensæ cōsumptæque, in alieno cultu vires aliquando essent desiderandæ, quibus per me refectis augeri expediret, vt videlicet contra meam voluntatem, atque adeo in meā inuidiam deintegrò vterentur. Nam recreationem & sanitatem, viresque hac lege atq; hoc pacto illis ego promiseram, si mihi morem gerere, & in meo cultu sese exercere vel-
lent, sicut scriptum est: Ibi constituisti eis præcepta atq; iudicia dicens: Si audieris vocem Domini

» Domini Dei tui, & quod rectum est coram eo feceris & obedieris mandatis eius custo-
 » dierisq. omnia præcepta illius, cunctum languorem quem posui in Ægypto, non indu-
 » cam super te: Ego enim sum dominus Deus tuus curans te. illi autem cum recreati, sani-
 » & incolumes in terram ducti essent, ut mihi commodius seruirent, & terræ possessione in
 » meum obsequium fruerentur, perinde quasi omnia hæc suæ virtuti referenda essent, ita
 » immemores beneficij, vires operamq. suam simulachris asportandis & colendis cõsum-
 » pserunt, cum prædictum illis antea fuisset: Ne dixeris in corde tuo, fortitudo mea, & ro-
 » bur manus meæ, hæc mihi omnia præstiterunt: sed recordaberis Domini Dei tui, quod
 » ipse vires tibi præbuerit, ut impleret pactum suum super quo iuravit patribus tuis, ut præ-
 » sens indicat dies. Sin autem oblitus Domini Dei tui secutus fueris deos alienos, coluc-
 » risq. illos & adoraueris, ecce nunc prædico tibi quod omnino dispercas. Virgetur autē
 » hoc in loco Ephraim præcipue, quia ipse seditionis & instituendæ, superstitionis princeps
 » auctorq. fuerat.

*In funiculis Adam traham eos in vinculis charitatis; & fui eis quasi exaltans
 iugum super maxillas eorum, & declinam ad eos ut rescerentur.* 15

ALIORVM etiam beneficiorum memoria rem amplificat & persequitur, simul osten-
 dens, quam constanter ipse in paterna misericordia humanitateq. perseverauerit, cum
 illi contra omnium immemores beneficiorum nunquam suis partibus satisfecerint. Hactenus
 quidem quo in loco illorum res in Ægypto fuerant, antequam diuinam misericordiam experi-
 rentur, exposuit, & deinde, in quo gradu fuerint ab ipso positi declarauit, utq. deco-
 rati, quibus modis in itinere tractati, donec in felicissimam illam regionem deducti sunt;
 nunc verò ubi optatas sedes nacti sunt, (eò enim ducti fuerant) deinceps illud ostendit,
 qualis illis conditio fuerit, ut domino Deo suo seruirent & morem gererent, sicut scri-
 ptum est: & dedit illis regiones gentium, & labores populorum possederunt, ut custodi-
 iustificatione eius, & legem eius exquirant. Quoniam autem seruitus Hebraicæ culturæ
 nomine dicitur, ex eo nomine & vitulæ imagine, quæ non semel apud hunc vatē expressa
 est, comoda ac non obscura translatione vsus ostendit Deus, quàm iusta ac clemens Israë-
 litis apud se fuerit seruitus, qui non perpetuo labore vexati sint, ut antea apud Ægyptios,
 ubi assidue sine fructu diu noctuq. duriter seruibant: immò humanissime tractati &
 suæ imbecillitati consulere & indulgere iubebantur, ita ut in facili labore exercerentur
 potius, quàm frangerentur. [In funiculis Adam traham eos:] Futurum verbum à tempore
 aliquando absolui, & consuetudinem adsignificare, iam sæpe alias diximus. Igitur quo-
 modo à se tractari exerceriq. consueverint, exponit. Summa, inquit, humanitate erga
 eos semper ego fui, quos non duris funibus iugo aut aratro alligatos intollerabilem labo-
 rem cogebam subire, nec ut boues iumenta q. sed ut homines tractabam: nam quem-
 admodum homo humanitate atque orationis lenitate facilius ac melius, quàm funibus,
 & verbis, quàm neruis commodius trahitur, ita ego eos ad iugum cultumq. meum
 trahendos, immò potius alliciendos curabam in vinculis charitatis. seipsum expolitione
 declarat: Neque enim imperio & virga, vel clamore & terrore ut iumenta in seruitu-
 tem redactos, sed benignitate, amore & orationis lenitate ad obsequium inuitatos & al-
 lectos voluit, quam ad rem huiusmodi funiculis vsus est Deus: Et nunc Israël quid Domi-
 nus Deus tuus petit à te: nisi ut timeas dominum Deum tuum & ambules in vijs eius, &
 diligas eum, ac seruias domino Deo tuo in toto corde tuo, & in tota anima tua, custo-
 dialq. mandata Domini, & ceremonias quas ego hodie præcipio tibi, ut bene sit tibi.
 En domini Dei tui cælum est, & cælum cæli, terra, & omnia quæ in ea sunt, & tamē pa-
 tribus tuis conglutinator est Dominus & amauit eos, elegitq. semen eorum post eos, id
 est, vos, de cunctis gentibus, sicut hodie comprobatur. Hæc sunt vincula charitatis &
 amoris, quibus non ut boues, sed ut homines ad se suūq. cultum trahendos curauerat Deus.
 Atq. adeo in ipso cultu exercitationeq. cõstitutis, quanta clementia, quantaq. cura con-
 suleret, adiuncta oratione docet. [Et fui eis quasi exaltans iugum super maxillas eorum & de-
 clinam ad eos ut rescerentur.] Ita, inquit, eorum imbecillitati consulebam, ut boni & cle-
 mentes aratores facere solent, qui boues suos non vsque ad lassitudinē exercent, sed etiā
 ante operarum terminum detracto iugo pabuloq. oblato recreant, & bis aut ter etiam
 per diem requiescere permittunt, sicut scriptum est: nouit iustus iumentorum suorum
 animas.

animas. huiusmodi consilio & clementia se erga Israëlitas Deus fuisse testatur, quos
 non contento cursu semper exerceri laborareq. voluit, sed quosdam illis dies, quæ-
 dam solennia sacra, denique certas horas constituit, quibus diuino cultui, sacrificijs,
 hostijs, alijsq. oblationibus vacarent; cuius generis fuere Sabbathata, anniuersariaq.
 illa tria festa; Calendæ, & messis ac vindemiæ tempora, nec non & tertius atque septi-
 mus annus: Namq. his temporibus suam operam certam suorumq. fructuum
 portione in diuinæ legis obsequium in publica vota & supplicationes in sacerdotum,
 in pauperum, in suosq. ipsorum vsus impendere debuerunt; reliquo autem tem-
 pore sibiipsi prospicere & consulere permisi sunt. Cumq. hos omnes ab Ægyptiaca
 seruitute emptas, Dei opera & beneficio liberatos, cum primogenitis familiarumq.
 principibus viris liberatori emptoriq. suo perpetuo seruire oportuisset, tamen (quæ
 illius summa fuit clementia) leuitica tribu perpetuo sibi pro cæteris omnibus tribu-
 bus addicta contentus fuit, sicut diuinis verbis testatum, scriptumq. est: Ego tuli
 Leuitas à filijs Israël, pro omni primogenito qui aperit vuluam in filijs Israël, eruntq.
 Leuitas mei; meum enim est omne primogenitum, ex quo percussi primogenitos in
 terra Ægypti, sanctificauit mihi quidquid primum nascitur in Israël ab homine vsque
 ad pecus, mei sunt. Ego Dominus. Atque hæc illorum verborum sententia est:
 [Sicut exaltans iugum super maxillas eorum.] Hoc est. Et ego sustuli interim iugum quod
 super maxillas eorum erat. Hoc autem in earum regionum morem refertur, ubi bo-
 ues non in fronte, ut apud hispanos, sed in ceruicibus iuga sustinent, namq. eo
 modo iugum maxillis imminet. est autem Hebraici sermonis obseruatio; ut relatiuus
 in antecedente interdum lateat; ut secundum innocentiam meam super me, quæ est
 super me, sic iugum super maxillas eorum quod erat super maxillas. [Et inclinam ad
 eos ut rescerentur:] Et nolui, ut mihi tantum laborarent & sudarent, sed meorum
 agrorum fructus partem maximam illis in vsum permisi, immò vltro concessi, ut ij fa-
 ciunt, qui solutis à labore iuuenis scenum, aliasq. commodas escas manu porri-
 gunt; sic ego illis partem largè & copiosè suppeditaui; quamobrem oportuit illos tan-
 torum beneficiorum nunquam fuisse oblitos, sicut scriptum est: Dominus Deus
 tuus introducet te in terram bonam, terram riuorum, aquarum & fontium, in cuius
 campis & montibus erumpunt fluiorum abyssi. Terram frumenti; hordei ac vi-
 nearum, in qua ficus & malogranata, & oliueta nascuntur, terram olei ac mellis, ubi
 absque vlla penuria comedes panem tuum & rerum omnium abundantia perfrueris,
 cuius lapides ferrum sunt, & de montibus eius metalla fodiuntur. Obserua & caue ne-
 quando obliuiscaris Domini Dei tui, & negligas mandata eius, atque iudicia & cere-
 monias, quas ego præcipio tibi hodie.

*Non reuertetur in terram Ægypti, & Assur rex eius: quoniam no-
 luerunt conuerti:*

IAM crimen culpamq. coarguit, quod earum quæ commemoratæ sunt rerum
 immemores, immò & dignitatem decoremq. suum negligentes, id appetuerint, quod
 maximè erat detestandum: Nam cum tam diuturno tamq. manifesto periculo &
 incommodo Ægyptiorum in se animum & voluntatem (cuiusmodi esset) perspe-
 xissent, nullum tantum periculum esse potuit, cui non se potius quàm Ægyptijs ite-
 rum committere debuissent; maximè verò cum vetitum hoc illis non semel in lege
 esset. Antiquorum enim malorum auctores Ægyptios, Deum autem beneficentis-
 simum fuerant experti; quo auctore è seruis filij facti sunt, mutataq. suprema serui-
 tus in maximam libertatem; & inopia in copiam fuerat. ad quem igitur in aduersis
 erat confugiendum? an ne ad Deum qui semper salutaris ac præfens inuentus fuerat,
 an ad Ægyptios, quorum nusquam fuit præsidium cognitum. [Igitur non reuertetur in
 terram Ægypti:] Non decuit eum reuerti in terram Ægypti; hæc enim est vis futuri
 temporis apud Hebræos; ut illa Abimelech ad Abraham obiurgatio declarat: quod
 non fiet fecisti nobis. Non solum autem illis Ægyptus non fuerat perendus, sed neque
 Assur etiam; nam quantum hunc inimicum antea non sensissent, non tamen vilem
 noue-

nouerant, & cum periculum fidei atque auxilij facerent, certè intellexerunt inutilem, is enim præter intolerabilis tributi exactionem, nihil apud illos profecit. Non igitur Ægyptus illis auxilij causa petendus; quippe qui antiquus & capitalis hostis erat. non etiam Assyrius, qui tamen apertus inimicus non esset, tamen neque rex erat, qui eorum res & in bello & in pace tueretur, seque pro illorum & Reipublicæ salute dubijs casibus committeret; ut facere reges solent, quò eos qui in eorum fide sunt tueantur: ut fecit Dauid qui pugnas Domini atque Israël pugnavit. Quid ergo aut hostem illum, aut hunc nec regem, nec amicum adire oportuit? cum Deus adesset, cum præsens esset, cuius in se misericordiam, cuius fidem & in aduersis & in secundis semper perspexerant; quem vnum patrem, regem, tutorem, creatoremque agnoscere & 10 decuit & oportuit. cur non potius ad hunc, quam ad istos sese oculis animoque conuerterent. cum interrogatione admirationeque legendum est, nunquid inquit Assur rex horum fuit, Quoniam noluerunt conuerti? ad me videlicet commune illorum perfugium & singulare præsidium? Quamobrem cum illi à certa salute ad certum malum, atque ad incertum auxilium transfugerent, sequitur ut certam calamitatem 15 sibi struxerint.

Et cepit gladius in ciuitatibus eorum, & consumet electos eius & comedet capita eorum.

CEPIT non à cœpi, sed à capio præteritum est, quod cum coniunctione, & in futurum mutatur, ut à nobis & diuo Hieronymo pluribus in locis est adnotatum. Hebraicè autem est, cadet gladius in ciuitatibus eorum, &c. populi & principum calamitatem stragemque prædicat; sed ut melius intelligatur oratio, sic distinguenda est, ut hemistichium vsque ad verbum, *comedet*, pertineat, & in eo loco sit comma: 20 deinde vero sequatur *capita eorum*. quod Hebraicè sic est: *Ob consiliarios eius*. Est autem hæc sententia: non solum populum ore gladij periturum, sed principes, electosque etiam & fortissimos quosque, qui aut ipsi consilio præfuerint, aut illorum consilio paruerint, qui statuerant satis præsidij populo in suis rebus, in dijs, in Ægyptiis atque Assyriis futurum. itaque, *capita*, in nostra versione auctores consiliariosque signi- 30 ficat.

Populus meus pendebit ad reditum meum, iugum autem imponetur eis simul, quod non auferetur.

SIC NOSTRA versio habet: sed quoniam nonnihil inter versionem hanc, & Hebraicum exemplar variatur, Hebraicam subiicere placuit interpretationem, quam vbi commentati fuerimus, si quid varietatis in vulgata relictum sit, quod non attigerimus, id non erit nimis obscurum. [*Et populus meus pendet ad reditum meum, & ad excelsum vocauerunt eum, in vniuersum non est qui exaltet.*] Importunam quandam improbitatem & singularem Israëlitarum insolentiam accusat, qui non ratione, non æquitate, sed æmulatione atque contentione cum Deo agant, & ij qui Ægyptijs, qui Assyrijs inimicissimis & inutilibus hominibus fracto animo atque humili supplicent; vsque adeo aduersus Deum insolescant & superbiant, ut nemo illum imploret, nemo supplicet, sed illum potius sibi, quam se illi cedere contendat. O maximam insaniam & singularem hominum improbitatem: O nostrorum morum detestandam imaginem. Ut autem hæc res planior, intellectuque facilior reddatur, prius nominum quorundam, quæ ad hanc sententiam pertinent, ratio nobis explicanda est: 40 Duo nomina Hebraica sunt, alterum thefluba, quod latinus sæpe vertit penitentiam; alterum verò. Messuba, quod reditum siue reditionem, sæpe autem auersionem latinus interpretatur. Penitentia verò, hoc est, Thefluba, nota omnibus significatio est; Messuba verò siue reditus, siue auersio dicatur, contumacia & propositi tenacitas, atque id quod penitentia & consilio mutando opponitur, est. vtraque autem res in sacris arcanisque libris non solum hominibus, sed Deo etiam tribuitur: namque ut 45 homines

homines antea actæ vitæ, improborumque studiorum poenitere, consiliumque mutare dicuntur, sic Deus decreta in peccatores poenæ ac minarum, poenitere, atque ab eo consilio ad salutis & pacis cogitationes dicitur conuerti, sicut scriptum est: Repete loquar ad populum & ad gentem aliquam, ut perdam & destruaam illam, si conuersa fuerit gens illa & egerit poenitentiam à via sua mala,agam & ego poenitentiam de malo, quod cogitavi facere aduersus eam. Hominum verò messuba, hoc est auersio, non solum in se magis ac magis prouocant, atque augent, extremamque sibi hac re moliantur perniciem, sicut scriptum est: Auersio paruulorum interficiet eos. cuiusmodi autem ea sit, 10 Deus ipse apud Ieremiam sic declarat: Nunquid vidisti quæ fecerit auersatrix Israël? abijt sibi met super omnem montem excelsum, & sub omni ligno frondoso: & fornicata est ibi. Et dixi cum fecisset hæc omnia, ad me reuertere, & non est reuersa. Hæc hominum auersionis notatio est, ut non solum peccato sese contaminauerit, sed etiam ut meliora monentis consilio parere, atque de sententia desistere noluerit. Huic quidem 15 diuina auersio similis est, causa verò vtriusque omnino est dissimilis: Homini enim mala mens & animus malus, impietas corruptaque studia auersionem pariunt & fouent; Deo autem æquitate, iudicio & iustitia ducto, poenarum, suppliciorum atque vitionis sententia firma constat, eaque non antea mutatur, quam sua hominibus legitime oportuneque mutata sit, sicut scriptum est: Super hoc accingite vos faccis, & vultate, quia non est conuersa ira furoris Domini à vobis. & iterum: Non conuertet iram indignationis Dominus: donec faciat & compleat cogitationem cordis sui, in nouissimo 20 dierum intelligetis ea. Huiusmodi diuina auersio est. Nunc ergo rerum ac nominum ratione expedita locus nobis est explicandus. Cum inter aliquos dissidia aperta que similitudines exercentur, solent boni viri vtriusque partis studiosi de reconciliatione diligenter agere, ea res perfici non potest, nisi altera pars alteri aliqua in re concedat, aut prior satisfaciatur; quòd si dissidium inter dispare sit, ius, æquitas, ac ratio ipsa postulat, ut maiori minor cedat; contra summa est improbitas minorem contendere, ut sibi à maioribus cedatur. deinde & illud est æquissimum, ut qui prior lacesserit, idem prior satisfaciatur; iniquissimum verò, ab eo qui iniuriam, aut offensionem exceperit, 30 ut iram prior deponat contentionemque remittat, postulare. ceterum cum hoc neque lex, neque ratio vlla ferat, illud maximi excelsique animi & summae clementia opus est, si à potentiori eodemque prius laceffito nuntij curatoresque ad eum qui in noxa est, mittantur, qui admoneant, hortentur & prædicent; atque omni consilio & studio laborent, ut quam mature ad gratiam fiat reconciliatio; qui testentur maiorem 35 facilem paratumque esse ad inimicitiam deponendam, & quam optimè de minori promerendum, modò is prior, ut æquum est, sententiam mutare suamque facere velit officium; admoneantque interim dignitatis atque amplitudinis, in qua is sit constitutus, qui offensus ab eis fuerit, qui vltro inuitet & roget. Quoniam verò supplicio dignum eum esse existimemus, qui deteriorem causam partesque obtinens, tamen rogatus atque admonitus, neque cedat, neque cessurum sese esse dicat, nisi maior idemque potentior, & qui iustissimam causam tuetur, ab ira prius & odio, atque à poena maloque inferendo desistat. Hoc modo suam Israëlitarumque rem sese habere Deus testatur: Quos cum offensus iratusque per vates suos sæpe vtriusque causæ admo- 40 nere intelligat, nolle enim eos contentionem auersionis prius remittere, quam ipse remittat. Quamquam ipse rex ac Deus sit, & altissimum diuinumque solium teneat, illi verò populus eius, homines terram incolentes, terram non suam, sed Dei ipsius. Iam verò versuum sententia patere omnibus videtur. [*Populus meus pendebit ad reditum meum,*] quid sit reditus, utque eadem auersio sit; diximus. Ergo cum mea auersio expectare debeat, quoad isti suam deponant, atque ad me conuertantur, sicut scriptum est: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, tamen isti cum sint populus meus, mecum auersione contendunt, perguuntque auersi esse, quamdiu ego ab eis auersus fuero, cum ipsi me vltro sceleribus admissis prouocarint, cum ipsi primi inimicitias prouocauerint, me non solum relicto, sed etiam dijs alienis, immò & populis, 50

pulis, principibus & mihi infensis & sibi hostibus postposito? *Et ad excelsum vocauerunt eum.* quamuis à meis ministris vocatus hic populus, quamuis dignitatis amplitudinisque mex sæpe fuerit admonitus, quamuis excelsi appellatio, quæ mihi vni conuenit, grauissima apud illos esse debuerit, vt cederent, vt priores conuerterentur, vt gloriam Deo suo darent, tamen omnino nemo est qui honorem gloriamque, nemo qui primas mihi tribuat. hic illorum verborum sensus est, [*In vniuersum non est qui exaltet.*] me dominum ac principem, cui cedendum sit, agnoscat & officio faciundo fateatur.

Quomodo dabo te Ephraim? protegam te Israel? quomodo dabo te sicut Adama? ponam te sicut Seboim? Conuersum est in me cor meum: pariter conturbata est pœnitudo mea.

IN NUMERA profectò sunt in sacris vatibus loca, quæ non solum breuem commentationem, sed iusta volumina ad sui contemplationem explicandam postulabant; 15 inter quæ ea præcipue sunt, vbi de diuinis virtutibus, siue, vt Theologi vocant, à tributis mentio fit: cuius generis potestas, iustitia, sapientia, & misericordia sunt. sed nos tum ingenij, tum commentationis angustia coacti, maximarum huiusmodi rerum tractationem breuiter attingentes, cætera in aliud tempus felicioribus ingenijs cogitanda tractandaque seruamus; nam quæ tam beata eruditionis copia, quæ tanta 20 eloquentia, vt huic loco pro dignitate tractando satis esse possit: in quo Deus tum misericordia, tum æquitate iustitiæque sua in eas angustias adductus esse videatur, vt num ingrato æmuloque populo cedat & parcat, an meritum exitium parcat, illi sit deliberandum: nam cum illi propositam sibi reconciliationis gratiæ æquissimam conditionem respiciunt, omnem indignationem subire, plenumque diuini furoris calicem exhaurire, commeriti fuerant, hoc iustitia, hoc ratio postulabat. Rursus cum tanta in Deo misericordia sit, vt super omnia opera eius esse prædicetur, tantæque extent populo huic, tamque graues apud maiores eorum promissiones, quid faciat nomi- 25 ni illi suo magno Deus? remittat ne omnino Israël contentionem, cedat, parcat, adeat ne vltro eorum improbis moribus, & corruptæ assentetur voluntati? Absit, Quom- 30 niam non Deus volens iniquitatem tuas, neque habitabit iuxta te malignus, neque permanebit iniusti ante oculos tuos. Igitur inter tanta hæc diuinæ iustitiæ & misericordiæ momenta, inuenienda atque ineunda ratio est, qua vtrique parti satisfiat, & iustitiæ videlicet & misericordiæ; atque adeo in ea re spectanda sapientia est. Huiusmodi argumentum toto hoc capite ad finem vsque conuincitur: Principio enim Dei vox 35 atque oratio, clementia misericordiæque plenissima auditur, illud cogitantis & deliberantis, num populus ille meritis supplicij afficiendus sibi misericordissimo Israëlque amantissimo sit. Deinde iusti principis suamque dignitatem tuentis sententia enuntiatur: Non decere Deum hominibus cedere, neque impunè improbis & sibi æmulis esse permittere. Postremò loco modus inuenitur, quomodo nec iudicio li- 40 berentur, nec misericordia excludantur. Duorum autem nominum quibus in hoc loco appellatur, Deus videlicet & sanctus, indicanda prius significatio est, deinde Elegia ipsa est explicanda: Est enim verè Elegia lugubri carmine Hebraicè conscripta. Multa apud Hebræos nomina esse constat, pro quibus omnibus latinè vel Deus, vel Dominus redditur; quorum nominum non eadem ratio, neque eadem significatio- 45 nis nota est. harum verò differentiarum negligentia magnum profectò detrimentum non solum orationis nitori, sed etiam rerum atque sententiarum ponderi afferet: siquidem nunquam temere primo quoque oblato nomine quibuslibet in locis appellatur Deus, sed alio atque alio iuxta rerum & sententiarum argumenta maximo cum delectu dicitur. atque hæc res proprium sibi tempus maiusque ad differendum 50 dari postulat. Hoc autem in loco vbi legimus: Quia Deus ego sum, & non homo, Hebraicè est, quia *El* ego sum? *El* autem fortem maximaque virtute præditum significat; atque eum quem Hispani, Itali & Galli vno nomine valentem appellant. Itaque hoc nomen ad id diuinum attributum pertinet, quod à Theologis potentia, fortitudo

Exod.

Psal.

78

fortitudo, siue virtus dicitur. Ideoque nobis diuina explicantibus, cum hoc nomen occurrerit, fortis siue fortissimus reddetur. Sed & *sanctus* nomen certæ cuiusdam significationis est: Nam separationem à communibus vulgaribusque rebus indicat, & grauitatem auctoritatemque præ cæteris eximiam dicit. eiusque nominis vim, si quis breuiter 5 intelligere cupiat, ex opposito nomine facile arguet: *sancto* enim in sacris, *commune*, opponitur. quidquid itaque à communi & vulgari distinguitur, sanctum dicitur; idque esse definitur, quod cæteras res cum quibus comparatur grauitate, pondere atque dignitate longissimo superat interuallo, ita sancta vasa sanctæque vestes dicuntur, quæ nec in profano vsu, nec vulgo omnibus exposita sunt. Ita Deus sanctus appellatur, quod illius vel no- 10 men ipsum apud homines non leue, non cuius temere adeundum, sed grauissimè augustissimèque esse oporteat, neque fas cuiquam sit illum illiusque rationes & res, vel contemnere, vel temere & pro libidine arbitrioque tractare. maiestatis itaque nomē hoc est quam semper si quis minuere tēaret, seuerissimis pœnarum exemplis, editis Deus conseruauit; id quod Nadab & Abiud in seipsis publico spectatoque supplicio probauerunt. 15 Quamobrem Moses dixit: Sanctificabor in ijs qui appropinquant mihi, & in conspectu populi glorificabor. Iam ad Threnum explicandum accedamus. Primum illa lugubris vox bis repetita auditur: qua vehemens ex aliena calamitate dolor acceptus indicari solet. Quomodo? sic Ieremias lamenta gemitusque suos incipiebat: Quomodo sedet sola ciuitas? quomodo obscuratum est aurum. Igitur cum Ephraim, & qui horum studia se- 20 quuti fuerat, Israëlita, nō solum sceleribus impietateque, sed sua illa pertinacia & diuinæ auersionis æmulatione commeriti fuissent, vt ex humanæ naturæ finibus exterminarentur. atque ea res durissima diuinæ benignitati paternæque clementiæ videretur, in hos gemitus, in hæc doloris & luctus plena verba proruptum est: [*Quomodo te dabo Ephraim? protegam te Israel? Hebraicè est: tradam, te Israel? Quomodo te dabo sicut Adama? ponam te sicut Seboim?*] Adama & Seboim duæ vrbes ex quatuor illis quæ cælo tactæ funditusque 25 euerfæ olim ob incolentiū scelus impietateque, fuerunt; in eo agro sitæ quæ Iordanis fluius irrigabat. His vt scelere atque impietate, ita & pœna supplicioque Ephraim pares fore dixit Deus, nisi id misericordia intercessisset, vt cum illis mitius clementiusque ageretur. Ephraim autem præpositus est, vt princeps tribus & sceleris atque impietatis apud cæteras 30 auctor, *Ephraim sicut Adama* dandum, & *Israel sicut Seboim* ponendum præcinit, neque verò Sodomæ & Gomorræ meminit, quoniam illarum urbium imaginem, vt dignitate atque auctoritate, sic flagitio, sic etiam pœna Iudæorum senatus populisque exprimebat, sicut scriptum est: Audite principes Sodomæ, auribus percipite populus Gomorræ. Hoc ex 35 culpæ; ex pœnæ verò similitudine illud est dictum: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodomæ fuissetis, & Gomorræ similes essemus. *Quomodo te dabo, tradam,* iudicis decretas pœnas iamam repetituri hæc verba sunt: sed illa interrogationis repetitio dolorem maximum affectumque indicat iudicis Dei non vltro, sed eorum sceleribus adducti, vt capitis pronuntiet sententiam. Est autem huiusmodi nonnunquā re- 40 petiti verbi vis, vt miserationem doloremque augeat, vt illud, *occidit, occidit,* *Spes omnis fortuna nostri Nomini Hasdrubale interempto.* Quoniam autem non solum quid dicatur, sed quomodo, qua arte dicatur, interdum obseruare consilium est, (namque & dicendi ratio plurimum ad dicentis affectus exprimendos momenti habet) Meminisse oportet eam Elegiarum legem, eam dicendi agendi que artē esse, vt nullam legem certam, nullam artem sequi videantur; atque illam in his summā cōstantiam esse, 45 nulla perpetua ordinis rerum ratione, aut serie sibi constare: id autē ex lugentium dolentiumque more fieri, qui nunc hoc, nunc illud cogitant, aliud interdum, rursus aliud cōsiliū capiūt. si quis huius rei exemplum satis elegas habere in alienis libris cupiat, Ianni Panonij episcopi Threnum de morte matris legat, aut hispanam antiquā illam sententiæ & carminis sono lugubrem nœniam, cuius initium est: *O pino pino, o pino florido.* In nostris 50 autē legat, Davidis de Saulis & Ionathæ nece lamentationē, vel ea quæ modo citauimus Ieremiæ carmina, vbi modò alia, modò alia res agi petique videtur: Namque vates iam Dei iram, suarum populique calamitatum causam citat, iam se suosque ciues, iam patres suos in culpam vocat; & quæ eiusmodi apud optimos auctores maxima in hoc dicendi genere, & concors discrepantia est. Atque hæc oratio optimè in his Osee, siue Dei potius carminibus obseruatur: Quippe nunc Deus misericordem dolentemque agit, & de diffi- 3 mulanda

Leuit. 16.
Thren. 2.

Isai. 1.

Horat. lib. 4.
Od. 4.
2. Reg. 4.

mulanda poena cogitare videtur, qui iudicem nuper clementem, æquum tamen egerat. inquit autem: [Conuersum est in me cor meum: pariter conturbata est poenitudo mea:] tanta mea est misericordia, tamque inuitus poenas repeto, vt nunc mihi cor dolore conuellatur, visceraque commoueantur. & parum abest, quin me consilij, quod aduersum vos iniierim, poeniteat. Pariter conturbata est poenitudo mea; commota est, ad misericordiam & indulgentiamque inclinare & propendere videtur. Hactenus clementis patris oratio lamentatioque pertinuit, nunc deinceps Dei fortis & sancti neque vnquam hominum moribus & temeritati cedentis sermo subiungitur:

Non faciam furorem ire mee? non conuertar vt disperdam Ephraim? quia
Deus ego & nō homo: in medio tui san. tus & non ingrediar ciuitatem. 10

ORATIO concisa est nonnullis quidem vocibus deficiens, alijs vero abundans: quales eorum sunt, qui commoto sunt animo, quorum magis vox ipsa & spiritus, quam oratio mentem sententiamque exprimit. vt

A Zacid. i. Menē incepto posse desistere victam? Nec posse Italia Teucrorum auertere gentem? 15

Non faciam, inquit, non faciam vt cedam hominibus istis, eorumque succumbam voluntati, atque illorum arbitratu temperem furorem ire mee. Non desistam de sententia, neque iustum æquumque consilium mutabo quod de Ephraim perdēdo cepi: [Non conuertar vt disperdam Ephraim?] Obseruanda imprimis distinctionum & punctorū ratio est, quam nos ex Hebraico exemplari correximus, deinde singulis membris vsque ad 20 carminis medium, interrogatio est apponēda. Carminis autem medium in Ephraim est. Deliberat ergo Deus num ob misericordiā cessandum sibi sit, & in promissionibus propositoque antiquo manendum, ita vt ab eo proposito ad vltionem exitiumque Ephraim non conuertatur, liceatque Ephraim impūne peccasse, quem Deus ob suam misericordiam, non solum ad amicitiam & reconciliationē sponte sua vocauerit, sed prior remissa 25 contentione vltro obierit, & ingratus, aliās nolentem receperit, cum Ephraim cedere hactenus, Deumque suum & admonitus & inuitatus adire, priorque auersionem depone- nere pertinaciter recusauerit, tamen ea re sumptuosius insolentiusque sese iactare possit, quod Deum pertinacia, æmulatione, contentioneque vicerit, atque ob misericordiam cedere priorem coegerit? Hoc verò abuti diuina misericordia & patientia, non vti, est, 30 & quodnam magis perniciosum hominibus edi potest exemplum, vel ad humanam impietatem fouendam atque augendam, vel ad diuinam maiestatem minuendam & contēnendam, quam vt minori maior cedat, vt bona causa à mala, vt misericordia ab impietate, vt ab indignissima atque leuissima humilitate maxima & grauissima maiestas non submissione, non supplicationibus, non ijs quibus decuit, artibus & modis, sed pertina- 35 cia, superbia, atque æmulatione superetur? Ergo quid diuina fortitudine, quid sanctitate illa tremenda adorandaque fiet? Rei profectō æquitas iusque postulant, vt diuinæ dignitati & maiestati potius consulatur, quam vt humanæ impietati & superbiam succubatur. ob eam autem rem, atque ob eam cogitationem ait: [Quia Deus ego sum, & non homo, in medio tui sanctus & non ingrediar ciuitatem.] Quia. Hęc vox auerſatiua nonnunquam 40 cum vehementi asseueratione in sacris sermonibus est, vt: Iucundus homo qui misere- tur & commodat, disponit sermones suos in iudicio. hactenus alterum hemistichium, subiungitur alterum: Quia in æternum non commouebitur. sic hoc in loco asseuera- tionem propositi que certitudinem simul cum causa indicat: Quia ego fortis sum & nō homo, 45 qui spem ignauissimus & imbellis, cui ob ignauiam & metum cedendum sit, & san- ctus in medio tui, qui ingenium naturamque meam à vulgari consuetudine abhorrentem, nec vilem, aut quorumlibet importunitati aut temeritati cedentem, neque in im- pietate atque sceleribus coniuuentem, iam saepe vobis testatus fuerim, non sine magno eorum qui contra moliti fuerint, malo, qui maiestatem meam semper illatam intactamque esse voluerim & conseruauerim. Nunc verò tibi Ephraim tam grauius offensus, tam 50 audacter, tam superbe irritatus, tam insolenter exceptus, non me submittam, ciuitatem tuam, cuius ego rex fueram, à qua per summam impietatem singularemque tuam audaciam exclusus, neque vnquam abs te reuocatus sum, non repetam, non ingrediar vltro: Exclusisti, non reuocas, non supplicas, redeam? non ingrediar ciuitatem: Hebraicè, & non veniam in ciuitate. habet egregiam significationem oratio, namque distinctio est

& non

& non veniam in ciuitate: non inquit adibo te, neque vltro excipiam te in ciuitate ipsa. satis tibi enim fuerat missos à me nuntios habuisse qui voluntatem meam declararent, satis etiam fuerat illud intellexisse, me si modo vltro adires & supplicares, obuiam tibi venturum, excepturumque libenter, noluisse tamen auersionem tuam deponere, quoad 5 deponerem ipse meam. noluisse procedere ad supplicandum, illud expectasti, vt ego vltro venirem vsque ad urbem; atque in ipsa vrbe tibi pacem gratiamque offerrem, & confir- marem; non veniam profectō ad te in ciuitate.

Post Dominum ambulabunt: quasi leo rugiet, quia ipse rugiet & formidabunt filij
maris Hebraicè, filij à mari.

10 CERTVM fixumque ex deliberatione consilium plenum prudentiæ & ad vtramque partem, id est, ad iustitiam & misericordiam aptissimum nobis hoc in disticho aperitur; & quam rationem diuina sapientia inierit, vt Israëlita nec meritatum poenarum, nec maximæ illius atque inexhaustæ misericordiæ expertes essent, ostenditur: Nam cum illis 15 vt omnino in tantis sceleribus atque impietate ignosceretur, nec ius, nec ratio, nec futu- rorum temporum patiebantur exempla, rursus vt non penitus noceretur, diuina interce- debat clementia. Consilium igitur est eos, quos malis potius & miseris, quam indulgentia & obsequio erudiri oporteat, in abductionem atque captiuitatem tam diu vexandos tradere, quoad maturum tempus adueniat, cum diuina voce, hoc est, Christi Euangelio 20 reuocati, tandem illam expuant miseriam, atque in perpetuam gratiam reducuntur. ex- clamare profectō atque diuinæ sapientiæ ineffabiles artes arcanæ, consilia admirari hoc in loco libet: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: Quam incomprehensibilia sunt iudicia illius, & inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? quos constituit modos, quas vias munit, quibus summa quæ ab 25 ipso parata est felicitas, hominibus tandem perferatur. visus est nobis Israël à Deo ita alienatus vt neque admonitus neque inuitatus resipiscere & redire voluerit: visus Deus propriæ maiestati atque sanctitudini consulens furoris sui iram in eos effunderē decre- uisse, & tamen in hac tam calamitosa re maximam Israëliti ipsi commōditatem conti- neri intelligimus: Nimirum quod qui illius antiquæ per vates vocationis repulsam, tanto 30 sibi damno maloque fuisse senserint, vbi ipsum Deum per filium perque Euangelium suum denuo vocantem audierint, aduolent vndique omnes, & summo studio vocantem sequantur, maiorem grauioremque sibi calamitatem timentes nisi nunc obsequantur, quam fuerit ea, quam ob violatas vatum legationes sunt hactenus perpeffi. Si enim, in- 35 quient, qui per nuntios dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & ino- bedientia iustam accepit mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem, quæ non per nuntios, sed per Dominum narrandi initium acce- perit? [Igitur post Dominum ambulabunt.] Conuersionem integram Israëlitarum Euan- gelij tempore futuram præcinit, & quo studio, qua mente redeundum illis sit, describit simul, & Euangelij dignitatem, auctoritatem, & duplicem illius actionem indicat. Qui 40 ante, inquit, æmuli rebellesque erant, qui dura ceruice & incircunciso corde sese præbue- rant, Dominumque ad se, non se ad Dominum venturos esse contendebant, tunc suppli- ces & parentes Dominum sequentur. Euangelij autem auctoritatem ita declarat, vt Do- mini ipsius verbum ab eodem Domino publicè pronuntiatum esse dicat, & Christum Euangelij auctorem & ministrum verè Deum confirmet. Ita etiam Paulus in hanc sen- 45 tentiam differebat: Nouissimè, inquit, locutus est nobis in filio, quem constituit heredem vniuersorū, per quē fecit & secula, qui cum sit splendor patris & figura substantiæ eius, &c. [Quasi leo rugiet: quia ipse rugiet.] Diuinam Euangelij vocationem leonis rugitui assimi- lauit: Nam quemadmodum ad leonis in filius rugitum animalia cætera, maximæ autem 50 feræ metu territæ contremiscunt, leonū autem filij ad escas procurrunt (Siquidem certa leoni rugienti præda est, sicut scriptū est: Nunquid rugiet leo in silua, nisi habuerit præ- dam? nunquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit?) Sic etiam Euangelij vox à Christo missa magna omnium qui audierint commotio est: illa enim vox spem, lætitiā, & felicitatem filijs, feris autem alienisque & incredulis homi- 1. Corinth. 2. odorē notitiæ suæ manifestat per nos. Nam Christi bonus odor fumus in ijs qui pereunt, & in

» & in ijs qui salui sunt, alijs quidem odor mortis in mortem, alijs odor vitæ in vitam. De
 » qua genuini Euangelij virtute grandis nobis & interpretabilis ad dicendum sermo est,
 » quem suo tempore Deo adiuuante persequemur. Ob hanc autem rem dixit: [Quasi leo
 » rugiet.] Et vt rem expolitione confirmaret, addidit: [Quia ipse rugiet.] Ipse Deus per
 » filium suum diuinæ suæ naturæ consortē vocem & terroris & consolationis plenā mittet,
 » eademque vox in Apostolis audietur, qui Christi spiritu verè præditi atque aucti erunt.
 » [Et formidabunt filij à mari. Hebraicè propriè est, Et trepidabunt filij à mari.] Verbum enim
 » trepidare quàm formidare cōmodius ad sententiā est. Integram quidē Israëlitis restitu-
 » tionem & salutē Euangelij virtute & efficientia futurā præscribit; quæ tamen non eodem
 » tempore omnibus, qui in dispersione per totum diffusi sunt orbem, contingeret. Nam ex
 » duabus mundi partibus oriente & occasu illi cæteros præcurrēt, qui occidentalē plagam
 » incoluerint, deinde verò alij suo tempore exiguo autem interuallo reliqui omnes quos-
 » cunque orientalis pars tenebit, tanta celeritate ad salutem suam properabunt, vt colum-
 » binis alis volasse videantur. [Et trepidabunt filij à mari.] Israëlita cum ab Assyrijs ab-
 » ducerentur, partim ad occidentem relegati, partim per orientales regiones sunt dispersi.
 » horum omnium plenam vocationem integramque restitutionem futuram sacri vates,
 » alij apertis votibus, alij obscuris orationibus præcinerunt. Abdias autem omnium cla-
 » rissimè, & transmigratio exercitus huius filiorum Israël, quæ cum Cananensis est vsque ad
 » Galliam, & captiuitas Ierusalem quæ fuerit in Hispania, hæreditauit vrbes Australes.
 » Magnam verò occidentalium Israëlitarum trepidationem futuram prædicit, quoniam
 » ea pars prima omnium vocanda extimulandaque ad salutem est. sed id tamen non
 » sine turba & tumultu fiet: Namque ex ijs alij Euangelij salute cognita, alij metu acti
 » & nouarū rerum tumultu trepidantes ad Euangelij lucem è tenebris venient, alij autem
 » fugient, & solum vertent, atque occidentalia loca omnino destituent. Quæ res cum no-
 » stris temporibus iam acta atque impleta sit, argumentum atque spem nobis facit, prope-
 » diem futurum vt cætera etiam quæ reliqua sunt perspiciantur. Plena fuit superioribus an-
 » nis populo Israëlítico Germania, Gallia, frequentissima etiam Hispania vsque ad nostra
 » ferè tempora fuit. Sed nunc rari admodum in Germania, nullus in Gallia, in Hispania
 » nullus est omnino, qui Israëliticum nomen illud carnale tueatur. omnes vel Euangelicæ
 » lucis sole illorum animi exorto vel principum consilio & diligentia Christianam reli-
 » gionem iamdiu professi sunt. & si qui adhuc in tenebris manere voluerunt, certè regio-
 » nibus his cessere. Namque Gallia iam ante annos 250. Hebræorum gente vacua est,
 » Hispaniæ autem finibus anno à Christo nato 1490. ex Castellæ regno, ex Lusitanæ verò
 » prouincia vltimi omnium migrauerunt; cum multi interim ex eis Christianum nomen
 » essent professi. Cæterum qui nunc ex eo genere reliqui sunt, pauci certis in Italiæ oppi-
 » dis agunt, alij autem omnes aut Asiam & Turcarum terras, aut Africam & Ægyptum
 » incolunt. Igitur eorum qui à mari, hoc est, ab occidentali mundi plaga erant, res vt sese
 » essent habituræ illo verbo aptissimè expressum est: [Et trepidabunt filij à mari.] namque
 » vt apud Hebræos H A R A D, sic apud Latinos trepidare huius est significationis, vt agen-
 » dæ rei sollicitudinem cum turba & tumultu indicet, vt illud

Horat. lib. 2.
Odc. 4. & 11.

Cuius octauum trepidauit actus

Claudere lustrum.

Et illud:

Nec trepides in usum poscentis aui pauca.

Filios verò nominat Israëlitas,

Roma. 9.

quorum est adoptio filiorū, qui olim etiam filij dicti publicè in Ægypto fuerant, perstat
 » autem in proposito, ostenditque qua ratione, quomodo cum filijs quos indulgentia arri-
 » puit, agi oporteat.

Et auolabunt quasi auis ex Ægypto & quasi columba de terra Assyriorum, &
 » collocabo eum in domibus suis dicit Dominus:

Psalm. 106.

EXTREMA illam Israëlitarum restitutionem celerrimam fore non solum hoc vo-
 » landi verbo, sed auis & columbæ nominibus significat: Siquidem columbam maxima
 » atque constanti volandi pernecitate valere, & Noe nuntio, & alijs etiam experimentis est
 » demonstratum. quamobrem Dauid optabat: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, &
 » volabō. Ecce elongaui fugiens. Iam verò Israëlitas omnes quicumque reliqui nunc sunt,
 » vel ad Ægyptios, vel ad Assyrios pertinere diximus. Etenim qui nunc apud Turcas rerum
 » potitur,

potitur, idem Babylonis Assyriorumque Tyrannus, atque idem Ægypti princeps est. in
 » huius autem ditioe & potestate ferè omnes Israëlita sunt; alij enim Asiam, Ægyptum
 » & Africam alij incolunt. Totam autē Africam eamque præfertim, quæ nostro mari ablu-
 » tur, ad Ægypti genus in sacris refertur Mose auctore didicimus, ait enim: At verò Misra-
 » im [qui Ægypto nomē dedit] genuit Ludim & Ananim & Iaabim, & Nephthim, &c.
 » At verò oratio ipsa volandi comparatione augetur: Est autem huiusmodi auis, & ma-
 » ximè minorum, genus omnium maximè præpes. Hebræis Ziphor dicuntur, vt hirundi-
 » nes, alaudæ, cardueles, aliæque huiusmodi sunt, de quibus scriptum est: sicut auis volan-
 » tes, sic descendet Dominus vt liberet populum suum, sed omnes & celeritate & conten-
 » tione columba vincit. [Et collocabo eos in domibus suis dicit Dominus.] Stabilem & firmam
 » eorum felicitatem fore confirmat, vt pote qui diuina manu collocandi in domibus suis &
 » in æternis tabernaculis constituendi essent; neque enim solum incomparabili magnitu-
 » dine, sed æternitate etiam atque stabilitate noui Testamenti felicitas antiquum illum ve-
 » teris Testamenti statum & faciem erat superatura, sicut scriptum est: Ecce dies veniet
 » dicit Dominus, & feriam domui Israël & domui Iuda pactum meum, non secundum
 » pactum quod pepigi cum patribus vestris in die qua apprehendi manum eorum, vt edu-
 » cerem eos de terra Ægypti, pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorū
 » dicit Dominus. Sed hoc est pactum, quod feriam cum domo Israël post dies illos, dicit
 » Dominus: Dabo legem meam in visceribus eorum & in corde eorum scribam eam, &
 » ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum, &c.

CAPVT XII.

25 **C**IRCUMDEDIT me in negatione Ephraim, & in dolo domus Israël,
 » Iudas autem testis descendit cum Deo, & cum sanctis fidelibus.

EXREBUS ijs quæ grauissimorum librorum lectionem obscuram difficilemq. red-
 » dere possunt, vna est, cum ea quæ ab auctore perpetua oratione fuerant conscripta,
 » in diuersa capita ab alijs diuisa distinctaque sunt: Accidit enim nonnunquam eo in loco
 » 30 intercipi orationem, vbi magna sententiæ disunctio hiatusque fiat, vel aliàs alijs partibus
 » ita assui, vt neque sermo neque sensus cohæreat. Huiusmodi vitia nos in antiquorum au-
 » ctorum libris non rarè deprehendimus, ac præcipuè in Laëtantij Firmiani scriptis, quæ
 » perpetua oratione dictata fuisse multa loca importunè interrupta declarant; in quibus
 » 35 capita non ad sententiæ rationem, sed ad legentis patientiam & ad spiritus cōtentionem
 » intercisā fuisse videntur. Ex sacris autem libris plerosque integros nullisque capitibus di-
 » stinctos ab auctoribus suis emanasse exemplaria ipsa tum Hebraica & Chaldaica, tum
 » Græca docent. Facta autem est capitum distinctio, ex quibus nonnulla vel cum antece-
 » dentibus vel cum sequentibus periodis cognationē habent, quod vt sententia atq. oratio
 » 40 liberè fluat, diligenter obseruare oportuerit. vt in hoc loco qui apud vulgatam editionem
 » vltimus vndecimi capituli versus est, ex sententiæ obseruatione atq. ex Hebraicæ lectionis
 » nota duodecimi initium esse apparet. Hæc breuiter de hac re semel adnotasse atq. admo-
 » nuisse operæpretium duximus. Iam verò nos ad nostrum munus pensumque reuocemus.

ACCVS AVERAT antehac Deus Israëllem maximi illius & nefarij piaculi supersti-
 » tionis atque simulachrorū cultus, idque facinus multis exagitauerat nominibus, videlicet
 » 45 adulterij, insanix, & flagitij, post hæc ingratiudinis & cæterorum quæ audita iam nobis
 » fuere. Sæpè enim cōtingit vt in vna atq. eadē re plura contineantur crimina, quæ omnia
 » siquis vnū tantum esse arbitretur, nunquam profectò dispositè accusare tractareque possit.
 » opus igitur est, non solum ingenio, verum etiam iudicio & artificio quodam singulari, vt
 » 50 ea quæ plura in vno coniuncta sunt crimina distingui ac separari diligenter possint. In vno
 » Mercurij Tyndaritari signo quod à Verre fuerat sublatum, multa Tullius crimina, pecu-
 » niarum captarū, peculatus, maiestatis, sceleris, crudelitatisque notauit, ne cui mirum videri
 » debeat, quod eadē res, idem Israëlitarū flagitiū, tam sepe à Vate nostro repetatur, tantisque
 » agitetur vrgeaturque modis. Imò ne quod nobis peccatū simplex & leue esse existimetur,
 » vel ob consuetudinē, vel ob nominū definitionumque ignoratiōē. cum Deo accusatori &
 » iudici

Cicero. in Ver-
acti. 6.

iudici omnium rerum genera, omnes formæ partesque singulæ notissimæ sint, qui quo quidque nomine sit appellandum proprio certissimoque pondere expendere solus sciat: Vt pòte qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. Nunc igitur Israël tantis nominibus à Deo ob unum facinus accusatus in doli proditorisque crimen denuo vocatur. ut qui principi regi que suo infidias pararit, atque ad illius regiam vsque hostes oportunè induxerit. Quoniam verò oratio in definitio statu versatur, primò omnium dolus est nobis definiendus. Est autem dolus malum studij simulatione aduersus immerentem paratum; quod si aduersus benemerentem sit, omnis flagitij superat inuidiam. Hanc definitione nobis diuina indicat sapientia. Qui relinquunt, ait, iter rectum, & ambulant per vias tenebrosas. Et, ne machineris proximo tuo malum, & ille tibi fidit. Igitur criminis propositio est: quòd cum sese Israëlitis crediderit, regemque apud eos egerit, & optimum & clementissimū, vltroque in medium eorum ad habitandum commigraverit, inter quos sanctus omnino atque ab aliarum gentium vulgaribus & prophanis dijs separatus esse & haberi voluerit, tamen ab Israëlitis ita fuerit acceptus, ut per eos ad ipsum alienis dijs aditus sit patefactus; & hoc modo sese erga Deum Israël gesserit, quòd gentibus separatum atque inaccessum Dominū non fidelis populi studio custodiendum, sed perfidorū dolo prodendum circumseperit: [Circumdedit me in negatione Ephraim; & in dolo domus Israël.] Cum ad me, inquit Deus, sanctissimū nulli vtiquam Deorum vanorum accessus, neque diuinorum honorum communicatio mecum esse potuerit, cumque ego huius maiestatis apud homines conseruandæ causa me ipsum Israëlitis crediderim, sicut scriptum est: Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus. nihil tamen tantum sibi sculptilia aut petere aut etiam cupere potuerunt, quantum ipsis ab Israël vltro est oblatum; non enim solum meorum honorum partem, sed summam ipsam integram, mihi detractam illis concedere ausi sunt. Prior autem Ephraim, hoc est Israëlitarum regia familia circumdedit me negatione, me prior negavit, prior dixit: Hi sunt Dij tui Israël qui eduxerunt te de terra Ægypti, domus verò Israël, hoc est reliquæ nouem tribus dolo & fraude me circumdedit, illi enim cum primum Ephraim me negavit, statim diuinis honores nouis sacratis Dijs decreuit & tribuit, sicut scriptum est: Et fuit verbum hoc in peccatum, ibat enim populus ad adorandum vitulum in Dan. idque illis ex comoditate admissum est, postquam tabernaculum apud eos fixi atque domum mihi ædificandam locavi, in qua regio more adeundus, salutandus, colendusque ipsis fueram, circumdederunt me, non quem veneratione & cultu, sed quem dolo atque proditione prosequerentur. At verò Iuda etiam offensionibus quidem multis, non tamen negatione aut dolo meam minuit maiestatem, sed frequentando templo atque sacrificijs faciendis adhuc officium retinet. [Iudas autem testis descendit cum Deo. Hebraicè sic: Iudas autem adhuc descendit cum Deo.] Iudæorum in hac re constantiam probat, qui quanquam numero & copijs imminuti debilitati que fuerint, tamen religionem fidemque retineant. descendisse autem dicuntur ab illo splendore & frequentia. qua illorum vrbs celebrabatur, quo tempore omnes tribus rege ex Iudæorum familia vtebantur. nunc verò ex quo dissidium factum est, descendit quidem Iuda, de illo splendoris gradu, sed tamen cum Deo & cum sanctis fidelibus permansit: Neque enim à Deo deficiuit, neque paternam religionem & pietatem deseruit, sed cum sanctis qui sunt in terra eius, & cum antiquis patribus voce & mente de retinenda religione fideque seruanda consensit: [Et cum sanctis fidelibus.] Sanctos appellat scriptura eos qui sanctissimum verum atque vnicum Deum purè sancteque colunt, sicut scriptum est: Sancti eritis mihi quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester. quanquã verò longè alia in nouo atque in veteri testamento sanctitudinis ratio multoque illustrior sit, tamen sanctos olim fuisse & à prophano gentium more remotos Deoque gratissimos homines nulli non constat. Sanctis, inquit, qui sunt in terra eius, mirificati voluntates meas in eis. Neque verò totam Iudæorum gentem sanctam esse confirmat, cum illis temporibus multis etiam sceleribus contaminatam fuisse cõstet, sed quod sanctorum partes & religionem non deseruerint, neque Deum suum quemadmodum Israëlita, prodiderit, hoc asserit & probat Deus, hanc adeo rem Iudæorum rex Abias apud Ieroboamū est professus: Vos, inquit, habetis grandem populi multitudinem, & vitulos aureos quos fecit Ieroboam in Deos, & eiecistis sacerdotes Domini filios Aaron atque Leuitas, & fecistis vobis sacerdotes sicut omnes populi terrarum:

Psal. 146.

Prouerb. 2.

Prouerb. 6.

Isa. 42.

1. Reg. 12.

Psal. 9.

Leuit. 30.

Psal. 9.

Leuit. 13.

terrarum: Noster autem Dominus Deus est, quem nõ relinquimus: sacerdotesque mini- strant Domino de filijs Aaron, Leuitæ sunt, in ordine suo. Holocausta quoque offerunt domino per singulos dies mane & vespere & thymiana iuxta legis præcepta cõfectum, & proponuntur panes in mensa mundissima; estque apud nos candelabrum aureum & lucernæ eius, ut accendantur semper ad vesperam: nos quippe custodimus præcepta Domini Dei nostri que vos dereliquistis. Hæc nobis longius recitata ideo sunt, ut illud quod dictum est manifestum fiat: Iudas autem descendit, adhuc cum Deo & cum sanctis fidelibus, ut sanctorum appellatione, non solum pij iustique viri, sed sacerdotes sacrificia, legitimæ ceremoniæ & quæcunq; ad diuinam maiestatem purè & sanctè colendam pertinent, intelligamus, quorum omnium ratio apud Iudæos adhuc integra perseuerabat: itaque hac ex parte longo interuallo Israëlitis antecedeabant Iudæi:

Ephraim pascit ventum & sequitur æstum, tota die mendacium & vastitatem multiplicat & fœdus cum Assyrijs inijt, & oleum in Ægyptum ferebat.

CONSTANTIAM & pertinaciam in scelere Israëlitarum esse docet, ut criminis grauitas & turpitudine culpæ magis etiam hoc argumento augeatur. ait autem Ephraim adhuc in proposito susceptoque consilio permanere, & nefarium illud scelus quo se obstrinxerat magis indies ac magis fouere, neque suorum studiorum vanitatem damnare, sed vanioribus adhuc consilijs cumulare: Non solum enim Deum suum eiusque religionem dijs alijs prodidit, quos regni rerumque suarum firmamentum fore sperauerat, sed nunc etiam non semel ea opinione deceptus ad Deum officium que suū non redit; quin potius ad homines confugit, quorum nõ magis certum, quam eorum quos Deos esse opinabantur, auxilium erit, periculum verò & detrimentum fuerit certissimum, nãque vel dii veri vel falsi sunt, si veri & liberare periculo nõ valēt, quorū nã hominū auxiliū diuino maius expectari potest: si falsi & vani dei sunt, qui nec tuare possunt, nec nocere, quorsum attinet homines aut inuidia, aut odio flagrantem implorare, quorum nullæ aduersus Deum à quo ipsi sic defecerant, vires esse possunt ad iuuandū; ad nocendū autē non erunt ineptæ. Ergo ad priorem insaniam hanc etiam addidit posteriorem, vñ non solum Dei sui studiū in vanorū deorū, sed in imbecilliū, aut etiam inimicissimorum hominum mutauerit, eamque adeo re vrgeat atque instet. Hanc verò causam translationibus, aut prouerbiali sermone pronūtiat: Ephraim pascet ventos. Ventū pascere, est inania atque inutilia sequi studia, nã si quis se ventorū pastore profiteatur, eosque regere & cõpescere certa ratione instituat, is profectò magno labore maximā sibi pariet vanitatē, neque enim venti aut regi, aut certis in locis cõtineri se patiuntur, sed vbi volunt spirant, & audis vocē eorū, & nescis vnde veniāt, aut quo vadant, namque omniū linguarū cõmuni sermone ventus aliquado vanitatis exprimit imaginē. Quod autē additur: & sequitur æstus, Hebraicè autē & sequitur Subsolanū. id significatione etia augeat; nã Subsolanus præterquã quod vêtus est, omniū ventorū in Asia regionibus est nocētissimus: sunt enim quibusdã terræ partibus quidã venti præter ceteros infesti, ut Italis Austro, qui idē Mytilenēsis egritudines, Corus tussim affert: ita Subsolanus orientibus & meridianis regionibus nocet, sicut scriptum est: Sicut ventus Subsolanus disperdat eos. Et iterū: Ecce plantata est, ergone prosperabitur? nonne cū tetigerit eā Subsolanus siccabitur? & in areis germinis sui arefcet? Huiusmodi rebus & studijs intentus Ephraim: [tota die mendacium & vastitatem multiplicat,] quoniam videlicet superstitionis vanitatem hominum imbecillium, atque etiam inimicissimorum auxilium petēdo, non sine suarum rerum sumptū & intertrimento auxisset; nam fœdus cum Assyrijs inijt, & oleū in Ægyptum ferebat. posterius hemistichii priores allegorias & prouerbia explicuit: Nãque deorum vanorū cultus ventus quidã & vanitas est, Ægyptiorum verò Assyriorumque amicitia & fœdera, præterquam quod damnosæ illis essent, nocentes etiã erant & pestiferæ. oleum pro muneribus omnibus quæ ex Israël in Ægyptū asportabatur, positum est: nãque vt aliarū rerum, olei etiam optimi Israëlitarum regio feracissima fuit, sicut scriptum est: Iuda & terra Israël ipsi institutores tui in frumento primò: Balsamum, & mel, & oleum, & resinam proposuerunt in nundinis tuis. Hactenus quidem criminis totius argumentū & propositio est. Nunc porrò crimen ipsum accusatioque sequitur, quã beneficijs cõmemoratis fidei olim receptæ, nũc verò lata postulatione perorat. Argumētatur autē ex cõparatione, hoc modò: Si Iudæorum gens quæ religionis fidem nunquã violauit, in crimine

Horat. lib. 2. od. 14. Vitruuius lib. 2. c. 7. Ierem. 17. Ezech. 17.

Ezech. 17.

à Deo

à Deo vocatur. eo nomine, quod officio non satisfecerit, quomodo Israël crimen effugiet, qui simul & religionem deseruit & officium? Hæc huius versus sententia est.

Et iudicium Domini cum Iuda, & visitatio super Iacob: iuxta vias eius & iuxta adinventiones eius reddet ei.

IUDICIUM hoc in loco pro lite accipitur & contentione: nam Hebraicè est **RIB**, cuius verbi significatio cum alibi, tum in Habbakuq commentarijs longius nobis explicata est: Lis, inquit, est Domino cum Iuda, ergo visitatio est super Iacob iuxta vias eius & iuxta studia, quæ sequutus est, postquam nouas res moliri coepit. hoc enim adinventionis Latine redditum nomen significare hoc in loco debet: namque *Maghalal* Hebraicè est, quod ad fraudem, dolum, atque ad nouarum rerum cupiditatem pertinet, de quo & nos iam diximus superius. Neque verò quid visitatio diuina in hoc loco sic latere poterit, si quæ iam in hunc vatem sunt à nobis conscripta, teneantur: Namque idem ferè visitare, quod causam alicuius cognoscere est; cognita autem Israël fraude, doloque malo, atque perfidia, æquum seuerumque de factis iudicium faciendum est. Sed quod Iacob nominauit certa notatione non caret: Nam cum duo eidem nomina fuerint Iacob & Israël, prius illud priuatum eius statum, camque conditionem significat, in qua fuerat ante quam diuinis promissionibus & beneficijs auctus cumulatiusque esset, dum adhuc illo nomine tantum vt Isaac filius, atque Esau frater, non vt Deo gratus acceptusque appellaretur. In eo agitur statu reus Iacob constituitur, vt quo pluribus maioribusque beneficijs affectus fuisse doceatur, eo grauiorem culpam arguatur sustinere. Ad orationis autem rationem illud obseruandum non incommode est, Coniunctionem & in sacris argumentationibus, (maximè autem cum ex contentione argumentum ducitur,) illationem inuere consueuisse, vt in ipso eodem Iacob negotio cum nomen illud humile mutare iuberetur, hac argumentandi figura angelum vsum fuisse legimus. Nequaquam, inquit, appellaberis Iacob, sed Israël: quoniam si contra Deum fortis fuisti, & contra homines praualebis: sic Hebraicè, vbi Latinus interpres pro, reddidit, *quanto magis*, idque quam optimè, sic etiam hoc in loco comparationis vim habet: [*Et visitatio super Iacob.*] Id est, quanto magis Iacob iudicij cognitione dignus est?

In utero supplantauit fratrem suum, & in fortitudine sua directus est cum angelo.

PROPOSITIONEM confirmatio sequitur, cuius ratio & modus est vt primo loco diuina beneficia, secundo, pacta & fœderis conditiones exponantur, postremo officium desideretur: & illud in scelus & definitionem mutatum deprehendatur. Beneficiorum verò expositio ordine ab exordio repetitur: Namque peculiari Dei prouidentia iam inde ab ortu suo Iacob nondum fuisse constat. Primum enim cum gemini utero gererentur, alterque natura maior & maturior, cumque suo uterque loculo separati, inuoluti, inclusi que essent, neque membrorum vllus ad huc motus aut vllus esse secundum naturam posset vllus, vt alter alterum aut apprehenderet, aut teneret, tamen Iacob Esau fratris apprehenso atque contento calcari diuinam sui curam testabatur, seque Deo tantum non fratri natu maiori nec hominibus cessurum esse prædicebat. Iam verò simile istud prouidentia erga se argumentum erat, atque excellentius longè portetum, quod qua nocte illi cum angelo lucta virtutisque certamen contigit, fortissimè sustinuit atque vicit, [*In fortitudine sua directus est cum Dijs.*] Sic Hebraicè, Hoc est nunquam cessit, sed fortissimè restitit non modò hominibus, sed Dijs. Erat etiam signum hoc futurum, si in officio Iacob manere & perseuerare vellet. Nemini nec hominibus nec dijs cessurum esse, vnico duntaxat excepto Deo, cuius prouidentia & beneficio hæc ab eo vincebantur; namque omnibus gentium dijs natura & virtute angeli præstant. Quando gentium dij aut dæmonia aut muta & virtutis expertia simulachra sint. Indecorum autem erat angeli victorem dijs virtute minoribus succumbere. quod autem vicerit angelum confirmat vates:

Inualuit, inquit, ad Angelum, & confortatus est.

ITA vno Deo minorem sese hæcenus exhibuerat Iacob; id verò cum secundum naturam fieri in homine non possit, Deo acceptum referri oportuit, cuius beneficio superior euaserat ijs, quibus sese imparè cognouerat, vt apud Deum cuius fidè implorabat, fuerat professus. Minor tamen, inquit, sum omnibus miserationibus tuis & veritate tua quam expleuisti seruo tuo. Erue me de manu fratris mei Esau, quia valde eum timeo, &c. sic ille

supplex adoransque petebat non hominem, nõ Deum alium præter Deum, quem patris sui Abraham, patris sui Isaac Deum appellauit, Deum sibi perpetua tutela consulentem, quem sibi hoc modo præcipientem audierat: Reuertere in terram tuam, & in locum natiuitatis tuæ, & beneficiam tibi. Hæc est eius hemistichij sententia:

Fleuit & rogauit eum.

HEBRAICÈ: & supplicauit ei. tantis ergo beneficijs affectus Iacob ad sanctissimam religionis & fœderis cum Deo conditione descendit seque & filios nepotesque suos Deo perpetua fide & cultu obseruando addixit, quæ res vt facilius testatiorque fiat, pacti totius nobis recitanda summa est. Interea locutus est Deus ad Iacob: surge & descende Bethel, & habita ibi, facque altaria Deo, qui apparuit tibi quando fugiebas Esau fratrem tuum (non vlli alij inquam Deo) Iacob verò conuocata omni domo sua ait: Abijcite deos alienos qui in medio vestri sunt, & mundamini ac mutate vestimenta vestra. apparuit autem iterum Deus Iacob postquam reuersus est de Mesopotamia Syriæ, & venit in Bethel, benedixitque ei dicens: Non vocaberis vltra Iacob, sed Israël erit nomen tuum, & appellauit eum Israël, dixitque ei: Ego Deus omnipotens. Cresce & multiplicare: gentes & populi nationum ex te erunt, reges de lumbis tuis egredientur, terramque quam dedi Abraham & Isaac dabo tibi & semini tuo post te. Et recessit ab eo. Ille verò erexit titulum lapideum in loco quo locutus fuerat ei Deus, libans super eum libamina, & effundens oleum. vocansque nomen loci illius Bethel. Quoniam verò hæc omnia non cum Iacob solùm, verum cum tota eius posteritate acta & transacta sunt, atque ob eam rem altare positum sacrificia facta & lapis ad perpetuum monumentum est fixus; ideo addidit:

In Bethel inuenit eum, & ibi locutus est nobiscum.

ERGO Israël nomen ab angelo impositum à Deo confirmatum est, propterea quod ab illa prioris conditionis humilitate ad eum augusti diuini que nominis splendorem vocatus est, vt potens cum dijs appellaretur: illam verò vim illamque fortitudinem, illud denique nomen ita interpretari oportuit, vt vni viuenti veròque Deo cui nomen Adonai est, nulli præterea alij cederet & pareret, nulli sese permetteret & crederet. hic enim Deus solus fortissimus est, cuius virtute prouidentia, omnia pericula superauerat, Deus videlicet Abraham & Isaac patrum suorum, ac ne forte filijs Iacob commune Dei nomè aliquem errorem pareret, illique Deo suam felicitatem adscriberent, à quo non acceperant. ob eam rem testatissima nominis appellatio admoniti doctique fuere, sicut scriptum est: Dixitque Deus ad Moysen: Ego sum Adonai, Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob misit me ad vos: hoc nomen mihi est in aeternum, & hoc memoriale meum in generatione & in generatione. Itaque non potuerunt verum Deum ignorare vt inscientes cultum alio traducerent, cum satis illis apertum testatumque fuisset, cui Deo maiores sui felicitatem suam, cui etiam ipsi suam deberet: & quibus ille modis, quo cultu atque officio obseruandus, retinendusque sibi perpetuo esset; si modò Israël splendorem, dignitatem, & nomen tueri studerent. hoc est quod Vates noster ait:

Et Dominus Deus exercituum Adonai memoriale eius.

NOMEN Hebraicum quatuor literis constans **יהוה**, quod proprium Dei veri nomè est, cum suas, quibus pronuncietur, vocales in sacris libris non habeat. alterum ex duobus diuinis nominibus **ADONAI**. vel **ELOHIM** sui dat in lectione vicarium, pro quibus vel **DOMINVS** vel **DEVS** Latinus reddit interpres. Huius igitur versus illa breuiter sententia est, Ille nimirum Deus Iacob colendus semper atque omni officio retinendus fuit, cuius virtutem, curam, atque prouidentiam ipse patresque sui vbique fuerant experti. nullum autem alium illis fuisse constabat præter **ADONAI** fortissimum Deum exercituum, cuius nutu omnia gubernatur, cuius maximos & fortissimos exercitus in cælo, in terra, atque ad eum in ipso aère esse rebus vbique pro voluntate sua gestis, ipsius etiam Iacobi causa probauit, quamobrem hoc illis nomen sanctissimum perpetuo esse debuit, [*Adonai memoriale eius.*]

Quo autem officio coli illum retinerique oportuisset, nempe fide & virtutis obseruatione perpetua, sequenti versu declarat:

Et tu ad Dominum Deum tuum conuerteris: misericordiam & iudicium custodies,

& spera in Deo tuo semper.

MEMINISSE oportet futurum tempus verborum ad officium perpetuo faciendum

R accom-

accōmodari. docet autē Israēlis officiū fuisse Dei sui partē perpetuo sequi, & quē semper sibi prouidentem optarent, semper ijs quā maximē illi grata sunt artibus, fide, ac pietate colere, atque hoc modo semper illius sibi tutelā promittere. [Ad Deum tuum, quē scires esse A DONAI, conuertis:] omni studio, inquit, ad illius colendam religionem intentus esse, fidemq. illi integrā inuiolatamq. seruare debuisti. [Misericordiam & iudicium.] Misericordia, pro omni erga proximum pietatis genere posita est. Iudicium, æquitatem & totius officij significat rationē. hoc vobis erat præstandū, namq. his rebus vera pietas cōstat, fide & misericordia, ita vt qui alteram ab altera separarit, & magnum religionis detrimētum & totius verē utilitatis iacturam faciat, sicut scriptū est: In hoc gloriatur qui gloriatur scire 10 & nosse me quia ego sum Dominus qui facio misericordiā & iudiciū & iustitiā in terra: hæc enim placent mihi, ait Dominus. Hactenus prima & secunda cōfirmationis pars, hoc est, beneficiorū cōmēmoratio, fœderis atq. cōditionū recitatio; nūc deinceps iniquitatis ac perfidiæ exprobratio est: nam qui iudiciū obseruare iubebatur, pietatē pro tātis beneficijs reddere debuit, idq. sedulō & diligenter summoq. studio præstare, siquidē hæc iudicij & iustitiæ vis & ratio est, vt in omnibus pactis, & cōmercijs integritas semper & veritas obseruetur, omnisq. fraus, imō omnis fraudis absit suspicio. Si ergo Iacob iustē cū Deo agere iudiciumq. obseruare voluisset, qua fide, qua religione teneretur? Si verò tunc demum beneficijs à Deo collatis sese non dignū præbuisset, hoc est, rerū omniū copia, pace, & incolūitate: at verò ille vbi hæc omnia accepisset, tamen eum à quo acceperat debito palam fraudauit obsequio, & eo impudentiæ atq. audaciæ processit, vt nihilominus iustū se rerū suarū possessore iactet, & prædicet, nihilq. sibi suisq. rebus ea parte metuat quod malē sint partæ. Itaque in hoc commercio maxima iniquitas maxima fraus est admissa:

Canaan in manu eius statera dolosa calumniam dilexit.

EXEMPLŌ proposito ostēdit Deus Ephraitas, hoc est Israēlis filios non regis optimi fidelem populū, non patroni & tutoris præstantissimi optimū clientem, vel pupillū egisse sed mercenariū & venalitiū mercatorē eumq. fraudulentū, qui magnas sibi copias ex maxima fraude sperarit, cui consuetudo religionē & metū ademit, atq. audaciam impudentiæ etiam coniunxit. [Canaan] mercatorē significat, vt Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit Cananæo. Quoniam Cananæorū natio præ cæteris maximē ex mercatura quæstum faciebāt, ideoq. vafra magis & callida, orti enim à Cham Noahi filio paternam impietatem quasi hæreditariam imitabātur. Ergo Israēlis filius Ephraim mutatus est in Canaan mercatorem filium Cham, in cuius manu bilanx dolosa est. [Calumniam dilexit.] ita fraudis studiosus est, vt dum sibi cōsulat, quemuis fraudare pro nihilo ducat:

Et dixit Ephraim: Veruntamen diues effectus sum, inueni idolum mihi, omnes labores mei non inuenient mihi iniquitatem: quam peccavi.

SUMMA Israēlitarum impudentia notatur, qui non solum antiquis beneficijs immemores, sed præsentibus ac perpetuis ingrati fuerunt, perinde enim & se & rem gerebant, iactabant & prædicabant, ac si nulla fraude aut iniuria, sed iusto labore partæ fuissent, nec diuino beneficio essent acceptæ referendæ. [Veruntamen.] Affirmationem habet, vt: Veruntamen in diluuiū aquarum multarum ad eum non approxima- bunt: [Dines effectus sum.] Mea diligentia & industria non alicuius alterius auxilio, aut beneficio. Hæc sententia verbo Hebraico indicatur, quod non ditari, sed ditescere significat. Atque sic vertendum clarius esset: contigit mihi ditescere, quādo huiusmodi Latina verba præteritis desituuntur temporibus. [Inueni mihi idolum. Hebraicè, Inueni vim mihi.] Vim, pro facultatibus & copijs positum, vt apud Latinos ingens auri atque argenti vis dicitur. [Omnes labores mei non inuenient iniquitatem quam peccavi.] Hic duplex crimen est, alterum, quod suo labore suaq. industria diuitias opesq. partes affirmat, quod sanè ad perfidiam spectat, cum ea sibi ex diuino beneficio contigissent: alterum, quod non modò ijs corradendis: verum conseruandis fraudem abesse, affirmabāt, cum iam in distis etiam fraus & impietas deprehendatur. Etenim agros, & prædia, domos ac villas, cæterasq. opes & vires etiam, & industriam, quibus hæc ab illis culta & tractata sunt Deo à se deberi fa- teri oportuit, sicut scriptū est: Ne postquam comederis & satiatus fueris, domos pulchras ædificaueris, & habitaueris in eis, habuerisq. armenta boum & ouium & greges argenti & auri

& auri, cunctarumque rerum copiam. Eleuetur cor tuum & non reminiscaris Domini Dei tui qui eduxit te de terra Egypti, de domo seruitutis, & ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili, &c. Ne dicas in corde tuo: Fortitudo mea, & robur manus meæ, hæc mihi omnia præstiterunt, sed recorderis Domini Dei tui, quod ipse vires tibi præbuerit, vt impleret pactum suum super quo iurauit patribus tuis, sicut præfens indicat dies. [Non inuenient iniquitatem.] nihil mihi in rebus studiisque meis aut fraudis, aut peccati obijci potest, quippe omnia iusto labore parta honesto etiam vsu tractata sint, itaque nihil ex me iure quispiam requirat, cum nemini quicquam debeatur.

Et ego Dominus Deus tuus de terra Egypti, adhuc sedere te faciam in tabernaculis, sicut in diebus festiuitatis.

ANTIQUORVM beneficiorū immemores fuisse cōmēmoratione ipsa confirmauit, nūc etiam præsentibus beneficijs ingratos re ipsa & suarū rerū memoria renouata arguit: namq. non solum Iacob tantis beneficijs affecti, quē Deus tot casibus superiorē fecerat, sed sui etiā ipsorū oblitū, quos omnibus rebus egētes è summa miseria & ærumna liberauerat, atque ad eam quā sibi mendosē adiudicabāt regionē propria virtute magnis miraculis & prodigijs emptos traduxerat. hoc est quod dicit: *Ego Dominus Deus tuus de terra Egypti.* vbi nulli tibi agri, nullæ diuitiæ, sed extrema fterat inopia, nūc autē de his regionibus abductū te ad antiqua tabernacula tua cōuertā, vt noris an tuis laborib. sine vlla iniuria aut iniquitate parta & conseruata fuerint ea, quæ abs te possidebātur. [Adhuc sedere faciam te in tabernaculis sicut dies statos.] Sic Hebraicè est: Significat autē his verbis eum statū, & eam quam nunc Israēlitæ ferunt conditionem: cum per totum orbem dispersi nullos agros, nulla prædia, nullas omnino stabiles sedes habent: sicubi verò maximē quiescere videtur, domos tantū easq. vel conductas, vel si proprias, nō magnificè tamē extructas possident, vt qui sibi migrandū esse persuasum habeant. hoc verò viuere in tētonijs est. tabernaculis aut numero multitudinis dixit, cum sermo cum vno Ephraim esset, eo quod sepe illi mutanda foret, nulla stabilis sedes, nullū certum habendū domicillum, neq. verò maiorem explicationē locū hunc desiderare arbitramur, quā euentū ipsum, & præsentē Israēlitarū rerum statū. tādū autē hanc illis penā ferendā sustinendamq. esse prædicat, quoad præfixæ constitutæq. dies fuerint peractæ, quarū certus numerus quibusdā vatibus prædictus fuit, quibusdā etiam erat prædicendus. [Sicut dies statos.] Hebraicè Moghed, certū præfinitū tempus ad aliquid faciendum significat, quod Hispanicè proprie *Plazo* dicitur. Latinus interpres ob linguæ inopiam nunquā simplici verbo reddit, sed interdū certum tēpus, nōnunquam verò hoc tēpus, vel festū tēpus, vel festū, hoc est, obseruandū diem, vt. Secundū hoc tēpus veniā, & erit Saræ filius, id est, legitimo pariendi tēpore cum rediero erit Saræ filius. Cōcepit & peperit filium in senectute sua tēpore, quo prædixerat ei Deus & illud: Cōstituit eis tēpus dicēs, crās faciet Dominus verbū illud. In omnib. his locis est Moghed. Cum autē nihil corū, quæ ad hominēs pertinet tēpore vel casu fiat, aut maneat, sed diuina omnia gubernentur prouidentia, non solum hæc Israēliticæ calamitatis tēpora ab eo prouisa, sed prædicta constitutaq. esse docet Deus. [Sicut dies statos.] Sicut, non similitudinis sed quantitatis cōiunctio hoc in loco est, namq. Hebraicè CH particula & ad qualitatis similitudines & ad quantitatis æqualitates & rationes accōmodatur, vt illud: Et fuit sicut retrahere manū suam egressus est alter, hoc est, vbi ille manum retraxit. Tandiu ergo tabernacula habitabis, tādū vagus domo patriaq. exul eris, quoad præscriptorū dierū adsit finis, quos dies non solum à se præscriptos, sed vatibus etiā prædictos expositosq. fuisse docet, sicut scriptū est: Quia nō faciet Dominus Deus verbū, nisi reuelauerit secretū suum ad seruos suos prophetas. Certè ergo dies (siue solemnitates, siue tempus maturum & iustum, siue quouis nomine Latino appelles id quod Moghed Hebraicè) nominati à Deo sunt, quibus Israēlitæ in ærumna atque miseria essent. id quod factum esse Ieremias testatur: Vocauit, inquit, aduersum me tempus vt contereret electos meos. non solum autem ijs vatibus qui illa tempestate & ante fuerunt, communicatum hoc temporis certi consilium fuisse, sed alijs etiam communicandum fore pollicetur, quibus solis calamitatis finis & Israēliticæ restitutionis sacramētum notū esse voluit Deus, cuius in potestate tēpora & momēta sunt. ex multis verò modis quibus propheta futurorūque conscij viri à Deo agi solent celeberrimū sunt allocutio, visio, similitudo. Atque allocutio

quidem in somnis fit, qualis ea qua Abraham, Jacob, Samuel Laban, Abimelech, & Ioseph etiam vir Mariæ moniti doctiq. fuerunt. de qua proprie scriptum est: Si quis fuerit inter vos propheta Domini in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illu, itaque Deus vt apparet visione sic in somnio alloquitur. Similitudo autē est, cum certis prouerbis & ænigmatibus aut aliter ostēdit res futura representatur; quorum ratio nisi aliunde aperiat, iisdem ipfis vatibus obscura & intellectu difficillima esse solet. cuius generis multa apud omnes vates, apud Daniele verò atque apud Ioannē Theologum plurimā leguntur. Israëliticaru ergo calamitatum rationem ex visione quibusdā vatibus iam Deus ostenderat: imaginē verò & similitudines futurū erat vt vatibus ostenderet. Idcirco dicit:

Et locutus sum super prophetas & ego visionem multiplicavi.

VT QUAM testatissima omnibus res esset, nec ad casum, neque ad fortunam referri à quoquam posset. de futuro autem dicit:

In manu prophetarum assimilabo:

NAM QUAE Hebraicē cætera in præterito, hoc in futuro dicitur. Significat itaq. tempus hoc nonnullis vatum certa ratione fuisse declaratum, vt ex illo loco patet: Vocauit aduersum me tempus, alijs in visione ostēsum, quemadmodū ex visione doctus Isaias dixit: Nisi Dominus exercitū reliquisset nobis semē, quasi Sodoma fuisset & Gomorra similes essemus: Danieli autē & Ioanni Theologo futuris post illa tēpora vatibus rem hanc per similitudines creditam fuisse legimus: Tu autē Daniel claude sermones & signa librū vsque ad tempus statutum, plurimi pertransibunt, & multiplex erit sententia. & paulo inferius: Et dixi viro qui erat indutus lino, qui stabat super aquas fluminis, vsq. quo finis horum mirabilium? & audiui virum qui indutus erat lino, qui stabat super aquas fluminis, cum eleuasset dextram & sinistram suam in cælum, & iurasset per viuētē in æternum, quia in tempus & tempora & dimidium tēporis, & cum cōpleta fuerit dispersio manus populi sancti complebuntur vniuersa hæc. Subiungit autem Vates: Et ego audiui & non intellexi. Plenæ etiam sunt Apocalypsis chartæ huiuscemodi similitudinibus & imaginibus, vt illud: Et hic sapientia est, qui habet intellectum computet numerum bestiarum; numerus enim hominis est, & numerus eius sexcenti sexaginta sex, qua similitudine nihil obscurius dici posse arbitror.

Si in Galaad idolum: ergo frustra erant in Galgad bobus immolantes. nam & altaria eorum quasi acerui super sulcos agri.

DEFENDEBAT Ephraim nihil sibi vitio dari, nullamque in rebus suis iniquitatem inueniri posse, cum plena tamen eorum loca superstitionibus, plena fanis & altaribus nefarijs essent, quibus nominibus maxima ipsoru erga Deum perfidia augebatur. quoniam verò sua quisq. non perinde ac alterius vitia perspicit, horum exemplo & præiudicio suæ impietatis Ephraïtæ atq. Israëlitæ cæteri redarguuntur. Duo autē exēpla citantur, quoru ob similem culpam simile est iudicium, indeque argumentū à minori depromitur, cuius illa sententia est: Ij qui Galaad habitabant, ex Israëlitarum genere & familia fuerunt. hos autem iniquitatis reos fuisse & diuina sententia & supplicij euentus declarauit. Sententia superius hæc fuit: Galaad ciuitas operantium iniquitatem. Euentus autem quod illa gens cum ijs tribubus, quæ trans Iordanem fuerant, abducta in captiuitatem fuit, hoc est, cum Ruben & Gad, & dimidia tribu Manasses. Neque verò solum Galaaditis nocuit superstitio, sed vicinis etiam & finitimis eorum Galgalitis qui & pari culpæ obnoxij pari pœna affecti fuerunt, id quod altaria eorum deserta & vacua testabantur. Consequens ergo est Ephraïtas qui eadem studia sequantur similem culpam sustinere, similemq. pœnam esse subituros. Erāt verò Galaaditis Galgalenses vicini, Iordanis solum alueo vtrorumq. agros dirimente. facile autem Galaaditarum vicinitate superstitionis pestis Galgalim attingere potuit, atque ex ea causa certa & continuata fuit vtriusque ruina; namque vtrique simul abducti in captiuitatem fuerunt, & si qui reliqui fuerant, tamen cum Zabulone & Nephtalim, qui proximi illis etiam erant, funditus è suis sedibus euersi sunt. [Si in Galgad idolum. Hebraicē: Si in Galgad iniquitas.] Nam respondet illi orationi Ephraïtarum: Omnes labores mei non inuenient iniquitatē mihi, quam peccauerim. Quod si in Galgad iniquitas est, & vterius: si Galgal culpa non vacat. qua ratione sese Ephraim extra omnem culpam causamq. ponet: cum iisdem studijs teneatur atq. eadē quæ illis admissa fuerant

fuerant, admittat. Atque in argumētationis propositione duplex pars est; altera quidē est, Iniquitas est in Galaad, altera verò, & vanitas est in Galgal. priorem hypotheticā partem superius cōfirmat, alteram oportune confirmat, nempe Galgal vanitatis reum esse. probat autem ex facto sic: [Erant in Galgal bobus immolantes] probat etiam à destinatis, cum aras commemorat fabricatas, in quibus sacrificia fierent. Probat ex euentis eorum vastatione demonstrata, cum altaria plurima extare dicat, quæ ab hostibus diruta non fuerint, & tanquam terminorum acerui in agris, sic impietatis & superstitionis testes atque iudices aræ illæ in Galgalis visantur. est autem versus hic aliquanto difficilior, propterea quod indeclinabiles dictiones & puncta Hebraicam proprietatem nō omnino reddunt: nam Hebraicē sic legimus: [Si Galgad iniquitas, ceritē vanæ fuerunt, in Galgal bobes immolauerunt: etiam altaria eorum vt acerui super sulcos.] Si ergo in Galgad iniquitas fuit, neque illic solum, sed etiam apud Galgalas vanæ actū est, cum boues immolatæ fuerint; id quod altarium frequentia vt aceruorum in agris multitudo relicta docet. consequitur Ephraim integritatem innocentiamque suam falsō iactare atque defendere. in hoc autem entymemate conclusio omiſsa est, quoniam ea in antecedētibus orationibus fuerat explicata, vbi dictum est: Canaam in manu eius statera dolosa, dilexit calumniam. Namque in illo loco propositio collocata est, quæ in sequentibus argumentationibus conclusio fieret. Oportet autem sacrorū librorum interpretem in his argumentandi rationibus esse exercitatissimum, quādoquidem magna verborum breuitate maxima argumentationū momenta continentur [Bobus immolantes.] non datiu sed effectiu casus est: namque Hebraicē est accusatiui. cum dicit autem boues immolasse magno sumptu maximum incommodum sibi ipsis quæsitum reprehendit.

Fugit Iacob in regionem Syriæ & seruiuit Israël in vxorē, & in vxorem seruauit.

In propheta autē eduxit Dominus Israël de Ægypto, & in propheta seruaus est.

ALIO argumento iniquitatem & perfidiam Ephraïtarū ac totius Israëlis confirmat, ita vt Israëlem suo ipsius præiudicio, suoque gladio iugulet: namque exemplum non ex aliena, sed ex propria causa petit, ita vt criminis vim subterfugere non valeat, neq. etiam iudicij periculum declinare, cuius iudicij auctor idem ipse fuerat, qui reus est constitutus. Igitur Iacob patris iudicio Ephraim damnatur: Quippe cum domesticū exemplum legis loco est habendum. Tota autem oratio hanc habet sententiam, Iacob, cum nondum honore aut dignitate aliqua functus esset, nondū aliud, quā priuatum nomē tueretur, imò dum in misera esset cōditione, vt pote patria profugus in aliena regione degens atq. ob inopiam seruire coactus, tamen non gratis hospiti Laban & non malè de se merenti seruire voluit, sed mercedis nomine id quod habuit summū pretium pactus est: nō enim aurum, aut argētum, non oues, nec armenta, sed incōparabilis formæ & virtutis puellam patri charissimā poposcit, ita vt seruitutē & gregum custodiā magno, non pretio, sed præmio redemerit, tanto se, & studiumque operamque suam fieri, æstimarique voluit Israël: & tamen Israëlis filij summam Dei erga se curam, studium, custodiam nullo pretio, nullo obsequio aut gratitudine dignam putarūt; cum Deus non coactus, non inuitus, sed vltro ac sponte de illis curam suscepit, atque alijs sibi charissimis ministris mandauerit, dum pro maiori beneficio liberius impensio diutius atque accuratius dato maior esset referēda gratia, quod si nō gratia saltē merces aliqua, qua iustitiæ & rerū æquitati satisfaceret. vt verò facilius ad iudicandū res esset cōparatione argumentatio tractata est, persona cū persona, tempore cum tēpore, rebus cum rebus cōparatis, cuius forma huiusmodi est: Iacob fratrem suum fugiens, inops & miser, qui tantum in baculo suo traiecerat Iordanem, venit in agrum Aram, vbi hospitio à Laban exceptus est homine quanquam sanguinis necessitudine cōiuncto, tamen suoru non profuso rerum neq. admodum etiam liberali, & cum ibi vnde viueret nō haberet nisi operas locasset suas, ille pro mercede heri filiā poposcit, atq. ad eō vxorem obtinuit, si non eam, tamen neq. genere neq. dignitate minorē eiusdē Laban filiam maiorē natu atq. iure prælatā: tum verò seruitute innouata, & eodē tēporis spatio iterato, alteram vxorē quam amabat, simili pactione accepit, ita vt duas charissimas filias pater pastor operarioque suo tradere pacto cogeretur; tanti suā operā Iacob æstimauerat. Hactenus altera cōparationis pars breuiter tractata est; altera autē sic habet: At verò Dominus Deus qui nihil cuiquam debet, cum omnibus abūdet, qui non iure aliquo aut

paſto, ſed propria ſolum miſericordia & benignitate Iſraëliſſimæ ſeruitutis erga ſtu-
lis ſolutis in libertatem aſſeruit, miſſoq̄. Propheta, qui ſuas partes ageret, vt id negotium
diuinū eſſe conſtaret, eductuſq̄. eſt Iſraël ex Ægypti longa ſeruitute. quantā autem huius
beneficij gratiam eſſe oportuit, cum breuem ſeptem annorum ſeruitutem tanti æſtima-
uerit Iacob? Præterea ſi ouium cuſtodia ſeptem alijs annis nō minori, quā alterius vxor-
ris præmio fuerit redempta, quānam æſtimationē dignū fuit, quōd Iſraël ipſe non à quo-
cunque, ſed à Deo, nec id vulgari modo ſed per prophetam tantis ſignis, portentis, tanta
beneficiorum magnitudine & aſſiduitate paſtus ſeruatusq̄ue quadraginta annos in ſoli-
tudine, tandemq̄ue in patriam deductus vſus eſt perpetua prouidentia atque propheta-
rum procuratore, per quos diuina in illos cura & ſtudium teſtatiffimum erat: namq̄ue 10
prophetica adminiſtratio nō humana, non vulgaris, ſed planē diuina eſt, cum nihil à va-
tibus aut agatur, aut dicatur, quod non ex oraculo petitum acceptumq̄ue ſit, ſicut ſcri-
ptum apud Ieremiam eſt.

Vnde & Deus ipſe apud Samuelem confirmat ſe exactum & repudiatum fuiſſe, quōd
Vatis ſui adminiſtrationis illos tædere cœperat. iam verō huius cōparationis ſententiam 15
quantum licuit breuiter explicuiſſe videmur, porrō orationē ipſam contexamus: [*Fugit
Iacob in regionem Syriæ.*] in alienam regionem priuatus profugusq̄. commigravit, & ta-
men in ea fortuna & conditione dignitatē quandam habere & futurā ampliſſimam ſibi
promittere viſus eſt, ita vt iam Iſraëlem illum quē poſtea egit, meditaretur, & cum ſerui-
tute locataq̄. opera victum quærere ob inopiam cogereetur, [*Iam ſeruiuit Iſraël in vxore.*] 20
qualem autem optauerit vxorem hiſtoria docet. iam cum ob ſeruitutem vxorem merce-
dis loco accepiffet. rei atque verbi duritatem, magnitudinem præmij & coniugij nominis
iucunditate compenſaret, etiam in leuiori nomine paſſionis non minori pro dignitate ſe
geſſit: quippe qui non iam Domini, ſed ſoceri ſui oues [*In vxorem ſeruaui & panit.*] hæc
autem omnia ſi cum Dei erga Iſraëlem beneficijs conferantur, tanto iudicabuntur mi- 25
nora, quanto perſona perſonam, res rem, tempus tempora, conditio ſuperat conditionē:
Etenim Dominus ipſe Iſraëlem eſt ſeruitute in qua conſtitutus erat, & non ex Syria vbi
minus male agere potuit, qui etſi profugus, tamen apud ſui generis & cognationis homi-
nes verſabatur, ſed [*Ex Ægypto*] manu excella & prophetae miniſterio certo ac ma-
niſteſto diuinæ curæ & tutelæ argumento [*eduxit.*] & poſt hæc Iſraël ipſe non oues, 30
non boues eius, non armenta, ſed ipſe Iſraël in quam ſeruatus cuſtoditusq̄ue fuit, totq̄ue
annos inenarrabilibus mirisq̄ue modis paſtus & educatus. At verō Iſraël, qui maximam
ſeruitutis curæq̄ue ſuæ rationem haberi voluit, diuinæ erga ſe curæ, benignitatis & bene-
ficentiæ nullam ipſe habuit. quantis ergo ſupplicijs, quantis execrationibus dignus pro
iſta iniquitate atque ingratitude eſt? qui dum ſuas opellas tanti faciat, mea tanta be- 35
neſicia vel recordatione putet indigna. vehementer proſecto acerba beneficentiſſimo
cuique hæc cogitatio eſt, & quæ non ſolum beneficentiam tardare, ſed pœnam atque vl-
tionem parare accelerareq̄ue valeat. Quamobrem ſubiungit:

*Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus ſuis, & ſanguis eius
ſuper eum veniet, & opprobrium eius reſtituet ei Dominus ſuus.* 40

DEI IRATI & ob contemptum offenſi oratio hæc eſt: Namq̄ue maximi excelsiq̄.
animi grauiffimè contemptum tollerāt, neque enim leuiter ferri poteſt, eorū nullam,
vel leuiſſimam haberi rationem, quæ ſummo ſtudio, maxima cura, aſſidua opera, multa
etiam cum rei ipſius grauitate collata collocataq̄. apud aliquem fuerint, qui tamen bene 45
de ſe merētē ſumma & illiberali excipiat obliuione. Hanc autem acerbiter, amari-
tudinem Deus vocat, & huius ſcleris reos nō minus, quā ob homicidium vel aliud in-
digniſſimū facinus admiſſum grauiffima pœna dignos cenſet, vt qui iniurij in beneficos
fuerint, quod grauiffimum genus iniuriæ eſt. ob eam autem rem ait: [*Et ſanguis eius ſu-
per eum veniet.*] Hebraico tropo vſus, ſignificat eius quo ſe aſtrinxerant, ſcleris pœnas 50
eſſe illis ſoluendas. [*Et opprobrium eius reſtituet eis Dominus ſuus.*] Quemadmodum ille
Dominum ſuum intra ſe ductū contempſit, ſic ipſe in ignominiam, opprobrium & con-
temptum à Domino ſuo adduceretur. quæ res tanto erit æquior atque iuſtior, quanto
in omni officij & dignitatis cauſa herus melior, quā ſeruus iure eſt. [*Dominus ſuus,*]
à quo emptus & redemptus, atque hæcenus ſumma clementia & cura tractatus eſt.

CAPVT

**LOQUENTE Ephraim horror inuaſit Iſraël: & deliquit in Baal, &
mortuus eſt.**

DIVINORVM iudiciorum æquitatem cogitatione admirari, quā verbis & ora-
tione conſequi ijs, qui arcanos legūt libros, multo proſecto fuerit facilius: Nam cum
Deus qui omnium cæleſtium, terreſtrium & infernorum rector & iudex eſt, dicto tantū
& placito ſententiam in quemuis proferre poſſet, tantam tamen in iudicio exercendo
10 æquitatis rationem à ſe obſeruari teſtatum omnibus eſſe vult, vt ab ijs quos in iudicium
vocat ſententiæ ferendæ normam rationemq̄ue nonnunquam petat, atque iudicij vtra-
tur, quibus vel in pari, vel in minori cauſa illi fuerint vſi, vt omnis impijs & temerarijs
effugiēdi, vel elabadi occaſio præcludatur. Sic olim Dauid regem in Vriæ & Bethſabees
cauſa propria ipſius Dauidis dānauit ſentētia. ſic diuinus eius filius verſutorū Phariſæorū
15 & ſcribarum collegia, vt iuſtiſſimam in ſeipſos ſententiam pronuntiarent, ſapienter effe-
cit. ita hoc in loco Ephraitas Iſraëlemq̄ue omnem temeritatis & ſtultitiæ ſuæ pœnas ſibi
ipſis ſuo iudicio ſtatuiſſe demonſtrat, atque horum omnium iudicia & ſententias in le-
uiori cauſa prolatas ad illorū grauiffimā cauſam transfert: Nam Dauid de oue per frau-
dem iniuriamque rapta ſibi tulerat ſententiam. Phariſæi de vinea per ſeruatorum & hæ-
20 redis cædem occupata, ſeſe eidem calculo obnoxios reddiderūt. Ephraim verō ob Salo-
monis ædificia maximas excitauerat tragœdias. Sed in diuino iudicio Dauid reus con-
ſtituitur, & pro oue rapta Vriæ vxor atque ipſius vriæ nex proferitur. in Phariſæorum iudi-
cio pro vinea religio, pro ſeruis prophetae, pro hærede Dei filius occiſus, ad crimē referū-
tur. atq̄. in hac Ephraitarū cauſa pro ſumptuoſis Salomonis regis operibus ſimulachrorū
25 obicitur cultus. Deinde verō temeritatis atque improbitatis arguitur Iſraël, qui ea quæ
ſibi improbata damnataq̄ue fuerant, tamen ipſe admiſerit, & nouarū ſemper rerum ſtu-
dio arſerit. Principio itaque à Ieroboam hiſtoria ſermo inchoatur, qui maximos in Iſraë-
lem tumultus concitauit, quorum hanc prætexuit cauſam, quōd Rex in ædificia ſuper-
uacanea nimiū operæ atque impenſæ collocarit, qua in re publicæ priuataq̄. populorum
30 facultates vehementer vexarentur, ſicut ſcriptum eſt: Ieroboam quoque filius Nabat
Ephraim, de Sareda ſeruus Salomonis (cuius mater erat nomine Serua, mulier vidua) 3
leuauit manum contra Regem. & hæc eſt cauſa rebellionis aduerſus eum, quia Salomō 4
ædificauit Mello, & impleuit voraginem ciuitatis patris ſui Dauid. Hæc cauſa cum po- 5
pularis admodum eſſet, applauſu excepta fuit, ita vt leuis populi facilior eſſet aucupatio, 6
publicæ vtilitatis & priuatorum cōmoditatis ſtudio proſeſſo: Nam cum veſtigal apud 7
ſuos colligeret, ipſe tributorum & ſumptuum grauitatem in regis inuidiam accuſabat: 8
Contra ac alij, qui dum regum videntur ærario conſulere inuenta noua exactiōe popu- 9
lum & ærarium depopulantur. Ieroboamus verō ambitionē ſimulato publico bono oc- 10
cultabat, atque ita populi animos ſibi deuinxit, vt cum adeundus illis & conueniendus 11
de ea re Roboam eſſet, hic & conſilij dux & ſermonis interpres eligeretur, atque defe- 12
ſtionem à rege molientibus, ex Ægypto vbi profugus erat reuocatus, idē potiſſimè illis 13
præſiceretur, qui non proprijs, ſed priuatorum commoditatibus & conſulturus credeba- 14
tur, ſicut ſcriptum eſt: Miſerunt ergo & vocauerunt eum, venit ergo Ieroboam & omnis 15
multitudo Iſraël, & locuti ſunt ad Roboam, dicentes: Pater tuus duriffimum nobis iugū 16
impoſuit, &c. & paulō inferius. Factum eſt autem cum audiſſet omnis Iſraël quōd reuer- 17
ſus eſſet Ieroboam, miſerunt & vocauerunt eum congregato cœtu, & conſtituerūt eum 18
regem ſuper omnem Iſrael. Huius itaque ſententiæ verſus ille primus quamlibet verbis 19
conciſus & breuiſſimus eſt. *Loquente Ephraim Horror*, ſic diſpungēda membra ſunt. 20
Ephraim autem vocat domum Ioseph, in qua tributis exigendis præerat Ieroboam: is 21
primū tribum ſuam omnem oratione & regis accuſatione mouit, hæc deinde tribus 22
alias excitauit, atque ita nouarum rerum cupiditas ex regis inuidia, & ex gratia aduerſus 23
Ieroboamum, excitata eſt. quem quidem popularem primū obſcurum motū, deinde 24
aperum tumultum, ac demum publicam inuidiam, vates noſter nominat horrorem. 25
Loquente (inquit) *Ephraim horror* & tremor animorumq̄ue turbatio & tumultus excitata 26
ſunt. His autē ille rationibus populi ad ſe animos, nō tam cōciliauit, quā rapuit. ob eam 27

R 4

rem

rem dicit: *Inuāsit* Israël, Hebraicè clarius dicitur, *presuit ipse in Israël*. At verò Ieroboam ita malè populo consuluit, vt idololatriam impietatemque summam institueret & confirmaret, quæ res multo grauior multoque sumptuosior Israëlitis fuit, quàm Salomonis fuerant ædificia; namque illa ad publicam vr̄bis vtilitatem & ornamentum pertinebant, quæ semel perfecta longo tempore integra sine sumptu durare poterant. Baalim autem & cultus præterquam quòd ipso conflandi & sculpendi opere, atque etiã materia maximi pretij fuisse constant, sine magna etiam & assidua impensã magnoque instrumento procurari non potuit. Quoniam autem id quod alijs vitio & culpæ dederat Ephraim ipse multo grauius admisit, atque eiusdem rei improbandæ simul & admittendæ auctor cæteris Israëlitis fuerat, nam qui Salomonis filium ob sumptus metum repudiauerat, Ieroboamum cum maiori & turpiori damno receperunt, ideo ait: [*deliquit in Baal, & mortuus est*, ob eam rem regno pariter & vita priuatus, quam rem ipse iam in alio iudicauerat, satisque idoneam duxerat, ob quam regnum is cuius proprium erat amitteret. Vñs est autem verbo, deliquerat, quod, vt iam dictum nobis est, non solum peccare, sed alijs peccandi auctorem esse significat. Atque hæc res in sententia oraculoque diuino expressa fuit: Propter peccata Ieroboam, qui peccauit & peccare fecit Israël. Hactenus Ieroboami iniquitas, & Israëlitis stultitia atque temeritas ostensa est. At verò populi culpa fuit, quòd non iudicio, sed temeritate dissidium Iudæ & Benjamin fecerit, atq. à Roboamo defecerit (Namque ea quam prætexerat, dissensionis causa, nulla fuit; quippè cum multò grauiora tributa sub nouo rege libenter tolerauerit. Itaque populari magis impetu & nouitatis studio (quo vitio vulgus vehementer laborat) quàm vel ratione vel necessitate res acta fuit. Neque verò se Israëlita Ieroboami fūco deceptos primùm dicere possunt, atque in eam spem venisse, vt cuius orationem popularem audiebant, eius vtile experirentur imperium; postea tamen quàm regii subiere iugum, potentia & vi coactos id quod exigebatur contulisse: Namque eam excusationem inanem stultamque esse res ipsa docet, cum mortuo Ieroboamo atque omni eius familia extincta, integrum illis fuerit, vel ad legitimum regem redire, vel nouum sibi honestis & vtilibus conditionibus instituire, vel certè illud nefarium ac maximo sumptu susceptum idololatriæ scelus de medio tollere poenitentiaque expiare: Iam enim qui deliquerat in Baal, mortuus fuerat, sed in ea re id quod populus appeteret regem potius peruidisse, quàm imperasse quod refugeret, ipsa populi voluntas atque ardens post extinctum regem studium declarauit, cum multò turpiora in eo genere flagitia cum maiori suarum rerum detrimento admissa porrò fuerint: Nam præter Ieroboami vitulos, alia etiam simulachra & signa communi ac priuata pecunia à populo posita & sacrificia constituta nefaria, atque ad eam rem, leges & instituta ceremoniarumque inuentæ & additæ. ob eam autem rem dicit,

Et nunc addiderunt ad peccandum: feceruntque sibi conflatile de argento suo: quasi similitudinem Idolorum, factura artificum totum est: his ipsi dicunt, immolate homines vitulos adorantes.

HEBRAICA proprietates nonnihil variat sic: [*Et nunc addiderunt ad peccandum fecerunt sibi statuam ex argento suo iuxta prudentiam suam, simulachra opus artificum totum id, his ipsi dicunt, sacrificantes hominem vitulos osculabuntur.*] Hanc lectionem si explicabimus, nihil in vulgata interpretatione obscuri relinquetur. Totius autem orationis sententia ex superiori argumento manifesta est; singula porrò verba sunt nobis expendenda. *Nunc*, postquam Ieroboam mortuus est, ipsi scelus auxerunt; nõ modò enim vitulos impiè conflatos non abiecerunt, sed etiam stabilierunt, atque omne id superstitionis genus nouis additis & consecratis statuis adauxerunt, posteriorumque cultuum inuentione priores sanctos ratosque esse voluerunt. [*Et fecerunt sibi statuam.*] Singularis pro plurali hebraico more, vt ouem, capram, pro ouibus & capris. & apud Latinos, *stare, terræ quæ ferunt solue*. plures enim statuas fecisse, & in superioribus, & in hoc versu dicuntur. [*ex argento suo.*] vltro factas esse statuas docet, cum dicat, suo, vltroque ad eam rem collatam suam à singulis pecuniam. Argenti nomine apud Hebræos, Chaldæos & Arabes omnem pecuniam totumque diuitiarum genus significari, cuiusque harum linguarum peritia est, assiduo vsu fit manifestum, sed & Latine id obseruatur cum Horatius de recto diuitiarum vsu illud cãtauerit. *Nullus argento color est avaris, &c.* Gallicè etiam pro omni nummorum & pecu-

Hor. lib. 1.
Od. 4.

Horat. li. 2.
Od. 2.

& pecuniæ genere solum hoc nomen *argentum*, vsurpatur. Ergo voluntatem & peccadi studium declarat, quòd non gratis, sed pecunia, eaque non aliena non coacta sed sua, neque ab alio quoquam potentiori vel adacti vel adducti, sed *iuxta prudentiam suam*, hoc est, proprio studio & cura propria cogitatione simulachra faciendæ populus ipse Israëliticus artificibus locauerit. prudentiam autem suam non solum ob voluntatem & consilium positum est, sed ob signorum & simulachrorum formas habitus & situs, quæ à colentibus & sacrificantibus effingi solebant. Alius enim Iouem feretrium, alius feruatorem ponebat, alius Neptunus tridentis innitens, alius Phocis & Hyppopotamis vectus placebat. Si quis autem orationis & verborum rationem diligenter obseruet, inscriptionum profecto characterem & dicendi genus deprehendet, quali huiusmodi statuarum olim inscribi solebant, quibus simul eorum qui consecrauerant nomina, religio, & studium memoriæ proditum atque posteritati testatum esse voluerunt. Huiusmodi inscriptionum verba à Vate referuntur, vt ipsorum verborum sententia peccatum voluntatis Israëlitarum arguatur, tamen verò verba ipsa nonnihil Græcis & Latinis figura discrepent, sententiæ tamen ponderibus æqualia omnino sunt. idem enim in his Hebraicis significatur: *STATVAM EX ARGENTO SVO SECVNDVM PRVDENTIAM SVAM FECERVNT*, atque in illis Latinis: *STATVAM DE SVA PECVNIA FACIENDAM CVRAVERVNT*, quod Latini dicunt, faciendum curauit, id Hebraicè, ex sua prouidentia facere. Neque commodius aliquod argumentum ad probandum populi in ea re studium & voluntatem produci potuit, quàm si ex ipsis inscriptionibus lapidea aut ærea basi incisis, verba propria referrentur. Sunt autem loci ex quibus arguit Vates à destinatis, à sequentibus signis, à scripto, & sententia. O Deum immortalem, quanta eruditione, quanta sapientia, quibus argumentorum neruis, quibus eloquentiæ luminibus omnia tractantur, quæcumque ad nostram vtilitatem scripta sunt! Igitur argenti expensæ, inscriptionesque ipsæ rem consilio & voluntate factam testantur, & peccatum manifestè arguunt, quod tantò grauius esse constabit, quantò plura in hoc genere fuerint deprehensa. propterea addit *Simulachra*: plura non vnum tantum simulachrum: Quamquam autem magna argenti atque auri vis in signorum materia consumebatur, non minor tamen impensã in opus ipsum atque sculptorum artem fiebat. Namque ad eam rem maximi deligebantur artifices, quos non nisi maximo pretio conducere contigit: crescebat enim simulachrorum maiestas & diuinitas ex artificum opinione & fama, vt Myronis hoc, illud Phidiæ, Parhasij illud opus esset, sicut scriptum est: Prouexit autem ad horum culturam & hos qui ignorabant, artificis eximia diligentia: Ille autem volens plus placere ei, qui se assumpsit, elaborauit arte sua vt similitudinem in melius figuraret, quantò demum pretio huiusmodi artificia constarent, vnum sat nobis erit ex ipsis gentibus testimonium recitare: audiamus Tullium. Veruntamen à vobis arbitror spectari oportere, quanti hæc eorum iudicio qui studiosi harum rerum sunt aestimentur, quanti venire solent: in auctione signum æneum non magnū h s c x x . millibus vanire nõ vidimus? Simulachrorum igitur ingens multitudo maximum ipsorum flagitium arguit, qui à proprio rege ob sumptus ad regem non minus sumptuosum defecerint, atque eo mortuo plura sibi simulachra cum maximis etiam impensis & in materia & in opere consumendis addiderint, operibus non solum superuacuis, sed etiam turpissimis & impijs, quorum ratio non sine magno etiam rerum suarum intertrimento retineri poterat. Quod autem addit: [*Opus artificum totum illud,*] ad id pertinet quod illi Salomonis diebus res suas, publicam & priuatam pecuniam in operibus faciendis, & in artificibus alendis consumi querebantur, & opus illud quo vr̄bis superior pars inferiori coræquata est, melo appellabant, quod impletionem significat, atque alio modo acceptum vox est superuacuum aliquid accusantis ac indicatis; quod verti ad verbum potest, *Quid id?* est itaque argumentum ex simili dicto ad simile dictum. exornationes autem in verbis sunt, quæ cæcolon & homioptoton dicuntur. id est, par membrum & similis verborum cadentia. MEL O, significat, quid id: huic aliam vocem noster Vates opponit COVLO totidem syllabis atque eadem desinentia dictum; quod verti potest: *totum id.* fuerat autem populi & Ieroboami dum Salomonis estructuras improbarent, illa vox prouerbialiter vsurpata, præter artificum & fabricorum alimenta & pastus Melo: *quid id?* ad hoc Deus responderet, & in vestris simulachris num minora dāna; num minus graues sumptus sunt, num hæc impensæ alij cuique præter artifices vtilis sunt? atqui opus artificum,

Sap. 14.

Cic. in Ver.
act. 6.

artificum. *culo*, totum id. [*His sacrificantes hominum vitulos osculabuntur.*] vt qui institutum à Ieroboamo vitulorum cultum augustissimum esse, & maximum velint, eosque inter Deos suos præstantissimos definiant, quibus etiam illud gratissimum esse confirmet, si cæteris etiam simulachris honores diuini decernantur. *Sacrificantes hominum*, hoc est quicumque hominum his rem diuinam fecerint, perinde vitulis grati erunt, ac si oscula figerent; quod genus in antiquis deorum obsequijs numerabatur. vnde & Herculis simulachro aeneo rictus & mentum paulò attritus fuisse, Tul. Cicero ait, quod in precibus & gratulationibus non solum id venerari, sed etiam osculari deberent. Verum enimverò omnia hæc impetu magis & libidine, quam prudenti consilio acta ab Israëlitis sunt; qui dum rebus suis consulere se dicerent, minime consulebant: Nam & hæc maxima rerum profusio & dilapidatio erat, atque hac quidem re Deum bonorum suorum vnicū auctorem & præsidium iratum magis indies irritauerant. Quamobrem quis sit expectandus exitus prædicat: nimirum illos illorumque res, opes, dignitatē, conatus & consilia omnia infumum atque in fumam inanitatem esse vertenda.

Itcirco erunt quasi nubes matutina & sicut ros matutinus præteriens, & sicut puluis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumario.

ILLOS cum facilitate sua subito & cito perituros his similitudinibus docet: namque nubes matutina, quæ noctu vaporibus coaluit solis orientis radijs facile dissipatur. Nec verò ros mane pertransiens diuturnior multo est, utpote qui à noctis frigiditate ortus, similem cum nube materiam habet: & ab eadem etiam causa facile absumitur: nam qui tota nocte descendit ros terræ superficiē nonnihil humectat, atque herbis & pastionibus succū, vnde alantur aliquantulum suggerit, *Et quantum longis carpunt armenta diebus* qui vero sub auroræ aduentum decidit antequam plantis aut terræ incumbat præfente sole consumitur. quamobrem eadem hæc similitudo ad eandem euanescenti celeritatem exprimentam bis à vate nostro usurpata est, vt superius: *Quia misericordia vestra vt nubes matutina, & sicut ros mane pertransiens.* [*Et sicut puluis turbine raptus ex area:*] quicquid illas & ramenta significat, quæ paleis ventilatis dissipantur. Hispani *tamo* nominant, quas si violentior venti aut turbine vis impulerit longè lateque dissipat. similis omnino fumi è fumario erumpentis distinctio est. singula autem similitudinum membra & sui contemplatione, & rei cui apponuntur imagine propriam ad considerandum causam habent: Namque nubes matutina & ros eodem ipso in loco, eodem spacio vbi decidunt sola caloris vi pereunt, quicquid verò ventorum impetu actis area ipsa, quæ prius referta erat, purgatur, & circumiacentia loca, nonnunquam etiam & remota fordescunt. Sed & fumi densissima nubes, quam foci fenestræ euomunt, in altum tolli atque inde longè lateque disijci solet. Similes autem omnino exitus Israelitarum res habituras esse, & ipsa similitudinum ratio significauerant, & euentus docuit. Namque ex ijs alij cum omnibus bonis fortunisque suis in suis locis & vrbibus vel fame, vel peste, vel bello, perierunt: alij in captiuitatem abducti per Syriam, Armeniam, Mediam & finitimas gentes dispersi sunt; magnæ præterea illorum turbæ in vltimos vsque terrarum orbis fines exulauerunt. Vt autem rerum cognitionis & antiquitatis studiosis, aliqua etiam parte inseruiamus, illud admonendum duximus, vbi de fumo mentio fit, Hebraicè esse: [*Et sicut fumus de fenestra.*] Ex quo loco intelligimus caminorū vsum, quo fumus ex foci liberè prodiret Hebræis olim fuisse, quorum & vsum & nomen apud Græcos & Latinos auctores à nostri temporis architectis desideratur. erant autem illis tales extra tectum aut muros formæ, quales columbarum in turribus fenestra, & quales aquæductuum cataractæ; namque idem nomen *aruba* columbariam fenestram, cataractam, & camini ora significat. Igitur similes omnino Israelitis expectari oportuit euentus, nimirum quibus maximus suarum rerum abusus fuerat, & maxima à Deo bonorum omnium parète ac fonte abalienatio; à quo quicumque remotus est, nullis bonis, nulli omnino salutis affinis esse valet. sicut scriptum est: Sine ipso factum est nihil, quod factum est. Eius rei causa ait:

Ego autem Dominus Deus tuus de terra Egypti, & Deum absque me nescies: & saluator non est præter me.

PRIMUM illud crimini tibi fuit, quod compendij causa regem tuum abieceris, iam legitimum

legitimū, iā regni & regiz familiæ hæredē. Deinde quod maiora rerū tuarū feceris dissipata, demū quod si maximè angustæ & miseræ tibi res sub illis regibus fuissent, salus à me vno & remedia erant quaerenda; quem salutis vnicū auctore iam inde, ex quo ab Ægypto eductus es, fueras expertus: Tu tamen contra me contempto & despecto, aliorum deorū auxilijs & tuis legibus atque consilijs tibi prouidendū putasti, idque vanissime, namque præditus ingenio es, vt nunquam tibi rectè consulere possis; iam diu est quod neque me in aduersis rebus petere, neque in secundis agnoscere consueuisti: Cum in solitudine ageres; me quanquā illius maximæ libertatis vnicū auctorem tantis signis testatū & cognitū; si quid tamen tibi minus ex sententia, vel paulū accidisset, me in quā meosque ministros probris & detractionibus prosequeris; vbi verò tibi bene & pro votis erat, tum verò tui meique maximè nulla memoria, nulla habebatur ratio, sed perinde me curabas, quasi vel tibi nullus, vel tui fuisset negligentissimus.

Ego noui te in deserto, in terra solitudinis.

VBI animum mentemque tuam non vno tantum periculo perpexi, vbi vel leui siti & vnius diei fame, vel fastidio, contra Dominum & contra Mosem murmurabas.

Iuxta pascua sua impleti sunt & saturati sunt, & eleuauerunt cor suum & obliui sunt mei.

SCRIPTUM: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Igitur neque tibi nouū aut inuictum, neque mihi mirandū aut dissimulandū est, quod antiquū tuum morem & exemplum, quo iam inde à principio vixeris, nunc retineas & reuoces: namque bene prophetauerat de vobis Moyses dicens: Impingnatus est dilectus & recalcitrauit, in crassatus, impingnatus & dilatatus dereliquit Deū factore suū & recessit à Deo salutaris suo, &c. ipsi me prouocauerunt in eo qui nō erat Deus, & ego prouocabo illos in eo qui nō est populus, quia ignis succensus est in furorē meo, &c. Acquisitū ergo fuerit, si eos qui me in aduersis rebus negligunt, in secundis despiciunt & produnt, vindici ipse prosequar animo. Et in hostium manus traditos modis omnibus infestem:

Et ego ero eis quasi leena & sicut pardus in via Assyriorum:

TRADENDOS illos in hostium potestatem & suo studio & inuentis petendos ait, quemadmodū enim leena & pardus iter facientibus hominibus secundū vias insidiatur, sic ex eorum institutis, vijs, & rationibus pericula illis creanda diuina sapientia & iustitia decreuit: [*In via Assyriorum.* Hebraicè est in via insidiabor.

Occurram eis quasi vrsaraptis catulis & dirumpam interiora iecoris eorum,

& consumam eos quasi leo, bestia agri scindet eos.

VERSA fera est magis viribus valēs, quam sæuitia nocēs, fugati enim hominis conspectū & vocē in siluis formidat, nec nisi vel coacta & inclusa, vel lacescita nocet: nullo verò tempore magis senit, quam cū venatorū aut pastorū industria catellis orbata est. Namque dolor viribus & fortitudini stimulos addit, quāobrem non sine maximo illi tūc occurritur periculo. hoc autē feminæ præcipue propriū est, quarum natura nō minus fera ad aggritudinē perferendam est impotens. Transfertur verò similitudo hæc ad fortissimū quēq., sed nō tam animi natura & ingenio, quam grauissimæ iniuriæ dolore ferocē; his enim tardius incensa ira difficilius extinguitur, & non nisi multa vltione sedatur. quamobrem eadem à Chufai in illa Absalonis deliberatione usurpata similitudo est. Tu nosti patrem tuum, inquit, & eos qui cum illo sunt, viros esse fortissimos & amaro animo, veluti si vrsa raptis catulis in saltu sæuiat. Causam autem quamobrem catulorum desiderij hoc animal præ cæteris impotentius ferat, vel apud alios auctores legere continget, & vel à nobis, si Deus id etiā annuerit aliās expectare licebit. Atque huiusmodi naturā sese imitaturū Deus prædicat, vt quod magis innitus atque grauioribus offensionibus ad nocendū fuerit irritatus, eō magis horribilem & diuturniorem edat stragem. [*Et dirumpam interiora iecoris eorum,* Hebraicè, & *abscindam clausuram cordis eorum:*] vt seuissimæ feræ raptæ animantis pectus vsque ad præcordia diffindere, & cor ipsum primum deuorare solent, sic istorū cordis penetralia aperienda curabo, quo turpissima & impiissima consilia excogitari & celari consueuerant, atque hac similitudine nihil Deum laterē posse docemur, qui corda, renes, atque præcordia omnia rimatur, [*& comedam eos ibi quasi leo, bestia agri scindet eos:*] Non solum

Cic. in Ver. act. 6.

Arist. 3. Met.

Virg. Geor. 1.

Sup. 6. 6.

Toan. 1.

Arist. in problem. 2. Samu. 17.

solum

solùm aliena manu, sed sua etiam Deus ad ultionem vitur: Etenim quibus grauissimè infensus est, ijs corporis atque animi poenas decernere, etiam in hac vita solet: sed à corpore poenas per ministros exercitusque suos sumit per famem, pestem, gladium, ac bellum; animorum autem cum nulla eis potestas esse possit, ultionem & supplicium ipse sibi vendicat, ipse sumit, namque grauissimis & molestissimis cogitationibus immisissis cor exedit, & perpetua criminatione, terrore ac dolore consumit. cuius rei testis vnus nobis Cain esse potuit, quem exagitata conscientia tumultu perpetuo incertum, vagum atq. instabilem habuit, cogitationibus inter se inuicem accusantibus.

Iuue. Saty. 13

Pœna tamen vehemens, ac multo seuior illis,

Quas & Cæditius grauis inuenit, aut Rhadamantus,

Nocte dieque suum gestare in pectore testem.

Hanc adeo ultionis partem sibi diuina vendicat vis, corpori autem cruciatus & tormenta per alios quibus id aut mandatum aut permissum est, adhibet. atque vtramque hanc rem hoc hemistichio significauit: [Comedam eos ibi in corde cordisque clausura quasi leo:] Qui cor potissimum petere sanguinemque qui circum præcordia diffunditur, exugere consuevit; cæteras verò corporis partes lupis, canibus, vulpibus, atque alijs feris lacerandas relinquere. Igitur ego corda illorum absuam; reliquum verò bestia agri scindet eos, namque hostibus immanissimis cædendi, trahendi, abducendi que tradentur; atque hæc omnia partim simplici, partim figurata atque translata oratione dicuntur, vt illa in execrationibus & minis dicta sunt.

Leuit. 26. 11

Et mittam in vos bestias agri, quæ consument vos & pecora vestra, & ad paucitatem cuncta redigam, & deserta viæ vestrae fient. Ex his autem illud colligitur, Israëllem nunquam bene, semper malè sibi consuluisse, Deumque solum esse, qui semper illis quam optimè consultum esse voluerit & curauerit, atque præstare potuerit; eosque stultissimos quos propria temeritas à diuina tutela auxilioque expetendo ad alia consilia traduxerit: namque Deo non propitio nihil boni, irato atque infenso plurimum omnino mali sibi promittere, atque expectare necesse fuerat. Hanc adeo conclusionem huiusmodi epiphonemate colligit Deus:

Perditio tua Israël: tantummodo in me auxilium tuum.

HEBRAÏCE, *Corruptio tua Israël.* nam si à principio consilia omnia, conatus, actionesque tuas animo ac mente recolas, inuenies profectò maximarum calamitatum & miseriarum totiusque infelicitatis te fuisse tibi auctorem. rursus verò, si mearum erga te rerum gestarum monumenta repetere memoria voles, vnicum & certissimum tibi in afflictis rebus subsidium, in obrutis & perditis remedium, in recuperatis præsidium, vnicum denique salutis perfrugium, me tibi semper fuisse comperies. Hoc est quod ait: *modò in me auxilium tuum.*

Vbi est rex tuus? maximè nunc saluet te in omnibus vrbibus tuis, & iudices tui de quibus dixisti: Da mihi regem & principes. Dabo tibi regem in furore meo, & auferam in indignatione mea.

CONFIRMATIO superiorum est cum amplificatione: Est enim duplex in propositione membrum, alterum Israëllem semper sibi malè consuluisse, alterum verò solum Deum benè illis semper prospexisse. prior pars iam probata ex superioribus est; posterior porò superioris etiam confirmatione probatur: namq. non solum sibi Israëlitas nõ rectè vnquam consuluisse, sed neque alios qui consulerent, perspexisse aut comòdè optasse confirmat, ita quocumque modo curam sui aut ipsi sustinuerint, aut alij præterquam Deo suscipiendam commendauerint, vehementer opinione speque falsi sunt. Nam cum ob violatam religionem, atque ob negligenter præstitam pietatem malè secum olim ageretur, nõ placati Dei auxilio, sed propria opera & consilio saluti rebusque suis succurrere voluerunt. Id cum minus successisset, aliam parum etiam vtilem cogitationem ambitiosè magis quam sapienter suscipere; neque enim reuersis Deum suum repetere & reuocare consilium fuit, sed abijcere omnino, humanumque regem, qui Deo succederet, postulare. Congregati ergo vniuersi maiores natu Israël venerunt ad Samuelem in Ramatha, dixeruntque ei: Ecce tu senuisti & filij tui non ambulant in vijs tuis, constitue nobis regem vt iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes. Hoc etiam illis vitio & culpæ datur, quòd regem & principes sibi postulauerint, quos maiorum etiam turbarum grauiorumque sumptu auctores experti

1. Sam. 7.

experti sunt: Nam postquam Saul regno inauguratus est; plurima tributa, impensæ, seditiones, odia, dissidia, ciuilia bella, innumera denique mala atque damna addita illis sunt, & quoniam exterorum bellorum causa sibi regem optasse dixerunt, neque melioris aut felicitioris conditionis in exteris bellis fuere, nonne exiguo tempore quo Saul regnauit, suas res domesticis malis vexatas & externis multò etiam magis quam antea prostratas fuisse senserunt? nonne tandem regis ipsius exitus cum maxima suorum strage suffragij & desiderij temeritatem & stultitiam illis declarauit? huius igitur rei causa ait: *Vbi est rex tuus, vbi ista regis tui gesta, vbi non modò vlla per regem imperij propagatio, sed vel rerum & fortunarum tuarum tutela, aut salus vlla fuit? nonne domesticæ & bellicæ administrationis causa regem vobis petieratis, nonne illa communis omnium vox fuit: Rex erit super nos, & erimus nos quoque sicut omnes gentes, & iudicabit nos rex noster, & egredietur ante nos & pugnabit bella nostra pro nobis, quæ ergo ista post acceptum regem aut publicarum aut priuatarum pacis, aut belli egregia commoditas est? quam vobis salutem attulit tanta regis & iudicij copia, qui ex vestra vobis sententia contigerant? [Saluet te in omnibus vrbibus tuis.] proferte, inquit, vnum aliquod mihi, aut publicum in toto regno, aut priuatum in aliqua vrbium vestrarum egregiæ salutis atq. utilitatis exemplum? quippe hoc sibi promittebat & persuasum habere videbatur, illa communis omnium sententia & publica vox: [Da mihi regem & principes.] Hæc omnia insultando dicta à Deo sunt; est enim vsus grauissima illa dicendi exortatione, quam sarcasmon nominant: Namque interrogatio idonea ad insultationem est, vt quid habet illius illius, & c. Mimosis etiam figuræ commodus in exprobrationibus est vsus. [Dabo tibi regem in furore meo.] quamquam res præterita iam facta sit, tamen futuro tempore ideo enuntiatur, quòd inductione figura vsus sit auctor, in qua res & negotia ad suum statum cogitatione referuntur, qui enim volunt vel culpam, vel alienam stultitiam exprobrare, rem ipsam & personarum habitum ante oculos ponunt, vt inde melius totum negotium percipiatur. Itaque post Mimosim da mihi, da mihi, aptè collocatur inductio: *Dabo tibi, ac si diceret: cum tu à me meoque propheta temerariè & tumultuosè regem efflagitares, neque admonitus ineptam remitteres contentionem, inuitus atque iratus magis quam lubens illud dixi: [Dabo tibi regem in furore meo.] Etenim sic Samuelem dixerat Deus: Audi vocem populi in omnibus, quæ loquuntur tibi, non enim te abiecerunt, sed me, ne regnem super eos. quoniam verò non exorato, sed irato Deo rex illis ex sententia contigerat, eius incommodissimæ commoditatis breuissimus vsus, fore prædicitur: Nam quod quis inuitus dat, idem breui indignatus rursus auferre solet. velut si pater filio ob improbitatem & importunitatem id quod minimè expedire intellexerat & prædixerat, tamen concedat, vbi inuilem eius vsum aliquantisper permiserit, tollerare tamen diutius non potest, quin iratus tandem castigatione etiam addita auferat: ita à Deo rex Israëlitis in furore datus, in indignatione sublatus est. Vtraque autem res testimonio non caruit furoris diuini; namque in concedendo rege testes fuerunt voces, tonitrua, & pluuia in media æstate serenissimo die ad prophetæ vocem repente immisissæ, ita vt populus maximo terrore commotus Samuelem rogauerit: Ora pro seruis tuis ad Dominum Deum tuum ne moriamur: addidimus enim peccatis nostris malum, hoc vt peteremus nobis regem. Indignationis verò in auferendo argumentum fuit ipse regis exitus cum grauissima etiam populi calamitate & pernicie, sicut scriptum est: Videntes autem filij Israël, qui erant trans vallem & trans Iordanem, quòd fugissent viri Israëlita, & quòd mortuus esset Saul, & tres filij eius, reliquerunt ciuitates suas & fugierunt, tantum abfuit, vt à rege & principibus defenderentur. Manifestum itaque ex his omnibus rebus est, stultè & temerariè semper Israëlitas egisse, qui neque sibi prospicerent, neque quomodo prospiciendum esset vnquam intelligerent.**

Colligata est iniquitas Ephraim, absconditum peccatum eius. Dolores parturientis venient ei, ipse filius non sapiens: nunc enim non stabit in contritione filiorum.

PERTINAX Ephraitarum stultitia atque improbitas notatur, qui tantis testimonijs & argumentis conuicti, tamen iniquitatem scelusque suum occultare, atque dissimulare contendant: Nam cum toties iam inde ab antiquo in maximis sceleribus & flagitijs deprehensus Israël, & redargutus fuerit, tamen in omni periculo se sui similem semper præbuit,

buit, semper eadem consilia & studia secutus, semper eandem proteruitatem, eandem audaciam, eandem stultitiam perfidiam retinuit & tractauit. neque vnquam nisi maximis malis tortus culpam suam professus gloriam Deo dedit. hoc exemplum secutus Ephraim tantorum flagitiorum culpam occultare haecenus & dissimulare imò & negare studuit. Dixerat enim: Cuncti labores mei non inuenient mihi iniquitatem quam peccavi, sed tamen futurum esse praedicit ut malis & ærumnis pressus iniquitatem suam vel inuitus confiteatur, atq. id scelus, quod tanto studio suppressum & impudentia negatum est, tandem in lucem prodatur, ut stultis puellis accidere aliquando solet, quæ cum in paterna domo vitiatæ vtrum gerant, reprehensæ à patre, aut ab ijs quibus curæ sunt, id tamen pernegant & iuramento addito, & diris atque imprecationibus etiam in se, imò conuictijs in eos qui admonent, vtuntur. at verò dies facinus prodit, & alienis etiam detegit: ita dum famæ ineptè tacendo prospiciunt eidem maiori pudicitæ dispendio officiant: non secus Ephraim qui peccatum suum occultare studuerat tum cum fateri consultius esset, imò cum minus fuisset ignominiosum illi indicare, qui ignoscere & restaurare posset, aduentante calamitate inimicis profitebuntur, ob propria facinora illos in has coniectos esse ærumnas, quo facto apud eos suam ignominiam testabuntur: vt pote qui doloris partusque impatientia gloriam Deo dederint. [Nunc enim non stabit in contritione.] non perferet neque dissimulabit dolorem.

De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos: ero mors tua o mors, & morsus tuus o inferne, consolatio abscondita est ab oculis meis.

AD HVC in proposito susceptoque argumento perseverat Deus, ostenditque Israelitas nullam rationem aut viam vnquam ad suam felicitatem tentasse, quin laboriosam inutemque offenderit, nullam etiam esse experturos quæ succedat, atque in omnibus illorum consilijs & coeptis maxima latere pericula, ac funditus eos perditum iri, nisi perpetuo Deo curæ foret, quemadmodum illorum res aut casuræ retinerentur, aut iam laboriositate restituerentur: namque toties ante à miserijs & spontaneo casu reuocati nunquam cauere didicerunt, quousque omni felicitate deiectione in summo mortis, doloris & inferni periculo constituti sunt, vbi solum doloris impotentia, clamore & euolatione, nihil præterea aut consilij, aut facultatis, quò sibi opem salutemque ferre possent, habuere, sed ad antiquæ illius Ægypti seruitutis imaginem maiori ærumna pressi, seruatorè aliquè denuo desiderarent, qui propria misericordia & virtute solum restituendi curâ subeat. Verum enim uerò seruator nemo alius esse præter Deum potest, (solum namque Dei munus id est) qui quamuis diu offensus & indignissimè laceratus, tamè prius impietates illorum, quibus obnoxij erant, quam propria naturæ & misericordiæ obliuiscetur, eosque à morte & inferno liberabit, sicut scriptum est: Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas propter me. Hæc horum versuum sententia est. [De manu mortis liberabo eos.] Hebraicè, de manu inferni. cum enim illi propria culpa sese morti & inferno addixerint, neque aut spem aut rationem vllam salutis suo consilio aut virtute inueniret, hoc munus & negotium mihi vni suscipiendum & transigendum est, atque ratio quædam & via est munienda, ut morte & inferno superatis, expugnatis & expoliatis, nationes alia & etiam Israelitæ ad salutem, atque ad vitam reuocentur. Hoc autem illis gratiæ munere continget, vbi enim abundabit delictum, abundabit & gratia, quoniam cum essemus filij iræ, Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos, & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, cuius gratia (ait Apostolus) saluati estis. Huius gratiæ & salutis largitione Israelitas etiam aliquando vsuros, & in hoc & in alijs locis vates prædixerunt. [Ero mors tua o mors & morsus tuus o inferne.] Causam non nobis, sed sibi ipsi cum morte & cum inferno agenda esse Deus confirmat: Nemo enim hominum esse posset, qui aut se, aut alios mortis & inferni ore & faucibus eriperet, nisi Deus ipse filius veniret & saluaret nos, & mortem morte extingueret, ac de peccato dånaret peccatum, ut eriperet nos qui per totam vitam obnoxij eramus seruituti. Sed hunc locum significantius magisque ad verbum diuus Paulus sic vertit: Absorpta est mors in victoria vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? atque hæc quidè versio causam omnem & iudicium morti & inferno eripit, vbi iustitiæ ratione, atque ius vni Deo tribuit, qui in illa expeditioe quâ cõpleturus erat in Ierusalè peccato de medio sublato victoriæ de hostibus erat reportaturus triumphans, nos palam in semetipso & expoliatis principatus & potestates, ita vt

ita vt victrici morti omnis victoria è manibus erepta sit, omniaque arma detracta: nam peccato expiato, & peccati corpore deleto atque extincto nullum telum, nullus est morti stimulus relictus. Stimulus autem mortis peccatum est. Deo autem gratias qui dedit nobis victoriam per Iesum Christum Dominum nostrum. Interrogationes autem, vbi vbi, ad sarcasmon pertinent, atque ad eam orationem, qua victi à victoribus compelli solent, aut ab alijs qui subitum & grauissimum eorum qui victi sunt casum admiratione excipiunt, ut, Vbi est Deus Emath & Arphat, vbi est Deus Sepharnaim? & quoniam hæc voluntas, hoc diuinæ misericordiæ consilium immutabile, omnino hac in re fuit, perpetuum etiam porrò fore dicitur, neque metuendum esse, ut consilij huius Deum vnquam pœniteat. Qui constantia sua quod semel hoc in genere proposuerit perficiendum omnino recipit, ob eam rem ait: [Consolatio abscondita est ab oculis meis. Hebraicè est: & pœnitudo abscondita est, &c.] Est enim idem verbum quod in illo loco Exodi: Et pœnituit Dominum ne faceret malum, quod locutus erat ad populum suum. Nunquam ergo maximum hoc consilium Israeliticæ salutis sibi abijciendum esse, quoniam vt Apostolus, ait, sine pœnitentia sunt dona Dei & vocationes. Totius igitur lectio nis huius hæc sententia fuit, Israelitas semper sibi exitium & calamitatem fuisse molitos. De eis autem tuendis & seruandis solum Deum perpetua cura & sollicitudine tangi, interim tamen Ephraitas præsentis temeritatis pœnas daturus, ut proprijs tandem malis eruditi, quam vtilis ipsi sibi fuerint, iam aliquando intelligant.

Quia ipse inter fratres diuidet, adducet vrentem ventum Dominus de deserto ascendentem: & siccabit venas eius & desolabit fontem eius: & ipse diripiet thesaurum, omnis vasis desiderabilis.

[Quia ipse inter fratres diuidet:] Ephraim nomen habuit à PARRA verbo, quod diuidere & multiplicare significat, estque proprium vel arborum ramorum brachia producentium, vel fontium etiã multiplici riuulo diductorum. Vtriusque autem translationis similitudinibus huic tribui fortes olim fuerant datæ, Sicut scriptum est: Filius accrescens, filius accrescens & eximius fons. & de Ephraim Ioseph filio sic prædictum fuerat: Frater eius minor maior erit illo, & semen illius crescet in gentes. Hæc familiæ Iosephi, hæc Ephraitarum accretio, hæc maxima propagatio & ramorum riuorumque diductio fuit, qua ipsi tamen abusi cum fuerint, ut aliquando priuarentur, meruere; namque dum ipsis cum fratribus suis Iuda Benjamin, & ceteris animorum & studiorum consensio concordiaque esset, tum magna etiam & ramorum & rerum fuit felicitas, vbi verò seditio & discordia ambitiose concitata est, omnis felicitatis detrimentum suo merito est consecutum. Quia ergo ipse superbia & ambitione elatus inter fratres suos diuortium fecerat, quos confirmata potius concordia seruare & propagare oportuerat: [ideo adducet Dominus vrentem ventum,] Regem Assur in spiritu furoris sui. Hac verò venti translatione propterea vsus est, quod fontis & arborum allegoriam antè vsurpauisset, ut autem felicitatem & propagationem illis nominibus & imaginibus expresserat, sic calamitatem & dissipationem Subsolani venti, quem propriè Hebraicè nominat, appellatione indicauit. Quoniam Subsolanus ventus, ut iam ex superioribus edocti fuimus, eiusmodi stragem in sativis, arboribus & fontibus edere solet, sicut scriptum est: Flante vento subsolano & vrente tota nocte qui vertit in siccum, &c. Naturæ verò ratio ac rerum œconomia obseruatur in eo quod dicitur, de deserto. Nam venti in solitudinibus vehementer assidueque versantur & seuiunt. Tota autem hæc allegoria ad historiam pertinet: Etenim Assyrij per quos calamitatem Deus Israelitis moliebatur & struebat, his regionibus oriuntur: inter Israelis autem & Assyriorum vrbes magna vastitas & solitudo esse dicitur. At huius venti auctor & excitator Deus fore prædicitur, ne videlicet casu, sed summo consilio res geri existimetur, & ita in ipsius rei euentu scriptum est: Et excitauit Dominus Deus Israel spiritum Phul regis Assyriorum & spiritum Theglath Phalnesser regis Assur, & de Regis Me-nahem temporibus scriptum est: Venit Phul contra Israel, sub Phacea verò venit Theglath Phalnesser rex Assur. Tandem sub Hossea Elæ filio. Ascendit Salmasar rex Assur, & obsedit Samariam, &c. Hi autem omnes Israeliticæ ruinæ auctores fuere, atque hoc modo exsiccatae, venæ, & fontis vbertas exhausta est, omnique ramorum & fructuum copia ac pulchritudo defecit; non enim solum tribus omnes abductæ, diductæ, ac dissipatae fuerunt, sed

omnes etiam opes & thesauri direpti, & ipse ventus, inquit, diripiet [*thesaurum omnis vasis desiderabilis.*] Vasis nomine instrumentum omne omnique supellex Hebraice significatur. Sic bellica, musica, & rustica vasa dicuntur, ita omnibus opibus & diuitijs quibus delectabatur, quibus se semper vsurum iactabat, erit Ephraim spoliandus, dixerat enim: Veruntamen diues effectus sum, inueni facultates mihi, &c.

CAPVT XIII.

PEREAT Samaria, quoniam ad amaritudinem concitauit Deum suum in gladio pereant, paruuli eorum elidantur, & facta eius discendantur.

Hic versus cum superiori sententia coherens, continuusque est, quo in versu vehementissima Dei erga scelerum auctores & duces indignatio ostenditur, quos non parum ceteris supplicio, sed multo etiam grauiori afficiendos pronuntiat. Atque in hoc quidem loco postquam sua Israelitis atque Ephraimitis poenae & calamitates fuerant decretae, grauiissima & acerbissima in Samariam sententia pronuntiat, quae cum Israelitarum regum regia esset, totius impietatis caput & fons fuerat, quod illius auctoritate & consilio idolorum cultus institutus, conseruatusque fuit. Atque haec in qua huiusmodi pronuntiat sententia acerbissimae & doloris plenissima oratio, caput ipsum tantorum malorum petit, & diris atque imprecationibus excipit: Dolet enim vehementer Deus quod Samaria & sibi ipsi & omnibus decem tribubus summo studio & constantia tantum malum seminarit & fouerit. quemadmodum autem in culparum & poenarum societate fieri, solet, ut primum de sceleris ministris & focijs poenae sumantur, alijque alio tempore producantur, postremus autem omnium ipse coniurationis princeps atque auctor ad supplicium postulatus rapiatur, quod eum maiores dabit poenas, quod maiori omnium odio inuidiaque flagrat; sic apud Israelitas res acta est: Siquidem primi omnium Ruben, Gad, & dimidia tribus Manasses a Phul Assyriorum Rege abducti sunt in Lahela & in Habor, & in Ara, & in fluuium Gozan usque ad diem hanc. deinde Aion & Abel domus, Maacha & Ianoë Cedus & Assor, & Galaad & Galilaam, & vniuersam terram Neptalim. Theglath Phalnesser in Assyrios transtulit, & ita alij alio tempore poenas dedere, donec tandem postrema omnium capta Samaria ac omni crudelitatis exemplo vastata est: nulli enim aut aetati aut sexui hostes pepercerunt, quin conceptam ex desperatione desolationem iram seuitiam in captos vsu explerent; & quoniam eius crudelitatis duo manifestissima argumenta sunt infantium illisio & grauidarum excisio, sicut scriptum est: Tunc percussit Menahem Thapsam & omnes qui erant in ea, & terminos eius de Therfa, noluerant enim aperire ei, & interfecit omnes praegnantem & scidit eas. Sic etiam in Samariam saeuitum est, quae ut maxime omnium exacerbauit Dominum Deum suum, ita postrema omnium miserissimum atque crudelissimum tulit supplicium.

Conuertere Israel ad Dominum Deum tuum, quoniam corruiisti iniquitate tua.

HABENT durissimae & acerbissimae vatum orationes suam catastrophem, grauiissimaque dicendi initia, & progressiones leuissimo ac placidissimo absoluunt exitu: Nam cum praecipuum horum consilium sit, homines ab errore, a tenebris, a morte, ad veritatem, ad lucem atque ad vitam reuocare, & difficillimum opus sit, malam vitam & morum consuetudinem, quae radicibus altissimae actis in naturam penes versa fuerit, orationis & verborum vi euellere, necesse est, ut multo verborum & sententiarum apparatu, multo dicendi etiam impetu res agatur, excitandi homines a vitiorum veterno sunt, qui suum morbum non sentientes, nec periculum metuentes omni arte atque studio iuuandi reuocandi que sunt: Difficillimum enim est eos, qui dolentes non sentiant curare, quamobrem adhibenda in loco difficillima etiam remedia sunt, quippe qui mente iuxta Hippocratē laborant. Iam vero ubi agrotus suum malum sentire, & periculum metuere, & sibi cauere ac parcere potuerit, meliora omnia sperare & promittere, & leuioribus medicamentis interdum etiam & fomentis uti licebit, iam sanitatis comoda praesentium incommodorum comparatione praedicare atque ostendere, tum etiam qua ratione sanitas quaeratur & inueniri possit praecipere.

Omnes

Omnes autem ferè prophetarum, quorum scripta & monumenta extant, commune hoc argumentum habent, ut prius homines suorum malorum admoneant, eorum inquam quae suo studio atque opera sibi ipsi pepererunt, deinde diuinam misericordiam restitutionem & salutem offerant & promittant; & quibus rebus haec peti haberi que possint deinceps doceant. Est autem huius totius rationis summa illa, Hominum res Deo auctore integras, ipsorum vero culpa labefactatas & perditas vnus Dei beneficio corrigi, atque in melius etiam posse restitui, necesse autem ad eam rem esse, ut ipsi sese fide & poenitentia vitamque in melius mutatione praeparant: Nam quibus in animis altera ex his rebus desideretur, fides aut poenitentia, ijs negatum omnino est diuina ciuitate, vita, pace, & summo bono frui, sicut scriptum est: Nisi poenitentiam egeritis, omnes simul peribitis. Haec ergo priores prophetici muneris partes actae atque transactae ab Hosea sunt: Nunc deinceps posteriores atque iucundiores pro dignitate peraguntur; namque in summa miseria & in extremo calamitatum gradu constitutis, & iam sua mala sentientibus vaticinij officio poenitentiae lex indicitur, & maxima illa salus promittitur & offertur, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est; ille enim Christo auspice atque curatore, non solum eos qui ex gentibus, sed eos etiam qui ex Israel in tenebris & umbra mortis sedebant e potestate tenebrarum in admirabilem lucem suam eductos & sanctorum consortes fideique domesticos reddidit, superaedificatos supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide in Christo Iesu Domino nostro. Atque haec quidem communis omnium vatum ad agendum causa est. Hic omnis officij eorum finis, hoc initium a Deo alienatos homines fide & poenitentiae legibus & conditionibus proponendis & persuadendis in summam gratiam per Christum reducere. Igitur Israelitas eo quem descriptimus statu, atque in qua nunc sunt conditione tam diu vsos, ardenti studio compellat, atque ad salutem reuocat Hoseas, hortaturque ut poenitudine atque ijs quae necessaria sunt artibus praeparatis oblatum vltro a Deo promereantur beneficium. cuius tanta dignitas & magnitudo futura est, ut continuis laudibus & gratijs agendis vacent. Vtitur autem Vates iuris atque aequitatis rationibus in huius orationis initio: Etenim Israelita in haec mala propterea inciderant, quod sceleribus suis irritatum atque vltro prouocatum Deum conuersione placare noluerunt, sed ipsi potius decreuerunt aueisione cum illo contendere; quamobrem iam suis malis & periculis doctos, & quid sua ipsorum intersit satis intelligentes, hortatur, ut priores ad dominum suum poenitudine, animo, cogitatione atque studijs conuertantur; quandoquidem illis nunquam Deus iniuriam aut malum attulerit, sed ipsi primum Deo ingrati, iniurijque & sibi ipsis nocentes & ruinae causa fuerint. huius autem sententiae hic versus est: [Conuertere Israel ad Dominum Deum tuum, quoniam corruiisti in iniquitate tua.] Aequissimum namque est, ut minor ad maiorem, Israel ad Dominum Deum suum, a quo ex humili Iacob sublimis Israel factus est, conuertatur; atque id eum maxime, quod tu tuis studijs offensionem illi, tibi autem ruinae fueris molitus, neque enim te ille deiecit, sed te ipsum tu cum ab eo deficeres deiecisti; ita ad eum cum tu semper tibi tuorum incommodorum auctor extiteris, ille solus restitutor & seruator fuit & esse semper potest. Quando itaque non tibi aliunde salus est, qua salute tute ipsum priuasti, si viueres, si seruari cupis, tu prior ad Dominum, hoc est ad salutem vitamque tuam conuertere.

Tollite vobiscum verba: & conuertimini ad Dominum, & dicite ei, omnem aufer iniquitatem & accipe bonum, & reddemus vitulos labiorum nostrorum.

OMNIS oratio haec in suaforio genere versatur; cuius loci sunt, honestas, necessitas & facilitas. Primus versus ad necessitatem & honestatem pertinuit, non solum enim honestum erat ut conuerterentur, sed illis etiam maxime necessarium. Hoc vero carmen facilitatis continet argumenta: Nullus enim hoc in genere modus magis ad persuadendum esse potest idoneus, quam ut quae honesta atque vtilissima probaueris, eadem actu paratamque facillima esse ostendas. Igitur difficillima conuersionis ratio Israelitis fieret, qui e proprijs locis eieci, exules, patria, templo, sacrificiorum copia, & ceremoniarum commoditate carentes conuersionis suae sibi argumenta & signa ostendi non posse putarent; hoc metu a Vate liberantur, qui eam illorum professionem satis idoneam esse confirmet, quam supplicis orationis certa ac simplex confessio significet & probet, nec

S 3

ab illis

ab illis in eo gradu constitutis, holocausta, nec victimas nec alias res nisi animi cogitationes & corrigendæ vitæ conatus, & apertam culparum confessionem suarum exigit: His enim sacrificiis, his donis & diuinæ placatur iræ, & maxima beneficia contingunt, sicut scriptum est: *Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, fletu & planctu, scindite corda vestra & non vestimenta.* Huius autem rei causa ait: *Tollite vobiscum verba, non enim sacrificia alia, non victimæ, non holocausta illa antiqua exiguntur, quæ nec præstari à vobis tunc poterunt, nec si maximè possent, tamen aliquid ea iam conferrent, sicut scriptum est: Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis nõ delectaberis. Sed sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus nõ despicias.* Huiusmodi sacrificij professionem eos docet Hoseas, atq. insti tuendæ orationis formulamque præscribit. vt communi consilio & sententiã conuersi ad Dominum, dicant: [*Omniem iniquitatẽ aufer: & accipe bonum:*] id quod nos præstare possumus, fidẽ, conuersionẽ & orationẽ. Supplicis orationis hæc formula est, & animi verè pœnitentis professio, atque diuinam misericordiam implorantis vox: Principio enim iniquitatem & peccata confitentur sua, quibus se manifestè teneri fatetur, neq. alia ratione sese expedire posse, nisi sola diuina misericordia, & remissione; tamen se ita animatos esse, vt omnino studio & consilio, atq. omnibus conatibus conuersioni incumbant, & vota pro liberatione nuncupent, quæ liberati sanctè tandè exoluant. Vota autè hymnorum & laudum diuinarum, quæ iam nunc Deo grata esse percipiant. [*Omniem iniquitatem (inquiunt) aufer.*] Non vno aut simplici scelere, sed multis & varijs sese alligatos esse hac oratione confitentur, qui nullã in omnibus laboribus suis inuenire posse iniquitatẽ olim defendebat, nunc iam nulla negatio, nulla excusatio est, quin in omni se iniquitate esse fateantur, agnoscantq. sibi nullã aliam defendendi aut liberandi rationem, vel iniri posse vel placere, nisi deprecationem & diuinæ appellationem misericordiam. Hanc itaq. suam omnium esse vocem communem, hanc perpetuo retinendam orationis sententiam: *Omniem iniquitatem aufer.* Ne respicias peccata nostra, sed secundum magnam misericordiam tuam dele iniquitatem nostram, vt ere illo magnæ misericordiæ exemplo, vt omnis iniquitatis nostræ cuiuscunque generis ea fuerit, siue adulterij, siue perfidiæ, siue repulsæ & infamiæ, siue proditiõis, omnis denique sceleris obliuiscaris, ac tantum animi supplicis & sua antiqua facta damnantis ac te tuamque fidem appellantis, professionem & orationẽ, atque vota intuearis & probes; hoc enim probari tibi placereque, hoc in bonorum ratione numerari solet, sicut scriptum est: *Conuertimini ad me & quare moriemini Domus Israël? & in quacunque hora ingemuerit peccator omnium iniquitatum, eius amplius non recordabor.* Aufer ergo omnem iniquitatem, vt fidei tuæ constantiam veritate probes. dixisti omnium iniquitatum recordationem tibi deponendam, nostra est omnis iniquitas; proposita tibi ergo est tuæ maximæ misericordiæ ostendendæ materia. Ne ergo respicias peccata, sed animum supplicem tibi sese dedentem tuam fidem implorantem, quidquid mali in nobis fuit detestamur & damnamus, quod præstare boni possumus, vltro præstamus & profitemur, cor contritum & humiliatum, veram sententiæ & voluntatis mutationem: *accipe bonum*, Fidem & pœnitentiam nostram: Neque enim ista facilitate & misericordia honori nominique tuo quicquam detrahi, imò verò plurimum apud homines, apud superos, atque etiam apud inferos laudis addi accumulatiq. potest; cum non solum alios omnes misericordiæ admiratores, sed nos etiam perpetuos benignitatis & clementiæ tuæ præcones sis habiturus, qui qualis nobis olim erga te mens, quàm iniqua, quàm impia voluntas, qualis tua erga nos semper, atque nunc maximè fuerit misericordia, toti orbi manifestemus; quid ergo ex maiori beneficio, nisi maiorem tui nominis laudem & prædicationem tibi paraueris? hoc autem nos præstituros recipimus, vt perpetuis te laudibus prosequamur, hoc commune omnium, nec tibi ingratum votum est, nec hominibus inutile exemplum; nam docuimus iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur. [*Reddemus vitulos labiorum nostrorum,*] qui placebunt tibi plusquam vituli nouelli cornua producentes & vngulas. Hæc summa & argumentum supplicis orationis est. Sed quoniam perfecta pœnitentia non solum futuræ vitæ in melius correctione, sed prioris corruptæ detestatione definitur, sicut scriptum est: *Declina à malo & fac bonum.* Ob eam rem inter deprecatoris orationis membra præteritorum etiam consiliorum, actionumq. confessionẽ & damnationem

Ioc. 2.

Psalm. 51.

Ibid.

Ezech. 33.
Ierem.

Psalm. 51.

Psalm. 68.

Psalm. 36.

tionem præcipit ijs, qui suis cogitationibus & conatibus perniciem potius sibi, quàm salutem fuerant moliti; quippe cum vnica ad salutem via diuinæ veræque religionis purum studium sit, atque salus ipsa omnium & incolumitas in vno Dei præsidio sit collocata. Dolent ergo quod ad Assyrios atque ad Aegyptios auxiliij causa descuerint, à quibus nulla auxilia, multa verò & maxima incommoda, mala, dolores, luctusque perceperint: Etenim in secundis rebus nulla ab hominibus auxilia expectari; in aduersis nulla sperari debent, cum felicibus & potentibus hominibus homines alij superuacui videantur; imbecillis autem & miseris omnino inutiles sinit. Solius itaque Dei salus est, qui & felices tueri & humillimos tollere potest & solet; qui se ob hanc rem pupillorum tutorem legitimum est professus, vt miserrimo cuique, quod se in patronum adoptaret aditum, aperiret.

Assur non saluabit nos: super equum non ascendemus, nec dicemus ultra: Dijs nostri opera manuum nostrarum: quia eius qui in te est misereberis pupilli.

15 DVPLEX peruersitatis genus, sed species triplex Israëlitis fuerat; ex quibus multa manauerant scelera; alterum genus quod simulachra pro dijs coluerant: alterum quod diuino auxilio neglecto, humanum implorant, & Assyrios ob militum virtutem; Aegyptios verò ob equorum ferociam in societatem vocauerant; verum à Dijs quos putabant, nihil utilitatis, ab hominibus verò multum etiã mali & damni acceperunt: eaq. societas impietatem illis auxit, salutis verò rationes minuit. Huiusmodi autem errorem & scelus detestati confitentur. [*Assur non saluabit nos.*] neque vlla amplius nobis Aegyptiorum equorum habebitur ratio. [*Super equum non ascendemus.*] ex contento continens intelligitur, nam equorum præcipua laus apud Aegyptios est, sicut scriptum est: *Væ descendentibus in Aegyptum, in auxilium & in equis sperauerunt quia præualidi sunt.* [*Neque dicemus ultra. Dijs nostri opera manuum nostrarum.*] Stultissimū enim fuisse fatemur, eos Deos nostros appellasse, ab ijsque auxilium expetisse, quos nos deos fecerimus, quiq. se ipsos à nobis, si perdere vellemus liberare nõ possent. [*Quia eius qui in te est misereberis pupilli.*] Hebraicè est: *Quia in te misericordiam consequetur pupillus.* [Significat in vno Deo omnium præsidium & salutem esse, argumento à minori ducto atque enthymemate conuerso, hoc modo: cum ij qui in extrema miseriã & consilij atque auxiliij inopia sunt, te vnum suarum rerum præsidium, & salutis per fugium paratum habeant (quales pupilli sunt) manifestum est te omnibus afflictis salutarem fore, sicut scriptum est: *Tibi dilectus est pauper, orphano tu eris adiutor, & tuò ergo ipsius testimonio & frequenti multorum nostroque experimento cognitum est, te vnicum miseris omnibus esse salutis per fugium.* Nos ergo te vnum cognoscimus, vnumque appellamus seruatorem. Atq. in hoc loco diuinæ illius salutis imaginem intueri mihi videor, quæ perfectissima per Christum verè fidelibus & pœnitentibus contingebat, qui omni iugo & circumstanti peccato deposito perpetuis laudibus vacabant, sicut scriptum est: *Vt simus in laudem gloriæ gratiæ ipsius, qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & traduxit in admirabilem lucẽ suam,* vt simus in laudem ali quod creaturæ eius in laudem ipsius. De qua salute inferius nonnulla, in alio loco plura à nobis dicenda sunt. Hactenus Israëlitis conuersionem, pœnitentiæ studium & supplicationem, ac prophetam ad eam rem adhortantem audiuimus: nunc deinceps Dei facilitatem benignitatemque admirari operæpretium fuerit:

Sanabo contritiones eorum: diligam eos spontaneè: quia auersus est furor meus ab eis.

45 O MAXIMAM Dei misericordiam & ad ignoscendum promptissimam naturam, qui quo tempore illius inimicos ad conuersionem vates vocabat & hortabatur, imò & rogabat, ipse nondum rogatus aut postulatus, gratiam tamen suam, pacem & conciliationem vltro pollicetur; neque hoc tantum se præstiturum, sed prius amatum promittit, tantamque deinde felicitatem prædicat futuram, quantam neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque humana assequi potuit cogitatio. Quo animo autem, quã mente, & quanta alacritate hæc à Deo promissa, atque prædicta fuerint, ipsa Hebraicorum carminum ratio, atque orationis structura indicat, ipsa etiam lætissimorum verborum congeries manifestat: Namque oratio hæc animi lætitiæ gestientis est, atque eius qui

qui maximis & diuinis beneficijs Israëlem afficere, iam tum tenditque fouetque. Hactenus enim duriori carminis genere, verbisque est vsus grauissimis, quæ non tam ex animi dicentis cupiditate, quam ex necessitate rei prolata videri possent; nunc verò non proueniata, sed erumpens oratio est, mentem ad beneficentiam procliuem, ac maxime promptam arguens. Huiusmodi autem mensuris Hebraicum carmen constat:

Vocantibus medebor, Amaboq. hos libenter, Procul iam ira abesto, &c. Ex quibus omnibus intelligimus diuinam naturam ad beneficentiam, misericordiam & gratiam effectum, multo quam ad minas, ad odia, atq. ad poenas esse promptiore, iraque, suæ magis temperare, quam benignitati parcere solitam esse, sicut scriptum est: Ipse autem misericors & propitius fiet peccatis eorum. Et abundauit vt auerteret iram suam, & non effudit omnem indignationem suam. Igitur cum primum hortantem Israëlitam Vatem, & ad meliorem mentem reuocantem Deus audiuit, antequam illi sese persuasos ostenderent, ipse sese placandum propitiumque pollicetur, atque omnes odij & iræ suæ causas illis penitus præcisurum, at ita vt semel in gratiam reductis, nulla amplius amicitiam infringenda, aut causa aut occasio offeratur: Namque perfectam atque integram, ait; omnino fore eis reconciliationis rationem, ad se conuersis: neque enim solum vulnera sananda, sed omnium vulnerum & malorum fontem ipsum & causam ipsam extirpandam esse.

Quippe auersio ipsa omnino tollenda ab illis ita est, vt nunquam amplius à Deo auersi alienatique sint; eo verò clauso & obturato fonte perpetuum illis & certum, veræ religionis studium perpetua pax & perpetua erit felicitas. Hoc autem diuini spiritus & ignis baptismate efficietur, quo diuinæ leges in illorum cordibus dandæ, & mentibus conscribendæ sunt. atque hoc quidem beneficium Christi virtute & opera constabit. [Sanabo contritiones eorum. Hebraicè est: sanabo auersionem eorum.] Ita omnem peccati & iniquitatem vim & efficientiam sibi ex illorum cordibus radicitus tollendam & euellendam Deus ipse in se recipit. Neque verò aliam huius eximij beneficij causam indicat, nisi vnum tantum amorem suum, quo eos diligit. Amabo eos spontaneè. Etenim si quis eum à quo læsus atque iniuria affectus sit, quem perdere etiam potuerit, seruare malit & securum esse iubeat, laudatur quidem maxime ea viri humanitas, tamen idem vt amet, cogi, rogari, aut postulari non solet, quod si vltro amauerit, maximæ admirandæque benignitatis argumentum præbuerit. Deus autem non solum Israëlem sibi sanandum omnino, sed etiam vltro & sponte amandum suscipit: spontaneè, non coactè, non vilo legis iure, sed vltro, quo maximæ meæ misericordiam inenarrabilis vis ex his appareat rebus.

Quem quidem diuinum erga homines amorem supereminentem scientiæ charitatem Dei Apostolus nominat. de quo alio in loco: Commendat, inquit, charitatem suam Deus erga nos, quoniam cum adhuc peccatores essemus secundum tempus Christus pro nobis mortuus est, & cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius. Oportunitatem autem huius amoris, vnam illam esse dicit, quod iram omnem deposuerit, & auersionem suam abstulerit. Atque in hoc loco diuinæ sapientiæ studiosis illud cogitandum obseruandumque proponitur, Dei perpetuum esse amorem; eius vero effectum aliquando iusta ira intermitteri; nec enim diuina natura amoris expers aliquando est, cum ipse Deus charitas sit; nec etiam neutra in Deo affectionis est vis, ita vt neque amet, neque oderit; nihil enim odit eorum quæ fecerit; amat autem semper, & solem suum oriri facit super bonos & malos; si quando verò iratum se præbet, ea patris vel iudicis magis, quam hostis indignatio est. Ob eam rem ait: [Amabo eos quoniam auersus est furor meus ab eis.] amorem spontaneum, hoc est, proprium, appellat: furorem verò auersione mutabilem declarat. Hanc autem reconciliationem, quæ sit securæ felicitas, subiunctis versibus describit.

Ero quasi ros Israël germinabit sicut lilium & erumpet radix eius vt Libani.

QUI CUM QVE nascentis Ecclesiæ Christianæ, & diuini spiritus largissimo influxu irrigatæ imaginem aliquam ex noui testamenti libris expressam animo fuerit contemplatus, ac mutationem illam admirandam hominum siue regenerationem ceteris hominibus stupendam aliqua ex parte cognouerit, is profecto earum similitudinum, quibus hæc felicitas significatur, vmbra aliquam sequi poterit: Namque propriam & expref-

que sui de concupiscentia et radice peccatorum orallenda, et de concupiscentia p... cum hominem est. caute lege iure no- latio in Libani.

Ephes. 3. Rom. 5.

50

expressam ipsius rei effigiem intueri illis tantummodo contingit, quibus notas facere voluit Deus diuitias mysterij huius, vt in se diuini spiritus vim & virtutem experiri possent: In eundem ergo locum Israëlitarum res peruenturas ostendit, in quo primorum Christianorum res olim fuere. Hoc autem diuina virtutis opus & donum fore docet. [Ero quasi ros Israël: germinabit sicut lilium.] Antithesis est eorum quæ dicta fuerant, venas scilicet Israël fore exiccandas: Nunc diuino vitalique spiritu augendos atque propagandos stabiliendosque esse prædicit, vt ros perpetuo descendens non matutinus, sed qualis ille est, de quo scriptum est: Quomodo descendit imber & nix de cælo & illuc vltra non reuertitur, sed inebriat terram & germinare eam facit, & dat semen seretibus & panem comedentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum radicum firmitate, cum perpetuo oliuæ virore, cum tritici fructu, vitis propagine & succo coniungat: quibus omnibus ex rebus id quod dicimus perpetuæ felicitatis simulachrum conflatur. [Erumpet radix eius vt Libani.] ex continente contentum arguitur, nam ex multis arborum etiam fructiferarum generibus in Libano sponte prouenientibus nulla natura magis quam cedrorum in eo monte celebratur, quod ramorum pulchritudine & sspitatis proceritate atque duranti firmitudine omnibus aliorum locorum cedris antecellat, sicut scriptum est: Et disputauit Salomon de lignis à Cedro quæ est in Libano vsque ad hyssopum quæ egreditur è pariete. Igitur vt Anticyræ nomine Helleborum intelligimus; quanquam aliæ etiam in ea insula herbæ nascantur, sic Libanus proprias Cedros arborum omnium præstantissimas sui commemoratione commendat. Itaque felicitas illa stabilis fore significatur, quæ radicibus plurimis & altissimis vt cedrus Libani defigenda erat. Quanto autem altiores radices arbor egerit, tantò ramis pluribus & productioribus ornabitur; sic Israëlis per Christum in gratiam recepti pulchritudo omnibus gentibus conspicua longè lateq. erit, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos, cognoscant illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. hoc est quod ait:

Ibunt rami eius. Hebraicè, Ibunt virgulta eius.

VT PAREM patribus filiorum dignitatem futuram significet, eam autem non terrenam aliquam, sed planè cælestem definire oportet, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri & filia vestra, & iuuenes vestri & senes vestri somnia seminabunt. Huius autem eximij splendoris nitorem perpetuum fore ait nullis aut temporum aut rerum vel casibus vel vicissitudinibus expositum, sed magis oliuæ instar semper virentem.

50 dentibus, &c. Solet autem felicitas varijs ex agricultura similitudinibus significari apud vates. In omni verò herbarum natura nullum genus est quod propagationis copia lilia vincat; maxime autem cum pingue solum nacta sunt, & assiduis commodis roribus irrigatum: etenim ex singulis eius bulbi sectionibus singula etiam interdum bina aut terna capita nascuntur, eius autem floris odor fragrantissimus omnium est, & longe lateque diffunditur. Magnam imago hæc Israëlitarum futuram copiam eamque felicissimam deoq. imprimis gratissimam significat; namque illi fragrantissimi illius vestitus pars futuri sunt, cuius odorem præfagietis Isaac pater dixerat: Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Cuius quidem vestitus mysterium suo loco aperiendum nobis est. Igitur felicem Israëlitarum propagationem sanctissimas eorum rationes Deo quam gratissimas futuras liliorum nomine docuit, deinde verò huius tanti honoris stabilitatem & constantiam adiuncta etiam similitudine ostendit: namque liliorum quanquam copiosa folioles, non tamen constans & perpetua natura est, cum ex herbarum genere sit earum quæ & molles & breues radicum fibras habent. quamobrem, totius naturæ auctor atque maximus cultor Deus, magnum in hac re efficienda opus moliturum sese dicit, & pluribus ex naturis compacturum, quod admiranda illa felicitas perfecta, firma, stabilisque sit: quem admodum si quis maximus effingendi artifex pulcherrimam quandam feminea formam statuam facere cogitans plures virginum formas simul intueatur, atque ex singulis ea que incepto operi conueniant obseruet & imitetur, quale opus Græcum illum sculptorem expressisse dicunt. Multarum itaque plantarum genera ad tantæ felicitatis exprimendam imaginem Deus componit. vt liliorum odorem & foecunditatem cum cedrinarum

Et quasi oliua erit gloria eius, & odor eius ut Libani.

Jerem. 11.
Psalm. 52.
Psalm. 1.

OLIVÆ enim proprium Epitheton in sacris est Raghanā, quod virens & speciosum interpretes vertunt apud Ieremiam: Oliuam speciosam, vberem, pulchram, vocavit Dominus nomen tuum. & illud: Ego autē sicut oliua speciosa in domo Dei. Erit itaq. quasi oliua gloria eius, quæ perpetuo diuinæ gratiæ rore irrigata fructū suum dabit in tempore suo, & folium eius non decidet. Virtutem autem omnium luminibus & ornamentis sic illustrandos eos docet, vt suauissimos odores incendant suimet, hoc est, dignitatis atque amplitudinis argumenta & testimonia omnibus probent hominibus: Etenim iucundus odor opinionis atque honestæ famæ symbolum est, vt: Oleum effusum est nomen tuum, adolescentulæ dilexerunt te nimis. [Et odor eius ut Libani.] Omnium qui à scriptoribus celebrantur montiū Libanus in Syria felicissimus atq. amœnissimus esse perhibetur, quæ non solum siluestrium, sed earū etiam, quæ humano cultu aliās indigere solent, plantarū generibus multis copia vestit & ornat. Aiunt quippe (id quod & nos ab eius regionis hominibus accepimus) etiam medica mala limonū & citronū genera varia eo in loco sponte gigni & herbarū atq. florum eximiam copiam, ex quibus gratissimus odor miscetur, & loci cōmendetur amœnitas. vt etiam ex pluribus sacrorū librorū lectionibus docemur; ex quibus illa est: Odor vestimentorū tuorum sicut odor Libani, & illud: Nardus crocus fistula cinamomum cum vniuersis lignis Libani, quam ob causam mons bonus à Mose antonomasticōs dicitur: Transibo, inquit, & videbo montem istum egregium Libanum. In huiusmodi autem dignitate in hoc florēti & iucundo rerum statu eos semper acturos versaturosque præcinit vates, ita vt Libani vmbra nunquam sint relicturi.

Conuertentur sedentes in vmbra eius.

Psalm. 103.
Math. 6.

SEMPER inquit in Libani vmbra versabūtur, semper eundem vitæ & dignitatis statum retinebunt. Hanc verò spiritualium rerum imaginem ad antiquum illud Israëliticæ pacis & quietis exemplum terrenum reuocare licet, cum propria illis regio quæ Libano monti adiacet, habitaretur: eorum verò felicitatē nūquam intermorituram, sed assiduis Dei beneficijs perpetuò renouandam cōfirmat Vates, vt quibus tritici vsus optimus assiduisque est, videlicet ijs qui pingue & fertile terræ solum sortiti annonæ caritatem non timent. Atque triticum inter frumētorum genera alia & sapore alendi virtute longè præstat, sicut scriptum est: Et panis cor hominis confirmat. ergo pane illo quotidiano cælesti alentur, quod vtinam nobis hodie diuino munere & beneficio contingat:

Et viuunt tritico.

EX HIS autem rebus suauissimum & generosissimum fructum expectandum esse consequitur: Non enim potest arbor bona malos fructus facere. Erit ergo tanta tamque insignis studiorum & actionum suarum commendatio, tanta vbertas, quanta generosissimæ vitis esse solet, quæ in optimo plātata solo & palmitum multitudine & suauissimi vini copia cultorem iuuat. Huiusmodi naturæ similitudinē gerent & moribus expriment, qui in vite vera Christo manentes palmites Dei cura & beneficio culti, suauissimū bonorum operum fructum reddent; ita vt dicere iure possint: sufficientia nostra ex Deo est.

Et memoriale eius sicut vinum Libani.

Georg. lib. 2.
Psalm. 80.

Affaph.

MONTIVM & iugorum situs vineis optimis maximè sunt idonei. Denique apertos Bacchus amat colles: sicut scriptū est: Operuit montes vmbra eius. Quamobrem Libanus mons vt alijs etiam plantis, ita & vitibus etiam generosissimis abūdat, & illius oræ vinum nunquam sine laude cōmemoratur. In libris Affaph medici Hebræi hæc imprimis cum odoris atq. saporis elegantia, tum etiam præstanti ad medicinam virtute cōmendantur. Imprimis Libaniticum, Hermoniticum Carmelitense, & Israëliticorum montium Ierosolymitanum, id præterea quod in Samaritanis & Cappadocia montibus nascitur, atque vltimo loco Ægyptium, huiusmodi vini genera, cum optima & suauissima sint olfactuq. præstātissima, semper cum laude cōmemorantur. vt enim apud Latinos auctores Chyi, Setini, & Falerni nomina semper in vini laudibus vsurpantur, sic etiam apud Syrios Libaniticum. Hoc autem dicto significatur tantam fore in restitutis Israëlitis operum & studiorum actionumque omnium gratiam, vt nunquam de eis mentio nisi honoris ac laudis plena fiat.

Ephraim

Ephraim quid mihi ultra idola? ego exaudiam, & dirigam eum ego vt abietem virentem: ex me fructus tuus inuentus est. Hebraicè sic: *Ephraim quid mihi ultra ad idola: ego respondi & direxi eum, ego vt buxus virens. ex me fructus tuus inuentus est.*

INTER alia plurima argumenta, quibus diuina iustitia & misericordia commendatur, & humana damnatur peruersitas, vnum est, quod nemo hominum qui in iudicium vocandi & scelerum atque auersionis rei faciendi sunt, vel se officij sui admonitum atq. à peccato deterritum, vel vbi peccauerit reprehensum & reuocatum non fuisse causari iure possit: Etenim ijs qui sacros antiquosque libros vtilitatis causa relegunt & obseruant, vel ex vno arcano Genesios volumine, in quo vniuersa humanorum morum ratio, & omnis ferè quæ de Deo haberi ab hominibus meditatione potest notitia, continetur, huius de quo nobis sermo est argumenti insignè illud petitur exemplum: cum Deus Cainum à concepti parricidij admissione deterreat, & post commissum ad confessionem & pœnitentiam vocabat, vt iustificetur Deus in sermonibus suis, & vincat cum iudicatur, qui neminem hominem perire vellet, sed omnes ad pœnitentiam reuerti; cui nemo dicere possit sibi virtutis & vitij viam atque vtriusque fines & exitum non fuisse monstratos ac prædictos: Nihil enim quod ad docendos, instituendos, admonendos, retinendos, tuendos, restituendosq. homines factu opus esset, à Deo vnquam est prætermisum, sicut scriptum est: Quid debui facere vineæ meæ quod non feci? Huius argumenti versus hi sunt, quibus totius libri peroratio continetur, in qua se Deus officio suo satis superque fecisse dicit, cum non solum iudicis, sed aduocati, sed monitoris etiam partes sic egerit vt nihil requiri, nihil omnino possit desiderari: namq. cum Ephraim de idolorum vanitate, de sua ad ignoscendum promptitudine ad beneficentiam certa & immobili voluntate, & fide denique ad sumendas de pertinacibus pœnas immobili sententiā satis iam diu sese disseruisse egisseque confirmat, reliquum autem esse, vt sapientissimus quisq. hæc cogitet, & quid sua intersit, præuideat, sibi que consulat, atque diuinæ causæ rationibus omnibus probatis omnem iniquitatem, malum, culpam, cunctam denique calamitatem & pœnas omnes humanis moribus & improbitati adscribat. Nominat autem præcipuè Ephraim, quod is eius culpæ potissimus auctor fuerit & idolorum cultum ille imprimis coactus fuerit sustinere. in qua causa cum nihil prætermisum fuerit quod dici possit, cum nulla defensio vel excusatio, vel alia etiam effugiendi aut deriuandi criminis relicta ratio sit, reliquum est, vt ipse Ephraim rebus suis oportunè prouideat: sin minus vbi grauissimis supplicijs fuerit affectus suam improbitatē, non Dei aut iram incuset aut negligentiam. [Ephraim,] appellandi casus est, quo reus rogatur, num aliquid in idolorum crimine vel negare vel reprehendere, vel desiderare possit. [Quid mihi ultra ad idola?] quid inquit pluribus iam agendum mihi de idolis est, quod non cumulatè dixerim, & egerim? ego respondi, quidquid in hac causa responderi potuit aut oportuit. Respondere autem hoc in loco pro verba facere vsurpatur, vt: Respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater. &c. Hanc causam omnino cum vicerim, tamen tibi quo modo liberari & restitui posses prædixi & præcepi, ita eadem opera & maximam meam tibi & omnibus misericordiam & maximam etiam probaui iustitiam, meque qualis sim ostendi, nimirum in criminibus afferendis veracem & integerrimū, in condonandis verò vehementer propitium. [Et ego direxi eum.] Quemadmodum causam quam defendere & tueri non poterat, tamen deprecari valeret. Quod si tibi aut mali aut incommodi aliquid omnino præter animi sententiam euenerit, id tuis moribus, culpæ & inconstantiae non meæ aut iræ aut inimicitiae assignari oportuerit; namque nulla apud me aut naturæ aut ingenij voluntatisue inconstantia & mutatio est, & quem me semel esse declarauī, eum semper fore profiteor; perinde atque buxus quæ nullo tempore natiuam ligni soliditatem, aut colorem aut frondium ramorumque viriditatem amittit. Hoc est quod dicit: [Ego ut buxus virens.] vt diuinam naturam & voluntatem perpetuam, sibi que constantem certamque esse significet; illos autem sibi prospicere & consulere oportere, nam quæ sese erga illos præstiterit, eundē erga se experturos & percepturos perpetuo prædicat, Sicut scriptum est: Si volueritis & audieritis, bona terræ comedetis, quod si nolueritis me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutum est. atque

atque hæc huius orationis sententia est. [*Ex me fructus tuus inuentus est.*] Fructum nominat fidei & poenitentiae & probatorum operum primum, quod Dei promissione, fide, atque beneficio contigit, ijs quidem, qui secundum propositum gratiae Dei, gloriam & immortalitatem quaerunt, quibus bonorum omnium auctor Deus, malorum autem sibi homines fabri sunt, Deus vero iudex: Neque enim ille ut bonorum ita etiam malorum est auctor & principium, sed premio afficiendos sua ipsius manu proprioque munere ornat: Supplicio vero dignos cum iudicauerit tortoribus ad eam rem destinatis & satellitibus, nonnunquam etiam humani generis hostibus permittit, sicut scriptum est: *Esto consentiens aduersario tuo dum es in via, ne deferat te ante iudicem, & iudex tradat te ministro, & minister tortori, & in carcerem mittaris, &c.* Scito igitur Ephraim omnem rationem tibi expositam esse, teque sceleris tui cotinuum curare oportere ne pereas. Caue ergo tibi, ut qualem tibi expedit, te prestes: namque si tibi tu quidem dissimilimus fueris, ego tamen mei semper ero simillimus, a quo vno honestorum laborum tuorum fructum percipias, ab alijs autem vel dijs vel hominibus fructum nullum, sed damni mali que plurimum tibi paratum esse praedico.

Quis sapiens & intelliget ista? intelligens & sciet hæc? quia recta via Domini, & iusti ambulabunt in eis, & prauaricatores corruent in eis.

QVÆCVNQUE diuini spiritus consilio literarum monumentis ad posteritatem tradita sunt, ea perpetuam, certam, atque vtilem omnibus doctrinam continent; neque enim quae apud Israelitas atque alias etiam gentes gesta olim fuerunt, tanta cura nobis tradi obseruarique mandasset Deus, nisi eadem maxime ad nos attinere peruidisset, atque in ea re non solum illustra instituendae vitae exempla, sed maximas etiam totius sapientiae rationes propositas esse intellexisset. Quam quidem ob rem sapienter simul & commode hunc libro suo finem Hossias esse voluit, ut ad eorum quae dicta & perorata sunt contemplationem sapientissimum quemque inuitaret, quod ea magnam diuinarum humanarumque rerum notitiam accurate considerantibus aperire valeant. Igitur quicumque sapientia praeditus huius totius libri partes momentaque omnia intelliget, & omnium que in ea narrantur origines, progressiones & consequentia obseruabit, is profecto rationes omnes diuinas probabit, nihilque in illis offendet. Namque Deum hominum amantissimum & dissimulantem peccata propter poenitentiam, cognoscet, nihilque magis ex eis requirerentem, quam ut aut integris moribus perseuerent, aut si corruerint, tamen fidei & poenitentiae rationibus reuocati, ei sese restituendos credant & committant: Neque enim sibi impiorum casum placere, neque iudicij in eos exercendi auidum natura, imò misericordiae omnibus hominibus, impartendae esse desideratissimum; atque ei rei illum semper studere, ut quam plurimis salutem afferat & vitam, cuius si qui expertes fuerint, id sua ipsorum culpa, non diuino studio aut voluntate accidere. Atque hæc quidem ratio bonis & sapientibus viris adeo manifesta, adeo certa est, ut ad eam normam vitam instituant suam, cum diuinam voluntatem immutabilem, constantem & sui semper similem esse certo sciant. ex eo fit ut à vero atque honesto vel latum vnguem nunquam discedant, vel si labi contigerit, erratum poenitentia corrigant, fideque ac spe Dei implorent misericordiam, sibique meliora omnia ex diuini verbi promissionibus promittant. Contra vero quibus nec veritas nec honestas cordi est, ijs obscurae & difficiles diuinae rationes videntur; demum hos non vnus error caecos agit, alij enim nullam prouidentiam esse dicunt; alij vero iustitiae nomine iniquitatem Deo attribuunt, cuiusmodi sunt illi, qui quorundam hominum casus & interitum infernamque damnationem non tam ipsorum culpa, quam diuinae ascribunt voluntati, nullamque esse aut intelligi in Deo iustitiam putant, nisi aliquos hominum tanquam materiam seueritatis suae ad interitum & necem iam inde à principio destinauerit; quasi vero iustus iudex esse non possit eam exercendae seueritatis & supplicij decernendi desit occasio. Sunt etiam quibus nullam operum & poenitentiae rationem à Deo haberi asserant, solamque hominum fidem nihil praeterea aliud expectari & credant & doceant, atque ob eam insaniam delitijs, somno & voluptatibus indulgentes, nullum sceleris, nullum flagitij genus perhorrescunt. Alia praeterea complura peruersorum hominum genera sunt, quos aut memoria complecti aut dicendo enumerare non est, utpote de veritatis & honesti simplici via varijs & innumerabilibus actos erroribus, horum omnium

omnium infelicissimus exitus propterea est, quod ipsi à vero & felicissimo bonorum fine, atque à recta & certa via vltro exorbitant: Certa enim via est, sapienter vitam instituire, vitia fugere, casum emendatione corrigere, Dei implorare misericordiam, hæc qui non peruidet, ut offendat, sibi que ruinam moliat necesse est, sicut scriptum apud Ezechiellem extat: *Nunquid voluntatis meae est ut pereat impius, & non potius ut conuertatur à vijs suis & viuat? Et dixistis: non est aequa via via Domini. Audite nunc domus Israel: nunc quid via mea non est aequa, & non magis viae vestrae prauae sunt? Vbi vero docere viae suae rationes vellet, subiunxit: Cum enim se auerterit iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem, & in iniustitia quam operatus est, morietur. Et cum auerterit se impius ab impietate sua quam operatus est, & fecerit iudicium & iustitiam ipse, animam suam viuificabit, vita viuet & non morietur. Vbi ergo liberi arbitrij negatio? ubi illa nimis parca, nimis iniqua, imò nimium angusta de diuina misericordia disputatio? dignissimum profecto Ezechielis vaticinij caput illud est, quod humanis in mentibus perpetua recordatione figatur. Igitur cum de magnis rebus magna veritatis mysteria & multa argumenta proferruntur, solet diuinus spiritus sapientibus viris hoc modo examinanda & probanda proponere. *Quis sapiens, & obseruabit hæc, & intelliget misericordias Domini? Quo dicendi modo & figura diuinae rationes optimae acquirissimaeque esse docentur; solis tamen bonis & sapientibus viris cognitu faciles esse, sed cuiusmodi tamen virorum non ita magnam inueniri frequentiam hoc interrogatio illa siue potius desideratio indicat. [Quis ergo sapiens, & intelliget ista?]* Is qui cuiusque rei naturam cognoscere & distinguere potest, neque vlla in parte fallitur sapiens in sacris dicitur libris; qui vero ea quae intellexerit & cognouerit, ad aliarum rationes & occasiones accommodare, atque ex alio exemplo aliud explicare nouit, proprio vocabulo intelligens seu potius prudens appellatur. Hebraice enim nomen HACHAM sapientem, NABON vero prudentem significat, namque sapiens sic in sacra philosophia definitur: Cor sapientis quaeret doctrinam, & lingua sapientis componet scientiam. Prudentis autem hæc descriptio est: Qui sapiens est corde, vocabitur prudens. Quicumque igitur his artibus instructus hæc intellexerit, atque cum his aliarum rerum similitudines & exempla contulerit, ut ei diuinae viae & rationes omnes rectissimae atque acquirissimae non indicentur, fieri non potest, id quod iustorum testimonio comprobabitur, quibus nunquam illae viae ut plane, rectissimae & certissimae deferuntur; si quibus autem non virtus sed flagitium cordi est, iisdem eae viae difficiles offensionumque plenae videtur, quoniam improbis illorum studijs inceptis & conatibus perducendis apte non sunt: Nam quae simplicibus atque innocentibus dum iter agunt, recte regiaeque viae maxime placent, & libentissime frequentantur, eadem latronibus, grassatoribus, atque aliorum generum sceleratis vehementer displicent, & vitantur, calles autem deujs, ut studijs suis oportuniore, quae (ut in Debora cautio est) peruntur. Haecenus propitius nobis Dominus fuit, ut Vatem suum diuinum non pro dignitate, sed pro ingenij nostri tenuitate & breuitate ratione explicarem, cui nostra etiam ad reliquos vatum libros vota ut probentur supplicamus. AMEN.*

NAVIS IN AGRO ABVLENSI APVD DIVI
LAURENTII SACELLVM MENSE
AVGVSTO 1567.

POETICÆ dictionis iucunditatem ARIAS MONTANVS ad res diuinas & facrorum myfteriorum argumēta canenda transfert ita temperatam, vt Ioue, Phœbo, Mercurio, Marte, Vulcano, Baccho, Iunone, Venere, atque illis alijs innumeris monstroſæ ac ſacrilegæ vanitatis nominibus, (ſine quibus doctum & gratum carmen conſtare non poſſe quidam falſo autumant) penitus relegatis, & cæteris prophanis ornamentis, qualia ſunt Parnafus, Aganippe, Phocis, Elis, Peneus, Arethufa & Olympus, prætermiſſis, ex diuinorum librorū vera & inexhauſta ſapientia, vtiliſſima ſententiarum pondera, & gratiſſima verborum etiam poëticorum variarumque ornamenta rerum proferat, quæ delectationis multum, vtilitatis atque eruditionis plurimum auditoribus afferre poſſunt. Hoc itaque conſilio ſingulas varij generis odas ſingulis vatum libris à ſe hoc in opere explicatis adiungit: in quibus præter debitam Deo pro abſoluto commentario gratulationem oportuna quoque ex vaticinij vniuſcuiuſq. argumento doctrinæ præcepta exempla que exponit; atque eadem opera multorum ex ſacris libris locorum vel ſententiam aperit, vel notitiam indicat. Orandus verò nobis Deus eſt, vt quæ ille ad ſacroſanctæ religionis cultum & Catholicæ Eccleſiæ vſum cogitat & meditatur efficere ac præſtare poſſit. Nam præter alia plurima, poëticam artem Dei dono magis, quam humanæ diſciplinæ præceptis conſtantem in ſuum locum, hoc eſt in veræ pietatis templi & ſacraria reſtitutam diuinis myſterijs canendis conſecrare & inſtaurare exoptat.

IN HOSSEAM VATEM

CARMEN EX VOTO.

QVI SACRIS vatum veterum receptus

Nuper arcanis cupido piorum

Fidus interpres populo reponens

Vera canebam,

Quid modo gratus celebrem poëta?

Quid prius laudum referam canoris

Verſibus, vel qua reſonent Nauarum

Carmina rupes.

Te Deum noſtri & generis parentem

Vnde rerum ſunt elementa, & ipſe

Orbis, & quicquid ſuper eſt decori

Mœnia mundi

Quem neque æterni metuenda fati

Impulit primas poſuiſſe formas,

Nec ſatas longum retinere in æuum

Vlla iubet vis.

Libera aſt ſolum ſapientis vltro

Conſili mens hæc voluit benignè

Eſſe, diſtinctis numeris que dixit,

Omnia ſunt.

Idem

Idem & humanum genus eſſe magni

Particeps regni dedit, id ſed aſtu

(Prò dolor) vaſtri colubri ruinaſ

Senſit inertem.

Tu tamen tetri miſeratus ictum

Dentis, humanos reparare caſus,

Et mali occultam rabiem veneni ex-

tinguere tendis.

Te redemptorem miſeris que rerum

Curſibus tandem profugus ſalutem

Sperat Iſraël, cupit atque anhelo

Postulat ore.

Qui tibi charus coluit beatas

Iebuſum ſedes, ubi mella quercus

Sudat, & lactis liquidi pererrant

Oppida riuu.

Nunc in ignotis regionibus, nunc

Inter inuiſas vaga turba gentes

Ingemit culpas memorat que priſcæ

Tempora ſortis.

Sed dabis duro pater o labori

Exitum? qualem recolenda vatum.

Credere, & ſummis petere in periculis

Certa iubet vox

Annue, & ſinem properare damnis

Præcipe, ac duris meliora rebus

Ponito, ad noſtros pecora hæc reducens

Denia paſtus.

Tu quoque æterni ſoboles parentis

Vnica, æquales tibi priſca honores

Dat fides, cultu celebrat que eodem

Cum patre natum

Nam que te ſeculis ſocium creandis,

Te que ſeruandis ſapiente dextra,

Te reponendis voluit miniſtrum

Eſſe ruinis

Vatibus præſens neque te ſilebo

Spiritus nati & genitoris ardens

Charitas, quando neque tu minori

Numine gaudes.

Qui

Qui mare & terras reficisq̄, olympi
Et foues oras bonus & frequentas,
Qui probas quicquid pater atque natus
Consilij dant.

Virginum prestans iuuenumq̄ doctor
Qui colis mentes placidus modestas
Dexter o laudum cupidum tuarum
Proripe vatem.

Pectoris puri penetrator adsis
Igne marcentes renouare sensus
(Nam potes) nostra tenebrasq̄ mentis
Discute certus.

Fallor? an motu trepidat superno
Mens, & excelsas videor per auras
Tollier? iam iam, procul vsque terris
Euehor ardens.

Raptus in cali radiantis oras
Audiam voces, quibus ipse reddam
Magna priscorum monumenta vatuum
Ore Latino.

Hinc procul cura tenues abeste
Quidquid in frenis petit aut voluptas,
Vana spes, mendax honor & cupido
Suadet habendi.

Tuq̄ Laurenti decus o canendum
Hesperis altum medios per ignes
Qui petis calum populo stupente &
Iudice sauo.

Nunc in excelsa spatiaris aula,
Igne nunc felix recrearis almo,
Vnde sunt vita ac aliena tristi
Munera letho

Nos tuis presens precibus iuuato,
Si tibi nostri placuere nuper
(Hossea vatis colo dum sacerdos
Dicta) labores.

F I N I S.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN IOELIS

VATICINIORVM COMMENTARIA PRÆFATIO.

NTER alia grauissima argumenta quibus vera ac solida religio à falsa atque
vana discernitur & probatur, vnum apprimè aptum ac firmum certa & con-
stans futurarum rerum cognitio est. Namq̄. hominū mortalium animis non solum
quædam præteritorum temporū & presentium etiam rerum cognoscendi cupi-
ditas insita atq̄. innata est, sed multò etiam magis futurorū euentuum præsciendi anxia cura
& sollicitudo inheret. Atq̄. hæc quidè tam ardens, tam cōstans secundū naturam appetitio
celestem humani animi originem & perpetuam sine fine durationem esse arguit. Etenim inter
hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum quantum sensu mouetur ad id
solum quod adest, quodq̄. presens est se accommodat: ac præteriti vix memor futura paulum
admodum sentit. & cum nulla illis suarum etiam animarum ratio habeatur, utpote quæ vna
cū corpore extinguuntur. ea tantum curatur & paratur quibus corporis vitā presenti tem-
pore alere & tueri possint, atq̄. vbi instanti succurrerint necessitati futura tēpora aut nulla,
aut presentibus simillima fore, neq̄. sibi quidquā diem allaturā adēpturā mē putant. Quam-
obrem maxima eorum generum pars neq̄. serunt, neq̄. metunt, neq̄. congregant in horrea. si
quæ verò sunt quæ sibi in posterū cauere visa sint, ut apes, ut formica eæ breuissima tempe-
statis vnius hyemis tantum præsentione mouetur. Homo autem quoniam rationis & diuini
luminis est particeps, temporū omnium affinitates & consequentias cernit, & præteritorum
ac presentium cognitione non contentus (quoniam illa iam non sunt, hæc etiā mox non erunt)
futura curiosus & anxius inquirat, ut qui futurarum rerum rationem & prædictionem ad se
intelligat pertinere. Atq̄. ex hoc fonte illud ardens fāmæ & nominis propagandi studium, illa
vehemens posteritatis cura est, hinc de rebus ad futura tempora pertinentibus deliberatio &
consultatio, hinc præclara illa vni inter ceteras animantes homini adscripta viuendi ars atq̄.
agendarum rerum ratio, quæ virtus ex prouidendo est appellata prudentia, hinc demum illa
anxietas, cura & sollicitudo, quid tandem futurū sit, querēdi atq̄. animo agendi, quæ etiam
cessantes etiam otiosos occupat & exercet. Neq̄. verò ea solum quæ sibi vni & cōtingere &
euenire possunt vnusquisq̄. cogitat & cauet, sed cōmunia suorum, sed ciuitatū, sed publicarū
rerum atq̄. regnorū, imò etiam & quæ ad totum humanū genus pertinet euentū singulorum
animos cura & cogitatione mouent. Etenim natura eadem rationis vi hominē non solitarium
est finit, sed hominē alijs cōciliat, & ad vitæ societate natum esse docet, suasq̄. res & rationes
ita desinere cogit, ut humani nihil à se alienū putet, & cuiusq̄. publici casus aut euentus ratio-
nē ad se etiā iudicet pertinere. Atq̄. adeò non ad hominū solū res cogitadas cura ab hominibus
suscipitur, sed ad ipsam totius mundi molem cognoscendā, ad mundi partes, calum, maria &
terras inuestigandas, & quid in his rebus factū olim, quid nunc fiat, quid tandē futurū sit,
inquirendum incitat: vel quòd totius orbis partem & ciuem, vel quòd dominum se se quisq̄.
esse putet, vnde tanta singularum etiam minimarū rerum cognoscendi curiositas est. Quæ enim
sua quisq̄. putet ut ea cognitu sibi digna iudicet, omnino est cōsentaneum. Sed quanquam hæc
ita sese habeant, tamē hominū generi obscura nimium & densissimis tenebris inuoluta futu-
rarū rerū cognitio est, siue id membrorū materies & grauis totius corporis moles efficiat, siue
in illo potius primorū parentum naufragio huius etiā maximi cōmodi facta iactura est. Etenim
illud quod inter alia præclara munera Dei dono homini cōtingerat, ut salutē quoq̄. suæ in eternū
cōsulere posset, vbi debitū obsequium officiumque deseruit. præter cetera etiam multa extre-
mum deponere est coactus, atq̄. de amoenissimorū hortorū finibus ea causa pulsus, ne certā sibi
munire viam posset, qua futuris incōmodis caueret & salutē in posterū suæ cōsulere. Ne fortè
inquit, mittat manū suam & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & viuat in eternū.

CVM ergo homini futurorū prænoscenti appetitum quidem maximū relictum, copiā verò
& facultate omnē ademptā fuisse constat, consequēs est ad vnius diuina naturæ fidē & sub-
sidia

Iſaie 8.

ſidia illi eſſe recurrentū: nāq. hoc etiā genere ſeſe à Deo ſuperari homo intelligit & iuari poſſe credit & ſperat, ſicut ſcriptum eſt: Nunquid non populus à Deo ſuo requirit viſionem? atq. hæc cauſa eſt, quamobrē tot tam varia & frequētia diuinationū genera excogitata olim ſunt, tot augurū, aruſpicum, pontificū, antiſtitū inſtituta collegia, tanta auium, viſcerū, extorum, ignium, aquarū inſpiciedi diſciplina, & tripodes, puluina atq. delubra cōſulendi cupiditas: quæ quidē genera omnia diuinam naturā petere & ſolicitare videntur. verum enimvero hæc omnia & quæcunq. huiusmodi ſunt non tā ſe certa veraq. quā diuini cōſilij & oraculorū vim opemq. neceſſariā eſſe hominibus probauere. Siquidē hæc vana & incertiſſima fuiſſe, cum ipſa rerū ſpecies quibus ea expediebātur, tum agendi ratio omnis quæ ſorte, cōiectura & humanis præceptis ac humanis obſervationibus, & præceptionibus cōſtabat & ambiguus etiam verbis pronūtiabatur, tū præcipuē exitus ipſi probauerūt. Neq. tamē propterea quod hæc via atq. huiusmodi ratio minimē ſuccedat, finē ipſum & cōſilium vanū incertumq. exiſtimari oportet, neq. ex eo quod hæc à dijs petita, nō tamē relata fuerint, Deum conſuli ſuperuacaneū eſſe cōcluditur, ſiquidē ipſa humanæ naturæ vis contineri non poteſt, quin huiusmodi futuras res cogitet & noſſe cupiat, id autē cum ſibi ipſa præſtare nō valeat, à numine diuināq. natura petat neceſſe eſt. Si qua ergo falſitas, ſi qua deceptio ſubſit, ea nō in eius, quæ id appetit, naturæ motu & conatu, neq. in eo, vnde hæc petūtur, genere, ſed in huius omnino generis ignorantia & inepto aut etiā peruerſo petēdi modo cōſiſtit. Diuina enim natura cum ſimpliciſſima ſit, iam illa prima errādi & fallēdi cauſa eſt vt multiplex eſſe putetur, deinde & ſi maximē vna eſſe intelligatur, & quēnā ea ſit planē fuerit exploratū, quomodo tamen hanc rem procurari, qua ratione impetrari conueniat, id diligenter eſt peruidendū. Cum autē futurorum certa cognitio & prædictio vni tantum diuinæ naturæ tribuatur, eos qui futura neq. ex ſe prænoſcere neq. prædicere poſſunt, quāuis & dij habeātur & appellētur, à diuina tamē natura longē alienos eſſe cōſequitur: ac proinde illum qui ſolus hoc præſtare poſſit verū Deum, ſolumq. diuinis honoribus iurē eſſe digniſſimū. Atq. hoc quidē diuinitatis ſue egregium argumentū ſemper inuolatū & ſyncerū ille qui verē Deus eſt ſibi habere tueriq. voluit, neq. cū vlla alia natura communicari paſſus eſt: vt futura non modò quæ proxima iam eſſent, quæq. inſtarent, ſed etiam quæ longē à præſentibus remota forēt ſolus ille præſciret & prædicēda mādaret. Nam miracula, prodigia & portenta atq. alia diuinæ virtutis ſigna vel ad naturæ rationes aliqua ex parte referri poſſunt, vt ſubiti ignes, fulgura, tonitrua, pluuie, præſentiſſimæ morborū curationes, quæ ſi non ijs modis quibus diuinitus accidunt, certē alijs rationibus cōtingere naturaliter poſſunt, vel certē demonū naturæ & incantatorū artibus alijsq. hominū præſtigijs ſaltē in ſpecie permiſſa aliquando ſunt edita, vt quod harū artium & naturarū opera ſpectra quedā & corporū animaliumq. aut hominū aut etiam diuorū imagines ſubito extare videantur: cuiusmodi ſpectacula Agyptos olim incantatores Moſe etiā præſente edidiſſe legimus. At verò earū rerū quæ futura ſunt, & qui in humanis rebus olim erūt euetuum, certa notio, nullis demonibus, nullis hominibus natura aut arte aut diſciplina aliqua conceſſa aut permiſſa eſt. Quæcunq. enim cōtingere poſſunt naturæ certis curſibus aut terminis definire atq. arte tradere & præſcribere non eſt (quidquid vanorū astrologorū diſciplina in diuina prouidentia rationibus ſibi ſtudeat uſurpare) huiusmodi enim res ſolum diuina natura ſibi vëdicat & aſſumit, ſicut ſcriptū eſt: Vbi nunc ſunt ſapientes tui: Annuntient tibi & indicent quid cogitauerit Dominus exercituum ſuper Agyptum, quæ ſeſe harum diſciplinarū genitricem & magiſtram iactabat. Igitur quæcunq. diuina prouidentia nullis conſcijs adhibitis in humanis rebus cognouit & ſtatuit, eorū exitus atq. euenta omnibus hominibus, præterquā ijs, quibus vera Dei colitur religio aut qui ex eodem Deo aut eius vatibus acceperint in obſcuro incertoq. latēt, ſicut ſcriptū eſt: Ego ſum Dominus faciēs omnia, exēdēns celos ſolus, ſtabiliens terrā, & nullus mecum: irrita faciēs ſigna diuinorum & ariolos in furorem vertens, conuertēs ſapientes retrorſum, & ſcientiam eorū ſtultā faciēs. Hoc enim ſola diuina natura, quæ vna ac ſimplex eſt, præſtare poteſt, in cuius manu ſunt oēs fines terræ, in cuius poteſtate omniū rerum tēpora & momenta ſunt

Iſa 12.

exercituum ſuper Agyptum, quæ ſeſe harum diſciplinarū genitricem & magiſtram iactabat.

Iſa 44.

irrita faciēs ſigna diuinorum & ariolos in furorem vertens, conuertēs ſapientes retrorſum,

Pſal.

135.

ſcientiam eorū ſtultā faciēs. Hoc enim ſola diuina natura, quæ vna ac ſimplex eſt, præſtare poteſt, in cuius manu ſunt oēs fines terræ, in cuius poteſtate omniū rerum tēpora & momenta ſunt

ſunt poſita, is vnus quid futurum & quādo ſit peruidet, cui nihil aut præteritū aut futurū, nihil nō viuens & præſens eſt. hoc ſibi ille ſolus aſſumit & vëdicat, hoc iuris aut dignitatis, cum nulla alia natura aut arte, non cum demonibus, non cum hominibus, nō cum Agyptijs aut Chaldeis communicat diſciplinis, cuius illa de hac re vox eſt: Recordamini prioris ſeculi, quoniam ego ſum Deus & non eſt vltra Deus, neq. eſt ſimilis mei: annuntians ab exordio nouiſſimū & à principio quæ nondū facta ſunt ſciens: Conſiliū meū ſtabit, & omnis voluntas mea fiet. Atq. ita religionem ſuam cōmendat Deus, & ab alijs quæ veræ non ſunt ſecernit, ita etiam eos ſolos quibus ea purē ſanctēq. colitur hoc ſingulari beneficio decreuit ornare, & dignos facere, quibus cum primis conſilia ſua diuina & futurarū rerū rationes cōmunicaret, atq. ijs auctoribus & miniſtris alias etiam nationes arcana ſua ſuamq. veram religionem doceret, ſicut ſcriptum eſt: Quid eſt omnis caro vt audiat vocem Dei viuētis qui de medio ignis loquitur, ſicut nos audiuimus, quibus Dominus maiestatem & magnitudinem ſuam oſtēdit?

Iſaie 46.

Deuter. 5.

DIVINIS porro arcanisq. libris auctoritatē & fidem tum alia multa tum certa futurarum rerum expoſitio imprimis conciliat, ex quibus non ſolum illius religionis familiares & domeſtici, ſed aliarū etiam nationū homines grauiſſima & conſtantiſſima de rebus ſuis oracula petere poſſunt, qui neq. ex alijs aut diſciplinarū aut religionū libris quicquā veri ac comperti habere potuerunt: Nam quod de Sibyllinis folijs traditum & memoriæ mandatum eſt nihil omnino cum ijs, quæ dicta nobis ſunt, pugnat, quādo planū manifeſtumq. ſit ſcripta illa non ita vulgata, non ita omnibus fuiſſe expoſita vt nullā nobis vanitatis darent ſuſpicionē: aut ſi quid in illis veri continebatur, quod ad publicas vel priuatas rationes pertineret, ab his noſtris accepta ac compilata & pro ſuis vendita fuiſſe crediderim. quam nos rem vel alijs diligenter expendendam relinquimus, vel præſenti ſermone copioſius diſputandā referuamus.

PLURA autem futurarum rerum prædicendi genera, plures modos apud ſuæ religionis homines Deus eſſe voluit, quos oēs enumerare & pro dignitate tractare longius & maius eſt, quā vt præſationis anguſtia capere & cōtinere valeant. ex quibus vni illud genus eſt præclarū quod vatū miniſterio præſtatur, quod ijs viri delecti digniq. habiti fuerint, quibus diuina cōmunicarentur conſilia, atq. alijs aperienda crederētur: qui prouidentia testes & veræ probatiſſimæq. religionis aſſertores oblata etiam mortis tolerantia eſſent, qui nō priuatarū modò ſed publicarū etiam rerum imagines animo contēplati certa & conſtati oratione prædixerūt, quorum dicta atq. oracula adō firma rataq. ſemper fuere, vt abrogatam omnino alijs fidem, his ſolum veritatis ſuæ præconibus Deus habendam curauerit, eamq. ipſo rerum euentu liberauerit, ſicut ſcriptum eſt: Suſcitans verbum ſerui ſui, & cōſilium nuntiorū ſuorum cōplens. Qui dico Ierusalem habitaberis & ciuitatibus Iude ædificabimini, & deſerta eius ſuſcitabo. Qui dico profundo deſolare & flumina tua arefaciā. Qui dico Cyro paſtor meus es: & omnē voluntatē meam cōplebis. Qui dico Ierusalem ædificaberis, & templo fundaberis etc. Vt autē certius ac firmitus veritatis haberetur testimoniū & diuinæ prouidentie fides eſſet conſtantiſſima, nō ſingule modò res ſingulis vatibus, ſed interdū etiam eadem pluribus ad cognoscendum atq. ad prædicendū credita & cōmiſſa fuere, ea maxima quæ ad magna & præclara negotia ſuæ diuinitus ſue humanitus gerenda petimebāt. ex quo genere illæ præcipuæ ſunt, quæ cōmunem orbis reſtitutionē & ſalutē, quæ ſacroſanctū Ieſu Chriſti Euāgelium, quæq. extremū in oēs homines iudicij diē attingūt. quæ omnia planē diuina ſunt, & humanæ felicitatis veras in ſe continent rationes. Sed ex ijs etiā quæ diuino conſilio conſtitui, hominū tamen opera geri explicariq. ſolent, quædā publica negotia nō vni tantū ex vatibus præuiſa atq. præcātata fuere, ſed interdū duobus nonnunquā & pluribus vt in ore duorū vel trium ſtaret omne verbū. huiusmodi aut ſunt Iſraëliitarum bella, bellorūq. ſucceſſus, captiuitas, priuata & publica liberationes, totius orbis imperij mutationes atque vices, & quæ ſimilia his plurima in diuinis oraculis leguntur: quorū rationes ideo vatibus ſuis perſpectas cōpertas atq. multò antè quā explicari cōtingeret prædictas voluit Deus, ne (quæ hominū ſtultitia eſt) aut ex incerto caſu, aut ex hominū populariumue fortuna, aut ex neceſſaria & fatali felicitate, ſed potius ex diuino cōſilio & voluntate

Iſaie 44.

T 2 omnia

omnia hæc accidisse crederentur. atque hoc modo iniectus hominū animis timor ac religio augetur. & omnis superbia, omnisque fugaretur insolentia: quòd non sibi genioq. suo felicitatem, sed diuinā voluntati ac cōsilio quenquam ascribere, atq. ad diuinas rationes ad honestatem, ad ius æquitatemque omnia non ad priuata commoda, neque ad suum cuiusque arbitrium reuocare oporteret. Igitur ex his publicis mandatis, duo præcipuè diuino Vati Ioëli, quem nunc interpretari aggredimur, de duabus maximis rebus data sunt: alterum quod ad Israëlitarum rerum euentum atque obiter quatuor orbis terrarum imperij tempora & seriem spectat. alterum verò quo publica & communis hominum salus, ac vera animorum continetur felicitas. qua legatione nulla nec grauior potest obiri, nec dignior. Eius autem argumenti summa breuiter nobis repetenda est.

ARGUMENTVM.

Diuino spiritu auctus excitatusque Ioël, futuram quatuor orbis imperiorum Assyrii videlicet, Persici, Græci etiam & ultimi omnium Romani seriem præuidet & canit; miseram porro stragem atque extremum excidium, quæ horum regnorum temporibus Israëlítico populo parata erant cōmunis & patrij casus dolore cōmotus deplorat. Namq. maximas Israëlita calamitates, primū ex Assyrijs, deinde ex Persis, tum etiam ex Græcis, tandemq. ex Romanis acceperunt. cuius rei in sacris Regum & regnorum libris, & apud Daniele, Iosephum, Aegesippum, Tacitum, atque alios satis longa narratio est. Demum post harum miseriarum prædictionem, futura hominum per Christū redemptio & salus, ac maxima illa de peccato ac morte victoria & triumphus, summaque eorum qui restituti erunt felicitas præcinitur: Quis autem vates, hic cuiusque familia, & quo tempore fuerit in cōmuni de duodecim Vatribus disputatione dictum à nobis est. Orationis verò ac dicendi genere tum obscuro, tum graui atque sublimi vititur: quoniam res ipse ex se magna, grauesque valde sunt, & perpetuis translationibus atque allegorijs pronuntiantur: quod genus inter omnes elocutions formas longè est difficillimum. Nam calamitates populis Israëliticis venturas horrendæ famis atque annonæ defectus imagine describit; ipsos autem à quibus ventura essent quatuor locustarum generibus, numero, multitudine, & nocendi ingenio atque studio dissimilibus comparat, atque ad eam tantum rem omnem suam operam omneque studium contulisse nonnullis videatur: qui picture admiratione ducti quam rem, aut personam ea referat, nihil curandum putent, neque quicquam sub illis locustarū, famis & penuriæ depictis spectaculis, præter ea quæ sese oculis primum obiecerint, aut subesse credant, aut desiderent; ad eò pulchrè, ad eò artificiosè hæc posita tractataque sunt. Nos autem tabulam ipsam ita ut recto obtutu conspici potest primum singulis notatis partibus spectandam proponemus; Deinde quomodo vertenda, dirigendaq. sit docebimus, ut maius pulchriusq. multo opus maximo artificio perfectū inspiciatur; cuius operis perficiendi causa omnis agendi ratio ab auctore est instituta. Atque prius quidè vaticinium hoc dicendi genere absoluitur. Posterius verò genus etsi non ita crebris translationibus, sed planioribus & magis ad sermonem accedentibus verbis, tamen maximis, tamen grauisimis propterea constat, quòd res ipse de quibus sermo fit, grauisima, & maxime sua natura sunt. cuiusmodi humana salus & redemptio, diuina sanctificatio, & celestia dona atque prophetie spiritus, & euangelici ministerij virtus & efficientia est. ex quibus rebus si quæ simpliciter, aut breuiter, nulla tamen aut tenuiter dici potest, aut humiliter. Vt ergo tante à nobis susceptæ causæ, & commentandi officio aliqua ex parte satisfacere diuino contingat dono, ipsum in primis diuinum spiritum precari, venerari atque implorare vehementer expedit.

Qui maria & terras, qui calum numine complex
 Spiritus, o certum vatribus auxilium,
 Sis felix, nostraq. potens illabere menti
 Et deser vatem per tua sacra tuum.
 Si tibi noster & est animus studiumq. probatum
 Doctorem & populis annuis esse pijs.

CAPVT I.

VERBUM Domini quod factum est ad Ioël filium Pethuel.

TOTIVS libri inscriptio hæc est, quæ in ipso dicendorum limine præfixa Hebraicò more magnas & grauisimas res his, qui in sacraria usq. penetrauerint, cognoscendas promittit. nam nihil aliud in toto opere, quàm verbum Domini, oraculaque diuina contineri docet, quorum maiestas & grauitas, diligentissimos attentissimosque ad audiendū animos desideret; neque quicquam esse quod non solidum, non maximi ponderis sit; vtpote Domini verbum ad mortales homines factum, vnde eorum pedibus lucerna, & semitis lumen clarissimum accendatur. Diuini ergo verbi appellatione dicendis auctoritas, nominis verò & familiaris eius à quo relatum est certitudo, & testimonium orationi tribuitur. Quo in loco illud considerandum est, Vatum nomina in librorum initijs appellata, dicendis auctoritatem & fidem duplici periculo conciliare; altero quidem quod huiusmodi initia dicendis, aut scribendis rebus, vanè aut mendosè facere, magna semper fuerit religio: Nemo enim hominum est qui verbum Domini vsurparit, nemo qui se diuinum vatem appellarit, quin se grauisimum capitis, animæque suæ periculum subire, si id aut falsò aut simulatè dixerit, intelligat: quamuis ea quæ dicantur grauisima, quamuis sanctissima, quamuis miraculorum specie aliqua contestata sint, id tamen Vatis nomen falsò aut temerè vsurpare nulli contigit impune, sicut scriptum est: Ecce ego ad prophetas ait Dominus, qui assument linguas suas & aiunt: Dicit Dominus. Ecce ego ad prophetas somniantes mendacium, ait Dominus, qui narrauerunt ea, & seduxerunt populum in mendacio suo & in miraculis suis, cum ego non misissem eos, neque mandassem eis. Atque hæc res feuerissimis exemplis, & animaduersionis iudicio confirmata fuit: ex quibus illud vnum est, quod præcone Ieremia fuit olim editum: Audi Hanania, nō misit te Dominus, & considerare fecisti populū istum in mendacio: Idcirco hæc dicit Dominus, Ecce ego mittam te à facie terræ, hoc anno morieris, aduersus enim Dominum locutus es. & mortuus est (subiungit Historia) Hananias in anno illo, mense septimo. Alterū verò periculum certa honoris, nominis ac dignitatis apud homines iactura est. Nullus enim vaticinandi munus & officium, nisi aut à Deo iussus, aut ambitione & gloriæ studio ductus suscipit, sed qui populi auram grauisimo nomine captare cogitauit, magnā nomini suo infamiam & æternum dedecus molitur, si id quod prædixerit non eueniat. neque verò hæc incerta alea est, sed certissima omnino vt eorum qui Dei nomine futura prænantiarint dicta omnia certus exitus confirmet. quòrum verò dicta aut prædictiones sua ipsorum temeritas atque ambitiosa cogitatio propriumue regat consilium, eorum vanitatem tempus ipsum aut nullis aut contrarijs euentibus prodit: hac enim perpetua etiam vanitatis infamia & probro multari eos voluit Deus, qui verissimi ac sanctissimi officij nomē & titulum suis ambitionibus suisque mendacijs prætenderet. atque ad eò hanc rem omnibus testatam esse idem voluit Deus, vt verum à falso propheta dignoscendi ratio omnibus esset exposita. ea autem ratio perpetuo constans ac planè diuina est, qua multorum hominum mendacia, illusiones, & propria somnia, vt Lydio aliquo lapide semper solent explorari. cuiusmodi sunt qui prophetiarū inscriptione vulgo circumferuntur libri, & quæ Græci quidam Danielis & Ioannis Theologi interpretes de certis annorū millibus commenti sunt (quos ob eam rem Chiliastras vocant) quorum omnium somnia perinde vt ægrotantium vana fuisse dies ipse demonstraui. nam quod tempus ab eis ad suarū commentationū fidem citatū fuerat id ubi affuit, eorū fictionis & vanitatis certissimo fuit testimonio. sicut scriptū est: Veruntamè audi verbum hoc quod ego loquor in auribus tuis, & in auribus vniuersi populi. Prophetæ qui fuerunt ante me & ante te ab initio, & prophetauerunt super terras multas, & super regna magna de prelio, de afflictione, & de fame, propheta qui vaticinatus est pacem; cum venerit verbum eius, tūc scietur propheta quem miserit Dominus in veritate. Ergo quicumque non solum dicendo, sed etiam scribendo in diuinis vatribus nomen profiteatur suum, id aut stabili veritatis fiducia, aut summo suo periculo & æterna infamia se facere intelligat necesse est. Quamobrem quibus vera atq. legitima eius muneris functio fuit, ijs non modo suum, sed patris etiam & patriæ interdū nomen testimonij & fidei causa appellare nunquam est dubitatū. Id quod Vates noster

Ioël non minus, quam cæteri diligenter præstitit, qui & diuini verbi inscriptione & sui paternique nominis appellatione, attentionem sibi atq. fidem parauit. seque scripto ad posteritatem opere probatissimorum vatum ponderibus examinandum toti orbi præbuit, qui non solum Israëlitarum rerum, sed omnium etiam gentium rationes tractandas susciperet. sed de eius & patris nomine aliàs à nobis est dictum.

*Audite hoc senes, & auribus percipite omnes habitatores terræ:
si factum est istud in diebus vestris aut in diebus patrum
vestrorum. Super hoc filijs vestris narrate & filij vestri filijs
suis & filij eorum generationi alteræ.*

VATICINIUM sui grauitatem in ipso dicēdi exordio docturus non quosuis homines appellat, sed eos, qui sapientia & præteritorum temporum notitia vsuque præstabant: senes nimirum, quibus cum suam rationem probauerit cæteris omnibus probatum iri non dubitat, vel non opus esse intelligit: huiusmodi enim res à senibus magis, quam à iunioribus curari obseruarique solent: namque hi ætatis robur & florem ob minorem rerum vsuum communium calamitatum cogitatione & metu minus aguntur. contra verò senes ob multorum temporum & casuum exempla atque virium imbecillitatē & diligentius res considerare & commodius sibi atque alijs consulere norunt, sicut scriptum est: Pulchritudo iuuenum robur eorum, & decor senum canities. & in antiquis est sapientia, & in multo tempore prudentia. Cum ergo inauditam admirandamque rem & à nemine vatum hætenus hoc modo atq. ordine prædictā non solum prædicere, sed lamentari etiam pararet, senes sui temporis appellauit, quibus testibus ad vaticinij sui grauitatem probandam vteretur. eandem etiam attentionem cæteris hominibus parat, quos non tam testes, quam orationis suæ auditores atque admiratores esse vult, siquidem magnum atque admirandū aliquid à se afferri indicat, cui par exemplum cunctis ante seculis fuerit inauditū; idem autem futuris, obseruandum vehementissimeque stupendum sit. olim historiarum & præteritarum monumenta rerum pluribus quam nunc nota erant, propterea quod non tam libris (quos rari legunt,) quam liberis à patribus traditæ posteritatis memoriæ prodebantur, atque ea quæ in tenera ætate domestica parentum narratione filij imberant multò fidelius retineri & ad rem atque ad causam præsentem sapientius poterant accommodari, ex qua re illa frequentia in ore omnium verba fuerant memoriæ proditum est; & accepimus. nam quæ audimus multo facilius animo percipiuntur & memoria custodiuntur quam quæ legimus. quamobrem illud frequentissime in diuina lege patribus inculcatur: & narrabis ea filijs tuis: & quando interrogauerit te cras filius tuus, dices ei &c. & illud etiam: Deus auribus nostris audiuius, & patres nostri narrauerunt nobis opus quod operatus es in diebus eorum, & in diebus antiquis &c. Quoniam ergo maximū & inauditū hætenus vaticinium afferebat quod omnium imperiorū res & rationes Israëlitarū calamitatum seriem cōtineret quàm breuissimè, ait: [si factum est hoc in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum.] Vaticinium huic simile inauditum hætenus fuisse seniorum & omnium terræ sanctæ habitatorum testimonio confirmat, idemque vtpote maximum, cunctis obseruandum & posteris suis in sequentes seculorum ætates narrandum proponit, tantum dicendorum veritate & constantia nititur, tantumque id scire omnium interesse iudicat. [Super hoc filijs vestris narrate.] Iam diu est quod hæc tam utilis consuetudo desit, atque hic paternæ disciplinæ mos exoleuit. Nemo pater est, qui quos liberos genuerit propria doctrina sapientiores reddat, namque aut parentes ipsi præter avaritiam & ambitionem omnium artium expertes ignarique sunt, aut si quibus aliqua bonarum disciplinarum notitia est, nihil minus curant quam vt filios suos doceant si quos verò peritissimos esse volunt ad publica gymnasia, ad scholas relegant, vbi libera plerunque & vaga iuuentus plus in moribus detrimenti, atque in argento dispendij, quam in disciplinis emolumentum compendijque facit. Nam quælo per Deum immortalem inter tot nostræ memoriæ scholasticorum millia quotusquisque est qui vir bonus & sapiens euaserit? nonne viri numeri omnes illi sunt, & paruulus puer eos numerare potest? Inter omnes verò disciplinas diuinarum atque humanarum

natum rerum historia honestissimum locum sortita est, nihil enim post sacrorū librorum studia homini ad sapientiam, ad rerum vsuum, atq. ad humanarū rerum perspicendam & despiciendam vanitatem, plus quam certa præteritorum temporum notitia potest conducere. quæ res multis in scripturæ locis nobis præcepta & commendata est, vt illud: Interroga patrem tuum, & dicit tibi, maiores tuos, & narrabunt tibi. Huiusmodi igitur historias ad publicam & priuatam vtilitatem, multo magis mentibus, quam libris inscriptas esse oportet, cum ex earum cognitione atq. obseruatione diuina, imprimis prouidentia, & mortalium vices, casus atque infelicissimi ambitionis exitus intelligantur, & multa ad res gerendas compararetur prudentia. [Et filij vestri filijs suis, & filij eorum generationi alteræ.] Hæc dicendi figura perpetua posteritas describitur. namque vnus seculi spatium, quod quibusdam octoginta, nonnullis centum annorū esse placet, generationis nomine in sacris dicitur; quod eo curriculo singulorum hominum vita peragitur, neque enim quemque ex tot militum millibus, quos ad Græciæ ruinā Xerxes conduxerat, post centesimum annum superstitem fore credidit. itaque vnus ætatis homines ad vnum seculum pertinent, ob eamque causam quatuordecim filiorum successione, quatuordecim generationes Mathæus definiebat. Perpetua igitur traditione rem hanc omnibus suæ gentis hominibus ad æternam memoriam notam esse cupit, quæ diuinam simul prouidentiam agnoscere, & suis ipsorum rebus discant consulere. [Generacioni alteræ.] Non de duobus alter hoc in loco, sed de sequentibus potius dicitur. nam Hebraicè est ahher, quod propriè sequelam posteritatemque significat. Atque hætenus exordium fuit, quo rem grandem & cognitu necessariam sibi dicendam Vates docuit, communemque esse omnium hominum causam, quam non sine iactura quisque posset ignorare. propterea enim præteritorum seculorum memoriam reuocauit, & præsentis suæ tempestatis homines, & posteritatem omnem ad audiendum appellauit. Est autem hæc, vt diximus, lamentatio quædam & magnæ atque extremæ calamitatis deploratio, quam sic deinceps inchoat:

Residuum eruca comedit locusta, & residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo.

SOLENT qui pingēdi artis peritissimi sunt, cum alia multa oculorum oblectamēta, atque artis spectacula edere, tum mirandas quasdam depingere tabellas, quæ ex aduerso ac directè spectantibus aliam rem, aliam verò si ex obliquo inspiciantur, eamque multò pulchriorem, & quamobrem pictura ipsa ab artifice sit instituta ostendant. atq. hic modus magnā perspectiue artis exigit peritiam. vt spectator recto obtutu considerans, aut nauem, aut lucum, aut fluuium aliquem sibi videre videatur. aliter autem attente perspicens Cæsaris equestre imaginem ad viuum effictā, aut Adami, Euxæ, atque serpentis historiam, aut aliquid aliud artificiosè & propriè expressum videat, cuiusmodi nos miracula apud Petrū Villegam optimum virū præstantissimumque pictorē aliquando vidimus. Hanc similitudinem à pictura ad dicendi artem auctores transferētes, multa sæpe dicere solent, quæ primū audita aliam rem, propius verò atq. attentius cōsiderata, aliā multò elegantiorē atque magis ex dicentis sententia contineant. cuius generis illa sunt: Non alligabis os boui trituranti, & non arabis in boue & asino; & illud apud exteros.

Circa virentis est animus tuæ Campos iuuenca, &c. Atq. hæc frequens sacris auctoribus aliisq. nō infrequēs exornatio græco vulgatoque vocabulo allegoria dicitur, quæ hoc à metaphora translationeque differt, quod hæc in vno aut altero verbo residet, illa verò integram sibi orationē vsurpat, atque meritò ob eam re perpetua metaphora à Quintiliano dicta est. Hoc dicēdi genus in toto hoc priori vaticinio secutus Ioël, rem, de qua sermonē instituit obscuriorē, attentioni que consideratione excipiendā reddidit. nam cum quatuor orbis imperia diligenti spectatori depingere instituisset, quatuor bestiolarum, ex ijs quibus agri atque fruges infestari nimium solent, effigies ita graphicè depinxit, ita ad viuum earum notamenta expressit, vt multi ex commentatoribus id sibi solum negotij dari crediderint, vt quæ optimè has, quæ primò oculis oblata sunt, imagines lectoribus indicarent, & rem ipsam ad simplicem famem & sitim, atque adeo ad illum ab Helisæo prædictum famis septenniū referrent, qua de re nos alias plenius disputabimus.

Nunc verò antequam rem ipsam explicemus, nominum ratio ipsa aperienda est, quã (cũ nos latina nomina ad singulas res accommodata fugiant) descriptione potius & efficientia notis quã verbis reddemus, quã ratio ab hebraicis verbis, ex quibus nomina singulis generibus facta sunt nobis est petenda. Igitur quatuor insectorum naturas, hoc in loco appellat, Gazam, Arbe, Ieieq, Hhazzil, quorũ nomina nõ tam figuras, quã efficientiã, & nocendi vim explicant. omnia autem in locustarum genere contineri constans omnium Hebræorum sententia est. Commune autẽ id omnium locustarum ingeniũ est, vt motu suo vterius semper procedant, & obuia quãque pascendo deuastent, sed nocendi tamen genere singula inter se differunt. nam gazam durioribus dentibus valet, ita vt arbores etiam corrodere possit, sicut scriptum apud Amos est: Et oliuas vestras comedet gazam. 10 Arbe verò, pro quo, locusta, vertit Latinus, id genus est, quod in Ægyptios agros Moſis tepestare immisissum fuit, quod & multitudine innumerabile est, segetesque depascitur, atque radicibus & calamis ipsis maximẽ insidiatur; nam ipsa vox tum insidiatricem, tum multitudinem copiamque sonat. iuxta quam rationem scriptum est: Instar locustarum vniuersa complebant, innumera multitudo hominum & camelorũ, quicquid tetigerant 15 deuastantes. Ieieq autẽ ex eodem genere cum sit, præter copiam & numerum volatu etiã præstat celeriore, & latius hoc genus quã cætera extenditur, pluresque agros celerius conficit. sic enim apud Ieremiam legimus: Adducite equos quasi Ieieq aculeatum, & apud Nahũ: Ieieq expãsus est, & volauit. Porrò hhazzil à verbo hhazzal deducitur, quod deuorare significat, sicut scriptum in lege est: Sementem multam sparges in terra, & modicum congregabis, quia locustæ ichhazzilu omnia, hoc est, deuorabunt. ex quo verbo hhazzil locustę genus voracissimũ interpretatur; quod nõ solum obuias quasque præscindat plantas, sed deuoret & absumat. de qua etiam legimus: Fames in terra si oborta fuerit, & locusta & hhazzil. Quare magnam ac diuturnã famem & annonæ difficultatẽ, summamque rei frumentariæ inopiam ab his locustarum generibus afferendam prædicat, quæ sibi ordine succedentes omnes agrorum fructus funditus erant perditurã. 20 Atque hætenus imago est, quæ his nominibus latinis notatur, eruca, locusta, bruchus & rubigo. hanc autem imaginem ea parte qua exactam sui rationem ostendere potest contemplati, quatuor orbis imperia, quæ sese continuato successu secuta sunt, breuissimẽ & summo cum artificio continere videmus. quorum singula calamitates non exiguas, ac tandem exitium Israëlitis rebus attulerunt. Ac primum quidem imperium Assyriorum fuit: quorum reges totum orbem in suam ditionem redegerunt. secundum verò Perfarum, qui Babylonio rege interfecto, rerum etiam potiti sunt. hos Alexander Macedo deuicit, atque imperij diadema in Græciam transtulit. vltimi fuerunt Romani: quorum imperio Oceanus terminum statuit. Primam ergo calamitatem Israëlita ab Assyrijs, eamque maximam accepere: hi enim Babylonijs hostibus Sennacheribo, Salmanaassari & Nabugodonosori prædæ & triũphi materia nõ semel fuerunt: à quibus primũ Israëlitis, regnum omne victum, captum, direptũ & abductum est: inde Iudæa omnis debellata, atq. vrbe ipsa Ierusalem expugnata, vnaque cum templo incensa, gens ipsa etiam Babylonem migrare est coacta. horum reliquias Persæ etiam hostilem in modum vehementer vexauere, dum apud eos Iudæi detinebantur, antequam per regem Ierosolymam redire licuisset, multis iniurijs affecti atque publicè & priuatè cæsi peribant, vt in Regum, Danielis, Efdrae, Nehemias, & in Tobias etiam libris, nec non in Hester volumine legimus. & dum iam restituti à templi ædificatione retardarentur, quid non malorum passi sunt? Prius autem imperium gazam propterea nominauit, quod Assyrij totum orbem vi, armis, & iniurijs subegerant, sicut scriptum est: Et ipse quasi mors & nõ adimpletur, & congregauit ad se omnes gentes, & coaceruauit ad se omnes populos. totum in hamo subleuauit, traxit illum in lagenam suam, & congregauit in rete suam, ob eam itaque rem excisionis nomen Assyrio indidit imperio: Perfarum autem reges, etsi multitudine & copijs maximis florere, dominationem tamen in orbe terrarum insidijs potius, quã prælijs sunt adepti: Nam quo tempore Medi & Persæ Dario rege bellum Babylonio regi afferebant, in nefario illo conuiuio, literarum in muro diuinitus scriptarũ interpretationem fatalem sibi Balsazar rex edoctus est: eademque nocte extinctus certam esse comprobauit; eadem nocte, inquit, occisus est Balsazar Rex Chaldaus & Darius Medus successit in regnũ annos natus sexaginta duos. in hebraicis autẽ hystorijs legimus: Balsazari,

Iudic. 6.

Ierem. 57.
Nahum. 3.Deut. 38.
יחזילו

1. Reg. 8.

Hab. 2.

Daniel. 5.

Balsazari, à quodam ex custodibus suis, qui in illa Danielis actione interfuerat, caput abscisum ad hostẽque delatũ fuisse. huius rei auctor est Iosephus Gorionides, in eo libro qui Hebraicè ab eo conscriptus extat. Saadias etiã non ignobilis apud Hebræos scriptor. hæc autẽ gens quamuis multitudine maxima atque ingenti manu imperium tueri conata est, non tamen tantum virtute aut industria valuit, vt diu dominationem propagaret: 5
Credimus (iniquit ille) altos Defecisse amnes epotaque flumina Medo
Prandente, & madidis cantat que sostratus alis. Horum tyrannidem breuissimo tempore Alexander Macedo deleuit, qui & ipse gentium omnium regnũ occupauit: atque hic tanta celeritate rem confecit, vt duodecim annorũ spatio ad extremos 10 vsque Indos penetrauerit. quem ob eam causam Ioel Vates ieieq nominauit, quod id locustarum genus longè lateque expansum, multa loca celerrimè vastet. Hanc etiam Græcorum gentem post restitutum templum excidio Iudæis fuisse, Machabæorum hystoria, & Iosephus, & nonnulli etiam ex græcis scriptoribus testantur. Sed nullo nomine, nulla imagine vltimi Romanorum Imperij dominandi libido, & inexplebilis alienarũ rerum 15 cupiditas, rapina & auaritia exprimi potuit significantius, quã hhazzil, hoc est deuoratis appellatione. Fuit semper & ob hæc causam omnibus orbis nationibus inuisum Romanum nomen, & hac inuidia atque infamia laborauit, quod nullis hominum fortunis, nullis opibus, nullis denique rebus pepercerit. Neque enim aurũ, argentũ, vestem, & vasã atque gemmas tantum, sed lapides etiã & ligna vndique direpta in suos luxuriam transtulit: 20 vt non tam dominatio ac tyrannis, quã communis toti orbi pestis fuisse videatur. Atque per hos primum Pompeio deinde Tito, Iuliano deniq. impio duce, omnis Iudæa, (quæ reliqua tantum de toto Israël fuerat) vexata, direpta, capta, ac tandem templo illo totius orbis celeberrimo diruto vastata, omnisque ea gens prorsus dissipata est. Eadem omnino significatione, alijs tamen imaginibus leonis, vrsæ, pardi, & innominatæ bestię à 25 Daniele vate, quatuor imperia hæc depicta fuerunt, quarum animantiũ rationes suo loco si Deus annuerit indicabimus.

Expergiscimini ebrij ac flete, & vlulate omnes qui bibitis vinum in dulcedine, quia perijt de ore vestro.

30 SI IPSA tantum imago, vt primo aspectu obiecta est, notanda esset, facilis huius versus & plana foret explicatio, nam quod eos, qui vino delectantur, omnium primos ad luctum atque lamentã appellauerit, in causã fuit, quod eiusmodi hominũ genus qui mane confurgunt ad bibendum, & vinum non tantum ad naturæ vsum, quantum ad voluptatem sectantur, cum omnis agrorum sterilitas, & frugum omnium penuria accidit, multò 35 grauius vini, quã panis, & cæterorum fructuum defectum ferunt; nam qua re quisque maximè delectabatur, priuatus vbi fuerit, consequitur vt vehemẽter dolcat, & quas horas vino, lætitiã & cantibus impedit, easdem vicissim in luctu, vlulatu & lamentis consumat. Hos igitur qui vini non vsũ, sed suauitate capiuntur, vocat [Bibentes vinum in dulcedine.] Quibus nulla arbor præ vite placet. vt in antiquis horũ hominũ cantiunculis est. 40 Nullam Vire sacra vite prius seueris arborem. Bibere autem vinum in dulcedine est, generosissimum sibi inuenire, & mistis etiam alijs rebus, vt melle, aromatibus odoramentisque condire, cuiusmodi multa ab antiquis inuenta, & in agricultorum & medicorum libris plura tradita & nonnulla nostris etiam temporibus in vsu apud quosdam sunt. Ob eam rem ait: [Quis defecit ghasiff de ore vestro.] Hæc vox ghasiff atq. eius significatum in 45 vulgare editionis libris desideratur. significat autem omnium rerum humidarum succũ ad potum idoneum, vt quæ ex malis aut pomis, aut caricis, aut alijs rebus pocula paratur, quæ aut seorsum bibuntur, aut vino permista suauiores reddunt potiones. Omnia hæc defecisse, ait, ex ore vestro, nam quamuis hæc alijs terris negata non fuerint, tamen ex ijs, quas incolebant, regionibus penitus erant excindenda, vt eorum illis nulla esset futura copia. hæc ipsius allegoriæ, & verborũ prior sententia est, quam imaginis simplex offerit prospectus. sed quod reconditioni ratione ex auctoris mente percipimus, illud est: Permultos in Iudæa atque Israëlita regione fuisse, quibus loca illa voluptatis potius, quã religionis nomine placerent, siquidem cum illa illis regio olim à Deo ad habitandum, ad veram religionem certo atque sanctissimo cultu conseruandam, & propagandam, atque ad verã virtutis & sapientiæ studiũ exercendũ concessa esset. eademque cum soli cælique 50 natura,

Ioseph.

Saad.
Dani.

Iuu. sat. 10.

Machab.
Ioseph.
Euseb.Horat. lib. 1.
od.

natura, tum maximè diuina prouidentia & benignitate, omnium quæ hominibus incoluntur terrarum contigisset felicissima, tamen ex humana malitia euenit, vt loci comoditatem à virtute ad voluptatem, & vitia, à religione ad impietatem, à temperantia ad lasciuiam & luxus incolæ transferrent, qui annonæ vini cæterarumque rerum copia ad summam licentiã abusi diuinum cultum, (cuius obseruadi aliqua mercedis pars hæc fuerant,) aut omnino negligenter, aut proderet & polluerent. His igitur hominibus qui summam sibi in voluptatis vsu felicitatem statuerant, summam miseriam Vates indicit, nempe cedendum esse loco omnibusque ijs delitijs, quibus indignè fruebantur, esse carendum, & suauissimi vini quo maximè illi delectabantur, atque earum quæ studiũ hoc sequuntur rerum & iucunditatum vsum nunquam illis amplius fore, dum sedibus suis eiectioni, abducti, dispersi, inter hostes, inter inimicos & inuidos vix ferino victu vitam sibi prorogare queant, nedum suauissimo vino, voluptatibus alijs, & luxu ex animi sententia frui possint, ac cæteris quidem hominibus in quorum regionibus & ciuitatibus illi peregrinabuntur, annuis fructibus & rerum copia abundè vti licebit, illis non licebit, quibus nullæ agrorum commoditates, nullæ festorum celebritates relinquuntur, quibusque vilissimo artium & minimum quæstioso genere victus est querendus. Neque enim si aliqui ex illis mercaturam exercuerint, in luxu propterea & voluptate agent, siquidem id vitæ studium auaros potius & miseros, quam beatos splendidos efficit. itaque ob eam rem maximum illis luctus & citulus terrorem denuntiat, quibus tantum amata voluptatis futurum est desiderium, vt dum alij inter quos versabuntur commoditatibus omnibus, & delitijs abundant & fruuntur, ipsi tamen careant, fordido victu & cultu vsu, non dulci ac suauit ut ante vino, quia de ore eorum perijt. Certissimum autem vaticinium esse præteritum tempus, quo hæc pronuntiata sunt docet: quod enim à se prædicitur, factum iam putare oportuerit, atque hoc ipsum frequens præteritorum temporum vsurpatio apud vates indicat. Quod verò orationem hanc translationis rationibus explicari conueniat, hic qui mox sequitur versus indicat.

Gens enim ascendit super terram meam fortis & innumerabilis, dentes eius sicut dentes leonis, & molares eius vt catuli leonis.

GENTIS nomen non locustarum multitudinem, sed magnos hostium exercitus significat, quos Deus ad recuperandum vineam suam ab ijs quibus colenda tradita, iniuste tamen occupata, & pessimè culta est, missurus erat. Non enim domino, sed sibi ipsis fructum facere cultores voluerunt. quare alijs quam acceperant legibus colentes effecerunt, vt plantæ à natiuo bonoque succo degenerarent, sicut scriptum est: Expectaui vt faceret vvas & fecit labruscas. hoc cum vehementer domino vineam displicuisset, qui missis identidem qui officium iusque ab agricolis repeterent, nihil tamen profecisset, tandemque filij legatione contempta, insolentissimos atque nimium iniuriosos fuerit expertus, missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & vineam suam alijs locauit agricolis. Hos autem exercitus suis certis temporibus missos, atque eos præsertim, qui primi omnium impetum in vineam fecerunt, animis viribusque præstantissimos, & copijs frequentissimos & armis apparatuque bellico maximè instructos fore prædicit, *gens Chaldaea primum ascendit super terram meam.* Palaestina regio nostri hemisphærii media est, atque vt in ventris tumore vmbilicus, maximè eminens, quam qui petunt vndeunque veniant, ascendere dicuntur, vt Ecce ascendimus Ierosolymam, & in die quo ascendere vos feci de terra Ægypti. volantium etiam & saltantium locustarum translatione est vsus. Significanter verò dixit *super terram meam*, quod iam suum ius repetere videatur ab ijs, qui creditam & commissam sibi ad religionis cultum regionem, proprijs tantum ipsorum commodis vtilitati que seruire coegerant. habet autem affectum vox *meam* & dolentem indicat dicentis animum, vt illud: Et ego vineam meam non custodiui. nollet quidem Dominus ad eum locum rem deuenisse, vt alienis hominibus crudelissimis & insolentissimis vtendum illi ad recuperationem esset, sed cum quis iure æquitateque expertus, nihil tamen effecit, vel inuitus vim atque impetum adhibet. [*Fortis & innumerabilis.*] Non solum animo ac viribus & bellicis studijs, sed numero etiam & copijs præstantissimum exercitum fore docet, armorum etiam & bellici instrumenti apparatu egregiè instructum, *dentes enim eius, vt dentes leonis & molares eius, vt Lebi.* Est autem lebi eiusdem generis fera, sed corporis mole & viribus

ribus leone præstantior, vt inter canes molossi, quos Hispani *lebreles* vocant, & maximi sunt & acerrimi, Latinis autem, in quorum regionibus hæc ferarum genera non nascuntur vnum ad omnia nomen Léonis satis aptum fuit. Hebræi autem, Chaldei & Arabes, apud quos hæc natura frequens est, singula nomina singulis indidère generibus, vt *Arieh* minorem, *Lebi* maiorem & prociorem vocarent. namque non esse eum catulum leonis cum suum catulorum nomē gur, tum ille apud Iob locus arguit: Et filij lebi dissipabuntur. Duplex autem in vniuersum armorum genus est quibus bella expediri conficiq. solent; alterum quod ad feriendi & cædendi hostis rationem, alterum vero quod ad vastandi, expugnandi & diruendi pertinet vsum. Prioris generis sunt gladij, arcus, hastæ & missilia omnia; posterioris vero Arietes, testudines & cætera quæ olim excogitata aut hoc tempore adinuenta sunt tormeta. atque illud genus, dentium, hoc molarium imagine Vates indicauit: Dentes enim ad mordendum & lacerandum, molæ verò ad contundendum & molendum natura comparatæ sunt, vtroque genere paratissimum atque instructissimum hostium exercitum fore ostendit, vt non solum hominibus, sed vrbibus, muris &munitionibus omnibus superior sit.

Posuit vineam meam in desertum, & ficum meam decorticauit: nudans expoliavit eam & proiecit: albi facti sunt rami eius.

LOCUSTARVM genera cum plura sint, & multis noceant modis, non solum fructus decerpere & corrodere, sed frondibus etiam arbores, imò & corticibus despoliare solent, siue quod sagaci gustu varium humoris saporem, tum in fructibus, tum in folijs, atque in corticibus sectentur, siue quod maleficum, & vastans id animal natura sit. quale ingenium in muribus, in picis, atque in psytacis deprehendimus. non dissimili autem calamitate, omnia loca vbicunque locusta incubuerit afficiuntur, quam si igne res acta esset, neque solum fructu, sed frondium etiam decore, & corticem necessario vsu omnes plantæ expoliatur: detracto autem cortice ligni color candidus apparet, maximè in ficibus quarum lactea magis natura est. Vbi Latine est vinea mea, Hebraicè vitis mea legitur. aduertendum verò est omnia vastationis genera ad vtrumque plantæ genus referri vitem & ficum, quæ à locusta & fructu, & folijs, & cortice etiam expoliata sunt. *Nudans expoliavit eam, & proiecit.* detractum corticem proiecit nocendi cupiditate: neque enim tantum comedunt, quantum deuastant & perdunt. Vineam autem domini exercitus domus Israël est, & gemmen delectabile eius vir Iuda. sic iam nobis Isaias vineam definiuit, & ficulneam etiam Christus præceptor noster populum illum quondam suum Iudaicum esse ostendit, quo tempore ficui, quam fructu vacua inuenit, maledixit: Nunquam amplius, inquit, fructus ex te nascatur. Atqui non cum arbore illa, sed cum Iudaico populo remi & causam sibi esse, eodem in loco declaratum est, non erat (ait Evangelista) tempus ficui: indignè ergo in tempestiua poena ficus affecta fuisse, nisi alterius rei repræsentaret imaginem. quod & ipsum alio in loco apertius etiam est expositum, cum de ficu omnibus modis culta, semper tamen sterili, longum atque grauissimum Iesus habuit sermonem. Quanto autem furore in vitem ficumque Domini, illa hostium examina bacchatura essent, his verbis aptè demonstrauit, conculcandum, vastandum, abducendum esse populum, & desertæ loca solitariaque relinquenda, omnem eorum reipublicæ ornatum, splendorem, omnem felicitatem, imò omnem etiam vitæ commoditatem detrahendam, sicut scriptum est: Egressus est omnis decor à filia Syon. Præcipitavit Dominus, nec pepercit omnia speciosa Iacob: destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terram: polluit regnum & principes eius: confregit in ira furoris omne cornu Israël: auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici: succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro. Hæc fructuum consumptio, hæc deiectione frondium, atque hæc corticum detractio est, totius videlicet antiqui status, omniumque fortunarum & dignitatis iactura: merito enim eò miseriarum deicitur, qui diuinis beneficijs pro suis delitijs fuerit abusus. Cuiusmodi illi fuerunt qui ad vitæ voluptatem omnia retulerunt, à quibus vitis & ficus commoditas detracta est. neque verò feliciores exitus habuere, qui non tam voluptatibus, quam rei augendæ cumulandi que per fas atque nefas diuitijs operam dabant, & terræ vberitatem suis tantum commodis, non religioni, non pietati, non misericordie exercendæ seruire volebant, de quibus scriptum est: Vt qui coniungitis domum ad domum & agrum agro

agro copulatis, an vos soli habitabitis terram? Crediderat enim illis Deus terram, incolendamque hac lege locarat, ut sacerdotes honesto victu contenti, avaritiam omnem & humanarum rerum cupiditatem exuerent, reliquus populus, cui agri, prædia & fundi erant, & sibi quod satis esset pararent, & diuinæ in se benignitatis memores, pauperiorum etiam turbæ confulerent, unde illis & primæ & secundæ primū, deinde & tertij cuiusq. 5 anni decimæ; primitiæ etiam & primogenita imperata sunt; & septimo quoque anno liber omnibus agrorum vsus & fructus est permittus. Hæc verò omnia temporum atq. hominum malicia perturbata fuere, & ab antiquo instituto & simplicitate sua ad humanos mores, cupiditatem, avaritiam, ambitionem & libidinem traducta. quæ res passim in diuinis libris notatur. Quamobrem digni fuerunt inquilini, qui de loco & possessione, in 10 qua iurè retineri non poterant, ut atque tumultu deturbarentur, cogerenturque ea, quibus olim abundauerant, miserimè desiderare.

Plange sicut virgo accincta sacco super virum pubertatis sue.

NVLLE luctus aut grauior, aut acerbior lamentatio, quam nouæ nuptæ sponso necato 15 cōtingit: etenim illa ætas natura florens, quæ primos amores sine vlla adhuc domestica sollicitudine, sine vllis rixis, aut discordijs dulcissimos experta fuerat, quæ ornatus & cōptus commoditatem (qua is sexus vehementer delectatur) opportunam sponso etiam cura atq. impensis fuerat acta, & primi ac maximè iucundi sponso desiderium, & vestium ornatumque in sacco, & viduitatis habitum, atque incultæ vitæ repentinam mutationem, 20 grauiissimè & impatientissimè ferre solet. unde miserandus omnino luctus & lamentatio penè insana auditur, & fortunæ ac sortis grauiissima accusatio, miseraque omnino instituitur elegia: neque enim ea natura modum aut pudorem in luctu sibi statuit, tū ob vehementem animi dolorem, tum ob sexus & ætatis imprudentiam. ad hanc ergo imaginem Israëlita plebs, atque in hanc conditionem vocatur, cui omnis illa felicitas, omnis splendō, 25 omnis dignitas, omnis denique vitæ commoditas erat propediè adimenda, futurus autem miserimus status, velut iam præsens proponitur, ut rem ipsam iam iam ante oculos habentes grauius ferant, suamque calamitatem antè doleant, quam omnino acceperint; si quomodo ad sese redire, atque ad mentem bonam se recipere possint, & penitentia, precibus, ac votis leniores saltem breuioreque ærumnæ dies impetrare. Vocat autem 30 virginem siue puellam Synagogā, quæ hætenus libera & nulli genti fuerat subiecta, sed diuino sponso pacta, omnibus delictijs, iucundissimis amoribus & incomparabilibus ornamentis afficiebatur. Illa verò vbi sublato à se iam sponso, & proprijs culpis excluso vidua facta, & in hostium venerit potestatem, calamitosam & perpetuo luctu plenā vitam trahat necesse est: duplici miseria circūdata, altera quod sponso dulcissimo careat, 35 altera quod hostibus seruire suis cogatur; qua miseria nulla potuit describi maior.

Horat. li. 1. od. 29.

Sic ille poeta: *Quæ tibi virginum Sponso necato barbara seruet?* Detracta autem atque interturbata per hostem religione diuino sponso omnino caruit Israëlita turba, & eidem hosti cedens, miserimam ac fordidā seruitutem tolerauit. Neque verò meliori, quam populus, conditione sacerdotes fuerunt, qui totius eius calamitatis exemplo, ac 40 negligentiæ sua populo auctores fuerant: namque officij sui dignitate, auctoritate, & cura posthabitis, se totos ad quæstus, & avaritiæ studium transtulerant, sicut scriptum est: Peccata populi mei comedunt, & ad iniquitatem eorum subleuabunt animas suas. Similem ergo huic ordini lamentationem indicit Vates, quem omni dignitate omniq. commoditate, citò etiam cariturum prædicat. Quoniam dominum dereliquerunt, in nō cu- 45 stodiendo. ob eam rem ait:

Perijt sacrificium & libatio de domo Domini, luxerunt sacerdotes ministri Domini.

VATICINIVM est de excisione & ruina templi, quæ assyriorum igne & ferro edita 50 fuit, cuius causa & quod deserta regio, agriq. vastati & aratoribus vacui essent, totis illis annis libatio cessauit. Sacrificium autem & libationem vocamus assiduū cultū, quem antemeridianis & pomeridianis horis Deo patri tribuebant, quod matutinum & vespertinum sacrificium vocant: id ex terræ fructibus tritico & vino parabatur, hoc pereunte sacerdotū luctū cōsequi necesse est, si non diuina, at sua ipsorum causa, quibus cū hæc sacri- 55 ficia de-

ficia deficerent, unde alerentur, nihil reliquum erat. Sacerdotes autem nō quoslibet nominat, non illegitimos illos ab Israëlitis post veræ religionis desertionem institutos, sed quos appellet, ipse definit, ministros domini, qui verè legitimeque fuerant instituti, sed tamen dereliquerunt dominum in non custodiendo. Huius autè rei occasione Vates ipse 5 Threnum componit, & singulas res lamentatione persequitur.

Depopulata est regio, luxit humus, quoniam deuastatum est triticum, Confusum est vinū, elanguit oleum. Confusi sunt agricolæ, & ululauerunt vinitores super frumento, vino & hordeo, quia perijt messis agri. vinea confusa est, & ficus elanguit: malo granatum & palma, & malus, & omnia ligna agri aruerunt: quia confusum est gaudium à filijs hominum.

TERRAM debellatam, gentem abductam, templum excisum proposuerat; singulas nunc res, suis partibus distribuit; atq. eas verbis deplorat, ad elegiam accommodatissimis. Terræ vastationem sic luget: [*Depopulata est regio, Hebraicè vastatus est ager, luxit humus.*] 15

Lugere dicuntur agri, qui cultorem desiderant, ut contrà prata rident, quæ gramine & floribus ornatiissima sunt. atq. hac translatione Cicero aliquando vsus est. Neq. verò ter- 20 roris tantū augendi causa hæc Vates dixit, sed quæ ipse mēte animoq. sensum prophetica visione ceperat, hunc verè in elegia & planissimè exposuit; namq. sic illi affecta Israëlita regio visa est, ut hæc terræ solent, in quibus bellū acerbū diuturnumq. versatum fuit. quos 20 enim ille cāpos antea collectū. nitidissimos ac viridissimos viderat, segetibus, vineis, siluis hortisque & pomarijs cultissimos, hos ita vastatos, iā ac desertos animo præuidet, ut ager ipse cultorem desiderare ac lugere dominum videretur: namque ex agricolis permulti occisi fuerant, alij capti atque abducti non solū arationes, sed etiam sedes suas patrias reliquerat. tribus autè cōmoditatibus, quæ ad vitam humanam oportunè alendam impri- 25 mis probantur, terra ipsa priuata fuit tritico, vino & oleo, triticum vastatum, mustū confusum, hoc est arens fuit, oleum elanguit: Siquidem illa arborum & baccarum vis, quæ antea fuerat, penitus defecit. hanc autè penuriā cultores ipsi luctū maximo prosequantur necesse est. quamobrem ad lamentum inuitantur: [*Confundimini agricolæ ululate vinitores.*] ita imperatiue in hebraicis est, [*Super frumento, vino & hordeo,*] Quarum rerum studio vtriq. 30 tenebantur. agricolæ autè super frumēto & hordeo. [*Quia perijt messis agri.*] ex quo enim hostis in regionem impetū fecit, & quæ fata erant depopulatus est, & agros colere, ac resti tuere non amplius finit luctus. vinitoribus verò qui vineas cæterasque arbores colunt, satis copiosa luctus materia datur: [*Quia vinea confusa est & ficus elanguit.*] & omnia in vniuersum arborū genera, quibus illa regio maximè ornabatur & celebrabatur, hostili igne 35 & cultorū defectu perire. Aptissime verò rem disposuit, nam duplex agri colendi cura est, altera in frumentaria re, altera verò in arborea consumitur natura: in illa frumētum primas tener, in hac vites, quas omnis aliarū arborū sequitur ratio; quamobrem triticum & hordeū ad agricolas, hoc est, aratores retulit, omnia verò arborū genera ad vinitores: sic antiqui etiam rem partiti sunt, ut Poeta: *Hætenus aruorum cultus, & sidera celi:*

40 *Nunc te Bacche canam, necnō siluestria tecum, Virgulta, & prolem tardè crescentis oliuæ.*

Georg. li. 2.

Etenim pastio tamen in agris tractetur, non tamen propriè agricultura est, neque tantum agris cultis, quantū siluis & pratis, greges & armēta delectantur, neq. tantū hostilis manus pastionibus, quantū satis & vinetis nocere solet. propriè ergo elegit eā agri partē, quæ hominū cura & cultu maximè indiget, cui belli tēpora calamitatē præcipuè afferre solēt. In 45 arborū autè natura eorū præcipuè generū mentionē fecit, quæ vel ad vitam, vel ad delicias maximè oportuna sunt, & fructus etiā faciunt diuturniores, quarumq. in illa regione maior copia & laus est: ut ficus, mala punica, poma & palma, horum generū frequēs mentio in lege & prophetis est, quæ non solū toti regioni cōmunia erant, sed quibusdā etiam locis ob elegantia & præcipuā laudem nomina fecerant: ut Ghenthamar, Ghenrimon, 50 Ghentaphuah. hoc est fons palmarum, fons granati, fons malorum, cæteros autem fructus quos medici fugaces vocant, vno nomine oēs collegit. [*& omnia inquit ligna agri aruerunt.*] ut pruni, ceraui, & cætera baccarū genera. Glandiū verò & nucis natura, omnis ad siluas potius, quam ad agros pertinet, hoc genus minorem curam desiderat, & fructu est deteriore ac bellici temporis incommoditates diutius perferre valet. Atque de his arborum & plantarum generibus, quibus ea regio abundabat, ut aliàs copiosius agamus, Deū 55 mibi

mihî propitium esse vellem. Neque verò ad agricolas tantum, sed ad vniuersos homines quicumque terrâ illam incolerent, hanc miseriam pertinere confirmat. Etenim vbi omni frugum & fructuum copia agricolæ destituti sunt, cæteros homines vel qui vitam in otio agunt, vel qui ciuiles exercent artes, vel qui res administrant publicas, (quorum turba omnis agriculturalum labore & industria alitur,) maxima vexari inopia necesse est, vnde is luctus communis est omnium hominû, quibus in felicibus & fertilissimis annis, communis etiam & publica lætitia est, sicut scriptum est: Exultabunt & lætabuntur in te, sicut qui lætantur in messe multa. atque agriculturalum luctum commune malum, omnibusque aliis plangendum significare, ex illo etiam loco docemur. Propterea sic dicit Dominus; in omnibus plateis plangitur, & incunctis quæ foris sunt, dicitur ve, va, & vocabunt agricolam ad luctum & ad planctum omnes qui sciunt plangere. atque ob eam rem in vniuersum concludit affirmans. [Quia confusum est gaudium a filiis hominum.] cessauit inquit & defecit gaudium. Nam sic Hebraicè est, *exaruit gaudium*. hæc ad verborum rationem accommodata huius loci sententia est, quæ facillimè ad allegoriam transfertur, cum vineam Domini exercituum, & sicut Israelis gentem intelligamus, triticum verò & hordeum omnem reipublicè vsum & commodum, arborum verò cæterarum nomina principes viros & magistratus interpretemur, quos non minus quam agros, vineas & plantas, veras belli perdidit calamitas; qua etiam calamitate, nec sacerdotes domini sese liberare potuerunt, neque luctus & lamenti expertes manere. Quam obrem vbi cæteri ordines ad lamentum fuerint excitati, ad sacerdotum collegium sese elegia vertit.

Accingite vos & plangite sacerdotes, ululate ministri altaris: ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei: quoniam interijt de domo Dei vestri sacrificium & libatio.

Os priuatam illorum, tum dignitatis, tum etiam culpæ & exempli rationem, proprium etiam luctum sacerdotibus indicit, quibus præter communè calamitatè, maximâ quoddam doloris argumentum proponit templi illius celeberrimi excidium; cuius rei causa diuinis rebus faciendis illis est interdendum. quare hos etiam appellat Vates, & in grauiori calamitate ad maiorem luctum inuitat, quæ omni studio, omni lugendi apparatu, hoc est, omni miseræ & tristitiæ argumento illis suscipiendû curat: Nam quæ & actu, & habitu, & mora, lugentes esse vult: *saccus enim miserorum & lugentium antiquus habitus fuit, sicut scriptum est: sederunt in terra, conticuerunt senes, filia Sion conperferunt cinere capita sua, accincti sunt cilicijs.* [Accingite vos & plangite sacerdotes.] Monet vt in fordibus, lamentis luctuque iacentes, lugubri elegia publicam priuatamque miseriam deplorent, *plangite enim*, Hebraicè *אָפּעֵדוּ*, non ad vocis sonum, sed ad elegiæ rationè & sententiæ pertinet. nam quod nos elegiam Hebræi Mizzpad dicunt, verum quod ad vocis sonum attinet verbum *ululate* declarat, vt & moesta omnino verba & moestis accentibus prolata audiantur, [ingredimini, cubate in sacco.] *ingredimini* verbum motum hoc loco significat, hoc est venite, neque tam ad locum aliquem, quam ad opus, ad luctus societatem ineundam vocantur, vt apud Latinos rationem studiorum ingredi aliquis dicitur in eo verò luctu, non interdiu solum, sed noctu etiam perdurare iubet. [Cubate inquit in sacco ministri Dei mei.] Ministros altaris Dei ministros vocat. nam quæ hic hominû ordo præter cæteros diuino ministerio additus erat, sicut scriptum est: Et ponent omnia vasa, quibus ministrant Domino, &c. his vt maxima honoris & dignitatis cõseruandæ oportunitas in ministerij exercitatione erat, sic maxima lugendi materies, imò & necessitas cessante ministerio erit. [Quoniam interijt de domo Dei vestri sacrificium & libatio.] Quid sacrificium iuge, quid libatio sit, iam diximus, hæc omnia non antè interire, quam templum excisum incensumque fuit. Quod autè hæc templi ruina communè atque extremâ omnipopulo calamitatè allatura erat, diuinæque in eos indignationis & iræ certissimâ futura argumentû, ob eam rem cõmunicem omnibus luctum, commune lamentû, & perpetuo monumento quotannis, quoad in costatu vixerint, recolendû indicit: fuit enim tẽpli incensû dies omnibus illius gentis hominibus, imprimis funesta & luctuosa: quæ integrâ labè atq. ruinâ Israelitarû nebus attulit. quæ ab eo tẽpore quo accidit solenni luctu, hæcenus Hebræi quotannis ieiunij etiâ indicto prosequuntur: siquidè hæc diè sceleris & culpæ eorum testem, & pœnæ atque opprobrij perpetuum monumentû esse Deus voluit. eam autem

Isa. 9.

Amos 5.

Thren. 1.

אָפּעֵדוּ

Cicero in Rhetor.

Numer. 4.

20

50

autem diem iam animo videbat Ioël; iam ipse communes suorum casus luctusque dolens meditabatur. propterea ait:

Sanctificate ieiunium, vocate cœtum, congregate senes, omnes habitatores terre in domum domini Dei vestri: & clamate ad dominum aha diei, quia prope est dies Domini, & quasi vastitas à potente veniet.

IEIUNIUM præter aliâ multa quorû causa institutum est, ad diuinam iram pœnitentiæ placandam valet: atque ad eam rem certâ quædam dies olim lege constituta fuit. est & illa ieiunij indicendi occasio, alicuius publicæ calamitatis & mali denuntiatio, cuius lugendi & expiandi causa ieiunium publicè indicebatur. cui ieiunio certam diem nulla lex, sed ipsa rerum occasio præscripsit; eaque cura & ad indicendum auctoritas ad sacerdotalem & senatorium ordinem deferebatur, vt pro mali præsentis ratione populo & operis & cibis interdicerent, atque de ea re concionem aduocarent, cuiusmodi exemplû in nefario illo & funesto Regina decreto, de Naboth damnatione legimus: Prædicite, inquit, ieiunium, & sedere facite Naboth inter primos populi, &c. Funestam ergo atq. exitiale diem, quæ integrâ cladè & labem Israelitis erat allatura, præuides iam & prædicens Ioël, populû suû ad ieiunium, ad lachrymas, ad cõmunè casum vel pœnitentiæ & supplicationè deprecandû, vel acerbissimo luctu prosequendum hortatur. [Sanctificate ieiunium:] quoniam eam rem omnibus notam esse oportet, quæ publicæ calamitati futura est. diem igitur ieiunio publico & solenni præscribite, vt in maximis & grauissimis casibus publicè facere moris est. Sanctificare, est separare; atque à communi vsu segregare, diè ergo certâ dici ad hanc rem vult. [Vocate cœtum.] Hebraicè est, *clamate cessationè.* quid nam hoc sit, iam diximus. Illud porro obiter hoc in loco est obseruandû, non esse præter diuinorû institutorû rationem, si quid publicè ab Ecclesia pro temporum atque rerû occasione instituat, cuius tamen vsus à diuinorum librorum sententia non abhorreat, vt ieiunij vsus in sacris & pijs cõmendatur exercitationibus, sicut scriptum est: & affligetis animas vestras. quo tempore autem ieiunandum sit præter vnum expiationis diem, nihil præterea certi est constitutû, sed omnia ecclesiasticæ sapientiæ auctoritatique permittit, vt pro tẽporû & rerû vsu, quibus comodissimum videatur diebus, ieiunium modò ritè sanctèque fiat, indicatur. huiusmodi autem res suis in locis obseruare; à diuina philosophia non fuerit alienum, & ad ecclesiasticâ auctoritatè defendendâ fuerit in primis cõmodû. [Congregate senes, omnes habitatores terre.] Senum nomine omnes magistratus senatoriûque ordinem, penes quos Reip. gerendæ auctoritas iusque erat, quorû in nostra ecclesia locû episcopi tenent, & qui publicâ aut populorum, aut tribuum curam sustinent presbyteri. hos ergo vno nomine senes appellat, quos ad suum munus diligenter curandum hortatur; nam quæ publica totius populi sollicitudo, siue in lætis & felicibus, siue in luctuosis & miseris rebus, quæcunque instent, eos imprimis virgeri oportet. ab his autè in domum domini concionem conuocari, & populo luctum & planctû, & publicam deprecationem indici Vates iubet. [In domo domini.] solenne enim erat & semper in more apud omnes gentes fuit, in calamitosis & miseris rebus ad templa confugere, ibique publicè malû deprecari, & diuinam iram placandam curare. hoc in illo præcipuè tẽplo ab Israelitis agi Vates curat, cuius templi sanctitas & maiestas tanta habebatur, vt quondam in terris regium penè Dei domicilium crederetur, atq. ob eam rē domus Domini appellaretur. quo diuino atque sanctissimo nomine tam diu eam celebrari, appellarique voluit Deus, quam diu qui purè sanctèque frequentarent, in populo illo non defuere: vbi autem latronum spelunca, semel atq. iterum facta est, semel atque iterum etiam hostibus est ad diripiendum euertendumque permittit, [Clamate ad Dominum aha diei.] Clamoris & luctus argumentum proponit diè illius miserandi, tum timorem, tum futuram lugubrè commemorationem. *Aha* Hebraica interiectio est, non tam dolentis, quam præ moestitiâ aut consilij inopia animum penè dispondentis. sic Hebraicè scriptum, sic etiam Latinè pronuntiarî potest, aha. vt illud apud Ieremiam, Aha domine nescio loqui, lugentium enim & dolentium illa vox est *hoi*, quæ latinis sonat heu. sed Aha huic quem diximus mentis indicat motum. *Aha diei.* O diem moestam & calamitosam, o lugubrè & miseriarum plenam diem, sed Vates argumentû tantum, & affectum indicauit, non autem totum luctum & clamorem persecutus est: Nam diè nominato grauissimam rem &

1. Reg. 11.

V 2

ærum.

arumnam maximam impendere significauit; cuius memoriam nulla vnquam obliuio delere possit, sed inter nefastos fatalesque dies, nigro calculo sit semper numeranda; magnam enim atque insignem calamitatem esse constat, cuius certus in qua accidit dies, certa & misera commemoratione quotannis notatur. *Aha* verò interiectione pronuntiata grauissimum, & impotentem illis dolorem, & lamenti genus acerbissimum denuntiat, & cui non heu, sed *Aha* initium faciat. [*Quia prope est dies Domini, & quasi vastitas à potente veniet.*] Diem Domini diem ultionis & supplicij nominat, quo die se iudicem & dignitatis maiestatisque suæ vindicem esse demonstrabit, & qui sese hactenus misericordem, immeritis præbuerit, ultorem tandem commertentibus præbeat. hæc dies Domini fortis & potentis est, & iustitiæ, virtutis atque seueritatis diuinæ testis, qua de re scriptum est: & propter hanc in altum regredere, Dominus iudicat populos. Cuiusmodi dies etiam apud Isaiam dicitur: Quia dies Domini exercituum super omnes colles & montes, &c. sic etiam apud Latinos: *Iracunda diem proferet Ilio, Matronisque Phrygiæ classis Achillei. Et sicut vastitas à potente veniet.* Hebraicè: sicut vastare à potente veniet. Sicut, tempus potius quam similitudinè indicat, significat autè diem illà cum maxima & terribili vastatione & calamitate esse venturam à potente, à forti, itaque diuinæ potentia potius quam misericordiae commemoratione hæc dies referenda est, in qua Deus tremendum egit ultorè. Hæc autem dies nona mensis Ab, fuit, quæ perpetuo & solenni Hebrais luctu repetitur, quo templum dirutum, & religionis ac reipublicæ decus & splendor omnis sublatu est. Quam diem inter infestas publico ieiunio & luctu miseræ Israelitæ singulis annis prosequuntur, hanc autem sententiam copiosius explicuimus apud Hoseam in illo loco: & nunc comedet mensis partem eorum. Postquam autem ad publicum luctum Vates populum vocauit, inchoatam ipse elegiam persequitur: Hæc enim est elegiarum lex, vt multa ac variâ à lugente moueantur, & ab initio ad finem vsque, nunc hoc, nunc illud petatur, quam rem etiam apud Hoseam docuimus.

Numquid non coram oculis nostris alimenta perierunt de domo Dei nostri, letitia & exultatio. Computruerunt iumenta in stercore suo: demolita sunt horrea, dissipata sunt apotheca: quoniam confusum est triticum.

VASTITATEM illam bellicam quam in genere proposuit, per singulas partes deplorat: neque in agris, neque in vrbibus, neque in siluis quicquam relictum esse, quod ad vitam hominūque vsum esset idoneum: Nam quæ in agro fuerant, partim ab hoste consumpta, partim dissipata sunt, vnde nihil colligere, nihil domum asportare contingerit. Neque hanc rem modò, sed armenta etiam & pastionem omnè defecisse. maxime autè hoc lugendum esse hominibus illis, quibus harum rerum abundantia diuinam gratiam, inopia verò & detractio diuinam iram & indignationem argueret, vt in Deuteronomij precationibus atque imprecationibus est obseruatum. Nam temporales illis repromissiones apertæ imprimis, deinde spirituales vmbra quadam & imagine factæ fuerant. nobis verò contrâ primæ spirituales, eæque maximæ, postremæ verò temporales, vt appendices, eæque non ita cumulatae, sed quantum satis sit, propositæ sunt, sicut scriptum est: Quærite primum regnum Dei & iustitiam eius, & hæc omnia adiciuntur vobis. vtitur autem interrogatione ad rem certitudine arguendam, & ad miseræ augendum dolorem. [*Nonne ante oculos nostros.*] Ad miseriarum cumulū accedit, suæ calamitatis quemq̄ fuisse spectatorem, sicut & ille dixit: *Quæque ipse miserrima vidi.* & apud Isaiam: Regionè vestrà coram vobis alieni deuorant. Deplorat ergo primum omnem illam frugū & annonæ copiam, quæ tum ad vitæ, tum ad lætitiæ vsum contingere illis solebat, in maximam inopiã fuisse mutata: Nam solenne illis & legitimum fuit, dum suam regionem tenerent, vt singulis annis post nouarum frugum collectionem, ciuitatem sanctam & templum cum nouis fructibus lætitiæ gratulationisq̄, causa inuiserent, ibique festos agerent dies diuinam benignitatem celebrantes, cuius beneficio felix securusque annus sibi contigisset. Ex quo autem hostis regionem occupauit, non solum lætitiæ, sed victus etiam vfu caruerunt: Neque enim quod ad templum, sed neque quod domum deferrent, habuerunt; quidquid enim in regione vtile fuerat, & ad vsum idoneum, hostis ipse comedit, si quid supererat, nulli vfu esse potuit: nam aut pedibus conculcatum, aut igni, aut nocendi alacritate vastatum funditus perijt. *Alimenta perierunt, quæ ad victum necessaria fuerant, & quæ ad*

Horat. lib. 1.
od. 15.

Deut. 28.

Mat. 6.

A Encl. 2.
Isai. 1.

quæ ad lætitiã & festorum celebratorem, etiam perierunt. [*De domo Dei nostri lætitiã & exultatio. Computruerunt iumenta in stercore: Hebraicè sic: putruerunt grana in glebis suis.*] nam quod translatum est iumenta, Hebraicè legimus, Perudoth, quod propriè grana dispersa significat. Quæ oratione non solum nullum fructum, sed nullam semetis spem reliquam fuisse confirmat. Nam si quid forsàn comedentibus hostibus, imò deuorantibus superfluit, dispersum pedibus, conculcatum & protritum in ipsis illis locis intempestiue & temerè iacebat, ita vt putresceret potius, quàm herbam, aut quid simile ex se produceret. Neque verò commodius aliquid domi, aut in ipsis vrbibus & oppidis inueniri possit, quò vitæ tuendæ spes alatur, vbi non modò triticum aut hordeum, sed neque aut horrea, aut granaria vlla sunt relicta; omnia enim in communi illa vastitate, & ruina perierunt; partim hostis vacua hæc à se inuenta dissipauit, partim negligentia & habitatorū defectu vitium rimasque fecerunt, qualis exitus citissimus est huiusmodi ædificiorū, quæ annua cura & vfu conseruari & refici solent, vt horreorum, apothecarum, granarij, cellarum & reliquorum, quibus tamdiu cura impenditur, quamdiu quid in eis seruari possit, superest. vbi verò triticum confusum est, horrea etiam demolita sunt, dissipata sunt apotheca. Apotheca hoc in loco idem cum granario est. At verò frumētaria re & copia omni destituta & agri colendi difficultate, affectis vna reliqua viuendi commoditas, & ars esse potuit, si quam optimè pascere & pecuariam rem exercere licuisset; namque hæc minori labore & pauciore instrumento eget, & incultis asperisque etiam in locis, non incommode tractatur. Verum enim verò tanta loco calamitas, tanta contigit vastitas, vt nihil ex hac etiam parte sperare liceat: Siquidem vbi neque pastoribus parcitum est, sed æqua & vrbis & rusticis dominis, & villicis fors est ducta, nihil minus miserum vtrouis ex loco fuerit sperandū; pastorum autem pars metu perterrita aduentante hoste agris siluisque, & pecori cessit; pars verò in hostilem prædam venit; multi etiam militū vi & iniuria, vt fieri solet, necati sunt; ita vt deserti armenti mugitus aut pecoris balatus loci testaretur solitudinem: ea namque animantium genera, quæ humana cura tractari aliquæ solent, vbi deserta relicta sunt, funditus pereunt, vel quòd minus quæ cetera sibi prospicere & cauere possint, vel quòd minus fortia, minusque astuta ad sese defendendum sunt; vnde leonum, luporum, aliarumque ferarum seuitiæ exposita sunt, aut fame & incuria, aut cæli iniuria, aut ferarum vi & rapina consumuntur, sicut scriptum est: Percutiam pastorem & dispergentur oves Zachæ gregis, atque ita quæ omnibus modis fuerat regio felicissima, nunc contrâ nullis modis non horrida, inculta, deserta, atque infelix est. hoc autem deplorans etiam Vates ait:

Quid ingemuit animal? mugierunt greges armenti, quia non est pascua eis: sed & greges pecorum disperierunt.

REM prius genere, deinde specie tractat: duo enim animantium, ex quibus vsum homines percipiunt, genera sunt; alterum Latine armentum; pecus alterum dicitur. his nullum commune superest genus præter animal, quod tamen feras etiam sub se continet; Hebraicè verò omnia hæc quæ mitiore natura sunt, hominibusque ad vsum parent & gregatim pasci solent, genus habent *Behema*, pro quo noster interpret vertit animal. hæc vbi humana cura & diligentia destituta sunt, nulli rei magis, quàm balatibus & mugitibus vacant, quo & suam solitudinem indicant, & vitam feris produunt. esse autem hoc proprium his animantibus, vt vocibus tantum dolorem suum & miseriam indicent, ex illo etiam apud Ionam loco arguitur: Homines, inquit, & iumenta, & boues & pecora, non gustent quicquam, neque pascantur, & aquam non bibant, & iumenta clament ad dominum in fortitudine, &c. Solitudini ergo & desertioni testimonium dant animalium voces, armentorum videlicet mugitus & pecorum balatus, quandoquidem huiusmodi voces querelam magis, quàm alium animæ motū significat, quamobrem ait: *Quid ingemuit animal? Quid inquit alitid lamentabiles hæc animantium voces, armentorum mugitus, pecorumque balatus, nisi miseram solitudinem significat.* [*Mugierunt armenta bouum, sic Hebraicè est. quia non pascua eis.*] Namque hoc genus vberiori pabulo & maiori gramine indiget, tum ob maiorem corporis molem, tum quòd humi serpentes & breuiiores herbas ob laborū crassitudinè minus commode depascitur. mutare ergo identidem pastiones amat, quæ res oportuna pastoris cura indiget. *etiam greges pecorū disperierunt.* Hebraicè *nessa* verbum est, quod alterius aut culpa, aut negligentia;

פרודור

בהמה

Ionæ. 3.

gentia, aut defectu utunque aliena causa perire significat. Iam ex hoc loco lamentatio crescit, & à miserarum rerum spectaculo ad diuinam opem clamore confugit, cum nihil in humanis non miserum, non perditum atque desperatum esse videatur: nam quò te cunq. veritas, omnia vasta, omnia deserta sunt; neque hominibus, neque iumentis vlla est commoditas relicta: vnum enim superesse potuit maioribus armentis refugium, & capris etiam si filuæ & nemora, quibus sese aliquo modo tueretur & alerent relicta forent, sed heu nihil omnino horum est; namque hostis populabundus agros, neque siluis etiam pepercit. sed omnia incendio flammisque vastauit, quid ergo superest, nisi diuinum auxilium implorare, nisi Deum ipsum tam duri spectaculi commemoratione ad misericordiam prouocare.

Ad te Domine clamabo, quia ignis comedit speciosa deserti & flamma succendit omnia ligna regionis.

IN desperatis rebus vnum quò confugiamus diuinum superest auxilium. id à Vate populi sui vicem dolente cum primis imploratur. [*Speciosa deserti.* Hebraicè est *habacula deserti.*] vt pastorum tentoria, tuguria etiam ab oppidis remotissima, & arbores omnes quæ in agro sunt, cultas & incultas; omnia ligna, omnia denique loca hostilis ignis peruasit. Lignum arborem etiam virentem Hebraicè & Latinè dicit, vt apud Poetam:

Horat. lib. 1.
od. 13.

Te triste lignum, te caducum, In domini caput immerentis.

Haecenus ergo Israël gentis excidium, & tota illa per Nabugodonosorem & Assyrium imperium tam hominibus, quam agris allata calamitas, & proprijs & translatis verbis prædicta & deplorata est. & quoniam dum suo vaticinandi munere fungeretur Ioel, non solum quid domesticis siluis, sed quid etiam exteris mali ab eodem hoste esset apportandum spectauit. Cæterarum etiam gentium ruinam sub translatione lamentatur: benignus enim est diuinus spiritus, omnesque eos, quoscumque sua affluit aura humanissimos atque alieni etiam casus dolentes efficit, sicut scriptum est: Debitores sumus omnibus, &c. Communem autem fuisse illam ab Assyrijs in gentes omnes pestem & diuinam vltionem, cum Græcorum & Phœnicum historiae testatæ sunt, tum maximè Ieremias vates distinctè prædixit: Quia sic dicit Dominus exercituum Deus Israël: Sume calicem vini furoris huius de manu mea, & propinabis de illo cunctis gentibus, ad quas ego mittam te, & bibent, & turbabuntur, & insanient à facie gladij, quem ego mittam inter eos, &c. quo in loco omnis ferè habitabilis terræ orbis à Vate describitur, cuius cultores omnes Assyrii imperij Tyrannidem sentire. Hos omnes Vates nofter *Agri bestias* appellat, Hebraicè *Behemoth agri*, vt non feras, sed eas intelligamus animantes, quæ si non humana indigeant cura, tamen & victus & pastus ratione plurimum cum armentis pecoribusque cõueniunt, cuiusmodi sunt cerui, damæ, siluestres asini, & alia id genus, quæ non cædibus & rapinis, sed herbis fructibusque viuunt. vt autem familiares & fidei domestici gregum & pecorum appellatione definiuntur, sic gentes etiam harum animantium agri generibus componi assimilarique solent. Quibus omnibus grauissimam calamitatè & exitium allatum à se præiuderi dicit, hoc modo:

Sed & bestia agri quasi arca sitiens imbrem suspexerunt ad te: quoniam exiccati sunt fontes aquarum: & ignis deuorauit speciosa deserti.

[*Sed & bestia agri.*] Ipsa dicendi figura de re alia sermonem haberi indicat: iam enim omnia confusa turbataque videt, nullique genti, nulli nationi suas fortunas, imò neque proprias sedes integras esse, hoste illo, atque totius orbis tyranno vincente, expugnante, diripiente, vastanteque omnia, cui etiam illud solenne fuit, vt alias gentes suis locis & sedibus radicitus conuulsas, aliò cogeret migrare. Hoc autè totum, *bestia agri*, hoc est animantium earum, quas diximus, similitudine producta perorat: quibus cum pascua, cum aquæ defecissent, cum omnis viuendi cõmoditas sublata impedita interceptaque fuisset: cum fontes obturati, fluuiique essent deriuati, & omnia alia belli incommoda tolerata, vnum illud extremum fuit Deum vltorem inuocare miserimorum omnium cõmune refugium, sicut de hac eadem re & cõmuni omnium hominum querela scriptum est: Laborabunt enim populi in multo igne & gentes in vacuum deficient. Quia replebitur terra vt cognoscat gloriam Domini quasi aquæ operientes mare &c.

Hab. 1.

CAPVT

CANITE tuba in Sion; vlulate in monte sancto meo; & conturbentur omnes habitatores terræ.

COMMVNE Israëliticæ regionis excidium & ruinam hæctenus Vates prædicens deplorauerat, Iudaicarum rerum mentione interim facta tantum, vt sacrificiorum cessatione prædicta euentum rei non rem ipsam depingeret: Nunc verò deinceps priorem illam Iudææ Solymorum & templi vastationem quæ Assyriorum armis & ignibus edita fuit, atque miseram illam terræ solitudinem, septuaginta annos duraturam prædicat, rem videlicet durissimam & vel auditu terribilem. hanc rem quia ad regnum Iudæ pertinebat, atque ad totius religionis caput Ierusalem, Vates ita accurate & plenè tractat, vt ob eam solam causam vaticinandi munus illi susceptum esse videatur. ex quo factum est vt inter eos vates numeraretur, qui propius ad Iudæ regnum pertinerent: Namque cætera quæ Israëlitas attingebat, omnia simul cum Iudaicis permixta in superioribus decantauit. nunc verò duplicè Iudaici populi ruinam duplex etiam sacri illius fami incidium distinctis sermonibus persequitur. vtrique autem vastationi dicendæ simile omnino fecit initium: [*Canite tuba in Sion, &c.*] Meminisse autem ad hanc rem oportuerit rei & instituti illius, quod quinquagesimo quoque anno publicè ex more atque ex veteri religionis disciplina obseruabatur, cum omnium prædiorum & hæreditatum restitutio, cum vniciuique ad propria reditus erat. Prima illa quinquagesimi anni dies Iobel siue Iubilæus vocabatur, quam arietini cornu sonus magna cum pompa & ceremonia nuntiabat. erat autem illo tempore magna rerum mutatio cum emptores emptis possessionibus cederent; venditores verò recuperatione legis in integrum restituerentur. ea res cum omnium vrbium & populorum rationes contractusque tractaret ad omnes in vniuersum spectabat; nunc verò simili apparatu & ceremonia diem dici Vates iubet, qua Iudæis patria natiuorque solo cedendum sit, & terra ipsa proprio Domino, Deo inquam, liberè restituenda & relinquenda, quam malo dolo & summa fraude cultores iam tenebant, ex quo officium facere suum destiterunt: Nam præterquàm quòd vitijs & sceleribus terram ipsam sanctam polluerunt, Iubileorum & septeniorum etiam ratio, quibus terra vsibus pauperum vacare debebat iam apud illos quadringentis & triginta ferè annis obsoleuerat. quæ summa per septem diuisa septuaginta annos in quotiente efficit; quibus annis solum vertere & terram quieti permittere coacti sunt. quam rem & apud vates legimus, & restituendo in patria populo in cõditionibus positam videmus. si quis verò harum rerum summam intelligere cupiat decimum Nehemix caput consulat. Ergo vt olim Iubilæi anno cornu sonabatur, quo vnusquisque alienis possessionibus sibi cedendum intelligeret, at dominis ipsis restitutio nuntiaretur (erat enim dies illa mensis decima maximè expectata ijs qui suorum fundorum desiderio tenebantur) sic nunc cornu sonari & vlulatu maximo diem quandam expectari Vates iubet, qua Iudæi omnes malè retentis possessionibus deturbandi essent, & in captiuitatem abducendi: Dominus verò ipse in integrum restituendus. sonus ergo Iubilæi atque tubæ Domino ius suum, terræ verò incolis deiectionem parari denuntiabat. Quamobrem vlulare & suam calamitatem lugere iubentur. [*Canite tuba in Sion.*] Hebraicè cornu pro tuba est, vt ad id, quod de Iubilæo diximus, res videatur esse relata. [*Ululate in monte sancto meo.*] Mons Sion idem mons sanctus Dei dicitur. est autem repetitio siue heterosis numeri, quæ rem expolitione declarat: namque Sion motem sanctum suum propterea Deus appellat, quòd rem suam malo dolo ab alijs retentam repetere adornet. [*Montem sanctum meum,*] à vobis iam diu prophanatum & multis pollutum sceleribus vlulate ergo, vt qui malè retentis possessionibus citissime estis deturbandi. Eam verò calamitatem non Ierosolymitanis solum, qui Sionis nomine continentur, sed Iudæis omnibus quicumque eam regionem, quæ Iudæ & Benjamin sorte obtigit, incolebant, cõmuni fore declarat; atque ob eam rem addit: [*Conturbentur omnes habitatores terræ.*] Magnum illis metum & curam iniicit, quorum res propediem ita turbandæ, ita miscendæ essent, vt inferiora summis paria fierent, atque omnibus eodem crimine inuolutis par iudicium esset expectandum.

Camhi.
Ezech. 4.

Nehem. 10.

V 4

Quia

Quia venit dies Domini, quia prope est dies tenebrarum & caliginis, dies nubis & turbinis: quasi manè expansum super montes.

DIEM Domini aduentare ait, quo res suas repetat. Aduentare autem hoc est, propè iam esse, vt magis ab auditoribus timeatur. & qualis sit is dies, quàm calamitosus, & quàm omnibus terræ incolis formidandus ijs rebus describitur, quæ maximo horrore & perturbationi hominibus esse solèt. vt sunt tenebræ & caligo. hæc res suo etiam tempore si veniant, hoc est, noctu, horrorem tamen & mœstitiã atq. timorè hominum animis incutiunt, nedum si die veniant, atque ipsam horis debitam lucem eripiant: eã summa hominum tristitia, is metus, eã maxima turbatio est: neq. enim per densissimas tenebras saltem effugiendi periculi vlla aut ratio, aut via ostenditur. quare non solùm salutis, sed consilij impotes homines redduntur. eam autem diem perpetuò obscuram nullo lucis interuentu saltem breuissimo illustrandam fore, sed ad noctem vsque caliginem & tenebras producendas esse dicit, vt nocti caligo, caligini nox vicissim succedat. Nam quo tempore in captiuitate perdurarunt, nox illis fuit mœstissima & obscurissima, quamdiu autè hostilem impetum sustinuerunt, dies quidem (adhuc enim in suis sedibus morabantur) caliginosa tamen & acerbissima dies nihilo nocte leuior acta est. [Quasi manè expansum super montes. Hebraicè, quasi sabhur expansum.] habet manè hoc nomen ex obscuritate deductum: estq. illud tempus quod antelucanum Latini nominant, idq. sub auroræ ascensum est: nam manè iam aduentante montesque summos occupante (siquidem montes primi lucem accipiunt, postremi amittunt) tenebræ fugientes densari magis & cogi in vallibus humilioribusque locis videntur, & maiori etiam, quàm per totam noctem caligine hominum oculos interturbant. similem autem huic caliginem toto die illo Domini perseueraturam Vates dicit, quæ non tam oculos, quam animos perturbet & inuoluat. hoc tropo maximas calamitates infelicitatemque summam describere auctores solent; vt illud apud Iob: Pereat dies in qua natus sum, & nox in qua dictum est, conceptus est homo: Dies ille vertatur in tenebras, non requirat eum Deus desuper, & non illustretur lumine: obscurent eum tenebræ & umbra mortis, occupet eum caligo & inuoluatur amaritudine. Atque omnibus etiam nationibus eandem rem hæc oratio significat.

Iob 3.

Horat. lib. 4. od. 4.

Et pulcher fugatis Ille dies Latio tenebris, inquit Poëta. Quales hominum animi forent cuiusmodi affecti perturbationibus, cum hostili terrore, tum propriarum culparum conscientia & metu, tum etiam diuinæ iræ atque vltionis formidine cogitare potius quàm dicere est, neque alia melius ratione explicare, quàm vt omnia ad tenebras & caliginem reuocentur: venit enim dies Domini terribilis, cum singuli suis locis turbandi sunt. nam quod antea cum iure & moribus deducere tentaret Deus, tamen ob obstinam hominum improbitatem non effecit: nunc armata manu vi transigere & efficere parat. quamobrem qui per vates suos cum his populis ex æquo & bono egerat, summo iure experiri instruit & vim denuntiat.

Populus multus & fortis: similis ei non fuit à principio, & post eum non erit vsque in annos generationis & generationis.

Habbak. 1.

ASSYRIORVM exercitus describit, qui copia & fortitudine cum nullo alio vnquã comparandi fuerit. de quibus scriptum apud Habbakuk est: Quia ego suscitabo Chaldaeos gentem amaram & velocem ambulantē super latitudinem terræ. Nunquam antea ab initio orbis par hominum armatorum manus illi, quam Nabugodonosor in vrbe & templi excidium produxit, visa est: neq. etiam post illam tempestatem vsque ad Vespasiani & Titi tēpora tantus in Iudæam est deductus exercitus. [Et post eum non erit vsque in annos generationis & generationis.] Aliud est dicere vsque in generationē & generationem, aliud vsque in annos generationis & generationis, prior ratio sæculis, posterior annis transigitur. si quid in generationē & generationem futurū dicitur, id nullum habet certum terminū; si verò ad annos res referatur, eam annis certis finiri posse intelligimus. Et misericordia eius à progenie & in progeniem timentibus eum. æternū apud Deum esse misericordiæ vsum erga eos qui se coluerint, significat, certamq. esse hanc & nullo tempore reuocandam sententiam: Visitans peccata patrum in filios vsque ad tertiam & quartam generationem. certum pœnæ & vltionis temporalis spatium hæc oratio præscribit. Neque

Ios. 1.

Exod.

Neque his dissimile est, quod Ioël certis seculorum, nempe vnus atq. alterius annis, tot militum copias in Iudæa non esse conspiciendas dicit, nec tamen nunquam maiores fore confirmat: Nam copioso magis exercitu in Palestinam Titus Ierusalem expugnaturus inualit quingentis fere annis postquam à Babilonijs res fuerat confecta. ne ergo sibi parē aliquando exercitus impetum nunquam metuendum esse putarent Iudæi certū annorum numerū non incerta secula hoc in loco audiunt: [Vsque in annos generationis & generationis.] Generatio idem quod seculum hic est, quod octoginta, aut ad summum centum annorum spatio continetur. ducentis ergo post annis parē exercitum non esse cogendum, hoc certum illis statumque fuit, nunquam verò amplius esse timendum, hoc non fuit certum: Nam si quis cum hoste triginta annorum inducias paciscitur, is non quadragesimum, non quinquagesimum, non denique quotquot postea sequantur excludit annos, sed integrum reliquum sibi tempus ad causam suam, cum sibi commodum visum erit, denuo tractandam reseruat.

Ante faciem eius ignis vorax, & post eum exurens flamma.

NYLIA earum quæ sub cælo sunt rerum natura ignis aut celerior aut efficientior est: cætera enim corpora vt aqua, vt aër & quæ ex his componi dicuntur, quæcunque sunt non ita citò penetrant, neque tam vehementem sui sensum in animantium corporibus efficiunt, neque earum in vniuersum vires ita plenè materiam omnem in qua versantur conficiunt. Ignis verò efficientia tum fortissima, tum celerrima est, & quæ antè etiam quæ accedat, vim infert, quamobrem citissimis atque insuperabilibus potentijs similitudine accommodatur: Nam & Deus, cui nihil resistere, cui nihil obstare potest, ignis consumēs dicitur: & magni etiam ac fortissimi exercitus à Deo in impiorum perniciem, missi igni similes esse solent. cuiusmodi nobis hoc in loco Assyriorum exercitus vim Ioël ostendit, cui qui obstare cogitauerit frustra conabitur, antè enim quàm accesserit, iam omnia loca partim obsistētis metu, partim venientis impetu vasta & ferè inania erunt. Etenim maximis agrorum & siluarum incendijs vbi nulla reprimendi flammæ impetus spes reliqua est, solent homines quæ salua esse maximè cupiunt, antè quàm ignis eo peringat auferre & flammis eripere: cætera verò quæ pabulum incendio ferre possunt, vt ligna arida vt tabulas materiamque omnem Vulcano venienti deuoranda obijcere, ne si temerè sparsa offenderit, quàm latissimè se extēdat. Itaq. ad vastationem minucillam præiactatio atque excidium remediū est. Similem autem impetum & pares vèteri in Iudæam exercitus vires fore dicit, cuius aduentantis metui non obsistendo, non defendendo, sed fugiendo pretiosissima quæque auferendo, demoliendo, præripiendoque prospici posse videatur. ex quo fiet vt antequam accedat, iam solitaria & penè vasta omnia loca sint, maximè autem agri & siluæ, quæ ab agricolis & pastoribus à montanis vicorumque & pagorum inhabitatoribus deserentur, itaque iam aduentans quamuis nondum accesserit, nocebit tamen & perdet; nedum cum iam loca tenuerit & occuparit: tunc enim nihil omnino saluum, nihil quod vastatione effugerit, reliquum erit, non villæ, non pagi, non plantæ, non fluuij, non fontes, non oppida, aut vrbes, non lapides & muri denique ipsi. omnia prædæ & rapinæ, omnia excisioni & demolitioni erunt, nam quo veniente nihil tutū esse potuit, eodem abeunte nihil omnino fuerit saluum. propterea ait: [Et post eum exurens flamma.] hoc est: nihil post eum nisi mera vastitas, nisi irreparabilis demolitio relinquetur. his ignis & flammæ similitudinibus frequentes in hanc sententiam auctores sunt; vt:

Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succedentur in eis, & deuorabunt eos, & non erunt reliqui domus Esau, & apud alienos auctores;

Post certas hyemes vret Achaicus Ignis Iliacas domos. In omni autem agenda re eius qui agit tum voluntas tum etiam facultas spectari solet ad rei ipsius quæ agitur; magnitudine arguendam. Atque hæc quæ modo explicata ratio est, ad facultatem pertinet, ex eo Dialecticorum loco, qui à similitudine dicitur, producta. nunc verò facultatē ipsam & damnum potius atque nocumentum effectū demonstrato arguit, vt enith causa effectum indicat, sic quod effectum est, quæ & quanta fuerit causa demonstrat. Atque effectus ipse comparatione ostenditur, comparantur enim varius loci ipsius status & facies, qualis ante hostis aduentum, & qualis post eius abitum fuerit.

Abdi

Horat. lib. 1. od. 15.

Quasi

Quasi hortus voluptatis terra coram eo, & post eum solitudo deserti.

AMOE NIS SIMAM & cultissimam Iudæam regionem quondam fuisse diuinæ nobis & humanæ historiæ imprimis tractant, atque ipsa nunc urbium, oppidorum, pagorumque vestigia indicant: nam quæ plurimas possit alere ciuitates & populum multum, fertilissimam esse terram necesse est. Si autem Iosepho Iudæo scriptori credendum est, solam Iudææ tribum ad decem millia urbium illis temporibus continuasse accepimus, & Solymorum suburbana, ut idem auctor tradit, hortis & pomarijs confita paradisi voluptatis speciem (eius verbis utimur) habuere; tametsi Ierosolymis non tanta ut in alijs locis, aquarum copia fuisset. Hanc ergo rem cõparatione depingit Vates, & quantum Assyrius exercitus regioni nociturus esset, docet. [Post eum solitudo:] Ad homines & armenta atque pecora hoc nomen solitudo: *Deserti* verò vox ad culturam & loci amicitiam fertilitatemque pertinet. Id autem quod additum est,

Neque est qui effugiat eum, & Hebraicè dicitur, Evasio non est ei,

NVL LAM salutis publicæ aut priuatae vel minimæ spem fore significat: nullus enim locus in tota terra erit, quo vel se vel suas res quisquam tueri & defendere possit, omnia enim loca ignis ille pertinget, omnia occupabit, omnia vastabit, quod si sedes relinquere, & in aliam regionem aufugere consilium sit, eò tandem huius dominationem & tyrannidem, huius impetum & vim esse peruenturam. cum verò iam ex facultate effectum, atque ex effectu facultatem ostenderit, deinde porro ipsam vim & copiam expositione & partitione declarat, simul & nocendi arguens voluntatem.

Quasi aspectus equorum, aspectus eorum: & quasi equites sic current.

CORPORIS & membrorum magnitudinem, animique ferociam & dexteritatem in bello, necnon & pugnandi cupiditatem, quanta hæc in Assyrii milite futura essent, describit. eam autem rem equorum imagine proposita ostendit, quibus per similes hostis futurus est. namque id animal natura magnum & promptum atque intrepidum est, & ad bella ac pugnas committendum imprimis aptum atque audax, quamobrem belli symbolum apud antiquos fuit, nam ut oliua pacem, sic equus bellum hominum generi nocentissimum significabat, sicut scriptum est: Nunquid præbebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo eius hinnitum. Nunquid suscitabis eum quasi locustas, gloriam narium eius terror, Terræ vngula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis. Contemnit pauore, nec cedit gladio. Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta & clypeus. Ferus & fremens forbet terram, nec reputat tubæ sonare clangorem. Vbi audierit bucinam, dicit vah: Procul odoratur bellum, exhortatione ducum & ululatum exercitus. Talem autem sese animo viribus & celeritate Babylonicum hoste aduersus Iudæos præstiturum esse Ioël docet:

Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exilient: sicut sonitus flammæ ignis deuorantis stipulam, velut populus fortis præparatus ad prælium.

OMNIA hæc ad voluntatis argumentum & indicium pertinent: nam peditum velocitatem & cursus contentionem similem equitibus fore prædixerat, ita ut effugere sequentem nulli, neque equiti, neque pediti posset contingere, nunc terrorem & metum quem ipso impetu & celeritate, aut vocibus incutient, ostendit: nam contento cursu etiam montes superabunt, eoque fragore & strepitu, ut non pedites aut equites, sed toridem armati currus esse credantur: tanto autem fortius sonabunt, quanto fortior ex montibus quam ex vallibus sonus & voces audiri consueuere. Hæc in singulis eorum ratio vocis & motus & cursus erit; omnium autem simul terribilis & permixtus strepitus venientium, ei per similes, quem flammæ, vbi aridas stipulas, paleas & spinas cõprehenderint, edere solent, ut vel ipso strepitu, fremitu & clamore maximus metus & vehemētissimus terror ijs quibus ea pestis imminet, incutiatur. hoc est quod ait:

A facie eius cruciabantur populi, omnes vultus redigentur in ollam.

METVS sanguine primum ad cor refugiente principio pallidos, deinde verò eodem conturbato atque refuso nigros efficit vultus. Est autem niger color omnium terribissimus, & ad miseriam atque calamitatem plerunque refertur, ut apud Iob: Qui ponit humiles in sublimi, & obscuratos erigit sospitate sed & Pindarus nigredinæ, tristitiam & miseriam appellauit. Rem autem ipsam noster vates naturæ ordine descripsit: nam causam prius, deinde

Ioseph. Hebraicè lib. 1.

Iob 39.

Iob 1. 11.
Pindar. fragmen. 30.

deinde causæ ostendit effectum: ipso enim tantum mali spectaculo tantum terrorem humanos animos peruasurum esse dicit, ut vultus ollis fumo denigratis per similes reddantur.

Sicut fortes current quasi viri bellatores ascendent murum viri in vijs suis gradientur, & non declinabunt à semitis suis.

QVANTVM terrorem quantum expectantibus metum Assyriorum acies vel ipso sui spectaculo incussuræ essent, docuerat Vates: Sed vsu tamen aliquando venire solet, ut ex maximo & copiosissimo exercitu non tantum mali ac damni, quatum metueris, accipias, neque res gestæ minis & terroribus pares respondeant: vel quod vulgaris militum copia & clamore, quam manu promptior sit, vel quod bellici vsus & disciplinæ ignara, neque ordinem aut modum in prælio tenere nouerit. quare & ipsa sibi multitudo impedimento potius, quam adiuuamento est: vel tandem quod non tam patientes laborum omnes in tanto numero sint, ut diuturni belli molestiam perferre possint, namque hæc omnia animi potius fortitudine, disciplina, vsu atque exercitatione, quam multitudine & copia constant. Legimus autem in antiquis historijs, & nostra etiam memoria vidimus, summos quosdam & sapientes duces fuisse qui paucis & bene instructis militibus maximorum exercituum impetus virtute atque arte sustinuerint & perfregerint. Sed ne quid his simile sibi persuadere aut sperare Israëlita gens, & ceteræ etiam, quibus hoc malum imminerebat, nationes possent, diligenti hostilium rationum descriptione huic cogitationi Vates occurrit, ostenditque qualibus animis, cuiusmodi disciplina, qua dexteritate & vsu instructi Assyrij bellum capessent. Singulas verò res diligenter enumerat atque appositis notis demonstrat. Primum autem in bellis gerendis cursu valere laus est, non ut victorem fugias, sed ut victum & cedentem persecutus comprehendas. currendi itaque facultatem virilem & gyganteam illis adscribit. [Sicut fortes current. Hebraicè est, Sicut gygantes current.] Alluditque ad illud, Exultauit ut gygas ad currendam viam. Cursus ergo illis victoria, non timeditatis, non fugæ turbatus, sed constans & exultans, qualis equorum, non qualis ceruorum est: idemque ad bellicam rem exercitatus ut nullo obice valeat impediri: Est autem illud artis & bellicæ prudentiæ consilium, copiosum hostium exercitum in angustijs expectare locis, vbi commodius à paucis & strenuis, quam à multitudine res expeditur: tamen ad eam quoque rationem ita comparati Babylonicæ erant, ut nullis angustijs premiti, nullis possint montium aut rupium difficultatibus impediri: quippe qui non solum montes & colles declinæque loca, sed montes etiam ad perpædiculum extructos strenuè ascendere & superare possint: Etenim manibus pedibusque uti pro rerum & temporum oportunitate atque quocumque loco harentem victoriam petere, consequi & reportare didicere. hoc est quod dicit: [Quasi viri bellatores ascendens murum.] non nudi, non inermes, sed armati etiam & clypeo & gladio astricto, ita ut ascendentes etiam pugnare possint. Quod verò ad multitudinem attinet, tunc inutilis copia esse solet, cum in ordine redigi non potuit, ita ut alij alijs, quod minus rem strenuè agant, impedimento sint. Quamobrem qui bellandi peritissimi fuerunt, ordines certos excogitare, quibus acies, cuneosque disponerent. eamque rationem religiosissimè & seuerissimè obseruari voluerunt, ne quis suum defereret, neue alterius locum occuparet. Si cui autem huius rei imaginè intueri libeat, Vegetium, Tulliumque & alios ex antiquis & nouis auctoribus de re militari scribentes adeat. maximam enim partem in quacumque agenda re ordo & series sibi vendicat, sed id in bello præcipue cognoscitur, vbi nisi ordo adsit, ipsi sibi mutuo cõmitones non impedimento solum, sed exitio etiam sunt. Assyrij ergo duces sic instruere acies, sic instructos ordines deducere nouerant; ipsi autem milites suum quisque locum sic tueri, ut si animæ & virtutem spectes singuli milites integrum exercitum referre, si verò ordinem, singulæ acies singulis tantum militibus constare viderentur, ita cuique suus, cuique commodus atque oportunus constabat locus. ex quo fit, ut nec multitudine superari; nec virtute vinci, nec arte aut consilio frangi aut impediri possint. perinde enim liberi & expediti omnes, & cõmodissimis spatijs distincti incedet, ut suam singulis viam seorsum muniam esse putes. Igitur [viri in vijs suis gradientur: & non declinabunt à semitis suis.] nec metu, nec alio quouis impetu aut casu deterriti, tanta illis in ordine seruando peritia, tanta religio, tanta in deserendo poenæ seueritas est. Vbi Latine legimus viri, Hebraicè est viri, quod nomen in loco distributionem, quam dialectici singularera vocant, significat, idem quod

Psal. 12.

Veget.
Tull. de re milit.

quod apud nos vnusquisque, vel singuli. idem autem nomen in sequenti versu est:

Vnusquisque fratrem suum non coarctabit.

SE D singulis rei gerendæ sua integra erit commoditas. Neque vero singuli. inter se milites stationem ordinemque tenebunt, sed cunei etiam ipsi, acies & alæ & vnaquæque exercitus pars suum nomen, suam figuram & munus suum vt fortita fuerit, rectè conseruabit, hoc est quod dicit:

Singuli in calle suo ambulabunt.

QV O D si ad huiusmodi artes & disciplinas vnã apprime necessariã rem secũ miles afferat, nihil est quod in eo desiderari, nihil quod aduersus eum possit sperari. Id autè est animus ab omni metu atque ab omni cupiditate alienus, vtraque enim res metus & cupiditas tum menti consilium, & libertatem, tum robur corporibus detrahare imminuereque solet. vt ob certum periculum, aut ob præsentem prædæ aut lucri oportunitatem, statio deserta officium proditum, & res infecta demùm reddatur. nec minus his animi perturbationibus Assyrius miles carebit, quàm cæteris virtutibus & bellicis artibus atque institutis abundabit; namque non solum pericula non expauescet, sed vltro ipsæ gloriæ victoriæque studio adibat. ad prædæ autem & spoliõrum contempcionem ita erit animatus vt nihil omnino cupiat, nihili lucrum aut quæstum faciat.

Per fenestram cadent, & non demolientur. sic Latine. Hebraicè autem sic:

Super gladium irruent: & non concupiscent.

PRIOR pars obiecti periculi, posterior verò lucri contempcionè significat: ipse enim hostilem gladium ita contemnet, vt vltro etiam petat, & viuèti etiam hosti detrahat, tam intrepidus animus, tanta dexteritas, tanta in conficiendo celeritas & felicitas erit. Si verò vulgata spectetur editio, ad dexteritatem & felicitatem res est reuocanda; cum è fenestris saltu aut casu deiectos læsum non iri confirmet. Quoniam verò bellica laus nõ in victoria solum, sed magis etiam in victoriæ vsu posita est: Namq. nonnulli duces fuerunt, qui vincere scirent, victoria vti nescirent. Quod & Hannibali Carthaginensi obiectũ aliquando fuit. Ea res plerunq. aut consilij inopia aut militũ lassitudine, aut etiam prædæ & spoliõrum cupiditate retardante, accidit. Tum verò maximè consilio & virtute opus est, quod minimum hæc si abundant, si autem deficiant plurimum incommodi possint afferre, vbi hostis in prælio victus, & intra mœnia coactus est, namq. tunc desperatis extrema omnia tentari, tunc artes & doli intendi, tunc vires ad sui vltionem ex ipsa etiam mortis certitudine peti addique solent. pars è muris propugnare & portarum claustra munire, pars ianuis occlusis sibi intra domos consulere, alij vias occupare atq. defendere: sed ijs tamen omnibus superiorem se Assyrius miles præbebit, namque non spoliõrum & prædæ, sed victoriæ cupiditate, nõ sparsi aut temerario impetu, sed certis cuneis & copijs coactis plures simul partim effractis foribus urbem inuadent; partim muros ipsos cum maxima propugnantium pernicie occupabunt, alij clausurarum domorũ tecta conscendent, vnde subiectis custodibus impunè nocere possint, quidam etiam per fenestras subeuntes reductos intra domum homines & ad portas defendendas constitutos neque opinantes subito oppriment, hoc est quod ait, *tanquam fur*, quem nescias vnde, aut qua hora venturum expectes, atque ita singuli omnesque simul suas partes agent, vt ad victoriã, ad gloriã, ad hominum aliorum pernicie, non ad sua cuiusque cõmoda comparati esse videantur. quibus ex rebus fiet, vt neque foris, neque domi, neque virtute, neque arte, neque cõsilio, neque dolo aut alio quouis modo superari aut effugi possint. Namque

Urbem ingredientur & in muro current: domos conscendent & per fenestras intrabunt quasi fur.

Tantam autem calamitatẽ & humanarum rerum ruinã signa etiam quædam & prodigia tum in cælo, tum in terra præcedent; qualia antè maximas & nobilissimas rerum mutationes in antiquis historijs cõtigisse legimus, vt vel his signis testatum esse possit rem non fortuna, non casu accidere, sed Dei cælum, terram ac maria temperatis consilio euenire, neque enim casus aut temeritas hoc efficere potest, vt ex eodem hominum genere pars quædam subito vires atq. animos fortissimos induat, cæterisque vim inferat omnibus & iugum imponat seruitutis grauissimũ, atq. hæc rursus victrix pars victæ subito succumbat, illis viribus illis animis, quos ante habuerat, penitus destituta, hæc omnia præterquam

præterquam quòd ratio ipsa diuino consilio & nutu agi regiã, arguit, signa etiam & prodigia oportunè edita declarant, sed multò etiam magis vaticinia diuinaque probant oracula. Prodigia autem tum in cælo, tum in terra, tum in vniuersa natura fieri solent, cuiusmodi terræ tremor, calorũ concussio, luminariumque obscuratio est, & marinæ etiam insuetæ procellæ, atque terribilis fluctuum cum exundatione sonitus, fluviorum etiam recurfus, petrarumq. concussiones & motus. huiusmodi prodigia Christi redemptoris mortem secuta diuinitatem illius gentibus etiam à religione alienis testata sunt. Math. 24.

A facie eius contremuit terra, moti sunt cæli Sol & Luna obtenebrati sunt,

& stelle retraxerunt splendorem suum.

HÆC NOS NON hyperbolicè dicta interpretamur, nec ad homines tantum relata volumus, vt aduentante hoste Iudæi in eum terrorem, in eam sint trepidationem venturi quasi terra tremere, cæli concuterentur, & splendorem sol & luna negarent. qualia multa à poëtis componi solent, magnum hominum metum, magnam rerum trepidationem significantibus. nam quales hominibus futuri essent perturbationes, quanti pauores, quam impotens metus, iam Vates noster dixerat: A facie eius cruciabantur populi, omnes vultus redigentur in ollam. sed quæ hic dicuntur simpliciter expectanda accipimus, quemadmodum & illa à Christo diuino verbo prædicta: Erunt signa in sole & luna & in stellis, &c. quarum prædictionum ipsa res & veritas, non autem hyperbolica ratio expectanda est: Namque, vt diximus, hæc cælo terraque edita signa diuinam prouidentiam & consilium præfens etiam impijs hominibus, etiam prouidentiam negantibus testantur. legimus enim quosdã qui Deos esse negarēt, & omnia casu & temerario concursu consistere dicerent, tamen tonitruis fulminibus subitisque cæli tempestatibus perterrefactos diuinæ vltionis metu tactos fuisse, sicut scriptum est: Vox Domini super montes, Dominus super aquas multas, vox Domini confringentis cedros, vox Domini commouentis desertum cades, & confringet Dominus cedros Libani, vox Domini reuelantis condensa & in templo eius omnes dicent gloriã. & vnus quispiam ex his impijs in hanc etiam sententiam tandem confitetur. Psalm. 28.

Parcus Deorum cultor, & infrequens,

Insanientis dum sapientia

Consultus erro, nunc retrorsum

Vela dare, atque iterare cursus

Cogor relictos, namque Diespiter

Igni corrusco nubila diuidens,

Plerunque per purum tonanteis

Egit equos, volucremque currum, &c.

tandem subdit:

Valet ima summis

Mutare, & insignem attenuat Deus

Obscura promens, &c.

Magnum profecto prouidentia testimonium vnã cum terrore & metu hæc prodigia & signa hominibus etiam impijs parant, sed tamen vaticiniorum oracula & prædictiones omnium testium longè grauissimæ & certissimæ sunt: cum res verbis & oratione prædictæ, cum rerum causis & euenta, antecedentia & consequentia demonstrata nullum impietati, nullum stultitiæ, malitiæ denique humane nullum ad rem secus interpretandam locum relinquunt. Quamobrem non solum prodigijs & portentis, sed oraculis & propria diuinaq. voce sese consilium suum testaturum esse Deus ait, vt nulla ex his maximis & grauissimis rebus antè eueniat, quàm ab ipso per vates suos excitata atque vocata fuerit, neque cuiquam hominum moliri aliquid sine eius consilio aut permisso liceat, & quòd maiori mole aliquid inceptum factumq. fuerit, eò magis probabile est Deo id auctore contigisse; nam quòd reliquas omnes humanas superat vires, id non tam humanum, quàm diuinum esse ratio ipsa euincit. ob eam autem rem Vates ait:

Et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui: Quia multa sunt nimis castra eius: quia fortia: facientia verbum eius: magnus enim est dies Domini & terribilis valde, & quis sustinebit eum?

X

QV E M=

Horat. lib. 2.
vdc. 34.

etiam habet significationem. Quippe ex eodem fonte hoc nomen deriuatur, ex quo
 רֵחַם רַחֵם, quod viscera materna significat. quod si nobis vocabula Latine fingere lice-
 ret, quemadmodum Theologis illis Oratio atque socijs licebat, libenter pro רַחֵם
 redderemus visceratissimum, hoc enim vocabulo illi inter alia vsi sunt. Hispanus quidem
 sermo congruens huic verbo, verbum habet, *entrañable & desentrañarse*. quibus vocibus
 amorem internum vehementissimum ex ipsis visceribus emanantem indicat, Latina tamen
 lingue religio huiusmodi etiam fingendi copescit audaciam, sed circumloquijs & descri-
 ptionibus hæc simplicium verborum egestas sustentanda est. Tertium verbum est,
 פָּתִיחַ *Patiens*. Hebraicè *ERECHAPPAIM*, quod ad verbum latis naribus hominem signifi-
 cat: nam qui angustioribus naribus sunt, citissime irarum fumos concipere, & tardissime
 ac difficillimè efflare deponereq. iram solent: Ira enim sedes & origo in iecore præcipue
 est, argumentum verò in naribus. contra qui latiores narium fenestras habent, & tardius
 irascuntur, & facilius ac citius placantur. huic rei similem naturam Deo ascribit Vates,
 non cui nares, aut membra alia sint, sed cui eminenter ea virtute atque patientia longa sit
 dissimulatio, quæ in ijs, quibus lentissima ira & latissima nares sunt, laudari solet: nam
 quidquid in creaturis boni est, in Deo eminenter esse cõmunis omnium Theologorum
 sententia & oratio est. Quartum autem verbu est, *[Multæ misericordie. Hebraicè verò*
Multus misericordia.] estque id quod diuus Paulus diues in misericordia interpretatur,
 qui non parce, non coacte misericordiam impartiri solet, sed plus etiam quam petimus
 aut intelligimus, namq. in ea re se maximè diuitem ostendit: si enim sapientiam eius con-
 sideres, si virtutem, si harum rerum singula genera & argumenta expendas, omnino infi-
 nitum atque immensum pelagus tentaueris. si verò misericordiam eius à generatione in
 generatione erga timètes eum cogitare velis, profecto in illud prorupes: Suavis Dominus
 in vniuersis, & misericordia eius super omnia opera eius. Vltimum porò verbum est,
 פָּרַחַת *[Præstabilis super malitia.]* hic dicendi modus frequens in sacris libris est, quem non per-
 petuò iisdem verbis Latinus reddit interpres. Hebraicæ voces propriè significat, consolabi-
 lis super malum. significat autem animu placatu facillimu, & qui facile odium, minas
 & nocendi cogitationem deponat. cui vel malum iam inferenti, tamen verbera & virgas
 aliæque omnia arma è manibus orando & supplicando eripere non sit profus difficilli-
 mum. Eodè dicèdi modo vsus est Moses, vbi Latinus vertit: Esto placabilis super malitia
 populi tui. & paulò inferius. Placatus, inquit, est Dominus, ne faceret malum, quod locu-
 tus fuerat aduersus populu suum. & apud Ieremiam: Agam, inquit Deus, ego pœnitenti-
 am de malo, quod cogitavi facere ei. idem verbum נַחַם est, pro quo nunc pla-
 cabilis, nunc placatus, nunc verò pœnitès, atque hoc in loco præstabilis Latinus interpres
 reddit. *Malitia* autem in his omnibus locis pœnas & supplicia intelligimus à Deo iuste in
 sceleratos illata, cui nomini si casus genitiuus adiungitur eum casum passiuè accipi con-
 uenit. *Malitia* populi tui. hoc est malo & pœnis à populo tuo sustinendis. Iam verò hæc
 omnia simul iuncta, Domini Dei nostri ingenium nobis cogitandum proponunt: nem-
 pe naturam spontè ad gratiam, ad gratuitum beneficium propensam, visceribus aman-
 tissimis præditam, ad iram lentam, & ad placandum facillimam, quæ peccata homi-
 num diu propter pœnitentiam dissimulet, cui nullus misericordiarum numerus est, sed
 qui affluenter omnibus dat, atque in ea re suas maximè diuitias spectandas proponere
 gaudet, atque ad eò ab ira, à nocendi & puniendi cupiditate sese præbeat alienum, vt vel
 in ipso iustæ animaduersionis articulo & supplicium de hominibus sumere doleat, & se
 exorari libenter sinat, si modò ea res rectè & legitime procurata sit. Cùm ergò talem se
 semper Deus professus omnibus argumētis præbuerit, quis tam suæ salutis negligēs, quis
 tam huius veritatis ignarus est, qui hanc tam certam artem non esse experiendam existi-
 met. aut quis certum exploratumque habeat vel Dei iram hac in re non placatum iri,
 vel humanam malitiam vt non sibi placatus Deus sit, fuisse commeritam.

פָּתִיחַ

Psal. 144.

Exod. 32.

Ierem. 18.

1. Corint. 12.
Roma. 10.

*Quis scit si conuertatur, & ignoscat Deus, & relinquat post se benedictionem,
 sacrificium & libamen Domino Deo nostro?*

NON ambigit Vates an Deus placari possit, quem placandum ipse statim confirmat,
 sed eius rei in dubium vocandæ audaciam in hominibus refrenare vult, vt nemini vide-
 licet liceat profiteri, se id scire quod Deus prædicendum per vates curarit, nunquam esse
 reuo-

reuocandum, latamque sententiam certam, quæ infringi non possit: Nam quis id iactare
 audeat? quis vias Domini, quis sapientiæ & misericordiæ rationes numeratas exploratasque
 habet? Nouit enim Deus & suæ iustitiæ satisfacere, & misericordiæ pariter præstendam;
 (qua ipse re plurimum delectatur) vias inuenire aditusque patefacere multò plures, quam
 ab vilo hominum aut angelorum cogitari possint: quantum enim distat ortus ab occi-
 dente, tantum illius vias ab hominum vijs distare ipso eodem docente didicimus. quis
 igitur scit: vt affirmare possit super vacuâ esse pœnitentiam. imo verò vates ait, hoc vobis
 promittere ego possum, nunquã eum misericordiæ hac in re obliuisci, etiam cùm iratus
 fuerit, sed pacis, interim dum punit, dum pœnas de Iudaico populo sumit, pacis inquam
 cogitationes esse cogitaturu, dummodo homo officiu faciat suum, cætera Deo cogitanda
 atq. agenda permittatur, cui humana salus charior quam ipsis hominibus est, & parandæ
 salutis viæ omnes illi soli cognitæ & exploratæ sunt. Animaduersione dignu est, Hebraicè
 nullam hoc in loco conditionalem esse vocè, sed hoc modo ad verbum legi: *[Quis scit,]*
 hic punctus coma est, & statim subiungitur: *[Conuertetur & pœnitabit, & relinquet post se
 benedictionem, &c.]* Ita *Quis scit*, non affert, sed prohibet dubitatione. cætera verò verba
 à Vate dicta bonam restituendæ rei, ijs apud quos agitur iniiciunt spem. Quamquam au-
 tem communis hæc sententia & Catholicum axioma est, nulli veram pœnitentiã in-
 utilem fore, neque Dei misericordiam exhaustam esse posse vnquam atque ad omnes
 homines hæc ratio pertineat, tamen ad Iudæorum res & ad Ierosolymitanæ reipublicæ
 restitutione de qua vati nostro sermo est, cõmodè hic est referenda. Namq. Iudaicarum
 rerum restitutio illa, quæ Zorobabele duce contigit hoc in loco promittitur & prædici-
 tur: Post septuaginta enim annos ex quo Babylone seruitutem seruerant, Diuino cõsilio
 in patriam veteresque domos remigrare permitti sunt. Verum enimverò cùm nõ ad eum
 nitorè, ad eam felicitatè, in qua antea eorum res fuerant, redierint, quippe bona eorum
 pars bello occisa & extincta fuerat, ex ijs autem qui captiui abducti sunt, partim in ipsa
 seruitute perière, partim alio migrare coacti, alij ab exilio reduci noluerunt, ex quibus re-
 bus omnibus factum est, vt reliquæ quædam tantum ex illa maxima copia, ex illa felici-
 tate redirent. ob eam rem ait: *[Relinquet post se benedictionem.]* Hebraicè, *Reliquam faciet post
 se benedictionem.* Huic rei non dissimile illud est: Nisi Dominus Deus exercituum reli-
 quisset nobis semen hoc velut exiguum, quasi Sodoma fuisset, & Gomorrhæ similes
 essemus: Nam præterquã quod tanta ciuium multitudo desiderata est, religionis & cõ-
 remoniarum sacrificiorumque maiestas illa multum est imminuta. ita benedictio hoc in
 loco partem aliquam tum gentis, tum sacrotum significat, qualem ipse Vates indicat:
[Sacrificium & libamen Domino Deo nostro.] Quippe ad conseruandam eam Rempub.
 Interim dum Christus nasceretur & suu negotium in ea vrbe perageret, aliquo sacroru
 vsu opus fuit, sine quo ciuitas hominumque societas contineri non possunt. Ac tantum
 quidem illis sacrificiorum & libaminum cultus restitutus est; cætera verò omnia vt
 prophetiæ & oraculorum frequentia, VERIM & THVMIM, sacra arca, aliæque maiestatis
 & præsentia diuinæ argumenta omnino sublata sunt. Hactenus ergo prioris templi &
 Iudaicarum rerum comes ruina & restitutio prædicta est: Nunc porò posterioris illud
 extremumque templi rotiusque gentis excidium prædicentem Vatem audiamus.

Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate catium.

TOTIVS temporis ex quo Romani Ierosolymam inuasere & cepere vsque ad vlti-
 mam Israëlitarum restitutionem, turbas, tumultus, calamitates, omnem denique tempe-
 statem breuissimè Vates describit & nuntiat, namque vrbs & templi excidium primis
 duobus versibus indicatur. deinde longa hæc & luctuosa tempora, quibus captiui & di-
 spersi inter nationes detinentur, & maximum hoc libertatis desiderium quo semper
 aguntur. vltimo autem loco vera illis felicitas animorum & vitæ lux qua diuino benefi-
 cio donandi sint, præcinitur. vt autem in præcedenti vaticinio tubarum & cornuum fo-
 nitu ad nouam & calamitosam rem expectandam populos conuocari & indicto ieiunio
 conuenire iusserat, sic nunc eodem signo dato maximam belli perniciem timeri & sum-
 mo cum luctu atque eiulatu iubet expectati quæ communis omni ætati, sexui, omni
 denique ordini futura est. Cornu autem signum datum præter ea quæ iam dicta à no-
 bis sunt, bellum proximum, imò, instantem pugnam significabat, sicut scriptum est:

X 3 Si canit

Amos 3.

Si canet tuba in ciuitate & populus non expauescet? magnum itaque periculum imminens hæc quæ indicit, significare solent, tubæ sonitus & cœtus congregatio, quam cessationem publicam esse iam diximus: Quando autem communis omnibus formido, imò communis impendebat tempestas, omnibus indicendam esse cessationem, ieiunium & luctum declarat. [*Sanctificate ieiunium, vocate cœtum.*]

Congregate populum, sanctificate Ecclesiam.

POPULVS prius è suis quisque locis vocatur; hæc populi congregatio est, deinde in vnum coactis conciones pro rerum occasione fiunt. hoc est sanctificare Ecclesiam. sanctificare idem quod separare esse iam in hoc vate & in Hossea diximus; namque aduocate conciones ad quas de grauiissimis rebus referendum est, Ecclesiæ sanctificatæ dicuntur, vnde & nomen Ecclesiastes Græcè factum est, quod Latinis concionatorem significat. Quoniam autem illa ærumna passim omnibus ferèda erat, ideo omnes ad luctum plantumque vocantur, namque hoc modo & singulorum dolor communicato sensu augetur, & diuinæ misericordiæ viscera publicis nocentium simul & innocentium lachrymis & clamoribus citius commouentur.

Coadunate senes: congregate paruulos & sugentes vbera: egrediatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo.

MISERANDVM omnino spectaculum dum senes malorum sensu & ætatis imbecillitate, infantes fame, sponsi & sponsæ, quibus læti dies esse debuerat, præsentis miseriæ dolore oppressi omnes pariter lachrymis, clamoribus & luctui concedunt: Sponsis enim quietem & immunitatē munerum omnium lex in nuptialis lætitiæ gratiam dabat, quam præsens tamē dolor negabit omnibus, quibus par ærumna & æqua simul imminet ruina. quibus & Christus ob eam rem dixit: Filiæ Ierusalé nolite flere super me, sed potius flete super vos & super filios vestros: Quoniam ecce dies venient, in quibus dicetis: Beati steriles & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt. Neque solum populū, sed sacerdotes maximè ipsos hæc tanget miseriæ: Quippe extremus eorum officij dignitatis, atque demum vniuersæ illius gentis gloriæ & felicitatis dies futurus est, vbi tota illa Iudaicæ rei facies obscuranda, & synagoga ipsa à Deo tandem repudiabitur, sicut scriptum est: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram, quia veni & non erat vir, vocaui, & non erat qui audiret.

Inter vestibulum & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini:

Nos vbi hoc interpretandi munus suscepimus, ita Deum propitiū nobis esse cupimus, vt quarundam rerum, quæ in sacrorum librorum rationibus frequentes sunt, tractatione explicare possimus, quò semel intellecta res omnibus in locis vbi opus fuerit iuuare lectorem possit. ex his vnum est prioris & posterioris templi exacta descriptio, quæ nisi planè fuerit intellecta, longū & inutile negotium, vbi mentio aliqua de eius partibus incidit, exponentibus facessit. Interim dum id quod optamus contingit, locum hunc inter vestibulum & altare, què Christus inter templum & altare nominat, eam in templo partē quam sacerdotalis ordo frequentabat, fuisse dicimus. quo in loco lugere nefas fuit, neque enim in magni regis domo ministros in cætos aut plorantes esse decuit. cum autem luctibus & clamoribus eam etiam partē implendam esse prædicat, atque ab ijs maximè, quibus loci sanctitas custodienda seruandaque fuerat, signum est eam rem non ad ipsorum modò, sed ad loci etiam ruinam, ad maiestatem & sanctitatem violatam pertinere, ita vt sacerdotes sese suaque sacra & templi pollutam sanctitatem, atque omne iam deficiens decus deplorent. cuiusmodi autem ea deploratio futura sit exponit:

Et dicent, Parce Domine, parce populo tuo: & ne des hereditatem tuam in opprobrium, vt dominentur eis nationes. quare dicent in populis, vbi est Deus tuus?

ORATIONIS ac deprecationis argumentum præscribit, cuius sententiæ perpetua in orationibus deprecationibusque frequentandis Iudaico populo futura est, quamdiu miseri, abiecti & repudiati inter gentes detinebuntur: Etenim quanta qualisque miseriæ, quanta illos maneret ignominia, iam ex eo peruidebant, quòd templi sui ruinam & abominationem in loco sancto conspiceret, & eam omnino faciem, eum rerum suarū statum deficere

deficere & labefactari intelligerent. nullum ergo in tantā miseriæ orationis genus deprecatione aptius commodiusue fuit. Constat autem deprecatio duobus potissimum generibus, misericordiæ imploratione, in qua rei confessio simplicissima est, & eius apud quem agitur dignitatis & nominis ratione, cui rationi magis misericordia, quam vltione consuli posse ostendatur. Populus ergo in hac oratione suam culpā confitetur, & supplex se in noxā esse manifestat, neque aliquid pro se vlturpandum verbum ducit quam illud, *Parce domine.* Domini autē nomen illud Hebraicè ineffabile quod ad misericordiam maximè pertinet, appellatur. Qui autem vt sibi ignoscatur, petit, is nullas suas virtutes, nullas artes, nullas commemoratione dignas res allegat, sed diuinam tantum misericordiam & fidem implorat. si quid autē est quam ob rem id quod petitur impetrari deceat, id ad eius qui oratur dignitatem & gloriam pertinet, vt quod dicitur, *populo tuo.* Namque diuinæ sapientiæ & bonitatis est, prouidere ne is populus pereat funditus, quem ipse sibi singulari gratia adoptauerit, quem tantis beneficijs affecerit, quem statuerit præter cæteros populos egregiè fouere, cum multorum inuidia & omnium admiratione. neque id tantum in populi gratiam, quantum diuini consilij perficiendi, & misericordiæ propagandæ causa, fieri conuenire, ne de diuina voluntate erga populum dubitetur, nec sua in omnes misericordia in dubium vocetur. Igitur qui alijs etiam populis parcis, qui misericordiæ largissimos fontes omnibus nationibus aperis, qui gentes ad lucem tuam admirabilè vocas, parce etiā antiquo illi populo tuo, & misereat te oro tantæ calamitatis, ne hæreditas illa tua, quæ tibi solū grata fuit, quam frequentare colereque iuuabat, in opprobrium atque ignominiam dedatur, & imprimis illa digna est, quam restituas, quam ab opprobrio tuearis saltem, eò quod tua fuerit, quòd tuum nomen super eam inuocatum sit: etenim indignum est, vt quicumque tui nominis maiestatem tentare aut prophanè tractare audeat, tui ergo nominis rationem & memoriam sanctam esse omnibus oportet, hoc abs te prouideri oramus, ne quibus tu gloriòse imperaueris, iidem aliarum nationum hominibus ad contumeliam subijciantur: nam quid facies nomini illi tuo magno? ita ne alienus à nobis atque à laude tua eris, vt omnino desertos nos esse patiaris, sic vt alij nos tanquam gentem eam æstiment, cuius tibi nulla sit cura, nulla prouidentia ratio: atque ideo omnia sibi licere putent, & petulanter propterea in nos grassentur, quòd te nostrū vindicè non timeant. Ne igitur nullum Deum nobis esse credant & affirmant. [*Quare dicunt in populis vbi est Deus tuus?*] Omnis autē hæc oratio allegoricè dicta est: namque translationē quam de locustis inceperat, adhuc persequitur, & in sequentibus etiā virget. ad huius verò quā modò legimus, orationis exemplum, omnia publica & priuata de hac re vota, omnesque solenes Istraëitarum precatōnes, etiam hoc tempore fieri consueuere. cuiusmodi frequentia exempla in eorū libris, quos cidurim, hoc est ordinarios vocant, leguntur.

Zelatus est Dominus terram suam, & pepercit populo suo.

NUMQUAM assidua & constantis orationis nullus fructus fuit, si modò ea ab animo fideli & contrito corde humiliatoque spiritu profecta fuerit, maximè cum oratio misericordiam illam nunquam exhaustā impleret, & diuino nomini & gloriæ nitatur; si propriā orantis miseriæ, non virtutem, non res bene gestas, sed ærumnas exponat. Neque peccatorum pœnas & supplicia cū sui nominis & gloriæ detrimento augeri Deus patitur. quāobrè vbi iam Istraëlitæ vehementer ab alijs nationibus oppressas, vbi vsq. ad diuini etiam nominis violationē contumelia vexatos viderit, misericordiæ suæ antiquæ & dignitatis memor vindicabit, profecto hæreditatē suam, indignissimisque iam modis vexatam respiciet, & parcat populo suo. *pepercit* verbum Hebraicum commotionem & humanitatem maximam indicat. præteritum autem tempus prophetica visionis habet certitudinem; Vati enim perinde, ac si gesta res iam esset, spectanda obiiciebatur.

Et respondit Dominus & dixit populo suo: Ecce ego mittam vobis frumentum, & vinum & oleum, & replebimini eis: & non dabo vos vltra in opprobrium in gentibus.

FUTURAM post tempora nostra Istraëitarum restitutionem, cuius rationem apud Hosseam longius persequuti sumus, hoc in loco eandem adhuc imaginem exprimendo Vates depingit & promittit: namque vt antè locustis nocentibus, nullus neque tritici, neque

neque vini aut olei, neque ficuum etiam fructus fuerat relictus, sed horrida tantum in terra solitudo, & in agris vastitas visébat. atque his imaginibus extremam eius populi perniciem, & totius felicitatis desiderium contéplabamur, sic hoc in loco ductis rursus in tabulam coloribus, quibus agrorum amoenitas & frugum copia omnium effingitur, felicitia illa tempora Israëlitis expectanda significantur, cum nō ad antiquam illam terrenā, sed ad spiritualē planē & cælestem vitæ prosperitatē, ex ea qua nunc detinentur miseria Dei beneficio recipiendi sunt. ea autem res atque significatio, (præterquā quod in Chaldaicis biblijs expressa est, hoc modo, Ecce ego benedicā vobis, &c.) his verbis indicatur: [Et nō dabo vos vltra in opprobrium in Gentibus:] Namque in gratiam recipiendos, in eaque stabiliendos promittit, vt nemini dubium de ea re esse possit, neminique illos aut diuina 10 tutela destitutos arbitrari, aut quietos impunē turbare liceat: sed vbiunque terrarū fuerint, summa admiratione & plausu cunctis nationibus excipiantur, quibus antea ludibrio & despectui fuerant: Etenim ad veritatis lumen & christiani nominis professionem ad ecclésiæ etiam societatem diuinis illis Spiritus sancti muneribus reducendi sunt, quæ munera Iesu Christi virtutem & veritatem omnium maximē testantur, de quibus scriptum 15 est: Contestāte Deo signis, miraculis & portentis & varijs Spiritus sancti distributionibus. In hac ergo maxima felicitate in hoc loco constituendi sunt, vt sine timore de manu inimicorum suorum liberati, seruiant Deo in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus vitæ suæ. Neque verò ab hostibus & inimicis externis, sed ab internis etiam tutos fore, & Ioël & Zacharias prædixere: nā qui populo Dei maximo impedimento ad purē 20 sanctæque Deum colendum esse solent, non tantum externi hostes, quantum interni sunt, sicut scriptum est: non quod volo bonum hoc ago, sed quod odi malum illud facio: inuenio enim aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ & captiuum me ducentem in legem peccati & mortis: Hæc vbi conquestus ille esset, cum ingenti dolore & salutis desiderio aiebat: Infelix ego homo quis me liberabit à corpore mortis hu- 25 ius? cui respondit Apostolus: Gratia Dei per Iesum Christū. hæc potest liberare à corpore mortis & liberabit, vt sine timore liberatus seruias illi in sanctitate & iustitia omnibus diebus vitæ tuæ. Atque hanc plenam & integram ex vtroque hostium genere libertatem hoc versu Vates significauit:

Heb. 2.

Luc. 2.

Rom. 2.

Et eum qui ab Aquilone est, procul faciam à vobis: & expellam eum in terram inuiam & desertam: faciem eius contra mare oriētale, & extremum eius vsque ad mare nouissimum: & ascendet factor eius, & ascendet putredo eius, quia superbè egit.

Cum antè duos annos Aluarus Lugus meus, & ego Ioannem Bouiū Compluti intra 35 priuatos parietes, procul omni ambitione delitescens vnā adiremus, quæ ego absentem multò antea fama & virtutis nomine notum & amatum, tunc primum præsentem salutabam. Est autem hic Bouius nostras Hispanus non ille Bononiensis nuper Astunensium Episcopus, nunc verò Brundusienfium Archiepiscopus, qui Clementis institutiones nobis è tenebris eruit & latinas fecit, quamuis neq. virtutis & religionis studijs, neq. 40 sacrarū disciplinarū peritia alter alteri impar sit: vtrumque enim nouimus, atq. vtriusque consuetudine vsi iam sumus familiariter. sed ad nostratē redeo, cum post Christianæ amicitiaē mutuam salutationem de varijs rebus amici tres sermones misceremus, atq. in ijs de Hebraicæ linguæ mysterijs mentio etiam oportuna incidisset, memini Ioannem dixisse, meritò illā linguā à Deo ad sacros arcanosque libros primū scribendos fuisse vsur- 45 patā. Quandoquidē (aiebat ille) diuinæ cogitationes grauissimæ & prægnantes sunt, ea verba diligendā fuere, quæ grauissima omnium significantissimaq. inueniri possunt. qualis Hebraicorum verborū natura est, quæ vno etymo plures res ad eandem rationem accommodatas significare solent, neque id æquiuocè aut confusè, sed (si modò sapienter discutiuntur) satis pro singularum rerum natura distinctè. addebat ille etiam optandum 50 esse, vt quicunq. sanctissimū Theologiæ sacerdotiū appeterent, huius primum linguæ facris initiaretur, vt maximos illos sapientiæ fontes, qui in diuinis scætē libris, facilius adire & copiosius bibere valerent. Hæc docti & pij viri sententia, sæpè aliās & hoc etiā in loco nobis in mentē subito venit, vbi in nomē illud Septentrio, siue septentrionale, incidimus. sic enim Hebraicè est: [Et septentrionalē elongabo à vobis.] Habet autē certæ notæ articulū nomen

nomen septentrionalem, cuius significatio Latinis ignota est, quoniam toto eo articulo genere Romanus sermo caret, quo Græca & Hebraica, aliæq. etiā barbaræ linguæ abundat, & à πο βορρæ Græcè est. Est autem & illud ad huius loci expositionē animaduertendum, quod quatuor mundi partibus, quas angulos diuina scripta dicunt, quatuor vèti nomina 5 & notas Hebraicè faciunt, qui sub solanius fauonius, circius & Africus à nostris nominantur. At Christus à quatuor, inquit, ventis à summo cælorū, &c. ex his ventis vnus est Circius, qui Græcis Boreas, Hebræis autē Szaphon est. quæ vox absconditum & absconsonem Latine sonat, quod eius ventū certā origo & locus vbi primum spirat, ignotus sit: Namque aliorum ventorum certæ vnde oriuntur partes sunt, quas superare & retrò lin- 10 quere, nauigando atque itinere agendo contingit, septentrionalem autem ventum, quā uis directo & contento in eam mundi partē in cursu præteruadere non est. Flat autē adeo ab alto, vt non in terra, sed in sublimi concipi credatur, & in quamlibet orbis plagam remon à nautis dirigatur, ed incombis & impellit nauem, ita vt quatuor simul naues oppositis cursibus hoc vento spirante ferantur, nubes etiam ita vi sua dissipat & fugat, vt pe- 15 nitus abscondere atque occultare videatur. ex his omnibus rebus nomen ei vento factum fuisse creditur. In Hebraicis verò mysterijs huius etiam venti nomine lethalis illa & venenosa vis nominatur, quæ in mortalibus hominum membris post primi parentis labem innata, delitescit & feruet, quæ quies illa animorum turbati, & maximè vitiorum temper- 20 states commoueri & concitari in hominibus consueuere. Quam latina theologia aut concupiscentiam, aut peccati fomitem, aut alijs nominibus vocat. Paulus autem corpus peccati & circumstantis peccati nominat: de quo domestico & perpetuo hoste nemini post homines natos alia ratione, quam solā christi virtute & efficientia victoriam gloriosam consequi concigit. eius autem communicatione totum huius hostis exercitum, cum suis actibus & concupiscentijs vincere, fundere & fugare pijssimis hominibus datur, 25 ijs quibus voluit Deus notās facere diuitias, sacramenti & mysterij huius, de quo nobis grandis est sermo, & ad dicendum interpretabilis. hic adeo latens in mortalibus membris hostis manifestas ac perpetuas nobiscum inimicitias gerit, & mille modis de victoria contendit, cuius perniciosissimi hostis perpetuum metum, cuius artes & vires Vates ille deprecabatur. Delicta, inquiens, quis intelligit, ab occultis meis munda me Domine. atq. 30 de inuisibili hoste illo, qui nos palam oppugnat, hæc me dixisse sit satis. quem Szaphon nomine significari indicauimus, quo nomine ventus qui à septentrione spirat dictus etiā est. Quod verò ad visibiles populi huius Israëliti hostes attinet, si quis cosmographiæ non ignarus, rem ipsam locorumq. situs exactè perspexerit, huic profectò planū fuerit, & manifestum, omnes qui in Israëlitarum & Iudæorum regiones bellum fecere, ex ijs locis 35 venisse, qui Ierusalem & Samariæ primarijs harum regionū vrbibus à septentrione sunt: Namque Assyrii à quibus decem tribus vastatæ abductæque sunt, ipso situ & diuini oraculi testimonio ad eum cæli angulum propius accedunt, sicut scriptum est: Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur. Babylon verò cuius rex templum prius euertit, latitudinis gradum 35. obtinet, id quod & Ieremias indicat: Leuate oculos 40 vestros, & videte qui venitis ab Aquilone. Roma autē cuius copijs & manu Iudæa demū capta & vastata est sub 41. gr. & 40 m. est sita, cum Ierusalem Ptolomæo auctore non plus quam 31. gradibus, & 40 m. ab æquatore distet. adeo cum his omnibus locis illud Ieremias conuenit: Ab Aquilone pandetur omne malum. sunt ergo omnes huius gētis hostes aquilonares, alij quidem ad orientem, alij verò ad occasum habitantes, & ille etiam oc- 45 cultus hostis Szaphoni, hoc est, latens abditusque, vt septentrio vètus est, nec minores inuita tempestates mouet. à quibus omnibus summam pacem & quietem securitatēque promittit, non solum à visibilibus hostibus, sed ab inuisibili illo liberandos, qui domesticas cum hominibus & perpetuas gerit inimicitias, à quo cum liberati fuerint, illud canere & iactare summa cum lætitia poterunt: Non est nobis colluctatio aduersus carnē 50 & sanguinem: hæc omnia nobis illa oratio significauit. [Et eum, qui ab Aquilone est, procul à vobis faciam,] ne quid ab hoc toto hostium genere, qui à Szaphon sunt, mali vobis inferatur: nam quo tempore à Deo in gratiam Israëlitarū reconciliabuntur, præterquam quod spiritus sancti beneficio & virtutis Christi beneficentia grauissimum illud miseræ seruitutis iugum excutient, quo peccato seruebant, sicut scriptum est: Veritas Christi est deponere de suis veterem hominē cum actibus & concupiscentijs suis: præter hanc, inquit, liberā-

*
 que Si de concupiscentia
 et radice peccati vult
 tendas, et de concupiscentia
 ha pñl'mortem somnium
 et cause lege iuncta
 notata in Salam.

Psal. 18.

Sophoni. 2.

Ierem. 13.

Prolo. lib. 3.
 Prolo. li. 5.
 Ierem. 1.
 Sic Strabo li.
 16. arab.

Eph. 4.

liberationem, nullus iam illis aut ab Assyrijs, aut à Babylonijs aut à Romanis hostibus erit metus, quorum omnium potentia ac vis, quorum denique nomen funditus euerfum extinctumq. iam fuerit, iam nulli Assyrij, Chaldaei nulli, nulla Romana tyrannidis erūt vestigia; namque infelices exitus horum omnium habuit superbia. alteros enim hoc est septentrionales orientales, partim in suis locis ab hostibus trucidatos, partim eiectos orientē versus diuina ultio dissipauit. alteros verò qui ab occiduo septentrione erant, hoc est Romanos & Italos diuinæ iræ flumina & bellorum tempestates vel interire, vel ad occidentalis Oceani fines vsque profugos adegere, hoc est quod dicitur: *Et expellam in terram inuiam & desertam, faciem eius contra mare orientale, & extremum eius vsque ad mare nōuissimū: & ascendet fœtor eius. & ascendet putredo eius; quia superbè egit.* Locustarum natura est, vt perpetuo motu procedat; & vbicunq. infederit, omnia vastet, neque antea quiescat, quàm aut in vastam solitudinem, aut in obiectum mare deuenierit, vbi aut fame pereat, aut aquis demersa intereat. vidimus nostro tempore huius rei exempla, cum superioribus diebus harum bestiarum copia ingens Bethicam nostram summam, cum agrorum pernicie inuassisset, annis à Christo nato 1547. 1548. quæ tandem Deo iam hominibus placato in occidentali perijt Oceano, sed bona etiam pars agrorum diligentia & ciuitarum industria capta flammisq. exusta fuit, quemadmodum & paulo ante in Africa & Fessè regno accidisse, ex Clenardi qui tunc Fessæ agebat, literis & aliorum relatu accepimus. hanc imaginem Vates hoc in loco persequitur, qui Assyrios Chaldaeos Romanosq. exercitus locustarum nominibus depinxerat. Igitur quibus orbis notus, est situs, ijs terram oceano ambiri est compertum, qui vt partibus, sic etiam nominibus apud nos est distinctus; ab ortu Orientalis dicitur; Hebraeis verò anterior; ab occasu verò occidentalis, in sacris autem voluminibus nouissimus; à meridie Indietus, à septentrione Scythicus. quibus alia etiam nomina Hebraicè sunt, vt suo in loco commodius dicitur: quancumq. autem quatuor illa imperia quæ commemorata nobis sunt, Israëlitas læserint, duo tamen tantum ex ijs fuere, quæ patria proprijsq. sedibus expulere, Assyrium & Romanū, quæ vt diximus, septentrionales ei prouinciæ sunt. vtrumque ob superbiam & insolentiam ita iam perdidit Deus, vt penitus deleta & dissipata esse agnoscantur: *[Quia superbè egit.]* non enim victis vlla in re pepercere, sed insolenter & contumeliosè victoria abusi sunt. maximè autè Romani & qui ab illis oriundi sunt illorumq. leges obseruant. qui adeo arroganter, ad eò superbè aduersus Israëlitarum genus se gesserunt, vt neque cum ijs, qui ex eo genere Christiani facti sunt, æquè & verecundè egerint, sed eos etiam ignominia perpetuaq. infamia dignos existimauerint. qua de re lōga satis apud D. Paulum oratio est. & satis etiam acerba nostro tempore durat querimonia. Totum autem hoc septentrionalium hostium genus partibus duplex, vt vnū locustarum genus specie duplex, composuit Vates, vt altera pars Assyriorum videlicet Orientem versus dissipata, altera verò Romanorum ad occasum disiecta periret. quoniam autem multi ex his gladio, fame pesteq. perierunt, ait: *[Fœtor eius ascendet, & putredo eius.]* nam eorum qui bello perierunt cadauerum magna pars insepulta iacere solet, canibus & vulturibus esca, sicut scriptum est: Interfecti eorum proiecientur, & de cadaueribus eorum ascendet fœtor: tabescent montes à sanguine eorum. de Romæ autem ruinis ita prædictū fuerat: & oriētur in domibus eius spinæ, paliurus & vrticæ. Propterea hoc in loco dixit, *[in terram inuiam & desertam.]* & quoniam Assyriorum & Chaldecorum, neque nomen iam vllum reliquū est, omnia enim bello & nouarū gentium aduentu turbata sunt, dixit de his *[longè faciam.]* meminimus autem nunquam deseri à Vate locustarū & agrorum translationem. Sed & absconditum illum domesticum hostem, qui tam superbè cum illis egerat, vt causā etiam fuerit, quam obrem ab alijs hostibus perderentur. hunc hostem ita fugabit Deus Israëlitarum rebus restituendis, vt illud meritò iactare possint. Quantum distat ortus ab occidente; longè fecit à nobis iniquitates nostras: Delēs quod aduersus nos erat Chirographum decreti, hoc est peccatum, & ipsum tollens de medio & affigens cruci. Hæc summa futuræ Israëlitarum felicitatis, atque hoc argumentum est; cum è tenebris & vmbra mortis liberati Christi virtute atq. efficiētia & lucis veræ radios, & meliora omnia experientur. *[Quia superbè egit.]* Hebraicè ad verbum sic est: *Quia magnificauit vt faceret.* Atque hac dicendi figura, vt Hebraicus sermo solet, cum quis nullum cogendis rebus modum, aut statuit aut tenet, sed omnia vltra præscriptum, vltra expectationem agit, & maius

Clenard. epi-
sto. lib. 2.Lib. de mōdo
Art. & Plin.
lib. 5.

Rom. 12.

Isaie. 34.

Psal.

maius opinione ac vehementius adhibet studium. Assyriorum autem & Romanorū petulantia, & furor commodè ad hanc pertinent sententiam, qui delatum sibi à Deo corripiendarum gentium munus ad suam ipsorum ambitionem, ad suam superbiam tranferentes proprijs tantum commodis seruire voluerūt, vnde factum est vt infatiabilē auaritiā crudelitatemq. exercebant, sicut scriptum est: Væ qui prædatis, nonne & ipse prædaberis? & qui spernis, nonne & ipse sperneris, cum cōsummaueris de prædationem de prædaberis, & cum fatigatus desieris contemnere, contemneris. & illa etiā quæ de hac re apud Habakuq. dicta sunt commoda huius sententiæ esse arbitramur. Sed longè omnium petulantissimè, longè superbissimè sese in humanis rebus ille latēs hostis, cuius antea meminimus, gessit, cuius passiones & perturbationes in membris nostris cum summa strage & calamitate militare solent. Prò Deum immortalem quantam labem, quantam perniciem rebus hominum integris hæc pestis attulit, quæ ex vno primi omnium parentis scelere orta innumerabilium postea vitiorum & scelerum, quibus aduersus animam pugnet, instruxit copias, sicut scriptū est: Multiplicati sunt super capillos capitis mei qui occurrunt me gratis. & iterum. Si mei (inquit) non fuerint dominati, tunc immaculatus ero & mundabor à delicto maximo. multo igitur magis hic Szaphonius hostis magnificauit vt faceret, multo vehementius & acrius humanæ naturæ agros terramq. vastauit atque incendit, ita nisi diuina succurreret cura & benignitas, actū profectò de humana omni fuerat felicitate, quia hostis Szaphonius magnificauit vt faceret. sed quomodo his malis occurrendum esset, Vatem præinentem audiamus.

Noli timere terra, exulta & letare: quoniam magnificauit Dominus vt faceret.

Hic locus ille est, in quē cum vates diuino spiritu acti deuenere seipfos, sicutque rationes & consuetudinem omnem superare solent, maiori enim spiritus influxu aucti altius extolluntur, & plura vident, quàm intelligant, plura intelligunt, quàm dicant, plura etiā dicunt, quàm humana audientium mens capere & sustinere valeat, sicut scriptum est: Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Agitur enim hoc in loco de diuina illa humani generis redēptione. cuius rei arcanum antiquis hominum seculis & angelicis atque humanis generationibus ita fuit absconditum, vt quamuis multis prædictum, atque vmbra quadam & primis lineamentis depictum, nemini tamen eo tempore fuit penitus patefactum. Hæc omnia Paulus affirmat. confirmat autem & Petrus etiam apostolus diuinisq. sacrorum voluminū interpres his verbis: De qua salute exquisierunt, atque scrutati sunt prophetae, qui de futura in vobis gratia prophetauerunt. Scrutantes quod vel quale tempus significaret in eis spiritus Christi, &c. Singula autè huius Apostoli verba considerare, & cum nostræ commentationis sententia conferre operæpretium profectò fuerit. Atq. ipsa quidem rei de qua dicitur magnitudo, efficit, vt vario & sublimi orationis genere dicendum opus sit, figurisq. & imaginibus vtendum, quibus constantissima perpetuè vatum sententia, ac mens ita rapi agique solet, vt cum maximè constet, nobis tamen è terra prospectantibus sibi non constare videatur. perinde ac ijs, quibus saltantes homines longo interiecto spatio prospiciuntur, qui cum musici instrumenti sonum, cuius ad numeros motus fit, non sentiāt, furere & temere agi putant, quos maximè composito & numerato, ac certo membrorum motu concitari manifestū est. Nobis ergo cum in huiusmodi sermones inciderimus, ea cura semper, idq. negotium erit, vt vnū aut alterum huius diuini concentus modum, numerumque pro ingenij tenuitate notantes, totius rationis intelligendæ desiderium hominibus commoueamus, id quod à diuino spiritu illi impetrare summo studio contenderit, cuius consilio, arte atque opera, cuius occinentis numeris & modis totus hic vatum agitur chorus: Nam sicut poetas intelligere, aut pro facultatis dignitate enarrare nemini, qui poëticæ naturæ & ingenij expers fuerit, contingit, sic nulla acies humani ingenij tanta est, quæ ad diuini spiritus sensum mentemque, nisi ab eodem spiritu acuatū, penetrare possit. Igitur id mente recolere & cogitare oportuerit, quod à nobis in huius libelli initio obseruatum est, totam hanc loëlis Vatis rationem duplici imagine consistare, altera quæ se priorem spectantium oculis obijcit, quamuis exacta omniq. arte depicta, in crassioris tamē naturæ figuram habitumq. formata; altera verò quæ maximè animo artifex ipse cōcepit, tenuiorem

tenuiorem tamen & multò delatiorē exprimens rem . vt ergo in superioribus locu-
 starum genera illa quatuor orbis imperia significabant, vt vitis & ficus homines refere-
 bant, sic hoc in loco terra humanam naturam, vt familiaribus scripturarū verbis vtamur
 maledictam, Dei demum beneficio benedicendam indicat, cuius benedictionis rationes
 fertilitatis fructuum & frondium imaginibus adumbrantur. Duplex autem terræ nomē
 apud Hebræos est; alterū **A R E S Z.** quod nomen ex eo factū est, quod diuersam ab aquis
 naturam sortita firmitudinem & grauitatem habet, animantiumque habitationi est ha-
 bilis, sicut scriptū est: Et vocauit Deus aridam **Arefz.** Alterū verò est illi nomē **A D A M A**
 quod ad eam naturam spectat, secundum quam varios in se sopores & humores (vt sapiē-
 ter à Viçtruuio disputatur, continet, & pro cæli solique ratione varios foetus fructūque
 progignit. vnde & cum ad agricolandi & rei rusticæ rationem oratio pertinet, huius po-
 tissimum nominis mentio atque vsurpatio est. vt: Emisit dominus Adam de paradiso vo-
 luptatis, vt operaretur Adamah de qua sumptus est. Iā ergo nomē homini ex hoc etymo
 factum Adam, non inutile eum futurum, sed varijs virtutum fructibus augendū signi-
 ficauerat, nisi serpentini morsus venenum omnem humanam naturam, succi bonitatem
 pertentans, corrupisset, & pro molli viola, pro purpureo narcisso, carduos & paliuros pro-
 duxisset, sicut scriptū est: Maledicta Adamah in opere tuo, spinas & tribulos germinabit
 tibi, Arcana quidem tota hæc res & mysterijs plenissima est, tātum qui legerit intelligat.
 Huius autem terræ maledictio in diuinam benedictionem mutanda erat illius sacri se-
 minis communicata virtute. de quo sic in oraculis habueramus: In femine tuo benedi-
 cetur omnes familiæ Adamah. Hanc ergo lætitiā vates noster iam tunc terræ nuntiat,
 terræ inquam natura fertili, sed casu sterili, aut vitio corruptæ & improbas plantas alenti.
 quod cum de solo aruoque Israëlítico dici videatur, de vniuersa Adam natura verè dicitur:
 terra enim muta & bruta ista altera cum sit, sensuque omni careat, nec timere,
 nec exultare potest. altera verò terra hæc nostra sensu moruque prædita, & timere sem-
 per nouit, dum spiritui seruitutis in timore obnoxia fuerit, & timorem deponere, & ma-
 gis exultare poterit: & faciet cum acceperit spiritum libertatis filiorum, vt sine timore de
 manu inimicorum liberati seruiant Deo in sanctitate & iustitia coram ipso. ad hanc ergo
 lætitiā in animo meditandam, iamq. spe concipiendam terra nostra à Vate excitatur,
 atque ad tanti diuini beneficij expectationem vocatur: Nam si Szaphonius hostis nimi-
 um nocendo magnificauerat vt faceret, multò equidem magis Domini Dei nostri be-
 nignitas corrigendo, restituendo & commodando etiam magnificabit. Non enim sicut
 delictum, ita & donum: Nam delictum quidem ex vno vnus hominis peccato in con-
 demnationem totam humanam naturam protrusit; donum verò ex multis multorum
 hominum vitijs & sceleribus in iustificationem vindicauit, & euexit, atque hæc
 ratio ita ad totam terrā humanā pertinuit, vt Israëlitarum familiā propius tangere videretur.
 sed vt omnis tollatur dubitatio, etiam ad gentes omnes alias rem hanc spectare
 subiecta expositione confirmat.

Nolite timere animalia regionis: quia germinauerunt speciosa deserti, quia lignum attulit fructum suū, ficus & vna dederunt virtutem suam.

P R I O R V M temporum calamitatem ad omne hominum genus pertinuisse vidimus
 tam gentiliū, quam Israëlitarū. omnium enim communes culpæ cōmunem in se Dei
 iram concitarant & similibus scelerum ac vitiorum, pœnis vexabantur; quidam enim
 æterna suplicia, quidam etiam & temporalia subierant, potentissimorumque tyranno-
 rum libidini & auaritiæ cesserant, vt nulla orbis pars tam remota fuerit, ad quam ea pestis
 non peruaserit. quod vates noster in superioris capitis threno deplorauerat his verbis:
 Sed & bestia agri suspexerunt ad te, quoniam exiccati sunt fontes aquarum, & ignis deuorauit
 speciosa deserti. Sed tamen ita Deus omnia sub peccato conclusit, vt omnium
 misereretur, & in illo sacratissimo semine omnes familiæ terræ benedicerentur. neque
 verò ad Iudæorum gentem solū, sed ad totius orbis regiones & homines diuina illa re-
 demptio restitutioque pertinuit, sicut scriptum est: Christus mortuus est pro peccatis nos-
 tris, & non pro nostris tantum, sed pro totius etiam mundi. Bestiarum autem agri no-
 mine gentes alias ab Israëlitarum religione alienas significari, iam in illo eodem loco do-
 cuimus, & desertū appellari cæteras habitabilis terræ partes, cuius incolæ, vt bruta pecus
 vagum,

Gen. 1.

Victru. lib. 3.

Gen. 3.

Ibidem.

Gen. 15.

Iud. 3.

Rom. 5.

Sup. 2.

Gen. 15.

1. Ioan.

vagum, quò impetus, aut error, aut opinio impelleret, agebatur. quā rem sic explicat
 Apostolus & vos gentes, aliquando eratis in carne qui dicebatini in præputiū ab ea quæ
 dicitur circumcisio manu facta, qui eratis in illo tempore sine Christo alienati. Iisdē autē
 nominibus bestiarū agri & deserti Vates hoc in loco vsus est, sed interpres vertendo non
 nihil verba variavit. His ergo etiam metum adimit Vates, quorum etiam miseriam præ-
 uidens deplorauerat, quādo ad hos etiā diuina salus pax & securitas sit peruentura, quos
 & vocauit non solū ex Iudæis, sed etiam ex gentibus. Dico enim Christum ministrū
 fuisse circumcisionis ad confirmandas promissiones patrum. Gentes autem super miseri-
 cordia honorare Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gētibus Domine
 & nomini tuo cantabo, & quæ de hac re multa à D. Paulo referuntur. his etiam bonum
 salutis nuntium affert Ioël: [Quia germinauerunt speciosa deserti.] Quæ antea diuinæ iræ &
 vltionis ignibus deuorata præuiderat, & luxerat, nunc summæ pacis & constantis felici-
 tatis argumētis adductis restituenda confirmat: Agrorum enim fertilitas & frugū fru-
 ctuumque copia eximia cōmuni & antiquo sermonis vsu beatam & quietam vitā signifi-
 cat. Sic enim id nostris describitur: Et dabit lignum agri fructum suum, & terra dabit
 germen suum, & erunt in terra sua absque timore. ab exteris verò sic:
 Tua Cesaræas Fruges & agri, rettulit vberes. Sed cum maxima feli-
 citas atque omni opinione maior ea sit, quam vates à Christo hominum rebus affe-
 rendam decantat, ad eam præcipuè hæc imago in sacris oraculis refertur, sicut scriptū
 est: Sed semen pacis erit: vinea dabit fructum suum, & terra dabit germen suum, & cæli
 dabunt rorem suum, & possidere faciam reliquias populi huius vniuersa hæc. Et erit sicut
 eratis maledictio in gentibus domus Iuda & domus Israël, sic saluabo vos & eritis bene-
 dictio, nolite timere, & confortetur manus vestræ. Quia hæc dicit dominus Deus exer-
 cituum: Sicut cogitavi vt affligerē vos cum ad iracundiā prouocassent patres vestri me,
 dicit Dominus, & nō sum misertus; sic conuersus cogitavi in diebus istis, vt benefacerem
 domui Iuda & Ierusalē: Nolite timere. Et veniet populi multi & gentes robustæ ad quæ-
 rendū Dominum exercituum in Ierusalē, & deprecandum faciem Domini. En nobis vtri-
 usque populi prædictam decantatamque salutem. verū hoc, vt diximus, dignū obser-
 uatu est, vt vitis & ficus nominibus Israëlitas homines religionis cultura iam domitos &
 curatos sic arboris aut ligni appellatione rudem gentiū sobolem teneri: quippe arborum
 natura ferax si neglecta culturam desideret, sterilefcit, atque eadē rursus culta restituitur.
 quoniam ergo gentes diuini seminis in se conceptam virtutem experturæ erant, atq. euā-
 gelicæ pietatis præceptis & institutis abundaturæ, vnde generosissimi & planè diuini fru-
 ctus producerentur, quorum sufficientia ex Deo esset. ob eam rem à Vate dictum est:
 [Quia lignum attulit fructum suum.] Atqui diuina Christiani euangelij doctrina maximæ
 pacis commoda hominibus non solū curanda commendat, sed pacis etiā semina vltro
 ipsa suggerit, spiritu sancto cultoribus suis dato. ex eo fit, vt pia quædam & æterna pax
 inter eos sit, qui Christi virtute præditi sunt, illiusque disciplinam plenè profitentur, ex
 quacunque gente, ex quacunque orbis parte ad eam sanctitudinis communionem socie-
 tatemque conuenerint, sicut scriptum est: Multitudinis credentium erat cor vnum &
 anima vna. Atque huius pacis & diuinæ tranquillitatis felicitas, in primis illis recentis
 ecclesiæ Christianæ temporibus spectata fuit, dum Christiana illa nobis nunc deside-
 rata simplicitas manebat, cum sine vilo generis, linguæ, ætatis ordinisve discrimine,
 sine vlla omnino ambitione omnes se inuicem mutua charitate & assiduis officijs pro-
 sequebantur: dum maiores minoribus verè, & ex animo ministrabant, minores maio-
 ribus tanquā Deo obediebant, alijque alios inuicem honore præueniebant; sed iam
 heu in quam dura, in quam ferrea planè secula deuenimus; pudet equidem, pudet
 his moribus homines Christianos vocari à vera Christianaque disciplina longè alienos.
 Verū enimvero integra illa & communis omnium gentium, omnium populorum
 pax à vatibus celebrata adhuc futura expectatur; neque enim statim Christi tempora se
 cuturam oracula docuere, sed certo quodam illius argumento & signo expresso, corpus
 ipsum rei & plenam rationem in sua tempora reseruandam; cum vnum commune ouile
 & pastor idē omnibus erit. quam rem contentis precibus, & summo studio à patre Iesus
 Christus pro sua reuerentia exauditus postulabat: Non pro eis, inquit, rogo tantū, sed pro
 eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in
 me &

Rom. 15.

Ezech. 32.

Horat. li. 4. od. 15.

Zach. 8.

Act. 1.

Ioan. 17.

me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint. Cum ergo reliquæ Israël reducentur, & sedentes in tenebris & umbra mortis lucem illam magnam videbunt, tunc pia illa & æterna pax omnibus colenda est, tum eadem gentibus, eadē in Israëlitis fructuum spes, eadem copia continget, tunc lignum fructum suum afferet, quādo ficus & vitis dederint virtutē suā, sicut scriptum est: Hæc dicit Dominus exercituum, in diebus illis in quibus
 Zach. 8. 33 apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent simbriam
 Rom. 11. 33 viri Iudæi dicentes, ibimus vobiscum; audiuius enim quoniam Deus vobiscum est.
 Iſaie 59. 33 Nolo enim vos ignorare fratres, (quicunq̄ue inane generis vestri nomen insolentius intolantiusq̄ue iactatis) quoniam cæcitas ex parte contigit in Israël, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. At verò quando hæc res, hæc maxima rerum felicitas primas in Ierusalem radices actura, atque in cæteris gentibus propaganda certam sui restituendi sp̄e facere Israëlitis valet, eo præcipue argumento ad eorum confirmandos animos Vates vtitur, non enim dubitandum esse ait, quæ salus inter eos primum nata atq. alijs inde allata fuerit, ijs ipsis vnde orta est, utilis tandem salutarisq̄ue sit. Quam ob rem præsentī sermone Israëlita à Vate in maximam & verissimam spem adducuntur:

Et filij Sion exultate, & letamini in Domino Deo vestro: quia dedit vobis doctorem iustitiæ, & descendere faciet vobis imbrem matutinum & serotinum sicut in principio.

OMNEM illam veram felicitatem, omnem veram & solidam virtutem, ex quo certa voluptas & integra capi potest lætitia, Deo vni acceptam ferendam esse, omnibus diuinorum scriptorum ferè paginis docemur, vt qui gloriatur, tantum in Domino gloriatur. qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit, vt exhiberet sibi & mundaret
 Rom. 8. 33 populum acceptabilem, & sectatorem bonorum operum, vt simus sancti & immaculati in conspectu eius. Huius autem diuini beneficii specimen filij Sion habuerunt, cum
 Act. 1. 25 primum Spiritus sancti in se illapsu quidam ex eis virtute magna Christi testimonium omnibus gentibus dedere. Quando autem accidit iam, vt huius magni iustitiæ doctoris & diuinæ pacis interpretis aduentus omnium salutem suam expectantium desiderio satisfacere posset, quando certa huius rei prolata iam argumenta sunt, non est dubitandum, quin quod iam in illis inceperat, tandem perficiat. [Et descendere faciat imbrem matutinum & serotinum.] Hoc est vtriusque gratiæ tam præuenientis, quam subsequentiæ oportunitatem. Sicut in principio Christianæ religionis effecerat. Doctoris nomen hoc in loco certæ cuiusdam ad eam, quam diximus rem, significationis est: namque Hebraicè מורה nominatur, quod influentem vel instillantem etiam significat: estque eius pluuiæ nomen, quæ primo autumno veniens terram inebriat, & germinare facit, & dat
 Iſaie 55. 33 semen ferenti & panem comedenti,

Tum pater omnipotens sæcundis imbribus æther coniugis in gremium læta descendit, & omnes Magnus alit, magno commistus corpore, fœtus.

Operæpretium autē videre est, quam expressè Christi virtus hoc vno verbo effingatur, qui doctrinam legemque suā non manu scriptam in tabulis lapideis vt olim, sed in tabulis cordis carnis incissurus erat, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & confirmabo super domum Israël & super domum Iuda testamentum nouum, non sicut testamentum, quod dedi patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, quia ipsi in testamento meo non permanserunt, neque præcepta mea custodierunt, sed hoc erit testamentum, quod feriam illis, Dabo leges meas in mente eorum, & in corde eorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populū. Huiusmodi in Christo virtutem & efficientiam agnoscens Apostolus, sic probauit: Epistola nostra vos estis scripta, non atramento neque in tabulis lapideis, fiduciam autem talem habemus per
 1. Cor. 1. 33 Christū, à quo non tam iustitiæ præcepta tradenda, quam ipsam iustitiā instillandā, & humanis pectoribus imbuendā esse hoc in loco Deus per Vatem promittit. Huius raram nostris diebus virtutem frequentissimam & copiosissimam futuris tēporibus tam Iudæi, quam alij omnes quotquot Christum receperint, experientur.

Et imple

Et implebuntur area frumento, & redundabunt torcularia vino & oleo.

HÆC bonorum (quæ vulgò temporalia dicuntur) larga & abundans copia, antiquis illis hominibus suppeditata, maximarum rerum aliarum (quæ spirituales nominantur) abundantiam nobis expectandam sperandamque significabat, quarum magnitudinem, numerum atque præstantiæ exactam rationem, neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendisse contigit. harum ergo rerum omnium abundantiam & saturitatem frumenti vini atque olei vbertas & copia hic nobis declarat. Neque enim istarum frugum copia tantæ curæ esse Christianis, verè inquam Christianis hominibus debet, quibus quod satis ad degendam vitam sit, nihil vnquam deerit, quod verò ad virtutis & diuinæ libertatis rationes impedimento, quod ad luxuriam fomento esse possit, nihil fuerit expectandum. Sed locustarum allegoriam perpetuam esse Vates voluit, vt crassiori imagine & sensibus magis accommodata animalis adhuc homo ad illam perfectam speciem desiderandam parari aptius posset.

Et reddam vobis annos quos comedit locusta, & bruchus, & rubigo, & eruca.

PENURIAM ignominiamque omnem, antea factos labores & pericula præsentis felicitatis cumulo cōpensanda esse pollicetur, ita vt qui omnium gentiū ludibrio & libidini expositi, maximūque & assiduis iniurijs affecti, miserimam hactenus vitam duxerunt, nunc in summa felicitate, tranquillitate maximoque in honore constituti præteritorum temporum memoriam, cum summa erga Deum gratulatione teneant, illudq. frequenter canant: Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. atque iisdem illis gentibus admirationi sint, quibus olim despectui & ludibrio fuerant, sicut scriptum est: Omnes qui viderint eos cognoscent eos, quia isti sunt semē cui benè dixit Dominus. Et cum de animorum felicitate, de fructibus illis cælestibus ac planè diuinis, quos humanæ naturæ terra Christi semine & virtute aucta profert, hoc in loco tractetur, illud præsentī sermone disputandum reseruamus, an minor, an æqua, an maior felicitatis fors sit homini Christi opera, & virtute redempto, quam fuerit antè primi parentis casum, si pristinum adhuc illum statum retinisset. Atqui vides vt non solum succedentium annorum plenam abundantiam se daturum, sed amplius etiam præteritorū temporum damna resarcienda, eosque in integrum restituendos Deus recipiat, vltroque polliceatur, sed de his nunc satis. Quantum autem Chaldaica paraphrasis cum nostra expositione conueniat, hic idem verus docet, qui sic Chaldaicè habet: [Et reddam vobis annos bonos pro annis quibus vexarunt vos, populi, gentes & lingue, & principes & reges. quos omnes scelerum vltionis ministros & satellites Deus esse voluerat. cum autē nihil damnationis fuerit ijs, qui erunt in Christo, qui non secundum carnem viuunt, sed spiritu in sanctitate & iustitia omnibus diebus suis, nihil etiam metus, nihil pœnæ, sed contrā, pacis quietis & tranquillitatis erit plurimum.]

Fortitudo mea magna quam misi in vos.

Id quod dixerat confirmat, exercitus illos qui totum orbem turbauerunt, & res humanas olim miscuerunt, diuino consilio missos deductosque rem gessisse, neque rem aggredi aut conficere tantam, nisi Deo vires & ingenium suppeditante potuissent. illam verò felicitatem plenam, perpetuam stabilemque illis fore diuinum verbum pollicetur, à quo perpetuo amore curaque fouendi ita sunt, cui fide, charitate & pietate ita illi sunt coniungendi, vt nullis aut hominum aut malorum dæmonum viribus disiungi queant; non morte, non vita, non gladio, non vllis deniq. aut instantibus, aut futuris periculis. Quod sequentibus verbis Vates indicat.

Et comedetis vescentes, & saturabimini, & laudabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit mirabilia vobiscum, & non confundetur populus meus in sempiternum, & scietis quia in medio Israël ego sum, & ego Dominus Deus vester, & non est amplius: & non confundetur populus meus in æternum.

Y 2

Et come-

[*Et comedetis comedere*:] Sic Hebraicè. Iam tunc Vati nostro mensa illa extrui videbatur, iam magnificentissimum conuiuium illud institui, quod multi ab oriente & occidente vocati cum Abraham & Isaac & Jacob inuiti erant, cuius qui participes fuerint, & panem comederint, beati meritò nuncupantur. id autem conuiuium maxima cum conuiuarum hilaritate, cantibus & musicis instructoris laudes semper personabit, tunc enim illa omnium communis vox audietur: Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea. nunc rursus illa: Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob. nunc alia atque alia carmina canentur, quæ veteres illi huius conuiuij præcones iam olim in conuiuarum gratiam meditabantur. Et cum ad has epulas, ad perpetuam hanc diuinæ mensæ felicitatem vocati admissiq. ab vno Deo sunt (neq. enim id quisquã sua virtute & natura, suis actibus aut conatibus sine Dei consilio & vocatione auxilioque assequi potuit, sicut scriptum est: Gratia saluati estis per fidem, & hoc videlicet quod saluati sitis, non ex vobis: donum enim Dei est) cum ergo Dei beneficio hæc illis constituerit dignitas, eam rem imprimis agnoscere oportuit. ideo addit: [*Laudabitis nomen Dei vestri qui fecit mirabilia vobiscum*, Hebraicè, *quia fecit vobiscum ad mirificandum*, hoc est, rem mirandam omni humana opinione, imò & cogitatione maiorem. Et scietis quia ego in medio Israël, & non est alius qui seruare possit præter me, eaque salus & felicitas perpetua erit, & non pudebit populus meus in sempiternum. peccatum enim nuditas & pudor turpis consequitur. iam verò ex eo magna illis copia illius auri futura est, de quo scriptum est: Suedeo tibi emere à me aurum, vt locuples fias; & vestimentis albis induaris, vt non appareat vltra confusio nuditatis tuæ.

Et erit post hæc: effundam de spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij vestri & filie vestrae: senes vestri somnia somnabunt, & iuvenes vestri visiones videbunt.

IAM sese nobis illa maxima seculorum mutatio, iam mundi renouatio, iam aurea illa ætas olim à Deo promissa, à vatibus decantata, à pijs hominibus tot desiderata seculis, à Christo tandem Dei filio gentium spe, orbis totius redemptore allata; iam sese hæc inquam felicissima ætas certis signis cognoscendam spectandãq. exhibet, atque aded, ita clarè manifesteque exponit, vt omnes aliorum argumentorum rationes & momenta omnia, quæcunque de Christi aduentu præter hæc sunt, vna hæc res aut constituta & comparata confirmare, aut desiderata vel repudiata valeat infirmare. Atq. equidem nobis omnium prophetarum rationes & orationes inter se cõparantibus (quidquid alij indicent) cui quem preferamus incertũ est; illud tamen ex ea comparatione cõstat, vnum loëlem esse qui aliorum omnium dicendo rerum copiam & maiestatem, verborum orationisq. elegantiam mysteriorum grauitatem, diuinitatis abstrusas rationes, oraculorum & vaticiniorum impetus raptusque omnes admirandos, vno in libello summa breuitate, carminibus vt poret septuaginta tribus complexus esse, atque expressisse videatur. Pœnitentque profectò nos tum ingenij in scribendo tarditatis, tum delicatissimi nostrorũ hominũ in legendo fastidij. quæ res impedimento sunt, quòminus magna & admiranda volumina de huius libelli cõmentationibus edere conemur. Quis det vt christiani homines suam tandem dignitatem agnoscentes, ab ambitione, & cupiditate, ab istis humillimis curis ad maxima illa & incomparabilia pietatis, & sacrarum disciplinarum studia, atque ad eas artes, totos se transferant, quæ maximè christiano & diuini spiritus participi homine dignæ sunt? in eisque diu noctuque meditentur, vberimos & certissimos laborum & culturæ fructus tempestiue percepturi, cum iucundissimo etiam frondium & foliorum spectaculo, quibus vbi assueuerit humanus animus, omne tempus illi periturum, quod ijs non impenderit, iudicaret. verum vt eò oratio nostra redeat, vnde ob vaticiniorum admirationem, & christianæ charitatis studiũ deflexit; quid hæc velut nouæ orationis initia sibi velint, breuiter expectemus. est enim hoc cõmune & vñtatum in re noua & magna apud vates exordiũ: Et erit in nouissimis diebus. Et erit in illis diebus. Et erit post hæc, dicit dominus. Nouũ profectò id de quo Vates agit, & quod vetusta omnia vt Apostolus inquit, veterat, quod omniũ antiquarũ ceremoniarũ, rituum, figurarũ spiritũ & veritatẽ in se cõtinet, quod vñũ omniũ maiorũ nostrorũ desiderio satisfacere potuisset. est in quã summa, ac veluti caput quoddam omnium beneficiorum, quæ virtute Christi Iesu

Iesu Nazarenũ crucifixi, & resuscitati atque ad cælum sublato, pijs hominibus sibiq. charissimis contingere solent. Est diuina illa paraclæti spiritus promissio, quem qui cælestis patris dono Christo rogante sortiti sunt, cælesti regni hæredes & diuinæ confortes naturæ efficiuntur, regnumque ipsũ Dei intra se habentes, eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem fugere consueuere. Inter cætera signa quibus de vëturo redemptore Deus testatur, quinque præcipue obseruanda traduntur, quæ omnium spiritualiũ signorum, veluti quædam sunt capita, ad quæ cætera referantur. Atque hæc omnia non tam externa aliqua specie, quàm interna animorum virtute in hominibus spectanda fuerant, ita vt suo ipsorũ sensu & experimento, viuoque testimonio ac cælesti quadam certitudine & fide, quæ omnem sensum, omnem humanam scientiam superaret, ea diuini verbi veritas probaretur, sicut scriptum de illis testibus & testimonijs est: Vos testes mei dicit Dominus & seruus meus quem elegi, vt sciatis & credatis mihi, & intelligatis, quia ego ipse sum, qui loquebar, ecce adsum. Atque hæc signa si referenda nunc nobis forent, longiorẽ suppeditarent materiã, q̃ vt capere hic locus posset. quorũ cõmoda & oportunissima sedes in D. Pauli epistolis collocata est. vñũ tamen ex his hoc in loco pro dignitate tractare tenuitas nostra recusat, pro necessitate verò perstringere ratio ipsa postulat, ea aut vna ex ijs rebus est, quas Diuinus ille Messias in his qui se verè colerent, pro virtutis suæ & promissionum ratione efficere debuit & potuit. id fuit, vt diuinum, hoc est, suum patrisque spiritum suis omnibus communicaret, atque eo modo nouam & ab humanis sensibus remotam Dei notitiam impartiret. Vnde id euenturum fuit, vt illi in nouã vitam in nouosque homines mutati, præstantissimo virtutis & integritatis exemplo, & grauissimo Christi efficientiæ & veritatis testimonio cæteris hominibus esse possent. Atque ita diuinitus decretum fuit, vt ad primum alia etiam planè diuina consequerentur signa, vt sunt vaticinia, multarum linguarum sine disciplina aut exercitatione peritia, sanandi & docendi diuinitus comparata facultas, & quæcunque sunt eius generis, quas gratiarũ diuisiones Apostolus nominat. atque hoc totum signorum præcedentium & consequentium genus à loele hoc in loco indicatur, qui quo tempore, quibusque modis diuinã veritatem inquirere, vestigare & probare oporteret, hoc oraculo prædicens docuit: [*Et erit post hæc.*] quando hæc futura essent, initio indicauit, nempe post secula illa ferrea, quibus Deus humano generi infensus adhuc erat, postquã illa vmbra & nox lucis aduentu euanesceret, cum iam ille rerum status qui vatis temporibus vigeat, in hunc felicem quem nostra tenent secula, conuertendus esset: itaque verba illa, *post hæc*, non significant consequentiam omnium quæ dicta sunt, nam simul cum quibusdam alijs ex rebus illis diuinis, quas adnotauimus, hoc etiam erat euenturum; vt cum reconciliatione hominum in diuinam gratiam, sed, *post hæc*, præsentium rerum significat statum, quod significaret, si, post hos dies, dixisset. atque hæc disputatio Hebraicè scientibus esset omnino superuacua quippe Hebraica verba id quod adnotauimus planè exponunt: [*Et erit post sic.*] quem locum à nobis nostraque sententia diuus Petrus publicè est interpretatus. In nouissimis, inquit illis diebus [*Effundam de spiritu meo super omnem carnem.*] Hoc maximo & præstantissimo Dei dono Christi efficientia donandi erant, quicumque illi crederent & dicto obedientes essent, vt diuini spiritus abundantia imbuti & renouati, filij Dei homines in terris planè diuini redderentur. atque huiusmodi beneficium non solum Israëlitico populo, sed omnibus, quicumque Domini nomen purè sancteque inuocaturi essent, commune erat futurum, carnis enim appellatione in sacra lingua non omnia animantium genera, sed tantum humanum continetur, id autem verum est, cum adiuncta verba rem ad viuentem carnem pertinere declarent, cuiusmodi verba sunt, adorare, ingemiscere, bene dicere, iactari, gloriari, & quæ ex hoc verborum genere deducta sunt nomina, vt gloria, pulchritudo, superbia, concupiscentia, &c. vt, Omnis caro scenum. & Benedicat omnis caro nomen sanctum eius. atque sexcenta alia id genus exempla, si verò ad mortuam carnem spectat oratio, aliorum etiam animalium genera, etiam piscium ea res comprehendit. vt, Carnem cum sanguine non comedetis. Largam autem & copiosam eius spiritus abundantiam fore verbum illud, *effundere*, declarat; nam effusionis ratio certum ipsa sibi modum nec præscribit, nec eius qui effundit animo & largitati ponit, quacunque in re effusio consideretur. vt, Effunde iram tuam in gentes quæ te non nouerunt. & Non effudit omnem iram suam. &

Effudit super nos misericordiam suam. Est itaque effusio parcitati omnino aduersa. Huiusmodi figura exteri auctores in largitate, & profusione describenda vsi sunt.

Horat. l. 2.
od. 14.

Absumet heres Cecuba dignior Seruata centū clauibus: & meo Tinget pauimentū superbo.
Abundantem ergo spiritus sui copiam se facturum promittit Deus, atque id ante Christi mortem, resurrectionem, & in cælos cum triumpho ascensum, omnis quidem caro desi-

Ioan. 7.

derauit, nulla tamen obtinuit, nondū enim spiritus sanctus erat datus, quia nondū Christus fuerat clarificatus. Est autem duplex diuini spiritus in ijs, qui eo fruuntur, efficientiæ genus, alterum quidem vitæ renouatio, ac nouæ Cuiusdā respirationis planè diuinæ vsus, quem nemo scit, nisi qui accipit, magnā nimirū in hominibus mutationem ab omni hu-

Philip. 2.

mana humilitate longè remora. Quippe omnia alia vt stercora reputabat. propter eminentem in se Christi scientiam, ad cognoscendum eum & virtutem resurrectionis eius & societatem passionum i. Ius. Itaque hoc genus ad eius ipsius, in quo est vtilitatem, sanctificationem & cælestem felicitatem propriè pertinet. Alterum autem genus est eorum, quos hic spiritus corripuerit ad res publicè gerendas effictio, & diuina quædam conformatio; eaque contingit ijs, quos Deus non tam sui ipsorum, quàm aliorum causa publico-

Isai. 11.

rum munerū & gerendarum rerum administratores creat, cuiusmodi sunt reges, vates, sacerdotes, pontifices, apostoli, doctores, belli duces, & peritissimi etiam artifices. atque harum rerum distinguendi causa, alterum genus nos sanctificationis spiritum, alterum verò officij, siue ministerij nominare consueuimus. quæ verba perpetua nobis in commentando esse placet, vt non semper descriptionibus annotationibusque sit opus. 20

Isai. 73.

vrunque verò hoc in loco à Vate indicatur; prius illud omnibus feculis ad Christi vsque tempora exoptatissimum quidem, ignotum tamen, atque hoc posterius antiquis etiam temporibus celebratum ac frequens. Alterius verò virtus & vis similis esse debuit ille virtuti spiritus, quo Christus repletus à patre fuit, de quo scriptum est: Et impleuit eum Dominus spiritu sapientiæ & prudentiæ, spiritu scientiæ & intellectus. hoc spiritu præcipuè 25

Acto. 10.

imbuendos esse homines, qui ad diuinam gratiam Christi opera & virtute reconciliantur; hoc inquam spiritu implendos omnium nobis prophetarum arcana folia promittunt. deinde etiam alia præsentis reconciliationis signa Christianæ veritatis fidem apud omnes homines factura prædicuntur. Triplex autem in vniuersum diuinæ gratiæ signorum genus illis temporibus desiderari, quibus Deus maximè orbi infensus fuerit, diuinus 30

Acto. 2.

Psaltes querebatur: Signa nostra non vidimus, iam non est propheta, & Deum non est cognoscens vsquequo? omnia hæc argumenta renouanda instaurandaque esse prædicat, cum ætas illa felicissima humanæ redemptionis contingeret. atque ita diuinæ cognitionis vaticiniorum & signorum abundantiam futuram. spiritum autem cognitionis Dei super omnem carnem effundendum & promissum fuerat, & in ipso veritatis argumento ostē-

1. Reg. 11.

sum demonstratumque est, & tandem futuris temporibus abundantissime demonstrabitur: non enim solum Iudeos Israëliticamque gentem hoc beneficio affectos fuisse, sed etiam gentes Cornelij Centurionis familia & Samaritanorū Ecclesia declarauit. Quam rem sapientissimè diuus Petrus ex hoc ipso Isaielis loco ad Christi virtutem, veritatem & gloriam pertinuisse disseruit: Hoc est, inquit, quod dictum est per prophetā Ioel. Et erit in nouissimis diebus dicit Dominus, effundā de spiritu meo super omnē carnē. Abundè autē effusum esse D. Paulus testatur, quē, inquit, effudit super nos abundè, ac spiritum quidē hunc cognitionis multis tum prophetis, tum alijs effundendum communicandumque esse, sed ministerij spiritum certis hominibus esse impartendum, nullo tamē aut atatis, aut sexus delectu. sed illud ad hanc rem considerandum est, somnia visionesque prophetiam dici, prophetiam verò cum his generibus non necessariò cōnecti: quanquam enim omne oraculum, omnis visio & somnium omne diuinitus immissum, prophetia aut vaticinium sit, non tamen omnis prophetia, visio, aut oraculum, aut somnium est. Nam qui diuino spiritu correpti de magnis ac diuinis rebus canunt, aut disserunt, aut etiam concionantur, aut ad diuinam aliquam poësim rapti choreas agunt, dei que prædicant laudes, hi omnes & si futura non præuideant, tamen vaticinari siue prophetare dicuntur. atque in eorum Vatum grege Saul olim semel atque iterum enumeratus est, & illi etiam postea, qui varijs linguis locuti magnalia Dei cum summa spectantium admiratione prædicabant. erat autem illud tam viris, quàm mulieribus frequens collegium. Nam præter vndecim apostolos alij etiam optimi viri erant cum mulieribus, & Maria

Maria matre Iesu, & fratribus eius perseverantes vhanimiter in oratione. qui omnes Iudæorum & Israëlitis quidem filij & filia vbi diuino spiritu imbuti fuere, prophetare cœperunt, vt adimpleretur hoc quod dictum est: [Et prophetabunt filij vestri & filia vestrae.] Omnibus ergo gentibus spiritum diuinæ cognitionis abundanter esse comunicandum, vt in veritate compertum sit apud Deum personarum acceptionem nō esse, sed in omni gente qui timet Dominum, eum illi esse acceptum. eum à tenebris ad diuini nominis cognitionem, ad salutis suæ vsus, ad diuinarū rerum prædicationem esse admittendum, sicut scriptum est: Tunc conuertam populo meo labium clarum, vt inuocent omnes in nomine Domini, ineffabili. Illud etiam quod additum hoc in loco est:

10

Et etiam super seruos & ancillas effundam spiritum meum.

AD IDEM effusionis spectat genus, de quo dictum haec tenus est, sed certas tamen personas hoc loco appellari ratio ipsa arguit, quæ propriè serui & ancillæ dicuntur: nam de seruis & ancillis Hebræorum qui ex alijs gentibus aut orti, aut oriundi essent, sermonem 15 haberi nihil opus fuerat, cum eiusmodi omnes nomine omnis carnis continerentur, sed ita hæc ratio sese habet. Prior illa sententiæ & promissionis pars ad omnem auream noui Testamenti ætatem pertinet, in qua diuini spiritus effusio per euangelij prædicationem omnibus omnium nationum hominibus comunicanda erat, atque alij quidē alios tempore antecessuros, donec tandem omnes in vnum ouile reducti manifesto labio diuinum nomen summis laudibus profequantur. sed tamen vt huius rei veritas constaret, atq. hæc spes omnes homines vt ad illam felicitatem rectis studijs contenderent, incitare posset, hanc ob causam primis illis diebus, quo hæc promissio suum euentum habere cœpisset, multis ex omni gente testimonijs cōprobatam cōfirmatamque huius sui dicti & conuenti veritatem atque constantiam esse voluit Deus, multosque de ea re in mundum testes produci, quibus certissima diuini Messia causa esse confirmaretur; sed inter hos præcipuè eos esse voluit, qui vnā cum diuino illo suo Messia à principio prædicationis Euangelij 20 fuissent versati & testes fuissent omnium quæ in nobis factæ sunt rerum, & ministri fuerint sermonis. horum certus numerus fuit, quos ad eam rem delectos, vt eidem etiam Euangelium annuntiandi ministerio operam nauarent, atque in id studium quisque pro sui muneris ratione incumbere, huius maximi doni expertes esse non est passus, sed eorum imprimis laborem his diuini spiritus honoribus, præmijs atque splendore decorandos instituit. Hi autē duodecim Apostoli & septuaginta duo discipuli fuerunt cum Maria matre Iesu & mulieribus, quæ Iesum à Galilæa fuerant secutæ, & ministrabant ei de facultatibus suis & Euangelij ministros ipsos pro sua parte iuuabant hos seruos antea vocatos ad amicitiam demum diuinique regni consortium admittēdos Christus ipse fuerat pollicitus. iam non dicam vos seruos, sed amicos, seruis enim nescit quid faciat Dominus eius. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à patre meo nota feci vobis, vbi enim spiritum sanctum acceperunt, tunc cognouerunt quod de ijs rebus locutus 35 illis Magister fuerat, antea omnia maxima illa mysteria quidem ex eo audita illis fuerat, tamen in obscuro incertoque latebant quoad spiritus ille veritatis venit, à quo omnem veritatem sunt edocti. Igitur Apostoli atq. discipuli & mulieres illæ piæ hoc in loco tum præcipui cuiusdam honoris, tum maioris certitudinis causa appellantur: æquum enim fuit, & ad Christi veritatem firmandam cōmodissimum, vt ea primum dignitas ad eius discipulos & affectas deferretur qui illius impartendæ auctor antistesque esse dicendus 40 esset. Itaque illud etiam priuatam quandam & præcipuam honoris habet notationem; quamobrem non quoscunque seruos & ancillas, sed Dei tantum seruos & ancillas, qui eidem Euangelij prædicandi ministerio operā darent, hoc in loco interpretari, præterquā quod res ipsa atq. ratio postulat, diuinus etiā interpret Petrus nos docuit, dicēs: Et quidē super seruos meos & ancillas meas effundam de spiritu meo in diebus illis, & propheta-

Acto.

cognoscens vsquequo? in illis enim diebus cum sese primum diuina hæc explicare cepit ratio, multi fuere qui cognoscerent; in primis autem serui & ancillæ, qui virtute magna reddebant testimonium resurrectionis & virtutis Christi Iesu. Secundum verò diuinæ visæ gratiæ signum, quod ab antiquis illis desiderabatur, illud fuit: Iam non est propheta, huic signo sese cumulatè satisfacturum Deus promisit: [Et senes vestri somnia somniabunt, & iuuenes vestri visiones videbunt.] Quamquã omne prophetiæ genus diuinum planè sit, & longè ab humana facultate remotum, quod & illi intellexerunt, qui dicebant:

Horat.

*Prudens futuri temporis exitum**Caliginosa nocte premit Deus.*

Tamen in prophetiarum modo & ordine gradus quidam sunt: aliud enim est genus quod vigilantibus quidè & sentientibus; aliud quod dormientibus per quietem visere datur. atque id quod vigilantes monet prius quidem atque dignius esse nonnullæ rationes probant: vtrumque autem diuinum certissimumque esse constat. Plerumque autem vsuuenire solet vt hæc genera hominibus accommodentur pro naturali cuiusque modo idoneaque ratione. ita vt dicendæ res pastoribus & rusticioris vitæ hominibus earum quibus assueuere rerum similitudinibus ostendantur & pronuntientur, qui verò ad vrbanas & ciuiles rationes vitam instituerint ij aliud & spectaculorum genus intueantur & ciuili magis vtantur sermone. Isaias & Amos huius rei argumento nobis esse possunt: sed hæc ratio longior est & proprium sibi sermone ad differendum postulat. Breuiter verò dicimus senes homines secundum naturæ habitum ad somnia, iuuenes verò ad visionè magis esse idoneos: Nam senibus ob eam, quæ ætate colligitur humiditatem, & ob longum rerum experimentum atque vsu maior cogitationum & imaginum copia inest, & firmiter hæret, ex quibus visendarum rerum similitudines & spectra commiseri atque componi comodius possint. his autem imaginibus permotis & certo ordine collocatis somnia illis grata verissimaque à numine mittuntur. At verò iuueni tum ætatis ipsius imprudètia, tum feruor ipse calorq. inuentæ & minorem rerum vsu paucioresque cogitationes suppeditant & quas suppeditarunt, facilius dissipant: declarant autem & hoc quæ secundum naturam fiunt in ipsis somnia, quæ rariora quidè multò, quàm in senibus sunt, eaque de leuissimis rebus, quales ipsi nimirum cogitare & commentari interdum solent, quorum euigilantes non recordantur. horum ergo & ætati & habilitati visionis ratio multò aptius conuenit; vt si his vaticinij munus deferendum sit, vigilantibus non solum rerum & imaginum missiones & compositiones, sed res etiam ipsæ atq. imagines, quarum illi penuria laborant, suppeditetur. facile ergò locus hic explicari potest, si res ad eam, quam diximus, rationem referatur. Neque verò omnes quotquot spiritum sanctum acceperint, his modis vaticinatos esse precinit, sed spiritum in omnem carnem esse effundendum, prophetas autem non omnes, sed certos quosdam omnis ætatis, tum senes, tum etiam iuuenes esse futuros: Nam cum spiritus sanctificationis singulis ad propriam salutem necessarius sit, singulis etiam promittitur: spiritus autem ministeriorum & diuisiones gratiarum nõ tam ipsorum quibus contingunt, quàm aliorum hominum causa datur; cum autem non necessarium sit omnes ministros esse, sed quosdam qui ministrèt, multò autem plures quibus ministrandum sit, res ipsa rei que ratio postulat, vt ex tanta multitudine certi quidam deligantur, quibus aliorum cura studium & ministerium credi committi que possit, sicut scriptum est: Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad vtilitatem aliorum: alij quidem, per spiritum datur sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ, secundum eundem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alteri gratia sanitarum in vno spiritu, alij operatio virtutum, alij prophetia &c. hæc autem omnia operatur vnus atque idem spiritus diuidens singulis prout vult. Quosdam ergo vates qui futura prædicerent, aut absentes perspicerent res illis diebus quibus spiritus dandus esset, futuros, diuinum verbum prædixit, & re ipsa præstitit: nam multi Apostolorum temporibus huius ordinis homines fuerunt, vt Antiochense collegiũ illud in quo Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyprensis, & Menahen, & Saulus, atque alij; Agabus etiam ille qui famem futuram prædicit & Christianorum rebus consulendum curauit, Iudas præterea & Silas qui Christianos ad laborum & suppliciorum tolerantiam prædicentes hortabantur, nec non & tres illæ virgines Philippi Cæsariensis Euangelistæ sorores: atque hi alij que omnes tum iuuenes, tum senes huius promissionis veritatem & constantiam re ipsa comprobauerunt.

Tertium

Tertium porrò argumentum quod Psaltes eorum nomine requirebat qui Israelitarum res iacentes & à numine desertas querebantur SIGNA ERAT: Signa inquit nostra non vidimus, huic rei suas etiam prædictiones ascribit Vates, certis tamen rationibus distinctas, vt intelligi facile possit ab ijs, qui diligenter attenderint ad quam partè vnaquæque pertinere possit ratio. Ac in signorum & prodigiorum ratione cõsideranda illud obseruandum est, omnia in vniuersum signa & prodigia, miraculorum duplicem portendere significationem vt duplici etiam naturæ suæ genere constare; atque vnum quidem genus signorum est, quod siue in caelo, siue in terra, siue in mari fluminibusue editum sit, terrorem & metum hominibus incutit, & diuinam indicat iram, vltionemque portendit futuram. cuius generis sunt, serpentium & draconum visæ species, aquarum in sanguinem mutati colores, imminetium imbrium grandinumque procellæ, fulgura etiam & tonitrua, volantesque ignes & maris fremitus, aut fluuiorum recursus, & quæcumque aut in sublimi, aut humi fieri præter naturæ ordinem rationemque accidet: Namque hæc diuinæ iræ indicia sunt, & paratè à superis aduersus mortales bellum veluti tubarum signa quædam præcinere solent. in his etiam prælia aduersus alias gètes facta sint, atque hæc omnia humanos animos sibi metuentes turbare & vehementi pauore afficere consueuere, sicut scriptum est: Etenim irruit in nos terror vester, & languerunt omnes habitatores terræ. Iosue 2. Audiuius quod siccauerit Dominus aquas maris rubri ad vestrum introitum, quando egressi estis ex Ægypto, & quæ feceritis duobus Amorrhæorum regibus, qui erant trans Iordanem. & hæc audientes pertinuimus, & elanguit cor nostrum, nec remansit in nobis spiritus. & illud etiam Gabaonitarum ad hanc rem facit. Venerunt, inquit, serui tui in nomine Domini Dei tui. Audiuius enim famam potentiæ eius cuncta quæ fecit in Ægypto &c. & illud: Postquam ergo audierunt omnes reges Amorrhæorum qui habitabant trans Iordanem ad occidentalem plagam, & cuncti reges Chananæorum qui prope pinqua possidebant magni maris loca quod siccauerit Dominus fluuenta Iordanis coram filiis Israël donec transfret, dissolutum est cor eorum, & non remansit in eis spiritus timentium introitum filiorum Israël. Itaque huiusmodi miracula & signa quæ terrorem natura sua humanis animis iniiciunt, & quæ naturam rerum sic mutare solent, vt corrumpere videantur, irati & vltionem parantis numinis indicia portentaque sunt. Alterum verò genus signorum est, non minus quàm illud superius admirandum, mite tamen & placidum, & ad hominum vtilitatem proprius pertinens, quod non diuinæ iræ timorem, sed gratiæ potius spem fidemque faciat. qualia sunt ventorum procellarum ac tempestatum in melius permutatio, morborum & difficillimarum agritudinum subita curatio, depeditorum membrorum aut sensuum restitutio & mortuorum etiam excitatio, & quæcumque ad commodum potius atque ad naturæ salutem referri possunt. huiusmodi enim quæ sunt, Deum propitium præsentemque, & eorum apud quos hæc eduntur signa, salutem consulentem probant, sicut scriptum est: Deus ipse veniet & saluabit nos, tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt, tunc saliet sicut ceruus, claudus, & aperta erit lingua mutorum. Ex quibus rebus illud consequitur, ipsa diuinorum signorum genera inditio hominibus esse, cuiusmodi erga se Dei mentem & consilium interpretari, expectareque conueniat: nam si ex illo priori genere prodigia sint, iratum & vltorem; si verò ex posteriori hoc, placatum, propitium & salutarem experiri est. Duplex autem Christi in orbem aduentus à facris olim vaticibus prædictus atque hominibus expectandus fuit: alter quidem omni hominum generi suauissimus optatissimusque cum totius orbis redemptor atque seruator venturus erat, diuinæque pacis, gratiæ & reconciliationis interpret & procurator, nemini malum aut damnum, sed omnibus quicumque se reciperent, salutem, libertatem & diuini regni deferens hæreditatem, Iosue 3. sicut scriptum est: Non misit Deus filium suum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. huius autem aduentus & felicissimi nuntij atque negotij posterioris illius generis signa & miracula argumento fore, & à vaticibus (vt iam citauimus) prædictum fuerat, & ab ipso veniente præstitum firmatumque est, atque ab ijs, qui rem sapientissimè examinarunt, est approbatum. Euntes, inquit, renuntiate Ioanni quæ vidistis & audistis, cæci vident, surdi audiunt, claudi ambulant, læprosi mundantur, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur, & beatus est qui in me non fuerit scandalizatus.

Alter

Alter autem Christi aduentus vt pijs & sanctis hominibus, quorum rarior copia est, desiderandus potius, quam timendus, sic ceteris mortalibus omnibus, imò & dæmonum etiam generi vehementer metuendus horribilisque est; cum eum quem homines seruatorem agnoscere ac recipere noluerunt, neque mansuetum asina vestum regem salutare, iudicem tandem & ultorem experturi erunt, venientemque in nubibus cæli, & in flamma ignis, dantem vindictâ ijs qui non nouerunt Deum, & qui non obedierunt Euangelio gloriæ Christi, qui pœnas dabunt æternas, cum venerit iudicare impios & admirabilis fieri in sanctis suis. Atque hunc alterum aduentum horrenda illa prioris generis signa certis temporibus præcessura esse diuinis oraculis accepimus, ex quibus vnum hoc apud Ioëlem est:

Et dabo prodigia in cælo, & in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem: antequam veniat dies Domini magnus & horribilis.

ATQUE equidem non satis illam tantam Pharisæorum aut insipientiam mirari, aut malitiam accusare queo, qui vtrunque hoc signorum genus ita confundebant & perturbabant, vt vtrumnam ad vtra tempora pertineret non cernerent, aut si maximè perspexissent, tamen eam rationem omnem rudi & simplici populo inuidebant, vt Christi Iesu dignitatem & splendorem obscurarent, signum de cælo petentes, quamobrem meritò à Christo generatio praua & peruerfa audierunt. Pertinet ergo hoc signorum & prodigiorum genus ad eam quæ primum Christi seruatoris aduentum secutura erat vltionè, quæ impijs & sceleratissimis hominibus æternum allatura esset exitium. Etenim cum ab initio mundi ad extrema vsque tempora ita dæmonis astu ac dolo, atque hominum malitia comparatum sit, vt impij & scelerati homines non solum virtutis viam deserentes vitio & voluptatibus incumberent, sed eos etiam qui diuersa studia & arduum virtutis iter sequerentur, magnis clamoribus, conuitijs, probris atque iniurijs agitarèt & probrosa interdum etiam morte afficerent, eam rem aliquando à Deo vindicatum iri fuit æquissimum. Dicta igitur dies impijs hominibus, & æterna diuini consilij mente præfixa est omnibus mortalibus incerta, vni tantum Deo constans & certissima; cuius tamen re ipsa futura & sine vlla dubitatione expectanda certissima quædam eius generis signa Deus esse voluit, quibus magnam suam ad puniendum vim & potentiam ostendere probareque solet. ea autem erunt partim in cælo, partim in terra: in terra quidem horrenda cruentaque bella, quibus humano sanguine terra ipsa inundet præter aquarum, fluuiorum sanguineum ruborem, cælitus verò corruscus ignis & fulgura fulminaque terram incendunt, ex eoque incendio vapor fumi ascendet solis etiam eclipses, quæ secundum naturam suam metum & tristitiam hominibus afferre solent, nedum si præter naturam ordinem huiusmodi accidant, vt si sol ipse lumine priuetur, nullo, cur id fiat, lunæ interiectu. Luna autem eum quem ostendere solet candorem, in sanguineum ruborem mutet, tum verò maximus homines pavor terrorque arripet: namque irati Dei & vltoris signa sunt, iamque diuinorum bellorum horrenda dari signa incipiunt, quæ tantò vehementius hominum corda terrebunt, quantò certius ex precedentibus vaticinijs non casu, sed consilio euenire constabit. Eam autem extremam diuini iudicij diem non æquam omnibus hominibus sortem edet, sed pijs quidem extremam æternamque felicitatem & quietem, omniumque tandem laborum finem virtutumque præmia; impijs verò miserimum & lamentabilem voluptatum & vitiorum afferet exitum, & æternas scelerum atque iniuriarum pœnas denuntiabit. hæc ergo signa alijs spem, alijs verò metum afferant necesse est. propterea ait: [Antequam veniat dies iste Domini magnus & horribilis.] Pijs quidem magnus, impijs autem & sceleratis, horribilis. Si tamen, inquit, iustum est apud Deum retributionem ijs qui vos tribulant, & vobis qui tribulamini requiem nobiscum in reuelatione Domini nostri Iesu Christi de cælo, cum angelis virtutis eius. Quoniam autem totus hic locus grauissimo illo Christi de eadem re sermone explicatur, cum sermonem referre non pigebit. In illis diebus, sol contenebrabitur, & luna non dabit splendorem suum, & stellæ cæli erunt decedentes, & virtutes quæ in cælo sunt, commouebuntur. Et tunc videbunt filium hominis venientem cum virtute multa & gloria. Et tunc mittet angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cæli. His autem facti incipientibus, leuate capita

capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. A ficu autem discite parabolam &c. Poterant hunc in locum & quæ apud Isaiam, & quæ apud Ezechielem leguntur, afferri, nisi id & breuitatis spacium & lectorum vinceret patientiam.

Et erit, omnis qui inuocauerit nomen Domini saluus erit; quia in monte Sion & in Ierusalem erit saluatio & in residuis quos Dominus vocauerit.

IUDICII diem impijs terribilem formidabilemque maximè, pijs verò hominibus magnum, sanctum, omni que auiditate expectandum, vtpote quibus tam diu desiderata redemptio aduenit. Erit enim dies ille in quo maxima hæc quæ videtur rerum rationumque confusio, perturbatio, distinguenda componendaque sit. Nunc enim quam diu hæc mundi humanarum rerum facies durat, quam diu princeps huius mundi conari moliri que aliquid potest, & agni & hædi & zizania & probata femina permixta sunt, & potior malorum quam bonorum hominum fors nonnullis esse videtur, illo autem die exacta iustorum & iniustorum distinctio seiunctioque futura est, atque agnis à dextra constitutis diuersa felicissimaque fors erit; contra verò hædi à sinistra locatis erit infelicissima: illi enim iucundissimam illam dicentis vocem audituri sunt: Venite benedicti patris mei. isti verò contra durissimam illam: Ite maledicti patris mei in ignem æternum. Igitur non omnibus terribilis & calamitosa exitialisque, dies illa erit, sed impijs tantum & sceleratis qui non cognouerunt Deum nec obedierunt Euangelio gloriæ eius; pijs verò & iustis hominibus qui veræ religionis studio ardentè honestè laudateque vixerunt, quique ad iustorum ciuitatem societatemque pertinuerunt, ijs iucundissima dies & serenissima erit. quod autem genus id sit quos æterna hæc felicitas maneat, quibus rebus atque artibus instructos esse oporteat vt ad hoc idonei esse iudicentur, subiunctis carminibus Vates declarat: nimirum eos qui veræ religionis colentes fuerint quique in sanctam ciuitatem recepti à Deo fuerint, & inter ciues sanctorum & domesticos fidei annumerati. Neque enim in illam æternam cælestem Ierusalem migrantibus locus vllus erit, nisi ijs tantum qui eius quæ in terris est sanctæ ciuitatis ciues verè fuerint; hoc est, nisi ijs qui ad veram catholicamque piorum Ecclesiam pertinuerint. in illa enim cum triumpho nemo suscipietur qui idè in hac probatus miles nõ fuerit. triplici ergo lege & pacto diuina in cælis ciuitate quis donatur si nomè Domini inuocauerit, si eius quæ in terris est ciuitatis Ierusalè, legitimus ciues fuerit (quocunque ortu secundum carnem is extiterit) modò ciuitate Ierosolymitanus, si in hanc ciuitatem diuino consilio & approbatione electus vocatusque sit. Neque enim satis est nomen Domini vtcunq. inuocare & se ad Dei familiam pertinuisse cõtendere, nisi & paterfamilias suum esse agnoscat, & ceterorum familiarium moribus & legibus vsus approbet: Non enim omnis qui dicit Domine Domine, intrabit in regnum cælorum, sed tantum is qui facit voluntatè patris. Quamquam autem omnes ad cõtium vocati fuerint, quamquam omnibus promissa ciuitas, non omnibus tamen aut certa aut constans permanensque fuit. Alij namque quoniam non legitime petierunt repulsum passi exclusi que sunt; alij verò quoniam abusi tato honore sunt ciuitate amissa in exteriores tenebras sunt relegati, quibus effectum est, vt ex multis vocatis rari fuerint electi. Nouit autem Dominus qui sui sunt, & discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomè Domini: Namque signatum esse oportet militem militaribusque sacramentis obligatum, atque ijs artibus instructum, quæ militiæ imperatori maximè fuerint probata. [Quia in monte Sion & in Ierusalè erit saluatio.] Ecclesiam nobis representauit Ierusalè illa olim ab Iudaico populo frequentata & culta; cuius arx & regia in Sion monte fuerat sita, Ecclesiam inquam Christianam & sanctorum ciuitatè, cuius rex Deus, pontifex autè & procurator Christus Dei est, sicut scriptum est: Accessistis ad Sion montem, & ciuitatè Dei viuentis Ierusalem cælestè, & multorum millium angelorum frequentiam, Ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicè omnium Deum, & spiritum iustorum perfectorum, & Testamenti noui mediatorè Iesum. Neque verò de nihilo est quòd duæ ciuitates Ierusalaim cõmuni omnium Theologorum sermone celebratur: duplex enim omnino Ierusalè est & duplex semper hæc ciuitas fuit; tam ea quæ terrena dicta est, quam ea quæ cælestis nominatur. Atque adeò viri Christiani aures nobis integras & apertas vos admouere cupimus, nam ecce mysterium vobis dicimus: Nomen Ierusalaim semper bina terminatione dictum Hebraicè est, quòd semper gemina huius nominis vrbs fuerit. Namque antiquum quondam ei vrbi, quæ in Iudæa sita fuit;

Gen. 14. fuit, nomen erat Salem, cuius rex olim Melchisedech in Moſaicis historijs celebratur. Altera verò erat Salem in terra Canaan prope Siloën, apud quam aliquando Iacob pater est verſatus. Hebraicæ autem linguæ ratio vſusque habet, vt res quas geminas natura, aut caſu, aut conſilio eſſe contigerit dualis numeri nomine appellentur. ea terminatio in aim eſt. ſic oznaim, duas aures; iadaim, manus duas, & reglaim duos pedes ſignificat. ſic etiã quoniam duo oppida Horon nomine erant, Horon ſuperior & Horon inferior, Hornaim vtrunque appellatum eſt. atque adeò huiusmodi nominis cadentiæ rem, cuius id nomen eſt, geminam eſſe arguit. Vt autem inter vtrunque Salaim certa ad diſtinguendum nota eſſet, placuit ei quæ in alto ſita erat, atque ad Iudæorum & Biniamitarũ ſortem pertinebat nomen facere Ierufalaim, quod propriè ad verbũ, Salem conſpicuam & excelſam liceat interpretari. Salem autem ſimplex nomen ipſum pacis & perfectionis rationem ſignificationemque in ſe habet. atque ita Ierufalaim cõſpicuam & ſpectabilem pacem ac perfectionem ſignificanter verterimus. Quamquam autem & ea quæ in plano humiliq. loco ſita fuit, pacis nomine & perfectionis ſignificatione inſignis fuerat, non tamen conſpicua pax appellata eſt, quòd locum teneret humilem, neque ſe ipſa longè proſpicientibus poſſet oſtendere. Hæc adeò omnia nobis cogitantibus præclara quædam & diuina arcana ſeſe aperienda offerunt, quorum rationem ipſum nomen indicat Ierufalaim, quod ad noui Teſtamenti Eccleſiam ſignificandam fuit vſurpatum. Geminam ergo eſſe Ierufalaim hoc eſt geminam Eccleſiam alteram militantem, alteram triumphantem appellatam, nemo ferè eorum qui ſacras literas attigerunt, ignorat, & qui in alteram hanc recepti verè fuerint, eos etiam ad illam ſuper cæleſtem iurè admitti ipſius diuini pontificis decreto accepimus, qui cum Petro regni clauſes ſe crediturum polliceretur. Quodcun- que, inquit, ligaueris ſuper terram, erit ligatum in cælis, & quodcunque ſolueris ſuper terram, erit ſolutum in cælis. Huius autem ciuitatis ius & ratio omnis planè cæleſtis eſt, nihilque terreni aut humani in ſe habet; neque enim vlla tanta vis aut virtus in terris eſſe potuit, vt cæleſtem & diuinam ciuitatem hic conſtitueret, niſi diuina virtus & efficiencia cælitus miſſa eam rem pararet & efficeret, niſi pontifex & miniſter aliquis diuinus, eſſet, qui cæleſtem ciuitatem in terris inſtitueret atque adornaret, idque ius hominibus in eam ſuſcipiendis communicaret, ſine quo iure nemo homo diuina ciuitate, aut dignitate donari potuit. hoc autem ius ſpiritus ſanctus eſt, quem dedit Deus omnibus obedientibus ſibi, qui eſt pignus & arra, & certitudo hæreditatis eorum, qui acceperint. cuius quidem ſpiritus qui participes fuerint, filij Dei nominantur. & ſunt, atque ij iam pace, iam perfectione diuina, iam diuinæ ciuitatis commodis hic etiam in terris fruuntur. ſunt & alij qui ad hanc ciuitatem aſpirant, eamque dignitatem, eam felicitatem omnibus votis expetunt atque ad eam pro ſua facultate promerendam omnibus ſtudijs contendunt. hi etiam nomen Domini inuocant. ſed hi vel ad antiqua tempora, vel ad noſtra pertinent, qui antiquis temporibus fuere antequam conſtituta in terris hæc ciuitas eſſet, antequam de cælo deſcendiſſet, viuentes illi quidè ciuitatis diuinæ ſperandæ promiſſionem habuere, nunquam tamen admiſſi ſunt dum viuèrent, poſtquam verò vita hac functi ſunt, vbi iam conſtituta ciuitas eſt, donati ſunt ciuitate non hac Ierufalem in terris militante, quam mirum in modum expetierant, ſed illa triumphante, quæ pro ſui ordinis ratione contingere illis potuit. neque verò illa ſuper cæleſtis vlli hominum patuit donec cæleſtis hæc in terra conſtituta fundataque fuit, ſicut ſcriptum eſt: Nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, filius hominis qui eſt ad dexteram patris. Atqui eius quem diximus ordinis antiqui illi viri fuerunt, vt Abraham, Iſaac, & Iacob, & cæteri qui nullam ſibi certam in terris ſedem eſſe arbitrati ſunt, ſed expectabant fundamentum habentem ciuitatè. Noſtræ verò aureæ ætatis, hoc eſt, noui teſtamenti homines pij hæc præter alia multa hoc etiam honore, hac dignitate, hoc admirabili beneficio affecti ſunt, vt multi ex eis paratæ iam & conſtitutæ ciuitatis non ſolum iure & nomine, ſed libertatè etiam atque immunitate viuentes ſentientesque fruèrentur. Præclara equidem atque antiquis etiam ſanctis inuidenda felicitas, vt qui poſtremi ad laborem vineæque culturam vocati fuerint, primi omnium tantæ dignitatis vſum fructumque capiant, de quibus ſcriptum eſt: Vos genus electũ, regale ſacerdotium, gens ſancta, populus acquisitionis, quos non hoſpites & aduenas vt antiquos illos, ſed ciues ſanctorum & domèſticos Dei iam Apoſtolus gratulando appellat, ſuperædificatos ſupra fundamentũ apoſtolorum & prophe-

prophetarum. Huius ciuitatis ius in fide tantũ & ſpe huius noſtræ tempeſtatis hominibus iam ferè ab hinc mille annis contingit; paucis verò reipſa & vſu; noſtra enim culpa fit, vt minus frequens modò ciuiũ copia ſit eorũ qui ſpiritũ ſanctũ in ſe habeant, quam Apoſtolorũ temporibus fuit. ſed futurũ aliquãdo diuino beneficio eſt, vt cæleſtis illa ciuitas iterũ reſtituatur, magnaq. tum eorũ qui in cælo, tum eorũ etiam qui in terra degent frequentia gemina hæc Ierufalè celebretur, vt impleatur quod dictũ eſt per myſteriographũ dicentè: Et ego Ioannes vidi ſanctã Ierufalaim nouã deſcendentẽ de cælo à Deo paratã ſicut ſponſam ornatã viro ſuo: Et audiui vocẽ magnã de Throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cũ eis, & ipſi populus eius erũt, & ipſe Deus cũ eis erit eorũ. Deus. & iterũ inquit: Et ſuſtulit me in ſpiritu in montẽ magnũ & altũ, & oſtẽdit mihi ciuitatẽ ſanctã Ierufalẽ deſcendentẽ de cælo, habentẽ claritatẽ Dei, & lumẽ eius. & cætera quæ ſequuntur. Qui legit intelligat, aut vt intelligat illud, quod in eodẽ capite ſcriptũ eſt, agat: Qui vicerit poſſidebit hæc, & ego ero illi Deus, & ille erit mihi filius. itaq. quicunq. huius cæleſtis Ierufalè ciues iam & domèſtici ſunt, ciuitatis libertate & immunitate vtũtur. pacẽ illi quidè & perfectionẽ etiam in hoc humili terræ loco cõſtituti habet, ſed non ita conſpicuã, non ita apertã, vt illi qui ſuperiorẽ incolunt Ierufalẽ, quibus loci ipſe ſitus, & natura perpetuã, ſtabilẽ & omnibus manifeſtã felicitatẽ reddit: Etenim cælũ ipſum ſua natura ſecuritatẽ incolentibus promittit, quo nihil earũ quæ in inferiori loco cõtingunt, calamitatũ, perturbationũ tenebrarũ, nihil deniq. mutationis pertingit. hanc autẽ rem ſic Apoſtolus exponit: Propter hoc mundus non nouit nos, quia non nouit Deũ. Chariffimi, nunc filij Dei ſumus, & ſi nondũ apparuit quod erimus, ſcimus quoniam cũ apparuerit, ſimiles ei erimus. Quicunq. igitur vel ex antiquis qui nomen Domini verè inuocantes ad diuinæ ciuitatis ius nomenq. pertinuerint, vel ex noſtris qui iã in ipſam ciuitatẽ cõſcripti receptiq. fuerint, quos reſiduos Vates hoc in loco nominat, oēs ij ſalui erunt: namque eos ſolos, quibus ciuitatis & ſocietatis huius ius & nomen ratioq. cõmunis fuerit, eius ſalutis conſortes eſſe voluit Deus. ac propterea ait: *[Quia in monte Sion & in Ierufalem erit ſaluatio ſicut dixit Dominus, & in reſiduis quos Dominus vocauerit.]* In Hebraico exemplari verbũ eſt KARA, quod vocare, appellare & legere etiam ſignificat. atq. eo quidè verbo elegantiſſimè hoc in loco Vates eſt vſus. nam quamuis vniuerſum hominũ genus in libro vitæ deſcriptũ fuerit, à multis tamen eſt commiſſum vt eorum nomina de eo libro deleterentur, ſicut ſcriptum eſt: Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro vitæ, & alio in loco: Si quis dimi- nuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partẽ eius de libro vitæ, & de ciuitate ſanctã. Et qui vicerit ſic, veſtietur veſtimẽtis albis, & non delebo nomẽ eius de libro vitæ. Faciam illum columnã in templo Dei mei, & foras nõ egredietur amplius, & ſcribã ſuper eum nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierufalẽ, quæ deſcendit de cælo, à Deo meo. Atq. adeò qui electionis rationem hoc modo non intelligit, is planè eam rem totam ignorat, & ſacrarũ de ea re literarũ argumenta non aſſequitur, in quibus quidam aberrantes naufragiũ fecerũt. Igitur quo tempore hæc agnorũ ab hoedis ſeparatio futura eſt, Deus librũ vitæ leget, & ſingulorũ quæ in eo ſcripta permãſerint nominibus appellatis ciuium ſcilicet & peregrinorũ ſuorum atque alienorũ militum habebit delectum, ſicut ſcriptum eſt: Et erit omnis qui relictus fuerit in Ierufalem, ſanctus vocabitur omnis ſcriptus ad vitam in Ierufalem, & apud Danielem: Et in tempore illo ſaluabitur populus tuus omnis qui inuentus fuerit ſcriptus in libro vitæ.

CAPVT III.

45 **Q**UIA ecce in diebus illis, & in tempore illo cum conuertero captiuitatẽ Iudæ & Ierufalem: Congregabo omnes Gentes, & deducã eas in vallem Iofaphat: & diſceptabo cum eis ibi ſuper populo meo & hæreditate mea Iſraël, quam diſperdiderunt in nationibus, & terram meam diuiſerunt.

50 **E**X HIS quæ à vatibus olim decantata & prædicta fuere, multa quidem ſuis temporibus exitus habuere ſuos, qui reſponſis & oraculis ipſis aptiſſimè reſpõderunt, atque hæc vna res & præſentibus, & futuris hominibus fidem ac ſpem facere potuit fore, vt cætera quæ nondum finem habuerant, certiffima tandè euaderent. Hoc enim argumento Chriſtus dictorum à ſe vaticiniorum veritatem & conſtantiam diſcipulis probauit, cùm

Apocal. 1.

Roma. 9.

de mundi fine & iudicij die rogatus quomodo ea futura essent, descripsit, atq. obiter Ierosolymitanum excidium prædixit, quod ipso iam prælo seculo futurum affirmavit, ut eius rei certus euentus cæterarum quæ ab eo antè dictæ erant, certum etiam exitum expectandum statueret. Atq. ita de Ierosolymitanis rebus dixit: Amen dico vobis, non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiât. de alijs autem futuri iudicij rationibus à se relatis ait: Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Atque hæc propheticæ veritatis afferendæ probandæque verus iam & vñtata ratio est: nam qui spiritus vera & certa vñtibus in longa posteraque tempora dictauit, idem non solum negotiorum rerumque ipsarum, sed fidei etiam atq. auctoritatis causa in priora atque proxima tempora quoque dictare voluit. Idcirco illa oratione iure vates vñtatur: Et reuelabuntur in tẽpore suo, hoc est, non omnia vno tempore, sed alia alijs sient temporibus, ita tamẽ, ut priora posterioribus fidẽ faciãnt. Ex his igitur quæ hæctenus à Ioelẽ prædicta sunt, multa euentus ipse iam spectatus re comprobauit: cætera verò quorũ edendi occasio nondũ data est, expectanda certa que nobis reddidẽre, cuiusmodi sunt Israëliarũ restitutio, iudicij cõmunis omnibus dies, & quæ hoc in capite prædicuntur, diuini nominis hostiũ strages & futura ecclesiæ sanctæ tranquillitas & pax. Atq. de cõmuni iudicio actũ iam in superiori capite est. nunc deinceps vñtione illam spectemus, quã populi sui hostibus, id est, suis Deus parauit, quæ ante iudicij diem futura est; quo tempore Israëlitæ à tenebris, à caligine in qua iacent, ad lucem veram reuocandi sunt, quando vnus omnibus gregibus pastor, vnum commune omnibus ouile erit. quãdo omnes verè Iudæi erũt, hoc est, deposita illa carnis mole, & cordis præputio diuinitus abscisso, omnium in ore vera cõmunis que confessio & diuinorum beneficiorũ prædicatio versabitur. Atq. ad hunc modũ Iudaicas & Israëliticas rationes statuere oportet, ut verũ Israëlitam, verumque Iudæum, verum Abrahæ semen, non carne, sed spiritu, definiamus, eosque Abrahæ filios dicamus qui Abrahæ fidem, studia atque opera fuerint imitati, ex quacunque gente sint, modò ad Abrahæ, Isaac & Israël spirituales familiam pertineant, sicut scriptũ est: Non enim omnes qui ex circũcisione sunt Israël hi sunt Israëlitæ: neque qui semen sunt Abrahæ omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen: id est, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis. Igitur populum Dei piorum hominũ ecclesiam societatemque esse statuimus, eosque verè Iudæos, hoc est, diuinarũ laudum prædicatores, & verè Israëlitas, in quibus dolus non est, esse dicique arbitramur, siue Israëlitæ seculum carnẽ sint, siue Idumæi, siue Ismaëlitæ siue ex Parthis & Elamitis, & qui habitant Mesopotamiam, Capadociam, Pontum & Asiam, Phrygiam, Pamphiliam, Ægyptum & Lybiam, & ex aduenis Romanis Cretensibus & Arabũ de gente remota: Namque ex his omnibus quicumque fide & pietate vera Deum coluerit, ille ad id decretũ promissumque pertinet diuinum: In semine tuo benedicentur omnes familie terræ, omnes enim vnum corpus sunt, vna omnibus fides, vna cõmunis societas & ecclesia, vnum virtutis & pietatis studium, eadẽ in honestissimis rebus voluntas, atque æterna illis salutis spes vna est. Neque verò locorum regionumque tantum, sed temporũ etiam hæc societas, coniunctio & communicatio esse censetur: Nam & qui ante Christum fuere pii sanctique viri, & qui post Christum idem societatis & ciuitatis ius rationesque participant, atque inter se omnes communicant, tametsi eius rei fructum non eodem tempore, & modo omnes æqualiter (ut antè diximus) perceperint. Iam verò omnium horum societatem & cõmunem rem populumque vnũ integrum animo cogitationeque altera ex parte statuamus; ex altera verò cæteros omnes quotquot in orbe aut sint, aut fuerint, aut futuri sint homines, his, quos modò descripsimus, omnino moribus & vita fideque dissimiles, atque inter se ipsos varij nimium ac dispares, quos nec certa lex regit, nec religio gubernat, nec opinio ducit, quorumque mores, studia, instituta, ac potius errores omnes persequi longa esset magis, quàm benigna materia, quorũ quamuis in cæteris rebus sententię variæ discrepantesque sint, vnum hoc tamen omnibus commune & constans est, ut populum Dei à quo singuli longè distant, oderint, vexent & multis exagitent modis: Namque si quis à diluuii seculo ad sua vsque tempora hominũ historias, annales & mundi fastos euoluat, apud seque cum rebus res componat, inueniet profectò vnum idemque iudicium, consilium & conatum filiorum hominum aduersus filios Dei per omnem ætatem fuisse, ut eos contempione, probris, inimicitijs & iniurijs omnibus prosequeretur. & omnis Dei plebẽ tanquam cibũ panis deuorarent. semper autem populus Dei calamitatem hanc timuit & expertus est.

Huius

Huius igitur antiquæ, tam longæ, tamque grauis iniuriæ pœnas Deũ aliquando repetiturũ, vicemque suorum vlturũ, vates prædixere. Neque verò solum id futurũ esse, ut ex ijs qui malè, impieque in vita se gesserint propriorũ vnusquisque scelerũ supplicia apud inferos exoluat, à qua lege & sententiã nemo hominũ immunis ex istis ac liber erit (oēs enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, & reddere rationẽ prout quisque in corpore suo gessit, siue bonũ siue malũ) sed etiam antè illa vltima tẽpora diem quendam dici, quo ijs qui eo seculo deprehensi fuerint mali peruersique homines aliorũ omnium qui ante se fuerint iudicium personamque sustinetes, pœnas luant, & cõmunis vitæ status ac cõditionis damnationem ipsi suo representet supplicio. Hoc enim diuina æquitas interdũ & iustitiæ ratio postulat, ut dũ alij ob propria scelera puniuntur, aliorũ etiã similia studia eodẽ crimine inuoluta dantentur, & qui posteriores fuerint, vbi ad maiorũ suorũ mensurã malefaciedo addiderint, ipsi tandẽ diuini cumuli occasio fiãt, sicut scriptũ est: Implete vos mensurã patrũ vestrorũ ut veniat super vos omnis sanguis qui effusus est à sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiz, quẽ occidistis inter tẽplum & altare. Occidistis, inquit, nõ quia ipsi iudẽ eius necis auctores extiterint, sed quòd eius sententiã, studij atque odij in pios homines imitatores atque asseclæ fuerint: Nã prouidetiã quidẽ, quæ vna ex maximis Dei virtutibus est, vna res sæpe in dubitatione quæstionẽque vocat, quòd iniqua vtriusque generis hominũ & bonorũ & malorũ fors esse videatur. eã lis & causa priuatẽ sæpe à Deo cõtra oppugnãtes iudicata atque dãnata est. siquidẽ frequẽtia Deus à pietate, à virtute aduersus sceleratos & impios homines iudicij sententiãque suã exẽpla edidit; ea tamẽ quoniã multos impios & scelestos effugere accidit, diuinã prouidetiã nõ ita publicè omni hominũ generi probauere, ut publicè probari solet, cum nullus qui in culpa est culpa pœnã effugerit, cum innocentia & integritas scelere & malitia supplicio aut premio distinguitur: cuiusmodi acre & seuerũ iudiciũ cõmunis illa totius orbis inundatio ostẽdit, in qua pauci, id est, octo anni tantũ saluæ factæ sunt, cum cæteros oēs in noxa & culpa esse diuina sententiã pronuntiaffet: Ingredere, inquit, in arcã tuã & domus tua, te enim vidi iustũ corã me in generatione hac. Igitur cum Deus sese impijs omnibus scelerũ & iniuriarũ vltorẽ, pijs verò & integris salutis auctore præbuit, tunc maximè suã se prouidentiam exhibet assertorẽ, sicut scriptũ est: Disti metuẽtibus te significationẽ, ut fugiant à facie arcus, ut liberetur dilecti tui. Atque huiusmodi cõmune & publicũ iudiciũ olim faciendũ Deus denuntiat, tempusque fore cum oēs omnium gentiũ, sectarũ & partium impij homines, quibus populũ Dei vexare & affligere studiũ fuit, publicè pœnas dent, cum summa piorũ hominũ & sacrorũ ciuiũ tranquillitate & salute. Hos autẽ oēs populo Dei insensos homines varijs nominibus & studijs opinionibusque distinctos nũc gẽtes, nũc Gog & Magog imperia & exercitus, nonnunquã alijs modis diuina scripta nominat. Magnã profectò atque horribilẽ calamitatẽ orbi superueturam timere oēs viuẽtes, & quemque sibi cauere oportet, diuinãque iram sibi atque suis pœnitentiã & supplicationibus assiduis deprecari: neque enim eos solum, qui à Christiano nomine & religione alieni sunt, sed ex ijs etiã, qui in Christianis nomẽ profitetur suũ, multos hæc strages cõtinget: oēs nimirũ quotquot nõ Christianè vixerint, quorũ pars cũ hypocritis & sceleratis posita est: maximè autẽ eos qui charitatẽ fraternitatis nõ fuerint sectati. Qui habet aures audiendi audiat. Hæctenus huius vaticinij & prædictionis argumentũ explicatũ est, nũc verò deinceps dictionẽ ipsã explicemus, quæ iã ferme ex ijs quæ à nobis dicta sunt, aperta est. [Quia ecce in diebus illis.] Quoniã superioris vaticinij orationẽ illa sententiã vates clauserat, ijs solum æternã salutẽ sperandã expectadamque fore, qui diuinæ ac nouæ ciuitatis Ierusalẽ ciues essent cõscripti, cæteros autẽ terribilẽ quandã æterni ignis expectationẽ, ut Apostolus inquit, manere, quòd eã gentẽ omnẽ in hostiũ numero Deus vnã cum Lucifero & angelis eius habuerit, nũc ostẽdit publico etiã testimonio eã re esse cõfirmandã, hoc est, oēs, quicumque alieni à ciuitate Ierosolymitana (de qua nobis sermo habitus est,) fuerint, eos oēs hostes haberi & esse: futurũ enim esse, ut eius lógi ac diuturni belli perti-nacia, quòd à diluuii tẽpore, siue à mudi potius initio inter Deum Dei que humanos hostes gestũ est, sine habeat, atque tota ea causa & hominũ de ea re iudiciũ vno tandẽ prælio definiatur. hæc autẽ res consulo ad ea vsque tempora deferetur [Cum conuertereo captiuitatem Iudæ & Ierusalem.] Eo quem superius iam cõmemorauimus modo. Vox autẽ illa Ecce rem grandem & nouam indicare in vatum sermonibus consuevit, rem, inquam, quæ auditoribus, nedum spectatoribus magnam mouere possit admirationem. Ierosolymitanæ

Z 2

verò

verò & Iudaicæ tantum restitutionis ideo meminit, quòd maxima huius vaticinij pars in Iudaicis calamitatibus referendis & prædicendis consumatur: Nam quæ Vates hic ad eam tribum & gentem proximè pertinebat, obiter autem cæteras attingit. Deinde etiam quòd Iacobæ gentis dux & princeps Iuda, atque eius regni regia ciuitas Ierusalem olim fuerit: cum verò reducendi sunt, non amplius diuisæ separatæque familiae, sed vna ex omnibus familia, vna verè Iudæorum, hoc est laudantium Ecclesia futura est, vna ciuitas Ierusalem erit, cui princeps vnus & caput vnum Iesus Christus Davidis filius præsit. Ad eam ciuitatem & Dei hæreditatem omnes verè Israëlita pertinebant, qui cum alijs gentibus vno nomine omnes populus Dei & ciuitas sancta vocabuntur. Vt ergo Romani nominis appellatione non solum illa vrbs, sed omnes omnium gentium homines illius ciuitatis iure & immunitate vsu, continentur. sic Ierosolymorum nomine Iudæi Israëlitaque omnes, omnesque eiusdem ciuitatis conciuies appellantur. [Et congregabo omnes gentes & deducam eas in vallem Iosaphat.] Cupiditatem quandam terræ sanctæ, hoc est, populi sancti in suam ditionem redigendi singularum gentium animos incensuram vaticinium hoc indicare videtur, atque ea occasione magnus omnium gentium & nationum motus atque in certum quendam locum concursus esse faciendos, qui de sacræ ciuitatis imperio certantes ipsi sibi mutuo exitio sint. Neque enim hos nunc bellum Israëlita illuros prædicat, sed congregandos tantum esse in vallem Iosaphat, vt, omnium malorum, iniuriarum & calamitatum quas ante id tempus illa cõmunis hominum factio pijs hominibus & religiosis attulerit, pœnas Deo iudici exoluant. quo in supplicio sumendo mutuis ipsorũ manibus & gladijs Deus vtetur. Nominat autem locum in quo præliũ vtrinque cõmittendum est vallem Iosaphat: quem si ex Topographiæ ratione notare libeat, iuxta Ierusalem Olearum mõtis radicis vallem quandam esse dicemus, quam Iosaphat hodie etiam incolæ vocant, siue quod ille olim Solymorum rex eum agrum possederit, siue ædificio aliquo aut opere ornauerit, siue alia aliqua causa fuerit, quam obrem id loco nomen sit factũ, cuiusmodi incertæ causæ nominibus multa loca appellari geographiæ studiosis est manifestum. Si verò (quod nobis vehemèter probatur) nomen non ex loco, sed locum ex nomine & interpretatione definire placeat, illi vbicunque terrarum is sit, nomen non ex præterita sed ex futura re factum prophetico more est intelligendum. Nam Iosaphat, iudicium futurum propriè significat, quòd is locus à Deo delectus definitusque fuerit, in quo iudicium aduersus impios & populi sui hostes exerceat. quam obrem conuenienter gerendæ rei nomen multò antequàm gesta esset, fuit impositũ. Quæ dicendi figura anticipatio ab artificibus dicitur, cuius nõ rarus apud diuinos vates est vsus. sic Isaias ruiturũ aliquando sibi præuisum murum ruinam multò antè vocauit. hanc loci & nominis explicationem præterquam quòd ratio ipsa arguere videtur, subiectũ etiam hemistichium confirmat. [Et discipulo cum eis ibi. Hebraicè autem verbum ex verbo sic: Et iudicabor cum eis ibi.] Hoc est iudicium illud quod tam diu dilatatum est, de mea erga populum meum prouidentia tutela & cura ibi tandem definitur, & vtra causa prouidentiamne meam accusantiũ, an defendentium certior sit, re ipsa demonstrabitur. hanc etiam vallis Iosaphat expositionem Chaldaica Biblia apertè docent. sic enim Chaldaicè hoc in loco legimus: [In planitiem manifestationis iudicij:] Vallis autè nomen Hebraicè G H E M E Q est, quod profundum significat, vt id Dei de impijs hominibus iudicium non leue, non vulgare, non etiam priuati alicuius & obscuri exempli, sed publicum, grauissimum, profundissimumque fore ostenderetur; iuxta eam rationem quæ apud Hoseam de valle Iezraghel reddita nobis iam est: [Super populo meo, & hereditate mea Israël, quos disperdiderunt in nationibus & terram meam diuiserunt.] Præteritarum iniuriarum rationes in crimen vocandas & fatali quodam prælio iudicandas fore diximus, aliarum gentium gladijs in alias cõuersis. Iam si quis Apostolorum res gestas historiasque diligenter legat, quid hæc pij populi dispersio significet, facile intelliget. nam præterquam quòd pijsimi qui que ab impijs vbique terrarũ exagitari vexariq. solent, illis recentis Ecclesiæ temporibus quanta aduersus Christi discipulos exorta fuerit tempesta, nemo est qui ignoret, ita vt aliæ vitæ periculum & capitis insidias subierint, alij dignitate & fortunis omnibus expoliati patria cedere & solum vertere coacti sint, & partim profugi, partim etiam Euãgelij prædicandi causa in varia atque longinqua terrarum loca dispersi fuerint, quibus etiam in locis securè & quietè agere permissi non sunt: nam & ab ijs ipsis gentibus inter quas versabantur & exu-

Paulus Turic.
contulit. lib. 1.
de verborum
signific.

Iosaphat Hebraicè Iosaphat proferretur.

Isaie 30.

& exulabant multa quoque crudelia passi sunt, ita vt seipsos illi mundi ludibria & peripsemata ob eam rem appellarent. Huiusmodi pios homines vbicunque terrarum sunt dilectos aduenas qui sunt in dispersione Apostolus etiam nominat. Horum iniurias se vlturum Deus minatur.

5 Super populum meum miserunt sortem, & posuerunt puerum in prostibulo, & puellam vendiderunt pro vino, vt biberent.

TRANSLATIONE à bello & hostibus sumptus Deus, omnes omnium generũ iniurias & contumelias ad certa quædam capita reuocat. nihil enim est quod victori in victum non liceat. Verum quædam iniuriæ probrosæ admodum sunt, quæ simul cum malo & damno ludibrium etiam adiunctum habet. hæ grauissimæ acerbissimæque esse solent; videlicet cum non persona tantum, sed dignitas, sed vitæ status & institutum ludibrio exponitur, adeò vt vel illatis sibi manibus fugiendũ hoc Saul rex iudicauerit: Eua- 1. Samue. 17. gina gladium tuũ & percutite me, ne fortè veniant incircuncisi isti & interficiat me illud- 15 dentes mihi. Huius generis iniuriæ sunt, quòd puer meretrici stupri merces sit, & virgo puella vini poculo permutetur; quorũ vel ætas misericordiam vel religio metũ vel fletus & clamor terrorem mouere debuerit. Magnum hæc contemptum intolerabilèq. totius status & ordinis despicientiam habent, & quæ ab eo qui eius instituti princeps (qualis Deus populo suo) est, vindicari oporteat. illud verò obseruatione dignum est, cum bellũ 20 in gentè aut populum aliquè moueatur, vsu sepe venire, vt quidam apertè hostili animo & nomine bellum inferant; alij autem qui non apertè oderint, obscurè tamen noceant, quibus videlicet nulla manifesta odij causa sit, odium autem & inuidia maxima in corde lateat: hi cum palam nocere non possint, cum per occasionem aut tempestatum turbulentiam latere se posse sperant, neque damnis parcunt, neque iniuria inferenda abstinēt. 25 cuiusmodi animo, studio & conatu filios Edom aduersus Iudæos fuisse elegia illa elegantissimè cõquesta est, qui Babyloniis bellum Ierusalè offerentibus dicebat: Exinanite, vsque ad fundamentum in ea. Huiusmodi etiam occultas simultates Tyrus & Sidon duæ Palæstinorũ celeberrimæ quondã ciuitates, quæ nulla iniuria, nec vi vlla à Iudæis laceffire, imò contrà adiutæ ab ijs frumento & alio commeatu, tamen illarũ fortunis præ belli oc- 30 casione insidiabantur; aurum & argentum & vestem cæteraque diripiebant, pueros etiam puellasque furto aut excursionem abductas vendebant, ita populus ille religiosus non minus à finitimo occulto hoste, quàm à longinquo atq. aperto infestatus est: nec leuiori incommodo aut maiori iniuria affectus. horum autem causam Deus in hoc iudicio dicit, eosq. in crimen etiam vocat, quibus meritas etiam pœnas decernit.

35 Verum quid mihi & vobis Tyrus & Sidon, & omnis terminus Palæstinorum? nunquid vltionè vos reddetis mihi? & si vlciscimini vos cõtra me, cito velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum.

VLTIONIS nomen (quæ eadè retributio in sacris est) nõ solum ad eum pertinet qui 40 laceffitus iniuria aut beneficio prouocatus paria paribus referre conatur, sed ad eum etiã qui primus vltro laceffuerit, malumque intulerit, vel etiam prouocauerit beneficio, vt in psalmo: Filia Babylonis misera, beatus qui retribuere tibi retributionè tuã, quam retribuisti nobis. & illud: Tu enim retribuisti mihi bona, & ego retribuere tibi mala. Eadem vox Gamula in hoc & in illo loco est. Latinus sermo huius significationis nomine (vicè) 45 vtitur quod ad parè fortè vltro citroq. refertur. Accusantur ergo Tyrus & Sidon & omnis terminus Palæstinorũ, quòd nullis laceffiti malis, tamen vltro malum Dei populo, hoc est, Deo ipsi inferre parauerint atque intulerint: populi enim causam suam ducit Deus & actorè ipse hoc in loco repræsentat, perinde ac si ipse iniuria fuerit affectus; vnde & initio se cum omnibus gentibus iudicandum proposuit. huic simile illud est: Eheu vindicabor 50 de hostibus meis. Tyrios igitur & Sidonios & finitimos omnes Palæstinæ terminos vocat, qui non in hostium numero ducti, tamen hostiliter se erga Dei populum gesserint. hosque accusat, quòd nunquam prouocati nocuerint, tamen & ita laceffuerint, ac si suas persequerentur iniurias. quòd si non prouocatos se dicant, sed prouocare vltro voluisse, expectandam illis esse suam vicem Deo cum auctore, tum vltore, quos ille eadem, quam moliti sunt, ruina obruet. Interrogatione autem primum vsus est, quòd ea loquedi figura 3 aptissima

1. Samue. 17.

psal.

1. Samue. 24

Isai.

Quintil. De
clam.

aptissima ijs fit, qui iustissimam causam tuentur, cuius probatione ex aduersarij respon-
sione parant: Quidquid enim aduersarius responderit à se stare, suumque ius firmare, ar-
bitrantur. vt, Tu si tribunus esses istud fecisses? Si miles, istud tulisses? vtrum responderit
aduersarius inclusus teneatur necesse est. Hoc modo Deus inquit: vos etiam in crimen
voco Tyrus & Sidon, & omnis terminus Palaestinarum. quos ego iniuriarum accuso, sed
quo nomine audacia vestra appellanda sit, vos cogitate & dicite: qualis nam hæc sit quæ
inter nos causa intercesserit; quoniam enim in iudicanda re non tam factum ipsum,
quàm consilium expectari oportet, vobis reddenda ratio est, quo consilio id feceritis. An-
ne retributionis vltionisque causa sed quam vltionem vos mihi reddendam dicetis, qua
ratione sic nominabitur nunquam à me antea vllis bellis aut iniurijs prouocati. digni ergo
vos ob hanc rem estis, quos ego grauissimis prosequar pœnis. Si verò non retributio, sed
protuocatio ista vestra fuit, atque vltro vos Deo insidias intendistis inimicitiasque parastis.
[Si vltisimè vos contra me, cito velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum.] Su-
bito, inquit Deus, & celeriter se illis meritam calamitatem allaturum, vt planè neque ca-
piendo cōsilio, neq. effugiendo malo vllus illis locus relinquatur: Nam præter alia multa
hoc etiam diuinæ rationes ab humanis differunt, quòd homines nihil alij aduersus alios
sine longo atque maturo consilio efficere possunt, atque ita interdum res agitur, vt aduer-
sarij etiam interim sibi consulant. atque hoc modo aduersariorum etiam studia impe-
diant. quòd si maximè alterius partis consilium altera fugiat aut lateat, tamen non tanta
in re gerenda celeritas esse potest, vt nullum ab altera parte exhiberi possit negotium, quo
minus res ex animi sententia conficiatur. At verò diuinæ rerum gerendarum rationes
multò aliter sese habent: nam summa in consilijs Deo sapientia hominibus abscondita,
& in re etiam conficienda celeritas summa est. [Cito velociter.] Cito, ad insperatum per-
tinet casum, quòd nec opinantes opprimat, [Velociter,] verò ad agendi celeritatem
quæ consilij capiendi locum omnem, atque omnem salutis spem, viam & cogitationem
præoccupet & claudat. Atque eorum quos accusat consilium ita ostendit, vt animos in-
iuriarum & iniquæ cogitationis studijque reos arguerit & probauerit nunc factum ipsum
narratione exponit & partibus distribuit, vt ex facto consilij, ex consilio facti grauitas &
indignitas confirmetur.

Argentum enim meum & aurum tulistis: & desiderabilia mea & pulcher-
rima intulistis in delubra vestra. 30

NON solum avarè & iniquè, sed etiam insolenter & contumeliosè aduersum se
egisse illos ostendit: namque summæ avaritiæ & damnatæ cupiditatis est eum, à quo nihil
defraudatus fueris aut mali damniue acceperis fortunis suis spoliare, ad tuaq. comoda
abuti sed maximæ etiam contumeliæ est, si quis detracta ex alienæ religionis populis atq.
urbibus ornamenta ad sua templa transferat, & in perpetuam spoliatorum notam & glo-
riæ suæ monumentum statuenda curet. sic Tyrus & Sidonij & qui cum his erant populi
aurum & argentum, & vasa etiam magnificè & pretiosè calata, cæteraque ornamenta
(quæ in sacris desiderabilia nominantur) ex Ierusalem atque ex alijs Iudæ urbibus per
summam fraudem & iniuriam detracta in suis phanis statuebant. quæ diuinæ virtuti &
gloriæ eius religionis vnde hæc ablata fuerant perpetuæ ignominie notam apponerent.
Quamobrem non alienum hoc à se, sed suum esse asserit Deus, suamque causam hoc in
iudicio agi, suam gloriam in his incurijs tentatam esse ostendit. [Aurum inquit meum,
& argentum meum:] neque enim populus meus alio nomine vobis odio erat, non quòd
vicinus, non quòd finitimus, nò quòd multus, sed quòd meam religionem à vestra super-
stitione alienam colerent: nam & finitimi etiam vobis Græci sunt, & multò etiam fre-
quentioribus multis & maximis urbibus & oppidis abundantes, tamen nihil huiusmodi
perpeffi à vobis sunt; imò potius

Filios Iuda, & filios Ierusalem vendidistis filiis Græcorum, vt longè sa-
ceretis eos à finibus suis. 30

Vitarinus.

A IVDÆA Septentrionem versus tendentibus Cilicia, Lytia, Pamphilia, Asia, atque
alia prouinciæ erant, quæ Græcis hominibus habitabantur: Namque ex Athenis in Asiã,
atque Ephesum colonias olim deductas fuisse apud antiquos scriptores legimus; atque
eorum

eorum qui regiones illas frequentabant Græcum sermonem Asiaticum dixere, qui redun-
dans fuit & plus nimio etiam diffusus, qualem in Galeni & Chrysothomi libris videmus.
Quamquam autè regiones illæ non propriè Græcia dicerentur. est enim Græcia quæ primi
olim Græci dicti occuparunt, trans Mediterraneum mare ad occasum Iudææ sita. tamen
incolæ ipsi Asiæ atque aliarum finitimarum regionum Græci dicuntur, siue vt propriè eos
Vates hoc in loco nominat, Græcorum filij, qui si non patriam antiquam illam tenent,
mores tamen patrios, linguam religionisque retinent, & genus vnde oriundi sunt, om-
nino referunt. his autem filijs abductos filios Israël Tyrii vendebant, quos in Græciam
atque in Italiã & in alias regiones quæ à Græcis generis linguæ communione & nego-
tiorum commercio frequentabantur asportarent, hoc est quod dicit: [Vt longè faceretis eos
de finibus suis,] atque hoc autem & vestræ res crescerent, & Iudæorum res irreparabiliter
detererentur. Qualem autem vicem eos expectare oporteat, quam aquam fortem me-
tuere, sententia lata atque exposita ostendit.

Ecce ego suscitabo eos de loco in quo vendidistis eos: & conuertam retributio-
nem vestram in caput vestrum, & vendam filios vestros & filias vestras in
manu filiorum Iuda, & venundabunt eos Sabeis genti longinque, quia
Dominus locutus est. 15

RESTITUTIONEM eorum qui abducti venditiq. fuere, & vltionem futuram
prædicat, vt meritis ob eam rem pœnas illi tandè luant, & par relatum pari experiantur,
quos nec innocentia nec religio, nec diuinus timor ab impio consilio & crudeli ausu vel
deteruerant, vel retardarant. Atque hic vnus modus eorum, quibus filij parentum sce-
lera pœnis suis luunt cum parentes eodem modo intulcerant, quo ipsi alios affecerant, ita
non tã filiorum quàm parentum pœna illa est. Cum autem diuinæ vltionis & retributionis
dies illa constituta aduenerit, non solum qui sese apertè populi Dei hostes fuerint pro-
fessi, sed qui obscurius etiam aut dissimulanter fuerint infensi, suis quisque supplicijs
punientur, eritque integra populo Dei restitutio, nam & captis, & afflictis, & venditis, &
quocunq. modo malè affectis, suum cuique ius suaque pristina dignitas, imò & multò
illustrior & stabilis Deo auctore constabit. & quoniam antithesi rerum & sententia-
rum hoc in loco Deus vsus est, vt par pari cum cumulatiore etiam mensura referatur,
ait eos, qui venditi ab illis sunt, vt quàm longissimè asportarentur, in patriam redituros ex
omnibus locis quo abducti fuerant, & Tyriorum Sidoniorumq. filios à se pari sorte, maiori
vi, meliori iure captos venditū ire. [Sabeis genti longinque.] Hebraicè sic est: Sabeis ad gentem
longinquam: nam vt Tyrijs & Palaestinis Iudææ regioni finitimis proximi Græcorum filij
erant, qui à Tyrijs & Palaestinis Iudæorum filios longè asportandos emebant. sic ex altero
latere, hoc est, australi Sabæa natio proxima ac penè finitima Iudæis erat, ad quam ex re-
motis etiam orbis partibus conueniebatur, earum rerum euahendi causa, quæ in ea re-
gione celebratur, vt auri optimi, gemmarum, aromatū & thuris, quod in ijs locis omniū
probatissimum est, vt ex regum & prophetarum libris accepimus. Et cum Iudæorū filij
Sidoniorum filios Sabæis venderent, illi iterum mercatoribus qui eam regionem frequen-
tabant, vendituri erant. à quibus in remotas orbis terræ partes traducerentur: non enim
apponenda sunt nomina longinquæ gentis Sabæis, sed alterum in tertio casu, alterum in
quarto cum prepositione est legendum. Verum enimvero hunc Vatis locum nobis sic
explicantibus, & Tyrii ac Sidonis Palaestinarum finium rationes & causam perse-
cutis, alia interim ratio cogitanda indicandaque est, quam & locus ipse desiderare,
& Vatis mens apertè intellexisse videtur: Namque vt diximus, vtque res ipsa docet,
hoc in loco nō eorum Iudæorū qui sanguine, sed qui spiritu & veritate verè Iudæi Deoq.
probatī sunt, res agitur, ex quo etiam consequitur, vt neque Tyri & Sidonis & Pala-
estinarum (quatenus illa gens certa erat) nomina simpliciter vsurpentur, sed aliam tamen
subesse his nominibus rationem, aliudque hominum genus vocari, quibus ea nomina ex
re ipsa, moribus atque notis magis, quàm ex loco & patria conueniant: Nam neq. cele-
berrima illa Phœnicum vrbs Tyrus nunc iam extat, neque vllum Sidonis vestigiū appa-
ret, neq. ad quodnā eorum hominū, qui nunc in orbe viuunt genus, natio illa referenda
modò sit, vlli homini satis certum cōpertū est, vt nō in Tyrios qui iam non sunt, neq.
tunc erunt, sed in aliam gentem Tyrios moribus & crimine referentem dicta hæc esse ar-
bitremur.

bitremur. Quod si res ipsa quæ exposita nobis est, mente & cogitatione recolatur, facile ad quos homines hæc pertineant, intelligi poterit; nimirum ad eos, qui secundum populi Dei fines habitantes cum eo amicitia & societate sese coniunctos esse palam profitebatur, dissimulato tamen & occulto consilio suis tantum commodis cum maximo pij populi incommodo seruibant, subductis ijs quæ pretiosissima ac utilissima erant, & à populo superbe, atque insolenter ablatis. cuiusmodi aurum, argentum & lapides pretiosi sunt, quibus ad suam gloriam, ad suam quisque sectam ornandam amplificandamque abusi fuere. aurum autem, argentum & gemmas nos hoc loco doctrinam & veram sapientiam rationem interpretamur, de quibus scriptum est: Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum. Filij Sion incliti & amicti auro primo, quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli. quicumque ergo diuine doctrinæ thesauros de populi commodis subtraxerunt, & in suam rem, in sua studia conuerterunt, hi à Deo hoc in loco notantur. his etiam sua dies dicta, atque constituta est; nam præterquam quod populum pretiosissimis rebus expoliaret, filios etiam Iuda, hoc est, simplices, imperitos & iuueniles animos ex populo Dei partim vi, partim dolo subductos à veræ pietatis usu & consuetudine abalienauerunt, atque ad remotissima studia transfulerunt, hoc est filijs græcorum vendidisse, ut longè fieret à populo Dei. Hos autem audaciæ illatæque iniuriæ poenas aliquando duros Deus etiam prædicat, ita ut si non illi, qui primi harum iniuriarum auctores inuentoresque fuerunt, tamen filij eorum, hoc est, posterij qui illos imitati securique fuerint, malè cum suis inuentis pereant, & à populo Dei eiusque confinij quàm longissimè ablegentur cum summa auctorum suorum ignominia. Atque Christiano quidem & pietatis studioso interpreti satis esse visum est, rem ipsam explicuisse, & mores notasse, ad quos hæc tota ratio pertinet; personas autem ipsas quos hæc ratio tangat, aut indicare, aut prodere non placuit; cum id studium potissimum nobis sit, ut neminem quoad fieri potest, offendamus & quàm multis prodesse possimus. si qui ergo huiusquam indicauimus notæ fuerint, qui ex nobis cum essent à nobis exierunt, neque permanere nobiscum voluerit, ut quàm mature sibi consulant, monemus hortamurque sedulo, antequam veniat dies Domini. Qui habet aures audiendi audiatur. Quod verò additum est: [Quia Dominus locutus est:] certam sententiam & firmum decretum significat euentu tandem suo comprobandum; nam quidquid Deus dixerit, maximi id consilij est, & quod nulla alia natura aut virtute impediri possit. Quod si hominibus sua consilia aliquando exequi licet, cur non & diuina sibi semper consentent, & euentu firmantur.

Clamate hoc in Gentibus, sanctificate bellum, suscite robustos, ascendat, ascendant omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, & ligones vestros in lanceas. infirmus dicat, quia fortis ego sum.

SOLENNIS sacris vatibus est, ubi rem aliquam maximam animo peruiderunt quam prædicerent in ea re diutius commorari, idèque propositum amplificando virgere, ut cum quem ipsi animi motum ex eo spectaculo conceperint, in auditorum etiam animis inciterent, siue lætitiâ, siue dolorem, siue spem, siue horrorem & metum, siue etiam admirationem, remque ipsam adhuc remotam absentemque descriptione & oratione præsentem faciat, spectandamque exhibeant. huius generis multa apud Isaiam aliosque vates exempla sunt. ut: Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra, iste formosus in stola sua gradiens in multitudine virtutis suæ? &c. Est autem prophetici raptus quidam sublimior gradus hic, quem modo vates noster obtinet, ex quo non solum futura intelligit, sed rem omnem, ut futura est, cum suis partibus, & momentis animo contèplatur, metitur & peruidet, & quo quidque modo fiat discernit, ac quæ admodum Vates ipse, ita etiam prophetica oratio maiori impetu & cõtenione in sublime ferri videtur. Cui dicendi exornationi Græci nomen enthufiasmon fecere; cuius generis exèpla apud antiquos poetas propheticis sermonis amulatores studiosissimos reperies, ut, *Visum Britannos hospitibus feros,*

Et lætū equino sanguine Concanū. Igitur maximam illam futuram stragem à spiritu edoctus Vates, quæ in pij populi & cælestis ciuitatis hostibus edenda est, ubi sese ipsi mutuis sunt cædibus confecturi, quemadmodum ea molienda parandaque sit exponit, quod videlicet oēs illi tanquam bellico aliquo signo vocati, bellum spontè capefent, & quodâ veluti furore acti in

acti in eum concurrent locum, in quo fatale illis supplicium & carnificina parata est; siue quod feroci aliqua cogitatione excitati, alij in alios insurgant, siue quod Deus ad suam perniciem eum illis animum cogitationemque immiserit, ut maiori quàm vnquam antea impetu, ardentiore studio ad bellum sibiipsis exitiale fataleque properent; Namque Dei voluntas & consilium fatum hominibus est. quia os Domini locutum est. Hanc rem ut certam, ut diuino consilio firmatam, imperando prædicat Ioel, omnesque gentes tum fortissimas quasque, tum etiam imbelles ad bellum currentes, ut aiunt, incitat. [Clamate hoc in gentibus, suscite robustos, ascendant, ascendant omnes viri bellatores:] quàm aptè generatio filiorum hominum, ut à filijs Dei distingui solent, hoc in loco notetur cuius rem rectè existimanti planum facileque intellectu est; nam filij huius seculi fortes gygates, viri bellatores, robustique venatores, & similibus nominibus propterea appellantur, quod illorum voluntas & conatus ad omnium humanarum rerum summam per fraudem, per insidias, denique per vim intentata sunt. cum contra filij Dei pusillus grex à Christo nominentur, qui in humanis rebus prudentia, viribus & artibus, multitudine ab altero genere vincatur, in diuinis verò rationibus à nullo superetur: nam elegit Deus infirma, ut fortia confundat. Jam verò illorum omnia molimina & studia, & ad ea quæ cupierunt paranda commoditatem apparatusque omnem hac imagine describit: [Concidite aratra vestra in gladios, & ligones vestros in lanceas:] nam cum illi omnem spem in vi, & in armis, posuerint, animos ab omni alia pacis aut æquitatis cogitatione ad vim, ad iniuriam, ad belli & contentionis studium traducunt. cum autem à Vate excitantur, tum eorum certum & commune consilium atque studium significatur, tum etiã grauius diuinæ virtutis argumentum paratur, qui hostes suos, tum maxime contènerent & ridere solet, cum maxime illi ad rem gerendam parati & instructi esse videntur, sicut scriptum est: Dirumpamus vincula eorum & projiciamus à nobis iugum ipsorum. Sed qui habitat in cælis irridebit eos, & dominus subsanabit eos. tunc loquetur ad eos in ira sua, & in furore suo conturbabit eos. Hic Babylonis magnæ & meretricis illius futurus est exitus, quæ totum orbem sibi potentia & vi subiecerat, & quæ cunctis regibus terræ calicem fornicationum suarum propinauerat, Quod verò visus est verbo, ascendant, ascendant, id ex eo dixit, quod ex omnibus orbis terræ partibus, in certum quendam locum velut medium aliquem situm conuenturi sunt: atque si quis eum concursum in magno aliquo globo cogitet, ascensum quendam vndique deprehendet. erit itaque ille in vallem Iehosaphat, omnium vndique gentium ascensus, atque adeo cõteno studio, adeo obfirmato ad eam rem animo singuli erunt, ut cum sua quisque interesse arbitretur, nemo sit qui ei expeditioni deesse velit, sed fortissimus quisque suo robori innixus suis viribus fidens vltro ad id bellum procurrat; neque tamen imbelles, aut infirmi cedent, sed vel spe prædæ, vel contentione atque æmulatione vel prodendæ ignauiæ pudore singuli dicent: [Quia fortis ego sum.] Atque hoc modo sese omnes vltro ad instantem cladem parabunt, & contento cursu in diuinæ vltionis locum confluent. quanta verò frequentia futura sit, ex eo arguitur, quod nulla ferri copia satis ad armorum officinas explendas erit, nisi etiam arationis & cætera rustici operis instrumenta in gladios & lanceas conflentur.

Erumplete, & conuenite omnes gentes de circuitu: & congregamini: ibi occumbere faciet dominus robustos tuos.

NUMERO singulari dixit, tuos, propterea quod vnum commune omnium aduersus Dominum & aduersus Christum eius studium, aduersus populum & ciuitatem sanctam, ut eam quisque sibi diriperet, vnam gentem, vnumque regnum antichristi & principis mundi huius constituit. & meminisse oportuerit semper illius distinctionis, qua filij hominum à filijs Dei separantur.

Consurgant & ascendant gentes in vallem Iehosaphat: quia ibi sedebo, ut iudicem omnes gentes in circuitu.

EXPOSITIO est eorum quæ dicta iam & explicata sunt, omnem autem certitudinem & consilij constantiam hæc repetitio continet. Quoniam autem ea res certo & diuino consilio decreta est, & certa ad eam gerendam dies certumque tempus præscriptum, atque hætenus spatium locusque singulis ad poenitentiam concessus, donec præscripti temporis ter-

Deute. 3. 26. poris terminus cōtigerit, sicut scriptū est: Nonne hæc abscondita sunt apud me, & signata in thesauris meis? huius rei causa vbi finem illum contigisse ostendit, vbi completam esse hominum malitiam cognouit, ad rem iam gerendam hortatur Deus eos, per quos ea strages fuerat edenda, hoc est, eos ipsos qui sibi & pereundi causæ auctores & ministri futuri sunt.

Mitite, inquit, falces quia maturauit messis, venite & descendite, quia plenum est torcular, exuberant torcularia: quia multiplicata est malitia eorum.

D V A B V S ex rustica re translationibus futurum impiorum excidium elegantissime significauit, altera messis, altera verò vindemiæ: vtramque enim idoneo tempore vbi fructus iam maturauerint, fieri oportet, quæ si negligantur, aut deserantur, abuti temporū comoditatibus & iure, non vti est. Messis autem & vindemia non priuatam aliquam personæ aut familiæ calamitatem, sed communem stragem publicum significat excidium, vt: Iuda pone messem tibi, & torcular calcavit dominus virgini filiæ Iuda, ergo iam maturum tempus extitisse ait, quo diuina illa impijs parata ultio edatur; quamobrè ad opus ministri incitantur, maturitatis autem argumentū erit, [*Quia multiplicata est malitia eorū.*] sicut & alio in loco de huiusmodi maturitate expectanda dictum est: Quia nondū completa est iniquitas Amorrhæorum. Quem verò exitum hæc res habitura sit, quid sibi expectare possit tanta hominum bellatorum multitudo, quas res sibi aut parare, aut promittere ex ea expeditione possit, adiuncto carmine declarat: nempe suæ impietatis & assiduarum in innocentes homines iniuriarum pœnas daturus, ita vt vallis illa quæ diuini iudicij monumentum nunc obtinet, vallis concisionis ex euentu appellanda sit, quod diuinæ ciuitatis hostes funditus in ea valle concisi perierint.

Populi populi in valle concisionis: quia iuxta est dies Domini in Valle concisionis.

N O N priuatè, aut sigillatim, sed tributim, sed populariter, sed omnes in vniuersum Dei hostes casuros significat, familiari Hebraicis dicendi figura vsus, quæ repetitio dicitur: nam cum alicuius frequentiam significare volunt, plurali numero pronuntiatam geminant. vt vallis illa putei putei bituminis, hoc est, puteis bituminis frequentissima erat, sic [*Populi populi*] frequentes populos perituros ait. verbum autem propterea desideratur, quod ea figura frequens sit ijs, qui aut asseuerantes nimis, aut dolentes, aut irati & comminati aut alio quouis vehementi impetu acti loquuntur. est autè ecclipsis à Græcis dicta exornatio, sed verbum ex proxima oratione adiunctis que vocabulis est petendum, nempe ab illis: [*in valle concisionis.*] hoc modo populi populi in valle concisionis concidentur, quia hoc certissimum est, paratam scilicet esse populis à Domino diem in vallem concisionis. Ea autem dies adeo certa est, vt non etiam longè absit, propè enim est, parata atque perscripta, quæ subitò conuenientes in eam vallè populos opprimeret. Qualis autem ea dies futura sit, calamitatis & miserix plena, magna & amara valde ijs, quos tam dirus maneat exitus, exponit. nempe cælum & terram ipsaque elementa aduersus eos esse pugnatura, vt partim tantis tenebris, terroribus, & horribus conturbati exanimentur, partim sese mutuis gladijs & vulneribus conficiant.

Sol & luna obtenebrati sunt, & stelle retraxerunt splendorem suum.

R E S certissima præterito tempore à vatibus enuntiari solet, atque nos quidem rem hanc simpliciter explicandam arbitramur, vt non solum calamitatem, metum, terrorem & perturbationem tenebras illas significaturas, sed etiam allaturas esse interpretemur, nam vt minorem leuiore vltione ignem & grandinem in populi sui hostes aliquando immisit, vt tenebris totam Ægyptum obduxit, ita in grauiori casu luminariibus suis lucem adimet, & ad eam rem pro tempore subtrahet, denique tota rerum natura in auctoris sui indignatione, in iudicio & vltione ministrā sese præbebit, vt facile argui intelliq. possit, nihil casu aut temerè, aut certo & insuperabili naturæ cursu in humanis fieri rebus, sed omnia diuino & consilio & nutu agi & moueri, & quatenus à Deo aut iussu, aut permissum fuerit. hæcenus meliorem hominum partem à maiori agitari atque exerceri, atque ad eam rem cælum & terram, elementaq. etiam obedire, non quod eorum vis his necessariò felix, his verò infausta sit, sed quod ea Dei sit benignitas, vt solem suum oriri faciat

faciat super bonos & malos & pluat super iustos & iniustos. vbi verò placuerit Deo, prouidentix suæ felicitatem omnem in filios adoptionis conuertere, tum verò maximè omnis serum natura toto sese impetu in eam partem inclinabit, quo diuinum consilium contenderit. atque ea res certissimo testimonio diuinæ erga pios homines cultoresq. suos prouidentix erit. totum hoc argumentum subiectis versibus continetur: dictum namq. fuerat solem, & lunam, & stellas splendorem vniq. suam illo die negaturas esse, ita vt dici non possit priuatè illas fauere & prodesse, quibusdam hominibus sua spontè solere; quibusdam verò aut obesse, aut nocere, cum omnium vires, omnium lux dicto & nutui diuino tunc obediet, quando

Dominus à Sion rugiet, & à Ierusalem dabit vocem suam:

H O C est, quando causam pro ciuitate sua iudicabit, sententiamque à suis contra impios dicet. namque præpositionem, de vel à, intelligimus, vt causam non locum indicet; eius enim dictionis vsus in hanc sententiam apud Hebræos, & apud Latinos etiam est, vt à Domino exiuit verbum &c. Vtitur autem translatione à leonibus sumpta, namque id animal nunquam temerè in filijs rugit, quin eius quam cupierit, prædæ compos euadat; terribilis autem vox est, & quæ pauorem audiendo omnibus alijs animantibus incutiat, sicut scriptum est: Leo rugit & quis non timebit. ad hunc etiam modum vbi Deus à populo ciuibusque suis aduersus hostes sententiam iratus pronuntiauerit,

Moueuntur celi & terra.

O M N I S in vniuersum natura trepidabit, & Dei aduersus impios voluntatè & sententiam exequetur. Populus tamen Dei & ciuitas omnis sancta, nihil his rebus pauebit: vt enim leonis vox ceteris animantibus terrori, proprijs verò catulis & leonū filijs securitati & iucunditati esse solet, quippe qui eam vocem victoriæ prædamque sibi promittere intellant; sic filij Dei sibi nihil à natura aut timendum, aut sperandū esse cognoscentes, seque in diuina tutela & custodia latere intelligentes, tunc maxima spe & securitate erūt, cum maxima in calamitate & turbatione ceteros esse cognoscent: namq. signa illa bellica diuinæ victoriæ illis erunt, quæ alijs cædis & excidij signa fuerint. Ob eam ergo rem ait:

Et Dominus spes populi sui & fortitudo filiorum Israël.

H V I V S rei causa hæc decreta, prædicta & parata ac tandem expedita fuerunt, vt omnibus hostibus metu sublato, pace vbiq. parta in summa quiete & securitate cū principe rege suo degant, & regno potiantur calorum, atque adhuc in terris agentes diuinis muneribus, atque inenarrabilibus fruantur beneficiis.

Et scietis quia ego Dominus Deus vester habitans in Sion in monte sancto meo: & erit Ierusalem sancta, & alieni non transibunt per eam amplius.

H A N C adeo felicitatem atq. has regni cælestis primitias etiam in terris expectandas, illis fore qui felicissimum illud tempus fortiti fuerint, quum purgabit Dominus & permundabit areā suam. Si quis autem decimū octauum vsque ad vigesimum primū Apocalypseos caput legerit, & quid in illis prædictū descriptūq. sit intellexerit, agnoscat quid hoc in loco dicatur, & ad quænam tempora tota hæc res pertineat, planè intelliget. namque in eo loco longus de his rebus Apostolo institutus sermo est, in quo Babylonis casum narrat, & populi Dei liberationem & securitatem regniq. diuini ac ciuitatis sancte felicitatem, in quam non intrabit, aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, aut mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni. hæc Iohannes: atque hæc huius hemistichij sententia est: [*Et erit Ierusalem sancta & alieni non transibunt per eam amplius.*] Sanctum enim id quod separatum, atque à vulgari & profano vsu & consuetudine distinctum est, scriptura vocat.

Et erit in die illa: stillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte: & per omnes riuos Iudæ ibunt aquæ: & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum.

S I scires donum Dei, Christus Samaritanæ mulieri dicebat. Si nobis sanctissima illa Christi virtus quam per spiritum sanctum suum cum pijs suis cultoribus comunicat, nota esset,

esser, planè tantæ suauitatis & copiar excellentiam sentire, alijsque expetendam indicare possemus, sed quisnam in ea docenda satisfacere alijs cumulatè possit, quam neq. oculus vidit, neque auris audiuit, neque vlla humani cordis cogitatio assecuta vnquã fuit? quam nemo scit, nisi qui acceperit. quam qui acceperunt, suis nunquam coloribus depinxerunt, neque vilo verborum aut orationis artificio propriè describere, propterea quod planè diuina est, & ab omni humano vsu alienissima, ad hominum communem sermonis vsum accommodari non potest. Igitur diuinis verbis & à sapientia impositis opus fuerit, diuina verò verba, quibus nihil cum humano sermone commune sit, vt ab homine humanaque ratione intelligantur, fieri non potest; Animalis enim homo non percipit quæ Dei sunt. Quamobrem quicumque etiam hac diuina virtute donati præditiq. fuerit, de ea re apud vulgares animalesque homines nullum apertum habuere sermonem, sed, vt illi aiunt, sapientiam inter perfectos locuti sunt, qui eius sermones & rationes soli capere possunt; apud ceteros verò homines translationibus & parabolis res ipsa non vt intelligi, sed vt desiderari & queri posset, proposita tractataque est. & quoniam ab humano sensu ad hominum rem hanc transferre oportuit, eas res eaque verba vsurpata sunt, quibus maximè sensus nostri delectari solent; cuiusmodi sunt, larga rerum omnium ad victum, vitam & honestam voluptatem pertinentium abundantia & copia. huius generis sunt terræ & arborum fructus largissimi, frumenti, vini & olei prouentus, vestium pulcherrimarum, auri, argenti, & gemmarum margaritarumque vsus, & quæ his similia sunt, quarum omnium rerum summam quandam addere videtur mellis & lactis redudans copia & vbertas: Namque lac animalis naturæ alimentum primū & idoneum ac summe vtile esse omnium animantium nutritio satis euidenter probat. mel verò dulcedinis & suauitatis omnis principium atque summam continet, nihil enim melle dulcius in omni sucorum sensu inuenitur, aquarum verò copia præter quam quod ad sitim (quæ grauissima in animantibus est affectio) sedandam commodissima & idonea est: multa etiam alia in terris efficit, quorum causa maximam sibi in naturalibus rebus vendicat laudem, ad eò vt antiqui omni eam rerum naturæ prætulerint,

Optima lympba quidem, aiebat Poëta Nam omnis cuiuscunque rei ortus, siue generatio succum requirit & humiditatem, quod eius penuria & defectus aperte in corruptione ostendit. Igitur cum à sapientissimis auctoribus de maxima aliqua temporū felicitate & de aurea ætate sermo instituitur, nulla verba commodius vsurpari solent, quam rusticarum rerum prosperitas & fructuum omnium redudans copia, quarum caput & quoddam quasi præstantissimum argumentum mellis & lactis spontanea affluentia est.

Vt: *Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant.* Hanc naturæ humanis sensibus accommodatam rationem Vates noster secutus, summam illam diuinæ prouidentie donorum & bonorum copiam, qua pientissimi illi homines qui spiritu Dei aguntur, perfrui solent, his imaginibus descripsit, [*Et erit in die illa: Stillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte.*] Vt maximam redundantiam significaret, non mella ex apiū aluearibus, aut lac ex pecorum vberibus querenda, sed abundè per agros, per valles è collibus & montibus defluxu assiduo inuenienda esse dicit; atque ea res non parca, sed benignissima manu diuina dona sanctis hominibus, qui in illa ætate erunt, communicanda esse declarat. [*Et per omnes riuos Iuda ibunt aquæ.*] Si felicitas hæc humana ac terrena futura solum esset, tamen maior quam vnquam antea fuerit eo tempore quo restituendi essent Iudæi, fore probaretur vel ex eo, quod per omnes riuos Iuda aquæ fluent, atque in Ierusalem ex téplo Domini fons viuus erupturus erit. Namque olim etiã cum Iudæa regio beatissime coleretur, tamen aquarum viuarum penuria laborabat; maximè autem vrbs ipsa in qua pluuia aquæ collectionibus & piscinis fontium & puteorum defectum supplere incolæ coacti sunt. Verum aliò profectò tota ratio hæc spectat, nempe ad diuinæ illius virtutis affluentiam, quam spiritus sanctus per Christum datus in suis charissimis efficit hominibus: hos enim nulla sitis infestat, sed perpetua aquarum scaturigo intra ipsorum viscera emergens saturos, & diuinis fructibus fecundos reddit, sicut scriptum est: Omnis qui bibit ex hac aqua sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dabo, non sitiet iterum, sed fiet in eo fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam. Est autem hæc quidam perpetuus diuinæ gratiæ influxus, quo humani animi per Christum affecti diuinæ legis notitia valent, studijs incumbunt, & virtutibus exercendis operam nauant, efficiente id diuino spiritu,

1. Cor. 1.

Ibid.

Iud. 14.

Pindar. od. 1.
Aristor. 4.
Methico.

Ouid Metamorph lib. 1.

Ioan. 4.

spiritu, qui in medio eorum templū domiciliumq. tenet, qua de re alij etiã vates maxima mysteria decantarunt. Et erit in diebus illis, inquit Iſaias, præparatus erit mons domus Domini in capite montiū, & venient eò populi multi ad accipiendam legem, & dicet, quia de Sion exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem. His itaque aquis viuētibus humana natura irrigata, quæ prius spinas & tribulos ob natiuam ariditatem atque acerbitatē produxerat, fructus proferet pulcherrimos, atque ideo dicit: [*Et fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum.*] Domum Domini ipsum piorum sanctorumque hominum populum vocat, quem Diuus etiam Paulus templum Domini sanctum appellat. Torrens autem spinarum Hebraicè fluuius Sitim dicitur, qui in Topographiæ ratione pars quadam Iordanis esse dicitur, siue torrens in Iordanem influens, cui Setim oppidum adiacet. Auctor huius rei Saadias antiquus scriptor est. sed quoniam non tam nomina quam nominū rationem & significationem considerandam nobis Vates proponit, Sitim spinas & errores significat. Fluuius autem errorum & spinarum mundus est, qui ex illo maledicto spinas & tribulos spontè abundè profert, inter quæ si qua vel exigua virtutis fruges expectanda sit, magnis laboribus, maximis sudoribus ea cõstet necesse est: arida enim soli natura spinas potius, quam alias molliores herbas aut plantas gignit, quod spina natiua ariditate & acerbitate succus polleat, quem facile eiusmodi terra suppeditat. Naturam ergo humanam hoc diuini spiritus fluuiio abundè irrigatum iri prædicit, quo non tam spinas, sed pro concepti humoris ratione dulces & laudatos fructus facili cultu, nullo sudore pariat, atque in hunc modum de eadē re Zacharias scripsit: Et erit in die illa exhibunt aquæ viuæ de Ierusalem, dimidium earum ad mare orientale, & dimidium earum ad mare posterius in æstu, & in calore erit.

Ægyptus in desolationem erit, & idumæa in desertum perditionis: pro eo quod iniquè egerunt in filios Iuda, & effuderunt sanguinem innocentem in terra sua.

DVA s vicinas & ferè finitimas Iudææ regioni gentes, à quibus olim diu infestatus, & odio atque malevolentia iudaicus populus agitatus fuit, Ægyptios & idumæos tandem vastandos perdendosque esse prædicit, vt nulla ex parte Iudæa regio non quieta sit, vt nullos hostes metuat, nullisque terreri possit incommotis. Hoc verò omnium eorum qui populo sancto militantiq. ecclesiæ hostes inimiciq. sunt, atque hætenus fuerunt, interitum nobis significat futurum, vt quæ principatus, potestates & rectores tenebrarum harum timebat, nullos deinceps iam timeat, sed diu læta atque secura pacem colat diuinam. Hos autem duos populos Ægyptiorum & Idumæorum pro omnibus ecclesiæ hostibus proposuit, ea figura vsus, quæ synecdoche à Rhetoribus dicitur, in qua species nonnunquam pro genere vsurpatur, velut Arabem pro pastore dixit Iſaias. & poëta: *Quis Parthum pauca? quis gelidum Scythen?* pro quocunq. hoste hoc dixit. Hos ergo populi Dei hostes diuini iudicij sententia pœnas iniuriarum & sceleris daturus, quod tandiu ac tam grauiter populo Dei ecclesiæque sanctæ nocuerint. Atque in his duobus populis, si rem propius spectare placeat, omnes Christianæ & sanctæ ecclesiæ hostes contineri perspiciemus; quotquot enim hodie cum Christiano & verè pio populo similtates inimicitiasque exercent, ad duo in vniuersum genera Ismaëitarum & Idumæorū referri possunt. Ismaëlita sunt qui Mahometi viam & sectam habent quam sequuntur, qui ab Ismaële oriūdi sunt: Namque Ismaël ex Agar Ægyptia ancilla ortus vxorem etiam Ægyptiam duxit, sicut scriptum est: Et accepit illi mater sua vxorem de terra Ægypti. Cæteri verò præter hos quicumque aut idololatriam, aut superstitionem, aut impietatem sequuntur, omnes ad Idumæos gentem idololatram & gentilitatis principem pertinent.

Et Iudæa in æternum habitabitur, & Ierusalem in generationem & generationem.

QVEM AD MODVM Iudæum verè definiri oporteat, & quisnam Iudæus rectè dici possit, iam explicuimus: is videlicet, qui diuinorum beneficiorum perpetuò memor assiduis laudibus, confessionibus, & gratulationibus vacat. huiusmodi hominum societas Iudæa vera est, quam Deus probat perpetuaque prouidentia tuetur & fouet, Ierusalem etiam

Iſai. 2.

Saadias in hunc locum.

Gen. 3.

Zachar.

Horat. lib. 4. od. 5.

Gen. 22.

etiam, cuius hoc in loco mentio facta est, iam quænam esset, ostendimus. Hic autem Iudæorum idemque Ierosolymitanorum cælestium populos æternam hoc in loco felicitatis promissionem habet: namque ab eo tempore quo Deus reconciliata Iudæorum gente unum ex pijs omnibus & sui cultoribus populum coniunget, magnam illis tranquillitatem & pacem confirmabit: quippe quibus cum visibili hoste qui iam non extabit nihil metuendum erit; ab inuisibili vero diuino etiam munere & gratia erunt semper defendendi. Iudæam autem & Ierusalem pro populo & ecclesia populi matre ac principe nominauit, & in æternum, atque in generatione & generationem idem diuerso dicendi modo significat per heterosin familiarem uatibus figuram. Quoniam autem hæc recens restituta urbs solidissimo muro Iaspideo, & quadrata, ut Ioannes Apostolus ait, mensura figuraque constabit, deumque protectorem semper habebit, ex his rebus efficietur, ut perpetua stabilique mansione habitetur, sine ullo pauore aut terrore; namque ob id portas eius semper apertas fore idem Apostolus prædicit.

Et mundabo sanguinem eorum, quos non mundaueram: & Dominus commorabitur in Sion.

ET ENIM in illam sanctam ciuitatem, in illud regnum cæleste, cuius primitias in terra uisas aliquando & uisendas etiam esse penè omnis diuina tam veterum quam nouorum temporum scriptura docet, nihil coinquinatum, nihil prophanum admittendum est; si quid autem tale antea fuerit, tamen prius mundandum expiandumque est, quam in ea castra ubi diuinum tabernaculum cum hominibus erit, admittatur. Iam uero mundationem & fides, & eorum qui mundandi sunt, poenitentia præcedet, sicut scriptum est: poenitentiam agite, & baptizetur unusquisque uestrum baptismo poenitentiae & accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientis in uos. Nam neque fornicarij, neque periuri, neque auari, neque mendaces, neque rapaces &c. regnum Dei possidere possunt. & hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis, huiusmodi hominibus gratulabundus Apostolus dicebat. In hac ergo ciuitate sancta Dominus libenter habitabit, eam enim sibi templum & domicilium super omnia tabernacula Iacob delegit & dilexit. atque gloriosa profecto de te dicta sunt, ciuitas Dei. quæ omnia explicuisse & atramento atque calamo descripsisse nostrum non est. Ei autem, qui nobis hæcenus propitius fuit, ut Iosalem uatem suum Christiano populo suo enarraremus, immortalis, inuisibili soli Deo honor & gloria per infinita seculorum secula, Amen.

FINIS.

HYMNVS

HYMNVS EX VOTO.

Descende calo, & curribus igneis
 Vatem remotis nubibus o tuum
 Vulgo procul raptum prophano
 Spiritus alme supra polum fer.
 Qui regna puri felicia temperas
 Cali, & beatas luce fouens domos
 Fluctus maris compescis, almmum
 Dasq; diem recreator orbi,
 Orbem regentis tu sapientia
 Consultus almis uatibus intima
 Committis arcana, & futuris
 Temporibus facis interesse.
 Felix & ampla sorte beator,
 Quem tu docendum suscipis, altaq; ad
 Decreta diuinisq; leges
 Assidue meditata tollis.
 Illi sacrarum mystica mentium &
 Natura rerum tota subest, neque
 Intacta latet huic vis profundæ, hic
 Cuncta oculis animoq; lustrat.
 Jam qua sit orbis cursibus aut uia
 Calcanda, rerum aut quis pateat status,
 Quid uoluat axis, quod serenum,
 Quæue homines maneant procella
 Discernit, omnes præuidet eminus
 Causas, momenta & quid paret impijs
 Diuina uis, qua misceantur
 Pocula gentibus ebibenda.
 Non regna fluxa continuant opes,
 Non cura, duri militis aut labor
 Immensus argentive aceruus,
 Nec populi numero carentes:
 Sed mens probati consilij potens,
 Et uita puris prædita moribus,
 Jurisq; legum & uis sacrarum,
 Auxilioq; Deus benigno.
 Namq; ille summo præcipites gradu
 Vindex tyrannos fulmine deiecit,
 Sedesq; deturbat superbas,
 Et Stygijs tenebris recondit.

*Præfens item imo sumere de loco
 Cui credat altè sceptra nitentia,
 Muti & ducem armenti gregisve
 Tollere nobilibus triumphis.
 Hic regna tandem, hic perpetuum decus,
 Hic hic beatis imperijs frui,
 Hic pace gaudere & quietas
 Diuitias datur, hic tenere,
 Si quis minister dicitur impiger
 Servire ritè numinis in domo
 Charus Deo, & dignus deserto
 Iudicio superum probari.*

FINIS.

PROPHE TAM COMMENTARIA.

Præfatio de publicorum ministrorum creatione.

5 **V**AM acre ac diligens iudicium, quantamq. in publicis ministris & magistratibus creandis curam adhiberi oporteat, vel unum Amos vatis à Deo electi exemplum satis idoneum est, quod nos doceat, quodq. peruersum in ea re hominum morem & consilium ostendat & damnet. Etenim iam diu est, quod hoc errore homines tenentur, ut quod ad munera publica rectè obeunda & administranda maximè expedit, non peruideant, atque in viris ad eam rem eligendis longè aliam, quàm deceat, rationè ineant: Nam cum ex pietatis & religionis testimonio, atq. ex publica utilitate omnia definiri & potuissent & debuissent, si recta intelligentia & moderatione animi gubernarentur, contra ferè fit, ut ex priuatis paucorum hominum comodis, & ex sola quorundam libidine omnia tractentur. Equidè arbitror si res suam, què oportuerat, rectum cursum teneret, longè melius cum Christiana professionis populis actum iri, si ad magistratus, ad publica omnia munera & ministeria gerenda, non obuius quilibet, aut de media candidatorum turba gratiosissimus quisq. aut potentissimus admitteretur, sed repulsis indignis, qui sese vitro, importunè, improbecq. inferunt & intrudunt, qui aut famem, aut cupiditatem, aut ambitionè suam publico damno ac detrimento alere instituit & contendunt, illis summo studio atq. omni diligentia conquisitis & electis publica onera, vel inuitis vel reluctantibus imponerentur, qui necessarijs ad eam artibus spectatissimaque instructi virtute idonei iudicati essent, quocùq. ex genere, quacùq. ex familia, fortuna, ordineq. fuissent, modò vtilis oportuniq. esse censerentur. Et si in deligendis ad Domini vinea cultorib. hæc ratio atq. hic obseruaretur modus, nunquàm in tâta operariorum copia tanta esset probatorum inopia, neq. sani vtilisque fructus Deo tempestiuè repetenti tam anxie desiderarentur, ut scriptum est: Expectaui ut faceret vvas & fecit labruscas, expectaui ut faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam, & ecce clamor. Nunc verò longè secus fit, etenim in eum morem, in eamque consuetudinem ventum est, ut plerumq. non viri boni, fideles, & idonei querantur, rogentur, aut cogantur, sed ijs contemptis & despectis, qui quò longius à cupiditate atque ambitione absunt, eò propius ad virtutis vitæq. integritatem accedunt, atq. ad rem strenuè gerendâ expeditiores sunt, ij scilicet ad pleraq. munera obeunda cooptantur aut deliguntur, qui non artibus, nõ virtutibus, sed summa vel audacia, vel improbitate, vel ambitu, vel inani generis iactatione, vel gratia etiã plurimum valere, atque omnia sibi ipsis promittere possunt. Namque harum, (quas dicimus rerum) maxima laus & commendatio est, quæ res quoniã vel ab ignauissimo quoq. prestari possunt, tantum istorum hominum auxere numerum, tantaq. ut istis vnde viuant sit, ministeria publica aliàs superuacua addi adinueniriq. coegerunt, ut quod comodo rebus publicis fuisset multos esse in vinea operarios, id iam incòmodo atq. detrimento potius sit: Conculcantur enim loca omnia & premuntur tanta operariorum frequentia potius quàm colantur & curentur. His etiam illa iniquitas accedit, quòd ad eum locum res iam deuenere, ut non tam ipsorum hominum, quàm certorum ordinum & nominum appellationum & generum ratio habeatur, atq. ad quasdam veluti familias & negotium sit redactum, in quas vbi cooptatus quis fuerit, primum & certissimè ad omnes honores ad quamcumq. dignitatè gradum obtinuisse sibi facile persuadeat, neque ullum virtutis aut studiorum, sed appellationis tantum & familie emulum sibi esse putet, cum quibus audacia, ambitu, contemptione, muneribus & largitionibus assiduis obsequioque erga eos, quorum gratiã aucupari parat, contendendū esse existimet. Quamquã verò in tanta publicorum ministrorum frequentia nonnullos probatissimos atque eo quem

obtinere gradu, aut etiam altiore dignissimos esse videamus, tamē ex quo publicis administrationibus obcundis propria etiam eorū qui gererent comoda addita sunt, ex quo datus locus ambitioni & delectus illi antiqui haberi desiti sunt, omnis hæc turbata & plerumq. ad indignissimos relata ratio est. Illud præterea accessit, ut cum que unus bonus atq. integer vir præstare facile potuisset, plures alij efficere nō valeant, omnibus publicorum munerū generibus ministrorū numerus adaugetur sit, quotidieque adaugeatur, & plus publicis & priuatis pecunijs & rebus detrimenti, plus molestiæ afferatur, neque tamē rē aut comodius, aut melius p. plures, quā per pauciores geri cōtingat. Atq. utinā hęc labem aut nullibi in Christiano populo, aut solū iam ciuilibus & secularibus que vocantur negotijs illatā esse delectemus; grauiissimū quidē illud & molestissimē ferendū esset, videlicet aliquod publici magistratus aut officij genus his miserijs erumnisq. premi, cum omnibus cōmuniter persuasum esse deberet, se nō suorū curatores esse, nō regū aut principū, aut summorū consiliorū senatuūve à quibus creantur, sed Dei potius ministros esse, ad quē gestariū gerendarūq. rerū ratio deferenda necessariō sit, sicut scriptū est: Videte quid faciatis: nō enim hominis exercetis iudicium, sed Domini: & quodcumq. iudicaueritis, in vos redundabit. hæc optimi principis ad magistratus oratio est. Dolendū equidem vehementer est tam præclarā omnium magistratū religionē cōtaminatā & prope iā extinctā esse: tamen si nō extra illud forū pestis & perniciēs hæc exiluisset, si prophanos tantū & laicos homines oppetisset, utcumq. esset ferendū, si nō etiā sacerdotū Leuitarūq. collegia attigisset, & penē totū cum ordinē iam oppressisset, quando & illis qui secularē & profanā vitā profitentur, adeo familiaris hic morbus iam factus est, ut cum maximē laborant, maximē sani esse videantur: siquidē persuasum habent, nō exigendā esse eam morū, studiorū vitæq. integritatē & perfectionem, quæ ab ecclesiasticis hominibus exigitur, licereque, imō potius expedire, ut honoribus gloriæ & dignitatibus (quas vocat) cōsulat, ac proprijs & filiorū totiusq. posteritatis splēdori, fortunis & opibus cōparādis atq. augeōdis operā nauēt, siue id iure, siue iniuria præstari possit: id verō, nisi quæadmodū ab illis sit, fieri aliter nō posse putant. Atq. adeo hac opinione sua illi studia suasq. rationes probare & tueri cōtendunt, quæ opinio quantum valeat, omnibus est manifestū, quā verō firma & certa futura in posterū sit, ignis (ut D. Paulus inquit) probabit. Sed iā prō pudor facta hæc scabies atq. lepra omnia Israëlita castra peruasit, & ad sanctissimū vsq. ipsum Dei tabernaculū penetravit, eosq. maximē & fedissimē corripuit tēpli, altaris & sacrorum omnium ministros, quorū erat ceterorū hominū cōtaminationes auersari, lepras dignoscere, iudicare, sanādasq. atq. expiandas procurare. Sanē si nullis in sacris rebus minister esset, qui idē nō ad id quod habet operis ac muneris summa cura summoq. iudicio questus delectusq. fuisset, si illi imprimis deligerētur, qui cū maximē essent idonei, minus ipsi superbē de se sentiret, min⁹ ambirēt. hæc profectō seges certissima foret, & quæ vberes nobis largiret fruges, ac si vno fortasse culmo spē opinionēq. nostrā falleret, at vndecim tamē reliquis cōfirmaret: logē aut secus his tēporib⁹ euenit, nā si sanctus pbatūsq. atq. integer vnus cōtingit minister, reliqui vndecim inanes indigniq. eo, quē obtinēt, nomine locoq. se præbēt.

Hęc adeo diuina atq. Christianis hominibus imitāda ratio, hic mos est, nō ut obuium quēlibet nō aliena gratia cōmendatum ad humani generis & ecclesiæ suæ vtilitatem admittat & inferat, sed ut ipse Deus ex magna hominū multitudine diligēter querat & deligat, quos munerū atq. mādatorū suorū ministros potissimū creet, delectos aut probet, & probatos instruat spiritūq. suo afflato ad eam rē ornet: quæ res apud Isaiā manifesta est, quæ nō temerē oblatū, sed quæ sitū, sed visione tentatū atq. obsequentiē quidē, rei tamē magnitudine perturbatū trepidantēq. ac penē recusantē & probauerit & virtute spiritūq. imbuerit suo. Quē mittā (inquit Deus) aut quis ibit nobis? Querit & rogat Deus sollicitūq. esse in eligendo videtur, & tamen adeo negligenter in ea re sese homines habēt, ut in publicis sacrorū ministris deligendis penē nulla ratio & cura haberi videatur, ut liceat

liceat cuius sese ipsum prædicare, idoneūq. ministrū venditare, atq. sese potius ipsum eligere, quā eligi ad ministeria curare, cū magis diuinā aut ecclesiasticā legitimā diuinā emulatricē electionē vnūquemq. expectare oporteret, & suā interim scapham tenere, sua retia reficere, nihil maius de se quā piscatoriam conditionem aut sentire, aut iactare, ut illud quod amplissimum certissimūq. esset, dicere possent, se non suā, sed diuinā probatione cōmendatos vocatosque fuisse, atque in eos rectē iudicium illud quadraret, Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, ut eatis & fructum afferatis, & fructus vester maneat.

Ad hanc adeo regulā atq. normā totius ecclesiasticæ electionis ratio dirigēda fuerit, atq. eā rationē solidā constantēq. esse oportuit, quā nullus ad certa nomina, genera, personas, aut respectus nullus vulgariū opinionū error, nulla gratia posset cōmutare, sed rectissima ad hęc rē via, eidēq. insistentū esset, ut vltra animorū virtutē & pietatē eas experiemur artes, quæ ecclesiastici magistratus administra comitesq. virtutis sunt, maximē autē sacrarum literarū peritiam, quæ, ut Paulus ait, vtilis sunt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, denique ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus. Nam ceterarum disciplinarum scientia, præterquam quod inflat, non admodum ad hanc quam paramus, rem vtilis est, quod & ipsa diuina vocatio electioque facile docet & probat: Videte, inquit, vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes & infirma mundi elegit ut confundat fortia.

Neq. verō difficilis nimium hæc eligendi ratio, neq. magni admodū negotij plena esset, quādo nō adeo nulla bonorū virorū nūc copia est: Nāq. in omni ciuitate, modō cura diligentiāq. adhibeatur, certos inuenire sit probos homines & virtutis splēdore præditos, ac sicut luminaria in mūdo inter ceteros lucētēs, quorū curæ, diligentie ac fidei sacra munerata credi cōmittiq. possent, nec solū humanū iudiciū, sed diuinū etiā hac in re expectandū erat: Etenim Deus, cuius res agitur, piē sancteq. rogatus facile suos sibi que ad ministeria probatos indicaret, ac latentes proderet, nō enim minus nunc aut potest, aut cupit, quā olim noue & recentis adhuc ecclesiæ tēporibus, quibus hæc via munita & peruulgata fuerat, cum ea cura fuit, ut homines ad sacra ministeria idonei inuestigarentur, quorū spectata virtus & integritas, ac per omnē vitā cōseruatus splendor primū, deinde officij suscepti nunquā deserta fides, sed pietatis summa custodia, sed præclara etiā morte cōseruatum religionis decus certā vocationē ostendit: Nunquā enim adeo populū suum neglexit aut repudiavit Deus, ut nō illi ministros aliquot idonei pararit, & interdū creauerit, si nō omnes in aula aut in frequēti ciuitate populūq. inuentos, at ex agro aratroq. abductos ex ouiu, ex armentorum caulis petitos, si non doctissimos ac dignos sibi iudicatos, quibus quāto humani splendoris, dignitatis & opū minus fuerat, tāto maior diuinæ auctoritatis splēdor accessit: Nā quod humana vi, opibus & facultatibus maximis præstari nō possit, id in summa simplicitate & humilitate efficere planē diuinæ virtutis & pouditiæ est.

Huius aut rei illustria exēpla nobis per omnē etatem proposita sunt, ex quibus vnū Amosi vatis est, qui ut humanis opibus atq. earū artū facultate, quæ illustres reddere hoīes solet, ut omni deniq. humano splēdore nemini cōparādu, ita diuinæ sapientiæ auctoritate, officij dignitate & in munere administrando integritate, fide atq. constantia nulli cedens fuit, ut planē intelligi possit opus diuinum esse, quidquid ab eo homine actum gestūve sit, qui ad eam quam tractauit rem, nihil ipse suum, suæue industria paratū præter probatam Deo animi virtutē & pietatē, præter obsequiū fidemq. contulerit. Quo tēpore Isrælitarum & Iudeorū mores corruptissimi iam erant, eo tempore Deus, qui nunquā hominum rebus & verē animorū comodis non consultū esse voluit, prophetas identidē suos creabat, quibus pœnitentiæ & salutis ac pacis, vel belli rursus & necis legationē ad populū daret: eos aut vnde comodissimē haberi posse cognosceret, sibi legebat. In his ergo Amos vn⁹ fuit armentarius Thecoites, quem ex bobus pascendis Deus de magnis, præteritis, præ-

sentibus futurisq. rebus legatum, & consilij sui interpretem misit, cuiq. non solum que ad Israël Iudeamq. sed que ad alias etiam finitimas gentes pertinerent seuera mandata dedit. Fuerat autē is vir integris ac probatis moribus, vitæ autē consuetudine & genere simplici atq. horrido, minus culto ingenio, atq. omni sciētia aut civili facultate destituto, lingua etiam tardus & sermonis elegantia carens (quod ipsum Amos nomen indicat.) virtutis tamen præstantia & legationis veritate prophetiq. auctoritate & diuino spiritu vel maxime auctus & officij fideiq. integritate, vsq. ad necis & suppliciorū tolerantiam probatus. Huius vaticinij quoniā non vnum ac simplex, sed quadruplex caput est, & singulorum capitū sua etiam varia membra sunt, quadruplex quoq. argumentū suis locis distinctū à nobis proponi oportet, id quod cōmodius & sanctius explicari possit, ipse imprimis Deus ex more aduandus, & voto humiliq. preceimplorandus est.

Nam quid ego sine te facere, aut quid dicere gratum
Summe Deus possim, que mea cepta sequi?
Ergo age, nil opis hic nostræ superesse docendo,
Neu patere humanis artibus esse locum.
Vtique tuum, quidquid Vates dixere probamus,
Interpres si quid dixerit, esto tuum.
Iam tu custodi que diuini, tardisque bubulcis
Quæque forent cunctis, dicere, mira dabas.
Hæc nobis referenda bonus da, splendida dictu
Nolumus exigui scribere, certa tamen.

VATICINII PRIMI ARGUMENTVM.

NON nouum, à vulgi tamē opinione alienum miraculū in ipso statim vaticinij principio narratur, nimirum Deum non ea obseruare, que ab hominibus maxima & præstantissima esse indicantur, dignissimaq. quibus omnis tribuatur honos, vt sunt genus, diuitie, opes, potentia, facundia, & quæcumq. aut facultates, aut artes his simillime sunt, neq. diuinā veritatem auctoritatēq. huiusmodi rebus niti, sed sola Dei voluntate & num, & spiritus sancti virtute, qua qui præditus est, is planē sapiens, is fortis, is princeps, is ad maxima & præclara munera strenuē obeunda est idoneus, que res huius vatis Amos exēplo probatur. Qui cū nulla sua dignitate, nullis opibus, nullis etiā artibus aucto ritæque apud populum valeret, vt pote pastor alieni etiā armenti custos, tamen repente diuino spiritu auctus, ad eō magnā consecutus est auctoritatem, vt diuinorum aduersus Israël aliasq. gentes consilio- rum grauisimus & certissimus nuntius fuerit, cum summa regum & populorū admiratione, à quibus tamen nunquā repelli, aut impediri potuit, quō minus suam diligenter obiret legationē. Principio autem Israëlitarū populū, hoc est, decē tribubus dura præueniat, & futurum ipsis excidium, extremamque captiuitatē venturasq. antea miseras calamitatesq. docet, propterea quod diuina religio violata ab illis fuerit, & per idololatriæ scelus omnino polluta: Nam si aliarū gentiū scelera Deus impunita nō patitur, & si certa atque grauisima vltio alias etiam nationes manet, ob illaiam aliquando Israëlitis iniuriam, quod nam iudicium quā graue ac seuerum experiri eos æquum est, qui quantum in ipsis fuit diuinam maiestatem per summum nefas minuerint, & sanctissimum illud numen, cui se totos sacratos esse oportuit, iniuria contumeliāq. affecerint? Argumentatur autē Vates ex contentione, octo enim finitimarum gentium sceleribus enarratis, & pœnis constitutis, Israëlitarū, qui iisdem aut etiā pluribus maioribusq. flagitijs nobilitatierant, causam persequitur & perorat: addit autē & Iudeorū etiam, hoc est duarū tribuum causam, quos tamē iisdem cum alijs gentibus criminibus, iisdem suppliciorū sententijs inuoluit. Cū aut omnium istorū malē gesta res & grauisimæ causæ cū Israëlitarum impietate & sacrilegis negotijs cōparatæ leues esse videatur, res ipsa postulat, vt nō vno eodem, ac pari iudicio omnium causā inuoluatur, sed suus certus locus certūq. tempus ad pronuntiandā de Israëlē sententiā, eamq. rebus & verbis pleniorē, constituatur: cuiusmodi exēplum in capitaliū scelerum socijs spectari sepe solet, nam cū alij alio tē- pore ad suppliciiū producantur, dux & princeps ipse sceleris seorsum cum maiori apparatu & frequen- tiori hominū conuentu, vt maior etiā supplicio suo spectaculū præbeat, produciuntur. Breuis ergo sententia & cōmunis omnibus eadēq. formula de singulis alijs fertur: Et mittam ignē in domum Gaze & de- uorabit ades eius. De Israël verō longior multo & explicatior, & suis tum criminum notationibus, tum pœnarum generibus distincta pronuntiatur. Atque in hac Israëlitarum rerum ratione, vbi iam cepta fuerit, totus serē liber consumitur.

VERBA Amos, qui fuit in pastoribus Thecua: qua vidit super Israël in diebus Ozia Regis Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas regis Israël, duobus annis ante terræ motum.

FVERE olim & nunc sunt nonnulli sacrorum librorum expositores doctissimi, qui di- carent vaticinij munus & officij ijs tantū deferri, quos ad eam rē aptos idoneosq. nā- tura genuerit, & conformauerit, decepti fortasse oratione illa qua Deus Ieremiam vatem est allocutus: Priusquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vultu, san- ctificauī te. eam autem illi rem ad certā naturalium humorum & facultatum in humanis corporibus mixtionem & constitutionem retulere, ita vt nihil in ea signi, nihil miraculi esse putarent, sed vt natura alij ad liberales disciplinas, alij verō ad alias humiles artes ha- biles aptiq. sunt, sic vaticinium naturalē quandā facultatē crediderunt, quæ natura inge- nioq. iniri, vsu autē & exercitatione perfici in ijs, qui ad eam apti fuerint, possit, atq. hanc quidē opinionē à Peripateticorum philosophia imprimis animo insitā eius viæ sectatores cōquisitis, diuinarū scripturarū sententijs alere confirmareq. conati sunt. Sed eam tamen à diuinæ legis & sapientiz rationibus alienā esse, vates hic noster Amos manifestē ostēdit, qui muneris sui facultatē non natura, sed miraculo cōtigisse in ipso statim dicendi initio docet, atq. ex eo auctoritatē orationi sermonibusq. suis adiungit, quod nō spōtē sua, non natura & ingenij impetu, non certis disciplinis aut facultatibus præparatus, sed subito à Deo iussus, doctus, legatusq. ad Israëlē sit, ad quē diuina mandata perferret. Atq. adeo hanc rē philosophicis etiā rationibus tractare & disputare possemus, si per cōmentario- rum legē breuitatēq. liceret, sed nunc quantū ad Vate explicandū satis esse possit, percur- rentes integrā rei ipsius disputationē præsentī sermōni referuabimus, atq. prophetiæ mu- nus ita munus esse, vt diuinū donum interpretari possit, statuemus: diuinum quidē donū cui defertur, miraculū verō atq. diuinitus ostensum signum illis ad quos Vates legatur ac mittitur, quamobrē dictū est Mosi apud Rubū: Et hoc habebis signū, quod miserini te, vt res diuina diuinitusq. procurata & nō naturali facultate parata signo dato ostēderetur, id quod populus ipse atq. omnis tā sapientū, quā imperitorū multitudo satis apertē testa- tur, qui de Mosi propheta & officio tanquā de re maxima & miraculosa diu multumq. inter se cogitauerat ac disputauerant, cū hoc diuinū & extra humanos sensus ac naturæ vires positū intelligerēt, & quo nā modo id saluis hominibus cōtingere posset quærerēt, donec lex diuino ore cunctis audiētibz pronuntiata fuit, & tandē fides periculū ipso facta est, posse hominē cōtingere, vt diuinā vocē sermonēq. audiat saluus atq. incolumis, sicut scriptū est: Hodie vidimus quod loquatur Deus cū homine & viuat. Hodie inquit se tandē intellexisse, quod diu multumq. dubitauerant: quod si id natura fieri cōtingerēt, posse iudicassent, nō id hodie primū vidissent. Opus autē Dei esse id sciebant, vt Deus cū homine loqueretur, an verō tanta res incolumi homini accidere posset, dubitauerant, & tandē fieri posse intellexere, atq. ea res miraculū grande illis declarat, mirādumq. reddīt hominē cui id contingat, quod hominū opinionē fidēq. ante excesserat. Ex his autē planē colligitur ad vaticinij munus nihil opus esse, aut naturali aliqua facultate, aut maximarū artium disciplinarūq. peritia, tantū autē vt qui eo donandus munere fuerit, vit bonus sit, à vitijs & voluptatibus, ab omni inhonesto studio alienus, & qui vbi delectus ad hoc sit, officij suum summo obsequio, fide & seueritate tueatur. Quod apertē ab Amos vate do- cemur, qui vaticinio suo non naturali aliqua virtute, nō sapiētia & artibus maximis, non genere aut alia re, quā miraculo & diuina auctoritate fidē facit. Namq. artē suā & vitæ genus rusticū atq. horridū imprimis profitetur: [Verba, inquit, Amos, qui fuit in pastoribus Thecua.] Studiū suum hoc dicendi modo indicat, in pastoribus, nō enim aut propheta, aut sapientiz & humanarū artium studiosus antē fuerat, neq. cū eius generis hominibus, qui eas res profiterētur, fuerat vnquā vsu aut cōsuetudine cōiunctus, sed inter Thecua oppidi pastores, in eoq. ministerio semper versatus, vt neq. aliud quā pastoralis vitæ studia & exercitationes, neq. id alibi quā in Thecua oppidi agris coluerit. Quod & ipse de se aliās apud Amaziam Pontificē Bethel profitetur: Non sum, inquit, propheta, neq. filius propheta, hoc est, neq. prophetarum discipulus aut assecla, sed armentarius ego sum vel- licās sicomoros, Et tulit me Dominus cū sequerer gregē, & dixit ad me Dominus: Vade & propheta ad populum meū. Israël. Pastor igitur fuit, neq. diues aliquis pastor, qui alijs conductis

Moses Aegyptius et alij sectatores

Ierem. 1.

Arist. lib. de diuinatione.

Exod. 3.

Deut. 24.

conductis pastoribus ad armentū suum alendum vteretur, sed cōductus ipse fortasse qui alienos boues custodiret & pasceret, cui à sycomorīs vellicandis otium nullū ad aliā exercēdam artem superesset, gregē enim semper sequebatur. Hanc autē sententiam omnem oratio illa continet: [Verba Amos qui fuit in pastoribus Thecua.] Hoc est, dicta factaq. Amosi propheta, cuius vita studium & cōsuetudo fuit inter pastores semper versari, idq. nō alibi, quā in Thecua montibus, vt neque vitæ genere neque hominum quibuscum viuēbat familiaritate, neq. locorū in quibus degit ratione, neque peregrinatione aliqua nobilis extiterat, sed omne tēpus in gregibus pascendis, idq. apud Thecuam cum alijs, quos testes adhibere potest, pastoribus cōsumpsit. Cuius verō sententiæ sit, quod sermonem suum sic incōperit: [Verba Amos,] in cōmūnibus de prophético sermone quæstionibus à nobis est dictū. [Qui fuit in pastoribus.] Duo, quæ ad pecuariā rē spectant, nomina ab hoc vate vsurpantur, alterū quidē est *Noqued*, quod gregum armentorūmve possidentē hominē significat, siue idē ipse pascat, siue cōductis vtatur pastoribus, vt illud & *Misslagh* rex Moab fuit *Noqued*; alterū verō est *Roghe*, quod pascendi officiū propriē indicat, siue propriū gregē, siue alienū custodiat, quē Latine pastore nominamus. Amos autē cū Amazia sacerdoti rationē suam exponit, pastore se indicat fuisse, non *Noqued*, sed custodē boum & curatore tantū: neq. verō hoc in loco ditiorē eum fuisse intelligere possis; nam quāuis vtatur nomine *N O Q U E D*, nō se talē fuisse, sed inter eos qui tales essent, versatum dicit; Ob eam rē nō ait, fuit *Noqued*, hoc est, pecoris Dominus, sed fuit in *Noquedim*, inter eos enim armenta pascere cōsuevit. Atq. ita vates noster nō genus, nō patriam, nō cæli aëris aut soli felicitatem, nō vitæ studium, nō fortunas diuitiaq. nobis, sed diuini tantū cōsiliij auctoritatem religionemq. sermōni, atque orationibus suis interponit. Neq. verō loci & patriæ nomen ad dignitatem splendoremve, sed ad artis potius & cōditionis argumentū appellatur: quando Thecua oppidum montosum & inculti atq. ad fruges minus idonei agri pastoribus alendis tantū esset cōmodum, nihilq. illustre peperisset præter Hirā filiū Aces sextæ regiē cohortis David ætate ducē. Fuit autē in sorte tribus Iudæ Beniaminis propinquum, vt ex Ieremiæ scriptis intelligimus: Confortamini filij Beniamin Ierusalem, & in Thecuah clangite buccina. neq. verō nimis antiquum oppidū, sed postquam terra ab Israhēlitis occupata fuerat cōditum, populo iam crescenti, & cōmoda loca oportunaq. ad nouas sedes deligendas quærenti visa est ea regio apta, quæ armenta arbutis siluiq. aleret, nomen autē loco à Thecoa *Efrom* nepti factum videtur, quæ eum pagū prima cum filijs suis occupauerit, vt in Annalibus legimus: Habuit quoq. *Efrom* vxorē nomine *Abia* quæ peperit ei *Aschur* patrem Thecua. Sed *Roboam* Salomonis filius vrbē in eo loco cōdidit, quæ tamen antiquum nomen retineret, ædificijs ipse tantū & populo auxit ornauitque, sicut scriptum est: Habitauitq. *Roboam* in Ierusalem & ædificauit ciuitates muratas in Iuda. Extruxitq. *Bethleem* & *Etham* & Thecua. Porro agrum desertum incultumq. esse & pastionis tantū cōmoditate vtilem locus ille in iisdem annalibus indicat: Cumq. manē surrexissent egressi sunt per desertum Thecua. Hoc oppidum Diui Hieronymi temporibus adhuc extitisse videtur. Igitur patriæ nomen ipsum & appellatio hominis nobis humilitatem & artis genus etiam prodit. [Quæ vidit super Israhēl.] Quo vaticinij genere vsus fuerit, & quam ob causam, imprimis docet: nempe nō somnio aut alia quapiam forma, sed diuina visione, idq. Israhēlitarum causā, se fuisse impulsū. Est autē visio futurarum aut absentium rerum certum quoddā quasi præsentium spectrum, quo vel vatis oculi, vel animi feriuntur, vt quod *Samuel* Saulis aſinas inuentas ipsumque Saulis patrem suspensio animo & sollicito esse de filio vidit. Quod *Habbakuq* Assyriorum exercitum contra Iudam tam multo antē comparari, quod quatuor imperiorum orbis feriem rationēsq. omnes *Ioël* vates præsentit. Ex qua re, qui nunc propheta dicuntur, videntes olim (vt facer historicus ait) dicebantur. Huiusmodi autem prophetæ genus ad Amos attinuisse accepimus, nam absens, quæ res priuati, quæ publicè apud Israhēlitas gererentur, præuidebat, & quid tandem illis futurum esset, multo antē animo contemplabatur. Vaticinij autem sui legationem ad Israhēlitas tantū pertinere ait, nam eorū causa potissimū creatus est Vates, sicut ipse de se testatur: Et dixit mihi, vade & propheta ad populum meum Israhēl, quanquam de alijs etiam gentibus, & de Iuda quoque mentionem fecerit, earum tamen causas breuiter atque obiter tractauit, ex quibus argumentationes ad propositam sibi causam perorandam repeteret: Etenim contentione siue comparatione vsus argumentando est, quam rem nos paulō antē in huius vaticinij argumento

mento fufius explicuimus. Quo tempore autem vates hic munere functus suo sit, subiunctis verbis docemur, vt ex temporum ratione negotiorum quoque de quibus agitur, argumenta lectis historijs petere possimus. [In diebus Ozia Regis Iuda, & in diebus Ieroboam filij Ioas Regis Israhēl.] In quorūdam vatum libris certum tempus propterea dicitur, quod præterquam ad fidem faciendam plurimum potest, vehementer etiam ad vatis intelligendam sententiam conferre existimatur; etenim de rebus ijs plerumque vates verba faciunt, quæ sua tempestate gestæ sunt: Quas cum illi ferē semper aut indicent tantū, aut percurrant, lectorem ad suorum temporum historias tempore tantū indicato visi sunt reuocare. Quæ verō ratio sit, quamobrem regum potius quā annorum ipsorum mentionem facere vates soleant, iam aliàs à nobis est explicatum. Igitur Amos temporibus Ozia Regis Iuda & Ieroboam filij Ioas regis Israhēl vaticinatus est. Azarias autem qui idē Ozias anno vigesimo nono regno Patris sui Amazia solus regnare & suo nomine cœpit, cum vndecim iam annis antē regnum pro patre administrasset. quo anno autem Amazias in Lachis est interfectus, eodem Ozias rex suo ipsius nomine est appellatus; is annus fuit ab orbe condito ter millesimus centesimus trigessimus quartus, à templo verō Ierolymitano ædificato ducentesimus primus. At verō Ieroboam quindecim iam antē annis Israhēlitarū regnū obtinebat, vt ex secundo Regū libro accepimus, quo in libro quidam in annorū rationibus nodus est, quem aliàs oportunē Deo duce absoluemus. Accidit autē illis tēporibus, vt Ozias rex sacerdotale officium ambitiosè sibi arrogans in aureo altari sacrum facere attentaret, sed diuinitus tactus lepraq. percussus, atq. à sacerdotibus repulsus est. Mox etiam terribili & multis seculis memorabili terræmotu Iudæa regio est conuulsata. Cuius rei tum alij, tū *Zacharias* vates mentionē fecit: Et fugietis, inquit, quemadmodū fugistis à facie terræmotus, qui fuit in diebus Ozia regis Iuda. Hunc eadē die factū fuisse, quæ *Isaias* diuino spiritu auctus vatesque est creatus, antiq. Hebræorum historiæ tradunt, quod ab ipso *Isaias* literis mandata ea res sit. sic enim legimus: Et comota sunt seperluminaria cardinū à vocē clamantis. Nam & *Isaias* Ozia etiā regis tēpestate vaticiniū inchoauit. ex qua re colligimus Amos duobus annis ante *Isaiam* vaticinari cœpisse; atq. ita id quod ab *Isaias* dictum est, & adhuc sexaginta quinque anni, & cessabit Ephraim esse populus, cuius numeri initium ab anno terræmotus, tanquā à re notissima duci auctores doctissimi voluerunt. De hac verō rationē omni apud *Isaias* ipsum disputabimus. Sed quod in hoc loco bienniū ante terræmotū notatur, id non tam ex causa dictū videri debet, quod vates eam rem futurā vaticinari voluerit, (cū ipse Israhēlitas res tractandas potissimū susceperit) quā quod certum tēpus indicauerit, quo tempore vatis officio fuerit functus, ita vt bienniū tantū ei muneri vacauerit, idq. diebus Ozia ante terræmotū, cū *Isaias* eiusdē etiam Ozia tēpestate, post terræmotū tamē pluribus annis vaticinari cōtigerit. Hanc autē sententiā sermo ipse & dicendi ratio nobis indicat. Qui vidit super Israhēl in diebus Ozia bienniū, idque ante terræmotum, cū *Isaias* viderit in iisdem diebus, sed post terræmotum, atque adeo pluribus annis. Itaq. Amos sic duobus annis vaticinatum esse intelligimus, vt biennio peracto defunctum munere suo fuisse interpretemur, neque antea aut postea vnquam visionibus fuisse impulsū.

Et dixit Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam: & luxerunt speciosa pastorum, & exiccatus est vertex Carmeli.

HACTENVS operis inscriptio & temporum notatio, vatis insuper vita indicata est, magis quā opus ipsum sit inceptum; atque ea quæ scripta sunt, aut à Vate ipso, aut ab alio sacrorum librorum concinnatore conscribi potuisse nihil obstat, ita vt breuis quædā totius operis præfatio sit, quā quis fuerit vates, quo tempore & quam diu vaticinatus & quas potissimū res tractauerit, ostendatur: Etenim soluta oratione superiora omnia constant, cū ea quæ sequuntur carminibus conscripta sint, & ipsius cælestis spiritus impetū iam propius referant, id ipsum etiam illo verbo indicatur: Et dixit, quod à carmine ipso seiunctum est, attentionēq. & silentium ad audiendum parat. [Et dixit Dominus de Sion rugiet.] Hoc primū carmen Amosum nostrum post *Ioël* munus suum vaticinando obuisse indicat, quod eodem integro carmine fuerit *Ioël* vsus. quā ob rem rectē huius vatis liber post illius vaticinia ordine secundo est collocatus, cū illius versum hic vsurpauerit, quod sermonibus suis faceret initium, atq. de eadem re se dicturū præcipuē doceret, de qua ille alter ferē vltimo dixerat loco: [Dominus de Sion rugiet.] Totius futuri sermonis propositio quædam,

quædã, & accusationis causãque argumentũ hoc est: Nam in iudiciali genere omnis ferẽ huius vatis versatur oratio; siquidẽ hunc pastore simplicẽ atq. probũ virũ causarum suarũ actorẽ esse Deus voluit, qui nõ tã arte, q̃ veritate ipsa agẽdo niteretur. Est ergo hæc carminis huius sentẽtia: Deũ causam Sionis & Hierosolymorũ agere, parare, quod etiã ciuitatẽ suã, quã sanctã, quã purissimã religioisimãq. omnibus esse oportuit, vario ac multiplici iniuriarũ & probrorũ genere tã à domesticis, quã ab alienis hostibus oneratã esse cõstat; maximẽ autẽ ab ijs indignẽ illius res tractatas, qui liberalissimẽ atq. honorificẽtissimẽ tractare debuerunt, videlicet ab Israëlitis Iudæisq. ipsis qui cũ sibi rebusq. suis sanctẽ & legitimẽ cõsultare possent, atq. suã publicã rẽ ex diuinã legis præceptis, institutisq. gubernare, cũq. religionẽ purã illasãmq. tueri deberent, omnia tamẽ diuina humanaq. iura violãtes, 10 odijs, dissidijs, discordijs primũ laborare ceperũt, ac deinde cede, furto, rapina, stupris atq. alijs multis iniurijs sese mutuo affecerũt, ad eò vt maxima sanctissimã reipublicã lãbes & perniciẽ ab iisdẽ ipsius ciuibus fuerit illata, quorũ eã integrã incorruptãq. seruare intererat. Igitur totã hæc iniuriarũ actio est, quã quoniã grauitẽ feuerẽq. tractãda, atq. irati numinis oratione pronuntiãda est, idcirco leonis & rugitus atq. clamoris translatione Vates 15 est vsus: [Dominus de Sio rugiet.] de nõ locũ, sed causã, vt apud Ioelẽ docuimus, indicat, apud quẽ totũ hoc carmẽ est à nobis fustus explicatũ. Est autẽ hæc sentẽtia: Deũ grauitẽ & feuerẽ religionis suẽ & gẽtis causã acturũ vlturũq. vicẽ populi ac regni sui, cuius caput Ierusalẽ, arx verò & regia Sion erat, eãq. vltionẽ omnibus quicũq. Ierusalẽ & Sio, hoc est regno suo nocẽtes, inutiles, iniuriũve fuerint parari, siue illi domestici, siue exteri fuerint; 20 ac primũ leuiorẽ quidẽ iniurias, deinde & grauiorẽ multò etiã feueris esse animaduertẽdas: Nã quẽadmodum leo nunquã frustra rugit, neq. eã vocẽ animãtibz alijs securẽ audire licet: sic vbi Deus rugitũ ediderit, hoc est, vbi causã suã grauitẽ feuerẽq. egerit, acẽ in eos qui in culpa fuerint, iudiciũ sequatur necesse est, sicut scriptũ est ab eodẽ: Nunquid rugiet leo in silua & nõ habebit prædã? exordio autẽ tũ dicẽtis artibus, tũ rei ipsi maxime idoneo vsus est, qua oratione se à Deo cuius vocẽ referret, missum legatũq. fuisse significauit; nã cũ Deũ rugientẽ & grauitẽ causã populi sui proclamantẽ audierit, non obsequi & mandata facessere nõ potuit, sicut & alio in loco ipse ait: Leo rugit, & quis non timebit? Dominus locutus est, & quis nõ prophetabit? Quodnã porrò & quale iudiciũ in eos, qui dãnati fuerint, sit exercendũ, subiuncto hemistichio declarat. eandẽ autẽ quam 30 sumpserat vrget translationẽ: [Et luxerunt speciosa pastorum.] Repetitio illa, rugiet, & dabit vocẽ suã, [prãterquam quod familiaris vatibus est, semper suã habet significatõnẽ. vt etiã in hoc loco habet; nam cũ duas gentes reos hic cõstituat vates, qui populũ Dei iniuria & cõtumelia affecerãt, nõpe finitimas nationes, & Israëlitas Iudæosq. ipsos domesticos hostes, vox rugiet, ad alterã, & dabit vocẽ, ad alterã partẽ refertur. Quẽadmodum & ge- 35 nuinum etiã iudiciũ vtriq. parti suãq. pœnas luendas proponit. Namq. speciosa atque amœna pastorũ loca luctu cõplenda; & Carmeli verticẽ exiccandũ esse prædicit. Lugere autẽ ager dicitur, cũ aut ob pluuiarũ defectũ, aut ob bellicã depopulationẽ horridus, incultus atq. aridus est; vt cõtra ridere omnia dicimus, quã culta, virẽtia amœnaq. sunt. Sic apud Hosicã: Propterea lugebit terra, & viã Sion lugent, eò quod nõ sit qui veniat ad so- 40 lennitatẽ. Apud Latinos etiã ager lugere, & culturẽ desiderare dicitur. Atq. prioris huius sententiã mẽbri translatio à posteriori indicata est, [Et exiccatus est vertex Carmeli. Speciosa pastorum], dicuntur ad pascendos greges oportunissima quãq. loca, in quibus ob pastionum fertilitatẽ & magnitudinẽ diutius cõmorati, & tentoria figere pastores possunt, namq. 45 Hebræa vox ΝΑΟΤΗ speciosa habitacula pastorum significat. Carmelus autẽ tametĩ mons quidã sit, qui eò nomine dicitur, tamen locum quemlibet significat, modò fertillissimũ & vineis agrisq. cultissimũ, qui vicinis locis laudem præcipiat. qua significatõne ab Haia vsurpatur: Et vertetur Libanus in Carmelum, & Carmelus in siluã reputabitur; propriẽ enim hoc nomine spica viridis & plena significatur, vt & panis & rosta spica & carmel, hoc est, viridis spica & vnde ad fertillissimã & amœnissimã quẽq. lo- 50 ca significanda translatum est verbum: sic etiã & Hebræicẽ carmel fundum significat optimũ, quẽ vox Bethicis hominibus in Granatã regno notissima est. Vsus est autẽ Vates antitheto, cũ verticẽ siue caput Carmeli exiccandũ dicat, qua in rẽ illud intelligit optimã & amœnissimã loci partẽ esse etiã vastandã, nedum quã minus amœnã minũsue cultã sunt, pereant: Caput enim præstantissimã in vnoquoq. genere partẽ notare solet, vt caput Ephraim Samaria, & caput Syriã Damascus. Pindarus

Inferius.

Inf. cap. 3.

Hoff. 4. Thren. 4. Cicer. in Ver. act. 1.

Isai. 6. 10.

Isai. 29.

Isai. 7.

Pindarus olymp. od. 7.

Pindarus etiã eadẽ significatõne aureũ possessionũ verticẽ nominãuit. Hactẽ- nus trãslatio tractata nobis est, vt leonis rugitus magna pascuorum solitudo, ingens præstantissimorum agrorum vastitas consecutura sit, sed quoniam locus ipse rem non simpliciter intelligendam indicat, & quemadmodum rugitus nõ leonis, sed Dei vocẽ & 5 prophetiã intelligimus, sic aliã etiã verba explicanda esse docemur. operãpreitiũ autẽ erit propriã dictorum sententiã breuiter aperire. Deum religionis et regni sui causã iratũ Vates ostendit, atque iniuriarum actõnem aduersus eos qui iniqui molestiq. populo suo fuerint molientem, & rugitus & vocis nominibus vtrĩsq. diẽ dixit, qui vel ex domesticis, vel ex alienis in culpa fuerint. nunc vtrĩq. supplicium minatur & cladẽ 10 portendit, & gentibus & Iudæis atque Israëlitis. Vocat autẽ [speciosa pastorum] palatia sedesq. regum, et Ierolymã atque Samariã Carmeli caput appellat, namque totius terrã Asiã optima portio Israëlitis cesserat, quam Carmeli nomine significauit, cuius capita Ierusalẽ & Samaria fuerãt, sicut scriptum est: Diligit Dominus portas Syon super omnia tabernacula Iacob. & rursus, caput: inquit, Ephraim Samaria: omnibus enim suã 15 excisionẽ prædicit, atque inter agendũ singulis suã de ea re pronuntiãbit sententiã illa formula: Et mittam ignem in domum Hazaëlis, & deuorabit palatia Ben-Adad. Pastorum verò nomine principes & reges significari omnibus omnium linguarum sermõnibus commune est, vt de Chaldæis principibus eorumq. exercitu scriptum est: Ad eam venient pastores et greges eorum, fixerunt tentoria in circuitu, pascet vnusquisq.ue eos, 20 qui sub manu sua sunt. Et Homerus Atridas duos populorum pastores sæpe nominat. Ergo cũ de Damasci, Edom, & aliarum etiã gentium regibus mentionem facturũ Vates sit, eos omnes eorumq. regias vrbes pastores & speciosa habitacula nominãuit. atque ita Chaldæus interpres vertit: [Et euerentur habitacula regum, & excissetur fortitudo arcium eorum.] Atque hæc totius futurã orationis propositio est. 25 Sic dicit Dominus, super tribus sceleribus Damasci, & super quartum non conuertam eum, eò quod triturauerunt in tribulis ferreis Galaad.

ANTE QVAM Israëlitis dies dicatur (hoc enim Vatis consiliũ præcipuum in hoc opere est) sex vicinã finitimãq. gentes in crimen vocantur, Syri, quorum caput Damascus erat, & Palæstini, quorũ Metropolis Gaza fuit, Tyrii, Idumæi, Ammonitẽ atque Moabitã, quas omnes gentes iudicium suppliciumq. grauiissimũ subituras prædicit, vt- pote Israëlitis nimirum semper infestas. Cũ autẽ aliã etiã nationes bellum excidiumq. Israëli attulerint, vt Assyrii, vt Græci & Itali, cur harum potissimũ sex hic meminerit Vates, duplicẽ causã fuisse arbitramur. Altera quidẽ quod hoc vaticinium Ioel̃is prophetiã coniunctum & quasi annexum esse ostendimus, quamobrem quãcũq. ab Ioelẽ aut breuiter tractata, aut etiã prætermissa sunt, ea Amos sibi proposuit & persecutus est. Atque Ioel̃ quidẽ eorum excidium prædixerat, qui Israëliticas & Ierolymitanas res funditus euerterunt, siue prioris templi, siue posterioris tempora recolamus. atque ea res ad Ecclesiã etiã Christianã calamitates pertinuit, vt cũ eum 40 locum explicaremũ dictũ à nobis est, sicut scriptum est: Et congregabo omnes gentes ad vallem Iosaphat, & iudicabor ibi cum eis super populum meũ & super hæreditatẽ meã Israëli, quam disperferunt inter gẽtes, & terrã meã partiti sunt. Prãterea, etiã & ille dixit, & Ægyptus in desolationem erit, Et Edom in desertum depopulationis. quo in loco nos ad Ægyptum, Israëliticas omnes & Babylonios Assyriosq. retulimus; etenim 45 Ismaëlita nunc partim ex Ægyptijs, partim ex Assyrijs oriundi sunt; Idumæi autẽ qui tandem iudicandi sunt à Deo iuxta Ioel̃is oraculum, non illi quidẽ sunt, qui primi id nomen fuerint sortiti, quiq. Seir montes incolebant, sed ex horũ ortu fati cũ orientalem, tum etiã occidentalem plagã tenentes homines quicũque Dei populum & antiquum & nouum præcipuẽ odio, iniuria, atque inimicitijs sunt prosequuti. hos igitur, 50 quorum causã satis plenẽ fuerat à Ioelẽ tractata, Amos prætermisit, atq. eos, quos ille nõ appellauerat sigillatim nominãuit, sed Tyrum & Edom quorũ Ioel̃ mentionẽ fecerat, ob eã causã Amos ad partes suas etiã vocauit, quod Tyrus bis ob sua scelera diruta fuerit, sed primũ Nabuchodonosoris manu, vt ab Isaiã fuerat prædictũ, iterum autẽ Alexandri Macedonis opera sic penitus excisa, vt nunquam deinceps fuerit restituta. ad hanc autẽ posteriorem ruinã Ioel̃, Amos verò ad priorẽ illã sermões suos retulere;

b

Ioel. 3

retulere; Edom autem cladem illam futuram, quam Ioel præcinit de iis, quos ab Idumæis oriundos esse diximus, interpretatur, sicut scriptum est: Et Edom erit in desertum desolationis. Sed Amos eos Idumæos insectatur, qui vicini Israëlitis finitimi que atque infestissimi fuerunt, quorum urbs nobilissima Theman ab hostibus vastata, huius Vatis oraculum certissimum ostendit. Atque hæc altera causa est, quam ob rem Amos harum gentium potissimum & non aliarum etiam meminert. Altera verò est, quod, ut iam in superioribus docuimus, Amos ut Israëlitas supplicio dignissimos ostendat, aliarum gentium exempla & quasi præiudicia protulit, quæ similia, sed imparium scelerum grauissimas tamen poenas erant laturæ. nam si Deus gentes à lege sua, à religione alienas, & minoribus etiam paucioribusque beneficiis affectas, tamen impunè peccare non permittit, 10 nedum & Israëlitas poenis supplicioque mulctet durissimo, ne dum in eos animaduertat, qui populi regni que ciues cum essent, suisque legibus instituti, religione & disciplinis imbuti, maximis donis ornati, tamen officij & pietatis proditores fuerunt, sanctamque atque sacram hæreditatem iisdem & grauioribus etiam sceleribus flagitiisque polluerunt. ad hanc ergo comparationem nihil opus erat aliarum gentium exempla adducere, quæ 15 remotiora his loca tenentes obscuriorem suarum rerum & incertiorem notitiam ac famam ad Israëlitas transmittere potuerunt, sed finitimarum potius, quarum rationes vulgò omnibus iis, quos propheta accusat, notæ erant. Namque iisdem sceleribus, iisdem flagitiis nobilitatos Israëlitas, iisdem etiam criminibus inuolui, eadem culpa, lege, ac poena teneri demonstrat. In accusatione autè Israëlitarum docebam, quemadmodum 20 etiam in omnia harum gentium & Iudæorum crimina Israëlitas etiam vocentur, utque etiam grauiori iudicio sit cum illis agendum, quam ob rem neq. aliorum scelerum mentionem fecit, quibus hæ ipsæ quas insectatur gentes affluebant, sed horum tantum, quibus Israëlitas fuerant vel maximè notati. [Super tribus sceleribus.] Varias in hoc loco videmus expositorum sententias, aliasque atque alias secundum vniuscuiusque interpreta- 25 tionem de diuina misericordia, de peccatorum numero, quatenus dimitti possint, opinionones esse: quibus omnibus nos idem quod semper consilium sequuti, super sedebimus, Christiano que lectori auctores ipsos, si libeat, audiendos censendosque permittimus. Interim nostram tantum sententiam exponemus: nam ab omni contentione, ab inuidiosa obtredatione longè esse volumus alieni: neque quidquam cum aliis disceptare (nisi cum 30 id sine certa veritatis aut pietatis iactura omitti non possit) iam inde à principio sumus professi. Principio autem ut horum trium scelerum, à quibus singulæ gentes notantur, rationem aperiamus, verbi ipsius natura & certa significatio est obseruanda. Namque ad rem ipsam nisi verborum, maximè autem diuinorum, ratione perspecta, penetrare legendo difficile est. Igitur inter multa variaque verba Hebræa, pro quibus Latinus In- 35 terpres peccare, aut iniquè agere, aut errare aliàs atque aliàs reddit, vnum est P A S S A G H verbum, ex quo etiam nomen P E S S A G H deriuatur, quæ proprie deficere & defectionem Latine significant. Defectionem autem appellamus voluntariam animi à certa debitaque fide, aut à lege, aut ab officio abalienationem. quo quidem scelerum illi proprie inuruntur, qui à rege principeque suo, aut à Deo cui sese dederant, con- 40 sultò desciscunt, aut iustam viuendi legem reiiciunt, aut fidem constantiamque vtrò deserunt. tota autem ratio hæc productis sacrorum librorum testimoniis tenebitur. In libris Regum legimus: Moab rebellauit in me. Et apud Isaiam, Deus, filios, inquit, enutriui, & exaltaui, & spreuerunt me. Et illud: In diebus eius rebellauit Edom à potestate Iudæ. In depositi autem fide seruanda dicitur ad perpetrandam fraudem, &c. qui- 45 bus omnibus in locis verbum illud P A S S A G H, aut nomen P E S S A G H est. Igitur P E S S A G H, pro quo nobis hoc in loco scelus interpretatur reddit, grauissimum fidei, legis, officijque deserti flagitium interpretabimur. Atque vti nam hanc prouinciam doctissimus aliquis Theologus, & linguarum peritissimus obiret, ut omnium virtutum, vitiorum, iuris, legisque diuinæ, omnium etiam artium atque disciplinarum vocabula ex sacris 50 libris obseruata, distinguenda, declaranda atque definienda susciperet: is profectò vtilissimus labor esset, & ad sacra scripta intelligenda, & ad scholasticas disputationes certissimè instituendas imprimis commodus. Neque verò id aut nouum, aut ab scholastica consuetudine alienum foret. namque ut ex Græcis etymis quædam rectè, quædam etiam minus aptè philosophari licet, sic etiam ex Hebraicis, aptissima atque certissima quæque petere,

YWS

2. Reg. 1.
Isaia 1.
2. Reg. 8.
Exod. 22.

petere, atque in disputationibus non inconcinne vsurpare liceret: & qui libenter discendo latiam, duliam, hyperduliam, hypostasin, despoticam, politicam, ethicam audiunt; iucundè etiam ghauon, zadon, pessagh, hharah, tharah, missat, & alia huiusmodi sonitus verba potuissent audire. Sed ad rem nostram explicandam redeamus; 5 & quæ sint hæc terna Pessaghim, hoc est terna scelera, quæ de singulis gentibus indicantur, consideremus: quæ cum hic non explicantur, eadem omnium communia, & notissima etiam atque publica fuisse videntur; ob quæ digni omnes supplicio sint, quòd legem, aut officium, aut fidem deseruerint. Neque enim sic ait: Super tribus sceleribus Damasci conuertam eum, & super quartum non conuertam eum, sed sic: 10 [Super tribus sceleribus Damasci, & super quartum non conuertam eum?] ita ut tertio etiam quartum addatur; ob quæ immunitas & venia Damasco danda non sit. totidem etiam flagitijs & aliæ nationes nobilitatæ sunt; quarti tamen cuiusque alia atque alia in vnoquoque seorsim ratio est. Tribus scelerum grauissimis generibus gentes omnes maculatæ imprimis fuere, quæ scelera contra naturæ, quam vocant, legem com- 15 missa sunt: Namque ex septem illustribus præceptis quæ Noè, illiusque posteris tradita sunt, ea constabat lex, ex quibus tria grauissima erant: vnum quod vanum alienorum Deorum cultum vetaret; alterum quod incesta, supra connubiaque scæda, tertium quod homicidia prohiberet: ea his nominibus in sacris dicuntur idolorum cul- 20 tura, turpitudinum reuelatio, sanguinis effusio; de quibus scriptum est: Hæc omnia faciebant gentes quas Dominus expulit ante faciem tuam. Namque antiqui illius serpentis opera & fraude tantis humanæ mentes imbutæ prauitatis erroribus fuerant, ut omnis ille naturæ legis splendor corruptissimis moribus obsoleuisset, sicut scriptum 25 est: Dominus de caelo prospexit super filios Adam, ut videat an sit timens, aut requirens Deum. Omnes declinauerunt, vnà omnes inutiles facti sunt, non est qui faciat, bonus non est neque vnus. Maximè autem his flagitijs omnes gentes coopertæ erant, vano cultu, incestu atque homicidio, quamobrem Deum sibi vehementer infensum iratumque habuere; atque hæc scelera excæcationis siue insipientiæ, ignominia & ho- 30 micidij nominibus, Paulus ad Romanos scribens, notat. Tribus ergo his sceleribus & à naturæ lege, atque à diuinæ mentis ratione defectionibus, ex etiam gentes tenebantur, quas Amos in culpam crimenque vocat, ob quæ grauissimis dignæ fuerant supplicijs, quibus sceleribus cum quartum extremæ inhumanitatis, & plusquam ferinæ crudelitatis tanquam cumulus accessisset, patientissimi diu, æquissimi tamen & 35 seuerissimi Dei iudicium expertæ sunt. Prima autem omnium in crimen Damascus venit opulentissima Syriæ vrbs, regni que sedes, cui si non principium, at certe nomen ab Eleazaro Abrahami procuratore ductum fuisse videtur; namque is Damascus etiam dictus fuit. Ea igitur natio ut antiquissima & nobilissima, ita prima omnium in capitis vocatur periculum; quod tribus illis communibus & publicis sceleribus, quibus fuerat contaminatissima, quartum etiam crudelitatis & extremæ erga Israël in- 40 iniuriæ addiderit. [Super tribus & super quartum non conuertam eum?] Interrogatione oratio pronuntianda est: sic enim & vehementior dictio; & sententia fuerit explicatior. Conuertere, autem verbo vsus est, quòd vel alterius, vel suam vicem vlscisci est; ut: & ignominiam eorum in caput eorum conuertet, & conuertetur dolor eius in caput eius. Et illud: exaltare qui iudicas terram; conuerte retributionem superbis. Idem verbum in his omnibus locis hebraicè est. Interrogatione autem vtitur, quòd ea elocutionis figura in manifestissimis & irrefragabilibus argumentationibus locum 45 habeat; hoc modo: Nunquid ego non conuertam Damasci ignominiam in caput eius, ob tria scelera, quibus sese aduersus ius & fas tam diu contaminauere, & ob quartum etiam, quo manifestius me, religionemque meam, iniuria & ignominia notare atque afficere statuerunt? & profectò dignissimi sunt, quibus ego tantundem rependam: Namque ea Deum propius attingere videntur; quæcunque aduersus Dei populum non hostiliter modò, sed crudelissimè etiam, & contumeliôsè commissa sunt. Qua- 50 lia de istis propheta noster Dei verbis atque accusatione commemorat. [Ed quòd triturauerunt in tribulis ferreus Galaad.] Cum iam Israëlitarum rerum tædere Deum coepisset; à vicinis & finitimis nationibus vexari eam gentem passus est, ut eò velut paterno stimulo punctam, ad bonam frugem officiumque redoceret. Primi autem Sy- ri Da-

Deuter. 8

Psal. 13

Rom. 1

Genes. 15

Nehem. 4
Psal. 94

ri Damasceni fuere, qui in Israël impetum facerent; sed tamen qui humanitatem omnem exuentes, non suas iniurias persequuti fuerint, sed insatiabilem crudelitatem in victis exercuerint: [ferreis enim tribulis] subiectos homines passim contriuerunt atque lacerauerunt, quod genus non nisi inimicissimis, & diu infestissimis hostibus, atque maximis vlciscendis iniurijs adhiberi solitum fuit; cuiusmodi stragem à David Rege in Ammonitas editam legimus: Populumque eius adducens ferrauit, & circumegit super eos ferrata carpenta. Hanc autem à Damascenis Israël illatam cladem diuinæ historiæ narrant: quibus ea parte qua finitimi erant aggressis, tota ferme illa regio vastata est. sic enim legimus: In diebus illis cepit Dominus rēdere super Israël, percussitque eos Hazaël in vniuersis finibus Israël; à Iordane contra orientalem plagam omnem terram Galaad, & Gad, & Ruben, & Manasse, & Aroër quæ est super torrentem Arnon, & Galaad, & Bassan. Has quidem omnes regiones Damascenus rex Hazaël vexauit, ac perdidit; maximè autem in Gaaladitas sæuijt, id quod & locus ipse ex historia indicat, cum Galaad bis in ea clade commemoretur. Hactenus crimen peroratum est, quod Damasceni tribus illis grauissimis defectionis scelerebus hoc etiam quartum addiderint; & qui victi olim à Dauide nihil tam immanè passi essent, nunc eius humanitatis obliti, tantum in Israëlitas sæuissimè, diuinum iudicium experiri commeruerunt, idque grauissimum: ob eam rem damnationis etiam sententia extremæque calamitatis iudicium subiungitur:

Et mittam ignem in domum Azaël, & deuorabit palatia Benhadar. Et conteram vestem Damasci: & disperdam habitatorem de campo Idoli, & tenentem sceptrum de domo voluptatis: & transferetur populus Syriæ Cyrenem, ait Dominus.

MAXIMA clade atque exitiali calamitate Syros afficiendos esse prædicit, quæ tamen non ad fortunam, non ad victoris felicitatem, sed ad diuinum consilium referenda sit: quam vltionem à Deo mittendam verbum [mittam,] facile docet. [Ignis] autem nomen extremam stragem cademque indicat: namque vt ignis omnia quacunque vadit absumens vastissima reddit (quamobrem comedens & consumens in sacris libris ea natura cognominatur) sic futurum esse Amos dicit, vt hostis Syriam ita vastet, maximè autem regiam eius gentes familiam, vt igne absumptam credas. Ignis enim nomen non semper naturæ, sed efficientiæ aliquando rationem indicat; vnde & pro hoste vrbes agrosque populante id nomen vsurpatur. vt illud: Ignis egressus est de hefebon, & flamma de oppido Schon, & deuorabit Ar Moabitarum, & habitatores excellorum Arnon. Appellat autem Vates potissimum Azaël, vt defectionis eius quam quartam dixit, auctorem; atque totius huius familiæ ac generis interitum & occasum prænuntiat. [Domum Azaël.] Domus idem quod genus & familia, vt: Domus Iacob. fuit autem ignis hic Assyrius Rex, à quo Damascus capta, & Recin illius princeps interfectus fuit, eratque Recin ex posteris Azaëlis. Damascenum autem palatium, & Syrorum regia, nomen ex Benhadar acceperat, quod eius ædificandæ auctor is fuisset, quam diruendam nunc Vates præcinit. Namque is etiam Benhadar, alias Benhadab dictus, Israël se infensum hostem diu præbuerat; cum ab Assa Iudæorum Rege ingentem ob eam rem auri, argenti que vim accepisset, quos ille thesauros in Damasco magnificentissimè extruenda consumere potuit. Itaque exitium ad Regiam familiam, calamitas verò ad populum vsque ipsum peruentura fuit. Erat autem Damascus totius Syriæ caput, & vrbs non tam natura, quam opere munitissima: ob eamque rem palatia Benhadar, siue arces Vates noster nominat, quod regio opere magnificè fuerit constructa, portasque habuerit humana arte inexpugnabiles. atque id etiam diuinam arguet vltionem, cum nihil murorum & operum moles, nihil aheneæ portæ, nihil vectium & repagulorum magnitudo copiaque valebit: Omnia enim hæc sibi conterenda Deus suscipit, vt facillimus hosti pateat aditus. Quoniam, nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Hoc est quod dicit, [conteram vestem Damasci.] Palatia & vestes ex Metonymia vsurpauit, vt vrbes ædificijs & custodia munitissimam esse ostenderet: atque ita Chaldaica biblia habent,

habent; [confringam firmitudinem Damasci.] Damascus autem quamuis situ ipso fortissima non sit, est tamen vrbiū nostri orbis amoenissima, ad Libani montis radicem in valle constructa, quam & cæli, & soli temperies adeo fecundam, adeo pulchram efficit, vt nihil vltra in humanis possit rebus desiderari. eam autem præter natiuū nitorē hominū etiam cultura illustrat: Siquidem magnificentissimis & ornatissimis villis, hortis atque vinetis, alijsque ad aspectus iucunditatem, & habitandi comoditatem operibus intumescit frequens est; vt cultores non solum vtilitate, sed voluptate etiam iuuet; atque hanc comoditatem duo celebratissimi amnes, Amnam & Parpar sua etiam pro parte creant: ambo enim ex Libano monte prodeuntes, perlucidis & dulcissimis liquoribus abundant: alter autē Damascus influēs, totus potu & vrbis hortis irrigadis intra mœnia ipsa & suburbana consumitur; alter verò præterfluens eam quā diximus vallē, deductis canalibus totā irrigat: atque hæc vallis & cultorum & villicorū semper esse solet refertissima. Mediam autem vallem vrbs ipsa tenet, quæ pulcherrimis extructa ædificijs, genialium quartundam ædium regia magnificentia in medijs hortis positarum speciem præbet; cuiusmodi imaginem intueri sibi videtur, qui Mediolanum in Cisalpinis, aut Hispalim in Bethica longius prospicit, hanc oliuetis, illam vinetis, & populis, quercubusque cinctam. Atque adeo tanta Damasci amœnitas, tam præclarus est prospectus, vt apud Ismaëlitas cōstanti fama & voce vulgatum sit, eorum sectæ principem Mahumetū, primum ex editiori colle regione illa prospecta, subito pedem retrulisse; dicentem, nolle se diuturnum futuri paradisi fructum, cum eius quem videbat breuitate permutare: fieri enim non posse, vt duplici quis voluptatis paradiso fruatur; si cui autem præsentis vsus placuerit, futuri felicitate esse interdendum; se verò iam cognouisse vrbem terrarum præsentis vitæ paradisi esse, nempe apud Damascus: quāobrem sibi hunc negligendum esse, vt illo altero tandem potiri liceret. Hæc nos & in ijs qui de Mahumeti historia conscripti sunt libris legimus, & à plerisque eorum, qui ea loca peragrauerunt, cum Iudæis, & Turcis, tum etiam Christianis grauissimis viris audiuius, qui loci amœnitatem, fecunditatem, atque splendorem nunquam satis admirari se posse putat. In his Leo Medicus Florentinus est, plantarum, & totius stirpium naturæ diligentissimus indagator, qui eius studij causa bonam orbis nostri partem pedibus obiit, nuper apud nos erat Philippo Regi ob eam rem gratus, qui regio stipendio affectus, Hispaniæ agros, campos, montes, & nemora certis temporibus peragraret; is nobis nullā orbis terrarum regionem æquali portione cum Damascena comparari posse affirmabat; quam rem & à grauissimo sanctoque viro Iacobo Vasquio Matamoro, nostrate sacerdote, & egregio pictore, sapius audire meminimus, qui pietatis ergo in Syriam nauigauerat, omnemque eam lustrauerat regionem. Eam igitur vallem, atque eam vrbem Damascus, hoc in loco Vates intelligit; quas vallem Auen, & domum voluptatis vocat: vallem quidem Auen, hoc est vanitatis, ex euentu per anticipationem nominat, quod à cultoribus hostium aduentu perterritis vacuam relinquendam præiuderet. Sic etiam petra auxiliij locus quidā à Samuele vocatur. Sic Poëta, miserimā dixit Dido, cum nondū de illius miserijs quicquam meminisset. Domū autem voluptatis, regiam Damascus esse, ex adiunctis verbis intelligimus: [Tenentem sceptrum:] est enim periphrasis regis: Namque regium gestamē, & proprii muneris insignie, sceptrū est; quo se populos regere, & gentibus iura dare significant: atque ita in Hester historia legimus: Et extendit rex sceptrū quod manu tenebat. Et illud: Nō auferetur sceptrū de Iuda. Cum autē Damascus caput Syriæ esset, eademque regū sceptrū tenentiū fedes; cōstat eandem esse, quæ ob natiuam amœnitatē, voluptatis domus appellaretur. Etenim domus etiam nomen cum alio adiuncto multis vrbibus & oppidis cōmune erat; vt Beth Semes, hoc est, domus Solis; Bethel, domus Dei: quæ quidem nomina, atque ex illustri aliqua loci notatione, aut ex euentu aliquo, aut ex rei cuiuspiā insigni copia indebantur: erantque nonnulla loca duplici etiam nomine, antiquo altero, atque à cōditoribus fortasse dato, altero verò ex insigni aliqua nota accepto: vt Ephrata, eadem Bethlehem, hoc est, domus panis dicta: sic Damascus, Beth Ghedem, hoc est, voluptatis domus appellata est. Quoniam verò futurum erat vt Assyrius Rex, tum Damascenorum Regum familiam perderet, tum vrbem ipsam, vallemque omnem, agrumque popularetur; placuit numini rem omnem per Vatem esse prædictam, ne quis quicquam casu aut fortuna fieri posse putaret. Neque verò solum regiam familiam, aut Damascenos ciues supplicio afficiendos esse

esse prædicit: sed omnē eam Syrorum gétem, quæ præterquã quod tribus illis sceleribus contaminata erat, regem etiam suum in clade Galaad secuta est, abducendam, perpetuoque esse exilio multandam canit. *Et transferetur populus Syriæ Cyrenem, dicit Dominus.* Solent qui hostem fundunt, plerumque eundem alio deducere; sic enim spe redeundi interuallo intercepta, imperium stabiliri credunt. Hanc autem miseriam Syros omnes subito esse, Amos prænuntiat: omnesque in Cyrenē ab Assyrijs fore abducendos. Duas autem hoc nomine, Quir, vrbes in sacris libris legimus, alteram in Moabitarum regione, in Assyriorum verò regno alteram: quas tamen Chaldaica Biblia sic distinguunt, ut Assyriam Quirne, Moabitidē verò Quirtha nominēt. Atque utriusque, quidem Isaias meminit, sed vtram hoc in loco intelligere conveniat, res ipsa & Chaldaica interpretatio docet; nempe Quirnem, siue Cyrenē Assyriam: eo enim potius Syros ab Assyrio victore superatos, quam ad Moabitidem Quirthan traductos fuisse, putandum est. Nam ad Cyrenem Aphricanam Ægypto conterminam, Callimachi Poëtæ, & Eratosthenis historici patriã, ut hanc rem referendam credamus, nulla nos ratio euincere videtur. Quod verò ab hoc Vate prædictum est, id porò euenisse ex sacris historijs docemur. Ascendit, inquit, Rex Assyriorum in Damascū, & vastauit eam, & transfudit habitatores eius Cyrenem, Racin autē interfecit. At verò hic Damasceni regni ignis Theglath-pelassar Assyriorū Rex fuit. Quod autem addit Vates, [dicit Dominus,] dictorum, prædictionisque veritatem & constantiam spectat. Etenim Dominus quæcumque dixerit, eadem euentu ipso, & te præstare, firmareque potest, & faciet; quoniam impossibile est mentiri Deum. Et non Deus volens iniquitatē est, neque habitabit iuxta eum malignus, neque permanebunt ante oculos illius iniusti. Sed ex multis Dei nominibus id hoc in loco vsurpatum à Vate est, quod Dei proprium magis esse cæteris constat, cuius præcipua quam interpretari possumus ratio, ad misericordiam spectat, de quo dictum iam alias à nobis est: ut doceret nos Vates à Syris in Israëlitas impetum, Deo quidem ob correctionem permittente, factum fuisse, eodem tamen minimè probante, extremè fuisse sæuitum; sed misericordiz viscera tam immani crudelitate commota, atque ad vltionem fuisse excitata.

Hæc dicit Dominus, Super tribus sceleribus Gazæ, & Super quatuor non conuertam eum: Eo quod transfulerit captiuitatem perfectam, ut concluderet eam in Idumæa. Et mittam ignem in murum Gazæ, & consummet palatia eius.

PALESTINI præter tria illa omnibus gentibus communia scelera, quartum etiam contra ius admiserant, quo sibi supplicium accelerarent. Hi ergo communis honestatis atque officij, & Israëliticæ iniuriæ causa, in crim en hoc in loco vocantur. Prima autē omnium ciuitas accersitur [Gazæ,] ingens & munita admodum in Palæstina vrbs, cui Persicum diuitiarū nomē ex eo factū, antiqui auctores tradunt, quod Cambyfes cum Ægyptum armis peteret, huc belli opes & pecuniã intulerat. Persarū autē lingua diuitiæ [Gazæ] dicuntur, quod nomē & à Latinis etiam Poëtis est vsurpatum. eam autē vrbs omnium in Palæstina aliarū principem, munitissimamque, fuisse, frequēti sui nominis in sacris libris mentione arguitur. Ut autem quatum hoc scelus intelligamus, nomen ipsum sceleris ad eam rationē reuocandum est, quam nos in superioribus criminibus reddidimus, nempe defectionem eam esse à debita fide, aut ab ea quæ secundum naturam est æquitate. Igitur in diuini iuris præceptis vnum illud sanctum, & summæ clementiæ plenum est; (atque hoc in loco diuinum ius dicimus id quod in sacris iudiciū nominatur: quod nomen rationem æquitatēque significat, atque ob eam rem ad omnes homines qui iure atque æquitate ducuntur, pertinet) ne quis seruū, qui ex hostili, vbi captus detineretur, regno ad se, suumque, populum, atque fidem cōfugerit, receptum, per fraudem dominis iterum tradat. Etenim cū seruitus, nō ex naturæ lege, sed ex gentiū more sit, natura ipsa ad libertatis amorem, studiū atque curam, vnumquemque ducit, vel rapit potius. Vbi autem quis ab hoste captus miseræ seruitutis iugum, durumque dominum ferre non potest, & sese profugiens magno committit periculo, si interim dum per hostilē regionem vagatur, fuerit comprehensus; ius, æquitasque postulare videtur, ut cum in amicam & sociam gentem eua-

ferit, benignè & clementer susceptus conseruetur potius quam prodatur, & cedatur magis loco, quam obsistatur eunti. Miserrimam enim eius vitæ conditionem fuisse arguere possis, quam tantis periculis commutare quispiam quam ferre maluerit. Hanc rationem, atque hoc ius nonnullæ olim nationes tenuerunt, atque nunc quædam etiam terent; ut Gallia regnū inter Christianos, & inter diuersæ religionis homines regna omnia, ut profugientes ad se ex alia ditione seruos tueantur, liberaque, cōditionis esse sinant. Hoc inquit vnum ex diuinis præceptis, quæ iure, æquitateque definiabantur, erat: Non trades seruū domino suo qui ad te confugerit: habitabit tecum in loco qui ei placuerit, & in vna vrbituarum requiescet, & ne contristes eum. At verò dum Israëlita cum Idumæis bellum gererent, quorum frequens mentio est, ut alij ab alijs in pugna caperentur (ut leuicertamine sæpe accidit) euenerat, atque ita nonnulli ex Israëlitis qui ab Idumæo hoste capti fuerant, & miseræ seruitutis tædio, & patriæ religionis atque consuetudinis desiderio affecti, ad Palæstinos, qui inter Idumæam Iudæamque erant, confugebant, quibuscum utriusque populo communis eo tempore pax & amicitia erat: Palæstini tamen occulto odio, & barbara crudelitate incensi, à duris & inimicis dominis profugientes Israelitas ad se receptos tenebant, Idumæisque magis iam damno atque ira furiosis miserrima deinceps seruitute opprimendos tradebant: qua in re non solum naturæ, sed etiam gentium ius violabatur: Namque iure, moreque gentium factum est, ut in prælio atque in bello captis seruis uti liceret. at verò ut alio modo, siue vi, siue dolo, quisquam capiatur, hoc nullū fas nullaque iura omnino permittunt. Maximam autem iniuriam esse, & omni graui supplicio vindicandam, si quis hominem, qui sibi legitime seruus non sit, seruire coegerit. Iustam etiam illato bello pœnas repetendi causam esse, vbi nullum aut bellum, aut prælium intercesserit, homines interclusos & captos fuisse: id si in vno atque altero commissum fuerit, dolus & flagitium est; quod illis fraudi esse possit, qui commiserint. Si verò publicè ac passim fiat, publica atque manifesta iniuria est. Perinde ergo in culpa est, qui confugientem ad se seruū capiat, & teneat, ac si nullo illato bello captiuos abduceret. Nam quicum tibi nulla communis ad capiendum causam, ratioque fuerit, eum capere nullo iure possis; cepisse tamen maximum fuerit piaculum, atque hoc nomine graue Palæstinorum scelus erat, quod eos in seruitutem redigerent, in quos nullum ius illis erat: deinde verò grauissimum, quod profugientes, suamque fidem implorantes homines, quos ceperant, hostibus non redderent, sed traderent. Atque ob eam rem dixit: [Eo quod cepit captiuitatem perfectam:] sic enim Hebraicè. Perfectam autem captiuitatem non iure, sed re intelligimus; hoc est, meram captiuitatem, apertam atque manifestam, quod apertè ceperint eos, quos capere non licuisset, captos autem & comprehensos Idumæis prodiderint. [Ut concluderet eam in Idumæa.] Idem verbum hoc in loco est atque in illo, Non trades seruū domino suo. Verbum autem est SAGAR, quod concludere, tradere, prodereque significat. Accusatione verò peracta pœnam scelere dignam in Palæstinos constituit, & Gazam primam ut munitissimam totius regionis vrbs, & regni etiam robur; deinde & alias illustres etiam vrbes proficit, in quibus Ascalona Palæstinorum regiam. Erant autem vrbes hæc imprimis illustres, & celebratissimæ Palæstinis, quæ sequenti versu commemorantur.

Et perdam habitatorem de Azoto, & tenentem sceptrum de Ascalone: & conuertam manum meam super Accaron, & peribunt reliquæ Philistinorum, dicit Dominus Deus.

PALESTINI ex genere Enachim erant, quos diuina historia sæpe cōmemorat: & Iosue. 17. quæ propriæ Palæstina dicebatur, quinq. maximis vrbsibus, earumque agris diuisa, quinque etiam Satrapis olim gubernanda cesserat; quo nomine magni illius gentis Principes dicebantur. Erant autem vrbes illæ, quas Deus ipse Iosue recensēbat: A fluuiō, inquit, Sihhor, qui est super facies Ægypti, vsque ad terminū Acharon, Boreā versus, Cananæ stirpi adscribes; quinque regulos Palæstinorū, Gazathæū, Asdodæum, Ascalonitem, Ghethæū & Acaronitem: hanc eandē descriptionē breuibus Mela coëgit. Hinc, inquit, Palæstina est, qua tangit Arabas cū Phœnice. Enachim quoque, ex antiquo giganteo Cananarorū genere erat, qui totam illā terram possederant, quæ ab Hebron vsque ad mare pertinebat.

tinebat. Hos Iosue dux olim perdidit, nullosque reliquos fecerat, præter eos qui Gazam, Gath & Asdod vrbes habitabant; namque his bellum illa tempestate non est illatum, sicut scriptum est: In illo tempore venit Iosue, & interfecit Enachim de montanis Hebron, & Dabir, & Anab, & de omni monte Iuda & Israël, vrbesque eorum deleuit. Non relinquit vllū de stirpe Enachim in terra filorum Israël, præter ciuitates Gaza, Geth & Azotha: in quibus solum relictū sunt. Hi verò qui reliqui in his vrbebibus fuerant, in Iudæorum potestatem post mortem Iosue deuenere, ab Othoniele Calebi genero superati. Sed Samsonis temporibus cum Israëlitarum res ob scelera atque impietatem deteri atque à Palæstinis affligi cœpissent; Gaza, Ascalon, & Accaron recuperatæ iam erant. Quo verò tempore Samuel rem gerebat, multas Palæstini vrbes ab Israël abstrulerant, ex quibus eæ redditæ sunt, quæ ab Accarone vsque ad Gazam erant, quas postea aliis atque aliis bellis Israëlita amiserunt, præter vnā Ghat, quæ in Iudæorum ditone permansit, cuius etiam gentis bona pars religionem suscepisse dicitur. Cæteræ autem omnes vrbes semper aut aperto, aut occulto odio Israëlitas profecutæ sunt, etiam quo tempore publicè pacem cum illis haberent; vt dum inter Idumæos atque Israëlitas bellum esset. hanc autem gratiam illis pro seruato genere Palæstini referebant, vt aufugientes ad se pacis & salutis nomine caperent, captosque traderent Idumæis. Quam verò vrbe Azotum interpres nominat, non ea est, quam in Arabia secundum mare sitam, portum Arabibus celeberrimum fuisse, ex Geographis accepimus; sed Palæstina vrbs est Asdod dicta, quam aliàs suo nomine et literis Latinè etiam legimus. Ascalonem porro non minorem Gaza fuisse (quippe sedes regia erat) multis sacris & prophanis testimoniiis compertum est. Hanc verò quæ à Vate Palæstini prædicta est ruina, quidam ex Aegyptiis Pharaonibus secundum Ieremiæ vatis tempora parauit atque edidit, cuius in sacris literis mentio quidem fit; plena tamen narratio, vt & multæ aliæ de gentium rebus historiæ, desideratur. Desunt enim Aegyptij, desunt Persici, atque Assyrij & Medilibri, desunt etiam & Phœnices plurimi, quibus huiusmodi rerum rationes oportuit contineri. Nobis verò vt vatis veritatem tueamur, certumque oraculum fuisse asseramus, satis superque erit, vatem ipsum aliàs veracissimum fuisse expertos, & aliorum etiam Vatum prædictionibus rem esse confirmatam. Namque de eadem hac calamitate, & causa tota Sophonias dixit: Verbum Domini super vos Canaan terra Palæstinorum, &c. Satis inquam superque hæc essent; & illud etiam abundantissimè vaticinijs veritatem probaret, quod omne hoc Palæstinorum genus iam perierit, nullumque eius nominis extet in ea regione vestigium. Verū si tantæ calamitatis auctorem addiderimus, cumulate etiam nobis, officioque nostro satisfacisse videbimur. Igitur hæc Palæstini clades à Plamitico Aegyptiorum rege allata est, cui in sacris libris, & apud Iosephum nomen est Pharaeo Necao, qui sic fortasse dictus est, quod patrem habuit Necum, vt Herodotus scribit: vel quod, vt multi alij, binomius fuerit, vel cognomē potius ex euetu sit sortitus Claudi; namque sic à Chaldæis interpretibus, hoc cognomentum redditur, quæ ratio magis placet. Ab hoc quinquaginta & quatuor annis regni habenas tenete, multa præclare gesta sunt: Nam præterquæ quod res publica incolis, & literis Græcis est aucta, bello etiā regnum strenuè est defensum, atque Assyrij apud Magdalum, secundum Arabicum sinum superati sunt. Ab eodē etiam & Gaza Palæstinorum princeps vrbs oppressa est, sicut scriptū est: Et factum est verbū Domini contra Palæstinos, antequam percuteret Pharaeo Gazam. Inuit autē hic Pharaeo regnū anno mundi circiter ter millesimo ducentesimo octogesimo quinto, quo tempore Atticorum reges defecere, inter vigesimā quintam & sextam Olympiadas; septuagesimo verò & quinto à condita vrbe anno cū Locri oppidum in Italia edificaretur. At verò excidium hoc Gazæ ab Amos Vate centum atque vndecim annis antè fuerat prædictum: Nam quod Zacharias de Gazæ, Ascalonis & Accaronis calamitate canebat, ad Alexandri pertinet historiam. Quod verò Vates noster ait, [*peribunt reliquie Palæstinorum*,] ad illud referendum est, quod superius à nobis est dictum, Palæstinos omnes à Iosue primum, deinde verò à Caleb & Othoniel fuisse deletos, præter eos qui in Gaza, Geth, & Azodo relictū sunt, qui tamen ingratiissimi, imò potius molestissimi aded beneficiorumque immemores fuerunt, vt funditus perire sint commertiti. Itaque hos antiquorum illorum Palæstinorum, & filiorum Enach reliquias nominat, (vt & alij etiam Vates) in contemptrum. Nam & Ieremiās acerbum calicem terræ Philisthim,

listhim, & Gazæ, & Accaron; & reliquias Azoti propinabat. Huic porro sententiæ huiusmodi finem Vates facit, [*dicit Dominus Deus*,] propterea quod causa in iudiciū ducta, & iure gentium atque æquitate ponderibus æstimata est; in qua non solum misericordem, sed seuerum etiam iudicem sese Deus præbuit, eamque iniuriam vlcisci voluit, quam non modò Israël, sed nulli etiam barbarissimæ genti impunè esse illatam pati oportuit. Quamobrem & nomina Adonai, & Elohim, quorum alterum misericordiam, alterum iustitiam indicat, appellauit. Namque grauissimorum facinorum & sceleris quamcumque in gentem ea admittantur, vindicem se Deus præbere consuevit, sicut scriptum est: Neque permancebunt iniusti ante oculos tuos.

Sic dicit Dominus, super tribus sceleribus Tyri, & super quartum non conuertam eum? eò quod conuulerint captiuitatem perfectam in Idumæa, & non sint recordati fœderis fratrum. Et mittam ignem in murum Tyri, & deuorabit palatia eius.

PHŒNICIAM olim illustrauere Phœnices, solers hominum genus, & ad bellis, pacisque munia eximium: in ea Tyros antiqua vrbs aliquando insula fuit, postea terra continens, quando ab impugnante quondam Alexandro iacta sunt opera, nunc præter portum & antiquum nomen Sur nihil relictum in ea est. Ter enim vastatam legimus: à Nabuchodonosore primum; secundò ab Alexandro; postremò autem dum Christiani tenerent, à Turcis capta, & seruato portu diruta est. Eius vrbs situm, firmitatem, & splendorem omnem apud prophetas legere & cognoscere est. Inter Phœnices autē & Israëlitas summa concordia & pax Regibus Salomone & Hirano fuerat olim conciliata, quam vtrimque mutuo seruare semper, fouereque oportuit: Non enim solum pacis, sed societatis, & fraternæ etiam necessitudinis, fideique testes dextris sibi inuicem tetenderant. Isti tamen tribus illis communibus omnium gentium sceleribus quartum id etiā addiderunt, quo Palæstini notati sunt; tanto tamen grauius, quanto sanctiora necessitudinis vincula violarunt, quod Israëlitas dolo malo & fraude captos, Idumæis partim tradiderunt, & filios etiam Græcorum in Italiam asportandos vendiderunt. Diuersa enim in hoc loco & in superiori oratio, variā nobis etiam indicat sententiā. Nam Palæstini captiuabant captiuitatem perfectam quā traderent Idumæis. Phœnices verò non solum hoc modo, sed furto etiam & dolo nocebant, venientesque ad se Israëlitas, cōmercij etiam causa securos ac nihil tale opinantes opprimebant, celabant, & non captiuos, sed pro captiuis vendebant; idque Græcis finitimis, à quibus in Italiam, ad Idumæos traducebantur. Cōstant enim omnibus Hebraicis historiis traditio est, magnā Italicæ gentis partem, maxime autem eos qui Romæ habitabant, ex Idumæis fuisse oriundos. Huius autem loci sententiā quam nos reconditori sensu explicabamus, Ioël simpliciter exposuit: Et nunc quid vobis & mihi Tyrus & Sidon omnis terminus Palæstinorum? Nunquid vltionem vos reddetis mihi? & si vlciscimini vos contra me cito velociter reddam vicissitudinē vestram super caput vestrum. Argentum enim meum & aurum abstulistis, & desiderabilia mea & pulcherrima intulistis in delubra vestra, & filios Iuda, & filios Hierusalem vendidistis filiis Græcorum, vt longè faceretis eos à sinibus suis. Hoc igitur grauissimum in se scelus Tyri admiserunt, non vt aperta manu captiuarent captiuitatem perfectam, sed vt dolo, & pacis atque securitatis simulatione comprehensos & occultatos, pro perfectè captiuos traderent & venderent Idumæis, cum iis qui prope finitimi erant, tum illis qui interiecto mari longius habitabant. Hebraicè enim sic legimus: [*eò quod tradere fecerunt captiuitatem perfectam Edom: & non meminere fœderis fratrum.*] Non modò enim naturæ & gentium iura, sed sancta etiam societatis, & fraternæ necessitudinis fœdera, iam olim inter se iacta, nefariè violata ab eis sunt, sicut scriptum est: Et erat pax inter Hiram & Salomonem, & percusserunt ambo fœdus. fratrum autem illud fuisse fœdus alia item scripta testantur: Et dixit Hiram ad Salomonem: Hæcine sunt ciuitates quas dedisti mihi frater mi? Ex tribus autem illis Tyri cladibus superius relatis, quam Vates prædixit ea est quæ à Nabuchodonosore fuit allata: Nam quam Alexander attulit, eam planè Isaias prædixit; Ieremias autem hanc de qua nunc sermo est: Namque legatis, quos etiam ad Tyri regem Vates cū fatalibus, portentosisque, vinculis miserat huiusmodi scelerā

Iere. 27. seuera mandata tradidit. Et nunc itaque, dicit Dominus, ego dedi terras istas omnes in manu Nabuchodonosoris regis Babylonis serui mei. Et apud Ezechielem: Et dissipabunt muros Tyri, & destruent turre eius, & radam puluerem eius de ea, & dabo eam in limpidiſſimam petram. Quia hæc dicit Dominus: ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis, ab Aquilone regem regum, &c. Tyrij igitur & Palæſtini hætenus in communia crimina, & in quarti etiam criminis similem quidem, disparem tamen culpam vocati sunt.

Hæc dicit Dominus, super tribus sceleribus Edom, & super quartum non conuertam eum? eo quod gladio persecutus sit fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, Et tenuerit ultra furorem suum, & indignationem suam seruauerit usque in finem.

Genef. 27. EDOM Iacobi frater fuit, à parentibus Esau dictus, à fratre autem ob primogenituræ iuris venditi monumentum cognominatus Edom. is contra parentū consilium atque sententiam Seghitarum gentiū connubiis atque affinitatibus deuinctus filios nepotesque suos religionis & veræ pietatis expertes effecit, odium autem quod aduerſus Israël fratrem conceperat, posteris suis reliquit hæreditarium; à quibus (quacunq; id occasione fieri potuit) expromptum semper fuit. Igitur præter communia illa tria scelera, quarto etiam Idumæi sese validissimè alligauerunt, quod semper Israëlitis fratribus suis, ex eodem prognatis genere, animis, armisque infesti fuerint, [*Et gladio persecutus est fratrem suum.*] Cum Israëlita per desertum peregrinationi finis iam & modus Dei beneficio accederet, iamq; propè optatas & promissas oraculo sedes deuētus esset, via autem per Idumæam esset commodissima, legati à Mose ad Idumæos de libero atque innocenti transitu mittuntur: quibus huiusmodi æquitatis, humanitatis, religionisque plena, atque ad fraternam misericordiam commouendam satis idonea mandatur oratio: quam, quia huic loco explicando planè conuenire arbitramur, referre non piguit: Hæc mandat frater tuus Israël: nosti omnem laborē qui apprehendit nos, quomodo descenderint patres nostri in Ægyptū, & habitauerimus ibi multo tempore, afflixerintq; nos Ægyptij, & patres nostros; & quomodo clamauerimus ad Dominum, & exaudierit nos, misericordie angelum qui eduxerit nos de Ægypto. Ecce in vrbe Cades, quæ est in extremis finibus tuis, positi: obsecramus vt nobis transire liceat per terram tuam, non ibimus per agros, neque per vineas, non bibemus aquas de puteis tuis, sed gradiemur de via publica neque ad dexteram, neque ad sinistram declinantes, donec tranſeamus terminos tuos. Sed planè Edom nullum nec pietati, nec misericordie, nec religioni, neque precibus vllis locum reliquit: Nam & responſo reddendo, & studio ipſo, atque conatu omni ita rem fratris egit, vt non maiori quicquam hostis inimicitia agere potuerit. Non transibis per me, alioqui, inquit, armatus occurram tibi. Neque verò secundò etiam rogantes, omnemque innocentiam pollicitos, incommoda omnia & damna abiurantes, mitius aut humanius excepit, imò vltro armis belloque obuius factus conuertere iter coëgit. Non transibis, inquit, statimque egressus est obuius cum infinita multitudine et manu forti, nec voluit acquiescere deprecanti, vt daret transitum per fines suos: quamobrem diuertit ab eo Israël. Hoc grauissimum scelus sese Deus non dissimulaturum prædicit, flagitiosissimum enim est naturæ iura violasse, & omnis necessitudinis sanctitatem polluisse. Ob eam rem subdit, [*Et violauerit misericordiam eius.*] Debitam fratri misericordiam, quam is non solum naturæ legibus promerebatur, sed supplici oratione atque repetita obsecratione captauerat; tamen crudelitatem odiumq; diuturnum, quod in Israël Esau iam inueteratum habebat, saturare semper cupiuit, idque indies auctum commodissimo quoque tempore depromsit. Causa autem odij fuerat, quod Israël emptam sibi à fratre primogenituræ dignitatem, à patre confirmandam curauisset, sicut scriptum est: Oderat ergo semper Esau Iacob pro benedictione qua benedixerat ei pater. Illud semper etiam à filiis posterisque eius protractum est, qui non minore odio, inuidia, & crudelitate Israëlitas persecuti sunt, quam olim Esau Iacobum, cum diceret: Venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum, hoc est quod dicit: [*Et tenuerit ultra furorem suum, & indignationem suam seruauerit usque in finem.*] Nam si maximam doloris causa esset, quod sibi eam dignitatem amissam intelligeret, nulla tamen erat tam diuturni

diuturni in fratrem odij, qui à se despectam emisset, emptamq; iure suo curasset tuendā. Cum ergo furor, qui breuissimus esse debuit, tamdiu altus atque atictus, nunquā conſeſſet, diuinam etiam in se iram conciuir, & pœnas grauissimas est molitus:

Mittam ignem in Theman, & deuorabit aedes Bosrae.

THEMAN & Bosra maximæ in Idumæorū regione vrbes erant. Hæc Esau antiquior, & regum qui ante ipsum fuerant, nobilis patria: illa verò à Theman, Esau ex Eliphaz nepote, cuius dux ipse fuit, nomen accepit: his prædictum incendium ad omnem pertinet Idumæam. Ad regem etiam Edom vincula à Hieremia missa sunt, quæ venturam illis à Nabuchodonosore calamitatem, miseramque seruitutem portenderent. Huius ergo incendij auctorem Assyriorum regem fuisse intelligimus, qui diuini consilij ad perdendas puniendasq; gentes minister fuit, sicut scriptum est: Fortem vt corripes, fundasti eum. De Theman vero & Bosra frequens apud vates mentio est.

Hæc dicit Dominus, Super tribus sceleribus filiorum Amon, & super quartum non conuertam eum: eo quod dissecuerit prægnantes Galaad, ad dilatandum terminum suum.

AMMONITÆ ab Ammon Lothi ex gnata filio orti, vicinas, finitimasque Gaditis & Galaaditis sedes habuerunt. Nam ab Arabiæ vrbe Amon, vsque ad montes Galaad, loca omnia occupauerant. Hos præter alia scelera, proiecta quædā & infatibilis habendi cupiditas ad alienas res appetendas, tentandasq; impulerat: adeo vt suis agrorū, regionisq; finibus non contenti, vicinorū Galaaditarū terminos dissiparet, & obiectos etiam montes abruptes, agros contra ius, contraq; fas occuparent. Etenim ex his quæ Mose facta, vitiosa, dira; deuinxit, vnum hoc scelus est: Maledictus, inquit, qui transfert terminos proximi sui. In huiusmodi igitur dira & vitiosa cum Ammonitæ incidissent, supplicium tribus alijs sceleribus debitum sibi ipsi maturauerunt. [*Eo quod dissecuerint prægnantes Galaad.*] Hebraicè vox est H A R O T H, quæ & montes & prægnantes significat: atque verbum quidem H A R A propriè & concipere & grauidam esse interpretatur: ex hoc verbo nomen H A R A pro femina vterum gerente deductū est; & nomen etiam H A R pro monte. Quoniam vt feminæ foetus, sic etiam montes saxi, lapidibus, mineralibus, aquis, & alijs humoribus grauidi, prægnantesque sunt. Itaque nomen, [*prægnantes,*] montes interpretatur: quos operibus magnis Amonitæ ruperant, vt in alienos Galaaditarum agros, qui montibus illis seiungebantur, nullo iure inuaderent; ac si illis solis terra omnis habitanda cessisset; neque essent quibus ea pars quam occupabant, legitimè coli posset. hanc eandem causam Hieremias Vates sic egit: Ad filios Ammon hæc dicit Dominus: Nunquid non filij sunt Israël: aut hæres non est ei: Cur igitur hæreditate possedit Rex eorum Gad, & populus eius in vrbibus eius habitauit? At vero Gad & Galaad ad eundem pertinent situm: Namque Galaadites regio vltra Iordanem est, in qua Gaditæ, & Reubenitæ confederant. Quod si prægnantes simpliciter accipere pro feminis placeat, dicendum est, Ammonitas bello in Galaaditas irrupisse, & victos à se crudelissimè necasse, ruptis etiam feminarum vteris, ne quis superstes, & agrorum, pro quibus bellum gesserant, hæres relinqueretur; sed tamen reliquis Israelitarum tribubus superstes erant hæredes, quibus vacua cultoribus Gaditis possessio iure cederet, vt ait Hieremias: Locus tamen ipse, & Hieremie oratio, ad montiū magis quam ad feminarum interpretationem spectare videtur. Declaratur enim ingens Ammonitarum cupiditas, & ardentissimum aliena occupandi studium, quod etiam impediendum montium obicēs magna mole, maximisque operibus diruerint, vt agros dilatarent suos. Neque quicquam obstat, quo minus vtrumque possimus intelligere, & montes videlicet ruptos, & bello illato grauidas etiam feminas fuisse dissectas.

Et succendam ignem in muro Rabbath, & deuorabit aedes eius in ululatu in die belli, & in turbine in die commotionis.

RABBA Ammonitarum vrbs, quam nomen ipsum amplam frequentemq; fuisse indicat,

Iosu. 13. dicat, finitima Gaditis fuit, qui Galaaditem regionem à Mose acceperat, sicut scriptum est: Deditque Moses tribui Gad & filijs eius per cognationes suas possessionem, cuius hæc est diuisio: Terminos Iazer, & omnes ciuitates Galaad, & dimidiam partem terræ filiorum Ammon vsque ad Aroër quæ est contra Rabba. Ex hac ergo ciuitate impetus in Galaaditidem agrum, vt ex finitima, fieri solebat: quamobrem huic vt infestissimæ, in regno atque in bello Principi ruinam minatur Vates. Ruinam autem tumultuosam, calamitosam, & subiti æstus plenam, quod hostes magno impetu, & infano tumultu per summam crudelitatem rem essent acturi, nulli neque ordini, neque ætati aut sexui parentes, quemadmodum & Hieremias ait: Ideo ecce dies venient in te, dicit Dominus, & auditum faciam super Rabba filiorum Ammon fremitum prælij, & erit in tumultu dissipata, filiarumque eius in igne succendentur: & possidebit Israël possessores suos, ait Dominus: [*in turbine in die commotionis.*] Expositio est qua bellicus ille tumultus, & calamitosa strages exaggeratur: namque magnæ ac turbulentæ in mari tempestati per similem fore dicit, in qua nullus artis, nullus consilij, nullus fugæ vsus, sed clamoris tantum, & miserabilis, parumque virilis eiulatus horror est, sicut scriptum est: Turbati sunt, & mori sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est. Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, &c. Commotionem autem idem quod procellam interpretamur; nam hæc verbi vis genuina est.

Et ibit Melchom in captiuitatem, ipse & Principes eius simul, dicit Dominus.

CONSVEVERE nonnunquam vates cum exitium, migrationem, atque extremam captiuitatem gentibus populisque minantur, Deos etiam, quorum tutela et patrocinio illi fiderent, eadem calamitate inuoluere, vt vna Deorum vanitas, & populorum arguatur stultitia. Sic Isaias: Contritus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestijs. Hunc autem eundem locum & Amos tractat, qui parem exitum Ammonitarum dijs, sacerdotibus, populoque, prædicit. Neque verò ex nihilo est quod Latinus interpretis nomen, vt hebraice erat, reliquit. Melchom, cuius nominis gemina significatio est: aut enim regem, aut angelum, siue nuntium significat. Ex quo factum est vt quidam regem eorum interpretarentur, neque tamen regem hominem intelligerent, sed Deum quempiam esse suspicarentur. Huius sententiæ D. Hieronymus fuisse nobis videtur: qui nisi huiusmodi quiddam sentiret, sacerdotes pro Principibus non posuisset, quod rectissime quidem fecit. Nos igitur rem ipsam appetentes Melchom angelum siue nuntium eorum dicimus, quod sanctissimum apud Ammonitas numen Mercurius, Stephano Geographo auctore, haberetur, quem Malech, vel Malcho appellabat, quod animarum ductorem esse crederent, immortaliumque Deorum nuntium. Id verò numen his nominibus non solum Græciæ, sed barbaris etiam gentibus celebre erat. Quamobrem Diuus Paulus à Lycaonibus pro Mercurio Deorum interprete, verbi que & orationis duce est habitus. Dijs autem nomina non eadem apud omnes gentes erant, sed alia apud alias, pro linguarum, sermonumque, & pro numinis etiam rationibus habebantur: vt ei quem Latini Mercurium à mercibus, mercatoribusque, tuendis vocabant, Græcum nomē Hermes, hoc est interpretis fuit: quem aliàs etiam Angelum, siue nuntium Homerus, Pindarusque cognominant, eandem omnino cum Ammonitis rationem secuti. Huius Dei, siue Demō is, siue potius nihili, numina omnia Latinus Poeta hymno edita significabat.

Te canam magni Iouis & Deorum Nuntium &c.

Et paulo inferius:

*Tu pijs letis animas reponis
Sedibus, virgaque leuem coërces
Aurea turbam, superis Deorum
Gratus & imis.*

IBIT igitur in captiuitatem eorum Angelus, Deorumque interpretis Mercurius, [*Principes eius;*] hoc est, vt Hieronymus dicit, sacerdotes: Nam verbum hebraicum ministros significat: & populus eius, quod nec Deus populo suo, nec populus Deo suo auxilio esse potuerint, sed ne piensissimi etiam erga propria numina sacerdotes periculum, aut

aut prædicando canere, aut sacrificando, supplicandove, valuerint deprecari. Idem ipsum & Hieremias prædicit: Accingite vos cilicijs, plangite & circuite per sepes: Quoniam Melchom in transmigratione ducetur, sacerdotes eius & principes, hoc est ministri eius, simul. Satis autem scita irrisio in Melchom, quod qui deorum, hominumque nuntius sit, tamen capiendus, abducendusque fuerit, cum naturæ lege, gentiumque more, nuntijs & interpretibus liberum semper ius, immunisque ratio, atque legatio sit: tamen quæ pacis interpreté, & nuntium, curatoréque, ex officij & numinis ratione esse oportuit, is primus captiuus ducatur, vt nulla populis, qui in eius tutela fuerant salutis reliqua spes sit. Antiquum autem fuit cum eorum qui victi fuerant spolijs deorum, etiam quæ ab ipsis colerentur simulachra à victoribus in perpetuum ignominie monumentum deportari. Ita Pœni quibusdam Siciliæ oppidis captis atque delectis, omnia quæ ornamento urbibus esse possent Carthaginæ deportauerunt, in quibus Dianæ ex ære simulachrum, summa apud Segostanos atque antiquissima præditum religione; & Mercurij etiam signum, qui sacris aduersarijs à Tindaritanis, ac summa religione coleretur, aliasque plurimas deorum statuas, quas P. Africanus, capta demum Carthagine, suis urbibus restituit. Ita numina illa calamitatibus, tum multibusque bellicis obnoxia erant, vt & à victoribus deportarentur, & redemptorem aliquem, à quo restitui in antiquas sedes possent, desiderarent.

HAEC dicit Dominus, super tribus sceleribus Moab, & super quartum non conuertam eum? eò quod incenderit ossa regis Idumææ vsque ad cinerem.

MOABITÆ ab eodem cum Ammonitis patre, altera verò matre, Lothi etiã natu maiore filia oriundi fuerunt. Fuit autem his Moab pater, à quo vrbs primũ, deinde & regio tota nomen accepit, solo ipso feracissimo terra fuit, Amorrhæorũ antea possessio. Eusebij temporibus vrbs Moab Areopolis dicta fuerat: vicinas autem Ammonitis Moabitæ sedes habuerunt. Hos ob tria illa communia gentium scelera, vanũ cultũ, incestum, & homicidiũ grauissimo supplicio dignos ob quartum tandẽ afficiendos prædicit Vates. Quartum verò expositionem, quod paulò difficilior inuentu sit, certis quibusdam rationibus inuestigabimus. Causa autem huiusmodi est: [*eò quod incenderit ossa regis Idumææ vsque ad cinerem, vel, vsque ad calcem:*] nomen enim Hebraicum calcẽ magis, quam cinerẽ significat. Dicitur nobis in superioribus fuit, oēs has gentes in crimen fuisse à Deo vocatas, quod à singulis quartum aliquod scelus insigne, indignumque, facinus aduersus Israëlẽm fuerit admissum, ita vt quicumque ex finitimis populis vel nocuerunt, vel vt Israëlĩ noceretur effecerunt, in iudiciũ fuerint vocati: atque prima Damascus rea constituta est, quod infestissimũ atque ignominiosum bellũ attulerit Galaaditis. Secunda Gaza; & tertia simul Tyrum, quod iecti cum Israël fœderis iura violauerint, atque Idumæis captos Israëlitas prodiderint. Deinde verò Idumæorũ facta mentio, & causa exposita quamobrem Israëlitas promissam regionẽ occupaturos impedire fuerint conati, nimirum quod mala mente maloque aduersum fratrem suum animo iam olim fuissent, occultoque semper, & sæpe etiam aperto flagraret odio. Itaque Damascenos & Idumæos bellũ cum Israëlitis grauissimũ gefuisse intelligimus; ceteras verò gentes his bellis causæ, vel occasione, vel etiam auxilio fomentoque fuisse: Ammonitæ enim in Israëlitarũ agros inuadentes, exẽplo comoditatisque Damascenis fuerunt, vt impetus in finitimos Galaaditas fieret, quorũ res ipsi primũ detruerant montibus abruptis, & prægnantibus etiam feminis disiectis. Bellum autem ab Idumæis allatum Gazitis & Tyrijs, fatillimum ad captiuos Israëlitas abducendos atque tradendos patefecit aditum, namque turbatis ea tempestate rebus, minus caueri ea iniuria, minus vnde illata esset, cognosci, & minus ab ijs quibus inferebatur, declinari aut vindicari poterat. Nunc verò quæ occasio Idumæis fuerit, quæ causã, vt in initum cum Israëlitis fœdus violauerint, atque ad antiqua odia depromenda denuo redierint, hanc occasionem Vates persequitur. Ea autem res sic habet: Idumæi & Israëlita atque Iudæi fœdus inierant, dextrasque sibi mutui auxiliij atque societatis tetenderant: idque Elizæi vatis temporibus, cum Iosaphat Iudæis, Ioram verò Israëlitis imperarent. namque

ea tempestate tres hi reges simul coactis in vnum copijs, bellum cum Moabitis ob negata Israëlī tributa susceperunt, resque illis ex sententia gesta erat, nisi Moabitarum rex iam desperata salute in Idumæos irumpens grauissimam cōmentus esset rem. Nam regis Idumæorum filium eo congressu arreptum, abductumque super murū paterno in conspectu combussit: quod hoc modo vel deos placari, vel patris impetum frangi, vel suam iram fatiari posse putaret. Neque verò opinionē sefellit euentus: Etenim Idumæorum rex durissimo ac nefariō perturbatus spectaculo (vehementissimum enim huiusmodi dolorem esse diuina Philosophiā docet, sicut scriptum est: vt qui sacrificat filiū in conspectu patris, &c.) & Moabitarum penē iam captam obsidione urbem reliquit, & animum ab omni aliā cogitationē ad antiquas erga Israëlē inimicitias, atq. odia, bello & armis persequenda traduxit: detestabile sibi id omen interpretatus, regnoque suo exitiale, quod quibuscum antiquas gessisset inimicitias, cum ijs modō societatem in auspicio fœdere confirmasset, sicut scriptum est: Quod cum vidisset rex Moab praua-luisse, scilicet hostes, tulit secum septingentos viros educentes gladium, vt irruerent ad regem Edom, & non potuerunt arripensque filium eius primogenitum, qui regnaturus erat pro eo, incendit eum holocaustum super murum, & facta est indignatio magna in Israëlē, statimque recesserunt ab eo, & reuersi sunt in terram. Quoniam autem non solum pueri caro, sed ossa etiam contumeliosissime combusta, in cinerem calcemque redacta sunt, vt nomen holocausti indicat, ait Vates: [Vsq̄ ad calcem.] Chaldaeus verò interpret antiquæ auctoritatis scriptor, iniuriam etiam ulterius processisse ait: Nam quod calcem potius, quam cinerem Vates dixerit, sic ille interpretatus est: vt cinere ex ossibus pueri factō, qui ob materiæ duritiem tenacior esse, calcisque subire vsū potuit, tectorium muris induci, Moabitarum curauerit rex. Sic enim ille interpretatur: [eo quod incenderit ossa regis Edom, & extenderit ea in tectorium in edibus.] hæc igitur societatis dirimendæ, incendendæque inimicitia causa Idumæis fuit: quam causam Moabitarum Rex crudelissimo commento excogitauerat. Itaque Moabitarum Idumæis violandi erga Israëlē fœderis auctores fuerunt. Idumæi verò Phœnicibus & Palæstinis abducendi, vendendique Israëlitas occasionem, commoditatemque crearunt. Hanc igitur Moabitarum grauissimam culpam, grauissima etiam poena secutura fuit.

Et mittam ignem in Moab, & deuorabit ades Carioth: & morietur in somitu Moab, in clagore tubæ & disperdam iudicem de medio eius, & omnes Principes eius interficiam cum eo, dicit Dominus.

CARIOTH regia Moabitarum ciuitas, calamitatem belli que cladē cum iudice suo hoc est rege, (cui ab officio iudicis fuerat cognomen) & cum toto magistratu acceptura cum sit, cæteras minores, minusque munitas vrbes periculum non esse euasuras confirmabit: qua in re diuinum iudicium & consilium spectare oportet, quo humanæ cogitationes, commenta atque studia excidi, impediri que per sepe solent. Nam qui exulto Idumæorum regis filio, securitate perpetua frui sperauerat, & nec ab Israëlē, nec ab Edom sibi timendū quicquā putauerat, cōmento eodem maiore sibi & grauiorem cladē moliti sunt; imo etiā mortem acerbissimā: Nam bello ac militari strepitu & crudelitate Moabitæ cū rege magistratibusque suis peribunt. Sic etiā Ieremias: Iudicium venit in terram campestrē, & super Helon, &c. & super Carioth, & super Bosra, & super omnes ciuitates Moab, quæ longè & propè sunt. Cariothi autē multitudinis numero vrbes significat: Sic enim quibusdā locis plurale nomen est, vt Athenæ, Thebæ & Burgi. Ex his autē Amos vatis sermonibus, vt ex alijs etiam diuinorum librorum locis didicimus, præter tria illa communia gentium omnium nefaria scelera, vani cultus, incestus & homicidij, quæ spontē & summo studio susceperat ab eis sunt, hæc etiam sex grauissima flagitiosissimaque esse, & quæ diuinam vltionem in gentibus, atq. ex legibus, nationibus molantur: nempe inhumanam in eos qui victi illegitimo bello fuerint, sauitiam, fœderis violationem, captiuorum sine bello abductionem atque prodicionem, iniquam fraternæ necessitudinis & coniunctionis prodicionem, iniquam inimicitiarum inter eos qui naturæ & voluntatis coniunctione inter se conueniunt, procurationem, quibus in rebus magnus se ad dicendum

dicendum campus, eloquentissimo cuique Theologo, magnus inquam ad communem vitam instituendam aperit, quæ percurrere nostri nunc instituti non est; sed tempus est, vt relictis gentibus Vatem ad suos se recipientem, verbaque facientem audiamus.

Sic dicit Dominus, super tribus sceleribus Iuda, & super quartum non conuertam eum? eo quod abiecerit legem Domini & mandata eius non custodierit.

NE suam cum aliarum gentium causa Israël conferendam non esse defenderet, quod aliarum nationes indignæ essent, quæ cum eo compararentur, vt potē incircūcisæ, obscuræ, dignitateque minores, quod si paria maxime sibi & illis scelera fuissent, longe tamen disparem personarum esse rationem. Quamobrem non idem criminis atque iudicij genus omnes fore subituros: Multum enim refert an priuatus, aliquis, obscurusque homo, an illustis, nobilissimusque in idem vocetur crimen. Huic propter personæ dignitatem magis esse ignoscendum, illi verò ob vilitatem & obscuritatem non esse parcendum. Nihil igitur ad se pertinere, quæ de alijs gentibus ab Amos prædicerentur, se enim populum esse præ omnibus alijs orbis nationibus electum, maximisque honoribus illustratum, cuius res tanta mole, tanto olim consilio, iudicioque firmata, non ita facile, vt cæterarum gentium perire possent. Ne ergo Israël hac ratione iudicium sibi effugiendū putaret, Iudaicarum etiam rerum, culpæ, criminis & poenæ futurum exemplum Vates apposuit, vt hoc argumento diuini iudicij probaretur æquitas: Nullam namque Deus in iudicio personam respicit, neque humanis illis rationibus, genere, nobilitate, opibus, potentijs, & antiquitate ducitur, sed si paria omnino scelera, disparesque personæ sint, eum grauius punit, quem minus vt puniretur commisisse decuerat, sicut scriptum est: Qui peccauerit mihi delebo enim de libro vitæ, & rursum: Potentes, inquit, potenter tormenta patientur. Producit autem Iudæ in iudicium populus non obscuriori quidem quam Israël genere, multis autem & maximis honoribus longè illustrior: namque ex eodem patre cum omnes duodecim tribus ortæ essent, tamen Iudæ primogenituræ ius, & princeps in fratribus fors, regiaque dignitas cesserat: adde vrbes maximæ dignitatem, templi, sacrorumque honorem, & legis custodiā: quibus in rebus omnibus Iudaica tribus cæteris præfecta, prælataque fuerat. Cum autem omnia hæc Iudæ, officium religionemque deserēt, nihil obstiterent, quod minus grauissimum violatæ pietatis supplicium esset subeundū; inde consequitur, nulla aut pari, aut maiori, aut minori ratione æquissimum iudicem Deum euadere Israël posse: Nam si tribus illis communibus omnium gentium sceleribus Iuda contaminatus, pares aut etiam maiores poenas commeruerat, quas quartò etiam facinore adiuncto iam iam proximè daturus accelerauit; vt iisdem, atque etiam grauioribus flagitijs coopertus Israël, similes quidem, sed grauiores multo pendat æquissimum est. Itaque hoc quod Iuda etiam in crimen, iudiciumque vocatus sit, vatis argumentationem contentionemque amplificat & confirmat. Tribus ergo sceleribus communibus Iudæ etiam fuisse notatum, nempe idolorum seruitutē, homicidio & incestu, historiarum & vaticiniorum omnes ferè paginæ testantur: Manus vestræ, ait Deus, sanguine plene sunt, & apud Hieremiā: Quia adulterijs repleta est terra. De vano autem & impio cultu scriptum est: Quia fornicans fornicata est terra à Domino Deo suo. His autem quartum omnino flagitiosissimum addidisse, quod cum primis erroris temporibus quando simulachrorum, vanorumque numinum cultus susceptus illis fuisset, tamen ex diuinis legibus & institutis Respublica administrabatur. & quamquam alia etiam numina recepta essent, Deum tamen patrum suorum coli profitebantur, eiusque legem sacram, perpetuamque fore prædicabant, donec paulatim crescente impietate error penitus exuētus, omnisque veræ pietatis ratio reiecta est: Nam qui simulachrorum causam procurabant, atque ex eo ministerio & rebus, & honoribus suis consili melius posse putabant, summo studio, cura & diligentia effecere, vt superstitione deceptus populus suis potius placitis & institutis, quam diuinis legibus obtemperaret; atque ita paruis inijs insinuata vanitas, à veritate tandem deficere penitus coëgit, vt pro lege diuina, humanis & impijs præceptis vsi, omnem antiquæ religionis, omnem Respublicæ faciem, statum atque ordinem inuenterent; neque integri aut sani aliquid, aut quod eum quem olim tenuerat locum tueretur, reliquum fuit; aded hoc malum

inualuerat, vt præter vnum legis librum; qui inter templi suppellectilem ab Helchia sacerdote inuentus fortè est; nullus alius extaret; cuius tamen lectionis, vt ab illis moribus & præfenti disciplina vehementer dissentientis, admiratione atque stupore Rex & regij ministri, veluti portento aliquo oppressi fuerint, eamque rem expiatione dignam esse censuerint; tanti est errorem semel admisisse, & ab antiquo instituto alienæ disciplinæ partem aliquam ad communem morem vsuque transferri. Hoc ergo quartum scelus est, non solum quod superstitionem admisisset, sed quod Dei cultus, diuinæque lex omnino iam repudiata, antiquata, atque obsoleta apud eos fuerit, vt nō Deus, vel cum alijs numinibus vnā coleretur; sed numina tantum vana, contempto repudiatoque Deo; in honore essent. Legem autem abiectam, & mandata non custodita dicit: 10 vtroque autem nomine ea præcepta atque ea instituta significantur, quæ ad priuatos mores componendos, atque ad publicas ciuileque res gerendas spectant. Lex enim Hebraicæ Thora, hoc est, doctrina timenda præcipiens dicitur: Mandatum verò hęc, decisionem propriè Latine sonat, Hispanè *fuero* nuncupatur; eaque complectitur, quæ ad ciuiles res rectè gubernandas referuntur. Huius autem sceleris causam, eam quam diximus esse indicat, quod specie quadam recti & pietatis decepti, falsis doctrinis, & mendacibus vatibus audiendis, vanisque cultibus animos quotidiana exercitatione assueuerint.

Deceperunt enim eos mendacia sua, post quæ abierant patres eorum.

QVAM difficile genitus semel in animis hominum error, maxime autem superstitionis, deponatur, ex hoc loco docemur; quantumque caueri oporteat ne quid prauit aut falsi admittatur, eadem opera à Vate monemur. Namque superstitionis vanitatem a parentibus semel susceptam, & vanam etiam nulliusque momenti ab iisdem cognitam, tamen filij non dimiserunt, sed plane fouere, & cum veræ etiam religionis ruina prouehere studuerunt. 25

Et mittam ignem in Iudam, & deuorabit eam Hierusalem.

NABUCHODONOSORIS gladium Iudæam vastaturum, ignisque habiturum instar ignem appellat, quem funestum etiam, ac templo ab eo inferendum prædicit, qui regia Hierosolymorum palatia, hoc est, templum illud toto orbe celeberrimum, absumpturus erat: 30 Namque cōmuni nomine illud templum HEBEL, hoc est palatium dicebatur, quod ea ciuitas regis magni Dei esset, in qua illi ara & focus fuerit, sicut scriptum est: Hæc dicit Dominus cuius ignis in Sion, & caminus in Hierusalem. Stragem ergo Iudaico populo à Chaldæis venturam, & horrendum templi incendium præcinit: Hæc enim fors est eorum, qui legem abiecerint diuinam, seseque à Deo Rege abalienauerint: neque enim si corrupti 35 animi & impietate perditii fuerint, vlla alia templi maiestas, aut ædificiorum structura Deum morari potest, quod minus eo populo cuius causa templum sacratum est repudiato, cetera etiam ruere & perire sinantur. Vides, inquit Apostoli, hos lapides atque templi magnificam structuram? Amen (respondit Iesus) dico vobis non relinquetur lapis super lapidem, qui non diruatur. Hactenus quæ essent terna illa scelera singulis in gentibus accusandis 40 repetita diximus, & quartum etiam vnicuique genti in Israëlitas admissum. quamobrem diuinum in se iudicium maturaretur, intelleximus, atque ostendimus crudelitatem, perfidiam, communis iuris violationem, alienorum agrorum inuasionem, antiqui odij atque inimicitiarum obseruationem, fraterni fœderis, pacisque violandæ procuracionem, maxima esse & flagitiosissima scelera, quæque Deum postulent ultorem & vindicem. ex quibus omnibus confurgit illa quæ Vates in Israëlitarum accusanda causa instituit cōparatio. Nā si Damasceni, Gazethi, Tyrj, Idumæi, Ammonitæ & Moabitæ, quod huiusmodi iniurias Israëlitis intulerint, pœnas dabunt, qui fieri potest vt seuerum eorundem flagitiorum Israël ipse non experiatur iudicium? quamuis antiquitate, quamuis nobilitate, quamuis illustribus alijs & maximis honoribus nitatur, quod neque Iuda his omnibus rebus illustrior potuerit effugere? Nunc verò deinceps contentionis & totius argumentationis complexionem Propheta parat, atque ipsos Israëlitas, ad quos legatus erat, in crimen vocat, imprimisque rem illorum omnem breuibus proponit, quam longa deinceps oratione persequitur.

Hæc dicit

Hæc dicit Dominus super tribus sceleribus Israëlitis, & super quartum non conuertam eum? pro eo quod vendiderit pro argento iustum, & pauperem pro calceamentis.

QVANTUM QVAM scelera & peccata omnia, quæ ab hominibus priuatè aut publicè suscipiuntur, iustissime (nisi corrigatur, & grauissime punire soleant, eorum tamen quoddam est, quod Dei iræ differri non patitur: id nimirum quod nō solum priuatos singulorum hominum mores corrumpit, sed quod ius, æquitatemque, & publicam fidem prodit, quodque homines ad eam insaniam adigit, vt in sese inuicem iniurijs sint. Hoc autem genus Latini non fati apto vocabulo iniquitatem vocant, fortasse aptius iniuriā diceret; Hebræi verò aptissimo hhamacz dicunt, de quo nomine apud Habbakuq plenius à nobis dicitur. Hispani hoc genus Aggrauio; Itali Torto dicunt. Namque in alijs sceleribus, quibus sese homines cōtaminare possunt, diuina patientia maxime ostenditur, quæ diutius dissimulare atque expectare solet, si quando conuertantur & sanet eos, vt in superstitione, in erroribus, impietate, in honestate violata, in nimio voluptatis studio, quorum supplicio si multi in hac vita casuere, æternas tamè gehæna pœnas, quæ impios omnes, & sceleratos, post mortem manet, subierunt. Hos autem quoad viuerent expectabat Deus, vt pœnitentia aliquando ductos & resipiscentes, misericordia afficeret, sicut scriptum est: Dissimulans peccata hominum propter pœnitentiam, & Propterea expectat vos Dominus vt misereatur vestri. 10 Hinc est quod nec à Deo abalienatæ gentes, nec errantes veritatis ignoracione nationes, nec errorè, hæresimque fouentes prouinciæ, ad eò celeres peccatorum suorum pœnas publicè dant, vt in vnum atque alterum, & interdum in plura secula, huiusmodi publica differatur animaduersio. Quia nondum, inquit Deus, cōpletæ sunt iniquitates Amorrhæorum. Verum enimvero cum alijs priuatis sceleribus, illud etiam publicum iniquitatis accessit (iniquitatè autem hoc loco iniuriam alteri quocunque modo illatam definitum) tum verò certæ scelerum omnium pœnæ parantur atque instant: Namque ea iniuriæ natura est, vt dilatam animaduersionem, ultionemque maturet atque acceleret: atque ita in diebus Noë, nullam aliam grauiorem diluuij in terras inducendi, nullam accelerandi certiore causam, quam iniuriam fuisse legimus. Et vidit Deus terram, & ecce corrupta erat; corruerat enim omnis caro viam suam super terram: Et Dixit Deus ad Noë, 20 finis omnis carnis venit coram me, quia repleta est terra hhamacz à facie eorum, & ego delebo eos cum terra. Sodomorum finitimarumque urbium euersionem, addita flagitio iniuria intulit. Singularum porò nationum quas Amos hactenus notauit terna scelera, quartum quoque, idque iniuriæ Israëlitis publicè illatæ, auxerat & cumulauerat, certamque ac maturam parauerat ultionem. Iuda etiam in crimen iudiciumque, vocatus, capit sententiam subiit, propterea quod præter tria illa communia, quartum quoque iniuriæ in Deum admisisset: repudiauerat enim legem, Deique dignitatem violauerat, fidem prodiderat, diuinumque omne creditum abiurauerat. Igitur omnium horum scelerum reus factus Israël, seuerum etiam iudicium subeat oportet. Id autem Amos sigillatim probat, nullum esse iniuriæ genus ex ijs, quibus aliæ gentes notatæ sunt, quo Israëlitas non teneatur: 30 Namque superstitione, incesto & homicidio illos etiam flagrare, manifestum per omnes historias est; quarto autem quoque iniuriarum etiā nobilitari, id sigillatim docet. Namque vt Gaza & Tyrus prodebant, & vendebant Idumæis eos, qui salutis causa ad se cōfugerat, quosque seruandos curari oportuerat, sic filij Israël iustorum hominum causam in iudicio prodebant, atque aduersarijs argento accepto vendebant: ita vt si is, à quo iura, legesque staret, diues esset, ditioris tamè aduersarij largis muneribus premeretur. Sin verò pauper, vili etiam pretio, nimirum duorum calceorum, proderetur; ad eò omnium iura, dignitas, salus, & æstimatio venalia illis, seu testibus, seu iudicibus erant, vt facile victoriam sibi iniquissimus quisque promittere de innocentissimo quoque posset, dummodo pro personarum ratione pretij etiam impenderetur. [Pro argento iustum, & pauperem pro calceamentis:] Hebræicè, *calceis duobus* est: Namque duali numero nomen pronuntiat, vt vilissimum pretij significaret: quo argumento Israëlitas ultra Tyrios & Gazitas sceleris grauissimi tenetur; quod illi Israëlita virum, siue iustum, siue iniustum, Idumæis: hi verò proprios fratres, iure superiores, fortuna miserabiles, iniquissimis proderent, & traderet aduersarijs. Neque verò minoris inhumanitatis & crudelitatis eos insimulari, quam Damascenos; siquidem 50 illi in

illi in tribulis ferreis triturauerant Galaad: apud Israëlitas verò pauperes omnes magno contemptu, magnaque ignominia à potentioribus, ditioribusque afficiebantur, atque indignissimis modis, leui de causa, vexati pessundabantur; id quod habitus ipse sordidus atque sordidatus arguebat: pauperum enim capita puluere conspersa conspiciabantur, quòd oppressi atque iactati à potentioribus terram vertice saepe ferire cogentur, atque raptatos pulueres in capillis combiberent, & sordes contraherent. Hoc enim maximæ oppressionis signum esse solet. Igitur & damascenos hoc etiam iniuriarum genere Israëlita superabant: id adeo sic Vates ait:

Qui conterunt super puluerem terræ capita pauperum; & viam humilium declinant.

MAXIMA enim iniuria, & expiandum nefas est, natura pares, æqualesque homines, quòd fortuna impares sint, contemptui, derisioni, & contumeliæ expositos sibi esse existimare: calumniæ hoc inuisum genus, & diuinarum legum ac publicæ libertatis oppressio Deo vltori vindicanda suscipitur, sicut scriptum est: Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum; & humiliabit calumniatorem. Viam autem humilium declinare, est commune ius libertatemque proderet; ita vt in omni re inferior semper pauperiorum causa sit, eò solum nomine quòd pauperes sint. Atque ita hunc locum explicat Chaldaeus, & iuri obscuriorum aduersatur. Puluerem autem sordidationis, oppressionisque signum esse, & nostri, & exteri auctores docent. Quoniam humiliata est in puluere anima nostra. Sic Homerus Dolonis oppressionem & casum pulueris vertice collecti, imagine significauit. Quòd autem filij Israëlitis naturæ necessitudinem, & iura omnia, officiumque sanguinis atque generis, magis etiam quam Idumæi prodiderint; ex eo manifestum sit, quòd Idumæi naturalem tantum fratrum concordiam necessitudinemque violauere, & misericordiæ, quæ sancta illis esse debuit, obliti, fratres gladio persequerentur. At verò Israëliti, nullum neque diuinum, neque humanum ius, aut officium, sanctum, integrumque relictum est, sed omnis omnino & fraternæ & paternæ obseruatiæ, omnis totius honestatis colendæ ratio derelicta, reiectaque est; non solum vt frater fratrem non erubescat, & obseruet, sed neque pater filium, filius patrem moretur, quo commune omnibus sanctitudinis ius violetur & prophaneur: siquidem

Filius & pater eius ierunt ad puellam, vt violarent nomen sanctum meum.

GRAVISSIMUM enim & flagitiosissimum scelus esset, si frater puellam fratris sponsam corruperet: Namque hoc piaculum diuina lege vetitum est, vt quòd sanguinis generisque sanctitudinem polluat, sed multò etiã grauius est, eandem puellam, aut filio desponsatam à patre, aut patri etiã à filio pollui. Cuiusmodi portentosus incestus diuinæ, sacræque religionis maiestatem, dignitatē atque decus obscurat & extinguit: Namque religionis necessitudine fratres omnes esse oportuit vnus communis omnium parentis & legislatoris filios: naturæ autem lege, & patres filijs obseruandi, & filij patribus honestatis exemplo instituendi fuerunt. Atque hæc sanctitudo inuiolabilis illis esse debuit, qui præter omnes alias gentes segregati, delectique fuerant, vt naturæ pietatisque decus conseruarent, sicut scriptum est: Sancti eritis mihi, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester, & rursum: Vocati estis in nomine meo, quia populus sanctus tu Domino Deo tuo. Puellam autem non meretricem intelligimus, sed viro sponsam, aut certè nubilem, & in paternæ domo coniugio dedicatam. Naghera enim hoc in diuina lege significat, quo nomine & Dina, & Rebecca, & Rachel dicuntur. Zona autem meretricem siue quaestuariam Latine sonat: neque verò ad meretricem, sed ad puellam dixit propheta. Igitur aut pater propriam filiam domi sedentem vnà cum filio vitiabat, aut nurum pater, aut nouercam filius, aut vterque alienæ filia pudicitiam simul expugnabant, aut singula hæc scelera ab alijs atque alijs admitta, diuinæ religionis splendorem polluebant, & quòd ijs modis legis violaretur sanctitudo, & Dei sanctissimum nomen pollueretur: Namque populum his moribus Dei populum appellare, diuinum nomen polluere est: quasi verò tam nefarijs flagitijs nobilitatus populus, purissimo sanctissimoque numini gratus esse possit. Omnia autem scelera illa quæ à nobis indicata sunt, hoc vno genere contineri res ipsa docet. [*Filius & pater eius ierunt ad puellam:*] ita vt flagitiosissimo incestus genere, & gentibus etiam ignoto, Israëliti-

Israëlita flagrarent. Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis neque 1. Cor. 5. inter gentes; ita vt vxorem patris sui quis habeat. Ex qua Apostoli oratione manifestè apparet, huiusmodi supra nefaria omnino gentibus existimata, & pro portento, si quando extitissent, habita fuisse: *Quem patitur dormire nurus corruptor auaræ?* aiebat Satyricus. Ammonitarum autem sceleri non dissimile, dispar tamen, & grauius multò, aliud Israëlitarum flagitium fuit: Ammonitæ enim montibus multo opere ac labore ruptis, vicinorum terminos violare, agrosque alienos coarctare, suos dilatare conati sunt: Israëlita verò fratrum etiam suorum pauperiorum fortunas per fraudem, per dolum & iniuriam, per calumniam inuadebant, miserisque & argento, & vestibus expoliabant, atque ijs rebus nullo sibi labore partis fruebantur, & ad nefariam voluptatem abutebantur, quæ fratribus suis non sine magno sudore comparata fuissent: Etenim aut vsura & scenore, aut calumnia à ditioribus, vt nunc sit, tenuioris fortunæ homines oppressi, & iniquo iudicio damnati, quicquid pecuniæ domi esset imprimis exoluere, deinde cum id pro multa ratione non satis esset, indumenta & stragulae vestes pignori tradere cogebantur. Hæc autem res, vt nullo negotio parari, ita nefario otio illis profundi solebant: Namque in facriligis illorum epulis & conuiujs adornandis, quæ frequentissima in vanorum deorum honorem agitabantur, argentum consumere, vestes autem pro culcitrīs substernere consueuerant, ita vt alterius nudi & egentis fratris rebus & suppellectili, alter profusè, impiè, & luxuriosè abuteretur. Hoc est quod dicit:

Et super vestimentis pignoratīs accubuerunt iuxta omne altare; & vinum damnatorum bibebant in domo Dei sui.

VESTIMENTA non solum quibus induimur, sed quibus in lectis & cubilibus vtimur, imò & aulae etiam dicuntur; accumbere autem olim comedentes, in conuiujs præsertim, consueuere. Hoc verò ab istis iuxta omne altare factitatum ait, vt frequens luxuriæ & delictarum studiū cum superstitione coniunctum significaret; rerum autem profusio exigua in pariendo, aut nullū laborē consumptum fuisse arguit. At verò conexa hæc esse, & alia alijs cognata videtur, vt superstitionē, voluptates & delicias luxuria pariat atque alat; luxuriam verò calumnia & iniuria sustentet: Neque enim quis & voluptati, & diuitijs comparandis, nisi alienis rebus insidiatus fuerit, operam dare possit. quam quidem rem antiquus ille vates Pindarus eleganter docuit, iniuriam enim, saturitatis matrem audaciloquam nuncupauit: *Vinum damnatorum* Hebraicè *oppressorum* dicitur, vt iniuste multatos eos fuisse ostendatur, [*in domo Dei sui,*] quod ipsi sibi adoptauerant nomen; non veri quidem Dei, sed falso nomine Dei sui appellati; qui qualis esset, ipsa colendi ratio arguebat. Atque hac etiam in re Israëlitarum scelus, Moabiti regis indignum facinus vincit: Namque ille vnum tantum hostis sui filium super murum sacrificauit: Israëlita verò epularia sacrificia, vino atque libaminibus ex multorum fratrum suorum oppressione comparatis, frequenter factitant; neque super murum, sed super miserorum vestibus in omni deorum suorum altari res agitur, vt præter acceptam iniuriam indignissimo etiam spectaculo miserimi homines assidue vexentur. Id autem facinus non minus flagitiosum est, quam si totidem homines quotidie mactentur atque sacrificentur: Etenim qui ex rebus iniuria & calumnia partis sacrificat, perinde nefariè & crudeliter agit, atque qui hominem ipsum, vnde hæc ablata fuerint, mactandum, sacrificandumque procuret, sicut scriptum est: Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui vitium filium in conspectu patris sui. Ex quibus omnibus rebus consequitur Israëlita vltra tria illa omnibus gentibus communia, grauiora etiam quam ceteræ nationes facinora, multoque indigniora quarto quoque in genere admisisse. Quòd si eorundem grauissimum, seuerissimumque iudicium gentibus à cultu meo alienis subeundum tandem est, quoniam pacto ab Israëlitis effugi possit, penes quos maiorem diuini nominis, iudicij, sanctitudinisque notitiam esse oportuit. Deum enim huiusmodi scelerum & facinorum vindicem & vltorem, etiam apud exteras ac barbaras nationes esse, & diuina quæ acceperant lege, & exempli, manifestum illis esse, & debuit, & potuit. Neque enim causari poterunt diuinum de his rebus consilium & iudicium ignotum sibi fuisse, quando nullum hæcenus exemplum aut in se, aut in alienis gentibus habuerint; quo exemplo eiusmodi facinora numini adeò inuisa esse agnoscerent, vt eorum causa gentes euerterentur & peri-

& perirent: Nam quæ exempla nunc illis à Deo per Vatem proposita sunt, futurorum, non præteritorum sunt iudiciorum. Siquidem Damasceni, Tyrij, Palæstini, alijque quos perituros prædixerat, futuris non autem præteritis temporibus diuinorum iudiciorum exemplo esse potuerunt. quod si admonendi Israëlitarum fuerunt scelera, atque diuini iudicij fuissent, præteritis potius exemplis fuisset vtendum; quibus edocti, cauere sibi illi melius quam futuris potuissent. Hanc ad eod translatiōem, qua sese vtunque defendere Israëlita cogitarent, vanam inutilemque esse Deus demonstrat; ne qua illis latebra, quod se conijciant, reliqua esse possit. Etenim quæ hæcenus aliarum gentium crimina perorata sunt, iudicij in ipsos confirmationem, non præiudicij rationem habuere: neque ad ostendendum diuinum de ijs rebus aduersus gentes consilium, sed ad firmandam in Israëlitas sententiam, proposita sunt. Satis enim illis, & ad huiusmodi scelera fugienda, præceptorum in diuina lege, & ad cauendum sibi, exemplorum in alijs gentibus iam olim fuerat: Siquidem antequam eam regionem, quam diuino beneficio incolebāt, occuparent, de huiusmodi sceleribus fugiendis, sanctissimas planè & apertissimas acceperant leges, & præsentis etiam exemplo confirmatas perspexerant, sicut scriptum est: Nolite am-
 bulare in legitimis nationum, quas ego expulsi sum ante vos: Omnia enim hæc fecerunt, & abominatus sum eas. Vobis autem loquor, possidete terram eorum, quam dabo vobis in hereditatem. Custodire leges meas atque iudicia, ne & vos euomat terra, quam intraturi estis, & habitaturi. Ne videlicet se Israël ex hoc iudicio vlla ratione euasurum speret: Namque diuina natura cum simplex sit, immutabilis etiam suis in consilijs est, ita vt quæ facinora semel improbauerit, nunquam amplius prober. Ego Deus, inquit, & non mutator. Igitur secunda hæc seueritatis exempla à Deo in finitimas Israëlitis gentes edēda, non modo ad diuini aduersum Israël iudicij ostensionem, sed etiam ad confirmationem, atque ad inferendorum quoque criminum probationem pertinent; cum ad iudicandum satis in lege, satis superque in antiquis fuisset exemplis: Namque

Ego exterminavi Amorrhæum à facie eorum: cuius altitudo quasi Cedrorum altitudo eius & fortis ipse quasi quercus: & contriui fructus eius desuper, & radices eius desubter.

AMORRHÆVM potissimum appellat, quod ea gens cæteris omnibus, quæcunque eiecitæ sunt, & multitudine, & copijs atque potentia excelluerit, princepsque tum re gesta, tum admissio scelere fuerit. Quamobrem cum de earum gentium casu Deus Abraham certiore faceret, Amorrhæos tantum nominauerat: Quia nondum, inquit, completæ sunt iniquitates Amorrhæorum. Eius autē populi præter cæteros præstantia, Cedrorum altitudine, & quercus firmitudine significatur: Cedrus enim vbicunque fuerit, alijs arboribus longè lateque conspicua præeminet, sicut scriptum est: Species eius vt Libani, electus vt Cedri. Quercus autem fortissima, firmissimaque ligni materia constat, vnde & humanam gloriam, & potentiam vtriusque arboris nominibus Isaias significauit: Et dies, inquit, Domino exercituum est super omnes Cedros Libani, & super omnes quercus Bassam. Hanc igitur & gloria & fortitudine maximam gentem, cum socijs suis omnibus funditus deleuerat, ob eadem quæ nunc Israël in crimine posita scelera sunt. Ita autem penitus euerfa est, vt nullus, qui id nomen tueri posset, relictus omnino sit. Namque & filij, & patres excisi, & radicitus sublatis sunt. fructus ergo & radices, omnem eiusdem gentis familiam, posteritatemque omnem intelligimus. perstitit enim Vates in ea similitudine, quam ex arboribus transtulerat. *Contriui*, euerit & perdidit. Deus autem se eius rei auctorem facit, ne gentes illas temporum vicissitudine, & seculorum mutatione, sed diuino consilio, ob nefaria facinora pulsas, existimare aliquis posset: atque in eius rei argumentum, splendorem & fortitudinem produxit. Neque enim paulatim ea gens corruit & detrita est, quod temporum vicissitudine adscribi solet, sed in ipso potentie robore, in ipsa splendoris gloria subito euulsa, extinctaque fuit; vt non ad aliam, quam ad diuinam virtutem referri res potuerit. Hæcenus quidem Israëlitarum & gentium comparatio est: nunc verò vtriusque regni, & Israëliti & Iudaici, res etiam inter se conferuntur; ostenditque Vates Israëlitas iisdem beneficijs cum Iudæis olim affectos, non minoribus, nunc flagitijs quam illos fuisse inuolutos.

Et ego

Et ego sum, qui ascendere vos feci de terra Egypti, & duxi vos in desertum quadraginta annis, vt possideretis terram Amorrhæi.

MAXIMA sibi in Israëlitis beneficia collocata, maximam in his ipsis erudiendis curam diligentiamque adhibitam commemorat Deus, vt grauius multo deserti officij crimē ostendatur. Iudæi ab Egypto, de domo seruitutis in libertatē asserti, quadraginta annis per Arabiæ solitudines ducti, beneficentissimum Deum experti sunt; nullius quidem rei, quæ ad vitæ vsum & suauitatem esse vtilis posset, inopia laborantes: præterea diuinas leges edocti, & sacris præceptis instituti que, quibus rerum suarum felicitatem perpetuam facere, augereque possent, in promissas sedes, felicissimamque regionem adducti sunt, quas expulsis hostibus cum maximis diuitijs occuparunt. Hi autem superstitione paulatim admissa, diuinam legem immemores abiecerunt, seseque ob eam rem, earum quas superius commemorauimus poenarum reos, dignosque reddiderunt. Nullis quidem beneficijs inferiores Iudæis Israëlita fuerant: Namque & ij ex eadem seruitutis miseria liberati, nihilominus in deserto quadraginta annis, sicut Aquila filij, in humeris portati fuerant, eandem disciplinam edocti, iisdem omnino præceptis instituti que abundabat Amorrhæorum, ad quorum regionem peruenturi fuerat, mores quales essent, quamque illis execrandi, admoniti sapissime sunt: ad eandem legem, ad idem commune cum Iudæis ius vocati atque relati, nihil omnino, quod aut ad vitam suauiter agendam, aut ad pietatem conseruandam pertineret, desiderare potuerunt. Nam fertilissima Amorrhæorum regione potiti sunt, & multis sæpe pientissimis, & sapientissimis viris abundauerunt, à quibus & oratione, & vitæ exemplo in officio continerentur. Hoc enim vt nunquam illis deesset curauerat Deus, cuius curam, & prouidentiam, semper præsentē sibi experti fuerant. Quod si legis volumē illud sanctissimum Iudæis custodiendū creditum fuerat neque hac commoditate caruerant Israëlita, apud quos sanctissimorum virorum & vatum non rara frequentia fuerat: ita nihil sibi subductum, nihil omnino desideratum fuisse, affirmare verè possint, id quod ipsorum testimonio probatum permittit Deus. [vt possideretis terram Amorrhæi.] hoc ad vitæ vsum & felicitatem, ad pietatis autem custodiam & propagationem illud spectat:

Et suscitavi de filijs vestris in Prophetas, & de iuuenibus vestris Nazaræos.

VITROS à quibus & doctrina & vitæ exemplo instrueremini: Namque vtrumque genus, non naturæ, sed diuini spiritus virtuti adscribitur: Varietium enim maius donū est, quam vt humanis artibus parari possit, atque ad aliorum hominum vtilitatem à Deo comparatum est: quemadmodum etiam & summa vitiorum fuga, eximiumque virtutis studium, ad imitationem cæteris hominibus propositum, diuinum planè opus est, atque à vulgari consuetudine longè semotum. Vtroque autem Deus populo suppeditabat, vt aliorum oratione & doctrina, aliorum spectata maxima virtute, cæteri ad eandem pietatis laudem contenderent, & quantum in ipsis esset, conati orationibus & precibus summoque studio, & omnibus votis, reliqua à benignissimo numine impetrarent. Prophetæ autem, qui, & quales, & quamobrem fuerint, sæpe alia dictum est. Nazaræos verò præclarum hominum genus esse intelligimus, humanarum rerum despicientia, & diuinarum amore atque studio insignes, qui voluptates & vitia, quam indigna humana dignitate essent, suo exemplo docerent, atque ad altiora sublimioraque expetenda cæteros mortales allicerent. Eius generis Samuel, Hieremias, Ioannes Baptista, multiq. alij fuerunt, quorum admiranda vitæ probitas, animique magnitudo, vel frigidissimum queque ad virtutis studium incendere potuerunt. horum velut legis cuiusdam viuentis, atque ad se animos hominum allicientis, non exiguam copiam Israëlitis esse Deus curauerat. Complures enim, ex iunioribus etiam, ad eum virtutis gradū euexit, quod & virtutis admiratio maior, & imitatio, atque contentio facilius esse cæteris posset: Nam si illa ætas à labore ad libidinem procliuus, tamen eam amplitudinem, eamque maximam dignitatem consequi poterat, nihil impedit, quod minus cæteræ etiam, & maturiores ætates, idem quoque conari, atque ex diuini spiritus benignitate sperare potuissent. Ob id ergo ex filijs Prophetas, & ex iuuenibus Nazaræos perpetuos excitabat Israëlitis Deus, vt perpetua illis ad pietatis studium causa, materia, commoditasque esset.

Nunquid

Leuit. 10.

Genes. 15.

Canti. 5.

Isai. 2.

Nunquid non ita est filij Israël, dicit Dominus?

DOMINVS affirmat: & quanquam ad veritatem firmandā satis superque sit Dominum dixisse, tamen liberam vobis defensionem, negationemque permittit, si vlla vnquam aut esse, aut excogitari possit. Quæ cum nulla sit, manifestum est vos non minoribus, non paucioribus beneficijs quam Iudæos deuinctos; non minori etiam officij obligatione, legeque teneri: vtrum vero pari, an etiam maiori culpa teneamini, facinore recensito ostendetur.

Et propinabatis Nazareis vinum, & Prophetis mandabatis, ne prophetetis.

VESTRYM quidem fuerat legem meam religiosissime obseruare, quos ego & in solitudine tam diu studieram, & institueram, atque a gentium moribus deterrueram; & in concessa etiam regione agentes, quotidiana vatum, & Nazæorum frequentia ornaueram; quorum alteri doctrina cælesti augete vos poterant, alteri virtutum & continentie exemplis: sed plane vos nullum neque legi, neque doctrina, neque exemplis locum reliquistis; imo omnia quæ a me vobis ad pietatem, aut colendam, aut propagandam oblata sunt, malis moribus, summo studio, atque omni diligentia euertistis: Namque Nazæos quos ego egregie continentie exemplum proposueram; ad vestri imitationem traduxistis, effecistisq; vt in vestram incidere violentiam: indignam rem, atque eorum instituto, vestraque vilitati proflus inimicam. Vates vero quos maior diuini spiritus vis agebat, cum ad eandem insaniam vobiscum adigere non possetis (neque enim diuini astatum spiritus impedire poteratis) tamen minis, & terroribus, alijsq; modis, ne vaticinarentur prohibebatis: quodque in hoc ipso vate Amoso, & in Helia, Helisæo, atque alijs Israëlitarum conati etiam sunt. Veracium namque vatum reprehensionibus offensi, & principes & populi aduersabantur, quantumque in ipsis erat illorum presentiam vitare, monitaque atq; consilia abijcere studebant: Etenim Israëlitarum rex Achab à Iosaphat rogatus, an quispiam verus Domini propheta adesset, vnum tantum apud se reliquum esse Michæam respondit, sibi que molestissimum, quod inausa semper & suis votis aliena responsa redderet; qui etiam accersitus a nuntio rogabatur, ne tam vera quam regibus grata atque incunda prædiceret. Plura etiam alia in sacris libris testimonia sunt, quibus hoc Israëlitarum de reprimendis vatribus consilium studiumque arguitur; ex quibus omnibus manifestum fit, grauius etiam Israëlitas, quam Iudæos quarto illo in scelere deliquisse. namque Iudæi & falsis vatribus decepti, diuinam legem paulatim negligentes abiecerunt: Israëlita vero impetu facto legem rumpere, & veros vates opprimere, atque sanctissimos quosque probati exempli viros corrumpere moliti sunt. O facinus execrandum, & presentem nostrorum temporum imaginem, & quis est, qui non plane videat egregios probosque viros, qui alijs virtutis & continentie exemplo esse debuerunt & potuerunt, perditissimorum hominum, inter quos versantur, consuetudine corrumpi? Quis hodie verus Domini propheta aut apostolus extat, cui cum de Christianorum moribus oratione arguendis, atque corrigendis ministerium creditum sit, tamē quod sentiat verē & aperte dicere liceat? Desunt ne fortasse hodie in Christiano populo aut Achabi, aut eius eunuchi, aut etiam Amasæ? Miror equidem tantum hodie esse fiducia pijs atque probis viris, diuinæque legis, & virtutum studiosissimis; vt aut nulla, aut incerta fructus spe, certissimo autem periculo, frequentibus & celeberrimis huius temporis hominum conuentibus & populis sese credere & committere audeant: Nam si id exempli causa fiat, nullum istis moribus, nisi sibi simile petitur exemplum: si suę in medijs æstibus constantie probanda consilio; atqui tanta vitiorum, tantaque turbulenta tempestas est, vt penē dicere possim, cælestes spiritus si in hoc pelago nobiscum illi nauigarint, iactare possit, nedum hominibus carni & sanguini naufragium parent. Quamobrem quicumque sibi melius & tutius consultum esse voluerint, ijs huius temporis procellam deuotare suadebo; atque per eam qua Christianos omnes prosequimur charitatem rogabimus, vt communibus nos etiā votis, precibusque adiument, quo & ipsi colubinis alis, has procellas, in quibus, dum hæc scribimus, versamur, effugere valeamus. Quis sibi aliud sperare inter Israëlitas possit, nisi aut si Nazæus est violentiam exercere, aut si propheta, silentium agere cogatur? Iam verò omnium scelerum conuictos, Israëlitas, quamnam poenæ maneant, audiamus.

Ecce

Ecce ego stridebo subter vos sicut stridet plaustrum onustum fœno.

SINGULARVM gentium quas hætenus produxerat, & Iudæorum supplicium communi quadam & generali oratione decreuerat; Israëlitarum verò poenas sigillatim, & partibus suis distinctas persequitur, quoniam aliarum causas ad Israëlitarum crimen probandum, perorandumque citauerat: Horum enim vatem Amos agebat; illorum autem tantum res in exemplum adducendas susceperat. illa ergo breuiter & in genere, hæc autem fusius & per partes singulas tractauit; quamobrem oratione illa, & sententia formula non est vsus, & mittam ignem in Israël, &c. sed calamitatem, excidium, captiuitatemque ipsis futuram aperte descripsit. Poenarum autem genus grauissimum, & molestissimum, communeque omnibus ferendum esse prædicit, quarum pondere omnes pariter pressi, communes, miserrimosque, gemitus edere cogantur: namque suatum vanitatum, scelerum, impietatis, & vitiorum faciem, & poenarum his facinoribus dignarum tantum illis onus Dei iudicio est imponendum, vt nullo pacto abijci, perferri autem vix, & non sine multo atque diuturno gemitu queat; quemadmodum plaustrum rotæ cum graue fœni, aut manipulorum onus vehunt, magis etiam quam alio quouis pondere stridere solent: aliarum enim rerum solidior materia premit quidem, tamen confidet, eodemque semper modo immobilis incumbit. fœni autem & manipulorum rarior atque tenuior natura ventum, aëremque admitrit, & continua agitatione plaustrum, plaustrique rotas assidue vexat, atque illa motus frequentia, eum quem audimus sonitum atque stridorem acuit, auget, vehementioremque reddit. Currus igitur rotæ Israëlita erunt, plaustrum ipsa scelera; poenæ verò quas ipse sibi sceleribus & flagitijs parauerunt, onus fœni que facces, & manipuli fuerint: ita vt nihil sibi nisi paleas, fœnumque comparasse intelligant. Id verò grauissimum eis molestissimumque erit, sicut scriptum est: Ecce parturit dolorem, concepit mendacium, & peperit iniquitatem; conuertetur dolor eius in gemitus eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Voces autem, eiularum atque gemitus omnibus communiter fundendi, communem omnibus calamitatem fore arguunt, ita vt totus populus, velut plaustrum quoddam compactum & concinnatum, miserrimus & ærumnis pressus, nihil præter communem gemitum, & muliebrem eiulatum prestare possit, nihil sibi ipsi vlla ex parte consulere: nam quæ in bellicis euentibus esse solent aut præsidia, aut auxilia, aut ad salutem artes, & facultates, nullæ Israëlitis reliquæ erunt, non communis aut priuata virtus, non celeritas cursusque velocitas, non armorum tutela; nihil denique erit, quod eos à periculo tutos, ab onere ferendo immunes, à gemitu alienos efficere possit. Hanc autem rem Vates argumento ex contentione ducto sibi familiarissimo ostendit hoc modo: Si quibus minus proprium est in bello gemere & eiulare, illi gement & eiulabunt, profecto nullum expertem gemitus futurum esse consequitur. atqui neque robustissimum quemque, neque fortissimum, neque velocissimum, artes, facultatesque suæ à gemitu liberabunt, multo igitur minus & cæteros. Assumptionem autem singularum partium declaratione probat, prædicitque, quid vnique parti futurum est, vt accidat.

Peribit fuga à veloce, & fortis non obtinebit virtutem suam, & robustus non saluabit animam suam.

Hæc tria hominum genera, dum in bello aut propria, aut etiam communi saluti consulunt, suis artibus, aut viribus fidentia, neque clamare præ dolore aut metu, neque eiulare solent. Velox dum desperatis alijs rebus in fugam se conijcit, silentio potius quam clamore vtitur. Fortis verò, hoc est, qui suam virtutem & sibi, & alijs præsidio fore putat, armorum pondere sese ita impedit, vt leuis ad fugam esse non possit; hic ad rem strenue gerendam intentus, clamorem vt parum virilem aspernatur. Robustus autem est is qui non adeo fortis est, vt multorum hostium impetum sustinere, pluresque ex suis ciuibus feruare possit, sed qui sese, vitamque suam tueri suis viribus, & dexteritate posse speret: neque hic etiam in pugna clamat, aut eiulat, ne hosti cedere videri possit. Verum enimvero quo tempore illis ex diuini iudicij consilio Assyriorum exercitus bellum illaturus erat, omni huiusmodi salutis præsidio destitutus, nulla nisi gemendi facultas reliqua futura erat: Peritura enim erat fuga à veloce, & fortis, strenuusque virtutem suam vanam experturus erat: & robustus, qui animæ suæ defendendæ præsto esse alias posset,

posset, deficiet omnino. Et quoniam miseris & desperatissimis rebus in velocitate, ad salutem fuga sibi consulendam, vna reliqua esse solet spes, hæc etiam pars omnino negata illis fore prædicitur. Agilitas autem ad cursum, aut natura, aut expeditione, aut arte comparatur: Sunt enim qui tanta pedum celeritate valeant, vt equites etiam præcuntes consequantur: hi stadijs insignes, coronati, honorique haberi consueuere. Sunt & leuis armaturæ milites qui arcu sagittas strenuè iaculentur, eaque re & ad pugnam, & ad fugam expeditiores sunt. Alij autem ex equis pugnare, atque eorum celeritate, & hostem sequi & fugere didicerunt: nihil autem horum tunc Israëlitas iuuabit. Namq.

Et tenens arcum non stabit, & velox pedibus non saluabitur, & ascensor equi non saluabit animam suam. 10

QVEMADMODVM quisque arte facultateque sua vtatur, indicat Vates: Nam qui sagittas mittendi peritia & celeritate præditus est, is dum fugit interdum consistere, & insequentem hostem sagittis petere, atq. ita euadere periculum nouit: qui verò cursu, pedumque, valent velocitate, ijs quoad in tuto sint nulla quies aut cessatio est. At verò qui equo fugam parauerit, tantum vitæ, salutisque suæ rationem habendam sibi esse ducit; ac dum sese periculo eripiat, quid equo fiat non laborat. Nulla autem Israëlitis in his rebus ad salutem esse poterit via. namque & tenens arcum non stabit, vt sagittis hostem moretur, sicut scriptum est: Non enim in arcu meo sperabo; & velox pedibus non effugiet tamen, & qui equo vtitur, neque etiam cum equi pernicie animam suam, hoc est, vitam tuebitur. Fallax enim equus ad salutem. Sed si maximè vna salus victis est, nullam sperare salutem. atque hoc consilio nonnulli pericula obfirmato animo superauere, tamè nihil horum istis continget: Si quis enim consistere, omniq. pertinacia dimicare paret, in abundantia tamen virtutis suæ non saluabitur, quia traditi à Deo suo omnino, hostiumque, manibus permitti erunt. Itaque quicumq. fugam turpem, victoriam verò aut mortem honestam sibi esse persuaferit, is turpissimam in fugam sese dare metu & terrore cogetur: namque non solum armis abiectis, sed vestibus omnibus depositis aufugiet: is autem in fuga occisus, aut captus, & vitam pariter, aut libertatem, & fortitudinis gloriam amitter.

Et robustus corde inter fortes nudus fugiet in die illa dicit Dominus: 30

[Robustus corde, Hebraice dicitur: *Et fortificatus in corde suo in heroibus.*] hoc est, qui inter fortissimos duces gloriæ causa animum suum maximè obfirmauerit. Id enim præstantissimum & insuperabile robur est, si ad maximam virtutem & incredibiles vires, summa etiam animi constantia accedat; atque adeo ad hanc laudem fortissimi viri vocari in sacris exhortationibus consueuere, sicut scriptum est: Confortare & esto robustus. Atque hæc hactenus quidem calamitates Israëlitis venturas sub translatione, & in genere Vates prædixit; iudiciumque eadem ferè formula, qua aduersus alias gentes pronuntiatum fuerat, pronuntiauit: nunc verò deinceps hæc eadem fufus apertiusque, persequitur.

CAPVT III.

40

AVDITE verbum quod locutus est Dominus super vos, filij Israël: super omnem cognationem quam eduxi de terra Ægypti, dicens.

VATICINII huius non sententiam modò, sed dispositionem quoque atque coherentiam teneamus, eius rationis atque instituti meminisse imprimis oportuerit, quod à Vate seruari, in superioribus diximus: nempe arguendi formam libenter ab eo tractatam, quæ contentio, aut comparatio à Dialecticis & Rhetoribus nuncupatur: vt cum gentium aliarum scelera, & scelerum poenas ostenderit, Israëlitas, quorum causa Vates ipse est legatus, iisdem atq. grauioribus etiam criminibus accersitos, seueriori quoque, destinet supplicio. Igitur quæ singulis gentibus flagitia fuerint, quæ etiã poenæ decretæ, iam exposuerat, atq. in genere etiã Israëlitarum proposuerat causam, nunc verò eandem plenius tractaturus, eos, quorum res agenda est, in crimen vocatos, attentos esse vult, eodemque ad orationis suæ veritatem probandam testes & iudices admittit. Vocat autem imprimis Israëlitas, quos reos præcipue ipse facit; sed probandæ veritatis, & testimonij causa Iudæos etiam appellat, quorum de diuina lege & religione communes omnino rationes

rationes fuere, ac propterea etiam communis officij; fideique seruandæ vtrisque fuerat obligatio. Ob eam rem ait, *filij Israël.* hos enim imprimis reos facit: deinde verò: *super omnem cognationem quam eduxi de terra Ægypti.* Cognationem pro tota Israëlitis familia dixit; est enim Miipahhat nomen totam vnam nationem significans, vt apud Zachariam: Et si cognatio Ægypti non ascenderit, & illud: Cognatio eorum simul. Dominum autem accusatorem facit dicens, [Verbum quod locutus est Dominus super vos:] hoc est orationem quam contra vos suscepit Dominus; quam orationem Vates ipse non tam agit, quam refert: sustinet enim Dei accusantis in agendo personam. Principiò autem rationem affert quamobrem eorum causa grauius, & vehementius, pleniusque multò quam aliarum gentium tractetur; cur etiam singula in eos scelera, atque omnium gentium flagitia obseruet, animaduertatque, cum aliarum gentium non nisi grauissimas tantum iniurias persequi consueuerit: Nam quamuis nullum vlli genti facinus aut scelus admittatur impunè (erit enim quando singulorum ratio, poenæque dandæ singulis sint) tamen exactiori quodam iudicio Israëlitarum res agi, inquiri atque tractari etiam in hac vita videntur. Id autem haud iniuria fit: nam qui pluribus & maioribus beneficijs affecti apertioribus fœderis & fidei legibus astricti sunt, pluribus etiam officijs tenentur, & exactiori, acriorique subiacent iudicio, sicut scriptum est: Seruus qui non nouit voluntatem domini sui, neque facit eam, vapulabit: qui verò nouit & non facit, vapulabit pluribus. Quoniam autem Israël præ omnibus terræ nationibus in familiarem populum adoptatus, & à seruitute redemptus, libertate & ciuitate donatus, perque desertum antea, & deinde in regione ipsa quam incolebat innumeris semper muneribus atque honoribus affectus fuerat, ex ea re argui manifestè poterat maiori prouidentia & cura illis, illorumque rebus à Deo prospectum esse, actionibus etiam omnibus tam bonis quam malis obseruandis & inspiciendis, maiorè adhibitam esse diligentiam: Non quòd cæterarum gentium res à numine ignorentur, sed quòd vt in hoc populo præ cæteris ornado, beneficentissimum se Deus exhibuit: sic repetendo ab eis officio, æquissimum iudicem, acerrimumque sese præbeat exactorem. Veluti si quispiam aut princeps, aut rex, alias quidem ciuitates, quas plurimas possidet, necessarijs legibus, beneficiisque prosequatur; quam autem sibi proprius in regiam optet, cuius se imprimis ciuem, patronum, tutoremque profiteatur, eandemque magis præsentia sua illustrare, muneribus ornare, frequentibus etiam beneficijs cumulare studeat; illam profectò vel ob eam rem quòd assiduus in ea ciuitate sit, singulorumque ciuium rebus ipse augendis, prosperandisque prouideat, maiori singulorum hominum negotiorum, gestarumque rerum notitia & obseruatione abundare oportet. Hanc eandem omnino similitudinem ad se transferens Deus, causam exponit quamobrem acrius sibi cum eis quam cum cæteris agendum sit: namque ex antiqua, assiduaque erga eos beneficiorum consuetudine & cura, exploratissimas iam singulorum res, rationesque habet. Hæc autem non ad diuinam & ineffabilem rationem, sed ad humanam, & nostris sensibus accommodatam, vt aliàs diximus, referenda sunt, ac nobis profectò huiusmodi Dei cum hominibus sermones suauissimi gratissimique sunt.

Tantummodo vos cognoui ex omnibus cognationibus terræ: idcirco visitabo super vos omnes iniquitates vestras.

ALIARVM, inquit, gentium grauissima scelera, & quæ publicam in se continent iniuriam, visitare ego soleo; quorum res & si curæ mihi sunt, tamen vt longius sepositorum, non nisi grauissimæ & diffamatissimæ causæ publicè iudicantur, quæ multis nuntijs atque testimonijs iam ad me sunt perlata, sicut scriptum est: Clamor Sodomorum & Gomorrhæorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis: descendam, & videbo vtrum clamorem, qui venerit ad me, opere compleuerint, an non, est ita vt sciam. Vide quàm longè à cæteris nationibus sese abesse Deus ostendat, vt publica in eos iudicia non nisi de publicis & maximis sceleribus exerceat, qui tamen singulis hominibus priuatè iudicandis est præsentissimus, sicut scriptum est: Quia tu redes vniciue iuxta opera tua. Vestra verò negotia atque res omnes notissimæ mihi sunt, vtpote quibus præsentia mea, maximoque munerum cumulo ornandis, assiduus semper fui; ideo cunctarum iniquitatum vestrarum rationes in iudicium reuocandæ mihi,

mihî, atque animaduertendæ in vobis sunt, sicut lege iam, & iustissima sanctione constitutum fuerat; Scriptum namque est: Sanctificabor in ijs qui appropinquant mihi. Visitationem autem hoc in loco, idem quod Latinis, animaduersionem esse dicimus, atque ad eandem referri res. Videndum autem est quanta diligentia Deus vel tenuissima quæquæ populi sui peccata obseruet: quanta etiam seueritate puniat, quantumque sibi hac in se cauere eos oporteat, qui præcipuam quandam Dei erga se curam esse intelligunt & prædicant; quò in gradu Christianus hodie populus est collocatus. Quoniam verò Israëlitis in crimèn vocatis Iudæos etiam adiunxerat, atque vtriusque simul eandem excidij & abduccionis constituerat pœnas, velut eodem sceleris genere obligatis reis, cum diuersæ tamen vterque ab altero sententiæ, dissentientisque consilij populus esse videretur; ostendit Deus cum maxima regni dissensione, maximam impietatis inter illos esse consensionem, illudque ab vtriusque fuisse admissum, vt cum maximè de regno, de regibus dissideretur, in idem tamen impietatis studium vehementer vtriusque incumbere possit. Itaque ex illa discordia hanc in superstitione concordiam ortam esse affirmare possis. Consentaneum igitur est eisdem pœnarum socios esse, qui & sceleris etiam fuerint. Magnam autem vtriusque populi conspirationem & concordiam ad superstitionis studium defendendum esse, similitudine propofita demonstrat:

Nunquid ambulabunt duo pariter nisi conuenerit eis?

FERI non posse, ait, vt duo pariter eandem insistant viam, alterque alterum impediatur, nisi eodem studio vterque teneatur. Quanquam ergo ab alterius rege alter descuerit populus, vterque tamen à diuina lege pariter desciiuit; atque vterque superstitionis viam affectauit; alterque alteri muniuit. Et de regno quidem inter illos magnæ similitudines & factiones; de superstitione verò & simulachrorum cultu, nulla prorsus dissensio, sed magnus in hac causa animorum, studiorumque consensus fuit: ac perinde re ipsa inter eos conuenit, ac si communicato consilio eandem fouendam, confirmandamque susciperent. Vt igitur eiusdem sceleris idem consilium fuit; sic idem etiam erit eiusdem supplicium. Vtque hic & ille populus animum pariter ad superstitionem, diuinæque legis contemptum appulit, sic & vterque hostis idem prorsus de his perdendis inibit consilium: Namque Senacherib decem tribus ob nefarium superstitionis scelus; ob idem etiam & Nabuchodonosor Iudæos Deo impulsore vastauit. Quoniam verò grauissimum hoc vtriusque populo impendebat malum, quale ipsi depellere omnino non valerent; etenim cum maximis, & potentissimis, & cælicis etiam instructis hostibus futura illis erat res. propterea addidit:

Nunquid rugiet leo in saltu, & non habebit prædam? Nunquid dabit calculus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit?

DYRISSIMAM calamitatem ab hostibus venturam his similitudinibus docet: Namque leone nullum animal aut fortius, aut ferocius est. Igitur cuiuscunque siue animantij, siue aliæ etiam feræ similes esse Israëlita, Iudæique voluerint, tamen cum leonibus sibi pugnam paratam intelligant oportet: Namque vt aliarum animantium principatû leoni natura cõcessit; ita omnium gentiû imperium Deus Assyrijs decreuerat. Vt ergo leo fame impulsus, nunquam impetum frustra in alias animantes facit, eademque omnino Chephiro, hoc est leoni iuniori felicitas est: sic neque Senacheribis, neque Nabuchodonosoris bellicum impetum aut frangere, aut sustinere integrum vobis erit, sed neque periculum effugere dabitur. Quicumque enim ab his hostibus in regionibus vestris inuentus fuerit, perinde victoris virtuti & voluntati cederet, perinde manus ligandas tradet, atque auiculæ, quotquot in terram cadunt, aucupi laqueos tendenti cedere solent: & quemadmodum laquei peritica à terra quò inclinata est, nunquam nisi captam auicula resilit; sic nec hostis cum semel vobis bellum attulerit, re vnquam infecta in patriam redibit.

Nunquid cadet auis in terra absque aucupe? Nunquid auferetur laqueus de terra antequam quid ceperit?

SIMILI-

SIMILITVDINES propterea geminat, quòd cum gemino populo à geminis etiã hostibus perdendo sermonem instituit: Nam neq. Israëlita regio Senacheribis insidias, obfidionem, vimque repellere aut effugere, neque Iudæa Nabuchodonosoris aut conatum retardare, aut spem frustrare potuit, quo minus victoria potitus captam secum gentem in triumpho abduceret. Atque hæc quæ dicta sunt, quæque sequuntur, eo omnia pertinent, vt diuinum de hac gente iudicium certissimum esse cognoscatur, eiusdemque gentis pertinax arguatur malitia. Nam vt vnã, communemque impietatis & superstitionis causam non casu, sed deliberato consilio vtriusque populo susceptam defensam esse constabat, ita futuram vtriusque à duobus regibus similem vltionem, non casu, sed consilio etiam diuino parari manifestum erat, atque eo maximè quod quæ casu fiunt, cum incertis exitus habeant, prædici rectè non possunt: hæc verò quæ prædicta sunt certissima esse, constans & consentiens prædictionibus ipse euentus probabit: Si enim hostiũ alter voto suo potiretur, alter verò frustraretur, ea res ab imperitis, vt ferè fit, fortunæ adscribi poterat. Sed cum vterque rex eiusdem consilij eundem sit exitum habiturus, id non nisi certa ratione, iudicioque diuino parari, manifestum omnino est; maximè autem quod prædictum antea per vates; atque vt certum de scelere testimonium ab illis dictum fuerat, sic certam etiam supplicij sententiam ab iisdem pronuntiatam interpretari, atque ob eam rem sibi populum cauiffe, non autem neglexisse, securè egisse oportuit, cum toties eadem res, idem illis esset decantatum vaticinium, vt non nisi maximè insanientis esset, malum tanta constantia prædictum, affirmatumque non timere: neque enim de nihilo esse poterat, tot homines grauissimos atque sanctissimos tanta sollicitudine, tanto cum salutis & proprii honoris periculo futura illis mala prædicenda curasse, ideoque non propria aliqua, stultaque cogitatione profectum, sed diuino consilio paratum esse putandum erat: Namque nulla maxima publicis rebus calamitas expriuata cuiusque cogitatione, sed ex diuino consilio atque iudicio incidere solet. vtque ea res à nemine priuatum parari, sic neque priuata cogitatione aut prænosci, aut prædici potest, nisi ab eo cum quo Deus arcana consilia sua communicare voluerit, sicut scriptum est: Nunquid celare potero Abraham seruo meo quæ gesturus sum? perditurus autem erat quatuordecim illas totius regionis nobilissimas vrbes. Id verò non cum vanis, aut stultis, impiisue hominibus, imò potius cum ijs quos fidelissimos, atque ad rem gerendam strenuissimos, diligentissimosque esse cognoscit, agere solet; illi verò creditam sibi legationem, & mandatum munus diligenter imprimis exequuntur: Quid enim contra faciant pij, & diuino timore, religione atque fide præditi viri? quid, nisi tradita sibi à Deo mandata diligenter curare, atque ad eos quorum causa data fuerint, perferre? Et tamen duræ ceruicis, & incircuncisi cordis populus, tanta causarum, criminum, legationum, personarum consonantia; tanta mole, tantaque diuina auctoritate non mouetur, cum nulla tam felix, tamque securè agens ciuitas sit, quæ si militare signum tuba datum audierit, non moueatur & timeat, rebusque suis publicè & priuatè prospiciendum putet. Israël tamen nihil horum cogitat, & nec prædictionibus, atque vatum responsis fidem habendam, nec rebus consulendum, neque hostibus certum euentum fore posse arbitratur; sed hæc omnia vana incertaque esse: quæ vt certissima, constantissimaque sint, ab ipsis est commissum, quotidieque magis ac magis, vel ista eorum negligentia committitur.

Si clanget tuba in ciuitate, & populus non expauescet? Chaldæus interpretes sic vertit: Si clanget buccina in ciuitate importuno tempore, & populus, &c.

NAM si festis & statis temporibus tuba canitur, nihil populũ turbat sonus, ex cõsuetudine & certa iã causa cognitus. Sin verò præter consuetudinẽ id accidat, tunc suspicione, metuque plenus vnusquisque sibi suisque, cauet rebus. At verò vatũ voces affidua atque importuna futura mala, euentusque prædicentes, audiuntur, & tamen nihil populus hic timendum sibi esse ducit; quasi verò malum publicè impendere soleat ex humano consilio quod infringi, aut minui possit, & non ex diuina potius sententia, quæ legitima tantum deprecatione in melius commutare potest. Atqui illud perniciem rebus publicis adferre

d 2 inter-

interpretari oportuit, non eo quod ab homine dictum, sed quod à Deo paratum fuerit. Quod verò ab hominibus prædicatur, neque id etiam humanum esse, sed planè diuinum, quando arcanum, diuinumque consilium tantum sacris vatibus cognoscere contingit, quibus Deus consilia sua, & iustitiæ, æquitatisque probandæ, & populi, orbisque monedi causa communicat, & aperienda ac publicanda committit.

Si erit malum in ciuitate quod Dominus non fecerit?

MALVM in ciuitate publicæ calamitates dicuntur; cuius generis sunt bella, fames, pestes: horum nihil casu, aut fortuna, sed diuino omnia constant consilio, quocumque modo, quibuscumque, ex rebus eueniant, siue cælitus immissa hæc mala, siue à malis spiritibus, siue ab hominibus allata fuerint, sicut scriptum est: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius, & alio in loco: Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt tormenta sua, &c. Ignis, grando, fames, & mors, omnia hæc ad vindictam creata sunt. Bestiarum dentes, & scorpij, & serpentes, & gladius vindicans in exterminium impios; In mandatis eius gaudebunt, & super terram in necessitate præparabuntur, & in temporibus suis non præteribunt verbum. Theologi hoc loco rectè quidem diuidunt, namque aliud malum culpæ, aliud pœnæ esse dicunt: hoc à Deo parari; illud hominum sola malitia effici docent. Sed miror aliam illis opportunam in hac re partitionem fuisse prætermisissam, qua malum pœnæ, siue damni, vulgo dictum, in publicum & priuatum diducitur: publicum malum ciuitatis dici, hoc semper Deo auctore, sceleris expiandi causa, venire: priuatum verò, neque ob scelus semper, neque ex diuina auctoritate effici, quamuis non præter illius accadat permissionem. Sed de his aliàs: nunc enim vaticiniorum interpretationem, nõ theologiarum rerum disputationem tractamus. Si ergo signo buccina dato turbari ciuitas solet, diuinumque signum vatibus vocibus frequenter datur, metuere sibi Israëlitas vehementer oportuit: Namque signum diuinitus datum, malum etiam diuinitus impendere arguit. Ut autem publica calamitas nunquam nisi Deo auctore accidit; ita etiam non nisi Deo monitore prædicatur; qui id per vates suos agendum curat, vt iudiciorum suorum populus admoneatur.

Quia non faciet Dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas.

DV M breuiter & absolutè totius sermonis sententiam complecti studemus, singulorum verborum rationem habere non possumus, quorum tamen, utpote diuinorum, summa & exitima ratio est: sed id opus, & nostri ingenij vires, & huius temporis legentium patientiam tentaret potius, quam probaret. Hoc tamen compertum affirmare, aliisque excogitandum relinquere possumus, nullum in vniuersis diuinorum sermonum paginis esse verbum, quod non summo consilio, elegantique significatione sit positum, aliamque atque aliam rationem esse, quam obrem interdum à vatibus Deus, interdum Dominus, interdum etiam Dominus Deus, & Dominus Deus exercituum, aliisque ac alijs nominibus appelletur. Nihil enim aut temere positum, aut sine magno momento repetitum, geminatumque, in sacris eloquijs esse potest, neque quicquam ad orationis ornatum addi, quin idem ad sententiæ cumulum, accessionemque faciat: vt illas ex his quinque rebus petitas similitudines, quas nonnulli vnam eandemque rem significare putauerunt, magno singulas pondere, suaque ratione non carere, ostensum à nobis est. aliud enim significabant, duo iter agentes; aliud Leo rugiens, &c. At verò futurarum rerum cognitio, secretum diuinum à vate appellatur, cuius nullus Astrologus, nullus Magus, aut Chaldæus, sed tantum sacri, atque Dei ministri, vates participes primum sint; ac deinde eorum obnuntiatione alij etiam esse possunt; non ex scientia quidem, aut disciplina aliqua, sed ex fide diuinis illorum oraculis habenda. His autem vbi arcanum fuerit, facile & pronum est obnuntiare, maximè cum populo suo malum, calamitatemque impendere iudicatum sit: quam vt significant, non modò diuina iussione, sed humanitate etiam ipsa impelluntur.

Leo rugit

Leo rugit, quis non timebit? Dominus Deus loquutus est, quis non prophetabit?

NIL omnino esse quod ab Israëlitis in tota hac causa præter seipfos, suamque insaniam reprehendi possit, ostendit; nihil enim fuisse quod ad eos docendos, monendosque, defuerit, nisi ipsi sibi omnino deesse voluissent. Primò enim grauissima scelera, magno studio, summaque consensione ab ijs admissa sunt: deinde scelerum pœnæ à Deo decretæ, magno & constanti apparatu, eademque omnino formula exactè diuinum iudicium ostendere planè possent, maximè autem quod vtraque ratio, & scelerum, & pœnarum, communicata à Deo cum vatibus sit, ab eisque diligenter procurata, & magnis etià clamoribus fuerit denuntiata: Neque enim quicquam aut prætermisissum, aut occultatum à vatibus fuit, quod dictum, expositumque fuisse oportuerit. Non magis illi tacere à Deo mandata potuerunt, quam is qui leonem in saltu rugientem audierit, non timere, trepidareque, potest; id quod suo ipsius exemplo Amos probat, qui traditam sibi ad eos legationem instituta denuo accusatione plenè est obiturus. Itaque Deum officio suo satisfecisse ostendit; & vates omnes suo, hostes etiam suo satisfacturos, solos autem Israëlitas planè insanisse, qui sceleribus admissis, tamen nec se dignos pœna existimauerint, nec à Deo timentum, nec vatibus credendum, neque accusationes, aut ab alijs, aut à se factitatas, curandas duxerint; quas ij, quibus ea demandata prouincia est, non negligenter tractabunt, sed summa cura & diligentia peragent. Nam si illi buccinæ signum maximè contemnunt, ab ipsis tamen leonis rugitus vehementer timetur. Hactenus totius orationis propositio, partioque suis locis & membris distincta, atque etiam exordio aptis ornamentis illustrata: nunc verò deinceps confirmatio est, eaque maximis orationis luminibus distincta, & rerum, sententiarumque pondere locupletata. Singulas namque partes Dei nomine vates persequitur, & nunc actoris, nunc verò iudicis personam sustinet.

Auditum facite in adibus Azothi, & in adibus terræ Egypti, & dicite:

Congregamini super montes Samariæ, & videte insanias multas in medio eius, & calummiam patientes in penetralibus eius.

IUDICIVM prolaturus Deus aduersus Israëlitas, ad spectaculum vicinas gentes vocat, à quibus accusationem, ferendamque sententiam probandam esse, certum exploratumque est. Eas autem potissimum nationes appellat, quæ præteritorum Dei erga eum populum beneficiorum testes, non sine suo magno malo, fuere. Namque Egyptij, qui Israëlitem seruitute oppressum retinere conarentur, ingenti accepta clade, & magna rerum suarum calamitate ac iactura, contentionem remittere coacti sunt dei que aduersus oppressores iudicium experiri: Palæstini verò multis sceleribus nobilitata gens, dum eosdè à suis locis & finibus arcent, fere omnes perière; tantumque generis sui tenues reliquias in Azotho, Gaza, & Ascalone conseruarunt. Quoniam autem vtrisque magna, ex Israëlitarum rerum felicitate, suscepta inuidia erat, manifestum est, ex earundem detrimento & calamitate, maximam nuntio etiam accepto, nedum spectaculo ipso, percipiendam esse voluptatem, sicut scriptum est: Fecit Dominus quæ cogitauit, compleuit sermonem suum quem præceperat à diebus antiquis; destruxit & non pepercit, & lætificauit super te inimicum, & exaltauit cornu hostium tuorum. In miseris autem rebus illud miserissimum omnino est, cum quis accepta calamitate, suorum inuidorum auxerit voluptatem, quam obrè ne publica Israëlitarum clades ad hostes perferreretur, Dauid vehementer metuebat: Ne annuntietis in Geth, neque annuntietis in compitis Ascalonis, ne forte lætetur filia Philistinorum, ne exultent filia incircuncisorum. His vero inuidis atque æmulis, iudicando, damnando & producendo Israëlitarum populo, spectaculum præbere Deus vult; atque eosdem suæ iustitiæ, seueritatisque erga Israëlitem parat, quos olim misericordiam testes & spectatores effecerat. Magna enim ex eo voluptatem percepturæ erant hæ gentes, quòd se ab Israëlitis sceleribus vinci, & ferendo supplicio etiam anteiri intelligerent. rem verò ipsam ad earum gentium reges perferri iubet, quòd ab ijs reliquis populus ad spectandum facile possit educi. Iubet autè id per vates Dei que nuntios curari,

vt in regijs illorum populorum ædibus negotij huius præconium fiat : namque & certior, & crebrior fama à regia domo in vulgus manare solet. Præconij autem formulam præscribens ait : [Congregamini super montes Samariæ.] Samaria in cliuo sita erat, sicut scriptum est. Emitque Amri montem Samariæ à Somer duobus talentis argenti, & ædificauit eum, & vocauit nomen ciuitatis, quam extruxerat, nomine Somer domini montis Samariæ. Erant autem montes continui ad eam pertinentes urbem. In hos verò, quasi in theatrum aliquod Palæstini & Ægyptij Israëlitarum tragediam spectaturi conuocantur: Namque ex editioribus montibus, quæ inferius aguntur commodius spectari clamoresque audiri melius solent, sicut scriptum est: Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus. Rama autem celsum, editumque locum significat. Quæ autem qualia spectanda, audiendaque sint, statim exponit: nimirum ingentes ciuium, tum alios vi opprimendum, tum etiam ab hostibus oppressorum tumultus. Hoc autem ad ipsum vsque tragediæ pertinet exitum: magnus enim furor, & ingens tumultus spectandus illis erat, cum aliorum ciuium alios opprimendum, tum eorum qui ab hoste oppressi essent Israëlitarum. Vtitur autem Vates Euthusiasmo figura, qua absentem futuramve rem ante oculos statuere, præsentemque facere, auctores solent: quod enim certum, proximumque est, id vt præsens affirmari facile potest. Huius figuræ frequentissimus apud prophetas vsus est, vt: Ecce elongaui fugiens, & mansi in solitudine. Et apud externos etiam vates non est infrequens, vt, *Iam iam residunt cruribus aspera. Pelles: & album mutor in aluè.* Calumniam patientes. Hebraicè & Chaldaicè, *oppressos*. Namque, vt diximus, ad illorum exitum hoc respicit, indicatque, quemadmodum Israëlita ab Assyrijs paulò post erunt tradandi; nimirum magna vi, ingenti que oppressione in captos sauituris. Culpam verò, causamque ipsam quamobrem huiusmodi oppressionem perlaturi Israëlita essent, ante oculos statim ponit.

Et nescierunt facere reatum, dicit Dominus, thesaurizantes iniquitatem & rapinam in ædibus suis.

C A V S A M quamobrem in ædibus, atque intra domorum penetralia, tumultu & trepidatione loca omnia complèda essent, exponit: Nimirum quod ea omnia, etiam secretissima loca, rapina, vi, iniuriaque habitantium referta, diuini iudicij seueritate essent expianda: cuius se testem profert Deus, vt quem nulla, neque aperta, neque occulta hominum facta, aut consilia fallant, sicut scriptum est: Qui plantauit aurem non audiet? qui sinit oculum non considerat? Dominus scit cogitationes hominum: nedom quæ in cubiculis & penetralibus ædium aguntur, cognoscat. Diuinum autem testimonium verissimum, certissimūque est: iuxta quod impossibile est, Deum mentiri, vt ait Apostolus. Igitur culpa est, quod rectum facere non nouerunt. huius culpæ probatio, ex studijs, atque ex euentu ipso petitur. Omne, inquit, populi huius studium in diuitijs parandis consumitur: eas autem per fraudem, calumniam, iniuriam que parari. harum verò artium, malarumque rationum nullam apud eos esse intermissionem, maxima atque affluens diuitiarum copia declarat, quam illis huiusmodi artes suppeditant: non enim vtcunq; diuites esse, aut lautè viuere ex rapina satis illis fuit, nisi eorum domus thesauris etiam obrutis defossisque abundarent. Atqui cum malè parta, malè cum domino dilabantur, sicut scriptum est: Omne munus & iniquitas delebitur; consentaneum est, vt easdem sibi factas infidias experiantur, quas ipsi aliorum saluti, fortunisque fecerint.

Propterea hæc dicit Dominus: tribulabitur, & circuietur terra, & extrahetur ex te fortitudo tua, & diripientur ades tue.

V T P A R pari referatur, tanto hostium impetu & trepidatione, Israëlitas res opprimendas, diripiendasque esse dicit, quanta ab illis cupiditate, quanta insolentia, & iniuria quesitas & partas constat. Nam ne quid earum rerum, imò nequis eorum qui possederint, oculos, manusque hostium fallere, aut effugere possit, cum vrbs obsidebitur, in ædes irruetur, & palatij abdita penetrabuntur. Idem autem Dominus, qui certissimus iniuriarum accusator est, integerrimum se iudicem præbet. *Propterea*, vox hæc in sacris perorata causam indicat, quæ iudicij statim sequitur seuerum. *Sic dicit Dominus*. Dicere apud Prophetas, consilium certum, certaque significat sententiam: Namque hoc verbum rationis, cogitationisque, magis quam

quam verborum vim exprimit, vt: Et loquutus est Dominus ad Moysen dicens. [Tribulabitur, & circuietur terra. Hebraicè sic: *Arctator qui circuat terram.*] sic etiam Chaldaicè est. Arctatorem vocat hoste terram capitali odio, animoque, incenso inuasurum. Est autem egyptica oratio, quæ certo verbi defectu, graue in animo dicentis indignatione ex rei, de qua fit sermo, indignitate ortam indicat, vt, Ibi fornicationes Ephraim, contaminatus Israël. Atque ed vehementior dicentis vis, impetumque arguitur, quod breuioribus ac paucioribus verbis sententia effertur: vt in hoc loco sic Hebraicè est, *Szar*, vnus syllabæ, vnoque graui accentu pronuntiata vox: Vt si quis iratus Hispanè pronunciet, *suègo, ràyo, làndre*; & statim hæc addat, *que loqueme, que lo parta, que le vengæ*. Simili impetu hæc pronuntianda sunt: *Tribulator, qui circuat terram*. Ita animatus tribulator veniet, & terram obsidebit, vt non modò effugium, sed nec moram quidem mortis aut abductionis assequi aliquis possit, nedum res suas, quas tanto studio & iniuriæ festinatione partas coaceruauerat, eripere. [Et extrahetur ex te fortitudo tua.] sermo ad Samariam refertur, cuius neque situ, neque munitione, hostium impetum retardabitur, quo minus ad ipsa vsque regia & munitissima penetret, quo aditum illi iam rapina iniuriaque patefecerat: ea que omnia diripientur, quæ malè parta & in thesauros fuerant coacta: nihil ex his reliquum erit. Verum ex hominibus, si qui fuerint reliqui, nimirum erunt, qui præ valetudine atque imbecillitate, neque alijs damno aut malo fuerunt, neque hostibus aut timori, si prætermittantur, aut vsui, si abducantur, esse possint. Hoc est quod dicit.

Sic dicit Dominus, quomodo seruat pastor de ore leonis duo crura, aut extremum auriculæ, sic eruentur filij Israël, qui habitant in Samaria, in plaga lestuli, & in damasci grabato.

A S S Y R I V M hostem leonis nomine dici, in superioribus similitudinibus est obseruatum. Pulcherrima autem similitudine ostendit, quatenus totius Israëliticæ gentis ab hoste reliquæ sinendæ fuerint: nonnullis enim hominibus consultum esse voluit Deus, qui diuini iudicij seueritatem testari possent; rarissimos tamen, eosdemque imbecillimos quosque fore, ait, quibus Deus ob innocentiam; hostis verò ob contemptum, parcendum esse ducat. Perstitit autem Vates in accepta semel leonis translatione: Sicut enim id animal famem suam primum corde & visceribus, deinde aliorum etiam membrorum carne explet, siquid verò saturo relinquunt, id aut tibiæ, aut extremæ auriculæ cartilago est, quæ neque carnis vsu, neque sanguinis gustu iuuare comedentem possunt. Atque huiusmodi reliquæ à pastore inuentæ, ad gregis dominum deferri consueuerunt, ex quibus legitimæ raptus iudicium fiat, sicut scriptum est: Si cõhesta bestia, deferat ad eum rapturam, & non restituet, ita etiam Deus in toto Samariæ corpore, quæ omnium Israëlitarum vrbium postrema hostilem famem explebit, vnum atque alterum à cæde eruedos curabit, eosque aut diuturnis morbis affectos, aut longa valetudine debilitatos, qui in lectis iam diu sint, & præ macie atque solitudine sese ab angulo lecti mouere & reuoluere non possint, nec ab altera sponda in alteram conuertere. *Damasci grabato*. Aliud latinum vulgare versionis exemplar habet *Damasci grabati*. Non urbem hoc loco nomen *Damasci* significat, sed grabati partem, in qua moueri & reuolui is qui cubat potest. Vox enim deriuata est à verbo *Massag*, quod moueri & agitari significat: ex qua significatione nos cunæ genus fuisse putamus, longo & diuturno morbo laborantibus ægrotis olim factitatum; in qua sibi ipsis exercitatione & somnum, motioni principio leniter dato, procurare possint. Itaque lectum pensilem, aut cunæ genus interpretamur: quo tropo non nisi debilissimos quosque, & bello ineptissimos, nullique vsui hostibus, si caperentur, futuros significauit, hos velut extremam & ignobilissimam eius populi partem, ab hoste relinquendos ait. Hi autem quibus in Samaria parcendum erat, pars fuere eorum septem millium, quos Deus sibi relinquendos prædixerat Helix, quod genua ante Baal non curuauissent. Non esse autem idem nomen *Damasci* vrbis, atque hoc quod in hoc loco legimus, ijs quidem qui Hebraicè sciunt, exploratum est. Namque *Damascus* vrbs habet *sciboleth* punctum in littera *Sin*: hoc verò *Damascus* habet *sciboleth*; diuisaque omnino alterius ab altero pronuntiatio est, vt ex sacrorum etiam librorum narrationibus constat.

Audite & contestamini in domo Iacob dicit Dominus Deus exercituum, quia in die cum visitare coepero prauaricationes Israël super eum, visitabo & super altaria Bethel. Et amputabuntur cornua altaris, & cadent in terram.

OMNIVM scelerum culpas merito supplicio expiandas esse prædicit vates; quo di-
mini iudicij æquitas integritaque probetur. Namque vt nullus Deo ab hominibus ad-
missum peccatum probari; sic neque impunitum euadere potest, nisi legitima pœnitentia,
deprecationeque cautum oportune fuerit. Contigit autem aliquando multa homi-
num delicta à Deo diutius sustineri atque dissimulari; non quidè quòd eiusmodi res aut
probetur, aut quasi leuis negligatur; quoniã nõ Deus volens iniquitatè ille est: sed quòd
lenta ira diuini spiritus sit, atque ad expectandam ignoscendi causa pœnitentiã, quàm
ad repetendas festinanter pœnas, multo procliuior, sicut scriptum est: Dissimulans pec-
cata hominum propter pœnitentiam. & illud: Quia benignus & misericors est, patiens,
& multã misericordiã, & præstabilis super malitia. Verùm enimuerò cum præfixum di-
uino consilio expectationis præterijt tempus, tunc se maturo iam & grauissimo suppli-
cio illato non negligentem fuisse, Deus ostendit, atque antiquorum, nouorumque simul
scelerum repetitis pœnis seuerum atque integerrimum iudicem probat, sicut scriptum
est: Hæc fecisti & tacui, existimasti iniquè quod ero similis tui; arguam te, & ordinabo
contra faciem tuam: Adde etiam quædam scelera esse, quæ quamuis turpissima grauif-
simaque natura sint, dissimulari tamen diutius, atque diuinam patientiam longius ten-
tare solent; cuius generis est idolorum cultus, atque ea fere omnia quæ sacram Dei maie-
statem lædunt; vt impietas auguriorum, incantationumque studium, hæreses, blasphemiar
in Deum; ceremoniarum, legitimorumque sacrorum prophanationes, & quæcunque
huiusmodi censentur, admiranda enim Dei in his omnibus, quæ ad se proprius pertinet,
criminihus, iniuriisq; ferendis patientia; admiranda pœnitentiæ spectatio est. Quæ verò
in hominum societate, fide, atq; iustitia violanda versantur scelera, ea iudicium; sup-
pliciumque maturare, ac nescio quo modo efficacissimis clamoribus diuinum animũ ad
vltionem sollicitare solent, sicut scriptum est: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de
terra. Nunc igitur maledictus eris, &c. Verùm enimuerò si prioris illius generis sua
natura grauissimis criminibus horum etiam alterius generis quidam quasi cumulus acce-
dat, ea res impositum Deo onus adeo auget, vt abiiciendũ celerrimè esse iudicetur. atq;
hoc totum argumentum duobus illis aut tribus apud Isaiã versibus explicatur: Ne offe-
ratis frustra sacrificium: incensum abominatio est mihi. Neomenia, & sabbatum, & festi-
uitates alias non feram: iniqui sunt coetus vestri, Calendas vestras, & solennitates vestras
odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens. Hactenus prophanatæ re-
ligionis causa dicta à Deo apud Isaiã est: sequenti autem carmine, fidei, iustitiæque
violatæ crimen infertur, atque ob eam rem frustra ipsis supplicium deprecari ostenditur:
Et cum extenderitis, inquit, manus vestras, auertam oculos meos à vobis, & cum multi-
plicaueritis orationem, non exandiam; manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Igitur
hoc idem argumentum à vate nostro hoc in loco tractatur. Namque Israëlitas iniuriarũ
acceritos, & damnatos, tandemque ad supplicium producendos, aliorum etiam impie-
tatis & superstitionis scelerum pœnas daturus esse, ait: Quamuis enim vano, alienoque
cultui diu operam dantes, impunitate hactenus vsi fuerint; tamen ea res diuinam po-
tius patientiam, quàm facti probationem arguebat. Nunc verò cum quarti etiam flagitij
pœnas dederint, simul etiam & primi, secundi, ac tertij, atque propterea grauissimas da-
bunt. Ne vero huic rei aliquo modo inficias iri possit, certis signis & coniecturis diuinum
de ea re consilium atq; iudiciũ edendũ esse ait: Nam quo tempore Deus in Israëlitas ani-
maduertendũ curauerit, eodem etiã tempore Bethelici templi aras funestadas, altariaq;
ipsa euertenda hostibus committet, vt præsentibus hominibus testimonium, futuris verò
seculis monumentum sit, eas aras, totumque illum cultum execrationi esse deuinctum.
Quæ res vt certo, constanti, & diuinæ prudentiæ pleno consilio, ac non casu gesta esse
videatur, futurũ esse vt omnes singulorum altarium anguli excindantur. Quoniã sacro-
rum altarium præcipuæ, augustissimæq; partes anguli sunt, quibus tota aræ figura termi-
natur, atque binaquæq; latera altaris non sine mysterio vtrinque, committuntur: ob eamq; re
præcipuè

præcipuè illa pars casarum victimarum cruore, & cum initiarentur ipsa, & cum immo-
landis hostijs frequentarentur, imbui consueuerat. Igitur per vates, pioſq; homines pu-
blicè proclamari iubet Deus, & præteritorum & recentium criminum à Deo iudi-
cium edi, eorumque eodem tempore pœnis inflictis, supplicijque sumptis senten-
tiam probari: cuius rei argumentum erit nefariorum altarium, & locorum, in quibus
illa perpetrata sunt, excisio & ruina. eam autem certo modo, & executioni idoneo
Deus curabit edendam, vt non tota altaria cum templo, velut hostili quadam temerita-
te, euertantur, sed ipsa omnium altarium cornua, in quibus præcipua sanctitudinis
ratio esse putaretur, consultò petita excindantur: Vt proditorum domus & loca, vnã
etiam cum ipsis proditoribus, in æterni opprobrij monimèntum, publicari, & solo æquari
solent: ita etiam Dominus Deus exercituum, quo die in Iacob proditæ fidei facinora
animaduertet, eodem etiam die & in Bethel altaria, in quibus commenta scelera ad-
mittebantur, nouaque etiam cõcipiebantur, excinderet. In eo enim loco celeberrimo
cõuentu impiè atq; nefariè agebatur, ibidè fides ac religio diuina polluebatur. Vt igitur
olim vani cultus, atq; à Deo execrati signum, altaris scissio, & cineris dissipatio, fuerat à
vate datum; sic hunc certum ab Amoso signum publico testimonio confirmatum præ-
scribitur, quòd singulorum altariũ (nam plures iam aras hominũ superstitio cõstruxerat)
omnes anguli excindendi, inq; terrã deiiciendi sint. Verba ipsa breuiter expendamus.
Cum Iacob nomen vates appellant, priuati adhuc Iacob, & fœdus cum Deo ineuntis
meminisse oportet. cum verò Israëlitis appellatione vsurpant, eundem hominem fœdere
iam inito, diuinis beneficijs ornatum honoribus auctum intelligunt, officijque faciendi
admonent, aut proditi accusant. atque adeo hanc Theologis viris vtriusq; nominis ratio-
nem obseruari esse operæpretiũ est, sicut scriptũ est: Docere Iacob fœdus, & in lege sua
lucè dare Israël. Ita alterum nomen, & alterum, diuersum, non eundem eiusdem gentis
ordinem significat. Atque hoc in loco Israël de officij proditi causa appellatur, atque ob
eam rem dicitur *Præuaricationes*, quod nomen, iuris ab inferiore per summum nefas vio-
lati, rationem habet: Namq; Hebraicè פֶּסַעַן, legitur, de quo iam est à nobis aliàs
dictum. Illa porro appellatio Dei exercituum, cum de paranda à Deo vltione sermo est,
vsurpari à vatribus atq; ab alijs sacris scriptoribus solet, vt: Propter hoc ait Dominus exer-
cituũ Deus Israël: Heu cõsolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Sed
vt hæc omnia persequi longũ est, sic & omnino prætermittere fuerit incõmodum. Quo-
niã autem non solum presentium iniuriarum culpæ, sed veteris etiam violatæ fidei præ-
uaricationes, & scelera animaduertenda in Israël à Deo eadem opera erãt: & in his sce-
leribus puniendis, non solum familiæ ipsæ proditorum ac sceleratorum hominum, qui-
cunq; consilij & facinoris participes fuerint, perdi, atque extingui; sed domus etiã ipsæ,
publica quoq; ac priuata loca, in quibus hæc excogitata, acta, atq; exercita fuerunt, dirui
atque euerti solent. Hanc eandem in supplicio sumèdo ratione sequuturũ se Deus ait.
Primum publicus atq; cõmunis omnium locus Bethel; deinde quæ his dignitate & fre-
quentia secundæ sunt regum atq; principum ædes: tum porro & priuatorum hominum
plurimæ domus; vt quisq; maiori culpa notatus fuerit, diruantur: eaque res perpetuam
& sceleris & supplicij memoriam conferuet.

*Et percutiam domum hyemalem cum domo æstiuã: Et peribunt domus
eburneæ, & dissipabuntur ædes multæ, dicit Dominus.*

ET regiarum opum, & principum magnificentiæ, atque exquisitæ architecturæ est,
commodissimas ad habitandum pro anni temporum rationibus ædes fabricare: atq; hoc
genus in delicijs Asiaticos olim reges imprimis habuisse, multis vtriusque partis scripto-
rum lectionibus compertum est, sicut scriptum: Et rex sedebat in domo hyemali in
mense nono. Et de Ægla rege Moab etiam legimus: & is sedebat in æstiuo ccena-
culo solus. Totum hoc genus Persicos apparatus Græci & Latini auctores nominant.
Vsq; adeo autem in his rebus aucta luxuria est, vt commoditate non contenti,
pulchritudini etiam studentes, exquisitis, & pretiosissimis materijs longè conpor-
tatis ædes construerent, quibus dominoꝝ diuitiæ atque opes ostentarentur.
Igitur

1. Reg. 13.

Eccle. 45.

v. 20

Isai. 1.

Hier. 16.

Iudic. 5.

Horat. li. 2.

od. vi.

1. REG. 22.

Igitur relictis cedris & cupressis, aliaque omni satis alioqui apta, grata, aeternaque materia, quod ea etiam inferioris ordinis hominibus suppetere posset, ebore uti ceptum est, atque ex pretioso, minus tamen natura sua commodo, elephantis dente, admirabile tabularum & trabium opus arte concinnari. huiusmodi domum ab Achabo superstitionis cultore rege aedificatam fuisse, memoriae proditum est. In ijs ergo magnificentissimis, & delitiosissimis aedibus commodissime & suauissime habitantes, illa praecipue curabant, & agebant, quae otiosi, & voluptate diffuentes homines commentari, tractareque solent; in quibus rebus superstitio est, sicut scriptum est: Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit: incrassatus, impinguatus, & dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit a Deo salutari suo: noui recentisque venerunt, &c. Qui architecturae peritiam assecuti sunt, nostram etiam in hoc loco de diuinis scripturis sententiam facile probabunt: nempe nullam esse disciplinam, cuius optimae & maxime rationes diuinis in libris non contineantur. Triplex Architecti finis, & in agendo intentio est, utilitas, commoditas, & pulchritudo: quae omnia in hoc loco aperte sunt a vate indicata. Communem igitur totius populi, celeberrimumque conuentum, Bethel; deinde regias ipsas, principumque domos; ita ut nulli, aut propter artis, aut propter materiae pulchritudinem, & magnificentiam parca- tur, aliorum etiam priuatorum aedificiorum plurima diruenda esse, diuina decreuerat sententia. neque vero hostium solum voluntate, qui pulchritudine, specie & arte, atque materia fortasse moti, clementes esse potuissent, sed ex diuini consilij sententia curandum, faciendumque erat. Namque rex proditorum res omnes perosas habet; quoque maiores, magnificentioresque sunt, eo vehementius perdendas curat, ne vllum nisi ad infamiam vestigium relinqui finit. *Dicit Dominus.* Stabit sententia. Atque haec vaticini primi explicatio est.

SECUNDI VATICINII ARGUMENTVM.

ACCVSAVERAT Vates Israelitas in primo suo vaticinio; eodemque in crimine Iudeos etiam inuoluerat: atque ea quidem prima fuerat actio, qua vtrumque populum eodem superstitionis scelere contaminatum ostendens, eidem ultimi supplicij genere destinauerat. Nunc vero in hac secunda actione contra vtrumque populum scorsum, & Ephraitas videlicet, & Iudeos, causam dicit; grauique rerum partitione usus, alia etiam superioribus criminibus crimina accumulata, eademque tum rerum, & personarum, tum consiliorum circumstantijs amplificat. Primo enim loco Samaritanas feminas accusat, quod illarum consilio, & hortatu, magna tenuioris fortunae hominibus iniuria, atque damna fiant, quas grauibus ob eam rem poenis, captiuitate videlicet publica, & turpissima, multandas esse praedicat. Deinde in harum inuehitur viros, quod non solum feminarum impulsu ad iniuriam faciendam sese dimiserint, sed vltro etiam a Deo suo ad vanum superstitionis studium transtulerint. Vtique pauperum rebus, per summam iniuriam fraudatis, ad feminarum luxum abutebantur, ita debitis Deo honoribus, & sacrificijs, ad vanos deos colendos una cum suis feminis nefarie fuissent abusi. Quintuplici autem propterea poena multandos praecipit, fame videlicet, tribus de causis sese consequentibus, obortae, tum quod hostis in agros populabundus impetum facturus esset; tum quod oportune pluuiae calidus neganda; tum etiam quod locusta immissa, perdenda segetes essent: Quartum vero poenae genus pestem: quintum autem cruentum bellum denuntiat; quo bello illorum res vexanda, atque vehementer affligenda deterendaque, non tamen funditus euertenda forent. Atque haec omnia & denuntiata & praedicta, tamen ab illis contempta esse intelligens, acerbis dolere affectus, atque ardentissimo pietatis studio incensus, miserabiles illis decantat elegos, grauisimoque luctu extremam totius Israelis miseriam, clademque denuntiat: ad quam porro deprecandam omni eos cura, omni que diligentia adhortari non desistit; atque vtriusque partis ad eam rem comparatione facta, Dei videlicet, atque aliorum qui pro dijs colerentur, docet hos nihil prestare posse cultos, nihil nocere neglectos. Contra vero Deum summe esse virtutis, & infinitae etiam potentiae, qui omnium rerum vim, naturamque, sua voluntate creauerit, & imperio moderetur: itaque & luce eos perfundere, & contra, nisi respiciant, tenebris & misera calamitate inuoluere possit, acerbisque ac diuturno luctu afficere; ut totis Samariae vijs & triuijs nihil nisi questus & ciu- latio audiatur.

Haec ubi aduersus Ephraitas perorata sunt, ad Iudeos sermo conuertitur; a quibus, inuidiae & obreclationis causa, Israelitarum calamitas vehementi studio expectabatur: eosque non minus Deo iniustos esse affirmat, quorum nulla iam grata, acceptaque sacrificia sunt: Neque enim vlla casarum hostiarum frequentia grata esse potest, ubi iudicium, misericordia, & iustitia, totum denique officium desideratur.

ubi cum

ubi cum Dei cultu vanorum etiam Deorum cultus coniungendus esse creditur. Quamobrem eosdem ultra Damascum, Babylonem usque abducendos esse ait; quosdam etiam ex illis inter Palaestinos, & Ammonitas esse dispergendos, quod contra omnem eorum expectationem & sententiam erat, qui praesentium rerum voluptate & visu decepti, futuris malis neque prospexerint, neque per vates praenuntiat, animam auerterint: quamobrem pestem sibi, bellumque paratum experiantur necesse est. Tandem autem vtriusque populi coniungenda causa, orationem suam vates absoluit.

CAPVT IIII.

AVDITE verbum hoc vaccae pingues; quae estis in monte Samaria, quae calumniam facitis egenis, & confringitis pauperes: quae dicitis dominis vestris afferte, & bibemus, &c.

PERORATA in genere iam Israelitarum crimina, nunc deinceps in actione hac partitur & distribuit Vates, atque vnamquamque partem suis personis diligentiori iudiciorum forma refert: aliae enim in eodem crimine alijs rationibus accersiri & possunt & debent: Nam quidam sceleris auctores; quidam mali consilij ministri; quidam etiam tutores, propugnatoresque se praebent. Huiusmodi igitur rationes Amos, qui Dei causam agit, hoc in loco persequitur; atque grauisissimam illam culpam attribuit feminis Israeliticis, tanquam primis auctoribus, quarum impulsu commissa ea fuerit. Deinde & in viros ipsos inuehitur, qui harum dicto & studio morem gesserint, & hoc antiquis idolatriae sceleribus etiam tanquam cumulum addiderint: ita neminem qui culpa communicauerit, aut criminis, aut poenae expertem fore, diuino decretum iudicio est. Aptissima vero similitudine mulieres illas Israelitarum Principum & magistratum uxores, vaccas appellat, easque pingues, siue Bassanitides cognominat, tum naturam, tum rationem dicendi antiquam, & elegantem sequutus: Namque in bouum genere vaccae natura inferiores, imbecillioresque sunt, & ad procreandam sobolem magis quam ad aratri, currusue laborem comparatae; & qui magna armenta possident, hanc rationem plerumque sequuntur, ut maribus ad rusticas operas productis, feminis ad prolem sufficiens indulgeant. Illae vero ubi pinguiores factae sunt, & petulantius agere, & cornu etiam petere, & aedes afficere, sibi que praeter omnes alias animantes allicere consueverunt. Atque adeo hanc rem, & a scriptoribus traditam, nos ipsi, quod rei rusticae studiosi semper fuerimus, saepe obseruauimus: haec taurorum pugnas arbitre spectant, victoremque libentius sequuntur, & nescio quomodo ad muliebrem ingenium propius quam caeterae in animantibus femellae accedunt. Quae vero ex hoc genere pauperiores dominos fortunatae sunt, & foetibus pariundis alendisque, & arationibus addictae, contra-ctiore animo, & corpore tenuiore atque imbecilliore sunt, tantumque aut herbis, aut foeno, dum otium suppetit, saturae esse desiderant: ergo & mansuetiores multo sunt, & minus etiam quam aliae lasciuunt. Et quis hoc in muliebri sexu ingenium non facile agnoscat? Namque id genus tenuioris fortunae, & durioris, parciotisque vitae viris addictum, modestiam, pudicitiam melius colit, praecipuamque in alenda familia, liberisque educandis curam ponit. Contra vero si melioris conditionis & fortunae viros nanciscatur, animum ab omni alia re ad luxus, & cultus, atque deliciarum studium traducunt, (mulierem fortem semper excipimus, nec Sarras; aut Rebeccas; sed Haeuae imitatrices, Iezabeles & Attalias in has partes vocamus) imperant primum istae viris suis; deinde & alijs omnibus inferioribus hominibus virorum suorum opera, & obsequio; atque indulgentia sunt infestissimae: Namque cum omnis earum cogitatio ad voluptatis studium intenta sit, cui nullum modum, & ob naturalem stultitiam, & ob ipsarum inter se de fastu & luxu contentionem atque emulationem, statuere ipsae nouerunt, fit ut nihil satis domi esse possit, alienaque appetenda, & per summam etiam iniuriam inuadenda sint; id quod cum per se ipsae praestare nequeunt, maritorum opera efficiunt, quos sibi obsequentissimos, aut blandis & mollibus artibus, aut summa etiam importunitate reddiderunt. Itaque varijs miserorum, reorum, clientum, consultorum, aut alijs rationibus oppressorum hominum spolijs, harum refertae domus sunt,

funt, & suppellectili aurea, argentea, muliebri etiam ornatu ad fastidium vsque profu-
 entes. Namq. & vestium his, stolarum, ac palliarum nullus modus, nullus certus est nu-
 merus: nouis enim & quotidie recentibus materiæ & artis excogitationibus veteres præ-
 sentibus cedunt, antiquiores improbantur, & futuræ etiã expectantur. Atque ita nil satis
 rapinæ esse potest, quod huiusmodi harpyarum articulos expleat. Non inconcinne ergo
 feminei ingenij, totiusque naturæ vaccæ imagines & quasi quædam simulachra sunt:
 neque tantum ab Amoso pastore effictæ, sed ab alijs etiam antiquissimis scriptoribus
 expressæ sunt. Namque Iason apud Pindarum sese ex eadem vacca prognatum, ex qua
 Creteus, & Salmoneus nati fuerant, affirmat. Igitur mulieres luxuriæ & petulantia mat-
 res, ditissimas quasque, & potentissimas feminas Samariæ ciuitatis totius regni princi-
 pis, cui alia omnia oppida tributaria essent, vaccas Bassan Vates nominat. vt enim Bassan
 passionum magnitudine & fertilitate, præter omnia alia totius regionis loca, nobilis, ar-
 menta alebat pinguisima, sicut scriptum est: Reducam Israël ad habitaculum suum &
 pascetur Carmelus & Basan. Est autem hoc Metonymiæ genus, cum vocabulum non pro-
 priè, sed propter præcipuam quandam rationem vsurpatur. Sic Araba pro pastore Isaias dixit: 15
 sic, *aper vmbra*, Latinus dixit poeta. Vetus autem interpres nomen Bassan nõ ex loci nota,
 sed ex significationis rationibus reddidit, *Vaccæ pingues quæ habitatis in monte Samarie*. Mon-
 tana loca, si modò fertile solum sortita sunt, ob aquarum & arborum etiam rusticarum
 copiam, alendis bobus comodiora habentur: id enim animal & feno, ac herbis, arborum
 frondibus libenter pascitur: montes autem & æstate herbas, & hyeme frondes suppedi-
 tant. atque hæc res Bassan montem imprimis commendat, in quo præter passionum fer-
 tilitatem, ingens generosissimarum quercuum, vt apud Isaiam legimus, copia est. Sunt
 etiam quæ in montibus crescunt animalia, natura feriora, ac robustiora: vt etiam mon-
 tani homines. Ob eam rem non solum dixit, quæ habitatis in Samaria, sed in monte Sa-
 mariæ: vt mulierum ingenium delicijs diffuens, in regia ciuitate educatum, petulantijs 25
 ostenderet, & impotentioris sæuitiæ nota inureret. Atque his moribus idonea verba
 adiunxit: [*Quæ calumniam facitis egenis, & confringitis pauperes.*] Hebraica verba sonant,
 opprimere tenues, & contere egeos. Neque enim vaccæ ferociores factæ quos petierint,
 ventilare vt tauri; sed prosternere, & conculcare consueuerunt. Calumniam autem &
 oppressionem fraude aut vi factam tenuioris fortunæ hominibus, qui obistere nequeant, 30
 hac translatione significat; eamque præsentibus verbis declarat. [*Quæ dicitis dominis vestris
 afferite & bibemus.*] Namq. illæ impulsu, hortatuq. suo, & assidua efflagitatione auctores
 vitis suis sunt, vt pauperiores opprimant homines, *Nec per conuentus, & cuncta per
 oppida. curuis Vnguibz ire parat nummos raptura Celeno.* Dicitis: Feminæam
 orationem hoc verbo significat, ex cogitatione, & libidinoso illarum consilio profectam: 35
 nam dicere apud Hebræos iubere est, vt: Ipse dixit & facta sunt: ita illæ, vbi iam sibi viros
 suos blandis, aut etiam importunis deuinxerint moribus, cupiditatibus obtemperare co-
 gunt: quod imperatiui verbi inductione Vates eleganter exprimit. *Afferite & bibemus:*
 Hebraicè in singulari *Affer*; ea vox vehementius imperiũ indicat. *Dominis vestris.* Armen-
 torum possessores domini vocantur: hi sobolis procreandæ, rei que augendæ causa, vaccis 40
 nimium etiam indulgent; ita viri feminis ex quibus liberos suscipiunt, nimium etiam ob-
 temperare solent. Namque illæ ob eam rem quod vtero gestant, quod lacte infantes alant,
 nihil nõ sibi licere putant. Dicitis ergo tauris vestris *Affer & bibemus.* Ambo simul verba
 parandarum rerum rationem malam, & turpem vsum significant; Non enim dicunt
 quære; sed affer. Illud enim rationem, moramque aliquam cogitandi, & inueniendi 45
 commoditatem, indulgere posset; hoc non possit, semper auferre iubent, vnde auferri
 possit, nõ laborant, tantum vt afferat imperant. Neque volunt domũ aut quæstũ, aut prædã,
 aut spolijs vacuos redisse vnquam; sed vt rem facias, si possis rectè; si non, quocunq.
 modo rem. Coguntur ergo viri domini stupidissimi auaris & libidinosi vxoribus parere,
 nisi iratis sibi; semperque insensis vt maluerint. Illis autem vt nihil vnquam ad libidinẽ,
 fastum, cupiditatemque explendam satis est; sic nunquam illud verbum intermittitur
Affer. Hæc verò quæ afferri sibi iubent, non ad necessarios vitæ vsus, quibus quiduis satis
 esse possit, sed ad delicias, ad voluptatem, eamque non simplicem vnus hominis, cui
 multa etiam non sufficiant, sed totius familiæ; ac aliorum etiam quibuscumq. luxuriæ so-
 cietas & comunicatio est. *Et bibemus.* Sicut vno vini vocabulo omnem luxuriã contineri,
 sic bi-

Pind. pyth.
od. 4.Isai. 13.
Horat. Saty.
2. li. 2.

Isai. 13.

Iuuen. Saty. 8.

Ephes. 5.

sic bibendi verbo omnem voluptatis vsum, & sacri, & prophani auctores significarunt. vt: Ephes. 5.
 vbi qui confurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & porandum vsque ad vesperam. Isai. 5.
 [Et illud: *Nunc est bibendum, nunc pede libero pulsanda tellus, &c.*] Omnium igitur volupta-
 tum & deliciarum flagrans & assiduum studium, vox *bibemus* in futuro dicta significat:
 Namque eo verborum tempore assiduitatem in Hebraicò sermone indicari, sæpe alias
 diximus. Itaque illa maxima cura istis nostris principibus, & ditissimis mulieribus est,
 illud tantum negotium viris suis dandi cogitatio, scilicet, vt pauperiores & tenuio-
 res hominum familias suis redditibus & diuitijs alant, tueantur, auctoritateque
 defendant, vel potius vi opprimant, superbia & inhumanitate pessudent, calum-
 nia, & malitiosa iuris interpretatione defraudent; exhaustisque per summam iniu-
 riam, rebus omnibus spolient: & duobus quidem tantum verbis auaritia & luxu-
 ria iniuriam omnem, earumque causas amplexus est vates: Ex feminarum namque
 consuetudine, luxuries plerumque in vrbe creatur; ex luxuria, auaritia, ex auaritia,
 erumpit audacia. Atque hunc locum sic Chaldaicè legimus: *Regna, & expolabimus.*
 Pulcherrimè profectò interpres ille rem nihil à vatis sententia alienam expressit: quò vi-
 delicet consilio feminæ viros suos ad ambiendos magistratus impellant, vt scilicet per
 regnandi potentiam aliena appetere atque auferre impunè possint. Huiusmodi verò
 flagitia, & luxuriosa auaritiæ crimina natura sua grauissima, cum vehementer diuinam
 maiestatem offendant, grauissimos habere solent pœnarum exitus, atque ijs simillimos,
 quos statim minatur Deus:

20 *Iurauit Dominus Deus in sancto suo, quia ecce dies venient super vos: & leua-
 bunt vos in contis, & reliquias vestras in ollis feruentibus.*

CERTISSIMAM sententiam diuinum iuramentum arguit, & rem vt consilio
 deliberatam, sic etiam iuramentum sanctitate confirmatam: [*In sancto suo:*] Idem est
 ac si diceret: *in sanctitate sua:* Namque Hebraicè sic est. Sanctitas autem eximiam
 quandam rationem ab omni vulgari re alienam significat; qua Deus omnibus alijs re-
 bus infinita præstat virtute; vt iustitia, sapientia, misericordia, & alijs maximarum vir-
 tutum generibus; ad quæ genera etiam dictorum, conuentorumque constantia &
 veritas pertinet. Ex quo fit vt cum præstantissimum aliquod harum virtutum exem-
 plum Deus ediderit, sanctificari in sacro sermone dicatur; hoc est, suam maximam
 præstantiam, amplitudinemque testari. Atque huius sententiæ multa à nobis loca in
 sacris literis notari possent, vt: in exitu Israël de Ægypto domus Iacob de populo barba-
 ro, facta est Iudæa sanctificatio eius, Israël potestas eius. hoc exemplum virtutis & mise-
 ricordia suæ Deus edidit: iustitiæ autem & seueritatis illud Nadab, & Abiud igne cæ-
 litus tactis, sicut scriptum est: hoc est quod loquutus est Dominus, sanctificabor in
 ijs qui approximant mihi. Huiusmodi igitur exemplum quo se sanctificet, seuerum-
 que & integerrimum iudicem, nec non maximi atque constantissimi consilij esse tes-
 tetur, editurum se iurat Deus. Itaque iurandum hoc ad officij diuini maiestatem
 auctoritatemque pertinet, ac si dicat: & fuerim ego ipse meæ amplissimæ dignitatis im-
 memor, & prophinator, nisi hæc quæ modò comminatus proponam, propediem re
 ipsa præstitero. Sic Reges coronæ suæ iurandum in grauissimis rebus interponere
 consueuerunt. Alia verò ratio est cum Deus per semetipsum iurat, cui quidem explican-
 dæ minimè hoc in loco vacamus. [*Quia ecce dies venient super vos.*] Nihil est quod ho-
 mines de mentis statu grauius deturbet, quàm humanarum rerum ex sententia succes-
 sus: Sæpe enim vsu venire videmus, vt qui præsentium rerum prosperitate, vitæque com-
 moditate vtuntur, ebrietate & dementia deprauati, neque præteritorum recordentur,
 neque futuris vnquam rebus cauendum sibi esse arbitrentur; atque ita secundis rebus,
 & præsentis tranquillitati fidant, ac si in ipso iam portu constituti nullam tempestatis mu-
 tationem pertimescerent. qua quidem in re similes omnino beluis sese exhibent, qui-
 bus præsentium temporum tantum vsus, nulla futurorum cogitatio, nulla prouiden-
 tia est, sicut scriptum est: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est
 iumentis insipientibus, & similis factus est illis. huiusmodi autem hominibus quo mi-
 nus

nus

nus credita, atque expectata periculi tempestas fuit, eo grauius cum fuerit oblata,
 sentitur, & capiendi consilij tempus, locumque omnem occupat. Huius generis exitum
 feminarum Israelitidum delicijs, & stulticiae praedicit vates: venturos videlicet
 esse dies iis quos agunt laetissimos omnino dissimiles, super eas autem, ait, vt imparas,
 nihilque tale cogitantes, subito oppressuram procellam significet: non enim po-
 ne paulatim secutura illas, sed repente inuasura calamitas fuerat. Assyriorum namque
 Rex bellum securissimis Israelitis attulit: quis autem eos exitus maneret? nimirum
 praesentibus omnino delicijs, mollitudiniquae vitae contrarius. atque eo grauior, quo
 magis a consuetudine esset alienus. [*Lenabunt, inquit, vos in conis, & reliquias
 vestras in ollis feruentibus.*] Nisi nobis Hebraica veritas, vnde primum verborum ratio
 petatur, praesto esset; huiusmodi hoc loco sententiae ratio reddi posset: vaccarum
 carnes in vestibus esse asportandas; minoribus vero carniū portionibus paratas fore
 ollas, per milites iter agentes in coquendis: quando huiusmodi interpretatio magis
 cum vaccarum similitudine conuenire videretur, quam aliae, quae plures huius loci
 sunt; quanquam neque illa quidem cum re ipsa apte cohaerere potuisset. Omnes
 enim huiusmodi rationes vaccas illas a militibus occidendas & dilaniandas, atque
 earum carnes asportandas fuisse arguerent. nihil vero tale accidisse legimus, sed vi-
 uentes feminas, cum iis qui ex bello reliqui fuerant viris, captiuas abductas esse.
 Ergo vaticiniorum rationem & sententiam a rei ipsius veritate ad aliam cogitatio-
 nem atque sensum commentando transferre, religio est: Quam quidem ob rem
 locum ipsum, vt Hebraice est, diligenter expendentes, sic reddimus: [*Et auferet
 vos in frigoribus: & nouissima vestra in ollis piscium.*] Atque haec aptissima quidem, fa-
 cileque cohaerens cum re ipsa sententia est; nihilque a vaccarum pinguium simili-
 tudine dissentit: Namque in superioribus, dum feminarum delicias & luxuriam
 describeret Vates, vaccas Bassan pingues in Samariae montibus habitantes appellauit:
 deinde a similitudine ad rem ipsam rediit, & earum studium omne indicauit, & ora-
 tionem retulit. *Afferre & bibamus.* Atque hoc modo mulieres illas esse delicatissi-
 mas, quibus votorum omnium summa in voluptate posita esset, declarauit. Iam ve-
 ro quam graues illis ob eam rem subeundae miseriae sunt, ex comparatione docet: ca-
 ptiuas enim illas, atque longe a patria abducendas fore praedicit. ex qua re duo graui-
 sima sibi delicatissimis incommoda consequantur necesse est, alterum viarum, itinerum-
 que labores erunt; alterum, victus ratio ab illis delicijs & voluptatibus longe aliena:
 Nam quae in amoenissimis Samariae montibus delicatae & molliter viuentes, temperato
 & salubri cibo fruebantur, nunc deinceps in varias regiones abductae, grauiissimos viarum
 labores, & temporum iniurias, maximè frigorum hyemisque vim pinguiibus & mol-
 libus vehementer inimicam, perferre cogentur; atque horum laborum & perferenda-
 rum finis miseriarum nihilo fuerit aut gratior aut felicior, quippe quas vt vitae atque for-
 tunae infima condicio, sic etiam victus manet sordidissimus: vbi enim a dominis satis
 in diurno opere faciende exercitae fuerint, tandem non ornatis apparatisque conuiujs,
 sed piscium ollis vilissimo & grauiissimo omnium cibo famem pellent: neque vero
 piscibus aut generosis, aut suauialiquo condimenti modo paratis, sed vilissimis, & in
 olla temere atque inculte etiam elixis, qualibus seruatorum ergastula pasci consueue-
 runt, eas vsuras esse affirmat. Atque ob eam rem & pisces, non vt Latine sonat,
 in plurali numero, & masculino genere; sed feminino, & singulari dixit. hanc adeo
 rem Hispanus sermo exprimere apte valet, hoc modo: *Y vuestro paradero en ollas de
 pescado.* Nouissima, inquit, vestra, hoc est, omnium laborum recreatio, & voto-
 rum summa piscis olla tandem erit, quali victu serui vtuntur, & quali etiam Israelitae,
 dum in ergastulo apud Aegyptios essent, utebantur, sicut scriptum est: Recordamur pis-
 cium quos comedebamus in Aegypto gratis. Gratis inquit, eo quod vilissimis, & ab-
 iectissimis, atque nullius pretij vti consueuissent. Huiusmodi ergo tandem vitam &
 victum ab Israeliticis feminis colenda esse vates praedicit: qua oratione miseram illis &
 laboriosam captiuitatem denuntiat, qualem antea neque timuerint, neque oblatam
 ob diuersum antea vitae usum tolerare, nisi grauissimè, & iniquo animo, queant.
 Atque hi loci qui a Vate nostro in praedicenda Samaritidis feminis seruitutis miseria
 ex

Num. 11.

ex comparatione tractantur, oportune etiam ab alijs vatribus in eadem sententia occupari
 solent. Nam & Hieremias sic: Descende de gloria, & sede in siti, habitatio filiae Dibon.
 Et Ezechiel: haec dicit Dominus, & comedent filij Israel panem pollutum inter gentes
 ad quas eijciam eos. Et Oseas: Er in Assyrijs, inquit, pollutum comedent. De viarum
 verò difficultatibus, & durissimo a patria exilio, deque praeteritae mollitudinis recorda-
 tione sic Isaias aduersus Tyrum praedixit: Ducent eas pedes sui longè ad peregrinandum.
 Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam? Idem etiam Babyloniorum fu-
 turam captiuitatem praecinens, hanc eandem rem plenissimè tractauit: Denuda, inquit,
 filia Babylonis, denuda turpitudinem, discoperi humerum, reuela crura, transi flumina.
 Et paulò inferius: Nunc audi haec delicata habitans confidenter, &c. Igitur vtraque res
 ad illius summæ luxuriae contrarium durissimum exitum pertinet: ad ignominiosam
 verò abductionem illud:

Et per aperturas exhibitis altera contra alteram.

SUMMAM illis in ipsa calamitate solitudinè fore significat, quas olim frequentia &
 celebritas vehementer delectabat, quae vt vaccarum armenta gregatim agentes, delicijs
 & voluptatibus disfluebant, dominisque utebantur obsequentissimis, atque ex vrbe ad
 caenas, conuiuia, in hortis, in siluis, lucisque passim & tributim celebranda magno cum
 apparatu prodibant, tum hominum cateruis, tum ancillarum & pedissequarum gregi-
 bus comitantibus: cuiusmodi splendida pompa diuites feminae maximè delectantur.
 At vero cum calamitas illis accesserit, omnia haec contra experientur; non enim solum
 abducendas, sed singulas etiam seorsum, separatimque sine villo honore producendas
 esse praedicit: Namque domorum & vrbs mœnibus ruptis, atque vrbe expugnata, vt quaeq;
 prima militi atque hosti domos penetranti occurret, ita sola capta abducetur, non per
 portam aut aedium, aut vrbs, sed per rupturas ipsas murorum; vt alia parte mater, alia
 filia, alia etiam soror exire coacta, alia frater productus, alia maritus abductus, desi-
 derio, solitudine, metu atque cura distineantur: Vnaquaeque enim non modò suam
 miseriam, sed eorum quae charissimos habuit, desiderium grauius & iniquè feret: tum
 suspensio incertoque animo semper erit quid illis acciderit, nesciens; atque in ijs cogitati-
 onibus miserrima atque infelicissima omnia suspicari & timere cogetur. Haec aded ex illa
 superbia, ex illa pompa, ex illa rerum felicitate mutatio Samaritides vaccas manebat.
 Altera contra alteram; hoc est, singulae per singulas aperturas: Namque Hebraice sic est:
 Vnaquaeque è regione sui. Sic in libro Iosue in eadem sententia est: Et muri Hiericho cor-
 ruent, & ingredietur populus vnusquisque per locum contra quem steterit; vt neque
 simul per portas abductae, aliae alias qua parte abducantur, videre possint, neque quò
 tandem peruenturae sint; & an sibi iterum occurrere contingat certi aliquid sibi pro-
 mittere: quam autem acerbis hic dolor, quam anxia sollicitudo, quam perpetua sit,
 vel ex ipsarum exemplo vaccarum intelligi facile potest; quas cum a vitulis suis,
 atque ab aliorum bouum quibuscumque pascebantur, consuetudine abductae fuerint,
 magno dolore, solitudineque affici solere, perpetuus mugitus declarat, sicut scriptum
 est: Et tulerunt duas vaccas quae lactabant vitulos, & iunxerunt ad plaustrum; vitu-
 los autem concluderunt domi. Ibant autem in directum vaccae per viam quae ducit
 Bethsames, & itinere vno gradiebantur per gentes, & mugientes, &c. Summum
 ergo dolorem, maximam suorum sollicitudinem, cum suarum etiam miseriarum sensu,
 & cum summa ignominia & dedecore subeunda illis esse ostendit Vates. Quasdam
 ergo, ait, ex Samaritide gente feminas abducendas sine honore esse, quae non per do-
 morum, aut vrbs portas, sed per oblatam primum murorum rupturam essent ex-
 trahendae: alias verò metu perterritas, & suae tantum saluti consulentes, consilij,
 animique inopes, per domorum & murorum aperturas effugientes, neglectaque
 domo & familia, omnibusque alijs rebus saluti posthabitis, qua parte commodissime
 possent, sese in regiam arcem summa cum trepidatione coniecituras, eam rem ef-
 fugio sibi esse posse purantes. Quod in desperatis iam belli tumultibus, & hostium
 irruptionibus vsu venire videmus, vt imbellis aetatis & sexus turba aut ad templa, si
 minutoria sint, aut ad regias, numinis fidem, vel regiam protectionem, vel loci fir-
 mitudinem praesidio vitae sibi fore sperans, c onfugiat. Consueuere autem olim reges,
 maximè

maximè verò qui Asiam incolebant, arces, regiaſque ſuas extra urbem ſecundū muros, in commodiſſima tamen & tutiſſima loci ipſius parte ædificare; quòd eam rem ad regie maieſtatis decus pertinere arbitrarentur, ne ipſi communi cum cæteris ciuibus portarum & murorum custodia, & clauibus iſdem tenerentur concluſi, ſed ſe potius, aliorū protectores & propugnatores profeſſi, ſeorſum tuto in loco collocarent, vt gregum armentorumque paſtores non intra ouium caulas, ſed ſecundum ipſas figere tentoria ſolent. Hunc morè in tota Syria & Arabia Regibus & principibus ſeruatum, in Africa, & in noſtra etiam regione ab Iſmaëlitis, qui hæc loca oceūpauère, retentum fuiſſe, ipſa illorum opera, & operum quæ extrant, veſtigia declarant: atque etiam nonnullis in locis cuniculi, & ſpecus viſuntur ab vrbe ipſa ad arcem vſque pertinentes, per quos vtrimque in alterum locum aditus in rerū turbatione & periculo eſſe poſſet. Ad huiusmodi aperturas & cuniculos ciuibus tantūm notos, hoſtibus verò ignotos, hæc etiam vatis oratio pertinet, quas à mulieribus ſubeundas eſſe prædicit, vt ad arcem confugerent: Namque per portas aut publicè effugiendi copia nulla illis tēporibus eſſe poſſet, cum arces clauſæ, & portæ urbium ab hoſtibus eſſent obſeſæ. hoc eſt quod dicit: 17

Et proijciemini in Armon dicit Dominus.

ARMON vox hebræa eſt, & palatium, arcemue ſignificat. Verbum autem *proijciemini*, Hebraicè eſt, *conijcietis vos*: Coniunctio verò & aperturarū nomen ad hanc rem ſignificandam, pertinere etiam facit: Namque aperturarū nomine cuniculos illos, & ſpecus arte apertos intelligimus. Quoniam verò harum, quæ Samaritanis feminis aduenturæ erant, calamitatum cauſa, non ſolūm iniuriarum, ſed ſuperſtitionis etiam ſtudium erat: ad quam etiam rem feminarum ingenium & animus vehementer propenſus eſt; atque eum errorem tueri ſtudioſiſſimè ſolet, vt ex multis ſacrorum librorum locis obſeruauimus. Huius rei cauſa & hoc illis crimen refert, & apertiſſimis argumentis perorat: Namque conceptum animo ſcelus nulla alia re melius arguitur, quàm ſi operum, ſtudioſum, acti- 20 onumque erga eam rem aſſiduitas demonſtretur. Illarum ergo feminarum, atque etiam virorum Samaritanorum in hac re flagitium, ex ipſo communi omnium & perpetuo ſtudio oſtenditur; vt futuri iudicij æquitas ipſis illorum actionibus manifeſta probabilisque omnibus fiat; quippe cum in ipſo ſcelere à quo iam ſæpe deterriti fuerant, tamen occu- 30 patos atque alligatos pœna ipſa oppreſſura ſit: Quamobrem eos vt propoſiti tenaciſſimos homines, atque ſtudij ſui vrgentiſſimos, ironica permiſſione alloquitur, tam viros quàm feminas, iubetque vt ſtudiū ſuum, quando ſic ſtat ſententia, diligenter exequantur: namque ea res certius & maturius illis exitium, vaticinij autem ſui certiore para- bit euentum. 35

Venite ad Bethel, & impiè agite; & ad Galgalam: & multiplicare, & offerre mane victimas veſtras, tribus diebus decimas veſtras: Et ſacrificate de fermento laudem, & vocate voluntarias oblationes, & annuntiate: ſic enim voluiſtis filij Iſraël, dicit Dominus Deus. 40

MAXIMA hominum infania, & conſtans exucti ſemel erroris ſtudium, affectati- que ſcleris exemplum hoc in loco à vate notatur & proditur: Eiuſmodi enim hominum ingenium eſt, vt cum à ſuſcepta impietate & ſuperſtitione, meliori conſilio ad ſaniorum mentem reuocari ſeſe ſentiant, tum maiori conatu atque impetu in eandem curam & cogitationem incumbant; neque ſeſe ab eo errore deduci patiatur, ſed tanquam aſpides ſurdæ aures ſuas, ne ſapiente incantatione feritatem & amentiam deponere poſſint, obturent, atque veritati, ſapientis conſilij rationibus impetu & tumultu factò, obſi- ſtant; in eoque vehementius neruos omnes contendant, ynde maiorem ſibi errorem, & grauius periculum creari audierint. Prædicabat Paulus apud Ephesum, atque homi- 50 nes ad veræ diuinitatis rationes cognoscendas vocabat; qui cum intelligerēt Dianæ numè illa oratione in dubiū incertumque reuocari, paucorum hominū (quibus ea res in com- modo eſſe poterat) conſilio & opera effectum eſt, vt populari motu ac tumultu veritati obſtreperetur, & Dianæ numen, & ſanctitas, Ephesiorumque, celebritas, inſano vulgi cla- more aſſeretur. Huiusmodi autem infaniæ Iſraëlita: à vate notantur, quos quo maiori vates

vates cura atque ſapientiori conſilio à ſuperſtitione ad ſanam mentem reuocandos cura- rent, eo ardentioribus animis & ſtudijs, frequentioribusque commentis, atque aſſidua magis opera infaniam ſuam fouere, defendereque ſolitos ait. Quam ob rem inſanabi- les ſeſe effeciſſe, omnemque ſalutis viam ſibi præcluſiſſe dicit; tantumque ex auditis vati orationibus euenire, vt grauiori ſupplicio tandè ſeſe dignos reddiderint, & decanta- 5 tas aduerſum ſe prædictiones certifiſſimas ſua temeritate, & erroris pertinacia effecerint. Vtitur ergo vates permiſſione, non illa quidem quæ conſilium, ſed quæ Ironiam dicen- tis ſignificet; cum id permittitur quod minus ex dicentis ſententia, magis autem ex eius ad quem ſermo fit, libidine & voluntate eſt; ſed tamen aliàs certam eius, qui dicit, ratio- nem reddat. Cuiusmodi illud eſt: Lætare iuuenis in adoleſcentia tua. Et illud: 10

I nunc, & ventis animam committe. Concedit ergo illis interim vt ſtudijs & conſilijſ ſuis eo ſtudioſius vtatur, quo diligentius à vatribus deterrentur; non quidem qui ſuadeat aut hortetur, ſed qui deſerri officij grauius illos inſimulet: Nam cum ſe magis ac magis à ſuperſtitionis ſtudio ad veræ pietatis cultum reuocari intelligebant, tunc magis illi quaſi 15 remis & velis in eam partem, quæ fugienda fuerat, contendebant: frequentibus enim ſacrificijs, ritibus, & ceremonijs ſuperſtitionem colere & tueri nitebantur. Hoc eſt quod ait: *Venite ad Bethel, & impiè agite.* Bethel, Luza olim dicta, nomen hoc à Iacob accepit, qui eo in loco diuino oraculo de arcanis ad ſe, atque ad totum hominum genus perti- nentibus rebus per quietem fuerat edoctus. Is quidem locus ſacer tam diu fuit, quàm diu ad eius beneficij memoriam eſt frequentatus, domusque Dei appellabatur. Poſtquã autè ab Iſraëlitis regibus vt impiæ ſuperſtitioni ſeruiret, oportunos viſus eſt, ex eo prophanus, execrabilisque redditus nomen Bethel in Bethauem ex diuino conſilio & vatum 20 procuratore mutauit: quòd in illa æde impietas & ſuperſtitio coleretur. Hoc vates anti- theſi vſus Iſraëlitis obicit: *Ite, inquit, in domum Dei, & impiè agite: quaſi verò olim dominus Dei dicta ex eo fuerit, quòd illis in impietatis vſum ceſſura eſſet.* Hæc humani ingenij peruerſitas eſt. *Et ad Galgalam.* Galgal locus fuit, in quo à filijs Iſraël Cananæ- orum regionem primū occupantibus, ſacrum Dei tabernaculum fixum, atque religi- onis cauſa frequentatum eſt, Vbi verò regum, regnorumque, diſſidia facta ſunt, hic locus à falſis vatribus, qui Iſraëlis partes ſuſceperant, Hieroſolymitano templo ad religionis 30 cultum præferabatur, ſicut apud Hoſeam legimus: *Omnis malitia eorū in Galgala.* Ad eum igitur locum frequentandū Iſraëlitæ ironicè Amos hortatur, vt ad Bethel: quibus in locis ab illis impiè & ſuperſtitioſè agebatur, atque eo ardētius & ſtudioſius, quo magis à ſanctiſſimis & veraciſſimis vatribus deterrebantur. [*Et multiplicare præuariationem, & offerre mane victimas veſtras.*] Hoc eſt, ſi non ſatis vobis eſt Bethel ad impiè agendum, adde 35 etiam, vt facitis, & Galgalam; in qua præuariationis & defectionis ſtudijs liberius etiam commodiusque vacetis. Id autem ſacrorum faciendorum frequentia, atque aſſidua ce- lebritate fiet; ſingulis diebus mane victimas offerendo, & tertio quoque anno decimas, ad leuitarum & pauperum vſum in lege paratas; ad ſacrarum epularum vſum in ea loca comportando: Namque hæc omnia in ſancto atque electo loco agi, curarique præce- 40 perat, quæ ab illis ad alia loca per ſummam impietatem tranſlata ſunt. *Tribus diebus decimas veſtras,* tribus annis nam dies pro anno in loco vſurpari obſeruatum eſt, *Vt: Qui* vendiderit domum intra vrbs muros, habebit licentiam redimendi, donec vnus imple- atur annus, Hebraicè eſt, *Dies erunt redemptio eius.* De decima verò anni tertij ſic ſcri- ptum in lege eſt; Anno tertio ſeparabis, aliam decimam ex omnibus quæ naſcuntur tibi 45 eo tempore, & repones intra ianuas tuas, venietque Leuites, qui aliam non habet partē, nec poſſeſſionem tecum, & peregrinus, ac pupillus, & vidua, qui intra portas tuas ſunt; & comedent, & ſaturabuntur, &c. [*Et ſacrificate de fermento laudem.*] Sacrorum omnia ge- nera hæc ad Deum certo in loco purè ſanctèque colendum inſtituta olim fuerant, quæ ab iſtis impiè contaminata, atque ad ſuperſtitionis vſum tranſlata fuère: Panes quoque 50 fermentatos cum hoſtia gratiarum, quæ immolatur pro pacificis, ait lex: [*Et vocate vo- luntarias oblationes.*] Vota quæ religionis cauſa nuncupari, & in ſacro templo ſolui conſue- uerant, ab iſtis prophanata etiam, & ad Deorum cultū traducta ſunt. Vocare volunta- rias oblationes, idem quòd Latinis nuncupare vota eſt. Sed quid inter votum & volun- tariam oblationem interſit, aliàs à nobis Deo duce dicitur. [*Et annuntiate.*] vota nuncu- 55 pata facite, & pronuntiate, vt aſtrictiori eorum religione teneamini. [*quoniam ſic voluiſtis filij*

filijs Israël. Exhortatione hac non tam consilium, quam apud quos dicitur studium proferentis declarari hæc cumprimis oratio indicat. Hebraicè est: [*Sic amauistis:*] ac si diceret, agite, agite, nunc maximè in id studium, in quo estis, incumbite; cum maximè reuocamini ab ijs qui vobis optimè consultum esse voluere, quando ea infania laborare cœpistis, vt libenter infelices esse optetis. *At dominus Deus:* Ipse Deus iudex integerrimus, qui occultarum etiam cogitationum testis, arbiterque est; sic vobis placuisse confirmat. Quæ verò, ac quantæ vos miseræ maneant, quæ istis studijs occupatos oppressuræ sint, auditote:

Vnde & ego dedi vobis stuporem dentium in cunctis vrbibus vestris, & indigentiam panum in omnibus locis vestris, & non estis reuersi ad me, dicit Dominus.

PLURIMA interdum pœnarum genera à Deo in hominibus consumi, non perdendi, sed corripendi, atque ad bonam frugem, sanitatemque reuocandi causa, diuina scripta passim, & hoc in loco testantur: quæ tamen illi, aut casuum & temporum vicissitudines, aut priuatum saltem de quibusdam, non commune Dei de omnibus iudicium interpretentur: in quo Israëlitas quinquies etiã verberibus stimulos, ac cæcos, tamen nunquã respicuisse videmus; neque impiè agere antè destitisse, quam cumulata, expletaque mensura, extremum sibi conscuerint excidium. Magnum hoc & manifestum humani stuporis, atque affectatæ infaniæ argumentum est. Primum verò stimulum quo illos ex pluribus ad respicientiã incitaret, carniũ, annonæque penuriam fuisse, vates declarat; quam non ex pluuiarum cessatione, sed ex hostilibus excursionibus contigisse interpretamur, quibus per singulos annos è vicinis regionibus infestabantur, ita vt agrorum populatione, & armentorum crebra abactione affecti, omni annona destituerentur. Hoc autem iusto Dei iudicio illis accidit, qui per nefas frumento & carnis munere concessis, ad supersticiosum vanumque cultum abusi fuerant, eaque à veræ religionis rationibus ad impietatem traduxerant. Meritò igitur earum rerum vsu priuati sunt, quas illi nefario consumebant abusu. *Vnde & ego.* Illationis vim habet & contentionis oratio hæc: contendit enim cum superiori sententia, & rem nõ casu, sed certo, consilio gestam probat. [*Stuporem dentium.* Hebraicè, *munditiam dentium.* Carnium autem desiderium hæc significat figura; ex consequenti enim ducta est: Nullius enim alius escarum generis reliquiæ dentibus inhærere magis solent, quam carniũ: fibris quidem & tenuibus filis iuncturas ipsas molarium, & caninorum cavitates subeuntibus; quæ nisi instrumento aliquo à prandio extrusæ expurgentur, molestiam imprimis grauemque ori halitum afferunt. Acutos ergo ex apta materia paxillos ad eam rem ministrare ijs qui elegantius viuere voluere, cura est. Itaque dentibus magis adhærescens cibus, carnes sunt, sicut scriptum est: Adhuc carnes erant in dentibus eorum, &c. [*Et indigentiam panum in omnibus locis vestris.*] Hæc hostium excursionibus, populationibus, & latrocinij accidisse diximus: Nullum enim malum in ciuitate est, quod non faciat Dominus, & per vates suos à se factum esse testetur, vt in superioribus iam cognouimus. Hoc autem idem est atque illud quod ab Isaiã dictum fuit: Aram ab Oriente, & Palæstini à tergo, & comederunt Israël in toto ore, & in omnibus his non est conuersus ad percutientem se. Quamobrem & apud hunc Vatem subiungit Deus: [*Et non estis reuersi ad me dicit Dominus:*] qui non vt perderet, sed vt corrigeret, cædebat. Igitur & secundo stimulos admo- uere oportuit.

Eo ego quoque prohibui à vobis imbrem cum adhuc tres menses superessent ad messem.

MAGNÆ Dei prouidentia est efficere, ne quid aut secundum, aut aduersum casu accidisse videatur: Nam qui ea quæ eueniunt, non tam consilio, quam naturæ, aut temporum ratione definiunt, scelerum conscientia, & diuinorum suppliciorum metu minus terri solent. vt ergo huiusmodi occurratur infaniæ, certis quibusdam notis vtramque rem & præmia videlicet & pœnas insignire Deus solet: quæ, nisi planè cæci & stupidi esse velimus, consilio & prouidentia adscribi debeant: Nam cum miraculorum multa genera sint, ex his autem vnum in naturæ materia cedi solet, vt in pluuijs, ignibus,

ignibus, fulgetris, niuibus, grandine, & alijs quæ in sublimi sunt; huiusmodi aliquid vbi ad miraculum vsurpatur, præfenti nota signari ita solet, vt diuinum potius, atque ad certam rem significandam paratum, quam naturale opus esse intelligatur: vt quod certis horis, locis, temporibus, occasionebus ea fiant, quibus aliàs fieri non soleant: quæ omnia obseruantibus hominibus diuinæ prouidentia, & certi consilij argumento esse possint. Hæc autem nos aliàs longius, si Deus annuet, persequemur. Nunc verò oblatum de hac re locum explicabimus. Cum hostium excursiones, & latrocinia, humano potius & hostili odio, quam diuino consilio populus adscriberet, alius lapis mouendus fuit, alio flagello plebs cædenda: cuius vim nemo humanam, sed vel diuinam, vel naturalem dicere posset. Ea verò fames etiam fuit ex annonæ penuria allata, quæ vt grauior, certiorque esset, hoc modo parata à numine est, vt primo anni tempore ante sementem oportuna pluua inuitati aratores, messis spe concepta, in serendis agris & operæ plurimum, & frumenti ponerent; quod aliàs, si priores illæ autumnii tempore pluuiæ defecissent, non seminatam, ad famam partem subleuandam vsui esse potuisset. Sed vbi iam terræ sulcisque creditum, ac natum in herbam creuisset, eorum imbiũ, quibus oportuno succo impleri, & fecunda reddi sata solent, penuria & defectu corrupta sunt, vt neque fructu, neque culmo cultores suos iuuant. Huius autem sententiæ hic versus est: [*Ergo quoque prohibui à vobis imbrem, cum adhuc superessent tres menses vsque ad messem.*] Hæc pluua ferotina in sacris, illi regioni familiaris, diuinisque promissionibus certa fuit. Hæc diuini consilij ratio, hæc parata pœna, & ad correctionem munita via est; quam ne naturæ, aut temporum vicissitudinibus adscriberent, sic est prouisum:

Et plui super vnam ciuitatem, & super alteram ciuitatem non pluit.

NAM si communis pluuiarum defectus esset, iam ab ijs qui diuinum auerfarentur consilium ad certam anni rationem, ad syderum concursum (qualia somniare interdum Astrologi solent) reuocari facile posset. Nunc verò ita rem parabat Deus, vt aliter interpretari atque illud erari, hoc est, miraculum non definire, extremæ prius esset demerita, cum non in agris, sed in vrbibus, idque non in omnibus, sed in quibusdam tantum pluua esset demittenda. *Et plui.* & coniunctio, rerum inter se comparationem postulat: nam magis multa simul, quam singula seorsum mouere possunt. *Et plui,* Hebraicè est, *Pluere feci:* vt suo imperio omnem rerum naturam, causam, atque efficientiam subesse declarat Deus: Namque parata aliàs natura communibus imbris omnia complere, Dei tamen dicto paret, & cohibetur; aut in hunc, aut in illum locum, quo primi auctoris voluntas tulerit, incumbit. Ita ergo effectum est, vt pluua descenderet, non quæ agros fecundos redderet, sed quæ anni aliàs abundantiam, nisi Deus cohibuisset, probaret: in vrbibus autem plueret, quod ad docendum de ea re homines qui in vrbibus habitarent pararetur: neque verò in omnibus, sed in quibusdam tantum interiectis imbris plueret, vt ijs, qui collectas ex pluuijs aquas bibere solent (nam cisternis multæ Isrælitarum vrbes vtebantur) cum non satis abudans potus omnibus suppeteret, necesse fuisset aliarum vrbiũ incolis, alias sibi vicinas aquarum hauriendæ causâ petere: quod non sine miraculi cogitatione, non sine frequenti tantæ nouitatis in hominibus ipsis mentione, atque admiratione agi potuit. Vt autem miraculum omni accessione auctissimum fieret, & certis magis ac priuatis signis notabilissimum, in eadem ciuitate futurum erat, vt pars imbris irrigata, pars omnino arida, atque caloribus, & siccitate exucta, infestataque esset, adeo vt neque ex alia parte humectans aër aliam posset refrigerare.

Pars vna completa est, & pars super quam non pluit, aruit.

ITA vt eodem tempore diuersas temporum, aëris, cæli, soli, corporum, morborum, & valetudinum constitutiones in eadem vrbe experiri coacti homines, nihil earum rerum casui, nihil naturæ, sed omnia Deo illis irato tribuere possint, atque alij alijs ad miraculi obseruationem, ad frequentia de ea re colloquia, ad celebrationem incitamento esse: Namque:

Et vene-

Sic Hippocrates perquirere docet, an in morbis qui dicitur sit. li. de aere, & li. prognost. r.

*Et venerunt duæ & tres ciuitates ad vnam ciuitatem vt biberent aquam,
& non sunt satiate.*

CUM non solum annonæ caritate, sed aquarum etiam ad bibendum penuria communiter laboraretur, publicum id malum, & communem miseriam sentire, expeririq; omnibus necesse fuit. Cum autem sitis extinguendæ causâ frequenti hominum concursu ex alijs alia loca peterentur, quibus in conuētibus celeberrimi & crebri de publica miseria sermones misceri solent, vbi alij alios propter hauriendarum aquarum aviditatem molestia, oppressioneq; atque iniuria etiam afficiunt: in tanto tumultu quis non moueretur? quis tanto miseriæ spectaculo diuinam non imploraret misericordiam? quis malum non deprecaretur? quis priuata atque publica scelera non accusaret, non damneret, non expianda prædicaret, quorum offensione Deum ad ea miracula, ad ea prodigia in publicam pœnam edenda commotum esse constaret? & tamen [*Vos non redijstis ad me dicit Dominus.*] Hanc adeo famis & sitis extremæ calamitatem, quæ populum ad iniuriam sibi mutuo faciendam impellere potuit (cuius causâ pluuiarum defectus & nimius solis æstus erat futurus.) sic etiam Isaias prædixit: In ira Domini exercituum conturbata est terra, & fuit populus quasi esca ignis: vir fratri suo non parceret, & declinabit ad dextrâ, & esuriet, & comedet ad sinistram, & non saturabitur, &c. in omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Quamobrem tertius etiam ad increpandum stimulus admotus est, vt impleretur id quod scriptum est: Multa flagella peccatoris. Patris autem, & pientissimi patris rationem hactenus Deus persequitur, qui filios quos diligit, corripit.

Percussi vos in vento vrente, & in aurigine: multitudinem hortorum vestrorum, & vinearum vestrarum, olueta vestra, & ficeta vestra comedit Eruca.

VT grauior stimulus certiori etiâ diuinæ iræ nota insignis esset, atq; omnis casus & fortunæ vitaretur suspicio, semper à numine est prouisum. Minus hæc quidē agrorū, fundorumq; calamitates secundum naturam, atque ideo rariius incidere solent; quæ nullam vnquam commoditatem, sed vitium semper, incommoditatemq; afferant: Pluuiarum enim interdum defectus, interdum copia, vsui aliquando esse potuerunt, vt altera res alterius vitium corrigeret: id quod ijs, qui temporum rationes obseruauerunt, facile fuerit probabile. Vredo autem, & aurigo, locusta, & bruchus, vt rariora, sic præter naturam magis, & semper infesta, semper calamitosa sunt. Atque vredo quidem spicis iam tumefcentibus accidit, quas omni penitus succo priuat, effætaq; reddit: quales spicas septem Ægyptius rex per quietem viserat. Aurigo verò, culmum ipsum frumenti têtat, & armentorum etiam pabulo ineptum reddit: Hebraicè *leracon* dicta calamitas hæc, quod calamos in ipso incocto viriditatis humore corrumpat, talemq; satis faciem relinquit, qualis hominum esse solet, qui formidine, metuque grauissimo subiti & inopinati mali corripuntur, sicut scriptum est: Et conuersæ sunt vniuersæ facies in auruginem. Atque ad eam vttramque hanc agrorum perniciem, non tam natura, quàm diuina indignatione populis contingere, illa imprimis imprecatio, & diræ illæ impijs & sceleratis iam olim obnuntiatae declarant. Percutiat te Dominus aëre corrupto, & rubigine: Hebraicè duo nomina sunt. *SEDA PHON* & *IERACHON*: quæ à vate etiâ hoc in loco vsurpantur. Ita res ipsæ natura sua diuinæ in eos indignationis argumento esse potuere. Neque verò ad fata solû, sed ad omnia etiam plantationum genera malum pertingit; idq; malum quod diuinâ iram apertè etiam declararet. Rusticæ rei summa duabus partibus constat: altera ad utilitatem, ad voluptatem verò altera spectat. Utilitati, præter frumentorum genera, vinea, oliueta, ficetaq; in sacris libris adscribuntur; his etiam & malogranatorum genus additur: cætera omnia plantarum & fructuum nomina ad voluptatem relata, hortorum nomine definiuntur: Horti namq; deliciarum magis & iucunditatis, quàm diuitiarum causa comparantur; quorum fructus diutius seruari non possunt. Communis autem omnium plantarum perniciēs Eruca est, maximè verò ea quæ hebraicè ab excidendi vi Gazam dicta est, de qua iam apud Ioëlem sumus commentati. Quantis verò diuitijs, quantisque propterea delicijs Israhelitæ diffuissent, hortorum ingens copia declarabat: Huius-

huiusmodi enim non nisi à diuitibus coluntur. Obiter igitur eorum luxuriam Vates, vel Deus per Vatem potius notat: [*multitudinem hortorum vestrorum.*] grauiorem autem fore stimulum inuuit, ita delicatis & deliciosis hominibus factum, quibus non minus grauius breuissima etiam voluptatis carentia, quàm alij maximarum vtilitatum desiderium ferri solet. [*Tibi habe frumentum Aledius inquit O Libye, disunge boues, dum tubera mittas.* Iuuen. Saty. 5.] Igitur hos non solum hortis multis magna impensa ad vtilitatem comparatis, sed omnium etiam rustica vtilitate & commoditate mulctandos ad correctionem prædicat: qua in re non naturalem aliquam & casu accedentem calamitatē, sed diras illas diuinitus obnuntiatas experiri, definireq; oportuit, sicut scriptum est: Vineam plantabis, & fodies, & vinum non bibes, nec colliges ex ea quippiam; quoniam vastabitur vermibus. Oliuas habebis in omnibus terminis tuis, & non vngeris oleo, quia defluent & peribunt. Huiusmodi autem hortos & prædia, pauperiorum oppressione aucta atque extracta, infesta & perniciose Brucho excidenda significare visus est Isaias eodem illo in loco: Væ qui condunt leges iniquas, & scribentes, iniustitiam scripserunt. Subiungit autem: Quid facietis in die visitationis, ad cuius confugietis auxilium? Et deinde in omnibus his, inquit, non est auersus furor eius, & adhuc manus eius extenta. id quod & vates hic dicit:

Et non redijstis ad me dicit Dominus.

HIS etiam additus quartus stimulus, vt aliquando puncti resipiscerent: nam cum tribus illis affecti tamen non resipissent, neque Dei in se indignationem agnoscerent, quem deprecationibus & supplicibus votis exorasse oportuerat; sed humanis rationibus confidendum esse putassent, Ægyptum frumentatum ire cœptum est, iuuentute ad hoc delecta, quæ peregrinationis fastidia facile toleraret, & omnia pericula superaret, atque argentum aut frumentum, cuius magnam summam fuisse consentaneum est, à latronibus defenderet. Hos autem Deus partim peste immissa, partim latronum excursionibus perdendos decreuit; atque non solum pecuniam, sed equos etiam illorum hinc permittit. Israhelitæ verò fame pressi & coacti, secundò in Ægyptum mittebant, non solum iuuenes, sed & maiores natu; vt sic consilio & viribus iunctis firmiter & certius esset collecto agmine præsidium: Qui autem posteriores descendebant, priorum cadauera insepulta passim, temereq; iacentia conspicientes, & fœtore etiam multo antequam ad locum deuenire tentati, tamen neque eo spectaculo, neque fœtore illo grauissimo, quod vel longius distantes impellebat, ita commoti sunt, vt de diuina ira placanda, atque de salute tandem sua cogitarent. hoc est quod dicit:

Misi in vos mortem in via Ægypti: percussi gladio iuuenes vestros vsque ad captiuitatem equorum vestrorum: & ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in nares vestras; & non redijstis ad me, dicit Dominus.

MISI in vos mortem: Hebraicè est, *pestem*. *Putredinem castrorum vestrorum*: Hebraicè & Chaldaicè, *fœtorem turmarum vestrarum*. Ea autem re vehementius motos impulsosq; esse oportuit, quando nullus in humano corpore sensus est, qui importunius graui aliquo sensili lædatur, quàm olfactus, quem vel inuitum fœtor afficit, quandoquidē eius sensus instrumentum patens semper & apertum est, neque sine respirationis detrimento claudi, obturariue potest: adde quod sensibile ipsum ad cerebrum vsque penetrat non specie aliqua tenuissima, & per communicationem multiplicata, vt in visu, & in auditu fit; verum suo ipso genere, suæque integra natura, capitis meatus omnes cum magno totius corporis detrimento subit: quamobrem abominationis atque auersandæ rei naturam referre grauis atque teter odor solet. In ea namque significatione à sacris auctoribus frequenter vsurpatur, vt Iacob: fœtore me fecistis, inquit, Cananæis & Pharezæis habitatoribus terræ huius. Et tamen illos nunquam permotos fuisse ait, vt Deus suorum scelerum fœtore grauissimè tentatum fuisse intelligerent. Hoc etiam Isaias significauit. Nisi incuruentur sub vinculo, & cum interfectis cadant: & in omnibus his non est auersus furor eius, & adhuc manus eius extenta. Reliquus igitur est quintus stimulus, quæ tardissimo populo Deus admoueret, quo se prius vsurum dicit, quàm extrema omnia mouenda essent. Is autem stimulus fuit, vt hostium exercitui bona totius regionis pars perdenda, capienda, expolianda, & incolarum frequentia priuanda traderetur, vt vel tanta calamitate com-

moti qui

Vide Platonem in ciuili seu de regno.

Isai. 9.

Gen. 41.

Isai. 30.

Deut. 28.

Isai. 1.

Iuuen. Saty. 5.

Deut. 21.

Isai. 10.

Arist. lib. 2. de anima.

Gen. 34.

Isai. 10.

noti qui reliqui fuissent, sibi rebusque suis tandem confulerent, pieratemque, & diuinum cultum, iam malis expergefacti, repeterent. Igitur Israëlita Teglati Pelassar Assyrio bellum inferente, vehementer afflicti, & penè omnes contriti sunt: Namque Reubenita, & Gadita, & dimidia tribus Manasses primum victi, abductique sunt: deinde vrbes Ghium, & Maghaca, Ianoah, Cades, Haffor, & Gilead, & Galilæa regio, omnique terra Nephthalam in hostium ditionem venere, habitatoresque ipsi in Assyriam migrare coacti sunt; ac vix Samaria ipsa illius tantæ stragis experta, & quasi torris de medio incendio erepta fuit: cætera autem omnia funditus euerfa deletaque sunt. Hoc est quod dicit:

Subverti vos, sicut subvertit Deus Sodomam & Gomorrhæ, & facti estis sicut torris raptus ab incendio, & non rediistis ad me, dicit Dominus. 10

CÆTERIS omnibus locis destructis, populis abductis, sola Samaria cum agro suo libera relicta est, & Assyrii regis manus atque imperum, Deo id providente, declinavit. Potuit ergo vel ea re populus ille reliquus moueri, & pœnitentis officio, precibus & obsequijs hostis aduersum se reditum deprecari, & tamen nec tantis malis excitati, veterum illud exuere. Euerfionem autem hanc similem Sodomæ & Gomorrhæ dixit, quod regiones atque vrbes illæ perinde cultoribus suis vacuæ & excisæ relinquere, atque olim Sodoma & Gomorrhæ: non quod perdendi modus, sed quod similis euerfio in his atque in illis olim, esset futura. Neque verò ad se illam calamitatem peruenturam esse Samaria ciuitas arbitrata aut verita est, sed vt apud Esaiâ est: Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam in superbia & magnitudine cordis dicentes, lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus, Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Namque hæc humanæ dementiæ persuasio, hæc fiducia est; vt cum alij aliorum parietes etiam proximos ardere videant, suam tamen rem agi non putent, sed integram securitatem sibi promittant: Quod si maximè sibi aliquid prouidendum esse arbitrentur, id non ad diuinas, sed ad humanas potius prudentiæ & consiliorum rationes reuocent; pecuniâ enim sibi comparant, & bello aptas machinas ædificant; animos corrigere, & Deum sibi conciliare non parant, cum humanorum hostium viribus suas comparant, nihil sibi cum diuinis exercitijs pugnandum esse putantes, neque summum, æternumque Imperatorem dominum Deum Sabaoth sibi infensum infestumque intelligentes, cum se aut multitudine, aut copia, aut potentia, aut opibus & diuitijs, aut disciplina, pugnandique dexteritate hostibus pares, vel etiam superiores fore sperent, securitatem sibi, aut victoriam promittunt; sociorum, vicinorumque casus, & exitus, imprudentiæ atque imperitiæ, timiditati, & huiusmodi rebus potius, quam diuinæ iræ ascribunt. Sed quomodo persequeretur vnus mille, & duo fugarent decem millia? nonne ideo quia Deus suus vendidit eos, & dominus conclusit illos? Atque hoc semper cogitandum, hoc putandum fuit, his potius quam humanis rationibus omnia definire sapientes homines oportuit: Neque aliam quam diuinam sibi aut promittere aut sperare securitatem: Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit eam. O Christiani reges & principes, vtinam aliquando iam mature vestris rationibus melius & sapientius consulatis; vtinam ijs qui fausta vobis omnia & felicia augurantur, credere iam desinatis; vtinam periculum inde timere incipiatis, vnde verè est timendum: hæc enim prima ad securitatem via est & certissima, vobisque imprimis munienda, vt calamitatem omnem publicam diuinitus aduenire interpretati, ad religionis res componendas omni primum studio omne consilium & diligentiam adhibentes; populum his armis artibusque instructum securum fore putetis, atque minori quidem pecuniæ sumptu, & minori apparatu facillè fore hostibus superiorem, sicut scriptum est: Non enim in arcu meo sperabo, & gladius meus non saluabit me; sed dextera tua & brachium tuum, & illuminatio vultus tui, quonia complacuisti in eis. Namque humanis consilijs & artibus fidendum non esse, præter aliorum antiqua, saltè nostrorum noua exempla satis idonea sunt, quæ nos facillè docere possint: Ferè enim nostra omnium qui nunc viuimus memoria maximam totius christianæ ditionis partem in hostium barbarorum potestatem cum maxima propugnatorum perniciæ redactam esse videmus; mare ipsum, nostrum olim dictum, nemini præterquam illis solis peruium aut tutum. Quid præterea ab illis tentatum frustra fuit, quod optato successu caruerit?

Iam quæ hoc anno cum hæc scribimus, loca occupata, expugnataque sunt, nonne aperte diuinam in nos indignationem testantur? vt vno impetu facta minima suorum, maxima autem nostrorum hominum iactura Imperij fines ad centesimum vsq. milliare propagauerint tanta celeritate, vt maior ad eundo, quam conficiendo mora facta fuisse videatur? Nihil igitur obstat, quo minus hos cõmunes religionis nostræ hostes diuinitus ad nostram, eorum qui reliqui sumus, eruditione & correptione excitatos esse interpretemur: quod si intelligere noluerimus, tandem (auertat Deus omen) sentiemus. Neque verò illud putandum est, fieri non posse vt Deus Ecclesiam suam omnino desertam esse patiatur: hoc certè dubitari non conuenit non accidere posse, vt publica scelera & iniuriæ in eos qui admiserint, non animaduertantur: Ecclesiæ autem suæ rationem à Deo ita haberi posse, vt in captis & fugatis, exulibus atque afflictis hominibus religionis & pietatis studium conferretur; Et Ecclesiæ, si non illustri aliqua, nitida atque læta, tamen afflictæ & calamitosa atque mœsta facies perseueret. Cuiusmodi exempla multa ex antiquis libris, vnum autem illustre ex Machabæorum historia petere licebit, sicut scriptum est: Et effugerunt populum Israël in abditis, & in absconditis fugitiuorum locis, &c. Sed ad nostrum commentandi munus redeamus; illud interim ad ea quæ digressi diximus, addentes, omnia hæc & quæcunque alia diuinitus scripta sunt, ad nostram Christianorum magis, quam ad Hebræorum doctrinam esse scripta: Omnium enim sæculorum fines in nos peruenerunt; quamobrem omnia ad nostrum vtilitatem interpretari, & facile, & pronum est. Igitur quinque has plagas quas à Deo Israëlitis imponendas esse Vates dixit, prophético spiritu prædictas subiuncta declarat oratio: quæ ideo prædictæ sunt, vt quibus potissimum fieri posset rationibus, vitari curarentur. maximam alioqui atque gratissimam in se diuinam indignationem, & integram suarum rerum perniciem & cladem experturis. Quod autem præterito tempore futuræ res enuntiatæ fuerint, id ad vaticiniorum certitudinem atque constantiam vt sæpe aliàs diximus, facit.

Quapropter hæc faciam tibi Israël: postquam autem hæc fecero tibi, preparare in occursum Dei tui Israël.

EX more eorum Imperatorum loquitur, qui cum maxima fortitudine & virtute maximam etiam sapientiâ, æquitatem, atque innocentiam coniunctam esse voluerunt: Namque illi non ante extrema & grauissima quæque experiri statuunt, quam mitia & leuia omnia tentauerint, summamque clementiam maximæ potentia, quoad id fieri posset, præponere optauerunt. Quod si hæc non successerit, alia aggrediuntur via, & qui se clementissimos probauerant, fortissimos etiam & in re gerenda, & suo repetendo iure præstant. Hæc iusti belli æquitas & ratio est: Si quando (inquit Deus) accesseris ad expugnandam ciuitatem, offeres ei primum pacem; si receperit & aperuerit tibi portas, cunctus populus qui in ea est, saluabitur, & seruiet tibi sub tributo: Sin autem fœdus inire noluerit, & ceperit contra te bellum, oppugnabis eam, &c. His legibus atque moribus decidere potius cum populo tentat Deus, quam extrema iudicia experiri: experturus tandem, nisi transigatur secum prius. Igitur cum suum ius hætenus per vates repetierit Deus frustra que mitissima quæque tentauerit, iudicio tandem agendum statuit, quinque illis plagis impositis, quæ graues quidem, tamen pro meritorum ratione leuissimæ sint: quod si illis non respuerint, neque ad pacis conditionem hoc modo etiam descendere velint, bellum sibi extremum paratum sciant à Deo Imperatore, cuius fortitudinem, & in re gerenda sapientiam, atque dexteritatem & virtutem subiunctis describit carminibus: hoc est quod dicit: *Quapropter hæc faciam tibi Israël: Postquam autem hæc fecero tibi,* neque tamen rebus tuis melius & sapientius consultum esse volueris; [*Preparare in occursum Dei tui Israël:* metire, inquit, vires tuas, copiasque omnes expende, & an parilli ad sustinendam pugnam esse possis, tecum reputa: quibus artibus tu instructus, quibus rebus, qua virtute præditus sis, non laboro, inquit vates, & cum quanto hoste tibi res futura sit, id ego te docebo. Nominis autem Israël appellatio elegantiam in loco habet: Namque Israël potens cum Deo significat, quod Iacobo illi antiquo, generis & nominis auctori, magna olim & illustri cum Deo fuerit luctatio: sed is tunc fide contendentem secum vicerat, qua ratione se vinci facillè Deus patitur.

Nunc

Nunc verò hic Israël non fidē, sed perfidia & humana malitia vincere studet, atque ad eam rem aliis artibus, quam olim Iacob vsus fuerat, vti cogitat, aliis etiam viribus nititur, nimirum munitione, militum virtute, & consilio. quam minimi autem momenti huiusmodi res ad resistendum Deo sint, comparatione vates declarat:

Quia ecce formans montes, & creans spiritum, & annuntians homini eloquium suum.

- COMMVNI omnium iudicio in summo aliquo Imperatore quatuor has res inesse oportere existimatur: Scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem & felicitatem: atque cum militaris rei peritia maximam etiam prudentiam coniunctam esse oportet; quā non solum oportuna consilia capere, sed aliena etiam praeueniri possint: Plurimum enim in bello consilium valere, maximumque gerendarum rerum momentum in ea re esse, manifestum omnibus est, quicumque eam artem profitentur, sicut scriptum est: Cogitationes in consilio para, & in stratagematis tractanda sunt bella. Virtutem autem tum Imperatoris, tum militum etiam ipsorum apprimē ad rem gerendam necessariam esse omnibus etiam barbarissimis in confesso est. Quamobrem vbi de magno aliquo opere, & insigni expeditione in sacris libris agitur, praecleara ducum, aut militum, aut vtrorumque virtutis mentio fit. Vt: spiritus Domini super Iephte. Et excitauit Dominus spiritum Medorum in Chaldaeos. Spiritum autem his in locis bellicam virtutem interpretamur, atque humanis pectoribus diuinitus obtentam vim. Auctoritas autem ad proprium exercitum gubernandum; foelicitas verò ad suorum animos spe & audacia, hostium verò metu & confertatione afficiendos plurimum valet. Harum igitur rerum comparatio inter hostes ipsos vtrinque fit: & illis victoria certior expectatur, apud quos harum quatuor rerum momenta maiora esse cognoscuntur. Sed ex his rebus quae extrinsecus accedunt, loci commoditas imprimis commendatur: Nam qui in cello & munito loco sunt constituti, ij ad expugnandum, & ad propugnandum superiores esse videntur. Vnde Sion montem, ne iterum à gentibus conculcetur, muro alto instructum, & turribus munitum fuisse, in sacris historijs legimus. His autem rebus Samariae incolae maximè niti videbantur, quando Deum minas intendentem nihil metuebant, nimirum vrbis suae in monte exaedificatae munitione propria, ducum & militum virtute, consiliisque, & stratagematum inuentione acuta, auctoritate & felicitate nominis atque vrbis suae, quae omnibus aliis totius regionis locis vexatis, afflictis & perditis, tamen ipsa firma atque inuidta perdurasset: eam felicitatem perpetuam, fatalemque illi fore interpretati, seque solos ad totius regionis reponendam propagandamque rem à fortuna feruari: haec enim illorum insana iactatio, vt Isaias refert, fuerat in superbia, & magnitudine cordis dicentium: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus aedificabimus, &c. Igitur cum horum rebus suas etiam res comparat Deus, tantoque se superiorem omnibus esse ostendit, quanto auctor, artifexque ipse suis operibus praestantior est: Nullus enim locus ita natura aut arte munitus esse potest, qui non peruius, accessibilisque Deo vero, ac solo illius auctori, opificique sit, sicut scriptum est: Cum exaltaueris quasi Aquila nidum tuum, inde detraham te dicit Dominus. Hoc autem est quod hoc in loco ait: *[Quia ecce formans montes.]* Ecce, vox rem verissimam & conspicuam hoc in loco indicat, camque attentius considerandam proponit. Iam verò quod ad virtutem, fortitudinem, dexteritatēque spectat, quisnā mortalis tanta fortitudine & virtute praeditus esse possit, imò potius tanta, tamque insana laborēt arrogantia, vt aduersus eum stare posse putet, qui non solum infinita virtute suapte natura polleat, sed aliorum omnium, quicumque fortes censentur, virtutem ipse creet, atque efficiat, sicut scriptum est: fortissime Deus, Deus spirituum vniuersae carnis, &c. Huius sententiae est id quod hoc in loco legimus. *[Creans spiritum:]* sic ex Hebraico interpretamur, non venti, sed spiritus rationem sequuti: Chaldaicè sic est *[Creans spiritum qui sit in hominibus.]* Vnde & durissimum & insuperabile omnino sit, aduersus eum contendere, qui omnem virtutem, etiam vim eam qua contendendum est, pro suo arbitratu aut faciat, aut frangat, sicut scriptum est: Illaqueaui te & capta es Babylon & nesciebas, inuenta es & apprehensa, quoniam Dominum prouocasti. Quae verò consilia capi, aut iniri, atque iis qui ceperint prodesse queant, cum nihil ab homine cogitari possit, quod non à Deo multo antè praeventum fuerit, atque eidem ipsi

praeventum fuerit, atque eidem ipsi qui cogitauit, indicatum, vt intelligat sua consilia antè cognita, fractaque esse, quam antè obita fuerint, aut instituta: Namque Dominus dissipat consilia gentium, reprobatur autem cogitationes populorum, & reprobatur consilia principum: consilium autem Domini in aeternum permanet, &c. hanc sententiam illud habet: *[Et annuntians homini eloquium suum.]* Hebraicè est: *[Annuntians homini quae cogitatio eius.]* Reliquum est de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, cuius ratio omnis in Dei potestate est: Nam felicitatis suae non solum possessor ipse sibi, sed alienae etiam auctor, aut mutator Deus esse probatur, vtpote qui diem temperare, & lucē proferre, vel adimere, obscurareque potest, & tenebras in lucem, lucem in tenebras mutare, atque omnem horum inferiorum, quae in terra sunt, locorum rationem, vim, affectionemque ipse superat, nullo loco, nullo termino, nulla naturae, aut vicissitudinis lege, nulla denique causa cohibetur. Ipse enim cum nullam vnde sit causam habeat, aliorum quaecunque aut sunt, aut fiunt, aut esse possunt, causas & principia omnia moderatur ac regit. Quaecunque igitur in terrarum orbe fiunt, aut accidunt, siue fausta, siue infausta sunt, longè quidem inferiora sunt, quam vt ipsum attingere, cōprehendereque possint, editissima quaeque & maximè celsa terrarum curru suo praeteruolantem, & despicientem. Igitur qui tenebras, & temporum caliginem experiri ipse non potest, cum longè ab his rebus semotus lucem inhabitet inaccessibilem, clarissimis tamen hominum rebus, si id negotium postulet, densissimas repente tenebras obducere potest. Quam quidem ob rem merito illi soli fortissimi & maximi in bello ducis cognomen non aliunde tractum, sed per se partum est, qui praeter tantam sapientiam, virtutem tantam, strenuitatem, & propriam aeternamque suam felicitatem innumeras inferiorum & superiorum exercituum copias omni ad victoriam arte instructissimas, dicto audientes habet. Hoc sensu vltimum illum capitis versum interpretamur.

Faciens matutinam nebulam, & gradiens super excelsa terra, Dominus Deus exercituum nomen eius. Hebraicè sic est: *Faciens auroram caliginem, iter faciens super celsitudines terrae.*

AD ILLUD alludere videtur, quod Deus nubium curru à celerrimis ventis tracto vti à sacris vatibus canitur: Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulat super pennas ventorum. *[Dominus Deus exercituum nomen eius.]* Misericors quidem ille est, atque humani generis, maximè autem Israël beneficentissimus patronus; sed cum causa postulat iudex tamen integerrimus, qui exercitus multos, & ad scelerum vltionem promptissimos habeat. Hunc locum sic Chaldaeus Paraphraastes explicuit: *[Constituens lucem iustis sicut aurora lucem, quae procedit & augetur afferens tenebras impijs, confringens impios terrae, Dominus Deus exercituum nomen eius.]*

AVDITE verbum istud quod ego leno super vos, planctum domus Israël.

MAGNA misericordia motus Vates, prauius à se Samariae excidium, omniumque decem tribuum diurnam dispersionem, quae temporibus Hoseae filij Ela per Assyrios effecta est, hoc in capite deplorat; grauitatemque illius calamitatis maximam sensu ipso fore ostendit, quam ipse animo solum agitans, luctu & lachrymis, atque moestissima elegia non excipere non possit. Eos ergo ipsos quibus tanta parata miseria erat, ad lamentationem suam audiendam vocat, vt quid illis sua in scelere pertinacia pepere- rit, vel ex oratione cognoscentes, iustissimū tandem Dei agnoscant iudiciū, qui omnibus modis & rebus, hortatu, orationibus, minis, terroribus, representationibus, & moestissimis etiam venientium malorum à vatibus susceptis lamentis, tamē moueri, atque à suscepto scelere deterreri noluerint; nec antè desinere, quā malis ipsis oppressi & impediti, procedere iā vltius, atque in sua studia incubere amplius nō possent. Igitur cum quinque plagis

impositis, quas superiori capite ad cotreptionē infligandas prædixerat, tamē illos negli-
 gēter acturos præuidisset, non iam corripientē, sed vltorē illis Deum magno cū exercitu,
 maximis ad pugnandum rebus paratum instructumque denuntiavit: quæ omnia vbi
 ab illis contempta intellexit, tum animi in eos indignatione, tum humanitate & com-
 miseratione impulsus, quas illis lachrymas excire, in propriorum malorum representa-
 tione atque obnuntiatione non potuit ipse eorundem sensus expers, cogitatione tantum
 particeps, copiosas cum lamento profudit. Causam autem, quam obrem tantum ipse ali-
 eno malo moueatur, vt luctui & lamentis, lachrymisque se dederit, pietatem esse dicit, &
 communis rei studium: nempe nomen ipsum Israël quod sanctissimum sibi erat, vt
 cæteris etiam omnibus esse debuit & potuit, nisi illi sibi ipsis, suisque rebus deesse, quam
 consulere maluissent. Cū autem totius Israëliticæ domus ruinam, horribilemque
 casum imminere intelligeret, non sine affectu atque mœrore domum Israël appellauit,
 honoris antea, nunc verò posthac commiserationis causa commemorandum nomen:
 ac si diceret, domus Israël tanto nunc impetu & strepitu diruenda, quanto olim moli-
 mine, quantoque diuinorum beneficiorum apparatu fueras olim ædificata. Audi quo
 planctu, quo luctu, tuam illam extremam prosequar miseriam:

*Cecidit, & non adijciet vt resurgat virgo Israël, proiecta est in terram suam,
 non est qui suscitaret eam.*

CALAMITOSAM decem tribuum abductionem, atque adeo diurnam captiui-
 tatem paulò post futuram, præterito tempore vt certissimam prædicit, atque vt miseri-
 riam deplorat: carmen autem lugubre, & lamentis idoneū de ea re noster vates pastor
 ille rusticus condit, quo nullum aliud elegantius, aut ad commiserationem mouendam
 oportunius me audire memini: Nam præterquam quòd grauiissimis verbis Hebraicè
 constat, numeris & mensuris ei quam ipse induerat affectioni aptissimis compositum est,
 Plures enim longas syllabas raris breuibus & semibreuibus miscet, vt non voces, sed
 singultus audire videaris, musica genus Latinis versibus imitatu difficillimum. *Cecidit,*
 Omnis miseriæ & calamitatis cumulum verbum hoc, quacunque lingua pronuntietur,
 significat: Namque & summam pristinam felicitatem, & extremam præsentem miseri-
 am ante oculos veluti spectandam exponit: vt enim quæ erecta, stantiaque sunt, vim,
 decus, splendoremque suum proferre atque indicare videntur; sic quæcunque iacent,
 ipso situ atque habitu suam ipsa miseriam calamitatemque indicant: sed cadere grauius
 verbum, quam iacere est: Fieri enim potest, vt quedam semper iaceant quæ nunquam
 steterint; quæ verò cadunt, stetisse antea manifestum est: vt *Cecidit*, cecidit Babylon
 illa magna. Et illud:

Barbara postquam cecidere turme Theffalo victore. Igitur splendorem illum,

dignitatem, decus, omnem Israëlitarum gentis & regni, atque totius Reipublicæ maie-
 statem, totam denique gloriam penitus delendam esse, vno hoc verbo Vates declarauit.
 Neque verò omnino modo amplitudinis, sed salutis etiam extinctionem illorum rebus af-
 ferri docuit: eoque grauiorem fore ruinam, & tanto magis horribile casum, quanto im-
 paratis magis, delicatis, atque inexpertis contigerit. Eam re hoc nomine Vates significat
Virgo Israël. Omnem Israëlitarum Rempublicam virginis nomine appellat: quippe virgo
 nulli antea viro; sic Israël nullis alienis dominis hætenus addictus, nouum ac propterea
 grauiissimum seruitutis iugum experiatur necesse est: grauius enim infuetos atque inopi-
 nantes noua mala, quam antiquo incommodorum vsu exercitatos premunt. Virginis
 autem nomine huiusmodi liberam & teneram, nullisque seruitutis ferendo iugo assue-
 tam gentem significare ex illo aliisque locis arguitur: Non adijciet vltra vt gloriaris
 oppressionem sustinens virgo filia Sidonis. Grauiissimam ergo Israëlitarum ruinam, ab-
 ductionem & dispersionem, diurnamque à patria, à gloria, atque à diuina gratia
 exilium, hac cadendi similitudine ostendit Vates. *Et non adijciet vt resurgat.* Cū omniū
 ferè vatorum oraculis, & vaticinationibus, atque adeo Apostolorum prædictionibus declara-
 tum sit, fore aliquando vt Israël omnis (quo nomine imprimis vltra Iudam & Beniamin
 decem tribus dicuntur) in antiquum, immò potius in ampliorem, magisque illustrem
 statum restituatur, hoc Amosi vatis dictum maius negotiū interpretibus fecit, quam vt à
 nobis (qui vatum propriam sententiam indicare, non alienas enumerare institui-
 mus) explicari

Virg. 2. ænci.

Apoc. 18.

Horat.

Isai. 13.

explicari possit: longum enim nimium est videre, quemadmodum ex Hebræis & Chal-
 dæis scriptoribus, atque ex Græcis & Latinis doctissimi quique hunc alijs oraculis inie-
 ctum nodum explicare conentur. qua in re doctorum virorum diligentiam & sedulita-
 tem vehementer commendandam esse censemus, atque eorum vtilem dubitationem
 probamus, quæ ad veritatis inuentionem munita via est: Sed nos eruditum lectorem ad
 illorum disputationes acutas sanè atque elegantes, si per orium licuerit, legendas hor-
 tati, loci ipsius simplicem sententiam breuissimè docebimus. Significat autē Vates adeo
 grauem, adeoque horribilem Israëlitarum casum fore, vt quibus olim nondum lapsis,
 adhuc labentibus continere, conseruareque sese facile esset, si reuocanti Deo interdum,
 atque interdum minitanti, nec omnino deferenti, neque manū subtrahenti auscultare
 potius quam auersari placuisset, iisdem ab eo, cuius oblatum auxilium spreuere, desti-
 tutis & corrudentibus, neque conatibus, neque viribus suis resurgere per se, atque in pristi-
 num statum restitui integrum ita fore; nisi Deus ipse sua sponte, suaque misericordia
 excitatus, manum porrigat, iacentibusque auxilium & opem ferat. Neque enim Israëlitis,
 post casum illum æqua saltem aut similis aliarum gentiū statui, sed multò inferior relicta
 conditio est: alia namque gentis generalis, quam vocant, gratia vsus, multò quam Israël-
 itis commodior ad veritatem Dei, Euangelijque lucem admittendam est; siquidem
 gentes non vt increduli & contumaces Israëlita excæcæ sunt, horum enim mentes
 Deus excæcauit, vt non fulgeat illis illuminatio euangelij gloriæ Christi, vt iudicen-
 tur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Multis autem scri-
 pturarum testimoniis docemur Israëlitarum, iam tandem euerfas, inferiori loco, quam
 gentium esse res: vnde minus illorum deprecationes, minus preces audiuntur: quatin-
 rem & ille etiam vates graui est lamento prosequutus: Operuisti in furore, percussisti,
 occidisti, nec pepercisti. Opposuisti nubem tibi, ne transiret oratio, eradicationem &
 abiectionem posuisti me in medio populorum. Huius etiam fortis hominum illa oratio
 est: Quare in perpetuum obliuisceris nostri, derelinques nos in longitudinem dierum?
 Conuerte nos Domine, & conuertemur; innoua dies nostros, sicut à principio. Qua
 de re, videlicet de iustissima increpationis atque excæcationis contumacium hominum
 pœna maius ad dicendū otium nobis dari optamus: Namque id argumentū & ad disputa-
 tandū grauiissimū, & ad hominū peccandi pertinaciam fringendam commodissimum
 arbitramur. Igitur virginē Israël à Deo sustentatore sic deferendam, ruinæque permit-
 tendam fore Vates prædicebat, vt resurgere ipsa per se non posset: non qui restituendam
 omnino esse negaret, sed qui grauiissimum, horribilem atque diurnum casum fore de-
 scriberet: cuius damna & incommoda à nemine alio quam Deo possent rescari. Hunc
 tamen illi redemptorem diutius esse desiderandum, qui antea rogans & inuitans vltro
 esset neglectus. Nihil igitur illis aut studium, aut conatus profuturos, nihil voluntatem,
 aut desiderium, nihil cursum iacenti virgini opitulaturum, quamdiu illa miserentis Dei
 auxilio atque ope destituta esset. Propterea addit: [*Proiecta est in terram suam, non est qui
 suscitaret eam.* Hebraicè est: *Derelicta est super terra sua, non est suscitans eius.*] Qua oratione
 imbecillæ, & deiecto animo virginis imaginem nobis Vates pingit; quæ cū in terram
 impetu corruerit, à sponso, quem solum subleuatorem desideret, offensione irato ne-
 gligatur, atque interim in terra, puluere, sordibus & luctu iaceat, dum maximam sponsi
 misericordiam de integro detur experiri: atque hoc modo & verissima, & nullo modo
 vel cum alijs, vel secum pugnans Vatis sententia est. Namque futuram Israëlitarum &
 Iudæorum integram restitutionem, quemadmodum alij vates, sic etiam & Amos ipse
 præcinit, ita tamen vt non humana, sed cælesti Dei miserentis virtute restitutum eos iri
 docuerit. In diebus illis suscitabo tabernaculum David quod cecidit, &c. Subiungit au-
 tem: Et conuertam captiuitatem populi mei Israël. Quo in loco eadem duo verba ca-
 dere & sustentare, vsurpata sunt. Ita tamen Hebraicè distincta res est; vt de vtriusque
 populi restitutione dictum esse constet. Namque tabernaculū David Iudæ regnum fuit.
 cum Israëlita familia coniunctum: deinde vbi res discordia dilabi cœperunt, & Iudæ
 regnum desijt, & Israëlitarum omnis respublica corruit. Futurum autem esse vates
 omnes prædixerunt, vt integra Israël familia tam Iudæi, quam Israëlita in gratiam cum
 Deo restituta vnus Regis Christi imperio consentiat, cui dedit Dominus sedem Da-
 uid patris sui in domo Iacob vsque in æternum regnatura, Hæc verò omnia ita Vates

2. Cor. 4.

Thren. 3.

Thren. 5.

Rom. 10.

Isai. 9.

Isai. 3.

Luc. 1.

noster in libri sine aperuit, vt nihil aut apertius dici posset aut proprius. Suscitabo tabernaculum Dauid, Iudæorum gentem significat. Feminino autem genere addidit, eam quæ cecidit; vt ad hanc iacentem virginem oratio referenda esse videatur. Vtramque porro partem statim multitudinis numero indicauit dicens: Et ædificabo aperturas earum, tam Iudæorum, quam Israëlitarum res significat. Deinde & rem omnem Dauidicæ familiæ restituendam esse dicit: Et demolitiones eius instaurabo. hic rursus masculino genere vtitur, vt ad Dauidem oratio referatur. Postremò rem ipsam aperit ac manifestat: Et reædificabo eum sicut in diebus antiquis: tandem ne quis ab hac salute Israëlitas exclusos esse interpretaretur, subiunxit: Conuertam captiuitatem populi mei Israël: cuius quidem nullum alium præter se auctorem futurum esse Deus declarat: Ita idem & in hoc, & in illo loco iacentis Israëlitis suscitator appellatur; qui nunc nondum ad est suscitans siue erigens, tum suscitabit. Hæc huius loci sententia, & consonans explicatio est. Verborum autem rationem aliquam habere oportuerit. Derelicta est. Prætermissionem & despicientiam hoc verbum Hebraicè significat, quo Samuel cum Saule colloquutus vtiebatur; Pater, inquit, tuus dimissa asinarum cura sollicitus est pro vobis, & illud: Dereliquit Deum factorem suum. In terra sua: Humilitatem & miseriam humanam tropus hic significare solet. Nihil enim homini proprium natura est præter lutum, terramque, quod elementorum omnium ignobilissimum ignauissimumque est: Nam ignis, aer & aqua spiritum sortita esse videntur, moueri que & agi ipsa, atque ab ipsis alia agitari conspiciuntur; vnde mechanica illa quæ videntur miracula, ab ijs qui eam artem callent, eduntur. Extat Hieronis liber Græcè, quem de elementorum spiritibus inscripsit. Terra verò omnis motus & efficientiæ expers, deorsum non tam mouetur quam cadit, atque in infimo loco segnis desidet, neque inde nisi aliena vi & opera attollitur. Hæc terræ consideratio iuxta motuum & spirituum rationem est, atque vt ille canebat,

1. Sam. 10.

Deutero. Plato in Timæo idem sentit.

Hieron. de elementis

Ouid. 1. meta mor.

Psal. 143.

Isa. 52 Rom. 11.

Augusti carmen. Propert. 1. 3.

Densior his tellus, elementaque grandia traxit, Et pressa est gravitate sui.
Iuxta quam rationem Hebraicè ADAMA dicitur: namque de eius ad rerum generationem vi & habilitate, vt aliud nomen, sic alia disputatio est. Igitur virgo Israël super terra sua iacens, in summa miseria & ignobilitate fore significatur: sic enim qualis hominum, qui tantum homines sunt exitus esse solet; eadem etiam oratione describitur: Exhibet spiritus eius, & reuertetur in terram suam. Non est suscitans eius. Hoc est, Is qui solus eam suscitare potest, non adest illi; quod eam iam non pari, vt antea gratia iacentem profectur, quoad tempus illud maximæ erga eam misericordiæ redierit, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui deleat iniquitatem Israël; & hoc signum eis cum auertero captiuitatem, &c. Threni autem siue Elegiæ sententia, & totius argumenti summa primo hoc carmine continetur; sequentibus autem versibus fusius explicatur, atque elegantem elegiarum artem hoc exemplo cognoscere est: Solent enim lugentes homines compressi doloris, & mœstæ cogitationis totius rationes primo lugendi impetu proferre; & varijs deinde verborum & cogitationum additis membris amplificare & producere. vt:

*Ergo ne supremis potuit vox improba verbis,
Tam durum mandare nefas?*
Ergo solcite tu causa pecunia vita es? &c. Duas autem res Vates initio proposuit: altera fuit, Israëlitem virginem in terra sua iacere: altera verò excitatorem eius desiderari. Vtramque verò subiunctis explicat dictis; priorem quidem sic:

Quia hæc dicit Dominus Deus, vrbs de qua egrediebantur mille, relinquentur in ea centum, & de qua egrediebantur centum, relinquentur in ea decem in domo Israël.

MAGNAM sub ipsum etiam ultionis & pœnarum tempus Dei erga Israëlitem fuisse misericordiam Vates docet, qui populum subito perdere & deserere noluerit, neque manu sua sustentatum ruinæ antè permittere, quam extrema omnia ad reuocandum tentata essent, si fortè sibi consulere ille voluisset, quominus funditus euerteretur: Næq. ab hoste nondum abductis, quamuis paucis & rarissimis, quamuis nimium debilitatis, nonnulla tamen restitutionis & salutis spes reliqua erat, dum fundamentum aliquod, dum ra-

dum radices adhuc in ipsa patria terra habuissent. Duras igitur atque inutiles plantas, quæ luxurie ramorum diffuentes, aut in rusticam naturam degenerantes, nullum cultori suo fructum redderent, amputare, abscindere, & interfecare Deus instituit; paucis admodum ad reponendam restituendamque vineæ spem relictis: hæcque superesse voluit; quas nisi idoneum redderent fructum, radicitus euellere atque tollere decreuit. Igitur fame & pestilentia in Samaria, & toto eius agro res ita fractæ, protritæ, & debilitatæ sunt, vt ijs qui ex hac calamitate superessent, si bellum præterea impenderet, nulla omnino salutis spes, nisi in vno diuino præsidio reliqua esse posset: Adeo enim rari ex peste atque ex fame euasere, vt vix decimus quisque superesset, qui bello esset idoneus. Vrbs, inquit, de qua egrediebantur mille, relinquentur in ea centum, &c. Hebraicè, Vrbs egrediens mille. Verbum hoc in loco militare est: significat enim armatorum hominum copiam; quam vnicuiusque vrbum portæ effundere soleant: Hæc peste & fame adeo diminuenda esse dicitur, vt nullius belli impetum valeat sustinere: Nihilominus tamè vigore Israël nondum esse deserta; nondum diuina manu derelicta affirmatur, si retineri se illa magis, quam profus desertam esse curauisset. Quoniam autem optimum hoc consilium erat, sustentatore potius suo, quam alijs rebus vanissimis niti velle; ob eam rem auxilij, curæque suæ promissione Deus vltro eam allicit, atque ab inutilibus studiis ad veras salutis rationes ineundas auocat.

Quia hæc dicit Dominus domui Israël, querite me & viuetis, & nolite querere Bethel, & in Galgalam nolite intrare, & in Bersabee non transibitis.

FIERI persæpe videmus vt in angustiis & miseris rebus religionis studium incendatur, & quæ humanitas salus desperata sit à diuina natura, vnde verum hominibus præsidium auxiliumque est, petatur. Neque vlla natio tam barbara aut impia est, quæ in maximis calamitatibus diuinum numen adeundum, placandumque sibi esse non arbitretur. Verum enimvero totius huius consilij summa & maximum momentum illud est, quænam verè diuina natura sit, qua ratione placanda, compertum atque exploratum habere: Namq. ijs rebus fidere, quæ à Dei natura longissimè distant, vanissima omnino fiducia, & maximorum incommodorum efficiens fallacia est. Neque enim natura propria salutis expers, saluti alijs esse vllò modo potest: quamobrem quicumque huiusmodi mentito & falso, plenoq. erroris religionum studio, quibus gentes incumbere solent, operâ dederunt cum maximo labore & sumptu, cum maximo molimine maximam sibi vanitatem peperere, sicut scriptum est: Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis. Contrà verò quicumque verum Deum, cuius exploratam certamque rationem tenerent, ritè petere, placareque instituisent, certissimum semper auxiliatorem experti sunt, sicut scriptum est: Qui timent Dominum sperauerunt in Domino, adiutor eorum & protector eorum est. Igitur Israëlitas tantis miserijs & calamitatibus afflicti numen sibi placandum esse iudicauerunt; sed summa in eo fallacia, maximaque dementia fuit, quòd à vero Deo abalienati, ad Bethel vitulos, & ad Galgalorum simulachra omni studio & cura confugiendum sibi esse putauerunt: dumque publicum malum hac ratione auertere, declinareque student, tamen augent verius & accelerant, quam declinent: Eam enim rem, quæ malorum illis causa caputque fuerat, magis ac magis colendo & tractando, malum sibi fouebant atque augebant. Hunc autem illis errorem eripere curat Deus, vt ad sanè mentis, veræque religionis rationem reuocatis salutem ipse vltro offerat & promittat. [Quia hæc dicit Dominus domui Israël.] Dominus nomen illud ineffabile, Hebraicè est: cuius rationem & virtutem, atque ad salutis afferendam vim Israëliti potissimum iam olim notam exploratamque esse oportuit, ex quo Mosi in Sina dictum est: Qui apparui Abraham, & Isaac & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non reuelauit eis: Ego audiui gemitum filiorum Israël quo Ægyptij oppresserunt eos, &c. Ex illo autem tempore Domus Israël sperauit in Domino, adiutor eorum & protector eorum est. Itaque ad hanc rationem ineundam tenendamque, & persequendam domus Israël vocatur. & viuetis: in eo enim vno, veròq. Deo certa illis & firma salutis spes esse debet, in quacumq. alia re præter ipsum nulla esse omnino potest. Abiicienda ergo illis deponendaq. omnis alia cura, & totum superstitionis studium relinquendum est, atque verus Deus, qui in altis habitat, & Hierosolymis.

Hinc deorū cognitionem hominibus instā principiū traxisse Plato ait.

Psal. 113.

Ibid.

Exod. 6.

solyms sibi ædem ad orationem & supplicationem optauit, sana mente, pio studio, & legitimo cultu est adeundus. [Et nolite quereere Bethel.] In Bethel, quæ prius Luza vocabatur, sanum fuisse ab Hieroboamō populi ab Hierusalē auerrendi causa extructū, iam sæpius vidimus. In Galgalis etiam aras, lucosque vanorum Deorum simulachris dicata accepimus. Vtrumque autem locum magna frequentia celebradum & reges curauerunt, & populus ipse susceperat. Ea verò loca ultra superstitionis flagitium, multis etiam alijs Israëlitarum sceleribus contaminata, & Deo vehementer inuisa, atque cultoribus ipsis fatalia reddita fuerant. Ab his igitur locis non inutilibus modò, sed etiam perniciosissimis Israëlita diuino consilio deterrentur, ne magno labore & dispendio magnum sibi malum parent. Vtitur autem dictorum antithesi elegantissima: *Querite*, inquit, *me*, quem semper auxiliatorem experti estis, verumque ac certum Deum, & nolite quereere Bethel, cui præter Dei inane iam nomen, nihil præterea adest: Nam Bethel domum Dei, siue domum fortis significat: quod si vobis verus Deus Adonai, vbi vbi ille sit, querendus ad salutem est, quid iuuat inane tantum nomen sequutos, domum Dei, Deo tamen vacuam, imò potius inuisam, auxiliij causa querere? [Nolite quereere Bethel.] in qua nihil iam fortè, nihil solidum, nihil diuinum, sed vanitatem meram, & inanem quandam nuditatem, ac nudum errorem esse, exitus ipse demonstrabit. [Et in Galgala nolite intrare.] Eleganti significationis allusione de Galgalæ existimatione detrahit: Nam quem locum sacrum & diuinum illi putarent, eum locum importunum, funestum, atque vitandum esse vel nomen ipsum arguebat, quando Galgal rotam, volubilemque rotam significat, vt mali ominis notationem potius, quam religionem significatio doceret: Nam quæ felicitas, quæ constans auxiliij ratio in volubilitate esse potest? quam sibi is bonorum constantiam, stabilitatemque aut speret, aut promittat, qui sese rotæ volubilitati commiserit? Quamobrem vel ab aditu ipso infausti, atque horribilis loci deterret, quem locum suo nomine infamatum, notatumque esse indicat. Quod si ab his locis frequentandis, imò & adeundis, animum & studium ad verum Deum seruato rem petendum traduxerint, nihil illis esse metuendum, vt ex propria regionis fines abductis alio migrandum sit, sed res potius suas diuino beneficio restitutum, confirmatumque iri sperandum est. [Et in Bersabee non transibitis.] Quibusdam huius vaticinij exppositoribus placuit, Bersabee locum esse in quo vituli etiam ab Hieroboamo adorandi causa consecrati fuissent: idque ex illo Vatis dicto arguunt: *Viuit Deus tuus Dan, & viuit via Bersabee.* Vetari igitur eos atque reuocari ne Bersabee locum petant. Sed tamen orationis ipsius diuersa ratio aliam nobis exponit sententiam: Neque enim ait, Nolite quereere Bersabaa, neque hoc modo, In Beersebaa non intretis, sed Bersabee non transibitis. Præterea vtrique loco Bethel & Galgalæ, atque eorum cultoribus instantem calamitatem prædixit, [Bethel erit inutilis, & Galgala captiua ducetur:] Bersabee verò nihil huiusmodi adiecit. Itaque alia loci huius sententia est, quam nos iam superius indicabamus. significat enim, Israëlitas si relictis prophanis locis petendi studio ad verum Deum querendum se totos conuerterent, quamuis afflictos, quamuis varijs modis hætenus labefactatos, non tamen radicibus erucendos, aut à patria regione abducendos fore. Promissum ergo potius quam iussum hoc est, [Et Bersabee non transibitis.] Namque tota Israëlitarum regio duobus insignibus terminis continebatur: Dan à Septentrione, & Bersabee à meridie, sicut scriptum est: Et congregetur ad te vniuersus populus Israël à Dan usque ad Bersabee. Certas itaque & stabiles fore sedes affirmat, si modò consilijs acquiescere diuinis velint. Quod si stultum & impium propositum vrgentes religionis causa Bethel & Galgalam petere perseverarint, iidem illos sententiæ periculis illaqueatos, eandem supplicij expectatione implicatos, eundem cum locis ipsis exitum fore habituros.

Quia Galgala captiua ducetur, & Bethel erit inutilis.

Elegantibus paronomasijs sententia hæc pronuntiatur, cuius vis Latina versione explicari non potuit: sed nos eam Latinis literis indicabimus. Galgal rotam proprie significat, & à verbo Gala, hoc est migrare, deducitur. Nomen verò eiusdem verbi geminatione constat, Gal, gal, migrare, migrare. Repetitio autè eiusdem verbi Hebraico sermone, rem negotiūq. ipsum asseuerat & confirmat: vt plorans plorauit in nocte, &c. Visitare visitabit vos Dominus. Hebraicè sic legimus. Galgal, gala ijgale, hoc est, Galgal migrare migrabit:

Infia 8.

2. Sam. 17.

Thren. 1.

Gen. 51.

גלגל גלה

גלה גלה

גלה גלה

migrabit. non tam locum ipsum, quam qui in eo fuerint homines migraturos dicit; Metonymiaque vsus figura est. Bethel, quod nomen domum fortis significat, erit inutilis. Hebraicè proprie est, erit in vanitatem: Alludit enim ex antitheto oratio, vanumque ac nudum cultoribus & habitatoribus suis inanem locum fore portendit, cuius loci colendi studium, inanitatem tandem omnium rerum parituro sit. Cum itaque nihil ex his locis præter malum reportare possint, ad salutem vnde solum accipere est, petendum de nouo vocantur.

Querite Dominum, & viuite, ne forte comburat vt ignis domus Ioseph, & deuorabit, & non erit qui extinguat Bethel.

10 TOTVS hic locus misericordiae & iustitiae est, in quo omnis poenarum & calamitatum, omnis damnationis causa in hominum culpa & negligentiam transfertur, qui oblatam sibi à Deo, & sæpius, promissam salutem negligunt, & tenebras magis quam lucem propterea diligunt, quod eorum opera & studia mala sint. faceat ergo incerta omnis de prædestinatione disputatio, & vanæ ac fallæ philosophiæ commenta sileant, quando nullum in vniuersa diuinorum librorum doctrina, aut prædestinationis, aut præscientiæ impedimentum hominibus ad salutem infertur: sed quate salui illi non sint, omnis culpa in eorum voluntate atque negligentia & malitia residet. siquidem nemine hominem Deus perire vult, sed omnes ad poenitentiam reuerti, quos ipse vltro semper adit, rogat, & quoad id res ratioque pati potest hortari & monere, & iam vehementius accusare non desistit, vt magnum ipsi sibi malum parare fugiant, sed planè ij nec adeuntem admittunt, nec rogantem audiunt, neque vllum hortationibus aut admonitionibus diuinæ misericordiae locum relinquere volunt, quam qui neglexerint, diuinæ iustitiæ cedant necesse est: Namq. misericordia & veritas venientis Dei faciunt præcedunt, iustitia verò ponè sequitur, quæ alteram illam diuinam virtutem respuentes, meritis scelerum supplicij profequatur. Semel loquutus est Deus, duo hæc audiui: quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia, quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua. Potest quidem vtrumque Deus, sed tamè illi antiquior misericordia est. Ad hanc verò normam omnis hæc de salute hominum ratio reuocanda, exigendaque est, nisi multa nobis ipsis, atque adeo diuinorum librorum veritati dissentanea dicere libeat. Sperate in eo omnis cõgregatio populi, effundite coram illo corda vestra, Deus, adiutor noster in æternum, sicut Psaltes canebat. Nemini ergo homini benignitas diuina deest, nisi iis tantum qui sibi ipsi deesse voluerunt. Ob eam re sæpius iam rogatos rursum adit, eosdemque iterum ad salutem vltro inuitat & hortatur, nomèque illud suum misericordiae mysterijs plenissimum præcedit. [Querite Adonai, & viuite.] Viuite, vox Dei est in quo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet. Quod verò de supplicio & poenis inferendis subiungit, eod pertinet, vt vel promissionibus ad vitam vocatos alliciat, vel à morte proximi instantisq. mali metu deterreat. [Ne forte comburat vt ignis domus Ioseph.] Ne fortè, inquit, hostilis manus Ephraim, Samariæque relictum populum ita vastet, vt igni actum credi possit. Vocat autem Samariæ populum domum Ioseph, quod Ephraim, cuius caput Samariam esse Isaias dixit, ex Ioseph filiis erat, adnumeratus tamè filiis Israël, sicut scriptum est: Duo ergo filij qui nati sunt tibi in terra Ægypti antequam venirem ad te, mei erunt, Ephraim & Manasses, sicut Ruben, & Simeon reputabuntur mihi: Reliquos autem quos genueris post eos, tui erunt. Ad hanc verò rationem Ephraim res hoc in loco reuocatur: cui, si dignitatem suam, antiquumque locum Israël nomen tueri placeat, præstò est Dominus Deus Israël, qui se protectorem, tutoremque eius domus semper fore iam olim est professus. Non vocaberis, inquit, ultra Iacob, sed Israël erit nomen tuum, & appellauit eum Israël. Dixitque ei: Ego Dominus omnipotens, cresce & multiplicare, &c. Quamdiu autem in iisdem conditionibus manere vellent, tamdiu Dei omnipotentis gratiam, tutelam & beneficentiam poterant experiri: vbi verò nominis vim atque fœderis conditiones respuerent, nomen ipsum Israël proditum deponere, & Iosephi tantum nomen captare videri possent. Atqui de Iosepho aut Iosephi filiis nulla promissio diuina nulla priuata suscepta cura est, nisi quatenus in patriam Israël familiam venientes, obscurius nomen amitterent, sicut scriptum est: Deus qui paut me ab adolescentia mea, & angelus qui eruit me, benedicat pueris istis, & inuocetur nomen meum super eos, & crescant in multitudinem super terram.

Quod si Israël nomen virtute & re ipsa tueri nolueritis, sed domus potius Ioseph esse optaueritis, ardebit ut igni domus Ioseph; & Bethel, quam colendæ vobis religioni priuatè consecratis, vnà cū suis cultoribus igne absumetur, qui cum à Deo nō extinguitur, à nemine alio extingui poterit, neq. prohiberi quō minus omnia vasta atq. deserta reddat: *deuorabit, & non erit qui extinguat Bethel*: tantum abest ut eius loci religio, vel potius superstitio prodesse vobis possit, ut maximè etiā noceat. Hic locus sic Chaldaicè legitur: *[Et incendet, & non erit extinguens in culpatis, qui volentes fuerint abomnationem in Bethel.]* Vt aut Metonymiam suam explicaret, & quidnam nomine Bethel significauisset, exponeret, statim subiecit:

Qui conuertitis in Absynthium iudicium, & iustitiam in terra relinquitis. 10

REGES potissimum & principes atque magistratus hac oratione significari, ipsum eorum officium declarat: Namque eius ordinis homines exercendi iudicij, iurisq. dicundi muneri ac officio præsumunt: horum studia reliquos populus imitatur ac sequitur: hi ad gubernacula reipublicæ sedentes, aut rectam nauim tenere, aut egerere pro arbitrio possunt. His nihil antiquius, nihil sanctius, nihil iucundius iustitiæ atque æquitate esse debuit; quarum maximarum ad rempublicam gubernandam artium, si tanta illis cura fuisset, quantam esse oportuit, nihil publicè laboraretur: nam & suum religioni obsequium, suum vnicique hominum ordini ius tribueretur, omniaque ex æquo & bono, ex ratione, non ex libidine gererentur: iusti autem & æqui ratio, non ex priuata cuiusque sententia, sed ex diuina lege petenda fuerat. Porro diuina lex nullam 20 aliam, quam antiquam illam & exploratam religionis & pietatis viam muniri permitteret, nullum alium quàm verum Deum pateretur coli, ita adeo & religionis ratio cum publicarum rerum rationibus, & publicarum rationes rerum cum religione conuenirent. Omnia autem hæc contrà quàm par erat, atque decuerat, curata ab his sunt: qui cum intelligerēt nulla re magis ambitioni, cupiditatibusq. suis, quàm diuina lege obsistere posse, ipsam imprimis legem abiecerunt: deinde religionis rationes turbarunt, & Deum ipsum deniq. repudiarunt; aliamque pietatis viam inierunt, cuius viæ affectandæ duces populo facti, voti sui compotes euasere: Nam cum nulla veræ religionis facies, nullum diuinum caput, ad quod cætera referrentur, esset reliquum; facile ipsis, pronumque fuit diuina atque humana iura omnia peruertere, & omnes iustitiæ atque æquitatis iugulare rationes; nec quod publicis rebus commodissimum, sed quod suis ipsorum priuatis tantum commodis compendiosissimum foret statuere. Namque vbi diuinum timorem exuere, maximè autem ij quos ad gubernacula sedentes cupiditas atque ambitio transuersos agit, nihil propriis commoditatibus iucundius, ac suauius, nihil iudicio & æquitate insuauius, acerbiusque esse putant. Quamobrem non solum cogitatione & animi sententia, sed re ipsa & studio: *[Conuertunt in Absynthium iudicium, & iustitiam in terra relinquant:]* Sic Hebraicè in præsentem tempore pronuntiat: cum nihil iudicio & æquitate suauius experiri possint ij, qui sana mente, sensibusque integris sunt, sicut scriptum est: A iudicij tuis non declinaui, quia tu legem posuisti mihi. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. Et quia eloquia tua iucunda, ecce concupiui mandata tua, in æquitate tua viuifica me. Absynthium autem herbarum omnium amarissima est, cui ab amaritudinis grauitate nomen Bathypricon à quibusdam factum esse Dioscorides ait. Huius autem plantæ nomen in quocunq. aut naturæ, aut fortis tristij acerboque sensu, à sacris usurpatur auctoribus. Edificauit in gyro meo, & circumdedit me Absynthio & labore. Huius enim amaritudinis vim Romanus Poëta indicauit cum cecinit: *Nam veluti pueris Absynthia terra medentes Cum dare conantur, &c.* *[Et iustitiam in terra relinquant.]* Iudicium in sacris idem quod apud Latinos ius: iustitia verò hic id quod æquitas significat. In æquitate autem misericordia animique moderatio est: vnde & pro misericordia iustitia usurpatur, vt: Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, &c. Ab ijs ergo ius violatum æquitatemq. desertam esse, à quibus vtraque ars religiosè culta, sanctissimaque esse & potuit & debuit. *[In terra relinquant:]* Iacere in terra sinunt iustitiam quam in bene constituta republica stare & vigere oportuit. Igitur populum Israëliticum ab horum principum studio ad se hac elegia reuocandum curat Deus, ostenditque eos, qui sibi ad pietatem & salutem duces, & publicæ vtilitatis procuratores esse debuerant, quod sublatis de medio æquitate & iudicio, religionis rationibus

Psal. 118.

Dioscor. li. 3. cap. 24.

Thren. 3.

Lucretius.

Matth. 7.

nibus extinctis, ad impietatem potius duces, atque ad malum impulsores fuerint. Vbi verò iam significauit quos à quibus sequendis ducibus potissimum deterruerit, ad quem, quantumq. salutis auctorem reuocet nunc iam deinceps subiungit:

Facientem Arcturum & Orionem, & conuertentem in mane tenebras, & diem in noctem mutantem. 5

NULLAM maiorem à regibus, principibus & magistratibus vtilitatem capi aut experiri posse, quàm ut iudicium æquitatemque in publicis & priuatis rebus exerceatur. Iniquos verò non principes, verum tyrannos, hostesque vocandos vates superius docuit: atque ab huiusmodi principum obsequio ad veri Dei cultum Israëlitas vocauit. Quis autem & qualis, quantusque Deus hic, ut toto terrarum orbi, maximè verò iis qui illum colunt, beneficentissimus; ut contrà ad impietatem, sacrilegia, sceleraque omnia vlciscenda potentissimus sit, tribus grauissimis de prouidentia argumentis docet. Maximi enim momenti & ponderis ad virtutem, pietatemque hominibus persuadendam, certa prouidentia cognitio est. Hanc autem Dei virtutem, & de rebus humanis curam, omnibus populis certam exploratamque esse in illo elegantissimo hymno Psaltes petebat: Exurge Domine in præcepto quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te: & propter hanc in altum regredere: Dominus indicat populos, &c. Tria autem potissimum ad prouidentiam probandam argumenta, experpetuis & publicis naturæ rationibus sacri auctores afferre solent; quæ cum omnibus hominibus quicunque sensum aliquem rerum habent capti facilia sunt, tum doctissimis etiam, & ab intelligentia sensuque imperitorum longissime disunctis mentibus, animum ad eam rem credendam permouent. Primum quidem argumentum ex stellarum natura, fitu, cursibus, progressionibusque sumitur; quorum omnium ratio atque constantia certam rectoris prouidentiam arguit. atque ita Isaias: Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis creauit hæc: qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat, &c. Atq. alterum verò argumentum, noctium, dierumq. vicissitudines, vnde commutationes temporum quadripartitæ suppeditant, sicut scriptum est: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Tertium porro argumentum, ex pluuiarum & imbrium generatione oportunitate atque vtilitate petitur: quod vapores qui à Sole ex agris tepescatis, & ex aquis excitantur, in densiorem naturam concrecentes, certis pro diuini imperij ratione temporibus terræ faciunt irrigent, & fecundam reddant. Qui dat pluuiam super faciem terræ & irrigat aquis vniuersa. Quoniam autem imbres, non tam certis naturæ rationibus, quam diuinæ voluntati & arbitrio parantur, propterea Zacharias dicebat: Petite à Domino pluuias in tempore serotino: & Dominus faciet nives, & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro. Omnia porro hæc diuinam erga terrarum orbem prouidentiam & commoditatis atque vtilitatis humanæ curam arguunt: namq. stellarum cursus, & constitutiones, & lucis noctisque vicissitudines, pluuiarum oportunitates, magno ad hominum, cæterarumque animantium vitam afferendam, atque alendam vsui sunt: ita vt inferiora hæc à superioribus regantur & gubernentur, vt etiam Philosophi tenent. Igitur quæ apud alios auctores sparsa separataq. argumentorum capita sunt, ea Amosus noster in vnam coacta orationem explicuit; docuitque Israëlitas ad eum colendum Deum & principem sibi vocari, qui totius mundi gubernaculum teneat, & pro humanarum rerum vsu atque vtilitate sapientissimè moderetur & tractet; non qui iudicium in Absynthium, vt alij, conuertat; sed qui res vtilissimas & necessarias terris pareat, atque alioqui molestissimas, nisi temperentur, ita gubernet, vt maximas simul orbi commoditates, maximam auctori ipsi gloriam laudèq. ex illis afferat. Est autem eiusmodi Dei virtus & sapientia, vt *[faciat Arcturum & Orionem.]* Atq. hæc potissimum astra ex omnibus aliis usurpauit; quorum dissimilis omnino natura & efficientia est, cum alterum calore, alterum frigiditate abundet, & tamen vtriusque vi fructus & crescunt, & maturescunt: de quibus suo in loco, si Deus id nobis benignè concefferit, dicemus, præsens siquidè ac propria de his astris disputatio apud Iob est, ex quo loco à vatribus citari solent. Vtrumque autem horum vehementer agris atque animantibus noceret, infestumque esset, nisi certis diuinæ sapientia rationibus & modis temperaretur. Idem etiam Deus noctium dierumq. vicissitudinibus, & temporum rationibus sapientissimè con-

sulit:

Psal. 7.

Vide Iustinus mat. lib. de Monarchia. Macrobius in somni. Scipionis.

Vide Aristot. Metaphys. 2 & in Eutidem Platonis. & Cicero de Nat. Deo li. 1. Isa. 40. Psal. 118.

Aristot. 1. Meteorol. Hippocrit. de locis aëre & aqua. Iob. 5.

Zach. 10.

Gen. 1. sultit: conuertit enim mane in tenebras, hoc est, diem in noctem, sicut scriptum est: Et factum est vespere & mane dies vnus. [*Et diem in noctem mutauit:*] dierum ac noctium quantitates varice ad hanc etiam rationem referuntur: Hæc enim & vsus etiam sui humanis rebus præbent, & diuinæ sapientiæ atque virtutis admirationem mouent, atque omnia hæc auctorem suum Deum commendant, sicut scriptum est: Sol cognouit occasum suum. Posuisti tenebras & facta est nox. &c. Ortus est Sol, & congregabuntur, & in cubilibus suis collocabuntur, exhibit homo ad opus suum & ad operationem suam vsque ad vespere. Pluuiarum verò imbriumque naturam, descensum & vsus sic describit:

Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ, Dominus nomen est eius. 10

Gen. 1. M A X I M A M totius imbrium & pluuiarum materiæ partem mare suppeditat: namque humoris proprius ac maximus, abundantissimusque locus ille est, diuina prouidentia ad terrarum orbis commoditatem potissimum definitus, sicut scriptum est: Congregentur aquæ in locum vnum, & appareat arida: & appellauit Deus aridam terram, & congregationes aquarum appellauit maria. Ex illo falsissimo loco solis vi vapores excitantur, qui Deo rem temperante in dulcissimam, terræque oportunam aquam conuertuntur: qua in re egregium imprimis artificium admirari est, quod grauissimum natura sua elementum ad leuitatem redactum, atque in sublime latum, in nubes densari, & à ventis impelli; deinde in guttas coactum terræ superficiem irrigare deprehendatur. 20 Tota autem huius artificij ratio hoc Amosi versu continetur: [*Qui vocat aquas maris, &c.*] Quam rationem quoniam diffusius explicare non vacat, satis fuerit indicasse. Hactenus Dei prouidentiam, & benignitatem, atque publicæ utilitatis curam ostendit, quam rem nomine etiam ipso appellabile declarat: *Adonai nomen eius*, quod nomen ineffabile cum sit, tamen in misericordiæ & beneficentiæ rationibus plerumque vsurpatur. Neque verò alium quatenquam esse Deorum, vel eorum potius qui pro diis habentur, cui hæc rerum natura subist, dictoque obediens sit, præter hunc beneficentissimū & benignissimū, cui nomen est *Adonai*; qui sese Israëlitarum tutorem, protectoremque, tantis iam olim exemplis professus præstitit, atque hæc quidem omnia Deum natura ad misericordiam facilem, ad inferendam poenam, ad vltionem etiam paradam potentissimum arguunt: Nam qui stellarum cursus & constitutiones temperare, dierum noctiumque vicissitudines componere, aquarum vim in sublime ferre, & terris oportunè immittere & nouit, & potest, idem etiam harum rerum naturis vti ad vltionem potest, & perpetuam cui voluerit noxam parare, grauemque hominibus, hominumque rebus aut astrorum vi et efficientia, aut aquarum diluuiio afferre calamitatem, sicut scriptum est: Hunc humiliat, & hunc exaltat, quia calix in manu Domini. &c. Cum autem ille, vt natura misericordissimus est, ita etiam sit iustissimus, eos qui priorem illam eius virtutem repudiarint, & neglexerint, hanc alteram vt ostendat consentaneum est. ea verò huiusmodi est:

Qui subridet vastitatem super robustum, & depopulationem super potentem affert. 40

M V T I P L I C E S esse Dei exercitus sacræ literæ passim ostendunt; sunt enim superiores, quorum natura quanquam ad orbis vtilitatem plerumque Deus vtatur, tamen ad impiorum vltionem parandam vti etiam potest & solet, id quod diluuij tempora & Egyptiorum calamitates testantur. Sunt etiam inferiores, cum ex cæteris animantibus, tum ex hominum genere coactæ copię, per quas rem ille cum vult, pro arbitrio atque sententia agit: His enim spiritus atque animos addit ad omnē aliorum hominum contemnendam frangendamque vim, quibus neque hostium expectata virtus, neque militaris scientia, neque armorum aut propugnaculorum moles, neque locorum munitio, impedimento esse potest, quo minus omnia demoliantur & vastent. quam rem omnium ferè hactenus regnorum & magnarum vrbium exitus, arguit, & Senacherib ille Israëlitarum rerum vastator satis aperte docet. Hic ergo Deus Adonai dictus, vastationem potentissimis hominibus & robustissimis affert, atque munitissimis etiam vrbibus excidium per homines parat, quos & viribus animisque auget, & calliditate atque scientia ad eam rem instruit. Hebraicè locus hic sic habet: [*Qui fortificat vastationē super robustum, & depopulans super munitionē adueniet.*

niet. Chaldaicè autem sic: *Qui fortificat debiles aduersum fortissimos, & prædatorem super vrbes eorum munitissimas immittit.*] Cum autem tanta vltio, tanta ac tam certa, iustissimaque adeo calamitas Israëlitas, atque omnes quicumque eos impietate & iniuria fuerint iniati maneant; oporteatque eos admonitos & correptos, sibi metuentes ad Deum conuerti atque ad bonam frugem sese recipere, gratosque esse iis qui honestiora atque vtiliora suadent, tamen vt hic etiam cæteris eorum flagitijs cumulus accedat:

Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfecta abominati sunt.

H A E C maxima hominū malitia, hæc insolentia est, vt cum publicè ab illis committantur scelera, quæ cum palam summo studio aperta iniuria fiant, neque corrigere se ipsi velint, neque priuatè reuocari, neque publicè reprehendi patiantur, seorsum & secretè moneri arguique contemnunt, publicè peccare non vereantur: peccatorum publicè argui, grauius & iniquo ferant animo. Singulorum scelera & flagita occultè & in facie reprehensa esse oportuit. Atque hoc quidem diuini verbi ministrorum officium erat, sicut scriptum est: Si me dicente ad impium, impie morte morieris: non fueris loquutus vt se custodiat impius à via sua, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Sed quia tyrannide atque insolentia hominum effectum est, vt vnusquisque aditum ad se reprehendendum, arguendumque superbè præcluserit, atque quod charitate & studio fit, odio & malevolentia factum esse interpretetur, aliam etiā viam munire Deo placuit, vt nominibus celatis vitia publica publicè notentur, atque officiorum rationes palam exigantur & tractentur: eoque modo cum quisque sibi aut cauere, aut consulere possit, nemo priuatam in se maledicentiam aut interpretari posset, aut queri. Quamobrem idem in eodem loco Deus, quæ singulis priuatè obijcienda erant, publicè agi per Vatem curat: Tu ergo fili hominis dic ad Domum Israël &c. & tamen tantum hominum, peccandi studium, tanta pertinacia, tam immoderata libertas, viuendique licentia est, vt in ea re tantum non laudari molestè ferant, moneri iniquissimè patiantur, reprehendi odio, inuidiaque dignum putent. Olim apud Israëlitas hominum conuentus in vrbium portis celebrari solebant: namque is locus faciendis iudiciis idoneus visus est, & tum ciuibus, tum maximè hospitijs suum sequenti commodus, sicut scriptum est: veritatem & iudicium pacis iudicate in portis vestris. In eo loco vates, qui neminem hominem priuatè læsum volebant, publica peccata diuinis verbis publicè arguebant; ibidem de religionis rebus componendis perorabant; & quod iudicibus, magistratibus & scribis is locus frequens erat, de horum etiam officiis verba à vatibus fieri consueuere. Hi verò Dei ministros vera & manifesta locutos, indignissimis modis exceptos, summa inuidia atque odio persequebantur: [*Et loquentem perfectè abominati sunt.*] Vbi Latine, *perfectè* legimus. Hebraicè vox est, quæ perfectionem & simplicitatem significat, quo verbo vatum & piorum hominū ingenium maximè indicatur, qui non odio, non malevolentia, non gratia ducti, sed summo religionis, & publicæ utilitatis studio incensi, imò à numine incitati, rem candidissimè & simplicissimè agerent; & tamen illud præmij atque mercedis loco accipiebant, quod se abominatione affectos experiebantur. Verbum etiam *Abominandi* religiosum apud Hæbræos est, atque ad eas res pertinet, quæ impiæ, prophanæ, execrabilesque censentur. Vt illud: Abominatio est Ægyptiis omnis pastor ouium. Multæ autem de huiusmodi nefariis rebus definitiones, multa earum rerum genera, exemplaque in sacris legum libris sunt, in quibus nullum reperire possis quo simplex atque innocens dicitur arguendi. libertas notetur: & tamen ea est hominum malitia, vt sacris religiosi verbis ad suam libidinem, suamque corrupta studia defendenda abutatur: Nam vbi quis vel ex superiori, vel ex æquo loco de publicis moribus, imò de publicis sceleribus paulo simplicius, liberiusque dixerit, maximè autè si principes homines & magistratus illa perstringat oratio, eum non solum summam omnium ordinū & populi inuidiam, sed detestabile etiam nomen sibi parasse videmus, atque illud is leuissimum sibi putare, lucroque apponere possit, si stultus aut insanus tantum, si non sacrilegus & prophanus, si non etiam aut schismaticus, aut hæreticus audiat: huiusmodi namque verbis ad alias omnino rerum rationes inuentis, ad liberam bonorum & sapientum virorum simplicitatem expugnandam & frangendam quorundam hominū malitia atque peruersitas abuti solet. *Loquentem perfectè*, id est simpliciter, *abominati sunt.* Locus hic Chaldaicè sic habet, *Odio habent eum, qui obijcit*

obijcit illis in domo iudicij verba legis, & loquentē candida circumueniunt. Sed quę amentia, quę peruerſitas illa magna eſt, nolle pati vt eorum publica ſcelera publicē celatis etiā nominibus, cādidē ac ſimpliciter arguantur, dignoſq; odio atq; inuidia iudicare eos, qui & pietatis & publicę vtilitatis ſtudio incenſi, vnumquemque ordinem officij admoneant ſui, & tamen eas inſignes iniurias, quarum arguuntur, atque eadem ſcelera palam admittere, eorumq; ſcelerum atq; iniuriarum memoriā ampliffimis monumētis conſecrare, poſterisq; teſtata iri curarē? Nam eſſi maximē boni ſimplices viri tacerēt, tamen ipſa quę ab eis quotidie iniuriarum exēpla eduntur, ipſa aſſidua pauperiorum hominum expoliatio, & oppreſſio, pietatis cauſam aduerſum eos ſummis ac maximis clamoribus agit. Ipſa tantā ædificiorum moles, tanta villarum, prædiorum, & vinearum copia & magnitudo ex pauperum ſpolijs parata, manifeſto iniuriarum præſentibus teſtimonio venientibus ſunt etiā ſeculis, atque alijs gentibus perpetuo futura: Namq; vſus fructuſq; tum magnarū ædium, tum fundorum & prædiorum tot ac tam pulchrorum, quę illis ex iniuria atq; calumnia parabantur & colebantur, nullis ſibi, ſed aut nullis, aut alienis colonis erit, tantū ignominia, & iniuria monumentum ſibi erit perpetuum. Itaq; dum iſti iniuriarum argui nolunt, æternum ſibi ipſis iniurię ſimulachrum in ædibus, in portis, in agris ſuis collocant. hæc illorum, qui ſubijciuntur, verſuum ſententia & conſequentia eſt.

Idcirco pro eo quod diripiebatis pauperem; & prædam electam tollebatis ab eo, domos quadro lapide ædificabitis; & non habitabitis in eis: vineas plantabitis amantiffimas, & non bibetis vinum earum.

OSTENDIT fruſtra illos bonis viris ſilentium imponere velle, cum vndequaque in ſeſe teſtimonia comparent, & iudicium etiam damnationem certam ſibi moliantur; quippe qui præter alias quas ſubituri ſunt pœnas, rebus etiam per iniuriam partis erant mulctandi: Nam vitia hominum atque fraudes, dāno, ignominia, exilio, morte, mulctantur, ſicut ſcriptum eſt: Theſaurizat, & ignorat cui cōgregabit ea. & Quomodo facti ſunt in deſolationem? ſubito defecerunt, perierunt propter iniquitatem ſuam &c. Idcirco quamuis maledicentiam (quam vocatis) auertere conemini, nihil tamen efficietis: namque veſtra vobis vita, veſtri mores, & ſtudia veſtra, non maledictionem ſolum, ſed perpetuam vnā cum damno contumeliam pariēt. [Pro eo quod diripiebatis pauperem.] Hebraicē verbum *diripiebatis*, direptionem cum cōculcatione coniunctam ſignificat. [& prædam electam tollebatis ab eo, Hebraicē, & onuſ tritici tollebatis ab eo.] Quantum frumenti ille miſer atque inops ſummo labore metere, & humeris ſuis domum aſportare vix poterat, quo ſuam vxoris, atque liberorum vitam aleret, nil habuit pauper, quis enim negat, & tamen illud perdidit infelix, totum nil idque calumnia & iniuria eorum, quorum officium fuerat pauperum egenorumq; rebus & fortunis conſulere potius, quam inſidiari, ſicut ſcriptum eſt: Quomodo facta eſt in meretricem ciuitas fidelis, plena iudicij; iuſtitia habitauit in ea, nunc homicidæ. Cum autem id quod à ſingulis auferunt exiguum admodum, magna verò & inſatiabilis eorum qui auferunt & expoliant cupiditas atque auaritia ſit, ad multos eam iniuriam & calamitatem pertinere neceſſe eſt: Nam ſi tantum frumenti pauperi quantum humeris portare poſſit, ad ſuam ſuorumque vitam tuendā contingit, atque id tam exiguum pro electa præda ipſi habetur, cui neq; ſuppedit vnde iumentum emat aut paſcat, quo ſe onere leuet, rurfus etiā ſi diuiti ac potenti nihil ſatis ad ambitionē atque libidinem explēdam ſit, non enim quocunq; ille domicilio contentus eſt, niſi ædes & materia, & opere magnificentiffimas extruat: neq; quocunq; fundo, niſi vineas ædificijs & pulchritudine omni ornatiffimas inſtituat: quanam aut quot pauperum fortunę ſatis eſſe ad eam rem poſſint? [domos quadro lapide ædificabitis.] Hebraicē eſt in præterito ædificauitſis, & plantatiſtis, quod iam inceptum opus & penē abſolutum ſit. *quadro lapide:* & materię, & artificij excellentiam hæc oratio indicat: Conſequitur enim portas, fenestras, proſtyla, & veſtibula, partesq; omnes ædium certa meſura, proportione, & pulchritudine nō caruiſſe, quarū vel ipſi muri quadro & operoſo lapide conſtarēt. [Vineas amantiffimas, Hebraicē eſt, vineas deſiderij:] quas nō ſolū vtilitatis, ſed animi etiā cauſa inſtituiſtis & plantatiſtis: hæc autē quibus ornamentis caruere? Dolendū maximē eſt quantis multorū laboribus & ſudoribus paucoꝝ hominū cōmoditates, delicięq; cōſtent. Vx vobis diuitibus, qui habetis conſolationē veſtrā: ecce clamor eorū, qui à vobis oppreſſi ſunt, in-
aures

Pſal. 38.
Pſal. 72.

Iſai. 1.

Luc.
Iacob.

aures Domini Dei Sabaoth. [& non habitabitis in eis, & non bibetis vinum earum.] Ciuiſſimam maturamque admodum illis fore pœnam & calamitatem ſignificat, atque antea venturam, quam aut conſtructę iam ædes, recentis operis atq; humoris incommoditate & cruditate exhalata, habitationi oportuna ſint, aut plantatę, cultęque vineę fructum vino idoneum ferant. Vtramque autem rem non multo ad vſum temporis ſpacio egere, & architecturę, & agriculturę ratio, & ipſa experientia docet: atque adeo huiuſmodi malę partorum, cum dominis ſuis, exitus eſſe ſolent, quales Ephaitarum fuere, quos Aſſyrius hoſtis paulò poſt quàm prædicta hæc ſunt, alios vita, alios fortunis omnibus, & patria priuauit. Illud ex Hebraicis myſteriis non viſum eſt prætermittendū. Quod vbi Latine legimus [vineas amantiffimas,] in exemplari eſt, [vineas concupiſcentiæ,] atque id verbum; non ſolum animi cauſa plantatas, ſed auaritia & cupiditate cōparatas fuiſſe ſignificat; iuxta illud: Et concupierunt agros, & tulerunt eos, & rapuerunt domos, & calumniabantur virum & domum eius, virum & hæreditatem eius. Neque enim ſuis ſudoribus & laboribus hæc ſibi parauerant, ſed aliorum operis & labore parta, propria illi calumnia, fraude, dolo malo, ac vi, aut ſaltem nimis callida iuris interpretatione uſurpabant: id quod ſi maximē à vatibus atque à bonis & ſapientibus viris ſilcretur, res ipſa palam accuſabat; eaque accuſatio diuinis aures, oculosque tentabat, & ad vltionem atque vindicationem incitabat; hoc eſt quod ſubiungit:

Quia cognoui multa ſcelera veſtra, & fortia peccata veſtra.

NE QVE enim adeo aut rara ſunt aut leuia, quę à vobis iniuſtiſſimē perpetrata fuerunt, vt vel hominū, nedū Dei occulta cognoscētis oculos & ſcientiā fugiat. Sed nequis eorum crimen depellere poſſet, iniuriamq; aut vim à ſe factam vlli fuiſſe inſiciari, quando nihil aut armata manu, aut aperta vi, aut impetu factum eſſe conſtaret. Eam deſenſionem Deus per vatem inſirmit, diuiſione, definitioneque vſus; qua quid ſit oppreſſio, quid vis, docetur, & arguitur. Eſt autem argumentatio in ſtatu definitiuo conſtituta: dixerat namque ſe multas rebelliones eorum, & grauiffima peccata cognoscere, quod aduerſum ius atque fas non minus fratres, conciuēsque ſuos vexaſſent, ac diripiuiſſent; quàm ſi capitales hoſtes eſſent: neque leuiorem direptionem eſſe, quę fraude & calumnia, acerrimaque miniſtra prætorum, ac iudicū auaritia fiat, quàm quę bello & hoſtili manu paretur; immò eo eſſe grauiorem, quod innocentioribus, quod amicis hominibus, quod fratribus, quod tenuioribus denique fiat; idque nullo inuadentium periculo, ſed maiori iniuria, maxima iuris fraude, iudiciorumque corruptione, & pacis communisque ſocietatis incommodo; adde etiam quod iuris nomē aduerſus eos uſurpatur & torquetur, qui præter ius ipſum nihil aliud quo ſe tueantur habent. His cum hoc vnum ſalutis & fortunarum præſidium, vi, fraude, & calliditate fuerit expugnatū, nihil præterquam vt direptionem tacitē patiantur, eſt reliquum: Nam contra vel mutire auſis ſimile ſalutis & capitis periculum eſt ſubeundum, atque iam ſubitum fuerat fortunarum. Verè ergo vis maior, ac manifeſta magis que calamitoſa eſt, quę iuris nomine, calumnia & fraude, quàm quę bello hoſtilique manu affertur: Nam præter ea quę dicta ſunt, & mitius hoſtes quàm inſidiatores iſti cum miſerrimis hominibus agere ſolent: hoſtis enim ea tatum diripit, quę ablatu, aſportatūq; facillima ſunt: vt aurum, argentum, vaſa, pecunias, & pretioſiſſimam, ſi fortè contigit, veſtem. Iſti verò qui iudicio circumuentos miſeros opprimunt homines, nullis omnino rebus vel leuiſſimis aut exiguis parcere nouerunt, non domibus, non prædijs, non veſtibus, non ſupellectili, non denique tritici oneribus. Igitur quid vis, quid direptio propriè ſit, definitum à Deo eſt, dicente: Ego noui, &c. Nunc verò partitione, definitio ipſa declaratur atque oſtenditur.

Hoſtes iuſti accipientes munus, & pauperes deprimentes in porta.

HOSTES IUSTI] Illi homini hoſtes ſe per calumniā præbētes, quem iuſtum, & iniuria ac damno indignum eſſe, palam intellexerunt. Iuſtum autem hoc in loco definitum, à quo in ciuili iudicio cauſa, iuſq; ſtat; hūc muneribus corruptus iudex, iure fraudatum ſuo, aduerſariis expugnandum, ac de poſſeſſione deturbandum prodit: atque hoc modo iudices ipſi, cauſarumque actores, & reliqui magiſtratus, fori que ſatellites, munere

munere accepto, & iustitiam imprimis, iusque ipsum, fidemque produunt, & miseros innocentes etiam causa cadere cogunt. Quid hostilium quam iura vendere aliena? Nam qui bello hostes dicuntur, non iustis hominibus, sed iniustis (si modò legitimum sit) bellum afferunt, hoc est, ijs à quibus sese iniuria affectos arguere possint. Quòd si innocentibus hominibus, & quibus huiusmodi obicere nihil possint, manus violenter inferre parent, tyrannicum & nefarium id bellum est; cuiusmodi etiam hoc iudicium, & magistratum est, qui miseros homines calumnia opprimunt; atque id ipsum duobus modis agunt: aut enim superiorem iure, causaque hominem aduersario ob munera atque largitionem produnt: aut si nullus aduersarius sit, ipsi vltro excogitata ac malitiosa aliqua fraude in iudicium vocatum, circumuentumque diripiunt; atque eo vehementius in miseros homines sæuiunt, quo ob paupertatem & imperitiam imbecilliores, omnique humano auxilio destitutos esse cognouere. Hoc est quod dicit: [Et pauperes deprimentes in portas;] iuxta id quod alio in loco scriptum est: Principes tui infideles, socij furum, omnes diligunt munera, sequuntur retributiones, pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad illos. In huiusmodi autem infelici & turbulento Reipublicæ statu, atque in miseris & perditissimis rebus, id quod miserum minus est, eligendum esse sapientiores duxerunt. Minus autem miserum est, vel nihil omnino iure experiri, vel si semel expertus expoliatus fueris, & pati, & tacere; ne si aduersus eam tempestatem, & iniuriarum procellam, vel verbo contendatur, grauius salutis etiam quam fortunatum periculum subeundum, maior etiam non solum rerum (si quid reliquum fortè fuerit) sed honoris, dignitatis, ac famæ sit facienda iactura.

Ideo prudens in tempore illo tacebit, quia tempus malum est.

Prudens. Hebraica vox eam virtutem significat, quæ in rerum & negotiorum cognitione, obseruatione, & comparatione inter se, versatur. Huiusmodi cordati viri, ubi eam formidolosissimi temporis tempestatem oblatam esse cognouerunt, vt neque verum dicere, neque ius suum petere alicui integrum sit; de ea autem re verba facere, aut sermonem priuatè habere, nulli vtile, sibi ipsi incommodum futurum credant, consultissimum ducunt in silentio & spe latere; quoad melior affulgeat & oportunior seculi & temporis conditio. Est autem huiusmodi silentium quale Æschylus poëta in calamitosa Reipublicæ statu imperat; vt ea quæ corrigere non possumus, patientia & meliorum rerum expectatione toleremus: cuiusmodi illud apud Hieremiam est: Quare sedemus? Conuenite, & ingrediamur ciuitatem munitam, & ileamus ibi: quia Dominus Deus noster silere nos fecit, & potum dedit nobis aquam fellis. & apud eundem: Non est vltra exultatio in Moab: contra Hesebon cogitauerunt malum. Venite & disperdamus eam. Ergo silens conticesces, sequeturque te gladius. Non dissimile his illud Poëtæ est:

Durum, sed lenius fit patientia, quidquid Corrigere est nefas.

Illud ergo prudentiorum hominum silentium orationem quandam imitatur eorum, qui cum publica mala corrigere nequeant, Deo penitus corrigenda permittunt, & fieri non posse credunt, quin corrigantur: Quoniam nõ Deus volens iniquitatem est, neque permanebunt iniusti ante oculos eius. Quoniam ergo huiusmodi taciturnitas diuini iudicij expectatio quædam certa est, quæ in calamitosissimis & perditissimis rebus vnicum pijs hominibus subsidium est, vt vel ea res Deum ad vltionem, iudiciumque faciendum mouere, incitareque possit, sicut scriptum est: Desiderium pauperum audiuit Dominus, preparatione cordis eius audiuit auris tua. Propterea quasi iam dies Domini instet, penitentia, vitæ emendatione, precibus, atque omni oportuno studio & negotio, vt malum auerratur & declinetur, procurandum illis esse Vates, censet & suadet.

Querite bonum & non malum, vt viuatis: & erit Dominus Deus exercituum vobiscum, sicut dixistis.

DEMENTES homines, & iam pridem ad poenam exitumque præcipites, ad salutis viam & spem reuocare Vates conatur, docetque veræ religionis cognitionem, studium & cultum, certissimam atque vnicam viam esse ad salutem: quam quibus modis muniri oporteat

oporteat, statim præcipit. Bonum autem hoc loco diuinum cultum & pietatem: malum verò idolorum & impietatis studium esse dicit: hoc abijciendum, illud quærendum esse ait: [Querite, Hebraicè est, diris:] idque verbum alicuius rei studium significat, & ad felicitatis rationes & fines pertinet, vt illud: Querite Dominum & confirmamini; quærite faciem eius semper: & illud: Terra quam Dominus Deus tuus semper inuifit, & oculi illius in ea sunt à principio anni vsque ad finem eius. Quo in loco ubi nos inuifit, Hebræi dotes legunt. Ergo perpetuam curam, constans, assiduamque studium id verbum significat. Quoniam autem vnica ad vitam, atque æternam felicitatem via Dei cultus, & veræ pietatis studium est (apud illum enim vitæ fontem esse diuinum Psaltes dixerat) ideo ab omni alio inani, vano, atque inutili cultu, ad huius tantum veræ pietatis assiduam curam, studium omne transferri oportere ait, si modò sibi consulere, si viuere ament: id quod & illis olim prædictum, & susceptum etiam fuerat. Cum quæsieris ibi Dominum Deum tuum, inuenies eum; si tamen toto corde quæsieris, &c. & in eodem loco: Cauè ne imiteris gentes istas postquam te fuerint introeunte subuersæ; & ne requiras Deos eorum, dicens: Sicut coluerunt gentes istæ Deos suos; ita & ego colam, &c. In his locis omnibus idem verbum, & adhortando & deterrendo est datus. Hanc adeo rationem Amos persequitur: Querite, inquit, id quod bonum, quod certum, Deoque probatum esse intellexeratis, atque in id studium diligenter incumbite; id verò quod malum nefasque esse & olim didiceratis, & iam sæpius estis admoniti, prorsus relinquitte, & viuetis. [Et erit Dominus, &c. Hebraicè sic est: Et erit sic Dominus deus exercituum vobiscum sicut dixistis.] Verbum erit non tam futuri, quam imperatiui rationem habet: [Et sit, inquit, Dominus Deus exercituum à vobis.] nõ alius vllus Deus, nisi solus Adonai, Deus misericors, & iustus etiam atque potētissimus, cui exercitus omnes dicto obedientes sunt. sit ille vobiscum, sit à vobis, non solum vt edocti & admoniti, iussique estis, sed sicut à vobis ipsis cognitus, dataque fide susceptus est, cum olim religionis sanciretur fœdus, & poscendæ diuino beneficio regionis leges præscriberentur, sicut scriptum est: Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus; & erimus obedientes. & rursus dum regionem tenentibus optio, Iosue referente, daretur, populusque histrogaretur verbis: Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei in perfecto corde atque verissimo, & auferte Deos quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia, & in Ægypto; ac seruite Domino. Sin autem malum vobis videtur, vt Domino seruiatis; optio vobis datur: eligite hodie quod placet, cui seruire potissimum debeatis, vtrūne dijs quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia, an dijs Amorrhæorum, in quorū terra habitatis, &c. Huiusmodi autè de ea re promulgata rogatio est. Respondit populus & ait: Absit à nobis vt relinquamus Dominum, & seruiamus dijs alienis. Dominus Deus noster ipse eduxit nos, &c. Subiungitur tandem: Seruiemus igitur Adonai, quia ipse est Deus noster. Dixitque Iosue ad populum: Nõ poteritis seruire Adonai: Deus enim sanctus & fortis, & æmulator est: nec ignoscet sceleribus vestris atque peccatis. Si dimiseritis Dominum, & serueritis dijs alienis, conuertet se & affliget vos atque subuertet postquam vobis præstiterit bona. Dixitque populus ad Iosue: Nequaquam ita vt loqueris erit, sed Domino seruiemus. Et Iosue: Testes, inquit, vos estis, quod ipsi elegeritis vobis Dominum vt seruiatis ei. Responderuntque Testes. Hunc ad longum sermonem propterea referre placuit, quòd ad explicandum locum necessarium arbitramur: namque obscurior aliquanto locus ijs qui ante nos cum laude diuinis scriptis committendis incubuere, iudicatus est. Ex hac autem Iosue rogatione planum fit, cultum diuinum veri vniuersque Dei Adonai bonum à populo fuisse iudicatum: contra verò deos colere malum. diuinum verò Adonai ingenium illis deinde à Iosue fuisse prædictum; eius tamen religionem vltro ac libenter: ab ipsidem non solum data fide, sed adhibito etiam testimonio fuisse susceptam, sicut scriptum est: Tulit Iosue lapidè grandem, posuitque eum subter quercum quæ erat in sanctuario Domini. Et dixit ad omnem populum: En lapis iste erit vobis in testimonium; &c. Quod autem dixerat Iosue: Sin autem malum vobis videtur vt Domino seruiatis, &c. quodque ab illis non malum, sed bonum Domino seruire fuerat iudicatum, cum diceretur, absit à nobis vt relinquamus Dominum Deum, & seruiamus dijs alienis: Hoc nunc Vates in illis requirit, dicens: [Querite bonum & non malum.] Quòd verò Iosue addiderat Adonai, Deus sanctus & fortis est, id Vates hoc modo refert: [Dominus Deus exercituum.] Igitur vt vobis dictum,

Leuit. 11 pactum & conuentum est, ita praestitum esse oportebit. Hec huius hemistichij sententia est. [Et erit sic Dominus Deus exercituum vobiscum, sicut dixisti.] Erit, idem valet quod esto, vt: Sancti eritis mihi quonia ego sanctus sum Dominus Deus vester. Cum autem recta atque integra pietatis ratio duabus potissimum partibus constet, vera ac certa diuinæ naturæ cognitione, eiusdemque legitimo cultu & hominum inter se fide, communitate atque societate legitime, sancteque seruanda: quarum altera pars timor, altera iustitia dicta est, vt: Vir fuit in terra Hus, simplex & rectus, & timens Deum, & recedens à malo cunctis diebus vitæ suæ, &c. Vtrumque genus Vates in Israëlitis requirit, vt à diuinæ indignationis, ad misericordiæ statum traducatur: atque superiori quidem versu ea, quæ ad priorem legis tabulam pertinebant, indicauit, cultumque verum & legitimum exegit. [Querite bonum & non malum, &c.] In hoc verò carmine secundæ tabulæ officia desiderat:

Odite malum & diligite bonum: & constituite in porta iudicium; si forte misereatur Dominus Deus exercituum reliquiis domus Ioseph.

15

Vt in altera tabula alium quàm verum ac vnum Adonai Deum exercituum colere malum definitur, sic etiã malum ex altera tabula iudicatur, iustitiam, æquitatem & fidem violare, quæ totius humanæ societatis fundamentum sunt: quæ si negligantur, vitæ perturbatio sequitur & confusio; tolliturque omnis societas generis humani. atque ita meritò politiam religionis vmbra dicit Plotinus: Vtrumque enim genus ita sibi coheret, vt alterum sine altero stare non possit: Neque enim si quis alterius tabulæ præceptis incumbens, alterius vel partem aliquam negligat, aut obtinere gratiam apud Deum, aut in veterem reduci potest, sicut scriptum est: Nam qui peccat in vno, factus est omnium reus. Idem enim qui dixit, &c. Igitur cum hominis erga Deum officium prius suaserit, nunc hominum aliorum erga, alios officia suadet: [Odite malum, & diligite bonum.] Hoc autem ipsum explicat, dicens: [Constituite in porta iudicium.] Iudicij nomine, quod rationem verius appellare Latine possumus (vt in Commentariis Habakukq definitum à nobis est) omne humanum officium, omnisque fides continetur. Huius rationes sacris legum voluminibus explicantur: has verò magistratum cura, studio atque auctoritate stabiliri oportet. Locus autem iudiciorum, in urbium portis erat: suadet Amos vt deturbatū iam atque ex subselliis exclusum ius restituant, suumque cuique ex diuinarum legum rationibus tribuant: namque hoc modo diuinam misericordiam prouocari spes esse potest. [Si forte misereatur.] Ancepit illud verbum, si forte, non diuinæ misericordiæ immensitatem, sed humanæ poenitentiae rectitudinem & sufficientiam (vt ita dicam) in dubium reuocat: neque enim quatenus misereri Deus possit, sed quatenus hominem poenitere possit, incertum est. nam Deus ille, secundum altitudinem cæli & terræ corroborauit misericordiam suam super timentes: & quantum distat ortus ab occidente longè fecit, à nobis iniquitates nostras. Summa ergo difficultas non in diuinæ benignitatis, sed in humani officij defectu est. Itaque suas tantū vires, non diuinam misericordiam experiri atque tentare iubet, imò ad eam consequendam omni studio, & conatu omni contendere. suadet: fortasse elaborabunt & efficiunt, vt irati nunc aduersum se Dei misericordiam benignitatemque concilient; quem admodum & Niniuitis Iona prædicante contigit: Vidit enim Deus, opera eorum quod conuersi sunt à via sua mala, & misertus est. [Si forte misereatur Dominus Deus exercituum reliquiis Ioseph.] Ille inquit Dominus Adonai natura sua beneficentissimus, & misericors, qui tamen vestris sceleribus offensus exercitus suos, aduersum vos instruit, fortè vobis placatus, miserrimis, & iam penè consumptis, rebus vestris parcendum ducet, ne funditus domus ista Ioseph corruat, quam sanctissimam, felicissimamque esse, iam inde à principio voluerit, effecissetque nisi id vestris foret sceleribus, impeditum. [Reliquis Ioseph.] 50 Samariam significat, quæ cum agro suo & vicis sola ex tanta clade fuerat reliqua: Nam Samaria caput Ephraim, Ephraim verò Iosephi filius fuit. Habet verò oratio ipsa elegantem cum Antithero affectum. Ioseph, augendi & crescendi, reliquæ verò diminutionis & interitus significationem habent. Si forte misereatur is, qui ex tanta

Vide Cicero-
nem primo
de natura
Deorum.

Iaco. 2.

Habak. 1.

Psal. 101.

Iona 3.

1. Reg.

tamque aucta generis, rerumque suarum felicitate maiori etiam futura, nisi per vos impeditetur, quo minus cresceret, in tantam diminutionem, & tenuitatem, miseriamque redacti sunt, vt non auctus, sed vix relictus dici possit. Namque cætera præter Samariam omnia, iam aut gladio, aut fame, aut peste fuerant absumpta. Has verò reliquias ad salutis spem faciendam residuas fecerat, si tamen illi sibi consulere voluissent, sicut scriptum est: Vidit enim Dominus afflictionem Israël amaram nimis, quòd consumpti essent vsque ad clausos carceris, & extremos, & non esset qui auxiliaretur Israël. Nec loquutus est Dominus vt deleteret nomen Israël de sub cælo. Salutis autem spem poenitentibus non omnino incertam esse, etiam post tot suscepta scelera docuerat, certamque illis fieri posse commoda & legitima poenitentia Deum aduentibus: contra vero poenam, supplicium, & calamitosissimam cladem certissimam, negligentibus esse: consulti-
tissimum itaque illis fore certum malum atque periculum declinantibus non incertum bonum & salutem asciscere. Quòd si, vt hætenus fecere, neglexerint, paratum instansque iam illis imminere supplicium,

2. Regum. 14

15 *Propterea hæc dicit Dominus exercituum dominator, in omnibus plateis plantus: & in cunctis quæ foris sunt dicitur ve, va: & vocabunt agricolam ad luctum, & ad planctum eos qui sciunt plangere: & in omnibus vineis erit planctus: quia pertransibo in medio tui, dicit Dominus.*

EXTREMAM in vrbe, oppidis, agrisque omnibus vastitatem, Deo scelerum vltore & auctore, futuram prædicit; quæ ad omnes omnis ordinis homines spectet, cuius impetus & vis à nemine sustineri, nec nisi luctu & planctu excipi possit; quæ omnia simul loca peruasuram esse, vt maxima conficiendi celeritate clades augeatur, & communi omnium dolore vndique accrescat. Propterea quòd instantia mala legitime & iuste deprecari neglexeritis. [Hæc dicit Dominus:] Poenarum & suppliciorum causam & culpam omnem nulli alij rei quàm hominum sceleribus primum; deinde pertinaciæ, atque poenitentia defectui diuina attribuit sapientia, sicut scriptum est: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, & non erat vir; vocaui, & non erat qui audiret. Meritò autem durissima in eos, qui oblatam salutem fide & poenitentia admittere neglexerunt. [Hæc dicit Dominus Deus exercituum dominator.] Tribus nominibus Deum appellat, ex quibus primum proprium illud ineffabile est: duo verò reliqua diuinarum virtutum notationes continent. Nam Deum exercituum, iustissimum, integerrimumque iudicem, & potentissimum dici, iam sæpius apud hunc atque alios vates obseruauimus: Adonai verò quod vltimo loco appellatur, quod Latine Dominum proprie vertimus, plenissimum ad res gerendas ius, potestatem, summamque auctoritatem indicat; qualis dominis in seruis, qualis creatori in ea quæ creata à se fuerint, qualis denique principi in rebelles sceleratosque populos est: namque ad hæc nomen ADONAI in sacris arcanisque libris sæpissime refertur. Est etiam isdem literis apud Hebræos nomē, quod basia columnarumque sustentaculum significat: atque ea significatio nihil à diuinis rationibus aliena est. Igitur Domini iudicis, exercituumque omnium Imperatoris potentissimi, nec non & totius orbis sustentatoris, hominumque omnium summo iure summaque auctoritate Domini hæc sententia est. [In omnibus plateis plantus, & in cunctis quæ foris sunt,] Hebraicè, in cunctis vicis sue vijs oppidi. En plazas y calles dicimus Hispanè. [Ve, va] Ex consequenti antecedens arguitur. Namque communis omnibus luctus & gemitus, communem omnium calamitatem arguit, vox Hebræa, Hu, hu: gemitum interceptum magis, quàm plenam lugentis vocem significat, eaq. acerbissimi & impotentis animi doloris est index. Neque verò in urbibus, oppidisque tantum, sed in agris etiam omnibus illam vastationem futuram esse ostendit; quando nec segetibus, nec vineis, nec hortis parcendum sit: omnia enim à Deo ductis copijs perdenda sunt. Communis ergo tum ciuibus, tum agricolis calamitas, urbana & rustica loca omnia gemitu atque luctu complebit. [Et vocabunt agricolam ad luctum, & ad planctum eos, qui sciunt plangere:] vt nullus qui sensus particeps fuerit, doloris expers esse possit: [Et in omnibus vineis erit planctus.] Agricultura ratio duabus potissimum rebus constat, satione & plantatione. Sationem aratio, plantationem verò vinea significat: Omnium si-

quidem quæ ad fructus percipiendos plantantur arborum, vitis vtilissima & frequentissima est; primaque & antiquissima omnium quas humana industria, atque agricultura arte cultas esse legimus. Namque Noë vir agricola cœpit exercere terram, & plantavit vineam. Commune autem & publicum malum Deum vltorem auctorem que sui testatur, sicut scriptum est: Si est malum in ciuitate quod non fecerit Dominus, quamobrem nihil mirum esse potest, si qui misericordem recipere noluerint Dominum Deum exercituum dominatorem, sustinere coacti, tanta clade & vastitate affecti sint; ob eam enim rem dixerat: Preparare in occursum Dei tui Israël. Namque ut Deum ducem, Imperatoremque sequi tutissimum felicissimumque est, sic irruentem atque occurrentem sustinere velle durissimum & exitiosissimum est. Huius autem rei iam olim docti, atque admoniti fuerant, sicut scriptum est: Quoniam Dominus Deus tuus qui præcedit te, ignis consumens est. Ignis autem quacumque peruat, omnia consumit & vastat. Hoc est quod subiungitur: [Quia pertransibo per medium tui, dicit Dominus.] Quam verò aliam rerum faciem, quem euentum expectare oporteat ubi Deus pertransierit, atque olim spectatum apud Ægyptios eodem transeunte fuisse accepimus, sicut scriptum est: Et transibo per terram Ægypti nocte illa, percutiamque omnem primogenitum in terra Ægypti ab homine vsque ad pecus, & in cunctis diis Ægypti faciam iudicia ego Dominus. Haec tenus Israëlitis Samaritarum rerum deploratio est: nunc deinceps ad Iudæorum & Hierosolymitanorum cladem elegia conuertitur.

Væ desiderantibus diem Domini, ad quid eam vobis? dies Domini ista tenebra, & non lux.

IMPIVM nefariumque eorum desiderium esse, qui quoscumque odio & dissidio prosequuntur, diuinitus perditos cupiunt, quos potius emendatos & seruatos exoptare oportuisset. Maximè autem ad eos sententia hæc pertinet, qui non minori culpa, quam iam, quibus malè cupiunt alligati tenentur: quibus cum dira atque infausta accidere percipiunt, paria sibi obnuntiant. Consultissimum autem, & diuinis præceptis pietatisque rationibus conuenientissimum est, in varietate ac dissensione constitutos, atque à veræ religionis societate abalienatos homines, ad communem concordiam, ad pristinam virtutem consuetudinemque reuocatos potius, quam funditus perditos, atque ad interuersionem delictos esse optare. Nescitis, inquit Christus, cuius spiritus estis. Quamobrem bene & sapienter illud in more institutis maiorum est positum, atque assiduo Christianæ Ecclesiæ vsu obseruatum, ut eorum animos, qui aut prauo opinionis errore, aut aduersæ factionis studio à catholica veritate, simplicitate, & concordia dissident, ad communem virtutum religionisque consensum reuocandos assiduis precibus atque sacrificiis procuremus. Quod certè cum ex aliis multis, tum ex hoc etià Amosi vatis sermone docemur. Is namque hanc lamentationis partem in Iudæis reprehendendis, ac suarum calamitatum admonendis consumit. Illi enim cum regni causa apertas cum decem tribubus similtates gererent, prædictiones malorum, obnuntiationesque à vatribus in aduersarios decantatas, euentu ipso certas ratasque esse cupiebant, quasi fratrum pernicies ipsis ac rebus ipsorum felicitatem aut salutem esset allatura. Sed tua res agitur paries cum proximo ardet. Ostendit autem Vates hos in hac re vehementer peccare, neque hoc pacto certiorum, melioremque ipsis salutis spem fore, imo plurium atque grauiorum etiam calamitatum ac miseriarum impetum esse sustinendum. [Væ desiderantibus diem Domini]. Væ, inquit, vobis Iudæis, qui non tam religionis studio, quam odio & dissidio acti (quæ perturbationes facillimè humanos animos occupant) Israëlitis obnuntiatam malam mature euenire, certissimaque esse cupitis, quæ tamen nulli vobis vsui esse possunt. [Ad quid eam vobis?] Namque si nihil aliud vobis Israëlitarum vicinitas præstaret, tamen illud magni referret, fieri posse ut non ita facile ad vos ex Babylone perueniret calamitas, quæ interiectos primum populos esset oppressura; quibus de medio sublatis, nihil impedimenti in terris erit, quo minus integrum hostium impetum sustinere cogamini. Diem Domini, vltionis tempus opportunum significare in sacris, ille Isaias locus aperte indicat. Quia dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur, &c. Ergo ad quid eam vobis, quæ nullo vestro modo, maximum aliis incommodum latura sit? [Nam dies Domini ista tenebra & non lux.]

Duo

Duo eodem tropo Vates significauit: & Israëlitarum rerum diuturnam fore calamitatem, & nullum ex ea vsum Iudæis fore. Tenebræ, inquit, perpetuæ illis dies Domini erit, & non lux, vel illis vel vobis. Lucis ac tenebrarum nominibus felicitatem & miseriam sacra, arcanaque litera significant: ut enim in tenebris nullus rerum aut color aut ordo percipitur, sed omnia cæca, confusa metu ac perturbatione plena sunt; sic rursus in luce suis omnia coloribus, locis, ordinibusque constare videntur. Nec desuere inter Philosophos qui omnem colorem rebus his sensibilibus detraherent; solaque luce adueniente illis accommodari, illaque absente auferri existimarent. Quamobrem miseriarum altera res, altera felicitatis explicat imaginem, qua de re sic Isaias dixit: Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis: & lux obtenebrata est in caligine eius. Qualis autem futura Israëlitis dies illa Domini esset, indicauit; ut verò nihil Iudæorum rebus lucis esset allatura, nunc explicat.

Quomodo si effugiat vir à facie leonis, & occurrat ei vrsus, & ingrediatur domum, & inuitatur manu sua super parietem, & mordeat eum coluber.

ISRAELITAS semel à patria regione abductos, eodem miseræ genere perpetuo donec tandem restituantur vsuros, allata tenebrarum sine luce similitudo significauit. Verum enim uero Iudæorum multiplices ærumnas, multiplex etià periculorum imago declarat. Namque ut destinatum periculis hominem vnus fuga vel declinatio à cæteris securum non esse sinit, imò lassum & defatigatum ad cætera perferenda debiliorem atque infirmum magis reddit, adeo ut primo omnino succubuisse fatius fuerit iudicatum; sic Iudæos variis & multiplicibus ærumnis ob sua scelera atque impietatem premendos, Israëliti captiuitatis inuidia magis afficiendos, quam spectaculo ipso iuuandos esse confirmat. Nam illos vnà tantum ab Assyriis Aquilonaribus eademque perpetua expectabat nox: Iudæos verò secunda, & tertia, & quarta etiam manebat procella. Neque enim satis illis malorum in Babylonica captiuitate ferendum erat, sed à Persis etiam, & Medis, & tandem à Græcis fuerat metuendum. Vix enim Babylonicus leonis unguis & dentes vehementer lacerati effugerant, cum Persarum & Medorum insidiis appetiti atque atteriti sunt. Hoc nondum euaso periculo duram Alexandri, aliorumque Græcorum tyrannidem sunt perpeffi. Ex imaginibus autem, quæ per quietem Danieli vati visere contigit, leonem Assyriorum; vrsus verò Medorum & Persarum imperium interpretari licet. Colubrum porrò Græcorum regnum, quod ab Alexandro Macedone initium cepit: Hic enim Iouis Ammonis filius aliquando salutatus, Olympiam matrem ab illo Deo in serpentem mutato compressam, grauidamque factam fuisse prædicabat: cuius fabulæ memoria, non literarum solum, sed numismatum etiam monumentis consecrata est. Serpentis enim puerum euomentis imago ab eodem Imperatore in clypeo olim gestata, in Græcis argenteis monetis apud nos est. Iam verò Iudæorum & Hierosolymitanorum res, quantum sub Babyloniorum tyrannide oppressa, quantum etiam à Persis rerum potitis exagitata, ac demum ubi iam templo, sacrisque restitutis, pacem & securitatem habituræ credebantur, quantum à Græcis post Alexandrum regibus & tyrannis labefactata fuerint, atque hæc omnia ante Christi Seruatoris aduentum, eorum qui factas regum, annalium, & Machabæorum historias legerunt, nemo est qui nesciat: apertiora autem hæc & longiora sunt, quam à nobis referri aut debeant, aut possint. Leonem ergo Babylonium, primum post hominum memoriam, & maximum totius orbis imperium, primumque post diluuij tempora belorum & cædis inuentore Nembroto auctorem, ubi Iudæi vix effugerant, in Medos & Persas, qui non virtute, sed insidiis, vrsorum more, imperium ceperant, inciderent: sed cum ab his, ut sacrum templum restitueretur, impetrarent, idque præteritis calamitatibus solatium, futuris verò præsidium vnicum sibi fore sperarent, vehementer ab Alexandro colubro, atque ab ijs qui in illius regnis successere Græcis regibus & principibus, ab Antiochis, Demetriis, Tryphonibus, Apollonijs, aliisque copulibus vexati sunt. Hæc autem diuturna atque assidua calamitas hac orationis figura à Vate nostro præcantata est. [Et ingrediatur domum, et inuitatur manu sua super parietem, et mordeat eum coluber.] Igitur quid iuuat diem Domini aduersus alios ut mature existat cupere, quæ publice potius deprecari oportuit: cum alteris magni mali, alteris verò nullius boni, sed suarum etiam non simplicium neque leuium ærumnarum initium dies illa futura sit? hoc est quod dicit:

§ 4

Nunquid

Numquid non tenebrae dies Domini, & non lux, & caligo, & non splendor in ea?

QVAMOBREM infani atque impij animi est illi, qui in eodē tecum pelago nauigat, æstum, tempestatemq. cupere, cuius fluctibus te etiam iactari necesse est. Atque ea quidem quæ de leonē, viſo, & colubro dicta nobis, explicataq. sunt, præterquam quod ad Iudæos propriè referenda esse res ipsa docet, illud quod sequitur nostram etiam interpretationem confirmat:

Odi & proieci festiuitates vestras, & non capiam odorem cætuum vestrorum. Quod si obtuleritis mihi holocaustomata, & munera vestra non suscipiam, & vota pinguium vestrorum non respiciam.

NON ad Israëlitas, quibus nulla iam festorum aut sacrificiorum ratio antiquo ac legitimo ritu constabat, sed ad Iudæos, quibus præter nudam atque ieiunam ceremoniarum & rituum curationem, nihil præterea veræ atque antiquæ pietatis erat reliquum, orationem hanc referendam esse res ipsa docet. Huiusmodi autem res inutiles omnino ac inanes esse sine aliis potioribus, hoc est, sine recta animorum institutione, morum integritate, atque officiorum obseruatione piorum (quæ maiora atque magis perpetua mandata sunt) non vno diuino testimonio docemur. Audi popule meus, & iocuarPsalm. 49. "Israël, & testificabor tibi, quia Deus tuus ego sum. Non in sacrificiis tuis arguam te, neq. verò in holocaustis tuis, quæ in cōspectu meo sunt semper, &c. Immola Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua, &c. &: *Quare tu enarras iustitiā meā, & assumis testamentū meum per os tuū: Tu verò odisti disciplinā, &c.* Longū esset ea omnia quæ de hac re scripta sunt loca recensere, aut omnes cuiusq. loci partes velle explicare. Tantū hoc dixisse satis fuerit, ceremonias, ritus, externumq. omnē cultum, si cum his interior animi religio ac pietas, & morum integritas consentiat, vehementer Deo grata, atque ijs qui agunt, agendaue curant, cum ad alia multa, tum præcipuè ad felicitatem maxime esse vtilia, sicut scriptum est: *Sacrificium laudis honorificabit me, & qui ordinat iter, ostendam illi salutem meam.* Contrà verò hæc omnia, si inani tantum consuetudine atque vsu, aut ambitione etiam & contentione, nullis aliis animi virtutibus, nullis veræ religionis radicibus nitantur, quamuis natura sua pulcherrima præstantissimaque sint, Deo spiritui, atque in spiritu & veritate imprimis adorando, non ipsarum rerum ratione, sed hominum ipsorum culpa ingrata, atque ijs à quibus ea curantur, ad salutem esse inutilia, sicut scriptum est de vtroque genere: *Et respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius; ad Caim autē, & ad munera eius non respexit, quia opera illius mala erant, fratris autem sui iusta, sacer Apostolus, diuinusque interpres addidit. Hanc autem sententiam sæpe aliàs repetitam Deus in Iudæos pronūtiat, quibus omni officio, omni pietate abalienatis, sua causa integra adhuc esse videbatur, ob eam solū rem, quod sacrificiorum & ceremoniarum ratio, vsus & procuratio magnificentissima & sumptuosissima, si vnquam aliàs, constabat: Namque & huiusmodi ceremoniarum & rituum sacrorum rationes & obseruationes, crescentibus in populo diuitiis, opibusque auctis, ex gloriosa quadam & populari ostentatione magis, quam ex vera agentium animorū pietate, vehementer crescere atque augeri nonnunquam solent. Huiusmodi verò spiritus vacua & populari sacrorū ostentatione, assiduitatem & frequentiam ab impijs & sceleratis hominibus, retento adhuc scelerum & impietatis studio, procuratam, molestam magis sibi quam gratam, & nullius ad suam iram placandam, aut ad poenarum declinandum periculum, efficientiæ vsusque esse, Deus Iudæis (ne sibi nō prædictum dicerent) ostendit. [*Odi, inquit, & proieci festiuitates vestras.*] Solennes illos dies festos ter singulis annis celebrari solitos, quod non iam sanctè & puriter, sed aut nudè & ieiunè, aut ambitiosè consuetudinis retinendæ, magisque pietatis colendæ causa agitarētur, inuisos sibi repudiatosque Deus ait, illamq. maximam & exquisitam, cum magna pompa sacrificiorum frequentiam vitiosæ offensionis, fastidijque plenam, nihil omnino sibi placere. [*Et non capiam odorem cætuum vestrorum.*] vt enim boni ac pij viri sacrificiū purè & castè factum, suaue numini gratumque esse, vel vnus Noè exemplo docemur: Odoratus enim*

enim est Dominus odorem suauitatis. Ita etiam cōtra multiplex hostia igne tandē consumpta, non animi immolatis sale condita, ingrata, fastidiosaque, atq. eo grauior quo frequentior est: de qua re multa in variciniorū suorū principio Isaias perorauit. Hæc autē omnia cum non legitime sanctèq. sunt, à se repudiata atque reiecta, non sua, sed hominum ipsorū esse Deus ait: *Vestra, vestra, vestra à vobis superbia, insolentia, atq. moribus vestris corrupta, quæ nihil diuinū aut sapiant, aut oleant, sed humana impuritate fœtida atq. putida omnia sunt.* [*Quod si obtuleritis mihi holocaustomata, & munera vestra non suscipiā.*] Holocausta enim pro peccato fiunt, quæ nisi ex poenitentis, atq. scelus omnino auersantis animi studio proficiantur, grata, acceptaq. habenda non sunt. Quoniā si voluisses sacrificium dedissem, vtique holocaustis (nudis) non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor cōtritum & humiliatum Deus non despicias. In solennibus autem festisque diebus magna populi frequentia & holocausta pro totius populi peccatis primum, deinde pro reconciliatione, diuinaq. gratia celebranda sacrificabantur pacifica, quarum rerum rationes suo in loco Deo duce persequemur (namque hæc ad legis interpretationem magis pertinent) Huiusmodi nihil sibi gratum, acceptumq. fore, propterea quod malis offerentium procurantiumq. moribus corrupta omnia fuerint. [*Et vota pinguium vestrorum non respiciam,* Hebraicè est: *Et pacifica pinguium vestrorum.*] Quantumuis, inquit, pingui pecore, & saginatis pecudibus pacifica & reconciliationem gratiamq. significantia sacrificia procuretis, quod huiusmodi cum re & veritate ipsa nō cōsentiant, nihil vobis vsus, fructusq. sunt allatura. Holocaustis autem, verbum accipiam, conuenit, pacificis verò, respiciam: Holocaustum enim ad satisfactionis & debiti rationem, pacificum verò ad munus & amicitiam refertur. Ea autem quæ redduntur, accipi; quæ verò honoris & amicitiae causa donantur, respici, admittiq. solent. Holocaustum vt debitum totum igni absumberetur, vnde & nomē habuit: pacificorum verò partem ignis, partem sacerdotes, partem ipsi qui offerebant comedere soliti erant, vt ea ceremonia conuiuij referret imaginem, ad cuius epulum Deus euocari, grateque descēdere videretur. Quoniam verò tota hæc sacrificiorum sine vera pietate cum suis ceremoniis, atque omni apparatu, vana & sterilis ratio erat, omnia hæc sibi odiosa, fastidiosaque esse Deus declarat: maxima autem musicorum instrumentorum & canentium vocum clamorem strepitumque notat, quorum temperatus, honestus, & cum veritate ipsa, atque eorum quæ canuntur intelligentia & sensu consonans vsus, tum Deo gratissimus, tum ijs ipsis qui agunt, atque adstantibus etiam iucundissimus, & ad pietatis incendendum studium commodissimus est; sic enim legimus: *Immola Deo sacrificium laudis, & alio in loco: Laudabo nomen Dei cum cantico, & magnificabo eum in laude, & placebit ei super vitulum novellum cornua producentem & vngulas.* Quamobrem hic mos tum ab antiquissimis patribus, tum ab Apostolis, & recētis Christianæ Ecclesiæ pijs viris, tum etiam nostris temporibus diligenter in templis est obseruatus. Verum enimvero quæ antiqui hostis nostri calliditas & versutia est, vt optima & nobis vtilissima quæque aut iniecto veneno corruptantur, aut virtutis succo omni detracto cassa & inania reddantur, vt in alijs omnibus penè rebus, sic etiam & in hoc genere nonnunquam efficitur, vt homines carminum, hymnorum cōcentu auribus tantum percipiendo contenti, præcipuo eius exercitationis vsu & fructu negligentēs fraudentur; nec plus ex frequenti vocum, cantionum & musici instrumenti auditione vtilitatis percipiant, quam si tot aut cygnorum, aut aliarum auicularum querelas & cantus audirentur; quæ auribus quidē & corporis sensibus voluptatem aliquam, animi verò virtutibus augendis, aut nullam vel exiguam afferre commoditatem possent, aut quod earum quæ canuntur sententia & virtus non percipiatur; vel quod non ideo agatur, sed magis vt audientium sensus vocibus & concentibus delinuti, nihil vltèrius aut admirentur, aut petant. quæ de re multatum alibi, tum in sacris Davidicis libris, atque etiam in D. Pauli Epistolis plurimarum videre agnoscereque est. Vbi Apostolus ille rem tantam, tamque præclaram fructu vtilitateque sua non defraudari exoptat: *Orabo, inquit, spiritu, orabo & mente, psallam in spiritu, psallam & mente, & cæt.* Huius autem sententiæ hic qui sequitur, Amos versus est.

Aufer

Aufer à me tumultum carminum tuorum, & canticum Lyrae tuae non audiam.

NAMQUE ut vana sacrificiorum sine sale suo, hoc est, sine vero pietatis studio, matatione non placor aut afficio: sic etiam neque inani vocum strepitu sine illo canentium aut audientium animorum sensu, sine vlla cum ijs quæ canuntur virtutis consonantia delector, sicut scriptum est: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me: sed & frustra colunt me, &c. [tumultum carminum,] propterea dicit, quod magna canentium in templo Leuitarum interim dum sacra fierent, frequentia erat, à quibus sacrificium laudibus, carminibusque exornabatur. Hanc verò, tumultum & turbam potius dicendam, quæ præter inanem vocum & sonorum strepitum nihil præterea egregium, aut ad pietatè accommodatum præstaret. [Et canticum Lyrae.] Musica ratio aut vocibus aut instrumentorum sonis constat, ex instrumentis quæ spiritu accepto sonant, quod ad humanarum vocum similitudinem accedat, ad easdem referuntur: quæ verò neruorum pulsatione exercentur, cuiusmodi Cytharæ & Lyrae sunt; omnia hæc ad vnum genus *Nebel Vates* retulit. Est & aliud instrumentorum genus, quod non tantum ad harmoniam atque concentum, quantum ad numerorum rationem comparatum est: cuius generis *Systra* & *Tympana* sunt: de quibus omnibus generibus nos quod ad sacrarum scripturarum rationem facere possit, aliàs Deo annuente differemus. Inutile igitur huiusmodi sacrorum faciendorum frequentationem, si vera his absit pietas, iam dixerat: si verò adsit, vtilem omnino gratamque fore dicit, ac propter eam rem subiungit:

Et reuelabatur quasi aqua iudicium, & iustitia quasi torrens fortis.

NON tenuem aut exiguam aliquam, sed plenam atque abundantem virtutis veræ & pietatis exercitationem à nobis Deum exigere, tum aliorum omnium, tum huius etiam vatis oraculo docemur: adeo ut si qua in re modus nullus habendus est, hæc præcipue ea res sit. namque perperam fit, cum neglecto, aut relicto maioris momenti negotio in leuiorem causam totis neruis, omni que contentione incumbitur. Hæc, inquit Christus, oportuit facere, & illa non omittere: maiora autem minoribus anteposuit. In superioribus verò iustitiam & iudicium in populo desiderauit, vel eas potius maximas virtutes ab eorum ciuitatibus, & locis extorras & profligatas esse conquestus est: nunc verò eas abundantissime & cumulatissime restitui & præstari oportere confirmat, si modò Deum sibi verè placatum, reconciliatumque, si modò cætera quæ ad pietatis professionem instituta sunt exercitia, vtilia sibi esse cupiant. Iudicij nomine politicas omnes; iustitiæ verò ethicas virtutes contineri iam sæpe docuimus. Has autem virtutes plenè, abundanter, assidueque præstari Deus vult, quas ideo ad maris & fluiorum abundantia similitudinem exigit; atque in his multum studij operæque consumi vult. [Quasi aqua:] in plurali marinas intelligit, ut Reipublicæ rectè administrandæ, atque omnis iudiciorum ratio abundans omnino, atque inexhausta sit. Namque ut mare fluuios omnes, sic Reipublica communes omnium rationes in se recepit: singulorum verò mores optimos, cumuloque omni auctos, & assiduitate perpetuos etiam desiderat, atque ob eam rem ait: [Iustitia quasi torrens fortis:] ita singulorum probata atque abundans virtus ad commune Reipublicæ commodum velut fluuij ad mare, permanabit. Igitur sacrificia & totum huiusmodi generis cultum sine pietate, & vera animi virtute sibi nunquam aut exigi, aut ad curantium vtilitatem probari (vtilitatem inquam animorum). pietatem verò & officium omne (quæ iudicij & iustitiæ nominibus continentur) perpetuò in hominibus requiri docet: eamque rem illustri & manifesto omnibus exemplo confirmat, ostendens illos per totos quadraginta annos, quibus in solitudine commorati sunt, omnium huius generis rerum vacationem habuisse, neque tamen eam rationem vnquam per Deum fuisse in illis desideratam, morum verò & studiorum, atque officiorum sanctitatem requisitam fuisse semper.

Nunquid

Nunquid hostias & sacrificia obtulistis mihi in deserto quadraginta annis domus Israel?

PRIMA primi mensis die anno ab exitu ex Ægypto secundo, tabernaculū ad Sinæ montis radices fixum est; atque ab eò die ad vigesimum vsque secundi mensis eiusdem anni (quo tempore in eodè loco commorati sunt) iugi sacrificio per totos eos ferè quinquaginta dies vacatum est: Namque habitata regionis vicinitas, & catium, & vini illis abundantiam ad sacrorum vsum suppeditare potuit. Verum ex quo illum relinquentes locum per solitudinis vastitatem errare cœperunt ad promissam sibi, & traditam diuino beneficio regionem, oportunarum rerum copia destitutis, sacrificandi vsus est intermissus. in ea autem vagatione quadraginta anni consumpti sunt: namque à secundo anno profectio ex Ægypto, quoad in Palæstinam regionem ingressi sunt, triginta nouem integri fluxere; neque tamen primo, quo ingressi sunt die, statim sacra facienda curarunt; vnus autem dies anni ad annum ipsum refertur. Quadraginta igitur annis sacrificia intermissa illis, neque tamen à Deo exacta sunt: at virtus, & pietas, & officiorum plena ratio requisita ex illis assidue est, sicut & apud Hieremiam idè Deus testatur: Quia non sum loquutus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti, de verbo holocaustorum & victimarum, sed hoc verbo præcepi eis, dicens: Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus, & ambulare in via, in qua mandauit vobis, &c. Neque verò vllum de priuatis sacrificiis præceptum in lege est; sed sacrificandi libertate singulis permessa, quemadmodum purè sancteque sacrificandum sit, præcipitur hæc formula: Vir si fecerit, si obrulerit, &c. Virtus autem, & vera pietas, atque officium, & quemadmodum exercenda sunt docentur, & omnino exerceri lubentur. Diliges Dominum Deum tuum, &c. Non moechaberis: Non furtum facies, &c. Consequitur ergo virtutum præcepta semper necessaria ac perpetua esse; sacrificiorum autem rationem neque necessariam omnino esse, neque perpetuam. Nam si quis non peccarit, sacrificio idem non indigebit: ut autem non peccet, perpetua vratur virtute necesse est. Ac de sacrificio quidem Christi nobis in hoc loco nec sermo nec disputatio est; sed de ijs tantum quæ priuatè olim à Iudeis fiebant; quorum vis & efficientia illi sanctissimo Christi sacrificio innitebatur: illis tamen, qui pietate vera destitutis purè ac sanctè non agerent, nulla erat.

Et portastis tabernaculum Moloch vestro, & imaginem idolorum vestrorum: syderus Dei vestri Remphâ: figuras quas fecistis vobis adorare eas: que fecistis vobis.

IVDEOS non solum priuatorum & publicorum scelerum, ac desertæ pietatis, sed etiam prophanatæ religionis pœnas duros prædicat: utpote qui si non iisdem, non tamen minoribus in eo genere quàm decem tribus culpæ alligati tenerentur. Namque ut Samaritæ præter ius, æquitateque violatam regis obsequio dediti, religionem etiã violauerant, atque omnino polluerant: sic Iudæi etiam omni animi virtute, omni pietate profligata, regum insana commenta sequuti, syderum ac simulachrorum cultum libenter admiserunt, [Et portastis tabernaculum Moloch vestro,] Hebraicè est, *Sicuth, Malchechem*. Auscultationem regis vestri. Quod si tabernaculum & auscultationem idè esse velimus, Græcam vocè, ex qua hic locus versus est, obseruare oportuerit, ut Scinin. Scenam vmbra, vmbra verò protectionem, & familiaritatem, domesticamque consuetudinem interpretemur; cuius consuetudinis causa, illi simulachrorum & syderum cultum, ea re morem regibus gerere studentes admiserunt. [Et portastis] familiaritatem siue obsequium regis vestri; feretis, inquit, supplicium eius maximi sceleris quod regum vestrorum studio admistis, & lueris etiam. [Imaginem idolorum vestrorum, syderus Dei, vestri quod fecistis vobis:] Consecrastis enim vobis Deos, quos regi vestro sacros, cultosque esse intellexeratis; ita non minoribus quàm Israëlita culpis alligati, non leuiori etiam pœna afficiemini: Decretum enim diuino consilio ac iudicio est, ut à patria procul abducti, commoditatibus priuati omnibus miseram in seruitute vitam agere cogamini; idque per Dei exercitus efficiendum curetur. Hoc est quod sequenti versu discernitur.

Et mi-

Et migrare vos faciam trans Damascum, dicit Dominus, Deus exercituum nomen eius.

HACTENVS enim cum Damascenis, & Syris, siue Aramæis bellum Iudæi gesserant, à quibus si quando oppressi aut vexati fuissent, minus graue tamen id esse ducebant, quod vicina illis & finitima regio esset, neque multum à patrio cælo, soloque aliena, & facilis etiam si quando abducerentur restituitio in patriam futura credebatur: nunc verò maius illis, grauiusque, exilium paratum erat, quod vltra Damascum captiui ducendi essent, regionemque longè à sua totis videlicet interiectis Syrijs remoram incolere cogendi. Ea autem res captiuorum miseriam vehementer augere solet. Sic ab Isaiâ, 10 longè remota migratio Tyrijs prædicitur: Et apud alios etiam auctores:

Virg. in Eclog. 1.

At nos nunc alij suienteis ibimus Afros,

Pars Scythiam, &c.

Inter Iudæam autem & Babylonem, Aram Damasci, & Aram Soba, & Aram Nabaraim sunt. [Dicit Dominus,] &c. Certam decretamque sententiam significat, quæ non aut hominum cõsilio reuocari, aut virtute frangi queat: namque ea Domini Dei exercituum sententia est. De verborum autem Latiorum ratione pauca dicamus. [Et portastis tabernaculum:] præteritum pro futuro à vatiibus, adiuncta coniunctione & contra futurum pro præterito eodem modo usurpari, iam sæpe alijs diximus. [Et imaginem idolorum vestrorum:] appositione additum illud est, [Sydus Dei vestri,] quem fecistis vobis, qui Deus cum non sit, à vobis tamen est consecratus. Hoc autem sydus, ea quæ à nobis Saturni stella dicitur, esse videtur, namque ubi in nostra versione legimus imaginem, Hebraicè est *Chium*: quibus literis nomen eius stellæ Arabicè constat. Porro nomen *Rempham* in Hebraico non est, sed in Græca versione, vnde hæc Latina translata est, legitur. Illa autem verborum repetitio, [Figuras quas fecistis vobis adorare eis: quæ fecistis vobis,] vnde in nostram versionem inducta fuerit, satis diuinare non possumus: Namque ea, nec in Hebraicis & Chaldaicis exemplaribus, nec in Græcis translationibus, nec in correctis Latinis, aut in ea quæ ordinaria glossa vulgo dicitur, est: sed neque ad sententiæ constitutionem est necessaria. 25

CAPVT VI.

Vobis qui opulenti estis in Sion, & confiditis in monte Samaria: Optimates capita populorum, ingredientiæ pompaticè domum Israël.

IN SANVM Iudæorum errorem hoc Capite vates arguit, quos nullæ vatum prædictiones, nulla cõsilia, nullæ reprehensiones, à vitiosa & flagitiosa vita auocarant: imò quo magis reprehensi ad bonam frugem reuocabantur, eo illi impensius operam delitijs & voluptatibus dabant, vatum minis & prædictionibus contemptis, quæ omnia aut nunquam euentura, aut eius quam incolebant vrbs munitio & felicitate facile superanda esse sperabant. Neque Samaritani casus & excidij exemplo eam stultam securitatem, atque spem deponebant, cuius vrbs & fortissimæ, & laudatissimæ ruina illud doceri potuerant, & debuerat: nihil in humanis, & terrenis opibus, aut artibus, aut munitioibus firmitudinis esse posse, vbi Dei auxilio & cura destituti simus, cum fortissima quæque & robustissima hominum regna ab infirmioribus superari, expugnari, & funditus deleri, experimento ipso compertum ac manifestum sit. Quò magis autem homines huius rei immemores securis animis in ea studia incumbunt, vnde illis malorum occasio atque origo est, eò grauiorem suis rebus casum ruinamque parant. Et quoniam huiusmodi periculum sibi ipsi stulta securitate Hierosolymitani Iudæi creabant. à Vate hac oratione arguuntur. [Vae qui opulenti estis in Sion, et qui confiditis in monte Samaria. Hebraicè sic legimus: Vae Opulentos in Sion, et confidentes in monte Samaria.] ET, hoc in loco sicut & in alijs, similitudinis potius, quàm copulationis coniunctio est: vt illud. Aqua frigida animæ sitienti, & nuntius bonus de terra longinqua. Et illud: Spina in manu temulenti, & parabola more stultorum. Plura huius generis exempla sunt, in quibus similitudinem indicat. Sic Pindarus, *Optima quidem aqua, & aurum inter possessiones.* Ait igitur non minorem calamitatem & casum expectare opulentos in Sion, quàm confidentes in monte Samaria; quibus fuscæ vrbs & situs munitio & fortuna perpetuam 45

Proverb. 25.

Pind. Olym.

Od. 1.

dam felicitatem atque æternam sibi (vt iam in superioribus cognouimus) promittebant. Quamquam autem & situ, & opere a Deo munita Samaria fuerit, vt eius incolæ omnium mortalium tutissimi esse cæteris nationibus viderentur, tamen ab ipsis, quæ impares esse videbantur, nationibus superati & expugnati sunt. Hoc est quod subiungit: [Optimates capita populorum ingredientiæ pompaticè domum Israël. Hebraicè planius & explicatius: Notatissimi primitiæ gentium, & venerunt sibi domum Israël.] Israëlitas qui Samariam habitabant, non modò sua ipsorum opinione, sed omnium etiam aliarum gentium affirmatione fortissimos & felicissimos iudicatos, tamen gentes ipsæ bello à se superatos adire, atque de illis ipsis munitissimis locis deturbatos secum captiuos abducere. Hoc exemplo Iudæi nihilo sapientiores effecti, vrgerè tamen propositum & nihil omnino de vitiosæ ac sceleratæ vitæ studiis remittere voluerunt, id quod Vates præuidens similem Samariticæ securitatis præcinit euentum, asserens nihil illis in Sionis arcis & Hierosolymorum vrbs firmitudine præsidij futurum quo minus tandem Babylonem captiui abducantur, vbi miseram & seruilem vitam tanto duriorè experturi sunt, quanto à longo ac diuturno præsentium voluptatum deliciarumque vñu magis diuersam. Hoc est quod ait:

Transite in Chalanne, & videte, & ite inde in Emath magnam: & descendite in Geth Palæstinorum, num meliora quoque regna horum si latior terminus eorum termino vestro est.

20

IVDÆORVM, qui à Nabuchodonosore abducti sunt, maximam partem Babylonem commigrasse, alios verò aliò fuisse translato testis nobis imprimis Iosephus historicus est, aliorumque scriptorum libri, in quibus de ea gente variis in locis dispersa agitur. Hanc autem rem hoc loco Vates significauit, ostenditque fore vt qui Sionis arcis præsidio & firmitudine nitebantur, atque adeo à patrio natalique solo nunquam se commigraturos confidebant, aliena loca inuiti adire, peragrarè & experiri cogantur. Ad eam adeo explicandam rem tria maximarum vrbsium, quæ in diuersis regionibus sitæ essent, nomina vsurpauit, earumque potissimum mentionem fecit quòd amplitudine illustrissimæ & nominibus etiam ad Iudæorum casum accommodatissimis appellatæ essent. Prima est Chalanne antiquissima vrbs, & inter primi etiam orbis imperij principes numerata: Namque à Nimroti Babylonicæ Saturni temporibus celebratissima fuit, sicut scriptum est: Fuit autem principium regni eius Babylon, & Arach, & Achad, & Chalanne in terra Sennaar. Nomen verò à consumptione sortita est: quamobrem nominis ipsius appellatione consumptionis suarum rerum imaginem ante oculos Iudæis proposuit. Hanc Hieronymus in Hebraicis quæstionibus Cthesiphontem postea dictam fuisse testatus est. Secunda verò quam appellat vrbs est Emath magna, in Ammonitarum regione sita, iræ siue furoris nomen obtinens: ex ipsa verò ædificiorum & incolarum frequentia magna est nominata, vt ab alia Emath diuideretur, quæ Iosue terram distribuentè Nephthalitij tribui sorte obtigit, quæ eadem Emath dor nomine in Leuitarum habitationem atque asylosum iura cessit. Ad illam itaque Emath cognomento magnam, Ammonitarum urbem, quæ postea alijs Epiphania, alijs Antiochia dicta est, magno diuino furore quosdam ex Iudæis transferendos prædixit; quosdam etiam in Geth Palæstinorum celeberrimam urbem cui torcularis nomen est, relegat, quòd apud eam gentem miserimis essent modis premendi. Eam urbem Gertam Plinius, alij Anthedonem; Agrippiam alij dixerunt. Ad has autem atque ad alias regiones translato Iudæos quantum id quod incoluerant à Deo sibi concessum regnum felicitate atque amplitudine omnibus alijs antecelluisset, periculo atque vñu ipso facile cognituros ait: & an tantum Dei in se beneficium dignum fuerit, quod omnibus officijs ac pietate retineretur atque conseruaretur potius quàm sceleribus impietate & negligentia amitteretur. hoc est quod ait: [Videte si meliora regna horum cæli temperie, soli que felicitate & natura; & an latior terminus eorum, quod ad magnitudinem attinet, termino vestro est.] Quandoquidem adeo fertilis agri adeo commodi ad habitandum soli Iudæorum, & Beniaminitarum regio fuit, vt vna Iudæa decem mille vrbes aliquando continuisse à Iosepho Gorionis filio in Hebraicis historijs dicatur, atque eis, qui Hierosolymam am- 45

Gen. 10.

Hieron. Hebraic. quat.

Euseb. R. Selom. arth.

Plini. Volater. li. 11.

Ioseph.

biebat ager deliciarum hortis amoenitate & pulchritudine æqualis fuisse, ab eodem commemoretur. Ex locorum ergo inter se comparatione prædicit fore, vt earum rerum quibus nunc vitiose abutuntur, maiore desiderio affecti, duriorum etiam mutata vitæ usum ac sensum habeant: Namque vt lucis vsus & utilitas tenebrarum collatione rectè æstimatur, sic præsentium malorum comparatione absentia bona quanta fuerint, facillè cognoscuntur. Eiusmodi autem sensus humanos animos vehementer mouere solet, sicut scriptum est: Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam &c. At verò quoniam res certa iam decretaque erat, Imperatiuo modo vsus est, *Transite in Chalanne. &c.* Maximè quod eam calamitatem, id malum atq. periculum præteritis impietatis & scelerum studijs sibi ipsis illi creauerant, quæ quantumuis voto morari impedireque optarent ne eederentur, tamen mala eorundem studiorum pertinacia fouentes maturabant, atque ad exitum accelerabant: cupiunt quidem homines malum à se auertere, properantis verò atque aduentantis mali causas præcidere nolunt: atque hoc modo maius sibi & grauius exitium moliantur, thesaurizantque sibi iram in diem iræ, & tardam ac cunctantem diuinam in se vltionem malis moribus vrgent & sollicitant. Huius sententiæ versus hic est:

Qui separati estis in diem malum, & appropinquatis folio iniquitatis.

מְנַדִּים HEBRAÏCE vbi nos legimus *separati estis*, verbum est **MENADIM**, quod & vouere, & instabilem esse significat: idemque in actiua voce legitur. Ex quibus huiusmodi hæc oratio sententiam habet, vt Iudæos diem malum à se deprecari & separare votis & deprecationibus studerent, & tamen iniquitatis, & iniuriarum studiis auctis ipsi vltro ad diem malum festinarent, propiusque in dies accederent. Nam cum diem malum iniquitas & ea quam appellamus iniuria, pariat & afferat, quicumque iniquitatis studia remittere nolunt, ijdem sponte ad malum diem properant. [*Et appropinquatis folio iniquitatis.*]

חַמְטָא Solium pro sede positum Latine est; iniquitatem aut id quod Hebraicè **HAMAZZ**, Hispanè *agravio*, Italicè *Torto* dicitur: Id verò maximum & perniciosissimum in ciuitatibus vitium, non modò non vitari ab illis, sed in sede collocatum atq. confirmatum coli & foueri dicit, id quod studiorum & circumstantiarum omnium explicatione confirmat: ostendens id cui nimium dediti sint, nimirum delicias & voluptates iniuriarum & totius iniquitatis comites & ministras esse eademque vltionis diem maturare potius quam auertere: Namque poenæ, decretaque in homines ob scelera supplicia, non iniquitate, sed pietatis studio & poenitentia exercitationibus effugi ac leuari debent. alterius generis sunt pecuniarum erogationes in egenorum subsidia, atque in alios sacros & pios vsus. de quo genere scriptum illud oraculum est: Eleemosynis peccata tua redime. Alterius vero generis sunt deliciarum, voluptatumque contemptio, & durioris ac continentis vitæ exercitia, qualia sunt ieiunia, asperiorum vestium, & horridioris victus atque indumentum vsus, assidua preces, lacrymarum cum veris & intimis gemitibus satis larga copia: quæ omnia, & corruptæ prioris vitæ morumque depositionem, & emendationis præsentis ac futuræ studium proferri, atque numinis iram placare legitime possunt, sicut scriptum est: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, fletu & planctu. At verò ab istis adeo huiusmodi nihil curatum esse Vates ait, vt contraria omnino studia sint retenta & exercita.

Qui dormitis in cubilibus eburneis, & Lasciuitis in stratis vestris, qui comeditis agnum de grege, & vitulos de medio armenti.

NIMIA vitæ luxuries cum semper aliàs Deo inuisa, & hominibus ipsis inutilis ac perniciofa, tum maximè iis qui pietatem profitentur indecentissima & pestifera est. Notantur autem hoc in loco Hierosolymitani, vt qui religionis & pietatis ac temperantia exemplo ceteris hominibus esse debuissent, eo præsertim tempore quo sociorum fratrumque suorum res perditæ atque profligatæ suæ ipsorum in summo periculo essent, cum eadem vitiorum atque scelerum tempestate iactarentur; tamen omnis voluptatis & perditæ vitæ vsu, nullis effeminatissimis & deliciofissimis nationibus cederent: tantum aberat vt aut aliena incommoda, fratrumque vicem dolerent, aut suis ipsorum iam aduentantibus malis sapienter occurrerent. deliciarum autem duo genera sunt; aliæ enim sensibus ipsis corporis quos permouent, percipiuntur: cuius generis

generis sunt conuiuia, cantus, & cætera eiusmodi: alia verò ad opinionem magis & ambitionem, quam ad sensum pertinent; vt vasorum & suppellectilium pretiosus quidam nitor, & superflua magis quam necessaria, redundantia. Huiusmodi plurimas res sibi ipsi suisque cupiditatibus hominum luxuria ad pompam tantum adinuenit & accumulauit, non contenta illis voluptatum terminis, quos aut natura præscribit, aut ipsa sensuum vitiosa etiam appetitio capere ac ferre potest: ab hoc genere vt maximè improbato accusationem Vates instituit suam, & deinde aliud etiam tractat certis vtriusque speciebus productis. [*Qui dormitis in lectis eburneis.*] Ex hoc fonte illa insatiabilis habendi cupiditas nascitur, quòd ad voluptatem corporis, quæ ipsa per se insatiabilis est, opinione & pompa ab hominibus addita fuerit, cui explenda nihil vnquam satis esse possit. Hæc enim immanis harpya non solum varijs excogitatis artibus simplicitatem illam victus & cultus expulit, sed conquisita vndique materia, & commixtis rerum generibus impensas atque sumptus ad infinitum effudit.

Hæc sibi corrupto casiam dissoluit oliuo:

Hæc Calabrum coxit vitiatum murice vellus.

Hæc Græcis longæque petitis marmoribus alta parauit culmina villarum, terrarum quoque molibus auxit. Atque ad hoc genus pertinet lectorum tum materia, tum opere sumptuosa & ambitiosa comparatio. Ab illa enim simplicitate satis ad naturæ vsuum oportuna.

Siluestrem montana torum cum sternebat vxor.

Frondebis & culmo vicinarumque ferarum Pellibus. Ad hanc luxuriam deuentum est, vt ad lectorum structuram & ornamentum peregrina materie vestibusque pretiosissimis sit opus: quasi suauiter dormire non possit, nisi in aureis eburneisue lectis stratis pulcherrimo textili stragulo. Maximæ vero luxuriæ fuit tam incommodam atque exiguam rem qualis elephantinus est dens, ex quo gladiatorum manubria ad magnificentiam olim parata esse Poëtæ celebrabant ad lectorum, mensarum, sedium, soliorum, & tectorum structuram concinnauisse:

Hos lignum stabat in vsus.

Annosam si forte nucem deiecerat Eurus; & tamen Asiaticæ deliciae hucusque progressæ sunt: Næque Achab eburnæ sibi domum fecit, & Salomò solium eburneum auro textum extruxit. Verùm hæc regum tantum deliciae fuisse olim videntur; nunc eadem iam in communi vsu omnibus opulentis in Sion posita Vates reprehendit, atque eo præcipuè tempore cum ob fraternæ vicinorum calamitatis commiserationem, & propriæ deprecationem humi potius esset cubandum. Ebur Hebraicè, **SEB** hoc est dens dicitur; ex quo nomine res ipsa melius notatur: Maximam enim luxuriam esse oportet, quæ lectos, opus magnum, ex curuo dente, exigua & inepta materia, tamen aptet.

Neque vero in ipsis lectis solum, sed in stragulorum etiam magnitudine & pretio luxuriam spectari atque notari ait: non enim iam communibus & facile parabilibus vestibus lectos sternebant, sed sericis, sed purpureis, iisdemque maximis atque omni arte ornatissimis utebantur. [*Et lasciuitis in cubilibus vestris:* Hebraicè est: *Superfluitis super cubilia vestra.*] Verbum est vitibus & arboribus luxuriantibus ramosque suos nimium dilatantibus aptum, & in tabernaculi velis dilatandis huius verbi vsus est. Vestium igitur stragularum luxuriam tum in magnitudine, tum in materia & artis pretio notat Vates; atque hac vna parte omnes huius generis species coniunxit. Alterum verò genus ita notauit: [*Qui comeditis agnum de grege, & vitulum de armento:* Hebraicè est, *vitulum de medio saginarij.*] Vituli olim oportunis in locis sagina tenebantur atque ad conuiuia paranda suauiores fiebant, cuiusmodi epulas incantatrix illa femina Sauli parauit, sicut scriptum est: Mulier autem illa habebat vitulum pascualem in domo. in hoc Amosi, & in illo apud Samuelem loco, idem nomen **MARBEL** est, quod saginarium locum significat. His agnis & vitulis rustici homines & pastores in nuptialibus fortè conuiujs, aut aliàs rarissimè vescuntur. Sed quæcunque huius generis cum magna cura & studio ali solent, ea diuitibus & opulentis in Sion parantur. Nam quæ vix sunt reliquo vulgo solennes epulæ, his quotidianus victus est; neque verò magnò his pretio constant hæc; munera enim plerumque esse diuitibus solent, maximè autem ijs qui in regijs habitant vrbibus, aut in alijs etiam celebrioribus locis, modò istius quæ dominatur in ciuitate potentia participes aliquo nomine sint. Etenim hi so-

Perfius. Sat. 2. Iuuen.

Vide de hac re Plinium. Iuuen. Sat. 6.

Alceus. Iuuen. Sat. 11. 1. Reg. 22. 1. Para. cap. 9.

Ezec. 16. Exod. 26.

Luc.

sam. 28.

פרנק

lio iniquitatis quàm proximè accedentes totam huius mundi consolationem sibi solis natam putant: & quoniam conuiuiorum cœnarumque apparatus & nitor quotidianus victus his est, ob eam rem præterit verbo Vates est vsus, *Comedentes agnum, &c.* Quid si vidisset, imò præuidit nostram, quæ hodie est, luxuriam ac pompam, & cœnarum atque totius voluptatis perditissimum studium, non vitulo, aut hædo, sed piscibus vsque petitis, vt omnis auium, altilium, marinorum, terrenorumque animantium natura penè defectura esse videatur; vt vna istorum cœna tot generum res absumat, quot multis vitis bonis, aut egenis, aut malè valentibus, & pascendis, & recreandis satis esse possent. Quid nimius & plusquam regalis ille vestitus, cui ab omnibus fere hodie indulgetur? quid ille in fuso atque calato auro, argento, in murorum, æquorum & mulorum veste, suppellectiliq; omni immoderatus sumptus? Quid ea omnia, quæ ad vtrumque hoc genus referuntur, commemorem, quanta reprehensione in Christiano populo nostris temporibus digna esse iudicaret Vates, qui eadem minora fortasse in opulenti Sion tam accuset acriter. Atque in hoc etiam genere aliam deliciarum speciem indicat, quæ aurium sensu percepta, nisi purè & legitime tractetur, magnam vim ad lasciuiam & petulantiam in hominibus alendam habet. Ea autem est cantionum, saltationum, & totius rei musicæ vsus: quæ arte quidem optima atq; probatissima cum sint, vtentium tamen malignitate sapissime corrumpuntur. Namq; ex res ad diuinas laudes, ad sapientiæ disciplinas suauis & facilius tractadas & meditadas intentæ, ad luxuriæ & sensuum tantum voluptatem fouendam atque augendam tractæ sunt. [Qui canitis ad vocem Psalterij, &c.] Cui nam voluptatis generi dedit esse soleant, qui mollibus cubilibus, & pretiosissimis stragulis parandis student, res ipsa arguit; atq; ob eam causam ex continenti per honestissimam notationem id quod contentum est significauit Vates. quod vt explicaret ea etiam genera, quibus illud inhonestissimum voluptatis vitium fouetur (vt sunt nimius & delicatissimus cibi & vini, cantionum atq; saltationum minus honestarum vsus) adiunxit; vt totius vitæ incontinentiam ostenderet. Musicæ autem diuinam rationem atque inuentionem esse ex Genesios libro accepimus, inter eas artes numeratamque repente vno aliquo inuentore & extiterunt, & ab eodem repertæ perfectæque sunt; id quod non nisi Deo auctore contigisse, suo in loco, si idem nobis Deus concesserit, demonstrabimus. Huius artis studio sapientissimi sanctissimiq; viri delectati sunt, quo in genere Dauid imprimis celebratur. Sed hoc genus ad diuinas laudes canendas, ad sapientiæ atque antique philosophiæ docendas, & memoriæ commodius tradendas rationes, ad malorum dæmonum impetus & tumultus sedandos, ad alias huiusmodi honestissimas, & humanæ vitæ vtilissimas commoditates inuentū, ad luxum & vitium, atque ad libidinum fomenta paranda ab hominibus traductum est, & honestissima res inhonestè corrupta atque deprauata, honestis tamen nominibus tunc, cum indecentissimè tractatur, defendi mendosè solet: Nam musicæ exercitatio à proborum & sapientum hominum genere, quibus olim familiaris fuit, ad scurras plerumque, & parasitos, atque aliàs vitiosissima capita deuenit; a quibus nihil ferè canitur, quod aut sapientiam, aut virtutem sapiat. Sed conuiuia, & prælia virginum. Sectis iniuuenes unguibus acrim Cantamus vacui, siue quid vrimur, Non præter solitum leues, aiebat ille. Atque huiusmodi vsus non minus hominum animos corrumpunt, & vitio cumulant, quàm ille alter virtute & sapientia auget: imò (quæ hominum prauitas, & ad libidinem procliuitas est) plus hoc detrimenti, quàm illud ad virtutem adiumenti affert. Namque vitio quàm virtute facilius homines deducuntur: sensum enim & cogitationem hominis in malum prona ab adolescentia sua esse testatus est Deus. Igitur optima res, & ad diuinum cultum hominumque vtilitatem idonea, ad lusum & luxum, atque turpes delicias abusi homines sunt, videlicet sonandi & canendi facultate, in qua non solum probatum vsuum, sed honestissimam etiam formam corrupere, quod & Vates noster oratione notat sua; & tamen propria malitia, atque in malis studiis defendendis calliditate, id quod malè agunt magnis auctoribus defendere, & honestissimis nominibus commendare student. Videas enim tum musicos ipsos, tum eos qui horum impura consuetudine delectantur, diuinam musicam, angelicam exercitationem, & Dauidicum studium frequenter iactitare; cum nihil ab illis aut diuinum, aut angelicum, aut Dauidicis

Vide Platonē
in conuiuio.

Horat. lib. 1.
Od. 6.

Gen. 6.
Gen. 8.
Idē in Adelphis
Comicus
Terentius

Dauidicis meditationibus simile cogitetur. Ea enim quæ canuntur turpia imprimis sunt, & ipsum harmoniæ genus, quibus hæc aptantur, petulans lasciuumque est. huiusmodi musicæ & cantionum atq; saltationum studiis deditos Hierosolymitanos ciues opulentos illos Vates notat; quod genus non ad diuinas laudes, sed ad suas mensas, ad conuiuia atque ebrietates maximè esset oportunum. Diuinitatis mensis & amica templis. Lyra, à quodam Poëta dicta est. alteram partem sibi vsurpabant, quam alterius honesto nomine defenderent: aiebant enim se in hac re Dauidem regem ac vatem imitari, cui semper cythara familiaris gratissimaque fuisset; cum multum inter se, illorum ac Dauidis in ea re studia distarent, longèque essent diuersa atque seiuncta. Ille enim ad sacras res diuinumque cultum suam artem retulit; isti verò ad vina, & conuiuia, cæteraque libidinum & vitiorum fomenta referebant. atque ob eam rem dicit:

Horat. lib. 2.
Od. 11.

Qui cantatis ad vocem psalterij sicut Dauid, putauerunt se habere vasa cantici.

15 **Q**ui cantatis] hebraicè est, *Qui diminuitis*, siue *particularizatis*. Plurimum ad mores hominum cõponendos vel corrupendos referre antiqui sapientes censuere, quo musicæ genere ciuitas vtatur, atque ex cantuum tonorumque rationibus hominum mores argui posse Plato arbitratur. Nam quo tempore, quibusque in locis, sedati atque compositi cantationum modi sunt, similes esse ciuium cogitationes, similes exercitationes comperiuntur: contrà verò lasciuia & petulantes modi eiusdem notæ mores arguunt. Musicorum autem rationem vniuersam antiqui artifices in tria genera partiti sunt: Enharmonicum, Chromaticum, diatonicum. Prima duo, ad hominum mouendos affectus aptiora sunt, quòd canendi grauior modus, & humanæ in sermone vocis similior, numerisq; consistet ad verba proferenda aptissimis. huius autem generis rara admodum atque obscura ex antiquis vestigia apparent; tamen Itali Chromatici vsuum nonnihil restituere conantur: qua de re nos cum Daniele Barbaro Aquileiensi Patriarcha electo harum artium omnium nostro tempore antistite clarissimo longum & eruditum sermonem contulimus. Tertium autem genus illud Diatonicum dictum ad voluptatem magis atque ad permulcendas aures natum esse videtur; quòd minutis temporum sectionibus, & modulis crebrioribus præter vocum consonantiam, cætera auium garritus imitetur. in quo genere non tam canendarum rerum sententiæ, quàm ipsius cantus habetur ratio, maximè autem in hoc genere versiculi & rithmi placent, qui aut res iocosas, aut amatorias contineant. Horum generum exempla adiungere, nec nostri instituti nunc est, nec rationem longius persequi huius est loci: Satis enim fuerit rem ipsam indicare, quoniam ad Vatis nostri explicandam sententiam oportuna visa est. Namque hoc Diatonicum genus vltimum subnotare mihi Amos illo verbo videtur, *qui diminuitis*: quod eo genere musicæ potissimum vtentur, quod fouere hominum sensus, delinire animos, & voluptates adhibere potest. Illud autem ex hoc loco consequitur, honestum musicæ vsuum nusquam, ab usum verò vbiq; in sacris libris vbiq; reprehendi: atque hæc ratio satis afferre lucis poterit, vt ea, quæ in eius artis vel laudem vel vituperationem tractantur, intelligi possint. Neque enim qua parte templis, sed qua diuinitatis mensis amica Lyra est, vituperatur. Porrò ex multis vasis hoc est instrumentis musicis Nablum solum nominauit, quam noster interpret cytharam vertit, quòd in eorum genere quæ neruis & testudine concinnata sunt, hoc fuerit antiquissimum & celeberrimum: Eius enim inuentorem Iubalem fuisse Moses scribit, qui fuit Pater cantantium cythara & organo. Ac de hac tota arte, quæ plurima in sacris libris aguntur, nos aliàs (annuat votis Deus) plura & fusius dicemus. Quod verò hoc musicæ studium non ad sapientiam, aut ad virtutem, sed ad voluptatem Iudæis fuerat paratum, subiuncta oratione confirmat: Namque Dauid gratissimis & ad pietatem idoneis rebus musicæ exornationem adhibebat; isti verò inter pocula & vina Venerem potius & Bacchum, quàm Deum, colentes cantabant. Hoc est quod dicit:

Plato.

Plinius.
Boëtius.

Gen. 4.

Bibentes vinum in Phialis & optimo unguento delibuti, &c.

Hæc opera atque exercitamenta pœnitentiũne & diem Domini deprecantium, an magis perditissimorum hominum, & luxu diffluentium dici possunt? Namq; illius generis

generis cinis capiti inspersus, & supplicum velamenta, faccus & cilicia, lachrymæ & gemitus, ieiuniorumque frequentia est. His enim artibus & modis sociorum & fratrum castus & ærumnas excipere, & sibi ipsis timere ac prospicere sapientes viri consueverunt, sicut scriptum est: Ego autem cum in angustijs essent, inducbar cilicio, humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in sinu meo conuertetur, &c. Musicis autem & poculis ij solum indulgent qui omnia postposuere, dummodo cutem curauerint, risulque & iocos vndiq; sibi quaesierint, sicut scriptum est: Vinum & musica lætificant cor. namque altera res curarum obliuione allata, alteri locum ad voluptatem parat. Vnde & *λαδιμη* & vinum Græcus Poëta, obliuiosum Latinus cognominauit. huius generis hominum illa oratio est. *I, pete vnguentum puer, & coronas, Et cadum Marsi memorem duelli, &c.* 10
Dic & arguit properet Neere, &c. [In phialis.] Valorū nomine certo nimium vini vsum arguit. nā ex multis valorū nominibus quæ apud Hebræos sunt *M A Z R A Q*, vnū est quod magnitudinis, capacitatisq; rationē habet, quod Latine craterē vel phialā recte vertas. [Et optimo vnguento, Hebraicē est, Et primitijs olei inungentur.] Verbum futurū à tēpore absolutū affiduitatē, vsum, consuetudinēq; significat. Fuerūt olim in delicijs vnguenta, quorū vsum ab ijs qui Asiā incolebant ad Romanos vsq; defluxit. Eorum autē multiplex natura & compositio fuit, sed omnem aliam naturam balsamum suauitate & virtute vincebat, quod vni tantum Iudææ solo certis in vicis, nempe apud Hierichunta generosissimum contigit: Namque Ægyptium minori omnino laude celebratum est. In eo genere, quod triplex erat, Opobalsamum excellebat, idque est quod primitias olei Vates noster nominat. Vt enim Latinis vnguenti, sic Hebraicis olei nomine omnia hæc genera dicuntur, quod præter sordes atque inficiendi facultatem cætera olei referat naturam. Non solum autem vino & cibis suauissimis, sed curi etiam & capillis curandis indulgisse Iudæos arguit Vates. quæ res molles animos, & parum virile vitæ genus, atque ijs qui virtutem profiteri debent turpissimum declarat, si tamen assidua, studioseque procurata sit: quod 25
& Laronia illa hypocritis quibusdam philosophastris obiebat. *Tertius*, inquit, *è celo cecidit Cato. sed tamen vnde Hæc emis? hirsuto spirant Opobalsama collo Que tibi, &c.* 30
Quicunque autem his delicijs operam dederint, nullis neque suarum, neque alienarum rerum curis angi, sed animum sollicitudine omni liberare student. *Huc vina* 35
& vnguenta & nimium breuis flores amœne ferre iube rose, &c. aiebat ille. Delicatissimi igitur & voluptatibus liquefacti Iudæi fratrum suorum Israëlitarum, quorum res vehementer detritæ erant, minimè dolebant vicem, neque animum ad illorum calamitatem adiungere volebant, ne vel minimus susceptus dolor voluptates aliqua ex parte minueret.

Et nihil patiebantur super contritione Ioseph: 35

NAMQUE eo tempore maximum Israëlita res ab Assyrijs hostibus detrimentum acceperant, antequam Ieroboam filius Ioas regnaret. Israëlitas autem Ioseph nomine appellat, quod Ephraim, ex quibus primus Israël rex fuit, ex Ephraim tribu fuisset, & quod Iosephi amplitudo illa etiam dignitate à patre ex testamento aucta est, ut Israël 40
nomine illius familia, & Iosephi nomine omnis etiam Israël appellaretur. Sic enim senex moribundus dixerat: Et inuocetur super eos nomen meum, & nomen patrum meorum, quamobrem in Psalmo Vates canebat: Qui regis Israël intende, qui deducis 45
velut ouem Ioseph. Ioseph autem augmentum siue additionem significat, atque eius nominis rationem faustam, felicem, & perpetuam esse, oprandum maximè fuerat; imminutam verò & fractam videre, fuit vehementer dolendum. Vocatus enim erat à matre Ioseph, atque illud nomini additum votum: Addat mihi Dominus filium alterum, &c. Cum autem Iosephi felicitas ad omnem Israëlē ex paterno etiam voto & testamento pertinere, omnes Israëlitis filios in contritione Ioseph dolere oportuit; quando illa ærumna magnum generis totius portederet periculum. Istis autem delicijs, 50
& negligentia, animorumque securitate grauius illis & maturius atque certius malum afferendum esse prædicit:

Quapropter nunc migrabunt in capite transmigrationis, & auferetur factio læsciuientium.

OMNES

OMNES vniuersi Israëlitis ærumnas hoc versu complexus est Vates; tum quias Samaritæ, tum eas etiam quas Hierosolymitani pertulere: namque in Israëlitas iam superius decretam ob scelera & impietatem sententiam denuo repetit, & consequuturū etiam, Iudæos non minoribus sceleribus alligatos, iudicium pronuntiat: ita vt neutram partem 5 merito supplicio caritatem confirmet. namque Israëlita priini omnium migrabunt, idque mature; ac propterea dixit: [Nunc in capite transmigrationis,] & deinde paulò post: auferetur factio illa Iudæorum læsciuientium in Sion, qui lusuibus & voluptatibus dediti, nec suis malis cauebant, neque alienis mouebantur. Id autem tanto illis certius; quanto minus credentibus, nec opinantibus adueniet: quoniam quas illi vanas esse vatum de eā 10 re prædictiones putant, interposito etiam iuramento certas, constantēque fore Deus asseruerat.

Iuravit Dominus Deus in anima sua dicit Dominus Deus exercituum: detestor ego superbiam Iacob, & domos eius odi, & tradam ciuitatem cum habitatoribus suis.

51 QVANTUM Deum, qui mentiri nunquam potest, quicquid dixerit, fati fuerit dixisse; tamen in grauissimis rebus iureiurando sua dicta firmasse videmus, atque id iuramentum non certitudinē & veritatem atque dictorum constantiā solum, sed affectum & voluntatem indicat. Eam enim re magna cura esse susceptā interpretamur, cui iuramenti 62 etiam sanctitatem Deus adiunxit. Vt: per memetipsum iuravi, nolo mortē morientis, &c. Illud etiam grauitatē & pondus iuramento addit, quod non priuato sed publico iudicis nomine iuratur. Nam primum nomen *Adonai* est, quod proprium cum sit, misericordix & constantix rationem explicat. Alterum verò est *E L O H I M*, quod in iudiciali causa vsurpari plerunque solet. Iurifurandi autem formula grauissima est, in anima sua; 52 hoc est in vita sua, idem quod per seipsum. Deo enim nihil se maius (vt D. Paulus ait,) quo iuret, est: quam ob rem per semetipsum iurare solet. In anima autem iurare, idem quod Græcis in capitiurare est, vt: Qui non accepit in vano animam suam. Quod si ho- 65 minibus propriam animam in vano accipere religio est, quantā diuino iureiurando sanctitatem futuram credere par est? Grauissimam itaque & certissimam sententiam esse cōsequitur, quam Deus iudex & mundi rector capitis sui, hoc est, propriæ diuinitatis & maiestatis iuramento pronuntiando confirmet; subiuncta etiam ad id præstandū quod dixerit potentix ac facultatis appellatione: [Dominus Deus exercituum.] quibus omnibus verbis certam agendi voluntatē, cum maxima quoque facultate coniunctam ostendit. Iurifurandi autē sententia illa est: [Detestor ego superbiam Iacob.] Illud ad huius loci expli- 53 candam sententiam meminisse oportuerit, quod iam aliàs est à nobis indicatum, nomen Iacob filium illum Isaac & Rebeckæ, non cum vlla publica dignitate, aut opibus, aut imperio aliquo, sed priuatum & communis vitæ conditionis hominem significare; qualem ordinem & gradum ille tenebat, cum fratris metu paternam domum fugiens, & quamā cum fors exulem maneret incertus, diuinæ se misericordix & fidei huiusmodi voto & 64 supplici oratione credebat. Si fuerit Dominus mecum, & custodierit me in via per quam ego ambulo, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentū ad induendum; reuertensque fuero in pace ad domum patris mei, erit mihi Dominus in Deum, &c. Hunc autē hominem tam humilem, tamque demisso animo supplicantem, & pacem sibi tantum, tenuemque victum & vestitum petentem, quod ad magnas diuitias, atque adeo ad opulentiam euexerit is cui supplicabat, non decuit suæ humilitatis, & propriæ obscuritatis oblitū sese insolenter efferre, si secundarū rerum cursum eodē Deo auctore & conseruatore perpetuū sibi esse voluisset. Sed eā felicitatē & dignitatē iisdē illis artibus quibus cōsecutus fuerat, submissione, modestia, obsequio, orationeque supplici, atque eius voti cuius religione sese obstrinxerat, perpetua solutione retinendam curari, & re ipsa præstari oportuit. Deus patris mei Abraham, Deus patris mei Isaac: Domine qui dixisti mihi, reuertere 50 in terrā tuā & in locū natiuitatis tuæ, & benefaciā tibi. Minor sum cunctis miserationibus tuis, & veritate tua quā expleuisti seruo tuo. In baculo meo transiui Iordanē istū, & nunc cū duabus turmis regredior, &c. Itaque Iacob nomen & appellatio propriā illius hominis paupertatem, ignobilitatem, humilitatemque repræsentat: Israëlitis verò cognominatio, eam quam auctore Deo dignitatem consequutus est, iisdem rationibus, scilicet fide 65 & obse-

& obsequio, retinendam significat. Neque enim id ipse sibi nomen aut fecerat, aut à parentibus acceperat suis, sed à diuino nuntio nomen suum rogatus, & se Iacob appellari professus, audierat; Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israël. Cum autem Israël postertitas, quæ nisi concessæ dignitatis gloria & amplitudini deesse uolisset; perpetuis pietatis officijs, uti debuit, ab illa paterna virtute per nefaria scelera degenerasset, ad Iacobi humilitatem & paupertatem, quæ propria illi fuit, redacta est. Nihil aut molestius & iniquius ferendum, quam pauperum & obscurissimorum hominum superbia atque insolentia, est. Tres species, ait Sapiens, odit anima mea, & ag-
 25 grauior valde animæ illorum: Pauperem superbum, & diuitem mendacem, &c. Eam autem ipsam rem Deus hoc loco persequitur, & ut grauissimam atque molestissimam
 30 abiurat, sese Iacobi fastum & insolentiam nec ferre, nec dissimulare posse, nedum permittere aut fouere uelle. [*Detestor ego superbiam Iacob.*] Ego pronomen significan-
 35 tissimum in loco est, atque ex utraque persona amplificatio crescit. Ego, cui nihil tædiosum magis quam superbia est, sicut scriptum est: Abominatio Domino omnis
 40 altitudo cordis, manus ad manum non absoluetur. [*Superbiam Iacob.*] Humillimi illius
 45 olim & pauperissimi, atque exulis hominis, cui fugienti vix baculus ad viam suppeditabat. *Detestor.* Verbum Hebraicè in graui coniugatione est; quod eam rem Deo vehementer odiosam esse indicat. [*Et domos eius odi Hebraicè est, Et palatia eius:*] Nam vnde Iacobo palatia ad habitandum, qui cum fratrem fugeret suum, neque vile quidem stragulum in quo cubaret habuit: sed cum venisset ad quendam locum, & vellet in eo re-
 20 quiescere post Solis occubitum, tulit de lapidibus qui iacebant, & supponens capiti suo dormiuit in eodem loco. Vnde ergo palatia Iacobo? Cui si ex diuinis muneribus & di-
 25 uitijs, atque ex terræ in qua habitabat opulentia contigit, ut non domos solum, sed ædes & palatia ædificare posset, iam illa primum iniuria est, quod ea non Iacobo, sed Israël fuerant donata. Ita, quæ malè possessa, atque iniuste retenta sunt, meritò ab illis
 30 sunt repetenda. [*Et tradam ciuitatem cum habitatoribus suis.* Hebraicè est, *ciuitatem, & plenitudinem eius:*] atque ita etiam Chaldaicè: ut non tantum habitatores intelligamus, sed & urbem ipsam cum diuitijs atque omni suppellectili, quibus referta erat, quibusque Iacob ille obscurus & ignobilis homo iniuste possessis luxuriosissimè abutebatur. ea autem Deus cum non Iacobi essent, sed sua, repetere ab eo, atque alijs gentibus in vsum tra-
 35 dere iureiurando decreuit: indignum enim est & odiosissimum, imò & molestissimum, ut pauper, obscurus atque ignobilis homo, maximè nullis bonis artibus, nullis virtutibus præditus, sed innumeris potius flagitijs & sceleribus contaminatissimus magnificentijs ædibus opulentissima vrbe tot commodis & voluptatibus maxima cum insolentia fruatur. Quod ad sermonis vsum facit coniunctio, & illationis vim obtinet,
 40 & tradam, hoc est, *Tradam itaque.* Namque argumentationis totius conclusio hæc est: id quod maximè displicet, molestumque est, non est ferendum. Iacobi autem superbia vehementer displicet: Ea igitur non est ferenda; sed omnis fastus & superbiæ materia auferenda illi est. Quam autem seuerè & quam grauius decretum hoc suum exequi cogitarit Deus, ut urbem & plenitudinem eius excindendam, expoliendam, atque
 45 hominibus & rebus omnibus exhauriendam tradat, subiuncta oratione exponitur:

Quod si reliqui fuerint decem viri in domo vna, & ipsi morientur, & tollet eum propinquus suus, & comburet eum, ut efferat ossa de domo.

45 Nullo modo diuinum ultionis iudicium effugiendum illis esse, quin certissimo supplicio subeat, confirmat Propheta: neque vllum studium aut conatum, aut consilium profuturum, quo minus ad solitudinem illam & ignobilitatem atque paupertatem suam redeundum sit. Ita ut si vel decem, aut alioqui maior aliqua hominum copia mutuè sibi auxilium promittentium in munitissimam & firmissimam domum sese recipiant,
 50 in qua hostis impetum declinare cogitent; tamen fame & peste pereant: perituri autem sunt in tanta ignobilitate & obscuritate, ut nec funeris pompa, nec vllis sepulchri ceremonijs efferantur; sed ab illo qui fortè reliquus fuerit, singuli concremati, humili & obscura sepultura afficiantur; quod in agrum efferri hostili obsidione prohibebuntur, quibus pestis ipsa atque hominum ex bello raritas funeris ritum omnino
 neget,

neget, quo cum funere prodirent alijs amici. Hoc autem genus in miserimis etiam ærumnis antiqui ponebant, si quis sepultura, & iustis exequijs careret, sicut scriptum est: Posuerunt cadauera mortuorum in circuitu Hierusalem; & non erat qui sepeliret. Denarium autem numerum ideo notauit, quod is sit cunctis perfectior, quo ceteros numeros sigillatim includimus, (supra decem enim non tam numeratio, quam eorundem numerorum replicatio est,) naturæque constet rationibus potissimum, atque illud hoc nomine significare voluit, ut res non casu, sed certo consilio euentura intelligeretur: Nam si decem, qui sese in vnam domum recepissent, omnes perirent; eorum interitus certa ratione constare probabatur. Si enim id casu, aut aliquo alio morbo eueniret, cur magis
 10 decem, quam nouem, aut cur nam decem extinctis, vnus à quo cremarentur superesset? Sed certissimam rem, & consilio decretam certus numerus probatura erat. Quo tempore autem ciuitatum res neque confusæ, neque turbatæ sunt, si quando mori aliquem contingat, propinquis in lachrymis, & luctu occupatis ceteri amici, aut etiam vicini funus curant. Vbi verò magna ac turbulenta tempestate publica iactatur res, ut in bello,
 15 peste, atque fame, priuata salutis suæ vnusquisque solitudine vrgetur, aliena omnino curare negligit. Ex quo fit, ut ea cura propinquum aliquem & necessarium attingat, quæ tranquillis in rebus ab alio suscipienda fuit. Hic ergo ita propinquorum corpora cremada, & ossa efferenda curat, ut omni luctu solutus, omni fletu immunis, nullis lachrymis perfusus, pietatem omnem exuat, & non tam necessariorum suorum, quam hostium cadauera cremare videatur. Propinqui autem nomen hoc in loco ex Hebraicis patrum significat.

Et dicit ei qui in penetralibus domus est, nunquid aliquis est penes te? & respondebit finis est.

25 VSQVE A DEO se præbebit patruus alienum, ut neq. ipse domum penetrare velit; tantum eum qui domi reliquus fuerit rogabit, nunquid cadauer vllum cremandum relictum fuerit; num quis illi viuus adhuc, qui nondum perierit, superfit. Ille verò aut viuum, aut mortuum aliquid omnino superesse negabit, suamque calamitatem & solitudinem deplorare incipiens, ab altero omnino lugere vetabitur, quod adeo turbata & calamitosa tempora sint, ut neque diuini nominis meminisse, alijs non nimium affuetis vacet, nedum mortuos luctu & lamentis prosequi vacabit. [*Nunquid aliquis penes te est?* Hebraicè: *Nunquid praterea tecum?*] ut non solum de mortuis, sed de viujs etiam roget: & respondebit finis est. Hebraicè verbum A P H E S, necessariæ & oportunissimæ rei defectum, desideriumque significat; idque in calamitosissimis & miserimis temporibus vsurpatur, ut: Vidit Dominus afflictionem Israël amaram nimis, quod consumptus est clausus carcere, & consumptus est etiam derelictus & extremus, & non essent qui auxiliatur
 30 Israël, & apud Iob: Dies mei consumpti sunt cum defectu spei. Sic etiam apud Isaiam: Nobiles eius non erunt ibi. regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. In his atque alijs non dissimillimis locis verbum A P H A S est; ex quibus illud ad luctus & lamentationes aptum esse intelligimus; ut apud Latinos illa vox, ergo: Nam similes his syllabarum quidem numero breues, pronuntiatione verò graues voces humanus animus in acerbo aliquo luctu inchoando commodè vsurpat; atque primo quidem verbo, siue interiectio illa, siue aliqua alia sermonis pars sit, concepti doloris causam, quam fieri potest aptissime, exprimit. Namque ut apud Latinos ergo, plura significat, quam ut nos hic referre possimus; sic apud Hebræos illa prima dolentium vox A P H E S, hoc est: desijt aut defecit; omnis felicitatis, salutis, dignitatis, fortunarumque omnium defectum indicare videtur. Eum verò luctum patruus ita excepturus erat, ut non leuaret, sed reprimeret omnino, diceretque ei, *Tace.* Hic tantæ superbiæ, tantarum deliciarum, & totius luxuriosæ vitæ exitus fuerat, ut omnibus tandem commoditatibus priuati, bello, aut peste, sine sepulturæ honore, nullis neque propinquis etiam fle-
 40 biles perirent.

Et non recorderis nominis Domini. Hebraicè sic est: *Et non ad recordandum in nomine Domini.*

ET SIC hunc locum Nicolaus, & Ordinaria quæ vocant, glossa reddidit: tanta malorum turba,

Psal. 78.

Fuit etiam à Pythagora decas obseruata; ut recitat Porphyrius lib. de Sacrificijs.

Simile à Thucydide est annorum in magna illa Peloponnesiacos peste.

2. Reg. 14.

Iob. 7. 14. 34.

Psal.

turbā, tanta trepidatione ac tumultu laborandum esse, tanto metu & solitudine eorum mentem impediendam opprimendamque fore ostendit, ut quod vnum in miseris rebus esse solet refugium diuini nominis inuocatio, id illis vitam tranquillā & delictiosā aliās agere assuetis (quo in statu, ut nulla pietas, sic rara diuini nominis mentio est) id in quā refugium petere in mentem non veniat: I nunc, & vitam in sceleribus & vitij securus traduc, & pœnitentiam atque pietatis studium ad finem vsque ad ipsum mortis articulum differto: cum neque tuorum quos charissimos habueras, neque Dei quem abs te omnino abalienaueras, recordari fortasse valeas. Quoniam verò in superioribus suam in vtraque regna, Israëlitarum & Iudæorum decretam sententiam longa oratione sigillatim pronuntiarat; easdem nunc breuiter confirmatas repetit, atque hostibus exequendas mandat.

Quia ecce Dominus mandauit, & percutiet domum maiorem ruinis, & domum minorem scissionibus.

D I V I N Æ potestatis ministros & satellites, per quos res gerenda, suppliciumque de vtraque Israëlitarum domo sumendum foret, paratos iam esse illa indicat oratio; [*Dominus mandauit.*] Quemadmodum autem impositum illis negotium expediendum sit, translatione proposita declaratur. Namque Israëlitarum regnum, totamque illam decem tribuum gentem penitus ruituram; Iudæorum verò & Beniaminitarum publicam rem vehementer esse proterendam Propheta significat. Domus Israël, quæ vnica olim fuerat, populari dissensione in duas partes studio dissidentes à Roboami regni initio diuisa est: atque ex eo tempore, alteri Domus Israël, & alteri domus Iuda factum est nomen: hisque nominibus vtraque pars est frequenter appellata, tamen si tota ipsa natio Israël diceretur, domus tamen nomine adiuncto, altera pars ab altera diuidebatur. Ut: Ecce dies venient, & seminabo super domum Israël, & domum Iuda semine bono, &c. Igitur domum maiorem Israël domum cognominat; quæ copia & hominum multitudine domum Iuda longè superabat. hæc enim duas tantum; illa verò decem tribus continuit: Ex Iacobi autem prædictionibus, atque ex ipsa re, & euentu Israëlitarum turbam maiorem quam Iudæorum semper fuisse intelleximus. Nam paulò antè dissidij tēpora, cum Dauid vtramque gentem enumerare iussisset, summis in codicem relatis, inuenti sunt de Israël octingenta millia virorum fortium, qui educerent gladium; & de Iuda quingenta millia pugnatorum. Domum autem magnam quæ omnino diruenda, neque vnquam præterea in eum locum restituenda erat, ruinis percutiendam prædicit. Minorem verò Iudæ domum labefactandam quidem, non tamen restitutionis spe destituendam (utpote post septuaginta annos in proprium solum remigraturam,) scissuris affectum iri præcinit. Hunc locum Chaldaica biblia sic interpretantur: [*Quoniam ecce Deus mandauit, & delebit regnum magnum deletione forti, & regnum paruum deletionem debili.*] Quoniam autem fieri omnino non posse vtraque gens credebat, ut ab hostibus superati perderentur, quod & propria virtute, & locorum in quibus habitabant situ, & munitione fiderent; alteri enim populo Samaria; alteri Hierusalem regia erat; vtraque autem vrbs & natura loci, & operibus munitissima fuit; nulla earum rerum stabilem illis fiduciam esse posse Vates ostendit. Quandoquidem urbium, & ciuitatum, regnorumque felicitas, non armis, non viribus, non muris, aut alijs propugnaculis; sed iustitia, innocentia, æquitate, atque pietate retineri, augeri que solet: quibus artibus & virtutibus sublatis res omnes publicas, quamuis maximas & felicissimas, corruiere necesse est. Ipsa enim iniuria, ipsa fraus, ipsa etiam tyrannica potentia, ciuitates, in quibus versantur perdere, hostibusque euertendas prode; ipsa inter ciues discordiā florentibus rebus calamitatē maximam, maximorum operum & consiliorum mirificam molē conuellerē & labefactare solent, sicut scriptum est: Præcipita Domine, & diuide linguas eorum, quoniam vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate, die ac nocte circundabit eam super muros eius iniquitas, & dolor, & labor in medio eius, & iniustitia. Itaque nullum aliud præsidium, nulla propugnacula firma ijs locis esse possint, in quibus ius, æquitas, atque pietas, satis ad defendendam & stabiliendam libertatem idonea præsidia desiderantur. Igitur vanam vtriusque populi orationem & iactationem Vates redarguit, quibus vrbes suæ expugnate non minus difficiles credebantur, quam si quis in rupe equis currere, aut bobus arare

arare pararet: quòd vtrique rei expediendæ loci ipsius tum inaccessibilitas, tum durities & firmitudo obstiteter. Est autem hæc ab artificibus conformatio, siue mimosis dicta figura, cum quis aduersarij orationem ad redarguendum vsurpat. Erat verò Iudæorum & Israëlitarum oratio huiusmodi:

Nunquid currere queunt in petris equi, aut arari potest in bubalis?

Q V Æ vati conformatio est, aduersarij similitudo ab impossibili erat, qua illi sibi, rebusque suis securitatem promittebant. Atque hoc argumenti genus in grauissima atque impossibili re à sacris & prophanis auctoribus vsurpatur. ut: Si mutare potest Æthyops pellem suam, & Pardus varietates suas, & vos poteritis benefacere cum malefacere didiceritis. Et illud: *Si pugnat extricata densis cerua plagis, erit ille fortis, &c.* Vtraque autem similitudine & belli, & victoriæ copiam hostibus negabant, & confidentiam sibi atque securitatem maximam vterque populus promittebant. Nam qui equis ineptum locum aliquem esse demonstrat, idem ad pugnam incommodum esse arguit: Siquidem equus ad pugnam bellique diem, ut sapiens ait, paratur. in quo autem loco equestris pugna, quam plurimum Assyrj valere, committi non possit, eum locum expugnari posse timendum non est. Ut autem equus pugnet, sic aratio expugnationis & victoriæ argumentum est. Olim enim victores expugnatas à se & captas vrbes in subactionis signū muro aliqua ex parte diruto arare consueuerunt. quam rem ex illo Poëtæ loco dotemur: *Imprimeretq. muris hostile ararū Exercitus insolens.* Huiusmodi difficillimā imò desperandā potius de se victoriam illi quondā Alexandro Macedonico proponcbant; qui cum rupem quandā editissimā teneret, legatos rogabant, num Alexandri milites alis essent præditi? Nullum autē locum inaccessum esse, aut venienti hosti difficillimū, quem Deus nō tueratur & propugnet, frequentibus sacrorum librorū testimonijs, atque vsu ipso, & temporū rerumque exemplis intelleximus: Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam. Vbi enim ille urbem ob incolentium nefaria scelera tradendā dederit, & vires, & celeritatē, & ingenij hostibus addere, & opes alias victoriæ causa concedere consuevit, quibus rebus aduersum Iudaicū & Israëliticū populum Deo auctore infructus, eosdem ipsos Assyrios, de quibus nunc agimus, Ioël docebat. Quasi aspectus equorum aspectus eorum, & quasi equites sic current, sicut sonitus quadrigarum super capita montium exiliunt. Ita ut nihil omnino difficillimum illis sit, quos Deus ad pœnas de sceleratissimis hominibus repetendas parauerit & instruxerit. Namque ille est formans montes, & creans spiritum, & annuntians homini eloquium suum. in bubalis, Hebraicè in bobus, est. atque vtraque pars ad rupem referenda est; ut sic ratio ex Zeugmate conuectatur: [*Nunquid currere poterunt in petris equi; aut arari bobus in rupe poterit?*] In petris, vertimus in rupe; namque eiusmodi nomen Hebraicè est. Probat autē vates nō esse iam difficile factū, ut in rupe equis curratur, aut aretur bobus: hoc est, nihil mirandum esse si tanti hostibus animi addantur, tantis viribus, tanta felicitate augeantur, ut Israëlitarū & Iudæorum munitiones contemnere & ridere possint, quando maiora miracula, immò maiora potius monstra à Iudæis & Israëlitis edita sunt; qui & ipsi suis sceleribus viam hostibus aperuerint, & munierint. Nec enim cuiusquam rei effectus mirabilis videri debet ei qui causam dederit quamobrem efficiatur, quæ causa maiora in se monstra atque prodigia contineat. Cum verò iustitia & iudicium, duæ maximæ virtutes ad publicas res conseruandas idoneæ, ab ijs conturbatæ & pessundatæ sunt; nihil mirandum fuerit si illud tantum, tamque horrendum monstrum alia minora, atque editu faciliora sequantur; præsertim cum illa vitia ab humana solum malitia edantur, atque hæc rerum gerendarum facultas hostibus auctore Deo contingat.

Quoniam conuertistis in amaritudinem iudicium, & fructum iustitiæ in Absynthium.

R E R V M publicarū ratio omnis, felicitas, atque hominū societas, inter se nulla alia re magis quam æquitate & iustitia conseruatur & alitur: neque vllum aliud aut certius, aut præsentius venenum ciuitatibus comparari potest, quam si virtutes hæc corrumpantur. Iudicij nomine in sacra Philosophia idem quod æquitas, iustitia verò ius Latinis significare, aliàs est à nobis disputatum. Ex quibus rectè sancteque excultis, & dulcissimi & op-

& oportuni fructus ad res publicas alendas percipiuntur, sicut scriptum est: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia, & pauperes tuos in iudicio. Suscipiant montes pacem populo, &c. His etiam corruptis aut perditis, ipsam publicam rem marcescere & perire necesse est. Sic enim legimus: Hæc dicit Dominus Deus: Civitas effundens sanguinem in medio sui ut veniat tempus eius. In sanguine tuo, qui à te effusus est, deliquisti; & in idolis quæ fecisti polluta es, & appropinquare fecisti dies tuos, & adduxisti tempus annorum tuorum. Propterea dedi te opprobrium gentibus, & irrisionem vniuersis terris. Quæ iuxta sunt, & quæ procul à te, triumphabunt de te, sordida, nobilis, grandis interitu. [In amaritudinem, Hebraicè est, in fel, & fructum iustitiæ in absynthium.] Duo extrema amaritudinis capita protulit, fel & Absynthium; quibus nulla res amarior. atque in hac similitudine naturæ ordinem sequutus est: etenim iudicium in iuris & æquitatis cogitatione; iustitia in ipso opere officioque præstando est. ita altera pars animum & consilium; altera verò studium & officium ipsum significat. Quo autem animo, qua mentis perturbatione res geratur, fellis nomen declarat: quod ea corporis pars in iecore (vbi affectuum & perturbationum fons est) constituta; si nimium abundet, morosum hominem, iracundumque efficiat. Ex qua animi perturbatione, nullum sincerum ac sanctum officium, sed Absynthium expectari potest. atque ex sincero ac puro animo integra ac sancta iuris meditatio, ex meditatione iustitia oritur, ex iustitia autem pax, publica que salus & tranquillitas, ut ex arbore fructus, nascitur, sicut scriptum est: Et erit opus iustitiæ pax; sic rursus ex felle amaritudinis, animorum perturbatio. Ex hac officij, iustitiæque omnis prophanatio, corruptioque proficiscitur. Quod ad argumentandi rationem attinet, ex contentione Vatem argumentatum esse dicimus, ut maiori absurdo proposito facile minus absurdum inferatur. Estque hoc grauissimum arguendi genus, atque in præposteris negotijs amplificandis frequenter ab auctoribus tractatum, Vt:

Horat.

Miraris cum tu argento post omnia ponas:

Si nemo præstet, quem non merearis amorem?

Mopso Nisa datur. quid non speremus amantes?

Ver. eccl. 8.

Iungentur iam gryphes, &c.

Igitur cum duas maximas virtutes iudicium & iustitiã, quibus rem vestram retinere conseruareque possitis, corruptas esse constet, nulla vobis alia certa, & stabilis fiducia, aut in vrbium situ, aut in munitione, aut in vestra etiam fortitudine esse potest.

Qui letamini in nihilo: qui dicitis, numquid non in fortitudine nostra assumpsimus nobis cornua?

Arist. de hist. animal. cap. proprio. Mich. 4.

CORNUA animantes armorum loco habent, quibus propugnare & se defendere valeant: maximè autem rhinoceros hoc propugnaculo vtitur, & valet; cuius belluæ diuinis in literis illustris & frequens mentio est: Surge, inquit, & tritura filia Siõ, quia cornu tuum ponam ferreum, &c. Huiusmodi fortitudinem sibi ipsis parasse Israëlita iactabant, quòd duobus munitissimis locis Samaria & Hierosolymis tanquam cornibus fiderent; eiusmodique animos induerant, ut resistendo atque obstitendo cuilibet hosti non modò pares, sed superiores etiam se fore sperarent; cum nullæ omnino vires illis suppeditari possent diuino auxilio ob sua scelera destitutis, sicut scriptum est: In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nos. Huic præsidio qui non innititur, in nihilo omnino lætabitur; quod sequentibus versibus Vates confirmat, qui vniuerso Israëlitarum generi tam Hierosolymitis, quam Samaritis nihil profutura esse cornua denuntiat, quo minus ab hoste exagitatis & superatis tota ea regione, quam ipsi sibi felicissimam, tutissimamque promittebant, cedendum sit: Sic enim tauri & rhinoceros à venatoribus acti, aut vita, aut siluis suis excedunt.

Psal. 43.

Ecce enim ego suscitabo super vos domus Israël, dicit Dominus Deus exercituum gentem, & conteret vos ab introitu Emath, vsq. ad torrente deserti.

TRANSLATIONEM à feris sumptam persecutus est: Solent enim venatores coactis hominum & canum agminibus feras in siluis latitantes, sequæ locorum natura, & proprijs viribus atque armis tuentes primum sollicitare, deinde agitare, ac tandem superatas partim

partim occidere, partim retibus viuas capere, atq. ad ludos & spectacula in caueas inferre; sicut scriptum est: Et conuenerunt aduersus eum gentes vndiq. de provinciis, & expandunt super eum rete suam; in vulneribus earum captus est, & miserunt eum in caueam, in cathenis adduxerunt eum, &c. Huiusmodi se venatione aduersus Israëlitas vsurum Deus denuntiat, quos ipse coacto ex Assyriis exercitu, in omni loco, quâ latè eorum regio patebat, exagitabit & capiet. Venationis autè translatione ad bella pertinere, ille in libro Geneseos locus nos docet de Nimrot, qui fuit robustus venator coram Domino. Tota autem Israëlitarum regio duobus illustribus finibus, introitu Hemath à Septentrione, & torrente deserti à meridie, claudebatur. Introitus Hemath; porta in Libano motè est, quâ ab Israëlítico in Damascenum agrum transitur. Torrens autè deserti, is fluius est, qui Israëlitas ab Arabibus dirimit. At verò Hemath vnà ex munitissimis vrbibus fuit quæ Nephthalinica tribui sorte cõtigerat, ut ex Iosue descriptione accepimus. Hæc Eusebio, Epiphania, aliis verò Antiochia dicta est. vtrumque nomen illustriss. fuisse arguit. Ab ea autem finitimâ regione nomè accepisse, ex illo loco intelligimus: Et percussit eos rex Babylonis, & interfecit eos in Rablatha in terra Emath. Porro Torrens deserti, idem est quem apud Isaiã fluuiũ salicũ legimus: Namq. hic fluuius Gharab, & in illo loco fluuius Gharabim dicitur. Quem hic Arabiæ, illic verò Arabum fluuium clarius vertere possis; quod inter Arabum, & Ammonitarum, atque Israëlitarum agros fluens, in mare nostrum defluat.

20

TERTII VATICINII ARGUMENTVM.

QUANTA primum, quamq. admiranda Dei misericordia sit, hoc vaticinio declaratur: qui sceleratos homines non antè grauibus supplicijs afficit, quâ leuioribus poenis expertus, ad meliorem frugem studeat reuocare. Deinde etiam quam acere ac seuerum in eos iudicium exerceatur, qui diuina patientia, atque admonitione, & reuocatione abusi fuerint. Ac demum quanta æquitas, quàm constans Deo erga humanam felicitatem consilium sit, cui nunquam illum, sed eosdem ipsos, quorum res agitur, deesse constet. Omnia hæc tertio Amosi sermone docemur: Namq. huiusmodi rerum, quæ in eo cõtinentur, subducta summa est; Prophetici spectris Vatis animum Deus feriens, duas primum calamitates, famem & pestem, quibus populum ad correptione afficere instituerat, docuit: à quo exoratus, tamè ne funditus perdat, annuit. Quâ in re & diuina ad parcendam facilitas declaratur, & Vatum de populis cura & sollicitudo ostenditur. deinde contumacium & contemptorum quorundam hominum, maximè autem principum (qui alijs scelerum & impietatis auctores fuerant) captiuitas spectanda certis imaginibus Vati offertur, qua occasione Amasias sacerdos Bethel Vatem, ne prophetaret, prohibere conatus est; cuius impetum maxima fortitudine Vates excipit, & domesticæ calamitatis prænuntiatione infringit, atque ita constanter & intrepidè impostam sibi à Deo personam pro dignitate agit, ut grauissimum etiam omnium visum sibi ostensum exponat; quo integram ac plenam totius Israël abduktionem præcantat: atque in eodem sermone suæ ætatis hominum mores impuros & sceleratos acriter reprehendit, quibus ob eam rem, & quòd meliora suadentibus vaticinijs audire non placuerit, adeo dura tempora instare dicit, ut non solum ceteris commodis omnibus, sed, quòd grauissimum omnium est, omni diuini sermonis commoditate, & vsu carendum sit. Vbi autem in his quæ ad Israël pertinebant suo officio abundè satisfecerit, ad Iudaicam excisionem & captiuitatem prædicandam atque affirmandam digreditur. In ipsa autè totius sermonis peroratione, diuinam naturam immutabilem omnino, & simplicissimam, sui que semper simplicissimam esse confirmat: quæ susceptum de ornanda gente aliqua consilium, non propterea abijcere solet, quòd varijs, inconstantibusq. ingenij atque studij sit, sed quòd gens ipsa suis sceleribus, & impietate, tanto se honore reddat indignissimam. Itaque si qua calamitas, si qua miseria, si qua omnino infelicitas florentibus & felicibus olim rebus publicis incidere, in ijs ipsis earum malorum culpam omnem residere necesse est, qui Iudicem Deum, quàm misericordem experiri maluerunt. Iudicium autem (ut ex lege docemur) Dei est.

50

Ecce ostendit mihi Deus, & ecce sicut locusta in principio germinantium serotini imbris, & ecce serotinus post tonsionem regis.

TRIA publica calamitatum temporalium genera esse, quibus populos scelere & impietate obnoxios Deus afficere solet, in superioribus docuimus, cum illum inter-

Supra cap. 4. interpretaremur locum: Audite hoc vacca pingues, &c. Eas autem esse famem, pestem, & gladium; qui Dei exercitus à vatibus dicuntur, quòd præter alia quæ immittere in orbem potest, his plerumque ad publicas viciscendas iniurias vti consueverit. Atqui horum generum David regi optio data est; vt quod minus graue existimaret, id eligeret: a. Sam. 14. Aut septem annis veniet fames in terra tua; aut tribus mēibus fugies aduersarios tuos, & illi te persequentur; aut certè tribus diebus erit pestilentia in terra tua. Nunc ergo delibera, & vide quem respondeam ei, qui misit me, sermonem. Igitur præuidet Vates tria hæc calamitatum genera Israëlitis desuper imminere, ante vltimam per Assyrios euerfionem, nisi ab eis oratione & prece tantum malum auertatur: ne populus scilicet omnibus his ærumnis fractus, ad deploratam interneconis miseriam perueniret. 10 Quoniam verò, fames non vno, sed pluribus accidit modis; aut enim hostili populatione, aut pluuiarum defectu, aut vredine, rubigine, locusta, aliisque agrorum pestibus: quibus omnibus modis eos afficiendos superius prædixerat, totum genus hoc, quibuscunque modis id esset, primo loco significauit: [Hæc ostendit mihi Dominus: ecce fictor locustæ in principio germinantium serotini imbris.] Quod verbum hoc in loco locustæ nomine 15 ab interpretibus redditum est, id verbum Hebraicè est גֹּבַי: quod si ex Hebrææ linguæ ratione vertendum est, vel eleuatores, vel exactores significabit. Namque G A B A H verbum, extollere, exaltare, atque etiam debitum exigere significat. Neque verò inficias ibimus similem huic vocem Gobai, locustam significare; verum id nomen in ea significatione non Hebraicum, sed Aramæum est: cuius vsus Vati Hebræo pastori cætera omnia Hebraicè apud Hebræos locuto superuacuis fuisse, cum illi nomen A R B E, quod Locustam sua lingua significat, familiarissimum esset, quod etiam idem ipse in superioribus sermonibus vsurpauerat. Igitur vocem ipsam, non vt Chaldaea, sed vt Hebræa est, ex sua propria ratione, atque ex re, de qua sermo est, interpretati, sic vertimus clarius: [Sic ostendit mihi Dominus, & ecce fingens exactores.] Quibus vocabulum Locustæ magis probabitur, metaphoricis definiendum fuerit, vt: 25

Horat. in arte. Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo. Hanc rem visione sibi acceptâ Vates confirmat: namq. hoc vaticinandi modo vsus fuisse in ipso totius operis initio docuimus. Fictorem verò exactorū sibi visum esse, quòd Deus famē terris inducere parās, non vnū, sed plures exactores, quibus ea res expediretur, crearet. Famē autē ex hostili incursione, 30 ex aquarū penuria, ex insectorū vastatione (vt bruchi, vt locustarum) atq. ex vredine & rubigine euenire iā docuimus. Huiusmodi autē exactores parabat Deus, idq. eo anni tempore, quo tota agrorū spes aut cōfirmari, aut peruerti solet. [In principio germinantiū serotini imbris, Hebraicè est, In principio ascēdere serotini.] Duo Israëliticæ terræ oportunitissima pluuiarū tēpora fuisse iā aliās docuimus; Alterū temporaneum siue inebriās, alterū serotinū dictū: quibus tēporibus diuino beneficio illi regioni certissimis, anni, annonæq. paratur 35 fertilitas, sicut scriptū est: Et nō dixerūt metuamus Dominū, qui dat nobis pluuiā temporaneā & serotinā in tēpore suo, plenitudinē annuę messis custodientē nobis, &c. Ex his autē altera inebriat terrā, & germinare eā facit, vt ait Isaias; altera verò segetē herbā in culmū cōfirmat, & percipiendi fructus rationē cōponit. Turgescūt enim eius pluuiæ virtute sata, & semina ferenda cōcupiunt; quæ ante hac si depasta, aut aliquo alio casu præcisa sint, aliquam tamen, si verò posthac, nullā sui spem relinquunt. Hoc igitur tempore cum iam serotino imbre ascenderant, & creuerant, cum iam assurgerent culmo, exactores creati sunt, qui publicam à populo pensionem ob scelera exigent; atque eo grauiorem, quòd importuniori tēpore, & exhaustis intolerabili regum tributo populis soluenda sit: Namque illa tempestate grauiſſ. atque intolerabilia tributa vel publicæ defensionis nomine, vel vrbiū muniendarū causā, vel insatiabili quadā avaritia, vt fit, reges à populo exigebāt, idq. paulò ante serotini imbris tēpus, quod vernū tempus & ad adificandum, & ad bellū gerendū plurimas & maximas commoditates continere credatur. 40

Catanæus Senensis de Architect. Veget. de remilit. Quamobrē præter annua vectigalia & tributa, quæcunq. aut bellorum, aut operum publicorum nomine exactiones fiunt, instāte vere iniri solent. Atq. huiusmodi acerbæ exactiones eo tēpore factas, tōnsionē regiam Vates noster nominat: Nam quemadmodum greges quicquid lanæ & velleris toto anno aluerint, ineunte vere deponere coguntur (id autē aduentantis caloris spe, & nouarū herbarū vsu permisso, vt cunq. ferendum est) Sic etiam eadē lege quicquid ex totius anni labore & industria populo parcenti superfuert, 45 id totum

Ezech. 43.

id totū nouis exactionibus aufertur, sicut scriptū est: Laccomedebatis, & lanis operiebamini, &c. Quòd si post tot, tamq. acerbæ exactiones aliqua futuri anni fertilitatis superesset spes, qua vitæ sibi securitatē promittere populus posset, tametsi grauiſſimū id & molestissimum foret, eadē certè spe ferendum; quòd agrorum vberitas, & annonæ certa facultas vitam, si non nimis suauiter, at certè frugaliter propagari posse promitteret. Sed tamen omnem huiusmodi facultatem, atque spem omnem populo præcisum iri, diuino spiritu auctus Vates viderat; quemadmodum postquam regis tributis & exactionibus quicquid pecuniæ domi foret ablatū fuisset, noui exactores accederent, à quibus quicquid in agris supererat futuræ spei eriperetur: ita vt nihil neque domi, neque foris esset reliquum quo vita conseruari propagariq. posset. [Et ecce serotinus post tōnsionem regiam] vt pastorum & gregis nomine, reges, principes, atque populos intelligimus; sic quæ ad hæc nomina verba referri possunt, ad eandem similitudinē transferimus, vt. pascere, regere, & gubernare: tondere, mulgere, tributis & exactionibus afficere interpretemur, vt illud apud Nahum: Si perfecti fuerint: & ita plures; sic quoque attondentur. 10

15 tunitatem igitur extremæ exactionis quam Deus parabat, tempore serotini germinis, hoc est, tempore quo iam herba in culmum assurgebat, futuram Vates vidit: serotinum verò post tōnsionem regiam, post cōpletas regias exactiones esse declarauit: Quam vobis afflicta, quamq. penè ad interneconem vsque perditæ Israëliticæ res; illis tantis calamitatibus futuræ essent, præuidens Vates, summo studio & supplici oratione diuinam iram placandam curat; ne tanto, tamq. acerbò malo populus ille funditus pereat.

Et factum est cum consummasset comedere herbam terræ, dixi, Domine Deus propitius esto obsecro: Quis suscitabit Iacob, quia paruulus est? 25

Quam bene meriti de populis vates, & sancti homines sint, tum ex multis aliis, tum ex hoc loco docemur: qui cum scelera & impietatis expertes sint, in periculoso & calamitoso reipublicæ tempore, cæteris omnibus negligētibus, ipsi vehementer sunt solliciti: & quanto studio fieri ab ipsis præstariq. possit, placando numini maloq. auertendo, aut etiam minuendo dant operam. Quòd si certa & fixa omninò sententia est, tamen vt restituantur res, Deum multis & piētissimis precibus exorat. Accidit, inquit, 30 vt cum visione herbam omnem, omnemq. agrorum spem consumptam esse cognoscerem, maxima cura & metu angerer, ne Iacobi res sic funditus vna illa calamitate euerterentur; vt nulla reliqua de cætero spes esset, posse amplius illum populum consistere, aut venturi tandem hostis impetum, quo minus funditus perderentur, sustinere. [Et dixi, Domine Deus propitius esto obsecro.] Hæc duo nomina in hominum supplicibus erga 35 Deum precationibus solenni vsu vsurpari à sacris auctoribus videmus, Domine Deus: alterum ad virtutem & potestatem; alterum verò ad misericordiam pertinet: atque hoc posterius, nomen illud ineffabile est; cuius rationem indicare sæpius, explicare verò nunquam satis possumus. Sic enim Abraham Deum appellabat: Domine Deus quid dabis mihi, & cæt. [Propitius esto obsecro.] Eadem breui quidem, sed fidei & pietatis significationibus insigni oratione vsus est, qua olim Moses Deum in Israëlitis iratum exorauerat, atq. equidem illud breue verbum propitiare, à pio & fideli Dei ministro dictū, magnum quoddam momentum ad Deum exorandum habere arbitror, si studiosè atq. summa cum dicentis fide vsurpatum sit: Etenim nescio quo modo diuinam misericordiam, ad quam verbum illud proprius pertinet, vt sui ipsius meminerit excitare, atq. 40 ad sese publicè ostendendam incitare videtur: cuius rei illustrissima exempla sacras historias, arcanaq. scripta legentibus passim occurrunt. Propitiare obsecro, inquit Moses, peccato populi huius, secundum magnitudinem misericordiæ tuæ, sicut propitius fuisti egredientibus de Ægypto vsq. ad locū istum. Dixitq. Dominus: Propitius sum sicut dixisti. Atque adeo hanc præstantissimam admirandamq. Dei virtutem Psaltes in 45 suas partes vocabat, quod eam & diuinæ naturæ propriam & imprimis commodam esse fide intelligeret: Quia apud te, inquit, propitiatio est. & alio in loco: Quod tu Domine bonus & propitiator, & cæt. Maxima igitur cura, & publicæ rei sollicitudine vrgebatur Amos, cum hanc breuissimam apud Deum haberet orationem, atque ad diuinæ misericordiæ permouenda viscera Israelitarum statum, ex amplissimo ia infimum redactum ostenderet: cui rei agrotæ ac penè desperatæ nullum præter diuinum 50

Nahum 1. Psalms 130. Psalms 86.

diuinum tantum remedium atque alleuamentum inueniri poterat: Neque enim ab eorum regibus qui incommodo potius ipsis fuerant, neque à Iudæis fratribus, quos præterquam quod sua etiam maneret miseria, inuidos & infensos illis esse perspexerat: neque ab ipso et Israëlẽ vllam spem esse intelligebat, quando is non iam Israël̃s dignitatem amplius retineret, sed ad Iacobi humilitatem atque imbecillitatem fuisset redactus: ex quo loco ad aliquam spem vocari non nisi diuino beneficio poterat. [Quis suscitabit Iacob, quia paruulus est.] Suscitare iacentem, erigere atque statuere est, vbiunque hoc verbum transitiuè vsurpatur, vt illud: Quis suscitauit omnes terminos terræ? Et suscitauit Moses tabernaculum: & suscitauit columnas eius. Quis ergo suscitabit, non rex, non fratres, non vicini, non Iacob ipse se suscitare potest. Quoniam ex quo Israël̃tica dignitate deposita ad Iacobi humilitatem redactus est, nisi tu fueris miseratus, nihil est quod ipse sibi de se promittere aut sperare possit: quemadmodum paruulus infans matris aut nutricis cura destitutus, omnia timere atque obire pericula potest; sibi ipsi cauere & consulere non potest. Id quod idem ipse Iacob olim antequam Israël̃s nomen atque dignitatem te auctore obtineret, de sua humilitate, deq. tua benignitate professus est: Minor sum cunctis miserationibus tuis, & veritate tua quã expleuisti seruo tuo. Quo in loco eadem vox nomen *Katan*, quã hic ab Amoso vsurpata est. Qui quod nullis humanis artibus, officiis, aut virtutibus præstari posse intellexerat, ad diuinam misericordiã ferendũ putauit. Neque id frustra expertus est: namque supplicem deprecationem atque piensissima vota euentu ipso vtilia esse probabit.

Miseratus est Dominus super hoc: non erit dicit Dominus Deus.

NON vanas aut inutiles piorum hominum de aliorum etiam hominum rebus & salute apud Deum preces esse, nemo qui hunc & alia innumera omnium diuinorum librorum loca considerauerit, nisi planè cæcus est, non peruidet: Tantum enim Vatis huius studiosam orationem valuisse intelligimus, vt Deum extremam famis miseriam Israël̃tis moliturum, quam in id discrimen adduci illi poterant, vel vt funditus periret, vel vt omnino debilitarentur, tam ad clementiam, & mitiorem cogitationem & curationem, penè dicam, coegerit. [Miseratus est Dominus super hoc. Hebraicè est: Et penituit Dominum super hoc.] sicut scriptum est: Agam & ego penitentiam super malum quod cogito facere populo huic, quia de re plura apud Ioelẽ dicta nobis sunt, dum illum locum exponeremus: Præstabilis super malitia. Super hoc autem Deum penituisse Vates ait: nempe ne Iacobi res ita vexarentur, vt omni etiã salutis spe essent destitutæ. [Non erit dicit Dominus.] apud quem propitiatio est, atque adeo primam hanc calamitatem non ad interuentionem, sed ad correctionem potius referendam sibi fore recipit Deus: quia si respicere, sibiq. prospicere neglexissent, alia rursus secunda atque eadẽ grauiori, afficiendi erant. nam cum in agris, segetibusq. vastandis clementem se Deus hætenus præbuerit, vt non tantum exactores illi absumerent, quantum visione prius Vates intellexerat, vt ipse dixit: [Et factum est cum consummasset comedere herbam terræ, & dixi, &c.] Nunc illo modo, atque illa prima plaga accepta, tamen non sentientibus, grauiorẽ alteram esse infligendam videt: quã tamen & ipse ardenti studio, & oratione non exitalem fore impetrauit.

Hæc ostendit mihi Dominus Deus: ecce vocabat iudicium ad ignem Dominus Deus: & deuorauit abyssum multam, & comedit simul partem.

IN eos quos primi exercitus vim atque impetum diuinæ misericordiæ ope euasisse cognouerat, neque tamen ob id ad frugem restitutos intellexerat, nunc secundo Dei exercitu inuadendum esse præuidet, hoc est vastitate, pestilentiaq. grauissima, cuius tanta vis esse solet, vt quoscunq. attigerit, breuissimè atque acerbissimè conficiat. Quamobrẽ id malum cum celerrimo atque efficacissimo igni confertur. [Hæc ostendit, Hebraica lingua hoc modo enuntiat: Sic videre me fecit.] Primum vt prophetiæ genus significaret, quo ipse actus hæc prouideret, nempe rei ante oculos representatione, quali genere ille Elizei Vatis minister quondam actus est, cum tot propugnatorum myriades præceptoris sui tuendi causa missas, apertis oculis, & plusquam mortale intuentibus, vixit: & deinde vt oblatum sibi visum & spectrum referret, addit: [Et ecce vocans ad iurgium.] Nam vocabulum *IRIB*, pro quo nonnunquam iudicium vulgata editionis interpretes vertit, iurgium proprie atque rixã significare in Habbakuq. commentariis docuimus: aliud enim nomen est *MISVAT*, quod

quod etiam iudicium verti solet; nos ius, æquitatem, & à ratione profectum iudicium exponimus: cum iurgium iræ impulsu sæpè existat: cuius perturbationis vitium quanquã Deo verissimè negemus, nomen tamen, atque eam, quæ sine vitio esse potest vim planè concedimus. [Ecce.] Verbum hoc rem grauem, atque attentione excipiendam plerumque indicat. [Et ecce vocans ad iudicium.] Angelum ministrum aliquem cui datum est nocere terræ & mari, Amoso ostensum intelligere licebit, vt non ipse Deus, sed Dei auctoritate spiritus aliquis esset, per quem id expediretur. namque ipsa orationis simplicitas Deum ostensorem & iudicem, cæterum alium quempiam rei ministrum fuisse significare videtur: quo etiam dicendi modo Vates in superiore visione est vsus. Nam quod statim subiungit, *Dominus Deus*, non tantum eò pertinere videtur vt Deum ipsum ministrum, quàm vt auctorem rei esse affirmet, cuius consilio & voluntate hæc fiant; Namque hæc omnia antiquis patribus, ac vatis per angelos expedita fuisse, Diui Pauli auctoritate accepimus. Multifariam multisque modis, inquit, olim Deus loquens patribus in prophetis, &c. & paulò inferius: Si enim qui per angelos dictus est sermo firmus factus est, &c. Hoc verò iurgium quàm graue, quibusq. potissimum pararetur, vno verbo explicuit Vates, [Ad ignem, Hebraicè, in igne.] Non puram ignis naturam, qualem Sodomis immisam fuisse legimus, sed, quam secundum Dei satellitum exercitum esse iam definitiuimus, pestilentiam: cui vt ignis celerrima atque efficacissima vis inest: sic etiam nomen ipsum aptissime conuenit, atque in eadem significatione, similiq. omnino ratione (vbi pestis grassaretur) à Mose vsurparur. Quod cum audisset Dominus, iratus est, & accessus in eos ignis Domini deuorauit castrorum partem. Qui locus ipsidem penè verbis eiusdem omnino sententiæ cum hoc Amosi est, atque in illo eodem numerorum capite ad finem, quo pacto ignis ratio intelligenda sit, explicatur. Et ecce, inquit, furor Domini concitatus in populum, percussit eum plaga magna nimis; nam castrorum non exigua pars eò pestilentia igne fuerat consumpta: atque eum locum quo hac plaga affecti sunt, funesto nomine notatum esse legimus, appellatumque Sepulchra concupiscentiæ. Atque adeo rota castra ignis illius vis incendebat, nisi Mosis precibus repressa extinctaque fuisset. Propterea ignem Domini in illo loco legimus, quod maximum & vehementissimum maxime efficaciam esse intelligamus, cui nullum humanum præsidium adhiberi possit: etenim quæ à Deo certo iudicio immituntur calamitates, illæ naturæ vi mederi non possunt omnino; sicut scriptum est: Ego occidam, ego viuere faciam; percutiam, et ego sanabo, & non est qui de manu mea possit eripere. Eodem etiam aut simili certè modo malum Israël̃tis præuidebat Amos, quod ipse supplici prece auertendum, vel saltè minuendum curat. Namque maximam ignis vim incensam conspexerat, adeo vt primo mare ipsum magnū, quod vocant, consumeret: deinde in terras inuadens Israël̃itarum reliquias exusserit, nulla nisi tantum diuini remedij relicta spe. [Et deuorauit abyssum magnam, et comedit simul partem.] Pestis naturam quandam igneam esse, et medicorum antiquissimi tradiderunt, & nobilissimi etiã Poëtarum suis depinxere carminibus. Namque eiusmodi publicos morbos ab Apolline irato immisos, canere consueuerunt: hoc est ab ignea Solis natura, quæ immodico nonnunquam calore aërem corrumpat, atque animalium corpora ad interitum vsque perturber. Atque illud huic rei argumento est, quod hi morbi vere & ætate plerumque seuire, hyeme vero sedari sopiriq. soleant. Quamuis autem pestis, quæ proprie à medicis definitur, humida et calida causa corpora hominum corrumpenti, fieri plerumque solet, atque hæc plurimos interimat, tamen quæ diuinitus immittuntur ad iurgium mala, dissimili causa, simili omnino efficientia, & celeriori, multo esse solent. Grauiissima enim aliquando febris & feruentissima immititur, quæ breui spatio corpora velut igne incensa pereunt. cuiusmodi illud in deserto malum fuit, & hoc quod à Vate nunc describitur. Igitur quæ secundum naturam remedia atque alleuamenta inueniri huic morbo possunt; ea humido & frigido temperamento prædita esse oportet. Febris enim ardens intus atque extra refrigeranda, & sorbitiones frigidissimas atque frequentes perit, ait Hippocrates: quæ si nulla tanta tamque efficacia fuerint quæ morbi vim sustinere, nedum vincere possent; ea omnia vana, et perinde atque si nulla essent, iudicanda sunt. Cum verò huiusmodi insuperabiles vires morbis inesse medici intellexere, iurifurandi etiam sacramento à curatione abstinent: quod si commune id malum & publicum sit ad diuinam potius voluntatem, quàm ad naturæ rationem

Prouerb. 30.
Exod. 40.

Genes. 32.

147

Ierem. 18.
Ioel. 2.

1. Regum

17

Apoç.

Hebr. 1.

Num. 11.

Ita Hippocr. in Epidem. primo, vbi pestilentis & ardētis febris mentio est, sic ait: τῆς ἀνάβ. ἰ. ἰgnis apprehendens.

Deut. 32.
Cant. Mose.

Homer. Iliad lib. 11.

Hippoc. lib. 2. de morbis. Et lib. de affe. feb. 4. acut. feb.

Hippocratis iurifurandum,

tionem referre solent. Vt autem huiusmodi insuperabile pestilentia significaret Amos, omnem primum remediorum spem praecisam, ademptamque esse ostendit. Namque totius humoris et frigoris fontem ipsum atque caput absumptum principio fuisse ait, nedum caetera omnia humida & frigida facillime vinci, consumique posse putandum est. [Et deuorauit abyssum multam, Hebraice est, abyssum magnam.] Estque maris periphraasis, vnde omnium fontium, & fluuiorum, totiusque naturalis aquarum copiae origo est. Namque sic in sacra philosophia edocti sumus: Anno sexcentesimo vitae Noe, mense secundo, septimo decimo die mensis rupti sunt omnes fontes abyssi magnae. vbi vero in ipsa remedia primum impetum pestilentia fecisset, in partem deinde hominum inuadere & sequi coepit, omnem illam gentem confectura, nisi Vates clementem a Deo castigationem impetrasset. [Et comedit simul partem.] Non agri partem igni crematam, sed gentis partem peste consumptam interpretamur: namque de simili re eadem omnino oratio cum illa est, quam ex Numerorum libro retulimus: & deuorauit castrorum partem. Ita partem Iosephi reliquias vates nominat pestilentiae incendio deuorandas: sicut etiam Hossaeas dixerat, & nunc comedit ignis partes eorum. Huius extremi mali metus sollicitus Vates ad illustres illas prophetici officij partes animu studijque suu conuertit, quae humanarum rerum procuratio est: hanc vero supplicibus precibus exequitur.

Et dixi: Domine Deus quiesce obsecro, quis suscitabit Iacob, quia paruulus est: Misertus est Dominus super hoc, sed & istud non erit dicit Dominus Deus.

Et studium suum erga publicam rem, & diuinam misericordiae magnitudinem hac orationis & precum repetitione Vates probat, de qua breuiter quae dici nobis poruerunt, dicta sunt. Sed illud verbum nouum est, quiesce obsecro, quod propriam sibi vendicat considerationem: Nam de diuina misericordia & prompta ad clementiam voluntate, certior iam sepeiorum exemplo, atque oratione factus, confirmato animo familiariter etiam agit, atque inceptae iam castigationi ne illa ad exitum usque producat intercedit. Quiesce obsecro: desiste, inquit, obsecro: namque huius significationis verbum Hebraice est. Mirum dictu quanta fiducia, quantaque familiaritate sanctiss. viri fide & charitate firmati, cum Deo de aliena salute agant. Sic Moses breuissima oratione, & fidelissima etiam voce forori lepra diuinitus tactae restitutionem impetrauit, Et clamauit Moses ad Dominu dicens: Deus sana eam. [Et iam hoc non erit dicit Dominus Deus.] Tantum ardens, & charitate incensa, fideque armata, piorum hominum oratio apud Deu valet: Misericordem, & misericordem, patientem, & multum misericordem. Qui sua illa inenarrabili clementia sceleratos & peccatores homines ad poenitentiam prouocat, miserturus omnino, atque benigniss. excepturus, nisi illi tanta diuina patientia abusi, thesaurizauerint sibi iram in die irae, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet unicuique iuxta opera sua. Ita adeo Vates noster Deu quauis iratum, quauis rem iam igne, & humanis artibus inextinguibili incendio agentem, tamen ut modum ei castigationi statuat, exorat. Sed tertio etiam visu edoctus, Israelitici populi superbiam, ac non ferendam contumaciam intelligit primum; & tertiam ex ea re paratam illis calamitatem, a tertio illo consueto Dei exercitu, hoc est, a gladio & bello prauidet: atque haec omnia malorum initia esse, sed nondum statim finem. Nam nec fame, nec peste, neque gladio consumptos, sed castigatos, correctosque Deus voluit, si quo modo ad sese illi, ad mentem, atque ad bonam frugem restituerentur, antequam extrema illa tandem contumacibus & obdurato animo perseuerantibus futura captiuitate penitus essent euertendi.

Hac ostendit mihi Dominus Deus, ecce Dominus stans super murum litum, & in manu eius trulla cementarij. Et dixit Dominus ad me, quid tu vides Amos? & dixi, trullam cementarij. Et dixit Dominus, ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israel, non adijciam ultra superinducere eum.

INSIGNEs illas strages quas diuino consilio Phul Assyriorum rex, & Theglath Pelsasser in Israelitarum tribubus aliquot, & partibus edidit, tertia hac visione Vates prauidit: quorum alter quaecumque, ultra Iordanem erant: alter vero quae ad Zabulonem & Nephthalim pertinebant, omnia vastauit. atque adeo hanc rem non aperta adeo & manifesta ratione, ita ut gerenda erat, sed arcana magis imagine intuitus est: Namque exactorem ingens copia, quam creati viderat, & maxima etiam ignis vis, quam conspexerat, ipsae statim

statim quamobrem pararentur indicauerant. Altera enim: natura herbam omnem, atque omnem adeo agrorum & segetum commoditate & spem ablatum erat: altera vero remedia primum ipsa, deinde & homines oppressisse visa est, atque utraque quidem res iratum Deu & corripientem vel obiurgantem potius ostendebat. Nunc vero res ipsa obscuriori, & arcana magis imagine portenditur: & diuini iudicij aequitas apertius declaratur. [Stans super murum litum, Hebraice est, super murum perpendiculari.] murum ad amissum extructum significat, cuius examinatus & probatus Deus ipse esset. atque hac quidem imagine populum Israeliticum, ciuitatemque sua omnibus iustitiae, aequitatis & virtutis rationibus a se instituta fuisse Deus declarabat, sed tamen ea Respublica quae religionis verae ac sanctae auspiciis constituta fuerat, iisdem sublatis peruersa est: quod quidem huiusmodi oratione Isaias notauerat: Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij, iustitia habitauit in ea, nunc autem homicida. Hoc Vates ille pluribus etiam & grauioribus persequitur, quae si legantur, huic explicando loco apprimere fuerint oportuna. Igitur simili trutinam examine in iudicando populo Deu vsurum Vates videbat, atque in eodem populo instituendo fuerat quondam vsus. Hoc est quod ait: Et in manu eius trulla cementarij. Perpendiculari significare voluit hoc traslatio: namque in superiori parte vbi nos explicauimus murum perpendiculari, atque in hoc etiam loco, eadem Hebraica vox Anach est, quae Hebraice & Arabice stannum significat, ex qua materia, aut etiam plumbea aedificatoribus perpendiculari, (quibus murorum rectitudo probari solet,) parantur. atque adeo hoc signo rem omnem diuinam ad iudicium reuocandam iam esse Vates edoctus est: Nam perpendicularum ut trutina, regula & amissis, atque huius generis quaecumque sunt, iudicium, aequitatem, atque iustitiae seueritatem referunt: Neque id apud nostros solum, sed apud externos etiam auctores passim obseruare est. Quae de re quae diuersis partibus ad vnum genus omnis reducitur, nos aliam Deo duce proprio opere pluribus agemus. Hunc adeo locum Chaldaice sic versus legimus: [Ecce Dominus stans super murum iudicij, et coram ipso iudicium erat.] Quonia vtrumque eorum spectrorum quae antehac Vati fuerant ostensa, non tam signo aliquo, quam simplici rei prout gerenda erat imagine, propositu ante oculos fuit: propterea nulla ostentis addita interrogatio est. Nunc vero quonia non manifestum aliquod spectaculum, sed agenda ratio rei, & modus significatus est, neque perpendiculari, murus, & examinatus ostensus, opus fuit ut Vates interrogaretur, num quod sibi ostenderetur, intelligeret: [Et dixit Dominus ad me: quid tu vides Amos? et dixi trullam cementarij.] Etenim hoc modo cum sacris vatibus Deu agere consueuisse, pluribus exemplis apud Danielis, atque alios, & in Apocalypsis libro obseruauimus: ut quae manifesta, intellectuque facilia sunt, ostendantur tantum: quae vero obscuriora quadam figura proponuntur, ea interrogationibus, consultationibusque, atque etiam interpretationibus spectatori Vati exponantur. Praeterea etiam cum superiores duae visiones diuinam iram atque obiurgationem praeferrerent, quibus extrema ferere populo calamitas ad interuentionem usque paranda esset, nulla interrogatione opus esse videbatur: neque enim qui irati nimium sunt, de eo quod iis quibus infensi sunt afferre cogitant malo, inquirendum, consultandumque esse putant. Nam si de illis rebus ingenti videlicet fame & pestilentia interrogatus esset Amos, protinus durissimum & grauissimum, atque omnibus modis, omni studio & cura deprecandum malum videri sibi respondisset, id quod nec rogatus, aut consultus, tamen respondit: & quis, inquit, suscitabit Iacob, quia paruulus est? Verum enimvero cum non integram & extremam populi totius perniciem, sed certarum partium & tribuum abductionem, eamque non irati, atque ultoris Dei, sed integerrimi atque aequissimi iudicis sententia paratam, tertio hoc spectro videret, comode rogatus aequitate sibi agnosci respondit, nec tam iuste atque aequae sententiae intercedendum fore existimauit. [Quid tu vides Amos?] Appellado Vatis nomine illius etiam sententia rogare visus est. Quidna hoc, inquit, tibi videtur Amos? Nihil equius, nihil clementius eo iudice inueniri, aut predicari potest, qui de eo quod exercere parat iudicio, pietissimi ac simplicissimi viri, atque ardentissimo in populi salute studio flagrantis, censuram petat, eidemque sua omnino sententiam probet, quem de rei periculo minuendo sollicitum esse intellexit. [Et dixi trullam cementarij.] Summam, ait, aequitatem ego cognosco cuius rationibus ut non assentiar, nulla omnino re adduci possum. Quo in loco illud obseruatione dignum est, iratum Deu, atque obiurgare grauius etiam parantem, quo minus extremam in populos effundat iram, supplicibus tamen precibus adiri fas esse, & sancte

atque legitime placari posse: eundem verò cum ad iudicium atque æquitatem populorum causas reuocare instituit, iudicemq. agere cogitat, quo minus officio satisfaciat suo aut impediri, aut precibus detineri non posse, tantumq. illud præstari, vt exercendi à se iudicij rationem hominibus ipsis, qui intercedere studuerint, probandâ, examinadamq. permittat. Ita adeo fieri interdum, vt quibus grauius malum instas deprecari, atq. auertere licuerit, leuius etiam aliquod auertendum procurare, integrum non sit: quam rem Deus ipse apud Vatem hac oratione declarat. [*Ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israël: & non adijciam ultra super inducere eum.*] Non extremam aliquam cladem sibi irato in omnes parari, sed pœnas tamè & supplicia, eaq. recto atque integro iudicio in quosdam decerni, ait, qui primi omnium producendi erunt, seueri etiam iudicij exemplo ceteris futuri. Atque adeo hanc sententiam certam definitamque sibi esse, ideoque minime rescindendam: satis enim fuerit semel atq. iterum extrema omnia comminatum, tamen Vatis precibus atque intercessione cessisse: nunc verò populo neque tantis malis perterriti, neque tanta clementia ab impietatis consuetudine reuocato, cum fortunarum penè omnium, tum multorum capitum ab hostibus abducendorum multâ esse irrogandâ. 15 [*Ponam trullam in medio.*] Verbum *in medio*, nō omnibus, sed certis quibusdâ gladii captiuitatemq. parari significat, quo etiâ modo in superioribus dixerat: & subuertat in vobis. [*Et non adijciam ultra super inducere eum, Hebraicè, transire illi.*] Id quod Latinus dicit omittere, aut missum facere. Atque aliàs in sacris libris, dissimulare propter pœnitentiâ dicitur. Ita nondum intercedentem aut deprecantem alioqui Vatem excipit, vt ab aditu 20 etiam intercessionis excludere videatur. Hæc enim diuinorum consiliorum ratio est, vt qui iam semel ac sæpe etiam facilem sese, exorandumq. præbuerit Deus, idè causa ad certum iudicium, legitimamq. sententiâ, normâ reuocata, inexorabile se difficilèq. ostendat, sicut scriptum est: Vel si gladium induxero super terrâ illâ, & dixero gladio transi per terrâ, & interfecero de ea hominè & iumentum, & tres viri, Noë, Daniel, & Iob, fuerint in medio eius viuo ego dicit Dominus, nō liberabunt filios neq. filias, sed ipsi soli liberabuntur, &c. Et quoniâ antiqua Israëlitis religio adeo iâ polluta, & prophanata fuerat, vt nō solum in Bethel, Dan, & Galgalis, sed in singulis etiam eius gentis oppidis, aræ ac templa vanorum deorum cultibus dicata, passim viserentur: quemadmodum & apud Iudæos viserentur, sicut scriptum est: Quia secundum numerum vrbiu tuarum fuerunt dii tui. 30 Atque adeo huius tantæ superstitionis studium aditum illis ad omnia scelera patefecerat. Propterea non in populos solum, & priuatorum domos, sed in huiusmodi etiam sacras, vel execrandas potius ades, atque deinde in regiam quoque ipsam ex diuini iudicij sententia calamitatem peruenturam confirmat, vt videlicet certam ob scelus pœnam, non populi solum, sed principum strages, qui populo auctores fuerant: atque etiam locorum ipsorum, in quibus nefaria illa scelera admittebantur, demolitio testetur. Namque certa hæc atque constans personarum, rerum, locorumque notatio, malum non casu, sed consilio, sed certo atque puro, seueroque iudicio paratum arguit. Atque hoc est quod ait:

Et demolientur excelsa idoli, & sanctificationes Israël desolabuntur: & consurgam super domum Ieroboam in gladio. 40

LATINVS vulgatæ editionis interpres melius & commodius vertit [*excelsa idoli,*] quam alij qui *excelsa Isaac* verterunt. Namque nouus quidam appellandi Israëlitis modus fuisset, si Isaac nomine appellarentur, cum nunquam aliàs nisi tantum Israëlitis aut Iacobi, aut Iosephi, aut Ephraim nominibus appellerentur. Atque hæc res negotium quibusdam ex Latinis & Hebræis commentatoribus exhibebat, quod Hebraicè legerent *Excelsa Israhq.* Et quemadmodum noua hæc appellatio Israëlitis conuenire posset, id explicare vehementer laborabant: Quando Israëliticum, populum Vates nunquam ad filios Abraham, aut ad Isaac referre soleant, sed ad Iacob, aut Israël, vt diximus, quod huius filij omnes ad promissionem pertinuisse sciâmus; Abrahami verò & Isaac nō omnes; sicut scriptum est: In Isaac vocabitur tibi nomen, & maior seruiet minori. Sed tamen hic nodus nomen ipsum Hebraicè accuratè legentibus nullus est. Namque *Israhq* per litteram *sin* scriptum hoc in loco est, cum Isaac viri nomen per *Tzadi* scribatur: ita nomen ipsum non de Isaac sermonem haberi docuit. Nam quod verbum *Israhq* hoc in loco

loco vsurpauit Vates, derisionem significat, vt illud: Qui habitat in caelis, deridebit eos. Quamobrem fana illa prophanissima atque polluta, impia vanorum Deorum templa, excelsa derisionis ex veritate ipsa atque ex eo, qui mox futurus erat, euentu Deis appellauit, vt quas illi ædes ad risum, ad festos agendos dies, ad oppidorum ornamentum construxerant, propediem in ludibrium & contemptum vertendas funditusque euertendas esse significaret. Igitur interpres noster aptiori atque ad rem ipsam oportunitate verbo vsus est idoli quàm Isaac. Namque idoli nomen ipsum detestabile in sacris est, & variis nominibus ad ludibrium & vanitatem pertinentibus dici solet. [*Et sanctificationes Israël, Hebraicè, sanctuarium Israël:*] non quod verè sanctuarium, sed ab Israëlitis consecrata dedicataque essent, cum verum sanctuarium à Deo sacratum atque oriturum Dei, non Israëlitis appellatione, celebre esset, sicut scriptum est: Sanctuarium tuum Domine quod firmauerunt manus tuæ. Igitur sanctuarium hæc quæ non à Deo, sed ab Israëlitis parata, dicata, firmataque sunt, simul cum auctore ipso peritura esse ostendit, non sanctuarium Dei, sed Israëlitis vocabat: namque Bethel regis sanctuarium ab Amasia pontifice inferius appellatur. Præterea etiam & Ieroboami familiæ clades his quæ prædicta sunt calamitatibus additur, quod prima huius tantæ impietatis culpa in ea familia vt duce atque auctore resedisset, quam rem nos in hoc, & in ijs qui præferunt vtitibus explicandis, latius (Christo gratia) explicauimus. [*Et consurgam super domum Ieroboam.*] Ieroboami filij Ioas Zachariam filium Salum Iabes filius interfecit, cuius occasu tota Iehu familia fuit extincta. Ob eam igitur rem in Ieroboami domum tanquam in sceleris & impietatis arcem inuasurum se Deus minatur, quam magno impetu euertendam esse ostendit, cum dicat: [*Et consurgam.*] Omnem porro hanc stragem quam postremo loco perpêduli imagine edendam Vati Deus ostenderat, ad tertium illud suorum iudiciorum siue exercituum genus pertinere ipse aperte exposuit, [*in gladio:*] Nam in Dei exercitibus gladium tertium esse docuimus.

Et misit Amasias sacerdos Bethel ad Ieroboam regem Israël, dicens:

QUAM ardenti, quamque acri humani generis hostis expugnandæ veritatis studio teneatur, quibusq. maximis & potentissimis rationibus in eam rem incumbere soleat, cum multis aliis, tum hoc etiam exemplo docemur: namque ille diuinæ gloriæ, atque hominum salutis & felicitatis antiquus æmulator, noctes atque dies hoc in somnis agit, huic vni rei intentissimus semper est, vt prouideat & curet quemadmodum humana animorum salus extingatur, & diuina ex hominum salute gloria infringatur, aut saltem impediatur. Quam quidem ad rem sibi præstandam efficiendamque, iisdem ipsis quos vehementer odit, quos perditos maxime cupit, hominibus per summam fraudem deceptis vtitur: Etenim terrenorum commodorum leuissima ac vilissima proposita spe, quorundam animos tanta dementia deprauat, vt maxima illis, augustissima & opportunissima diuina, inquam, bona, aut nulla, aut minora, ac posthabenda, aut minori etiam studio atque cura petenda persuadeat. Hanc adeo ille rem duabus potissimum artibus, duobusque suorum consiliorum certissimis & opportunissimis ministris vitis parat, ambitione & auaritia: quorum tantam esse vim suo ipse periculo intellexit, vt qui iis tentati superatique fuerint, nullam neque pietatis, neque fidei, neque virtutis, nullâ totius denique officij rationem præ suis commoditatibus habendam esse arbitrentur: ex quo fonte tanta scelerum, facinorum, iniuriarum in orbem inundatio, tanta publicarum rerum orta perturbatio est. Et profectò difficilis nimium, & desperanda virtutis sequendæ via optimo & pietissimo cuique esse videri posset, si tantum hoc examine, atque his momentis existimanda res esset. Nam qui ad pietatis normam vitam instituere parat, hoc primum secum cogitet necesse est, magnum bellum inter virtutes & vitia iam inde ab instituti mundi initio esse, atque alterius quidem partis Deum simplicissimum & veracissimum, alterius verò antiquum illum omnium animantium terræ callidissimum serpentem Luciferum olim, nunc Sathanam dictum, imperatorem esse. Verum enimvero rem ipsam per dissimiles atque omnino dispares milites, bellique duces agi, hinc enim pusillum virorum gregem esse natura imbecilliolem, arte & opibus longè minorem, industria simplicissimum, à nocendi studio atque vsu abhorretem: illinc verò numerosum filiorum hominum exercitum ferox atque crudele giganteum genus

genus in generatione sua prudentissimū, opibus, potentiaq. maximū, studiis feruētissimū, & ad gerendam rem promptissimū, atque adeo ad suum locum, dignitatē, commoditatēq. retinendā, atque ulterius etiā augēdam & propagandā, vehementer animatum, quodq. minoribus, & imbecillioribus, suoq. iudicio cōtempribilibus, abiectissimis, & stultissimis, omnique inopia affectis aduersariis cedere turpissimū ducat. Igitur cum huiusmodi sibi aduersariis rem esse cogitare oportet eū, quicunq. à vitis alienissimū, & virtuti coniunctissimū vitę genus sequi in animo statuerit suo, sicut scriptū est:

Ephes. 6. Induite vos armaturā Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli. Hi vtriusque partes
 „ Imperatores sunt, milites verò ex altera acie ij, quos fratres Apostolus nominat, simplicissima gēs, atq. modestissima, nihil inter se maius, quàm fraternitatis familiaritatē, cog-
 „ qualitatēq. necessitudinis affectans, ex altera verò, qui contra pugnent, quales quantiq. hostes sunt, ipse exponit: Quoniā non est nobis, inquit, colluctatio aduersus carnē &
 „ sanguinē, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores, tenebrarū harū, (spiritualia nequitia in cælestibus. Cum huiusmodi porò aduersariis hac ratione gerē-
 „ dam rem esse statuere oportet, ut intelligatur inopia contra copiam; humilitate contra
 „ mundi splendorem; imbecillitate contra vim & potentiam; raritate contra multitudi-
 „ nem & frequentiam; summa inuidia contra maximam gratiam; denique simplicitate
 „ & veritate contra calliditatem, astum atque dolum esse pugnandum. Atque huius rei
 „ periculum in se factum posteritatis memoriā ad eternum piorum exemplum mandatū
 „ esse voluit Amos, quo hostiles imperus & conatus omnes, nihil aduersus verā piētissimi
 „ hominis fortitudinē, & vitę, officiiq. integritatē valere ostenderet; neq. verā animorum
 „ libertatē quorundam hominum studiis, & maximis conatibus præcidi posse, quo mi-
 „ nus susceptum sibi diuino imperio prædicandę veritatis munus expleat, sicut scriptum

Mat. 10. est: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem occidere non possunt: sed
 „ potius timete eum, qui cum corpore occiderit, animam etiam in gehennam mittere po-
 „ test. Ex quo consequitur nullam rem esse, quę fortitudinem, magnitudinemq. animi,
 „ grauitatem, patientiam, & humanarum rerum despicientiam magis confirmet & stabiliat,
 „ quàm Dei timor, antiquis tēporibus nunquā satis prædicata, nostris autem diebus

Eai. 51. vehementer desiderata virtus, de qua scriptum est: Ego ipse consolabor vos: quis tu, ut
 „ timeres ab homine mortali, & filio hominis, qui quati fœnum ita arefcet? & oblitus es
 „ Domini factoris tui: qui tetendit cælos & fundauit terram. Hunc adeo longius, quàm
 „ pro Commentarij ratione, sermonem repeterē visum est; quod ipsa Vatis oratio repete
 „ ex vaticinio in historiam mutata id postulare videretur; in qua operæpretiū cognoscere
 „ est, quemadmodum malitiosum & fraudulētum hominum genus, quibus veritas odio
 „ & quibus potior priuata commoditas, quàm publica salus atque vtilitas est, simpli-
 „ cissimis & sanctissimis viris, quorum actiones suis studiis impedimento esse crediderit,
 „ insidiari soleat, eorumque res omnes, dicta atque facta obseruare, tempusque callidē
 „ aucupari, quo minori sui nota, minori populi tumultu, honestiori legum, religionis aut
 „ iuris, aut maiestatis conseruandę prætextu, iniuste lædere, aperteque possit impugnare.
 „ Atque id quidem cum causę ipsius simplicitate & veritate obtenturos se sperare non

Matth. 26. possint, calumnia tamen & malitiosa quadam rerum ac verborum interpretatione ag-
 „ grediuntur, cuiusmodi illud est: Hic dixit, possum destruere templum hoc manufactū,
 „ & in triduo reædificare illud. Ille autem (sacer historicus ait) de templo corporis sui di-
 „ xerat. Igitur cum Amasie pontificis Bethel atque aliorum hominum animi, quibus to-
 „ ta illa superstitionis & cultus ratio commoda ad ambitionem fouendam existimaba-
 „ tur, simplici illa Amosi Vatis libertate atque actionibus offenderentur, sanctissimi & in-
 „ tegerrimi viti aut vi, aut iudicio euertendi occasionem captabant: cui ut primum data
 „ est, vel leuissimę occurrentes, quanta sedulitate id fieri potuit, maleuolentissimam ob-
 „ trectationem, odiumque suum, si non euētu ipso, at tamen conatu atque diligenti ope-
 „ ra patefecerunt: Namque regio Ieroboami nomine in Vatis oratione audito, repente il-
 „ la tam diu desiderata commoditas exorta est; qua regię maiestatis causam suis odiis
 „ & commodis prætenderent. Quamobrem quę priuatis sui ipsorum nominibus agere
 „ hætenus dubitauerant, nunc publico regis nomine aperte atque diligentissimē agere
 „ incipiunt, quo melius & commodius rebus suis consulere, & studium, diligen-
 „ tiamque suam regi ac populo probarent. Cumque maximē propria commoda, &
 „ dignita-

dignitatem conseruassent, optimē de rege, de principibus, atque de rota republica me-
 „ riti esse putarentur. Itaque rem factō officio & maxima cum diligentia Amasias ponti-
 „ fex agit, ut nuntiis & literis missis, Vatis nomen apud regem de nouarum rerum studio,
 „ de læsę maiestatis perfidia deque insidiis deferat: atq. idem ipse interim Vatem quàm
 „ tumultuosissimē adortus, regis metu perterrere, & loco cedere, atque officio repellere,
 „ ac fugare conetur, quam profecto rem si is effecisset, totam causam obtinuisse videretur:
 „ namque Vatis fuga vaticinio fidem, auctoritatemque adimeret, suisq. studiis & de-
 „ lationibus, simulateque sedulitati vel maximam afferret. [Et misit Amasias sacerdos Bethel
 „ ad Ieroboam regem.] Ipsa res & narrationis ratio Amos Vatem apud Bethel vaticinatum

10 fuisse indicare videtur: quod cum locum potissimum ad munus suum explendum de-
 „ legerit, qui maximo ad impietatem conseruandam Israëlitis momento esset, quicq. ma-
 „ xima eius gentis hominum frequētia quotidie celebraretur: atque ita vaticinij & diui-
 „ narum reprehensionū atq. minarum notitia plurimis hominum; imò vniuersę regioni,
 „ communis atque aperta esse potuit. Sed illud mirandum est, cur tam diu Amasias, atq.

15 illud sacrificulorū collegium Vatem aduersus superstitionem vna atque altera, & tertia
 „ etiam actione orantem passus fuerit, cum verissimilē sit eos statim primo etiam illius
 „ verbo offensos, quod ea res ad suam ipsorum dignitatem, commodaq. minuienda per-
 „ tinuisset: Non enim puto si quis temporibus his Vates, aut sanctissimus aliās vir, vel de
 „ corruptis moribus apud nostros, vel de violata religionis societate & fide apud eos qui à

20 nobis dissident tanto studio, tam acri, vehementi atque incitata oratione cum multorū
 „ qui in culpa essent, quorumq. res ageretur, offensione diceret, tam diuturna quorundā
 „ hominum patientia vteretur; quibus non tantum quid effici tandem, quantum quid
 „ contra eam libertatem moliri tentarique posse experiendum esse existimaretur. Sed
 „ nos præter diuinam prouidentiam quę sanctissimorum hominum rationibus, actioni-

25 busque omnibus semper adest, quorum vel capilli omnes munerati sunt, neque vnus
 „ in terram nisi oportune & commode defluere finitur, illud etiam arbitramur consilium
 „ quidem & voluntatem Amasie sacerdoti & sociis euertendi Vatem nunquam defuisse;
 „ oportunitatem verò & occasionem, qua id suo maximē commodo fieri possēt, hu-
 „ mana quadam prudentia fuisse expectatam; eamque vbi ex sentētia nacti essent, ut re-

30 gio nomine, & auctoritate suam ipsi rem, suamque causam tueri & defendere possent,
 „ diligenter esse captam. Neq. verò interim vulgi animos ad superstitionē cōfirmare de-
 „ sistebāt, cum ea causā imperitæ multitudini plausibilis popularisq. magis, quàm vera re-
 „ ligio esset, & multo plures sui propugnatores, quàm expugnatores haberet. Aberat autē
 „ ab eo loco Ieroboā rex, quę res maiori cōmoditati Amasie sacerdoti fuit, ut suspicionē,

35 indignationemq. regiā aduersus Vate cōmoueret: Namq. & sacerdotalis auctoritas, &
 „ absentia, quę grauiores multo res fingere sibi solet, & primi, tametsi falsi rumores, & nū-
 „ tij ipsius (quem cōmodē ad eam rem instructum fuisse res ipsa docet) oratio persuadere
 „ regi facile poterant. Magno itaq. studio, & excogitato consilio nuntium à pontifice, cui
 „ plurimum tribuebat rex, missum esse intelligimus; literarum autem, atq. allati ad regem

40 nuntij argumentum hoc fuit:

*Rebellauit contra te Amos in medio domus Israël. non poterit terra sustinere
 „ vniuersos sermones eius.*

HÆC iam iniquissimo cuiq. homini ad calumniā pertulgata & satis munita via est;
 „ innocētis & boni viri negotia, sermones, & omnē consiliorū rationē peruersē inuertere,
 „ atque aliter quā res ipsa habet, interpretari. Omnium quidē quos Amos hætenus habue-
 „ rat sermonū, illa breuiter summa, atque illud argumentum fuerat: Deum ob violatam
 „ religionem officiumq. desertum Israëlitis esse iratum; quibus nisi ad bonā frugem sese
 „ recipere studētibus, graues ad correctionē, deinde grauissimę ad animaduersionē pœnę
 „ essent paratę. propterea illos à se admoneri, & iam liberius etiam accusari, ut magnum

50 malum vitę emendatione fugerent; alioqui Deum tandem seuerum iudicem exper-
 „ tiri, quem clementem interim, vltroque rogantem, misericordem patrem excipere
 „ nollent. eā autē calamitatē omnibus & summis & infimis hominibus, & populo et prin-
 „ cipibus atque regię etiā familię, quicunq. in culpa fuissent, cōmunem fore. Hanc adeo
 „ totā rationē ita Amasias mutauit; ita rectā Vatis dispositionē peruersē benē dicta malē
 „ interpretatus est, ut bonū et simplicem virū, nihil minus cogitantē, seditionis argueret:

Nam

Nam neque de religionis instauratione, neque de moribus, officioque restituendo, quæ plurima & optima dicta, perorataque illi fuerant, vllum verbum, sed de regis maiestate, nomineque violato, de populari tumultu & seditione quædam falsa narravit & affirmavit, eaq. tragicis amplificavit verbis. [*Rebellavit*; Hebraicè est, *Colligavit contra te.*] Coniurationem verbum hoc significat, vt doceret sceleratissimam conspirationem ab Amoso pastore pauperrimo, sed rei familiaris inopia, & nouarum rerum cupiditate, ac spe audacissimo fuisse constat: quæ nisi quàm celerrimè extingatur, magnū publicis rebus, sed primū & maximum regi ipsi periculum paritura sit. namque res neque occultè iā, neque priuatè agitur, *Sed in medio domus Israël, in Bethel*, publico maxime & frequentissimo totius regionis loco, ita vt malum ipsum, cuius stirpes adeo altæ cōspiciantur essent, 10 fundamentum & radices altiores habere videretur: at ne vniuersa ea regio seditionibus & tumultibus turbaretur, vehementer esse metiendum. [*Non poterit terra sustinere vniuersos sermones eius.*] Adeo, inquit, graues, frequentes, duros, & maleuolos de te, sermones tota Israëlita regio dissipat, vt fieri non possit, quin multorum aduersum te animi irriterentur, & quod malum ille populo tua culpa ferendum prædicat, aliās eiusdem sententia, aliās inuitabili tui nece expiandum auertendumque curent: namq. tibi imprimis cædem, deinde populo captiuitatem minatur; id commune periculum, si qui sunt, qui aut tibi malè velint, qui nonnulli fortassis erunt, aut qui sibi populoque consultum cupiant, quos plurimos esse necesse est, vbi primum turbari res cœperint, tuo vnus capite obiecto vitare cogitabunt. 20

Hæc enim dicit Amos: in gladio morietur Ieroboam, & Israël captiuus migrabit de terra sua.

VEHEMENTEM regi metum incutere hac ratione Amasias conatur, vt grauius in Vatem odium struat, & perturbati regis iussu celerem, temerariaque sententia decretam necem innocenti afferat: Nulla enim re magis perturbari potuit rex, quàm intentatæ & procuratæ sibi mortis nuntio audito; graue enim fuerat populum concitare, grauius maleuolis sermonibus, & ad nouandas res idoneis terram dissipare; grauius autem regi ipsi mortem & ferrum aperte minitari: atque ad eam accelerandam publicæ calamitatis metum populo iniicere. Ita omnis ea quæ ab Amasia impiissimo relata ratio est, eò pertinuit, vt regis animum ab omni aliâ religionis, aut publicæ rei cogitatione ad suæ salutis curam, atque ad Amosi odium conuerteret. Tota autem hæc res mendacio, calumnia & dolo nitebatur: neque enim Vates Ieroboamum filium Ioas gladio periturum aut visione acceperat, aut prædixerat vnquam, sed tantum id sibi ostensum affirmauerat, idololatriæ cultores quosdam cum templis ipsis fore euertendos, atque in 35 Ieroboami domum, non in Ieroboamum ipsum ferro esse inuadendum. O execranda hominum malitiam, quos aduersus nudam atque apertam veritatem falsitate contendere non pudeat; quam tamen in omnibus locis parum firmamenti, & parum virium habere intelligunt. [*Et Israël captiuus ducetur de terra sua*, Hebraicè est, *Et Israël migrare migrabit de humo sua.*] ita vt funditus euellendos abducendosque Israëlitas omnes referret: 40 Namque illa vox ADAMA, pro qua nos humum vertimus, natiuum cuiuspiam solum significat. quod tamen non hæcenus Amos prædixerat, aut affirmauerat, sed Israëlitarum partem gladio ab hoste feriendam ad cæterorum correctionem sibi visam esse docuerat; idque non vna tantum expeditione, sed altera atque altera hostes facturos indicauerat: atque ea res perpendiculi imagine ostensa est. Cum verò rex sententiam de 45 hac re suam pronuntiare, & Amasias transmittere diuitius cunctaretur, quod fortasse causa ipsa sapiente iudice, atque equo quæsitore indigere visa est (neque enim quicquã ad eum quem acceperant nuntium, à Ieroboamo responsum fuisse legimus) interea pontifex nouam prohibendi à vaticinio Prophetæ viam munit, non minus illa altera dolosi consilij plenam: nam qui mittendo ad regem nuntio, ardens regis dignitatis & communis populi salutis atque pacis studium, fictumque officium simulauerat; idem amicè & beneuolè Vatem adortus, loco cedere, officiumque suū deserere suadet; vt dissimulato odio non tã suã causam agere, quã Vati prospicere atq. cōsulere putaretur; & cui vna regis salus curæ esse in altero negotio visa est; in hoc nulla neq. regis dignitatis, neq. salutis, neq. publicæ rei cōmodi, sed Vatis tantum incolumitatis & officij ratio haberi simulatur. 50

Et di-

Et dixit Amasias ad Amos: Qui vides, gradere, fuge in terram Iuda: & comede ibi panem, & prophetabis ibi.

IN MISSIS ad regem literis nomen tantum Amos contemptus causa auditur, 5 quod ignominia genus & ignobilitatis indicium antiquis fuit nomine tantum suo quemquã dicere. Vt: non est hic filius Ioseph, &c. & mater eius vocatur Maria, & fratres eius. &c. namque infimus ignobilitatis gradus est, cum quis nomen solum tuetur suum, neque præterquam quod homo sit, & ruffus dicatur, aliud quippiam splendoris aut à maioribus accepit suis, aut ipse sibi sua industria peperit. Itaque ad regiam indignationem augendam pertinuit, quod in illa delatione Amos diceretur. Nunc verò quod non suo, sed muneris & personæ quam agebat nomine appelleretur, ad fictum honorem, atq. dolosam pertinet adulationem. Omnia hæc mysteriis plena, & notatione animaduersioneque dignissima sunt, si tantum ingenij & otij nobis esset, vt explicare singula pro dignitate daretur; sed doctissimis atque pietissimis Christianis viris legenda nostra scripta fore speramus, quibus nos plurimarum rerum non explicatores, sed iudices præbere satis diximus. [*Qui vides.*] Grauius, magnæque apud se auctoritatis prophete munus officiumque esse profiteretur; quodq. ille pro sua parte omni studio, opera, atque consilio iuuare & fouere cogitet. Quamobrè cum per principum potentiam, atq. loci importunitatem suum munus & diuinum plane & certissimum constanter & liberè exequi non possit, consilium sibi videri vt mutato tantum loco, & salutem suam, & officij auctoritatem tueatur: fieri enim non posse, vt in tanta rerum & temporum turbatione, in tanta principum vi atque potentia perseuerare ipse, atque susceptum negotium transigere valeat: quippe quem vel in instantem iam Israëlitis à se prædictam famem, vel in regis iram cadere necesse sit. Vtrumvis autem quo minus ille negotio officioque suo satisfaciat, magno esse impedi- 25 mento. Non ergo se illi ne vaticinetur, ne mores hominum reprehendat, suadere, sed vt eò se conferat, vbi id quàm commodissimè, & maiori cum vtilitatis spe fieri præstarique posset. Commodissimum verò ad eam rem locum Iudæorum terram esse, vbi antiquum adhuc templum magna hominum frequentia celebraretur; vbi maior prophetarum copia, maior & studiosior discipulorum, qui hos libenter audirent, assidueque 30 sequerentur, esset muneris; à quibus communis atque antiquæ religionis officium repetere integrum foret, quod illa religionis ratio nondum plenè esset extincta, quando verum Dei nomen iidem quibus antea ritibus & cæremoniis coleretur; & si nonnulla nouè inuenta fuissent, quæ dignitatem, officium, moderationem in priuatis, ciuilibus & sacris rebus, splendorem in publicis nonnihil maculassent, spem tamè esse eam 35 vitiosam consuetudinem prophetica diligentia & sedulitate corrigi & emendari posse. Apud Israëlitas verò, inutilem superuacaneumque foro, quicumque à vate vno susciperetur, laborem; quando in eum iam locum deducta esset res; vt corrigi omnino restituique nequiret, quæ non vulgi solum opinionibus corruptis, sed regia magis potentia atque auctoritate niteretur. namque eam, quæ in Bethel religionis causa frequentabatur 40 tur ædes, in quam Vates ipse acerbius inuehebatur; regis voto & certo consilio sacrata, auctam, & magnis operibus, atque regia etiam arce ornata esse constabat; quod eam maxima & certissima fundandi & stabiliendi imperij sit visa ratio, quam commutare velle, nisi dominandi omnino voluntate primum deposita, longe sit difficillimum; neque verò regibus persuaderi facile posse, vt priuatæ vitæ studio coronam deponant, quam 45 ipsi summum sibi bonum omnibus artibus, rationibus, compendiis & dispendiis, omni etiam nefaria humani atque diuini iuris violatione appetendum existimant. Indignum igitur esse tantum operæ, studij, sedulitatis & negotij aduersus stultum atque obsequentem regi suo populum, aduersusque potentissimum, & propositi tenacissimum regem, frustra à vate consumi, quæ minori labore, certiori exitu ac successu, maiori sui commo- 50 modo, Iudæis impendi potuissent. Hoc argumento, atque his rationibus excogitatum & fucatum sermonem Amasias potifex apud Amos Vatem habebat: [*Qui vides*, Hebraicè, *Vides.*] Beneuolentiam primum à suo de Vatis officij ac muneris dignitate atque integritate, iudicio simulatè captat; vt ficto sese studio insinuans, commodius vitum decipiat. sic enim dolosi fraudulentique homines eos quorum consiliis, salutem, & dignitati maxime insidiantur; aggredi sæpe solent: cuiusmodi illud est: Magister scimus, Math. 23. k quia

quia verax es; & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo, &c. Simulat autem Amasias dolere vehementer se, quod tantus, tam grauis, tantaq. auctoritate prae-
 ditus Vates, qui non quocumque modo, sed interna visione à Deo doctus, de magnis
 rebus verba faciat, indignam dignitate officioque suo ciuitatem, & duram nimium
 prouinciam susceperit: quæ regis potius voluntati & arbitrio, quam propheticis illius
 consiliis & præceptis paritura obedituraque sit. hortari propterea illum vt facilem of-
 ficiosamque magis sibi prouinciam deposcat & habeat, vbi munere, laboribusque suis
 commodius atque vtilius perfungatur. [*Grædere, fuge in terram Iuda: grædere, Hebraicè,
 Veni.*] Hortationem, excitationemque verbum hoc sæpissime significat, vt: Venite exul-
 temus Domino, &c. Studium autem suum vehementer illi probare atque persuadere
 intendit, hortatus vt sese in fugam daret, quod eadem opera, vnoque consilio & magnū
 vitæ periculum declinare, & id quod profitebatur studium ac munus exequi cōmodius
 posset. namq. si in suscepta causa, propositaque Israëlitis reprehendendi consilio perma-
 nere vellet, incertissimo aut nullo potius publicæ vtilitatis, & restituendæ religionis, ac
 morum euentu certissimū sibi periculum esset creaturus. Quod si sese ad terram Iuda
 transferret, minorē illic hominū pertinaciam, minorē principum iracundiam, maiorē
 dictis suis fidem, certiore etiā suo cōmodo experiri posset. [*Et comede ibi panem, et prophe-
 tabis ibi.*] Quoniam proximā esse Israëlitis famē annonæq. caritatē prædixerat Amos,
 eam rem vt certā à se exceptā Amasias arripit, qua vari fugā etiā persuadeat: quod nihil
 aliud præstādum illi foret, si in Bethel permanere decreuisset, quam vt magno totis die-
 bus reprehendendi atque vaticinandi labore consumpto, si non regis gladio, fame tamē
 & inedia esset periturus. Neque enim à gente tantæ inopiæ tempore cibum ei esse sup-
 peditandum, quem omni populo tum ob regis odium, tum ob prædictum & denuntiā-
 tum malum inuisum fore necesse esset. Solet enim vulgus hominum eos qui certissi-
 ma mala publicè denuntiarint, perinde quasi ipsi vltro attulerint, graui odio, summaq.
 inuidia prosequi. ex quā re factum est, vt Achab rex Heliam Vatem inimicissimè in-
 3. Reg. 18. staretur, sicut scriptum est: Viuit Dominus Deus tuus, quod non est gens, aut regnum,
 quod non miserit Dominus meus te requirens, & respondentibus omnibus non est hic,
 aduravit regna singula & gentes, &c. Quamobrem si hac in qua tibi nihil proficiendū
 est relicta ciuitate & gente, imò toto regno, in Iudam te contuleris; & viuere commo-
 dius, & munus tuum liberius, maiorique cum fructu & certiori euentu exequi poteris.

*Et in Bethel non aduicies vltra vt propheta; quoniam sanctificatio regis
 est, & domus regni est.*

NAM cum tanto, tamque assiduo ad vaticinādum labore insumpto nihil hætenus
 profeceris; quantum porro si institeris & contenderis sis effecturus, ex hoc cōiecturam
 facere licebit, te nimirum duriores hominum ad officium faciendum grauiorē & in-
 festos magis in te animos, maiorē principum atq. regis inuidiā esse experturū. Quoniā
 rex eam sibi rem acerrimè defendendā iudicabit, quam ipse tanto ad imperiū suū fun-
 dandū atque firmandū studio, tantoq. molimine instituerit. namque primū Bethelice
 ædis religionem sua ipse auctoritate auxit, & regio nomine & voto sanctissimam atque
 augustissimā populo esse voluit: at verò alteram illam ædem, quæ apud Dan consecra-
 ta est, populi magis, quam suū monumentū, aut regia appellatione notandum fore cura-
 uit: hanc autē cum ipse sibi adoptauerit, magnaq. frequentia assidue sibi supplicationis
 causa instituerit, nō solum aris, donis & simulachris ornauit, sed regia arce, constructa il-
 lustravit, quod hunc locum & religionis sibi, & regij solij principem esse voluerit. Iam
 verò cum te non apud Dan, sed apud Bethel à principio rem gessisse viderit, non iā po-
 puli causam, sed suam agi interpretabitur rex, neq. tam in publicos mores, quam in sua
 vota, instituta, imperia, rationesque omnes inuectum esse, sibi que hac arte infidiatu-
 tabit: Qui enim Betheli ceremonias, religionemq. reprehēdit, is regia consilia, regemq.
 ipsum impugnare videtur. [*Quoniam sanctificatio regis est, et domus regni est.*] Priuatis votis
 & consiliis regi magis, quam populo destinata: quanquam autem regia Israëlitarum
 vrbs Samaria fuit munitissima arce illustris, tamen apud Bethel, regiam etiā domum
 constructam à Ieroboamo fuisse ex hoc loco docemur, quod rex hac ratione maiorem
 religionem atque admirationem loco apud populum parauerit, & frequentiorē ædem
 curauerit,

curauerit, facile enim populus, quæ regibus & principibus gratissima esse intelligit, ad-
 miratur, sicut scriptum est: In luce facierum regis vita, & voluntas eius sicut nubes sero-
 tina. Porro Bethelis ædem priuato studio, & regia auctoritate consecratā à Ieroboamo
 fuisse in historiis regum legimus. Altare similiter fecit in Bethel, vt immolaret vitulis
 quos fabricatus fuerat, constituitque in Bethel sacerdotes excelsum quæ fecerat. Et
 ascendit super altare quod extruxerat in Bethel, &c. Itaque Bethel totius religionis, seu
 potius superstitionis principem locum, & regio nomine dedicatum, regiaque præsentia
 & frequentia celebrem esse voluit. Hætenus Amasias oratio est, quæ vtrum hominem
 & astutum, callidūq. consilij artificem egregium planè arguit, cuius hæc breuiter sum-
 ma est: Probari sibi, admirationique esse Amosi vaticinandi studium & officium; mo-
 lestum tamen vehementer esse, quod homo publicæ vtilitatis cupidissimus & acerrimus
 vitiōrum infectator eam nactus fuerit prouinciā, quam liberè atque ex sententiā
 administrare non queat. hortari se propterea illum, vt officiosorem aliam sibi deposcat;
 in qua officio voluntati que suæ melius satisfacere, & saluti suæ possit consulere. Ita
 adeo Amosi officium non tam ad diuinum imperium, quam ad Vatis institutum con-
 silium & voluntatem refert, quod ille quanquam diuinitus cōparatus ad eam rem fue-
 rit, vt vaticinetur, vt tamen in hoc aut in illo loco munus administraret suum, id porro
 arbitrij proprii fuerit. Hanc adeo doli & astus plenam orationem sic Amos excepit,
 atque refellit, vt Amasias consilium sibi esse perspectum ostendat, doceatque neque sibi
 aliter quam hætenus egerit, agere integrum esse; neq. ab Amasia ipso, aut ab alio quo-
 piam homine vlla vi, aut dolo, aut consilio obstari posse, quo minus intrepidè & con-
 stanter impositum sibi onus, quod Deus iusserit, perferatur.

*Responditque Amos, & dixit ad Amasiam: Non sum propheta, & non
 sum filius propheta: sed armentarius ego sum, vellicans sycamoros.*

QUANQUAM Amosi officium apertè probare Amasias videbatur, tamen nimiam
 prophetandi cupiditatem occultè subnotabat, eamq. ad ambitionem potius, quam ad
 populi corrigendi studium referre visus est; quod à Vate id negotiū quod transigi pro-
 sum non posse videret, vrgeri tamen & importunè instari reprehenderet; idque adeo in
 Bethel regia maximè ciuitate & regio loco ab illo fieri, propterea quod nomini sibi pa-
 rando, & aucupandæ gloriæ operā nauari intellexisset. nam qui huic inhiant, frequen-
 tissima & celeberrima loca petere plerumque ad eam venandam consueuere: cuius-
 modi consilio cognati atque propinqui Christo nominis sibi & gloriæ popularis paran-
 da auctores esse studebant: Ostende, inquit, te ipsum mundo. Ita eadem opera, eadē
 oratione Amasias officium suum simulare, & gloriæ cupiditatem obicere, atque ex-
 probrare Amos intendebat: vsque adeo omnis versutorum & fallacium hominum fu-
 cata & malitiosa oratio veneno plena est. Verum enim uero omnem eam calumniā
 probè perspectam sapientissimè diluit Amos; cum neque ambitione, neque cupiditate
 sua, neque vlla plane cupiditate partes illas vltro susceptas, sed à Deo cuius imperium
 detrectare nefas sit, impositas fuisse confirmet: namque verisimile non esse aliquem ho-
 minē id negotium aggredi velle, ad quod nulla arte, nullis opibus instructus fuerit: quod
 si repente aggressus strenuè gerere videatur, non ad hominis ipsius facultatem, aut stu-
 dium, sed ad diuinum potius consilium referendum esse; ita adeo se publicè vaticinari,
 & vitia hominum reprehendere nunquam in animum inducere potuisse, hominem
 nimirum ab huiusmodi rationibus, natura, arte, vitæque instituto longè alienissimum.
 Neque enim ipse propheticum munus professus ab ineunte ætate est, vt Samuel, atque
 alij; neque à maioribus suis accepit, aut à præceptore aliquo Vate didicit, quemadmo-
 dum ceteri qui prophetatum filij & discipuli dicebantur, quos magistri diuinam legis
 interpretationem docentes, ad virtutis studium, atque ad vitia accusanda & dissuaden-
 da, pietatemque suadendam instituebant, eosdemque plerumque diuinus spiritus ad
 futura, absentiaque videnda excitabat, vt Heliseus, atque Helisei puer ille in regum hi-
 storiis celebratus. Itaque prophetici muneris auctoritatem & facultatem non sibi stu-
 dio, aut institutione, aut alio antiquo nomine fuisse cōparatam: qui vitæ studio armen-
 tarius hætenus fuerit, eaque innocentissima arte tenuem victum, qui tamen satis ad vi-
 uendum

uendum homini probò humiliq̄ue esset, parare cōsueuisset. Eius autem studium & facultatem omnem, non alio quàm in vellicandis sycomoris positam fuisse, cuius ad munus suum oportune idoneum se artificem præbere studebat, eamq̄ue opportunissimam artem iudicari, si creditos sibi boues quàm optime pasceret, maximè autè hyeme, cum deficientibus herbis fronde saturanda armata sunt. propterea se ei rei operam dare solitum vt Sycomoros vellicaret, optimusq̄ue esset frondator. Hæc cura nostris pastoribus vulgò *Ramonear* dicitur. Non esse autè vero simile hominè eiusmodi rei intentum id ambitiosè cogitare, quemadmodum ea quam ipse nunquam fuerat professus, quamq̄. omnino ignorabat, arte, sese frequenti & à sua consuetudine alieno populo, regibus atq. principibus spectandum admirandumq̄. exhiberet. neque tamen mirum videri debere, si ex eo vitæ genere atq. studio assumptus repente propheta extitisset, quando neq. id nouum, neq. rarum fuerit, vt Deus viros ex gregibus deligat, quibus magnas res gerendas committat, maximasq̄. de grauissimis rebus legationes det. Cuius rei illustria exèpla in Mose atque in Dauid statui possunt: quorum alterum elegit Deus vt populum suum de miserimâ seruitute educeret, prophetamq̄ue ad eam rem creauit. alterum etiâ tulit de gregibus ouium; de post fœtantes accepit eum, pasceret Jacob seruum suum, & Israël hereditatem suam; cum nullis illi antea rebus, nullis ad id quod Deus per eos agendum parabat artibus instructi, ornatue essent: namque alter tanto muneri minus se idoneum esse excusabat: alter se omnium fratrum suorum, atque hominum etiam omnium minimum profitebatur, solo verò Dei imperio, beneficio & gratia id fuisse, quod esset, vtreq. prædicabat. Eodem omnino exemplo, simili consilio se, quoniam ita visum Deo fuisset, ad eam quam gerebat rem, legatum esse.

Et tulit me Dominus cum sequerer gregem, & dixit Dominus ad me. Vade propheta ad populum meum Israël. 25

SIMILI omnino orationis figura parem magnis prophetis auctoritatem muneri, officioq̄ue suo cōciliat: namque alter ex ouibus vel se excusans ad deducendum populū: alter verò ex ouibus etiâ tantæ sese rei indignū atq. imparè professus, ad pasendum populū suū à Deo assumpti sunt. Ita etiam se, cū sequeretur gregē (quē non ipse vltro reliquisset) assumptū; atq. iisdē quibus illi verbis iussus, [*Vade & propheta ad populum meum Israël.*] Cur autè cū se bubulcū fuerit professus, de grege assumptū affirmet, in causa esse potuit, quòd oues & boues fortasse pascebat, eam autè partē ad rationē suā potissimum arripuit, quæ cum ipsa quam tuebatur causa maximè cōueniret: namq. pastorale munus, maximè autem eorum qui ouibus custodiendis & pasendis præsumt, regendorum populorum simillimum est: Quippe cū vt pastores, sic eos qui publicam rem sua pro parte gerunt, acri diligentiq̄. eorum, quibus præsumt, cura & solitudine teneri oporteat, eò quòd populus ouium gregi simillimus sit, qui nisi alieno consilio rectè pascat & gubernetur, suæ tantum voluntati aut libidini relictus citissime dispersus, atq. errans perit, sicut scriptum de vtroque genere est: Vidēs autem turbas miserus est eis, quia erant vexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem. Atque adeo huiusmodi artis viros dignos esse voluit Deus, quibus publica gerēda committeret, vt pote in minori & leuiori re, quantam maioribus curam atque operam impendere oporteret, assidua meditatione doctos. Huic sententiæ persimile illud est, quod piscatoribus à Christo est dictum: Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum. vt ostenderet eodē studio, eadē omnino, sed pro rerum æstimatione maiori auiditate ad piscandum in cælorum regnum homines, atque ad pisces in vsum & mercem capiēdos vt oportere. Itaque dum vitæ artisq̄ue suæ humilitate proposita, apposita sibi latenter ab Amasia notam soluit Amos, maximam, hoc est, omnino diuinam muneri suo auctoritatem cōciliat, & maximam de se eidem gerendo muneri proficitur fidem, qui non minorem curam & operam in Dei populo, doctrina & orationibus, actionibusq̄ue suis docendo, quàm nuper, dū gregē sequeretur pascendo positurus sit. Neq. verò integrū illi esse dum ad Israëlitas missus fuerit, aliò se posse cōferre, neq. ab officio suo strenuè & fideliter præstado posse ab Amasia, aut ab alio quopiam homine fallaci & dolosa oratione reuocari, aut vlla spe, vel metu proposito deterreri; neque villo alio modo, aut humano cōsilio, aut vi abduci, quominus

minus in eum, ad quem missus est, populū, atque in eos primum qui contra conati quicquam fuerint, liberrimè & publice, quicquid Deus suggererit, eloquatur: cuius libertatis atque inregritatis periculum ipse etiam Amasia faciat necessè est: cui propria etiam mala & pericula propterea grauius subeunda, quòd diuino cōsilio per artem, dolū & calumniam obtinere conatus fuerit, denuntiantur.

Et nunc audi verbum Domini.

DIVINAM in populū atque in sacerdotem ipsum sententiam, quæ hæcenus celata fuerat, pronūtiare se velle, hoc dicendi modo ostendit, & gratiores sibi maturioresq̄. pœnas moliri homines docet, qui vno atque altero, & tertio etiam sermone admoniti, tamen contumaces esse perseuerauerint, vanosq̄. esse atque irritos contra diuinū consilium humanos conatus ait. periculosissimamq̄ue mortalibus cum Deo contentionem suscipi: qui quanto maiori nitantur vi, tanto grauiori casu repente ruunt. culpæ verò ab Amasia auctæ summa, & sententiæ in eum pronuntiatæ formula hæc subiungitur:

Tu dicis, non prophetabis super domum Israël, & non stillabis super domum Idoli. 15

Hæc propriis sceleribus & superstitionis studiis addita à pontifice culpa est, non esse priuati cuiuspiam humani consilij, sed diuini imperij quòd Amos illud aduersus Israëlitas negotium susceperit, abundè docuit: idq. facile ex ipsa hominis conditione cognoscere Amasia posset, nisi planè superbus & cōtumax esse, atque simplici viro aduersus diuinum imperium excogitato consilio, atque ficto officio insidias moliri voluisset. Sed cui ex altera parte Deus dixerit, vade, & propheta ad populū meum Israël; ex altera verò pontifex obtulerit, [*Non prophetabis super domū Israël, & non stillabis super domū Idoli.*] vt rē magis hominibus, quàm Deo auscultandum sit, res ipsa, ratioq̄ue statuit. Atque ita non solum se fidelem & fortissimum in gerendo aduersus populū negotio exhibet, sed in eodem ipso qui calumnia atque dolo actionibus suis intercedere contenderat, liberrimum atque acerrimum muneris auctoritatēq̄ue suæ propugnatorem præbet; adeo vt hominem quarto etiam calamitatis priuatæ denūtiato vaticinio excipiat, [*Super domum Israël.*] Regnum illud significat quòd Israëlitis nomine censebatur, atque Samariæ regibus parebat: Idem enim fuerat vetuisse ne in Bethel vaticinaretur, quia sanctificatio regis & domus regni erat: atque ne in Israëlitas quicquam diceret, apertè vetare. [*Et non stillabis super domum idoli.*] Amasia Bethel dixerat, sed eo nomine indignissimum locum apto vocabulo Vates pronuntiat domum irrisionis: de quo nomine expōsitum nobis superius est. Nam Bethel domū Dei fortis significat. [*Non stillabis.*] Ab aquis, ad doctrinam & reprehensionem huiusmodi verba non ineptè transferuntur, vt: Quasi imber super herbam, & quasi stillæ super gramina, &c. Quo quidem tropo neque vnū verbum aduersum Bethel dici, neque mutire Vatem Amasia volebat, sed vt exceptum sibi diuinitus sermonem in alios effunderet potius, quàm in Bethelis cultores instillaret. Est autem hæc translatio à pluuiis sumpta: Nam vt regulæ effuso in se cælitus imbri, atque deinde stillato subiecta etiam durissima marmora eluunt atque exedunt: ita accepta diuinitus reprehensionis verba tentare humanum pectus, nisi planè adamantinum fuerit, vi assiduitateq̄ue possunt. propterea ille dicebat: Concresecat in pluuiâ doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum, &c. Quantum verò Amasia dum Prophetæ actionibus, & populi correctionibus intercedere studeat, priuati incōmodi & pœnæ grauius præter ceteros sustinendæ sibi ipsi parauerit, in ipso orationis epilogo Vates exponit: Quatuor enim aduersis & grauissimis ærumnis afficiendus dicitur, eo quòd quatuor populo à Vatribus obiecta crimina cura atque opera omni fouere & defendere studuerit.

Propter hoc hæc dicit Dominus. 50

OB EAM, inquit, rem quòd tu non modo iisdem cum reliquo populo sceleribus contaminatus alligatusq̄ue fueris, sed vehementer etiam impedire curaueris, quominus populus his solutus maximo instantique periculo liberaretur, propter hoc hæc tibi imprimis, deinde populo etiam ipsi Dominus denuntianda mandauit.

*Vxor tua in ciuitate fornicabitur, & filij tui & filia tue in gladio cadent,
& humus tua funiculo metietur: & in terra polluta morieris: & Israël
captiuus migrabit de terra sua.*

Quæ hæcenus prædictæ sunt calamitates, non omni in vniuersum populo aduentu-
ræ, sed partibus tantum quibusdam ad cæteros ad bonam frugem reuocandos afferen-
dæ fuerant. nunc quoniam populi pertinacia, atque eorum fraude & malitia, quorum
fuerat publicæ potius quam priuatæ rei prospicere, effectum est, vt diuino de correctio-
ne consilio, non modò non pareretur, sed vehementer etiam obfisteretur: vltima tandè
extremæ atque communis omni populo calamitatis sententia per Vatem pronuntiatur: 10
sic tamen vt priuatam, grauissimamque iudicium is primus subeat, qui perficiendi sce-
leris impietatiq; auctor atque dux cæteris fuerit, cuius certissimæ poenæ certissimum
etiam Dei iudicium & Vatis sermonem esse probabunt. Quatuor autem omnium quæ
à Vate nostro pertractatæ sunt rerum, & generum, & totius consilij cõmunes summae fue-
re, imprimis vt populus ab illo nefario idolorum colendorum scelere (quod adulterium 15
in sacris dicitur libris) ad mentis puritatem, ad veram pietatem, religionisq; diuinæ fidè
reuocaretur: deinde vt hostilis gladius, bellumque Israëlitis impendens prestingeretur;
& regio etiam ipsa ne in hostilem veniret potestatem defenderetur, ac demum ne
Israël omnis hosti victori cederet, captiuusq; abduceretur: namque hæc omnium cala-
mitatum vltima, populum illum malitia & scelere obduratum expectabat. Hęc autem 20
omnia quæ Amos actionibus orationibusque suis populo auertenda procurauerat, Ama-
sias contra, studiis, fraudibus intercessionibusque suis maturanda curauit, singula autem
ipse in sua salute, fortunis & dignitate, priuato & manifesto Dei iudicio expertus, Amosi
prædictionem, & diuinum de iis rebus consilium certissimum esse intellexit. ob de-
fensam namque populi publicam superstitionem vxorem ipse suam in vrbe ipsa, ante-
quam abduceretur, publicè adulterorum libidini obsequetem aspexit: id quod graui-
simum & turpissimū viro fuit: nam si ab hoste abducta corruperetur, ignominia cum
cõmunis ferè omnibus captiuus mulieribus sit, minus grauis singulis illarum maritis vi-
deri posset. Huius verò sacerdotis vxor in vrbe ipsa, libera adhuc & suæ spontis, hac virū
suum contumelia affecit, vt adultero morem vltro gerens succumberet, siue is ex ho-
stibus aliquis, siue potius ciuis fuisset. Non enim ait, vxor tua in vrbe affligitur, sicut & 30
alias Vates ille deplorabat: Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus
Iuda: sed vxor, inquit, tua in ciuitate fornicabitur, vt non coactum, sed admissum stuprū
significaret. Quoniam verò instantia Israëlitis mala hostilis gladius, regionis occupatio,
& plena atque integra totius gentis abductio leuiora visa Amasias sunt, quam vt ea suo-
rum etiam commodorum iactura auertere & deprecari statuisset; ob eam rem simi-
lia in se, familia rebus, que suis diuina iudicia priuatè experturus ipse est: namque
filios suos & filias hostili gladio confossos viuens ipse, & durissimo perturbatus specta-
culo videbit, nec non terram, agros & fundos quibus filiorum patrimonium con-
firmatum iri sperauerat, alienis occupatos gentibus, in potestatem vsuque cessisse 40
intelliget. Quandoquidem omnis Israëlitarum ager gentibus iis, quas Assyrius rex
vt Samariam incolerent deduxit, distribuendus fuerat: Ipse autem Amasias ignomi-
nia primus, deinde orbitate, ac præterea egestate summa affectus, æterna captiuitate
mullandus erat, vt in molestissima suarum rerum, fortunarum, & familiarium om-
nium recordatione & desiderio perpetua suorum malefactorum consciētia oppressus, 45
fœdissimam ac miserissimam vitam ageret, quam nec honesta morte commutare, nec
honesto loco finire licebit; sed in terra polluta morituro patria & funeris pompa ca-
rendum est. Itaque omnibus in vniuersum miseris, in quas vt citius & certius populus
incideret, auctor ipse ferè & impulsor fuerit, coopertum, seseque obrutum sentiet: atq;
id demum accipit quod ipse ad inuidiam Vati facienda confinxerat (non ob id quod 50
Vates voluerit, sed quod ipse vt eueniret commiserit) certissimum fore: nimirum Israël
de terra sua migraturū, id quod nunquā ab Amoso prolatum ad regem ille falsò detule-
rat, atque hoc commento ne Israël ad poenitentiam reuocaretur, laborauerat. Vnde ef-
ficiendum erat vt certa & communis captiuitatis calamitas, omnem Israëlitarum rem-
publicam iustissimo Dei iudicio oppressura esset: ita adeo, quod nondum ab Amoso
visum

Thren. 5.

visum aut prædictum fuerat; à pontifice ipso populo sinistrè inauguratum, & nõ solum
consiliis, sed studiis procuratum populo malum, à Vate tandem inaugurantis culpa cer-
tum fore confirmatur. [Et Israël captiuus migrabit de terra sua.] Tu dixisti falsò, procurasti
feriò; euenietigitur. Quæ res vt non minori quam cæteræ auctoritate firmaretur, visio-
ne sibi præcepta à Vate ostenditur: quam subiecto sermone & capite explicat.

CAPVT. VIII.

10 **H**ÆC ostendit mihi Dominus; & ecce vncinus pomorum; & dixit: Quid
tu vides Amos? & dixi, vncinum pomorum.

QUARTA demum visione, atq; illius diuina interpretatione totius populi repudia-
tionè sibi monstratū docet Amos; quæ vt quàm certissima & celerrima esset, per-
ueris populi studiis & præposteris pontificis Amasias consiliis, atq; omnium deniq; cul-
pa effectum fuerat. Ea verò admiranda quadam imagine, & quæ Deo interprete indigeret,
ostensa est: namq; id, præterquā quod translationibus & imaginibus transigitur, vt illud
quod superius de perpendiculari & muro monstratū fuit, diuina etiam interrogatio non
ad imaginem ipsam, sed ad aliam significationè referendum esse declarat. Etenim prio-
ribus duobus spectris fames & pestis ipsa forma, atque ipsa tantum imagine à Vate cog-
nita, suis etiam nominibus dictæ, prænotatæq; sunt. posterioribus verò duobus alia cõ-
specta, alia autem sunt significata: namq; in altero quorundam tantum populorū captiui-
tates hostili gladio parandæ, atq; eadem iusto Dei iudicio decrete, vari fuerant demon-
stratæ: quæ omnia eò pertinebant, vt qui reliquus esset populus, tot tadem periculis re-
sispiceret, atq; sibi cauere inciperet. Nunc verò altero hoc spectro contumaci, & superba
25 genti cõmunis belli atq; captiuitatis dies, isque certa sententia destinatus denuntiatur:
quæ ita breuem fore visio ipsa docet, vt nullo quæredè euasione, aut capiendi consilij re-
lictò spacio, serò etiā sapientes opprimat. Hanc adeo rem omnè Vates Amasias exposuit,
vt prædictam Israëlitis è terra sua migrationè confirmaret. [Et ecce vncinus pomorum.] Vn-
cinum vasis genus fructibus continendis idoneum interpretemur oportet, & poma non
30 omnia, sed æstiuā tantum Amoso visa esse definiamus. namq; id ipsa tum verborum ra-
tio, tum diuina interpretatio declarat. Hic locus Hebraicè sic legitur ad verbū, [Et ecce
canistrum æstiuorum; Chaldaicè sic: Et ecce vas plenum fructibus æstiuus.] vt autem plenius ac
melius visionis nobis tractari significatio possit, earum quæ ostensæ sunt rerum, breuiter
primum ex verbis ipsis reddenda ratio est. Igitur vas illud quod à Chaldaeo interprete
35 Maan; à Græco ἀγγος; à veteri Latino vncinus; à recentioribus canistrum dictū est, He-
braicè dicitur Chelub. Est autem Chelub (vt ex plurium locorum notatione obserua-
bimus) vasis genus, angustiori superius, latiori inferius spacio constans, quacunq; ex ma-
teria id, siue viminea, vt plurimum, siue lignea, siue lineæ sit: namq; ex omnibus his re-
bus fieri olim solere obseruauimus, & nostra etiam ætate factum vidimus. Ea autè vasis
40 forma commodè excipiendis, & fideliter retinendis rebus apta, aucupis & piscatoris
fiscellæ, pastorum etiam mulctræ, nec non & rusticorum canistra ad excerptos fru-
ctus excipiendos constabant: nam & Ieremias Chelub auibus plenum dixit: & Amos
Chelub æstiuus plenum bis dixit. Quoniam verò pastorum mulctra, huius etiam for-
mæ erat: propterea à Græco interprete vtramque vasis partem, & figuram, & materiam
45 significare volente translatum est ἀγγος ἐστὴν, aucupis mulctra. Huiusmodi vasa ex li-
neis funiculis reticulato opere contexta, rustici in Italia zonis appensa gestant; quibus
quas ceperunt auiculas viuas, aut ex arboribus decerptos fructus, excipiunt. Atque hæc
nunc quidem de canistro nobis dixisse satisfuerit, fufius aliàs de toto hoc vasorum ge-
nere, si Deus annuerit, diserturis. De pomis verò ipsis nonnihil explicemus. Fru-
ctuum qui ex arboribus percipiuntur, duo genera ex temporum ratione sunt: alte-
rum quod ætate; alterum verò quod Autumno maturescit. Ex autumnalibus
nonnulli citò pereunt; quidam autem diutius asseruantur: vt vna pensiles; pomâ
& pyra quædam, & nucum varia genera; maximè autem quæ inglandes dicun-
tur. præter quos fructus qui seruari recondique in hyemem possunt, cæteri om-
nes à medicis fugaces vocantur, quibus humidior, minusque probe coctus est succus

Inter fugaces verd̄ ij, qui æstate proueniūt, celerrimi, fugacissimi que sunt, cuius generis ficus præcox, & cerasum, & ex prunis plurima esse videmus. Atque ij fructus cum primū maturefcere incipiunt, rari admodum decerpi, carius que vendi solent, sed exiguo temporis spacia (quoniam festini sunt nimium & plenē simul vnumquodque genus maturefcit) & copiosissimē decerpuntur, & vilissimo veniunt pretio: adeo vt tanti maturi-
 5 morum canistrum, quanti antea ex ijs, quæ tum primum maturefcabant, libra vna æstimetur: quæ si diutius in arbore sua hæreere sinantur, celerrimē computrescunt & per-
 eunt. Id adeo nimio ætatis calore & immodico fructuum ipsorum humore efficitur: quod vtraque hæc natura, si modum excefferit, facillē corruptionem rebus afferat. Ita
 qui primum rari fructus, carē vendebantur, mox vili passim venduntur; atq. breui dein-
 10 de tempore plenē desideratur. nulli enim in arboribus relinquūtur, quin aut decerpti,
 Mich. 7. aut auib̄ deuorati, aut citissimē sint corrupti. qua de re & Michæas dixit: Hei mihi,
 quia factus sum vt fructus æstiuū. Atq. adeo hoc genus festinorum fructuū omne, æstiuū
 15 Hebraicē dicitur. Est autem Hebraicē nomen *Kaisz*, quod æstatē significat, à verbo de-
 ductum quod finire, metere & interciperē significat. Vnde pro æstate *Kaisz*: pro fine
 verd̄ alicuius rei *Kesz* dicimus; ex eodem vt videtur themate vtraque vox deducta est.
 meminisse autem vtriusque verbi *Kaisz* & *Kesz* propterea refert, quod præter naturam
 ipsam rerum, diuina etiam interpretatio vocum annomatione explicatur: neque ad
 orationis modō suauitatem, sed ad sententiam explicandam Hebraicę linguę cognitio
 hoc in loco, quemadmodum & in plurimis aliis, necessaria est. Igitur plena atq. integra
 20 totius populi abductio Vati hoc spectro ostēsa est: quam cito admodū futuram ipsa ver-
 bi appellatione Deus docuit: Nam quos in superiori proximo ostento, non omnes, sed
 quosdam hostili gladio feriendos, perpendiculi imagine viderat, eosdē vt æstiuos fructus
 maturos iam nimium, festinantesq. ne putrescerent decerptos, pleno angusti oris canistro,
 vt neq. vnus exilire possit, conclusos, vendendos esse, tradendosq. videt. Id autē quam
 25 citō futurū esset, quod visione percipere non poterat, sed nomine appellato doceri, edo-
 ctus à Deo est. Visionis ergo imaginem rursus ante oculos constituamus.

Ecce canistrum æstiuū. & dixit: Quid tu vides Amos? & dixi: Canistrum *Kaisz*;
 Et dixit mihi: Venit *Kesz* super populum meum Israël: non adiiciam ultra vt
 30 *pertranscam eum.*

Quintilian.
 lib. 9. cap. 3.

Vt ecce apud Latinos sic & quæ huic apud Hebræos respōdet vox rem admiratione
 excipiendā indicat. [*Canistrū Kaisz*; & dixit mihi, venit *Kesz* super populum meum Israël.] Quæ
 ex nominibus & verbis similitudine aliqua deducuntur figuræ, & aures in se vertere, &
 animos excitare solent; & ad rerum memoriā conseruandā plurimū valent: atq. ex hoc
 35 aliisq. locis docemur, maximā, grauissimamq. diuinorū verborū rationē esse oportere;
 nullumq. temerē dictū existimari fas esse: sed cum aliter dici fortasse posset, cur nō aliter
 dictū sit, magnā aliquam causam subesse, ne quis diuina verba pro arbitrio aut libidine
 muranda, inuertenda, aut incōstanter explicanda esse putet; alioquin magnū iudicium
 subiturus: id quod Moses & Aaron non intellexere modō, sed sensere etiā quibus quod
 40 apud aquas contradictionis diuina verba inuerrere, minus religiosa res visā fuit, promif-
 sam in patriā, felicissimamq. illam in regionē ingressio negata est. Magnā ergo in diuinis
 suscipiendis, explicandisq. verbis oportet esse religionē: multum enim ad rerū mysteria
 cognoscēda verborū etiam cognitio cōfert; atq. interdū quæ in rebus nō satis plenē ostē-
 ditur res, certo addito verbo explicatur. Viderat quidē Amos populū plenē abducendū,
 45 & in canistra iam cōiectum. quā citō autē id futurū esset, vocis interpretatione doctus
 à Deo est: Nam fructus *kaisz* cognouerat quidem, sed *kaisz* ad *kesz*, hoc est finē, pertine-
 re minus fortasse nisi Deus explicuisset animaduertebat. Ex hoc ergo finē populo adesse
 iāq. instare intellexit, certāq. Dei de populo repudiādo esse sententiā, cuiusmodi verd̄
 finis futurus ille esset, & cui potissimum rei exitum esset allaturus, ipse exponit Deus:
 50 [*Finis super populum meum Israël.*] Non quod Israël defecturus sic omnino sit, vt gens esse
 desinat, sed ne Dei populus amplius sit: Namq. Israëlita ex quo Samaria capta, abducti
 fuerunt, præter paucos qui apostolorum prædicatione Euangelio obedierunt, & nōnul-
 los etiam qui ad hæc vsq. tempora rari, ad Christianā pietatem colendam accedunt, cæ-
 55 teri omnes, quorum incredibilis numerus est, à Deo reprobati, repudiatiq. ob propria
 ipsorum

ipsorum scelera, atq. incredulitatem fuere, non antea diuina misericordia in gratiā plenē
 restituendi, quā plenitudo gentium fuerit admiffa. Atque Israëlitarum populus mul-
 5 rō antē quā Iudæorum repudiatus est, quod maioribus multo, & diuturnioribus sceler-
 ribus esset alligatus. Iudæorū verd̄ gēs quod grauissimis culpis, longē verd̄ minoribus te-
 neretur, castigata quidē Babylonica illa septuaginta annorū captiuitate fuit; exclusa autē
 & repudiata ne populus Dei esset nō prius fuit, quā dixerit: nolumus hunc regnare su-
 per nos; & non habemus regem nisi Cæsarem. Tunc enim adimpletum est quod scri-
 ptum fuerat per Prophetam, dicentem: Reliqui domum meam: dimisi hæreditatē meā:
 Ierem. 22. dedi dilectam animā meā in manū inimicorū eius: facta est mihi hæreditas mea quasi
 10 leo in silua; dedit contra me vocem suam, dicens: tolle, tolle; crucifige eum: Ideo odiui
 eam. Hæc de Iudæorum reprobatione prædicta, & tandem præstita sunt. sed quæ à Vate
 nostro hoc in loco diuinis verbis referuntur, ad decem tribuum captiuitatē in reproba-
 tionem pertinent: [*Non adiiciā ultra vt pertranscam eum*, Hebraicē est, vt *transcam illi*]; hoc
 est, vt antē diximus, vt tot illi scelera, tamq. pertinaciā impunē suscepta fuisse dissimu-
 15 lem; atq. vrgeri hæc ab illis vltimusq. promoueri permittant: sed quem tantæ impietati
 & superstitionibus prouehendis finē, illi dum in regione suā essent facere noluerunt; eū
 ego, inquit Deus, cum maximo suo malo faciā: ita vt omnia quæ iucunda istis in hæc re
 fuerint; in contrarium omnino vsum commutentur. nam pro maxima voluptate; pro
 ludis, & festiuis cantibus, pro summa lætitia, summum illi dolorē, luctū, & gemitu, atque
 20 eiulatum, & summam experientur mœsticiam.

Et stridentur cardines templi in die illa dicit Dominus Deus.

Quid cardines templi hoc in loco Latine significare velint, Hebraicum exemplar
 atq. Chaldaica interpretatio aperte docet, hoc modo: [*Et ululabunt cantica templi*. Chaldaicē
 25 sic: *et ululabunt pro cantico in ædibus suis*. Græca verd̄ versio nō longē ab hac ratione abest:
 et eiulabunt laquearia templi.] Hæc adeo oratio seram pœnitentiā, & priorū studiorū dam-
 nationem, atq. importunam nimis rerum mutationem significat: Namq. gemitibus &
 muliebri eiulatu omnia loca implēda esse, & canticis quibus nefaria illa fana strepere so-
 lebant luctū & lamentationē successurā prædicat. neq. verd̄ priuatē quibusdā tantum,
 30 sed omnibus in vniuersum per omnia loca calamitatē futurā: nullum enim angulū tam
 reconditū fore, quod non captiuitas & cædes penetratura sit; in illa die quæ populo abdu-
 cendo & repudiando constituta est; ita vt certus euentus certæ diuinæ conueniat sen-
 tentiæ, [*dicit Dominus Deus*]. Qui quod Deus sit dictis conuentisque constare: quod
 verd̄ Dominus, quæ dixerit efficere plenē solet, neque vlla aliena ratione, aut vllā vi de-
 35 tineri potest, quod minus amplitudinē atq. dignitatē suam, & promissorum euentu, &
 iudiciorū exercitatione atq. editione tueatur. Quā verd̄ communis omnibus illa cla-
 des futura esset, quæ integram populi à Deo abdicationem & reprobationem testaretur,
 certō atque horrendo ad eam diem dato signo prædixit:

40 *Multi morientur, in omni loco proijcientur. Silentium. Hebraicē clarius: Mul-
 tum cadaueris in omni loco proijciet. Tace.*

Nullum locum à cæde immunem, aut cadaueribus vacuū futurum esse, sed omnia
 passim proiectis & temerē iacentibus esse cōplenda, quæ Deus ille ac Dominus qui hæc
 prædixerit, efficiet. Illius namque consilium & iudicium inhumata frequentia corpora
 45 vbique testabuntur. Idem etenim in æstiuis fructibus euenit, vt dum canistra implētur,
 multi etiam decerpentium tumultu, & ramorum concussionē & motione decidāt, qui
 maturissimi omnium erant, atque ij neglecti passim sub arbore iaceant, & computrescāt,
 neque in vsum aut esum à quopiam legantur: sic etiam multa passim bello occisorum
 corpora ab hoste prostrata iacebunt; idque adeo in omni loco, neq. à suis, neq. ab hosti-
 50 bus sepelienda. Id verd̄ non casu aliquo, sed certo prædicentis Dei consilio cū euenit:
 certum Prophætæ vaticinium confirmabit, atque eo euentu rationes suas omnes, officij-
 que sui auctoritatē constituendā fore confirmat Amos, neque vllum aliū disputan-
 di locum Amasæ pontifici maleuolentissimo & astutissimo rerum suarum obtrectato-
 ri relinquit, sed silentium eatenus indicit, quoad euentus ipse malorum suas partes
 rationesque consolidet. *Silentium*. Taceto, inquit, tu, & prædictionum mearum finem
 expe-

expectato, quando hoc solum apud te, atq. apud populum mea oratio valuit, vt euentu ipso probanda esset, cum quæ à me dicta antehac fuerant, non eò pertinebant vt re ipsa atque euentu malù populo prædictù firmaretur, sed vt expiaretur potius, atq. pœnitentia, precibus, votis, & veræ pietatis instaurato studio auerteretur. *Tace*, vox est eorù qui quæ comminati sunt, certissima fore confirmant, atque ad expectandos rerum exitus commodè vsurpatur, vt: Sileat omnis caro à facie Domini, quia surrexit de habitaculo sancto suo. Atque hoc quidem verbo grauiissimum illud auctoritatis genus Vates indicauit, quo dictis suis fidem aliquando facere Deus solet: Diuinorum namque vatum apud populum probandorum auctoritas antiquioris testamenti ætate ad tres potissimù rationes reuocata est; ex quibus duæ vaticinium præcedebant; tertia autem interdum subsequēbatur. Vnum quidem genus miracula & signa fuerunt, quæ à Vate dicēdis grauiissimo testimonio esse potuere: alterum verò genus rerum quæ dicerentur ratio fuit; quæ, si cum diuina lege planè conueniret, grauiissima populo & diuina prorsus esse, haberiq. debuit. de quibus generibus scriptù est: Si surrexerit in medio tui Prophetes, aut qui somniù vidisse se dicat & prædixerit signum atque portentù, & euenerit quod loquutus est, & dixerit tibi: Eamus & sequamur Deos alienos (quos ignoras) & seruiamus eis: non audies verba Prophetæ illius, &c. Quo præcepto boni atque veracis prophetæ auctoritatem & signis, & orationis ad pietatem pertinentis rationibus definire docemur. Verùm enim uero si quis fortasse fuerit, apud què vtraq. hæc probandorum vatum ratio minus momenti habuisse visa sit (quæ quorundam hominum malitia & pertinacia est) alia durior multo ad firmandam vatum auctoritatem via est munita. pœnis enim & suppliciiis res agi solet, vt qui monentem & ad officium reuocantem Dei legatum legitime suscipere noluerint, suo magno malo non vanum fuisse sentiant, sicut scriptum est: Si enim qui per angelos dictus est sermo firmus factus est, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem, & cetera. Igitur quarta hæc visio tribus illis quæ præcesserunt propterea coniuncta non est, quòd illè ad certam quandam correctionem; hæc verò ad communem extremam stragem pertineat; quam propterea edere & explicare Vates voluit, quòd Amasæ calumniis, & inuidiosis atque dolosis orationibus respondere illi necessariò ad suam legationem confirmandam debuit. Atque adeo hoc quartæ visionis oraculum, quo fidem, auctoritatem quæ suam contumacibus & impiissimis hominibus probatù iri Vates prædixerat, non apud Israëlitas modò, sed apud Iudæos etiam notum peruulgatumque fuit; vt Isaia vati ad eandem prædicendam iecerit fundamentum. namque ab eo anno quo Amos vaticinatus est, numerum illum confici cœptum esse in Hebræis annalibus legimus. De quo numero sic scriptum est: Adhuc enim quinque & sexaginta anni, & desinet Ephraim esse populus. Eam annorum rationem à vaticiniis Amos, qui vidit duobus annis ante terræ motù, ducendam esse, eius libri qui Seder-Gholam inscribitur auctores tradidere, cum dictù huic vati sit: Et Israël captiuus ducetur de terra sua.

Audite hoc qui conteritis pauperem, & defecere facitis egenos, dicentes:

R VRSVS eam ad populum orationem quam Amasias interruperat, Amos continuat, & grauiissimis sententiis exaggerat, causamq. ostendit quamobrem extrema in omnem populum, etiam in plebem sententia decreta sit: quòd scilicet omnes ad iniuriam faciendam omni studio atque opera sint intenti, neque solum principes, & magistratus, sed priuati etiam homines sese iniuriarum allegauerint. Namque omnes eadè auaritia & cupiditate eorūque flagrant, vt pietatem, æquitatem, fidemque omnem tum priuatè, tum publicè prodant & violent. neque minus ardenti & incenso studio fraudem atque fallaciam in communi vitæ consuetudine, & à popularibus, quam à potentioribus iniuriam suscipi solere: sed vnumquemq. rem suam per fas & nefas augendi cupidù, in eos, qui aut opibus, aut dignitate sunt inferiores, inique grassari. Etenim ad hominù inter se coniunctionè societatemq. seruandam duplex iustitiæ pars accommodatur; altera, qua ab omnibus passim, & ab vnoquoque iniuriam propulsamus, salutemq. defendimus; altera, qua fortunæ, & vniuscuiusq. res conseruantur. Vtraq. autem pars tum naturali iure, tum quibusdam legibus constitutis, quemadmodù fieri reatè possit, explicatur. Ac de priori quidè parte tractàda, curanda & vindicanda, auctoritas & potestas summa regibus,

Zachar. 2.

Deuter. 13.

Hebr. 2.

Lib. de serie mundi. Mai. 7.

Cic. lib. 1. offic.

bus, principibus & magistratibus tradita est. posterioris verò exercendæ plebi etiam ipsi, & priuatis hominibus propria cura officiumq. demandatum est. Suam igitur vtrisque & magistratui & populo partem, sanctè, piè atq. sincerè coli consentaneum est, quòd quocunq. modo violasse maximum flagitiùm fuerit. Summum autem publicæ æquitatis ius, auaritiæ & priuatorum cuiusque commodorum causa, tum à magistratu, tum à populo violari sæpe solet; quæ res diuinis præceptis diligentissimè cauetur. Hæc enim dicit Dominus Deus: Sufficiat vobis principes Israel, iniquitatem & rapinas intermittite, & iudicium & iustitiam facite; separate confinia vestra à populo meo, ait Dominus Deus. Statera iusta, & ephi iustum, & batus iustus erit vobis. Siclus autem viginti obolos habet, &c. Quo in loco suum vtrique parti, & magistratibus & populo commendatur officium. Igitur noster Amos communem populo Israëliticò calamitatem fore prædicit; propterea quòd non minori studio, neq. leuiori flagitio sua populo fides & causa, quam magistratibus sua prodita fuerit. Omnes enim à minimo vsque ad maximum curi summa pauperiorum iniuria & oppressione auaritiæ student: atque magistratus quidem & Reip. ministros iam in primis actionibus iniuriarum damnauerat Amos: nunc verò populum ipsum in idem crimen vocat; quem suæ causæ audiendæ interesse attendereq. vult; quando nõ priuato odio, aut occulta calumnia, sed æquissimo iure causam sibi aduersus illos agenda diuino iussu susceperit. *[Audite hæc qui conteritis pauperem.]* Attentionè populo parat, atq. eadè opéra actionis suæ aduersus illos æquitatem probat. *[qui conteritis pauperem.]* Non secus atque imbecilli à victoribus hostes, à ditioribus pauperiores homines in malè gubernata Repub. tractantur: namq. & fortunis omnibus per calumniàm vel fraudem expoliati, aut libertatem interdum amittere, aut deserta patria migrare coguntur. Nam qui cupiendi nullum finem faciunt; ijdem fallendi & lædendi modum nullum habent.

*Quid quod vsque proximos Salis auarus? pellitur paternus
Renellis agri terminos? & ultra In sinu ferens Deos
Limites clientum Et vixi, & vir, sordidosq. natos.*

Horat. lib. 2. Od. 18.

Sic ille hominum in pauperiorum fortunas accusabat infidias, quòd scilicet quidam nullum aliis locum superesse, sed totam omnino terram sibi non ad vsum, sed ad delicias, ad immoderatæ cupiditatis abusum cedere velint. Væ, inquit, qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis: an vos soli habitabitis terram? hoc est quod hoc in loco dicit: *[Conteritis et defecere facitis:]* Namq. assidua deceptione tenues alioqui pauperiorum res ita atteruntur, vt tandem absumptæ dominum tantis miseris cedere, migrareque cogant. *[Egenos terre.]* Affectum habet oratio, miseriarumque rationem atque indignitatem amplificat, Hebraicè est, *afflictos terre*: eosque significat, qui neminè suarum fortunarum propugnatores habent; quos multis modis, multisque impugnatibus infestari indignissimum sit. Terræ verò possessionem illis adscribit: namque ea communis incolarum omnium mater est, si qui dignitate & opibus careant, miserum ducunt: sed terræ etiam vsu carere, ea extrema miseria est. Quibus autem modis à ditioribus pauperiores opprimerentur, subiecta narratione exponit, in qua voluntatem & facultatem ad id non magis illis in suo prædando officio, quam magistratibus in suo defuisse arguit.

Dicentes: quando transibit mensis, & venundabimus merces, & Sabbathum, & aperiemus frumentum.

STVDIVM & voluntatem illorum erga pauperes auaritiæ causa opprimendos hac inductione Vates ostendit, quòd nihil illis magis in votis esset, quam vt nulla alia vitæ vitæque commoditas pauperibus esset, nisi quantum ab illis suppeditari potuisset, idque carissimo pretio: quoniam hoc modo exigua frumenti mensura pauperù pecunias omnes, artificia, & operas facile sibi ditiores cõparabant. Cùm enim pauperibus nihil frumenti ad viuendum esset, ab ijs quibus esset, emere necesse erat; idq. eo pretio quod illi statuissent. Ex ea re cõsequēbatur vt quicquid suppellectilis in pauperù domibus esset, aut pignoris, aut pretij nomine ad ditiores transfereretur. Deinde si quid artis & operæ superesset, id totù pro frumētò diuitibus locaretur: atq. eo modo locupletù diuitiæ assidua accessione quotidie augebantur; pauperù verò res magis indies detrita, tandem assumebantur. Est autè diuitibus adeò iucunda quotidiani lucri accessio, etià cum pauperù detrimento

trimento, vt si qua intermissio fiat, id damno seu iactura potius sibi esse ducant, atque omni etiam fraude resarciendum putent; ad eamq. expediendam commoditate tempus sibi dari cupiant, atq. interea quemadmodum id vel leue cõpendium maxima etiã fraude committeretur, diligẽter studio & cura excogitent. Huius verò tam peruersi hominũ ob auaritiã studij exemplum, in Israëlitis exprimit Amos, qui vehementer cauebant, ne qua frumẽti copia pauperiori populo aliunde, quã ex se esset, vt eũ facilius & cõmodius expilare expoliareq.ue possent. quoniã verò messis tempore non nihil frumenti pauperibus suppetebat; quod temerè iacentes spicas, aut quæ messoris manũ fugissent, aut finire opus cupientis, & festinantis oculos sefellissent, in alieno agro diuina lege & moribus sibi legere cui libet liceret, qua vel eius mensis inopiã succurreret; id tẽpus à ditioribus, sceneratoribus, vsurariis, & ijs qui frumentũ vèdere solebãt inuisum, importunumq. & suã cupiditati impedimentũ nimis etiã longum, quãuis breuissimũ esset, videbatur; adeo vt cũ mensis esset, annus illis præ cupiditate & tãdio iudicaretur. cuius affectionis illa oratio erat: [*quando transibit mensis, & venundabimus merces*; Hebraicè sententiã clarissima est sic: *frangemus fractionem.*] Quo tropo summã annonæ caritatẽ sacri libri significat; eoq. vtuntur vbi magna frumenti, aut cuiusuis necessariæ ad victum rei laboratur inopia: quem sic aliàs Latinus verteret interpres. Omnesq. prouinciæ veniebant in Ægyptum vt emerent escas, & malum inopiã temperarent. cuius nos tropi rationem elegantẽ alio in loco, si Deus annuerit, explicabimus. Ac præter eum quidem messis mensẽ, qui tam pauperibus expectatus & breuis, quã longus atque inuisus diuitibus erat, aliud etiam tempus Deus esse voluit, quo ex agrorum fructibus pauperes sibi, domibusq. suis possent prouidere: isq. septimus quisque annus fuerat; in quo quidquid inarati incultiq.ue agri sponte sua proculissent, commune omnibus legentibus fiebat. Isq. annus vulgari & Syriaco vocabulo cessatio; in arcanis verò libris ex re ipsa Sabbathum, hoc est quies terræ nominatur; quod & fatigatis assiduo cultu agris laxamento, & pauperioribus etiam hominibus tantũ rerum desiderij vel paruo leuamento foret. Eum annum non minus ingratum diuitibus fluxisse, quã gratum pauperibus percurrisse ex ipso ditiorum studio, atq. oratione arguit Amos: [*Sabbathũ & aperiemus frumentũ*; Chaldaicè sic: *cessatio, & aperiemus horrea*.] namq. triticũ vendentium domus messis tẽpore, & septimo anno minus frequentabantur; atq. horrea clausa erant, quæ cum primũ, vbi illa tempora præterissent, aperiebantur; magnum lucrum & quæstũ domino factura:

Nam diues qui fieri vult,

Et cito vult fieri. sed quæ reuerentia legum?

Quis metus aut pudor est semper propestantis auari?

In quæstu autem compendioq. versatis hominibus, si quid præter animi sententiã damni acciderit, id vt resarciatur proxima & breuissima via in fraude faciendã est. ea verò tũ rebus quæ venduntur adulterandis; tum ponderibus & trutinis deprauandis; tum etiã pretio vehementer augendo munitur. hoc est quod dicit:

Vt minuamus mensuram & augeamus siclum, & supponamus stateras dolosas.

SUMMVM auaritiæ studium, & multiplicem faciendæ fraudis excogitationẽ oratione inducta Vates explicat. his enim potissimum generibus cõmerciorum fides corrumpitur & proditur, qua dederis, minuenda; qua acceperis, augenda mensura. Ita nimirum non vno & simplici inopum damno ditiorum res vehementer crescunt, magna eius iustitiæ partis, quæ commutatiua à philosophis dicitur, proditione. Vox, vt, non causam, sed modum explicat, quoniam modo illi cum multis aliorum incommodis sua amplificent commoda. [*Augeamus siclum.*] Olim appensũ potius quã numeratũ argenti vsus erat: vnde & antiquissimo Hebræorum, Chaldecorum, & Cananæorum nummo nomen sicli factum est, quod Latine redditum pondus significat. Aderat autem ijs qui vendebant aurificum statera, qua recipiendum probaretur argentum: quæ res cum multis alijs ex locis, tum ex illo clarissimè obseruatur: Terra quam postulas, quadringentos siclos argenti valet, &c. Quod cum audisset Abraham, appendit pecuniam quam Ephron postulauerat audientibus filiis Heth. Qua in re duplex esse potuit fraus, vt statera & lancee inæquales essent, & pondus ipsum, quo probandum argentum fuit, auctius iusto foret. Neque verò semper argento signato utebantur, cum satis esset rude

& in-

& incussum, si modò suo pondere redderetur: namque siclus illè signatus, quẽ Atticæ semunciae æqualem, & Iosepho teste, & ipso etiam nummo Israëlitico (qui nobis diuino certè beneficio contigit) probauimus; cum publicè atque legitimè cudi soleret, neque à priuatis hominibus augeri, neque auctior exigi poterat. Sed cum minorum etiam argenteorum monetarum vsus, isq.ue varius esset (nam aliæ quadræ, rotundæ, aliæ nonnullæ excussæ, rudes quædam fuerunt) id genus omne emendis rebus expendebatur. Hodie etiam Barbari, maximè autem Afri argentum expensum à nostris mercatoribus pro captiuis redimendis exigunt: sed & in Italia & Gallia hic mos inualuit, vt tabernarij etiam argenteos & aureos nummos non nisi expensos recipiant; vbi nobis non leue negotium publicani aliquando faciebant, aureos coronatos quam plurimos suis stateris improbant, adeo vt, quia aliud monetæ genus quod redderemus nõ suppetebat, certum quoddam singulis nummis damnũ pari cogeremur. Ad hunc igitur modum pauperes, dum minutiores monetas emendo frumento infunderent, aucto pondere, & deprauata statera defraudabantur. Atque de omni hoc sicli & mensurarum, quæ ad diuina scripta intelligenda faciunt, genere, multa à nobis quæ diligenter obseruata sunt, Deo nostro approbante aliquando differentur: nam pro commentariorum lege hæc nunc satis esse visa sunt. [*Supponamus stateras dolosas.* Hebraicè est: *Vt deprauemus balances doli.*] Balances doli vocat arte industriaque excogitatam trutinæ formam, quæ pro appendentis calliditate & vsu fraudem nunc facere, nunc ceiare possit: id qua ratione fieret, ex Chaldaicarum & Hebraicarum antiqua & recondita lectione accepimus, dum eam ponderum & mensurarum rationem diligenter exquireremus: veruntamen hoc in loco referre consilium non fuit. Antiquum autem fuisse lancis & libræ vsum, & non à Græcis, sed ab Assyrijs inuentum, huiusmodi obseruationibus sæpe docemur. Quantum verò scelus hæc ponderum & mensurarum corruptio sit, illa sententiã apertè declarat: Pondus & pondus; mensura & mensura; vtrumque abominabile est apud Deum. His autè modis, non modò fortunis pauperum, sed libertati etiam parantur insidiæ: namq. illorũ primum supellex; deinde agri & domus, si quid eiusmodi superest; ac demum filiorum & totius familiæ, atque ipsæ etiam parentum operæ, in ditiorum vsum, idque vilissimo pretio, cedunt. hoc est quod dicit:

Vt possideamus in argento egenos, & pauperes pro calceamentis.

MULTOS non tam rerũ defectu, aut propria negligentia, aut diuina sententiã, quam aliorum hominũ fraude atque auaritia ad summam egestatem inopiamq. redactos semper fuisse, vtinam non perinde nostris moribus compertum, atque antiquis historijs notum esset. Sed dicere vix possis quã multi talia plorent, & quã minimo pretio carissimæ alijs res, prædiola, domuncula, & dulcissima etiam pignora, virguncula filia, & suæ etiam ipsorum operæ ac sudores alijs hominibus constant. Etenim cum ex aliorum inopia & indigentia omnem sibi voluptatem & commoditatem alij nasci posse arbitrentur; huic vni operam dant, vt miserimos quosq. omnibus exhaustis rebus fame & egestate coactos, in suos vsus, imò in seruitutem redigant: idque pro argento, nempe exiguo admodum, & quo ille nihil sibi consulere possit, nisi vt vitam ferino victu ad horam tantum propaget, atque ea re perpetuam seruitutem seruire cogatur. Alterum autem membrum alterius rationem explicat: namque non multò argento pauperes sibi addendos putant, sed penè gratis, aut binorum ad summum calceorum pretio singulos constitutos. [*Et pauperem pro calceamentis.*] Hebraicè *egenus* in singulari, *calceamentis* in duali numero est. Huius autem comparandæ rei causa nullum illi lapidem non mouent: neq. enim ad suam augendam aliorum exhauriendas res properantibus vendendi necessarij frumenti mensuram minuere, pretium adaugere, libram deprauare satis esse visum est, nisi etiam merces ipsæ fucò fallaciãque affectæ corrumpantur.

Et quisquilias frumenti vendamus. Hebraicè est, *deciduum frumenti frangemus.*

DECIDVVM frumenti id est, quod messis tempore dum triticũ expurgatur cribro & in-

Genes. 41.

“

“

20

25

30

Iusnalis.

40

45

50

Aristot. 5. Ethicorum, & Aspasius in illum locũ.

Budeus lib. de assc.

Genes. 23.

“

“

Ioseph.

Prou. 20.

decidit: nempè puluere, lolio, nigella, & quicquid alijs confusa sordes: quod cum nullius alioqui hominibus usus sit; isti tamen pauperibus egestate coactis tritico commixtum vendunt. ac propterea ait: *frangemus*: quod verbum nos superius explicuimus. Iam verò quot in vno vitij genere scelera admittantur, quotuplicibusque iniurijs alij ob aliorum auaritiam afficiantur videre est: Namque illa prima culpa est, quo tibi commodè eueniat aliorum desiderare incommodum: deinde scelus est alterius rebus afflictis humanè ac piè succurrere nolle, sed in ea re maximum sibi quæstum statuere. Demum flagitium est, & merce, & pretio, & libra alium defraudare studere: tum verò illud omnium iniquissimum & immaniissimum suas res viles natura ipsa, & leues, maximo pretio in alienos; alterius verò maxima commoda & pretiosissimas res, prædia, domos, 10 supellectilem omnem, denique libertatem ipsam in proprios usus vilissima æstimatione conuertere: tot adeo, tantaque ex vno cupiditatis fonte incommoda & flagitia fluunt, vt meritò id vitium malorum omnium radix esse dicatur. Hanc adeo multiplicem potentiorum & ditiorum aduersus minores & pauperiores iniuriam Deus semper vindicandam suscepit, grauissimeque solet vlcersi, sicut scriptum est: Tibi derelictus est 15 pauper, &c. Horum enim miserimorum hominum, quibus nihil præter desiderium, & suspiria, moestaque voces, ab alijs relinquitur; quamuis occultæ, tamen vehementes querelæ sunt, & earum querelarum clamor ad aures vsque Domini Dei Sabaoth pertingit, quos in suam fidem atque clientelam grauissimis olim verbis receperat. Si clamauerit, inquit, ad me, exaudiam eum, quia misericors sum. Atque adeo huic fidei & 20 promisso abundè se satisfacturum hoc in loco prædicit.

Iurauit Dominus in superbiam Iacob, si oblitus fuerò omnia opera eorum.

HEBRÆICE est [per amplitudinem Iacob:] atque locus ipse iuramenti rationem explicat: Etenim Iacob humilem & inopem; atque à patria domo profugum, fraternisque 25 infidijs appetitum, quod sese suæ fidei commisit, ad eam dignitatem atque amplitudinem euehendum Deus suscepit, vt Israël dictus, fratrem opibus, diuitijs, & generis posteritate, atque omni splendore superaret; quod in gente ipsa à se præstitum, cum fouere, atque ulterius prouehere vrgereque instituisset; tamen ab horum peruerforum hominum iniquitate & iniuria, quo minus in singulis etiam pauperibus perfici cōmodè 30 posset, impediatur: namq. isti multo quàm Esau inhumaniores, fratres suos quos misericordia, officio, ac potius pietate adiuuare debuissent & potuissent; tamen non solum negligentia, sed iniuria etiam & fraude, circumuentioneque oppressos, ad inopiam, ad fugam, ad extremum miseræ gradum redire cogunt. Eam verò rem non inultam fore Deus iurauit, sed seuerè in eos animaduertendam, qui per summum nefas suo illi de 35 ornando atque amplificando Iacob consilio, tantis iniurijs & fraudibus obistere conati sunt: eius autem perfidiæ, atq. impietatis memoriam nulla vnquam obliuione delendam, sed quoad in eo reprobationis statu fuerint, assiduis pœnis renouandam, vt nullo in loco securi, eandem semper calamitatem quam fratribus suis attulerint, experiantur. [Si oblitus fuerò vsque in finem, omnia opera eorum.] Nam cum ea publicæ iniuriæ vis sit, 40 vt hominum res euertere, atque vrbes ipsas, immò totū orbem funditus perdere possit, quod & diluuij & Sodomorum tempora planè testantur, quem tatarum in fratres etiam ipsos, in miserimos, in eos quos Deus ornatos, amplificatōque esse voluit, iniuriarum exitum expectari par est?

Nunquid super isto non commouebitur terra & lugebit omnis habitator eius: & ascendet quasi fluius vniversus, & euertetur, & defluet quasi fluius Aegypti. 45

EXCLAMATIONE facinus amplificatur, & meriti supplicij expositione magis etiā ostenditur.

Quis, inquit, cælum terræ non misceat, ac mare cælo? Quis homines tantis sceleribus alligatos, vrbibus, agrisque suis exterminari debere non iudicet? quis terram tantis flagitijs pollutam, inundatione aliqua maxima expiari non procuret? Atque hæc diuina exclamatio & amplificatio asseuerationem & sententiā in se certam continet. 50

Ad So-

Ad Sodomorum autem & Gomorrhæorum, atque adeo ad antiqui diluuij exemplum omnis relata res est: Eiusmodi namque communi & publico supplicio publicæ iniuriæ diuinitus vindicari solent. Sed si maxima communis illa totius orbis inundatio ob diuinum ad Noë factum promissum repeti iterum non potest: Nequaquā, inquit, vltra ma- 5 ledicam terræ propter homines; nec percutiam vltra omnem animam viuentem, sicut feci: non ideo tamen nonnullas terræ partes, nonnullas gentes ob sua scelera pœnarum fluuio delere integrum Deo non est. nam qui se nec omnem terram amplius inunda- 10 turum, nec omnem animam viuentem perditurum recepit; nullam terrarum partem, nullamque gentem exceptam noluit: sed nunc hanc, nunc illam hominum nationem, cum res, ratioque atq. diuini iudicij æquitas, id postulare videatur, vel funditus perdi, vel deleri, vel euerti, atque proprio loco pelli posse duobus maximis ac perpetuis exem- 15 plis testatus est: altero quidem Sodomorum, quorum loca, vrbes, agrique, cælitis igne tacta, & sulphureis imbribus euerisa sunt, sicut scriptum est: Igitur Dominus pluit super Sodomam & Gomorrhā sulphur & ignem à Domino de cælo; & subuertit ciuitates 20 has, & omnem circā regionem; vniuersos habitatores vrbium, & cuncta virentia terræ. Id autem diuinæ iustitiæ & seueritatis exemplum Asphaltites lacus tetris ac perpetuis exhalationibus conseruat, quas summo mane quotidie remittit, sicut scriptum est: Sur- gens mane Abraham vbi steterat prius cum Domino, intuitus est Sodomā, & Gomor- 25 ham, & vniuersam terram regionis illius, viditque ascendentem fauillam de terra, quasi fumum fornacis. Eandem etiam priuatè in certas regiones exercendi iudicij facultatem, communis diluuij abiuratione sibi exceptam non esse, altero etiam illustri atque 30 pepetuo testatur exemplo Nili amnium in nostrum mare permeantium maximi; qui Ægypti terram non pererat tantum, sed certo anni tempore, hoc est æstiuo sydere exuberans, vehementer inundat; atque non exiguum in modum tumens, vniuersam diluit; 35 sarmenta, paleas, stipulam, & maiora etiam ligna, quicquid denique leuioris naturæ offenderit conuellens, ac verrens, in proximum deuoluit mare: arque ita superficiei terræ omnem à se expiatam immutat. Sic etiam fieri posse docet, vt si id ratio atque res postulauerit, certæ quædam regiones incolarum sceleribus pollutæ, diuini iudicij inundatione expientur. Neque enim id quo minus facere integrū Deo sit, illo antiquo facto 40 promisso fuerat exceptum; vt neque totius orbis à communi diluuiio securitas, terræ partem celeberrimam Ægyptum annua inundatione defendit. Atque hic locus, hæc Amosi oratio eos qui audierint, in magnam potest traducere admirationem, quod Nili exundationem, de qua multa à philosophis & poëtis olim disputata sunt, ad certæ cuiusdam prouidentia rationes, atque adeo ad diuinæ seueritatis perpetuum argumentum 45 relata esse doceamur. quam rem nemo vnquam ex maximis philosophis excogitare potuit. atque vtiā vt alijs philosophorum & humani ingenij de natura rerū cōmentationibus; sic etiam diuinorū librorū mysterijs explicandis animum intenderemus; in plura certè atque maiora rerum omnium arcana penetrare, & horū veras causas cognoscere potuissimus. Equidem Deum vsque eò propitium mihi esse opto, vt sacros Mosi 50 libros Christianis hominibus interpretari fas sit: in quibus, quemadmodum verissimè & suauissimè philosophari posset; quemadmodum non humilem Theologum agere contingeret; si non plenè doceri, certè iudicari à nobis posse, iam animus prælagit. Sed nunc propositum nobis vrgemus institutum. Igitur Israëlitas ob communis iniuriæ, & totius iuris publicè priuatæque violati scelus, communi vltioni destinatos à Deo esse 45 ostendit Amos: eamque vltionem per maximum Assyriorum Imperatorē maximo cum exercitu in eos irrupturum esse parandam: à quo, velut Ægypti regio Nili exundatione, eluitur atq. expiatur, terra ipsa Israëlita sceleratissimis habitatoribus expurgeretur. Hoc est quod dicit: [Et deicietur, & defluet quasi fluius Aegypti.] Illud etiam ad huius orationis aperendam sententiā commodissimè obseruabimus, aliam in sacris libris diluuij, 50 aliam defluuij esse rationem. Diluuium Hebræicè M A B V L ex euentu dictum est. Vox autem confusionem permixtionemque significat: propterea quod terræ orbis illis aquis non tam ablutus, quàm conuolutus fuerit, atque ipsa soli superficies, hominibus, animalibusque extinctis, commixta & confusa penè immutatam orbē reddiderit: Neq. enim mortua animalitū corpora in mare deuoluta, sed cū omnem orbē aquæ inundassent, sine vilo penè defluxu iisdem locis quibus animalia peribant, aut cæno lutoque detenta, aut

domorū, vrbiūq. suarū ruina opreſſa, aut ſpeluncarū, antrorūq. obturationibus cōcluſa, putreſcere & abſumi potuerūt. atq. hoc modo rerū omniū confuſio illo diluuiō effeſta fuit, ſicut ſcriptū eſt: Finis vniuerſe carnis venit corā me: repleta eſt terra iniquitate à facie eorū, & ego diſperdā eos cum terra: Et ecce ego adducā aquas diluuij ſuper terrā, vt interficiā omnem carnē, in qua ſpiritus vitæ eſt ſubter cælū, & vniuerſa, quæ in terra ſunt, conſumentur. Et de re ipſa cū iam præſtita eſſet, ſic legimus: Et Noë filius erat ſexcentorum annorum quando diluuium fuit aquæ ſuper terram, & paulò inferius: Quindecim cubitis altior fuit aqua ſuper montes, quos operuerant, conſumptaq. eſt omnis caro. Igitur cū Noë ſacrificio placatū Deo, ſe omnem carnem non amplius eodem modo conſumpturum eſſe recepit; & de communi orbis inundatione, & ſimili hominum & animalium omnium excidio, terræ atq. habitatorum confuſione illo verbo canit, ſed de deſuuiō omni & alluuiē nō canit. Alluuiē verò deſuuiūq. vocamus, priuatā terræ cuiuſpiā expiationē, cuius incolæ vel fame, vel peſte, vel bello maximè, ſolū veterere & migrare, patriāq. regionē expiationis cauſa inanē, vacuāq. cogantur relinquere: quemadmodum neq. in illa firma communis diluuij cautione Nili amnis ad Ægyptū alluendā exundatio & deſluxio comprehenſa eſt: Neque enim Nili inundationes diluuij, ſed irrigationis atque allutionis potius nominibus, verbiſq. dicuntur; quòd eius vis ea ſit, vt terræ veterem ſuperficiem eluat, rurfuſq. nouam ac penè alteram fructibus ferendis commodiſſimam reddat, annuatimq. renouet. Vnde & fluuiō ipſi, qui pluribus nominibus à ſua gente appellatur, Hebraicum nomen eſt Ior, quod lucem, pluuiam, deſcenſumq. ſignificat: quas omnes rationes ei fluuiō aptiſſimè conuenire docere poſſemus, ſi id optata, atque toties nobis promiſſa breuitas pateretur: ſed dabit Deus his quoque tempus. Denique hac vndarum, & exundationis ſimilitudine Aſſyrium regem, & exercitum ſignificari, præterquam quòd res ipſa euentuſq. docuit, Chaldaica etiam Biblia confirmant, hoc modo: [Et irruet in eam rex cum exercitu ſuo maximo ſicut aquæ fluuij, & eluet eam omnem, expelletq. habitatores eius vt fluuius Ægypti.] Quam verò miſerrima illa vltionis tempora Iſraëlitis futura, quanto pauore expectanda eſſent, adiuncta deſcriptione declarat:

Et erit in die illa dicit Dominus Deus, occidet Sol in meridie, & tenebreſcere faciam terram in die luminis.

GRAVISSIMORVM malorum ſenſu, magnorum laborum experimento, & futurorum periculorum cogitatione & metu, in maximas perturbationes & exanimationes incidere homines ſolent; adeo vt in media luce obſtupelcentes & cæci, non magis quam ſi obſcūra caligine inuoluerentur, pauidi, incerti, trementes & conſilij impotes reddantur. Vidimus perſæpe quosdam, qui cū ad ſupplicium producerentur, non magis obuios quoſq. agnoſcerent, aut attenderent, quam ſi totidem rudes atque conſulios lapides conſpicerent: vſque adeo nullus animis metu, dolore, & malorum expectatione conſuſis, ac perturbatis, aut ſenſus, aut conſilij, aut iudicij eſt vſus. Huiuſmodi autem affectionem tenebrarum & caliginis imaginibus depingere ſacri & prophani etiam auctores ſolent; non quòd lumen ipſum, ſed quòd lucis atque luminis vſus perturbatos, atque examinatos homines dicatur deſcere. Et obſcurabitur ſuper eos lux, ait Michæas; & tenebras publicam miſeriam atque communem calamitatem Lyricus Poëta dixit. [Occidet ſol in meridie,] cū in meridie occidere verè non poſſit, quòd in ipſo curſu ac luminis ſui ſupremo gradu tunc ſit, tamen ad videntium ſenſum referenda ratio eſt, quòd & alterius mēbri ſubiectione exponitur: [Et tenebreſcere faciam terram in die luminis.] Quòd cū dies ipſe non obſcurus, non nubilus, ſed purus & ſerenus ſit, atq. adeo in ipſo luminis vigore, nempe in meridie, terra hominibus calamitate perturbatis, non magis oportuna ad ambulandū, aut ad fugiendū; quam ſi media noctis caligine premeretur, videnda eſſet: ita adeo tanta perturbatione detentis, nulla ad ſalutem euationis ſpes, hoſtibus verò ipſis magna ad victoriam, atque ad rem gerendam facultas, commoditas & auctoritas erat futura. Tantam autem animorum perturbationem, tam ſubitam locorum occupationem, rerum omnium, atque libertatis oppreſſionem, cū nullo conſilio, nullis humanis viribus effugere liceat, luctu, lamentis & muliebri eiulatu excipi conſequens, conſentaneumq. eſt.

Et con-

Et conuertam feſtiuitates veſtras in luctum, & omnia cantica in planctum.

Hic humana voluptatis, hic publicæ lætitiæ, quæcunque honeſtis & pijs cauſis non percipitur eſt exitus, ſicut ſcriptum eſt: Eſt via quæ videtur homini iuſta, nouiſſima autem eius deducunt ad mortem. Riſus dolore miſcebitur, & extrema gaudij luctus occupat. Sic adeo impiam illam lætitiā & feſtos dies, ludos & cantica, quæ ab Iſraëlitis in vanorum deorum cultum celebrari maxima cum voluptate conſueuerant, hoc quem prædicat miſerrimo die in publicum mœrorem & luctum repente eſſe mutanda, eamq. miſeriam atque triſtitiā omnibus fore communem; quam non ſolū luctu, lachrymis & lamentis, ſed fordido etiam atque horrido cultu vnusquisque ſubire cogatur. Hoc eſt quòd ſubiungit:

Et inducam ſuper omne dorſum veſtrum ſaccū, & ſuper omne caput caluitium, & ponam eam quaſi luctum vnigeniti, & nouiſſima eius quaſi diē amarum.

CAPTIVITAS ſimul & luctus maximus, terræque vaſtitas huiuſmodi deſcriptionibus & tropis prædicuntur: namque ſaccus, & capitis caluitium, & maximo animi dolore affectorum, & captiuorū habitus eſt. Solent enim victores captos à ſe in bello hoſtes, proprijs detractis veſtibus vili ſacco induere: tum impoſitis oneribus actos ex coactis caluos reddere. qua de re ſic apud Ieremiam ſcriptum eſt: Vaſa tranſmigrationis fac tibi habitatrix filia Ægypti. Vaſa autem tranſmigrationis veſtes viles, calcamenta & baculi dicuntur. De caluitio autem apud Ezechielem ſic: Nabuchodonofor ſeruire fecit exercitum ſuum ſeruitutem magnam aduerſus Tyrum: omne caput decaluarum, & omnis humerus depilatus eſt, &c. Præterea & qui lugēt, ſi vehemens aliqua grauiſſimaq. luctus cauſa ſit, capillum ſibi ipſis euellūt, vel quòd capitis detractō honore miſeriam ſuam magis profiteantur, vel quòd ſibi factō dolore, mœrorem leuari putent. ſic apud Eſdrā capillorum & barbæ laceratō vehementem animi dolorem indicat. Vtrumque & publicum, communemq. cunctis luctum, & captiuitatē omnibus ſimul hoc dicendi modo indicit; ſiquidē vel nolentes & inuiti ſaccum induere, & capillorū euulſionem pati ab hoſtibus cogentur; vnde eam miſeriam ſe auctore illis ſubeundā eſſe confirmat: *Inducam*, inquit, *ſaccum*, &c. Iam verò lætitiā publicā, & communis omnium vitæ iucunditas his præcipuè rebus oſtenditur; veſtium luxuriæ & ſplendore, capitis comptu, & cantuum, ludorum, feſtorumq. dierum agitatione: quibus diebus vt quiſq. maxime poteſt ſic vnguentis nitet, veſteq. & purpura fulget elegantiffimè; ita adeo omnis Iſraëlitarum regio his rebus intentiſſimā, in repenteſſimā & inopinatam, atque adeo grauiſſimā acerbiffimamq. luctus & mœroris frequentationem erat mutanda: vt cunctus populus lachrymis, lamentis & luctu vacans parentum vnigeniti raptu dolentium imaginem referat; quo luctu & planctu nihil poteſt acerbius eſſe. [Et ponam eam regionem Iſraëlitarum quaſi luctum vnigeniti.] Grauiſſimus primogenitorum raptus parentibus eſt ſolēt, ſed multo etiam grauior dolor, ſi quis vnicum ſibi natum amiſerit; multoque acerbiori luctu excipiendus. Totam autem regionem communi miſeriam, luctuque plenam, ac ſi vna familia eſſet, cui vnicus natus acerbam morte ereptus deſideraretur, lachrymis & lamentis vacatūam prædicat; multo etiam grauius quam Ægyptus olim, cū raptos ſibi omnium familiarum primogenitos doleret: qui dolor omnes ſuperiores calamitates acceptaque datna; ſuperauit; adeo vt pertinaciſſimè ſuſceptam ſibi contentionem Ægyptiſ remittere cogeret; ſicut ſcriptum eſt: Surrexitque Pharaō nocte, & omnes ſerui eius, cunctaque Ægyptus; & ortus eſt clamor magnus in Ægypto; neque enim erat domus in qua non iaceret mortuus; & cæ: Hic adeo extremus Iſraëlitis dies; poſt illū verò diem grauiſſima & miſerrima perpetuò tempora expectabantur; neque enim eum diem miſeriarum aliquis finis ſtatim ſequuturus; ſed perpetuus quidam ſeruitutis, exilij & acerbiffimæ vitæ vſus (in quo nunc etiam ſunt) erat excepturus. hoc eſt quòd ait: [Et nouiſſima eius quaſi diem amarum.] cui nulla vel nocturna quies, vel mitior futura lucis auroa; ſed perpetuus malorum & miſeriarum vſus atque ſenſus ſuccedat; quem ſenſum ne deponere ita citò poſſint, longa quædam diuini verbi ignoratio ipſis merito ſubeunda confirmabit. nam qui vaticinijs & diuinis conſilijs tanto ſtudio non ſolū deſeſſe, ſed obſistere conati fuerint, digni profecto ſunt quibus

quibus huiusmodi ad salutem & ad suas restituendas res, atque ad libertatem via præoccupetur; & quantum bonum neglectum, repudiaturque, nefarie fuerit, longo & grauissimo desiderio probetur: & qui tantis artibus, consilijs, calliditate, cum diuino verbo, eiusque interpretibus prophetis contendere conati sunt, & publicè obistere non erubuerunt, sed non minus impudenter, quàm dolose huiusmodi orationibus aduersabantur: Non prophetae contra Israël, & non stillabis super domum idoli, & illud audire, & periculo suo discere commeriti sunt.

Ecce dies veniunt dicit Dominus, & mittam famem in terra, non famem panis, neque sitim aquae: sed audiendi verbum Domini & commouebuntur à mari usque ad mare; & ab Aquilone usque ad Orientem circuibunt quærentes verbum Domini, & non inuenient.

HVMANÆ animorum miseræ illa vna potissimum, si non causa, tamè occasio est, si magna diuini verbi penuria, magnum desiderium in terra sit. Quam diu enim eius excellentis boni affluens copia, atque oportuna commoditas hominibus suppetit, tam diu humanae res stant, & prosperæ æquabileque sunt, sicut scriptum est: Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum. Et enim hæc vnica hominibus sapientia est, quæ eorum publicis ac priuatis rebus, maximè autem ijs quæ ad animorum pertinent felicitatem, & consilij, & certarum rationum lumen porrigere atque tendere potest, quæ pedibus suis lucernam, & semitis lucem, diuinus Psaltes vocare solebat. Hoc autem lumine de medio sublato, aut diuino iudicio negato, vel hominum peruersitate repudiato, humanae res in medijs tenebris positæ vt labefactentur, vel præcipitentur etiam necesse est, quamuis summo consilio stabilitæ, & opibus, vel industria vallatæ esse videantur: Omnia enim errore plena, & à vera sapientia alienissima sunt, quæcūq; sine diuini verbi lumine, maxima & ad felicitatem spectantia negotia suscipiuntur, sicut scriptum est: Maledicti qui declinant à mandatis tuis. Vnde illud est, quod quibus temporibus respublicæ maculatæ, ac penè exterminatæ fuisse narrantur, iisdem magna diuini verbi penuria laboratum publicè fuisse tradatur. Puer, inquit, Samuel ministrabat Domino coram Heli, & sermo Domini erat pretiosus; in diebus illis non erat visio manifesta. Cum autem homines tantum peruersitate, malitia, & veritatis odio deliquerunt, vt grauissimè mulctari sunt commeriti; tum hæc bonorum fundamenta diuini verbi & luminis copia, & vera sacrorum librorum explicatio, cognitioque subducuntur, vt metis cæcitate affectis, amentissimis, atque omni honesto consilio deuijs, præceptis progressus, & calamitosus exitus sit expectandus, sicut scriptum est: Et erit eis verbum Domini, manda remanda, mada remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta; modicum ibi, modicum ibi, vt vadant, & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. Hunc adeo locum Israelitarum res tenere cœperunt, postquam illi sceleribus obligati, à diuini verbi, atque à prophetarum exhortationum obseruantia abhorrentes, reprobati à Deo repudiati que sunt. Sed hoc illorum malum tum demum auctum, confirmatumque est, cum diuinum Iesu Christi euangelium, optatissimumque patribus de publica salute nuntium, sibi ab ipso salutis auctore, atque ab illius fidelissimis Apostolis allatum repulerunt. Ex eo enim in hunc usque diem excæcati publicè, obduratiq; omni diuini verbi commoditate caruerunt, atque in assiduam diuinorum librorum lectionem & interpretationem incumbentes, certa & oportuna maximorum atque vtilissimorum mysteriorum cognitione priuati sunt, sicut scriptum est: Eo quod charitatem veritatis non receperunt vt salui fierent, misit illis Deus operationem erroris vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Atque adeo hæc res huius perpetuæ, in qua detinentur, miseræ Israelitis causa est, quod nimirum magna mentis cæcitate laborent, ne fulgeat illis illuminatio euangelij gloriæ Christi, vt ait Apostolus. Hæc adeo miserrima & grauissima tempora, in quæ iam diu Israelitarum res hætenus etiam perdurantes inciderunt, à Vate nostro hoc in loco prædicta sunt, non statim vt ipse denuntiauit, sed post certos annos inceptura; hoc est, postquam in captiuitate Israelitæ essent: Nam ante captiuitatem neque diuini verbi copia, neque monitoribus, vatis destituti sunt, sicut scriptum est: Mittebat autem Dominus patrum suorum ad illos per manum nuntiorum suorum, de nocte consurgens, & quotidie

tidie commonens; eo quod parceret populo, & habitaculo suo. At illi subsannabant nuntios Dei, & paruipendebant sermones eius, illudebantque prophetis; donec accenderet furor Domini in populum eius, & esset nulla curatio. Igitur ea miseriarum miserrima, durissimaque dies à Vate prædicta, non statim, sed Israelitarum rebus perditis & labefactis, quod restitui non valerent, peruentura esse hoc dicendi tropo ostenditur: *Ecce dies veniunt.* Dies nunc plurali numero, sicut sæpe aliàs, annos significat, vt: *Ecce dies venient dicit Dominus & confirmabo super domum Israël, & domum Iuda testamentum nouum, &c.* Latati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. [*Et mittam super terram famem.*] Intolerabile animantibus malum fames est; cuius depellendæ causa nihil non agi & perferri soleat: quibusdã enim non animus solum, & natua feritas deponitur; sed libertatis propriæ, atque vitæ etiam pericula adeuntur. In hominibus verò tanto grauior is sensus existit, quanto defectus & inopiæ cogitatio, quæ fame augetur, maior in his quàm in bruto est. Vnde & grauiora facinora ad depellendam famem ab hominibus, quàm animantibus alijs admittuntur: neque enim in alienum modò genus, sed in suum, in sua etiam viscera, in proprios natos sæuitiù aliquando fuisse, sacra atque prophana nobis historiæ tradiderunt. Tanto verò grauiorem famem perpeffuros homines, tanto maiori damno ac molestia afficiendos esse consentaneum est, quæto ea quæ ab his desiderabitur res, excellentioris naturæ ac præstantis magis fuerit virtutis. at verò diuinum verbum verus animorum pascus, corporis cibos & alimenta tantum superat; quantum salutaria, diuina, æterna corruptibilibus fluxus & caducis præexcellunt, sicut & ipsius verissimi bonorum omnium auctoris, atque sapientissimi æstimatoris iudicio edocti sumus. Operamini, inquit, non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam. Igitur ex diuini iudicij seuera & iustissima sententia, huius maximæ & vtilissimæ rei fame atque siti premendos homines, qui vitiosa offensione atque fastidio alienati aliquando fuissent, Vates noster obnuntiat: [*Non famem panis neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini.*] Grauiissimam esse famis affectionem docuimus, sed sitim multo impotentior, & toleratu difficiliorem esse, tum ipsius, vnde sit, causæ consideratio, tum experimentum arguit: Ipsa enim cum frigido & humido reprimatur, ignea est; atque ob id efficacior, celeriorque censenda videtur. Vnde & animalia quæ huiusmodi affecta fuerint, vehementius etiam, importuniusque virgentur, atque ad resingendum procurunt. Sicut cerua desiderat ad fontes aquarum, sitiuit anima mea ad te Deus, canebat Psaltes. Quæ verò fame premuntur non tam procurrere, quàm discurrere conspiciuntur: quoniam sitis nõ nisi certis quibusdam in locis, nepe in fontibus & fluuijs, famis verò leuandæ copiam pluribus in locis dari posse putant, sicut scriptum est: Conuertentur ad vesperam, & famem patientur vt canes, dispergentur ad manducandum, & circuibunt ciuitatem. Quod si vtraque affectio sitimul premat, tum verò omnia tetari, tum loca omnia procurri, tum discurrere videas. Quam obrem quæ vehementissimè atque auxiliè nimis desideratur & experuntur, sitis & famis verbis dici aptissimè solent, vt: Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam. Hanc autè sollicitudinem ex tantæ rei desiderio natam, cum maximo negotio, frustra tamen habendam esse ostendit Propheta: obduratis namque & excæcatis, quandiu diuinæ gratiæ inopia iustissimè pressi, extremum miseræ gradum tenebunt, in multa & assidua veri inquisitione nulla inueniendi copia futura est. hoc est quod ait: [*Et commouebuntur à mari usque ad mare, ab Aquilone ad Orientem circuibunt: quærentes verbum Domini, & non inuenient.*] Diuinã & veram doctrinã fastidientes, aut negligentes auersantesque hæc iustissima pœna afficiuntur, vt magno postea atque assiduo labore quæsitam (quæ facilis antea, vltroque fuerat oblata) nullam tamen inuenire possent, sicut scriptum est: Habenti dabitur, & ei qui non habet, etiam id quod habere videtur, auferetur ab eo. Illa verò commotio, à mari usque ad mare, & ingentem curam, & ardens studium, operosissimumque negotium significat; idque, varijs modis, tum frequenti disputatione & controuersia ineunda, tum scribendis libris, tum publicis concionibus, tum etiam traditionibus & peregrinationibus susceptum; ex quo tamen maximo labore nulli veri percipiuntur fructus: vt dici merito de huiusmodi studiosis possit, semper addiscentes, & nunquã ad scientiã veritatis peruenientes. *A mari usque ad mare.* In toto terrarum gentiumque omnium orbe, hanc diuini verbi penuriam, atque hoc maximum desiderium futurum prædicit, quod tamen nullibi

nullibi satis expleri possit, obscuratis mentibus, ita ut pro vera & simplici doctrina turbulentiſſimæ interpretationum & humanarum cogitationū aquæ bibantur. Atqui ex hoc fonte hæreses omnes, ac pugnantia inter se consilia, atque studia, & publica non solum de religione, sed de cæteris etiam rebus diffidia fluunt; cum non omnibus eadem de diuinis mysterijs & verbis consensus sit. Ut contra, summa pax & concordia ex eodem de sacris rebus vero ac certo sensu iudicioque gignitur, sicut scriptum est: Deus autem patientiæ & solatiij det vobis id ipsum sapere in alterutrum secundum Iesum Christum, ut vnanimes vno ore honorificetis Deum; & patrem Domini nostri Iesu Christi. At verò totius terrarum orbis quatuor constitutis terminis ipsam habitabilem terram maritimis & mediterraneis partibus definiuit: namque Oriente, & Septentrione, & duobus Oceanii partibus, Meridiana & Occidua, omnis terra continetur. Cum autem toto terrarum orbe tanta diuini verbi penuria laborandum esset, præcipue verò Israëlitarum & Iudæorum gens, in eo se inquirendi veri labore fractura erat: quæ quamobrem id pateretur, suis impietatibus & superstitionibus maximè fuerat commerita: cuius gentis non solum seniores & maturioris ætatis homines, sed iuuenes etiam ipsi & puellæ, quibus maior voluptatis & formæ, quam scientiæ & sapientiæ cura esse consuevit, ex longo ac diuturno diuini verbi desiderio, ex assiduo & irritò studio animi atque virium defectione afficiuntur. hoc est quod dicit:

In die illa deficient virgines pulchræ, & adolescentes in siti.

DIEM illam, hoc est totum id tempus indicat, cū in magna doctrinarum & opinionum atque sententiarum varietate nihil aut parum admodum certi, definitiueque sit, in quo sine vlla dubitatione atque hæſitatione conquiescere animus discentis, & ijs quæ ex veri cognitione capiuntur voluptatibus maximis perfundi possit, de quibus scriptum est: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. Id autem interea bibatur, quod aut erroris amaritudine mixtum, aut sordidis, vanis, & inutilibus commentitijsque sententijs, & inutilibus quæſtionibus turbatum, confusumque sit, & quod lassos atque defatigatos querendo homines affligat & perdat magis, quam erigat & recreet. Hic adeo exitus eorum est, qui diuinam & simplicem veritatē auersati, vanitate, aut adulatione, aut superstitione, aut alia falsâ ratione commutauerunt, sicut scriptum est: Cui dixit, hæc est requies mea, reficite lassum, & hoc est meum refrigerium, & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, &c. Et quoniam hæc denuntiationis pars ad Israëlitas & Iudæos pertinebat, quorum animi magis prauitatis erroribus capti erant, propterea quod contaminata superstitione essent imbuti, explicandi atque notandi causa illud est subiunctum:

Qui iurant in delicto Samariæ, & dicunt: viuit Deus tuus Dan, & viuit via Bersabee.

SUPERSTITIONIS & vanorum Deorum studium iurandi rationibus & verbis significat Vates: namque religionis obseruantiam atque sanctitatem seria iusiurandi ratio propria quadam & certa cognatione attingit. Neque enim quis id quod vile ac negligendum, sed quæ sancta, carissima, & rebus omnibus sibi præponenda iudicantur, iureiurando appellat; cum pure legitimeque iurare cogitauit. Homines, inquit Paulus; per maiorem sui iurant, & omnis controuersia eorum finis ad confirmationem est iuramentum, &c. Igitur quæ apud Bethel & Dan templa ab Israëlitis dedicata fuerant, cum suis aureis simulachris adeo sancta, adeo diuina Iudæis etiam credebantur, ut iusiurandi quoque religione ac metu colerentur: neque ipsa modo templa, sed omnis quæ eò duceret via, sancta atque augusta existimaretur. Maximam autem eius loci maiestatem putari necesse est; ad quem ductæ directæque viæ vel initium ipsum non sine magna reuerentia, & votorum iurandique obseruantia appellatur. Cum verò aliæ alijs gentibus pro varia linguæ & religionū ratione iurandi formulæ, certaque, singulis verba sint, illa Hebræis maximè solennis & stata erat, quæ viuēdi verbo pronuntiabatur, ut: Viuit Dominus, & viuit anima tua. Viuit Dominus Deus Israël. Ut aut loci hic explicari nobis aperius & planius possit, quidnam Samariæ delictū dicatur, prius est breuiter aperiri, atque de verbis ipsis delinquere & delictū, iā saepe aliàs diximus: Hebræicè א ש א מ, scelus significare, quod aliorū exemplo, opera, aut consilio, aut dolo ab alijs imitatio suscipiatur. Igitur

Igitur quo tempore ab Israëlitis regibus, qui Samariam incolere, auertēdi à Ierosolymis populi causa, templa atque aræ apud Bethel consecratae sunt, diuino nomine vsurpando, pronuntiando atque appellando confirmata est res: namque & vituli simulachrum in illa æde collocatum his verbis consecratum est: Hi sunt dii tui Israël qui eduxerunt te de terra Aegypti: cuius etiam exempli alterum in Dan est consecratum. sed quoniam augustissima ineffabilis illius diuini nominis, & sanctissima apud Israëlitas mentio erat; quod is Deus esset, a quo è seruitute illa fuissent redempti, & eius vituli rationem, nomen, & numen nec re, nec loci maiestate; & sanctitate ab illo ADONAÏ aliena esse doceri curatum est; & quod idem ille locus Israëlitis generis auctori, ob accepta ibidem diuinitus beneficia & responsa facer fuisset, maiori religione atque augustiore sanctitate, quam Ierosolymæ, dignus esse prædicabatur. Quæ verò iusiurandi religione firmamanda erant; iisdem quibus antea verbis comprehensa sunt: Viuit Dominus, &c. Ita sane effectum est, ut nominibus & verbis retentis & conseruatis, res ipsa omnino immutata, versuta, & fallaci nocendi ratione religionem totam pollueret; atque animos non Israëlitarum modò, sed & Iudæorum etiam à vero cultu ad impietatem superstitionemque traduceret. hoc tam callidè ab Israëlitarum regibus excogitatum consilium Hebræicè א ש א מ; Latine in sacris libris delinquere & delictum dicitur: quam nos, quod aliud proprius non succurrit verbum, sceleris contagione pro loci ratione dicemus. Eam verò re longius apud Hoesam sumus persequuti, cum illius loci sententiam exponere mus: Si fornicaris tu Israël, non delinquat saltem Iuda; & nolite ingredi in Galgala, & ne ascenderitis in Bethauen; & ne iuraueritis, viuit Dominus. Huic autem iurandi formulæ paulatim alia atque alia (ut ferè in quocunque hominum errore fit) adiuncta est, quod diuina veri Dei maiestate, sacrosanctoque numine, cum alijs etiam rebus contra ius atque fas communicata, religionis rationes omnes peruerterentur. Ita non solum viuit Dominus iurabatur; quam antiquam iusiurandi formam ab Israëlitis retentam Sumariæ delictum Vates, noster nominat: sed etiam dicebatur, [Viuit Deus tuus Dan:] ut loci etiam sanctitas huiusmodi Apostrophe indicaretur, & vitulo numen esse ostenderetur: quem non Deum Israël illum antiquum, sed nouum, atque recenter apud Dan consecratum prædicarent, quem locum, Deus ille terris magis omnibus vnum, ut Iupiter Olympum; Iuno Samium; Venus Cyprum; Dagon Accaronem; Belus Babylonem, gratum sibi esse ostenderet, in tutelamque delegisset. Neque verò minus sacrum, sanctumque illis iam iusiurandum erat, qui viam publicam & stratum, quæ Dan ab omni Israëlitis regione petentibus certissima & peruulgata fuerat, iurando appellarent. Erant autem, Dan in altero Israëlitis regionis sine ad Septentrionem: Bersabee verò in altero ad Austrum sita. atque vterque locus, quod totam terram clauderet, illustri & frequenti mentione vsurpabatur. Et conueniunt, inquit, omnis Israël à Dan vsque ad Bersabee. Sed quæ hoc nomine celebris olim fuerat via, ab altero ad alterum locum pertingens, postquam stas solennibusque superstitionis ceremonijs Dan consecrata, vel potius polluta est, via illa magna uentium, supplicantium, locumque visentium assiduitate celebris euaserat, nomenque repererat illustrissimum; ut apud nos via Gallicana dicta est, quæ ex Gallijs Compostellam apud Callaicos ducit; quæ apostoli Iacobi sepulchrum, & monumenta visendi causa non à Gallijs modò, & Germanis; & Italis, sed à nostris etiam, magna hominum celebritate frequentatur: quamuis his miserrimis temporibus, in quibus veræ pietatis & religionis cultura nimium refriguit, via Gallicana luget; eò quod non sit qui veniat ad solennitatem: sicut & huius etiam Vatis tempestate viæ Sion lugebant quod distractis in Dan & Bethel cultoribus minori multò quam olim frequentia Hierosolymitana anniuersaria sacra colerentur. Hanc itaque vanissimæ superstitionis studiosissimam gentem diuini verbi penuria diu afficiendam, multandamque iustissimo Dei iudicio esse propheta ait: in qua ignoratione quandiu essent, neque miseriam expuere grauissimam neque vllum perditis rebus modum aut remedium inuenire suo consilio, & sua industria poterant. Atque ob eam rem subiungit.

Et cadent, & non resurgent ultra.

CADENT inquit, ut etiam Iſaias dixit: ut vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illa-

illaqueentur & capiantur, sicut scriptum est: Cum prophetia defecerit, dissipabitur
 29. Prouerb. 29. populus, & custodiens legē beatus est. Neq. verò integrum illis fore ait, ita iam prostratas
 res suas restituere, quas tunc retinere & etiam corrigere ante extremam ruinam non
 nimis difficile esset, diuino dicto audientibus videlicet & poenitentibus. nunc verò has
 ærinas perpeffuros esse, quamdiu in summa rerū diuinarū ignoratione versabūtur: tam-
 diu autem versaturos ait, quoad certa quadam gratia & misericordia Deus instaura-
 5. tor. & redemptor salutaris reuocatos sanandos recipiat atque ob eam rem non ait: non
 restituentur, sed, [non resurgent ultra,] sua virtute, studio & industria. Etenim Israël per-
 ditio à seipso profecta est; salus autem à diuina misericordia est expectanda, sicut scriptū
 10. est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob; & hoc illis à me testamen-
 tum, cum abstulero peccata eorum.

CAPVT IX.

VIDI Dominum stantem super altare.

ISRAELITARVM, quicumque in decem tribuum censum venerant, causa perorata
 atque iudicio iam pronuntiato; nunc in Iudæorum & Hierosolymitanorum gentem,
 quā interim dū alios accusaret, impietatis etiam insimulando appellauerat, sententiā sub
 iicit quorum euerfionem, ita vt inferenda erat, à se præuisam denuntiat. Namq. magna
 illius auctoritatis quā superius explicuimus, hoc est diuini verbi penuriam communionem eos
 eos etiam Israëlitis coniungendos; vtpote eiusdem sceleribus, & impietate obnoxios. Id
 20. verò prophético spectro sibi visum esse dicit, quòd Deum super altare aureum in tem-
 plo stantem viderit, atque iudicis & maximi principis munere & auctoritate vsum, iube-
 re exterminatorem angelum, & ministrum quempiam (qui ei rei præsto sunt) signo
 dato atq. opere inchoato, regionis, vrbs, & gentis inuadendæ atq. euertendæ potestate
 hostibus permittente. Huiusmodi verò aliquid parari & adornari tū nomine appellando,
 tum ipso etiam habitu, situ, atq. loco notādo significat namq. Domini appellatione au-
 25. thoritatem, ius summamq. agendi atque imperandi potestatem declarat; quòd is om-
 nium rerum potestatem & ius habeat, sicut scriptum est: Quia dominus Deus vester, ipse
 est Deus deorum, & Dominus dominantium, Deus magnus, potens & terribilis; qui
 30. personam non accipit, nec munera. Idem etiam alio in loco totius terræ Dominus
 appellatur. Hanc autem auctoritatem situ atque habitu ipso conseruatam se vidisse, sim-
 ul & consilij atque incepti rationem intellexisse Vates ait: [stantem super altare.] Primū
 habitus ipse corporis instantem operi attenteq. studentem arguit. Attentius & grauius
 multo ea & iuberi, & agi, & ab alijs excipi solent, quæ à grauissimis personis stantibus agen-
 35. da aut imperanda curantur. sic Deus Hieremiam vatem negotium munusque susce-
 ptum exequi iubebat: Tu ergo accinge lumbos tuos, & erectus loquere ad eos omnia quæ
 40. ego præcipio tibi. Sic etiam Satyricus: Vox Domini fremit inslantis, virgamq. tenentis;
 Super altare verò stantem vidit: quòd superiore loco, atque eodem sacrosancto augustissi-
 moq. constitutum operi faciendo non tam adesse, quā præesse intelligeret. Namq.
 45. is gradus & locus principibus summis, & regibus præcipue aptus est, ad quem Pfates
 filium suum Salomonem, vel potius Christum regem maximum futurum hortabatur:
 Ascende, prosperè procede, & regna. vnde & Isaias eam sibi diuinæ maiestatis sedē visam
 esse dicit: Vidi Dominum sedētem super folium excelsum & eleuatum. sed breuitatem
 50. per omnia professi, alijs huius mysterij partibus non solum pro rei maiestate, sed pro no-
 stro etiam captu satisfacere modò non possumus; aliàs fortasse de his & plenius & me-
 lius, Deo nobis propitio, diserturi. Hæc igitur auctoritas & maiestas hoc rei agendæ stu-
 dium sibi visum esse: quid autem negotij & rei institueretur, quoniam imagine ipsa per-
 spici non poterat, diuina est oratione declaratum.

Et dixit: percutite cardinem, & commoueantur superliminaria.

Quæ certissimè conficienda negotia & constanti voluntate suscepta sunt, certa qua-
 50. dam actione, gestu & motu, quæ confectam penè rem declarare, & promittere possint, ab
 auctore ipso representari solent. Atque huiusmodi actio magnam gerendis rebus non
 modò auctoritatem, sed fidem & certitudinem conciliare potest. cuiusmodi multa ex-
 55. empla & sacros & prophanos antiquorum libros legentibus occurrunt. Vt, quòd Iosue,
 vt,

vt expugnaretur Hiericho, sublatam manu hastam versus tendere iussus sit: Iosue. 8.
 Idemque deuictorum & captorum à se regum ceruicibus pedem imponere milites Iosue. 10.
 suos iusserit: qua re veluti diuino quodam præfagio cæteros hostium reges patri vi-
 5. ctoriæ felicitate superandos fore confirmabat. De quo genere multa à nobis in Hoseæ
 Vatis expositionibus dicta; plura etiam proprio & iusto volumine (annuat tantum
 cælestis spiritus) dicenda sunt. Hanc modò rationem sequutus Deus, totius publi-
 cæ Israëliticæ & Iudaicæ rei præcipitandæ vastationem Vati nostro significauit. nam-
 que stans, atque operi instans, visus est ministrum quempiam suum vastatorem an-
 10. gelum iubere, vt ianua templi superliminare vehementi concuteret ictu, quò per-
 motæ antes etiam ipsæ quatescerent. Verum vt res ipsa planius intelligi possit, ver-
 borum rationem tum ex Hæbraica lingua, tum ex architecturæ arte petere oportue-
 rit; quòd hæc latina versio difficiliorem paulo sententiam reddat: Locus hic sic Hæ-
 braice est: [Percute florarium, & commoueantur ante.] Ex architecturæ artis disciplina
 15. tria præcipua portarum lapidea membra esse didicimus: duo à pavimento dextra, le-
 uaque, ad perpendicularum erecta, singulis tantum lapidibus constantia; & quod iis super-
 incumbit: tertium, quibus tribus ianua cavitatis & apertura definitur. Hæc & alia ædi-
 ficiorum membra, alijs atque alijs nominibus in alijs linguis dicta, obscuriorem artis
 tractationem iis, qui peritissimi non fuerint, efficiunt, & interpretationem etiam dif-
 ficilem reddunt: vt nos (cum de his artibus fufius, Deo volente, agemus) explicaturi ali-
 20. quando sumus: nunc quibus nominibus hæc ab artificibus dicantur, breuiter exponen-
 tes interpretationi explicandæ satisfacere. Duos illos lapides ad perpendicularum
 constitutos, qui tertium transuersum sustinent, Græci *Parastadas*; Latini verò Antas
 vocarunt: Itali nunc *Gambas*; Hispani *Iambas*; Germani verò *Thyleistain* dicunt: He-
 25. bræi autem *Zzaphim* nominant. Tertium porò illum superincumbentem (si ianua
 quadrangulæ figuræ sit) nostri & Itali, *Lintel*; Germani *Thijrschwell*: Græci *Hyperthy-
 ron*; Latini limen (quod Neotericis superliminare) Hebræi verò *Maseph* superius in-
 30. terdum, nonnunquam etiam, vt in hoc loco *Capthor*, hoc est, pomarium dicunt. Quòd
 vt superema & prominentissima eius lapidis pars, quam artifices cornicem dicere solent,
 vt in Dorico ædificio, ouis quibusdam insculpta erat; atque ob eam rem ouolum dice-
 35. batur: sic apud Hæbreos florum & pomorum sculpturis erat distincta; vnde ex acci-
 denti ornamento nomen accepit. Igitur si limen ipsum superius graui aliquo & impe-
 tuoso ictu tangatur, antas vehementer commoueri & concuti necesse est: quòd limi-
 nis utroque capite, velut brachijs quibusdam antæ immotæ contineantur; atque ex
 ipsa architecturæ & ædificiorum naturæ cognitione obseruabimus fieri non posse, vt
 40. limen diruatur, quin antæ priores corruant. Atque ex hac huius rei imagine Iu-
 dæorum & Israëlitarum ruinam Vati præmonstratam esse cognoscimus. Namque vter-
 que populus concordia & veræ religionis communionem, olim vt ianua lapides si-
 bi mutuo officio connexi continebantur: sed postquam discordia primum, deinde
 45. impietate, ac postremò scelerum & flagitiorum omnium illuue, vitium facere cœ-
 perunt; tum demum grauissimo & iustissimo ex diuina seueritate motu labefactati con-
 ciderunt: ita tamen vt Israëlita, qui & numero & dignitate Iudæis inferiores, & mo-
 tu ciuili discordiæque studio priores fuerant, priores etiam corruerent: deinde verò
 Iudæi sequerentur, quòd in illa prima clade, quæ per Assyrios reges allata vtrisque
 fuit, & in hac quam communiter alter atque alter populus perfert, sic vt scriptum est,
 50. euenisse, historijs legendis accepimus. Quemadmodum autem totius templi & di-
 uinæ domus, Israëliticæ & Iudaicæ populus ianua esset, nunc explicare non vacat:
 sed diruendam esse portam templi satis fuerit intelligere. Eam autem rem sublimibus,
 & visioni idoneis, atque solennibus verbis Deus ipse declarat: namque hoc dicen-
 55. di genus huius vaticiniorum partis est proprium; cuius generis illud inter alia illustre
 exemplum est: Dixit auditor sermorum Dei, qui visionem omnipotentis intuitus est,
 qui cecidit, & sic aperiuntur oculi eius. Quam pulchra tabernacula tua Iacob, & ten-
 60. toria tua Israël: vt vallis nemorosa, &c. Huius orationis instar, & illud quod in hoc
 loco subiungitur, obtinet.

Anaritia

Auaritia enim in capite omnium; & nouissimum eorum in capite omnium; & nouissimum eorum in gladio interficiam.

HEBRAÏCE sic est. [*conciso eorum in capite omnium eorum.* Concisionis nomine Hebraicus sermo multa significat, quæ ad eandem omnia rationem referuntur. Imprimis autem id quod Græcis schisma, latinis diffidium dicitur. Et id etiam quod auaritia atque nimia quædam propriorum commodorum cupiditas est. Latinus interpret noster rem ipsam de qua sermo esset, expositoribus cogitandam explicandamque relinquens, alteram tantum ex Latinis vocibus arripuit: cum utramque simul significationem unico verbo reddere Latine non posset. Nos ergo explicationis causa concisionem vertimus, eaque voce Israelitas significari interpretamur, qui communis illius diffidij, cuius causa omnis religionis & publicæ rei societas labefactata est, auctores primi fuerunt. Appellatur autem primitiuo nomine concisio, siue schisma, quod hæc figura familiaris saceris auctoribus sæpe, & nonnunquam etiam prophanis sit, vt à Paulo Iudæorum natio circuncisio, Gentium verò genus omne præputium, à Terentio scelus, & carcer quidam dicitur. à nostris Hispanis illa hominum factio quæ superioribus annis Carolo Quinto regnum incunte, nouas res molita est, vulgato nomine communitas appellatur. Igitur concisione eorum in capite omnium Israelitas primos omnium demolandos, euertendosque esse significat; ita vt qui duces malorum fuerint, priores etiam supplicium subeant. *in capite omnium eorum.* Duplicem sententiam hic tropus, præsentis etiam rei accommodatam indicat; & primos omnium Israelitas esse abducendos, vt caput pro principio sumatur, vt: In capite libri scriptum est de me. Et omnes etiam tam Israelitas quam Iudæos illius diffidij & communis discordiæ, atque priuatarum, publicarumque inimicitiarum pœnas daturas sceleri ipso non dissimiles, vt ab hoste capti & abducti, imò diducti & dissecti, alij aliò migrare, & à propriis familijs & necessarijs suis disungi & separari cogantur. Id etiam significat schisma eorum in capite eorum, vt de homicida in lege scriptum est: Sanguis eius in capite illius: hoc est, quale fecerit, tale expectet. [*& nouissimum eorum in gladio interficiam.* Hebraicè, *& postrematatem eorum.* Iudæos significat & Israelitas: nam qui capti ex his non fuerunt ferè omnes hostili gladio periire, ita vt nulli diuinam ultionem effugere potuerint: quicunque enim libertatis studio fuga sibi consulere instituerant, impediti comprehensique vitam & libertatem morte mutarunt; vt nemo communium pœnarum expers esset, qui impietatis & scelerum socius fuisset. hoc est quod subiungit:

Non erit fuga eis: fugient & non saluabitur qui fugerit ex eis.

NEMINEM fore ait, qui aut viribus, aut cursu, aut lutebris periculum euadere possit, aut vitare quo minus aut hosti captus cedat, aut victus succumbat, aut occisus, vulneratusque vitam atque salutem tradat; quippe cum hæc omnia non humano, sed diuino iudicio agenda essent; quod effugere, aut latere nullus homo omnino possit, sicut scriptum est: *Quò ibo à spiritu tuo, & quò à facie tua fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Si sumptero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris; etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me mirabiliter dextra tua.* Omnia autem euasionum, aut latibulorum & perfugiorum genera, quæ à victis timidisque peti solent, complexus, precludenda sibi atque obstruenda, vana denique fore prædicit: nam vel antra & spelunca, quanta inueniri possint altitudine subeuntur; vel montes editissimi & auij prærupti & densissimi ascenduntur, de quibus scriptum est: *Montes excelli refugium ceruis. Erant autem huiusmodi montes in Israël, & in circuitu Hierusalem, vt Psaltes cecinit: aut in munita opère & natura loca cõfugitur; qualis Carmelus mons turres habuit, aut traiecto mari insula, atque transmarinæ regiones peruntur quò hostis difficultate, & maris, & viarum odio affectus persequi negligat.* Hæc omnia autem periculorum perfugia atque latibula multo labore, multo metu & sumptu etiam, atque suarum rerum iactura empta, nihil illis tandem profutura esse prædicit: nam si infinita penè altitudine speluncas subierint:

Et si

Et si descenderint vsque ad infernum; inde manus mea educet eos. Et si editissimos & densissimè vestitos montes occupauerint, & ascenderint vsque in cælum, inde detraham eos.

Neque verò vllis quantumuis difficillimis locis, operibus, molibus, ac munitionibus tuti diuisi ac muniti, contra diuinum consilium & virtutem esse poterunt.

Quantquam enim absconditi fuerint in vertice Carmeli, inde scrutans auferam eos.

Quibus neque etiam insulas, quæ vndiq. exitus marinos habent, petentibus & obtinentibus in tuto esse licebit; eorum ipsorum ad quos perfugerint, incolarum insidijs & manu perituris; atque in iisdem ipsis locis creata sibi pericula expecturis.

Si celauerint se ab oculis meis in profundo maris, mandabo serpenti; & mordebit eos.

NULLA enim mundi tam remota, retrusa atque abdita in tenebris est pars, quò diuini consilij atque imperij vis non penetret. nulla, quæ diuini iudicij & voluntatis publicis ac priuatis ex omni naturæ genere ministris vacet. Id adeo verissimum certissimumque esse Ionas ingentis illius ceti ventre cõclusus probauit & docuit. Idcirco nemo putet se Dei oculos alicubi agendo, aut manus latendo, aut diligentia effugiendo fallere posse; quandoquidem terra marique conquistus, tardiores fortasse, grauiiores tamen sceleris, impietatis & temeritatis pœnas tandem ferens, illustriori prouidentia exemplo futurus est. Igitur nullam victis & timidus in fuga, aut latebra salutis spem fore prædicit; sed neque in humana prudentia, aut consilio aliquam libertatis aut restituendæ rei meliorem rationem experiendam esse ait: Etenim nullam rem ex consilij aut animi sententia successuram confirmat. namque illud maximè apud homines receptum esse solet & peruulgatum, rebus afflictis, quod minus est miserum, eligendum esse. vnde consultissimum esse quidam existimarunt in grauissimis tempestatibus tẽpori cedere, & vitam conseruare libertate amissa & perditâ; etenim viuentibus aliqua de restitutione spes est, mortuis verò nulla. Fuere quidem aliquando quibus hæc tentata ratio successerit: nam aut temporum rerumque vicissitudine, quæ omnia variare ac mutare putatur; aut gratia apud dominos inita; aut pretio, & redemptione; aut fuga, dolo, arte, alioue modo pristina libertas & dignitas fuerit restituta. qua de re illustres sententiæ ac prouerbia in omni lingua decantata & obseruata sunt, vt illud in Hispano sermone celeberrimum: *años y vida componen villa.* Sed nullum huiusmodi consilium illis profuturum esse Deus prædicit, quos ipse certis scelerum suorum pœnis destinauerit: namque his ademptam semel libertatem nunquam fore restituendam; sed vitæ in durissima seruitute productæ calamitosam etiam & ignobilissimum exitum futurum, quoad tandem ei genti Deus vltro miseratus, veram animorum libertatem & dignitatem afferat; interim tamè miserè inter hostes, atque inuisas sibi infestasque nationes perituris. Hoc est quod ait:

Et si abierint in captiuitatem coram hostibus suis, ibi mandabo gladio, & occidet eos.

MORS ipse dicendi deliberatum consilium & electionem cum meliorum rerum spe indicat. Gladium aut afflictionem, vitæque durissimæ & calamitosissimæ genus omne interpretamur, quo consumpti in eadẽ seruitute, præter spem atque animi sententiam diem claudant; ita vt assiduo miseriarum sensu & visu exerciti, diuinæ prouidentia, quæ in sceleribus vindicandis spectari etiam solet, perpetuo argumento exemploque sint.

Et ponam oculos meos super eos in malum, & non in bonum.

OCULI Dei rerum omnium cognitionem, prospicientiamque significant; quam prouidentiam Latini vocant. Hæc in humanis rebus duplici potissimum modo spectatur, piorum hominum felicitate, ac prosperitate, & secundis rebus, & præcipuè improborum viciscendis sceleribus, sicut scriptum est: *Oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum.* Igitur perpetuo miseriarum, ærumnarum & calamitatum timore illorum res fluentes, diuinam prouidentiam, vt in maleficijs puniendis spectatur, probatum iri

m

confir-

confirmat. [*In malum & non in bonum* ait.] In hunc adeo locum, quemadmodum à Vate nostro prædictum fuit, Israëlitarum & Iudæorum res peruenisse, quem etiam nunc teneant, nemini qui eas quæ de illis sunt, historias legerit, vel præsentis rationes cognoverit, obscurum esse potest. Ita certè iudicij sui seueritatem horum exemplo omnibus hominibus testatam esse Deus voluit, vt nos alieno malo saperemus: propter quos omnia hæc scripta sunt, in quos seculorum fines, vt Apostolus ait, deuenerunt. Atque illud quidem ad hunc locum pertinet, quòd multi ex Iudæis Babylonicæ captiuitatis odio, & bellimetu in Aegyptum transfugere, ibi potius seruitutem seruire eligentes, quàm apud Assyrios: quibus tamèn cum certa, & diuina, destinataq. sententiâ additi, & quasi consecrati essent, tandem non eripi potuerunt: nam quorum seruitutem metuentes effugisse, aliâq. seruitute mutasse putauerant, eorundem gladium & scuriam subire, & huius Vatis atq. Ieremiæ etiam, quem eam rem dissuadentem, consiliumque improbantem audire neglexerant, orationem & prædictionem verissimâ esse, exitu ipso, hoc est, suo magno malo, probauere. Ita qui Deum sibi prospecturum aliquando fore contra diuini consilij sententiam sperabant, prospicientem quidem, at non in bonum, sed in malum experti sunt. 15 neque enim descendendum in Aegyptum aut exilij, aut præsidij, & per fugij causâ, eam rationem quam olim dum in Aegypto agerent, habiturus est Deus; tunc vidit Dominus afflictionem populi sui, & recordatus est eorum, vt in sacris libris est: sed aliam longè viâ est initurus, vt illis consilium suum diuinum, quòd falli, aut frangi, aut mutari posse putabatur, firmum fixumque semper fore in eos omnes qui conari contra studuerint, ostendat, sicut prædictum illis à Ieremia est: Hæc dicit Dominus exercituum Deus 20 Israël. Si posueritis faciem vestram vt ingrediamini Aegyptum, & intraueritis vt ibi habitetis, gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos in terra Aegypti. Ita adeo Deus ponet oculos suos in eos in malum, & non in bonum, vt perpetuò malorum sensu Deum insensum agnoscant. neque verò hanc rem alienam à diuinis rationibus putari debere ait, quando diuinam prouidentiam in vtroq. genere versari res ipsa & quotidianum exemplum doceat, vt orbis partibus, sic etiam orbis partium habitatoribus interdum prosperitas & incrementa; interdum verò, cum res, ratioque exigit, detrimenta & vastatio afferantur. Id autem quo minus efficiat (cum vt fiat certi ac magni consilij fuerit) nulla vi impediri Deus potest: quippe qui rerum omnium, & mundi ipsius vno omnia ambitu continentis auctor, & summus moderator sit. Atq. ita sæpe vsu venire videmus, vt eandem terram, quam aliàs in hominum gratiam tanta benignitate prosequitur, tanto tamque pulchro plantarum & florum vestitu ornat, tanta frugum & fructuum vbertate, & omnium rerum affluentibus copiis ditat, (sicut scriptum est: Germinet terra herbam virentem, & lignum pomiferum, &c. & producat terra animam viuentem in genere suo, &c.) eandem, inquam, motu concutiat, fulminis ictu incendat, & aliis atque aliis modis in hominum perniciem & pœnam, inhabitabilem atque incultam reddat, sicut scriptum est: Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim; terram fructiferâ in falluginem, à malitia habitantium in ea. Id adeo illi infinita, tum sapientia, tum virtute pollenti liberum integrumque, omnino est. huius sententiæ est id quod subiungitur: 40

Dominus Deus exercituum, qui tangit terram & tabescit, & lugebunt omnes habitantes in ea.

EXERCITIVVM nomen appellatum, diuinam virtutem & potestatem ad quacumq. rem gerendam indicare, iam sæpe aliàs diximus: Dominationes verò, aut Domini vocem, ad vim auctoritatemque pertinere. Igitur qua ratione diuina prouidentia & virtus in ipsis mundi & terræ partibus, nunc benignitate, nunc etiam calamitate efficiendis spectatur; sic in terræ habitantium hominum rebus tum prosperè augendis, tum etiam vbi opus sit, funditus euertendis, eandem spectari posse consequitur: namque & tantam terram contabuisse, sterilemque esse relictam, & habitantes in ea è summa vitæ iucunditate in maximam & luctuosissimam extremamque vastationem deuenisse accepimus: Hoc autem & altero etiam exemplo amplificatur: Nili amnis quem interdum intumescere, & magna atque altissima exuberatione inundare, & rursus residere, atque intra suum sese alueum continere facit, vt & hominum res magno nonnun-

nonnunquam impetu conuelli & labefactari; nonnunquam placido & secundo cursu fluere posse (prout diuini iudicij consilio & sententiâ decretum fuerit) ostendatur. Hoc est quod addit:

Et ascendit sicut riuus omnis, & defluet sicut flumini Aegypti.

VNUM idemque nomen in vtroque loco est. *Riuus & flumini Aegypti*, TOR Hebraicè, quem Nilum propriè esse in superioribus docuimus: sed vbi nos *defluet* legimus, in exemplari est *absorbetur*: quod verbum fluij est proprium. Qui postquam iam altius exuberauerit, natiuo rursus recipit se leuior alueo. Igitur diuina virtus, & illa maxima tot tantorumque exercituum vis, in ijs qui diuinæ misericordiæ consilio, aut ob impietatem, aut ob scelera deesse voluit, otiosa non est. [*Et ascendit sicut riuus omnis*, Hebraicè, *Omnis ea*:] Terram Israël significat; & metonymice eos qui eam regionem incolerent. Verum enimvero cum hominum insipientia & stultitia hanc Israëlitarum rerum euersionem perperam interpretari, & ad Dei potius inconstantiam, quàm ad humanam culpam non vereatur forsitan referre, ostendit Vates nullam vnquam magnorum consiliorum mutationem Deo adscribi posse, sed culpam in hominibus residere. Quamobrem bonis & felicibus inijs eorum res oræ, contrarios interdum exitus habeant: quòd nimirum eas rationes atque artes quibus felicitatis suæ certum, perpetuum, constantemque cursum tenere potuissent, repudiare potius quàm persequi voluerint. atque ita fit, vt Deus nunquam sibi non constet, nunquam hominibus desit: homines verò per summam inconstantiam diuino de se consilio, atque sibi ipsis sapissimè desint. Neque verò quòd Deus ad beneficentiam vltro propensus semper sit, impediri potest, quò minus etiam pœnam & supplicium de sceleratis sumat: etenim id rerum omnium moderatori liberum est, vt & iudicandi seuerè, & beneficiendi potestatem voluntatiq. retineat. Quamobrem idem Deus supplicium & pœnas ab impijs & sceleratis Israëlitis repetens, eandem erga Israël ornandum, atque omnium rerum cumulo augendum, voluntatem retinere potest. Propterea enim Dominus, omniumque moderator est, vt & suæ voluntati atque consilio non deesse, & officio etiam abundè satisfacere posse intelligatur. Igitur cum maiestatem illam suam, decus & splendorem maximum serena cæli facie & temperatura præcipuè spectanda præbere opus est (cuius rei causa cælum ipsum conditum est, vt: Cælum cæli Domino. Vates canebat) tunc puro lumine omnis hæc superiorum corporum machina interdum, & vnumquodque stellarum corpus noctu fulgens, magnifica & admirabilis ostentatione diuinarum laudum præconia, & præclara testimonia confirmant, sicut scriptum est: Domine Deus meus magnificatus es vehemèter, confessionem & decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento. Cum verò iustitiæ seueritatisque in eos qui contra ius fasque commiserint, exempla grauissima edi, res ratioque postulat, tum verò & nubibus cælum obducere, & terræ ventis quaterere, atque aquis obruere, hisque rebus se Dominum summa libertate, auctoritate, atque virtute pollentem testari solet, vt scriptum est: Vox Domini concutientis desertum: & commouebit Dominus desertum Cades. Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit condensâ, & in templo eius omnes dicent gloriam. Dominus diluuium inhabitare facit: & sedebit Dominus rex in æternum. Hi versus eius quem diximus sensus rationem sequuntur, eandemque etiam sententiam subiecta oratio explicat.

Que edificat in celo ascensionem suam, & fasciculum suum super terram fundauit.

PRONOMEN (*suum*) & ad Deum ipsum, & ad Israël nulla sententiæ pugnantia referri potest: namque vt suam ipsius amplitudinem in cælis (quæ eadem vbiq. est) præcipuè Deus collocauit, sic etiam Israël dignitatem summum splendoris gradum præcunctis filijs Adam compleri voluit, idque indito nomine, virtutem diuinam illi adscribens, declarauit. Atque vt hominum omnium generi, concordia, pace, iustitia, & fide mutua inter se vtenti, terram tot bonis, tot diuitijs, tanta rerum varietate atque vbertate refertam, tanta pulchritudine distinctam & ornatum in vsum cedere decreuit: sic & celeberrimam illam omnium terræ orbis partium Palestinam, Israël posteritati, eadem religionis, virtutis & fidei concordia, quasi fasciculo quodam inter se

Deuter. 32. coniuētæ fuissent, propriam fore statuit, sicut scriptum est: Quando diuidebat Dominus gentes, quando separabat filios Adam; constituit terminos populorum, iuxta numerum filiorum Israël: pars autem Domini populus eius, &c. Existunt autem per sæpe tempora, quibus Deum, qui sese dignitate & gloria præstantissimum, maiestate sua admirandum, qui benignum atque misericordem erga homines præbuerit; rursus seuerum se iudicem, liberrimum atque potētissimum rerum omnium Dominum præbere, suasque leges & iura, quibus illa alia & sibi, & hominibus conseruare decreuerat, vindicare oporteat. Neque verò id tum agitur, vt contra suum illud antiquum & præclarum consiliū decernatur aliquid noui, (quoniam immutabilis, constantisque omnino sententiæ diuina sua natura est) sed nequid noui, & præter antiquum consiliū decerni videri aut putari possit; & vt consultis ac legibus suis defendendis eadem sibi semper conditio maneat, qua transactum olim cum hominibus fuerit; ita verò transactum erat, vt nulla antiqua diuinorum beneficiorum possessione, nullo diuturno vsu, nullis verbis, nullis promissionibus, quicquam diuinæ dominationi, dignitati, atque auctoritati derogari posset: sed tam diu ipse in beneficio hominibus collocando perseveraret, quàm diu ipsi in fide atque pietate sanctè & purè colenda manerent: alioqui verum rerum omnium dominum, & liberrimum rectorem atque seuerum iudicem, suarumque rerum afferentem experturi, cuius diuino beneficio fuissent abusi. Id quod communi diluuiō terris inducto semel, & priuatis terrarū inundationibus, aliisque euerfionibus, & rerum publicarum calamitatibus allatis sæpe etiam testatus est. hoc est quod ait: 20

Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ, Dominus nomen eius.

DILVVIUM & nubium densitate in pluuiam coacta, & marinarum aquarum eruptionibus fieri, sacra nos docet philosophia. Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, & cataractæ cæli apertæ sunt, inquit Moses. Hæc verò Dei consilio, auctoritateque accideret Vates noster ait: namque nomen pro officio vsurpari in sacris literis per sæpe videmus, vt: Qui enumerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. Appellatur autem hoc in loco nomen illud ineffabile, Græcis Tetragrammaton dictum: quod præter alias innumeras rationes misericordiam, & naturæ constantiam significare aliàs diximus. Hoc nomen etiam inducto in terras diluuiō, & turbatis mundi rebus, non mutari, aut minui, sed conseruari & defendi, Vates confirmat. namque idem qui humanarum rerum statum, publica orbi allata salute, restitutum aliquando atque etiam auctum iri promiserat; idem ipse Dominus, primos hominum parentes à deliciarum hortis, in quibus vitæ arbor erat, relegauit, & longè abesse iussit: atque in vtraque naranda re diuinum illud nomen appellatur, quod ad verborum proprietatem, sententiæque ratione attinet. Vox illa [ascensionem, Hebraicè est gradus] numero multitudinis: vt diuinæ maiestatis miro ordine distinctam regiam in cælis esse ostenderet. Hoc in loco multa & acutè sanè ab aliis interpretibus ex Philosophiæ & Astronomiæ disciplina tractari, maximè autem ab Hebræis, non ignoramus: sed nos eam potissimum rationem sequuti, quæ cum re ipsa, de qua sermo est, conuenire videatur: reliqua cōsultò prætermittimus, commode in locis suis, & propriis tractationibus accuratius differenda. Superest vt hunc locum quemadmodum Chaldaicè legatur exponamus. [Et Dominus Deus exercituum qui increpat terram, & turbat eam, & vastantur omnes habitantes in ea; et abducit super eam regem cum exercitu suo qui plurimus est, vt aqua fluuij, & obtegit eam omnem, & absorbetur vt fluuius Aegypti. Qui ponit in fortitudine altitudinis maiestatem gloriæ suæ, & cōgregationem suam super terram colligat. Qui dicit cœtui exercituum pluviorum vt aqua fluuij, & dispergit eos super facies terræ. Dominus nomen eius.] Atque hæc tertiij vaticinij commentationem fumus persecuti; nunc deinceps quartum atque vltimum explicandum aggrediamur, eodem diuino spiritu auctore, cui vni quicquid à nobis rectè dictum sit, acceptum referimus. 40

VATI-

VATICINII QVARTI ARGVMENTVM.

QVARTVM vaticinium difficiliorem sententiarum consequentiam habere videtur, quòd nō simplici, sed multiplici argumento constet: ex qua re effectū est vt tam ex nostris, quàm ex Hebræis, Chaldaeis, et Græcis expositoribus alij in alijs cogitationes distracti sint, quas enumerare & referre, neq. cōsentaneum consilio, institutòq. nostro, neq. ipsi etiā cognoscendæ rei necessariū esse duximus: satis officio nostro facturi, si ei vni insisteremus via, quæ maximè cum orationis connexionē, & rerum inter se consequitione conuenire visa est. Igitur totius quæ in hoc vaticinio tractatur causæ caput, & rerum omnium summa huiusmodi est: Principio filios Israël omnes, vniuersamque Iacobi familiam, sibi in seruitutem adiudicat Deus, vt ere suo emptos quosque magna manu & virtute soluit ergastulis ex Aegypto eduxerat: partim verò vernas eadem cum parentibus conditione generatos. Eosdem verò ob eam rem maximo iure sibi præter alias omnes orbis nationes deditissimos esse oportere, quòd propria quadam atq. priuata cura suscepti, domestici atq. familiares effecti, cum magni & opulenti peculij vsu clemētissimæ seruitutis conditione à parentibus accepta, qua posteri nati essent, viuere deberent; id quod nullis alijs totius orbis gentibus contigerat, vt à durissima seruitute redemptis, in diuinam familiam receptis, egregius quidam præ cæteris diuina in se tutela curæ, ac prouidentie, maximorumque beneficiorum, vltra quàm dici posset, maximus & perpetuus esset vsus. Eam igitur sibi præ cunctis alijs in suam familiam, & in proprios seruos, tot tantisque impensis rebus adoptatam, quamuis maximis sceleribus offensa, quamuis summæ impietatis flagitio, atque fidei productione vehementer irritato, funditus tamen perdere & delere aut à se in æternum abdicare, consiliū non fuit, cum aliæ nationes, ob paria aut etiam minora scelera, eulise radicibus suisque locis excusse, nulla restitutionis spe fuerint. Verum enimvero vt vitia & peccata neque Deo inquam placeat, aut probari, aut penitus dissimulari, aut alicui impudè admitti quisquam existimare possit, illam in Israëlitarum causa sententiā latam esse, vt captis, exulibus, totoque orbe dispersis, patria, honoribus, lege, religionis splendore, atque omni vitæ ornamento & cultu, diuine deniq. familie, & domestico illo magnæ prouidentie vsu cavendum sit atq. in eo miseriarū moleste sensu tam diu manendum, quoad sceleratissimi & perditissimi quicq. ex illis, qui eiusdem scelerate culpæ, consilij, sententiæ & opinionis participes fuerint, extinguantur; reliquis verò qui residui ex tanta clade fuerint, ignoscendi propozita venia, ad diuinam gratiam aperiatur, & postliminio redeuntibus, atque in familiam denuo tanquam adoptatis, non iam seruorum, vt antea, sed filiorum obtineatur ius, cælesti etiam ciuitate diuino beneficio donatis, optimi maximiq. illius regis Dauid, Iesu Christi, inquam, Nazarenæi summiq. felicissimi atq. æternum imperium omni offensionis, aut antiquæ renouandæ miseriæ deposito metu, sanctissimè obseruetur. Hoc autem argumētum totius orationis explicandæ eodem duce persequemur

35 **NVN QVID non vt filij Aethyopum vos estis mihi filij Israël? ait Dominus.**

POSTQVAM Amoso interprete Dei aduersus Israëlitas actio facta & perorata, iudicis etiam vltima pronuntiata sententia & tota demum causa iudicata atque damnata est: postquā quantum homines suis consiliis, & studiis, atq. actionibus sibimet ipsis malorum parare atq. moliri soleant, satis est explicatum; rursus quantum beneficiorū habere ab eodem Deo possent, nisi sese planè indignos præstare voluerint, ostenditur. qua in re antiqua illa & propria Dei erga homines summis beneficiis ornandos voluntas maximè declaratur; qui neminem vellet perire, neq. humanis pœnis vnquā delectatur, sed magis hominū salute, & vera tum corporū, tum animorū felicitate, cuius auctor ipse est, afficitur. Hactenus ergo quibus modis diuino consilio Israëlita decissent, ostensum est: nunc verò qua sapientia Deus vtatur, vt consilio nunquā desistat suo, explicabitur. Qua in re solenne illud suū seruat, vt ne quem vate, quāuis durissima & seuerissima aliàs mandata perferentē, tamen sine consolatoriis promissionibus & lætissimis de hominū salute, ac reconciliatione, & de harum rerum procuratore Christo nuntiis dimittat. Ostendit ergo nullā inferni, hominū & Dei hostis, antiqui illius serpētis astutiam, nullam calliditatem, nullam tantā versutiam esse posse, quæ diuinū de Israëlitarum salute & dignitate consiliū vel frangere, vel minuere valeat. Ipsos autem Israëlitas ad eius rei spem & studium exhortatur, affirmans fieri non posse, vt quorum parentes in Dei familiam & seruitutem tot tantisque sumptibus empti, & tanta vi abducti olim fuerint; & ipsi illorum parentum posteris nascendi conditione & nexu, eiusdem Domini serui facti, vlla

vi, aut iniuria, aut fraude in alienam potestatem ita redigatur, ut nunquam sibi, hoc est, vero ac iusto Domino restituendi sint. Principio autem ait Israëlitas omnes seruos sui iuris, & ditionis, ac perpetuæ seruitutis legibus ultra omnes alias orbis nationes deuinctos: quippe quos ex miserrima & durissima Ægyptiaca seruitute, in qua tam diu detenti fuerant, maximo aduersus hostes suscepto bello & exhausto ereptos sui que iuris factos esse constet, sicut scriptum est: Dominus pugnabit pro vobis, & vos tacebitis. Deut. 3. Et iterum: Ego, inquit, Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti de domo seruorum. Quæ verò iusto & legitimo bello ex hostibus detrahuntur, aut auferuntur res, in victoris ius, potestatem atque usum cedunt. Ita adeo Israëlitas ex Ægyptiis à Deo erepti, non seruitutis conditionem, sed modum rationemque mutauerunt: ab impiis enim & crudelissimis dominis, ab iniquissimis seruiendi legibus, ad clementissimum Dominum, atque ad æquissimas & honestissimas leges, ad iucundioris vitæ usum, ad maioris & elegantioris multo peculij spem & possessionem traducti sunt. Cætera autem non meliori quàm Æthiopum filij (qui cum parentibus suis serui ipsi perpetui, & seruituti nati sunt) conditione erant. Filios autem Æthiopum iam inde à principio in seruos abduci, emi, atque vendi solitos esse, eorumque seruitutem perpetuam pro dominorum arbitrio semper fuisse, omnibus historiis & poetarum libris, ac perpetua vsque ad nostram ætatem & consuetudine compertum exploratumque est. namque ea conditione, atque eo fato Chami posteritatem nascituram, antiquus ille Noë ob proditum aduersum se pietatis officium filio dira imprecatus, prædixerat: 20 Maledictus, inquit, puer Chanaan, seruus seruorum erit fratribus suis. Hoc autem fatum & poena Chami improbitati debita, non ad Chanaan solum, qui Syrorum pater fuit, sed ad cæteros fratres, quorum ipse minimus natus erat, pertinuit: Vnde & Syrorum, & Assyriorum, & Armeniorum nomina sæpe in seruorum rationibus atque appellationibus vsurpantur. Æthiopum porro genus nunquam hanc conditionis rationem, sicut neque atrum colorem hætenus mutauit: ex eo enim genere serui plurimi sunt, eorumque soboles eadem cum parentibus conditione nascitur; quin & seruitutis nota præter omnes mortales iniusta sunt; nimirum colore ipso, qui vel fugitiuos prodit & indicat, vel manumissos tamen extra propriam ciuitatem securos agere non sinit: seruitutis enim & fugæ suspicionem, nisi ubi planè noti fuerint, declinare nequeunt. 30 Quamobrem pro manifestis seruis id genus præter cæteras nationes habetur. Eiuismodi ergo seruitutis manifestæ & perpetuæ iure Israëlitas Deus sibi asserit, quod gestarum à se rerum narratione confirmat, & duabus illustribus comparationibus amplificat; altera præteritorum, altera verò futurorum: ostenditque nullam fuisse antea nationem, nullam porro futuram, quæ simili diuino beneficio affecta sit, ut ex longa & dura captiuitate atque seruitute redempti, ad certam & liberam regionem, meliori quàm antea vitæ vsu, & seruitutis legibus & pactis clementissimis incolendâ traducti fuerint; quemadmodum Israelitis diuino munere & misericordia contigit. Ait enim:

Nunquid non Israël ascendere feci de terra Ægypti.

40

TRIBVS inter se collatis exemplis præcipua quadam seruitutis lege Israëlitas teneri confirmat: quod cæteris qui vicini eorum regioni aut incolæ fuerant, ab hoste abductis, & in perpetua captiuitate detentis, nullus vnquam ad restitutionem & libertatem patefactus, aut patefaciendus fuerit aditus. Illis verò ex longa & grauissima 45 seruitute, quam ex quo gens esse ceperant, miserè tolerauerant, redemptis aliena regio rebus omnibus quæ ad vitam bene beateque degendam oportuna sunt, referta, occupanda sit tradita; in qua illis Deo vindici & redemptori seruiendum perpetuò foret. Hanc verò rationem interrogatione vsus eloquitur, quæ manifestam habet responsum, cuius magna ad probandum vis & efficientia est, hoc modo: Nunquid pari neglectu, & simili omnino ratione Israelitarum & Palæstinorum, atque 50 Syrorum res tractatæ sunt, & tractabuntur? ut nulla ex his tribus gentibus meam erga se diligentiam, curam, & magis ardens studium, quàm reliquæ, experta fuerit? Sed pari omnes captiuitate, pari etiam captiuitatis euentu vsas se esse affirmare possunt. id profectò non ita est: nam si maximè Palæstinij Caphthoræis; Syri Assyriis; Israëlitas

raëlitas ab Ægyptiis in seruitutem dati sint; tamen Israëlitas sunt à me non captiuitate solum liberati, sed ergastulis etiam solutis educti, & magna atque potèti manu ad hanc quam tenent regionem, pulsatis antiquis cultoribus, deducti: Sic adeo illa oratio comparationis rationibus examinanda est, atque argumentatio hoc modo tractanda: Quicumque è durissima seruitute bello & præliis commissis liberati, & ad victoris familiam traducti sunt, seruitutis legibus victori tenentur. Ex tribus autem gentibus apud alias nationes captiuis, soli Israëlitas durissimè omnium crudelibus dominis seruientes, valida Dei manu liberati & educti sunt. Igitur Israëlitas ex tribus eiusdem conditionis gentibus hoc beneficio affectos, præ reliquis hac lege singulariter teneri cõsequitur. Argumentatio perfecta & plena est: Propositio gentium iure est manifesta. Assumptio autem aut ex historia petenda, aut ipsorum aduersum quos agitur confessione patefacienda est. Neque enim Israëlitas dicere possunt se ex Ægypto; & Palæstinos ex Caphthor; & Syros ex Quir non fuisse eductos; sit verum licet Palæstinos & Syros perpetua captiuitate detineri, tamen verum non est, Israëlitas perpetua captiuitate esse detentos. Sic adeo hæc 15 propositio tribus membris ex parte subiecti cõstans, quamuis vno atque altero vera sit, tertio tamen falsa est, ac proinde tota falsa, atque ad arguentis sententiam confirmandam satis idonea est: namque hypotheticam propositionem copulatiuam ut veram totam statuamus, omnibus veris partibus constare necesse est. Igitur hæc non est vera, Israëlitas, Palæstini, & Syri liberati non sunt: namque Israëlitas liberatos fuisse constat, & diuinis prodigiis, & maximis signis, quibus res ipsa gesta in Ægypto, & per totam viam omnibus itineribus, quoad in Cananæorum regionem peruentum est omnino, confecta fuit. Illud igitur in complexionem infertur, quod initio ut probaretur fuerat propositum. Israëlitas Deo perpetuæ seruitutis legibus non secus atque Æthiopum filios propriis dominis teneri. Argumentatio autem Eurhymemate potius, quàm integro 25 syllogismo tractata est, in quo propositio tantum, assumptioque positæ sunt, atque ex assumptione propositio ipsa in complexionem est illata. Maior autem propositio, quòd tum arguendo, tum probando manifesta sit, consultò est prætermissa. Atque hoc argumentandi genus in veris orandis causis frequenter vsurpatur. Libuit autem in hac distribuenda argumentatione aliquantisper commorari, quam ad sententiam aperendam probandamque rem ipsam apprime conducere arbitrabamur. atque hætenus argumentatio ipsa distributa, & assumptionis illa pars quæ ad probandam causam pertinebat, vel vno Ægypti appellato nomine est confirmata: Quod notum omnibus exploratumque esset Israëlitas ab Ægypto eductos atque deductos fuisse. Nunc verò quemadmodum tantum à Deo beneficium nec Palæstinis, nec Syris contigerit, explicemus: qua in re Israëlitas præ cæteris gentibus, quas huiusmodi beneficio affectas non esse constat, seruitutis pactionibus, & religione sempiterna obligati esse conuincuntur. Est autem hæc propositio: non ut Palæstinos ex Caphthor, & Syros ex Quir, sic Israëlitas ex Ægypto non fuisse eductos. Alterum verò exemplum ex præteritarum, alterum autem ex futurarum rerum historia petitum, illud nimirum probat Israëlitas maiori in hac re beneficio affectos fuisse, quàm aut alia olim natio affecta fuerit, aut deinceps sit afficienda. Quamobrem mirandum non esse quòd cum eis seruitutis iure agatur, cum aliis non item, sicut scriptum est: Ego Dominus Deus vester qui eduxi vos 40 de terra Ægyptiorum, de seruitute eorum: & qui confregi cathenas ceruicium vestrarum, ut incederetis recti. Quòd si non audieritis me, & non feceritis omnia præcepta mea, &c. Palæstini & Caphthoræi qui in Chaldaicis bibliis semper Caputhcæ, & in nostris Latinis Cappadoces dicuntur, quanquam sedibus olim disuncti, ex Mizraim posteritate, hoc est, ex Ægyptiorum genere fuisse Moses in summa illa orbis terrarum descriptione testatur. At verò, inquit, Mizraim genuit Ludim, & Ananim, & Iaabim, & Nephthum, & Phetrusim, & Chasluim, de quibus egressi sunt Philistim & Caphthorim. Porro Philisthai siue Palæstini loca illa tenuerunt maritima, quæ inter Sidoniorum & Cananæorum fines media sunt: quorum metropolim Gazam fuisse sæpè legimus, sicut scriptum est: Facti sunt termini Canaan venientibus à Sidone Geraram vsque Gazam, donec ingredieris Sodomam & Gomorrhâ Adamam & Seboim vsque Luza. Ex Palæstinorum etiam genere Heuzi fuere, qui plurima eius regionis castella ad Gazam vsque pertinentes occupauerunt. horum autem loca à Cappadocibus, generis quidè cõmunionem cõiunctis, sed 50

studiorum fortasse contentione aut inuidia, aliæque similitate dissentientibus inuasa, debellata atque occupata fuerunt, ipsique locorum habitatores Heuæi, partim extincti, partim à victoribus præsidia & colonias suæ gentis ibidem collocantibus abducti ita sunt, vt nunquam postea in suas sedes, vel propria virtute, vel Dei omnia gubernantis consilio fuerint restituti. Hæc autem res sic à Mose narratur: Heuæos quoque, ^{Deut. 1.} qui habitabant in castellis vsq; ad Gazam, Caphthorim expulerunt: qui egressi de Caphthor, deleuerunt eos, & habitauerunt pro illis. Hoc autem multo ante quàm Israëlita ex Ægypto educerentur, accidisse, ex eadem historia constat: namque eodem fere tēpore gesta narrantur, quo ab Ammonitis Zonzomæi, & ab Idumæis horreï victi pulsi, atque delecti fuerunt. Ita exemplum hoc ex præteritis rebus; illud vero alterum ex futuris ¹⁰ petitum est: At cùm nihil in toto terrarum orbe sit quod diuinæ prouidentia leges & rationes fugiat, futurum esse ait Amos vt Syris, quos ab Assyriis superandos, atque captiuos ducendos antè prædixerat, nunquam amplius ex ea seruitute, quam apud Quirnâ Assyriorum regionem toleraturi erant, liberatis, ad suas antiquas sedes esset remigrandum. Hanc autem Syrorum captiuitatem & migrationem, à Vate nostro primo huius ¹⁵ libri capite denuntiatam, euentuque ipso confirmatâ fuisse, iam abude suo docuimus loco. Verùm enim uero ne aliqua non modò probabilis, aut verisimilis, sed neque ficta, & humano ingenio ad subterfugiendum iudicium, atque ad argumentationem infirmam excogitata Israëlitis superesset ratio, diuinæ & catholicæ sententiæ auctoritate occurrit Amos, ostenditque nihil in rebus humanis accidere posse, quod diuinæ ²⁰ prouidentia consilia, & fixa decreta fugere, frangere, vel irritare valeat. Persæpe enim quorundam hominum peruersum ingenium, & à diuinæ religionis, & veræ sapientiæ rationibus, studio, vel negligentia, vel errore deuium, multarum rerum euentus & exitus, à veris & certis causis, ad obscuras, incertas, & commentitias fabulas, & ad stultas, & interdum impias sententias traducit. Atque hoc modo maximarum rerum publicarum, & imperiorum mutationes, gentium calamitates grauissimæ aliarum felicitates, beatus & florens status temporum potius varietatibus fortunæque vicissitudinibus, quàm consilio decretisque diuinis attribuuntur; atque earundem rerum restitutio ab eadem etiam causa, hoc est, à tempore, nō à numine expectada proponitur, & docetur. Ita adeo huius generis sententiæ vulgo celebres sunt: Omnium rerum vicissitudo est, &c. ³⁰ Quæ quamuis ea parte veræ sunt, quod nihil in humanis rebus stabile & firmum necessarium esse doceant; si tamen vt plerumque vsurpari solent, vsurpantur, vt temporum potius vicissitudini, quàm diuino consilio, atque hominum ipsorum causis aut culpis, maximæ illæ rerum mutationes adscribantur; stultæ omnino, impiæque sunt: quibus homines non ad vitæ melioris correctionem, sed ad restituendarum rursus sibi rerum ³⁵ spem atque studium, iisdem retentis erroribus, eademque impietate conseruata (quam obrem de supremo gradu deiectionis fuerant) excitantur. Aduersus autem huiusmodi stultas errorisque plenas sententias scriptum est: Si dixerit Idumæa, destructi sumus; sed ^{Malach. 1.} reuertentes edificabimus quæ destructa sunt. hæc dicit Dominus exercituum: Isti edificabunt, & ego destruam. Igitur vt neque Israëlita, neque alius quispiam horribilem ⁴⁰ Palæstinorum & Syrorum casum, antiquam filiorum Iacob libertatem, præsentem in qua detinentur dispersionem, aut futuram horum omnium restitutionem, ad temporum, & vicissitudinum rationes impie reuocaret; hanc disputationem breuiter illustrat Deus, verbisque definit certissimis: confirmans multorum regnorum & gentium à se ob impietatem, & nefaria scelera, editas ruinas perpetuas, æternasque esse, nullamque ⁴⁵ iis restitutionis vicissitudinem fore expectandam: vt pote, quorum causa seuera diuini consilij sententiæ extremæ poenæ supplicio damnata sit. Rursus verò quosdam esse, quibus etiam ob scelera & impietates poena grauis subeunda sit; nunquam tamen pereundum; sed diuinæ tandem misericordiæ & veniam, & clementem castigationem experiundâ: vt pote quos priuata quadâ cura, & magnis promissionibus sibi olim susceptos, ⁵⁰ nō perditos; sed tam diu iure castigatos esse Deus voluerit, quoad sceleratissimis & impiissimis, qui inter ipsos fuerint, cōsumptis; cæteri qui minus in culpa fuerint, idonei efficiantur: quibus data venia, diuinæ gratiæ beneficiū accipiatur. Vt enim olim Israëlita ob minorem tributam diuinis verbis & promissis fidem, tam diu oblata, ac penè tradita requie carere, atque in solitudinibus vagari, habitareque iussi sunt; quoad maiores natu omnes

omnes qui vigesimū excefferant annū, vita de functi essent; atque reliqui deinde in promissam regionem inducti, sanctæ & diuinæ familiæ iure, dignitate, aliisque beneficiis affecti sunt: nimirum quod Deo serui essent tantis rebus gestis, tantaque cura certo quodam iure eidem vendicati. Sic etiam futurū esse dicit, vt cæteris gentibus & regnis funditus ad interuentionem deletis; Israëlitis tamen posteritas, nomen, & memoria non deleatur: quod illi in seruos empti, ad diuinam familiam proprio quodam iure pertineat. Nemo autem hominum est, qui quos ære suo emerit seruos, aut horum filios domi sibi natos atque educatos, etiam sceleribus & perfidia irritatus, perditos omnino velit; sed in ergastula, aut aliò extra domum eiectos, tam diu affligi atque vexari patiatur, quoad ¹⁰ sceleris ducibus & auctoribus cōsumptis, reliqui quamuis in culpa fuerint, partim aliorum exēplo cauti, partim propria poenæ sensu & castigatione respicientes atque ad sanitatem redeuntes, herilem benignitatem experiri, atque in domum recipi possint. Igitur non à casu, aut à fortuna, aut à tempore aliis ruinam metuendam; aliis restitutione & salutem sperandam. Sed hæc omnia ad suas, hoc est, prouidentia & consilij rationes ¹⁵ referenda esse definit Deus.

Ecce oculi Domini super regnum peccans; & conteram illud à facie terræ.

Ecce, rem obseruatione, animaduersioneque dignam, & ex diuini consilij sententiæ certam indicat, vt: Ecce virgo concipiet. *Oculi*, diuinam curam, consilium atque accuratam ^{Palm. 93.} considerationem significant, vt: Qui plantauit aurem non audit, aut qui fecit oculum non ^{vide supra.} considerat. Hos autē oculos humana non solum facta, sed neque cogitata latere possunt, neque eius qui horū nutu oculorū, hoc est, consilio, omnia gubernat, decreta & sententiam effugere, aut fallere, aut frangere vis vlla valet. Horum verò oculorū virtus, tum impiis, & superbis, & contumacibus poena & supplicio afficiendis; tum pientioribus, aut inferioribus, & diuinam agnoscentibus virtutem, implorantibus misericordiam, ex miseriarum tenebris in misericordiæ lucem proferendis spectatur; sicut scriptum est. Hunc humiliat, & hunc exultat, quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto, & inclinavit ex hoc in hoc: veruntamen fex eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ. [*Super regnum peccans.*] Hæc oratio publicâ regnorū ruinam non ad casum, non ad ²⁰ tēpus; sed ad publicam cōmuniterque suscepta scelera, vt verâ causam referri debere docet. Non ait peccantes in regno; namque priuata quorundam peccata interuentione vniuersi regni societati non moluntur, nisi regnū totū ipsum, aut magnorū scelerū cōmunionem, aut licentia, impunitateque data in criminē etiam fuerit: imò & propter paucos viros totū interdum ciuitati ignoscendi veniā, & ad respiciendum tēpus concedi, diuina illa Dei ³⁰ cū Abrahamo deliberatione doceimur. Priuatorū igitur hominū priuata scelera priuatè ^{Gen. 18.} puniuntur, sicut scriptū est: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Publica verò omnium peccata, publicè ad gentis totius interuentione animaduertuntur. [*Vi euertam*, Hebraicè est, vt deleam.] Quod nullū eius regni & gentis nō modò monumentū, sed neque vestigiū appareat. neque enim quispiam ex Sodomorū, sed neque ex Hæueorum, aut Syrorum gente ⁴⁰ hodiè extat, qui antiquū nomē retinere, aut originū monumentū cōseruare possit; adeo certa diuina consilia, adeo vera à diuinis vatibus effata sunt oracula. Subita autē personæ in oratione à tertia in primâ mutatio, præsentem consilij suis, vatumque prædictionibus Deū arguit: eandemque esse prophetarū & Dei oratione indicat. Oīa enim quæ à vatibus enuntiata sunt, non hominū, sed Dei verba definire oportet: Qui locutus est per os san ^{Luc. 1.}ctorū qui à seculo sunt prophetarū eius. Hoc autē verissimū & manifestissimū esse, cōtra omnē humanā & stultā sententiā, ex diuinæ legis, & sacrarū historiarū lectione cognoscimus. Multa olim regna, magnas & florētissimas Respub. fuisse; quarū vel nomen vix hodiè, idque ad æternū potius dedecus & opprobriū, quàm ad laudem cōseruatū sit. quam habem & ruinā, hominū ipsorū malitia & culpa paratam; diuini iudicij sententiā ⁵⁰ fuisse legimus allatā. Quosdam autem esse, nempè Israëlitas, quos in multis periculis, magnis laboribus, & difficultatibus innumeris, tamen diuinæ prouidentia cura, nomine etiam & genere retento, cōseruatos voluerit misericordiæ, & benignitatis, atque æternæ tandem salutis confortes nobiscum futuros; non omnes, sed qui reliqui ex diuina castigatione fuerint, sicut scriptum est: Si fuerit numerus filiorum Israël quasi arena maris, reliquæ saluabuntur, & apud Michæam: Ne lateris, inquit, inimica mea quia ^{Mich. 7.} cecidi;

Rom. 11. cecidi, confurgam cum sedero in tenebris; Dominus lux mea est. Qui tamen ex illis
 22 interim perierint, dum illuminatio euangelij gloriæ Christi obstitentibus & repellenti-
 bus non refulget, grauiissimum præter cæteras quæ olim extinctæ fuere nationes, sup-
 pliciū, in vltimo illo & cōmuni omnibus iudicij die subibunt, quod diuturniori Dei
 benignitate & patientia abusi, atque maiori diligentia, maioriq̄ue opera ad prænitentiã
 23 reuocati, tamen neglexerint, sicut scriptū est: Væ tibi Corozaim, væ tibi Bethseda: quia
 Luc. 10. 24 si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ in te factæ sunt, vsque in hodiernū diem
 extarent, &c. Veruntamen dico vobis, &c. Qua in re arcana diuinæ sapientiæ cōsilia ad-
 mirari, & cum tremore & timore venerari oportuerit. Nam cū sciret Deus illas gen-
 tes tandem sese ad bonam frugem recepturas fuisse, si tot & tātis signis, tot sermonibus
 19 atque rebus, quantis Iudæi rogati, moniti, accusati atque prouocati sunt, illæ etiam pro-
 uocarentur: tamen vbi id quod satis ad eas reuocandas fuerat, actū est, vltiora & ma-
 iora moliri non cōstituit: atq̄ adeo hæc res maturiorem multo illis præsentis vitæ pœ-
 nam, leuiorem verò futuri seculi, quàm aut Iudæis, aut nobis Christianis, tantam salu-
 tem negligentibus, parauit. Igitur quanquam regna peccantia & scelerata penitus
 15 deleantur

Veruntamen cōterens non conterā domū Iacob, Hebraicè est, delens non delebo.

NON inquit, omnino delendum mihi est genus Iacob illius antiqui, cui, quod sese
 fideli mei totum crediderat, perpetuū à me consultum fore dixi, atque vltro pollicitus
 Gen. 48. 20 sum, sicut scriptum est: Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quæ est in terra Cha-
 21 naan, benedixitq̄ue mihi, & ait. Ego te augebo & multiplicabo, &c. Tamen quæ
 22 Dei sapientia est, vt cum maximæ misericordiæ consilio diuinæ etiam iustitiæ satis fiat:
 quænam ratio ad eam perficiendam rem, quis modus sibi ineatur, subiuncta oratio
 25 ne declarat:

*Ecce enim mandabo ego, & concutiam in omnibus gentibus domum Israël,
 sicut concutitur in cribro, & non cadet lapillus super terram.*

VT IN AM tanto erga diuina scripta amore, tanto studio Christiani & studiosi viri
 incenduntur, vt non sententiæ modò, sed singulorum etiam verborū, & apicum quoque
 expendorū cupiditate, ac veræ & reconditissimæ sapientiæ, & eloquentissimæ eloquē-
 tiæ intelligendas rationes adducatur. Equidē fateor me in probatissimorū Philosopho-
 rum, Oratorū, & Poetarū lectione à pueritia ad vigesimū vsque & quintū ætatis annum
 cum summa voluptate, & maximorū ingeniorū (quæ antequam tū Græcis, tum Latinis
 35 viris fuerunt) admiratione versatum, & cū nonnulla meorum in ea re laborum apud
 meæ notitiæ eruditissimos quosque viros laude, tamen vbi animum ad sacrarum litera-
 rum studia appuli, & eius disciplinæ partē aliquā, diuino & beneficio & munere perce-
 pi, non solū rerum ipsarū maiestatem stupefactum, sed verborum, & dicendi ge-
 neris diuina elegantia in admirationem raptum, cætera omnia vt stercorea reputasse præ
 eminenti, & absoluta omnibus numeris horum librorum perfectione, atque planè di-
 40 uino Vati assentientē illud sæpe vsurpasse: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, su-
 22 per mel ori meo. Quod si hæc maxima tum rerum tum verborū diuinorum pulchri-
 tudo & dignitas omnibus hominibus vt sese habet, spectandā præberet; mirabiles pro-
 fectò sui amores excitaret. Nunc quoniam tot tantæque diuitiæ non nisi auidissimis &
 diligentissimis conceduntur, ad earū diligens & contentū studium maximorū fructuū
 45 promissione, & nonnullarū partium degustatione oblata humani animi nobis incitādi
 sunt: namque hoc in verborū & elocutionis nonnunquā iudicanda ratione consilium
 semper sequemur: sed iam ad nostrū munus reuertamur. Israëlitarū igitur rerū ratio-
 nem sibi ita habendā esse Deus affirmat, vt cum iustitiæ seueritate, misericordiæ etiam
 erga eos benignitate spectatoribus omnibus probet: idemq̄. qui se ceterarū gētiū eden-
 50 da ruina orbis rectorē ostenderit, suā etiam admirandam erga Israëlitas testetur prouidē-
 tiam. Ob eam autem rem, ait: [Ecce ego] quod suo consilio & auctoritate efficiendum
 esset, vt Israëlitas toto orbe disperderentur, quoad vilissimis & nequissimis quibusq̄. cō-
 sumptis, cæteri ad æternā salutem reuocarentur. Id autem quoniam diuino consilio, sed
 Assyriorū atque aliarum gētiū opera conficiendum erat, addit: Mandabo & concutiam.
 Ita

Ita adeo humano ministerio & opera Deus, vt instrumento artifex vtitur: vbi maxima
 in agendo vis & auctoritas artificij mouenti tribuitur. [Et concutiam in omnibus gentibus do-
 mum Israël.] Israëlitarum per totum orbem dispersionem & errores pulcherrima simili-
 tudine significauit, qua nulla vnquam aut aprior, aut elegantior visa mihi apud alios au-
 5 ctiores fuerit: sed latini sermonis tenuitate, & verborum inopia effectum est, vt pro rei
 ipsius dignitate sententiæ & elegantia plenè à nobis satisfieri non possit. Vt verò id quod
 licet persequamur, primum imago ipsa ex Architecturæ & ædificiorum rationibus illu-
 stranda: deinde ad rem de qua sermo instituitur, referenda est. Totius ædificij præci-
 10 pua pars lapides sunt, ex quibus muri fiunt: qui quoniam integri solido opere poni non
 possunt, vt vno tantum eoque maximo torum ædificium consistet: plures simul arte, atq̄
 ordine certo commissi & collocati, vnum constituunt ædificium. His verò, vt cōmodius
 & tenacius hæreant, intritum interiectum, ex apta ad eam rem oportunaq̄ue materia
 additur: ita adeo totus murus lapidibus vt potiori parte, intrito vt minus nobili, sed ta-
 15 men necessaria compingitur & coagmentatur. Quod si lapidum & intriti copia non
 adsit, lateres, & alia quæ oportune pro locorum rationibus comparari possunt, illarum
 rerum vice sufficiunt, sicut scriptum est: Habuerunt lateres pro faxis, & bitumen pro
 cæmento. Atque domorum & ædificiorum omnium ruina, & quæ sponte vitia fiunt, Genes. 11.
 non tam lapidibus, qui solidiori & durabili magis natura sunt, quàm intriti ipsius in-
 firmitati, & solubilibus tenuioribusq̄ue elementis adscribitur: tanto enim diutius
 20 temporum iniurias, atque etiam bellicorum tormentorum impetus sustinere mu-
 rus potest, quanto firmiori tenaciq̄ue magis intriti genere lapidum structuræ coalue-
 rint. Quamobrem huic solertes Architecti incommoditati diligenti cura & inuen-
 tione, quàm fieri potest optime, prouidere solent: aut enim naturas ei rei commodif-
 25 simas inueniunt; vt Asphaltum, & bituminum genera alia, de quibus apud auctores
 mentio fit; aut res natura minus idoneas commiscentes & coagmentantes arte corri-
 gunt: vt qui arenam calce commixtam probè subigunt; lapideam ferè duritiem qui-
 busdam in locis parant. Omnium autem huiusmodi generum lutum planè deterrim-
 30 um est: vt pote quod natua infirmitate, & segni admodum præ cæteris elemento,
 nempe terra, constans, nouis ædificationibus producendis minus vtile est: antiquis ve-
 rò operibus continendis longè ineptissimum. quamobrem huius potissimum materiæ
 culpa vitium facere ædificia solent: vnde lutea opera, pro caducis, & certissimæ ruinæ
 subiectis negotiis, proverbialiter est vsurpatum, vt: væ qui congregat non sua: vsquequò
 35 agglomerat contra se densum lutum: Igitur si ædes ex se corruerint, vitiumue fecerint,
 vt ex iisdē reus lapidibus reædificentur, terrā omnino secernere oportuerit, & ne quid
 pulueris hæreat peruidere: namq̄. puluis ariditate sua, quo minus nouo intrito lapides
 cōmitti possint, impedimento est. Ea verò res lotis aqua lapidibus lateribusq̄ue paratur, sed
 40 multo aptius & melius iisdē excussis & absteris fit, nisi quod prolixiori opera, & longiori
 tempore, si hoc modo faciendum sit, opus fuerit. Atqui singularum huius generis rerū
 cū causas persequi longum nimis foret, efficientias tantum ad institutum nostrū ac-
 commodatas indicare satis fuerit. Iam igitur similitudinem ipsam à natura, atque ab ar-
 45 te, ad eam rem de qua nobis institutus sermo fuit, transferamus. Quam Latini familiā
 dicunt, Hebræi eleganti, neque Latinis etiam inaudita translatione, domum vocant. Vt
 verò domorum ædificia lapidibus, sic familiæ filiis nepotibus, atque omni deinceps po-
 50 steritate coagmentantur: ita adeo sumptam semel similitudinē Hebraicus sermo per-
 secutus vtramque rem propinquis verbis enuntiat. nam lapides illa lingua אבנים;
 filij verò vnius tantum literæ detractioe dicuntur בנים. Iacobi autem siue Israël-
 45 lis domus optimis & selectis lapidibus constructa fuerat; sed quorundam vitio & cul-
 pa, qui tanquā lutum interiecti ædificio erāt, tota familia de pristino illo suo nitore, &
 optimè fabricato religionis & Reipublicæ statu conuulsa, tum corruit, cū ab Assyriis
 50 atque à Romanis tandē labefactata est: ad quam tamen reædificandam optimum
 à Deo initum consilium Vates noster aperit. Tam diu enim Israëlitas vagatione &
 instabilitate omnibus exilij & errorum incommoditatibus toto orbe velut cribro
 quodam excutiendos esse, quoad omne illud quicquid inesset pulueris decuteretur:
 lapides verò ipsi, hoc est; optimi quique ex ea familia multis laboribus afflicti
 & exercitati, ad reponendum ædificium familiamq̄ue, multo quàm antea illustrius
 & fir-

& firmius reponendam apti habilesque essent redditi. Atque hac pulcherrima similitudine explicata, facilis iam nobis & consequens huius loci sententia est. [Et concutiam in omnibus gentibus.] Hebraicè verbum est quod instabilitatem & vagationem significat. Latine coagitare: Hispanè propriè *mecer* dicimus: quod verbum Deus Caino fata dicens, usurpauerat; vbi scriptum est: Vagus & profugus eris super terram. Quo dicendi tropo. Cainum loca omnia peruagatum, nusquam tamen non sollicitum fore significauit. Simili ergo legis pœna, simili periculo districtam atque obligatam Israëlitis familiam adhuc teneri videmus: quanquam enim nonnulli ex illis in Christianam, hoc est veram Israëliticam familiam admissi fuerint, maxima tamen pars adhuc vagationis & instabilitatis cribro agitur, quoad iis omnino abiectis quibus lutea & puluerulenta ratio est: cæteri qui veri lapides edificio idonei fuerint, nulla omnino vel humillima iactura facta, in diuina gratia admissi, in fabricam cooptentur. [Et non cades lapillus super terram.] Puluis quidem ipse, & lutum aridum coagitatione decussum omne decidat: lapilli verò omnes agitentur quidem, non tamen decident. Sicut & apud Ezechielem prædictum est: Et eligam de vobis transgressores & impios, & de terra incolatus eorum eliciam eos, & in terram Israel non ingredientur, & scietis quia ego Dominus. Hæc maioris Israëlitarum partis fors est. Eorum verò qui non solum impietate sua supplicium sibi commeruerant, sed etiam fide diuinis verbis detrahenda scelus cumulauerant, cuiusmodi futurus esset exitus, subiecto obnuntiat carmine:

In gladio morientur omnes peccatores populi mei, qui dicunt non appropinquabit, & non veniet super nos malum.

DE ILLIS hæc sententia lata est, qui sceleribus obligati, tamen neque iis quæ in diuinæ legis libro opponuntur formidinis, minis, & terroribus, neque præsentibus & certissimis Vatum obnuntiationibus commouebantur; quin omnia hæc contempnentes, peccandi nihilominus urgebant propositum. Huiusmodi autem impios & sceleratos homines certioribus & grauioribus pœnis affectum iri, diuina est sententia definitum. Quod si nolueritis, inquit, recipere disciplinam, sed ambulaueritis ex aduerso mihi, ego quoque contra vos aduersus incedam, & percutiam vos septies propter peccata vestra, inducamque super vos gladium vltorem fœderis mei, &c. Quemadmodum verò hæc omnia quæ ab eo loco, Nonne vt filij Æthiopum, &c. huc vsque acta atq. tractata sunt, ad Christianorum gentem maxima Dei virtute, admirandoque negotio, & stupenda opera redemptam, referri aptissimè possint, & debeant; id cum cuiuslibet apertum sit, vt à nobis latius tractetur, tantum rem ipsam indicare contentis, opus esse non videbatur.

In die illa suscitabo tabernaculum David, quod ceciderat.

LEGIS, psalmorum & vaticiniorum omnium finem, & ad quam omnia tandem diuinorum librorum mysteria referuntur, felicissimam causam Christum esse, plurimis oraculis, multis signis, apertissimis testimoniis, & rerum etiã ipsarum euentibus est comprobatum. Lex, inquit, & prophetæ vsque ad Ioannem: à diebus autem Ioannis Baptistæ regnum cælorum vim patitur. Ab Abrahamo autem vsque ad Ioannis tempora nullus publicè apud Hebræos Vates extitit, cui non aliqua de diuino illo & arcano publicæ salutis per Christum afferendæ consilio, antiquis magno cum desiderio expectanda, nobis verò maxima cum lætitia recipienda mandata traderentur. De qua salute Petrus inquit: scrutati sunt prophetæ; qui de futura in vobis gratia prophetauerunt; scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias. Quibus reuelatum est, quia non sibi metipsis, vobis autem ministrabant ea quæ nunc nuntiata sunt vobis, &c. Huius autem diuini consilij, huius tantæ promittendæ salutis nuntius etiam fuit Amos; atque eam rem ad extremam totius tractandæ sibi causæ per partem distulit, vt (quæ diuini spiritus benignitas est) duriorum ac seueriorum actionum comprehensiones mitissimo & blandissimo, atque ad subministrandam spem idoneo fine clauderet. Hanc verò rem magnifico & illustri principio exorditur: In die illa. Notum enim & certum, planeque exploratum omnibus antiquis vaticiniis & patribus fuerat, tempus quoddam diuino consilio præfixum

præfixum affuturum, quo mundus ipse, atq. hominum collapsæ res renouandæ, instaurandæ vehementerque essent illustrandæ. hoc autem tempus factæ felicissimæque diei nomine ab illis decantabatur. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, &c. Et erit in die illa adijciet Dominus secundò manum suam, vt possideat reliquias populi sui, &c. Hæc verò tam celebrata, tantoque desiderio antiquis oprata dies, felicissimum tempus nostrum est, in quo diuini consilij arcana & promissa communicata, & promissorum omnium munus confectum est: quod tempus cum ingenti gratulatione nuntiatum nobis, indicatumque est per eos qui euangelizauerunt nobis Spiritu sancto misso de cælo, in quibus desiderant angeli prospicere; atque illorum Euangelizantium huiusmodi lætissimi nuntij sunt. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Hanc verò salutem ab omnium hominum potestate & virtute longè remotam, quam nemo sibi de se aut promittere, aut inuenire, aut etiam cogitare potuisset, diuinum planè donum fore, Deoque ipsi auctori acceptum referendum esse, omnia omnino sacrorum librorum testimonia ostendunt. Neque enim quicumque hominum ascendere in cælum potuit, indeque Dei filium huius salutis ministrum, interpretè, & procuratorem, auctorem denique deuocare: neque humano vnquam aut ingenio, aut negotio, quemadmodum hoc fieret, inueniri potuisset, nisi sese ille, patris obsecutus consiliis, ad eam perficiendam rem vltro demitteret, & promissæ salutis rationes admirando & arcano modo explicaret, seseque ipse humano cordi atque ori habendum, prædicandumque insinuaret, sicut scriptum est: Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cælum? Id est Christum deducere: aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum à mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo; vt facias illud, &c. Igitur quod illa maxima & felicissima humanarum rerum mutatio, illa sacrosancta & facta renouatio sibi vni auctori tribuenda esset, affirmat Deus. [In die illa suscitabo tabernaculum David quod ceciderat.] Hebraicè ante nomen tabernaculum est particula עתה; quæ accusatiuo plerumque, sed elegantissimè etiam ablatiuo iuncta, idem quod apud nos CVM præpositio significat. Ita sensus erit: [In die illa suscitabo eum tabernaculo David, [id etiam] quod ceciderat.] Primum omnium tabernaculum David sibi reponendum, figendum, atque constabiliendum esse recipit. Hæc enim omnia Hebraicum verbum אקים significat; deinde cum tabernaculo ipso eam etiam partem quæ ceciderat, & nunquam amplius sua virtute restituenda erat, nisi à Deo restituere tur, hoc est, Israëliticam decem tribuum familiam. Quoniam verò salus primum ex Iudæis facta est, apud quos Deus filium suum Iesum Christum suscitauit; cui & solum David patris sui donaret, in Iacobi domo in æternum regnatura. Primum etiam eius rei mentionem eodem fieri à prædicante Vate oportuit. Iam verò ab eo tempore solutis inferni & mortis vinculis, à mortuis resurgens, viuus, incorruptus, atque immortalis omnino Christus extitit, mysterij huius negotium felicissimè & magno incremento geritur, sicut scriptum est: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius. Dominus dixit ad me, filius meus es tu, & ego hodie genui te. Postula à me, &c. Iam ergo tabernaculo David erecto ac fixo reliquæ quæcunque ad eius ditionem pertinent Israëlitarum ruinæ paulatim resarciuntur; quæ tandem collato consilio & adhibita opera omnino restituenda sunt: ita vt vnus communis omnium regis & ducis vnus omnino populus, atque vnus vnus pastoris ouile sit. namque hæc diuina instauratio multis Vatum prædictionibus & certissimis oraculis annuntiata & arcanis etiam imaginibus quondam est representata. Iuravit enim Dominus David veritatem, & non frustrabitur eum; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam: si custodierint filij tui testamentum meum, (nouum, inquam, testamentum,) & testimonia mea; (non tantum ea quæ olim docti fuerant,) sed etiam ea quæ docebo eos. Davidis autem regnum diffusionibus primum & diuortijs dissipatum: deinde aliarum familiarum irruptionibus omnino deiectum, atque à pristino illo & illustri statu dimotum veteribus coloniis renouatis & nouis deductis ad maiestatem, amplitudinem, splendoremque maximum, sub rege Christo reuocandum esse vates noster præcinebat: idque translationis perpetua obseruatione eloquutus est.

Et reedificabo aperturas murorum eius, & ea quæ corruerant instaurabo.

DAVIDICVM temporale regnū vitium facere & corruere cœpit à temporibus Ieroboam

roboam vsque ad Hossiam Elæ filium, dum primum adhuc templum staret: namque toto decem tribuum latere labefactum corruit; secundi verò templi seculis, hoc est, post Babylonicam transfmigrationem Hasmoneorum (qui Machabæi cognominati sunt) occupatione, & Herodum tyrannide irrumpeute à Dauidis regia & illustri familia abalienatum est. Hæc omnia regnante Christo instauranda, atque in integrum restituenda cū maxima dignitatis & splendoris accessione prædicit Vates; eamq. felicitate certam, stabilem, perpetuam, & planè diuinam fore confirmat: Mirabiliter enim populi Israël vniuersus, & omniū tribuum ordinūq. cōsensus, ad cōseruandam cōmunem inter se fidē, & mutuam charitatem conspiraturus esse prædicitur: cuius rei exemplum argumentūq. certissimum in ijs, quæ de hac re conscriptæ sunt, historijs obseruauimus. Multitudinis, inquit, credentium erat cor vnum, & anima vna: nam quemadmodū in bene fundato atque fabricato ædificio omnium lapidum mirabilis quidam ordo, & certa vniuscuiusq. collocatio communi & mutuo officio opus totum cōseruat: sic in sacrosancta Iesu Christi ecclesia multorum generum & ordinū, officiorum munerumq. consensus communi fide, & mutua dilectione compactus, facti Deo templi ædificium cōstruit: sicut scriptum est: Templum sanctum Domini quod estis vos. Quoniam verò Dauidis regnum non solum vtriusque lateris, hoc est, Israëlitarum & Iudaicæ tribuum ruinis oppressum fuerat, sed alienorum etiam irruptionibus occupatum, alteri atque alteri rei alterum atque alterum orationis huius membrum adaptandum est: [Et re ædificabo aper-turas murorum eius. Hebraicè est *rupturas eorum*:] Vt vtraque & Iudaica & Israëlita com-prehendatur pars: atque vt hoc vnum quondam regnum, vnum etiam in posterum fore significet; subiungit: [Et ea que corruerant instaurabo: Hebraicè, *destructiones eius erigam*.] Sed tamen nouam hanc Dauidici tabernaculi instauracionem magnificentissimis cælestium beneficiorū accessionibus locupletandā, augendam, diuinoq. cōsilio ex ædificandā esse; vt non antiquū ædificium restitutum, sed ad illius instar aliud tãto elegantius, tantoq. illustrius, & firmiter reponendum; vt planè nouū noua & admiranda arte fabricatum, ac planè diuinum opus esse intelligatur; idēq. æternū probetur futurū. namq. illa ædificatio nō ad præsentiu imaginē, sed ad seculi dies à vate refertur: vt si quādo humanarū rerum status florentissimus fuit, ad eum statum cum multa tamen accessione Dauidici tabernaculum sit denuo ædificandum: quod opus illustrissimum fore vel ipsa Dei auctoris mentione & prædicatione declaratur. In eo enim faciendo opere Deus ipse vltro nomen proficitur suum, necesse est ergo magnificentissimum atque ornatissimum esse ædificium, cuius se Deus auctorem & opificem prædicet:

Et re ædificabo eum sicut in diebus antiquis: Hebraicè, & ædificabo eum sicut in diebus seculi.

NVLVM in his carminibus verbum est quod non sit diuinis mysterijs refertissimū, & noui testamēti sacramētis plenissimū: quibus omnibus aperiēdis neq. ingeniū suppetit, neq. otii: nōnulla tamē ex his perquā breuiter perstringere atque attingere curabimus. namq. hæc propria noui testamēti tractatio est, cuius multa adoranda, atq. omni plausū excipiēda arcana nostris tēporibus in obscuro latent; quorū ignoratio magnos in multorū animis creauit errores, maximaq. in Christiano populo dissidia, atq. maximas turbas cōcitauit. Quamobrē instanter orandus, assiduisq. precibus exorandus nobis fuerit Deus, vt tantis pulsīs nebulis lumen vultus sui super omnē terrarū orbem omnibus mortalibus porrigat atq. tendat, quod ea quæ ad verā salutē pertinet, veritas cunctis affulgeat, Amen. Sed nos interim ad nostrū pensum, munusq. reuocemus: *Seculum*, Hebraicè *G H O L A M* dicitur: quod verbum absconsonē propriē significat. Transfertur autē nomen ad longū tempus significandum, quod ea longi temporis natura sit, vt præteritas quæ in eo gestæ fuerint, res partim consumendo, partim mutando abscondat, atque ab hominū notitia longè disiungat, aut omnino obliuione sepeliat, futuras verò incerta obscuritate inuoluat. Ad nascentis autē mundi initium, & ad futurum finem indicandum vox hæc etiā vsurpatur: atq. hic modus frequentissimus in sacris est; à seculo vsq. in seculum. Vtriusq. autē partis rationes difficillimæ omnino cognitu mortalibus hominibus sunt: neq. enim quicquam est, cui qualis humanarum rerū facies, qualis status nascentis orbis initio fuerit, aut qualis tandem erit, vel ingenio, vel cura, vel alia humana cogitatione planè fuerit explora-

exploratum. Fatemur quidem nos fide & diuinis oraculis intelligere florentissimum & beatum planè primorum hominum atque vniuersi generis (si tamen res illo in loco permansissent,) statum fuisse: sed earum quibus illa beatitudo constabat rerum, quotusquisque est qui rationem subductam habeat? Speramus etiam felicissimum & diuinum, æternūque piorum hominum, quicumque sese illo diuino beneficio non indignos reddiderint, futurum exitum: sed nondum apparuit quod erunt, ait Ioannes. Quamobrem vtriusque seculi, & primi illius præteriti, & extremi illius perpetuò duraturi res, fide quidem & spe nobis conceptas, aperta verò cognitione (nisi cui priuatè id reuelatum fuerit) nulli cōditionis nostræ hominis ingenio manifestas esse putamus. Quamquā nō inficias 10 ibimus multa atque admiranda, tum diuinarū rerum mysteria & cōsilia, tum humanæ felicitatis momenta & ornamenta cognitione atque sensu, experimentoq. etiam ipso cū ijs esse cōmunicata, qui diuino spiritu per Christum audi, hæredes, confortesque regni cælestis, etiam viuentes atque sentiētes, effecti sunt: cuiusmodi sacratissima virgo mater, Apostoliq. atque plurimi alij ex Christianis etiā fuere, quibus voluit Deus notas facere 15 diuitias sacramenti huius, quod absconditum fuerat à seculis & generationibus tam angelicis quàm humanis: neque enim oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quanta illis eorumq. simillimis à Deo præparata sunt, & cōmunicata: sed tamen multa illis in futurum seculum & amplissima munera atque ornāmēta esse asseruata, idem ipsi fatentur: expectantes beatam spem & aduentum magni Dei, qui refor- 20 mabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, vnus ex his, idēq. diuinorum mysteriorum peritissimus Paulus aiebat. Igitur hoc ædificium tātis accessio-nibus amplificandum, tantis ornamentis augendum, tanta dignitate illustrandum, vt cū antiquæ beatitudinis, & humani maximi quondam splendoris, atque futuræ felicitatis, denique cum dictorum absconditorum rationibus omnibus, vt ædificium cum exēplari 25 suo conueniat, per Christum Iesum eius operis redemptorem perficiendum sibi Deus suscipiens, ait: [Et ædificabo eum sicut in diebus gholam.] Tanto verò amplius, tantoq. capaci sibi reponendum esse docet, quanto maiori hominum & numerosiori populorum celebritate frequentandum erat. Neque enim solum Iudæis, Israëlitis, & Idumæarum gētium parti cuidā, vt olim Dauidis terrena aula, sic hæc cælestis Dauidis regia adeunda 30 celebrandaque fuerat; sed omnium totius orbis nationum & familiarium (quæ omnes in Christi ditionem redigendæ erant) hominibus, commune tēplum, & capacissimum tutissimumq. præsidium; quod vltro atq. libenter petatur, futurum est: [Sicut in diebus gholam:] cū vnus omnibus hominibus Paradisus ad honestam voluptatem constaret: atque etiam in diebus gholam, cū vnus commune omnibus regni filijs cælum possi- 35 debitur: sic etiam præsentis vitæ ecclesiam in omnium gentium commune domicilium construendam sibi fore Deus per Vatem docuit.

Vt possideant reliquias Idumææ, & omnes nationes: eo quod innocatum sit nomen meum super eos: dicit Dominus faciens hæc.

PUBLICAM per Christum hominibus allatam salutem, & regni cælorum eidem ob maximas virtutes & res iuxta diuinum consilium gestas iure delati, non Iudæis modò, sed omnibus etiam totius orbis gentibus communem fore, ex diuino decreto publicis Vatum præconijs proclamatum sæpe est: nullumq. in terris locum adeo esse remotum, qui non tandem imperio, ditionique Christi subiugetur. Et dominabitur, inquit, à mari vsq. ad mare, à flumine vsq. ad terminos orbis terrarum, &c. Hanc autem rem non tam hominibus ipsis, quàm hominū vitijs & sceleribus, horumq. Principi Diabolo, eiusq. ministris, per Euangelij verbum allato bello gerendam esse ijdem Vates cecinerunt. Dif- fusa est gratia in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Specie tua & pul- chritudine tua, ascende, prospere procede & regna. Propter veritatem & mansuetudi- nem, & iustitiam: & deducet te mirabiliter dextera tua. hæc adeo omnia quæ ad prosperū & faustū Christi in oēs gentes imperiū, terribili illo apud Hierosolymas completo excessu, atq. expeditione perfecta, fundandum, & euangelica prædicatione in gentibus propagandum, pertinebant: & prædicta antea fuisse, & quemadmodum prædicta fuerant, expedienda esse, vtriusq. testamēti grauissimis probatur testimonijs. Atque adeo hanc eandē rem noster agit Vates, affirmatq. vtrūq. & Israëlitarū, & gentium populū diuini

diuini regni consortium inter se esse communicaturos. Duobus autem illustribus nominibus Israëlitis & Edom, omnium totius orbis hominum vniuersitas, in religionis & diuinorum beneficiorum rationibus significatur: namq. aut Israëliticum vnius Dei cultum, aut ad Idumæum apud quos alij colebantur dij, omnes orbis referuntur nationes. Hæc autem sententia ad hunc etiam locum accommodata, ex illo oraculo obseruata est. *Dux gentes sunt in vtero tuo; & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populusq. populum superabit; & maior seruiet minori.* Ad alterutrum autem populum cæteræ omnes orbis nationes viuendi consuetudine, & morum atq. religionum opinionumq. similitudine referuntur. Sed tamen vt res clarior explicatioque esset; neque de Idumæorum reliquijs tantum agi videri posset, subiunxit Vates *Et omnes nationes: quæ Euangelio Christi credentes, spiritu promissionis sancto signati sunt, qui est pignus hereditatis eorum in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius.* Libet autem verba ipsa ex Hebraici sermonis libra expendere; quorum ira explicatiorem atque apertiolem sententiam fore intelligimus. *[Vt possideant cum reliquijs Edom, & omnibus gentibus super quas inuocatum est nomen meum.* Non Israëlitis modò, sed Idumæorum reliquias, & cum illis cæteras etiam orbis nationes diuino nomine & virtute Christi imperium obseruaturas, atque in eiusdem regni possessionem societatemq. cooptandas esse prædicit. Ita verò eam communè omnium felicitatem certam manifestamq. fore, vt vna eademque omnibus diuini nominis professio, appellatio, atque tantæ dignitatis gratulatio sit, sicut scriptum est: *Et vocabunt eos populus sanctus redemptos à Domino; & omnes qui viderint eos, quia isti sunt semè cui benedixit Dominus.* Atque adeo hoc totum opus Deo acceptum referendū esse, nominis inuocatio significat: quòd partim ex offensionibus, partim verò ex antiquo odio in gratiam Dei recepti vltro fuerint. *Reliquias Edom.* Propterea dixit quòd Idumæis per hunc eundem Vatem ob quatuor illa insignia scelera magna quædam clades fuerat denuntiata: & inittam igne in Theman, & deuorabit ædes Bosræ. Verum enimvero cum mirum videri alicui posset, qui causam ignoraret quâ ob rem gentibus inimicis sensu, vt Paulus ait, atque iam inde à principio repudiatis & spretis, tamen ad tãtam gratiam incudam aditus sit patefactus. quæ res multos ex Iudæis, quibus audita est, in magnâ admirationem traduxit; eam omnem rem ad voluntatem, virtutem, sapientiam, misericordiamq. suam reuocat Deus; atq. eadem oratione certam fore confirmat, quod deliberato consilio, & constanti proposito, certaq. sententia, quanquã hominibus ignota ratione decreta fuerit, neque enim diuina misericordia nostris rationibus & cogitationibus, sed suis tantum consilijs vt sese conspiciendâ præbeat: innititur. Hominum namq. vt cæteræ virtutes, sic etiam misericordia angustis quibusdam spacijs, & certis suorum consiliorum ipsedemq. breuibus terminis definitur: diuinæ verò tum cæteræ rationes, tum maxime misericordia sua natura infinita, humana omnia consilia, cogitationes, atque omnem denique captum infinito superant interuallo. Deus, inquit, noster multus ad ignoscendum. *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ, viæ meæ dicit Dominus.* Quia sicut exaltantur celi a terra; sic exaltatæ sunt viæ meæ à vijs vestris; & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Eam igitur rem, hoc est, Israëlitarum qui reieci abdicatiq. fuerant, restitutionem; gētium verò quæ spretæ, repudiatæ, & pro inimicis habebantur, admissionem & conculcationem non ad humanas aliquas cogitationes, sed ad suū consiliū, auctoritatēq. referendâ esse docet Deus: cuius vt sapientissima, sic certissima & constantissima sententia est. Ne verò cuiquã huius vaticiniij euētus ex causari & rationum ignoratione incertus esse videretur, omnem ad dubitandum aditum auctoritatis & nominis sui appellatione & promissionis diuinæ interposita fide præcludit. *Dicit Dominus faciens hoc.* Auctoritatis, & certitudinis atque facultatis fidem prædictis & promissis rebus hæc oratio conciliat. Hanc verò certam & legitimam huius loci interpretationem, & singulorum verborum æstimationem esse, D. Iacobus in sacris historijs nos docuit; qui de recipiendis in gratiam gentibus, atque cum Israëlitarum populo in vnam Christianæ religionis societate & communionē coniungendis, eo tēpore quo iam geri incipiebat res, verba facies; hanc vatis huius de eadē re ex antiquis vaticinijs recitauit sententiã. Simon, inquit, narrauit, quæadmodū primum Deus visitauit sumere ex gentibus populū nomini suo. Et huic cōcordant verba prophetarum, sicut scriptum est: *Post hæc reuertar, & ædificabo tabernaculum Dauid quod decidit, & diruta eius reedificabo, & erigam illū, vt requirât cæteri hominū Dominū, & omnes gētes, super quas inuocati est nomen*

nomen meum; dicit Dominus faciens hæc. Quam rem diuino consilio & virtuti adscribens, idem Iacobus subiungit: *Notum à seculo est Domino opus suum.* Atque adeo ob eandē rem maxima admiratione stupefactus Paulus, in ingētes diuinæ sapientiæ laudes prorupit: *O altitudo diuitiarū sapientiæ & scientiæ Dei: quam incōprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit; aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi honor & gloria in secula seculorum, Amen.* Summam autem tranquillitatem, summam felicitatem, piã atque æternam pacem, omnium verorum & spiritualium commodorum perpetuum quendam vsum, humano generi in illam admirabilem gratiam recepto, hoc est populo Dei futura porrò esse, eleganti carmine atq. maxime vbertatis descriptione Vates præcinit. quod aurea illa Christi ætas, Spiritu sancto in suos effuso, suauissimos atq. vberimos & tempestiuos omnium virtutum fructus semper esset redditura. hoc autem de hac re arcanum & faustum est oraculum: *Ecce dies veniunt dicit Dominus, & cōprehendet arator messorē, & calcator vnam mittentem semen: & stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt.*

COMMUNIS & publica lætitia atque felicitas nulla alia exterarum, & in medio postitarum rerum imagine, commodius quam felicitis multiplicisq. annonæ descriptione exprimitur. Hoc enim hominum animos famis metu, & magna sollicitudine liberans, ad otium, ad festos agendos dies, ad conuiuia, ad hilaritatem, atque ad alia iucundæ & mortalibus expetitæ vitæ oblectamenta maximas commoditates creat: vnde non nostris modò, sed exteris etiam auctoribus hæc summa & publicæ felicitatis describendæ forma sapius expressa est; vt illud: *Tutus bos etenim rura perambulat, Nutrit rura Ceres, almaque Fauistas.* Et apud Vates: *Lætabuntur & exultabunt coram te, sicut qui lætantur in messe multa.* Huiusmodi plena atque abundans felicitas, antiquæ legis & pietatis assiduis & certis cultoribus promissa est: *Si in præceptis meis ambulaueritis, & mandata mea custodieritis, & feceritis ea, dabo vobis pluuias temporibus suis, & terra gignet germen suum, & pomis arbores replebuntur. Apprehendet messium tritura vindemiam; & vindemia occupabit sementē, & comedetis panem vestrum in saturitate, & absq. pauore habitabitis in terra vestra, dabo pacem in finibus vestris.* Hæc antiquis prioris testamenti hominibus & promissa, & tam diu præstita fuere, quoadiua lex illa, quæ in tabulis lapideis incisa fuerat (quatenus ab illius ætatis hominibus præstari poterat) pure, sancteque culta est. nobiscum verò longè aliter actum est; quicunq. aureæ huius ætatis vsum sortiti fuerimus (modò nostra culpa tãto beneficio, tãtâq. dignitatis honore indigni non reddamur.) Non enim ad terrenam aliquam felicitatē, vt ad certum & maximum optandumq. virtutis præmium, sed ad diuinam planè beatitudinē, ad cælestis regni consortium, ad æternos spiritualis vitæ percipiendos fructus inuitati, vocatiq. sumus: cuius maximi & diuini beneficij non modica parte, etiam viuentibus & sentientibus ante extremū vitæ huius mortalis diē pluribus pientissimis hominibus frui ex diuino beneficio contigit, sicut scriptū est: *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ, quæ ad vitam & pietatem pertinent, donata sunt per cognitionem eius qui vocauit nos, propria gloria, & virtute: per quem maxima & pretiosa nobis promissa donauit, vt per hoc efficiamur diuinæ consortes naturæ, &c. id quod nunquam prioris testamenti etiam pientissimis cultoribus contigit, quibus terrenarum, non autem cælestium rerum in hac vita fuerat vsum promissus, idemq. præstitus fuit. Sancti enim per fidem vicerunt regna; adepti sunt repromissiones, terrenas videlicet: cælestes verò promissiones illis diu expectatæ nostræ verò ætatis cultoribus vndecima diei hora ad vineæ cultum vocatis, præstitæ sunt: adeo vt matura alterorum felicitas alteris magnitudinē sua admirationē atque inuidiam mouere potuerit. Sed huius rei absoluta & plena tractatio alterius sanè loci, hoc est noui testamenti librorum, propria est; ad quem locum nos Christianum lectorē inuitamus vt communibus conceptis votis Deum propitiū habentes sacrosancta huius tractationis mysteria si non pro rei dignitate, tamē pro nostra tenuitate venerari primū, deinde aperire indicareq. possimus. Interim verò cū hæc in promissionibus obscuris & allegoricis imaginibus descripta sunt, imaginis tantū ipsius partes, lineas & colores, atq. vmbas notare, & breuiter sequi cōtenti, significationē ipsam, quæ semper maior quã oratio*

est, perstringentes obseruabimus. Igitur humanæ naturæ terra ob primorum parentum culpam à sua illa prima & opima fertilitate, quam ex diuino beneficio sortita fuerat, ad horridam quandam, sordidam & miseriam sterilitatē degenerauit, sicut scriptū est: *Gen. 3.* Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ. Spinæ & tribulos germinabit tibi, & comedes herbas terræ: in sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec &c. Hoc adeo horroris & sterilitatis vitio humana natura vsq. laborauit, dum Christi opera & efficiētia sanata, restituta, & ad diuinæ felicitatis atq. ad maximorum & suauissimorum fructuum ferendorum facultatem immutata est, sicut scriptū est: *Philipp. 2.* Deus est qui operatur in vobis, & velle, & perficere pro bona voluntate: & nō quod sufficētes simus cogitare aliquid ex nobis, tanquam ex nobis; sed sufficientia nostra ex Deo est. Hæc diuini Pauli testimonia ad hanc, de qua nobis sermo est, rem propriè & commodissimè pertinent, vt suis in locis Deo duce ostēdemus. Atq. ideo huiusmodi diuinam omnibus votis expetendam humanæ terræ permutationem sacer Vates incredibili læritia gestiens elegantissimè canebat: Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob. Mitigasti omnem iram tuam: auertisti ab ira indignationis tuæ. Totus Psalmus huius argumenti est, in quo tandem subiungitur: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. Iustitia ante eum ambulabit, & ponet in via gressus suos: Quam verò perpetua, quam plena atque abundans, quam varia & eximia hæc spiritualium fructuum ferendorum copia & felicitas futura sit, quam omnium generum & conditionum hominibus communis, eius elegati susceptæ imaginis & translationis amplificatione declaratur. [*Et comprehendet arator messorum.*] Exiguo labore & cultu, nullo sudore, maximorum spiritualium fructuum & perpetuorum copia effundendam esse docet. ita vt nō vno tantum in mense metendum sit, sed ad ipsum arationis tempus frugum collectio perceptioque pertineat; vini verò tāta copia sit, vt vindemia sementem ipsam attingat, ita totum tempus in percipiendis & conseruandis fructibus ponetur. nimirum quibus perpetua atque assidua diuinæ legis in corde scriptæ meditatio, cogitatio atque exercitatio est: nam si in lapidibus incisæ legis assiduum studium, tamen fecunditatem & facultatem ad copiosissimos & suauissimos ferendos fructus parat: quid ex eius legis felicitate respectare oportuit, quæ non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnis diuini spiritus efficientia inscripta est? nonne fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet prosperabuntur? Nullum porro hominum genus, nullam conditionem fore, cui non hæc ferendorum fructuum & spiritualium commodorum facultas diuino beneficio contingat, hoc hemistichium confirmat: [*Et stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt.*] Ita vt neque in summorum hominum, neque in infimorum ordinibus hæc maximarum & diuinarum virtutum facultas, hæc operum faciendorum & officiorum ratio desideretur, sed in omnibus his multa propter diuini spiritus fecunditatem gigni opera possint: quæ non (vt à quibusdam falsè dicitur) ingrata & inuidiosa: sed gratissima & probatissima Deo ipsi sint. Terra enim sepe venientem super se bibens imbrem, & germinans herbam opportunā illis, à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo. Non enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius: qui ministrastis sanctis, & ministratis. Montes & colles, principes & potentes homines arcana translatione significare, in libro de arcano sermone docebimus: cuius rei multa exempla sunt; atque ex ijs vnum illud: Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Quod id hominum genus fortunæ flatu tumens, superbumque præ cæteris esse solet, cui ad diuinæ felicitatis usum & oportunitatem conformandō Ioannes Baptista, modestiæ & pœnitentiæ culturam indicebat. Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur. &c. Ex huiusmodi verò antea superbis & insolentioribus animis omnis virtutis, humanitatis & modestiæ, suauitatisq. usum expectandum esse Vates præcinit. nihilque in moribus difficile ac durum, sed omnia facillima ac mitissima esse experiunda. Hoc etiam tropo maximam felicitatis cuiusdam seculi modestiam & æquabilitatem sibi antiqui auctores grauissimi promittebant:

Virg. Eclog. 4

*Molli paulatim flauescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus vna,
Et duræ quercus sudabunt rosida mella.*

Totius

Totius verò orbis, & omnium gentium & ordinum, voluntatum, studiorum & sententiarum summam de Christianæ religionis causâ consensionem prædicturus Vates; & quo ordine hæc res paranda, adornanda, gerenda, denique perficienda fuerit indicaturus; Dauidicum primum tabernaculum repositum: deinde salutem & felicitatem toti orbi omnibus locis, tum vallibus, tum montibus & collibus communicatum iri, atq. tandem Israëlitis omnibus aditum ad gratiam esse aperiendum: eamque certam & perpetuam felicitatem illis fore significat.

*Et conuertam captiuitatem populi mei Israël: & edificabunt vrbes desertas,
& inhabitabunt, & plantabunt vineas, & bibent vinum carum: & facient hortos, & comedent fructus eorum.*

ISRAELITIS nunc toto orbe dispersis & vagantibus nulla certa, & fixa, aut propria sedes, nullum quietum & tranquillum vitæ genus est. Quamobrem nulli proprii agri, aut vineæ, aut horti, & quibusdam vix paruæ & humiles domus sunt. Illi namque propter aliorum hominum, apud quos degunt, odia, & inuidiam, in metu semper atq. suspitione, & noui exilij atque migrationis expectatione sunt. Si quid autem ijs aut negotij, aut artis, aut rei est, totum in nummis & vendibili supellectile ponitur, vt ad oblatam migrationem quam expeditissimi esse possint. His verò vbi ad publicæ salutis & diuinæ gratiæ communionem admissi fuerint, stabilem, perpetuum, & certum atque tutum vitæ genus & usum fore Deus pollicetur; eaque res aptissimis ostenditur argumentis. Summæ namque pacis, securitatis, tranquillitatisque, in vrbibus & regionibus nullum maius atque efficacius argumentum, quam agriculturæ exercitatio vsusque est, sicut scriptum est: Hæc dicit Rex Assyriorum; facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisq. vineam suam, vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ. Apud exteros etiam auctores agriculturæ vsus securitatem significat. sic M. Attilius apud Horatium:

*Portasque non clausas, & arua
Marte coli populata nostro.*

Quamobrem in antiquis numismatibus Securitas altera manū aratrum, altera cornucopiæ tenens pingebatur. Magnæ ergo securitatis est, vineas, hortosque plantare, maioris, fructuum percipiendorum spem facere: maximæ verò, perpetuam atque certissimam pacem fore promittere, fixaque sedes, & omni metu atque sollicitudine vacuam vitam in summo & honestissimo otio polliceri.

Et plantabo eos super humum suam, & non euellam eos vltra de terra sua quam dedi eis.

NAMQUE noui testamenti promissa hæreditas, æterna atque perpetua ijs, quibus diuino beneficio contigerit, est. neque enim facile de eo statu conuelli possunt, quem spiritus sancti in eos immisi opera & efficientia tenuerint. Quis enim nos separabit à charitate Christi, quæ diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis; vnus ex felicitatis huiusmodi confortibus aiebat. namque illos in hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam & immarcescibilem huiusmodi vocatos esse Petrus affirmat. [*Et plantabo eos super humum suam.*] Requiem quandam diuinam hominibus à Deo promissam esse accepimus, qua, qui ex diuino beneficio fruuntur, maximis laboribus, maximis animi & corporis sollicitudinibus liberantur; & perpetuò illo timore, quem peccatorum conscientia facere solet, atque duræ illius animorum seruitutis vinculis leuantur. Ad hanc adeò libertatem, ad hanc requiem, ex magnis peccati occupationibus querendam; tum à Deo ipso in Psalmis, tum à fidelissimo & sapientissimo antiquorum mysteriorum interprete Paulo inuitamur. hæc namque requies antiquis patribus exoptata, nostra felicissima ætate, hoc est seculorum fine, per Christum parata & querentibus proposita est. neque enim hæc de qua loquimur, requies antiquis hominibus vnquã cōtiguit, quã tātopere nobis Apostolus cōmendat, atq. omni conatu, & studio omni querere suadet. Nam si eis Iesus requiē præstitisset, nunquã de alia loqueretur post hac die.

n 4

Itaque *Heb. 4.*

Itaque relinquitur Sabbathismus populo Dei: Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: & cetera, quæ de hac re plurima ab Apostolo in illo tractantur loco. Quam rem vates noster hic oratione significauit. atque adeo Apostrophe & diuini nominis appellatione vsus, suum opus absoluit; vt cum maxima auctoritate huius tantæ felicitatis spem, illis non solum faceret, sed abundè etiam confirmaret.

Dicit Dominus Deus tuus.

Alterum nomen *Dominus* tetragrammaton illud est, quod in magnæ misericordiæ; alterum verò *Deus*, quod in prouidentia rationibus appellatur. Cum enim Deus Israëlitas ex Ægyptiaca seruitute educere, atque in promissam patribus eorum requiem deducere parauit, inigne hoc nomen protulit; cuius virtutem & efficietiam antiquis illis patribus non satis perspectam, nunc demum perspici inceptum iri confirmauit. Ego, inquit, Dominus qui apparui Abraham, Isaac & Jacob in Deo omnipotente, & nomen meum **A D O N A I** non indicaui eis. Pepigiq. fœdus cum eis, vt darem eis terram Canaan, terram peregrinationis eorum; in qua fuerunt aduenæ, &c. Idem autem hoc nomen quod de vera requie præstanda sermo esset, nunc à Vate vsurpatur. Namque Deo misericordi & benigno mira promissorum fides & constantia est. Eos autem apud quos res agitur, conuerso sermone compellat, quod ad fidem, spemque faciendam, ad recreandos, expectatione & consolatione sustentandos animos idoneus hic eloquendi modus est. [*Dicit dominus Deus tuus,*] cuius certa cum cetera promissa omnia, tunc præcipuè quæ de misericordiæ magnæ rationibus sunt, certissima semper expertus es. Quemadmodum autem hic vates dicendi initium ab vltimis ferè Ioëlis verbis fecit. Dominus de Sion rugiet, & de Hierusalem dabit vocem suam. Sic etiam totius orationis suæ comprehensione, iisdem promissionibus, iisdem sententijs, iisdem penè verbis & numeris clausit. Ille enim dixerat: Et erit in die illa, & stillabunt montes dulcedinem, & colles fluent lacte. hic verò: Ecce, inquit, dies veniunt, &c. & stillabunt montes dulcedinem, & omnes colles culti erunt. Ille huiusmodi ad finem clausula vsus est: Et Iudæa in æternum habitabitur, & Hierusalem in generatione & generationem. Hic in simillima sententia, non dissimili est vsus periodo: & non euellam eos vltra de terra sua quam dedi eis. Quamobrem merito secundum post Ioel locum, & tempore & librorum ordine, tenet Amos.

CARMEN

CARMEN EX VOTO.

CONSVETIS iuuat & modis,
Et mixto fidibus carmine reddere
Votium superis sacrum:
Quale & Iesiada barbytos aurea
Bethlehemi sonuit iugis,
Permulcens numeris pectora dulcibus,
Placans & patrium Deum,
Atque in vota magis vocibus aduocans,
Quam si quotquot eunt dies,
Cultros aut vituli sanguine bimuli,
Aut centum imbueret capris,
Aris multa ferens thura calentibus.
Nam me per nemus auium
(Qua non ire leuis cura, metus, neque
Spes vana aut humiles queant)
Arreptum fateor, menteq. in aethera,
Humana immemorem vicis,
Deductum sacra tum consilia & Dei
Arcanum generi pio
Mirandum memori pectore discere:
Quò gentem doceam meam
Quæ magnis fuerant prodita vatibus,
Vt nullum aut hominum genus
Diuinos oculos, nec, latet impium,
Quicquid concipitur, nefas,
Fras vt valeat fallere vindices,
Aut latet validam manum
Quæ mōtes premit, & quæ mare cōcutit:
Namq. id fortius incitat,
Et lentum grauius sollicitat gradum
Pœna precipitis scelus,
Quod quis vel dubio composuit dolo,
Vel damno nocuus graui,
Vel si fraude mala fratribus inuidet.
O quisquis volet arduis
Occurrisse malis, tollere & ur bibus
Instantes & agris minas,
Seuera vt manibus Iudicis auferat
Et fatalia fulmina,

Luxuria

Luxum & femineam fortiter & citò
Refrenet petulantiam,
Exstincta & studeat reliquias brevis
Conseruare modestia,
Exuratq; mali semina publici.
Nequicquam querimur grauem
Magnas inter opes pauperiem pati.
Frustra tempora seculi
Culpantur, pretijs omnia maximis
Angusta nimium rei
Obstare: hac proprijs insita moribus
Aucta usu nimis improbo.
Euellenda prius, si volumus novos
Et vitæ faciles dies
Duxisse, ac placidis viuere commodis.
Nam summus pater omnium
Maiora indomitis & cupidis parat
Pæna pondera gentibus,
Postquam veridicis vocibus excita
Rectas ire negant vias,
Et turpis studij insistere callibus,
Spreto numine, gestiunt:
Dum per fasq; nefas femineos parant
(Nec moris pudet absoni)
Luxus, mollitiem, atque imperium pati.
Heu heu quantus adest viro
Vxoriq; dolor, vincula, carceres
Ferre, & seruitium graue,
Insuetumq; humeris pondus inertibus!
Hinc pestis misera, & fames,
Hostilisq; manus, ensis & igneus
Instans manibus impetus,
Et quidquid patimur vindice numine:
Sed tu desine mollibus
Humanum scelus & facta nocentium,
O mens carminibus sequi.
Quin sacri potius munera spiritus
Æternumq; Dei decus,
Atque optanda viris præmia fortibus
Pergis dulcisono dicere carmine?

O mundi

O mundi decus & maxima calitum
Sanctorumq; beata spes,
Æterniq; etiam consilij potens,
Et qui cuncta fones amor,
Terras qui recreas, qui mare temperas,
Qui motum fluuijs ingem,
Qui vitam liquidis fontibus efficis:
Afflictis hominum potes
Tu rebus requiem reddere, & efferos
Mores vertere mitibus.
Tegens cara tibi iam meritis patrum
Iacobi genus optimi:
(Sed nunc ob scelus & dura rebellium
Olim crimina mentium,
Diris acta modis sordida, & omnibus
Iam dudum excita casibus)
Expertura bonum denique & infimis
Promentem è tenebris ducem
Numen perpetuis carminibus tuum
Cantabit pede libero,
Euasig; iugi & seruitij memor.
Ergo & me bonus ac potens
Nunc iam casta precor per tua sacra fer,
Plenum numinis ac tui
Nil mortale finas aut sapere aut loqui,
Sed vel qualia Thecois
Quondã saltibus, aut montibus Ephrata
Pastorumq; animos rudes,
Indoctumq; virum pectus agrestium,
Et spectanda bonus dabas,
Et dicenda nouis credita sensibus,
Per brutas quoque belluas,
Certum consilium (cum placet) exprimis.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI HIS-
PALENSIS IN ABDIAM
PROPHETAM PRÆFATIO,

DE INVIDIA.

5 **N**TER omnes, quibus humana mentes ad maxima & grauissima
 suscipienda scelera impelluntur, perturbationes, acerrimum & no-
 centissimum, atque maximè pestiferum motum inuidiam esse, non
 modo antiquis atque nouis grauissimorum & sanctissimorum au-
 10 **torum** testimonijs, sed innumeris & continuis fere exemplis com-
 pertum exploratumque est: atque adeo hoc vnum ex nocentissimis
 Sathana inuentis fuisse, idque non postremum, non incertum, sed post primum illud ad
 humana nature edendam ruinam callidè excogitatu consilium, ad homines etiam ipsos
 vniuersumque eorum genus turbandum & perdendum, caterorum omnium longè
 certissimum, atque primò etiam post corruptam hominum naturam, & flagitiosissimo
 15 periculo factò cognitum. cuius periculi horribilem narrationem prima illi communis
 omnium malis causa subiectam atque annexam, diuina nobis exponunt historia. nam
 cum antiquus ille coluber ingenti & diuina gloria, & humane dignitatis inuidia ex-
 aestuaret, & vtriusque impediende rei gloriationem sibi arrogare studeret, principio
 diuinas res & rationes in inuidiam apud homines adducere tentauit: scit enim, inquit,
 20 Deus quòd in quocunque die comederitis, aperientur oculi vestri, & eritis similes
 Dijs. Atque hoc modo prima illa & communis totius humane rei pernicijs & labe
 facta est: Deinde verò vbi iam homines Deo inuisos reddidisset, atque à fonte vitæ
 & luminis abalienasset, vt non solum diuino, sed humano ac mutuo inter se odio fun-
 ditus perderet, conceptum in ipsis inuidie semen ad immanissimum quàm maturrimè
 25 ferendum fructum maximo studio maximaque adhibita opera fouit, excoluit & pro-
 mouit, eiusque perniciosissimi inter homines mali nefarium exemplum fraterno illo
 Caini parricidio editum est: ita cum suo ille periculo, suoque malo, quantum hoc inui-
 die vitium scelerum & flagitiorum concipere admittereque posset, intellexisset, ho-
 mines quorum felicitati semper insidiatur, in eandem malitiam & fraudem impulit,
 30 nullo enim modo ys, quos vehementer oderat, nocentius atque certius ad interitum
 vulnus, quàm id quo ipse perisset, infligi posse putauit. Neque verò conceptam opinio-
 nem euentus sefellit, nam primum post homines natos fratrum par hoc periculo impli-
 cans, atque alterum ex illis in alterius necem impellens, toti orbi exitium, & generi
 hominum cladem parabat certissimam: cum quòd omnem sancta sobolis spem vno Abel
 35 extincto peruertisset, tum quòd Caini posteritatem omnem, ex paterna imitatione &
 exemplo, inuidientia, obtreccatione, contentioneq. mutua perniciem sibi ipsi molituram
 fore facilis esset diuinatio. Id quod exitus ipse manifestè demonstrauit, cum non modò
 impij Cain genus vniuersum, sed omnis etiam Seth sancta olim progenies, præter vnâ
 Noë familiam, mutuis dissidijs, obtreccationibus, & omnibus iniuriarum generibus,
 40 quas parere inuidia solet, flagrantis extremum sibi diuina vltionis exitium moliti sunt, ^{Genes. 6.}
 sicut scriptum est: Corrupta est autem terra coram Deo & impleta est hamas. Cumque
 vidisset Deus terram esse corruptam, omnis quippe caro corruerat viam suam super
 terram, dixit Dominus ad Noë: Finis vniuersæ carnis venit coram me, repleta est terra
 hamas à facie eorum, & ego disperdam eos cum terra. Illud autem primum fraternæ
 45 charitatis violatæ nefarium exemplum certissimo argumento fuerat, nullum aut fore
 societatis fœdus aut necessitatis vinculum, nullam naturæ, studiorum, voluntatum
 atque

atque benevolentiae coniunctionem, nullam denique adeo sanctum fœdus aut officium primi hominis generi & posteritati esse, quod terrarum orbem ab huius furiae insidijs tutum aut publicè, aut privatè præstare posset. Id verò malum eo ad nocendum promptius, & ad cauendum esse difficilius, quod non grauius momentis, non offensis ullis neque iniurijs, sed leuissimis in eo, cui inuidia suscipitur, causis & occasionibus, imò & maximis interdum virtutibus, ac denique innocentia, ad summam inuidiam nonnullorum animi incenditur. Quidam enim sunt quibus ob nullam ipsorum culpam, ob nullum vitium, sed ob singularem & eximiam quandam virtutem inuidetur, vt Abel iusto in sacris libris appellato, & vitæ & morum simplicitas, & probata Deo sanctitas inuidiam apud impiam & sceleratissimum fratrem fecit. Sunt etiam quorum non tam virtus, quam virtutem consequens gloria & debita laus, inuidia & obreptatione impediatur, vt David, quem non officijs modo omnibus sed maximis etiam beneficijs affectus fœcer, tamen summo odio atque inuidia ob gloriae emulationem prosequutus est: Alij præterea sunt quibus neque ob propriam culpam, virtutem aut gloriam, neque ob quæstam aut partam, sed tantum diuinitus oblatam felicitatem, malevolentia & liuore suffusus aduersarius quispiam emuletur, cuiusmodi Israëlitarum & Idumæorum causa fuit: namque Idumæi Esau genus, quos propria sorte, & oblati abundè à Deo vitæ commodis, atque dignitate contentos esse oportuit, neque alienis, que sine sui iniuria aut damno contigissent, fortunis inuidere æquum fuit, tamen contra Israëlitas, quibus cum generis necessitudine coniunctissimi erant, propter dignitatem & felicitatem, atque diuino beneficio, non humano negotio comparatas res, diuturno odio, contento studio, grauiissimas inimicitias nunc occultè, nunc verò apertè exercuerunt, sicut scriptum est: Super tribus sceleribus Edom, & super quartum non conuertam eum, eo quod persecutus est in gladio fratrem suum, & violauerit misericordias eius, & tenuerit ultra furorem suum, & indignationem suam vsque in finem seruauerit. Id verò inuidiæ venenum ab illis primis principijs in hominum animos infusum ad omnes orbis partes vsque adeo permanauit, vt non singuli modo priuatim homines, sed integræ sepe familiæ, frequentes interdum ciuitates, totæ etiam persepe nationes, & plenissima regna, huius pestilentiae eluione atque vi vastate funditus perierint.

Neque verò hoc scelus eorum ipsorum tantum, à quibus primum suscipitur, proprium est, neque cum primis illis contentions & inuidia possessoribus extinguitur, sed aut domestico exemplo & deprauata disciplina, aut male & longæ consuetudinis causa, aut corruptarum communicatione opinionum, ad omnem posteritatem, tanquam hereditarius quidam morbus, atque ad societatem omnem tanquam contagens & labes, quæ neque diuturnitate euanescere, neque ullis artibus elui possit plerumque pertinet: ex quo malorum fonte antiquissima & latè permanentes diuersarum nationum, religionum, sectarum & studiorum, atque opinionum contentiones, simultates, emulationes, dissidia fluunt: dum ab alijs hominibus aliorum dignitati & fortunis, vel potentia & opibus, vel generis splendore, vel virtuti etiam & sapientiæ, vel honestis artibus aut industria, vel alijs rebus, que natura sua aut laude dignissima, aut saltem inuidia indignissima sunt, per summum nefas inuidetur. Ità (si recto iudicio res expendatur) comperiemus nos nulla alia causa, nisi quod eum errorem aut à vulgi opinione, aut à parentibus, aut ab alijs quibus cum vixerimus temere accepimus, aut simul cum lacte matris suximus, in perpetuo animorum tumultu & perturbatione, atque adeo in manifesto scelere, & flagitio-

flagitiosissimo studio imprudenter fortasse viuere: imprudenter, inquam, quoniam huiusmodi animorum contentiones, atque opinionum dissensiones, non ad inuidiam, quæ unica & certissima causa est, sed ad alias commentitias futilesque sententias, atque ad fœtas plerumque rationes reuocari solent. ex quo fit, vt quo magis hoc malum visceribus inheret, quo antiquius & inueteratum magis est, eo minus sentiat & timeatur, aut etiam bonæ habitudinis & sanitatis nominibus dissimuletur, vel potius foveatur. proptereaque non facile modo, sed libentissime etiam quibusdam ferendum esse videatur.

Quod si diuersarum atque adeo alienarum sectarum homines tantum detestabilis hæc pestis teneret, eosque solum occuparet, qui longissimo interuallo à veritate atque à nobis discedunt, minus id timendum esset & dolendum. Sed heu pudor & dolor, vix cogitari, nedum dici sine multis lachrymis potest, quam multi ex Israëlitis olim apud quos religionis veritas erat, quam plurimi ex Christianis nunc, in quos omnium seculorum fines deueniunt, inter quos æternum sibi domicilium diuina veritas collocauit, crudeli hoc atque pestifero concepto vitio omnes cum officij atque humanitatis, tum etiam pietatis rationes, cum maxima sui ipsorum atque aliorum pernicie turbauerint, & quo minus veri illi & expectatissimi virtutis & pietatis fructus percipi comode possint, impediuerint. Neque enim vlla quantumuis præclara vel humanitatis vel pietatis officia sine charitate (quæ latenti inuidia veneno aut vehementer corumpitur aut omnino extinguitur) vitia ipsi qui fecerint ex Diui Pauli sententia esse possunt. Inuidia autem unico malo multorum maximorumque bonorum usum atque decus demi Ioannes Apostolus cum primis confirmat: Qui odit, inquit, fratrem suum in tenebris est & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebrae obcæcauerunt oculos eius.

Verum enimvero hæc communis societatis labes atque eluies Christianæ ecclesiæ rebus iam olim integerrimis, si vnquam aliàs, nunc maximè nostra tempestate illata, tot tantaque dissidia, tot à vera atque antiqua pietate alienissimas, multorum publicè atque privatè malorum effectrices opiniones inseruit, vt ab occidentalibus Christianis ipsi, qui Græciam Asiamque incolunt, vehementer, quasi natura & genere, atque religione disuncti sint, ita animo ac voluntate dissideant. Atque occidentales ipsi in magna varietate ac dissensione sint constituti: nam qui septentrioni subiectiora loca tenent, à Romana ecclesiæ totius orbis principis instituto & obsequio, idque non propter veritatis defendendæ studium, sed propter splendoris & dignitatis obreptationem, atque viuendi libertatem ac licentiam desciscunt. Ac ne vlla pars hac culpa vacaret, sedulo communis ille hostis curauit & effecit, vt inter eos etiam, quibus eadem societatis & institutorum communio est, nullus locus sit, qui non vel ex opinionum varietate, aut superba & inani generum & familiarum iactatione, aut alijs ex leuissimis causis odio & dissidij, atque inuidiæ incendijs conflaret: ita vt vera & sanctissima, simplicissimaque pax, quæ communis ac propria Christianorum omnium esse debuit, & publicè desideretur, & priuatim rara admodum inueniatur. Quotus enim quisque eo animi candore est, qui cum sibi ipsi nihil altum sapiat, nihil in hoc mundo appetat sublime, ceterorum omnium secundis rebus letetur, aduersis doleat, atque omnia denique vitæ huius commoda non sui, sed aliorum causa cupiat? namque solum candidi & nihil sibi appetentes animi ab hoc retro inuidiæ & liuoris vitio alieni sunt, sicut scriptum est: Vnde bella & lites in vobis? nonne ex concupiscentijs vestris, quæ militant in membris vestris. Huius autem perniciosissimi mali, quod merito malorum omnium fontem sanctissimus atque sapientissimus vir Cyprianus appellauit, huius pestis & publici incædij causa

causa ex professo agenda, atque Dei iudicis nomine iudicata & damnata, pronuntianda diuini consilij auctoritate, & spiritus facultate ad Abdiam prophetam delata est: quam nos, eodem spiritu suppeditante ingenium, pro contenta rei & historiarum narratione, explicabimus, & ad communem & perpetuam nostrorum hominum (quorum causa scriptum vaticinium ad hęc vsque tempora perdurauit) vtilitatem exemplumque exponemus. Sed antequam opus ipsum aggredimur, idem spiritus de more adendum adorandusque nobis est.

*Patri amor natiq; Deus, pacemq; per orbem
 Qui fundis placidam Spiritus alme veni.
 Spiritus alme veni, nostraq; illabere menti,
 Atque imis bonus o sensibus insideas.
 Ut vacuum inuidiaque omni caecoque tumultu
 Fre sinas Vatem per tua sacra tuum.*

ARGVMENTVM VATICINII.

VNIVERSVM gentilitatis nomen omniaque nomina illius momenta, ita, vt neque vestigium quidem vllum appareat, per orbis seruatorem Christum funditus esse diruenda precinit Abdias. Imprimis autem ostendit, quemadmodum exiguis inijs ortus populus ille ad innumeram creuerit multitudinem, atque omnem serē orbem tum gente genereque tum moribus atque institutis suis occupauerit, & summa verum fuerit potius: Qui quanquam multis antehac modis fuerit afflictus, nunquam tamen perditus adeo est, vt non multa magnaque & nominis & studiorum suorum monumenta & retinere & propagare contenderit, idque fuerit vsque assequutus, quoad sacrosancto Evangelio omni tandem orbi publice annuntiato & Israelitarum sita & dissipata reliquia rursus collecta ad salutem restituantur, & vnus Christo populus, vnus Deo & patri suo regnum ex omnibus nationibus conparetur, vna omnium generum atque ordinum coniunctio & conspiratio in Christiana suscipienda religione, ea denique incundissima vite atque officiorum omnium coeat societas, quō tempore quicumque pietissimo Dei populo inimici insensique fuerint, impietatis & scelerum poenas daturū sunt: & omnes tandem quotque ex Idumaeorum gente fuerint reliqui, vere Christi Iesu religioni, cui antea repugnauerant, submissis fascibus cessuri concessurique sunt. Pia autem quadam atque aeterna pax, & tuta animorum quies eius felicitis temporis homines secutura est.

VISIO

ISIO Abdie. Hac dicit Dominus ad Edom. Auditum audiuius a Domino, & legatum ad gentes misit.

5 VISIO Abdie. Totius operis inscriptio & propositio hac est, quae auctoritatem primum dicendis rebus, deinde fidem conciliat: cu neq. obscuro nomine neq. incerto auctore vaticinium sit editum. neq. enim quispiā est qui inter vates nomen profiteatur suum, idq. aeternis memoriae monumentis consecratū recte velit, nisi quod iccerit prius fundamentū certa fide, & suscepti muneris auctoritate niti posse intellexerit, seuerū alioqui sibi ipsi Dei iudicium constaturus, insignemq. mortuo etiā notā ad ignominia semper 10 piternā inulturus. Atq. de appellandi nominis causa hac nunc breuiter dicta nobis satis sint. De Vate autem ipso quisnam & quo tempore fuerit, in proemialibus totius operis disputationibus commodē tractatum est. Visionis autem verbum, quo vaticinij modus significatur, tantisper excutiendum nobis est, quoad de toto hoc genere differendi locus comoditasq. creetur, vbi de visione multa, quae ex sacris libris obseruabimus, exponetur. 15 Cū multa Hebraica verba sint, quae latini interpretes ob. linguae inopiam omnia vnico videndi vocabulo confundunt, magna tamen in rebus ipsis distinctio est. Ex illis igitur verbis vnum est, H H A Z A , quod nos videre siue prospicere, a quo nomen H H A Z O N , deriuatur, pro quo latine visionem legimus. Id autem non ad corporis sensum aliquem, sed ad insignem quendam atque illustrem mentis visum refertur, quod vel ex humano certo 20 atque maturo iudicio, vel ex diuino lumine, certissima & apertissima praesentis temporis rerum, vel futurarum maximē suscipiuntur cogitationes, atque illas res huiusmodi cogitationibus comprehendas ad quamcunque pertineant rationē, siue diuina siue humana causa sit, maximi momenti ac poderis esse, necesse est. Id autē cū modō oratione illustrare nō vacet, vno atq. altero exēplo comodē indicabitur. Cū maximū illud diuinum con- 25 filiū de vniuerso hominū genere à Diaboli seruitute vindicando, deq. rebus à Christo Iesu gerendis, atq. de publica orbis felicitate & salute, Abrahamo antiquo patriarcha, quatenus id aperiri fas fuit, aperiretur, sanctissimi viri mentem huiusmodi illustratam lumine fuisse legimus. Et factū est verbū Domini ad Abrahamā in visione dicens, &c. de qua etiam visione & futurarū rerū prospicientia scriptū est: Abraham pater vester exultauit vt videret diē meū, vidit & gauisus est. Septuaginta etiā illi selecti patres, qui diuinā maiestatis 30 spectatores admissi, reliquae Israelitarū multitudini testes viui praesentesq. deinde fuere, hac praeter mortale sorte clarissima luce vsi sunt. Et viderunt Deū Israēl, sub pedibus eius quasi opus lapidis saphirini, & quasi caelū cū serenū est; nec super eos qui procul recesserant de filijs Israēl misit manū suā, & viderunt, inquit, Deum & comederunt & biberunt. hoc posterius verbū, viderunt, Hebraicē I A H H A Z V , tantae significationis est, vt miraculi loco ducatur, eos quibus tanta, tam diuina contigisset lux, tamē mortales fuisse, atq. cū caeteris etiā mortalibus cōiunctū & cōsuetudine fuisse versatos. Hanc ad eodē re antiquissimus etiā ille diuinator Balaam proprio experimēto viuis praesensq. testatus est. Et irruente in se spiritu Domini ait: Dixit auditor sermonū Dei, qui visionē omnipotentis intui- 40 tus est, qui cadit: & sic aperientur oculi eius. Quibus omnibus ex locis illud intelligimus visionē, quae H H A Z O N Hebraicē dicitur, ad grauissimas & maximi momenti res, loqēq. à cōmuni sensu & vsu sepositas pertinere: neq. solū ad ea quae aut praesenti tēpore absentia, aut futuro proxima sunt, sed multo etiā magis ad longā aliquā rerū gerendarum, & lōgo post tēpore futuram seriē, & consequentiā cernendā referri. Quamobrē si nobis verbum 45 à significatione, si nō prope distans, tamen nō longissimē remotum, inueniendum latine optandūque sit, nullum cōmodius quā prospicere prospicientiaq. succurrit. Est enim prospicientia vtilium, aut inutiliū rerū futurarū longē in posterum praesensio atq. praesensio, quā videndi & in posterum prospiciendi rationem Balaam idē aperte significauit. Dixit auditor sermonum Dei, qui nouit doctrinā altissimi, & visiones omnipotentis videt, qui 50 cadens apertos habet oculos. Videbo illum sed nō modō, intuebor illum, sed non propē, Quā rem subiunctis cōtinuō oraculis exposuit. Vnde & nos audito visionis nomine, in eā statim partē animo & cogitatione cōuertimur, vt non ad praesentia modō tēpora, sed ad ea magis, quae longē in posterū futura sunt, rem de qua sermo sit, referendam esse arbitremur, aut etiā cū praesentium rerum animaduersione futurarum quoq. rationē praecipue esse habendā. Ex quo fit, vt quae huius generis oracula in vatum libris leguntur, nisi 55 hac ratio diligenter consideretur, explicatus difficillimos habeant. Cuius generis Isaiar visiones

visiones sunt, de quibus suo loco, si Deus annuerit, exponemus. huiusmodi igitur visionis nomen Abdia vaticinio praefixum, rem ipsam, de qua oratio instituitur, ad longè in posterum futura tempora pertinere docet. Voluit enim Deus Opt. max. Abdia genere Idumæo, religione tamè Israëlita, & pietatis officijs probatissimo viro, tota gentis suae, ex qua ortus fuerat, causam explicare: & quid futurum tandè illis esset, ostendere, vt res nõ odio aut inuidia, sed veritate ipsa niti videri posset, quod huic viro, cui gentè suã maximè curæ esse oportuit, & diuinũ aperiatur cõsiliũ, & ob inuitũ à natura erga proprium genus studiũ, cum nulla inuidia suspicione maxima fides haberetur: simul etiã vt diuinarũ rationum æquitas quanta sit intelligatur, quod Deus personarum acceptor nõ sit, sed in omni gẽte, qui timet Deũ & operatur iustitiã, acceptus est illi. Huic ergo vati suæ gentis causam perorandã, atq. exitiũ vltimũ prædicandũ credidit Deus, vt ex suo etiã genere gentes ipsæ testè & prophetam grauissimum haberent, qui, quæ futura illis forent, nõ fortuna, casũ, aut tẽporum vicissitudine, sed diuino cõsilio certãq. ratione multo antè definita, tandem euentura doceret. Neq. verò hunc solũ Idumæis ex gentiũ familijs suarũ rerũ prædicandẽ Deus esse voluit, sed lõgè etiã ante eum sexcentis ferè annis eadẽ, quæ hic Vates copiosè tractauit, Balamo pronuntianda mandauerat. Et erit, inquit, Idumæa possessio eius: hæreditas Seir cedet inimicis suis, Israël verò fortiter aget. De Iacob erit qui dominetur, & perdat reliquias ciuitatis. Visionis igitur verbo admoniti arbitramur hæc Idumæi nominis abolitione nõ tam ad eam cladẽ, quæ per Assyrios Idumæis allata est, aut ad eam quam Hircanũ attulisse in sacris Machabæorum libris, & in Iosephi historia legimus, quã ad Christi de omnibus gentibus victoriã, & reportandũ de omni barbaro, & euangelicæ doctrinæ repugnate instituto, aut errore triũphum esse referendã. Quanquã enim Christus & morte & resurrectione sua immanissimũ hostem vicit & ligauit, & eo quod, in totius orbis imperio exercebat iure, siue tyrannide potius priuauit, atq. his rebus gestis in cælum triũphator sublatus est: nondum tamen hætenus hoste omnibus errorũ & fallaciarum technis, omnibus machinamentis, omnibus deniq. vasis, in quibus fidebat, expoliauit, neq. oēs quotquot illius tyrannidi subiectæ erant orbis partes, sub Euãgelij iugũ misit. plurimi enim adhuc, vel in gentiũ errore versantur, vel in scelerũ & fallarum opinionũ mēdacio detinentur, vel in Iudaicã traditionũ vmbra, & in tenebris multis sedent. quos omnes in sanctissimã Christiani nominis & veræ pietatis ditione venturos esse, & rerũ à Christo gestarũ magnitudo iulq. postulat, & paternis Dei oraculis certissimis est promissum. Dixit. Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgã virtutis tuæ mittet Dominus ex Sion, dominare in medio inimicorũ tuorum. Oportet enim ante mundi finẽ regnum integrum & plenũ Deo patri à Christo tradi, id autẽ fiet cum euacuauerit omnẽ principatũ & potestatem & virtutem. Omnem itaq. gentilitatis rem, memoriũ omnẽ, omnia deniq. eius factionis studia, ac cætera quæcumq. ex eo genere fuerint penitus abolenda, & sub Christi ius imperiumq. redigenda esse, & cæteri vates cecinere, & hic imprimis est persequutus. Cum aut oēs, quæ per totũ orbem sunt nationes, in duas potissimũ partes, & quasi factiones à sacrorũ librorũ auctoribus distribuuntur: alterã quidẽ piorum hominum apud quos vnus veri Dei notitia, & pura pietas ac religio est: alterã verò impiorũ, aut falsis opinionibus seductorũ, quibus aut nulla religio, aut falsa aliqua & stulta est superstitio. Vtramq. partẽ duobus nominibus (vt iam alias diximus) diuina scripta significat, aut enim circumcisi & præputium dicuntur, vt apud Paulũ sapius, aut Israël & Edom nuncupantur, vt in antiquis libris sapiissime. nãq. ex illo Rebeckæ matri prægnanti, ac geminos in alio continenti populorũ principes futuros, oraculo suscipiente, vt piorum omne genus ad Israëlitas, quibus sanctæ religionis rationes, & leges certæ scriptæ primũ & creditæ traditæq. fuerunt, referretur: cæteræ autẽ oēs nationes in Idumæorum partes atq. numerum ascriberentur. tum quod hi ab illis & opinionum dissensione, & animorum cõtentione vehementer dissentirent, tum etiã quod tẽporibus & seculis magnas rerum & gentiũ mutationes ex diuino cõsilio afferentibus, Esau posteritatem & gente ipsã, & studiorũ imitatione in maximã ferè orbis partẽ disseminatam fuisse, constans hebræorum omnium traditio est. Ænãam enim ex quo Romanus populus, gens quæ totũ orbem imperio & gente atque legibus institutãq. suis occupauit, sese oriundũ prædicat, vnũ ex Esau posteris fuisse, longa satis & eleganti apud Iosephũ in Hebraicis eius auctoris libris narratur historia. Idq. etiã ab antiquis sacrorum librorũ cõmentatoribus, & doctrinæ veteris auctoribus traditur: quod is ex Idumæa in Ægyptum

Ægyptum, ex Ægypto in Lybiã & Carthaginẽ, inde in Italiã venerit: quæ tamè Romani poëtæ & historici Troianũ fuisse aiunt. Vt cunq. autẽ hæc se habeat res, Idumæorum tamen nomẽ & ratione non vnus Seir montibus, & ijs regionibus, quæ Cananæ finitimæ sunt, circumscribi multis ex sacrarum scripturarum locis arguitur: quorum partem, quantum huic probandæ rei satis esse posset, in Amosi & Ioëlis cõmentarijs indicauimus. reliquis verò argumentis ob breuitatis studium cõsultò supersedemus. Atq. de operis inscriptione, de auctoris appellado nomine, & de ea, ad quã oratio pertinet, gẽte indicanda satis hætenus diximus: nũc deinceps oratione ipsã explicabimus. [*Hæc dicit Dominus ad Edom.*] Cõsiliũ auctoritatẽq. diuinã legationi suæ Vates ascribit, & ad quẽ populum, ad quã gentẽ legatus sit exponit. Quod pleriq. omnes Vates ad Israëlitas præcipuè, deinde ad Idumæos, aut ad gentes alias mãdata obiter attulerint; ipse autẽ ad solam Idumæorũ gentẽ fuerit ex professio legatus, quẽ Deus in suã familiã receptum, ad eã, vnde ipse ortus esset, natione, de maximis & grauissimis rebus remiserit. Cuius legationis exordiũ illud est: [*Auditũ audiuius à Domino.*] Ex omni vaticinantũ collegio nouẽ præcipuè viri fuere, qui de Idumæorũ rebus vaticinati sunt, quorũ nomina vt temporibus distincta, ita in ordinem digesta hæc sunt. Primus omnũ & antiquissimus Balaã, secundus David Psaltes, tertius Abdias, Esaias quartus, quintus vero Ioel quem Amos sequutus est, septimus Ieremias, Ezechiel etiã octauus, atq. vltimus omnũ qui in antiquis tẽporibus de hac re dixere, Malachias est: illud tamè animaduertendum est, nonnunquã vñ venire, vt qui tẽpore posteriores vates fuerint, eorum qui ante se vaticinati de eadem re fuerint non solũ verba, sed integras etiã sententias vsurpēt. nulli enim ex antiquis prophetis, præter vnũ Mosẽ, cõtigit, vt quæ sibi credita essent mãdata, totidẽ verbis & literis à Deo acciperet atq. iis, ad quos legatus fuisset, deinde redderet. Solus nãq. Moses ex omnibus hũc propheticæ dignitatis gradũ obtineret, diuinorũ librorum testimonio prædicatus est. Cumq. ingrederetur, inquit, Moses tabernaculũ fœderis, vt cõsuleret oraculũ, audiebat vocẽ loquentis ad se propitiario, quod super arcã testimonij inter duos Cherubin, vnde & loquebatur ei. Ita omnes ministerij huius gradus cõpleuit Moses, cum cæteris non nisi aut in visione, aut in parabolis, aut alijs modis rerũ consiliorũq. suorũ rationes, suggesturũ se se Deus receperit, quas tamè illi suis verbis, iuxta cõcessum singulis mēsuræ modũ, & referret, & pronuntiarẽt. Ex qua re factũ est, vt cũ plures de ea redicerẽt, pauca quadã ex iis qui antecesserãt verba, aut etiã integras sententiãsi, qui posteriores fuerãt, vsurparẽt, quibus de eadẽ re se dicere testarentur; cætera verò suo quisq. modo eloqueretur. Sic Amosũ, quẽ proximè sumus interpretati, ex vltimis ferè Ioëlis verbis vaticinio suo exordiũ fecisse vidimus. sic etiã David plena sententiã Mosi ratione retulisse, deinde verò oratione & verba variasse legimus. Iudicabit (inquit Moses) populũ suũ, & in seruis suis miserebitur, videbit quod infirmata sit manus. &c. & David: Iudicabit Dñs populũ suũ, & in seruis suis miserebitur. Simulachra gentiũ argentũ & aurũ. Sic etiã accidit vt cũ eandẽ rẽ per plures vates prædictã esse Deus voluerit, quo testatius suũ apud oēs consiliũ esset, sicut scriptũ est nõ in occulto loco terrẽ tenebroso loquutus sum tamè aliud atq. aliud eloquendi genus, prout ipse etiã suggestisset, singulis permiserit, ita, vt quod alius breui & pressius, alius longius & abundantius dicere videatur, ita cũ res eadẽ omnibus, nõ autẽ eadem omnino supeditetur verba, posterioribus anteriorũ nõnulla referuntur & vsurpatur, ac deinde liber cuiq. & sibi familiaris, aut diuinitus nõ tã acceptus, quã suggestus sermo producit, vt Ieremiũ, qui nõnulla Abdia, quẽ aliquãto post tẽpore sequutus, est suis de Idumæorũ re sermonibus, qualia suo loco iudicabimus, immiscuit. Eius autẽ rei causa quod hoc diuinũ de Idumæorũ rebus consiliũ, cũ pluribus vatribus cõmunicaretur (ante se enim cũ Balaã, deinde verè secũ, ac post se fortasse cũ alijs comunicandũ fore cognouerat) visionis suæ ratione hoc modo inchoauit: [*Auditũ audiuius à Domino.*] Quoniã verò hic locus, vt latinè redditus est, paulo difficiliorem explicatum habet, ad verbum ex Hebraico exẽplari nobis reddi oportere iudicauimus. *Visio Abdia. Sic dicit Dominus Deus Edomo (auditione audiuius de cum Domino, & legatum in gẽtibus missum: Surgite & cõsurgamus aduersus eam in prelium.*

Ecce paruulum dedi te, &c.

I A M verò magis emolietur difficultas omnis, si oratio ipsa suis quibus constat, membris dispungatur. igitur *visio Abdia*, membro suo definitur, & interiecta etiam oratio, [*Sic dicit Dominus Deus,*] suo etiam pũcto clauditur, deinde eã, quæ subiecta oratio est, [*Auditũ audi-*

audiuimus vsq. ad in prelium, parenthesi concludimus. namq. hæc oratio tota cum operis inscriptione sententiæ cõsequenti copulatur, [Et sic dicit Dominus, ad illud refertur, Ecce paruulum in gentibus dedi te.] Quodd si relicta carminis connexione & numerorũ obseruatione soluto sermone legẽdum sit, hoc modo rem ipsam ordinabimus: Visio Abdiæ. Audiumus à Domino, & legatum in gentibus missum: surge & consurgamus aduersus eam in prelium: Sic dicit Dominus Edomo, Ecce paruulum dedi te, &c. Vtrumque enim propheticum munus Abdias executus est, vt futura Idumæis tempora prospiceret, & legatione apud eosdem fungeretur: Alteri igitur parti hoc initium fecit: [Visio Abdiæ,] alteri verò illud. [Sic dicit Dominus Edomo.] Lẽctionis autem ordine nobis explicato, aperienda etiam sententia est. Diuino spiritu afflatus Abdias, & propheticò illo visionis genere affectus, quid in posterum Idumæis futurum prospexerit, in principio narrat, deinde accepta diuinitus ad eosdem mandata exponit. Præuiderat autem imprimis totum ferẽ terrarũ orbem turbari & gentes omnes, quibus Idumæi fuerant olim infesti, ad suas aliorũq. iniurias vlciscendas excitari atq. inflammari: idq. legatorũ ministerio agi, vt aliæ alijs gentibus conspirantes, mutuis sibi auxilijs & operis promissis, communi ad eam rem studio societatem inirent, vt hæc tanta diuersarum nationum conspiratio, tam vehemens omnium inflãmatio, & diuinũ argueret consiliũ, & certum malũ iis, aduersum quos hæc pararentur portenderet. Fieri enim nequit vt diuersarũ opinionum, factionum & studiorũ partes de re aliqua inter se communi sensu & voluntate coẽant, nisi id diuino consilio & prouidẽtia decretũ prius statutũq. fuerit. Vt enim concors omnium generum & ordinum cõsensus propositam rem atq. opus certũ præstare, sic rursus opinionũ & studiorum cogitationumq. discors varietas præclarorum inceptioes operũ non modò nõ perficere, sed demoliri etiam diruereq. solet, sicut scriptum est: Ecce vnus est populus, & vnum est labiũ omnibus, & hoc est initium faciẽdi eis, nec desistent à cogitationibus suis donec eas opere compleãt. venite igitur descẽdamus, & cõfundamus ibi linguã eorum, vt non audiat vnusquisq. vocẽ proximi sui. Quodd si omnĩũ hominũ cõspiratio, & coniuncta inter se societas inceptum etiã præter Dei cõsiliũ & voluntatẽ opus quantumuis difficile (nisi alioquin diuinitus impediatur) certũ absolutumq. promittere atq. efficere potest, nec desistent (inquit) à cogitationibus suis donec eas opere compleant: quã tam certitudinem, quã plenum absolutumq. exitum promittere, atq. expectare oportet eius operis, quod diuini consilij sententia decretũ & institutum, & cõmuni omnium gentium & nationũ studio concordiq. volũtate adornatum atq. apparatus fuerit, quã ob rem significanter à Vate nostro dictum est, [Auditionem audiuimus de cum Domino.] nãq. magnum illud bellum, quod cõmuni gentium omnium voluntate instrui apparatq. præuiderat, diuino consilio decerni excitariq. intellexerat, quod quanto studio, quantaq. cupiditate esset ab hominibus suscipiendum, & rerum idonearum indicatione & verborũ communisq. omnium sententiã expositione declarat. [Legatum in gentibus missum.] mutuo ab alijs nationibus ad alias legatos mitti præuiderat, qui non nisi de re magna, atque maximi momenti causis mitti solent omnium verò vnã communemq. vt sententiam & voluntatem, sic orationem orationisq. explicationem fore præuidit, eius argumenti, quo se mutuo ad bellum Idumæis inferendum hortarentur. omnium verò, quæ per legatos agenda erant, mandatorũ huiusmodi tandẽ peroratio est: [Surge et consurgamus aduersus eum in preliũ.] Variarum nationum variã fore contra Idumæos orationẽ verisimile est: vnusquisq. enim illatas sibi iniurias, aut causas alias atq. alias, quã ob rem inimicitias susceperit, dicẽdo persequetur. Ea omnia cũ referre nimis longum fuisset, id ex omnĩũ oratione potissimũ propheta arripuit & retulit, quod communẽ omnium sententiã studium animorũq. voluntatẽ breuissimò, & cõmodissimè declararet: & cuius persuadendi causa omnes omnĩũ orationes essent iustitutæ. Persuasionis autẽ proprius locus in epologo atq. peroratione præcipuè est, vbi cõmemoratis & repetitis breuiter argumentis vehemẽti & cõcitate sermone eorum animi, apud quos agitur, ad dicentis sententiam probandã voluntatẽq. opera & diligentia consequendã excitantur. huiusmodi autẽ affectibus, excitationibus, atq. inflãmatis verbis cõstantem epilogũ retulit Vates. Surge, Vox est quæ quiescit & negligẽtes aliã animos incendit, & vehementer ad aliquid agendũ excitat, neq. otiosos agere permittit, sed aut metu, aut spe maxima proposita, aut segnitie, inertia tarditateq. omni reprehẽsa stimulos ad opus viriliter suscipiẽdum adhibet, vt: Surge Domine & dissipẽtur inimici tui. Surgite & transite torrentẽ Arnõ, ecce tradidi in manu tua Sebõ regem

Gen. 11.

Num. 10.
Deut. 2.

regem Hesebon & apud exteros:

Surge, ne longus tibi somnus

Vnde non times detur,

Socorum & scelestas Falle socores.

Vbi verò animi excitati paratiq. iam sunt, quid agendum sit, statim breui oratione docẽtur. verbum igitur, surge, ad excitationem, cetera verò ad agendã rei rationem docendam pertinent. vt in iis, quæ modò citauimus, facile obseruare est. Habet enim magnam in persuadendo vim agendi negotij ostensa facultas & commoditas, vt si à pluribus aduersus paucos, à paratis in imparatos, communi societate & studio, atque mutuis auxilijs bellum iniri posse ostendatur. quam rem omnẽ eleganter hæc à Vate relata peroratio cõtinet. Verbum enim consurgamus, cõmunem societatem, multas & maximas omnĩũ copias opesq. cõiunctum iri significat, aduersus eam, femineo genere, vrbem quandã quæ Idumææ gentis caputprinicepsq. fuerit indicat, siue ea Bosra, siue Theman, siue alia quædã, quam alij interpretes indicant, sit. Facillimam autẽ hoc modo victoriã sibi promittere legati possunt, quod multi ad bellũ vni vbi inferendũ consurgãt, in qua maxima illius gentis, quã hostili animo aggrediũtur, præsidia, maximaq. dignitas fuerit collocata. cùm verò dicat, consurgamus, siue insurgamus, imparatam, sedẽtem, neq. opinatẽ, neq. sibi in rerum & temporũ angustiis prouidere valentẽ, opprimendã esse ostendit. Hæc itaq. visionis, & omnium orbis nationũ aduersus Idumæos cõnotarum, præfensionis propheticæ breuis atq. summa explicatio est: nũc ipsum Vate, mandati legationes apud suos agentẽ, audiamus. [Hæc dicit Dominus ad Edõ.] Non suã sed diuinã causam sibi agẽdam esse principio profitetur, atq. hoc modo auctoritatem & fidẽ orationi cõciliat, & inuidiã omnẽ à se depellit, cui tradita mandata ad Idumæos nõ perferre minimẽ fas fuerit. [Ecce paruulũ dedi te in gentibus, contẽptibilis tu valde.] Exiguus sæpẽ & obscurus initiis in magna & innumerofam, atque illustre multitudinem quasdam gentes creuisse, antiquas euoluẽtibz historias cõpertum est, quasdam tamẽ postea suẽ originis, atq. humilitatis oblitus, & secundo rerũ successu superbientes, insolentia sese extulisse, vt qui superbissimorũ humana arte operum certissimus exitus est, mole tãdem suã corruerint. Namq. Doĩnũ scit cogitationes hominũ, quia vanæ sunt, Qui exasperat, non exaltentur in semetipsis, Dominus dissipat cõsilia gentium, & reprobat cogitationem populorũ, &c. Huiusmodi initia atque huiusmodi progressus Deus exprobat Idumæis, atq. huiusmodi tandem exitum denuntiat. Quodd is populus angustiis olim inclusus spatiis & terminis, exigui admodum inter gẽtes nominis fuerit, sed postquam disseminata sobole Italiae & Graciæ regiones tenere, alijsq. præesse, & leges institutaq. sua longè lateq. propagare cœpit, superbiorũ elatus, summam omnĩũ rerum sibi arroganter promittens, dignũ tanta insolentia exitum molitus est. [Ecce paruulum dedi te in gentibus.] Esau Isaci filio diuino beneficio mōtes Seir habitandi cõcessi sunt, sicut scriptum est: Transibitis per terminos fratrũ vestrorum filiorũ Esau: qui habitant in Seir, & timebunt vos: Videte ergo diligẽter, ne moueamini cõtra eos: neq. enim dabo vobis de terra eorũ quantũ potest vnus pedis calcare vestigium. Quia in possessionẽ Esau dedi mōtes Seir. His terminis Edomũ superbientibus, insolentẽq. agentibus minatus, sicut scriptũ est: Et posui Seir montes eius in solitudinem, & hæreditatẽ eius in dracones deserti. Quodd si dixerit Idumæa destrũcti sumus, sed reuertẽtes ædificabimus quæ destrũcta sunt. Hæc dicit Dominus: Isti ædificabunt, & ego destrũã, & vocabuntur termini impietatis, & populus cui itatus est Dominus vsq. in sempiternũ. Ex his ergo tã angustiis terminis, suarum rerũ initia Idumæi primũ duxere: ita vt nullis metuendi, nullis non contẽptibiles essent, namque non solũ ab Assyriis superati disiectiq. sunt, sed à Iudææ regibus primũ, deinde à Machabæis, atq. demum ab Herodum familia sunt vehementer vexati. huius rei causa dicit: Contẽptibilis tu valde. Sed postquã ab hostibus afflictis, atq. propriis sedibus plurimi ex illis eieci in alia loca, maxime autem Italiam & Graciã deuenere, atq. paulatim aliis gentibus cõmixti nomen genũque suum longè lateq. propagare cœperũt, secundo rerum successu elati atq. inflati, superbissimè atq. insolentissimè aduersus alias nationes, maxime autem aduersum Israẽlitas sese afferunt, alios enim nimio imperio, alios nimio odio prosequuti sunt, eò insolentia & arrogantia homines secundis rebus deuenire solent.

Horat.

Psalm. 63.

Deut. 2.

Malach. 2.

1. Iacob. 4.
inso-

55 Superbia cordis tui extulit te.

Hic verus & certissimus humanæ superbiæ, & inso-

insolentiae omnis fons, hoc caput est nimirum cor ipsum humanum, naq. hoc malum illa prima generis sui culpa contraxit, quo malo omnis animi aegritudo acrior multo fit. Neque enim vlla vnquam res propria hominibus esse potest, quae superbiae illis atque fastidij, insolentiaeque certa & legitima causa sit. Nam actiones resque omnes a nobis gestae, & omnis industria atq. ars & studia, aut bona, aut non bona sunt. Quae posterioris generis sunt arrogantiae & gloriationis expertia esse oportet; prioris vero generis quaecumq. sunt, cum non tam hominibus tribuenda, quam Deo accepta referenda sint, iactari importunum & temerarium est. siue enim facta ipsa & actiones, siue animi corporisq. vires: quibus haec efficiuntur, sitie etiam vtraque simul, Dei dona sunt, sicut scriptum est: Quid habes quod non accepisti? Si accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? ita adeo fit, ut nulla alia ad superbiendum causa sit, praeter proprium ipsius vitium & cordis inflationem. Quam ob rem superbiae humanae nulla alia certior causa, quam cordis ipsius vitium in sacris libris inuenitur. Visitatione, inquit, super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriae altitudinis oculorum eius. Dixit enim in fortitudine manus meae feci, & in sapientia mea intellexi. &c. Haec autem res cum non natura ipsi, sed vanae tantum humani cordis cogitationi opinioniq. innitatur, neque altius aut solidum magis fundamentum, quam inflatam quandam persuasionem habeat, ex praestigijs, fallacijs, mendacijsque constans, suo ipsius auctori & possessori fraudi maxime esse solet. Hoc est quod Vates Idumaeus hoc in loco, aptissimo verbo vsus exprobat. [Superbia cordis tui extulit te. Hebraice est: seduxit.] Idem quod a prima illa & communi omnium viuentium matre est usurpatum, verbum. Serpens (inquit) seduxit me. Sed quod huiusmodi fallaciae certis quibusdam speciebus, atque simulationibus rerum, quae inanes atque inutiles reuera sunt, sese tueri & defendere solent, ut illud: Eritis sicut Dij scientes bonum & malum, & aperientur oculi vestri, & non morte morimini. eam rem omnem commodissime Vates noster Idumaeus exprobrans, describit, quod locorum, quibus olim habitauerant, natura, situ & munitione fiderent, atq. huiusmodi rebus, quae vanae profecto sunt, nisi pietas diuina, prouidentia & tutela adsit, aeternitatis & perpetuae felicitatis sibi spem facerent. hoc est quod dicit.

Habitantem in scissuris petrarum exaltantem solium tuum.

IDUMAEI, qui Israeliticis finitima loca habuerunt, in montibus Seir natura tutissimis habitauere, sicut scriptum est: Habitauitque Esau in monte Seir ipse est Edom, & apud Ieremiam: Qui habitas in cauernis petrae, & apprehendere niteris altitudinem collis. Huiusmodi enim aeditissima & firmissima loca olim occupabatur ab iis, qui diurnas, tutas, stabilesq. sibi sedes parabant, quae etiam arte & opere aucta maiorem securitatem habitatoribus promittebant. sic Romani septem colles occupauerunt, quos quantum auxerint, ipsa ruina docet. sic Athenae, sic aliae innumeratae urbes, & situ & opere munitissimae Idumaeis, hoc est, simulachrorum cultricibus gentibus constitutae fuerunt, quae postea diuino iudicio excisae & euerisae, gentium suarum nullum monumentum, aedificiorum vero vix exigua vestigia retinuerunt. Hanc autem his gentibus excisionem impietas imprimis & scelus publicae iniuria parauit: cuiusmodi superbiae humanae solet esse exitus. Igitur aduersus Edom instituta oratio, ad eas omnes gentium familias, quae aut generis origine, aut morum imitatione, aut cultus & superstitionis studio Idumaeis ascribuntur, referenda est, quibus omnibus ut idem scelus, ita etiam per supplicium, & exitum diuini consilij sententia paratur, atque a Vate nostro praedicebatur, quibusq. eo grauius & certius procreabatur periculum, quo maior credebatur futura esse securitas.

Qui dicis in corde tuo, quis detrahet me in terram?

FALLACIAM & eam, quam frustrationem dicimus, non rebus ipsis, sed humana cogitatione oriuntur, ratio ipsa & diuina sapientia docet: etenim naturas rerum recte considerantibus & expedientibus, nihil in humanis adeo solidum & firmum reperietur, ut ex sede statumq. suo nunquam dimoueri posse credendum sit. nam nisi a Deo qui natura firmissimus aeternusq. est, res aliae firmetur, & contineatur breuissime & facillime intereunt. Nisi Dominus aedificauerit domum in vanum laborauerunt qui aedificant eam, & nisi Dominus custodierit ciuitatem &c. Igitur qui aeternitatem, constantiam durationemq. non rebus ipsis, sed sua tantum cogitatione definit, (ut plerique omnes homines faciunt) huius animus inaniter & effuse exultans, repentina rerum ruina exitioq. summam stultitiam conuincitur. Ob eam autem rem quod haec fallacia cogitatione ipsa & opinione concipitur, ait Vates:

[Dicis

dicis in corde tuo, quis detrahet me in terram?] Hanc autem interrogationem superbiae arrogantiaeque plenissimam idem ipse, qui secreta cordium rimatur Deus verissima & dignissima responsione occupat, nihil humanam omnem superbiam aduersus sua consilia, nihil humanos conatus aduersus diuinam vim ostendit.

Si exaltatus fueris ut aquila, & si inter sidera posueris nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus.

ELEGANTI hyperbole ostenditur nullum adeo difficilem & arduum locum esse, ad quem non humana stultitia & ambitio, atq. insolentia contendat; vbi semel suis hoc est rationis religionisq. finibus excedere coeperit, atq. his omnibus studijs & conatibus altiore sibi grauioremq. rimam moliri. homini enim terra infima totius mundi pars habitanda & colenda concessa est: caelum vero & alia caelo simillima loca adire, suisq. artibus, studijs & conatibus insolenter usurpare velle, est negatum; ex quo tempore iis rebus maximis potius, quae diuino beneficio contigerant, non modeste & legitime uti, sed temere & superbe abuti voluntas consiliumq. fuit. iam enim ne quis, nisi a Deo ipso admissus receptusq. fuerit, in diuina illa & augustissima loca irruere, aut penetrare possit, cautum prouisumq. est. Emisit enim hominem Deus de paradiso voluptatis, ut operaretur terram de qua assumptus est, eiecitq. Adam & collocauit ante paradisum voluptatis Cherubim, & flammeum gladium atq. versatile, ad custodiendam viam ligni vitae. Quonia autem haec via, qua ad summam aeternamq. caelorum felicitatem itur, praeculsa hominibus fuit, nefas omnino est eam, nisi ijs modis & artibus, quae a Deo ipso instituta praescriptaeq. sunt, repetere velle. Eas autem artes ad cultum terrae, de qua homo ipse assumptus est, spectare, ipsum diuinum oraculum indicat, cuius longiore aliqua explanatione & desideramus, & Deo votis annuente promittimus, quibus artibus qui sese exercuerit, viam, veritatem & vitam sese vltro offerentem inueniet: qui vero secus aut tetare aut experiri studuerint, ut ad maximas & praestantissimas res non pietate, modestia, & virtute, sed insolentia & stultitia, sicut Idumaei, contendunt, ij certissimum sibi praecipitium Deo vltore atq. auctore moluntur. Cuius rei exemplo satis manifestum, vel quatuor illa orbis illustrissima imperia, Assyrium, Persicum Graecum, & Romanum (cuius pars quaedam ad Idumaeos refertur) nobis esse possunt, quorum consilia rationesq. omnes, omnes denique insolentes conatus, diuinitus fracta dissipataq. sunt.

Nil mortalibus arduum est. Caelum ipsam petimus stultitia, neque per nostrum patimur scelus Iracunda Deum ponere fulmina. Summa autem superbiae & arrogantiae rationes, duabus rebus, aquilae auis imagine & caeli excelsissimi locorum omnium situ Vates explicuit, ut Idumaeorum & superbarum quarumq. gentium consilia conatusq. infringendos esse demonstraret. Aquila namq. ceterarum auium regina & princeps esse, tum alias ob causas, tum ob celeritatem, altissimum, contentissimumq. volatum creditur. Illa enim neq. aeris densitate retardata, neq. solis vi aut calore, aut luce detenta, nubes volatu transcendit, quam ob rem velocitatis atq. inaccessibilitatis, fortitudinis & strenuitatis in agedo imaginem repraesentat, sicut scriptum est: Velocius fuerunt persecutores nostri aquilis caeli, super montes persequuti sunt nos, &c. Caelum vero omnium totius mundi locorum natura & situ editissimum est. Caelum, inquit, in altitudine, & terra in profunditate. &c. Summa autem ambitionis, & superbissimi ad potentiam & securitatem sibi parandam consilij conatusq. imaginem aquilae volatu & caeli situ expressit Deus, quae si maxime ex animi sententia Idumaeis contingerent, tamen certa propriaq. esse non possent, utpote quae per iniuriam atque impietatem parata essent, diuina vltioni & praecipiti ruinae obnoxia. Igitur si tantum consilio, studio & industria, operaque omni contenderis, ut pennas tibi aptasse, nidumq. hoc est, regiam aliquam arcem, non in terra, non in montibus, sed inter sidera ipsa collocasse dicaris, attamen me auctore, qui astris omnibus superiora loca, caeli, videlicet, teneo, certam tibi & grauissimam fore ruinam denuntio. Hunc enim totius superbiae & humanae insolentiae exitum esse, iam illa antiqua apud Senagkareum campum incepta turris, quae caelum cactumine attingere affectabat, abunde docuit. Atque in verbis etiam ipsis grauis quaedam significatio est, quod Edom eandem vocabuli originem cum Adam habet, atque ad terram, vnde assumptus Adam est, refertur: homini autem post primum illum casum sublimiora appetere aut humano negotio, consilio, studio, praeter Dei voluntatem, & impositas leges tentare velle, vetitum fuit. sed id tantum concessum est, ut coleret terram de qua assumptus est. Summa ergo demeritae & praecipitis consilij est, aliter

Lact.

aliter quam a Deo præscriptum ostensumque fuerit, alas sibi quenquam aptare, & caelestia tentare. namque si id maxime quod appetitum fuerit, Deo permittente aut conueniente contigerit, tamen gravissimus casus expectandus metuendusque est. Inde detrahā te dicit Dominus, qui potentes de sede deponere atque ad inferos deducere potest & solet. Maxima-rum autem rerum mutationes & conuersiones Deo auctore contingere hic locus nos docet, ac ne quis humanis rebus, in quibus nihil certum, tutum ac firmum esse potest, stultē fidat, commodē suadet: quandoquidem nihil est quod diuinæ virtutis sustinere impetum possit. Domini enim sunt cardines terræ, & posuit super eos orbē. Pedes sanctorum suorum seruabit, & impij in tenebris conticescēt. quia non in fortitudine sua roborabitur vir: Dominum formidabunt auersarij eius, & super ipsos in cælis tonabit. Iisdem ferē verbis, eadē omnino sententia, vaticiniū hoc vt certissimo constantique, consilio pronuntiatum, sic etiā repetitum est. Arrogantia tua decepit te, & superbia cordis tui, qui habitas in cauernis petrarum, & cōprehendere niteris altitudinē collis. cūm exaltaueris quasi aquila nidum tuum, inde detrahā te dicit Dominus. Hoc autem a se prædictum Idumææ gentis excidium integrū ac plenum tandem fore significat, ita vt nullum illius rerum aut nominis etiam monumentum relinquendū sit. nam quāuis Idumæi, tam ij qui Seir mōtes tenebant (vnde huius gētis & nominis origo fuit) quā ij qui toto ferē orbe maxime occidentē versus occupato, instituta, nomina resque, suas plurimū dilatauerāt, sæpe ab hostibus petiti atque vexati fuerint, vt à Dauid & ab alijs Iudææ regibus, prioris templi seculis atque à Machabæorum familia & Herodum gente etiam, cūm posterius tēplum extaret, Seghien-ses Idumæi appetiti ferro vexatiq. sunt. & qui ex his aut gēte, aut institutorum imitatione oriundi esse dicuntur, à barbaris nationibus identidem sunt afflicti: nulla tamen tanta clades, tantaq. calamitas allata est, quantā afferendam tandem esse Vates hic denuntiat, vt nullum eius nominis vestigium, nullum omnino reliquum esse possit monumentum. Quo quidē in loco Idumæorum res nostro iam tempore sunt, nō enim apud Seir modō mōtes, sed neq. in alia iam orbis parte vllæ ferē eius gētis reliquæ extant, si quæ autē supersunt, tenuissimæ atque admodum obscuræ sunt, & omnino tandē lacerandæ ac perdendæ. Hunc igitur extremū Idumæarum rerū casum Vates prænuntiat, aliarum omnium, quas cumq. perpeffi fuerint, calamitatum longē grauissimum. nāq. in aliis omnibus, quas antea sustinuerint, incursionibus, lacerati quidē, vexati, damno maloq. affecti, sed nunquā tamē penitus excisi sunt. Vnusquisq. enim ex ijs, qui hostili manu atque animo aggressi antea eos sunt, priuatas iniurias vlcisci parans, quarum sibi satis esset, furū morte abstulit. Sed vbi cōmuni omnium consilio & vi, alia atque alia nationes impetum in eam gentem fecere, nihil quisq. sibi satis fecisse visus est, nisi cum Idumææ rebus omnibus & nomen ipsum etiam penitus aboleretur. hanc adeo rem sic Vates noster ostendit:

Si fures introissent ad te, si latrones per noctem quomodo conticuisse, nonne furati essent sufficientia sibi? Si vindemiatores introissent ad te, nunquid saltem racemum reliquissent tibi?

Locvs hic modi tantum mutatione conuersus, clarior explicatuq. facilius reddetur. namque sic Hebraicē propriē legimus: [Si fures venerunt ad te, & nonne furabuntur sufficientiam suā, si vindemiatores venerunt tibi, nunquid nō relinquent racemos.] Omnes quæ ante illā extremam, de qua sermo nobis est, stragem, ab hostibus incursionibus factæ fuerant dāno quidem ac malo, non tamen excidio Idumæis fuisse ostendit. dum enim vnusquisq. ex gentibus priuatas iniurias aut odia, aut inuidiā persequitur, quantum sibi ad explendum animum satis esse potuit, tantum nocuit. Id autē duabus similitudinibus eleganter Deus per vate explicat. Eorum hominum, qui alienis fortunis & rebus insidiatur, varia genera diuersis nominibus Hebraicē significantur. vnū genus eorum est, quos illa lingua Ganabim, Latina verō fures dicimus, qui inopia tantum coacti, cū nullam aliam artem, qua egestatē leuent, commodiorem arbitrentur, leue atque turpe compendium maximo deprehensionis periculo cōmutant, neq. enim omnia auferunt, sed quæ ad vsum sibi commodissima, asportandumq. facillima cognouere, surripiunt. Quam rem Salomon sapienter, vt omnia, definit, non grandis est culpa, cūm quis furatus fuerit, furatur enim vt esuriens tem impleat animam: deprehensus quoque reddet septuplum & omnem substantiam domus suæ tradet, & liberabit se. hæc de furibus ad hunc locū oportuna annotasse visum est. Vindemiatorum autem legitima & bene instituta ratio est, vt quas maturimas

Proverb. 6.

vuarum

vtuarum, & vino faciendo idoneas cognouerint, eas colligant: acerbiores verō & sibi minus vtilis racemos pauperioribus in aliquem vsum permittant. hoc omnis recta rusticæ rei disciplina docet, & diuina etiam lex benignē ac sapienter præcipit. Si vindemiaueris vineam tuam, non colliges remanentes racemos, sed cedent in vsum aduenæ, pupilli ac viduæ. Harum ergo rerum instar habituros, quicumque aut clam & dolo, aut aperto Marte & impetu ante illam exitialem, quam ipse modō denuntiat, cladem, Idumæorum res inuasuri erant, vt sibi quisque suisque rationibus prospiciens, quantum ad animi sui libidinem explendam satis esset, vel hostium perderet & abduceret, vel spoliōrum auferret, reliquias verō parcendum sibi esse putaret. Sed tamen in illa communi & extrema calamitate, omnium gentium conspiratione & communi odio, atque studio allata, nihil satis cuiquam ex nationibus esse malorū & damni inferendi videri poterat, nisi alij aliorum sitas reliquias omnino dissiparet. Vbi nos legitimus, [Quomodo conticuisse, Hebraicē passiuo verbo legitur, quomodo assimilaueris,] hoc est, quoniam modo affectus relinquendus esset, nonne reliquias aliquæ tibi superessent, vbi singuli rationibus satis fecissent suis? atqui non fures, non vindemiatores, sed populabundi prædones expectandi tibi sunt. Neque verō Edom clementiores in ea te eos, quos amicos & socios sibi habere putauerat: quā eos, qui certi manifestique hostes haberentur, experturus erat, quæ res eum præter communem hominum opinionem & consuetudinem, cūm præter mores sit, diuinum planē consilium, atque iudicium arguit: vnde & cum admiratione à Vate excepta pronuntiat. Cuius exornationis ea in sacris orationibus vis est, vt auditorum animos in grauissimis rebus ad remotiores causas, diuinumque cōsiliū, & prouidentiam cognoscendam excitet, vt: Quomodo persequeretur vnus mille & duo fugerent decem millia. nonne quia Deus suus vendidit eos, &c. Sic etiam hoc in loco non minus periculi Idumææ à sociis, quā ab hostibus procreati præuisa cogitatio, ad diuinum iudicium, vt ad veram certissimamque causam reuocatur.

Quomodo scrutati sunt Esau, inuestigauerunt abscondita eius? usque ad terminum emiserunt te omnes viri foederis tui: illuserunt tibi.

NON solum hostium & inimicorum suorum, sed multo etiam magis sociorum amicorumque perfidia & dolo perditum iri Idumæos cōiectura facta Vates docet. Neque enim apertorum tantum hostium impetu, studio, atque opera, vsque adeo penetrari, diripi, vastari loca omnia etiam reconditissima possent, nisi etiam amicorum & sociorum, à quibus minus sibi cauendum Idumæi putauerant, iudiciis omnia patefacta ostensa que essent, ita vt facile inuasuris, & bellum malumque allaturis, atque direpturis, quicquid illi celatum esse rebantur, aperiretur, ex quo cōsequitur illam calamitatem diuino imprimis, deinde cōmuni omnium, tum qui se amicos profiterentur, tum eorum, qui aperte hostes essent, consilio fore afferendam; idque vt minus Idumæi ipsi cauere, intelligere atque effugere possent, quod sanis alioquin cognita fuerat facillimum, inconsideratissima & dementissima stultitia affecti sunt, & qui sibi maxime sapientes, atque gerenda, augenda, conseruandaque rei optime consulentes & prouidentes videbantur, exitu ipso stultissimi arguerentur. quam verō rem illi sibi firmo præsidio fore putauerant, nempe vt quā multos socios confederatosque ex finitimis haberent, quorum opera & in bello & in pace vterentur, eandem ipsam maturiori & grauiori exitio futuram tandem esse ostendit. Quippe nihil aliud sibi amici sociique profuerit, nisi vt simulata amicitia, qua parte inuadi, perdi & diripi commodius possent inuestigares, hostibus indicarent, ipsique pilos & migrantes dissimulato odio, & ficto officio deducerent. namque alioqui quomodo scrutati sunt hostes penetralia, & recondita quæque, quomodo etiam abditissima omnia populabundi & perditum inuestigauerunt? Sed illa certa & vera huiusce rei causa deprehenditur, nimirum te à viris omnibus foederis tui, per simulationem amicitie nō solum relictum, sed proditum etiam fuisse, quos nihilo magis officiosos expertus fueris. atque hi sunt, qui hospites apud se commorantes, non amicitia, sed odio occultaque inheulentia profecerunt, decedentes autem late & gratanter bene dissimulato animo, ad vrbis aut domus usque furtim nos deducunt, valeque dicentes omnem redeundi oportunitatem & spem tacitis deprecantur votis, aut qui damnatum à se exilio hominem, simulata misericordia usque ad agrorum, vnde exu-

P

lare

lare iubetur, terminos proficentem comitantur: ita ut hoc prouerbij quibusdam nationibus & linguis locum dederit, *Lahorra del agotado*. Huius prouerbij usurpatione ostendit consilia etiam pacis & foederis cum quibusdam alijs nationibus in eundi, quæ maximè constabilire rempublicam existimantur, nisi Dominus ciuitatem custodierit, exitio grauiori esse.

Qui comedunt tecum ponunt insidias subter te.

MAGNÆ consuetudinis, & bene fidæ familiaritatis pignus communis mensa & conuictus apud omnes gentes olim fuit, & apud Orientales quoque nationes idè etiam nunc manet mos, ut communi consilio & ope eorum saluti prospiciendum putauerint, quibuscum familiariter vixissent, mensæque & conuictus vsu communicassent, cuius fidei & officij violatio nefaria & prodigiosa censebatur. huius sententiæ illud est: Tu vero homo vnanimis dux meus & notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos. & alio in loco: Qui edebat, inquit, panes meos magnificauit super me supplantationem. Huiusmodi verò sociorum & amicorum fidem in sua salute experturos Idumæos Vates prædicit, ut pro consilio & auxilio occultam fraudem & insidias paratas sibi fuisse iam demum periculi functi intelligant. Oratio illa, *subter te*, occultas insidias, & dolo atque fraude tentos laqueos significat, quales auium & ferarum genera, vbi minus metuere, vbi escas sibi paratas sperauere, experiri solent. Quibus ex rebus omnibus illud consequitur, ibi maximè desipere & errare homines, vbi maximè sibi sapere, & consulere videantur. nonne stultam fecit Deus huius mundi sapientiam? Hoc autem est, quod statim confirmatur & concluditur.

Non est prudentia in eo.

Prudentia, quæ Hebraicè, *Bina* dicitur, virtus animi est, qua consilio & cogitatione, rerumque inter se comparatione, quid futurum tandem esse possit, quid maximè fieri expediat, intelligitur. ea virtute qui præditus est, Hebraicè *Nabon*, latinè prudens appellatur, sicut scriptum est: Qui sapiens est corde, appellabitur prudens: Due autè maxime virtutes esse existimantur, & ad maxima imperia propaganda, atque ad res gerendas, conseruandas, & tutandas imprimis Idoneæ. Altera, quæ priorem in consilijs capiendis locum occupat, sapientia & prudentia dicitur, altera huic comes, quæ sapienter deliberatas & decretas res aggreditur & exequitur; fortitudo est: quibus virtutibus quæcunque humanæ actiones, quæcunque res innituntur, firmissimum fundamentum posuisse, & maximum etiam ad absolutam in vnoquoque genere felicitatem momentū habere existimantur. namque ad bellum belli que oportunitates & euentus, prudentiæ & sapientiæ consilia plurimum valere, huiusmodi sacris sententijs docemur: Cogitationes consilij roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella. Et ipsa de se prudentia verè prædicat: Ego prudentia, mihi fortitudo est. Ad rempublicam etiam in pace legibus administrandam maximum prudentiæ vsu esse idem auctor confirmat: Custodiens legem filius prudens est. Fortitudinem verò ad rem in bello strenuè gerendam, vbi coniuncta cum prudentia fuerit, vehementer probari, vel barbarissimorum hominum sententijs omnibus ostenditur, nedum diuinæ sapientiæ, quæ quamuis hoc in suis hominibus non requirat, quibus Deus ipse propugnator est, tamen re ipsa, & natura sua plurimum posse ostendit, quam obrem fortes viros vasa belli appellat: Quomodo ceciderunt robusti, & perierunt vasa bellica. & Rasfaces ille vtramque rem complexus: Quo consilio, inquit, vel fortitudine rebellare disponis: Vtraque autem hac communitate, atque vtroque virtutum genere, quibus se maximè abundare, & polleere putabant, deficientes esse Idumæos, vti minimo negotio ab hostibus dipino consilio perdidit: Quomodo possint, Vates noster obnuntiat. *Numquid non in die illa dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa, eosque etiam qui ex his oriundi alia loca, quemadmodum dictum est, occipi patere, omnes sapientes & consilij ad rem gerendam multi fuisse: & antiquis Machabæorum historijs, & aliorum auctorum testimonijs accepimus. Hanc autem sapientiam,*

tiam, & maximam in generatione sua prudentiam, stultitia & dementia mutandum esse, & Vates hic, & Ieremias etiam prædicit, siue id immissa insania, siue apertis & proditis consilijs, siue callidioribus etiam hostium stratagematis accidat. Id autem Deo vltore, qui mundi sapientiam stultam facit, euenturum fuisse intelligimus: ne quis sibi aut cogitatus aut conatus vltos, aut vim & potentiam contra certam Dei voluntatem & decretam sententiam valitura fore iactare possit. De hac autem re sic apud Ieremiam legimus: Ad Ieremiam hæc dicit Dominus exercituum, nunquid non vltra est sapientia in Theman, perit consilium à filiis, inutilis facta est sapientia eorum. Quo in loco non solum Themanites ipsi, hoc est Esau posterius qui Seir montes incolebant, sed etiam filij, hoc est, ab eis oriundi appellantur, quibus neque prudentissima consilia, neque bellica virtus, & disciplina, assiduaque in prælijs exercitatio, & tantis antea victorijs parta fortitudinis opinio, quo minus funditus pereant, profutura est. hoc est quod subiungit:

Et timebunt fortes tui à meridie, ut intereat vir de monte Esau propter interfecionem.

VBI nos legimus, *meridie*, Hebraicè est *Theman*. Quo nomine quendam ex Esau nepotibus dictum fuisse, & ab eo etiam regionem metonymicè appellatam, sacris docemur historijs: nam Eliphaz primogenitus Esau fuit, qui & primū omnium Theman filium habuit. Quoniam verò illius regionis situs meridionalis Israëlitis erat, accidit, ut ei mundi parti & vento nomen idem fuerit impositum, quod ferè apud alias etiam nationes fit, sicut Africam & Africum ventum pro meridie, Hesperiam pro occidente latini dixerunt. Sed planè locus hic non de mundi plaga, sed de Idumæis ipsis nomen accipiendum esse arguit. neque verò minus inutilem fore illis fortitudinem, quam sapientiam ostendit, quoniam qui fortissimi & robustissimi in agente fuerint, nihil sibi præter timorem & trepidationem aut promittere aut præstare poterunt, ita ut nullo neque consilio obsisti, neque robore resisti possit, quo minus ea clades & calamitas Idumæis afferatur, ut neque vir vnus ex omni genere & familia Theman reliquus sit, qui aut nomen, aut institutum, aut rationem eius gentis aliquam conseruare tuerique possit. Propter interfecionem, quæ maxima & extrema omnibus illis, quicunque oppugnare voluerint futura est, ita ut nulla tanta cuiquam virtus sit, quæ aut alijs subsidio, aut sibi ipsi salutem esse valeat. Propter interfecionem. Acclamationis vim hæc dicendi fugura obtinet, ut: Propter mansuetudinem & iustitiam, & deducet te mirabiliter dextera tua. Sic ex diuino consilio Idumæorum, & omnis impij & superstitiosi hominum generis futurus fuerat exitus. Atque hæc de ea re lata & pronuntiata sententia est. Nihil autem in diuinis iudicijs tam graue tamque seuerum esse potest, quod non iustissimum sanctissimumque idem sit, & quod, si suis diligenter ponderibus examinatum fuerit, diuinæ iustitiæ admirandam æquitatem non vehementer probet, id quod vno aut altero etiam exemplo ostensum, certissimam & perpetuam cæterorum omnium diuinorum iudiciorum ratione confirmare valet. Quoniam non Deus aut mutabilis, aut volens iniquitatem ille est. Atque ex ea re effectum est, ut persæpe in iudicijs, atque in sententijs ferendis, causæ ipsæ & crimina, culpæque notatæ perorentur, ne cui impio atque nefario homini, vel in propria vel in aliena causa, vltus diuini iudicij atque consilij reprehendendi locus relinquatur. Eandem ergo hanc rem Vates noster hoc tametsi breuissimo, tamen elegantissimo sermone prosequitur, non qui Idumæorum iudicium & damnationem, publiceque futurum excidium, ad diuinum odium, aut ad nullis conceptam offensionibus iram, sed qui ad maximam & grauissimam illatarum publicè iniuriarum culpam & crimen referat, ut Deus omni ex parte iustissimus sanctissimusque probetur, humana verò malitia, & peruersa contumacia, ut vera certa que malorum & poenarum causa arguatur. Priuatis autem iudicijs, & singulis hominibus, aut temporali, aut æterno supplicio damnandis alias atque alias pro varia susceptorum scelerum ratione culpas subesse, publicè verò allati iudicij & communis vniuersæ alicui genti supplicij decernendi causam, publicarum iniuriarum rationibus plerumque definiti, abundè satis in cõmentarijs Amos ostensum à nobis est, quod ea vna res tanquã cumulus quidam sceleribus alijs accedens, lento alijs gradu

venientem poenam, certam & maturiorem reddat. Huiusmodi autem iniuriæ publicæ immeritis & miseris illata: Esau posteritati, hoc est Idumæorum gēti in crimine ponuntur, cui ob eam rem grauissima pœna & multa irrogata est.

Propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob operiet te confusio: peribis in æternum.

DVA. s. Idumæorum generi calamitates, & duo supplicia decreta diuinitus fuisse, quæ ad certam rerum accipiendam sententiam distingui potius, quàm confundi oporteat in Ieremiæ vaticiniis obseruauimus: namque & semel ab Assyriis superandi in feruitatem quæ dandi Idumæi; cum aliis etiam totius ferè orbis gentibus prædicuntur in Ierem. 21. eo loco, qui calix vini iræ inscribitur. Sic autem locus habet: Ecce ego mittam & assummam vniuersas cognationes Aquilonis ait Dominus, & Nabuchodonosorem regem Babylonis ait Dominus, & adducam eos super terram istam, & super habitatores eius, & super omnes nationes quæ in circuitu illius sunt, & interficiam eos & ponam eos in stuporem, & in sibilum, & in solitudines seculi. In hac autem seruitutis miseria, vsque ad septuagesimum annum eas gentes, quibus obnuntiatur, futuras esse idem Vates describit. Et erit, inquit, vniuersa terra hæc in solitudinem, & in stuporem, & seruient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis, quo tempore Nabuchodonosor filij nepotis quæ vita & regnum definitum fuit, vt & alio in loco idem Vates exposuit. Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius, &c. Veruntamen non eandem calamitatem esse, quam in hoc loco Abdias Vates prædicat, multa nobis imprimis confirmant, quæ consultò altero de eadem gente Ieremiæ oraculo, & huic collatò constabunt. Idem enim Vates prope libri finem, vbi diem funestam & calamitosam Egyptiis, Moabitibus, & Ammonitis, aliisque gentibus dixerat, quam Nabuchodonosoris manus, his tandem tamen restituendis populis, allatura erat, quibus omnibus huiusmodi verbis spem facit, & conuertam captiuitatē Moab, &c. Tandem ad Idumæos conuerso sermone, inquit: Ad Idumæam hæc dicit Dominus exercituum: Nunquid non ultra est sapientia in Theman, perit consilium à filiis: inuita facta est sapientia eorum, &c. Quia perditionem Esau adduxi super eum tempus visitationis eius. Si vindemiatores venissent, super te nõ reliquissent racemum. Si fures in nocte rapuissent, quod sufficeret sibi. Ego verò discooperei Esau, reuelauim abscondita eius, & celati non poterit, &c. Quia per memetipsum iuravi (dicit Dominus) quod in solitudinem & in opprobrium & in maledictionem erit Bosra, & omnes ciuitates eius erunt in solitudines sempiternas. Auditum audiuius à Domino, & legatum ad gentes missum. Congregamini & venite contra eam, & confurgamus in prælium. Ecce enim paruulum dedi te in gentibus contemptibilem. Arrogantia tua decepit te, & superbia cordis tui, qui habitas in cauernis petrar, & apprehendere niteris altitudinem collis. Quum exaltaueris quasi aquila nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus: Et erit Idumæa deserta, & omnis qui transibit per eam stupebit, & sibilabit super omnes plagas eius. Sicut subuersa est Sodoma & Gomorra & vicinæ eius, ait Dominus, non habitabit ibi vir, & non incolet eam filius hominis, &c. Propterea audite consilium Domini quod inuit de Edom, & cogitationes eius, quas cogitauit de habitatoribus Theman. Si non eiecerint eos paruuli gregis, nisi dissipauerint cum eis habitaculum eorum, &c. Quæ locum non modò indicari, sed prolixius etiam à nobis recitari & transcribi ratio ipsa, & sententiæ aperiendæ lex postulare visa est. Quibus ex locis duplicem Idumæis à Ieremia Vate cladem prædictam fuisse intelleximus, atque alterius afferendæ ministrum Nabuchodonosorem fuisse; alterius verò, quæ & obnuntiatione, & re ipsa posterior fuerat, non Babyloniis, sed aliis nationibus legationem mittendam fore, atque hoc inter priorem quidem & posteriorem cladem præterea interesse, quòd certum illi & definitum tempus, quoad seruitus, & miseria duratura fuerat, sit constitutum, septuaginta videlicet annorum; aut tota illius regis filij ac nepotis ætas. Huic verò posteriori, quæ absoluta plenaque fuit, nullum certum tempus, sed æternitas quædam est assignata. Præterea in priori illo excidio aliqua Idumæis gentis fortunarum quæ suarum reliquarum fore non negantur, quibus præter belli exitum nihil seruitute aurius denuntiatur est. Seruitus autem seruos, qui seruiant, arguit, nulla enim alioqui futura

futura esset, nisi qui fuerint, quibus imperantium & victorum dominatio fuerit. ferenda in posteriori verò hoc omnis omnino, non solum relinquendæ stirpis, sed restituendæ etiam spes præciditur, Sodomæ & Gomorrhæ instar funditus euertendis. Non habitabit, inquit, in ea vir, & non incolet eam filius hominis. In priori etiam clade nulla Bosræ vrbs eius gentis principis mentio est. in posteriori verò sic legimus: In solitudinem & in opprobrium, & in maledictionem erit Bosra, & omnes ciuitates eius in solitudines sempiternas. Bosra autem munitionem, & inexpugnabilem quandam urbem significat, qua Idumæorum gloria, dignitas & magnitudo niteretur. Neque enim vlla hoc nomine dicta vrbs Idumæis fuit, qui Israëlitiimam terram incolebant, sed ad significationem potius, quàm ad nomen referenda res est. Idem nomen Bosra quod valentia seu constantia significat. Omnem verò eius gentis vim, splendorem, dignitatem & potentiam, demoliendam esse prædicat, nam quæ proprio vocabulo dicta est Bosra, Moabitibus regionis vrbs, non Idumæis fuit. atque de eadem Idumæorum Valentia illud apud Isaiam accipitur vaticinium: Congregamini gentes ad audiendum, &c. quoniam niam sacrificium Domino in Bosra, & mactatio ingens in terra Edom, &c. Et conuertentur torrentes eius in picem & humus eius in sulphur: & erit terra eius in picem ardentem, nocte & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius in generatione & generationem, desolabitur in secula seculorum, non erit transiens per eam. Deinde illud annotatione dignum est, hanc extremam cladem Idumæis prædictam, non per Babylonios, sed per alias nationes afferendam esse significari. hoc enim consilium Domini de Edom inuitum audiendum nobis Vates proposuit: Si non eiecerint, inquit, eos paruuli gregis. Paruulos autem gregis alias gentes potius, quàm aut Israëlitas, aut Babylonios dici, argumento est ille alter locus in quo Babyloniis malum & calamitas à Persis afferenda iisdem omnino verbis prænuntiatur. Propterea audite consilium Domini, quod mente concepit aduersus Babylonem, & cogitationes eius quas cogitauit super terram Chaldæorum, nisi detrauerint eos paruuli gregis, nisi dissipatum fuerit cum ipsis habitaculum eorum, &c. Quæ verò postea gentes ad paruulos gregis, & ad Persas, quos hic Ieremiæ locus indicat, relatæ sint, in commentariis de gentium origine, si Deus annuerit, docebimus. Denique & illud argumento est non vnam tantum simplicem calamitatem Idumæis prædictam, sed alteram grauem quidem illam, breuem tamen ab Assyriis afferendam, alteram verò penitus exitialem. Cuius rationes Ieremias Vates fuerit persequutus, quòd futuram pacem & Israëlitarum rerum salutem atque restitutionem post id tempus futuram Abdias præcinit, quæ nunquam hæcenus contigerit: nondum enim Israëlitas omnes è tenebris in lucem vocati, atque ad ecclesiæ Christianæ communionem admissi sunt. Id quod statim à destructi & periti Edomi tempore sperandum vates omnes, & apertissime omnium Abdias, docuere. Igitur septem his grauissimis testimoniis productis illud manifestè confirmatur, priorem à Ieremia Vate denuntiatam Idumæis cladem, & tempore & ministris & rationibus cæteris, longè aliam à posteriori illa esse quæ sub ipsum libri finem diffusè satis descripta prædicta que est. Atque hanc eandem cum Abdias vaticinio, & re ipsa, & rationibus partibusque omnibus conuenire, cui non solum auctor atque attestator, sed etiam explicator Ieremias (qui tempore posterior fuit) accesserit. nam qui vtriusuis prophetæ de hac re vaticinium nouerit, ambo procul dubio nouerit, ita eodem argumento nec dissimili oratione aut stylo sunt. Atque huius pœnæ & grauissimi casus, ruinæque Idumæorum primum proposita causa est. [Propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob, Hebraicè, propter Ethamacs.] de quo genere iam abundè alias disseruimus. Deinde pœnæ grauitas explicata. [Operiet te confusio, & peribis in æternum.] Hoc diuinæ legis ius æquitasque, postulat, vt in suo vitio quisque, plectatur, vis capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia sanciantur. non modò autè capite, rebus, fortunisque suis, sed animo imprimis vitij sui pœnas daturum Edom Vates noster prædicat, vt qui ob inuidentiæ & obtrectationis, fratris sui Iacob rebus, dignitati & saluti sæpe insidiatus sit, & honoribus atque famæ per sepe detraxerit, ignominia, probris omnibus, maledictisque in miseria positum vexauerit, tam malè volentis primū animi, atque periti consilij, deinde verò nefariorū inceptuum, conatuū, & pessimorū interdū criminū, supplicium luat. Id autem in sacra philosophia confusione dicimus, quod latinis auctoribus propriè erubescētia, atque etiā conscientia est, quæ aut vitium ipsa esse, aut ex vitio oriri plerunq. solet. Ea accidit

quoties initu magno studio consiliu, aut opus aliquod, aut sententiã, aut spem re ipsa & exitu magis, quã ratione improbare, aut danare, atq. deponere cogimur, vel quod irrita vanaq. omnia, ac frustra nobis tãtata, vel quod stultè cogitata iudicataq. inuitè etiã deprehenderimus. Huius definitionis multa passim apud sacros auctores exempla sunt, vt: Deus meus confundor, & erubescò leuare faciè meam ad te, quoniã iniquitates nostrã multiplicatæ sunt super caput nostrum, &c. & illud: Confundantur, & reuerentur qui quærunt animã meã. &: Qui cõgregat in messe, filius sapiens est: qui autè stertit ætate, filius confusionis. Sapientes abscondunt scientiã, os autè stulti cõfusiõ proximum est. Quoniã verò Edom magno cõsilio & ardenti studio Israël's fratris sui dignitati, auctoritati, atq. cõmodis omnibus detrahere conatus fuerat, idq. sibi maximã gloriã & laudẽ fore statuerat, si quã maximè aut fratrè suũ affligeret, aut in illius ab aliis afflicti calamitatè quã insolentissimè insultaret, sicut scriptũ est: Qui dicunt, exinanite, exinanite vsq. ad fundamētũ in ea. futurũ propterea dicit, vt ob propriè calamitatis, & ignominie sensum, rubore & turpi cõfusiõne suffusus, totoq. iam imperu in præceptis delatus, sententiã mutare cogatur, atq. ita stultitiã redargutus turpius pereat. [Operiet te confusio.] Vt consiliũ tuũ improbens diuinũ iustissimũ agnoscas, causamq. fratrum tuorũ vel inuitus probes, atq. huiusmodi erubescētia primũ pro ista tanta ambitione affectus, cum ignominia tandè & dedecore moriã. [Operiet te confusio.] Iã vero illud semper meminisse oportet, vaticiniũ hoc nõ ad Seirenes modò Idumæos pertinere, sed ad eos etiã omnes, quotquot cõsilio instituto & vitæ genere Idumæorũ partes habuere, a quibus impugnarĩ solent Israëlitarũ res, hoc est, eorũ qui religionẽ verã atq. diuinã purè sancteque colendã susceperint, siue illi olim Israëlitarũ secundũ carnẽ, siue postea Christiani, qui verè Israelitarũ spiritu sunt, fuerint, apud quos certã quãdã & noua Israeliticã rei diuinitus suscitata ratio est. Hi enim eos quos consiliorũ socios & adiutores, & fratres habere oportuit, adulatõres, & nihilo mitiores inimicos experti sunt, quã Iacob olim Edomũ fratrè. ita vt in breue ratio omnis cogatur, causam Deo iudice agi dicimus: atque hinc simplicis piorum hominum populi, Iacobum humilem & afflictũ in hac vita, Deo tamen gratum virum, illinc verò gentilitatis & huius seculi filiorum, atque eius sapientiã & gloriã, quæ in mundo est, sectatorum hominum, Esãu feris moribus, & insolentiori natura hominem partes sustinere, reũque factũ capitis & honoris iudicium pro omni factionis suæ gente accipere. nam qualem sese Edom eiusq. posteritas erga finitimũ sibi Israëlẽ fratrem præbuit, tales pari insolentia, non minori odio, maiori etiã vi & contentiori studio, filij isti Edomi, hoc est terreni & carnales homines sese Iacobi filiis, hoc est, piã & fideli ecclesiã humilitatem & nihil altũ sapienti, inimicos pertinaciterque infensos præbuere. atque huius à se accusati & redarguti animi, consilij & conatus, ab idumæis olim perniciosè proditum, à cæteris verò imitatione expressum exemplum narratione vsus Vates adhibet, quo ad maleuolentiã, inimicitiam, æmulationemque ostendendam nullum certius aut apertius argumentum depromi potest.

In die cùm stares aduersus eum, quando capiebant alieni exercitum eius, & extranei ingrediebantur portas eius, & super Ierusalem mittebant sortem. tu quoque eras quasi vnus ex eis.

Cum sceleris vitij & flagitij omnis caput & fons in animi sententiã, consilio & voluntate præcipue sit, de corde enim exeunt iniquitates malè, homicidia, &c. Voluntas ipsa & consilia imprimis, deinde conatus, postremò etiã actiones, diuino iudicio seuerissimè censentur, sicut scriptum est: Qui loquuntur pacem cùm proximo suo, mala autem in cordibus eorum, da illis secundum opera eorum, & secundum nequitiam adinventionum ipsorum, secundum opera manuum eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipsis. nulla autem re magis animorũ simultas, & maleuolentia perspicitur, quã si quis alteri non à se, sed ab aliis allata calamitate & malo delectetur: extremã enim crudelitatis est aliena opera animi cupiditatem explere conceptumque odium sariare. Si enim is qui illatam alteri iniuriã cùm propulsare possit, non propulsat, tam in culpa est, quã is qui infert, quantum eius crimen esse oportet, qui non solum non propulsat, sed studio plausu atque incitamento etiã inferenti adest. Idumæos autem & iniuriã Iacobo vltro illaturos, & illatam ab aliis omni plausu

plausu excepturos, & contento studio perpetuas inimicitias gesturos Vates hic multo antè videns prædixit, atq. omnia tempora vno velut futurarũ rerum spectaculo intuitus: vno etiã sermone complexus est. Primum verò omnium Babylonicam illam stragem indicat, qua Ierosolyma Assyriorum imperu, & Idumæorum applausu atque adhortatione vastata est. De qua illa grauis piorum extat querela: Memor esto Domine filiorũ Edom in die Ierusalem, qui dicunt, exinanite, exinanite, &c. Hoc verò grauissimum iniuriã genus, aduersus afflictũ ac miserũ quemlibet; maximè autem aduersus fratrem, quem omnibus potius officiis, omni misericordia prosequi oportuerat: atque hanc primam iniquitatem, primũque iniuriarum siue hhamazz scelus, suis personarũ, temporis, loci & situs, atque habitus circũstantiis, vt grauissimum iudicari possit, amplificat. quæ ratio in maximis criminibus plerũque obseruatur. [In die cùm stares aduersus eũ, &c.] Atque eius calamitatis non minorum culpam Idumæos, qui adessent, etiã si nihil nocuerint, quã hostes ipsos, qui malũ damnumque intulissent, sustinere, ait: [Tu quoque eris quasi vnus ex eis.] Neque enim damni maliq. illati leuius quã illi teneris, quando eorum qui consilio aut opera nocentes iuuerint, par ratio eademque multa est: Non enim solum qui talia agunt, sed qui facientibus consentiunt, supplicio digni sunt; maximè autem cùm illi alieni & hostes aperti essent, tu verò frater necessitudine coniunctissimus, officiorumque legibus obligatissimus esses. Indignum enim erat afflictis & miseris non succurrere, indignius multo apud hostem, ne nimium in victos caprosque seuiretur, non intercedere. longè autem indignissimum, non solum otiosũ, sed etiã vltro infensũ, atque plaudentem spectatorem in fraterna calamitate sese præbere. Id enim extremã inhumanitatis & sæuitiã est, quos charissimos habere oportuerit; non solum non tristi vultu, sed etiã importuno pereuntes videre, sicut scriptum est: Et abiit seditque è regione procul, quantum potest arcus iacere. Dixit enim, nõ videbo morientem puerum, sedensque contra leuauit vocem suam, & fleuit. Hoc vultu atque animo, hac humanitate necessariorum miserias, quas leuare non possis, prosequi oportuerit.

Et non despicias in die fratris tui, in die peregrinationis eius, & non letaberis super filios Iuda, in die perditionis eorum, & non magnificabis os tuum in die angustia.

INIVRIÆ & contumeliã indignitatem multis simul elocutionis figuris coniunctis amplificat: namque & vetatione siue prohibitione primũ vtitur, quæ rebus actionibusque inhonestissimis explicandis adhiberi solet, vt: Noli æmulari vt maligneris: Noli esse amicus homini irato, &: Ne facias quod olim Gargilius quidam, &c. Huius figuræ vsus est rerum indignitatè & turpitudinem dedecusque ostendere, quò magis illæ damnabiles iudicari possint. Meminerimus etiã id quod sæpe aliàs obseruauimus, elegantem esse futuri temporis vsũ ad huiusmodi orationes, quæ aut rerum decus, aut perpetuitatem certa quadam significatione explicant, vt: Os habent & non loquentur, &c. & illud: Quæ non debuisti facere, fecisti nobis, quem locum Hebraicè legimus, Quæ non fient, fecisti nobis: quorum alterum exemplum rem fieri nunquam posse, alterum verò non decere significat. sic apud exteros: Frustra cruento Marte carebimus. & illud: Non hoc iocose conueniet lyra. sic etiã hoc in loco: [Et non despicias, & non letaberis, &c.] Præterea & verborũ sententiarũque incremento rei indignitatè amplificat: nam si alienã calamitatem videre inhumanum est, fraternam verò inhumanissimum, quibusnã verbis notari is possit, qui super filios Iudæ in die perditionis eorum latatus fuerit, sed neq. hoc contentus, contumelia, os etiã suum in die angustia insultando magnificauerit? Hoc enim huiusmodi oris habitus & gestus significat, in miseris & afflictis aliorum res insultare, & ex euentu atque fortuna consilia omnia definiri, notari & iudicari. id quod vulgus hominum, qui fortunam semper sequutus damnatos odit, facere solet, vt illud: Alios saluos fecit, seipsum saluum facere non potest: si filius Dei est, descendat nunc de cruce & credimus ei. hoc est, magnificare os, stultè & temerè aliorum consilia, resque gestas, non ex ratione, sed ex odio iudicare: atque res etiã honestissimas crebris & longis sermonibus turpiter exagitare, vt illud: Aperuerunt super te os suum, omnes inimici tui, fibilauerunt & frenduerunt dentibus suis, & dixerunt: deuorabimus. En ista est dies quã expectauimus, inuenimus, vidimus. Exornatur etiã oratio, rei que indignitas amplificatur appositis verbis & sententiis, cuiusmodi illa sunt; frater, alienus, dies fratris tui, dies

peregrinationis eius, latari in perditione, aperire os in die angustiarum. Sed quid nos singula verba & exornationes persequimur, quod tamen iucundissimum vtilissimumque opus, tamen propè esset infinitum. Quod verò dicit dies peregrinationis eius, Hebraicè est dies alienationis eius, hoc est, cum dignitate, salute, fortunisque suis abdicatus ab alienatione est, & ab illo qui fuerat, vehementer mutatus. Hispanè id significatè dicitur: *encl dia de su es traheza*. Hactenus iniurià illà persequutus est, quã Israëlità à finitimis Idumæis, qui fratres nominantur, fuere perpeffi. quòd ea necessitudo naturæ, originis, atque generis monumentis, locorum vicinitate & frequenti nominis appellatione illustris ac manifesta fuerat. cuius rei multa adhuc in sacris libris testimonia extant, ut: Hæc mandat frater tuus Israël, & illud: Transibitis per terminos fratrum vestrorum filiorum Esau, qui habitant in Seir. nunc deinceps aliã iniuriã crimini dat, quam nõ tam illa natio, quàm ex ea oriundi, aut eorum partes, sectã, moresequ. imitati, Gẽtiles, alij Græci, atq. Itali, calamitosè Israëlitis attulerunt, & cum Iudaicæ res à Græcis, & cù à Romanis, ut à Pompeio afflictæ vehementer vexatæque sunt: quos propterea non iam ut antea fratres appellat, cum studio potius, & cõmuni in Israëlitas odio, quàm toto genere, & omniũ familiã u origine Idumæis ascriberetur. atq. his eadẽ cõfuso, idẽ exitij periculũ denũtiatur, qui grauius etiã quã illi, quorũ in ea re mores imitati sunt, nocuisse arguuntur. quandoquidẽ Idumæi illi non tam illato à se Israëlitis malo, quàm cupito probatoque. inhumanitatis notam subiẽre: hi verò mali damniq. atque calamitatis auctores & ministri fuerunt, variis bellis, insidiis, dolis, incursionibus factis, quibus vehementer nimium sauerunt, & non hostiliter modo, sed ferissimè sese gesserunt. Quæ res Machabæorum libros, & Iosephi, Aegelsippi, aliorumque auctorum historias legẽtibz facilis agnitu est. Quãquã verò id nõ sine diuino numine, nec citra magni cõsiliij sententiã acciderit, tamẽ parcius, mitius, & humanius cum miseris & afflictis hominibus agi oportuit, neq. sceleratorum quorum causa id diuinitus erat decretũ pœnas ad iustorum etiã & piorum virorum afflictionẽ ludibrium, & ad religionis etiã ignominia producere. quòd ea res crudelissima omnino, & inuisa, improbatãque. Deo sit, sicut scriptũ de eo inhumanitatis generẽ est: Quonia quẽ tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt. atq. hanc calamitatẽ à gentibus istis insolenter nimium afferendã, diuinus Psaltes grauiissima querimonia est prosecutus: Deus venerunt gẽtes in hereditatẽ tuã, polluerunt tẽplum sanctũ tuũ, posuerunt Ierusalẽ in pomorum custodiam. Posuerunt morticinia seruorum tuorum escas volatilibz cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ. hoc autem crimen sic Vates agit:

Neque ingredieris portam populi mei in die ruinae eorum.

Itaque hanc iniuriã non solum studio, voto, voluntate, plausuque. inferentibus dato, sed re ipsa atq. propria opera illatã, Idumæorum factioni Vates objicit, qua de re illud etiã apud Ezechielẽ legimus: Pro eo quòd fecit Idumæa ultionẽ, ut se vindicaret de filiis Iuda, peccauitque, delinquens, & vindictam expetiuit de eis, idcirco, &c. Neq. ab hac sententiã alienum est, quod apud Ioẽlem sumus interpretati: Idumæa erit in desertũ perditionis pro eo quòd iniquẽ egerint in filios Iuda, & effuderint sanguinem innocentẽ in terra sua.

Neque despicies tuum malis eius, in die vastitatis illius.

SCRIBIT Iosephus Idumæos, qui finitima Israëlitis loca tenuere, Tito atque eius exercitibus, quo tempore impetum in Ierosolymam fecerunt, sese socios in illius ciuitatis perniciem adiunxisse, atque spoliõrum & prædæ spe non solum in pœlio pugnantibus, sed fugientibus etiã & periculum euadentibus, ne quis superesset, vehementer fuisse infestos. deinde verò, qui reliqui ex illa clade, quàm miserè vexati, afflicti atque exagitati, & in summas omnium rerum angustias adducti hactenus fuerint, nemo est qui ignoret, cum gentes omnes nationesque aliæ, quotquot ex illo genere sint, siue sua adhuc instituta, & vmbrailem religionem tueantur, siue ad nostram lucem diuino beneficio euaserint, grauiissimo odio, & discordia plusquã ciuili prosequatur, atque quanto plurimorum & maximorum nominum studio & plausu id inter Christianos fiat, planè video: quãta verò pietate, alij fortasse clariùs, nos verò nõ sanè possumus perspicere. itaq. ad hanc imaginẽ omne hoc ab Abdia Idumæis factum crimẽ alludere videtur. Sed nos imaginẽ ipsam ad duos populos (quorum causa instituta oratio est) reuocantes, alterum piorum (qui non ut causa, ita semper rerũ usu potiores in hoc seculo sunt) alterum verò impiorum, & eorum qui homines tantũ esse probantur, à quibus illi plerumque patiuntur, crimen referimus; quòd illorum isti semper felicitati inuideant, honoribus detrahant, consiliis

consiliis aduersentur, rebus omnibus, salutis, incolumitati, dignitatiq. insidiari soleat, & quo minori numero fuerint, hoc magis sint infesti. Ea autem res quemadmodũ olim inter carnales Israëlitas & Idumæos intercessit; sic inter eos qui verè Israëlità sunt, Iudæique spirituales, hoc est, inter veros pietatis cultores, & inter eos qui morem ac vitæ genere Idumæos ambitione, superbia, & insolentia imitantur, intercedit; quorum alteris per laborum tolerantiam, & patientiam, æternæ salutis spes; alteris verò per insolentiam atque in agendo pertinaciam, certa quedam turpis erubescentiæ, atque exitialis pœnæ expectatio est reliqua.

Neque despicies tuum malis eius, in die vastitatis illius, & non emitteris aduersus exercitum eius in die vastitatis illius, neque stabis in exitibus, ut interficias eos qui aufugerint, & non concludes reliquos eius in die tribulationis.

NEQUE æquum fuerat, inquit, te testem, socium, & spectatorem præbere vastatibus, cum vastatus hic populus est, neque vim & manus illis in die pœlij, ut citius perirent, inferre, neque fuga sibi consulentibus oppositum obuiamque factum omnẽ salutis spem, omnes misericordiæ aditus, omnes exitus præcludere, neque eos qui reliqui ex ea clade fuerint, miseris modis afflictos vexare. Hæc enim & huiusmodi omnia nefaria atque inhumana facinora, diuina ultio grauiissima atque certissima expectat, sicut scriptũ est: Væ qui prædatis, nonne & ipse prædaberis. Neque enim aliud inuidiæ, odij, & maleuolentiæ exitus esse potest. Constat autem te non diuinum cõsiliũ, sed tuum odium sequutum, tanta insolentia & furore in eos, quibus pepercisse magis oportuerat, fuisse debacchatum. Quantum autem tibi ipsi his rebus malum; quàm acre atque seuerum iudicium paraueris, non longè abest ut intelligas.

Quoniam iuxta est dies Domini super omnes gentes, sicut fecisti, sic fiet tibi, retributionem tuam conuertam in caput tuum, &c.

EVANGELII virtute, atque Christi nomine bellũ gentibus omnibus cum summa aduersantium & oppugnantium pernicie inferendum esse prædicit; quo in bello diuinitus instructo cum cæteris, quæ pio populo infestæ hactenus fuerint gentibus, cum Assyriorum, Aegyptiorum, Ismaëliarum exercitibus, Idumæorum etiã genus funditus esse periturum, denuntiat. Eam autem spiritualem Euangelij, & eorum qui non crediderint Deo, neque obediuerint Euangelio, virtutis eius pugnam non solum animis, sed corporibus etiã rebusque. multorum exitialem fore, contra verò ijs, qui crediderint & obediuerint, magnam & æternam salutem fore allaturam: id quod à quodam ex his diuinis militibus verissimè, & summa cum gloria prædicari audiuius. Deo autem gratia qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco. Quia Christi bonus odor sumus Deo in ijs qui salui sunt, & in ijs qui pereunt, aliis quidem odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitã: & ad hæc quis tam idoneus? Atque hoc bellum Christi auspiciis inceptũ & gestum tam diu duraturum est (qui sedet ad dexterã patris) donec tradat ille regnum Deo & Patri, cum euacuauerit omnem principatum, & potestatem & virtutem; oportet enim eum regnare, donec ponat inimicos omnes sub pedibus eius. Igitur hunc diem Domini, & verè Domini diem, cum nõ humanis artibus aut copiis, sed diuino consilio & virtute gerenda sũt res: namq. ad hæc quis tam idoneus? hunc salutarem aliis, aliis verò exitialem diem iam dictum decretumque esse cum cæteris gentibus, tum Idumæorum factioni, qui plurimum & impietate & iniuria fratribz inferenda commeruere, denuntiat. Oratio autem sic contextitur. Non æquum fuit te hæc omnia aduersus immeretes, & tibi minimè infestos fratres: sceleris & perfidiæ facinora commisisse. [Quoniam iuxta est dies Domini super omnes gentes, & super te etiã; Hebraicè, Propè est dies Domini.] Propè autem illum esse confirmat, vel quòd temporis cursus natura sua velocissimus apud Deũ, cui omnia præsentia sunt, multo sit velocior, atq. adeo etiã acceleratu facilis, ut securos, & imparatos homines, neq. opinantes repente soleat opprimere. Quod autem diuino consilio certum decretumque est, id longum nimis fore putare non conuenit. falsa enim omnino, & perniciosè deceptionis, plena vox illa est: Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturæ. Vnũ verò non lateat vos charissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & anni mille sicut dies vnus. Itaque vox iuxta, vel instare

Deuter. 30.

instare non longe q̄. abesse rem significat, vt iuxta est dies perditionis, & adesse festiua tempora, vel illud significat rem certā, integram facilem q̄. actu esse, quæ quo minus efficiatur, impediri non possit; vt pote Dei consilio decreta, virtute & imperio in lucē, cum placuerit, proferenda. huiusmodi illud est: Iuxta est sermo valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illū. tum ergo expeditionis facilitate, tū expectationis breuitate [Iuxta est dies Domini super omnes gentes, inter quas etiam sicut fecisti, sic fiet tibi.] Neque enim est acceptio personarum apud Deum, sed quemadmodū in omni gente qui timet Deū & operatur iustitiā, acceptus est illi, sic quicumq̄. ex contentione impietate iniuriāq̄. inferēda viuūt, grauissimū diuinæ vltionis iudiciū subituri sunt: atq̄. æquē gētes omnes, quæcunq̄. hoc nomine censebuntur, peritura. Vnicuiq̄. enim secundū opera sua rependendum est. 10

Quomodo enim bibistis super montem sanctum meum, bibent omnes gentes iugiter, & bibent, & absorbebunt, & erunt quasi non sint.

OMNES quicumq̄. vno crimine inuoluti sunt, vna iudicii & sentētiæ formula comprehenduntur, ne quis vllō nomine, aut genere, aut priuilegio diuinum iudicium sibi effugiendum fore arbitretur. perinde enim vobis omnibus exitialis calamitas afferenda est. vt à vobis populo meo inhumanē, atq̄. in religionis opprobrium & cōtemptū fuerit allata. Conuertitur autē sermo ad eos, qui dura nimis perpeffi à gentibus fuerat, hoc est, ad piorum populū, quos vltionis certa spe atq̄. expectatione cōsolatur. Quemadmodū, inquit, qui in monte sancto meo nomē meum religionēq̄. colitis sanctissimam, vexati ab his afflictūq̄. estis vehementer, sic isti me vltore, sacrosancti Euangelij vi, virtute & efficacitā, atq̄. sequenti rebelles & contumaces vltione funditus euertētur. Calicis verō, & bibendi propinandi q̄. verbis suppliciorū aut pœnarū, aut etiā vltionis acerbitate significari sepe aliās docuimus, vt: Hunc humiliat, & hūc exultat, quia calix in manu Domini, vini meri plenus mixto, & inclinauit ex hoc in hoc, verūtamē fex eius nō est exinanita, bibēt omnes peccatores terrę. Atq̄. eadē ferē significacione in grauissimis & molestissimis rebus deuorare verbū à Latinis vsurpari solet. adeo autē copiosum atq̄. abundantē amaritudinis calicem gentibus omnibus esse propinandum ait, vt ebriis factis, funditus sit tandem pereundum. Iam verō ex quo Christus ad dexteram Dei regnaturus ascendit, mysterium hoc in filios iniquitatis operatur. quod si nondum omnibus poculum hoc exhibitum fuerit, non adhuc tamen est exhaustum. [Bibent, bibent omnes peccatores terrę, & erunt quasi non sint, Hebraicē est, quasi non fuerint.] Atque hæc quidem impiis & sceleratis hominibus in vniuersum, cum studiis, factionibus, potentia, copiisq̄. suis diuino iudicio edita est fors. Pii verō & religiosi, atq̄. per patientiam boni operis Domini diem expectantibus, illa diuinis promissionibus parata est felicitas. 37

In monte Sion erit saluatio & erit sanctus, & possidebit domus Iacob eos, qui se possederant.

MAXIMUM illud publicæ salutis sacramentū, cuius causa antiqua omnia dicta factaq̄. sunt, cuius rationes nulli vatū ad promittendū nō sunt diuinitus cōmissæ, hoc iam in loco Abdias de more significat. id verō prædicandū magis illis & optandū, quam penitus cognoscendū & creditū. nobis autem huius felicissimæ atq̄. aureæ ætatis hominibus, nisi tanta hæc dignitas aliū de ob nostrā culpā impediatur, cognoscendū tractandūq̄. re ipsa, & experimento proprio, viuaque efficientia sentiendum donatū diuinitus est. Amen quippe dico vobis, multi reges & prophetæ cupierūt videre, & audire, quæ vos videtis & auditis, & non potuerunt. namque de hac salute exquisierūt, atque scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vobis (nouī Testamēti cultoribus) gratia prophetauerunt. scrutātes in quod vel quale tēpus significaret eis spiritus Christi, prænuntias eas, quæ in Christo sunt, passiones & posteriores glorias. Quib. reuelatū est, quia nō sibi meritis, nisi vobis autē ministrabāt ea, quæ nūc nūtiata sunt vobis per eos qui euāgelizauerūt vobis, Spiritu S. misso de cælo, in quē desiderāt angeli prospicere, &c. Equidē vereor ne ratio hæc vniuersā, quā nobis oībus perspicuā, apertāq̄. esse oportuit, maxime Christianorū hominū parti suo vitio diuinoq̄. iudicio obscura difficilisq̄. fuerit reddita. nā pfecto si perspecta oībus certa q̄. esset, melius multo nobiscū ageretur, q̄. agitur, neq̄. solū publicæ priuatq̄. res, sed singulorū mores consilia etiā cōmuniter separatimq̄. suscepta, eum, quē decuit, cursum tenerent. Sed quoniā nobis, dum Vatū scripta enarramus, indicādi potius, quam explicādi mysterij huius cōmoditas est, satis officio nostro fecisse videbimur, si Chri-

Lucæ 10.
I. Petri. 1.

43
44
45
50
55

si Christianos interim homines adhortati, vt omnibus votis atq̄. afflictis precibus huius sacrosanctæ rationis abundantē sibi ipsi explicationem à Deo impērent. interim breui argumēto contēti rem ipsam, vt à Vate nostro indicatur, breuissimē exponamus. In tanta rerum humanarū perturbatione, in tanto hominū periculo, in tantis miseriis à comuni omniū hoste diabolo per primi parētis scelus, & per propria singulorū vitia & peccata allatis, vnā tantū ad salutē viam sibi munitā Deus declarauit, si quem ipse missurus erat totius orbis seruatore, publicæ salutis assertore, & vindicē, homines libēter & grātē reciperent. namq̄. ille eam, qua præditus erat, virtutē, eum q̄. quo ipse abundabat, diuinum spiritū cum suis omnibus fuerat cōmunicaturus: euius maximi doni, qui participes essent, vt cælestes planeq̄. diuini, maximū ad salutē & victoriam ex cōmuni hoste, eiusq̄. exercitiis reportandam, momentū haberent, sicut scriptum est: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestātē filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius; qui non ex sanguinibus, &c. sed ex Deo nati sunt. Hunc verō Seruatorem fidē & obsequiō suscipi ab ijs oportuit, quicumque illius salutis diuinæq̄. dignitatis participes esse expetiissent. namque vtramque hanc rem ille ipse publicē exigebat: Pœnitentiā & credite Euangelio, & appropinquabit in vos regnum Dei. At verō hunc tantum salutis & diuinæ dignitatis auctorem, & procuratorem à se mittendum, & gratis hominū generi donandum, variis iisdemq̄. maximis nominibus, pro aliis atque aliis huius maximi mysterij rationibus appellari placuit, quæ omnia neq̄. nostri ingenij tenuitate, neq̄. his tēporis & loci angustiis explicari sese patiuntur, ex quibus vnū est Sion, qui cum editissimus Ierosolymorū mons fuerit, & Dauidi regi præcipuē ad regiā ædificandam optatus, huius, de quo nobis sermo est, Iesu Christi instar obtinuit, quem totius cælestis ciuitatis suæ, hoc est, Catholicæ Ecclesiæ, in qua regnaturus ipse fuit, principē & firmissimū certissimūq̄. caput esse decreuit, sicut & de imagine ipsa, & de ea, quā imago referebat, significatione scriptū est: fundatur exultatione vniuersæ terræ. Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Deus in domibus eius cognoscetur, cum suscipiet eam. igitur hoc cōmune & certissimū omnibus ad salutem perfugiū, hoc asyllum, hoc maximum & firmissimū piis omnibus præsidium à Deo per Vate proponitur & indicatur; à quo credentibus & obtemperantibus certa salus, oppugnantibus verō & impiis, aut ad hostis castra deficientibus, certa perniciēs exitiūq̄. est. neq̄. enim vllū aliud nomē hominibus datum est sub cælo, in quo oporteat nos saluos fieri, & nō est in aliquo alio salus, aiebat Petrus [In monte Sion erit saluatio.] Ecclesiā Catholicā, cuius caput Christus est, vnicum certissimū & cōmune salutis perfugiū & domiciliū fore significat. nam quod hic saluationem legimus, ex Hebraico clarius euasione interpretari possumus. [Et erit sanctus, Hebraicē est, sanctitudo siue sanctum.] Sanctificationē illam significat, cuius apud noui Testamenti auctores frequentissima mentio est. eo autē diuino puritatis & sanctitudinis dono, cum aliis maximis muneribus à Christo datis perficiēdos esse homines, antiqua & sacrosancta Vatū carmina prædicere, vt: Sancti eritis mihi, quoniā ego sanctus sum Dominus Deus vester, & dabo sanctificationē meā in medio eorū in perpetuū. Et erit omnis, qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalē sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Ierusalē, & vocabunt eum populum sanctum redēptos à Domino. Sanctitudinē verō Hebraicē separationē, & sepositionem à vulgari & cōmuni consuetudine atq̄. vsū, præterea inuiolabilē quandā, intactamq̄. maiestātē significari, longē lateq̄. ab hominum vulgo remotā, iam aliās docuimus: huiusmodi autem ciuitatē quandā sibi per Christū instituendā Deus multo antē receperat. Et erit ibi semita & via, & via sancta vocabitur: non transibit per eā pollutus, & hæc erit vobis directā via, ita vt stulti non errent per eā. Ita locus hic de sanctificatione per Christū suis donata est accipiendus, quod Chaldaica Biblia manifestē indicat, [Et erunt, inquit, sancti.] Quā pfecto rem abundē satis fuisse à Christo nostro suis cultoribus præstitam multa confirmant testimonia. Sed ablutus estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. [Et possidebit domus Iacob eos, qui se possederant.] Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succendentur in eis, & deuorabunt eos, & non erunt reliquæ domus Esau, quia Dominus locutus est.

55
CANOVAM magnum, acerbū, & diuturnū bellū Idumæorū factioni aduersus exiguum & simplicem populū susceptum sit, in quo maior pars minorem vehementer affligere

affligere semper visa sit, tamē ab hac illā omnino tandē superandā esse; & huius virtute illius nomē esse deniq. extinguendū, præter verissima diuinarū promissionū oracula, ipsa iā huius rei pericula certā nobis fecere spē, quoniā nō multitudine, aut copiis, aut humana potētia & facultate, sed diuina virtute & efficiētia melior pars aduersus maiorem nititur. cuius virtutis præter hominum opinione certissimā semper victori fuisse, non solum Ægyptij à Mose Dei ministro superati, sed & Græci, & Latini, & Barbari, penes quos aut humanæ virtutis, aut sapientiæ, aut vtriusq. rei summa fuerat, testari possunt, qui omnes paucorum & infirmorum (vt videbantur) virorum tandem virtuti & sapientiæ cedentes, Euangelij veritati, succubuerunt. neq. enim veritati & spiritui, qui loquebatur, vt suum errorem tuerentur, resistere valebant. sed quoniā hæc Christiani nominis & religionis nostræ victoria. hic triumphus, nondum de vniuersis gentibus plenē reportatus est; multi etiam ex Idumæorum factione supersunt, qui piis & religiosi hominibus molesti esse pergant: omnes tamen peruictum, perditum, atque in seruitutem redactum, nomenque ipsum & studium Idumæorum penitus extinctum in Deo & apud Vatem hunc, & apud cæteros etiam sæpe est pollicitus, summamque pacem toto orbe Christiani nominis cultoribus sperandam spectandamque proposuit. etenim hoc ipsum ex antiquo illo de vtrisque partibus responso dato relatum est: Maior seruiet minori. namq. tametsi Iacob hæcenus insidias ab Esau passus, afflicus agitarisque fuerit, tamen cum duabus turmis ex Mesopotamia rediens, & magna equitum pedumque turma appetitus, deductus potius, quàm vexatus est; tandem autem Imperator & dominus suscipiendus, ita vt domus Iacob possideat eos, qui se hæcenus possederant. Quanta autem sapientia, quanta obseruatione res hæc prædicatur, vtque prædictiones cum euentu ipso conueniant. non ita apertè & planè explicare possumus, vt nobis ipsi satisfaciamus: sed ne omnino nihil dicamus, perangustè saltem in breuissima oratione maxima hæc infarcienda ratio est. Iacob natu minor, & promissionis superior Esau fuit; tamen post emptum sibi primogenituræ ius vehementer afflicus, insidiisque petitus atque exagitatus, patria cedere coactus est. Deinde ab exilio & fuga diuinitus reuocatus, diuitiis liberisque auctus dum rediret, fratrem, cuius vim, potentiam, opesque formidabat, tamen ob fidem & animi constantiā, humanitate & comitate superauit, & ne noceret, retinuit. Non multo post tempore Iacob in Ægyptum descendit, vbi à Iosepho filio duobus nepotibus auctus est, quos tametsi ex alieni populū matre susceptos, tamen nominis, generis, dignitatis, iurisque sui hæredes adoptatos, propriis liberis testamentis ascriptis. atque hæc ex diuinis historiis manifesta sunt. Ex Hebraicis autem traditionibus, historiis & interpretationibus illud accepimus, Iacobi filios, quo tempore parentis corpus ex Ægypto sepeliendi causa, extulissent, dum funeri operam darent, bello ab Esau posteris Sapho quodam duce fuisse tentatos, quos tamē Iosephus deuictos atque captos abductosque in Ægyptum duce, represserit. Ad quam historiam illud spectare videtur, quod funeris negotio, officioque narrando Moses adiecit. Quod cum vidissent habitatores terre Chanaan, dixerunt: Planctus magnus est iste Ægyptiis, idcirco, &c. Hanc verò omnem imaginem ad hunc explicandum locum, intueri conuenit, ita vt fidelium & piorum Ecclesia, exiguus primum, ac pusillus, grex. humilem nobis Iacobum exprimat; quem alter impiorum & superstitionum, hominum populus hæcenus diuexauerit atque afflixerit: quoad aucto iam discipulorum numero, securus atque suauis agere cœpisset. Et Ecclesia, quidem confirmabatur fide, & augebatur numero quotidie. deinde verò non solum ex Iudæis, hoc est, ex propria gente, sed ex Ægyptiis, hoc est, yanæ gentium superstitionis cultoribus, liberorum soboles addita Iacobi familia est: atque ex vtroque populo vna Ecclesia, vnum baptisma, vnum corpus est constitutum. Vtriusque huius corporis partis opera efficiendum esse diuina oracula prodidit, vt Esau, factionis memoria tollatur, funditusque deleatur, quod ex vtraque parte delictis ministris Euangelij, danda legatio sit, cuius Euangelij diuina virtute gerenda commendandaque est res. namque ita diuini consilij, sententia ad publicam fidem vtilitate, ad impietatis excidium, ad humani hostis Sathanae perniciem, & ignominiam decretum est. [Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula, & succendentur in eis, & deuorabunt eos, & non erunt reliquæ domus Esau.] Non solum eos qui secundum carnem ab his maioribus Iacob & Esau orti sunt, sed vtrarumque partium studiosos omnes, & quicunque familie nomine censentur significari, nomen ipsum domus, bis terque

repetitum declarat. Ioseph autem nomen non sine mysterio appellatum est, quod cum augmentum significet, eam quam modò annotauimus rem, planè indicat; cuiusmodi arcanum & ipso nomine imponendo, & deinde à Iacobo vaticinante explicando significatum esse videtur. Et vocabit nomen eius, dicens: Addat mihi Dominus filium alterum. Iacob verò ingresso ad se Ioseph ait: Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quæ est in terra Chanaan: benedixitque mihi, & ait. Ego te augebo, & multiplicabo, & faciam te in turbas populorum, daboque tibi terram hanc & semini tuo in possessionem sempiternam. Duo ego filij tui qui nati sunt tibi in terra Ægypti, antequam huc venire ad te, mei erunt. Ephraim & Manasses sicut Ruben & Simeon reputabuntur mihi, tametsi neque in terra Chanaan, neque Hebræa matre procreati, neque Hebraicis ritibus & moribus fuerant educati, tamen in familiam populumque ascripti sunt. Vtramque autem familiam diuini Euangelij, à se afferendi virtute ignis instar habituram esse prædicit, atque vniuersam Esau, hoc est impiorum, superstitionumque, factionem facile ac breui absumpturam. Quibus nulla maior ad resistendum & repugnandum contra Euangelicam veritatem futura est vis, quàm aridæ stipulæ, vt igni resistat. Id verò non humana aliqua facultate, virtute, arte, aut potentia, sed diuinæ sententiæ & consilij auctoritate atque efficiētia peragendum est.

Quia Dominus locutus est.

CVIUS verbū tanta vi & efficiētia est, vt nulla re impediri possit, quo minus quicquid dixerit, efficiatur. Ipse enim dixit: & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt. Statuit ea in æternum, præceptum posuit, & non præteribit. Hanc sententiam Chaldaicè sic legimus: [Quia Dominus sic decreuit.] Ignem porrò Euangelij virtutem diuinam dici, quæ omnia veteris hominis membra ablumens, nouorum hominum genus purgatum atque purum relinquat, in arcanis verbis à nobis docetur. quem ignem vehementer incendi lateque ardere Christus gestiebat. Ignem, inquit, veni mittere in terram, & quid volo nisi vt ardeat? Magnam porrò fururam Ecclesiæ felicitatem, magnam copiarum & gentis accessionem, magnam Israëlitarum & Ierosolymitarum restitutionem; ita vt nō Israëliticæ terræ, vt olim angustiis religio teneatur, sed vt gentibus & nationibus, sic etiā locis auctissima sit, ex illis Chananeæ regionis finibus ad orbis terrarum terminos dilatata. Et dominabitur Christus à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos, orbis terrarum.

Et hereditabunt hi qui ad austrum sunt, montem Esau, & qui in campestribus Philistijm: & possidebunt regionem Ephraim, & regionem Samarie, & Benjamin possidebit Galaad.

ISRAELITICA regio à meridie Idumæos, ab occasu Palæstinos, ab ortu verò Galaad, & Moabitarum atque Ammonitarum agros finitimos habuit. igitur dilatationē illam maximam, quæ Christiani nominis imperio ab Israëlita regione proficiscenti futura erat, descripturus Vates, obseruato geographiæ ordine disponit. vndique enim loca dilatanda sunt, & nomen ipsum Ecclesiæ Christianæ propagandum. & quemadmodum olim hostibus circumspecti Israëlita habitabant, ita summotis vndique hostibus, laxè & magnificè ij, qui verè Israëlita fuerint, habitabunt. Erant autem illis ab ortu hostes infesti Ammonitæ & Moabitæ, ab occasu Palæstini, à meridie verò Idumæi. hi omnium Ecclesiæ hostium imaginem exprimit, quos vbi Christiani à se summouerint, totum orbem facile occupabunt: neque verò hos tam perdendos, quàm in suum ius studiaque sua traducendos Euangelij virtute intelligere oportuerit, quemadmodum sapius iam est à nobis declaratum. Sed quoniam latinè aliquantulum confusè hæc describuntur, cum Hebraicè distincta omnia & clara sint, singulas partes dispungere, & distinguere operæpretium fuerit. [Et hereditabunt hi qui ad austrum sunt, montem Esau.] Tota oratio hoc carmine contenta tribus partibus absolvitur, singulæ autem partes recto casu & aculatio constant hoc modo: [Et hereditabit Auster montem Esau, & planities Philistæos, & hi etiam qui in planitie sunt, possidebunt agrum Ephraim, & agrum Samarie, latiore videlicet multo, quàm habuerint regionem & Benjamin, quibus olim cis Iordanem sedes fuerat, transmissio flumine, possidebit Galaad,] atque ita alij alijs dilatatis locis genus, nomen, gloriamque religionis suæ longè lateque propagabunt. Constat autem oratio hæc metonymiis non

inelegantibus figuris, & zeugmīs etiā distincta est. atque hæc omnia, quæ de imperio per finitimas & infestas gentes dilatando dicta à Vate sunt, eò pertinent, vt Ecclesiam ex omnibus gentibus, quibus veritas olim ignota erat, componendā primum & coagmentandam esse intelligamus. deinde verò Israëlitarum & Iudæorum dissipatas, multisq̃ue locis dispersas reliquias, & iusto atque fevero Dei iudicio vexatas, & obcæcatas restitutuū iri, spē nobis facit Vates hic, quæadmodū & alij vates fecere, & noui etiā testamenti oraculis est confirmatum. Nolo enim vos ignorare fratres mysteriū (vt nō sitis vobismet-
 Rom. 11. 22 ipīs sapientes) quòd cæcitas ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraret,
 23 & sic omnis Israel saluus fieret. hoc autē mysterium subiecto carmine Abdias enuntiat.

Et transmigratio exercitus huius filiorum Israël, omnia loca Chananæorum, vsq̃ ad Sareptam, & transmigratio Ierusalem, quæ in Bosphoro est, possidebit ciuitates Ausri. 10

QUONIAM in locorū nominibus vertendis sæpe inter eos, qui libros ex Hebraico vertunt, variari solet, hunc locum, vt Hebraicè est, nominibus ipīs reterentis, simpliciter reddere placuit: [Et transmigratio exercitus huius filiorum Israël, qui, vt Chananæi, vsq̃ ad T̄sarpath, & transmigratio Ierusalem, quæ in Sepharad, possidebunt vrbes Ausri.] Chananæos de suis sedibus & locis Israëlitarum quondam aduentu eiectos varièq̃, dispersos fuisse, antiquarum historiarū lectione docemur. alios enim Africam & Hispaniam, Illirin alios, & quosdam etiā septentrionalia, & alia Germaniæ loca petiisse accepimus. huic dispersioni persimilis illa fuit, quæ Israelitis Assyriorum regē victore cōtiguit, quos per omnia ferè loca, quæ imperio illi parebant, dissipatos legimus, ex quo effectum est, vt dispersionis nomine deinde dicerentur, vt: Congrega dispersionem nostrā, libera eos qui seruiunt gentibus, &c. & Iacobus Catholicam Epistolam tribus duodecim, quæ sunt in dispersione conscripsit. Hos autē ad T̄sarpath vsq̃, dissipatos fuisse ex hoc intelligimus loco. At verò cuius regioni nomen T̄sarpath cōueniat, non facile ex diuinis libris constat. namq̃. duobus in locis tantū antiquorū scriptorū id nomē appellatur, apud hunc videlicet Vatem & in regum etiā historiis, vbi T̄sarpath Sidoniorum, quòd Helias famem declinaturus fecedere iussus est. quem locum nostra biblia, vbicunq̃ meminerunt, Sareptam Sidoniorum nominant. Fuisse autē alium quempiam locum, cui idem T̄sarpath nomen esset adiunctum, illud Sidoniorū, arguit, vt Aram Naharaim regionis nomini adiectū, ab Aram Soba regione etiā alia distinguit. Itaq̃. alij cuius nomen T̄sarpath, quàm Sareptæ Sidoniorum conuenire intelligimus. Sed quo terrarum orbis sita T̄sarpath hæc fuerit, non facile ex sacris libris diuinare est. ex Hebræorū autem traditionibus, & retento hæctenus apud eam gentē nomine Galliæ prouinciæ esse, hanc accepimus; vt illa Galatis aliquādo & Gallogræcis, ab Ephesinis, sic etiā à Sareptanis occupata atq̃. habitata fuerit, siue quacunq̃ue alia de causā nomen hoc obtinuerit. Constat enim seculorum vi & impulsu humanarum rerum, regnorum, & prouinciarum nō solum facies & status, sed nomina etiā mutari, turbari, atq̃. sæpe etiā penitus extingui. Esse autē huiusmodi remotā longeq̃ue à Syria distantē regionē aliquā, quousq̃. Israëlitarū dispersio pertineret, nota illa vsq̃ue significatur, cuius vsus in rei, loci, aut tēporis termino definiendo plerunq̃. est. neque verò hæc expositionis ratio, cum ipsa re pugnare videtur: constat enim Galliæ complura loca maxime ea partē, quæ Narbonensis dicitur, & Britanniæ, quæ Gallijs olim ascripta fuit, magna Israëlitarum copia vsq̃. ad nostrā ferè ætatē fuisse frequentata, à quibus etiā gymnasia tum alibi, tum Narbonæ, & Massiliæ publicè sunt instituta. floruit autē in ea prouincia imprimis Salomō quidā Iarchius celebris apud illos Hebraicorum librorū interpres, quo tempore Galli Gotfredo duce Ierolimā à Saracenis cepere. Circa annum verò à condito orbe 4555. Iudæi omnes publico edicto ex Gallia relegati, in Germaniā cōmigrarunt. nihil tamē hoc obstat, quo minus illa migratio à Gallia, quòd primū olim ex propria regione deueniant, agnomē sortita retinuerit, vt semper Gallica migratio dicatur. quæadmodum & qui apud Hispaniā Iudæi cōmorati sunt, quanquā nunc pulsī alijs atq̃. alijs regionibus vagentur. Hispani omnes dicuntur, neq̃. solum cognomen, sed Hispaniā etiā linguā, vt maternā retinēt. Vt autē extrema olim terrarū continentis orbis loca occasum versus Gallia & Hispania, quas Oceanus occidētalī abluat, existimata sunt; sic etiā cum locorū ipsorū finibus dispersionis ratio optime definita est. nā antiqui aut nullā præter Asiam, Africā, & Europā in nostro hemisphærio terram habitabile esse putauerunt, aut

Rom. 11.

2. Reg. 17.

Ioan. 7.
2. Mach. 1.

1. Reg. 17.

Berosus.

Cicero pro M. Fonteio.

Isaac Hispan. in Ioel. ca. 3.

Helias Leuites in Theobite.

Meja. lib. 1. cap. 1.

aut si quid vltius esset, Asiæ ascribendum censuerunt. Igitur Israëlitarum dispersio, quibuscunq̃ue in locis ad ortum Austrum & meridiem dissipata fuerit, tamen occasum versus Galliæ & Hispaniæ terminis est definita. Vbi autem de Gallica transmigratio (quæ prima Assyriorum regum iussu contigerat) meminit, Hispaniensem etiā Iudæorum transmigratio commemorat, quæ & tempore & loco posterior illi Gallicanæ
 5 Israëlitarum fuit. Vtramque autem multo ante præuidens, obiter prædicit. nam qui restituendos, atque in Ecclesiam diuinamque tutelam recipiendos Israëlitas, qui in Gallia & qui in Hispania fuerint, præcinit, exules eos in illis locis fore subiudicet. cur autem de Hispania ea quæ subiunguntur, accipiamus, ipsa locorum vicinitas & terminorum orbis communis vtrique ratio; ijs, quæ de Gallia dicta nobis, & ab aucto-
 10 ribus tradita sunt, coniungendis accedere videtur. [Et transmigratio Ierusalem quæ in Bosphoro est, possidebit ciuitates Ausri.] Diximus quo in loco Latine Bosphorus legitur; Hebraicè legi Sepharad. Cui autem terrarum orbis regioni nomen id fuerit olim impositum; & Chaldaica Biblia aperte docent; & nos etiā excogitata quadam nominum ex alijs ad alias linguas reducendorum ratione indicabimus. Chaldeus interpres sic hunc locum vertit:
 15 [Et transmigratio Ierusalem quæ in Spamia.] Spamia à Chaldæis eadem quæ à Latinis Hispania dicta fuit, quæ terrarum orbis continentis vltima Athlanticæ siue Occidentali Oceano alluitur & terminatur; atque Europæ nomen & fines Herculeis columnis ad Calpē terminat, quæ Gaditanus Bosphorus permeat, omnium quæ in mari nostro sunt celeberrimum fretum, ex quo factum est; vt Latinus interpres extremitatē & terminum ipsum
 20 orbis, & sententiæ rationē affinēq̃. vocē secutus, Sepharad Bosphorū verterit: quæ Herculeum Bosphorum siue fretū intelligi accipiūq̃. voluit. Eandē autem esse Hispaniā, quæ Sepharad olim dicta fuerit, illud argumento nobis est, quòd antiqui Græcorum auctores prouinciam hanc antiquo atq̃. illustri vocabulo *Sperida* nominarunt. Illud autem ex
 25 varijs linguis, quarum cognitio atque vsus nobis diuino beneficio contigit, obseruauimus, propriorum nominum variam pronuntiationem, non tam consonantium literarū, quam vocalium corruptione aut mutatione in alia atque in alia, & persæpe in eadem lingua accidere: quam rem exactè considerantibus varia quæ videntur nomina componere inter se, atque ad antiquissimā & certam rationē reuocare, nō magni negotij esset.
 30 Exemplis autem hæc rem indicabimus, quoniam iusta disputatione explicare nunc non possumus. In huiusmodi igitur nominibus reductio semotis omnibus vocalibus atque consonantibus etiam ijs, quæ certum in vnaquaque lingua pronuntiandi modum statuere solent, & cæteris consonantibus relictis fit. vt à nomine MITRIDATES, primum finitionem, ES, quæ Græcæ terminationis nota est, abscindimus; deinde verò vocalibus omnibus expūctis, reliquæ sunt nobis MTHRDTH, quæ eadē sunt in Hebraico & Chaldaico, atq̃. etiam Pontico siue Scythico eiusdē viri nomine, MATHRE DATH, cui, ablatis vocalibus, eadē omnino literæ, quæ MITHRIDATH, relinquuntur. Sic
 35 nomen ARTAHATA, idē ARTAXAS. SCATHASVEROS, idem ASSVERVS est. Eandem itaq̃. rationē secuti SPERIDA ad SPARAD, nobis hoc loco oblatum nomen
 40 facile reducemus, cum iisdem vtrinq̃. consonantibus constet literis. atq̃. de omni hac nominū ratione nos aliàs fortasse pluribus agemus & exactius, tantū votis studijsq̃. erga Christianam reipub. nostris Deus annuat. Nunc iam historiam ipsam breuiter tractemus. Hispaniam Iudæorū innumera multitudine fuisse habitatam, nostræ etiā ætatis testimonio cognouimus. namq̃. non multis ab hinc annis Catholicorum regum edicto primū ex Bethica atq̃. ex Tarraconensi, postremò Emanuēlis Portugalliæ regis iussu ex
 45 Lusitania decedere coacti sunt; quorū omniū non exigua religioni nostræ interim accessio facta est, sanctissimum Iesu Christi filij Dei Euangelium agnoscentium, atque vltro suscipientium: qui verò suam religionis vmbra sectari optauerunt, solo tantum mutato, prouinciæ, vnde exulauerunt, cognomen, linguam, & viuendi etiam morem retinent, facileq̃ue à cæteris vel vno familiaris & domesticæ rei nitore & ap-
 50 parato dignoscuntur. ex his multū nunc in Thracia, plurimi etiam in Africa exulant, in Italia nonnulli degunt. Omnem verò hanc multitudinem ex Iudæorum, qui Ierolimam Iudæque tribum coluerant; familijs; non ex alijs tribubus fuisse, constans omnium eius gentis scriptorum opinio est. Narrat enim quo tēpore sacri Ierolimorum fanum ad Assyriis primum dirutum est; multos ex ea gente in Hispaniā, à Piro quodā duce, qui Assyriorū imperiū obseruabat, fuisse traductos, qui duobus primū
 55 locis

2. Regū cap.
vltimo.

locis confedisse dicuntur: alteri quidem nomen Lucina, frequentissimo illis seculis in Bethica prouincia oppido, quod nos vel Lucenam nunc dictam; vel, quæ non longè ab hac in Illiberitana regione est, Lucentiam olim, nunc Sefam esse arbitramur: alteri verò Toletō regiæ Carpentanorum vrbi nomen fuit, quam quidam ex illis Hebraico nomine Tholedum dictam ex eo putant, quòd in ea vrbe Iudaicarum familiarum distinctio maximè fuerit obseruata. Id ipsum autem Tholedoth nomen significat generationes siue familias. Atque ab ijs qui ea loca incoluere Iudæis nomina quibusdam vicinis oppidis, ex relictorum in Syria locorum desiderio, aut etiam similitudine indidisse, vt Ascaloniæ, & Maquedæ & aliis. Hæc ex illorum antiquis receptionibus, & ex commentariis in posteriorem regum librum habuimus. In libro etiam qui de ieiuniorum causis & rationibus apud illos inscribitur, legimus Titum Vespasiani filiū, quo tempore triumphum ex Iudæa capta reportauit, persuasum à præfecto quodam, qui in Lusitania prouincia erat, vt si quos ex his, quos Ierosolymis abduxerat, aliò traducendos decerneret, ad se in Hispaniam transmitteret. esse enim oportunum illis & commodum in Lusitania locum Emeritam Augustam, Romanorum colōniam, tum primum restitutam operibusque maximis auctam, atque ab hac gente, quæ posteriore fano diruto abducta fuit, omnes illas, quæ Emeritæ primum, deinde in Lusitania omni, & finitima Bethicæ parte fuere, familias fuisse profeminatas. Vtramque ergo gentem, & quæ prioris, & quæ posterioris fani tempore abducta fuit, Ierosolymitanam migrationem Vates nominat. Cui in diuinam gratiam restituta, eas, quæ meridiem versus sitæ sunt, hoc est Hispaniæ, quæ & Ierosolymis & Gallia meridionalior est; & Africæ, Libiæ, Ægyptique vrbes habitandas ascribit; ita vt in vnum iam cum ijs terræ incolis, qui Christianam religionem susceperint, populum eiusdem religionis interuentu: imò in vnum corpus, cuius caput vnicum Christus sit, coniuncti, compacti, atque coaugmentati, quietam, tranquillam & beatam vitam sine vilo fugæ aut migrationis metu, sine insidiarum suspitione, communi diuina tutela vsi peragant. Tantam verò tamque illustrem rerum mutationem & totius Idumææ factionis interitum, publico & celeberrimo sanctissimorum & fortissimorum virorum, qui diuinas Christianæ religionis partes habeant, conuentu de communi omnium sententia & iudicio probatum firmatumque iri prædicit. Ita fiet vt Idumæorum causâ seuerissimè iudicata atque damnata, Deus omnibus suffragiis, vna vniuersorum voce, communis, legitimus, atque æternus orbis totius rex declaretur; & ius regnumque suum; omnibus maiestatis & dignitatis, nominisque sui hostibus deuictis & perditis, tam in terra, quam in cælo obtineat: idque regnum & imperium plena, constanti, atque perpetua totius terræ orbis fide obseruetur, perinde atque in cælis obseruatur. Neque enim frustra id assiduis præcibus exorandum huius regni particeps & hæres Christus præceperat, imò certam eo præcepto spem fecit, fore vt id quod communibus votis publicè & priuatim instanter petendum præciperet, aliquando impetraretur. Sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra.

Math. 15.

Et ascendent saluatores in montem Sion iudicare montem Esau.

Vt olim Apostolis & Christi discipulis sacrorum ministeriorum & munerum, sic etiam nominum & appellationum communio & honor diuino beneficio, & præconio tributus est: Vos estis lux mundi; vos estis sal terræ. Vos qui secuti estis me in regene- ratione, cum sederit filius hominis in maiestate sua, sedebitis & vos super duodecim fedes iudicantes tribus Israël. Huiusmodi dignitatis & potestatis communio, diuini spiritus illis donati virtute ac iure contigit, atque in legitimos etiam Ecclesiæ ministros traducta permanuit. Sicut misit, inquit, me pater, ita & ego mitto vos, hoc dicens insufflauit in eos dicens: Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remissa erunt, & quorum retinueritis, retenta erunt; Ego autem vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi, & cæc. Quibus ex omnibus, atque aliis quamplurimis locis accepimus, antiquis Apostolis, atque eorum vice, vsque ad mundi finem, sanctis Ecclesiæ legitimis ministris, cum Euangelij munere diuinarum Christi dignitatum ministeria, potestatem, dignitatum etiam & honorum communicationem diuinitus contigisse, neque mirum videri alicui debet; si qui iudicium, amicorum, lucis,

lucis, salis, aliisque illustribus & dignissimis nominibus appellantur, ijdem ob Etiahgelici muneris dignitatem, potestatem, atque efficientiam, saluatores etiam salutentur, vt qui viam salutis nobis annuntiant, per quos bonus Christi notitiæ odor in mortem & in vitam manifestatur, quorū fidei oratio ægrōtos ab interitu seruat, quorū etiā sermone atque exemplo reuocati ab errore peccatoris anima à morte per Christum liberatur. Si enim Assur, Nabuchodonosor & Cyrus, nō ob sancti cōmunionē spiritus, sed ob diuinitus delatorū munerum functionē, alius furōris virga, alius seruus; alius Christus Dei appellatur, quid obstat, quo minus, qui diuino spiritu ad eam rem vncti, & sacrosancta Euangelicæ veritatis, atque virtutis propagandæ potestate præditi sunt, Saluatores etiam possint appellari: Huiusmodi autem saluatorum collegio, & conuocato concilio, Idumæorum studia, conatus, causam denique grauissimè & seuerissimè iudicandam, atque sacrosanctum Dei Christi que eius imperium publicè obseruandum esse confirmat. Neque verò mysterio illud vacat, quòd tantā rem his potius, quàm aliis verbis enuntiauerit. [Saluatores in montem Sion iudicare montem Esau.] Nō enim idem est dicere Sion & Esau, & montem Sion, & montem Esau, quòd montis nomine vtriusque partis cœtus, consilia, voluntates, & studia significat. nam ex pluribus Hebraicis nominibus, quibus montis natura significatur, vnū est H A R, quòd à verbo cōcipiendi & pariendi deducitur, atque eo nomine montes aliquando dicuntur, quòd eiusmodi natura, variis humorū, metallorum, aliorumque mineraliū, & seminum etiā generibus grauida refertaque sit. Rectè itaque ex montis verbo conceptum & partum Sionis, conceptum, atque partum Esau possumus interpretari. Cumque Christiana Ecclesia ex Sione illo antiquo profecta sit; impiorum autem & superstitiosorum cœtus atque concilia ad Esau, tanquam ad communem partium illarum principem & ducem referantur, diuinos illos saluatores alterius arcem obtentum es, ex eaque Esau partes, hoc est cœtum & consilia, acta, gesta, rationesque omnes & iustissimè & sapiētissimè, secundum Christi veritatem iudicatum ire denuntiat. neque tantum de extremo illo omni orbi, postquam homines à mortuis extiterint, dicendo iudicio, hæc accipienda sunt in quo sedebunt super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël, & cæc. sed etiam de causâ impiorum, & totius superstitionis rebus diuino iudicio, & illorum seruatorum communi atque Euangelica sententia, exterminandis præcipitandisque sermo hic nobis est exponendus. Futurum enim esse Vates omnes, & ipse vatum omnium princeps atque pontifex Iesus prædixere, vt ante diem extremum vnus omnium orbis hominum & ordinum consensus, vna conspiratio de sacro Dei & Christi eius imperio sit. Et erit, inquit, vnum ouile, & vnus pastor. Et Ioannes etiam vidit sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis, & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter uerbum Dei, & qui non adorauerunt bestiam, neque imaginem eius, neque acceperunt characterem eius in frontibus eorum, & vixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis. Hæc omnia & plurima alia futurorum temporum mysteria Abdias Vates magna breuitate, sed maxima atque sanctissima cum veritate inuoluit, suo tempore, cum Deus id effici voluerit, tandem aperienda atque explicanda. Porro autem post illud tempus quid sit expectandum docet.

Et erit Domino regnum.

A vniuerso orbe, communi omnium voluntate, studio, atque consensu delatum, sicut & apud Zachariam scriptum est: Et erit Dominus rex super omnem terram, in die illa erit Dominus vnus, & erit nomen eius vnum. Cui sit laus, gloria, decus & imperium per infinita seculorum secula. Amen.

Madridi 13. Kalend. Iulius. 1567.

F I N I S.

q 3

GARMEN EX VOTO.

Qui nuper amplis nobilis & placens
 Domis, seueri laudēq; iudicis,
 Lauro & noua primaq; felix
 Hesperia in populis nitebam:

Unus quod inter nomina plurium
 Vatum, Fenarus quos recreat pater,
 De more festos & dies, &
 Sacra canens melius placerem.

Hinc iam virenti fronde superbiens
 Ac mentem honesto nomine principem
 Indutus, aut reges par abam
 Ponere belligeros, ducesq;:

Aut nuper adiectum imperiis nouum
 Orbem, vias & perdomito mari,
 Leges, iugum latum & catenas
 Caesaris auspicio potentis.

Sed gestientem grandia maximis
 Struxisse rerum versibus & modis
 Tentat a nullis ac poëtis
 Lintre noua vada permeare.

Christus sopitum luminis & noui
 Visis pauentem corripuit vocans,
 Iussitq; terrenis relictis
 Querere premia sanctiora.

Et dexter altas sollicito dedit
 Curas, decorum munus, & arduas
 Virtutis atque angustiores
 Mente vias cupida tenere.

Non Vatis artem, non mihi spiritum
 Doctiq; frustra carminis additum
 Nomen, calenti dum iuuenta
 Susciperem superos canendos.

Sed ut Latino maxima discerem
 Sermone nostris edere gentibus
 Arcana que secretiore
 Inuoluit Deus ipse libro.

Hic mihi pulchrum munus & optimos
 Rerum labores gentibus hic meis
 Dulcemq; fructum esse, hic legenti
 Commoda magna ait, & canenti.

Ergo morantem praecleri fuga

Atque incitato sustulit impetu,
 Et nocte subductum silenti
 Urbibus & mediis remouit.

Longeq; turbis seposuit breui
 Raptu, meorum, nec memorem mei
 In rupis alta nec profano
 Culmine, nec populis patente,
 Matris dicatum virginis ad nemus
 Præruptum, ut alto sidera vertice
 Ferire, sedes & propinquas
 Crederer obtinuisse calo.

Tum rore puro fontis & integri
 Lymphis lauat queis Helicrenia
 Antro resurgens ex opaco
 Supposita & rigat arua & hortos.

Huc me reductum lucis amabilis
 Et noctis horis ardua numinis
 Responsa, & humana salutis
 Consilium docet usque magnum:

Mortalium qua cognita mentibus
 Amoris ignes iniiciant sacri, &
 Spreuisse cogant res caducas
 Ac tenues posuisse curas.

Hic linguam & aures (credite posteri)
 Referre voces ut valeam sacras
 Syre Deus solus magister
 Assyrië & mihi temperauit.

Te Christe dux, o te sequor arduis
 In rebus, & me muneribus tuis
 Contestor auctum, vni tibi me,
 Quidquid ero, referam benigno.

Ac iam perennes quid sine te mei
 Possent labores? quid inuict integros
 Dies, quid annos inquietos
 Ponere consiliis profundis?

Nam sic & amplis flaminis Abdias
 Eductus olim muneribus tui
 Fertur & è cæcis tenebris
 Insano & patria stupore.

Hic cum Seiri saltibus ac iugis
 Mentita leui marmore numina,
 Vel ære fallaces Deorum

Stultior effigies timeret.

Vocatus alma lucis ad aureos

Cognovit usus, ac sapientia

Sacrariis primis receptus

Emicuit pius atq; doctus.

Regum deinde obscura negotia, &

Aula repellens vincula principis:

Qua nectit ardens aut cupido, aut

Ambitio male sana iungit.

Iam mente celsum transuolat & polum, &

Ignota rerum peruidet abditis

Admissus arcanis, tenetq;

Secula temporibus remota.

Sermone doctus dicere grandia

Angusto, apertis vocibus explicat

Causas, & euentus malorum, ac

Fata suis populis tremenda.

Et quantus instet manibus ac viris

Horror, negato & subsidio labor,

Ut semper infestos tyrannos

Praecipites maneant ruina.

Non tantus altis montibus it fragor

Findente nubes fulmine turbidas

Ardens nec ignis tot fauillas,

Dum segetem populatur, edit:

Quantum impiarum crimina mentium

Momenta rerum plurima conterunt

Molesq; calo minit antes

Concutit inuidia procella.

Liuor beatas insidias parat

Rebus, quietos nec patitur dies,

Fratrem petitem dolis una &

Artificem ruit ille suum.

Testis Cainus perfidus impio

Ausu & nefandi progenies Nodi

Cum poena tellus intabescit

Temporibus, viduata iustis.

Sed quid furenti barbite concitus

Culpas nocentum perueheris pede?

Quocumq; prae ducit serenus

Spiritus, hinc potius sequamur.

BENEDICTI

BENEDICTI ARIÆ MONTANI

IN IONÆ VATICINIVM PRAEFATIO,

DE MISERICORDIA.

469

QUICUNQUE de diuina natura differendi negotium ex sacris
& veris oraculis pie & sapienter obiere, adorata imprimis tante
maiestatis sanctitudine, & humanis in hoc mortali corpore metibus
inaccessibili luce procul salutata, quantum exacta, explorata & li-
mata usdem oraculis & validissimis naturae rationibus veritas sese
illis permisit tractanda, praeter alia, quae ad eandem diuinae naturae
contemplationem pertinent, omnes in eam sententiam disputauerunt, ut diuinam naturam
vnam, simplicissimam, immensam, omniq. ex considerationis parte infinitam esse affir-
marent, cui nihil aliunde accedere aut inherere, nihil detrahi aut abesse possit, nihil inesse,
quod aut nouum, aut a seipsa alienum, aut denique non ipsa eadem diuina natura sit.
15 Cum autem omnis naturae rerum ratio in duo prima genera a philosophis sit distributa,
quorum alterum substantia, alterum accidens dicitur, prioris illius rationes optimas, posterioris
vero nullam Deo ascribere. Itaque Deum substantiam simplicissimam, cui nullum possit
accidens inesse, dixere, sicut scriptum est: Audi Israël, Dominus Deus tuus vnus est.
Cum vero Deus substantiae & non accidentis nomen sit, vnam esse eam naturam ita
20 vnam, ut Deus est, hoc est, tanta perfectione vnam esse, quanta Deus sit, cui quod per-
sonis distincta tribus est, nihil obstat, quo minus vna, purissima simplicissimaque natura
& substantia sit. Neque vero vllum earum, quae ei naturae attribuuntur, virtutum ac-
cidens ipsi inesse, neque incrementa admitti, aut detrimenta accedere posse, neque aliam
magis, quam aliam adscribi virtutem, quando haec res cum diuina atq. infinita natura, &
25 cum excellentioris substantiae, quae proprie substantia est, rationibus pugnet, fieri autem
posse, ut omnes aliarum rerum simplicium, & purissimarum etiam substantiarum na-
turae, quales caeli & astra sunt, confusa & dissipata immutentur & pereant, ut verò
Deus aliqua ratione immutetur, fieri non posse, quoniam ceteris naturis omnibus ali-
quid accedere accidereque potuerit, & si nihil aliud, tamē quod ortae creataeque fuerint,
30 quod annos temporaque quandiu sint certa habuerint, quod ut sint, ut que maneant non
a seipsis, sed ab auctore opificeque suo habeant. Deo vero nihil horum conuenire, qui so-
lus a se ipso cum sit, principio sineque careat, & aetatem suam non ad tempora, sed ad
immensam referat aeternitatem. In initio tu Domine terram fundasti, & opera manuum
tuarum sunt caeli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum ve-
35 terascunt, & sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur. Tu autem idem ipse es, &
anni tui non deficient. Verum enimvero, quanquam spectati in aliis rebus Deo au-
ctore effectus varias in eo virtutes ut causas nobis indicauerint, quae aliis atque aliis
nominibus humano cogitandi & loquendi modo dictae, varias de eo rationes sensu &
cogitatione nobis comprehendendas incitare videntur, tamen eorum effectuum, quos
40 variis nobis usus, & multiformis perceptio indicat, vna simplicissima causa & exi-
stendi ratio ipsum numen diuinaeque natura est, quatenus infinita, quatenus simplicissi-
ma, deniq. quatenus diuina est. Ut autem plurima alia, quae ad diuinae contemplationem
naturae spectant, non tam propriis, hoc est diuinis, quam nostro ingenio accommodatis
rationibus & nominibus cogitare & appellare contingit, sic etiam ea, quae non nisi ac-
45 cidantium imaginibus & verbis percipi a nobis enuntiarique commodè potuerit, ad eas-
dem imagines & formas dicendique figuras referri nefas non fuit. Ex qua re factum
est, ut rationes de Deo omnes, quae re ipsa vna natura, nepe Deus ipse sunt, cogitatione
verò

verò si ad obseruandos effectus referatur muneris, infinite atq. incomprehensa, tamen disciplina & comprehensionis causa ad tria velut generum capita sint reuocata, sapientiam & potentiam (sive eam virtutē sive efficaciam appellare magis placeat) & bonitatē. quorū singula, quemadmodum certis ex rationibus ad singulas trinitatis personas (in quibus diuinā simplicissimamque naturā salutantes adoramus) referantur, non huiusmodi, aut loci, aut cōsiliū differere est. Sed cum æquales omnino & pares huiusmodi virtutes in Deo ipso sint, vt ipse sibi æqualis, par, simillimus, idemq. semper est, ex ea tamē ratione & parte, qua nobis vsui sunt, alias aliis maiores iudicari, argui predicariq. voluit, eas nimirū, quarū cōmoda magis & oportuna nobis cognitio, frequentior & crebrior vsus, atq. ad percipiendū nostrō in hac mortali vita ingenio maior facultas, & ad optimē de nobis merendū propior & certior exercitatio est. Ex qua re illud vsu euenit, vt diuinæ potētiae (quam dicimus) iudicia atq. argumēta illustrata nobis magis & nota, quā sapientie sint. Nulla enim vel maxima, vel minima est earū, quæ facta sunt, rerū, quæ non auctore suū ipsa testetur et predicet, illiusq. ad efficiendū virtutē planē arguat: quemadmodū verò facta, aptata, editaq. vnaqueq. sit, in paucis admodū est exploratū, ipsa quidē rerū spectacula omnium artificem suū manifestē probant, neq. enim præter primā causam vlla res est, quæ causa caruisse affirmari possit, sed quo modo, quo consilio et ratione singula seorsum, atque omnia simul instituta à Deo profecta, cepta perfectaque fuerint, cur his potius, quā aliis partibus, modulis & ponderibus cōsiterint, cum tamen, vt valde bona omnia essent, his constitisse oportuerit, quotusquisq. est, qui id planē per spectū exploratumq. habeat? numquid scis, inquit, quādo præcipit Deus pluuies, vt ostenderēt lucē nubium eius? numquid semitas nubium magnas & perfectas sciētias? nonne vestimēta tua calida sunt, cum perflata fuerit terra austro? Tu forsitan cū eo fabricatus es celos, qui solidissimi quasi ere fusi sunt? Ostende nobis, quid dicamus illi, nos quippe inuoluimur in tenebris. ita adeo potētiae, quā sapientie suæ apertiores multo nobis rationes esse Deus voluit. rarissimi quippe in terrarum orbe homines sunt, quibus Deus sese totius mundi opificem, vel rebus ipsis auditis nō arguat, ad eius verò sapientie sacraria, nisi ab eodē admissus, qui penetrauerit, nullus omnino est. nāq. ad potētiam cognoscendā affectus ipsi spectati satis esse possunt, ad sapientiam verò perspicendā non satis id fuerit, nisi causæ etiā & elemēta, momēta, initia & fines, rationesq. omnes explorentur, quæ omnia non sensu vt effectus, sed maxima ingenij animiq. intelligentia contineri possunt. Hoc autē ex eo euenire arbitramur, quod sapientie, quam potētiae ratio ipsam diuinam naturā, qua ipsa sibi ipsi maxima est, spectare proprius videtur, cetera verò orationes ad ea, quæ extra sunt, effectū ipso magis referuntur, vt potētia, vt misericordia, neque enim vllus misericordie vsus erga seipsum esse ostenditur, & potētiae etiā non ita perspicuus, si ad eum referatur, indicatur vsus. Misericordie enim exercitatio ad pietatis cultores pertinet, potētiae autē in omnium aliarū rerū naturis edendis conseruandisq. spectatur. Et misericordia eius ab æterno vsq. in æternū super timētes eum. Potentia etiā accinctū Deū sacra carmina describūt. Preparans mōtes in virtute tua, accinctus potētia qui conturbas profundū maris, motū etiā fluctuū eius tu mitigas. At verò præter cetera genera omnia, præter sapientiam & virtutē sive potētiam, misericordie suæ rationes maximas & illustrissimas, longē pluribus, maioribus et apertioribus argumētis testatas Deus nobis esse voluit, quod ea diuina virtus mortalibus omnibus, imò rebus, quæ creata sunt cunctis maximo & assiduo vsui sit, quāq. non solum maximo & præstātissimo ingenio virtuteq. pollens, sed humillimus, infimus atq. misererrimus quisq. plurimum indigeat, oportuneq. vti atque frui possit. Etenim alie partes diuinā naturā in se ipsa admirandā: hæc verò nobis adorandā, colendā, assiduis continuisque laudibus suscipiendam probat,

probat, illa præstantiā excellentiamq. suā prædicat, hæc inopiæ nostræ subleuandæ studium voluntatēq. confirmat: deniq. hæc ea pars est, quam maximē nobis notā per spectamque esse expediat, cuius maximē multas expeditissimas esse rationes cōducatur: atque vt ad certā cogitationē vniuersa reuocetur res, cum Deus ex omni naturæ suæ contemplatione bonus esse intelligatur, præcipuo quodā tamen iure bonitatis ratio & appellatio huic parti attributa est, ita adeo cum sæpe maximus et optimus appelletur, duobus illis generibus sapientia et virtute sive potētia maximus, hoc verò tertio, quā bonitatem nominamus, optimus dicitur: duobus illis in altis habitare perhibetur, hoc tertio humillima quāq. in celo & in terra respicere prædicatur. Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit in celo & in terra? Huius verò partis exēpla et momēta maxima hominum generi frequentibus, oportunis atq. illustrissimis consiliis, rebus, actionibus, sermonibus, et testimoniis probata confirmataq. esse Deus voluit, cui generi à se vehementer, præter ceteras, quæ conditæ sunt, rerum naturas, amato partem hanc maximē necessariam esse intellexit; atq. in ceteris quidem rebus suis omnem aliam naturam infinito intervallo superare; in hac suā verò de misericordia declaranda, atque præstanda voluntate seipsum vincere existimari & decantari gaudet, sicut scriptum est: Suauis Dominus in vniuersis, & misericordia eius super omnia opera eius. Quicquid autem de ceteris duabus partibus hominibus cognoscere contingat, siue id magnū, seu paruum sit, non adeo refert, dummodo vtilissima & expedientissima hæc pars, in qua bonitas & misericordia elucet, in qua natura omnis, maximē autem humana, vtilitas & salus posita paratque est, notissima omnibus, & præter alia egregiè explorata sit. Ceteris enim partibus vel adoratione vel admiratione excipiendis satisfieri à mortalibus posse, huic verò vni, nisi magnitudinis iudicio & præconio, non videtur posse satisfieri. Ex qua re euenit, vt cum à sacris auctoribus hæc genera tractentur, prima illa duo honorifica & admirationis plena mentione, hoc verò tertium illustri aliquacommemoratione, & explicatori magnitudinis aut multitudinis, aut diuitiarum præconio celebretur. Domine in celo misericordia tua, & veritas tua vsque ad nubes. Iustitia tua sicut montes Dei, iudicia tua abyssus multa: homines & iumenta saluabis Domine, quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam. Diuus etiam Paulus hoc genus benignitatem, longanimitatem, diuitiasque diuinas appellat. Denique de illis duobus aut pauca à mortalibus sciri, aut plurima ignorari, neque mirum, neque incommodum valde, imò fortasse etiam expediens aliquando est, de hoc verò non plurimas atque maximas rationes tenere longē fuerit incommodissimum. Atque huius generis non solum frequentissima atque illustra exēpla assidue re ipsa & vsu edi, sed sanctorum etiam virorum, maximē autem vatum, quibus humana salutis prædicandæ & annuntiandæ legatio data fuit, plurima & grauissima testimonia constare diuino consilio decretum est. namque diuinorum huiusmodi ministrorum præcipue partes fuerunt, abundantem diuinæ misericordie rationem mortalibus explicare & peccandam proponere: cetera autem omnia, quæ ab illis tractata sunt, vel ad hanc commendandam & probandam partem, vel ad eandem defendendam & propugnandam, atque à pernicacissimorum hominum dubitatione, aut accusatione vindicandam pertinent: siquidem horum ferè omnium illud vnum commune argumentum & studium est, homines ab errore & tenebris ad fidei & pietatis obsequium & studium, misericordie obtinendæ causa, reuocare; in eaque diuinæ misericordie

miseri cordiae virtute & benignitate predicanda plurimum opere & diligentia praestare; tardiores vero & negligentiores grauibus minis, non tam ob ante obiectum errorem, quam ob diuinae misericordiae neglectum beneficium terrere: superbos autem & contumaces iis supplicis dignissimos declarare, quacunque eos, qui oblatam vltro misericordiam repulerint, maneant; ita vt non Dei odio, malevolentia, aut negligentia, sed sua ipsorum culpa damnati arguantur. nam qui maximum & certissimum salutis, quod ipse sibi molitus fuerit, periculum certissima proposita spe admonitus & reuocatus inire magis, quam declinare et perrumpere optat, eum sibi ipsi exitium attulisse constat. atque huc illud pertinet, quod ab ipso humanae salutis pontifice maximo predictum est. Ego lux in mundum veni, vt omnis, qui credit in me in tenebris
 10 non maneat: & si quis audierit verba mea & non custodierit, ego non iudico eum, non enim veni vt iudicem mundum, sed vt saluificem mundum. Qui spernit me & non accipit verba mea, habet qui iudicet eum, sermo quem locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die, certissimus & grauissimus illius negligentia & contumacia testis futurus. Illud igitur ex diuinis oraculis compertum nobis exploratumq. est, diuinam misericordiam ad cogitandum, optandum, atque admittendum vltra omnem aliam rem mortalibus esse propositam. illudque etiam ex iisdem diuinis oraculis est obseruatum, iustitiae & iudiciorum exercitationem secundum in diuinis consiliis & decretis post misericordiam locum obtinere, ita vt quo loco illius rationes aut non admittat, aut fuerint reiectae, eo huius grauissima auctoritas & potentia succedat. neq. eius voluntatis & consilij Deum esse, qui quenuamquam impissimum hominem perditum iri velit, sed communem omnibus salutis viam, fidem obsequiumque muniat & comonstret: quam salutem nulli se negaturum, (modo iis, quas ipse statuerit, legibus petitis), fuerit professus. atque ob eam rem iudicia sibi quam sepius differrit, maturius quidem edenda, nisi haec prior & antiquior apud se beneficij publice conferendi, & misericordiae tribuenda
 25 cogitatio intercederet, sicut scriptum est: Deus iudex iustus, fortis & patiens, nuquid irascitur per singulos dies? & alio in loco. Propterea, inquit, exspectat Dominus, vt misereatur vestri: neque vero haec res sacris tantum responsis coperta atque declarata est, sed sacrosancto etiam appellande diuinitatis iureiurando confirmata. Vno ego dicit Dominus Deus, nolo mortem impij, sed vt conuertatur impius a via sua mala, et viuat. Conuertimini a viis vestris pessimis, & quare moriemini domus Israel? Ita Deus ex sua voluntate misericordiam se omnibus tribuere velle declarauit, quod vero seuera nonnunquam in quosdam iudicia exerceat, id posteriori loco consequi eos, videlicet, qui ex diuina liberalitate promissam et ostentatam misericordiam contempserint. Atq. hinc est, quod se se prius misericordiae, quam iudicem publice praebuerit, quod salutis prius pontificem, praconem & ministrum Iesum Christum filium suum omni orbi praefecerit, eundem vero viuorum & mortuorum iudicem a se constitutum, non nisi extremo tandem tempore publice daturus sit, sicut scriptum est: & praecipit nobis predicare populo et testificari, quia ipse est, qui constitutus est a Deo iudex viuorum & mortuorum, huic omnes prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius, omnes qui credunt in eum. Huius autem a nobis disputatae rationis argumenta & illustra admodum exempla vel vnus fons vaticini libellus suppeditare potest, qui non in aliorum modo, sed in suo etiam periculo maxima & inexhausta diuinae misericordiae beneficia omnibus aliis diuinarum rerum cogitationibus praeposenda esse docuit: quod huiusmodi diuinam benignitatem, & in tribuenda misericordia opes atq. fidem Niniuitarum reipub. omni, cui pronuntiata excisionis sen-

nis sententia certusq. ad interitum praescriptus fuerat dies, ob poenitentiam & mutatae vitae studium experiri licuit. atq. etiam ipsimet Vati ad supplicium ob violatam officij fide producto, imo in mortis angustias, in horrendum etiam sepulchrum illato, tamen e medio periculo respicienti & supplicanti salus restituta est. Quibus profecto cognitis, & sapienter tota diuinarum librorum veritate perpensis rebus, omnis de praesentia & praedestimatione temere disputandi licentia & immoderata audacia comprimatur. Quonia in diuina philosophia non solum nullo praedestimationis aut praesentiae obiecto impedimento, misericordiae & salutis omnibus eam in veritate implorantibus promissa & ostentata est, sed praeter pronuntiatam a Deo per grauissimum magnaue auctoritatis vaticiniam, praeterea certam constituta diei expectationem, tamen populo ad bonam frugem sese recipiendi, & in diuinam fidem & misericordiam confugienti Dominus Deus noster misertus est, idemq. misericordiae suae iam olim omnibus sese inuocantibus promissa potius, quam vaticiniae fidei & auctoritatis rationem haberi se velle euentu ipso declarauit. nam quemadmodum & quatenus Vati auctoritati & fidei consulendum esset, id ad ea genera spectabat, quorum abstruse & arcane rationes adoranda hominibus & suspicienda, non autem temere ad eundem tractanda sunt. Misericordiae vero sibi etiam post dictam pronuntiatamq. sententiam tribuenda ratio & modus, & quatenus id fieri praestariq. posset, & quacunque huc pertinerent omnia ad id potissimum genus referebantur, cuius plurimas & maximas rationes publice spectatas, copertas exploratasq. hominibus esse decreuerat, ita vt cum de diuinis rebus nobis cogitandum esset, ex misericordiae primu iucundissima & utilissima tractatione, & immenso atq. amoenissimo capto in exiguum deinde ceterarum disputationum gyrum religione compelleremur. etenim dum haec pars, quae utilissima & facilissima est, bene & diligenter (vt pars est) nobis excolta splendescat, ceteras, quae recodite nimis abstrusaeq. sunt, maxime autem sapientiam & iustitiam Deo ipsi, a quo nihil non sapienter, non prudenter fit, permittere conueniet. Atq. illud semper in diuinis rebus inuestigandis tractandis, dicendis & canendis velut primum totius negotij fundamentum ponere, quod a sacro Vate eleganti carmine quondam est traditum. Iustitia & iudicium preparatio sedis tuae: Misericordia & veritas praecedent faciem tuam. Beatus igitur populus, qui scit iubilationem.

IUBILATIO ET VOTVM.

Immensa bonitate pater, te fulgida celo
 Testantur placidum sidera, te facilem.
 Si tua dona pios pariter, si fraude nocentes
 Sol, imberq. alto ex aethere saepe iuuant.
 Communem populisq. tuam certamq. salutem
 Esse cupis, magna & sedulitate foves,
 Mortales reuocare graui ex errore benignus
 Diceris, & cecis eruere e tenebris.
 Da veniam, pacisq. pia tua munera vati,
 Dicentiq. tuas annue diuitias.

PRIORIS ARGUMENTVM VATICINII.

45 Dvo Vaticinia hoc libello contenta suis argumentis distinguere placuit, quorum alterum eod. vsq. pertinet, Et factum est verbum Domini ad Ionam secundo. Ex eo vero loco ad finem vsq. libri alterum vaticinium est. Prioris igitur argumentum illud est, diuinum consilium certum fixumq. esse, neq. cuiusquam vel vi, vel tergiversatione, quo minus efficiatur, frangi aut minui posse, atq. id propterea a sacris
 50 vaticinis vehementissimè & fidentissimè predicandum suscipi, qui de futuris longum post tempus rebus,

Rupert. in
Ioan. lib. 9.
in principio.

Psal. 77.

non

Num. 23.

non minus, quam si presentes essent, certissima & constantissima dicunt, illud verissime intelligentes, quod non est vir Deus, qui mentiri possit, neq. filius hominis, ut mutetur. Hec enim recepta vaticiniis omnibus & plane explorata sententia, ut officij susceptum munus maxima cum fide, atq. animi constantia exequantur, efficit. Eius vero rei exemplum tum alijs ex locis, tum ex Ionæ Amithai historia, eum ipso fuisse editum. qui ad alienam à populo suo gentem legationem sibi à Deo datam, accipere & obire vehementer recusauerat, quod fore suspicaretur, ut diuino sermone respicientibus Niniuitis facilius venia, & impunitas à Deo clementissimo daretur, quod ille non saluos, sed perditos vehementer caperet, ex eo animi motu, qui iustos & integros viros seueriores tamē, qualis Helias fuit interdū tenet, quo dicere solent, deficiant peccatores in terra, & iniqui, ita ut nō sint, & ex priuato etiā odio, quo Assyriorū gentem, cuius princeps ciuitas Nimue erat, Ionas prosequeretur, quā Israhēlitis exitium aliquando allaturā, vel eorum vatum, qui suo tēpore fuere, predictionibus, vel suo etiā sanctus officio cognouerit: quā ob rem & huiusmodi quodam affectu, & gentis suæ studio commotus, hostium principē & regiā urbē suā in scelere perire, antequam malum suis inferretur, optauerat. His igitur atq. alijs de causis, diuinū imperiū subterfugiens, procul à patria longa navigatione transmittere, atq. in exilio vitā agere cogitabat. Deus autē cuius cōsilio frustra humani inceptus & conatus obuiuntur, excitata in mari tēpestate Vate altero atq. altero defunctū periculo ad consilium mutandū officiumq. faciendum impulit, quod nihil Deo proposuū difficile effectū sit, cuius ad nutum & arbitriū ut figuli lutum fingi accommodarique omnia cognoscuntur.

Ezech.

CAPVT I.

factum est verbum Domini ad Ionam filium Amithai dicens.

NON de leui aliquo aut humano negotio in hoc libro agi, sed de grauissima re & plane diuino consilio, quod nulla vi aut impetu, nulla fraude, nulla deniq. hominū tergiversatione, aut minui, aut frangi, aut impediri possit, quo minus efficiatur, ipso statim initio docemur: cum diuini verbi mentionē Vates libellum suū exordiat: namq. verbum Domini re iudicio diuino probatā & decretā ministrisq. & legatis suis mandatā significat. quæ res vt secundū certā Dei sententiā nō succedat, fieri nō potest, sicut scriptū est: Verbum autē Domini manet in æternū. Itaq. grauē aliquā rem initio nobis Vates proponit, diuinū nimirū consiliū, cuius progressus & exitus spectari vehementer expediat. Vatis autē nomen ad rei fidē faciendā & ad diuini cōsiliij certitudinē firmitudinēq. ostendendā appellatū est, quippe non minore fidem Deus rebus negotijsq. suis ex eorū, qui auerfati, quā ex eorum etiā, qui obsecuti fuerint, testimonijs & cōfessionibus adiungit. Neq. enim Pauli Christiani olim nominis acerrimi insectatoris minus grauē, quā Iacobi fratris appellati, de Christi virtute & veritate testimoniū est, imō illustri admodū elogio ob eam re illius fides probata cōmendatāq. fuit. Vas electionis est mihi, ut portet nomē meū corā regibus & gētibus, & principibus Israhēl. Illud igitur huiusmodi initium significat, diuini verbi facti ad Ionam vatem recusantē & imperium detrectantem, atq. exitus pro sua parte impedire molitum historiam hoc in loco cōtēxi, qua ostendatur eiusdem verbi tanto illustriorem constare victoriā, quāto maioribus & callidioribus humani consilij cōmentis impediri posse putetur. quod verò à coniunctione oratio fuerit incepta illud in causa esse arbitramur, quod aliud etiā huius Vatis fuerit vaticiniū nō apud gētes, sed apud Israhēlitas peroratum, cui exitus ipse fidē fecerit certissimā. Id autē vaticinij munus felix faustumq. gēti suæ futurū libenter ipse suscepit & obierat. hoc autē, quod exteris gētibus saluti suis tandē graui exēplo fore intellexerat, omnino, recusabat. Sed inter alia quæ in sacris libris citantur, antiquorū temporū monumēta, hoc etiā Ionæ prius vaticiniū desideratur. Cuius vaticinij illustris in regū libris mentio fit: Ipse restituit terminos Israhēl ab introitu Emat, vsq. ad mare solitudinis, iuxta sermonē Domini Dei Israhēl, quē locutus est per seruū suū Ionā filiū Amithai prophētā, qui erat de Geth, quæ est in Opher. Cur autē quorundā vatum certi patres in vaticinijs, quorundā verò nulli appellētur, in proœcialibus disputationibus causam exposuimus. Sed ex qua tribu & quo tēpore Vates hic fuerit faciliē ex sacris libris docere est. Cū enim apud Ieroboamū filiū Ioas vaticinij munere functus fuerit, circa annū prioris tēpli centesimū octogesimū septimum floruisse constat, paulo post Helisæi Vatis obitum, quo tēpore Amasias duodecimus rex Ierosolymis præerat. Eodē tempore, quantum nobis exteriorū historiæ fidem faciunt, Tonos Concoleyos trigessimus octauus rex imperiū apud Assyrios gerebat, quē Græci Sardanapalum nominant. Hinc enim millesimo trecentesimo trigésimo septimo Assyrij imperij anno rerum potiri cœpit. forsitan verò

verò eius principis vitio, libidine, socordia & negligentia Niniuitarū ciuitas fuerat corrupta, cuius ad sanam mentē & ad bonam frugem recipiendæ causā Ionas à Deo legabatur. Ex Zabulonis verò tribu Ionam fuisse appellatum patrij loci nomē declarat. nam Geth quod latine torcular sonat, pluribus vrbibus commune nomen fuit, adiunctis autem regionis aut conditorum aut aliarum rerum nominibus, singulis propriū fit, vt Geth Philistijm, Geth Opher. Atq. ea vrbs, quā Ionæ patriā sacræ historiæ describūt, cuiusdā ex iis regibus, quos Iosue à se victos interfecit, regia fuerat, quæ in hæreditatū partitione Zabulonitarū familiæ Orientalis terminus fuit, sicut scriptum est: Et inde pertransit vsq. ad orientalem plagam ad Geth Opher, & Geth Cefin. Fuere tamen nonnulli ex nostris interpretibus, qui quorundā Hebræorum sententiā secuti Ionam viduæ Sareptanæ, cuius hospitio Helias famis tempore vsus est, filium esse traderent ex tribu Afer, ad quam Sarepta opidum pertinebat, eiusq. patrē Amithai ex Geth Zabulonitem, matrē verò ex Sarepta Asseritidem fuisse aiunt, qui ob locorū vicinitatē matrimonio coniungi potuerunt. Ad id verò asserendū, quædam nominis Amithai interpretatio ingeniosa magis quā certa affertur. Nos verò quibus sacras arcanasque literas priuatē hoc est, præter ipsarum apertam aliàs simplicemq. sententiam interpretari religio est, cum nullum certum vnde produci hæc possint, locum habeamus, ingeniosi esse aut videri nolumus: sed patrem Ionæ Amithai bis appellatū, & patriam vbi natus educatusq. fuerit Geth Hhopher ascribimus. Nam si natus & educatus in Sarepta fuisset, Sareptanum potius, quam ex Geth sacra scripta dixissent. Igitur qua matre fuerit, non laboramus, tantū patris & patriæ certis nominibus contenti. quam verò rem diuinum hoc verbum adornarit, grauem videlicet Niniuitis accusationem subiuncta oratione exponit.

Surge & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea quia ascendit malitia eius coram me.

NINIUE quā Eusebius Nisibin, Herodotus verò & Græci, latiniq. auctores alij Niniem dicūt, antiquissima vrbs Assyriæ est, à Nino, qui idē Assur dictus est, cōdita Tygri fluuijo ad solis occasum imposita. Eam autē maximā Assyriarū & totius fortasse orbis tertiam vrbiū fuisse, & sacri & prophani auctores tradunt. nāq. Moses huic magnæ cognomen ascribit. De terra, inquit, illa exiuit Assur, & edificauit Niniuem & Rahoboth ciuitatem & Chale, Resen quoq. inter Niniuē & Chale, hæc est ciuitas magna. In ea ciuitate numē quoddā Nisroc nomine cultū fuisse ex sacris regū libris accepimus. Assur, eundem autē, qui & Ninus dictus est, fuisse & nomen ipsum apud Mosen indicare videtur, & Plinius ex Zenophoræ testimonio tradit. Atq. eam etiā à Sardanapalo cultam, magnisq. opibus locupletatam Herodotus indicat. Surgere autē iubetur Vates, vt eo tropo impositum sibi munus strenuē obeundum & maturē incipiendū esse intelligeret, neque quo minus imperia exequeretur diuina, aut negotiū quodpiā, aut moram aliquā aliam, & cunctationē sibi esse interponendā putaret, cuiusmodi illud est: Surge & ascēde Bethel & habita ibi &c. Prædicare autē iubetur in ea, siue vt Hebraicē legimus, in eam, quæ verò fuerit impositæ legationis sententia, faciliē nobis cognoscere est, nimirū pœnitentiā & morū atq. vitæ correctionē persuadere, graui alioqui excidio & certissimo quā maturimē peritūris, propterea quod suscepta publicē scelera magnū in modū aucta auctores suos ad pœnā suppliciumq. postulabant. Hanc autē fuisse prædicationis imperatæ sententiā re ipsa & diuini consilij rationibus intelligimus. nam misericordiæ prius & pacis cogitationes cogitare, quàm pœnarum inferendarum decretum figere solet Deus. Cui rei Noë & Loth testimonium præclarissimū & grauissimum tribuere possint, quorū alter vniuerso orbi, alter regioni, in qua hospes fuit, grauissimus de diuina primum misericordiā, deinde etiam contumacibus de seueritate fuerat concionator. Atque ex ipso etiam diuino iussu, quo Ionas, vbi periculum euassisset, iterum eandem omnino prouinciam suscipere iussus est, res ipsa & legationis datæ sententia aperitur. Surge, inquit, & vade in Niniuem vrbem magnam, & prædica ei prædicationem eam, quam ego loquor ad te. quo in loco idem atque eodem modo quo antea facere obireq. iubetur, sed & Christus diuinorū consiliorū angelus & interpres certissimus, Ionam eodē ad Niniuitas, quo ipse ad Israhēlitas, legationis genere & tenore, tamētī nō pari dignitate auctoritateq. & negotio missum fuisse, aiebat sic enim pœnitentiæ ad salutem, quā ipse adferebat, præconē apud suos esse grauissimo excidio, ni paruissent, perituros. Huius autē formæ legationē Ionæ fuisse regio-

Euseb. lib. 20
Diod. lib. 1.
Iust. lib. 1.
Oros. lib. 2.
cap. 2.

Iosue. 12.
Iosue. 15.

Herodot. lib. 1.
& 2. Euseb.
Plinius lib. 6.
cap. 13.
Genet. 10.

2. Reg. 19.

Gen 33.

Math. datam legimus. Viri, inquit, Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista & condem-
 nabunt eam, quia poenitentia egerunt in prædicatione Ionæ. Ex quo fit ut eum poeniten-
 tiam exigere, contumacibus verò excidiū denuntiare iustum dicamus. nam verbum cla-
 mare seu prædicare, quod idē Hebraicè est, huiusmodi sententiā hoc in loco indicat, vt:
 Isai. 57. Clama in gutture, ne cesses &c. Locus ille docet planè quo consilio clamare vates iubeā-
 tur. quæ verò addita huic legationi oratio est, nō tam prædicationis argumentum, quàm
 legationis causam & orationē indicat. [Quia ascendit malitia eius corā me.] Quid causæ fuerit
 quamobrē vati legatio à Deo orbis & gentium omnium gubernatore summo ad Nini-
 uei urbem Assyriorū principem atque maximā data sit, hac oratione explicatur. omniū
 autē generū sceleribus & flagitiis Niniuitas coopertos fuisse, vno malitiæ nomine signifi-
 catum est. Est enim malitia Hebraicè R A G H A, quo verbo quicquid humanæ mētēs pri-
 morum parentū vitio corruptæ mali sceleris & doli concipere atq. admittere solent, de-
 finitur. quæ res plurimis testimoniis doceri cū possit vno & altero à nobis breuitatis cau-
 Gen. 7. sa indicabitur. Sensus enim & cogitatio humani cordis in R A G H pronā sunt ab adoles-
 centia sua. atque oppositum omnino hoc nomen esse bono omni, illa diuina ad Laban
 Genes. 31. oratio declarat. Caue, inquit, ne loquaris contra Iacob à bono ad malum. denique quic-
 quid præter fas, præter diuinum timorem, præter sapientiæ præscripta ab impiis admit-
 titur, ad hoc genus atque nomen refertur, sicut scriptum est: Timor Domini odit
 Prouer. 6. 7. R A G H. & Sapiēs timet & declinat à R A G H. Abominatio domini cogitatione s R A G H.
 14. 14. & mens iusti meditabitur obedientiam, os autem impiorum redundat malitijs.
 Quod verò ascendisse malitiam ait, eam sententiam habet, adeo scelera aucta ab illis
 esse, vt modum omnem & diuinæ etiam expectationis rationes superauerint, ita vt non
 vltra expectandum patientissimo & iustissimo iudici fuerit, quo minus aut poenitentia
 & vitæ correctionem indiceret, aut seuerissimū in pertinaciter impios exerceret iudi-
 cium, sicut scriptum est: Deus iustus iudex fortis & patiens, nunquid irascitur per sin-
 gulos dies. Nisi conuersi fueritis gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit & pa-
 rauit illum, & in eo parauit vasa mortis &c. namq. ascendere verbum huius significationis
 in loco est, vt: Interfecti eorum projicientur, & de cadaueribus eorum ascendet foetor, &
 illud: Infanisti in me & superbia tua ascendit in aures meas. itaque ascendere idem quod
 apud Latinos maximo exuperantiæ incremento auctum esse significat: qua significationis
 translatione, & à Latinis scriptoribus, vt à Cicerone in Rhetoricis, vsurpatur, & orationem
 & sententiam, & inimicitias crescere legimus. sic adeo omniū generum sceleribus
 vltra omnem modum affluentes Niniuitæ notati sunt, ita vt malitia eorum ascende-
 ret coram Deo. Quid autem hæc dicendi forma coram me, siue, vt Hebraicè legimus,
 ad facies meas, significet, breuibus exponemus; quamquam sententiæ ipsius magnitudo
 longius multo spatium desiderabat. Imprimis in magna eos offensa apud Deum esse,
 qui tantis sceleribus & flagitijs ius, fas, honestatemque & pietatis rationes omnes per-
 uertissent. namq. siue in bonum, siue in malum, siue in gratiam, siue in inuidiam hæc ora-
 tio ad facies Domini, seu, coram Domino vsurpetur, rem ipsam vehementer auctam significat:
 quicquid enim vsq. adeo creuerit, vt ad cælum ascenderit, atq. ad diuinū conspectū vsq.
 peruenerit, quò vltius ascendat, non videtur habere. atque hac significatione Nimrot
 venator robustus coram Domino & Noë iustus etiam coram Domino dicitur. deinde
 etiam Dei erga orbē vniuersum curam & prouidentia hæc oratio manifestè arguit, cuius
 oculos nihil aut fugere, aut fallere, aut latere possit, sicut scriptum est: Iudicentur gentes
 in conspectu tuo, & vultus Domini super facientes mala, & huiusmodi sexcēta. Illud au-
 tem maximam præter cetera significationem habet, quod ex rerum vsu & factorum
 librorum lectione obseruauimus. quemadmodum à Deo hominum res actionesque
 omnes suis libris & ponderibus examinentur & perpendantur, atque iusta æquitiatis
 sententia iudicentur, neque aut vsu, consuetudine, aut auctoritate, aut dignitate, aut
 metu, odio, gratia, aut inuidia; stultæ aliqua opinione diuinum de rebus iudi-
 cium corrumpatur. velut humanum persæpe corrumpitur. Etenim non rarò accide-
 re videmus, vt quæ in priuatis & publicis hominum moribus dubio procul mala, inho-
 nesta, atq. iniuriosa sunt, vel quod assiduo iam vsu peruulgata & cōmunia omnibus sunt,
 vel quod à principibus & potētissimis hominibus admitta, tamē honestis aut leuibus nomi-
 nibus dissimulētur, aut etiā legibus latis & pœnis propositis defendantur, ita vt cōsuetudi-
 nis nomine vitiiū decoris & vis atq. iniuria iuris appellacione dicatur. contra etiam sim-
 plicitas-

plicitas & virtus vera atque probitas humillimis, aut etiam turpibus nominibus notetur,
 neque cuiquam qui de rebus sapienter iudicauerit, quicquam contra receptas vulgo opi-
 niones, aut contra ea quæ edicto & legibus & consuetudinis cautione firmata fuerint,
 mutire liceat. nihil autem omnino huiusmodi peruersitatis diuino iudicio purissimo, na-
 5 turaque sua rectissimo atque simplicissimo accidere potest, sicut scriptum est: Sedisti
 super thronum, qui iudicas iustitiam & iudicia domini veritas iustificata in semetipsa. Ppal. 9.
 Hoc modo cum vniuersus orbis quondam hominum sceleribus & flagitijs opertus esset, Ppal. 19.
 atque ea res potentia, tyrannide, atque cōsuetudine minus moleste publicè ferretur, aut
 etiam iucundis, aut honestis, aut præclaris magnitudinis & dignitatis & gloriae speciebus
 10 cōmendaretur: Erant enim homines comedetes & bibentes, & nubentes, & nuptui tra-
 dentes. quæ verò propter huiusmodi causas admitti soleant scelera quis ignorat? aut ad-
 missa his nominibus quotusquisque est qui improbet, & seuerè coercenda vindicandaq.
 esse iudicet? sed tamen hæc & quæ ab huiusmodi inicijs profecta sunt omnia à cenfore
 & iusto iudice Deo grauissimo illo ignominia nomine hhamaz notata sunt, sicut scriptū
 15 est: Corrupta est autem terra coram Domino & repleta est iniquitate, ita autem suis no-
 minibus & censuris singula vt notentur, non ad humanam opinionem aut gratiam, sed
 ad diuinum potius iudicium reuocanda esse sacris sapientiæ institutis & exemplis docemur.
 Quamobrem sapientissimus ille David leuitatis & futilitatis summæ ab vxore no-
 tatus causæ suæ cognitionem à mulierculis, quas illa iudices constituerat, ad Dei æquif-
 20 simi rerum aestimatoris conspectū & faciē transtulit. Quam gloriosus (inquit illa) hodie
 fuit rex Israël discooperiens se ante ancillas seruorū, &c. quam accusationē huiusmodi
 grauissimo principio Rex debilitare exorsus est. Ad facies Domini, qui elegit me potius,
 quā patrem tuum & quam domum eius omnem &c. Itaq. illa oratio, coram Deo, siue ad
 facies Dei, rei magnitudinem & diuinam prouidentiam, æquamq. atque exactam rerum
 25 aestimationem significat. quam ob rem Niniuitarum scelera & si minus fortasse ipsis, à
 quibus admitta essent, graui viderētur; diuino tamē iudicio grauissima erāt, & quæ vel
 maturā poenitentia, vel celerè pœnā postularēt. namq. à Zamci Ninia Semiramidis filio
 triginta quatuor Assyriorum reges ad Ionæ ætatē vsq. numerantur, quos Ninia exemplo
 molles, & præter regia dignitatē multarū deliciarum fuisse, historici scribunt, sed vltimū
 30 Sardanapalum virum muliere corruptiore dicunt, cuius regiam Niniue fuisse Herodo-
 tus est auctor. facile autē populus, maximè verò is in quo rex habitat. regis & principum
 luxuria, aut segnitie & socordia, aut studiorū imitatione ad maxima flagitia corruptus dila-
 bitur. Terram enim cōmoueri & tremere regnante seruo in sacris & antiquis prouerbijs
 est. neq. vllā esse certiorē aut magis propria regij officij peruertendi causam, quàm si rex
 35 vino, & libidinibus luxurijsque distuat. Igitur Ionas cum Deum poenitentibus placatu
 facile cognosceret, atq. se non perdendi sed reuocandi atq. corrigendi causā mitti intel-
 ligeret, Israëlitarū rerum studio impositū munus subterfugere atq. diuinum consilium
 morari cupiens, animo & cogitatione, atq. omni conatu & operā locū ad exulandū sibi
 cōmodissimum & remotū delegit, eamq. rē protinus adornabat, neq. quid retro fieret,
 40 laborabat, & dūmodo se huic Niniuitarū salutis negotio subtraheret, an alter præficiē-
 dus esset, minimè curabat. Qua in re illud considerare operæpretiū est, facile à vatribus intel-
 ligi gētes ad respiciendū, atq. ad fidē diuinis legationibus habendā, multò esse quàm
 Israëlitas animo præptiores, facillimeq. illis de diuino iudicio persuadendū esse, sicut &
 re ipsa euenit, vna enim vix plenè obita legatione Niniuitæ scelerum poenitentia ducti ad
 45 bonā frugē sese recepere. quā rē & Christus ludæis exprobat: Viri Niniuitæ surgēt in iu-
 dicio cū generatione ista, & cōdemnabūt eā: quia poenitentia egerūt in prædicatione Ionæ,
 &c. Hanc autē rem animo à Vate cogitatā fuisse, ipse tandē suo loco manifestè declarabit.

Et surrexit Ionas vt fugeret in Tharsis à facie Domini, & descendit in Ioppem,
 & inuenit nauem euntem in Tharsis, & dedit nauilum eius, & descendit in
 50 eam, vt iret cum eis in Tharsis à facie Domini.

CELEBERRIMA quondā atq. omniū aliarum nationū frequentissima & felicissima
 Phœnicibus nauigatio fuit, quos & primos & antiquissimos eius artis inuētores fuisse, ab
 vniuersis ferè auctoribus traditur. hi enim maritima loca incolētes & cōmoditate & assi-
 55 duo vsu atq. studio trāsmarina negotia cōficere & mercaturā quaestuosissimā hoc modo
 facere potuere, atq. hac oportunitate & suarū gētiū colonias in Græciā, in Italiā, & Africā
 deduxere,

deduxere, sicut scriptum est: Filij Iaua Elisa & Tharsis & Chetim & Dodanim, de quibus coloniis alio in loco dicemus. Tharsis autem eam Africae partem ubi Carthago olim fuit, portu & maximo emporio celeberrimam, atque inde ad Oceanum usque porrectam mediterranei maris oram dici, productis ex sacra & peregrina lectione argumentis aliis docebimus Deo votis nostris annuente. Igitur in Africam commigrare dum cogitaret Ionas, Ioppem Hebraice **ΙΑΡΗΟ**, nostro tempore Iassa dictam urbem Syriae antiquissimam & tutissimo portu celebrem adiuit, de quo saepe in sacris & in prophanis scriptoribus mentio fit, ad quem portum quae restituendo templo commoda lingua à Tyrus caesa aduehebantur, appellebant. Omnis autem haec omnium sigillatim rerum narratio quod Vates surrexerit, quod fugere in Tharsis constituerit, quod in Ioppen descendens oblatam sibi oportune nauem conscenderit, quod mercedem pro vectura atque pro omni comatu, ante etiam quam absoluta esset nauigatio, persoluerit, eò pertinet, ut certo deliberatoque consilio & magno etiam studio ea Vati fuga parata fuisse intelligatur, quae neque in via, dum in Ioppem descenderet, neque dum maris difficultate cognosceret, quae nemini non formidolosa est, aut temere adiri solet, neque dum sumptus sibi ad eam rem faceret, neque dum nauem conscensam nauigare inciperet, propositi praenituit, sed neque dum periculum etiam illi esset necessarium ad eundem, ut statim res ipsa declarabit. Operae pretium autem erit locum hunc diligentius excutere, & Vatis in hac re consilium atque institutum ratione exquirere. nam neque vir hic tam rudis tamque ignarus rerum, tam expertus consilij aut ingenij erat, qui vllas in toto orbe latebras esse putaret, in quibus sese diuino è conspectu euolans occultare posset. siquidem prophético spiritu auctus ignorare minimè id potuit, quod ex sacris carminibus vel saepe in templo decantatis vel imperitissimo cuique de media plebe peruulgatum fuerat. Benedictum nomen maiestatis eius, & replebitur maiestate eius omnis terra, & dicar omnis populus, Amen. & quod à Psaltes est elegantissime dictum, cuius Israëliitarum esse potuit ignotum. Quod ibo à spiritu tuo, & quod à facie tua fugia: si ascendero in caelum tu illic es, & si descendero in infernum ades, si sumptero penas diluculo, & habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me mirabiliter dextera tua. nedum celeberrima & hominibus frequentissima loca, qualis Tharsis fuerat, Vate, neque homines ipsos latentè occultare creditur. Igitur non diuinum conspectum, hoc est prouidentiam Ionas fugere cogitasse dicendus est. Quonia vero interpretes quosdam in hoc loco explicatio nimium ingeniosos esse video, quosdam vero difficultatis laqueos declinantes, nihil omnino de hac re dicere, neque horum silentium neque illorum compositam in specie orationem, sed nostrum planè propositum vrigere placuit: ut ex ipsis sacris literis explicandarum rerum rationes petamus, id autem quo simplicius & breuius, eo commodius factum iri arbitramur. Igitur ex multis significationibus, quas non sine certa quadam similitudine haec oratio ante conspectum aut faciem Domini habet, vna est, quae ad prophetas atque huius generis diuini consilij ministros refertur, qui quadiu officio funguntur suo, stare ante conspectum domini dicuntur, quod diuino numini & spiritu sese illis insinuanti fidem promptam expositamque praebent, facilique ac libenti obsequantur animo, ita in suscipiendis & transigendis negotijs diuini consilij & voluntatis egregie fideles sese ministros praebent, atque hanc sententiam non solum re ipsa, sed oratione etiam nobis Heliasus exposuit: Vivit Dominus ante cuius faciem sto, quod non accipiam &c. Ad hanc etiam sententiam illud pertinet quod de Cain scriptum est: Et egressus est Cain à facie Domini, quae suo loco Deo deducente explicabimus. atque haec res huc Ionae locum facile apertum exploratumque reddit. quem locum Chaldaicè sic legimus. [ut fugeret ad mare potius, quam prophetaret in nomine Domini.] Namque in hoc negotio atque in Niniuitarum causa Vatem Dei voluntati & officio suo deesse voluisse ostendit, atque hoc consilio non modò solum vertere, sed ad aliud etiam studium vehementer à vaticinij rationibus alienum sese transferre cogitauit. Mercatum enim facere, atque eam negotiorum & rerum consuetudinem exercitationemque capere, non cum prophetico solum munere, sed cum omni sapientiae studio, cum omni liberali arte vehementer pugnat, cum cupiditas, cui nihil satis est eorum qui huiusmodi vite genus sequuntur, animos occupet totos, ut neque bello etiam ad res suas defendendas habiles esse sinat, ut apud Ezechielè de Tyrijs est. Quod verò hoc ageret Ionas, argumèto est nome Tharsis statim principio consilij indicati appellatum, ad quae locum commigrare in animo statuerat suo: namque Tharsis, ut diximus, mercatorum & negotiatorum celeberrimus conuentus, & maximè totius Africae emporium erat. quam ob rem nauis Tharsis in ea significatione antonomasticè appellantur, quod pretiosissim-

issimarum rerum commercium eo in loco esset, sicut scriptum est: Argentum inuolutum de Tharsis affertur, & apud Ezechielè: Carthaginenses negotiatores tui à multitudine cunctarum diuitiarum argento, ferro, stanno repleuerunt nundinas tuas. & sicut nostra aetate quicumque Ophiren siue Perienta naui aduehi dicitur, is aurum petere solo nauigationis & loci nomine audito arguitur, ita olim Tharsensis nauigatio quam ob rem susciperetur facile cognoscebatur. Eius autem nauigationis & causae frequens in sacris libris mentio est. namque classem Salomonis regis vna cum Hyra Tyrij classe tertio quoque anno cum mercibus & oneribus eò commeantem aurum, argentum, ebur & simias & paucos asportare solitam legimus. Neque verò incredibile videri debet huiusmodi consilium Ionae in mentem venisse, ut à facie Domini fugere apud se statuens, hoc est iniuncto sibi muneri & officio deesse, haec omnia fuerit molitus. namque diuinus vaticinij spiritus non ita humanos animos afficit, ut cogat etiam inuitos & repugnantes velut iumenta qua velit impellat & agat, sed vel si maximè illis mentem aliquam iniiciat, vel oratione aut monito imperet, liberas tamen homini cogitationes & conatus relinquit, ita ut si non perficere, tamen velle & cogitare, & conari aliquid contra diuinum consilium possint: atque in ea re Vatis obsequium spectari & meritum constare potest, quamuis durum, quamuis viribus suis impar impositum onus, tamen neque inuitus, neque coactus, sed obsequutus tandem summa religione & fide subeat, & cum diuino auxilio perferat. Itaque quam in seruitutem vates veniunt, non obedientia fracti animi & abiecti, & arbitrio carentis suo est, sed qualis à pio, fideli, & constanti animo prestari possit, cui tamen si collibitum fuerit, deesse possint. Libera igitur voluntate diuina imperia vel reuereri & exequi, vel auerfari possunt. Cum enim Baalam sese ab ea sententia non esse dimouendum, cuius rationes numen suggereret, professus esset, tamen auaritia corruptus aliam tandem rem egit. Possunt igitur vates, quorum liberae (ut diximus) cogitationes sunt, Dei voluntati obedire & parere, aut rursus etiam deesse, si velint. neque enim ita afficiuntur, ut brutorum more impellantur, sed ut libertatis retentio iubeantur. qua in re & obsequium & religionem & fidem animique constantiam & fortitudinem, aut etiam inobedientiam, infidelitatem, timiditatem & perniciam experiri est: ita fit ut vaticinandi spiritus sine libero & certo ipsius Vatis motu agere non consuecat, sicut scriptum est: Dominus Deus aperuit mihi aurem, & ego non contradico, retrorsum non abij, cuius plane sententiae illud est: Et spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt. Potest quidem Deus infidelem ministrum, negligentem atque onus detractantem aut ab ordine recedentem officiumque deserentem suum vel oratione & monitis, vel minis, aut terroribus, vel poenis etiam ad sanitarum, atque officij fide reuocare, & ad sententiam conditionesque suas aliis modis perducere. cuius rei exempla in Mose, Helia, Ieremia & Paulo exposita sunt. Potest obstinato animo aut stulta mente ab officij fide & dignitate deficientes punire atque etiam perdere: cuiusmodi Balaamus, & ille alter quem à legatione ex Bethel redeuntem leo dilaniauit, exitus habuerunt: ut verò nolente & repugnante animo à Vate res agatur, nullum huiusmodi aut diuini consilij aut facti nominis haec exemplum contigit. etenim vox illa diuina, Durum est tibi contra stimulum calcitrare, illam in electi & correpti etiam ministri orationem obedientiae religionis officijque testem desiderat, Domine quid me vis facere. Atque de Ionae consilio & sententia, de vatum libera cogitatione, de diuina in eo onere imponendo voluntate, & agendi aut impellendi ratione & modo, & de toto hoc genere satis pro interpretandi angustiis dixisse videmur. Nunc verò deinceps quemadmodum Deus consilia sua ad destinatos exitus prouehere solet, illustre admodum exemplum intueamur, utque nulla rerum natura praeter hominum genus sit, quae Dei dicto & nutu parentem promptissimamque sese non praebear, cum tamen homines hoc genere ceteris omnibus rebus praestare anteireque oportuisset.

Dominus autem misit ventum magnum in mare, & facta est tempestas magna in mari, & nauis periclitabatur conteri.

MAGNA & copiosa est de diuinis miraculis, de signis, portentis & prodigijs, de omni huius generis natura & ratione disputatio, & quae pars hunc locum attingit, integram profecto tractationem, iustumque opus desiderat, quam nos in aliud commodius tempus consulto differimus, illud ad hanc rem tantum dixisse contenti, solere saepe numero Deum iisdem illis rebus in mirabilium ostentorum, & prodigiorum edenda ratione vti, quae res secundum naturam aliis sine miraculo esse consuevere, ut pluuijs, fulgetris, tonitruis, solis, luminariisque obcur-

rationibus & affectionibus, alijsq. plurimis huiusmodi tēpestatibus, quarū tamen genus secundum naturam est, existendi tamen ratio, oportunitas, cōmoditas & modus præter certam naturæ obseruationem mirabile aliquod ostētum prodigiūq. arguit. cuiusmodi nobis exemplū hoc in loco proponitur, quo diuina præsentia nō solū Ionæ fugiētī, qui diuinas res probē edoctus erat, sed nautis etiā atq. alijs vectoribus declarata est, & Vates ipse corrept^o a sentētia & proposito deterritus, atq. ad religionis obedientiā est reuocatus. Multas esse secundū naturā causas, quamobrem procellæ tempestatesq. in mari concitētur, & qui de his rebus scribūt, docuēre, & nauigandi peritissimi, quales olim Phœnices dicti sunt, cognouēre: aut enim conceptus intra maris penetralia aēr, dum exitum quærīt, liquidam & mobilem naturam, quoad eruperit, conturbat, atque etiam donec torus efflauerit; exagitat; aut à terra incumbens ventus, aut temporis importunitate immoderate excitatus vi atque impetu mare agitāt & turbat, huiusmodi aliæ causæ sæpe à peritis spectatæ sunt: quarum certæ etiam præfagitiones & præfensiones nautis sunt, quibusdam multo, quibusdam paulo antequam tempestas veniat. namque imbres, nimbos, procellas, cæteratq. tempestates, vel temporum varietates, cæliq. mutationes, vel quarundam animantium voces, aut obseruati motus, vel huiusmodi aliæ indicant res. quæ omnia in nauticarum rerum scientia continētur, & præcaueri nonnunquam posse, & effugi, ratio ipsa, & assiduum experimentum docet. nemo enim ferē est, qui tutam hyme nauigationem non esse nesciat, certis etiam tēporum & cæli mutationibus futuram tempestatem quidam præfentiunt, sicut scriptum est: Multo autem tempore peracto, & cum iam nō esset tuta nauigatio, eo quod ieiunium iam præterijisset &c. Quæ verò præter omnes eas causas, quas communes & exploratas dicimus, atque etiam præter omnem signorum & iudiciorum obseruationem, præter temporum etiam & cæli rationes, repentina aliqua vis & tempestas immoderata mare perculerit, eam diuinitus atque secretiori alia & mirabili causa, venire facilis cōiectura est. Huiusmodi autem inuitabilem omnino præfensione procellam, quæ Deum certum auctorem indicaret, in eam maris partē, qua Ionas nauigabat, incubuisse, hæc oratio indicat. [*Domini autem misit ventum magnum in mari.*] Vel ipsa inexpectata & repentina venti vis, quanquam modica fuisset, tamē diuinam causam arguere potuit, nedum quæ immoderato atque nimio impetu subito inopinates oppresserit. quod autē ab irato numine illa procella esset, præterquam quod nulla certa secundum naturam vel causā, vel præfagitione esset excepta, illud etiam confirmabat, quod neque cæli mutatione, neque nubium aut imbrum, neque temporum vicissitudine aliqua, sed vnus tantum venti repentina & immoderata vi premerentur, qui non solum mare agitaret & vehementissimē turbaret, sed multo etiam fortius & certius nauē ipsam iactatā vexaret, vt eorum qui veherentur, noxam & culpā vlciſci velle ostenderet. [*Et facta est tempestas magna in mari, & nauis periclitabatur conteri.*] Hebraicè est. *Et nauis putabat sese rumpendam.*] Eleganti metonymia maximum & certissimum nauis periculum & metum iniectum fuisse ostēditur. Etenim optimē instructa & ornata nauis, qualē esse oportuit, quæ à Phœnicibus ad Pœnos, magnis & pretiosis mercibus onusta, nauigaret, cum nullis adhuc scopulis aut littori vicina esset, vnde periculum timeret, nondū longa & diuturna tempestate fatigata, non solum maris aestu absorberi & mergi, sed vel vna tantū instantis venti vi frangi metuebat: quæ res præcipuam quādam & in numine iram, & in vectoribus culpam, quamobrem hæc paterentur, indicabat. Eam enim esse aliquādo sceleratorum & impiorū diuinitus petitam pœnam, non solum diuinæ, sed humanæ etiam sapientiæ documentis didicimus, vt horribili naufragio vnā cum ijs, qui simul nauigant, pereant, atque à terra producti, seuerissimis Dei satellitibus, mari, procella, turbini, ventis, tempestatiq. traditi, horrendo pritis timore acti, rebus omnibus suis, atque terribili mortis genere, nisi oportuna ratione numen placauerint, multētur, sicut scriptum apud nostros est: Qui descendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis, Ipsi viderūt opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Dixit & surrexit spiritus procellæ, & exaltati sunt fluctus eius, ascēdunt vsque ad cælos, & descēdunt vsque ad abyſſos, anima eorū in malis tabescebat. Turbati sunt et moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est, &c. & apud exteros: *Vetabo qui Cereris sacruū Vulgarit arcane sub ijsdem Sit trabibus fragilemque mecum Soluat phasellum, Sæpe Diespiter Neglectus inæsto addidit integrū, Rano antecedentem scelestum Deserit pede pœna claudo.* Igitur tēpestatis repentinus atque immodicus impetus, nullis ante notis atque indicijs factus, diuina causā facillē nautis

Acto. 27.

Psal. 106.

Hor. lib. 3. od. 2.

nautis arguere potuit, quæ graui supplicio ipsos ob commune omnium, vel cuiuspiā priuati scelus afficere pararet. quod autē hanc cogitationē continuè consequitur, singuli vel maleficioſi conscientia vel proprio periculo stimulati numinis, cuius certa & præfens agnoscebatur vis, timore atque religione perterriti contremere cœperunt, atque ad eam vim & naturā precibus & votis placandam, quæ vnica & maxima ad salutem via credita est, omnē curā, sollicitudinē, & studiū contulēre. Hæc autē res illa breui oratione significatur:

Et timuerunt nautæ.

NVLLA res impiorum & eorum qui diuinam naturam negant, & sceleratorū hominum animos vehementius mouet & terret, quàm repentinus ventorum, tempestatū & turbinum fragor, qui vel in terra, nedum in mari versatos, non solum metu & pauore exanimat, sed impias de Deo sententias mutare atq. consilia omnia vitæq. instituta, & peruersas rationes improbare cogit, quod qui toto hoc pulcherrimo mundi spectaculo optimi Dei præsentiam & numen aut non cognoscunt, aut parum piè interpretantur, his quæ in sublimi sunt, rebus perterriti seueritatem & vim vel inuiti fateantur. Quamobrem super pennas ventorū Deus ambulare à Vate dictus est. atque huiusmodi multa exempla & in sacris & prophanis auctoribus obseruantur, multæ etiā & grauissimæ de hac re sententiæ extant, quæ grauissimum de diuina natura & virtute testimonium tempestatibus ascribunt, vt, Vox Domini in virtute, Vox Domini in magnificentia. Vox Domini super aquas, Deus maiestatis intonuit, Dominus super aquas multas. Vox Domini confringentis cedros: & confringet Dominus cedros libani. Vox Domini concutientis desertum, commouebit Dominus desertum Cades, & reuelabit cōdenſa, & in tēplo eius omnes dicent gloriam. hæc à vate pijſſimo de hac re decantata sunt; ab impiæ autem quondā sectæ professore, sed consiliū sententiæq. oportunē mutāte illud est celebratum.

25	<i>Parcus Deorum cultor & infrequens, Infanientis dum sapientia Consultus erro, nunc retroſum Vela dare, atque iterare cursus Cogor relictos, namque Diespiter Igni corusco nubila diuidens, Plerumque per purum tonantes.</i>	<i>Egit equos, volucremque currum, Quo bruta tellus, & vaga flumina Quo styx, & inuisi horrida Tanari Sedes, Athlanticusq. sinus Concutitur, valet ima summis Mutare, &c.</i>	Hor. lib. 1. od. 34.

Huius autem generis timorem, hoc est, religionem quandam erga diuinam naturam supplicii mente susceptam illud verbum significat, & timuerunt. Namque verbum Hebraicū, cui latinum hoc respondet, id quod diximus frequētissimē indicat, vt: Timuerunt obstreſcunt Deum, &c. Qui timuit verbū Domini de seruis Pharaonis fecit cōfugere seruos suos, &c. Nautas verò timuisse ait, quod magnam & certam timendi causam ostenderet. namque vt vectores alij, aut qui tum primū mare tentauissent, aut qui minus tēpestatibus essent assueti timerēt, nō perinde magnū aut nouū procellæ genus argueretur, ac si timor & religio eorū animos occuparet, qui nauigandi scientia & assiduo vsu, qualis ac quanta illa tēpestas esset, & ad quam causam pertineret probē intelligere potuerūt, cum nullum aliunde aut ab arte, aut à propria virtute & industria certū iam subsidiū sperari posset, ad supplices preces atque ad vota ad placandum Deum cōfugere, certissimū consilium fuit, vt in huiusmodi maximis rerū, tēporumq. angustijs semper fieri à mortalibus solet, sicut scriptum est: Turbati sunt & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorū deuorata est. Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur, &c. & apud exteros. *Non est meum si mugiat Africis, Malus procellis, ad miseræ preces Recurre, & votis pacisci, &c.* Sed quanquā sapientissimum consilium in desperatissimis rebus sit ad preces atq. religionis rationes recurrere, & vltra humanam industriā, quantacunq. illa esse possit, diuino potissimum præsidio & ope niti, tamen certa veri numinis, cuius auxilium impleret, notitia carere, maxima in eo genere frustratio est, & maxima fallacia pro vero Deo falsa & mendosa Deorum nomina inuocanda & colenda suscipere, quæ quamuis cōtinuis horis & diebus appellentur, tamen non magis exauditura sint, quàm Baalim illi à toto sacerdotum collegio à mane vsq. ad meridiem inuocati, de quibus scriptum est: Et non erat vox, nec qui responderet. De huiusmodi inani suscepta religione illustris illa à diuino Vate celebratur sententia: Dominum nō inuocauerunt, illic trepidauerunt timore vbi non erat timor: hoc est quod subiuncto ijs, quæ dicta sunt, versū narratur.

Et cla-

Et clamauerunt viri ad Deum suum. Hebraicè est. Et clamauerunt viri ad Deum suum.

NOMEN viri Hebraicè aliquando pro latino distributio, singuli, aut vnusquisq. vsurpatur, vt in illo exēplo etiam docemur. Nunquid Sion dicet, vir & vir natus est in ea? & in doctrina sua cognoscitur vir. Ex varijs autem gentium nationumque exterarum familijs fuisse eos, qui in naui erant, quibz sese Ionas solus ex Israēlitarum religione socium addidisset, hæc oratio arguit. Varia enim Deorum nomina publicè & priuātè ab alijs atque alijs nationibus culta olim fuisse, nemo est qui ignoret. Vnusquisque igitur aut patrij aut familiaris sibi, aut certi ad rem quampiam numine & tutela valere crediti Dei fidem & opem implorabat, vt Tyrj Heculeum suum, Palæstini Dagonem marinum Deum, Pœni si qui in naui essent, Solem, Lunam, aut etiam Neptunum inuocaret, aut quempiam aliū quē priuata religione vnusquisque coluisset. Hæc autem in tanta angustia miserorum & afflictorum nauarum prima cura fuit, deinde etiam illa altera, vt instanti procella, cum contendere non valerent, quanto possent minori incommodo cederent, hoc est, vt mercium & rerum suarum iactura facta animas saltē eriperent, & conseruarent. namque in miserimis rebus id quod miserum minus fuerit, est eligendum.

Prouerb. 12.

1. Paralip. 16. Syll. Italicus, Herod. li. 4.

Act. 27.

Et miserunt vasa, quæ erant in naui, in mari, vt alleuiaretur ab eis.

VASORVM nomine omnis supellex, atq. omnia arma & instrumēta, ad quemcunq. pertineant vsus, Hebraicè dicuntur, vt vasa belli, vasa nauis, vasa domus, &c. Antiquum autem & vetus nauigantibus est, in maximis & turbulentissimis tempestatibus rerum, quæ vehuntur, iacturam facere. Cuius consilij duplicè fuisse causam intelligimus, altera quæ ad naturæ rerū, alteram verò quæ ad religionis rationē spectet. Namq. alleuata onere nauis ventorū vim diutius & comodius ferre, & vt maris fluctibus quominus absorbeatur, superare posse putatur. pondus enim si nimium fuerit, & mole sua premit, & allidentes fluctus ventique imperum aut ad frangendum, aut ad mergendum adiuuat. quamobrem commodè alleuata nauis, & impellenti vento cedens procellam facilius decurrit, & efferuescentibus aestu vndis leuius innatat, ac velut suspensā rapitur, sicut scriptum est: Cumque arrepta esset nauis & non posset conari in ventum, data naui flatibus ferebamur. Valida autem tempestate iactati, sequenti die iactum fecerunt, & tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt, &c. Illud etiam huic causæ accedit, quod cum huiusmodi calamitates sibi diuinitus allatas mortales intelligant, quæ admodum minori incommodo id periculum effugi possit, consulere solent, & qui plures esse deos putauere, atque similes illis cum nostris animorum perturbationes, iram, cupiditatem, & huius generis alia ascribere: in huiusmodi temporū procellis & magnis periculis Deos muneribus placandos aut donis demulcendos, aut votis conciliandos, aut ad rerum communicationē inuitandos esse arbitrati sunt, quod ab illis huiusmodi quippiam tantis periculis exigi & postulari interpretarentur. alij verò qui de diuina natura sapientius sentirent, maximum hominibus à Deo malum non sine ipsorum culpa infligi credidēre: eam verò culpā, qua possit commodiori ratione, expiadam esse statuere. nulla autē facilius & commodior, nulla minus misera ratio visa est, quam si vltra preces & vota, res etiā & merces iactarentur, vt quamuis grauissimo damno grauissimum malum, hoc est acerrimū mortis genus commutare contingeret. deinde si quid in rebus ipsis malè partum aut furto, aut sacrilegio, aut dolo ac fraude, aut alia denique mala ratione constaret, quod non solum res alias, sed dominos & vectores ipsos, ipsumque locum nefaria contagione contaminare posset; id totum de medio sublatum, & diuinæ iræ & comuni malo modū statueret. Sunt autem plurima huius vniuersi generis apud antiquos & externos auctores exempla; multaq. sententiæ, ex quibus hanc rationē explicare liceat, vt illud:

Non est meum si mugiat Africis malus procellis, Ad miseram preces decurrere & votis pacisci, Ne Tyriæ Cypriæque merces Addant auaro diuitias mari, Tum me birem præsidio scaphæ, Tutum per Aegæos tumultus. Aura ferat geminusque pollux. & illud etiam: Cum plenus fluctu medius foret aluens, & iam Alernum puppis latus euertentibus vndis Arboris incertæ, nullam prudentia cani Rectoris conseruet opem, decidere iactu Cœpit cum ventis. Hæc eadem cogitatio, hoc consilium quicquid in se sapientia

sapientiæ habeat, ad nostrā vsque ætatē permanuit, vt in turbulēta tēpestate non solum oneribus & grauissimis quibusq. mercibus iactis nauis alleuetur, sed iniecto etiam auro, aut annulis, aut gemis, aut alijs exigui ponderis, magni tamē pretij rebus: procella sedada procurretur; vtramq. verò hanc cogitationem cum eamque ad naturæ, tum eam, quæ ad religionis rationem refertur, in nauarum animis versatam fuisse, hæc oratio indicat. [Vt alleuiaretur ab eis. Hebraicè sic: ad alleuiandum: de super illis.] non modò enim nauim onere, sed se etiam culpa & noxa, aut huiusmodi mala ratione pressos, in periculum venisse credebant, quod nisi rerū ipsarum deuotione & deprecatione vitaret, subire necessum foret. At verò Ionas, cui periculis omnibus & morte etiam potius, quam delato sibi legationis ad Assyrios munere fungi certum deliberatumq. erat, aliam omnino rem agebat: neq. enim aut suarum rerum, aut suæ sociorumque salutis, vel industria, vel consilio, vel precibus & votis consulebat; sed quorsum ea tempestas euaderet securus

Descendit ad interiora nauis & dormiebat sopore graui. Ite r, quod non tam diuinitus & mercauitus cupiditate, quam fugiendi studio cōstiterat, insisterē & cōfiterē aut perire cupiens, ingenti animi incerore oppressus ab omni aliorum hominū confortio & cōspectu sese subtraxerat, atque in penetralia nauis descendens eorū more, quibus graui aliqua cogitatione affectis languidi artus sopore obruuntur, dormiebat. neq. enim se in somno, sed grauissimo sopore vsu eum intelligimus, quali & Abrahamum somno oppressum legitimus, cuius sopito corpore animus vigilabat. Huiusmodi a nobis descriptus & indicatus sopor, Hebraicè dicitur: Thardema, quo in loco operæ pretij cogitare est, quantum certis; deliberatus, aut potius obstinatus hominis animus progredi possit, vt neq. vlla suæ aut sociorū salutis cura ab instituto reuocetur, & qui sibi ipsi non cōsultat, quam cæterorum habere soleat rationem: atq. etiam boni gubernatoris imaginem intueri licet, qui de se, atque de suis, quos vehendos susceperit, sollicitus omnia tentat, omnia curat & peruidet, omnia experitur; ne quæ aut negligentia, aut culpa in cōmuni periculo laboretur. Huius enim, qua Ionas utebatur, nauis & nauarū magister, siue dum eius viri etiam operam inter alios requisitam desideraret, siue dum omnibus nauis partibus sollicitus consuleret, cum vnū ex omni vectorum numero stertētē offendisset, homini languorem & soporē in exprobrans in commune consulere suadet.

Et accessit ad eum gubernator, & dixit ei, quid tu sopore deprimeris? ADMIRANTIS hominis & importunam securitatem accusantis oratio est. Quid, inquit, vel tanta præ alijs securitatis vel segnitia es, qui solus in tanta temporum rerumq. perturbatione, in communi omnium periculo, alijs & de se & de te etiam sollicitus, tamē grauius dormias; siue enim securus istud agas, negligentia est, quæ virum bonū minimè deceat; siue incerore & timore oppressus dormias; nihil tamen ex isto somno commodi experiri poteris. etenim grauissimis & turbulentissimis temporibus vigiles obniti, non segnes & fracto animo cedere oportet, quia potius omnia experiri, nam industriam & diligentiam felicitas comes sequitur, maximè cum nobis res non cum ventis & mari, sed cum numinibus ipsis est, quorum ita magis, quam temporum tempestate vexamur. Oportet autem te omnem etiam operam in placandō numine ponere: neq. enim aliam ad salutem viam nobis muniri posse existimamus. ergo

Surge & inuoca Deum tuum, si forte recogitet Deus de nobis, & non percamus. CREDIDERAT gubernator aut Dei, quem Ionas colebat, virtute & numine præ cæteris præstanti, aut ipsius hominis etiam gratia & magno merito fieri posse, vt cōmune omnium periculum deprecarentur, si verò illius precibus impetrari contingeret, tamen Vatis negotium & diuinum cōsiliū non ita apertum expositumque cæteris esset: neq. enim hac in re Vatis, sed suam causam à Vate deserta Deus tueri voluerat. quoniam aut plures esse dijs gentibus putabantur, non tamen pari oēs vbiq. virtute & facultate pollere credebantur: etenim ei plurimū deferri solebat, cuius præsentissimam & maximā iuuadis mortalibus vim experiri contigisset. Hanc autē gloriam sibi semper Deus cæli, & terræ in omni de diuinitatis rationibus certamine & periculo hanc laudem vendicauit, vt cæteris omnibus & si diuinum nomen falsò ascriberetur, nullum tamen certæ virtutis aut facultatis numen attribui iure posset. cuius sententiæ illud est: Quia ego cognoui quod magnus est Dominus & Deus noster præ omnibus dijs, omnia quæcūq. voluit Dominus fecit

Genes. 15. 17

Psal. 77.

fecit in caelo, & in terra, in mari & in omnibus abyssis. Præterea illa etiam omnium gentium quæcunq. sapienter & consideratè de rerum natura existimauere, firma & constans assensio fuit, quosdam esse homines qui præ cæteris ob pietatè & virtutem apud Deum merito & gratia valerent, vt Noè omnium gentium pater, qui gratiam apud Deum inuenisse dicitur, cuius merito omni familia in communi diluione fuerit. Et Lot Moabitarum & Ammonitarum parens patri Abrahami gratia à Sodomorum incendio vna cum filiabus est liberatus. Eandè aut salutis conditionè virginum sponsis, nisi resipuissent, manere potuisse ex sacris oraculis accepimus. Paulo etiam nauiganti omnium vectorum & sociorum animæ condonatae sunt. Hanc etiã sententiã sibi ex antiquo receptã exteri etiã auctores retulere,

Hinc bellum lachrymosum, & miseram famem,

Vestemq. à populo & principe. Cesare in

Persas atq. Británnos

Vestra motus aget prece.

Huiusmodi quiddã experiri gubernator cupiebat, videlicet egregiã quandã in Iona pietatè & innocentia, quæ propitiũ sibi Deũ reddere posset, vel eximia atq. summã in Deo, quem ille coleret, virtutè, vt quæ alij vel præstare nollent vel nequirent, solus ipse præstaret, vel vtriusq. etiam rei simul & hominis innocentia, & Dei illius præstantia periculum in tanta calamitate facere, vbi cæterorum neque hominum preces valebant, neq. deorum voluntatis aut virtutis, aut misericordia argumentum vllum apparebat. Deus tamen in hac re numen imprimis suum, providentiam, virtutè, & iustitiam nautis probare, & Ionã etiam contumaciam publicè arguere & consilium frangere suumquè efficere parabat. Igitur vbi nautæ nullum neque in precibus & nuncupatis votis, neque in arte & industria atque opera sua tempestati, quam diuinitus venisse intellexerant, remedium inuenissent, maius aliquid & grauius esse, quam obrem vexarentur, suspicati sunt; cum neque precibus neque rerum suarum deuotione numen illis placaretur, sacrilegum quempiam aut scelestum in ea nauí esse putauerunt, cuius non res, sed anima in statera postulata tanto omnium periculo efflagitaretur. quod quemadmodum declinarent, providendum esse certissimè alioqui peritit, nisi vnus deuotione & supplicio nauis à sceleris vestigijs expiaretur. namque nocentis & scelesti hominis causam contubernalibus cæteris infestam & periculosam esse, & secretioris sapientia documentis, & doctrina institutisque atque opinionibus gentium est peruulgatum, sicut scriptum est: Et corruent fulcientes Ægyptum, & apud exteros: *Vetabo qui ceteris sacrũ vulgavit arcana sub yisdem* — *Sit trabibus, fragilemq. meũ soluat Phasellum,*

Sæpe Dissipet neglectus incesto addidit, integrum,

Et illud:

Pallas ne exuere classem

Arguunt, atque ipsos potuit submergere ponto

Vnius obnoxam & furias Atias Oilei?

Eius verò rei indicium & iudicium forte iacta diuino consilio permittendum esse arbitrati sunt, quod illorum nemini magis certum aliud neq. de seipso, neq. de alio quopiã in ea causa testimonium habere aut sequi cõtingeret. fieri etiam posse putabant, vt exitij dies & modus cuiuspiam ex illis non tam culpa, quam fato quodam præfixus esset, siue quòd diuino consilio, siue cælorum, syderumq. ratione accideret. cuiusmodi multa ex gentium disciplina vulgò credebantur: eius autè quicumque ille esset, causa aut culpa malum cæteris immineret, quod eiusdem quem fata postularent, solo periculo deuotandum esse statuerunt.

Et dixit vir ad collegam suũ, venite & mittamus sortes, & sciamus quare hoc malum sit nobis. Hebraicè est, *In cuiusnam hoc malum nobis.*

IN cuiusnam subaudiendum fato aut culpa. namque turbinem miraculo potius, quã natura aut casu extitisse ex ijs quæ à nobis indicata sunt, argumentis intellexerant. siue enim naues aliæ simul nauigarent, eas summæ tranquillitatis cursum tenere videbãt, siue nullæ etiam aliæ essent, tamen tempestatis & ventorum vim in eam maris partè, atque in nauim ipsam, qua veherentur, potissimum incumbere sentiebant. Ex quo effectum est, vt cum neque precibus, neque industria, neque prudentia & arte quicquam sibi proficissent, cuiuspiã ex contubernalibus causa sese vexatos interpretarentur. At verò siue id culpa, siue fato accideret, neutrum sanè affirmare auri, illud dixerunt, & videamus in cuiusnam hoc malum nobis. Quod verò ait, *[Et dixit vir ad collegam suum,]* communi omnium consilio & sententia rem constitutam esse significat. *Vir* idem quod vnusquisq. in loco significare, iam diximus. illud verò pronomen *nobis* certum illis, præter alios nauigantes, atque

atque nauí eorum periculum arguit, id quod & Ionas ipse eadem oratione vsus docuit, cum enim rogaretur, *Quid faciemus tibi & cessabit mare à nobis?* respondit, *Tollite me & mittite in mari, & cessabit mare à vobis:* scio enim ego quòd propter me hæc tempestas grandis venit super vos. Ex quibus locis omnibus eam nauim vehementissimo & certissimo quodã impetu iactatam & petita fuisse intelligimus. neque verò ad eam rem semel tantum sortiri contenti sunt, verum vt non casu, sed certo iudicio & consilio diuino illis hoc negotium expediretur, sortes sapius repetere decreuerunt, quòd si omnes vni cuiuspiam ex ipsis ductæ essent, ad diuinum consiliũ, non ad casum reuocanda sententia erat. fieri enim casu non potest vt repetita sapius fors eidem semper vni edatur. hoc igitur certum sibi nauis iudicium præscribere, *Mittamus sortes.* Singulis autem sortitionibus Ionam assignatum appellatumque fuisse scriptura ait, atque ea re permotos nautas rem diuino consilio, non casu constare intellexisse.

Et miserunt sortes, & cecidit fors super Ionam.

PLURES sortes eductas, singulas autem Ionæ editas fuisse significat, sed neq. iudicio huiusmodi sibi satisfecisse videbantur nauis, nisi diligenti aliqua inquisitione & veri inuestigatione causa constans certa que redderetur. quanquam enim sortibus eductis certa illis persona esset, cuius causa tempestas & malum atque calamitas afferretur; tamè an illius culpa, an merito aliquo, an illata, an accepta ab eo iniuria, an aliqua alia re id cõtingeret, ignorabant, neq. hominem deuouere statim voluere, nisi rem ipsam & causam probè docti, quid potissimum fieri oporteret, statuerint. neq. enim certum exploratumque erat, an huius viri iniuriam acceptam, an illatam numinis sententia & providentia persequeretur, an fatum aliquod, an genus aliud esset, quod quomodo expiato opus esset, nisi perspecta causa, diuinare aut cõicere rectè nequiverunt. Id verò non alio modo commodius, quam hominis ipsius indicatione doceri posse intellexerunt.

Et dixerunt ad eum: Indica nobis cuius causa malum istud sit nobis. Hebraicè sic, *Indica nobis in quo, cuiusnam malum istud nobis.*

DVPLICEM quaestionem latam hæc oratio significat, alteram de facto, alteram de persona. namq. facinoris cuiuspiam causa sibi malum afferri putabant, id facinoris prius inquirere & cognoscere, deinde hominem, quisnam eius facinoris reus esset, doceri studebant, vt re & causa, aut culpa, aut merito cognitis, quid fieri potissimum oportuisset, deliberaretur. Itaque latina nostra versio vtramque partem complexa est, *cuius causa,* facti, aut hominis: vt autem aut facti, aut personæ notæ & argumeta certiora reperiri possent, quaestio ipsa partitione explicatur.

Quod est opus tuum? quæ terra tua? quò vadis, vel ex quo populo es tu?

EX ANTEACTÆ vitæ consuetudine, ex arte & exercitijs, ex patria & eorum, quibus cum vixerimus, familiaritate argumeta faciliè ad coniecturã petuntur, ex quibus iudicium sit, qualisnam vnusquisq. esse potuerit. *[Quod est opus tuum?]* Quædam enim artes sunt, quæ vix sine magno flagitio tractari possint, vt foeneratorum, quorum quaestus plerumq. improbat, quædam natura ipsa nefaria, vt magorum, sagarum, prædonum, & quæ aut ad superstitionè, aut ad hominum perniciem referuntur. huiusmodi aliquid de Iona inquirebatur, quidnam illi artis esset, quæ numina sibi infesta reddidisset. *[Quæ terra tua?]* Hebraicè omnis hæc quaestio hoc ordine constituta est: *[Quod est opus tuum, et unde venis? quæ terra tua, & ex quo populo tu es?]* Ad priorem quaestionem de facto priora duo membra referuntur, *[Quod est opus tuum, & unde venis?]* vt ex opere & societate aut eorum, quibus cum vixeris, consuetudine turpem culpam sustineas. duo autem posteriora membra ad personam referuntur, de qua etiam quaestio & inquisitio instituta est: *[Quæ terra tua?]* vt ex scelerata aliqua regione, cui dii marini, ventique, aut cælum ipsum, aut sydera pertinaciter infesta sint, atque ita tu diuino erga regionè odio labores, aut forsã patriã diis charam & gratam improbè deserueris, aut alioqui violaueris, aut si neque officij, neque consuetudinis aut generis tui, neque patriæ crimine teneris, num gētis & populi tui culpa, aut nefario scelere astringeris: aut honestũ alioqui populũ, quem summo amore & pietate, sanctitate religioneque omni prosequi oportuit, impiè & nefariè prodideris, cuius sceleris à te poenas superi exigunt: vel populi tui fato vexaris, cui cælum aduersam nauigationem & difficillimas tempestates semper pareat? *[Ex quo populo tu es?]* vt eius populi aut odio aut crimine, aut fortuna tu primũ & nos tui causa premamur? Itaque omnis inquisitio

inquisitio eò spectat, vt maximo aliquo scelere aut priuato aut publico hominem obligatum esse suspicarentur, aut sibi aut à se illata iniuria notari, siue illa patriæ siue genti populoque suo accepta fuerit; quam ea tempestas viciscatur. Ille verò rem ipsam, confessus est; & quonam iudicio, qua culpa teneretur aperte exposuit: non enim se vilius vel hominis, vel loci, vel gentis scelere angi, non alicui illatarum iniuriarum alligari, sed pietatis officiique deserti crimine accersiri, idq. non à cælo, non à mari, neq. à terra, sed à Deo maximo & summo omnium rerum opifice & gubernatore, quem sibi iratum maximè formidet, quòd omnium aliarum rerum præstantissimum & potentissimum vltra omnem comparationem agnoscat.

Et dixit ad eos: Hebræus ego sum: & Dominum Deum cæli ego timeo, qui fecit mare & aridam.

Quod nomen latinè est *Hebræus*, Hebraica origine prætereuntem prætergressorem sonat, hoc enim nomen Hebræis impositum est à Semo Noë filio, cuius familia Euphrate fluuio traiecto nouas sedes sibi quaesierat, ipse enim est pater omnium filiorum Heber. Ex qua etiã ratione Abraham, quòd à Chaldea natione ad Chanaanã transmissio flumine comigrasset, dictus est Hebræus. Igitur Ionas nõ tam genus suum, quam culpam hoc nomine indicare voluit, & diuinum mandatum à se studiosè præteritum esse ostendit. nam prætereire verbum non semel ad diuinarum legum, iussionum & præceptionum cõtemptores & desertores in sacro sermone trãsfertur, vt: Nonne Achã filius Zaræ præterit mandatum Domini, & super omnem populum Israël ira eius incubuit? & ille erat vnus homo, atque vtiã solus periisset in scelere suo, & apud Jeremiã Deus: Incrassati, inquit, sunt & impinguati: præterierunt sermones meos pessimè. Huiusmodi mandatorum Hebræum, hoc est, prætereuntem sese confessus est Ionas, non qui hominem quenquam læsisset, aut læsus à quoquam fuisset, nõ qui patriæ malum aut tulisset, aut intulisset, sed qui mandatũ, (vt ita latinè dicamus) præterierit. atque hac responsione alteri de facto quaestioni satisfacit, interrogatus enim fuerat, [Indica nobis in quo? Alteri verò de persona à se læsa, aut sibi infesta, de loci, de terræ gentiliue cuiuspiam integritate aut sanctitate violata, cuius imprecationibus ageretur, aut fato premeretur, oportunissimè occurrit.

Dominum Deum cæli ego timeo, qui fecit mare & aridam.

NVLLA alia vi aut fato, nullius alterius personæ vel gẽtis merito, imprecatione aut deuotione se agi, neq. alterius criminis conscientia stimulari aut metu terri, præterquã vnus Adonai veri Dei, cuius suo facto offensionem incurrerit, cuius virtute & efficientia cùm omnis orbis constet, nutu etiam atque arbitrio gubernatur: itaq. eum solum esse, quem ipse timeat, atque eius in se excitatæ tempestatis auctorem agnoscat. itaque sibi nihil à cælis, à mari, aut à terra mali metuendum esse, sed ab eo, cuius voluntati cælum, mare, & terra obediãt & pareat. si quid autem à cælo importunum aut violentũ, si quid à mari turbulentum, si quid à terra impetuofum patiantur, totum id sua culpa & diuino imperio accidere. Qua oratione veri Dei à se culti nomen, virtutem, auctoritatem, iudicium, consilium, seueritatem, prouidentiam denique rationes præstantissimas, simul & factum culpamque docuit suam. Deum igitur cæli & terræ ego timeo, cuius à me imperio neglecto vobis hæc calamitas cælo, mari & arida allata est. Deum autè cæli appellat, vt cælorum virtutè, qua omnis aliarum rerũ natura gubernari putabatur, diuino subesse & parere arbitrio doceret. Si quid verò præterea vitium in aquarũ & terræ naturis, si quid momẽti inesset, id omne Deo auctori ascriberetur. [Deum cæli, cuius præcipua sedes cælum est, qui fecit mare & aridam.] Naturæ ordinem obseruauit. namque conditi orbis initio terra non prius extitisse dicitur, quam in vnum locũ aquæ congregarentur, atq. ita mari & terræ præscriptis sedibus ac legibus, sese continere, vt nihil, neq. tantillum quidẽ fuerit contra tentatũ, sicut scriptũ est: Terminum posuisti, quẽ non transgredientur, neque cõuertentur operire terram. Huiusmodi autem cõfessione eum variis culpa patefieret, culpæque summa esset, quòd diuinum mandatum præterisset, continuo omnes qui aderant, magno timore percussi sunt, quòd sibi quisque non semel deliquisse, & diuinum imperium voluntatemque violasse conficius esset.

Et ti-

Et timuerunt viri timore magno.

NECESSÈ enim fuit quemque delicto suo vehementer commoueri, cùm Ionam ob vnã violatæ diuinæ voluntatis culpam tanto timore affectum esse intellexissent.

Et dixerunt ad eum: Quid hoc fecisti? Cognouerunt enim viri, quòd à facie

Domini fugeret, quia indicauerat eis Ionas.

EXEIVS cõfessione didicerant eum fugere à facie Domini, quòd se prætereuntem confessus esset, prætereuntem autè & violentè voluntatè Dei, quem cæli, terræ, marisque auctore ipse crederet. quæ res vnã cù timore admirationè viris mouit non parua; quòd is, qui tãta de Dei virtute, prouidentia, maiestate & seueritate cognosceret, tamen cù suo atq. aliorũ maximo & certissimo periculo eam fugã adornasset, atq. in eũ sese timorem vltro iniecisset. neq. satis mirari poterant quæ tãta res esset, quæ eum in eã mentè impulsisset. neq. enim illis consiliũ suũ Ionas aperuerat, tantũ quam culpam sustineret, & cuiusnã iudicis iudiciũ experietur & perhorresceret, indicauerat. [Quid hoc fecisti?] Admirantis oratio magis, quam interrogatio est. qui conuenit, inquit, vt tu ista notitia, ista de diuinis rebus cognitionè præditus, tamen mari fugere eum Deũ, quẽ maris auctore agnoscas & prædices, cogitaueris? Inrerẽa verò cùm, causã ipsã apertior esset, & diuinũ iudiciũ manifestũ, vt omnis ea res cumulatis iudiciis & notis, atque periculorum signis illustris magis & cõfirmata redderetur, mare ipsum, quod diuino arbitrio parere Ionas docuerat, vehementius turbati atq. intumescere horribili fluctuum sonitu pergebat, perinde ac si causã examinata conuictũ & damnatũ iam hominẽ ad pœnã postularer atq. efflagitaret, maximo omnibus aliis si recusarent, oblato periculo. Quanquam verò illis terribile & instans admodũ cõmune malũ immineret, tamen in ea re nihil temere statuere placuit, sed ab ipso Deo, qui rem indicauerat, aut ab eius interprete & totius causæ oratore Ionã sententiã requirere, & quemadmodũ cõmune illud periculum auerti posset, doceri. etenim Dei cæli & terræ & maris, cõmune consiliũ agnosceret, numẽ placari oportere satis manifestè intelligebant. at verò quemadmodũ id purè sancteque fieri posset, non sanè perspectũ illis erat. hominẽ igitur ipsum; qui culpæ suæ & religionis etiã rationes optimè nosset, & quibus potissimũ rebus & modis expiãda ea esset; melius, quam ipsi, cognosceret, de ea re consulunt.

Et dixerunt ad eum: Quid faciemus tibi & cessabit mare à nobis? quia mare ibat & intumescibat super eos.

PRUDENTIS & pietatis ac religionis pleni consilij imaginẽ intueri licet: nõ enim nauatæ & ceteri, qui cum Iona erant, hominem, cuius causã periculũ sibi creatũ intelligebant, inuidia persecuti populari tumultu, vt fit, precipitem dare cogitabant, sed religione potius interposita sapietiori cõsilio opus sibi esse duxere, ne aut maius sibi crimẽ, si non expiassent aut maximũ, nisi purè, sanctè ac rectè expiãdũ curauissent, constaretur. Consultitur igitur Ionas, quã ratione commodius & certius ac melius ea res expediti possit, num reduci eum atq. ad terrã reuehi opus esset, num votis pro illius salute cõmuniter nuncupatis & solutis, num precibus & sacrificiis numen placandũ sibi esse intelligeret. [Et cessabit mare à nobis.] quod in horas magis seuire & vehementius fremere, atque sibi, nisi maturè consuluerint, minari instareq. sentirent. Quod autè dicit: [A nobis, & super eos,] ad id, quod antè significabamus, refertur, certiori impetu in eos tempestatem seuire, vt res non casu, sed consilio agi intelligeretur. [Quia mare ibat & intumescibat super eos,] Ibat, continuum incrementũ hic dicendi modus indicat, vt aquæ ibant & decresecbant, neq. tamen Ionas ab instituto propositoq. suo deteritus est, sed perire potius, quam legationè sua ad Niniuitas fungi cogitauit, ne inimicę nationi via ad salutẽ muniretur, quam gentis suæ studio perditam cupiebat: cõtubernales vt se in mare conicerent hortari & suadere cõpit. hac vnã re & curis suis finem & hostium rebus exitiũ, & tempestati sociorumque calamitati modum offerri posse arbitratus. etenim sui vnus causa illam tempestatem ceteris, quibus cum erat, venisse iam inde ab initio intellexerat, cum sese mœstum curaq. cõfectũ sopori dederat. Ita cùm præ suorum studio nullã rem aut sibi optandã aut formidandã duxisset, deliberato ad mortem animo.

Dixit ad eos: Tollite me & mittite in mare, & cessabit mare à vobis: scio enim

ego, quoniam propter me tempestas hæc grandis venit super vos.

FACTE persuaderi potuerit nauatæ verum esse id quod à Iona diceretur, sui vnus causa

causa eam tempestatem illis venisse, quam ad diuinum consilium & miraculum referendam esse & magnitudo ipsa, & certus in eam nauem impetus arguebat. namque id iudicium, fortes non semel vni eidem homini edita, & procella post fortes & post confessionem incrementum & vehementior semper vis confirmauerant. accedit etiam ad hoc deliberata ab homine mortis optio, quam vt terribilium omnium vltimum nunquam ille nisi re plane perfecta & cognita deprecassetur. quamobrem ait: [Scio ego quod propter me, Hebraice, quod in eo quod mihi.] hoc est, mea vnus culpa & causa. nullius quippe vestrum tempestate hac aut officium requiritur, aut obstinatio accusatur aut vita appetitur. hac autem vna re & mihi & vobis consuli & Deo meo satisfieri a vobis posse intelligo, si quamprimum sublatus in mare coniciatur, nihil amplius molestiae ex hac, quae nunc maxima procella est, habituris. Neque vero aut mirum aut incredibile videri alicui debet, tantam esse potuisse Vari sententiae obstinationem, vt hec religione, nec etiam periculis deterrito, a proposito declinare potius quam mortem pacifici optaretur. quandoquidem multi olim & maximi viri fuerint, qui populi gentisque suae studio non modò se & caput suum, sed ad aeternam felicitatem pertinentes sibi res deuouere non recusauerint, vt Moses, Aut dimitte, inquit, eis hanc noxam, aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti. & alio in loco: Sin aliter, inquit, tibi videretur obsecro, vt interficias me. & Dauid dixit, ad Dominum: Ego sum qui peccaui, & ego inique egi: isti, qui oves sunt, quid fecerunt? vertatur obsecro manus tua contra me & contra domum patris mei. huiusmodi consilio & studio incensus Ionas mortem de pacisci potius, quam eius, quam suae genti exitio futuram cognouerat, nationis causa diuinum mandatum agere cupiebat. Studiosissime autem & diligentissime à Ionæ contubernalius prouisum est, ne quid aut in procuranda religione praetermissum, aut in expianda praeterius fasque commissum esse videretur. quamobrem vt omnia prius experirentur, quam aut ipsi perirent, aut hominem temerario aliquo iudicio perderent, cum nullam praeter hominis ipsius certissimam adhuc de ea re sententiam habuissent, qua quid facto opus esset manifestè intelligerent, diuinam sibi voluntatem aliis tentatis rebus declarati cupiebant, ne fortasse vir ille aut animi obstinatione, aut vitæ tædio nefarie sibi mortem ipsorum ministerio & opera confisceret potius, quam diuinis mandatis parere vellent. Praeter ea igitur, quae curata ab illis & tæta haecenus fuerant, aliud etiam ad numen placandum, & ad salutem sibi parandam elaboratum est, quod vbi frustra tentatum fuit, ad preces & sceleris deprecationem est deuentum.

Exod 31.
Num. 11.
2. Sam. 14.

Et remigabant viri vt reuertentur ad aridam, & non potuerunt, quia mare ibat & intumescerebat super eos.

DEVM caeli marisque auctorem quemadmodum placare sibi possent, omni studio curabant, quem ob Ionæ fugam iratum infensumque esse cognouerant: experiuntur igitur conuerso cursu nauim ad terram appellere, vt exponentes hominem & diuina mandata & salutem suam procurarent. contractis igitur velis remorum impulsu terram contentissime repetere conati sunt, [vt reuertentur ad aridam.] Fieri enim forsitan posse putabant, vt quorum fuga mari numè infensum experta esset, reditus rursus in arida eorundem Deo probate succederet. Sed cum omni vi & impetu omniq. studio nauè remis propulsare contendissent, non valebant, quòd maioribus semper fluctibus iactati, minus etiam obniti poterant, & grauiori maris impetu repellebantur, vt ea res contrariam Dei illorum consiliis voluntatem facile significare posset, quando nec antea velis altum, neque nunc remis terram petere valerent. Olim naues omnes, ad quencunque nauigandi usum pararentur, & velis & remis instructae fuere, pro temporum autem & oportunitatem rationibus nunc alterum, nunc vtrumque genus tractabatur. Super eos, certo quodam maximoque impetu & fremitu, qui diuinam voluntatem illis plane indicabat. Vbi autem rebus consiliis, atque omni contentione, omni diligentia & industria consumptis, nihil tamen sibi profecisse intellexissent, vnus capitis periculo & diuinæ voluntati parandum & communi saluti cauendum putauere. Id autem vt tutius & sapientius fieret, à supplicatione & sceleris deprecatione auspiciandum duxerunt.

Et clamauerunt ad Dominum & dixerunt.

VEHEMENTEM animorum impetum & motum, grauemque cogitationem clamor prodebat,

prodebat, nec leuem ipsis rem, nec facilem parari agique indicabat, sed quam non oratione modò, verum vocibus & clamoribus etiam declararent. Quod verò additur, *Et dixerunt*, non leuis, sed grauissimae sententiae orationem illis institutam habitamque fuisse significat, cuius hoc exemplum fuit:

Quaesumus Domine ne pereamus in anima viri istius, & ne des super nos sanguinem innocentem: quia tu Domine sicut voluisti, fecisti.

MAXIMAE religionis & non vulgaris sapientiae argumenta, de diuina virtute & prouidentia reconditas exquisitasque sententias haec oratio continet; cuius omnes partes expendere & pro dignitate tractare, & ad suas in oratoria arte praecipiones reuocare, alterius loci & temporis nobis erit, nunc sententiae tantum significatione contentis. Eius igitur non simplex argumentum ac genus est, namque translatione primò, deinde deprecatione constat, & aequitatis ac misericordiae definitionibus & rationibus nititur, cuius artificiosa argumentatio ex dilemmate nascitur, hoc modo: Aut homo hic supplicio morteque dignus est, aut non; si vnus ex omni contubernio capitali culpa tenetur, id vni ipsi exitio fraudique esto, ceterorum verò, qui sceleris expetes sunt, innocentiae parcar: si verò & innocens atque integer hic est, vt nostra opera pereat, nefas habendum est, igitur quid potissimum fieri oporteat, quid maxime expediat diuino consilio iudicio & virtuti potius permittere & credere, quam temere aut nefarie statuere & suscipere certum adhuc est, nisi alioqui diuinitus certa aliqua magis significatione doceamur. Igitur orationis explicatio huiusmodi est: O Adnai, cuius nutu & arbitrio caelum, mare & arida gubernatur, cui nihil aut ignotum, aut incertum, aut factu difficile est, si tibi inuisus vir hic praeter ceteros fuit, facile ipse solus perdi à te vel peste, vel morbo, vel alio mortis & supplicij genere potest; namque etiam si tempestate non pereat, multae reliquae ad mortem viae sunt. Vnius verò hominis morte digni causa tempestatem & commune etiam innocentibus mortis periculum allatum, & nostrum deprecari, & aequitatis ac clementiae tuae propulsare est. Igitur si nulla nostra culpa in tempestate perire commeriti sumus, praeterquam quòd huius viri, quem tu perdere decreueris, anima nobiscum in eadem nauis est, ne (quaeso) pereamus & nos omnes cum illo, quòd si integer is vitæ & sceleris purus est, ne nos tanto scelere astringi sinas, vt perdendi in mari hominis auctores & ministri temerarij & nefarij dicamur. [Et ne des super nos sanguinem innocentem.] Cuius vel innocentia sedata tempestate aut alio quouis signo tibi indicatu, vel culpa & impietas quouis alio mortis genere praeter commune omnium nostrum & nauis periculum punitu facillima est; nihil enim vel consilium prouidentiamque tuam latere, vel virtutem potentiamque atque efficientiam fugere potest. atque vt haecenus quicquid volueris caelo, mari, ac terra effectum est, ita etiam quidquid quocunque modo expediri volueris, sine vlla mora explicabitur. [Quia tu Domine sicut voluisti, fecisti.] siue hoc natura sua facillimum, siue difficillimum factu sit, tuo tamen consilio ac nutum abiecta omni cunctatione fiet, sicut scriptum est: Omnia quaecumque voluit Dominus fecit in caelo & in terra, in mari & in omnibus abyssis. Sed cum rebus omnibus tentatis, & feruentissima oratione ac precibus maximo clamore fufis, non minore tamen tepestatis impetu & violentia sese opprimi sentirent, postremi apud se consilij remedium experiri decreuerunt.

Et tulerunt Ionam, & miserunt in mare, & stetit mare à seruore suo.

VERBUM, tulerunt id hoc in loco significat, quod sustulerunt. Est autem disjunctio in oratione, sustulerunt Ionam, quae sententia integra clauditur, & certa quaedam actio significatur: quae ab antiquissimis Hebraeorum annotata videmus, quibus linguae suae rationes maxime exploratae fuerunt. namque non modò singulas orationes, sed verba etiam ipsa & clausulas, & interpuncta verborum in diuinis libris obseruanda & expendenda esse, vt neque iota, neque apex vnus praetermittatur, & à Christo praecipiente, & ab omnibus aliis, qui haec studia sapienter tractauerunt, docemur. Igitur, Tulerunt Ionam, illud significat, Ionam rei tentandae causa sublimem fuisse sublatum; mare autem perinde ac si hominem expeteret aliquantulum

aliquantulum conquieuisse, quod antehac semper vehementius intumuerat. Hac autē diuini cōsiliū significatione, & sedandæ tēpestatis ostensā spe tandē in mare fuisse cōiectū. In Eleazari autē antiquissimi diuinorū librorū interpretis tractatu, qui circa Christi ætatem scripsisse dicitur, quintū hoc periculū à viris illis factum traditur, quo diuinū de ea re cōsiliū diligentius exquireretur. nam post priuatas Deorum inuocationes, post iacturam factam, post eductas sortes, post orationem & deprecationē communiter susceptam, illud postremum sapius tentauerunt, vt sublatum hominem in mare vsq. ad collū demitterēt, rursusq. ad sese in nauim recipere; euenisse verò ait, vt quoties demissus esset, mare conquiescere, cum autem receptus, rursus fremere & intumescere sentiretur, quo signo diuinæ voluntatis certiores sapius facti Ionā tandē in mare coniectum penitus demiserunt. [Et stetit mare à seruore suo.] Nouus etiam repente sedatæ tēpestatis modus diuinū cōsiliū & protidētia manifestē probat, sicut & excitatæ primū improuifus impetus, & in ipsos potissimū furētis aucta vis probauerat. nam ceteræ quæ ventorum vi secūdum naturā excitantur tēpestates, & paulatim crescere, & sensim pedetentimque mutationem facere solent. Quamquam enim venti posuerint, sed tamen à vento, qui fuit, vnda furit, ait poeta: Hanc autem tēpestatem non modò subito extirpasse, sed repente etiam penitus sedatam fuisse satis argumenti fuit, rem omnem diuinum cōsilio fuisse confectam. [Stetit mare;] non remisisse, sed stetit sine nūq. æstum repente continuisse ait: Hebraicè verbum est ג ח א מ א ד, quod latinè resistere Terentius dicit. Est autem sistere siue resistere, id quod in motu est firmum facere. Vnde Ghamud columnam & firmitudinē significat: mirabile autem fuit mare in ipso æstu in ipso fluctuum medio seruore fuisse firmatum. Sed & illud ad miraculum & prodigiū arguendum confirmandumq. plurimū contulit, quod verborū ratione ipsa significatur, id autē est, ventorū vim à Deo immisissam, quæ mare primū excitauerat, statim euauisse, neq. tamen fluctus semel cōmotos antè sedatos fuisse, quàm Ionas in mare coniectus esset. Itaque mare ipsum nouo impetu semper obnitentibus nautis institisse. Etenim vento semel commotio fluctuum ascribitur; cetera autem omnia mari attributa sunt. Quid faciemus, inquit, tibi & cessabit mare à nobis, quia mare ibat & intumescerebat, & non valebant viri contra remigare, quia mare ibat & intumescerebat super eos. Hastenus diuini cōsiliū & pertinacis aduersum hoc humani propositi comparatio facta est, & non modò vlla re impediri, sed quo magis repugnatum sit, multo etiam magis diuina negotia prouehi & illustrari planè compertū est. cui rei certissimum & illustrissimum exemplum hoc in loco est adiunctum, quòd diuina gloria ex Ionæ fuga non solum non imminuta, sed aucta etiam apud homines fuerit.

Et timuerunt viri timore magno Dominum, & immolauerunt hostias Domino & voverunt vota.

MAGNAM viris illis omnibus religionem hoc miraculo & diuinæ prouidentie manifesto testimonio fuisse susceptam, maximumque sibi Ionæ Deum habitū, illiq. diligentem cultum esse tributum hac oratione docemur: namque timor cum ad diuinas res refertur, religionis & pietatis rationibus explicatur. Igitur vehementissimo & pietissimo erga eum Deum, cuius tantam, tam præsentem virtutem, tam certam in officij desertores seueritatem experti fuissent, timore affecti sunt, quem omni cōsilio atque studio sibi placatum propitiumque esse optauere, id verò studium, eamq. voluntatem non verbis & oratione tantum, sed rebus etiam & actionibus professi sunt. namque legitima sacrificia sese Ierosolymis facturos recepere, & alia præterea vota nūcupauere, quæ commode persoluta sunt: cuiusmodi multa fieri ab iis solēt, qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis. omnibus igitur Deus ille Ionæ maximus & optimus est habitus, & votis nūcupatis & solutis, sacrificiis factis, & donis ac muneribus delatis est prædicatus. Hæc autem res quamquam oratione non narretur, ratione tamen ipsa arguitur, neque enim in nauis sacrificia fieri Adonai, neque solui vota potuere, qui neque alibi quam Ierosolymis sacrificia eo tempore sibi fieri, aut vota solui voluit. Quamobrem rectè locus hic à Chaldæo interprete est explicatus. [Et dixerunt se sacrificia facturos Domino.] Vota autem pro reditu & salute pro diuina in se gratia & misericordia nūcupauerunt. Oportuit autem hos omnes vbicunq. postea fuerint, sedulos atque diligentes huius diuini facti testes & prædicatores fuisse.

CAPVT

Reparauit Dominus piscem grandem vt deglutiret Ionam. & erat Ionas in ventre piscis tribus diebus & tribus noctibus.

NVLLEVM esse aded certum & extremum periculum, quod vel præsentissimo Dei auxilio, si res ipsa ferat, perrumpi subito non possit, nullam præterea tantam esse posse aut rerum aut locorum difficultatem, in quam certa ad diuinum efficiendum consilium via nõ facile muniatur, hæc imprimis narratio docet. Quòd nulla ratione, nullo modo Ionas, neque mortis etiam pactione, quæ vltima rerum linea visa etiã sapientibus huius mundi est, impositū sibi onus abijcere aut deponere potuerit, quo minus tandem perferret. eodē enim auctore Deo, cui pertinax ad mortē vsq. Ionæ consiliū perspectum fuerat, & tēpestas excitata, & piscis quidā, cui coniectus in mare homo antequā ab aquis occuparetur, excipi posset, præparatus est; vt è nauis in bestiæ viscera translatus, non conditionem, sed vehiculum mutasse dici potuerit. Præterea diuinæ patientiæ & clementiæ imaginem in huius viri negotio expressam intueri licet, quemadmodum contumaces homines, quos consilio suo studiosè deesse Deus intelligat; tamen omnibus commodis & incommodis ab infania reuocatos, ad sanitatem conuertere studeat. perinde atque facere sapientes medici solent, qui de mentis statu & loco dimotos homines primum consiliis & suasionibus; deinde vinculis iniectis, & nouis semper difficultatibus excogitatis ad se tandem redire cogunt. Igitur diuinum consilium & certam erga se curam interpretari oportet; si quis ab officio & recta viuendi via ultra aberrans ex alia in aliam difficultatem delabatur. Quem autem piscem hic liber nominat, Christus ex ceterorum genere fuisse dicit. Ea enim bestiarum natura nullam in mari aut corpore aut figura vastiorem esse, ex sacra philosophia didicimus, sicut scriptum est: Creauit Deus cete grandia. Iam verò rem ipsam intueamur, & quantis miraculis illustrata, quantis prouidentie rationibus ornata fuerit, animaduertamus. Primum illud mirabile est, quemadmodum omnis quæcunque in mundo natura est, diuinum consilium & voluntatem omni diligentia & opera consequatur. Ventis repente extantibus mare agitur & turbatur; neque tamen remittentibus sedatur, sed vehementius etiam vrget, nauigumque multis premit modis, atque obnitentes nautas obsidet & occupat, quos iacto & tradito Iona subito obsidione & periculo liberat. Adest piscis diuinæ potestatis faelles diligentissimus, qui eiectum hominem, quòd Deus iusserit perferendum excipiat. deinde verò miracula ipsa & numero & magnitudine crescunt. nam cum fieri secundum naturā non queat, vt conclusus in calidissimo piscis ventre homo quispiam, vel ad horam viuus duret, quòd animæ partem, quæ ducendo spiritu cordis ventriculo concipitur, frigidam esse oporteat, Ionam totum triduum in illis olidissimis & calidissimis ceti visceribus vixisse, præcipuo cuidam numinis eius muneri est ascribendum, qui cōclusum in materna aluo factum tot mensibus sine cibo aut potu, sine gestatione, sine frigida respirationis vsu continet. Quam rem, quamuis frequentissimam, tamen admirabili Dei prouidentie acceptam esse referendam Dauid asserbat: In te confirmatus sum ex utero, & de ventre matris meæ susceptor meus es tu. Qui tres illos clarissimos & fortissimos viros Ananiam, Misaclem & Azariam viuos & integros atque omnino incolumes in ardentissima fornace conseruauit. Sed id magis etiam admirabile est, non solum animæ Ionam in angusto illo & incommodissimo carcere, sed mentis etiam suæ compotem aded fuisse, vt grauissimam & cultissimam orationem carmine etiam conficere & habere agereque potuerit. Quæ verò de significantissima illa arcanaque imagine Christi Iesu in corde tribus diebus & noctibus conclusi, quam Ionas in signū Niniuitis datus expresserat, dici potuissent, maiora & grauiora sunt, quam aut hic locus capere, aut hoc ingenium sustinere valeat. Quamobrem vel in aliud tempus differenda, vt si non pro dignitate tractari, pro tenuitate saltem indicari nobis possint, vel sapientiori post nos interpreti relinquenda, vel ex sanctissimorum hominū, qui ante nos scripsere, libris petenda duximus.

Et orauit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis, & dixit:

VERBUM, orauit, in vltima Hebræorum coniugatione constitutam illius linguæ vsu & consuetudine reciprocationem habet, atq. ad eam personam de qua sermo est, certo quodā modo refertur, ita vt IITHPALEL, quod Latinè vno verbo dici non potest, pluribus

Ouidius.

Matth. 12.

Genes. 1.

Daniel. 3.

Psal. 103.

ribus vix explicari potest; hominem iam consilium & propositum mutatem, & ab omni alia cogitatione ad supplices preces sese conuertentem arguat, vt qui nullo alio modo, nullo periculo ante hac fuerit de sententia deterritus, nunc iam tandem in tantas angustias adductus respiscat, & mutato consilio poenitens nihil aliud potius sequatur, quam vt Domino Deo suo sese prosternens fracto atque humiliato animo supplicet. atque huius sententia est, quod Dominum Deum suum appellet. Prius nomen *Dominum* illud tetragrammaton est, quod misericordiae rationes praecipuas continet. Posterius verò nomen *Deum suum* prouidentem & gubernatorem significat. Itaque orasse Ionam ad Dominum Deum suum, Vatem sese supplicem misericordiae & prouidenti atque totius orbis gubernatori, sui autem praecipue curanti Deo, qui tot tantisque rebus, actionibus & periculis eum ad sanam mentem officiumque reuocare studuerit, praebuisse. [De ventre piscis.] Praepositio nō locum, sed afflictionem & miseriam indicat. namque in hac significatione frequenter apud sacros auctores vsurpatur, vt: de tribulatione inuocaui Dominum, &: De profundis clamaui ad te Domine. Itaque Ionam in hoc extremo periculo constitutum, ad sese atq. ad Dominum Deū suum reuersum tandem fuisse significat. orationem autem grauissimae sententiae fuisse illud verbum arguit, & dixit: namque in certa ratione & sapienti cogitatione verbi I A M A R, apud Hebraeos, vt: dicere, apud Latinos, vsurpatio est, vt: Et respondit Iob & dixit, &: Respondit Eliphaz Thenamites, & dixit. Quod autem quidam hanc orationem post euasum periculum à Iona habitam esse putauerunt: praeterquam quod implorandi numinis oportunitate redarguitur, quae in ipso semper difficultatis articulo esse debet (intēpestiue enim postquā periculo functus fueris instituitur oratio; namque eo répore supplicationes potius, siue gratiarū actiones dicere maluerimus, cōmodē decerni solent) id etiam ipsa narratione refellitur. Neque enim Ionas postquā eiectus ad terrā fuerit, sed de ventre piscis, hoc est, eas maximas angustias, in quibus erat, deprecatus orauisse dicitur. Id verò quod in hac opinione adducere huiusmodi interpretes potuit; nēpe omnia ferē orationis huius verba praeterito tempore fuisse pronuntiata, nihil omnino apud eos ponderis habet: quibus propheticum sermonis ratio perspecta est, in quo sermone praesentia & futura praeterito tempore, vt certissima dicentibus enuntiarī solent. atque hoc modo satisfecisse huic dubitationi non incommodē sapientes quidam interpretes sibi vili sunt, sed & nos obseruatis etiā temporum rationibus commodius fortasse satisfaciamus, illud praefati hanc non solum prophetica oratione dicta, sed poëtica etiam sublimitate fuisse decantata: vtraque autem de causa, vt à communi sermone longē remota sunt, paulo esse ad interpretandum difficiliora; accedit carminum & pedum lex, quae orationem non vagari permittit, sed compedibus astrictam, certis numeris moueri iubet. Est autem Lyricum carmen tricolon tetrastraphon, non multum ab eo genere distans, quod à Graecis & Latinis poëtis huius exempli receprum est:

Psal. 131. Psal. 130. 11

Iob 6.

Horat. lib. 1. Od. 16.

*Et thure & fidibus iuuat
Placare, & vituli sanguine debito
Custodes Numidae deos.*

Nisi quod quartus versus breuior est, in hunc modum:

*Angustis nimium mihi rebus Te Dominum carmine supplicis
Imis de baratrus voco, & Audieris vocem.*

Iam verò orationis sententiam explicemus.

Clamaui de tribulatione mea ad Dominum & exaudiuit me, de ventre inferi clamaui, & exaudiisti vocem meam.

H V I V S M O D I autem orationis argumentum est. Ionas cum sese nec in mare coniectum periisse, nec à pisce deuoratum aut vitam aut sensum amisisse viderit, intellexit diuino hanc sibi beneficio contingere: quomobrem in maximam futuram tandem salutis spem ingressus mutato iam consilio Deum supplex adorat, & quibus cooperiatur miseris, quibusque ad salutem nitatur misericordius, exponit; rem autē, ipsam omnē suo, vt gesta est, ordine narrat. Atque imprimis magna se pressum necessitate, dum turbulenta tempestate in naui esset abreptus, Deum suum inuocasse ait, à quo etiā ne in naui aut in mari periret, se esse seruatum, tamen intra vastissimae belluae viscera conclusum, nouif-

nouisque difficultatibus & angustiis affectum eandem clementiam implorasse, fuisseque etiam expertum incolumitate totum triduum habita. namque hanc orationem tertiam iam die conditam Vari, & peroratum fuisse, res ipsa ratioque docere videtur. [Clamaui de tribulatione mea.] cum tempestatibus affligeret in mari, [Exaudiuit me.] Est autem in verbis certa quaedam & cum rebus ipsis conueniens significatio; alterum enim verbum, clamare, vociferatione vsutum fuisse Ionam arguit, quali, qui magna & turbulenta tempestate in alto iactantur, vt solent, sicut scriptum est: Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur. Huius rei significandae causa verbum *Kara* vsurpauit. At verò quoniam eius vociferationis ratio à Deo habita etiam in naui fuerat, ne tempestatis vi, aut aquis periret Vates, clamandi verbo adiunctum est, *exaudiisti*, quod Hebraice respondere siue rationem habere alicuius petitionis significat; Hebraice verbum est G H A N A H, cuius illud exemplum est: Cum inuocarem exaudiisti me Deus iustitiae meae. & dixisti: quid respondit Dominus, alterum verò verbum, quod clamaui etiam latine redditur; apud Hebraeos est *Sauagh*, quod ad eos, qui afflicti atque in angustiis positi sunt, apte refertur. Cum autem Ionas in ventre inferi esset, clamare commodè non potuit, gemitum & fremitum edere potuit obscuriorem etiam, quam illi, qui in iuuenco aeneo conclusi igne supposito vituli mugitum gementes & eiulantes imitabantur. Huiusmodi grauissimum quendam atque miserimum gemitum sibi de ventre inferi, hoc est, ceteri visceribus editum quam vis obscurum, tamen diuinis auribus, quae ubiq. adsunt, fuisse perceptum ait Propheta. Inferus autem hoc in loco idem quod sepulchrum apud Latinos est, vt illud: Deducetis canos meos cum mœrore ad inferos. neque verò incommodè piscis venter sepulchrum à Vate dictum est, quod sepulchralis fornicis non specie solum, sed vsu sibi locus ille praebuisset: Neque enim alia re ab ijs, qui in sepulchro conditi sunt, differebat; nisi quod cum ceteri mortui, eo inferantur, ipse viuens & sentiens illatus conditusque esset, atque hanc profecto imago cum Christi in corde terrae conclusi mysterio reconditissimo apte cohaeret; cuius grauissima & interpretabilis ad dicendum ratio est:

Et proiecisti me in profundum in corde maris, & flumen circumdedit me: omnes gurgites tui & fluctus tui super me transferunt.

B I S sibi Dominum inuocatum in hac oratione retulit, semel dum tempestate iactaretur, iterum autem cum in piscis ventre subito viuum se adhuc esse sentiret. Vtroque autem in loco clamorem vocemque suam exauditam diuinitus affirmit. Sed quae post vtramque inuocationem pericula obire experiri que iustus fuerit, distincte & ordinate narrat; nam cum Deum pro tempestate sedanda auertendoque naufragio orasset; maximis tamen sese fluctibus & sauis turbibus iactatum; marisque aestibus abreptum fuisse ait: [In profundum in corde maris.] Cor cuiuscunque loci abstrusa penetralia in sacris libris significat, vt: Conuertentur montes in cor maris; & Christus se triduo in corde terrae, hoc est, in generis humani totius intimis penetralibus futuram praedixit. [Flumen circumdedit me.] Turbati maris rapidissimum aestum poëtice flumen vocauit, Hebraico verbo vsus N A H A R, quod aestuare & inundare significat. namque vt Latine à suo fluius, & flumen fluctus deducitur; sic Hebraice à N A H A R, quod decurrere & confluere est. N A H A R, pro torrenti & flumine & pro vndarum aestu deriuatur. Igitur hanc huius orationis significatio est. vel mare ipsum, quo fluij omnes confluunt, metonymicè fluius dicitur; vel quod in eo loco ubi tempestas excitata est, fluij in mare ingredientis ostium erat; quo loco vehementius aquae feruent. [Omnes gurgites tui & fluctus tui super me transferunt.] Hemistichium hoc de Dauidicis Psalmis translatum omnem saeuientis maris aestum describit: namque tempestas maris turbibus, voraginibus & gurgitibus, atque exaltrato fluctuum cumulo, harumque turbarum vicissitudinibus fit; sicut scriptum est: Ascendunt vsque ad caelos, & descendunt vsque ad abyssos, & cetera. Vbi verò post clamores, post inuocatum diuinum auxilium, tantam sibi procellam allatam sensisset; sese omnino neglectum à Deo, imò abiectum esse secum reputasse ait, atque in hac opinione ad hoc vsque tempus, cum sese triduo ferē iam peracto viuum videret, fuisse. Nunc verò tandem in eam

Psal. 106.

קרא

ענה

Psal. 4.

שח

Genes. 42.

Psal. 36.

נהר

Psal. 106.

in eam spem esse adductum, vt qui tam diu incolomis seruatus fuerit, in gratiam restitutus sacrum sanctum pietatis & voti soluendi causa fir aditurus.

Ego dixi, Abiectus sum a conspectu oculorum tuorum, veruntamen rursus videbo templum sanctum tuum.

TEMPORVM distinguenda ratione orationis sententia recte explicatur: nam quod se dixisse, hoc est, secum tacitum reputasse ait, ab infenso & irato numine se esse neglectum, atque diuina prouidentia & cura destitutum, id ad tempestatis & periculi bellua deuorante subiti tempora, quod verò rursus templum sanctum sibi visendum esse dicit, ad id tempus cum hæc oratio composita illi fuit, est referendum. quibus autem ad id credendum signis, quibus argumentis nitatur, statim exponit, scilicet non frustra esse, quod tot tantasque euaserit difficultates, tanta perripuit pericula, quæ exitum minata certum afferre cuius poterant, nisi de cælo, seruandus certæque salutis destinatus foret.

Circunderunt me aquæ usque ad animam, abyssus vallauit me pelagus operuit caput meum.

HACTENVS quidem difficultates, quibus in tempestate affectus fuerit, commemorauerat, nunc verò quibus etiam periculis, & quanta mortis expectatione in ventre piscis fuerit implicatus, subiugit. extremum enim periculum est cum in vndis, tantum quis altè demergitur, quoad os aquæ pertingat, respirandi que facultatem penè adimat, sicut scriptum est: Salua me Domine, quoniam venetunt aquæ usque ad animam meâ.

Sed illud omniū difficillimum & penè desperatissimum est, vbi non solum os, sed caput totum aquæ superauerit. cuiusmodi periculo sese subiectum Ionas ait: etenim in marina belluæ ventre in cluso, cum nulla alia ad respirandum via pateeret, quam quæ piscis respiraret, pisces autem aqua exorbenda & respuenda animalis respirationis vice funguntur, eundem aut nullum sibi vitalis actionis vsum esse sensit, namque aeris respirandi & animæ ducendæ facultatè aquarū immensa altitudo adimebat. Hac itaque tanta difficultate sese affectum dicit, vt non solum vndis vsq. ad animam peteretur, sed vltra etiâ caput inuolueretur. [Circunderunt, Hebraicè est, inuoluerunt, usque ad animam.] NEPHESES, eam animæ vim significat, quæ communis omnibus animantibus est, in qua respirationis & totius animalis motus facultas est, sicut scriptum est: Et factus est homo in animâ viuentem. [Abyssus vallauit me.] Incremento calamitas exaggeratur: namque piscis vbi Ionam deuorauisset, non summis aquis inuita uit, sed profunda, quæque loca vsque ad maris etiam pauimentum petiit, ita vt hærentem humilgam capite ipso euelleret, hoc est quod ait: [Pelagus operuit caput meum, Hebraicè, Alga uel calamus est.] Crescit enim duplex hæc natura plerunq. in marino solo, altera quæ calamus dicitur, solidior est, & in littoribus plerunq. crescit, cuius immensa copia Arabico mari nomen Hebraicū fecit, altera verò quæ debilior multo & vilior est, alga uocatur, atque in intimo maris solo nata natantium piscium rostris facile discerpitur, capitibusque inuoluitur, quæ ob leuitatem nimiam supernatis vndis ad littus abijcitur, nulli ferè vsui apta, nisi aut ruderibus parandis, aut tomentis ad vitrea & fictilia uasa asportanda. adeo igitur altè demersum se fuisse Ionas dicit, vt non solum animam aquis occupatam, sed caput etiam alga impeditum more piscium senserit, quidquid enim pisci, in cuius ventre ille erat, accideret, id sibi etiam ascribere potuit, qui profundas etiam, quam piscis, agebatur. difficultatum porro magnitudine amplificata maiora sua spei & fidei argumeta se reperisse ait, & diuini beneficii, atque miraculorum incrementa allata docet.

Ad extrema montium descendi, terra vectes concluderunt me in æternum.

MULTI se difficultatibus affectum esse dicit, quas secundum naturam nullo modo periri posse existimaret, nisi quod vbi se tantis malis superesse adhuc conspexerit, diuina planè erga se prouidentia beneficium agnoscens, magna futuræ tandem sibi à Deo salutis spe ductus fuerit. namq. à terra, quam mare ingressus fugerat, ita se pulsam viderat, vt recipiendum nunquam existimaret, sed repagulis & vectibus abiectis penitus exclusum in vndis periturum. Hæc verò omnia poetica sermonis sublimitate dicta sunt, & rerum etiam veritate nituntur. Mare nostrum plerumque montibus à terra arcetur

arcetur, quales in maritima Italiæ ora & in Illyrico, atq. etiam in Palæstina & in Africa sunt, promontoriis multis in pelagus excurrentibus, rursusque curuatis sinubus, qui nonnunquam portus efficiunt. Huiusmodi montes in imo maris fundo radices habent, easque plerumque præruptas nudis & præcipitibus saxis exesa iam ob continuam alluionem terra, vt appullos fortè excludat potius, quam admittat. hoc est, quod ad montium extrema se delatū, atque à terra vectibus & machinis oppositis prorsus dicit exclusum, ita vt amplius redeundi in aridam facultas negari videretur. Eas autem montium præruptas difficultates & præcipitia saxa, quibus mare in illis locis arcetur, quibusq. se in æternum exclusum putabat, vectes terræ nominat, nam vt vectibus & ferramentis vrbium portæ, ne hostibus aditus sit, firmantur (de quibus frequens in sacro libro mentio est) sic montibus obiectis mare, ne certis locis terram inunderet, impeditur. Tamen his omnibus incommodis cum superesset Vates, Dei tandem beneficio, cuius in eare prouidentiam experiebat, nixus, salutem sibi promisit futuram.

Subleuabis de corruptione vitam meam Domine Deus meus.

VITÆ sita in tantis malis retentæ Deum tandem, consulturum sperat & credit: Afflictam quidem nimis sibi esse posse vitam, tamen non deferendam à Deo, neque sibi iam illo in discrimine dimittendam. Multis, inquit, modis pressus, tamen, ne omnino peream, tibi tandem ero subleuandus. hoc est, subleuare de corruptione, subleuare ne corrumpatur. [Domine Deus meus.] iam quid hoc significet, docuimus. Igitur exconseruata sibi hætenus vita salutem sperat, id autem non naturæ, non propriæ virtuti, sed Deo acceptum referet, quem sibi in angustiis rebus inuocatum præsentem agnouerit: neque enim in tantis aliam ad salutem viam sibi ipse muniendâ statuit, nisi vt Deū, eius omnipotens virtus à cælo ad omnes mundi partes pertinet, inuocaret.

Cum angustiaretur in me anima mea, Domini recordatus sum.

IN miserrimis & extremis temporum articulis, atque durissimis omnino rebus vbi iam vita penè labefactata est, mentè & animo cõstare, & ad diuini auxiliij opem & misericordiam confugere, optimum omnium remedium est; sed id tamen, nisi ijs, qui totâ vitam piè instituerint, atque assidua diuinarum rerum meditatione exercuerint, est difficillimum, ferè enim in huiusmodi articulis hominum mens præsentis & subito periculo perturbata, aliò, quam operæpretium erat, cogitatione intendit, & extremo impetu occupata aut sese, aut suos, aut res suas cogitat potius, quam diuinas, vel subita demetia affecta, neque locum, neq. spatium ad quicquam commodè cogitandum habet. Huius rei exempla assidua ab ijs, qui subito animi deliquio afficiuntur, aut qui repente in aquis demerguntur, petere licet. quicunque enim ex ijs parum piè vixerint, & pietatis studiis paulò negligentius incubuerint, subito malo oppressi & perturbati, nullius neque consilij, neque rectæ rationis compotes sunt. hoc autem idem ipsi aliquando restituti fatentur. Aiunt enim sese aut nihil, aut minimum Dei, vix tandem sui ipsorum in illo discrimine fuisse recordatos, sed subita vi impulsos & penitus fuisse absorptos. Contra verò qui piè & sapienter vitam instituerint, atque omnes & secundas & aduersas sibi res cum priuati, tum publicè ad diuini consilij & auctoritatis, ac virtutis rationem referre consueuerint, si quâ fortè subitam difficultatem incurrerint, eo quò assiduo vsu & meditatione docti promptique fuerant, id est, ad diuinum auxilium cogitandum & petendum oportunè confugiunt. Id enim adhibitum assidue pietati studium à negligentia differt, quòd alterum certam in omni euenitu ad bonum reperiendum exitum viam munit & tradit, alterum verò consilij oportunè capiendi, aut commodè quippiam firmum ac certum apprehendendi facultatem adimit, sicut scriptum est: Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo: & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. non sic impij, sed tanquam puluis, quem proicit ventus à facie terræ. Quamobrem pietatis rationes, quas in omni re, in omni loco, in secundis & aduersis rebus tenere doctus atque assuefactus fuerat Ionas, in hoc maximo & turbulentissimo discrimine non deseruit, sed quamuis grauissima & periculosissima calamitatum vi oppressus, omnem ferè salutem, imò animum omnem extingui sibi sensisset, Dei

Dei tamen inuocandi memoriam nunquam extinctam sensit. [Sed Domini, inquit, recordatus sum.] Domini, maximum illud Dei nomen hoc in loco appellatur, cuius, quæ in sacris libris referuntur, rationes ad misericordiam plerunque spectant. [Cum angustiaretur in me anima mea, Hebraicè est, cum cooperiretur in me anima mea.] Hoc tropo animi defectio, quæ deliquium medici vocat, & mentis inopia Hebraicè significatur. cuiusmodi affectione ij pati solent, qui diurno labore tolerato grauissima fame & siti enecantur, sicut scriptum est: Errauerunt in solitudine, viâ ciuitatis habitaculi nõ inuenerunt, Esurientes & sitiètes: anima eorũ in ip̃s cooperta est. Latinus sermo vertit in illo loco, defecit. Hispanè simili tropo dicitur, *Cubrir se le el coraçon*. Igitur oportune à Vate inuocatus Deus sese præsentẽ præbuit, sicut scriptum est: Propè est Dominus omnibus inuocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium se faciet, & deprecationẽ eorum exaudiet, vt saluos faciat eos. Sedem autem, ex qua sese benignum exhibuit, hoc est cælum, indicat, qui locus, vt omnium dignissimus, diuinæ naturæ omnia complenti præcipuè tribuitur. sed cum de magnitudine, virtute, & beneficẽtia, de auxilio ferendo sermo instituitur, is locus præcipuè notatur, vnde omnem virtutem & efficientiam in hæc inferiora elementa experimur.

707

Psal. 106.

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

Vt veniat ad te oratio mea, ad templum sanctum tuum.

Vt, non causam, sed affirmationem hoc in loco habet, Hebraicè enim sic, *Et veniet ad te, &c.* Templum autem sanctum Dei, cælum dicitur, sicut scriptum est: Dominos in templo sancto suo: Dominus in cælo sedes eius: Dominus in cælo parauit sedem suam. & Peruenit oratio in habitaculum sanctum cæli.

Psal. 11.

Psal. 103.

2. Paral. 30.

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

20

Qui custodiunt vanitates frustra, misericordiam suam delinquent.

POENITENTIS & consilium mutantis oratio & votum hoc est, id enim maximis illis periculis effectum fuit, vt à Iona mutata mente deserto iam officio & diuinæ dignitati & laudi cumulatus etiam confunderetur. hunc misericordiæ sibi à Deo tribuendæ euentum fore affirmat, seque eo erga officium suum animo, eo erga diuinam gloriâ studio incedendum pollicetur, vt plus ex fuga & temerario consilio, quod sibi antea initum fuerat diuinis rebus additum, quàm detractum esse existimetur. namque legationi magna sedulitate, summa fide & diligentia sibi obeundæ, tantum ex ijs, in quas delapsus est, difficultatibus auctoritatis afferendum esse ait, vt facile ijs, ad quos legatus fuerit, diuinam causam probet. etenim cum his rem suam atque omne negotium exposuerit, & quantis obrecusatam legationem incommodis & difficultatibus fuerit affectus, narrauerit, vel miraculo ipso & prodigio stupentibus, facile poenitentiam & vitæ atq; vitiosæ consuetudinis emendationem persuadebit, & à vana superstitione reuocatis, ad veram pietatem commonstrabit viam. Niniuitas autem vanæ & cõtaminatæ superstitionis obseruatores, quos ipse officio suo ad sanam mentem reuocaturus esset, vanitatis custodientes appellat. [Qui custodiunt funes vanitatis,] sic Hebraicè. *Vanitatis funes*, idem quod vana religio significat: nam religio omnis certis præceptis & institutis hominum animos alligat (vnde etiam apud Latinos dicta religio est) quæ si impia sunt, si falsas de Deo deque pietate omni opiniones inferant, superstitione à Latinis, à Vate nostro eleganti translatione vanitatis funes dicuntur. Illud igitur votum Vates hoc in loco nuncupat futurum, vt officio diligentia, & sedulitate sua Niniuitæ, qui certa præcepta & instituta hactenus superstitione obseruantes, & vitiose scelerateque viuentes, tanquam diis chari gratique essent, secure agebant, repente mutato consilio sese ex impietate ad sanam mentem & bonam frugem recipiant. [Misericordiam suam delinquent.] Hebraicè futurum verbum est, quod sententiam ipsam commodius explicat. Sed misericordiæ nomen Hebraicè hoc in loco scriptum, & misericordiam & sacrilegium siue flagitium significat. Ad vtramque autem significationem sententiæ rationibus accommodandam re ipsa ducimur, sacrilegiam quandam pietatem, qua simulachrorum cultores fungerentur, prædicatione sua tanto studio suis deserendam esse, quanto maiori apparatu & auctoritate legatio hæc ageretur. Etenim Niniuitarum mentes ijs, quibus agitur Iona fuerat, casibus cognitatis, vt prodigio quodam & certissimo diuinæ voluntatis signo, permoueri poterunt magis, quàm si simplex legatio nullo huiusmodi admirando signo comprobata apud eos ageretur, ita vt nihil hactenus legationis rationibus detractum, sed multum etiam auctoritatis & momenti ad persuadendum additum fuisse videatur. Et profecto res ipsa sic habuit vt Iona,

vt Iona, qui si primum mandatum sine vlla tergiversatione accepisset, legatum tantum apud Niniuitas ageret, his, quas perpeffus est, rebus ad legationem additis, expressum auctoritatis & voluntatis diuinæ signum etiam fuerit, sicut scriptum est: Nam sicut Iona, fuit signum Niniuitis, &c. Vtiliorem itaque suam operam deinceps & maioris ad diuinam, apud homines gloriam ponderis ac momenti: seseq; ipsum diuinæ providentiæ, iustitiæ, & misericordiæ studiosissimum atq; fidelissimum prædicatorem ac testem futurum pollicetur: non solū enim officio suo diligenter & fideliter apud eos, ad quos legatur, functurum, sed vbi in patriam ex legatione redierit, sacrificiis faciendis, & votorum, quæ in tantis periculis sibi facta sunt, solutione perpetuo gratum, memoremq; animum in beneficentissimum Deum præstiturum.

Ego autem in voce laudis immolabo tibi: & quæcunque voui reddam pro salute mea Domino.

Ex plurimis & illustrissimis rationibus, quæ de diuinæ Rhetoricæ arte nobis obseruata sunt, vna est, quæ deprecationem Latini vocant; cuius frequentissimus apud Latinos auctores vsus est. Ea constat peccati confessione primum, & propria miseræ atq; calamitatis expositione; deinde diuinæ misericordiæ commendatione, & ardentissima imploratione, fideiq; ac spei eius, qui orat, professione: demum maioris ex venia, quæ ex poenæ utilitatis & maioris ad diuinam gloriam accessionis promissione. Ex huiusmodi locis argumenta ab ijs petita sunt, quicunque in hoc genere optimè dixerunt. Plurimum quippe momenti ad impetrandum oratio habet, si nos, qui antea inutiles aut infesti fuerimus officiosos atq; vtilis in posterum futuros profiteamur, si ostendamus, plus ex venia & misericordia dignitatis, honoris & gloriæ Deo ipsi, apud quem sermo habetur, accessurum, plus etiam ad illius de publica hominum salute consilium emolumenti futurum, quàm in ipso deprecanti errore aut scelere detrimenti fuerit. Huius generis egregium exemplum ex Psalmo 51. ponemus: Redde mihi lætitiâ salutaris tui, & spiritu principali confirma me. Docebo iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ, & exultauit lingua meâ iustitiam tuam. Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam. Hanc adeo omnem rationem Iona elegantissimè in oratione sua est persecutus, sese enim fidelem posthac diuini consilij ministrum in Assyria legatione futurum pollicetur & vouet, atque votum cum summa Deilaudè & beneficentiæ perpetua prædicatione persolaturum, ita vt ex ijs omnibus rebus Deus salutis auctore publicè probetur & prædicetur. neq; sese vltius suæ gētis studio, quo minus imperata exequatur, retinendum esse; quandoquidem sua ex tot tantisque periculis liberatione didicerit Deum salutarem omnibus esse, qui & sibi salutem & Niniuitis dederit, quiq; genti suæ ab Assyriis perdendæ dare tandem etiam possit. cuius propterea consilio patere, & sese omniaq; alia credere, quàm deesse in posterum malit. qualè verò, quàm felicem huius viri poenitentia & oratio fidei, spei, & pietatis, & professionis officij plena exitum habuerit, subiuncta narratione docemur. namq; vt ad saniorè mentem receptum & spe constantem, misericordiamque implorantem atq; officium diligentiam, fidemq; suam pollicentem, Deus conspexit, statim triduo iam peracto, condonatis præteritis criminibus, incolumitate, saluteq; donata ad instaurandam legationem imperio auctoritate atq; omni commoda facultate instruxit.

Et dixit Dominus pisci, & euomuit Ionam in aridam.

PRÆSENS diuinum auxilium omnibus in rebus atque locis hæc oratio arguit, & promptam atque expositam omnium naturarum obedientiam & fidem, quæ ad Deinum & arbitrium totas se fingant & accommodent. [Dixit Dominus pisci.] Illius belluæ sensus Dei consilio ad euomendum Ionam excitatus est, quem oportuno terræ loco petito incolumem exposuit, sicut scriptum est: Laudate Dominum de terra dracones & omnes abyssi: Ignis, grando, nix, glaciés, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius. [In aridam.] Ad commodum locum euasisse Ionam enatante vltro bellua ex euomente hoc nomine aridæ significatur. Omnia miraculis ornata & mysteriis grauissimis referta sunt. Hactenus prioris vaticinij argumentum persecuti sumus; nunc verò posterius alterum nobis proponendum nobis est, quod Deo duce deinceps explicabimus.

Psal. 148.

DIVINI consilij de hominum salute constantiam vaticinium hoc continet, & quemadmodum sancti viri ubi semel correpti fuerint, consilium in melius mutant, & quamvis duram provinciam suscipere non amplius recusent, quantumque diuini verbi nuntius apud eos efficere possit, qui vite sue rationem ad veritatis & virtutis normam, naturaque prescriptionem dirigere velint. Præterea quantum ponderis ac momenti vera hominum pœnitentia ad diuinam iram placandam habeat, & qua cura ac sapientia Deus misericordiam suam rationes, & immensa beneficia non solum certa stabilitaque, sed ut sibi gratissima, ita omnibus hominibus exploratissima probatissimaque esse studeat.

CAPVT TERTIVM.

R factum est verbum Domini ad Ionam secundo, dicens,

CONIVNCTIO & res ipsas, quo ordine gesta fuerint, docet. Cum primum Ionas in terrâ expositus est, datâ sibi & recusatâ antea legatione denuo sumere iussus, summa fide, diligentia & sedulitate obit & agit. qua in re diuini consilij constantiâ & Vatis obedientiâ agnoscere licet, quod imminens Niniuitis ob scelera exitium quam maturimè pœnitentia & vitę emendatione declinari Deus curaret, neque sese huic rei agenda Ionas negligentē, aut cunctatorem præberet, sed ab eo loco, in quem expositus est, Niniue rectâ contenderit, officiumque suum sedulo fecerit; quanquam ea re eorum, apud quos agebat, incolumitati consuli sciebat, quos tamen ille suę gentis studio perditos potius, quam saluos cupisset. Quod autem, *secundo*, legimus, id significat legationem, quam ipsi dem verbis, ipsidem omnino, ut prius rationibus Vati datâ, tamen sine vlla cunctatione fuisse obitam. Quid autē legatio contineret, suo tempore explicatur; nimirum certū & decretum illius vrbis intra quadraginta dies exitium; cuius non tam dandi, quam auertendi causa legaretur: & tamen quo maiores ad pœnitentiam stimuli durissimo nuntio perterritis incolis adderentur, sententiam diuinam pronuntiare potius & affirmare, quam minari, legatus iubetur.

Surge, & vade in Niniuen ciuitatem magnam, & prædica in ea prædicationem, quam ego loquor ad te.

FIDEI & sedulitatis periculum hæc oratio continet. quod surgere, hoc est studiose sine vlla mora rem agere, quod vnus idemque priuatus homo atque hospes ex inimica etiam gente ad urbem regiam & maximam grauissimum & horrendum nimis nuntium perferre iubetur, eumque non priuatis aut publicis quibusdam personis, ut regi, aut senatui, aut sapientioribus quibusque nuntiare, sed publicè & tributim in medium populum proclamare, varia in se vulgi iudicia, varios etiam animos experturus, iubetur. [*Prædicationem quam ego loquor ad te.*] Præsens tempus constantem consilij confirmationem habet. idem enim illud, quod antea audierat, audire nunc & referre iubetur. namque præsens in diuinis sermonibus præteritę rei continet affirmationem, ut: Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino Deo tuo, &: Ecce præcipio tibi, confortare & esto robustus: id ipsum autem antea præceperat. nõ solum autem diuinam sententiam referre, sed totidem verbis referre, neque quemadmodum æstimationi suę, & auditorum auribus consulere, atque iucunda & blanda seueris miscere, & artificiosè rem ipsam infinuare possit, prospicere iussus est, sed summa libertate & seueritate apertè rem ipsam, sibi mandatâ, referre: namque hæc ratio et si minus fortasse populis & principibus gratum sermonem, persæpe tamen magis vilem & semper Deo magis probatum reddidit. neque enim quicquam diuini verbi oratoribus veritate & simplicitate, atque ipsa sacrorum eloquiorum inuiolata sanctitate antiquius & sanctius esse debet, si modo sese fideles ministros præstitisse velint. Sed, heu pudor, iam omnis hæc ratio nostris temporibus, nostris moribus & opinionibus penitus commutata, & à rei ipsius simplicitate & grauitate ad inanem ostentationem, ad vulgilibidinem, ad popularis aurę arbitrium reuocata est.

Et

Et surrexit Ionas, & abiit in Niniuem iuxta verbum Domini.

NEQVE maturam celeritatem, neque fidem sedulitatemque Vati in re gerenda defuisse significat. neque verò illi aut ipsius rei, quam aggredere, magnitudine cogitata & existimata, neque etiam visâ & cognita, vllum, quo minus strenuè ageret, terrorem fuisse iniectum.

Et Niniue erat ciuitas magna Hebraicè est, Ciuitas magna Deo.

EXIMIAM quandam rei cuiuspiam in genere suo excellentiâ nomen Dei adiunctum arguit ex Hebraici sermonis vsu. nam si qua res Deo opt. & max. ad vsum, vel ad cultum, vel ad laudem tribuenda est, eam optimam & maximâ in suo genere esse oportet, quemadmodum cælum illi ut præcipua sedes tribuitur, quo loco nullus alius in rerum natura dignior esse cognoscitur: cum tamen omnis & superior & inferior locus immensa illius magnitudine non impleatur modò, sed infinito etiam interuallo superetur, sicut scriptum est: Cælum est sedes mea, & terra scabellum pedum meorum. Necesse ergo est eorum in cælo sedentis corpus vltra cælum ipsum eminere: quantum verò id corpus esse oportet, quod in cælo sedens terrâ pedibus occupet! Igitur cum nulla earum quæ finem habent rerum, Deo sine carèti aut æquari, aut conuenire aptè possit, tamen in vno quoque genere quæ maximæ & præstantissimæ sunt, illi tribuuntur. cuius magnitudo cum æquari hac ratione non possit, significari tamen arguique potest. Atque hoc modo dictum est, Iustitia tua sicut montes Dei, & cedri Dei, & flamma Dei. Eodem etiam tropo, si quid latino sermone verbis extollere vehementer velimus, diuinum appellamus:

Et diuina opici rodebant carmina mures.

Sed Hispanum idioma hunc Hebraicum morem proprius refert possessiuo etiam casu: *Es vna cosa de Dios, vna tierra de Dios.* Quod verò Niniue iam sæpius ciuitate magna appellata illud denuo commemoretur, [*Et Niniue erat ciuitas magna Deo, &c.*] Id nimirum significat maiorem etiam fama & opinione sua Iona urbem fuisse inuentam; neque tamen eam provinciam aliàs homini nouo, solo, & hospiti, atque omni humana ope & auctoritate destituto longè durissimam & difficillimam fuisse depositam, sed ex diuino imperio atque auctoritate administratam. Hanc adeo in hoc loco sententię rationem ipsa orationis consequentia & verborum connexio indicat. [*Et surrexit Ionas & abiit in Niniuem iuxta verbum Domini, & Niniue erat ciuitas magna itinere trium dierum.*] Omnium, quæ in toto terrarum orbe conditæ fuere, urbium Niniuem longè maximam fuisse, & Architectorum obseruationibus & antiquorum scriptorum testimoniis didicimus, ex quibus vnum Diodori Siculi petere & referre placuit. Is vbi Nini Assyriorum regis res gestas narrat, Ipse, inquit, coactis vndique viribus, & ijs, quæ ad totum opus spectarent, paratis, supra Euphratē urbem condidit non æqua laterum dimensione: nam duæ muri partes longiores erant reliquis. horum latus quodlibet longitudine est stadiorum centum quinquaginta, breuiores verò stadiis nonaginta, qua muri dimensione ambitus stadia complectitur quadringenta octoginta. Et sanè spe sua nequaquam frustratus est: nulla enim postmodum vrbs tanto ambitu, tantæque mœnium magnificentia constructa est. altitudo murorum pedum est centum; latitudo, qua tres currus simul perambulant. turres mille & quingentæ: quarum altitudo pedum est ducentorum. habitare eam coëgit maiori ex parte Assyrios, & quidem potentiores ex reliquis nationibus voluntarios assumpsit, à nomine suo urbem Ninam appellans. agros propinquos habitatoribus diuisit. hæc Diodorus. Redactis igitur in miliaria stadiis sexaginta geometricorum miliariorum summam conficimus. hæ viginti leucas gallicas reddunt, quod iter, si pedibus ingrediaris, tridui communiter est. Neque verò breuius confici ab eo potest, qui præconium ut Ionas facturum urbem vicatim ambire statuat: necesse enim est locum obviarum & compitorum anfractus & difficultates tardiori lustratione peragrari. Ad hanc autem rationem huius loci sententia reuocanda est. [*Ciuitas magna itinere trium dierum.*] Intellexit enim Ionas non vnus tantum diei, sed tridui iter sibi & laborem atque operam sumendam esse, ut officio suo dei que imperio satisfaceret, à quo illud in mandatis habuerat: [*Vade in Niniuem ciuitatem magnam, & prædica in ea ciuitate magna, prædicationem quam ego loquor ad te, siue, ut Hebraicè est, proclama, præconis more, proclamationem, quam ego loquor ad te.*] intellexerat quippe Vates diuinum consilium omni populo à se pate fieri oportere. Neque verò aut laboris, aut vrbis magnitudine, aut populi frequentia,

t 2

quo

quo minus opus munusque suum sedulo exequeretur, retardatus est, sed forti & deliberato animo

Cæpit Jonas introire ciuitatem itinere diei vnus.

Ex hoc loco urbem vicatim à diuino præcone ambitam fuisse docemur, quam ille, si recta via obiisset, ea etiã parte qua longior erat, vno die peruadere posset, non amplius, 5 quam stadiis sex supra decimum & octauum miliare, extensam. Præconij verò siue præconij formula huiusmodi fuit:

Hæc dicit Deus: Adhuc quadraginta dies & Ninive subuertetur.

DIVINUM nomen Vati imprimis appellatum fuisse, quod præconio auctoritas 10 & fides adiungeretur, ex antecedentibus & consequentibus arguitur. dixerat namq. illi Deus, [Præconationem quam ego loquor ad te.] simul enim cum præconio ipso principis & auctoris nomen appellatum esse oportuit. & posthæc etiam subiungitur. Et crediderunt viri Niniuitæ Deo, & cæt. Iam verò præconium ipsum explicemus. [Adhuc quadraginta dies & Ninive subuertetur, Hebraicè sic est, Adhuc quadraginta dies & Ninive versa.] 15 Sapientem præconij formulam spectare & considerare operæpretium est. Nam breuissima periodo diuinum erga populi salutem consiliū, si respicere populus velit, aperitur, atque etiam decreta in eundem sententia, nisi sibi prospexerit, denuntiatur, diuinæque misericordiæ & seueritatis etiam rationes certissimæ eadem opera explicantur. Solenne enim Deo iam inde à conditi orbis initio est, cum ijs hominibus, quos scelera & flagitia 20 reos fecere, pœnitentiæ proposita cõditione prius experiri, quàm seueritatis summo iure agatur. Sic enim & Caini & totius orbis in crimen vocati, & Sodomorum causa tractata est, vt certum ad pœnitentiam tempus sibi consulere volentibus, aut ad supplicium 25 obstinatis fuerit constitutum, atque diuina de ea re voluntas certis legationibus & publicis actionibus ijs, quorum causa agebatur, fuerit declarata, namque illa ad Cainum vox, Genes. 4. Vbi est Abel frater tuus? hominem reuocantis ad sanam mentem Dei oratio magis, Genes. 6. quam seueri iudicis sententia est: & illa per centum viginti annos fabricandæ arcæ Noë sanctissimo & integerrimo viro suscepta cura, quid aliud, nisi perpetuum diuini erga orbis salutem consilij aut seueri iudicij præconiū fuisse diuus Petrus interpretatur? Quod 30 etiam Lotus ab Abrahamo discedens in Sodomorum vrbes commigrauerit, quid nisi diuinam tot dierum legationem apud eam gentem actam definire possumus? Eandem omnino sententiæ rationem hoc Ionæ præconium ostendit. neque enim Niniuen sicut Sodomam quadagesimo post die euertendam definitè denuntiauit; sed fore vt post quadraginta dies Ninive versa sit, Hebraico verbo vsus H H A P H A C H, quod rerum in alteram faciem mutationem significat. quo verbo vti à Deo iussus est, vt necessariã omnino eius ciuitatis rerum mutatione eo tẽpore fore significaret, vel vt ille corruptissimus 35 morū & consuetudinis Sodomorū non dissimilis status in meliore faciem pœnitentiã & consiliorū studiorumq. mutatione, vel diuini iudicij sententia in aternã ruinam mutandus esset. Id autè vel ad vitam in melius mutandam, vel ad certam communis excisionis pœnã subeundam deliberandi illis spatiū dari; ita vt quadagesimo transacto die eã ciuitatem mutatã esse necesse foret, vt vel alia omnino moribus & studiis & toto ciuitatis statu vel nulla dici posset. Id autè dierū quadraginta spatiū satis ad vtrãuis rem idoneum diuinæ misericordiæ & iustitiæ decretis fuit iudicatū, ne aut ij, qui salutem propriam prospicere vellent, vel nimia tẽporis lōgitudine in securitate & segnitiẽ, vel nimia etiã breuitate in perturbationes exanimationesq. inciderent. Grauissimis autè & breuissimis verbis 45 pronuntiata oratio est: [Adhuc quadraginta dies & Ninive versa.] Significat enim ciuitatẽ illã, cuius magnitudinis, antiquitatis, & nominis ratio habita diuinitus sit, vt ad eũ potentia atq. opum gradū, qui totius orbis supremus erat, peruenerit, tamẽ sceleribus & flagitiis publicè priuatèq. susceptis nimium diu contaminatã, atq. diuina patiẽtia hætenus fuisse abusam, vt ferri iam amplius & tolerari tanta illa insolentiã, superbia, & cõtumacia 50 non possit. Quamobrẽ cum satis superq. expectatū fuerit, an regū & principū cõsilij, an cæterorū hominū vel publica vel priuata cura illa res ad ratione, ad nature leges, & ad iustitię & honestatis calculos reuocata corrigetur, neq. tamẽ aliquid hætenus melioris spei aut cõsilij in illa tota ciuitate extitisset, causam omnẽ diuino iudicio actã damnatãq. iam fuisse, intercedente verò misericordiã quadraginta dierū spatiū, vel ad morum vel ad rerum totiusque status mutationem & Sodomæ similem versionem fuisse datum.

Interim

Interim autem auctoritatis legationi suæ conciliandæ causa; rem omnẽ quemadmodū illi contigisset, & totius itineris sui rationem à Iona fuisse expositam, argumento nobis illud Iesu Christi veri diuinorū librorū interpretis testimonium est. sicut Ionas fuit signum Niniuitis, ita erit filius hominis generationi huic. Signū autè Ionæ ipse idẽ, quod 10 nam fuerit, patrefecit. Sicut Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ, & cæt. Libet autem de re ipsa, hoc est de Niniuitarum denuntiata à Vate euersione, an fato, an astrorum vi, an diuino consilio parata fuerit, breuib; hoc in loco differere, id quod ad præsentem rationem cognoscendam, & ad plura huius generis exempla examinanda fortasse non fuerit incommodum. Non 15 singulis nationibus & vrbib; modò, sed singulis etiam hominibus sua astra; suaque in cælorum dispositione momenta certa esse, quæ præsent, atque horum astrorum & constitutionum rationibus omnia, quæcunq. aut secunda aut aduersa eueniant, gubernari ex Chaldæorum disciplina omnis ferè orbis accepit. Hæc autem ratio, verane omnino atq. certissima sit, modò nõ examinabitur à nobis; illud verò statuetur, in bene ac sapienter gubernata republica, & veræ pietatis præceptis instituta huiusmodi quippiã nõ esse obseruandū: nam si maximè omnibus aliis gẽtib; & populis singula astra & fatalia momenta præfecta fuerint, tamẽ pio atque sanctè instituto populo Dei optimi maximi rerum opificis infinita, certa, ac præsens virtus, pro culturæ vel neglectæ pietatis ratione vel fouendo vel consulendo, vel rursus affligendo adest, sicut scriptum est: Quo- 20 do diuidebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël. Pars autem Domini populus eius Israël funiculus hæredidatis eius. Quamobrẽ huiusmodi Chaldaicam disciplinam à pij ac sapientis populi ratione & vitæ totius institutis longè alienam esse oportere sacra imprimis oracula monuerunt. Audite verbum, quod locutus est Dominus super vos, domus Israël. Hæc dicit Dominus: Iuxta vias gentium nolite discere, & à signis cæli nolite metuere, quæ timent gentes: Quia leges populorum vanæ sunt, & cæt. Neque 25 verò in pia & veræ religionis præceptis instituta gentè solùm, sed in aliis etiam nationibus diuinæ prouidentia argumenta maxima obseruata sunt, tamen non ita frequentibus, neque leuioribus etiam, sed grauissimis & raris causis diuinæ virtutis momenta ad calamitatem afferendam lentiora quidem, sed grauissima tamen experiri licuerit, vt communis diluuij & Sodomorum euersionis temporibus, quæ ob publicum iniuriã siue H H A M A C Z scelus diuinitus allata sunt, sicut scriptū est: Qui in sanguine comeditis, & oculos vestros leuatis ad immunditias vestras, & sanguinem funditis; nunquid terram hæreditate possidebitis? Cum tamen ijsdem assidua eiusdem prouidentia beneficia, minus tamen agnita & intellecta, quæ auctorem suum satis commodè & apertè testari possent, nisi omnino astrorum efficientia & virtuti falsò attribuerentur, nunquam defuerint, sicut scriptum est: Annuntiantes vobis conuerti ab his vanis ad Deum viuum, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt. Qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas, & quidem non sine 40 testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluias & tẽpora fructifera; implens cibo & lætitia corda eorum. neque verò si ratione & disciplina ipsius institutis res expendatur, astrorum motibus, concursionibus, & efficientia poterit ascribi: quanquam enim omnia astra omnesque cælorum constitutiones de vrbes excidio & euersione consentirent; multos tamen priuatorum hominum, siue ciuium, siue hospitum felices horoscopos esse necesse erat, quorum vis vel salutem ipsis, vel communi exitio impedimentū promittere & præstare potuissent. nam quæ aliis infelix ac fatalis hora est, eadẽ & aliis integra atq. fortunata ducitur, vt quæ pariẽti feminæ interitum, infanti verò ipsi maturo ac vegeto nascendi facultatem attulerit; ita adeo indocti & à discipline suæ rationibus longè aberrantis astronomi sententia illa fuisset, quæ euersionem nõ Niniuitis solùm, sed Ninive vrbi in vniuersum denuntiaret, quæ vox non ciuitatem modò, sed omnes etiã ciues & hospites, omnes deniq. cum priuatas, tum publicas comprehenderet res, quibus communis ac certa tempestas intra quadagesimum diem exitium allatura impenderet. Quamobrẽ Niniuitæ ciues factum apud se à Iona hospite præconium de communi excidio, diuinum magis vaticinium, quàm astrologam prædictione 55 interpretati legitimis supplicationibus atque expiationibus purè ac sanctè susceptis deprecandum esse decreuerunt. Vanum autem & superuacaneum id consilium videretur

calamitatem illam astrorum vi afferri credentibus. quod enim naturæ cursu & calorū syderumque efficientia euenturum est, an aliis modis caueri possit, modò non disputamus; precibus tamen & supplicationibus auerti aceriq̄. posse, nullus Chaldeus docuisse commemoratur. Igitur Niniuitæ acerbissimi sibi interitus & vrbi suæ exitij suis sceleribus allati non aliunde nisi à Deo, quem & sententiæ & prædictionis auctorem agnoscerent & crederent, medicinam & remedium querendū esse intellexere. Ex qua re effectū est, vt neque salute omnino desperata aut vrbe deseruerint, aut animos deiecerint. neq̄. ad suam quisq̄. genesim consulendam confugerint, sed quibus rebus commune id malum expiari auertiq̄. potissimum poterat, hoc est vitæ, mōrum, totiusq̄. veteris ac malæ consuetudinis & corruptissimorum consiliorū mutatione eas res sibi procurandas communi consilio & publico decreto statuerint.

Et crediderunt viri Niniuitæ in Domino.

IN grauissimis & communibus ac repētinis periculis declinandis, & in cōsiliis de publica salute capiēdis omnē cunctationē nimis incommodam esse res ipsa & Niniuitarū exemplum docet, multaq̄. interdum tempora existere, quibus celeritate magis, quam regia auctoritate & magno molimine cōsili conueniat. In hoc autem genere ea maxime ponenda esse arbitramur, quæ diuini consilij auctoritate nituntur, quibus oportune ac maturè suscipiendis atq̄. studiosè exequendis nullam humanæ potētis obseruationē, aut regis dignitatis atque auctoritatis expectationē obtare, sed diuinā potius perspectā voluntatē præesse atq̄. instare oporteat. Niniuitæ quā primū præcone Iona certum atq̄. maturimum sibi rebusq̄. suis exitium palā prædicari audierunt, illam prædictionē diuinam interpretati, procurari & expiari potius, quam ad regis maiestatem referri oportere intellexere. neq̄. enim facti ipsis vicatim præconij rationem & curam minus ad se, quam ad regem spectare putauerant, & cū causa communis omnium esset, ijs primū suscipi debere, ad quos primū præconis voce fuisset delata. neque verò in communi omnium periculo & causa vnus tantum voluntatē expectandā esse, quæ aut intercessione certissimum. aut mora & cunctatione repentinum & inuitabile periculum reddere posset. Satis igitur ad procurandam, gerendamq̄. rem auctoritatis & momenti in ipsa diuina sententia esse, quā ea causa populo primum denuntiata esse intelligebant, quòd eius maxime expiare referret. Igitur per eorū virorū tribunos & minores magistratus, apud quos prima die proclamatum præconiū fuerat, res ipsa procurari ccepta est. satis enim in communi causa, quæ cuique vel priuato curæ esse debuerat, horū virorum auctoritas & imperium esse debuit. Hebraicus autē sermo primarios viros & populorū magistratus, quos certa munerū cuiusq̄. notatione non appellat, virorū nomine significat, vt: Et interrogauerunt illum viri loci illius de vxore sua. Sic etiam apud Romanos virorū nomine multi ex magistratibus dicebantur, vt duumviri, triumviri, centumviri. Igitur viri Niniuitæ, penes quos tribuum cura erat, [*crediderunt in Domino*, Hebraicè est, *in Elohim*.] quod nomen diuinum propria ad hunc locū significatione vsurpatum est, namq̄. ad eam rationē spectat, qua Deus totius orbis iudex, rector, & gubernator est: quo nomine non Israëlitis solum, sed aliis etiā gentibus obseruatus cultusq̄. & mundi rebus omnibus hominumq̄. actionibus prouidere, omnisq̄. fraudis & sceleris vindex esse creditus fuit. quamobrem à Labano Iacobi focero in feriendo foedere hoc nomē est appellatū: Si afflixeris, inquit, filias meas, & si introduxeris alias vxores super eas, nullus sermonis nostri testis est absq̄. Elohim, qui præsens respicit. Quòd si ego tumulum trāsiero pergens ad te, aut tu præterieris malū mihi cogitans, Deus Abraham & Deus Nachor iudicet inter nos. Iob etiā hominis Armenij virtus & pietas hoc nomine cōmendatur, quod Elohim timuerit, & à malo recesserit omnibus diebus vitæ suæ. Ab Ægyptiis etiā qui magna & monstrosa numinum superstitione imbuti erant, tamen Deū mundi opificē & humanarū rerū iudicē ac vindicem hoc nomine fuisse cultum, illa Iosephi Ægyptiū sese apud fratres simulatis oratio arguit. Facite, inquit, quæ dico & viuetis, quia Elohim ego timeo. Sexcentis aliis testimoniis eadem res, nisi satis aperta esse videretur, doceri nobis potuisset, hoc est Dei nomen Elohim gentibus omnibus fuisse olim communiter obseruatum & cultum, qua ratione mundi opifex, rector, iudex, atque fraudum scelerumque vindex crederetur. Atque hoc nomine, si quid non apud Israëlitas modò, sed apud alias etiam nationes indictum aut edictum esset, sine vlla de religione controuersia, aut de verbi auctori-

auctoritate dubitatione, aut exceptione audiebatur. Id nomen verò tetragrammaton Israëlitis tantummodo familiarissimum, non nihil repulsæ ab aliis gentibus, antequam signis & prodigiis illustratum esset, ferebat. Sic enim Ægyptio regi eius nominis notitas dubitationem iniecit, fidemq̄. legationi minuit: Quis est Dominus vt audiam vocem eius, & Israël dimittam? nescio Dominum & Israël non dimittam. quippe non nationibus aliis eius nominis auctoritas fuit, quæ Abrahami posteritati antiqua & grauisima augustissimaq̄. fuerat: Notus enim in Iudæa Dominus, & in Israël magnū nomen eius, &c. Igitur nomen Elohim gētibus omnibus sanctissimum fuisse à Iona hac in legatione appellatum, ipsa rei & orationis consequentia arguitur. [*Et crediderunt viri Niniuitæ in Elohim*.] Idē porrò nomen omnibus deinceps in locis appellatur. quo autem signo, quo ostento fides Ionæ legationi & præconio adiuncta fuerit, quæsitū ab antiquis est, & commenta potius, quam certa historia respōsum: sed nobis præter simplicē rerū, quæ sibi contigissent, narrationē, nihil à Vate signi aut ostenti adhibutum fuisse legimus. Itineris verò sui rationē omnem, & legationis à Deo datæ sibiq̄. recusatæ, ac tandē periculū defuncto sumptæ atque obitæ redditam esse, iam illa veracissimi doctoris nostri Christi auctoritate abundè satis docti sumus: Sicut Ionas fuit signum Niniuitis, &c. Sed neque huiusmodi signi causam ipsam eguisse (quod tamen editum magnum momentum, nō tā ad fidē faciendā, quam ad metum religionemq̄. audientiū animis iniiciendā attulit) cōmodè ac breuiter docere operæpretiū videtur. igitur nō omnia vaticiniorum genera miraculis & prodigijs indigēt, vt fidē sibi vatribusq̄. cōciliēt, sed ea tantū, quorū ratio circa præcepti alicuius diuini aut veteris consuetudinis, aut ritus, aut ceremoniarū aut alterius cuiuspiā antiquæ, certæ, ac probatæ sanctæq̄. iudicatæ rei & rationis cōmutationē versatur; vt si quis sabbathi celebritatē aut omittendā, aut in aliā diē transferendā esse doceret, seq̄. ad eā referendā rem diuinitus legatū esse prædicaret, eā legationem signo edito contestatā esse oporteret. ita Moses q̄. leges viuendiq̄. instituta populo laturus præscripturūque, quòd libertatem ex antiqua seruitute prædicaturus esset, certam muneris suo fidē miraculorū auctoritate adiunxit: vt credant, inquit, Deus, quod apparuerit tibi Deus patrū suorū, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Sic Christus Iesus magni cōsiliij nuntius veteris disciplinæ vmbra, quæ ad ritus ceremoniasq̄. pertinet, nouæ legis luce & corpore succedente abolendas esse docuit, cōtestante Deo signis, portentis & miraculis, & spiritus sancti distributionibus. Vna tamē in omni hoc genere causa & ratio excepta est, ne cuiquā homini, qui impij superstitionis & vanorū Deorum colendi rationē nouā suscitaret, quāuis maximis & prodigiosissimis miraculis, quamuis multis & certis signis datis vlla fides haberetur. nam quæ in ea re miracula eduntur, non tam adiungendæ rebus fidei, quam peculi hominū fidei & constantiæ faciendi causa à Deo permitti. Atq̄. de hac quidē re huiusmodi præscripta est lex: Propheta qui arrogātia deprauatus voluerit loqui in nomine meo, quæ ego nō præcepi illi, vt diceret, aut ex nomine alienorū Deorū, interficietur. Quòd si tacita cogitatione responderis, quomodo possum intelligere verbum, quòd Dominus non est locutus, hoc habebis signū. quod in nomine Domini propheta ille prædixerit, & nō euenerit, hoc Dominus nō est locutus, sed per tumore animi sui propheta cōsuxit, idcirco nō timebis eū. Exceptio autē illa est: Si surrexit in medio tui prophetes, aut qui somniū vidisse se dicat, & prædixerit signum atque portentum, & euenerit, quod locutus est, & dixerit tibi, Eamus & sequamur deos alienos, quos ignoras & seruiamus eis. nō audies verba prophetæ illius aut somniatoris, quia tētat vos Dñs Deus vester, vt palam fiat, vtrū diligatis eū an non, in toto corde & in tota anima vestra. Itaque in grauissimis causis & antiquis aut receptis honesto nomine rebus commutandis signū ab auctore exigitur, modò nihil vel impium, vel superstiosum aut sonet aut oleat: in honestis verò & æquissimis rebus perorandis nullum exigitur signum. Satis enim æquitas per se ipsa lucis auctoritatisq̄. habet, cuius prædicandæ atque asserendæ non solum prophetes, sed quicumque sapiens atque probus vir satis idoneus minister atque auctor esse potest. sicut in eodē, quē modò citauimus, loco scriptum est: Dominum deum vestrum sequimini & ipsum timeate, & mandata illis custodite, & audite vocem eius. Ionæ niniuitarum scelera accusantis & vltionem prædicantis honestissima ratio & probabilis re ipsa sine vllō alio signo causa fuerat. certis enim veritatis rationibus nitebatur, quòd diuinum numen maximis & manifestissimis illorum sceleribus offensum penas debitas propediem exacturum esse denūtiaret, hoc

enim totum argumentum simul cum præconio à Vate esse tractatum, & res ipsa & oratio etiam indicat. [Et crediderunt viri Niniuitæ in Eloim,] hoc est in Deo iudice & vindice: namque hoc nomine denunciata illis fuerat sententia. quoniam verò quicumque optimas de diuina natura sententias secuti sunt, non solum iudicij atque æquitatis, sed misericordiæ & bonitatis rationes optimas & maximas illi ascribunt, atque vt maximam ad vltionem auctoritatē, ita ad deprecationem maximam etiam facilitatē tribuunt, locumque præcibus & supplicationibus persæpe relinquere intelligunt. huiusmodi sententiis probe instructi Niniuitæ viri, vrbis ciuibusque suis sapienter cōsulerunt: nā quibus rebus, rationibus, modis atque actionibus diuinam erga homines misericordiam cōmoueri maxime posse intellexere, hoc est, prauorum studiorum mutatione & ieiuniis, supplicibusque precibus & clamoribus, ea omnia ad scelus expiandum, Deumque sibi placandum ac leniendum studiosissimè diligentissimeque curauere.

Et predicauerunt ieiunium, & vestiti sunt sacco à maiori vsque ad minorem.

MAGNUM apud diuinam misericordiam momentū, ieiunia, asperiorque habitus & omnia supplicij mentium argumēta habere, non modò antiqui, sed noui etiam testamenti testimoniis exemplisque innumerabilibus ostēdere probareque possemus, nisi perspicua esset res, & inter omnes, qui sacros libros attentè legunt, constaret. nam cum Deus natura misericors & benignus vehementer humanis precibus & votis, si purè & sanctè fiant, vel ad parcendum supplicibus, vel ad succurrendum miseris, vel ad consulendum piis moueri adducique soleat (sicut scriptum est: Prope est Dominus omnibus inuocantibus eum in veritate, voluntatem timentium se faciet, & deprecationem eorum exaudiet, vt saluos faciat eos) iis omnibus rebus eundem duci etiam consequitur, quæ vouentis & supplicantis mentis studium vel incendunt magis & adiuuant, vel non solum significant, sed apertè etiam declarant. cuius generis ieiunia purè sancteque suscepta sunt: quorum legitimus vsus tum ad virtutes promouendas non paruo adiumento est, tum ad cupiditatum licentiam & libidinem refrenandam magnum pondus habet, tum etiā ad decretam certamque iam iudici castigationem clementiorem reddendam plurimū valet. de quibus omnibus rebus ac de præstati ieiuniorum vsu plenius ac commodius in libro de sacris significationibus differimus. Igitur Niniuitæ viri preces & publica vota curaturi ieiunium de more indixere. namque publicè indicta ieiunia vel grauem culpam & commune scelus, vel loci aut temporis alicuius religionem, vel violatū numen, vel sacrum publicè expiari oportere significabant. quorū exempla in Iudicij & Regum libris & in Apostolorum historiis & apud Vates illustrata fati sunt. Eius verò ratio non solum Israëlitis propria, sed aliis etiam gentibus communis fuit. magni enim momenti sobrietas ad orandum placandumque numen esse putabatur. Sic Ioui certo statoque die ieiunia apud Romanos sacrabantur. *Illo Manè die quo tu iudicis ieiunia, &c.* sic publicè suscipienda vota sobriis commodius & sanctius nuncupari credebantur.

1. Reg. 25.
Ierem. 14.
Ioel. 3.

Horat. lib. 2.
serm. Sat. 3.
Horat. lib. 4.
od. 5.

*Longas ò vitinam dux bone ferias
Præstes Hesperie, dicimus integro
Sicci manè die, &c.*

Sed tamen legitimè instituta ieiunia vt purè sancteque peragantur, malorum studio- rum auersatione & melioris vitæ cura coniuncta esse oportet, sicut scriptum est: Nonne hoc est magis ieiunium, quod elegi: dissolue colligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes. ea autem res vt rectè intellecta, sic diligenter curata à Niniuitis est. namque paulo post hoc dicitur, & vidit Dominus opera eorum, quod conuersi sunt à via sua mala. Itaque sanctum & Deo gratum, & iis à quibus inicitur, commodissimū ieiunium est, quod certā mentium ad meliorem frugem conuersionem cōsequitur & contestatur. *Predicauerunt.* Publicè indicare hoc in loco prædicare est. [Et vestiti sunt sacco à maiori vsque ad minorem,] Hebraicè pluraliter est, *A magnis vsque ad paruos.* Inter ea, quæ non solum Dei, qui natura misericors, clemens & multæ patientiæ est, sed hominum etiam inimicorum, & immanium atque capitalium hostium misericordiam cōmouere solent, habitus miserorum supplices non exiguū pondus & momentū habent. namque vt vestitiuū elegantia & nitidus ac pretiosus cultus lætitiæ, superbiæ, & fastus significationem habet, & admirationem aliis atque aliis inuidiam mouet, sic neglectus, horridus, & sordidatus habitus humilitatis & modestiæ spectaculum præbet, spectantiumque oculos & animos vehementer ad misericordiæ

ricordiæ cogitationem impellit. quamobrem in miseris & calamitosissimis bellorum temporibus, ea pars, quæ vel in deditionem hostium, vel in salutis desparationem redacta est, ducem, quem sibi pugnando infensum reddiderit, innumerabili multitudine supplex ac fordida adit. Cuiusmodi multa exempla apud nostros et externos etiam scriptores passim legentibus occurrunt: in qua re significanda frequēs habituum supplicum mentio est. Quo autē maior & frequentior sordidatorum multitudo est, eo vehementius spectatorum animi mouentur & impelluntur; grauius enim & plenius alienæ miseriæ spectaculum humanarum rerum vicissitudinis admonet, magnitudineque ac mole sua impensius vrget, atque eo maxime, quod in tanta multitudine feminæ, pueri puellæ, senesque sint, quorum vel innocentia, vel imbecillitas eiusmodi cōditioni impar & calamitati ferendæ inferior esse iudicetur. Ea autem communis omnium & spontanea, tam eorum qui in culpa sunt, quam qui culpa & noxa carēt, deditio ducis misericordiam vehementer tentat, mentemque ab omni alia cogitatione ad clemētiā & leuitatem reuocat. Saccus autem ex omni vestium materia huic adornandæ rei idoneus maxime est, quippe non sordes modò, sed horrorem etiam & durum ac miserū vitæ vsu sua asperitate ostentat. Eadem verò homines erga Deū vindicem & scelerum vltorem potentissimum placandum, quæ miseris diuturno & grauisimo bello oppressos ciues erga victoris misericordiam commouendam cogitatio tagit. vtrique enim humili & supplici deditione & deprecatione veniam sibi petendā esse putat. Sed quibus cum Deo res est, vt maxima & bonitate & clementia eius, apud quem agitur, spe inductis, ita de integritate, seueritate & sapientia infinita, quæ vel internos animorum affectus calleat, sollicitis, ne quid fictè aut simulatè, ne quid impurè aut indecorè, ne quid non studiosissimè agatur, cura maxima est. Sapienter igitur à Niniuitis cōsultum est, ne cui vel ætati, vel sexui, vel cōditioni parceretur, quo minus supplex habitus, sordidatio, ieiunium, & deprecatio indiceret, vt si quid aliorum vel culpa, vel negligētia, vel indignitas fessisset, aliorum innocētia, diligentia, pietate, studio, & labori impari imbecillitate suppleretur. [A maioribus vsque ad minores.] sexū, ætatē, conditionemque omnē hæc oratio significat. Hæc igitur à viris & populo, antequam ad regē referretur res, studiosissimè & maturimè curata sunt, quæ publicæ calamitatis expiandæ causā, curari ab ijs etiam incōsulato rege & potuerunt & debuerunt. Virorum autem illorum in consilio capiendō celeritatem & diligentiam maximam admirari operæpretium est, qui cum eadem in ciuitate essent, tamen prouideri magis communi & instanti calamitati, quam regiam de ea re voluntatem magno molimine expectari oportere intellexerunt. sed nō minori cura aut studio, neque minus cōmodo negotio à rege ipso cōsultum, prouisum, attentumque eidem rei, sed nouis etiā & maximis decretis, virorum & populi consiliis accessionem factā fuisse diuina historia narrat.

Et peruenit verbum ad regem Niniue.

TOTIUS rei ratio ad regem delata est, quemadmodū virille diuino nomine futurū propediè vrbis exitium denūtiare cœpisset, eoque præconio populum cōmotum, ieiunia, supplicisque preces ex tribunorum plebis decreto inijsse. quo quidem nūntio vehementer commotus rex, atque de publica salute, tum spe, tum etiam metu sollicitus, coactō principum concilio diligentius etiam & grauius de ea re statuit & decreuit, suoque imprimis exēplo, quid agi maxime expediret, docuit. [Peruenit verbum.] Grauisissimi negotij & magni momēti rei narratio & fama, quæ admirationem audientibus adferat, vno verbi vocabulo in sacris sermonibus significatur, vt: Trāseamus in Bethleē, & videamus hoc verbum, quod factum est, &c. Quanta verò sedulitate & celeritate publicæ salutis curā omni cunctatione, omni regis maiestatis cogitatione remota suscipere regem oporteat, hoc exemplo declaratur. Regem enim Niniue notāter appellauit, qui quamuis omnium totius orbis regum maximis haberetur & esset, nulla tamen de splendore, magnitudine dignitateque sua cogitatione retardatus est, quo minus ipse supplex ad diuinam misericordiam confugeret, aliosque suo exemplo ad idem studium incitaret.

Et surrexit de solio suo, & abiicit vestimentum suum à se, & indutus est sacco, & sedit in cinere.

SVRGERE, studium, diligentiam & festinationem significat, vt: Surge, vadē in Niniue. Magnum barbaris regibus ad maiestatem dignitatēque conseruandā in vestium splendore & cultu

cultu & studium ac sumptum poni consueuisse, omnibus cum prophanis, tum etiã sacris libris obseruare licet, nobisq̃ue etiam de vestium ratione scribentibus annotare Deo aspirante licebit. adeo enim ea res è regum ac principũ dignitate & magnitudine esse ducebatur, vt neque mortuis & vel tumulo condendis, aut pira extracta cremãdis negligenda esse putaretur. Sed Niniuitarum rex sibi populoq̃ue suo sapienter prospiciens, non tam splendoris sui, quã publicã salutis rationem habendam sibi esse intellexit. neque verò de ea re disputari oportere, deceretne tantum populum, tantum populi principem & regem, vnus hominis hospitis & ex hostili gente voce & præconio aded commoueri & turbari, vt à iucundo & splendido vitã vsu non probè perspecta & examinata re, ad mœrorem, sordes, luctum squaloremq̃ue traduci, sed causã ipsi, quã probabilis ex se esset, & diuino nomine peroraretur, sine vlla cunctatione cedendum, & oportuno consilio rebusq̃ue commodissimis procuratis, quã maturimè esse succurrendum. [Et indutus est sacco, & sedit in cinere.] Purpuram, aurum, & gemmas simplici & horrido sordidoq̃ue sacco, solum autem cinere abiectissimo & humillima re commutauit, inferioremq̃ue humilitatis gradum rex ipse quã populus, cõplese narratur. quod verò de regali vestimenti ornatu exposuimus, vno Hebraico nomine significatur, **A D E R E T H**, à potentia, decore, fortitudineq̃. ducto. Eiusmodi autem vestium genus hoc erat, quod materiã atque artificij rationibus regiam maiestatem, potentiam & splendorem prætenderet. Saccus autem & cinis humillimus pœnitentium habitus & situs esse in sacris significationibus ostendimus. Quia si in Tyro & Sidone factã fuissent virtutes, quã factã sunt in te, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent. In regio autem munere auctoritatem magis, quã splendorem exigere oportet. Poitò auctoritas vtilibus & honestis decernendis & curandis exequendisq̃ue rebus magis, quã pompa, aut cultu conseruando spectatur.

Et clamauit, & dixit in Ninive ex ore regis & principum eius, dicens.

COACTO consilio quid maximè facto opus esset, deliberatum & consultatum à rege & principibus, & tandem decretum atque curatum esse intelligimus: id verò quod decretum fuerit non tam præconio, nedum potentia imperatum, sed consultò & sponte sua sum susceptum libentius, vt maiori cum vtilitatis spe ageretur, quem suasionis clamorem in vulgus omne delatum esse, verbum Hebraicũ **Z A G H A K** declarauit, quod popularem clamorem, qualis in incendiis & publicis periculis excitari solet significat. id verò vt non incerto, aut insipienti, aut obscuro auctore fieret, [Ex ore regis, aut vt Hebraicè est, ex sensu, vel sententia regis:] ex sensu autem regis & principum, propterea quòd illud concilium communiter expedire intelligentes, & sibi ipsis faciendum, & populo vt fieret, suadendum esse censuerunt. Magnam autem principum & nobilium Assyriorum copiã in illa ciuitate fuisse, & hic locus indicat, & illud ex Diodoro nobis superius allatum testimonium apertè docuit. Igitur publica per pœnitentiã scelerum expiatio, & calamitatis deprecatio ab omni illius ciuitatis ordine procurata est, & magno omnium ordinũ, æratum conditionumq̃. consensu ac studio cõmuniter suscepta. qualis verò regia & principum de hac re sententia clamoribus declarata fuerit, statim exponitur.

Homines, & iumenta, & boues & pecora non gustent quicquam, neque pascantur, & aquam non bibant, & operientur saccis homines, & immetã, & clament ad Dominum in fortitudine.

COMMUNI nocentum & innocentium miseriam & doloris sensu & clamore, atque supplici miserabiliq̃ue spectaculo diuinam misericordiam commodius implorari, & vehementius commoueri posse, indicatum est, idq̃ue vt purè sancteq̃. fieret, omnio studio est curatum. Simul etiam eodem consilio eademq̃ue opera Dei clementiam ad parcendum miseris & supplicibus excitatum, & hominum animos aucto & communicato doloris sensu, & confuso atque miserabili animantium omnium clamore ad supplicem deprecatione auctũ iri publicè sperabatur, neq̃. verò ea opinio regẽ principesq̃ue fefellit, sed euentus ipse ex sententia procedẽs stabiliiuit, neque quòd hominibus supplicantibus animantium, ex quibus vsus homini percipitur, ieiunium accedere curatum sit, suis sapientiã rationibus caret: nam præterquam quòd Dei clementia & misericordia

tanto

tanto ac tam miserabili spectaculo, & confusis hominum clamoribus, tumetorum vocibus, pecudum atq̃. armentorũ balatibus & mugitibus commoueri ad ignoscendũ posse credere, eiusdem etiã Dei curã, qua rebus omnibus à se conditis, cõsultum esse vult, erga insontes & sceleris expertes animas abijciendã non esse, intellexere. Quòd si hominum clamoribus & precibus ob ipsorũ scelera nõ satis oportunus locus esset, tamen animantium & brutorum, quã hominum causã genita sunt, & quibus diuina prouidentia oportunè consulit, desiderio eum, cuius beneficentiam omnia expectant, petunt, atque experiuntur, satisfacturum esse sperare licuit. Non enim futurum esse putauerunt, vt qui terrã plenitudinem semper incolumen auctamq̃ue esse velit, aliarum rerum culpa alias perire pateretur, sed potius hominibus nocentibus cum innocentibus parceret, quã vno omnes tam insontes, quã fontes animas supplicio inuolueret; maxime autem si alterius partis supplici, alterius verò aqua deprecatione inuocaretur, sicut scriptum est: **Homines & iumenta saluabis Domine, quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam.** Igitur vt hominum animi vehementius ad pœnitentiam doloremq̃ue mouerentur, ac Dei erga nocentes atque innocentes animas prouidentia & misericordia impensius conciteretur, homines ieiunio, ceteras verò mansuetas animantes inedia affici, rex principesq̃ue suadent, & omnia quã splendide vestiri sterniq̃ue solent, vt homines, vt equi, muli, & cetera. quorum ad vecturã aut ad pompã vsus est, sacco sordidaq̃. veste indui, idq̃. non decenter aut artificiose, sed temerè: [Operiantur, inquit, saccis homines & iumenta, & clament ad Dominum in fortitudine.] Maximis igitur & contentissimis clamoribus diuinam misericordiã tum ab hominibus rationis compositis, tum etiam à brutis implorari cupiunt, quorum quanquam animẽ sensus & motus plerique, ac vocum significatio & vsus obscurus hominibus sit, desiderium tamẽ clamor & expectatio diuinam sapientiam atque prouidentiam minimè fugit, sicut scriptum est: **Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore, dante te illis colligẽt, &c.** Verum enimvero quanquam brutis & ratione sermoneq̃. carentibus animantibus desiderium ipsum & clamor ad diuinam misericordiam mouendam, satis sit, in hominibus tamen, qui à brutorum natura longè abesse possent & debent, neque clamor, neque sermo, neque oratio, neque vestium sordidus vsus, neque ieiunium, nisi hæc omnia animorum consensione, honesto studio & morum atque vitã, correctione & emendatione nitantur, satis roboris & virium ad diuinam misericordiam commouendam habere possunt. Constat namque homo & animi & corporis naturis, sed vt princeps in eo pars animus est, sic omnium agendarum rerum rationes, ad animi cogitatus appetitiones & conatus referri oportet: maxime verò in ijs consiliis, studiis, ac rebus omnibus, quacunque aduersus Deum suscipiuntur, qui cum spiritus sit, eas primum & potissimum rationes expendit, quã ex animorum vi & facultate proficiuntur, sicut scriptum est: **Scrutans corda & renes Deus. Quamobrẽ in sacrificiis & victimis mactandis atq̃. incendendis viscera & exta magis, quã cetera membra expetuntur: Quòd si ieiunio, preces, clamores, ceteraq̃ue huius generis omnia, quacunque piè, sancteq̃ue instituta sunt, purè ac sanctè non suscipiantur & curentur, ad placandum Deum atque ad veram accipiendam salutem inania prorsus inutiliaq̃. redduntur; quippe cum ijs virtutibus vacua & nuda sint, quã Dei à nobis culpa atq̃. offensione nostra alienatam voluntatem reconciliare & inclinare solent. cã autem sunt, viuens atque firma fides, & virtutum fugiens virtutumq̃. appetens pœnitentia, quibus maxima pietatis ratio continetur. quacunque verò pietatis formã obijciuntur, si his neruis & artubus destituta sint, speciem quidem offerre possunt, re ipsa tamen aut nullã, aut vanã & inanes inutilesq̃. omnino ad salutem sunt, atque ad hypocritarum & histrionum rationem à diuina sapientia referuntur, sicut scriptum est: **Me etenim in diem quærunt, & scire vias meas volunt; quasi gens, quẽ iustitiã fecerit, & iudiciũ Dei sui non dereliquerit. rogant me iudicia iustitiã, & appropinquare Deo volũt. Quãre ieiunauimus & non aspexisti? Ecce in die ieiunij vestri inuenietur voluntas vestra, &c.** Huic ergo rationi vt quã plurimum ad eam, quã expetebatur, rem momenti ac ponderis habere iudicaretur, omni sedulitate studio & diligentia cautam consultumq̃ue esse Niniuitarum rex voluit & curauit; nempe vt ieiunia, preces, ceteraq̃ue supplicis ciuitatis formã suis venis, neruis & ossibus, hoc est, verã pœnitentiã & pietatis rationibus certissimis & solidissimis continerentur.**

rentur. Vera autem & legitima poenitentia vitiorum declinatione ac fuga, & ardenti virtutum amore studioque constat, sicut scriptum est: Declina a malo & fac bonum, &c. Atque prior quidem pars omni tempore, occasione, & articulo curari praestarique potest & debet; posterior vero suas, quibus commodè curetur, oportunitates habet: alterius tamen altera principium est: namque vitium fugere primum ad virtutis & officij exerci-
 rationem, gradum & quasi aditum facit, primamque ad sapientiam patefecerit ianuam,
 quisquis stultitia caruerit. Hinc autem est, quod negatiuis diuinæ legis præceptis perpetua cura & observatio, affirmatiuis verò cura quidem perpetua, sed certa atque oportuna observatio à Theologis ascribitur, sicut scriptum est: Quod fructum suum dabit in tempore suo. Iam verò hanc rem quemadmodum procurari & geri Niniuitarum rex præcepit, audiamus:

Et conuertatur vir à via sua mala & ab iniquitate, quæ est in manibus eorum.

OMNIS in vniuersum omnium, quæ ab hominibus suscipiuntur, vitiorum & flagitiorum natura duobus maximè generibus cernitur: vñ est, quo dedecoris ratio ad vñ quempiam refertur, quatenus de honesta virtutis deflectit via, & priuatis sese solù vitiis corrumpit & contaminat, vt desidia, luxuria & libidine, quæ aliæ huius generis multæ sunt formæ. alterum verò est, quo non solum priuatæ vitæ macula inuitur, sed alienis rebus & salutis aut inuidia suscipitur, aut insidiæ tenduntur, aut iniuria deniq; infertur, quæ si priuatè admittantur, quamuis seras aliquando, certissimas tamen & grauissimas auctori suo, nisi alias vera & legitima poenitentia expiatur, poenias cõparant; si verò publice suscipiatur, maturimū atq; seuerissimū communèq; omnibus qui in culpa sunt, & eorum etiam rebus atque fortunis supplicium atque exitium moliuntur, sicut scriptum est: Et ego disperdam eos cum terra. Prius illud genus via mala, hoc verò posterius
 H H A M A Z Z Hebraicè dicitur, à latino interprete iniquitas sæpe vertitur, quod quoniam non animi tantum cogitatione admittitur, sed studio etiam & opera ad nocendū suscipitur, in manibus esse dicitur. namque concepta animo in alterum inuidia, aut alia quæcunque lædendi mediata ac suscepta cogitatio, tametsi sceleris & culpæ effugiat notam, tamen quoad perpetrato opere explicata nondum fuerit H H A M A Z Z vel iniquitas, siue iniuria non dicitur. manus autem explicandæ & efficiendæ rei significatione, in arcanis sermonibus vsurpatur. namque id membrum vni hominum generi præcipue à natura tributum humani cordis proprium & commodissimum instrumentum est, vt à medicis sapienter est obseruatum, sicut scriptum est: Omne cor contabescet & omnis manus dissoluetur. Igitur ab vtroque scelerum & vitiorum genere hoc est à priuatis flagitiis & ab iniuria inferenda populum ciuesque suos acriter reuocare, huiusmodi consilio & oratione Niniuitarum rex studuit. Omnibus autem eam curam iniici voluit, vt suam quisque vitam, suos mores & studia, omnia æstimaret, & si quid correctione dignum in se offenderet, omni diligentia & sedulitate corrigeretur. Hanc verò communem omnibus indictam legem, nomen vir, apud Hebræos in distributionibus vsurpatum significat, idem namque est, [Et conuertatur vir,] quod latino sermone, & conuertatur vnusquisque, vt illud: Dic ergo omni plebi vt postulet vir ab amico suo vasa argentea & aurea. Quoniam autem ad publicam calamitatem deprecandam, perfectam absolutaque per poenitentiam expiationem esse oportebat, eam rem illa potissimum ratione procurari rex voluit, quæ in hoc genere omnium certissima & exactissima esse potest, vt vnicique homini mores, studia, atque opera sua examinandi & iudicandi negotium daretur: quod nulla nec diligentior, nec certior, neque grauior, quàm propriæ cuiusque conscientia censura sit, cuius & testimoniorum fides & iudiciorum integritas est. aliorum enim humanorum iudiciorum omnium, de alterius factis, moribus & studiis ratio & diligentia falli & refelli potest, sui verò vnus cuiusque exploratio & cognitio nõ potest. Quis enim hominū scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ex qua re illud persæpe obseruatum in sacris libris est, vt cum superbam aliquorum hominum insolentiam & fastidium diuina sapientia retundere velit, ad propriam vnus cuiusque conscientiam præuocet, vt: Irascimini & nolite peccare, dicite in cordibus vestris, & in cubilibus vestris cõpungimini, & illud: Hypocrita primum eice trabem de oculo tuo, &c. Igitur cum ad cõmune periculū declinandum

Horat. Epist. 1.

Genes.

Galenus de vsu partium. Ica. 13.

Exod. 11.

1. Cor. 1.

Psal. 4.

Math. 7.

nandum integram omnium diligentemque poenitentiam desideraret rex, neque facile esset in tanta hominum multitudine, & tam difficillima humanorum cordium cognitione aut exactam cuiusque mores notandi rationem inuenire, aut certum singulis correctionis & emendationis modū statuere æqua omnibus salutis conditione proposita, hoc est poenitentia vera suā cuique causam suscipiendā suisque ponderibus examinandā & quid cuique debeatur, cognoscendū atque expediendū decreuit. quanquam enim ieiunia, sordidi ac duri habitus, & supplicis deprecationis cura & studium omnibus tam integris, quàm nocētibus indiceretur, tamē poenitentia & correctionis consiliū eorū tantum fuerat, qui sibi aut priuati vitij & flagitij, aut illatæ iniuriæ, aut aliàs culpæ alicuius conscij essent. Igitur hæc illorum verborum, quæ proximè subiiciuntur, sententia est.

Quis scit si conuertatur & ignoscat Dominus: & reuertatur à furore iræ suæ, & non peribimus.

INNVMERAB, grauissimæ, & satis aliàs exploratæ de humanæ poenitentia vsu & fructu, de inexhausto diuinæ misericordiæ beneficio rationes ex Latina huius loci versione, quæ nos interpretado sequimur, in disceptatione quæstionèq; vocatur, quas omnes indicata exëplaris veritate magno cū sententiæ cõpendio explicare & cõsolidare, quæ persequi, & cū temporis ac paciētiæ dispendio ad ipsam rei naturā quod tandē deueniendū erat, accommodare, vti facilius, ita cõsultus multo esse arbitrati sumus. igitur locus hic, qui Latine ex Græcò versus sic, vt legimus, habet, Hebraicè sic est. *Qui scit, conuertatur: & cõmate puncto interposito, alia sententiā inchoatur: & placabitur Elohim, & reuertetur à furore iræ suæ & non peribimus.* Poenentiæ conditione non omnibus, sed iis tantū, quos certa suorum facinorum, delictorū & maleficiorū conscientia stimulare, imposita esse oratio declarauit. *Qui scit, conuertatur*, hoc est, qui sibi conscius culpæ est, ad bonam frugem sese recipiat, atque hoc pacto orbis rectoris & gubernatoris Deum natura benignum & misericordem placatum iri sibi sperandū credendumq; est, à quo quadraginta dierum spatium non frustra datum fuisse interpretari oportet, id enim tempus & ad sibi consulendum, & ad diuinam irā placandā satis fuit idoneū. nemo enim est cui excitatus iræ ardor nisi aliàs nouarum offensionū accessione, aut veterū contumacia & cõtentione auctus fuerit, intra quadragiesimum diem non sedetur, nedū Deo poenitentia & offensionū detestatione atq; supplicii nocentium & innocentum deprecatione placato, iræ furorem nõ modò cõpressum, sed omnino depositum iri sperari possit, qui non vt homo est, vt irascatur, aut vt filius hominis, vt in æternum oderit, sed natura benignus, longanimis & misericors, dissimulans peccata hominū propter poenentiā, & præstabilis super malitia. Nunquid in æternum projiciet Deus? aut non apponet vt complacitor sit adhuc, aut in finem misericordiam suam abscindet à generatione, in generatione? aut obliuiscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua misericordias suas? Itaq; omnis illa *Ignoscat Deus, & reuertetur à furore iræ suæ, & non peribimus*, non dubitatis, sed spem facientis regis oratio est, qui diuinæ iræ indicationem & conuertendæ siue euertendæ ciuitatis denuntiatione, & quadraginta dierum inducias factas, cæteraq; omnia, quorsum pertinere atque euadere possent si rectè aut minus rectè prouideretur & curarentur, optimè intellexerat. Sanè hoc loco Chaldaica interpretatio huius explicationis nostræ sententiam dilucidè confirmat; cuius integra verborum versio huiusmodi est: *Qui scit quod in manibus suis culpa sint, conuertatur ab eis: & miserum erit super eū à facie Domini.* Quæ verò sapiēter Ionæ præconiū rex & Niniuite viri intellexerint, operæpretiū cognoscere est. non enim verbū euertedi aut vertendi quadraginta dierū spatio dato ad exitium vrbs tantum retulere, sed illud interpretati sunt tantummodò futurum esse, vt vel tota ciuitatis facies quadagesimo post die ad meliora studia cõuersa, vel si id aut negligeretur, aut non diligenter curaretur, diuino iudicio funditus esset euerfa. Illud etiam silentio non præterire visum est, à Niniuitis hoc tempore vanorum Deorum cultum & inueteratum iam apud se superstitionis errorem non fuisse depositum. siquidem ea res maioribus & antiquioribus stultitiæ stirpibus, & paternarum traditionum & sophisticarum disciplinarum radicibus altissimis defixa, sapientiæ rationibus & miraculorum ac portentorum virtute, & aliis spiritus sancti demonstrationibus euellenda potius ex hominum mentibus erat, quàm publica poena & cultorum exitio excindenda. Quanquam enim Idololatriæ nefarius error & omnibus stultitiæ ac turpitudinis notis insigne peccatum sit, non tamen ex eo maleficiorum genere est, quæ cõmuni

Psal. 76.

Heb. a.

Amos. 1.

muni poena & accelerato supplicio vindicari publice soleant quemadmodum cōscriptis per nos in Amosum commentarijs explicatum est. Neq. verò ob eam rem Niniuitis periculum fuerat denuntiatur, neque vlla diuini nominis *Adonai*, quod vanorū numinū cultu contaminatur, mentio facta est, sed tantum *Elohim*; hoc est, orbis rectoris & gubernatoris Dei, cuius imperium & dignitas corruptis hominum moribus vltro citroq. illatis iniurijs violatur. Quam ob rem illud tantum, cuius causa periculum publice vbi & ciuibus crearetur purè ac sanctè per poenitentiam expiari oportere & expedire ex regij cōsiliij decreto proclamatum est. *Et conuertatur vnusquisque à via sua mala & ab iniquitate, quae est in manibus suis. Qui scit, conuertatur.* Horum enim flagitiorum culpa non tantum paterno hereditario errore aut stulta persuasione, vt superstitione & idololatria, sed propria cuiusq. malitia & scelerato consilio prudentibus ac scientibus contracta erat. siquidem nemo homo humani sensus & rationis compos est, qui turpe & honestum in moribus, maxime autè in cōmunis vitæ societate colenda rectum & prauum, æquum & iniquum non discernat. qua de re illud verissimè dictum ab Apostolo est: Cum enim gentes quæ legem non habent, ea, quæ legis sunt, faciunt, huiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & cogitationibus inter se inuicem accusantibus, aut etiam defendentibus, atq. ob eam rem cōsiliij Regij edicto declaratum fuerat. *[A via sua mala, & ab iniquitate, quae est in manibus suis, quod sua singulorum vitia & scelera, vt nota & explorata esse cuiq. poterant, ita singulis expianda committeretur. Ea verò res rectè ac sanctè apteque ad diuinam iram placandam procurata fuisse narratur, & quale de ea Dei iudicium & consilium tandem fuerit, ostenditur.]*

Et vidit Deus opera eorum, quia conuersi sunt à via sua mala, & misertus est Deus super malitia, quam locutus erat, vt faceret eis, & non fecit.

NON de idololatriæ & superstitionis, cuius extinguedæ ac delēdæ alia ratio futura erat, sed de peruersis ac deprauatissimis moribus, & de publicis atque priuatis iniurijs Niniuitas Ionæ præconio fuisse postulat, euentus ipse declarauit, quibus ad meliorem frugem & officij studium sese recipientibus benignissimè Deus pepercit. illud autem diligenter obseruandum est, non tantam ieiuniorum & supplicis habitus & clamorū atq. deprecationum, quantā mutata in melius vitæ studij ratione, sine qua cætera inania & inutilia ad verā salutem creduntur, à Deo fuisse habitā. Etenim vera atq. vtilis hominibus futura poenitentia his ponderibus primū expensa, atq. rationibus his aestimata, cæteris omnibus actionū generibus, vt ieiunijs, supplicis & sordidato habitui, vt clamorib⁹ & deprecationibus ad culpā atq. delicti veniā maximā cum spe petendā, momentū & auctoritatē affert; aliās si tanta ac tā efficax virtus desit, inanibus ac cassis futuris, sicut scriptū est: *Et cū extiteritis manus vestras auertat oculos meos à vobis, & cū multiplicaueritis orationē nō ex audiat: manus enim vestræ sanguine plene sunt. Lauamini mundi estote, &c.* Igitur misericordiae erga supplices cōsiliium initurus Deus veræ ac solidæ poenitentiae rationes imprimis expendit, atq. de ea re certo iudicio probata, pro clementiae suae dignitate statuit. *Et vidit Deus.* videndi verbo diuinū iudiciū significatur, *opera eorū.* Vt cordis cōtritio & præteriti peccati detestatio mentisq. mutatio veræ ac legitimæ poenitentiae virtutis anima & spiritus est; sic studiorū quoq. & actionum mutata ac emēdatā ratione corpus ipsum esse sacris vtriusq. testamenti librorū institutis docemur. Neq. enim mentē voluntarēq. mutare satis est, nisi probatis Deo & pijs actionibus, atque omni officio pro temporum & rerum cōmoditate eam vitæ mutationē testemur, sicut scriptū est: *Auferte malū cogitationum vestrarū ab oculis meis, quiescite peruerse agere, discite benefacere, &c.* Ea verò humanorum operū ratio, natura & dignitas est, vt fidei in Deū nostræ & veræ poenitentiae, & omni deniq. pietati testimonio sint. Et hi omnes testimonio fidei probati & inuēti sunt, inquit Paulus, mortuā quippe fidem & omnē aliam virtutem sine cōmodo operū actionum atque officiorum fructu inanem esse euangelica & apostolica oratione docemur. Quam ob rem huiusmodi opera & à poenitentibus præstanda officia dignos poenitentiae fructus, D. Ioannes appellat. Huius itaq. generis testimonij Niniuitarum poenitentia Deo solidissimarum rerum ac rationum seuero aestimatori probata est. Is vidit opera eorum, quod conuersi essent à via sua mala. Magnam eius ciuitatis mutationem fuisse, Deo etiam iudice docemur: ab illa enim tanta infamia & nequitia diuini in se iudicij & sententiae commemorationem illorum animos omni studio, fide & diligentia in aliam

aliam partē fuisse traductos. Conuertri, aut reuerti à mala via, veram legitimamque poenitentiam in sacris libris significat, cuius ratio non mentis mutatione modo, sed operū atq. studiorū & directū ad laudem morum actionūq. iter cōtinet: Latinæ etiā morum via dicitur, in qua plurimos errare ille nō malus moralis disciplinae præceptor animaduertit. *[Et misertus est Deus,* Hebraicè est, *NIHHAM,* quod verbum latinè non satis aptè reddere possumus, quanquā non lōgè aliena significatione vèrtamus, cōsolatus est. Id autem proprie verbū adaptari ijs solet, qui graue aliquā animi affectione, vt irā, desideriu, odium, amorē, noua atq. idonea re accedente in contrariū motū cōmutant. Sic Isaac Sarę matris desideriu Rebeccæ cōsuetudine leniuit. Sic Deum hominū genus, quos libenter creauerat, ob publice corruptam & sceleratam totius orbis viuendi consuetudinē, fecisse poenituit. sic Israelitarum tribus cæteras excise ac penè deletæ à se Beniaminitarum tribus vehemēter misertum est: quibus omnibus atque alijs locis verbum *NIHHAM* est. Simili his significatione verbum hic accipiendum esse ratio ipsa ostendit, vt accedente Niniuitarū mutatione, Vatis præconio à se in illos enuntiatā sententiā commutaret. Neque verò dicit, quòd cogitauerat, vt faceret, sed quòd loquutus erat, vt faceret. Vt calamitatē & periculum illis, non tam ex diuino studio, quā ex iustitiæ rationibus denuntiātū imminere, & facile (si illi sibi prospexissent) diuina clemētia propulsari potuisse intelligatur, quòd verò diuinis verbis esset declaratum, prædictum magis vt sibi cauerent, quā dictum, vt desperarent interpretari oportere. quamobrem loqui verbum potius, quā dicere vsurpatū est. *Super malitia.* nomen malitia hoc in loco latinæ significationis nō est, vt fallax nocēdi ratio, ac certi cuiusdā vitij nota sit, sed scelerum vltionis siue punitionis rationibus cōmodè explicabitur, quod aliās in sacris libris latinus interpret malū vertit, vt: *An est malū in ciuitate, quod nō faciat Dominus, & Agam & ego poenitentiam super malo, quod cogitavi, vt facerē eis.* huiusmodi malū poenæ disertissimè Theologi dicunt, cū aliud culpæ, aliud poenæ malum esse docēt. *Et non fecit.* Quadragesimus dies diuinam clementiā illis testatus est, quo nihil mali aut damni (quæ nisi sibi cauissent, certissima erant) senserunt. Quā rem Dei supplicationibus ab illa ciuitate celebratā fuisse facilis coniectura est. Id verò ex hac sententia vtilissimè obseruatur, nō omnes malorum & poenarū à Deo prædictiones & obnuntiationes necessarias omnino & quasi fatales hominibus esse, sed plurimarū ex his euentū ex eorum, aduersum quos factæ sint, arbitrio atq. studio accidere, neque tam quid prædictum à se, quā quid ab hominibus actum, gestū, curatūq. fuerit, Deum in hac re spectare solere, qui cum benignissimus clementissimusq. natura sit, neminem velle perire, sed oēs ad poenitentiam & salutis viā reuerti. Repente, inquit, loquar aduersus gentē & aduersus regnum, vt eradicem & destrua & disperdā illud. Si poenitentiam egerit gēs illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego poenitentiam à malo, quod cogitavi, vt facerē ei & apud Ezechielē idem Deus: *Si impius, inquit, egerit poenentiā ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit præcepta mea, vita viuet & nō morietur, & omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor, in iustitia sua, quam operatus est, viuet. Neq. verò subtilē illam de hac re inter signi & beneplaciti, siue antecedentiæ & consequentiæ voluntates distinctionē persequi, aut cōmodum, aut instituto nostro conueniens esse duximus, quòd simplicius sine huiusmodi acutissimis rationibus res ipsa commodè, ac non minus fortasse vtiliter teneri posse videatur.*

IT afflictus est Ionas afflictione magna, & iratus est.

OFFICIO ac munere suo iam functus Ionas, rei euentum expectabat, qui vbi cognita populi illius poenitentia, diuinæ misericordiae consilium prophético spiritu intellexit, grauius accepit, adeo vt præ incrore doloreq. animi vitā morte cōmutare optauerit: quibus autē causis eam tristitiā subierit, facile ex lectione, atq. ex ipsarum ratione rerum conijcere est. Non enim tantum ille fidei dignitatiq. suæ, quantum salutis suæ metuebat: nemo enim ex vatibus est, qui nisi aliās rem suam ageret, legationis suæ exitum ijs, apud quos egerit, felicem potius, quā exitiale esse nō optet. maxime cū eā diuini consilij sententiā esse intelligat, vt non tam salutis desperandæ, quam poenitentiae ad misericordiā implorandā suscipiendæ in propheticis denūtiationibus ratio habeatur. namq. ea res legitimè procurata, atque euentu felici probata vaticiniorū fidem potius confirmat, quam

quàm derogat. fatis enim fidei prædicenti vati habere ij existimantur, qui obnuntiationis rationem sapienter interpretati expiare & deprecari procurant. Neq. verò auctoritatem fidemque vaticinio suo ab ijs abrogari Ionas dolere potuit, qui primis legationis suæ actionibus, sine vllò aut petito aut addito miraculo, tantum publicè & priuatè tribuissent, vt omni voluptatis & deliciarum vsu, omnibus omnium comoditatibus atq. vtilitatibus, 5 & priuatis rerum suarum studijs depositis, omni cogitatione, consilio, cura & diligentia ad supplices deprecationes, ad durum vitæ vsu, denique ad novos & minus fortasse iucundos publicè ac priuatè introducendos mores conuersi sunt. quam rem & lectio ipsa testatur, & Iesu Christi cõfirmat auctoritas: Et crediderunt, inquit, viri Niniuitæ Deo, & prædicauerunt ieiunium, &c. & Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & 10 condemnabunt eam, quia penitentia egerunt in prædicatione Ionæ. Quo in loco magna fidem magnamque auctoritatem vnus hospitis & nullis maximis miraculis ornati Ionæ prædicationi tributam fuisse, Christus idem confirmat, cum ex personarum, officiorum & euentuum comparatione Iudæos pertinaciæ reos agit: Et ecce, inquit, plusquã Ionas hic. Igitur non tantum fidei auctoritatisque suæ, quantum Israëlitarum gentis, cuius ille 15 studiosissimus erat, causam animo & cogitatione tractans dolèter & grauius suscipiebat Ionas, quod multa illi in mentem venient, quamobrem molestia & angore cruciaretur, tum quod populo superstitionis & vani cultus sæditate turpificato dignam sceleribus & corruptissimis moribus penam suscepturo ob penitentia & morum correctione, retento etiam superstitionis errore, impunitatis venia data esset, cum iisdem Assyrijs ministris gēti suæ, hoc est Israëlitis ob idē superstitionis flagitium grauissimū periculū creati cognouisset, tū etiã quod ea res Israëlitarū culpā vehementius coarguebat, & causam omnē manifestius dānabat. quod Niniuitæ vna à se nondū plenè absoluta legatione & obnuntiatione suscepta, tamen cū suorū comodorū iactura, morū mutatione & vitæ emendatione, omni 20 deniq. carū rerū, quarū rei agebatur, renuntiatione atq. detestatione, supplices cum Deo iudice & accusatore decedentes venia & impunitate fuerint affecuti, & sibi ipsi, vrbi, rebusque suis salutē acceperint, cū Israëlitarū tot quotidie legationibus, tot diuinis nūtijs, tot tantisque miraculis, prodigijs & ostentis, prædictionibusque assiduis, tot deniq. rebus inuitati, oburgati, postulati, atq. tot dānationis & penarū minis & terroribus petiti, imò & interdum ipso penarū & malorū sensu & vsu nō leuiter tentati, tamē neq. sceleribus abesse voluerint, neq. ab infano vani & superstitionis cultus errore auerti, neq. à proposito impietatis studio, vel rātilū dimoueri, nedū deterreri sese passi sunt. vnde nō solū maturo & grauissimo sui rerūque suarum exitio multari, sed horū etiam hominum ministerio & opera perdi & dissipari cõmeriti sunt, quorū exemplū illorū pertinaciæ cõparatum iure cõmendari potuerat. Hæc igitur rerum & rationū acerrima & attentissima cogitatio magnum & acerbum Ionæ dolorē cõmouit, & præ gentis suæ studio vitæ etiam tædiū iniiecit. Sperauerat 35 namque fortasse fore, vt vel Niniuitæ legationē suam minori fide, vel minus etiam integra penitentia exciperent, vel retento idolorū cultū minus digni essent, quibus parceretur, sed cognitum rei totius euentum ad inexhaustas diuinæ misericordiæ rationes, quæ plus etiam quàm optamus aut intelligimus, dare solet, retulit, hanc enim misericordiã gentibus in antiquo etiam errore versatis, morū tantum & ciuilibus vitæ in melius mutatione spectata tribui solere; Israëlitis verò, quibus maior & illustrior diuinarū rerū notitia erat, maius supplicium atq. plura omni ex causa verbera esse subeunda intellexit: namq. seruus, 40 qui scit voluntatem Domini sui & non facit, vapulabit pluribus. *Afflictus est Ionas afflictione magna.* Ingentem animi dolorem & angorem Hebraica oratio exprimit hac sententia. [*male habuit Ionas malo magno,*] ita vt non tristitia quædam leuis, sed animi morbus & lāguor ex mæstitudine indicari posset, sicut scriptū est: Spiritus tristis exsiccat ossa. *iratus est,* Hebraicè *Iratus est sibi.* hoc est dolore & impatientia affectus vitæ suæ odium & tædium concepit, quod tantum gentibus suis ex ea re culpæ conflari, & grauioris supplicij comparari intellexisset, vsque adeo autem grauius & molestè eam rem tulit, vt vitæ suæ finem breuissimum precibus à Deo petierit. 45

Et orauit ad Dominum & dixit.

Hoc in loco nomen illud ineffabile est, quod magnum in Israël erat, & familiaribus misericordiæ beneficijs notissimum, & dixit, Irati & dolentis hominis, omniaque affectu suo definientis orationem obseruare operæpretium est. 55

Obsecro

Obsecro Domine, nunquid non hoc verbum meum, cum adhuc essem in terra mea? propter hoc præoccupauit vt fugerem in Tharsis.

GENTIS & patriæ suæ studio incensus ex ira potius & impetu, quàm ex ratione orationē instituit, nō qui diuinæ misericordiæ erga Assyrios Israëlī hostes immanes futuros beneficium laudibus, sed magis inuidia prosequatur, & sui illius cõsiliij, quod de fuga ceperat, probabile sibi ratione reddere videatur. Vbi nos legimus *cum essem in terra mea*, hebraicè est, *super terram meam*, Quæ oratio illum de patria, in qua erat, cogitasse indicat, vt super hoc letabitur & exultabit, & immolabit fagenæ suæ, *Propter hoc præoccupauit, vt fugerem in Tharsis*; quod huius rei exitum, cuiusmodi tandem acciderit, pertimuerim, futurum enim agnoscebam, vt in gentis meæ ignominiam & excidium Assyrijs parceres, tamen si illos, nisi omne omnino scelus omnemque errorem deponerent, indignos ego esse putabam, quibus ignosceres. sed tamen tuam naturam & benignitatem cogitanti mihi magna suspicio erat, salutis magis horum, quàm exitij causa legationem dari, quod natura ad ignoscendum, quàm ad vliscendum te semper promptiore præstiteris. 15

Scio enim quod tu Deus clemens & misericors es, patiens & multa miserationis, & ignoscens super malitia.

IDEOQUE haud iniuria legationem salutis potius, quàm vltionis parandæ causa dari interpretabar. hic autem locus eius cõsiliij, quod de Ionæ fuga in superioribus indicauimus, satis manifesta, si diligenter cõsideretur, argumēta habet, sed quod illic explicata nō fuerint, in causa est hebraicæ orationis breuitas, & summo iudicio collocandis rebus & narrationis partibus præuisa oportunitas, quã qui rectè obseruauerit, magnū etiam ad explicandã sacrorū librorū sententiã cõpendiū fecerit. *Scio enim* Hebraicè est in præterito *sciuistiue noui.* Cæterorū verò omnium, quæ ad diuinæ misericordiæ rationes referuntur, verborū significationes nobis iam indicatas ex Ioëlis cõmentarijs petere operæpretium erit. 20

Et nunc Domine tolle animam meam à me, quia melior mihi est mors, quàm vita.

IRATI & perturbati hominis sermo affectibus magis, quàm verbis abundat. nam si orationis & sententiarū cohærentia spectetur, nulla ferè est, si verò dicentis animi motus cõsideretur, maxima & vehemētissima dicēdi vis omnino deprehēditur. non tam officij deserendi cõsilio, quã populi sui studio spontaneū exilium sibi olim susceptū fuisse Ionas ostendat. nunc verò diuinum cõsiliū executio suæ gentis sollicitudinem & curam eo grauiorem accessisse, quod certius & maturius exitium, atque adeo maius crimen suo ministerio conflatum illis esse intelligit. cuius rei cogitationem & sensum multo, quàm antea grauiorem non exilio solum, sed morte vitare optauerit. *nunc*: iam, inquit, ego tibi officio factò & legatione fideliter obita satis feci, sed tamē animo meo tanti mali expectatione perturbato nulla alia re, quàm breui vitæ sine satisfacere possum: igitur & tu tolle animam meam à me, atq. extremū vitæ diē accelera; quod ego præmij loco ducam. Homini miserrimo ac tædio vitæ affecto matura mors potior, quàm vita iudicatur, vtpote quæ omnium præsentium miseriarum sensum omnemque dolorem adimere creditur. Is autem affectus communis eorum omnium esse solet, qui suis aut aliorum ærumnis & calamitatibus grauius premuntur, vt mortem potius, quàm vitam optem. Sufficit mihi 25 (inquit Helias) tolle animam meam, neque enim melior sum, quàm patres mei. *i. Reg. 19.*

Et dixit Dominus.

NIHIL à Deo fieri, cuius recta ac valde probanda ratio reddi non possit, hæc propterea responso significat: nam cum irato & oranti homini statim responderit, nihil per solam potentiam & vim fieri, sed quæcumque ab eo geruntur, omnia ex summa sapientia, ratione & virtute semper proficisci declarauit. Id autē intellexisse nostra maximè referre, sicut scriptum est: *Æquitas testimonia tua in æternum, intellectum da mihi & viam.* 30 quid autem responderit audiamus: *Pal. 17.*

Putasne bene irasceris tu? Hebraicè, num bene irasceris tu?

SIGNIFICAT ex suorū studio magis, ratione profectã irã nimia perturbationis nota nō carere, vt ipse forsitan putabat, quod piorū hominū aliquando iusta & pbabilis ira esse possit: ea autē est, quã certa ratio cõmendat, qualis Mosem fœderis tabulas olim cõminuentem 35

incessit. Quod ergo ingenti, quod minus probabili ira percitus Ionas fuerit, quod vehementi perturbatione affectus, minus recte sibi, officio, affirmationiq. ac dignitati suae consuluerit, notatur. Illud aduerbium *benè* & qualitatem & quantitatem significat, vt vehementer nimirum ac iuste iratus sibi esse videatur necne, rogetur. Nam hæc est huius aduerbij significatio, vt. Bene psallite ei in vociferatione, & apud Latinos bene numatus, bene doctus dicitur. Interrogatio autem commoda ad redarguendū figura est, vt: Si offers pollutū, nonne malum? propria ad verbum huius interrogationis versio hispano sermone redditur *hate pesado bien?* Quoniam autem qui vehementer perturbati sunt, rebus magis, quā oratione ad aliam sententiā perducī possunt, huius redargutionis confirmationem illustris cuiusdā rei exemplo Deus adornauit. nam, quamuis Ionas solā etiam interrogatione redargutus adeo fuerit, vt nihil responderet, tamen vt re ipsa & manifestis etiam rationibus vrgeretur & teneretur, Deus effecit.

Et egressus est Ionas de ciuitate, & sedit contra orientem ciuitatis, & fecit sibi imbraculum ibi: & sedebat subter illud in vmbra, donec videret quid accideret ciuitati.

IONAS vbi præconio suo commotus & turbatus, atque adeo scelus publica & priuata poenitentia expianti ciuitati veniam dari diuina inspiratione intellexisset, ob eas, quas commemorauimus, causas doluit vehementer, sed tamen non omnino impunitis ac liberis opinionione sua futuris quid tandem fieret, expectare atque, obseruare in animo statuit suo, atque ab impiorum & sibi inimicorum hominum consuetudine recedens, futuri periculi spectator, quā socius esse malebat: intellexerat quippe Deum miserum fuisse super malitia, quā locutus fuerat, vt faceret eis, hoc est super plenā & absoluta ciuitatis euersione, non tamen ex eo cōsequi, omni prorsus poena & periculo liberos esse voluisse. namque, & in illius nefarii & famosissimi Israhelitarū, qui vituli simulachrum coluerant, flagitij historia, Moysis deprecatione Deus placatus fuisse, iisdē omnino verbis, simili huic, quæ Vati aperta fuit sententia narratur. Placatusq. est Dominus ne faceret malum, quod locutus fuerat aduersus populum suum. Et tamen post quadraginta dies, quibus Moses in montē sededens magno studio & continuis deprecationibus populo castigato à se impetrata venia impunitatem etiam petebat, non tamen plena & absoluta data est, sed percussit Dominus populum pro reatu vituli, quē fecerat Aaron, inquit scriptura. Huius rei simile aliquod exemplum renouandū fore arbitratus Ionas expectare constituit, atque, eo consilio ex vrbe in locū euentui spectando idoneū sededens, vmbraclū sibi solis arcendi & frangēdi calorū causa, herbis, vel calamis, vel aliqua alia oportunissima re cōstruxit vmbraclū, Hebraicè *Tugurium*; cuiusmodi à vinitoribus & cucumerū custodiis ex oportuna materia fieri solent. quod verò ab ea parte, quæ ortū spectabat, considere voluerit, illā causam subesse arbitramur, nimirum putauisse Vate fore, vt si calamitas diuinitus afferēda vrbi esset, ab occasu & meridie veniret, quod ab ea mundi plaga Israhelitica regio esset, cuius optimus atque maximus ille communis totius orbis Elohim esset.

Et preparauit Dominus hederam, & ascendit super caput Ionæ, vt esset vmbra super caput eius (laborauerat enim) & letatus est Ionas super hederam letitia magna.

ILLVSTR I atque mirabili beneficio à se affectum Ionā ad tempus foueri & consilij sui oportunè doceri Deus voluit. Namque, vbi calorū vi vmbraclū stramina exaruerat æstu nimio laborantē hominē producto atque, ad vmbrae comoditatē repente aucto frutice leuauit, quo ille vehementer delectatus est, tum quod præcipuam quandam in se Dei curā expertus esset, tum quod refarciendi sæpius tugurij molestia liberaretur, ac præterea etiā quod natiua ac viua arbusculæ viriditate, atque admittendæ auræ commoditate comodius iuuaretur. itaque, vmbra & salubriorem & comodiorē & iucundiorē viriditatis specie, atque, liberiorem temperati aëris vsum percipere potuit. Id verò eo gratū sibi magis accidit, quod diuino beneficio & prompto miraculo contigisset. [Laborauerat enim. Hebraicè est, *Et ad protegendū illū à malo suo.*] Significat illū nimio calore laborantē ferme iam morbo fuisse affectum. Quoniam verò certa mali causa erat remedio etiā certo vsum, refrigeratione atque aura, & viriditatis aspectu, atque etiam ipso plantæ halitu & spiritu delectabatur. namque, arbores, herbæ ac cætera plantarum genera suos quæque spiritus, quibus aërem inficiant, aut salutare aut noxios, pro singulorū natura, remittunt, id quod odor

Psal. 32.
Hort. lib. 1.
epist. 3.
Malach. 1.

Exod. 32.

Ibidem.

Isai. 1.

Vitru. lib. 2.

odor ipse sensibus etiam perceptus arguit, atque ob eam rem Chaldaicè locus hic sic explicatur, [ad horificandum ei à malo suo.] Sed quodnam hoc futicis genus fuerit, quod alij hederam, alij cucurbitā, alij aliter vertūt, veri inueniēdi studio actos, neque, nos breuitatem aliās profectos inquirere, neque, pium lectorē attēdere pigebit. Nulla gentibus nominū certā eadem lex fuit, sed quæ pariter à cunctis intelliguntur, alijs atque, alijs vocibus deinceps indicata sunt: neque, est vbi magis variemus, aut vbi tempora, regiones & vitæ nostræ non vna semper & vbique ratio plura, quā in naturæ rerum, maximè verò plantarum nominibus mutauerit, quæ res ipsæ, qui cōscriptos de hac ratione in omnibus linguis libros euoluunt, manifesta est. Quædā tamen in his sunt, quæ præter communē figuræ & vsum descriptionem antiqui Hebraici nominis vestigia etiā in alijs linguis reliquere, vt hæc quæ ad vatis delicias, vtilitatem, atque, demū perfectam eruditionē ex prompto & mirabili Dei beneficio repente nata atque, aucta est. Cuius Hebraicū & Chaldaicū nomen est *kikaion*, eiuisdē ex antiquis naturæ rerū Hebraicis & Assyrijs scriptoribus huiusmodi descriptio est. *kikaion* frutex est latis folijs & vmbrae parandæ comodissimus. & alio in loco vbi de oleorū natura & eorū sacris aut prophanis vsibus agitur, non licet, inquit, in ea re, vti oleo *kiki* & in explicationū libro quid, inquit, est *kik*, doctissimus Laris ait eandē esse Ionæ *kikaion*, & in descriptionibus filij Hhanæ legimus, *kikaion* maximus inter frutices est, quē pro tabernarum foribus seri solere videmus vmbrae causa, semē proferens oleo faciendū oportunū. eandē verò plantam Arabicè, *kerughā* dici auctores sunt, Samuel Hhophnites, & Gaones celeberrimi quondā in Hispania scriptores. Eius verò magnā in Bethica copiā esse, ex cuius femine oleum ad lucernas, & ad quosdā in medicina vsus oportunū exprimat, iisdē Gaonibus est peruulgatum. hæc tamen ex Hebraicis, Chaldaicis & Syris quā breuissimè hæc à nobis prolata sunt: nunc verò deinceps Græca & Latina cum his collata rem ipsam, quænam apud nos sit, commonstrabunt. Neque, enim alium esse huiusmodi fruticē opinamur ab eo qui Latinis Ricinus dicitur. Cui nomen à notissimi canibusq. infestissimi insecti figura feminibus expressa inditū fuisse omnes, qui de ea re scripsere, auctores tradunt. nāque, eam plantam antiquo iisdemque consonantibus elemētis cum Hebraico & Chaldaico constanti nomine Græci *κικιν* dixerunt, ex qua oleū efficitur, quod Romanis pariterq. Græcis cicinum & ricinum etiam dictum esse Diofcorides, Apuleiusq. docēt. Atque, Platanus quidem arbor cum sterilis sit, vmbrae tamen & foliorum pulchritudinis causa amabilis & expetita omnibus olim, atque in hortis magno etiam sumptu & cultu nutrita fuit. nullam verò aliam plantam foliorum figura & magnitudine platano similiorem esse quā ricinum, & antiqui auctores affirmare, & nos qui vtrāque, cognouimus, testari possumus. At verò vt ex ricino, quæ platani speciem habeat, vmbrae etiam comoditas percipi possit, magnitudo efficit, nā oleæ altitudine in Ægypto & Hispania prouenire Plinius ait. Quibus ex rebus intelligimus eam plantam, cuius platano proxima species gratissimā vmbra haberet, natura verò celerrimum incrementum, atque, vermiculi dentibus magis peruiā infirmitudinē in Ionæ vsum & consilij sui exemplum fuisse à Deo productā. Arbitramur autem illā diuina virtute vna nocte exortam ad iustā altitudinē creuisse, & euigilanti summo mane Vati repente visam, specie & comoditate sua eum vehementer exhilarasse. atque, hæc res verbis ipsius, quibus narratur, in dicata est. *Et preparauit Dominus kikaion*. huiusmodi nāque, verbum in ijs rebus vsurpatur, quæ præpta & parata celeritate in ipso temporis articulo, cum maximè oportuna sunt, suppeditantur, vt illud: *Et preparauit Dominus piscem grandem.* &c. hæc ex Hebraica verbi ratione ad creandi & producendi fruticis celeritatem, & illud etiam: *Et letatus est Ionas letitia magna super kikaion*. Quam quidem letitiam repentinus & gratus plantæ conspectus atque vsus attulit. neque verò simplici miraculo ascribendū est, quod is frutex vna nocte ad iustū modū sic excreuerit, vt esset vmbra super caput illius. Namque, ad crescendi celeritatem foliorum varia inter crescendum mutatio & transformatio accessit, quæ ricino præter alia plantarū genera contingit, in quo nihil æquè Theophrastus admiratus est: quā rem auctor ille *ἀνομοίωτητά καὶ μεταχηματισμοῦ* nominat. Cuius de hac re verba Latine versa subscribere placuit: Eius, inquit, qui ricinus nominatur, nascētia folia à principio rotunda & circinata sunt, tempore deinde angulosa fiunt, quasi dearticulantur. est autem mirè distincta ricino articulatio ultra vitis & ficus similitudinē, & magis etiam quā platano. quæ verò planta Hebraicis *kik*, siue *kikaion*, Arabicis *kerughā*, Græcis *kiki*, Latinis ricinus dicitur; ea est, quam officinæ catapotiam maiore, Hetrusci phasiolum Romanū, Hispani *higuera del infierno*, Galli ob foliorum articula-

Camhi in Ionam.
Mistiaioth.

Gamar.

Diofcorid. lib. 1. cap. 30. & lib. 4. c. 107.
Apuleius de plantis. Plin. lib. 24. c. 7. & lib. 23. c. 5.

Plin. 15. c. 7.

Sup. c. 2.

Theophrast.

culacionem, *palme de Christi*; Germani verò tum ob ea, quæ à Theophrasto adnotata sunt, tum ob admirabile plantæ altitudinē, quæ in suo genere maxima est, *wonder boome*, hoc est mirabilem arborem vocant: hæc de *kikaion* prolixius fortasse tractata, tamen non ingrata futura speramus. De ipsius verò nominis Græci ad Hebraicum reducendi ratione, pluribus aliàs cum de hoc genere agendū sit, differemus. Igitur quo beneficio & miraculo diuinitus affectus foris fuit Ionas, iam explicatum est. quo verò exemplo diuinum consilium fuerit edoctus, deinceps explicabitur.

Et parauit Deus vermē in ascensu diluculi in crastinū, & percussit hederā, et exaruit.

VNO tantum integro die fruticis commoditatē percepisse Ionam ex eo intelligimus, quod postero, postquā produceretur, die vermis dente corrosus, repente exaruerit. Eum verò vermem ex eo genere fuisse, quod cum molle ad tactū sit, dentibus tamen pro naturæ suæ ratione durissimis & acutissimis valet, ita ut arborū etiam truncos perforare possit, Hebraicum nomen *THOLAGATH*, docet. Huiusmodi genus rustici nostri Terebellam vocant. paulo verò ante solis exortum paratus à Deo vermis fuit, ut in ipso futuri statim caloris articulo plantæ commoditas grauius etiam Vati desideraretur, [*Percussit hederam & exaruit.*] Imbecillioris naturæ plantas si perceptus à terra humor deficiat, repente arescunt, id quod minori etiam labore à vermibus in eiusmodi genere efficitur, quod caudice & ramis, arundinis modo, cōcauis est, qualem ricino naturam esse Dioscorides ait. nam & solis & intemperati aëris vis interius atq. exterius subeundo humorem omnem facilius exugit. satis igitur ad eam rem fruticē percussum esse fuit. Neq. verò solum vmbra commoditatē desiderare coactus est Ionas, sed vehementiori etiam æstu ad vitæ usque tedium afflictus est. Nam

Et cum ortus fuisset sol, præcepit Dominus vento calido & vrenti: & percussit sol super caput Ionæ, & aestuabat.

VEHEMENTI solis & venti vi & ricinus facilē perijt, & Ionas grauissimè afflictus est, Deo id ad hominis eruditionem prouidente & curante. quæ res & grauissima molestia, & maiori plantæ desiderio eū laborare cōegit. *Aestuabat* enim vehementissimè, & ad portas mortis præ nimio cordis incendio & membrorum debilitate penè delatus *Petiuit animæ suæ ut moretur.*

OPTIONEM & cupiditatē hæc oratio significat. Allocutus enim est animā suam Vates more eorū, quos ob grauissimum miseriarū sensum, vitæ suæ pertædet, & quā ob rem tam diu viuāt, secum dolētes queruntur, cū earū miseriarū finē in morte esse credāt: ideo *Dixit, melius est mihi mori, quàm viuere.*

UT homini grauissimis animi curis & vitæ molestiis affecto, cui breui morte perire, quàm lento malo diu excruciarī & suæ gētis cura angi, potius multo ducitur. *Vento calido*, Hebraicè subfolanus ventus propriè notatur, qui in orientioribus regionibus animatis omnibus rebus vehementer nocet, calidissimus enim & vrentissimus omnium est, quod vel ex Pharaonis somnio obseruatur.

Et dixit Dominus ad Ionam. Putasne bene Irascaris tu super hederam?

MORTEM vita meliorem sibi ac potiorem esse Ionas dixerat. Eam sententiā Deus argumentis ex rerum natura atque indicato ipsius affectu redarguit, namq. Ionas fruticem cuius iucundo cōspectu & commoditate delectabatur, amaerat, amissum autē vehementer & sui causa dolebat, & miseratione quadā prosequēbatur, quod tam pulchra, tam breui tempore nata & aucta arbuscula, tam cito perijisset, digna sibi longiori tempore iudicata, quando rebus omnibus florentibus ac pulchris vita & duratio potius, quàm interitus & mors optanda esse videatur. Homini igitur oratio primum à Deo redarguitur, ac deinde omnis illa vnde eiusmodi affectiones ortæ fuerant, cogitatio vincitur. Nunquid æquū est, inquit Deus, hominem, cui mors potior, quàm vita ducatur, tam grauius & iniquo animo ricini vnus plantulæ interitum & desiderium ferre? nam si præ vita optanda mors omnino est, percuntem arbusculam miseratione prosequi, ob eamq. rem irasci minimè oportet: si verò tibi vni interitus expetitur, quorsum attinet plantæ commoditatem amissam tam iniquo ferre, cum homini vitæ suæ pertæso ad vitam & salutem conseruandam commoda res grata esse non possit. Igitur vel te viuere non (ut dicis) tædet.

Et dixit: Bene irascor ego vsque ad mortem.

SIGNIFICAT se non vitæ cupiditate aut mortis odio, sed miseriæ lōgitudine vehementer

menter esse commotum, neq. iniuria plantæ desiderium tam iniquo animo ferre, quā nō mortem, quā nihilominus expetebat, sed ipsā morte grauiorem molestiæ diuturnitatē se vitare posse sperauerat. Iram itaq. sibi non ex mortis cogitatione esse, sed ex ea afflictione, quā esset vsq. ad mortē perperurus: cuius molestiæ odio, & maximæ de gente sua curæ & doloris deponendi causa mortē præoptauerit. Itaq. & plantæ ipsius miseratione & diutius capiendæ miseriæ odio, in eadem expetendæ mortis sententia permanentē sese satis benè iratum fuisse affirmat, qui statim suis ipsius orationibus sapientissimè redargutis à Deo conuincitur, argumento ex contentione deprompto.

Et dixit Dominus, qui nihil vnquam non summo iudicio & maxima æquitate à se factum ostendit. *Tu homo*, cuius imperfectior & negligentior ac minus clemens natura est, *doles super hederam* siue *ricinum*.

VULGAREM natura sua plantā ex earū genere, quarum iactura leuissima aliàs, ijs etiā hominibus, quorū industria & cultura nata & aucta fuerint, leuis esse solet, & tamē tu doles, Hebraicè est, *HHAZTHA*, *clemens fuisti*, plantæ, cui colendæ nullū laborē impenderas.

Non laborasti, neque fecisti ut cresceret.

SPONTE enim sua me auctore & nata & aucta fuerat.

Quæ sub vna nocte nata est, & sub vna nocte perijt:

UT neque diuturno vsu & consuetudine tibi gratior & carior esse potuerit, neque propterea magnæ miserationi esse, quod citissimè perierit, quando repente etiam extiterit, nō magis quàm ramus aliquis ex arbore exelusus, & ante domus limina per noctē affixus sequenti die vsu viriditatis præbet, at proxima nocte nullo sui desiderio relicto arescit. Hactenus altera contentionis pars, hoc est minor, nunc verò altera, maior videlicet subiungitur. est aurem contentio à personis & rebus facta.

Et ego non parcam Ninive ciuitati magnæ, in qua sunt plusquam centū viginti millia hominum, qui nesciunt, quid sit inter dextrā & sinistram suā, & iumenta multa?

IAM primum illa maxima personarū contentio est, *Et ego*. Non enim Deus ut homo est, neq. ut filius hominis ad iniquitatē & iracundiā magis, quàm ad clementiā & misericordiam procliuus, sed miserator & misericors, patiens & multæ misericordiæ, & præstabilis super malitia. Quod si Ionas ricinū sui causa amaerat, ut filij parentes amare solēt, Deus cōditas à se res parentū erga liberos amore, qui multo ardentior & certior est, prosequitur. Deinde verò si res rebus cōferantur, iniqua cogitatio est hominis suā in herbæ vilis excisione dementiā probantis, eiusdēq. ob eam re dolētis, quod ciuitati illustrissimæ & antiquissimæ omniumq. maximæ Deus pepercerit: cuius vrbs frequentia suæ maiestati & gloriæ decori sit, sicut scriptū est: Pleni sunt cæli & terra maiestatis gloriæ eius, ut

Isai. 6.
pote quæ Deū sui auctorem cultoremq. testentur, quibus cōsulere potius, quàm obesse ut editis à se operibus velit. Quod si Ninuicæ ob peruersam religionis rationē & inueteratū superstitionis errorē minus digni essent, quibus parceretur, supererat tamē ingens quadā puerorū & infantū multitudo, qui ob ætatis innocentia & imbecillitatē nullius criminis socij, neq. superstitionis sibi esse cōsij poterant: hos verò cū seruatos omnino oportuerit, parentū opera & cura, ut seruaretur egere, cōsequens fuit, quippe quos ætatis imbecillitas, neq. cōsiliij, neq. auxiliij sibi cōpotes esse, aut quifnā dextræ aut sinistræ vsus esset, nondum planè cognoscere sinebat. Adde etiā innumerā pecorū, iumentorū, armentorūq. copiam, quibus ut nulla boni & mali cognitio, sic nullū vitæ crimen, nulla superstitionis ratio, quo

minus cōsulendū sit, obesse possit. id autē genus sine hominū cura & cultu nō magis, quàm infantem seruari potest. Ut igitur nō solū innocentū puerorū, sed vtiliū animantiū genus, omne nō naturæ dignitate modò, sed vsu etiā plantis omnibus præstat, sic ricino parci cupientē hominē velle ut Ninuicæ parceretur, etiam si qui in culpa essent pœnitentiam non egissent, multo magis decuit & oportuit. Quamq. verò vanorū deorū cultoribus suæ pœnæ vel in præsentī vel in futura vita luendæ sint, tamen excisionis publicæ pœna iniquitatis suæ *HAMA ZZ* crimini cōstituta his, qui pœnitentia & correctione atq. deprecatione legitimè sibi prouiderint, ferenda non est, quæ tamen pœnitentiā negligentibus vnā cū paruulis & iumentis & gregibus ferenda esset. quandoquidē ea est ratio *HAMA ZZ*, ut & auctores suos, & auctorum res omnes secum in calamitatē & pœnam trahat, sicut

scriptum est: Repleta est terra iniquitate à facie eorum, & ego disperdam eos cum terra. *Gen. 6.* hoc adeo diuinæ misericordiæ hominum, ob pœnitentiam, peccata dissimulantis omnibus gentibus illustre exemplum propositum est.

IN IONAM PROPHETAM
HYMNVS EX VOTO.

DVLCIVS si quid lyra sacra, si quid
Et potes magnum, & cecinisse gratum,
Excipe argutis socianda vati
Carmina nervis.

Qua velim cunctis celebrata fastis,
Qua solet flexi per agrator orbis
Sol reuertentes variare puro
Lumine faces.

Non ut aeternum decus aut canenti
Gratia accedat, populiq; blandis
Plausibus vatem celebrent, vel auctam
Versibus artem.

Ast ut ardenti studio perennes
Orbis immensus colat usque magni
Nominis laudes, referatq; auenti
Pectore grates.

Nam licet vultu propior benigno
Is pia gentis populum suisq;
Legibus doctum fouet, atque donis
Auet apertis.

Nullus est amplo tamen orbe quantum
Circuit calum locus inquietis
Cursibus, quem non pater ille certo
Numine curet.

Testis est grato paritura nubes
Imbre fecundis alimenta glebis,
Testis & nunquam reprobis, p'isue,
Deficiens lux.

Ille seu magni spatiosa cali
Templa, seu terras iubeat iacentes,
Sine piscosi pelagi supinas
Voluer undas.

Fit, & ad nutum superis tremendum
Cuncta recurrunt, proprium benigne
Singula & cursum, studiumq; ponunt,
Votaq; prima.

Ille

Ille mortales sobolemq; prisca,
Quem luto molli sapiens, Adami,
Finxerat, paulo superis minorem
Curat, amatque.

Hos in horrendas erebi tenebras
Fraude maiorum proprijsq; noxis
Semper addictos reuocare lucis
Tendit ad usum.

Si quid his prauo studio malisq;
Artibus diri videat pericli
Sponte conceptum, dolet & salutem
Prouidius offert.

Et vocat magnis operis modisq;
Et manum lapsa bonus ac petenti
Porrigit, nunquam auxilio pie vo-
cantibus absens.

Ille & errorum dubijs vagantem,
Casibus quarens miseratus, agnam
Excipit latus humeris, refertq; ad
Pasua vita.

Quantus inuenta pecude ò beatis
Ciuiibus plausus, celebrisq; toto
Is dies calo, ac superum parenti
Gaudia quanta?

Commodè nam si fuerit rogatus
Lenit ultrices patienter iras
Duraq; ardentum facilis minarum
Verba remittit.

Diceris fortis sapiensq; princeps
Nec tibi his quidq; simile aut secundū:
Sed magis patris titulo ac benigni
Nomine gaudes.

Huius immensi monumenta honoris
Regna cum totis populis, & vrbes,
Multaq; infantum, pecorumq; multa
Secla tulere.

Ergo iactatum medijs laborum
Fluctibus dudum, tenera & inuenta
Jam tuo ereptum auxilio procellis
Respice vatem.

Vnda

Unda quem nuper rapide resorbens
Faucibus vulgi dedit auferendum:
Unde nil præter tenebras metumq;
Sentit inertem.

Da pater tuti tenuisse portus
Otia, & mentis placidum quietæ
Tempus, ac votis facilem benignus
Annue sedem.

Siue me excelsum ad scopulum referre:
Qui locus nobis sacer, ac beata
Conscijs vitæ cupidis latendi
Contigerat iam:

Seu velis longè spatijs remotis
Abdere, ut semper tua sacra præsens
Usq; in extrema celebrem sacerdos
Stamina tela.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI IN

MICHAELAM PROPHE TAM PRÆFATIO DE

ECCLESIAE RERVM TREPIDATIONE.

ECCLESIAM Dei iam inde à primis constituti mundi temporibus
nimis sæpe & vehementer diuexatam & afflictam, ac non apertis
modo bellis, sed grauissimis per sæpe insidijs tentatam concussamque
fuisse, omnis serè sacrorum librorum docet historia. Etenim illa astu-
tissimi serpentis hominum generi primum suscepta inuidia, miserabili
illa prima ac cõmuni Adami ruina oppresso, nõ modo nõ extincta, sed
etiam uehemētius accensa est, quanto dignitatis suæ amplitudo hostilibus insidijs & do-
lis præter opinionem auctior & illustrior tandè futura esse credebatur. nã qui scelerato illo
perdendi hominis consilio appetitũ sibi mundi huius regnũ occupandum & constabilien-
dum, ac tyrannidè sine ullo vindice aut interurbatore in victos atq; deditos exercen-
dam fore sperauerat, re tandem consecuta comperit æternas sibi cum hominum genere in-
imicitias, perpetuũ negotium, & incertum vel omnino aduersum consiliorum exitũ, atq;
regni cum summa ignominia amittendi periculum fuisse procreatum. eius autem aucto-
ritatem & curam Deo optimo, fortissimo, ac sapientissimo receptam cõfirmatamq; fuisse.
Supra pectus, inquit, tuũ gradieris omnibus diebus vitæ tuæ, & inimicitias ponam in-
ter te & mulierẽ, & semen tuum & semen illius, & ipsum conteret caput tuũ, & tu
insidiaberis calcaneo eius. Hæc verò fatalis sibi diuini oraculi sententiã eo maiori sollicitu-
dini ac timori fuit, quòd expediendæ atq; efficiendæ rei ratio cognosci apprehendiq; mi-
nimè poterat. namq; Dei potentiã tametsi planè infinitam, minus tamen sibi metuendã
hostis ille putabat, quòd eam à iustitiæ & æquitatis rationibus nulla in re discessuram
intelligeret. Quòd si non vi, sed iure fundato in homines imperio sese remouendum &
expoliandum esse suspicaretur, quonam pacto ea res à diuina sapientiã & iustitiã confi-
ci posset, hoc verò dubitabat, hoc laborabat uehementissimè. Neq; verò fieri non omni-
no posse arbitratur, ut omnis sapienter à Deo hominis in terris restituendi & ornan-
di instituta ratio, sapientiã suã, vel potius astu turbaretur, aut saltem impediretur, atque
eam illi opinionem primus ille humana dignitatis & prosperitatis frangendæ successus
aluerat. Quoniam verò ad eam rem, cuius ipse planè rationẽ ignorabat, efficiendam hu-
mana sobolis opera & ministerio vsurum esse Deum, tum ex oraculo illo, tum ex ipso
personarum atque rerum apparatu cognouerat, cogitationem, studium, conatumque om-
nem suum in hominibus ijs, qui diuinã partes sequerentur turbandis, auertendis at-
que perdendis consumendum sibi esse duxit: atque id quidem cum ex altera parte ho-
minum videlicet, quorum ingenium, vires & facultates primo illo periculo expertus
perspexerat, non magni sibi negotij fore existimaret, ex altera etiam parte, hoc est Dei,
quanquam difficillimum indicaret, tamen ut omnibus neruis tentaret & conaretur,
propria audaciã & superbiã, insolentissimaque diuinorum honorum contentione im-
pellebatur, ac primo illo de homine euertendo consilij euentu alliciebatur. Hinc igitur
acerbum illud atque diuturnum contra Dei Ecclesiam bellum susceptum fuit, quod
ab innocentis Abelis cede uehementer incensum, nunquam postea aut extinctum,
aut saltem intermissum est. Hinc furibunda illa optimos quosque viros perdendi ra-
bies magis, quam libido extitit, hinc illa insomnis cura & contumax studium, hinc
assidua illa variarum artium & operarum ad sanctam ciuitatem expugnandam & pe-
nitus delendam nouis quotidie consilijs excitata ratio. Quis enim vel animo & cogita-
tione comprehendere, nedum oratione commemorare ualeat, quot & quàm varia ab in-
festissimo hoste nocendi genera inuenta ad eam rem fuerint? qui visibilibus non modo
x militum

militum, hoc est, pessimorum hominum, sed iniustitiam etiam cateruarum, hoc est, sue factionis spirituum innumerabilibus comparatis & productis copiis, diuinos homines multis vexatos modis vel ad deditioem & turpissimam seruitutem redigere, vel conditionem respicientes omnibus ignominijs appetitos, omni etiam carnificina & crudelitate lacerandos curauit, sicut scriptum est: Alij autem distenti sunt non suscipientes redemptionem, ut meliorem inuenirent resurrectionem. alij vero ludibria experti in super & carceres, lapidati sunt, seoti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circueierunt in melotis & in pellibus caprimis egentes, angustiati & afflicti, quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus, in speluncis & in caueris terra. Verum enim uero cum his omnibus modis Dei gloriam, & Ecclesie utilitatem atque decus magis conseruari & augeri, quam rem suam, persape comperisset (namque apertis malis & externo bello sanctissimorum hominum uehementius incendi & illustrari, diuinamq. ad protegendam curam ardentius excitari, Ecclesiamq. ipsam virtutis constantia & perseuerantia grauius etiam confirmari cognouerat) maximam sibi ac durissimam huius generis prouinciam exiguo fructu susceptam intelligens, calidius aliquanto & certius minori negotio ac maiori successu inuuit consilium. Cognouerat namq. sese frustra aduersus eam gentem neruos intendere omnes, quae, quo magis affligeretur, eo magis fide, spe ac fortitudine, omnibus deniq. virtutum generibus instruita, firmiori indies Dei praesidio usura esset, cuius tutela & praesidij uirtute quamdiu ipse arceretur, non modo totius ciuitatis, sed unius tantum ciuis compotem se fieri posse desperabat. nunquid, aiebat ille, Iob frustra timet Deum? nonne tu uallasti eum, ac domum eius? uniuersamq. substantiam eius per circuitum? Quam quidem ob rem altero illo pacis & tranquillitatis exterius turbanda non repudiato interim consilio illud alterum astu, opera atque studio exorsus agitauit, ut eorum ipsorum, qui intra ciuitatem continerentur, corruptis animis & rationibus commutatis ac turbatis, ad certiorum & faciliorem illius ruinam ueretur. nulla enim re certius aut commodius, quam intestinis bellis, dissidijs, dolis ac pestibus Ecclesie res labefactari posse iudicauit. cetera namq. omnia quaecumq. a se afferrentur externa mala, populo sancto molestiam quidem exhibere poterant, firmissimum tamen praesidij diuini fundamentum subducere non poterant. Haec uero una res cum ab ipsius perturbata reipub. facie decus omne omnemq. splendorē adimere, tum Deū ipsum ab alienare ualebat, quod a turpi uitorum & scelerum consuetudine & consortio diuina longissime ratio uoluntasq. abhorreat, sicut scriptum est: Quonia non Deus uolens iniquitate tu es, neq. habitabit iuxta te malignus, neq. permabit iniusti ante oculos tuos: odisti omnes, qui operantur iniquitate, perdes omnes, qui loquuntur mendacium. Virum sanguinum & dolum abominabitur Dominus, &c. Illud itaq. omni studio atq. opera enixè hostis ille persape tentauit ut sacrosanctae imprimis reipub. capitibus, & populi ducibus, regibus nimirum, sacerdotibus, magistris atq. ceteris principibus corruptis, reliqui eodem exēplo, vel metu, vel inscitia vel negligentia quoq. cedentes corrumpentur. Quae res non raro ex animi sententia successit: sapius namq. euenit, ut si non omnibus, tamen maxima ac potentissima parte, vel stultitia obcaecata, vel superstitione contaminata, vel alijs lethalibus contagionibus affecta publicam rem intestina grauius multo, quam externa bellorum vi pessundaret.

Et profectō nisi maxima illa diuina bonitas sui ipsius magis, quā hominū ratione habitata, tantis inferni hostis machinationibus & maximis conatibus oportune occurrisset, actū planē de tota generis humani re non rarior neq. leuibus occasionibus fuisset. Verū propositi imprimis ac maximorū a se promissorū nunquā immemor Deus humanae salutis tandē afferendae & cōmunis hostis sapiētissime euertendi causa, ecclesiam suā tametsi nonnunquam maximo illo munere beneficiorūq. suorū atq. omnis prosperitatis cumulo non fuerit

fuerit prosequutus, nunquā tamen aut omnino dereliquit aut certa cura & prouidentia sic desituit, ut non aliqua uirorum copia exigua aliquando fortasse, sed sua tamen tutela non indignam sibi conseruaret, quorum gratia ceteris vel parceret, vel clementius consulere, atque eorundem etiam opera & exemplo in ceteris ab insania & scelere reuocandis ac soluendis ueretur: atq. hoc modo in perditissimis Israëliticarum rerum Achabo rege tēporibus, ultra septē probatissimorū uirorum millia, qui suas partes haberent Helue uati vel unū desiderati relicta & conseruata esse indicauerat. Hoc etiam consilio omnibus pessimorū vel principum vel sacerdotū turbulentissimis tempestatibus certi quidā sanctissimi ac fortissimi diuina auctoritate uiri creati sunt, quibus ceteros admonendi, reprehendēdi, ac liberius etiam accusandi, omnibusq. modis ad uerae pietatis rationes reuocandi curatio suscepta est. Mittebat enim Dominus Deus patrum suorum ad illos per manum nuntiorum suorum de nocte consurgens, & quotidie commonens, eo quod parceret populo suo & habitaculo suo, &c. ait scriptura, namq. huiusmodi ministrorum opera, studio ac diligentia susceptum sibi humana salutis expediendae, & uictoria ex hoste reportandae negotium, quoad tandem omnino per Christum conficeretur, moliri, urgere, ac sapienter explicare statuerat: horum autem praecipuae partes fuerunt, populum defectionis imprimis, & admissorum in se scelerū arguere, & diuina ira decretēq. in ipsos pœna, nisi respicientes legitimis pœnitētie rationibus sibi oportune consulerent, admonere, demum contumacibus & sani consilij negligentibus supplicium ex diuina sententia publicè vel priuatè subeūdum obnuntiare, sicut scriptum est: Noli subtrahere uerbum si forte audiant, & conuertatur unusquisque a uia sua mala, & pœniteat me mali, quod cogito facere eis propter malitiam studiorum eorum, et dices ad eos: Haec dicit Dominus, Si non audieritis me ut ambuletis in lege mea, quam dedi uobis, ut audiat sermone seruorum meorum prophetarum, quos ego misi ad uos de nocte consurgens & dirigens, & non audistis. Dabo uobis, &c. Atq. Ecclesie quidē res ab Abele iusti tēporibus ad Christiani usq. euāgelij praedicationem, his quibus diximus modis, habebat, ut nunc externis, nunc uero intestinis, interdum etiam utrisq. malis laboras, varijs etiam rationibus pro rerum oportunitate curaretur. Huiusmodi igitur causa turbulentis ac perditis Ioathan, Achaz & duris Ezechie temporibus Michae tradita est, ut contaminatum omni impietatis, uitorum & superstitionum genere Israëliticum & Iudaicum populum admonendo, accusando & exhortando ad sanitatem quam diligentissimè reuocaret, qui impositas sibi partes, quas fidelissimè transegerat, breui libello complexus diuino consilio ac maxima cum utilitatis publicae spe posteritatis memoria mandauit. Eum nobis, quantum ingenij tenuitate promittere ac prestare possimus, breuiter explicaturis Deus humili prece est imprimis optandus.

Omnipotens sapiensq. Deus, qui numine dextro
Ipse tuum eterno tempore ducis opus:
Quem non ulla mali vis perturbare, nec astus,
Nec ualet ulla hominum sistere nequitia.
Sed bonus atque potens iustos, populūq. piorum
Ad tua non frustra maxima dona uocas:
Praesidio afflictis rebus, pereuntibus astas
Auxilio, atque graues detegis insidias.
Da pater o nostros collustrans lumine sensus,
Aethereo arcans dicere digna tuis.

VATICINII PRIMI ARGUMENTVM.

OMNIS libelli huius ratio tribus vaticinijs distinguitur, quorum primi huiusmodi argumentū est, **O**mnī diligentia, studio atq. fide Israelitarū & Iudeorum rebus prospiciens Vates omnia in vtroque populo quæ possunt in perditā nefariāq. gente esse vitia, reprehēdit & vituperat, docetq. diuini auxilij & maximè illius prouidentia, tutela, quā tam diu fuerint vsi, nisi legitima pœnitentia sibi cauerint, fore propediem deserendos. Eam verò desertionem communem regibus & populis summis & infimis futuram, ita tamē vt primo omnium & grauissimo ictu Samaritanū regnum ad casum detur: deinde verò & Ierosolymitanum, cuius excidium miserabili ipse elegia, quibusdam eiusdem tribus ac patria sue vicinis vrbibus grauioris luctus causa appellatis, deplorat. Oratione verò deinde distincta sua vtriusque regno crimina seorsum inferuntur, atque Israelitis prius impietatis & scelerum consilia ac pertinacissima obijciuntur studia. nec non & dignissima flagitijs predicantur supplicia, similem hostium vim experturis, ei, quam ipsi miserrimis & ope carentibus ciuibus suis opprimendis & exoliandis ne furi intulerint. ita; vt qui superiores semper hostibus fuissent, impares omnino deinceps turpissimè succumbentes & domibus patria & fortunæ omnibus cedere cogantur. Eam verò miseriam licet diu-
turnam, & perpetuam non tamen (quæ diuina est benignitas) fore omnino æternam, sed collectis afflictissima gentis reliquijs esse tandem aliquando expuendam. Reges autem & principes non solum negligentia, sed culpæ etiam grauioris nomine eodem cum populo crimine inuoluntur. Postremò autem sermō, ad Iudaicum populum transfertur, cuius temeritate & culpa nefandum illud, quod tantorum vtriusque partis flagitiorum prima radix fuerit, dissidium factum fuisse arguitur, atque eiusdem etiam gentis innumera & grauissima deinde scelera, quibus subeundas tandem Sioni excisionis & totius publici decoris amissionis pœnas fuerint commeriti, reprehenduntur.

CAPVT I.

VERBUM Domini quod factum est ad Michæam Morasthitem.

NON leuem neque exiguæ auctoritatis causam hoc in libro agi personarum & rerum commemoratione indicatur: namq. ineffabile illud Dei nomen initio ipso appellatū rem grauem & ad pietatis rationes pertinētem apud eos tractandam esse ostendit, quibus vera religio sanctissima & cultissima esse potuit & debuit, nimirum apud Israelitas, quos sacrosancta nominis illius interpretatione instructos maximam quandam Dei notitiā habere oportuerit, sicut scriptum est: Notus in Iudæa Deus in Israël magnū nomē eius. Verbum autem, præter ea, quæ aliās vel tractata vel indicata à nobis sunt, causam etiam significat, qualis in iudicio aut in senatu agi solet. cuius exemplū illud est: Venit ad me populus quærens sententiam Dei, cumq. acciderit eis verbum aliquod, veniūt ad me vt iudicem inter eos, & illud: Munera excæcant oculos sapientum, & subuertunt verba iustorum. Itaq. verbum Domini factum ad Michæam, causam Dei nomine, cuius rationes & argumēta omnia diuinitus suppeditata sunt, huic Vati esse agendā significat. Vatis autem nomen & patria, præterquam quòd ad fidem faciendam, vt aliās diximus, spectat, ad orantis ipsius fidē studiumq. probandum plurimum facit. namq. non solum summa erga diuinum mandatum religione, sed omni etiam officio ac potius pietate erga patriam defunctum, si minus ad persuadendam diuinam causam satisfacere potuisse, tamen ad strenuè & fideliter agendā certè satis esse facturum, credi par fuerat. Erat enim & probus vir & ex illustri Iudeorum tribu, quod patriæ ipsius nomen facile arguit. Morasthites enim patronymicum Hebraica ratione nomē à Maressa Iudaicæ fortis vrbe deductum est. Id enim, præterquā quòd & ipsa eadē consonantium literarū obseruatio docet, Chaldaica etiam biblia apertè demonstrant, hoc modo: [Verbum propheta à Domino, quod fuit cum Micha ex Maressa.] Hanc autē vnā ex nouè vrbibus, quæ agrorū vsu in Iudaica tribu cōmunicarent, fuisse, ex Iosue descriptionibus didicimus, Labna, Ether & Asan, Iephta, & Esua, & Nesib, Ceila, & Achzib, & Maressa, ciuitates nouem & villæ earū. Ex ciuitatis verò nomine tribuum & familiarum vniuscuiusq. hominis certa coniectura est.

In diebus Ioathan, Achaz, Ezechia regum Iuda.

IPSA temporū notatio totius agēdæ causæ argumentū explicari potest. namq. vel suæ tēpestatis turbulentū statū & præsentis hominū mores, vel paulo superioribus tēporibus incli-

Psal. 15.

Exod. 17.

Exod. 23.

Iosue 15.

inclinatas atq. suis iam labētes & prope iacētes res oratione prosequi singuli vates solēt; quarum rationē non aliūde cōmodius, quā ex ipsa regū historia peti oportuerit. neque enim à vatribus summa criminum & causarum capita indicantibus omnis omnium rerū diffusa narratio exigenda, sed ex indicatorū temporum historiis exponēda est. Igitur Michæas noster susceptū sibi propheticū munus toto ferè trium illorum Iudææ regum Ioathan, Achaz & Ezechia tēpore, hoc est annis ferè quinquaginta strenuè & executus expleuit. nam Ioathan quatuordecim, Achaz sedecim, Ezechias verò viginti nouē annis rerū summa apud Iudeos est potitus intra ducentesimū quadragesimū tertiuū & trecentesimū quartum ædificati prioris tēpli annum, vndecim ante primā Olympiada annis, ad secundum vsq. decimæ quartæ annum: quo tēpore Azarias, Vrias, Nerias continua successione pontificum sacerdotio præfuerunt. Primus autē Ioathan regni annus trigessimus sextus ferè ante vrbem conditā Romanis est, quo Amulius Numitore fratre vi expulso Latinis imperabat. Illud etiā & hæc regum appellatio indicat, magnā vatribus in dicēdo libertatem fuisse, quos neq. tēporum turbulētissima tēpestates, neq. veritate offensa principum maestas, neq. vlla summorum hominum frequentia de integritatis statu deterruerit. Id quod de Michæa etiā nostro publico concilij testimonio est indicatum. Surrexerūt enim viri de senioribus terræ, & dixerūt ad omnem cœtum populi loquētes: Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechia regis Iuda, & ait ad omnem populum Iudæ dicēs: Hæc dicit Dominus exercitū, Sion quasi ager arabitur, &c. nunquid morte condemnauerunt eum Ezechias rex Iuda & omnis Iuda, &c. Quā verò ob rem Iudææ tātum regum nomina, nō Israëlitis etiā, vt à vatribus alijs appellata sint, præter ea quæ in cōmunibus quæstionibus dicta sunt, illud etiā in causa esse arbitramur, quòd nemo ex vatribus ijs, qui ad Iudææ tribum pertinerēt, vel regnū vel regni potestatem & nomē alijs, quā Iudæ & Davidis posteritati iure deferenda esse duxerit, quando & antiquis & recentioribus oraculis Iudaicæ familiæ ea dignitas propria esset, cuius maximā partem qui tyrannicè occupant, nunquā reges aut salutati, aut appellati, aut vllō signo probati ab alterius partis vatribus fuerunt. Quāquā autem cæteri vates, quorum genus ad aliquā ex decē tribubus refertur, regum suorum atque Iudeorum simul meminerint, vt Hoseas & Amos, alter ex Rubenitide tribu, alter verò ex Asseritide, qui eos populorum suorū reges si minus probarent, tamen vtrūq. sortiti ferēdos & ad populū, apud quē præcipuè muneri suo prophetico præerant annales & tēpora obseruanda, appellandos indicauerunt, non prætermissa tamē Iudææ regum mētionē, ad quos vt propriū regni ius, sic etiā omnium tēporum ratio referenda fuit. Atq. ita Hoseas in diebus Vzæ Ioathā & Achaz regum Iuda & in diebus Ieroboam filij Ioas regis Israël. Amos verò in diebus Ozia regis Iuda, & in diebus Ieroboā filij Ioas vaticinatus dicitur. Verū neq. Michæas, quē Iudæū fuisse patriæ nomē arguit, neq. Isaias Ierosolymitanus cuius ex regia etiam familia, quāquā ad vtrumq. populū amborum rationes pertineant, tamen præter Iudææ regum nomina, nulla alia Israelitarum ad partes suas vocanda putauēre, sicut scriptum est: Non congregabo cōuenticula eorum, nec me mor ero nominum eorum per labia mea. Atq. ita Isaias in diebus Ioathan & Ezechia regum Iuda munere suo functus scribitur.

Quod vidit super Samariam & Ierusalem.

LOCORVM cōmemoratione rerum, & causæ grauitas docetur. nāq. hæc duæ vrbes cæterarum omnium vtriusq. partis principes ac regia erāt, sicut scriptum est: Caput Ephraim Samaria, & mons Sion latera aquilonis, ciuitas regis magni. Causam igitur sibi diuinitus susceptam ad regna regesq. ipsos & vtriusq. partis principes spectare, quo omnis cæterarum vrbium & populorū ratio referretur, atq. non leuis argumenti, sed quibus totus reipub. vtriusq. summa cōtineretur, actiones futuræ significatur. Auctoritas verò legationi prophetiæ genere iudicato adiungitur. Quod vidit. Etenim visio vnus ex iis vaticinandi modis est, qui iam olim à Deo definiti & auctoritatis suæ rationibus probati fuerant, sicut scriptum est: Si quis fuerit propheta inter vos, in visione apparebo ei, vel per somniū loquar ad illum, &c. Hactenus ergo totius operis inscriptio & rerum ac personarum modorumq. expositio & causæ cōmendatio, nunc deinceps ipsa dicentis oratio est.

Audite populi omnes, & attendat terra plenitudo eius.

OMNES tam Iudaicæ, quā Israeliticæ factionis tribus in causam & crimen imprimis

Plutarchus in vita Romuli. Liuius lib. 1. ab vrbe condita. Halicarnas. de antiquit. Rom. lib. 1. Ierem. 26.

Hoseas. 2. Amos. 2.

Num. 12.

vocatur, rei q. à Vate diuino nomine constituuntur, & ne indicta causa iudicij suum factum esse excusare possint, audire atq. attendere iubetur: tãta diuina equitas est, vt ipsos etiã reos causę suę auditores & cognitores nõ admittere modò, verũ vltro vocare soleat. Atqui singulę per se tribus populi in sacris libris dicuntur, quòd eiusmodi nomẽ & dignitatẽ faustis auspicijs & oraculis fuerint olim cõsequuti, sicut scriptũ est: Latere Zabulon in exitu tuo 5
 „ & Issachar in tabernaculis tuis. Populos vocabunt ad montẽ & c. ita omnes populi tribus omnes nũcupantur. sic etiã & alter ille Michæas suę orationis & causę testes faciens decẽ 10
 „ tribus olim appellauerat, Audite populi omnes. Itaq. singulę tribus populorũ nomine dicuntur, quibus cũ cõmunis causa hæc sit: cõmunis etiã denũtiatio subiũcta est. [Et attendat terra plenitudo eius.] Terra omnis Israël, tã ea quę duabus, quã decẽ tribubus incoletur. Et plenitudo eius, nõ singulę tribus modò, sed singuli vniuscuiusq. tribus homines, ad eò res ad omnes omniũ etatũ & ordinũ personas pertinet, vt ab hac causa audien- 15
 „ da nemo iure excipiat. Plenitudinem hominum intelligere oportet, nõ caterarum animatum, quę sceleris & impietatis crimini accersiri nõ possunt. sic illud: Domini est terra & plenitudo eius, orbis terrarũ & vniuersi qui habitant in eo. Illud ad dialecticã rationem est obseruandũ, distributiũ nomen esse omnes populi, sed tamen incõpletẽ distribuens, illud verò cõpletẽ, terra & plenitudo eius. atque huiusmodi dialecticis & rhetoricis obseruandis rationibus assuescere operæpretium nonnunquam fuerit. Maximum autem orationi suę, atq. omni à se agẽdę causę fidem diuino testimonio interposito facit. nam qui de grauissimis rebus verba apud populum Dei nomine facturus erat, certioris fidei causa futuro aliquo signo Dei voluntatẽ testabatur. Propheta, inquit lex, cũ venerit & dixerit signum aliquod futurum, & signum illud non venerit, verbum illud Dominus nõ 20
 „ est loquutus. Igitur Samuel prophana à Deo defectionis populum accusaturus orationi suę signo lingua nuncupato, voluntatis diuinę auctoritatem interposuit. Nunquid non messis tritici est hodie? inuocabo Dominum & dabit voces & pluuias, & scietis & videbitis, quòd grande malum feceritis in conspectu Domini petentes super vos regem. Ad eandem etiã rationem sua hæc à Michæa oratio dirigitur, qui se non suo, sed diuino consilio & voluntate causam aduersus populos agere professus, eius rei testimonium & auctoritatem grauissimi signi proposita obseruatione vendicat. fore enim ait, vt Deus iram & offensionem suam, quam suę fidei denuntiandam mandauerat, re ipsa testaretur, hoc est, quod dicit: 30

Et sit Dominus Deus vobis in testem.

PRIVS nomen Dominus auctoritatis rationibus definitur. namq. Hebraicè est proprie Adonai, quòd dominiũ imperiũq. significat. Posterius verò nomen illud ineffabile illi olim nationi, & nunc maximè Christiano populo sanctissimum est. Ille, inquit, omni 35
 „ rationi orationique meę fidem, quam vos habere nolueritis, maxima nominis sui auctoritate faciet; non qui dominationem priuatamq. ue erga vos prouidentiam beneficij augendis, sed subducendis magis ostendat, imò qui se ipsum offensus de medio vestri subducens vos omnes ærumnis & calamitatibus multis relinquat peruios.

Quia ecce Dominus egredietur de loco suo, & descendet, & calcabit super excelsa terræ. 40

VTRIVSQUE partis tribuum omnium cladem à se obnuntiatam Deum ex templo suo, quẽ locum ad priuatam in illos prouidentiam delegerat, testaturum esse ait. namque templũ in diuinę illius maiestatis non capacem quidem, gratam tamen quandam sedem dicatum fuerat, sicut scriptum est: Vt sint oculi tui aperti super domũ hanc 45
 „ nocte ac die, super domũ de qua dixisti, & erit nomen meũ ibi, vt exaudias deprecationẽ ferui tui & populi tui Israël, quodcunq. orauerint in loco isto. Ex quo etiã illud à Davide votum nuncupatum est. Donec inueniam locum Domino, tabernaculũ Deo Jacob. 50
 „ Cũ autem diuina prophetarum lege satis esset cautum ea præstari, quę essent lingua nuncupata, testimonij à Deo suę orationi dandi rationem hoc modo Vates definiuit. Egredietur de loco suo, offensus, inquit, sceleribus vestris locum suum, in quo placidè vobis aderat, deferet, atq. obiter, (quòd à tanta maiestate & virtute offensa timeri & expectari par est [Descendet & calcabit super excelsa terræ.] Susceptę translationis rationem apta oratione persequitur, namque Ierusalem, vbi templum erat, omnium totius terrę locorum 55
 „ editissimum esse, pluribus sacrorum librorum testimonijs constat, sicut scriptum est:

Illuc

Illuc enim ascenderunt tribus tribus & c. Ob eã autẽ rem de loco suo excessurus, descendens, atq. omnẽ terrę regem ac principum superbiam, fastũ, insolẽtiam fuerat obiter perfundaturus. *Excelsa terræ.* Reges & principes & humanę superbię atq. ambitionis ministros ac satellites omnes hæc verba allegoricè sæpe significant. ex quo genere illa sunt: 5
 „ Desertos faciã montes & colles, & omne gramen eorum exsiccabo. & apud Poetas: Horat. lib. 2. Od. 10.
 „ Feriuntq. summos Fulgura montes. Itaq. principes imprimis ipsos & superba omniũ scelerum atq. impietatu capita, vehemens illa Deo descendente calamitas oppressura fuerat: deinde verò & populos tam Israëliticum quã Iudaicum vehementer fuerat afflictura.

Et consumentur montes subtus eum, & valles scindentur sicut cera à facie ignis, sicut aquę, quę decurrunt in præceps,

REGVM & regnorum fines & defectiones montiũ cõsumptio significat, quibus neq. Dei irati vim sustinere, neq. vbi semel perierint, rursus sese instaurare integrũ futurũ est. subtus eum, hoc est, à facie irę indignationis eius. Populorũ verò affligendorũ ratio valliũ 10
 „ imagine describitur, qui recedẽtis Dei impetũ vim nõ magis quã cera ignis vim sustinere poterũt, valles abũdabunt frumẽto, eadẽ populi & humilioris cõditionis hominũ translatione dictũ est. Ignis verò hostẽ diuina ira immissum atq. omnia loca vastantẽ significat vt illud: Quia ignis egressus est de Hesebon & flãma de medio Siõ, & deuorabit partem 15
 „ Moab. Quo verò impetu, quãta celeritate, quibus modis populorũ res affligendę ac profligandę essent, elegãti similitudine exponit. Populos mobilitate, instabilitate & perpetua rum opinionum & iudiciorum, tum rerũ etiam agitatione & fluxu aquarũ instar habentes non semel eo nomine, vel angelo interprete, in sacris dici, nulli fere in sacris literis versato dubium esse arbitramur, Aquę quas vidisti populi sunt & c. Aquę verò si quę plano æquabiliq. alueo aut molliter decliuu fluãt, cõiunctis partibus atq. vno veluti corpore decurrũt, quę verò ex editiore loco demissę in præceps ferũtur, præterquã quòd celerrimè 20
 „ descendũt, multis etiã partibus deduci ac dissipari solent, & partim in alia atq. alia loca deriuari, partim verò guttis exsiliẽtib; perire atq. cõsumi. Nulla igitur similitudine Israëlitorũ populorũ celerrima clades & calamitas cõmodius exprimi potuit, quã partim fame, peste, ac bello perditũ, partim à victore hoste abductũ iri significarẽtur. Huiusmodi autẽ Dei 30
 „ irati ac prætereuntis impetũ experiri homines scelestos solere, nõ modò hoc Michæa, sed illo etiã Psalmographi testimonio declaratur: Inclinauit cœlos & descendit, & caligo sub pedibus eius & c. Cõmota est & cõtremuit terra, & fundamenta montiũ dissipata sunt, & commota sunt quia Dominus iratus est eis. Hoc igitur diuinę indignationis & irę à se denuntiata testimoniũ futurũ Vates notauit: eius verò indignationis causam facile reperit, nimirum grauissimũ scelerũ & flagitiorũ culpam, quã Israëlitz & Iudæi præstitissent. non quòd Deus ipse populum & locũ suum vltro oderit ac fastidiosè reliquerit, sed quòd 35
 „ populus ipse per summam impietatem & scelus à se ipso atq. à diuino defecerit imperio.

In scelere Iacob omne istud, & in peccatis domus Israël.

IACOB nomen cõmune est, & Iudæos simul Israëlitasq. cõplectitur. decẽ verò tribus 40
 „ non rarè Israëlitis nomine cõsentur. Igitur omnes in vniuersum tribus diuinę defectionis crimine primũ accersit, ac deinde grauioris culpę Israëlitas vt præcipuos omnis impię superstitionis auctores in simulat. In scelere Iacob, Hebraicè, in Pessag, rebellioẽ siue defectione; de quo genere iã aliàs diximus. Id verò omnibus Iacobi familijs cõmune crimẽ erat: multiplex verò scelus & peccatorũ varia genera Israëlitas imprimis premebat. At verò res ita habuit, vt illa superstitionis ac scelerũ labes & pestis apud Israëlitarũ regiam Samariã primũ orta radices ageret, deinde cõtage sua totã prouinciã vsq. ad Solymos corrũperet, à Solymis verò Iudæę omnis rebus integris inferretur. nãq. Samaritani reges primi omniũ vni & supersticiosi cultus morẽ legibus etiã atq. institutis factis induxere, quorum exẽplum impij quidã ex Iudæorũ regibus imitati Ierololymę vrbis sanctitatẽ adiecto vanorũ Deorum cultu polluerũt. regię autẽ ac principis omniũ ciuitatis æmulatione vel imitatione, 50
 „ aut gratia, vt fere in moribus hominũ fit, cæteris Iudæę omnis vrbibus & opidis eiusdem rei flagitiũ admissum est. Quãobrem omnis imprimis horũ criminũ culpa in regias ipsas ciuitates conijcitur, tanquam in primos & certissimos fontes, vnde deriuata & cũ cæteris etiã comunicata est. Et irritauerunt filij Israël verbis non rectis Dominum & c. Iratusq. 55
 „ est Dominus vehementer in Israël, & c. sed neq. ipse Iudas custodiuit mandata Domini, Dei sui, sed ambulauit in erroribus Israël, quos operatus fuerat & c.

x 4 Et

Et quod scelus Iacob, nonne Samaria? & quæ excelsa Iudæ, nonne Ierusalem?

INTERROGATIO respõsione subiecta magnam asseuerationis atq. explicationis habet vim, de qua in Rhetoricis plenius differimus. sed illud ad certã quandã significationẽ facit, quòd Hebraicẽ masculino genere hæc dicta sunt & quis scelus, & quis excelsa. Itaq. verbum ob dicentis excãdescẽtiam & indignationẽ deficit, facile ex sententiã ratione diuinãdum. & quis primus inuenit scelus Iacob, nonne Samaria: hoc est reges ipsi, quorũ voluntatẽ & morẽ vel gratia vel metu. actus vulgus omni opera & diligẽtia facile consequitur: & quisnã tot fãna in Iudæa nisi Ierusalem exẽplo suo cõstruxit: nescio enim quo pacto, aut quo cursu cõsuetudinis malæ corruptela à regijs ciuitatibus per omnes prouincias partes tanquam calamitosa tẽpestas pestisq. citissimẽ peruadat. Id vtinã in nostrorum temporũ moribus non ita certum exploratumq. esset. Quæ verò dicta à nobis de hac re sunt, omnia ex sacris regum & regnorum historiis patet, quæ referre longum magis esset, quàm in tanta claritate necessarium, regiarũ autẽ ciuitatũ nomina reges ipsos metonymicẽ significant. quæ res non semel tantũ apud vates obseruata est. Itaq. primo omniũ à Samaritanis regibus hæc tanta labe integris Iacob rebus allata est, atque hoc tantum crimen conflatum. ex qua re commeriti sunt, vt prima omnium Samaria diuini seueritatem iudicij experiretur.

Et ponam Samariam quasi aceruum lapidum in agro cum plantatur vinia.

SIGNIFICANTIVS hebraicẽ, in aceruos lapidũ in agro ad plantationes vinearum. Ex consequenti antecedens facillẽ arguitur, atq. ex vltimo rerum euentu mediæ actiones ostenduntur. Igitur quàm grates impietatis pœnas Israëlita atq. Samaritani imprimis, qui culpam primi sustinuisent, daturi essent, quantis calamitatibus, quantis bellorũ stragibus affligendi ac profligandi prædicto breuitatis causã extremo euentu denuntiat. nam quæ tunc Samaria erat, tanto principũ splendore, tanta cæterorum frequẽtia hominũ celebrata, tantis ædificiorum molibus munita, tantis signis & statuis alijsq. operibus ornata, ita mutanda ab hostibus erat, vt nulli prorsus alij rei, quã conferendarum vinearum vsui seruiret. Id verò vt comodius fieret pro rusticæ disciplinæ ratione ipsis etiam ædificiorũ lapidibus in aceruos passim congregandis denudanda erat. Neq. verò ad arationes aut segetum vsus illud solum idoneũ esse potuit, tum ob loci altitudinẽ & difficultatẽ, tum ob superficiei ex calcis & arenæ mistione sterilitatẽ, quæ neq. aratris rumpi, neq. cultura corrigi posset, sed vtraq. res ad vineas potius plantandas maiores multo commoditates habebat, quòd vineæ comodius in collibus ptoueniãt, sicut scriptũ est: Operuit mōtes vmbra eius, & Deniq. apertos Bacchus amat colles, inquit ille, & quod solutori solo gaudeant mixta arena crassioris terræ vi, id quod facillẽ præstari potuit apertis altius ad plantationem foueis, vt à sapientibus agricolis obseruatur. propterea subiungitur:

Et detrahā in vallem lapides eius, & fundamenta eius reuelabo.

DVPLEX agricultoribus pro soli ac situs ratione vineas plantandi ratio & modus est. nãq. in plano & æquabili arbutisq. ac faxis vacuo solo foueis tantũ & scrobibus in singulas vites apertis, in lapidoso verò & mōtoso atq. arbutis vestito loco noualibus omnino ruptis plãtatur. Priorẽ modum rustici nostri a hoyã, posteriorẽ verò a taio abierto dicunt. Igitur Samariæ solum & natura asperũ & ædificiorum atq. ruinarũ accessione impeditũ detractis primũ lapidibus, apertisq. deinde altiũq. defossis noualibus excoli parariq. oportuit, vt commode vineæ plantarentur. Lapidẽs verò, qui aut maceria construentur, aut aceruis ad vmbra relinquentis superfuisent, vt inutiles in subiectã vallem deuoluere pronum ac facillẽ plantatoribus fuit. Quæ res restituendæ vrbis spem multo etiam magis præcidebat. Quòd verò sibi omnia hæc Deus curanda ac faciendã ascribat, prouidentia & consiliũ suum probare & asserere velle intelligitur. Nam quæ per immisos à se duces & exercitus gesta sunt, per se gesta esse interpretari cõueniet sicut scriptũ de eadẽ re exstat: Et suscitauit Dominus spiritum Phul regis Assyriorum, & spiritum Theglath Phalnesser. &c. Quòd autem omnis Samariæ restituendæ spes Israelitis adempta hoc in vaticinio sit, eò pertinet vt neque ab Israelitis ipsis, neque ab ijs etiam, qui deductis regum edicto coloniũ eam regionem tenere, Samariam vrbem rursus ædificatã fuisse intelligamus, tantũ sibi illa ciuitas impietate & superstitione atque à cæteris admissi

Deut. 32. Geor. 3.

1. Par. 1.

20

25

30

35

see-

sceleris auctoritate commeruerat. quam ob rem scriptum est: Adduxit autem rex Assyriorum viros de Babylone, & de Cutha, & de Achaiath, & de Emath, & de Sepharuaim, & collocauit eos in ciuitatibus Samariæ pro filiis Israël: qui possederunt Samariam, & habitauerunt in vrbibus eius. Non ait, in Samaria, neq. rursus, in ea, sed in vrbibus, &c. Quoniam verò Israëlita, ac Samaritana ciuitas imprimis vanorum deorum, quorum cultum à vicinis gẽtibus acceperant, innumera ferẽ copia & numine vehemẽter fidebant, id quẽ nõ solum præsidio, sed maximo etiam ciuitati suæ ornamento esse arbitrabantur ob ingentem auri & argenti vim, atq. donorum multitudinem, quæ tum simulachris faciendis, tum ornandis superstitiõẽ ædibus ac delubris impendebantur. Id quod, præterquam quòd Idololatriæ rationibus & cõsuetudinibus constat, ab omnibus ferẽ vatibus & historicis proditum memoriã est. propterea igitur quem ea res exitum habitura esset Vates noster exposuit.

Et omnia sculptilia eius concidentur, & omnes mercedes eius comburentur igne, & omnia idola eius ponam in perditionem.

LONGÆ, hoc est, trium annorum obsidionis tædio & hostiũ pertinacia vehemẽter iratos Assyrios captã tandẽ vrbẽ nimio furore perdituros esse Vates docet, atq. ita euersũ ros, vt habitationi in posterũ omnino inhabilis relinqueretur: id verò cũ lignibus & tormentis irato & cõcitato hosti nimis longũ efficere esset, igne etiam agendũ erat, neq. cuiq. aut tẽplo, aut arẽ, aut delubro, aut ciuitatis & templorũ ornamento parcendũ, quo minus omnia ferro, atq. igne vastata perirent, præter ea deorum simulachra, quæ auro argẽtõue constarent; illa namq. numinibus etiam ab hoste contẽptis in magnum colentũ opprobriũ ad metalli vsũ omnia concidentur: cætera verò minus asportatu facilia ornamenta, vt vestes, aulæa, vasa, anathemata, tabulæ pictæ, ac votiuã monumenta, omnia deniq. dona, quæ latinus interpret mercedes vertit, comburentur igne. omnia etiam simulachra, quibus tota vndiq. vrbs plena erat, vt vituli in Samaria ad illorum, qui in Bethel & Dan fuerant, instar facti, de quibus meminit Amos, & de quibus scriptum est: Et adolebant incensum super aras in morem gentium, quas trãstulerat Dominus à facie eorum, & secuti sunt gentes, quæ erant per circuitum eorum: & adorauerunt vniuersã militiã cæli, seruiueruntq. Baal &c. Igitur omnia hæc ponam in perditionem, vt quorum nullum numen, nulla diuina vtilitas esse possit, nullum etiam vestigium sed maxima cultoribus erubescẽtia relinquatur. At verò neque ablati ex simulachris auri & argenti vllum sacrũ aut honestũ vsũ fore subiũgit, quẽ admodũ neq. sacra aliqua æstimatio fuerat. namq. ea à militibus non religionis, sed cupiditatis causã auferenda atque asportanda fore, vsus ipse, in quo consumenda erant, indicabit, quòd nimirum in meretricum, quas milites amare solent, ornamenta ac luxus essent impendenda.

Quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & usque ad mercedem meretricis conuertentur.

QVÆCVQVE sacra verè existimantur, etiã si ab hostibus inuenta ablataq. fuerint magna etiam obseruantia tractata & culta ad sanctiores vsus referri solent. Sic diuorum reliquiẽ, ossa, cineres, monumentaq. cætera ab alijs in alia loca victorum cura translata nõ minori obseruantia coluntur. Sic domini Dei Israël arca à Palæstinis capta, quantũ præstari ab idololatriis potuit, religiose ac reuerenter, quia sacrosancta existimabatur, in tẽplo consecrata est. neq. tantũ cupiditas, quantũ diuini nominis apud victores ratio valuit. At verò quoniam auri & argenti, quibus Samaritana simulachra cõstiterant, nulla sacra æstimatio aut re ipsa, aut militum opinione fuit, ideo etiã sanctioris vsus habitatio ratio est; sed quo nomine partũ id fuerat, eodem etiam erat cõsumendum. Atqui vanorum deorũ cultum siue Idololatriã cum meretricia re omnino cõponere vates oẽs cõsueere, quòd flagitiosissima quædam & prophana cum illis vanis nominibus magis, quàm numinibus scortatio hæc sit. Atq. ipsã ciuitatem scortum, simulachra verò deorum ac vanos deos ipsos amatores dicere solent, vt hoc in loco Samaria meretricis personã sustinet, quæ amatores suos magnis donis ac muneribus auro etiã & argento in cõsuetudinis mercedẽ & præmiũ fuerit prosequuta. Id quod nõ semel Israëlita synagogæ in vatũ sermonibus exprobratur, quæ ob eã rẽ tributaria meretrix aliquãdo dicta est. Factũ est, inquit Ezechiel, in te

2. Reg. 17.

22

22

4. Reg. 11.

Samuel. 4.

Ezech. 16.

in te

in te contra consuetudinem mulierum in fornicationibus tuis, in eo enim quod dedisti mercedes, & mercedes non accepisti, factum est in te contrarium. Nullum igitur meretriciæ mercedis sanctiorem usum, quam meretricium expectari oportuit, namq. lex etiã meretricium donum à sacris vsibus arcebat. [Et vsque ad mercedem meretricis conuertetur.] Assidua cum meretricibus militum maximè autem gentiliùm consuetudo est, quam ob rem veneri Martè poëtæ addixere. At verò meretrices auarissimæ sunt, assiduisque efflagitationibus quæstum faciunt, sicut scriptum est: Omnibus meretricibus datur mercedes. Huiusmodi ergo vsus, quã honesta fuerit eorum olim donorù ratio, indicabit. Talis turpissimarum diuitiarum esse exitus solet, qui sapièti viro semper ad suam vtilitatem est obseruandus. Præuisum autem Samariæ & omniù tribuum horribilem ac grauè casum lugubri lamentatione deplorans profequitur, vt qui communis generis certissimam calamitatem maximo animi dolore anxius confirmet.

Ezech 16.

*Super hoc plangam & ululabo, vadam spoliatus & nudus, faciam planctum
velut draconum & luctum quasi struthionum.*

FVTVRE Israëlitis calamitatis & miseriæ grauissimæ imaginem in se ipso præsentis Vates expressit, qui relicta domo & rebus suis, vestibus depositis omniù rerù inopiã & desiderium significauit, quòd nulla alia re, nisi grauissima lamétatione leuari posse ostendit: atq. hic habitus & luctù ipsùm vehementer accendebat, & grauius signù ac testimoniù asseruata obnuntiationis spectatoribus dabat. Sic & Isaias nudus per vrbe in signum iudæis incessit. Est autè nuditas animi vehementer comoti index certissimus, si honestus aliàs & probus vir nudus in publicù processerit, vt illud: Et robustus corde nudus fugiet in die illa, & quod apud Viétruuiù & alios auctores de Archimede legimus. *Spoliatus rebus & fortunis omnib⁹, & nudus*, corpore vestibus exuro. Luctus verò ac laméti sui grauitatè duorù animalium imaginibus existimandã proposuit, quæ præter omne aliud genus siti & aquæ desiderio æstuarè & grauissimè gemere solent. Ea sunt ex serpentum natura

Ambs. 3.
Viétruu.
Dent. 14.
Iob 3.
Esa. 13. & 19.
Ierem. 14.
Thren. 4.

תניח THANIM, ex auium verò IAGHANA, alterum draconem, alterum verò struthionè latina יענה versio reddit, græca verò posterius hoc Syrenas interpretatur, sed aptius latina. de quibus generibus nos in sacrorum verborù libris comodus ac fufius (modo Deus inceptis adfit) differemus. Sed hic obseruationis de hac re nostræ loca in margine interim indicare placuit. Doloris igitur sui & lamenti grauitate indicata, elegiam Vates inchoat:

*Quia desperata est plaga eius, quia venit vsque ad Iudam. Tetigit portam
populi mei vsque ad Ierusalem.*

DVPLICEM imprimis causam affert, quam ob rē in maximos & acerbissimos luctus incidit, alteram quidè, quòd præuisa Israëlitarum tempora adeo dura sese ostenderant, vt nõ Vatem modò sanctissimum ac pienssimù virum, sed quèlibet humanitatis tantù non expertè hominè commouere possent: alterã verò, quòd illa clades ad Iudæam vsque peruentura se patriæ ac gentis suæ studiosissimù angeret ac eruciaret. Sunt quædã in singulis linguis voces lamentis repente incipiendis idoneæ, quæ grauiorè de rebus susceptã cogitationè produnt magis, quã explicant. vt apud Latinos ERGO Chaldæis A R E, Italis DVNQVE, Hebræis etiam CHI, quam Latine quia, vel quòd vertimus. [Quia desperata est plaga eius, Hebraicè, quia impotens plaga eius.] Multas plagas tribubus decem imponendas significat, singulas verò impotentes, hoc est perniciosas & mortiferas ac penè insanabiles fore docet, quales erunt fames, pestis, gladius & captiuitas, quæ nisi diuinitus prouideantur, humano studio & consilio sanari nõ poterunt. namq. omnia hæc in Israëlitas vehementer inuasisse, maximè autè omnium captiuitatè, ex qua nunquam hætenus sunt restituti, multis & maximis diuinorum librorù testimonijs, de quibus iam sæpe aliàs diximus, confirmatur. [Quia venit vsque ad Iudam, &c.] Plagam illam desperatã siue impotentem Samariæ inflictam, illam, inquã, extremæ captiuitatis plagam Israëlitarum terminis non contentam ad Iudæam vsq. pertinuisse præuidens luget acerbissimè, quòd eodè crimine cù Israëlitis inuoluti Iudæi pari etiam tandè supplicio plectèdi essent. At verò hæc, quam Vates hic lamentatur, plaga non illa calamitas fuit, quam Sennacherib decimo quarto Ezechiaë regis anno Iudæis attulit, qui ascendens ad omnes ciuitates Iuda munitas, cepit eas. nam præterquam quòd hæc plaga neque impotens, neque Samaritanæ vlla ex parte similis fuerat, quando argento & auro appenso curari malum potuit, illud etiam nostram

1. Reg. 17.

nostram confirmat sententiã, quòd in elegiæ sine ad planctum & capillorù euulsionem Iudæa incitatur, ob maximum dolorem ex filiorù abductione acceptum. Quam ob rem ad illam captiuitatem, quam Iudæi Nabuchodonosore victore perferre coacti sunt, oratio referenda est. [Que venit vsque ad Iudam, tetigit portam populi mei vsque ad Ierusalem.] Translatio à pestilentia peruagante populos morbo desumpta est, quòd plaga etiam pestè Hebraicè significet. Eam autem cladem tanquam tempestatem quandam à primis Iudææ finibus per omnes prouinciæ partes permanatè Marellam Vatis patriam contigisse, ac tandem ad Ierusalè principè vrbe pertinuisse dicit, in quo obiter suã tribù indicat: Tetigit portã populi mei Marellam, quæ in Iudæ tribu censebatur, nõ ruptis & dirutis muris, sed per portam ipsam nemine prohibète ingressa est; indeq. ad Ierolimam vsq. perlata.

In Geth nolite annuntiare, lachrymis ne ploretis.

IMPOTENTEM Iudicæ plagæ grauitatem pluribus elegiarum ornamentis amplificat, quòd illa neq. proprio, neq. aliunde petito cõsilio aut præsidio repelli possit: nam quæ à Deo per hostes allata erat calamitas, ferenda potius, quàm tentatis frustra remedijs augenda fuit: etenim in tam subito & graui malo auxilium à vicinis negandum fracto animo & humili prece petere turpius omnino atq. ipsa captiuitate grauius esset, quãdo ex ea re ignominiosam magis insultationem, quàm salutem vllam expectari conuequebatur. Igitur qui grauissimis bellorum aut calamitatis alterius malis vrgentur, miseriã suas vicinis magno cum gemitu & multis lachrymis auxiliij petendi causã narrare conueniè: atq. ea res inimicissimorum hominum animos ad insultandum magis & irritandum, quàm ad succurrendum incitare solet. Id verò Iudæis, si à Palæstinis opem implorarent, euenturum Vates præuidens, minimè esse faciendum aut tentandum consulit. *Nolite*, inquit, necessitate & vi coacti atque inuiti calamitatis vestræ nuntium fordido habitu, & mœsto vultu, ac lugubri sermone in Geth finitimã Palæstinorum vrbe mittere, cuius hostiles animos magis, quàm vicinorum officia experturi estis; sed potius vestras lachrymas & luctus intra priuatos parietes soli vobiscù fundite ac ferte potius, quã hostibus & inimicissimis hominibus fordium atque luctus, & tanti vestri squaloris notitiam præbeatis. hoc est quod dicit:

In domo pulueris puluere vos conspergite.

Mos lugentium & lamentis vacantium est lamentationes suas certis quibusdã ad miseriam amplificandam idoneis figuris distinguere: Cuius generis sunt annominationes præcipuè & oppositiones nominum, quæ vel mutata vel aduersa fortunæ rationibus indicatis commiserationè maximè moueãt, vt: Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua maxima in gentibus, quæ Hebraicè magnam habent elegantiam. Sic hoc in loco Michæas dum Iudææ omnis calamitatem deplorat, quædam vrbium nomina vsurpauit, quorum annominatione vel oppositione rei miseriam comodus explicaret, & quæ de ijs vrbibus dixerit, de cæteris etiam eiufdè calamitatis confortibus dicta deplorataq. esse voluit. Ex his autem nominibus Latinus interpres nõnulla, quæ comodè ad eam rationem facere etiam possent, Latine est interpretatus; quædam etiã hebraicè protulit, ea nos breuiter indicabimus. [In domo pulueris.] Dixerat non oportere plagas suas cum lachrymis inimico populo ad irrisionem magis, quàm ad subsidium turpiter ostendere, sed consultius multo esse subiungit intra priuatos parietes dolorem, miseriam, luctumque perferre. *In domo*. quod latinus sermo dicit intra & extra, Hebraicus dicere solet, in domo & foris, vt: Bituminabis eã in domo & foris, & illud: Dabo eis in domo mea & intra muros meos locum, &c. Igitur ne mœsti & lachrymabundi in hostium conspectù miseriã frustra narrandi & auxiliij petendi causã prodeatis, sed intra priuatos parietes in regione vestra vestram calamitatè profequimini. [Pulueris puluere vos cõspergite. GHOPRA vnam ex Iudææ vrbibus fuisse legimus, quod nomen plumbosam siue puluerulentam sonat. Commodè autem Latinus interpres eadem ferè hebraicam paranomasiã nobis reddidit, vrbis illius ciues atque alios etiam ad luctum & foridationem vocans. namq. puluis capiti inpersus ad fordidatorem habitum refertur, de quo aliàs. Est vobis, inquit, in regione vestra Gaphra vrbis, vbi in luctu & fordibus iacere consultius sit, quam apud hostes turpiter & muliebriter lugere.

Thren. 1.

Genes. 6.
Isai. 50.

עפרה

Et tran-

Et transite vobis habitatio pulchra, confusa ignominia.

IUDÆAM habitationem pulchram & ornatissimā vocat, quam captiuarum more & habitu transfiguram prædicit, atque etiā ignominia confusam nudatis turpiter membris & partibus, quas honestæ & ornatae feminae celare solent, sic apud Isaiam: Denuda turpitudinē tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina, &c.

Non est egressa, quæ habitat in exitu: plantum domus vicina accipiet ex vobis, quæ stetit sibi met.

LINGVÆRVM vsus obtinuit, vt ad locorum vel personarum nomina allusiones aliquando non incōmodè fierent, ex quibus orationi vis quædam & dignitas accederet, neq. in singulis tantum vocabulis, sed in pluribus etiam coniunctis nonnunquam obseruare contigit: cuius vulgare exemplum huic loco non ineptum nobis ex tempore succurrit. In Bethicæ prouinciæ Hispalensi agro ad extrema ferè Marianorum montium ramenta, quinq. oppida sibi inuicem vicina his nominibus sunt, Aracena, Cortegana, Almonester, Suffe, Cala, quibus situs ordine appellatis, atque pronuntiatione nonnihil immutata hæc ab accolis prouerbij loco non sine sale vsurpatur oratio. [Almenester suffe y Calla y Ara y cerna, y Corta de gana.] Hęc si Latinè, aut alia lingua pronuntietur, significatio quidē manet, gratia verò omnis perit, hoc modo: In inopia ferto & taceto, arato & cenabis, secabisque libenter. non dissimilis hoc in loco à Vate ex locorum nominibus in Iudæ lamentationē contexta oratio est. nam tria vrbium sibi inuicem vicinarum nomina cum cæteris notata sunt, quæ ad hæc rem non incōcinnè vsurparentur. S Z E E N A N, B E T H - H A A S Z A E L, G H E M D A T H O. Primum nomen exitum siue egressionem, secundum domum propinquitatis siue vicinitatis, tertium stationem seu stabilitatē suam significat. Horū igitur vsurpatione & coniunctione nominum Iudaicæ olim tranquillitatis & suauis vitæ vsus mutatum fore indicat. nam quæ ita iucundè vitā degebat natio, ita perpetua & continente voluptate fruebatur, vt neq. ad proximā sibi domū, in qua mœror & luctus esset, trāsiret, sed minimè interruptas iucunditatis horas trāsire studeret, illā perpetuæ tranquillitatis constantiam hoste abducente penitus amisit. Contexenda imprimis nobis ex ipsis nominibus oratio, ac deinde latinè vtcunq. reddenda est: Non egressa est sedens SEENAN ad luctum BETH-HASZAEEL, accepit à vobis GHEMDATHO. Non exiit quæ habitat in exitu ad plantū domus propinqua: accipiet ex vobis (hostis) stabilitatē eius. In huiusmodi explicandis locis breuiores nos esse rei difficultas non patitur, ita adeo rerū comparationibus calamitatis grauitas manifestior fit, vt quod Iudæa summam quietem & tranquillitatem, cui tam diu assueuerat, instabilitate & mutatione victoris opera mutatura sit. Et quoniam elegiarum certa sententiæ ratio est, vt variato sensu dicentis dolorem maximum arguat, ex alia in aliam cogitationem Vates dolore impellente repente transfertur.

Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus, quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem.

Ex Iudææ vrbibus cuidam Maroth nomen fuisse accepimus. Id autem amaritudines significat, cui nomini conuenientem casum Vates deplorat, prouinciā scilicet omnem duriori iam rerū vsu ad secundarum rerum atq. omnis iucunditatis sensum ineptam futuram. Sumitur autem translatio ab ijs, quibus diuturno aliquo aut vehemēti naturalium temperamentorum vitio gustandi sensus corruptus, atque in amaritudinē mutatus est, quibus nulla vel suauissimos cibos capiendi voluptas, aut etiam appetentia est. superuacua tamē in ea re diligentiam omnem esse experiaris. At verò cum ea sensus corruptio maius ac grauius totius corporis, vnde oriatur, vitium arguat, cuiusmodi nam eius affectionis Iudææ regioni causa fuerit, facile Vates reperit, & profert. [Quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem.] namq. ex ea vrbe, quæ totius prouinciæ caput & princeps fuerat, diuinæ prouidentia ac præcipuæ cuiusdam curæ virtus in cæteras regionis partes comode diffusa pertinebat, sicut scriptum est: Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hac virtute & gratia subducta, hoc est, Deo è loco suo, vt superius dixerat, egresso, omnia prouinciæ membra malorum sensu laborare necesse est. Descendit malum à domino. Bonorum à Deo subductionē malorum sensus natura consequitur. hæc itaq. oratio morbū nō casu, sed Dei sese de Ierusalē subducentis cōsilio euasisse arguit.

Tumultus

Tumultus quadrigæ stuporis habitandi Lachis, Principium peccati est filia Sion, quia in te inuenta sunt scelera Israel.

LACHIS Iudææ vrbs florentissima equorum atque curruum copia & exercitatione nobilis fuit, in quam ob vicinitatem & commercium atque exercitationis studiū vani cultus imitatio primum ab Israëlitis delata totam deinceps Iudæam corruerat. Huic vrbi vanum & inutile equorum studium à Vate lugente exprobat. cui nihil ea res profuerit, quo minus sceleris, cuius auctor ipsa prima cæteris Iudææ vrbibus fuerat, pœnas daret grauissimas. Oratio autem irrisionis figuris constat. namque affirmando & concedendo vehemēter negat & detrahit. illa, inquit, maxima & celeberrima equorum & quadrigarum frequentia, illa admiranda & stupenda exercitatio & in arte dexteritas, qua Lachisina ciuitas pollebat, illa eadē porro etiā erit illi utilis, imò nulla profus [quæ principium peccati fuerit filia Sion.] In eam vrbe[m] spectandi causa sæpius venienti. Prima huius carminis pars Hebraicè sic habet: [Tunge currus ad equos] ac si diceret, sequere idem equorū & quadrigarum studiū si potes, ex quo eam gloriā adeptas es, vt prima Israëlitarum impietatem imitata & edocta cæteris magistra fuisse dicaris. Huiusmodi figuræ exempla multa apud nostros & externos auctores sunt, vt clamoris plena vrbs frequens, ciuitas exultans, &c. & illud:

Inferre nunc Melibee pyros, pone ordine vites.

Quod verò à tertia persona in secundam repete mutetur, indignantis oratio magis expressa est, qua perinde ac presens sit, ciuitas ipsa flagitij accusatur: vt: Tu verò homo vnanimis, dux meus & notus meus, &c. & illud:

Tunc etiam, quem sextus & octogesima annus Pulsat, &c.

Propterea dabit emissarios super hereditatem Geth.

IUDAICARVM rerum inclinationem ob scelera temporū comparatione ostēdit, quod ab inimicorū populis, quibus olim imperatū fuerit, muneribus porro missis, frustra tamen imploranda fides auxiliumq. sit. namque Geth, siue Gath vnam ex nobilibus Palæstinæ vrbibus à Dauide captam & hereditati adiunctam suæ, Iudæi olim possederant, quam suo postea vitio vnā cum aliis amiserunt: hanc verò tēporibus calamitosissimis cum munere & legationibus auxilij causa frustra petendam esse dicit. Vtitur autem in dicendo antitheto siue verborū contentione vehemēti: sic Propterea in eum locum Iudaica res deducta est, vt nūtij cum muneribus auxilij causa mittēdi sint in Geth, quā non modò tributariam, sed hereditariā olim sibi Iudæa fecerat. Super hereditatem. ad hereditatem. sicut & illud: & venit Elcana in Ramatha super domum suam. neque verò vllam vel in externis inimicorū subsidiis, vel in propriis atque domesticis præfidiis aut salutem aut fidem experiri licebit, quādo & ACZIB etiam operibus munitissima vrbe nomine magis suo, quā[m] specie & promissis digna nuntianda sit spes.

Domos mendacij in deceptionem regibus Israel.

HEBRAICE, domos ACZIB: Fuit autem ACZIB ex Iudææ vrbibus vna munitissimis domorum ædificijs constructa, quas cum Israëlitarum, hoc est Iudæorum reges præfidij causa peterent, vanas profectò & nomine suo dignas reperturi erant. namque ACZIB mentiri faciam significat, atque ita domos mendacij in deceptionem regibus Israel inuentum iri credere conueniet. Quoniam nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, &c. Appellat autem hoc in loco reges Israël, quibus omni ex parte auxilium negatum iri affirmat, non solum Iudæ reges, sed & aliarum tribuum. nam de omnibus instituta lamentatio est.

Adhuc heredem adducam tibi, quæ habitas in Maressa, vsque ad Odollam veniet gloria Israel.

MARESSA Vatis patria ex Iudæ sorte vrbs expulsionem & hereditatē significans nomen sortita est. namque in alienam hereditatem nisi priori Domino expulso venire nemo potest, sicut ille aiebat, Nos expulit ille:

Illum aut nequities, aut vafri inscitia inuis, Postremum expellet certè viuacior heres.

Atque ita scriptum est: Vincam de Ægypto transtulisti, cieicisti gentes, & plantasti eam. Ita nomini Maressa vtramque significanti rem nomen etiam Hebraicum Iores apposuit, quod expulsorem & heredem quoque significat. Videtur autem ad antiquam historiā alluisse,

alluisse, qua Iudæa tribus prima in præliū progressa & hostibus etiam pulsus prima hæreditatis ordinē adepta narratur, cui metonymicē eadē etiā expulsionis & successionis fors futura denuntiatur. namq. antiqua & prima possessione atq. sorte hæreditatem sibi stabilisse putabat. *Ioves* expulsorem & hæredē alium nimirum Assyriū hostē laturo erat. [vsq. ad Odollam veniet gloria Israël.] Eandē rem quā initio deplorauerat, mutatis tantū nominibus, vt grauissimam repetit. huiusmodi enim commorationum in lamentationibus vsus esse solet. Sic David in elegia de Saulis & Ionathæ necē bis illud repetiuit: Quomodo ceciderunt fortes & perierunt, &c. Initio autē Vates hic in calamitate Israëlita, cui Iudaica etiam coniungenda erat, causam & materiā grauissimā lamentationi repererat: Quia desperata est plaga eius, quia venit vsq. ad Iudæam, &c. Eandē quoque rem sub ipsum elegiæ finem refert. quod grauissima Israëlitarum miseria totam Iudæā peruadens. ad Odollam vsq. peruenerit, quæ & ipsa Iudææ vrbs primo illo Iudæ patris coniugio illustris fuerat. Hæc huius hemistichij sententia est. quæ tamen, vt melius explicetur, verbi cuiusdam excussione a nobis requirit. Id apud Hebræos C A B B O D est, quod propriè gravitatē siue grauitudinē, deinde etiam analogicē gloriā significat. Id nomen cum vno latino verbo simpliciter reddi non posset, alterutro reddendum fuit, redditum autem in nostra versione, illo, quod frequentissimū in sacris libris est. vis verò ipsa verbi ad sententię rationē existimanda & referenda relinquatur. nāque hoc cōsilio commentaria admissa institutaq. sunt, vt sententię vim vnde cūque siue ex ipsarū, de quibus agitur, rerum natura, siue ex verborū examinatione compleamus. Quamquā autē prior ratio, hoc est, theologiarum rerum exacta cognitio plurimum ad interpretationē momenti habeat, tamen originalium linguarum peritia magnum profecto ad eam rē adiumentum afferre, & plus in recessu habere, quam in fronte promittat, à sapientissimis & pientissimis viris iudicata est. Igitur C A B B O D si grauitatē interpretemur perpetuum sententię cursum tenebimus, quod ea calamitas, quam grauissimā Israël tulerit, Iudææ quoque vrbs, & inter eas Odollam etiam ferenda sit. Si verò gloriā, vt latine est, retinere malimus, antiphraſi nobis vtendum necessariū est, & gloria pro dedecore & ignominia accipienda, vt apud Latinos bellum pro non bella re, hoc est, pro duello sæpissimè vsurpatum est, ita & Israëlita ignominia gloriæ illi antiquæ contraria ad Odollam vsq. pertinēs, grauissimū vatis fletum vehemēter auxerit, adeo vt vtrūque regnū ad miseriam suam secū grauissimè deplorandā, & mœstissimè plangendā excitare statuerit.

Decaluare & tondere super filios deliciarum tuarum: dilata caluitium tuum sicut aquila: quoniam captiui ducti sunt ex te.

Vt vtrūque regnum initio lamentatio complexa fuerat, sic sine etiam ipso concludit. priorēque ad planctum Israëlē vocat, cui prior calamitas accipienda fuit. eam verò reipublicæ omnium matris imaginem exprimit, quæ cum amissorū filiorū desiderio nullum modum possit statuere, capillis præ dolore animi auulsis grauissimum luctum suscipiat. [Decaluare & tondere.] Mulieribus prolixior capillus decori, breuior autē dedecori olim ducebatur. Igitur in summo dolore & mœrore, quod se miseris & decori omni indignas ostenderent, tum euulsis capillis caluitium, tum detonsis deformitatem sibi parabant. atq. vtraq. res ab Isaia vate breuiter indicatur: Et erit filiabus Sion pro crispanti crine caluitium. [Super filios deliciarum tuarum,] quos in maximis deliciis alueras & voluptatis summæ vsu educaueras. quibus quo insolentior miseriatū vsus accidet, eo acerbior est futurus. hæc ad Israëlē, ad Iudam etiam illud additum est: [Dilata caluitiū tuū sicut aquila.] Aquila certis ætatis suæ annis altissimè volare, & vehemēti superni caloris vitæta plumas amittere & nouas deinde reficere scribitur. huic similem quendam miseriarum sensu luctum Iudææ regioni Vates indicēs, simile etiā restitutionis proponit spēs. namq. Iudæos captiuos Babylonē abducendos rursus etiā restituendos fore subindicat. [Quia captiui ducti sunt ex te.] Israëlitis filiis nullū certum calamitatis genus præscribitur, nullum nō experturis. Iudæis verò illud certissimū Babylonicæ captiuitatis assignatur, vltra quod nihil temporibus illis durius, perpeſsi fuere. vsus est autē zeugmate figura vatibus familiarissima, vt filiorum nomen semel appellatū ad vtrumq. populū referret. femineo autem genere vtramq. reipublicā dixit, quod cōmunio & societas ipsa hominum matris imaginem exprimere videatur. hoc enim omnium ferè linguarum vsus obtinuit, vt 55 à Græcis *πατρίς*, à Latinis patria, ab aliis vniuersitas femineis nominibus diceretur.

Qui cogitatis inutile, & operamini malum.

ILVD in iis, quæ hæctenus, conscripsimus præcedentium Vatum commentariis docuimus, meritas impietatis, superstitionis & multorum etiam flagitorū pœnas non antè publicè dari solere, quàm iniquitatis siue H A M A S Z scelus fuerit publicè grassatū, namque cætera flagitia omnia etiam si aduersum diuinam maiestatem admilla fuerint, auctores quidem suos vitio captos, supplicio tandem carere non sinuit, siue id in hac vita, siue in futura dandum sit. Vna verò fraudum & iniuriarum publicè ac communiter contracta culpa, communiter etiam ac publicè constitutam pœnam quam maturrimè subeundam in sacris libris habet. Hæctenus ergo superstitionis & impietatis erga Deum pollutatæque religionis crimen Israëlitis pariter & Iudæis intulit, qui sibi adeo infensum & iratum Deum reddiderant, vt loco propediem cedentem non sine magno suo malo experturi essent. namque superstitio & vani cultus admissio peculiarem illam Dei prouidentiam & benevolentiam abalienat ab iis, quibus vera pietas non est, quos tamen non antè publico supplicio & vastitati addicit, quàm H A M A S Z sceleribus quasi cumulo quodam affluere sit deprehensum. sed quoniā præter Dei irati abalienationē, publica etiam famis, pestis, ac gladij calamitas vtrique genti fuerat obnuntiata, neque præter impietatis & superstitionis scelus vllū aliud H A M A S Z fuerat hæctenus crimini datum, satisq. sibi, ob eā tantū culpā, pœnarū ex Dei abalienatione sustinere videri posset; alterā hanc partē, quam obrè grauissimis malis publicè ferendis addicerentur, vates persequitur, & non leuioribus iniuriarū & H A M A S Z, quā violatæ religionis sceleribus alligatos, atq. vbi à legitimo Dei obsequio & certa religionis fide desciuere, id quod in proclini statim fuit, ad iniurias publicè inferendas vehemēti animi impulsu & omni studio deductos illos fuisse demonstrat. namq. iis duabus partibus flagitiū vnumquodq. constat, consilio videlicet & conatu, atq. in cōsilio quidē peccatū est, in conatu verò ipso flagitiū, in opere deniq. capitale iā scelus spectatur, sicut scriptū est: Vnusquisq. vero tētatur concupiscentia sua abstractus & illectus, deinde concupiscentia cū conceperit, parit peccatū, peccatū verò cū consummatū fuerit, generat mortē. Igitur omnem iniuriarū sceleris gradum ab Israëlitis & Iudæis completū fuisse, animi cōsilij & conatus atq. exercitationis argumentis confirmat. orationē autem à grauissimo & fatali verbo incipit. [Vt qui cogitatis inutile, & operamini malum.] Non solum mentis impulsu vehemētem, sed opus etiam ipsum exprobat. Vt, inquit, vobis qui conceptum animo scelus, omni consilio & conatu, tum opera omni conflatū tandem admittitis. Inutile, actiue significationis verbū hoc in loco est. Inutilia, inquit, & incōmoda, imò & pernicioſa aliis cōsilia vobiscū agitatis, quæ demum exequamini. Vt autē admittendi cum summa fraude sceleris deliberationem & studium argueret, illud subiunxit:

In cubilibus vestris.

COGITATIONIBVS liberè suscipiendis commodissimus locus cubile est, cum omni externo impedimēto amoto & quietiori corporis habitu, silenti nocte, sine arbitris, sine contentione libera cuique cogitatio est, vt: dicite in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini. Selah; sceleris verò admittendi vehemēter deliberata voluntas hac oratione ostenditur, conatus autem & studium illis etiam verbis arguitur.

In luce matutina faciunt illud.

ITA QVE admittendi sceleris consilium commodissimè & deliberatissimè capitur, vbi autem certum iam est, quam maturrimè efficitur. namque summo manè consurgentibus scelus initur, vt quantum ad nocendum illis & consilij & commoditatis superfuerit, tantum iis, quibus iniuria fit, ad propulsandū aut cauedum desit. Alterum ergo orationis membrum alteri respondet hoc modo, [Cogitatis inutile in cubilibus vestris, & operamini illud in luce matutina, faciunt illud.] id quod dummodo exequi possint, an legibus liceat, an deceat, nihil omnino laborant.

Quoniam est contra Deum manus eorum.

POTENTIAM nimiam & facultatē ad nocendū hæc oratio significat, Hebraicè tropus hic

Isaiæ 3.

Isaac Hispanus in Mich.

Psal. 4.

Genes. 31.

pus hic sic pronuntiatur: [Quoniam est Deo manus eorum.] Quo tropo Laban Iacobo genero succensens Hebraicè vsus est, què Latinus interpres sic vertit: Valet manus mea reddere tibi malum. Igitur alienas hæreditates vel fortunas vbi semel appetuerint, & cõsilio, calliditate atque iniuria adire posse sperauerint, neque legibus agere, neque moribus decidere, sed vi inuadere & obtinere; facinus verò ipsum, vbi admissum fuerit calumnia tueri statuunt.

Et concupierunt agros, & violenter tulerunt, & rapuerunt domos.

Ex malorum omnium fonte, ex cupiditate, inquam, iniuriarum & fraudum innumera genera promanant. hæc furia leges & iura omnia diuina humanaque violat. hæc vbi semel in pectoribus hominum insedit, & sociam sibi vim addere potuit, alienis maximè fortunis & saluti insidiari solet; neque verò in alienam modò suppellectilem fertur, (namque id minoris facultatis & ignauioris cuiusdam animi est) sed in ipsos pauperiorum & imbecilliorum agros atq. domos omni impetu inuadit, ita vt non expoliare, sed fortunis omnibus & possessione miseros homines deturbare triumpho loco ducatur. Agrorum igitur suorum terminos alieni fundi occupatione dilatant, & ædificandarum ædium areas vicinarum domorum deiectione protendant; vendere enim etiam inuitos dominos vel vilissimo pretio cogunt: si quem verò pertinaciter suas res tueri velle intellexerint, tamen damno, iniuria assidua, vt tandè cupiditatibus suis cedatur, efficiunt.

Iuuen. 14

*Quorum si pretio Dominus non vincitur vlllo,
Nocte boues macri, lassoque famelica collo,
Armenta ad virides huius mittuntur aristas.*

Isai.

Væ qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis, an vos soli habitabitis terram, ita adeo cupiisse iniquum est; quacunque vero ratione ab inuitis abstulisse, lógè iniquissimum: avaritiæ autem & fraudi contumeliam addere, omnino detestabile est. Sunt enim, qui cum cupiditatibus & fraudibus suis pauperiorum conatu obsisti intellexerint, lædi se putent, idque adeo indignè ferant, vt vel calumnia occulta, vel manifesta vi oppressis hæreditatem pariter & vitam appetant.

Et calumniabantur virum & domum eius, virum & hæreditatem eius.

Huius immanissimi sceleris vtinam nullum aliud exemplum occurreret, quàm illud Naborhi Israëlita ob Achabi cupiditate Iezabelis reginæ consilio & auctoritate non modò appetita vinea defraudati, sed ignominiosissima morte & omnium proscriptioe bonorum pariter affecti, sed, vt ille ait, *Dicere vix posses, quàm multi talia plorent, Et quot venales iniuria fecerit agros.* [Et calumniabantur.] Hebraicè verbum est *CHASSA*, quod vi vel calumnia opprimere significat. Ex hoc loco illud principibus viris obseruandum cauendumque est, ne quid vnquam agatur, quod potentia magis, quàm iuris & æquitatis rationibus definiti possit; neque illud verbum vnquam vsurpetur, possum, licet, est ad Deum manus mea, atque huius generis alia, quæ rarò iniuriæ suspitione carere possunt. Cuiusmodi autem huius generis consilia & conatus ac scelera iudicium diuinum maneat, statuto in Israëlitis exemplo subiungitur.

Eccè ego cogito super familiam istam malum, vnde non auferetis colla vestra.

Vt isti magna deliberatione & diligenti consilio cogitatas à se iniurias & grauissima mala tenuioribus maturè & strenuè afferebant, sic cogitatum in se & deliberatù à Deo supplicium grauissimè subibunt; neque sibi rem cum incautis & imbecillis hominibus, sed cum sapientissimo & fortissimo Deo tandem fuisse comperient. grauitatem autem & seueritatem poenarum ex diuina cogitatione siue meditatione arguit. Inferendi verò strenuitatem insuperabilem illis verbis indicat: [Vnde non auferetis colla vestra.] Sumpta autem translatio ab æneo & ferrèo iugo captiuitatè Israëlitarum durissimam & longissimam futuram esse docet, atque mutatio personarum à tertia in secundam ob dicendi vehementiam & sententiæ grauitatem in vatum orationibus frequentissima est.

Et non ambulabitis superbi, quia tempus malum est.

INSOLENTIAM omnem potentiorum, quæ rerù ex animi sententia successu nimium procefferat, malorù & miseriarù vsu reprimendà esse demòstrat, quando humana superbia

superbia nulla magis re; quàm incommodorù temporù interuentu dimittatur, sicut scriptum est: vt cognoscatur, quòd homines sunt. Ambulare superbè; est gestu, habitu & incessu, animi insolentiam proferre: Hebraicè est, [Et nò ambulabitis elati.] namque huiusmodi superbientium habitus est, erecto collo, elatis oculis & despicientibus incedere, sicut scriptum est: Generatio cuius excelsi sunt oculi; & palpebræ eius in altum erectæ. [Quia tempus malum est.] Hebraicè tempus pro certa rerum oportunitate, quam Græci *καιρος*, Hispani *Saxon*, dicunt, accipitur, vt: tempus messis, tempus sationis, &c. hoc est; quia matura illis & certa incommodorum & poenarù hora accesserit, qua bellum primum; deinde captiuitatis incommoda ferenda sunt.

In illa die sumetur super vos parabola, & cantabitur canticum cum suauitate dicentium.

IPSa sermonis simplex ratio & sententia, quisnam huiusmodi elegiarum auctor futurus sit, docet: neque enim eiusmodi parabola & lamentationis ratio vel falsis prophetis, vel cuiilibet pro arbitrio, sed illis tantum, qui à diuitioribus & potentioribus agris & domibus deturbati fuerant ascribenda est, quibus ex citissimo exitu diuinæ iustitiæ edoctis lugubri quodam instituto & cantato carmine calamitatis suæ solamen quæretur. Elegia autè ipsa parabola, hoc est, similitudinis & exemplorum nomine definitur, quòd variis rerum contentionibus & similitudinibus exemplo aliis de eadem re futura sit. omnia hæc parabola nomen indicat. *Super vos spoliatores & calumniatores*, quibus per potentiam omnia licere videbantur, neque quisquam vel verbo vno sese opponere tutò audebat. [Et cantabitur canticum cum suauitate, Hebraicè est, *lamentabitur lamentationem cum solamine.*] non quòd miserias suas huiusmodi carmine sedari omnino, sed aliquatulum leniri posse speret, Hebraicè est, *NEHI*, Hispanè *Alinio*. Cuiusmodi verò sententiæ elegia futura sit, statim exponitur.

Depopulatione vastati sumus: pars populi mei commutata est, Hebraicè, depopulari depopulati sumus nos.

CVIUSMODI verborum repetitio grauitatem & vehementiam, asseuerationemque coniunctam habet. Calamitatè igitur suã primum commemorat, deinde à quibus allata fuerit, ostendit, quòd à potentioribus & ditioribus hæreditate & fortunis omnibus deturbati fuerint, idque non ab hostibus, sed à conciuibus suis, ita vt ipsimet sibi iniuriæ fuisse videantur. nam qui patriæ propriæ cõciuibus manus affert, suis ipsius membris & visceribus attulisse meritò dici possit. Igitur nosmet nobis damnum malumque attulimus, Hispanè *Hauemonos destruido*. Et nunc *pars populi mei commutata est.* Quid pauperiorum parti accidisset, iam dixit, quid verò ditiorum tandem parti euenerit, subiungit, quòd illi à potentioribus eiectioni & vastati fuerint, hi verò ab hostibus etiã eiectioni, malè partis possessionibus deturbati commutari & transmigrare cogantur. Sunt autem huiusmodi lamentationes, si linguæ & sermonis ratio tantum consideretur, explicatu difficiliores, quòd perturbati animi orationibus & crebris figuris consent. Quamobrem dicentis cogitatio & affectus potius, quàm orationis consequentia obseruanda est.

Quomodo recedet à me? cum reuertatur, qui regiones nostras diuidat?

Hebraicè, *Quomodo abstulit à me.*

CVM admiratione insultat illi, qui se expoliauerat, quòd ad paucorum dierum vsu tantum scelus admisisset, cum propediem venturus esset hostis, qui quam ille sibi ablatam suæ adiunxisset hæreditatè militibus suis diuideret. Quid profuit, inquit, illi me à fundo expulisse meo? cum breui hostis accessurus esset, qui quæ ab illo cõiuncta prædia fuissent diuideret. nonne satius suis limitibus contentù permanere, quàm omnibus carere, fuerat? deinde oportune commemorat diram imprecationem eorum, qui spoliati & oppressi fuerat, in expoliatores ipsos: quam quidem imprecationem nulla victima expiata consequens euentus certissimè firmauerit.

Propter hoc non erit tibi mittens funiculum sortis in cætum Domini Israël.

APTISSIMA in huiusmodi iniurios homines & familiarissima miserorum imprecatio est vnica vltionis relicta ratio, quam exitu suo non carere innumera passim ac quotidiana fere exempla arguunt, vt rebus iis, quæ in posteritatis gratiã vi, calumnia, & aliis rationibus malis partæ fuerint, optatus hæres non potiatur, sed is potius, quem minimè

omnium ille voluisset, fruatur. Huius dire imprecationis vulgatissima quotidie exempla sunt, vt: Nutantes transferantur filij eius, & mendicent: & eiiciantur de habitationibus suis. Scrutetur scelerator omnem substantiam eius: & deripiant alieni labores eius, &c. Propter hoc igitur cum tu legitima hereditatis & totius rei possessione me deturbaueris, illud tibi imprecatus tandem euenisse gaudeo, vt nullus tibi legitimus haeres supersit, ad quem ex diuina lege & sacris Israelitarum moribus hereditas redeat, sed illud cum summa ignominia tibi usurpandum relinquatur. Hereditas nostra versa est ad alienos, domus nostra ad extraneos.

Ne loquamini loquentes, non stillabit super istos, non comprehendet confusio.

PROSOPOPEIA adhuc eadem ostendit nulla alia ratione potuisse violentorum illorum alienarum rerum appetentium consilium frangi, quam ipso extremo supplicio atque exitio. namque caetera omnia, nimirum vatum reprehensiones, reuocationes, accusationes, dehortamenta superuacanea illis erat, qui neque metu, neque ratione, neque pudore villo moueri, aut a sententia deterreri sese sinerent. Est autem ipsorum oppressorum & iniuria affectorum hominum ad vates oratio monentium, ne duris & obstinatis atque disciplinam omnem contemnentibus hominibus ab iniuria inferenda reuocandis frustra opera impendant, quando neque villo Dei, neque hominum timore ad ius, aequitatem atque innocentiam adduci possint. Ne, inquit, assiduis sermonibus apud eos habendis laborum nimium committote. [Quia non stillabit super istos.] hoc est, nullus plane locus illis relictus, quo diuinum verbum in eorum mentes penetrare possit, neque vlla etiam erubescencia afficiuntur, adeo obstinata ac dura mens vitio & potentia reddita est, vt consultius esse putetur diuinum verbum illis subducere, quam contemptui atque irrisioni exponere sine vlla utilitatis spe. Hanc adeo causa esse interdum solet, vt in perditissimis temporibus magna diuini verbi penuria sit: ex qua quidem re suspicio quaedam imperito vulgo exoriri potest, Deum vel huiusmodi res latere, aut iam tandem delassatum, ne persequatur, impedire, vel adeo delectare, vt impunè abire sinat.

Dicit domus Jacob, numquid abbreviatus est spiritus Domini, aut tales sunt cogitationes eius?

PRIVATI & infimi ac vulgares homines Domus Jacob dicuntur, quod Jacob, antequam nomen Israelis obtineret, eius conditionis sese fuisse profiteretur. Cum ergo huiusmodi rerum imperiti homines tantam potentiam & insolentiam non solum impunè grassari, sed sine reprehensione, sine prophetica obiurgatione abire viderent, vtramque eius rei causa esset, dubitabant, an quod spiritus Domini, quo vates excitatur, abbreviatus esset, neque tantae hominum potentiae & insolentiae sustinendae par esset, an quod Dei cogitationes & studia his similia essent, neque eas res reprehendendas duceret, quibus ipse afficeretur. Ad vtramque autem dubitationis partem remouendam sapientissimè per Vatem satisfecit Deus.

Nonne verba mea bona sunt cum eo qui rectè graditur?

NEQUE abbreviatus est spiritus meus, neque tales sunt cogitationes meae, sed propterea subductum illis verbum est, quod tantum apud eos utile & commodum sit, qui rectè & honestè viuere statuerint: itaque feliciter illis succedit, vt quibus ad rectum vite cursum tenendum gratissima diuinæ veritatis lux sit. contra vero ijs, qui impiè agere decreuerint, vehementer odiosum longeque est incommodissimum, utpote quibus irrisioni & contemptui magis, quam correctioni sit, sicut scriptum est: Spreuisti omnes discedentes a iudiciis tuis, quia iniusta cogitatio eorum. prauaricantes reputasti omnes peccatores terrae: ideo dilexi testimonia tua, & longè a peccatoribus salus, quia iustificationes tuas non exquisierunt. Hanc erga vtramque partem diuini verbi ratio est, vt non sit abbreviatus spiritus Domini, sed diuinorum verborum ijs abundè effundatur, quibus vtilia & commoda fore creduntur, ijs vero maxime interdum desint, qui veritati, qui recto consilio, qui sibi denique ipsis defuturi esse putentur.

Et contrario populus meus in aduersarium consurrexit, Hebraicè est: & heri populus meus in hostem consurrexit.

TEM-

TEMPORVM & rerum cõparatione ostendit, quàm optimè cum ijs agatur, quibus diuinum verbum comode suppetat, rursus quàm pessimè cum ijs, quorum culpa diuinum verbum subtrahitur. & quemadmodum publicè & priuatè res, ob publicum ac priuatum iniuriam inferendae studium funditus pereant, quas innocentia & iustitia maxime tueri & augere soleat. Hoc autem ipsorum Israelitarum exemplo docetur, qui non adeo pridè cum populus Dei essent, hoc est, cum pietatè veram colètes legibus institutisque diuinis vterentur, non solum quietè & tranquillè agebant, sed omnibus & finitimis & reioris hostibus superiores erant, sicut scriptum est: In te inimicos nostros ventilabimus cornu, & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. Nunc verò ijdem postquàm à Deo, à pietatè, à iustitiæ & innocentiæ obseruatione & cultura ad auaritiã, ad iniuriã inferendam desciuere, diuini verbi auxilio & comòditate destituti ignauissimi & tumidissimi redditi sunt, adeo vt non solum vero, sed vano etiam hostium metu exanimati terreantur, ac turpissimè etiam fugiant.

Desuper tunicam pallium sustulistis: & eos qui transibant simpliciter conuertistis in bellum, Hebraicè sic: E regione vestis exuistis pallium: & praeuertes securè redeuntes bello.

EO ignauiae & timiditatis eos rediisse ait, vt prospectam è regione vestem, quam viator quispiam baculo (vt sit) suspensam ferat, militare signum ac vexillum putantes, deposito etiam celerioris fugae causa pallio, turpiter fugiant. namque pallij in pugna aut in pugnae opinione denudatio impotentis fugae studium significat, vt illud: Et robustus corde nudus fugiet in die illa. non solum vero, sed vano etiam hostium metu perterriti vitam nuditate pacifcentur, vestemque, quamuis elegantem, viatori auferendam relinquunt, quem illi iter securè & simpliciter conficientem inuentis in via spoliis, non secus ac si è praelio victor rediret, onustum & auctum reddunt. Et praeuertes simpliciter putastis & reddidistis redeuntes bello. Huius verò tantae trepidationis & tantae etiam rerum mutationis causam iniuriae studium fuisse ait, quod miserabiles pauperiorum hominum uxores domorum suarum commoditate, atque earum etiam liberos perpetua hereditatum successione priuauerint.

Mulieres populi mei eiecistis de domo deliciarum suarum, & à paruulis earum tulistis laudem meam in perpetuum.

FEMINAE quietiori & imbecilli magis natura cum sint, domi diutius quàm viri manere consueuere, eius autem consuetudinis causa aedes ipsas praeter caeteras omnes res amant, quas etiam ad inopiam redactae non nisi omnium hereditatum postremas distrahi patiuntur, distractas verò omnium rerum maxime & frequentissime suspirat: praesertim cum conductas deinde domos subinde mutare cogantur, tum se miserimas, tum calamitosissimas vocant, tum eos, quorum causa proprias aedes amiserint, diris omnibus prosequuntur. Atque pauperiorum hominum turbam populum suum Deus appellat, id quod non semel in sacris sermonibus suis ore nuncupauit, vt: Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor. Has à potentioribus istis de domo deliciarum suarum, hoc est, de domibus, in quibus maxime delectabantur, eiectas fuisse criminatur. Earum verò filios fundorum & vinearum agrorumque possessionibus perpetuo deturbatos, quae à nullis familiis abalienari, sed in perpetuam laudis suae materiam certis legibus & institutis ac moribus apud suos quaeque dominos perpetua successione conseruari Deus voluerat, namque ille Chanamitidis regionis perpetuum Dominum sibi cum iure suo vèdicasset, usum tantum familiis ipsis Israelitarum tanquam inquilinis perpetua posteritatis successione percipiendum concessit. Eam verò laudis suae aeternam materiam parabat, quod vnumquemque portionem suam Deo acceptam referre, atque omni pietate & obseruatione retinere oportuerat, sicut scriptum est: Et dedit illis regiones gentium, & labores populorum possiderunt, vt custodiant iustificationes eius, & legem eius exquirant. Igitur contra ius & fas est, laudem meam in perpetuum deturbatis possessione heredibus impedire, sicut scriptum est: Terra quoque non vèdatur in perpetuum, quia mea est, & vos aduenae & coloni mei estis. Itaque cum populi sui iniuriis suum etiam ius sibi nefaria fraude imminutum Deus persequitur, dignum autè tatis sceleribus iudicium est, vt qui quietos, & tranquillè atque innocenter agentes sollicitauerint & domibus fundisque priuauerint, eius terrae, quae immodicè

appetuerint, & per summā iniuriā occupatā polluerint, vsu in perpetuum porrò abdicē-
tur, cuius iudicij & seueræ sententiæ formula sequenti versu pronuntiat:ur:

*Surgite & ite, quia non habebitis hic requiem: propter immunditiam eius
corrumpetur putredine pessima.*

Surgite, Imperatio vsus est, propterea quòd certa iam & destinata res esset, adeò vt se iam exorari non sineret; est enim is modus instando & exequendo idoneus, atque ab omni cunctatione longè alienus: adeo verò certam & maturam fore migrationem ostendit, vt considere vltèrius non permittat, vt qui inimicum, à quo vehementer læsus sit, domi offensum iniquo animo ferens, grauisimèq. compellans, exire foras festinè iubeat. Quid tibi, inquit, apud domum meam est? nonne pudet? abi cito, festina, &c. ite, in captiuitatem videlicet; non enim hæc vobis apra sedes est, quam tantis flagitijs contaminastis: neque enim fieri potest, vt vitis & turpitudinibus vestris polluta terra hæc non graui nausea, quoad vos euomat, vehementer laboreat, sicut scriptum est. Cùm verò huiusmodi grauib. alioqui tamen vtilibus vaticinijs offensi principes & populi, ac vtriusque ipsi infensi obsisterent, atque omni cura & diligentia cauerent, ne quid graue aut durū audirent, dum tamen interea populares concionatores & ad assentionem magis aptè dicentes probarent; & illud temeritatis vel impudentiæ, vel improbitatis ac licentiæ; hoc verò prudentiæ, sapientiæ, atque elegantie in dicendo nominibus definireretur (vt iudicia hominum de simplici veritate & de populari assentione etiam hodie sunt) eam rem oportune Michæas expressit, & quales hominum in se animos, cuiusmodi de officio suo iudicia & sententias expertus fuerit, alterius partis comparatione significauit.

*Vtinam non essem vir habens spiritum, & mendacium potius loquerer: stillabo
tibi in vinum & in ebrietatem, & erit super quem stillatur populus iste.*

QVI D hæc latina versio sibi velit, Hebraica simplicitate apposita declarabitur. [Si forsitan vir ambulans post ventum & falsitatem mendacij.] hoc est, si quis popularem auram sequutus mendaciā sibi ad gratiam confingeret, atque ea quæ delicatis principum & vulgi auribus blanda ac iucunda sunt, diceret, cuiusmodi de certo voluptatis fructu, de vino & ebrietate, de deliciarum non vetado principibus & diuitibus vsu, de frugum & annonæ non frustra à Deo hominibus facta copia; si quis, inquit, huiusmodi argumēta dicenda tractaret, is omnium calculo probatus legitimus populi magister cōmunibus suffragiis saluaretur. Is facillè causam rationesque suas docili populo persuaderet, hoc est, stillaret in vinum & in ebrietatem, namque lasciuia licentia à falsis ministris religionis prætextu & adulteratis sententijs facillè hominibus à labore ad libidinem procliuibus insinuat. & quicumque hæc ad gratiam asturè & apparatus tractare nouit, [erit super quem stillatur populus iste,] hoc est maximo plausu à populo isto excipietur, & populi stillator, hoc est, efficax concinator appellabitur; isque populo isti, & populus iste illi aptissimus erit, similesque habebunt labra lactucas.

Congregatione congregabo Jacob totum te: in vnum reducam reliquias Israel.

ILLVD semper Deus Israhelitis obtestatus est, illorum culpa euenire, vt perirent, suo autem ipsius misericordiæ constanti proposito effici, vt non funditus perderentur, sed vt aliquando in gratiam reconciliati restituerentur, sicut scriptum est: Perditio tua ex te Israhel, salus autem ex me, qua quidem in re diuina erga homines bonitas maximè lucet, & humana culpa apertè cognoscitur; hinc enim est quicquid mali, illinc verò quicquid boni eueniat. nos nobis atque Deo desumus, Deus nunquam sibi deest, nos officium omne peruertimus, ille semper officio suo satisfacit; nos necessariam nostrimet curam abijcimus, ex nobis verò illum duplex afficit sollicitudo, & quemadmodum non pereamus, & quemadmodum perditum recipi ac recuperari possimus. Atque hæc omnia incredibilem nostram peruersitatem & immensam illius arguunt misericordiam. Neque verò hic locus exiguam huius rei admirationem habet, quòd in ipso pronuntiandæ sententiæ feruore tantis criminibus offensus Deus, tamen orationis stylum misericordiæ commemoratione interrumpat, sicut scriptum est: Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Habet verò affectum oratio ipsa, [Congregatione congregabo totum te:] Vide, inquit, quanta meorum in te beneficiorum magnitudo, quanta tua in his cogitandis negligentia est, namque iam nunc cùm te tua culpa & tantis sceleribus obligatum, ijs captiuitatis & dispersionis pœnis, quibus dignus fueris, addico; tamè cogitationes pacis cogitas quemadmodum

Habbak. 3.

admodum restituendus tādē mihi sis & mecum cogito, & tibi, ne desperes, enuntiaro curo. atq. repetitio quidem verbi asseuerationē & certitudinē habet. Iacob verò nomen humilitatis & exilij atq. captiuitatis rationē indicat; neq. enim melioris conditionis populus ille dispersus futurus erat, quàm fuerit olim Iacob, cùm à patria domo fratris metu profugus ingratis Labano seruitutem nouis subinde mutatis cōditionibus iniquisque impositis legibus seruiret, tamen vt ille diuina misericordia ex illo inquieto rerum statu, & quodam quasi seruitutis genere redemptus, congregata vxorum, liberorū & seruatorum familia ad patriam domum reductus Israhelis nomen obtinuit, maximè dicente sibi Domino, Reuertere in terrā patrum tuorum, & ad generationem tuam, eroq. tecū. Sic etiam populum hunc filiorum Iacobi, cui dispersionis calamitas obnuntiata est, cui dura inter gentes & ignominiosa vitæ lex statuenda & ferenda prædicitur, tandē diuina misericordia sibi redimendum restituendumque, atq. in vnus Ecclesiæ Christianæ communionem admittendum recipit; idq. non in totius iam Israhelis secundum carnem celebri illa frequentia, sed in reliquijs tantum, quæ ex tam longa & diuturna calamitate superfuerint, fore præstandum, sicut scriptum est: Si fuerit numerus filiorum Israhel, quasi arena maris, reliquiæ saluabuntur. In vnum reducam reliquias Israhel toto iam terrarum orbe dissipatas.

Pariter ponam illum quasi gregem in ouili, Hebraicè, quasi oues Bosra.

VTR O modo vertatur, nihil sententiæ repugnat, sed posterioris versionis illustrior & certior nobis explicatio est: namq. ad vnum ouile vnamq. ecclesiæ communionem recipiendi Israhelice prædicuntur, idq. adeò diuino beneficio. Quòd nā autē id ouile futurū esset, nomine Bosra significauit; nimirum ad idem ouile, in quo ex gentilitatis tenebris ad Euangelij lucem conuersæ gentes & diuinæ familiæ ascriptæ conuersarentur. Iam verò aliàs diximus nomen Bosra nulli in montibus Seir antiqua Idumæorum sede, vrbi esse, sed cuidā; quæ omnis gentilitatis caput olim fuerit, id quod significatio ipsa apertè doceret. Bosra etiam constantiam siue valentiam significare dicebamus. Valentiam verò Romam urbem totius orbis quondam principem dictā prius fuisse antiqui auctores memoriz prodiderunt. Idem namq. *πάριον* græcè, quod valentia latinè est. Atq. in hac quidem parte antiquorum Hebræorum traditionem hæcenus recipimus, qui Bosram eandem Romam esse dixere. Habet autem Romana res maximam atque huic rationi accommodatissimam narrationem. namque paruis initijs, hoc est, ab ouium pascuis & caulis, à pastorum casulis ad totius orbis imperium in gentilitate excreuit: deinde verò primis & firmissimis apud gentes fundamentis in ea vrbe iactis, Christiana pietas totum ferè orbem in Euangelij dirionem redegit, atq. exiguis initijs ad innumeram multitudinem propagata est. In ea autē primus gregis huius pastor Petrus Christi Domini vice functus est; succedentibusq. longa temporū serie pastoribus Christianæ disciplinæ ratio ita aucta & illustrata est, vt prima omnium mater Ecclesia meritò appelletur, ad quam totius orbis & gentium omnium catholica cōmunio referenda sit; in cuius tandem collegiū Israhelitas cooprandos esse Vates hinc prædicit: vnam enim omnium Ecclesiæ communionem & integram sanctitatem esse oportere, & vates omnes & ipse summus omnium atq. vnus diuinus pastor (vnde cæteris pastoribus legitimus ius est) testati sunt. Igitur Israhelitis populum in gratiam tandem à se receptum, ad eundem modum, pari. ratione ac iure cum ijs, qui ex gentibus in ouile vnum admissi sunt, coniungendū esse Deus pollicetur. [Ponam, inquit, eum sicut oues (quæ illo tempore futuræ sunt) in ouili, siue, Bosra.] Idē enim esse dicere ouile & Bosra, res ipsa declarat, cùm ouile non nisi vnum legitimè esse possit, sicut vnus pastor, vna fides, vnum baptisma est; ita episcopatum vnum omnium episcoporum esse D. Cyprianus confirmat. Hoc autem ouile, quo primum ex gentilitate congregatus est grex, ad quem Israheliticus populus tandē est agendus, Bosra hoc est, valentia siue Roma est, vbi superstitionis & idololatriæ totius maxima quondā sedes fuerat. Deinde verò Christianæ omnium gentium pietatis arx constructa est.

Quasi pecus in medio caularum cumultuabuntur à multitudine hominum.

MAXIMA venientiu ad Christianā pietatē Israhelitarū frequentia Ecclesiā ornandam celebrandāq. fore præcinit, quos frequentissima celebritate & clarissima luce letari oportuerit. Id adeo ouiu in ouiliu suorū caulis cōfertorū similitudinē persecutus significauit, quas exultare, cōprimi, tumultuariq. præ multitudine videmus, quòd verò ad idē ouile vterque

Cyprianus.

uterque populus reducendus sit, atque tam diuersum pecorum genus, quales Israëlites & gentes fuerint in eandem studiorum & vitæ societate sit coniungendum, id Christi opera & virtute effectum iri docet; à quo, vt Paulus ait, ij qui gentes aliquando erant in carne, qui dicebantur præputium ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne manu facta, qui erant in illo tempore sine Christo, ab alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorij promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo, nunc autem in Christo Iesu, qui aliquando erant longè, facti sunt propè in sanguine Christi. huius autem opera & efficientia in vnam sanctorum ciuitatem & Dei familiam ascribendus populus vterque est.

Ascendet enim pandens iter ante eos: diuidet, & transibunt portam, & egredientur per eam.

Hic Iesus Christus publicè vtriusque populi pacis & concordie auctor, & diuinæ ciuitatis regendæ dux est, quem qui sequitur, non ambulat in tenebris, [qui pandens iter ante eos, qui se sequentur diuidet, siue vt in Hebraico est, *perruptor ante eos perrumpet.*] & latè patefacta porta in vnius ciuitatis communionè & societate tam eos, qui vocati iam olim ex gentibus fuerint, quàm eos, qui in diuinam gratiam restituendi sunt, Israëlitas coniungit. Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceris soluens inimicitias in carne sua legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in semetipso in vno nouo homine faciès pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso, & veniens euangelizauit pacem ijs, qui longè fuerant, & pacem ijs, qui propè, quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad Patrem. hæc D. Paulus. Idem autem qui vitæ & vitæ dux datus à Deo est, rex etià vnctusq. Domini meritò saluatus est. Benedictus qui venit in nomine Domini rex Israël.

Et transibit rex eorum coram eis, & Dominus in capite eorum.

Vt enim Ecclesie omnis, sic & recipiendorum in gratiam Israëlitarum, rex & Pontifex maximus apud ipsum Deum Iesus est, ad vtriusque dignitatis rationes & res gerendas vnctus, à quo regnum ex vtroque populo factum & Deo Patri conciliatum est. namque is publico cantu & communis caelestis senatus acclamatione audit: Dignus es Domine accipere librum & aperire signacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni tribu, lingua, populo & natione, & fecisti nos Deo nostro regnum, &c. Quod verò regem hunc coram eis transiturum pollicetur, eò pertinet, vt diuino Christi spiritu in visceribus eorum habitante, quocumque intendunt, agendos esse significet. Huius namque virtute spiritus corpus Christi, & membra de membro facti, magna diuinarum virtutum facultate afficiuntur. Dominum verò in capite eorum pròditurum esse ait, quod caput Ecclesie Christus, Christi verò caput Deus sit, à quo omnia & per quem omnia. Huic autè vaticinio illud omnino consonat, quod ab Hosea decantatum est: Et post hæc reuertentur filij Israël, & queret Dominum Deum suum, & Dauid regem suum, &c.

CAPVT TERTIVM.

Et dixi, audite principes Jacob, & duces domus Israël:

Omnium iniuriarum & publicè grassantis vis crimen & culpa prima ac maxima in principes & iudices transfertur, vtpote qui ferendarum populo iniuriarum periculum non modò non propulsauerint, sed vltro etiam studiosè creauerint & fouerint. Atque hæc profecto Dei aduersus principes & magistratus causa feuerissima, sed certissima tamen & perpètua est, quod ipsorum negligentia atque etiam culpa vis & iniuria sæuissima populorum pestis ac pernicijs publicè grassetur. Etenim sunt aliquando principes ac magistratus, qui admissorum in populo scelerum ignorantem excusent, vel quod iniuria callidè nimis & astutè fiat, adeo vt scriptarum legum verbis neque cõprehendi, neque notari posse videatur, cuiusmodi multa per se existunt iniuriarum excogitata aduersus legum formulas genera, quas magistratus propterea non vlciscuntur, quod

quod contra nullam legem commissum esse à reo defendatur, cum tamen manifestam iuris & æquitatis violationem contineant, vel quod paucorum de iniuria ac vi nomina ad ipsos ab ijs, qui passi fuissent, delata sint, qui propterea impunita libertate vsi fuerint, non alioqui vsuri si ipsi rescuissent. Hos duplici ratione redargutos sibi esse, & eodem cum cæteris imò grauiori crimine inuolutos Michæas ait: tum quod principum & magistratum negligentia ignorantem excusationem non habeat, cum eorum maxime inter sit, ne qua in populo iniuria fiat, prouidere, an facta alicubi sit, diligentissima animaduersione conquirere, sicut scriptum est: Gloria Dei abscondere verbum, gloria autem regis inquirere verbum; tam etiam quod non solum negligentia in animaduertendis, sed maxime etiam diligentia in inferendis iniurijs damnatos ipsos statim arguat & confirmet. [Et dixi] ad principes & magistratus, qui se nominatim à crimine exceptos ignorantem causa aut alia tergiuersatione volebat. [Principes Iacob.] Populi humilioris & totius reipub. magistratus, quorum alterum nomen humanitatem, alterum verò officium in vobis requirendum arguit.

Nunquid non vestrum est nosse iudicium.

NAMQUE ob eam rem principes capita Iacob Hebraicè dicti sunt; quod hos ipsos quomodo cum cæteris membris & toto reipub. corpore agatur, peruidere imprimis & prospicere oportet. omnium namq. sensu vis in capite vt in præcipua mentis arce est. Vestri igitur erat, prospicere, audire, olfacere, gustare, omnibus deniq. modis intelligere, vbi nam ius, vbi iniuria vigeat, & res omnes à calumnia & dolo ab hominum & temporum perfidia & iniquitate ad iustitiam atque æquitatis rationes reuocare, id quod neglexisse prius vobis atq. adeo grauiusimum crimen est. namque vbi principes & magistratus muneri officioque suo diligenter præfunt, iudicium & iustitia in terra, vt Isaias inquit, pernoctant. *Iudicium*, Hebraicè *Mispat*, idem quod ius æquitatemq. significare in cõmentarijs Habbakuq abundè docemus. Igitur in exquirenda animaduertendaq. iniuria negligentem fuisse in nefario crimine & fraude capitali magistratibus ponendum primum est; deinde & illud grauioris etiam culpæ nomine sustinendum, quod nō alienarum iniuriarum negligentes, sed grauiusimos auctores etiam sese præbuerint.

Qui odio habetis bonum, & diligitis malum.

NVLIVM aut turpius aut perniciosum magis exemplum est, quàm si principes & magistratus, quos summa integritate, continentia & innocentia præditos esse oportet, morum imprimis turpitudine & auaritia laborèt. nam qualis in rem publicam & in miferos à calumnia & iniuria defendēdos, quantus peccatorum, scelerum, publicæ libertatis, & æris alieni vindex is esse potest, qui virtutis odio atq. vitiorum studio ipse flagrat, qui luxuria, cupiditate & auaritia feruet ferturque? atqui illæ boni principis & magistratus partes fuerant, sicut scriptum est: Prouide autem de omni plebe viros sapientes ac timētes Deum, in quibus sit veritas, & qui oderint auaritiam, &c. & tamen quemadmodum hæc ab istis obseruata ratio sit, audiamus.

Qui violenter tollit i pelles eorum desuper eis, & carnē eorum desuper ossibus eorum: qui comederunt carnē populi mei, & pellem eorum desuper excoriarunt, & ossa eorum confregerunt, & concenterunt sicut in lebetē, & quasi carnem in medio ollæ.

Dvæ rationes pecuniæ ex aliorum laboribus conficiendæ sunt, aut vsura, aut tributum; illa semper damnata, hæc cum modò excesserit, perniciosissima est. Aliis igitur diuitibus & potentioribus in superiori capite vis & vsuræ crimen obiectum est: nunc verò omnis oratio hæc ad intolerabilia tributa & vectigalia, ad acerbissimas, capitum, ostiorum, & aliis nominibus pecuniarum exactiones significandas translata est; quibus populi & ciuitates à magistratibus & principibus nonnunquam expilantur & diripiuntur. cuiusmodi grauiusimo scelere & culpa Israëlitas principes teneri Vates confirmat: id quod opportunissimis ouium & pecorum atque laniorum, neque aliis etiam linguis ignotis translationibus pronuntiat, quod oues non pastorum officium, sed laniorum crudelitatem expertæ sunt. miferos autem & iniuria affectos populum suum commiserationis & indignitatis causa Deus appellat. Ipsam autem verborum translationem, cum longius explicare non vacet, nulla ratione aut breuius, aut cõmodius, quàm Chaldaicæ paraphraseos versione doceri posse arbitrati sumus. Sic autem Chaldaica habent.

[Dixi]

[Diripientes substantias populi ab eis, & diuitias pretiosas eorum auferentes. Qui expoliant facultates populi mei, & pecuniam pretiosam eorum ab eis auferunt, & reliquias eorum consumentes & reddentes & comminantes sicut comminatur membra intra ollam, & particula (carnium) intra lebetem.] haec Chaldaica. Harum autem rerum & acerbissimarum populo iniuriarum, ut inuestigatorem diligentissimum, sic vltorem sese profitetur Deus, & seuerissimo iudicio examinata re par pari relaturum fore vltro confirmat.

Tunc clamabunt ad Dominum & non exaudiet eos, & abscondet faciem suam ab eis in tempore illo, sicut nequiter egerunt in adiuentionibus suis.

CLAMOR oppressorum atque vi affectorum plerumque est, maximè qui verbo Hebraico *szaghak*, responderet, Qua de re iam aliàs diximus. In qua igitur mensura principes & magistratus mensi fuerint, in eadem ipsi remensum iri dicitur. Ipsi autem sese propulsandæ iniuriæ & refarciendi damni causa adeuntes, ac fidem officiumque ipsorum implorantes ciues non solum neglectione, sed illata atque aucta iniuria damnoque maiori affectos contentione maxima malisque modis excipiebant, sicut scriptum est: Principes tui infideles, socij furum, omnes diligunt munera, sequuntur retributiones, pupillo non iudicant, causa viduæ non ingreditur ad illos. Propter hoc, ait Dominus Deus exercituum Deus Israël: Heu, ego consolabor de hostibus meis, & vindictam sumam de inimicis meis. Similia igitur his Israëlitis principibus & magistratu futura tempora minatus, omnem in magna calamitate salutis spem auxilio negata aufert, [Sicut ipsi nequiter egerunt in adiuentionibus suis.] Cum ipsi miseros & supplices ad se confugientes, aut non audirent, aut indignis modis exciperent, aut omnino auersati negligerent, sic etiam ipsi ab hostibus oppressi, & magna inter gètes vi & contumelia affecti nequiquam negligentem meritò Deum implorabunt. Verum enimvero cum reprehensæ à bonis & sapientibus viris, atque à veris Dei ministris iniquitati principum & magistratu, mendaces contra prophetæ, qui assententur, non desunt, & cupiditati etiam indulgètes securitatem promittant: eaque res dubios aliàs principum animos maximè firmet, atque etiam ad augendam iniuriam, excitet, non minus perniciosum causæ huius, quam cæterorum etiam exemplum apud Israëlitas à se spectatum Vates noster oratione & diuini etiam indicij sententia persequitur.

Hæc dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum: qui mordent dentibus suis, & prædicant pacem: & si quis non dederit in ore eorum quippiam, sanctificant super eum prælium.

NVLLA magis idonea verum à falso ministro dignoscendi ratio est, quam vtilitatis & commoditatis eorum obseruatio. nam qui nulla commoditatum suarum ratione habita, nullo personarum delectu, sed veritate tantum & æquitate ad agendum constanter ducitur, is planè integro & proprio fungitur officio. eum verò qui commodis, vtilitatiq. suæ tantum seruiat, aut prophetæ nomen falsò sibi vendicare, aut officium prode re stabit, sicut & hi, quos Vates noster arguit, faciebant, qui promerentibus tantum omnia bona atque fausta, ijs verò, à quibus nihil accepissent, infausta & calamitosa omnia obnuntiabant: cuiusmodi doctrina & ministerio nihil aut nocentius, aut perniciosum magis esse potest. Præterquam enim, quòd veritatis & simplicis pietatis, ac religionis proditio grauissimam reipub. fraudem perferre solet, illud etiam accedit, quòd eiusmodi ratio quæstus & commodi causa, & pietatis honesta specie ambitiosè inita, frequètes sui spectatores parere solet. Hæc igitur huius orationis sententia est, in falsos fictosque prophetas, ac diuini verbi simulatos ministros, quorum falsam simulationem propriorum commodorum perpetuò obseruata ratio prodit, quando non ipsi cæterorum hominum & populi Dei vtilitati, sed contra populum omnem suis commodis inseruire & studiis obsequi velint. Iis enim, à quibus vel ad cœnam vocati, vel datis vltro cibariis, quæ denote mordeant, aucti fuerint, pacem prædicant; rursus, si quis non dederit in os eorù, quòd satis ad ingluuiei & voluptatis vsu sit, ei impietatis nota in iusto, atque in summâ apud reliquum populum inuidiam rapto, non pericula modò & pœnas, sed tanquam Dei atque hominum hosti legitimo iam iam sustinendum cælo, mari & prælium indicunt. Huic per simile illud est, quòd de Meuiò quodam Satyricus memoriæ prodidit:

Scurra vagus non qui certum persæpe teneat, Imprudens non qui cinem dignosceret hoste.

Sed

sed grauius multò, quòd ille vrbauitatis, hi verò pietatis speciem victum maledicentia, aut adulatione quæritabant. Explicata iam sententia, verborum quorundam ratio breuiter explicanda est. *Seducit populum meum*, non sui, non vilius principis, non ignobilis aliquem, sed meum (Deus inquit) populum: *Qui mordent dentibus & prædicant pacem* apud quos hilarè & bene accepti conuiuæ fuerint, securitatè & felicitatem plenam prædicant: nunc mordere dentibus, non translaticie, sed propriè ac simpliciter accipimus. *In ore eorum*, duo significat, & cibaria dare, & pro ipsorum arbitrio ac libidine assidue ac multum dare: namque os pro appetitu & arbitrio vsurpatur, ut illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Itaque horum vaticinia donorum tantum rationibus, & modis, non veritate ipsa æstimare est: id quòd paulò etiam inferius explicatur. [Et prophetæ eius in pecunia diuinabant, sanctificant prælium.] Sanctificare Hebraicè, certam rem publicè ac legitime exponere & significare est: ut sanctificare ieiunium, sanctificare prælium, iustum ac legitimum prælium idemque certissimum denuntiare. Qualem porrò exitum istorum diuinatio habitura esset, nimirum ipsa qua vterentur diuinandi arte, dignissimum Vates obnuntiat.

Propterea nox vobis pro visione erit, & tenebræ vobis pro diuinatione, & occumbet Sol super prophetas, & obtenebrabitur super eos dies.

GEMINVM vlegitimorù vatum officium fuit, alterum futura aut absentia prædicere, vel indicare; alterum quæ ad mores publicè & priuatè pertinerent, perorare. vtrumque autem à fictis falsiq. prophetis vsurpabatur, qui propterea, quòd ea, quæ faciebant, quæque dicebant ad sua commoda referentes, multitudini iucunda esse volebāt, populares habebantur. atque ea quidem, quæ ad publicos mores referrentur, ipsi quidem sibi temporum ratione, plausibili oratione, ac fucata religionis specie consingebant: quæ verò ad prædictiones & obnuntiationes spectarent, cum diuinæ prorsus rationis expertes essent, augurijs, & cæli atque syderum obseruationibus, quibusdam etiam coniecturis componebant: quæ diuinandi forma, quòd in temporum tempestatumq. rationibus, & in nonnullis etiã secundum naturam rebus, ut in morbis & salubritate indicandis, non nunquam congruere videatur, facillè imperitæ, & falsorum magis credulæ multitudini eximiam quandam & omnino constantem vaticinandi vim probat. De hac autem re aliàs commodius & plenius dicere nobis Deus aliquàdo concedet. nunc verò loci huius sententia aperienda est; qua non modò grauissimarum ac diuinarum rerum cognitionem, & prædicendi vim, quæ nulla istiusmodi præstigiatoribus fuerat, sed omnem etiam ex augurijs & coniecturis, leuiore res, & temporum rationes cognoscendi, & diuinandi commoditatem & facultatem turbato luminum ac syderum prospectu adimendam esse Vates obnuntiat. namque vel isti ex astrorum ordinibus, & motu præfensiones comparatas, pro nocturnis visionibus venditabāt, vel ex Solis, & lucis atque nubium calore & qualitate coniecturam facientes, vaticinium profitebantur, sicut scriptum est: Facto vespere dicitis, Serenum erit, rubicundum enim est cælum: & mane, hodie tempestas, rutilat enim triste cælum. &c. Has igitur omnes rationes in suam ipsorum atque populi perniciem, maximèque etiam in proditæ simulationis æternum dedecus turbandas esse ait. namque nox illis non vltro astrorum prospectu & ordine distincta, sed caliginosa & nubilosa cælo erit, & densissimis nubibus omnis diuinandi facultas adimetur, quæque interdum capi solerent coniecturæ, nebulis & tenebris soli obductis nullæ prorsus erunt. Iam verò verborum ipsorum vim breuiter examinemus: *Propterea*, sententijs iudicum pronuntiandis idoneum verbum est: [*Nox vobis pro visione erit*]: Hebraicè, [*Nox vobis visio erit*]. Id quòd nocturni visi nomine populo venditabatis, quòd tamè ex astris & cæli facie obseruare consueueritis, id ipsum vobis nox mestissima & erroribus atque timoribus opportunitissima erit. [*Visio*] hic *MAHHAZON* est, quæ propriè ad nocturna visa, & sœnia refertur: sic apud Iob, visiones noctis dicuntur: [*tenebræ pro diuinatione*, Hebraicè, [*tenebræ diuinatione*].] Nomen *Miqzom* diuinationem, non qualis verorum vatum, sed qualis Chaldæorum augurum, ariolorumque est, significat, huiusmodi illorù artem fuisse indicat. Ita ad eò omnibus his rebus & rationibus perturbatis, neque sibi neque alijs in calamitosa tempestate consulere valebunt.

Et cos-

Et confundentur qui vident visiones, & confundentur diuini: & operient omnes vultus suos, quia non est responsum Dei.

Ezech. 24.

DEPREHENSAM consiliorum & studiorum vanitatem erubescencia, quam confusionem sacra lingua vocat, consequitur, vt de ea re & voce iam alii docuimus. Vehementi igitur huiusmodi erubescencia diuinatores istos, & fictos religiosæ disciplinæ proflores, vbi iam detecta fraus fuerit, affectum iri significat; adeo verò grauiter id passuros, vt præ erubescencia vultus suos manu & pallio oppositis obuolare studeant. namque is magno & subito animi dolore atque ingenti malo oppressorum, & lugentium habitus est. nec amictu ora velabis, neq. cibos lugentium comedes, &c. Patrefacta igitur re, cum vanitatem exprobrantibus respondere nihil possint, manu & veste ori admota, defixisque in terram oculis, scelus suum vel hoc gestu & habitu confiteri cogentur: nepe quicquid hactenus actum, dictum, prædictumque ab ipsis fuerit, fraude, fallaciis, mendacisque constare, non autem diuinum oraculum fuisse. [Quia non est responsum Dei:] ita eueniet, vt quod manifeste veritatis cognoscenda iudicio, hoc est, commodi atq. incommodi rationibus, ad quas omnia ab istis refererentur, populus minus perspexerit, ipsa calamitatis die, imò ipsa potius caliginosa durissimorum temporum nocte edoctus, non sine suo magno malo tandem intelligat, & quisnam verus, quis fictus & simulatus minister fuerit, certissimo examine deprehendat & arguat. ex qua re legitimæ muneris sui auctoritati apud eos, quos veritas ipsa & integra simplicitas non mouerat, fidem faciendam esse Vates noster confirmat.

Veruntamen ego repletus sum fortitudine spiritus Domini, iudicio & virtute, vt annuntiem Jacob scelus suum, & Israel peccatum suum.

SI quispiam est, qui susceptum diuina auctoritate munus strenue & fortiter ac summa cum fide gerat, in his Propheta nomen profiteretur suum; non qui commodorum suorum rationem habens, aut spem, vel metum, aut odium, vel gratiam, sed qui in omni consilio & actione, æquitatem solum atq. integritatem sequatur, id nimirum efficiente diuino spiritu, cuius virtute se plenum esse prædicat: nihil alioqui præter ceteros mortales, quos vel humana potentia terrere, vel sapientia turbare, vel gratia allicere solet, egregium præstiturus. namque hoc præter alia etiam inter eos ministros, qui verè diuino ducuntur spiritu, eosque & quos sua tantum ambitio & auaritia agit, distat, quod hi quidem suarum imprimis rerum; illi verò alienarum potius & veritatis officiique sui in agendo rationem habeant: & dummodo susceptum sibi munus summa fide & integritate exequantur, dum populo & principibus nuda & simplici veritate prodesse cupiunt, placeant an displicere possint, id non laborant, sed vni ei student rei, vt annuntient Jacob scelus suum, & Israel peccatum suum: Quod ad verba attinet, Veruntamen, contentionem dignitatis, auctoritatis, & in officio faciendo integritatis comparisonem molitur hæc vox, Fortitudine spiritus, Hebraicè, *vi spiritus*, cui nulla humana vis resistere valeat. Iudicio, æquitate, integritate ac veritate: quibus maxime rebus veri vates in agenda causa inniti solent. hæc enim omnia Hebraicum nomen, *Mispat*, pro quo Latine iudicium legitur, significat: de quo in commentariis Habbakuq. latius. *Jacob & Israel*, summos & infimos illius gentis homines significat, atq. omnes in vniuersum ordines vtrumque nomen comprehendit: nam Jacob humilitatis antiquæ & datæ Deo de perpetuo cultu & obsequio fidei meminisse operæpretium est, cuius fidei violatio defectionis & sceleris nomen habet. quamobrem scelus Jacob dixit, Hebraicè, *defectionem Jacob & peccatum Israel*, cui cum splendidum nomen ex fortitudine inditum foret quod cum Deo potens fuisset, idque nomen magnam virtutis constantiam promitteret; tamen non præstitit, sed peccauit. Est autem Hebraicè nomen *Hhata*, quod fortitudini contrarium est, cui non inepte Latinum nomen, nequitia respondet, Monstri enim simile est, vt qui potens cum Deo fuerit: tamen impotenti vitio declinatus nequiter egerit. Eadem autem omnino sententia, apud Iosue dictum est: Peccauit Israel. & virtute vt annuntiet, &c. constantia, grauitate, & perseverantia, Hebraicè, *Geburah*. Eum verò vatem qui his virtutibus præditus, his artibus instructus fuerit, non ad promerendum gratiam, sed ad diuini spiritus imperium orationes actionesque suas

suas relaturum esse, consentaneum est: id cum Vates noster hactenus re ipsa præstitit, nunc deinceps summo cum studio vrget atque instat.

Audite hoc principes domus Jacob, & iudices domus Israel, qui abominamini iudicium, & omnia reuera peruertitis.

ORATIONEM omnem ab Ephraïtis traducit, & ad increpandum Iudæorum principum, sacerdotum & magistratum prodita officia conuertit, quos non honoris, sed probri magis causa principes domus Jacob & iudices domus Israel nominat: neque enim ad generis originem Iacobum, ex quo duodecim tribus ortæ & propagatæ fuerunt, sententia hæc referenda est, sed ad superiorē potius sermonem reuocanda, in quo Samariæ principes & iudices, quos principes domus Jacob, & iudices domus Israel appellauerat; impietatis & iniuriarum, atque grauissimæ fraudis accusatos, diuina sententia dānauit. Cum verò Iudei & Ierosolymitani omne nefas, ac vitium turpissimum ex Israelis imitatione expressissent, vt iisdem etiam nominibus, probri & criminis causa, appellarentur, commenerunt: sicut iisdem Iudæorum populi ac principes, & magistratus, ob turpissimi exempli imitationem, principes Sodomæ, & populus Gomorrhæ ab Isaia audire. ita aded in his libere increpandis, & accusandis sese fortem virum & integerrimum magistrum, verumque vatem præstat, vt non minori, quam Israelitæ, vitio visis, idem nomen merito imponat. Crimini verò istis inferendi huiusmodi initio summam faciat: *Qui abominamini iudicium, & omnia reuera peruertitis*, non minus quam Israelitæ illi principes ac iudices, à quibus animorum similitudo & dissensione dissidetis, turpissimarum verò rerum, ambitionis & auaritiæ studio nihil omnino estis alieni: namque illi odio habent bonum, & diligunt malum: vos autem non bonum ipsum modò odio habetis, sed iudicium, æquitatem, integritatem, & omnem iuris rationem abominamini: neque vllum iuris atque iudicij nomen apud vos appellari passi, rerum omnium ad iudicandum præstantissimam rationem in primis exosi, manifestam etiam diuinarum legum sententiam, & legislatoris consiliū, importuna quadam & callida iuris interpretatione peruertitis. Itaque cum duæ in vniuersum res sint, quibus omnis causa commodissime iudicatur, ratio siue æquitas, & lex; alteram vos abominati, nec audire quidem vultis, alteram ad arbitrium, imò ad libidinem vestram impie flectentes, verbo ac littera ius omne torquetis; cumque vobis neque lex, neque ratio ad auaritiam auxiliari possit, calumnia & fraus (maxima corruptissimorum hominum ad summas diuitias compendia) admittuntur: atque ita breui ex alienis laboribus magna pecunia publice & priuatè per summam iniuriam confecta, urbem vestram publicis & priuatis ædificiis atque aliis ornamentis augetis.

Qui ædificatis Sion in sanguinibus, & Ierusalem in iniquitate.

ILLUD inter cætera principibus & iudicibus in administranda republica cauere oportet, ne quid vitij aut iniuriæ contra publicam aut priuatam rem, publicæ etiam rei, aut religionis siue pietatis nomine admittatur: namque bonorum spe mali quicquam fieri D. Paulus vetat. Per hæc enim aduersarius iste noster Sathã, vel summos & prudentissimos viros falsa visione & specie virtutis atque splendoris fallit, & ad multa ac grauissima scelera, aut priuati aut publici commodi studio impellit. hinc euenit, vt excogitatis multarum generibus, & publicæ fisci & priuatæ iudicij, magistratum, & delatorum pecuniæ per summam nonnunquam fraudem augeantur. neque enim ea solum, quæ verè commissa sunt, luuntur: sed delatorum malitia & iudicij auaritia fit, vt multorum innocentium res insidiis & fraude directæ pereant, quando causæ non æquitatis rationibus, sed malitiosis legum interpretationibus & extensionibus definiuntur: ex qua pecunia pars quædam delatori, quædam etiã fisco, aut publicis operibus adiudicatur. Huiusmodi multas ac pœnas cum iure interdum certis nominibus statui posse non negetur: non rarè tamen iniuriosè irrogari atque exigi deprehensum est. His autem modis confecta pecunia magnoperè in publicis & priuatis ædificiis Ierusalẽ per summum nefas aucta atque adornata à principibus & magistratibus fuisse Vates arguit. [In sanguinibus.] Pauperibus & innocentibus illatas iniurias, & acerbissimas capitum, ostiorum, aliorumque nominum exactiones, quibus victus ac vitæ comodis cibis miseræ tributarium plebi subducitur, sanguines nominat: nam victu & vitæ subsidio quempiam fraudasse, proximū homicidio scelus est, quod diuina sententia confirmatur: Ipsi quoque contra sanguinem eorum insidiantur, & moliantur fraudes contra animas suas, sic sunt semitæ

omnis auarè rapientis, animas possidentium rapiunt. Iniquitate, Hebraicè *Ghauah*, in peruerfitate & deprauatione, quòd auaritiæ & pecuniæ conficiendæ causa, iura, legum interpretationes, confuetudinesq. deprauarentur. *Sion* celeberrimus in ipsa vrbe mōs fuit regia arce & operibus magnificis munitus: *Ierusalem* verò tota vrbs publicis & priuatis ædificiis constructa erat. Igitur vt regis & principum ædes, & publicæ etiã loca, nec non & muri ipsi magnificè ex direptis miserorum & innocentum fortunis, tum tributorum, tum mulctarum nomine augebantur; si quid enim non solum commissum, sed falsò etiã delatum foret, vel publicis operibus, vel priuatis magistratuum ædibus & commodis multa erat: eiusmodi verò pecuniæ communi studio singuli ordines pro sua quisque parte instabant.

Principes eius in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, & prophete eius in pecunia diuinabant.

O A V R I sacra fames, ô sacrarum & prophanarum rerum interurbatrix auaritia, quam tu vitæ & officij partem non tentas, & tentatam non violas, violatamque nõ prodis: & quæ in ipsam sanctissimorum in repub. munerum arcem inuadens, prima ordinum omnium capita, principes, sacerdotisque expugnas, quid in inferioribus rebus & ordinibus intactum nefasta linquis? Tria præstatissima & summa in repub. mûnera sunt, iuris dicendi potestas, sacerdotium & vaticinium, quæ ad societatem hominum inter se conferuandam, ad mores componendos, ad collocandas in tuto futuræ ac perpetuæ felicitatis rationes pertinent: hæc eos, qui purè ac summa fide & integritate administrare apud se cõstituerint: aliorum omnibus cõmodis & publica vtilitate, nõ sua priuatè tuci oportuerit, sicut scriptum est: Eliges tibi viros, &c. in quibus sit veritas, & qui oderint auaritiã: Sed tamen principes eius non iure, non veritate, sed in muneribus iudicabant. Hebraicè, *Szohhad*, Hispanè, *cohecho*: apud Romanos repetidarum iudicium de hac re datur. Sacerdotes verò, quos diuinæ legis præceptis & sacris mysteriis docendis, idque gratis, præse voluerat Deus, sicut scriptum est: Hi custodierunt eloquiũ tuũ & pactum tuũ seruauerunt, docebunt iudicia tua Iacob, & legẽ tuã Israël; idque non mercede, sed gratis, vt acceperint: namque statutus à Deo cibaris cõtenti, mercedes disciplinæ selecti non debuerunt; sed & hi mercede docentes doctrinæ rationes non ad veritatẽ & integritatem, sed ad priuatam vtilitatem referebant: deniq. cum propheticum munus diuinum planè sit, neq. eius sanctitatem vllò pretio corrumpi aut pollui sit fas. Si dederit, inquit Balac, domum suã plenam argenti & auri, non potero immutare verbum Domini Dei mei, vt vel plus vel minus loquar, nihilominus isti verum vaticinium professi, sed mera somnia & fallacias confingentes in pecunia diuinabant. non ait vaticinabatur, sed diuinabant: de quo genere iam diximus. Hæ principum, sacerdotũ & prophetarum spectatæ virtutes, hæc studia & artes, Vates inquit, sunt, qui tamen, si superis placet, vana & simulata conferuatæ religionis iactatione tantum sibi assentantur & indulgẽt, vt nihil mali metuendũ esse confirmant, vt pote Dei principis maximi & potentissimi consecratam in vrbe sua ædem colentis præsidio tutis: quam tanti ab eo fieri existimant, vt deserendam nunquam fore metuant. eum verò templo assistentem suo, eorũ vitam, res & fortunas omnes firmissimis certæ prouidentia propugnaculis esse defensurũ: ita ad eũ, quem isti Deum opt. max. & fortissimum vltorem agnoscetes prædicant, nouis indies sceleribus ex ea cogitatione susceptis infensum sibi magisque iratum faciunt.

Et super Dominum requiescebant dicentes: nunquid non Dominus in medio nostri est? non venient super nos mala, Hebraicè, super Dominũ nitebantur.

NON modò factu, sed dictu etiã nefas est ad grauissima suscipienda scelera eius ope gratia atq. auctoritate niti, qui vitia & scelera omnia acerbissime odit & auersatur. Nunquid non Dominus in medio nostri? Cõciuem & principem Dominum prædicant, quem inter tot tantaq. nefaria flagitia, tamen loci & templi (quo ipsum maxime delectari putabant) fouendi & colendi gratia quiduis potius passurum, quàm abiturum stultissime iactant, quasi Dei cultum & religionem nusquam gentium, præterquam Ierosolymis conferuari dicerent, quod à gentibus aliis atq. à vicinis Israëlitis ob idololatriam & superstitionem semotus inter angustos Iudææ fines sese contineret, vnde discedenti nullus, quòd se reciperet, locus in omni terrarum orbe superesset. In medio populi alicuius esse, idem

idem quod tranquillè & placidè quieteque habitare est. Hispanè, *Esar de vsiento*. Sic matrona illa Sunamitis Heliseo studij, gratiæ, auctoritatique suæ opem omnem & diligentiam, si quo in negotio experiri vellet, expectare iubenti respondit: In medio populi mei ego habito. Itaque isti principem & conciuem Deum, cuius auctoritatis & virtutis præsidia periculo opposito exponunt, tamen assiduis sceleribus à se abalienant. Huiusmodi autem stultam & perniciosam confidentiam illis sæpe disfluendam Deus ipse per vates curauit. Nolite confidere in verbis mendacij dicentes: Templum Domini, templum Domini est: Quoniam si bene direxeritis vias vestras & studia vestra, si feceritis iudicium inter virum & proximum eius, aduenæ, pupillo, & viduæ non feceritis calumniã, & sanguinem innocentem non effuderitis in loco hoc, & post deos alienos non abieritis, in malũ vobismetipsis: Habitabo vobiscum in loco isto, &c. Sed cum loci illius sanctitudo & maiestas innumeris omnium generum sceleribus contaminata, ad latronum præsidium & asylum, (vt apud eundem vatem Deus dicebat) redacta sit, partem Silo ruinam magis quàm certam aliquam & perpetuam à Deo propugnationem, sicut & idem vates obtestatus prædixit, expectari necesse est. Ite ad locum meum Silo, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israël. Quantæ verò fraudi huiusmodi stulta fiducia Israëlitis futura esset, sub iuncto versu Michæas prædicit:

Propter hoc, causa vestri Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa siluarum.

MAGNA in iudicandis rebus peruerfitas est, minora maioribus, deterioraque dignioribus anteferre; diuinum præterea iudicium eadem peruerfitate definire, insipientissimæ ac nefariæ profus cogitationis est: nam res ita distinctæ sunt, vt alia aliã naturæ rationibus longè excellat. Quamobrè suis eas ponderibus examinari æstimarique, æquũ, consentaneũq. est. Ab hoc autem recto æstimadi sensu & modo Deũ omnium rerum auctorem disiunctum esse velle, insipientissimum & stultissimum, atq. à diuinitate alienissimum asserere est. Constat autem homines non materialis templi causa, sed replem hominum causa esse constructum: idque tam diu Deo gratum atque cultum auctumq. fore, dum hominibus sacrum sanctumque ritè conseruetur: vbi verò omni flagitio & scelere pollutum ab ipsdem fuerit, huius rei causa ingratiſsimum fore necesse est. Neque enim diuina & sapientissima virtus vlla re in terris, præterquam hominum consuetudine delectatur, qua, si sua ipsorum culpa indigni reddantur; nihil præterea in terris est, quod magnoperè foueat & diligit, sicut scriptũ est: Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Igitur quæ causa hominũ amantur & curatur, eadem eorundè rursus culpa negliguntur. Cuius rei exemplum in Ierosolymitanorum & Iudæorum euertendis rebus duplici periculo Deus statuit. namque illi dum templi atque externi cultus maiestate fidentes, pietatis rationes peruertunt, & iura omnia diuina humanaque violant, funestos ignes vrbi temploque suo ex diuini consilij sententia à Babylonico hoste inferendos incitant. Id autem quod rebus primũ integris experti fuerant, postea demum non plenè restituitis, æterno exitio post Christi tempora pertulere. [Causa vestri Sion quasi ager arabitur.] namque is mons causa vestri à Deo quodam propugnatus & vehementer illustratus, nunc deinceps, postquam in sanguinibus ædificatus est, excidio addictus destinatusque fuit: vt quæ debellatæ & dirutæ vrbes ab hostibus perferre solent, ipse etiam perferat. Consueuere autem duces dirutis à se vrbibus, aratro impresso & tracto, perpetuam solitudinem ascribere, atque restitutione interdiceret. Sic Poeta de æterno Troiæ aliarumque excidio mentionem faciens, dixit: Imprimevẽtque muris Hostile aratrum exercitus insolens. Et Ierusalem in iniquitate constructa, quasi aceruus lapidum erit, magnificis domibus, muris, atq. ædibus euerfis & dirutis. & mons templi in excelsa siluarum. Templũ in monte Moria maximis lapidibus primũ à Salomone ædificatũ, deinde etiã a Zorobabelis sociis restitutum, ac demum ab Herode est instauratum. Eius autem diruti ruinas tantis lapidibus temerè deiectis eminentium in siluis rupium instar habituras esse Vates præcinit, id quod rei ipsi consentaneũ est. Vtrumq. verò Ierosolymæ vrbis & templi excidiũ, & quod à Nabuchodonosore, & quod à Deo editũ, simile ob culpam & confidentiã fuit, Michæas vno vaticinio significauit. namq. Caldæorũ primũ exercitu vastatã, atq. incensã vrbẽ, templumq. ipsum dirutũ per integrũ ferè seculum mansisse,

Psal. 77.

Joseph de bello Iudaico.

Isaac Hesp. in Mich.

Ierem. 26.

mansisse in sacris annalibus legimus. Qua de re illa decantata elegia est: Deus venerunt gentes in hereditate tua, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam, hoc est, in aceruum lapidum. namque idem utroque in loco nomen Hebraice est: deinde vero à Romanis destructam, ut nihil omnino antiquorum ædificiorum retentum, neque in tanta templi illius mole lapis lapidi commodè impositus, ut Christus prædixerat, cõservatus fuerit. Nã quæ nunc Ierofolyma dicitur, ab Aelio Adriano Aeliæ nomine cõstructa, neque antiqua faciès, neque situm etiam retinet. Quod & obscura quædam illius quæ extant vestigia, & descriptio ipsa manifestè arguunt: quippe maxima nunc oppidi & frequentissima pars ad Caluarium montis, & Iesu Christi seruatoris sepulchrum pertinet, qui locus olim à muris nonnullo distabat intervallo. Atque hanc vaticinij partem ad Iudæos tantum principes, & populum spectasse apud Ieremiam accepimus: Michæas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechie regis Iudæ, & ait ad omnem populum Iudæ dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem in aceruum lapidum erit, & mons domus Domini in excelsa siluarum, &c.

VATICINII SECUNDI ARGUMENTVM.

ISRÆLITARVM & Iudæorum stragem, exilia, necnò Samaria & Ierusalem excisiones atque incēdia, nihil omnino impediura esse affirmatur, quo minus Deus maximis rebus, quas iam olim promiserat, præstandis sibi ipsi cõstet. Nouum enim montem multis & illustrius ornamentis parandumque esse, in quo noua & pulcherrima gratissimaque cõstructa, eade Deus optimus Max. stabilem sibi sedem & certum domicilium colliget: cuius maiestatem & sanctitatem admirate gentes nationesque omnes undique petentes & confluentes, magna celebrent frequentia. Neque vero odio ut olim montem illum Sion terrestrem vastabundi, sed summo diuine legis perdiscenda studio impulsu, obseruabundi conscendent. Illo autem aureo seculo bella omnia & prælia, irbas, inimicitias & similitates toto orbe terrarum moderatio & concordia communis religionis statu compositum iri, prædicit Vates. Ea vero felicitate non gentes & nationes modo, sed Israelitas & Iudæos, qui hæctenus toto orbe dispersi disiectique fuerint, vsuros, qui ab illa longæ captiuitatis miseria, ab illis animorum simultatibus & inimiciis de liberatoris misericordia in gratiam & concordiam secum, atque cum alijs gentibus, ita reducendi sunt, ut uni Christo legitimo ex Davidis posteritate regi protinus pareant. magnum tamen in primis à gentibus omnibus conflictum, & magnam sanctissime ecclesie oppugnationem suscipiendam, quæ tamen propugnatore Deo extinguitur, Israelitis atque alijs gentibus (à quibus Euangelium coleur) in unum coniunctis, quibus omnibus Rex ille Christus præficiendus sit: cuius regnum & imperium ad fines orbis terre propagatum iri dicit. salutem autem illam piorum & impietatis totius expugnationem, non ferro, non armis, non equis aut curribus, sed diuini spiritus efficientia & virtute fore expediendam, quam summa spiritualis pacis & honestissimi otij nullo metu aut suspitione interturbata tranquillitas, & nullis armis, aut equis, aut muris indigens securitas consecutura sit. Atque hæc profecto omnis ratio, & à Vate nostro expressa rerum & seculorum imago amplissimum & felicissimum Christianæ ecclesie statum, in quo adeo per spiritum sanctum Christi virtute, & diuino atque immortalis merito collocanda fuerat, significat. Hæctenus argumentum.

CAPVT QVARTVM.

In nouissimo dierum erit mons domus Domini preparatus in vertice montium, & sublimis super colles.

AD ROMANOS scribens D. Paulus diuinorum promissorum constantiam & fidem per subtili de ea re oratione habita manifestè probat, quod tamen si homines sibi ipsis salutique suæ sapenúmero desint, Deus tamen nunquam sibi promissis suis præstandis defuerit, idque sapientissime curauerit, atque egerit, ut propositi hominum generi de publica salute spes, quo magis cõmunis aduersarij dolo & fraude debilitata esse aliquando videretur, eo firmioribus & amplioribus consiliorum fundamentis ad euentum vsque ipsum fuerit administrata. Effecerat quidem publicus ille humani generis hostis, ut mons ille terrestris Sion & Ierusalem cum templo illo suo materiali incolentium vitio & culpa repudiaretur, ut autem consiliū illud de cælesti regno stabiliendo repudiaretur, efficere non potuit: namque templi mons in excelsa siluarum redactus nunquam impediit, quo minus ille ecclesie mons, in quo ciuitatem suam institueret Deus cogitauerat & magnis Dei promissis & dignissimis tandem ac certissimis fundamentis stabilitum, & maximis

Creg. in Eze ch. hom. 13. Hieron. in Isai. c. 2. Leo Papa de nat. serm. 10.

Rupert. in Mich. lib. 1.

orna.

ornamentis auctum sit. hanc igitur rem vates grauissimo prædicit oraculo. Quæquam mons ille terrenæ & lapideæ ac lignæ domus Domini ob cultorum flagitia ruinis & excisionibus horridus incultæque ac saxosæ siluæ similis tandem cõuaserit, tamen statuto à Deo tempore futurus erat, ut mons sanctæ ac legitimæ domus Domini, in qua ille sibi æternam sedem collocaturus esset (ea autem Christianæ ecclesie religio est) omnes alios montes, omnem alium siue veræ siue falsæ religionis cultum tanto excelleret intervallo, quanto vanitatem veritas, luxque vmbra excellit. Neque vero obscura nimis significatione religionibus omnibus montium nomen à Vate est inditum, quod non modò superstitiosa gentium templa, sed sacella etiam, quibus Dij illi vanissimi colerentur, in montibus editoribusque locis sita esse, ad diuinitatis & maiestatis ratione pertinere putabatur, quæ ex ea re sana dicta fuisse nemo eruditus est qui nesciat. Igitur veritate & sanctitate Christianæ ecclesie religio cum Iudaicâ vmbra, tum aliarum superstitionum tenebras adeo superatura esse dicitur, ut illa sprete alijsq; dånatis, hæc vna, velut vnicū salus publicæ præditiū, communi omnium gentium consilio & studio perenda esset. Domum autem Domini homines ipsos ecclesieque membra appellat, sicut scriptum est: Templum Domini, sanctum est, quod estis vos. Hoc autem vaticinium eodem planè visu & non dissimili oratione ab Isaia & Michæa vaticibus exceptum decantatumque est, non quod hinc ab illo mutuata verba in sua orationem translata sint, sed quod præuisam eandem rem, ut propriè diceret, iisdem ferè verbis dicere fuerit consentaneum. In nouissimo die.

Et fluent ad eum populi & properabunt gentes multe & dicent, venite ascendamus ad montem Domini & ad montem Dei Jacob, & docebit nos de viis suis & ibimus in semitis eius.

MAGNA & assidua cultorum frequentia Christianam religionem celebrandam esse canit, quos sacrosancti euangelij notitia ad communis religionis & vitæ societatem inuendam vocatura esset. Frequentia verò & assiduitas atque studium duobus commodissimis verbis significata sunt, & fluent & properabunt. communitas verò studiorum, & animorum de ea re consensio illa adhortatione ostenditur, Venite & ascendamus. Ad terrestrem Ierusalem verbum, Ascendamus, referendum est, quod ab illius imagine omnis hæc vera cælestis ciuitatis ratio in sacris libris translata sit. consonant enim altissimi motis nomen, & ascendere verbum. Quod autem ad domum Dei Iacob additur, eo pertinet, ut antiqui in Iacob collocati beneficij memoria ad eandem & maiorem dignitatis spem sese mutuo aduocent. Nam ab eo, qui ex humili Iacob illustrem Israëlem reddiderat, se etiam ab illa infima seruitutis conditione ad diuinam libertatem, ab errorum cæcis tenebris ad veram lucem reuocatos traductum iri credere & sperare par erat. Itaque huius motis expectatio aliarum omnium religionum & superstitionum, à quibus gætes imbutæ fuerat, repudiatione arguit. Ob quod verò emolumentum id consilij cõmuniter à gentibus capiendum esset, statim declaratur: & docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius. Vanæ & stultæ sapientiæ professione omnibus gentibus fuisse Christianæ doctrinæ virtutis & efficietis cõparatione Vates docet. Gentes ambulat in vanitate sensus sui tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorationem, quæ est in illis &c. Hunc autem errorem auoscentes populos, Christum Dei virtutem & sapientiã petitorios vates oraculis prædixerat. Ad re gætes veniet ab extremis terre, & dicent: Verè mendacium possederunt patres nostri, & vanitatem, quæ eis non profuit &c. Quas verò doceri cupient vias, diuinæ sapientiæ rationes & honestissima viuendi instituta erunt, non philosophicæ cogitationes aliqua, quales multos olim variarum sectarum homines adumbrata magis specie virtutis mouerunt, quam vera & præstantissima aliqua virtute iuuerint. Verum enimvero vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas

Isai. 2.

Ephes. 4.

Ierem. 16.

Psal. 101.

veritas

veritas his qui seruant testamentum eius. huius verò maximæ rationis summa Christus est, Dei sapientia & Dei virtus, de quo nobis grandis & interpretabilis ad dicendū sermo est. Neque verò sterilem & ieiunam aliquam aut tepidam disciplinam fore vates prædicat, sed viuâ atque efficacem, quæ cultores suos vehementi honestatis amore affectos ad assiduam veræ & diuinæ virtutis exercitationem vltro impellat, non vt antiquæ legis temporibus cū accepta Deo in Sina monte lex cultores suos terreat magis quàm ad veram ac solidam pietatē alliceret, sicut scriptum est: Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundū pactum quod pepigi cum patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, pactum quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorum dicit Dominus. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum eis, &c. dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eā, &c. Huius nouæ & in corde scribendæ legis participes populi etiam illi futuri erant qui ad montem Dei Iacob euangelica legatione vocati concurrerent. *Et docebit nos de viis suis, & ibimus in semitis eius.* Omnem virtutis rationem & minima etiam præcepta obseruaturos sese profiterentur, non vt antiqui illi Israëlitarum, quibus, ob viarum Domini ignorationem, diuina requies iureiurando etiã negata est. Illam igitur legē, quæ in Arabia mōtibus lata est, vt quippe quæ nihil ad perfectum adduxerit, antiquatam & nouam quandam efficacissimā non hebræis modò, sed populis omnibus promulgandā diuinitus latum iri vates prædixerunt. cuius prædicandæ initium Ierolymis factum ministrorum officio & consequentibus signis per omnem terrarum orbem propagaretur: namq. publicæ salutis præconiū & latissimū euangelium a Sion in cæteras orbis nationes perferendū esse diuinis oraculis est productum. Dedi te in lucem gentium, vt sit salus mea vsque ad extremum terræ. Hanc diuinæ noui testamenti in cordibus scribendæ legis perfectionē longè antiqua illa præstantiorem agnoscentes vates cum vera gloria prædicauerunt. cuiusmodi prædicatio à vate nostro asseueranter initur.

Quia de Sion egredietur lex & verbum Domini de Ierusalem: & indicabit inter populos multos, & corripiet gentes fortes vsque in longinquum.

Quia Vox hæc præter alia multa, asseuerationis vim in sacris obtinet, vt: Quia non repellet Dominus plebem suam. Huiusmodi autem hoc in loco significationem habet, vt antiquata repudiata iam prioris legis, vt parum efficacis, ratione, posterioris vim & efficientiam anteponat. *Verbum Domini*, verbum abbreviatum, Verbum consummans in æquitate, quod Dominus facturum se pollicitus fuerat. Verbum fidei, quod ab Apostolis prædicatum est. cuius ea vis erit, vt *inducet inter populos multos, & corripiet gentes fortes vsque in longinquum*, spiritu sancto in discipulos immissio, à quo mundus de peccato, de iustitia & iudicio arguendus fuerat, stultis de avaritia, de ambitione, de gloria, de rerum summa, de vitæ huius felicitate opinionibus euolutis & sublati: nouisq. de modestia, de paupertate, de concordia, de mutua charitate & pace, iisdēque verissimis in eorum mentibus confixis sententiis.

Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones: non sumet gens aduersus gentem gladium, & non discent ultra belligerare.

ELEGANTISSIMA & poëtica periphrafi diuinam animorū pacem & tranquillitatem Christianis omnium gentium hominibus futuram describit, non pacem qualem mundus falsò promittit & habet, sed piam quãdam & æternam pacem maximo animorum consensu & vera charitate (quæ non quærit quæ sua sunt, neque æmulatur) conciliandam felicitatem præterea & rerum omnium copiam, communemque omnibus utilitatem consecuturam subiungit. Id verò argumento à destinatis producto confirmat, namque belli metusque depositionem comparati ferri atque æris à bellicis ad rusticos vsus translatio, & militaris disciplinæ dīnuetudo, agriculturæque studium manifestè arguent. namque arma in vomeres conflare quid aliud quàm belli cessationē & agriculturæ ac pacis comodissima studia, & militare disciplinam negligere, ac securitatē perpetuam significat: sic apud Isaiã: Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces; non leuabit gens contra gentem, neque exercebuntur ultra ad prælium. Atque hoc modo Christi imperium Ierolymis in monte domus Domini initio fundatum non

nō ferro & cæde, sed diuini spiritus vi, summaq. in pace toto orbe dilatandum erant, ac tanta etiã iustitia, æquitate & innocentia gerendum, vt nullius rapinæ, nullius iniuriæ, nullius deniq. violentiæ metu cōmunis & publica pax interturbari possit.

Et sedebit vir subtus vineam suam & subtus ficum suam, & non erit qui deterreat, quia os Domini exercituum locutum est.

SECURITATEM tranquillitatemq. publicam rusticæ rei cura studiumque significat. Sedere autē in arborum vmbraculis, honesto otio & quiete abundantis, vitamq. sine graui vlllo labore, sine suspitione vel contentione tradūcentis est. Hinc illud spectat quod Rabfaces Ierolymitanos allocutus dicebat: Egredimini ad me & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisq. ficum suam, &c. & apud exteros eadem res iisdem imaginibus significantur, vt: *Portasq. non clausas & arua Marte coli populata nostro.* & illud: *Recubās sub tegmine sagi.* At verò diuino præsidio & tutela efficiendū esse ait, vt nulli qui ad illud Christi regnum pertineant, vlla pœna aut metu, vlla periculi denuntiatione vel terreantur, vel tranquillo animo esse & consistere vetentur: *Quia os Domini exercituum locutum est.* Diuinorum promissorum cōstantia & certitudo illustri potentia mētionem confirmatur. Verba enim *Domini* veritatem, *exercituum* verò ad id quod promissum fuerit, præstandum facultatem arguit: quam rem & aliàs annotauimus: Igitur securitatem, animorumq. tranquillitatem certissimam illis ex eo arguit, quod à potētissimo & fortissimo & constantissimæ fidei Deo in proprium gregem recipiendos esse sponsum confirmatumque sit. Oves autem Christi nemo tollere, nemo à charitatē Dei separare poterit. *Os Domini locutum est.* vehementem asseuerationem oratio habet; non enim conficto ab homine aliquo, sed certo Dei ipsius sermone & vitæ vocis oraculo de ea re receptum esse. At verò ecclesiam tam ex omnium gentium populis, quàm ex Israëlitis constat vna pietatis & diuini cultus conspiratione, vna iucundissima vitæ & officiorum omnium societate coniungendam esse, ita vt (quemadmodum Paulus ait) idem omnes sapiant, idem sentiant. hoc etiam Vates nolter gratulabundus canit:

Quia omnes populi ambulabunt vnusquisq. in nomine Dei sui, nos autem ambulabimus in nomine Domini nostri in æternum & ultra.

LOCVS hic vt Latine redditur, difficilior aliquanto est, qui tamen sententia ipsa commodè explicabitur, quorundam tantum verborum rationibus annotatis. *Quia*, affirmationis magis, quàm causæ significationem hoc loco habet. Verbum futurum, *ambulabunt*, non ad rationem futuri, sed ad consuetudinem referendum est. Absoluitur namque à temporis notatione verbum hoc in loco, sicut & sæpe obseruandum docuimus. Itaq. *ambulabunt*, *ambulant* vel *ambulare* solent: explicandum est, præterea incisum punctum post coniunctionem, *autem*, figendū est, atq. oratio ipsa hoc modo est legenda: *Quia omnes populi ambulantes vnusquisq. in nomine Dei sui, & nos ambulabimus in nomine Dei nostri in æternum & ultra.* Ita ad eodē omnium nationū ad veritatē & lucē reuocatis hominibus, & ex Israëlitis etiam in gratiam restitutis vnā communem & catholicam ecclesiam; vnum baptisma, vnum Dei vnus nomen colendum, vnum euangelij & fidei obsequium futurum esse confirmat: neq. varias antē opinionum, superstitionum, religionumque contentiones impedituras fore, quominus in eundem tantum pietatis veræ ac sanctissimæ religionis consensum conueniatur. Eam autē rem iã diuinitus præstitam, & cumulatifsimè tandem præstandam apostoli omnes multis in locis prædicant: Tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dij, seruiebatis; nunc autem cū cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, &c. & ad Ephesios: Memores estote, quod aliquando vos, qui eratis gentes in carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in carne, manu facta, qui eratis illo tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo: nunc autem in Christo Iesu vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi: Ipse enim est pax nostra, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucē, interficiens inimicitias in semetipso, & veniens euangelizauit pacē vobis, qui longè fuistis, & pacē iis, qui propè, quoniã per ipsū habemus accessū ambo in vno spiritu ad patrē, &c.

Oportuno

Ephes. 1.

Oportuno autem Zeugmate Vates hic vsus fuit, vt communem gentium & Israëlitarū ad perpetuum Dei vniuersi cultū, conspirationem & concordiam significaret: *Omnes populi &c. & nos ambulauimus in nomine;* quanquam multitudinis numero vna tantum persona eaq. prima (quæ consensum magis ostendit) pronuntiata est. sic Paulus: *Habemus, inquit, accessum ambo in vno spiritu ad patrem.* Quod ad verba attinet, vox, *autem,* non aduersanter sed coniunctiue siue adiunctiue ponitur, vt: Abraham autem genuit Isaac, Isaac autem &c. namq. si ex hebraico ad verbum veritas, vertendum profecto est, & nos. Quoniam verò diuino consilio res ita decreta constitutaque fuerat, vt cum pauci primū ex Israëlitis, per quos initio gerenda esset, ad ecclesiæ sacræ ciuitatem receptis, ceteris que ob incredulitatē repulsis plenitudo gentium admissa esset, Israëlitis tandem reliquis gratia salutisque afferretur, causæ ipsius ratio postulare videbatur, vt eodē, quo expediendum esset ordine negotium à vatribus præntiaretur; simul vt admiranda Dei sapientia & veritatis ratio cōstaret, & ex iis quæ transactæ primum fuissent, rebus, earum etiam, quas sperari oportuerat, certa daretur expectatio,

In die illa dicit Dominus: congregabo claudicantem, & eam quam eieceram colligam, & quam afflixeram, consolabor: & ponam claudicantem, in reliquias: & eam quæ laborauerat, in gentem robustam: & regnabit Dominus super eos in monte Sion, ex hoc nunc & vsque in æternum.

Esa. 30.

MISERATIONIS & misericordiæ diuinæ rationibus oportuna ouium & pecudum translatio est: quæ libenter ac sæpe à sacris auctoribus vsurpatur. Huic imaginis, si qua miseræ accessio ad pingatur, misericordiæ rationes impensius excitat & commouet, vt si claudam vel infirmam, vel aberrantem, vel perditam ouem dicas, cuiusmodi frequens in sacris libris mentio est. Igitur de restituendis in gratiam Israëlitarum sitis dissipatisque reliquiis receptum sponsumque à Deo esse Vates commemorat. appellat namque claudicantem Israëlitarum familiam tribus duabus minore allusione ad Iacobum olim claudicantem facta. Iudæorum verò gentem eiectam vocat, quod ea postremum ex patriis finibus, atq. ex diuina maximè gratia procul eiecta fuerit. nam postrema & iustissima Iudæorum ob pulsū è propria vinea hæredem, id est, ob repudiarum Christum reprobatio fuit, sicut scriptum fuerat: *Quia repulistis verbum hoc idcirco erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens. eiusdem autem gentis causa ait, & quam afflixeram, consolabor, Hebraicè & aspere tractaueram.* Vehementer enim ab eo tempore quo discedentibus apostolis derelicti desertique fuerant, vexati, obsecari afflictique sunt, vt pœnas dederint sanguinis etiam omnis, qui effusus fuerat ab Abel iusto vsque ad Zachariam filium Barachæ &c. atque Israëlitarum quidem qui semel tantum capti & abducti sunt, quod variè fuerint dispersi, res omnes afflictæ magis debilitatæque sunt. Iudæorum verò quanquam Babylonica prius & Romana posteriore captiuitate fuerint profligatæ, tamen quod commodiores migrationi suæ regiones nacti fuerint, minus imminutæ minusque attenuatæ fuere. Quamobrem Israëlitarum futuram salutem reliquiarum nomine significat. *& ponam claudicantem in reliquias.* Nam diuina misericordia effectum est, vt Israëlitarum tot malis tot miseris, tot rerum & temporum casibus, incommodis & difficultatibus affecti nõ funditus perierint, sicut scriptum est: *Misericordia Domini, quod nõ sumus cõsumpti, quia non defecerunt miserationes eius.* Hebraica autē lingua reliquiarum nomine duo significat, id quod ex miseris & afflictis rebus relictum est, & quod ad futuræ restitutionis spem quoque fuerit residuū. Atq. vtramque ad re promissionis huius referenda sententia est, vt tantarum miseriarum sitæ reliquiarum diuino demum beneficio collectæ in futuræ deinde sanctæ sobolis spem repositæ foueantur, sicut quondam à Vate scriptum, & ab Apostolo cõmodè relatū fuit: Si fuerit numerus filiorum Israël quasi arena maris, reliquiarum salutem erunt. Iudæorum, verò res, quæ minus imminutæ permanerint, celerius & validius restitutum iri promittit. *& eam quæ laborauerat in gentem robustam.* Equalem autem vtrisque, & Iudæis & Israëlitis & communem gratiam, eandemque cælestis regni communionē, & nulla, vt olim, dissensione, nullo diffidio interurbatâ societate, eundem vniuersi Dei cultum, eandem pietatis veræ muniendam viam fore ait. *Et regnabit Dominus super eos in monte Sion ex hoc nunc & vsque in seculum.* Christi Iesu legitimi ex Dauidis familia regis opera & virtute regnum hoc æterno Deo & patri stabilendum & conseruandum esse docet, spiritu sancto in suos immisso per quem

Tren. 3.

per quem in gratia illa stent & gloriētur in gloria filiorum Dei: Id quod & diuinitus ille legatus ad virginem verba faciens explicuit: *Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris sui, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Sion ecclesiā catholicam intelligimus montem, quem præ aliis omnibus dilexit Dominus, fundatū exultatione vniuersæ terræ in ciuitatem regis magni. Hæc vbi sigillatim de vtraque gente vaticinatus est, sermonem ad ecclesiā gratulabundus conuertit, quam ad magnæ felicitatis & celeberrimæ frequentie spem vocat.

Et tu turris gregis, nebulosa filia Sion vsque ad te veniet; veniet potestas prima regnum filia Ierusalem.

ILLUSTRIA sæpe & notissima nomina ad diuinas res similitudine quadā transferuntur, vt paradysus, qui locus in terrā amœnissimus & beatissimus fuit, cælum quādoque & pijs paratam sedem significat. Sic & *Turris gregis* celeberrimus & antiquissimus iuxta Ierusalem locus, & Iacobi olim ibidem cum familia habitantis monumento illustris, ad catholicam ecclesiā significandam cõmodissimè transfertur, quod ab extrema loci primū orta & constituta familia amplissima soboles profeminata est. Vniuersum verò piorum populum ad principis & pastoris sui rationem relatum gregis nomine dici, clarius est, quàm vt expositione egeat, vt: Percutiam pastorem, & dispergetur oues gregis, & Nolite timere pusillus grex. Ecclesiā igitur cõmunem piorum omnium matrē appellat, quā numerosissimæ sobolis & æterni ac diuini regni spe cõsolatur. Huius initia parua quidē, illustria tamē apud terrestre illā Ierusalem facta in amplissimum tandē & maximis populi & dignitatis incrementis illustrissimū statum perferenda esse canit. *Nebulosa filia Sion,* excelsa admodū turris, vt nebulis cacumen abicōdas Hebraicè *CHOPHEL,* excelsum & munitissimū præfidiū arcēque significat, quā ob æternā & inextinguibile futuræ felicitatis stabilitatē, hoc nomine appellauit, cui dignitas illa inchoati olim apud synagogā regni perfecta tandem & absoluta deferenda erat. Affirmationē autē & gratulationē repetitio illa habet, *ad te veniet, veniet potestas,* ita adeo ecclesiā cõmunē quādam omnibus Israëlitarū & gentiū familiis ciuitatem & regni sedē, in quo suum singulis eodē iure, hoc est, diuinæ misericordiæ beneficio domiciliū sit. *Quare & Ezechiel* Vates à se præuisam eleganti imagine descripsit. Cõmunem enim gētibus omnibus ciuitatem fore dicit, in qua suæ vnicuique tribui portæ, quas maxima frequentia celebrēt, futuræ sint. Hūc verò locū nõ nihil variatis personis eadē omnino sententia sic Paraphrastes Chaldaeus vertit: *Et tu Messias, Israël: qui absconditus es à facie congregationis Sion, tibi futuro regnum est, vt adueniat, et veniet potestas pristina regno cõgregationis Ierusalē, sic Chaldaice.*

Nunc quare mœrore contraheris? nunquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perijt, quia comprehendit te dolor sicut parturientem.

ISRAELITAS velut instanti iam calamitate perturbatos atque metu doloreque dilatos ad aduersarum rerum tolerantiam afferendāque per Deum salutis spem atque expectationem adhortatur primū, ne diuturni mali sensu debilitati & dolore fracti, se restituēdos esse desperarent. Igitur salutis spem diuinæ cõmemoratione prouidentie redintegrauit, ac nõ oportere, inquit, animū perpetuis lamentis addictū despōdere eos, qui regem consulemque suum nõ deficere, sed semper viuere manereque intelligāt, quam ob rem ferendas quidē interim esse iuste cõstitutas sibi pœnas, sed postremū rerū suarū euentum, Deo opt. max. regi, cõsiliario auctoriq. suo permittendum, ex cuius misericordia certā salutem, vt ex sua ipsorum noxia certā calamitatē, expectare cõsentaneū est, maximè cum vtraque res prædicta & prænuntiata sit ab eo, qui salutem quidem vltro, calamitatem verò non nisi inuitus, id est, impietate & scelere irritatus adferre solet. Igitur denuntiati mali sensu & vsu promissi sibi boni certam spem ostendi oportuerit. *Nunc,* illationem non tempus hoc in loco significat. Igitur cum hæc à me dicta & prænuntiata sint. *Quare mœrore contraheris?* Alloquitur enim Israëlitarum societatem velut præsentē calamitate in futurarum semper miseriarum metu positam. *Nunquid rex non est tibi, aut consiliarius tuus perijt?* neque enim tibi desperandum est, quandiu rex tuus, qui tibi semper optimè consultum esse voluit, vixerit, viuet autem in æternum. Quamobrem in ipso miseriarum vsu diuinū cõsiliū etiā agnoscendū est, idemque futuro rerū exitu expectandum. Neque enim præsentī dolore succumbere debes, cui modū tandē & finē accedere posse intellexeris. Exigui nāque consilij & abiectissimi animi femina

femina illa esset, quæ incidente partus tempore dolorum difficultatibus affecta, ita animo concideret, ut sibi & foetui lucis & vitæ usum adimeret. Quia comprehendit te dolor sicut parturiens, atque ob eam rem contraheris, cum contra potius forti & constanti animo, ad diuinam fidem & misericordiam, ad diuinam opem, auxiliumque petendum omni cogitatione, conatu ac studio conuerti debueris. Ita adeo longæ ac diuturnæ Israëlitarum miseræ sensum & antiquæ felicitatis desiderium, diuinæ prouidentia & misericordiæ commemoratione, & futuræ tandem amplissimæ restitutionis spe consolatur. Contra verò Iudæorum insolentiam breuioris quidem grauissimæ, tamē calamitatis obnuntiatione, & furentem peccandi impetum cohibere conatur, quos ad reddendæ etiam priuatè ipsi & publice omnibus salutis expectationē tandem excitat. 10

Dole, & satage filia Sion quasi parturiens, quia nunc egredieris de ciuitate, & habitabis in regione: & venies vsque ad Babylonem, ibi liberaberis: ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorum

SAPIENTISSIMIS & commodissimis alteri atq; alteri populo rationibus & orationibus vates egit. Illius enim miseris rebus, proposita spe, succurrerat, hic insolentia elatis & perturbatis, magno adiuncto metu, occurrit, cū subeundas propediē Iudæis pœnas grauitatis potius existimatione metuere, quàm breuitatis cogitatione contemnere oporteat. Pariendi enim tempus illis appropinquare, non ludendi: quod quamquā breue sit, non leue, non doloribus maximis & miseris vacuum esse possit; quibus ea malâ & scelera admitta fuerint, à quibus non nisi datis & solutis pœnis liberari posse putandū 20 sit: Quia nunc egredieris de ciuitate, Ierusalem capta & abducta migrabis, & forma ista ciuitatis extincta habitabis in regione. Hebraicè, habitabis in agro: tediosissima & durissima iis, qui vrbana vitæ assueuerint, habitatio: qualis olim captis & abductis victoris lege contingebat, non intra vrbes ipsas, sed in suburbanis, & pagis, angusto & incommodo domicilio, super flumina Babylonis, vbi sedentes patriæ ciuitatis memoriâ, luctu 25 & gemitu assiduo, grauissimiq; suspiriis prosequerentur. Sic etiam Romæ habitabant, qui ad eam vrbem à victoribus fuerant deducti: Nunc sacri fontis nemus & delubra locantur

Psal. 136.

Iuuen. Sat. 4.

Iudæis, quorum cophinus scœnumque supellex. Igitur non in vrbe, sed in regione, atq; agris aliarum vrbium, non paucorū dierum, neq; cōmoda sedestibi collocanda est; neq; id prope patriam vrbē tibi cōtinget, ut vel facile visendi spe, vel assiduis nuntiis recreari possis, sed 30 venies vsque ad Babylonem. Quod si redemptionē & liberationem tandē tibi à Deo impetrandā esse speres: interim tamē dolēdum tibi, & grauē miseriam ferendā esse memento: ibi liberaberis non prius, quàm tibi constituto tēpore insolētia, flagitij, atq; impietatis pœnas dederis: ibi redimet te Dominus de manu inimicorum tuorū Inter infestam tibi & inimicam gentem interim agentem: ita adeo supplicij grauitatem à re ipsa, à locorum & cō- 35 modorum cōparatione, ab interuallo, & personis Vates arguit. Quamquā autem Iudæa gens à Babyloniis afflictâ, & miserè diu fuerit vexata: tamen ut diuina, pura, ac sancta religio extingueretur, ex ea re non euenit. Diuini enim consilij fuerat, ut, contaminatâ à gente sua religio pœnis illis expiaretur, non autem perderetur: neq; enim ea vnus gentis consiliis, & conatibus extingui poterat, quam Deus illustrissimâ, & omnibus torius orbis gentibus ad expugnandum congregatis, superiorē fore statuerat: Imò ex illius apud 40 Babyloniis afflictæ synagogæ reliquiis pulcherrimam, & frequentissimam, atque illustrissimam ecclesiam sibi profeminandam susceperat: aduersus quam neq; principes & potestates, neque altitudo, neque profundum, neq; omnes denique inferi praualebunt. 45

Et nunc congregate sunt super te gentes multæ, quæ dicunt, lapidetur, & aspiciat in Sion oculus noster.

Et nunc: Parandam porrò ab omnibus gentibus Christianæ ecclesiæ, hoc est, Sionis filia impugnationem, & diuinam propugnationem, celeberrimamque de hostibus victoria breuibus prædicat: quo sermone omnis antiquæ synagogæ, & præsentis ecclesiæ status præscribitur: mirum enim dictū est, quantæ ex gentibus, & populis omnibus copie sanctum Iesu Christi euangelium ad impugnationem sibi sumplerint, quantumq; in cælestem hanc disciplinam, tanquam in contaminatissimâ aliquam superstitionem, tanquā in communem orbis pestem odium struxerint: hinc illa barbara & effera in sanctissimos & fortissimos martyres sæuitia. De qua illud verè à D. Paulo decantatum est: Quo-

Arnobius. Lactantius. Pinius Iunior.

Quo-

Quoniam propter te mortificamur tota die, existimati sumus tanquam oues occisionis, namque princeps ille mundi huius cū diuinum, & arcanum salutis publicæ negotiū se frustra contendente expeditum transactumque cognouisset, illud omnibus consiliis, studiis & conatibus curabat, scilicet ne præclarus atque exoptandus de tanta felicitate nuntius publicè in omnes gentes perlatus audiretur. Sed id consiliis & impugnationibus suis effecit, ut ipsa morientium & cæcorum propter Christianam pietatem cæde, diuina causâ verior, clarior & illustrior euaderet, sicut scriptum est: Sed in his omnibus supereram propter eum, qui dilexit nos. Itaque non dubitandum synagogæ esse ait, ut nō Rom. 8. ex paucorum hostium, hoc est, Babyloniurum manibus tandem liberetur; siquidem futurum est, ut eius filia Ecclesia furentes & violentissimos gentium omnium exceptos in se impetus tandem cohibeat, atque illustri victoria superet. Quæ dicunt lapidetur, tanquam supersticiosa & nouorum dæmoniorum assertrix (sicut illi dicebant.) Hebraicè verbum est T H E H E N A P H, Latinè superstitietur, expicitur ut impia. [Et aspiciat in Sion oculus noster.] Vltionis studium & cupiditatem maximam hæc significat oratio, ut illud: 15 Et super inimicos meos aspexit oculus meus. &: Euge, euge viderunt oculi nostri, nempe id, quod cupieramus. illud autem existorum Ecclesiæ hostium cōsilio, conspiratione & studio euenturū esse, ait ut quod frequentior impugnantium numerus fuerit, eò illustrior victoria, eò certior & manifestior Dei erga ecclesiā prouidentia consiliūque agnoscat. 20

Ipsi autem non cognouerunt cogitationes Domini, & non cognouerunt consilium eius, quia congregauit eas, quasi scœnum areæ.

ADVERSARIORVM cōsiliis & conatibus ad suam ipsorū perniciem sapientissimè Deum uti solere frequentibus diuinorum librorum testimoniis atq; exemplis docemur, sicut scriptū est: Et cum peruerso peruerteris, quia tu populū humilem saluum facies, & 25 oculos superborum humiliabis, &c. Igitur illum aduersariorum omnium vltro aduersus euangelium & ecclesiam concursum, illum maximū consiliorum, moliminum, armorū & rerum omnium apparatus illustrioris Iesu Christi & ecclesiæ victoriæ materiam fore prædicat, ut maxima manipulorum in aream coaceruatio maiorem trituram & cumulatiorum asseruandi frumenti acervos promittit. Iam verò præuisa à se & certa victoria 30 gestiens, ecclesiam ad magnam spem & rem strenuè gerendam, ac veluti negotio ipsam præsentem alloquitur:

Surge & tritura filia Sion, quia cornu tuum ponam ferreum, & vngulas tuas ponam areas.

QUANTO virtutis & dignitatis diuinæ atq; gratiæ interuallo noui testamenti ecclesia veterem synagogam ex diuino beneficio excellat, insignis contentionis imagiue significatur. namq; illa oui claudicatæ & eicctæ, quæ ferarum incurfionibus facillè exposita esset: hanc verò robustissimo & ad trituram expediendam valentissimo tauro, qui vltra proprium robur ferreis cornibus & æreis vngulis præditus sit, persimilè esse dixit, id adeo cū à natura esse non possit, diuino beneficio contingere Vates declarat. [Ponam cornu tuum ferreum.] Taurus in pugna validissimus est, quod non dente modò, sed cornu magis & pedibus rem agat. Eā rationem sacri auctores à natura ad animū trāsferentes, diuinæ virtuti oportunitissimè accomodant, ut: Cornu eius exaltabitur in gloria: In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Sed ad maximas aduersatorū pugnas, siue ille visibiles, siue inuisibiles fuerint, strenuè exercendas, hæc similitudo præcipuè transfertur. Hæc autē 45 omnia diuini spiritus, quo Christiana religio gubernanda erat, virtutem significant; virtutem autem illustrissimam quondam, nunc autem quanquam non omnino desideratam; temporum tamen atq; hominum vitio minus fortasse, quàm expediret, manifestâ: de cuius rationibus ut aliquando commodius & fufius disseramus, propitium mihi Deū esse velim. Huius ergo diuini spiritus virtute & magnitudine omnes ecclesiæ hostes superandos, omniaq; illorū pretiosissima spolia, sapientiâ, scientiâ, nobilitatem, potentiam, opes, diuitias, quicquid deniq; pulchrum præclarumque huius mundi cultoribus existimatur, victoriæ iure detracta, Deo victori dedicanda esse præcinit. 50

Et comminues populos multos & interficies Domino rapinas eorum.

QUENAM eorum, qui verbo Euāgelij victi fuerunt, res apostolorum voluntati permissæ non sunt, quæ diuitiæ non in cōmunes, tum ecclesiarū, tum pauperum vsus vltro

Aa oblata

August. de ciuit. Dei.

Rom. 8.

קנה

Psalm. 112. Psalm. 41.

oblatae, qui libri curiosi non exulti? quae arma tandem non deposita? quae humanarum scientiarum contra diuinam sapientiam rationes non damnatae fuerunt? demum nihil adeo magnum, adeo dignum, adeo probatum antea hominibus fuerat, quod in obsequium fidei non traderetur.

Et fortitudinem eorum Domino vniuersa terra.

SOLENNE olim magnis ducibus & imperatoribus fuit, parva ex hostibus victoria, ex eorum, qui victi essent, armis & spoliis, Deo quemq. suo clara exornataq. trophaea cum huiusmodi inscriptione statuere: Ioni seruatori. Marti vltori. Neptuno libero patri. Igitur in hac diuina de euangelij hostibus victoria illud sacris pugnae ministris & magistratibus solenne, sanctius tamen seruandum esse significat, vt detracta victis spolia non ficto alicui & vano numini, sed vero vniuersae terrae Deo humanae salutis auctori maximo, statuto trophaeo, dedificentur. [Domino vniuersae terrae.] Epigrammaticis formula ex antiquarum inscriptionum imitatione descripta est.

CAPVT V.

NUNC Vastaberis filia latronis: obsidionem posuerunt super nos in virga percipient in maxilla iudicem Israel.

HACTENVS caput quartum in Hebraeo. Immanē, ferum & capitalem ecclesiae & euangelij hostem gentilitatem fuisse omnibus antiquis historiis compertum exploratumque est, quod illa plurimarum religionum, imò superstitionum immensa varietas de sacrosancto Christi euangelio impediendo cōiurata, magno impetu, communi studio, omnibus opibus & copiis in eius verbi praecones & ministros irruerit. eā adeo re certioris sibi ruinae & exitij causam futurā esse Vates prauidēs obnūtiavit, sermone a victoribus ad victos ipsos conuerso, quibus eiusmodi dicendi figura nō minore vastationis, quā alteris victorū fidem facit. [Nunc vastaberis filia latronis.] Elegans in Hebraico exemplari eiusdem verbi variae significationis est vsus, qui latinē planē reddi non possit. Nunc Thigodedi, filia Gelud, vbi nomen Gelud congregationem siue exercitum vel coetum. Gaddad verbum congregare & incidere, atque capillos vsq. ad caluitium euellere significat. Gentilitas autē quod nō vni certae familiae ascribi possit, filia coetus dicitur. contra verò ecclesia filia Sion & filia Israel appellatur. Vtriusque autem significationis sententiam continet, vt variae superstitionis cultorum coetum magnis copiis congregatum & sensim minuendum. tandem caluitij modo vastandum esse doceat. Eiusq. a Deo excisionis duplex causa & culpa profertur; altera quod communi studio, conatu & impetu ad expugnandam urbem sanctam, hoc est ecclesiam, eiusq. ministros, quorum numero sese Vates afflicto, coniungere cogitauerint: altera quod cōprehensos a se iudices & magistratus Israelis nimis asperē & contumeliosē tractauerint, & ipsum praecipuē maximum Israelis ducem Christum calamo in maxilla ad ignominiam percussum, probris omnibus affecerint. cuius infandi facinoris ministri milites imprimis ex gentilitate fuere; qui expuentes in eum accipiebant arundinem & illudentes percutiebant caput eius, & dabant ei alapas. Vnam autem Christi & Ecclesiae ministrorumque eius causam esse totis sacerorum librorum foliis docemur, vt: Saule, Saule, quid me persequeris? Ego, inquit, Iesus Nazarenus, quem tu persequeris: cum tamen ille sacros euangelij ministros & pios Christiani nominis professores esset insecutus. Igitur magnum rerum omnium mutationē illustrem, & perpetuā pietatis de impietate & superstitione victoriam sua auctoritate & Christi virtute vbi futurā Deus promiserat, commodē ad tanti ducis celebrandā patriā & locum sermonem conuertit: quo in loco non minora prouidentiae & auctoritatis suae argumenta, quā in ipsa gerenda rei expeditione inuenienda esse dicit, cum ex tam humili & exiguo oppidulo tantum ducem sibi, imò tantam omni orbi lucem & salutem producturus sit.

Matth. 27. Ioan. 19.

A 4. 9.

Et tu Bethlehem Ephrata, paruulus es in millibus Juda, ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, & egressus eius ab initio a diebus aeternitatis.

MAGNUM Christi Iesu in publicā hominū salutē mittendi, & diuini generis & humani ortus humilitatis sacramentū hoc vaticinio cōtineri publici aduersariorū nostrorū concilij interpretatione docti sumus: quā sacri euangelistae veram & certam agnoscetes, narratione

narratione tantum tetulerunt. Sed quoniam ex illorum gente excæcati quidā & tantis mysterijs indigni interpretes, maiorum suorum sententiā cauillosa quadam argutia frāgere conati sunt: quanquam nobis interpretem professis disputationē agere cōsiliū non fuerit, tamen quod ad veritatē propugnandā cōmodē fieri possit, explicata primū orationis sententia, cauillatorū istorū conatus leui oppugnatione infringere operæpretium visum est. Igitur tātae totius orbis salutis, & sacrae ecclesiae constituendae à se praecantatae occasione futurae seruatoris illius patriae Bethlehē gratulatur, simul & magna ac certissima de illo obseruanda oracula pronūciat, cum quod illum ex Dauidis familia oriundū eodē cum Dauide loco ortū, tum quod duabus eum naturis diuina pariter & humana cōstare subindicat. [Et tu Bethlehem Ephrata.] Ad vaticinij certitudinē loci etiam notatio pertinet, cum Messia suū Bethlehemitē fore ex Iudae tribu, atq. adeo ex Dauidis domo, quae olim Bethlehē fuit, cuius praecipuus ciuis Iesse siue Isai Dauidis pater cōmemoratur ex antiqua Iudaeorū familia Booza patre ortus vir. Cū verò duo opida Bethlehē nomine in terra Israelis fuerint, alterū in Zabulonitide sorte, vnum ex duodecim in illius tribus valle, conscriptis opidis secundum Semeronā & Iedabā, sicut scriptum est: Et Catheth, & Naom, & Semeron, & Iedaba, & Bethlehē: alterum vero frequēti memoria celebratū in Iudae hereditate, cui Ephrata prius nomē fuerat, Rachelis vicino sepulchro insigne. sic enim ex Mosis historia accepimus: Mortua est ergo Rachel & sepulta est in via, quae ducit Ephrata, haec est Bethlehē. certae igitur notationis causā Bethlehē Ephrata hoc vaticinio est appellata. Cuius quidē opidi ratio si ad militum copiam & conscribendū numerum referatur, perexigua profecto erit, quod tam parū opidum cū ceteris Iudae urbibus, ex quibus multae myriades hominū cōscribi possunt, cōparandū non sit. si verò ad ipsam cōficiendā rei summā relata ratio sit, nequaquā minimū opidum, sed omnium maximum & dignissimū censebitur, vtpote quod expectatissimi illius diuini ducis, qui totius populi gubernationi, salutis atq. caelestis regni procurationi diuino cōsilio praeficiendus erit, natalibus destinatū sit. Ex hac adeo explicatione, quae à nobis descripta est, locū hūc nihil cum illo, quē apud D. Matthaeū legimus, pugnare cōstitit, quādo eadē argumenti vis, eadē excepta vtrobique, sententia est. nam Vates hic argumentationis propositionem pronuntiauit, sapientes verò illi deductionem rationis ipsius conclusionē protulerūt, quae ad praesentis causae quaestionē cōmodissimē faciebat, haec ad loci & patriae praedicationē: ad personae verò ipsius dignitatē & amplitudinē illud magno quodā diuini spiritus impetu raptus arcanū planē & diuinū Vates edidit nō sine sublimi voce & vehemēti oris mansuetudine gestu & habitu, tanquā admirabile quiddā pronuntiaudū. [Et egressus eius ab initio a diebus aeternitatis.] Egressus, Hebraicē מוצא rei vel negotij cuiuspiā initij, vnde primum instituitur atq. oritur, significat; vt Solis primū Arietis gradū tenentis primus ab oriente motus hoc nomine hebraicē, latinē verò egressus siue egressio dicitur, vt: A summo celo egressio eius, &c. Qua quidē ex obseruatione Messiae originē in hoc loco significari docemur. Nō esse autē vnā tantū in hoc Messia naturā nomē ipsum multitudinis numero hebraicē pronuntiatū arguit, cum in solis egressione singulari numero dictū sit: hūc autē multitudinis numero egressus dicatur. Igitur duas naturas in Christo fore praecinit Vates, quarū rationes & descriptiones ex varia temporū notatione arguedas docuit. nam quae prior nobis & cognoscētibus natura sese offert, hōc est humana, ab initio rerū cōditarum, hoc est, à prima hominū origine initij ducere dicta est. siquidē initium, quod Hebraicē קדמ dicitur, temporis & mundi principium est; atq. ita locus illē, In principio creauit Deus caelum & terram, Chaldaicē, ad temporis initij relatus, sic versus est, בראשית, voce אקדמ deducta. Igitur alterū egressum alterāque Christi naturam & originē ac negotij eius institutam rationē; ab illo, qui primus hominū omnium extitit, Adamo fuisse ait, atq. ad illius res & rationes cōponendas promissum olim fuisse Christum, ex illoq. temporis initio iam mysterium hōc cōpisse, subindicatur. atque haec quidē explicatio cum diuina illa sententia conuenit: Inimicitias ponam inter te & mulierem, semen illius & semē tuum, & ipsum conteret caput tuū, & tu dominaberis illius. Alterum verò Messiae & ducis magni in Bethlehē nascituri egressum a diebus aeternitatis esse ait. Atq. hac oratione nulla alia, diuinam in Christo naturam, vt non planē diceret, sed prophético dicendi genere significaret, aut certius aut melius probare & cōfirmare potuit. namque aeternitatis dies vnus Dei, non aliarum item rerum sunt. Ceterae namque omnes, praeter vnum Deum, naturā mundi initio aut posteriores, aut certē coeuae sunt.

Iosu. 19.

Genes. 35.

מוצא

קדמ

Genes. 3.

Psalm. 89. sunt, & seculorum originem nulla excedit. Deus autē noster ante secula & priusquam
 22 montes fierent, aut formaretur terra & orbis, à seculo est. Quibus ex rebus omnibus &
 rationibus illud consequitur, diuinum hunc ducē Messiam, qua homo est, ab initio atq.
 à primo hominum parente Adamo, qua verò Deus est, à diebus aeternitatis egressum
 habere. Illud verò silentio prætereundum non est, quod humana in Christo natura
 terreno & humano patre carere subindicatur, quandoquidem eius egressus ad mundi
 initium relatus, illum secundum hominem non humano semine, sed diuinæ planè vir-
 tutis opera productum declarat, quemadmodum primus homo nullo ab homine satus
 solum sui auctorem & factorem Deum agnoscit. Vt igitur Adam primus diuina virtute
 ex terra factus purus quidem & innocens primum extitit, atque ad imaginem & simi-
 10 litudinem Dei prodiisse dictus est (cū cæteri ab hoc iam corrupto homine orti nō ad
 Dei, sed ad parentis ipsorum imaginem geniti dicantur) sic posterior hic Adam ex san-
 ctissimæ virginis purissimo sanguine altissimi virtute & spiritus sancti obumbratione cō-
 ceptus sanctusque natus; huius etiam humanæ naturæ ratione Dei filius appellatus est.
 Constat igitur illum utroque egressu ad diuinam virtutem esse referendum, qui quod
 15 Deus sit, à diebus aeternitatis habet, quod verò homo est, quanquam in fine temporum
 ex humana matre sit natus, tamen paternum initium non ab homine, aut humano gign-
 endi homines modo, sed à Deo atque diuina producendi hominem & ineffabili atque
 adoranda magis, quam inuestiganda virtute habet. Hæc adeo ratio Christum utraq. ex
 parte ad patrem relatum cælestem planè, & qua homo est, ad Dei imaginem magis etiam,
 20 quàm antiquum illū factū esse probat, sicut scriptum est: Primus Adā de terra terrenus,
 22 secundus homo de cælo cælestis; verus quidē homo ex humana carne & anima rationali
 constans, sed quo verior homo est, hoc propius ad diuinam imaginem & similitudinem
 accedēs, vt propius quidē Adā primus accedebat, antequā natura sua vitio & culpa de-
 25 formata filios ad imaginem suā genuisse dici posset. Atq. adeo ad hoc mysteriū & ad hanc
 vtriusq. Iesu Christi egressus rationē considerandā D. Lucas longam illam suam seriem
 reuocabat, cū sic scriberet: Vt putabatur filius Ioseph, vt putabatur, inquit, sed nō erat.
 nam ex diuina natura patrem habebat Deum, ex humana verò neq. patris Ioseph filius
 erat, sed matris virginis, cuius legalis pater Ioseph, virginis verò naturalis & legitimus pa-
 30 rens Heli erat, qui fuit Mathath, qui fuit Leui, &c. qui fuit Enos, qui fuit Seth, qui fuit
 Adam qui fuit Dei. Hactenus de principis ac ducis nostri Christi Iesu egressibus, nunc
 verò deinceps aduersariorū in veritate coniecta tela quā celerimē retundamus. Iesum,
 inquit, Nazarenum, quāquam in Bethlehē natum admittamus, tamē Christum fuisse
 ex eo negamus, quod scriptum sit: Qui potestatem habeat in populo meo Israël, quem
 35 tamen Israëlitarum potestati paruissē magis, quam præfuisse constat. Præterea Messia
 quicumque ille sit, Deus non fore ex eo arguitur, quod ab initio progressum eius esse
 Vates affirmet, sed Deum ab initio esse dicere nefas est, qui ante omne temporis initiū
 40 æternus fuerit, sicut scriptum est: Antequam montes fierent, &c.

RESPONSIO.

REGNUM Christi nō esse de hoc mundo, vt ipse idē professus est, sic libet fatemur,
 atque itā etiam cælestē & diuinum planè regnum omni diuina virtute & potestate au-
 ctoritātēq. præditum, ab omni vana pompa atq. ambitione omni avaritia & crudelitate
 atque inhumanitate alienum illi tribuimus. hæc enim omnia hominum mundana &
 vana, momētanea, fluxa, caduca, & perturbationibus plena sunt, cū cælestis regni au-
 ctoritas non his rebus, sed diuini verbi virtute & sacrarū viarū cognitione nitatur, sicut
 45 scriptum est: Et docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius, quia de Sion
 exiit lex, & verbum Domini de Ierusalem. Quod verò Deus principio careat, summa
 fide excipientes, Christi quidem egressum alterum quatenus homo est, ab initio esse af-
 firmamus: alterū verò quatenus Deus est, à diebus aeternitatis, (quæ patris cōsulto à vobis
 50 prætermittitur) deduci asserimus. Quod si Hebraicum nomen *Gholam*, nō aeternitātē,
 sed seculū vertere oportere Iudæi cōtendant, nihil de ea re laborandū nobis est, quando
 diuinā aeternitātē nō minus eodē seculi nomine atq. eodē dicēdi tropo, quàm aeternita-
 55 tis expresso vocabulo dici constat, sicut scriptum est: A seculo & vsque in seculum tu es
 Deus, & iterū: Priusquā formaretur terra & orbis, à seculo tu es. Iam verò Chaldaicam
 antiquæ auctoritatis in hunc locum interpretationem latine ad verbum reddamus:
 [Et tu

[Et in Bethleem Ephrata, sicut paruula es ad numerandum in millibus domus Iuda, ex te à facie mea
 exiit Christus, vt sit faciens regnum super Israël, cuius nomen præparatum à principio à diebus seculi.]
 Versio hæc & antiquam synagogæ à Matthæo relata, & nostram etiam interpretatio-
 nem confirmat. Atque vt inceptum de Messia sermonem Vates absolueret, gerendē ab
 ipso rei rationem notato temporum ordine sapientissimè & certissimè explicuit: quem-
 admodum ex durioribus & angustioribus primū temporibus ad maximam & præclari-
 10 ssimam felicitatem apostoli ac discipuli Christi euasuri essent.

Propter hoc dabit eos vsque ad tempus, in quo parturiens pariet: & reli-
 10 quie fratrum eius conuertentur ad filios Israël, Hebraicè, Super
 filios Israël.

Propter hoc] non efficientem, sed finalem causam aut rationem Hebraica vox habet.
 Huius autem loci hæc sententia est, Christum Dei filium & humanæ salutis interpretē,
 15 nuntium & auctorem, vt opus negotiumq. suum non humano apparatu, sed diuino con-
 silio & virtute confectum probet, plurima primum & durissima ab hominibus perpessu-
 rum; adeo vt ea res discipulos apostolosq. suos in solitudine ac metu, propter salutem
 etiam suam, ponat, donec periculis & difficultatibus illis, quasi partu quodam laborum-
 que functione euasis, & regnum suum sibi & perpetuam illis & stabilem felicitatem ac
 20 securitatem spiritu sancto immisso cōfirmaret. [Propter hoc dabit eos vsque ad tempus, in quo
 parturiens pariet.] Graues quidem, sed breues tamen turbas, metus, dolores, atque curas
 discipulorum fore, latissimum autem tādē exitum habitura hæc parturientis & par-
 tus imagine significauit. nam qui læti prius sub custode & præceptore duceq. suo securi
 nulliusque rei egentēs agebant, eisdem in gentium & inimicorum manus traditi ab-
 25 sentia & desiderio, sibi ipsis auxiē timere & sollicitè cauere cœperunt, quibus ob eam
 rem dictum fuit: Omnes vos scandalum patiemini in me in nocte ista, scriptū est enim:
 percūtiā pastorem & dispergētur oves gregis. Sed postquam spiritu sancto in discipu-
 30 los immisso dextera Dei exaltatus ac filius publicè declaratus est, ex virtute sanctificatio-
 nis Christus Iesus appositis in dies & additis discipulis, [reliquie fratrum eius conuerse sunt
 super filios Israël.] Multi enim ex fratribus Iudæis, qui secundum carnem ex genere Chri-
 sti erant, apostolis veris Israëlitis filiis, in quibus dolus non erat (qui in tentationibus per-
 manentes cum Deo potentes audire meritō potuerunt) additi sunt, sicut scriptum est:
 Vos qui permanistis mecū in tentationibus meis, ego dispono vobis, sicut disposuit mihi
 35 pater meus regnum, &c. Totum illum locum mente recollere operæpretium erit, nec-
 non & primum, secundum, tertiumque ex historiis apostolicis caput: Qui receperūt, in-
 quit, sermonem eius baptizati sunt, & appositē sunt in illa die animæ circiter tria millia,
 &c. Quanta autē quàm firma & constans felicitas, quanta hominum & discipulorum
 frequentia ac celeritas hæc turbata primum tempora secutura sit, statim subiungit:

40 Et stabit & pascet in fortitudine Domini in sublimitate nominis Dei sui &
 conuertentur, quia nunc magnificabitur vsque ad terminos terræ.

Et stabit.] Firmam sibi sedem & domicilium in cælorum regno collocabit, cuius nul-
 lus finis futurus erit. [Et pascet in fortitudine Domini.] Susceptum semel sibi gregē & parere
 45 atque obsequi studentem omni cura studio tutelaque profequutus securum tutum in-
 columemque seruiabit. Oves, inquit, meæ, vocem meam audiunt, & ego cognosco eas,
 & sequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & nō rapiet
 50 eas quisquam de manu mea: Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus est, & nemo
 potest rapere de manu patris mei, & ego & pater vnum sumus. namq. suo & patris no-
 mine ac virtute commissum & creditum sibi populum maximis diuini spiritus muheri-
 bus reatum esse iam olim diuinis oraculis apud sanctissimos vates verbum ipsum Dei
 receperat. huius rei causa ait: [In fortitudine Domini, in sublimitate nominis Dei sui.] Ex qua re
 illud eueniet, vt qui antē summa contentione nomen illius oppugnaverant, illustre
 55 & grauissimum cæteris statuentes exemplum, conuertantur, & tandem illius regnum &
 nomen ad orbis vsque terrarum fines propageretur. Huius aded loci integram sententiā,
 Aa 3 vt res

vt res ipsa cum oraculo aptissime cōueniret, sub ipsis iam diuinæ suæ expeditionis initiis
 Joa. 16. Christus apostolos allocutus referebat: Amen dico vobis, quia plorabitis vos & flebitis,
 „ mundus autem gaudebit: vos autē cōtristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudiū.
 „ Mulier cum parit, tristitia habet, quia venit hora eius, cum autē pepererit puerū, iam nō
 „ meminit pressuræ, quia natus est homo in mundū, & vos igitur nunc quidē tristitia ha- 5
 „ betis: iterū autē videbo vos & gaudebit cor vestrū, & gaudiū vestrum nemo tollet a vo-
 „ bis, &c. nam totus ille locus ad hunc cōmodissimē refertur. [Quia nūc magnificabitur.] Va-
 „ ticio rem præsentē facit. significat autē nunc idē, quod de cætero. [Magnificabitur vsque
 „ ad terminos terræ.] sicut scriptum est. Et dominabitur à mari vsque ad mare, à flumine vsq.
 „ ad terminos orbis terræ. coram illo præcedent Æthiopes, & inimici eius terram lingent. 10
 „ Reges Tharsis & insulæ munera offerent, reges Arabum & Sabba dona adducent, &c.
 „ nullum enim euangelicæ rei hostē adeo ferum, adeo barbarum futurum esse, qui non
 „ tandem victus se Christo dedat, id quod in certis generibus vates olim promittētes ele-
 „ ganti synecdoche communiter intelligi voluere, maximē autem cum alij alios nomi-
 „ nantes vniuersos ferē comprehenderent. 15

Et erit pax.

HABITABIT enim lupus cum agno, & communi in vnū Christi regnū cōspiratione
 „ multitudinis credentium erit cor vnum & anima vna, & erūt quotidie vnanimiter per-
 „ seuerātes in oratione in tēplis, quibus nihil omnes vel domestici vel externi vel visibiles
 „ vel invisibiles hostes sub tantū custodis tutela & præsidio latentibus nocebit. Hebraicē, 20
 „ *Et erit hæc pax.* Pax Christi vera & vehementer expetenda, nō quam mundus infidā inu-
 „ tilem q̄ pacem dat, sed certa & diuina pax omnē formidinē & turbas omnes à suorum
 „ cordibus expulsura, quod in perpetua principis sui Iesu custodia & tutela se latere intel-
 „ ligant. non turberur cor vestrum neque formidet, &c. Cuiusmodi autem pax iustitiæ &
 „ iudicij rationibus munita futura sit, statim declarat. 25

*Assyrius cum venerit in terram nostrā, & quando calcauerit in domibus nostris:
 „ & suscitabimus super eum septem pastores, & octo primates homines, & pas-
 „ cent terram Assyri in gladio, & terram Nimrod in lanceis.*

Et erit, inquit, hoc modo certa & iudicio atq̄ equitate confirmata pax, vt Assyrii, qui 30
 „ maximi olim antiquæ Ecclesiæ & infestissimi hostes, pertinaciū odio à vera religione
 „ alieni fuerāt, tum demū societate & religionis ac pietatis cōmunionē nobiscū iuncti diui-
 „ nis legibus parēat, & apostolis atq̄ ecclesiasticis magistratibus dicto obtēperent, à quibus
 „ validissimo Euāgelij verbo & diuina virtute gubernētur. Assyriū autē certissimū & maxi-
 „ mum quondā hostē præcipuē appellatū, cæterorū omniū personas gerere Deus voluit. 35
 „ Hic, inquit, cum cōposita iam pace terrā nostrā petierit, & domos etiā nostras familiaris
 „ cōsuetudinis causa frequētauerit, præfectos sibi ex ritu moreq̄, nostro principes, iudices,
 „ episcopos & presbyteros etiā multos suscipiet, qui quondā solus imperare neminiq̄, pa-
 „ rere volebat. Ij autē pastores & primates homines regent *Assur in gladio*, qualē magistra-
 „ tus & vindices in irā ei, qui malē agit, gestare solēt. Hic autem spiritus gladius (quod est 40
 „ verbū Dei) futurus fuit, neq̄ solū Assyrii terrā in oēs alias regiones tyrannidē exercentē,
 „ sed Babylonē ipsam antiquū & primū eius tyrannidis caput, & bellorum ac cædis omni
 „ orbi magistrā in lanceis & fascibus, alijsq̄ magistratuum & potestatis insignibus regent.
 „ Eadem autem sententia est, siue, vt latina versio habet, *lanceis*, siue, vt Hebraica habet,
 „ *apertionibus*, legamus. namque magnam pacem & securitatē, magnamq̄ iustitiæ & æqui- 45
 „ tatis significationem portarum apertio habet, vt illud:

Portasque non clausas & arua Marte coli populata nostro.

Huius loci interpretatio, qua pacis imago & argumentū proponitur, tum ob eā rem belli
 „ rationes nō admittit, tum etiā quod nō duces, nō præfecti militū, sed pastores & prima-
 „ res hominū, siue, vt latinē est, *primates homines*, nominentur. Nullū autē maius & certius 50
 „ pacis argumentū est, quā vt milites exarmati, iudices verō armati, & portæ vrbiū pa-
 „ tentes visantur. Atq̄, ob eam rem septē & octo tantū futuros dixit gubernatores, qui
 „ gladiū gestarēt, quibusq̄, cæteri omnes obtēperarent, eumq̄ gladiū non ad bellū, sed ad
 „ innocentiaē tutelā & priuatarū iniuriarū propulsationē fore, ita vt patentibus portis, nul-
 „ lius aut publici & externi hostis metu, aut priuati inimici suspitionē securis agerliceat. 55
 „ [Septē & octo] certum numerum neq̄, cum magnum, satis tamē pro negotij rationibus
 „ idoneum

idoneum significat, à qua significatione illud alienū non est: Da partes septē nec non & 8
 „ octo, &c. In nostris vulgaribus linguis septem & octo numerum in eadem significatione
 „ usurpamus. Nimrod primus post diluuiū orbis tyrannus & belli gerendi auctor fuit, ro-
 „ bustissimus venator ob eā rem appellatus. Fuit autem principium regni eius Babylon
 „ & Arach & Chalanne in terra Sennaar. Magnā porro ab inimicis & hostibus atque omni
 „ suspitione carentē securitatē per Christū fore cōfirmat, quod ea diuini verbi vis, ea euan-
 „ gelij virtus sit, vt pacem veram & firmam nulla insidiarum opinione inturbatam, de-
 „ nique non qualem mundus dare solet, sed ex vero animorum consensu, & communi in
 „ vnam Christi fidem cōspiratione profectam tribuat. namque spiritus ille diuinus pa-
 „ cis omnem sensum exsuperatis auctor, securus agere iubebit. itaque quorum olim perfidi-
 „ æ & insidiis nihil credebatur, eorum porro deinceps cōsuetudini nihil diffident, Chri-
 „ sto id efficiente, qui

*Et liberabit ab Assur cum venerit in terram nostram, & cum calcauerit in
 „ finibus nostris.*

15 CALCARE verbum fræquentationem & celebritatē, familiaremq̄, consuetudinem
 „ significat, vt illud: Dum veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc de mani-
 „ bus vestris, vt calcetis in atrijs meis? Omni autem belli & insidiarum suspitione atque
 „ metu amisso, tranquillitatis, quietis, felicitatisq̄que maximæ fidelibus futuræ imago am-
 „ plificatis rationibus appingitur.

20 *Et erunt reliquæ Jacob in medio populorū multorū, quasi ros à Domino, & quasi
 „ stilla super herbā, que non expectat virū, & non præsolatur filios hominum.*

NON eadem quidem gētiū omniū erga se iudicia, non paria studia ecclesiā Chri-
 „ stianam primis suarū rerum initiis habituram, nihilominus tamē eodem prospero sem-
 „ per diuini spiritus flatu vsurā esse, sacris oraculis est decantatum. quāquā enim diuini
 „ euāgelij à simplicioribus omniū gētiū hominibus magnō plausu suscepta causa est,
 „ tamen ab huius mundi auctoribus magno cohatu, ingenti studio & graui contentione
 „ fuit oppugnata. Verū enim uero & suscipientium & oppugnatorum partes eiusdem
 „ diuinæ virtutis, dissimilem tamē in se effectū experturas esse Deus & promissione olim
 „ declarauit, & reatque euentu ipso demum præstitit: nam quibus euāgelium susceptū
 „ fuit, diuina salus; quibus verō repulsum, horrida cæcitas, & iustissima perniciēs allata est,
 „ vtrumq̄, regē temperante cælum. Quam rem non minori auctoritate quā veritate D.
 „ Paulus ceteriq̄, Apostoli prædicauerūt. nō crubescō, inquit, Euāgelij: Virtus enim Dei 20
 „ est in salutē omni credenti, &c. Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnē impietatē
 „ & iniustitiā hominū eorū, qui veritatē Dei iniustitia detinet. Atque de hoc duplici euā-
 „ gelij in credentibus & in repellētibus effectū grandis nobis & interpretabilis ad dicendū
 „ sermo est; quē cū hoc in loco breuitatis causa explicare non possemus, sententiæ tamē co-
 „ gnoscēdæ gratia annotare certē debemus. Igitur quod maximā ac diuinæ virtutis gratia
 „ paucorū hominū ministerio, hoc est, euāgelio ab apostolis & discipulis annuntiato, in
 „ 30 magnā gētiū copiā effundenda esset, priori hoc versu Vates significauit, nimirū pauco-
 „ rum & humana opinione humillimorū atq̄, imbecilliorū hominū, (qualis Jacob habebat-
 „ ur antequā Israël dixit esset) cōsuetudinē & ministeriū magno vsui multis gētibus, qui-
 „ buscū versaretur, futurū, idq̄, adeo diuinæ tantū virtuti & auctoritati, non autē humanis
 „ negotiis aut opibus aut facultatibus ascribi oportere, quē admodum matutinus ros &
 „ 40 pluuiæ stillæ solo Dei beneficio, nō hominis vllō studio aut opera è nubibus & cælo dif-
 „ fusa herbarum generi gratissima vtilissimaq̄, sunt, sicut & à vatibus est decantatum: Et
 „ descendet sicut pluuiā in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

Et vos in teneva pecori gratissimus herba est, inquit ille.

In medio populorum multorum. Tranquillū, quietum, ac felix vitæ genus hoc trōpo signifi-
 „ cari iam superius diximus. Populorum autem absolute dictum est, vt populos iam suos ac
 „ familiares significaret, quibuscum optimē ac felicissimē actum iri promisit, contra verō,
 „ cum iis, qui repulsam euāgelio attulerunt, durē admodum ac seuerē esse agendum: il-
 „ los enim summa gratia, maximis ac diuinis beneficiis, hos verō graui vltione & debi-
 „ tis pcenis affici diuinum consilium fuerat; ita vt euāgelij cursus beneficentia, gratia &
 „ 55 salute, alteros verō summa animaduersionis seueritate perseuerans conficiatur. hoc
 „ est quod subiungitur:

Da 4

Et

Et erunt reliquia Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, quasi leo in iumentis silvarum, & quasi catulus leonis in gregibus pecorum, qui cum transferit & conculcauerit, & ceperit, non est, qui eruat; & exaltabitur manus tua super hostes tuos, & omnes inimici tui interibunt.

In gentibus, in medio populorum, &c.] Aliæ atque aliæ partes, alio atq. alio dicendi modo significantur Gentes namque in Hebraici sermonis de religione rationibus, iisdem Rom. 1. qui apud nos infideles dicuntur. Gentes, inquit Paulus, quæ legem non habent, &c. Ita adeo, qui à vera religione alieni, superstitionis errorem tuentur, gentes nuncupantur. Horum igitur Euangelio obnitentium conatum, & violentum in ministros & professores impetum summa constantia & virtute contemnendum comprimendumque esse confirmat. Quis enim eos separabit à charitate Christi, quæ in cordibus eorum diffusa est? tribulatio, an angustia? Leonis autem fortissimi animantium omnium principis imagine sacrorum ministrorum constantiam, atque in re gerenda strenuitatem insuperabilemque virtutem describit, atque eadem imagine omne negotium Deo ipsi acceptum refert. diuina enim virtus leonis nomine & ratione non rarè in sacris enuntiatur, vt: Ne quando rapiat, & non sit, qui eripiat, &c. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in semetipso, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco. maiores verò & minores oppugnatiu conatus, ita infringere potuerant, [quasi leo in iumentis silvarum, & quasi catulus leonis in gregibus pecorum.] Huius verò maximæ victoriæ spem Ecclesiæ ipsi facit, [et exaltabitur, &c. & omnes inimici tui interibunt.] Neque verò ad eam victoriam de hostibus reportandam, vel ad eandem porò feliciter conseruandam armis, aut bellico apparatu aliquo (quibus homines fidere solent) opus fuerit; quinimo diuinam tantum virtutem diuinamque tutelam professis & expertis cætera arma omnia damnata despicientur. cuius rei illustre exemplum David olim in seipso edidit, qui non in armis, sed in nomine Domini Dei Israël aduersariorum superbiam, & violentiæ impetum repressit.

Et erit in die illa, dicit Dominus: auferam equos tuos de medio tui, & disperdam quadrigas tuas: & perdam ciuitates terræ tuæ, & destruiam omnes munitiones tuas.

ARMORVM vsu crudelitas, munitionum verò rationem metus ac suspicio inuenere. hæc, que non sine magnis parantur sumptibus, non sine labore etiam & valetudinis detrimento, & salutis etiam periculo tractantur, namque armorum gestatio, equorum & curuum quotidiana exercitatio, præterquam quòd belli meditationem habet, corporibus nocere & animis nimium obesse compertum est; quippe que ad cæteras paci & humanæ vitæ vtilis disciplinas capeffendas inuiles homines ignauosque plerumque reddat. Igitur in illa die vbi Dominus pro nobis tacentibus pugnauerit ac vicerit, futuramque de cætero quietem ac pacem perpetuò constituerit, superuacaneus iam equorum quadrigarumque demendus est vsus, Domino id efficiente; cuius tantum consilio, studio gratiaque nitentur. Ciuitates verò, quæ metus & suspitionis causa, muris, operibusque olim munitæ fuerant, metu iam deinceps amoto omnino ait esse perdendas; non quòd delenda etiam domus ædesque, & solum vertendū sit, sed quòd illis tantum operibus, quæ obfidionis ac belli vitandi vel sustentandi causa constructa fuerat, partim neglectu, partim etiam dedita opera in salubriores vsus dirutis, loci ipsi non vrbium, sed opidorum nomine habitandi essent, ac maiori etiam incolarum numero ob pacem frequentandi, ædificiorum etiam situ pro vitæ, rerum & personarum commoditatibus dilatato. namque salubriorem multo opidis, quàm vrbibus habitationem liberum aëris meatum efficere ex architectorum & medicorum præceptis docemur. Vrbes namque metus causa constructas, munitas & custoditas, vel ille primus vrbium ædificator Cain neminem non timens testabitur, & ille:

Communi dare signa tuba, tutarier ijsdem Moenibus, atque vna portarum clauē teneri.

Securitati verò & paci vrbes humiles magis conuenire, atq. eam rem felicis & tranquillæ vitæ testimonio esse Isaïas ostendit: Et securitas vsque in sempiternum, & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta, in humilitate

Abraham. in Zachar. Vi. etruui. lib. 1.

Genes. 4. Inuenalis Saty. 15.

humilitate humiliabitur ciuitas, &c. Atque pacis, commoditatis & sanitatis causa muri ac munitissima quæque opera peribunt, & vt Zacharias ait: Absque muro habitabitur Ierusalem præ multitudinem hominum & iumentorum in medio eius, &c. neque verò tantum armorum, curium, muniticium ac bellici totius apparatus nullus vsus erit, sed omnis etiam supersticio, auguria omnia, omnis vanorum Deorum cultus, quæ aut ad belli, aut aliàs ad vitæ commoditates valere olim existimabantur, sublato iam diuini spiritus beneficio errore, composita perpetua pace, quiete & remissione ab vno solo vero Deo parata, extinguenda penitus delendaque sunt, vt neque iis, qui ex gentilitate euangelio credentes in societatem sanctorum venerint, neque iis etiã, qui ex imperfecta Iudæorum in perfectissimam vitæ & spiritus Christiana legem deuenierint, viliam priorum superstitionum & vanorum cultuum ratio habeatur.

Et auferam maleficia de manu tua, & diuinationes non erunt in te.

Quæ omnia ad belli ac pacis euentus valere Iudæi aliquando, & gentes sapissime arbitrati sunt. namque & Saul pythoniis feminam, quem exitum futuri prælij expectare posset, consuluit, & idem etiam aliquando complures alij impiè & stultè nimiam factitarunt, qui & belli causas aliis atque aliis rebus, euentus verò fortunæ atque aliis vanis numinibus ascribentes, vota vanissima pro victoria, pro salute, pro felicitate, frustra tamen, nuncupabant. Nisi enim Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit eam.

Et perire faciam sculptilia tua, & statuas tuas de medio tui: & non adorabis ultra opera manuum tuarum, & euellam lucos tuos de medio tui: & conteram ciuitates tuas.

NEQUE enim adorabis Deos alienos præter me, cui vni perpetuo semper cultu, vt vero salutis tuæ auctori obediens, ac tandem stultitiã agnoscens tuam, & antiquo veteri morbo solutus eas res colere desines, quæ præter humani artificis ingenium, nihil præterea numinis, nihil vtilitatis aut efficiëntiæ in se habent; qua enim dii appellantur, nulla certa ratio est, cum nullus olim Iupiter, nullus Bacchus deus fuerit, sed aut hi mortales, aut nulli extiterint. Igitur horum simulachra ficta planè & mentita sunt ita adeo inutiles statuæ illæ omnes luci, sana, delubra, & cætera superstitionis impedimenta magis, quæ religionis monumenta vnius veri Dei cultu suscepto, peribunt. Si qui verò fuerint, quibus veritas hæc euangelica impugnanda repellendaque esse videatur, quibusque diuinæ virtuti repugnare consilium sit, iis ego grauissimæ vltionis diem adesse denuntio.

Et faciam in furore & indignatione vltionem, in omnibus gentibus, quæ non audierint?

GRAVITER in eos animaduertendum esse ait, qui antiquum gentilitatis errorem tuentes, sacrosancto Christi verbo, hoc est, salutis eorum euangelio audire noluerint; si tamen iustum est apud Deum retribuere retributionem iis, qui vos tribulant, & vobis, qui tribulamini, requiem nobiscū in reuelatione Domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius in flamma ignis datis vindictam iis, qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt euangelicæ gloriæ Christi, &c. Audire pro obedire hoc in loco est, vt illud: Qui vos audit, me audit, & qui vos spernit, me spernit, &c. Illud autem obscurius aliquanto est, quod latine legimus: & conteram ciuitates tuas. nam cum superius dictū semel sit, non videtur eadem sententia repetitum. Quam obrem ad inimicas & infensas hominum societates, quæ contra piorum populū de superstitione defendenda, coniuuauerint, referenda sententia est. hanc autem expositionem, præterquam quòd nomen ipsum Hebraicum & vrbes, & destructiones, & inimicos significans docet, subiecte statim sententiæ ratio confirmat. Et faciam in furore, &c. His etiam Chaldaica versio, manifeste accedit: [Et euellam plantationes populorum de medio tui, & perdam auctores inimicitie tuæ.] Inimicitie tuæ, passiuâ significatione accipiendum est. Addit autem & paraphrastes: [Et faciam in furore & indignatione vltiones iudicij de populo, qui non susceperint doctrinam legis diuine.]

VATICINII TERTII ARGUMENTVM.

CVM IAM primi & antiquissimi illius de humana salute promissi constantiam & fidem noua receptione Deus firmasset, docuissetque Israëlitarum & Iudæorum corrupta ac deprauata studia impedimento non fore, quo minus ex eorum gente totius orbis seruator ac diuinus præceptor ille nasceretur, cum tamen interim multorum scelerum prene ab eis essent repetenda: grauisima nunc porro deinceps oratione stultas vtriusq. generis de diuinis & humanis rebus cogitationes redarguit, quod videlicet vtriusq. sibi nunc iucundissimorum, nunc verò durissimorum temporum usum ad diuinam solum voluntatem & rerum omnium mutationem atque inconstantiam magis, quam ad suam culpam aliquam, aut commertiam noxiam reuocarent. Principio igitur grauissimis & simplicissimis testibus verissimisq. etatum omnium narratis historiis instituit sibi ab initio de beneficentia & cura erga eos consiliū cōstans fixumq. semper fuisse Deus ostendit, nihilq. aliud, quam pacem, salutem, & felicitatē sibi vltro cogitatū vnquā esse ait. Id quod maximis collocati assidue in eos beneficij argumētis confirmat: quod ex Aegyptiaca seruitute redemptos legatorū suorum magnæ auctoritatis virorum, pacisq. atque felicitatis interpretū opera & diligentia deduxerit, quod ex illa tanta primogenitorum & Aegyptiorum communi clade incolumes seruauerit, quod non iniquis aut duris condicionibus, sed æquissimis legibus in suam tutelam familiarumq. receperit, quod pietatē veram officiumq. prodentes assiduis vatum legationibus obtestatus reuocandos curauerit, atq. ad declinanda commertiarum poenarū pericula sepius fuerit adhortatus: sua tamen ipsos illa singulari insolentia, superbia & contumacia in ea mala, quæ à se euerendi causa indicata, prædicta dilataque diu essent, precipites fuisse delatos, cum nullum nequitie, iniurie, impietatis ac sceleris genus sit, quo se illi non vehementissimè & pertinacissimè alligauerint. Quamobrem ne publicè tandem ac communiter punirentur, priuatis & velut censoris animaduersionibus hæctenus affecti fuerant, sed cum nihilominus deprauatam illam suam consuetudinem, quam persequi decreuerant, vi mordicus tenebant, publicum illud, quod iam laturo erant, supplicium sibi vltro ipsos exquisiuisse. Itaq. non Dei odium, aut consilij mutationem, sed suam ipsorum superbiam, contumaciam & impietatem his omnibus rebus & rationibus argui posse confirmat Vates; maximè autem, quod inter animaduersionis & repetendarū poenarum iudicia ipsa de futura restitutione & reconciliatione in gratiam Deus etiam cogitet, atque huius beneficij spem illis oraculorum responsis faciat, quæ omnia vehementem magis amorem & certam atque constantem in eos ornandos voluntatem & studium, quam odium aliquod diuinum, aut humanarū rerum vicissitudinem probant. Atque adeo omnis humani mali causam & culpam non Deo, qui benignus cum sit, consilio suo nunquam defuit, sed hominibus ipsis, qui sibi deesse voluerunt, ascribendam esse ex hac diuina disputatione docemur.

CAPVT SEXTVM.

A

Audite quæ Dominus loquitur.

SVPERIORIBVS duobus vaticinijs Samaritæ vastatio & Solymorum expugnatio, & vtriusque tandem populi restitutio prædicta est. Hæc autē res illam Israëlitis opinionem forsā attulerat, nimirum diuinum erga ipsos consiliū & voluntatē interdū mutari, & hunc ad gratiā, nunc verò ad inuidiam odiumq. vltro inclinādo aliquando prospera æquabiliaq. secundo vitæ sine vlla offensione cursu, aliquando rursus aduersissima illis omnia prouideri, siue quæ humanarū natura terū, vel Deo inuito, id necessariò ferat, siue (quod impiū magis cogitatu est) diuina ex sese mutabilis natura sit, atq. vt principes homines diuis simillimi vulgo habiti, ab iisdē, quas ante amauerāt, rebus & personis vel delicto vel vitioso fastidio & satietate aliquando soleant abalienari, atque ex ea re eueniat, vt ex eorū vtriusque prædictionibus, quædā bonæ ac faustæ, quædā verò malæ horribilesq. existant, quod eē mutatu Dei sepius renouatumq. interdum, rursusq. repudiatu consiliū interpretatione consequatur. Hæc adeo falsa ratio in Israëlitarū & Iudæorū cogitatione venire incidereq. potuit, vt iudicia hominū sunt temerè plerūmq. ac perpèrā de diuinis humanisq. rebus existimantū, sicut scriptū est. Veruntamē iam filij hominū sunt, mendaces filij hominū in statibus suis, vt decipiant ipsi in vanitate in idipsum. Huiusmodi igitur falsa ratione deducendos sibi Israëlitas, atq. in veram certamq. de diuini ac salutaris consilij cōstantia sententiā adducendos Dei partes acturus Propheta suscipit, ostenditq. plurimū semper boni, nihil vnquā mali vltro ipsis à Deo fuisse allatum: si quid verò interea odij, iniuriæ vel periculi aliunde immineret, magna cura & grauisimam propugnationis

tionis ac prouidentie argumentis diuinitus fuisse propulsatum, nihil præterea durū, difficile, aut iniquū, nihil damnosum aut sumptuosum fuisse illis imperatum, vt laqueum sibi ad offensionem, atque ad salutis fortunarumque appetentiam paratum sibi suspicari aut dicere possent, nihil denique ex occulto, nihil cum populo hoc ex insidiis actum, populo, inquam, iustum, propitium, prospicientem æquabilemque semper sibi ac beneficū Deum experto. Quibus omnibus ex rebus, excidij, captiuitatis, cæterorumque periculorum atque calamitatu causam, culpamq. omnem ab ipso populo sustineri consequitur, vt pote qui à pertinaci inferendæ iniuriæ studio nullis neq. admonitionibus, neq. accusationibus, neque minis, sed neque animaduersionibus quidē fuerit vnquā deterritus. [Audite quæ Dominus loquitur.] Vatis populum alloquentis, attentionemque ac docilitatem magno ipsorum vtilitatis studio captantis oratio est. Verbum autem, *quæso*, siue nunc, Hebraicè, נא, vehementem Vatis erga eos affectum significat, magnamque ab eis attentionem & studium postulat ad eam causam cognoscendam quam vehementissimè perorandam Deus sibi crediderit. Vt autem ipsius, de qua acturus erat, rei grauitatē argueret, quam voce, quo gestu, quo habitu, qua denique pronuntiatione & spiritu orare iubeatur, exponit. Audite, inquit, quo imperio, quanto studio me nunc repente Dominus, qui suam causam suscipere iubet, alloquitur.

Surge, contende iudicio aduersum montes, & audiant colles vocem tuam.

DILIGENTIAM, studium & fidelitatem, atque in agendis rebus vehementer operam verbum, *surge*, vt iam aliàs docuimus, requirit. Tantum autem in hac causa grauitatis, ponderis ac momenti est, vt non oscitantem, aut ignauum, aut sedentem aliquem, sed sedulum & fidelem operique instantem actorem postulet. Cur autem ex omni natura montes potissimum aduocati ad partes fuerint, cum aliàs pro rerum rationibus, nunc cælum & terra, nunc mare & aliæ mundi partes appellari soleant, illud in causa est, quod de consiliorum & studiorum suorum constantia sermonē habere Deus parauerit. Quamobrem contentionis & comparationis causa eas potissimum naturas appellari voluit, quæ cæterarum omnium firmissimæ constantissimæq. sunt, vt montes & colles, qui non modò cælum natura mobilem, sed terram ipsam in medio orbis loco contentam & permanentem stabilitate firmitudineque vincunt, vt pote qui robore, vallo & situ suo terrā, ne vel ventorum impetu, vel caloris vi, vel aquarū inundatione dissipentur contineant. Itaque magna in rerum natura virtutis & constantie nomen obtinent, sicut scriptum est: *Præparans montes in virtute tua, accinctus potentia, &c.* Igitur vt suam maximam virtutem & consiliorū actionumq. in beneficio faciēdo constantiā Deus probaret, non cum montibus modò, qui ab ipso, nimirum eorum præparatore, virtutem & constantiam habere cognoscuntur, sed cum ipsis etiam terræ fundamentis, quibus montes cæteraq. innituntur, constantia firmitudinemque suā in contentione poni iubet. [Contende iudicio aduersum montes.] Non quod præcipua causæ disceptatio, non quod reprehensio ipsa ad mōtes pertineat, qui cum rationis sermonisque, imò & sensus expertes sint, extra omnem culpam causamq. ponantur necesse est, sed quod firmitudinis & constantie comparationē cum habeant, ad eam contentionem appellari oportune possint. Itaque *aduersus* idem hoc in loco, quod ad, vel cum, significat, vt apud Ciceronē, contendere aduersus aliquē, hoc est, in contentionem venire, legimus. [Contende iudicio aduersus montes, Hebraicè, cum montibus.] Contendere autem iudicio, Dei & montium constantiam diligenti iudicio examinare est, ita Hebraicè hæc vnico verbo ריב disceptandi & contendendi significantur. Eā verò causam vt grauisimam non segniter aut frigide, non vulgari, non sedata aliqua, sed vehementi actione, & maxima contentissimaque voce orari iubet, ita vt montibus etiam ipsis ad partes vocatis tanto clamore permotis, diuina causa probetur, atque his ipsis testibus & arbitris Israëlitarū & Iudæi temerarij iudicij, corruptarumque omnino opinionum & impietatis etiam conuincantur, hoc est quod ait: [Audiant colles vocem tuam,] quod ad vocis & actionis vehementiam refertur, ad causæ autem argumentum illud:

Audiant montes vocem Domini, & fortia fundamenta terræ?

QUIBUS CVM de proposito constantia & perseuerantia contendendū est. Id quod tandem ad populi huius audaciam & temeritatē confutandā, quo omnis hæc causa pertinet, plurimum valebit, namque lisa ipsa & iudicium non cum montibus præcipue est,

Sed

Sed iudicium Domino cum populo suo, & cum Israëli diiudicabitur.

Hoc sermone totius causæ finis manifestè proponitur, & quisnam in ea reus futurus sit, quo etiã genere agendum sit, nempe iudiciali, & quo potissimum actionis modo, hoc est, culpæ reprehensione & inculpatione utrum fuerit, explicatur. Quod autem iudiciũ Domino cum populo suo esse dicit, de vtriusque, videlicet, Domini erga populum, & populi erga Dominum officio, atque de officij constantia certamẽ Domino cum populo suo esse docet, atque adeo potetia, maiestate, auctoritateque omni prætermissa, rem æquitate agi atque diiudicari Deum velle illa oratione profiteretur, [*cum Israëli diiudicabitur.*] Israëli potenti cum Deo appellato secum disputare & disceptare, atque liberius etiã, si quid querelæ habeat, inculpate, integrum omnino esse vult, atque ob eam rem verbum diiudicare vsurpauit, quo ex Hebraico **יְהוָה אֱשַׁחֲנֶה** æquo iure & legibus cum aliquo de aliqua re disceptando decernere significat, vt ex illo præcipue loco doceri aperte possumus: Pone hic coram fratribus meis & fratribus tuis, & iudicent inter me & te, vbi idem verbum est. Igitur falsò ascriptæ sibi à populo inconstantia causam in iudicium Deus afferri vult, atque ipse prior causam dicit, quod grauissimũ etiã in eo genere est, vt is de cuius nomine & præclarissima fama nefariè detractum fuerit, tamen causam prior dicat, cum eum potius, qui notam indicare velit, priorem dicere & legibus sit & moribus constitutum. sed hæc nouata agendi ratio diuinæ causæ integritatem arguit, quæ quocumque modo agatur, semper tamen obtinenda est. Atque status quidem causæ coniecturalis primum, in definitiuum tandem definit. Principio enim illud in controuersiam disceptationemque vocatur, an diuinum de beneficentia consiliũ & studium semper apud Israëlitas constiterit, necne. Affirmat autem Deus constitisse & propositionem ipsam temporũ omnium, quibus perpetuo illis æquissimi regis, propugnatoris ac patris officium benevolentiamque præstiterit, narratis historiis confirmat, hoc modo:

Popule meus, quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? responde mihi.

INTERROGATIONIS vsus ad veritatem ex aduersarij responsione confirmandam accommodatissimus est, atque adeo familiarissimus iis, qui causæ suæ integritate nituntur. Atque hæc totius actionis propositio duabus partibus constat, alteram quidem is, qui agit, sibi suscipit, alteram aduersario disputandam permittit. Est autem huiusmodi propositionis sententia: Ego te maximis & innumeris beneficiis à me acceptis nullo vnquam damno aut incommodo affectũ fuisse aio, atque beneficia quidem, quod à me data tibi affirmem, referens percurram, incommoda autem & damna, quod data negem, vt ostendas tuæ liberæ partes sunt. *Popule meus.* Iure summo se cum illis experiri populo suo appellando profiteretur, namque suum peculiarem populum multis & maximis rebus gestis redemptum, atque seruitutis etiã nomine comparatum sibi fuisse, iam sæpe alias probatum & nemini vnquam dubium est. Apud hunc tamen populum non modò iustitæ & clementis semper seruitutis rationes, sed omnia summa æquissimi regis, benevolentissimi que patris officia constitisse ait. *Quid feci tibi?* Hebraicè, *Quid?* admirationem simul cum interrogatione habet. *Quid,* quantumque boni atque beneficiorum feci tibi, vt illud: Attendite & videte quid vobis Dominus facturus hodie est, & illud: Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, quibus eadem Hebraicè lectionis & pronuntiationis forma est. Hæc ego referam, inquit, tu verò, quid molestus fuerim tibi, responde mihi. Hebraicum verbum molestiam, defatigationem lassitudinemque significat, vt non modò grauiori aliqua molestia, sed fatigatione aut lassitudine illos à se affectos neget, quin potius æquissimis legibus salutaribusque præceptis instructos summa lenitate & clementia deuinctos fuisse confirmet, qui tamen ingrato ac beneficiorum immemori ingenio semper fuerint. Iam verò prior propositionis pars narratione probatur, argumentis non à suspitione aut coniectura, aut probabili alia ratione, sed à manifesto facto ductis.

Quia eduxi te de terra Aegypti, & de domo seruientium liberaui te.

MAXIMORVM Dei beneficiorum capita quædam exponuntur, quæ tamen breuitatis causa non explicantur, quod illustriora sint, quam vt explicatione indigeant; sed quæ rerum tamen ipsarum notatione intelligantur: nam de terra Aegypti cum dicit, illud significat, neminem seruum illinc liberum euasisse, neque vllam tantam seruorum copiam

copiam, & viti apud Aegyptios extitisse, quæ sese in libertatem vindicare posset; id quod seruatorum periculo arguitur, quibus quo maior numerus accedebat, eo grauior & despotior seruitutis molestia indies augebatur perpetuo opprimendis, nisi diuina virtute & misericordia consultum subuentumque esset. *ei de domo seruientium,* Latine ergastulũ, Hispanè & Arabicè *Magmorra* hæc dicitur, quæ ipsa durissime seruitutis & incommodissimæ vitæ angustissimæque habitationis significationem habet. Atque huius capitis mentione facta, cetera, quæ in ea re comerta longum esset commemorare; cogitanda reliquitur cuiusmodi sunt signa illa in Aegyptiorum rebus & filiis edita, dum verò addit: [*de domo seruientium liberaui te.*] exitialem illam Aegypti in mari acceptam cladem, qua tandem redempti liberatique omnino fuerant, subindicauit. Neque enim ante illam diuinam victoriam, vrgentium se, atque in seruitutis deditionem redigere gestientium dominorum metu liberati Israëlitæ sunt, sicut scriptum est: Immutatumque est eorũ Pharaonis & seruatorum eius super populum, & dixerunt: Quid volumus facere, vt dimittere eum Israëli seruiret nobis? & c. liberauitque Dominus Israëli in die illa (manu cladis) de manu Aegyptiorum, & viderunt Aegyptios mortuos super littus maris, & manum magnam, quam exercuerat Dominus contra eos, timuitque populus Dominum & crediderunt Domino, & Mosi seruo eius, & c. Magnum mysterium nobis hoc est. Appellat autem Aegyptiorum regionem domum seruientium, vel seruorum, quod in ea sub iniquissimis & vilissimis dominiis daram Israëlitæ seruitutem seruerunt. Constat enim Aegyptios infima præ ceteris hominibus, hoc est seruilis conditionis hereditario Chami progenitosis fatis fuisse, in quem illud decretum fuerat fixum: Seruus seruatorum erit fratribus suis. Itaque non solum à seruitutis domo, sed à seruorum vilissimorum ac proinde crudelissimorum hominum superba dominatione sibi liberatos Israëlitæ fuisse asserit, ex domo autem seruientium, vbi seruorum serui fuerant. Totum autem hunc locum Chaldaeus interpres hoc modo verterat: *Popule meus, quid boni dixi faciendum tibi, et non feci, aut quæ in re durius me recum gessi, cõtestare aduersum me. Iam verò redemptos & à durissimis dominis vindicatos, quanto honore ac dignitate auigendos, quam liberalibus modis instruendos, quanta custodiendos diligentia, quam denique admirabili commoditate per solitudinem deducendos curauerit, eius negotij ministris & illustribus proeuratoribus appellatis ostendit.*

Et misi ante faciem tuam Mosẽ, & Aaron, & Mariam.

A QUIBUS ministris quicquid vel ad animorum institutionem, atque ad diuinam gratiam conciliandam, ad prosperam æquabilemque publicæ atque priuatæ etiã rei felicitatem commodissimum esset, prouisum procuratumque fuit. Etenim Mosè legatõ & diuinæ benignitatis internuntio suauissimus ille cibus illis suppeditatus fuit, eodem etiam interprete, lex lata, & maxima atque illustriissima veræ sapientiæ & purissimæ pietatis ac sanctissimæ fidei fundamenta iacta sunt. Aarone verò antistite erratorum & religionis expiatio procurabatur, & diuinæ legis disciplina eodem assiduo atque peritissimo doctore percipiebatur, ne quid verò ex plena atque integrâ totius rei publicæ felicitate desiderari posset, & nulla non ex parte optime cum populo ageretur, eorundem virorum dignissima soror Maria diuino vaticinandi spiritu aucta, feminarum ad pietatem dux & exemplar proposita est. Ita adeo horum ministrorum nominibus appellatis plurimas & maximas commoditates populo illi in solitudine perceptas contineri videmus, quas, vt pote certas atque notas explicare necessarium non fuit. Chaldaicè hæc sic habent: [*Et misi coram te tres prophetas Mosẽ, & Aaron, & Mariam: Mosẽ ad docendum traditionem iudicij: Aaron ad propitiandum super populum: Mariam ad illuminationem feminarum.*] Satis autem fuerat earum rerum & beneficiorum memoriam populo refricasse, quarum commemoratione historiam omnem contentam recoli necesse erat. Quamobrem narratione prætermissa, recordationis tantum rationibus & verbis est vsus hoc modo:

Popule meus memento quæ ego quid cogitauerit contra te Balac rex Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor.

NE QVE verò bonorum atque felicitatis modò auctorem, sed malorum ac periculorum omnium propulsores & interruptores sese illis præbuisse Deus affirmat, quando

quando nihil adeo sinistri & aduersi, nihil periculi vel hostium consilio & conatu oblatum, vel sua ipsorum culpa illis in itinere procreatum imitumque est, quod diuina cura & misericordia vel omnino pro pulsatum, vel auctum peritumque non fuerit. [Popule meus memento, et cet.] Manifestum erga eos studium, & singularem curam non solum aperte in eos videntes & sentientes, sed in absentes etiam collocatis beneficiis arguit: idque adeo non sua commemoratione, sed hostium ipsorum & maleuolorum testimonio confirmat, vt non ostentationis presentibus, sed amoris & studij causa absentibus ac ignorantibus & prouidisse & consuluisse probetur. nam cum Balac rex Moab Balaami magi incantationibus & diris paratam populo huic felicitatem perturbare & contaminare studisset, ad eamque expediendam rem nulli aut sumptui aut opere parcere in animum induxisset, non modò tamen conatus suos Dei omnipotentis consilio & virtute comprimere & refutari, sed presentium futurorumque seculorum vtriusque generis commoditates prosperitatesque vitæ prædictas confirmatum in, renovatis atque explicatis ab eodem Balaamo responsis, intellexit. Quid autem cogitauerit Balac, & quid responderit illi Balaam, breuiter recitare commodissimum duximus. Primum Balac mandatum ad Balaamum allatum huiusmodi est: Ecce egressus est populus ex Ægypto, qui operuit faciem terræ sedens contra me. Veni igitur & maledic. populo huic, quia fortior me est, si quo modo possum percutere & euicere eum de terra mea: noui enim quod benedictus sit, cui benedixeris, & maledictus, in quem maledicta congesseris. Respondum verò à Balaamo relatum illud est: Ite in terram vestrà, quia prohibuit me Dominus venire vobiscum. illud etiam alterum denuo missis & magnâ omnia promittentibus no- uis legatis dictum est: Si dederit mihi Balaac plenam domum suam argenti & auri, non potero immitare verba Domini Dei mei, vt vel plus, vel minus loquar, &c. Cum verò urgente atque instante rege, & magnò apparatu ac sumptu negotium ipsum cõficiende, Israëlitarum res nefastæ & vitiosæ ab augure definiendæ expectarentur, illud est datum responsum: Quomodo maledicam, cui non maledixit Deus? qua ratione detester, quem Dominus non detestatur? & illud: Moriatur anima mea in morte iustorum, &c. & illud: Num aliud possum loqui, nisi quod iusserit Dominus, &c. Multa præterea responsa breuitatis causa prætermittimus, quibus Israëliticæ gentis defendendæ tutelam, amplificandæ & ornandæ studium curamque Deo susceptâ fuisse diuinator ille testatus est. & tamè hæc omnia ignaris nec opinantibus inficiisque Israëlitis gesta commemorari operæpretium fuit, vt Deus non solum felicitatis auctor studiosissimus, sed alexicacos etiam, hoc est, malorum expulso vigilatissimus probaretur. Verum enimvero ex maximis & plurimis periculis, quæ propulatore monitoreque Deo declinata populo huic fuerant, vnũ tantum commemoratur; cætera verò totius itineris facta summa indicantur.

Num. 22.

De setim.

CALLEDIVM & periculosum illud Balaami consiliũ & inceptũ, de prostituentis populo Moabitis mulieribus, huius mentione nominis indicauit, quod, nisi iam latius serpens maturitine rescisum esset, actum profecto de omni Israëlitarum re atque gente fuisset. Memento igitur quid responderit toties Balaam regi, & quid demum eidem impensius & pertinacius etiam sollicitanti de exitiali illo apud setim consilio respondit. Hæc in quâ, te meminisse, & cætera, quæcunque ab Ægypto, vnde liber educus fueras, quoad Galgalam vsque peruenieris, tibi vel optata vel non optata contigerint, in memoriam reuocare oportuerit, vt in hac controuersia à mendacio contra verum stare desineres, &

Vt cognosceres iustitias Domini,

ET IVSTIAM Dei omni ex parte victoriam hac in causâ agnosceres. Iustitias ob eam rem pronuntiauit, quod & in beneficio faciendo & in malo ac periculo propulando diuinas rationes omnes inter se consentire confirmaret: Quod ad orationem attinet, verbum Respondent, Zeugmate figura ad omnia responsa primum, atque ad illud De setim relatum à nobis est, quod quanquam cõiunctione careat, tamen coniungendum superioribus duximus, neque verò hoc in sacris sermonibus raro euenit, vt sol, luna, pro sol & luna. Ruben, Gad. Atque hæc loci huius lectio & explicatio præ cæteris, quas Latine, Hebraicè & Græcè legimus, magis placuit, quod eum gestarum rerum ratione consentire visa est.

Camhi. 1. Reg. 5. Iudic. 10. 1. Sam. 7.

Usque

Usque ad Galgalam. longitudo illius finis Galgala fuit, ex quo loco promissa regio capi & debellari cepta est. Cur autem Canaanitidis terræ, hoste diuina virtute pulso, ab illis occupatæ nõ etiam meminerit, illud in causa esse arbitramur, quod ab illa possessione propediem deturbandis, atque ob eam rem diuinum studium & constantiam in dubium vocantibus ea potissimum beneficia commemorari commodum fuerat, quæ nulla in ratione interrupta, sed certâ rataque in eos constitissent, ex quibus illud infertur: Iustitias Domini manifestas esse, atque ex eo fieri, vt futurum exilium non ad diuinam voluntatis mutationem, sed ad eorum ipsorum culpam & perfidiam referri deberet, qui diuinis & commodissimis conditionibus, quibus cum Deo de retinenda possessione transigissent, minus steterant: quos enim tot tantisque beneficiis obstrictos, tantis honoribus auctos, tot modis ornatos, tanta denique cura & studio defensos, quæcunque etiam grauiores & sumptuosiores condiciones & leges impositas perferre oportuisset, tamè equissimas, mitissimas, vtilissimasque negligere & perimere non puduit. Quarum legitimæ & conditionum liberam, æquabilem honestamque rationem & sententiam, inducta aduerfari ipsius ad recitandum & discedum persona, arguit, vt causæ æquitas aduerfarij eiusdem confessione conuincatur.

Quid dignum offeram Domino? Curuabo genu Deo excelsò? nunquid offeram ei holocaustomata & vitulos anniculos?

NON difficilem, neque fastidiosam, neque etiam sumptuosam Dei dominationem, sed æquam, diuinam iustissimamque potestatem & gubernationem Israëlitas expertos fuisse, argumentis à remotione & subiuncta expositione ductis probat. Inducit autem ipsum tot nominibus deuinctum Deo populum de iusto atque æquo cultu obsequioque præstando deliberatum, cui cum diuini meritis & rerum ratione ac iure nulla seruitus, nulla tributa, nulla munera satis magna esse, videri posset, tamen clementissima & iustissima, imò sibi ipsi potius vtilissima conditio proposita est. Quid dignum offeram Domino? Hebraicè, in quo occurram Domino: ineffabilis nominis principi. Cum enim aduenientes principes, præter vectigalium pensionem muneribus etiam allatis à populis genu minoribus excipi soleant, quidnam potissimum tanto tamque excelsò Deo gubernatori que meo pergratum aut iucundum adferri possit? Est autem prima deliberatio, an exquisito nimis munerũ genere & elegantia, an multitudine magis delectetur. [Nunquid offeram ei holocaustomata?] Cum nullum munus diuinæ natura à mortalibus commodius, quàm sacrificium cõcinnari posse videatur, quod hoc obsequij genus nulli, præterquam Deo, conueniat, illa interim consultatio atque deliberatio accidit, num integris magis atque omnino incendendis adolendisque victimis, quæ holocaustomata dicuntur, iisdemque selecta hostia, hoc est anniculis iuuenis cornua producetibus & vngulas, qui maximè omnium idonei putantur, an maxima potius frequentia & feriendarum victimarum assiduitate delectetur. an etiam pretiosiores hominibus res, nempe charissima filiorum capita deueneri sibi expetat: nulli enim rei, quæ grata modò illi fore existimetur, parcendum esse, maximorum debitorum ratio docet. Neque enim Abraham filio suo vnigenito sacrificare iussus, pepercerat, hoc est, quod dicit:

Nunquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium? nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo? fructum ventris mei pro peccato animæ meæ?

MAGNA consultatio inducta est, quibus maximè rebus expiato scelere, Dei mortalibus placati gratia iniri possit: quæ si difficillimæ & charissimæ essent, tantæ tamè maiestatis, tantæ potestatis, tantæ denique gratiæ conciliandæ causa essent nihilominus ferendæ. Verum enimvero grauissimam huiusmodi deliberationem æquissima atque sapientissima interpositi à Deo decreti sententia Deus absoluit.

Judicabo tibi (ò homo) quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te.

BENIGNITATEM, lenitatem, suamque, erga mortales ineffabilem misericordiam, rerum, quæ arduæ scopulosaque iudicantur, & difficillimos ipsis explicatus habere cognoscuntur, durtie mollitia, & difficultate omni à se cõposita vehemèter cõmedat. Vt autè eiusmodi

Rom. 7.

ratio omnis commodius ac melius accipiatur, personarum & delibentis & statuentis inductione oratio ipsa distingui solet. Cuiusmodi illustre illud non satis haecenus pro dignitate explicatum exemplum apud D. Paulum exat: Quid ergo dicemus lex peccatum est? ab sit, & tandem subiungatur: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius, atque eam dubitationem sapientissimo responso Apostolus ipse tollit: Gratia, inquit, Dei per Iesum Christum, quid sit bonum, quid optimum probatissimumque Deo sit, diuinum & certissimum de re tanta responsum, & clementissima seruitutis, atque suavis iugi argumentum audiamus: In eo quoque in die et hodie in hoc loco

Utique facere iudicium & diligere misericordiam, & sollicitum ambulare cum Deo tuo.

Si ex rerum quidem ratione, si ex diuinorum beneficiorum magnitudine, atque ex principis Dei dignitate existimandum esset negotium, nihil vnquam harum, quae commemoratae sunt, seruum, neque omnium simul cum iudata & iuncta ratio satis ad diuinum cultum facere posse videatur, sed tanta tamen diuina benignitas, tanta aequitas, & clementia est, ut eam potissimum sui pie sanctaeque ab hominibus colendi rationem optauerit, & iam inde ab initio instituerit, quae ex hominum ipsorum re atque utilitate maxime esset, quaeque homini ipsi, qua homo est, longe omnium facillima commodissimaque iudicaretur. ob eam verò rem dixit: [Indicabo tibi o homo, siue, ut Hebraice est, Maicam tibi.] quod iam pridem certa de hac re voluntas in sacrarum legum libris à Deo ipso indicata expositaque fuerit, 20 sicut scriptum est: Et nunc Israel audi iudicia, quae ego doceo te, ut facias ea & viuas: & Melior est obedientia, quam victima. Omnis verò haec à Vere commemorata ratio pietatis terminis definitur. Est autè pietas vniuersiuiusque, erga Deum & homines officium, id tribus maxime partibus distribuitur, aequitate, beneficentia, & sanctitudine. prima & secunda in hominum inter se fide, societate, vitaeque communitate legitime honesteque obseruanda, 25 in Dei veneratione, inuocatione, ac supplicatione spectatur. ex autem nominibus his iudicio, misericordia & sollicitudine, siue submissione, erga Deum appellatur. atque aequitatis quidè & misericordiae certae iam nobis atque alijs explicatae descriptiones sunt: Quae verò sollicitudinis ratio sit, paucis aperire opere praetium fuerit. Hebraice verbum est

Deuter. 4. 1. Sam. 15.

MA S Z N E A C H, quod sollicitum & submissum esse significat. Is verò animi habitus fidelium seruorum proprius est, qui tametsi liberaliter seruiant, nihil sibi tamè magnū ob eam rem arrogantes, dominorum gratia reuerentia & modestia, perpetuaque obseruatiā promereri student: nam si maxime ad impositae seruitutis onera ferenda satisfecisse videantur, tamen ad referendā pro debito & officio, pro Domini dignitate, & beneficiorum atque clementiae erga se magnitudine, gratia, nunquam se satisfacturos esse arbitrentur. Huiusmodi 35 se colentis modestū animū & nihil altū sapientē, atque salutem suā cum timore & tremore, ut Paulus praecipit, operantē Deus requirit, sicut scriptum est: Cum haec omnia feceritis, dicite, serui inutiles sumus: quod debuimus facere fecimus, &c. & illud: Captiuates intellectum in obsequiū Christi. Iam verò quā aptè verba ipsa cum rebus conueniunt? namque iudicio, quod ea pietatis pars ad debitionē magis, quā ad liberalitatē referatur, 40 verbum, facere, hoc est praestare & soluere: misericordiae autem, quod haec studio magis, quā debito constet, verbum, diligere, hoc est, vltro animū ad eam capeffendā inducere, coniunctū est. Igitur populi tot tantisque beneficiis à tanto principe rege, & patre affecti, hoc, quod pietatis terminis definitum est, officium honestissimum, aequissimum ac praestitu commodissimum fuerat. quanta verò negligentia, imò quanta impietate & 45 quantis flagitiis proditum id fuerit, subiuncta expositione arguitur:

Vox Domini ad ciuitatem clamat: & salus timentibus nomen eius. QVICVNQUE non audacia aut confidentia, non suspicionibus, non alienis, sed propriis rationibus, vel facti potius demonstrationibus causam suā confirmauerint, seque officio abundasse ostenderit, vbi ad docendas ingrati atque etiā scelerati aduersarij fraudes oratione fuerit peruentū, causae victoria & fiducia, atque aduersarij factorum & rerū demonstrandarū indignitate concitati, & ad suū explendū, & ad audientium animos excitandos & permouendos contentissima voce clamare, atque huiusmodi clamoribus & insultatione manifestè sceleratorū hominum nomina, facta, resque prosequi solent, sicut scriptum est: 55 Fuit ergo tibi in densum & clamorē Israel, quasi inter fures reperisses eū. & illud: Clama, ne cesses, & annuntia populo meo peccata eorum, & domui Iacob scelera eorum: & apud exteros etiam illud: Quis calum terrene non misceat, & mare celo? Si fur displiceat Verri, &c.

Jerem. 37.

ne cesses, & annuntia populo meo peccata eorum, & domui Iacob scelera eorum: & apud exteros etiam illud: Quis calum terrene non misceat, & mare celo? Si fur displiceat Verri, &c. Huiusmodi autem indignationis & victoris causae, atque deprehensi aduersariorum sceleris ac fraudis iudicem Dei ad ciuitatē clamantis vocē Vates indicat, non consuetam aliā aut officiosam admonitionē & hortationē, qualis in quotidianis sermonibus assidue à vatribus ageretur. Sed vox indignantis Domini maxima & contentissima ad ciuitatē clamabit, ut omnē iudicij misericordiae & sollicitudinis rationē, omnē ius officiumque proditum & pollutū esse demōstret, id quod paucorum piorū sanctorumque virorū pace dictum actumque fuerit, quos intentata publicè in omnem ciuitatem crimina neque honore suo neque praemio fraudandos semper excipiūt, [Et salustimentibus nomen eius, siue, nomen tuū.] Nomen Hebraicum T H O S I A G H, quod latine salus redditū est, intelligentiā significat, hoc est, exceptionem; sed vtro modo veritas, constans sibi sententia est. Atque exceptio- 15 ne quidem pijs & nominis diuini cultoribus data ciuitates omnes tributim impietatis, iniuriarū & sceleris manifesta factorum & signorum expositione notantur.

Jerem. 47. 1. Iuuenal. Sa. 12. r.

5

ne cesses, & annuntia populo meo peccata eorum, & domui Iacob scelera eorum: & apud exteros etiam illud: Quis calum terrene non misceat, & mare celo? Si fur displiceat Verri, &c. Huiusmodi autem indignationis & victoris causae, atque deprehensi aduersariorum sceleris ac fraudis iudicem Dei ad ciuitatē clamantis vocē Vates indicat, non consuetam aliā aut officiosam admonitionē & hortationē, qualis in quotidianis sermonibus assidue à vatribus ageretur. Sed vox indignantis Domini maxima & contentissima ad ciuitatē clamabit, ut omnē iudicij misericordiae & sollicitudinis rationē, omnē ius officiumque proditum & pollutū esse demōstret, id quod paucorum piorū sanctorumque virorū pace dictum actumque fuerit, quos intentata publicè in omnem ciuitatem crimina neque honore suo neque praemio fraudandos semper excipiūt, [Et salustimentibus nomen eius, siue, nomen tuū.] Nomen Hebraicum T H O S I A G H, quod latine salus redditū est, intelligentiā significat, hoc est, exceptionem; sed vtro modo veritas, constans sibi sententia est. Atque exceptio- 15 ne quidem pijs & nominis diuini cultoribus data ciuitates omnes tributim impietatis, iniuriarū & sceleris manifesta factorum & signorum expositione notantur.

Audite tribus & quis approbabit illud.

NOMEN Hebraicum M A T E H & virgā proprie & tribū metaphoricè significat; quod ex duodecim tribubus, tanquā virgis fasciculus ille domus Iacob compactus & colligatus fuerit, vnde singulari olim tribus cum sacerdotij pontificatusque dignitatē ambiētes sese in sortē cōiecerunt, singulas virgas contulisse traduntur: actandem fors illa leuiticā tribui Aaronique, edita est. Igitur cum iā sorte suā in causa eduxerit Deus, tribuū ipsarū virgam hoc est sorte cōiungere educereque parat, quam adeo durā, adeo graue fore ostendit, ut nō vulgari aliquo & cōmuni praecone, sed vocalissimo integerrimoque ad proclamandū denuntiatore egere confirmet. Hebraico verbo Latini nostri significatio percipitur. Quis, inquit, I A G I D A H, denuntiabit illud: Interrogatio ipsa difficultatem magnitudinemque rei ostendit, non triuiali alicui denuntiatori, sed fortissimo & integerrimo, atque in agendis diuinis partibus & causis strenuo Vati ad annuntiandum & approbandū credendā, quis igitur grauisimā & nefandā istorū impietate & totius officij proditionē effari possit: quū non solū antiquis & praeteritis, sed nouis etiā & praesentibus cupiditatibus & manifestis auaritiarū, iniuriarū & rapinarū flagitijs vniuersae istorū domus tanquā incēdio aliquo flagrēt.

Adhuc ignis in domo impij thesauri iniquitatis, & mensura minor ira plena.

PRIMAM illam officij partem, hoc est iudiciū flagitio oculis magis, quā opinione, 35 manibus, quā suspitione deprehensio, proditam arguit, quod impiorum hominum domus ipsae iniuriarum, & fraudum igne adhuc flagrent, & diuitiis mala ratione partis refertae conspiciantur, & mensurā dolosā in commerciorū fraudē comparatae passim offendantur, quae res diuino iudicio cum primis abominanda damnatissimaque est, & apud Amosum etiā notatissima, ut: Minuamus, inquit, mensuram, & augeamus siclum: hoc est, quod mensurā minorem irā plenam dicit, quod ad maximas diuitias breuissimè augendas nulla commodior visā via sit, quā ut compendium fraude cōmūteretur. Id verò quo commodius fiat, adhibita etiā vi & contumelia promouetur, cum in eos, qui mensurā dolum notauerint, irasci & debacchari venditores soleant, & vel ad emendum vel ad agendum coactos, direptiones demum & vexationes exercere. huiusmodi verò irā ple- 45 nae mensurā diuinam etiam iram in venditores ipsos cumulatius concire valent.

Nunquid iustificabo stateram impiam, & sacelli pondera dolosa?

NEFARIUM capitalis fraudis crimen contentione & incremento amplificatur: quarundam enim rerū ea natura est, ut non exerceri modò, sed neque possideri sine crimine possint. Atque ea nimirū sunt, quae nullius probati, sed aut noxij, aut damnosi vsus esse possint, ut venena, quae tantū ad inferendā mortem parantur. huius generis dolosi nūmi, mensurā & stateram sunt, quae quicunque parauerit sceleris suspitione, vel potius crimine sese liberare iure non possit, hoc est, quod latine legimus: [Nunquid iustificabo stateram dolosam & sacelli pondera dolosa?] cum scriptum legeque cautum sit, Non habebis in sacco diuersa pondera maius & minus, neque erit in domo tua modius maior & minor. Hebraice haec passim eadem omnino sententia leguntur: Num immunis ero cum balance iniqua, 55

Deut. 15.

iniqua, cum sacculo, &c. *Sacculi*, sacculi, nam diminutum à sacco nomen est. ita adeo certissima quaedam iniuriæ & flagitij argumenta sunt, quæ nunquam interpretari ipsa possis, nedum si ad signa ipsa & instrumenta factum etiã & facinus vsusq. accedat. Omnis autem commercij & cõsuetudinis hominum inter se ratio rebus & verbis, dictis conuentisq. constat. Vtriusque autem partis inconstantia & falsitas in manifesto fraudis crimine ponitur. Quantum autem populus iste & ciuitatum illarũ ciues vtraq. æquitate & iudicij parte prodita fraudis suscepissent, docet.

In quibus diuites eius repleti sunt iniquitate, & habitantes in ea loquebantur mendacium, & lingua eorum fraudulenta in ore eorum.

C V I V S iudicij violatione misericordiæ etiam proditiõnẽ imò & odiũ quoq. arguit, quod nõ solum latrones & fures, prædones & id genus maligni homines, qui iniuria, contumelia, vel fraude & mendacio viuere instituant, sed diuites illius ciuitates, quos cum nulla premeret inopia, tamen iniquitate repleti, & simulationis, mendacij, fictionis, atque omni denique faciendæ fraudis arte & vitio contaminatissimi essent, neq. præter mendacium & fallaciam quicquam loqui ex diuturna iam nocendi & fallendi cõsuetudine possent. Cũ autẽ ex abundantia cordis os loquatur, eiusmodi perpetuo mēdax oratio misericordiæ non amorẽ, sed odium manifestẽ arguit. [*Repleti sunt iniquitate.*] iniuriæ contumeliæ, fraudis, doliq. scelere, namque Hebraicẽ *H H A M A Z* est, de quo genere iam aliàs differuimus. [*Fraudulenta in ore eorum.*] Dolosæ & fraudulenti orationis cõsuetudinẽ, & natiuum iam ferẽ vitiũ hic tropus significat, quod nulla, nisi fraudulenta & dolosa verba aut pronuntiare, aut in ore etiã concipere didicissent, ita vt verum & simplicẽ sermonẽ proficere conatis, præ desuetudine verba nõ succurrerẽt. Tertiu illud pietatis officiu requiredu restabat, quod optimas de Deo, de Dei beneficiis & virtutibus, deq. omni humana ad diuinã relata ratione sententias continet. sed quonã modo præstari hoc ab eis potuit, qui nihil verẽ cogitare aut loqui consueuerunt? quin potius diuinas res perperam interpretati aiebant humana sese vicissitudine atq. mutatione, & diuino odio vel saltẽ tedio agitari & vrgeri, & homines (vt Gomicus inquit) à Diis pro ludibrio vt pilas haberi, & quo velint verti solere, & huiusmodi stultas de Deo sententias, quæ à veritatis ignaro ac negligenti passim vsurpantur, de quibus scriptum est: *Vã eis, quoniam recesserunt à me, vastabuntur, quia præuaricati sunt in me, & ego redemi eos, & ipsi locuti sunt contra me mendacia.* Ita adeo neque vlla ex parte officium præstiterunt, neque pietatis & cultus veri rationibus atq. admonitionibus vllum planẽ locum reliquere, neque vllis sermonibus, neque minis, neque castigationibus animum, vt sibi ipsis melius consulerent, aduertere voluerunt. hoc est, quod subiungit:

Et ego ergo cœpi percutere te perditione pro peccatis tuis.

T O T I V S perorata causæ propositio, siue vt rhetores vocant, intẽtio, oportuna expositione confirmatur, quod videlicet allata illis hætenus calamitates non mali ex odio illati, sed pœnarũ, ob culpã, ad correptionẽ repetẽdarũ rationibus definiti debeãt. Id verò multis argumẽtis confirmat, cũ quod nõ plena & absoluta animaduersione, sed certo animaduersionis modo, & quasi principio quodã aduersum illos vsus fuerit. [*Et ego cœpi te percutere perditione.*] Tum etiã q. certũ multarũ genus ad peccatorũ & scelerũ rationem relatũ iudicij æquitatẽ simul indicare, & peccandi modũ iã dissuadere, nisi planẽ vitiosus, cæcis & obstinatis, facilẽ posset. [*Super peccatis tuis.*] ita vt fraudis & auaritię atq. insatiabilis cupiditatis, malẽ partarũ rerũ defectio, subductio, incõmoditas, desideriuq. multa esset.

Tu comedes, & non saturaberis: & humiliaberis in medio tui: apprehendes, & non saluabis: & quos saluaueris, in gladium dabo. tu seminabis & non metes: tu calcabis oliuam, & non ungeris oleo: & mustũ, & non bibes vinum.

S E N T E N T I A E & contextus ratio facilis iudicatu est. Quod Israhelitas iis potissimũ multis & pœnis multatos ostẽdat, quæ auaritię criminũ iudices pariter & vindices sint, vt non casu, nõ odio, sed certo iudicio ad suã vtilitatẽ tandẽ respicẽtib. cõtumacibus verò in magnũ malũ extremamq. perniciẽ euasurũ irrogatã esse iudicari possunt. [*Tu comedes, et non saturaberis.*] Extremam rerum & diuitiarũ malis rationibus comparatam copiam extrema inopia & incõmoditas comes sequitur. atque hoc qui nostris moribus & temporibus non videt, is planẽ cæcus est. nulla enim ætate tantum auri argentiq. & tantum

tantum incõmoditatis indigentiaq. extitisse, vnquã legimus, vt verissimũ illud Christi Iesu dictum in nos præcipuẽ conscriptum esse videatur: Videte, quod non in abundantia, cuiusquã est sufficientia illius ex iis, quæ possidet. Huius autem incõmoditatis causam non ad rerum defectum, quando innumerabiles & immensæ sint, sed ad infelicem earum vsũ, quæ cũ Deo inuisæ fuerint, aut nullo, aut exiguo imminutoq. emolumento consumuntur. hoc est quod dicit: [*Humiliaberis in medio tui.*] Magnas, vt ille inquit, inter opes inos eris. namque humiliari hoc in loco, idẽ quod apud Latinos extrema miseria premi significat, vt: Quia humiliata est in puluere anima nostra, conglutinator est in terra venter noster. *In medio tui*, inter opes diuitiasq. tuas, quibus tute tibi beatus videris, tamen miserimus eris. Huiusmodi significationẽ habet tropus hic, *in medio*, vt aliàs docuimus. Et quoniã ob filiorũ & hæredũ curã pecuniis quærẽdis inhare, ijsdẽque expendendis nimiu parcere homines plerũq. solẽt, sicut scriptũ est: Saturati sunt filijs, & dimiserunt reliquias suas paruulis suis. hæc etiã infelicitatis parte multãdos esse dicit, vt autẽ desiderata filiorũ sobole nõ augeantur, aut procreata misere orbentur. [*Apprehendes et non saluabis.*] Apprehẽdere idẽ quod concipere est, eadẽq. apud Hebræos & Græcos significatione verba vsurpatur. Immaturos igitur partus, qui superesse nõ valeant, vel abortus potius horũ vxoribus edendos esse, si quos tamẽ edi cõtigerit, ex his angustiis in ista euaserint deteriora, vt ad hostilẽ gladiũ & crudelitã explendã, magno labore & cura, magnoq. sumptu eductos nutriãt. Itaq. falsa sobolis propagandæ atq. diuitijs & fortunis locupletadẽ spe frustrãdos esse denũtiãt. malẽ partarũ autẽ rerũ curã & laborẽ suũ, vsũ verò fructus aliorũ, atq. adeo inimicorum hostiuq. suorũ diuina sententia fore confirmat: [*Tu seminabis & non metes: tu calcabis oliuam, & non ungeris oleo: mustũ, & non bibes vinum.*]

N O N modò res, quæ malis rationibus auctæ fuerint, sed earum etiam labore cura, atque industria consumpta infelices exitus habere diuina sapientia docet. idq. adeo tribus ex agricultura exemplis ostendit: cuius ratio laboris plurimũ, fraudis minimum, vtilitatis verò non parũ habere, plerũq. iudicatur. hæc autem si minus prosperẽ cesserint, cætera in quibus apertior iniuriæ & fraudis suspicio est, infelicissimẽ cessura esse putandũ est. In his autẽ tribus generibus tantispervana fructus percipiendi spe ductum iri homines significat, dum cura omni cõsumpta, oportunis ad eã rem exantlati laboribus, vsũ voluptatẽmue capiẽdi proxima iam cõmoditatẽ priuatã, vehementiori desiderio, grauiorũq. dolore cõtãfescant. [*Tu seminabis & non metes.*] In ipsa messis abundantia & copia voluptatẽ quandã esse, antiqui obseruarunt, sicut scriptũ est: *Lætabitur & exultabũt in te, sicut qui lætãtur in messe multa.* [*Calcabis oliuã.*] Hætenus improbus tantũ labor, & sordida quãdã curatio est arãdi, putandi, legendi, decerpẽdiq. intẽta cura, tum fumosa, olida, infectaq. præli & vasorũ tractatio. *Et nõ ungeris oleo.* Hic ex antiquorum sententia optimus est olei vsus, vt cutẽ, ossa, neruosq. exterius inunctũ curet, caputq. atq. faciẽ in vnguẽta compositũ exhilaret, sicut scriptũ est: *Vt exhilaret faciẽ in oleo.* *Mustũ*, verbum *calcabis*, per zeugma subauditur. Poeticẽ autem & metonymicẽ, mustũ pro vua ei, sicut Isaias, molẽtes farinã dixit. [*Et non bibes vinũ.*] qui vnus & iucundissimus eius naturæ est. nã vinũ lætificat cor hominis. Quã verò hæc pœnarũ genera & formæ cũ notatis antea vitijs cõueniant, vt par pari referri videatur, diuinũq. consiliũ eo ipso agnoscat, breuiter doceamus. Pietatis partes violatæ fuerant, iudiciũ, misericordia & sollicitudo ambulãdi cum Deo, atq. hæc postrema fides & religio, diuinæq. naturæ obseruatia cõtinetur, quã isti mendacijs & falsis opinionibus atq. assertionibus polluerant, dicentes terrã desertã esse à Deo, &c. Huic illa pœna respõdet, *Cœpi percutere vos perditione, vt terrã deseratis.* Quod verò non fecerint iudiciũ, sed cõmercia imminutis mēsuris, & omni fraudis genere violauerint, illud subiẽre: [*tu comedes, & nõ saturaberis,*] quod imminuto victu & inopi copia vsuri essent. quod autẽ misericordiã nõ amauerint, illorum filios aut abortu, aut cæde, illos verò miserimã cõparatorũ iã fructuũ subductione afficiendos esse. Illud autẽ postremo Deus in hac causã ostendit, tanta hunc populũ demencia deprauatũ fuisse, vt his tam manifestis diuini de beneficẽtia, de iustitia & æquitate, de correptione consilij, atq. ipsorũ vitij & culpæ argumentis, his admonitionibus, his deniq. icibus pulsũ non respuerint, aut euigilauerint, sed cũ sceleris & vitij consuetudine in superstitionis studium impijssimorum principum exemplo excitati, impensiusq. incumbentes, extremi exitij periculum fuerint sibi ipsi moliti.

Et custodisti precepta Amri, & omne opus domus Achab, & ambulasti in voluntatibus eorum, ut darem te in perditionem, & habitatores eius in sibilum, & opprobrium populi mei portabis.

Amri Israelitarum rex quadragesimo sexto disensionis anno regnum obiit, impia superstitionis instaurator atque studiosissimus assertor & vindex. nam fecit Amri malum in conspectu Domini, & operatus est nequiter super omnes, qui fuerunt ante eum: Ambulavitque in omni via Ieroboam filij Nabat, & in peccatis eius, quibus peccare fecerat Israel, ut irritaret Dominum Deum Israel in vanitatibus suis. huic filius Achab maximus paterna impietatis imitator successit. Horum autem precepta & instituta ceteri non solum Israelitae, sed Iudaei etiam reges & populi studiosissime servauerunt, sicut in vtrorumque regum historiis traditum est: quae res exitio vtriusque regibus & populis tandem fuit. Vtriusque autem populi hac oratione complexus est Deus, alterum quidem exempli, alterum imitationis nomine detestatus. At verum sermo ipse cum Iudaea gente & Ierosolymorum urbe atque regibus habetur, qui eos a quibus animo & voluntate dissidebat, superstitionis studio imitati sunt. Quamobrem extremum sibi ipsi vrbique suae exitium, civibus vero turpe captivitatatis servitutem attulerunt, quibus pro gloria ac fama aeterna ignominia, ut tanti mali auctoribus reportanda denuntiatur. Verba iam expendamus. [Custodisti.] Hebraice verbum hoc praeter propria significatione diligentiam studiumque indicat. [In voluntatibus eorum.] Sic habet emendata latina lectio, non voluptatibus. namque Hebraicum nomen consilia studiosae inira significat. [ut darem te in perditionem.] Ad regiam domum, senatum, magistratumque, pronomen masculinum Hebraice refertur, quod domus, masculino genere in illa lingua dicuntur. [Et habitatores eius in sibilum.] Habitatores Ierusalem. namque Hebraice, Eius, femininum ad urbem pertinet. In sibilum. Imperatoribus in victoria & triumpho datum plausum victorum & captivorum irrisio consequitur. Sibilus vero populari irrisione atque insultatione in miserum indicare solet, ut illud: Omnis qui transit per eam sibilabit & movebit manum suam. [Et opprobrium populi mei portabis.] quod tantis calamitatibus, tantis miseriis coopertus populus, regum & principum suorum, qui & sceleris & mali auctores fuerint, nomina assidua recordatione, & consequenti imprecatione, probro, atque ignominia usurpaturus sit.

CAPUT VII.

Mihi quia factus sum sicut qui colligit in autumno racemos vindemiae: non est botrus ad comedendum, praecoquas ficus desideravit anima mea.

Vates Dei nomine Israeliticum & Iudaicum populos & reges in crimen vocaret, optimum quemque & piensimum excipiendum curauerat, atque in suas partes eandemque causam susceptum & cooptatum voluerat, arbitratus fieri non posse, ut in tanto populo non multi superessent, qui sinceram religionis & pietatis fidem tuerentur, ob eam autem rem dixerat: Et salus timetibus nomen eius, & rursus: Quis, inquit, approbabit illud? atque adeo hac ratione & opinione officium munusque suum libentius administrabat, aduocatos sibi ad eam rem optimos viros non deesse ratus. nunc vero divino ac prophetico spiritu rarissimos aut nullos ferere harum partium extare edoctus, desiderium hoc suum moesto carmine & lugubri admodum elegia profecutus, vicem suam imprimis dolet, cui antiquis potius aetatibus natum fuisse cupienti, turbulenta ac grauis formidolosissimi temporis tempestas oblata sit, ut in tanta sceleratorum hominum consuetudine probos & pios viros, quorum societate animum suum alere reficereque possit, desiderare cogatur. Eam autem lamentationem aptissima cuprimis similitudine exorsus, expositione deinde persequitur. *Ve mihi*, Hebraice moestissima iniectione est, quam latine satis exprimere non possumus. [Quia factus sum sicut qui colligit.] hoc in loco punctus signendus est, & aetatis nomen latine subaudiendum. Illud autem qui colligit, datiuo casu est explicandum. Accidit, inquit, mihi sicut colligenti in aetate relicta a messoribus spicas, quarum, quod nimio aestu hiantium grana omnia deciderint, nullus omnino usus est. non minus autem laboris bonis viris in hac aetate conquirendis frustra mihi animo ac mente susceptum est, cum aliquos ex antea aetatibus pietatis cultores superesse arbitratus, nullos tandem inuenerim. Aetatis autem nomen, quod latine subaudiendum dicimus, & Hebraice expressum est, & ex verbo colligere, proprie ad spicas refertur. [In autumno racemos vindemiae.] Hebraice, sicut racemos in vindemia, verbum

verbum quod dicitur, & sententia ratione illud dicitur, significat autem racemos ex antiqua disciplina vites in uos non posse, quibus pietatis ille incomptus superbus adhuc maneat, sed sicut in sero hactenus esse coqueretur, quod & ex maturo aetatis vobis, & ex senibus vel senibus vel partium suarum homine vix quaequam integritatem in uos suam quaeque possit, his enim viderem os feruis iam quiescentibus & raros, & vno aut tribus ineptos reperiri. [Aut botrus ad comedendum.] Autumno iam cedente si qua forsitan aeterni viti inhaerent, aut ob tardum botrum acerbissimum, aut ob nimiam maturitatem & imbrii superuentu eluti corruptaque offenduntur. Ita etiam hos temporum suorum homines, etiam eos, qui pietate aliquo modo profecerunt, aut repletis grauisima impetu languidos & tumidos, aut nimia superstitione imbutos, nihil praeterca maturo aut comoda virtutis expectum se fuisse dicit. Quibus rebus adductum se Vates ait, ut simplice illa & antiqua primorum suae gentis parentum pietatem & integram maturamque virtutem desideraret. hoc est quod inquit: Praecoques ficus desideravit anima mea. Antiquos enim illius gentis patres eximia in Deum pietate, & in homines fide & virtute praeditos fuisse legimus, quales post Abrahamum, Isaacum & Iacobum, primi etiam illi regionis possessores, qui sub Iosue vixere, extitisse dicuntur, sicut scriptum est: Seruauitque Israel Domino cunctis diebus Iosue & seniorum, qui longo vixerunt tempore post Iosue, & qui nouerant omnia opera Domini, quae fecerat in Israel. Hos praecoques ficus translatione sua persequitur appellat, quod ut prima aetate maturesceret ficus, gratissimi & suauissimi fuerint. Inter quos natum se fuisse optare ait, nam cum succedentia sibi tempora hominum vitio semper deteriora sunt, quicunque meritis copotes ab intelligentia sensuque vulgi longissime disiuncti sunt, auream antiquorum hominum aetate desiderare solent, sic ille aiebat: Nos vinam inter Hebraeos natum tellus me prima tulisset. Sic Iosue aetatis suae proborum hominum penuriam lamentatur. Iustus perit & non est, qui recogitet, &c. Sic etiam Poeta: Damnoosa quid non minuit dies. Aetas parentum peior auis tulit Nos nequos, mox duros Progeniem vitiosorem. Iam vero translationem suam explicaturus Vates, cum antiquam illam in vita simplicitate & solida virtute non sine graui suspensio requisierit, in quales hominum mores, in quam vel occultam hypocritam, vel apertam impietatem, in qua demum turbulentissima tempora inciderit, expositione usus docet, ostenditque, nullum temporibus suis ius, nullum officium, nullum denique naturae, necessitudinis aut pietatis nomen tam sanctum esse, quod non aut occulta fraude, aut aperto flagitio maxima cum impudentia violetur.

Perit sanctus de terra, & rectus in hominibus non est: omnes in sanguine insidiantur, vir fratrem suum ad mortem venatur.

ET ATIS aureae desiderio affectus ferream suam (cuius metalli nostra haec, in qua uimus, aut etiam deterioris est) partitione describit. [Perit sanctus de terra.] Hebraice, sanctus misericors. Nullam hominibus humanitatem esse conqueritur, nam qui humanitate aliqua praediti fuerant, iam pridem de vita migrantes in terris esse desiere, neque vero humanitatem solum, sed aequitatem etiam desiderari ait, quod humanitas benignitate & equitate iure & debito definitur, denique [rectus in hominibus non est.] Sunt enim qui misericordia ducantur: atque hi optimi omnium censentur, sunt qui seueriorem viam secuti, sese iustitiae tantum, fidei & aequitatis vindices & sectatores profiteantur, sed vtriusque virtutis rationes omnes abolitas iam esse ait.

In quarum subiere locum fraudesque dolique, insidiaeque, et vis, et amor sceleratus habendi. [Omnes in sanguine insidiantur.] Vitionis & iniuriae inferendarum, atque violentiae studium, & excogitatas ad eam rem truculentas & impias leges, conflatas perditissimorum hominum societates, exitiosasque coniurationes, atque id genus alia oratio haec significat. Omnis autem haec misericordiae, illa vero aequitati opposita ratio est. [Vir fratrem suum ad mortem venatur.] Hyperbolicus quidem, sed verissimus sermo, quo nullus humanae societatis locus tam firmum aut naturae aut alterius necessitudinis praesidium habere dicitur, ut contra auaritia insidias tutus sit. Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus,

Non facer a genero: fratrum quoque gratia rara est. Quid enim tutum esse possit, quando fratris germani res frater sibi in praedam ponens, tanquam venator ferarum carnes omni arte, dolo, circumuentione, machinis, telis, & si aliter haberi non possint, tamen vel vi vel calumnia oppresso morteque affecto fratre, auferendas proponit. Rem, quocumque modo, rem, inquit ille. [venatur ad mortem.] Eadem, sed grauiori etiam significatione & translatione, qua

qua circūuenire & opprimere a Iudæis dicitur. Hebraicè hoc in loco Rete est. [Venerunt ad mortem.] rete, omnesque infidias & dolos significat. Atque hoc commune totius populi & summorum & infimorum studium, hæc cura est, alienas fortunas & vitæ etiam periculum nefas appetere. Illud autem principum & potentiorum proprium flagitium est, extrema scelerata & vim iniuriamque inferendam legum auctoritate & iuris ac maiestatis nomine tuori atque honestare velle.

Malum manuum suarum dicunt boni: princeps postulat, & iudex in reddendo est: & magnus locutus est desiderium anime sue, & conturbauerunt eam.

P R I N C I P U M, iudicum, iuriconsultorum, vt priuatis commodis utilitatem, omni etiâ iniuria fertiat, & iuris nominibus aut malitiosa potius iuris interpretatione proficiant, consilia, rationes, atque mores plurimum conuenire ait. namq; vbi semel aliena res appetita fuerint, quò iure, quâque iniuria inuadi possint, causa protinus inuenitur, atq; ad negotiū ipsum tanto artificio, tantaq; auctoritate conditur & transigitur, tanta maiestate confirmatur, vt a nemine vel sanctissimo homine, iniuria, iniquitatis, vel aliquo alio fraudis nomine notari, nedū impediri tuto possit. Res autē hoc modo adornatur & expedi-

tur. Imprimis princeps ipse magnas res, & bello & pace gerendi causas prætexens postulat, de quibus ad magistratū & consiliū refertur, q̄ verò deliberat, id maxime sequitur, quod principē maxime cupere intellexerint. [Iudex in reddendo est.] In ea tōtus sententia est, vt principis cupiditatibus morem gerat, sed vt honestiori etiâ nomine adornatū, nullus ijs, qui opprimuntur, vel qui indignitate rei offenduntur, locus relinquatur, religionis etiâ & pietatis professor sacerdos quispiam summæ & venerandæ auctoritatis ad causam adhibitus responsa non ex diuinæ ratione legis, vel publicæ rei, sed ex cupiditatis & ambitionis suæ commodis & rationibus dat. quibus nullo pacto melius, quàm regis ingenio & libidini obsequendo, consiliū posse arbitratur. hoc est, quod dicitur: [Et magnus locutus est de-

desiderium anime sue, Hebraicè & Chaldaicè, desiderium corruptum anime sue ipse. Animâ autem hoc loco appetitum significare, nomen **N E P H E S** Hebraicum docet. Magni autē appellatione sacerdotē aliquem summū, vel eius vice fungentē quempiā, qui religionis rebus interpretandis, administrandis docendisq; præsit, antonomastice indicari, & ratio ipsa rei & vox etiâ confirmat. namq; magnus summi sacerdotis cognomē est, & in magistrorum atq; pharisæorū salutationibus eiusdē auctoritatis nomē vsurpatur, sicut scriptum est: Et amant primas cathedras, &c. & salutari ab hominibus, & appellari Rabbi: quæ vox magnū siue magnū meum significat. atque in Iudæa quidē summi sacerdotes erant à Deo olim instituti: apud Israëlitas verò alij etiâ à regibus infimæ fortis homines creati sunt, qui in religionis consiliis & rebus gerēdis magnorū sacerdotū officio fungentur, quorum sententia ad principū gratiâ venalis erat, sicut scriptū est: Constituitq;

1. Reg. 11. sacerdotes de extremis populi, qui non erant de filiis Leui, &c. Igitur horū trium ordinum, videlicet principum, iudicum & sacerdotum potētia, sententiâ, approbatione tractata res, insolubili nodo colligatur. hoc est, quod Vates cōcludendo subiungit: [Conturbauerunt eam.] Fraudulenta istorum & implicitas ad diripiendū rationes, atq; iniqua, calumniosa, & iuris nominibus intertexta decreta breui aptissima similitudinis descriptione expressit. namque verbū Hebraicum, pro quo Latinus (quâ cōmodissime potuit) conturbare reddidit, **G H A B A T H** est, quod in impeditissimis ramorum, funiculorum, vel aliarum huiusmodi rerum tricis vsurpatur. Hispanè propriè, *em marañar*, Italicè, *in viluppave* dicitur. Igitur nodos quosdā, tricis, & legum, rationum, decretorum, scriptorūq; gryppos ab istis auaritiæ satellitibus & iniuriæ consultis communi consilio parari solere ait, vt si minus diuino & humano iuri satisfieri possit, tamen sibi ipsi suisq; commodis, cum maxima obtrectantium pernicie, seruiatur. Femineū autē pronomē *eam*, pro neutro latino aut græco, hispano & italico articulis ex hebraico idiomate accipiendum est, vel si nomen addere placeat, *rem* addendum arbitramur: *Conturbauerunt eam (rem.)* namque omnia duo ad cohærendū tertiuū aliquid requirunt, & quasi nodum vinculumque desiderant. Vbi igitur ad principum cupiditatē & iudicis decreta magni cuiuspiam approbatio accedit, æqui atq; iniqui rationes omnes tantæ auctoritatis fiducia sine vlla dissoluendi spē conturbantur. Hispanè hoc sic pronuntiat, *emmeratiam la*. Italicè, *et sela inuiluppanodunhque*. Ita adeo triplex hic funiculus ruptu difficillimus cōtorquetur. Quantum autē huiusmodi principes, magistratus & religionis ministri dignitate, officio, atq; opera sua abusi publicis & priuatis rebus detrimenti afferant, ostēdit Vates: quos, quonia

viles

viles interdum & reipub. commodi esse dicuntur, comparatione facta examinat, & cū aliquid boni & commodi agere curauerint, plus in ea se detrimere, quàm emolumentū esse affirmat. nam cum nullam præcipue diuinæ legis, & veræ pietatis atq; communis societatis rationē habeant, ne omnino nihil in eorum rem conferre iudicari, totius populi in se odium, & dissensionem conentent, iure dicendo & gubernando, & docendo nonnulla publica & priuata negotia tractant, ita tamē vt eos, quorum inter est, nō potius in se transegisse, quàm horum operâ expectasse, vehementer poeniteat. adeo omnia crastinationibus, dilationibus, tardis, transactionibus, intolerabili sumptu actionū & iudiciorum implicamentis, innumerisq; aliis in eodem modis corrumpuntur. Præterea quæ istorum in gubernando superbia & insolētia, in iudicando morositas, in docendo peruersitas, & vanitas fuerit, antiquos legentibus libros, perspicui est, hoc est quod Vates noster dicit:

Qui optimus in eis est, quasi puluiscus: & qui rectus, quasi sūma de sepe. Hebraicè: optimus eorum, & rectus præsepimento.

V T R O modo legitur, eadē sententiæ vis, sed explicatio tamen hebraicè est. nimirū illud significat oratio. Istorum principum, iudicum, & magnorum (vbi semel dicitur timor sit depositus) probatissimam etiâ operâ plus aloēs, quàm mellis habere: eiq; qui experiri voluerit, quemadmodū si quis spinas tractauerit, obesse magis, quàm prodesse confirmat. Si quid verò recti atq; æqui nomine ab istis expediendū susciperetur, pluribus & maioribus difficultatibus, quàm spinis in texta septa ijs, quorū agebatur res, constituisse ait. neque verò quenquam horum esse, qui officij partem aliquam pollicitus gratis præstiterit, sed eo duntaxat tempore curauerit, cum præfenti allato munere fuerit sollicitus: statim verò cum nihil pretij abs te acceperit, causam tuam neglecturus.

In die speculationis tue visitatio tua venit: nunc erit vastitas eorum.

C O M M V N I ferè linguarum omnium more ad propositæ rei exemplū explicandū secundariā aliquam personam tanquam presentem alloquitur, vt: Nō accedet ad te malum, &c. & Horatius: *dixēis experiar, &c.* Quo die iniqui principes, iudices, & magni isti te munere onultū contemplati fuerint, eo die tantum negotij tui meminerunt, quū verò munere vacuum conspexerint, nihil minus agunt, omnem alienarum rerū memoriam abijciunt, conturbantq; res omnes, quos vtinam debita fors viresq; superbæ conturbent. Commodè autem Vates conturbationem illis imprecatur, qui aliorum res conturbare & confundere parui pēdant. [Nunc erit vastitas eorum.] Imprecatio vaticinio coniuncta est futuro tempore, ex more pronuntiata, vt: Fiat habitatio eorum deserta. ceteræque illius psalmi imprecationes, quæ futuro tempore hebraicè dicuntur, & latinè etiâ Thyestæ preces eodē tempore mittuntur, vt:

Et inquietis a sedens precordis, Pauore somnos auferam, &c.

Coniunctionis autē defectus, & nunc, particula futuri propediem mali imprecationē arguunt, nam si absolute vaticiniū esset, cōiunctio *et*, vel autē, adderetur, vt: Et erit tanquā lignum, &c. [Vastitas eorum, Hebraicè conturbatio et perplexitas eorum.] ab illo hebraico verbo deductum nomen est, pro quo latinus interpret reddidit, *coacti sunt in terra*. Conclufit autem in summas angustias illorū res adducēdas, quæ admodū alienæ sunt ab ipsis adducte. Quod ad verba attinet, visitationē pro alieni negotij memoria & recordatione accipimus, vt: Visitauit Dominus Saram, &c. Visitas visitabit vos Dominus, &c. Cum verò maximum ab istis inouementum allatum cum exiguo emolumento comparauerit, deducta argumentatione docet, nihil in vniuersum præcipui aut egregij officij à malis & pietate carentibus principibus, iudicibus, & magnis esse expectandum: neq; verò propterea de illis aut palam, aut obscurius detrahendum, quod ea res infidiis omnium etiam necessariorum & coniunctissimorum hominum exposita, certissimum periculum, si quis imprudenter egerit, creare soleat.

Nolite credere amico: & nolite considerare in duce.

D V O illa posteriora officia iudicis, & magni, nomine amici, siue, vt Hebraicè est, socij conclusit, quod ad humanam societatem conseruandam, & ad communes & priuatas res summa cum æquitate & facilitate componendas instituta sint. Vnde in sacris sermonibus huiusmodi ministri cæterorum fratres appellantur. his igitur amicis, qui diuino timore deposito, commoditatibus suis seruire depreheni fuerint, vel omnia bona promittentibus sancteque iurantibus non est credendum. nam si

quid

Psalm. 90.
Horat. serm.
lib. 2. Sat. 5.

Psalm. 107.

Hora. Epod.
Od. 5.

Psalm. 11.
Exod. 14.

Gene. 12.

Exod. 3.

quid praestetur, quale illud et ad quod iam superius est explicatum. Principes autem qui potentia & maiestate praeteris valet, ducem appellavit. Atque horum quidem omnium, formalium, amicitiam & consuetudinem commodi paululum, offensionem vero incommodi & mali plurimum honestis & simplicibus vitiis afferre posse ait. Ita adeo fit, ut neque huiusmodi amicitia neque inimicitia expediat, namque horum cum fiducia & more probare turpissimum sit, contra etiam improbare, vehementer periculosum est. His maxime temporibus, cum rara hominum fides, nulla misericordia, nulla autem consuetudinis aut officii sanctitas, nulla arcani religio est, sed ab his maxime simplicitas prodicitur, quibus tunc se credere precipue oportuit. Igitur de huiusmodi potentiorum hominum perversis rebus & rationibus tacere magis, quam detrahere commodum equum est. Quod ita vel naturam, vel moribus, vel factis quodam comparatum sit, ut nihil aduersum hos agas, nihil assequaris, nihil moliaris, nihil denique dicas, quod latere eos valeat in rebus, sicut scriptum est: In cogitatione tua regi ne detrahas, & in secreto cubiculi tui ne maledixeris diuiti, quia & aures caeli portabunt vocem tuam, & qui habent pennas, annuntiant bunt sententiam.

Ab ea que dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui.
 Nullorum amicitia quam coniugum coniunctior est, ita nulla communis salutis & commodi curam attentior esse oportuerat. Primum enim & antiquissimum atque ob id sanctissimum amicitiae & mutuae fidei vinculum, thorus immaculatus est. Erunt enim duo in carne vna, & tamen rara etiam uxoris fides in huiusmodi, quae ad potiores pertinet, causa est, vel Vate nostro docete, vel Christo, etiam veritatis doctore maximo referete, qui hunc Michae locum ad eandem explicandam sententiam in suam transtulit, euangelium. Illud autem maximam significationem habet, quod vxor hoc modo indicata sit. [Que dormit in sinu tuo.] ut neque dulcis amoris, neque honestarum deliciarum consuetudine familiaritas proditoris & perfidiae suspicionem fugere & vetare valeat, neque vero de his rebus aut miseris temporibus sermonem apud quenquam etiam familiarissimum & necessarium habere, sed neque hincere quidem tutum est, quando oris atque vultus, gestibus & nutibus malignus interpres & arbiter non desit. Quamobrem ait, [Custodi claustra oris tui.]

Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersum matrem suam, nurus aduersum socrum suam: & inimici hominis domestici eius.

NVLVM aequalium amorem, nullam minorum erga maiores, aut bene merentes tum obsequantiam, tum fidem, nullum denique familiaritatis aut necessitudinis officium sanctum constare, sed omnia proditoribus, insidiis, suspicionibus & dolis referta corruptaque esse, omni honestae coniunctionis genere exposito & notato arguit. [Quia filius contumeliam facit patri.] Non modo vxor viro aequali infida est, sed & filius patri, cuius obseruatissimus esse debuit, ignominiam gratiarum loco refert. Contumelia facit patri, Hebraice, contumelia & ignominiam idem vocabulum significat, illi nimirum praepo oppositam vocem, Honora patrem tuum, &c. [Filia consurgit.] qua non modo matri suae obseruantem, sed obsequium omnibus addictam penitusque subiectam metuentem esse oportuit, sicut scriptum est: Et hilaris facies tua ad illos. [Et nurus aduersum socrum suam.] Nurus nouanuptam vox Hebraica significat, quo tempore nurus a focru & benignissime excipi, & gratissime in filiarum gregem recipi plerumque solet, namque antiquioris consuetudinis nuruum mores socrubus non conuenire mirum admodum non fuisset. Quid autem a ceteris vel amicis, vel necessariis, vel familiaribus expectare oporteat, ex horum sanctorum nominum comparatione consequitur, nimirum non fide aut beneuolentiam, sed apertas etiam inimicitias & odia. Quandoquidem sanctus de terra periit, & rectus in hominibus non est. Quibus omnibus ex rebus illud consequitur & confirmatur, Israeliticam synagogam non ex diuinae in se beneficentiae consilij mutatione, sed ex intestino suorum cuiusque ordinis & conditionis hominum morbo & vitio laborare: e quibus nullam unquam salutis proponere sibi possit spem, utpote grauioris impietatis, flagitij & vitij morbo implicatis, tum infimis, tum summis in ea hominibus, ut a planta pedis usque ad caput sanitas in ea non sit, sed a principe usque ad sacerdotem omnes auaritie studeant. Ita adeo si istorum ratio & virtus spectanda esset, a quibus semper malum synagoga acceperit, desperanda profecto salus foret: sed tamen sapientiori iam cogitatione suscepta, maximam salutis & vitae spem ex sanctissimis Dei promissis, quem semper beneficentissimum ac malorum praedictorem & propulsatorem fuerit experta, spem sibi proponendam intelligit.

Cuius

cuius personam suscipiens Vates orationem etiam de hac re maxima ex diuinis promissis, redintegrata spe, renouat.

Ego autem ad dominum aspiciam: expectabo Deum saluatorem meum, audiet me Deus meus.

NEQUE ad principes, neque ad iudices, neque ad magnos etiam, a quibus miseris semper modis afflictis, vexata & profligata sit, sicut scriptum est: non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius, omnes inimici eius spreuerunt eam, & facti sunt ei inimici, sed ad unicum salutis auctorem Deum, & ad ipsam salutem Iesum Christum Dei filium sese animo & cogitatione omnique spe & multa prece conuersam tandem exaudiendam esse

ait. *Ad Dominum aspiciam.* Hebraicum verbum attentissimam expectationem significat, cuiusmodi illud est: Attenuati sunt oculi mei suspicientes in caelum, & mane astabo tibi & videbo, siue aspiciam. & illud: Leuabo oculos meos in montes unde venit auxilium mihi. Omnia haec ad eundem sperantium & expectantium habitum referuntur. *Expectabo Deum saluatorem meum.* nomen Hebraicum saluatoris eandem, quam Iesus seruatoris nostri nomen, originem habet. *Audiet me Deus meus:* Nomen Dei Hebraicum gubernatorem significat, cuius in se prouidentiam & prospicientiam semper fuerit experta, eiusdem tandem in gratiam redire sperat. Hanc vero tantae gratiae sibi propositam spem gentilitati in suas miseras insultanti denuntiare studet, cui & arcanam diuinorum iudiciorum, & apertam misericordiarum rationem probans religione iniecta superbia & insolentia dissuadeat.

Ne lateris inimica mea, quia cecidi, consurgam cum sedero in tenebris: Dominus lux mea est.

FUTURIS grauibus sibi miseris per Enthusiasmon iam praesens synagoga modum tandem ex diuina misericordia statuendum esse sperat, atque iustitiae interim rationibus probatis fortem sibi ad tolerationem animum comparare studet. *Ne lateris inimica mea.* Synagogam gentibus omnibus inuisam semper fuisse clarius est, quam ut expositione indigeat, sicut scriptum est: Leua manus tuas in superbias eorum in fine, quanta malignatus est inimicus in sancto, &c. Huius inimici populi superbia in suas miseras insultationem diuini iudicij & misericordiae futuraeque sibi gratiae commemoratione, atque ipsius rei indignitate proposita cohibere studet. *Quia cecidi.* Indigna fortibus & honestis animis vitionis ratio est, inimici casu sine vlla sua victoria exultare, maxime cum non ad aeternum exitium & ruinam, sed ad felicioris conditionis restitutionem speradam, praesentiumque temporum animaduersionem & correctionem tolerandam id accidisse intelligatur. *Consurgam cum sedero in tenebris.* non inquit, *Iacero, sed sedero:* neque enim mortua sine vitae spe, sed sedens moestarum viduarum more situ tamen viuens & resurrectionem expectantis mansura sum. *In tenebris,* obscuro loco, sedentibus, quanquam in viuant, nullae tamen commodae actiones, nulla officia sunt, quoad lucis gratissimo beneficio auctis oportunistum membrorum, tum aliarum rerum usus concedatur, sicut scriptum est: Nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco, in quo erat. At vero non vulgarem aliquam aut corruptibilem lucem, non solem aut lunam mundi haec luminaria, quae ut aliquando non fuerunt, ita ut aliquando non sint, acidere possit, sed aeternam lucem indeficientem sibi saepissime promissam, tum promissionis, tum sempiternae & indeficientis in exhaustae naturae rationibus sperandam sibi expectandamque fore ait: *Dominus lux mea est.* sicut Isaias dixit: Super te autem orietur Dominus. Hanc autem ruinam atque inertem in tenebris vitam, otiosaque & ingrata tempora ab Israelitarum & Iudaeorum gente tradenda praesentem illorum conditionem omnibus miseris & perturbationibus animorum praesertim maximis populo illi ob ipsorum culpam oblatam interpretari conuenit, quae nunc induratio, nunc excacatio, interdum etiam casus ab apostolis appellatur, quae miseris hominibus eoque perferenda est, quoad tantis exantlatis laboribus & suam culpam plene fateri, & Dei in se misericordiam cumulate contingat experiri.

Iram Domini portabo, quoniam peccavi ei: donec causam meam iudicet & faciat iudicium meum: educet me in lucem, & videbo iustitiam eius.

NON diuino odio, sed ira & paterna, seu iustiore tamen, indignatione sese agi affirmat, quamobrem eam miseriam non ad aeternum gentis suae exitium fore interpretatur, sicut scriptum est: Niquid in perpetuum comminabitur. Quam ob rem hunc laboris iugum

Cc

sibi

sibi constanti animo ferre certum est, quod & futura gratia spe leuius quidem, quā pro culpa suā magnitudine, & errorum atq. scelerum suorum ratione iustissimū intellexerit. Quoniam peccauit ei. Atq. hac ferendā poenā vnica & certissima causa est, sicut scriptū est: In sceleribus vestris dimisi matrē vestram, &c. Hanc autem miseriam couisq. sibi ferendā fore ait, quoad placatum sibi Deum & tantorum malorum atque iniuriā vehementius etiam vrgentis indignitate comotum, libertatis tandem suae vindicem experiri cōtingat, sicut scriptum est: Cum iratus fueris, misericordiā recordaberis. [Donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meum.] Verbum iudicare, Hebraicum non solum iudiciū, sed vindicationem etiam significat. Est autem vindicatio, per quam vim & contumeliā defendendo aut vlciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui nobis chari sunt, & per quam peccata puniuntur. Huius verbi significatio & ratio abudē illo psalmo explicatur: Iudica Domine nocentes me, expugna impugnantes me, &c. Vtramque autē rem, sua ipsorum peccata, & hostiū scuitiam, Deo iudicandam esse ait. grauius autem laturum & seuerius etiam vindicaturum esse Deum nimium malorum & molestiarum, ac contumelię onus, quo Israëliticus populus à diabolo, qui his cecitatis & indurationis atque tenebrarū temporibus istos in sua potestate tenuerit, atque ab eius ministris vexatus fuerit, hoc diuinę libertatis vaticinio explicatur. At verò quod huiusmodi non volentis neq. currentis, sed Dei miserentis opus & beneficium futurū est, à quo è tantis culparum cecitatis & indurationis tenebris in veniā lucem atque in diuinę iustitię cōmunionem sese vocādos credere & sperare iubentur, additum illud est: [Educat me in lucem, & videbo iustitiā eius.] Lucem euangelij significat, de qua scriptum est: Quia tenebrę transierunt, & verū lumē iam lucet. & iterum alia scriptura dicit: Ut virtutes eius annuntietis, qui eduxit vos de tenebris in admirabile lumen suum. Iustitiā verò Dei eam indicat, quę eiusdem Euangelij virtute hominibus cōtingit. Namq. euangeliū virtus Dei est ad salutē omni credētī. Iudæo primum & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, hoc est, per illud communicatur ijs, qui credunt & obediunt verbo filij Dei. Quoniam autem ob religionis causam, & ob diuinę prouidentię priuatē in Israelitas constantis beneficiū, inuidia illa & cōtentio gentilitatis aduersus Israelitas orta est, quę dum Israeliticę res afflicta & vexata essent, vicisse sibi videbatur, & inanē olim diuinę erga se prouidentię prædicationem arguere & confirmare studebat. Ex hac tandem salute & tanta nouę felicitatis longē etiam antiquę illi præstantis spectatione gentilitatem redargutum & pudefactum iri docet. ipsos autem Israelitas ob extinctas illo tempore gentilitatis rationes omnes incredibili voluptate & iucunditate perfundendos esse vaticinatur.

Et aspiciet inimica mea & operietur confusione, quę dicit ad me, ubi est Dominus Deus tuus.

VULGARI enim hominū errore & deprauato iudicio accidit, vt ex præsentī aduersitate præteritorum studiorum & felicitatis cursus vanus, & pietatis professio & prouidentię prædicatione falsā fuisse arguantur. Huiusmodi stultis sententijs corruptissimum vulgus hominum est, quibus vnaquęq. res nō existimatione & ratione, sed corruptis opinionibus definitur. Hoc asserendę prouidentię studio incensī sapientes ac sancti viri instantem à sese calamitatem sunt soliti deprecari, vt: Non nobis Domine non nobis, sed nomini tuo da gloriam: super misericordiā tuā & veritate tuā; ne quando dicant gentes, vbi est Deus eorum. Quicunque autē hac rerum existimatione & certa ratione ducitur, vt secundas res diuino beneficio, aduersas verò iudicio & animaduersioni ascribat, is dubio procul causam suam tandem obtinebit, & aduersarij impietatem seuerissimo diuinę vltionis exemplo spectato conuincet: hoc est, quod Synagoga diuinam tandem per Christum gratiam impetratura gentilitati penitus extinguendę denuntiat.

Oculi mei vid. bunt in eam: nunc erit in conculcationem, vt lutum platearum.

NVLIVS plenius & commodius exoptatę rei desiderium, quā oculorum sensus cōsolatur. Ex quo fit, vt in eiusmodi desideratis rationibus hic præcipue sensus restis citari soleat, vt. Oculi mei cōspecturi sunt. Sed quod ad phrasim facit Videre in aliqū est, supplicij illius & calamitatis, cōtra quā ille crediderit, spectatorē sese præbere, vt: Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me, & super inimicos meos desepxit oculus meus, Hebraicē ad eam

Hab. 3.

Cice. in

Psal. 34.

1. Ioh. 2.

1. Pet. 2.

Rom. 1.

Psal. 11.

eadem vtrouique oratio est. Omnem verò hanc pro Israelitis aduersus gentes & eos, qui ex gentibus euangelio crediderunt, causam sapientissimē diuus Paulus ad Romanos scribens perorat, & superbiam omnem insolentemque insultationem dissuadens, modestiā, pietatem & religionem persuadere studet. Si quis autem Chaldaicē legere & intelligere didicerit, hunc in Chaldaicis biblijs locum vehementer ad Apostoli cognoscendā sententiā pertinentē legat, quē, quod diffusior aliquāto est, latinē hic interpretari nō libuit.

Dies vt adificentur maceria tue: in die illa longē fiet lex.

CONVERSO ad Synagogam sermone certam & perpetuam Deo auctore salutem, & rectum, prosperum ac perpetuū vitę cursum vaticinatur, securumque rerum statū ædificatis macerij & rupturis ac ruinis omnibus refarciendis, domiciliūq. diuino numini cōsecratum, sartum tectum ab omni periculo conseruandum prædicit. Eam verò diem vt certā, decretā, ac diuinitus promissam ter in versuum initijs & medio repetitā celebrat: Sed hæc omnia spirituali populi illius ædificatione, & in sanctā Ecclesię ciuitatem receptione definire imprimis oportuerit, sicut scriptum est: In die illa suscitabo tabernaculū Dauid, quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, &c. Omnis autē humana animorum miseria & seruitus peccati debitione, quasi iure quodam nitebatur. Illa enim ex causā antiquo hosti homo omnis debitor addictus plurimis & grauissimis nominibus tenebatur, quā nisi Dei filius Deus & homo sanguine suo exoluens expunxisset, nemo profecto, nō mortalium modò hominū, sed neq. immortalū angelorum propriā virtutis rationibus fuisset soluendo. Hoc igitur præstantissimum beneficiū hominū genus à Deo per Christum obtinet. cuius beneficij quicunq. cōpotes fiunt (sunt autem fide & obedientia) perfecta libertate gaudentibus, tum culpę, tum miseriarum omnium spiritualium datur immunitas. Quam rem elegantissimo carmine Isaias vates celebrauerat: Quia iugum oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius confregisti, sicut in die Madian. Eandem etiam Vates hic noster Israelitis in eandē diuinorū beneficiorum cōmunionē & societatem cōuocandis gratulabundus concinit: [In die illa longē fiet lex, Hebraicē ה'ו'ק, debitorum legē significat, quam interpres noster alius ius vertit, vt apud Samuelem de regijs exactionibus cum populo agentem, alias circumlocutione vsus explicat, vt in Ægyptiorum sacerdotum constitutis cibarijs. de hac autē lege Paulus sic: Lex spiritus vitę liberauit me à lege peccati & mortis. Magnam autem quietem & securitatem synagogę ecclesię ius & societatem accepturę promittit. quodd Ecclesię in vnum spiritum ex vtroq. populo cōiungendę pia quadā & perpetua tranquillitate & pace parta, ex omnibus visibilibus & inuisibilibus hostibus vndiq. victoria vtendum sit.

In die illa: & vsque ad te veniet Assur: & vsque ad ciuitates munitas: & ad ciuitatibus munitis vsque ad flumen, & ad mare de mari, & ad montem de monte.

IN die illa. Acclamationi & gratulationi oportuna repetitio est, non enim cum subiecta sententia cōiungitur, sed præcedentibus appenditur. Hebraicē dies illa absolute dicitur quod certam, lætam & diuino consilio cōstitutam diem significat. Caterum pace iam cōposita & ecclesia in amplissimo statū collocata, cōmunem omnium tū Israelitarum ex omni loco, vbi dispersi sunt, tum aliarum etiam vndiq. gentium conuentum summa lætitia celebrandum esse præcinit. [Et vsque ad te veniet Assur, Hebraicē, vsque ad te veniet ab vsque assur, &c.] Primum enim vicinā Israelitis regionum loca certis limitibus notauerit: deinde orbis omnis reliquus iudicatis in genere terminis describitur. [Ab assur vsque ad ciuitates munitas.] Armeniam hoc nomine indicari Chaldaus paraphrastes, exponit, quæ in Lahhlahl, Habur & fluium Gozenum diuiditur. quo migrasse quondam Israelitas accepimus. (sunt autem, qui Ægyptum hoc loco interpretentur, sed migrationis ratio à Chaldaeo interprete stat.) Inde verò quicunq. vsque ad flumen totis illis regionibus cōsedere, flumen autem in sacris antonomasticis Euphrates nominatur, vt. Et dominabitur à mari vsque ad mare, à flumine vsq. ad terminos. & Salomon omnē regionē quę citra flumen erat, obtinuisse dicitur est. Deinde verò omnia terrarum tum maritimarum etiā mediterraneā loca quobus repetitis nominibus cōplexus est Vates, [Et à mari ad mare:] ab occiduo oceano ad orientalem, à septentrionali etiam ad australem, si terrę terminos per ambitum, spectes: si verò interiora terrarum metiri velis, [ad montem de monte]. namque

Amos. 9.

Isa. 9.

1. Samnel. Genes. 47. Rom. 7.

Psal. 71. 1. Reg. 4.

Geographiæ periti ex editissimis montibus adiacentes terras contemplati, metiri cõsue-
uere. Omnium igitur fidelium in vnam ecclesiæ societatem concursus; vanarum verò
sectarum & superstitionis professorum magna vastitas futura, prædicitur.

Et terra erit in desolationem propter habitatores suos, propter fructum cogitationum eorum.

HEBRÆICE à fructu cogitationum, &c. Illud significat vanorum studiorum, in quæ
hactenus ecclesiæ infensæ & inimicæ gentes incubuerint, nullum tandem fructum esse
percipiendum. quamobrem studia ipsa suis cultonibus desertum iri obnuntiat. Diuini
autem honoris & publicæ vtilitatis studio incensus præuisam à se Ecclesiæ felicitatem fu-
turam pro sua parte etiam certam, ratam, constantemque esse exoptat, & tanquam voto
nuncupato orat. Grauiissima verò & spei atque desiderij argumentis refertissima oratio-
ne Deum suum allocutus inquit:

Pasce populum tuum in virga tua, gregem hereditatis tue.

SIC Isaias, sic alij vates præuisam sibi futuri Iesu Christi regni felicitatem votis om-
nibus & precibus profecuti sunt: Vtinam dirumperes cælos & venires. Salua domine po-
pulum tuum, & benedic hereditati tuæ. Cuiusmodi autem regni æquitatem, clemen-
tiam & lenitatem, cuiusmodi regis curam, virtutem & prouidentiam experturus populus
Christi esset, pascendi similitudine propostâ satis commodè significatum est. quòd non
vanis & superstitionis doctrinarum erroribus, non fallacibus figmentis, non comparatis ad
priuata institutorum & doctorum auctoritatemque commoda, aut ad humanæ gloriæ mo-
numenta rationibus, tanquam bruta pecora, prout ducebantur, euntes, vt Paulus dixit,
perdendi essent; sed Deo ipso optimo, maximo & benignissimo, necnon & sapientissimo
ac prouidentissimo pastore vsuris, nullus metus, nullâ suspicio, nullius commodæ rei de-
siderium esset futurum, sicut scriptum est: Dominus regit me, & nihil mihi deerit,
in loco pascuæ me collocauit, &c. [In virga tua.] Diuinum spiritum consolatorem
appellatum significat, quò filij Dei ducti, non plecti, non terreri aut consternari, sed com-
modissimè, suauissimè tutissimèque agi solent. Virga, inquit, tua & baculus tuus ipsa me
consolata sunt. Eius autem vitæ & conuersationis honestissimum, tutissimum & in-
tegrum, atque sanctissimum vsus & prosperum felicitatis ac perpetuû cursum antiquis
temporalium commoditatum imaginibus & nominibus propostis describit.

*Habitantes solos in saltu: In medio Carmeli pascentur Basan & Galaad
iuxta dies antiquos.*

HABITANTES solos in saltu. Vt rei ipsius nomina, hoc est, pascionem, pastorem &
gregem, sic partium etiam & circumstantiarum vocabula non simpliciter, sed ex transla-
tionis rationibus interpretari, sententiæ consequentia nos mouet: Igitur solos in saltu, vel
silua cõmoraturos eos, qui à Deo pascentur, docet, vt pote nullis in hac vita alieni peco-
ris contagijs lædendos, nullis corruptelis contaminandos, nullo ferarum impetu à gregis
& societatis communione abalienandos. Basan autem & Galaad quæ regiones pascionis
magnitudine fertilissimæ sunt, Israëlitis olim vltra promissæ terræ rationes & pacta con-
cessæ, & prius occupatæ, quàm in desideratam tot sæculis patriam venirent. Huiusmodi
autem loca vitæ huius instar habuere, in qua eos, qui Christi essent, maximis & diuinis
donis, commoditatibus & iucunditatibus à spiritu sancto Christi, ante etiâ, quàm ad cæ-
lestem patriam peruenirent, efficiendos esse, & sacri vates præcinnere, & sancti etiam
Apostoli re ipsa præstitum esse, diuina gratulatione sæpe confirmarunt. Benedixit Deus
qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus: Quòd iam verò, omnis
ratio hæc non carnalis, sed spiritualis est, atque ex illis antiquis figuris imaginum tantum
& signorum rationibus reuocanda; non autem pari rerum pondere examinanda fuit,
antiquis etiam testimonijs & expositionibus id indicari notarique Deus voluit. Quam-
obrem sæpe similitudinis particula aliqua à sacris scriptoribus addita misterium ipsum
indicatur, vt à Vate nostro, [Iuxta dies antiquos.] vt ad illam antiquatam figurâ atq. vmbriâ
res ipsa referatur, non vt res cum re comparatur, non enim dicitur paria vel æqualia, vel
eadem quæ diebus antiquis, sed iuxta, vel vt Hebræicè ח נ ב, nõ comparationis, sed assi-
milationis vulgarissima nota est: eademque in subiecti versus initio legitur.

Secundum

Secundum diem egressionis tuæ de terra Ægypti ostendam ei mirabilia.

STVDIOSAS vatis & diuino consilio consonas preces gratissimas & efficaces fu-
isse, ipsius Dei respondentis, & summa atque felicissima omnia promittentis oratio ar-
guit. Tantum piorum virorum humiles & honestæ obsecrationes, atque vota valent,
sicut scriptum est: Clamabit ad me, & ego exaudiam eum. Igitur petenti vati, vt pius,
ille Christianorum futurus grex perpetua Dei prouidentia & spiritus sancti gratia ac-
ductu gubernetur, & optata ipsa, & maxima alia dona promittuntur ab eo, qui potest
dare vltra etiam, quàm petimus aut intelligimus, vt Paulus inquit. Sed res mysterio &
imagine, prout illius temporis ferebat ratio, non aperta descriptione recipitur. Omnia
verò quæcunque admiranda in illa expeditione diuina, cum populus Israëliticus ab
Ægyptiaca seruitute non sua, sed Dei redemptoris virtute liberatus est, multo etiam
illustriora, multo præstantiora ostendenda illis esse, idem Deus auctor pollicetur. Sed
quæ salutem illam magnam maxima & stupenda beneficia adornarunt, præter ea, quæ
præcesserant, prodigia illa sunt: Primogenitorum Ægypti cædes, Israëlitarum libera-
& lata migratio, Erythræi siue rubri maris lucidæ & obscuræ nubis interiectu vtro-
rumque ingressus, & tandem Israëlitarum maxima cum incolumitate & triumpho tra-
iectio, hostium verò grauissima clades atque absoluta extinctio, & quæ hanc victoriam
consequuta sunt: illud quadraginta annorum per solitudinem tantis diuinæ prouiden-
tiæ argumentis directum, beneficijs munitum, consilij gubernatum, ac miraculis de-
nique illustratum iter, quoad in optatam patriam deuentum est, illaque tum vicinarum,
tum longinquarum gentium admiratione, stupore & metu plena expectatio, quæ tan-
dem rei ipsius magnitudine & felicissimo euentu victa est. Omnia igitur hæc & quæ-
cunque ad hæc referuntur, ad beatum illud Israëliticæ reipublicæ tempus siue diem in
sacris sermonibus dictum pertinent. vt illud: In die, qua apprehendi manum eorum, vt
educerem eos de terra Ægypti. Igitur non eadem hæc iterum repetenda, sed ad horum
tamen instar alia longè magis stupenda & admiratione digna, quibus hominum salus
adornaretur pariter & illustraretur, edenda esse diuinis vatum oraculis est proditum.
Quemadmodum verò omnia hæc diuini verbi promissa & pacta, à Christo Iesu tantæ
expeditionis iam tunc designato, ac tandem postea constituto & præfecto duce verè &
constanter præstita fuerint, dabitur nobis tempore suo longius etiam & copiosius expli-
candi locus, cum ad tot tantorumque mysteriorum sacrosanctam lucem, hoc est, noui
testamenti volumina euoluenda Deo propitio & ductore peruenire contigerit, quæ siue
nostra, siue alterius dignioris ministri opera in publicam catholicæ ecclesiæ vtilitatem &
letitiam, vt aliquando indigentur, aut ipsius diuini spiritus dono & inenarrabili benefi-
cio publicè hominibus patefiant, commune mecum pijs omnibus votum fieri percipio.
Sed iam ad institutum opus redeamus. Catholicam Christi Ecclesiam duobus ex po-
pulis, Israëlitis videlicet, atque gentibus coniungendam fore decretum erat: in qua ea
omnia, quæ ab Israëlitis accepta fuerant, beneficia augustioribus & diuinius modis
collocanda esse, hæc oratione Deus vati significauit, quem vt populi sui partes age-
tem allocutus promissionis non ipsi solùm populo, sed ecclesiæ communi factæ spe con-
firmat. [Secundum diem egressionis tuæ o vates de terra Ægypti.] cum non ille ipse egres-
sus esset, sed illius, quorum ipse personam sustinebat, populus, & maiores. Ostendam ei mi-
rabilia, non inquit, tibi vni aut populo tuo, sed ei populo à me in vnam Ecclesiæ socie-
tatem coniungendo. Huius verò tantæ salutis non obscurum, sed illustre & gentibus
omnibus notissimum, atque omni ex parte admirandum stupendumque exemplum
fore ait, & cui non vlla humana vel vis, vel potentia, vel sapientia, non vlla portæ inferi
resistere possint.

*Videbunt gentes & confundentur super omni fortitudine sua, ponent
manum super os, aures eorum surde erunt: lingent puluerem sicut ser-
pentes, velut reptilia terra proturbabuntur de adibus suis.*

VIDEBUNT gentes,] quod incredibile humana & animali sapientia iudicatum est,
tamen re ipsa factum & præstitum, grauissimisque exemplis illustratum sensu ipso ocu-
lorum & admirabili stupendoque spectaculo cognoscetur, sicut scriptum est: omnes qui

viderint illos, cognoscent eos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus, &c. Diuinas enim eorum, quibus spiritus sanctus Christi datus fuerit, virtutes, gentibus illis, inter quas lucent sicut luminaria in mundo, palam spectandas esse, & vates prodidere, & grauiissimi testes editas spectatasque satis probauere. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiae suae manifestat per nos in omni loco.

2. Cor. 2.

Quae verò de multiplici oris atque corporis habitu & gestu congeruntur, eò omnia pertinent, vt inimicarum ecclesiae gentium & infidelium perturbatio & metus, expectatio, stupor & deditio significetur. Quicumque enim ecclesiae spiritualem felicitatem oculis contemplati fuerint, omni vel honesta, verisimili, vel etiam ficta & callida obiectione & oratione destituti, neque obistere, neque hincere contra valentes, [Confundentur super

Eccle. 5.

fortitudine sua, ponent manum suam super os. Hic enim ob certi responsi penuriam silentis habitus est, vt illud: Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem pone manum tuam super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato. Qui verò longius sepositi fuerint, tantam ecclesiae felicitatem & dignitatem, tantam eorum, qui contra contendant, calamitatem vbi certis nutijs & grauibus auctoribus acceperint, magnitudine rei attoniti, atque grauiissimo sermone perterrefacti, tanquam futuri fulminis praeuocantia tonitrua obturatis auribus vitare conabuntur. [Aures eorum surde erunt.] Sicut aspides surde obturantes aures suas, vt non exaudiant vocem incantatoris, &c. Quod autem addit: [Lingent puluerem sicut serpentes, velut reptilia terrae.] Veritati & virtuti diuinæ cædendum deditioem abiectissimo omnium habitu & situ describere voluit: nullius namque animantis, quam serpentium & reptilium generis, abiectior aut depressior corporis, constitutio atq. motio est, quòd ea corporis trahendi fors serpentibus iam inde à primis humanæ miseriae initijs diuina sententia edita est: Super peccatum tuum ambulabis, & terram comedes omnibus diebus vitæ tuæ. Quanta verò consternationis fuerit, hominem bipedem erecta statura, atque spectantem cælum ore conditum, non modò quadrupedum more pronum, sed ad

Psal. 57.

serpentiini instar procumbentem, terram pauidum & trementem menteque perturbatum lingere, quiuis facile existimare poterit. huiusmodi illud est: Coram illo procident: Aethiopes & inimici eius terram lingent. Hispanè hæc sententia sic dicitur: *cosen la boca con la tierra*, sed vt res incremento amplificaretur, illud etiam additum est, *velut reptilia terre*: Hebraicum nomen vermium genera, quæ terræ aut vi aut morbo & corruptione procreantur, significat: hæc enim non modò corpus mouendo trahunt, sed ore etiam terræ inantunt. Tanto autem pauore, tanto diuinæ ultionis metu agendos huiusmodi veræ religionis hostes dicit, vt conscientia simul stimulari, neque in proprijs sedibus consistere valeant.

Gen. 2.

Proturbabuntur de adibus suis: Dominum Deum nostrum desiderabunt. Et timebunt te.

Psal. 71.

PROTURBATIONIS causam subiicit, ultionis videlicet diuinæ expectationem & timorem. Pauor enim non solum dubios & sollicitos homines reddit, sed omnem sapientiam ex animo expectorât, sicut scriptum est: Arescentibus hominibus præ timore, &c. [Dominum Deum nostrum desiderabunt.] Expectabunt ultorem & patiebunt, vt Hebraicè est, *Et timebunt te*: Ad Dei populum sermo conuertitur, quem admirabilem formidabileq. hostibus fore dicit: atque ad illam imaginem ratio hæc reuocanda est, quòd Israelitarum exploratoribus à Rahab fuerat indicatum: Nescit quòd Dominus tradiderit vobis terram: etenim irruit in nos timor vester, & elanguerunt omnes habitatores terræ. Verum enim uero hæc tanta salus & Israelitarum rerum restitutio, vel maxima potius ex paruis reliquijs amplificatio non ipsorum, qui seruarentur, virtuti aut dignitati, sed diuinæ misericordiae omnino accepta referenda erat, qui ab alienatos à se ipsorum culpa & malo merito rursus in gratiam recipiendos decreuerat, qua in re maximum & admirandum prouidentiae, voluntatis, curæ, studijque in eum populum sui exemplum statuere parabat, quam obrem pienssimam simul & sapientissimam supplicationem suo nomine Vates decernit & peragit, quam ipse Deo immortalis & benigno gratam fore intelligens ad totius operis calcem addidit.

Luc. 11.

Deponet iniquitates nostras, & proieciat in profundum maris omnia peccata eorum.

Isa. 2.

Sic Hebraicè. [Iniquitates nostras.] eorum, qui nunc sumus, & ad illud vsque tempus erimus: peccata eorum, qui felicissimos illos attingent dies. [In profundum maris.] Rebus in aeternum occultandis locus hic idoneus maximè est, omnium linguarum sermonibus ad eam rationem vsurpatus, vt: Non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur montes in cor maris, & illud apud exteros: *Sive flamma seu mari libet Adriano*. Mos autè & ritus olim Israelitis fuit, quæcunque abominanda, dira nefastaque dicta essent, in mare salsum, quod proximum esset, proieciere. Sed hæc peccatorum & scelerum demerito ad rubrum mortis Christi mare pertinet, de quo scriptum est: Aque inundabunt & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. de quo suo loco, si Deus votis annuerit, dicemus. Omnium autè debitorum remissionem tribus nominatis generibus, iniquitate

CC 4 peflagh

Quis Deus similis tui, qui auferens iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hereditatis tue?

QUI S DEUS.] Ex pluribus diuinis variarum rationum nominibus, id quod hoc in loco appellatur fortitudinè significat. Atque adeo antithetis exornata oratio est. admiratur enim Dei misericordiam & lenitatem, qui cum fortis sit, & vlcisci atque in aeternum punire & extinguere inuisos sibi ob scelus Israelitas possit, tamen iniquitatem patienter & leniter ferat & auferat, & peccatum, ne in aeternum animaduertatur, tandem pertrahat & missum faciat. [reliquiarum] Israël eorum, qui ex diuturna punitione & castigatone felici illa ætate reliqui fuerint, [hereditatis tue.] quam tantis miraculis, tantis virtutibus emptam ab initio possedisti, quam non fastidio, sed pertinacis culpæ, & repulsæ illius à verbo tuo acceptæ offensione reliqueras, sicut scriptum est: Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius: Facta est mihi hereditas mea, quasi leo in filua, dedit contra me vocem suam (dicens, tolle, tolle, crucifige eum), ideo odiui eam. Huius igitur tibi vehementer dilectæ hereditatis, ne omnino, vt digna erat, periret, reliquias tibi superesse bonus & benignus voluisti, & ne pœnas ulterius daret, modum ipse statuens pro misericordiae tuæ magnitudine & studio indignari ulterius pepercisti.

Et non immittet ultra furorem suum, quoniam volens misericordiam est. Non immittet, Hebraicè non obfirmabit. tandem, inquit, remittet furoris impetum. Est autem futurum verbum, quod in loco consuetudinem, morem, aut ingenij alicuius rei perpetuam & constantem rationem significat: non, inquit, pertinaciter infensus esse solet in aeternum, imò ab hac mente quam longissimè alienus esse arguitur. [Quoniam (natura sua) volens misericordiam est.] atq. ad eò hæc virtus perpetuò de ipso prædicatur. Huius tum naturæ expectatio, tum promissionum & clarissimi iurifurandi ad patres quondam iurati obseruatio futuræ tandem veniæ & gratiæ certissimam nobis faciunt spem.

Reuertetur & miserebitur nostri. DEI ab hominibus, atque adeo à rebus omnibus auersionem calamitas & miseria extrema consequitur, sicut scriptum est: Auertente te faciè tuam omnia turbabuntur. contra verò lucis & placidi vultus redditionem recreatio & felicitas omnis comitatur, & in lumine, inquit, vultus tui ambulabunt, & in iustitia tua exaltabuntur, quia gloria virtutis eorum tu es. Quoniam verò salutem hanc non suis, sed futuris temporibus Vates afferendam præuiderat, quam eius afferendæ ratio, ne peccatis & culpis impediretur, incunda esset, exponit, quòd & præteritorum hominum offensionis immemor præsentium peccata immerfurus erat. atq. ob eam rem personarum à prima in tertiam mutatione dicendo vsus est Vates.

Deponet iniquitates nostras, & proieciat in profundum maris omnia peccata eorum. Sicut Hebraicè. [Iniquitates nostras.] eorum, qui nunc sumus, & ad illud vsque tempus erimus: peccata eorum, qui felicissimos illos attingent dies. [In profundum maris.] Rebus in aeternum occultandis locus hic idoneus maximè est, omnium linguarum sermonibus ad eam rationem vsurpatus, vt: Non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur montes in cor maris, & illud apud exteros: *Sive flamma seu mari libet Adriano*. Mos autè & ritus olim Israelitis fuit, quæcunque abominanda, dira nefastaque dicta essent, in mare salsum, quod proximum esset, proieciere. Sed hæc peccatorum & scelerum demerito ad rubrum mortis Christi mare pertinet, de quo scriptum est: Aque inundabunt & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. de quo suo loco, si Deus votis annuerit, dicemus. Omnium autè debitorum remissionem tribus nominatis generibus, iniquitate

CC 4 peflagh

peffagh & peccato complexus est. At verò tantorum bonorum & spiritualium donationum promissiones & receptiones, quibus fideles omnes niti ad salutem possint, constantes & certas fore confirmat.

Dabis veritatem Iacob : misericordiam Abraham : que iurasti patribus nostris à diebus antiquis.

QV ID causæ fuerit, quòd sententiam hanc diuersa à Mosis orationis formula pronuntiauerit, breuibus inuestigare placuit. Moses enim tribus ordine suo nominatis patribus dixerat: Memento seruorū tuorū Abrahā, Isaac & Iacob, quibus iurasti per te ipsum &c. hic verò dixit: *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abraham, & cæt.* Præposuit Iacob, cui & veritatis rationem ascripsit, & Isaac prætermisso Abrahamum misericordiam mentione facta subiecit. Huius autem rationis, quanquā breuiter, tamen paulò altius repetendum caput est. Igitur omnium Israëlitarum rerum & temporum nationem seriem & euentus omnes Iacobo dormienti apud illam sacram & arcanam scalam ostensa esse aliàs latius exponendum, & hic breuiter referendum est. Israëlitarum natio ex Ægypto primum deducta Cananitidem regionē diuino etiam beneficio occupauit, indeque ob nefaria scelera & superstitionem pulsa, toto orbe dispersa est, cuius pars quædam, quæ Christum venientem suscepit, felicissimo nascentis Ecclesiæ tempore fuit maximis & diuinis muneribus ornata; reliqua verò omnis multitudo ad certam & destinatam misericordiam diem in gratiam recipienda, atque maximis & spiritualibus donis augenda: interim, ne omnino periret, diuinitus est conseruata. Atque hæc omnia oraculo illo diuino pronuntiata sunt: Terram, in qua dormis, tibi dabo & semini tuo. Ad possessionem hoc spectat, ad migrationem verò & dispersionem miseramque atque humilem seruitutis condicionem illud: Eritque semen tuum quasi puluis terræ: dilataberis ad orientem & occidentem, septentrionem & meridiem. sed afferendam interim per Christum hominum generi salutem tertia hæc pars significauit: Benedicentur in te & in femine tuo cunctæ tribus terræ. Demum perpetuam in captiuitatis miseria custodiam, conseruationem atque futuram restitutionem, & totius historiæ certitudinem illa vltima pars continet: Et ero custos tuus, quocumque perrexeris, & reducam te in terram hanc; nec dimittam te, nisi compleuero vniuersa, quæ dixi. Ita ad eò non modò felicitatis promissionibus, sed pœnarum, animaduersionum & calamitatum obnuntiationibus hoc responsum veritatis, hoc est, constantiæ atque euentus certitudinis nomine à vate exceptum est. Dare autem veritatem idem est, quod latinè dicitur, id quod lingua nuncupatum est, præstare & reddere, & quod de Israëlitarum primum salute & restitutione omnique temporum ratione sermo præcipuè institutus vati esset. Ab oraculo & promissis Iacobo factis orationem hanc inchoauit, ac si diceret, omnia, quæ Iacobo fugienti & diuinæ fidei ac prouidentiae sese credenti de posteris suis prædicta proditaque oraculo fuerant, tandem certissima euentibus ipsis euasura esse. At verò quòd præter ea, quæ Iacobi genus contigere, quædam etiam Abrahamo promissa sunt de diuina pluribus gentibus (quarum pater ipse futurus erat) misericordia tribuenda, hoc est, de cælesti ciuitate illis communicanda, quanquam nullis meritis chari, nulla scriptæ legis antea disciplina imbuti, nullis promissis ducti, sine Christo, alienati à cõuersatione Israël, hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo essent, vt illud: In femine tuo benedicentur omnes familiæ terræ, & patrem multarum gentium dedi te ante Deum, cui credidisti. Quoniam Deus ea, quæ non sunt, tanquā ea, quæ sunt, vocat. Ob eā rem, hoc est, ob gentium vocationem solis diuinæ misericordie rationibus suo tempore futuram ait, vt veritatem Iacobo, sic etiam Abrahamo eo nomine, quòd pater multarum gentium appellatus esset, misericordiam esse à Deo tribuendā. In hanc autem huius loci sententiam Apostolus ad Romanos planè scripsit: Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrū: Gentes autē super misericordia honorare Deum, &c. In his autē nominibus Isaac propterea prætermisus est, quòd Isaac Iacobi, cuius rationes cõsideratæ

deratæ iam nobis sunt, & Esau pater fuit. Esau autem earum gentium personam sustinet, quibus Euangelij promissio adeo vilis ducta est, vt suam impietatem, superstitionem, suaque humanarum & caducarum rerum studia ob eam rem deponere noluerint, fornicatores & prophani vt Esau, qui propter vnam escam panis & lentis primogenita sua vilipendens vendidit. His igitur qui pertinaci studio errorem suum tueri & vitium fouere voluere, nulla imprimis promissio, imò nullus misericordie locus in diuinis rationibus & scriptis est definitus; sed extremum omnibus exitium est denuntiatum. Et non erunt reliquæ domus Esau, quia Dominus locutus est. Cæteræ autem gentes, quibus diuinæ misericordie beneficia sustinenda fuerunt, ad Abrahamum gentium multarum patrem referuntur, à quo, præter Isaacum promissionis filium, multæ ex Cethura Assyriorum, & plurimæ ex Agar Ægyptiorum & Ismaëliarum familiæ varijs orbis terræ regionibus profeminatæ sunt. Hos igitur Abrahamæ filios secundum carnem, & alios etiam secundum fidem in eandem familiam receptos, diuinam misericordiam consecuturos fore Michæas prodidit. Ad id autem, quodcunq; boni ac fausti Deo auctore Israëlitis futurum erat, promissiones patribus factas, nondum eo tempore satis ob suam magnitudinem intellectas, sed nimis tamen magno desiderio expectatas, pertinere concludit.

Que iurasti patribus nostris à diebus antiquis.

QVÆ quanquam nondum satis explorata, tamen certissima & maxima iam olim nobis, inquit, habentur.

IN MI.

IN MICHÆAM PROPHETAM
CARMEN EX VOTO.

O QUI doctiloquis versibus ardua
Vates gesta ducum ponere fortium
Assueti, imperiumq; orbis in ultimos
Fines intrepido milite proditum,
Et qui consilijs prætita prouidis
Magnorum canitis pectora principum,
Per qua vel populis pacis & aurea, &
Juris certus honor, vel decus & rei
Vfus cuique sua contigit innocens,
Huc omnes numeros vertite carminum,
Quidquid mens valeat dicere vel pium,
Vel vox eximium, vel cithara sequi,
Contentis fidibus cantus & aurea
Alternis iugiter templa sonent choris.
Et qua nos humilis munere barbiti
Conamur tenues magna nouis modis,
Vos dignis melius tollite laudibus.
Vos mecum æterni principis, & Dei
Numen carminibus dicit, qui genus
Nostrum, & res hominum qui imperio tenens
Præstanti sapiens frena regit manu,
Qui fert non dubijs lancibus omnia
Summorum ac populi iura, nec arduos
Suspectans apices infima despicit:
Sed qua sidereum prouidus athera,
Qua terras placidus temperat & mare,
Cura res hominum prospicit ac fouet
Rektor muneribus omnia commodis
Producens fluidi tempora seculi.
Hic regum indocili colla domat iugo,
Obscuroq; premit carcere principes:
Quandoq; & medio de grege pauperum
Tollit, cui imperij sceptrum micantia,
Et tractanda potens iura hominum ferat,
Sic visum grauibus consilijs Dei.
Nam saepe & stygijs eruta fluctibus
Reges Ambitio perdidit insolens,
Et nunquam saturis pallida faucibus

Auri

Auri sacra fames pestiferum genus
Eius, qui proprium nomen ab aurea
Luce olim positum vertit in inuidum,
Serpentis docilis terrea lingere.
Hæ pestes animum, & corda regentium
Quantis inficiant seminibus mali,
Sensere & populi, sensit & orbium
Magnarum numerus innumerabilis:
Quæ quondam validis ardua turribus
Certauere poli vincere culmina,
Nunc tantum tumulis saxa perennibus,
Et spelunca malis sentibus horrida,
Quæ secura cubet cum catulis fera,
Ultricem scelerum iustitiam indicat:
Dum per fasq; nefasq; irruit arbiter,
Et regum indomitam saepe licentiam
In maiora fouet pellere crimina.
Jam qua claustra decus luraq; muniunt,
Perrumpit genetrix callida fraus doli,
Et vis simplicius fraude nocens ruit,
Exemplo ut populus doctus, & indigam
Oppressus fugiens pauperiem pati
Nec leges timeat, nec metuat graueis
Pœnas tartarei sulfura fluminis:
Sed quæuis subeat crimina, maximas
Sudore exiguo ut diuitias paret.
Ast nos cuncta leui pondere ducimus,
Quæ vel gemmifero Phiseon aluco,
Vel rubris Erythre marginibus lauat,
Si nec Sithinea texta domus trabe,
Nec curas adimit lectus eburneus,
Nec fucis Tyrijs ebria vellera:
Quod si me cupidum spiritus in suam
Tutelam placidus excipiat, neque
Cognouisse vetet munera duplici
Consecrata libro, nec neget indere
Numen visceribus, dum meditor, suum,
Vel Cyrum superem sorte beatior.

FINIS.

RERVM omnium, quæ maxima ab hominibus habentur, vnam hu-
 manam potentiam & opulentam mortalis vitæ huius prosperitatem
 esse, quæ pulchritudinis quidem & felicitatis magnæ speciem offe-
 rat, reapse verò occultis malis plena, dolis obnoxia frequentibus,
 & apertis etiam periculis perua sit, & omnia ferè temporum secula
 notabili atque exitiali principum, imperiorumq. exitu sepius indica-
 runt: sed diuini imprimis arcanique libri grauiſſimis ſententijs & testimonijs perſepe
 docuerunt. Nam præterquam quòd externæ hominum inuidiæ, ſuſpicionibus aſſidujs,
 & cùm hoſtium, tum verò ciuium inſidijs frequentibus potentia omnis humana pa-
 teat, & diſtinctum gladium capiti ſemper impendentem timeat: illud longè grauiſſimum
 & periculoſiſſimum eſt, quod cum iſtis opum, fortunarum, ſplendoris & gloriæ ali-
 mentis corruptiſſimi quidam opinionum, audaciæ, ſuperbiæ, & temeritatis atque arro-
 gantiæ ſucci trahuntur, qui in lethalia venena ſenſim conuerſi, grauiſſimos & exitiales
 morbos, acerbifſimosque ac repentinos maximarum huiusmodi rerum afferunt in-
 teritus.

Principio namque prosperitate ipſa, ſecundo ac incundo præſentium rerum uſu, ſenſu
 atque ſplendore ita humana mentis acies vincitur & hebecit, vt præteritorum tem-
 porum oblita, in futurorum rationem peruidendam cura & cogitatione intendere non
 valeat, & in eam opinionem adductos homines, vt ſummam rerum & dignitatis vel
 ſuis maximis meritis & virtutibus, vel natalibus generisque ſplendori, vel alijs hu-
 iusmodi rebus neceſſario immutabilique fato debitam contigiſſe, foreque propriam ac
 perpetuâ credât, quibus craſſiſſimis errorũ offuſis tenebris, nõ ad cæterorũ modo homi-
 num contemptione & deſpicietiam, ſed ad maximam tandem erga Deum impietatem
 deducit, ſicut ſcriptum eſt: Cui exprobraſti, & quem blaſphemavi? contra quem exal-
 taſti vocem tuam, & eleuaſti in excelſum oculos tuos? Contra ſanctum Iſraël, &
 dixiſti: In multitudine curruum meorum aſcendi excelsa montium, &c. Inſaniſti in me,
 & ſuperbia tua aſcendit in aures meas, &c. Ex quo erroris fonte ſuperbia quedam,
 & importuniſſima inſolentia naſcitur, quæ mendaci perſuaſione innixa, vel Deum
 prosperitatis illius auctorem non agnoſcit, vel iudicem futurum non reueretur, vel
 negligentem quaſitorem, neque æquò examine ſummos pariter atque inſimos iudicatu-
 rum credit, ſed perſonarum atque honorum maximè terræ principum rationem eſſe ha-
 biturum putat, contra quam diuinitus conſultum decretumque eſt. Iudicans & que-
 rens iudicium, & velociter reddens quod iuſtum eſt. Audiuimus ſuperbiam Moab,
 & ſuperbus eſt valde, ſuperbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius, plus quam
 fortitudo eius, &c. Illud etiam ex eodem morum fonte natum, quotidianum & per-
 niçioſum deprauati iudicij ſpectatur exemplum, quod communis humana conditionis
 potentiores perſepe obliti, cæteros homines perinde, ac ſi ex aliâ viliori atque dete-
 riore materia extiterint, vel alterius auctoris, cuſtodis & patroni Dei in tutelam tra-
 diti, vel in imperij legem aſcripti fuerint, adeo ſe minores & inferiores arbitrantur,
 vt verbis, muneribus, omniq. obſeruantia ſe ab illis coli, exigui & imminuti officij
 loco ducant, ac parum abeſt, quin diuinos honores, maſtatis etiam hoſtijs verbo exi-
 gant, re tamen ipſa appetere atque velle videantur, id quòd aliquando etiam humanâ
 ſuper-

2. REG. 19.

1ſai. 16.

ſuperbiam & inſolentiam apertè ſibi arrogare & petere auſam eſſe, ille à Nabuchodo-
 noſore poſitus coloſſus arguit, nec non & aliorum hiftoria teſtantur, qui dicentes in
 corde ſuo: Deus ego ſum, diuinos populis erga ſeſe cultus imperauerunt. Cum tamen reges
 ipſos & ſummos in populis magiſtratus, atque imperij clauum tenentes, & reipub. gu-
 bernacula tractantes, cæterorum fratres diuina lex appellet, & aliam agendi inter ſe,
 qua proſtratum iure & more rationem ſacra oracula notant & diſſuadeant. Nun-
 quid non pater vnus omnium noſtrum? nunquid non Deus vnus creauit nos? quare
 ergo deſpicit vnusquisque veſtrum fratrem ſuum &c. Neque verò clementis, & ad
 gerendam publicam rem oportuni tributi nomine exactis, vel ſpontè à populo datis
 rebuſ contenti ſunt, ſed præde uſque imbianes priuatas imbecilliorum ciuium fortunâ
 diripere appetunt, quamque ad eam rem viam commodiſſimam, maximi que compendiij
 fore arbitrati fuerint, eam potiſſimum, quocunq. modo iniri poſſit, muniunt, ſue
 fraude atque dolo, ſue calumnia, ſue tandem aperta vi agendum ſit, quo iure, quâue
 iniuria, id minimũ laborant, ſed apertis ſemel augende pecuniæ ſulcis tandiu inſiſtunt,
 quoad nihil omnino miſeris & oppreſſis, quo vitam, familiamque commodè alere
 poſſint, reliquum ſit, ſicut ſcriptum eſt: Exaltatio oculorum, & dilatatio cordis ſulcus
 impiorum in peccatum: cogitationes robuſti ſemper in abundantia, &c. His autem
 illud accedit grauiſſimum, quod datum iſtis forſan iuſto Dei iudicio imperium non pro-
 uidentie diuinæ, ſed ſuæ ipſorum felicitati & genio acceptum referentes, propriæque
 arrogantes virtuti, propagare etiam ac dilatare ambitioſiſſimè ſtudent: neque verò
 præter opes, potentiam & vim villo alio, vel diuino, vel humano, ſed ſtatuto tantũ
 in armis iure ſibi agendum eſſe arbitrantur. quamobrem externis etiam atque lon-
 ginq. nationibus, à quibus nulla vnquam iniuria, ſed neque leuiſſima quidem offen-
 ſione affecti fuerant, affectatè tantum Monarchiæ cauſa, grauiſſimum bellum denun-
 tiant, atque adeo ad muniendam in alios maxima feritate viam, terribileque cru-
 delitatis exemplum cæteris edendum in eos, qui non vtrò ſeſe dediderint, vel hoc ipſum
 legitimam cauſam eſſe ſtatuentes, extrema atque inexorabili ſeuitia vtuntur, atq. alios
 horrendi exempli metu impuſos, in imperij deditiõnem redigunt: eamque rem omni in-
 iuria, & conſcientiæ ſuſpitione abiecta, omni etiam ſublata religione, felicitati, virtuti,
 ſatiſque ſuis aſcribunt, ſicut ſcriptum eſt: Propterea immolabit ſagenæ ſuæ, & ſa-
 crificabit reti ſuo, quia in ipſis increſcanta eſt pars eius, & cibus eius electus. propter
 hoc ergo expandit ſagenam ſuam, & ſemper interficere gentes non ceſſat.

Igitur quæ ex ambitione, & Luciferi imitatione humana potentia orta eſt, ubi di-
 uina legis præcepta & inſtituta (quibus ad publicam potius vtilitatem, & ad ſo-
 cietatis humanæ ſeruandæ commodiorem uſum, quam ad priuatas commoditates à
 Deo directæ atque inſtructæ fuerat) ubi denique iuris & æquitatis fines prætergreſſa
 fuerit, in conſequentia vitia, ſuperbiam, ambitionem & cupiditatem protinus delapſa,
 humanam omnem tranquillitatem & pacem excludat, ſumma imis miſceat, omnem
 denique cum priuatam, tum publicam rem perturbet & peruertat, & grauiſſimam
 proinde mortalium in ſe inuidiam immortalisque Dei offenſionem & iram concitet
 neceſſe eſt: Væ qui congregat auaritiã malam domui ſuæ, vt ſit in excelfo nidus eius,
 & liberari ſe putat de manu mali. Cogitaſti conſuſionem, concidiſti populos multos, &
 peccauit anima tua: Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter iuncturas
 eſt, reſpondebit, &c. & ſicut ſcriptum eſt Abominatio Domino omnis ſuperbus: manũ
 ad manum non abſoluetur. Illud verò non unquam exiſtere videmus, vt cum potentiorũ
 prosperitas, diuitiæ & opes, atque ipſa demum imperia, per ſummum ſcelus, & gra-
 uiſſimas iniurias creſcere augerique magis videantur, non ſine magno & ſapienti per-
 mittentis Dei conſilio accidat, vt de ſummo rerum & prosperitatis gradu, quem omni-
 Da iam orbi

Dan. 3.

Deute. 17.

Malach. 2.

Prover. 11.

Habbak. 2.

Habbak. 2.

Prover. 16.

iam orbi spectabiles tenuerant, præcipites deturbati, notando tanta ruina omnibus gentibus exemplo, atque grauisimo exitu stultam hominum opinionem uehemētius redarguant, qui humanam prosperitatem, dignitatem atque potentiam mole magnitudineque sua, & maximo rerum omnium apparatu, magis quam innocentia, pietate & iustitia consistere conseruariq. posse putant, sicut scriptum est: Auferentur iudicia tua a facie eius: omnium inimicorum suorum dominabitur. Dixit enim in corde suo: non mouebo a generatione in generationem sine malo. & Quoniam laudatur peccator in desiderijs anime suae, & iniquus benedicatur, & c. Verū enim uero fieri omnino non posse, ut que per summum nefas parata, & non sine scelere aucta potentia gloriaque sit, quanquam altas humanis opibus, & facultatibus radices egerit, ad longissimum tempus perduret, ac non potius ad spectabilioris exitus oportunitatem expectata, repentino & stupendo casu ruat, diuina nos responsa persepe docuerunt: Vidi impium exaltatum & eleuatum super cedros Libani. Et transiui, & ecce non erat: quasi inueni eum, & non est inuentus locus eius.

Grauisimum autem rei argumentum & exemplum Assyrii olim imperij principio progressionem atque exitu omni mortalium posteritati editum est: illud enim a superbissima & immanissima Nimrodī tyrannide initium ducens, progressus ut longissimos, ita etiam insolētissimos habuit: quippe ditionis, dominationisq. sue rationes Dei consilijs minime ascribens, quod omnium post diluuium prima & antiquissima essent, fatales quoque neq. unquam adeo interituras fore iudicauerat. Ipse autem, inquit Isaias, non sic arbitratur, & cor eius non ita exisimabit, sed ad conterendum erit cor eius, & ad interuersionem gentium non paucarum. & Sophonias de Niniue Assyriorum regia vrbe: Hæc est, inquit, ciuitas gloriosa habitans in confidentia, quæ dicebat in corde suo: ego sum & extra me non est alia amplius, & c. Sed ea tamen monarchia maximis impietatis & iniurie sese sceleribus alligans, exitio tandem suo futuris porro imperijs omnem perpetuitatis eiusmodi artibus & rationibus paranda atque statuende opinionem, si modo animum aduertere intelligereque uelint, omnino sustulit, sicut scriptum est: Quomodo facta est in desertum cubile bestie? omnis qui transit per eam sibilabit, & mouebit manum suam.

Huius igitur tanti imperij exitium, & grauisimum hætenus etiam iacentis casum Nabhum Vates diuino spiritu edoctus & præditus ante præuisum, maxime adhuc prosperitatis & diuturnitatis opinione florentibus rebus obnuntiavit. cuius Vaticinij argumentum diuino imprimis ad vota implorato numine aperiendum nobis explicandumque est.

VOTVM

V O T V M.

Me neque consilijs, propria aut virtute valentem
Da Pater ô, totum numinis esse tui.

Qui fastumque, aususq. hominum, mentesque superbas
In chaos & stygias ire iubes tenebras.

Ex humilique pios, deuectos puluere in astra
Tollis, dans mensis accubuisse tuis.

Te sine nil summum, æternum nil esse fatemur,
Te sine prodesse, aut posse placere nihil.

Ut placeam, prosiq.que pijs, tua munera sunt o:
Laudibus, ergo tuis prouidus annuito.

ARGVMENTVM VATICINII.

NINIUE antiquissima vrbe, atq. Assyrii imperij firmissimum caput, ob regum, principum, populique eius scelera, atque ob illatam omni serè orbi iniuriam, insolentiusque gestum imperium, maxime autem ob iniquum & nefarium animum aduersus Israëlitas, & Ierosolymitanos, atque adeo aduersus Dei optimi maximi honorem, nominisque dignitatem & splendorem, fixo diuina sententia decreto penitus excindendam sustandamque esse Nabhum Vates obnuntiat, omnem etiam regni generis sobolem radicibus euellendam. Huiusmodi autem consilium suum breui exsequendum, nisi penitentia & obsecrationibus sibi cauissent, per Ionam Vatem Niniuitis aperiri Deus curauerat. Nunc vero illos, quod ad antiqua & scelerata studia somersi, omni orbi, atque maxime dedicato Deo Israëlitarum populo, nulla religionis ratione habita, infestissimi fuerint, Nabuchodonosoris vim & sanctitiam, atque diuini imprimis iudicij seueritatem experturos tandem esse prædicit. Cum autem Vates Nabuchodonosoris potentia ad hanc rem meminerit, commoda digressionem usus, Ierosolymam ab eodem bello & incendio vastandam, ignemque sacro templo inferendum indicat, eo quod Deus populi & principum impietate uehementer offensus, ciuitatis illius curam studiumque esset remissurus. demde ad propositum reuersus Nabhum, Niniuitis excidium oratione, atque decantata elegia persequitur, tantique supplicij causam, & culpam palam cognoscendam profert, atque omnem propugnandæ & defendendæ vrbis spem Niniuitis contentione inducta adimit, quod Nabuchodonosoris potentia & virtus, & in bello gerendo felicitas Noamoni maxime apud Aegyptios vrbi proxima & recenti excidio perspecta explorataque fuerit, pari autem exemplo futurum, ut Niniue capta excindatur, cuius muri tanta potentia impetu vel sustinendo, vel tardando impares omnino sint; ciues autem ac viri mulieribus imbelliores: mercatores uero ac principes vitio, otio atque luxu nimio affluentes, quibus turpis fuga, quam dimicatio, aut honesta in prælio mors potior iudicanda atque studiose magis, quam propugnatio, paranda sit.

Dd 2 CAPVT

CAPVT I.

Nvs Niniue liber visionis Nahhum Elcefei.

Gen. 10.

Gen. 25.

2. Re. 17. Iosephus lib. 9. c. 15.

Iosephus lib. 9. c. 10. 4. Reg. 15. Iosephus lib. 9. c. 11. 4. Reg. 17.

Lib. de Serie mundi.

Leuit. 25.

Serie mundi.

Niniuen a Græcis & Latinis auctoribus Ninam dictam Assyriorum imperij celeberrimam & principem urbem fuisse, ex prophæis & sacris rerum ac temporum monumentis accepimus. Hæc autem ab Assuro Nino Senaario ex posteris Semi ad Euphratis fluuij ripas condita olim fuerat, sicut scriptum est: De terra illa egressus est Assur, & edificauit Niniuen, &c. & inferius: Filij Sem, Elam & Assur, &c. Post illa autem secula Abraham ex Chetura vxore præter alios liberos Lecsam suscepit, ex quo Dedan genitus; à Dedano verò populi illi progeniti sunt, qui cum Niniuitis & Assyrijs regni & ciuitatum communione coniuncti, Assur in sacra historia dicti sunt, non quòd alterum Assur generis sui parentem habuerint, sed quòd ex Dedano procreati, cognatis ex eadem Semi familia oriundis Assyrijs sese immiscuerint: atque hæc communis Assyriorum omnium origo fuit: cuius ratio ad historiarum specie alias dissentientium concordiam plurimum valet. Ad inscriptionis autem huius sententiam aperiendam quiddam ex Iona iam diffusius à nobis obseruatum repetere operæ pretium visum est. Ionam aduersum Niniuen sic vaticinatum: Adhuc quadraginta dies, & Niniue subuertetur, non simpliciter exponendum esse docebamus, ita vt quadraginta dierum simplicium elapso tempore Niniue Sodomę instar euerterea esset: sed sapientissimo Dei consilio concinnatam orationem illud significasse, fore proculdubio primum vt intra quadagesimum à Vatis præconio diem, vel Niniue ex sceleratis & nefarijs studijs conuersa, vel omnino euerfa esset: deinde etiam fore vt quadagesimo post anno, ob iniuriam gentibus omnibus & Israëlitis maximè illatam, penitus esset excindenda: ita adeo diuinum consilium sibi omni ex parte constans certumque probatur: namque quadagesimo ferè anno, à facto per Ionam præconio, Israëlita ab Assyrijs hostili animo, & crudelitate infestati, vexati ac debilitati sunt. Anno enim vltimo Ieroboam duodecimi Israëlitarum regis, quo rege Israëlita res ex Ionæ oraculo feliciter gerebantur, vsque ad sextum Hosæ filij Ela, qui ab Assyrijs tributarius factus est, anni fluxere quadraginta: atque ab eo anno diuina in Assyrios de iniuria & impietate sententia lata & pronuntiata, oneris nomen fortita est: hoc autem modo, ratio subducitur: Zacharias & Salum anno vno regnarunt, Manahen annis decem tyrannidem occupauit, Phacea annis duobus, Phacea alter annis viginti regnauit, post hunc Hosæ filius Ela, cuius regni sexto anno Samaria obsessa, & in tributum seruitutem redacta est, quo facinore Assyrij præter alias grauissimas orbis ferè totius offensiones, illatarum etiam per crudelitatem Israëlitis iniuriarum, & contemptæ religionis etiam sese alligarunt, regni que sui excisionem commouerunt: atq. cladem per Nabuchodonosorem Babyloniorum regem anno regni illius primo fuisse allatam, antiqui Hebræorum chronographi tradunt, atque hoc fuit onus Niniue iam tum ex Ionæ vaticinio significatum, nunc verò à Nahhum ex professo etiam explicatum. Dierum autem plurali nomine Hebraico in sermone annos etiam significare, multa scripturarum loca declarant, vt ille: Habebit licentiam redimendi, donec vnus impleatur annus, quo loco Hebraicè dies est, quem latinus interpretis optimè annum vertit. Neque verò eandem temporum rationem ex Hebraicis literis, numeris & mysterijs in eodem Ionæ vaticinio subtilius etiam considerare pigebit, modò id breuiter expedire possimus. namque non aliena nobis à re ipsa interpretatio visa est, vt certum tempus in illa Ionæ oratione notaretur, quoad Niniuitarum res duraturæ essent, centum videlicet, ac viginti annis. siquidem Ionas quadraginta annis ante subactam Samariam præconiū Niniuitis fecit. Samarizæ autem expugnatio Ierolymorum cladem centum triginta septem annis præcessit: quam decimo nono Nabuchodonosoris antio allatam esse constantior traditio est. anno autem primo eiusdem regis Niniuen excisam Hebræi auctores ferè omnes prodidere. igitur à quadagesimo anno vaticinij Ionæ, hoc est, à primo subactæ Samarizæ ad primum Nabuchodonosoris, centum viginti anni intercedunt. Id autem illius vaticinij numeralibus literis, & significantibus

ficantibus nominibus sic indicatur: Adhuc quadraginta dies. Quadraginta dies, quadraginta anni sunt. porro vox, Adhuc, quæ additionem significat, Hebraicè est Ghod, quæ suis hebraicis literis cõscripta Ghaim, Vau, Daleth, numeri octogenarium omnibus hebraicè scientibus conficit, octoginta verò quadraginta additis, centum & viginti numerus efficitur: quo tempore Niniue à Babylonis rege excisa est. Igitur quæ significanter dicta à Iona fuerant, Nahhum explicanda confirmandaque suscepit. illud etiam compertum exploratumque nobis est, Senacheribum Assyriorum imperatorem, Samaria sub iugum iam missa, Ierolymam vsque sacrilego animo atque expugnandi causa progressum ingentem vna nocte cladem diuinitus accepisse, & cum extincti penè exercitus reliquijs domum redire coactum, ibique paulò post in cuiusdam ex dijs suis templo sacrificantem, à proprijs filijs, qui post eum regnauere, fuisse occisum. Eodem autem tempore Babylonij reges sub Niniuitico imperio erant, quos ob eam rem exteri scriptores Babylonis præfectos vocant. id autem in sacris historijs manifestè explicatur: vt: In tempore illo, misit Merodach Baladam rex Babyloniorum literas & munera Ezechiaz, &c. cui Nabuchodonosor in regno successisse dicitur, à quo ascitis in auxilium Medis, primo regni sui anno Niniue capta & excisa est, atque Assyrium imperij solum Babylonem translatum, & ad Persarum vsque occupationem stabilitum. Huius verò rei rationes apud græcos & latinos auctores, & temporum, & gestarum rerum, & nominum notationibus variæ, inconstantesque sibi ipsis videntur, certissimæ verò & constantissimæ, ex sacris libris, & hebraicis narrationibus petuntur. Quoniam verò postrema Niniuitarum regum culpa, quæ diuinam vltionem maturauerit, Israëlitis tribubus vltra omnem humanitatis modum allata calamitas fuit, eodem tempore vaticinium hoc à Nahhum editum fuisse, ex hebraicis chronicis accepimus, cum aliàs nullam certam, neque temporis, neque patriæ, neque tribus rationem quæ ad hunc Vatem pertineat, ex sacris libris notari hætenus contigerit. Sed in eo libro, qui Mundi series hebraicè inscribitur: Iohel, Nahhum & Habbakuq ad Manassei tempora referuntur, quæ, quòd impius & iniquissimus fuerit, indignum, quæ suis libris appellarent existimauerint: sed nos aliã causam fuisse putamus, nimirum, quòd horum vaticinia, nõ tam rerum à populo Israëlita gestarum rationes, vel vitorum & scelerum criminationes (quibus cognoscendis & explicandis regum & principum tempora comòde adnotantur,) quàm suppliciorum & poenarum obnuntiationes, & ratas definitasque sententias continent, siue ea Israëlitis, siue alijs nationibus subeunda ferendaque sint. Quæ res ad quæ tempora pertinerent, euentus ipsi magis, quàm regum, sub quibus vates scriberent, nomina indicare & declarare potuerunt. Illud autem quod Chaldaeus paraphrastes in vocabulo E L C S E I exponit, patronymicum nomè esse ab Elcus Galilææ (vt D. Hieronymus interpretatur) vico, illius tantum auctoritate nititur, cum nullum hoc nomine locum in omni veteris & noui testamenti geographia, neque apud alium quempiã diligentè regionis illius descriptorè nobis obseruasse contigerit. nam quæ Salomò Gallus tradit, nõ alia, quàm Chaldaei paraphrasis fide probatur. Neque verò alienum esset nomen Elcefi ad significationem relatum, officij magis, quàm patriæ rationibus definire, siquidè Lacus hebraicum verbum, ex quo nomè hoc deducitur, tardare siue ferocitare, vel posteriorè esse significat: vnde illud celebre Serotinæ pluuiæ, qua fegetes perficeretur nomen Malkus factum fuit; atque adeo huiusmodi cognomine illud significari potuit, quæ superiori tempore obscure & implicite velut temporanea pluuiæ à Iona obnuntiatæ, instillataque fuerit, cum nondum herbescentem viriditatem oportunitas eliceret, nunc iam & idoneo tempore à Nahhumo explicari, & ad maturitatem fere produci. quam rem & Chaldaeus interpretis non obscure indicat ita exponens: Onus calcis preparati ad exhibendum Niniue, à principio ex quo vaticinatus est aduersus eam Ionas filius Amithai de Migath - Ethaphar: conuersa est à debito suo, & cum addidit ad peccandum, rursus vaticinatus est super eam Nahhum de domo Cusi, &c. Quid verò onus propriè significet, in cõmentarijs Habbakuq abundè docebimus & in cõmuni præfatione: cætera verò inscriptionis verba hic exponimus, vt eum, ad quæ sermo habeatur, & cuiusnam modi sermo sit, primùm, deinde cum qui habuerit, & quo vaticinandi genere vsus fuerit, & quam ratione munus suum fuerit exercitus, explicemus. grauem igitur & certam Dei sententiã in Niniuitas pronunciatam illa verba indicant: Onus Niniue. huius verò sententiæ interpretem certum, & diuino spiritu auctum, atque grauissimo futurorum præsciendi modo affectum posteriora illa docent, Visionis Nahhum Elcefei, qui quod certi constantisq.

719

Herod. li. 4. 4. Reg. 20. Isai. 37.

Orosius.

Diod. Sicul.

Sedergholæ.

לכש

מלקוש

Iſai. 39.
4. Reg. 20.

vaticinij fide & auctoritate niteretur, nomen ſuum profiteri verſus non ſit: ſed quòd librum appellat, eò pertinet vt non ipſe Niniuen Aſſyriosque legationis & vaticinij ſui orator petiſſe, ſed literis eò miſſis diuinum conſilium aperuiſſe intelligatur. namque liber multas communis atque cognatæ inter ſe rationis ſignificat res, ex quibus vna epiſtola eſt. vt apud Iſaiam: In tempore illo miſit Merodac Baladam filius Baladam rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam, &c. quod ipſum idem interpres in regum annalibus literas verterat. Atque de libri inſcriptione hæcenus: nunc verò deinceps vaticinium ipſum exponamus.

*Deus emulatoꝝ & vlcifcens Dominus, vlcifcens Dominus, & habens furorem:
vlcifcens Dominus in hoſtes ſuos, & irafcens ipſe inimicis ſuis.*

SUBLIMI orationis exordio vaticiniũ aduerſus Niniuitas ſuum Vates inchoauit, qui Dei virtutẽ, conſilium & prouidentia ſimul, & illorum facinora & nefaria ſcelera illuſtri & grauiſſimo præconio indicaret, atque hominum proinde animis metum, religionemque inijceret. namque grauiſſimis imprimis verbis diuinæ res, rationesque proponuntur: deinde etiam hominum ipſorum crimina ea eſſe inferuntur, in quibus grauiſſima diuinarum rationum exempla iure edi debeant. igitur futuram Niniuitarum cladem, nequis nullis eorum flagitijs, ſed cæli aſtrorumque curſibus vel caſui, vel priuatæ forſitan Dei cuiuſpiam, ex ijs, qui temporibus illis vanè colebatur, volutari aſcriberet, Dei Opt. Max. illius Adonai virtuti, conſilio & iudicio, vt prædictam ante, ſic eandem editam, aſcribendam eſſe confirmat. Atque cauſa ipſa primum facultatis & voluntatis, deinde etiam iuris rationibus & pòderibus examinanda proponitur. Quoniã verò varias facultatũ rationes alijs atque alijs numinibus deluſa olim antiquitas tribuebat, hoſque illis potentia & ira, rurfus illos his lenitate & benignitate, aliosque alijs conſilio, agendarumque rerum dexteritate anteponebat, ex qua re fieri poſſet, vt Iſraëliitarum Deum Adonai, ex illo quatuor literis conſtanti nomine, ad miſericordiam promptum, non item ad iudicium ſententiam vltionemque idoneum eſſe putarent, aut aliorum Deorum viribus & numinibus impediri poſſe crederent. hanc omnem rationem ipſo tandem euentu confirmandam Vates exponit, eamque eſſe Dei ſui naturam docet, in qua ſumma & maxima virtus, facultas, ſummum conſilium, ſumma ars, agendarum rerum ſcientia, ſumma denique felicitas, & quicquid demum numinibus omnibus attribui magnum debeat & poſſit, in huius adonai natura ſummum & maximum ac proprium ſit. ab ea verò parte poſſimum exorditur, quæ quòd rariuſ oſtenſa, minus hominibus cogitata, minusque formidata eſt, quam inſtitutæ ſibi orationi apprimè oportunam eſſe intellexit, id eſt, à ſumma vlcifcendi facultate, & iuſtiſſima voluntate, quam edita tandem Niniuitarum ſtrages, horribiliſque cædes, cum prædictionibus & obnuntiationibus comparata, confirmatura ſit. *Deus emulatoꝝ*. Ex multis diuinis nominibus id hoc in loco appellatur, quod ad infinitam virtutis & fortitudinis rationem pertinet. Atque ita agendarum rerum facultas prima proponitur, deinde etiam & voluntas ſubiungitur, quæ exemplorum indiſijs confirmatur: *emulatoꝝ* ſiue *zelotes*, qui de rebus, dignitate, iureque ſuo quicquam detrahi non patiat, detractum autem grauiſſimè vlcifci ſoleat, ſicut ſcriptum eſt: *Zelatus eſt Dominus terram ſuam, &c.* Illud autem hoc nomine ſignificatur, Niniuitarum excidium non caſu, non iniuſto odio, non temerario aliquo ſaſtidio, ſed iuſtiſſimo offenſi Dei iudicio futurum eſſe. quanquam verò nomen illud ſuum tetragrammaton, miſericordiæ rationes plurimas in ſe contineat, tamen de vlcifcendi facultate ac iure nihil omnino detrahit: cuius rei argumẽto varia exempla, in Aegyptios & in alios nominis numinisque ſui violatores & contemptores edita ſunt. *& vlcifcens Dominus*. Illud hoc in loco obſeruandum eſt, nomen Dominus quod ad miſericordiam refertur, futuri rationem obtinere, quod illud tempus perpetuitatẽ aſſiduitatẽque, apud Hebræos, vt apud Latinos & Græcos præſens indicat. qua de re nos multa & vtiliſſima in cõmentarijs Habbakuq. & alijs docemus: ſed *vlcifcens* participiũ præſenti tẽpore dici, quod apud Hebræos non ad aſſiduitatẽ, ſed ad certã oportunitatem pertinet: ita adeo huiuſmodi oratione Deus perpetuò quidẽ miſericors, oportuno tamen tẽpore vltor eſſe prædicatur. Eſt autem grauiſſimum, & terribile audentium animis epithetò vlcifcens, ſiue vltor. namque vltio ipſa cuiunque aſcribatur, horrendam vim impetumque non facilè retardabilem indicat, nedum ſi Deo fortiffimo & potentiffimo atque patientiffimo

ſimo alijs, noxę tamen & ſclerũ magnitudine irritato aſcribẽda ſit, vnde grauiſſima & terribilis illa ob acceptas iniurias Romanis olim Martis vltoris effigies & inſcriptio, quam in nummis etiamnũ videmus, excogitata eſt. Quid autem vlturus in Aſſyriorum. & Niniues excidio Deus eſſet, facilè coniectu eſt; nimirum animorum ſauitiam & nimiam per ſummum nefas dominandi libidinem, exercitamque, vltra omnem humanitatis modum in victos omnes, cum ex gentibus cæteris, tum maximè ex Iſraëlitis crudelitatem: neque enim illi diuinum in ea re conſilium ſecuti oportuna & clementi, vel belli gerendi, vel dominandi ratione vſi ſunt, ſed ſua magis ambitione & cupiditatibus elati immani tyrannide omnia occupare ſtuduerunt. Qui quanquam irati Dei virga in ſacris appellentur, non eò interpretanda appellatio eſt, vt quicquid impiè inhumanèque gesserint, diuino iuſſu & conſilio geſtum eſſe aſſeratur: ſed ita iſtorum animis, conſilijs & facinoribus Deum ad populos caſtigandos vſum eſſe, vt inuadentes libertati & facultatibus permittens ſui, inuaſos ipſos neque conſilio, neque auxilio ad propugnandum, ſeſeque defendendum iuuere: quicquid autem victores peccarent & delirarent, ſibiſpſis fraudi foret. itaque vt nonnũquam demõnis mali non quidem probata voluntate & nocendi cupiditate, ad impios tamen & ſcleratos homines puniendos Deus vtitur: ſic Aſſyriorum ambitione & ſauitia permiſſa ad repetendas de gentibus quibuſdã, & de Iſraëlitis etiã poenas eſt vſus. ex qua re id Aſſyrij cõmiſerunt, vt non diuinam ſibi gratiam, ſed offentionem maximã, ac proinde vltionem cõmeruerint, tum quòd non ex diuino conſilio, ſed ex ſua libidine rem gesserint, tum verò quòd omnem humanitatis, imò omnem ſauitiam & crudelitatis modum excedentes, aliorum res vehementius etiam, quam pro diuini cõſilij rationibus afflixerint & vexauerint, ſicut ſcriptũ eſt: *Væ Aſſur virga furoris mei & baculus ipſe eſt, in manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populũ furoris mei mandabo illi, vt auferat ſpolia, & diripiat prædã, & ponat illum in conculcationẽ quaſi lutum platearum. Ipſe autẽ non ſic arbitrabitur, & cor eius non ita exiſtimabit, ſed ad conterendum erit cor eius, & ad internecionẽ gentium non paucarum. & illud: Ira magna ego irafcor ſuper gentes opulentas, quia ego iratus ſum parũ. ipſi verò adiuuerunt in malum. Quòd autem vltionis nomen repetitum ter fuerit, eò pertinet, vt lenta plerumque numinis ira, grauiſſima tamen eſſe oſtendatur; vtpote quæ non punitionis modò, ſed vltionis rationibus definiatur: habet enim apud Hebræos ternarius numerus magnam aſſeuerationem, & ſuperlatiuum gradum in diuinis maximè nominibus atque appellationibus indicat. nam vt trinitatis ratio diuinæ naturæ, ſi perſonas conſideremus, maximè conuenit, ſic omnibus in rebus & virtutum ac facultatum appellationibus numero Deus impare gaudet, vt: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus. &c. Quanquã autem diuina lege cautum ſit, ne quis inimicum accepta iniuria vlcifcatur, tamen hoſtes & rerum ſuarum publicos afflictiores publicè etiam vlcifci ſauiſque eſt. legis enim verba ſociorum & populi proprij hominibus rem ipſam definiunt: Non quæres vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum: ciues tantũ lex antiqua vel filios populi tui, quemadmodũ in Hebræo eſt, vltione liberat, hoſtes non item: maximè autem affligentes, quos legitime indiçto bello petere & vlcifci licuit, vt in iſdem ſacris legibus præſcribitur. quamobrem non reprehendendam animi perturbationem, ſed iuſtiſſimã iram & indignationẽ, atque vlcifcendi rationẽ ſibi Deus Opt. Max. aſcribit, cum hoſtium ſuorum vltorem ſe prædicat, ſatis enim iuſta, imò iuſtiſſima vltionis cauſa eſt, hoſtẽ Deo quempiã eſſe declaratũ, maximè autẽ Deo Adonai, hoc eſt, & re & nomine miſericordiſſimo, quem tam lenem tamque clementem ad iras irritaſſe maxima ac grauiſſima vltione expiandum nefas fuerit. *vlcifcens Dominus, & habens furorem, vlcifcens Dominus in hoſtes ſuos, & irafcens ipſe inimicis ſuis.* Vt nunquã iniuſta ira, & illegitima vltio Dominus Adonai aſcribi poſſit, qui ſeſe non niſi hoſtium & afflictorũ ſuorum, vt in Hebræo eſt, vltorem profiteatur. ſatis autem iuſtam & neceſſariam diuinitus vlcifcendi eſſe, ſi quis ſeſe Deo hoſtẽ præbeat, non ſolum diuinis oraculis planum eſt, vt: *Heu vindicabor de hoſtibus meis, &c.* Sed gentium etiam ſapientia de dijs ſuis eſt proditum. vt:*

Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor.

At verò oſtenſa iam Dei ad vltionem iuſta & legitima voluntate, eadem repetitis verbis aſſeueranter confirmata omnis obliuionis diuinæ ſtulta opinio, ex hominum animis longe patientiæ prædicatione à Vate tollitur. Fieri enim perſæpe ſolet, vt hominum culpam, non ſtatim poena comes præmat, ex quo periculofa quædam ſecuritas quorundam

dam animis praestatur, Deum vel omnia, vel plurima scelera omnino dissimulare, atque negligere falso opinantibus, cum tamen id non diuinæ negligentiae, sed patientiae & lenitati ascribi, atque proinde aut expiari scelus, aut grauius supplicium timeri oportuisset. Ne quem igitur huiusmodi stulta opinio fallat, Vates hac antipophora praecaueri voluit, qua nullum, vel laesa, vel imminuta maiestatis suae crimen, nisi alias, ob legitimam poenitentiam & expiationem condonatum fuerit, impunitum tadem effugi posse affirmet.

Dominus patiens, & magnus fortitudine, & mundans non faciet innocentem.

IN superiori versu, quo loco Latine posterius illud legimus, *irascens ipse inimicis suis*: Hebraice verbum est, quod cum ira rationibus obseruare etiam, & tempus aucupare significat. Hispanè proprie dicimus, *tenerla guardada*, quæ oratio ad commodum & opportunum poenas cum dignitate repetendi tempus significandum vsurpatur. hoc autem tropovsus Vates noster diuinæ ad ultionem tarditatis causam exposuit. Obseruat, inquit, quidem Dominus inimicos suos, veterumque, offensionum nunquam oblitus, vel legitime sibi satisfieri per poenitentiam expiationemque, expectat, vel ipse tandem grauibus de aduersarijs poenis sumptis oportunè satisfactum curat, sicut scriptum est: Non tardat Deus promissionem suam; sed patienter agit, nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerti. Et finem itaque, & efficientem tardæ ultionis causam Vates profert: quod scelera & offensiones hominum in se vel poenitentiae legitimum, vel ultionis opportunissimum tempus Deus aucupatus obseruet, eo quod natura lenis patientissimusque sit, aliàs nullam aliarum rerum ac facinorum impunitam alicui libertatem donaturus. hoc est quod dicit: *Et mundans non faciet innocentem*, hoc est, neminem scelere alligatum temerè soluet. verba ipsa, quod significationem habeant arcanam, nobis explicanda sunt. *Dominus patiens*, Hebraicè, *latis naribus*. quo tropo lenis & patiens cuiuspiam natura significatur, vt apud Ioëlem docuimus: nam qui angustis naribus sunt, inflammati ex offensione cordis fumos ob meatum angustias, & citius concipiunt, & tardius efflant. *Magnus fortitudine*. Vera fortitudo, fortitudinisque, comites, magnitudo animi, grauitas, patientia, & oportuna rerum despicientia his verbis apud Hebræos definiuntur, ad eumque, referuntur, cuius animus, neque offensionibus, neque repulsis frangitur, sed constans semper sibi ipsi perseverat. Latini virtutem hanc animi constantiam dicunt, cui contraria affectio impotentia est: hoc orationis genere, ipsdemque verbis Moses in illa celeberrima deprecatione vsus est: Magnificetur ergo fortitudo Domini, sicut iurasti, dicens: Dominus patiens, & multa misericordiae, ferens iniquitatem, & scelera, nullumque innoxium relinquens. Itaque longa expectatio, diuturnaque dissimulatio diuinam magnitudinem, fortitudinem, constantiam, sapientiamque, atque ad oportunitatis vsu prudentiam, non autem, negligentiam, aut ignauiam, imbecillitatemve vllam, non scelerum impunitatem, arguit: nam quod ad hanc rem pertinet, *mundans non faciet innocentem*, id hæc oratio significat, quod à Mose relatum est, nullum innoxium relinquens. namque eadem vtroque in locoverborum formula, eadem orationis compositio est. Innoxium relinquere, est impunitatem scelerum alicui per negligentiam dare, id quod à diuini iudicij grauitate & seueritate prorsus est alienum, sicut scriptum est: Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro vitæ. at verò orationem Hebraicam Latinus interpres, quæ circumlocutione explicare noluit, simplicibus verbis, quæ commodiora visa fuere, reddidit, non qui sententiam omnem exponeret, sed qui rationem ipsam rerum indicas, ex fontibus suis petendam exponendamque studiose relinqueret. quod Latinus hoc loco ad verbu redderet: Et liberare non liberabit, vel dimittere non dimittet, non satis plenè sententiam explicare potest. נאכי, Hebraicè est significat, qui impunitatē assecutus est. huiusmodi verò quippiam à Deo non nisi legitimis rationibus praestari iam diximus. Nemo igitur sibi liberam scelerum impunitatem, & dimissionem ex Dei dissimulatione promittat. namque ille proculdubio dimittens non dimittet. Chaldeus paraphrastes hunc locum sic reddidit: *Et dimittet poenitentibus; non poenitentibus verò non dimittet*. Hic rem ipsam magis, quàm orationem explicuit: quod sæpius etiam facere cõsuevit. Probato autem consilio & voluntate Dei, seueratque, aduersus hostes suos ultionis studio, temporis aucupandi sciencia, facultas proximè ostendenda probandaque, fuit, quæ & ipsa ad maximas res gerendas expetitur. Hanc adeo ceteris nihilo virtutibus minorè Deo esse cõfirmat, vt non solum in consulendo sapientiam & prudentiam, sed in agendo etiam dexteritate & celeritatem

tatem, omni aduersariorum consilio, prudentia atque virtute incomparabilem in modum, superiorem, cuius aduentu nulla hostium diligentia praecauere, cuiusque impetum nulla humanarum rerum firmitudo sustinere possit: ita ad eod supplicium, vbi consuluerit, maturare solet, vt longè expectationis moram, & negligentiae opinionem cõficiendæ rei celeritate vincat. Hæc autem res duabus rationibus, & agentis virtute, & ministrorum, quibus ad agendas res interdum vtitur, maximis viribus, & prompta ac parata in cõficiendo celeritate confirmatur.

Dominus in tempestate & turbine via eius, & nebula puluis pedum eius.

EXPEDITIONIS faciendæ ratione, atque repentinum ineuitabilemque hostibus impetum turbine, & tempestatum nominibus indicauit. namque eiusmodi naturæ celeritatem hominibus, animantibus, arboribus, atque montibus etiam interdum insuperabilis vis est. Vox Domini concutientis desertum: Vox Domini confringentis cedros: & comminuet Dominus cedros Libani, &c. Vox Domini diluuium in habitare facit, &c. Igitur via Domini agendique rationes & momenta, maxima, vehementissima & celeritima sunt, cui, quæ se expediat in tempestate & turbine, via est, quæ loco, situ, & celeritate mortales omnes, mortalia facta, machinas, munitionem ac praesidium omne longè superet; eademque hostes ipsos turbet, neque cauere sibi ipsis, neque oppugnare, posse sinat: *Nebula puluis pedum eius*. Ita ipse ex superiori loco, tanta vi & celeritate praeditus, tantis ministris circumseptus, in hostibus suis densa nebularum & tenebrarum caligine praecoccupatis, neque sibi cauere, aut salutem fuga quaerere, nedum obistere, ac repugnare valentibus, quas strages edere possit, facile intelligitur: atque hoc ipsum signa illa, & calamitates Aegyptijs quondam allatae declarant. Neque verò vno tantum ad agendam rem ministrorum genere, sed pluribus, ipsdemque validissimis vti potest, & solet. namque & montibus, & ventis, & mari, & fluminibus fortissimis, & horrendis naturæ rerum partibus imperat, quibus, quamuis difficillima imperatu, promptissime cõficiuntur.

Increpans mare & exsiccat illud, & omnia flumina ad desertum deducens.

DVOBUS illis ministris tempestate & turbine, non solū terras, sed aquas etiam turbari atque commiseri posse, antiquis diuinarum rerum monumentis proditum, & frequentibus etatum omnium exemplis confirmatum est. namque omnia Deo viuunt, omnia dicto parent, & tanquam serui obediunt. praepositur verò in oratione mare fluminibus, quod in eo naturæ genere maximè excellat, à quo cum sola increpatione exsiccare, exhausti, atque aduersum naturam ingeniumque suum contrahi & coarctari soleat, quid expectare oporteat, si dilari, & terras inundare iubeatur? Abyssus vt vestimentum amictus eius, super montes stabant aquæ. Ab increpatione tua fugient, à facie tonitruum formidabunt. Increpatio autem dominorum in seruos est, quiduis expectari satis pro imperio iubentium. cuiusmodi increpatio illa apud Comicum est: Vos isthæc intro auferte, abite. Hoc modo per turbinem, aut tempestatem, vel venti vim aliam, per vocem tonitruum, aut alias increpans Deus, & mare & fluminibus auditur. Et increpuit mare rubrum, & exsiccatum est & posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim, &c. atque hoc modo alijs alijsque voluntatis suæ ministris ad gerendas pro consilij sui decreto res aliò atque aliò missis Dominus Deus exercituum vti cõsuevit. Namque ad perdendos Aegyptios, suosque liberandos Israelitas cum extendisset Moses manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento vehementi, & vrente tota nocte, & vertit in siccum, diuisaque est aqua. Atque illud etiam aduersus Tyrios decantatum est: In aquis multis adduxerunt te remiges tui: ventus contriuit te in corde maris. Nonnunquam etiam & per turbinem res agitur, ac per nubem, & imbrem, caligine, nimbis & grandine mixtam, ita vt aduersariis omnis agendarum rerum, imò sibi prospiciendi facultas adimatur, sicut scriptum est: Et respiciens Dominus super castra Aegyptiorum per columnam nubis & ignis, interfecit exercitus eorum. Vtroque autem modo, vel ventorum vi, vel nubis obiectu mare à Deo increpatum excitari posse & solere, Ionæ historia nos docet, cum immisit Dominus spiritum tempestatum in mare, & facta est tempestat magna in mari. Idem etiam & in fluminibus fieri posse,

res ipsa arguit. nam quod in mari rubro antea factum erat, in Iordanē etiam effectum est, unde illud admirantis Vatis carmen extat: Quid est tibi mare quod fugisti, aut tu Iordanus, quia conuersus es retrorsum? à facie Domini mota est terra? &c. Neque verò segnius in montibus etiam hæc diuina virtus ventorum, & turbinis, ac nubium vi ostendi probarique potest, sicut scriptum est: Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni ouium. Ita omnia ima summis verfi & misceri tanti principis imperio & voluntate facile possunt. hoc est quod Vates noster addit:

Infirmatus est Basan & Carmelus, & flos Libani elanguit. Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt.

Hæc omnia, montes, colles, lapidum, plantarum, mineraliumque naturas, quæ in montibus plerunque gignuntur à Deo, tum propria virtute, & sola voluntate, tum etiam ventorum vi turbati, affligi & perdi, quotidiano ferè spectaculo agnouimus: namque venti, præterquam quod arbores frangant & comminuant, exsiccare etiam, & vrere virentia & humentia quæque solent, vbi vehementius æquo, flando incubuerint, sicut scriptum est: Et reuelabit condensata, &c. Idem etiam & nubium, ac tempestatū impetu fieri potest & solet, cum aquæ vel nimis, & intra terræ viscera conceptæ, terræ concussiones, tremores atque eruptiones persæpe efficiant, atque si nimis multæ sunt, ipsis etiam plantis vehementer noceant. Tria autem nobilissimorum magnitudine, & pulchritudine montium nomina exempli causa vsurpata sunt; ex quibus argumentum ad omnem eiusdem generis naturam aptè deducitur: nam quæ montibus omnibus, vel firmitudinis, vel pulchritudinis, vel vsus utilitatisque rationes, vel cõmunes, aut propriæ quorundam sunt, eas ad Basanum, Carmelum, & Libanum à sacris auctoribus præstantia, quadam accommodari alias docebimus. ob eam rem igitur ex specie genis ipsum in argumentationis conclusionem comprehensum est. [Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt.] Ex quo fit, vt neque cæteræ terrarum orbis partes securæ esse possint, quandoquidem neque montes ipsi Dei venientis, & turbinem, tempestatem nubemque ingentem agentis impetum sustinere possint, cum montes firmissima terræ pars sint.

Et contremuit terra à facie eius, & omnes habitantes in ea.

GRAVISSIMO augmentandi genere, hoc est, contentione diuinam ad res agendas virtutem, & humanam ad propugnandum imbecillitatem Vates confirmauit, maiora quæque minoribus rebus præponens, atque ex alijs alia inducens, ita vt de virtute, & ministrorum eius efficientia, maria, flumina, Basan, Carmelus, Libanus, montes, colles exsiccare, arefcere, findi, rumpi, dissipi probaret, quæ omnia naturæ opera maxima & fortissima iudicantur, necdum terras hominumque habitationes & molimina, vt vrbes, turres, propugnacula, munitiones, & cætera quæ ad declinanda pericula, à mortalibus parantur, quæ cum auctoribus ipsa suis mortalia sunt, multo alijs minorâ perire posse putandum est. *Et contremuit*, Hebraicè est, *Et sublata est*, ac si ventorum, vel inundationum vi terram omnem vastari posse dicat, vt in diluuij, & in Sodomorum temporibus accidit. Hæc autem omnia eò pertinere videntur, vt euertendæ Niniuis ratio significaretur, quæ si antiquis Græcorum, & Latinorum historiis fides habenda est, non multum ab huius vaticinij obnuntiatione discrepat; quanquã temporum & personarum notationibus, nõ ompino secum, neque cum veritate ipsa consentiat, sed maximarum & illustrium notationum nomina, & tempora, quam res & facta ipsorum memoriam nonnihil immutare procliuius & facilius est, ex quo fit, vt facta ipsa plerunque apud auctores consent, personæ, & tempora certa non consent: factum enim ipsis relictis monumentis & signis indicari potest, personæ verò & tempora ob fluxam seculorum & gentium naturam, ob minus attentam diligentiam, ob variam linguarum & sermonum atque dominationis mutationem inerti ac turbati facile possunt: ex diuinis autem scripturis temporum vera ratio petenda est. Hæc obiter ad historiæ cognitionem non incommode annotare libuit, quæ nobis in ea facultate magno semper vsui fuere. ad institutum igitur redeamus. Niniuen siue Ninam ab alijs gentibus appellatam urbem, quæ murorum ambitu, firmitudine, & turrium propugnaculorumque numero, & robore bellicis nondum inuen-

Horat. arte. Poët.

uentis tormentis, inexpugnabilis esse crederetur, post multa & aduersa prælia non sine calamitate primum inita & sustentata, tandem Babylonij: Peris in societatem conuocatis, obsederunt. Quam obsidionem traducendi spe ferre paratus Assyriorum rex rebus omnibus, quæ ad eam tolerandam sibi & ciuibus necessariæ erant, ante paratis, intra urbem summo otio biennium totum sese continuit, tertio autem anno continuis imbris exerefcens fluuius cum partē vrbis inundasset, muros deiecit ad stadia viginti. Erat autem responsum progenitoribus datum, nõquam Ninam capi posse, nisi cum fluuius vrbis hostis fieret. igitur rex existimans oraculi tempus aduenisse, desperata salutē pyram in regia ingentē exstruxit, in quam vxoribus & Eunuchis conestis auro, argento, vesteque: omni regia impositis sese vnâ cremandum in ignem iniecit. Hostes audita regis morte, urbem per eam; quæ ab oraculo prædicta erat, in partē ingressi, imperio potiti sunt: atque ita Assyriorum imperium, quod ad trigésimam prolem à Nino peruenerat, annis mille & quadringentis à Nina Babylonem translatus est; pauloque post ad Persas tandem deductum. Hæc expugnata & euersa Niniuis historiæ summa est, quam diuino consilio, & ventorum imbriumque vi ac impetu magis, quàm humanâ potētia, aut bellica virtute expugnandâ cum Vates hic noster, tum alij etiã obnuntiarant; quorum oraculis nixus Babyloniorum ille rex, quem auctores Belesum nominant, diuturnū bellum, prælia & pugnas, quamuis damnosis atque aduersis euentibus, summa tamen contentione, deinde & obsidionem pertinaciter solus vrgens cæteris longæ vsque ad victoriam perseverantiæ auctor fuit. quanquam Græci, Latini que historiæ vaticiniorum sacrorum ignari, aut ab ipsis gentium auctoribus (qui omnia sibi suisque dijs & disciplinis ambitiosè tribuebant) decepti, oracula ipsa ad Chaldaeos prædictiones retulerunt. Illud autem certum exploratumque est, huiusmodi vaticinia ab Israëlitis ad eos fuisse delata, quod initio ipso libri vel epistolæ nomine operi inscripto Nahhum declarat: ex quo libro, atque ex alijs vatum responsis fata sua illi cognoscere, atque posteris etiam cognoscenda tradiderit: quæ tamen (vt hominum in suam perniciem affectata stultitia est) decantata: illis magis quàm certa essent, quoad euentu ipso firmata scra nimis fide exciperentur. id quod illi ipsi Latini, & Græci auctores indicant: nam de oraculorum fide agens Diodorus, inquit: Quod nunquam futurū ratus Ninæ rex, spe ceperat obsidionis traducendæ simul, & futura auxilia expectabat. Ad eiusmodi ergo euentum omnis hæc à Vate de diuinis ministris venito, turbine, tempestate, nubibus, &c. de horum efficientia cõmemorata ratio non incommode relata est. nam quæ horum ministrorum vi maria & flumina exhaurire, exsiccare & sistere contra ipsorum ingenium & naturalem appetitum ac motum potest, & augere nimium, atque inundationibus producere eadem poterit: atque hoc pacto montes & colles; & quod multo facilius & propius est, hominum habitationes cum habitatoribus ipsis tollere, atque excidere: ita adeo præter ipsam urbem & tempestatē, &c. ex naturæ ipsius atque translationis rationibus interpretari non alienū erit. nam fluminum, nimborum & veterum vim quibus Euphrates extendas vrbis muros deiecit, magna populorum & exercituum multitudo, magna Babylonij ducis constantia, & pertinax animi ad victoriã cõtentio eadē oratione significatur: populos enim aquarum nomine dici & Ioannes in Apocalypsi nos docuit, & nos alias explicuimus. Namque ad Niniuis expugnationem ex quatuor primis gentibus, Babylonijs, Peris, Medis & Arabibus hominum quadringenta millia numero, armis instructi, muniti castris, ac de rebus cõmunibus consultates conuenere, quibus postea præter alios quàm plurimos trasfugas Bactrianorum exercitus à rege deficiens accessit: auctor Diodorus. Vltimus autē Niniuitarum Imperator Tonos concoleros fuit, qui Romanis pariter ac Græcis Sardanapalus ille luxuria & corruptione infamis dictus est. Exijs autē, quæ cõmemorata sunt, illud conficitur, nullâ esse priuatâ vim, nullam ratam cuiusquam potentiam, nullam roboris magnitudinē, quæ irati Dei imperum sustinere possit, quando nulla caritas, quæ fortissimæ existimantur, rerum natura, tempestatē, turbis, vel nubis ab eõ immittæ vim constanter perferre valeat: idque adeo nõ pleni furoris opus esse, nedum hominum mortalium vlla vis tanta sit, quæ vehementissime ignis instat, habentem Deum expectet incolumis, perferat.

Diodo. Sycul. lib. 3. Iust. lib. 2. Orof. lib. 2. & lib. 1. c. 19. Euseb. Herodot. lib. 2.

Ante faciem indignationis eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? indignatio eius effusa est vt ignis, & petra dissoluta sunt ab eo.

FIRMISSIMA argumentationis totius conclusio hæc est; contentionis rationibus

bus, & vtriusque partis amplificationibus confirmata. namque superius venientis Dei impetum tempestatis & nubium imaginibus declarauit, cui oppositas rerum formas, & præstantes naturas: vt maria, flumina, montes, vrbes, &c. impares omnino ostendit; nunc verò maiorem multo, atq. efficietorem vim cum infirmissima natura comparat, altera ex parte ignem vehementissimum, qui lapides etiam durissimos dissoluere possit, altera verò homines componens: quos, si fortitudinem & robur spectes, vanitati, atque vmbrae simillimos inuenias. *Quis stabit.* Relatiuum quis, vbi Deus excipitur, hominè querit, vt: Ante faciem frigoris eius quis sustinebit? Operæpretium autem est huiusmodi argumentationum formas sæpe obseruare, quæ quoniam ex diuinæ sapientiæ rationibus petuntur, grauiores multo sunt, quàm quæ vllis vel Græcis, vel latinis dialecticorū præceptis hæcenus fuerint traditæ: cum plurimum simul argumentationum vim & efficientiã habeant: atque hoc modo significationis propriæ & translationis obseruatæ rationibus hæc nobis argumentatio explicata est. Ignis autem natura postremo loco producta à Vate, & appellata est, vt omnem aduersarij defensionis cogitationem excinderet: à quibus nonnullæ obijci res possent, quas vel ob loci & situs altitudinem, vt quæ proxima cælestibus orbibus sunt, vel ob natiuam firmitudinem, vt saxa neq. aquarum neq. tempestatis vis vel tentare vel erumpere possit. igitur quandam aliam diuinæ iræ vim adhuc esse omnium, quæ componi cū ea possint, longè præstantissimam, nempe ignem, qui non solum, suprema loca conscendere sed in durissimorum lapidum, viscera insuperabili impetu penetrare, valeat: quam obrem *avvparis* à vatibus antiquis est cognominatus. Ex lapidum verò generibus Szvrim omnium fortissimum & firmissimum notatum est, quòd neque metallorum venis interiectis, neque terræ aut aquæ mixtionibus infirmatur qualia facilius igni dissoluntur, sed cautes potius, aut si quid durius à latino nomine significari potest, quod densiori atque aridiori materia constet, cuius nulla liquoris concreti pars sit, quod tamen sustinendo igni, quin dissindatur, par esse non potest. atque ob eam rem verbum aptissimum additum est, *dissolui sunt*, siue vt Hebraicè còmodius redamus *disrupti*: Hispanè adhuc commodius, *stallando saltan*. Verum enim uerò admirandam Dei, & præsentissimam pro rerum & personarum rationibus prouidentiam illustri exceptione Vates asserit, ne quispiam videlicet ex allatis tempestatum, turbinum & ignis naturæ similitudinibus rerum aliquam aut temporum communem omnibus atq. indifferetam confusione interpretaretur, ignis namq. & tempestates atque inundationes si naturæ suæ relinquuntur, cum sensu menteq. careant, obuia quæque pari modo afficiant necesse est, contra vero Deus, cuius natura mens magis, quàm aliud est: atque adeo (si attributas illi virtutes spectemus) mens sapiens, benigna, clemens, misericors, iusta atque potens nihil temere, nihil indiscretè aut confusè agere potest, sed prudentissimè, sapientissimè atque æquissimè omnia moderatur. ex quo fit, vt siue ipsi sua efficientia tantam rem gerat, siue alterius naturæ vi atque commoditate vtatur, nihil omnino efficiat quod à sapientiæ, prouidentie, benignitatis, atque æquitatis rationibus alienum sit. siue ergo igni, siue tempestate, siue inundatione res agenda sit, ita potenter clauum tenet, ita gubernacula sapienter tractat, vt in maximo iræ & indignationis in aduersarios impetu, piorum salutis & liberationi miris modis prospiciat & còsular. cuius rei varia exempla cum afferri possent, Noe tamen & filiorum eius, in antiquo diluuiò, Lotian Sodomorum euersione & incendio, Israelitarum in Aegyptiacis calamitatibus liberationes argumento grauissimo fuerint. qua de re multa & celeberrimæ sacrorum auctorum acclamationes atque sententiæ existant, vt: *Dedisti metuentibus te significationem*, vt fugiant à facie arcus, vt liberentur dilecti tui, &c. Igitur hæc pios homines à periculis excipiendicuram Vates subiecto carmine significauit, ne quis omnium piorum & impiorum res durissimis temporibus, eodem casu promiscuè conuolutas vti putaret. hoc est quod dicit: *Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se.* **POTENTIAM** & virtutem hæcenus prædicauerat, cui nunc prouidentiam, sapientiam & bonitatem diuinæ naturæ proprias, & re ipsa se inuicem nunquam separabiles in Deo virtutes adiungit. *Bonus, confortans, & sciens.* Bonus æquitatè, iustitiæ, curamq. Dei erga pios præstanda hoc nomè significat, & ad promissorū euentum animos attendentiū excitat, qualis significatio & in illo carmine est: *Bonitatem fecisti cum seruo tuo Domine secundum verbum tuum. & confortans in die tribulationis.* Hebraicè est, *ad confortandum siue auxiliandum*, cum superiori verbo bonus coniungitur, vt mens voluntas, studiumq. diuinū erga pios in angu-

Pindar. Nemco. Od. 4.

Psal. 59.

Psal. 118.

angustis temporibus præstantissimum significetur id autem: nulli vnquam deesse, qui pietate erga Deum, simplicitate & innocentia vitæ sese dignum diuina cura præstitit, quanquam omnia turbentur, quanquam mundus ipse ruinam mineret. Nouit tamen Deus tuos à tentatione eripere ait Apostolus, & Isaias. Dicite, inquit, iusto quia bonum, quia fructum manuum suarum comedit, eius autem rei indicium certissimum Dei ipsius est, qui cum corda & renes scrutetur, quinam digni hoc beneficio sint, solus optime nouit, *sciens sperantes in se*, Hebraicè: *cognoscens*, vt illud: Quoniam nouit Dominus viam iustorum, & iter impiorum peribit. ita aded in publica tum gentis cuiuspiam, tum Assyriorū calamitate, si quispiam diuino iudicio probatus, qui in diuina prouidentia spè collocauerit, inueniatur, is profectò magnum pietatis, virtutis, atq. spè suæ fructum Dei beneficio percipiet. Exceptione autem piorum facta ad institutam orationem redit, Niniuitisq. extremum & plenum excidiū, atq. integrum vna tantum expeditione dandum exitum denuntiat, ne vt aliæ gentes paulatim labefactandos & tollendos se esse existimarent, atque hoc modo aliquam sibi diuturnitatis spem promitteret. Nonnullis enim regnis imperiis, & publicis rebus hoc aliquando contigit, vt paulatim detritæ, & labefactatæ, tanquã morbo quodam longo laborantes, tandem extinguerentur: nonnullo interim vitæ & rerum, si non ita secundo, tamen optabili relicto vsu, vt Israelitis olim, vt Romanis etiam. Id verò Niniuitis omninò negatum esse Vates ait: quibus vna tantum hostium pertinaci expeditione & fluminis tandem irruptione perreundum fuit. Neq. enim Belsus ille Babyloniorum Rex multis etiam aduersis præliis superatus, & castris exutus, atque ad montana sese recipere coactus, contentionem prius remisit, quã re confectã vidit: eamq. pertinaciã, & perseuerantiã à sociis de discessu cogitãtibz cõmemorata sapius ac renouata oraculorū fide persuasit. Quã re diuino cõsilio euenisse huius Vatis prædictionibus docemur, à quo & cõficiendæ rei ratio, nimirū fluminis inundatio, & absoluta tandè vno bello excisio apertissimè obnuntiatae sunt.

Et in diluuiò prætereunte consummationem faciet loci eius, & inimicos eius persequentur tenebrae.

Et in diluuiò, Hebraicum verbum, *seteph*, inundationem fluminis propriè significat: nam diluuium, què Græci cataclismum dicunt, *Mabul* Hebraicè nominatur. Inundatio autem (quanquam id nomen à Latinis pro illuuiòne etiam vsurpatur) fluminum tamen proprium esse, ille apud Isaiam locus docet: Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes, &c. Quid autem clarius à vate nostro de extrema & exitiali Euphratis in Niniuen irruptione, atque hanc consequenti clade dici potuit, quam loci, in quo ciuitas ipsa fidebat, firmitudinè inundationis impetu demoliendam, ipsosq. qui resistere possent, milites trucidandos, vt nulla neque in loco, neque in armis salutis reliqua spes esset. namq. Assyriorum Imperator, cum exercitui ducem præfecisset Salamenum vxoris fratrem, custodiendæ vrbis curam ipse sumpsit: igitur hostes in locis parentibus, iuxta urbem duobus præliis copias regias fundunt, interfectoq. Salameno, reliquos persequentes, partim in fuga cædunt, partim in flumen Euphratem præcipientes agunt; paucis qui cædi superfuerant in vrbe compulsi: aded ingens occisorum numerus fuit, vt fluius redundante hominū sanguine colorem mutarit; reliqua quibus nunc superfedemus ex ipsas scriptoribus petere operæpretium fuerit. hoc autè est quòd Nahhūm prædixerat: *inimicos eius persequemur tenebrae.* Assyrios ob illatam omni orbi, & Israelitis præcipuè in religionis contemptum iniuriam, Dei inimicos siue hostes Vates appellat, quoniam, vt statim exponemus, Dei hostes vltro se ipsi professi fuerant: quantæ verò tenebræ istos & militia, & domi persecuta fuerint, modò ostendimus, quum maxima pars occisa, reliquæ verò in vrbe coactæ, eadem omnes extremam eadem acceperint. Deo honoris, dignitatis, populū, rerumq. suarum vitore, cuius sese illi hostes tanpridem declarauerant, atque superiores fore stultissimis cogitationibus decepi cogitauerant, sicut scriptum est: Non vobis tribuat Ezechias fiduciam super Dominum, dicens: Eructio liberabit nos Dominus; non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Quis est ex omnibus diis terrarum, qui eruent terram suam, de manu mea? *Et eruat Dominus Hierusalom de manu mea: ita respice Dominum irritantibus, non solum gentium suarum oportunitum de Hierusalom & propugnatorum, sed extrema illius vno tantum bello aquis & militisilla-*

2. Per. 2.

Isa. 3.

Psal. 70.

Psal. 118.

Diod. HL. 3.

סוף

סכול

Isai. 30.

Isai. 36.

to cladis auctorem praestitutum profitetur.

Quid cogitatis contra Dominum? consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio.

VANVM fore illis consilium omne, & irritos conatus, quibus eam calamitatem euadere, vel saltem interrompere cogitabunt, qua semel tantum illata vastandi tandem, perdendi sunt. Non consurget duplex tribulatio, sed vna tantum obsidione oppressos hostis tandem occupabit. Iam vero quemadmodum opprimendi obruendique, ac tandem capiendi Niniuitae fuerint, Vates exponit: vt omnis adeo illa res diuino consilio constare arguatur. Non futurum esse inquit, vt omnis illa multitudo, multis & variis praелиis fusa & superata, paulatim excindatur, atque grauissima pugna victa, vel abducatur, vel fortiter & honeste pereat: sed fortissimis quibusque primum cum Salameno duce trucidatis, vt in superioribus carminibus significatum est; reliqua multitudo cum rege suo in vnum locum congregata, & quasi in fascem coacta, simul vna aduersariorum opera, & allata clade pereat, vt in spinis per agros dispersis accidere solet, quas agricolae, vt agris atque animalibus nocentes, palis, furcis & rastris vndique in vnum conuolutas acerum subiecto igni consumunt; magno aliam tadio si singulae incenderentur, futuras. Igitur Niniuitas celeberrimis conuiuibus, & frequentibus epulis indulgentes, Dei consilio inexpectantes atque imparatos opprimens hostis non ante obsidione liberaturus erat, quam conficeret. id vero quemadmodum expeditum fuerit, lecto primum versu, exponemus.

Quia sicut spinae se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum pariter potantium, consumuntur quasi stipula ariditate plena.

QUANQUAM ter aut amplius etiam a Niniuitarum Imperatore Babylonius Rex victus, fugatus, ac tandem castris exutus fuerit, infestissimisque pugnis ad Babylonios usque montes fugatus: tamen oraculorum fide nixus, nunquam a proposito incoeptoque deterritus fuit, ac tandiu in spei negotiisque suscepti constantia perseuerauit, quoad missum ad Imperatorem Bactrianorum exercitum libertatis nomine suis copiis addidit: haec vero Assyriorum Imperator ignorans, & superiorum victoriarum memor, ad hilaritatem profusus, epulum militibus ex sacris vinumque abunde praebuit, aliaque epulo accommodata: his intentos Assyrios, vbi per transfugas hostis cognouisset vino atque cibo grauatos, somno quietique indulgentes, atque omnino imparatos adortus, noctu castra expugnauit, & multis interfecit, reliquos in urbem compulit, spinarum instar congregatos & obesos tandem perditurus. Hanc autem rem sic euentu ipso expeditam & confectam adeo plane Vates noster praedixit, vt nihil planius describi potuisse videatur: extremam vero consummationem illa similitudine significauit. Quasi stipula ariditate plena, quae aridissima & leuissima cum sit, facillime incensa, breuissime consumitur, atque fauillis etiam raris ac disiectis omnino perit: ita quascunque Niniuitarum sitas reliquias dissipatum iri praedicit. Atque adeo huiusmodi repentinus, grauissimus, exitialisque, & perpetuo diuinae vltionis monumento notabilis, tanta potentia, tyrannidis, superbiae & impietatis exitus fuit, hic eius antiquissima & maxima atque incomparabilis urbis; quae cum Deo gigantum more contendere ausa esset.

Ex re enim sibi cogitatis contra Deum malitiam, mente pertractans, praenauaricationem.

Haec inquam impietatem populo, & populi principibus exitium afferre sapissime ex sacris libris conuauimus: deinde & homines felicitate atque secundis rebus insolentes adeo fieri, vt nefario ausu, non solum Dei maiestatem & contempnere & ledere, atque imminuere conentur: cuiusmodi nefarium exemplum Senacherib, ille Assyrius Ninive in ex, & superbiissima atque crudelissima in Israelitas expeditione, & sacrilego, aduersum Ierusalem, consilio, diuinae maiestatis, & religionis, contempnitione, edidit: quae cum publica iniuria coniuncta, & ignominiosam eidem ipsi fugam, atque probris fama propriis suis necem, & vrbem ipsoque, omninoque illius posteritati merum exitium maturata,

maturauit. id vero Ninive urbi a Vate nostro exprobratur, quae reges, principesque superbos tanquam sacrilegos produxerit, vt non hominibus modo caeteris, sed Deo ipsi optimo, maximo, ac benignissimo impie obistere cogitauerit, diuinoque illius honori detraxerit; minorem fore affirmans, quam vt suos conatus frangere impediretue posset, seque illi comparans magnum regem appellare non dubitavit, & illud deinde addiderit: Non conturbet vos Ezechias dicens: Dominus liberabit nos. & quod hoc tantum nefas, non temere sed consulto susceptum a rege illo fuit. ob eam rem Vates inquit: Cogitans & mente pertractans, siue vt Hebraice est, consulens, quod vero Latinus interpretis praenauaricationem vertit, Hebraico verbo facile explicatur, Beliaghal: cuius verbi significatio ad sacrilegos nefariosque, ausus, conatus & inceptus proprie aptatur: ita vbi-cunque Beliaghal est, Latine, nefarium, nefandum, sacrilegum apte interpretabimur. At vero re ipsam auditu indignam suis verbis definire & notare Vates noluit, sed grauissima oratione, & execrandis nominibus indicauit. nam quae nefaria & sacrilega sunt, ea suis verbis commemorare & pronuntiare sancti & pii, atque prudentes viri vt vehementer detestentur, plerumque recusant. Sic Ezechias in supplici illa ad Deum deprecatione: Inclina, inquit, Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia, verba Senacherib, quae misit ad blasphemandum Deum viuentem. quae atroci blasphemiae vocabulo notata, tamen non recitantur.

Hac dicit Dominus, si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attendentur & pertransibit affluxi te, & non affligam te ultra.

MEMINISSE oportet huius Vatis rationes cum Ionae vaticinio pluribus in rebus consentire, quod & initio annotandum esse docuimus: atque hoc pacto quorundam locorum explicatio, ad illius vatis librum reuocanda est, ex quibus vnus hic esse indicatur, alio qui sententiae cum rebus ipsis non apte conueniet. Igitur Ionas praedixerat Niniuitis: Adhuc quadraginta dies, & Ninive subuertetur. quibus tamen venia illa tepestate ob poenitentiam, & studiorum actionumque, correctione data est: Vidit enim Dominus opera eorum, quia conuersi sunt a via sua mala, & misertus est Dominus super malo, quod locutus fuerat vt faceret eis: hoc autem misericordiae diuinae beneficio, tum ob vitam & morum perfectam emendationem, tum etiam ob maximam populi ipsius multitudinem, cui natura sua elementissimus Deus pepercit, affecti sunt, sicut scriptum est: Et ego non parcam ciuitati magnae, in qua sunt plus quam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dexteram & sinistram suam, & iumenta multa. Itaque oportuna poenitentia, vitaeque emendatione, & perdendorum magna & miserabili copia benignissimus Deus tunc exorari se iuerat: nunc vero rebus rursus scelere, iniuria, nefariaque, impietate corruptissimis, eod culpa & indignationis in se diuinae prolapsos esse Niniuitas ait, vt dum repetuntur publica calamitate poenae nulla neque emendationis vitae, neque populi multitudinis ratio habenda sit. Namque ob eam rem vaticinium hoc onus appellatum est, quod iudicij sententiam firmam, poenamque sine pronocatione, animaduersionem sine auxilio contineat: cuiusmodi horrendum & formidandum iudicium in eos aliquando exerceri solet, qui, si diutius expectarentur, vel poenae metu deterriti, vel miraculorum magnitudine permoti, in sacco & cinere poenitentiam, vt praceptor noster affirmat, egissent: sed huiusmodi tardam & seram nimis poenitentiam inuilem persape fore, ex diuina disciplina, & communi theologorum placito accepimus, sicut scriptum est: Date Deo nostro gloriam, antequam contenebrescere faciat: & offendant pedes vestri ad montes caliginosos, &c. Et Esau non inuenit poenitentiae locum, quanquam cum lachrymis quaesisset eam. Israelitis quoque cum illi in exploratorum causa infidelitatis & timiditatis suae vitium magno etiam studio ac conatu corrigere, diuinamque iram deuare niterentur, impetus ardorque, repressus, & diuinae in illos sententiae constantia identidem ostesa, atque euentu ipso confirmata est. Huius igitur argumenti sententia in Niniuitas, diuini hominis auctoritate a Vate nostro fertur, vt neque iam posthac tanto scelere & crimine, tanta iniuriarum illatarum magnitudine, ac turpissimarum rerum studio nobilitatis, non modo ob respiciendam, sed neque ob vitam integritatem, si tamen se ipsos integros perfectosque fore dicant, neque etiam ob multitudinem, si plurimi sint, parcendum fuerit, sed extremum ab omnibus exitum dandum esse confirmat. Sic quoque attendentur. Ipsa totio excisione commune, nulla neque maiorum neque minorum ratione habita, significat, neque vero semel sententia diuina ad poenam

Ecce alligan-

Isai. 53.

alligantis vllā reclamationē, aut virtutem ad resistendum magis, quam agnis aduersum
 rōndentes futuram. quam excisionis calamitatē vnam eandemq. plenē extremam ab-
 solutamq. adeo fore ait, vt repetere amplius non sit, id quod conuerso ad vrbē ipsam
 sermone asseuerantē obnūtiatur. *Affixi te, & non affligam te vltra.* *Affixi* Hebraicū ver-
 bū, humiliare, opprimere atq. obruere significat pronomen *Te*, quod ad Ninien ciui-
 tatem referatur, femininum est, präteritum verò tempus certitudinem asseueratio-
 nemq. ex familiari vatum sermone habet. Id verò quod dicitur, *& pertransibit*, extre-
 mum Niniuitarū rerum dignitatē, nunquam amplius restituēdarum finem docet.
 Ninā verò vrbis p̄dicto iam exitu, totius etiam regiæ familiæ gloriam, dignitatē, splen-
 dorē, & nomē quoq. vnā extinctum iri denūtiat: vt nullus omnino ex ea familia super-
 sit, qui ciuitati illi, atq. aliis Assyriis imperare possit. ea verò res Ninā ipsi obnūtiatur.

Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua dirumpam.

Isai. P̄sal. 2.

Diod. lib. 3.

Ioel.

Luc. 11.

VIRGÆ vinculorum, iugorumq. nominibus imperiū, ditionem, potestatemq. que
 significari multis exēplis obseruauimus, vt: *Virgam* humeri eius, & iugum oneris eius, 17
 & sceptrum exactoris eius superasti, &c. Et: dirumpamus vincula eorum, &c: reges eos in
 virga ferrea. Potestatem igitur eius familiæ, quæ à Nino ad trigēsimum prolem vsq. per-
 uenerat, Niniue capta p̄scissuram sese fore Deo affirmat: *Et nunc conclusuē vim ob-*
 tinet, vt: Et nunc conuertimini ad me, &c. idem est quod igitur, *virgam eius de dorso tuo*,
 pronomen, eius, masculinum, Hebraicē ad regem, *tuo*, femininū ad vrbem referendum
 est. [Vincula tua,] iura quibus populi regi imperatoriq. suo tenentur, quæ priuato cui-
 quam violari nefas est: ea tamen diuino consilio & manifesto indicio nonnunquā per-
 rumpuntur, atque ab aliis ad alios imperio translato impietatis, & male gestarum
 rerum poenæ luuntur, sicut scriptum est: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humi-
 les, &c. [Virgam eius.] Regis Assyriorum qui tibi imperat. *Et vincula tua dirumpam.* Nini-
 uis principis & antiquissimæ vrbis dominatum & potestatem in qua ceteræ omnes
 orbis ciuitates tenebantur, euersum iri cōfirmat: namq. pronomina & nomina scepro,
 iugo & vinculis adiuncta, actiuam, non passiuam significationem habent, vt: Dirum-
 pamus vincula eorum, & proiciamus à nobis iugum ipsorum, vincula, inquit, quibus nos
 alligant, & iugum quo premunt. Nunc verò regiæ ac generis stirpes omnes ex publico
 & priuato potestatis obtinēdæ loco eiiciendos esse, idque ex diuini decreti sententia
 euenturum ait. atq. vt Ninien ipsam hactenus alloctus est, sic regē, qui ea tempestate
 imperaret, quem etiam ignominioso sepulchri titulo afficiendum esse p̄dicit.

*Et præcipiet super te Dominus, non seminabitur ex nomine tuo amplius: de
 domo Dei tui, interficiam sculptile, & conflatile ponam sepulchrum tuum,
 quia inhonoratus es.*

Metast. 10.
4. Reg. 10.
Isai. 39.
Ioseph. lib. 3.
c. 5.

HÆC ad eum regem qui vltimis Ninæ temporibus Assyriis imperabat, magis, quam
 ad Senacheribū pertinet. namq. Senacheribo à duobus filiis Adramelech & Sarasar, dū
 sacra faceret, occiso, Assarhaddo filius successit: quē quatuor annis tantū imperasse Me-
 tasthenes Persa scripsit, vltimumq. fuisse ex ea familia. Porro haud diu rerum poti-
 tum res ipsa arguit, quando Merodach Babylonius Rex, qui huius regnum occupauit,
 nūtiis ad Ezechiā miserit. Hunc autē Merodachū Baladad cognomento dictū fuisse Io-
 sephus tradit, quā ceteri Latini & Græci auctores ex literarū vicino stridore Belesum
 vocāt. de qua literarū mutatione nos aliās plura & exactius Deo annuente docebimus.
 Ad hunc verò vltimū Ninæ regē omnia quæ de illis tēporibus à sacris & prophanis au-
 ctoribus scribuntur, pertinere arbitror: *Non seminabitur ex semine tuo amplius*, neminem vltē-
 rius ex illius regis familia hominē regni haredē aut compotē fore ait. namq. obfessa Ni-
 na, atq. Assyriorū exercitu superato & trucidato, rex magno in discrimine regnum ver-
 sari vidēs, filios tres, duasq. filias cū magna auri, argentiq. copia in Paphlagoniā ad Cor-
 thā p̄sidiē misit, ducū omnium sibi acceptissimū. Horum autē nullū porro monumētū ex-
 tate credimus. *Et de domo Dei tui, interficiam sculptile & conflatile.* In ipsa vrbis excisione, quid
 quid vile, & ad prædā comodū fuit, vt aurum, argentū, & vestes pretiose, asportatū est:
 cetera verò diruta, excisa & incensa periēre; sic enim Diodorus scripsit: Arbaces suis
 bonis, ciuibus cōcessis, vrbē à solo euerit, aurū argētūq. omne (nā ad multa talēta ex in-
 cēdio cōfluxerat) detulit in Ecbarana Mediæ vrbē. Illud verò quod postremo loco dicitur,
Ponā sepulchrū tuū quia inhonoratus es, probrosā atq. ignominiosā regis ipsius vitā, ad aternā
 nominis in-

infamiam sepulchro inscribendam esse ostendit, cū in aliis regum & principum se-
 pulchris res præclaræ, & bello, & pace gestæ certis magnorū verborum formulis incidi
 soleant: in illius autem regis sepulchro insigne ignominie testimonium Futurum esse
 illa breui formula significatur, *Quia inhonoratus es*, Hebraicē ad verbum, quod igno-
 miniosē contemptibilis fuisse. namque probrosæ vitæ vsū cognito Babylonios, & Persas
 ad contēptionem primū, deinde ad defectionem, ac demum ad inferendum bellū
 incitatos fuisse Trogus Pōpeius & Diodorus docuēre. Cupiens autem Arbaces Medus
 regis vitam inspicere, data vni ex eunuchis aurea phiala ad Sardanapalum introductus
 est: conspecta regis mollitie, & muliebri apparatu, illum vt nullius rei hominem despe-
 xit, magisque in spem incubuit à Chaldæo datam. Porro quod regis illius nomine Epi-
 taphium proditum celebratumq. olim fuit, cum hac probrosæ inscriptionis formula,
 re & sentētia plurimum conuenit, de quo Diodorus hæc memorię prodidit. Aded verò
 delicia, turpis voluptas, incontinentiaque in eo viguēre, vt successoribus post obitum
 suum in sepulchro inscribi barbarica lingua mandauerit, quod postmodum Græcis in-
 terpretatus est: *Hæc habeo que comedi, & que cum amore & voluptate percepi, ea plurima &
 præcipua relicta sunt.* Quo siue ab ipso mandatum, siue ab alio quopiam non sine diuino
 consilio excogitatū fuerit, nihil infame, aut probrosū magis inscribi potuit: hæc igitur
 horū verborū sentētia est, *Quia inhonoratus es.* Aded verò certam, aded maturē hanc Assy-
 rij imperij excisionem futuram esse confirmat, vt Iudææ regioni Vates tantam pacem
 & securitatem gratulabundus, futuros propediem huius rei nūtiōs polliceatur, qui p̄
 deposito metu, & pace, tum omni orbi, tum sibiipsis & pro securitate ab iis immanissi-
 mis hostibus & nefariis tyrānis diuinitus præstita, lætum diem agere, & cæsis hostis vota
 Deo persoluere suadeant. Magno igitur & lætissimo Enthusiasmo excitatus Vates, ac
 rem velut præsentē contēplatus, Ierosolymitanos ad spem certā hac oratione vsus rapit.

Iustin. lib. 1.
Diod. lib. 3.

*Ecce super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem: celebra Juda
 festiuitates tuas, & reddē votatua: quia non aduciet ultra vt pertran-
 seat in te Belial, vniversus interit.*

MAGNA & assidua Iudæis Assyriorum principum metu trepidatio fuit, quā illi
 illud imperiū stetit, postquā ipsi violatæ pietatis sese alligauerant: nam præter vicinum
 & proximum Itælicę calamitatis exemplum, suis etiam periculis assidue perterrefacti,
 nullum quietum aut tranquillum tempus traducebant. Maximē enim omnium Assy-
 riorum potentia metuebatur, quæ vel sola, vel finitimis hostibus sese sociam coniungēs,
 malum illis pertæpe afferret, sicut scriptum est: Tabernacula Idumæorum & Ismaelitæ,
 Moab, & Agareni, Gebal & Amon, Amalec, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Ere-
 nim Assur venit cum illis, facti sunt in adiutorium filiis Loth, &c. At verò Ninæ regē &
 regia sobole omni extincta, exoptatum nuntium Iudæis afferendum esse p̄dicit: *Ecce
 super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem.* tē certam & breui futuram vox: *Ecce*,
 indicat, quod verò super montes scribitur, id ex antiquo more est. Consueuēre enim o-
 lim veteres, quæcunq. populis omnibus nota publicē esse vellent, quæq. omnium sci-
 re referret, præconis voce ex montibus proclamanda curare. ea verò res per magistratus
 curabatur, atq. hoc modo facta dies, nouilunia, ieiunia, & quæcunq. in bello, aut pace pub-
 licē cognosci & obseruari oporteret, publicē indicebantur: ea verò res præmissis præco-
 nibus expediebatur, qui ex certis in regione montibus proclamantes annuntiant: ita
 vt signo dato adiacentes populi parati attentē rem audirent, quā ab aliis acceptam,
 & in proximos mōtes procurrētes, vltioribus etiā populis tradebat, atq. hoc pacto, quæ
 publicē cognosci oportuisset, breuissimo tempore ad omnes regionis populos exponē-
 batur, quod regio ipsa ita montibus & campis distincta esset, vt præconum voces com-
 imodē ex editioribus locis per omnia pertinerent. Hūc morem ex antiquo Misnaiothi li-
 bro, præter alia plurima, & ad sacrarū scripturarū interpretationem commo-
 obseruauimus, quem frequenter vatum orationibus indicatum, semel annotasse ope-
 repretiū visum est. Sic enim Isaias: Super mōtē excelsum ascēde tu, qui euangelizas Sion,
 exalta in fortitudine vocē tuā: &c. *Celebra Juda festiuitates tuas*, quas hactenus hostiū me-
 tu perterritis, per pagos, & per oppida liberē celebrare non licuerat, nunc publicos læti-
 tias dies, cum summa hilaritate celebrare, & ceteris deinde festis de more peragendis
 operā dare integrum erit. Quoniam verò hæc ex hostibus Assyriis & Niniuitarū regibus,
 Ec 3 secu-

P̄sal. 82.

Misnaioth
tract. de fest.
& de ieiun.
Isa. 40.

securitas Dei terrarū orbi & Iudææ genti prospiciētis cōsilio & beneficio contigit. *Redde vota tua*, quæcūq; pro optata ex horū hostiū metu liberatione tibi fuerant nuncupata. Illud autem indicendorum festorum, & totius lætitiæ annūtiatæ elogium eodem præconio exponendum erat: *Quia non adiiciet ultra, ut pertranseat in te Belial, vniuersus interijt.* Senacheribi impium & sacrilegum genus profus extinguedum, nunquam amplius sacræ Dei religioni insultaturum esse affirmat, id autē genus ex nefariis consiliis & sacrilegis aduersus omnem religionem studiis Belial appellat eodem verbo repetito, quod nuper vsurpauerat, vbi interpretes vertit: Mente pertractans præuaricationē. est enim Belial ne fastū quoddā vitiosum apud Hebræos nomē, de quo nos aliās: Igitur quæ ipsis regibus de familiæ suæ excidio obnuntiata sunt, hoc ad Iudæā nūntio, quasi corollario quodam repetita confirmantur: Verūm enim uerū illud cognitione dignum ducimus, Nahhum Vatem eadem ferē cum Isaia oratione vsū, quædam latissima verba consultō prætermisisse; cuius prætermisionis rationem statim exponemus. Apud Isaia sic legimus: Quam pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pace n, annuntiantis bonum, prædicatis salutē, &c. Hanc orationem Nahhum cum referret, tamen neq; boni, neq; salutis meminit; propterea quōd Isaia vaticinium de publica, vera, certa, & absoluta hominū salute, per Christū omni populo Iudæo primū & Græco afferēda declarādū fuit. hoc verō Nahhum vatis de Ninæ vr̄bis excidio, & principū eius interitu, ex quibus parta pax, nō tamē perpetua, non integra illis salus cōstitit: nam post Ninā excisam, breui pace & quiete vsos, Nabuchodonosor infestis armis expugnauit, atq; Babylonē captos abduxit. Igitur hæc pax fuit, non tamen bonum, sine vlla malorū fece absolutum, neq; integra salus futura fuit: quemadmodum illa altera per Christum afferenda fuerat, quā re ipsa & felicissimo hominibus euentu allatam Diuus Paulus intelligens, eandē Isaia orationem gratulabundus vsurpauit.

Isai. 52.

Rom. 10.

CAPVT SECVNDVM.

Ascendit qui dispergat coram te, qui custodiat obsidionem.

POST QUAM Vates Babylonij regis de Niniue reportandā victoriā, vaticinatus pacē Iudæis promississet, eadē etiā Babyloniciū rerū præuidētia cognita sibi Nabuchodonosoris de Ierosolymis trophæa, & triumphū iisdē Iudæis denūtiat, quibus pacē à Senacheribi genere, & securitatē à Niniuitarū regno nūtiauerat. nā futurū esse viderat, vt Iudæiter à Nabuchodonosore victi, tandē vr̄be & libertate amissa captiui abducerētur. Igitur ne prædicto, aut etiā cognito Iā Ninæ casu, securi in deteriora etiā vitia prolapsi, gratius aliquid sibi cōmereantur, futuræ propediē ipsos ab eodē Assyriorū victore calamitatis admonēs, quē nō ob Ninæ excidiū salutis auctorē suæ, sed insidiatorē tandē interpretari oportet. Quāquā enim ab illo antiquo Assyriorū sese metu respirasse sentiāt, huius tamē potētia nouo timore propediē oblidendos intelligāt. eundē itaq; Niniuis vastatorē sibi etiā ipsis infestum fore prædicat. *Ascendit qui dispergat corā te*, Hebraicē, *Ascendit dispergens in faciem tuam*. Nabuchodonosoris epitheton in sacris, & fortasse etiā in cōmuniū illorū temporū sermonibus vsurpatū, *dispergens*. namq; hoc moris olim fuit, vt maximi principes, certis siue ingenij, siue gestarū rerū appellationibus, vel ad gloriā, vel ad ignominia celebrarētur, vt Hercules ille à Græcis Alexicacos dictus est. Hoc igitur Epitheto *Maphitz*, Nabuchodonosorem celebratum fuisse, hoc atque aliis vatum testimoniis didicimus. quod verbū *disperforem*: siue vastatorē significat, quōd is ad multorum regnorum, & populorum retundendam superbiam, impietatemq; puniendam, atque animaduertenda facinora, dux & vindex à Deo creatus esset: quemadmodum id aperte à Jeremia vate explicatur: *Maphitz* tu mihi vasa belli, ego collidam in tegentes, & disperdam in te regna. Collidere, dispergere, & quod huic significationi finitimum est vastare, ex eodem Hebraico verbo rectē vertuntur. Hunc itaque vastatorem in Iudæam, Hierosolymam vsque populabundum ascensurum Vates à se præuisum, præterito tempore, ob cecritudinem denūtiat. *Ascendit* Israëliticam & Iudæā regionē Assyria terra editiorem esse, ex geographia rationibus constat. ex quo fit, vt venientibus ab eo tractu verbum ascendere, frequentissimē vsurpetur, vt: *Ascendit* Senacherib rex Assyriorum ad vniuersas ciuitates Iuda, &c. Hunc igitur magno impetu ascensurum, rem que aperto bello strenuē aduersus Iudæam gesturum esse ait. *In faciem tuam*, faciem Iudææ

Jerem. 5.

dæ

dæ Hierosolymam, vt præstatissimam & principē totius regionis vr̄betm appellat: est autem dicēdi figura significantissima, qua intrepidus, & nihil cunctans aduersarij animus indicatur. Hispanē dicimus: *Venirse a los ojos, o alas barbas*. *Qui custodiat obsidionem*. qui re, quāquā munitissimis loco & arte vr̄bibus septū, tādū obsideat, quoad obsidione belloq; victū in deditionē redigat, redactūq; abducatur. Expedi igitur tibi vias & itinera, atq; omnē miserēseruitutis laborem iam nū meditari, ad eamq; condicionē ferēdam exercebi.

Contemplare viam, conforta lumbos, robora virtutem valde.

CONSVEVERE sacri vates huiusmodi exhortationibus ferēdas populis, quibus obnuntiant, miserias, tanquam præsentibus describere, vt: Virgo filia Sidonis in Cithiri surgens transfreta: ibi non erit requies tibi. *Contemplare viam*, iam nū prospice qua via tibi eundum sit, atque ad parendum seruitutis necessitati, qua tua tandem culpa (quæ vitare potueris) premeris, animum & vires offirmato. *Conforta lumbos, robora virtutem valde*. Magnam roboris in animantium corpore partem in lumbis esse, & diuinæ, & humanæ philosophiæ rationibus docemur. Minimus digitus meus grossior est lūbis patris mei, & imbecilli atque debiles à latinis elumbes dicuntur. *Valde*, ad longū, magnūq; laborem perferendum. Huius autē rei rationē eam reddit quōd Iudæorum respūb. perinde atque Israëlitæ, ob vitia & scelera affligenda, euerrendaq; breui esset, atque illius tantæ ciuitatis maiestas, amplitudo & dignitas ex diuini iudicij deoreti deformanda.

Quia reddidit Dominus superbiam Jacob, sicut superbiam Israël.

ISRAELIS & Iacobi nomina, alterum Israëliticas res florentes ac prosperas; alterū verō diminutas attenuatq; significat, quæ admodum sapius aliās docuimus. Igitur cum omnes illius gentis res statū suū integrum tenerent, magna quadam & sublimi excellentia Israël præditus erat, quam excellentiam hebraicē G A O N dictam, Latinus interpretes nunc superbiam, nunc speciē nominat. sed cum iā decem tribubus victis, abductis & dissipatis, Iudæa sola superesset, Israëlis sublimitas ad Iacobi humilitatē redacta est cui tamen Ierusalem pulcherrima & maxima vr̄bs atq; antiqua regiā, tēpli religione, & ciuium frequentia celeberrima relicta erat. quæ dum dignitatē, & statum suū retineret, si non Israëliticā, tamen Iacobēā excellentiam conseruare potuit. hanc verō à Nabuchodonosore nō leuiori ruina, quā Israëlis illa felicitas ab Assyrii Senacheribi opera afficiēdam esse Vates præuidens obnūtiat, quia reddidit Dominus superbiam Iacob, vel excellentiam Iacob, sicut excellentiam Israël: similem enim fore Ierosolymitanorum excellentiæ exitum, Deo id ex iudicij sententia permittente, præuiderat Vates, vt & vr̄be excisa ciues capti abducerentur, Ierusalem verō superbiam, siue G A O N. Iacob appellari ex illo etiā psalmi carmine didicimus: *Elegit nobis hereditatem suam, speciem Iacob, quem dilexit: G A O N Iacob*. Quemadmodum verō similem casum Iacobæa superbia, & Israëlitica habuerint, subiuncto carmine vates declarat.

Quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorum corruerunt.

VT huius initio capitis Nabuchodonosorem dispergentem cognominauerat: sic eundem & Senacheribum, duos Israëlitarum, & Iudæorum expugnatores futuros, vastatores appellat vates: vastauerunt eos Israëlitæ & Iudææ regnū. Est autē translatio ab excisis viribus, vt illud apud Hosæam: *Vitis euacuata Israël*. namq; idem verbū ab illo vate vsurpatur, quam translationem persecutus subiungit: *Propagines eorum corruerunt*, abscissas inquit, propagines abstulerunt: quōd tam vr̄bes regias, quam cætera opida expugnata, direpta vastataq; fuerint: ita adeo omnis hæc vaticinij pars, tristis, & calamitosa Iudæis, non læta est, quæ & culpam indicet, & dandas ob culpam pœnas declarat. Quantam verō stragem in Niniue, & in Ierusalem, atque aliis in locis Nabuchodonosor editurus esset, signis ipsis, & indicis expositis ostendit.

Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis, ignea habent currus in die preparationis eius.

ARMS, & vestibus cædis maximæ indicia ostēdēda esse dicit, & ipsam instructionē aspectūq; signorum, & militum tantam vim habitura esse, vt perterrere facere & pellere aduersariorum copias possit. namque duces ipsos non quouis nomine, sed fortium appellatione celebrat, quorum clypei aliās terribilissimi & splendentes adiecto occisorū cruore, ignis instar habituros esse confirmat. namque Hebraicē adiectiuum est, M E O D A M, quod

Isai. 36.

2. Pet. 2.

Psal. 82.

Hos. 10.

quod sanguineum ruborem, & rubini lapidis splendorem significat. militum verò vestes ob hostilis sanguinis effusi copiam cocco tinctæ existimari facillè poterant. *Viri exercitus in cocineis.* Armorum & vestium rubor & fulgor, ingentem cædem, & occisionem factam arguit, vt apud Isaiam: *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcaui solus, &c. & occidi eos, &c.* Neque minorem verò terrorem instructarum acierum, & curruū impetu atque vi, quàm ignis hostibus incussuros ostendit. *Igneæ habena currus.* Siue ob scintillantes ferreas rotas, siue ob falces curruum cursu & sole, ac sanguine vibrantes, ignisque speciem intuentiū oculis obiectantes, siue ob vtramq. rem hæc dicta sunt, illud certum exploratumque est, magnam vim, atque in re gerenda celeritatem hac oratione significari. *In die præparationis eius,* quo tempore ad bellum sese parauerint & instruxerint. quod verò addidit,

Et agitatores consopiti sunt,

AD pauorem tremoremque spectat, quo magni etiam duces, & principes horum etiam venientium conspectu afficiendi erant. *Agitatores,* populorū duces, & principes interpretamur, non ex iis qui bellum inferant, ex iis, sed quibus inferendum erat. porro hæc res Hebraicè per similitudinem dicta est, & *buxi contremuerunt.* buxus enim ex firmissimarum arborum genere est. Assyriorum autem, Nabuco duce, ad bella gerenda alacritatem, & promptum animum, præstantesque viros, atque etiam ad conficiendam rem celeritatem, grauissimis verbis expressit Vates.

In itineribus conturbati sunt quadrigæ, collisi sunt in plateis aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia.

HVIS versus sententia cum superioris sine coniungenda est. In die præparationis eorum. Tantam enim tum promptitudinem, tum animi alacritatem militibus illa expeditionis die futuram, vt præ studio belli & pugnae cupiditate, præ magna properandi & procedendi festinatione sese inuicem in viis impellant & turbent, tantam etiam, illorum copiam, & apparatus bellicum, vt neq. latis etiam plateis quadrigæ capi possint, quin collidantur: ex qua turba, ingentem, & horribilem clamorem audiri necessè fuerit. auditu igitur terribilis exercitus ille erit, visu verò terribilior. namq. armorum fulgore, & animorum furore, vultusque alacritate vehementis ignis vim quandam, speciemque præbebunt. *Aspectus eorum quasi lampades.* Expectatu autem longè terribilissimi futuri sunt, quippe qui tanta celeritate, tantoque impetu rem agunt, vt antequam prævideri, aut vitari possint, conficiant. *Quasi fulgura discurrentia.* Fulguris vis ea est, vt ante feriat exturbetque oculos, quàm plenè cerni, & coeuntibus palpebris vitari possit, *in itineribus.* Itinera pro viis legimus, namque Hebraicum nomen vias propriè significat. At verò tantæ hostium procellæ deuitandæ Iudæos, quamquam fortissimos aliàs, impares futuros esse prædicat, quod ob sua scelera à Deo deserti, nihil humanis viribus conari aut moliri valeant, quod benè, & ex animi sententia succedat; vt pote qui præ animi timore & trepidatione, neque muros etiam defendere, neque portas, quo minus rumpantur, propugnare, neque templi illius, cuius cum munitione, tum maiestate nitebantur & magnopere confidebant, molem tueri & defendere valeant.

Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, & preparabitur umbraculum.

IVDAM rerum olim à maioribus suis gestarum memorem, pro aris, & focus pugna constituta, tamen degenerem nimis virtutem suam, minores omnino vires minus propitium sibi Deum experturū esse dicit: ita, & antiquæ fortitudinis memoria & desiderii probro magis, quàm honoris ac laudi sibi sit. *Ruent in itineribus suis.* Urbem suam defendere conati, & properantes, tamè ex timore & trepidatione cōpulsī impingēt. At verò cum sese ad cōmittendā pugnam minus armis & viribus valere cognoscāt, muros defendere conabūtur, quibus sese, suaque res intra urbem oblecti tueantur, atq. ad eā rem ex scutis, & clypeis umbracula sibi parabunt, quibus & solis calorem arcere & missilium ictus excipere possint: sed cum præter diuinam opem, cui maximè nitendum est, verā propugnatio & defensio, non tam murorum, & operum munitione, quàm commissā cum excepto in capis hoste pugna constet, alioqui enim imbellibus & segnibus ciuibus, vel ænei muri inutiles tandem sunt, ex ea re illud fiet.

Portæ

Portæ fluuiorum aperta sunt, & templum ad solum dirutum.

HIEROSOLYMA duobus torrētibus Cedron & Gihhon alluebatur, ad quos celebres quædam portæ spectabant, quas armorū vi ruptas & patefactas Chaldæorū exercitus irruens, celeberrimū illud totius orbis templū diruit, incendit & vastauit, quod ob lociuium, & cultorum scelera, & nefaria flagitia, diuini numinis maiestate desertum est. inde ad eū euenit, vt omnis illius ciuitatis & regnum omne de pristino statu cōuulsū ad miseriam seruitutis condicionem descenderit.

Miles captiuus ductus est: ancille eius minabantur, gementes vt columbae, murmurabant in cordibus suis.

CONVULSUM & conuersum rerum statum, & vltimum euentum describit. nā quæ olim diuina ope tuta & defensa ciuitas, felices & lætos dies agebat, ac puellarum choris, & cantibus, omniq. lætitiæ & celebritati vacabat, nunc contrā, deserta à Deo, ciuibus suis expoliata, in seruitutem redacta, in squalore, luctu & lætitiis viuat necessè est, atq. ciuium, & feminarum suarum desiderio mœstissima iaceat. quas vt olim assiduis cantibus, & festis, ita nunc deinceps acerbissimis gemitibus & suspiriis continuam operam daturæ videt. *Miles captiuus ductus est,* Hebraicè est, *munitione eius abducta, sublata est,* quod ad Dei maiestatem sese ab illis subducentem referri potest, nisi magis placeat locū de humana ope, & virtute interpretari, *Et ancille eius minabantur, gementes vt columbae.* Huius loci simpliciter ex verbis explicati, sententia exposita est, quem tamen, si ex translatione explicare libeat, sacerdotum, & leuitarū cōmemoratione aperiemus, qui cantus, & choros, quibus in templo indulgebant, in luctum, & mœrorem apud Babylonem conuerterūt, sicut scriptum est: *Illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion.* *Murmurantes in cordibus suis,* plangentes pectora sua, atque hoc modo gemitu & lamentis ille tympanorum & cantionum vsus commutatur. Atque hæcenus Nahhum noster, dum Ninæ, & Assyrii imperij casum ex professo vaticinaretur, ad prædicendam Iudæi regni calamitatem & vastationem commodè digressus est: nunc verò ad propositum reuersus orationem in Assyriorum rebus tractandis consumit, cuius cum digressione ipsa sententiam commodè cōnectens, inquit: Ninam urbem, non vt Hierosolymam portis à milite fractis, sed Euphratis fluminis irruptione expugnandam & capiendam esse: cuius fluminis redundantis vi & impetu muri deiecti, locum militibus ad irrumpendum patefaceret. illarum verò aquarum inundatione omnis hominum, & rerum copia, quæ ab antiquis temporibus eo loci tanquam in piscinam confluxerat, sublata, penitus & eiecta fuit.

Et Ninive quasi piscina aquarum aque eius.

SIC ex Græca versione noster interpres vertit; ex Hebraico verò ad verbum, & ex Chaldaica interpretatione sic: *Et Ninue vt piscina aquarum à diebus est.* Vtriusque lectionis eandem sententiam exponemus. namq. huius loci argumētum illud est: Ninive fluminis irruptione facta, captu expugnatumq. multo, quàm Hierosolymā, fore faciliore, quod eos ciues sortita sit, qui ob loci, soli, mollitudinem imbelles, ignauiq. redditū, dimicare non valeant. Ex qua re illud profectò efficietur, vt minimo periculo, parva tandem victoria, ingens victoribus præda pareretur. Ex duobus oppidis natura & situ dissimilibus, ac diuinæ tutelæ beneficio desertis, suoq. ingenio relictis, id magis conari, atque diutius hostium impetū sustinere tamen poterit, quod fortiores, robustiores, duriorique vitæ vsu exercitatos incolas habuerit, vt Hierosolyma, & Iudææ vrbes, quæ quod asperioribus, & siccioribus locis sitæ essent, robustiores viros nactæ sunt, quàm Ninue, quæ campestribus, palustribus, & irriguo solo condita fuerat. namque hæc ad Euphratem flūuiū, in Assyriæ campo adificata, solum humens, crassumq. sortita est, vbi non altè defossa terra, aquæ quacunq. erumpunt. adde quod flumen ipsum canalibus deuotum, regionem irrigat, & in ipsos vsque urbanos hortos admittitur. ex quo euenit, vt ternis, & quaternis contignationibus ædes construerentur, quod in ipso terre infimo solo inutilis habitatio esset. hæc illius loci naturæ & sitū ex antiqua lectione, atq. ex hominū, qui nostra ætate ibidem commorati sunt, relatu accepimus: Igitur cū Ninue diuini iudicij sententia hostibus tradenda esset perinde ac Hierosolyma, tamen minus

Hippocrates de locis ære & aqua ad finem.

Herod. lib. 3.

Isaac Hispanus in Nahh

minus negotij victoribus exhibitura fuit, quod imbecilles omnino & ignavos viros, tum ob vitæ ipsorum delicias & luxum, tum ob soli, ac cæli naturâ aleret. Nâq. Hierosolymitani fortium suorum memores non nihil conati, quanquam in ipsis viis ob timorem impingentes, tamen muros defendendi causa celerius occupaturi. & umbraculis munituri erant. *At verò Ninive vrbs ut piscina aquarum aqua eius,* mollibus palustribusque civibus habitata, & culta, qui non maiori robore, in ipso calamitatis articulo constabunt, quam si aquei toti essent, & molli luto ficti, omnique siccitatis consistentia carentes, quos si oratione, voce atque clamore, vel eorum duces, vel quispiam aliis à fuga reuocare, & ad dimicationem laudemque hortari studeat, nihilo plus efficiet quam si piscinæ aquas aperto semel, qua defluant, exitu, hortatione & clamore compescere, & retinere paret, hoc est quod subiungitur.

Ipsi verò fugerunt: state, state: & non est qui reuertatur.

IGNAVAM & turpem fugam inductione expressit, non enim raro evenit, ut ducum oratione & clamoribus, ad pudorē & honestatem, ad honestam etiam pro aris, & focus mortem, qui iam terga vertere ceperant, reuocentur. hi verò, quantumvis magno clamore studioque reuocati, nec faciem quidem conuertent, tanto fugæ impetu, impotentique timore perculsi agentur, adeo ut hostibus sine vlllo negotio in vacuam piscinam descendentibus, immensas prædas ex istorum rebus parare & capere liceat, ad quam rem iam sibi præuisam Vates ipse noster vel sua, vel alterius induceta oratione Babylonios milites adhortatur.

Diripite argentum, diripite aurum: & non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus.

ARGENTVM, quod maiori copia contingat, ut obuium magis inquirentibus, in oratione præpositum est; *aurum*, ut dignius & rarius, postpositum: cuius tamen magnâ vim directam ex Nina vrbe à Chaldeis fuisse antiqui scriptores tradiderunt. Aurum argentumque omne (nam ad multa talenta ex incendio effluxerat) detulit Arbaces Ecbatanam Mediæ urbem. hæc Diodorus. Cæteratum autem, quæ in pretio habeantur rerum, ut vestis, statuarum, vasorum, & mensarum, & quæcunque ad delicias voluptatemque comparari solent, infinitam in illa terrarum omnium principe & expoliatrice vrbe copiam inuictum iri asserit, ita ut à victoribus omnino diripi & asportari non possit: quam obrè maximis quibusque ablatis, cætera victis ad vsum permissa relictaque sunt. sic Diodorus, Suis inquit, bonis civibus concessis. eo quod cæterarum, præter aurum, argentum & gemmas, ratio haberi non posset, subiunxit: *Non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus.* Supellectilis, & utensilium omnium rerum genus, Hebraico sermone vasa dicuntur, ut vasa bellica, vasa domus, &c. Ita Israëlita omnium vasorum genera ex Ægyptiis diripienda commodato petere à Deo iussi sunt: Desiderabile autem illa lingua idem quod nostra, pretiosum est. *Non est finis diuitiarum,* Hebraicè, *non est finis constructionis & cumulo magnitudinis.* qua oratione infinita rerum omnium strues vndique Ninam comportata fuisse indicatur. liber autem locum huc expositionis causa ex Chaldeo vertere *Et Ninive ut domus congregationis aquarum à diebus antiquis est. & ipsi fugient: State, state, & non est qui respiciat ad standum.* Huiusmodi autem Ninuiticarum rerum exitum fore ostendit, ut direptioni expositæ, nulla dominorum suorum virtute defendi possint, quos pauor, atque salutis potius propriæ, quàm vlla rerum vel fortunarum, aut dignitatis cura afficiet.

Dissipata est & scissa, dilacerata, & cor tabescens, & dissolutio genicularum, & defectio in cunctis renibus: & facies omnium eorum sicut nigredo olle.

COR tabescens timoris nimij descriptio est, qui tentato primum corde omnis in animali fortitudinis principe membro, cæteras deinde corporis partes, quibus animi virtus exercetur aut indicatur, perturbat, *dissolutio genicularum.* Genua firmitudinis efficientiam præcipue experiuntur, eiusque defectum maximè indicant, sicut scriptum est: Omnes manus dissoluentur, omnia genua fluent aquis. *Defectio in cunctis renibus,* vires, atque laboris ferendi, firmitasque & recti corporis habitus in lumbis renibusque sunt. Propterea, inquit, repleti sunt lumbi mei dolore, angustia apprehendit me ut parturientis. **lumborum**

Diod. lib. 3.

Exod. 11.

Ecdel. 7.

rum autem extremam regionem, & quasi initia ipsa renes, qua parte corpus flectitur, occupant. vehementem autem timorem, & exanimationem facies ipsa cinereo ac fusco colore indicat. *Et facies omnium eorum sicut nigredo olle.* sic Ioël: A facie eius cruciabuntur populi, omnes vultus redigentur in ollam. Igitur vrbe excisa, rebus omnibus partim direptis, partim disiectis, hominibus verò vehemēti metu examinatis, magnum & memorabile humanæ insolentiæ, superbiæ, & gloriæ diuinitus infringendæ exemplum edendum esse ait: adeo ut non sine admiratione pristini status recordatio & memoria cum præsentium rerum comparatione repetatur. Quando illam totius orbis principem urbem summi Imperatoris regiam sedem, cæterarum prouinciarum principibus frequentissimâ, tum soli fertilitate, tum comportatis vndique rebus opulentissimam, fastu, delictisque affluentem repentino ictu in tantum casum datam esse constiterit.

Vbi est habitaculum leonum, & pascua catulorum leonum, ad quam iuit leo, ut ingrederetur illuc: catulus leonis, & non est qui exterreat? Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leonis suis: & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina.

ELEGIA C O carmine hæc à Vate decantata sunt, quod ad celebrandam huius ruinae memoriam maximè idoneum est: oratio verò magnis verbis, & similitudinibus translatis constat, quæ rei ipsius magnitudinem satis explicant. initium autem ab interrogatione admirationi coniuncta fit, atque ab insperato, & incredibili argumentum ducitur. Reges olim & Principes, maximè autem qui cæteras gentes bello infestarent & diriperēt, leonum nomine dicti ferè in linguis omnibus fuere, quod id animantium genus, præter cætera, vi, cæde, prædaque gaudeat, & viuat: sic etiam catuli leonum, minores principes qui iisdem studiis tenerēt, appellati sunt. Ascendit leo de cubili suo, & præda gentium se lenauit, &c. de principibus autem: Super illum rugierūt leunculi, &c. Vt autem leones principes dicuntur, sic regia ipsa vrbs leonum spelunca non ineptè appellatur, cuius modi Niniuem fuisse sacræ & prophanae historiarum tradunt, eo consilio à Nino conditam, eoque murorum, turrium, ædium, atque commoditatum omnium opere constructam & comparatam, ut conseruando orbis imperio idonea, & comportandis ex omni natione diuitiis, rebusque omnibus coaceruandis: capax, deinde, & coactis ex omni Assyriæ vrbe principibus commoda sedes foret, de qua sic apud exteros legimus: Ipse coactis vndique viribus, & his quæ ad tantum opus spectarent paratis, supra Euphratem urbem condidit, &c. & paulò post subiungitur: Et sanè spe sua nequaquam frustratus est. nulla enim postmodum vrbs tanto ambitu, tantæque moenium magnificentia constructa est. Altitudo murorum pedum est centum, altitudo, qua tres currus simul perambulant, turres mille, & quingentæ, quarum altitudo pedum est ducentorum. Habitare eam coegit maiori ex parte Assyrios, & quidem potentiores ex reliquis nationibus assumpit: hæc Diodorus. Hanc igitur urbem, hanc imperatoris Assyriæ arcem, & omnium Assyriæ principum commune domicilium, hanc omnium summorum ducum conuentum, & direpte ex toto orbe prædæ receptaculum, Vates noster habitaculum leonum, & pascua catulorum nominauit. Illud autem assiduum diripiendi orbis, & comportandæ in hanc urbem prædæ studium, illis verbis descripsit. Ad quam iuit leo, ut ingrederetur illuc. Ducum verò & principum cæteras prouincias expoliantium turam receptaculum esse significauit, dicens: *Catulus leonis, & non est qui exterreat.* Non modò autem ad necessarios & oportunos vitæ usus, sed ad fastum, luxum, & delicias quoque, quibus nihil satis esse posse videtur, ex detractis per vim, iniuriam & rapinam vndique spoliis comportatam fuisse ait: *Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leonis suis.* Leonas imperatorum vxores, pellices, concubinas, quibus cum feminæ essent, ut abudè ad luxum, & fastum ad mollitiem ornatumque suppeditaretur, maximum sumptum, imò maxima præda, & rapina opus fuit: illud verò longè maximum & infinitum penè est, post tot sumptus in se, suisque feminis effusissimè impensos, tamen ex præda & rapina magnam ditissimam, quæ in thesauros reponerentur, superuisse vim: *Et impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina.* Magnam verò & perpetuam securitatem sibi, posterisque suis Ninuitæ reges tantæ vrbs magnitudine, firmitudine, ac minutione promissæ illa oratio indicat. *Catulus leonis, & non est qui exterreat:* Ita adeo Ninæ

Ierem. 4. Ierem. 2. & 14.

Diod. lib. 3.

Ninæ totius orbis principis & maximæ vrbs, cuius reges omnium gentium tyrannidē occupauerant, extemum excidium præuidens Vates cecinit; atq; omnis deniq; illius potentiā repentinam æternamq; ruinam prædicit. Eius verò potentiā fundamentum quadruplex, quo illa natio ad propagandum imperium nitebatur, diuinitus euertendū esse ipsius omnipotentis Dei sermone inducto denuntiat:

Ecce ego ad te dicis Dominus exercituum, & succendam vsque ad fumum quadrigas tuas, & leunculos tuos comedet gladius, & exterminabo de terra prædam tuam, & non audietur ultra vox nuntiorum tuorum.

HUMANAM potentiam, quamuis maximam, quamuis magno præsidio munitam, splendore ornatam, opibus tutam, sapientia gubernatam, quamuis insuperabilem omnino creditam, tamen diuina vis repentinò interitu perdere & dissipare potest, sicut scriptum est: *Quia Deus scientiarum Dominus est, & ipsi præparantur cogitationes.* Atcus fortium superatus est, &c. *Quamobrem Ninæ vrbi, quæ maxima ad æternitatem momenta habere sibi videbatur, excidium diuino consilio, & virtute futurum denūtiatur, & quæ nullum hominum genus non contemnebat, Deum vltorem expectare iubetur, qui quanta ad rem gerendam facultate valeat, ipsa appellatione declaratur, Dominus exercituum.* namque huiusmodi exercituum mentionem in magnis vltionibus & grauissimis calamitatibus populo aut regno afferendis fieri plerumque solere, iam sæpe aliàs docuimus. Illa igitur huius loci sententia est: *Quamquam tu o leonum spelunca omnem humanum aduersum te conatum contemnas, neque vllam tantam potentiam esse existimes, quæ turbâdis rebus tuis par esse possit, tamen ecce ego, cui superi iuferiq; exercitus omnes parent, ego inquam, vultum indignabundus ad te conuertam, omnē dignitatem, splendorem, amplitudinem, omnem potentiam, denique res omnes tuas funditus euertam & perdam.* Omnis verò maximi imperij, & potiundæ rerum summæ spes quatuor præcipuè fundamentis (ex humanæ sapientiā præceptis & institutis) nititur; ea sunt rei militaris copia & disciplina, ducum & principum auctoritas, & opum, ac potentiā opinio, amplissima pecuniā suppeditatio, magna prudentia, consiliorum, atque oportuna orationis facultas: multa enim, quæ vi & armis confici difficile possunt, legationum, actionumq; prudentia, & commoda eloquentia expediuntur. his omnibus rebus atq; artibus instructam fuisse Assyriorum potentissimam & regiam ciuitatem, præterquam quod sacri libri testatur, exteris etiam historiis declaratur. Ea verò omnia fundamenta cum tota imperij & potentiā mole euersurum se Deus denuntiat. *Et succendam vsque ad fumum quadrigas tuas,* Hebraicè, *in fumo.* Maxima & præstantissima bellici apparatus pars pro omni apparatu nominauit. *Quadrigas,* quas igni absumentas, & in fumum ad cælum vsque sublatum redigendas esse dicit. principum deinde & ducum eadem significat. *leunculos tuos comedet gladius.* Pecuniā verò faciendæ vias potentioribus notissimas, prædæ, tributorum vectigaliumq; exactiones, & quæ ad hæc genera referri possunt, illa oratione indicauit: *Et exterminabo de terra prædã tuã.* Cæterum omnē consiliorum, actionum & sermonum idoneam facultatem nuntiorum nomine expressit: quod eos qui de magnis rebus legantur, ad agendam strenuè rem; eiusmodi artibus instructos esse oporteat, qualem Rabsacen illum ducem & regium nuntium fuisse illa ad Hierosolymitanos pro deditioe suadenda habita oratio arguit: quæ non minorem auditorum animis metum ac terrorem; quàm grauissima quædam pugnā expectatio, iniicere potuit. namque & facundia & eloquentia Assyrij, vt aliis etiam artibus, valuerunt. Ad hanc autem rationem illud pertinet: *Et non audietur vox nuntiorum tuorum.*

CAPVT TERTIVM.

V*De ciuitas sanguinum, vniuersa mendacij dilaceratione plena, non recedet a te rapina.*

PRONUNTIA in Ninien & Niniuitas sententia, ad decretarum pœnam causam & crimen Vates de more agit, vt nulla neque graui, neque leui re diuina iustitia & æquitas non proberur. Est autem hæc in sacris libris plurimum obseruata formula, vt diuina primùm ad vltiscendum virtute ac potentia ostensa, seueraque deinde in ho-

homines pronuntia sententia, vltimo demum loco crimen peroretur, vt culpa semper, quàm pœna grauior esse existimari possit; quæ si primo loco diceretur, minus attentè fortasè reis ipsis & cæteris, qui eodem scelere sese alligauerint, (quæ hominum insolentia est) quàm pœnarum decreto compulsis audiretur. Illud præterea obseruandum est, vt si quando pœnas ab aliquo diuinitus repetitas esse cognoscamus, cuius crimen publicè non constiterit, causam tamen subesse intelligamus; quæ quanquam dicta apud nos non sit, tamen id præter rationem minime fuerit, cum Deus causam primò sibi cognitam, non semper ante, sed post pronuntiatam sententiam publicè tractare & informare consueuerit. Igitur publicæ animaduersionis, & repetundarum dealiqua gente, natione, ciuitate, vel populo pœnarum crimen, publicam iniuriam, siue *Ethamaf* esse, iam sapius docuimus. Huiusmodi autem crimen Niniuitis illatum hoc capite peroratur: eam verò orationem commodo ad accusationes verbo Vates inchoauit. *Ve,* quod certam culpam, & expectandam pœnam indicat. Omnis autem iniuriæ ratio duobus potissimum generibus, vi, & fraude spectatur, quibus Ninã sese alligasse, ipsa statim propositione declaratur. *Ciuitas sanguinum.* Omne violentiā susceptum scelus & culpa *sanguinum* plurali nomine significatur. namq; de singulis seorsum sic definiti solent: Sanguis eius super caput eius. Niniue autem affectatum totius orbis imperium non sine maximis & persæpe iniustis cædibus constituit. namque ad plenam dominationem summum ius in armis esse ambitiosissimi homines arbitrantur: multas autem nationes & vrbes bello crudelissimo subactas, plures etiam dolo, fraudeque circumuentas societate, immunitateque promissa, non tamen præstita, fuisse significat: cum neque societatis conflandæ, neque tutelæ suscipiendæ, sed auferendæ prædæ, diripiendæque pecuniā consilium appetitusque esset. hoc est quod dicit: *Vniuersa mendacij dilaceratione plena,* quod præter vim, fraude etiam & direptione omnis constaret, neque vnquam (quocunque modo assequi id posset) à prædã, rapina, spoliis atque vectigalibus, tributis, aliisque pecuniā faciendæ viis iniuste munièdis desisteret. quæ omnia genera graui & criminosa rapina nomine complexus est. *non recedet a te rapina,* futuram, perpetuam & assiduam consuetudinem indicat. Propositum autem crimen circumstantiarum & facultatum expositione confirmatur: ostendit enim Vates quibus rebus, quibus artibus, qua potètia Assyrij occupatam vi & fraude tyrannidem tueri studuerint; nimirum non innocentia, æquitate, & humanitate, sed terrore & formidine, atque potentiā ostentatione.

Vox flagelli, & vox impetus rotæ, & equi frementis, & quadriga feruentis, & equitis ascendentis: & micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruina: neque est finis cadauerum & corruent in corporibus suis.

DIXIMVS hanc orationem ad crimen magis, quàm ad pœnam pertinere: quamobrem ad criminis rationes explicatio reuocanda est. Igitur fundandi & propagandi imperij rationem, & facultatem partitione atq; expolitione indicauit, quod perterritos homines armorum strepitu, quadrigarum graui sonitu, equorum & equitum tumultu, gladiatorum & hastarum horrendo splendore edita, sine vlla misericordia in alios ad aliorum horribile exemplum spectanda cæde, atq; huiusmodi multis crudelitatis argumentis, quæ hominum sensus, animumq; tentare & permouere valeant, Assyrij vti fuerint. *Neque est finis cadauerum, & corruent in corporibus suis.* Infinitam hominum cædem ab ipsis factam significat, adeò vt liberum sibi ipsis iter cadauerum multitudine impediuerint. *corruent,* ita vt corruant, *in corporibus suis.* Suis non reciprocum est, sed ad tertiam personam pertinet, *in corporibus* illorum cadauerum passim stratis & iacentibus. ob huiusmodi autem vim omnibus gentibus illatam, futuram esse Niniues Assyrij imperij principis ciuitatis, & regum ac principum stragem atq; euerisionem (quam iã prædixerit) Vates docet. Illa etiã quæ fraude & dolo commissa scelera sunt, ad hanc violentiā culpā accedunt, vt quod blandis persuasioneibus atq; astuta oratione & astronomica disciplina ostentatione, cæteris gentibus deditioem persuadere studuerit, persuasique grauem seruitutis conditione statuerit, perinde atq; meretrices facere consueuerunt, quæ miferos adolecètes blanditiis & veneficiis in suam consuetudinem immerfos miserè decipiunt, sicut scriptum est: *Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius soleo guttur eius.* nouissima autem illius amara quasi absinthium. Igitur Ninæ ciuitatis fallacia

nis Dei apud Aegyptios & Cyrenaeos celebratissimi templo fortasse & nomine clarissima: quam in Aegyptij maris littore ad Mareoticum lacum, & Nili amnis ostia sita fuisse, ex huius Vatis & aliorum auctorum descriptione cognouimus. Eam autem urbem situ & edificijque maximam & munitissimam, auxiliariibusq; copiis florantissimam à Nabuchodonosore excisam fuisse, testes praeter hunc Vatem sunt Ieremias & Ezechiel. Ecce, inquit, ego Dominus visitabo super Amon de No, & super Pharaonem, & super omnes qui confidunt in eo, & dabo eos in manus quærentium animas eorum, & in manus Nabuchodonosor regis, Babyloniae, & manus seruatorum eius, &c. eadem enim apud Ezechiel, diuina sententia in No vrbem pronuntiata est. In huius vero Vatis situ & ruinis Alexandriam postea conditam fuisse, D. Hieronymus memoria prodidit, quod ex antiquis historiis atq; ex Chaldaica bibliorum interpretatione constat: nam Chaldaeus paraphrastes, in locorum situ notando, non prisca, sed ea quæ ætate sua celebrabantur, nomina vsurpat, vt Hispaniam, Italiam, &c. Quam rationem perpetuo secutus, No vrbem quoties apud Vates offendit, Alexandriam nominat, quam Latina versio semper imitata est: quanquam Græca editio varia & discrepans in huius nominis notatione est. Huius autem vrbis incomparabilem potentiam, loco, & situ, & comearum oportunitatibus, & multarum & magnarum gentium studiis arguit. *que habitat in fluminibus*, inter Nilum in nostrum mare permeantium maxima ostia maximis excipiendis nauibus idonea, quibus ab ortu & occasu vallatur: ab Austro vero Mareoti lacu celeberrimo & commodissimo, à Septentrione Lybico, siue Aegyptico pelago: ita vt comearum & necessariorum rerum oportunitatibus multis abundet, & situ atque aquarum ambitu munitissima sit. *Aqua in circuitu eius: cuius diuinitate mare*. Portuosum & firmissimum praesidium, nec non & conuehendis ex omni orbis parte rebus, & mercibus maximè idoneum. *Muri eius aqua*. Si vero de sociorum studiis & auxiliariibus copiis quaeramus, innumerabiles & fortissimos nationum populos recensimus, quæ antiqua generis necessitudine coniunctæ, salutis & periculorum societatem religiose pactæ fuerant, quotquot ex Chamo siue Chameleno Noachi filio oriundæ essent.

Aethiopia fortitudo eius: & Aegyptus, & non est finis.

FREQVENTISSIMAM vrbibus & oppidis cultissimamque Aegyptum fuisse, omnes tum prophana, tum sacra testantur historia.

Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo.

MVTATIONE personæ subitaq; apostrophe ad No, ex vatu more vsus hic noster est. Hos autem omnes non meru vel potentia coactos, sed generis communionem & vicinitatis necessitudine impulsos, auxilium No vrbem intulisse res ipsa declarat. nam teste Mose, Chus Mizraim & Phut filij Chæ fuerunt, quos Latini & Græci Aethiopes, Aegyptios, Afrosq; vocant. Africa autem partem Libyam dici Ezechiel auctor est: & tamen tanta fitus & oportunitatum felicitas, tanta auxiliorum magnitudo & copia No vrbem ab Assyriorum exercitu defendere non valuit.

Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem: paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum, & super inelytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus.

HÆC omnia ad No vrbem referuntur, quæ ante Ninæ casum extrema belli pericula & exitiales calamitates ab Assyriorum exercitu accepturæ esse obiter Nahû vaticinatus est, præterito tempore ob eam rem vsus quod certissima prædictio sit. Igitur accepta No ciuitatis, clades, & principum atq; grauissimorum virorum eius vincula, ac reliquæ turbæ captiuitas, argumeto ex cõteritione sunt, Ninæ vrbem ex diuino consilio hostibus traditâ, excidi facilius posse: quippe quæ quanquã maxima & firmissima videatur, cû No Amon naturali praesidio & auxiliorum virtute atque studio comparanda non sit.

Et tu ergo inebriaberis: & eris despecta, & tu quæres auxilium ab inimico.

No non minorem aut leuiorem amaritudinis calicem ad fundum vsq; exhausturâ Ninuën dicit, ita vt omnem illam antiquam superbiam & insolentiam, imò omne etiã consilij, facultatis, vtebriã indigens facile ab hostibus euersa & dissipata pereat. *eris despecta*, Hebraice *eris abscõdita*, perinde ab oculis hominum sublata ac si nunquam fuisset, ita inebriatio reru perturbatione & trepidatione, quam mox absconditio & dissipatio secutura sit, significat, vt illud:

Ezech. 30. Ierc. 46.

D. Hieron. in epitaph. Pauli.

Metast. lib. 1.

Gen. 10.

Ezech. 30.

10

15

20

25

30

35

40

45

50

55

vt illud:

vt illud apud Abdiã: Bibent & absorbentur, & erunt quasi non fuerint, neq; verò vel fideliora, vel utiliora quaesita & rogata aduersus hostes. Ninuën experturam esse confirmat, quã voluntaria regum & sociorum, fortissimorumq; ac necessariorum Alexandria experta sit: plurimum enim voluntariae operæ rogatis & coactis praestant, & tamen cû meliora nihil profuerint *No Amon*, nihil omnino Ninæ deteriora profutura esse consequitur. *Et tu quæres auxilium ab inimico*, quando tuis viribus & facultatibus minor futura es, quàm vt obsistere & hostis impetum sustinere valeas. Verum enimvero *No Amon* & si non meliori successu, meliori tamen fide auxilios habebit socios, qui quod amici & necessarij fuerint, si nihil aliud praestiterint, tamè dimicaturi sunt. At verò Ninuë eorum quibus maxime fidebat, voluntates & studia erga se extincta, atque ad hostes ipsos in suam perniciem translata deprehendit. quæres pulchra similitudine describitur:

Omnes munitiones tuas sicut ficus cum grossis suis: si concussa fuerint, cadent in os comedentis.

Nihil aliud quam belli exitum, cû ab hostibus, tum ab auxiliariibus etiã spectandum, atq; expectati euentus ratione omnem rem gerendam esse dicit. namq; Ninæ rebus labantibus & ruentibus, ad prædæ potius & direptionis spem, quàm ad officium, vel misericordiam socij & auxiliares impellentur: itaq; asciti atq; aduocati ad auxiliu sese hostibus facile conuenient, cû certè & maturæ ruinæ opinione ad libertatè primum, deinde ad spolia animum appulerint: vt in arboribus, maximè autem in ficibus accidere solet, quæ cû maturas, præcoces fructus & paruo momento decedentes habeant, omnes quotquot adfunt, ad impellendū deciduasq; ficus excipiendum inuitant, quando nemo sit, qui in tanta nouorum fructuum comedendi oportunitate sese ab impulsu & ficibus excipientis temperare velit. *Sicut ficus cum grossis suis*, grossos præcoces Ficus maturas interpretatur ex Hebraico nomine *Bechorim*, id quod sequenti oratione declarat: *Cadent in os comedentis*. Hac autè similitudine certam victoriæ & prædæ spem hostibus Vates promittit: quando neq; obsistentium & propugnatorum Ninuëitarum virtute, neq; murorum ac propugnaculorum firmitudine arcerentur. namq; ciues ipsi imbelles atq; ignauissimi erant: muri vero nullo expugnantium negotio, aquarum impetu vitro diruti, portæq; ad aperta fuerunt, & admissis hoste si quid munitionis, aut praesidij reliquum fuerat, illato igni expugnatum est.

Ecce populus tuus mulieres in medio tui: inimicis tuis ad apertionem pendentur porta terræ tuæ, deuorabit ignis vectes tuas.

Hæc tam ex superioribus clara explicataque sunt. Ninuën autè aduersa sociorum studia & defectiones expertam fuisse, externi etiam auctores memoria prodiderunt. Nuntiatu est Baetrianorum exercitum ad regem mitti, propinquumq; esse magnis itineribus proficiscentem. Visum est igitur Arbaci reliquisq; cum expeditis milibus obuam proficisci, vt aut defectionem persuaderent Baetrianis, aut ad id armis cogeret. primum dices, tum reliqui libertatem asserentes, copiis cæterorum sese addiderunt. Hac Diodorus, qui bienniali primi obsidione pressos Ninuëitas, ac deinde in vrbe ipsa simul omnes oppressos, variisq; modis perditos fuisse affirmat, id quod Vates noster futurum prædixerat ad ea, quæ ad toleranda obsidionem necessaria sunt, parare, atque muros & praesidia reficere horaratis.

Aquam propter obsidionem hauri tibi, extruo munitiones tuas: intra in lutum & calca, subigens tene laterem.

Deus iustitiam & seruata non vult, graui laborem difficilemq; curam quidem, nullam tamè certam salutem prestare obnitentibus possunt. Vanu est vobis, inquit Vates, ante lucem surgere, surgite postquam sederitis, qui manducatis panem doloris. Igitur curam, studium, diligentiam, metum, trepidationem, prouidentiamque, frustra tamen omnia hæc Ninuëitis fore significat, duarum verò præcipue rerum, quæ maxime ad tolerandam obsidionem necessariae sunt, commemoratione cæteræ comprehenduntur: aqua enim ad vicius vitæ, vsus opportunissima est, & murorum propugnaculorumq; curatio: lateris autem Ninæ muros fuisse, quod illa regio campestris lapidum copia careat, omnes antiqui & sacri & prophani scriptores tradiderunt. *Intra lutu & calca*

Diod. lib. 3.

HVMNVS EX VOTO IN NAH.
HVM. ODE DICOLOS TE-
TRASTROPHOS.

O Me quid latebras querere, auium
Vulgo nunc mediis rupibus abditum
Obscurè miseros & sine gloria
Percurrisse iuuat dies?

Atque suum studijs heu nimium breue
Instantem grauibus ducere, quid pati
Duram pauperiem? spernere dulcium
Vita commoda partium?

Et cur non potius magna potentium
Presens facta sequar, iamq; animosior
Contendam gradibus scandere prospera
Clari muneris nominis.

Flic diuitia, & premia maxima
Andendi, & celsa gloria vertice
Attollens folio collocat intimis
Productum è tenebris virum.

Fasces ut pavidum, & sceptrum minantia
Magnorumq; frequens turba clientium
Perstringat populum, cogat & annuo
Regem munere prosequi.

Atqui nec rigida durior esculo
Sensus, delicias ut valeam frui
Contingit, stupidum & consilij impotens
Aut est ingenium mihi.

Ut spes aggrediar, coner ut optimas
Artes, intrepidas atque vias, quibus
Herentem celebri culmine lauream,
Summumq; eripiam decus.

At nec precipuis artibus, aut opus
Extremo ingenio est: sapius imperant
Vulgares animæ, & ridiculum caput
Sublimes apices tenet.

Sed quò te rapit hic precipitem furor
O mens, quas tenebras concipis impij
Erroris? dubio puppis in aquore
Amisisse viam pudet.

Heu quid perpetuis cursibus attinet

Indul-

Indulisse bonis artibus, & modos
Et causas penitus nosse, quis exitus,
Qua rerum manent vices?

Si frustra sapimus, nullaq; protinus
Vimēdū eueniunt commoda rectius,
Seu quis desidia tempora conterat,
Doctrinae colat vias.

Quòd si nostram inus pectora roborant
Sermones hominum, percipe certius
Diuinum eloquium, sacraq; carminum
Non fallentia dogmata.

Vt magni quondam consilij Dei
Splendorem, & solij nomina regij
Sublatum ex humili puluere, nec sibi
Credens tanta ferat caput.

Hac nullis hominum parta laboribus,
Sed (quod sic placuit) numinis edita
Nuta, non opibus, non gladiis, neque
Seruantur strepitu graui.

Ast presens pietas, iuraq; & innocens,
Et recti impavidus propositi tenax,
Et vindex animus fraudis & integræ
Virtutis studio calens:

Et solers publici certaque commodi,
Priuatq; rei tempora negligens,
Cura & assiduus pro populo labor
Supremum statuunt decus.

In qua saepe viri muneris maximi
Delecti, potius pascere in asperis
Dumetis pecudum bruta bidentium
Orant agmina, vel bouum.

Ast duris aliis maxima cladibus
Et suso temere sanguine ciuium
Destructis aliis culmina, & arduas,
Construxisse parat domos.

Quem tetra ambitio iuncta cupidine
Sternentem populos fluminis in modum
Quòd rupto penitus proruit alueo,
Per fas atque nefas rapit.

Sic visum Domino, qui mare temperat

Qui

Qui calum imperio, quique homines regit,
 Voluens consilio secula prouido
 Et index, bonus & pater.
 Namq. ille & sceleris crimina publici
 Et fraudes populi, principe & improbo
 Permissa & nimia saepe licentia
 Ulcisci grauiter solet.
 Sed vi, ac innumera cade potentiam
 Constructam, et liquido sanguine, non sine
 Rapina atque dolo, & spoliis putas
 Confirmare ferum genus.
 Ergo vel laqueis omnia callidis,
 Aut legum innumeris flexibus ac dolo
 Constant, innocuumq. capit sagax
 Fraus, & despoliat pecus.
 Aut dura aggreditur frangere cuspidem,
 Conatum positas rumpere vel plagas,
 Vel casum gemitu ferre miserrimum,
 Vel fugisse malum graue.
 Non longum sceleris tempus & impia
 Fraudis, posse tamen perpetuum sinit
 Esse auium, subito sedruit impios
 Frementi Deus impetu.
 Et iam perpetuis subdita molibus
 Fundamenta tremunt, cunctaq. gloria
 Vertuntur pariter pondera cum suis
 In magnum dominis malum.
 Et quam ut flammis uomis perderet ignibus
 Infensos populos egerat excitans
 Fustem persimilem conijcit in rogam,
 Atque ardere iubet Deus.
 Diuinis igitur muneribus nimis
 Impar, quae iam ultrò poscere sit nefas,
 Horrescens pelagi solliciti minas
 Hic nauem ad scopulum ligo.
 Hic me perpetuis carminibus dabo,
 Sermonesq. Dei latior audiam,
 Et stratus mediter gramine florido
 Fontis margine uel sacri.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI

HISPALEN. ENARRATIONES IN HABBAKVQ
 PROPHETAM, PRÆFATIO DE
 PROVIDENTIA.

ANTIQVA olim ac vetus de providentia questio est, quae
 multorum maximorumque virorum ingenia exercuit ac diu-
 multumq. vexauit. Neque ullum aliud argumētum homines
 non modo literarum & philosophiae rudes, sed etiam doctos ve-
 hementius nunquam sollicitauit, quam hoc de diuina erga ho-
 mines providentia. Quoniam Deum esse diuinamq. naturam
 immortalem, felicissimam, omnibusq. modis beatam, quae humani
 ingenij captum infinito superaret excessu, et si questum aliquando fuerit, à nemine ta-
 men mortalium est negatum, qui uel hominis solum nomen tueretur. Fuere quidem
 quos tanquam prodigiosa monstra rarissimos per longissimam mundi aetatem ter-
 ra edidit, quorumq. linguas potius, quam mentes monstra dixerimus: quippe qui vo-
 ce tantum mentiri ausi sint, idque negare quod mente fateri cogebantur. Ambitioni au-
 tem & nouitati studere uoluerunt, ut nec quid cum ceteris hominibus comune sen-
 tire uiderentur, sibi ipsis suisq. mentibus dissentanea protulerint, Deū diuinamq. natu-
 ram esse negantes. Quae quidem illorum assertio tanquam monstrosa iam pridem suis ip-
 sorum auctorum actionibus, orationibus, testimoniis, & uiuendi ratione ac fine explo-
 sa est, nedum à ceteris hominibus ab ipsaq. natura reiecta. At uerò praeter istos alij
 oēs, quicunq. communis sensus participes extiterunt ab ipsa prima infantia ad extremū
 usq. uitae tempus non modò Deū esse sentire uisi sunt, sed & nutibus, uocibus, et ora-
 tione, tū rationis atq. ueritatis uicogēte, tū natura dictate, sunt cōfessi. Illa tamē que-
 stio multorum animos in varias sentētiās distraxit: nū hac quae ab omnibus esse cōcedere
 tur, diuina immortalisq. natura mortales homines mortaliaq. cuncta gubernaret, &
 rebus consuleret humanis, humanaq. actiones & dicta, atq. facta curaret? Atq. om-
 nes hi quidem dum calum omni ex parte patēs atq. apertum intuerentur, dum totam
 mundi fabricam, singulasque eius partes contēplantur, dum solis, lunae, atq. stellarum
 lucem, pulchritudinē, errores, cursus, progressionēque conspiciunt, dum terrae situm,
 dum montiū, dum fluiuiorum fontiumq. naturas, dum temporū mutationes ac momen-
 ta uaria, atque diuersarum quae gignuntur & intereunt rerum uires ratione
 obseruant: non potuerunt cogitare admirabilem uniuersi molem, totq. eius partes, tū-
 to tāq. perpetuo ordine, tanta tum effectū tū tēporum cōcordia, tam diu sine uollore
 etore constare durareq. posse, atq. quamobrem consilio iudicioq. diuino mundū regi
 credere. Hac igitur uniuersi constitutio atq. cōstantia efficax ratio fuit ad confir-
 mandū non solum Deū esse, sed et mundū omnesq. eius partes ab ipso gubernari. Atq.
 hoc quidem argumentum omnibus commune fuit, & iis uidelicet qui naturam ratio-
 nemque sunt secuti duces, & iis etiam quibus natura informat, diuini spiritus
 accessit institutio atque doctrina. Hi namque de hac re frequentissimē in hanc senten-
 tiam scripserunt, quam diuinis uates eleganter huiusmodi deducit carminibus. Cali enarrant
 gloriā Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Dies diei erubescat uer-
 bum, & nox nocti indicat scientiam. Non sunt loquela, neque sermones, quorum non
 audiantur uoces eorum. In omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terre
 uerba

Plato fateri
 negat multis
 argumentis
 apud Plutar-
 chum Euri-
 des, Balbus a-
 pud Cicero-
 Cotta Epicu-
 ro respondit,
 que Diogenes
 ita refellit, ut
 merito ab Au-
 gustin. lib. de
 Ciuitate Dei
 Cicero repre-
 hendatur, qui
 ut actionē li-
 beram serua-
 ret, ignaros
 Deos fecerit.
 Cicero de Na-
 tura Deorum
 ex Aristotelis
 sententia

Socrat. apud
 Xenophontem
 cōment. c. 11.

Eadē ferē So-
 crates apud
 Xenophontē.

Unde Pytha-
 goras necessi-
 tate circunda-
 tū mundū di-
 cebat. Et Par-
 menides &
 Democritus
 omnia neces-
 sitatis praecati
 pro fecit.

Plal. 17.

Verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum, & ipse tanquam sponsus procedens
 de thalamo suo. Exultavit ut gigas ad currendam viam: à summo caelo egressio eius.
 Et occursum eius usque ad summum eius, nec est qui se abscondat à calore eius. sic Da-
 uid, sic alij complures diuinarum rerum scriptores. nec dissimili verborum figura, sed
 eadem omnino sententia idem argumentum illi tractauerunt, qui secundum natura in-
 tuitionem de rebus philosophati sunt.

Claudianus
 in Ruffinum.

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
 Curarent superi terras, an nullus inesset
 Rector, & incerto fluerent mortalia casu.
 Nam cum dispositi quassissimæ fœdera mundi,
 Prescriptoque maris fines, anni que meatus,
 Et lucis noctisque vices, tunc omnia rebar
 Consilio firmata Dei, qui lege moueri
 Sidera, qui fruges diuerso tempore nasci,
 Qui variam Pheben alieno insserit igne
 Compleri, solemque suo, porrexerit vndis
 Littora, tellurem medio libauerit axe.

10

15

Diagoras, Mi-
 lesius, Theo-
 dorus Grin-
 sis.

Summa igitur totius argumentationis est, mundum mente prouidentiaq; gubernari,
 qui in tanta motuum, temporum atque naturarum diuersitate tanta concordia con-
 stantiaque permaneat. Eucere tamen permulti, quibus contraria omnino recepta
 sententia est; qui tamen si Deum esse non negarent, tamen si mundi ordinem & concor-
 diam, & agnoscerent, & faterentur: tamen hominum res à numine vel non prouide-
 ri, vel omnino negligi putabant. Cur autem ita iudicauerint, in causa illud est, quod in
 humanis rebus confusa omnia perturbataque, & quadam quasi fortuna volubilitate
 iactata spectarentur. Nam cum hominem omnium, quæ à natura fide sunt, rerum præ-
 stantissimum esse viderent, animal videlicet imprimis prouidum, sagax, acutum, mul-
 ti-plex, memor rationis & consilij plenum. cumque in eodem ipso hominũ genere eos
 maximè excellere natura, & dignitate conspicerent, qui mentis animique virtutibus
 ceteros superare studeant, sepe autem fieri, ut qui inter homines optimi essent, infimè
 inter ipsos locum tenerent, & omni miseriarum & calamitatum pondere premeren-
 tur, ita videlicet, ut ab iniustis paterentur iussi, & indoctis docti contemptui essent,
 & omnino quicumque sanctitate, iustitia, innocètia, integritate, atque omni doctrina,
 & virtute ornatissimi essent, eosdè infima & conditione, & fortuna esse: cõtra verò
 qui stultitia amentiaque laborarent, iniustitia, rapina, caede, atque omni scelerum &
 flagitiorum genere flagrarent, hos in summa florentique esse fortuna, & ad summum
 honoris gradum perducere. hos itaque beatos esse, illos miseros. Quæ quidem rerum ac
 rationum perturbatio quosdam adducere potuit, ut diuinam naturam sine prouiden-
 tia, ac cura esse putarent. Nam cum Deus iustissimus natura sit, si rebus humanis
 prouideret, consequens esset cum iis pulcherrimè actum iri, qui optimè atque sapien-
 tissimè vitam instituisent: quod longe secus plerumque fieri videbant. Vnde idem il-
 le Poeta, quem priora argumenta, atque rationes Deum esse docebant, his posteriori-
 bus impulsus se de hac re in dubium venisse fatetur.

Argumentũ
 est Diogenis
 apud Cicero-
 nẽ, cui respon-
 det Augusti-
 nũ, lib. de Ci-
 uitate Dei, &
 Gregorius
 multo iucu-
 lentius.

Sed cum res hominum tanta caligine volui-
 Aspicerem, lætosque diu florere, nacentes
 Vexarique pios: rursus labefacta cadebat,

45

Religio

Religio, causaque viam non sponte sequebar
 Alterius, vacuo quæ currere semina motu
 Affirmat, magnumque nouas per inane figuras,
 Fortuna non arte regi, quæ numina censet
 Ambigua, vel nulla putat, vel nescia veri.

Hæc igitur una ratio humanarum rerum, quas quidem peruerso ordine geri plerumq;
 videbant, hanc de diuina natura, diuinaque prouidentia questionem attulit, quæ
 mundi fabricam tantum intuentibus nulla credebatur futura. Atque hæc quidem
 res causam Epicuro dedit, quo insanas illas suas de mundo, de Deo, de rerum ge-
 neratione & corruptione opiniones, atque de humani animi sereret interitu. Si-
 quidem mundum eiusq; partes casu constare, & temeraria minutissimorum corporũ
 per inane coniunctione & separatione omnia concretere dissoluique affirmavit.

Vnde hominum genus, & pecudes, piæque volucres. Dei verò naturam
 beatissimam ac perfectissimam perpetua quiete & tranquillitate vti, neque nostrarum
 rerum indigere; neque humanis negotiis actionibusque sua omnino miscere; & pro-
 rum atque impiorum rationibus planè neglectis, extra omnem mundi locum seposi-
 tam, securum, ut inquit Satyricus, agere euum. Quod autem interdum Deũ
 esse affirmant, humanarum verò rerum negligentem statuunt; idemq; ipsi contra non-
 nunquam Deum esse negent, nihil diuersum sibi que dissentiens dicunt. siquidem ad
 humane contemplationis rationem idem est Deum nullum esse affirmare, aut nostris
 rebus consulentem non esse. Vtraque enim assertio eandem inter mortales impieta-
 tem seminat, easdem de religione opiniones, ac pari falsitate ac malitia imbutas inserit.
 Igitur summa huius argumentationis hæc est: Si Deus est, iustus est, si rebus humanis
 prouidet Deus, iuste prouideat necesse est, id est, si iuste prouidet, cum optimis optimè, cum
 impijs autem pessimè, ut agatur æquum bonumque est: sed deterrimè cum optimis in-
 vita agitur, contra optimè cum improbis; non ergo iuste cum hominibus agitur. Conse-
 quens est igitur hominum res à Deo non curari, quæ si curarentur, iuste curari diui-
 ne iustitie atque equitatis esset. Igitur vel Deus non est, vel (quod proximum est) hu-
 manarum rerum est negligens. Atque vniuersam hanc sententiam vno disticho com-
 plexus mihi videtur Epigrammatum poeta, cum dixit:

Horat. lib. 1.
 scrm. saty. 9.

Marmoreo tumulo Licinus iacet, at Cato paruo, &
 Pompeius: nullos credimus esse Deos.

Martialis.

Ergo ut ad nostri Prophetæ enarrationem proprius accedamus, non parum lucis ad
 sermonum eius sensum intelligentiamque proposita quæstio attulerit, siquidem eandem
 illam hic propheta per occasionem ponit quæstionem, ab eaque dicendi capit exordium.
 nam cum ille diuino afflatus spiritu venturam Judææ gentis calamitatem prouideret,
 quam Nabuchodonosor secundus attulit, dum bellum Judæis infert, & cruenta ci-
 uitate usus vniuersam fere turbam captiuam in triumpho duxit; tantam barbari
 principis carnificinam & crudelitatem animo cernens ingentem adeo dolorem acci-
 pit, ut suæ gentis misericordia motus, à communi de prouidentia quæstione exordia-
 tur. Quod quidem in argumento plurimum est. nam multis illud grauissimisque ratio-
 nibus dilatat, & ad finem usque perducit, neque prius desistit, quam reddito à Deo
 responso animo satisfactum esse suo cognoscit. Eandem igitur illam quæstionem nos
 ita referemus, ut propheta sermonem secuti, responsum ad suum differamus lo-
 cum. Oportunum autem aliquando erit, ut non sententiarum modo, sed & ver-
 borum

Gg

borum

borum artificijque rationem reddamus. quae quidem res in optimis quibusque scripto-
 ribus spectata, in sacrorum vero librorum enarrationibus spectatissima esse debet.
 non solum enim diuinorum verborum quarenda inuestigandaque ratio est, sed quo
 quidque ordine, qua figura, quo tropo, quoue schemate dicatur, arte iudicioque est ex-
 pendendum, vt diuina scripta nulla perfectionis parte vacare manifestò comperiantur. 5
 Igitur locorū communiū apud rhetores non vulgaris est cōmendatio. Plurimum enim
 & claritatis & lucis ad propositas causas asferre probatur, & ad iudicandū de rebus
 accommodati sunt. si suo tempore adhibeantur, & ad docendos, iuuandos inclinandos-
 que animos magnam, vt ait Quintilianus, vim asferunt: cuiusmodi sunt illi, quibus
 rem quamque vel factum laudamus, aut contra iustum vel iniustum docemus, aut ta- 10
 le quippiam aliud rebus vel factis subesse putamus. Solenne autem grauissime & or-
 natissime dicentibus esse videmus, vt, cum res postulat, singulare argumentum, hoc
 est, hypothesein, ad communem questionem, hoc est, thesē referant: atque hæc ad dia-
 lecticam rationem spectant. ad elocutionem vero illud, quod propheta ab exclamatio-
 ne initium facit: quod plerumque casu venit. ijs, qui rem aliquam grauem diutius ani- 15
 mo cogitantes, neque illius indignitatem vltius ferre valentes, dolore, vel indigna-
 tione, vel misericordia, vel alia quadam affectione commoti in huiusmodi vehementes
 erumpunt voces. quod plerūque euenit, vbi de rebus ac moribus hominum agitur.
 Simili dicendi artificio, & non absimili figura iuuenalis vsus est, qui hypocritarum
 offensus moribus eorum reprehensionem ab indignatione sic exorditur: 20

Saty. 2.
 Ultra Sauromatas fugere hinc libet, & glaciale
 Oceanum, quoties aliquid de moribus audent
 Qui curiosi simulant, & bacchanalia viuunt, & c.

Horat. lib. 1.
 Saty. 1.
 Sic etiam Horatius ab admiratione votorum varietatem & inconstantiam accusatu-
 rus inchoat: 25

Qui sit Meccenas, vt nemo, quam sibi sortem
 Seu ratio dederit, seu fors obiecerit, illa
 Contentus viuat, laudet diuersa sequentes.

Sic noster Propheta exordium ab exclamatione ducit. quae dicendi figura & attentio-
 nis plurimum parare solet in auditoribus, & ad considerandam rerum, de quibus agi- 30
 tur, grauitatem plurimum confert.

CAPVT PRIMVM.

NVS quod vidit Habbakuq Propheta

TO RIVS prophetiae argumentum est, qualis sit prophetiae ratio, & quis vaticinandi
 modus; & quis sit Vates, explicans, [Onus] pro graui & luctus pleno vaticinio à diuo
 Hieronymo exponi nemo, qui illius scriptis operam dederit, ignorat. Sed nos illud ad 40
 explicandam huius vocis vim addemus, quotiescunque calamitatem aliquam ex firma
 Dei sententia certoque consilio venturam sacri vates prænuntiant, hac voce, oneris, vt
 solitos esse. siquidem quibus in locis Latini legunt, onus, Hebraei in sua lingua le-
 gunt M.A.S.S.A, vocem scilicet à verbo Nassa deductam, quae apud illos præter alia 45
 multa ad quae transfertur, ferre & baiulare significat. Vnde Massa, hoc est onus fe-
 rendum. Cum enim homines vitis arretri, scelibus operam dant, quae diuina
 lege, & recta mentis ratione prohibentur, solet Deus illos per Vates suos deterere,
 & ad

& ad sanam mentem melioremque vitam reuocare. imitarique illis mala plurima,
 & iustam animadversionem, nisi à flagitijs desistant, & nisi offensionum illos po-
 niteat. Quae quidem supplicia & poenas, tam diu à se parari, & quasi in fasces colla-
 pari ostendit, quam diu vitanda vita spatium concedit. Atque huiusmodi suum
 consilium sepiissime hominibus Deus aperit: pleneque sunt sacrorum librorum pa-
 ginæ huiusmodi admonitionibus. Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrabit, ar- 5
 cum suum tetendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis, sagittas suas ar-
 dentibus effecit. Quid aliud hæc gladij, arcus, vasorum mortis, & sagittarum eadem
 variè significat? nisi fasces, quendam poenarum ac suppliciorum à Deo in improbis
 homines colligari atque parari, nisi peccate desistant, & ad meliorem redeant vitam. 10
 Quod si illi diuinis præceptis obedire ac parere voluerint, non est illud quod ius-
 aptatos poenarum fasces dissoluat, vtpote qui ad clementiam, quam ad vindictam
 multo sit promptior, quemadmodum ipse de se se pollicetur. Ecce ego, inquit, fili 15
 go contra vos malum, & cogito contra vos cogitationem: reuertatur vniquisque
 à via sua mala, & dirigite vias vestras, & studia vestra: nam reuertite locum aduer- 20
 sus regnum, & aduersus gentem, vt eradicem & destruiam, & disperdam illud. Si
 poenitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locus suus aduersus eam agam, &
 ego poenitentiam super malo quod cogitavi, vt facerem ei: hæc Deus. At cum ho- 25
 minum insolentia & improbitas ad contumaciam vsque progressa fuerit, neque à vi-
 tiis & scelèribus, quibus semel adhaerunt, diuelli se vlla admonitione, vllis minis, vi-
 llaue alia suasionem patiuntur, tum vero propositas minas intentaque pericula non va-
 na esse demonstrat Deus, deque improbis & contumacibus supplicium sumit; lata
 tamen prius æquo iudicij ordine sententia. Cuius quidem sententiae præconem pro-
 phetam aliquem constituit, per quem iudiciorum suorum rationem exhibet, vt & il- 30
 li, in quos sententia pronuntiat, cum supplicium acciderit, non fortuna aut casu ac-
 cidisse interpretentur, verum diuini iudicij certam infallibilemque sententiam appro-
 bent & agnoscant; alij vero, ad quos de hac re peruenit fama, eius diuinitatis
 exemplo, & Deum colere & honestè discant viuere. Huiusmodi ergo sententias vati-
 bus ad pronuntiandum mandatas, diuinus sermo onera appellare solet, vel, vt diuus 35
 Hieronymus verit, assumptiones: nos vero explicationis causa onera ferenda dicimus.
 Nam quae Deus ante parauerat, atque colligauerat, iam in iustam oneris grauitatem
 aptata illi sustineant oportet; qui parantem Deum & prædicentem, & ad meliora in-
 uitantem reuereri & colere noluerunt. Ferendum igitur, & inuitis sustinendum onus
 est, nec vlla tergiuersione abijciendum. Itaque cum onus legerimus, poenam sine pro-
 uocatione, & animaduersionem sine auxilio dari intelligamus. Vt enim diuina mise- 40
 ricordia nullum habet finem erga eos, qui illam, dum ad ipsam inuitantur, exposcunt:
 ita diuina expectatio certos fines, certosque modos à iustitia constitutos habet: ad quos
 cum peruentum sit, iuste in eos animaduerti oportet, qui Dei lenitate & clementia sunt
 abusi. Sic enim hominum generi ante diluuium centum atque viginti annorum spa-
 tium Deus ad respiciendum dedit. Quo peracto, ingredi (inquit ad Noè) in arcam 45
 tu & omnis domus tua; adhuc enim, & post dies septem ego pluam super terram
 quadraginta diebus & quadraginta noctibus: & delebo omnem substantiam, quam fe-
 ci desuper facie terrae. Atque hæc de onere, [Quod vidit Habbakuq.] inter vaticina-
 tionum genera, de quibus alio in loco à nobis tractatum est, planissimum atque ma- 50
 nifestissimum, visio est: cum diuinus scilicet spiritus vatum oculos aperit, & ea quae ven-
 tura sunt, velut in theatro quodam spectanda proponit, quemadmodum factum legi-
 mus in libro regum: Cum Heliseus propheta Deum oraret, vt discipuli oculos aperi-
 ret, manifestatione prophetica visuri exercitum magnum à Deo in auxilium ipsorum,
 & eius vrbis, in qua tunc Vates agebat, missum. Historiae autem verba hæc sunt: Heu; 55
 inquit discipulus Vati, heu Domine mi, quid faciemus? at ille respondit: Noli timere,
 plures enim nobiscum sunt, quam cum illis. Cumque orasset Heliseus, ait: Domine
 aperi oculos pueri huius vt videat. & aperuit Dominus oculos pueri, & vidit, quia ecce
 mons plenus aquorum & currum igneorum in circuitu Helisei. Apparet ergo vi-
 dendi aut visionis voce, manifestam rerum futurarum representationem velut specta- 60
 culo quodam explicatam significari. Sed de toto hoc vaticinationū genere plura à nobis
 Gg 2 & ex-

Psal. 7.

Ierem. 17.

Genes. 7.

De onere videre operariū fuerit qua in quaestione promissus ab his differimus.

& exactius alias repetuntur. [Quod videtur Habbakuq propheta.] Ex nominis & officij auctoritate fidem orationi facit. Patria ac genus propheta illis temporibus nota fuere; nobis autem nihil horum præter nomen ex sacrorum librorum auctoritate ac testimonio compertum hæcenus est, neque diuus Hieronymus certi quicquam de hac re statuit, nisi quantum ex Danielis historia Danielis tempore Habbakuq fuisse coniectura coarguit; neque certus est an liber hic ante calamitatem Iudææ gentis, quæ libri argumentum est, an post ipsam cladem iam populo allaram fidei datus, nos itamen ex ipsa prophetiæ ratione, & ex interpretatione illarum vocum, nisi atque onus ante cladem acceptam vaticinationem hanc editam fuisse arbitramur. namque visionis & videndi vocabula in diuinis libris, cum de prophetis agitur ad alias res, præterquam ad futurarum rerum prædictiones, accommodari nunquam eo perimus. Igitur Habbakuq de futura captiuitate vaticinatum fuisse dicimus: hoc enim præter videndi verbum proprie etiam significat illud nomen onus, quod de certis atque late in secleros sententiæ vaticinatione dici modo docuimus. Atque adeo sic exponit Chaldaus interpretes, scribit enim, *malal nebuatha*, id est, onus prophetiæ; non de re quæ iam præcesserit, sed quæ ventura sit, sermonem haberi significans. Idem enim ex ipsis prophetæ verbis manifestum sit, cum ex Dei persona dicat: Opus ego operor in diebus vestris, quod non credetis si quis vobis narret. Quod si de præterita calamitate diceret, qui fieri posset, vt qui iam ipsius testes suo magno malo facti essent, non crederent. De futuris igitur sermo est, siue illa paulo post, siue post annorum aliquot spatium ventura sint. Quo autem tempore fuerit hic propheta, coniectandum nobis est. Chaldaus interpretes summæ apud Hebræos auctoritatis scriptor, in ipso enarrationis initio Habbakuq Sunamitidis femine filium fuisse dicit, illum quem in vitam resurrexerat Heliseus propheta. Probatissima autem apud Hebræos temporum ratio (quem librum illi mundi seriem vocant) Habbakuq prophetiam in Manassei regis ætatem refert, ipsumque cum Iohelc atque Nahhum vaticibus coniungit. His consentiunt Græci atque Latini historici ferè omnes qui de Hebræorum rebus scripsere. Porro Heliseum prophetam centum ac viginti octo annis ante Manassei regnum inter viuos numerari desisse, testes sunt diuinæ imprimis literæ, & Iosephus, & Iudæorum annales. Is enim anno à mundi ortu centesimo nono supra tricesimum mortuus est. Ab eo anno ad Manasseum regem centum & viginti octo anni introierunt. Huius enim regni initium anno post mundi ortum tricesimo ducentesimo trigesimo septimo fuit. Ab initio regni huius ad Solymorum expugnationem, duos supra centum inuenimus annos, expugnata enim fuit ea vrbs vndecimo Eliachimi regis anno, qui fuit mundi tricesimus, tricentesimus, trigessimus sextus. Igitur ab Helisei vaticis obitu ad eam vsque cladem duodetriginta ac ducentorum spatium metimur annorum. Vnde fit, vt si Danielis tempore adhuc inter viuos numeraretur Habbakuq, trecentorum ferè annorum superaret ætatem. quam vitæ longitudinem illis temporibus rarissimam, neque ab historiis prætermittendam esse certum est. Quare omnia Ionathæ auctoritate ipsa re & ratione veritatem exquirere oportet. nos igitur Danielis historiam omnino recipientes (quanquam ea ab Hebræis non recipiatur; neque Hieronymi temporibus recepta prorsus erat) illum in vltima Manassei tempora reijcimus: ita vt in eo seculo fuerit, tamen si non in ipsis Manassei regis annis. nihilque inde incommodi aut absurdi fuerit, quandoquidem commune scriptoribus omnibus est, vt eos, qui se annorum vicinitate coniunxerint, ad eandem referant ætatem. Itaque cum Nahhum, Iohelc, Habbakuq in diebus Manassei vaticinatos fuisse, Hebræorum annales & Eusebius, atque alij referunt, illos in eadem tempestate fuisse, hoc est, de iisdem negotiis egisse, & in eodem vixisse seculo intelligamus. in quibus certum quoddam tempus in diuinis libris non assignatur: solenne enim id plerumque est in diuinis literis, vt in ipso prophetarum initio, sub quibus regibus vixerint, aut vaticinati fuerint, dicatur. Sed de his omnibus alias à nobis proprio argumento est actum in opere, quod de temporibus & regnorum ratione composuimus, atque in communibus de prophetarum ratione disputacionibus. Fuit igitur Habbakuq circa mundi annu 1111. M. C. C. X. C. I. qui fuit C. C. L. V. II. ab edificatione prioris templo, quod tempus ad Græcorum tempora relatū secundū Olympiada vigesimā septimam,

septimam, & vt Romanorum annalium rationem etiam habeamus, circa annu ab vrbe condita octogessimam secundum vaticinatum fuisse dicimus. Sed ne temere hunc vatem in hæc tempora referre videamur, locis ex libris regum, ex quo non leuem facimus de hac re coniecturam, exentiendus nobis est. Scriptum igitur est in vltimo regum libro, eo in capite in quo de Manassei regis criminibus agitur: Locutusque est Dominus in manu seruatorum suorum prophetarum, dicens: Quia fecit Manasses rex Iudææ abominaciones istas pessimas super omnia quæ fecerant Amorrhæi ante eum, & peccare fecit etiam Iudam in immunditijs suis: propterea hæc dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego inducam mala super Ierusalem & Iudam, vt quicumque audierit, timiant ambæ aures eius. Quo in loco omnia ferè verba quæ prophetarum nobiscum recitantur, Ieremiæ vatis esse deprehendimus, præter pauca illa, quæ de audicione, & audientium stupore inseruntur: quorum nullum apud Ieremiam est, sed eadem omnino sententia exigua figuræ varietate apud hunc Vatem legitur. nam primo statim capite scribit: Aspice in gentibus; & admiramini & obstupescite, quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet, cum narrabitur. Cum ergo per Dei vates hanc calamitatem prædictam afferat scriptura, propter Manassei temeritatem atque scelera à Iudæorum gente mutata, cumque in eadem recitatione horum duorum vatum permissa verba in eandem sententiam coniungantur, consequens est eos eadem tempestate fuisse, & ad idem vnumque seculum pertinere, eandemque agitate causam, atque hæcenus de prophetarum de vaticinandi modo, de opere, & tandem de totius operis argumento atque inscrip-tione.

Vsquequo Domine clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non saluabis? Quare ostendisti mihi iniquitatem & laborem, videre prædam & iniustitiam contra me? Quare respicis contemptores, & taces, concalcante impio iustiores se?

CONVERITVR in ipso exordio Vates exclamatione ad Deum facta, atque conquestionis causam assignat, quod ipse miserrimo spectaculo noctes diesque torqueatur acriter, eo quod iniustitia; vim atque furorē in humanis rebus impune grassari videat, & quod tam diu de hac re cogitatione atque oratione cum Deo egerit, neque tamē tantis malis modū reperiat, neque quem exitum habitura hæc sint, ab ipso numine sit edoctus. [Vsquequo ergo, inquit, Domine clamabo, & non exaudies?] Exaudire Deus dicitur, cū responso oraculoue, aut quouis alio signo respondere solet rogatibus, & se non furdum esse testari. Semper enim Deus audit homines, vel antequam quicquam loquantur, namque non effata modo, sed neque cogitata latere ipsum possunt, sed quemadmodū inter homines is non audire dicitur, qui sæpe compellatus non respondet, idque fit vel audiendi sensu turbato, vel somno aut profundis curis oppresso, vel ob spatij magnitudinem voces non percipientem, vel vehementi aliquo strepitu, vel quouis alio modo impedito. Sic scriptura eisdem dicendi & sentiendi tropos ad diuinas res accommodans, solet eiusmodi oratione vti: Vsquequo Domine obliuisceris me in finem? vsquequo auertis faciem tuā à me? Exurge, quare obdormis Domine? exurge, ne repellas in finem. Neque tamen dedignatur Deus huiusmodi orationes animorum affectibus plenas: imò maxime moueri solet (quæ sua benignitas est) & duci ad exaudiendum, cum piorum hominum voces suaues, & dulcem querimoniam aut exclamationem, aut indignationem, aut similem alicum exprimentes animi affectum, audit: gaudetque se ad nos verborum sermonisque figura accommodari, vt benignitatis & bonitatis suæ immensas diuitias explicet: nimirum qui, vt hæc ostēderet, filium suum æternum nobis comparauit, nostræ naturæ omnino participem fieri volens, vt suæ nos diuinitatis participes efficeret. Antiquum est ergo apud Deum, vt cum hominibus sermones conferat, seque ad eorum loquendi, disceptandi, disceptandique rationes vltro demittat: & quæ ingrata importunaque tantæ maiestati videri alioqui possent, gratissimè ille excipiat, & libenter patiat, quauis se ratione, quouis sermone à piis hominibus compellari. Cui rei vel illud argumento esse possit, quod Genesis 18. cap. legimus, quo in loco Deus tam diu cum Abrahamo disceptare, arguere, rationē ponere, & de sua iustitia & misericordia disceptare patitur, dum Abraham quid iam proferat, non inuenit: & quæ ipsi Abrahamo longa, atque audax dispu-

Psalms. 112.

Virgil. Ge. 1. 1.

Genes. 9.

Psalms. 73.

tatio videbatur (quamobrem veniam identidem petebat, dicens: Loquar ad Dominum meum, cum ipse pulvis & cinis sim) hanc sibi gratam, atque modestam esse, vel ipsa audiendi patientia, & respondendi facilitate declaravit: Nam quis sicut Dominus Deus noster qui in altis habitat, & humilia respicit in celo & in terra? Non igitur nouum est Habbaquq Vatem cum Deo de hac re exoptulante audire, quod eum tam diu vehementer clamantem non exaudiat. [Vociferabor ad te vim patiens, & non saluabis?] Expolitio rhetorica est, quæ apud poetas heterosis, vel heterosis dicitur, vt illud: Sic omnia satis In peius ruere, & retro sublapsa referri.

[Vim patiens.] Induit Vates piorum omnium personam & eorum qui de humanis rebus humaniter sentiunt, namque eadem hæc omnium causa est, eadem querimonia: neque quisquam pius homo est, qui iniuriam alteri illatam à se alienam putet, & idem diuinam fidem atque auxilium non imploret. Vim ergo patitur Vates, vel aliis iniuste illatam sentit, & offensionem ipse alienis excipit incommodis, & vim patitur dum hac de prouidentia disputatione secum ipse torquetur: neque aliis de hac re rogantibus satisfacere ipse potest, neque qua ratione sibi aliisque satisfaciat, à Deo edocetur, quem sapius hoc ipsum orauit. Hanc vim maxime se pati conqueritur, quod cum Dei cultor sit, & pius de diuina natura sententiis imbutus, multos diuinam prouidentiam accusantes, qua ratione peruincat, non habet: optatque sibi ab ipso numine suggeri, quod ad hanc dissoluendam quæstionem conueniat. Multis igitur nominibus se vim pati proclamat, quorum omnium origo atque principium, ex hac impiorum in bonos viros inulta licentia ducitur. [Clamabo & vociferabor.] multis ac supplicibus verbis, & acutissimis vocibus omnique affectu feruentibus te orabo, sic Chaldaeus: Vsq̄quo Domine ego orans ero? [Vim patiens, Hebraicè חמא זז.] omne iniuriæ & contumeliæ, mali atque damni genus significat hæc vox, & breuiter quicquid in hominum & rerum publicarum perniciem committitur, & quod Deum ad orbis exitium lacefere, atque irritare natum est, nam cum Moses flagitia omnia quibus hominum genus scatebat, quo tempore aquarum inundatione consumptus orbis est, exprimere vellet, hac vsus est voce, dicens: Impleta enim erat terra Hhamazz iniquitate. quod manifestam cum primis iniuriam, atque publicam in omni flagitiorum genere peccandi licentiam cum contumacia coniunctam significat. transfertur enim per metaphoram à verbo manifestationem & nuditatem signante. [Quare ostendisti iniquitatem & laborem, videre prædam, & iniustitiam.] Amplificatio est per expolitionem ad exaggerandam rem enumeratione criminum iniquitatis & laboris, prædæ & iniustitiæ. Quare, inquit, patieris me tam diu hoc indigno atque miserrimo rerum humanarum spectaculo cruciari atque consumi? cum nullus dies sit, in quo noua iniuriarum atque violentiæ exempla non videam: quæ tu mihi velut spectanda proponere videris, quando tu mihi vitæ præducis, & tamen his rebus quæ me acriter torquent, modum statuere non videris. Quibus in verbis propheta Deum omnia cognoscere asserit, & cuncta hæc ab eo permitti: sed qua ratione quouè consilio Deus hæc permittat, hoc verò ipsum agere optareque, vt sibi aperiat: cum ipse rationem non inueniat, quamobrem tot tantæque permittantur iniuriæ. Hoc igitur est quod dicit: [Ostendis, & videre.] subaudiendum, vt ex Hebraeo intelligimus, Thabit, id est videre facis me, neq. enim horum quicquid te latet. [Iniquitatem.] Vitium quo quisque à recta ratione diuersus agitur, iniquitas vocatur. Auen prauitas Hebraicè quicquid scilicet à recto deuiat, siue illud sit in priuatis tantum moribus, & nihil incommodi aliis afferat præter offensionem, siue iniuriosum in alios sit, estque velut genus quoddam ad ea quæ sequuntur relatum. [Laborem.] molestiam significat, & earum miseriarum genera omnia, quibus mortalis hæc humanæ naturæ condicio afficitur, quorumque maxima pars iustos homines & simplices ac minimè fallaces inuadit, iuxta illud: In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur. [Prædam.] Omne rapinæ genus, omnemq. rerum alienarum iniustum vsum complectitur hæc vox, siue vi, siue fraude atque dolo malo res agatur. [Iniustitiam,] violentiam, vt superius, exposuimus vocabulum (vim) eadem enim est dictio Hebræa. Porro omnia scelerum & iniuriarum genera, in quibus filij hominum qui nihil nisi terrenum sapiunt, versantur, quatuor his nominibus notat Vates. [Contra me.] Coram me palam ante meos oculos, vt nō de antiquis temporibus solum conqueri videatur, sed de suo etiā tempore, cuius ipse testis esset, & tantarū calamitatum spectator tristissimus. hoc est, quod

quod Hebraicè significatur hoc in loco, sic etiā Græca interpretatur eōdē modo. Sic passim in diuinis libris: Et peccatum meū contra me est semper, Direxerunt oculos suos contra Sodomam, neque inuidius latinis hic loquendi modus, vt: Siat contra, sicut inbet. [Quare respicis contemptores & rases.] Quod de rebus dixerat, nunc ad personas accommodat: nam scelera illa per se non existunt separata, sed ab hominibus suscipiuntur, & in ipsis qui suscipiunt, existunt. Est igitur in dialecticis locus ex abstracto ad concretum, vt vulgo dicitur. Quare, inquit, tu Deus respicis contemptores iuris, legum, & rogius æquitatis, qui religione nulla tanguntur, sed diuina humanaq. omnia contemnunt, atque dum sibi suisque ambitionibus, voluptatibus & libidinibus indulgent, omni incommoda dora in genere quemuis afficere pro nihilo ducunt. Quare ergo Domine contemptores respicis & patens eos rerum secundarum insolentia, vt que adeo offerri, vt pios atque probos homines præ se contemnant, & indignissimis tractent modis? & tamen in his omnibus tu cæli & mundi rector ac iudex, cur conuies, cur rases, conculcante impio iustior se? nonne te hoc spectaculum, offendit, atque ipsa res clamat ad te: cur ergo rases? cur non respondes clamanti, nonne cum Abel à fratre est interemptus, extincti iuuenis sanguis ad te de terra clamabat, tuamque iustitiam acutis ac vehementibus appellabat vocibus? Inde autem manifestum planumque factum est nobis, ipsa scelera te quotidie irritare, & iustorum sanguinem effusum ad te semper clamitare, quare ergo tu non exaudis? & si non animaduersione aliqua aut pena, vel vocibus è celo missis improbos nocentesque ab iniuria inferenda deterres? [Iustior se.] Scitè additum est iustior se: quādoquidem facta hominum exactissima diuinarum legum regula iudicentur à Deo, rarissimi quidē erant, quibus ille integritatis ac iustitiæ testimonium dabit, si qui tamen fuerint, omnia ipsi Deo accepta referant oportet. Nam præter vnum Christum omnes in Adam peccauerunt, inquit Apostolus, & omnes egent gratia Dei, id est, & si maxime quispiam per totā vitam integris semper virtutibus vsus sit (quod etiam sine diuina ope fieri nequit) sed tamen si maxime sit vsus, ab illo tamen Adæ peccato, ab illa labe & macula nemo præter vnum Christum natura integer exitit, quicumque verò præter eum extiterit, is non naturæ suæ, sed Dei gratiæ ac dono integritatem suam acceptam referat. Talem tamen hominem neminem hæc tunc fuisse legimus, sanctissimam Dei genitricem semper excipimus, cuius integritati summæ, cuius puritati, cuiusque admirandæ sanctitati tantum tribuimus, vt ipsam extra omnem humanæ condicionis aleam constituamus: & cum de sanctitate, de integritate, deque omnibus virtutum ornamentis agitur, nihil quod, ad hanc virginem pertineat, in dubium aut quæstionem venire patiamur. Igitur cum scriptura dicat, omnes in Adam peccauerunt, manifestum sit, neminem communi atque naturali ordine productum hominem ab illius primi parentis labe & macula tam vacuum, atque purum extitisse vnquam, vt sese Dei gratia non egere iactare possit. Quam quidem ob rem si hominum puritas, sanctitas & iustitia acri & seuro Dei iudicio examinentur, quidnam sperandum putemus? nunquid, inquit Iob, iustificari potest homo coram Deo, aut apparere mundus natus de muliere? Ecce luna etiam non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius: Quanto magis homo putredo & filius hominis vermis? Verum enimvero cum de iustitia agimus, & de iustis hominibus sit mentio, non semper vsque adeo angustis vtimur regulis, sed plerumque iustitiæ vocabulum in ea significatione vsurpamus, vt virtutum omnium vsum quendam esse dicamus, quantum humana condicio Deo opem ferente consequi contingereque possit: quæ iustitia moralis appellatur, sic veteres philosophi iustitiam definiunt, sic Christiani theolog: sic etiam eam ipsam iustitiam defini concedent, quicumque in sacris literis fuerint versati. Neque nobis hic sermo est de altera iustitiæ, siue iustificationis ratione, qua impij à Deo iustificantur, namque suo illa loco sese nobis tractandam explicandamque offerret, sed de iustitia loquimur humana: hoc est de quadam morum secundum virtutem compositione & societate, per quam iusti quidam dicuntur: quam eandem vel bonitatem vel probitatem appellare libet. Gradus autem huius iustitiæ sunt, & quidam quasi ascensus, vnde & qui ea præditi sunt, comparisonem inter se admittunt, neque enim quicumque iustus est, continuo æque atque alius quispiam iustus est. Iusti quidem dicuntur qui virtutum studio tenentur, etiam si nulla veræ religionis notitia ad eos peruenit, sed hi tamen iustitia quadam philosophica (vt ita dixerim)

Psalms. 112. Genes. 17. Iuuenal. Satyr. 4.

Ad hanc iustitiæ rationē accessit Plato in Protagora. Roman. 3. Exponitur locus Diui Pauli.

Iob 25.

Ita Iacobus.

iusti sunt: quorum iustitia & si ad æternam felicitatem ob fidei defectum vtilis non fit, est tamen utilis vt viros bonos efficiat eos qui possidēt, bonitate, quæ a recta ratione & ab honestis moribus sic appellatur. vtilis etiam est, vt qui ea præditi omnino fuerint, æternas in morte penas non subeant, neque hoc iustitiæ huius honore fraudandi sint ex philosophis & gentibus, quicunque iustam operam assiduamque studium virtutibus inuenerunt, atque inter hos ipsos alij alios hac iustitiæ laude præcurrit. Sunt etiam his toto genere iustiores, quicunque hanc virtutum morumque iustitiam cum vera sanctæque religionis notitia coniungunt, id est, quorum animi certa in formati fide erga verum Deum omnibus virtutum ornamentis instructi sunt: ad quem quidem modum & Abel iustus, & Simeon, & viri multi in antiquis & nouis libris iusti dicuntur. Igitur de iustitia & de iustis hæc a nobis hætenus dicta sunt, quæ si ad summam redigamus, iustum naturæ neminem hominem præter vltimū Iesum ortum esse dicimus (atque de ea iustitia loquimur, quæ omnem diuini iudicij reprehensionem fugere possit) & quæ utque vere inculpare que iusti sunt, hos non natura, sed diuinæ benignitatis ope sic iustos esse: iustos præterea esse quosdam philosophica quidem iustitia, quosdam verò religiosa iustitia iustos dici, atque hæc genera inter se comparationem admittere, & in ipsis generibus gradus quosdam esse. Cum ergo de iustorum oppressione Vates queritur, non hoc agit, vt iustitiam exactissimis diuini iudicij regulis metiatur, sed ad huius iustitiæ, quæ in humanis moribus spectari potest, normam & moderationem rem rotam præscribit: secundum quam Iudæorum gens Assyriorū rege ac populo multo iustior erat, vt pote quem etsi non alto nomine, vel hoc ipso quod verum Deum coleret, cuius se familiaritatem populū profitebatur, longo superabat intervallo. Et quamuis Deum sibi vitis, superstitionibus & sceleribus multis infensum reddiderat Iudæorum gens, ob eamque causam iustitiæ nomen plerique exiissent; multi tamen ex illis in iustorum numero erant, quos communi cum cæteris seruitutis conditione Assyriorū rex affecturus erat. Quod vel in Hieremia Vate fit manifestum, qui, tanquā & bonus & iustus esset, tamen in eodem illo bello captiuus ductus est. Hoc igitur est quod Habbakvq clamat, hoc est quod dolet, quod iusti ab iniustioribus patiantur, non ille nunc simpliciter & sua vi iustitiam considerat, sed ex collatione argumentum ducit, eosque iustos appellat, qui à communi hominum iniustitia sunt alieni, aut saltem minus quam ij à quibus patiuntur, iniusti sunt. Eandem hanc sententiam Hesiodus in operibus simili ferè verborum congerie protulit, quam nos ex tempore sic vertimus:

*Iustitiæ nulla est ratio, quicunque Deorum
Religione calet, qui sanctè numina iurat,
Hanc homines soliti veluti contemnere inertem:
Sed qui sacra Deum neglexit, fasque nefasque
Permiscet, false & nouit periuria lingue,
Hic multum ante alios solet admirabilis esse,
Fortior hic vexat meliorem sepe nocendo.
Artibus iniustis, iniusta & fraude doloque.*

Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptilia non habentia ducem.

PVLCHERRIMA similitudine res hæc amplificatur. Nam & Eliani auctoritate & vulgari experimento, inter omnia animantium genera pisces iniustissimos esse constat: solent enim alij alios deuorare, neque solum in diuersam speciem, sed in suam omnino naturam vnumquodque eorum genus auire solet, quod vel in publicis & priuatis piscinis deprehendimus, in quibus annua paruulorum soboles à grandioribus deuoratur. Proxima in hac ratione reptilia sunt, quæ se mutuo incessunt, lacerat & interimūt, atque à potentioribus imbecilliora perduntur. Et reptilis nomine non omnia eius generis, hoc in loco significari intelligimus, sed quædam notissima seruitiæ, quale est Hippopotamus, animal & in aqua, & in terra degens: quod vsque adeo seruum est, & in suum etiam genus crudele, vt apud antiquos iniustitiæ atque violentiæ symbolum extiterit, quam quidem rem in regum sceptris signabant, supernè Ciconiam, infernè verò Hippopotamum figurantes, hoc significato vt vis iustitiæ pareret. Appellatione autem reptilium hoc animal & multa alia continentur, quæ neque pisces verè sunt, neque ad terrestriū animantium

Hesiodus in operib.

Elianus de histo. animal.

*
Causæ vte, quæ sic
dicuntur de non
condemnat, antiqui
philosophi notabant

nam rationem referuntur, sed mediam quandam naturam tuentur, quæ in aquis, pisces in terra degunt, unde amphibia, sunt appellata, talia sunt crocodyli, angues, & manini lacerti, complurisque alia ad hanc formam à natura efficta, sed & lacerta terrestres, quæ in aquis sunt, & atrocius in inter sese crudelitatem exercent. Vnde etiam hæc viginti quatuor genera, de quibus diximus, vindice carere, & rectore, neque enim in sua natura ducem sequuntur, neque in aliena agnoscunt. nam pecudes & armenta homini parenti, ipsamque sequuntur, & meruunt, in ferarum genere, vt in leonibus atque alijs, quædam, conseruatur societas, neque se mutuo lacerant, & si quado ob pastum, aut venem irriantur, non tamen vsque ad necem seruiunt, & vt in quibusdam eorum experimento obseruatum est, & pugnas dirimere, & pericula à se inuicem depellere, non erunt. In alijs natura quædam quasi iustitia atque societas per singulas species conseruata conspicitur, nam & quibusdam parere, quosdam duces sequi reperiuntur, gregatim vagantur, vocibus inter se agunt, seque ad pastus inuitant, atque à periculis deterrent. At verò pisces ducem nullum neque publicè, neque priuatè recipiunt: nam etsi certe gradatim in maiora Deo creata & legitime & conspicimus non tamen ad cæteros pisces, aut moderandos aut regendos efficta esse intelligimus, sed vt suæ naturæ numerum compleant, & per mare liberè vagentur, quemadmodum in diuinis legitime scripturis. Hoc mare magnum & spatiosum manibus, illic reptilia quorum non est numerus. Animalia pusilla cum magnis, illic naues pertranfibunt, Draco ille, quem formasti ad illudendum, si (scilicet, mori) non ad gubernandum agendumue cæteros pisces. Est igitur argumentum ab inexacta similitudine, nam cum homo ad vitæ communitatem societatemque seruandam à natura efficta esse videatur, consequens est, vt iustitiam colat, in qua vna cōiunctio atque societas omnis continetur, alioquin similis omnino erit hominum multitudo multitudi ni piscium & reptilium, quibus nullus iudex datus est, nullus vindex: apud quos nulla est æquitatis forma aut clementiæ, sed violentia atque potentia res omnis agitur: & minores maioribus in usum & escam cedunt. Est igitur, hæc maxima indignitatis amplificatio, quando à quibus iustitia coli debuerat, ab his æquè colitur, atque ab illis, quæ ad hanc ipsam colendam minimè nata sunt. Neque verò interim ignoramus, quid hoc in loco nobis ab Hebraicè scientibus obiici posset. Sed nos latinis hominibus operam damus, & latina biblia potius, quam Hebraica suscipimus enarranda, eamque maxime versionem sequimur, quæ ab vniuersa ferè latinorum ecclesia recepta est, quam vulgatam appellat. Romanis igitur, & Romanam societatem colentibus Christianis, satisfacere cupimus, & quæ illis in communi lectionum vsu sunt, interpretari; vt & sacrorum librorum sensum percipiant, atque ad suam accommodent vtilitatem: interdum etiam cum Latinis Hebraica, Chaldaica, aut Græca coniungimus, quando scilicet ad interpretationis perspicuitatem opus esse iudicauerimus. His verò iusto separatim opere satisfaciemus, qui altiora eruditionis fundamenta iccerint, quales ij sunt qui ad Theologiæ disciplinam, linguarum cognitionem, & variæ eruditionis adhibent ornamenta: namque & his (si Deus concefferit) magnum nos adiuuētum allaturos speramus, si, quas iam diu obseruationes colligimus, aliquando edi contingat.

Et factum est iudicium, & contradictio potentior.

AMPLIFICATIO est per enumerationem specierum: nam cum semel proposuerit diuinus Vates iustos ab iniustis conculcari atque opprimi, id quod in genere dixerat, per specierum enumerationem confirmat, qui locus à bonis auctoribus frequentissimè occupatur, vt à Flacco:

*Nemo, quam sibi fortem
Seu ratio dederit, seu fors obiecerit, illa
Contentus viuat: laudet diuersa sequentes?
O fortunati mercatores, grauis annis
Miles ait, multo iam fractus membra labore.
Contra mercator, nauim iactantibus austris,
Militia est potior, &c.*

Hanc confirmandi formam multum & momenti & ornamentum probandis rebus addentem noster vsurpat Vates. Porro iniuriarum multa & varia genera esse, vtinam non tam experimento, quam legum & historiæ lectione cognosceremus, multas namque, vel

Psal. 102.

Horat. ser. lib. 1. sat. 1.

vel potius innumeras iniuriarum formas in hominum vita reperias, & humanarum etiam legum (quarum immensitas per se est infinita) numerum superantes. Sed quamquam iniuria nullis nominibus præ multitudinem posset efferi, ad quaedam tamen quasi capita redigi facile possunt, iuxta rationem affectuum & perturbationum humani animi, ex quibus fontibus illæ emanant. Aut igitur per superbiam res agitur, ac feritatem quamdam animos efferantem, ut dicitur, quæ superbis & insolentibus frequens est, unde & tyrannis exoritur, aut agitur arte & calliditate: ut cum quis vi alterum opprimere vel non potest, vel ob potentiam inopiam non audet, occasiones ahstasque litigandi capiat, atque alienas res acutis rationibus inuadit, & in hereditate aut fortunis diu committarum deturbat, aut fraudem aliquam cogitat, quo iure, quæque iniuria alteri laedat. Quod si nihil horum sit, fuit occultaque nocetur rapina. Ad hæc capita omnes iniurias referri posse planum est: quæ quidem capita hic à Vate exposita, à nobis autem partim iam explicata sunt. namque de iniquitate, labore, præda & iniuria, id est, violentia, superius diximus: de iudicio & contradictione nunc paucis dicemus. Iudicium apud sacros auctores diuersam variis in locis significationem habet, secundum varias Hebraicæ linguæ voces, pro quibus in latinis ponitur iudicium. nam cum Hebraicæ **דָּיָן** Rib, vim atque notationem reddit, non simpliciter iudicium significat, sed occasionem iniustæ litis ab aliquo aduersus quempiam alium captatâ, ut hac ratione illi nocere possit, vel eius res, vel honorem, vel dignitatem inuadere, id quod latini proprie rixam nominant: cuiusmodi contentionem & rixam eiusque exitum pulchre Iuuenalis describit ad finem tertiæ satyræ:

Iuuenalis. Sat. 3.

Miseræ cognosce proemia rixæ,

Si rixæ est, ubi tu pulsas, ego vapulo tantum.

Vbi cum pulcherrima conformatione totam rixandi seriem depinxit, tandem inquit:

Dicere si tentes aliquid, tacitusue recedas,

Tantumdem est: feriunt pariter: vadimonia deinde

Irati faciunt: libertas pauperis hæc est.

Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat,

Ut liceat paucis cum dentibus inde reuerti.

Vide nostros in Hossam Gometarios. Genes. 13.

Hoc ipsum hoc loco iudicij nomine significatur, rixa videlicet, & iniustæ ad litigandum occasionis captatio: ut tandem aliquid inueniatur, quo iure quæque iniuria noceri alteri possit. Atque ut commodius rem intelligas scito hoc nomine significari accuatam illam, & inimicitis incensam contentionem, quæ Abraham pastoribus, cum illis, qui Loti greges ducebant, de pastionibus fuerat. Eo namque loco dictionem illam Rib, tum rixam, tum iurgium latinus interpres vertit. Unde inquit facta est rixa inter pastores gregum Abraham & Lot, & subdit: non sit quæso, inquit Abraham, iurgium inter me & te, & inter pastores meos, & pastores tuos. Alteri autem alteros de communibus pascuis depellere certabant. hæc eadem significationis vis & notatio illarum dictionum est: Iudica Domine nocentes me, id est, Domine suscipe pro me rixam, quam maleuoli aduersum me parât, & illud: Surge Domine & iudica causam tuam, id est, occasiones quas aduersus te captant ij, qui gloriæ & dignitati tuæ detrahere conantur: & complura alia quæ in hac significatione passim inueniuntur. hæc de iudicio. Contradictio autem iniuriæ genus est, cum quis temere & superbe alterum tractat, & tyrannidem in eos, qui sibi subiecti sunt, exercet, quosque vexare potest, quocumque modo vexare paratus est. Sunt enim multi ingenio contentioso, & nunquam quieto, quibus illud molestissimum videtur, si cæteris molestiam exhibere desinant, aliorum bonis inuident, sermonibus obstrepunt, dignitati detrahunt, quieti & tranquillitati insidiantur, neque aliorum rem, neque causam, neque sententiâ potiorē esse patiuntur: & (ut summatim dicamus) contradictio illa in libris sacris dicitur, qua quis, ne quid alteri bene cedat, contendit. Huiusmodi ingenio præditum hominem nobis sacri libri proponunt principem quendam Araphæ filium ciuitatis Geth tyrannum, illum scilicet, quem senos in manibus & pedibus digitos habuisse commemorant: virumque excelsum fuisse dicunt, hoc est superbum & contradictioni studentem, qui Israëlē cõuictis est cõsectatus. Vbi latinus interpres vertit vir excelsus, Hebraicum exemplar habet vir Madon: quæ vox eadem hoc in loco est, ubi contradictionem interpretatur. Idem planius atque expeditius huius propositione carminis explicabitur: Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris, & inimici nostri subnauerunt

Psal. 79.

nauerunt nos. & in Prouerbiis: Homo peruersus suscitatur lites. vbiq; hæc dicitio Madon inuenitur, & ex eorum locorum collatione planè intelligitur res. Queritur ergo propheta apud Deum hac scelerum impunitate factum esse, ut omnia iniuriarum genera indices augeantur & crescant. Nisi enim mali coercerentur, non solum illi nocere solent licentius, sed ad illorum exemplum multi ad iniuriam inferendam animos erigunt: atque inde fit ut iudicium & contradictio potentior indices fiat, & ad summum nocendi gradum, nisi coerceretur, ascendat.

Propter hoc lacerata est lex, & non peruenit usque ad finem iudicium.

10

NON raro in sacris libris diuinæ legis obseruantiam commendari videmus, nam cum humanarum actionum clarissimam lucem illam esse constet, cuiusque ad beatitudinem æternam animus aspirat, eidem à diuina lege, tanquam à luce totam vitam illustrante vel tantillum discedere non licet. unde fit ut ad hoc homines assiduis suasionibus aduocentur, ne diuinam legem vlla ratione deserant, neque ab ea ad dexteram aut ad sinistram declinent, aut ab illius assidua meditatione animum auocent vnquam, iuxta illud: Et in lege eius meditabitur die ac nocte. Itaque intentos esse oportet iustos homines diuinæ legi, eiusque assiduo teneri studio, eique adherere. Quamobrem cum de diuinæ legis obseruantia in sacris præcipitur libris, huiusmodi verba sæpissimè vsurpantur, tenere, contendere, alligare, non recedere, adherere, &c. ut diuinus inquit Vates: Adhæsi testimoniis tuis Domine, noli me confundere. His verbis contrariam omnino significationem illud habet, quod in nostro Vate Habbaqu legimus, siue ut Latine lacerare legatur, siue ut Hebraicè remittere. [Propter hoc lacerata est, siue, propter hoc remissa est lex.] Nam qui diuinæ legi intentissimè adherere, ipsamque nunquam dimittere, sed manibus alligatam, & fronti appensam tenere iubentur, ij cum malorum hominum atque bonorum tam diuersas tamque iniugas fortes considerant, ita ut malorum viam felicem ac florentem; contra verò bonorum miseram & insuauem plerumque conspiciant, & animos demittere, & virtutis viam deserere quodammodo cogi videntur, & inutilem legis obseruantiam existimare, ut ille horum ipsorum hominum personam sustinens inquit: Et dixi, Ergo sine causa iustificauit cor meum, & laui inter innocentes manus meas, & fui flagellatus tota die, & castigatio mea in matutinis. hoc igitur est quod Propheta noster indignatur, argumento ducto à consequentibus. Cum, inquit, tantum iniuriis, tantumque sceleribus licere intelligatur, fit ut homines ij, qui diuinæ legi adherere, eidemque diligentissimè studere iubentur, eandem ipsam tanquam inutilem dimittant, lacerent atque disrumpant, & quod in promptu est, ad alteram licentem & sceleratè viuendi viam traducantur. nam cum semel huiusmodi opinionibus humani animi imbuuntur, ut hominum actiones à Deo non curari credant, nullum scelus non suscipiunt, nullam legem non perumpunt & negligunt, & ab inferendis omnium generum iniuriis, humanorum suppliciorum, ac poenarum metu tantum prohibentur: quod si humanos iudices latere se sperauerint, sacra prophanis miscebunt. Quam quidem ob rem rectè præcipiunt ij, qui à ciuitatibus, quas legibus atque institutis tuentur, harum opinionum auctores sophistas arceri iubent. non mediocrem enim, sed maximam (ut Hippodamus Pythagoræus inquit) infelicitatem hominum animis sophistarum dissertationes ingenerant, si quid ausi fuerint innovare, præter commune iudicium in diuinis humanisque rebus. quo admissio neque veritas maior, neque vita tutior honestiorque futura sit, sed maiori potius caligine atque perturbatione inuoluenda: ita ut animus religione ac metu omni vacuus ingenio petulanter exultet, & variis malignis sit modis. Tales autem opiniones huius fere generis omnes sunt, aut nullum esse numen, aut quamuis sit, non hoc tamen præditum esse affectu in genus humanum, ut ipsum inspiciat & curet; sed relinqui id & negligi ab ipso. præterea nihil post mortem hominis superesse, illæ etiam opiniones huius notæ sunt, neque minus aut erroris mentibus, aut infelicitatis vitæ hominum, aut calamitatis rebus publicis afferentes, quæ aduersus diuinam Christianamque veritatem à quibusdam quasi tempestates quædam excitatæ sunt, quibus omnes eorum discipuli

Psal. 1.

Iosue 22. Psal. 117.

Psal. 72.

August. lib. de prædestinatione.

Diogenes Laërtius.

In lib. de republica.

Euripides apud Plutarchum de Platonicis.

discipuli (qui utinam non tam multi essent) ab officio & vitæ sanctitate, ad licentiam libertatemque viuendi sunt auocati. Qui quidem huiusmodi ineptas atque impias sententias afferunt: Sola fide homines iustificari: Nullam neque operum, neque humani officij ad æternam salutem vtilitatem esse: Non esse in nobis situm non peccare, sed omnino in nobis, vel inuitis, fato quodam peccata erumpere: Nullum esse in homine arbitrium præterquam ad male agendum faciendumque. Et quæcunque illi, pro Deo immortalis, contra commune hominum iudicium, aduersus leges, aduersus philosophiã, aduersus diuinorum oraculorum fidem & veritatem, in maximam morum labem, & Christianæ religionis dedecus proferre ausi sunt. nam quid per Deum immortalem refert, dicat ne quis Deum humana opera non curare, vt Epicuræi olim dixere, an opera humana nihil ad æternam felicitatem omnino conferre? quemadmodum isti dicunt. nonne hoc est Epicuri sectam excitare? nonne deteriores reddere Christianos, quam Epicuri vllus vnquam discipulus extiterit? nam qui Christianam pietatem sic definit, vt nihil humani neque officij, neque arbitrij ad illam admittat, ac potius omnem, quamuis officiosam, humanam actionem damnabilem detestabilemque Deo esse contendat, is mihi videtur, non Epicuri modò esse discipulus, sed cuius se præceptorem vocari omnino Epicurum pudeat. nunquam enim ille eò insanie processit, vt honestas actiones damnaret, easque menstruatissimis pannibus similes assereret. Sed vt ad explicandi officium redeamus, de his nunc satis. [Propter hoc, inquit Vates, lacervata est lex.] Dolent vehementer sancti viri, quòd diuina lex ab hominibus contemnatur, vt scriptum est: Vidi præuaricantes, & tabescebam, quia non custodierunt legem tuam. Sed eo grauius dolet quòd legis contemnendæ causam à Deo sibi dari impij homines prædicent, afferentes non illorum culpam esse, si minus diuinæ legi intenti sint, sed numinis, cum nullum inter bonos & malos fieri iudicium videant. Arguit igitur hoc in loco Vates à consequentibus incommodis: nimirum diuinæ legis studio flagrantis & incensi animi hæc verba sunt. [Et non peruenit vsque ad finem iudicium.] Ex eorum persona loquitur, qui diuinam legem hac occasione perumpunt. Est enim illorum ratio qua se ad id faciendum adductos afferunt, quia non peruenit vsque ad finem iudicium, id est, quoniam satis superque à nobis iam expectatum est, num aliquando Deus officio iudicis in humanis rebus satisfaturus sit, & suum cuique ius redditurus. sed cum hæc tam diuturni desiderij expectatio non expleatur, se, inquit, aliquando hoc iudicium fore, iam desperare. [Quia non peruenit vsque ad finem iudicium.] Porro hoc loco iudicij nomine eam virtutem significari dicimus, quam in omnium hominum animis, maxime autem iudicium, perpetuò sitam esse oportet: boni, scilicet, & mali cognitionem, cum constanti voluntate ius suum unicuique tribuendi: est enim apud Hebræos nomen Mispas, deductum à verbo quod iudicare significat. itaque iudicium iusti & æqui efficax studium esse definimus, quod Hispanice dicimus *La razon*, quod vt exemplo adducto melius intelligatur, Abrahamum hanc in diuino colloquio vocem audiamus vsurpantem: Absit à te Domine vt rem hanc facias, & occidas iustum cum impio. non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram, nequaquam facies iudicium? Hebraicè interrogatione legitur, id est, qui fieri potest vt communis totius orbis iudex, & qui omnibus terræ iudicibus exemplar ad imitandum sit, tamen hac in re iudicium non faciat? hoc est, iusti atque æqui rationem non habeat? Hispanè *el que ha de iuzgar à todos nahara la razon?* Itaque iudicium? Latine cum pro nomine Mispas Hebraico redditur, hac significatione declaratur, quæ frequentissima in sacris libris est, vt: Cognoui quia faciet Dominus iudicium inopis, & vindictam pauperum. vsque ad finem, id est, nunquam, vel in æternum, vt illud: Vsquequo obliuisceris mei Domine in finem? Exurge Domine, & ne repellas in finem. & Patientia pauperum non peribit in finem. Igitur indignum est quod hoc in multorum ore versetur, inquit Habbaquq; iudicium dignum perueniturum esse nunquam.

Quia impius præualet aduersus iustum; propterea egreditur iudicium peruersum.

Hoc est totius argumentationis pondus, hæc probatio, hæc confirmatio. Sunt autem

autem verba non ex prophetæ opinione prolata, sed eorum, qui diuinitum negant iudicium, diuinamque de rebus humanis cognitionem. atque iuxta sacrorum sermonum rationem ac modum enthymena est, duas tantum argumentationis partes continens, assumptionem videlicet & conclusionem. Hoc modo autem tota argumentatio concluditur: Si impij iustos impunè circumueniunt, iudicium peruersum est: sed iustos circumueniunt impij, ergo iudicium non est aduersus eos; vel si est, peruersum ac prauum est. Huius autem argumentationis tantum duas partes protulit, minorem videlicet antecedentis partem, & intentionem. optarimque ego eos qui sacrarum literarum studio tenentur, huiusmodi argumentationibus tractandis assuescere. plurimum enim ea exercitatio, & ad intelligendum & ad docendum confert. qua de re nos alias præcipimus. Propterea concludendi officio fungitur, vt ergo, igitur, cuius frequens in hac significatione est vsus; præcedente particula, quia, vel quouis alio antecedentis occupante locum, vt: Propterea confitebor tibi in æternum & in seculum seculi. Estque argumentatio hæc à posteriori: non enim iniustorum impunitas in causa est, vt iudicium diuinum non sit, sed signum & argumentum est ad probandum iudicium non esse, vt fumum non esse, signum est quòd ignis non subsit: non autem causa est, vt non subsit ignis. Quare argumentum est ab euentis ad antecedentia productum, vt diximus, à Vate eorum personam sustinente, qui prouidentiam negant. Porro iudicium peruersum aut prauum fortuna, & non ratione res gubernari significat: nam quæ ratione reguntur, rectè semper reguntur: neque enim vllam prauitatis partem ad se admittere ratio potest. sed iudicium hoc in loco idem cum ratione esse dicimus. si ergo iudicium peruersum est, iudicij vim & naturam non habet, atque ex consequenti non rectè iudicium, sed iudicij prauitas quædam est, quale iudicium fortunæ vulgus hominum tribuit, non autem quale Dei esse oporteat iudicium, si Deus hominum facta iudicaret. Hactenus exordiū libri est: in quo disputatio de prouidentia, partim ex piorum hominum querela, partim ex eorum argumento, qui eandem ipsam negant in alteram contradictionis partem producta est. Præterea & quibus argumentis à Vate exornetur oratio, diximus, qui rei indignitatem à sua ipsius indignatione, à consequenti diuini cultus iactura, & legis contemptu amplificat. Iam verò locum communem ad priuatam refert causam, & hypothesim ad thesim reducit; & quam agendi hoc habuerit occasionem, iam explicat, proprioque vatis fungitur officio: nam onus prænuntiat, quod diuina visione præcognouerat: bellum videlicet calamitosum à Chaldæis cum Iudæa gente suscipiendum.

Aspicite in gentibus & videte, & admiramini, & obstupescite: quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet cum narrabitur.

ATTENTIONEM captat Vates futuræ calamitatis magnitudine & mole proposita, vt metum & religionem hoc pacto auditoribus suadeat, ipsosque, quorum res agitur, à corrupta & vitiosa consuetudine, ad vitæ emendationem & correctionem hortetur. Nam quanquam pœna hæc & temporale supplicium illis ob antea factam vitam sint subeunda, minus tamen iratum sibi numen sentietur, leuioreque multo pœnæ dabuntur, si ad vitæ correctionem supplicationes assiduæ, & calamitatum deprecationes adiunctæ sint. namque scriptum est: Et vidit cum tribularentur, & audiuit orationem eorum. Et memor fuit testamenti sui, & penituit eum secundum multitudinem misericordiæ suæ, & dedit eos in misericordias in conspectu omnium, qui ceperant eos. Igitur calamitatis imaginem, quam ipse diuina visione perceperat, ante oculos auditorum proponit: illiusque magnitudinem multis modis amplificat, hostium genus, animos, mores, copias, artes promptitudinem, dexteritatem, velocitatem, eorumque ipsorum apparatus, & arma, & cetera explicat, quibus maior in bello crudelitas, & calamitas maior expectatur. [Aspicite in gentibus & considerate.] Prius verbum ad sensum; posterius verò ad animum cogitationemque pertinet. Aspicite rem, quam Deus per me vobis in imagine spectandam exhibet, & videte, considerate, atque animo & cogitatione tantarum tamque atrocissimarum rerum, quis effectus, quisque futurus sit euentus, percipite. In gentibus. Quandoquidem malum quod Iudæis impendebat, ex gentibus profecturum erat, quas Deus ad puniendum bello populum suum excitabat, hortatur Vates gentem suam, vt ad eam calamitatem

tem, quam ipse à gentibus venturam videbat, oculos atque animum intendant. Atque etiam mortalibus omnibus hanc rem manifestam fieri cupit, vt totus terrarum orbis intelligat, quantum noceat Deum contemnere, & honestati turpitudinem anteferre. nam quas opes, quas diuitias, quasque potentias, homines ad luxum, ad voluptates, ad omnem vitiorum & iniuriarum commoditatem comparant, eisdem Deus ad eosdem ipsos vindicatione & supplicio afficiendos, vtitur. Sed illud hoc in loco breuibus annotare libuit, quòd vbi cum Hebræis Latini legunt, *In gentibus*, Græci in Bibliis suis legunt, *Contemptores*. atque adeo in actibus Apostolicis eadem vox legitur, vbi Paulus in oratione illa grauissima, quam apud Hebræos de Christiana religione habuit, hunc Habbaquq locum totidem ferè verbis vsurpat, vbi etiam pro vocibus illis, in gentibus, illam substituit contemptores: Sed huius varietatis rationem, vel in illius libri interpretatione, vel commodiore in loco reddemus: nunc illud annotasse satis fuerit, eandem esse nobis cum Hebræis in hoc locolectionem, & Græcum interpretem, non Hebraicum exemplat, sed illam D. Pauli varietatem fuisse secutum, quæ suo quidem loco oportuna est, & pulchrè hæret, sed quid significet illud in gentibus, explicatum à nobis est. [Et ob-
stupescite, & admiramini.] Raritatem & magnitudinem rerum sensu perceptarum sequitur admiratio: admiratione in ipsis sensibus stupor cõsequitur. Cum enim quis subitam aliquam rem, præsertim noxium aliquid videt, quod communem modum consuetudinemque excedat, statim primo congressu in admirationem rapitur incogniti & inopinati euentus, porro si admiratio vires incrementumque sumat, stupor efficitur. Est autem stupor, aut totius corporis, aut quorundam in ipso membrorum imperfecta quædam resolutio, vt Galenus & Hippocrates docent. Cuius cum multæ causæ commemorantur, vna est, cum ex tristiali qua & acerba cogitatione sensus opprimatur: calor enim ad interiorem animi sedem penetrans, exteriora membra deserit: vnde fit, vt vel totum corpus, vel aliqua eius pars, suo munere officioque priuetur. Quamobrem qui huiusmodi patiuntur, aut surdi fiunt, aut repente obmutescunt, aut immobiles redduntur, donec ea affectio commutetur, quam affectionem ex repentino admirandoque occursum proficentem pulcherrimè poëta describit:

*Exemplò Aenææ soluuntur frigore membra,
Obruit, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.*

Vt igitur Vates noster impendentis calamitatis magnitudinem significaret, vel ex ipsa cogitatione, admiratione, atque stupore quemuis attendentem opprimendum esse minatur, porro quod admirari, & stupescere iubet, atque imperatio vtitur, tropus est, & dicendi quædam figura. neque enim eiusmodi affectiones imperari alicui possunt, quæ non volentes, sed inuitos opprimere solent: quippe cum ad sensum corporis, & ad sentiendi membra pertinent: sed tamen quicumque earum affectionum antecedentè actione imperat, ipsas eandem naturæ lege cõsequentes imperare videtur. Neque enim fieri potest, vt qui tam immane & ferox spectaculum videat, nõ admiretur & stupefiat. Quamobrem eodem modo omnia verba coniunxit: [Videte, stupescite, admiramini.] Figura autem hæc in rhetoricis incrementum appellatur, satis ad amplificandum accommodata. vt:

*Tunc mihi constantis deiecit lumina fastus,
Et caput impositis præsit amor pedibus.*

[Quia opus operor in diebus vestris.] Propositio est, & totius narrationis caput: in qua rei magnitudo & grauitas explicatur. namque cum in sacris libris operari legimus, grauius quid intelligere solemus, quàm si simpliciter, facere, legamus: illud enim verbu facere, cõmunè significatione habet, operari autè certæ significationis est, quo aliquid nõ solum fieri, sed etiã magna diligentia & molimine parari intelligimus. id quod in multis obseruatum est exemplis, vt in illo: In operibus manuum suarum cõprehensus est peccator. & in illo: Da illis secundum opera eorum, & secundum adinventionem ipsorum retribue illis. Cum ergo hoc in loco opus & operari audiamus, magnam quandam rem, & suo in genere graue adornari intelligimus. Est autem hoc verè artis oratoricæ proprium, vt suis verbis singula proferantur, magna magnis, exigua exiguis. Quare cum rei magnitudine, quæ hoc in loco proponitur, rectè verborum magnitudo & grauitas coniungitur: quod etiam in Hebraica lingua aptius notatur. namque in duabus vocibus, opus, operor, duobus iambis vtitur Vates: qui pes ad graues & acerbas res maximè est accommodatus. [Opus operor.] Verbis Deiloquitur Vates, cuius personam induit, vt grauiorem oratione reddat: grauius enim quid auditur,

Aphorismorum lib. 5.
De causis
Symptomatum.

Propert. elegiarum lib. 1.

auditur, cum ipsum Deum verba facientem inducunt, ipsumque quasi ante oculos statuunt, quam cum ab eo tanquam absente accepta verba nobis reddunt. vnde in grauibus & magni momenti negotiis huius figuræ frequens est vsus; quam conformationem rhetores vocant. Sic Malachias: Ecce ego mitto angelum meum. Malai: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, & non erat vir; vocaui, & non erat qui audiret. graue quiddam atque vehemens huiusmodi figuræ semper sonant. Quòd autem dicit, [Opus ego operor,] id significat, videlicet eam calamitatem non casu aut fortuna, sed diuino consilio venturam: quandoquidem ea hominum peruersitas est, vt plerumque, ne sua agnoscant malefacta, animaduersiones atque pœnas non diuinæ iustitiæ, sed fortunæ, & temporum varietati ascribant; cum tamen horum nihil, neque in casu, neque in fortunæ potestate, sed in Dei voluntate & consilio sit positum: qui vrbes, regiones, & regna ob incolectum malitiam euertere solet, quemadmodum scriptum est: An est malum in ciuitate, quod non faciat Dominus? Ego (inquit Deus) sum, qui suppliciu vobis tam graue & seuerum mole multa paro: vtpote qui non semper religionis meæ cõtemptum inultu patior. [Quod nemo credet cum narrabitur.] Epiphonema est, id est magnitudinis rei cum acclamatione æstimatio, frequens & magni ponderis dicendi figura. vt illud: Horresco referens. Atque totus hic verborum sententiæque ornatus ad maximum negotium maxima cum expositione amplificandū pertinet, vt & sceleru & culpæ, quæ huius pœnæ causa extiterint, grauitas diligentius æstimetur, & iustitiæ diuinæ seueritas agnoscat. Quamobrem & eandem hanc sententiã aliis enuntiatam verbis in libris regum legimus, vt intelligamus hæc ad auditorum admirationem & stuporẽ, & ad rei magnitudinem explicandam prædici. sic enim in loco illo, & apud Ieremiam legimus: Ecce ego inducam mala super Ierusalem & Iudam, vt quicumque audierit tinniant ambæ aures eius. Porro illud verissimè à Deo enuntiatum, non credituros eos, qui audierint, tum propter eorum ipsorum contumaciam, tum etiam propter ingentem rei grauitatẽ: quæ cum non sit ex earu genere, quæ à confidentibus hominibus timeri solent, eorum fidem excessura huiusmodi reru prædictio videbatur. nam ex Ieremiæ Vatis historia intelligimus, quanta fuerit hominum de hac re incredulitas: cum suis iidem ipsi sceleribus blandientes, quæ diuinus Vates verbis exagitabat miris, tamen pœnarum terrores & minas illi omnes contemnebant, ipsumque Vatem, tanquam moleste nimis, & fatyricè mordentem, multis affectum contumeliis explodebant. calamitatem autè eandem cum hoc Vates ille prædicebat.

*Quia ecce ego suscitabo Chaldaeos gentem amaram & velocem, ambulantem
super latitudinem terræ, vt possideat tabernacula non sua.*

CHALDÆA regio est in Babylonis ditione, inter ipsam Babylonem & Arabiã desertam, & inter Tygrum & Euphratẽ sita; aut secundum Ptolomæum inter Euphratem & regiu fluuiũ. iacet autem ad orientẽ Iudææ terræ. In ea celebriores vrbes à Ptolomæo commemorantur, Idicara, Cesa, Sorthida, Biranda, & Mardocææ regioni contermina Ierusalem. De qua regione copiose Plinius, Strabo, & in libris Geographicis Volateranus scripsere: sed & multa apud Ieremiam leguntur. Frequens autè mentio Chaldaeorum est apud Græcos & Latinos scriptores: atque adeo apud poëtas maximè. Sed hæc vox aliud in illis plerumque significat, nempe homines magicæ artis, sacerdotes, atque astrologiæ & mathesos, peritos, & qui ex astris futura diuinant, siue illi ex hac regione, vbi primum hæc disciplina tradita memoratur, siue aliunde sint, harum tamen artium peritiã teneant, de quibus Iuuenalis:

*Chaldæis sed maior erit fiducia, quicquid
Dixerit Astrologus, credent à fonte petiitum.*

Sed nos hoc in loco Chaldaeos intelligimus eius, quam descripsimus, regionis incolas. Qui cum in Babylonis regno atque ditione essent, à Nabuchodonosore in multarum gentium, atque regnorum excisionẽ conducendi erant. Suscito, in perniciem vestram & vastationem: verbum enim translationum est suscitare, ab his, qui vacantem aliquem atque otio somnoque indulgentem ad munus aliquod obeundum excitat, & sollicitant. Atque in hac significatione frequenter à sacris scriptoribus vsurpatur. vt: Suscitauit Do-

Malac. 3.
Isai. 50.

Amos 3.

4. Reg. 17.

Ierem. 19.

Chaldaeos
prius vocatos
Cephenos
scribit Srepha
nus.

Saty. 6.

1. Pat. 21.
Palm. 3.
Palm. 7.

minus contra Ioram spiritum Philistinorum, & Arabum, qui confines sunt Æthiopi-
bus. Atq. illud ex hac significatione est: Multi insurgunt aduersum me. & illud: Exur-
ge Domine in ira tua. eadem namque dictio est in Hebraico exemplari. Omnia autem
hæc excitationem & sollicitationem ad aliquid vehementius agendum significant, siue
in malum, siue in bonum sit. Quod autem Chaldæos nominat certa & propria nota il-
los describens, id ad auctoritatem & certitudinem vaticinij facit. Hoc enim interest in-
ter verissima Dei responsa, & inter illa quæ a dæmonibus, & ab aruspiciibus, cæterisque
vanarum & fallaciarum professoribus & diuinatoribus eduntur, quod ab
his incerta atque ambigua communibus verbis atque obscuris, & ad vtrumque euen-
tum paratis oracula edebantur. quale illud fuit:

Aio te Acacida Romanos vincere posse.

At verò quæ à diuino spiritu, & vero Dei consilio responsa reddebantur, ea certissimis
signata notis, & propriis verbis enuntiata fuerunt, additisque gentium, regionum, atque
personarum etiam, per quas res gerendæ erant; nominibus, diuinam naturam vham,
veram & sapientissimam, atque humanis rebus prospicientem arguebant, & vaticibus
auctoritatē fidemq. conciliabat: nam si diceret, ego suscitabo gentē quandā, &c. id for-
tunæ & tēporis potestati ascribi poterat, quæ (vt nonnulli putāt) nihil æternū manere per-
mittit, omnia permutat, omnia transfert. Sed cum Chaldæos gentē velocem, copiosam,
&c. describat, id non ad fortunam, sed ad certum statutumque consilium referri debet.
[Gentem amarā.] Demonstrationis & propositionis narratio est & expolitio quædam.
Auger autem vehementer calamitatis descriptionem genere hostium, animis, prompti-
tudine, & in vniuersum facultatibus illorum expositis. solet namque in negotiis siue
belli, siue pacis gerendis & voluntas & facultas spectari. hæc omnia partitione proposita
Vates explicat, imprimisque voluntatem exponit, dicens: [Amarā gentem.] *Amarā*
vox est actiua interdum, interdum autem passiuā, & à gustandi sensu ad animum com-
modè transfertur. nam quicquid acerbitate quadam molesta vel palatum, vel animum
alicuius afficit, amarum illi esse dicimus: ac rursus cuius aut sensus, aut animum huiusmo-
di affectione laborat, eum amarum esse dicimus; atque ita amarum os, palatum, linguā,
atque animum appellamus. Priori autem significatione hoc in loco amaritudinis ratio
vsurpatur, vt Chaldæos indignabundos iracundosque esse significet Deus, & ad nocen-
dum attentos, & quibus nihil iucundius contingere possit, quàm si tristitia & amaritu-
dine quam plurimos afficiant. Atque adeo hæc significatio frequens in sacris libris est, vt:
Intenderunt arcum rem amarā, & apud D. Paulum: Viri diligite vxores vestras, & no-
lite amari esse ad illas. Eadem etiam translatione latini vtuntur scriptores, vt:

Palm. 63.
Coloss. 3.

Qui tunc leges renouat amaras

Omnibus, atque ipsis Veneri Martique timendus.

Iuuenal.
Satyr. 2.

Horrendum igitur hominum genus & intusum Chaldæi: quorum animi ad amaritu-
dinem inferendam attenti sunt. [Et velocem.] Veloces nonnunquam scriptura appellat,
quos Latini temerarios & petulantes, homines videlicet animi sauisissimi, ac præcipitis
consilij, quibus ante confectum negotium est, quàm consultum aut perpensum: apertissi-
mum genus ad commiscendas & perturbandas res omnes, qui dummodo libidinē
expleant suam, nihil sibi non licere putant. hos scriptura veloces vocat, idque vitium
quo laborant, velocitatem appellat; Quæ quidem res à corpore ad animum ita trans-
fertur, vt suo se in loco translatio ipsa exponat. Est autem vox Hebraica *Nimbar*, quæ
in Latinis Bibliis nunc festinatio, nunc celeritas, interdum velocitas, nonnunquam verò
stultitia redditur, vt apud Isaiam: Festinant, vt effundant sanguinem innocentem, & in
Prouerbiis: Pedes eorum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem: vbi
autem nos apud Isaiam legimus, Et cor stultorum intelliget scientiam, Hebræi legunt,
Et veloces corde intelligent scientiam. itaque temeritas & inconsulta actionum pro-
peratio in his omnibus significatur, Quod quidem hominum genū Hispani *Tra-
uessos* appellant: quæ vox petulantiam atque temeritatem sonat. Huiusmodi igitur
ingenia à se contra Iudæos excitata, testatur Deus, gentem amarā & velocem: at-
que hæc ad voluntatem pertinent in rhetoricis præceptis: nunc autem faculta-
tem explicabimus. [Ambulantem in latitudinem terra, vt possideat tabernacula non sua.]
Ostendit facultatem eorum à copia & multitudine: vsque adeo enim magnum
exercitum

Isai. 19.
Prouer. 1.
Isai. 32.

exercitum ex Chaldæa regione collecturus erat Babyloniorum rex, vt non posset angu-
stis capi locis, sed planitiām omnem occuparet. Estque argumentum à re latius: nam si
locum amplissimum esse oportebat, qui illos caperet, copiosissimum eorum exerci-
tum esse necesse erat. [Ambulantem super latitudinem terra,] aut, vt in Hebræo est *super
latitudines*. Numerum innumerabilem eorum fore significat: atque eo magis horribi-
lem & formidolosum, quod veluti feræ suis filiis eiecitæ, in alienas migrarent obuia
quæque vastabunda: nam cum Chaldæa regio angustior esset, quàm vt indigenarum
multitudinem capere & alere posset, nouas illi sedes querere, & ferro atque igni pa-
rare cogitarunt. Quod in causa erat, vt promptiores animos, ac vires firmiores eo-
rum dux in eis experiretur, quos non solum belli cupiditas, sed necessitas ad nocen-
dum adigeret. atque id est quod dicit: [vt possideat tabernacula non sua.] non solum, inquit,
alienas regiones, agros ac siluas, sed vrbes atque domos, incolis aut pulis, aut occisis
occupabit, alienisq. fruatur laboribus & fortunis. nam tabernaculi nomen tota domi-
cum suis ornamentis, & vniuersa suppellectile significat. namque olim primos homi-
num in tabernaculis habitasse, ex sacris & prophanis historiis accepimus, & à Victorio
in primo de architectura libro edocti sumus. Sed postea quam in vrbes conuenerunt, ta-
bernaculorum vsus minus frequens esse cepit, præterquam in campestribus Scythis, &
in Arabum gente. hi enim cum pecuariam rem exercent, paucia sequuntur, neque fi-
xas sedes vsquam habent, sed & qui militarem degunt vitam, tabernaculis castrensi-
bus vtuntur, cæteri verò hominum plerumque domicilia colunt. Cum ergo prima habita-
tio in tabernaculis fuerit, effectum est, vt pro vrbes, pro oppidis, pro domibus, & pro
quacunque habitatione tabernaculi nomen vsurparetur, quemadmodum & rates à
pœtis pro quocunque nauigio vsurpatur, cum id genus materiae rude atque impolitum
primis nauigationis inuentoribus in vsu fuerit. Hoc est ergo quod Chaldæus exercitus
curat, rusticas & vrbanas aliorum possessiones, propriis Dominis bello ac cæde disturba-
tis, vsurpare. *Non sua*, aliena. habet autem vim & amplificationem illa negatio, *non sua*, ve-
hementiorem, quàm si diceret aliena, quasi dicat indigna, quæ à tam iniustis possessori-
bus teneantur.

Horribilis & terribilis est, ex se ipsa iudicium & onus eius egredietur.

AMPLIFICAT calamitatis terrorem, animum & vires describens eorum, per
quos ventura erat, primumque scuitæ indicia & notas reperit: deinde vires, & in
agendo celeritatem describit. *Horribilis*, inquit, est, id est, ipso etiam aspectu & veniendi
impetu horrorem atque terrorem iniicit, vt apud Hosseam dies Domini magna & hor-
ribilis dicitur: est enim vtrobique actiua significatio. Sed illud altius scuitiam illorū ex-
aggerat, quod sequitur, [Ex se ipsa iudicium & onus eius egredietur.] Significat enim Chal-
dæam gentem superbam nimium & insolentem fore, quippe quæ nullis, neque naturæ,
neque gentium legibus vtatur, nullis hominum consiliis acquiescat, neque ius aut æqui-
tatem sequatur, sed suo tantum consilio, vel potius sua libidine & temeritate pro legi-
bus, proque rationibus sit vsura: non alieno, inquit, iudicio, sed suo tantum stabit, neque
ex naturæ ratione, neque ex æquo & bono iudicabit res, sed ex se, id est ex suo impe-
tu suaque temeritate: quemadmodum autem iudicauerit, sic statuet atque decernet,
ex se ipsa iudicabit, ex se etiam ipsa decernet, sententiamque pronuntiabit. Hoc enim
onus significat, quod Chaldæus interpres explicat scribens *Gexiratheh*, id est, sententia
eius. Indicat ergo his verbis propheta Chaldæos in omni consilio, in omnibus actionibus
voluntatem tantum pro ratione secuturos esse, qua re nihil neque audacius, neque fe-
rocius esse potest, in mētibus præcipue temerariis, & ingeniis velocibus, vt paulo superius
dixerat. namque impotentissime, & ad vindictam incensæ femine hæc vox est:

Sic volo, sicut beo, sit pro ratione voluntas.

Consideranda autem hoc in loco est barbarorum militum feritas & immanitas, atque
effrenatus ad res gerendas furor: quibus quidem morbis vtinam Christiani milites non
laborarent.

Leniores pardis equi eius, & velociores lupis vespertinis.

ARGUMENTVM est à destinatis sumptum: namque multum destinata atque in-
strumenta ad res gerendas conferre solent. Describit autem inter præcipua instrumēta
bellica

Iustinus
historiog.

Hosse. 2.

Iuuenal.
Satyr. 6.

belliea equos superbum animal, & ad bella præcipue aptum, quodque non modicam victoriæ partem sibi vindicare solet, iuxta illud: Equus paratur ad diem belli. Porro optimi in hoc genere sunt & nobilissimi, qui cursu præstant: nam pulchritudine excellere, ad luxum potius, quam ad utilitatem spectat.

Optimus hic quocumque venit de gramme, cuius clara fuga ante alios, & primus in equore pulvis.

Et, ut Fabius inquit, equi ad cursum gignuntur, quod si ad hunc usum geniti sunt, consequens est eos optimos esse, qui maxime hoc præstiterint. Quamobrem in sacris literis equi ob velocitatem, currus vero ob fortitudinem frequentissime nominantur. Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini nostri speravimus. Prædicat igitur Vates hostilium equorum velocitatem, inter quos probatissimi sunt Egyptij; secundi vero ob præm regionis fertilitatem, Babylonicæ & Parthici, quorum frequens apud veteres auctores mentio est, in sacris autem literis non facta. [Leniores pardus equi eius, & velociores lupus vespertinus.] Amplificat equorum velocitatem ex comparatione, atque hæc quidem omnia ad calamitatis augmentum exponuntur, & ad hostium militarem virtutem. Porro in ferarum genere pardus velocissimus est, quibus maculosa pellis, & notis distincta est, & inter leonem & tygridem media quædam natura esse videtur, eadem lævitas, eademque rapacitate pollens: sed cur potius in equorum pernecitate pardorum, quam leporum, quamque aliorum animantium, quæ cursu præstant meminerit, in causa illud est, quod pardus, leonibus tygridi, atque aliis feris, non tam ad fugiendum, quam ad persequendum velocitas a natura concessa videtur. Quam rem & Vates noster notat, & Chaldaeorum equis tribuit, qui sic ad cursum apti ac veloces sunt, ut ad nocendum etiâ sint parati: plurimum enim in præliis & equi nocere solent, atque in præliis, qui ad bellicam disciplinam instructi, & frequenti pugnandi usu exercitati sunt. Tales namque natura feroces vincendi consuetudine ferociores evadunt, & sanguine gaudent effuso, & lituis atque tubis auditis exultant libenter. Acerrimæ igitur pugnat equorum commoditate committuntur, ipsaque animantium ferocitas non exiguum terrorem hostium animis iniicit, cuius rei celeberrimum exemplum nostro tempore editum est, cum primum Oceani insulæ ab Hispanis viris & inuentæ, & subactæ fuerunt, ut exigua equitum turma ingentes barbarorum copias prosterneret: qui ignotæ bellæ immanitate perterriti, velocitate atque impetu stupefacti, vel in acie repente visa cedebat: cumque fuga salutem sibi querere nequiuissent, miserè atque acerbissime vel ab ipsis equis protiti & conculcati, vel ab equitibus prostrati peribant. Vtergo Chaldaeorum hostium ferocitatem ostendat Vates, rem ipsam ab equorum velocitate exaggerat, qui non veloces modò, sed ad nocendum pardis multo sint propiores: namque & ferocitas & cursum in eadem animalis natura coniunxit, cum illud seivissime feræ & perniciosissime comparavit. Sic & Hieremias eadem similitudine usus truculentam hostium rabiem describit, dicens: Pardus vigilas super civitates eorum. [Et velociores lupus vespertinus.] Chaldaeorum, inquit, equi lupis acutiores sunt: est enim lupo truculentissimum animal, & ad sævitiam imprimis genitum, quo nullum aliud magis à pastoribus timetur: propterea quod non solum vetricis & famis gratia prædæ parat, sed ad sævitiam & crudelitatem explendam totos sæpe greges, nisi prohibetur, necat, & trucidat, ut & auctores scripserunt, & armentorum ac pecudum custodes suo magno dano didicerunt. Propterea igitur veloces eos appellat, non tam ad currendum celeritatem, quam ad nocendum respiciens dexteritatem: hoc enim velocitatis nomen in loco significat, quod Hebraice scièntibus perspicuum est, quemadmodum & illud: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Porro lupo acutissimus, audacissimusque est, utpote qui multa miliaria vna nocte conficere soleat, ut rapinas faciat: cumque ad prædam peruentum fuerit, omnia loca circumire, omnes aditus tentare, vndique procurare, omnia circumspicere, ut & sibi ab insidiis caueat, & rapiendi commoditatem percipiat. hæc igitur lutorum dexteritatem Chaldaeorum equis cum excellentia atque præstantia tribuit Vates, nocturnos autem appellat lupos, quoniam hæc ferarum genera quæ cæde atque rapina viuunt, noctu suas prædæ facere plerumque solent; minus enim eo tempore hominum occursum & impedimenta timet, & commodiore ad rapinam occasione in cæterorum animantium quiete fore cognoscunt, quam rem quodque ingenium à natura illis tributa esse constat, vnde & videndi & perspicendi visu nocturnis, & obscurissimis etiâ horis pollent, in eoque genere lupi maxime excellunt, vnde & à Grecis *νυκτιβίος* & *νυκτιόμις* appellatur. Quam quidem re elegantissime diuinus Vates in psalmo describit: Posuisti, inquit, tenebras & facta est nox,

Prou. 21.

Iuuenal. Saty. 8.

Psal. 119.

Ierem. 5.

Psal. 113.

Psal. 102.

est nox in ipsa pertransibit: omnes bestie siluarum. Bestias siluarum feras suo more appellat, & subdit: Catuli leonum rugites ut rapiant, & querant à Deo escam sibi. Ortus est sol, & congregabuntur, & in cubilibus vestris colloabuntur. nocturnos igitur lupos, ob id vocat, quod eo potissimum tempore escas sibi paraturi vagentur & errent. sic etiam Jeremias: Lupus ad vespertam vastauit eos. Omnibus autem his præponit hostium equos, utpote re quæ natura, disciplina, belligerandi usu longè velociores atque ferociores his omnibus euaserint. Quantum verò ad dicendi rationem pertinet, amplificatio ex repetita comparatione est, ut:

Est ego Sardois videar tibi amarion herbis, horridior rusco, proiecta vilior algæ.

Et diffundentur equites eius: equites namque eius de longe venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum.

MAXIMA multitudinem equitum significat, in Iudæorum desolationem venturam: Quam rem innuit, dicens: [diffundentur], eo quod nullus locus eos capere nulla regio alere possit: quamobrem necesse est eos diffundi, ut prædæ sibi capiant. sic vertit Chaldaeus interpres: [Equites eius multiplicabuntur]. Deinde autem rei confirmandæ celeritatem dexteritatemque explicat, dicens: [Equites namque eius de longe venient, volabunt quasi aquila, festinans ad comedendum.] Aquilarum genus rapacissimum est, & vehementer famelicum, atque adeo perniciosum, ut sæpenumero vna regio non sufficiat ad duos nutriendos aquilarum pullos. Quare alterum abijcere solent tædio nutriendi. Et alioqui vnam partem aquilarum magno ad populandum tractu ut faceretur, indiget. Porro in tota auium (quas nouimus) natura nulli maior honos, neque vis maior, quam aquilæ est. Volatus autem & visus tanta præstantia, ut in ipsam solis lucem intendat oculos, & nubes volando transcendat. Quare David Saulem & Ionathan velociores aquilis fuisse dicit, cum illos velocissimos prædicare vellet. Vnde fit ut prædam procul prospiciat, & ad eam quam celeritè aduolet. Hanc autem totam rem per similitudinem ad Chaldaeos hostes transfert Vates, significans gentem illam, quæ suis non contenta finibus aliena inuaderet loca, famis ac vetricis necessitate coacta, omnia quæcunque peteret loca esse vastaturam: neque verò fore ut voto aut conatu falleretur, quippe quæ non nisi in certas & exploratas regiones esset ventura, quas postquam occupauerit exinaniri & diripi necesse est, diffuso per singula milite, & crebris decursionibus omnia vastante. propterea, inquit, [diffundentur], quia quemadmodum aquilæ spacia determinant, ut prædentur, ita isti præ multitudine diffusi, regiones, vrbes, atque oppida ad prædam determinabunt, nullisque suis quas sortiti fuerint, partibus parcent; quippe qui non tam mercede conducti, quam viuendi necessitate bellum suscipiant.

Omnes ad prædam venient, & facies eorum ventus crevens.

HACTENUS similitudinem: nunc verò assimilationem subiungit. Quemadmodum 40 inquit, aquilæ prædam procul prospectant, & ad eam celeritè volant, sic omnes hi ingenti prædandi studio agentur. Præterea communem & perniciosam illorum vastationem sub solano vento comparat, qui in illis maxime regionibus usque adeo vehemens est, ut segetes, agros, vineas, siluasque exurat: quod ex multis scripturarum locis, & experimento ipso, intelligimus: hic enim ventus est quem Pharaos picas exurentem somnauit, & quo Deus ad exsiccandum rubri maris coenium est usus. Quemadmodum igitur quacumque perlat sub solanus omnia exurit: sic etiam hi obuia quæque populabuntur. [Facies eorum.] non quod visu & facie exurant, sed quæcunque in conspectu venientium posita fuerint, ab ipsis vastabuntur. [Ventus crevens.] Periphraisis sub solani venti, quem Hebraica veritas nomine suo signat *קאד* I.M.: sed Latinus interpres vim & effectum potius, quam vocem transtulit, ut planior esset sensus.

Et congregabit quasi arenam captiuitatem: & ipse de regibus triumphabit, & tyranni ridiculi eius erunt. Ipse super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam.

CVM Propheta hæctenus Chaldaeorum copias, illorumque animos dexteritatem, Hh 4 & bel-

10

20

25

30

35

40

45

50

55

& bellicum apparatus describeret, nunc id, quod consequens ad hæc erit, describit, quæ scilicet horum gesta, quæ victoria, quæ prædæ atque vastationes futurae sint. quando quidem neque magni reges, neque potentissimi principes pares futuri illis sunt, neque ad resistendum illis ullum consilium, aut vis ulla sufficiet. nullusque adeo tutus erit loci natura, aut arte munitus, in quo ab istorum impetu & fortitudine cuiquam tutum esse liceat. Amplificat autem Vates rem partitione & enumeratione eorum, quæ regna, prouincias, & vrbes, fortissima & expugnata difficilia efficere solent. Ea autem sunt, reges ipsi imprimis & duces, quorum consilio ac virtute respublicæ reguntur & defenduntur. Deinde ipsa locorum munitio & commoditas, quæ interdum natura, interdum arte constat. [Congregabit, inquit, sicut arenam captiuitatem.] Nam cum populus in numerus sit, & singuli prædæ faciunt, in immensum excrescet cumulum captiuorum multitudo, quam sibi bello, gladioque parabit: perinde ac si arenam maris accumulare studeat, quæ facile effodientibus cedere solet, & maior in congerendo, quam in eruendo labor suscipitur. Quod si quis congreganti resistere aut repugnare molitur, siue sit rex, siue princeps quispiam potentissimus, frustra conabitur, quandoquidem gens illa reges omnes, omnesque principes contemnit & deridet; tantum suis viribus & multitudini fidit. [De regibus triumphabit.] illos despiciet & iridebit triumphantium more, qui principes hostium in triumpho ducere solebant, ut suam potentiam ostenderent; eosque risu & ludibrio exponiebant. [Et tyranni ridiculi eius erunt.] Principes omnes tyranni olim dicebantur, donec ob dominandi insolentiam, tyrannidis nomen in odium venit: sic Virgilius: *Dextram tetigisse tyranni.* Hac significatione hoc in loco ab interprete nomen positum est: sic etiam id Chaldaeus interpret explicat, scribens: *Siltonaia*, Soldanos, potentes: est autem figura expositio, reges, tyranni. Porro ridendi verbum ad contemptum refertur in scripturis solet, cum quis viribus omnino impar aduersus potentiorum aliquid conatur, nihil enim amplius efficere solet, quam suas vires suoque conatus in ludibrium & contempcionem adducere, quemadmodum contigit illis, qui aduersus Dominum & aduersus Christum eius, gigantes quosdam furoribus conceperant, quos, qui habitant in caelis, iridebat, & Dominus subannabat eos: sic gens illa Chaldaea reges, & potentissimos prouinciarum principes iridebit & contemnet. Quod si quis, ut illorum effugiat manus, ad munitissimas confugiat vrbes, neque ibi tutus esse poterit: quandoquidem omnem munitam urbem contemnet etiam, atque iridebit. nam si maxime in præcipiti editoque loco sita sit vrbs, ut illa gens innumera, & ad omnem occursum in sua virtute & fortuna confidens est, ingentem ex puluere cumulum admouebit, qui præaltum quemuis montem excellat, atque hoc modo facile sibi ad expugnandum locum parabit viam; ex puluere, inquam, minutissimo cumulatib aggerem, nedum saxis, lignis, aliaque materia: tantus est illorum numerus. In hebraicis pulueris mentio fit, ut facilitas cuiuscunque vrbs oppugnanda significetur. Porro munitio nomen vrbes & oppida significat, non tam ædificiorum & murorum fortitudinē, quam situ, & natura loci munita, qualem Tyrum fuisse apud Iosue legimus, quā hoc munitio vocabulo insignit, dicens: Et ad ciuitatem munitissimam Tyrum, cuius situm & fortitudinem si quis cognoscere cupit, Quintū Curtium consulat. Antiqui enim vrbes, quas munitissimas esse volebant, in editissimis & præruptis montibus ædificabāt, ut loci naturæ fidentes tutius viuerent, & hostes minus timerent. qualem situm primā Græciā urbem Athenas habuisse legimus, & qualem in Ierosolymæ descriptione celebrari videmus. Quod si Chaldaeorum exercitum nulla munitio, nulla vrbs, quamuis opere & natura firmissima, à direptione prohibere poterit, quid fiet in ijs locis, quæ minus munita sunt, & murorum tantum atque portarum propugnaculis vallata? Hoc argumento Vates rem in desperationem adducit, cum ostendat nulla humana ratione Chaldaeorum incurcionem & impetum infringi posse.

Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit & corruet: Hæc est fortitudo eius Dei sui.

COMMUNE id quamplurimorum hominum vitium est, ut secundarum rerum prosperitate inflati atque elati, sese homines esse obliuiscantur, sicut scriptum est: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus

factus est illis. Atque hæc quidem hominum superbia & insolentia in causa est, ut de summo prosperitatis gradu à diuina iustitia deturbentur. Quæ quidem res si nobis omnium seculorum exemplis demonstranda esset, non video quem commentaria nostra finem essent habitura: cum nulla olim ætas, nulla hodie dies huius argumenti innumeris vacet exemplis. magna enim est humanæ mentis perfidia, malitia atque mobilitas: ex quo fit, ut varios habitus pro vario rerum euentu induat. Hoc vitio Vates Nabuchodonosorem laboraturum prædicit. nam cum in tantam rerum gestarum gloriam elatus esset, tantum terrarum & regnorum sibi subijci conspiceret, ut iam pro ioco duceret regum & tyrannorum fortitudinem, exercitusque, quamuis numerosos, atque vrbes omnes non solum arte, sed natura munitas contemneret: in eam insolentiam & insaniam incidit, ut se non existimaret diuinæ voluntatis ministrum, quem verus & totius mundi gubernator Deus ad vindicanda in quibusdam populis scelera statuisset. Quia in re si quid victoria, potentia, magnitudinis & gloriæ fuisset adeptus, id omne summo Dei viuentis consilio & voluntati acceptum referre oportebat. quæ tamen ille omnia Deo suo, hoc est, genio suo (qui illum ad tanta tamque præclara facinora, summumque gloriæ gradum extulerat) tribuit. hæc superbiæ illius ruinæ causam Vates futuram esse prænuuntiat. Tunc, inquit, mutabitur spiritus Nabuchodonosoris in arrogantiam & insolentiam, ut qui de se humanè sentire debuisset, & suam felicitatem Deo viuenti tribuere, tamen rationis modum finesque pertranseat, & fortitudinem suam Deum suum esse prædicet, neque verum Deum agnoscat, cuius nutu atque consilio omnia reguntur & gubernantur. [Hæc est fortitudo eius Dei sui,] id est, suo genio fortitudinem & magnitudinem suam acceptam refert. In illa namque falsa gentium religione suos deos, suum genium, suamque Iunonem vnusquisque habere putabatur, qui sibi priuata tutela & re consulere. Ut Plinius his verbis docet: Cum singuli quoque ex semetipsis totidem Deos faciant, Iunones geniosque adoptandi sibi. Quam quidem ad rem diuus Augustinus respiciens, ex veterum sententia, genium vnus cuiusque animam rationalem esse dixit; ideoque singulorum singulos esse, & à gerendo quidam appellatos affirmant, quod multa gerere possent: atque primum genulos, deinde genios vocitarunt. Ideo etiam de eadem re Horatius:

*Scit Genius, natale comes qui temperat astrum
Naturæ Deus humane, mortalis in vnum.
Quodque caput, vultu mutabilis, albus, & ater.*

Horatius.
2. Epist.

Hic etiam ille Socratis dæmon fuisse à multis perhibetur. [Spiritus] autem hoc in loco pro animi motu & impulsu, quo homo ad aliquid intelligendum agendumue excitatur, accipitur: qualia multa frequentissime in sacris libris leguntur, ut: Spiritus amaritudinis, spiritus doloris atque iræ. iuxta quam rationem scriptum est: Excitauit Dominus spiritum Phul. &: Excitauit Dominus contra Ioram spiritum Palæstinorum, & Arabum. Sic etiam Nabuchodonosoris spiritum Dominus in Iudæos, aliaque gentes excitauerat, sed ille mutabit spiritum suum, ita ut non à Deo viuenti, sed à se ipso suo genio, suaque fortitudine excitatum esse prædicaret. [Pertransibit:] rationis & sapientiæ modum atque mensuram excedet. [Et corruet,] in arrogantia & elationis crimen. nam verbum est Hebræis א ש א מ, quod peccare, ruerē & euertere significat. Chaldaicè autē sic exponitur ח א ב, id est, peccabit, Dei viuentis gloriam, & laudem falso sibi genioque suo attribuens.

*Nunquid tu à principio Domine Deus meus, sancte meus: & non moriemur?
Domine in iudicium posuisti eum, & fortem, ut corripere, fundasti eum.*

ACCVSAT Propheta impietatis Chaldaeorum regem, & hac occasione ad Deum pro-uocat omnis iniquitatis vindicem & iudicē setterum. Interim autē ipse misericordiam captat supplexque implorat. Quare, inquit, barbarus hic hostis tantum Deo suo, virtuti & potentia suæ tribuit, cum tibi omnia accepta referre deberet Deo vero & omnium rerum conditori, qui à principio semper fuisti Deus, totius mundi fabricator, qui vniuersa gubernas, cui nullum est principium, nullusque finis, qui rebus omnibus princi-

principia ponis, ipsiq. Nabuchodonosori, vt in rerum natura esset, principium posuisti, deinde vt rex esset, & per eum populos rebelles punires, per te constitutum est. Sed & tu es etiam ille Deus verus, qui nos in populum tuum ab antiquis diebus sanctificasti, cuius nomen apud nos sanctissimum est. Populus tuus omnes nos sumus, tu Deus noster, sanctus noster, cui nos peculiari quodam religionis iure dedicati sumus. quæ res multis nationibus, & vniuerso iam orbi nota est, ob antiquam & veterem beneficiorum & miraculorum gloriam, quibus te nobis eximio quodam favore consulere testatus es. neque ego, inquit Vates, tantum laboro istius metu tyranni; quandoquidem scio te, qui patres nostros electos olim ex hostibus fortissimis liberaueris, effecturum etiam, vt si maxime castigemur, tamen non pereamus. Cur enim nos moriemur, antiqua gens tua, qui te verum Deum à principio, & ante principium fatemur, cui omnium rerum imperium religiose & verè tribuimus; & si sceleribus contaminati & polluti multis, tamen ab hac confessione nunquam alieni sumus, quod tu Deus noster es rerum omnium fabricator, atque moderator: atque nos hac saltem in re iustiores sumus, quam impius iste princeps, qui te non agnoscit, gloriamque suam & magnitudinem sibi ipsi suæque virtuti ascribit, atque hoc solum pro Deo colit. Huius tantæ insolentiæ offensione & indignitate vehementer moueor. hæc est huius versus sententia. [*Deus meus sancte meus.*] Personam totius populi sustinet hoc in loco Vates, id est, quem nos sanctissimum colimus & adoramus, qui nos in peculiarem tutelam suscepisti, atque id variis & admirandis rationibus testatus est, atque ita in nobis sanctificatus, quemadmodum scriptum est: Dominus redemptor vester sanctus Israël, & rursus: Ego Dominus vester creans Israël, rex vester. Si ergo nos populi sumus & gens tua, hic autem princeps tantum à te in punitionis ministrum institutus; si nos in eadem confessione permanemus, ille verò desipit; neque tuum se ministrum prædicat, sed potentiam virtutemque suam iactat, iustiores quidem illo sumus; quare ergo moriemur? vt ille cogitat omnes nos non solum in exilium pellere, & Babyloniam captiuos ducere, sed acerbissime necare & trucidare, ita vt nomen nostrum prorsus extinguat, qui tibi dicati sumus, suum autem nomen, qui te felicitatis suæ auctorem non agnoscit, quam celeberrimum reddat. quod quidem non fiet, cum tu iudex sis integerrimus. Quod autem ad dicendi rationem pertinet, locus est ex comparatione, quam rhetores contentionem vocant, hoc modo: Si tu nobis sanctus es, & hæc sanctitas ad tui gloriam nominis pertinet: contra verò si iste ad hoc negotium abs te constitutus erat; neque tamen te sanctum iste fateretur, non decet tuam iustitiam, tuamque misericordiam, vt nos moriamur; iste verò fortuna omni prosperè fungatur. [*In iudicium posuisti eum, & fortem, vt corripere fundas tuam.*] id est, vt iudicij tui minister esset, quod in populos quosdam exercere parabas, atque ad hoc fortitudinem impartitus illi fueras, non autem in populorum perniciem, & orbis exitium, vt ipse apud se cogitat, quasi nulla ratio commissi officij esset reddenda. Verum enim uero

Mundi sunt oculi tui, ne videas malum.

ET maleficos impune peccare permittas:

Et respicere ad iniquitatem non poteris,

Psalm. 5. **IN OFFENSIS oculis, & semper conuenientibus: Quoniam nõ Deus volens iniquitatem tu es; neque habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti ante oculos tuos. [*Iniquitatem.*] Idem hæc dictio significat, quod iniuria & tyrannus.**

Quare non respicis super inique agentes, & taces deuorante impio iustiore se?

Et facies homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem.

INDIGNATIONE & misericordiae prouocatione querelam suam apud Deum deplorat; querelam, iniquam, quotidianam iustorum hominum, & eorum, quibus iniquitas & iniustitia displicet; quales si multi in rebus pub. essent, non tam frequens esset inferenda iniuriæ consuetudo atque usus: sed hic locus iam superius à nobis est explicatus. Quod autem ad artem pertinet, figura est, quæ apud rhetores commotatio dicitur, à nobis in rhetoricis nostris firmamentum est appellata. Ea est, vt describit Cicero, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, & eodem sapienter reditur. Tota autem causa, quam Vates in hoc libro agit, præcipue circa diuinam prouidentiam versatur, quam disputationem ab initio suscepit, occasionem ex Iudaica, quam vaticinatur,

natur, calamitate natus. Illud autem hoc loco animaduersione dignum arbitramur, ex duobus argumentis, quibus aduersus diuinam prouidentiam homines disputant, alterum grauius multo esse, quam alterum, nempe prosperitatem improborum, quam proborum calamitatem. namq. & improbitas adeo certa & aperta est, vt negari aut dissimulari non possit; imò ipsa suis partibus omnibus prodatur & indicetur. Probitas verò non adeo certa in hominibus est, vt omnem vitij suspicionem excludat: facilius enim est, quifnam turpiter atque improbe, quam quis pure & innocenter viuat, iudicare & testari. Latent enim occulta in hominibus aliquando vitia, quæ Deo tamè manifesta & aperta sunt; ex quo fit, vt improbos prosperitate aliquando vfos affirmare facilius multo sit, quam eos, qui in miseria sunt, probos aperte testari, cum in promptu sit illa sententia: Delicta quis intelligit, occulta, &c. Fortasse enim hi qui iusti iudicantur ab hominibus, occulte alicuius, vel præsentis, vel præteritæ culpæ poenas luunt. Atque hæc est causa, quam ob rem Vates gentis suæ, hoc est, Iudaorum probitatem, vel non allegaret, vel ex comparatione tantum leuiter indicaret, quod hac in parte locum, quo niteretur, non haberet, illo autem altero argumento insisteret, quod apertissimum & grauius esset, hoc est improborum prosperitate obijcienda.

Totum in hamo suo subleuauit, traxit illud in sagemam suam, & congregauit in rete suam. Super hoc latabitur & exultabit, propterea immolabit sagemam suam, & sacrificabit reti suo: quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus. Propter hoc ergo expandit sagemam suam, & semper interficere gentes non cessat.

Ex similitudine oratione in allegoriam commutauit. Est enim, vt Quintilianus ait, grata in eloquendo nouitas & commutatio. Porro allegoria metaphora perpetua est, quæ aliud verbis, aliud sensu ostendit, cuius frequentissimus in sacris libris usus est, de qua nos aliàs plura & exactius, quandoquidè necessariam admodum huius figuræ cognitionem theologis esse constat. Igitur cum bonorum & malorum hominum negotium piscibus & reptilibus assimilaerit, quæ sine vindice à fortioribus deuorantur, eandem hanc similitudinem persequitur, cuius hæc sententia est: Nihil humanius Nabuchodonosor de hominum genere iudicat, quam piscator de piscibus iudicare solet, quos omnibus artibus expiscari & captare nulla ratione sibi vetitum putat, omnesque in cibum aut lucrum expositos esse credit. Quapropter omnibus piscatoriis instrumentis mare peragit, idq. tam diu sibi licere arbitrat, quam diu pisces non deficiant; omnes enim in suum usum creatos esse dicit, & cum proxima exhauserit loca, longinqua petit.

Dum gula senit

Retibus assiduis penitus scrutante macello

Proxima, nec patitur Tyrrenum crescere piscem.

vt inquit Satyrus. Hoc apud se piscator statuit: quippe qui nullum vindicem metuit, qui se à captura arceat, nec vlla diuina aut humana lege, ab huiusmodi officio interdictum sibi esse nouit, sed naturæ lege vniuersa hæc animantia in ferarum genere numerata, & ex consequenti communia esse censet. quod autem de piscium & reptilium genere piscator statuit, idem apud se de hominibus Nabuchodonosorem statuisse Propheta ostendit; videlicet, nullo se numine, nullo iure, nulla lege prohiberi; quo minus hominum vita, salute, fortunisque omnibus pro sua libidine fruatur, omniaque humana in suum usum & vtilitatem esse exposita, & tantum sibi in ea re licere, quantum ipse bello & armis sibi parauerit, neque se Dei ministrum, sed virtutis suæ satellitem iudicat. Vnde fit, vt nullum bellandi finem faciat, nullumque in bello modum habeat, sed propriæ tantum gloriæ & vtilitatis studio ardens, insolenti & superba victoria in omnes vtatur: nec tamen vno regno neque altero, neque vna aut altera natione in suam potestatem redacta, contentus sit; sed summum totius orbis expetens imperium, nullam provinciam, nullamque gentem à suis armis tutam esse patiat. [*sed totum in hamo subleuauit.*] Hamum per translationem arma vocat, quibus homines in bello tanquam pisces hamo capiuntur. [*Et in sagemam suam traxit illud.*] id est, maximo & fortissimo exercitu expugnauit. [*Et congregauit in rete suam.*] Expolitio rhetorica est, idem significans, sed rem magis exaggerans. Sagma enim & rete figura tantum & positura differunt, cum vtrumque lino in casses fenestrato conster.

Vtrumque

Psalm. 18.

Vide Aristo. ad Theodect.

Titelmānus in Præfatio- ne in Isaiam

Iuuenalis Satyr. 5.

Instit. li. i. de iustitia & virtute.

Sagma.

Vtrumque autem pro exercitu & copiis ponitur, quibus omnia capiebat, & vastabat barbarus imperator ille. [*Super hoc letabitur & exultabit, propterea immolabit sagena sua, & sacrificabit reti suo.*] Cum Nabuchodonosor victorias omnes & felicitatem suam à diuino consilio ad suam fortitudinem & fortunam transferret, nullum belli finem faciens, fortunam suam, sequi cogitabat, & quo pluribus prosperabatur successibus; eo sibi placebat magis, suamque virtutem & exercitum impensius laudabat; atque id solum pro numine Deoque colebat, quia victorias triumphosque omnes per suam virtutem & exercitus fortitudinem, indies crescere & augeri sibi persuaserat. Sacrificabat ergo sagena & reti suo trophæa atque titulos statuendo, quæ belli laudis, victoriarumque insignia & monumenta sibi apud posteros essent. [*Quia in ipsis incrassata est pars eius, & cibus eius electus.*] Perstat in allegoria. Dignum putat, inquit, suam virtutem & fortitudinem splendidissimis gloriæ monumentis illustrare, utpote qui tantum terrarum & regnorum imperio suo adiecerit. [*Propter hoc expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non cessat.*] Hic versus apud Hebræos cum interrogatione legitur: quæ figura elegantioris orationem reddit, & affectum explicat vehementiore. Est autem totius orationis conclusio & intentio, qua Nabuchodonosor tanta felicitate indignus esse arguitur, ac si pluribus diceret: Tantine Domine Deus impietas & inhumanitas abs te fit, ut ab impiissimo tyranno & sceleratissimo ambitionis ministro totum orbem turbari permittas, neq. à perendis populis prohibeas? Itane sua ille fruatur ipsania? qui te prosperitatis suæ auctore non agnoscit? atq. eo magis consultum sibi esse putabit, quo magis erga te impius, & erga mortale genus crudelis fuerit? Est autem argumentum ex absurdis & repugnantibus: interrogatio verò latente habet negationem, sicut & illa: Si fuerint quinquaginta iusti in ciuitate, peribunt simul? [*Et semper interficere gentes non cessat.*] Hoc vaticinium ad historiam pertinet. nam victoriarum magnitudine elatus Nabuchodonosor, & dilatandi imperij cupidus, non vicinis solum & finitimis, sed longinquiorebus etiã bellum intulit, & totum orbem inuadere cogitauit. Constat autem illius victorias plures & maximas fuisse, nam Nechem Aegypti Pharaonem iuxta Circaniam urbem vicit, & totam Syriam Pelusium vsq. (Iudæa dempta) vna belli expeditione confecit, Ichoiachim regem Hierusalém tributarium fecit, eundem post hæc urbem capta occidit: postremo templum incendit, & Iudæos captiuos Babyloniã duxit. quæ omnia & in sacris libris, & Iosephi, & aliorum Hebræorum historiis leguntur. [*Expandit sagenam suam.*] Hebraicum verbum significat euaginavit vel excussit. Idem enim est cum eo, quo vitur scriptura, cum filios Iacob ex Aegypto redeuntes, saccos suos excussisse, & argentum in eis inuenisse narrat. Significat autem lectio hæc Nabuchodonosorem frequenter domum prædæ onera depositum rediisse, quemadmodum piscator facit, qui vasa piscibus captis plena frequenter domi exonerat. Chaldaica autem lectio non euaginare sagenam, sed mittere interpretatur. sed vtraque sententia eandem rem ostendit: siue enim sæpe rete exoneretur, siue explicetur sæpe, piscandi frequentationem vtrumque indicat, tametsi præda certior retis exoneratione significatur.

CAPVT SECVNDVM.

SUPER custodiam meam stabo, & figam gradum super munitionem: & contemplanor, ut videam quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me.

Pis. scopus sanctorum.

DOCEt nos hoc in loco diuinus spiritus, nulla in re desperandum esse ijs, qui vera pietate & religione Deum colunt. nam & si quis nullum calamitatum modum, nullam consolationem in miseris rebus inueniat, tamen spem abijcere atque animum destituere, exigui & pusilli ingenij indicium est. Imò etiam in maxime dubiis rebus maxime sperandum est. Commouet enim hæc spes diuinæ naturæ bonitatem & misericordiam, ita, ut non patiatur Deus eos, qui sic affecti sunt, diu vexari; sed illos ex omni sollicitudine & labore tempestiuè liberet. Tali quidem erga Deum pietate erat Habbaquq, qui tametsi de diuina prouidentia anxio & sollicito animo esset; suisque & aliorum de hac re argumentis premeretur, neque vllum quaestionis finem inuenire aut excogitare posset, cumq. Deum de hac re consulisset. idq. omni argumentorum & querelarum genere dilatasset, non tamè dilata satisfactione desperauit, sed tam diu persistit,

stitit, donec certum de maxima & difficillima quaestione à numine responsum referret. Tantum pia fides, tantum perpetua in proposito susceptoq. consilio constantia valeret. Atque id est quod huius capitis initio indicatur: *Super custodiam meam stabo.* Ipsius prophete oratio est, suum consilium suumque officium se non deserturum professi. Vitur autem translatione sumpta ab hominibus, qui in speculis collocantur, ex quibus hostium res obseruant, & sociis suis signo aliquo sublato indicant. Ad hunc autem modum Deus prophetiam suam statuerat, ut venturam à Chaldæis calamitatem propheticis spiritu præuideret, & Iudæorum genti prædiceret. Prophetarum autem munus ad hominum potius utilitatem, quam ad incommodum institutum est. sed quæ ipse hæcenus viderat ad malum & perniciem suæ gentis & aliarum, atq. adeo ad piorum hominum anxietatem & sollicitudinem pertinebant: quandoquidem non solum de bello Iudæis à Chaldæo principe inferendo in illo vaticinio agebatur, sed diuina prouidentia in dubium & quaestionem veniebat. Hinc est quod vates dicit, se neque sibi neq. officio suo satisfacere posse, nisi ab eodè propheticis spiritu aliquod responsum referat, quo sollicitudine anxietatemque istam suo piorum quæ hominum animis excutiat. *Super custodiam meam.* Chaldaicum exemplar habet, *vigiliam meam*, vocabulo eandem rem quam nos exposuimus, apertius significante, quasi significet vates non se relicturum prophetiam stationem, & officij contentionem, donec habeat quid de hac re piis hominibus respondeat. *Stabo*, non sedebo; sed expectantis & vigilis munus susceptum exequar. *Figam gradum super munitionem.* Idem aliis verbis dicit, quæ repetitio rem aliquam vel negotium vrgentibus propria est ut apud Satyricum: *Nocte boues macri lassoque famelica collo Armenta:* alterum enim alterius expositio est: Stare & figere gradum idem vtrumque significat & à proposito non declinandi firmitudinem indicat; sed prior à posteriori corroboratur. *Super munitionem*, Ad eandem translationem pertinet: nam vigiles & custodes in munita aliqua specula collocantur, vnde & hostium res prospectas suis indicent. Munitionem autem pro muro aut turri vel arce in diuinis scripturis multis ostenditur locis, ut apud Zachariam: *Edificauit Tyrus munitionem suam.* Pulcherrimè autem vatum officium hæc translatione depingitur, nam & mali & boni & commodi & incommodi interpretes, futura mala prænuntiant, & quibus caueri possunt, monent, atq. futurorum etiam bonorum indices nuntiique sunt. *Et contemplanor, ut videam quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me.* Accommodato ad speculatores verbo vsus est: *Asçappe*, Hebraicè est aliquid intentis oculis acerrimè contemplari: qui considerandi modus proprius philosophatum est, qui rerum naturas & causas quam maximè contemplantur, perspectaque aliis exponunt. Sic Tullius cælestia contemplari in philosophicis libris sæpe vsurpat. Intentis itaq. oculis se perspecturum dicit Vates, donec à Deo doceatur, quem seuentum habitura proposita quaestio, indeque responsum colligat, quo arguenti respondeat. nã prophetæ & doctores in religione huiusmodi quaestionibus sæpe à multis consuluntur, & quandoq. grauissimis tanguntur argumentis. Quamobrè eos in sacris litteris apprimè versatos, & in omni quæ ad veram pietatè pertinet quaestione, quæ maximè ad respondendum præptos esse: hoc enim & ad diuinum cultum & religionem & ad hominum utilitatem plurimum præstat, quare & scriptum est: *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem ex ore eius requirent.* Qua etiam de re egregium illud D. Pauli præceptum extat. Et quia ab infantia sacras litteras nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem, quæ est in Christo Iesu: Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus. In hoc consilio noster Vates persistebat, cum hæc diceret: in quo persistere decet eos omnes, qui pium populum erudiendum munere & officio susceperunt. quibus ad omnem propositam quaestionem quid respondeant, in sacris scripturis paratum est. Quod si difficilis ad eodè aliqua quaestio occurrat, cuius ratio & responsio eorum mentem, & in legendo diligentiam fugiat, protinus ad Dei sapientiam & liberalitatè est recurrendum, qui omnibus dat abundanter, plusquam petimus aut optamus. neque vnquam aliquis ad eum pia & supplicè oratione recurrit, quin multo quam antea de diuinis mysteriis doctior redeat. Quam quidem ad rem huius vatis exemplo monemur. *Quid respondeam mihi*, Hebraicè legitur *in me*, quæ lectio prophetici responsi indicat. Illustrat namque diuinus spiritus vatum mentes, & intra ipsorum animos diuinæ sapientiæ documenta infert, quæ docendi forma potètiore multo est, quam

Custodia.

prophetas hominum utilitatis causa creatos.

Timoth. 3.

ca qua per aurium aut oculorum officium inducitur.

Et respondebit mihi Dominus & dixit.

In nonnullis codicibus legitur respondebit, in aliis vero respondit, idem tamen in omnibus sensus est: nam sententia prateritum tempus dicit, etiam si vox futurum sonet, ferè enim illud in Hebraicis perpetuum est, ut futurum tempus cum coniunctione vau (quæ idem curam nostra, & significat) ad prateritum referatur, & rursus prateritum cum eadem coniunctione iunctum, futuri habeat significationem. ex quo fit, vt coniunctio illa vau, ab illius lingue grammaticis conuersua siue permutatrix appelletur. Hoc autem præceptum cum alij multi, tum D. Hieronymus frequenter obseruat. Latinus verò interpretis, non semper eundem retinet modum: plerumque enim latinam secutus grammaticam tempus non tempori, sed significationi reddit: & vbi in sensu prateritum esse debet, prateritum reponit: pari rursus ratione futurum. Interdum verò eodem, quo apud Hebræos est, tempore interpretatur, nullo tamen sententiæ dispendio, modò hoc, quod ostendimus, de hac coniunctione præceptum diligenter teneatur. sed de grammatica ratione satis: Quod autem ad theologicum spectat sensum, considerandum diligenter est, quam præsto Deus sit consilio & auxilio iis, qui eius misericordiam implorant. læta, inquit, diuinus Vates super Dominum, curam tuam, & ipse te enutriet: non dabit diu fluctuationem iusto, & iterum, Accedite, inquit, ad eum & illuminamini, & facies vestrae non confundentur. Non passus est hoc in loco Deus Vate suu Habbaquq diuturna ahi mi cogitatione vexari, neq. illius vultum apud eos, qui ipsum de hac re interrogaret, heritatione rubere. Sed apertissimo atq. certissimo responso, & vatem suum sollicitudine liberavit, & cæteros quos hæc vexat, quæstio, manifestam docuit veritatem.

Psal. 54.
Psal. 33.

Scribe visum & explana eum super tabulas: ut percurrat qui legerit eum, quia adhuc visus procul, & apparebit in finem & non mentietur. Si moram fecerit expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit.

IVBER Deum prophetam suum sollicitudine hanc deponere, atq. docere homines quid in hac quaestione de impiorum prosperitate sit expectandum, iubetq. vt responsum de hac re scriptura persequatur, & in publicas tabulas inferat, quo diuinum de hac re consilium & iudicium notissimum omnibus, & quamtestatissimum sit, nec cuiquam amplius de diuina erga homines providentia, serupulū aut dubitatione hæc seelestissimorum hominum prosperitas iniiciat. Scribe visum, maximam certitudinem significat, cum non solum auditu, sed prophetico visu id Vates cognouerit, quod mox cæteris hominibus indicaturus sit. Scribere autem iubetur, vt maximè testatū sit consiliū, atq. à pluribus percipiatur, & monumentis in omniū seculorum posteritate conseruetur. namq. ea est scripturae commoditas & visus, vt apud absentes & futuros homines rerum gestarum narrationem, eadē qua acceperit fide, iisdem omnino verbis exponat. quod autē tabulis & non libro aut volumine scriptum esse vult, id facit, vt suum de hac re consiliū in medio positum, & manifestum omnibus sit. nam libri & volumina volui & signari solent, & nō omnibus edi, & intra scriptoria contineri, quippe cum ad hanc rem facile accommodentur: tabulae in publico profana loco, & qui legentium oculos non fugiat, ad hoc maximè proponuntur, vt cognoscendi potestas populo sit, atq. semper exposita repetendaq. lectione omnium (quorum id cognoscere intererit, quod in ipsis scriptum est) negligentiam & ignorantem accusent. Tabulas verò multitudinis numero propterea nominat, quod pluribus hoc consilium iudiciumq. suū Deus notum atq. manifestū fieri velit, cum plures tabulae idē argumentum omnino continentes non ad hoc scribantur, vt in vno loco omnes, sed singulae singulis suspendantur locis. Et explana eum. Quamuis soli Vati visum hoc datū à Deo sit, neq. omnes ad prophetica visionem sint apti, nullum tamē expositionis illius nō participem fieri vult Deus: ideoq. iubet explanari visum, eo potissimum modo, quo maxime legentibus possit esse notum & manifestum. nullis igitur enigmatibus, nullis allegoriis, nullis dicendi figuris, sed noto, quotidiano vulgariq. sermone (quemadmodum & Vates facit) id tractari iubet, neq. solā dictionis ratione perspicua manifestaq. esse vult Deus, sed ipsas characterū atq. literarū figuras pægrandes lectuq. facillimas depingi, atq. id est, quod dicit: vt percurrat qui legerit eum, id est, vt sine vlla cūctatione à quouis & legatur & intelligatur, vt diuinum de hac re consiliū apud hominum animos, quā maxime testatum sit, & ab omnibus iustu Dei iudicij futurū expectetur. nā fieri nō potest vt tempore idoneo & opportuno loco nō veniat, quicquid Deus veturū prædixerit. nō enim Deus metiri aut fallere

fallere vnquam potest, nec est quicquam quod illius impediatur consiliū & voluntas: Quare & quod ille veturum dixerit, siue in hominum utilitate, siue in eorundē incommoditatem & supplicium prædicatur, id suo tempore veniat necesse est: dum tamen eadem vel beneficij, vel supplicij inferendi ratio maneat: Solet quidem ille, sæpe malum aliquod minari, quod tamen aliqua differat mora, dum respicendi tempus iis conceditur, quibus minæ illæ & pericula intenduntur, sicut scriptum est: Non tardat Deus promissionem suam, (sicut quidam existimant) sed patienter agit nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerti. Solet idem beneficiorum suorum promissiones differre, vt diuturna piorum expectatione magis desiderata, tandem non sine fœnore & temporis vrsura cumulatiorēs accedant. Verum enim verò tamen diuina supplicia non in ipsa peccandi occasione de impiis sceleratisq. hominibus sumantur, tamen si inducias nonnūquam faciant, tamē diuina beneficia commoda viuandi occasionem nunquam amittunt, scriptū enim est: Et factus est Dominus refugiu pauperi, adiutor in oportunitatibus, in tribulatione. Quod autem in ipsa semper benefaciendi oportunitate præsto sit, malorū verò poenis repetendis sæpe sit cunctatus, illud in causa est, quonia Deus noster multū est ad ignoscendū longanimus & misericors, & præstabilis super malitia. At verò eū vel breuissima temporis mora ab hominibus longissima, ob animæ naturæ imbecillitatem iudicetur, sit vt de futuris rebus interdum stultè desperetur, non attēdentibus videlicet neq. intelligētibus, vt inquit Petrus, quod vnus dies apud Deum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Quam quidem ob rem de hoc nos negotio ipsius Dei verbis per Vatem admonemur, inquit enim: Quia adhuc visus procul, & apparebit in finem & non mentietur. id est, tamen si aliquantū visionis differatur euetus, idoneo tamē tempore apparebit & demonstrabitur, siue vt chaldaica habet, constabit in finem. id est, tandē. Nam vt inferius ostendemus, post septuaginta annos ab excidio Ierosolymitano hoc vaticinium impletū est, & non erit vanum quodcunq. per vatem suum Deus prædixit. Si morā fecerit expecta illum, quia veniens veniet & non tardabit. Hæc ex his, quæ superius diximus, explicata sunt. Est autem expolitio elegantissime repetita, quæ piorū hominū tolerantia exigit & impatientia imbecillitatem redarguit, Veniens veniet & non tardabit. Repetitio est in sacris libris ad asseuerationem frequentissima: idem namq. significat, ac si dicatur, certissimè veniet. Castigās castigauit me Dominus & morti nō tradidit me. id est, castigauit me quidē, neque inaudita figura est apud alios auctores, vt apud Lucianum: videns equidem vidi, sed tamen res ipsa monstro similis est. & non tardabit. Neque enim paucorum annorum longa esse potest mora, namq. quod futurum est, citò venire solet: quandoquidem velocissimè tempus currit, & res omnes, quæ futuræ sunt, secum affert. & mille anni ante oculos, Dei tanquam dies hesternæ quæ præterit, & custodia in nocte, quæ pro nihilo habentur. Igitur quodcunq. ille promiserit, quodcunq. prædixerit, factum putat.

Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso: Justus autem in fide sua viuet.

OSTENDIT quam utilitatem afferat hoc oraculum, si clarissima scriptura exponatur. Duo, inquit, sunt hominum genera, vnum piorum; alterum verò impiorum: Qui impij sunt non facile diuinis verbis credunt, sed ad id quod præsens est tantum respicientes, de futuris rebus omnino desperant, neq. vllam rerum mutationem timēt: tantum ad ea, quæ instant, sibi providere student, non credentes futurum vt Deus aliquando sui iudicij, suæque de rebus humanis curæ præbeat argumentum. Quod si per vatum respōsa futurum Dei iudicium, & rerum mutationem veturam esse admoneantur, neque responsis credere, neque vllis admonitionibus obedire volunt, sed ob præsentem fortunam animum demittunt, atque negant futurum esse, vt Deus futuro in tempore iudicet, quod in præsentem iudicare nolit. Hi igitur animo ad hunc modum fracto atque demisso, cum de futuris desperent rebus, ad id, quod instat, quodque præsens est, sese accomodat, & si quam adhuc pietatis portionem conseruabant, abiiciunt omnino, & dummodo præsentem felicitate fruantur, vel minus saltē miserè vita vrantur, omnem pietatis iacturā contēnunt. namq. hæc cōmunis & vulgata sententia est tyrannis omnibus, atq. iis, qui rapina, cæde, iniuria, atq. omni flagitiorū genere flagrant: qui dum à malefaciēdo diuini iudicij proposita mentione deterrētur, respōdere solent, se talibus creditoribus multū delectari, qui quod illis ereptum est, tā longo tempore retineri patiantur,

Pet. 2.

Psal. 9.

Psal. 119.

Lucianus in dial. mari.

& ad diem vsq; iudicij respondenda differunt. Ab vero quicquid est p[ro]p[ri]um, tota a diuinis libris; & illis & resp[on]dit p[ro]p[ri]e, cumq; Deu[m] de humanis iudicij iudicaturus sit; & die tandem imp[er]is dicitur audierit, fides diuinis verbis adhibent, animum reuocant, & erigunt, & futurum honorem spe p[re]sentia mala solant, & p[er]ferunt, tam uillis s[er]uip[er]is, uariisq; roboris, pietas, & diuinis uerbis tributa fides habet, ut qui deficiere desperare possent, si ad p[re]sentes tantu[m] atq; instantes p[er] animum atq; cordem, ad diuina respicientes oratu[m] la, eximia futurorum bonorum sp[er]e concipiant, & si in ista uirtute commo[n]em mafe[r]riam atq; omnem aduersum euentum humentis. Hec igitur p[ro]ximoru[m] uersuum sententia est: *Ecce qui inersulus est, non erit nichil amolitus in seruitutem, ut si fides fundamentu[m] si quomodo uirtuti, quicunq; fides non nititur, procliu[m] est, ut labatur, & quouis fortuna[m] memore huc illuc impellatur. Quia ob id infelicissimus est modus hominu[m] finis est; quomodo uia nullo fidei fundamento nititur, si igitur erit tota anima ipsius, hoc est, recta uirtus, nunquam sequetur, sed incerta atq; estuosa. Anima p[ro] uita hic accipitur. Hebraica p[ro]p[ri]etate sequit[ur] est enim, in ea lingua *Nephe*, quod uerbu[m] ea animo uita[m] significat, quia uiuimus, sentimus, & inouemur, quae etia[m] significatio illud dicitur. Et factus est Ada in anima uiuere, & illud: *Qui amat animam suam, perdet illam, & qui perdit animam suam, inueniet eam.* Haec igitur increduloru[m] conditio est: Contra uero iustoru[m] diuersa omnino est conditio, non humilis, non abiecta, sed diuina atq; excelsa, quippe qui cum diuinis uerbis fide[m] habent, huicq; fidei firmissime nitantur, honestissimam uita[m] cursum constantissime tenent, illud scilicet, quod diuinu[m] uerbu[m] in aeternu[m] permanet, quare futurum esse, ut quod Deus p[re]dixerit, sine ulla mutatione eueniat. Igitur ad diuini uerbi ratione[m] uita[m] in filijs iustis, & coponunt, & quicquid miseriaru[m], quicquid arummaru[m] ipsoru[m] uita[m] in uase[m] fidei perferunt, & promissa in melius mutationis sp[er]e superant. Atq; hoc est quod dicit: *Iustus autem in sua fide uiuet.* Quomodo, inquit, ob fidei defectum increduloru[m] uita[m] misera, & incostans est, ita rursus iustoru[m] uita ob firmissimum fidei fundamentum constant, & in expugnabilis efficitur, quam nulla uolentia, nullus fortuna[m] impetus deprimat. *In fide sua uiuet, costans erit.* Porro totus hic locus ad hunc modu[m] in Chaldaicis bilis legitur. *Ecce impij dicunt in corde suo, non erunt haec omnia (quae Deus p[re]dixit iubeat.) Sed in se in ueritate quis, quid dixerit. Dei firmabuntur.* Atque hic est huius lectionis genuinus, & ad uerba accomodat[us] sensus. Quam ob rem Christianum ego ad uere pium lectorem admoneo, atq; etiam obsecro, ut attendat quam misere quidam in hoc loco labantur, qui hac prophetae auctoritate errorem aliquem defendere cogitant; illum, inquam, errorem, quo homine[m] sola fide iustificari affirmant, nam si iustus, inquit, ex fide uiuit, fides uita iusti est, sed uita iusti est iustitia, fides ergo iustitia est, atque ex consequenti fides iustificat. Sed inepta hanc & sophisticam argumentandi ratione[m] ostendemus: quae non solum eos in forma & ratiocinationis figura, sed in singulis partibus fallit. Quid huic prophetae sententiae cum iustificatione hominu[m]? Vates loquitur de uirtute ac toleratia, quam fides diuinis uerbis habitatioru[m] hominu[m] animis addit ad aeruas omnes, omnesq; calamitates perferendas, ad omne[m] miseriaru[m] impetu[m] infringendum sicut scriptu[m] est: *Sicuti per fide[m] uicerunt regna, operati sunt iustitia, obtinuerunt ora leonum, extinxerunt imperium ignis, &c.* De hac re hoc in loco Vates agit, non de iustificatione impij. Facillimum uidere est, quam paru[m] sequax sit sensus, si superiora, quae ad uerbu[m] explicata sunt, cum ista quorundam interpretatione cohaerere cogantur. Nonne ipsa clamat fides ut nulla fides isti interpretationi habeatur? Igitur locus hic de iustificatione nunc non est. Vates dicit iustum fide[m] niti, ut uita[m] honestae constantiam non deserat: illi dicunt, fide sola uiuitur, neq; alia uita[m] honestare opus est, num haec cohaerent? num non omnino dissident? Deinde uero quam mendose illud colligatur aduertendum est, iustus in fide sua uiuet, ergo uita iusti est fides, arguitur namq; a destinatis ad causam formalem, quae nunquam se mutuo sequuntur: neque refert utrum interpretemur ex fide, an in fide, quando id e[st] utriusq; sensus eruitur. In Hebraico exemplari instrumentalis orationis pars inuenitur *Be cemunatho*, id est, in fide sua, atq; idem est ex fide sua, ut apud Nafone[m]: *uiuitur ex raptu.* Igitur nulla est reciproca consequentia a destinatis ad ipsam formam: neq; enim recte sic colligitur, uiuitur ex raptu, ergo, rapina est uita hominum. Illud recte sequitur, uiuitur ex raptu, ergo (iuxta corruptam hominum opinionem) rapina ad uiuendum necessaria existimatur: ita & pariter sequitur, iustus ex fide siue in fide, uiuit ergo fides est necessaria ad uita[m] iusti. Hoc uero nos concedimus, & recipimus. nam*

Gen. 1. Math. 10. 13

Heb. 12.

Arist. 2. Top.

Arist. 1. Post.

siue

siue fide impossibile est placere Deo, & adeo huius consequentia assentimur, ut necessariam esse dicamus fidem ad iuste uiuendum: fundamentum enim uerae religionis est fides. Quoniam accedentem ad Deum primum credere oportet quod est, & quod requirentibus se remunerator est, nam cum quispiam Deum esse remuneratorem credit, libenter pietatis & iustitiae operibus vacat, atq; in illis constantissime uersatur, credens fidelem esse eum qui promisit. Itaque fidem necessariam esse ad iuste sancteque uiuendum concedimus: ipsam uero fidem esse uita[m] iusti, hoc negamus. Iustitia enim diuina spiritus sancti gratia est, quam Deus iis, qui credunt, quicquid legi eius obtemperant, & mandata eius nimis custodiunt, largitur. Duas itaque partes necessarias ad iuste sancteque uiuendum, fidem & pietatis culturam (quae in Christianis praestandis officijs uersatur) statuiamus. ipsam autem iusti uita[m] negamus cum alterutra harum partium in consequentiam conuertit, quod si qui diuinae scripturae & bonaru[m] artium ignorantiae decepti eiusmodi consequentias admittunt, in promptu est, ut illas etiam admittant, quas ex Horatianis uersibus coniungere libet.

*Si forte in medio posuorum abstemius herbas
Uinis & uirtica sic uilus, protinus ut re
Confestim diues fortunae riuus inuaret.*

Hor. epist. lib. 1.

Sic argumentor: Si Iecius Horatians herbis & uirtica uiuebat, ergo uirtica & herbae erant Iecij uita: quod quam docte concedatur, iudem ipsi uiderint. Itaque primum in argumentatione istoru[m] illud asserimus, hanc auctoritatem ab illis incommode adduci & in alium sensum atq; eam uates protulit, & D. Paulus citauit. deinde consequentia rationem infirmam esse affirmamus, negamusque enthymematis consequentiam. Iustus ex fide uiuit, ergo fides est uita iusti: non enim ablatiuus casus cum recto conuertitur, & fallacia in constructione constat. unde illis totum illud Epicherema corruit, quo asserunt fide[m] esse iustitia[m], & ex consequenti fide[m] esse, quae sola formaliter (ut disputationu[m] uerbis utar) iustificet. Praeterea aliam in ratiocinatione istoru[m] fallacia[m] latere deprehendimus, nam cum hoc loco uita non simpliciter, & ex ipsius uerbi vi accipitur, sed pro constantia & firmitudine ex quadam proportione siue analogia uisum perit, isti in argumentatione simpliciter accipiunt: quae quidem in redargutionu[m] ratione prima deceptio est. haec nunc breuiter aduersus istos, ut discant, qua ratione, quo studio, qua diligentia in sacris uerbis interpretandis utendum sit. Dabit autem Deus ut diffusus & exactus de his omnibus cum illis agamus. Si quo modo ad emulandu[m] protioce fratres meos, qui a caelestis patris luce & doctrina in miseriaru[m] tenebras a non bonis ducibus decepti prolapsi sunt. Dolenda enim est tanta Christianorum hominu[m] iactura. tam uero uera[m] hostium audiamus.

Et quomodo uinum potantem decipit, sic erit superbus, & non decorabitur.

Ut planior & expeditior huius loci ratio nobis fiat, ad historias recurrendum est, ad quas locus hic refertur. Legimus igitur in Danielis historia Nabuchodonosorem Babylonioru[m] tyrannum qui cum Deo opt. Max. de uirtute, fortitudine & sapientia contenderat, qui omnium reru[m] a se gestaru[m] uni sibi suoque genio, decus & laudem tribuebat, hunc, inquam, multis modis a Deo redargutum fuisse legimus: atque stultitiae suae conuictum coactumque uero atque immortali Deo laudem concedere, namque primum accidit, ut eu[m] somniu[m] somnialet, quo uehementer exterritus fuerat, cuius tamen postquam euigilauit omnino oblitus est. Chaldaeos omnes, & uniuersos imperij sui sapientes ad se conuocatos, & somniu[m] & somnij interpretatione interrogaret, neque tamen illi quicquam de ea re a quoquam responderetur, ita ut tyrannica ira percitus de perdendis cunctis per Assyriam sapientibus cogitaret, denique inuentus est vnus Daniel ex Hebraeoru[m] gente, qui diuino edoctus spiritu regi ea in re cumulare iussit, omnemque mutandarum reru[m] & regnorum secretum exposuit, quae recognita atq; perspecta, Hebraeoru[m] Deum solum sapientissimum & Deorum maximum esse confessus. Iterum uero eadem confessione est vnus, postquam tres pueros, hoc est, tres praestantissimos uiros, & sui administratores regni, quos comburunt erat uiuentes illa solus in medijs flammis conspexit. Idem autem tertio conuictus est coactus, cum secundi somnij interpretationem, & ex Daniele audiuit, & suo ipsius periculo quam uerissimam esse cognouit, nam & regno exutus humanum ingenium in seipsum mutauit, & cum bellis per duodecim menses eodem cum illis victu vnus errauit. Postquam autem sibi regnoque perditus est, seipsum impietatis & stultitiae accusauit, & maximo Hebraoru[m] Deo uirtu-

tem omnē, sapientiā, potestatem, omnē denique laudem concessit. hæc omnia in seipso Nabubuchodonosor expertus est: atq. ita stultitię suę pœnas dedit. Sed & tandem successione in regno priuatus est, vt cœptum in se tyrānidis supplicium in posteritate sua persolueret. nam quanquam neq. ipse, neq. filius eius regno expoliati fuerint, in Balthasare tamen impio nepote ipsius, & Babylonico regno, & Nabuchodonosoris familię finis est factus. namq. is Balthasar ob imitatā aui tyrannidem & ob factorum vasorum prophanationem, quę ex Hierosolymitano templo à Nabuchodonosore ipsius auo ablata fuerant, & vita & regno priuatus eadem illa nocte fuit, qua mysticę scripturę in muro exaratę expositione Daniele interprete est edoctus. In hoc autē Balthasare, & Nabuchodonosoris familia, & Assyrii imperij gloria defecere. Occisus enim est à quodā ex regis custodibus, eiusq. caput Dario (qui regnū occupauit) est ablatū, vt Saadias Hebræus scriptor affirmat. quo tēpore Iudei liberē in patriā redire publico edicto permitti sunt. fuit verō Balthasar nepos Nabuchodonosoris ex Amilino Euilmerodacho eius filio. Ecce igitur quem finē habuerit huius tyranni superbia, arrogātia & crudelitas. Ecce diuini iudicij manifestationē. ecce impiorū hominū exitum, & rerū à Deo factā mutationem. nam quas Deus aduersus impios atq. iniustos homines iras concipit, non statim ostendit (non enim irascitur per singulos dies) sed expectatione & patientia homines ad meliora aduocat: quā diuinā patientiā impiissimus quisq. negligentia interpretatur. Quare & cumulatōres scelerū atq. iniustitię thesauros reponit in diem irę & reuelationis iusti iudicij Dei, qui tandē vnicuiq. pro factorum suorū ratione, vel præmia, vel supplicia tribuit. Illi autē rerū prosperitate & successu obcæcati, imminētē Dei vitionē non vident, nec, si maximē per vates & diuini verbi ministros moneantur, credere volunt, sed vt noster Vates docet, *Et quomodo vinum potantem decipit, sic erit vir superbus, & non decorabitur.*

Psal. 9. Rom. 2.

Plut. in a. popa.

Psal. 107. 1. Timot. 5.

Lucretius.

Plin. lib. 14.

Qui dilatauit quasi infernus animā suam, & ipse quasi mors, & nō adimpletur. PVLCHERRIMA similitudine humanę felicitatis initia, progressus & euentum describit. nā quemadmodū in ciborū & potuum generibus nihil est quod æquē hominē fallat & lædat ac vinum, sic etiā in humanis rebus & negotiis nihil est, quod homines ipsos maiori dementia afficiat, quā secundarum rerum successus. Etenim vinum ca laborat infamia, quod quanto suauius fuerit, tanto magis inutile ac nocens sit. Quam ob rem maximē à Lacedæmoniis, illud Gorgonis Cleomenis regis filię dictū celebratur, quā cū pater aliquando iussisset, vt cuidam mercedis nomine frumentum daret, & elogiū addidisset dicens: Docuit enim me vinū suauius reddere. Ergo, inquit, o pater & vini plus bibetur, & qui biberint molliores deterioresq. reddētur. Porro quantū vini vis iis præcipuē noceat, qui intemperantius ipso vtuntur, testis est nobis qui primus eius rei fecit periculū Noe, & omnis antiqua scriptorū memoria & quotidiani spectaculi experimentum idē testantur: nam quemadmodum si modeste & temperatē bibatur, neq. indecens, neq. insalubre est: iuuat enim in primis cor, & frigidioribus ventriculis confert: ita nihil neq. indecorum magis, neq. sanitati magis contrarium, quā illius intemperantior haustus esse potest. Quare in diuinis scripturis regibus & sacerdotibus in phano agētibz, atq. iis hominibus qui vitā suā sanctius instituere parāt, vini vsus prohibetur, vt potē q. & animū perturbet & corpus imbecillū reddat. Ideo nō iniuria à vetustissimo poetā & philosopho pro vino virus sæpe appellatur. Inquit enim, *Demiquē viri vis penetrat in acri, & in venas discessit diditus ardor, Consequitur grauitas membrorum, præpediuntur Crura, vacillanti tardescit lingua, mallet mens, Nant oculi, clamor, singultus, irurgia gliscunt. Et iam cetera de genere hoc quęcūq. sequuntur, Cur ea sunt, nisi quod vehemens violentia viri Conturbat animū, consuevit corpore in ipso.* Ea porro vini fallacia est: idolus, vt saporis suauitate paulatim bibentes capiāt, ita vt futuri nocumētī securus præsentī volūptate intemperantius abuti faciat, donec ipsius vis cordis regnum occupet: deinde totum hominem primo prostermat, & denique perueniat. Quare illud criticissimē atque salustissime simul apud Plautum legitur: *Malus iustator est vinum, piffimum pedes decopat.* Ipsa porro bibedi vt Plinius inquit, consuetudo auiditate auget, atq. ex consequenti perniciē molitur. Et igitur ad hūc modū humanę prosperitatē efficta ratio: namq. secundarū rerū prospero successu decepti homines, vt ad eo fortunę doli capiūt, vt nihil aliud nisi ipsam fortunā sequi cogitet. Itaq. sui obliuī pœnas sibi aptare studēt, quibus & exitū petere

H133

petere, & inde numen deturbare, sese deniq. in regio Dei solio collocare Luciferi more moliantur: quę cogitatio, fraus & dementia illos in editissima superbię prærupta effert, vnde tandē præcipites grauissimē deturbantur. *Et non decorabitur.* destituetur tandem, omnique successu priuabitur, ita vt qui per ambitionem omnia pessundabat, totius gētis fabula fiat, illiusq. nomen non nisi in opprobrium proferatur. *Qui dilatauit quasi infernus animam suam, & ipse quasi mors, & non adimpletur.*

Et congregauit ad se omnes gentes, & coaceruauit ad se omnes populos.

AMBITIONIS naturam describit, & inexplebilem affectatę tyrannidis cupiditatem: nam cum semel hac hydropis laborare cœperit homo, pro Deum immortalem, quot tumulus, quantas rerum turbas & cōfusiones excitat, nullius vitę, nullius sanguini parcat: dummodo rerum potatur, omnium mortalium fortunas vitasq. perdere pro nihilo ducit, imō eo magis sibi ipsi placet, quo maiorem stragem ediderit: quandoquidem eam vnā viā ad maximam gloriam, & maximum imperiū sibi proposuit. Extant plurima tyrannorum exempla, quę hanc rem clarissimē testantur: Hoc autem ambitiosorum & tyrannorum ingenium pulcherrimē Vates describit, ipsius Nabuchodonosoris mores & ingenium exprimens, *Qui dilatauit quasi infernus animam suam.* Inferni & mortis imagine inexplebilem & insaturabilem hominem atque cædis auidissimum diuina scripta significant: Mortis enim natura inexplebilis est, nunquam finem occidendi faciens. Neq. vlla orbi dies illucescit, quę funus ducere cesset, neq. vlla etiā tanta vnquam cadauerum copia fuit, quā terrę sinus commune omnium sepulchrum non caperet. vnde fit vt ab antiquis terra omnium mater sit appellata, non tam quod omnes gigneret & produceret, quā quod omnes in se reciperet & conderet, quemadmodum scriptū est: *Dilatauit infernus animam suam.* & à Salomone etiam eleganter est est expressum; inquit enim: *Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit sufficit: Infernus &c.* Infernus autē hoc loco non pro horrenda illa pœnarum & vindicationis iduiz sede, vbi impii ac fontes homines post hęc vitam cruciantur, sed pro cadauerū sepulchro vsurpatur: quod ipsa Hebraica vox maximē indicat. nam illud proprie seol significat, quod pluribus scripturarū locis indicatur: Id enim Iacob significauit, cum consolantibus liberis suis in Iosephi filij desiderio respōdit: *Descendā ad filiū meū lugens in infernum: id est, nullā de raptō filio cōsolationē admittā, sed dabo operā, vt for dibz luctūq. viuendi finem faciā, ad sepulchrūq. efferar, neq. amplius apud superos sim, cum filius meus apud superos esse desideret, et iterū idem Iacob: Deduceris (inquit) canos meos cum mœrore ad inferos. id est, me senē mœrore confectum, sepulturę dabitis. Nō soluti autē in hebraica lingua inferni & inferorū vocabulum pro sepultura vsurpatur, sed latini plerumq. eandem rem his vocabulis indicant. ex qua significatione illud in cōmuni sermone apud antiquos vsabatur, cum cuiuspiā obitum significare volebant: desit esse apud superos. nam superos vocabant eos, qui supra terram essent, inferos verō qui subter terram conduntur. Quā rem nos aliās fufius tractabimus: cum de gentium theologia differemus: Igitur nunquam sepulchrū cadaueribus satiatur: sed quo plura in se recipit, eo magis animā suā dilatat. Animā autē pro appetētia hic accipimus, ita vt non ipsam animę naturā significet, sed eā illius partē, quę appetitionis origo est: quā im & significationē nō raro in sacris libris obseruamus, vt: *Animā nostra arida est, nihil aliud respiciēt oculi nostri nisi man: Item: Nō grandis est culpa eum quis furatus fuerit, vt esurientē impleat animā. Et ipse quasi mors, & non adimpletur.* Idem aliis verbis ad amplificandā rem dicitur: namq. mors sepulturā antecedit. Quod si sepulchrum nunquā saturatur, neq. mors ex consequenti saturatur: vñquā est enim sepultura mortis ministra. *Et nō adimpletur.* Cōiunctio, & pro re latius posita est, id est, quę nō adimpletur: Igitur vt neq. mors hominū strage, neq. sepulchrū cadauerum pāstu expletur, ita & tyrannus homo, qualis Nabuchodonosor fuit, nullum expugnandis capiendiq. gentibus finem & modū facere cogitat: sed congregauit ad se omnes gētes & coaceruauit ad se omnes populos. Cō gētis verborū congregauit & coaceruauit, efficiendam dominandi appetētiā significat. At verō nō diuturna fuit hæc huius tyranni felicitas: namque ille multis (vt iam exposuimus) deturbatus modis, & se hominōm esse agnouit, & hominum omnium infimū se gessit, quippe qui ex humano ingenio in ferinū eō immutatus est, & tandem ea spe, quā de regni & imperij æternitate sibi fecerat, frustratus. Hunc autem tantę*

Vide Cicero- nem 1. de of- ficiis

Isai. 53. Prouerb. 30.

Genes. 34.

Genes. 44.

Num. 16. Prouerb. 6.

tante superbia: exitum vaticinatur propheta. Vtitur vero dicendi figura quae à Graecis Sarcasmos dicitur, à nostris sublanatio vel insultatio dici potest. Ea autē est cum alicui in miserimo calamitatis gradu posito praeteritum studium & negotium, quae cum illo exitu non conueniunt, exprobramus, vt ille apud Maronē: En agros & quam bello Troiane petisti. Hesperiam metire iacens. Ita etiam futurum Vates praedicit, vt gentes illas, quas Nabuchodonosor bellis & tyrannico imperio turbauerat, vbi vltionem diuinam, infelicemq. illius exitum confpexerint, omnes multis illum maledictis figant, multis illi suā arrogantiam modis exprobrant.

Nunquid non omnes isti super eum parabolam sument, & loquelam enigmatum eius? & dicitur, & ei qui multiplicat non sua? Vsq̄ue quo aggrauat contra se densum lutum? Nunquid non repente consurgēt, qui mordeat te: & suscitabuntur lacerantes te, & eris in rapinam eius? Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabūt te omnes qui reliqui fuerint de populis: propter sanguinem hominis, & iniquitatem terrae ciuitatis, & omnium habitantium in ea.

SUPER eam parabolam sument. hāc inter ceteras virtutes hominū mentibus natura tribuit, vt in alienis negotiis & causis periculū faciāt, indeq. exēpla petant ad sua gerenda negotia. ex quo fit, vt multi alienarū rerū obseruatione res & rationes suas sapienter curent. vnde natū illud prouerbiū est: Sapientissimum esse aliena infania frui. Huiusmodi autem sententias & exempla, quae ex aliorum euentibus petuntur, sacrae literae parabolas vocant, quae in dialectica propriē exempla vocantur. Igitur exitialis Nabuchodonosoris exitus, cum multis gentibus ob ipsius claritatē notabilis esset, effecit, vt qui aliquāto ante ex illius felicitate argumenta petebant, ad afferendum humanas res a numine non curari, atque ex consequenti iniuste viuere, quam iuste, optabilius esse, ijdem paulo post sententias colligant, & vitae praecpta & instituta sibi capiant, aliisque capienda proponant, quibus iusticia iniusticiae praefertur, quibus innocentia laudetur, quibus denique diuina, erga homines, prouidentia esse conprobetur. Sumere itaque parabolam est, ex alicuius rei, personae vel negotij serie & exitu sententiam aliquam vitae vtilem colligere, & quod cuiusdam re contigit, id sequendum fugiendūue proponere. Huius autem verbi frequens in hac significatione vsus est apud euangelistas. Sunt & aliae huius nominis, parabola, significationes, sed haec ad hunc locum pertinet. Quod verō additur, *Et loquelam enigmatum eius*, ad illud alludit, quod huiusmodi homines, qui tyrannidem & orbis imperium expetunt, quasdam sententias & anigmata sibi proponunt, quibus abusi suis libidinibus colorem, honestatem, auctoritatemq. conciliare student, atque haec frequenter vsurpant, & pro emblematis habent. Sic Iulium, Caesarem cum patriae vim pararet, dicitare solitum ferunt: Suius violandum est, propter imperium est violandum. Sic Marcum Crassum, cuius avaritia nullum nisi feruenti auro epoto finem inuenit, illud frequenter iactasse accepimus: Nullas opes satis esse, quae suis redditibus exercitum alere non possent. Denique Romanorum ambitio, cum totum orbem debellaret, illud de se praedicabat: *Parcere subiectis, & debellare superbos.*

Nostro autem tempore Valentinus Rom. ecclesiae Cardinalis cum ob speratam rerum summam & tyrannidem sacrum galerum deposuisset, seque ecclesiastica dignitate abdicasset, illam diuini Vatis sententiam ad suam libidinem torquebat. Caelum caeli domino, terram autem dedit filiis hominum. Talia igitur anigmata talesq. sententias sibi misit pabat Nabuchodonosor, cum de toto orbe debellando cogitaret: quibus & studium suum fouebat: suisq. negotiis auctoritatem adiungere conabatur. Quale illud fuit quod ipse Nabuchodonosor Danieli respondit, cum is miserum superbiae suae exitum illi praediceret. Nonne, inquit, haec est Babylō ciuitas magna, quam ego, edificauim in domum regni in robore fortitudinis meae, & in gloria decoris mei. Haec autem anigmata illa deidentat sapissime referebant, quos ille sub acerbissimum rugum miserat, & dicebant vt Vates antea praedixerat. In quo deueniunt illi, qui suis non contenti, aliarum appetunt & inuadunt, & per iniuriam opes sibi cumulant. In quanta ruina illi opprimuntur, qui ingenia ad haec sibi ex luto construunt, hoc est, quos nullo iustitiae

19
20
25
30
35
40
45
50

iactō fundamentō: in iniam potentiam violenten consequantur: quae cum per violentiam stare non possit, pronum est in ruinam. Porro diuini parabolam stylus obseculrior est, tum quod ipsa parabolam dicitio talis esse solet, quando pleraque in illis per allegorias & translationes dicuntur, quarum figurarum ratio obseculrior est: tum etiam quod haec omnia Vates carminibus utitur, quae sunt carmina, quae vel ob ipsam pedum & numerorum figuram elucem diffillit, quaeque dicendi formam seruant. Carminis verō genus, quo haec apud Hebraeos leguntur, dactylicorum rationem sequitur, quale est illud:

Idcirco videri vultis, ut super eum parabolam sument, & loquelam enigmatum eius? & dicitur, & ei qui multiplicat non sua? Vsq̄ue quo aggrauat contra se densum lutum? Nunquid non repente consurgēt, qui mordeat te: & suscitabuntur lacerantes te, & eris in rapinam eius? Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabūt te omnes qui reliqui fuerint de populis: propter sanguinem hominis, & iniquitatem terrae ciuitatis, & omnium habitantium in ea.

Porro haec similitudo in sequentibus explicatur, dum dicitur: Quia spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis, propter sanguinem hominis, & iniquitatem terrae ciuitatis, & omnium habitantium in ea. Hoc enim diuina lex & ratio postulat, vt maleficus & fecleratus quod fecerit, expectet. Vnde fit, vt omnis tyrannidis infelicissimus sit exitus, quam quidem rem omnes omnium gentium & seculorum historiae testantur. Quapropter quoniam idem illud Nabuchodonosori eiusque posteritati euenit, quod tyrannis omnibus euenire solet: haec etiam referunt, qui in illius superbiam insulant, dicunt autem: *Tua illa libido, tuus ille inexplebilis rapinae & praedarum appetitus in causa fuit, vt de aliquando praedae fores tuis, quos Deus in plurimarum gentium vltionem parauerat, qui fuerunt Medae ac Persae, manant hos solos ex vicinis gentibus Babyloniis rex non debellauerat.* In igitur, qui reliqui fuerant, ceteras nationes victas & spoliatas, vltiscentur. Haec autem omnia illi etuenient, ob immensam humani sanguinis effusionem, qua ille cruentus tyrannus contaminatissimus erat, & ob maximam terrarum atque urbium vastationem & direptionem, iniquitatem terrae ciuitatis, id est, violentiam & rapinam in vrbes earumq. agrōs, & habitatores exercitam. Nam ciuitatem pro pluribus ciuitatibus hoc in loco legimus, haec enim numerorum collectio frequens in sacra lingua est, vt quercum Mambre pro querceto, & loco quercibus frequenti positum est, & a latinis scriptoribus condicere militem dicitur. Chaldaeus paraphraestes haec vltima verba ad Israelitarum regionem refert: inquit enim: *Propter sanguinem hominum, & rapinam terrae Israel ciuitatem & omnium habitantium in ea.* Ciuitatis nomen simpliciter positum solam Hierosolimam Chaldaeo significat, quae res sua rationem non caret: nam vt apud latinōs vrbs nomen nullo adiuncto prolaturum Romam significat, sic apud orientales gentes ciuitatis vo-

Horat. lib. 1. od. 9.
Ezechiel. 13.
Genes. 8.
Galar. 3.
Iuuenal. Saty. 2.
Curtius lib. 3.

Plinius lib. 5. Tacit. lib. 10.

ris vocabulum Hierosolymam illis temporibus indicabat: quam omnium orientis ver-
bium longe clarissimam fuisse Plinius & Tacitus testantur. *Vae qui congregat auaritiam malam domui suae, ut sit in excessu nidus eius: & li-
berare se putat de manu mali. Cogitasti confusionem domui tuae, concidisti populos multos, & peccauit anima tua. Quia lapis de pariete clamabit: & lignum quod inter iuncturas adificiorum est, respondebit.*

Isaia. 5.

E ANDEM sententiam alia parabola exornat. Vates dum insulantium Nabucho-
donosori personam sustinet. Describit autem pulcherrime eammodi tyrannorum auaritiam & inuultam opum & diuitiarum cupiditatem. Namque perinde ac si totus mundus sibi solus conditus esset, ita in suas tantum delicias & in suam utilitatem omnes omnium hominum opes omnes diuitias transferunt, nulla de alienis, neque in eodem modo, neque damnis cura cadit. Atque haec quidem arguendam opum via, haec inexcipibilis domorum praediorum & hereditatum cupiditas, hoc propria uoluntatis studium, quam in frequentibus usibus inuidere hominum populorum, ac gentium querela, & in uita tam in diuinis literis, quam in humanis huiusmodi reprehensiones testatur. *Vae, inquit Deus per Isaia, qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis, usque ad terminum loci. Nunquid habitabis vos soli in medio terra? Hec igitur est auaritiam malam congregare domum suam, uelle omnes omnium gentium diuitias, opes, & omnes diuitias, omnia in super omniuiuitatibus ornata: in prauiam dominum usumque transferre, utque ad expellendam libidinem hanc omnia diuina & humana iura violare. Hac insania laborant multi reges atque tyranni. Haec Roma laborauit, his iniuriis totius orbis opes ad se transtulit.*

Isaia. 5.

Iuuc. sat. 8.

Plena domus uno omnis, & ingens stabit aceruis. Nummorum, spartanae chlamys, conchylia coacta. Et cum Parrhasii tabulis, signisque Myronis, Phidiacum vinebat eburi, nec non Polydori. Maltus ubique labor, raris sine Mentore mensa. *Hic etiam cupiditate insolentissimus ille Nabuchodonosor flagrauit, nam quem admodum uolueres dum nidificant, undique quaesitam materiam, in eum locum, quem ponendis nidis optauerint, congerunt, eosque quam possunt aptissime fingunt, & substernunt, ita ut locus inaccessus ac tutus sit, & ipsa commodè cubent: sic & Babylonicus ille tyrannus in Babylonem suam, quam praecipue sibi sedem delegerat, omnes omnium gentium & ciuitatum diuitias & opes, ac materiam omnem comportauerat, ut tutissimum nidum sibi construeret, hoc est, munitissimam arcem, & omni apparatu deliciarum refertissimam: in qua nomen genusque suum aeternum facere cogitabat, putabatque sibi hoc pacto omnium hostium & temporum iniuriam a regno genteque sua propulsatam iri. Hoc enim significat vates cum dicit: *Et liberari se putat de manu mali. Quod autem ille sibi hoc stulte persuasisset, ultra id quod hoc in loco diuinus spiritus de illo afferit, ipse etiam idem apud Danielelem sese sumptuosè insolenterque facit. Nōne, inquit, haec est Babylon ciuitas magna, quam ego aedificauit in domum regni, in robore fortitudinis meae, & in gloria decoris mei? Ecce ut uaticinium cum ipso euentu conuenit: nam quod vates translatione à nido sumpta praedixerat, ille manifestè exponit dicens: quam ego aedificauit in domum regni, in robore fortitudinis, & in gloria decoris: hoc est, instruxi ego mihi & posteris meis nidum tutissimum, & quam mollissimum. Cogitasti confusionem domui tuae, concidisti populos multos, & peccauit anima tua. Insultat adhuc Nabuchodonosori atque illius exemplo tyrannus omnibus, qui dum oprime sibi suisque rebus consulere putant, pessime id agunt. Nihil enim violentum durare perpetuo potest, aut permanere; illi autem furōre & effrenata uolentia diuina omnia humanaque peruerit. Consequens ergo est ea, quae ipsi maxime stabilia esse uoluerunt, stabilia posse esse minimè. Porro in quibus negotiis gerendis magnū consilium homines incurrunt, si exitus contingat, qui non optabatur, maxime solent erubescere, ut scriptum est: *Et confundantur in consiliis, in quibus cogitant. Cum ergo tanta tamque callida Nabuchodonosoris de regno, domo, nomine & fortunis suis stabilendis consultatio fuerit, idque tum maxime se effecturum is putauerit, si omnium nationum, populorum & hominum opes euertisset, in suamque retulisset urbem, cumque***

Daniel. 4.

Arbes 2. Phycorum.

hoc durare ac permanere non possent, sed eo certiore illi animam promitteretur: que ederet, quo violentius ille omnia praedatus esset & spoliasset, necesse erat illud in exitu tam uotis falsis & consiliis contrario dolere, atque erubescere (ad quem quidem exitum & erubescerentiam omnes tandem perueniant, quicumque iniuste & uolenter iustitiam conficere parant) quantoque callidius & potentius suis rebus consuluerint, tanto maturius & certius exitum eos expectare oportuerit, quod si minus expectauerint, tamen imparatos opprimet, & erubescere coget. Quod autem dicit Propheta: *Cogitasti confusionem domui tuae, concidisti populos multos, & peccauit anima tua, tropus loquendi est, in quo consequens pro antecedente ponitur. namque Nabuchodonosor non inierat consilium de perdenda domo, sed stabilienda potius & amplificanda. Verum quoniam ex ea ratione, qua haec ab ipso gerenda erant, ex populorum uidelicet concisione, illius domui ruina maxima & certissima impendebat, diuina iustitia id semper exigente, ideo ipsum confusionem domui suae cogitasse dicit, nam qui homicidium cogitat, & fugam, & bonorum proserptionem, & proprium tandem exitum cogitat, quamuis ille odio & vindictae cupiditate perturbatus, haec posteriora non animaduertat. Itaque cogitant negotium ex quo domus suae confusio sequuta est. [Peccauit anima tua.] Appetitus tuus & nimia dominandi libido te decepit, transuersumque egit. Itaque consilium rationem uoto ineptissimam tuo iniisti. Talis exitus omnes habet ambitiosos, talis te habeat, exitus oportet. Animam pro appetitu hoc in loco dixit: Hebraice enim est: *Nabuchodonosor* ut dilatauit infernus animam suam. Confusionis autem uocabulo non idem in diuinis libris, quod in latinis significatur: nam confundo uerbum & confusio rerum permutationem & perturbationem significat, id scilicet, quod distinctioni opponitur: ut Ciceroni uis diuina, & toti mundo confusa dicitur, hoc est, permixta. In latina autem & recepta biblicorum interpretatione idem ferè est confundi & confusio, quod erubescere & erubescerentia, quae res (ut Philosophus ait & D. Thomas disputat) uicium sonat, namque in turpibus actionibus, auribusque a ratione deuiant, erubescimus ut cum in uita instituto, aut in disciplinis sceddè labimur, vel erramus. Itaque confusio in diuinis libris hanc naturae animaduersionem significat, qua conscientia ipsa, quemcumque in scelere, aut ignoratione eorum, quae ignorari non decebat, deprehensam afficit, ut in psalmo Confundantur omnes qui adorant sculptilia, & qui gloriantur in simulachris suis. & Confudisti hodie uultus seruatorum tuorum, qui saluam fecerunt animam tuam, & animas seruatorum tuorum &c. *Quia lapis de pariete clamabit, & lignum, quod inter iuncturas adificiorum est, respondebit.* Solemnè scribentibus omnibus est, & in communi sermone receptum, ut cum magnam & manifestam aliquam rem indicare uelint, rebus sensu ac uoce carentibus sensum & uocem tribuant, ad rei magnitudinem amplificandam. Igitur cum maximi alicuius beneficii mentionem facimus, cum scelus aliquod indignum uerbis exagitemus, cum iniuriam illatam exponimus, cum denique triste aliquid, aut laetum maxime explicare contendimus, caelum, terram, elementa omnia, omnesque res, etiam ratione & sensu carentes, sollicitamus. Huiusmodi illud in sacris carminibus est. Omnia ossa mea dicunt, Domine quis similis tui? &c. & illud apud Isaia: Audite caeli, & auribus percipite terram. Et innumera huius generis exempla, quae passim legentibus occurrunt. Itaque ut collatas undique ex diuersis populis per iniuriam opes hoc in loco Vates significaret, atque harum rapinarum uicium a gentibus uenturam praediceret, non solum gentes ipsas, quae spoliatae fortunae a Nabuchodonosore fuerant, suam calamitatem doliturae deploraturaeque pronuntiat, sed ipsa etiam spolia, quae uariis è locis coacta, & in Babylonem deportata fuerant, ipsa inquam eadem clamore & uocibus immanissimi tyranni uim & potentiam accusatura esse uaticinatur, & ad ueteres Dominos clamatura, quasi se uolenter hac in domo detineri doleant, & ad proprium locum, unde delatae sunt, referri postulent. Quicquid enim uolentia afficitur, contra naturae suae rationem id patitur, atque uel manifesto, uel saltem naturali appetitu cupit in suum locum, sedemque reduci. Quod si maxime haec naturalis mutarum rerum uox ab hominibus non audiat, auditur tamen à Deo, cui omnia uiuunt, cui omnia loquuntur, qui omnium rerum naturas nouit qui quid rectè, quid male collocatum sit, peruidet. Itaque ad eum Abelis iusti sanguis clamat, &*

Isaia 2.

Arbes 2. Phycorum.

recens

recentis adhuc mundi sceleribus terra oppressa, & Sodomorum regio flagitiis foedata ad eum vociferatur, & ab hominibus se male pati queritur & vindicari se postulat: sic etiam populo rum omnium diuitiae, opes, supellex & ornamenta omnia, quae in Nabuchodonosoris regia iniuste decinentur, clamabunt: & non solum quae soluta atq. mobilia sunt, qualia aurum argentum, vestes & eiusmodi alia, sed quae arte & structura colligata, & quasi perpetuo mansura essent, collocata sunt, vt lapides & trabes, ex quibus ipse domum suam aedificauerat, omnia conquirentur, & clamabunt se violenter detineri, & iniuste rapta, & propriis e locis mota fuisse. Cum autem lapides & ligna tantum nominet, caetera omnia spolia complectitur. nam totum hoc negotium perdendarum urbium & proprii regni stabilendi, sub construendi nidi & aedificandae domus translatione prius enuntiauerat. Nunc ergo cum lignum & lapides clamatum ire demonstrer, totam domum innuit, quae iis duabus materiis constare solet: nam intritum & camentum non proprie ad aedificiorum materia, sed ad materij ministerij referuntur, sunt enim materiae colligatio quaedam. Domus autem ipsa ex duabus constat rebus, muris & tecto: lapides muros confficiunt: ligna autem tectum constantiunt. deniq. tota domus conclamabit, tota iniuriam & rapinam accusabit, tota diruetur, & ex consequenti tota tyranni familia, regnum vniuersum, consilia, vota omnia iusto Dei iudicio, peribunt. Clamabit lapis: Ego a veteri sede mea raptus, & male hic collocatus sum. Respondebit trabs: Pari ego iniuria afficior, & quoniam in structurae opere paries tectum praecedat, consentaneum est, vt prior lapis clamet, & tignu respondeat. Eodem hoc tropo S. Iacobus iniuste retentae operariorum mercedis diuites accusat: Ecce inquit, merces operariorum vestrorum, qui messuerunt regiones vestras, quae fraudata est a vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini Sabaoth introiuit. Eodem etiam tropo Tullius Verrem copilatam prouinciae arguit, dum illum repetundarum accusat, vt secundam eius legentibus orationem patebit. Multum enim, vt Fabius docet, vehementiae, multum acerbitalis huiusmodi tropi atque figurae in accusationibus habent. Porro tota illa circuitio, lignum quod inter iuncturas aedificiorum est, illa trabium capita significat, quae a latinis proprie proceres appellantur, ab Hebraeis vero *CAPI M*, id est manus, ita ab illis dicitur, quod quasi manus quaedam transuersos asseres sustentent.

Iacob. 5.

21

Vae qui aedificat civitatem in sanguinibus, & preparat urbem in iniquitate.

EPITHONEMA est, & superiorum argumentationum cum acclamatione conclusio: habent enim eiusmodi sententiae maximam in docendo gratiam, & in persuadendo efficaciam. Ostendit autem sententia haec infelicem & dignum tyrannorum & auarorum hominum exitum: qui talis omnibus futurus tandem est, qualis Nabuchodonosori futurus hic praedicitur, miserimus videlicet & infelicissimus, cum summo opprobrio & nominis infamia: ita vt qui se cunctis admirabiles reddere cogitabant, cunctis tandem fabula & detestatio fierent. Aedificare autem civitatem in sanguinibus, & preparare urbem in iniquitate, fructus Chaldaeica habent, in dolis, est per vim, iniuriam, fraudes, atq. dolos facultates rerum, copias, & opes, ac potentiam consequi, & regni regnandique rationem propriis comoditatibus definire.

Hae proceres, haec magnos formula reges, Atque dices, populosque tenet, populi que magistros.

Quos utinam aliquando hanc iniuste dominandi libidinem cohibere videamus, & ad temperatam viuendi rationem pro suo cuiusque officio reduci.

Nunquid non haec sunt a Domino exercituum? Laborabunt enim populi in multo igne & gentes in vacuum & deficient: quia replebitur terra, vt cognoscant gloriam domini, quasi aqua operientes mare.

Hae c totius quaestionis, quam haecenus sequuti sumus, responsio atque conclusio est, in qua Vates nihil diuinam prouidentiam latere aut fugere posse demonstrat. nam in superioribus, ex Nabuchodonosoris regis tyrannide, & ex nimia illa & non toleranda potentia, qua ipsum in gentibus dominaturum prouidebat, occasione data in hanc de prouidentia disputationem incidit, quam omnibus argumentis dilatauit, omni verborum copia ardentissimisque animi affectibus est persequutus: ita vt vniuersa omnium, qui

10

15

20

25

30

35

40

45

50

55

qui

qui de hac re disputaerunt, argumenta, ad haec, quae a nostro Vate de prompta sunt, referantur: quibus si apertè respondeatur, caeteris omnibus responsum in manifestum est. Igitur cum totius disputationis summa haec sit, felicitate impiorum hominum & piorum in hoc mundo miseriae argumento esse, quod hominum res a Deo negligantur: quandoquidem si humana Deus curaret, ipsum humanorum scelerum vindicem esse decebat: & cum singularem dubitationem, hoc est, haesitiam sustulerit, dum videlicet venturum in Nabuchodonosore eiusque posteritate in malum infirmitatem inflatum diuino prouideat, & praedicit, comunem etiam dubitationem, quae ex illa singulari allata erat, sublata esse constat. atque hoc est quod his verbis continetur. Praedicit enim Vates fore, vt conatus conati, opera, laboresque omnes quae in urbibus, domibusque aedificandis & ornandis, in diuitiis & operibus comparandis, in toto denique regno, stabiliendo Chaldaeorum gens cum suo rege consumpserint, omnia aut hostili igni incensa pereant, aut in praedatorum usum: potestatemque veniant, ita vt qui laborauerat igni, se laborasse in augedis opibus, quae ignis & direptionis materia forent, tandem cognoscant: nam in linguarum usu est, vt periturae res igni consumendae esse dicantur: est enim elementum vastans omnia, & ad extremam consumptionem velocissime perducens. Vnde illud Amos: Et mittam ignem in domum Azael: Et mittam ignem in murum Tyrid est, extremam vastationem, & illud Carullii: *At vos interea venite in ignem Pleni thuris & infacetiarum* dicitur in *Annalibus Volusi, &c.* Et vulgari sermone summe exinanitam & vastata domum aliquam significare volentes, dicere solemus: *Entre fuego por la casa.* In multo autem igne laborat, qui ingentes & excelsas domos & turres construunt, in incendij materiam venturas. quemadmodum de viscerosis & proceri corporis hominibus dicimus, eos magna terrae molem & copiosum vermibus pastum gestare. [Et laborabunt gentes in vacuum & deficient.] Eiusdem sententiae repetitio est, & Hebraeis familiarissima expolitio: nam gentes & populi idem significat vtrumque: quandoquidem populus gentium coniunctio & societas quaedam est. In vniuersum autem vsu, ad lassitudinem laboraturos esse dicit Chaldaeos, quoniam omnia, quae ipsi magnis laboribus & assiduis sudoribus sibi parauerant, Medorum direptioni & incendiis erant relinquenda, quod perinde erat, ac si ipsi in vacuum insudauissent, & sine vilo opere pretio dies & noctes vsque ad defectionem & virium lassitudinem sese exercuissent. [Et deficient.] Exemplaria coniunctione carent, & sensus aptius cohaeret. Igitur ex hac argumentatione apte inferitur, Deum mortalia curare omnia, nam cum ille per Vatem suum hanc rerum euentum praedixerit, & quemadmodum praedicta haec sunt, ita suo tempore euenerint, manifestum fit non casu, sed consilio diuino haec curari. Haec est ergo totius argumentationis conclusio: [Nunquid non haec sunt a Domino exercituum?] Interrogatione inferitur, haec, de quibus antea disseruimus, certo Dei consilio non casu euenire, nam cum omnem hanc Nabuchodonosoris tyrannidem, cunctaque illius consilia, actionesque omnes per vates suos praedixerit Deus, consequens est, ipsum esse sapientissimum, & qui res omnes prouideat, & quem non solum facta, sed neque cogitata quidem humana latere possint. Deinde vero cum idem ipse Deus vniuersos harum rerum, actionum, item & consiliorum euentus per eosdem ipsos vates suos praenuntiet, & supplicium se de tyrannis principibus, deque violentis ipsorum populis sumpturum minetur, cumque exitus ipsi rerum vaticiniis respondeant, consequens est, ipsum humanis rebus prouideri, & iudicium non in aeternum differri, sed suo tempore a iustissimo & sanctissimo iudice exerceri: non enim fieri potest, vt cum rerum euentus praedictionibus respondeant, res casu & incerto motu velui dicantur: sed a Domino exercituum haec omnia euenire. Quonia autem haec de Babylonica calamitate sententia testatissima esse volebat Deus, quippe quae diuinae erga homines prouidentiae argumentum futura erat, eisdem ferè verbis & ampliori oratione eandem rem per Ieremiam Deus praedixit, eo capite, quod apud Latinos primum a quinquagesimo numeratur, vbi hic versus etiam totus Hebraice continetur, qui latine immutatis non nihil verbis ita redditus est: Haec dicit Dominus exercituum: Murus Babylonis ille altissimus suffossione suffodietur, & portae eius excelsae igne comburentur, & labores populorum ad nihilum, & gentium in igne erunt, & disperibunt. Porro illud notatione & animaduersione dignum est, quod ferè in vatum sermonibus exercituum possessio coniuncta Dei nomini potentia illius significat & facultates, per quas quamcumque rem gerere voluerit, facillime geret, vt auditoribus

Amos 1.

Carullus.

21

Ieremiae 51.

notum omnibus sit, diuinam potentiam fugere minime quequam posse, cum ipse exercitus habeat multos atque fortissimos, qui ad nutum parati semper sunt, atque adeo huius ditionis figura tunc vates videntur, cum de diuino iudicio, de supplicio sumendo, de seculis vindicandis agitur: & quod ad certam rationem proprius accedit, hac exercituum adiunctione sese Deus appellat, ubi cum principibus, cum tyranis, cum diticibus, & potentia elatis hominibus, cum superbis denique & scelere obduratis hominibus illi sermo est, vt apud Isaiam: Hæc dicit Dominus Deus exercituum fortis Israël. Heu ego consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Itaque huius conuentionis, Deus exercituum, figura, diuina fortitudo, & summa ad res gerendas facultas significatur: neque id in vatum libris solum; sed in euangelicis & apostolicis etiam scripturis. Erit igitur hæc notatio obseruatioque non pernitenda; vt in multis modis, quibus diuini nomē in scripturis pronuntiat, quid in singulis significetur, distinguere & intelligere huiusmodi obseruationibus assuescamus: [Quia replebitur terra vt cognoscat gloriam Domini, quasi aqua operiens mare.] Absoluerat Vates priorem explendi in Babylonis regem iudicij questionem, ex qua illa communis de malorum & bonorum discrimine, disputatio oriebatur: cuius causa diuina prouidentia a multis in dubium vocabatur, & religio etiam accipietas in multorum animis (vt in superioribus Vates conquestus est) frigebar, videbaturque hac parte diuini honoris minui; si nulla hominum cura superu mentes tangeret. Absoluit igitur hanc etiam communem de prouidentia questionem, asserens post sumptum de Babylonis rege eiusque regno & gentibus supplicium futurum, vt vniuersi orbis terræ habitatores huius rei fama & veritate conuicti, diuinam curam, diuinamque erga homines prouidentiam agnoscant, & Dominum Deum mundi principem & rectorem sancte religioseque colant, laudibusque & diuinis honoribus prosecuantur, namque hæc ratio atque consideratio humanos animos religione tangit, omnesque ad diuinos honores incitantur facti de impiis hominibus iudicio, sicut scriptum est: Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris, & dicit homo: Vtique si est fructus iusto, vtiq. est Deus iudicans eos in terra. & alibi: Et cognosceat Dominus iudicia faciens, quando in operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Igitur cum ij, qui de diuina prouidentia in dubium venerant, iudicij in impios exerciti spectatores tandem fiunt, tum denique diuinitatem illam ipsorum felicitatem gradus quosdam fuisse cognoscunt, quibus ad excelsum ascendebat locum; vnde illis grauior pararetur casus, & insigne ruinae vestigium fieret. Itaque totus hic dicendi processus, tota impiorum felicitatis amplificatio, hæc ipsorum infelicis exitus demonstratio eo pertinet, vt quo magis prosperè beateque viuere impij homines videantur, eo minus illorum laudi, gloriae, & commodis inuideamus, sicut scriptum est: Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem: Quoniam tanquam scenum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum citò decident. Hic ergo impiorum hominum exitus omnem de prouidentia dubitationem tollit, sicut ille idem poeta, quem in huius libri initio de hac re hæsitantem recitauimus, fatetur, inquit enim:

Claudians. *Abstulit hunc tandem Ruffini pena tumultum.*

Quare, quoniam Nabuchodonosoris eiusque regni negotium, ratioque omnis, vniuersis hominibus nota eo tempore erant, multi que de diuina prouidentia dubitabant, eo quod tyrannum illum communem hominum pestem, impunè omnia perdentem videbant; neque ipsi etiam Israëliticis populo parcentem; neque sanctissimo illi fano, ubi vnus verusque Deus colebatur, consequens est, hanc de diuina vindicatione famam totius orbis fines peragraturam, vt ita diuini honoris apud omnes percrebescat, & illustri laude celebretur, nullusque sit locus, in quo Domini gloria non splendeat, perinde atque aquæ operientes mare, quæ sua liquida continuaque natura, quemlibet quantumuis exiguam & reductum locum subeunt, & complent, & in quoscunque recessus se insinuant. Est autem hæc aptissima similitudo, & diuini spiritus elocutione digna, namque aquæ maris non solum multitudine, sed occupatione omnem mensuram excedunt. [Gloria Domini.] Magnitudine, laude & splendore vt qui latere hac ex parte videbatur, dum de ipsius erga homines cura ambigitur, idem hæc etiam ratione nomen decusque suam infinitè dilatat

ret & illustret. Hoc autem ita euenisse, vt Vates prædixerit, omnes scilicet, qui hoc audierunt, Deum laudasse, & honoribus diuinis celebrasse, præclaro atque graui testimonio diuina scriptura comprobatur, ipsius videlicet Cyri Medi regis confessione, qui, postquam Babylonem ceperat, se Dei ministrum in regno Chaldæorum expugnando fuisse declarauit. Omnia, inquit, regna terræ tradidit mihi Dominus Deus cæli. Porro particula illa (quia) quæ initium in hoc versu facit, non rationalis est, sed illatiua aut demonstratiua, vt nempe, scilicet, & huiusmodi. Colligit namque ex priore conclusione posteriorem, ac si diceret dialectico modo: Si Nabuchodonosor merita caret pœna; Deus illius scelera negligit, & ex consequenti humanis rebus non prospicit. At Nabuchodonosor pœnas dabit certas, & à Deo prænuntiatas: ergo Deus illius scelera peruidet, itaque humanis rebus prospicit. quare in diuinis scripturis non solum nominum & verborum significationem, sed particularum etiam officia notare oportet. namque eadem particula varia officia aliis atque aliis in locis exercet. In Chaldaicis bibliis loco, Quia, scribitur, Ecce.

15 *Vt qui potum dat amico suo, mittens se ipsum, & inebrians: vt aspiciat nuditatem eius. Repletus es ignominia pro gloria: bibe tu quoque & consopire. Circundabit te calix dextræ Domini, & vomitus ignominie super gloriam tuam. Quia iniquitas Libani operiet te, & vastitas animalium deterrebit eos de sanguinibus hominis, & iniquitate terra, & ciuitatis, & omnium habitantium in ea.*

Vt qui potum dat amico suo] Solent victores insolentia & rerum euentis elati in eos, qui 25 victi ab ipsis sunt, variè illudere & insultare, ac maximos & præstantissimos quosque reges, duces, atque viros ad ludibrium ponere, atque ijs variè ad suam voluntatem vti: quos prior fors veneratione, posterior verò miseratione dignos effecerat. Hoc autem grauissimum contumeliæ genus est, & ipso mortis discrimine durius, quod nonnulli magni elati que animi viri spontanea nece commutauerunt. Hinc Cato ne insultantis Cæsaris triumphum sequeretur, æternum seueritatis suæ monumentum Vticæ reliquit. Nam quod durius magisque detestandum inhumanitatis exemplum edere quis possit, quam illud quod Adonibezec apud victores Iudæos de se confessus est: septuaginta videlicet reges à se captos, præcis manuum & pedum summitatibus, sub eius mentis, veluti canes, reliquias lambere & colligere fuisse coactos. Hæc summæ immanitatis exempla sunt, & quæ ferinam omnem crudelitatem longè superent, namque feris vltima crudelitatis linea occisio est, homini verò crudeli leuissima res iniusta etiam nex videtur, nisi in viuentibus & sentientes durioribus ipsa morte ferocitatis exemplis insultatum sit. Vt igitur Nabuchodonosor omnium sui temporis tyrannorum potentissimus fuit, ita omnium longè insolentissimus, qui vsque adeo omnem humanæ societatis sanctitatem & religionem contempsit, vt nullius hominis dignitatem curaret: sed, vt in superioribus de ipso ipsiusque exercitu Vates dixit, reges & potentissimos quosque duces in ludum sibi proponeret. Huius autem tyranni mos (vt ex Vatis verbis notatur) fuit in cœnis & cœuiuis, quæ ipse splendide celebrabat, reges illos, quibus victis pro seruis utebatur, ad immodicas potationes cogere, seque eorum ludorum quos conficere ebrietas solet, otiosum spectatorem præbere. Itaque hominum ignominia & turpitudine magis, quam honestate & decore delectabatur: cum illud regiam maiestatem maximè deceret, vt quo illustriorem clientum & seruorum familiam haberet, eo honestius atque liberalius eos tractaret. At vero huius generis iniurias & contumelias nunquam inultas diuina iustitia prætermitit, sed eisdem Deus ipse suppliciiis vt solet in eos, qui huiusmodi afficiuntur voluptatibus, nam & Adonibezec hoc idē in se agnoscit, dicens: Sicut feci, ita reddidit mihi Deus. Hoc igitur est quod Nabuchodonosori Vates obijcit. quare & iniuriarum eum accusat, quod videlicet amicis suis, siue (vt Hebraica habent) sociis, qui fortuna & dignitate illi pares fuerant, vt pote, qui reges, duces, & populorum rectores extiterant, quod si belli iure vel victoriæ necessitate in suam ditionem venerant, homines tamen erant, & naturæ communione socij, & præterea dignitatis recordatione venerabiles, quibusque

non ad ludos & irrisionem, sed ad honestissima regni ministeria ut decebat: tamen tyrannus hic intemperantius propinans, turpe ex eorum ignominia & dedecore spectaculum sibi parabat. Itaque tota hæc oratio illuc spectat, ut ludibria & contumelias, quibus à potentioribus iis, qui inferiores sunt, afficiuntur, accuset & damnet. Deumque ipsum huius sceleris vindicem ostendat, qui iis, qui talia committunt, eum, quem meruerunt, fructum retribuet, ut ipsi etiam Nabuchodonosori retribuit: quem belluinam vitam ab hominum societate remotum vivere coëgit: ut quemadmodum ille alios per ebrietatem humanæ mentis usu priuabat, ita ille de communi sensu, sanitate ac mente deturbatus, meritis poenas lueret. Quare dictum est illi: *[Bibe tu quoque & consopire.]* nam est qui tibi plenissimo calice propinet, est, inquam, Deus, à quo capacissimum poculum exhaurire cogaris insipientiæ & stuporis, ita ut humanam in te imaginem non agnoscas, sed belluinam existimes. *[Circundabit te, Hebraicè passiuè legitur eadem sententia, sed significantius, circundabitur in te, vel, super te.]* quod ad imum vsque fundum exhauriendum illi esse calicem indicat, ita ut calix dum exhauritur, semicirculum describat. Hispanè dicimus, *Empinar el vaso.* Hoc autem vel inuitus feres. nam dextera Dei, quam nihil potentius esse potest, tibi propinabit, quam tu tyrannè prohibere non poteris. *[Et vomitus ignominie super gloriam tuam.]* Ebrietatem maximam significat, cuius manifestum signum in sanis aliis corporibus est vomitus. Hoc enim argumento turpissimam ebrietatem arguit Isaias, dicens: Omnes enim mensæ repletae sunt vomitu sordium. Hoc etiam argumento Tullius Verris ebrietatem probat: Tu, inquit, istis lateribus, isto robore, ista totius corporis firmitate, in medio senatu vomuisti! Appellatur autem à Vate vomitus ignominie, id est, turpissimus. nam est vomitus, qui non ex ebrietate, sed ex ægritudine euenit; qualis ille est, quem in accessionum initijs aliquando contingere Hippocrates ait: & hunc leuando morbo vtilissimum esse docet. Hic autem vomitus ex eo turpis non est, quod non personæ vitio, sed naturæ morbum superantis, aut præ imbecillitate cedentis opera eueniat: at verò qui ex crapula & ebrietate accidit vomitus, hunc turpitudinis & ignominie nota liberare possit nemo. Quare vomitum ignominie super gloriam Nabuchodonosori venturum Vates prædicit, qui totam illam ipsius gloriam, totum regium splendorem turpissima ignominia fœdè inuoluat, ut qui se gloriæ splendore & dignitate ceteris hominibus præstare putabat, tantumque sibi indulgebat, ut suum genitum felicitatis suæ auctorem solum agnosceret: idem nunc ceteris hominibus inferior reddatur, ut communem cum belluis vitam humanæ mentis impos, complures dies, imò menses degat. Acerbissimus igitur hic potus est, quem Deus propinat, & formidandus maximè: utpote qui tantum obstupescere homines possit, ut è summa gloria in ignominiam deturbentur, sicut scriptum est: Hunc humiliat, & hunc exultat: quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto: Et inclinavit ex hoc in hoc: veruntamen fex eius non est exinanita: bibent omnes peccatores terræ. Quod ad dicendi rationem attinet, in iudiciali genere hæc oratio versatur, namque & primò inhumanitatis & iniuriarum tyrannus accusatur, & narratio affectibus & stomacho plena multis expolitionibus amplificatur. hypothesein præterea pulcherrimam continet, qua criminis indignitas exaggeratur, cum dicitur: *[Væ qui potum dat amico mittens sel suum, & inebrians.]* namque hæc descriptio studiosam criminis suscipiendi voluntatem arguit, ita ut non factum modò, sed voluntatem accuset: qui locus in accusationibus maximus est. deinde iudicij sententiam pronuntiat ipsi reo subeundam. *[Bibe quoque tu, &c.]* Nunc verò circa verborum rationem illa notare libet, ubi Latini habent, *mittens sel suum*, non intelligendum de felle simpliciter, sed ut Chaldaica & Hebraica biblia habent, *inclinans cadum acerbum suum.* Quibus verbis coniuuas ab illo cados vsque ad fecem siccare fuisse coactos significatur. nam quod quidam hoc in loco de potu laxatiuo Zedechiæ à Nabuchodonosore porrecto tradunt, id nobis fide & testimonio caret, etiam si Hebræos auctores citent. Præterea possessiuus casus ignominie, adiectiuum nominis locum occupat: nam & raris adiectiuorum usus Hebræis est, & frequens pro adiectiuo genitiui usurpatio, ut locus sanctitatis, id est, sanctus, filius iniquitatis, & senectutis, hoc est iniquus & senex. ita vomitus ignominie, id est, turpis vomitus, & indecorus. *[Quia iniquitas Libani operiet te, & vastitas animalium deterrebit eos de sanguinibus hominis, & iniquitate terræ, & ciuitatis,*

Isai. 27.

1. A. phor.

Galenus lib. 3. de causis Symptom.

Psalm. 74.

ciuitatis, & omnium habitantium in ea.] Hæc est diuinæ sententiæ causa, & damnationis ratio, quam eleganter Vates explicat: prædixerat enim Nabuchodonosori punitiorem, ipsumque imprimis viuentem & regno & mente euertendum; deinde ipsius posteritatem familiamque omnem, omnemque gloriam extirpandam, funditusque tollendam: nunc causam elogiumque huius rei subiicit, effrenatam videlicet violentiam, qua in omnes homines, maximè autem in Iudæorum ciuitates & gentem est usus. Vtitur autem allegorica elocutione, quam paulò post idem Vates explicat. nam cum proximè illi venturam mentis insaniam denuntiasset, ipsumque belluis similem aliquando futurum prædixisset, eundem nunc tanquam belluam quandam alloquitur, & totam orationem verbis ad illam vitæ formam accommodatis conficit, perinde ac si dicat: O bellua, quæ nunc in agris & siluis agis, occurfusque hominum formidas, hic pauor, hic metus, hæc te calamitas propterea nunc opprimit, quod tu olim sanctissimum illum montem Sionæ maximo numini sacrum, veluti siluam quandam prophanum vastumque reddidisti, omnesque Ierosolymitanos ciues sæuissimè trucidasti. En crimen tuum, en scelus, en iustum criminis & sceleris supplicium. Memineris te Deum immortalem, cui ille lucus sacer erat, irritasse, neque illius te iram effugere potuisse. Hæc tenus allegoria usus est, cuius explicationem continuo addit, dicens: Ob sanguines intersectorum hominum, ob totius terræ vastationem, atque ob ciuitatis Ierusalem direptionem, & ob ciuium eius internecionem, quam crudelissimè exercuisti. ob hæc omnia hoc tibi à Deo viuente, periculum, imò hoc supplicium instat. Porro illud quod dicit, *[Quia vastitas animalium deterrebit eos,]* Catholica sententia est ad hunc locum in argumentatione aptissimè accommodata. Cuius hic primum est sensus: Omnis fera, quæ insidijs & raptu viuunt, tandem insidijs & venatu perit, namque solent homines assiduis ferarum damnis offensi congregari, saltusque & siluas circundare, ipsasque feras excitatas & agitatae capere, atque perdere. Itaque quo magis rapax atque nocens bellua est, eo grauiorem ab hominibus internecionem metuit, eoque vehementius humanos occurfus, damnorum, quæ ipsa dedit, conficia, formidat, sicut scriptum est: Posuisti tenebras & facta est nox: in ipsa pertransibunt omnes bestiae siluæ, Catuli leonum rugientes ut rapiant; & querant à Deo escam sibi. Ortus est sol, & congregabuntur, & in cubilibus suis collocabuntur. Igitur hoc est sententiæ argumentum, feras eodem modo perire quo viuunt, præda viuunt, præda tandem venatoribus fiunt. Ex hac sententia argumentationem suam ita disponit Vates, ut propositionis locum ipsa obtineat, siue, ut dialectici vocant, maioris præmissæ assumptionem, siue minorem ipsam thesim constituat, hoc est, causam & negotium quod ad regem attinet, pro complexione autem siue conclusionem diuinam sententiam collocet hoc modo: Feras sæuitia ad suam perniciem excitare atque agitare solet. Tu Libanum sæuissimè vastasti, ergo à Libani Domino excitaberis, atque agitaberis. Hæc est syllogismi forma. Verum vates non dialectica dispositione, sed oratoria vtitur, nam conclusionem primo ponit, cum dicit: *[Bibe quoque tu, &c.]* Deinde assumptionem in allegoria, & in eius explicatione sic collocat: *[Quia iniquitas Libani, & de sanguinibus hominis, & de iniquitate terræ.]* medio autem loco propositionem siue maiorem statuit, *[Vastitas animalium deterrebit eos.]* Quam catholicam sententiam esse diximus ad hanc causam aptissimè relata. Vocamus autem catholicam sententiam experimento & rerum obseruatione, atque usu collectam rationem, & ad vjæ atque morum institutionem vtilem, quarum itaque sententiarum maxima vis in docendo ac suadendo, & in orationibus, exorandis esse solet. nunc de ratione huius allegoriæ pauca. Libani nomine Sionæ montem & incolas atque habitatores eius intelligimus; nam præterquam quod paulò post ipse idem sese Vates explicat, sic appellari solitum esse montem Sionæ, argumentum nobis facit Moyses, qui Deum orabat, ut se permitteret terram illam patribus promissam, Iustitiam, & montem, & Libanum. Vbi Sionæ montem appellat, & eundem Libanum, vel quod Libani pars esset, vel Libano adeo vicinus, ut pro eodem censeretur. Nam de Libano Phœnicie monte videndo nulla illi cura erat, utpote qui terræ p̄m̄m̄o finis & terminus esset, non autem pars. Itaque per metonymiam, montem Libani pro Sionæ monte, in quo

Aeneid. 3.

Ierusalem sita erat, accipit: aut ex parte totum, aut ex vicino vicinum. quo loquendi tropo saepe auctores vtuntur, vt Virgilius: *Postquam res Asia Priamiq. euertere gentem* Immeritam placuit superis. Quo in loco pro Troiae rebus totius Asiae res ponit. Chaldaeus paraphraustes vice Libani domum sanctuarij scribit, quem interlinearis glosa, & Ieronymus, atque Nicolaus Lyranus secuti sunt. [Et vastitas animalium deterrebit eos.] Pronomen hoc neutrum esse oportuit, quia ad animalium nomen refertur in allegoria; in explicatione autem ad raptos omnes: sed hic nondum allegoriam deseruerat scriptura. nam & in exemplari idem genus vtrobique conseruatur in nomine animalis, & in pronomine. Et quia haec diuersorum generum coniunctio dura videbatur auctori glosa, quam interlinearem appellat; ideo [eos] substituit, ad significatum potius, quam ad verba alludens. Ego nullum vitium in interprete arguo, si quid est, quod suspicer, ad scriptorum audaciam refero, qui in multis aliis locis male ingeniosi esse voluerunt.

Quid prodest sculptrile, quia sculpsit illud fictor suus: conflatile & imaginem falsam? quia sperauit in figmento fictor eius, vt faceret simulachra muta.

HACTENVS causa intentionem Vates protraxit, nunc vero alteram orationis partem, in qua depulso est, suscipit. nam quicumque artis non expertus animum ad totam hanc orationem aduerterit, ipsam in iudiciali genere versari intelliget. Cuius quidem artificij rationem & modos omnes in capitis huius sine indicabimus: nunc sententiam ipsam interpretemur. Igitur in superiori orationis parte, dum Vates Babylonium regem accusat, rationem ipsius regis exposuit, qua ipse videlicet suam causam defendere tuerique studebat. cuius quidem rationis haec erat sententia, se suis numeribus charum esse, a suo foueri genio, in cuius fide & tutela erat; neque vnquam fortunam suam deserturum, sed fortiter res omnes se gesturum: nulla se formidine deterreri, nullis viribus a summa consequenda potentia retrahi posse: quandoquidem haec est fortitudo eius Deus suus. Itaque nullius hominis aut Dei minas, aut vim timebat, dum suum ille Deum astantem sibi praesentemque haberet. Huius Dei sui bonis auspiciis se ad magnam & praecelaram laudem aspirare; neque vllum bellis gerendis, nisi cum summo imperio, modum sibi esse statuendum. Itaque tota suorum negotiorum spes, tota ratio & fiducia in Deo suo tantum erat. Hanc tyranni rationem acutissime ac disertissime noster Vates evertit, probatque falsam atque vanam omnino esse: quandoquidem Chaldaeorum & gentium dij, quibus fidebant, quorumque tutelae sese crediderant, nihil diuinum praeter inane nomen haberent, cui nulla in ipsis res, nulla ratio respondeat. Est autem totius argumentationis haec summa. Quod non est, prodesse potest nihil; dij genui nulli sunt, prodesse ergo nequeunt. Huius syllogismi maiorem propositionem praetermittit, quippe quae in ipsa assumptione comprehendatur: assumptionem vero siue minorem propositionem pluribus argumentis probat. vritur namque enthymemate, cuius in liberiore oratione frequens usus est. Primum ergo arguit ab efficiente, dicens: [Quid prodest sculptrile, quia sculpsit illud fictor suus.] Huius argumentationis haec est sententia. Dei natura talis est, vt quae humana non eget opera, sed sibi ipsa sufficit vt sit, & vt beate viuat; sed dij, quos gentes colunt, opera artificum egent; vt sint; ergo prodesse non possunt hominibus: quia id quod sunt, totum arti, nihil naturae suae debent. Ergo quae maior esse potest dementia, quam ab eo operam auxiliumque efflagitare, cui non solum posse, sed neque esse subest vllum; & totum quod est secundum hoc nomen quo appellatur, id ab homine est, & ab homine non naturali, sed artificiali causa productum: sed quae ex arte producantur, secundum quod ex arte sunt, omni prorsus motu carent, & ex consequenti omni actione, vtilitate atque auxilio. naturalis formam quidem, hoc est, figuram, quae secundum artem est, praestare potest: motum vero praestare nullo modo potest. Vnde est quod florem quis imitari arte queat, floris odorem addere nequit. Igitur cum dij, quibus gentes fidunt, id quod est, Deum esse ex se non habeant, sed fabris acceptum referant, consequens est eos diuina virtute carere, quam fabrilis ars addere figmento non potest: nam

nam si posset, consequens esset, naturam homine praestantiorē ab homine produci posse: quod manifeste falsum deprehenditur. nam homo naturali generatione similem sibi ipsi producit hominem; artificiali vero opera inferiorem se rem homo profert. atque ita nihil est idolum, nisi quod artifex esse voluit, siue Belum, siue Nabonem, siue Dagonē, siue quoquo id nomine appellare libuit. Quam rem & ipsi etiam, qui iater gentes sapientes habiti sunt, & intelligunt, & fatentur:

Olim, inquit, truncus eram ficulnus inutile lignum: Cum faber incertus scammum faceretne Priapum: Maluit esse Deum: Deus inde ego furum, auiumque Maxima formido.

Hoc est, inde ex fabri arbitrio Priapus ego sum; nam ex me nihil sum, nisi truncus ficulnus, inutile lignum. Igitur cum a sculptore lignum sit id quod est, neque numē aliud illi nomini subit, praeter accommodatam ad id nomen ab artifice formam, sculptrile inutile esse: consequens est, & stultos esse qui sculptrilibus fidunt. Deinde argumentum est a contentione siue comparatione hac forma: Omne efficiens quod tale est, suo effectu praestantius est: sed dij gentium hominum effecta sunt; effecta autem non secundum naturam, sed secundum artem. porro ea quae per artem fiunt, ijs, quae naturae ordine efficiuntur, minora sunt. multo deteriore igitur conditione sculptrile suo artifice est: sed artifex nihil amplius, quam homo prodesse potest. Stultum est ergo spem summam ab homine in ea re collocari, quae ipso sperante multo est inferior. Hoc igitur est, quod dicit: [Et imaginem falsam.] cui nulla subest secundum nomē, quod habet, veritas. nam et si Dei nomen habeat, falso tamen impositum illi nomen est. [Quia sperauit in figmento fictor eius.] Cum figmentum nihil sit omnino, si fingendi artificium cessaret, at fictor sibi ipsi auxiliari non potest; multo ergo minus figmentum, quod vt sit, fictoris opera indiget. Quod autem addit: [vt faceret simulachra muta,] aliud argumentum innuit; ducitur autem argumentum ex loco quā ab effectis dicitur. Inter effecta vero rerum omnem, quae secundum naturam est, actionem connumeramus. Et profecto Deus ille princeps, parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separauit a caeteris (quae etiam mortalia sunt) animalibus, quam dicendi facultate. nam rationem nobis praecipuam dedit, eiusque nos cum immortalibus spiritibus participes esse voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos iuuaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi quae concepissemus mente, edere etiam loquendo possemus. Caetera autem animalia & si intellectus cuiusdam scintillam & cogitationem aliquam sortita sint, quia tamen certissimo, rationis interprete sermone carent, muta atque irrationalia vocantur. denique homines quibus negata vox est, quantum, vt Fabius inquit, adiuvat animus ille caelestis? Quare si nihil in homine orationis facultate melius est, per quam & cogitare atque intelligere, & cogitata inuicem proferre possunt, quid deterius esse sculptrilibus diis posset, qui cum humanam speciem & formam referant; humano tamen officio fungi nequeunt; ita vt non diuinā modō, sed humanā omnino virtutis expertes sint; non enim loqui, non inuocantibus responderē; sed neque vllam omnino vocem etiam brutorum more edere valent. nam qui eos finxit atque calauit, speciem quidem fingere potuit, at vocem praestare non poruit: sed fecit simulachra muta, & quae ne auxilio quidem vel falso polliceri, nedum implorantibus ferre possint. Atque haec oratio cum irrisione profertenda est, vt ijs, in quos dicitur, ruborem excitet; quippe qui tales colant deos, quos cum maxime in humanis casibus imploraerint; appellauerint, inuocauerint, inuites omnino, & quod desperatissimum est, mutos esse sentiant. Ad hunc modum & illud in psalmo profertur: Et mutauerunt gloriam suam in similitudinem vitulae comedentis foenum. quo in loco verba illa, Comedentis foenum, cum vultu & indignatione legenda sunt. quae prolatio in his rebus necessaria est; quae secundum opinionem maximā existimantur; secundum rationem vero minimi momenti sunt, vt illud apud Satyricum:

Laedis tituli que cupido: Haesuri faxis emerum custodibus, ad quae Disentienda valent steriles mala robora ficus.

Horat. 1. sat. Satyr. 8.

Vide Mercurium in Aesculapio. Arist. 2. post.

Psalm. 103.

Iuuenalis Satyr. 10

Va qui dicit ligno, expergiscere: surge, lapidi iacenti. Nunquid ipse docere poterit? Ecce isle coopertus est auro & argento. & omnis spiritus non est in visceribus eius.

Va qui dicit. Præcedenti argumento, quod ex loco ab effectis ducebatur, aliud Vates subjicit à relatiuis depromptum, quo idolorum cultum inutilem & vanissimum esse demonstrat, atque ex consequenti vanorum deorum cultores damnat. Est autem huiusmodi argumentationis figura & modus. Simulachra cum muta sint, appellantis respondere non possunt, consequens ergo est, stultum esse ea appellare: atque eo amplius homines insanire, quo crebrius ea appellent. Igitur constat simulachrorum cultores insanos esse. Hæc argumentationis summa est, quæ quidem in ea figura constituitur, quæ ad absurdum atque atopon ducit. Sed hanc dialecticam argumentandi rationem oratoricè Vates profecquitur, & duobus argumentis simul componit, & expolitione amplificat. *Va*, conclusionis vim obtinet in argumentatione. significat autem hoc in loco vanum irritumque laborem in Deorum inuocatione exhaustum, & eos colenti maxime erubescendum esse colligit: utpote qui in dolore vel miseriis suis ad rem mutam & mutilem opem sibi imploraturus confugerit, nam simulachra quatenus ex arte sunt, muta sunt, ut præcedenti argumento probatum est. at verò quatenus ad aliquam rerum, quæ secundum naturam sunt, partem pertinent, eatenus omnino muta sunt, & omnis sensus atque vitæ expertia. Sunt enim aut marmor, aut ebur, aut lignum aliquod, aut si quid his simile artifex ad fingenda simulachra elegerit. At vero hæc corpora muta sunt omni diuina virtute, imò omni spiritu & vita carentia, nedum auxilium aliquod appellantis latura. namque inter illa corpora, quæ à natura composita sunt, infimum ista gradum obtinent, nempe lapis & lignum ab radice & trunco excisum, metalla, & cætera, quæcunque eius generis sunt. Stultissimum est ergo huiusmodi mutas & vitæ expertes res supplicationibus & clamoribus pulsare, & variis atque vehementibus verborum repetitionibus vexare, surge, expergiscere, fer opem, & quemadmodum ille Martem suam appellabat:

Inuenal.
saty. 2.

*O pater vr̄bis
Nec galeam quassas? nec terram cuspide pulsas?
Nec quereris patri? Vade ergo & cede seueri
Iugeribus campi, quem negligis.*

Et tamen hæc omnia frustra, cum lapidem ille, aut æs, aut lignum aliquod his clamoribus compellaret. [Nunquid ipse docere poterit.] Confirmat argumentum experimento ipso, atque vsu omnem demonstrationem superate. Hactenus enim philosophica protulerat argumenta ex rei ipsius natura obseruationeq. deprompta: nunc verò manifesto & vulgari experimento, quod etiam artis & philosophia rudēs perueniat, probat inutilem esse vanumque omnium gentilium simulachrorum cultum, frustra que spem collocari in re, quæ se vllam opem latura ipsa neget. namque perpetua ipsorum simulachrorum taciturnitas & silentium, quo se appellantes excipiunt, confessione quandam imitatur, qua se inutilia esse, nulliusque momenti fatentur. Quamobrem stultissimos esse eorum cultores manifestum est; & omnilapide & ligno stupidiore, qui simulachra frustra inuocari, vel eorum ipsorum perpetuo silentio nunquam tandem doceri possunt. hoc autem est quod dicit. [Nunquid ipse lapis aut truncus docere poterit?] quod cum exclamatione potius, quam simplici interrogatione pronuntiandum est, id est, minus profecto stupidus lapis aut truncus est, qui se inutile esse silentio docet, quam cultor eius, qui hoc nunquam tandem intelligit. [Ecce isle coopertus est auro & argento.] Duo hæc metalla ad simplicem & faciliorem commerciorum vsu ab antiquissimis recepta supra suam ipsorum naturam conditionem hominum stultitia atque dementia extulit: namque non contenti in nummos ea ferre, ad corporum ornamenta transfulere, torquibus, monilibus, annulis, & innumeris luxuriæ cõmentis ex ea materia ductis: inde & metallis pretium, & ipsorum potiundi ardentior cupido accreuit; secuta est maxima possidendum retinendo auaritia. Inde autem maxima de ijs, qui quã plurimum possideret, felicitatis opinio irrepit. denique hæc duo metalla supremum in his rebus, quæ in vita vulgo expetuntur, gradum occupauere, & quieti, & vitæ, & honestati prelarata tandem sunt; & tantum non diuinos honores rudia adhuc & inculta in hominum opinione meruere, quibus tamen cælata & in imagines efficta perfundita sunt. Ita vulgus, quæ angustiora

facratio-

facratioaque numina esse volebat, ea aurea vel argentea faciebat:

*Nunc te marmoreum pro tempore fecimus, inquit ille, at tu
Si factura gregem suppleueris, aureus esto.*

Virgilius
Eclog. 7.

Igitur magna superstitionis & stultitiæ antiquæ occasio fuit, quod quæ simulachra sanctissima esse volebant, ea aurea vel saltem inaurata illius superstitionis antistites fingenda esse curauerunt. nam vulgus & falsa religionis traditione deceptum, & pretiosæ materiæ fulgore, quasi præstigiis quibusdam elusum, inania simulachra pro numinibus colebat, illis supplicationes decernebat, illis vota nuncupabat. Cuius deceptionis auctores pontifices ipsos & sacrorum antistites fuisse, Stoicus satyrum scriptor hos ipsos seuerissimè arguens testatur:

Dicite Pontifices: in sacro quid facit aurum?

Persius sat. 2

Nempe id quod Veneri donata à virgine puppæ.

Igitur stultitiam hanc noster Vates arguit & irridet, & vulgarem æstimationem eleuat: primum quod ex sua cupiditate & corrupta opinione res omnino abiectas, & vltimum in naturæ ordine locum sortitas, argentum & aurum Deos esse putent. nam si maxime totum aureum esset opus, à quocunque vel mutorum etiam animalium, imò à quacunque vel abiectissima planta; naturæ & virtutis præstantia longè superaretur. at neque tota aurea esse, sed inaurata, hoc est, auro vel argento obducta, quæ nullum in visceribus spiritum, nullam vitæ partem contineant. Viuunt quidem suo viuendi modo herbæ, viuunt flores, viuunt frutices, crescunt & nitent arbores; cunctæ præterea feræ, pecudes, belluæque omnes, & quicquid in aquis, aut in sicca mouetur, vitam, motum, sensumque omnia participant, aliquem omnia vtilitatis fructum præbent: nemo autem hominum hæc Deos esse putat, nisi forsitan Ægyptij, qui hæc sibi colenda portenta ambitiosè suscipere: quos tamen reliquæ nationes omnibus cachiinnis irrident.

*Quis nescit voluisti Bithynice, qualia demens
Ægyptus portenta colat? crocodilon adorat
Pars hæc: illa pauer saturam serpentibus Ibin.
Effigies sacri nitet aurea cercopitheci,
Dimidio magicæ resonant vbi Memnone chordæ.
Porrum ac cepe nefas violare, & frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa, nefas illic factum iugulare capellæ.*

Inuenalis
saty. 15.

Ergo cum merito qui huiusmodi naturas rerum pro diis colunt, à simulachrorum cultoribus irrideantur, quanto maiore cachinno se dignos esse putent, qui marmor, æs, aut lignum aliquod auro vel argento obductum suscipiunt & timent: quandoquidem ea res nullam formam aut figuram fortiantur, nullumque vsu aut fructum præbeant, nisi quæ fictorum & sculptorum ars, aut corrupta hominum opinio illis tribuerit. [Et omnis spiritus non est in visceribus eius.] Huius nominis, spiritus, significatio multiplex in diuinis libris est. Vna autem eius significationis forma; secundum quam hoc in loco vsurpatur, prima illa vitæ ratio est, qua omne animal perpetuo exercetur: quæ maxime propria vitæ est: atque ijs quidem animantibus, quæ pulmonem & arterias habent, spiritus animæ vis illa dicitur, qua aspirant atque respirant. nam in pulmonibus inest raritas quædam, & assimilis spongiæ mollitudo; ad hauriendum aërem aptissima, qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibum animalis, quo maxime aluntur animantes. Aspera autem arteria ad pulmones vsque pertinet: excipit animam eam; quæ ducta est spiritus, eademque à pulmone respirat: ita spiritus hoc in loco vitam respirandi vim & facultatem significat, ut etiam apud Ciceronem, apud quem in philosophicis libris sic legitur: Aër, inquit ille, quem spiritum dicimus. At verò in ijs animantibus quæ pulmone carent, alia quædam perpetua actionis vis est, quæ hic, quam explicuimus, proportionem confertur, ut in alijs qui sub aquis viuunt, ut in ijs etiam, quæ insecta à philosophantibus appellantur. Omne igitur huiusmodi spiritum gentilium deorum simulachris Vates inesse negat, atque ex consequenti, ea omni vitæ & virtute, carere asseuerat: nam vel illa solida intus sunt vel

concaua

tu possis. Babylonice rex ea, quæ tibi illius nomine enuntiantur, effugere. *[Oratio]* in ista hymnia est, qua omnes orbis habitatores significantur. Verbi suppositum tibi
 rei accommodare oportet, cui ipsa verbi actio comparari potest. Tacere autem quædam
 his verbis fit, quæ p[ro]phetam, ut dicitur, loquuntur, significant, nulli rei convenire
 potest, nisi eisdem & vocis & sermonis v[er]bis vicissim conveniat. Quare cum terra omnis tra-
 cere a facie Dei iubetur, omnibus mortalibus silentium indicitur, ut illud: Omnis ter-
 ra adorare te, & psallat tibi: psalmum dicat nomini tuo: idem etiam triplex alius auctori-
 bus in v[er]bo est, ut apud Poetam: *Præter avocem animum Catonis* & alios. *Et cuncta terrarum subacta.*
 Horat. carm. lib. 2. od. 1. *Præter avocem animum Catonis* & alios. *Et cuncta terrarum subacta.*
 Huius ergo orationis hæc sententia est. Deum ex editissima cali arce, quam sua mate-
 stas regiam esse voluit, cælum, maria ac terras, & quæ in his locis sunt, vniuersa gube-
 nare, & quicquid ille esse voluerit, id fore ut sit: neque quemquam Deorum esse posse,
 (quæ tamen nulli sunt) qui illius consiliis occurrere obisteret, & que valeat. Quamobrem cum
 primum Deus de Babylonis iudicium fecerit, ipse in primis Deos, quos illi vanè colē-
 bant, de suis puluinibus & delubris deiciendos & confringendos esse, per Isaiam præ-
 dicit: Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestias & iu-
 mentis: onera vestra graui pondere usque ad lassitudinem contabuerunt, & contrita sunt
 simul: non potuerunt saluare portantem. Ut autem id exequamur, quod sacrosancti li-
 brorum interpretationem suscipientes professi sumus, pauca de dicendi artificio hic in-
 dicare visum est, & quædam quasi capita notare, quæ aditum lectori ad omnes locos
 inuestigandos, omnemque orationis ornatum spectandum patefaciant. Quam profecto
 curam quis suscipere voluerit, plurimum & ad iudicandum, & ad eloquendum uti-
 litatis fructusque percipiet. Igitur tota causa in iudiciali genere versatur, in qua Deus
 iudex constituitur, accusator. Vates est, is Nabuchodonosorem reum facit. Status autē
 eadē legitimus est, continet enim quæstionem de iusto & iniusto. An videlicet Baby-
 lonius rex iure contra omnes nationes, ac maxime contra Dei populum bellum faciat? An
 iure in eos qui a se victi fuerint truculentissime sæuiat? Hoc autem genus officii con-
 stat duobus, intentionis, ac depulsiōnis. Cuius quinque partes sunt: Proœmium, narra-
 tio, probatio, refutatio, peroratio. Proœmium in hoc Vate ad eum usque versum perti-
 net, *[Aspicite in gentibus.]* Narrationem & probationem primi capituli finis claudit: atque
 probatio illa quæ narrata sunt, iniuste fieri arguit. Confutatio autem ab illo versu incipit:
[Quid prodest sculpsile.] & cum ipso capite terminatur. Inter hæc autem iudicis sententia
 inferitur, cuius ratio atque æquitas multis argumentis indicatur. Est autem sententiæ
 initium: *[Et respondit mihi.]*

Psal. 56.

Horat. carm. lib. 2. od. 1.

Isaie 46.

CAPVT TERTIVM.

RATIO *Habbakuk Propheeta pro ignorantibus.*
 QUANTUM omnia quidem, quæ in Vatum libris scripta sunt, humani in-
 tellectus captum longe superare videantur, propter summam & argumenti ma-
 gnitudinem, & orationis sublimitatem, tamen in ijs ipsis scriptis illa longe difficillima
 sunt, quæ cantici & orationis titulo sunt insignita: in his enim & dicentis impetus
 uentior, & magnum argumenti pondus angustis orationis spatiis continetur, & ipse di-
 ctionis atque orationis habitus & color, ut est quidem elegantissimus, ita explicati dif-
 ficillimus: quippe qui tum numerorum & pedum natura, quibus carmina constant, id
 exigente, tum etiam ipso poetico eloquio, quod a communi sermone maxime distat,
 non vulgarem rationis & sententiæ suæ iudicem admittat. Constat autem, ut nihil
 eorum, quæ in diuinis libris continentur, neque recte, neque commode enarrari po-
 test, nisi illius eiusdem spiritus, a quo hæc dictata sunt, nomine & auxilio iuocato,
 ita in locis his quæ grauiora sunt, vota repetere, & quasi noua precatione uti oportere.
 cuius ego religionis legem sanctissimam secutus, ipsum mihi in auxilium diuinum
 spiritum inuoco, qui Vatum mentes, ut hæc sublimiora cænerent, excellentius auxit,
 ut præsens mihi & propitius adsit, animumque meum ad communem ecclesiæ suæ
 utili-

utilitatem suo numine illustret, quantum opus ad hæc enarranda esse notat, tantum mihi
 ingenij aspiret, & me quale esse voluit, faciat, amē. *[Oratio Habbakuk propheeta pro ignorantibus.]*
 Titulus ipse & inscriptio argumenti partem & dicendi genus indicat: nam in diuinis li-
 bris, orationis nomine, verba apud Deum facta de reali qua gratia significantur, cum de
 leuib[us] & exigui momenti negotijs, iisdem que ad veram hominum utilitatem non per-
 tinentibus verba fundere nefas sit: in ijs autem negotijs oratione uti plerumque oportet,
 quæ magna omnino sunt, & diuinum auxilium, ut bene recteque perficiantur, ex-
 poseunt: qualia sunt, vel malorum deprecationes, vel bonorum, quæ verè talia sunt,
 petitiones. Ipsa igitur inscriptio argumento nobis est, rem grauem magnæque momenti
 fuisse, quam & attendere, & intelligere operæpretium sit. Quod autem additur, *pro*
ignorantijs, id Chaldaus paraphrastes, longo verborum tractu usus, ad populi Iudæi
 peccata refert, quæ ab eo ignorantia vocantur, ob quæ Iudæi omni gens in Babylonem
 captiua ducta fuerit. Ipse autem in disputatione & dialogo totum hoc negotium com-
 mentatur: atque paraphrastes ille hebrææ dictionis etymologiam secutus est, quæ illud
 propria notatione significat, quod à Latinis hoc nomine, *ignorantia*, significatur. Quare
 & latinus interpres eandem etymologiam vim obseruans ita transtulit, *pro ignorantibus*. At
 verò nobis varia de hac re legentibus, & nominis v[er]um rationemque notantibus, sim-
 plicior quidem alia, sed aptior fortasse inscriptionis ratio reddenda est, idq. quam fieri
 possit breuissimè. Principio igitur orationem hanc à Vate appellatam meminisse oportet,
 quo nomine grandius quiddam & sublimius auditoribus promittitur: Deinde
 carmine hanc orationem conscriptam esse, non modò ipsa hebræa vocum structura, sed
 ipsa etiam latina versio indicat, quamuis soluto sermone reddita sit, nam & verborum
 sublimitas, & clausularum certa quædam concisio ac breuitas, quiddam prosa oratione
 numerosius produnt, ut illud de his rectè dicatur:

Inuenies etiam disiecti membra poetæ.
 Carminis autem cum multa genera sint, nec tamen omnia omnibus argumentis con-
 ueniant, commune in poetis omnibus est, & quasi quoddam solenne seruatam, ut
 poematum principijs carminis genus annotetur, ut ex ipsa inscriptione qualis res, quoq.
 dicendi habitu tractetur, & ad quales numeros illa cænerenda sint, cognoscatur. Non vna
 autè est nominum carminibus imponendorum ratio, cum quædam ab ipso argumeto, quod
 cõmuniter in ea referri solet, nomen habeant, ut apud Græcos & Latinos Heroicum, Ele-
 giacum: quædam à musicis, quibus cantantur instrumentis, ut Lyricum, quædã verò ab
 inuentoribus, ut Sapphicum, atq. à numerorum & pedum mensura & modo alia appel-
 lentur, ut Hexametrum Pentametrum, & ab alijs quamplurimis notis multa alia appel-
 lationem fortiantur, quæ omnia persequi pro huius loci ratione longissimum, & non
 adeo fortasse necessarium sit. Quod si nobis psalmorum librum dextro numine inter-
 pretari contigerit, longiorem de hac re disputationem (ut illius loci propriam) pol-
 licemur. Interim satis fuerit indicare hebræam dictionem *Sighmoth*, pro qua latine *igno-*
rantias, legimus, nomen esse, & genus carminis, quo hæc oratio decantari solita est, si-
 gnificare: quod vel legere hebraicè scientibus facillè persuadebitur, qui non in vno Da-
 uidis psalmo eandem dictionem titulo præfixam reperient, ut in psalmo septimo, *Sighmoth*
le David, hoc est, psalmus David, ex eo carminum genere, quod *Sighmoth* vocant, cuius
 pluralis numerus est *Sighmoth*, ut hoc in loco legimus: ut cum nos dicimus Phæucium
 Catulli, Sapphicum Horatii. Particula autem, *pro*, accommodationem carminis ad
 suum genus, non causam aut finem significat, ut psalmus David *pro* torcularibus, quod
 instrumenti musici nomen erat. Nec me verò ignorantia etymologia mouet, cum variâ
 & multiplicem esse rationem, cur nomina alia atque alia carminibus imponantur, indi-
 catum à nobis modò sit. Quandoquidem hæc artium & scientiarum vocabula (quæ lo-
 gici secundæ intentionis terminos nuncupant) pleraque translata sint, & à remotis simi-
 litudinibus petantur, quorum lex & ratio non semper religiose seruat: sed quod initio
 ad vnum finem reptum est, cuius rei gratia id nomen est sortitum, ad alios fines atque
 vsus postea transfertur. Ut Græcis & Latinis vsu venit, cum Elegiacum carmen à lugubri
 & tristi argumento ad hominum herouicq. laudes, & ad epigrammatum iocos nõ raro tran-
 sferat. Igitur ignorantiarum nomen in hoc loco carminis nomen esse censemus, quam-
 cunque sibi eius nominis etymologia significatione vindicet. Adde quod ipse possessiuus
 casus cum psalmorum inscriptionibus omnino cõuenit. Psalmus David pro torcularibus.

Psalmus David super vincentem. Canticum canticorum Salomonis: sic oratio Habba-
 kuc pro ignorantibus. Minor autem omnino labor esset, hæc hebraicè scientes docere, in
 qua lingua ipse verborum habitus & ordo re manifestè indicat. Sed de inscriptione satis
 iam multa dicta à nobis sunt. Iam verò de ipso orationis argumento, quæ restat dicamus.
 qua in re illud notatione dignum est, quod vates, qui vatum lectionibus operam & studium na-
 uare parant, nullum sacrum vatem fuisse, qui de noui testamenti ætate aliquid non
 prædixerit: nam cum Hebræorum populus ad hoc à Deo electus fuisse legatur, vt ex
 eorum gente ille totius orbis redemptor aliquando nasceretur, atque vt idem populus
 veræ religionis disciplinam interim conseruaret, hoc omnium vatum munus, hoc officium
 fuit, vt populum mala disciplina deprauatū corigerent, & ad quas res à Deo electi essent,
 admonerent: vt suæ illi electionis memores officij satisfacerent, quantum illius electio-
 nis dignitas & amplitudo postulabat. Itaque omnes de venturo Messia aliquid, nonnulli
 plurima prædixerunt. Omnes prophetae, inquit Petrus, à Samuele & deinceps annuntia-
 uerunt dies istos, huius aureæ noui testamenti ætatis. At verò locus, in quo diuini vates
 hæc misteria tractent, non potest certus aliquis & communis omnibus adnotari, cum pro
 alijs atque alijs occasionibus hæc ab illis mysteria aliter atque aliter tractentur. sed tamè
 illorum plerisque hoc quasi solenne & sanctum est, vt circa suarum vaticinationum fines
 aliquam de hac re mentionem faciant. Quam rem & Hebraei vatum interpretes his fere
 verbis indicauerunt. Omnes, inquit, vates, qui ad hoc missi sunt, vt aberrantem pop-
 ulum reprehenderent, illique ventura ob impietatem supplicia prædicerent, in ipsis
 scriptorum principijs reprehensiones & accusationes, in fine verò consolationes adhi-
 bere consueverunt. consolationes autem illi venturi redemptoris promissiones appellat.
 Quam quidè ratione Vates noster secutus videtur, atq. in tota illa, quæ hæcenus præ-
 cessit, oratione multa de Iudæorum calamitate prædixit: nunc verò de Christi aduentu
 iam operi suo finem facturum differit. Tota autem decertatio cum Deo est, quem Vates
 sollicitè admodum consulit, quis expectandus Israëlito populo sit exitus. Neque enim
 frustra tot tamque diuinis beneficijs eam gentem olim affecerat, tantisque miraculis il-
 lustrauerat, quibus ille vniuerso orbi testatum esse voluit, hanc gentem in magnum ali-
 quod negotium vnam ex cunctis à se fuisse selectam. In eloquendo autem interrogatione
 ex more suo vitur: cuius figuræ rationem & elegantiam in huius libri principio pluribus
 verbis indicauimus.

*Domine audiui auditionem tuam, & timui: Domine opus tuum in medio
 annorum, viuifica illud: In medio annorum notum facies: cum iratus
 fueris, misericordie recordaberis.*

ADMIRATIONIS & sollicitudinis materiam diuinum oraculum Vati dederat, cū
 in eo tam diuturnæ migrationis Iudaicæ gentis admonitus fuerit, namque durissimum
 videbatur populum illum tanto tempore in sensum Deo fore, quem populum ipse Deus
 peculiaribus & diuinis beneficijs antea fouisset, atque ad tantam dignitatem extulisset,
 hunc rursus ita à Deo sperni & repudiari, vt feris hostibus cedere ac parere, & in eorum
 potestate procul à patria miseram vitam degere cogatur, vt magnopere timendum
 fuerit, ne in tantis miserijs & calamitatibus populus ille deficeret, & de summo illo
 gradu, in quo à Deo collocatus fuerat, deiceretur. Quam ob rem Deum ipsum allo-
 quitur, cui præteritorum beneficiorum summam explicat, oratque vt inceptum in ipsis
 opus perficiat, illumque totius orbis redemptorem, quem ex ea gente vniuerso mundo
 dare decreuerat, quamuis illius gentis criminibus & impietate offensus fuerit, tandem
 dare non abnuat aut differat: sed oportuno tempore immensum misericordie suæ the-
 saurum aperiat, quodque non semel pollicitus fuerit omnibus gentibus beneficium,
 cuius manifestam promissionem tanto miraculorum apparatu ornauerit, eadem beni-
 gnitate adductus concedat. Eodem hoc orandi exemplo vsus est Moyses, cum constitu-
 tum ob impietatem in Israëlitis supplicium deprecatur, inquit enim: Vt audiant Aegyptij,
 de quorum medio eduxisti populum istum, & habitatores terræ huius, qui audierunt,
 quod tu Domine in populo isto sis, & facie videaris ad faciem, & nubes tua protegat illos,
 & in columna nubis præcedas eos per diem, & in columna ignis per noctem: quod
 occideris tantam multitudinem quasi vnum hominem, & dicant: non poterat in-
 trodúcere populum in terram, pro qua iurauerat: ideo occidit eos in solitudine,
 Magni-

Act. 3.

Hebr. adno-
tatio.

Numer. 14.

Magnificetur ergo fortitudo Domini, sicut iurasti dicēs: Dominus patiens & multæ mi-
 sericordie, auferens iniquitatem & scelera, nullumque innoxium derelinquens: qui vi-
 sitas peccata patrum in filios in tertiam & quartam generationem. Dimittite obsecro
 peccatum populi huius, secundum misericordie tuæ magnitudinem, sicut propitius fu-
 isti egredientibus de Aegypto: vsque ad locum istum. Atque hæc quidè Moyses orationem
 tum lucis nobis ad eorum, quæ sequuntur, intelligentiam adferet: quando eadem vtro-
 bique differendi forma, iisdem penè argumentis, illic breuior & contractior, hic lon-
 gior & diffusior est. *Domine audiui auditionem tuam, & timui.* Quod latine hoc in loco
 nomine domine, significatur, in hebraico exemplari nomen illud ineffabile est, quatuor
 literis constans, quod diuinam naturam maxime præ cæteris nominibus significat: cuius
 significationis absolutam rationem nemo mortalium (nisi familiari quodam priuilegio à
 Deo edoctus quispiam fuerit, est assecutus. quo nomine diuina scriptura ferè vitur,
 vbi negotium agitur, quod ad Iudæorum gentem, vel ad venturi Messie partes perti-
 neat. Est autem nomen in orationibus huiusmodi ad impetrandum accommodatissimū.
 O Deus (inquit) eo te nomine appello, quo tu te apud famulum tuum Moysen appella-
 ueras, cum de redimendo ab Aegyptiaco populo cum illo conuenisti, vt vel hoc nomine
 audito tuæ benignitatis memineris, & populum tuum tanta calamitate, & me hac, qua
 vehementer angor, cura liberet. [*Audiui auditionem tuam, & timui.*] Auditio idem quod
 nuntius vel fama significat. In vatum autem sermonibus nuntium à Deo in futuræ rei
 prædictione immissum accipimus, siue id nuntium per ministros dei spiritus, siue certo
 per quietem visio, siue quouis alio modo à vatibus acciperetur. Sic apud Ieremiam: Et
 in anno veniet auditio, & post hunc annum auditio, & iniquitas terræ, & dominator su-
 per dominatorem. & apud Isaiam: Quis credidit auditui nostro? siue auditioni nostræ?
 nam idem verbum in his omnibus locis legitur. cuius quidem verbi quoniam frequens
 vsus est, hanc certam significationem statuimus, vt auditionem vel auditum nuntium
 esse dicamus, quem vates, vt ad populum perferretur, accipiebant. hanc rem Latini ve-
 teres in religionis suæ mysterijs nuntiationem appellabant. nam quæ augures vel aruspices
 obseruauerant, ea nuntiabant. Cicero in libro de diuinatione: Nos, inquit, nuntia-
 tionem solam habemus, Consules etiam inspectionem. Quam quidem dictionem ab il-
 lorum vanitate & superstitione ad nostram veritatem, rei certius explicandæ gratia, trans-
 ferre licebit. Itaq. Domine, inquit Vates, cū audierim quæ mihi nuntianda credideris,
 rerū expectatione & metu vehementer sollicitus factus sum. nam & diuina etiam nun-
 tiatione acceperam te sanctum esse, fortem & zelotem: quandoquidem Iosue dux
 tuus ita scriptum te dictante nobis reliquit: Deus enim sanctus & fortis & æmulator est,
 nec ignoscet peccatis & sceleribus vestris, si dimiseritis Dominum, & serueritis dijs alienis,
 conuertet se, & affliget vos atque subuertet, postquam præstiterit vobis bona.
 Domine opus tuum in medio annorum, viuifica illud: in medio annorum notum facies: cum iratus fueris,
 misericordie recordaberis. Hoc est totius orationis thema & argumentum. quærit enim
 Vates, num Deus Iudæorum impietati inensus, consilium suum de Christo ex illorum
 genere mittendo abiecturus sit. Opus autem Dei vocat Israël, in qua gente præ cæ-
 teris ornanda atque illustranda multum operæ, vt ita dicamus, Deus posuerat: neque
 enim communibus tantum omnium nationum beneficijs eam prosecutus fuerat, sed
 singulari illos studio semper fouerat & auxerat: significat autem opus, hoc in loco, nego-
 tium proprium summo studio, summaque diligentia curatum. At hac appellatione Deus
 ipse in eadem significatione apud Isaiam vitur: Hæc dicit Dominus sanctus Israël plastes
 eius, Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum. Igitur
 Domine, inquit, ex quo ego ex te nuntiationem hanc acceperim, qua venturam in Iu-
 dæos calamitatem per me prædici voluisti, ex eo sollicito & anxio animo sum, an opus
 tuum istud, quod tanta cura, tantoque consilio hæcenus produxisti, perficere tandem
 statueris? an perpetuo spernere & repudiare destinaueris? nam si impietatem respi-
 cies, nihil est, quod illos in tuam gratiam suamque antiquam dignitatem redituros
 sperem, qui te toties vitijs & sceleribus suis offenderunt: sed cum ad tuam gratiam
 aditum huius gentis merita inuenite nequeant, hunc, precor, tua immensa illa mise-
 ricordia patefaciat. [*In medio annorum viuifica illud.*] Anne opus istud tuum in æter-
 num abiectum iacere patieris? nonne aliquando illud restitues. sed exorari te sine,
 Ll 2 & pro

& pro tua illa misericordia viuifica, & restitue populum istum, & cum tempus illud aduenerit, quod Christum tuum ex hac gente missurus es, id, quæso; perſice, quod diuino consilio isto decreueras: quod spero facies: nam tempus erit in quo totius orbis fines tanti tui beneficij fama peragrabit, neque in æternum id celabis, sed in medio annorū notum facies. Medium autem annorum id Vates vocat, quod nos certum & constitutum tempus dicimus, namque totius temporis summa præſens Deo est: qui quamuis nullis temporum legibus allicitus sit, utpote æternus; & ab omni motu & tempore se iunctus, tamen multa alijs atque alijs temporibus agit, scilicet illius consilio & prouidentia id exigente. Duo igitur tempora diterso antro numero obseruanda proponuntur: alterum ab humani generis ruina usque ad eius reparationem: alterum verò ab ipso reparationis principio usque ad totius mundi finem. At illud tempus, quod prioris finis fuit, & posterioris initium, medium annorum à Vate vocatur, neque enim hoc in loco medio geometrica aut arithmetica partitione statuitur, sed utriusque temporis intercessio quædam significatur: lingua enim sancta id quod nos medium interpretamur, varijs diuisionibus appellat. nam quæ in illa *thoch*, vel *Metziagh*, vel *quereb* profertur, nos omnia vno vocabulo medij reddimus. Singulorū tamē diuersa in se notatio est. nam *Metziagh* geometricum vel arithmeticum medium significat. At vero *thoch* & *quereb* sic medium Hebræis significant, ut Latinis inter & intra: Hoc autē loco *quereb* legimus, ita ut in medio annorum intra annos, certō in tempore interpretemur, atque ab eo quod æternum est separemus. Precatur igitur ne huius gentis gloriam & dignitatē perpetuò iacere permittat, sed suo in tempore viuificet atque restituat, misso videlicet ex e agente orbis totius assertore Christo. Atque adeo multa sunt in sacris libris loca, in quibus mediū hac significatione usurpatur, ut: Quia sanctus in medio tui Deus Israël. & Mittam pestilentiam in medio vestri. & illud: Afferamus ad nos arcam Domini, & veniat in medio nostri. quæ omnia intra te, & intra nos, & inter nos certissimè explicaueris. [Cum iratus fueris, misericordie recordaberis.] Innumeris diuinorum librorum testimonijs probatum est, antiquiorem esse apud Deum misericordiam, quam iram: nam misericordia sua illi natura constat, iram autem nostra peccata incitauerit. Misericordia bonitatis diuinæ comes & sociæ est, ira verò iustitiæ ministra: at iustitia meritum respicit, bonitas autem & misericordia ante omnē meritum. Denique nisi peccatum extitisset, nullam Dei iram legeremus: at verò misericordiam & bonitatē, etiam si peccatum nullum fuisset, legeremus. Nam quod mundum hunc condiderit bonitatis & benignitatis fuit: quod hominem illū primum, atque in illo totum hominum genus tot maximis beneficijs ornauerit, benignitatis hoc diuinæ fuit: quod autem hominis malè imperio parentis ingrati tudini infensus fuerit, id posterius fuit, atque à nobis ortum habuit, non ab ipso Deo. Porro quod hominum generi ignoscere decreuerit, id ab ipso Deo, non à nobis natum est. Sed & Abrahæ euocatio Isaci & Iacobi electio nō humanam virtutem, sed Deum auctorem habuit. Denique Israëlítico populo toties imperium detrectanti iratum Deum agnouimus: cuius tamen iræ incitatores ipsi suis sceleribus fuerunt. quoties autem illis Deus ignouerit, id ex sua misericordia fecit. At verò diuinus animus nullius perturbationis, qualis est ira, capax est: sed tamen illum iratum nobis sacræ literæ sæpissimè describunt, ut gratie supplicium ab illius iustitia de sceleratis sumendum indicent: quandoquidem irati non leuiter iniurias vlciscuntur. idem autē Deus sine vlla animi perturbatione efficere solet. Describitur autē iratus Deus ut homines magis peccare formidēt, quādo Deū eorum scelera grauissimè vindicaturum esse sciant. Itaque huiusmodi verba, ira, furor, tristitia, poenitudo, & quæcunque talia sunt, ita Deo tribuuntur, ut omne id, quod naturæ impotentiam, aut vitium aliquod in his verbis significat, in Deo negetur: quatenus verò actionem, vim, virtutemque significant, id omne in Deo affirmetur. Et ut scholarū verbis interdum utamur, hæc verba de Deo non secundum affectus, sed secundum effectus dicuntur. De misericordia autē alijs pluribus à nobis disputabitur: sed illud ad huius interpretationem satis sit dixisse, antiquiorem apud Deum esse misericordiam, quā irā, sicut scriptum est: Reminiscere miserationum tuarum Domine, & misericordiarū tuarum quæ à seculo sunt. Et quoties Deus iratus nobis ostenditur, id contra ingenium suum quodammodo esse; neque enim vltro, sed, ut ita dicam, inuitus irascitur, id humanis sceleribus postulantis, iuxta illud: Peccata vestra prohibuerunt à vobis bonum. Quoties

Leuit. 16.
1. Reg. 4.

Psal. 24.

Ierem. 5.

quoties autem sese nobis misericordem præbet, id sponte & ex suo ingenio facit. Vtraque autem hanc rem idem ipse docet dicens: Perditio tua ex te Israël: salus autem ex me. Quam quidem rem qui subtilius disputatā cognoscere volet, is D. Thomam Aquinatē in quartum sententiarum, qui vocatur, librum legat. Igitur Vates Deum orat, ut naturalis misericordie rationem habeat, iramque deponat, quam ipse non libenter habet. [Recordaberis, inquit, misericordie] tanquam præcipui apud te affectus, & quo tu iam inde à principio vsus fueris, ipsa profectò natura tua te misericordie tuæ admonebit.

D. Thomas
4. senten.
dist. 46.

Deus ab austro veniet, & sanctus de monte Pharan.

10 ENVMERAT Vates beneficia, miracula & signa, item apparatus omnem diuinum, quibus Dominus in Israëlitarum gente tuenda, ornanda atque amplificanda vsus est. Nam cum illos ab Ægyptiaca seruitute liberaret educeretque, ipse Deus illorū ducē sese præbuit, & mirabili nube illos obtexit, & ad Arabicum vsque suum deduxit; deinde sic pedibus per mare traduxit: deinde verò in Arabiæ montibus signis, portentis & miraculis suam præsentiam testatus, sanctissimas illis leges promulgauit, post hæc per quadraginta annos varijs peragrationsibus circumductos caelestibus illis & decatissimis pavit cibus. demum promissionum & misericordiarum suarum memor expulsi gentibus illis desideratam terram possidendam tradidit. Igitur *Deus ab austro veniet*. Lex Hebræis in sina Arabiæ monte data est. Sina autem mons Themam & Pharam montibus vicinus est: nam Themam alio nomine Seir vocatur. Igitur in Sinai sese illis multis signis ostendit, ita ut eum præsentem omnes cognoscerent, maxima religione tacti, quod tunc humana voce alloquutum audierant (sive ille idem ipse Deus fuerit, sive illius vicem gerens angelus quispiam) in exemplari autem huius orationis pro latino nomine *Austro* legimus *Themam*. nam interpres ad mundi plagam tantum respexit, quæ nonnunquam nomine *Themam* in scripturis significatur, quoniam *Themam* mons Iudææ Australis est. nos, ut res certior apertiorque sit, montem hoc in loco signari dicimus, quem ad austrum situm etiam dicimus. Igitur Dominus à *Themano australi monte veniet*, & sanctus de monte *Pharam*, qui etiam *Sinæ monti vicinus est*. Est autem metonymia figura in poetico eloquio satis frequens, cum vicinus pro vicino usurpatur loco. 30 Quæ etiam figura Moses in benedictione illa eadem omnino cum hoc carmine sententia vsus est. Inquit enim, Dominus de Sinai venit, & de Seir ortus est nobis, apparuit de monte Pharan. atque hæc carmina se vicissim interpretantur. Quod autem dicit Deus de Themam vel Austro, [*sanctus de monte Pharan*], eiusdem sententiæ repetitio est diuersa oratione expolita, tropus in diuinis scripturis frequentissimus, & in alijs auctoribus non rarus. *Deus*, autem rectorem gubernatoremque in hoc loco significat, quod vnum ex multis Dei nominibus est. At verò *sanctus* eundem Deum significat, quatenus se Hebræorum genti certis quibusdam beneficijs, ipsique maximis, tutorem & vindicem præbuit, idque multis signis testatus est: de quibus nominibus nos alijs plura & exactius. Porro ut ijs etiam, qui hebraicè sciunt, consulamus, aduertendum est hoc in carmine in exemplari scriptum esse *Celah*, quod verbum interiectionis vim habet, & in illa lingua lætantium, vel triumphantium, interdum etiam & spiritu ouantium vox, Dauidicos psalmos cantantibus passim obuia, & à D. Hieronymo satis notata, quam doctissimus ille sanctus linguæ suæ vsu profert *Sela*.

Deut. 33.

סלה

45 *Operuit celos gloria eius, & laudis eius plena est terra.*

CUM Deus in Sina monte populum alloquutus est, ita maiestatem suam & præsentiam est testatus, ut nullus fuerit, qui ipsum adesse negare posset, quando totum caelum coruscationibus, & igneis lampadibus emicuit, fulgurum crebra vis, & tonitrua ingentia addita sunt, & vox articulata humana maior humanis auribus audita est. Itaque Deum venisse, nemo fuit, qui inficias iret, imò omnes timore perterriti Mosen rogauerunt, ut diuina mandata ab ipso eodem ad eos perferenda curentur: se enim tantæ maiestati sustinendæ impares omnino esse. Hoc igitur Vates innuit, *gloriam Dei*, hoc est, aduentus eius manifestissima signa celos operuisse, ita ut cæli species à mortalibus præ fulgore & fumo conspici non posset, & tota terra laude illius impleteretur. vndique enim magnus admirantis populi clamor personabat. Gloria Dei in scripturis diuinæ naturæ, aut sapientiæ, aut virtutis præconium & testimonium sæpe significat. Laudis autem

Psal. 17.
Psal. 7.

nomine testimonium ipsum ab hominibus receptum & approbatum significatur, vt in psalmo legimus: Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmiter. & in alio psalmo: Ex ore infantium, inquit, & lactentium perfecisti laudem.

Et splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius: & ibi abscondita est fortitudo eius.

DEVM nemo vidit vnquam sicuti est. namque mortalibus oculis diuina natura videri non potest. solet autem Deus species quasdam, vel immensæ lucis, vel densissimæ noctis humanis oculis obijcere, quorum vtrumque humanum sensum superando diuinam maiestatem adesse testatur. sic olim in Madian Mosis apparuerat, sic aliquando Dauidi, sic Isaïæ, sic etiam in Thabor monte tribus testibus sese ostendit: maximo autem splendoris apparatu sese apud Sinam montem in numerosissimo hominum conuentu ac turba spectandum præbuit, eo modo, quo maximè ab hominibus mortalibusque oculis spectari fas erat. qui tantam lucem admirati illius præsentiam omnes fatebantur. Erat enim splendor ille vt excellentissima quædam lux, & totius luminis quasi quidam fons, quod dictio hebræa notat, Or, illi luci, quam Deus primam creauit, voce & notatione respondens. In manibus autem Dei duo cornua erant, hoc est tabulæ legis duæ splendentes quasi solis radij, quos cornua hoc in loco Vates vocat, ob flammaram & radiorum pyramidalem & tortuosam figuram: vnde & Vulcanum poëtæ claudū finxere. Cornua igitur legem igneam intelleximus, sicut de eodem argumento scriptum est: Et in dextera eius ignea lex. namque illa interpretatio, quæ à nonnullis affertur de splendore vultus Moïsi, durior quidem est, quàm vt huic loco aptari possit. In hoc autem lucis & splendoris apparatu, quasi in quodam tentorio diuina natura, vis & fortitudo latebat, ita vt cam homines adorare possent, videre non possent.

Ante faciem eius ibit mors, egredietur diabolus ante pedes eius.

CÆDEM & stragem horribilem describit, quam Deus illo tempore edidit, cum populum suum in terram Chananzorum deduxit. nam communis & popularis strages illa fuit, & velut pestis quædam omnia vastans, nullum hominum delectum habens, sed regibus cum plebe permixtis summos & infimos pariter confundens, terram sceleratis habitatoribus purgabat, vt populo suo sanctiores sedes pararet: hoc autem per mortem suæ iustitiæ ministram Deus effecit, cui hoc munus idem Deus iniunxerat, quemadmodum sese facturum antè promiserat, dicens: Terrorem meum mittam in præcursum tuum, & occidam omnem populum ad quem ingredieris. Quod autem addit, [Egredietur diabolus ante pedes eius,] eiusdem sententiæ repetitio est & expolitio verbis immutatis. Sed diaboli nomen non hic malum spirituum hominum animis insidias parantem significat, sed vim quandam humanæ cædis effectricem, quæ eadem cum morte est, siue hominum, siue angelorum, siue dæmonum ministerio afferatur. Mortis autè multa in singulis linguarum sermonibus nomina sunt, ex varijs eius causarum & effectuum notationibus imposita: inter hæc quædam communia & vulgi sermone trita; quædam verò poëtica. Atque in priore oratione simpliciter mors profertur in hebraica lingua; in posteriore verò splendidiore vocabulo, & tragicam significationem habente Vates vsus est. quod hebræis est, *Reseph*, non mortem simpliciter innuit, sed pestilentem & vndique grassantem stragem, atque obuia quæque ignea vi inflammantem & funestantem. hunc quidè versum ita Hispanè aptissimè interpretari possumus, *De lame del señor la muerte andaua. Por su lacayo el Huevo caminaua.*

Stetit, & mensus est terram: aspexit & dissoluit gentes, & contriti sunt montes seculi: incuruati sunt colles mundi, ab itineribus eternitatis eius.

TOTIVS itineris Dei rationem ordine describit. hætenus enim quid in Sina monte & deserta illa solitudine gestum sit, & quid sub ipsum in operatam terram introitum acciderit: nunc autem, quæ circa ipsius terræ occupatione Deo auctore euenerint, narrat; atque primas vrbes Hiericunta & Hai, aliasque plurimas nullo negotio captas legimus, donec regium Dei tentorium in Galgalis fixum, & diuini foederis arca ibidem collocata est. nam antea per omnes quas expugnari opus erat, vrbes arca Dei circumferebatur. Vt autem Galgala ventum est, oraculo reddito tabernaculum erexere: neque amplius arcam loco illo mouerunt, donec cunctæ vicinæ nationes debellatæ sunt. totum autem

autem hoc negotiū quatuordecim annis expeditum fuit: deinde verò totius terræ partes distributæ sunt, agri certis terminis diuisi, & quo quemque loco habitare fas esset, statutum fuit. His igitur omnibus rebus & negotiis Deus ipse Galgalis præerat, indeque quid faciendum esset, quid non faciendum, imperabat; & quasi in editiori loco aliquo stas cunctis gerendis consulebat rebus. ideo vates dicit: *stetit, & mensus est terram.* Terræ distributionem illius expugnatio præcesserat; sed in narrandis negotiis priores res ex posterioribus, vt Fabius inquit, commodè arguuntur. *Aspexit & dissoluit gentes.* Cum Deus in Galgalis commoraretur, nullo Israëliticæ gentis negotio nationes cunctæ peribant, & venienti hosti cedebant, ita vt magna populorum multitudo à paucissimis ex Hebræorum gente superaretur. Quæ res non humano consilio, non viribus, neque armis, non bellico apparatu, sed diuino nutu & voluntate gestæ sunt. nam Deus è Galgalis locum prospiciebat, quo acies dirigere opus esset, illiusque iussu exercitus in expeditionem deducebatur, ad cuius aduentum hostium pars sese in fugam coniciebat; pars victoribus cedebant, multi autem gladio, plurimi verò terrore & ipsa belli turba peribant: neque solum populus & innumera vulgi multitudo hunc vitæ & fortunarum exitum habuere, sed & reges ipsi, principes, ducesque quorum consilio & viribus ceteri nitebantur, quique gloria ex antiquo gigantum genere & opibus celeberrimi erant, cæterosque mortales excellebant: hi omnes solo diuino nutu victi & subacti pariter regno & vita expulsi sunt.

Aspexit igitur de Galgalis; non enim in arcu suo possederunt Israëliticæ terram, & gladius eorum non saluauit eos: sed dextera tua Domine, inquit Vates, illuminatio vultus tui, quoniam solo vultu & aspectu omnes gentes à facie eorum deiecit, *dissoluit gentes,* extirpauit & funditus sustulit. Est enim apud Hebræos translatum verbum ex agricultura, quod euellere significat. quæ quidem cura rusticis esse solet, vt inutiles plantas inde extirpent, vbi fertiliores conferendæ sint. Idem autem Dei opus fuit, sicut scriptum est: Vincam de Ægypto transtulisti, eiecisti gentes, & plásti cam, & contriti sunt montes seculi.

Montium & collium nominibus principes & duces allegoricè significantur. nam cum totam hominum turbam atque adeo ipsum genus humanum diuina scriptura terræ nomine appellare solet, fit, vt montium & collium nomina principibus & summis viris imponat, quia montes in terra altiores editioresque conspiciuntur. Atque illud ex hac significatione dictum est: Constituit Dominus humiliare omnem montem excelsum. *Montes seculi, & colles mundi.* repetitio eiusdem sententiæ est: gradus tamen quosdam honoris & imperij innuit. nam colles montibus humiliores sunt. *seculi* autem, & *mundi* addit, vt significet antiquas eorum fuisse dignitates, & quadam quasi hæreditaria stabilitate firmatas. E quibus tamen deus illos deiecit, sedesque illorum euertit & comminuit. *Ab itineribus eternitatis eius.* Eternitatis siue seculi itinera diuina scriptura totius mundi ordinem, quo cuncta geruntur, appellat. Dicimus autem seculi, quoniam in Hebræo verbum *Gholam* est, quod mundum hunc, cælumque, & temporis rationem, in quo cuncta mouentur, oriuntur & intereunt, significat. Porro huic mundi naturæ & cælestibus orbibus, & motibus tantum antiqui tribuerunt, vt cuncta hæc inferiora, atque adeo humanos animos & mentes illis subijcerent, quæ illorum dementia eò vsque processit vt cuncta fato con-

stare etiam ab Stoicis (qui omnium philosophantiū prudentissimi habiti sunt) dicerentur. Hinc verò regum principum & summorum virorum fastidiosa insolentia ortum habuit, cum se cæterorum dominos natura & fato esse crederent: & tanquam montes quidam & colles, cæteris mortalibus dominos se & imperatores, certo quodam cælesti iure constitutos (quo dementia morbo vtinam Christiani principes non teneantur) cum tamen id falsò, & ex diuinarum rerum ignoratione iudicatum sit. namque cæli & mundi nulla vis est, nulla natura, nullus motus, nulla denique actio, quæ diuina lege, diuinoque consilio non regatur: neque vllum imperium aut dominatio ex sideribus, stellis, aut ex eorum progressionibus & institutionibus pendet; sed ex solo Dei consilio & voluntate, qui pro suo arbitrio hunc humiliat & hunc exaltat, & regnum ab indignis ad digniores transfert, hisque abdicatis alios rursus in eorum locum vel iustos substituit vel saltem impietatis & scelerum eorum, quibus succedunt, vindices. Quoniam totius terræ Deus iudex est, cuius sunt cardines orbis terrarum, & posuit super eos orbem, ipse pedes sanctorum suorum seruat, & impij in tenebris conticescent, neque quisquam est qui fortitudine sua roboretur. Igitur cum mundi itinera, & voluendorum temporum ratio illi soli consistent, factum est vt montes illi seculi & colles mundi loco mouerentur, ipso ita consulente & iubente.

iubente. hunc locum Chaldaica biblia sic reddunt: [Potestas seculi illius est, hoc est, imperium, vis & auctoritas omnium seculorum illius sunt solius. Seculum igitur, temporis aeternitatem hoc loco interpretamur: temporum autem & seculorum vicissitudines & ordines, quibus cuncta geruntur; aeternitatis itinera vocamus. nam & Cicero in rhetoricis aeternitatis partem tempus appellat, aeternitatis vocabulo pro mundi natura vsuipato. Igitur quod Chananæi reges superati & regno spoliati sint, Deus effecit, cui soli aeternitatis itinera substant. Eandem omnino sententiam eodem argumento Anna illa propheta confirmat: Dominus, inquit, pauperem facit, & ditat, humiliat & subleuat. causæ autem rationem statim subiūgit: Quia Domini sunt cardines orbis terræ, & posuit super eos orbem.

1. Sam. uel. 2.

„nem statim subiūgit: Quia Domini sunt cardines orbis terræ, & posuit super eos orbem.

Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopiæ turbabuntur pelles terre Madian.

Quo in loco nostra versio habet Æthiopiam, hebraica lectio habet *Chusan*. At verò Chus, nomen est viri cuiusdam ex posteris Noë, cui in prima illa terrarum apertione post diluuium ea regio, quæ nunc Æthiopia dicitur, habitanda cessit, vnde & nomē accepit. Chusan verò alius quidam fuit, qui eam Syriæ partem, quæ Mesopotamia dicitur, regno obtinuit. Contigit autem vocabulorum similitudine hunc locum ita obscurū effici, vt, nisi hebraica exemplaria succurrerent, nō explicanda, sed diuinanda nobis interpretatio foret. Chusan igitur Mesopotamiæ rex Israëlitas à Deo ob impietatem relictos sub iugū misit, & per octo annos acerbissimè oppressit, quibus poenitentibus & numinis clementiam implorantibus Othoniel dux & iudex datus est: cuius consilio & opera acerbissimum illud seruitutis iugum est reiectum. fuit autem is annus, quo à Chusano Israëlitas victi sunt, octogessimus tertius post exitum ab Ægypto. Hunc autem regem Iosephus historicus Chusartum appellat. Porro cum idolorum superstitione Israëlitas idēdem contaminarentur, in Medorum ditionem à Deo traditi sunt, durissimamque seruitutem perpeffi anno ab exitu ducentesimo & secundo supra quadragesimum. Sed cum filij Israël Dominum Deum suum in calamitate appellassent, liberatorem ab eo habuere Gedeonem Hierobaghalum filium Ioas ex familia Etri, qui hostes suos fortissimè oppressit, Oreb & Zeb & Salmana principibus interfectis. qua in expeditione ceterum viginti millia ex Madianitarum & Arabum gente perierunt. Igitur vtramque historiam noster Vates hoc carmine refert, multiplex videlicet diuinæ in Israëlitas misericordiæ argumentum cōmémorans. Vtitur autem antipophora in dicendo. nam si quispiam obiiceret: Etsi Deus beneficijs maximis gentem istam affecerit, id tamen tunc fuit, cum innocētiore illi essent, neque idolorum cultu polluti omnes, vt fuit tempore Iosue ducis, quorum temporum historia abs te citata & exposita sunt. At verò cum omniscelerum & impietatis genere Deum offensum & alienatum natio ista reddiderit, apparet non futurum esse, vt ipsidem diuinis beneficijs afficiatur. quam quidem obiectionē disertissime Vates depellit dicēs: In ijs etiam temporibus, quibus Deus Hebræis maximè offensus erat, misericordiæ suæ fuisse recordatum: cuius rei dux illæ insignes liberationes Othoniele & Gedeone ministris editæ argumento, inquit Vates, mihi sunt. *Pro iniquitate*. Cum omni facinorū & impietatis genere populus flagraret, vidi ego, dum antiqua Dei beneficia veteresq. historias tacitus mecum recole, vidi, inquam, tentoria Chusan Rasatain euersa, omnemque eius exercitum à paucissimis nostræ gentis, Deo opem ferente, fufum, fugatum & caesum, & cortinas ac vela, quibus Medorum plaustra & tabernacula obteguntur, turbata omnia, & confusa nimio terrore conspexi & obuoluta. Atq. hæc omnia poetica elocutione à Vate prolata sunt: est enim concisum & figuratum totum ferè dicendi genus, quo in hac oratione vtitur. Vidi tentoria Chusan, turbata. nam zeugma est, cuius verbum est in posteriori clausula, *turbabuntur*. Pelles, vela, siue cortinæ tabernaculorum, synecdoche pro totis tentorijs. nam extrema tabernaculorum vela, quæ solūm pluias & ventos accipiebant, ex pellibus ad hanc rem arte paratis olim fuerant, vnde pro totis tabernaculis vsurpatur, vt in psalmo: *Extēdens cælum sicut pellem*, & in canticis, *Sicut pelles Salomonis*, legimus. Porro quod inquit, *turbabuntur*, ad somnium illud alludit, quod quidam Gedeone audiente cōpilitoni noctu exterritus narrabat. Vidi, inquit, somnium, & videbatur mihi quasi subcineritius panis ex hordeo volui, & in castra Madian descendere: cumq. peruenisset ad tabernaculum, percussit illud, atq. subuertit, & terræ penitus coarquat. Est oratio in genere deliberatiuo, nititur in honesto & facili: argumenta ducuntur à diuisione temporum, initio, & incremento, de quibus Fabius lib. 5. fol. 92.

Nunquid

Nunquid in fluminibus iratus es domine? aut in fluminibus furor tuus? vel in mari indignatio tua? qui ascendis super equos tuos, & quadrigæ tuæ saluatio? Suscitans suscitabis arcum tuum, iuramenta tribubus, quæ locutus es.

COMMODISSIMUM argumentū hoc est & disertissimum, quo Vates diuinū consiliū de Israëliteo populo ornando & amplificando probat. vnde futurum esse arguit, vt idē Deus suum opus aliquando perficiat. Vtitur autem coniecturali argumentatione ex obseruatione miraculorum, quæ à Deo edita sunt, quæ non frustra edita esse contendit: quandoquidē neq. exigua quæq. opera à Deo frustra aut temerè edi possunt, nedum maxima quæq. & admiratione excipiēda temerè aut frustra ab eo fieri putentur: imò eo maiora operū fines & causas esse oportet, quo ipsa quæ efficiuntur opera maiora fuerint. At verò illa signa & portenta non exiguam admirabilitatē faciunt, quibus Deus Israëlitas Ægypto egressos & Palestinā statim ingressuros profecutus est. namq. & Arabici sinus vnde & fluctus & Iordanis fluitij cursus illis cessere: alteris aquis diductis & muri speciem hinc inde constituentibus; alteris verò superiori quidem parte refluentibus, inferiore autē parte impetu defluentibus citato. atque geminum hoc in eodē genere miraculum non Hebræis modo gentibus, sed alijs etiam nationibus notissimū & celeberrimum fuisse sacræ testantur historia. nam de altero, Audiuimus, inquit Rahab, quod siccauerit Dominus aquas maris rubri ad vestrū introitū, quando egressi estis ex Ægypto. & de altero scriptum est: Postquam audierunt omnes reges Amorrhæorum, qui habitabant trans Iordanē ad occidentalē plagam, & cuncti reges Chanaā, qui propinqua possidebant maris loca, quod siccaasset Dominus fluentē Iordanis coram filijs Israël donec transirent, dissolutum est cor eorū, & non remansit in eis spiritus, timentū introitum filiorum Israël. Hoc igitur argumento Vates vtitur, vt à Deo Israelitarum gentem fouendam, exornandam, & maximis beneficijs amplificandā, iam inde à principio susceptam fuisse probet. quare futurū esse, vt inceputū in illis opus maximillius diuini ac promissi beneficii cumulatione perficiat, misso videlicet seruatore illo, qui tyrannidē grauissimā antiqui hostis penitus deleat. nāq. aliās tot miracula; tot diuina vi edita portenta propria significatione vacarēt, si omnino felicissimū aliquē exitum habitura nō essent, quod qui diuinam benignitatē cognouit, nunquā metuere potuit. Quare, inquit Vates, rubrū mare olim siccaueras optime Deus? Quare Iordanē flumē toto impetu, & pleno tūc alu eo torrentē sistere atq. recurrere coegisti? nōne ob filios Israël miraculis istis illustrādos? nōne ob eosdē summo honore euehēdos? quibus cælū, terram, saxa, ignem, aērē, aquam, omnē deniq. elementorū naturā parere, & in vsū cedere voluisti? Anne alia quæpiam horum portentorū ratio fuerat? Anne ideo id effecisti, quod te mare & flumina aliquādo lacerarint, quibus tū offensus supplicii istud parabas? Atqui Deo nulla rerum natura præter eam, quæ rationis & mentis capax est, aut repugnare, aut offensionem esse potest: quare neque diuinam iram experiri. Igitur nullum tibi negotium cum aquis fuerat, sed cum tua hac gente, pro quibus tu in mari ipso aduersus Ægyptium Pharaonem & vniuersum eius exercitum validissimè dimicasti. *Qui ascendis super equos tuos*, Eandem rem alio argumento confirmat è loco, qui dicitur à relatiuis, siue ad aliquid, cuius hæc forma est: Ægyptij rubrum mare hostili in Hebræos animo tētauerunt; tu Ægyptios omnes in mari perdidisti: consequens ergo est, te non maris odio, sed Hebræorum studio teneri: ideoq. equos tuos ascendisse te, & quadrigis tuis vectū, illorum equos & currus superasse & perdidisse. Quadrigas autē currus allegoricè nominauit, simul & re poetica iucunditate exornās, & diuinæ virtutis magnitudinē cōparatione demonstrans. nā in bellico hominū apparatu, equi & currus inter fortissimā pugnæ instrumenta primū locū apud antiquos omnes tenent, quæ tamen inania & leuissima ad salutē sunt, cum alios equos, alios Deus currus habeat, quibus hæc omnia hominum fortissima munimenta superentur & comminuantur, sicut scriptum est: Equus paratur ad diem pugnæ, sed Domini est saluatio. & alibi: fallax equus ad salutem. Quare? quia non est salus in carne constantibus equis, sed in quadrigis diuinis salus & liberatio est, quibus ille solet equum & ascensorem deiicere in mare, & currus Pharaonis & exercitum eius; ipse autem suis equis & quadrigis & mare transilire, & suum populum incolumem ac saluum præteruehere; quoniam solæ quadrigæ saluare possunt. *Nunquid in fluminibus & in mari? Ordine mutato*

Ios. a.

Ios. 5.

Prouerb. 12.

mutato protulit, quia ad artem respexit. amplificationis autem ars à minoribus maiora petit. Quia ascendis, causalis est siue rationalis ex parte antecedentis, idem significans quod ideo, hoc sensu: Tu hunc populum maximè fouebas, ideo super equos tuos ascendisti. *suscipiens suscipias arcum tuum, iuramenta tribubus, quæ locutus es.*

Fluuios scindes terra.

COMPLEXIO NISI vim versùs hinc obtinet, quia Vates ex antecedentibus colligit Dei verbum & promissa suo successu non esse caritura, rem verò ipsam perpetuam translatione persequitur, & à communi sermonis vsu ad sublime dicendi genus vaticinantium more transcendit. namq. simul ac diuinus ille spiritus vatum afflauit mentes, cogitationibus simul atque orationibus eorum diuinas quasdam addidit pœnas, ita vt non humi repere, sed per medium cælum volare, atq. ea peruagari loca videatur, quò humana mens difficillimos ad interpretandum habere possit accessus. ergo cum hætenus, sumpta ex militia & bello translatione, amplissimos illos apparatus exposuisset, quibus in Israëlítico populo ornando atque fouendo Deus est vsus, eandem deinceps orationis figuram persecutus, futurum esse prædicit, vt promissus ille tot seculis orbis redemptor, & malorum expulso Christus ab ipso Deo tandem mittatur. nam vt nemo fortis ac belli vsu peritus homo arma, equos, quadrigas, atq. alia ad belligerandum necessaria instrumenta & impedimenta aut comparat, aut in hostiles agros temerè profert, vtq. idem nunquã armatus equos confecit & quadrigis citato vehitur cursu, vanæ cuiusdã meditationis causa, sed arcu armisq. suis vsus, quantum præstare ille potest, se exercet, & veras pugnas committit, hostesq. suos aut ferro vulnerat, aut quadrigarum rotis proterit, aut equorum impetu conculcat, donec eam, quam destinauit, victoriam pariat. sic etiam contentaneum, inquit Vates, nõ est, vt tanto apparatu bellum mundo propter populum tuum indixeris & inchoaueris, & tamen arcum tuum neque proferas, neq. teneas, quotibi maximam ex hostibus tuis victoriam reportes, & veram populo parias, partamq. ferues libertatem, maximè cum eam rem non semel, neq. coram paucis aut obscuris hominibus, neq. ioco fueris pollicitus, imò verò frequentibus promissionibus, & diuinis iurandi sacramentis, duodecim tribus Israël nobilissimam totius orbis gentem, atq. familiam omnium frequentissimã in hac olim spe collocaueris, atq. hætenus tenueris. Quas autè res huic populo sperãdas proposueras, eandem cæteris totius orbis nationibus per hos & propositas, & nuntiatas esse voluisti, vt scriptum est: Posui te in lucem gentium, vt sit salus mea vsq. ad extremũ terræ. Christum autem arcum Dei vocat Vates, eo quòd verbum sit diuinum, quo sua aduersus inferos hostes bella gesturus sit Deus, atque victurus, qui spiritu oris sui fortissima quæque mundi regna conficiet, & populum suum à seruitute in diuinam reconciliabit libertatem. Hunc Paulus Christum Dei sapientiam, & Dei virtutem appellat. Igitur ex apparatu & iureiurando complexionem suam colligit Vates, hoc modo: Si quis & fortis & sapiens vir magnũ quid apparare visus fuerit, aliquid ab eo destinatum esse oportet, quam ob rem apparatũ illum moliat: quòd si ipse animi cogitata ac destinata amicis indicauerit, maximo est argumento eam ab eo rem adornari atq. comparari, quam se optare prædixerat. Igitur cum Deus summè sapiens atque omnipotens tantis olim iuramentis apud probatos testes suum consiliũ aperuerit, ac deinceps tantum ad eam rem instruxerit apparatus, consequens est eum cõsilio suo sibiq. ipsi non defuturũ: cum præsertim ea res sit, quam se ipse præstiturum esse pollicitus, quæ magnũ misericordię & virtutis diuinæ argumentum esse possit: cum vero ipse misericordię suæ consiliũ mutare minimè soleat, ex his omnibus rebus colligitur spes nostras à Deo non esse fallendas. certum quippe atq. constans de misericordia consiliũ suũ esse vult Deus. Miserebor, inquit, cui miserebor, & misericordiã præstabo cui misericors ero. *Quæ locutus es*, in exemplari sic legimus, *dictum Selah*. hoc est dictum certissimum & asseueratione cõfirmatum. nam vocabuli *Celah*, siue *Selah*, significatione non vnum tantum animi motum indicari posse iam antea docuimus: eãq. interiectionis huius vim esse, vt vehementiã ei, cui accommodatur, orationi adiungat. Orationum autè non simplex est genus: vnum enim animi cogitationes aut iudicando significat, aut asseuerando manifestat, aut iureiurando confirmat: alterum verò affectus animorumque motus alio modo aperit & exponit.

Horat in arte Pectica.

*Format enim natura prius nos intus ad omnem
Fortunarum habitum iunat, aut impellit ad iram,
Aut ad humum more graui deducit & angit*

Post

Post effert animi motus interpretet lingua. Igitur quamlibet orationis formam hæc adorat interiectione *Selah*, grauiorem atque augustiorem efficientia reddit sua. Dei autem dicta quædam atq. verba eiusmodi sunt, quæ euentu cætere suo ipse Deus capiat, cuiusmodi sunt eãque minarum plena sunt, reprehensiones & prædictiones. quæ enim huius generis sunt, dicta esse cupit Deus & prædicata, euentu autem suo comprobata esse non cupit, imò vitæ hominum correctione percipit esse impedita. Repente, inquit, loquar aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem & destruaam illud, si pœnitentiã egerit gens illa à peccato suo, agam & ego pœnitentiã super malo, quod cogitauit vt facerem ei. quæ huius generis sunt orationes & verba, non vocantur in diuinis scripturis verba siue dicta, *Celah*. At vero diuinæ misericordię pacta & conuentia, & quod ad hæc pertinet iurandum, id profecto dictum *Celah*, hoc est certum & constans, atque ingenti asseueratione confirmatum, quod exitu atque successu non frustrabitur suo. *Fluuios scindes terra.* In complexione confirmanda iisdem vitæ argumentis, quibus in eadem conficienda fuerat vsus. nam cum coniecturalen statum imitetur hæc oratio, & coniectura ab iis capiatur circumstantiis, quæ maximè aut voluntatem arguunt aut facultatem, vtrãque parte absolutissimè Vates vsus est. nam & diuina voluntas & facultas vtriusque iis rebus cognoscitur, quæ ad argumentationem à Vate sunt productæ. Citauerat autè admiranda illa & innumera spectacula, quæ Deus, vt populum ornaret suum ediderat: quibus quasi præludiis attentos hominum animos reddidit ad spectandum eum, quẽ missurus esset, Christum, nunc deinceps alia citat nõ minori profecto admiratione excipienda, quibus eandem probet rem: ea autem sunt, petreæ diruptio, quam Deus per Moysen in solitudine percussit, ex qua vberrimis venis eruperunt aquæ, quibus frequentissimus ille populus sitim exstingueret. At vero cum alia longè grauiori siti laborarent homines, futurum esse Vates ait, vt Deus è terra fontem & fluuium viuens atque perentis aquæ proferat, qua sitis illa expleri æternum possit. quòd idem ipse viuus fons apud Ioannem non semel est testatus. Si scires, inquit, donum Dei, & quis est, qui dicit tibi, da mihi bibere, tu forsã petijisses ab eo, Omnis, qui bibit ex hac aqua, sitiet iterũ, qui autè biberit aquam quã ego dabo ei non sitiet in æternũ. *fluuios terra.* Ad significatum potius quàm ad significatione alludit. nam antiqui illi fluuij ex petra eruperant percussa. noui autè fluuij, quos Christus iis aperturus erat quos spiritu sancto replendos curaret, ex ipsa terra nostra erant erupturi. Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aqua: viuæ. hoc autem dicebat de spiritu sancto, quem erant accepturi credentes in eum. At verò terre nomine humanam significari naturam, ex multis cognouimus sacrarũ literarũ locis, & ex illo apertissimè: Benedixisti Domine terrã tuam, auertisti captiuitatẽ Iacob. Etenim subiungit Vates: Dominus dabit benignitatẽ, & terra nostra dabit fructum suũ.

Viderunt te, & doluerunt montes.

PERGIT adhuc Vates confirmare complexionem, quam: confecerat & argumenta producit fortissima, quibus asserit futurum esse, vt Deus negotium suum, quòd suscepit, perfectum tandem explicet. Est autem primum hoc argumentum à diuino honore & dignitate sumptum: qui locus frequentissimè ab iis, qui Deum orant, consideratur. Decet namq. Deum suũ illud maximum prouidentię atq. misericordię nomẽ non negligere, cum diuinę prouidentię eiusmodi sint res, quæ religione humanos animos, quos vtriusq. rei fides imbuerit, & obstringere, & in eadem continere possunt. Quam ob rem Moyses sententia illa apud Deum interpellando atque orando sæpe vtitur, & quid facies, inquit, nomini illi tuo magno? Sic etiam hoc in loco Habbakuk, diuinam misericordiam atq. prouidentiam decere comprobat, vt tanta res semel inchoata, & tantis argumentis & ostentis indicata in lucem tandem perfectissimè edatur, alioqui quid faciat Deus nomini illi suo, quòd magnum, imò maximũ & tremendum adeo gentibus voluit esse notum? nõne dicent omnes qui audierint, quia non potuit Deus præstare illis id, quòd se præstiturum antiquis olim tribubus iurauerat, ideo gentem illam Babylonica perdidit seruitute: nimirum hoc dicere poterunt reges terræ & principes illi, qui viderant te cum ex Ægypto in Chananeorum regionem populum tuũ, tuasq. illas colonias deduceres, qui certiores de aduẽtu tuo facti grauissimo metu & dolore sunt affecti. Postquã enim audierat omnes reges Amorrhæorum, qui habitabant trans Iordanẽ ad occidentalem plagã, & cuncti reges Chananeorum, qui propinqua possidebãt magni maris loca, quòd sicasset Dominus fluuenta Iordanis coram filiis Israël, donec transirẽt, dissolutum est cor eorũ, & non remansit

remanfit in eis spiritus timentiū introitum filiorum Israël. Cum ergo apud omnes reges nomen tuū tantis ostentis miraculis & signis fueris profectus, & cūctis te huius populi ducē aduenire fuerit manifestū, sicine potest, vt tu hæc loca, quæ ad maximę tuæ illius misericordiæ theatrū tibi comparasti, deserta atq. neglecta relinquas, & nō potius illud maximum vniuerso orbi spectaculum edas, quod æternam hominibus est salutem? *Motes.* Montium nōmine reges & populorum principes atq. duces intelligimus, vt apud Isaiam: Dies Domini exercitū super omnes mōtes excelsos, & super omnes colles eleuatos. *Viderunt te.* Inter omnes sensus visus maximē excellit, atque is est, quo nullus ad intellectionem iuuandam est accommodatior. quare & ad eum ceteri referuntur, neque quicquam ad cuiusque rei cognitionem ab eo desiderari putatur, qui se eam rem vidisse fuerit testatus. Commune igitur omnibus linguis est, cum rei cuiusquam certitudo probanda sit, hoc verbum potius, quā cetera, quæ ad alios pertinent sensus, vsurpare, vt illud: Et vidit Iacob, quod esset frumentum in Ægypto. Illi ergo Chanaanæ reges, etiam si Deum illorum regionem cum populo suo inuadentem non vidissent, certissimis tamen argumentis eum adesse cognouerunt.

Gurgis aquarum transiit, dedit abyssus vocem suam.

N V L L A natura ad diuinorum signorum admirationem & testimonium magis quā aqua appōita est, nam ceterarum quidem rerū, vel quæ in sublimi fiunt, vel quæ in terris videntur, si permutetur naturæ, aut earum cursus & fluxiones, aut ceteræ impediuntur, vel innouentur vires, admiratione quidē excipi id solet. Sed quoniam idem aliquando secundum naturam accidere potest, oculos tamē animosq. spectantium non adeo perstringit, vt vehementes ætus, vt densissimi imbres, terræ tremores, fulgura, fulmina & tonitrua, ignitæ præterea species, & similia his, quæcunq. sunt, quorum ea vis esse solet, vt metu magis terreant, quā admiratione obstupesciāt. Quæ verò in aquarum natura aut alienæ aut repentinæ sentiuntur mutationes, eæ maximas admirationes excitare, & diuinam virtutem & providentiam arguere sunt apta. namque hæc cælestium corporum rationem & simplicitatem quodāmodo imitatur, ita vt nunquam cursus suos & motus atque virtutes mutari, aut sisti, aut impediri, nisi maximis & diuinis de causis pati soleat. Quā ob rem quanquā multa & maxima Iesu Christi admiranda opera curationes, impurissimorum spirituum expulsionem apostoli vidissent, diuinam tamen eius virtutem compositis ab eodem maris fluctibus & tempestate sedata maximē sunt admirati: Quis est, inquit iste, quia etiam venti & mare obediunt ei? Argumenta igitur, quæ à Vate nostro in complexionis confirmationem afferuntur, ex eo genere sunt, quod ad probandam diuinitatem maximē est accommodatum. nam Iordanis aquæ populo Israëlítico transmittenti, in duas partes diductæ cessere, atque inferior quidem pars in Asphaltiten lacum, quo is annis excipi solet, citissime defluxit. Superior verò aquarum portio præter motus atq. impetus sui rationem substitit, & perinde ac si obiecto muro impedita esset, redundantem cursum versus caput reflexit. Atque ea loca inundatione occupauit, quo nunquam antea aut post illud tēpus pertingere est visus. Hanc etiam aquarum nouam & inauditā concussionem, & proprii cursus mutationē regius Vates diuini aduentus testē non sine admiratione citat: Quid est tibi mare quod fugisti, & tu Iordanis quia cōuersus es retrorsum? Gurgitē ergo aquarum transiisse dicit Habbakuq, eamq. fluminis partem significat, quæ adeo citato, imò adeo præcipiti cursu in Sodomiticum lacū deflaxit, vt ingenti vndarū fragore fuerit excepta, cuius rei causa dixit: *dedit abyssus vocem suam.*

Altitudo manus suas leuauit.

E A aquarum in Iordane pars, quæ in superiori cōstitit loco, finibus non contenta suis, quos, dum inundatione augetur, cōplere solet, vltiora peruasit loca, & riparū terminos dilatauit. namq. eo tēpore Iordanis fluuius liquatis Libani mōtis niuibus auctissimus tumidissimusque ruebat, atque hoc aquarum incrementum altitudinem vocat Vates, quæ quoniam fines suos, intra quos aliàs etiam auctæ cōtineri tamen solent, eo tempore sunt prætergressæ, propterea manus suas leuauisse à Vate dicuntur. namq. tota oratio poetice exornationibus, & propriis linguæ Hebraicæ translationibus constat, in qua lingua aquarum terminis, siue littora, seu ripæ, siue margines sint, manus vocantur, vt: Hoc mare magnum, & spatiosum manibus. neq. dissimili translatione vsus est Naso, cum maris describeret ambitum: *Nec brachia longo Margine terrarum porrexit Amphirite.*

Psal. 105. Metamorph. lib. 1.

Sol: Luna steterunt in habitaculo tuo, in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis haste tuæ.

M I R A C V L V M aliud recenset Vates, quod non minorē contemplantibus admirationem quam cetera mouere debeat: quod diuina virtute occupatibus iam Chanaanorum regionem Israëlitis editum fuisse legimus. Amorrhæum victum & in fugā versum dum Israëlitz persequeretur, Iosue dux Deum precatus est, ne prius solis & lunæ in celo præsentia tarent, quā hostes dissiparentur. orationē autem euentus est cōsequutus, ita vt orantis fidei cæli obtēperarent. Solem præterea & lunam in tabernaculo suo ad Dei imperium stasse Vates dicit, & cursus suos ad faci exercitus commoditatē temperasse, ac mundi luminaria nō lumē hominibus adferret, quo actionibus vacare possent: sed ipsa potius ad suam perficiendū iter lucē & splendore armorū & iaculorum Dei spectarent. Arguitur hinc profecto à Vate miraculum hoc est cōsideratum: Cum solem & lunam hoc in negotio suam munus mutasse dicat, vt pote, quæ lumine & virtute sua alia omnia ducere & gubernare soleat, iuxta id quod scriptū est: Solem in potestate dici, lunam in potestate noctis. Et cum agēdarum rerum tempora ab his expectare, & metiri soleamus, tamen eod die factum est, vt cursus & tēporis sui rationē ab humano negotio ipsa luminaria caperent, atq. eam rem admiranda obseruatione diuina significat historia his verbis: *Nec fuit talis dies ante illum, nec post illum, vt exaudiret Dominus vocem hominis.* Quoniā Dominus pugnauit pro Israël. eam autem historiā non tam humanis, quā diuinis copijs à Domino Israëlitis partā fuisse diuina narrat historiā: cuius rei causa Vates hastæ & telorū Dei meminit, quorum acies adeo splendida est, vt maximis luminaribus soli & lunæ lumē afferre possint.

In fremitu conculcabis terram, & in furore tuo, obstupescias gentes.

D I V I N E iustitiæ vltionisq. vim atq. impetum describit, & manifesta præsentis Dei argumenta congerit, quibus olim probatū fuit, Deum adesse qui Israëlitarum populum duceret: quo tēpore primū Palestinā inuaserunt. nam septē quibus regio illā in colebatur, gentes tanta celeritate victæ & penitus sublatae sunt, vt rem non nisi diuina virtute actam putare quis possit. Voluit namq. Deus & illarū gētium scelera celerrimē vlcisci, & populo suo perquam mature sedes parare, agros cultissimos, domos atq. vrbes optime cōstructas omnibusq. affluentes rebus, & multa ornatas supellectili tradere. Porro cōficiendæ rei rationes admirabiles victoriam ipsam non hominum aut viribus, aut consiliis, sed diuinę ascribunt virtuti. nam prima omnium vrbs Ierichus non telis, non tormentis, non bellicis machinis, sed populi clamore, hoc est, Dei idipsum imperantis voce corruit: & huic proxima Hai nō sine miraculis & ipsa fuit expugnata. denique vt tota regio tam celeriter in Israëlitarum ditionem veniret, nihil aliud, quā Dei virtus effecit, qui terrā ipsam fremitu conculcabat atque premebat, & venienti populo cedere cōgebat: neque quisquam ex eius regionis incolis adeo fortis fuit, vt diuinum furorē & indignationem impaudus expectare posset: tantus est vltoris Dei terror, tantaque formido. Hanc eandem rem diuinis carminibus decantatam ita legimus: *Manus tuas gentes disperdit: afflixisti populos & expulisti eos. neque enim in gladio suo possederunt terram: & arcus eorum non saluauit eos. Sed dextera tua & brachium tuum, & illuminatio vultus tui, quoniam complacuisti in eis.* Quod verò ad dictionis & exornationis rationē attinet, heterosin figuram hoc in loco agnoscimus, familiarissimam vatibus exornationem: cuius vsus est eandem rem expolire, & illustriorem amplioremq. sententiæ repetitione verborum varietate reddere: in fremitu conculcare terram & in furore obstupescere gentes. fremitus autem & furor, quorum hic mentio fit, sonitus magis, quā voces sunt, eiusdem animi motus index vterque, sed instrumento alter ab altero diuersus: nam fremitus gutture spiritus pleno & per os compressis ferme labris erumpentis buccis non nihil tumentibus fit. Furor verò propriē est naribus expressus sonitus, ignito atque ardenti spiritu concitatus. Atque hoc modo de his rebus philosophari ipsa Hebraicorum verborum germana significatione cogimur.

Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo.

H A C T E N V S Vates iis argumentis est vsus, quæ diuinū de maximo negotio consiliū probare

probare valeant. nam & Dei iuramentum citauit, & antecedentes apparatus exposuit, quibus diuina prouidentia populū Israëliticū ornauit, & peculiarem sibi populū comparauit, atq; à cæterarum gentium societate consortioque segregauit, & multis maximisque miraculis editis totius orbis animos atq; oculos in eam gentem eamq; regionē conuertēdos curauit, nimirum spectaturos quid maximarū rerum in illa regione efficeremoliretur Deus. Maximū autem Dei negotium, quā obrem hæc omnia, quæ commemorata à Vate sunt, parabantur, diuini Christi exhibitio fuit, quia ad eā rem efficiendam & promissus fuerat, & vngendus, vt amissam gentibus salutē restitueret, atq; maximū orbis hostē diabolu vinceret, perderet, & à tyrānico remoueret imperio. Igitur propositis hæctenus argumētis, complexionē iterum manifestiorem Vates conficit, quā Deū tandem maximā illam contra infernorum tyrānidem expeditionem effecturum esse vaticinatur. eamq; rem Christo suo duce confecturum prædicat: quā rem adeo certam fore credit, vt perinde ac si gesta iam esset ex antecedentibus eius rei imaginibus & figuris colligat, præteritiq; tēporis verbo vsus pronuntiet. Cū enim Deus certo & præfinito tempore ad populū sui, hoc est, ad omnium hominum, piorum salutem ex hostium tyrannide expediendam egressurus sit, rem ipsam futuram Vates à se quasi iam gesta sit, mentis agitatione præuisam, vt fere omnibus solenne est vaticibus, velut actam prædicat. *egressus es, pro egressurus es.*

Percussisti caput de domo impij, denudasti fundamentum eius vsque ad collum.

IMPIETATIS omnis regnū apud inferos est, vbi dēmoniorum princeps Baalzebub primas tenet, illa prima impiorum familia, ille malorum omnium caput, & cunctorum origo scelerum ex illa familia scaturit. Totius autem eius tyrannidis arx, & id cui fidit, firmamentum, peccatum est: namque illud à diuino spiritu decreti chirographum nominatur, quo iure, quæue iniuria hominum genus eam tyrannidē ferre coacti sunt. Hunc autem hostem Christus victor regno pepulit, & omni iure (quidquid illi iuris in homines fuerat) delecto, suos in libertatem reconciliauit, nam qui facit peccatum seruus est peccati. Quod si filius vos liberauerit, verē liberi eritis, idem filius aiebat. Atqui curatum ab eo & molitum maximē atque etiam effectum est, vt omnes liberarentur, nisi quos propria ipsorum culpa in seruitutem adiudicatos detineat. Ipse namque triumphans nos palam in semetipso eduxit, expolians omnem principatum & potestatem delens quod aduersum nos erat chirographum decreti, hoc est, peccatum quod erat contrarium nobis, affigens illud cruci. Hæc autem Christi victoriam & populū sui libertatem exornata atque figurarum splendoribus illustri oratione cantat Vates, duplici vsus translatione perpetua (siue allegoriam Græcè vocare maluerimus), nam ipsam totam inferorum imperij rationem domum nominat, rursus domus fundamentis quasi illa animal quoddam sit, collum affingit. Laudat igitur Deum, quod caput impietatis omnis, & totius familiæ principem & patrem contuderit Christo suo duce atq; auctore, iuxta id quod diuini verbi comminantis prædictione idē tartareus princeps audierat: Inimicitia ponam inter te & mulierē, & semen tuū & semen illius: & ipsa conteret caput tuū, fundamentorū autē denudatione vsque ad collum omnem hostis potentiam, omnem potestatem præcisam adēptamq; significat. nam vt arborum radices, quibus terræ hærent, ad capitis in animantibus vicē accedunt, & quæ his radicibus continua est, trūci pars collum refert. vtraque autem hæc si præcidantur, & circumducta terra nudentur, arborē perire necesse est. Ita si quis maximarum ædium fundamenta à primis firmitudinis initiis ad collum vsque, hoc est, ad eā partem, quæ ad pauimentum vsq; pertinet, diruat, totius ædificij ruinam sequi pronum atque promptum est. Igitur Christus fundamentum percussit, & ad collum vsque denudauit, expolians principatus & potestates, quæ capiti, velut collum, proxima esse solent. Nudationis autē translatione diuina carmina vtuntur, cū de diruedis muris cæterisq; ædificijs verba fiunt. quod idē verbū latinus interpres alibi exinanire vertit, vt in psalmo: Qui dicunt exinanite vsq; ad fundamentū in ea. Poterat eodē verbo hoc in loco vti, quod res eadē apte etiam significaretur, exinanisti fundamentū eius vsq; ad collum. Poterat & hoc nudadi verbo commodissimè in Psalmo illo vti. Denudate vsq; ad fundamentum in ea. Illud autem non inauditum apud aliarum linguarum auctores est, cū rem aliquam certissimam quanquam futuram significare volunt, tamen præterito verbo velut iam gestam enuntiat, vt apud Liuiū, Annibal: Si tales animos inquit, in prælio habebitis milites, quales

quales hic ostenditis, vicinus. Illud autem non præmittendum esse arbitrati sumus in carminis huius sine additum esse verbum *Cela* siue *Selach*, de cuius vi & multiplici ad significationum rationem augendam vehementia alio in loco nobis est dictum. Ea enim vox est, quæ nullo in loco non magnum aliquid molitur, & quæ eam sententiam, quam sequitur, asseueratione atque acclamatione & certiore reddat & augustiorem.

Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, venientibus vt turbo ad dispergendum me: exultatio eorum, sicut eius, qui deuorat pauperem in abscondito.

LOCVS est aliquantulum obscurus, propterea, quod nomen *sceptris* non in acquisitionis casu positum est, sed instrumenti casum obtinet. Perstat igitur in allegoria Vates, & Christi de hoste antiquo victoriam persequitur: eiusque hostis & totius exercitus inferorum ferociam, atque impetum apta similitudine describit. nam vt olim Israëlita rubrum mare transmittentem Ægyptius Pharaon vt perderet maximo cū impetu persequutus, in ipso mari & se & vniuersum exercitum perdidit: sic etiam antiquus ille humani generis hostis vniuersam hominum ecclesiam, quam Christus inundantes sanguine mortis suæ fluctus subituro suscepit, truculenter est infectatus: sed in illis fluctibus hostis ipse cum exercitu perijt. Christus autem susceptam ecclesiam saluam atque incolumem in libertatem reconciliauit. Vna ergo oratione & antiquam imaginem, & reconditum in imagine arcanum consequitur Vates, namque hoc illius antiquæ historiæ fuerat mysterium. At verò caput ipsum hostium, hoc est, diabolum Christus cōfecit, & inane atq; maledictum reddidit suo ipsius scepro, quo omnia ille conterere atq; perfundare fuerat solitus, hoc est morte ipsa, qua ille tyrannidem in orbe exercebat. Hanc mortem dum morte sua Christus extinguit, hostem scepro suo conficit, sicut & Ihuas futurum esse præterito verbo vsus fuerat vaticinatus: Iugum, inquit, oneris eius, & virgam humeri eius, & sceprum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. [Venientibus vt turbo ad dispergendum me.] Magno quippe impetu peccatorum multitudo in orbem confluerat, ingens malorum spirituum turba humanum vexabat genus, sed vbi abundauit peccatum, abundauit & gratia. [Exultatio eorum sicut eius, qui deuorat pauperem in abscondito.] Quicumque nulla religione, nullo diuino metu à maleficio terrentur, tantum humanos conspectus fallere student: id si contingat, nihil obstitit, quo minus sacra prophanis misceant. Simili ergo animo atq; impetu pari inferorū hostium turbā, hominum genus funditus perdendi cupiditate exultasse Vates asserit, suum autē ipsius nomē proficit, dum omnium hominū personā sustinet: [Ad dispergendum me.] id est, nos omnes, quicumque humana natura participes sumus. nam ea est spiritus mali mens, id ingenium, vt quidquid mali vni semel obtulit, id cunctis oblatum esse velit. Quam ob rem à theologis, qui de eiusdem spiritus natura philosophantur, illud frequenter vsurpatur: angelos quicquid apprehendant, immobiliter ac pertinaciter apprehendere. Pauperem autem in abscondito qui maleficij studio deuorant, exultare dicuntur. nam qui tali ingenio sunt, non nisi mentis impulsu & vehementi studio ad huiusmodi maleficia accedunt, de quibus scriptum est: Insidiatur vt rapiat pauperem, rapere pauperem dum atrahit eum, & alio in loco idem studium apertius significatur: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quantum autem, qui huiusmodi sunt, admittendo exultent scelere, ex dolore, quo, cū id minus contigerit, afficiuntur, argui facile poterit.

*Ebrius ac petulans, qui nullum forte cecidit,
Dat pœnas, noctem patitur lugentis amicum
Pelide, cubat in faciem, mox deinde supinus
Ergo non aliter poterit dormire: quibusdam
Somnum rixa facit.*

Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum.

QUEM AD MODVM Israëlita Mose duce Arabicum sinum illæsi atque incolumes transferunt, neque quisquam ex illis incommodi quicquam accepit, propterea quod maximi imperatoris Dei, cuius imperium obseruabant, equis vndæ cesserant, seseque

Mm 2 in muri

in muri speciem vndique diduxerant, donec populus ille Dei pertranfiret. Atque non solum ab aquis laesi nihil fuerunt, sed neque luto, neque coeno impediti, quo minus liberi & pari alterius littoris oram tenerent. Contra vero Aegyptij hostes, dum Dei populum in mare ipsi sequuntur, extincti omnes atque aquis obruti sunt, ita etiam Dei populus, qui cum Christo acerbissimae mortis fluctus penetrauit, saluus atque incolomis eodem Christo resurgente euasit, extincto interim veteri homine, & omni exercitu hostium delato, quam rem diuina virtute effectam fuisse, sacra veterum & nouorum librorum litera probant, namque id non humana vi aut consilio, sed diuina solū effici potuit virtute, vt inundantibus aquis mortis & inferorum delerentur iura, sicut scriptum est:

1561.10. „ Aqua inundabunt, & delebitur foedus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Omnia autem haec humanae redemptionis mysteria arcanis verborum & rerum imaginibus vates olim perorarunt. Ea namque hoc dicendi genere diuino discante spiritu excipiebant, & literarum monumentis ad piorum hominum spem commendabant, neque eius negotij arcanum apertum illis temporibus fuerat, donec is accessit, cui Deus clauem David tradidit. is ergo negotio rite peracto, & re perfecta, diuini consilij arcanum, spiritu sancto in multos hominum misso, aperuit, quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nunc autem reuelauit Deus sanctis suis, quibus

Colof. 1. „ voluit notas facere diuitias gloriae sacramenti huius in gentibus, quibus apertus est sensus, vt diuinorum librorum scripta intelligerent. ijs ergo omnis illa antiquarum imaginum & ceremoniarum & sacrarum rerum ratio aperta fuit, atque patefacta omnia, quae

20 „ praeis hominibus non nisi obscuris & implicitis symbolis tradita constiterant.

Audui & conturbatus est venter meus, à voce contremuerunt labia mea.

DICENDI finem facere iam parat Vates noster, quamobrem argumenta omnia breuiter colligit, & totam libri huius rationem paucis reuocat, & sacratissimae expeditionis, quam Christus facturum erat in Hierusalem narratione perstringit. nam dum Vates hactenus de Israelitici populi calamitatibus verba fecisset, & eius rei occasione Deū appellasset, quae sissetque, num in misericordiae pactionibus mansurus esset Deus, & grauissima argumentatione confirmauisset futurum, vt quae tanto molimini incepta essent, feliciter perficerentur, dum his rebus Vates intentus esset, diuinum responsum accepit, quo certam fore & firmam sanctamque Dei promissionem, certior est factus, vnde illud protulit: Egressus in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo. & quae deinceps sequuntur. Verum enimvero victoriam illam non nisi grauissimo praelio, & multo sanguine reportanda esse diuinus Vates prauidit. namque ad eam sibi pariendam aggressum Christum Deus omnium nostrum debita, omnium culpas sustinere iussit, vt pro omnibus gustaret mortem, & vniuersum pretium ipse solus expederet: atque adeo dum omnium peccatorum personas sustineret, solus tamen durissimi certaminis torcular calcaret. nam de eo multa in

1561.33. „ hanc sententiam praedicta legimus: Despectum & nouissimum virorum, virum dolorum & scientem infirmitatem, & quasi absconditus vultus eius & despectus: vnde nec reputauimus eum. Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit, & nos putauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: disciplina pacis nostrae super eum, & liuore eius sanati sumus. Omnes nos quasi oves errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum. Sicut ovis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de iudicio sublatus est: generationem eius quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussus eum. Et dabit impios pro sepultura, & diuites pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit contere eum in infirmitate, si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longaeuū, & voluntas Domini in manu eius dirigetur. Pro eo quod laborauit anima eius, videbit & saturabitur. In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est, & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit. Hunc torum ex Isaia locum proferre placuit, qui, si recte consideretur, ad hanc Vatis nostri sententiam aperiendam iudicari possit aptissimus. namque

dum huius maximi reparationis nostrae negotij rationem mente Vates agitatet, & datū sibi de hac re oraculum contempleretur, animo conturbatus est, nimirum cognoscens quātis malis premeretur humanum genus, cuius libertatem tanti constare oportebat. Atque haec res fuit, quamobrem dixerit: *Audui*, ex diuino responso, quanto in discrimine hominum genus sit, cui cum Christo mortem oppetere necesse sit, vt suarum miseriarum finis fiat. Eam autem Christi mortem crudelissimam atque durissimam fore intellexi, vt in eius tribulatione nos, quicumque illius passionibus communicare velimus, salui atque liberi quiescimus. haec igitur cum ego atque dilectissimi animoq. verlasserim, non potui hō meū atque omnibus artibus contremiscere. Ventrem autem Hebraico tropo pro corde dixit: timoris enim & tremoris principium à corde est. Totā verò eā, quae in corpore cauitas est, membrorum vitalium locum esse constat, in quibus principatū cor obtinet: corde autem tremoribus affecto, omnia viscera contremiscere consentaneum est. Sed ventris nomine in sacris libris tam ventriculum, quam inferiorem aluum; & quidquid ijs locis continetur, significari intelligimus. vt: Conturbatus est in ira oculus meus, anima mea & venter meus. Ergo ingens atque irrequieta animi affectio, siue metus, siue doloris, interiorum partium concussionem indicatur, vt apud Iob: Interiora mea efferbuerunt absque vlla requie. ea res fit nativo calore ad interiora regresso, quo membrorum principi cordi succurratur, externis interim artibus à natura neglectis: quam rem oris pallor & labiorum tremor consequitur. huiusmodi affectionibus se tentatū ostendit Vates, cum arduum illam humanam salutis rationem diuino responso accipit. [Tremuerunt labia mea,] à voce mihi mente animoq. audita. huius orationis haec certa sententia est.

Ingrediatur putredo in ossibus meis, & subter me scateat.

VERBA haec futuri temporis sunt, non imperatiui, & pro praeteritis hebraico more vsurpantur, coniunctionis vi id efficiente, vt superius: Audui & conturbatus est venter meus, Hebraice *conturbabitur* legimus. Totā autem haec oratio in amplificanda Vatis affectione consumitur, qua se ex maximi arcani consideratione ita commotum esse ostendit, vt consistere pedibus non valeat, neque sibi à tremore temperare; & perinde se viribus destitutū affirmat, ac si eius ossa quae firmissima totius corporis pars esse solent, putredine fuerint consumpta, & ipse pedibus consistere non valens totus tremore corripiatur. hoc est subter me scateat, vel subter me tremam: nam primae personae verbum in exemplari est.

Vt requiescam in die tribulationis, vt ascendam ad populum accinctum nostrum.

VIDEO aliter verti potuisse hunc locum, quod apertior esset atque planior sententia: sed quoad fieri possit, dabimus operam, vt in instituto maneamus, id est, vt sententia eius, qua vtimur, interpretationis aut ex eius ipsius verbis, aut ex ipsis, in quibus primum scripta sunt, linguis, aut ex re & argumento ipso aperiamus, neque quicquam nisi maxima difficultate coacti de vulgata versione variemus. Ergo quisquis nostras has commentationes ad hanc versionem nobis accommodatas, quantum ad Hebraicam veritatem proximè accedant, cognoscere voluerit, aliorum interpretum versiones, quae multae sunt, consilere poterit: & quantum ab alijs haec dissentiat, quantum consentiat, & collatione, & commentariorum lectione perspicere. Iam verò ad propositum reuertamur: Maximam vati mouit admirationem, ita vt tremorem etiam attulerit, quod in tantae pressurae & tam ardui discriminis die, ipse, qui vnus erat ex ijs, qui humanam, hoc est, suam sperabant salutem, cum Christus pro omnibus mortem oppeteret, atque omnium personam in durissimo illo mortis conflictu sustineret, morte quidem simul cum suscepta à Christo gente afficeretur, nullo tamen tentaretur dolore. Omnis enim dolor Iesum Christum inuasit: cuius quidem mortis fructum atque utilitatem, non autem acerbiteriam ceteri homines perceperunt. Fuere illi quidem in tribulatione, in supplicio cum Christo, Christus tamen pro omnibus dolebat, ceteri quiescebant, nimirum quia haec spiritu nobis gerebatur, & arcano explicabantur negotio. id vates noster significat, *vt requiescam*. Coniunctio, *vt*, explicantis atque exponentis, siue rationem reddentis officio fungitur: namque pro Hebraica voce *asser* reddita est; cuius hoc munus est. Vehementer admiratus sum, inquit, Vates, quod in die tribulationis Christi, cum ille acerbissimum supplicium pro omnibus daturus sit, tamen ego sum requieturus, ita vt quae ego commiserim scelera,

ille luat, ego verò cum eodem moriar, & tamen eius mortis dolore non afficiar: quæ res, & mihi, & populo nostro, hoc est, vniuersæ ecclesiæ ab ipso ad hanc rem susceptæ (cui ego annumerabor) continget. Populum autem accinctum, populum coniunctum & colligatum, atque in vnum corpus diuina virtute concinnatum significat, cuius Christus futurus erat caput: cuius liuore vt D. Petrus ait, sanati sumus.

Ficus enim non florebit, & non erit germen in vineis.

ELEGANTISSIMA & diuino responso dignissima conclusione argumentum suum Vates absoluit, cuius exemplo quicumque religionem atque pietatem colunt, ad maxima quæque incommoda perferenda animari possunt, vbi semel diuinæ voluntatis certiores ex sacris libris, aut alia ratione fuerint facti: Est autem huiusmodi horum trium carminum sententia. Vates præuisam populi sui calamitatem cum Deo fuerat questus: cuius rei occasione de maximis Dei misericordijs atque promissis inciderat in disputationem, hinc hæc inter se conuenire possent, vt Deus suis promissis & pactionibus stare, & populum tantis afficeret calamitatibus, quem earundem promissionum absoluendum & restem & prædicatorem delegerat dum hæc Vates mente agit, atque oratione apud Deum tractat, diuinorum verborum atque conuentorum constantiam intelligit, neque impediri posse Deum, quo minus ea, quæ in illo populo edenda promiserat, tandem edat, quamuis maximas populus ille calamitates accipiat. namque diuina prouidentia & populo scelerato per calamitatem corrigendo, & suis pollicitationibus exoluendis fuerat consultura. Huius igitur veritatis admonitus Habbaquq, ad eam spem, quam ipse maximam est ingressus, ceteros vocat, iubetque. pios omnes nullis aduersis rebus terri, nullis doloribus frangi, nullo futurorum malorum metu exanimari, sed diuinæ misericordiæ pactionum memores esse, quia recordatione id efficiatur vt propositi tenacissimi sint, neque salutis à Deo accipiendæ spem abiciant: ita fiet vt earum rerum, quæ tam diu ab eis speratæ atque expectatæ sunt, compotes tandem efficiantur. sibi autem hinc animum iam esse, vt si maximè omnia perire atque ruinam minari videantur, tamen salutem à Deo promissam desperetur nunquam, & si fractus, vt inquit ille, labatur orbis Impavidum nihil nocituræ attingant ruinae. Hæc eorum quæ ascribuntur carminum sententia est. Hanc ille partitionibus exornat, & elegantissima earum calamitatum enumeratione, quibus maxime frangi homines solent, & sibi suæque vitæ metuere: cuiusmodi sunt agrorum sterilitates, pecorum atque armentorum strages & pestes, quarum rerum copia vt ad hanc mortalem vitam est necessaria, sic earundem penuria ad eandem vitam incommodissima est. *ficus enim non florebit.* Ficus arborum omnium feracissima est ob natiui succus abundantiam, & quæ minima inter ceteras plantas cultura indigeat. nam sponte prouenire solet, & inculto solo, imò verò & in saxis & muris fructus annuos interdum binos ferre, neque intermissa requie vt plurima ex arborum generibus sibi consulere, atque prima est, quæ pro flore fructum ipsum proferat: ex quo fit vt certissimum præter ceteras, in quibus flos fructu antecedit suæ utilitatis argumentum promat. quòd si ficus aliquando suos flores neget, reliquarum arborum fructus frustra speres. His autè proxima est vitis natura, quæ si non fructus, tamen ramorum & pampinorum est fecundissima: raro autem euenit vt hoc genus vuas omnino neget. Quòd si vuarum & germinum careat protentum, actum est de anni illius spe: maximam enim anni sterilitatem esse oportet, quæ germinis proferendi facultatem adimat. Iam verò olearum ea natura est, vt si non singulis annis, certis tamen vberibus baccarum prouentu pretium operæ colentium absoluat. atque futuram sui utilitatem in præcedentis anni mensibus promittat, lætior namque viret, & multis quasi gemmulis tumescit. atque huiusmodi indicationes obseruantè raro fallunt. quam ob rem oliuetorum, qui in Bethica sunt domini huiusmodi notationibus admoniti, à præcedenti autumno in eum qui sequitur muliercularum idoneum ad oliuas colligendas numerum mercede interdictum præmissa conducere solent. Hoc autè à Vate oliuæ opus vocatur. namque ex sacrorum librorum idiomate est, vt arbores fructu facere dicatur, vt: Et fecerunt fructum natiuitatis. fructus verò ipse opus arboris nominatur. igitur grauem esse causam oportet, quàm ob rem oliuæ quem fructum, ante fecerant & ostenderant, tamè cultoribus negent. mentiri autè siue negare plantæ fructus dicuntur, quando sunt cultoribus ingrata, vt apud Satyricum: *Spem mentita seges.*

Et arua non afferent cibum.

Quan-

QUANQUAM aliorum fructuum penuriâ vt cumque pati homines possint, frumenti tamen defectum ferre non possunt. Caput namque ad humanam vitam alendam panis est, scriptum est enim: Et panis cor hominis cõfirmet. & aliò in loco: Qui producit frumentum & herbam vsui hominum. Quòd si frumenta omnino desiderentur, atque aliorum fructuum defectibus hoc accedat, maximum esse annonæ cõflictum necesse est. fieri autem interdum solet, vt cum dies complures frumento homines caruerint, pecore ex longinquiore locis adacto extremam famem sustentent. quòd si pecorum etiam copia deficiat, nihil nisi aut diuinam prouidentiam, & admirabilem aliquem cibum, aut mortem expectare dabitur. Porro Israëlita regio his rebus, quas hæcenus commemorauimus, adeo abundabat, vt vicinas etiam aleret regiones. Nam & Tyti rex Hiram tritici hordæ, vini, & olei permutatione ad maximi illius templi fabricationem ligna ex libano monte cæsa suppeditauit, & Hebronis agros plurima & generosissima pecora aluisse Samuelis historia docemur. huius autem rei penuria laborare, extremam (vt diximus) sterilitatis est malum. Eam igitur rem ceteris addit Vates & subdit.

Abscindetur de ouili pecus, & non erit armentum in præsepibus.

VTRVMQUE genus propterea nominauit, vt omni ex parte sterilitatis exequeretur rationem. namque armentorum & pecorum diuersa est natura, & fieri plerumque solet, vt quibus annis & tempestatibus alterum genus male habeat, alterum gaudeat. Oues glacie constrictos campos amant, boues verò frequentes desiderant imbres. Ex quare vtriuusque generis optata hispano proverbio eleganter sunt indicata: *Siquera lloniesse hasta, que mi cuerno se remolleciese: si quiera elasse hasta que mi lana seme enhetrasse.* Quòd si vtraque & pecora & armenta deficiant, non tam anni vitio, quàm diuina ira id euenire putandum est. Hæc autem omnia simul accidere posse Vates concedit, se tamen de ea spe, quam diuinæ sibi subministrant promissiones, deiici posse negat. Sed cum maximè omnia ruinam & mortem minitari videantur, tum maximè se promissæ sibi à Deo salutis, & expectati Christi seruitoris cogitatione exultaturum.

Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo.

HOC EST, in Deo seruatore meo. Plànium namque atque apertum iam omnibus fere est nomine *Iesuagh* salutis & saluationis rationem significari. Cuius quidem rei interpretis nobis diuinus nuntius fuit, qui cum imponendum diuino puero nomen Iosepho ederet, hoc sermone nominis rationem reddidit: Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.

Deus Dominus fortitudo mea, & ponet pedes meos quasi ceruorum: & super excelsa mea deducet me victor in psalmis cantentem.

INTER omnes oratorias exortationes commotatio, quam vocant, sacris scriptoribus familiarissima est: quum in ea re, in qua causæ nostræ firmitatem collocauimus, diuitius commemoramus. Hoc genus nos in Christianis rhetoricis, quas carmine cõscripsimus, firmamentum vocauimus. nulla autem re sacri scriptores magis, quàm diuinæ misericordiæ fide atque spe nituntur. Ex qua illa in omnium ore frequentissima sententia est. propter misericordiam tuam & veritatem tuam, & misericordia tua vsque ad caelos, & veritas tua vsque ad nubes. Antiqua igitur disciplina, & acceptis à se responsis edoctus Vates, totam spem suam in diuinis pollicitationibus, atque in misericordia ponit. Audierat enim ille id quod nobis referreret: Iustus autem ex fide viuuit. Hac igitur fide sibi se constare dicit, eamque spem nunquam esse fallendam, sed voti tandem compotè Deo auctore euasurum, vt nulla sit calamitas, quam non huius spei atque fidei ope perferat, & tandem illius maximi atque diuini beneficii acceptione peruincat. Dominum igitur Deum fortitudinem suam vocat, quoniam ea victoria non humana virtute, sed diuinæ misericordiæ auxilio atque operi constabit. nam cum Christus suam diuinam atque humanam naturam cum suis communicaturus fuerit, ob eam causam, quicumque eius cõmunicationis & beneficii participes verè fuerint, ex eo, quem ante descripsimus, cõflictu victores, & præstantissimæ libertatis compotes euadent. Si enim filius vos liberauit, verè liberi eritis, aiebat idem Deus atque homo Christus, ita vt illud ab illis quàm verissimè cantari possit: In te inimicos nostros ventilabimus cornu: & in nomine tuo spernemus insurgentes in nobis. [Et ponet pedes meos quasi ceruorum. Summam conficiendæ rei celeritatem hac similitudine significat. nam quamuis ex quadrupedibus nonnullæ citatissimo valeant cursu,

M m 4

nullæ

nulla tamen magis victoriam currendo representat, quam cerua, quæ saltu arbutta superat, & saxa, & flumina aliquando transmittit, adde quod decor membrorum & totius corporis habitudo, venatorum contemptum magis imitatur, quam fugam: eadem semper altiora loca cursu petit, unde despiciere magis, quam metuere insequentes se possit. hoc autem magis in femina cerua, quam in maribus, ex eo quod illæ cornibus careant, perspicitur: quamobrem & Hebraicè quasi ceruarum legimus. Ob eandem etiam considerationem in canticis sponsus ceruorum hinnulo similis esse prædicatur. neq. dissimile ob causam hoc carmen à Dauide præcantatum Vates noster hoc in loco usurpauit, Qui æquauit, inquit, pedes meos ceruis, & super excelsa statuens me. Excelsa etiam loca, aut victoriâ, aut certe hostium contemptum sua natura atq. situ parant. Eam rem hoc loco sibi Vates ex fide, quam diuinis verbis habet, promittit, nimirum victoriæ viam sibi à Deo esse apertendam, ex qua re illud confici oporteat, vt ipse carminibus condendis, & Deo gratiarum actionibus, ob tanta beneficia, celebrando vacet. Atque ex ea re materiam elegantissimorum versuum atque heroicorum sibi fore suppeditandam. Talia enim carmina non nisi à lætissimis, atq. omni anxietate carentibus ingenij scârari solent. quorum inscriptio est, *lemnasceah Bineghinoth*. Huius autem verbi *lemnasceah*, pro quo latinus interpres frequenter *victori* vertit, sententiam, hoc in loco exponere non incommodum fore visum est, namq. ea ad Vatis nostri orationem illustrandam, atq. ad multorum psalmodiarum inscriptiones intelligendas conducet. Igitur verbum *nassahh* vincere, studiose aliquid & sollicitè, ac non negligenter agere significat. Eius autè verbi vsus familiaris atq. frequens est publicis sacrarum rerum ministris, quorum interest munus suum diligenter atque strenuè exequi. maximè autè ijs accommodari solet, qui alijs tanquam duces in administranda re præficiuntur, nimirum vt cæteros hortentur, instruant, atque in negotio præcurrant. huius rei atque verbi exempla multa sacros legentibus libros occurrent, ex quibus vnū & alterum apud Esdram vno in capite indicabimus, quæ latinè sic in vulgata editione legimus: Anno autem secundo aduentus eorum ad templum Dei in Ierusalem, mense secundo, cœperunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedece, & reliqui de fratribus eorum sacerdotes, & Leuitæ, & omnes qui venerant de captiuitate in Ierusalem & constituerunt leuitas à viginti annis & supra, vt vrgerent opus Domini. Stetitque Iosue & filij eius & fratres eius, Cedmiel & filij eius, filij Iuda quasi vir vnus, vt instarent super eos, qui faciebant opus Domini. Hæc igitur Latina verba vrgere, & instare, quid Hebraicum verbum significet, & ad quas personas accommodetur, nos docent. hæc negotia curandi verbo Romani significabant: nam & regia munera & ludos dijs sacros, & funus curare dicebant, & curare vt sacrorum templorum facta essent tecta. Ergo inter cætera sacrarum rerum genera carminum & hymnorum, atq. totius sacræ mûsicæ curatores erant, ad quos quid quo modulationum genere, & à quibus, & quando canendum esset, consulere pertinebat. Vnum autè carminum genus erat, quod *Neghinoth* vocabant, quod lætæ atque gratissimæ res & affectuum plenæ dicebantur, quæq. hostium atque periculorum propullationem vel narrarent, vel sibi promitterent. Cuius generis est psalmus, Cum inuocarem, & illud: Exaudi Deus orationem meam. huic ergo carminum generi se vacaturum vouet Habbakuq, quo præterita rerum discrimina, & præsentem redemptionis lætitiâ celebret.

ORATIO INTERPRETIS.

*O qui orbem regis pater, & mortalia curas,
 Ausaq. funesti nulla probas scelevis,
 Nec pateris fluitare tuo seruentia cultu
 Pectora, nec miseros deseris esse pios:
 Illud opus renouare tuum ne desine nostris
 Membris, illud opus, quo facis esse Deos.
 Et nos perpetuas laudes, nos gratâ canemus
 Carmina pro tantis commoda muneribus.*

*NON cepta latis vota parentibus,
 Cum pulcher infans ludit amabilem,
 Cui sceptrâ mater, cui coronas
 Poscit auens prece blandiente.
 Non quæ per artes innumeras genus
 Mortale duris vsque laboribus
 Exercet auri vel cupido,
 Spesve leuis male sana honoris:
 Non quidquid errans denique suspicit
 Vulgus, beatos efficit, aut inuat
 Curas, vel auertit sequaces,
 Otia vel meditata præstat.
 Nam quæ caducis condita partibus
 Auctore constant munera debili,
 Nil illa magnum, nil perenne
 Efficere, aut tolerare possunt.
 Quidquid coruscis continet atheris
 Transmissus axis, scilicet aëra,
 Telluris oras, & liquentem
 Vis penetrat superatq. pontum.
 Disiuncta quod si corpora sedibus,
 Unde & decoris artibus efficax
 Natura fingit res, teneri
 Perpetuos nequeunt in annos:
 Quid comparatis fraudibus, ac dolo
 Mortalis audens ingenij manus
 Componet atris eximendum
 Temporibus vicibusq. lethi?
 Cum gente gentem iungito sedulam,
 Commune ceptis & studium para:
 Vox vna cunctis, arsq. constet,
 Nulla manus properare cesset.
 Sed videt ultor principium Deus
 Non auspica & molis, & ardua
 Spectator attendit propinquus
 Stultitia assiduos labores.*

Mox

Mox & micanti fulmine, & horrido
 Turbata cali murmure dissonat
 Sermone turba, & inquietas
 Cura subit variat a mentes.
 Tunc quam potentis nominis ambitus
 Turrim propinquam sideribus poli
 Vergebat, humani furoris
 Esse iubet monumenta iudex.
 Jamq; appetit & munera gloria,
 Concederat as & studijs opes
 Deforme conuoluens ruina.
 Nomen habet Babylon pudendum.
 Sed tu quid altas imperij domos
 Nunc & decorum perpetuum tibi
 Proponis amens per scelestos
 Vig; doloq; vagatus ausus?
 Tentat a prius bella tumultibus,
 Atq; inuidetum praelia gentium,
 Et fraude prognat as rapinas,
 Anne bonum paritura credas?
 Constructus amplis principijs domus
 Murus, labore & consilio graui
 Per damna, per caedes iniquas
 Artificem stimulante cura,
 Tanti sper haret molibus ac breui
 Suffultus arcta munere machina
 Auctoris orbi dum malignum
 Testis opisque, animumq; prodat.
 Sed iam per acto iudicio Dei,
 Qui cuncta vindex crimina discutit,
 Gaudere querente, & laborum
 Jam domino medit ante fructus,
 Inclinat aucto pondere funditus
 Congesta lapsis undiq; partibus
 Moles, & incautum patronum
 Cum famulis premit, atque natis.
 Optata seris regna nepotibus,
 Et cogitati premia nominis,
 Obluiones vel silentes
 In celebri subeunt sepulchro,

Kelfu-

Vel fumiganti turbine pulueris,
 Quem lapsa moles excitet altius,
 Differtur exemplis in auum
 Historia improperanda diris.
 Tunc, qua imperitis ancipiti gradu
 Constare visa est cura vigil Dei,
 Dum flos nocentum praniteret,
 Certa manet, super atq; vindex.
 Tum clara signis perpetuis patent
 Exempla summi iudicis, & grauis
 Sanctamq; sanctamq; gentem
 Iudicio memorata monstrant.
 Ut nulla casus Sortis & inuida
 Vis voluat orbis munia consona
 Neq; terra, mortalesve turma
 Iudicij careant supernis.
 Et saepe summi numinis abditam
 Mentem tyrannos precipites pati,
 Penas ut indictas prophanis
 Dent populi male pertinaces.
 Post vindicato verberibus malo,
 Corrupta turpi flagra superbia,
 Nervosque marcentésq; virgas
 In tenebras rejci perennes.

FINIS.

BENEDICTI ARIÆ MONTANI

HISPALENSIS IN SOPHONIAM PRO-

PHETAM PRÆSENTATIO, VBI

DE DIVINO IUDICIO

IVINORVM Iudiciorum rationes perpetim ab hominibus per-

Psal. 117.

Ibidem.

Psal. 5.

Psal. 93.

vt non peccem tibi: Non enim qui operantur iniquitatem in vijs eius ambulauerunt. Namque diuinorum iudiciorum perpetim considerata atque obseruata ratio temeritatē, stultitiam, licentiamque omnem in consilijs actionibusque hominum reprehendit, audaciam comprimit, ambitionem cupiditatemque frenat: vt ex ijsdem ipsi diuinis oraculis accepimus. In quo corrigit adolescentior viam suam in custodiendo sermones tuos. A mandatis tuis intellexi, propterea odium omnem viam iniquitatis. Equidem nemo tam malo, tamque audaci animo est, qui dum presentem iudicē videret, eumque magna sapientia in cognoscendis, magna iniudicādis criminibus seueritate, & constantia præditum, manus à scelere & maleficio admittendo non abstineat: cumque nulla in re, nullo in loco se illius oculos & mentem fallere posse speret, aliam vitæ viam sibi, quam per scelus muniendam suscipiat, atque ea paulatim studia remittens deponat, que iudicem vehementer improbatum, nunquam verò ignoraturum esse intellexerit. Quod si hæc in homine concepta seueritatis & sapientie opinione studiosè & rectè curarentur, quanto diligentius curata esse oportuerat ab ijs, qui Deum omni semper loco presentem, & humana non solum facta, sed cogitata omnia obseruantem, sanctissimum, æquissimum, seuerissimumque, atque vitij omnis & sceleris vltorem grauissimum iudicē ante oculos sibi proponerent, de quo scriptum est: Quoniam non Deus volēs iniquitatem tu es: neque habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti ante oculos tuos. Odisti omnes qui operantur iniquitatem, perdes omnes qui loquuntur mēdaciū. Vrum sanguinum & dolosum abominabitur Dominus. Qui plantauit aurem, non audiet, qui finxit oculum, non considerat, qui docet hominem scientiam? Dominus idem scit cogitationes hominum: igitur qui exasperant, non exaltentur in semetipsis. Et profectò vel nullam, vel admodum exiguam de diuinis iudicijs cogitationem hominibus esse non concepta modò, sed & assidue suscepta scelera, quibus totus terrarum orbis publicè ac priuatè contaminatissimus affluit, manifestè indicant: vbi gens contra gentem & regnum aduersus regnum, vel leuissimis, vel nullis causis insurgit, vbi tanta ambitio, tanta cupiditas, tot iniuriarum generagressantur, vt totus mundus in maligno positus esse meritò dicatur.

Sed id dolendum maximè est, quòd nullæ nationes minus de diuinis iudicijs cogitare videntur. quàm eæ quæ Christianæ disciplina legibus tenentur, præceptis & institutis abundant. Vbi incredibile est, quàm seque, atque huius cogitationis lex & ratio postulet, publicè ac priuatè agatur. Atque vtinam hæc nobis in eam partem disputata esse videri possent, vt comparatio non cum alijs gentibus, non cum falsis, mendacibus ac barbaris eorum qui Christum non receperint, scētis atque doctrinis, sed cum ipsa Christianæ disciplina perfectione fieri existimaretur: ita vt in nostris moribus ad externarū nationum rationem reuocatis, aliqua laudis pars inueniri posset: ad ipsam verò euangelicæ discipline normam & regulam iudicatis, exacta quedam perfectio desideraretur.

Sed

Sed pro dolor & pudor, iam non nobis hæc ratio illis Christianorum præceptorum & euangelica statera, sed communi omnibus diuinæ iustitiæ ac seueritatis cognitione, velut rudi quadam & populari trutina, examinanda est. neque enim modò de inimicorum dilectione, de beneficio vltro in immeritis collocando, de tolerandis patienter eorum, qui læserint, amore & salutis studio, iniurijs, de eroganda omnino in egenos atque in alios pios vsus pecunia, & de honestissima benignitatis, liberalitatis, comitatis, humanitatis que omnis contentione, de maxima alienorū, de minima verò propriorum commodorum cura, non denique de illustri Christi exemplo omni vitæ nostræ parte exprimendo agitur, & de suauissimo illo iugo, quod ab eius perfectis discipulis fieri oportuit.

Quibus de rebus omnibus illud scriptum est: Discite à me quia mitis sum, & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris, &c. Quòd iam istius perfectæ Christianorum vitæ splendor fere omnis his moribus obsoleuerit, & prodigij loco ducatur, si quæ harum præstantissimarum virtutum scintilla appareat, adeo extinctū egregium id vitæ studiū, & studiosorum genus est, de quibus illud fuerat decantatum: Et scietur in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum. Omnes qui viderint illos, cognoscent illos, & dicent: quia isti sunt semen cui benedixit Dominus. Nunc verò alia nobis rerum ratio repositur, quæ ab eis reddi possit, qui cum Dei notitia diuini iudicij, atque in sceleratos constituendi supplicij metum habeant, siue is ex philosophica quadam sapientia atque obseruatione, vt apud gentes, siue ex sacra institutione & disciplina allatus sit: in quo genere Israëlita olim fuerunt, & nunc maximè Christiani sunt. A quibus maius atque abundantius officium expectandum propterea fuerit, quòd diuinarum rerum cognitio, certissimis ipsius Dei oraculis accepta sit, Qui non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Sed quæ per Deum

Matth. 23.

Gal. 6.

Psal. 117.

Galat. 5.

immortale tam barbara, non modo lingua et natione, sed natura, & moribus gens notari hodie posset, in qua vel rariora cogniti, explorati & certi diuini iudicij, vel frequentiora rursus diuini timoris repulsi argumēta reperiantur? Vbi nam terrarū publica ac priuata honestas, ac decus minus conseruatur? vbi copiosum magis, et multiplex iniuriarum genus inuenitur? vbi ambitio, ac insatiabilis habendi dominandique cupiditas proiecta atque effrenata magis est? vbi fornicatio immunditia, impudicitia, luxus, veneficia, inimicitia, contentiones, emulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comestationes, & his similia innumera vitiorum genera frequentius & grauius obueniunt? Tandem vt plura & maxima breui sermone concludamus, quodnam hominum infidum genus iusto militie sacramento prodito, nefariè magis, atque impudentè egit: nonne illud celeberrimum honestissimumque votum, Christianæ militie Tironibus, clarissimo iureiurando coram sanctissima trini atque conius Dei maiestate, legitimo ecclesiæ sacerdotis, grauius aduocatorum testimonijs, repetita asseueratione, nuncupatur? Satana & omnibus operibus eius, et omnibus pompis eius, abrenuntio, abrenuntio, abrenuntio. Cuiusmodi nam ista abrenuntiatio est? Ecquæ sanctissimi ac iustissimi iurifurandi huius, ad sacrosanctum baptismi fontem, illustribus

Augusti. epi. fol. 111. Gregor. libra. 32. moral. 2.

verbis comprehensi, religio fidesque seruat? Pudet profectò, pudet nostrorum morij, ac corruptæ & contaminatæ vitæ, quæ ad iustissimi sacramenti obligationem collatæ, perfidæ ac sacrilegij manifesto venatur. Neque verò consiliū est sanctissimos & integerrimos Christianæ discipline milites hoc nomine notare, neque vllam eorum hoc pacto offensionem excipere, quos hæc perditissima tēpora pariter nobiscum luctu profecto qui intelleximus. nam communis hæc piorum & bonorum omnium querela est, sed ad

propositum

propositum redeamus. Igitur vel nullam, vel leuissimam diuinorum iudiciorum in em-
nium ferè hominum animis versari cogitationem, ipsa eorum studia, cogitationesq. ar-
guunt. Hanc verò maximam negligentiam ex eo natam esse arbitramur, quòd non ut
misericordie, sic diuina etiam iusticie assidua publicè ac priuatè exempla edi spectariq.
soleant. namque ille communis omnium hostis antiquus serpens astutissimus, diuinarum
rerum rationes, abductis à recta sacrarum scripturarum cognitione, atque à sapienti
rerum temporumque obseruatione hominibus, perperam semper interpretatus, iudicio-
rum tarditatem & dilationem negligentie nomine definire, si quid verè interim repe-
rita pœnae alicubi obseruati fuerit, casibus id, vel incertis calorum & siderum cursi-
bus, non autem diuinae providentiæ, ascribere consuevit. Quamobrem huiusmodi prauis
tatis erroribus imbutæ mentes incredibili ad omne facinus audacia armatur, & accu-
mulatis sceleribus maiorem in dies culpam sustinentes, in grauiorem semper Dei offen-
sionem incurrunt, plusque sibi indies pœnarum comparant, sicut scriptum est: An diui-
tias benignitatis Dei & longanimitatis cõtemnis? Ignoras quòd benignitas Dei ad pœ-
nitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & impœnitens cor tuum
thesaurizas tibi iram in diem ire & reuelationis iusti iudicij Dei: qui reddet unicui-
que secundum opera sua. Itaque iudicij vel priuatè, vel publicè exercendi cunctatio, &
tarditas humanarum rerum Dei negligentia, vel scelerum contemptio, vel ignora-
tioni à stultissimis hominibus ascribitur: cum tamen ex ipsa rerum ratione, & præte-
ritorum temporum prudenti obseruatione, clementia potius, misericordieque, & be-
nignæ Dei erga hominum salutem voluntati, ascribi oportere, sanctissimi Apostoli cõ-
firmauerint. Longanimitatem Dei salutem arbitramini, sicut charissimus noster Pau-
lus secundum datam sibi à Deo sapientiã in suis scribit epistolis, inquit Petrus. Verum
enimvero ut hunc ex hominum mentibus errorem penitus tolleret Deus, non modo re-
ipsa, & grauissimis iudiciis edendis, ac repetitis seuerè pœnis, publica & priuata sce-
lera sepe ultus est: sed illud etiam curauit, ut hæc ratio à sanctissimis & grauissimis
vatis, ac diuinarum rerum sapientissimis magistris, & futura prædicetur, & in-
dicaretur præterita, neque quis, videlicet sumpta de altis, supplicia ad se nihil pertinere,
arbitratus, in pœnitentiæ studium sese tradere, ac salutem sibi legitimis rationibus pe-
tere negligeret. Inter alios verò sanctissimos vates vnus etiam Sophonias est, cui diui-
næ iusticie & seueritatis prædicanda munus est delatum. Cuius grauisima oratione
illud apertè docemur, nullum contumacium hominum flagitium, nullum scelus aut vi-
tium esse, quod (nisi legitime pœnitentiæ rationibus oportune curatum expiatumque
fuerit) seuerissimi tandem iudicij pœnas effugiat. Id quod multorum hominum, popu-
lorum & regnorum, quibus publici ac priuati sceleris pœne futuris temporibus danda
erant, certissimis exemplis confirmatur: ex quibus ceteras etiam nationes, atque poste-
ritatem omnem erudit, & sui de ea re consilij, quod constantissimum semper est, doceri
Deus voluit. Illius enim responsis, ostensum est, nullius eorum, qui diuinum ius fasque
violauerint, nomen de tabulis excidendum esse, quo minus vnusquisque eam, qua sese
alligauerit, culpam (nisi veniam præscriptis rationibus & modis impetret) etel in se
vnum priuatè, vel in suos etiam publicè, in hac vita, vel cõmuniter in omnes tandem
homines statuto puri iudicij die seuerissimo supplicio luat. Cuius grauisimæ orationis
explicande argumentum, inuocata prius in nostra vota Deo, componemus.

V O T V M .

*Ætherei quem sede poli sanctissima cunctis
Dicere iura viris credimus & populis:
Et quem facta latent mortalia nulla, nec ausus,
Humanum quicquid concipit ingenium.
Da facilis tua iudicij mysteria magni
Qua fas est, populis explicuisse piis.
Si quæcunque sacri dicunt oracula vates,
Ad nostros quoque vis pertinuisse dies.*

A R G V M E N T V M V A T I C I N I I .

PRÆVISAM sibi Hierosolymæ urbis priorem illam excisionem, & ad omnes etiam tam probos,
quàm improbos Iudeos, vel cæde, vel captiuitate pertinentem calamitatem Sophonias cum primis
prædicit, quamobrem etatis sue pios omnes ad placandum Deum exhortatur. deinde post Iudaicam cla-
dem, Palestinorum, Moabitaram atque Ammonitarum res ex diuino consilio, Nabuchodonosoris ictu
gravi, ad casum sceleribus illorum dignum dandas esse docet. Horum autem perpetuam fore ruinam
ostendit, adeo ut restitutis ex Babylonica captiuitate Iudeis, latior ad habitandū relinquatur locus. ceteras
etiam nationes, que vel iniusto bello, vel graui tyrannide alios, ac præsertim Israëlitas plus æquo vexa-
uerint, ut Assyrios & Aethiopes, pœnas quoque daturas affirmat. deinde verò restitutorum ex Babylo-
ne Iudeorum alteram cladem, & urbis etiam excisionem sibi diuinitus ostensam significat, ob legis di-
uine violationem, & repulsum à republica ciuitate que sua Christum Dei Iesum Nazarenum. Quos po-
sterioris calamitatis huius ærumnis & miseris tam diu premendos esse ait, quoad constitutum diuino con-
silio tempus aduentauerit, cum impietatis omnibus toto orbe dissipatis & penitus destructis reliquis, di-
uine notitiæ lumen nationibus cunctis, Christiani euangelij prædicatione porrigatur. Quo felicissimo tem-
pore Israëlites etiam & Iudæi suum tandem maximum errorem agnoscentes & confessi, in veniam, mi-
sericordiam gratiamque recipientur: qui quamuis tenuis & afflictus, variisque vexatus modis populus
fuerit, tamen diuino dono in magnum vite & virtutis splendorem reddendi sunt: atque omni tyranni-
dis, maxime autem spiritualis, immunitate & libertate accepta & confirmata, in vnam nobiscum ec-
clesiam ex omni exilij sui loco collecti, eternam quamdam & piam, communemque cum Christianis
omnibus tranquillitatem & pacem sanctissimi spiritus beneficio trahent.

N ñ 2

CAPVT

Verbum Domini quod factum est ad Sophoniam filium Cussi, filij Godolia, filij Amariae, filij Ezechiae, in diebus Josiae filij Amon regis Jude.

TOTIVS operis inscriptio est, qua fides dicendis rebus, diuini cōsilij auctoritate, & Vatis ipsius orantis dignitate atque integritate assertur: iisdem verò cognoscendis & interpretandis, ex temporum notatione, regisque appellatione, lux oportuna porrigitur. Quatuor autem patrum suorum ad artauum vsque Ezechiam clara illa ætate nomina, legationis suæ confirmandæ causa interponere, expresseque appellare Vates non dubitauit, quæ profecto (nisi fidem suam diuina auctoritate liberaturum sese intelligeret) denigranda & contaminanda proferre veritus fuisset. Quamquã autem quatuor suis ætatibus illustres viros nominauerit, ex manifesto tamen sacrarum librorum testimonio, neque huius Vatis patria, neque certa generis & familiae tribus, quamam fuerit, inter homines peritos constare video, id quod illo seculo constituisse, ipsa nomen illustrium professio arguit. Præterea & apud Iudæos Vatem hunc cum maioribus suis claruisse ex eo coniciamus, quòd de Iuda & Ierusalem vaticinatus fuerit, apud quos patrum suorum memoriam consultò renouauit. Eius autem patres, Cussi, Godolia, Amarias & Ezechias an in Vatum numero ponendi sint (quemadmodum antiqui Hebraici scriptores de appellatis Vatum omnium parentibus in vniuersum tradunt) nobis sanè exploratum satis non est; illud certè est compertum, maxima illa suis ætatibus nomina, & posterioribus etiam apud eam gentem, cui fidei causa interponebantur, fuisse. Illud verò obscuriori coniectura iudicatum, opinione magis, quàm certa sententia, quidam augurantur, Ezechiam Vatis huius artauum eundem & regem illum Iudæ illustrem fuisse; neque enim eam rem inscriptio ipsa prætermisisset, cum Amonem, qui duobus tantum annis, isque infeliciter rerum potitus fuerit, regem appellet. Quòd si regis nomen ad Iosiam tantum pium atque optimum principem quis referendum putet, nihil est quòd Ezechiae regis dignitatem commemorari prohibuisset, qui inter optimos principes, patriæque patres pientissimos non mediocrem locum obtinet. Porro Hebræi auctores, qui de Vatum omnium ætatibus scripsere Sophoniam, Jeremiã & Oldam, eodem tempore floruisse tradunt; Jeremiã in publicis concionibus & foris, frequentique hominum conuentu vaticinia sua perorasse; Sophoniam in Synagogis & literarum gymnasijs; Oldam autem apud ætatis ciuitatisque suæ feminas fuisse vaticinatam commemorant: à quibus tamen nihil de regio Vatis huius genere memoriæ proditum est, cum ea res in Isaiæ historia non sit prætermissa, quem Amasiæ ex fratre nepotem fuisse, ab iisdem accepimus. Illa autem celeberrima publicæ rei, & totius religionis expiandæ à Iosia rege suscepta procuratio plurimum cura Vatis huius consilio atque exhortatione concordans, argumento non leui nobis est, vaticinium hoc primis eius regni annis fuisse editum. nam quo tempore Iudæi impietate, scelere & flagitijs contaminatissimi fuerint, futuræ sibi calamitatis, & grauissimæ animaduersionis sententiam, diuino oraculo pronuntiatam audisse, verisimile & probabile est; ei autem calamitoso malo, ne maturius etiam afferretur, boni principis cura & procuracionibus fuisse intercessum: cuius pientissimi regis de ea re cura & diligentia in regum historijs copiosè narratur. Hactenus operis inscriptio & proœmium est: nunc deinceps orationis propositio amplificationibus, atque expolitionibus à Vatretractata nobis etiam explicanda est.

Hebræor. traditio in pesticta Rab bachi Ieronym. in Sophonia Camhi. Ioseph. Hispa. Abraham Esdræ.

Traditio de pesticta Rab bachi, & in li. de annalibus mundi.

Congregans congregabo omnia à facie terræ, dicit Dominus: congregans hominem & pecus, congregans volatilia cali, & pisces maris: & ruina impiorum erunt: & disperdam homines à facie terræ, dicit Dominus.

CLADEM omni Iudææ regioni diuinitus afferendam communi oratione proposita confirmat: quam subiuncta statim partitione exponit. namq. vniuersalis propositio nis explicandæ rationem ad ea tantum genera, quæ subiecta explicatione definita fuerint, non ad naturam vniuersam reuocari oportuerit. Quamobrem propositio: *[Congregans*

[Congregans congregabo omnia.] Præter hominum, pecudum, auium, piscium, hominumque, terrestrium definita genera, nullum aliud hoc loco complectitur, non stirpes, non mineralia, non denique quicquid in partitionem ipsam productum non fuerit. Itaq. vniuersale hoc verbum, *Omnia*, certis medijs, non summo rerum omnium genere est cernendum, sicut neque terræ nomen, quod non de omni terrarum orbe, sed de Iudæa tantum regione interpretari, nos ratio ipsa, & consequens oratio cogit: neque enim à facie vniuersæ terræ, vt in diluuij rationibus, sed *[A facie terræ,]* dixit, vt certam regionem, hoc est, quam ipse Vates incoleret, notari facilis coniectura esset. Excisionem autem siue cladem illam, omnibus terræ incolis communiter afferendam, congregandi verbo explicuit, quod ad extremam & absolutam calamitatem significandam aptissime apud Hebræos transfertur. ex quo genere illa sunt: Ego congregor ad populum meum, &: Congregabis animam tuam, & animas domus tuæ. Latinus sermo propinqua huic significationi verba habet, conficere & corradere, sed Hispana lingua proximum *Arrebahar*: est enim res, quas tollere quis parer, penitus conuellere, & vndique in vnum locum rastris ligonibusque corrasas prorsus adimere. *[Congregans hominem & pecus. &c.]* Quamquam hæc simpliciter exponi & posse & solere non ignoremus, vt deficientibus è terra hominibus cæteræ etiam animantes, quæ commodius viuendi causa hominum culturam sequuntur, deficient; tamen piscium; quibus hoc non accidit, natura appellata, & ipsa rerum ratio, & consequens in oratione explicatio, omnia ad homines per translationem referenda esse docet. Illa igitur huius loci sententia est, omnium ordinum, generum & condicionum homines, vel cæde, vel captiuitate, ab illa regione tollendos esse. Eam verò sententiam sublimi verborum & orationis genere Vates Dei partes dicendo agens expressit. Namq. variarum animantium nominibus, plura hominum vitæ genera notari, in libro de sacro arcanoque sermone docemus. Sunt autem quidam homines ob rusticiores vitæ usum & exercitationem, & ingenio, & cultu duriores, quos aptissima similitudine hominem & pecus Vates dicit, Hebraicè, *Adam & Behema*. Atque *Behema*, non omne animal dicitur, sed quod ad hominum terræque cultum idoneum est. Quare omnem terræ populum Hebraicè appellatum, Latine verò rusticum hominum genus cum primis excindendum esse ait. Deinde alterum genus principum & summorum virorum nominat, quos ob vitæ & gloriæ dignitatem, ob sublimium rerum studium *Volatilia cali* nominat. Tertium autem hominum genus exlex, atque scelestum, iniuriæ, sceleri, voluptatibusque deditum cum piscibus stupido, rapaci & impolitico prorsus animantium genere aptissime componitur, vt apud Habbakuq: Et facies homines velut pisces maris. Sed & huiusmodi vitæ hominum genera piscium nomine notari, subiuncta oratione Vates ipse ostendit: *[Et ruina impiorum erunt, siue, vt ex Hebraico clarius legimus, & offendicula cum impijs,]* hoc est: Perdam impios cum studiis, conatibus, & nocendi artibus adolis, quibus ad aliorum perniciem vt solent. Quartum porro genus, in hominum societate, vitæque communitate, eorum est, qui varijs, cum humilibus tum ingenijs artibus sese exercentes vitam degunt, hos etiam, quibuscunque nominibus fuerint, corradendos abducendosque è terra esse ait. *[Et disperdam homines à facie terræ.]* Homines, inquit, reptilibus persimiles, qui vario manuum suarum labore, industria & conatu, vitam per terram trahunt magis, quàm agant, omnes in vniuersum congregabo. Quæ verò translationibus hactenus hominum genera notata sunt, eadem subiunctis expolitionibus aperte explicantur. imprimis autem quam terram significauerit, exponit: deinde etiam, quinam homines pecus, qui volatilia, & quæ ruinæ siue offendicula piscium, hoc est, impiorum dicantur, exponit.

Genes. 59. Iudic. 17.

כדמה

Habbak. 1.

Et extendam manum meam super Iudam, & super omnes habitatores Ierusalem: & disperdam de loco hoc reliquias Baal, & nomina adituorum cum sacerdotibus: & eos qui adorant super tecta militiam cali, & adorant, & iurant in Domino, & iurant in Melchom.

FERRAM quam omni incolentium genere expoliandam sibi esse dixerat, Iudam esse ait: Extendere manum, vltionem magna diligentia & seueritate studioque, paratam significat, vt illud: Ideo iratus est furor Domini, super populum suum: & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Habitatores verò Ierusalem, & filij Iudæ, cum ciuitas illa omnium vitæ generum hominibus constaret, homines, pecus, volatilia & pisces

pisces, quos commemorauerat, sunt. At verò ruinæ impiorum, & offendicula cum impiis, illa fuerunt. [Et disperdam de loco hoc reliquias Baal.] Reliquias Baal, omnem, qui post decem tribuum abductionem apud Iudæos conseruatus est, superstitionum cultum interpretatur. namque superstitione & idololatria, vanorumque numinum consecratio, apud decem tribus coepta, procurata & aucta, ad Iudæos, vt sæpe aliàs docuimus, deuecta est: apud quos, ad Babylonicam vsque transmirationem, ignominiosa hæc labe, neque diurnitate euanescere, neque bonorum principum diligentia prorsus elui potuit, quoad abductis omnino hominibus deleta est. De nomine *Baal* satis apud Hossæa differuimus. Vterius autem ruinæ impiorum exponuntur. [Et nomina adituorum cum sacerdotibus.] Fal-
 10 forum numinum, superstitionumque, sectarum ministros, quorum innumerabilem copiam illa tempora, ventris & otij atque inertie causa, genuerunt, ædituos nostra versio nominat, Græca verò *ἱερείας*: quos nō tam sacerdotes, quàm augures Plutarchus interpretatur. Hebraicus verò sermo, & Chaldaica etiam expositio *Cheparim* vocat: quo nomine Chaldeus interpres vanorum Deorum sacrificulos perpetuò vertit. Significat autē verbū
 15 atros & conuolutos, siue quod atris vestibus vterentur, siue (quod magis placet) in certa collegia familiasque distincti essent, suasque singulæ sectæ domos haberent: in quibus conclusi habitarent: quales Idææ Matris famulos, atq. Isis & Anubis sacerdotes, qualiaque augurum collegia in gentium libris legimus. Horum autem nomina appellationesque varias, atq. sectarū collegiorumque distinctiones penitus extinctum in Deus ait: non solum autē hos; sed omnes in vniuersum pios & impios, omnes etiā superstitiones,
 20 & quicunq. vanos Deos publicè priuatèue coluerint, ex illa vrbe regioneque tollendos esse ait, quoniā eam cladem & calamitatem communem omnibus Deus esse voluerat, quicunq. impietatis ac sceleris, publicæque iniuriæ cōsuetudine contaminatæ regionis incolæ essent, quoniā illa labe ac macula, vel societate, & cōmunionē, vel dissimulationis, vel tolerantie & negligentie nomine ad omnes pertineret. oportebat enim eos, qui di-
 25 uinarum rerum studio arderēt, à contaminata, & tot vaticiniis frustra ad officiū reuocata ciuitate migrasse. Quoscunque igitur illa clades omnium ordinū & generū homines offenderet, ex diuini decreti sententia oppressura fuerat, sicut scriptū est: Veruntamen non est
 30 auersus Dominus ab ira furoris sui magni, quo iratus est furor eius supra Iudā, propter irrationes, quibus prouocauerat eum Manasses. Quamobrem vt eam calamitatē communem omnibus sine vlla exceptione fore ostenderet, ipsa, que cultum & religionē spectant, genera omnia complexus est; nam religio & superstitione in sacerdotibus primū, deinde in populis cernitur. Sacerdotes autem vel vanis diis sacrificat: & hi dicuntur æditui, siue
 35 *CHOMARIM*; vel veræ religionis atq. vnius Dei sacras ceremonias, puramque religionē susceptā tuētur: atq. hi Hebraicè *COHANIM*, Latine ministri & sacerdotes nominantur. Vtrorumque officij & partes sunt sacra ceremoniasque curare, & populū religionis, siue illa vera sit, siue falsa quam profiteatur, rationes, & pietatis cultū docere. Populi verò officium cultu diuino & adoratione, quæ latria à theologis dicitur, exhibenda, atque vita etiam ad eam, quam edocti fuerint, pietatis rationem & normam dirigenda spectatur. hæc autem ratio vel ex cultu, vel ex iurifurandi formulis manifestè deprehenditur. nam quod vnusquisque religiosè colit & veneratur, id in rationum suarum firmada
 40 fide iurat, sicut scriptum est: Homines per maiorē se iurant. Triplex autē in populo illo ratio spectatur. nam pars quædam superstitioni dedita, sidera & solem atque lunam, quibus mortalis vitæ potestatem maximam delusa antiquitas tribuebat, publicè colebat: pars autē Deum verum venerabatur. rursus alij qui nulla religione obstricti essent, neque Deum verum, neque cælum sanctitate & pietate placandū sibi esse crederent, officium ac diligentem cultum omnem regi suo, à quo vno dignitatis fortunarumque, suarū commoda accipi & augeri posse sperarēt, tribuebant. Omnia verò studiorū genera hæc, vel cultu, vel iurifurandi formulis facillè deprehendere & agnoscere est: que omnia Vates noster certis notis ostendit. nam postquam vtriusque partis, hoc est, superstitionis sacrificulos, & veræ religionis ministros; hos proprio vocabulo sacerdotes; illos ædituos appellauit; populū partim in superstitiones, partim in veros Dei cultores, partim vero in impios atque atheos, nihil præter terrena aut sapientes, aut sperantes, diuisit: ac primos quidem, [Qui adorant super tecta militiam celi,] hoc est, qui superstitionem, qua imbuti sunt, non ob-
 55 scure profitentur, sed palam, aperto cælo, noctu, atque interdiu, astrorum, quibus numen esse credunt, cultui adorationique supplices vacant. Supra tecta aliquid fieri, Hebraica dicendi

Hossæ. 2.

Helizæ Me-
thurghe-
mam.

2. Reg. 17.

Hebr. 6.

dicendi formula, publicam & manifestam rem arguit, vt: Super tecta eius, & in plateis eius omnis vtilitas, & illud: Quod audistis in cubiculo, prædicate super tecta. est enim is locus editissimus, & omnium, nō solum qui propius, sed qui longius etiam sunt, conspectui expositus. Id verò commodè fieri potuisse, vt in tectis & supplicari, & prædicari posset, ex antiqua ædificiorum illius regionis ratione perspicuum est. de qua nos aliàs proprio instituto sermone, modò Deus votis annuat, differemus. secundum verò hominum religionis verè sanctitatem colentium genus, sic Vates descripsit: [Et qui adorant, & iurant in Domino.] tertium porro sic: [Et iurantes in Melchom.] Nomen Hebraicum cum pronomine coniuncto est *MALCHAM*, regem suum, siue regem eorum significans. ita, qui nullum neque vanum, neque verum Deum colendum sibi proposuerant, & in-
 10 eundæ regionis gratiæ & assentionis causa per regis caput, Græco more, iurabant, & viuit rex, viuit anima tua o rex. cuiusmodi frequens iurandum in sacris passim obseruare est. Itaque omnia hæc tum sacerdotum, tum populi ipsius hominum genera distincta interpretari oportere arbitramur, non, vt quibusdam fortasse videatur, cōfusè & per-
 15 mixtim. [Qui adorant, & qui iurāt, &c.] Ex Hebraico Chaldaico, Græcoque sermone [Adorantes, iurantes, &c.] exponimus: namq. in participio maior orationis, & rerum distinctio est. Omnibus verò his tribus hominum generibus, & qui plures, & qui vnus, & qui nullum Deum colerēt, communem calamitatem fore confirmat: quibus & demū quartum adiecit, eorum, qui pietatem, quam sanctè coluerant, falsa tandem opinione abducti deseruissent, quòd humanas res à Deo negligi, & temporum casibus, vel siderum cursibus permitti putarent. Quibus ex erroribus duæ hominum sectæ proficisci solent: altera eorum qui à religione deducuntur: altera verò atheorum, apud quos nulla vnquam Dei religio suscipitur. Vtramque autem sectam duobus carminis vnus hemi-
 20 stichis complexus est:

25 *Et qui auerterunt de post tergum Domini, & qui non quæsiuerunt Dominum, nec inuestigauerunt eum.*

Illi quæsitum & inuentum prodidère: hi verò omnino nunquam quæsière, neque in animum induxère, vt, an sit Deus, an humana curet, studiose ac diligenter inuestigarent. Vtramque tamen sectam eodem genere comprehensam, non verbis, non oratione, sed re ipsa & suo magno malo tantæ impietatis redarguendam conuincendamque prope-
 30 diem esse Vates affirmat: ita vt comparato cum vaticiniis & prædictionibus euentu, humanas res curæ Deo esse, suo grauissimo periculo intelligant, quum se impietatis & sceleris poenas, ab hostibus, quibus victoria promissa fuerit, repetitas, dare senserint. Igitur tantā, tam impiam ac nefariam opinionē nulla oratione, vel disputatione, sed re ipsa & periculo tolli oportere Vates ait:

Silete à facie Domini Dei: quia iuxta est dies Domini, quia preparauit Dominus hostiam, sanctificauit vocatos suos.

40 *Silete à facie Domini.* Aptissima figura futuræ vltionis expectationē ad diuinā prouidentiam probandā suadet: nec verbis opus esse ait, sed rebus & factis. itaq. à verbis ad facta probationem omnem Vates prouocat. Latinus sermo hanc orationis & sententiæ figuram sic reddit: *Sed quid verbis opus est?* Hispanus verò: *Callad dexad hazer à dios.* Appellat autem
 45 Dominum Deum, quia commodus locus appellationi dominationis & potestatis est, vbi prouidentia agit. Ea autem causa, quemadmodum grauissimo exemplo probanda Deo sit, statim exponit: [Quia iuxta est dies Domini.] Quanquam aliàs misericordie, quàm iustitiæ rationibus probandis prouidentiam suam frequētius testari Deus consueuerit: tamen vbi causa ipsa postulat, animaduersionis publicæ ac priuatæ tem-
 50 pus idoneum constituit, quo se hominum scelera minimè probare ostendat. Id autem tandem adueniens imparatos nec opinantes impios sæpe opprimit, & maturius, quàm creditum fuerat, appropinquat, sicut scriptum est: Non tardat Deus promissionem suam, sed patienter agit, nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerti. hoc est quod Vates noster ait: prope, imò proximè adest, cum sua prouidentia, nō sine magno impiorum & apostatarum malo, probanda Deo maxima cum dignitate est. namque is ad certam diem, eamque proximam, mandandas victimas parauit:

quam diem celebrem, atque frequenti conuocatorum ad eam rem turba illustrem, perpetuoque memorabilem esse vult: qui tanquam eius victimæ ministri & pœnas de impiis & sceleratis sumptas testari possint. Igitur ille hostium conuentus cõuiuij cuiusdam speciem præbuit, quo constituta ad prouidentiam suam asserendum die, Nabuchodonosor eiusque exercitus excepti à Deo sunt. Huiusmodi autem celebritatem commo-
dissima epularis victimæ maclandæ translatione breuiter Vates significauit: [Preparauit Dominus hostiam.] Qui noluit hætenus temporales pœnas de quibusdam ex impijs istis priuatè sumere; sed ad certam diem omnes seruatos, solenne quoddam spectaculū editurus; innumeræ hostium multitudini, qui & ministri, & spectatores, & testes essent, trucidandos, spoliandos, abducendosque obiicere. Quam rem tam diu distulit, quoad
10 ij, quibus expedienda erat, suas copias cæteraque ad eam rem necessaria, atque oportuna instruerent & pararent. Hoc est quod subiungit: [Sanctificauit vocatos suos.] Vocare & sanctificare verba in conuiuijs, ludis, conuentibusque publicis, atque in copijs cogedis, exercitibusque, conducendis, frequenter vsurpata sunt, vt: Sanctificate ieiunium, cõuo-
15 cate coetum, &c. Ego mandauit sanctificatis meis, & vocauit fortes meos in ira mea. Ad hunc itaq. modum Nabuchodonosorem eiusque exercitum, vocatos suos dicit Deus, quos à se ad Iudaicam cladem certa die asserendam destinatos esse ait. Est autem sancti-
ficare hoc loco, destinare, præparare, adornare ad munus aliquod obeundū, vt: Priusquã
20 exires ab vtero, sanctificauit te. Verum enimvero calamitatem illā ita exponit, vt iis imprimis asserendam denuntiet, qui publicæ fraudis & iniuriarum maximè sese alligauerint: cuiusmodi sunt reges, principes, horumque familiares & ministri, quos facile in bello ipso hostibus cognoscere fuerit; vt pote peregrino & diuerso à cætera turba vestitu cultuque notabiles. Hos igitur maximè ferro trucidandos, cæteros verò capiendos magis, abducendosque fore ostendit.

Et erit in die hostiæ Domini, visitabo super principes, & super filios regis, & super omnes qui induti sunt veste peregrina.

OB INIURIÆ publicæ, siue H H A M A Z Z culpam publicè populos puniti, atque vltionem maturari solere, iam sæpius alij vates nobis demonstrauerunt: quod ipsum & hic Vates noster confirmat. grauiorem autem vltionis animaduersionem in eos futurā, qui
30 iniuriæ faciendæ auctores magni, ministrique fuerunt: cuius notæ principes imprimis, & deinde regum ac principum familiares erant, qui cum pauperiorum laboribus, sudoribus, & fortunis, per fraudem, iniuriam & scelus fruerebantur, certius & grauius sibi in cõmuni calamitate malum commenta noxia pepererunt. Diem verò illam, qua tot publica scelera vlcisci decreuerat Deus, diem hostiæ, siue victimæ Domini Vates appellat.
35 Omnem autem regiam familiam in tria genera partitus est; in principes, filios regis, & cæteros aulae & curiæ familiares, ac varijs muneribus præfectos ministros, quos, vt breuiter comprehenderet, vestium, quibus à reliquo populo discernantur, notatione significauit. namque aulicos maiori vestium apparatu & splendore vti, manifestum est. deinde in regijs familijs, quæ spectabili ordinum, officiorum ac munerum varietate distinctæ
40 & constitutæ sunt, solenne illud seruari solet, vt singula officia suis vestium generibus, vario modo forma materiaque confectis, insignita sint, idque tum in pace, tum in bello etiam obseruaretur. Quemadmodum in Iudæorum regum domibus à Salomone institutum, ac magna cum admiratione ab hospitibus visum spectatumque fuisse legimus:
45 Videns autem regina Saba omnem sapientiam Salomonis, & domum: quam ædificauerat, & cibos mensæ eius, & habitacula seruatorum & ordines ministrantium, vestesque eorum, &c. non habebat ultra spiritum. Hos autem veste peregrina indutos consultò Vates dixit, quod alieno à cætera turba genere vestium, atque ex alijs nationibus etiam imitatorumque vti conspiciamus, atque libentius aliena & peregrina officiorum quam proprij sermonis nomina vsurpare. Vt Turia, galdres ferreuelo li gagamba, sumiller, con-
50 tralor, &c. De quibus alio in loco quæ ad sacrorum librorum explicationem faciant, plura nos Deo propitio, dicturi obseruauimus. Igitur principum familiares, & publicæ iniuriæ ministros ac reos huiusmodi omnes, vel vestium ipsarum notatione facile hostibus ad eadem prodendos esse significauit. [Visitabo super] animaduertente in aliquem Latinè hoc dicitur. [Super principes & filios regis.] Quam verè hoc præstitum fuerit, Ieremias docuit: Et iugulauit rex Babylonis filios Sedechiæ in oculis eius, sed & omnes principes

cipes Iuda occidit in Rablatha. Omnes autem ministros & familiares regios illa die puniendos esse ostendit, in quibus suam etiam pœnam iis constituit, qui ob comparandæ & faciendæ omnibus modis regiæ pecuniæ munus & curam plurimum gratiæ & familiaritate apud dominos suos valerent, ad quos facilem semper ac liberum accessum habebant; vt pote qui dominorum rebus, commodis & dignitati atq. amplitudini tum consilio, tum opera inferuire dicerentur.

Et visitabo super omnem qui arroganter ingreditur super limen in die illa, qui complent domum Domini sui iniquitate & dolo.

[Et visitabo in die illa super, &c.] Hoc modo carminis huius sententiæ cõiunguntur, id autem quod dicitur, arroganter ingredi super limen, domesticam consuetudinem & magnam familiaritatem significat eorum, qui gratiæ aut vilitatis nominibus facillimos ad principes aditus, neque vllis, aut custodibus, aut ianuis, aut ianitoribus, aut cubicularijs interclusos, vt cætera turba, habent; neque ipso etiam limine, quo minus in aedes, in conclaue sese citò proripiant, retardantur; sed celerrimè transmissio in locum penetrant: nimirum qui domum ipsam domini sui iniuria, rapina, & fraude partis rebus complent. hæc huius carminis explicatio est: quam commentis alijs multis fatijs difficilem interpretes reddidè. [Arroganter ingrediuntur limen, Hebraicè est, transiliunt limen.] Magnam fiduciam nullo impetu retardatam oratio significat, vt illa: Et in nomine tuo transgrediar murum. idem namque verbum vtrouique est. Ad familiaritatis rationem aedes, vestibulum, limen, tectumque diuidebantur. Clientes autè ad vestibulum admissi Dominum quoad prodeat, expectant, familiarissimi transiliunt limen, tectumque nemine prohibente subeunt. itaque magnam familiaritatem & frequentationem oratio hæc significauit. hæc igitur principum & summorum virorum, quos volatiliū nomine significatos diximus, calamitas & clades, cui & illa subiungitur, cæteris hominibus, quos pisces appellauerat Vates, asserenda.

Et erit in die illa, dicit Dominus, vox clamoris à porta piscium, & ululatus à secunda, & contritio magna à collibus.

COMMUNE totius populi calamitatem & miseriam ex communi dolore & luctu, confusoque per urbem clamore futuram arguit. portam in vrbe Ierusalem piscium cognomèto fuisse ex Nehemiæ historia accepimus, Et ad portam piscium, & turrim Hananai, apud hanc portam forum piscium fuisse scriptores opinantur. secundam verò hoc loco appellatam Hebraicè M I S N E, etiam ex regum libris vrbis celeberrimū locum fuisse cognouimus, in qua Oida prophetis à regis ministris est consultata: Et ipsa, inquit, habitabat in Ierusalem in secunda, quem locum Chaldaeus interpres scholam, siue doctrinæ domum exponit. Porrò urbem illam in collibus vario nomine distinctis positam, psalmus ille describit: Fundamenta eius in montibus sanctis, &c. ex quibus vnus collis Gareb à Ieremia est notatus. Omnem autem in vniuersum urbem Ierolimam, cui miserima hæc tempora indicerentur, his nominibus à Vate comprehensam, fidem nobis facit Iosephi Hispani vrbis descriptio, quam auctor ille in regum commentarijs fecit. ait enim triplici muro, & urbem, & ordinum omnium regiones fuisse distinctas. Intra primum murum plebem omnem, & variarum artium officinas tabernasque fuisse dicit. intra secundum verò nobilitatem, magistratus, & liberalium disciplinarum studiosos, & doctores ac professores, apud quos & Oida prophetis habitabat. intra tertium verò mons domus Domini erat. Has autem omnes vrbis partes Vates noster hoc loco significasse videtur. namque à porta piscium, piscatorum, venatorum, & cæterorum qui victum similibus artibus quærunt, regio erat. In secunda nobilitas. in tertio autem, hoc est, in monte domus Domini, [Contritio magna in collibus.] Quandoquidem in illa vrbis parte templo diruto atque incenso, contritio ac ruina magna præcipuè edita est: atque hæc vrbis fors diuino iudicio coniecta fuit. Populo verò ipsi plena atque absoluta excisio; partim cæde, partim abductione parabatur.

Ululate

Vlulate habitatores Pila: conticuit omnis populus Chanaan, disperierunt omnes inuoluti argento.

LOCVM in vrbe Ierusalem fuisse Pilam, siue Mortarium dictum communis interpretum omnium sententia est. Sed Chaldaeus paraphrastes *Vallem Kedron* reddidit, cui mortarij nomen, vel ob situs profunditatem, vel ob frequentem mortariorum & pilarum sonitum & strepitum inditum videtur, quod condimentorum forum ibidem fortasse fuerit. Huius autem loci habitatoribus excidium populi totius deplorandum denuntiat, ut pote magno eorum, quibus cum viuebant, victumque sibiipsis parabant, desiderio propediem afficiendis. namque pistores, cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, & hoc genus omne in frequentissimo populo commodissime viuunt, egestate alias maxima afficiendi, si desint, quibus ipsi cibos parent & conficiant, cum nulla alia arte valeant. Ciuitates autem maximae & opulenta, quatenus ad huiusmodi hominum quaestum spectat, in duogenera diuiduntur, in pauperiorum turbam & diuitum: cum vtrisque autem hoc hominum genus illiberales suos & sordidos quaestus facit, cui pauperiorum turba non minus, quam ditiorum facultas utilis esse solet. apud alios enim ciborum vilitas, frequentia, apud alios raritas, pretij magnitudine compensatur. Hoc igitur hominum genus cum sollicitum maestumque esse, ac luctui indulgere iubeat, magnam vtriusque ciuitatis partis vastitatem futuram esse docet. Duas autem illas partes, quas plebeios siue pauperiorum turbam, & diuites diximus, duplici circuitione populi Chanaan, & inuolutorum argento Vates significauit, atque vulgus ipsum duabus de causis populum Chanaan dictum arbitramur: quod Chanaan nomen, praeter eius gentis, quae a Iosue pulsa ex illa regione olim fuerat, notationem, negotiatores etiam & emptores, venditoresque significat, ut illud: Chanaan in manu eius statera dolosa, &c. Ex vtraque autem significatione Iudae regionis plebem & turbam, ex variis negotiis & artibus lucrum facientem, populum Chanaan appellauit: quem non secus, atque Chanaanem olim ex eadem regione pulsi, vacuum & vastum locum relictum esse affirmat. neque verò ditissimorum hominum sorte minus afflictam fore ait: [*Disperierunt omnes inuoluti argento.*] Qui pecuniis adeo abundabat, ut argento onusti esse dicerentur. Hebraice, *Onusti argento* legimus. Verbum autem conticere, idem quod deficere significat. surda enim & muta habitatio redditur, unde habitatores pulsi ac penitus sublati sunt, ut: Conticuit Ascalon & reliquiae vallis earum. Quanta autem calamitate, quanto dolore ac labore populus ipse & diuites conficiendi essent, ex aliorum, quibus illi ad quaestum vtilis fuerant, dolore ac maestitia arguit. Vlulatus enim praeter dolorem & gemitum, sollicitudinem etiam curamque sui maximam, & vtilis rei desiderium arguit, ut: Vlulate naues maris. Vlulate pastores & clamate, quia defecit, &c. Huic rationi persimilis illa apud Satyricum est:

Hoffm. 12.

Jerem. 47.

Jerem. 25. Isaiæ 23.

Horat. Satyr. lib. 1.

*Ambubiarum collegia, pharmacopole,
Mendici, mimi, balatrones, hoc genus omne
Maestum ac sollicitum est cantoris morte Tigelli:
Quippe benignus erat, &c.*

Hunc locum Chaldaeus interpretes ita vertit: [*Perit omnis populus cuius opera Chananaeorum populi operibus similia fuerunt, sublatis sunt opulenti pecuniis.*] Quos, ut idem hic Vates ait, argentum eorum liberare non poterit.

Et erit in tempore illo: & scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fecibus suis, qui dicunt in cordibus suis, non faciet bene Dominus, & non faciet male.

PROVIDENTIAM suam, & negatam ab impiis humanarum rerum curam non modo publicis, sed priuatis etiam exemplis in ipsos impietatis tacitos etiam reos edendis probaturum se esse Deus profiteretur. neque enim eos solum, qui manifeste prouidentiam impugnant, sed etiam eos qui oratione pietatem profitentur, cogitatione autem occulta apud seipos, deinde etiam vitae instituto & studiis negant, calamitatem accepturos esse ait ita ut iidem ipsi qui prudentia quadam mundana, astutiaque religionis cuiusdam simulatione ceteros homines fallabant, ubi sese impietatis & sceleris praemia affici sentirent, diuinam prouidentiam, & iustissimum iudicium suo magno malo agnoscere & confiteri cogantur. Huiusmodi verò exactum publice & priuate exercendum, atque diligentem

gentem etiam occultae impietatis inquisitione certissime futuram, aptissimo argumento a destinatis dicto, Deus docuit. [*Et erit in tempore illo.*] Tempus hoc loco certam & maturam agenda rei oportunitatem significat. namque Hebraicum nomen, *Q H E T*, eandem ferè cum Graeco *καιρος*, quod tempestiuam oportunitatem significat, definitionem habet, ut illud: Quod fructum suum dabit in tempore suo. Ex his autem aliisque quamplurimis factorum librorum locis certas quasdam ad diuina iudicia edenda oportunitates, certos cognitionis studiosissime ostendēde & probandae dies esse docemur. neque enim Deus, qui misericordiae suae rationes ab aeterno, & in aeternum timētibz se probat, iram indignationemque suam in impios & sceleratos ita frequenter ostendit. est quidem ille iustus iudex, fortis & patiens; sed non transcurrit per singulos dies. nisi verò conuersi fuerint impij, gladium suum vibrauit, &c. Itaque oportunam quandam iudiciorum Ierosolymitanis, & omnibus Iudae regionis, cum manifesta, tum occultae impietatis reis constitutam diem sibi Deus confirmat. diligentissimam autem & exactissimam rerum omnium impietatis, occultorum etiam criminum inquisitione, lucernae sibi ad eam rem adhibendae imagine, expressit. nam qui domos inquirendae cuiuspiam rei causa scrutari parant, accensam lucernam adhibere solent, quam ad omnia loca, ad omnes angulos, quod solis lumen penetrare non possit, perferunt: sic accensa lucerna amissam drachmam quaerere mulieres in euangelio dicuntur. Sic illius elegantissimi prouerbij sententia commode aperitur: Lucerna Domini spiraculum hominis, qui inuestigat omnia secreta ventris. Sic igitur nullum in Ierosolyma impietatis reum fore ait, qui Dei inquirentis iudicium & diligentiam effugere valeat. In eos verò praecipue animaduertendum esse ait, qui ob perpetuum antea secundarum rerum usum, prouidentiam animo & cogitatione negantes, religione omni amota, tranquillam, & voluptatibus ac deliciis affluentem vitam agerent, nullo haec tenus aduerso impetu agitati atque turbati, sed ut vinum in dolio superfeces suas residens, purum, perspicuum atque integrum manet, quoad immisso infundum ligno, aut impetu alias facto mixtum turbatumque redditur. [*Super viros defixos in fecibus suis.*] Diuitiarum, deliciarum & voluptatum perpetuum usum, & tranquillam istorum hominum vitam hac similitudine significauit. ex qua illud docemur, ea que maxime vulgo appetuntur, feces a Deo appellari. Quam verò periculosus ac praecipuus huiusmodi perpetuus secundarum rerum usus sit, operae pretium est animaduertere: quippe qui humanos animos ad impietatem vel manifestam, vel, si eui maior astutia calliditasque sit, occultam, & ad peruersum de bonorum & malorum finibus iudicium impellat. [*Qui dicunt in cordibus suis, non faciet bene Dominus, & non faciet male.*] Non faciet Dominus bene piis, & non faciet male impiis: ita adeo nulla recte factis praemia, nulla peccatis supplicia debent putant. Quibus tamen, ubi grauissima illa, feces omnes, cum omni splendore & dignitate, & vitam ipsam turbatura calamitas aduenerit, diuinum de rebus & factis hominum iudicium, vel inuitis probandum erit. Hoc est quod dicit:

Et erit fortitudo eorum in direptionem, & domus eorum in desertum: & edificabunt domos, & non habitabunt: & plantabunt vineas, & non bibent vinum earum.

FRANSEATAM similitudinem eleganter explicat. namque feces, quarum vis & natura, si commode residet, vinum cōseruat, si verò misceatur & turbetur, aut tollatur, corrumpit turbatum & direptum, dolium verò ipsum pertusum ac confractum in eonfirmat, frustra que remedia ad eam rem quaerenda, nihil tandem, quo minus perturbetur ac perdatur vinum, profutura. [*Fortitudo eorum.*] Diuitias intelligit, quarum magnitudine, & opia atque usu istorum hominum beata vita nititur: hae feces ab hostibus diripiendae fuerunt. dolia verò domus eorum in desolationem futurae, quos nihil vel nouas ac plures domos aedificare, vel agros colere vineasque plantare, ad stabiliendam rem iuuabit, omnibus domibus, agrorum vinearumque possessionibus funditus deturbandos. Eam verò diuini iudicij publicae priuaeque probandi diem non longè nimum abesse Vates ait, ne videlicet, diuturni temporis opinione securis, iucundo interim vitae rerumque usu frui liceret, sed vel praedictioni credentibus perpetuus timor obsisteret, vel fidem non habentibus subita calamitatis, & oppressionis insperata vis grauior multo imparatis asserretur.

Juxta est dies Domini magnus, iuxta & velox nimis.

NON solum prope adesse diem, sed nimis mature venturam esse ait. quanquam enim certa ac prefixa quaedam dies illa sit, tempusque ipsum certis suis momentis semper agatur: tamen ubi calamitas accedit, praeter opinionem festinasse semper videtur. Adde quod continuus cursus & motus tempora nihil cunctando accelerat, & Hoc, quod loquimur, inde est, ait Satyricus. Qua de re illud scriptum est: Non tardat Deus promissionem suam, &c. Magnus vero dies appellatur, & quod tantae rei expeditione insignis, notabilisque semper futurus sit, & ipsis, qui poenas luunt, longior solito videndus, eius autem adeo matura die quam grauis & misera calamitas expectanda sit, a consequentibus arguitur. Quod nullius vel fortissimi, vel strenuissimi viri vox, nisi lugubris & misera, timorisque ac doloris index audiri posset.

Vox diei Domini amara, tribulabitur ibi fortis.

ILLUD significat, maximum ac lugubrem, & muliebrem gemitum atque eiulatum tota vrbe audiendum illa die esse, non qui a feminis, aut imbellibus, sed qui a fortissimo quoque edatur. Oratio autem ex carmine Hebraico, ad verbum ab interprete latino reddita, soluta oratione sic excipitur: [Fortis tribulabitur ibi voce diei Domini amara.] Verbum vero tribulabitur, idem quod vociferari, eiulareque significat. In exemplari est TZAREAH H, quod non tribulationem angustiamque modò, sed immanem clamorem, grauissimamque vociferationem indicat: namque ab exaltatione & altitudine deductum est, ut apud Isaiam: Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir praelator suscitabit zelum: vociferabitur & clamabit, super inimicos suos confortabitur. Longè tamen diuersus ab hoc ille fortium clamor in die illa futurus à Sophonia praedicitur, maximus ille quidem, sed qui amaritudinem miseriamque, sonet magis, quam exhortationem fociis, aut terrorem hostibus significet. Itaque fletum, gemitum, eiulationem etiam fortissimis hominibus & strenuissimis illa Domini dies allatura est, eo quod maximarum miseriarum vsu sensum omnem animumque occupatura sit.

Dies illa, dies ira, calamitatis & miseriae, dies tenebrarum & turbinis, dies nebulae, & caliginis.

SVBITO maximo & improuiso malo oppressis non agendi aut effugiendi modò, sed cogitandi etiam facultas adimitur, sensibus, animoque imprimis perturbatis. Huiusmodi diem Vates Iudaeis denuntiat, diuinae in eos indignationis, & maximae ac miserimae calamitatis, ut neque consilij locus, [Tenebrarum vero, turbinis & caliginis,] ut neque defensionis copia detur. neque verò id porro prodesse quicquam poterit, quod in extremis angustiis postremum petatur, ut qui incundo praelio pugnaeque sustinenda pares non fuerint, murorum, munitionumque praefidiis tegantur. nam praeter immixtum diuinitus terrorem, praeter consiliorum auxilijque inopiam, grauissimum hostium impetum, omni munitione superiorem experiri cogentur.

Dies tubae & clangoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos.

CHALDAEORVM vis & impetus maior fore, quam ut vlla locorum munitione & praesidio reprimi retardarique possit, ex eo ostenditur, quod illorum tubae & litui, ceterique bellici cantus in ipsis vrbebibus natura & opere munitissimis, in turribus etiam, quae firmissima munitionis pars esse solent, cum subito & maximo ciuium terrore & pauore audiendi sint, ita ut ad conceptum metum, animorumque perturbationem hoc etiam accedat, [Super angulos excelsos.] In murorum angulis turres reliquo aedificio sublimiores collocari solent, vnde ciues pro mœnium defensione propugnent: nostro tempore post inuenta ignea tormenta humiliores turres ad propugnationem parantur, quos Balloartos vocant. Adeo verò magnum, adeo instructum, atque extremè promptum Chaldaeorum exercitum fore Vates noster ait, ut nullo negotio editissimas turres conscendere, indeque populum tubarum & lituorum clangoribus, & sonitu perterrefacere possit; nimirum qui, ut Habbakuq dixerat, Super omnem munitionem ridebit, & comportabit aggerem, & capiet eam. hanc verò tam celerem ac facilem hostium in vrbes irruptionem, quanta ciuium strages, quanta clades consequutura sit, statim docet.

Et tri-

Et tribulabo homines, & ambulabunt ut caeci, quia Domino peccauerunt. & effundam sanguinem eorum ut humus, & corpora eorum sicut stercorea.

Chaldaeorum obsidione atque irruptione Iudaeos homines in eas temporum, animi, atque spiritus angustias adductum iri ait, ut turbati consilijque inopes magno in errore vagetur, atque alij in alios impingentes facilem hostium saeuitiae materiae praebent: quorum sanguini non magis parcat, quam inerti pulueri, cuius nullum apud homines pretium est. Neque verò occisorum cadaueribus sepeliendis, atque cum humanitate aliqua tractandis vlla maior adhibetur cura, quam ruderibus corradendis, verrendis, & in comune aliquod sterquilinum comportandis adhiberi solet. Puluis enim & rudera vilitatis significationem habent, ut in libro de sacro & arcano sermone docebimus. Haec autem calamitas quanto suo merito, quam iusto Dei iudicio illis adueniat, interim Vates docuit, quando caecitate illam & consilij inopia ex eo euenire inquit, quia Domino misericordiam, ipsorumque protectori & defensori maximo, cuius solo consilio iuuari, auxilio nri solerent peccauerunt. huiusmodi namque ex peccato fructus percipiuntur. id quod ex manifestis eorum ipsorum, de quibus agimus, confessionibus patet. A diebus Patrum nostrorum, sed & nos ipsi peccauimus grauius usque ad diem hanc: & in iniquitatibus nostris traditi sumus ipsi, & reges nostri, & sacerdotes nostri, in manum regum terrarum, & in gladium & in captiuitatem, & in rapinam, & in confusionem vultus, sicut & die hac. Omnia autem ad Deum, cuius consilio & decreto gerenda fuerant, referuntur. Tribulabo, & effundam etc. corpora eorum. Carnem siue (ut Chaldaice exponitur) cadauera significat. Neque verò vllam, vel diuitiarum, vel dignitatis, vel ordinis rationem hac in re habendam hostibus esse Deus ait, quo minus eodem omnes modo, nullo discrimine, & pereant, & sepulturae honore careant. namque hac parte, vel victores ipsi misericordia, prece, vel pretio adducti, vel occisorum familiares & necessarii fide ac pietate defuncti personas in bello distinguere consueuerunt. Omnibus itaque ignobilis quidam & promiscuus exitus denuntiatur, eo quod idem diuinum iudicium in eos qui eodem crimine inuoluti fuerint, seuerè edendum exercendumque sit. hoc est quod subiungitur:

Sed, & argentum eorum, & aurum eorum non poterit liberare eos in die irae Domini: in igne zeli eius deuorabitur omnis terra: quia consummationem cum festinatione faciet cunctis habitantibus super terram.

Intactis opulentior Theauris Arabum, & diuitis Indiae, Cæmentis licet occupes Tyrrenum omne tuis, & mare Ponticum:

Si figit adamantinos Summis verticibus dira necessitas Clauos: non animum metu, Non mortis laqueis expedit caput. Hæc poetæ carmina hanc Vatis nostri sententiam, ad nostros vsus relata, exponit. Quid ergo tam anxie percipitur, tanta cura, studio, sollicitudine, & persæpe scelere comparata diuitiae opesque pulchrum praestant. Verum enimvero illud diligenter obseruandum est, diuini iudicij integritatem, vim & seueritatem ignis imagine à Vate depingi. Ignis autem ea natura est, ut nulli neque maximae rei parcat, sed ubi illatus agris fuerit, maiori vi & strepitu proceras arbores, quam gramina stipulasque consumat. idque adeo maxima & expeditissima ciuitate coficiat. Hanc autem similitudinem ad Iudaicarum rerum casum Vates noster illo hemistichio trāstulit: *In igne Zeli eius deuorabitur omnis terra.* Eam verò consequentibus carminis verbis ipse idem exposuit, ut se metonymia & translatio ne vsu indicaret. *Consummationem cum festinatione ignis vim expressit. Cunctis habitantibus super terram,* Metonymia aperuit, & terram a se pro Iudaeæ regionis incolis vsurpatam esse docuit.

CONVENITE & congregamini gens non amabilis. Priusquam pariat iussio quasi puluerem transeuntem diem, antequam veniat super vos ira furoris domini, antequam veniat super vos dies irae indignationis Domini.

HACTENVS decretum & certum Dei in Iudaeos iudicium Vates exposuerat, & afferendam omni illi regioni docuerat calamitatem, & commune periculum, quod non omnino declinari peritiosum possit, tamen si diligenter & studiosè procuretur, minui certe

certè posse nunc deinceps confirmat, & ad id negotium capeffendum grauiſſima & ſapientiffima oratione ſuos hortatur: certum prætera modum, & diuinitus conſtitutâ, qua procurari res ea poſſit, formulam, hoc eſt, pœnitentiâ docet. namq. hæc vna ratio ſi ſanctè, purè & legitime, atq. oportune explicetur, ad culpârû pœnas, diuinamq. animaduersionem effugiendâ, vel ſupplicium certè minuendum plurimum valet. Sed tamen quæ admodum ea ratio rectè iniri poſſit, imprimis Vates præcipit, [*Conuenite & congregamini.*]

Quid hæc præceptio ſignificet, Hebraica verba nobis exponit, [*Colligimini & colligite.*] Eſt enim Hebraicum verbum eorûm proprie, qui res aliquas collecturi, minutim & diligentiffimè diſquirunt & ſcrutantur, vt decuſſas ex arbore oliuas, nuces, & eiufmodi alia, quæ nullam omnino legentium patiuntur negligentiam. Atq. hoc verbum in illa Iſraëliitarum apud Ægyptios paleas & quiſquilias colligendi cura frequenter ac proprie uſurpatur: à quibus rebus ad alia argumenta, ſimilitudine ſententiæ, comòdè ab Iſaia & Sophonia tranſfertur. Igitur iis, qui iratum Deum placare, ſibiq. propitium, vel clementem reddere expectunt, diligentiffimâ, & religioſiſſimam pœnitentiâ tum priuatè, tum publicè ſuſcipi debere, vel huius verbi uſurpatione Vates confirmat. Neq. verò ſolum futuræ vitæ emendatione, ſed & præſentiarum culpârû agnitione & deteſtatione, veræ pœnitentiæ ratio conſolidatur. namq. vitæ morumq. emendatio fructus pœnitentiæ proprie dicuntur: ipſa verò, vnde fructus illi proueniunt, pœnitentia, impiè & ſceleratè factorum, & totius corruptæ conſuetudinis damnatio atque deteſtatio eſt: quam meliora ſtudia, & ſtudioſum deinde indices optimi cõnatus, & rectè facta conſequentur, ſicut ſcriptum eſt: 20 „Derelinquat impius viam ſuam, & vir iniquas cogitationes ſuas: & reuertatur ad Dominum, &c. Hanc autem omnem rationè Vates noſter huius capituli initio præſcripſit. [*Colligimini.*] verbû reciprocum Hebraicè eſt, qua voce Latini carèt: ad ſingulos autem ſententia referitur, vt vnũquemq. in ſeſe deſcendere, ſeq. ipſum excutere, ſcrutari, expèdere, & quæcunq. vitio culpaq. non careant, notare ac damnare, atque vehementi animi dolore proſequi iubeat. Sed quoniam non modò ſibi vnũquemq. ſed alios alijs etiâ ſtudio, exèplo & opera prodeſſe oportet, ad priuatâ & communè de huiusmodi pœnitentia curam ciues ſuos Vates hortatur. [*Et congregamini.*] Hebraicè idem verbum quod priori loco reciproce pronuntiatum eſt, actiue rurſus repetitur. [*Colligimini & colligite.*] Vos, inquit, in vos deſcendentes, veſtra primum, deinde cõmunia ſtudia notatè corrigite, hæc illius verbi ſententia eſt: [*Congregamini.*] officio, inquit, mutuo vos hac in re iuuate. [*Gens non amabilis.*] Argumento à iudicatis ducto miſerrimû ſuarum rerum ſtatum illis, quò ſibi diligētius & ſtudioſius proſpiciat, demonſtrat. Appellat autè gentem non amabilem, ſiue vt Hebraicè eſt, non concupitam, tum quòd aliarum nationum omnes, tum Dei protectoris voluntates à ſe abalienauerit. Quantû enim inuiſa nationibus cæteris Iudæa gens olim fuerit, 35 & ſacræ, & prophanæ hiftoriæ frequenter oſtendunt: quas tamè diuinæ gratiæ & prouidentia innixa, contemnere facile potuit. Illo autem vnico, & maximo, & firmiſſimo propugnatore ob ſuam culpam deſtituta, nihil præter extremam miſeriam exſpectare potuit, quemadmodum toto illo Pſalmo obſeruare eſt: Saluaſti enim nos de affligētibus nos: & omnes odientes nos confudiſti. In Deo laudabimur tota die, & in nomine tuo conſitebimur in ſecula. nunc autem repuliſti & cõfudiſti nos, & nõ egredieris Deus in virtutibus noſtris &c. Igitur gentium omnium inuidia flagrantibus, & Deo etiam ob ſcelera inuiſis, vnicum perſugium & præſidiû ſalutis, ſancta & legitima pœnitentia eſt. [*Priusquam pariat inſiſio quaſi puluerem tranſeuntem diem.*] Inſiſionem Vates hoc loco diuini iudicij decretum appellat, quò certa pœnis exigendis dies dicta eſt, nullisq. hominum nota, præterquam iis quibus indicata à Deo ſit, qui tempora & momēta in ſua poteſtate poſuit, quæ, quoniam ex diuini conſilij arcano ſubito eduntur, aptiſſima translatione pari dicuntur: ante verò quàm eiufmodi calamitoſæ tempeſtates edantur, oportuna deprecatione 40 „effici poteſt, vt vel auertatur omnino, vel cõmutentur, vel etiam clementiores multo extent: Quæ ſi non ſapienter prouideantur, imparatis, atque imprudentibus aduenient, res, omnia in turbinis modum vaſtata atque deſerta, quaſi puluerem tranſeuntem, relinquent. Vt enim æſtiuæ turbines, ſublatis diſſipatiq. pulueris neq. veſtigium quidem relinquunt: ſic rerum, inquit, veſtrarum, vbi dies illa tranſierit, neque nomē quidem relinquetur. fieri autem poſſe, vt vel irati & inſenſi Dei vltoris acerba ſeueritas pœnitentia mitigetur, vel omnino calamitoſæ illius diei periculum vitetur, geminata oratione Vates 55 confirmauit. [*Antequam veniat ſuper vos ira furoris Domini.*] Quid ſit inſiſio quaſi puluerem tranſeuntem diem, expoſuit. namque ira furoris ſeuerior & vehementior multo, quàm indignatio eſt. Ob eam rem in poſteriori membro ait: [*Antequam veniat ſuper vos dies indignationis Domini.*] Hebraicè eſt, [*Antequam non veniat dies.*] fieri enim poſſe intelligit, vt quamdiu decretum illius Dei pronuntiatum atque fixum non fuerit, intercedatur, vt nõ figatur, aut vt prorrahatur: id quod vbi iam dies ipſe aduenerit, fruſtra tentabitur. Ex hoc autem huius Vatis, alijsq. plurimis ſacrorum librorum locis, pœnitentiam hominum legitime & oportune ſuſceptam, nunquàm ſuperuacaneam eſſe, docemur: neque ad æterna tantum ſupplicia condonanda, ſed ad temporales etiâ pœnas, vel effugiendas, vel minuendas eſſe commodiſſimam. Cùm autem ſeridè & legitime pœnitenti, poſt prauorum ſtudioſi & malè factorû, cæterarumq. animi tempeſtatû, cum ſummo dolore & pudore deteſtationè & declinationè optimus portus vitæ & conſilij in melius mutatio ſit, ſicut ſcriptum eſt: Declina à malo & fac bonum, &c. proximi vati noſtro fuit, vt poſteriore pœnitentiæ partem priori adiungeret.

15 *Querite Dominum omnes manſueti terræ, qui iudicium eius eſtis operati: querite iuſtum, querite manſuetum: ſi quomodo abſcondamini in die furoris Domini.*

POENITENTIAM ad pœnarum & periculorum deprecationem populo ſuaſerat, cuius alteram partem in ſuperiori verſu indicauit, quæ delictorum inquisitione, deteſtatione & confeſſione definitur alteram verò quæ vitæ & conſiliorum mutatione: ſpectatur, nunc deinceps ſubiuncturus, eos oportune excipit, qui modestia & virtute præditi pietatis officia præſtabant. quos interim non otioſos eſſe vult, ſed orationibus & deprecationibus propriæ & communi ſaluti procurandæ deditos eſſe iubet. [*Querite Dominum omnes manſueti terræ, qui iudicium eius eſtis operati.*] Ex hoc hominû genere, qui pietatem veram, & fidem & officio faciendo proſiterentur, quanquam raros, nonnullos tamen fuiſſe ex ſacris libris accepimus. Septem enim millia virorum in Iſraël, qui genu ante Baal non curuauerant, ſibi relicta eſſe Deus affirmauit. Atque etiam in Ieruſalem & Iudæa quosdam, qui communi calamitate inuoluti hoſtiû ſauitiam experti eſſent, Pſaltes deplorauit. Poſuerunt, inquit, morticinia ſeruorum tuorum eſcas volatilibus cæli, & carnes ſanctorum tuorum beſtiis terræ. Huiusmodi autem ſanctos & pios homines ad quærendum placandumq. Deum Vates hortatur, cæteros verò, qui vitiorum & ſclerum ſibi conſcij eſſent, poſt priores pœnitentiæ partes ritè & legitime tranſactas, ad poſteriores purè ac ſanctè ſuſcipiendas aduocat, vt vel futuras pœnas omnino effugiant, vel minores multo ſubeant. [*Querite iuſtum, querite manſuetum.*] Subſtantiuam potius quàm adiectiuam ſignificationem iuſtum & manſuetum habent. Iuſtiæ nomine, omnem eius, quæ in communi vitæ ſocietate ſpectatur, virtutis partem: manſuetudinis verò ſiue modestiæ verbo, priuatorum morum compositionem complexus eſt. [*Querite.*] Magnum ſtudium diligentemq. operam poſtulare Hebrai ſolent, cum verbum illud *Bacas* uſurpant, maximæ autem cuiuſdam & arcanæ ſignificationis id eſt, quod huiusmodi exhortationibus Vates adiunxit. Vtramq. enim tum proborum, tum improborum partem, ad ſuum cuiuſq. officium faciendum ſtudioſè hortatus ſubiunxit. [*Si quomodo abſcondamini in die furoris Domini.*] Hebraicè eſt, [*fortaſſis abſcondamini.*] Chaldaicè verò, [*forſan proteget ſuper vos in die indignationis Domini:*] Græcè autem, [*vt protegamini in die iræ Domini.*] Quæ quidem oratione Babyloniam captiuitatem ſignificatam fuiſſe, eamq. ad diuinæ potius miſericordiæ, quam ad punitionis rationes à Vate reuocatam arbitramur. Maximæ enim clementiæ opus fuit, magnam eorum partem, ob ſupplices preces & pœnitentiam, in die iræ Domini, & ignis cuncta vaſtantis, exceptam ſeruatamq. in Chaldæam, ad reſtitutionis futuræ ſpem tranſmitti, ibidemq. ne omnino perirent, protegi ac foueri: nec multis etiam aliorum Iſraëliitarum inſtar detineri (id quod Ieremias agnoſcens gratè & piè prædicabat: Miſericordia Domini quia non ſumus conſumpti, quia non defecerunt miſerationes eius) aliàs funditus perituris, niſi diuina miſericordia prouiſum conſultumq. eſſet, vt interim dum dies iræ pertranſirent, in diuina tutela, quanquam anguſtius & laborioſius genibus afferendæ propediem ſalutis certa proponeretur ſpes, cùm tamen alijs gentibus diuinæ indignationis, & exercendi iudicij dies, exciſionem calamitatemque

que extremam allatura esset, vt Palæstinis, Tyrijs, & cæteris, quos vel sine restitutionis, vel vestigij saltem relinquendi spe funditus evertendos esse, & Vates hic, & alij etiam obnuntiarunt. Itaque Iudæis poenitentia ad certæ aliâs animaduersionis & venturæ obpercinaces diuturnas culpas calamitatis vel auersionem, vel clementiam saltem impetrandam indicitur. quod singularis cuiusdam in se diuinæ prouidentia beneficium, alijs etiam vicinis nationibus merito negatum, interpretari oporteat. Ob eamque rem poenitentia suscipiendæ, ad salutem & restitutionem sperandam, suasioni dissimile in alijs gentibus edendum exemplum Vates proposuit. Quia Gaza, &c. Illud interim ad linguæ & sententiæ rationem notare operæpretium est, verbi illius, si quomodo, siue, vt ex Hebraico, & Chaldaico vertimus, *forjan*, latentem dubitationem non ex consequenti, sed ex antecedenti negotio definiendam esse. namque antecedentis exacta certitudo, consequentis asseuerationem infert. neque enim diuina misericordia Vatis oraculo commemorata & promissa, sed humana ad misericordiam impetrandam legitima diligentia in dubium vocatur. Plura autem de hac ratione & dicta aliâs, docente atque aspirante Deo, à nobis dicenda sunt.

Aristoteles 2.
Topicor.

Quia Gaza destructa erit, & Ascalon in desertum, Azotum in Meridie eijcient, & Accaron eradicabitur.

VICINÆ Palæstinorum gentis integram & perpetuam cladem, diuino iudicio futuram, obiter prædicit. ex qua misericordiæ in Iudæos beneficium confirmat. namque vt eodem ferè terræ situ, eadem cæli parte & astris subiacentes gentes disparēs omnino rerum suarum exitus habeant, præter certum Dei consilium & voluntatem accidere non potest, ita vt alijs post cladem breuis restitutio, alijs nulla omnino, vel exigua, atque longissimum post tempus contingat. Hæc vero sententia eleganti & vehementi oratione à Vate Hebraicè pronuntiata est, verbis videlicet ex ipsa nominum vicinitate deflexis. quam figuram Hebræi *Zabuth*, Græci paronomasia, nostri adnominationem vocant, vt: *Huic dari verbera, ubi verba.* Quam quidem rationis orationisque venustatem, vel sententiæ vim, nullus profecto interpres, ex alijs in alias linguas, maximè autem ex Hebraica, transferre commodè potest; quemadmodum nos aliâs iusto de hac re sermone habendo, si Deus annuerit, disputabimus. ad quem locum huius carminis verba exponenda consultò referuamus. Igitur postquam certam Iudæis apud Babylonios, diuinam protectionem & futuram ex illa captiuitate liberationem, atque dissimilem omnino nationibus alijs exitum Vates noster significauit & prædixit, ad eam explicandam latiusque exponendam rem commodè digreditur.

Terentius
Heautont.
act. 2. Scen. 3.

Væ qui habitatis funiculum maris, gens perditorum: verbum Domini super vos Chanaan terra Philistinorum, & disperdam te, ita vt non sit inhabitator.

PALÆSTINITIS, Ammonitis, Moabitis, ob maxima publicè & priuatè suscepta scelera, atque ob illatas alijs gentibus, maximè autem Israëlitis, ex religionis contètionem, iniurias, diuinæ vltionis pericula subituros, Isaias, Ieremias, Amos, alijque Vates prædixerunt. Id autem ipsum Sophonias prædicens, similemque cum Iudæorum calamitate asferendam à Chaldæis cladem confirmans, dissimiles tamen illis futuros exitus docet. quod Palæstini partim occisi, partim è sua regione pulsi, nunquam amplius restituendi sint. Iudæi verò Babylonem abducti, in patriam non post multos annos diuino beneficio remigraturi; atque non suam modò regionem rursus, sed & Palæstinorum terram ad proprios vsus occupaturi sint. Omnem autem Palæstinorum regionem vicini maris nomine Vates significauit, cum Gazan, Ascalonem &c. prius appellasset, atque ex altera orationis parte alteram intelligi voluisset. Cui regioni extremam vastitatem obnuntiaturus, funestam vocem, *væ*, pronuntiauit. [*Qui habitatis funiculum maris.*] Terræ & hereditatis fors & pars, quæ cuique obtingit, funis siue funiculus in sacro sermone dicitur, vt: Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hereditas mea præclara est mihi. nam vt apud Latinos ductu pedis, sic apud Hebræos & Chananæos funibus metatos agros & oppidorum situs fuisse legimus. Palæstinos autem ad maris littus longè exporrectos, hæc descriptio, vt aliæ plurimæ ostendunt. Ex quorum nomine mare illud omne, quod

Pfal. 15.
Cicero ora.
tionu tom. 5.
fol. 233.

quod occidentalem Chananæ regionem alluit, Palæstinorum dictum est. Ponam, inquit, terminos tuos à mari rubro, vsq; ad mare Palæstinorum. Ex Hebraico nomine proprio ad nominis significationem Latinus interpres Chaldæum imitatus alludit. namq; Hebraice est: *Gens Cheretæorum*. Sunt autem Cheretæi ex Palæstinorū familijs celeberrimi. vnde ad Australè plagâ Cheretæi irrupisse in Palæstinos ille seruus Ægyptius Dauidi referebat. Consulto autem Vates ex nomine ipso futuram genti excisionem denuntiauit (quippe Cheretæus, excisum, siue extendendū significat) vt cū nomine exitum conuenire confirmaret: gens, inquit, excisorum, siue quod idem est, perditorum. Quamobrem Chaldæus paraphrastes hūc locum sic vertit: [*Populus qui damnatus est excisione.*] hos verò Palæstinorum populos, ex omnibus antiquis Chananæorum, diuino iudicio, olim pulsi familijs, simili cum cæteris suæ gentis, clade affectum iri Vates obnuntiat; atque ob eam rem Chanaan nominis meminit. [*Verbum Domini super vos Chanaan terra Palæstinorum.*] Quamquam enim Palæstini dicti fuerint, tamen ex eorū gente, quibus Deus ob sua nefaria scelera infensus fuerit, hoc est, ex Chananæis esse confirmat, sicut scriptum aliâs est: Chananæis ascribes quinque regulos Philistijm, Gazeos, Afotios, Ascalonitas, Cheræos, & Accaronitas. quos demum, vt alios olim, funditus evertendos perdendosque esse ait. [*Et disperdam te, ita vt non sit inhabitator.*] Eius verò excisionis magnitudinem, consequentis vastitatis descriptione, arguit.

Exod. 22.

1. Sam. 30.

Ios. 13.

Et erit funiculus maris requies pastorum, & caula pecorum.

MARITIMAM illam regionem, Palæstinorum vrbibus dirutis, incolisque eictis, vastatam in pastorum pecorumque vsus futuram esse docet. quæ extremæ excisionis descriptio est, vt illa: Derelictæ ciuitates Aroër gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. sic apud exteros:

Isai. 17.

”

Dum Priami, Paradisique busto

Horat. lib. 5.

Od. 3.

*Insaltet armentum, & catulos fere
Celent inulte.* Eum autem tractum omnem Iudæ tribui, non ad habitationis, sed ad passionis commoditatem ascribendum esse dicit: siue illi ex antiqua terræ distributione obuenerit, siue cæteris Israëlitis deficientibus Iudaica tribus in hereditatem vocetur.

Eadem igitur opera & perpetuam Palæstinis excisionem, & futuram Iudæis ex Babylonem restitutionem prædicit.

Et erit funiculus eius qui remanserit de domo Iuda, ibi pascentur: in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent.

MAXIMÆ vastitatis & solitudinis asseueratione habet antitheton illud *ibi, in domibus Ascalonis ad vesperam requiescent.* In Ascaloniticis ruinis commodus magalibus construendis locus erit, quò se greges pasti vesperi recipiant. Quemadmodum autem id fieri tandem possit, restitutione Iudæorum promissa, exponit.

Quia visitabit eos Dominus Deus eorum, & auertet captiuitatem eorum.

Id quod Palæstini minime continget. A Palæstinis autem ad Moabitas, & Ammonitarum gentem sermonem transferens Vates, horum regionem perpetua vastatione afficiendam diuini oraculi auctoritate confirmat: ac tantæ diuinæ vltionis causam, publicam iniuriâ, & iuris gentium violatione esse definit. Ad eam autem tractandam causam Dei iudicis personam Vates induit, qui ex cognitione culpæ legitimam poenâ decernat.

Audiui opprobrium Moab, & blasphemias filiorum Ammon: quæ exprobrauerunt populo meo, & magnificati sunt super terminos eorum.

Audiui verbum ad iudices, reges, & magistratum causam serio cognoscentiū ratione comòdo in loco vsurpatur, vt: Audiui enim murmur vestrū. Quomodo audiet me Pharaon? Itaque iudicum verbum est, & latinam iudicalem cognitionem propriè exprimit. Duplex autem Moabitis & Ammonitis iniuriarū crimen infertur, & contumeliæ videlicet, & possessionis iniuste vsurpata. nam Iudæis dum Babylonem migrarent, & per suam regionem transeuntibus, iniurijs contumelijsque impositis insolenter insultasse,

Exod. 16.

Exod. 6.

Amos. 1. & in Israëlitarum possessionem violatis terminis irruisse conuicti sunt. Qua de re sic pronuntiauerat: Super tribus sceleribus filiorum Ammon, & super quartum non parciam, eo quod dissectuerint prægnantes ad dilatandum terminum suum. Hactenus crimen: nunc supplicij sumendi sententia deinceps pronuntiat, & grauissima Dei vltoris, & sacrilegiorum vindicis appellatione atque iurciurando confirmatur. 51

Propterea vino dicit Deus exercituum, Deus Israël.

PROPTEREA causam significat, iustissimūque Dei iudiciū ob perorata crimina arguit [vino ego.] Sententiæ certę confirmatio est, nullo reuocationis relicto loco. [Dominus exercituum.] Deus iniuriarū vltor, vt sæpe aliās exposuimus. [Deus Israël.] religionis veræ vindicę atq. pietatis causis & rationibus, prouidentē sese Deus hoc loco profitetur, namq. nomen *Elohim*, quod ad orbis, gubernationem spectat, vsurpatum est, & Israëlitis appellatio, ad religionis verę rationem refertur. Ob religionis autem similitudinem, non ob aliam priuata in iuriā, Israëlitas à vicinis gentibus vexatos fuisse sæpe legimus. Etenim cum Israëlitis nomen in probis & contumeliis vsurpat, diuinæ magis dignitati, quam ipsorum hominum causę derogatur. Atque ex hac nostra annotatione plurima sacrorum librorum loca explicari commodè possunt, vt illud apud Samuelem: Ego exprobraui hodie agminibus Israël. Quem locum sic Dauid ipse à Deo vnctus exposuit. Quis enim est hic incircuncisus, qui exprobrauit agminibus Dei viuentis? Tanta igitur dignitate atque auctoritate, tanta humanarum rerum cura, tanto religionis veræ prædicator studio iudex sic pronuntiat: 20

Quia Moab, vt Sodoma erit, & filij Ammon quasi Gomorrhæ, siccitas spinarum, & acernus salis, desertumque vsque in æternum: reliquia populi mei diripient eos, & residui gentis meę possidebunt illos. hoc enim euemet eis pro superbia sua, qua blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum. 25

OMNIUM carminum horum sententia, ex iis quæ dicta iam sunt nobis, explicata est. Nonnulla verba breuiter examinare libet. [Siccitas spinarum, Hebraicè, *rugitus vrticarum*.] Vrticas in ruinarū ruderibus & in domibus desertis nasci videmus. Has apud Moabitarum & Ammonitarum excisas vrbes, ob religionis infrequēntiam & solitudinem, adeo altè crescentes fore Vates ait, vt vento flante collisæ, rugitum qualem messes magnæ solent, edant. [Et acernus salis, siue, vt Hebraicè est, *soßio salis*.] Sterilitatem terræ futuram, habitationi atque humanis vsibus importunam, salis natura etiam inspersa efficit, nedum si natia ingentiaque sit. Quamobrem Sodomorum agrum æterna sterilitate damnatū, in mare salis fuisse redactum legimus, non minor neq. minus perpetua vastatio Ammonitis obnuntiatur: quorum ager, quacunque effossus fuerit, salina sit. [Et residui meę gentis possidebunt illos, Hebraicè, *diripient illos*.] Si quid, inquit, genti reliquum fuerit quod vsibus hominum idoneum sit, id ab iis qui restituti fuerint ex gente mea, diripietur, cum terra omnino vastata vicinorum tantū voluntati & direptioni exponenda sit. Hæc verò tantæ perpetuæ vastationis non obscuram, non leuem, sed grauissimam & manifestam culpam coarguit. [Pro superbia sua qua blasphemauerunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum.] Iniuriæ quidem, probra & contumeliæ, excisionem illis attulerunt, sed vt instar Gomorrhæ æterna vastitas accideret, in causa fuit singularis illa arrogantia, superbia & impietas, quia in populi Domini exercituū calamitates & miseras, inhumanè insultauerat. [magnificati sunt.] Idem hæc oratio significat, quod latinis dicitur superbe atq. insolenter sese erga aliquem gerere. Fuerat autē (vt ex verborum ratione cõijcitur) eiusmodi insultantium sacrilega & nefaria oratio, quæ sacrosanctæ Domini Dei exercituum dignitati, virtuti & gloriæ detraheret, ceteraque falsò dicta numina, qualia ab ipsis & ab aliis nationibus colebantur, tutelæ ac prouidentia vi. atque potestate anteponeret. Huius etenim significationis, blasphemiarum nomen est. de quo nos plura aliās ad communem vtilitatem, Deo docente, referemus. Eam igitur rem ita seuerè acturum se Deus ostendit, vt amplissimæ dignitatis & splendoris sui causam, non modò aduersus harum gentium numina, sed contra omnium nationum falsò appellatos Deos, 55

veræ

veræ ac solidæ gloriæ rationibus tandem obtineat. qua in te magnum illud de tollenda funditus per euangelium superstitione sacramentum & diuinum arcanum obiter indicatur.

5 *Horribilis Dominus super eos, & attenuabit omnes deos terræ: & adorabunt eum viri de loco suo, omnes in insule gentium.*

VIM potestatemque suam diuinam maximis, & seuerissimis exemplis apud eos, qui aliter existimauerint, Deum probaturum esse, confirmat: neque, solū hos horumque numina, sed omnes tandem deos appellatos, vbicunq. terrarum culti fuerint, vanos ac fuitiles cultoribus suis redditurum, atque in contemptum adducturum esse, vt sibi soli omnis veræ pietatis cultus, communi omnium tam cultiorum, quam barbararum nationum consensu & conspiratione tribuatur. nam cum sua quisque numina tutelaresque Deos patrios, indigenas, aduenas & hospites quorum infinita ferè nomina erant, huius vnici ac veri Dei prædicatione, attenuatas inaniaque expertus fuerit. [Adorabunt eum viri de loco suo.] vbicunq. terrarum fuerint, siue continentem terram, siue insulas incolant, omnes veri & potentissimi Dei nomen religionemque suscipient: hoc enim, verbum *Adorabunt*, significat, quod ex argumenti ratione ad latiam à theologis dictam est referendum. [Viri de loco suo.] Latinus sermo hoc sic pronuntiat: Vbicunq. locorum, siue, vbicunq. terrarum, namque nomen vir apud Hebræos distributionem, apud Latinos vnusquisq. vel singuli, habet, vt illud: Et non docebit vir fratrem suum, & vir amicum suum, eadem apud Italos nominis, *huomo*, vsurpatio est, vt *seisciudi per huomo*. [Omnes in insule gentium.] Europæ partes ac præcipuè Græciam omnem, Italiam, Galliam, Hispaniamque significat, quas propriè gentiū insulas Moyses cognominauit, vt nos exactius in sacra, quam molimur, geographia (modò Deus adfit) docebimus. Commodè autem cum de diuinæ virtutis contentione ageretur, dignitatis suæ non apud eos modò, quibus cum priuata sibi res esset, sed apud omnes etiam quibus communis illa causa erat, probandæ tandem, tuendæ ac retinendæ mentionem fecit. Quæ tamen ratio ad optatum speratumque Christi, & euangelij tempus, vt ad hypothesin thesif reuocanda est, quando, vt Vates alius prædixit, erit, Dominus rex super omnem terram: quod de nostra aurea noui testamenti ætate accipiendum est. Atq. hæc de idololatriæ superstitione victoriam sibi reportandam, ad omnes habitabiles terræ partes pertinere confirmat. nam cum deos terræ commemorasset, aliam in qua Ammonitis & Moabitibus vaticinabatur, significare visus est, insularum verò nomine Europam: reliqua erat tertia illa pars quæ ad Austrum sita est, quam Africam dicimus: cuius remotissimam prouinciam Vates in partes vocans, propinquiores etiam sibi sub iugum mittendas iudicauit. Zach. 14.

Sed & vos Æthiopes interfecisti gladio meo eritis.

40 AFRICÆ extremos habitatores Æthiopes *Mizraim* filios fuisse ex sacra terræ descriptione accepimus. Hos autem diuini verbi gladio superatos euangelicis legibus obtemperatum ire confirmat. Habet verò arcanam significationem verbum illud *gladio meo*, quod nos diuinum verbum, viuum & efficax, & penetrantius omni gladio accipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ cum D. Paulo definimus. Et gladius, inquit, spiritus quod est verbum Dei. Gladium spiritus idem quod gladium suum Deus dicit, de quo gladio scriptum est: Accingere gladium tuum super femur tuum potentissime. Atque illud etiam de hac eadem victoria à diuino vate decantatum est: In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & fortifuper Leuiathan serpentem tortuosum, &c. Ab hypothesi autem ad thesin suam reuersus, non modò Ammonitis & Moabitibus, qui victo & abducto Israëliti cum religionis opprobrio insultauerint, sed ipse etiam victoribus Assyriis dignitatem potentiamque suam, atque maximam contra omnes eorum deos virtutem propediem probandam esse Deus confirmat: quibus imperij defectionem, & splendoris illius, quo sese insolentissime iactauerant, extinctionem denuntiat. qua in oratione Niniuiticum casum aperte prædicit. 55

O o 4

Et exten-

Et extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur: & ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum.

ASSYRIORVM regio, maximè autem Babylon ad Orientem Iudæis exposita, ad Boream propius spectat, vnde linguæ vsus obtinuit, vt plagæ nomine regio ipsa significetur: quemadmodum nauigatores nostri Italiam petentes ortum petere dicuntur, vulgo *caminar a leuante*. sic frequentissimè Aquilo pro Assyriorum regione vsurpatur, vt: Quia malum ego adduco ab Aquilone, contritionem magnam, &c. Sed posterior versus pars priorem hoc in loco exposuit [& perdet Assur.] Hæc verò ad Niniue, & Babylonis vrbis excisionem, eiusque imperij, quod præpediè ad Persas transferendum erat, inclinationem pertinent: qua de re nos plura & exactius apud Nahhum, ex diuino beneficio, commentati sumus: Urbis verò illius vastationem & ruinam ex consequenti vastatione arguit, [& ponam speciosam.] Niniuen significat, cuius nomen interpres noster non ad verbum; sed ad significationem reddidit, vt sententiæ antitheton indicaret, videlicet, [speciosam in solitudinem,] sed vt proprium nomen esse deprehenderetur, capitali litera in emendatis codicibus scriptum est: sed Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè, Niniue, legitur. Ita Aquilonis nomine Babylonem; speciosæ verò Niniuen interpretamur. Illius enim reges in Iudæam regionem & Ierosolymam urbem, atque adeo in sacrum Dei templum superbè, insolenter atque impiè sacrilego animo; huius verò in decem Israëlitas tribus, atque in omnem ferè orbem maximè insignes exitere iniuriæ. Cuius magnam ac perpetuam vastitatem ex ferarum & auium commodis habitationibus describit. Quod habitatoribus vacua, his animantium generibus in latibulorum & nidorum vsum cessura sit.

Et accubabunt in medio eius greges, & omnes bestie gentium.

PECVDVM pecorumque gregibus, atque bouum equorumque armentis, asinarum, camelorum, & omnibus denique brutis, quæ ad hominum vsus ali conseruariq. solent, commoda & spatiosa magalia in Niniue ruinis fore ostendit. Omnia autem animantium, quæ homini in vsu cedunt, genera hæc periphrasi complexus est. [Omnes Bestie gentium.] siue vt Hebraicè ad verbum, [greges omnium brutorum gentis.] Cæteris etiam tum animantibus siluestribus, tum auiculis tutas & tranquillitas fore sedes ait: tantam loci solitudinem & vastitatem futuram esse confirmat.

Et onocrotalus & ericius in liminibus eius morabuntur.

DVO animantium genera in vastitatis & solitudinis descriptione frequentia in sacra lingua *Kaath*, & *Kipod* sunt, quæ à Latinis interpretibus variè redduntur. nam *Kaath* interdum pellicanus, vt in psalmo: Similis factus sum pellicano solitudinis. nonnunquam verò onocrotalus in nostra versione dicitur, vt in hoc loco, & apud Isaiam. *Kipod* verò apud Isaiam & hunc Vatem ericius, vertit interpres. At verò ex Hebrais nonnulli sunt qui auis genus esse dicant. Quidam verò testudinem tardum animal interpretantur, quod Arabicè *Kempod* vocetur. nomen autem à verbo *Kaphad*, quod præcidere significat, deductum est. Quænam verò animantium genera sint, hæcenus nobis exploratum non est. Illud certè statuere possumus ex auium natura vtrumque esse, quod in superliminaribus portarum habitare possit, quod testudo ascendere minimè valet. atque *Kaath*, quidem in carniuorum & impuro cibo vescientium auium genere censeretur, quam *Kaath*, dictam arbitramur, quod deuoratum cibum rursus euomat, à verbo *Kaath* Hebraico, quod Latine vomere dicimus. Sed de his omnibus aliàs cõmodius differere nobis diuina benignitate contingeret. [In liminibus eius morabuntur.] Nomen Hebraicum superius limen hyperthyron Græcis dictum significat, quod duabus antis siue parastatis impositum, portam domus constituit. Id quoniam florum & pomorum sculpturis Assyrij architecti ornare consueuerunt, caphtor, id est, florarium vocant. Huius suprema pars umbellæ instar extra muri rectum ductum prominens, quam artifices cornicem dicunt, commodam auibus sedem præbere potest. Deinde etiam alias aues, quæ celeriores, minores, ac vagæ instabilesq. magis natura sunt, vt monedulas, ficedulas, galerites, philo-

philomelas, & id genus alias ob loci solitudinem securè atque impunè garricuras esse ait.

Vox cantantis in fenestra, Chaldaicè, Vox auis garrientis in fenestra.

IN Hebraico, *cantantis* futurum est, vt perpetuitatem illam, de qua sæpe aliàs diximus, explicet: nullam domorum frequentiam fore ait, vt in fenestris auiculæ garriant, nec dum in tectis; nec tamen sit qui exterreat.

Coruus in superliminari, quoniam attenuabo robur eius.

MAGNAM in ostiis solitudinem ex liminis & valuarum desertione arguit. [Coruus in superliminari, Hebraicè, *solitudo in limine.*] per Metonymiam ostij solitudo significata est. Græcus interpres, quem latinus sequitur, nomen Hebraicum *Ehoreb*, *Ghoreb*, legit, & coruus reddidit, vocis vicinitate tractus. Chaldaeus verò sententiam simplicem, explicata, vt solet, figura exposuit. *Solitudo in porta.* Magnæ verò solitudinis signum, valuarum vetustas & cõsumptio est: quæ aliàs ad domorum custodiam diligenter aptari, & ornatius etiam muniti, ad eamque rem ex optima & durabili materia parari solent, vt cæli aëris ac frequentia iniurias tolerare possint. præstantissima autem in hoc genere cedrina materia est, quam tamen vetustate & neglectione attenuandam commendamque esse ait. [Quoniam attenuabo robur eius.] Roboris nomen cedri genus firmissimum & diuturnum intelligimus quod Hebraicè *Erex* dicitur. Hæc verò tam exquisita vastitatis descriptio eò pertinet, vt humanæ superbiæ, maximæ ac perpetuæ creditæ felicitatis, quæ iniuriæ & insolentia rationibus nixa fuerit, qualis exitus futurus fuerit, intelligatur. quæ res priorum & posteriorum temporum comparatione ostenditur.

Hæc est ciuitas gloriosa habitans in confidentia: quæ dicebat in corde suo, ego sum, & extra me non est alia amplius.

NINIVE primi & antiquissimi imperij caput, incredibili secundarum rerum prosperitate vsa, æternam inoffensamque felicitatem, & summa omnia sibi ipsi promiserat, quæ iisdem, quibus cœperat, rationibus, vi, iniuria, tyrannide, opibus & diuitiis per superbam dominationem amplificandis, præstari atque stabiliri posse crediderat, propriaque ac legitima fore sibi persuaserat. [Extra me non est alia amplius.] Solam se dominari & reru potiri perpetuis temporum & seculorum cursibus sibi persuaserat. *Dicere in corde*, est feridè & constanter cogitare & affirmare, atque ad eam rationem consilia, studia actionesque dirigere, vt: Dixit enim in corde suo, non mouebo à generatione in generationem sine malo. Huiusmodi stultissimas erroris opiniones, ob humanæ prosperitatis cursum, dementia deprauati homines imbibere & tenere solent: quas non nisi aduersis penitus & incommodissimis euentibus amittunt. namque & Babylon quæ Niniue destructa in imperium successit, eadem de sese insolentius etiam prædicabat, sicut scriptum est: Et dixisti in corde tuo ego sum, & præter me non est altera. cum tamen satis superque posteriorum temporum exempla sint, quibus posteriora hominum secula admoneri docerique possint.

Quomodo facta est in desertum cubile bestie? omnis qui transit per eam, sibilabit, & mouebit manum suam.

OBSERVATI epentus admiratio diligentem humanæ superbiæ exitus contemplationem suadet. Est autem locus ex comparatione temporum & statuum. namque frequentissima & potentissima vrbis in eam vastitatem redacta, vt ferarum cubilibus commodissimè deseruiat, non sine magna prætereuntium admiratione, & tristi oratione, visitur. [Sibilabit, & mouebit manum suam.] Variarum rerum & gloriæ casum considerantis, & secum animo atque oratione tractantis gestus habitusque describitur. namque mouere manum, aliud quàm plaudere est. nam hæc manus alterius motatio commiserationem admirationemque magis, quàm insultationem significat.

Aliam

Aliam autem aliorum de Niuuæ rebus agitationem atque orationem esse necesse fuerat, quemadmodum varia hominum, variæque affecta erga eandem rem ingenia sunt.

CAPVT III.

*V*æ prouocatrix & redempta ciuitas, columba. &c.

HA CT E N V S eam calamitatem, quæ Hierosolymis & omni Iudææ regno à Chaldæis ex diuino consilio allata est, Vates prædixerat, & vicinarum etiam gentium cladem, perpetuumque casum indicauerat, cum tamen futuræ Dei miserentis beneficio liberationis ex Babylonica seruitute, spem Ierosolymitanis faceret certissimam, nunc verò deinceps noui & grauissimi, maximeque diurni periculi posterioribus tēporibus aduendi terrores Iudæis iniicit & denuntiat, si quomodo illorū mens, vt caueant & prospiciant, incitari reflectiq; possit, iustissimas aliàs & grauissimas, post tantam antea oraculorum, consiliorū, admonitionum & prædictionum frustra sumptam & consumptā operam & curā, pœnas demum daturis. Igitur huius capitis sententia nō ad priorem Solymorū calamitatem repetendā & confirmandā, sed ad posteriorem totius Iudææ gentis cladem, quæ ob publicam populi & principum scelera atque ob nefariam illam Christi legitimi & sanctissimi regis repulsam, à Romanis diuino iudicio allata est. Quam, quod grauissimam fore Vates præuiderat (qualis non fuit vlla alia ab initio creaturæ, quam condidit Deus vsque nunc, nec similis futura est) horribili & infausto verbo exorsus denuntiauit. [*Væ prouocatrix & redempta ciuitas, columba.*] Publicum Iudæorum crimen duplici ex causa conflatum est: altera, quod tot beneficiis antea affecti, tamen per summa & nefaria scelera sese semper ingratos indignosque præstiterint: altera quod ad diuinam demum æternamque salutem, atque ad regni cælestis felicitatem præsentē & oblato vltro rege, & magni consilij angelo, tantique negotij dūce & auspice diuina auctoritate vocati, tamen suæ visitationis tempus, & ea quæ ad pacem sibi essent, neglexerint & repudiarint. [*Prouocatricem*] vocat Ierosolymam urbem, quæ post, acceptam ex Babylone libertatem, multis tamen ac grauissimis modis, diuinam in se iram, & vicinarum, atque longinquarum etiam gentium inuidiam commouerit, adeo vt variis Græcorum & Romanorum bellis concussa, Herodum tandem tyrannide sub Romano imperio oppressa fuerit. Quam demum spiritali libertate donandam, & regni cælestis communionē atque dignitatē illustrandam Christus redemptor suscepit, vereque morte ac resurrectione sua redemptam, in admirabilem filiorum Dei gloriam & lucem transtulisset, nisi ipsi sibi, quo minus id præstaretur, impedimento essent, non recipientes cælestis regni hæredem: cuius prodita fide regnum etiam abiurarunt. Non habemus, inquit, regem, nisi Cæsarem &. Nolumus hunc regnare super nos [*Redemptam*] autem non ab re appellat. nam quod ad diuini officij & beneficij rationem pertinet, verè redempta fuerat, nisi ipsa sibi deesse in ea re quàm adesse maluisset. Quam tot diuinis beneficiis, tot maxis munneribus ornatam, tanta Dei cura conseruatam, neque solum à Babylonica seruitute, sed ab infernali etiam captiuitate liberam, in regnum diuinæ gloriæ, quantum omni beneficio, studio atque opera diuinitus agi commodissime potuit, translata, & sponsæ modo ornatam ac dilectam, singularem columbæ amorem & fidem sponso præstare oportuit, vocanti que omni officio ac potius pietate adesse, & incomparabilis in se amoris diuini magnitudinem mutuo & feruentissimo amore comprehensam diligenti obsequio contueri: cuius tamen illa fidei & officij rationes omnes nefariè peruerterit. [*Columba.*] Vnicè, dilectam fuisse Iudæam & propriam Deo, in qua maxima & singularia amoris officia constiterint, nomen hoc indicat. namque columba ob naturæ inuolabilem cum compare suo societatem, mutui amoris atque singularis fidei significationem

cationem habet, vt in arcano cantico: Columba mea, perfecta mea. Solent tamen interdum femina columbæ comparem mare voce & amoris significationibus magnis sibi indulgentem, non mutuo officio, sed fastidio atque insolentia excipere, rostroque petentes arcere, ambientemque atque vltro rogantem repellere. Quam rem nos per se obseruauimus, quod femina natura impudentior, atque impotentis magis animi sit. Quamobrem columba seducta & stulta nonnunquam dicitur, vt illud: Et facta est Ephraim quasi columba seducta, & non habens cor. Huius verò erroris & mali dissuadendi causā sponso columbam suam perfectam appellabat, quod perfectum ab ea fidei & mutui amoris officij exigeret. Quam verò sese stultā, & fastidiosam, & ingrata columbā, tot maximis & diuinis beneficiis acceptis, tantis amoris in se argumentis perspēctis, Hierosolyma Iudææ regionis princeps ciuitas præberit, subiuncto carmine notatū copiose exponitur.

Non audiuit Dominum, & non suscepit disciplinam: in Domino non est confisa, ad Deum suum non appropinquauit.

HI E R V S A L E M per Christum eius ad pœnitentiæ studium vocata, atque ad cælestis regni dignitatem, neque diuinæ vocationi fidem, neque pœnitentiæ studium adhibere voluit. namque duabus ijs potissimum rationibus fide & pœnitentiā, quibus omnium virtutum summa continetur, eos qui cælestis regni hæreditatem adire capeffereque vellēt, ornatos & instructos esse debere, diuini consilij sententia decretum, & multis grauissimisque præconiis pronuntiatum est. Quia appropinquabit regnum cælorum, pœnitentiā agite. & illud: Pœnitēmini & credite euangelio. Eam tamē sponsi vocantis vocem Ierosolyma non audiuit. *non audiuit Dominum.* Qui quanquam quondam in patribus per prophetas multifariam multisque modis locutus fuerat, tamen nouissime in filio ipsos allocutus est: quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula. Huius etiā sententiæ illud diuinum apud Isaiam oraculum est: In sceleribus vestris dimisi matrem vestram: quia veni, & non erat vir; vocaui, & non erat qui audiret. Itaque non audire, non credere interpretamur: sunt enim præcepta auditionis, hoc est fidei, & præcepta actionis, hoc est operum & pœnitentiæ studij: de quibus aliàs plura & exactius. quarum rerum cum neutra prætermittēda sit, Iudæi vtrāque, nefariè contempserunt. [*Et non suscepit disciplinam.*] Ad operum & pœnitentiæ rationes oratio hæc pertinet. neque enim peruersa & scelerata ambitionis, auaritiæ & libidinis, omniumque flagitiorum studia, quamuis frequentibus admonitionibus, hortationibus, & liberioribus etiam accusationibus prouocati deponere, aut remittere, neque munitam & commonstratam sibi iustitiæ viā sequi voluerunt. Venit enim ad vos Ioannes in via iustitiæ, & non credidistis ei. publicani autem & meretrici- ces crediderunt ei. vos autem videntes nec pœnitentiā habuistis postea, & crederetis ei: hæc Dominus Iesus Christus iisdem obiciens improbabat. Deinde etiam illud his flagitijs accessit, vt Mosaicæ legis, quam ipsi perperam interpretati fuerat, ceremoniali tantum & umbratili vsu & consuetudine, atque externo solum cultu nixi, nullam aliam salutis & vitæ rationem querendam & tenendam, nullum firmiter in Deo ipso & Christo eius felicitatis veræ fundamentū ponendum sibi esse duxerint. [*In Domino non est confisa.*] præter quem nulla vera aut solida iustitia est: sed sine vlla in Deum & in mediatorem, & æternæ propitiationis atque salutis pontificem fide, ceremonialis tantum cultus obseruatione, non ex fide & pœnitentiā, sed ex operibus legis, quæ tamē imperfectissime & frigidissime ab ipsis præstarentur, omnem iustitiæ suæ summā præsternuit. Israël verò sectando legem iustitiæ non peruenit. quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis: Offenderunt enim in lapidem offensionis, &c. Qua de re, hoc est, de operibus legis, quæ sine fide ab Apostolo contemnantur, de quæ operibus fidei, quæ ab eodem, ad cælestis regni hæreditatem capiendam vehementer probantur, quæque plusquam necessaria ad eam rem sunt, nos aliàs longius, & maxima cum cognoscentium vtilitate, & magna etiam totius causæ huius perspicuitate, tantum Deus studiis, conatibus & inceptis benignè adsit, differemus. [*Et ad Deum suum non appropinquauit.*] quæ tamen certis notis & signis agnoscendum antiquissimorū oraculorū iudicio & exhortationibus acceperat. Exulta filia Sion, iubila filia Ierusalem: quia ecce rex tuus venit tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascensus super asinam, & super pullum filium asinæ. Hunc verò regem iustum & saluatorem in propria venientem sui non receperunt, sed ciecū e vinea, ignominiosaque affectum regem abiurarunt: Nolumus, inquit, hunc regnare super nos, tatum abest venien-

venientem gratè & libenter in suam ciuitatem receperint. Illud ad sententiæ rationem explicandam obseruare operæpretium, nomen Dei hoc in loco usurpatum Hebraicè **עֲלֹהִים** esse: quod quanquam diuinam naturam non significet, officium tamen diuinum significat: quod nomen nos aliàs, iudices, à gubernatoris, ducis, magistratuumq. rationibus definiuimus, vt illud: Ego dixi di estis, & filij excelsi omnes. Huius autem nominis appellatio insolubilem temeritatis & affectatè ignorationis notã Iudæis iniur. Quibus quanquam Christus Adonai, hoc est, diuinæ naturæ nomine agnitus initio, non fuerit (nam si eam sapientiã affecuti fuissent, nunquam Dominum gloria, vt Paulus affirmat, crucifixissent) tamen Elohim, hoc est, legislatoris, gubernatoris, regis, prophetæ, diuini denique legati ac ducis nomine cognosci oportuit eum in quo nihil, quod ad tantã dignitatem pertineret, desiderari potuit, nisi ipsi sibi sincerum ac prudens de illius virtute iudicium ademissent. Si non venissem, inquit, & locutus eis non fuisset, & signa non fecissem quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent, nunc autem excusatione non habent de peccato suo. Cùm tamen à Mose certis notis spectandum, & probandum Christum accepissent, sui per omnia simillimum vatem, longè tamen auctoritate omnium post homines natos præstantissimum. Prophetã, inquit, suscitabit tibi Dominus de medio tui, de gente tua, & de fratribus tuis sicut me ipsum. Qui autem verba eius, quæ loquatur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existam. Igitur Iudæi ignorates iustitiã Dei, & suam quærentes statuere, iustitiã Dei non sunt subiecti. Finis enim legis Christus ad iustitiã omni credenti. Hos autè modò verũ legis finè Christũ summã culpã ignorasse, sed & veras diuinæ legis rationes omnino peruertisse, vates omnes, & Christus ipse Apostolique notauere, illud vitio dantes, quod exteriori & superstitioso nimium ceremoniarũ & rituum cultu contenti, præcipua pietatis officia, innocentia, iustitiam, charitatè, & honestatem omnè nõ solum neglexissent, sed maximis flagitijs publicè ac priuatè mutauissent. Ex quibus omnibus rebus diuinum odium, & vrbis suæ excidiũ, & eas, quibus adhuc operiuntur, miseras, ipsi sibi peperere: id quod Vates noster deinceps persequitur.

Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes, iudices eius lupi vespere, non relinquebant in mane. Prophetæ eius vesani, viri infideles: sacerdotes eius polluerunt sanctum, iniuste egerunt contra regem.

QUATVOR publicorum ministrorum ordinibus omnis publicæ rei summa administratur, Principum quorum auctoritate respub. ne quid vel à suis incommodi, vel extrinsecus detrimenti accipiat, defenditur: Iudicum iudicio & opera singulorum causæ ad cõmunem vtilitatem cõficiuntur: Prophetarum qui in magnis & nouis negotijs de diuina voluntate consuluntur: & Sacerdotum qui diuinæ legis & pietatis rationes, & populum vltro doceant, & consulti purè & integrè explicent. Atque in horum sanctissimè præstitis officijs summam reipublicæ salutem, proditis autem summam perniciem esse, Deus tum aliàs frequenter, tum in illo psalmo declarauit: Deus stetit in synagoga deorum, &c. Verùm enim uero rationes efficiuntur suorum omnes à Iudaicæ gentis ministris perturbatas, corruptas, & ad priuata sui ipsorum commoda reuocatas fuisse Vates criminatur. [*Principes eius in medio eius, quasi leones rugientes.*] Quantam in populo stragè Herodum regum familia, & qui his succedere, nouarum rerum seditiosi auctores ediderint, cùm hic cõmemorare nimis longum sit, à Iosepho, Ægesippo, cæterisq. Hebræis scriptoribus petere operæpretiũ fuerit, vbi manifestè deprehendi potest, principes ex pastorum officio in leoninã rabiem fuisse traductos. [*in medio eius,*] vt vbi cõmodius custodiri oportuit, cõmodius contrã lacerare & diripere valeant. Horum sceleratum exemplũ, sed maiori auaritia iudices imitati sunt, namq. iuris & iudiciorum callida interpretatione in omnium fortunas & bona impetum faciebant, neq. vllum diripiendi modum statuètes, quasi lupi vespertini, omnia miserorum ciuium bona funditus deuorabant. Occulta autem & fraudulenta istorum perditissima auaritia luperum vespertinorum nomine significata est: de quo genere nos in cõmentarijs Habbakuq. disseruimus. Illud verò, [*non relinquebant in mane,*] Hebraicè est, *non osabant.* In ossa quidè in crastinum sibi rursus petèda corrodendaque relinquebant: tanta celeritate & ingluuie miserorum res tota ab istis cõficièbatur, vt neque vilissima quæq. ex ciuium bonis & supellecili, non modò in vsum Dominis, sed in alteram direptionem sibi ipsis reseruarent. Neque dissimiles his illa secula vates sortita sunt, sed *vesanos & infideles*, leuissimum & vanissimum hominum

genus,

genus, quod nullo diuino spiritu, sed sua tantum temeritate excitatum & ductum imperitæ multitudini faceret fucum. Quales plures pseudopphetas illis tẽporibus extitisse legimus, de quo genere Christus verus Dei nuntius & filius illud Iudæis prædicès exprobrabat: Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis. *Infideles*, Hebraicè est, *viri prænauationum*, qui debitam Deo & populo fidem pariter violauerint. Iam verò quales sacerdotes tempora illa sortita fuerint, videamus. [*Sacerdotes polluerunt sanctum, iniuste egerunt contra legem.*] Duplex sacerdotale munus & officium, sacrificia & doctrinã, ab istis violata, atque suis ipsorum commodis & vtilitati seruire coacta indicat. Quæ magna labe & pernicijs Iudæorum reipublicæ illis maximè Christi seculis allata est: cùm venalibus sacerdotijs Annas & Caiphãs, atque his persimilia capita præessent. [*Iniuste egerunt contra legem,*] Hebraicè *iniuriam fecerunt legi.*] Hispanicè, *Aggrauaron la ley.* Ad nouas, falsas & violentas legis interpretationes, ad illam traditionum superstitiosam obseruantiam, atque ad Pharisæorum, Sadducæorum, Baithæorum & Epicureorum inductas factiones & sectas oratio hæc pertinet. Horum verò flagitiorum integerrimum iudicè & tantæ impietatis vindicem Deum sese præbiturum esse confirmat.

Dominus iustus in medio eius non faciet iniquitatè: mane mane iudiciũ suum dabit in lucem, & non abscondetur: nesciuit autè iniquus confusionem.

CVM Dominus vniuersæ terræ Deus sit, & sanctissimus iudex, fieri nullo pacto potest, vt eius gentis & ciuitatis, cuius se regem & iudicem manifestis testimonijs professus fuerit, sacrilega & scelerata crimina dissimulet. [*In medio eius non faciet iniquitatem.*] quinimo ille grauissima feueritatis suæ exempla singulis diebus non oblcure editurus est. [*Mane mane iudiciũ suum dabit in lucem, & non abscondetur.*] namque ante illam extremam Ierosolymorum per Titum allatam cladem multæ publicæ ac priuatæ calamitates diuinam indignationem & iudicij feueritatem probauere. Consurrexerunt enim gens in gentem, & regnum aduersus regnum, & fuerunt pestilentia & fames, & terramotus per loca. hæc autem initia dolorum fuerunt. Quibus rebus, & sanctissimorum apostolorum prædicationibus assiduis cæteri commouerentur, proteruitatis tamen & pertinaciæ contentione remittere noluerunt: sed illud magis facinus obstinatè & sacrilegè in se admiserunt, quod ab ipso salutis æternæ pontifice Christo fuerat prædictum. Tradent enim vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudopphetæ surgent, & seducunt multos, & quoniã abudauit iniquitas, refrigescet charitas multorum. hanc omnem sententiam illa Vatis nostri oratio indicat. [*Nesciuit autem iniquus confusionem.*] hoc est: Quanquam hæc omnia singulis diebus indicia edantur, tamen ij, quibus mala mens, malusq. animus erit, neque his indicijs perterrefacti, neque apostolicis indicationibus pudefacti, à proposito declinaturi sunt, vt veniat ira Domini super eos, & sit tribulatio, qualis nulla antea fuerit ab initio creaturæ, quam condidit Deus, nec in posterum vlla vnquam futura sit. Illa verò oratio, [*Mane mane iudiciũ suum dabit in lucem,*] eiusdem cum illa significationis est: In matutinis interficiẽbã omnes peccatores terræ, vt disperderem de ciuitate Domini omnes operantes iniquitatè. Quæ verò de initijs dolorum in genere dicta fuerant, in specie nunc explicantur.

Disperdidi gentes, & dissipati sunt anguli earum: desertas feci vias earum, dum non est, qui transcat: desolatae sunt ciuitates earum, non remanente viro, neque villo habitatore.

Hæc ex illo loco aperta sunt, Surgent gens contra gentem, &c. Quanto autem studio solitudine & opera, per Apostolos suos & Euangelij verbum, Iudæos ab errore atq. impietatis proposito reuocare curaturus erat Christus, si quomodo carnem suã ad imitandum prouocaret: si quomodo futura pericula declinantes, ad maximorum & diuinorum beneficiorum, & cælestis regni largitionem & communicationem alliceret, subiuncto carmine Vates demonstrat.

Et dixi, attamen timebis me, suscipies disciplinam: & non peribit habitaculum eius propter omnia, in quibus visitauit eam.

DEI ad pœnitentiam & misericordiæ rationes in eundas Iudaicum populum expectantis

Ecd. r.

Luc. 19.

stantis oratio est, non raro à Christi Apostolis vsurpata. *Timebis me.* Religionem veram timor Domini sanctus arguit, sicut scriptum est: Timor Domini est sciētia religioſitas, &c. [*suscipies disciplinam.*] Pœnitentiam vitæ, ac morum ad diuinam normam exactionem, nomen disciplinæ significat: nam vox castigationem proprie sonat. [*Et non peribit habitaculum eius.*] mutatio personæ, quæ tamen Hebraicè nulla hoc in loco est: namque minus perspicuam orationem reddit. Significat autem fide & pœnitentia cauere ab eis posse, quo minus Ierusalem sancta vrbs funditus euerteretur. cuius vicem vsq. adeo Christus dolebat, vt sine luctu & lachrymis commemorare non potuerit. Patienter igitur agebat Deus nolens aliquos ex eis perire, sed omnes ad pœnitentiam, atque ad salutis viam reuerti. Neque verò conseruandæ tantum vrbs & gentis cura, sed magno etiam felicitatis æternæ illis communicandæ desiderio teneri se Deus confirmat. [*Propter omnia in quibus visitauit eam.*] Namque huius rei causâ conseruatam gentem volebat, vt Christi iustitiæ sanctitatis, diuinitatis, & omnis ineffabilis regni & dignitatis participem faceret. hæc omnia visitationis nomine definiuntur, atque etiam omnes illæ felicitatis diuinitus oblatæ rationes, in quibus visitauit nos oriens ex alto. In tanta verò Dei erga istorum salutem diligentia, quanta rursus eorum ipsorum negligentia, vel sententiæ potius, & prauæ consuetudinis obstinatio fuerit, statim Vates opponit.

Veruntamen diluculo surgentes corruerunt omnes cogitationes suas.

MAGNA sedulitate & diligentia, communiq. opera in peruersa studia, & corruptæ vitæ cōsuetudinem Iudæorum mores incubuisse hæc oratio significat, quemadmodum de his ipsis temporibus indicatum à Christo est. Quoniam, inquit, abundauit iniquitas, refrigeret charitas multorum. Si quis autem illius tempestatis res cognoscere cupiat, præter ea, quæ in Apostolorum actis & epistolis sparsa sunt: Iosephi Iudæi historiâ Græcè atque Hebraicè etiam legat, nos verò orationis verba breuiter interpretemur. [*Veruntamen.*] Hebraicū verbum contrarium omnino præcedenti sententiæ euctum arguit. [*Diluculo surgentes.*] Vno simplici verbo SACHAM, res duæ significatur, mane conſurgere, & humerum humero cōiungere: quibus maxima & communis diligentia, & opera alicui negotio adhibenda explicatur, vt in libro de arcano sermone docebimus. In quam verò rem inclinatæ omnes incubuerint, videamus. [*Corruerunt omnes cogitationes suas.*] Nulla oratione neque grauius, neque breuius Iudæorum obdurata obstinatio exprimi potuit. nam. consultò dataq. opera & communicato studio non solum actionibus, sed cogitationibus, & consilijs omnibus corrupendis totum se penitus illum populum tradidisse ait: Vbi vero animi nerui omnes, ingeniumq. communi multorum studio intendantur, valeant necesse est. Pœniter profecto nos in tanta huiusmodi orationum magnitudine & significatione, breuitati consulentes, adeo pauca explicando dicere. Quæ igitur & quanta Iudæorum calamitas Christi temporibus futura esset, quæ istorum culpa, quanta Dei misericordiæ, expectationis & studij apud eosdem contēptio, ac proinde quàm iusta damnatio ac punitio futura esset, grauissimè & luculentissimè est à Vate hætenus explicatum. Quem verò tandem hæc res exitum habitura sit, nimirum non qualem eius gentis studia ac facta promereantur, sed qualem diuinæ misericordiæ & veritatis immensitatem deceat, nunc deinceps exponitur.

Quapropter expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in futurum.

IUDÆORVM & Israëlitarum dissipatas, & toto orbe dispersas reliquias, non suo ipsorum merito, sed diuinæ misericordiæ & veritatis certo proposito tandem liberatum iri, & à multis sanctis viris diuino oraculo proditum est, & à nostro Vate hoc in loco præclare explicatur. *Quapropter, &c.* Satis, inquit, Deus benignè hætenus vobiscum actum est, satis magnum & spectatum bonitatis & clementiæ meæ priuatæq. erga vos prouidentiae exemplum fuerit, sceleris & superstitionis damnatos, Babylonemq. abductos breui post tempore in patriam fuisse restitutos, ibidemq. varijs & maximis beneficijs interim affectos, quoad publicus orbis redemptos, vesterq. propheta & dux adueniens recipere: quem etiam rogantem vltro & inuitantem pacem & felicitatem æquissimis legibus offeren-

offerentem repulisse parum vobis visum est, nisi euangelio ab ipsius discipulis per spiritum sanctum, tot signis & prodigijs atq. eiusdem spiritus distributionibus, denuntiato obnixè esset repugnatum. Satis nimium satis patientia mea, satis demum priuata prouidentia abusi estis: quòd verò non funditus de cætero pereatis, misericordiam summam interpretari oportuerit. Cæterum antiqua illa & priuata beneficiorum meorum assiduitas, illa rerum vestrarū propria quædam, atque ab aliarum gentium rationibus longè distincta cura, vobis expectanda non est, quos iam deinceps ad communem, cum alijs etiã infidelibus nationibus, prouidentiae vsum reiectos interim esse volo, quo ad tempus illud aduentauerit, cum ad nominis religionisq. meæ & euangelij cultum suscipiendum, gentes nationesq. omnes pariter adducendæ sunt. Interim verò vobis, qui cetera quadam custodia & tutela antea fouebamini, omnium mortalium miserrimè ætas degenda est. Quia enim reprobastis verbum hoc, idcirco erit vobis iniquitas hæc quasi interruptio cadens, vt Isaias inquit. Omnem hanc à nobis explicatam sententiam verbo illo, *quapropter*, significari atque inferri arbitrati sumus: nam vox hebræa LACHEN sententiæ posterioris rationem longè repetitæ priorum rerū cogitationi annectit, cuius officij apud græcos est *ἔσθω*, & apud latinos *igitur*. Illa verò felicissimā ætatē diuino cōsilio ad gentes omnes quæ in tenebris & in vmbra mortis sedent, illuminandas præfinitā, resq. in illa ætate gerendas illustri oratione significauit. [*Expecta me dicit dominus.*] Huiusmodi vaticinium & apud Hosæa explicuimus. *Dicit dominus* certam stabilemq. sententiã, quam neque ob temporis diuturnitatem desperari aut negligi oporteat, significat. [*In die resurrectionis meæ.* Hebraicè ad verbum, *ad diem cum surrexero.*] Magni negotij vel bello vel pace gerendi interceptionem verbum surgere, Hebraicè significat, quod aliquando etiam stare, noster interpretis vertit, vt: Surrexit Moses, & defensis puellis &c. Surge Domine ac dissipentur inimici tui. Latinus sermo proxima huic significatione verbum extare vsurpat. *In futurum*, Hebraicè ad verbum, *ad vsque*. Plenam, integram, perpetuamq. euangelij, & diuinæ legis de omni impietate & errore victoriam futuram indicat. Hunc locum sic Chaldaicè legimus: [*Quapropter sustinete verbum meum, dicit Dominus, vsque ad diem reuelationis meæ ad indicandum.*] Iudicij absoluti nomine & ratione futuram rerum in melius mutationem definit: quam definitionem luculenter persequutus explicat.

Quia iudicium meum vt congregem gentes, & colligam regna: & effundam super eos indignationem meam, & omnem iram furoris mei: in igne enim zeli mei deuorabitur omnis terra.

IUDICIUM MEUM, certi & sapientissimi cōslij decretū. Omnē impietatis & superstitionis, errorum sectarumq. varium, vastum, lateq. patentem statum, gentium & regnorum nominibus expressit: quibus vt variæ familiæ, variæq. linguæ, sic varia etiam religionum vel superstitionum potius & impietatis genera sub tyrannico Satanæ imperio sunt, quæ ad certum tempus diuina patientia tolerare decreuit, tandē omnino euerrenda, & in ditionem suam euangelij virtute redigenda, atque sub vno pastore Christo, vna custodiæ & religionis ratione, communiq. lege atque diuini spiritus ductu gubernanda. Euangelij autem efficiētia altera iræ, indignationis & zeli nominibus; altera verò labij puri restituendi rationibus explicatur. Perfecta namque & probata diuina victoria, qua victorum animi pariter & corpora sub diuini obsequij iugum mittantur, spiritualis est, atque spiritualibus armis constat, potenti virtutis Dei euangelio, & verbo illo abbreviato & consummanti in æquitate: quod à Domino faciendum esse vates prædixerant, de quo verbo plura aliàs, & exactius. Huiusmodi verò bellum, & victoriam diuini verbi virtute ad impietatis extinctionem expectari oportere, ipse belli & victoriæ consequens exitus declarat.

Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes nomen Domini, & seruiant ei humero vno.

IUDÆORVM expectationem ad illam vsq. ætatem differre Deus decreuit, cū gentes omnes veræ & sanctissimæ religionis communionem iungendæ sint. quam societatem labij electi siue purij imagine descripsit, relata nimirum ratione ad illa tempora, quibus

ob linguarum diuisionem ingens animorum dissidium & dissensio facta est. Nulla enim maior hominum disunctio esse potest, quam quæ ex varia religionis ratione atque oratione accidit, cum totis animis & verbis diffidetur, aliisque aliam vitæ instituendæ viam, ex veræ religionis, vel ex erroris rationibus muniendam sibi ducit. *Labium* verò *electum*, siue vt Hebraicè est, *purum*, ex illa linguarum diuisione per similitudinem translaturum est, cum Hebraici sermonis puritas (quæ prima omnium lingua fuit) ad paucas familias redacta est, cæteris omnibus magna verborum & orationum varietate disunctis. Neque id verò futurum esse affirmat, vt omnibus eadem Hebraica lingua restitatur, sed vt idem Deus, cuius ineffabile nomen illa tantum lingua rectè pronuntiat, communio omnium consensu, atque eodem omnino cultus, doctrinæ & sapientiæ genere, & eadem velut formula publicè colatur, spiritu sancto id efficiente, qui veritatis rationes omnibus nationibus aperiens docèbit. neque enim alia virtute, quam diuina, id effici præstari potest. Huius igitur tantæ rei auctoritatem sibi vni Deus ipse tribuit dicens, *Reddam*, idemque promissionis sententiam explicat, [*vt inuocent omnes nomen Domini.*] Idipsum omnes sapiant, eandem charitatem habentes, vnanimes idipsum sentientes. hic locus Chaldaicè sic habet: [*Quia tunc mutabo super omnibus populis sermonem vnum clarum, vt orent illi omnes in nomine Domini, & colant eum humero vno.*] *humerum vnum*, idem plurimorum studium significare aliàs docuimus. Transfertur autem similitudo à bobus iugo coniunctis, quibus idem onus trahitur, de iugo & onere Christianæ legis intelligendum. De hac verò eadem re sic Zacharias vaticinatus est: In die illa erit Deus vnus, & nomen eius vnum. hanc verò Christianæ ac veræ religionis communionem ad longinquas etiam gentium regiones, quæ ab vnus veri Dei cognitione alienissimæ fuerant, pertinere ait.

Vltra flumina Æthiopiæ, inde supplices mei filij disperforum meorum deferent munus mibi.

NON modò Æthiopus, qui Africam incoluere, sed omnes orientalis Indiæ ultra Indum & Gangem nationes hac oratione complexus est. [*Vltra flumina chus.*] pro quo noster interpret [*flumina Æthiopiæ*] vertit. nam Æthiopes Abyssinos sub iugum diuinæ legis mittendos esse, iam aliàs fuerat prædictum. Omnem verò orientalem oram, & longissimum tractum, vsque ad eas terras, quæ à nostris nauigatoribus inuentæ, noui orbis nomen obtinuerunt, significatas à Vate nostro esse, duo imprimis argumenta fidem nobis faciunt. alterum verbum, *ultra*, alterum nomen fluuiorum, & *Chus* est: namque *ultra* Hebraicè est *CHEBER*, quod à transmittendi verbo deductum, trans propriè vertimus. Atqui à Palaestina Abyssinos Æthiopes petentibus, nulli insignes fluuij transmittuntur: qui enim in toto illo tractu maximi sunt, partim septentrionem versus in Lybicum mare procurunt, vt Nilus, Bragada & Ciniphus; partim in meridionalem oceanum descendunt, sed hi vt exigui, sic etiam obscuri ignobilesque sunt. At verò orientem versus tendentibus, præter Tygrum, qui Persidem regionem interluit, maxima flumina Indus & Ganges, & si quæ ultra in Synarum regione sunt, transmitti necesse est. Indiam & quicquid ultra est (quod totum Asiam esse grauiissimi scriptores tradiderunt) illa oratione, *ultra flumina Chus*, definimus. omnem namque illum vastum lateque patentem Asiæ tractum, qui ad solis auroræque ortum protenditur, à filijs Chus occupatum fuisse Moses tradidit. qua de re nos aliàs præfati tractatione Deo donante dicemus. Rectè itaque Chaldæus interpret hunc locum tenens reddidit: *Abusque trans flumina Hodu.* quod nos Indiam, Hebræi, Chaldæi, Arabes, Syri, vel Hodu, vel Hondu, vel Hundu dicunt. [*Inde supplices mei filij disperforum meorum deferent munus mibi.*] Non Israëlitas tantum, sed gentes etiam diuino olim consilio, toto orbe diductas & dispersas, eorum inquam, filios, à quibus disse-

Philip. 2.

Zach. 14.

Pomp. Mela. lib. 1. cap. 1.

Genes. 10.

Ibid.

disseminata est tota terra munus acceptum & gratum veræ & sanctissimæ religionis communi studio & professione, vni Deo optimo & maximo esse allaturas dicit. Non ignoramus nomina illa, [*Supplices mei filij disperforum meorum.*] Hebraicè gentilia nomina magis, quam appellatiua videri. sed nos vulgatam versionem, quam fieri possit religiosissime, sequi instituimus. hæc verò Chaldaicam paraphrasin hoc in loco expressit. Iudæarum verò & Israëlitarum rerum status, quem ad illud vsque tempus deterrimum fore prædixerat, quemadmodum in summam felicitatem conuertendus sit, deinceps exponit.

In illa die non confunderis super cunctis adinventionibus tuis, quibus præuaticata es in me: quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ, & non adicies exaltari amplius in monte sancto meo.

HÆC, quæ à Vate nostro dicta descriptaque sunt omnia, non ad posterioris templi, sed ad futuræ per Christum Iudæorum restitutionis ætatem pertinere res ipsa indicat. namque posterioris templi temporibus, post recuperatam ex Babylonica seruitute libertatem, adusque excisam per Titum & Iulianum Ierosymam, non modò gentes variorum deorum nomina coluisse, sed Iudæos ipsos in plures Phariseorum, Sadduceorum, Baïsetorum & Epicuræorum sectas, quas adhuc etiam prosequuntur, diuisos fuisse accepimus. tantum abest, vt eadem omnium lingua, idem ad diuinum suscipiendum cultum humerus fuerit. Quamobrem ad communem omnibus auream euangelij ætatem referenda hæc sunt: cuius mysterium iam Christo ad dexteram æterni patris sedente operatur. olim quidem omnibus orbis nationibus auditum primo nascentis ecclesiæ tempore, sed clarè tamen de cætero enuntiandum, & diuini spiritus virtute explicandum. Cui rei ianuam nostro æuo aperiiri ac propemodum patefieri videmus, cum ad ignotissimas antè regiones nostrorum hominum nauigatio pertineat. in quibus tamen non tanta diuini spiritus efficientia, quam futuram demum speramus, non sine magno tamen fructu Christi nomen auditur & suscipitur. Cum verò plenitudo gentium vnus veri Dei & Christi eius plenam notitiam habuerit, tunc veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Jacob: & hoc à me illis testamentum, cum abstulerò peccata eorum. Eam porrò peccatorum ablationem nouæ & laudatissimæ vitæ vsus, & diuina quædam consuetudo, diuini spiritus virtute atque efficientia, consequutura est. [*In illa die non confunderis.*] Confusio, quam pudfectionem aliàs exposuimus, peccatorum peccatæ comes indiuidua est, aut vitium ipsa, aut non sine vitio est: Huius verò rei nullum apud Iudæorum gentem turpe exemplum de cætero edendum esse ait, atque ex consequenti argumento puram & sanctam probatamque vitam sine vlla reprehensionis materia publicè colendam illis esse docet, longe ab ea, quam hactenus vixerint, alienam, adeo vt confundi iam amplius necesse non sit. quippe magna rerum, studiorum actionumque mutatio & felicissima quædam doctrinæ, & totius vitæ instituendæ, atque mundi penè renouatio futura sit. [*In cunctis adinventionibus tuis, quibus præuaticata es in me.*] Adinventiones quæ dicantur, in sacris libris longius differere, & exactè definire ad finem præparanti non vacat: satis illud indicasse fuerit, nomen *GHALILA*, à verbo *GHALAL*, deductum, quod pueriliter agere significat, ad eas res vsurpari, quæ cum viles atque obscuræ nulliusque momenti natura sua sint, serio tamen & magno cum molimine & studio, contra ius atque fas tractantur & stabiliuntur, id quod non sine magno religionis & publicæ rei detrimento admittitur. Hispanè, *rapaxerias*, non inconcinno vocabulo dicimus. [*Præuaticari.*] verò quid sit, iam aliàs exposuimus. Huiusmodi verò adinventiones religionis nomine, eorum potissimum, qui sese aliorum duces magistrosque profiterentur, temeritatè & insolentia arroganter indutæ fuisse ostendit. [*Quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ.*] Superbum & arrogans Phariseorum & Scribarum supercilium describit, quorum puerilibus adinventionibus, ad suam ipsorum ambitionem cupiditatemque excogitatis & compositis, veræ ac diuinæ pietatis virtus obscurata & penè obruta iacebat. Quam rem Magister ipse vitæ diuinus illis vitio dedit. Væ vobis Scribæ & Pharisei, quia tulistis clauem regni cælorum, & neque vos intratis, nec sinistis alios intrare. [*Et non adicies exaltari amplius in monte sancto meo.*] nam antea religionis prætextu, & longæ orationis obtentu, atque magisterij

ambitioso supercilio, & domos viduarum deuorare, & plebis oculos exhaurire, & animos superstitione implere consueuerant, primas cathedras & salutationes in foro, & publicum plausum magistrorumque appellationem amantes, atque tandem tyrannidem quandam in populum exercentes. quo vitio omnes ferè gentium sacerdotes, & religionum illarum professores etiam notare est. Montem sanctum suum, siue, montem sanctitatis suae religionem diuinam Deus per sepe appellat, vt: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius. quales autem religionis ministros, & pietatis veræ professores aras illa aurea fortitura sit, horum nimirum moribus, studio & habitu longè dissimiles, deinceps explicatur.

Et derelinquam in medio tui populum pauperem & egenum: & sperabunt in nomine Domini.

O FELICISSIMAM hominum ætatem, in qua me natum esse horum temporum vehementia pertæsum sæpius optare profiteor! magnum hominum delectum euangelij virtute & efficacia futurum esse docet, magnamque rerum mutationem indicat, quando cælorum regnum & Ierusalem sancta ciuitas non superbis atque ambitiosis, sed modestissimis & spiritu pauperibus ciuibus frequentanda est: Ipsorum enim est regnum cælorum, in cuius communionem neminem admittendum esse, qui non sese paruuli instar humiliauerit, Christus declarauit. Illa enim maxima & pretiosissima cælestis regni sacramenta, à sapientibus & prudentibus huius mundi abscondita, paruulis verò reuelata esse, sapientissimus ille & summus omnium pater voluit. [Et derelinquam.] diuinum opus hoc fore ostendit, à Christo Iesu maxima euangelij virtute efficiendum, qui permundaturus erat aream suam, & triticum congregaturus in horreum suum, paleas verò inextinguibili igne combusturus. permundari autem ab ipso oportuit populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum, sicut scriptum est: Et vram eos sicut vritur argentum: & probabo eos sicut probatur aurum. [Et sperabunt in nomine Domini.] Nulla sua ipsorum sapientia, prudentia, virtute, nullis opibus aut diuitiis humanis, nullo deniq. rerum humanarum genere, sed tantum diuinæ gratiæ & charitatis spe nixi, omnem humilitatis paupertatisque suæ magnitudinem non patienter modò, sed libenter etiam sustinebunt, Expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei, &c. cuius viuæ & diuinæ spei maxima & illustrissima in nouo testamento præconia sunt. Omnis autem oratio hæc sententiæ superioris antithesis constat: nam magniloquis superbiæ, populus pauper & egenus, exaltationi verò in monte sancto, spes in nomine Domini, opponitur. Nomen Domini, virtutem & efficientiam interpretatur, alias etiam definitum: quod nos latine legimus, *egenum*, Chaldaicus interpretis vertit, tolerantem violentiam & contumeliam. cuiusmodi ciues regno suo Deus ascripsit, nimirum spiritu sancto & igni baptizatos, pauperes quidem spiritu, sed cælestibus tamen muneribus ditissimos; vt pote reges, Quoniam ipsorum est regnum cælorum. Diuinæ etiam sapientiæ rationibus abundaturos eos illa oratione interpretatur. [Et sperabunt in nomine Domini:] nominis enim notitiam spes ipsa arguit. nam H A Z Z A verbum in alicuius præsidio tutelaque latere sperareque significat, vt: Filij autem hominum sub regmine alarum tuarum sperabunt, &c. At verò præter diuinarum rerum cognitionem, præter viam illam fidem & spem, omni vitio alienos, magnis & illustribus virtutibus præditos fore, Vates docet.

Reliquia Israel non facient iniquitatem, nec loquentur mendacium, & non inuenietur in ore eorum lingua dolosa.

NVLLA neq. operum actionumque prauitate, neq. dictorum vanitate, neq. fraude aut dolo, sed neq. arte constantis orationis parte notandos illos esse dicit, qui puram, sanctamque omni ex parte probatam vitam, vt spirituales viros, & simplici ac diuino spiritu actos decet, transacturi sunt. quorum non solum probata studia & opera, sed sermo atq. consuetudo omnis innocentissima & sanctissima, nullis iuramentis indigens fides, quæ solummodò, est & non, confirmatura sit. neque enim alio consuetudinis genere, alia omnino astutia & calliditate opus erit ijs, qui velut oves diuini spiritus virtute, & Christi Iesu tutela pascantur.

Quoniam

Quoniam ipsi pascuntur & accubabunt, & non erit qui exterreat.

DIVIINI spiritus gratia & charitate gubernandos illos esse ait, cum in Christi Iesu grege numerentur. cuius tutela & præsidio muniti, nulla vi, nullo metu, nullo externo impetu perturbari possint; tum quòd pastorem nacti fuerint optimum & vigilantissimum, cuius oves nemò rapere valeat; tum quòd ipsi in eo diuinæ notitiæ & delectationis gradu collocati sint, de quo nulla vel infernæ vel humanæ potentia vi deijci possint. Quis enim accusabit aduersus electos Dei: aut quis separabit illos à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro. [Lingua dolosa. Hebraicè, *lingua THAR-MITH.*] Significat autem *iharmith*, quicquid à sincera & simplici veritatis ratione & oratione alienum est. quod Christus in præceptis institutisque suis fugiendum omnino docens, descripsit. Quod autem his abundantius est, à malo est. cætera omnia verba describere festinantibus non licet, satis fuerit indicasse.

Lauda filia Sion, iubila filia Israel: letare & exulta in omni corde filia Jerusalem.

RESTITVTI in gratiam Israël felicitatem summa cum gratulatione & lætitia præuidens Vates, attentè expectandam, & gratissimè tandem excipiendam & publica atque perpetua læticia colendam proponit. namque futuram quasi præsentem intuitus, adeo magnam & perfectam fore contempletur, vt iam nunc expectandam, nedum præsentem, celebrandam iudicet. eam verò, quibus potest, maximis verbis describit; quam tamen propriis & equalibus describere pro rei magnitudine & dignitate contingere hominibus non possit. Neque enim oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quanta præparauit Deus diligentibus se. Omnes autem Israelitarum tribus in vnam Christianæ pietatis societatem, & vitæ communitatem cum cæteris nationibus conuocandas, ad laudem & lætitiā, atque ad perpetuam gratiarum actionem hortatur. eius laudationis illustrissima exempla noui testamenti tempore celebrantur; quale illud est: Benedictus Deus & pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam regenerauit nos in spem vitam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis, in hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam & immarcescibilem, conseruatam in cælis in vobis, qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem, reuelari in tempore nouissimo, in quo exultabitis, modicum nunc, si oportet contristari in varijs tentationibus, vt probatio vestræ fidei multo prior auro, quod per ignem probatur, inueniatur, in laudem & gloriam, & honorē in reuelatione Iesu Christi, quem cum videritis, diligitis: in quem nunc quoque non videntes; creditis: credentes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata, reportantes finem fidei vestræ salutem animarum. [Lauda, Iubila, letare.] Lætitia publicæ amplificatio est, quæ per incrementum rhetoricis dicitur; sed verbum *lauda*, Hebraicè tantum celebrationeque significat, vt ad gratulationem faciendam hortetur. [Filia Sion:] Iudæos nunc ob scelera & impietatem à Deo abalienatos, sed in maiorem tamen quam vnquam antea restituendos, enthusiasmo vsus alloquitur: quæ figura sacris vatibus familiarissima est, atque aliarum etiam nationum poetis, in magni momenti rebus annuntiandis non ignota, vt illud:

*Iam iam residunt cruribus asperæ
Pelles: & album mitor in alitem
Superne.*

[Filia Israel.] Decem tribus nunc toto ferè orbe dispersas significat, quas in vnam ciuitatem Ierusalem, hoc est, in vnam veræ religionis communionem, simul cum Iudæis recipiendas fore Ezechiel prædixit. eam verò duodecim tribuum ciuitatem, *filiam Ierusalem* appellat; hisque publicam lætitiā gratulationemque tribus potissimum nominibus decernit: [Exulta, inquit, in omni corde.] Plenam summamque lætitiā esse vult, cui nihil doloris, metus, aut suspitionis permixtum sit. quòd summa pia, & æterna pace, non quomodo mundus dat, sed diuina quadam & perpetua animorum tranquillitate, quæ exuperat omnem sensum, frui contigerit.

P p 4

Abfult

Horat. lib. 4.
ode. 20.

Ioan. 10.

Rom. 7.

Matth. 15.

Corinth. 2.

1. Pet. 2.

Ezech. 36.

Absulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos: rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum vltra.

TRIPlici de causa gratulationem indictam docuimus. prima est, iudicium eorum à Domino esse ablatum: id inquam, diuinum iudicium, quod grauibus excacationis & exilij, ab alienationisque poenis luendis hactenus experti essent, fuisse tandem de cætero sublatum, ita vt non amplius iudicij, sed misericordie rationibus agendum cum illis fuerit. altera verò causa est, [auertit inimicos tuos.] Peccatorum & scelerum abolitionem significat, qui ferissimè & immanissimè hominum hostes communes sunt, à quibus primum proditi, in diuinam offensionem, deinde in plurima mala incidimus: id quod his ipsis Israëlitis Deus aliàs declarauit: Quis, inquit, est hic liber repudij matris vestrae, quò dimisi eam? aut quis est hic creditor meus, cui vendidi vos? ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram, & cæt. Huiusmodi hostibus extinctis, nihil damnationis reliquum est ijs, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant, quosque lex spiritus vitæ à lege peccati & mortis liberauit. Hanc diuinam liberationem gratulatus videre iam Zacharias gestiebat, vehementerque prædicabat: Vt sine timore de manu omnium inimicorum nostrorum liberati; seruiamus illi, in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Hæc nobis maxima & diuina mysteria, dum vatum promissa antiqua exponimus, breuiter indicasse sat fuerit, latius & altius præsentis loco, hoc est, nouo testamento enarrando, si Deus id concesserit, explicaturis, donec diuini spiritus dono, quod fore aliquando speramus, eadem in ipsis hominum animis reperiantur. Vbi versio latina habet [inimicos tuos,] Hebraicè nomen est quod singulari & plurali numero non sine magna significatione interpretari debeamus. namque scelera omnia, infestaque hominum generi vitia, interdum peccata, interdum verò peccatum, vel peccati corpus multis illis membris constans dicitur. peccata autem quadam sacrificiorum mysticorum interuentu & diuina virtute, antiquis hominibus purè & sanctè deprecantibus dimittebantur. peccatum verò ipsum, hoc est, corpus peccati, non antè ablatum est, quàm perfectissimo Christi Iesu sacrificio penitus aboleretur: cuius maximi sacrificij virtute, antiquè hostie, quicquid illud erat, præstabant. Huius igitur agni immolari, & in consummationem omnium seculorum semel occisi sanguine omnia mundi peccata penitus sublata sunt, sed quod non ad omnes homines illud beneficium pertinuerit, ipsorum culpa, non sacrificij defectu aut imbecillitate euenit. qua de re maxima & grauissima in nouo testamento disputatio est. Igitur, [inimicos,] inimicum, eodem verbo conclusa, non peccata modò, sed ipsum corpus peccati, & chirographum decreti significat, quod erat contrarium nobis, quodque à Christo de medio sublatum crucisque affixum est. cuius maximi beneficii communionem aliquando tandem afficiendis Israëlitis iam nunc Vates noster gratulatur. Tertia demum lætitiæ causa illa est, [Rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum vltra.] Omnia ferè noui testamenti & diuinæ Iesu Christi virtutis mysteria his vltimis vaticinijs carminibus traduntur, quæ nobis percurrere magis, quàm explicare licet: neque alius commodior ad explicandum locus dari potest, quàm vt de diuina illa & arcana corporis & sanguinis Christi communicatione aliquando differere contingat. Perpetuam itaque & æternam piamque pacem hanc illis fore ex eo arguit, quòd regem Israëlitis Dominum Deum misericordem intra se perpetuò sibi prouidentem, atque omni spiritali benedictione & gratia in cælestibus consulentem habituri sint: id quod nullis eorum operibus iustitiæ necessariò, sed vltro diuinæ misericordie beneficio præstandum fuerit, Per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effudit super eos abundè per Iesum Christum saluatorem nostrum: vt iustificati gratia ipsius, hæredes sint secundum spem vitæ æternæ. [In medio tui.] Præter gratiam, tutam tranquillamque habitationem, quam tropicè significari iam aliàs docuimus, id etiam arcane significatur, quod Christus ipse aliquando explicuit: Regnum, inquit, Dei intra vos est. & quòd Ioannes euangelij sui initio tradidit; Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. de qua habitatione gratiæ, & veritatis plenitudine, obscure admodum & leuiter, pro rei dignitate, hactenus ab interpretibus tractatum est. Magnam autem

autem rerum Israëlitarum mutationem, magnam totius ecclesiæ, & perpetuam felicitatem præsentis Dei beneficio de cætero fore Vates prædicit, cum sine timore de manu omnium inimicorum suorum liberati Christiani seruiant illi, in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus suis.

In die illa dicitur Ierusalem, Noli timere Sion: non dissoluantur manus tuae. Dominus Deus tuus in medio tui fortis, ipse saluabit: gaudebit super te in lætitia: flebit in dilectione tua, & exultabit super te in laude.

VERBVM dicere, passiuè siue impersonali voce pronuntiatum, certam, exploratam atque constantem rem significat, quæ tanquam communi proverbio prædicanda sit, vt apud Isaiam: Ministri Dei nostri, dicitur vobis, Ierusalem cælestem ciuitatem, quæ in terris cœpta & instituta ad cælum vsque pertinet, intelligere oportet, liberam quidem illam, & à terrenæ Ierosolymæ conditione longè alienam: cuius situm & rationes grauissimè diuus Paulus descripsit. huic autem perpetua ex diuino beneficio atque præsidio securitas promittitur, per spiritum sanctum Christi, cuius amplissimis muneribus ornanda fouendaque perpetuo est. Ecce ego, inquit ille, vobiscum sum vsque ad cõsummationem seculi, [Noli timere.] Diuina exhortatio vatum oraculis confirmata est. Sion vrbis Ierusalem arx fuit, quæ in libera illa Ierusalem sanctissimam & firmissimam spiritalium hominũ partem significat. [non dissoluantur manus:] timore exanimatorum hominum habitus manuum remissio est, vt illud: Confortate manus dissolutas. Perpetua verò Dei præsentia, prouidentia & tutela, atque spiritalis gratia illa oratione significatur. [Dominus Deus tuus in medio tui.] nam quid ille tropus in medio esse, significet, iam aliàs exposuimus. Libet autem verborum ipsorum significationes Latine indicare, plenam verò rationem sapientibus existimandam relinquere. Dominus, nomen admirabile est quatuor literis constans, cuius ineffabiles rationes ad misericordiam plurimum pertinere iam docuimus. Deus tuus Elohim, prouidentie & gubernationis definitionibus explicatur. fortis, Hebraicè GIBOR. propugnatorum tutoremque maximum significat, qualem hispana lingua BARRAGAN vocat. Diuinæ itaque, misericordie, prouidentie, tutelæ atque gratiæ, & præsidij præsens perpetuaque, ac penè familiaris consuetudo annuntiatur, ijs nimirum, quibus voluit Deus notas facere diuitias sacramenti huius in Christo Iesu Domino nostro, cuius efficacissimum ac sanctissimum nomen IESU, Hebraicè refert, atque illius munus aperte indicat. quemadmodum verò in illam salutem diuinamque gratiam plenam & integram reconciliandi sint, exponit. [Gaudebit super te in lætitia:] tantum abest vt ira & indignatione tecum, vt antea offensus nimium egerat, iam deinceps agat. quinimo præteritorum temporum offensione omni deposita, atque in summam gratiam amicitiamque conuersa, [flebit in dilectione tua,] nulli de cætero de præteritis offensionibus verbum faciet: propter remissionem præcedentium delictorum, vt Paulus inquit, ad sustentationem Dei: qua quicumque in huiusmodi gratiam reconciliati fuerint, sustentandi sunt. [exultabit super te in laude,] Hebraicè in cantico. quod summæ lætitiæ & exultationis argumentum est. Quanto enim gaudio, quanta lætitia in horum reconciliatione affici eum patrem oportet, qui super vno peccatore ad penitentiam conuerso, festum diem lætissimaque conuiuia celebrat? Nam si delictum eorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum? hic locus Chaldaicè sic habet: [Dominus Deus tuus dixit, vt poneret habitationem tuam intra te: fortis propinquus, gaudebit super te in gaudio, abscondet delicta tua, in misericordia sua, gaudebit super te gaudio.] Verum enim uero totius ecclesiæ Christianæ, tam ex gentibus, quàm ex Iudæis coniungendæ, societatem, felicitatem & amplissimum statum, iam dicendi finem facturus Vates describit.

Nugas

Nugas qui à lege recesserant, congregabo, quia ex te erunt: vt non ultra habeas super eis opprobrium. Ecce ego interficiam omnes qui affluerunt te in tempore illo: & saluabo claudicantem, & eam que eiecta fuerat, congregabo.

D V P L I C I gentis genere constat ecclesia, Israëlitis & gētibus: gentes ex magna veræ religionis ignoracione, ex dēsis errorum tenebris ad lucem; Israëlita verò ex inimicitia ad gratiam reuocantur. Veruntamen hunc gerendæ, atque expediendæ rei modum, & hâc rationem Deo inire placuit, vt interim dum Israëlitarum tribus suorū scelerum; Iudæorum verò gens impietatis & repullæ Christo allatæ poenas certo tempore constitutas pendrent, gentiū nationes euangelij verbo vocatæ adoptarentur, & sic plenitudo gentium, vt Paulus inquit, intraret, ac tandem omnis Israël saluus fieret. Hanc autē rationē omnem, consequentemque deinde pacem, tranquillitatem & felicitatem Vates noster significat, cuius oratio, quod obscurius Latine verba sit, explicanda est. [*Nugas qui à lege recesserant, congregabo.*] *Nugas* non est Latine significationis hoc in loco, sed Latinus interpres Hebraicum verbum *NUGĒ*, plura etiam, quàm vno latino simplici nomine reddi possent, comprehendens, mutato tantum sine, vt Hebraicè pronuntiat, reliquit; id quod idem relatiuo masculino adiuncto indicauit. *Qui à lege, &c.* facile enim arguitur ad personam, non ad rem nomen *nuge* referri. significat autem *nuge*, afflictos, miseros & remotos, remotos, inquam, à lege siue, vt Hebraicè est, à *condicto*, præscripto, constitutoque tempore. quod si vno verbo à lege non longè alieno vertere velimus, sanctione dicendum arbitror. ex quibus rationibus illud efficitur, vt de gentium vocatione hic locus exponendus fuerit. *Qui cum fuerint olim sine Christo, alienati à conuersatione Israël, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo: postea in Christo Iesu, qui aliquando longè erant, facti sunt prope in sanguine Christi. hos ad eandem cum Israëlitis ecclesiæ communionem primum congregados sibi Deus recipit.* [*Quia ex te erunt, Hebraicè à te erunt.*] quod præ & prius aliquando significat, vt Iusti ficata est sapientia à filiis suis, id est, præ filiis suis. Gentes itaque oēs primū vocandas admittendasque esse dicit. [*vt non ultra habeas super eis opprobrium.*] Magno opprobrio gentibus Israëlita olim insultabant. nihil enim detestandum magis aut infame, quàm gentium & incircuncisorum nomen habebant. Effunde, inquiunt, iram tuam in gētes quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum non inuocauerunt. & huiusmodi passim exprobrationum contemptuumque exempla apud Israëlitas multa iuuenire est. Nullum verò huiusmodi probrum gentibus, ad euangelij lumen, veri que dei notitiam, & gratiæ communionem vocatis per Israëlitas, sed neque per ecclesiam obiectandum esse ait. cui nulla ab his suspicio, nulla fraus, nullum malum metuendum sit, in pacem, concordiam, atque adeo in eandem societatis communionem coniunctis. Id autem peccatis & sceleribus, atque spiritualibus hostibus, qui ecclesiam infestauerunt, extinctis, amotis & profligatis præstandum esse Deus declarat. [*Ecce ego interficiam omnes qui affluerunt te in tempore illo.*] Spirituales hostes, per quos bellum ecclesiæ allatum est, omnes interficiendos, vel, vt ex Hebraico clarius vertimus, conficiendos esse dicit, ita vt peccatorum mole deposita, & diaboli iure omni, vel tyrannide potius extincta, gentes in ecclesiæ & fidei obsequium captæ vltro addantur. id verò cum expeditum fuerit, [*saluabo claudicantem, & eam que eiecta fuerat, congregabo.*] Israëlitarum gentem duabus tribubus minorem, variis orbis partibus dispersam, claudicantis nomine significat. Iudæorum verò, & Beniaminitarum tribum, quæ vna Iudææ appellatione continetur, eiectam dixit, quod hæc maximè gens ob nefariam Christi & euangelij repullam, repudiata abdicataque, & in reprobum sensum à Deo iustissimè tradita fuerit, sicut scriptum est: *Quia repulistis verbum hoc, idcirco erit vobis iniquitas hæc quasi interruptio cadēs.* Alterum igitur populum vbiicumque terrarum fuerit, diuinæ misericordiæ & Christiani euangelij virtute feruandum; alterum verò, qui eiectus & abalienatus fuerat, in suam gratiam restituendum, maximisque beneficiis benignissimisque modis accipiendum sibi Deus promittit. ex qua re illud eueniet, vt perlata antea apud omnes nationes cum maximo dolore & dedecore ignominia, magna laude & gratulatione mutetur.

Et ponam

Et ponam eos in laudem & in nomen, in omni terra confusiois eorum.

ISRAELITÆ, & in his maximè Iudæi vbiicumque locorum versantur, omnium hominum miserissimi, obscurissimi, contemptissimi que sunt, adeo, vt præ nationibus alijs neglecti maximè, desertique, imò & exagitati à Deo esse existimantur: id quod illi in deprecationibus suis assidue queruntur. Horum tamen ex diuina misericordia, conuerso statu, maxima infamia in maximam gloriam conuertenda est. Vt enim ex illo quondam infido, atque diuinis vocationibus pertinaciter renuente populo, quidam Apostoli & discipuli extiterent, qui ardentissimo Christianæ pietatis studio & exemplo magnam gloriam adepti sunt; sic futurum est, vt restitutus in diuinam gratiam populus omnis, cum summa Christiani nominis gloria apud omnes gentes commendetur, sicut scriptum est: *Quod si delibatio sancta est & massa, & radix sancta & rami.* *Nomen, famam & gloriā, tū* Hebraicè tum Latine significat, vt: Vocauerunt nomina sua in terris suis. & illud:

Horrenda latè nomen in vltimas Extendat oras, &c.

Celebrem igitur atque illustrem Israëlitarum in diuinam gratiam conciliationem fore Vates docet, eaque spe præsentem miseriam consolatus, atque ad extremum perferre hortatus, certam ratamque diuinam promissionem fore confirmat.

In tempore illo, quo adducam vos, & in tempore quo congregabo vos: dabo enim vos in laudem & in nomen omnibus populis terræ, cum conuertero captiuitatem vestram coram oculis vestris, dicit Dominus.

V T R O S Q V E, & Israëlitas, & Iudæos, distinctis verbis indicauit. [*quo adducam vos.*] Israëlitarum dispersionem in vnam fidei, ecclesiæ, & baptismatis communionem adducendam. [*congregabo vos.*] Iudæos in gratiam conciliandos interpretamur, quos à miserima peccatorum seruitute in spirituales libertatem vindicatos, pro illa, in qua iacebant, humilitate illustri nomine ornandos esse dicit. [*Cum conuertero captiuitatem vestram.*] Hebraicè eodem nomine captiuitatem, & captiuitates vestras, dicitur, vt varium & multiplex seruitutis genus ostendatur, namque præter externam miseriam, quam alij ex vtroque populo aliter ferunt, duriores esse Iudæis partes, ob indurationem & abalienationem, docuimus. Quod verò additum est, [*Coram oculis vestris,*] magnum illius libertatis, & rerum mutationis mysterium indicat, quod ijs duntaxat apertum exploratumque esse potest, qui sensu proprio & periculo in seipis facto, quid sit veterem hominem cum actibus & concupiscentijs suis deponere, nouerunt. Cæteris verò omnibus cognitu difficillimum fore arbitramur. maximi enim operis fuerit ostendere, quemadmodum durissimæ seruitutis onere deposito, viuentes & sentientes homines, mortui tamè peccato, viui verò iustitiæ & Deo, diuinam illam libertatem agnoscant. quod vt sine diuina virtute experiri, sic etiam sine diuino auxilio, & magna quadam diuini spiritus indicatione nemini vel intelligere omnino, vel apertè explicare contingit. Hæc ex illis summæ sapientiæ rationibus vna est, quam inter perfectos loqui & tractare sese apostoli profitebantur, quæ abscondita est: quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram. Eam autem rem quod maximi momenti, & singularis cuiusdam excellentiæ esset, maiorisque cognitionis, quàm vt humani animi sensu, & cogitatione percipi posset, suo tempore tamen explicandam, atque re ipsa docendam confirmandamque. Deus ipse promittit, & in sese recipit. [*Dicit Dominus:*] *Nomen Dominus, tetragrammaton est, quod ad misericordiæ rationes, atque ad dictorum conuentorumque constantiam & veritatem confirmandam frequentissimè appellari docuimus, atque in maximis promissionibus præstandis commodissimè adhiberi. Huc autem pertinet, quod apud Mosè Deum ipse de sese professus declarauit: Ego, inquit, Dominus qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotenti: & nomen meum A DONAI, non indicaui eis. cui sit honor, & gloria, & laus per infinita seculorum secula, Amen.*

Madridi in Hispania mense Ianuario, Anni Christi, 1768.

IN SO-

Ode tricolos tetraſtrophos.

ET feruens pietas, & populi mei
 Antiquum ſtudium, ſancta q̄ veritas
 Vatem dicere cantu
 Rerum mira iubet nouo:
 Qua vel nota valent addere maximos
 Virtutis cumulos, & ſapientia,
 Vel neglecta beata
 Vita perdere pramium.
 O qui ſidereum prouidus athera,
 Qui terras, pelagus, qui vaga flumina
 Aquis legibus ornas,
 Et certa reficis vice.
 Qui mundo ſapiens principium nouo
 Inducens tenebras lumine fulgido
 Mutas, ordinibusq̄ ue
 Res exſtare iubet bonis.
 Atque anni vario tempora pondere
 Libras, & proprijs lumina curſibus,
 Cuncta & ſecula miris
 Conſentire facis modis.
 Quod nox pura refert, aſtra nitentia,
 Et forma, & ſpatijs diſſona commodis,
 Certo nomine dicis,
 Munusq̄, & numerum tenes.
 Sic diſcors vario conſtitit ordine
 Rerum compositus terminus & decor,
 Et ius omnia ſanctum
 Auctoris retinent ſui.
 Quod ſi tranſpoſitis legibus undique
 Diſpenſata parent munerum vertere,
 Terris protinus altis
 Subſtratus iaceat polus.
 Idem condiderat ſimplicius genus
 Caleſtes animas arbitrio ſui
 Firmanda ingenia amplo
 Cali munere milites.

Et quos

Et quos de tenui puluere finxerat
 Mirandis opifex artibus omnium
 Terrarum dominos &
 Monſtroſi maris arbitros.

Hos (namque athera participes dedit
 Mentis eſſe) magis perpetuo pios
 Conſeruasse decebat
 Commiſſas fidei vices.

Sed ventosa mala cura potentia
 Sublimes animos vincere fortior
 Duro perdidit altum
 Caſu Luciferi gregem:

Auſi precipiti conſilio polum
 Attentare ſuper lucida ſidera,
 Aequalémque Tonanti
 Affeſtaſſe locum patri.

Aſt vltrix ſcleris pœna gigantic
 Deiectum è ſuperiura ſedibus aureis
 Nigras precipitem dat
 Inferni in tenebras lacus.

Iam nec priſca minus noxa parentibus
 Primis perniciem protinus attulit,
 Et fatale nepotum
 Pomum viſceribus nocens.

Poſt primam generi peſtiferam luem
 Fœcunda, heu, ſclerum ſecula turpium
 Juſtas numinis iras
 Pœna vindice ſentiunt.

Effuſisq̄, diu nubibus & mari
 Viuentum penitus deſerat genus,
 Unus ni Pater inſons
 Cauiſſet monitus malum.

Poſt hac aſiduo mundus & arduo
 Exemplo didicit iuſta nocentium
 Pœna pondera certo
 Cali conſilio dari.

Si quemquam excipiat ſupplicium graue
 Concepti ſcleris dum furit, & breuem
 Ætatem volat: hunc ſed
 Carcer perpetuus manet.

Q̄

Obscuris

Obscuris ubi mors ignibus horrida
Commiscens picibus sulphura pinguibus
Exercet face nunquam

Exstincta meritum gregem.

Ille idem proprio numine prosperis
Aptus consiliis perpetuo bonas
Pacis cogitat arteis,
Et grato studio fouet.

Et clemens placidum nomen ab ultimis
Ducens principis orbis in ultima
Nullo secula fine
Parcit supplicibus suis.

Idem & magnifici propositi tenax,
Distorumque memor providet & cauet,
Cui se cunque benignum
Dixit, cui facilem fore.

Sed quo me aquoribus cymba patentibus,
Et nullis penitus littoribus mari
Concluso rapere audax
Remis inualidum paras?

Quin magnis potius muneribus Dei
Augeri, atque animo perpetuis frui
Poscam supplice voto,
Quam tantum temerem sacrum.

BENE-

BENEDICTI ARIÆ MONTANI
HISPALENSIS IN HAGGÆVM PROPHE TAM
DE RECTA EXPETENDARVM RERVM
RATIONE PRÆFATIO.

Nihil profecto magis ad humana negotia strenue gerenda feliciterq;
expetenda conducere posse arbitror, quam illud sapienter providere,
quod agentibus primum ante oculos proponendum, & unde po-
tissimum agendarum rerum initia ducenda, quis in iis ipsis ordo ac
modus sit commodissime statuendus: namque bona prudentia vir-
tutis pars, in statuendis bonorum finibus & terminis, atque in ea-
rum, que ad hos fines deponere possunt, rerum actionumque delectu habendo spectatur:
neque enim omnia, que hominibus bona iudicantur, equalia inter sese sunt, sed in vario
bonorum genere, alia aliis, & natura sua, & ad hominum utilitate relata, longe & mul-
tum ad usum dignitatemq; præstant & antecellunt: id quod vel de vna sapientia hu-
manorum in hac vita bonorum facile principè merito prædicatum est. Et letatus sum in
omnibus, quoniam antecedebat me sapientia: & ignorabam quod omnium bonorum ma-
ter est: Ergo cum non eadem bonorum dignitas, neque vis eadem sit, consultissimum pro-
fecto fuerit, quodnam genus maxime unicuique nature commodum sit, diligenter im-
primis perspicere, & quis etiam optimus finis ad quem agendarum rerum rationibus
accommodatis ex animi sententia negotium succedat. In omni autem bonorum genere
nullum est, quod vel natura sua, vel ad hominum utilitatem relatum cum divina na-
tura comparari vlla ex parte possit: nam cum illa summum bonum, atque omnium
aliorum fons & origo sit, tum rationis participi nature, qualis homo corpore & ani-
mo constans est, maxime proprium bonum esse iudicatur, siquidem id unicuique nature
præstantissimum, & maxime proprium bonum est, a quo natura ipsa maxime au-
geri & perfici potest. Humanam vero naturam vnus Dei virtute & efficientia per-
fectissimum dignitatis, felicitatis, & ornamenti sui gradum obtinere posse ex eo
ostenditur, quod ad illius imaginem similitudinemque ab initio condita cum fuerit, aut
cum exemplari ipso, maxime conformari, aut quam proximè ipsi accedere herereque
desiderat. Atque hæc vnica & maxima res est, ad quam omnes, qui vera sapientie ra-
tiones tenuerunt, contento studio cursuque venire cupiebant. Quid enim mihi est in
celo, & a te quid volui super terram? defecit caro mea & cor meum, Deus cordis mei
& pars mea Deus in æternum. Neque verò contingere non posse putandum est, vt
humana natura que (si cum Deo comparetur) abiecta omnino & infimæ sortis iudica-
tur, eò dignitatis peruenire possit, vt vel persimilis Deo sit, vel intimè adhareat.
Quamquam enim id longè abesse ab hominum humilitate videatur, tamen diuina vir-
tute & gratia effici posse cognouimus, vt infima nostra hæc ab illa præstantissima Dei
natura, mirabili quodam modo suscepta atque immutata in suæ virtutis conformationem
perficiatur. Ut enim ignis efficientia & vis aliarum rerum omnium, quas proximè
contingit, naturam arreptam & superatam incendens in sese transformat, à nulla
eadem tamen transformatur, sic Deus hominum mentes ad se rapere, atque inenarra-
bilis excellentie communicatione secum coniungere, neque vlla virtutis infirmitate
prohibetur, neque humane nature ineptitudine impeditur. siquidem ad exemplaris
similitudinem quam proximè accedere exempli nature non repugnat, cum præcipue
infinita exemplaris virtus, magnaque erga exemplum suum dilectio & cura inter-
cesserit. Neque verò hoc Deum ipsum nolle putandum est, qui suam de hac re erga ho-
mines voluntatem benignissime declarauit. Et deliciae meæ esse cum filiis hominum: nunc

Plato in Pa-
menide.

Plotinus
Anst. lib. 2.
de octu &
interitu.

Psalm. 72.

Proverb. 8.

ergo filij audite me, & c. Atque adeo hoc suum consilium, hoc propositum semper fuisse, idem ipse apud Vatem proficitur. Ego dixi die istis, & filij excelsi omnes. Cuius quidem rei manifestum exemplum, idem Deus orbi spectandum, hominibusque ipsis in sese sperandum edidit, cum Verbum suum unigenitum carnem factum nobis exhibuerit, habitareque in nobis curauerit. Quia ex re humana natura eam dignitatem consequuta est, ut idem Deus atque homo verissime dici predicarique possit. Eius vero dignitatis communionem & societatem ceteris hominibus modo sancte & legitime quaesitam, propositum esse, accipiendamque fore, sanctissimorum virorum testimonio confirmatum est, ut si non natura certe gratia & veritate dii & filij excelsi habeantur, & sint, atque ad diuinam quandam humano sermone inenarrabile spiritus sui communicatione et largitione cooperentur. Videte, inquit Ioannes, quale charitatem dederit nobis pater, ut filij Dei nominemur & simus. Quotquot enim filij eius unigenitum ritum & legitime receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, de cuius plenitudine omnes accepimus, & gratiam pro gratia. Cum itaque Deus maximam & prestantissimam hominibus bonum sit, id imprimis optandum querendumque est, quod ubi nactus adeptusque fueris, nihil omnino desiderare ulterius possis, ut scriptum est: Mibi autem adherere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam. & illud: A fructu frumeti, vini & olei sui multiplicati sunt: in pace in idipsum dormiam & requiescam: quoniam tu Domine solummodo in spe constituisti me. Neque vero finem ipsum et bonum summum, agnoscere optarique satis hominibus fuerit, nisi illud etiam studiosè prouideatur, quibus potissimum rebus & modis querendum sit. Vehementer enim in ea re falli atque errare posse homines, ut pro certis incerta consilia inuentes a proposito, constitutoque sine longe nimium abducatur, eodem ipso admonente, atque indicante Deo docentur. Utinam atque attendisses mandata mea, facta fuisses quasi flumen: pax tua & iustitia tua sicut gurgites maris. Nulla autem alia re vel melius, vel commodius certa hominibus ad felicitatem via, quam sancta & casta religionis procuratio, & pietatis exercitatione munitur. Religionem autem & pietatem, rectis erga Deum & homines prestandis officiis definimus, ut scriptum est: Religio munda & immaculata apud Deum & patrem haec est: Visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & proximum tuum sicut teipsum, & c. Atque incertas & obscuras priuatorum hominum opiniones (quas perditionis sectas Apostolus nominavit) a religionis nomine & ratione prorsus excludimus: pura vero & simplice pietatis cultura, a sacra & catholica ecclesia ex diuinis libris accepta atque explicata agnoscimus: ne quis videlicet nouis commentis aut priuatis cogitationibus insolenter exultet, sibique religionis nomine plaudeat, cum a vera pietate & catholice fidei comunione longe sit alienus. Verum enim uero magna hominum pars, etiam eorum qui Dei atque diuinarum rerum, sacrarumque librorum notitiam habent, hoc stultitiae vitio laborat, ut neque rectam de bonorum finibus existimationem recipiat, neque si maxime intellexerit, quae quibus praestet, rectam tamen veri inueniendi boni viam muniat & insistat. namque ut summum bonum maxime expeti, sic quaecumque eodem conducunt, imprimis cognosci, parari atque expediti oportuerit, sicut scriptum est: Primum querite regnum Dei, & iustitiam eius. Contra euenit, ut humanae caduceae & infimae res prima omnium maximo & contentissimo studio, diuina vero postremo loco minima cura atque opera a plerisque hominibus querantur. Etenim cum optima vitae omnis & temporis pars, maxima etiam consilia, cogitatio, actiones, operaque omnis fere in iis exquirendis rebus consumatur, quae ad mortalis vitae huius comoditates falso plerumque expetuntur, ex eo manifeste consequi videtur, homines vel prima & maxima bona in eiusmodi comoditatibus, diuini operibus, potentiaque collocare, vel si aeterna istis prestare putent, sibi tamen ipsis re ipsa atque omni vitae usu dissentire, qui in bonis, quae vere prima sunt, minimum, istius vero quae vel nulla, vel postrema habeantur,

habeantur, plurimum consilij, studij atque operae impendant. de quibus illud merito decantetur: Nec fideles habiti suat in testamento eius. Ceterum quicumque de diuinis & humanis rebus recte & sapienter iudicauerit, illud sibi proposuerunt, ut quae ad religionem pietatemque pertinere intelligerent, imprimis curarent. Humana vero, & maxime quae ad priuata sui ipsorum comoda spectarent, vel omnino negligenter, vel postremo loco agenda tractandaque reseruarant. Atque hoc modo & ordine generalis rebus constituto omnia recte fieri posse, feliciterque ex animi sententia succedere putauerit. itaque ultra rectam ac legitimam officiorum ac munerum suorum administrationem, ultra pietatis & publicae utilitatis curam templis & aris construendis, aliisque ad diuinum cultum spectantibus vacabant, intelligentes nimirum fore, ut Deum, cuius rem atque honorem sibi primum proposuissent, propitium ad cetera omnia cum priuata, tum publica feliciter obeunda haberet: id quod aliter vel cogitari, vel agi summa peruersitatis esse iudicauerunt. Atque huius consilij & studij frequentia ac illustra in omnibus diuinis sapientiae libris exempla sunt, ut illud: Sicut iurauit Domino, notum uouit Deo Iacob: si introuerit in tabernaculum domus meae, si ascendero super lectum strati mei, si dederit somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem: donec inueniam locum Domino, tabernaculum Deo Iacob, & c. Verum ut ad nostra tempora sermo reuocetur, si de hac etiam causa dicendum hic sit, profecto recte perspecta & examinata re, omnis ratio haec deprauata esse facile deprehenditur. Quotus enim quisque est, a quo priuatis publica, sacra prophanis anteponantur? a quo diuina non modo non diligentius, sed pari diligentia suscipiantur & curentur. Videre est passim templa uiuentis Dei inopia & Christianorum hominum, qui sacra templaque & tueri possent, & deberent, negligentia ruere, & excidi penitus, cum tantis incommodis, cum tot hostis Christianam religionem oppugnatis artibus, technis & dolis, vel non occurratur omnino, vel ea ratione occurratur, non ut animorum saluti praecipue, sed ut priuatis mundi communitatibus imprimis consuli intelligatur, ut vera ac propria nostrorum temporum illa querela sit: Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus: dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum! Videre est tantum inopum & pauperiorum hominum numerum, qui praeter magnam uerbi Dei, et rectae animorum institutionis penuriam, ingenti etiam victus parandi sibi necessitate laborant, ut de utroque genere illud verissime Ieremias questus fuerit: Paruuli petierunt panem, & non erat qui frangeret eis. Neque minus graue illud exemplum est, externum religionis cultum negligi, & maiori ex parte labefactari, adeo ut templa, ara, sacerdotia, & quae ad haec referuntur multa non modo noua rarius multo statuuntur, sed quod maxime dolendum est, plurima ex his, magno cum maiorum nostrorum pietatis exemplo instituta atque erecta olim, nunc vel omnino neglecta pereant, diripiantur diruanturque, & ad propria commoda alenda, augendamque potentiam traducantur. huius autem rei rarissima & paucis cura est: illarum autem plurimis & frequentissima, edendi, bibendi, edificandarum domorum, nubendi, & nuptui tradendi studiis semper vacare. Et querimur interim temporum tempestates & procellas, miramur populorum dissensiones, & ciuium discordias, hostium in nos impetus timemus, illatas nobis priuatum iniurias lamentamur, cum propulsatorem omnis mali, bonorumque omnium auctorem & principem Deum corruptissimis cogitationibus & studiis, atque multiplici impietatis genere a nobis abalienauerimus, sicut scriptum est: Peccata uestra prohibuerunt a uobis bonum. Huiusmodi autem de bonorum finibus constituedis, & de recta studiorum ratione a nobis institutum sermonem Haggaeus propheta in suorum temporum homines peroratum, ad nostram utilitatem scriptum reliquit. Cuius grauiissimas uerborum & sententiarum rationes exposaturi, argumentum exponemus, inuocato imprimis eodem, a quo dictata haec fuere, diuino spiritu, ut eius benignitate auxilioque freti, sacrosancta mysteria haec utiliter explicemus.

Num vitæ necessitas vobis ipsis prius consulendum fuit, eum tamen diuina primùm, deinde humana curare oportuerit. Num facilis est plures vel singulas domos singulis, easque materia & opere sumptuosas, quam vnam omnibus ædificandam curari? atque neque vitæ necessitatem, neque paupertatem & inopiam excusare integrum est eis, qui ad luxum laqueatas cedro ædes sibi ædificant, quas & inhabitant: neque vlla sibi ædificandi necessitate vigentur, sed habitandi iam commoditate summo cum otio fruuntur. Oportuit autem priuarum rerum cura liberatos in publicam atque diuinam rem studiosè incumbere, sibi que principem suum Deum propitium & placidum, religionis & pietatis procuratore reddere. Quod si minus vos ipsam rerum & temporum sapienter cogitaram rationem sequutos orationis & consilij vestri pœnituerit, tamè periculis ipsis & damnis diuini de ista negligentia iudicij admonitos esse oportuit.

Ponite corda vestra super vias vestras. Seminaſtis multum, & intulistis

parum: comedistis, & non estis satiati: bibistis, & non estis inebriati:

operuistis vos, & non estis calefacti, & qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum.

HAETENUS, ab antecedentibus & coniuendis, atque similibus, nunc verò deinceps à consequenti euentu, cui cum antecedentibus maximè conueniat, arguit: ex quibus certissimam de diuino iudicio & voluntate coniecturam illis factam fuisse oportere confirmat. namque violata & neglecta diuina voluntatis culpam, communi quadam familiaris rei infelicitate & damnis, laborumque frustrationibus multandam esse, præter aliarum poenarum genera, diuina lex denuntiauerat. Quod si non audieris vocem Domini, ut custodias omnia mandata eius, & ceremonias, quas ego præcipio tibi, venient super te omnes maledictiones istae. maledictus eris in ciuitate, maledictus in agro, &c. Ad huiusmodi igitur cogitationem istorum animos reuocat Vates, ut ex euentu cum antecedentibus comparatione consilij studijque sui peruerſitatem facile existiment. [*Ponite corda.*] idem, quod apud Latinos, attende animum, significat. [*vias vestras.*] rerum agendarum rationes, antecedentia consequentiaque omnia, atque euentus. [*Seminaſtis multum, & intulistis parum.*] cum tamè rerum natura ita comparatum sit, ut agri plus multo quam accepert, cultoribus reddant. Quid ergo causè est quominus agrorum ingratitudinem ex culpa vestra & diuinæ offensionis rationibus interpretemini? [*Intulistis.*] linguae vsus obtinuit, ut ex vno verbo integra accipiatur sententia. maximè autem hoc in artium sermonibus obseruatur, ut in agricultura, architectura, medicina & pictura: eaque omnibus ferè linguis communis ratio est, ut facere, cum de arboribus sermo sit, fructum proferre significat, cum de religione, sacrificare, &c. sic inferre, fructus domum afferre, vel in horrea congregare. neque verò solum in fructuum perceptione, sed in vsu etiam infelicitatem illis deprehendi & sentiri Vates ait. [*Comedistis, & non estis satiati.*] quod omnia quæ ad vsu sibi parata essent, sua vi & naturali facultate, ex diuini consilij sententia, destituerentur: id quod ex vini etiam ratione arguitur, cuius magis, quam ciborum præſens vis & efficiencia est. namque vinum largius haustum ebrietatè continuè efficit: quæ res ipsum parcus ebibitum valere etiam arguit. quod verò inutile omnino atque inefficax sit, signum est, etiam plena amphora ingurgitatos, nunquam tamen inebriari atque obrui. Omnis autem alenda vitæ facultas cibo & potu, atque vestitu constat, illis vitæ reficiuntur, hoc mēbra fouentur, calorque natius temperatè conseruatur: sed tamen hac etiam vestimentorum vtilitate priuari illos ait. [*Operuistis vos, & non estis calefacti.*] Quamquam non cultiori solum, sed multiplici vestium genere fueritis induti, tamen perinde iuuamini, ac si nudi ageritis. atque hæc nimij & onerosi vestitus cura verbo infinito Hebraicè indicatur. [*vestire, inquit, & non ad calefaciendum.*] cum laneæ vestis natura ad fouendum calorem idonea maximè sit, nec feliciore hoc in genere condicione pauperiores vtuntur: quibus victus ratio solo labore constat. ij enim acceptæ ex labore mercedis infelicitate æquè premuntur, atque ij, quibus fundi & agri annonam suppeditant, ut non casum, sed offensi & irati numinis consiliū interpretari oporteat. [*Et qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum.*] Magno labore inutiles questus à pauperiorib. fieri, prouerbialiter oratione significat: perinde enim pficere mercedes ait, ac si in sacculum pertusum missæ fuerint, ex quo, mox ut concluduntur, imprudentibus decidunt,

decidunt, & non sine magno Domini ipsius dolore pereunt: cui tātus labor frustra fuerit consumptus. Ita adeo communem omni populo, atque in omni rerum genere infelicitatem, non casum, sed offensi atque irati numinis iudicium & animaduersione interpretari oporteat, quod ob communis omnibus rei violationem vel negligentiam acciderit. nulla autem res æquè pauperibus & diuitibus communis, atque religio est. Igitur vel hoc vno argumento templi ad pietatis cultum ædificandi, & pietatis neglectæ culpa sese premi intelligere potuerant & debuerant. Atque oportuit corda atque animū ad hanc rem cognoscendam attendere. Verum enimvero studiorum & laborum infelices euentus, in magnam felicitatem conuerti posse hoc vno pacto docet, ut religionis res & templi ædificatio diligenter & sanctè curentur. namque diuinarum rerum certa & legitima obseruatio humanas omnes res commodissime producit & perficit: id quod cōtra euenit si secus agatur. has enim sequi, illas præire semper oportet. Igitur ad suam ipsorum rem rectè & ritè putandam illorum animos Vates reuocat & exhortatur.

Hæc dicit Dominus exercituum, ponite corda vestra super vias vestras.

15 HOC est, consulite sapientius, & provide rebus vestris, quas hæctenus ob religionis negligentiam vltore Deo detritissimas experti estis. his, autem commodissime consulitis, diuini prius honoris & dignitatis, quam humani commodi rationes procurando: id quod euentu ipso probabitur.

20 *Ascendite in montem, portate ligna, & ædificate domum: & acceptabilis mihi erit, & glorificabor dicit Dominus.*

NON tam rerum magnitudine & sumptu, quam colentiū obsequio & studio delectari se Deus declarat, qui facili materia & comodo magis atq. breui, quā diuturno opere domū sibi parari ædificariq. iubet, quā sibi illisq. faulta fore in sese recipit. Neq. verò de lapidibus excindendis artificiosè, expoliendis vlla mentio fit; sed quod factu ac paratu facilissimū est, ligna in montē ipsum Moriam cōportari, quibus muri & tectū præcipuè contignētur: eamq. domū vbi sarta rectaq. fuerit, sibi gratissimā fore, maximoq. felicitatis publicè edito exēplo, magis quā opere ipso amplificandam pollicetur. namque in eam venturū Messiam suum subindicat, cuius aduētus salutem publicam omni orbi allaturus, ad diuini nominis gloriam & sanctificationem pertineret. [*Acceptabilis mihi erit.*] quamquam materia & opere longè quā prior illa, minor sit. [*Et glorificabor, dicit Dominus.*] Promissionè gloriæ tēplo ipsi ex sua ipsius gloria redundātis futuræ hæc oratio habet. Est autem magnū in Hebraicis literis hoc loco mysteriū: nam verbū *et glorificabor* ea ratione scriptū est, ut Latine, [*Et glorificabor, & glorificabo eam:*] sic tamen scriptum est, ut glorificabor integrum sit, glorificabo eā, non item integrū. atq. illud huiusmodi mysterio significatur, diuinā gloriā ex Iesu Christi aduentu, rebus gerendis, obeunda morte, resurrectione, ex mortuis, paraclēti spiritus missione, ex omni denique promissi beneficij genere plenè atq. integrè constantè fore. Huius autem tēpli in quo hæc omnia edenda fuerint, magnā quidē esse, non tamen integrā, planeq. absolutā, quandoquidē tanta Dei beneficia ab iis, qui templū illud frequentarēt, minus diligētè, quā oportuerat, perpenſa, & minus gratè accepta, imò, quod nefariū omnino fuit, à pleisq. illorum repudiata sunt, sicut scriptū est: In propria venit & sui eū non receperunt. Quæ quidem res in causā fuit, ut & Iohan. I. tēpli & gētis ipsius dignitas atq. amplitudo omnis euerteretur. Id quod quāuis Deus cognouerit, præuiderit, atque oratione ipsa significauerit, nihil tamè obstitit, quo minus re ipsi quod ipsorum fuerat, hoc est, fidem & pietatem integrè & legitime, at ipse tamen quod suum erat, hoc est promissa sua diuina plenissime præstaret: quæ ad eos saltè pertinerent, à quibus libenter & gratè susciperentur, sicut scriptū est: Quotquot autē receperunt eū, dedit eis potestatem filios Dei fieri, &c. Igitur magnā non solum animorum (quæ præstantissima est) sed familiaris rei felicitatem Ierosolymitanis religionis cultū & tēpli ædificationem sedulo procurantibus Deus pollicetur: magnam ruinus infelicitatem negligētibus, atque priuata & prophana cōmoda publicis & sacris rebus anteponētī populo minatur.

35 *Respexistis ad amplius, & ecce factum est minus: intulistis in domum, & exustis illud: quam ob causam dicit Dominus exercituum? quia domus mea destrata est, & vos festinat is vnusquisque in domum suam.*

EARVM quæ ante hac fuerant illis rerum imaginem ante oculos proposuit: nunc vero earum quæ sequentur, nisi diuinæ religioni pure & legitime consulatur, multo deteriori futurâ esse denuntiat. namq. omnē periuicendæ miseræ spem, qua in miseris rebus homines ali solent, irritâ fore confirmat. [Respexistis ad amplius, & ecce minus. Hebraicè & Chaldaicè infinite profertur verbū, sic: Respicere ad amplius, & ecce ad minus.] Ipsa sermōnis ratio illorū res magis indies deterendas fore significat. namque articulus ille, siue prepositio, Ad, vltiore motū indicat, Hispanè, *Mirar à de lante y caminar paratras.* [Et intulistis in domum, & exufflabo illud.] Præteritum coniunctione *Vau*, apposita, diuus Ieronymus, ceteriq. omnes qui Hebraicè dedicere, pro futuro accipiūt, [Inferetis in domū, & exufflabo illud.] Ipsum vero verbū aspiceret, siue vt in Hebraico proprie est, faciem intendere, futurarū rerū prospicientiam atque vltius tendēdi consiliū conatumq. significat. namq. iter agentibus familiare est, vt: Intenderunt faciē inde, & abierunt Sodomā. Gen. 17. Deut. 1. &: Vos autē intēdite, & abite in solitudine, &c. [Et exufflabo.] Cūm Deus iratus ignē cōsumentem se esse dixerit, quicquid in agro studio & labore vix conquestum comportatumq. domū fuerit, halitu suo exurendū & debilitandū ita esse ait, vt inane prorsus atq. inutile reddatur. est autē verbū hoc in loco ex illa ratione: Ecce ego creauī fabrū sufflantem in igne prunas. Porro Chaldæus paraphrastes orationem hanc à translatione ad simplicitatem more suo aperte reduxit. Et ego, inquit, mittam in illud maledictionē. Atque tantæ calamitatis causam, ædificandi templi cessationem, & priuarum rerum curam esse Deus ipse definit. quandoquidē naturę cursum certo modo & loco constanter impeditum non nisi ex diuino consilio & iudicio interpretari sapiens & prudens vir possit, maximè si cum prædicta & explicata causa euentus ipsi, vt denūtiati fuerint, cōueniant. [Quam ob causam? nisi quia domus mea deserta est, & vos festinatis vnusquisque in domum suam.] [Festinatis.] Magnam priuarum rerum curam, sollicitudinem atque assiduitatem hoc verbo significauit, cūm diuina & publica imprimis, postremò autē priuata curari oportuerit. Hanc verò studiorum peruersitatem quanta rerum calamitas consequutura sit, statim Vates denuntiat.

Propter hoc super vos prohibiti sunt cali, ne darent rorem, & terra prohibita est ne daret germen suū: & vocaui siccitatem super terrā, et super montes, & super triticum, & super vinū, & super oleū, et quacumque profert humus, & super homines, et super iumenta, et super omnem laborem manuum.

OMNE hoc, cui mundi celiq. nomen inditum est, in hominum comoditates atque vltus conditum esse diuina philosophia docet. Cælum celi Domino, terram autem dedit filiis hominum. namque fingendo ad imaginē & similitudinē suā ex terræ limo homini commodissimā domū, atq. omnibus rebus quæ ad vitā victumq. necessarię sunt, affluentem parare & cōstituere Deus voluit. de qua nobis eodē propitio aliās differendum erit. Merito autem cōmunis hominū cura & prouidentia à Deo remittitur: vbi exigua quædam diuino cultui sacrandæ ædes, propter priuatæ rei curam negligitur. Hoc autē malū non omnibus nationibus aut locis, sed iis tantū qui neglectæ religionis culpa teneantur, euenturum esse ait. Quod priuatē allatum certam diuini iudicij sententiam arguere testariq. possit. [Prohibiti sunt cali, ex diuinæ sententiæ decreto, ne darent rorem,] ne rorem quidem, qui neque in grauissimis & sterilissimis annis, ipsa etiam æstate, deficere solet, cælum regionibus dabit, nedum oportunas pluuias & imbres fuerit suppeditaturum; & terræ etiam natua vis ad plurimas generandas, ex seseq. producendas res, maximè verò plantarum herbarumq. genera omnia, sicut scriptū est: Germinet terra, &c. Vobis ne quicquam commodum aut vtile proferat, prohibebitur: id autē quomodo effici possit statim declaratur. [Et vocaui siccitatem.] Præteritū pro futuro coniunctione addita. [Super terram,] Super Israëliticam religionem, quæ quanquam celi soli que natura, & diuino præcipue beneficio beatissima olim fuerit, nunc tamen ob cultorū culpam efforta & sui dissimilis euadet. Idem enim Deus, qui priuatīs beneficiis regioni illi cōsulerat, sterilitatem sese deinceps vocaturum dicit, quæ cūm præter naturam & consuetudinem accidat, diuinam vltionem & vatum predictionibus cōsentaneā restatuta sit. [Siccitatem.] Hebraicum verbū H H O R E B ariditatem, consumptionē, sterilitatemq. significat. atque adeo natuæ rerū virtutis defectionē & abscisionē dicere possumus, si rem ipsam describamus, cuius illud apud diuinum Vatem exemplū est: Posuit flumina in desertum

fertum, exitus aquarum in sūm, terram fructiferam in falguginem à malitia inhabitatū in ea. Illud verò annotare libuit, magnam in ipsis Hebraicis verbis vim esse, quam latine reddere minime plene possumus, namque culpa annotatione pœnæ ratio pronūtiata est. Vbi nos legimus, quia domus mea deserta est, Hebraicè dicitur, quia domus mea Hharch, nō ergo immetitō Hhoreb sibi vocanda esse dixit. Eam verò communē omnibus & summis & infimis locis fore confirmat, vt neque sponte sua, neque ex humana industria & labore vtile quicquid proferant, [terram,] cam posuissent, qui ob sūm, humilitatem influentium de cælo imbrium & niuium rorisque vim commodius percipere atque retinere solent. [Super montes,] quorum natura frigidior & humidior cūm sit, ariditatem & sterilitatem minus metuit. Ipsa quoque plantarum genera natua illa germinandi proferendiq. fructus vi, quæ pollent, deserta fore ait, neque verò magis eam agriculturæ partem, quæ humana industria, iumentorumq. labore constat, valituram ostendit. [Et super homines, & super iumenta.] Boues, capros, asellosque exponimus, quibus rusticæ rei ratio administratur, sed & non minus inutilem fore laborem dicit, quicunque in mercatura & quæstuaris artibus consumatur. [Et super omnem laborem manuum.] Ita fiet vt omni ex parte cumulata infelicitas diuinæ religionis neglectionem vlciscatur. Hac autem Vatis oratione Iudæorum animis, de ædificando templo cogitatio iniecta fuisse narratur, magna enim diuini verbi, maximè spios natura fuerit magistratum animos, in permouendo populo, vis atque efficientia spectatur.

Et audiuit Zorobabel filius Salathiel, & Iesus filius Iosedec, sacerdos magnus, & omnes reliquia populi vocem Domini Dei sui, & verba Haggaï Propheetæ, sicut misit eum Dominus Deus eorum ad eos: & timuit populus à facie Domini.

IPSA RV M primum contemplatione rerum admonitos diuinæ legis & præceptorū rationem agnouisse narrat, quod ea, quam hactenus experti essent, infelicitas eum propositis ob religionis neglectionem pœnis vehementer, conueniret, atque ipsos violatæ pietatis reos teneret. hæc illius orationis sententia est: [Vocem Domini Dei sui.] Porro autem præteritis periculis, atque orationis grauitate, & dicentis etiam auctoritate adductos esse ait, vt fidem diuinæ legationi haberent, atque propositis futuræ infelicitatis minis ac periculis territi, & diuinæ voluntati obedire, & sibi ipsis cōsulere cogitarent. Hoc est quod dicitur: [Et verba Haggaï propheetæ, sicut misit eum Dominus Deus, &c.] Hæc oratio certam illis legati legationisque fidem fuisse significat. [Et timuit omnis populus à facie Domini.] Religionem imprimis, deinde verò agendæ rei cogitationem futuri infelicitatis metu iniectam illis fuisse narrat. cæterum quia tum regia auctoritate, tum vicinorum metu ab opere reuocari poterant, oportuna oratione & exhortatione, atque securitatis promissione à Vate incitantur.

Et dixit Haggæus nuntius Domini, de nuntijs Domini, populo dicens: Ego vobiscum sum, dicit Dominus.

QVOS tempus ipsum & diuina iussio ad ædificandum templum hortaretur, nulla regiæ facultatis expectatione retardari, nullo hostium aduersariorumq. metu deterret, oportere docet, quippe quos Dei, cuius voluntas obseruatur, resq. agitur, inuolabili tutela & præsidio protectum iri certissimè esset credendum: id quod Vates ipse de Deo maxima fide promittit. Hæc autem oratio ad populū præcipue pertinet, quippe qui metu & negligentia maximè teneretur, vt superius initio dixerat. Vates, populus iste dicit, & cæter. [Nuntius Domini de nuntijs Domini.] Non priuatam, hoc est, suam, sed diuinam fidem legationis auctoritate promissioni adjunctam esse ait, quando Haggæus non suo nomine, sed vt nuntius Domini, hanc etiam inter cæteras sibi mandatas res nuntiauerit: [Ego vobiscum sum.] nihil vobis iussa diuina curantibus à Persidis rege, neque ab vllō alio homine, aut mali, aut damni metuere aut præcauere, sed securo animo esse Dominus iubet, qui suam, vobis sanctè ac, pure iussa & imperata agentibus, certam præsentemque tuitionem & gratiam pollicetur. [De nuntijs Domini.] quos diuino nomine & summa auctoritate certissimos asserbat.

Pfalms. 118.

Nuntios enim hoc loco mandata interpretantur. Ex hoc autem loco divina iussa atque precepta impauide teneri, curari atque agi oportere docemur, quippe, quorum diligens atque flagrans studium certum Dei protectoris auxilium cultoribus promittat, sicut scriptum est: Tunc non confundar, cum prospexero in omnibus mandatis tuis. His autem rebus omnibus reuerentibus ducis & sacerdotis ac populi animos, atque ad sacre legationis susceptionem iam permotos, divina gratia & numine magis incitatos, atque ad agenda rem firmatos fuisse Vates narrat.

Et suscitauit Dominus spiritum Zorobabel filij Salathiel ducis Juda, & spiritum Iesu filij Josedec sacerdotis magni, & spiritum reliquorum de omni populo: & ingressi sunt, & faciebant opus in domo Domini exercituum Dei sui.

DIVINAM gratiam quam consequentem theologi appellant, ijs praesto esse, quibus ea quae antecedens dicitur, non frustra fuerit oblata, locus hic plane admonet, atque illud praeterea docet summos rerum publicarum gubernatores, qui recte meritis suum gesserunt, ad ea, quae publicam rem attingunt, cognoscenda & curanda primos omnium diuina virtute auctos incitari informarique solere, maximamque ad permouendum populum efficaciam partem in horum exemplo esse positam. Deinde illud porro admenemur in religionis & pietatis rebus curandis, communem vtriusque magistratus & partis, & sacerdotum videlicet & laicorum sententiam & conspirationem, commune consilium & studium, communem denique operam esse oportere, ex eo enim fit, vt res melius procedat, & populus imperata libentius atque studiosius exequatur, si in ijs, quae pietatis & publicae rei sunt, nulla honesta re sibi dissentire vtroque magistratus intellexerit. Ingressi sunt. Ingressi hoc loco venire significat, quo verbo commune studium & cura atque sedulitas indicatur. In domo Domini exercituum Dei sui. Id enim opus iuste ac legitime susceptum, nomen Dei, cui magna cultura & pietas debetur, declarat: tuto autem & magna cum fiducia iniri Dei exercituum tutoris & propugnatoris appellatum nomen confirmat. Quo autem tempore primum opus ipsum publice coeptum initiumque fuerit, primo consequentis capitis versu indicatur. namque Hebraice hoc vaticinium, vt alia multa perpetua oratione scriptum est: Iatine autem ob legendi commoditatem intersectis capitibus distinguitur. quam rem ad sententiarum consequentiam tenendam obseruare plurimum praesepit retulerit. Maturatum autem opus fuisse constat, quod vicesima tertia die a prima Vatis actione inceptum est. Certum enim Dei consilium & voluntatem omni diligentia consequi semper oportuerit, sicut scriptum est: Maledictus qui facit opus Domini negliger.

Ierem. 48.

CAPVT II.

N die vicesima & quarta mensis, in sexto mense, in anno secundo Darij regis.

NONDVM peracto a prima Vatis legatione mense, materiam operi faciendo idoneam comportari coeptam fuisse narrat. namque aedificatio ipsa non ante vicesimam quartam noni mensis, vt inferius explicatur, incepta est: quo tempore aedificandi templi copia, ex Persarum regis consilio & decreto facta illis fuit, Deo incensus pietatis studiis consulente. Paucis autem diebus post, hoc est, post mensem fere, Haggæo vaticinium aliud creditum est, quod ad aedificandi templi commendationem spectabat. Quamobrem temporum rationes coniunctae simul eodem capite fuere. Tertium autem vaticinium, cuius initium est; In septimo vicesima prima die mensis, his etiam adiunctum est. Deinde etiam quartum eodem capite est positum. Atque ita ad vnam lectionem omnis dierum simul relata ratio est.

In septi-

In septimo mense vicesima & prima die mensis factum est verbum Domini in manu Haggæi Propheta, dicens: Loquere ad Zorobabel filium Salathiel ducem Juda, & ad Iesum filium Josedec sacerdotem magnum, & ad reliquos populi, dicens:

TERTIVM vaticinium hoc ad illum vsque versum pertinet. In vicesima & quarta noni mensis. Cuius argumentum ad aedificandi templi dignitatem, non ex materiae & operis magnitudine, sed ex diuini beneficii ratione commendanda spectat. namque cum hoc posterius templum tum aedificij modo a Persarum regibus praescripto, tum structurae & materiae ratione, quod ab ijs, qui ex captiuitate remigrassent, costrueretur, antiquo illi a Salomone posito comparari non posset, magna ea res tristitiam quorundam ex populo, maxime vero seniorum animis afferebat, atque ceterorum etiam studia nonnihil restinguebat. Igitur diuino consilio & vaticinio his hominum cogitationibus, & consequenti ex illis morae atque impedimento prouisum est. namque & principes & populum & principes allocutus Vates templi decus & dignitatem non tam rerum & operum quibus constet, quam diuinae auctoritatis nomine atque auspicio definiendam esse docet. huiusmodi de ea re Vatis oratio fuit.

Quis in vobis est derelictus qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? nunquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?

QUANOVAM altera aedes haec ab illa fuerit; tamen quod eodem sita loco esset, vnius eiusdemque domus nomine appellatur. sermo autem ad eos praecipue fit, qui prioris templi recordarentur, quod ij praeteriti splendoris recordatione ac dolore, tristitia & morae auctores ceteris essent. Arguit autem Vates ex duplici comparatione, altera diuinarum rerum, humanarum altera; quibus templorum sacrarumque aedium ratio omnis constat. namque in huiusmodi recte curatis atque institutis generibus humanum studium & opera primo & infimo, secundo vero & supremo loco Dei iudicium spectatur. Dignitatem operi non tam ex humana, quam ex diuina auctoritate accedere necesse est. Seniorum ergo orationem alterarum, hoc est, inferiorum rerum comparatione permittit, alterarum vero, diuini, inquam, iudicij & auctoritatis excellentia proposita redarguit, quod ex inferioris generis ratione & modo tantae rei dignitas falso aestimanda esse putaretur. In gloria sua. in summo illo antiquo splendore. sic Salomonis gloriam Dominus noster dixit: [Et quid videtis hanc nunc?] neque spatio, neque altitudine, neque materia ei, quae antea fuerat, comparandam? cum illa in florentissimis Israelitarum rebus a Salomone opulentissimo & sapientissimo rege, maxima mole, incredibili artificio exaedificata, auro obductis muris, vario & multiplici gemmarum genere distincta; cuius memoriae haec si comparetur, nulla profecto esse videatur. Nunquid non ita est quasi non sit in oculis vestris? idem quod Latinus dicit, nihil esse videri. Hac autem priore comparatione illis concessa, alteram, quae diuini iudicij rationibus constat, defendit Vates, magis acceptam gratiamque Deo fore hanc confirmans; quippe quam ille totius orbis seruator praesentia sua illustraturus, atque doctrinae muneribus ornaturus fuerit. Quamobrem maximo studio & diligentia, maxima etiam spe huius aedificationem suscipiendam suadet.

Et nunc confortare Zorobabel dicit Dominus, & confortare Iesu filij Josedec sacerdos magne, & confortare omnis populus terra, dicit Dominus exercituum.

ET nunc. Exhortationis verbis omnis haec oratio constat, in qua principes viri imprimis appellantur, maxime autem Iesus pontifex Josedec filius, qui non tantum honoris, sed cognoscendi mysterij causa, & generis & muneris mentione facta, nominatur: quod quae de diuino Messia traderetur mysteria, ad sacerdotes primum cognoscenda, & populo aperta spectaret. [Et nunc.] Huius verbi visus in exhortationibus frequens est, vt: Nunc ergo timete Dominum Deum vestrum. Ita etiam verbum confortare ad difficiliore res maxima cum spe felicitatis euentus gerendas, vt: Confortare ergo & esto robustus, tu enim

Iosue. 24.

Iosue. 1.

diuides populo huic terram. Non solum autem euentus proposita spe, sed presentis Dei auxilio & presidio promisso, ad opus agendum animantur atque firmantur. namque hactenus nondum hac res ad Darium relata, neque ab illo ædificandi templi copia fuerat facta, vt ex tertio Esdræ libro obseruauimus.

Et facite quoniam ego vobiscum sum dicit Dominus exercituum: verbum quod pepigi vobiscum, cum egredere mini de terra Aegypti, & spiritus meus erit in medio vestri, nolite timere.

ET facite.] Pium opus magno studio suscipere iubet, nulla vel difficultatis, vel importunitatis tergiversatione vel mora interposita, cum presentis & protegentis Dei numen & virtutem experiri facile possint. [Quoniam ego vobiscum sum dicit Dominus exercituum.] cuius presentia & faciendo operi felicitatem, & perfecto ornamentum maxime afferat. Eius verò orationis: [Verbum quod pepigi vobiscum.] Huiusmodi sententia est. Maximum ædis illius operæpretium, non operis magnitudine & sumptu atque magnifica specie, sed diuini numinis gratia & presentia, prouidentia atque cura esse definiendum. Vbi enim hæc commoda maxime adfuerint, is locus maximus augustissimusque existimandus erat. Atque hanc vnam rem sibi imprimis promissam, desiderandam, omni studio procurandam, eodem ipso Deo admonente edocti iam olim fuerant. [Verbum quod pepigi vobiscum, & spiritus meus erit in medio vestri.] Iungitur verbum cum verbo illo, Facite, facite, inquit, & prestare vos id quod vobiscum olim constitueram. [Et spiritus meus erit in medio vestri.] Atque hoc pacto domum hanc posteriorem priori illa multo illustriorem reddendam Deus ipse separatim promittit, in seque recipit, eosque ad officium pro sua parte faciendum exhortatur. [Nolite timere.] Vobis, inquit, in condicione atque pacto sancte manentibus timendum non est, vt ob minorem ædis huius magnificentiam & molem spiritus mei cura & prouidentia, minusque illustri presentia vt contingat, quibus maximum & præstantissimum beneficium, hoc est, Christum filium meum tantis desideratum seculis donaturum me polliceor, in quo omnis plenitudo diuinitatis corporaliter inhabitat. Ex eo autem fiet, vt huius templi gloria & splendor, multo quam prioris illius maior præstantiorque sit.

Quia hæc dicit Dominus exercituum, adhuc vnum modicum est, & ego commouebo calum & terram, & mare & aridam, & mouebo omnes gentes.

CHRISTI totius orbis redemptoris tempus & rationes hoc loco potentissimum exercituum Deus indicauit. Quo tempore magnam rerum mutationem futuram esse, apud omnes ferè vates testatus est, atque apud hunc manifestè exposuit. Etenim antiquæ legis vmbra, in quibus Israëlitarum natio delitescerebat, magna & communi gentibus omnibus luce mutandas esse confirmat, & nouam quandam diem omni orbi affulsuram: Illuminare ijs qui in tenebris & in vmbra mortis sedent. Hanc autem in humanis rebus mutationem mundi omnis hominum causa conditi commotione significauit. [Adhuc vnum modicum est.] Ostendit exiguam & angustis terminis contentam fuisse verè religionis gloriam, quamdiu prioris templi rationes constarent. Eam verò longè dignitate præstantissimam, & propagatione maximam fore, postquam Messie in hoc posteriori templo sibi in publicam salutem dandi, initio apud Ierosolymam facto, toto orbe propagari cœperit. [Adhuc vnum modicum est, Hebraicè, adhuc vnum idque parum.] hoc est, superest adhuc aliquis harum presentium rerum status, isque & re ipsa, & duratione, etiam non nimis magnus, sed paruus. namque à secundi templi ædificatione ad Christiani nominis illustrati initia, quadringenti & viginti anni ferè fluxere, quod tempus cum Christianæ pietatis ætate comparatum modicum profecto est. [Commouebo calum & terram, mare & aridam. Hebraicè est, mare & desertam.] ita vt omnem habitabilem & inhabitabilem, continentem & marinam regionem, ad Christi nomen audiendum & suscipiendum, commoturum se esse dicat, & priorem illam rerum faciem in aliam multo illustriorem commutaturum. Hanc huius loci expositionem spiritus sancti interpretatione apud Paulum docemur. Cuius illa oratio est: Quod adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem tanquam factorum, vt maneat ea quæ sunt immobilia, & cat, [Et mouebo omnes gentes.] Ad earum, quæ subiiciuntur, rerum notitiam & expectationem, Atque

Lucæ 1.

Hebr. 12.

Atque hoc modo huius carminis sententia componitur, huius templi noua ratio, non modo cum primis & florentissimis temporibus comparata, exigua esse deprehenditur, sed adhuc sic cum futura ætate cõferatur, parua admodum iudicabitur. namque adhuc vna magnitudinis & dignitatis comparatio superest, ad ea felicissima tempora quæ tunc consequentur, quando mouebo calum & terram, &c. Qualis autem ille futurus rerum status, quantisque expectari posset, deinceps exponit.

Et mouebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus: & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum.

H VNC locum de sancto ac diuino spiritu omnibus gentibus ad felicitatem necessariò interpretamur, quem spiritum sanctificationis apostoli nominant, donatum à Deo per Christum redemptorem, & procuratorem omnibus obedientibus sibi. Huius verò spiritus sancti desiderio maximo gentes omnes, etiam quæ Christum non expectassent, iam inde à principio teneri, dummodo infirmitatem sentiant suam, nos alio in loco, eiusdem spiritus auxilio, docebimus. Atque huius spiritus efficientia & virtute presenti, ac perpetua inhabitatione domum aliam tertia sibi ædificatum iri significat Deus, quæ maximis gratiæ & diuinarum virtutum muneribus ornata, tantum primæ & secundæ splendore & dignitate excellat, quantum humana diuinis, ruitura & mutabilia perpetuis & constantissimis exuperantur. Hanc autem domum viuis lapidibus constantem, incomparabili argenti & auri vi obductam, multo & vario gemmarum, & pretiosissimo lapidum genere distinctam & ornata, variis in locis apostoli describunt, & templum sanctum Domini appellant, atque exemplar illud esse dicunt, quod Moyse in monte diuinitus monstratum fuerat: cuius instar & tabernaculum in solitudine, & templum deinde Ierosolymis habuit. Illud autem quod ostensum fuerat, longè fuisse præstantissimum, vel ex vno exemplaris nomine ab apostolis arguitur. Igitur triplicem domus ædificationem agnoscimus; primam illam Salomonis studio & cura confectam; secundam quam Vates hic procurari persuadet, tertiam quam Ierosolymam inchoandam, sed toto orbe producendam esse Haggæus vaticinatur: cuius comparatione nõ modò secunda hæc, sed & prima illa à Salomone perfecta, exigua admodum erit. Itaque post veterum & mobilium mutationem, ad huius postremi templi ædificationem omnes gentes monendas fore sibi Deus pollicetur, atque misso diuino spiritu domum tertiam æternam, piorum omnium societate constantem, ecclesiam parandam. [Et implebo domum istam gloria.] Istam quam postremo loco significauerit exponimus. Est autem apud Hebraicos artifices vna ex sententiarum figuris, quam ipsi Agab gerara, hoc est, post definitionem dicunt: ea à nostris rhetoribus significatio appellatur, cum ex alio dicto aliud intelligitur, vt cum ex rubri maris historia Christi mortem & resurrectionem, magis etiam ex literæ sententia, quam ex allegoria docemur. Huius autem figuræ multa genera atque exempla sunt, ex quibus vnum hoc quod interpretamur, est. siquidem à primo & secundo ad tertium templum Vates orationem deduxit. cuius sanctam arcanamque fabricationem ornatumque omnem sibi acceptum tribuendum Deus ipse confirmat.

Meum est argentum, meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissime plusquam prima, dicit Dominus exercituum: & in loco isto dabo pacem, dicit Dominus exercituum.

I L L V D iam sæpius admonuimus, nomen Dei exercituum, facultatis ad rem gerendam probandæ causa, in sacris orationibus appellari. Horum autem veruum huiusmodi sententia est. Vera & illustria sacrarum rerum ornamenta nõ tam ex auro & argento quod terra gignat, spectanda esse, quam ex alio auro atque argento, quod diuinis thesauris conseruatur, quod ex fluminibus de paradiso voluptatis promanantibus, colligitur. De quo illud per significationem scriptum est: Vbi nascitur aurum optimum, & Bdelius lapis. Neque verò si auro atque argento terreno agendum esse, id posset in hoc secundo templo desiderari, quando nihil Salomoni comparatum fuerit, quod Deo ipsi comparatu facillimum non sit, sed auro suo & argento suo opus esse, cuius maximam vim ad ornamentum tertij huius templi, de quo sermo fit, expendendam sibi fore pollicetur: ita porò fiet, vt sit gloria domus istius nouissimæ magna plusquam primæ. Verba ipsa, nouissimum & primum, quæ de pluribus, quam duabus, dicuntur rebus, tertie domus à no-

Ad Heren-
nium lib.
Itac Hippi-
nus in Hag-
gæum cap. 8

Genes. 2.

bis definite significationem manifeste indicant: namque nec Hebraicus sermo vocem *Abharon*; neque Latinus *nonissimum* ad duo inquam refert. Præterea demum quandã ac perpetuam pacẽ huiusmodi temporibus consequuturã fore cõfirmat; nõ quomodo in iudis dat; sed qualẽ ipsa hominũ natura desiderate à deoq; efflagitare debeat. [In illo loco isto dabo pacẽ.] quã terris à Christo seruatore allatã angeli testes generet. *Hiaco carmine cecinerunt: Gloria in excelsis Deo, & in terra pax, &c.* [loco isto.] Templum hoc sanctum quod describebat, domũ, in quã tertiam Deus indicauit, quod si ad ipsam Ierosolymam terrestrem vibẽri referre velis, perinde est. namque salutis publicæ procuratio illo in loco facta fuit, & prima etiam huius tertij templi fundamenta per spiritum sanctum Christi eodem loco iacta sunt.

In vicefima & quarta noni mensis in anno secundo Darij regis, factum est verbũ Domini ad Haggæum prophetam dicens: Hæc dicit dominus Deus exercituum: Interroga sacerdotes legem dicens, Si tulerit homo carnẽ sanctificatã in ora vestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut vinum, aut oleum, aut omnem cibum: nunquid sanctificabitur? &c.

VARIA & multiplex apud Hebræos, Græcos, & Latinos interpretes, loci huius expositio est; neque nobis breuitati consulentibus, vel religiose, vel cõtentionis referenda, vna tantũ explicacione cõtentis, eaq; quã comode cõtingere potest, ad lectiois ipsius simplicitatem relata. Igitur totius sententiæ argumẽtũ illud est. Iudæi eum primũ ex Babylone in patriam remigrarũt, aram Deo ex sacerdotũ cõsilio dedicadã consecrandãq; curauerãt. quam quod assiduis, & quotidianis hostiis ex more, atque etiã priuatis multorum sacrificiis frequerãt, satis superq; sibi esse putabãt ad religionis & ceremoniarum procuracionẽ, atque ad supplicationes & preces, ceteraq; diuini cultus officia, quam obrem neglecta & deposita tẽpli ædificandi cura, priuatis domibus cõstruendis, rebusq; agẽdis studiũ operamq; omnẽ nauabãt. Quæ ex animi sentẽtia processura populus credidit, quasi sola aræ cõsecratione, & sacrificiorũ assiduitate, religionis ac pietatis officijs abudẽ esset satisfactũ. Hanc populi opinionẽ apud sacerdotes ex diuino mandato Vates redarguit; atque eadẽ opera sacerdotum, negligentia improbat. qui, quod assiduo aræ & sacrificiorum vsu vnde sibi victũ quærerẽt, habebant; nihil de templi ædificacione cum populo haftenus egerãt. Quamobrem paratis iam, quæ ad ædificandum opus essent, cum nondum opus inchoaretur, nono mense vicefima & quarta die mensis quartum à Deo mandatum Vates sacerdotibus exponendũ accepit. quos per similitudinẽ allocutus manifestum populi errorẽ arguẽs docet. nãque populus putabat omnẽ familiãrem rem tum rusticã, tum vrbanaẽ ex eo auctũ iri, quod in constructa ara hostiæ quotidie immolarẽtur. Hanc adeo opinionẽ apud sacerdotes populi magistros Deus argumẽto à similib; ducto, sic tollit. [Interroga sacerdotes legẽ dicens:] Legis interpretadã studiũ munus, & auctoritatẽ penes sacerdotes esse Deus voluit, sicut scriptũ est: Labia sacerdotis custodiẽt scientiam, & legẽ requirẽt ex ore eius, quia angelus Domini exercitũ est. Igitur illorũ sententiã nõ ex priuata singulorum opinione, sed ex cõmuni receptã, ac simplici legis interpretacione rogari iubet. Duplicẽ autẽ quæstionẽ illis proponendã mandat; alterã, quæ ad puritatis & sanctitatis; alterã verò quæ ad impuritatis & contaminationis rationem spectat. Ad faciliorem autem vtriusque explicacionem, quædam breuiter ex lege ipsã repetere operæpretium fuerit. Igitur quædam propriẽ, quædam verò ex contactu & coherẽtia; quædam ex interiectu adhibitoque medio sancta dicuntur. Altare per se sanctum est, & hostia super altare immolata, sancta est per se. si quod verò vas immolatæ hostiæ admoueat, id sanctum efficitur ex contactu. In illo sancto vase si quid seruetur, quæstio est an illud sanctum etiam sit; an in prophanis vsibus id permittere sit fas? Hæc dubitatio distinctione tollitur. namque & vasorum & rerum quæ vasis adhærent, habẽda ratio est. Vasa enim quæ capere & cõtinerẽ rem possunt, vt lebetes, phialæ, crateres, eas quas exceperint res, magis sanctificant quàm alia vasa, vel instrumẽta, vt baculus, virga, funis, clauus, &c. quæ omnia hebraico sermone vasa dicuntur. Rursus ex rebus contactis quædã vt sanctificantur magis idonea alijs sunt, vt liquida arida, tenuia & minuta crassa & densa. Sed quæ hoc modo ex medio sanctificantur leuiora sancta dicuntur, aut leuissima. Ex huiusmodi autẽ diferta obseruatione multa ad hanc rem indicandã colliguntur, quæ recensere nimis longum esset. Vnum verò illud est, vas ad sanctificationem minus idoneum

Leuitic.
Misaorh in
tractat. de
Pessahim.

neum, quãquam sanctorum contactu sacrari possit, tamen alias res, quæ leuiter, atque extrinsecã, vt aiunt, hinc cõtigent, non sacrare, cuius sententiæ id ipsum exemplum à Vate positum, nobis satis firmiter. [Si tulerit homo carnẽ sanctificatã in ora vestimenti sui, &c. tetigerit de summitate eius panem, &c.] Carẽ, quod densioris & crassioris naturæ sit, minus sanctificat; quàm libamina; & aliæ, vel liquide, vel minutiores res. Vestis etiam quod aridior & siccor, leuiorq; sit, minus sanctificatur, quàm alia vasa. Adde quod non tota sancta caro contacta fuerit. Igitur hæc vobis tertiam aliam rem, vt panem, pulmentum, vinum, aut oleum, aut omnem cibum non sanctificabit; maxime si leuissimus in tercedat contactus: qualis esse potest; si non omni ora vestimenti, sed de summitate eius: cibis tangantur.

19 Quamobrem recte & legitime à sacerdotibus responsum fuit: *Et responderunt sacerdotes, & dixerunt, Non.*

20 Doct. A. & perspicua sacerdotum responsio, fuisse, ex Vatis consensu probatur, qui ab hac quæstione tanquam explicatã, ad alterã, subito progressus est: in qua de impuritate & labe disputatur.

21 *Et dixit Haggæus, Si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, nunquid contaminabitur? Et responderunt sacerdotes, & dixerunt, Contaminabitur.*

22 PRIOR quæstio fuit, an sanctorum carniũ sanctificatio & vis ad rem aliam non sanctam intercedente medio pertineat? negatum autem est pertinere. Posterior quæstio est, an homo maxima contaminatione pollutus, rebus à se contactis, maculam labemq; afferre possit. Maximã autem ex ceremoniali lege impuritatem eam esse definimus, quæ ex mortui contactu adhæserit, & qui hoc modo affectus fuerit, pollutus in anima dicitur. isque propriẽ pollutus habetur magis, quàm aut vestis, aut aliud quicquam.

23 quippe homo ipse contaminationi & pollutioni præcipue obnoxius est. Vocatur autem apud Hebræos filius: à quibus hoc modo ratio hæc differitur, vt cadaver ipsum contaminationis pater appelletur; homo cadaver cõtingens filius; res verò ab homine cõtrectata nepos: pertinere autem patris impuritatem ad nepotem, ex ceremonialibus obseruationibus affirmatur. ex quibus hæc nobis ad hunc locum tantummodo

30 indicatã; aliã arcanæ significationis rationibus Deo docente explicanda sunt. sanctificationis verò & contaminationis verba simplicibus omnino significationibus interpretamur; vt, sanctificari, consecrari, & sanctum, atque à prophano alienum effici sit.

quod Hispanicẽ, & Gallicẽ, & Italicẽ benedictionis verbo pronuntiat. Contaminari autem impurum execrabile & legitimis vsibus ineptum reddi sit. Quæstio igitur est,

35 num homo impunitate ex cadaueris contactu contracta pollutus, rem quampiam ex his omnibus, quas antea commemorauerit, panem, pulmentum, vinum & oleum, omnem denique cibum, cõtrectata contamineat? [Et dixerunt, Contaminabitur.] cum quod humanis rebus labe & macula facilius, quàm puritas afferatur; tum verò quod homo pollutus vehementius & certius contaminare alias res possit; vt, filius nepotem patri gignat. Iam verò ex sacerdotum responsione consilij sui rationem aperiens Vates populi errorem culpamq; redarguit, argumentatione ipsã à similitudinẽ ad manifestã orationem translata.

40 *Et respondit Haggæus, & dixit: Sic populus iste, & sic gens ista ante faciem meam, dicit Dominus; & sic omne opus manuum eorum, & omnia quæ obtulerunt ibi, contaminata erunt.*

45 Ex duplici quæstione & sacerdotum responsione duplex à Vate conclusio colligitur; altera est, [Sic populus iste ante faciem meam; altera verò, Sic gens ista ante faciem meam.] Significat autẽ & populi opinionẽ stultã, & studium actionẽque omnẽ corruptã diuino iudicio censeri. nãque illi existimabant rem omnem sanctam, sanctamq; ex eo fore, quod aram quotidianis atq; priuatis victimis frequentẽ haberent; atque ob eam rem panem vinum, oleum, omnemq; cibum sanctificatum iri: quod perinde est, ac si vinum, oleum, &c. extrema ora vestis, quæ carnes sanctas contigerit, sanctificari quis afferat. Id enim cum minimẽ contingat, neque illud profecto continget, istorum res vnus ara ratione sanctificari, quando ara ad totum templum collata extremæ in vestimento similia rationem vix habeat. Oportuit enim eos, qui propitium atque beneficentissimum Deum, domibus agrisque priuatẽ consulentem, sibi parare voluerunt, commoda

atque augusta æde suscipiendum curare. quæ quanquam principis ipsius maiestatem aliqua ex parte æquare non posset; ciuium tamen ipsorum animos, studia, & pietatē testari posset. Igitur hæc illius conclusionis sententia est: [*sic populus iste ante faciem meam.*] Sic, inquit, populi istius opinio manifesti erroris arguitur, qui res omnes suas vnius aræ victimis mactandis instructæ ratione sacratum aduultuque iri putant; cum, magis deteri minuique indies necesse sit, tanquam infaustas & pollutas, atque dominorum ipsorum impuritate infectas & contaminatas neque enim melioris conditionis [*Gens ista ante faciem meam est, quam iudicio meo pollutam in anipia duxi; & sic omne opus manuum eorum.*] Hæc ad secundam quæstionem respohsionemq; referuntur: neque enim eo solùm malo laborat, quod minus prosperis cædendarum hostiarum successibus utatur, sed etiã quod pollutis & impuris victimis mactandis operam studiumque adhibeat: quas abominandas fore necesse est. nam cum ipsi culpæ, & neglectæ religionis rei teneantur, supplicio dignissimi habentur, atque diuino iudicio pro mortuis censentur. Qui quid igitur contigerint, vel tractauerint, impurum infaustumque, neque victimis præbendis idoneum est. [*Et omnia quæ obtulerint ibi, contaminata erunt.* Hebraicè, *Quicquid obtulerit ibi, contaminatum ipsum.*] ita vt ara, etiã istorū contactu polluta, pollutas & impuras hostias excipiat, quæ obesse magis, quam prodesse præbentibus valeant, sicut scriptum est: Victimæ impiorum abominabiles Domino. Quicumque enim flagitij atque alterius generis vitio graui constrictus, diuini iudicij sententiã mortuus esse iudicatur, sicut scriptum est: In quacunque die comederis, morte morieris. Quibus ex rebus vtriusque illud manifestè conuenit, omnia quæ ab huiusmodi ingrato populo appetentur, minus successura fuisse. secus autem deinceps fore, cum ædificato templo religionis ratio ex diuino præscripto procuraretur, ex eo enim efficiendum esse ait, vt omnium rerum etiã externarū commoditate fruantur, id quod de cætero obseruandum & intelligendum, & cum antea actis temporibus comparandum Vates proponit.

Prouerb. 15.

Genes. 2.

Et nunc ponite corda vestra, à die hac & supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini: cum accederetis ad aceruum vigintidiorum, & fierent decem, & intraretis ad torcular vt exprimeretis quinquaginta lagenas, & fiebant viginti.

Hæc priorum temporum publica & communis, certa assiduaque calamitas, ab ea die primùm accepta, cum ædificandi templi oportunitas neglecta fuit, ad hanc vsque, qua opus produci cœptum est, quam vicesimam quartã noni mensis fuisse Vates ipse docuit, perdurauit. [*Antequam poneretur lapis super lapidem in templo Domini.*] Antequam ædificiũ Darij regis tempore inceptum, & intermissum, studio oportunè integrato prosequeremini, quam miseris rebus vsi fueritis, animo & cogitatione recolite. [*Cum accederetis ad aceruum viginti modiorum, & fierent decem.*] Non solum spem mentita seges fuit, sed aceruus ipse iam cõpositus præsentem opinionem fallebat, ita vt oculis & sensibus deceptis, grauius multo calamitatis damnum acciperetur. [*Et intraretis ad torcular, vuis plenum, ex quibus communi æstimatione, quinquaginta musti lagenas exprimi posse putaretis, tamen ob immissam diuinitus fructibus etiã ipsis infelicitatem, fiebant viginti.*] atque horum duorum generum ratione cætera existimare licet, quæcunque ad hominum vitium vitamque pertinent. eodem enim modo corrupta omnia, attenuataque sunt: idque adeo non vna aut simplici calamitate allata. Quandoquidem

Percussit vos vento turente, & aurugine & grandine omnia opera manuum vestrarum: & non fuit in vobis qui reuertetur ad me, dicit Dominus.

ALLATA externis commoditatibus calamitatem, miserentis potius, & ad respicientiam atque officium reuocantis Dei consiliũ, quam vel casum, vel extremũ exitium interpretari oportere locus hic admonet. Quæ res si minus sapienter hominibus intellecta, negligatur, grauius multo damnum afferat, sicut de simili exemplo scriptum est: In omnibus his peccauerunt adhuc, & non crediderunt in mirabilibus eius. Et defecerunt in vanitate dies eorum, & anni eorum cum festinatione, & cæter. Porro ventus vrens, aurigo & grando, grauiissimarum frugibus calamitatum genera sunt. nam

ventus vrens segetum culmis & spicis nocet, vt: Aliæ quoque septem spicæ tenues, & percussæ vredine oriebantur. Aurigo verò siue rubigo semina ipsa inania effecta, reddit. Grando verò fatis herbis, oleribus, arboribus, pecoribus, omni denique rusticæ rei vehementer infestus est, vt: Et occidit in grandine vineas eorum, & tradidit grandini iumenta eorum, &c. [*Et tamen non fuit in vobis qui reuertetur ad me.*] Cum tot tamque assiduis certis arumnis pressos respiscere, sibi que religionis procurandis rebus confutere omnes oportuisset; atque adeo ante templi ædificationem res illorum hoc modo sese habentes diuinam indignationem indicare atque arguere potuerunt. Nunc verò quæ deinceps ab ipsa prima ædificationis die consequentur, diuinam rursus voluntatem gratiamque testari facile posse ait, si diligenter obseruentur.

Ponite corda vestra ex die ista, & in futurum à die vicesima & quarta noni mensis, à die qua fundamenta iacta sunt templi Domini, ponite super cor vestrum. Nunquid iam semen in germine est, & adhuc vinea, & ficus & malogranatum & lignum oliuæ non floruit? Ex die ista benedicam.

INCHOATÆ ædificationis templi diem vicesimam quartam noni mensis notari iubet. Ex qua, ob religionis procurandæ studium, res omnes feliciter restitutum, atque auctum iri pollicetur; ita vt quanquam præsentis anni frugum omnium copia destitutis, tamè nulla deinceps penuria laborandum sit. [*Nunquid iam semen in germine est.*] Triticum & hordeum nullum ferè illis superesse ait, quoniam cum parum admodum superiori anno congregatum esset, in sequentis anni spem seminatum fuerat; quam obrem nihil ferè illis reliquum fuerat, quo toto ad messem vsque tempore vitam alere possent. Hanc expositionem & nomen seminis, postulat, quod de tritico & hordeo, non nisi sementis faciendæ, vel factæ considerata ratione dicitur: & illud etiã nomen, in germine, confirmat, quod sementem iam germinasse & pullulasse significare videtur. Erat enim mensis hic nonus, quem Nouembris nostri nouilunium inchoat. Hebraicè autem locus hic facilius est. [*Nunquid iam semen in horreo est?*] vt nullum illis ferè semen iam reliquum esse affirmaret, quod Nouembri ferme peracto seminatam non esset. Sed neque ex cæteris plantis, ex quibus fructus in posterum seruandi percipi solent, vllam illis ad sumptus aut ad victum facultatem relictam fuisse ait. [*Et adhuc, & præterea, vinea & ficus & malogranatum, & lignum oliuæ non floruit.* Hebraicè, *non tulit.*] Est autem verbum agricolarum proprium, quod absolute dictũ fructus ferre siue reddere significat. sic Hispanè. *Nollenavia, la vña.* Meminit autem horum præcipuè generum, quorum præter cæteras arbores maximè ad victum idonei fructus, & cum recentes tum siccati vel conditi viles in vsu sint. Quibus generibus Chanaanæ illa regio maximè cõmendata olim fuit, sicut scriptum est: Terram frumenti & vinearum, in qua ficus & malogranata & oliueta nascuntur. & tamen in maxima hac annonæ inopia nulla victus difficultate, nullo desiderio efficiendos esse confirmat, sed præsentis anni tempore leuissimè traducto, futurorum felicitatem & vbertatem maximam experturos. hoc est quod dicit: [*Ex die ista benedicam.*] Benedictionis nomine vbertatem & abundantiam magnam hoc in loco significariam docuimus, vt: Viduam eius benedicens benedicam, & pauperes eius faturabo panibus. Tanti adeo est pietatis culturæ purè & castè operam dare, vt nulla egestas, nulla omnino rerum difficultas, aut inopia metuenda sit ijs, qui diuinis præceptis studiosè pareant. Non enim in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod egreditur de ore Dei. Huius verò vaticinij & diuinæ promissionis certum & præsentem manifestumque euentum fuisse, sacra Esdræ scribæ testatur historia, sicut scriptum est: Seniores autem Iudeorum ædificabant, & prosperabantur iuxta prophetiam Haggæi prophætæ. Atque hæc nunc quartum vaticinium est. nunc deinceps quintum aggrediamur.

Et factum est verbum Domini secundo ad Haggæum in vicesima & quarta mensis, dicens: Loquere ad Zorobabel ducem Iuda, dicens:

FVT VERVM temporum euentus imitacionesq; maximas, atq; gentium omnium confictus & calamitates Zorobabeli hoc quinto vaticinio significatas voluit Deus, cui etiã ob procuratam purè religionem, atque ob templi ædificationem institutam perpetuam nominis & gloriæ suæ memoriã nulla rerũ aut temporum vicissitudine delenda promittit, vt potè cuius genũs & nomen in sacra atque æterna Iesu Christi euangelij historia, diuini spiritus auctoritate consecrandum dicit. Eodem autem die duplex vaticinium ab Haggæo

ab Haggæo diuinitus fuisse acceptum, hic locus manifestè docet, alterum ad populum apud sacerdotes arguendum; alterum verò ad Zorobabelis gratiam & dignitatem confirmandam. [Ad Zorobabel ducem Iuda.] Quoniam omnis hæc oratio ad Christum, ex Iudæorum tribu, Dauidisq; familia nasciturum pertinet, Zorobabelis dignitas, & Iudæ nomen appellatum est ipsa autem vtriusque rei mentio loci huius sententiam eodè spectare indicat: cum nullum verbum in diuinis sermonibus extra causam pronuntiarī vsurpariq; constet. Summa verò habitū apud Zorobabelem sermonis huiusmodi fuit.

Ego mouebo celum pariter & terram: & subuertam solum regnorum, & con-
teram fortitudinem regni gentium: & subuertam quadrigam, & ascensore
eius: & descendet equi, & ascensores eorum, vir in gladio fratris sui.

PRIOR orationis pars regum, regnorum, imperiorumq; omnium casus & cōuer-
siones continet, quas ab eo tempore, quo templum ædificatum est, ad Romani vsque im-
perij defectionem orbis terrarum vidit. Eas autem non temporibus, non cali cursibus,
non terrarum ingenio, non denique casibus & fortunæ, sed diuino consilio ascribi opor-
tere ait: quando nihil omnino vel esse in orbe, vel accidere possit, quod diuinæ prouidē-
tiæ rationes aut fallat aut fugiat. Huius sententiæ illud est: [Ego mouebo celum, pariter & ter-
ram.] Futurum verbum absolute accipimus. namque Hebraicè sic legimus: Ego mouere
faciens celum & terram.] Ex quo illud consequitur: nihil omnino neque in celo, neque in
terra præter consilium meum, vel factum fuisse, vel fore vnquam faciendum. Igitur quic-
quid posthac mutationis in humanis rebus futurum est, id omne mihi ascribi oportue-
rit, cuius consilio & decreto, vel permisso omnia constant. [Et subuertam solum regnorum.]
Alexandri & Græcorum imperiū significat, quod cum repente extitisset, citissime euer-
sum est. Duodecim namque annis rerum potius Alexāder scribitur: quo mortuo solū
regnorum, hoc est monarchiæ status conuersus, in quatuorq; regna diuisus est. Dein-
de verò Romanum imperium est consecutum, quod Vates noster fortitudinem regni
gentium nominat; non solo Romæ nomine exposito, sed personis etiam ipsis indicatis,
quippe Roma robur siue fortitudinem significat, atque inter omnes orbis terræ natio-
nes, Græci & Itali gentes in sacra geographia præcipue dicuntur, sicut scriptum est: Filij
aurem Iauam, Elifa & Tharsis, Chetin & Dodanim: ab his diuisæ sunt insulæ gentium in
regionibus suis, &c. Huius autem imperij robur quemadmodum ciuilibus discordiis
& bellis infingendum imminuendumq; esset, grauiſſima oratione Vates prænuntia-
uit. [Et subuertam quadrigam & ascensore eius: & descendet equi, & ascensores eorum.] Bellicus
castis his verbis describitur: [Vir in gladio fratris sui.] Mutua ciuium odia, dissidia & bella,
Aduersisq; obuia signis, signa paves aquilas, & pila minantia pilis. quibus Romana do-
minatio & gloria mole sua fatiscens corruiſit & periit, describit. hoc autem Christi Iesu
publici hominum seruatoris ætate accidit, quo tempore primum euangelica lux omni
orbi afferri cœpit perpetuis omnium seculorum ætatibus duratura, nullisq; rerum vic-
issitudinibus eueitenda, sicut scriptum est: Semē eius in æternum manebit, & thronus
eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in celo fidelis.
Ex hoc autem tempore Zorobabelis nomen tum euangelicæ historiæ conscriptū, tum
ob nepotis Iesu Christi dignitatem & magnitudinem illustratum, perpetuæ posteritatis
memoriæ consecrandum esse, ait:

In die illa, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel filij Salathiel serue
meus, dicit Dominus: & ponam te quasi signaculum quia te elegi, dicit
Dominus exercituum.

ANNVLORVM figilla, vt apud gentes, vel hominum imagines, vel animantium,
aliarūue rerum effigies quasdam arcanas; sic apud Hebræos (quibus huiusmodi inci-
dere figuras religio fuit) certa personarum nomina, aut explicanda etiam verba conti-
nebant. Nomen igitur Zorobabelis nobili Iesu Christi generis catalogo insertum, ab
obliuione hominum, atque silentio vindicandum sibi esse Deus pollicetur, idque adeo
certo & illustri loco esse collocandum, vt sigillum quoddam non nisi certa annuli parte
constitui solet. [Assumam te.] Priuatā sibi Zorobabelis rationem in sua sacrosancta histo-
ria habendam esse ait: qua oratione venturi Iesu Christi promissio significanter confir-
matur.

Machab.
Plurarchus in
vita Alexātri
& Ariani
hitor.

Genes. 10.

Lucan. lib. 1.

Psalin. 77.

matur. [Et ponam te quasi signaculum.] Hæc non de illo Zorobabelis munere exponenda
esse, quo tantisper functus est, quoad templum perficeretur, & lectio ipsa, & rei ratio veritasque
declarat. namque huius promissionis euentum ad futura tempora referre oratio illa docet. [In die illa.] Deinde etiam illud constat, neque Zorobabelem, neque alium
quempiam ex illius posteris, ab eo tempore, quo ipse ædificato iam templo Babylonem
reliquit, vbi etiam extremum diem Iosepho auctore obiit, aut regnum, aut principatum
apud Iudæos obtinuisse. Quamobrem ratio ipsa ad Zorobabelis nepotem Iesum Christi
in cuius gloria & conuersione Zorobabelis filij Salathielis nomen collocatū est,
idque adeo illustri loco positum & repetitum, est referenda. quod in sacra Iesu Christi
genealogia apud Lucam diligenter; apud Matthæum autem diligentissime obseruatur,
vbi & Zorobabelis nomen additum non semel repetitum, certo atque insigni
loco pronuntiat. ex quo quatuordecim vltimis hominum ætatibus initium factum est.
Post transmigrationem Babylonis Iechonias genuit Salathiel, Salathiel autem genuit
Zorobabel, &c. Et paulo post subiungitur: Et transmigratione Babylonis vsq; ad Christi
generationes quatuordecim. Illius verò genus & familiam sibi ad proferendum
dandumq; orbi Christum fuisse præter ceteras adoptatā Deus confirmat. [Quia
te elegi, dicit Dominus exercituum.] Sic apud Dauidem: Iurauit Dominus Dauid veritatem,
& non frustrabitur eum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Electum autē
sibi esse Zorobabelem metonymicōs dixit, cum Christum ipsum significaret, vt illud: Et
fuscitabo super eas pastorem meum Dauid. eorum enim nomen non immerito suum
Christus efficit, quorum genus certa stirpe retulerit, officiumq; ac munus optimè ac
diuinè gesserit. Huius verò vaticinij admonitione edoctum Zorobabelem post perfectā
templi ædificationem Babylonem rediisse, ibidemq; quod reliquum erat ætatis, per-
egisse conijcere licet; quippe, qui nullam sibi posterisq; suis, quoad templum illud cō-
staret, apud Iudæos principatus tenendū rationem constare, sed quandam aliam nomini
suo promissam gloriam integram referuari intellexisset.

Ioseph.
Hebr.
lib. 21.

Matth. 11.

Psalin. 132.

Ezech. 34.

F I N I S.

Madridi in Hispania mense Octobri, 1567.

NON quantum aut Ophyre parit
 Auri perpetuis montibus, aut Physon
 Fuluo concoquit alieo,
 Non gemmas Erythra, quas Arabum rubris
 Fluctus marginibus terunt,
 Non quidquid sinibus promitur Indicis,
 Diuinas hominum decet
 Mentis atque animos tangere sordida
 Cura, nec studio graui:
 Nec caeca ambitio, vanaq; mobilis
 Vultu gratia, maximas
 Qua turbat miseris temporibus vices.
 Aeterni potius Dei
 Nouisse expediat consilia, & nimis
 Nostris commoda mentibus
 Arcana, ac leuium pondere turbido
 Rerum deposito, bonis
 Curis assiduos protrahere & dies,
 Terris dum face lucida
 Fundit perspicuum Sol iubar aureus,
 Et dum sidera lucido
 Caelo signa sua militia mouent.
 Nam frustra nimius labor
 Rebus in minimis tunditur, & frequens
 Curarum cumulus citam
 Aut mortem, aut miseram canitiem trahit:
 Ne quicquam tamen, ut neque
 Speratam requiem, aut gaudia credita
 Expertus, doleas bonos
 Defluxisse dies munere inutili.
 Contra, quos pietas agit,
 Felices animi, qui nimium breuis
 Vita tempora grandibus
 Exercent studijs, certaq; premia
 Celso constituunt loco,
 Quo nec mors penetrat, nec mala prosperis
 Rerum

Rerum, aut tristia dulcibus
 Miscentur: liquido sed fluit agmine
 Expletura genus pium
 Expers inuidia diua beatitas.
 Non hos pauperies metus,
 Non desiderijs sollicitat malis.
 Securos pietas facit,
 Et spes ire viam commonet arduam.
 Scimus quis Iebusum genus,
 Quis Gergasenuos exitus impios
 Diri progeniem Chami
 Exceptit, facilis queis patrio sinu
 Tellus fertilibus iugis
 Et mellis, fluidi lactis & uberent
 Riuum sufficeret: sed hos
 Abra posteritas precipiti fuga
 Magnis urbibus expulit,
 Quamuis multiplici mœnia circulo
 Tutos vectibus aréis
 Clausissent, alios arma minantia
 Tentantes ageret furor
 In bellum: hos celeri Iosua dextera
 Et vitæ expulit, & domo,
 Remq; omnem dominos detulit ad nouos.
 Non qui vel Tyrias opes,
 Vel qui sceptræ tenet sorte beatior
 Recte dicitur: omnibus
 Felix ille sed est nominibus, sacram
 Sortis qui sequitur viam,
 Preponensq; ue Dei magna negotia
 Urget perpetuis modis.
 Ergo & nos auidis mentibus optima
 Rerum quin petimus pij?
 Cur non diuitias spernimus, omnium
 Et fomenta cupidinum
 Calcamus? deceat me pater optime
 Contentum exiguo foco,
 Et rupis placidis muneribus mea
 Ss Diuinis

Diuinis operam libris,
 Et totos superum consilij dies
 Impendisse sub arbuto,
 Sive antro viridi, seu positum sacra
 Matris virginis in domo,
 Et monstrasse meis diuine spiritus
 Laudis materiam tuae,
 Fingentem facili carmina numine.

FINIS.

763
 BENEDICTI ARIÆ MONTANI HISPAN-
 LENSIS IN ZACHARIÆ VATICINIUM COMMENTARIA

PREFATIO DE DIVINI CONSILII CONSTANTIA.

DIVINUM de publica hominum salute consilium, constans fixum per-
 petuumque. Semper fuisse, & sacra omnium librorum lectione, & ipso
 rerum euentu atq. exitu docemur: nam cum Deus hominem initio Gen. 2.
 mundi ad suam imaginem atq. similitudinē factum, & multis maxi-
 misque tum virtutis, tum honoris muneribus auctum ornatumque,
 callidissimi tamen serpentis fraude & insidijs de summo dignitatis
 gradu deiectum, sapientia benignitateque sua illa diuina in altiore atque digniore locum
 restituere decreuisset, omnibus ad id efficiendum idoneis oportunitatibus rebus sapientissime
 atque attentissime prouidere apud se constituit. Igitur cum duplex huic agenda atque
 10 cōficiende rei caput esse constaret, alterumque summa promittentis Dei misericordia, ve-
 ritate atque efficientia, alterum vero ipsius beneficiū accepturi hominis diligenti & ido-
 nea ad eam rem preparatione desiniretur, diligentissime atque attentissime utrumque à Deo
 procuratum est. nam quatenus quidem ad se voluntatem diligentiamque suā spectaret,
 nunquā Deus aut beneficentia rationes publicē priuatēve hominibus probare & cōfir-
 mare destitit, aut in vitam semel humana salutis afferende viam munire, concinnare &
 15 infistere cessauit, sicut scriptum est: Quoniam dixisti, misericordia in eternum edificabitur Psal. 88.
 in caelis, preparabitur veritas tua in eis. Quatenus vero ad hominem ipsum
 salutis accipiende ratio pertinere iudicata est, quoniam liberum & consilij sui compo-
 tem, atque ad integram vel vite, vel mortis optionem conformatum antea effinxe-
 rat, ut ad optandum bonum declinandumque malum hortaretur & persuaderet,
 20 nihil Deus vnquam, quod oportunum esset, pratermisit, sicut scriptum est: Considera
 quod proposuerim hodie in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem Psal. 30.
 & malum. Testes inuoco hodie caelum & terrā, quod proposuerim vobis hodie vitam &
 bonum, benedictionē & maledictionē. Elige ergo vitam, ut & tu viuas, &c. Etenim
 inuitum hominem ad oblatā salutem accipiendā cogere, praterquam quod cum humane
 25 nature rationibus pugnat, cum diuini etiam iudicij & iustitiæ institutis nō conueni-
 ret. Verum enimvero vna vi atque necessitate excepta, nihil omnino, quod ad demonstrā-
 dam & persuadendā salutis accipiende rationē facere & cōducere posset, à Deo est prae-
 termissum. Atque adeo in ea apparādā instruendāque re quā multiplex ac perpetua cura,
 quā certum maximeque prudentia plenum cōsiliū, quā assidua & instans semper
 30 opera extiterit, omnibus modis & partibus exponere longē fuerit difficillimum, ipsa au-
 tem duntaxat summa genera indicare ad diuinam misericordiam benignitatemque cōm-
 mendandam commodissimum profectū erit. Rom. 2.
 Principio non solū grauius & rectis cogitationibus intimē iniectis & honesti atque
 turpis cognitione omnibus cōmunitè data, & cōfirmata primis hominū atatibus pro-
 35 uisum est, sed etiam multis & illustribus beneficijs in eos, qui virtutem & pietatem
 prestarent, collatis diuinum de humana salute consilium & voluntatē declarata sunt:
 Ad haec etiam & illud accessit, quod in eos, qui honestatis viam deserentes turpiter &
 iniuste prater fas ac prater humanitatis rationem vixissent, seuerissime identidem fuit
 animaduersum. Atque huiusmodi grauius exempla primis & antiquissimis illis ad
 40 diluuium vsque seculis edita fuere, neque tamen succedentibus post haec patriarcharum
 atatibus eiusmodi multa defuerunt, quod & Sodomorum tectis atque agris diuinitus
 illata euersio, & Loti incolunitas atque Abrahamo, Isaac & Iacob tunc cum summo Gen. 14.
 dignitatis ornamento collata beneficia declararunt. Deinde verò medijs iam mundi
 S f 2 tempori-

temporibus diuina illa tantum rerum molitione adornata, tanta sapientia condita & lata, tanta prodigiorum & miraculorum & portentorum auctoritate illustrata & confirmata lex, quid aliud, quam diuini de humana salute consilij & voluntatis expositione clarissima, atq. earum rerum, que impedimento huic negotio esse possent, notationem animaduersionemq. certissimam continet? rationum præterea ad eiusmodi impedimenta tollenda descriptionem commodissimam ac certissimam ostendit: atque etiam gratiæ auxiliique diuini ad omnes homini difficultates vincendas præsentem oportunitatemq. promissionem adiunctam habet. Verum enimvero quoniam illa in lapidibus atq. tabulis conscripta lex, quamquam diuina, sancta spiritualisq. esset, tamē lectione solum sui carnales homines & venundatos sub peccato minus efficienter mouere, atq. ad virtutem officiumq. præstandū impellere poterat. Ob eam rem Deus Vates legatosq. suos sanctissimos, grauissimos, ac summa auctoritate viros oportune semper mittendos curauit, qui tum viue vocis oraculo (quod magnam in hominum vita & consuetudine vim efficientiamq. habet) tum illustri proprio ipsorum vita & morum exemplo Dei voluntatis assertores consilij interpretes, legis doctores virtutis veræ cōmendatores ceteris hominibus essent. Atq. horum sanctissimorum virorum studio & opera multa & præclara hominū generi commoda allata sunt. nam præterquam quod hi omni vita parte & omni etiā officij & muneris fide, atq. grauissimorum interdū periculorum tolerantia certissimos & integerrimos diuinae voluntatis testes assertoresq. sese præbuerint, illud etiā præstitere, vt omnia humane sapientie argumēta, orationesq. omnes, quacumq. aduersus diuinas res & rationes afferri adiuuaueriq. possent, grauissimè redarguerent & refellerent; dubitationes remouerent, suspiciones diluerent, duriores difficultates mollirent, ac demum diuinam causam contra omnē vel hominum stultitiam & errorem, vel demonum astutiam & calliditatem grauissimis & sapientissimis sermonibus obtinerent. Quam quidē ad rem cognoscendam magno semper momento & adiumento prophetica lectio ijs fuit, qui ex diuini librorum auctoritate & doctrina cōsideratas veræ sapientie rationes tam diu persequerentur, quoad expectati Christi virtute & efficientia diuinum lūmē in seipsis experti, perfecta quadam & exacta maximorum Dei mysteriorum cognitione & doctrina abundarent, sicut scriptum est. Et habemus propheticum firmiorem sermonē, cui beneficia attendentes quasi lucernæ ardentes in caliginoso loco: donec dies eluceat & lucifer oriatur in cordibus vestris, hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquādo prophetia: sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines, &c. In ijs autē, qui sacro spiritu edocti atq. acti multa & maxima de reconditis diuinarum rerum mysterijs grauissima oratione differētes persequuti sunt, vnus etate quidem inter postremos, sed virtute & auctoritate inter primos Zacharias numeratur, qui de omni vaticinijs ad explicandum commisso genere grauissimè & sapientissimè egit: atq. ita impositas sibi partes pro dignitate transegit, ita fortiter & strenue diuinam causam ad Dei gloriam atque hominum utilitatem aduersus malitiam & contumaciam, insolentiam etiā cum crudelissima necis tolerantia cōfirmavit, vt dignus Christo iudicatus fuerit, cuius & virtutem ipse laudaret, & iniustam necem cum aliorum vatum, & cum ea etiā, que sibi per summum nefas afferenda erat, morte & iniuria diuina vindicatio videretur. Huius autē Vatis quoniam plura vaticinia sunt, plura etiam sunt locis argumenta oportune componere operæpretium fuerit. Id autem quod commodius atque inspicatius aggrediamur, Deum ipsum supplici prece nobis ad vota vocare expediet.

Votum.

V O T U M.

Consilij pater æterni, qui cuncta benignus
Perficis arcano constituisq. modo;
Inceptus cursusq. tuos non ulla retardat
Extrema vis, nulla aut corripit inuidia.
Virtutem imperiumq. Dei non irrita mundi
Cursibus ostendunt sidera perpetuis.
Ergo pijs populis vatem tuam sacra ferentem
Duc pater atque tuus annue principijs.

VATICINII PRIMI ARGUMENTUM.

ISRAELITARVM ac præcipue Iudæorum dignitati benigne & diligenter à se consultum esse docet Deus, idque adeo ex eo confirmat, quod cum illorum patres ob multorum scelerum & flagitiorum noxam bello & captiuitate multauerint, tamē ipsos liberaliter à seruitute Babylonica abstractos in antiquū locū possessionemque ea causa restituerint, vt per libertatis, loci, verumque omnium commoditatem, diligentius atque attentius in pœnitentiæ atque pietatis colendæ studia incumbentes, in pristina gratiam multoque etiam ampliore de cetero receptos, suam ipsius inter ipsos familiaris agentis diuinam tutelam & virtutem priuatè experiri faceret. Atque hoc consilio illos à se ex Babylone reductos esse declarat, quemadmodū à nobis in Haggæi Vatis initio est explicatum. Quam ob rem illos peruersa atque corrupta parentum suorum exempla detestabundos ad virtutis atque honestatis decus excitat & adhortatur, dissuadetq. ne peruersum maiorum suorum iudicium morēs ve imitentur, qui nefaria quadam malitia & dementia deprauati missos ad se grauissimis cum legationibus vates indignissimis, exceptis modis contempserunt. Quam ob rem, vt parentum periculo sibi cauere discant, monet, illud sapienter perpetuo cogitantes, in parentes suos ob nefaria & sacrilega scelera exilio & captiuitate fuisse animaduersum, id quod ipsismet compertissimum exploratissimumque est, qui tot malis & ærumnis propterea sese affici intelligant & fateantur, quod præsentī Dei secum olim habitare soliti gratia essent destituti. Illud etiam consilij causi prædicat Vates, non semper illis vatum commoditate vtendum esse: fore enim propediem confirmat, vt vaticinium desideretur. Illud igitur, dum contingit, diligenter suscipi, obseruari atque coli, consultissimum fore ait.

40

CAPVT I.

N MENSE octauo in anno secundo Darij factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachie, filij Addo prophetam.

45

ANTEQUAM ipsam vaticinij commentationem aggrediamur, trium vatum Haggæi, Zachariæ & Malachiæ, qui eadem tempestate vaticinati sunt, rationes cognoscere, atque breuibus explicare, operæpretium fuerit, atque an eadē communis illorum legatio, an alijs atque alijs de rebus singuli legati fuerint, differere. Igitur Iudæos ex Babylonica captiuitate liberatos eo consilio in patriam à Deo restitutos fuisse apud Haggæum docuimus, vt promissum ex gente sua totius orbis seruatorem Christum in patria & certius expectarent, & commodius excipere possent. Cuius vt virtutem diuinamq. in se efficientiam experiri contingeret, religionis & pietatis veræ studia sanctè ac purè profiteri adhiberi que expediebat, atque ad eam rem & commodius adornandam & diligentius agendam, templi commoditate opus fuerat: cuius ædificationem multis annis ob externa impedimenta intermissam, atque oportuno etiam tempore ob ciuium

Ss 3

negli-

negligentiam penè desperatam, vt tandem suscipi & curari persuaderet Haggæus vates, imprimis grauissimam obiit legationem: cuius vniuersum fere argumentum in hac peroranda oratione consumitur. At verò Zachariam ijs de rebus legati à Deo fuisse cognouimus, quibus vêturæ, quamdiu templum illud duraret, à regnis & imperijs calamitates, aliæque publica pericula & incommoda, nonnulla etiam comoda continerentur, præter exhortationem ad opus templi perficiendum, quæ & huic cum Haggæo communis fuit. his etiam quædam vaticinia adiuncta sunt aduersus eos, qui libertatem illam ex Babylone negligentes Ierolimam redire noluerant. Porro autem Malachias vates diuinam causam imprimis contra eos, qui ex Babylone remigrauerant, suscepit; in qua de nefaria exterorum coniubiorum consuetudine agitur, ac præterea futuri temporis rationes notantur, & publici hominum redemptoris Christi mysteria quædam grauissima prædicuntur. Itaque tres hi vates, Haggæus, Malachias & Zacharias eadem tempestate legati fuere, qui reductum ex captiuitate populum Dei voluntatem consiliumque docerent, atque ad templi ædificationem cohortati, ad virtutis ac pietatis perpetuum studium excitarent. Etenim nisi horum vatum auctoritas, consilium atque opera accederet, Iudæos templi ædificationem desidiosè neglecturos fuisse arbitramur, eamque adeo maximè superuacaneam existimatuos, quod antiqua illa, diuina & maxima ornamenta Prophetia, arca sacra, vrim & thumin, ceteraque sancta atque veneratione digna monimenta in eo templo desideranda esse intelligerentur. Quam obrem horum trium vatum officia tam diu exitere, quoad templi opus perfectum absolutumque fuit: postea verò vaticinium defecisse omnes Hebræi auctores memorie prodiderunt. Atque adeo hanc fuisse causam, quam ob rem vates hi legati fuerint, præterquam quod ipsa eorum scripta docet, Esdras etiam scriba confirmat. Prophetauerunt autem Haggæus propheta & Zacharias filius Addo prophetantes ad Iudæos, qui erant in Iuda & Ierusalem. Tunc surrexerunt Zorobabel filius Salathiel, & Iosue filius Iosedec, & coeperunt ædificare templum in Ierusalem, & cum eis propheta Domini adiuantès eos. & alio in loco: Seniores, inquit, Iudæorum ædificabant, & prosperabantur iuxta prophetiã Haggæi propheta & Zachariæ filij Addo, &c. In quarto etiam Esdræ libro Malachias, Haggæo & Zachariæ annumeratus est. Atque ab alijs etiam Hebræis auctoribus traditum accepimus, prophetiam quadraginta annis à libertate Babylonica apud Iudæos durasse, quoad restituendi templi opus absolutum fuerit. Id quod maximè cum illo Iudæorum testimonio conuenit. Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, &c. Quidquid autem Haggæus, Zacharias & Malachias vaticinati sunt, id omne ea causa actum est, vt absoluti templi commoditate vsi Iudæi religionem purè sancteque colerent, & diuinam gratiam & tutelam assiduo pietatis studio sibi promeriti cæteris Israëlitis restitutionem impetrarent: quæ tamen illis ratio omnino immutata est. nam per summa & nefaria scelera occiso primum Zacharia inter templum & altare; deinde multis & insignibus flagitijs vsque ad Christi mortem nobilitati, non solum vaticiniorum commoditate, diuini spiritus virtute, atque alijs caelestibus beneficijs carere, sed magnis perlatis bellorum ac famis & pestis miserijs, patria etiam regione tandem pelli commeruerunt. Atque hætenus horum trium vatum negotij & muneris ratio explicata est. nunc verò deinceps Zachariæ explicationem inchoabimus. [In mense octauo, &c. Non ab re profectò fuerit hoc in loco rationem inquirere, quam ob rem in quibusdam vatum libris frequentibus vaticinijs conscriptis rara admodum, eaque obscura plerumque temporum notatio obseruetur, vt in Isaia, Hoseæ, Ioëlis, Amosi, Abdia, Ionæ, Michæ, Nahhum; Sophonia & Malachia etiam vaticinijs, quibus nulla certa anni, mensis ac diei, quo mandata singula accepta fuerint, adnotantur tempora: rursus verò in quorundam aliorum scriptis, non solum totius in vniuersum muneris obiti ratio, sed singulorum vaticiniorum initia certa quadam ac diligenti admodum temporis, anni, mensis ac diei obseruatione notantur, vt in Haggæi & Zachariæ libris, & in pluribus apud Ieremiam & Ezechielem locis videre est, namque ea ratio, quam plerique ex vatribus tenerè consueuerunt, vt in librorum principijs, regum, quorum tempestate vaticinati fuerint, nomina exponant; longè diuersa à præfenti disputatione est: quandoquidem illis in locis ætas ipsa, ad quam Vates pertineat, communi quadam notatione significatur, in alijs vero horum, quos indicauimus, vatum vatici-

1. Esd. 1.
2. Esd. 6.

4. Esd. 1.
Auctor lib.
Hæcozer. Sa-
lomo Iarhi
super Misaca
Ioma.
Ioan. 2.

vaticinijs magis exacta quadam temporum, anni, mensis, diei habetur definitio: quæ verò huius tantæ varietatis causa reddi possit; ea nobis querenda est. Igitur vt in procemialibus horum commentationum disputationibus longius latiusque disserimus, non omnium vaticiniorum necessaria & propria ratio certam & exactam temporum ex anni, mensis & diei notatione descriptionem exigit: namque vaticiniorum legationes aut tribus de causis aut aliqua ex illis aguntur. prima est, vt diuinæ sapientia & scientia veritas ac certitudo hominibus probetur; cui vni futurarum rerum cognitio ex prædictionis certa & constanti fide verè ascribitur. secunda verò causa est, vt diuinum consilium & voluntatem edocli homines, sibi actionibus moribusque suis, atque omni cum priuata, tum communis vitæ consuetudini sapienter consulant. tertia autem est, vt diuæ maxime atque commodissimæ virtutes hominum animis diuinitus infusa oportuna ac necessaria constantia & stabilitate firmentur. Hæ sunt, fides, in qua maximorum mysteriorum & sacrarum promissionum ratio continetur, & huic coniunctissima promissarum diuinitus rerum & præmiorum spes: quæ fortitudinis atque tolerantia genitrix alrixque est. At verò multa in huiusmodi causis argumenta extare possent, quorum ratio nullam neque ad cognoscendum, neque ad agendum temporis exactam notationem exigit, res ipsa planè ac manifestè docet. Ex qua re effectum est, vt primis illi vates, Isaïas, Hoseas, Ioël, Amos, Abdias, Ionas, Michæas, Nahhum, Habbakuc, Sophonias, atque vltimus omnium Malachias nullam certam atque exactam temporum mentionem in vaticinijs suis fecerint, quibus futurarum rerum prædictiones, & vtrorum sibi mysteriorum expositiones continerentur. Ieremias etiam & Ezechiel, præter pauca quædam loca, reliqua omnia responsa absque certa temporum obseruatione edidit. In quibus verò temporis ratio adnotata est, necessariam commodissimamque esse, ex ipsius argumenti sententia indicatur: quemadmodum in singulis locis eo vsque propitio numine deducti oportune docebimus. Interim verò quæ de huiusmodi temporum notationibus apud hos duos Haggæum & Zachariam ratio nobis reddi potest, eam breuibus reddamus. Dicimus autem Haggæum primam muneri sui legationem anno secundo Darij sibi diuinitus ad Iudæos datam exposuisse, vt ostenderet eo tempore, cum ædificandi templi oportunitas accessisset, & Darium regem mente & voluntate in templi ædificationem coniectum, & sibi eandem rem ad populum referendam fuisse susceptam. Vtrumque autem à Deo esse, à quo & regis animus, vt vellet & cuperet, incitatus, & sua ipsius mens, vt voluntatem etiam diuinam, consiliumque populo aperiret, diuino spiritu, vt idem vaticinaretur, inflammata est. namque vtrumque eodem anno accidisse ex Esdræ libris cognouimus. Dies verò sexti mensis prima, quæ prima Etul dicitur, propterea à Vate obseruata est, quod eadem nouandis in hominum utilitatem religionis rebus sancta atque insignis iam inde à principio haberetur. namque eadem die Moses post priores diuinæ legis tabulas ruptas instaurata rursus lege & impetrata populo diuina gratia ex monte ad castra re composita redijt. cuiusmodi imaginem quandam sibi diuinitus referri Vates docebat, cum de diruto iam templo instaurando, atque de populo ad gratiam felicitatemque reuocando legaretur. De die verò Pentecostes, quæ nobis Christianis celeberrima sanctissimaque habetur, qua spiritu sancto per Christum in discipulos misso, & noua spiritus vitæ lex mentibus hominum inscripta est, & nouum Deo templum in illorum animis est dedicatum, multa & maxima mysteria nobis aliàs eodem spiritu annuente aperienda sunt. Cum verò secundi vaticinij apud Haggæum argumentum ad primi rationem omnino referatur, vt mensis & diei ratio explicaretur, nihil opus fuit. in tertij autem vaticinij explicatione, anni mentione prætermissa, mensis & diei obseruatio oportune ad argumenti rationem addita propterea fuit, quod ea dies solenni & maxima lætitia publicè olim colebatur: quæ vltima festi tabernaculorum erat, expiationisque maximæ dicta fuit. Ea verò vicesima dies mensis Tisri erat, quæ ab Israëlitis ex legis ritu Hosliagna magnum dicebatur. cum autem eadem die antiquo & solenni instituto magna hominum frequentia templum celebrari consueuisset, atque ea occasione multi ex senibus in eum locum cõuenissent, quos prioris templi splendoris, nitoris & similis olim celebritatis ac lætitiæ recordatio dolere ac mœstitudine afficeret, atque in noui operis concinnandi humilitate & tenuitate seigniores redderet, comode eadem die vaticinij munus Vati de ea re ad populum, maximè verò ad senes delatum fuit, quibus inchoatum nu-

perrimè ædificium perinde, quasi nullum omnino futurum esset, indicabatur. Atq. quartum Haggæi vaticinium temporis etiam certam notationem postulabat, quod præteritorum ad eam usq. diem annorum & mensium sterilitatem commemoraret, & futuram deinde vbertatem acrerum omnium copiam ab eadem die, quæ prima virgendo operi fuit, gignendam sibi polliceretur. Erat autem ea dies vicefima quarta mensis noni anno secundo Darij regis, tempore videlicet, quo sementis fieri solet. Is mensis Chaldæis est Chisleu, quæ novembrius nostri luna efficit. atq. eo tempore non modò ex diuina auctoritate & populi studio, sed regia etiã facultate, templi ædificationi incumbebatur. Vltimum porro vaticinium eadẽ die omnino cum quarto editum fuisse ea causa adnotatur, vt Zorobabelis rationes ab eius promissis, quod populo factum fuerat, definitione exceptæ separatim explicarentur. Namq. populo ob instauratam templi ædificationem earum rerum, quæ ad victum vitamq. pertinent, copia & facultas in eadẽ regione ex eo tempore futura promissa est. Verum Zorobabeli ob procuratas religionis res, amplissimum aliud præmium fuit expositum, quod non præfenti, sed futuro tempore tribuendum esset, nominis videlicet celebritas & gloria in Christi Iesu historia æternitati consecranda, cum sibi interim Iudæa regione cedendum, atque in Babylone quod reliquum vitæ fuit, peragendum foret. Oportuit autem eodẽ die & populo comunem sortem, & Zorobabeli à cæterorum ratione excepto suam propriam priuatè denuntiar. Quãobrem eadẽ die duplex sibi & ad populum & ad Zorobabelẽ à Deo mandatũ acceptum fuisse Vates exposuit: atq. hoc pacto certam temporis diligenter adnotandi causam Haggæo fuisse demonstrauimus. Idẽ autẽ & apud Zachariã comonstrare operæpretium fuerit. Huius igitur primo vaticinio anni secundi Darij regis & octauis mensis, prætermissa tamen die mentio facta est, vt diuini consilij ratio ex anni etiam & mensis obseruatione Iudæis constaret. namq. eo anno & mensẽ Darij regis spiritus ad decernendam templi ædificationem, Iudæosq. ad eam rem opportunis rebus auctoritateq. iuuandos fuit excitatus: id verò vt non casu, sed suo ipsius consilio, voluntate & impulsu factum Deus ostenderet, tempus à Vate annotari, omnẽq. rei rationem diligenter exponi voluit. Quod quancumq. hætenus multis & nefarijs sceleribus publicè priuatèq. offensum & irritatum in illorum patres bello, calamitate atque captiuitate animaduertit, tamẽ nunc sua ipsius misericordia placatus mitius & benignius illis consulere statuisset, atq. ex seruitute liberatis in patriamq. restitutis ad benè, piè, beatèq. viuendum comoditates oēs creare cœpisse. Cuius quidẽ se obtinendi boni cum pura & sancta religionis obseruatio primũ illis caput sit, effecisse imprimis ipsum, vt neq. per regem, neq. per aliam temporum aut rerum importunitatẽ staret, quo minus commodus ad religionis res procurandas & agendas locus restitueretur. Quam ob rem Darij spiritum vt ad ædificandum templum facultatẽ & sumptus etiam illis suppeditaret, sibi esse excitatum, vt si rectè, innocenter ac sanctè viuere de integro studuerint, sua ipsius præsentẽ gratiã, prouidentiam & virtutẽ diuinã experiri liceat. namq. hoc suum de illorum restitutione, deq. regis dirigenda & confirmanda voluntate consilium fuisse confirmat. At verò quod mensẽ octauo secundo regni sui anno Darius ædificandi templi copiam ex decreto fecisset, eum annum atq. mensẽ Zacharias annotauit, diẽ verò mensis prætermisit, cum nihil vel ad ædificationem, vel ad Iudæorum res nouum aut commemorandum ex diei notatione obseruari contineret. Per idẽ autẽ tempus quo materie parata templum ædificari inciperet, rem fuisse ad Dariũ relatã, & facultatẽ operis perficiendi ab eodẽ liberè datam, atq. ad eandẽ populo persuadendam rem Haggæũ & Zachariã diuinitus fuisse legatos, facillè ex historijs Esdræ cognosci potest. Illud igitur huius vaticinij argumentum est, Diuinæ prouidentie consilio Iudæis contigisse, vt opportuno loco & tempore piè atq. sanctè viuendi, sibiq. diuinã tutelam & gratiã conciliandi comoditates maximæ crearentur. Atq. cum Zachariæ Vatis nomine Barachias pater & Addo auus, tum honoris, tum auctoritatis causa nominati sunt, siue quod vterq. illustris apud gentem suam fuerit, siue quod Addo etiam propheticum munere fuerit aliquando functus, vnde Zachariæ ipsi fides etiam conciliaretur, quod domestico exemplo officium integrè susceptum sanctè ac purè præstandum esset. namq. propheta agnomen ita Hebraicè scriptum est, vt vtrius, vel vtrique etiam, & auo, & nepoti attribui commodè possit. Præterea & Barachiam patrem distinctionis etiam gratia nominatum putamus, quod multi eiusdem nominis in sacris historijs inueniuntur: qui tamen certis aut generis, aut familiarum vel locorum nominis inter se distinguantur. Atque ob eã rem hic idem vnã cum patris nomine à Christo est allegatus. qua de re nos in præcæmilibus disputationibus plura diximus. Hætenus ergo operis inscriptio est, qua propheta nomen

1 Reg. 14.
15. 17.

nomen atque genus, vaticinij auctoritas & modus exponuntur, dicendisq. rebus ultra fidem docilitas etiam conciliatur, quod diuinum verbum sit prophetica inspiratione factum, quod certo tempore cum res ipsæ cum dicentis oratione omnino consentirent, id mandatũ ad populum referendum, non tantum scribendum fuisse datum. namq. in ipso inscriptionis fine illud additum est: *dicens* siue vt Hebraicè est, *ad dicendum*. hoc est, factum est illi verbo Domini, quod populo exponeret. Id autem verbum huiusmodi fuit:

Iratus est Dominus super patres vestros iracundia.

EARVM, quibus affecti hætenus Israëlitarum fuerint, arumarum causam publicè priuatèq. ipsorum culpæ & pertinaciæ, restitutionis verò & paratum ipsi meliorum rerum usum & comoditatem sibi Deus per Vatem ascribendam curat; quippe qui grauioribus iniuriis & contumeliis eorum patribus ab Assyrijs & Persis insolenter perlatas vltus fuerit, tantum abest, vt ipsis vltro nocere voluerit; idq. adeo ex eo confirmat, quod, nisi ipsi sibi impedimento in ea re fuerint, meliora omnia illis de cætero consulat & pareat. Ipsa sermone & Hebraicæ dictionis ratio Deum non tam aduersum Iudæorum patres, quam pro illis aduersus alias gentes iratum fuisse, indicare videtur. namq. verba illa, [*Super patres vestros,*] interdum causam iræ magis, quam eos, in quos concepta fuerit, significat, vt: Irritauerunt eum super aquas contradictionis. quo in loco eadem orationis figura & tropus idem est. Docet igitur, Deum non solum illis vltro infensum esse nolle, sed magnam etiam ob eorum patres, à quibus tamen grauissimè offensus fuerit, aduersus Assyrios & Persas iram effudisse; quod & Babylonis excidium, & Nabuchodonosoris familiæ allata clades, & Persarum etiam, qui templi ædificationem impediunt, calamitates ostendere facillè possent, Deum iratum iracundia ob eorum patres, cum quibus insolentius & durius, quam æquitas ratioque postulabat, actum fuerit: id quod & secundo vaticinio declaratur. Zelo zelatus sum super Sion & Ierusalem: & ira magna ego irascor super gentes opulentas. Huius igitur versus hæc non inconcinna sententia esse videtur: quanquam illa etiam aliena non est, quam Chaldæus paraphrastes ad patrum culpam referens indicat hoc modo: *Fuit indignatio à facie Domini super patres vestros, quoniam ad indignationem prouocauerunt coram illo.* Id verò quod his subiungitur,

Et dices ad eos, hæc dicit Dominus exercituum,

AD præcedentis orationis asseuerationem est referendum. namq. Iudæis fidẽ Vatis legationi habentibus id, quod propositum fuerat, verbi sui auctoritate confirmatum voluit Deus. Itaque oratio ipsa hoc modo concinnatur, vt iubeat Deus Vatem, [*Et dices ad eos, hæc dicit Dominus exercituum,*] videlicet, se iratum iracundia super patres vestros fuisse. præteritarum autem rerum expositioni, quemadmodum in posterum prospici oporteat; consilium diuinum auctoritate confirmatum instituitur.

Conuertimini ad me, dicit Dominus exercituum, & conuertar ad vos dicit

Dominus exercituum.

VOLUNTATEM, consiliumq. diuinum, humanam voluntatem & conatus anteire, cum multis alijs, tum ex hoc loco planè docemur, atque hæc ad præcedentem gratiam, vt theologi vocant, comodè referuntur: exigi tamen ab hominibus ea, quæ in ipsis esse possunt, voluntatem, conatus & studium, manifestè etiam hac lectione discimus. [*Conuertimini ad me.*] hoc enim gratiam illam, quam subsequenter dicunt, præcedat, necesse est, quæ diuinæ benignitatis & tutelæ conciliationem, confirmationemque habet, quam illa oratione significauit Deus. [*Et conuertar ad vos.*] Promittit autem se auxilio, gratia, tutela, benignitate atque illustri quadam prouidentia eos ad pietatis officium animo & cogitatione studioque conuertere profecturum esse, vt quem hætenus auersum absentemque sibi minusque benignè prospicientem intellexerint, nunc deinceps præsentissimum & placidum propitiumque vehementer experiantur. Id verò, quod semel atque iterum & sæpius in eadẽ oratione nomen appellatum est, eo pertinet, vt sua diuinã atq. præstantissimã virtutẽ ad gerendas agendãsq. ex animi sententia res consistere sibi semper Deus ostendat & confirmet, quancumq. enim exercitijs suis ad illorum patres puniendos & bello captiuitatèq. mulctandos vltus fuerit, eadẽ ratiõnem exercituum vim & copiam sibi ad eodẽm vindicandos, reducendos, tentandos, atq. omni præsidio tegendos superesse: adhuc enim nomen illud *domini exercituum*, ad omnẽ agendam rem integrum sibi permanere ait. Sunt autẽ illi cælestes & terrestres exercitus plurimi, quorum virtute, copijs & opera pro oblate rei ratione & comoditate

moditate, nunc hoc, nunc illo modo vtratur. Itaq. vt ille aliarum gentiu exercitibus missis
 Israeliticis exercitus, qui iam pridem a se defecerat, fudit & dissipauit, ita etiam nunc
 demum eosde Israeliticos exercitus, si modò defectionis benè pœniteat, meliorque sui
 ipsoru cura tangat, in gratiã receptos facillè restituet: qui eadem semper ad agendũ sapi-
 entia, prouidentia & virtute præditus, iisdem exercituũ copijs instructus est. Atq. adeo
 si diuino suo cõsilio regi iuuarĩq. velint, optimè secum actũ iri sperare poterunt; quando
 per ipsum Deum non stet, quo minus omni ad felicitatem cõmoditate & facultate fru-
 antur, qui illius erga se voluntatẽ ex hoc ipso, quòd in patriã restituti fuerint, intelligere
 possint, & consiliũ etiam vltro oblatum, nisi peruerso maiorum suoru exẽplo repudiare
 velint, commodissimè capere atque exequi valeant: ita cùm neque agendi commodita-
 te, neque consilij copia destituantur, maxima profecto sua ipsorum culpa, si posthac pe-
 reant, peribunt, maximè eũm domestico ac recenti maiorum suorum exemplo commo-
 ueantur: quibus oblata cõmoditatis & cõsiliõrum diuinorum neglectio eas, quas per-
 pessi hætenus fuere, incommoditates miseratq. attulit.

*Ne sitis sicut patres vestri, ad quos clamabant prophete priores, dicentes, Hæc
 dicit Dominus exercituum, Conuertimini de vijs vestris malis, & de cogita-
 tionibus vestris pessimis: & nõ audierũt, neq. attēderũt ad me, dicit Dominus.*

IVDEOS in patriam restitutos à pernicioso maiorum suorum exemplo deterret, qui
 cùm loco & diuinis beneficijs abusi reuocatum ad officium vatum cõsilia repudiassent,
 in maximas calamitates culpa meritoq. suo inciderunt, atq. vel bello occisi, vel captiui
 abducti ijs rebus, quibus ad inhonestã voluptatem & turpis ac sceleratã vitã consuetu-
 dinem abusi fuerant, hoc est, patria, fortunis & possessionibus deturbati sunt. id quod ex
 ipsorum coacta confessione conuincit atque viget.

*Patres vestri vbi sunt? & prophete, nunquid in sempiternum viuunt? verum-
 tamen verba mea & legitima mea, que mandauit seruis meis prophetis,
 nunquid non comprehenderunt patres vestros?*

EXITALI & grauiissimo patrum exitu relatã vatribus repulsẽ culpam scelusq. indi-
 cat. namq. & Iudeoru & ceteraru tribuum captiuitatẽ & dispersionẽ obijcit, & vtilissimã
 vaticinij oportunitatẽ, semel oblatã, non negligendã esse docet. [Patres vestri vbi sunt?]
 non tam eos, qui fame, peste, belloq. perierunt, quã qui partim ab hostibus captiui ab-
 ducti redire in patriã prohibiti sunt, partim verò belloru metu & angustijs pressi relicti
 patria toto orbe dispersi sunt, significat, eos enim in sua antiqua regione desiderari dicit,
 vbi sunt? Anne, vbinam sint, nostis? profecto illi apud Iudæam regionem non sunt. quòd
 si, vbi sint, indicare velitis, vestra confessione diuinam causam confirmabit. Igitur di-
 uino beneficio restituti vobis patriã huius, in qua patrum vestrorum, neq. vestigia quidẽ
 extant, fructu, atq. diuini consilij & vatum cõmoditate, quoad contingat, sapienter vti
 suadeo. Neq. enim perpetua patribus vestris vatum copia fuit, neq. vobis etiam semper
 supeditada est. namq. eos, qui olim fuerunt prophete, & qui nũc sunt, perpetuã vitã lã-
 gitudine in vestrã gratiam donatos non esse, res ipsa planè indicat, an verò alij in posterũ
 sufficendi sint, incertum id vobis obscurumq. est, præteritis exemplis & præsentij oportu-
 nitate vti, cõsultissimum omnino vobis fuerit. [Nunquid prophete in æternum viuunt?] futu-
 rum propediẽ vaticiniorum desiderũ hac oratione Zacharias populo significat: diuina
 autẽ iudicia & decreta firmã, perpetua cõstantiaq. semper fore confirmat, docetq. pœnas
 semel constitutas in eos, qui diuinã legis præcepta institutaq. violauerint, certissimas om-
 nino esse, siue prophete, à quibus prædictã illã fuerint, viuant, siue non viuant. Itaq. vatu
 mors & desiderium consilij oportunitatem & vtilitatem adimit, prædictarum verò pœ-
 narum & suppliciorum, atq. calamitatum euentum non adimit. Magna ergo vatum ia-
 ctura est, qua maximã cõmoditates auferuntur, incommoditates verò vel ab illis prædictã,
 vel ob illorum repulsã cõparatã, nihilominus euentu ipso firmantur, quam rem ipsoru,
 qui in captiuitate fuerint, maiorũ sensu, periculo, & confessione confirmat. Nunquid
 verba mea quã ego præcepi vobis non viuunt & constant semper? eãq. cõprehenderunt
 re ipsa patres vestros, qui ob violatã legitima mea, quã ego seruis meis prophetis procur-
 andã & cõmendandã credideram, maxims æruminis, & dignis supplicijs affectu suo peri-
 culo ea, quã à me vates in impios ac sceleratos decreta esse prædixerant, quãquã primũ
 contēperint, tamen sentientes tandẽ postremũ etiã post prophetaru obitũ confessi sunt.

Et con-

*Et conuersi sunt, & dixerunt, Sicut cogitauit Dominus exercituum facere no-
 bis secundum vias nostras, & secundum adiuuentiones nostras fecit nobis.*

HORVM patres ab ea infania & errore reuocatos esse ait, quã olim acti vatribus durif-
 simas pœnas denuntiantibus fidem non habebant, atq. hæc res illo verbõ significatur,
 Et conuersi sunt, & ad sese tandem, inquit, sera nimium pœnitentia redeuntẽs diuinarum
 comminationum & vaticiniorum fidem atque constantiam experti ac testati fuere, [Et
 dixerunt sicut cogitauit Dominus exercituum.] Apud Hebræos verbum Z A M A M, sententiam
 de aliqua agenda re, consiliũque priuatẽ cuiuspiam agitatũ significat: quod vni soli sine
 aliorũ arbitrio aut intercessione inũt fuerit. Id verbũ Latinus interpres hõ inẽptẽ cogi-
 tare vertit, quòd cogitatio agitationẽ mētis, corde animoq. versatã iẽ significet, Hispanã
 lingua interpretatur comedir. Igitur patres illi Iudæa regione pulsĩ, re ipsa tandẽ edocti
 illud testati sunt, D eum ipsorum sceleribus offensum & vehẽmenter irritatum plenè ex
 animisententia in eos animaduertisse, idq. meritissimè [secundum vias nostras.] iustã pũ-
 nitionis testimoniũ hoc est: adiuuentiones autem Latine excogitata studia redde re vtcũq.
 possumus. Plures autem in diuinis libris orationes in hanc sententiã sunt, vt: Cogitauit
 Dominus & fecit, quæcũq. locutus est cõtra habitatores Babyloniã. & illud: Fecit Dõ.
 minus quã cogitauit, cõpleuit sermonẽ suum, quẽ fecerat à diebus antiquis. Huiusmodi
 namq. seueritate vatu suoru legationes cõfirmãuit apud eos, qui re ipsã & ratione atque
 orationis fide ac ministerij dignitate cõmoueri & duci noluerũt, sicut scriptũ est: Si enim
 qui per angelos dictus est, sermo factus est firmus, & omnis præuaticatio atq. inobedi-
 entia iustã accepit mercedis retributionem, &c. Hætenus primũ vaticiniũ est, quò Iudæi
 maiorũ suoru exẽplo cõmoueri, sibiq. cauere iubentur, ne exercendẽ pietatis cõmoditate
 neglecta, atq. oportuno vatu cõsilio repudiato, simili cum patribus excisionis atque exilij
 pœna tandẽ plectantur, quo in sermone & diuinũ de Babylonica libertatẽ cõsiliũ, & vatici-
 niorũ propediẽ futura cessatio, & extrema illa clades Ierosolymis ob repudiatũ Christum
 allata exponuntur. Secundũ autẽ vaticiniũ, & orationẽ magnum, & explicandã sententiã
 rationẽ grauiissimã est. constat enim ferè ex visionum spectris: quã vaticinandã ratio dif-
 ficillimos explicatus habet. Sunt autem huiusmodi spectra numero decẽ ita sibi cõse-
 rentia, vt ad vnũ vaticinij rationẽ omnia referantur, in quibus plurimas & perdifficiles
 ad rerum cognitionẽ inuestigandã quæstiones tractari necesse est. Hæc autem vt cõm-
 modius præstari a nobis possint, implorato ad vota diuino spiritu, argumento imprimis
 proposito, summam cognoscenda exponemus.

SECUNDI VATICINIÏ ARGVMENTVM.

EARVM rerum atque euentuum, quæ in Ierosolymitanos ciues & Iudæos omnes in posterũ mane-
 rent, imagines & species certis rationibus spectandas Vati Deus obicit, & quemadmodũ cũ po-
 pulo illo suuorũ orbis imperiorũ Græci ac Romani tẽpestatibus agendũ sit, ostendit: Ea autẽ ratio sit
 explicatur, videlicet, diuina misericordia & benignitate efficiendũ esse, vt sacrũ illud tẽplum & vrbis
 etiã muri restituantur. Verumtamen Iudæis & Israelitis omnibus restitutionẽ integrã atq. reconciliationẽ
 illã omnibus numeris absolutã, quã Vates ceteri prædixerint, secundi illius tẽpli tempore nõ contingere,
 imò aliam & vrbis excisionem, & calamitosã totius gentis captiuitatem & dispersionẽ expectandã
 fore, eãq. miserã tam diu ferendã, quoad exantatis laboribus, Dei iudicium imprimis ac deinde clẽ-
 mentia experiantur, & illa Ierusalẽ sancta atq. celestis his etiam ciuibus cooptatis frequentetur. Huius
 verò rei occasione quatuor orbis imperiorũ ratio Vati ad cognoscendũ proposita est, quorũ dominationem
 Israelitã etiã Iudæi tulerunt, hoc est, Babylonicã, quòd iã defecerat, Persicã, quòd tum vigeat, & su-
 turorũ postea Græci atq. Romani. his autẽ ipsis imperijs quatuor extrema clades, ob publicẽ iniuriã
 noxiã, diuino iudicio afferenda subiũguntur. Post horũ autẽ, imperiorũ finẽ, Israelitarũ, qui verè Israë-
 litæ sint, ascriptionẽ in celeste regnũ futurã esse, atq. celestẽ illam Ierusalẽ (quæ in terris fundata in calis
 perficietur) lãge lareq. dilatandã & propagandã, adeo, vt murorũ ambitu nõ contenta, vicatim diuisa
 atq. extensa colatur & habitetur frequentissimè. Tum demum autẽ Israelis filios, qui Assyriorum vi
 quondã abducti atq. dispersi perierant, & eos etiam, qui ex Ierosolymitano excidio superfuerint, in eam,
 quam significauimus, ciuitatẽ recipiendos fore, Deo vicem illorũ vlciscente: ita vt eã res magnã ceteris
 gentibus omnibus admirationem moueat. Interea verò singulare quoddam ac priuatum beneficium
 Vates prospicit, quo Iesu pontificis maximi posteritas ob patris virtutem & pietatem afficienda sit
 interim, dum tẽplum secundum maneret vsque ad Machabeorum aetatem. Præterea & Græcorum
 aduersus

aduersus Ierosolymitanos insidias, odia & similitates maximè Antiocho regnante futuras prævidet: atque horum etiam hostium cladem ab Aegyptijs afferendam prædicit. Sacerdotè verò ipsum diuino iussu sacris vestibus ad pontificij dignitatem declarandam ornatum fuisse, atq. huius posteritati retinende in posterum dignitatis legem propositam esse ostendit; nimirum si officium suum purè sanctèq. semper (vt legitimos ac pientissimos ministros decet) ab illis præstetur: idq. adeo propterea prædicatur, quòd certissimo Dei consilio constitutum iam decretumque illud fuerit, vt non multo post illa tempora maximus ille diuina voluntatis & consilij minister, nuntius & procurator **SZEMAH** nomine, hoc est, Christus, adueniret. Tunc vero fore ait, vt lapidis illius, qui coram Iesu sacerdote erat, hoc est, templi, quod tum lapidibus edificabatur, maiestas & dignitas mirum in modum augetur; vt pote cui septem Dei oculi assidua tutela prospecturi essent: idque templum à Deo ipso edificandum maximèq. celestibus ornamentis illustrandum fore, per quem & terra antiquorum scelerum vestigijs expiata, æternæ cuiusdam ac diuinae pacis domicilium erit. Ob eam verò rem candelabrum aureum Vati ostenditur, quod humanum genus in diuinam gratiam receptum significat: cui maximè & perpetuum decus & ornamentum Dei prospicientis consilio & beneficio accesserit. duas præterea oliuas, hoc est, regni & sacerdotij perpetuam dignitatem, quæ inctionibus huiusmodi significantur, Vates contempletur, quo in loco Christum ex Zorobabelis præfecti familia & stirpe oriturum Deus declarat. Fore autem ait, vt quemadmodum Zorobabelis manu secundi templi fundamenta iacta sunt, sic etiam sacrosancti illius terij templi fabricatio Christi Iesu virtute atque opera efficiatur.

In die vicesima & quarta vndecimi mensis Sabbat: in anno secundo Darij regis factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiae filij Addo prophetæ, dicens.

TRIA in huius vaticinij initio obseruanda cum primis occurrunt, quæ indicata attentionem & diligentem interpretum ad explicandum sedulitatem requirunt: explicata autem pretium operæ legentium absoluent. atque primum ipsa exacta temporis notatio est, qua vicesima quarta vndecimi mensis indicatur dies. secundum verò nomen mensis expressum. cuiusmodi rationem Vates hic solus inter cæteros nouam suscitatur, neque tamen alibi, quàm in secundo hoc & proximo tertio vaticinio persequitur. Tertium porò paterni & auiti nominum repetita deintegro appellatio est; qua, præterquam in primo & secundo vaticinij, nusquam aliàs in toto opere Vates vtitur, sui tantum nominis commemoratione & persona propria contentus. namque in omnibus alijs locis legimus, [Fuit verbum Domini ad Zachariam, &c.] Hæc autem omnia quam ob rem diligenter notantur, per se ipsa Vati ipsi vaticinij magnitudo & grauitas in causâ (vt videretur) fuit, cui tantarum rerum tam frequens visio, tamque perpetuum & sublimè argumentum, nimirum tota suæ gentis rerum futura species & ratio digna iudicata fuerit, quam auctoritatis & dignitatis ostendendæ gratia, & suo, & patris, & aui etiam prophetæ nominibus appellatis confirmaret, ostenderetq. eam rem sibi Vati in variis aui familia & domo atq. paterna disciplina diu versato; tamen, præter alia omnia vaticiniorum & visionum exempla, maximam admirationem excitauisse, adeo vt nisi ab interprete diuino doceretur, quamuis sapiens & pius, quamuis in vaticiniorum cognitione atque usu & suo munere & aui memoria Dei versatus: tamè quid tot tamque arcanarum rerum apparatus spectaculum portenderet, significationis incertus miraretur. Quamobrem & visionis, & interrogationis verba in singulis exemplis vsurpat, vt sibi ostensas quidem, nò tamen sine indice intellectas, res fuisse fateatur. Atq. illud, quod in postremò ferè versus loco agnomen prophetæ positum est, ad auum potius, quàm ad Zachariam referendum esse & sententiæ Hebrææ & linguæ ratio docet. nam quæ nomina in libri initio ad certam Vatis & familiæ notationem & veritatis professionem ex aliorum vatum consuetudine inducta sunt, ad certam quandam eorum, quæ dicendæ sunt, rerum magnitudinem & admirabilitatem ostendendam secundo vaticinio denuò repetita pertinent. Atque hæc de nominum repetitione. Nunc verò de dierum & mensis notatione illud ex historia coniciamus, Persicum imperium ad quantumnam tempus duraturum esset, certa quadam significatione definiri, nimirum quinquaginta & nouem annos, quibus Persæ & Medi post Assyrios deuictos rerum potiti sunt: in antiquis enim Hebreorum monumentis legimus, Persis Israëlitas decem & nouem annis ante secundum templum ædificatum paruissè, atque ab anno quadragesimo post conditam denuò ædem Græci imperij annorum in publicis actis rationem apud Iudeos haberi ceptam: de qua ratione aliàs suo loco oportune dicemus. Atque vterque numerus vndecim & sexagesimum simul

In cap. de
Idololatria.

simul iunctus efficit. quo tempore Alexandro Macedoni victori succumbentes Persæ orbis imperium amiserunt. Igitur Persici imperij rationes, quas visu & arcano spectro doctus Vates relaturus in hac prima imagine erat, vt certo temporis etiam spatio definirer, dierum numerum obseruandum exposuit, qui ad annos traductus totidem indicat, quot imperiū illud durasse cognouimus. namq. ex Haggæi lectione tépli fundamenta vicesimo quarto noni mensis die iacta fuisse accepimus: duobus autè præcis diebus mensibus, hoc est, quinquagesimo nono die Vati nostro hæc, quæ modo narrat, ostensa est res. Quòd verò id sibi indicatū esse hac dierū obseruatione voluerit, argumento est Assyrium mensis nomen ad significationis notandam rationem consultò præter consuetudinem vsurpatum, & demonstratiuo pronomine sic Hebraicè indicatum. Vnde cum mensis, ipse est mensis Sebat, muta litera, T, non aspirata in fine scribendū nomen. At verò Sebat, Chaldaicè, Hebraicè Seber pronuntiat: significatq. sceptrū & imperatorē siue dominatē principem: quo verbo Alexandri imperium, cui Persæ quinquaginta nouem annis rerum potiti concessuri erant, arcane indicatum est. Deinde illud etiam ad eandem rem obseruandum est, ex duobus nominibus quibus mensis apud Hebræos vocatur, alterum certa ad hanc sententiam ratione consultò à Vate hoc in loco fuisse vsurpatum, idque esse *Hhadass*, quod inuouationem, siue nouitatem significat. Atque huius loco Hebraicam orationem ad verbum Latine redditam habita etiam mysterij aperiendi ratione sic sonare, [In die vicesima quarta vndecimi mensis.] quod nomē nouitatem sonat. ipsa est nouitas sceptri, nullo neque commodiori, neque certiori modo ea, quam Vates intendebat, temporis ratio aut celari, aut explicari potuit. namque aperte rem illa tempestate dici noluit Deus, cum Persarum res florebat, ne quod Israëlita ob eam causam detrimentum acciperent. Quam ob rem & vniuersa ipsa, quæ de hisce rebus Vati decantata est, ratio non aperta, vt futura erat, imaginibus, sed arcanis quibusdam spectris ac notis ostensa est. Possent enim & eandem rem numeri quoque vndecimi conuersione ex Hebraico suscepta amplificare, nisi breuitatis cupiditate ad vltiora explicanda raperemur. Ex quo fit, vt multa quæ nobis inter committendum suggeruntur, vel inuiti prætermittamus, nò ingrata profecto non properantibus futura, qualia quæ de mensium præscito Israëlitarum populo ignotis & à remigante è babilone Iudæorū gentē adiectis nominibus narrari percomodè possent. Porò omnè tum ostensorum, tum interpretationum ratione non priuatè cogitationis, sed planè diuinam esse his verbis Vates confirmat, [Fuit verbum Domini ad, &c. dicens, vidi &c.] vt visa & explicationes visorū diuini verbi auctoritatem & fidè auditoribus probent, quæ neq. sua ipsius neq. aliqua humana aut incerta, sed diuina profus explicatione à Vate commendentur. Is enim quamuis Vatem patre sapiente, & auo propheta prognatū, doctum ac ductū sese profiteatur, tamen difficiliora quædam vidisse ait, quæ nisi à Deo doctus esset, certa ratione exponere & literis madare minus ausus fortasse fuisset. Quod verò in tertia persona sui primum mentionem facit, ad rei exponendæ grauitatem & difficultatē ostendendam, vt superius annotauimus, pertinet. Grauius enim & significantius de se quispiam inter- dum in tertia, quàm in prima persona loquitur, cuiusmodi illud est: Dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israël, &c. quo in loco de se ipso Deus agebat.

Vidi per noctem.

Huius arcani vaticinij consultò obscuratam & abditam rationem ab alijs cōpluribus rebus & cogitationibus, quas expositores variè explicant, ad vnam argumenti ipsius, de quo agitur, grauitatem & magnitudinem reuocamus. Voluit enim Deus ea, quæ à vatis suis populo Israëlítico priuatè prænuntiabantur, vel aperta & planiora, vel certè minoribus & rarioribus nebulis inuoluta ostendere: maximè quæ ad futurarum ipsius rerum certam notitiam prædicenda essent (qualia calamitates, bella, pestes, abductiones, dispersiones & dissipationes fuere) vel quæ ad humanæ salutis promissionem spectarent: cuius mysterium etsi commune omnibus gentibus esset, vni tamen Israëlitarum genti illis temporibus tractandum, atque (prout illa ætas ferebat) cognoscendum traditum fuerat. Neque enim illius tantæ rei certa & aperta communicatio deo cum gētibus erat, si quæ tamen per Sibyllarum carmina (vt aliqui auctores tradunt) fuerit, certè eam minima cura, minimaque animaduersione tractatam per angustè apud illos patuisse, vel nulla, vel rarissima atque obscurissima, vehementerque incerta apud illorum auctores mentio arguit, namque certi & aperti salutis huius nuntij ab

Tt Israël-

Isa. 49.

Israëlitico populo ad omnes gentes primum ex diuini consilij decreto perferendi erant, sicut scriptum est: Parum est ut sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob & feces Israëli, conuertendas. Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Igitur in eas, quæ cognitione explicationeque sui, aut denique officio aliquo Israëlitici populi nomen attingerent, quæque à cæteris gentibus vel ignorarentur, vel negligenter curarentur, apertius & planius per Vates præcini Deus voluit. Eas verò quæ cum Israëliticorum causa gentium etiam aliarum rationes in se maximas & publicas continebant, multis obscurorum simulachrorum inuolucris tectas, & quasi velis quibusdā obtentas Israëlitici tantum populi sapientissimis magna cura perspicendas tradi, neque ab aliis nationibus antè capi posse & intelligi, quam vel ab Israëlitis ostensa, vel exitu ipso declarata essent. Atque hanc causam esse arbitramur, quam ob rem quæcumque in sacris libris, de quatuor orbis imperiorum successione constantissimè & certissimè scripta sunt, obscurissimè tamen & per quædam inuolucra & integumenta ostensa prænuntiataque fuerint; cuiusmodi sunt, quæ ab Ezechiele in Vaticiniorum suorum initio scribuntur, & Nabuchodonosori per quietem visus multiplici materia confusus colossus: Danielis etiam spectra illa decantatissima, quæ omnia cæteris nationibus aliquando celata, Israëliticorum verò sapientibus ad cognoscendum obseruandūq. exposita sunt, sicut scriptum est: Notas fecit Dominus vias suas, filijs Israëli voluntates suas. Igitur hanc de quatuor orbis imperiis certam atque cum re ipsa convenientem rationem, ne quid unquam sapientiam & prouidentiam suam fugere putari posset, consolidatā omnino habes Deus vaticinijs atque alijs ostendit: ita tamen umbris & nubibus obuelatam, ut non cuius, nisi sapienti & diuina interpretatione edocto subductam habere contingeret. neque verò hæc Vatis huius in hæc re obscuritas illis post dirutum & incensum primum sanum temporibus tribuenda est, in quibus propheticus spiritus rarius & obscurius hominibus communicatus fuisse à nonnullis dicitur: namque ut de frequentia nihil modò agamus, aliàs commodius etiam fortassis acturi, certè obscuritatem vel perspicuitatem, non tam certis temporibus, quam rerum & argumentorum generibus ascribimus. quippe non modò Ezechiel & Haggæus atque Malachias, qui iisdem temporibus vaticinati sunt, multa aperta, & omni etiam populo exposita dixerunt, sed & hic idem Zacharias de magnis quoque rebus ita apertè sæpe aliàs est locutus, ut nemo (modò eadem qua ipse, lingua vteretur) apertius de iisdem agere potuisset: ut ex iis, qui ad populum habitati sunt, sermonibus & ex templi restituendi, & religionis instaurandæ atque diuinorum de Christo promissorum plenis orationibus dilucidè probatur. Quam ob rem horum spectrorum obscuritas ad res ipsas, quæ significantur, hoc est, imperiorum orbis grauissimam rationem à nobis refertur.

Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum rufum, & ipse stabat inter myrtheta, quæ erant in profundo: & post eum equi rufi varij & albi: & dixi, Quid sunt isti, Domine mi? & dixit ad me angelus qui loquebatur in me, Ego ostendam tibi quid sint hæc.

Cum descripta anni, mensis & diei certa notatio satis esse videri posset, tamen temporis etiam horas atque partes animaduersione dignas Vates non sine causa indicauit *vidi per noctem*, siue ut Hebraicè est, *vidi noctem*, addito articulo demonstratiuo *Hæc*. Solent aliquando homines magnis in quiete somnijs adeo stimulari, ut in ipso etiam somniandi articulo, verè an secus illæ sibi offerantur species, incerti ambigant, quas postea excitati, quamuis mirabiles, somniorum tamen nomine narrant: quibus non secus stimulatōs atque affectos sese fuisse affirmant ac si veræ essent, cuius exempli illud est: Vidit Pharaon somnium, putabat se stare super fluuium &c. & cum ipse etiam narraret, aiebat, vidi somnia &c. In iis autè, quibus humana mens ad futuras absentesve & occultas res cognoscendas (quæ diuinitio dicitur) agitur modis, postremū & infimum gradū somnia tenent, quòd in eo ordine sunt, in quo multa sæpe visa incerta, multa vana & nihili habenda dormientibus ostendantur; vtpote ab alijs, quæ diuinis causis obiecta: quamquam ea, quæ Deus prouidendi causa nonnunquam dat, certis quibusdā notationibus, ut agnoscantur, confirmare solet, de quibus nos aliàs, modò ille votis adsit, dicemus. ne quis verò ex temporis ratione, quodnam specierum genus hoc fuisset, querere posset, dubitationem expositione præueniens Vates tollit, se nocte quidem, tamè non somniantem

tem sed vigilante species eas, quas narrare paret, fuisse intuitum: atque ob eam rem hoc verbo utitur, *vidi nocte illa*, namque alijs fortasse noctibus aliquid somniauerit, illa tamen nocte non somniās, sed vigilans viderit, quæ nobis narraturus est. [Ecce vir ascendens super equum rufum.] Orbis imperiū Alexandri Macedonis virtute à Persis adimendū ad Græcosq. transferendum hoc spectrum significabat: in quo viri species vati obiecta est, quæ vox hominem præstantem & rebus gerendis idoneum indicare in sacro sermone solet, ut illud: Nunquid non vir tu es? & quis alius similis tui in Israëli? &c. Qualis etiam Alexander Macedo fuit, vir omnium, quos Persica ætas inter gentes tulerit, verè maximus, qui duodecim annorum exiguo spatio tot tantasq. res bello gessit, ut nemini alij ex mortalibus fuerit cōparandus. Huic præter alia plurima adiumenta, quæ terrarū orbis imperiū portendere indicata sunt, mirabilis ille equus vni domino ad vsum parens contigit: quem ob formæ & coloris speciem Bucephalon sui nominarunt. de cuius monstruosa erga cæteros ferocitate, & incredibili atque studiosa etiam erga Dominum mansuetudine & facilitate plura etiam apud Iosephū Gorionis filium Hebraicè leguntur, quæ ab vilo vel Latinorum, vel Græcorum scriptorum tradita sunt. Huius autem equi rufi, hoc est, bouinam pellem referentis colore (nam rufi plerunque boues sunt, maxime autem in calidiorebus regionibus) imaginem Vati Deus spectandam proposuit cum equite ipso, qui inter profundi myrtheta constitutus erat: quæ omnium antiquorum communis sententia, Babylonis regionis & vrbs ipsius situm significant. quippe Babylon in Senaaris regione sita Euphratis tum alueo, tum deductis per fossas aquis omnis ambitur: in qua maximam myrthetorum copiā gigni, & loci calidi atque fertilis commoditas, & eorum, qui eò venerint, obseruatio docet, ut Abrahami Esdræ filij etiam testimonio confirmatur. Illa autem tota regio ad Israëliticam collata humilis omnino & depressa iacere videretur, sicut scriptum est: Hi sunt autem provinciarum filij, qui ascenderunt de captiuitate, quam transtulerat Nabuchodonosor rex Babylonis &c. Quod verò in eo loco visus fuisse vir dicatur, id nimirum significat, eius regionis Alexandrum positum extremam Dario eiusque imperio cladem attulisse: in qua etiam regione ipse quoque vltimum obiit diem, ut præter alios auctores Iosephus etiam Hebraeus memoriam prodidit. Eius verò vita iam functi imperium in quatuor præcipue partes diuisum, quatuor regibus gerendum cessit, atque in cōplures præterea principatus distributum est, in duodecim videlicet, ut quidam ex auctoribus enumerant, sed qui præcipui & maximi, post eius mortem, rerum potiti sunt, quatuor dicuntur, vxor videlicet Alexandri ipse cum posthumo, ut aiunt, filio, cui Macedonia & reliqua ferè Græcia cessit, & Ptolomæus, cui Ægyptus atque Alexandria; Seleucus, cui Assyria ac Babylon, atque Antigonus, cui Persis regio & reliquæ Asiæ partes obtigere. Hos & cæteros, qui priuatis prouincijs & regionibus post Alexandri obitum præfuerint, non tanta auctoritate atque potentia illustres, rebus tamen gerendis & bello idoneos, variorum equorum imagine Zacharias vidit, nempe coloris rufi, varij & albi, quòd neque ex iisdem generibus & familijs omnes, neque iisdem vitæ & agendi moribus & consuetudine vterentur, siue quòd certis varijs ornamentorum atque insignium, delectarentur generibus, quæ alios ab alijs singulariter distingueret: quorum exacta descriptio, quòd res ipsa nimis minuta esset, à scriptoribus prætermissa, nobis etiā ignota est. Vbi Latine legitur varij, Hebraicè est, *Serukim*: cuius nominis nullam certā notationem Hebræi grammatice describunt, vox tamè ipsa, sericeum aut sericeum significat, & in sacris libris vestes aliquando elegantissimæ, quales sericæ sunt, hoc nomine dicuntur: idemque verbum Arabicè sericū, ex quo vestes conficiuntur, indicat, ut sultus ille inter Hauum color, quo sericum, antequam alio fucō infectum sit, conspicitur, nobis significari videatur. Quis verò propriè rufus color, hoc est, bouinus sit, Chaldaeus paraphrastes docet, reddens *Szumak*, est autè *Szumak* planta ex arborum generibus, qua exsiccata coriari ad pelles cōdiendas paradasq. vtuntur, cuius etiā fructum cōmolitum antiqui Græci pro sale mēsis adhibebant. Appellat autè medici plantā *Rhus*, Hispani pariter cum Chaldaeis & Arabibus *Szumak*, quæ huiusmodi colore non modò pelles, sed manus etiā vnguesq. ceteronū tractata inficit. Siue igitur Alexandri regnū quatuor hæredibus distributum, filio primum, qui eiusdem generis cum sit, eodem patre rufo cum patre significatus est, & alijs tribus, quos diximus, qui equorum rufi, sericeo & albo coloribus distinctorum spectris ostēsi fuere, siue in duodecim in vniuersum partes, vt iam indicauimus, diuisum, & varij ingenij hominibus delatum intelligere placeat, integra vtique & sibi constans

visionis interpretatio & sententia est: quia Danielis expositio vehementer confirmat. Porro inquit, hircus caprarum rex Græcorum est, & cornu græde, quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quod autem fracto illo surrexerunt quatuor pro eo, quatuor reges post eum confurgent, sed non in fortitudine eius. hæc Daniel, qui & alibi etiam de Alexandro prædicat ait: Surgent verò rex fortis, & dominabitur potestate multa: & faciet, quod placuerit ei, & cum steterit, cõteretur regnum eius, & diuidetur in quatuor vêtos celi: sed non in postereros eius, neque secundum potentiam illius, qua dominatus est. lacerabitur enim regnum eius etiam in externos exceptis his, &c. Igitur maxime Alexander cæteris præstare eo signo iudicatus est, quod ipse equestris viri, alij verò equorum tantum simulachris Vati ostendi fuerint, neque viri appellari, ut ille, quod viri nomine magna cum excellentia præstantiaque reliquorum appellari soleat. At verò visus magnitudinem admiratus Vates, interpretationem doceri ab eo angelo, qui sibi dux & vaticinij à Deo minister cõtigerat, cupit & rogat. [Et dixi, quid sunt isti domine mi? Angelum Dei sibi ad propheticum munus destinatum, interrogatum esse & tertie personæ pronome, & respondetis indicatio arguit. neque enim virum equestrem rogans, quid sunt isti? sed, quina estis dixisset. Ipse autem qui responderet, interrogatum se esse ostendit. [Et respondit angelus qui loquebatur in me.] Angelorum opera & ministerio à spiritu diuino ad prophetas vaticinandi munus delatum olim fuisse, præterquam quod D. Paulus aperte confirmet, ipsorum etiam vatum testimoniis docemur. Multifaria multisque modis olim Deus per angelos locutus est in prophetis &c. Zacharias angelum in se locutum ait. est autem illa huius orationis sententia, angelus, qui diuinas res & rationes orationesque, instillans mihi suggererebat, is ita respondit, [Ego ostendam tibi, quid sint hæc Hebraicè & Chaldaicè sic: Ego videre te faciam quid ipsa hæc.] non respondit sese Vati spectri illius rationem explicaturum, neque docturum, quid illis imaginibus portenderetur (neque id etiam ab angelo factum narratur, nepe ut visio oratione explicaretur) sed magis videre facturum, quid ipsa res esset, promittit. Neque verò videre per excellentiam eius sensus, pro audire vel intelligere, ut aliquando contingit, interpretamur, sed simplicem potius verbi significationem obseruantes, promissam Vati rerum ipsarum veram speciem non longo adeo tempore post viuenti atque sentienti spectandam promitti arbitramur, ut Persici imperij ætas non diuturna fore hoc etiam argumento probaretur: nimirum intra quadraginta annos omnino exigenda: cuius rei videnda & noui Græcorum imperij faciendæ spectandi usque ad Alexandri obitum, & eorum, qui succederent, diuisionem, quod quinquennio ferè post transigendum esset, copia Vati adhuc superstiti daretur: cui per ætatem, quo minus id contingeret, nihil obstabat, utpote tunc iuueni adhuc cum hæc ostenderentur, id quod inferius indicatur, Dic puero huic &c. Itaque non quid hæc spectra significaret, auditurum modò, sed quid verè & re ipsa essent, visurum tandem Zachariam, angelus illa oratione promissit. [Ego ostendam tibi quid ipsamet hæc.] hoc Hebraicè scientibus verba Hema elle, significant.

Et respondit vir qui stabat inter myrtheta, & dixit, Isti sunt, quos misit Dominus, ut perambulent terram.

RESPONDERE hoc in loco non tantum Latina, quam Hebraica significatione accipimus, ut verba faciendi vel sermonem habenti etiam non rogato, sed vltro inchoanti cuiusque verbum aptè cõueniat, ut: Et respondit Iob, & dixit: & respondens Iesus dixit. Cõfiteor tibi pater &c. neque enim hic rogatus aut à Vate, aut ab angelo fuerat, ut responderet: sed quod Alexander ipse iam ferè moriens de imperio in quatuor illos præcipuos hæredes diuidendo responsum decerneret, fecerit, id non casu, sed diuino consilio factum esse ostendere volens Vates à se auditum prædicat. atque ita omnium rerum, ut gesta tandem sunt, ordinem ante oculos positum, ad diuinam magis providentiam, quam ad humanam virtutem aut sapientiam referendum docemur. [Vir qui stabat inter myrtheta.] Alexander vir ille, qui apud Babiloniam & regno & vita perfunctus hæredes regni quatuor præcipue non inuitus, sed sciens prudensque, ac volens reliquit, id quod & Daniel indicat dicens: Exceptis his quibus ex diuini consilij decreto terra quatuor partes ad subigendum tribui confirmaret. deinde verò quemadmodum ea res agenda cõficiendaque tandem esset, ipsorum met regum & principum reddita ratione confirmatur, qui grandiori voce sublata suas vnumquemque partes diligenter ac frequenter egisse significarunt.

Et responderunt angelo Domini, qui stabat inter myrtheta, & dixerunt, Perambulauimus terram, & ecce omnis terra habitatur & quiescit.

M v v s, quod sibi ex diuino consilio declaratum esset, diligenter & sedulo exploratum

Daniel 7.

Daniel 11.

Hebr. 1.

Iob 3.

Daniel 11.

tura

tum ex euentus indicatione singuli exijs, qui stabat inter myrtheta, coram angelo professi sunt. namque orationem illam, Qui stabat inter myrtheta, verbis, responderunt & dixerunt, potius quam angelo Domini coniungenda arbitramur. quippe hæc Hebraici sermonis non infrequens figura est, ut eum de pluribus aliquid dicatur, quod singulos attingat, ut bium pluraliter, nomina verò singulariter proferatur ut: Audite populi vnusquisque quæ figuram syllabis Græcis dicta est. neque enim angelum aliquem inter myrtheta fuisse antea audieramus, quæ relatiuè illud, qui stabat, nunc indicaret, imò angelum apud Zachariam docendi & alloquendi causa proximè fuisse cognouimus: qui autem responderunt & dixerunt, nisi illi, qui stabat inter myrtheta, quos & vni muneri obeundo à Deo præpositos dixerat, nulli planè alij hætenus ostendi sunt. eosdè verò illos fuisse subiuncta singulorum oratio declarat, Perambulauimus terram. Oes regiones sibi iam subiectas imperioque parentes atque omnino pacatas narrat: ita ut libera sibi & integra vndique perambulatio fuerit, nulla iam aut bellorum aut nouarum rerum vel suspicione minima retardata, quod omnis terra inhabitetur, & omnibus omnino bellorum motibus cõpressis quiescat. hoc enim in hoc atque alijs locis verba hæc significant, [habitatur & quiescit, siue, ut Hebraicè est, seder & quiescit.] ita apud Iosue verbu sakt, id est, quiescere, bellorum finem & regionem planè subiectam ostendit. Cepit ergo Iosue omnem terram sicut locutus est Dominus, & tradidit eam in possessionem filijs Israel. quieuitque terra à præliis &c. eiusdè sententiæ & illud apud Latinos est:

Te cadè gaudentes Sicambri, Composuissent venerantur armis. Horat lib. 4. od. 14.

adde quod perambulare Hebraicè, est liberè & sine vllò impedimento, ut Dominus solent, loca peragrarè, cum quinta coniugationis verbu sit, atque hætenus hæc prima visio est.

Et respondit angelus Domini, & dixit, Domine Deus exercituum, usque quò tu non misereberis Ierusalè & vrbiu Iuda, quibus iratus es, iste ià septuagesimus annus est.

IN regnorum & terrarum omnium tranquillitate, qua futuram prædictam illi, qui inter myrtheta erant, Ierosolymorum tamè & Iudææ gentis miseriam & ærumnam non alieuari angelus Dei, cui Israelitarum rerum cura erat, vidit, atque de eare ita diuinitus agit, tantarum calamitatum modum ac finem, quoniam foret, cognoscere desiderans, tandem felicitis exitus responsum à Deo oblatu Vati ad publicam populispermittendum reddit. Respondit orationis habitæ index verbum est. Constat autem oratio exordio, propositione & confirmatione, atque omnino oportunis argumentis vna cõmodissimè affectibus omnino abundat, & in summa breuitate maxima rerum & verborum ad impetrandum momenta habet, ut planè angelicum opus probet. [Domine Deus exercituum.] Prius nomine absolutu diuinæ clementiæ ac misericordiæ immensas rationes cõtinet, cuius & pia appellatio multum ad impetrandum ponderis habeat, sicut scriptum est: Prope est Dominus omnibus inuocantibus eum. porro syntacticum nomè exercituum, Dei virtutem & ad quascunq; vel maximas res agendas facultatem summa significat, utpote cui non vnus, sed plurimi exercitus maximi & instructissimi ac dicto parates proprii sint. neque enim alius præter ipsum, variorum, hoc est, superiorum & inferiorum exercituum Dominus dici iure potest: ita ex ostensa facultate propositione sua angelus cõfirmat, vna tantum diuina, nulla alia præterea humana vi effici, ut Iudaicæ res tam diu in summa miseria, in metu & calamitate versentur. [vsque quo tu non misereberis Ierusalè?] vsque quo modi atque finis incerta ratio in miseris rebus animu suspensum grauius etiam premit. [tu non misereberis.] Argumentu ex comparatione est, quanquam, inquit, terra omnis, quæ istis tributa est, aliquando bellis perturbata sit, quiete tamè & tranquillitate breui fruatur, atque vnaquæque regio principi suo subiecta, studiosè nihilominus fouebitur & coletur: cui tamè neque propria est, neque hereditatis, sed permitti à te belli iure obuenerit, neque propterea deterius & grauius affecta, quod nouo principi & Domino suscipiendo sumptis etiam armis repugnauerit, tamen in victos & captos non hostili sauitia, sed regia clementia actum est, neque ira tempus bellu ipsum superauit. Tu verò, cuius propriu misereri semper & parcere est, vsque quo non misereberis Ierusalè, ciuitatis tibi vni cõsecrata, atque in regia propria delectat, & vrbiu Iuda, cuius te principem ac regem egregis atque illustribus rationibus prebueras. Notus enim in Iudæa Deus: in Ierusalè magnu nomen eius. et factus est in Salè locus eius, & habitatio eius in Sio. ibi cõfregit potètiæ arcu, scutu & gladiu & bellu. illuminans tu mirabiliter à motibus æternis &c. [quibus iratus es, ià iste septuagesimus annus est.] Arqui si cæterarum regionu & regnorum, quæ te non nouerunt, quæ nomè tuu non inuocauerunt, ærumnæ & calamitates, ut abs te iustissimè deceræ, cum Iudæorum diuturna miseria conferatur, tua in illos ira breuius multo arguetur, quæ copiosius effundi in eos qui nomè illud sanctissimu tuu negligunt, Psaltes

Iosue 12.

Horat lib. 4. od. 14.

Psal. 75.

T t 3 ora-

oraauerat, si verò adhibita in subiectis misericordia confideretur, ceterior ac maior hominum inimicorum, atque ad potentiam & opes ambitione magis, quam publico rei studio contententium, erga eos, quos repugnantes coegerint, quæ tua erga hos, quos peccantes corrigis, videbitur, quippe cum hic pace terra marique, parta, omne regionem ad quietem sibi reuocata prædicet, idque adeo brevissimo tempore: tu verò tuis urbibus & populis septuagesimo iam anno iratus & infensus, nullum hactenus misericordiam modum statuisse promississeque videtur, cum nomine istud misericordiam, & benignissimam naturam humanam clementiam rationes & vultum omnem infinito superet interuallo. Huiusmodi angelicæ orationis breuiter explicata sententia est: cuius exemplum atque exitus suscepta à beatis spiritibus humanarum rerum patrocinia non solum probat, sed optanda etiam expectandaque nobis commendat. Ut verò Iudæarum rerum cura & sollicitudine angelus adhuc etiam restitutus iam in patria Iudæis ageretur, illud in causa fuit, quod regnorum & regum aliorum etiam in occupato regno quiete præuisa, Iudæorum tamen res in ancipiti & incerto esse videretur loco, utpote quæ ex Babylonia seruitute vix nuper erepta, Persico tempore liberant: quorum fidei & voluntati nihil credendum esset, nimirum incostanti, & cui inceptum templi opus rursus impedire, si liberet, facile esset. id quod prohibita mœnium restitutio arguebat. Porro subeunda illis Græcorum quoque potentia diuinam iram quodammodo perpetua minari videbatur, cuius finem admirabili oratione procurans angelus tandem impetrata re intellexit, atque pro summo suo in gentem illam studio ad perpetuam hominum memoriam & communem spem subministrandam vati decantandam tradidit. Quod verò ad temporum rationem, quam angelus indicauit, pertinet, secundus Dani annus, cum Vates hæc vidit, septuagesimus à Solymorum excisione erat.

Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur in me, verba bona, verba consolatoria.

Tantum pia sanctorum & Deo dilectorum spirituum, quales angeli, quales beati etiam, qui in caelesti curia versantur, sunt, in miserorum atque afflictorum hominum causa orationes valent, ut responsa non modo argumento ipso & sententia bona, sed verbis etiam lenibus & placidis, ac pronuntiationis modo suavissimis consolatoria à Deo, quæ summo iure iratum deprecantur, auferant: Quia suauius Dominus vniuersis, & misericordia eius super omnia opera eius. Neque verò leuiter animaduertenda nobis hæc adiuncta Vates proposuit, [verba bona, verba consolatoria:] quæ si diligenter perpendantur, plus de diuina natura, de iustitia, de misericordia, de lenitate atque paterna cura, de sanctorum patrocinio, de miserorum spe atque afflictorum rerum remedio ponderis habere probentur, quam in tanta breuitate existimari à quoquam possit. Eorum verò verborum, quæ angelus audierit, si non modos & suauitatem, sententiam tamen consolationis & spei plenam, maximorumque mysteriorum abundantem Zachariæ in hominum salutem peruulgandam reddidit: atque prius verba bona, quæ ad iustitiam æquitatemque pertinent, referuntur.

Et dixit ad me angelus, qui loquebatur in me, Clama, dicens: Hæc dicit

Dominus exercituum, Zelatus sum Ierusalem, & Sion zelo magno. &

ira magna irascor ego super gentes opulentas: quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuuerunt in malum.

DIUINA rationes quamuis hominibus ob imperitiam aliquando obscuras, certas tamen atque sibi ipsis consentaneas esse, hoc ab angelo ad sapientum & piorum vtilitatem edi iustum præconium declarat, Clama dicens; & angeli sedulitatem ac studium; & rei ipsius magnitudinem atque vtilitatem publica noticia dignissimam, hæc peruulgandi cura probat, quod misericordiam & clementiam diuinam ratio integra semper esse, ac perpetuo vultu sibi constans docetur, sed hominum malitia persæpe fieri, ut hæc res minus fortassis appareat, quam tamen Deus ipse oportune in lucem editam ab omni fallâ & mendaci impiorum aut imperitorum opinione vel sententia vindicet: ut quod de sua & hominum iræ, de vtrorumque misericordiam cõparatione superius dictum fuerat, ita explicet, ut nunquam vel suam iram tantam, vel misericordiam adeo angustam fuisse asserat, atque hominum ipsorum peruersitate, ut viderentur, commissum fuerit. nam quæ ille in alijs hominibus ad aliorum correctionem & paternam animaduersionem permittit, nonnunquam eorum, qui superiores sunt, culpa & crudelitate, contra ius contraque, fas, modum omnem excedunt; atque ipsi, qui de diuinis rebus male aut in doctè sentiunt, ad prauas interpretationes anam dant: quæ tamè magno eorum, qui commiseriti fuerint, malo redarguere & diluere Deus ipse solet, ut in Ieroso-

Pal. 3.

40

45

55

Ieroso-

Ierolymorum & Iudæorum causa ostenditur, in qua dicit dominus exercituum, cui & in consilijs misericordia, & in agendis ijs, quæ decreuerit, facultas summa est. Ipe igitur & misericors & potes, hæc de suis & de hominum rationibus proficitur. [Zelatus sum Ierusalem & Sion zelo magno.] Religionis res magna curam se suscipere; neque inultu pati, ut cum nominis & laudis suarum offensione populus aliquis, quæ ille corrigendum curarit, vehementius epia, quam æquitate, ratio fert, laedatur, magnis editis iudicijs, & grauissimo de impijs & nocentibus sumpto supplicio, sese iam ostendisse, & porro ostensurum confirmat. [Zelatus sum Ierusalem & Sion zelo magno.] Grauissimas de Babylonijs poenas, ob vexatam cum nominis honorumque duorum de tractione plus æquo Ierolymam ciuitatem, sibi vltori sumptu significat illi namque in hoc loco modo, sed in numinis contemptu sui, neque aris etiam Ierolymitanis pepercit, omnia loca, ac maximè sanum ipsum celeberrimum vni deo vero in ea urbe consecratum, studiose ac iustè illato igni vastarunt. Hic est Zelus ille magnus, quod grauissima se vltior in Assyrios ob immanitatem & impietatem usum ostendat, tantum abest, ut misericors erga Ierolymitanas res non fuerit, ut etiam sua de ea causa iudiciu, istorum populorum maxima calamitate, & regu extinctione pronuntiauerit. Zelus & zelari, idè hoc in loco, quod Latinis vicifer est, KANAN, Hebraice. Hæc ad Assyrios nuper supplicio affectos sententia spectat, ad Persas vero & Græcorum regna in magna tranquillitate constitutas gentes, perpetuam felicitatis opinionem atque spe concepta, erga sacram Dei religionem, nefarie, inhumanè ac impie se gerentes, illa etiam dicitur, [Et ira magna ergo irascor super gentes opulentas.] Ut verba temporibus, sic res ipsa sententia diuina explicatur: illa prima præteritum, hæc præsentia futurum respiciunt, in Persarum quæ Græcorum imperij cum maxima clade mutationes, quæ ira magna diuina iam tunc parabatur, cum Vates hæc audierit, super gentes opulentas. Hebraice SAANANIM, quiete & tranquillitate plenas significat, nihil sibi aduersi metuentes: cuiusmodi spes occupatum ac fundatum imperium hominibus facere solent, qualè tamè rerum statum nihil in toto orbe, præter veram pietatem cum summa pietate & innocetia studij, confirmare potest, sicut scriptum est. Quia tunc me audierit, absque terrore requiescet, & abundantiam rerum perfruetur, terrore malorum sublatum. ubi idè vultu SAANAN est. Itaque primu idè diuinu iudiciu alijs edictu, alijs interu vidimus, deinde comune omnibus crimè ascribitur, quod Ierolymorum immunitas res, non diuini consilij, sed sue ipsorum virtutis & felicitatis rationibus interpretati, immaniter & nefarie etiam cum numinis & religionis contemptione protulerunt. [Quia ego iratus sum parum, ipsi vero adiuuerunt in malum.] Deus parètis modo ad correctionem, ad religionis & pietatis vindicationem exigua, sed vtilè iram gesserat: illi vero diuinæ iræ ministros non eodè studio, sed in malum, in contrariam omnino & peruersam rationem sese præbuerunt. Nam Assyrij primu omnè pietatis & humanitatis finem prætergressi, in omne ætatè & sexu sæuicetes, funestis ignes etiam templo per summum nefas intulerunt, sicut scriptum est: Iratus sum super populum meum, contaminaui hereditatem meam, & dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias, super summum aggrauasti iugum tuum valde, & dixisti, In sempiternum ero domina, &c. Idè iudiciu à Deo iustissimo & incorruptissimo iudice Persas & Græcos eandè culpam sustinentes expectare cõsequens fuit, etenim apud Persas Assuerus falsis criminibus & calumnijs attendens, animu, ut omnes Iudæos occideret, induxerat, præter alia etiam quæ perferre gens illa, quoad rerum potiretur, indigne coegit. At vero à Græcis post Alexandrum ad impiu Antiochum vsque, & vltra etiam, quot, quæ impij & vehementes in Iudæa & Ierusalem impetus facti fuerint, qui cognoscere cupit, præter Danielis vaticinia, Machabæorum etiam historia legat. Ex his verò quæ descriptæ hoc in loco sunt, sententijs illud docemur, regnorum & imperiorum omnium rationes non humana felicitate, virtute, facultate & opera, sed diuino consilio & voluntate consistere, mutationes verò hominum ipsorum culpa & diuina sententia prouidentiaque fieri, sicut scriptum est: Hunc humiliat & hunc exaltat: quia calix in manu Domini, &c. Hactenus verba bona, nunc deinceps consolatoria verba sunt.

Propterea hæc dicit Dominus, Reuertar ad Ierusalem in misericordijs: domus mea edificabitur in ea, ait Dominus exercituum: & perpendicularis extendetur super Ierusalem,

CONSILIVM illud antiquum suum, quod de comuni hominum salute Ierolymis tandem per Christum Iesum Nazarenum expleturus erat Deus, adhuc se exequi apud hunc Vatem etiam, ut apud ceteros proficitur, atque ad eam expediendam rem quæ comoda & idonea sunt, regnis etiam & imperijs, omnibusque, qui contra conentur, cum terrenis tum infernis hostibus contemptis, apparere fouereque, se dicit, ut Ierolymorum murorum tefectionem, ciuitatis restitutionem, & templi illius materialis (quod tertiu longè præstantissimu significabat) reedificationem, sacrorum & religionis instaurationem, hæc omnia suo illo benignissimo vultu, quo

757

Pal. 47.

Pal. 74.

Celū tēpestatēsq; serenat; promouēdā iā suscipiebat. [venūnar.] qui per itā auersus videbat, vnde res oēs in tēpe consequēbatur, sicut scriptū est. Auertēte vāfaciē tuā turbabūtur &c. Idē reuersus omnia promouēns recreabo & fouebo. [In misericordijs.] Hebraicū nomē viscera misericordiāe, quā hāc matris aduersum filios dicit, significat; atq; vt ex frequenti lectiōe obseruauimus, Deo in iyrarationibus, quae ad peccatorū condonatiōē spectant; sapissime ascribitur. estq; ea maxima diuinā misericordiāe in Hebrā, Chaldea; Arabi- caq; lingua appellatio, quae ad magnitudinē & immetensitatē indicandā plurali numero vsuipatur. Hae sunt viscera illa misericordiāe Dei nostri, in quibus visitauit nos opiens ex alto &c. hae vērō sese facturū potētissimus Deus, vt pote Dominus exercituū recipit. [Et domus mea edificabitur in ea.] securo animo aedificationis opus vrgere iubentur Ierosolymitani, illud sibi ex diuino verbo persuasi, nullis iam hominū inimicorū conatibus impedituri: neq; verō hoc solū, sed sublatos etiā demolitione muros, additis ac dispositis turribus, reficiēdos esse ait. [Et perperdiculū extendetur supra Ierusalē.] Hebraicē CHAV lineā potius quā perperdiculū significat, id quod adiunctū verbum extendetur, arguit, namque aedificatores perperdiculū demittunt, lineā extendunt, altero murorum rectitudinē ex aminantes, altera verō longitudinē metaturi, atq; de mōenibus ipsis, quibus vrbes cinguntur, agit nunc Deus, quā ob rē, vrbs nomen absolutē appellat: Vt vero diuinū etiam promissum, hoc Nehemia procurate; prēstitū fuerit, ex illius narratione apertē cognoscitur. causam porrō quā ob rem hae decernat patetq; Deus, publicē proclamatione & decantatione indicare Vates iubetur, videlicet id, quod superius diximus, de humana salute susceptum cōsiliū, quod adhuc exequēbatur.

Adhuc clama dicens, Hae dicit Dominus exercituum, Adhuc affluēt ciuitates mee bonis: & consolabitur adhuc Dominus Sion, & eliget adhuc Ierusalem.

Ad huc clama. Chaldaeus bene explicuit, adhuc vaticinare. Maximā rē & alterius etiā generis à superiori arguit hęc vaticinij ab angelo repetita procuratio, nimirū ex earū rerū genere esse oportere, propter quas angeli erga homines libētissimē sese iniuolucros praestāt, in ministeriū missi propter eos, qui hāc hereditatē capiunt salutis. atqui de alia re, quā de Ierosolymorū illa restitutione, quae Zachariae etate cōtingit, hoc in loco agi, praeterquā quod repetita de integro vaticinatio, & verba illa, adhuc, adhuc, & consolabitur, & eliget, arguūt, ipsa verbi affluent Hebraica vis manifestē probat. est enim Hebraicē verbū NAPASZ, quod proprie dispersionē siue effusionē significat: qualis fuit illa filiorū Noē per vniuersum orbem, propriis sedibus, vbi nati & educati fuerant, relictis. Itaq; affluent, idē esse dicimus, quod effluent. quo verbo secundam illam Iudaeorum calamitatem, in qua ob repudiātū Christū hactenus etiā sunt, & futurū in Dei gratiā reditum praecini existimamus. vnū, inquit angelus, quod adhuc Ierosolymis & ceteris Iudaeae regionis vrribus, ob incolarū scelera, periculū procreatur, adhuc denūtia, vnūq; postremū salutis optandum exitū, qui diuinā gratiā dono cōtingit, vaticinare. [Adhuc affluent ciuitates meae bonis, Hebraicē, adhuc dispergetur siue effluet ciuitates meae a bono,] ita vt sibi ipsis causae sint, quā ob rē à bono rerū statu, in quo erāt deiecti, dissipētur: hactenus dimidiū carminis est: sequitur alterū cū particula rerū conuersionē & exitū in loco indicatē. [Et consolabitur adhuc Dominus Sion.] Nō illa cōsolatione magis terrena, quā spirituali, in qua iā tunc erant, ex Babylone videlicet reuersi & tēplum aedificātes, domos atq; agros colētes, sed alia adhuc planē diuina cōsolatione eius generis, de qua dictū est: Consolamini, cōsolamini populum meū, &c. huius verō cōsolationis Deus ipse auctor erit, Dominus. Igitur diuinam esse oportet per spiritū sanctū illis datū ex veri Messiae Iesu Nazareni cognitione: quā quidē felicitatem ex his in quibus nūc iacēt tenebris, nō suo cōsilio & opera, sed Dei miserentis volūtate & benignitate erepti visuri sunt. Quod verō Dei donū hoc verē sit, explicat, addēs illud: Et eliget adhuc Ierusalem. Electio nō volentis nec currētis, sed miserentis Dei opus est, qui vt gentes ex istorum casu ad vitā vocauit, sic istos rursum ex gētrium plenitudine Sion & Ierusalem caelestis ciues verē facturū vocabit. Atq; hoc ipsum mysteriū vox illa adhuc, indicat, quae Hebreis est Ghod, nō tantū tēporis, sed rerum magis argumentū significans, vix omnibus illis latinis explicabilis, adhuc, praeterea, vltius, amplius etiā: quae vox quater in hoc versu repetita non pleonastium, sed cuiusmodi mysterium indicauimus, arguit.

Et leuauit oculos meos, & vidi: & ecce quatuor cornua. & dixi ad angelum, qui loquebatur in me, Quid sunt haec? & dixit ad me, Hae sunt cornua, quae ventilaauerunt Iudam, & Israël, & Ierusalem.

Luc. 11

Hebr. 25

Isai. 40

Rom. 9

Q V A R -

Q VARTAM Ierosolymorū calamitatē doctus, à quo tamen hoste afferendā esse putaret incertus vates, hoc secūdo spectro docetur, non à Persis neq; à Grecis, sed ab vltimo Romano imperio importandā fore. quippe ita diuino cōsilio decretum erat, vt Israelitae & Iudaei sceleris suorū aduersus Deū suū impiā offensionis quatuor orbis imperiorum tēporibus poenas darent, in gratiam tandē ex diuina benignitate reuocandi, postquam illis, per quos puniti essent, sua etiā ob publicam iniuriā cōstituta supplicia afferrentur. ita enim Deus sese erga sceleratos & nocētes seuerū iudicem, erga miserimos tandē clementissimum praebet. [Et leuauit oculos meos & vidi.] Vigilanti & sui sensu mentisq; compoti ostensum visumq; spectrum esse significat, vt pote cui vltro leuanti oculos & conspicienti obiectum fuerit. [Et ecce quatuor cornua.] Non tam regnum, quā regni potentiam & ad impugnandā propugnandamq; facultatem significat, iuxta illud: Abscisum est cornu Moab, & brachium eius cōstitutum est, ait Dominus &c. Quam significationem & apud alias etiam nationes obseruantes, Graecorum & Romanorum regum atque Caesarum numismata quaedam visimus, quorum coronae cornibus rectis nō indecorē muniēbantur, ex qua ratione illa apud poetas leguntur:

Cauē, caue, namq; in malos asperrimus parata tollo cornua. & Viresque, & addis cornua pauperi. Vt igitur omnis Israeliticarum & Iudaicarum calamitatum integra Vati constaret ratio, atque diuinā iustitiā ac prouidentia simul in vniuersum orbem exempla grauissima probarentur, quatuor imperiorū, Babylonici, quod iā nuper excisum erat, Persici, quod tunc florebat, & Graeci atque vltimi Romani potētiae simulachrum obiectū ab interprete angelo explicatur. [Hae sunt cornua, quae ventilaauerunt Iudam & Israël & Ierusalem.] Cornu nomen satis clarē Vati Hebraicē scienti potentiam depinxit, quam ob rem alio verbo caelestis interpres nō explicuit. Iuda & Israël cū regna essent, & regio nomine ac dignitate floreret, Assyriorū cornibus ventilata sunt. Ierusalem verō nō ad regiā maiestatem, sed ad quandam reipub. faciem, postquam ex Assyria remigravit, redactam Persae & Graeci primum vexarunt, ac Romani tandem maximis cladibus affectam & protritā omnino dissiparūt, à quibus tamen omnibus, quoniam fauiritia magis & odio, quā diuini cōsiliij aut mandati exequendi animo actum est, debitas poenas sumendas esse Vates ipse etiam videt.

Et ostendit mihi Dominus quatuor fabros. & dixi, Quid isti veniunt facere? Qui ait, dicens, Hae sunt cornua, quae ventilaauerunt Iudam per singulos viros. & nemo eorum leuauit caput suum: & veniunt isti deterrere ea, vt deiciant cornua gentium, quae leuauerunt cornu super terram Iuda, vt dispergerent eam.

Et ostendit mihi Dominus. Hebraicē, Et fecit me videre Dominus. Ipse Deus iustitiam suam Vati probaturus, quatuor orbis imperiorū exitus ostendit, nō fortuitos, sed planē ex diuini iudicij certa sententia futuros. etenim quae per fabros sunt opera, certam rationem, quam referant, habent, namque ars non casu constat, sed rebus in vnum exitū expectantibus & nunquā fallentibus continetur. faber autē Hebraicē *Ehharas* dicitur, quod verbum cogitationē & cōsiliū, vt putatur, apud Latinos significat. fabros igitur lignarios, aut ex iis potius, qui cornuū materiam torquere, dirigere & ad cōmodos vsus formare norunt, Vates viderat, per quos imperia illa quatuor hēctenda atq; tandē abscindenda fore intellexit, ob illatas publicē tum Israelitis, tum alijs à se victis gentibus grauissimas iniurias. ijdem autē fabri qui & cornua fuere, maximē in tribus primis imperijs euertēdis, Persae Assyrijs, Persis Graeci, his Romani, quibus demum septentrionales gentes cladem attulerunt. Quamobrem in explicatione vtriusq; rei ratio ab angelo simul coniuncta cōmonstratur, tametsi altera tantum res fuerat quaesita. [Hae sunt cornua, quae ventilaauerunt Iudam per singulos viros, Hebraicē, Quae ventilaauerunt Iudam, vt vir non leuaret caput suum.] Translatione à monocerotibus perpetuō obseruata Iudaicas res ita ab istis regnis protritas esse ait, vt nullo nisi tantū diuino auxilio restitui posse putandum sit. est enim eius animātis magna ad impellendū, ventilandū atq; illidendū in cornu visita, vt qui eius illidētis impetū experiat, grauissimo casu iactatus resurgere amplius nequeat. Cuius rei exempla olim in Romanis ludis spectata legimus. Nāq; binos geminos cornu sic exultu vsos, iactat vt impositas taurus in astra pilas. & vt scriptū est. Cornua thinoerotis cornua illius, in ipsas vētilabit gētes vsq; ad terminos terrae, &c. Et veniunt isti deterrere, turbare, siue, vt Chaldaeis exponit, cocutere, coagitare ea, donec cōnulsā aut excisa deiciantur. At verō regna orbis hęc esse, angelus ipse explicuit, cornua gentiū appellās.

Isr. 47

Horat. lib. 3. carm. Od. 24

Cicero. Tuscul.

Martial. Deut. 33

CA-

ET leuani oculos meos, & vidi: & ecce vir, & in manu eius funiculus mensurorum & dixi: quò tu vadis? & dixit ad me, vt metiar Ierusalem, & videam, quanta sit latitudo eius, & quanta longitudo eius.

FVT VRAM cælestis atq. propriè vereq. dictæ Ierusalem celebritatè & frequentia eius terrenæ, quæ Vates temporibus reficiebatur, cõparatione indicari Deus voluit, quãdo huic loci atq. situs, in quo reficienda erat, certus modus præcriberetur: illi verò nullo aut locorũ aut regionũ aut situũ sine, nullo magnitudinis certo indicato termino, integrã habitatione, & sedes vbiq. dilatandi relinqueretur facultas & copia. Quæ res, ne à quopiam dubitari possit, palã à diuinis interpretibus aperitur. Hactenus enim antiquæ Ierusalem & Iudæorũ res, quo in statu primũ fuissent & quemadmodũ per hostes labefactæ & per fractæ reponendæ aliqua ex parte essent, visã fuerit, atq. eadẽ tandẽ ad quẽ dignitatis & diuinitatis potius locũ per Christum restituta deducendæ essent, indicatæ sunt. nũc verò quã latè huiusmodi ciuitatis ius atq. omnis felicitatis ratio patere possit, magno rerum & verborũ apparatu Vates docetur, nimirũ cælestem illam Ierusalem nõ angustis illis spatiis Solymi siue Iebus definiri oportere, quæ muris lapideis & ductilibus cõmodè cingi possent, sed libere per omnẽ partẽ & ad omnes etiã terræ caliç. regiones extendi dilatariq. necesse esse, vt pote quæ non Iudæis modò secundum carnem, sed Iraelitis cæteris in gratiam quoq. diuinam recipiendis, atque adeo gentibus omnibus & nationibus communis patria & ciuitas futura esset. hæc ratio omnis huiusmodi mysteriis adornata est. [Ecce vir, & in manibus eius funiculus mensurorum.] Ex architectorum vsu & disciplina (quam nemo olim sapiens ignorauit; pauci nunc tenent) quid facere vir ille instituisset, satis Vates noster intellexit: nimirum certum alicui propositæ ædificationi situm & locum metiri & definire non immensis spatiis terminatum. id quod funiculus, ipse arguebat, qui cùm mensuræ genus fuerit, siue longioris siue breuioris, præscribendos locorum fines arguebat, aliõqui, nisi ad eam rem pararetur, superuacaneus. Quam ob rem Vates virum illum funiculum ferentem non quid ageret rogabat, sed [quò tu vadis?] dimensurum aliquid intellexerat: locum verò dimetiendum ignorans rogabat. doctus est igitur locum ipsum, atque ex dimensionum ratione rem ipsam, quæ ostendebatur, cognouit. nempe Ierosolymam urbem ita restituendam fore, vt populum, qui tunc primum transmigrauerat, cum omnibus ex eadem gente familiaribus capere posset. *Vt metiar Ierusalem & videam, quanta sit latitudo eius, & quanta longitudo eius.* Continentis loci mensura & modus maximè si à sapienti metatore censeatur, contentarum rerum rationi respondeat, necesse est, ne quid latius angustiusve, quàm rei ipsius commoditas ratioque postulet, definiatur. atque hoc cùm in omni re, tum maximè in vrbibus locandis ædificandisque obseruari plurimum interest. nam minor & angustior situs multa ad habitationis publicos & priuatos vsus incommoda fert: Is verò qui plus æquo laxus est, præter indecoros locorum hiatus non mediocres ad defensionem & propugnationem difficultates habens, pluribus & crassioribus cingi mœniis postulat: ac neque sic etiam satis est tutus, vt & antiquorum & nostrorum temporum periculis comperitum est. Igitur terrenæ eius, quæ tunc reficiebatur; Ierusalem spatia satis commoda essent & ad habitandum & ad ciues locumque tuendum necne, censere velle vir ille Zachariæ declarauit, qui cùm nuper de duplici Ierosolymorum restitutione audisset, eodem fortasse modo vtriusque spatium animo & cogitatione apud se definiuit, vt pote iunior adhuc, quòd id ætatis homines non tam in rerum distinctione & compositione, in consentaneorum & dissimilium comparatione existimanda, quàm in maturioris commorari soleant, neque extremos fines cognoscere vsque adeo curent; sed ex obiecta primũ specie plerique rerum exitus & euentũ iudicent. Id quod in illis duobus, qui in Iesu Christi sepulchrum visebant obseruatum est, quorum iunior visũ tantum linteaminibus redibat aliter, quã oporteret, de præceptoris resurrectione arbitratus. Senior verò ingressus ac singula contemplatus, rem ipsam, vt erat, cognouit, alteriq. cognoscendam indicauit. Huiusmodi itaque festinante Zachariæ iuuenis cogitationem angelus quidã diuinus interpret, atq. hominis natura concius attentèdam sedulo curauit, res ipsas suis temporibus & rationibus distinctas quæ admodũ futuræ essent expones.

Et ecce angelus, qui loquebatur in me, ebredebat in me, & angelus alius ebredebat in me, occursum eius: & dixit ad eum, Curre, loquere ad puerum istum.

VT munerum & officiorum; sic & intelligendi agendique certum apud angelos

gelos ordinem obseruari: ita vt ex aliis alij suarum actionum atque gerendarum rerum rationes apta quadam & connexa vsque ad Deum ipsum primum agendi caput & fontem accipiant, atque sua quisque munera rectè explicent, præter alia multa, sacrorum librorum loca, ex hoc vaticinio aperte docemur. Quid Zacharias audita à mensore viro Ierosolymorum censura cogitare potuisset, ac de vtriusque simul ciuitatis ratione arbitrari, interpres angelus probè cognouit. quid verò de ea re doceri oportuisset, diligenter curans alium quendam angelum, à quo acciperet, petebat. is demum angelus rem ipsam vt cognosci expediuerat, diligenter aperiri procurauit. Vidit igitur in ea re Vates magnum cælestis hierarchiæ in ministeriis suis obsequiis consensum, magnam singulorum ordinarum in officio præstando sedulitatem & fidem, magnam & planè diuinam omnium inuicem sine vlla ambitione mutuam charitatem, cum posterior priorẽ diligenter petat, prior posteriori vltro occurrat, rem ipsam, ob quam petitur, communicet, atque ad homines tandem sine vlla inuidia perferendam commendet, quòd nulla illis cura maior, nulla antiquior sit, quam Dei consilijs omnino parere atque obsequi. Porro egressionem hanc, quam angelis Vates ascribit, non locali motu, sed attentionis & diligentia atque sedulitatis rationibus definiri conuenit. Quòd verò currere interpreti iubeatur, rem magni momenti esse, quam explicari expediriq. Deus velit, indicat. nam quas res tales cognouimus omni diligentia curandas, currendi aut festinandi verbo commendare solemus: quanquam non corporis tantum morum, sed animi magis attentionem studiumque postulent. Quid verò ab his angelis procuratum fuerit, subiuncto carmine exponitur; nimirum cogitationem illam, quam de futura Ierusalem Zacharias vt pote iuuenis festinè susceperat, mature, antequam omnino insignatur, auertere, ne quid videlicet altera Ierusalem alteri frequentia & celebritatis rationibus comparatur, vt neq. dignitate comparanda est. Quantum autem referat alienas & minus dignas de rebus magnis opiniones irrepsisse, nisi cito in meliores adducamur, satis ex hoc loco arguitur, vbi angelus eiusmodi periculum, quàm maturimè propulsandum censet.

Ab sine muro habitabitur Ierusalem præ multitudine hominum & iumentorum in medio eius.

VT apud Latinos vrbs, oppidum, pagus, vicus & alia nomina coniunctiones & conuentus significant; sed ædificiorum & frequentia rationibus inter se distinguuntur: sic apud Hebræos multa huiusmodi significationis verba cùm sint, certam tamen singula frequentia aut infrequentia, splendoris ciuiliis aut obscuritatis notationem habent. ex quibus vnum est PARAZ, quod oppidum nullis mœnibus cinctum, sed latè & libero ad ædificandum situ patens significat. quod verbum tametsi Hebraicè simplex sit, nullo tamen simplici Latine planè redditur, sed circuitione quadam describitur, vt illud: Absque oppidis innumeris, quæ non habebant muros, Hebraicè tantum est PARAZ. Hoc itaque nomen pluraliter hoc in loco ab angelo vsurpatum magnam & multiplicem futuræ illius, quam Vates præcognouerat, Ierusalem frequentiam & celebritatem ex omnibus gentibus & linguis ad ciuitatis societatem vocatis fore declarauit. Itaque pluralis numerus non vnum tantum vrbis, sed plura loca, nomen verò ipsum incincta mœnibus fore ostendat, quòd eius ciuitatis ius & communitio longè lateque pertineret: ne verò murorum defectum ob infrequentiam populi interpretari quis possit, quòd rara & exigua vicinia mœnia sibi ædificare præ pecuniarum tenuitate non valerent, id aliter omnino se habere explicatur. non ob raritatem id accidet, inquam, imò potius præ multitudine hominum & iumentorum in medio eius. In medio populi alicuius esse, est notum celebremque agere ciuem, atque legum, iuris totiusque publici communitate cum cæteris coniungi, vt illud: Peribit anima illius de medio populi sui. & : Illud in medio populi mei ego sedeo. Quòd verò homines & iumenta habitacionis, & vrbium communitate ac societate in illa altera Ierusalem, quam diximus, coniungantur, mysterio non caret suo, nempe Ecclesiam hanc militantem, quoad in illam cælestem patriam commigrauerit, non tantum perfectis hominibus, qui secundum Deum creati sint in sanctitate & veritate, sed imperfectioribus etiam quibusdam, atque animalibus, vt Paulus vocat, constare. quorum alteri Adam non illius antiqui, sed noui, cuius spiritum & virtutem referunt; alteri verò B E H E M A, hoc est, iumen-

Dionys. de
cælest. hierarchia.

Dent. 3.

Exod. 24.

2. Reg. 44.

iumentorum non ferarum nominibus occultè significantur. alteri omnino spirituales & perfecti diuina benignitate redditi, alteri animales, sed qui ad illum tamen virtutis & dignitatis gradum aspirare, ac certis rationibus à Deo præscriptis contendere ex ipsius auxilio possunt. neque enim tanta Deo de bobus aut iumentis cura est, vt eorum causa spirituales Ierusalem dilatandam etiam suscipiat, quin neque ea natura, quæ magis agris & siluis gaudet. Hoc hominum & animalium discrimen diligenter obseruatum, plurimum profecto lucis & utilitatis; neglectum verò, tenebrarum & difficultatis ad noui testamenti libros intelligendos afferre potest: Quia de re plura suo in loco, si Deus eò deducat, sumus dicturi: nunc verò ad propositum redeamus. Habitationem illam, quæ oppidatim (vt sic loquamur) diuisa longè lateque patet, quæquam ad liberiores vitæ vsus aliàs oportunam, vnum tamen incommodum consequitur, loci & ciuium ab hostium impetu defendendorum difficultas, cum latius patens situs neque muris cinctus copiam inuadendi, ad nocendum facere existimetur. Quam ob rem quæcumque hoc modo coluntur loca in pace multis commodis, belli verò tempore prima omnium incommodis multis afficiuntur, ac periculis (nisi in munitiora oppida receptus habeantur) funguntur maximis, sicut scriptum est: Cessauerunt Parazim in Israël, & quiesuerunt donec surgeret Debora, surgeret mater in Israël. & illud: Ascendam ad terram absque muro. veniam ad quiescentes habitantesque securè. Hi omnes habitant sine muro, vectes & portæ non sunt eis. vt diripias spolia, & diuidas prædam, vt inferas manum tuam super eos &c. Huiusmodi enim cum muris, quibus sese aliquandiu tueantur, non habeant, fortissimo aliquo principe & strenuissimo duce opus est, in cuius virtutis, auctoritatis atque curæ præsidio lateant, sicut scriptum est: Ibi narrentur iustitiæ Domini & elementia in Parazonoth, Israël. miram igitur ciuitati suæ longè lateq. parenti securitatem & diligentiam præstiturum sese promittit, qui nõ lapideo aut aliàs humanis operibus ædificato, sed planè igneo & hostibus inaccessibili muro futurum profitetur.

Iudic. 5.

Ezech. 38.

Iudic. 5.

Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu: & in gloria ero in medio eius.

Psal. 26.

Nahhum 2.

Isai. 47.

Nahhum 1.

כבוד

כבר

Thren. 2.

N V L L A maior humanis rebus, nulla certior, nulla optabilior securitas, quam diuina esse potest, sicut scriptum est. Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Nullius autem earum, quæ videntur, rerum naturæ vis & efficiendi celeritas, aut maior, aut acrior, aut vehementior est, aut magis formidata, quam ignis, qui vel durissima saxa findere ac dissoluere potest, sicut scriptum est: Indignatio eius effusa est sicut ignis, & petrae dissolutæ sunt ab eo: sed cum ignis natura, quas res téperato calore fouet, reficere & recreare solet, atque humanæ cum primis vitæ utilissima multas & maximas commoditates afferat, vt scriptum est: Prunæ, quibus calefiant, & focus, vt sedeant ad eum. Huiusmodi vsum sui præbiturum sese populo suo Deus pollicetur, vt dum aduersum hostiles imperus pro muro igneo ad ciuium securitatem sit, rursus aduersus ciues ignem quandam temperatissimum, fouentem ac recreantem, atque ipsorum vitæ multis modis utilem se præstet. Etenim hoc modo geminam ac diuersam diuinæ virtutis in suos atq. in alienos efficiendam esse, sacra oracula canunt: Ante faciem eius quis stabit? & quis resistet in ira furoris eius? Bonus Dominus & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se, &c. [Et in gloria ero in medio eius.] Quod verbum Latine vertimus gloriam, Hebraicè est. *Chabod*, adeo magnæ atque diffusæ in vna eademque sententia significationis, vt non dicam vnū, sed neq. plura hætenus inuenire potuerimus Latina aut Græca verba, quibus plenè reddi huius vnus verbi pondus possit. Interim tamen vnū reperimus, quod vmbra quadam in loco imitetur. id est, *Amplitudo*, de quo aliàs dicemus: Vt verò res ipsa aliqua ex parte cognoscatur, illud modò indicemus, partem illam ex animalis corpore, ex qua concoctum commodè alimētum in reliquis partes omnes transfunditur, Latinis Iecur vocatam, hoc verbo Hebraicè dici: cuius calor in sanis corporibus ita temperatus est, ita oportunus, vt commodissimum caterisque membris & partibus alendis idoneum sanguinem paret & transmittat. ea verò princeps ad vitam fouendam pars in corporis ipsius medio atque adeo in dextro latere sita est: cuius, si valeat & bene habeat virtus & utilitas quanta sit, ex contrario habitus vsu arguitur sicut: scriptum est, Effusum est

in terra iecur meum, super contritione filia: populi mei. qua oratione omnibus se prorsus virtibus destitutum Vates lametabatur. Hanc adeo similitudinè à natura ad se transferens Dominus hoc verbo vsus est, quo suam diuinam vitam & virtutem cum populo, hoc est, ecclesia sua (cuius caput Christus, Christi verò ipse est) comunicaturum se pollicetur. Jam verò quis expressam felicissimam noui testamenti ac planè aureæ ætatis imaginem in hoc vaticinio non videt, qui modò diuinam Christi Iesu in eos, qui spiritu sancto aguntur efficientiã vel ex sacrorum lectione, quanta futura esset, cognouerit? illis enim maximè aduersus inuisibiles & visibiles etiã hostes præsidium in spiritus sancti tutela maxima in eiusdem virtute & gratia ad bene beateque viuendum commoditas & facultas est. Vtinam ipse nobis præstet, vt hæc omnia mysteria re ipsa & proprio experimento intelligere, aliis quæ optanda & repetenda monstrare possimus. Sanè omnia hæc diuina sunt, & diuino spiritu auctum interpretem, vt prædignitate explicentur, requirunt. Huiusmodi autem de eadem re vaticinium apud Ezechielem etiam est. Hanc verò rem omnem atque adeo hanc sanctæ ciuitatis latissime patetem societatem Deo auctore, Christi opera, spiritus sancti virtute futuram Isaias etiam olim canebat: Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ. Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, vt habitem: & dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? ego sterilis & non pariens, &c.

O, o, fuge de terra Aquilonis, dicit Dominus: quoniam in quatuor ventos caeli dispersi vos, dicit Dominus.

C A R M E N hoc non tam ad Iudæorum reliquias, quæ in Babylone mäterunt, Ierusalem illam, quæ tunc reficiebatur, aduocandas, quam ad cæteras Israëlitarum tribus per orbem dispersas & dissipatas, vt alteram Ierusalem petant, exhortandas pertinet. si quidem non tanta illius restituta Ierusalem in transmigratione Babylonicâ dignitas & felicitas fuit, vt ea causa omnes Iudæi ad colendum habitandumq. tanta cura & sedulitate à Deo per Vatem vocarentur: quinimo illius, quæ tunc reficiebatur, vrbis tanta calamitas futura aliquando esse à vaticiniis prædicta, atque à sapientibus ex oraculo cognita erat, vt multi, ne ipsi aut eorum posterius eius miseriæ spectatores participesque aliquando essent, ædificatoriam secundo templo & aliis publicis & priuatis operibus refectis Babylone denuo sponte exules redierint: in quibus Zorobabel etiã fuit. Quin & oratio illa: [Quoniam in quatuor ventos caeli dispersi vos,] non Iudæos Babylone exulantes, sed Israëlitas cæteros indicat, qui ab Assyriorum exercitu abducti per totum ferè orbem perinde, ac si quatuor principibus ventis impellerentur, dispersi sunt. Incepit autem dispersio ab Aquilonis terra, quæ Israëlitis Assyria est. vnde per enthusiasmon ad futuræ felicitatis & ecclesiæ (in qua vna salutis publicæ vsus est) communionem excitantur: *o, o*, vocadi verba ad studij significationem repetita sunt. *Fugite* plura apud Hebræos verba fugam significat, sed *n v z s* eam fugam, quæ salutis petendæ causâ, aut ad asylum aut ad perfugium aliquod tutumq. & firmum præsidium fit, atque in hac significatione ferè semper vsurpatur, vt illud: Sex oppida erunt ad fugitiuorum perfugium separata, vt fugiat ad ea, qui effuderit sanguinè. Quod verò bis repetitur, [dicit Dominus,] id nimirum significat, eiusdem Dei misericordia reuocandos & in sanctam ciuitatem recipiendos esse, cuius puro atque insigni iudicio, non casu aliquo in exilium pulsi & toto orbe dispersi fuerant. Commiseratione autem erga hos illud augeat, quod in Septentrionali terræ parte, ad quam primum abducti fuerant, quæstus & vocati non inueniantur, sed longè lateque diffusi ac dispersi esse deprehendantur, longoque à Iudæis, qui Babylone sunt, intervallo distent. Sed posteaquam iis, qui priores exulauerant, in gratiam atque in ecclesiam redeundi spes, reuocatioq. per enthusiasmon facta est, Iudæis etiam eodem modo cum diuinæ elementia & providentiæ maxima commendatione etiam eadem spes certo signo confirmata proponitur.

O Sion fuge, quæ habitas apud filiam Babylonis.

H A C T E N V S versus integer est, cuius sententia & oratio ad Iudæos pertinet: qui quavis ex patria pulsi, non tamen ita vt Israëlitis, dispersi fuerant, sed omnes simul in Chaldæorum regione Babylonis agro confederant. Itaque diuinam hac in re clemenciam magis etiam, quam Israëlitis fuerant experti, quibus nunc cum futuræ salutis certa spe diuinæ in se curæ ratio exponitur. [Fuge, inquit, tu o Sion,] & recipe te in sanctam istam ciuitatem commune omnium piorum perfugium ac portum, atque vnicum salutis præsidium.

[*que habitas apud filiam Babilonis.*] non quòd tunc habitaret, quæ iam remigraverat, sed quòd captivitatæ atq. exilij còdicione minus, quàm Israëlitarum ceteri, misera hæctenus vfa fuisset, utpote non in quatuor ventos dispersa, sed [*habitans apud filiam Babilonis.*] Sic Hebraicè in participio vox est, atque ad distinctionè potius Israëlitarum, quàm ad præsentem statum refertur. Porro filia Babilonis, Babylonici agræ vrbes & oppida, ac velut coloniarum & municipia vocantur, in quibus Iudæi agebant, ex quibus vna præcipua Nearda siue Nehardagha fuisse dicitur, sic appellata, quòd in illa maxime diuinæ legis & sacrorum librorum studia florent. his verò Iudæis futuræ salutis propediem spem dandi propediem signi exspectatione confirmat.

Quia hæc diez Dominus exercituum, Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos: qui enim tetigerit vos, tanget pupillam oculi mei. Quia ecce ego leuo manum meam super eos, & erunt prædes ipsi, qui seruebant sibi. Et cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me.

IN IIS, quæ ad examinandam vatum auctoritatem & fidem notata sunt, ponderibus vnum genus est, cum futura propediem res aliqua prædicatur, quæ còsentaneo prædictionibus exitu munus probat, secus verò omnino improbat, sicut scriptum est: Hoc habebis signum, quòd in nomine meo propheta ille prædixerit, & non euenierit, hoc Dominus non est locutus, &c. qua de re nos alias plura (modo Deus adsit) disserere cupimus. Igitur Zacharias munus suæ auctoritatæ Persici imperij sine propediem futuro examinandam probandamq. præbet, quòd eo signo eius amplitudinis, ad quam per Christum deducendi erant, certam spem illis esse Deus voluit, cui, quicquid depreuerit, facere integrum omnino est, utpote exercituum Domino. [Post gloriam.] Vbi inquit, gloria illam, quæ vobis promissa est, ego ipso eodem docente cognoscens prædicere iussus fui, atque illius nomine enuntiaui. Et in gloria ero in medio eius, missus etiam sum ad gentes, quæ spoliaverunt vos, ut futuram in illos ex diuino consilio vltionem prædicarem; à quibus quamuis rescindi templi & incolendæ de integro vrbis facultatem adepti, tamen graui imperio & intolerabilibus tributis expoliari. [Expoliaverunt vos.] Hebraicè præsentis temporis verbum est: namque hæc expoliatio nominis mei offensionem in se continet, adq. hanc rem, quæ ego in ista ciuitate efficiendam paro, importunior est, utpote quæ vos oppressos & expoliatos vrbem istam restituere, & templum non ita ex animi vestri sententia refectum sacro atque legitimo ritu frequentare sinat. denique satis est minus commodè vobiscum agi, ut ego illis irascar. [Nam qui tetigerit vos, tanget pupillam oculi mei.] Hebraicè utrobique est in præsentem tangit. Oculi Dei prouidentia diuina dicitur, ut: Oculi Domini super iustos. Hæc prouidentia quamuis res humanas omnes, nec solum vniuersas, sed etiam singulas curet, tamè eius populi, apud quem vera religio est, rationibus præcipuo quodam atque familiari magis modo consulit, sicut in illo psalmo elegantissimè traditur: Fundamenta eius in montibus sanctis, &c. Huius verò priuati & dilecti populi ratio & ius, ut nunc penes Christianos, penes Iudæos quondam fuit, quoad ille totius orbis redemptor, & diuinorum consiliorum procurator ac particeps Christus ex illa gente natus, munus officiumque implet suum. Hanc adeo peculiarem ac præcipuam erga eam gentem, ob eas, quas diximus causas, curam Deus oculi sui pupillam nominat, quæ medium in rebus & consiliis suis locum ac præcipuam sedem obtineret, quæque magnum illud de publica salute consilium exspectaret: cui qui obstare conaretur, pupillam, quæ nihil charius tota facie est, tangere atq. lædere existimaretur. Quoniam verò diuina in Persas animaduersio per Græcos Græcorumque socios iugi etiam & imperij intolerabiliusq. tributorum pertesos iam tum imminēbat, ob eam rem dicit: [Quia ecce ego leuo manum meam, &c.] Hanc nostram prioris carminis expositionem Chaldæus paraphrastes confirmat hoc modo: [Quia hæc dicit Dominus exercituum, post gloriam, quæ dicta est ventura super vos, &c. Et cognoscetis quia Dominus misit me.] Vatisipius oratio est, nomen suum inter eos, qui verissima & certissima prædixerint, professi, atque fidem suam de proposita futuræ olim Iudæis gratiæ spe illa, quæ ventura propediem Persis fuerat, calamitate exspectanda liberantis.

Lauda

Lauda & letare filia Sion, quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui, ait Dominus.

EXPLICIT illius & admirandi status, in quo piorum hominum res noui testamēti tempore collocanda erant, amplitudinē & dignitatē maximā commendaturus, omni plausu & summis laudibus excipiendam Deus ipse docet, utpote quæ tum auctoris nomine & præstantia, tum ipsa sua natura & virtute, omnem præteritorum seculorū vsum tam superet & vincat, quam diuina humanis, æterna caducis & mobilibus præstare possunt, nāq. illa omnis, quæ olim patribus veteris testamēti felicitas data est, quanquam quidem ex Dei consilio & beneficio, angelorū tamen & hominū ministerio contigit, eademq. terrenis fere rebus est definita: quæ præterea quòd admirandæ huius alterius felicitatis imagine quadam & vmbra spem proponebant, nihil præterea quòd mortale gradū excederet, nihil, quòd planè diuinū diceretur, in se continere. Hæc verò etiam Deum ipsum auctore & parentem sui proprie habet, diuinā, immortalē, æternam omnibusque numeris absolutam virtutē speciemque præbet, quam obrem digna existimata semper est, quæ magno desiderio exspectaretur, ingenti applausu & studio adueniens exciperetur, maximoq. præconio & summis laudibus ab iis, quibus ea contigisset, celebraretur. Igitur vox Dei ad ecclesiam optimū & iucundissimū nuntium mox audituram illa est. [*Lauda & letare.*] Prius verbum canticum & præconium significat. Cuiusmodi habitu & gestu olim Israëlitarum dicuntur, dum consecrato tabernaculo Deum per ignem caelestem adesse cognouissent, sicut scriptum est. Quod cum vidissent turbæ, laudauerunt ruentes in facies suas. [*Filia Sion,*] Ierusalem dicitur, sed clarius & plausius Christiana ecclesia synagoga antiqua filia est. Atqui huius publicæ lætitiæ illam præcipuam & amplissimā causam Deus ipse explicat, quòd futuræ illis libertatis & salutis auctorem, parentem & effectorem non Cyrum quempiam, non etiam Moysen, sed ipsummet sese præbiturus est. [*Quia ecce ego venio, & habitabo in medio tui.*] Verbum illud quòd erat in principio apud Deum, idemque Deus ipse Dei filius, patri natura, virtute & dignitate æqualis, rerum omnium, quæ extra diuinam naturam sunt, efficiencia par, idemque paterni consilij sapientissimus explicator ac minister, in quo vita erat, & vita erat lux hominū, idem ipse huius maximæ hominum salutis effectorem sese certissimè pollicetur. Quoniam ad tantam explicandā efficiendamq. rem nullus alius, præter Deum, sapiētia, consilio & virtute idoneus esse potuit, qui & vaserimi astutissimique hostis antiqui machinationibus artibusq. turbatis & ruptis, calliditatem prudentia, conatus virtute superaret. Eius verò rei, que madmodum explicanda esset, rationem in incerto occultoque latere omnibus & seculis & generationibus, antequam conficeretur, Deus volens, illud tantum interim, quo fieri posse crederetur, atque exspectatione desiderioque sui animos piorum incenderet, indicauit. [*Et habitabo in medio tui.*] Ut non modò certum & felicem, sed perpetuo constantem exitum res habitura esse crederetur: quam Deus ipse promiserat in seque receperat. Porro autē eodem modo præstitam fuisse, atque cum summa dignitate & amplitudine absolutam, summa etiam cum admiratione ab hominibus exceptam & cognitam grauissimis testium ipsorum, qui participes fuere, testimoniis docemur. Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, de qua tota ratione idoneo tempore, oportunoque loco dicere ut contingat, idem Deus nobis exorandus est. [*Ait Dominus.*] Hebraicum nomen tetragrammaton & misericordiæ & constantiæ rationes continens rei ipsius dignitatem, causas & certitudinem durationemque significat: maxime autem cum verbum ait, certum pondus auctoritatemque atque decretam consilioque firmatam sententiam ostendat, quòd Hebraicè נבטמ, est, nunquam nisi in huiusmodi rationibus indicandis vsurpatum, ut: Hæc autem sunt verba nouissima, quæ dixit Dauid filius Isai, dixit vir, cui constitutum est de Christo Dei Iacob, utrobique idem verbum repetitur. Hic autem rerum status, quem Deus ipse veniens sua præsentia conuersurus erat, quam longè multumque antiqua illa tempora superet, quis non videat? maxime cum secundi templi ætate vsque ad Christi aduentum, & illa etiam peculiaris prouidentie & familiaritatis antiqua indicia (quantula illa his collata fuerint) desiderarentur, ut ignis iugis cælitus immisus, vrim & thumim, & vaticinij oraculorumque vsus rarissimus & obliuissimus esset. At verò eam, quæ denuntiata est, felicitatem, non intra priuatos Iudæorum secundum carnem parietes continendam, sed ad omnium gentium nationes per omnes orbis partes dilatandam esse, ut apud alios etiam, sic & apud hunc Vatem Deus prædictum esse voluit.

Vv 2

Et applica-

Et applicabuntur gentes multe ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum.

Rom. 1. EVANGELII Christi, (quæ virtus Dei est ad salutem omni credenti Iudæo primâ & Græco) prædicatione & annuntiatione omnium gentium homines invitandos in cælestis regni societatem & civitatem receptum iri, diuino consilio decretum est: qua de re multa & amplissima oracula olim fusa ab antiquis vatibus fuere. Cuius generis illud est: Quia tunc reddam populis labium electum, ut inuocent omnes nomen Domini, & seruiant ei humero vno. Hanc adeo omnem orationem Dei verbi esse, hoc est filij Dei, qui maximum hoc consilium explicaturus, atque grauissimam huiusmodi expeditionem, ut Lucas inquit, Ierofolymis complecturus erat, ipsa sententiæ ratio, manifesta que consequentia arguit, cuius orationis illa etiam pars est:

Et habitabo in medio tui, & scies: quia Dominus exercituum misit me ad te.

Superiori sermone Vates legationis sui auctoritatem certo quodam ac propediem expectando argumento probaturus illa oratione vsus est, & cognoscetis quia Dominus misit me. nunc verò Dei verbum sui causâ ac muneris proprii confirmandi observationem certis notis docturus eadem oratione, verbo tamen, ad te, addito, vsus est, etenim non Vatis hæc, ut superior, sed Dei filij oratio est, eiusdem qui dixerat, [Et erunt mihi in populum,] quiq. addidit. [Et habitabo in medio tui.] namque hoc signum certissimum ille haberi vult, quod à Domino exercituum sit missus. Id verò ad quinque illa illustrissima & præclarissima signa, quibus verus Dei Christus hominibus in terra probatus fuerat, cum primis pertinet: de quibus aliis plura & exactius, eodem inspirante, dicturi, nunc ea tantum, quæ ad loci huius indicationem facient, breuiter perstringemus. Israëlitico populo certam ac perpetuam felicitatem esse cupiens olim Moses supplex, non angeli cuiuspiam, sed ipsius potius Dei præsentiam adesse efflagitabat. Intellexerat enim bene beateque viuendi, atque pericula omnia declinandi perumpendi que rationes omnes nulla alia re æquè, atque Dei ipsius potenti, placido benignoque spiritu contineri posse, cuius si quis præsentem virtutem experiatur, huic ad cæteras summas utilitates, ad humana vicia effugienda, ad studiosam & piam vitæ rationem ineundam oportunitas adiungatur necesse est, sicut scriptum est: Faciem tuam illumina super seruum tuum: & doce me iustificationes tuas. Huiusmodi autem de hac re Moyses actio oratioque habita refertur. Festinusque Moyses curatus est pronus in terram, & adorans ait: Si inueni gratiam in conspectu tuo Domine, obsecro, ut gradiaris nobiscum: populus enim duræ cervicis est: & auferas iniquitates nostras atque peccata, nosque possideas. qua oratione illud tantum impetrare potuit, ut Dei præcedentis tutelam experiri, faciem verò videre populus ille non posset, quam aliquando hominibus aliis, hoc est noui testamenti & ecclesiæ ciuibus cum summa utilitate, cum maxima dignitate ostendere constituerat. Dixitque Dominus, facies mea præcedet te: & requiem dabo tibi, &c. & paulo inferius ad Moysen ipsum: Videbis, inquit, postiora mea, faciem verò meam videre non poteris. Illo præterea antiquus Israëlitarum populus diuino beneficio affectus est, ut ad promissam optatamque regionem deducendus angelo præcurfore vteretur: cuius opera pulsis indigenis locum liberum & vacuum ad occupandum inueniret. Et mittam, inquit Deus, præcurforem tui angelum, ut eiiciam Chananaeum, &c. & intres in terram fluentem lacte & melle. non enim ascendam tecum, quia populus duræ cervicis es, ne forte disperdam te in via. Igitur diuinam faciem antiquus populus videre non potuit. horum autem posterius videndam aliquando fore sperantes, atque eam vnam absolutam salutis & felicitatis publicæ rationem definientes, temporibus suis experiri cupierunt. Excita potentiam tuam & veni, ut saluos facias nos: Deus conuerte nos: ostende faciem tuam, & salui erimus. neque enim illius, quæ per omnia antiqua secula expectata est, salutis ratio alio euidentiore argumento, quam verbi ipsius præsentia & familiari quadâ consuetudine piis hominibus cognosci probarique potuit, si sacrorum librorum arcanis notationibus vtendū esset, sicut scriptum est: Propter hoc sciet populus meus nomē meū in die illa, quia ego ipse sum, qui loquebar: Ecce adsum. Atqui expressam Dei faciē & certā præsentia iis aperte declarari, quibus filius Dei cōspectus fuerit, idē ipse docet. Philippe, inquit, qui videt me, videt & patrem meū. Porro declarata re ipsa fuisse Ioannes, & suo, & aliorum nomine testatur: Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam

Psal. 117.

Exod. 39.

Exod. 33.

Exod. 33.

Psal. 79.

Isai. 54.

Ioan. 1.

gloriam quasi vnigeniti a patre, plenū gratiæ & veritatis. Plenum veritatis propterea inquit, quod quæ apud hunc & alios vates de ea re promissa expectabatur, re ipsa præstita, hominibusque piis obseruata fuerint. [Et scies, quia Dominus exercituum misit me, ad te,] ut in medio tui habitarem, quasi vnigenitus a patre missus plenus gratiæ. At verò cuiusmodi hæc visio & habitatio fuerit, aliis ab eodē Deo nobis, ut spero, explicandi dabitur locus. Hactenus huius, quam audiuimus, felicitatis amplitudo ex auctoris nomine & dignitate cōmēdata est: nunc verò ex admirandâ rerū ipsarū mutatione & nouo splendore celebratur.

Et possidebit Dominus Iudam partem suam in terra sanctificata: & eliget ad huc Ierusalem.

VNAM imprimis ecclesiā vnam cōmunem omnium piorū ciuitatē constituendā esse, quæ vno nomine, iisdē legibus, eodēque iure omnibus totius orbis nationibus, quæ legitime admitti studerent, daretur, ut à cæteris vatibus prædictū, sic ab hoc expressum expositumque est. namque olim dum Israëlitarū terrestres res florere, vna omnibus regia ac princeps ciuitas constabat, Ierusalē, in quā & de religione & de cōmuni iure conuentus publici & celeberrimi vndiq. fierent: in eaque sanum illud amplissimū erat, vbi verus & vnicus Deus sancte & pure cultus peculiarem tutelā & prouidentia suæ præsentia cultoribus declarabat, tam diuque illa omnis respublica viguit, quamdiu Ierofolymorū ratio integra illaesaque mansit, ita ut gens illa omnis vnus Dei populus diceretur, cuius sedes in regia vrbe esset. Notus in Iudæa Deus, in Israël magnum nomen eius. & factus est in Salem locus eius, & habitatio eius in Sion, &c. At verò Ierusalē quanquā cōmunis omnium aliarum tribuum patria dici potuit, tamen Iudææ nomini præcipuè ascribebatur, quod & Beniaminitarū tribui locus ille sorte obuennisset. Ex quibus rebus illud etiam effectum est, ut Israëlita omnes vno nomine Iudæi non raro appellarentur. Huiusmodi namque præcipuis dotibus & beneficiis auctum Iudā filium Iacob volens testamēto iam ferme moriens prædixerat. Iuda te laudabunt fratres tui, &c. Adorabunt te filij fratris tui, &c. Hæc verò omnia cum non tantū terrenarū rationes rerum, sed multo etiā magis cælestium mysteriorū obseruationes haberēt, omnino ad veritatē Christianā, ut ad certū exemplar reuocare oportuerit. nā quæ in figura illis contigerunt, eruditionis atque utilitatis nostræ causā, ut D. Paulus affirmat, scripta sunt. Igitur vnū ex omnib. gētibus Iudæis primū & Græcis populū in cælestis regni societate conuocaturū sibi deligere Deus cōstituerat, cui ob perpetuas ex accepto beneficio laudes, Iudææ, hoc est laudatoris nomē esset. Is verò populus Ierusalē cælestis muneris iura, atque cætera ciuilia commoda adeptus regem ac principē Deū in sacrosancto tēplo suo, hoc est in illorum animis inhabitantē perpetua ac purissima sanctitate coleret, quæ res certū atque stabile virtutis, pietatis, & optimarū omnium rerū vsum: populo ipsi viuenti adhuc, atque in hoc seculo agenti allatura fuerat: ita ut neque carne & sanguine, neque ab illis antiquis hostibus iam vltimus perturbato in summa tranquillitate & pace, quod reliquū vitæ esset, peragere cōtingeret: nimirū quibus Deus ipse gratia spirituq. suo perpetuo adesset, atque ab hostibus & metu vindicatis vires & animū ad præclaras gerendas agendasque res adderet. hæc breuis quædam illius uersus sententia est. nunc verba ipsa breuius etiā explicemus. [Et possidebit Dominus.] Misericors Deus Iudam illū spiritualē hereditatis nomine & iure tenebit. sic in Hebræo, [Et hereditabit] ut ita reddamus verbi vim [Iudam partem suam.] quam Christi filij sui morte & resurrectione ab hostiū potestate vindicatam iuris omnino sui fecerit, neque minus suā appellare possit, quā illā terrenā olim, de qua scriptum est: Pars autem Domini populus eius, Israël funiculus hereditatis eius, &c. [In terra sanctificata.] namque illa prior terrestris Iudæa cum in terra sterili spinarumque atque carduorum feraci, hoc est in veteris Adami carne sita esset, neque officio satisfaciens suo, neque Deo probata variis & multis calamitatibus atque miseris premi sæpe cōmerita est. Ea verò, quā nunc hereditatē Deus initurus dicitur, in terra sanctificata erit, quā ipse spiritu benignitateque sua augens maximarū virtutū feracē reddet, sicut scriptū est: Etenim Dominus dabit benignitatē, & terra nostra dabit fructū suū. Huius verò tantæ felicitatis laus Deo auctori tribuēda est, cui ex propria misericordia sua adducto Ierusalē sanctā sibi in sedē ac regnū suisque cultoribus in cōmunē ciuitatē admirandis & nouis modis optare placuerit. [Et eliget adhuc Ierusalem.] Vox illa adhuc nouum & augustissimū electionis genus indicat, quæ multis olim huiusmodi præconiis celebrata est. Quoniā elegit Dominus Sion, elegit eam in habitationē sibi. hæc requies mea in seculū

Psal. 75.

Exod. 38.

Genes. 3.

Psal. 84.

Psal. 40.

* que sic in calce de vniuersa habet inuentio sine carnis rebellione est. intellige iuxta sup. eni. notata.

seculi, hic habitabo, quonia elegi eam. Qualis vero eorum hominum, qui hac sancta civitate donati, & maximis arcanisq. muneribus aucti essent, status, qualis rerum & vite usus futurus esset, non sine magna audientium admiratione Vates significavit, nihil enim diuina quanda subindicans mutatione & regeneratione, cuius qui participes essent animi, nihil paruum aut sapienter, aut curarent, sed sublimibus cogitationibus rectissima studia consentaneasq. actiones coniungeret, ita vt, quemadmodu Isaias cecinit, omnes qui viderint eos, cognoscant illos, & dicant, Isti sunt semeni tui benedixit Dominus. vtpote qui a diuino spiritu acti. & ducti nulla inimica carnis vi abstrahi ac retardari possint, quominus contento cursu patriam suam celestem petant. Tanta illis virtute, tatas vires diuina illa verbi consuetudo ac familiaritas datura & tantu carnis & veteris hominis impetus repressura erat. 10

Sileat omnis caro a facie Domini: quia consurrexit de habitaculo sancto suo.

FVRENTIS carnis impetus conatusque perditos omnino cohibere semper & ab omni labe continere cupiditate tantu opus est, vt Dei gratia, virtute & efficacitate desideret, alias non bene ex contententis animi sententia successurum. Quam maximam difficultatem & infinitu penes labore carnalis ille homo, qui a Paulo inducitur, expertus atq. 15

Rom. 7.

seffus hac vna ratione pervincendu sperare docetur. Infelix ego homo, inquit, quis me liberabit de corpore mortis huius? Respondit Paulus, Gratia Dei per Iesum Christu. Huiusmodi aut victoria spe & expectatione piis hominibus ex diuina Christi virtute Vates non ta denuntiat, qua offert: na carne ipsam tacere & quiescere per Enthusiasmon iubet, quae Deu quasi negligentem & dormientem hactenus experta, experrectu, diligentem, atq. vehementer efficacem porro deinceps sit expectanda. Hanc vero cura vehementer Deo suscepta ostendere vates sermone repetit ad carnem transfert, cuius insolentia & contumacia Deo perspecta & ad reprimendu contundendumq. notata propositamq. esse, huiusmodi minis docet. [Taceat] Hebraicum verbu tacere & quiescere simul significat, atq. in tumultu, temeritate, turba seditioneq. sedada imo cõpescenda vsurpatur: est autem verbum 25

Num. 13.

NUM. 13. H A S Z A, quod Latinus interpret alias cõpesci, vertit. Inter hec Caleb compescens murmur populi, quod oriebatur contra Mosen, &c. Non modò igitur hominibus piis salus & felicitas enuntiat, sed carni ipsi minae intenduntur, & silentij atq. quietis lex indicitur, inquit Vates, cognitura tandem, quana diuina in se vis & efficientia sit. [Omnia caro.] Malaru omniu nõ actionu modò, sed cupiditatu etiã summã his verbis cõplexus est, quarum facultate si maximè humana virtus, diuina gratia adiuuante, minuere ante Christi mortem & resurrectionem potuit, non tamè exhaurire omnino potuit, namq. hoc absolutu opus planè diuinu & a Deo petendu expectandumq. est. Qua de re huiusmodi oratione antiqui patres habebat. Ab occultis meis munda me Domine, & ab alienis parce seruo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor a delicto maximo, &c. Hoc genus dati optimi & doni perfecti de sursum esse atque a patre luminum descendere, Diuus Iacobus docet. Cõmunis etiã theologoru sententia, peccata singula arbitrio & gratia vinci & posse & solere, vniuersum verò vitioru fontem exhaustiri, venasq. sicari, auctioris cuiusda gratie & presentioris Dei efficacitatis esse, statuitur. [Quia consurrexit.] Hebraicus sermo humana cogitadi & dicendi figurã, vt saepe alias, imitatus hoc modo habet. [Quia excitatus siue experrectus est.] quale etiã & illud est. Et excitatus tanquam 40

Psal. 18.

Iacob. 1.

Deut. 30.

Isa. 3.

Amos. 1.

dormiens Dominus, tanqua potes crapulatus a vino, &c. Quod verò additur, [De habitaculo sancto suo,] vno eodemq. dicendi modo, & virtute & consiliu ad gerenda rem, siue (vt ex vulgatis artiu verbis loquamur) efficientem & finalè causam significat, hoc est, qua virtute, qua facultate instructus prodeat, & cuius rei causa ad agendu exciteretur. In Isaiis & Amosi vatu cõmentariis docuimus, de præpositione in sacro sermone, & locum a quo, & finem etiã siue causam indicare. Dominus de Sio rugiet, & Ierusalè dabit vocem suã, hoc est, Sionis & Ierofolymoru causa, ex ipsa etiã Ierusalè & Sione terribile vocem editurus est. Igitur hoc in loco Dei virtus significatur, atq. proposita etiã rei gerendae cura maxima, qui ex loco sancto suo caelo, vbi potentissimus & quietissimus habitat habitaculi sancti sui, hoc est, ecclesiae (quae templu sanctu Domini est) vice vlturus, resq. oes curaturus exciteretur. neque dissimile vim apud Latinos, de, præpositio obtinet, vt apud Ciceronem: Is, de quo 45

Cicer. ad Attic.

Horat. serm.

1. sat. 5.

angor & crucior. &c. [Misi magnis de rebus uterque Legati.] Atq. hic vnus locus ad dominicam Christi precatione, Pater noster, explicanda plurimu adiuuenti, si cui nostra interpretatio satis percipiatur, attulerit: sed multa nos interim, qui in singulis verbis explicadis aperiri poterant, mysteria, quamuis inuiti, tamen ob breuitatis studium pretermittimus. *

Ascendit mihi Dominus Iesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini, & Satan stabat a dextris eius, vt aduersaretur ei.

OMNEM fere eam, quae in Machabæorum libris narratur, historiam hac visione Vates a Deo edoctus praenit, adeo obicere, vt variae & multiplici expositorum commentationi campum aperuisse videatur, namq. cetera, quae antea viderat, spectra vel ipse cognoscens aliquando indicabat, vel ab interprete edoctus referebat. Huius verò rationem, quemadmodum contemplatus spectauerit, narrans, explicationem prorsus pretermisit, lectoribusque vel cogitatione comprehendendam, vel (quod cominodissimu fuerit) a Deo impetrandam, vel ex sacris libris petenda reliquit. Quae quidem in re quid aliagant nos non multu laboramus, neq. singuloru explicationes refellere, nostrasq. contentione & emulatione defendere studemus, quippe ea neq. nobis, neq. ecclesiae sancte Dei, (cuius disciplina profitemur) consuetudo est: sed quam via semel inuenimus perpetuo secuti, quae de inexhausto sacroru libroru thesauro a Deo (quem supplices assidue exorare studemus) suppeditata fuerint, ad nostram utilitatem & sanctissimae ecclesiae vsum promemus, minime fucatis & ipsedidis, sed iis tantum coloribus vsu, quibus descriptarum imaginum simplicitas, sine vilo hincartu detrimento, vmbra etiam oportunitis locis addita significatas & obscuras partium eminentias indicemus. Atqui ne in huius loci cõmentatione breuitatis infortuna obseruatio obscuritatem parere possit, lectori consultiu volumus, vt ea quae Machabæoru nomine in sacris libris & in Iosephi cõmentariis scribitur, historiam diligenter accurateq. legat. Igitur futuraru calamitatu, turbarum & belloru, vicioriarumq. insigniu, omnium deniq. rerum vicissitudines, quibus Iudeorum respublica Antiochi impij & Machabæorum Iesu sacerdote prognantium temporibus agenda fuerat, in vna ipsius Iesu persona Vati ostense sunt, namque ad illius iam vita defuncti nome omnis eius seculi, quod ad secundum templi spectabat, ratio relata est, vtpote cuius etate & auspicio reficiendi templi & religionis cultusque sacri restituendi fundamenta iacta essent: idque ex diuinis responsis ab Haggæo Vate sacerdotis huius nomen appellante non semel redditis. At verò Iesum sacerdotem, quo tempore Zacharias ostesum sibi narrat, vitam functu fuisse, vt nonnulli Hebraei scriptores tradunt, non leuia argumeta nobis confirmant: atq. imprimis consultatio quaestioq. illa, quam Haggæus apud sacerdotu collegium devictimarum ratione & sanctitate habuit. Qua de re nõ sacerdotu senatus, sed ipse potius maximus pontifex (si viueret) sententia ex more rogandus fuerat, sicut scriptu est: Labia sacerdotis custodient scientia, & legem requirerit ex ore eius: quia angelus Domini est. præcipue autem cum careris in adiombus omnibus Iesu sacerdotis maxima ab Haggæo Vate ratio habita fuerit, ex quo vaticini munus obiri ceptu est, a prima sexti mensis die secundo Darij regis anno vsque ad vicesimam primã septimi mensis, cum secundae domus amplitudo Messiae venturi indicatione enuntiata fuit. Itaque a primo remigrationis tempore quamdiu inceptu templi opus intermissum est, videlicet temporibus Cyri & filij eius, atq. Assueri, vsq. ad septimu secundi anni Darij mensem, Iesum religionis rebus omnibus non modò interfuisse, sed praefuisse etiã cõperimus. ab eius verò mensis die vicesimo primo & deinceps nullubi alias appellatum audimus, præterquam apud hanc Vatem, qui sibi in spectro visum narrat, atq. visione opus non erat, si viuentem cõspicere quotidie contingeret: sed illius tunc nuper mortui & superstiti desiderantiu desiderio crebrisq. sermonibus (vt fieri solet) celebrati rationes & res vt habiturae essent, Vates edoctus est. namq. vicesima quarta noni mensis eiusdemq. anni Haggæus legatione sua de sacraru ritu & significatione obiit, eademq. die Zorobabelè solu alloqui iussus est, cu antea vtriuq. simul alloqueretur. hic verò Vates vicesima quarta die vndecimi mensis ostensam narrat, vt nõ solum futurae logu post tempus Iudeoru vicissitudines, sed quae paulo post sua tempora expectanda erant, cognosceretur. Igitur Iesum iam vita functu, atq. alterius seculi gentibus annumeratu sibi visum fuisse narrat, ait vero coram angelo Domini stantem. quo argumeto pioru & sanctoru societatis ciuem ascriptu docet, vtpote quae angelo Domini stantem viderit, cui angelo sacerdotis ipsius posteritate, res & nome cure esse cognosceret. namq. is vir omni studio, sedulitate, exemplo atq. doctrina egerat, vt sacra religio diuinusque cultus, & oes, quae ad hanc pertinet res, magna diligentia & sanctitate, & iuis, & futuris temporibus procurarentur. sed huic consilio atque studio grauissimus & acerrimus, qui sese intendens obtrectaret, aduersarius non defuit, videlicet Antiochus ille cognometo 55

Abben. Ecdrae. Isaac, Hispa. Salom. Iarch.

Malach. 2.

Hagg. 1.

Machab. 1. Epiphanes, quem ob violandæ religionis & diuini nominis obscurandi studiū radicem peccati sacri scriptores nominant. Eundē Satanā, hoc est, aduersariū & detractore Vates dicit. quo nomine omnes, qui vel diuinis, vel aliis magnis rebus obsistunt, vocari in sacris audimus. quo etiā Petrus humani generis grauissimū & durissimum redimendi modum

Matth. 16. Christo dissuadens audiuit: Vade post me Satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea, quæ Dei sunt. Hic autē Satan à dextris Iesu stare visus est, nimirū eo cōsilio, vt publicam religionis rē, quā sacerdos auctā florētēq. esse curabat, oppugnaret. namq. dexterę alicuius opponere se se, hoc in arcano sermōne significat: in quo magna ad res agēdas vis & constantia dexterę nomine describitur, vt: Dextera Dōmini fecit virtutē: dextera Domini exaltauit me. At verō cum à dextera esse ambigua sententię oratio sit, namq. vel auxiliij 10 ferēdi causa id fieri etiā potest, vt illud: Quoniā à dextris est mihi, ne cōmouear, vel obtrictādi, vt: A resistētibus dexterę tuę custodi me, &c. Satanę hoc in loco cōsiliū, tāmētī nomen ipsū arguere poterat, Vates tamē declarauit, [vt aduersaretur ei.] Fuit autē Iesus sacerdotis dextera illustris illa & fortissima Mathathię & filiorū familia, q. Iudaicis rebus oppressis ac penē obrutis auxiliū magnū tulerūt, ad præclarū etiā splendore & dignitatis 15 locū peruēturis, nisi potētissimus atq. acerrimus hostis & prædo sacrilegus ille Antiochus obfuisse. q. ob eā rē dexterę, hoc est, potētis, & dexteritati sacerdotalis familię illius oppositus rectē pingitur. [vt aduersaretur ei.] Hebraicū eiusdē cū nomine ipso significationis verbū est, *Le Satano*, vt à proposito institutoque deterritū abduceret, vt illud: Ego veni, vt aduersarer tibi, quia peruersa est via tua mihi que cōtraria. Vt igitur de honestatis & verę 20 pietatis via deflectere coactū populū in cōtaminatę superstitionis errore fraudemq. impelleret, vrbemq. ipsam Ierosolymā Deo sacrā sibi prophanatā ad regni & potētis præsidū muniret, maximo conatu studioq. contendit Antiochus, cui, vt diximus, populi animos corrumpere, & vrbē ipsam occupare in animo fuit, sicut scriptum est: Et facti sunt

Machab. 1. in insidias sanctificationis, & in diabololum malum in Israël. Quod Vates dixerat Hebraicē *Satan*, Græcus Machabæorū interpres ad significationem alludēs, vertit diabolū; 25 nimirum ex eodem verbo *Satan*, quod apud Hebræos, si libri illi Hebraicē extaret, utiq. legeremus. Atque illud etiam sibi visum narrat Vates, quemadmodum tyranni illius atque etiam eius exercitus consilium studiumque vehemēter inuisum improbatumque, & impetus tandem cum magna ipsorum calamitate cohibitus fuerit. 30

Et dixit Dominus ad Satan, increpet Dominus in te Satan, & increpet Dominus in te: qui elegit Ierusalem: nunquid non iste torris est erutus de igne?

Iudic. 6. ANGELVS ille, qui sacerdotis rebus curandis præfectus aderat, Domini eius, à quo legatus erat, nomē hoc in loco sustinet. [Dixit Dominus.] vt idē cēlitus ad Gedeonē missus 35 nuntius, Angelus Domini interdū etiā Dominus vocatur. Atq. hic angelus auctoritatis & confirmationis causā Dominus dictus diuini aduersus Antiochū & Macedones iudicij sententiā execrantis modo pronūtiat, *Increpet, increpet*, Hebraicē *increpabit* in futuro: quod ad confirmationē magis, quā imperatiuus, facit. Huius verō verbi ea vis est, vt non solū redarguere atq. accusare, vt Latine solet, sed etiā perrūpere & cōminuere significet, 40 præcipuē, cū in diuina indignatione vsurpatur, vt: Incensa igni & suffossa ab increpatione vultus tui peribunt. Quod verō verbū repetit, non ad vehementiam aut ad heterosim figuram (namque heterosis diuersis magis, quā iisdē verbis fit, sed ad geminum Satanę consiliū conatumq. frangendū pertinet, alterū quod sanctā & Deo dicatam vrbē occupare & nefaria superstitione contaminare constituerat. ob eamq. rem additum est: [Qui 45 *elegit Ierusalem*] in habitationē sibi, vt Psaltes ait, Mons in quo beneplacitū est Domino habitare in eo. Alter verō conatus consiliumq. inimicum fuit, Iudæam & Ierosolymitanā gentē, quæ ex omnibus tribubus antiquis tātūm in ea regione superfuerat, cum Mathathie eius ætatis ac reipublicę principis familia funditus delere, sicut scriptum de vtroq. 50 consilio est: Et edificauerūt ciuitatē Dauid muro magno & turribus firmis: & facta est illis in arcem, & posuerunt illic gentē peccatricem viros iniquos: & effuderunt sanguinē innocentem per circuitum sanctificationis, & contaminauerunt sanctificationem, &c. Huius alterius cōsiliij causa repetitum est, *Increpet*, & ratio etiam addita, quod tanquam igne agens omnia vastauerit, parumque abfuerit, quin vniuersam illam piorum gentem perderet, nisi Mathathias eiusq. filij exco incēdio erepti & seruati Dei nomine auxilioq. 55 inuocato arma sumentes afflictę & prostratę religioni dextrā porrigerent. Hunc itaque torrim

torrim de igne erutum angelus appellat, qui cum filiis & familia in montē Mogdhih confugerat, vnde coactus piorum hominum copiis exiguis maximas memorabilesque pro aris & focus gessit res. Appellatur autem [Torris ereptus ab igne,] quod & cladē illam, piorumque virorum eadem, & regis de violada religione imperium ad restituendā rem 5 effugerint, sicut scriptum est: Et venerunt illuc, qui missi fuerant à rege Antiocho, vt cogērent eos, qui missi fuerant in ciuitatē Modin, immolare & accendere thura, & à lege Dei discedere, & multi de populo Israël consentientes accesserunt ad eos. Sed Mathathias & filij eius constanter steterunt, &c. Grauissimam verō & vehemēter oportunam significationem Hebraicē habet nomen A V D, pro quo Latine ex simplicium verborū inopia, 10 torrim vertimus. Significat enim Iesu familiam eosque, qui illarum partium fuerint; quanquam afflictos, & vexatos magno tamen vsui ad ignem ipsū dissipandum & minuendam, atque ad alios eripiendum seruandumq. fuisse. namque A V D per diphthongon: fustis illa est, qua in focis carbones mouentur, disperguntur aut congregantur, & ligna, si quæ non vri placeat, separantur, ac totus interdum dispersus ignis debilitatur & 15 miuuitur. Hispanice *Tizonero* dicitur. Hæc autem fustis ne forte cum aliis lignis per negligentiam confusē coniecta ardeat, caueri & curari solet: quod ad vsū magis oportuna, quàm cetera ligna, habeatur. Hanc explicationem nos docuit Amos: Subueri vos sicut subueri Sodomam & Gomorrhā: & facti estis quasi torris raptus ab incendio, &c. 20

Et Iesus erat indutus vestibus sordidis, & stabat ante faciem angeli: qui respondit eis ait ad eos, qui stabant coram se, dicens:

NON de ipsius Iesu nuper vita functi, & iam coram angelis stantis atque in concilio cœtumque piorum adducti persona hæc dicuntur, sed de sacerdotum progenie, quæ posteriori ætate munus, nomē famamque illius conseruatura fuit: quam sordidis vestibus 25 indutam fuisse dicens, illud significat, regium munus & bellicę rei administrationem pro temporis ratione illis susceptam perpetuo occupari non decere; vtpote quos legitimum potius sacerdotium atque hæreditario iure proprium purē sanctęque tueri & curare oporteret, quàm vsurpatum à regia Dauidis familia apicem sibi que impositū truento, & à sacerdotis puritate longē alieno bellorum vsu conseruare velle: hic enim habitus regum proprius est, non sacerdotum: quos magis diuinarum rerum, sacrificiorū, supplicationum, expiationum cura exercitatioque decet; maximē cum sua vtrique officio & muneri sustinendo familia fuerit à Deo præposita, quæ vt purē, legitimē atque ex præscripti iuris rationibus conseruata, plurimum decori honestatisque habent, sic contrā 35 publicę rei illustrem distinctionem ordinemque perturbat. Namque bellorū, ac sacrarū rerum exercitationem & curam, quam diu hæc popularis hominum ratio constitit, distinctam esse Deus voluerat, sanctisque legibus decreuerat, sectis in hominum regeneratione erit. Hęc itaque sordidę vestes, quibus indutū sacerdotem Vates conspexit: quæ quamuis iis, qui ex ambitione non ex ratione res definiunt, elegantes videri fortasse 40 possent, vt idem rex pontifexque sit, tamen ad publicę rei vtilitatem atque ad diuinum iudicium relatę sordidę habentur. Ea igitur ex parte, qua vsurpatum ad tempus oportunum munus regium sustinebat Iesus, indecoro habitu vsus videbatur; qua verō amplissimo illi, quo præditus erat, sacerdotio diligenter præerat, placebat maximē. [Et stabat ante faciem angeli.] Stare ante faciem alicuius, vt iam sæpè alias docuimus, idem est, quod 45 negotium sibi ab illo datum sedulo atque fideliter administrare. Igitur vt seruato rerum ordine munus proprium sanctē à sacerdotum familia administraretur, regij vestitus purpurei & cruenti, hoc est, crudelitatem referentis depositione angelus curauit, nempe Iudæos, [qui stabant coram se,] coram ipso Iesu ministrantes vt rege & sacerdote, allocutus, ac sic dicens:

Auferte vestimenta sordida ab eo.

VESTIMENTA regia tantum exuere eum iubetur, non autem mūdiora aliqua vestire, quod sacerdotij ius integrum illi maneret, in quo nihil per eos noui agi aut parari oporteret, sed tantum in regni administratione regię potius, quam sacerdotali familię restituenda. Sed ne forte suam voluntatem aliter, quàm haberet, ex hac re Iesus sacerdotis familia interpretaretur, Deus ipse præsentī oratione declarauit.

Et dixit

Et dixit ad eum, Ecce abstuli a te iniquitatem tuam, & indui te mutatoris.

Hæc ex Hebraico ad verbum reddita hoc modo ad explicationis commeditatem; & si minus Latine, vertuntur. [Vide translati de super te distortionem tuam: et vestire te mutatoris.] Consiliū sententiāq; suā sacerdoti ipsi examinandā probandāq; Deus proponit, cū dicat, Vide atq; rem ipsam, vt recte indicatā curatāq; sit, deinde docet: nimirū quod quæ aliena illiq; minimè cōcinna essent, remouenda, suoq; in loco ponēda curauēsit, illiq; suū ius integrū purumq; cōseruatum voluerit; nepe sacerdotilib; ornamentis sacroq; vestitu oportune riteq; vti. hoc enim verbū infinitū vestire te, atq; in tertia Hebræorū cōiugatione pronuntiatū significat, quod illi antiquū propriūq; fuerat, id vehēmenter probatū confirmatūq; fore statuere: neq; enim alios iusserat, vt vestirent; neque ipse nunc primū vestiebat, sed ipsum admonēbat officij sui, quod esset, non purpureo pallio (vt reges cōsueuerē) perpetuo vti, sed mutatorias vestes induere; quæ proprie sacerdotū sunt: quos alio ad rem diuinā, alio ad cōmunes vsus vestimentorū genere ornari, ex lege & more oporteat, sicut scriptū est: Depositisque vestibus, quibus prius indueris erat, cum intraret in sanctuariū relictisq; ibi, lauabit carnē suā in loco sancto, indueturq; vestibus suis, &c. [Iniquitatē,] distortionē vertimus, vt à vulgari & recepta illius nominis, iniquitas, significatione, quæ peccatū ex translatione dēfinitur, ad eam, quæ propria est, cogitationē conuertamus, videlicet deflectionē à recto, quam & prauitatē dicimus, non solum in moribus, sed in cuiuscunq; rei ratione & vsu deprauato: vt quod sacerdos belli muneribus perpetuo fungatur, quod testis iudex, quod pluribus vnus, qui singulis vix sufficiat. Hoc enim in bene instituta republica rectum nō est, nisi forte tēpestatis vis & necessitas ad tēpus cogat, sed hæc vbi sedata fuerit, singula suis locis restitui collocariq; possulant. Itaque pondus potius & indecoram confusionē, quam peccatū, nōmen iniquitatis hoc in loco explicabimus, id videlicet, quod recto decentiq; adtēfatur, ex præsentis argumenti ratione definiendum, vt hoc in loco vsurpatum sacerdotibus regni diadema & munus, atque ob eam causam retentum, quod aliquandō animā capere necessitas cōgerit, erroris & legis inscientiæ vitio magis, quam sceleri vertendum esse videatur: quod tamen recta rerum cognitione & officiorum distincta obseruatione facile corrigi in illis poterat. id quod Vates ipse intelligens curariq; cupiens ait:

Et dixit, Ponite cidarim mundam super caput eius.

Et dixit, Vates ipse Zacharias dixit, namque hæc oratio Vatis est, vt Hebraicum verbū apertè indicat, quod verò dixerit, illud est, nepe cognitionē & certā scientiā sibi in sacerdotū familia illa desiderari & requiri, multū ad alienū officiū magistratumq; dependū suūq; recte ad ministrandū valiturā: atq; ob eam causam curatū fuisse, vt ea, qua indigere videbatur, sapientia & scientia familia illa augeteretur ornareturq;. Hoc enim munda cidaris pontificis capiti imposita significabat: nimirū puram & ab omni erroris & ignorationis vitio carentem scientiā, ex qua perfectum virtutis opus sanctitatis diuinæ studiū ceteris imitabile ostēderetur, sicut scriptū est: Et coronauit eum in vasis virtutis, & paulo inferius: Coronā aureā super mitrā eius expressam signo sanctitatis & gloria honoris & opus virtutis, desideria oculorū ornata, &c. Neq; enim de ornamento ipso tantū, sed de ornamenti significatione agitur hoc in loco. Quam rem Vates in sacerdotali illa familia desiderasse ait, quod ex illius defectu regni & sacerdotij rationes permixtæ essent, cōmodissimū autē fore intellexit, vt suū munus officiūq; ab aliis inductus tueretur, quādo ipse ex sese nō cognouisset. Fuit autē hæc non angeli, sed Vatis ipsius sapiens cogitatio & sententia, quæ euentu ipso & angeli auctoritate & præsentia cōprobata est.

Et posuerunt cidarim mundam super caput eius, & induerunt eum vestibus:

Angelus Domini stabat.

Hic locus planè docet orationem illam superiorem, [vestire te mutatoris,] ad officij admonitionem pertinuisse, vt illud: Pascere Iacob seruum suum, Israël hereditatē suā, quo in loco res ipsa præstita exhibitaque mox fuisse declaratur. Et pauit, inquit, eos in innocentia cordis sui, &c. Sic etiam hic & diuinæ admonitioni, & Vatis desiderio satisfactum tadem fuisse narratur, vt sacerdotalis familia regni & principatus magistratu omnino abdicata muneris atque sacerdotij sui fidem tueretur. Id quod Herodis tyranni tempestate effectum est: qui quanquam nefariè & crudeliter, tamen non sine Dei permisu ac sanctione fortassis, hanc familiam principatu spoliata sacerdotij tantum muneribus

neribus fungi carauit, iis, qui regni administrationem aut tenebant aut sperabant, occisis: vt in Iosephi historia & in tēpli secundi hebraicis annalibus legimus. Omnibus verò rebus his Angelū Domini altissime docet Vates, vt qui ex diuino consilio illam familiam hoc modo purgatam, & ad pristinum nitorem restitutam, officij cōseruandū admonens, faustarum & felicitū futuris seculis rerum promissionibus confirmaret.

Et contestabatur Angelus Domini Iesum, dicens.

CONTESTARI hoc in loco, idem quod latinis, predicendo præcipere, officijque admonere, commendareq; significat, tanta vnus verbi, I. A. G. H. E. V. V. S. est. Hæc dicit Dominus exercituum, Si in vris meis ambulaueris, & custodiam meam custodieris, tu quoque iudicabis domum meam, & custodies atria mea, & dabo tibi ambulantes de his, qui nunc hic assistunt.

SACERDOTALIS muneris legem & fidem maximis præmijs propositis predicatq; commendat, promittentis Dei virtute & potentia ad pactorum cōfirmationem cum primis proposita: Duabus autem præcipue partibus omne id, quod vocatur sacerdotis officium, consistat, propria ipsius, qui officio præfuerit, innocentia & pietate, & summa erga sacrum cultum & populi eruditionem animi attentione & diligentia. Arqui pro huiusmodi officio præstando duplex præmium persoluendum, sacerdoti Iesu proponitur, alterum quod illa dignitas ad plurimos ex illius posteritate futuris ætatibus ad Christum vsq; diuinitus concessa pertingeret: cuius dignitatis illa munera sunt, suprema religionis & morum censura, ac de obscuro ambiguoq; iure responsio, & sacrorum legitima procuratio. [Iudicabis domum meam, & custodies atria mea.] Alterum verò, quod omnium bonorum finis extremūque est, æternæ & cælestis felicitatis communicatio & societas vnā cum angelis ministrisq; dei illius etiam posteritati futura, ita vt, tametsi non omnes eius posteri in amplissimum sacerdotium venire possint, tamen in aliud multo felicius multoq; augustius ministerium cooptari omnes possint: nempe in angelorum collegium atque consortium: idq; virtute cuiusdam a se mittendi maximi pontificis futurum esse ait, qui arcanis diuinisq; modis non modò eos, qui ex priuata sacerdotum antiqua familia fuerint, sed omnes quotquot sibi credētes dicto obtemperauerint, reges & sacerdotes, gentem sanctam populumque acquisitionis deo & patri suo efficiat, quam rem vt omnibus optadam expetendamque à se enuntiatam sapientibus viris obseruari deus iubet & suadet. [Dabo tibi ambulantes de his, qui hic assistunt.] Hebraicè apertissima sententia est, Inter stantes hos. Atque stantes angelos Dei & cælestes illos spiritus esse, & locus ipse apud Deum, & situs standique habitus arguit, & ipse Vates sæpe etiam docuit. Appellantur autem regio more stantes, ob ministerij assiduitatem: quomodo apud reges continuos quosdam nuncupari videmus. Quod verò dicit, Ambulantes, familiaritatem consuetudinēque significat, maxime Hebraicè coniugationis perspecta vi, quod in aulis regisq; domibus nulli inter stantes versari & ambulare vltro citroque soleat, nisi qui ex eadem familia opportunisque officiis functi fuerint. Quod verò omnes hæc, quæ ad posteritatē Iesu spectabāt, tū adueriæ tū secūde res ipsi familiæ parētī iā vita functo prædicentur & indicentur, id ex prophetarum more fit, qui fututas toti alicui generi rationes ad caput vnū, vnde nomen genus habeat, referre consueuerē. Etenim hæc prædicta non solum Iesu fuisse illud arguit, quod viro satis spectata officij fide, & probato integritatis exemplo iam vita defuncto, neque illa iā gēsta prædici, neque hæc ipsi præstita denuntari commendariq; opus erat, sed ad illas orationis & actionis figuras, quæ in vatum libris frequentissimæ sunt, hæc referri omnia consentaneum fuerit, vt quod de tota Iacob gente dicitur: Hæc dicit Dominus formās & faciens te ab vtero, noli timere serue meus Iacob, & restissime quem elegi &c. & illud: Et reuertetur Iacob, & quiescet &c. et quæ de Christo Dauidici regni herede Dauid ipse audit & sustinet. Et Dauid seruus meus princeps in medio eorum. Quod nos de angelorum societate exposuimus, Chaldaeus paraphrastes eadem ferme sententia ad piorum post resurrectionem, præmia refert. Cū verò præsens de futuræ vitæ præmijs sermo in oportunam Christi, qui omnis vaticinij scopus est, mentionem incideret, per quem huiusmodi maxima præmia deferenda erant, admirandum illius mysteriū Iesu alijq; que, quos id cognoscere oportebat, commode angelus enuntiauit.

Audi

Audi Iesu sacerdos magne, & amici tui, qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt.

MAGNAM & plane diuinam rem, de qua dicitur est, attentis que animis obseruandam esse indicat, cum tantos tamque grauibus nominibus & titulis illustres auditores postulet; nempe sacerdotem magnum & viros eos etiam, qui in felici illa piorum societate coram sacerdote ipso sedebant, magnis mysticis cognoscendis idoneos; vt pote *viros portendentes*, siue vt Hebraice est, *viros portenti*, hoc est, precipue & diuinæ cuiusdam auctoritatis viros, quorum ob sanctissimam & præter vulgarem vitam admirandam ac plane portentosam vitam rationem, cum dignitas, tum testimonij grauitas summa est. Itaque hoc arcanum ipsi Iesu atque ijs qui secum in illis priorum sedibus collocati erant, vt maximum & beatis animis magis dignum aperitur.

Ecce enim ego adducam seruum meum orientem.

CHRISTI Iesu hominum seruatoris rationes oratio hæc diuinæ enuntiatio indicat, quem ob perpetuam obedientiam diligentissimum que erga pacina mandata studium, seruum suum Deus appellat, eundemque cum ob admirandum nascendi modum, cum ob diuinam plane instituentiarum gerendarum rerum ratione, notæ apud Vates & arcanae significationis nomine [*Oriente*] vocat, ea significatione, qua plantæ ori dicuntur, namque verbum est *ΣΥΛΛΑΜΑΝΗ*, quod proprie ad sponam atque feliciter nascentia cretencia, virgula pertinet, est aut ab illo Isaie vaticinio trallatu verbum. Et egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, namque stirps illa ex Iesse radice non humana opera confita, sed sponte sua, hoc est, diuina virtute virgine matre proueniens, exiguus & humilibus, pro humane superbie gloriæ que ratione, inuis pulcherrimis ramis latissime sese per orbem diffudit, de quo illud etiam Ieremias eodẽ verbo vsus cecinit: In tempore illo germinare faciam Dauid germine iustitiæ. Est autem vnum ex arcanis Christi nominibus oriens siue germen vel stirps: de quibus loco suo ex eiusdem benignitate differemus. huius autem stirpis virtus quanta futura sit, Iesu sacerdoti magno cæterisque viris portenti indicatur, videlicet quod illius dudum resecti templi dignitate ad diuinæ sanctitatis gloriam & inenarrabilem quandam amplitudinem auctura esset, quæ tantum huius templi magnitudini præstaret, quantum ex, quæ diuinitus parantur res, humana opera & industria factis antecellunt, idque ex vtriusque templi, hoc est, præsentis atque eius, quod per stirpem illam amplificandum erat, comparatione ostendit.

Quia ecce lapis, quem dedi coram Iesu: super lapidem vnum septem oculi sunt.

Ecce ego calabo sculpturam eius, ait Dominus exercituum, & auferam iniquitatem terræ illius in die vna.

FANVM illud, quod Iesu sacerdote procurante ædificatum fuerat, quanquam diuino consilio & beneficio; humana tamen opera constans lapidem coram Iesu datu vocat, namque in antiquis arcanis que sermonibus lapidem Deo sacræ ædem significare vel ex illa Iacob oratione cognouimus: Et lapis iste, que erexi in titulum, erit domus Dei. Igitur huius lapidis dignitatem, maiestatem durationemque cum illo tertio, quem Deus erecturus erat, comparandam non esse docet, quod hic homines artifices, & Iesum illu, ad quem sermo fit, procuratorem fortitus fuerit, ille vero alius Deum ipsum architectu, artificem curatoremque sit habiturus. [*Super lapidem vnum septem oculi sunt.*] Distinctio ipsa punctorum & magis etiam sententiæ, ac sermonis ratio de duobus lapidibus orationem institutam esse docet: namque alia ostensa re ad aliam sermo comparado cõueri solet, vt: Vides hanc mulierẽ: intraui in domum tuam, &c. Maximam verò & assiduam vigilantemque curam, studium, sapientiam & diligentiam Dei ipsius in illo lapide tum celandò & aptando, tum etiam aptissime collocando, atque, ne quid detrimenti accipiatur, conseruando, septem oculi significant, numero certo pro indefinito ex sacri sermonis vsu accepto, vt: Septies in die cadit iustus. Atque huius arcanae orationis sententiam Deus ipse explicat. [*Ecce ego calabo sculpturam eius.*] Diuinum plane opus omnibusque numeris absolutum, & iis que ad pulchritudine, vtilitatem firmitudinemque faciant, partibus cunctis constans esse oportet, quod à sapientissimo architecto septem oculos adiecturo suscipiatur, tabernaculum profecto non manu factum, id est, non huius creationis, imò templum sanctum Domini omnibus gemmarum varionumque virtutibus exornatum,

Isai. 11.
Luc. 1.
Jerem. 33.
Genes. 27.
Luc. 7.
Prouer. 24.
Hebr. 9.
Apoec. 21.

exornatum: cuius templi felicissima & aurea ætate terra ipsa omnino expiata, pura, sancta; Deoque ipsi gratissima erit, quæ expiationis atque puritatis suæ summam Deo optimo maximoque opifici & architecto accepta referat. Qui dilexit ecclesiam, & se ipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret; imundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit: sancta & immaculata, &c. [*Auferam iniquitatem terræ illius.*] Demonstrationem prononiam non terram quamuis communi significatione; sed certam quandam propria nota insignem in dicit, humanam videlicet societatem, & orbis vniuersi, qua habitabilis est, conjunctionem, quam tertij huius templi ætate, vna die terram nostram expiatam sibi consecrauit, vna victima, occisus vno eruento sacrificio eius, qui semel in summatione seculorum ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit, semelque oblatum est ad multorum exhaurienda peccata: qui tam ex propria culpa & fidei atque penitentia defectu tanto sese beneficio indignos non reddiderint. Iam verò quantum huius templi aurea ætas primi illius & secundi temporibus præter, ex hoc etiam demonstratur, quod primi & secundi ætatibus fides, vniuersa scelerum & visidum labes, & religionis atque virtutis ruina fuerit: at verò ijs, quos in vtrum templum sibi sacraverit, nulla huiusmodi probra sint inferenda; sed omnes, qui viderint illos, agnoscent eos. Quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. Quanta verò summæ felicitatis, tranquillitatis ac pacis vsus, quanta communicatio futura sit ijs, qui ad hunc locum ex diuino beneficio deuenerint, vna tantum, sed multiplici imagine Vates docuit.

In illa die dicit Dominus exercituum, vocabit vir amicum suum subter vineam & subter ficum.

MAXIMAM fertilitatem rerumque copiam (quas tamen spirituales & cælestes magis, quam terrenas definire oporteat) illud significat, quod vitis & vmbra & fructus non solum dominis ipsis, sed amicis etiam aliis abunde sufficere possit. namque huiusmodi argumẽto Chananææ terræ fertilitatem Israëlito populo exploratores probauerunt: summam verò quietem & pacem illud arguit, quod subter ficum & vitæ tuto considere & orari liceat; non modò Domino, sed sociis etiam ad conuiuium vocatis. qualem statum Salomonis tempore Israëlitas res tenuisse legimus: Habitabatque Iudæ & Israël absque timore vllò, vnusquisque sub vite sua, & sub ficu sua, à Dan vsque ad Bersaba cunctis diebus Salomonis. Egregiæ demum cuiusdam charitatis & familiaritatis virtutem illa amicorum ad prædia inuitatio, illaque rerum largitio, societas & communicatio vtilitatum arguit: quam eo benignius futuram ostendit, quod communem fructuũ vsum sine certa alicuius possessionis adscriptione indicat. Non enim ait *subter vitem suam & ficum suam*, sed, *subter vitem & ficum.* Id autem verè & re ipsa ab ijs, quos in illam felicitatis amplitudinem Deus deduxerit, præstitum esse præstarique solere, sacra scripta manifestè confirmant: Nec quisquam eorum, quæ possidebat, dicebat aliquid esse suum, sed erant illis omnia cõmunia. [*Subter vineam.*] Subter vitem exponimus ex Hebraico nomine & ex sententia ipsa. nãque subter vineam nunquã agitur aut sedetur. Itaque sententia ipsa, quid verba latina significare velint, sæpe indicat. Huiusmodi pacis & tranquillitatis descriptiones in externis etiam libris legimus, vt:

Condit quisque diem collibus in suis, Et vitem viduas ducit ad arbores, &c.

Horat. lib. 4. Od. 5.

CAPVT QVARTVM.

Et reuersus est angelus, qui loquebatur in me, & suscitauit me quasi virum, qui suscitatur de somno suo.

IN acerrima & attentissima de Iesu sacerdotis rebus, quas edoctus fuerat, cogitatione sese defixum fuisse Vates indicat, à qua ad aliam rem grauissimam etiam cognoscendam angeli interpretis opera & cura traduci opus fuerit, aliàs non animaduersurum; vt pote illorum spectrorum magnitudine vt arctissimo quodam somno occupatum. Hæc carminis huius sententia est, qua narrata iam rei summa grauitas, narrandarum denuo

XX mole

mole superari arguitur. [Quasi virum qui suscitatur de somno suo.] Non quod dormiret, sed quod se eo modo affectum sensisse fateatur, ut cum quis ex somno suo, hoc est, ex vero somno & quiete experrefactus fuerit. hoc significant illa verba, Quasi, &c. somno suo. Atque seipsum, quemadmodum affectus fuerit, indicare hac oratione Vates voluit; nimirum quod ab angelo excitatus visus fuerit sibi ex somno quodam, in quo aliter somnians demersus esset, euocari, Particula, quasi, Hebraicè שחא, tempus etiam cum similitudine adsignificat, quod Latinus dicit, ut cum, ut illa: quasi post tres menses, quasi media nocte, & alia innumera in sacro sermone exēpla: eadē oratione tēpus indicare videtur, quo hęc sibi res acciderit, nempe matutinum tempus, cum homines à somno spōte excitari solent, animæ vi & efficientia ad superiores corporis partes sese reuocante, cum mens valet, & somnia purgatissima esse putantur, quorum experrefacti homines imaginē recordati retinēt, ita etiā sibi accidisse ait, cui cogitatio, quā grauissimā primum habuerat, tamen nouæ contemplationis accessu conuulsa non fuerit, verum dignitate & magnitudine longè victa, quātum ea, quæ purgatissimè etiā somniamus, ab ijs, quæ vigilantes cernimus, vincuntur. Quod verò Zacharias, qui aliorū ante spectrorum significationē rogare solebas, nunc ab angelo rogatus fuerit, illud in causa esse arbitramur, quod ex antecedentibus rebus, quas diuinitus edocta fuerit humana mens, & ex comunicata sibi à spiritu virtute, consequentes, quæ ad idem argumentum referuntur, etiam rationes connectens atque cōponens cognoscere soleat, & secum cogitans interpretari, atque aliquando similitudinibus, allegorijs, & translationibus à se excogitatis pronuntiare. Igitur cum multa, quæ Iudæorum publicā & priuatam rem attingebāt, in sacerdotali illo spectaculo Vates conspexisset, quæ in præsentī spectro sexto & in septimo plenius etiam intueretur, ab angelo, quatenus nam in earum rerum cognitione progressus fuerit, periculū faciēte rogatur: id quod antea factū nō videmus, dum rudis adhuc Vatis mens primarū imaginū spectris cōspiciendis imbuta significationem doceri postularēt.

Et dixit ad me, quid tu vides?

Quid est, inquit, quod ex aliarum rerum, quas ante edoctus es, rationibus in presenti spectaculo oblatum cognoscis? cuiusmodinam imagine & figura describendum dicendumque id esse censēs? Huic interrogatiōni Vates præsentī tempore rogatus, præterito verbo respondet.

Et dixi, vidi.

RESPONSIONIS verbum interrogatiōnis explicat sententiam, neque enim angelus de spectro ipso, & non de significatione quærens dixisset: [Quid tu vidisti?] Viderat enim iam Vates imaginem ipsam cum primū ab angelo excitatus, hoc est, ad eam intuendam ab altera cogitatione traductus est. atque ob eam rem dicit: [Vidi.] & non ait, video, ut aliās ipse & Ieremias in loco respondent. Itaque videre in angeli interrogatiōne, pro considerare & cogitare vsurpatum est, ut sæpe in Hebraico, Græco, Latinoque sermone vsurpatur. Vidi. Quantum, inquit, ego cognoui, atque ex virtute spiritus interpretationeque tua intellexi. Id quod ego viderim huiusmodi imagine describendum arbitror.

Ecce candelabrum aureum totum.

NON omnia, quæ à vatibus per translationem, similitudines, allegorias, atque exempla dicuntur, iisdem omnino rationibus & imaginibus visā illis fuere: sed quædam etiā aperte demonstrata, figurato dicēdi genere, atque ad eum modum, quo etiā aliās ipsi edocti sunt, relato proferuntur. ita fit, ut aliquādo quæ visā obscurius fuerint, eodē prorsus modo, nō nunquā verò explicatius, interdum autē quæ apertius ostēsa fuerint, obscurius referantur. quorū generū exēpla in singulis vatibus frequentissima sunt. Hactenus Vates noster quæ imagine & similitudine difficiliōri spectauerat, edoceri cupiēs, interpretē suum rogabat, nunc quæ ipse simplicius & clarius fortē viderat, obscuriori & interpretis egente oratione refert: quæ, quod ipse probè cognosceret, explicari sibi nō rogat, sed aliis magis explicanda relinquit. Huiusmodi autē imaginis siue symboli explicatio nobis illa cōmodissima est, ut Iudæorū, qui euangelio crederēt, futurā per spiritū Christi virtutē & dignitatem, felicitatē & gloriā gratiāque, cum apud homines, tum apud Deū in eadē aurei candelabri clarissima luce splēdentis imagine describeret, cuiusmodi felicitatis, virtutis, gratiæ, auro & lumine significatæ exemplum apostoli & discipuli illi antiqui præbuere: de quibus

Moses Aegyptius de prophetia.

quibus illud præcarnatum fuerat: Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, & ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui, &c. Id quod sibi visum atque explicatum Zacharias ipse aliās etiam concinebat. Lauda & latare filia Sion, quia ecce ego venio & habitabo in medio tui, &c. [Aureum totum.] Hebraicè, adiunctum. Totum, perfectionē & consummationem significat, ut ecclesiæ integritatem & pulchritudinem auream omnino, omnisque vitij expertem hac imagine describat. Huius autem candelabri mirum artificium Moysi in mōte demonstratum, & per Bezalaēlem summū architectum fufum olim fuerat: nunquam tamen ita plene, ut à Vate nostro nunc describitur, absolutum est.

Et lampas eius super caput ipsius: & septem lucernæ eius super illud: & septem infusoria lucernis, quæ erant super caput eius.

Et lampas.] Quid hoc nomen significet, quid tē res ipsa sit, Hebraicā lingua & Chaldaica paraphrasis declarant, coronariūque quādam auream circularem Vati visam explicat, quæ totum candelabrum ornando superius ambiret, regium diadema significans, Christum videlicet, à quo exāntiqua seruitute ad ingenuā libertatē traducta ecclesiā, tanquā sponsa dulcissima in multis diuinis muneribus aucta, regij honoris causa coronato in thalamo sedet, sicut scriptū de ecclesiā verè est: Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat oēs infirmitates tuas: qui redemit de intentu viam tuā: qui coronat te in misericordia & miserationibus: qui replet in bonis desiderium tuum, renouabitur ut aquilæ iuuentus tuā. Id quod antiquis tēporibus synagoge diu desideratū & expectatū ecclesiæ tandē ex diuino per Christū beneficio cōgigit, qui semetipsum tradidit, ut exhiberet immaculatam Deo, &c. quā coronatā diadematisque gloriā Christo acceptā, referentem Ioannes vidit: Fecisti, inquit, nos regnū Dei patri tuo, & D. Petr. Vos, inquit, genus electum, regale sacerdotium, &c. quo in loco, quid candelabra, quid lucernæ, quid corona significet, aperte docemur: nam candelabrum ecclesiā vnicā multis lucernis splēdentē, stellas angelos ecclesiæ ad custodiā, tutelā ministeriūque, prefectos, coronā verò seipsum, & c. summam ecclesiæ suæ ornamentū indicat Christus. [Et septem infusoria lucernis, quæ erant super caput eius, Hebraicè, septē & septē.] ita ut singulis lucernis septē infusoria ad olei ministerium destinata essent, quæ res nihil aliud nobis significat, quā stellæ illæ in dextera

Christi constitutæ Ioanni significantur; caelestes videlicet spiritus certis ordinibus distinctos, atque ad diuina beneficia ecclesiæ ministranda deputatos: nōnne oēs sunt administratores spiritus in ministeriū missi propter eos, qui hereditatē capiunt salutis? Animaduertendum tamen est nomen latinum infusoria, ex hebraico *Musak*, versum esse, quod nō vas, in quibus oleum aut liquor aliquis continetur, sed propriè canaliculos vasis additos, per quos liquor cōmodè ad vsum effunditur, significat: atque ita Salomōn mari illi æneo infusorium siue effusorium potius aptasse dicitur. Quæ res gratiæ & aliorū diuinorū beneficiorum vsum per angelos tanquā ministros, copiā verò & facultatē à Deo per Christum eius (de cuius plenitudine oēs accepimus) ecclesiæ gigni suppeditarique significat. Quamobrem & stellæ in dextera Christi à Ioanne cōspectæ sunt, & ab hoc Vate effusoria, nō candelabri coronæ, lucernis, quæ erant super caput eius, adnotata notantur.

Et due oliuæ super illud, vna à dextris lampadis, & vna à sinistrâ eius.

Ab omne candelabri ornamentum duæ oliuæ vario dignitatis loco constitutæ accesserunt, quarū ratio & significatio Vatem latuisse, ex interrogatiōne & cognoscendi desiderio intelligimus, cui nihil antea de candelabro eiusque partibus, utpote perspectis atque exploratis, quæ sit esse videmus. [Vna à dextris & vna à sinistrâ.] Imparē dignitatis locū, quāquā vtriusque honestissimū dextrâ & sinistrâ maximorum principum aut dignissimarum rerum significat, ut: Longitudo dierum in dextera eius, in sinistra illius diuitiæ & gloria, & Cuius duo filii in se sedent, vnus ad dexteram, & alter ad sinistram tuam.

Et respondi ei, et dixi ad angelum, qui loquebatur in auribus meis, dicens, Quid sunt hæc? Dixitque mihi: & respondi ei, et dixi ei, qui loquebatur in auribus meis, dicens, Nunquid nescis quid sunt hæc? & dixit ei, Non domine.

Ad R. V. M. vtriusque candelabro altantium oliuarum pulchritudinem & fructum miratus Vates, rationem ignorans, doceri cupit, admirationemque angelo interpreti ex eo, quod non cognouit, mouere videtur: a quo nunquam aliās huiusmodi sermone exceptus fuerat. [Nunquid nescis quid sunt hæc?] Quæ oratione Vates si diligentius attenderet,

quæ Sci de diuinitate
Apo cal.
inter res hō anhelat
diuinitati in religione iuncta
sup eras pectate in Isaiā
1. Petr. 1.
et o sea.

Hebr. 1.

1. Paral. 4.

Proverb. 3.
Matth. 20.

olivarum rationem, ex ijs, quæ antea edoctus erat, quæque ipse intellexerat, percipere etiam potuisse arguitur. quam cum ipse sibi consideratam noget, non quidem plena tractatione, sed breui quadam, verum notata obscurioris partis significatione abunde docetur: nimirum duas oliuas duo esse maxima ac præcipua munera, alterum regium, sacerdotale alterum; quibus publica res omnis amplificatur, stabiliturque. quarum rationem Vati ex antecedentibus rebus non adeo obscuram esse oportuerat; maxime sacerdotij seriem omnem & exitum, futurosque euentus in Iesu sacerdotis tractata paulo antè, & sibi attentissime cogitata causa edocto, quam præmittens alteram regni videlicet, indicat magis, quam aperiat, Zorobabele tantum appellato: ex cuius posteritate maximus ille princeps expectandus erat, qui vt sacerdotij res ad se translatas ad publicam vtilitatem omnium optimè & dignissime administraturus: sic etiam regni munus & officium maxima & planè diuina virtute præstiturus erat.

Et respondit, & ait ad me, dicens, Hoc est verbum Domini ad Zorobabel, dices, Non in exercitu, neque in robore: sed in spiritu meo, dicit Dominus exercituum.

NON respondet angelus rem omnem vt habitura erat, videlicet, hoc est sacerdotium & hoc est regnum, &c. sed alterius tantum partis euentuum certam causam indicat: ex qua omnis vtriusque ratio vati statim subducitur. namque vt sacerdotij firmandum perpetuoque stabiliendum per Christum altera oliua cadelabro munendo apponitur, atque perpetuo virore & certissimo fructu vmbra oleumque, suppeditans significabant: sic regni maxima virtute & felicitate ad æternitatem propagandum, Zorobabelis progeniei altera portendebat. quod mysterium vt Vates sibi cognitum Zorobabeli ipsi (qui futuri Christi personam, principatum inter Ierosolymitanos gerens, tunc sustinebat) indicaret, illam ex oraculo editam recolat; atque commendat breuem definitionem, qua dictum sibi fuerat, [Non in exercitu,] neque humana bellicæ virtutis apparatu atque potètia, sed tantum diuini spiritus efficientia & vi, illa æterni regni felicitate certam, stabilem constantemque fore. Quo in responso, quauis breuissimo, maxima diuinorum patris Dei & Christi eius, atque spiritus sancti mysteriorum argumenta, quæ non breues explicatus habeant, continentur. Itaque publicam hominum salutem, & æternam illam felicitatem, qua ecclesia per Christum vsura fuit, oliuæ, hoc est, diuini spiritus virtuti acceptam referri omnino oportere, sacris oraculis est definitum.

[Dicit Dominus exercituum.] cui ad omnem maximam conficiendam perficiendamque rem vis & facultas infinita est. Idem enim ipse de eodem regno eiusdem spiritus virtute per orituram

illam oliuam, iamque nobis ortam, stabiliendo huiusmodi olim oracula fundebat: Egreditur

virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, &c. & iterum: Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus: complacuit sibi in illo

anima mea, dedi spiritum meum super eum, &c. addit & illud: Calamum quassatum non confringet. Verum enimvero Christi potentia, auctoritate & maiestate, ne minor fortasse existimari ob eam posset, quod ea non armis aut bellicæ virtute (quibus rerum summam constare humana sapientia censet) sed diuini spiritus efficientia constituenda conseruandaque esse diceretur, maximam, grauissimam & efficientissimam fore confirmat: idque ex præsentis rei

cõparatione admirandus Vates arguit, docetque. non minores, sed maiores longeque præstantiores diuini spiritus virtute & efficientia, quam armis, bello, omnibusque, alijs humanis facultatibus gerere res, atque hoc præsentis Zorobabelis ipsius periculo facto demonstrat: qui non humana potentia aut armorum, sed diuini spiritus virtute educum ex Babylo-

nica seruitute Iudaei populū recte, prudenter feliciterque, moderatus ad absolutum vsque templi opus, nullo omnino deinceps accepto incommodo gubernaturus adhuc sit.

Quis tu mons magne coram Zorobabel in planum: & educet lapidem primarium,

& æquabit gratiam gratiæ eius.

ARGVMENTVM ex cõtentione factus, maximam futuri Christi virtutem & efficientiam in simili, sed longe dispari re expectandam docet Vates, tum personarum, tum rerum & actionum, tum euentuum cõparatione facta, quod Christus Zorobabeli nature, virtutis ac dignitatis magnitudine, quantum editissimus mons de pteffo, atque humili loco adiacenti excellat, quod etiam templi illi, sanctissimi fundamenta cum summa Dei & hominum approbatione iacis operum perfectum omnino sit. Monte autem magnum appellat Christum Vates, eodem tropo, quo principes motuum note dici in sacris non raro solet, vt: Incurabis montes & conuies, &c. sic

seipsum suamque virtutem Christi etiam significabat. Non potest ciuitas abscondi supra montem positam. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

Atque ex pluribus, quibus terræ tumores Hebraicè dici solent, nominibus vnum potissimum hoc in loco vsurpatum *Har*, prægnantè atque multarum rerum vim in se continentem locum significat: quod ijs tantum tribuitur montibus, qui præter mineralia aquarumque scaturientium origines, magnam atque multiplicem herbis, arboribus gignendis & conseruandis idoneam vim in se habent. qua de re latius suo loco philosophari, si Deus annuerit, meditamur. Quis verò Christi diuinam naturam & maximam illam multiplicemque virtutem arcana his verbis indicatam non videat: cuius cõparatione Zorobabel, quauis princeps & dux à Deo electus, quauis ad munus suum obeundum diuino spiritu auctus, quauis gerendis in rebus felix & strenuus; tamen in planum monti adiacens iudicandus habendusque sit, cui

perexigua virtus ex se esset: ex vicino autem monte multa & eximia cõmunicaretur: namque planum hoc in loco *Missor*, monti adiacens notatur. Huius igitur montis virtute atque opera primum sacrosancti templi & probatissimum, firmissimumque lapidè optimis auspiciis locandum esse Vates asseuerat; cuius ratio, situs & locatio, & Deo ipsi imprimis & hominibus gratissima sit. [Et æquabit gratiam gratiæ eius.] hoc est, vtramque simul gratiam lapis ille inibit, sed huius loci sententia apertior Hebraicè, quam in nostra latina versione est: [Et clamores gratiæ gratiæ illi.] Sic nomen plurale *THESSVATH* apud Iob, Sophoniam

aliosque auctores, vel tumultum, vel rugitum, vel clamorem etiam hoster vertit interpretis: & sententiæ ratio verti postulat. Significat autem hoc in loco plausum & clamorem illum, quo vel gratissimam, vel vtilissimam res publicè excipiuntur, qualis in theatris, in triumphis, in

templis, & sacris institutis à populo edi audiri que solet. Cõmunem autem & publicam omnium vocem illam fore ait, *gratia gratiæ illi*, hoc est, feliciter, feliciter, &c. At verò lapis hic, quem Vates primarium, siue, vt Hebraicè est, principem fundamentalemque, articulum etiam antonomasticum addens appellat, quidnam sit, ab alijs magis discere cupimus; quibus tanti arcani significatio explorata fuerit, vel à nobis ex diuino beneficio expectari, quoad mirabile templi huius artificium cognoscere & referre concedatur, & huius lapidis virtutem indagare, cuius causa diuus Petrus à Christo audierit: Beatus es Simon

Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui in cælis est: & ego tibi dico, quod tu es Petrus, &c. Huic autem tantæ, tam admirandæ rei à Deo promissæ, atque à Vate propositæ, vt fides haberetur summa, præsentis argumenti, signique pondus additum est, videlicet templi, quo à Zorobabele iactis fundamentis est inceptum, perficiendam propediem absolutio.

Et factum est verbum Domini ad me, dicens, Manus Zorobabel fundauerunt domum istam, & manus eius perficient eam: & scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos.

VATEM ipsum primum, deinde ceteros omnes venturi Christi fide & spe præsentis argumenti periculo confirmari Deus voluit: atque ob eam rem Vati magnitudinè mysterij huius cogitanti oraculum fufum, [Et factum est verbum Domini ad me:] ceteris deinde suæ gentis hominibus, ad quos res etiam pertinebat, editurum. [Tunc scietis, quod Dominus misit me ad vos.] Signum igitur & argumentum est, quod in illis miseris & turbulentis temporibus inter vicinos finitimosque hostes eisdemque, acerrimos templi efficiendi obtrectatores, tamè non incipiendi modò, sed absoluendi omnino potestas & facultas summa Zorobabeli cõcedenda esset, duci optimo & sanctissimo; verum spiritu & virtute cum Messie dignitate non cõparando. [Et scies quod Dominus.] Sic Hebraicè Vati ipsi arcani magnitudinè & difficultate implicito cupimus, deinde & ceteris omnibus testimonium illud & diuinæ virtutis argumentum obseruandum proponitur. [Quod Dominus misit me ad vos.] Angeli oratio hæc est. Minimè verò mirum videri debet, Vate tam alti mysterij cogitatione & verborum illorum, mors magnus, lapis primarius, &c. notatione implicatum & constrictum ita fuisse, vt nouè & proximæ rei expectatione cõfirmari oporteret, quando ratione integrâ nulli antiquorum patrum, sed neque angelorum, quoad euentu ipso aperire Deus voluit, subductam habuere, sicut scriptum est: De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetae, qui de futura in vobis gratia prophetauerunt, &c. Idè etiam apertissime D. Paulus confirmat: Mysterium seculis & generationibus ante se celatum, suo verò tempore reuelatum prædicando. Neque verò eam secundi templi ædificatione propterea negligendam contemnendamque esse angelus ait, quod prioris templi magnitudini atque operi cõparata exigua profus & humilis, vt apud Haggai legimus, censetur, imò summa lætitia, magnisque potu-

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

scilicet. Atque

puli plausibus excipienda, quod illa humilitate & breuitate, maxima dignitatis momenta habere cōstaret. nam præter certā & breuē Christi venturi exspectationē, quam illud tēplum afferebat, illustrem etiam eiusdē illa humilitate illaq̄ latente virtute significationē habebat, quam eleganti, sed obscuriore sermone angelus per Zachariam inuuit.

Quis enim despexit dies paruos? & letabūtur, & videbunt lapidē stannē in manu Zorobabel: Septē isti oculi sunt Domini, qui discurrūt in vniuersam terrā.

QV I S enim despexit dies paruos? Hebraicē sic: *Nam quis despexit diē paruitatis?* Paruitatis diem vocat primā & vicesimā septimi mensis anni 1. Darij regis, quæ cū Iudaicæ genti ob restitutū populū celebris esse debuisset, tamen ex prioris ædis magnificentie desiderio despecta ac penē lugubris fuit, sicut scriptū est: *Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istā in gloria sua prima, & quid vos videtis hanc nunc? Nūquid nō est ita, quasi nō sit in oculis vestris? Hanc verō nō despiciendā esse Vates noster ait, sed magna lætitia celebrandā; tunc maximē cū finito absolutoq̄ opere postremus lapis, hoc est, ille, qui ex opere ipso reliquus fuerit atq̄ reiectus, in manu Zorobabelis & populi & operis principio conspicitur. Solent enim qui operibus & ædificiis magnificis præfunt, & primo in fundamentis iaciendis lapidi locando bene precaturi interesse, & absoluendo etiā operi gratulabundi adesse. neque alienum ducunt lapides ipsos primum & postremum manu suattractare. Postremum autem voco eum, qui absoluto iam operi suppeditatus satis superque esse dicitur: quo reiecto absoluti operis gratulatio iucunda fit. Atque ad hanc rationem illud pertinet, quod olim Iosue dux Iericho vrbis restitutionem excertus dixerat: In primogenito suo fundamenta illius iaciat: & in nouissimo liberorum ponat portas eius. quo in loco Hebraicum nomē vsurpatum est, *Ben*, quod lapidē & filium significat. [*Et videbunt lapidē stannē in manu Zorobabel.*] Maximam populi & communem lætitiā esse oportere ait, cū extremus lapis in manu Zorobabelis cōspectus fuerit, vt primus etiā fuerat cōspectus, vt superius dixerat: Manus Zorobabel fundauerunt domū istam, & manus eius perficient eam. Sed quod Latini interpretes vertunt, *stannem lapidē*, nos non ex materia, sed ex verbi & sententiæ ratione exponimus lapidē separatam, siue sepositū. quāquam enim *Bedil* metallū illud, quod ab argenti puritate secerni solet, significet, propriē tamē separationē, siue secretionē, separatāq̄ rem significat: neq̄ ad ædificatorum perpendiculū rectē hæc referuntur, cuius vsus magis ad fabros ipsos, quā ad operis principē spectat, & in absoluto opere superuacaneus est; sed vltimū lapidē, qui extremo operi nō tam collocādus, quā reiciēdus addi solet, definimus: cui nullus in ædificio locus relictus esse cū ædificantū plausu indicari solet. Atq̄ hunc etiā nos morem nō semel apud ædificatores nostros obseruauimus. Quandā autē eximiā huius publicæ lætitiæ causam nobis hebraica lectio, & ipsa tam diligens apud Vatem notatio quæredam inueniēdamq̄, indicat. namq̄. vtrumq̄. nomē lapidis & separationis notationis articulū adiunctū habet, vt certū quendā lapidē insigniter separandū ostēdat; idq̄. in manu Zorobabelis futurū esse dicat: nepe hic est lapis ille qui ab ædificatibus reprobatus a Deo in caput anguli, cū magna omnium spectantiū admiratione, cōstitutus est. Idēq̄. Messias Iesus Nazarenus Zorobabelis filius, qui à Iudæis reiectus principē tamē in ecclesiæ fundamentis locū obtinet. [*Quis igitur despexit diē paruitatis?*] quo hæc maxima mysteria significata sunt: Imō cōfortare Zorobabel dicit Dominus, & cōfortare Iesu sacerdos magne, & confortare omnis populus terræ, dicit Dominus exercituum; & facite, quoniā ego vobiscū sum, dicit Dominus exercituum. verbū quod pepigi vobiscū cū egredere mini de terra Ægypti: & spiritus meus erit in mediō vestri, & cætera, quæ de hac eadē re à Iosue decantata sunt. Interim verō Vates quoniā candelabri partiū quarundā significationē cogitabūsus animaduertebar, ab angelo interprete docetur magno spei exēplo eorū, qui se se diuinis mysterijs cognoscēdis totos tradiderint. Eos namq̄. abstrusas & difficillimas rerū rationes diuino beneficio & cælesti præceptore vsos opportunē cōsecuturos credendū est, dummodo id studiū pure, sanctē, sedulo acriterq̄. susceptū sit. Si quis vestrū indiget sapientia, potest à Deo, qui dat omnibus affluentē, & nō impropert, & dabitur ei, adeo affluēt, vt multa rogatus respondeat, multatē, antequā rogetur, vltro doceat. [*Septem isti oculi Domini sunt.*] naturam omnē Dei immortalis ratione, potestate, mente, numine, siue, vt planius significemus, prouidentia diuinitus regi, aliis copiosius docuimus, & communi sapientissimorum sententiā comprobatum est. Hanc multis nominibus diuina appellant miracula, ex quibus vnum est oculus, quod is sensus & plures rerum differentias, & melius, plenius*

plenius, lōgius etiam percipiat. Dei autem oculos cōsiderationem definimus, qui qualis quisq̄. sit, quid agat, quid admittat, qua mente, qua pietate religionem colat, piorum & impiorum rationem habet, sicut scriptum est: *Qui finxit oculum, nō cōsiderat, qui docet hominem scientiam.* Huius prouidentie multiplicem vim, & maximam infinitamq̄. virtutem septē oculis significatam Vates ab angelo est edoctus: oculos verō ardentē & illumstantes, non qui luce extērius petita ad videndum egeant, sed qui lumen potius omni aliæ naturæ & vniuerso mundo porrigant & tendant, vt potē lucernæ ipsæ vndique lucentes, & perfectissimū numerum septenariū continentes: quo præter quatuor mundi cardines cælum etiā supremum & infima terra, & quod medium est, firmamentū prospiciunt atq̄. gubernantur. Sed quāquam diuini oculi tanquā speculatores omnia longē lateq̄. orbis loca circūspicientes illustrent & moderentur, tamen singulari quodam benignitatis beneficio pium & verē religiosum populū vt altissimū & magis propriū locum obtinere dicuntur, eosq̄. propius aspiciere, fouere & moderari, quorum virtute & pietate, sanctitate pura ac simplici, charitateq̄. mutua & sincera aurei huius candelabri admirandum opus conflatur, sicut scriptum est: *Intellectum tibi dabo, & instrua te in via hac, qua gradieris: Firmabo super te oculos meos. & Ecce oculi Domini super iustos, atq̄. hanc rationem Vates ab angelo apertē edoctus est. [*Septem isti.*] non dixit, septem lucernæ, aut infusoria septena, sed in vniuersum omnē septenarium numerū, videlicet, vasa, quibus infusoria coniuncta erant, & lucernas indicabat: id quod hebraica punctoriū disiunctio docet. [*Oculi Domini sunt, qui discurrunt in vniuersam terrā.*] Copiosas vehementerq̄. exquisitas prouidentie rationes verbum *discurrunt*, Hebraicē significat: quas oportuno aliis loco eiusdem prouidentie beneficio commodius explicabimus. Quæ verō de candelabri integra ratione dici possent, cū plenē exponi commentarij nostri breuitas non sinat, non minus tamen latecenter indicata pio atque sapientilectori sunt. Cæterū Vatem ipsū rursū etiam interrogantem audiamus.*

Et respondi, & dixi ad eum: Quid sunt due oliuæ iste ad dexteram candelabri, & ad sinistram eius?

DO C E N T I S vltro angeli benignitate vehementer animatus rem omnem, quam ignorabat, doceri rogat. igitur oliuarum numeri & situs rationem scire cupit. [*Quid sunt due oliuæ iste.*] nam quæ de Zorobabele ex angelo interprete audierat, alterius tantū oliuæ rationibus accommodari posse videbantur; sed an altera etiam oliua eundem ipsum referret, incertus erat, præterea quæ situs ratio esset, cognoscere cupiebat; cur candelabri vtrumq̄. ambæ oliuæ, à dextera altera, altera verō à sinistra munirent. deinde etiam & illud inquit, quod antea in spectro intuitus, neque narrauerat, neque quid esset, cognouerat. namque illa ea præcipue narrauit, quæ probē sese cognoscere putabat. sed quæ hætenus narrando prætermissa fuerant, illa sunt:

Et respondi secundo, & dixi ad eum: Quid sunt due spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra auræ, in quibus sunt suffusoria ex auro?

HI C versus, quod obscurior sit, ex Hebraico ad verbum vertendus nobis est.

Quid due spicæ oliuarum, quæ in manu duorum cantharorum aurei euacuantur, desuper se aurum.

SI N G V L O S ex vtraque oliua ramos oleis multis in triticæ spicæ modum cōfertos, intraque duo vasa, quæ paulū diuerso à latina pronuntiatione nomine *Cantharos* vocat, constitutos vidit: quæ res oleum ex oliuis expressum, in cantharis excipiendum esse docere videbatur. namque oliuas non aridas viderat, sed virentes potius atque fructu edito, vt nunc exponit, cōmendabiles: tamen ex singulis oliuis, singuli tantū rami, idēque oleis refertissimi erant. Eas autem spicæ vidit aurum ex sese effundentes atque euacuantur; ita vt pro oleo puro aurum purum putumque remitterent: id quod articulus notationis auro additus indicat. sed has adeo abstrusas, difficilesque Vati quæstiones difficiliori sanē definitione diuina interpretes tarditatem hominis imprimis notans abfoluere videtur: vnoque sermone vtramque interrogationem concludens, rogantem sic excipit.

Et ait ad me, dicens: Nunquid nescis quid sunt hæc?

DI C E N T I S vehementiam & admirationem notationemq̄. verbum *dicere*, bis repetitum

titum arguit. quod vtramq. rem ex superioribus cognosci à Vate oporteret. quã tamen ipse obscuram sibi ignotamque esse ingenuè faterur.

Et dixit, non Domine mi.

MODESTIAM summam & ingenuitatem Vatis oratio indicat, qui se nescire fateatur, & doceri cupidus officiosusq. postulet magna sermonis & studij atque obseruationis ostensione; quã vox illa, *Domine mi*, Hebraice notat. Atque ex auditis cognitisque antea Iesu sacerdotis & Zorobabelis rationibus oliuarum numerum & situm cognoscere Vatem potuisse Angelus innuit, & cum spicarum simul expositione nunc indicat tantum eandem esse duarum oliuarum & spicarum interpretationem docens.

Et dixit, isti sunt duo filij olei splendoris, qui assistunt dominatori vniuersæ terre. 19

Ex duobus verbis *Filij olei*, &, *assistere dominatori*, &c. desideratam obseruatorum rerum significationem satis intellexit Vates. namque filius olei idem, quod filius oleatus, vt sic latine loquamur, virum oleo rite iniunctum, & proprie, qui eius vnctionis ius optimum summumq. habeat, significat. Astare autem apud aliquem, ministerij certum officium, vt iam sæpe alias obseruauimus, arguit. Igitur duos iure optimo rite legitimeq. iniunctos, penes quos omnium, quæ ad diuinum cultum atque ministerium spectant, rerum summa esset, Vates ex angeli responso cognouit. Hi autem duo nulli alij præter regem sacerdotemque sunt, quorum dignitate atque auctoritate, publica hominum res administratur. Hos autem non plures, sed singulos tantum eiusdemque omnino sententia, consilij & studij in publicis & priuatis gerendis rebus Deus esse voluit, atque in populo statuit suo; alterum verò à dextris, à sinistris alterum: quod regia dignitas, quã sacerdotalis, antiquior sit, & diuinam illam, quæ cuncta moderatur, maiestatem auctoritatemq. proprius referat. namque Deus proprie, frequentissime atq. rectissime rex dicitur, sacerdos autem vel nunquam, vel minus proprie appellatur: homo etiam prius constitutus fuit rex, vt præfesset animantibus terræ, & volatilibus cæli, & piscibus maris, quã aut sacerdotio fungeretur, aut egeret, siquidẽ eius muneris vsus ad placandam conciliandamq.

Hebr. 5. hominibus Deum est constitutus. Ad hæc pontifex omnis ex hominibus assumptus, pro hoibus constituitur in ijs, quæ sunt ad Deum, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis. Quibus ex rebus omnibus regia dignitas prior & antiquior esse arguitur, priorẽq. in locorum sermonumque ordine locum obtinet, sicut scriptum est: Regnum & sacerdotium & sanctificationem, & cæt. Iam verò quis non magni regis & pontificis nostri Christi Iesu imaginem, officium & virtutem ex oliuarum descriptione expressam intuetur? Qui duabus naturis constans, altera diuina, qua ante omnia secula rex regum, dominantiumq. dominus, atque paternæ maiestatis, dignitatis, imperijq. legitimus æqualisq. particeps dicitur; altera verò humana, qua in regem etiã sacerdotemq. vnctus vniuersæ terræ dominatori ad publicam hominum vtilitatẽ commodissime, sanctissime, gratissimeq. ministras regni & sacerdotij dignitatẽ sibi cuprimis propria & certã suis etiã omnibus conciliauit, sicut scriptum est: A Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenitus mortuorum, & princeps

Apocal. 1. regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo: & fecit nos regnum & sacerdotes Deo & patri suo, &c. Huius Christi duplici natura & vtriusq. dignitatis regie & pontificie munere & virtute omnis humani cædelabri fabricatio nõ modo vndiq. munitur, sed comunicato aureo vnctionis oleo perficitur & illustratur. Huius vnus virtute tantum in vtroq. munere fungendo præstitum esse, & diuinorum scriptorum, & sacrosanctæ ecclesiæ testimonio cognouimus, quantum ab omnibus antea regibus & pontificibus desideratum, à nullis verò fuerat præstitum. Omnis enim sacerdos (antiquus) præsto erat quotidie ministrans, & easdem quotidie offerens hostias, quæ nunquam potuerunt aut ferre peccata: hic autẽ vnã pro peccatis offerens hostiam in sempiternum, sedet in dextera Dei, de cætero expectas, donec ponatur inimici eius scabellum pedum eius: vna enim oblatione consummabit in sempiternum sanctificatos, &c. Duas verò Christi naturas, quibus tamẽ vnũ tantum constat suppositum, ob insignẽ etiã vtriusq. dignitatis distinctionẽ, ad dexteram & sinistram collocatas Vates vidit; quod altera prior & excellentior diuinitate propria ex natura habeat, altera verò & loco & tempore impar ex alterius communicatione diuinitate quoq. obtineat. ceterum vtraque suo in genere omnino illustrata, aurea efficacissimaq. sit; quippe qua Deus est, purissimus atq. simplicissimus, quæ verò homo est, patre Deo, matre Virgine sanctissima natus, omnis experte labis, & ad omne hominum expiandum

expiandum genus idoneo corpore, & gratissima atque præstantissima constat anima: cuius arcana & infinita, neminiq. vnquam mortalium satis explorata vtriusq. naturæ coniunctionis virtute euenit, vt quæ de altera dicuntur, alteri etiã recte quadrent. quia ratio omnem humanæ philosophiæ artem modumq. superat. Huius verò maximi regis & pontificis vtramque legitimam & propriam dignitatem cogitatã esse volumus, quoniam in diuinis libris, aut in nostris commentariis Christi siue Messia cognomen appellatum fuerit: vtrumque enim vnctum significat, & duplicem olei splendoris filium, hoc est, duplici vnctione præstantem, qui vtriusque muneris dignitate officioq. functus assistit dominatori vniuersæ terræ. Cuius ratio ob id obscura Vati visa est, quod ad vnã eandemque personam accommodanda esset, vt verò ab angelo est indicata, cognita statim fuisse ipso Vatis silentio declaratur.

CAPVT QUINTVM.

15 **E**t conuersus sum, & leuavi oculos meos, & vidi: & ecce volumen volans.

HACTENVS felicissimam illam humanæ salutis rationem in superioribus spectris Vates edoctus fuerat, ad quam futura Iudaici populi restitutio referenda fuit: nunc verò publicas & ærumnosas statim, post euangelij denuntiationem, subeundas Iudæis calamitates oportune docetur, vt omnem temporum & rerum consequentiam seriemq. agnoscat simul, & diuinæ clementiæ atq. misericordiæ admirandas diuitias, patientiæq. rationes consideret, quod genti illi iam tum grauissimis sceleribus obligatæ tam diu poenæ propter poenitentia expectationem dilatæ fuerint, quoad auctis flagitiis & euangelij repudiatione cumulatis criminibus grauiore multo fuerint inferendæ. namque ex huiusmodi misericordiæ collecta ratione effectum est, vt Vates illam temporum varietatẽ & distinctionem minus miraretur. rerum enim ipsarum consequentia postulare videbatur, vt omnes genti clades ærumnaeq. simul afferretur, simulq. Vati ostenderetur, quas futura post communis felicitatis consecutura esset: sed tamen diuina misericordia effectum est, vt calamitas alia longa respiratione & diuturna expectatione aliã antecederet, atq. eo etiam modo Vati proponeretur. [Et conuersus sum, & leuavi oculos meos, & vidi.] Gestus ipse habitusque Vatis rem, de qua dicturus est, non eo ordine quo gerenda esset, antecedentibus adiecti arguit, sed priorem futuram, tamen posterius vitam, narratamq. sibi esse ostendit. nam si post ea tempora, quæ antehac notata descriptaq. sunt, venturam docendus esset, ante se etiam vltimus ostensam prospiceret; nõ autem relictam conuersus atq. respiciens contempleretur. neq. verò se solũ conuersum, sed sublatis oculis cõspexisse dicit, vt rem exaltus & diuino consilio auctoritateq. allatam ostenderet. [Et ecce volumen volans.] Cõdicem, in quem accepti & expensis, aliarumue rationum summe nominaq. referuntur, volumen Vates nominat, quod antiquo more non libris & folijs, vt nunc, sed pluribus commixtis simul membranarum huiusmodi res conscriberentur: quæ, quod ob comoditatem in breue cogi possent, a voluendo volumina, siue, vt Hebraice est idem significationis nomen, *Megiloth* dicta sunt. Iulianus interpres apud Ezechielem inuolutum librum nominat. Quod verò volans visum fuerit volumẽ, oportunitatem nominum exactiorem naturam que atque diligenter curatam significat; ne quis existimet Deum, qui confectari semper debita non solet, quod debeat, nisi alias legitime debitoribus prospectum fuerit, per negligẽtiam remissurum. Et quoniam huius Iudaicæ calamitatis euentum certam ex superioribus visionibus arguere potuit, ab angelo, an cognouerit, rogatur.

15 *Et dixit ad me, Quid tu vides?*
15 Nã M O V E ex futura salutis restitutionisq. præcognitis rationibus antecedentis salutem illam miseræ tempora Vatem cogitare consentaneum fuerat.

Et dixit, Ecce, ego vido volumen volans: longitudo eius viginti cubitorum, & latitudo eius decem cubitorum.

15 AN G E L V S non vitam imaginem, sed rem ipsam, quæ futura esset, hoc est, diuinam de repetendis poenis sententiam, an Vates cognosceret, rogabat. Ille autem ait, volumen

volumen ipsum siue codicem nominum conspectum sibi, magnitudinemq; fuisse oculis exacte cognitam; quid vero illis nominibus asseribendum foret, no satis esse exploratum. latitudinem vero & longitudinem tantum obseruauit, quod voluminis superficiei vicem tantum referentis altitudo nulla censeatur. Erat autem viginti cubitis longum: decem vero, hoc est, dupla mensura latum volumen, quae ratio eius porticus iconographiam omnino aequabat, quam ante sacram aedem Salomon quondam fecerat, adhaerens Deo populi significationem habentem. Ex illius igitur porticus sapissime notata obseruataque mensura volantis voluminis aequalis omnino ratio facile Vati argui cognoscique potuit. Sed quod latitudinem & longitudinem tantum viderit, templum illud iterum etiam euertendum complanandumq; fore portendebat: idque ex eiusdem sententiae decreto, quo semel antea dirutum fuerat, namque eam sententiam volumen illud significabat, quod in facie & in tergo conscriptum, Ezechieli templi excisionem significans, visum etiam fuit. Id quod angelus ipse Vati subiiciens explicat, eiusq; sententiae ferendae causam grauissimis gentis illius sceleribus ascribit.

Ezech. 2.

Et dixit ad me, Haec est maledictio, quae egreditur super faciem omnis terrae: quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans, ex hoc similiter iudicabitur.

CONSTITVTAE ob scelera poenae repetitiones, maledictione egredientem, angelus nominat, eandemque quod publica & communis esset, super facie omnis terrae extendendam dilatandamq; esse ait. atq; ob eam rem volans volumine Vati esse visum. [Haec est maledictio.] Hebraicum nomē, *Alah*, quod Latini maledictione vertunt, dicta & proposita ad scelus cauendum poenarum Deo auctore & vindice repetendarum lege significat, qua latino sermone lege simul & omen dicimus, vt ille apud Comicū inquit: *Ea lege atque omne, si te inde exemerim, ego pro te molam.* Huiusmodi legibus omnibusq; multis omnis illa oratio constat, qua in rogandis constitutendis, sancendisq; diuinis legibus Moses olim habuit: cuius illa in nefarios & sceleratos peroratio est: Dominus non ignoscat ei, sed tunc qua maxime furor eius furemet, & zelus contra hominem illum, & sedeant super eum omnia maledicta, quae scripta sunt in hoc volumine, & deleat Dominus nomen eius sub caelo, & consumat eum in perditionem ex oibus Israel; iuxta maledictiones, quae in libro legis huius ac foederis continentur, &c. Igitur huiusmodi maledictione singulis sceleratis & nefarijs hominibus propositam vniuersae Israelitarum terrae ob publicam impietatem & scelera imminere Vates vidit. Id quod templi iconographia nuda atq; a scitographiae descriptione separata significabat, cum enim communi omnium & publico loco excidii praedicitur, eos, qui ad illum locum pertineant, eadem calamitate premendos esse consequitur: maxime autem cum sacro etiam loco non parcaur, ob eamq; rem ait. [Quae egreditur super faciem vniuersae terrae.] confessura videlicet super omnes terrae habitatores, iuxta omnia illud. Et sedeant super eum omnia maledicta, &c. Itaque lata ad publicam poenam sententia hac oratione ab angelo indicata est. Criminum vero summa duobus furandi & iurandi verbis fit. [Quia omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans, ex hoc, similiter iudicabitur.] Pietatem officiumque omne ab illis, in quos poenae decretae sunt, violatum esse ostendit angelus. Vtriusque genus duobus verbis comprehendit: *furari* & *iurare*. namque furari omne in vniuersum fraudem & debiti hominibus officij violationem significat, ex verbo *Ganab* hebraico, non solum rerum direptionem, sed fallaciam dolumq; omne; & qui e quid iuri aequumq; opponitur, significat, vt cum Iacob, Labano fraudis doliq; inestabat, hoc modo copellatus est. Cui ignorante me fugere volumi: ubi Hebraice est: *Cur furatus es cor meum?* & Israelitarum tribus quaedam accusata ab alijs sunt, quod regem sibi tantum oprati surpassent, quae omnibus communem esse oporteret: Quare, inquit, te furati sunt fratres nostri, & traduxerunt regem & domum eius Iordanem? At vero iurare, verbum religionis rationes summas continet, maxime autem passim, vt in hoc loco pronuntiatum; [omnis iurans], sic Hebraice est, iurans autem iurandi, religionem astrictum, neque seruata & prestata fide solutum significat: quae extrema violatae & contemptae religionis linea est, namque vt rite legitime sanctaeq; iuratum conseruatumq; iurandum, pietate, deique immortalis metum religionemq; arguit, ita neglectum atq; violatum, impietate contempioneque, vel quod grauius & flagitiosius est, negationem prodit, nam qui Deum immortalem tum iudicem, tum testem firmando dicto suo interpositum negligit, vel contempnit, vel nullum esse putasse deprehendit, eum scriptum fit.

Terent. And. act. 1. scen. 3.

Deut. 26.

Genes. 31.

2. Reg. 13.

Neque

Neque enim habebit in fontem Dominus eum, qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra. Qui autem hoc modo erga diuinam naturam affectus est, eum omnem pietatis & religionis rationem peruertisse consequitur. Atque officij causam pietatis & religionis violatae culpam in his criminibus indicandis priorem Vates ob eam rem vidit, quod iurandi officij violatio in religionis neglectione homines plerumque deducat. Etenim studiose conceptum admissumque scelus impietate etiam adhibita facile conflatur atque perficitur. Incitata enim semel ab antiquo humanique ingenij non ignaro hoste exiguis inijs mala in proclive ad profundissimum atque nefas sapissime labuntur, sicut scriptum est: *Linguis suis dolose agebant, venenum aspidum sub labijs eorum.* quorum os maledictione & amaritudine plenum est. veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, contritio & infelicitas in vis eorum; viam pacis non cognouerunt: denique non est timor Dei ante oculos eorum. Vt igitur officij violatio religionis negligendae causa esse solet, ita contra officij conseruatio magnum ad pietatem conseruandam atque probandam momentum argumentumque habet. Quamobrem officij sacrificio anteponendum esse praceptor docebat: Nam qui fratrem suum, quem videt, non diligit, Deum quem non videt, quomodo potest diligere? Porro porticus illa templi communis omni populo singulorum vestigia continens, personas etiam, vt publica loca solent, referebat: sic enim theatrum, senatus, fori proijs, a quibus frequentantur, accipimus. Atque eadem omnino ratio in voluminis vtraque facie porticus aream referente obseruabatur, hinc furti, illinc vero iuratorum nominibus conscriptis. atque haec illius orationis sententia est. [Omnis fur, sicut ibi scriptum est, iudicabitur: & omnis iurans, ex hoc, similiter iudicabitur.] Sermonis Hebraica ratio omnes officij & iurandi communi scelere, & priuatis etiam singulorum nominibus reos constituit destinatae sententia poenis repetendis addicit. Hebraice hic locus sic habet: [Quia omnis fur ex hoc, sicut ipsum succidetur: & omnis iurans, ex hoc, sicut ipsum succidetur.] ex hoc & ex hoc, vtramque membranae facie significat. nam in facie & in tergo volumen scriptum erat, sua vtriusque lege & maledictione in scriptionis modo addita; ex altera enim parte fraudis, ex altera impietatis poena maledictioque subiectis reorum nominibus praefixa erat, vt in nominum codicibus hinc dati, hinc accepti inscriptiones leguntur. [Sicut ipsum.] Vt in ipso volumine vnumquodque nomen est; sic etiam succidetur & damnabitur, tam in altero contentus voluminis latere. Magnum vero & satis expectatum misericordiae suae exemplum iudicij & poenarum seruis repetendarum obseruatione probat Deus, quod Iudaicum populum multiplici & nefario scelere obligatum tam diu ad poenitentiam expectauerit, quoad Christi vltro salutem afferentis repulsa etiam reum factum impietatis damnare & perdere necessum fuerit. Id quod vt caueretur & oportune oblata venia euitaretur, per illum prophetarum omnium maximum procuratum diligenter fuit; illud etiam identidem inculcantem: *Ge-* nimina viperarum quis docuit vos fugere a ventura ira? Facite ergo fructus dignos poenitentiae: iam enim securis ad radicem arboris posita est, &c. Igitur tanta Dei misericordia & salute neglecta sceleribus auctis cumulatiores poenas luere commouerunt, qui diuinam expectationem negligentiam interpretati nullas metuebant. Quamobrem

Educam illud, dicit Dominus exercituum: & veniet ad domum furis: & ad domum iurantis in nomine meo mendaciter: & commorabitur in medio domus eius, & consumet eum, & ligna eius & lapides eius.

EDVCAM illud, dicit Dominus. Assuerantis & futuram praeter opinionem expectationemque calamitatem obnuntiantis Dei oratio, haec est, qui tardiores poenas ob cumulatam culpae noxiam auctione & grauitate compensabit; ita vt volumen illud contentae maledictionis vi singulorum domus a fundamento euertat.

Et egressus est angelus, qui loquebatur in me: & dixit ad me, Leua oculos tuos & vide quid hoc est, quod egreditur. & dixi, quid nam est? & ait: Haec est amphora egrediens. & dixit, hic est oculus eorum in vniuersa terra!

MALEDICTIONIS & iudicij sententia criminumque summis generibus congnitis, species etiam cognoscere ab angelo Vates iubetur: ne quis astuta translatione verborum nimis breui atque subtili definitione crimen effugere, iudiciumque declinare

Exod. 20.

Psal. 19.

Math. 5.

1. Ioan. 4.

Math. 5.

nare posset, quod se neque furem, neque periturum esse defendere, ut ipse qui neque res alienas rapuisset, neque iuratus aliquid praeter ius atque fas esset aderturus, cum tamen nemo esset, qui si non furto & rapto, tamen fraude alienas appetere, in adereq. conaretur res; & si non iurando, tamen contemnendo, nomen violaret. Abundabat procul dubio scelus, iniuria atque impietas apud Iudaeos, multisque nominibus & partibus exuberabat, quo tempore secundo facto dicitur ratio illa meritis poenas luit. Eam igitur rem docendus Vates leuare oculos iubetur & videre, quidnam illud esset, quod de integro prodiret, quod tamen ipse non plane agnosceret, rogat, & audit. *[Hic est amphora egrediens.]* Iubebat angelus rem ipsam, quidnam significaret, & cognoscere & definire, sed ille oculos animi quem intendens non dnm, viderat mensuram, quam statim angelo iudice videret. *[Hic est amphora egrediens.]* Nomen docet quid sit, sed indicat, ut videat. Quidnam videret in iubeat. Vates ait, respondet angelus. Hanc amphoram producentem. *Amphora.* Mensura genus interpretatur, cuius apud Israelitas usus erat, quae eos impia fraude obligatos arguebat, utpote quae summa iniquitate deprauata erat. Hebraice & Chaldaice satis aperta verbi huius significatio est: E P H A enim mensura genus certum est: cuius nomen pro omni mensura vsurpatur, ut: Statera iusta, & Ephraim, & barus iustus erit vobis. Quod vero Ephraim iniquum & fraudulentum egrediens Vates viderit, illud significabat, fraudes non priuatae a quibusdam conceptas, sed publice vagantes aperteque ac liberè grassantes a Deo deprehensas ad iudicium produci eodem exemplo, quo iudices solent ad alteras & fraudulentas mensuras publice productas in medio foro praconio etiam addito suspendere. Quam rem ipse ab angelo interprete statim docetur, videlicet commune omnium studium & cogitationem in fraude faciendam esse positam, idque quam diligentissime curari. *[Hic est oculus eorum in vniuersa terra.]* Praconij vox est. Omnium, inquit, huius terrae hominum mensura & oculi ad admittendam fraudem attentissimi sunt: tumque sibi quisque maxime placet, maximeque perspicere putat, cum callidissime socium fraudauerit & deceperit, neque vero id flagitium occultum aut latens est, sed ante omnium oculos palam ac publice admissum veratur. Haec huius visionis interpretatio vehementer & temporum illorum rationi & verbis ipsis conuenit; quam ex Chaldaico etiam vertere placuit, sic: *Et dixi hi sunt populus, qui accipiunt & dant in mensura falsa, & dixit, Ecce id manifestum coram omnibus habitatoribus terra.* Sic Paraphraastes Ionathan. Porro iudicium hoc vniuersum plene absoluteque edendum Vates prauidit, ut ex diuinae sententiae decreto Iudaea gens meritis poenas luitura ad supplicium producenda esset.

Et ecce talentum plumbi portabatur: & ecce mulier una sedens in medio amphorae. Et dixit: Hae est impietas: & proiecit eam in medio amphorae, & misit massam plumbeam in os eius.

DAMNATA persona, poena & damnationis causa hac oratione referuntur. Vidit enim Vates plumbi talentum praeferi, quod ad supplicium sumendum parabatur: deinde vidit feminam quandam, hoc est, Iudaeorum synagogam scelerum impietatisque conuictam & damnatam in ipsa mensura, qua ad fraudes faciendas via fuerat, conclusam produci. Causam praetera praconis voce praedicatam audiuit. *[Hic est impietas.]* Antiquo more causa breui oratione, & quae facile percipi ab oibus possit, pronuntiatur, ut illud: Posuerunt super eum causam eius inscriptam, HIC EST REX IVDÆOR. Sic praeco ille Amphoram siue Ephraim ostendens, cuius fraudata mulier illa damnata erat, praedicabat. *[Hic est impietas.]* Tandem supplicium dantem feminam spectauit: supplicij autem genus illud fuit, ut in Ephraim ipsum coacta tota illa plumbi massa in os obruderetur, quo spectaculo illud Vates edoctus est, eadem mensura supplicium illi persoluendum esse, qua in admittenda fraude fuisset via. quod vero plumbum omne deuorare coacta mulier illa fuerit, illud significabat, synagogam graui & diuturna miseria opprimendam fore, quam expuere minime ipsa posset, neque ante lenire, quam Dei misericordia tandem liberaretur, nulla enim mulier tam valido capite est, ut in capsam quandam arctissimam summa vi coacta, & coniecto in os plumbi magno pondere extare & resurgere iam amplius queat. Genus supplicij quoddam grauissimum apud Israelitas olim fuit, liquidum & feruens plumbum damnato in os ingerere, quod ad ventriculum & intestina penetrans animam agere efflareque citissime cogeret. huiusmodique supplicio ij praecipue afficiebantur, qui impietatis & violatae religionis essent conuicti. Atque hoc supplicij genus

Ezech. 45

10

15

20

25

30

35

40

45

50

55

gentis combustio vocabatur excogitata ratione ex eo exemplo inuentum, quod Nadab & Abiu Aaronis filii & sacrorum ministris igni de caelo tactis editum: quos quanquam igni deuoratos diuina historia narret, exterius tamen integros illesosque mansisse ex illo ar- Leuit. 10. guitur: Cofestimque pergetes tulerunt eos, sicut iacebat, vestitos lineis tunicis, & eiecerunt foras. Atque supplicij huius integrum rationem ex Deuteroseon libro Hebraico petere licet in eo loco, qui de *Sanhedrim*, siue de magistratibus inscribitur. Siue igitur hoc modo aliquantum plumbum in mulieris illius os fufum fuerit, ut ratio ipsa & antiqua consuetudo indicat, siue totum frigidum & concretum intrusum, grauissimum supplicium vtrouis modo cognoscimus, quod tanta copia & vi tantoque pondere paratum fuerit.

Misoth de Sanhedrim.

Et leuauit oculos meos & vidi: & ecce duae mulieres egredientes, & spiritus in alas earum, & habebant alas quasi alas milui: & leuauerunt amphoram inter terram & caelum.

IVDÆORVM ex patrio solo migrationem & miseram illam, qua inter alias nationes vtuntur, vitae condicionem diuturnam fore Vates hac visione edoctus est: cuius miseriae modum & finem anxie cognoscere cupiens, certis notis ab interprete suo didicit. Mensuram siue Amphoram siue Ephraim Latinè vertamus, in quam femina illa poenas datura coniecta coactaque fuerat, Dei iudicium purissimum & sincerissimum esse diximus, qui reddit vnicuique iuxta opera sua, aequalique fraudulentis mensura refert. Quam inquit, mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Igitur suas poenas iustissime Iudaeorum Synagoga ferendas mensura illa significauit, quae quamdiu sustinenda essent, nondum ex visionibus fuerat satis Vati nostro compertum, sed ne ex earum, quas hactenus Iudaei in Babylonico exilio exoluerant, rationibus harum etiam duracione definita breues fortasse, atque illis, quas Israelitarum caetera tribus decem pendebat, inaequales fore putarentur, nona hac visione Vatem monere Deus curauit, ostenditque, parem de caetero utriusque populo in exilij dispersionisque sustinendis poenis conditionem futuram esse, quamuis hactenus imparem ex diuina clementia Iudaei fuissent experti, quod non tantum fortasse, quantum Israelitae sceleribus obligati fuissent, sed tandem omnem maiorum suorum mensuram implentes, poenarum quoque consimilem aequalemque exitum expectare oporteret. Igitur duae feminae visa sunt, hoc est, Israelitarum & Iudaeorum factiones duae, quas ex eadem matre ortas *Ahalam* & *Ahalibam* Ezechiel Vates appellauit, in idemque aptatae pennae celerissima aliquam professionem migrationemque portendebant. alae enim non ad cursum, aut alias terrestrem & commodam deambulationem, sed ad volatum comparantur, sicut scriptum est: Quis dabit mihi pennas sicut columbae, & volabo? Veruntamen illas non sua sponte, sed impulsas euolatum ire ventus in alas incumbens significat, quod earum volatum non tam aeri sustineat, quam vehemens ventus agat, atque ad peregrinas longeque distantes regiones impellat: neque ad altius, sed magis ad longius volandum idoneis alis visa sunt. *[Et habebant alas quasi alas milui.]* Latinus interpres in auium caeterarumque animantium nominibus reddendis parum perspicuus est, namque id negotium expeditoribus forasse dare cogitauerit: quod qui fugerit magna cum sententiae iactura saepe inuertat. Igitur Hebraicum auis nomen est *HANSAZIDA*, quod ex etymologia atque ex descriptione pariter ciconiam significat. haec namque auis ultra caeterarum ingenium in prolem parentesque suos gratissima benignissimaque esse dicitur, unde misericordiae nomen Hebraice sortita est: deinde etiam ab antiquis Hebraeis candido colore describitur, ea vero peregrina est: aduentanteque vere in nostras regiones propagandae sobolis causa migrat, quam obrem hospitis, cui nullibi certa sit sedes, imaginem refert. Sic apud Iob fere describitur: atque a poeta etiam Latino peregrina depingitur.

Ezech. 29.

Psal. 101.

Iob 39. Georgica lib. 2.

Cum vere rubenti candida venit auis.

Huius auis pennas in mulieribus illis agnouit Vates, satisque ex ea re intellexit Israelitas & Iudaeos ex diuini iudicij sententia instabiles vagosque fore, atque poenas illas, quibus luendis addictos viderat, vario & longis intervallis diffuso errore sustentaturos, incertoque animo dubia semper euentuum expectatione pendere cogendos, utpote quibus neque diuini illius auxilij, quo olim vsi fuerant, neque hominum etiam atque nationum, inter quas agent, gratiae & praesidij, neque consilij copia, neque certus, quod se recipiant

Yy piant

piant ac tueantur, locus erit: sed poenae illae suspensis atque sollicitis rependendae sustinendaeque sint. id quod amphora inter caelum & terram leuata significatum est: pariciconiis modo, quibus nullus in terra nidus, nullus in caernis aut domibus, aut murosrum vel rupium fenestris, quod se recipiant, locus est, sed inter caelum & terram vita sub dio & trepidis in rebus, aeri, ventis, solibus & imbribus exposita agitur, tantumque quantum ad alendos pullos vix sufficiat, lignorum, plumarum, tomenti ceterarumque mobilium rerum comparatur. Videmus enim hanc auem vel in summis turrium culminibus, vel quod frequentissimum est, in altissimis arboribus nidum ponere, quod facile migraturae relinquitur, sicut scriptum est: Ciconiae domus in abietes, sic Hebraice, vbi nostra versio habet, Herodij domus, &c. Eam vero instabilitatem & perpetuam peregrinationem atque animi sollicitudinem, qua Israelitas atque Iudeos agendos indicabat visio, Vates finem & modum rogans ex interprete clare agnoscit.

Et dixi ad angelum, qui loquebatur in me, Quod ista ferunt amphoram?

IN PROXIMA visione, cum proferri videret Ephii, nihil interpretem Vates rogauit, quod ad supplicium de muliere sumendum prolatum agnosceret: id quod euentus ipse statim docuit. nunc vero quod proferatur, interrogat, quod eam prelationem ad exilium quoddam longinquum & celerrimum mari terraque petitem spectare intelligeret, sed quorsum tandem euasura esset, non satis constitutum haberet. docetur autem nullo certo loco exilium peregrinationemque esse definiendam: nam quod inter caelum & terram Ephii illud sublatum esset, spem aliquam reditus & restitutionis facere videbatur: sed quo tamen interim in loco esset collocandum, incertum erat.

Et dixit ad me, vt aedificetur ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basim suam.

ROGABAT Vates quoniam in loco tandem consistentes feminae poenas illas luiturae essent ex certo locorum consuetudinisque vsu, & quadam, quamquam non vera, minus tamen sollicita requie leuiore fortasse futuras. illud quoque quaerebat, an locorum etiam mutatio miserias mutatura, minuitura lenituraue esset. Vtrumque vero in responsione negatur, scilicet, neque certam vllam ac perpetuam sedem illis, qua poenas sustineat definiti, neque in maxima locorum mutatione & stabilitate labores, pericula, miseriasque aut tolli aut mutatum leuatum ue iri saltem, sed quocumque migrandum diuertendumque sit, condicionem illam miseriam circumferendam esse, huiusque magnam constantiam in maxima vitae inconstantia futuram. id vero certis verbis vati que optime cognitis indicatum est. [*Vt aedificetur ei domus in terra Sennaar.*] Feminis nullam; amphoram vero certam domum, delubrum basimque praescribit. *Sennaar* autem incertam magis, quam certam sedem hoc in loco proprie significat. namque compositum nomen est ex *se*, particula idem significante cum latino, *quod*, & ex *NACHAR* verbo, quod excutere excludereque significat; unde nomen illi olim regioni factum est: ex qua Noe posteritas cum turrim nominis causa aedificare moliretur, vel inuita excussa fuit. secundum huius interpretationis verbum est, *domus*, qua locus certus atque constitutus definitusque significatur. tertium, *stabilire*, siue, vt Hebraice est, *quiescere*; *facere*, siue *constituere*. quartum vero est *BASIS* a verbo Hebraico deductum, quod firmare significat. Atque figuratae huius orationis huiusmodi sententia est, Iudeos & Israelitas incertos atque suspensos nimium, toto ferè orbe exules diu vagaturos, eandem a gentibus & nationibus, inter quas versabuntur, vitae & libertatis oppressionem experturos, qua ipsi alios ac praecipue Christiani euangelij ac nominis cultores oppresserint: eamque in tanto vagationis errore tantaque incertitudine certissimam & perpetuam perferendam ante finitum ex diuina misericordia exilium minime deposituros; ita vt caelum, non animum animique miserias & zrumnas mutari sibi sentiant, cum trans mare excussi fuerint. qua vitae condicione nulla inferior aut incommoda magis inueniri potest. Huius autem orationis verba ex antiquo templorum more translata sunt, quorum dedicatio huiusmodi est, vt constructa primū aede, deinde basis comode collocetur: in qua vel statua aliqua, vel aliud religiosum

religiosum monumentum ad communem cultum ponatur. Vt igitur Israelita olim, dum in deserto agerent, sacram illam diuinaeque gratiae indicem arcam quocumque migraret circumferentes, vbi castra ponerent, primum omnium tabernaculo fixo & mensa posita, collocabant: sic nunc errabundi multorum scelerum & innocentis ab Abel ad Christum vsque sanguinis vlticem lagenam siue mensuram, & diuina iudicio, & Vatum oraculo circumferunt. interea autem in terra *Sennaar* exules errabundi que vagantur. Harum vero, quas angelus apud Vatem denuntiabat, quasque nostro etiam tempore Israelitae sustinent, poenarum sententia, omen & lex, quam maledictionem dicimus, iam inde a principio praedicta pronuntiataque fuerat. Disperget te Dominus in omnes populos a fine tate terrae vsque ad terminos eius, &c. In gentibus quoque illis non quiesces, neque erit requies vestigio pedis tui: dabit enim tibi Dominus ibi cor pauidum, & deficientes oculos, & animam consumptam in aere: & erit vita tua quasi pendens ante te. Quis sapiens, & obseruet haec: & ponat super cor suum, intelligatque prouidentiam Domini, atque diuinorum librorum certitudinem, fidem, veritatemque fateatur.

CAPVT VI.

Et conuersus sum, & leuaui oculos meos, & vidi: Et ecce quatuor quadrigae egredientes de medio duorum montium: & montes, montes aerei.

QUANTA quamque perpetua Israelitarum rerum calamitatis expectatio, quam multiplex futurus esset labor, haecenus Vates edoctus narrauerat: quis vero finis, quisque expectandus fuerat modus, nunc iam certior factus referre parat, tam diu enim sustinendas Israelitis & Iudaeis poenas esse denuntiat, quoad earum, quae ad quatuor orbibus imperia spectarent, nationum summa quadrans confecta fuerit: namque horum satellitum ministerio ad repetendas ab illa gente poenas Deus vti decreuerat. Quamquam vero in superioribus visionibus quatuor cornuum spectaculo imperiorum orbis imago Vari conspecta fuerat, integra tamen atque plena ratio rerum ad imperia ipsa pertinentium cognoscere cupienti desiderata, ac nunc demum in decima hac visione edita est. Atque huius quidem cognoscendae rei studium suum Vates ipse indicat. [*Et conuersus sum, & leuaui oculos meos.*] quod visam sibi iam semel atque iterum rem nondum tamen satis exploratam diligentius iam intueri perspicereque curaret. quamquam enim quatuor imperia cognouisset, an multis, an paucis principibus, an populi tantum & reipublicae nomine singula gerenda essent, nondum intellexerat; eorum etiam imperiorum loca & situs, quibus dominatio stabilienda esset, singulorum praeterea notas, quibus cognosci possent, minus clare obseruauerat. Quas omnes res hac in visione aperte discreteque intuetur. namque quatuor quadrigas non eiusdem omnino cum equis illis, quos ante conserpexerat, significationis videt. Illi namque Alexandri & haeredum regum priuatam historiam retulere. haec vero quadrigae integras imperiorum imagines propriis singulorum notis distinctas referunt. [*Et ecce quatuor quadrigae.*] Imperia non populari & publica dominatione, sed multorum principum auctoritate constituta videt. quadrigae namque ad bellum paratae quatuor equis trahuntur, bellatoremque principem aut etiam victorem triumphantemque vehunt. Ex antiqua autem historiarum ratione singulis imperiis, quamquam singuli maximi imperatores fuerint, plures tamen vel belli iure, vel foederatis foedere & fide deuinctos principes ac reges fuisse cognouimus. Quatuor vero sibi visa ait, videlicet Assyrium, Persicum, Graecum & Romanum imperia. Quod ex duobus tantum montibus iisque aeneis prodeuntes quadrigas viderit, illam significationem habet, maxima imperia sine duobus maximis & firmissimis fundamentis, consilio & vi constitui non posse: quae tamen fundamenta ex diuinae prouidentiae auctoritate & auspiciis firmitatem nanciscantur, alias leui impetu & fundamenta euertantur & opera corruant vniuersa. Nisi enim Dominus aedificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui aedificant eam. Eam rem vt ita interpretemur, verborum consulto a Vate obseruatorum, atque certis notis pronuntiatorum notatione adducimur. namque vnamquamque quadrigarum ex duobus certis & notationis particula indicatis montibus

tibus prodeuntem describit: deinde montes illos ita notatos non quous Hebraico mentium nomine appellat, sed *H A R I M*, quod concipientes, praegnantēs parientesque significat: de quo nomine iam aliās diximus. Igitur alter mens ad conceptum & graviditatem; alter ad parturitionem, siue procreationem referendus est: atque concipiendi verbo consilium cogitationeque susceptam significari iis, qui in sacro sermone versati sunt, est compertissimum, ut. *Concepit dolorem, & peperit iniquitatem, &c.* & apud Isaiam: *Concepimus & locuti sumus de corde, verba mendacij, in quibus aliis que locis idem verbum, a quo montis nomen deducitur, est H A R A*. Earum artem, quae ab hominibus publice priuateque geruntur, rerum duplex origo est, cogitatio & facultas, quam alterius montis, hoc est, generationis, nomine definimus, nam nequo consilium sine facultate, neque vis consilij expers, valet. utraque verò res ut in maximis & gravissimis negotiis secundos euentus habeat, diuina auctoritate atque efficientia indiget, id quod à Vate studiose notatum indicatumque est. [*Et montes montes arai*, Hebraice; & *montes illi montes Nehhoseph*.] Atque *Nehhoseph* proprie id metallū est, quod à nostris chalybs vocatur, cuius accessione gladiorum acies ceterorumque armorū mucrones parum aliās, sine huius vi atque robore, valitura firmantur. At verò nomen ipsum *Nehhoseph*, à verbo *Nahhas* deducitur, quod alij verbo *Ehus* affine est, quorum alterum augurari atque auspicari, alterum verò festinare significat. Exponimus autem verba iis vocibus, quae latinis in vsu sunt, quibus magis res ipsa indicatur, quam declaratur, namque augurij superstitioso non nihil nomine honesta tamen ratio, hoc est, rerum bene gerendarum diuina auctoritas continetur. Igitur maxima illa imperia duabus potissimum rebus, consilio & virtute, iisdemque diuinæ providentiæ auctoritate & ad celeriter conficiendum facultate firmatis, profecta docere volens Vates verborum huiusmodi cogitandas expendendasque rationes certis notulis indicatas consulto protulit. Ex qua re in eam nos sententiā facile adducimur, ut praeter quatuor orbis imperia suis temporibus aetatibusque discreta nullam fore de cetero monarchiam arbitremur, frustra que cuiquam homini vel populo tentandam, quam nulla ynquam vatū oracula praedixerint, nulla diuinæ auctoritatis auspicia fundent. Iam verò singulorum imperiorum notas obseruemus.

Iob 15. Iai. 59.

Uti

Cicero de diuinat.

Quae.

Dan. 5.

Nahhū 2.

1. Corinth. 1.

Et in quadriga prima equi rufi, & in quadriga secunda equi nigri: & in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi varij & fortes.

NON eodem, sed alio atque alio tempore quatuor imperiorum rationes, certa tamen successionis serie, explicandas esse ille ordinalis numerus, prima, secunda, tertia, quartaque, significat. Color autem equorum & nationum mores rerumque gerendarum modos & moribus convenientem habitum indicat. namque primi equi Assyriorum reges & principes fuerunt, à quibus imperium bello sanguine atque vi fundatum propagatumque fuit, Nimrothi primi ipsorum parentis mores imitatis, qui cepit esse potēs in terra, & erat robustus venator coram Domino. Hos purpura & coccino auroque in vestibus uti solitos multa antiquorum scriptorum testimonia docent: atque is color rufus est ex purpura auroque refulgens, quem à *Rhus* plantæ naturæ expressum iam aliās explicuimus. qua de re sic scriptum est: *Quicumque legerit scripturam hanc & interpretationem eius manifestam mihi fecerit, purpura vestietur, & torquem auream habebit in collo, & tertius in regno meo erit.* item illud: *Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia de Babyloniis vestibus in bello decantatum.* Secundæ quadrigæ equi nigri, siue, ut Hebraice est, crepusculini pinguntur: cuiusmodi color calliditate magis quaesitam, quam virtute comparatam Persis & Medis dominationem arguebat. cuius rei historiam nos & apud hunc Vatem, & apud alios etiam latius exposuimus. Hos etiā coloris genere suffusco in vestibus vsos Persicum nomen ad Latinos vsque deductum declarat. Græcos præterea consilio, prudentia sapientiaque præcipue magis, quam armis imperij summam tenuisse, ipsorum historiarum Alexandri felicitatem virtuti simul & consilio prudentiæque ascribentes declarant, qui doctissimis hominibus tum præceptoribus, tum familiaribus vsus maximas & instructissimas hostiū copias, ordine, disciplina, arte & consequenti virtute superauit, fudit & cecidit. Atque Græcos sapientiæ rationibus (cuius in coloribus albus imaginē refert) res inire tractareque solitos esse, D. Paulus testis est: eisdem etiam candidis vestibus declarari conseruatus ad nostrā vsque gratæ vsus

vsus docet. demum quarta quadriga variatis, siue, ut in Hebraico est, grandinatis equis trahebatur, hoc est, certis punctis & notis grandinis modo resperis: in qua imagine præter propriam illam Romanorū prætextā auro interdum distinctam, præter chlamydem, togam aliāque variarum vestium genera, gerendarū rerum ratio, quam varia multiplexque ad imperium obtinendum fuerit, indicatur, namque illi partim armis, consilio partim, nunc vi, interdum facilitate & clementiā vsi rerum potiti superioresque facti sunt, sicut scriptum est: *Et audiuit Iudas nomen Romanorum, quia sunt potentes viribus, & acquiescunt ad omnia quæ postulantur ab eis: & quicumque acceperunt ad eos, statuerunt cum eis amicitias, & quia sunt potentes viribus, hoc est, [*equi varij & fortes*.] Neque verò hæc varietas Romanorū tantum imperatores variis originibus discretos, hos Italos, Græcos illos, Hispanos alios significare videtur; sed futuram etiam Romanæ ditioris diuisionem aperte indicare videtur, quam cum vna olim fuerit, Machometus Arabs noua superstitione excogitata & inducta partiri coepit, atque bellum inprimis inferendum percipiens se et suā studiosis principibus detendam diuidendamque reliquit: à quibus nostra iam aetate maxima Romanæ olim dominationis pars Asia atque Africa, & Etropiæ non ignobilis portio occupata est. Eam autem rem, ut hætenus euentu ipso explicata est, non Zachariā modo, sed Nabuchodonosor etiam futuram illa per quietem visā statua prospexit, cuius pedum pars quadam ferrea, quadam vero sicilis erat. Spectata igitur ad hanc rationem imago duplices equos ostendit, *varios*, hoc est, qui Romano imperio iis, quos indicauimus, modis proprie præfuerint, & *fortes*, hoc est Ismaelitas quorum omne ius & agendi ratio in vi armisque est, pseudopphetæ sui præceptis frequentissimis per totum Alcoranum tradita. Mirum enim dictū est, quam sapissimè Barbarus ille sanguinarius bellorum & prælij perpetuum vsus religiosa vel superstitiosa potius commendatione inculcet: idque vnum maximum & grauissimum probandæ pietatis argumentum & periculum suis sectatoribus constituat, qua de re nos aliās fortasse honestum otium nacti pluribus agemus. Quod Latinus interpres vertit, *Fortes & bene*, Chaldaicus paraphrastes non malè reddit *Cinereos*: est enim verbum Hebraicum *A M V T Z*, quod robustum imprimis, & duplicis aspirationis additione *H H A M V T Z*, cinereum, qualis illa natio est, significat.*

i. Mac. 7.

Daniel. 2.

Et dixi ad angelum qui loquebatur in me, quid sunt hæc, Domine mi? Et respondit angelus, & ait ad me, isti sunt quatuor venti celi, qui egrediuntur, ut stent coram dominatore vniverse terre.

NON quamam quadrigarum significatio, sed quidnam illa ipsa significata essent, quoniam modo sese vnaqueque haberent, Vates rogat, nam quatuor imperia orbis esse iam probè cognoscens, quanta vi, quanta auctoritate singula valerent, quoadque pertinere; nondum satis perspexerat. Eas igitur, quas cognoscere cupiebat, res ab interprete discit, nempe quatuor potentissimas dominationes illas esse; quæ terrarum imperium diuersis temporibus, ex diuinæ providentiæ decreto auctoritateque obtinerent: ob eamque rem celi venti siue spiritus appellarentur, quod ex providentiæ diuinæ consilio excitati, tanquam venti aliqui in terras incumbentes, omnem populorum & regnorum statum pro arbitrio turbatum sibi subigerent: ita hoc in loco interpretamur ventos celi, spiritus cælestes excitatos, ut illud: *Excitauit Dominus spiritum Cyri, &c.* Et suscitauit Dominus spiritum regum Medorum, & contra Babylone mens eius est, ut perdat eam. Neque hic nunc de quatuor celi partibus, quas aliās ventos dicimus, sed quatuor imperiorum vi atque potentia & auguratione, ut ita loquamur, agi videtur, nam quatuor quadrigæ celeres & fortes, quatuor spiritus, duo montes calybei, ut antea explicuimus, cælorum vim auctoritatemque significant. Duali autem numero cælorum nomen pronuntiat, ita numeris numero, res rei, locus loco aptè congruit. Horum igitur spirituum, hoc est, potentiarum facultas non casu, non propria virtute, sed Dei potius cuncta moderantis arbitrio & auctoritate consistere ostenditur. [*Qui egrediuntur, ut stent coram dominatore vniverse terre.*] Hebraice ad verbum utcumque Latine explicandi causa vertere possumus: [*Quæ egrediuntur à statuendo sese per dominatorem vniverse terre.*] Adeo omnem gentium atque orbis dominatum vni tantum Deo conditori

1. Ierem. 51.

& moderatori sacra sapientia tribuit, vt illius auctoritate tantum omnem aliam potentiam niti confirmet, repente alias hoc fundamento submoto ruituram, itaq. vt stent, siue de stando, passiue vel reciproce interpretamur. Porro imperiorum ipsorum rationes planius adhuc vati angelus exponens, vno tantum Assyrio, quod iam tum esse dederat, pratermissio, a Persico, quod tate illa florebat, explicationis summam repetit.

In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis. & albi egressi sunt post eos: & varij egressi sunt ad terram Austri.

A. M. P. E. T. V. M. a Persis & Medis in Assyrios Babyloniq. dominandi causa factum, locu fitus aperte indicat: namq. Mediae ac Perside Assyria regio Aquilonaris est, quonia Assyriorum imperium a Nimroth Babyloniae primum fundatum legitur. Fuit autem principis regni eius Babylonia, & Arach, & Achad, & Chalane in terra Sennaar. & de terra illa egressus est Assur, & edificauit Niniuen &c. Persae vero meridionale huic regioni plagam incoluisse, & Ethiopibusq. & Libijs coterminos siue mari, siue terra fines habuisse, ab Ezechiele dicuntur. Persae, & Ethiopes & Libij cum eis &c. Hos autem ad meridiem positos, septentrionalium regionum adiuncta ab eodem notatione demonstratur, Gomer, & vniuersa agmina eius domus Togarma latera Aquilonis &c. Itaq. Persae apud Babyloniem superas Assyrijs rerum potiti sunt, quos etiam Graeci eodem loco victos imperio expoliarunt: quamobrem tertij equi albi secundos insequuti fuisse referuntur. [Et albi egressi sunt post eos.] Alexander, vt alias diximus, Persas in Babylonica regione vicit. Itaq. egredi, bellum mouere, exercitumq. in expeditionem educere interpretamur. Verum exijs, qui in quartis quadrigis conspecti fuerat, equis, varij, hoc est, ad australe plagam excurrere vili illud significabant. Romani imperij affectatores primos, quales Iulius, Augustusq. fuerunt, ciuilia bella, quibus tyrannidem tandem occuparunt in Italia incepta atq. per Philippos gesta in Aegypto, quae Italiae Australis est, Pompeis, Anthonijs Cleopatritique occisis, confecturos. At vero equis illis vltimis robustis, quibus vltimarum quadrigarum pars altera trahebatur, nulla certa orbis plaga, quam peterent, definita, sed omnis fere terra, quam bello, armis, atq. effrenata occupandi libidine turbarent, permessa Dei iudicio est, publica hominum scelera & peccata satellitum horum licentia animaduertentis.

Qui autem erant robustissimi, exierunt, & querebant ire & discurrere per omnem terram.

L. V. T. E. O. S. quosdam & terrestres fictilesq. plane homines vltimi imperij partem alteram tandem habituros ex sacris libris cognouimus interprete Daniele, sicut scriptum est: Porro quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli & partem ferream, regnum diuisum erit &c. Hos autem nullis certis limitibus contentos, in omnes regiones inuisitata quadam temeritate, & occupandi libidine inuafuros Zacharias vidit, atq. omnia sua consilia conatusq. omnes in ea re posituros, repetitis ambulandi excurrendiq. verbis ostendit. [Exierunt, & querebant, vt versarentur in terra.] sic hebraice est, qua oratione totius a Machometo conscripti Alcorani summam rationem expressam videre nobis videtur: cuius illud fere frequentissimum argumentum est. Nonne terra Dei spatiosa satis & immensa, qua profectum versatumq. eatis, existit &c. & paulo inferius: Terrarum, inquit, propter Deum expugnatores, & e domibus proprijs propter Deum atq. prophetam, ad quarendum euntes, in terris abundantiam adipiscuntur: ibique morientes Dei misericordiam plenè consequuntur. Hac barbarus Pseudopropheta ac sanguinolentus legislator, qui & alias terram suam libidini explendae nimium angustam atq. caeteris ceteris genti tantum suae occupandam tradit. Cauendum vehementer, inquit, est, ne vobis in terra, cum illa sit angustissima, participes vel vestrorum negotiorum executores efficiantur. Idem etiam alio in loco bellorum finem aut modum nullum esse praecipit, quoad nulla de religione dissensio sit: suosque vno maximo bellorum suscipendorum, periculo probari vult. Hac ad verbum non incommode referre visum est, quibus illorum verborum sententiam exponeremus. [Exierunt, & querebant ire, vt versarentur in terra.] namque his illa respondent, Qua profectum, versatumque eatis, & terrarum expugnatores & e domibus proprijs ad quarendum euntes. Ad quarendum, hoc est, ad expugnandum occupandumq. Atq. istorum hominum furor & perulantia in omnes fere terre partes incurrere & inuadere grauissimo Dei iudicio permittitur in Vates audiuit.

Et dixit,

Et dixit, Ite, perambulate terram.

CHRISTIANORVM aliorumque principum discordia & intestina bella, caeteraq. Deo inuisa flagitia huic importunissime pesti ad liberius vagandam viam substruxerunt: quae ab anno salatis d. c. x. x. & Heraclij principis x. i. quoprimum orta dicitur, per totum fere orbem allata est, atq. vt hic Vates noster ait, [perambulerunt terram:] vique adeo, vt totam fere Asiam, Africam, Europae bonam partem sua, sceta infectam occuparint, Hispaniam diu obtinuerint, neque Galliam Italiamque intactam reliquerint, namq. & Siciliam insula, & Neopolitanam regione captas possederunt. Sed quis huius gentis exitus expectadus sit, in Danielis oraculis exponendis, Deo nobis proprio, indicabimus. Sed quoniam regnorum, imperiorumque omnium auctoritate veram Deo vni regum omnium principi maximo & terrarum Domino acceptam referre debeant, nullam tamen tyrannidem, nullum crudelem aut superbum dominatum probari, imo vehementer displicere, praeter sacrorum oraculorum testimonia, exitus etiam ipsi aperte indicant, quales illa tria imperia, vbi iam dominandi fines & termini & ambitione, & cupiditate transierint, habuerunt. Cuius rei recens ac pene tunc patiens exemplum Zachariae omnibus alijs etiam hominibus, & aetatibus referendum per angelum proponi atq. indicari Deus curauit.

Et vocauit me, & locutus est ad me, dicens, Ecce qui ingrediuntur in terram Aquilonis, requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis.

I. R. A. M. indignationemq. in Babylonicos & Assyrios ob publicam iniuriam, ob religionis verae contemptum, Deo conceptam Persas vltos fuisse, ad aliorum, postea imperio regnorumq. exemplum magno etiam clamore Vates docetur. [Et vocauit me, Hebraice, Et vehementer clamauit, est. Et dixit ad me, vide.] rem magno studio offensam, magna etiam attentione cognoscendam duo verba significant, [Dixit & vide, requiescere fecerunt spiritum meum.] Commodissime ab iratis translatio sumitur, quorum spiritus, non nisi vltima expletaq. ira, conuiescit: ad eamque rem excitati fuisse Persae dicuntur, vt diuinas de Assyrijs regibus, deque illorum populis iras, extincta etiam principum posteritate, vlcicerentur, sicut iisdem fere verbis apud alios vates etiam scriptum est, vt apud Isaiam de Cyro: Congregamini omnes vos, & audite, quis de iis annuntiauit haec, Dominus dilexit eum, & faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldaeis, &c. Hanc de providentia sua certissimam sententiam omnibus hominum mentibus infixam Deus voluit, qua perpetuum in futuris aetatibus de eadem re iudicium, vel metuendum, vel sine dubio subeundum probaretur. Postquam vero quatuor imperiorum series omnis exposita vati est, Iudaicarum etiam rerum ratio oportunè subiugitur: idq. Iosue sacerdotis, qui futurorum ad Christum vsq. temporum partes sustinere iam visus fuerat, recordatione repetita fit. Atq. hic locus ex iis, qui apud hunc Vatem obscurissimi censentur, vnus est, in quo explicando interpretes multum insudarunt: neq. nimium tamen difficilis nostra legentibus commentaria censendus.

Et factum est verbum Domini ad me, dicens, Sume a transmigratione ab Holdai, & a Tobia, & ab Iudaia: & venies tu in die illa, & intrabis domum Iosue filij Sophonia, qui venerunt de Babylone, & sumes aurum & argentum, & facies coronas: & pones in capite Iesu filij Iosedec sacerdotis magni.

E. A. M. de qua oratio instituitur, rem arcano & ad futura tempora spectanti argumento constare illud cum primis indicat, quod negotium ipsum, & ad gerendum, & ad dicendum, vati omnino mandatam sit, vt pote muneri officioq. suo omnino conueniens. namq. ex offerendo propediem & prauius iam sibi munere coronas coficere, & in praedicti expectandi diuini benefici signum monumentumq. statuere Vates iubetur. Atq. ex hoc alijsq. sacrarum historiarum locis facile argui potest, eos, qui ad reficiendum templum praefecti fuerant, a sociis comitibusq. suis, atq. adeo a remigrationis consortibus dona libenter accepisse; ab iis vero, qui secum venire neglexerint, recusasse, cum ex regia auctoritate Iudaeis omnibus libera in patriam remeandi facta copia, alijs vero Assyriae regionis hominibus munere opus adiuuandi concessa fuisset facultas: sic enim ex

Yy 4 decreto

1. **decreto pronuntiatum est.** Quis est in vobis de vniuerso populo eius, sit Deus cum ipso:
 2. ascendat in Ierusalem, quæ est in Iudæa, & ædificet domum Domini Dei Israël, &c. Et
 3. omnes reliqui in cunctis locis, ubicunque habitent, adiuuent eum viri de loco suo ar-
 4. gento & auro, &c. Atque Iudæorum dona illa censentur, quæ à transmigrantibus data
 5. sunt, qui secundum vires suas dederunt impensas operis auri solidos quadraginta
 6. millia & mille, argenti minas quinque millia, & vestes sacerdotales centum: Itaque in-
 7. ter eos pro cuiusque censu impendenda in opus pecunia exacta est. Iam verò bonorum
 8. quorundam virorum Ierolimam Babylone cum muneribus religionis ergo aduentan-
 9. tium animum imprimis & pietatē ostensam Vates commendare atque donum etiam
 10. gratē suscipi & in illustrissimi cuiusdam monumenti opus impendi à Deo iubetur, quo-
 11. rum nomina quoque tum honoris, tum vaticinij certitudinis causa appellantur: hospitis
 12. etiam, à quo recipiendi erant viri honestissimi & cum primis noti, cuius officium etiam
 13. probatur, mentio fit. hoc itaque horum versuum argumentum est: orationem tamen
 14. ipsam paraphrastice explicabimus. Quamquam, inquit, ab iis, qui vobiscum remigraue-
 15. runt & vrbes suas nunc incolunt, pecunia in opus collata cogatur: tamen quorundam priorū
 16. virorum ex iis, qui Babylone manserant, aduentum propediem expectato, muneraque
 17. gratē accipito. Hi autem sunt Holdai, Tobias & Idaia, quorum mores cum nominibus,
 18. Tempestiuus, Bonus & Cognitor, planè conueniunt, eorumque virtutem & pietatem
 19. ex hospitis, apud quem versabuntur, nomine & probitate expectare licet Iosia filij So-
 20. phoniae (siue vatis illius nobilissimi, siue alterius spectatissimæ virtutis viri, qui celebris il-
 21. la ætate esset) cuius et eadem die, qua illi aduenerint, domum petes, aurumque & ar-
 22. gentum, quod afferunt, accipies, &c. [Et venies in die illa, & intrabis domum Iosia fi-
 23. lij Sophoniae, qui venerunt de Babylone, Hebraicè, in die illa, & intrabis, &c. qua venerint.]
 24. Sic relatiuum ad diem simul & personas commodè in Hebræo refertur, hoc est, eadem
 25. die, qua illi venerint. Transmigrationem verò eos, qui in Babylone agebant, metonymicè
 26. dixit: cuius dicendi figuræ frequens in sacris sermonibus vsus est. Itaque Vati
 27. omnia hæc, antequam ederentur, ostensa mandataque fuere, quæ tandem edita
 28. eorum, quæ statim enuntiaturus est, mysteriorum argumento signoque perpetuo esse
 29. vult. Igitur ex auro argentoque coronas parare imprimis iubetur, nimirum ex auro
 30. alteram, alteram verò ex argento, quod ipsa metallorum discretio & coronarum no-
 31. men in Hebraici sermonis breuitate satis indicat. Coronas autem regium diadema
 32. hoc loco definimus **ГНАТЕРОТН** Hebraicè: namque sacerdotalibus vestibus, quarum
 33. aurea lamina nihil opus nunc erat, cum illa in sacerdotalibus vestibus, quarum
 34. magna copia illis parata iam erat, connumeretur. sed coronas regium gestamen
 35. auream alteram, argenteam vero alteram, quam in capite Iesu sacerdotis magni, cuius
 36. rationem antea præuisam nunc denuo refert, ponendam elogio addito curat Deus.
 37. ob eamque rem non ait pones eas, sed pones. Ex duabus verò regis coronis aurea
 38. & argentea, auream verò ac legitimo regi tribui oportere ius ratioque docet, sacer-
 39. doti verò si regia corona simul tribuenda sit, argentea conueniat, utpote cui regnum
 40. non proprium neque perpetuum, sed ad tempus fortasse gubernandum sit commen-
 41. datum. quin & ipsa muneris proprii appellatione hoc etiam declaratur. [Sacerdotis
 42. magni.] & quoniam præsentis atque futuri etiam temporis mysteria vna atque eadem
 43. oratione enuntiare parat Vates, rem ipsam, ut ostensa est, paulo altius repetitam in-
 44. tuamur. Diximus in præcedentibus tertij capitis commentariis Iesum sacerdotem vi-
 45. ta iam functum, posteritatis tantum suæ partes, Zorobabelem verò adhuc supersti-
 46. tem suam posteritatisque personam sustinere: illi de posteritatis rebus; huic de pro-
 47. priis & posteritatis rationibus oracula esse fusa. Nunc verò Vatem ex duabus paran-
 48. dis coronis alteram argenteam Iesu sacerdoti magno imponere iussum audimus; de
 49. altera verò, quam Zorobabeli paratam ratio ipsa docere videtur, nihil dixisse, ni-
 50. mirum illud hæc res significat, Zorobabelem, cuius generi atque familiæ legitimū
 51. Dauidicæ domus regnum esset & regni dignitate & munere templi illius à se resecti
 52. temporibus cariturum esse, quibus interim tamen sacerdotum familia, quamquam
 53. illegitimè fungeretur, quoad per expectatissimum illum Christum ex Zorobabelis
 54. genere domoque oriturum publica atque priuata res omnis eum, quem deceret, lo-
 55. cum cum summa Zorobabelis familiæ gloria tandem obtineret. Itaque permissum
 fuisse sacerdoti interim corona vti, sed argentea tamen, quæ dignitatis atque mune-
 ris mi-

ris minus proprium ius vsumque argueret: idque ut futurum atque sibi visum à Deoque
 ostensum doceret Vates, hoc curando atque adornando argumento significare, posteri-
 tatisque memoriæ commendare imprimis; deinde verò & sermone de eadem re eum
 Iesu sacerdote habito explicare iussum est.
 Et loqueris ad eum dicens: Hæc dicit Dominus exercituum, dicens. Hebraicè,
 Et dices ad eum, dicens.

V. T. O. R. A. T. I. O. N. E. M. grauem sententiæ rationum consiliorumque plenam verbum
 dicere, repetitum probet, ac deinde etiam maximi ponderis atque momenti rem
 esse doceat, quam Deus facultatis ad agendum sua titulis & cognominibus appellatis
 enuntiare mandauerit.

15. **Ecce vir, oriens nomen eius: & subter eum orietur, & ædificabit templum Domino.** Factenus versus vnus est.

20. **ZOROBABELIS** dignitatis, quamuis eo tempore minoris, magna expectatione
 sacerdotis, populumque teneri Deus vult; quæ per ipsum quidè ducē tēplo reficiendo
 concitata per Christum ex illius genere oriturum explenda erat, qui sanctissimum illud
 atque gratissimū Deo templum ædificaturus, consecraturus dedicaturusque esse statim
 21. dicitur. Itaq. prior hic versus Zorobabelis ipsius rationes continet, qui propterea quod
 Iudaicas res, quæ ad ciuilem vitam atq. ad illius ætatis religionem spectabant, populo
 reducendo, templo ædificando restituere cœperat, oriens appellatur, translato à plantis &
 22. arbutculis verbo, quæ primum nascentes oriri dicuntur. Hebraicè significatio aperta est:
 23. **ΣΑΜΑΗΗ** enim ad rusticam pertinet rem, indeq. per translationem in alijs generi-
 bus usurpatur. Igitur Zorobabelem, cui corona imposita non fuerit, tum primum oriri,
 24. neq. eā dignitatē florentē esse ait, ut regio diademate ornatum spectari contingat, rebus
 25. namq. gestis illustrem & posteritatis expectatione illustrissimum fore cōfirmat; quippe
 quem nunc orientem appellare liceat, & templum Domini ædificaturum absoluturūq.
 26. sperandum sit, ac maximum præterea illustrissimumque ex posteritate soboleque sua
 27. germen fortiturum, cui ob ædificatum Deo templum, ob publicam hominum salutem
 28. partam, ob res omnes diuinè gestas, æterni regni diadema, decus & honor merito fera-
 29. tur. Itaq. duæ personæ hoc versu indicantur. [vir oriens nomen eius, Zorobabel, Et subter
 30. eum orietur.] Christus: deinde sua vtrique gerendarum rerum laus eodem ordine tribui-
 31. tur, Zorobabeli illa, [Et ædificabit templum Domino,] id templum, quod iam refici adifica-
 32. riq. cœptum erat, absoluet. Quare expedienda certam templi illius desideratissimi &
 33. præstantissimi per eum, qui sub se, hoc est, ex radicibus suis oriturus est, ædificandi ex-
 34. pectationem dabit, ut ille illud sibi susceptum ædificabit, sicut etiam ille alter, qui subter
 35. eum orietur.

40. **Et ipse extruet templum Domino: & ipse portabit gloriam, & sedebit, et domi-
 nabitur super solio suo: & erit sacerdos super solio suo, & consilium pacis
 erit inter illos duos.**

45. **Et ipse, & ipse.** Observationem magnam indicatio hæc repetita habet: eumque verè
 demonstrat, cuius illa ædificandi tēpli & regis dignitatis obeundæ confirmandæq. laus
 propria fuerit, nempe oriturum subter orientē. Hic, inquit, templū illud sanctissimū, spi-
 rituale, ex viuis lapidibus constructum arcana & diuina virtutis & cognitionis sui patris-
 que cōmunicatione ut firmissimo saxo fundatum ædificabit, idē hostibus victis & spo-
 50. liatis palam triumphans, suosq. in semet ipso traducens, gloriam portabit, atq. rex à Deo
 appellatus, sedebit [et dominabitur in solio suo,] super sedem Dauid patris sui: quam maxi-
 ma virtute tuebitur, omniumque & diuinorum spirituum, & sanctissimorum virorum
 plausu obtinebit. Dignus est enim agnus, qui occisus est, accipere virtutem, & diuini-
 tatem, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem, &c. Apocal. 5.
 Congestā horum verborum omnium, videlicet virtutis, diuinitatis, sapientiæ & fortitudi-
 55. nis, honoris & gloriæ significationem vnū nomen **ΚΑΒΒΟΔ**, quod ab interprete nostro
 reddi-

reddatum est; *gloriam*, continet; de quo nomine alias. Neque verò regni tantum, sed sacerdotij partes officiaque omnia vnius Christi virtute & opera præstanda esse ait, vñ nihil omnino in vno vtriusque muneris ministro, quod ad omnem virtutis & integritatis laudem pertineat, desiderari amplius possit: id quod antea non in vno tantum, sed in pluribus etiam, imò in omnibus desideratum semper fuit. nemo enim vel vtriusque summi, vel alteri tantum regio aut sacerdotali muneri ante Christum ita dignè præfuit, vt diuino iudicio desiderioque satisfecerit. Hic verò vtrumque sibi susceptum munus adeò dignè sustinuit, adeò plenè præstitit & expleuit, vt perpetuò obtinerè meritis, ad dexteram virtutis Dei sedeat rex & sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech, vnius personæ, duplex natura Deus & homo; qua Deus est, rex æternus, mundum sibi & patri suo reconcilians; qua homo est, sacerdos in æternum, reconciliator & pacificator. Idem etiam, qua homo est, ob partem sibi aliisque propria obedientia & virtute regnum, rex omnium suffragio patrisque iudicio appellatus: vt qui non solum regem sacerdotemque strenue egerit, sed eos, qui suæ partis fuerint, vtriusque muneris dignitate communicata auxerit & ornauerit, sicut scriptum est: *Dignus es Domine accipere librum, & aperire signacula eius: quoniam occisus es, & redemisti nos. Deo in sanguine tuo: ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes, & regnabimus super terram.* Hanc adeo arcanam sententiam nostra aurea ætate iam certam atque exploratam Hebraici sermonis obseruatio apud hunc Vatem indicat, qui sacerdotis nomen ita pronuntiauit, vt officium magis, quàm personam ab altera distinctam interpretari conueniat, maxime eum indicatæ per articulos & pronomina demonstratiua regis Christi personæ officij, nomen, nullo alterius personæ indice verbo addito, appositum sit. nam si de altera persona à rege iam appellato discreta sermo esset, ex linguæ vsu addito articulo demonstratiuo dicendum fuit. *[Et erit ha sacerdos.]* Ha certam rem Hebraicè vt dicitur Græcè indicat: cuiusmodi vsu latini carent. Placuit autem hemistichium hoc barbarè quidè, tamè ad verbu quòd res ipsa planior fiat, reddere. *[Et erit sacerdotans super solium suu, & consilium pacis erit inter vtrumque.]* ille idem, inquit, qui regis coronæ gloriam adeptus, *[sedebit & dominabitur super solio suo.]* In eodè etià solio regio erit sacerdotans. Sacerdotis officio in æternu fungetur. Talis autè decebat, vt nobis esset pontifex sanctus, innocens, im- pollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus. Talè verò habemus pontificem, qui cõsedit in dextera sedis magnitudinis in cælis sanctoru minister & tabernaculi veri. quod fixit Dominus & non homo. qua oratione apertius explicari verus hic potuit: quod verò additur, *[Et consiliu pacis erit inter duos illos.]* cõmuni publicæ salutis pacisq. consilio, studio atque vsu vtrumque munus in vno Christo constare significat, qui vt duas naturas, diuinam & humanam, tantis rationum & definitionum interuallis distinctas, tamen vna in persona plenè planeque coniunctas, atque in vnius suppositi fœdus amicitiamque conflatas habet: sic vtriusque muneris partes & officia perfectissimè sine vlla nota in perpetuum sustinens præstat: ita vt ad publicam hominum pacem cum Deo conciliandam ad publicam etiam gerendam rem nihil in hoc rege, nihil in hoc eodem sacerdote requiri desiderariue possit. Id quod nemini vnquã mortalium vel regum vel sacerdotum contigit, vt vel altero vel vtroque munere præstando sufficere, diuinamq. pacè & perfectionè gētibus, quibus præset, integrã reconciliaret, propterea quòd nemo ante hunc, maximum illud & salutare pacis consilium, cuius hic angelus, interpres & minister fuit, instituere aut suscipere potuerit. Consilium autem pacis in rege & sacerdote, siue vt eodem Hebraico verbo significatur, pacis & perfectionis procurandæ & afferendæ hominibus apud Deum reconciliationis, gratiæ, salutis atque felicitatis certam rationem, studium atque facultatem definimus, ex illo Sapientiæ à repugnātibus explicato argumento: Dolus in corde cogitantium mala, qui autem pacis ineunt consilia, sequitur eos gaudium. Huiusmodi consilium nemini hominum, qui caro & sanguis essent, constitit, quòd id planè diuinum, diuinu etiã ministrum expectaret. De cuius gratiæ plenitudine ceteri omnes acciperent, de quo Paulus: Quoniam quidè, ait, Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi. Summum verò & perfectissimum pacis consilium inter eos ministros esse oportet, qui ipsi vnum etiam omnino sint. id quòd alij ministri, qui modò legitime vtrique muneri præfuerint, nunquam antea fuerunt. Atque maximam & diuini cõsilij plenam rem maximis & arcanis

Apocal. 5.

Hebr. 7.

Hebr. 7.

Prou. 12.

Ioan. 1.

1. Cor. 5.

verbis Vati nostro Deus suggestit: cuius tamen cognitio non omnibus illo tẽpore constare posset, admiratio tamen, desiderium & expectatio excitata dataque est, atque præfenti signo argumentoque confirmata.

Et coronæ erunt Helem, & Tobia, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, memoriale in templo Domini.

EORVM, à quibus aurū argentumq. accipiendū erat, & hospitijs etiã illorū ad probandam liberandamq. vaticinij, sui fidè testimonio vt iuberetur Vates: quòd in ore duorum vel trium stet omne verbum. tribus itaque hospitijs & vno ciue nobilissimo appellatis, & adductis testibus nominibusque inscriptis coronas ex aurō argentoque factas in templo suspensurus Zacharias esset: quæ cum se ita, vt prædictum de ipsis fuerat, expectatas, allatas, factas suspensasque spectantibus exhiberet, enuntiata quoque & expectandæ in posterum, maxime rei memoriam sui spectatione, & nominum eorum, à quibus data fuerant, inscriptione renouare conseruareque possent. *Helem* verò & *Hen* idem qui *Holdai* & *Iosias* sunt, qui duplici nomine (vt de iis alijsq. dicere Deus dabit) appellarentur: ex quorum nominibus illa potissimum describenda sumuntur, quæ paucioribus literis constarent, quæq. in coronis incidi commodius, legiq. possent. breuior namq. illa inscriptio fuerat,

quàm illa לחלם : לטוביהו : לירעיה : לחץ
לחולרי : לטוביהו : לירעיה : ליאשיה

Posterior enim priore sex literis, iisque ferè procul attendentium sensum magis fallentibus longior est, videlicet חלם, quæ tenuiori aut obscuriori figura constant. Quòd verò vtramque coronam in tẽplo à Vate suspendendam legimus, sententiã confirmat nostram, qui institutam de Iesu sacerdotis rebus orationem vaticinij munere, hoc est, prædictionibus & sermone habendam ad posteritatem Iesu potius, quàm ad ipsum iam vita functum proprie pertinere interpretamur. nam si alicui personæ imponenda esset aurea corona, cur ante obitum detraheretur, non videmus. vtramque autè suspendendam simul ad significatæ rei recordationem audimus; positam verò atque suspensam, diuque in secundo tẽplo spectatam in antiquo Deuteroseon libro, vbi de templi illius mensuris atque structuris agitur, legimus. Quam lectionem huic loco opportunam interpretari placuit. & catenæ aureæ fixæ fuerunt in contignatione porticus, per quas sacerdotij flosculi ascendere, coronasque in fenestris locatas videre consueuerant, de quibus scriptum est: *[Et coronæ erunt Helem, & Tobia, & Idaiæ, & Hen filio Sophoniæ, in memoriam in templo Domini.]* hæc in illo libro. Sacerdotij autem flosculi sacerdotum filij sacris rebus addiscendis operam in templo dantes dicuntur. Atque memoria illa, quam dicatæ in templo coronæ renouaturæ erant, illam in spectantium animos rem reuocare potuit, regni dignitatem plenam atque veram, & sacerdotij absolutum munus ad quendam, cui coronæ illæ simul repositæ, nemini antea impositæ essent, spectare. Habet etiam nomina hæc propriam, & rei ipsi, de qua sermo est, accommodatam significationem. quam obrem ea incidi in descriptione à Deo iussa interpretari etiã possumus: *H* H A L A N impinguationem & viuificationem, *T* O B I A S bonū & perfectionem diuinam, *I* E D A C H I A diuinam cognitionem, *H* E N gratiã significat: quas virtutes illi proprias fore inscriptio portendebat, ad quem legitimum coronarum illarum ius spectaret. neque verò eam felicitatem per oriturum illum vni solū Iudæorum genti priuatè afferendam esse Vates ait, sed alijs etiam nationibus, quæ procul ab illa luce & notitia abesse viderentur, communicandam confirmat: quæ communis vatum prædicendi & significandi cura est, cum de humanã salute, de Christo, de euangelij virtute sermo instituitur.

Misaioth de mensuris.

Et qui procul sunt, venient, & edificabunt in templo Domini.

OPORTVNE de gentium vocatione dixit, quæ cum lege diuinaque promissione & apertis vaticinijs careret, longissimè à salute abesse, atque ad Dei templū, ad religionem minimè pertinere putabatur: quos tamen in illius tertij diuini tẽpli aurea ætate ad vitã, salutem, diuinamq. felicitatem atq. ad cælestis ciuitatis communicationem vocandos admitteudosque esse dicit, cuius rei argumentum atque exemplū in illis ipsis statuit, quorum, quanquam extra numerum & censum serius Ierofolymam aduenientium, tamen dona

accepta

accepta, & coronarum operi ad templi ornamentum, tantæque salutis recordatione dedicata sunt. Itaque gētes, quanquam à salutis cognitione & vſu remotas, euangelij nuntio è tenebris in lucem vocandas libenter venturas, suasque diuitias, aurum, gemmas, margaritas, hoc est, fidem, charitatem cæterasque animorum à Deo donatas, auctas, illustratas virtutes ad sanctissimi illius templi opus collaturas esse docet. Quam rem vt ab hoc aliisque Varibus enuntiatam ac coronarum monumento perpetuo repetitam, sic demum per Christum regem & sacerdotem optimum & præstantissimum præstitam, ab ipſis euangelij, & nuntiis, & præconibus accepimus. Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem iis, qui prope: quoniam per ipsum habemus accessum am-
 5
 10
 15
 20
 25
 30
 35
 40
 45
 50
 55
 60
 65
 70
 75
 80
 85
 90
 95
 100
 105
 110
 115
 120
 125
 130
 135
 140
 145
 150
 155
 160
 165
 170
 175
 180
 185
 190
 195
 200
 205
 210
 215
 220
 225
 230
 235
 240
 245
 250
 255
 260
 265
 270
 275
 280
 285
 290
 295
 300
 305
 310
 315
 320
 325
 330
 335
 340
 345
 350
 355
 360
 365
 370
 375
 380
 385
 390
 395
 400
 405
 410
 415
 420
 425
 430
 435
 440
 445
 450
 455
 460
 465
 470
 475
 480
 485
 490
 495
 500

Ephes. 7.

Ephes. 2.

Hebr. 11.

Luc. 13.

Math. 11.

Et scietis, quia Dominus exercituum misit me ad vos.

Cum eius, quam proximè futuram prædico, rei spectatores fueritis, maximi illius alterius promissi rationem constantissimam, vtpote Deo potentissimo auctore prædictam, cognoscetis, certissimamque fore statueris, atq. omni fide, omni pietatis officio præstando expectabitis, alias minimè confecturi aut adepturi.

Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri.

Non de signo & argumento hic loquitur, sed de ea re, quæ ad omnem populi utilitatem pertinebat, hoc est, de Christi regis & sacerdotis virtute & dignitate, de templo illo ædificando, &c. cuius illud, quod breui futurum enuntiauerat, signum argumentumque statuit. Sic Deus per virum illum suum Heli sacerdotis posteritatem de dignitatis illius gradu in perpetuum dimouendam fore proxima duorum filiorum eodem die edenda cæde confirmat. Ecce dies veniet, &c. Cui orationi deinde illud subiungitur: Hoc autem erit tibi signum quod venturum est duobus filiis tuis Ophni & Phinecs, in die vno morientur ambo. Et suscitabo mihi virum fidelem, &c.

1. Sam. 2.

VATICINII

EX ijs, qui Babylone detenti fuerant, Iudeorum principibus viris plurimi expetitam diu in patriam redeundi facultatem, quamuis à Persarum regibus concessam atque vltro oblatam, tamen ob eam rem prætermisere, quod neq. certam, neq. perpetuam, neq. ex animi sententia fore arbitrati sunt: quos, vt se cogitarent, multa cum primis mouere potuerunt, nempe quod illam antiquam diuini numinis primatam in illos prouidentiam, qua sese præsentè ac tantum nõ corporis oculis conspiciendam olim exhibebat, desiderandam porro sibi esse intelligerent, minusque, quam antea, prospicientem fore metuerent. deinde quo minus perpetuam sibi in terra mansionem putarent, Persarum inconstantia suspitioni locum dare potuit, quorum edicto vix inceptum reficiendi templi, opus intermissum, imò interturbatum repente fuerit, callidissima & malevolentissima Sabalet, atque aliorum delatione: quorum inuidiam inueteratumque odium falsorum criminum plenis epistolis assidue mittendis consulari adhuc, imò magis ali augerique indies videbatur. Præterea quod illa gentis & rerum suarum restitutio exigua admodum obscuraque, atque ideo minus expectanda censeretur: in qua non modò decem ille tribus iam olim abductæ desiderantur, sed magna etiam Iudeorum pars, que Ierosolymorum temporibus per Ægyptum, Moab & Ammon, per Græciam, Italiam, Gallias, atque ad Hispaniam vsque dispersa fuerat. His accedit, quod illam antiquam & tam diu spectatam regionis agrorumque suorum fertilitatem & fecunditatem in sterilitatem atque inopiam quandam perpetuam & naturalem mutatam viderent, qua res diuinam illis erga locum illum neglectiorem & improbationem coarguebat. Illud etiam istorum opinionem de intempestiua atq. immatura restituitone confirmabat, quod sua natio omnibus, apud quas versarentur, gentibus ludibrio despectuque omnino esset. Quid quod maximam atque optimam regionum suarum partem à Cuthæis, alijsque hostilibus & inimicis nationibus occupatam sciebant? quorum neque inuidiam declinare, neque multitudinem superare; neque aduersa molientium impetum sustinere tam exigua atque impar in patriam remigrantium, ac penè hospitiū, videlicet XLII. C. C. C. LXX. copia posse crederetur: maximè vero cum nullus rex, nullus ex regia familia summus ac potentissimus princeps, cuius consilio & virtute niterentur, superesset; præter vnum Zorobabelem remigrantium ducem, templique ædificandi procuratorem, qui fortasse etiam absoluto opere Babylonem rediturus, vt cerre erat, credebatur & dicebatur. Cur verò omnia hæc illis Iudeorum principibus in hac restituitone & remigratione, quam secuti ipsi non essent, requirerentur, in causa fuit illa ab antiquis vatribus de Israël libertate ac salute omnibus numeris absoluta & sepiissime repetita atque decantata descriptio: in qua diuine tutela presentia illustrissimusque prouidentia vſus quidam auditur; securitas etiam atque perpetua quies, plena quoque tribuum cunctarum in patriam reuocatio, admiranda terre fertilitas & felicitas, obseruatio & honor à cæteris nationibus adferendus; maxima præterea & frequentissima populi celebritas, atque demum rex quidam præstantissimus & potentissimus, idemque æternus ex Davidis genere oriundus promittitur. que quidem in presentia illorum temporū restituitone illis requisita, neque tamen reperta, ne illam quamuis iniuriam; tamen consuetam captiuitatis & exilij miseriam incerta, vt videbatur, & sollicita suspectaque libertate & patriæ repetitione commutarent, persuadere cogitantibus potuerunt; maximè verò principibus & ditissimis quibusque, qui ex terrenis commoditatibus, quibus assueuere, magis, quam diuinis & arcanis rationibus, de quacunque graui gerenda re consulti, consulentesque deliberare, ac tandem statuere solent. Communi igitur huiusmodi principum hominum mandato legatus Ierosolymam missus est; qui prophetas atque sacerdotes de huius libertatis definitione consuleret. Mandati autem exponendi illa summa quaestio ac deliberatio fuit: Num ieiunium, quod quinto mense Ab, dicto, ob Ierosolymam captam, templumque incensum publicè indictum institutumque fuerat; obseruandum deinceps etiam an prorsus remittendum esset. Huius enim consultationis dubitatio non nisi restituitone, certane esset, an secus, definienda tolli posse videretur. Fuit autem captiuisum admodum interrogationis genus; quocorum, qui reficiendo templo & operum & pecunia sua incumbabant, animos contentionemque remittere atque minuere potuerunt, nisi vt per vatem sapientissimè respondentem, rem ipsam omnibus suis definitionibus declaratam exponi curaret Deus, cuius oraculi illud argumentum est: Ieiunium illud recens institutum, in quo nihil aliud præter publicum luctum & planctum ob acceptam calamitatem contineretur, non esse illis necessarium, neque ad eò oportunum, vt summo & contento eius studio, ex miseris illis eripi omnino possent. quin aliam esse certissimam depellendi malivationem & modum, quem sibi statuere, seruare diligenterque exequi utilissimum consiliumque foret, nempe pietatis vere solidæque virtutis curam studiumque assiduum, quod si ab ijs, qui ex captiuitate remigrauerant, purè, sanctè atque legitime susciperetur, desideratum illius felicitatis omnibus numeris absolute vsum, certum atque perpetuum ex diuinis olim & nunc confirmatis promissis sine ulla dubitatione esset redditurum, eo que non nisi ob suam ipsorum culpam carendum illis fore, alias magna & perpetua quadam

felicitate usque, omni merore, tristitia, omni luctu, ipso ieiunio in hilaritatem letitiamque publicam conuerso. Atque ita consiliisimum ijs, qui templum reficerent, esse, ut opus non intermitterent, sed magis etiam aucto pietatis studio ac maxima concepta spe promouere atque absolvere. Postquam verò suam Deus Vati de populi illius perfecta virtute & consequenti felicitate voluntate, aut contra de certis ob culpam & noxiam miseris & erumis iudicium declarauit, de prauitatem hominum illorum secundi templi temporibus morum & vite consuetudinem, eamque genere & malignitate triplicem deinceps ostendit: eamque causam futuram esse significat, quam obrem Iudæi à gratia atque ab eorum bonorum, que vltro sibi à Deo oblata fuerant, usu, denique ab hominum omnium benevolentia abalienati illo etiam templo diruto ab hostibus debellandi, capiendi abducendique essent. Hactenus argumentum est, quod deinceps Vatis lectione explicanda exponere diuini ac veridici spiritus prasidio muniti ag-
grediemur.

*Qui mentem bonus usque pijs, o spiritus, addis
Vatibus, ipse tuas me finito ire vias.*

CAPVT VII.

ET factum est in anno quarto Darij regis, factum est verbum Domini ad Zachariam, in quarta mensis noni, qui est Casleu.

IVDÆORVM, qui Ierolimytana restitutions tempore Babylone manere voluerunt, consilium non tam contemptum aut negligentiam nomine reprehendi, quam humana cuiusdam prouidentia & prospicientia ratione probari fortasse quibusdam potuit: quod eam libertatem neque absolutam, neque certam fore putantibus consueta miseriarum & exilij condicione vti, quam noua & grauiori onerari consultius visum fuerit. multa autem illos, vt ita statuendum esse in animum inducerent, commouebant: primum, quod sacra illa antiqua templi ac religionis ornamenta, quibus magnum ad diuinam tutelam & benevolentiam erga se retinendam, momentum inesse crederetur, deficere iam desiderarique omnino cognoscerent, ea fuerant, arca, propitiatorium, Cherubin, &c. deinde quod vaticinij apud eos vsum rarum atque breuissimum fore multis argumentis intelligerent. his itaque, atque alijs, quas in argumento exposuimus, rationibus adducti remigrare illi in patriam noluerunt: id quod neque soli, neque sine magnis etiam exemplis statuerunt. quippe neque Daniel sanctissimus vir diuinusque Vates etiam remigrauerat, neque ij etiam, qui remigrationis auctores ducesque fuerant, Ierolimymis permanserunt. Namque Mardocheum pientissimum & sapientissimum, aliosque coplures principes viros, statim, vbi populū deduxissent, Susam, Habira, atque in alias Persidis & Assyrie vrbes domum sese recepisse audierant, & Zorobabelem etiam ipsum, templo, cuius operi prefectus erat, refecto recipiendum etiam expectabat. Neque verò hæc cessatio Babylonensibus tantum exulibus obijci debuerat, cum communis oibus alijs Iudæis esset, quicunque vel Ægyptū, vel Graciā, vel occidentales regiones, aut orientales etiam (quacunque dispersi fuerant) incolerent, quibus non minus, quam his integra redeundi condicio constabat: ratio autem & cupiditas maior inesse debere videbatur; nimirum sua regione & patria longiori interuallo absentibus, communis tamen omnibus his ob certas & publice circumlatas Danielis de futura captiuitate &c. prædictiones, hac in re cessatio erat. Quod verò huius legationis & vaticinij sui tempus certum anno mensisque, indicato notauerit Vates, illud significare voluit, legationis huius oratione si maturius habita esset, multorum animos & operas à reficiendi templi spe & conatu vehementer remittere potuisset, quando nunc etiam eum bona iam operis pars absoluta esset; tamen nonnullorum incensa studia remitterentur, vt ex illa Vatis exhortatione arguitur: Et nunc roboretur manus vestra, &c. At verò adificatione satis multū processisse oportuit, cum huiusmodi mandatū Babylone allatū esset, namque ea secundo Darij anno incepta quatuor annis absoluta fuisse narratur. Igitur à sexto secundi anni mense vsque ad nonum quarti viginti septem menses, hoc est, tres vltra biennium sunt, quibus parietes ductos & contignationes additas fuisse, rationi consentaneū est. Consulto autem Vates mensem nomine suo appellauit Casleu, siue Cisleu, vt mensis perpetua appellatione dignam legationi notam inueneret. Est enim Casleu
hic

Infra. 7.

siue Cisleu, à verbo Cassal deductum, quod stultè agere significat. atque nomen ipsum Casleu ita, vt scriptum est, alijs punctis pronuntiatum, itulitiam eius latine sonat, siue temeritatem & importunitatem eius (quod ad eandem sententia spectat) interpretari placeat; importunitatem, inquit, eius mandati, quod eo mense Babylone Ierolimyma delatum fuit. Atque in hac temporis notatione, & vaticinij oportunitate, & occasione Vates indicauit: prior enim anni obseruatio ad vaticiniū pertinet, videlicet se à Deo responsū accepisse, quod populo referret anno quarto Darij; posterior verò mens atque diei ad vaticinij oportunitatem & argumentū, quod ea die de ieiunio, &c. Babylonensium nomine ad Ierolimytanum collegiū relatū fuerit. At verò vt restitutio hæc Babylonensibus Iudæis neque propria neque certa, sic nec templi etiam refectio, quam tantis ornamentorū splendorebus carere compertum erat, vera aut legitima esse videbatur; sed tantum synagogæ cuiusdam & orationis domus nomine censenda: qualis ipsis etiam Babylone erat satis illustis & oratione ac sacrarum literarum studiis longè omnium aliarum, quæ in singulis ciuitatibus, vbi Iudæi essent, colebantur, celeberrima; vt pote quæ præter alia multa librorum volumina Thargum Babylonicum & Thalamud Assyriū pepererat. erat præterea illa ex insigni disciplinarum exercitatione fluuij scientia nomen sortita Nabardagha, quam nostri Neardam dicunt. Huius autem Babylonensis communitatis societatisque collegiū, quod omnishic supplicationis & lectionis causa fiebat, domus Dei dicebatur, Hebraicè, Bethel, ex illius loci imitatione, quem Iacob olim sacrum pronuntiauerat, ita, vt quacunque huiusmodi sacris exercitationibus dedicata ædes, domus Dei dicitur. namque hoc in loco Vates Ierolimytanum templū non videtur iudicare, quod ipse vnā cum alijs vatibus nunquam Bethel, sed Beth-Adonai perpetuò nominat. Atque Babylonensium conuentum illum suos patronos ex ijs, qui apud regem gratia, & Babylonicum Persicumque populū auctoritate, plurimum valent, adoptasse res ipsa; & perpetuum inter illos exemplum docet, vt Mardocheum, Danielem, Sidrac, Misac, & alios, horum autem patronorum auctoritate, diligentia & officio publica priuataque omnia curabantur. Igitur de communi illius Babylonensium conuentus consilio, principibus autem viris & patronis certis auctoribus legationem hanc ad Ierolimytanos datā fuisse Vates docet, atque hoc modo explicandam narrationem exponit.

Et miserunt ad domum Dei Sarassar & Rogom-melech, & viri qui erant cum eo ad deprecandam faciem Domini: vt dicerent sacerdotibus domus Domini exercituum & prophetis, loquentes.

ET miserunt, inquit, omnes, qui ad domum Dei pertinebant, videlicet, Sarassar, &c. Rogom-melech, & viri eius ad deprecandam faciem Domini, &c. Itaque omnis ille conuentus principibus appellatis nominibus & ceteris in vniuersum coniunctis, [viri eius,] domus Dei dicitur, quod omnium communi sententia & principum illorum decreto legatio illa gesta sit. Quod si domum Dei Ierolimytanū templum interpretari magis placeat, nomen ex Babylonensium definitione & sententia magis, quam ex Vatis mente exponendum est: cui Ierolimytana ædes, domus Domini, hoc eodem versu & alijs perpetuò appellatur. Atque nomina hæc ipsa Sarassar & Rogom-melech, dignitatem atque auctoritatem, qua viri illi præditi essent magis, quam personas ipsas significant, Sarassar repositionis siue conseruationis princeps, Rogom-melech, regium duce[m] vertimus: quos, quamquam alijs nominibus proprie dicerentur, his tamen, quibus dignitas notabatur, cooptatos, atque in legationibus aliisque publicis actionibus appellatos intelligimus, vt Ananias Azarias, & Misac, qui ex munerū, quibus præfecti fuerant, ratione Sidrach, Misach & Abdenago dicuntur. [viri qui erant cum eo, siue, viri eius.] Ad principū nomina pronomen, cum eo, vel, eius, referri potest; sed rectius ad domum Dei refertur. namque nomen, domus, Hebraicè masculinum est. Communi autem populi voluntate, sed tamen senatus, cuius consilium & auctoritatem reliquus populus iure sequitur, consulto & decreto legationem relatam esse nomen, viri, indicat. Hi igitur duo viri cum alijs vel ipsi Ierolimymam venerunt, vel alios honestos nobilesque viros miserunt. namque vtraque significatio sine vlllo sententia detrimento ex Hebraica oratione haberi potest. Legationis autem danda ratio imprimis à Vate significatur: causa verò & argumentum aperte exponitur. atque ratio quidem illa fuit, quod præter sacerdotum collegiū etiam vates, qui responsa referrent, Ierolimymis celebres illa græte essent, Haggæus, Zacharias, &c.

rias, & Malachias, apud quos, si quis in quæstionibus consultationibusq. sacerdotū aut nouum, aut difficillimum incidisset, quod neque ex factis libris, neque cōsuetudine decideri, planeque statui posse videretur, responsis à Deo petendis agi commodè posset. hæc legationis ratio est. causa verò illa: [Ad deprecandam faciem Domini.] Non precum & supplicationum significationem verbum, ad deprecandam, habet (ita vt idem quod orare siue adorare in facris, dicat, vt: Ascenderunt in templū ad orādum, &c. Moyses autem orabat Dominum, dicens, Cur Domine irascitur furor tuus, &c. Et dixi, nunc descendent Philisthiim ad me in Galgala, & faciem Domini non placavi: deprecare faciem Domini Dei tui, & ora pro me vt restituatur manus mea mihi) sed magis exorandi atq. impetrandi aliquā certā rem. nāque ea huius tropi, faciem deprecari, obseruatio est, quod latino sermone gratiā alicuius ad beneficiū petendum aucupari dicimus. Id quod exemplis planius fiet, vt ex illa oratione Saulis: Et dixi, Nūc descendēt Philisthiim ad me in Galgala, & Dominū nō placavi, &c. & Ieroboā ad prophetā ait: Et nunc deprecare faciem Domini Dei tui, & ora pro me, vt restituatur manus mea mihi. orauitq. vir Dei faciem Domini. &c. Iob etiā amicus ille cōsulens denuntiabat: Requiesces & nō erit qui te exterreat, & deprecabuntur faciem tuā plurimi. In his atq. alijs eiusdem argumenti locis verbū *Hhala*, hebraicū, nō tam orationem, quā orationis euentū, hoc est, gratiæ cōciliationem certā cuiusdā impetrandę rei causa significat. Eandē sententiā Tullius apud Latinos propitios deos sibi velle dicendo exprefit. hanc etiā orationis huius sententiā apud hunc Vatem subiuncta causę expositio explicat. Inquit enim faciei Domini deprecandę illā Babylonienfibus fuisse causam, auferre videlicet à Deo responsum sacerdotibus & prophetis, à quibus redditū ipsi etiā cognosceret. hoc est quod dicitur: [Vt dicerēt sacerdotibus domus Domini exercituum & prophetis loquētes. Hebraicū exēplar apertā huius loci interpretationē docet, ad deprecandā faciem Domini ad dicendū sacerdotibus domus Domini exercituum & prophetis ad dicendū.] Repetitiō illa verbi ad dicendū, eodē versu hoc obseruata aliās rarissima illud indicat, illos Deū sibi propitiū voluisse, qui spiritu suo & virtute auctis sacerdotibus & vatibus responderet, quod ipsis à vatibus, deinde à sacerdotibus etiā responderetur. hætenus ratio & causa: nunc deinceps legationis argumentum.

Nunquid flendum est mihi in quinto mense, vel sanctificare me debeo: sicut feci multis annis?

IEIUNIUM publicè indicendi plures causę esse solent. vnū tamen legitimū consilium diuinę irę placatio, vel misericordię cōciliatio est. Atq. ex causis illa prima & præcipua censetur, peccatorū videlicet & scelerum detestatio & penitentis animi argumentum. qua de re in lege sancitū, atq. inter ceteros ritus solenne quoddam ieiunium certo anni tēpore ac die est indictū, atq. ille etiā nō vulgaris ieiuniorū vsus est, qui ad temperantię siue continētię virtutis exercitationē spectat: cuius magna & frequēs in vtriusque testamenti libris laus commendatioq. est. His proximum illud est genus, quod vel priuatę aut publicę calamitatis, vel futurę, vel præsentis, vel præteritę etiā deplorandę causę vel occasione indicitur, vel solenni ritu repetendum instituitur, cui præter ciborum & voluptatum interdictionem communis fletus publica que lætitia additur, qua vel futurę instantes formidatęque miserię excipiantur, vel præsentis communi dolore defleantur, vel præteritę commemorantur. cuius generis illa sunt: Et ieiunauit Dauid ieiunio, & ingressus seorsum, iacuit super terram, &c. & illud: Iosaphat autem timore perterritus, totum se contulit ad rogandum Dominum: & prædicauit ieiunium vniverso Iuda. illud etiā: Apprehendens autem Dauid vestimenta sua, scidit, omnesq. viri, qui erāt cum eo, & planxerunt & fleuerunt & ieiunauerunt vsque ad vesperam super Saul, & super Ionathan filium eius, & super populum Domini, & super domum Israël, eo quod corruissent gladio. Huius ieiuniorum generis ratio aut modus nullis certis diuinis præceptis traditur, sed hominum ipsorum, quorum interest, consilio permittitur, vt pro periculorū occasione aut miserię sensu, pro accepto ex calamitate dolore, vel priuatę, vel publicę, vel ad tempus, vel anniuersaria commemoratione luctus publico concursu habeatur. Atque de ieiuniorum ratione, studio & vsu nos aliās Deo dante differemus. Igitur ex eo genere & causā, quā ad communem mœrorem publicumq. desiderium spectare diximus, multa Iudæis à primi templi dituti temporibus anniuersaria ieiunia squalore & luctu peragenda instituta, susceptaque sunt, vt ferè nullus fuerit in anno mensis, cuius certi dies ieiuniis & luctibus non sint ascripti, inter quos illi præcipuè

præcipuè commemorantur. Ieiunium quarti mensis, quo vrbs expugnata atque excisa fuit; Ieiunium quinti, quo templum Domini incensum est; Ieiunium septimi, quo Gadalia Ahikami filio occiso Ierosolymitanus populus abductus fuit; Ieiunium mensis noni, quo Assyriorum imperator manū Ierosolymę vrbi subiugationis causa impo-
fuisse dicitur. Atq. omnia hæc, vt diximus, ieiunia præter voluptatū imò & oportunorū ac necessariorū ciborum interdictionē, lamenta, sordes luctusq. habēt. Atq. de reliquis tribus ieiunijs nihil omnino cōsultum à Babylonienfibus propterea fuit, quod restituta ciuibus suis vrbe lamentationes ob eius expugnationē & occupationē fieri solitas luctusque ex desiderio perceptos depōni debere certū fuerat. Verum enimvero templi refectionē illā minus integrā, absolutamq. minus, imò nullā prorsus existimantibus ille non minimus adhuc scrupulus residebat, qui non nisi religionis atq. oraculi auctoritate auelli posse putaretur. An videlicet in quinto mense, quo templi illa maiestas omnes adhuc etiam desideranda soluta, ille tam frequens & multiplex cultus prohibitus fuerat, in sordibus, lamentis luctuq. iacendum illis esset. nāque de ceteris voluptatum & deliciarum interdictionibus non dubium esse, quin eo modo, quo hætenus fuerat statutū, deinceps etiam censeretur atq. ageretur: quoad Iudaicę res omnes eum, quę antea tenuissent, vel etiam (vt ex vatum responsis expectandum fuerit) meliorē locum statumq. recuperaret. Itaq. de luctu tollēdo, vel retinēdo dubitatio hæc & cōsultatio fuit: de deuotione autē voluptatū & deliciarum certè omnino eadē, quę antea, sententiā stabat. Atq. hæc huius loci expositio est, quam Hebraici sermonis ratio aperte docet. [Nunquid lugebo in mense quinto? sanctificari sicut feci his quamplurimis annis.] Duplici parte oratio constat, quarū altera in consultationem venit, altera verò omnino statuitur & confirmatur, sed quod verbum hæc sanctificari latinè reddimus, hebraicè est *Hhazer*. quod explicationis causā Nazareari interpretari nobis permittimus cupimus, quando Nazareari nomen in ecclesiastici etiam sermonis vsu & Latinis & Græcis etiam sit. Erit autem Nazareari idem quod Latinis vouere simul & interdicti; vt si quis sibi ipsi, quoad amissa & desiderata res aliqua recuperet, vino & mundo atque elegantī habitu interdicens sponte voueat: vt leuitę & sacerdots illi, dum Babylone detinerentur, desideratę Ierosolymę gratia & citharę & cantus atq. omni lætitię & iucunditatis vsu se spontanea deuotione priuarunt: Si oblitus fuero tui Ierusalē, obliuioni tradatur dextera mea. Adhæreat lingua faucibus meis, si nō meminero tui, si non proposuero Ierusalē in principio lætitię meę. Iam igitur ratio à nobis explicata est, quam obrem cum de luctu ab istis quæreretur, de ieiunio ciborumq. interdictione, quę altera in eo genere pars est, non solum nō quæsitum, sed constat etiā asseueranter pronuntiatū fuit, ita vt illa totius orationis explicatio sit. Nunquid quinti mensis dies illos, quos lugubri incensū templi memorię desiderioq. destinaui, luctu, publicisq. lamentis consumam: quando neq. illa templi dignitas, neq. cultus & sacrorum celebritas, neq. diuini numinis præsentia illa antiqua; neq. vrbs & ciuium ab hostibus & regibus securitas atq. permanēdi certa spes, neq. deiniq. gentis omnis plena restitutio; sed maximū etiam desiderium, maximaq. miserię atq. calamitatum & ludibriorū apud oēs alias nationes non solum persuasio, sed noua indies expectatio sit. nec tamē istis paucissimis, qui Ierosolymā rediēre, vllus ex Dauidis familia rex aut potentissimus princeps, in cuius præsidio lateant, sit. nam quod ad interdictionis votum pertinet, perinde atq. tot his antea actis annis agere certum est, quos omnes (non quosdā tantū dies) à voluptate, lætitiā atq. iucundis alijs rebus me vltro abstinui. singulari verò numero de se tantū interrogauit Babyloniensis synagoga. neque dixit, nunquid flebimus omnes: namq. intellexerat illis, qui Ierosolymis agerent non constitutū esse lugere, quod templi tamen si non illa maiestas, tamen maxima dignitas refectione restitui & Haggæi ceterorumq. vatum exhortationibus promitti & confirmari existimaretur. Igitur nihil illos de Ierosolymitanis ciuibus rogare, quibus restitutionem certam ac propriam fore cupiebant, tantum abest, vt inuiderent, sed de se ipsis, qui adhuc Babylone agerēt, quid in hac re certi statuendum esset, doceri diuinitus cupere, neque euellendi ex animo scrupuli vllam aliam rationem probare. huic verò legationi, quę restitutionis illius existimationē imminuere, & templi dignitate plurimum frangere atq. eleuare, infirmiorum hominum voluntates ab alienare, perficiendique operis studia restinguere, vt dicebamus, vehementer posset, vt cōsolationis, veritatis atque sapientię plena, aperta, distinctaque oratione per Vatem satisfaceret, diuinitus cōsultum curatumque fuit.

Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens, Loquere ad populum terrae, & ad sacerdotes, dicens.

IAM ex superioribus aperta esse ratio videtur, quam obrem Zacharias mandatū hoc ad populum terrae & sacerdotes acceperit, Babyloniosq. legatos responso referendo ex Dei sententia indignos censuerit; nempe quod istorū legatio nihil aliud egerat, quam vt imbecillam de restitutione illa opinionem, & in sacro opere perficiendo negligentiam, ac denique eandem qua legationis auctores essent, populo terrae mentem injiceret; praterquam quod ipsa etiam legatio causae, quam tractabat, rationibus perperā putatis & collatis vitiosa & stulta iudicaretur; neq. satis digna, cui respondendo satisfaceret, maxime cū eo consilio data à Babyloniensibus esse videretur, vt ex incerta Ierosolymitanæ restitutionis definitione, suam ipsorum redeundi neglectiōnem atq. cessatiōnem probaret. Igitur nō ad istos, sed ad populum terrae istorū oratione exanimatum, & ad sacerdotes non parum etiā iisdē vocibus commotos responsū Dei exercituum, hoc est, potētissimi atque efficacissimi nomine caelitus redditū est. [*Loquere ad populum terrae.*] Eos, inquit, qui Babylone legationē aut dederunt aut tulerunt, omnino negligito, vtpote qui malē de restitutione hac existimantes, perperam etiā de reditu suo statuerūt: sic quonā pacto de ieiunio atq. luctu in sua illa, qua vltro manere optauerūt, captiuitatis condicione statuere agereq. velint, nihil sibi laborandū est. Iis itaq. neglectis populū tu hunc, qui beneficiū consiliumq. meū secutus huc redijt, de reditu, de restitutione, de ieiunij & luctibus mensiū omniū, deq. ceteris, quos Babylonienses malē intelligētes, perperā omnino separauerūt, quēadmodum existimare iudicareq. cōueniat, quatenusq. sperare oporteat, meo nomine doceto. neq. enim in huiusmodi ieiuniorū genere luctus ab interdictione, vt isti putauerūt, separari debet. neque quinti mensis ratio à certorū mensiū, qui huiusmodi votis ascripti fuerint, ratione seiungitur; imō quamdiu illa captiuitatis atq. seruitutis, vel cōmunis miseriae, cuius causā hi luctus haberi ceperunt, manere credatur; tam diu hanc durioris vitæ atq. luctus sordidationisq. deuotionē cōiunctam & cōmissam esse putari oportuerit. Quod si pars altera tollēda esse censeatur, consentaneū est, alterā sublatū etiam iri, cum alterum alteri consequēs esse, institutionis ratio ipsa doceat. Igitur hunc primū errorem vtriusq. simul partis enuntiatione depellere Vates iubetur. Cum ieiunaretis & plangeretis, &c. Deinde ille etiā in iudicando Babyloniensis iudicij error, atq. legationis referēda vitium fuit, ieiunium quinti mēsis à septimi mensis ieiunij causā diuidere, cum & eadē vtriusq. ratio & idē argumentū fuerit, Solymorum excisionē ciuiumq. cladem & abductionem spectans: cuius tamen si nonnulla in occisorū dispari numero differentia fuerit; nulla tamen in rebus ipsis, vt superius annotauimus, dissimilitudo est. Constat igitur Babylonienses in vtroq. hoc ieiunij & luctus quinti & septimi mensis genere iudicando & referēdo valde errasse: quāquā in duobus aliis ieiuniis quarti & noni mensis interpretādis nō ita longē falsos esse dicamus. nāque illorū mensium cōmemoratio nullam ciuiū cladem, sed vrbis expugnationem, dirutionem atque occupationem repræsentabat, quam restituta iam legitimis possessoribus regio & refecta vrbis rectē tollere & antiquare videbatur: sed de quinto & septimo mēse eadem omnino, vel instituendi, vel antiquandi, vel instaurandi ieiunij ratio erat. quam obrem Vates Dei nomine respondens dixit:

Cum ieiunaretis & plangeretis in quinto & septimo, & per hos septuaginta annos: nunquid ieiunium ieiunastis mihi, &c.

VT planior nobis redargutionis huius diuinæ sententia reddatur, prater ea, quæ superius de ieiuniorum generibus & causis indicata sunt; quædam etiam sunt adnotanda. ex quibus illud primum est, huiusmodi ex calamitatis euentu suscepta ieiunia suis auctoribus, hoc est, hominibus ipsis qui indixerint, ascribi solere, quamdiu nullum Dei de ea re priuatē statuentis præceptum traditum constet: quemadmodum nullum Iudæis constabat, quo illorum septuaginta annorum ieiunia certis mensium diebus præscripta definirentur. deinde illud etiam est cogitandum istius generis ieiuniorum rationes, quæ tantum acceptæ calamitatis dolorem desideratarumq. rerum memoriam renouare videntur, postremum in religionis & pietatis exercitationibus habere locum, magisq. calamitatis acceptæ causam, hoc est, scelera propria hominibus repræsentare, quàm miseriam repetitionē & naturā suā leuare posse. deinde hæc ieiunia & lamenta quamuis diuinam indignationem atque iram sedare, clementiamq. conciliare quodāmodo valeant,

non

non tamen ad plenam atque integram misericordiam capiendam, ad reconciliandam omnino vel tenendam gratiam, ad publicam rerum salutem, vel restituendam, vel conseruandam momentum habere omne putāda statuendaq. sunt. namq. hæc diuina beneficicia, hæc diuinæ in homines virtutes iis præcipuē rebus & artibus cōciliantur, quibus Deus ipse vt sibi propriis atq. perpetuis maximē delectatur; seque ab iis, qui suam familiaritatem exoptant, imitatione, quoad id fieri rectē possit, exprimi gaudet, innocētia, gratia, misericordia, officio deniq. præstando. neque verò saluis & integris rebus, dū hæc adfunt, vllum istius generis ieiuniorum vsum esse; neq. afflictis & profligatis, vt salus & nitor restituatur, tāquam singulariter oportunum aut necessarium requiri & postulari. Babylonienses autem Iudæi calamitatem illam, ieiunio tantum cum ceteris Iudæis ad deplorandum instituto, detrahendā sibi esse putantes de nulla alia religionis atq. pietatis parte consulere voluerunt: cum tamen neq. ex aliarum rerum cōparatione, neq. ex institutionis auctoritate illa ieiunij & luctus ratio ad diuina oracula pertinere existimanda esset. His adnotatis, locum ipsum, vt latine versus est, legemus; deinde ex hebræo ad verbum redditum subiiciemus. *Quod ieiunastis, &c.* [*Nunquid ieiunium ieiunastis mihi? & cum comedistis & bibistis, nunquid non vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis?* Hebraicè ad verbū sic: *Nunquid ieiunare ieiunastis mihi ego? & quod comedetis & bibetis, nonne vos comedetis & bibetis?*] Huius orationis illud breuiter argumentum est. neque ob ieiunia & luctus, neque ob illas dytiores interdictiones rem publicam Iudæis à Deo restitutam esse, neque rursus ob liberaliorem ciborum vsum illis esse conseruadam; sed ob illorum scelera atque impietatem in his septuaginta annis oppressam atque vastatam, nunc misericordis Dei beneficio tantū excitatam exurgere, tam diu conseruandam, quoad ille diuinorū promissorū procurator maximus hominum generi salutem allaturus aduenerit. Inquit itaq. Deus: *Nūquid me his septuaginta annis, vel totis, vel aliquot saltem grauioris luctus diebus ieiunium luctumque vestrum secutum obseruastis, vt simul vobiscum aut ieiunando aut plangendo, vel consilij vel facti pœnitentem sententiam mutasse affirmare possitis? Atqui vt neque comedere, neque ieiunare & abstinere naturæ meæ harum rerum experti; sic neque lugere etiam à culpa omni abhorrenti conuenit. ita adeo quamquam vos ex dolore amissiq. rei desiderio ieiunastis, plaxistis abstinuistisq. ego tamē nec simili vel dolore, vel desiderio vobiscū affectus, vt sententiā, quo minus totos septuaginta hos annos terra vasta atq. inculta esset, mutare, adductus sum: vos vestro dolore magno ieiunastis & plaxistis, ego nullo meo vel ieiunare, vel plāgere potui: vobis ipsis molestia attulistis atq. desiderij auxilij; mihi verò nullū huiusmodi affectū cōmouistis: id quod tēpora ipsa testantur; cum neq. tot annis, neq. certis grauioris luctus diebus vestrā miseriam aut mutari, aut minui sententis: ita neq. abstinentia, neq. interdictione, neq. luctu vestro affectus sum, vt pariter dolēs ipse etiā iisdē diebus ieiunare, quēadmodum neq. vestris epulis aut conuiujs afficior, vt simul accumbēs delecter aut fruam. nam quod vos deinceps terræ huius ciborū & potuū suauitate soli sine me fruamini, neq. enim ego vobiscū aut comedo, aut bibo; id etiā vos tantū non me itē his annis ieiunasse, caruisse atq. desiderasse arguit: earū rerum, quibus nunc fruamini, inopiā & desiderio vos tantū laborasse vsum ipse confirmat; quod vos tantū comedistis & bibistis, ego nō comedo neq. bibo. igitur neq. ob ieiuniorū istorum & lamentationū in vobis defectionē (quia rebus integris nō requirebātur huiusmodi) vos hinc pulsos, vsum iste rerum, quæ vos habetis habituriq. estis, manifestē docet. neq. enim vobis allatus nunc de integro esset, si mihi fuisset ingratus. neque verò ob eorundem ieiuniorum frequentiam restitutos existimare cōuenit, vt constat ex vsum, quem percipitis, non percepturi, nisi ipse afferre me; neque etiam istis ieiuniis me ad vestri restitutionem commouisse putare debetis, quasi aut ego vobiscū dolere & ieiunare, desiderioq. earū rerum, quibus non ego, sed vos nunc deinceps fruamini, tenerer. Id quod priscorum vatum eo tempore cum res publica ista maximē floreret, decātatīs prædictionibus testatissimum vobis esse potuit & debuit: in quibus nulla ieiuniorum & luctus ex actio, quæ tum superuacanea esset, nullum fructuum aut ciborum & potuū suauitatis, quæ tum maximē abundabat, desiderium, nulla istarum rerum, tanquam mihi gratissimarum, aut expectatio vel postulatio vel audita olim est, vel nunc legitur; sed certa ob veram pietatis officijq. culturam salutis securitatisq. promissio, vel rursus ob neglectiōnem & proditiōnem septuaginta annorum terræ vastitatis & exilij seruitutisq. vestræ præditiōe euentu tandem ipso confirmata obseruatur.*

Nunquid non sunt verba quae locutus est Dominus in manu prophetarum priorum, cum adhuc Ierusalem habitaretur, & esset opulenta, ipsa, & vrbes in circuitu eius & ad Austrum & in campesribus habitaretur.

VOLUNTATEM, consilium iudiciumque de omni huiusmodi causa suū ex scripto & sententia cum euentu ipso comparata confirmat Deus. Orationem vero interrogatione informat, quae plurimum in controuersis causis ad sua confirmanda aduersariaque euertenda ponderis ac momenti habet. Extant, inquit, diuini sermones prophetarū illius aetatis diligenti & summo officio palam habiti, cum haec regio omnis feliciter ac tranquille non in montanis modò locis, sed in planis etiam vndique habitata & culta ageret: quibus in sermonibus diuina verba in manu prophetarū dicta, siue, vt in Hebraico est, praedicta & proclamata continentur, quae omnem diuinā voluntatis & sententiae rationem manifeste exponūt, tum eā quae ad conseruandā vobis, vel rursus labefactandā, tum etiā quae ad restituendā denuo rem spectat, quibus cum omnis etiā euentus conueniat & constet, aliā rationē noue suscitata, vel denuo petita & rogata aut opponere aut addere minimē consentaneū fuerit. itaq. haec res neque causa neque euentu, neque etiam alia ex parte ad vestrum, sed ad meum iudicium pronūtiatione iam patefactum, vel ad cognoscendum referenda, vel ad procurandum deinceps est reuocanda, quando Dei simplicissimi, veracissimi constantissimi que sententia & oraculis aperta iam explorataque esse omnibus potuerit: quae si reperatur, non alia profecto nunc demū futura est ab illa eadem, quae quondam fuerat. Etenim cōmendatarum per Vates artium, quibus eos, qui suā tutelam & prouidentia certā sibi cupientes precari impetrariq. vellēt, iustus esse oportuit, illa à Ieremia subducta summa est, cui postquā ea ratio quae ad planctus atque lamentationē spectat, repudiata fuit, illud tandē ad pronūtiandum diuinū mandatum est delatum. Haec dicit Dominus: Non oret sapiens in sapientia sua, & non oret fortis in fortitudine sua, & non oret diues in diuitiis suis, sed in hoc oret, qui orat, scire & nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudiciū & iustitiā in terra: Haec enim placēt mihi ait Dominus. Igitur harum rerum studio, exercitatione & cōmunicacione Dei erga terrae culturā, quietem & tranquillitatem voluntas atque cura impetranda fuerit, non ieiuniorum istorum lugubrium vel conuiuiorum communionē, quae nulla Deo cum hominibus est. Huius diuini oraculi sententia longius fortasse, quam expectaretur, explicata propterea est, quod grauitate breuitateq. sua, negotiū non parū nobis dederit, & quod non nisi attendita cogitatione, diligenti studio, atq. magno imprimis desiderio & integra diei vnius precibus & suspiriis apud Deū actione & cōtentione expedire potuerimus: cuius nos benignitati quidquid boni & recti praestabim⁹ acceptū referimus. Porro suam Deus sententiam atq. omnem cum illis hominibus tractatā olim causam vt iustissimam & constantissimam vati suo cognoscendam imprimis, deinde etiā populo referendam denuo recitat, quo se planē semper & aperte egisse confirmet, illorū verò culpam fuisse quod perierint. idque nouo responso dato tractatur.

Et factum est verbū Domini ad Zachariā, dicens, Haec ait Dominus exercituum, dicens, Iudiciū verū iudicate: & misericordiam & miserationes facite vnusquisq. cum fratre suo. & viduā, & pupillum, & aduenam, & pauperē nolite calumniari: & malū vir fratri suo non cogitet in corde suo.

PROMISSA à se per antiquos vates populo securitatis & felicitatis condiciones legesq. vt apertissimas, ita etiā æquissimas recitat Deus, quibus vltra sui ipsius imitationē gratissimā omnis honestatis & officij ratio absoluitur. [Et factum, inquit, est verbū Domini ad Zachariā,] non inquit, ad me, sed ad Zachariā: quod haec actio cōmodē illi ex nomine cōueniret. nāque Zachariās cōmemoratorē, siue, recordatorē Dei significat, ita vt meritò haec Zachariā, quae genti suae cōmemoret, atq. ex diuina auctoritate referat, narrentur. Hanc verò appellati nominis causam Vates ipse indicat. [Et factū, inquit, est verbū Domini ad Zachariā, dicens. Hebraicē est, ad dicendum.] vt recitatam sibi orationē ipse etiam apud populū qui sibi praedicta sepius inficias ire nō poterit, narraret. Orationū autem & praedictionum à vatis omnibus repetitarū summa illa est, vt de publicis & priuatis rebus quarectissime æquissimeque, sine cuiusquā mortaliū iniuria, iudicaretur, vt beneficentia, bonitas & humanitas, quibus nihil ad communem societatem conseruandam melius

melius aut praestantius est, nō re solū, sed animo magis atq. studio mutuo tribueretur. hoc est, [misericordias & miserationes facite vnusquisq. cum fratre suo.] vt ne quis quemquam per tutelam, vel fiduciam, vel calliditatis, vel potentiae rationem fraudaret, deniq. ne quis cuiuspiam malè omnino cuperet. haec sunt ieiunia, haec conuiuia, quibus Deum delectari, affici, quorum communionē imitationēq. sese exprimi, facilem, benignum, praesentemq. semper haberi posse Vates olim docuerant: Scire & nosse me, quia ego sum Dominus, Ierem. 9. qui facio misericordiam & iudiciū & iustitiam in terra: haec enim placent mihi, dicit Dominus. Sed quāquam haec apud istos grauisimo Domini exercitū potentissimi vinctis atq. vltoris nomine acta saepius proclamataq. fuerint, tamen

Et noluerunt attendere, & auerterunt scapulam recedentes, & aures suas aggrauauerunt, ne audirent: & cor suū posuerunt vt adamantem, ne audirent legem & verba quae misit Deus exercituum in spiritu suo per manum prophetarum priorum.

MISERIAM calamitatemq. omnem, quam haecenus Iudaei accipissent, suo tantum ipsorū studio, opera & culpa accidisse Deus ipse confirmat, qua in re grauisimū diuinā lenitatis impietatis & aequitatis deinde, atq. humanae demū vitiositatis & perfidiae exemplum proponitur. quod quae summa & maxima bona diuinitus parata promissa oblataq. vltro atq. etiam frequentissimē commendata nobis fuerint, tamen nostrorum morū culpa tantum auertantur atq. arceantur, vt scriptum est: Peccata vestra prohibuerunt à vobis bonum, & aliās etiam: Perditio tua ex te Israël, salus autē ex me. Atq. humanae culpae grauitatem iudicijq. diuini aequitate maximam traditae diuinitus disciplinae contemnentiae atque penitus repellendae studiū, conatus contentioq. coarguit, quod id maximē homines curare deprehendantur, vt pietatis verae honestatisq. curā quam longissimē abijciant. Id quod sensus mentis, animi, voluntatis, affectus, conatusq. omnis indicatione à Deo explicatur: quae omnia in eo solū poni arguuntur, vt legi consiliis, admonitionibus, praedictionibusq. suis reiiciendis diligentissimē studeatur, atq. singula verba, [attendere, scapulam auertere, aures aggrauare, cor vt adamantē ponere ne audiret,] magnos & graues admodum explicatus habent, quos nos indicantes in aliū commodiorem locū, si Deus deduxerit, referuamus in librū de sermonibus. Illud verò animaduersione dignum est, quod post legem dicitur, [et verba, quae misit Dominus exercituum in spiritu suo, &c.] Quippe oratio haec ad vaticiniorū auctoritate confirmandam diuinamq. esse definiendā spectat. neque enim habitos aliquando apud Israelitas à vatis sermones atq. actiones sententiarum, sed diuinorum responsorū nomine definire oportet. Nō enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines, D. Petrus ait. Igitur vatis relatum repullam (ne leuius peccatū defendere quis posset) maiestatis auctoritatisq. suae violatae crimē Deus interpretatur. Id quod etiā ex Dei exercitū nomine interposito confirmatur. namque huius nominis appellatione Vates caesarum actionumq. suarum auctoritatem comprobauere. quippe non legislatorum, sed recitatorum hortatorumq. negotium pro sua fide & diligentia ex voluntate potentissimi Dei, qui rem sibi magnam arduamq. commiserat, gerebant. Atque legislatori quidem olim, vt fides haberetur, miracula, signa atq. prodigia addi oportuit. recitantibus autē legem & officium repetētibz vatis fati superq. ad fidem faciendam momenti ponderisq. praeter orationis ipsius honestatem & veritatem, ex Domini exercituum nomine interposito accedere potuit, quò illo verbo maximam ad praestanda fidem habentibus & obedientibus promissa virtutem, & contra maximā negligentium & cōtumacium ad vlciscenda scelera potentiam significari, compertum esset. Quamobrem huiusmodi nomen Dei exercituum, ab Hanna Samuēlis matre primum appellatum (antea enim nunquā pronūtiatum legimus) ab omnibus deinde vatis (qui priores dicuntur) oportunē interpositum, tandem certis vel secundarum rerum, vel praedictarum poenarū euentibus confirmatum fuit, sicut scriptum est: Qui per angelos dictus est sermo, certus factus est: & omnis prauaricatio atq. inobedientia iustam accepit mercedis retributionem, &c. sicut etiam hic apud Vatem nostrum Deus exponit.

Et facta est indignatio magna à Domino exercituum.

NAMQUE tot repulsis, tanta contumacia irritatus Deus prohibita diu & cōpressam poenitentiae

pœnitentiæ expectatione irâ tandē crebris & impudentissimis offensionibus intensam & concitatâ pœnis repetendis euomit, serò iam tum ab ijs exorandus, qui non tam culpæ odio, quàm pœnarum sensu affecti dolent & lamentantur.

Et factum est sicut locutus est, & sicut non audierunt: sic clamabunt, & non exaudiam, dicit Dominus exercituum.

INDIGNVS, qui audiatur, clamor est, cum non tam ob sceleris detestationem, quàm ob pœnarum deprecationem editur; magisque plagarum dolorem atque quietis incolumitatisque desiderium, quàm antiquorum vitiorum tædium indicat, quamobrè sera nimium pœnitentiâ, aut pœnitentiâ verè non appellandâ, aut plerûque inutilis esse putanda est. Animaduertendum autem est, quàm sapienter hæc ratio diuina oratione distinguatur atque indicetur: non enim ait Deus, clamabit ad me, sed, [clamabunt.] Vt enim illi se loquentem sæpissimè clamantemq. cõtentissimè, ac si nihil ad eos pertineret, omnino neglexerunt, atque perinde quasi suas, non illorum, res agentem nihil curarunt; cum tamen illorum omnino res atque salus ageretur: sic Deus, inquit, cum illi ob pœnarum sensum amissarumque rerum desideria clamauerint, quòd verè suorum tantum commodorum, non mei causâ aut studio teneantur, doleant & clament, non exaudiendi sunt, quo minus certas iam decretasque pœnas sustineât. Id quod euentu ipso confirmatum est, vt per totos septuaginta annos, quemadmodum Vates nomine Dei exercituum prædixerant, captiuitatis, exilij, atque oppressionis incommoditatibus & miseris cooperti fuerint, cæterisque omnibus ærumnis pressi, quas neque quintis ac septimis ieiunijs, neque septuagenarijs interdictionibus alleuare sibi potuere.

Et dispersi eos per omnia regna, quæ nesciunt: & terra desolata est ab eis, eo quòd non esset transiens neque reuertens: & posuerunt terram desiderabilem in desertum.

PŒNAS oraculorum prædictionibus obnuntiâtas à scelerata & cõtumaci gente repetitas, causam ipsam, quamobrem relatæ fuerint, apertè indicare atq. arguere posse docet Deus. nam cõmunem illâ scelerû, impietatis & iniuriarû contentionè, quæ publico studio ac mutuo exèplo adhibebatur, dispersio quædâ Babylonicorû ædificatorû perfimilis, grauior tamen secuta est. namq. Synagharæi illi ad nouas, certas, & expositas regiones occupandas, singulis tamè familiis integris, deducti, vt primi incolæ summa cû pace vitâ degerût, & nominis perpetuâ gloriâ apud posteritâtè vt benemerètes adepti sunt. horû verò dispersio, siue potius dissipatio nō obscura modò, sed vt cæteris gētibus inuisa; sic ipsis grauiissima calamitosissimaq. fuit. neq. enim vt coloni in certa loca deducti, sed tanquã turbines acti atq. impulsî, in mortaliû omnium, quocûq. deuenerint, inuidiâ, odiû, offensionèq. incurrere. Hæc illi hemistichij sententiâ est. [Et dispersi eos per omnia regna, quæ nesciunt.] Ex Hebræo ad verbû significationis causa sic vertere, quâquam minus latine, liceat: *Et turbinaui eos super gētes, quæ nō nouerūt eos.* Quâ molestû, quàm miserû & turbulentiû illis exiliû, quâ ignobile & inuidiosum apud cæteras gentes hospitium fuerit, satis verba declarant. nâque nō vt hospitû aut amicorû vel sociorû cæteris gētibus aduentû fuisse gratû, nō vt exulû & miserorû dolendû, sed vt turbinis offensionè plenû & inuidiosum fore ait, maximè gētibus, quibus nulla aut amicitie aut societatis necessitudine, aut rerû gestarû gloria, aut vtilitatis spe fuerât cõmendabiles, [sed super gentes, quæ nō nouerant eos.] quarum in se, neq. magis propensæ voluntates, neq. suauiora officia constabût, quæ eârû quondâ in maiores suos cõstitere, de quibus scriptû est: *Et surrexit interea rex nouus super Egyptum, qui ignorabat Ioseph, & ait ad populû suum: Ecce populus Israël multus & fortior nobis est, venite, sapienter opprimam eû, &c.* [Et terra desolata est ab eis. Hebraicè, *Post eos à transeunte & reuertente.*] Quæ olim in montanis & cæpestribus locis frequèti populo colebatur, eò vastitatis redacta est, vt neq. itineris alio faciendi causâ à quoquam vel eundo, vel redeundo peteretur, nedum habitationis gratia frequentata esset. Causam porò, quamobrem adeo neglectâ atque inuisâ regio illâ omnibus etiam alienis hominibus fuerit, Deus ipse ad sterilitatem & horriditatem loci antiquæ & naturæ quondam amœnitatis, culturæ & fertilitatis vsû, longè alienam refert. Hæc verò maxima mutatio hominû ipsorû, quorû discessionè consecuta est, nefaria scelera Deoq. inuisam causam arguebat, eam sterilitatem ad præcludendam reditus commoditatè, & spè inducentem,

[Et po-

Exod. 1.

„

„

„

„

„

„

„

„

„

„

„

„

[Et posuerunt terram desiderabilem in desertum. Hebraicè est, *Et ponere fecerunt terram appetitionis inibi quid?*] Hæc verborum vis est: sententiâ verò illa breuiter explicanda mutationem tantam tamque repentinam, cultorum ipsorum culpa accidisse facie atque habitu, in quem locus illis abscedentibus mutatus est, faciliè declarari. ob eam rem ait. [Et terra desolata est post eos.] Vix dum, inquit, abscesserant, cum terra adeo mutata fuit, vt neque iter agentibus esset commoda. nam quæ nulli antea mortaliû nō exoptanda patriæq. loco desiderâda viscebatur, redacta fuit in desertum. Ex multis nominibus Hebraicis, pro quibus Latinus desertum aut solitudinè reddit, vnum est S A M M A, quod ex admiratium & stupentium habitu, gestu & voce confictum & compositum videtur, significat autem *ibi quid?* quæ vox magnæ mutationis admirationem indicat. Vnde & verbû Hebraicum *Sammam*, deductum aliquâdo desolare & vastare; aliquâdo verò ob eiusmodi spectaculû obstupescere est. Ita adeo Iudæorû vitia & culpas tantâ regioni illi vastitatè effecisse ait Deus, vt ex summa omni appetitione, qua digna olim terra fuerat, summo omnium stupore & detestatione indigna, quam vel viator pertransiens obiter peteret, reddita est.

ET factum est verbum Domini exercituum, dicens, Sic dicit Dominus exercituum: Zelatus sum Sion zelo magno, & indignatione magna zelatus sum eam.

C A V S A M, quamobrè Ierosolymę omnisq. Iudæę regionis res eò vastitatis & solitudinis redacta esset, ciuiû & cultorû suorum vitio & culpæ ascripserat Deus. quòd verò nunc restituta deinceps etiâ cõseruanda esset, non lugubribus ieiunijs illis, nō illorû interdictionibus, quorû culpa perierat, sed voluntati, benignitati, consilioq. suo ascribendam esse manifestè docet. nâque vastationis causam cognoscentibus restitutionis etiâ tum causam, tum modû & formâ, quatenus expectari cõueniret, cognoscendi cupiditas accedebat. maximâ enim esse & dignissimâ rem oportebat, cuius causâ hæc etiâ tanta tâq. repentina renouatio fieret, vt terra ex vastitate in culturâ & fertilitatè, homines verò ex odio & offensione in gratiâ diuinâ redirèt. Sed cum ab hac ratione & meriti definitione illorû ieiunia lugubria interdictionesq. exceptæ iam essent, aut alia quædâ illorû maxima merita & officia cõstare, aut arcanû aliud Dei cõsiliû exquiri necesse erat, quòd tanta res tamq. repentina, tamq. maturè vt videbatur ferè iâ absoluta, non casu, nō rerû humanarû volubilitate definienda esset, maximè quibus religionis & diuinæ providentiæ notitia fuerit. Igitur cum nullo istorû magno merito rem excitatâ atq. redintegratâ dicere possemus; quippe quorû neq. voces, neq. clamores tristes exauditu digni per oēs hos anteaotos annos fuissent, sua tantû sententiâ cõstantiq. de hominû salute cõsilio hanc renouationè effectam, atq. omni cõmoditate augendam perficiendamq. esse Deus ait: eamque perpetuam illis fore confirmat, qui vitiorum detestatione & fuga, ac virtutum pietatisq. cultura, certam sibi reddi curauerint. [Et fuit verbum Domini exercituum, dicens.] Responsum à potentissimi efficacissimique Dei consilio & sententiâ non solum sibi cognoscendum, sed aliis etiam exponendum redditum fuisse Vates ait. [dicens. Hebraicè est, *ad dicendum.*] vt illud verbum cuiuscunque cognoscere liberet, enuntiaretur, cuius fides ex misericordia diuina atque virtute firmata esset. [Sic dicit Dominus exercituum.] Prius nomen ex misericordiæ rationibus; posterius verò adiunctum ex virtutis atq. potentiæ immensitate diuinæ conuenit naturæ. Oraculi verò summa propositio illa est: [Zelatus sum Sion zelo magno.] K A N A verbum, pro quo latinus interpres græca voce, *zelave* & *zelus*, vel latina, *emulari* & *emulatio*, plerûq. reddit, cû datiuo constructû ardentissimû studiû erga eius, ad quem refertur, dignitatè atq. auctoritatè vindicandâ tuendâq. significare. Moses Iosue ministrû suum eiusmodi oratione excipiens docet: *Quid, inquit, emularis mihi?* quis tribuat, vt omnis populus propheteret, &c. & apud Mosè Phineæ Aaronis filij pietas vehemèter illo nomine cõmendata à Deo est. Quia zelatus est zelo suo, & expiauit scelus filiorum Israël. Igitur consilij illius magni, quod à Deo de publica hominum salute ininitum fuerat, ratio & pars aliqua, eaq. non exigua, ad Ierosolymam vrbem spectabat, quam illius arcani spectaculû tandem edendi theatrum fore præscriptum, certumq. fuerat. id quod non nisi cõseruata ibidem religione diuinarumq. rerum & promissionum notitia & spè, tû lectionibus & prædicationibus, tum significationibus & arcanis hostiis assidue

Numer. 11.

Numer. 25.

affiduo sacrificatis redintegrata expediri commodè poterat, ita effectum est, ut nò ex Iudæorum merito, sed ex consilio voluntateque Dei & dictorum promissorumq. constantia & veritate Ierosolymitana restituta res atque illa religionis arcana & nostrorum temporum index ratio atque forma instaurata fuerit. Atque ex duobus vrbis illius nominibus; alterum, nempe Sion in ijs orationibus pleriq. vsurpabatur, quæ ad regni Davidici & religionis pariter atque pietatis indicationem pertinerent, futuræq. ecclesiæ Christianæ omnibus nominibus illustrissimæ imaginem exprimerent, ut in toto illo elegantissimo hymno obseruatur: Fundaméta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob: Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei, &c. Ait auté Deus magno sese erga locú ad publicá saluté delectum restituendú studio teneri, itaq. ob habitatorum culpam ab hostibus vastatum nunc demum non sine vastatorum magna clade denuo restitutum confirmat. [Zelo magno & indignatione magna zelatus sum eam.] *Zelus magnus, indignatio magna*, & quidquid de Deo adiunctis magnitudinis cognomentis dicitur, ad illam illustrissimam & præstantissimam laudem referimus, quam ex renouandi mundi consideratione, fide atque spe, aut ex renouati tandé notitia, Deo sacra scripta tribuunt. Ex hoc genere illa sunt: Magnus Dominus & laudabilis nimis, in ciuitate Dei nostri, in monte sancto eius, &c. & innumera ferè alia, quorú admiranda & adoranda explicatio in noui testamenti libris còtinetur, à nobis vel ab aliis, quibus Deus id præstiterit, aliquando exponenda. Atque in hoc Vatis huius carmine duplicè Siona nos descriptam intueri videmur, & duplicem indignationis zeliq. diuini ratione comprehensam agnoscimus; sed quoniam nondum solidum cibum suppeditare opportunum fuerit, lactescentem tantú adhibere consilium est; ut eorum, qui diuina lectione alii cupiunt, reficiantur vires, non opprimantur. Igitur hanc Ierosolymorum veram quidem restitutionem, non tamen absolutam & plenam Iudæorum omnium salutem & libertatem definiri Deus vult. verum enimvero initíu illius esse confirmat, propriæque atque perpetuam iis futuram, qui fide, pietate vitæque sanctitate conseruare studuerint. id quod frequentibus responsis declaratur.

Hæc dicit Dominus exercituum, reuersus sum ad Sion: & habitabo in medio Ierusalem: & vocabitur Ierusalem ciuitas veritatis, & mons Domini exercituum, mons sanctificationis.

Dv o tempora nobis ad vaticinij huius explicationem cogitanda sunt, & illud quo Babylonensium Iudæorum pars Zorobabele duce in patriam reducta vrbé templumq. refecit, & hoc noui testamenti, in quo diuinis promissis omnibus ac receptis abundè factis est factum: cuius & significandæ imago illo altero ferebatur & euenturæ etiam ponebatur initium. Diximus autem restitutionem illam templiq. refectionem Babylonensium synagogæ atq. alijs etiá nec veram profus, nec certam fuisse existimatá ob septé illustrium rerum, quæ in ea requirebantur, desiderium; quarum prima erat diuina illa assiduitas & præsentia multis & grauissimis argumentis olim probata & cognita. Eam igitur certam deinceps fore multoque, quam antea, illustriorem Deus in se recipit; atq. eius maximi beneficij ferendi gratia se denuo Siona rediisse reficiendamque curasse ait, ut videlicet Ierusalem illam, quam denuo ædificare pararit, præsentia, providentia atque sanctitatis maiestatisque suæ communicatione priore illa altera multo commendabiliorem, cognominibusq. magnis & gratiosis illustriorem reddat. Itaque temporibus verborum ad res ipsas accommodatis locus hic rectè explicatur; non ut incertá aut obscuram restitutionem hanc, Deus inquit, censere conuenit, sed certissimam atque manifestam. namque verè reuersus sum ad Sion, & propediem habitabo in medio Ierusalem: diuitias meas maximaque munera & virtutes, cum illius sacro sanctæ vrbis ciuibus communicaturus; ita ut ciuitas ipsa & verè & iure Ierusalem appelletur; cuius nomen, pacem perfectionemque euidentem significat. id quod huic priori ciuitati nondú contigerat: quæ tamen aliquando ciuitas fidelis, nunquam verò veritatis ciuitas dicta; postea tamen meretrix cognominata est. Rationem verò, quam obrem ciuitas ipsa veritatis ciuitas appellanda sit, Deus ipse continuo affert, quòd mons, qui antea Domini exercituum diceretur, sanctificationis mons deinceps futurus dicendusque sit, Christi diuini montis atque sacrosancti templi fundamenti verissimi dignitatem, virtutem & efficientiam hæc oratio nobis, si qua alia, maxime significauit. de quo illud editum

editum etiam oraculum præter cætera plurima extat: Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, &c. Magnam autem arcanamque explicationem illud etiam habet, quòd mons hætenus Domini exercituum vocatus, sanctificationis cognomentum deinceps porro habiturus dicitur. quòd diuinæ naturæ virtus, præstantia & efficientia antiquis temporibus potentia & sapientia argumentis multis & maximis (quæ ratio ad exercituum cognomen spectat) sese hominibus probauerit. Cæterum felicissima noui testamenti ætate, præter miracula & prodigia, quibus Christi dignitas propòsita primum fuit, illa maxima ad hominum sanctificationem virtus, illa singularis atque inenarrabilis efficientia addita est, quam olim audita desideratamque, non antea tamen præstitam fuisse euangelistæ docent, quàm Christo significaretur: Qui declaratus est filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum, &c. Quamquam noui testamenti & Christianæ causæ auctoritas & grauitas miraculorum & signorum pondus maximum habeat; plurimum tamen hoc sanctificationis spiritu nititur, sicut scriptum de hac salute est: Quæ cum initium accepisset enarrari per dominum ab ijs, qui audierunt, in nos confirmata est, còntestáte Deo signis, portentis & variis virtutibus, & spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem. Quam obrem montem Domini esse Deus confirmat. Aduertédum autem non incommodè est adiunctú illud *exercituum*, Hebraicè in huius versus initio propterea non legi, quòd omnis ratio hæc, quaquam ad virtutes omnes diuinas referatur, misericordiam præcipuo quodam iure spectaret. Est autem illa Hebraica lectio, [Hæc dicit Dominus, Reuersus sum ad Sion, &c.] Atque hæc ad huius oraculi explicationem satis pro breuitatis ratione fuerint.

Hæc dicit Dominus exercituum, Adhuc habitabunt senes, & anus in medio Ierusalem: & viri baculus in manu eius præ multitudinem dierum.

E A QVÆ ad humani generis salutem publicam in illa terrestri Ierusalem expediendam oportuna visa fuerint, paratum statutumque in Deus in se recipit. ex quo genere erat Ierosolymitanorum ciuium restitutorum quies, certa que diu manendi in loco spes, quam, quòd Babylonenses Iudæi sua illa dubitatione & consultatione debilitauerant, hoc responso cõfirmamanda Deus curauit, id videlicet fore pollicitus, ut vrbis illius ciues ad summam senectam viuant, adeo ut præ ingrauescente ætate bacillis vtantur, idque & viris & feminis commune sit. Quod verò dicit, [in medio Ierusalem,] otium bellicosum senectuti subsidium significat, cum dignitate coniunctum; quale senibus contingere, gratissimum est. Eius verò otij fructum non contentionem animi, sed relaxationem potius fore baculorum, qui deambulandi causa parantur, gestatio indicat. [viri baculus in manu eius.] Viris & feminis hoc proprium fore sperandum erat. namque *vir*, distributum nomen, ut alias docuimus, est. diu igitur in vrbe regioneq. sua futuros affirmat, quos Babylonensium synagoga à Persis, ut nuper sollicitatos cito pellendos fortasse fore suspicabantur. Quod verò de paucitate illi arguebant, adiuncta promissione refellit Deus; maximam copiam & frequentiam vrbi fore, multa ex illis paucis propaganda sobole, fore prædicens.

Et plateæ ciuitatis complebuntur puellis & infantibus ludentibus in plateis eius.

PRÆTER QVAM quòd ætatis cuiusque mores & naturam aptissimè describens Vates: senibus bacilla & otium, paruulis ludos & pueriles delectationes tribuit, ut illud: *Reddere qui vocem suam sicut puer, & pede certo* Hor. poetie. *Signat humum, gestit paribus colludere, &c.*

Loci etiam salubritatis & corporum sanitate, nec non & annonæ copiarum plateis omnibus ludentes pueri signum manifestum sunt; ut contra, & plateæ, & fora pueris vacua loci vastationem, vel ob pestem, vel ob bellum arguunt; sicut scriptum est: Attendit mors per fenestras, ingressa est domos nostras; disperdetur parvulos de foris, iuuenes de plateis, &c. Igitur hæc quæ de senum otio, deque puerorum frequentia & ludis prædicta sunt, certam diuturnamque vrbis habitationem fore cõfirmant. Illud præterea mirum in modum Babylonensium de hac restitutione iudicium disturbabat; quòd tam exiguis

& tenuibus Iudaicæ tribus reliquijs tantum Ierofolymis collectis innumerabilium penè Iſraëliitarum copiarum toto orbe diſperſarum deſiderium refricaretur, nunquam niſi integra omnium reductione, deponendum, quod citra miraculum fieri poſſe non videbatur, cum ob longæ toto ſerè orbe patentis diſperſionis rationem, tum ob loci, quo reducendæ eſſent, anguſtias tantæ hominum multitudini capiendæ atque alendæ longè diſpares. Huiuſmodi autem argumentum ita colligit Vates, vt confirmando Babylonieſium etiam ſententiã frangat. nam & hoc nomine verè etiam reſtitutionem illã exiſtimandam eſſe confirmat, ex qua variè diſperſis Iſraëlitis commoditas magna ad reditum atque ad ſalutem creanda ſit. id tamè miraculis diuinis, atque ideo maiori & illuſtriori beneficio aſcribendum cenſet.

Hæc dicit Dominus exercituum, Si videbitur difficile in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, nunquid in oculis meis difficile erit, dicit Dominus exercituum.

Hæc verſio nihil, quod hominibus difficile videatur, Deo difficile eſſe indicat, iuxta illud: Quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum. ſed cum reliquiarum populi illud opus futurum non eſſet, ſed magis Dei ipſius, qui in ſe præſtandum receperat, non erat, cur ſibi difficile factu iudicaret, cui non pertinebat. vt autem Deo difficile putaret, abſurdum omnino erat: ſed & lectio ipſa, & lectioſis aperta ſententiã ex Hebraica verſione ad verbum conſtat. [*Sic dicit Dominus exercituum, quod mirificetur in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, etiam in oculis meis mirificabitur, dicit Dominus exercituum.*] Non modò hominum, ſed ſuo etiam iudicio rem illam non naturæ, ſed miraculorum terminis definiendam eſſe, ſibi que ſoli vt maximam admirandam que, atque ſingularis cuiuſdam erga homines beneficij & gratiæ argumentum ad efficiendam ſuſceptam demum præſtandam fore, magna que omnium admiratione probandam, quicumque præſcriptis legibus & condicionibus habiti fuerint digni, quibus tanta gratia concilietur. Itaque mirificari hoc in loco illius eſt ſententiæ: A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris. Quod verò hæc res magna mirabilis que, neque ex vulgato iam & conſueto, ſed ex ſingulari quodam & nouo miraculorum genere futura eſſet, ideo nomen Dei exercituum bis in eodem verſu appellatur, & in principio, dum prædicatur, & in fine, dum confirmatur, atque in adiuncto etiam carmine tertio repetitur. Eius autem propoſiti rei ratio illa eſt.

Ecce ego ſaluabo populum meum de terra Orientis, & de terra Occaſus ſolis. & adducam eos, & habitabunt in medio Ieruſalem: & erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum in veritate & in iuſtitia.

Huius etiam carminis initium ex nomine Dei exercituum, vt indicauimus, Hebraicè ducitur. [*Sic dicit Dominus exercituum, ecce ego, &c.*] rem maximam quidem & vehementer admirandam, tamen ſibi ipſi, qui ſuſceperit, præſtandam; idque nomine Dei exercituum potentiſſimi, qui ad difficillima que que expedienda celerrimis & promptiſſimis exercitijs, cælo, terra, mari que, vt poſſit: quibus nihil tam arduum ſit, quin minimo negotio conficiatur, maximè cum ſeſe ipſe ducem auctorem que, exhibuerit. qualem hac in re fore proſitetur, in qua de publica hominum ſalute agitur: ad quam omnes ij, qui in populo ſuo conſcriberentur, vocandi ſunt, non ſolum ex Iſraëlitis, ſed ex gentibus etiam ab illa vitiorum & diaboli ſeruitute miſerrima ſeruandi, & in communem ſanctam ciuitatem Ieruſalem recipiendi, vbi perpetuis veritatis & iuſtitie muneribus donati atque auſti proſperè fungantur; vt pote qui verus & ſanctus iuſtus que populus Dei audiant: cuius ſingulari proſpicientia, tutela, gratia; atque ſancto denique ſpiritu gubernetur, hoc eſt, in veritate & iuſtitia. vtrumque enim verbum ad Deum & populum referendū eſt: veritas Dei eſt promiſſorū fides & conſtantia. Iuſtitia Dei admiranda illa iuſtificatio: de qua multa quidè ſæpe, nunquã verò ſatis diximus. Veritas populi eſt illa promiſſorū diuinoque in ſe agnitio, quorū virtute maxima etiam promiſſis diuinis fides habetur. Iuſtitia autem populi, eſt accepta in ſe iuſtitie diuinæ omnibus in periculis faciendis argumentum exemplum que, certum, de qua ſic ſcriptum extat: Filii, nemo vos ſeducat: qui facit iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut & ille iuſtus eſt, &c. Atque hæc res triplici miraculo faciendâ fuerat, populo primum omni, vbi que diſperſus eſſet, qua, omnis orbis parte,

vna

vna expeditionis opera Ierofolymis ſumpta ſeruando. Cuius expeditionis arcana ratio in ſacroſancta illa Chriſti cana & corporis ac ſanguinis communionem cepta in morte & reſurrectione conſolidata fuit; deinde etiam populo adducendo, quod euangelij prædicatione præſtitum fuit, tandemque in medio Ieruſalem collocando, quæ res & ciuitatis dilatationem, & omnibus alijs tribubus & gentibus communicationem, & maximam ciuium frequentiam futuram indicat, multiplicia videlicet myſteria, & quæ longam ad cognoscendum explicationem poſtulent. Horum itaque triplicium miraculorum cauſa nomen Dei exercituum ter in hac oratione appellatum eſt. omniſque terrarum orbis ex hac longitudinis ratione illis verbis definitur. [*Terra Orientis & Occaſus ſolis.*] Atque earum argumentationum, quæ Babylonienſium conſultatione continebantur, dilutioni infirmationi que peroratio oportuna comodiſſimè à Vate adiungitur; eadem que ultra rationem atque expoſitionem rerum, quibus confirmata fuerat, vaticiniorum etiam auctoritate corroboratur: atque ita vna opera & Babylonienſium ratio oratio que, redarguta eſt, & Ierofolymitanorum animi, quos illa oratio demilerat, redintegrati firmati que, fuere.

Hæc dicit Dominus exercituum, confortentur manus veſtræ, qui auditis in his diebus ſermones iſtos per os prophetarum in die qua fundata eſt domus Domini exercituum, vt templum Domini edificaretur.

Non modò nunc, vbi tam expreſſè atque aperte dubitationum ratio expoſita fuerit, atque hoc tempore, quo maxima operis pars in templi reſectione abſoluta eſt; ſed à primis etiam iacendi fundamenti diebus omni ſtudio atque opera in opus incumbere oportuiſſe ait eos, qui ſimiles ex alijs vaticinijs ſermoneſ audierint & legerint. quales multi in Ieremia, Ezechielis atque Danielis vaticinijs de futura ſecundi templi ætatibus felicitate habiti fuerunt. nam præter Haggæi etiam vaticinia, quæ apud illos ad ædificandum, quam Babylonienſium legatio ad remittendum, ponderis ac momèti habere debuerunt, vel vnica tantorum promiſſorum ſpes animos illis, quò ſeſe ad tanta diuina beneficia oportune pararent, erigere & renouare debuiffet. grauiorem namque etiam non incepto opere vatum auctoritatem, quam omnem aliam orationem vel ſententiã eſſe oportuit. Hanc autem argumentationem ex contentioſis loco repetant nomine Dei exercituum tractat: cuius appellatio in maximis operibus ſuſcipiendis auſpicatiſſima eſt: [*Confortentur manus veſtræ.* Hebraicè in futuro eſt, *confortabuntur.*] quod tamè non temporis, ſed dignitatis & decori ſignificationem habet, vt iam aliàs de futuri verbi ratione diſſerimus, quando non ad venturas, ſed ad præſentes vel præteritas res efferendas conferri videtur, vt hoc in loco, quem totum ex Hebraico ad verbum explicationis cauſa vertere placuit. [*Confortabuntur manus veſtræ au dientes in diebus iſtis verba ea ex ore prophetarum, quæ in die (quæ) fundata eſt domus Domini exercituum, templum ad ædificandum.*] Non modò nunc cum iam ſerè abſolutum opus eſt, ſed in die, qua primum fundamenta iacta ſunt, templum totum ædificandum ſuſcipi ab ijs oportuit, quibus verba illa à veraciſſimis vaticinijs facta conſtabant. Cæterum quod ad ſterilitatem terræ & illius antiquæ fertilitatis deſideriū attinebat, quod Babylonienſibus aliſque ad eleuandam reſtitutionis auctoritatem & fidei quartum fuerat argumentum, id etiam perperam cum primis ductum docet Vates: deinde verò recto modo expoſitum ſapienter colligit. Etenim illud in hac argumentatione vitium inerat, quod colendæ atque habitandæ regionis oportunitas vel importunum tempus ex fertilitatis vel ſterilitatis notatione ſtatuere, quando agrorum felicitas, vel inopia & ſterilitas non tam ex cultorum defectu & deſiderio, quam ex vitio vel officio penderet. id quod ex legis prædictionibus, & omnibus cum primis, atque ex ipſo etiam temporum & ſeculorum exemplo obſeruare conueniret. namque lex magnam ipſis etiam dum terra incoleretur, ob ſcelera & vitia iminatur ſterilitatem: quam etiam allatã Amos alijs que vates ſuis temporibus indicant. Vt autem regionis ſterilitas incolentium vitia ſic virtutem & pietatem magna vbertas & copia ex diuinis denuntiationibus vel promiſſis conſequitur, ſicut ſcriptum eſt: Sit cælum, quod ſuper te eſt, æneum, & terra, quam caleas, ferrea: det Dominus imbrem terræ tuæ puluerem, &c. Maledictus eſtis in ciuitate, & maledictus in agro, maledictum horreum tuum; maledictæ reliquiæ tuæ: maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ: ſarmenta bouum tuorum, & greges ouium tuarum maledictus eris ingrediens, & maledictus egrediens. mittere Dominus

AA 2 super

ret, sed diuino beneficio efficiendum effectumque esse intelleximus, vt paucorum Iudaeorum & Israelitarum opera & sedulitate magnam in omnibus gentibus opereretur ad veram pietatem atque ad euangelij propagationem factum sit. Quae res apostolorum & discipulorum rebus gestis aperte satis ostenditur, qui ob nuntiatam gentibus à Deoque confirmatam salutem publicam aeternis honoribus decorati sunt. Id autem hoc in loco benedictio ex agricolae sermone verbum trāslatum significat, quod semen aut virgultum, ex quo multa & felix plantarum propagatio expectetur, vt in hac eadem cum Zacharia nostro sententiam Isaias olim praecipuit: Hae dicit Dominus, Quomodo si inueniatur granum in botro & dicatur, ne dissipet illud, quoniam benedictio est: sic faciam propter seruos meos, & non disperdam totum, & educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes meos, &c. Ad hanc igitur glorie atque magnitudinis spem excitatos sui temporis homines, pietatis, templi religionisq. res curare diligenterq. parare adhortatus est Vates, [nolite timere, confortetur manus vestrae.] Id quod praesentis beneficii vltro collati exemplo confirmando atque in futurae salutis spem atque signum statuendo comprobatur.

Quia haec dicit Dominus exercituum, Sicut cogitavi vt affligerem vos, cum ad iracundiam prouocassent patres vestri me, & non sum misertus: sic conuersus cogitavi in diebus istis, vt benefaciam domui Iuda & Ierusalem: nolite timere.

PRÆSENTIS restitutionis veritatem ex temporum comparatione demonstratam confirmat Deus; causam vero consilium, clementiam benignitatemque suam indicando explicat: atque ad opus perficiendum beneque de cætero sperandum hortatur. dixerat enim superioribus annis parentum ipsorum, quos alloquitur, sceleribus ad poenas repetendas prouocatum, ieiunijs & clamoribus, quo minus repeteret, non fuisse aut retardatum aut reuocatum, quoniam certa de ea re sententia fuerat, quam luendo ipsi experti fuerint. Nunc vero benignum & misericordiae plenum ex certa voluntate profectum consilium suum, vel ex hac ipsa temporum in melius mutatione iam patere posse ait. Israelitarum autem non meminit, quod haec restitutio, quae illius publicae praesidium, vt diximus, fuerat, ad Iudaeos tantum Ierosolymitanosque pertinebat: quam ipsis certam perpetuamque reddi, & cum illa alia ad sperandum proposita coniungi posse ait, modo certis iisdemque acquisitis condicionibus ac legibus stabilienda confirmandaque curetur. Incussum igitur illis ex Babylonensium legatione metum, definienda praesentis restitutionis ratione, & certitudinis atque perpetuitatis conditionibus proponendis adimit.

Hae sunt ergo verba quae facietis, Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: veritatem & iudicium pacis iudicate in portis vestris. Et unusquisque malum contra amicum suum ne cogitet in cordibus vestris: & iuramentum mendax ne diligatis. omnia enim haec sunt, quae odi, dicit Dominus.

AD virtutis pietatisque studium (quae ad diuina accipienda & figenda in hominibus beneficia certissima via est) populum illa modo oratione excitatum, confortentur manus vestrae. nunc quid sequi, quid fugere debeat, definiendo aperte docet; adeo manifestam Iudiciorum suorum, consilij atque voluntatis rationem hominibus esse Deus vult, adeo inexcusabilem eorum, qui perierint, culpam fore restatur. vitanam nobis nunc aduersus omnem humanam sapientiam, ne dicam insolentiam & philosophicam stultitiam, de hac re copiosius & accuratius differendi locus daretur. Omne autem honestae vitae studium in duplex genus partitur Deus, alterum fugiendarum, alterum expetendarum rerum formas continet. alterius autem ratio omnis in innocentia, alterius vero in officio sita est. Et enim duabus his partibus recte cultis hominum inter se coniunctionem atque societatem seruari, rempublicamque florere, stabiliri atque amplificari; contra vero neglectis labefactari conuelli que Deus voluit. atque officium vel priuatum vel publicum est: priuati illae summæ rationes sunt,

sunt, Quod tibi fieri non vis, alteri ne facito: quaecunque vis tibi ab hominibus praestari, eadem praestato. In his generibus omnis doli mali, fraudisq. detestatio, omneque bene aliorum rebus consulendi studium est. Publici vero officij finis & causa, publica pax & tranquillitas, exercitatio vero aequitatis seruanda; perpetuum studium est. Verumque vero, nisi ab aequo omni que dolo, fraude, odio malevolentiaque carente animo proficiscatur, quauis aliis vtile fortasse videretur; tamen neque Deo; qui consilia imprimis probat, gratum; neque ei ipsi, qui suscipit, ad veram felicitatem vtile est. Quamobrem ne qua parte sibi homines desint; quibus ipse sese non defuturum pollicetur; consilijs, monitis, exhortationibus, paternisque praecipis curat. [Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo.] Non modo rebus ipsis & opera praestanda; sed verbis & oratione omnem integritatem simplicitatemque pietas à cultoribus exigit suis. haec priuati officij summa est: publici vero illa; [Et iudicium pacis iudicate in portis vestris.] Publicus iudicij confessus in portis erat, atque ex loco res indicatur per metonymiam; sicut scriptum est: Iudices & magistratos constitues in omnibus portis tuis. quid autem iudicium sit, in Habbakuq commentarijs abunde docuimus. Appellatur autem iudicium pacis, quod nulla ad publicam pacem, ciuilemque charitatem & tranquillitatem conseruandam, vel certior; vel praestantior ars, quam si directum veri & iusti, & vt dicitur, aequi & boni studium patrociniūque sit. Hae ratio non regibus modo, sed regnis certam perpetuamque felicitatem reddit: Deus iudicium tuum regi da; iustitiam tuam filio regis: iudicare populum tuum in iustitia, & pauperes tuos in iudicio: suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam. Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem; & permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem, & cetera. Hae autem non modo re, sed studio atque sedulitate omni praestari oportere docemur, vt ab omni simulatione, odio, inuidia, contentione alieni vitam innocentem imò officiosam omnino traducamus. At quoniam in iudicijs exercendis non satis est iudicis aequitas, nisi & actorum atque testium etiam certa fides & integritas accedat. His enim personis causarum & iudiciorum ratio absoluitur; actionum etiam & testimoniorum sanctitatem commendat Deus; horumque falsitatem aut leuitatem vehementer sibi iniuissam detestandam esse ait: [Et unusquisque malum contra proximum suum non cogitet in cordibus vestris.] Litem calumniam & calliditatem in petendo atque in defendendo improbat: quam non modo re atque actione, sed neque priuata quidem cogitatione tractandam esse ait. Testimoniorum vero fidem sanctissimam esse vult: iusiurandi autem quo fides illa arctissime vincitur, contemptum, violationem, vt sibi iniuissam, sic suis profus detestabilem. [Et iuramentum mendax ne diligatis.] Grauiissima scelera nemini inuito coactaque, sed volenti atque optanti admitti solere locus hic docet: neque enim quisquam vel inferioris animi imbecillitate, vel alterius etiam potentissimi hominis impulsione ad violandam testimoniorum fidem actum se dicere vere possit. Sunt etiam quaedam flagitiorum genera, quae magis ex deliberatione atque electione, quam ex naturae imbecillitate vel inficitia (quod errorem vel ignorantem sacro sermone dicimus) suscipiuntur, vt dolus malus, proditio, fraus, antiqua odia, testimonia falsa: omnia haec non improuissum animi impetum; non temerarium appetitum, sed deliberatam malitiam, certumque consilium indicant; atque ideo & grauioris poenae, & difficilius expiationis legibus cauentur. Quamobrem alia omnia etiam cogitando admitti, hoc postremum amari vetat Deus; rationem subiungens, quod haec omnia sibi vehementer iniuissam detestandaque sint. Inipium autem est ea aut agere, aut diligere, quae summo odio Deus prosequatur. [Omnia enim haec sunt, quae odi, dicit Dominus.] Magnam sententiae grauitatem vehementemque pronuntiationis actionem oratio haec Hebraice indicat, videturque ex comparatione argumentari. His rebus cum superiori luctus & interdictionum ratione collatis; ex quibus nihil ad se, aut odij, aut studij nomine pertinere ostenditur: nunc vero quid sibi summe placeat, quid vehementer displiceat; aperte ostendit; nimirum officiorum studium probari, scelertum autem admittendorum, vel voluntatem ipsam maxime improbari. Non potest nobis latine huius loci grauitas suis, vt Hebraice est, ponderibus

& momentis reddi, ob verborum latinorum simplicitatem & indeclinabilium vocum inopiam: quibus partibus felicissima omnium illa lingua est. Igitur restitutionem illam, quam in dubium Babylonienſium oratio vocauerat, non modò certam eſſe, ſed his, quæ expoſitæ iam ſunt, artibus & modis procuratam, perpetuam, plenam abſolutamque, omnis præteritorum malorum, doloris omniſque luſtus expertem, imò omnis lætitiæ & iucunditatis plenam fore: Deus confirmat, potentiæ & facultatis ſuæ ad omnem rem præſtandam, in ſigni titulo auctoritatis cauſa orationi præfixo.

Et factum eſt verbum Domini exercituum ad me, dicens. Hebraicè, ad dicendum.

Hoc reſponſo plura ſe de omni illa ieiuniorum tertij generis ratione diuinitus edoſtūm Vates, eaque ad Babylonienſium orationem redarguendam, atque Ieroſolymitanorum animos confirmandos referre iuſſum fuiſſe indicat: quorum illud argumentum eſt:

Hæc dicit Dominus exercituum, ſeiunium quarti & ieiunium quinti, & ieiunium ſeptimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium & lætitiã & in ſolemnitate præclaras: veritatem tantum & pacem diligite.

OMNEM ieiuniorum olim, ob rem publicam vibemque exciſam, ſuſceptorum indiſtinctionem & interdictionum perpetuam illam curam rebus iam reſtitutis in publicam lætitiã & iucundæ vitæ uſum communis que charitatis fructum cõuerſam illis de cætero certa ac propria Deoque probante ac proſpiciente fauſta feliciaque fore vaticinio confirmantur, modò diligere, propoſitarum conditionum obſeruatione procurata ſint: atque hoc modo & quid legatis reſpondeatur, & plura etiam ad ſuam vtilitatem ſpectanda Iudæi docentur. Duplex autem in legatorum oratione argumentum fuerat; alterum de publico luſtu, antiquandus nec ne ille eſſet, querebat; alterum de interdictione, quæ non illo die tantum, ſed omnibus aliis ſtabilienda ſibi eſſe affirmabatur. de vtroque autem argumento contrarium Babylonienſium ſententiæ iudicium interponit Deus. nempe quod ad luſtum pertinet, non modò quinti menſis, ſed quarti, quinti, ſeptimi, & decimi dies lugubres in gaudium & lætitiã conuertendos: quod verò de interdictionibus aſſeueratum eſt, non modò non admittitur, ſed hilaritatis & ſuauiſſimæ acceſſione excluditur. [Et in ſolemnitate præclaras. Hebraicè eſt, Et in conuentus bonos.] quod Latini epularia ſacrificia, vel epulares dies dicunt, hoc Hebræi dies bonos appellant. ſed conuentus præter diei lætitiã, iucunditatem & ſuauiſſimam inter multos communicatam, & idcirco auctiorem ſignificat: cuiuſmodi aliqui in ſacra lege ad publicam exhilarationem cum diuinorum beneficiorum recordatione præſcripti dies obſeruantur. Jam igitur illum ieiuniorum & interdictionum uſum non modò aliis diebus, ſed iſſdem ipſis, quibus ob acceptam calamitatem aliquam indiſta fuerant, deinceps exoletum, imò ſuauiori ratione mutatum in priuatè publicæque Iudæis ait. illud verò, quod magis ad tenendam, ſtabiliendam, conſeruandamque rem facit, perpetuo ſtudio colendum. [Veritatem tantum & pacem diligite.] veritas ad priuatorum; pax ad publicorum officiorum rationem pertinet. [Erit domui Iudæ in gaudium.] Quatuor illa ieiunia, quæ ob exciſam & ab hoſtibus occupatam Ieroſolymam indiſta fuerant, Iudæis tantum curabantur: cæteris tribubus non item. Iſſdem itaque in publicam lætitiã mutanda iam deinceps eſſe dicuntur, nam de ieiuniorum, quæ à tribubus aliis ob proprias calamitates inſtituta ſunt, mutatione nihil interim hic agitur, quando hæc reſtitutio & ſalus Ieroſolymitanorum tantum ſit.

Sic dicit Dominus exercituum, Vſquequo venient populi, & habitent in ciuitatibus multis, & vadant habitatores unus ad alterum, dicentes, Eamus, & deprecemur faciem Domini, & queramus Dominum exercituum, & vadam etiam ego.

Quæ in o Babylonienſium argumento quo reſtitutionis fides eleuabatur, quem admodum

admodum reſpondeatur, ex oraculo Vates retulit, atque hoc in loco exponit. Fuerat autem argumentum inuidia illa, quam Iudeorum tum religio, tum natio ipſa apud omnes gentes alias maximam ſuſtinebat: ea enim, quoad extincta eſſet, ſatis expreſſum nondum perſolutarum illis pœnarum ſignum eſſe putabatur. Iudeorum namque imprimis inſtitutum, quod vnus Dei cultu deſiniretur, ſuperſtitioſum eſſe olim & ſtultis gentibus atque etiam humanæ ſapientiæ profeſſoribus putabatur.

*Quidam fortiti metuentem ſabbatha patrem,
Nil præter nubes & celi numen adorant,
Nec diſtare putant humana carne ſuillam.
Qua pater abſtinuit: mox & præputia ponunt.
Romanas autem ſoliti contemnere leges
Iudaicum eduſcunt, & ſeruant, ac metuunt ius,
Tradidit arcano quodcumque volumine Moſes.*

Iuuenal. ſat. 14.

Huiusmodi de Iudeorum religione iudicia apud gentium ſcriptores alia extant. in ipſos autem Iudæos quanta fuerit inuidia, iam iudicauimus. Huius autem vtriuſque rei exitum feliciffimum ſecundi etiam templi ætate, hoc eſt, euangelij enuntiandi initio fore Vates præcinit, vt gentes, quæ Dei vnus Iudæis noti cultum improbauerant, mutata ſententiã vehementer probent, ſtudioſeque ſuſcipiant, atque veræ pietatis religionis que puriſſimæ rationem docti inean, eiufque rei conſequendæ cauſa Iudæis ipſis adiungantur; atque hoc ita, vt prædictum fuerit, euenturum eſſe, nomine Dei exercituum in ſe recipientis confirmatur. [Vſquequo venient populi. Hebraicè, Vſque eo venient etiam populi & habitatores vrbium multarum.] Eatenus, inquit Deus, hæc felicitas atque reſtitutio pertinebit, vt non ſolum Ieroſolymitanorum religionis inuidia extingatur, ſed communi multorum conſilio & ſtudio probata & inita ratio vnusque veri Dei notitia, cultus atque obſeruatio & ſapientiæ & ſalutis veræ petendæ cauſa publicè ſuſcipiatur. Communis autem multorum ſententiã, propenſa voluntas ſtudioſeque incenſum mutuæ exhortationis atque incitationis inductione oſtenditur. [vnus ad alterum.] Bonum manifeſtum exploratumque eſſe oportet, quod tanto ſtudio & conſiliorum cõmunicatione expetatur. [dicentes, Eamus, & deprecemur faciem Domini.] Idem hac oratione quod latinis gratiam quærere atque inire ſignificari iam docuimus: idque ad aliam impetrandam rem vt viam quandam muniri oſtendimus. Ea autem alia cauſa hic ſtatim ſubiungitur. [Et queramus Dominum exercituum.] Religionis veræ tum ratio plena, tum finis ipſe hac oratione continetur. Finis eſt veri Dei miſericordiſſimi & potentiſſimi propriæ ſalutis cauſa inuentio; cuius petendi initium fides (Accedent enim ad Deum credere oportet, quod ſit, & quod inquirentibus ſe remunerator ſit) via autem eſt pœnitentia, in qua turpitudinis vitatio & honeſti expetito ſtudioſeque eſt. hanc viam quiſquis munierit, faciem Domini deprecari ſibi, idemque Dominum exercituum quærere dicetur, quem tandem inueniet. Atqui apoſtolorum huiusmodi exemplis plenæ ſunt. [Vadam etiam ego.] Inductio eſt cello quij eorum, qui cõmunicatione conſiliorum ad veram pietatem atque ad Chriſtianam religionem ſuſcipiendam ſeſe mutuo hortantur. namque is qui verba alijs de ea re facit, ſuum etiam conſilium ſtudioſeque proſectur. oportet namque primum ad virtutis excitantis viri exemplum eſſe. Igitur ſacra religio & pietas cuiuſmodi tandem gentium iudicia habitura eſſet, hoc verſu pronuntiat.

Et venient populi multi & gentes robuste ad querendum Dominum exercituum in Ieruſalem, & deprecandam faciem Domini.

CHRISTIANÆ pietatis propagandæ ſeries & continuatio vtroque verſu indiſta eſt. namque quorundam ſe mutuo excitantium iudicium & ſtudioſum ciuitates ipſe, ciuitates populi frequentes, populos verò gentes fortes & regna ipſa ſecuta ſunt. Atque illud ad hunc aliaque ex diuinis libris loca explicanda mente comprehenſum cogitatione percurrere operæpretium eſt. Iudaicæ religionis rationem à Chriſtiana non diſſentire, ſed tantum diſtare modo, quantum à perfectâ abſolutaque natura eadem res nondum perfectâ diſtat. namque gentiliū ſuperſtitioſum genera omnia, & quæ poſt excitatæ ſunt hæreticorum vel ſectariorum ſententiæ, cuiuſmodi Iſmaelitarum inſtitutum eſt, ea vel quod obſcuriſſimas & vanas atque ſtultas de Deo opiniones habeant, vel quod de hominum ſalute, illiusque pontificis

pontifice & procuratore auctoreque Christo vel falsa vel minus digna pronuntiét, omnino cum veritate ipsa pugnando, non minus, quam à luce tenebrę absunt, sicut scriptum est: *Omne quod non est ex fide, peccatum est.* At verò Iudæorum vera & sincera antiquaque doctrina sacris veteris instrumenti contenta libris nostrę veritati tam proxima, quam vmbra corpori, est; tamque consentiens, quam figura & imago rei illius, ad cuius exemplar ab optimo artifice est depicta. Omnia enim in figura contingebant illis. Scripta sunt autem propter nos, in quos fines seculorum peruenerunt. Christianus verus & simplex, Iudæus verus perfectusque, hoc est, Dei laudator & cultor integer est, & qui diuinorum promissorum virtutis compos est, is verè Israëlita, in quo dolus non sit, appellatur. Huius tamè rei copiosam disputationem aliàs, Deo annuente, suscepturi arguētum breuè nunc pro cōmentarij ratione proposuimus. Religio igitur & pietas, cuiusmodi tandem gentium iudicium & studium habitura esset, his verbis pronuntiatum & confirmatum est: quales verò gentium animos & voluntates in se Iudæi ipsi, qui verè Deum cognoscentes, purè sanctęque colerent, experturi essent, illo etiam declaratur.

Hæc dicit Dominus exercituum, In diebus illis, in quibus apprehendent decem homines ex omnibus linguis gentium, & apprehendent simbriam viri Iudæi, dicentes, Ibiimus vobiscum: audivimus enim quoniam Deus vobiscum est.

RESTITUTIONEM illã futurã salutis præludiũ atq. apparatus Vates semper interpretatus est: quam salutẽ tum demum absolueudã expectari docet, cum paucorũ hominum Iudæorũ generis secundũ carnẽ, Christianorũ verò disciplinã secundũ operã & doctrinã magna gentiũ ex omnibus linguis copia veram religionem studiose suscipiet. Singulis autem Iudæis deni viri, qui vestem apprehendant, ascripti, magnam stipatorum manum arguunt; siquidem non plures quam decem vnus hominis ductoris vestẽ apprehendere possunt: possunt tamen apprehensores illi ab aliis etiam sibi adiunctis apprehendi. itaque hic certus numerus magni & incerti index est. [*Ibiimus vobiscum: audivimus enim Deum vobiscum esse.*] Antiquam & consuetam viam, patrumque instituta, quanquam erroribus omnia plena; nunquam tamen homines deserunt, nisi magnam illi, ad quam vocantur, disciplinã excellentiam præstantiamque rationum reliquarum inesse intellexerint: qualem in Christiana disciplina olim gentes cognouerunt, non modò Dei notitiam, sed virtutem etiam & efficientiam ijs, qui susciperent, communicantem. Quid verò illud sit, [*Deus vobiscum,*] vel ex aliis nostrorum commentariorum locis indicatum petere, vel longiorẽ tractatione exponendum expectare licet. Huius autem sententię illa D. Pauli prædicatio est: Non erubescio euangelium: virtus enim Dei est in salutẽ omni credenti Iudæo primum & Græco. Huius porò vaticinii cum multa exempla producere possimus, illud satis esse explicadũ causa duximus, quod D. Petrus, quamobrem à Cornelio vocatus esset, editum agnouit. A nudius quarta die vsque ad hanc horam; Cornelius inquit, orans eram hora nona in domo mea, & ecce vir stetit ante me in veste candida, & ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & elemosinã tuã commemoratã sunt in conspectu Dei. mitte ergo in Ioppẽ & accersẽ Simonem, qui cognominatur Petrus. hic hospitatur in domo Simonis Coriarij iuxta mare. Confestim ergo misi ad te, & tu bene fecisti veniendo. nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quęcunque tibi præcepta sunt à Domino, &c.

CAPVT NONVM.

NVS verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci requiei eius: quia Domini est oculus hominis, & omnium tribuum Israel.

ONVS verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci, requiei, &c.] Ex ijs etiam rebus, quibus Babylonienfes in restitutionis huius dubitationem adducti fuerant, illa non parum momenti habebat, hominum videlicet restitutorum exiguus admodum numerus

numerus cum regionis magnitudine, vel cum antiqua Israëlitarum frequentia, vel cum vatum de restitutione prædictionibus comparatus, quando angustissima fore vrbis illa, tot ciuibus capiendis, dicta fuerit. atque ideo ruptis muris longissimè dilatanda esse à vatis prædicetur. nunc verò cum tantum vel antiquæ multitudinis reliquiæ quædam, vel speratæ frequentię vix initia restituti illi videri possent, nisi per Vatem etiam eximeretur, hic non exiguus scriptulus residebat: quem tamè Zacharias diuino responso prorsus euellit, eam Ierosolymitanorum ciuium, eam Israëlitarum hominum frequentiam fore confirmans, vt antiquis regionis finibus non contentam ad vicinas & finitimas vrbes dilatari, atque inde colonijs eductis longè lateque diffundi ac propagari necesse sit. ex quo illud consequitur, vt diuini imperij sacręque religionis leges & iura non in illis, quibus quondam versabantur, regionis angustis, sed in omnibus terrarum gentiumque locis promulgata religiose colantur: id quod diuina virtute tantum per paucos eosque humillimos viros omni hominum tum potentia, tum sapientia etiam repugnante & obsistente atque inuita, imò victa efficiendum esse declaratur: namque ea diuini verbi vis & efficientia est; vt debitoribus ad sui administrationem delectis fortissima quęque demoliat & euertat. Atque vaticinijs huius argumentum & sententiam hæcenus exposuimus. nunc deinceps orationem ipsam exponamus: [*Onus verbi Domini.*] In Habbakuk commentarijs, quam vim hoc verbum *onus* habeat, satis expressisse videmur, cuius summa definitio illa fuit; vt *onus* sententiam latam in aliquem pronuntiatam tandemque impositam nullo conatu frangendam, nulloque pacto, quin perferatur, declinandam: Igitur sacrosancti Christi euangelij gentibus enuntiandi legem in omni Syria primum promulgandam iubendamque, atque deinde in alias orbis terrę regiones proferendam esse Vates huiusmodi oratione significat. [*Onus verbi Domini in terra Hadrach, & Damasci requiei eius.*] Translato oneris nomini aptum verbum adiunctum est, [*requies eius.*] Onus enim vel iumentorum dorso, vel hominum humeris impositum, qua ratione *onus* est, requiescere; siue, vt Hebraica proprietates habet, fini & componi videtur. Atque ita verbi diuini *onus* discipulos Ierosolymitanæ afflictionis occasione Damascum delatum à Damascenis acceptum est, quod neque oppugnantium ciuium impetu, neque Sauli Tarsensis conatibus, quo minus maiori cum celebritate impositum acceptumque sustineretur, abijci potuit. Quod verò latine, *sustinere onus*, dicimus, verbo ad eum, qui accipit, translato, hoc Hebraicè ad *onus* ipsum relato verbo, *quiescere onus*, dicitur. Cuius verò loci nomen *Hadrach* fuerit, cum semel in sacris libris legatur, compertum satis non est. nam quod auctores quidam Syriam Damasci nomine significari putent, inde effectum esse videtur, quod in antiquis Hebræorum disputationibus Iosæus quidam Damascenus Romas Kithi filius locum Damasci hoc nomine dictum celo & terra testibus iuratus affirmat. Verum cum ex sacris libris nihil de nomine ipso aperte aliàs dicatur, loci situm vel ratione conijcere, vel antiqua aliqua auctoritate indicare licebit. Atqui non vnum eundemque locum *Hadrach* & *Damascum*, à Vate appellari, & orationis ipsa series, & subiuncta explicatio docet. namque oratio illa, [*in terra Hadrach, & Damasci requiei eius.*] propositionem comparatione continere videtur, aliamque esse *Hadrach*, aliam *Damasci* terram indicat. Eius verò partitionis membra confirmatione ipsa deinceps exponuntur, amplificanda Damasci ratione primum, & deinde ad Syriam, Palestinam, Phœniciam sermone translato. Ex quibus rebus illud colligi posse videtur, *Hadrach* terram Palestinam & Phœnicie partem esse; *Damascum* verò Syriæ, vt aliàs docuimus, caput: cuius posterior in partitione, prior in expositione ratio explicata à Vate est; non inuenusta ordinis figura, vt: *Penè occupatam seditionibus* *Deleuit urbem Dacus & Ethiops,* *Hic classe formidatus ille,* *Misilibus maior sagittis.*

Atque huic expositioni Ionathas antiquus paraphrastes consentire valde videtur, dum sic vertit: *Verbum Domini in terra Australi, & Damascus conuertetur, vt sit paucorum domus diuinitatis eius.* Atque Damascena Syria Ierosolymis borealis est; Palestina verò orientalis: occidens autem est, maximè ex parte, quæ ad Gazam antiquissimam Palestinæ urbem pertinet; namque has regiones omnesque Palestinæ Phœnicieq. olim nomine

Leges disputationes nostras promissas in hos cōmēt. de onere.

Act. 7. & 9.

D. Ieron. de locis Hebr.

Ex cōmēt. Deuter. com. Cambi, Iarbi, Iosæi Hispanus.

Hor. carm. lib. 3.

nomine nuncupatae fuerunt, ad Israël filios. promissionis diuinae iure pertinere constat: quas cum Israël illi prisci nunquam possederint, nouis Israëlitis ex promissionum fide atque constantia habitandas fore consentaneum fuit. ex ijs autem, quae promissae, sed nondum priscis seculis obtentae fuerant, terris, Kinchorum, Kenesorum, Kadmonchorumque regiones fuere, quae terrae Hadrac, quam hic Vates appellat, ascribi videntur. Præter has autem regiones Christi imperium à mari vsque ad mare, à flumine vsque ad terminos orbis terrarum dilatandum esse accepimus. neque enim Israëlitarum modò, sed omnes omnium gentium nationes Deum conditorem patremque communem salutis auctorem tandem agnoscentes pietate & religione colendum suscepturae prædicantur. [Quia Dominus est oculus hominis, & omnium tribuum Israël. Hebraicè, Quia Dominus oculus Ade, &c.] Israëlitarum ab aliis nationibus nomine Adæ interdum distinguuntur. quanquam enim omnes homines Adam filij, vt sunt, sic etiam Adam nominentur; maximè cum ratio ad deteriore naturae statum refertur, in quem de pristino illo conuulsæ res hominum primorum parentum vitio & culpa peruenerant. quam rem Latini hominum plurali nomine explicant: tamen cum certorum Dei promissorum & pietatis veræ, atque purioris cuiusdam diuinarum rerum notitiæ ratio habetur, Israël nomen propriè appellatur, ad quem huiusmodi mysteria tenendi atque enuntiandi singulari beneficio primæ delatæ sunt, sicut scriptum est: Notas fecit vias suas Moyse, filiis Israël voluntates suas, &c. Cæteri verò mortales Adam dicuntur, ad quos tamen salutis rationem, quanquam scelerum vitio obscuratam & perturbatam, pertinere nomen ipsum Adam, cui restitutionis promissum factum fuerat, docet. Igitur non Israëlitarum modò tribus, quibus retentiora promissa apertioraque sunt, sed aliorum hominum nationes, euangelij nuntio audito, suaue illud ac leue veræ pietatis iugum subituras esse Vates præcinit: his enim quauis minus aperta explorataque salutis tunc esset, non tamè minus propria spes esse debuit: quæ olim Adæ horum parenti primo non minus certa, quam postea Israëlitisque tribubus & familiis facta est. nam si Iacob dictum fuit, Non vocaberis ultra Iacob, sed Israël erit nomen tuum: & appellauit eum Dominus Israël, dixitque ei: Ego Dominus omnipotens, cresce & multiplicare: gentes & populi nationum ex te erunt: reges de lumbis tuis egredientur, &c. Adam quoque similiter illud in sua posteritatisque suæ causa audiuit. Inimicitias ponam inter te & mulierem, & seminum, & semen illius: ipsum conteret caput tuum, &c. Ex quo factum est, vt Adam propriam filiorum salutem à Deo promissam expectari sibi non vno loco profiteretur: Posuit, inquit, mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain. Hanc itaque spem atque adeo attentam Adæ & Israëlitarum communis à Deoque promissæ salutis expectationem illa oratione significauit Vates, [Quia Dominus est oculus hominis, &c.] Sunt enim oculi præter aliorum: sensuum instrumenta, desiderij, spei, expectationisque indices non obscuri, vt illud apud nostros: Oculi mei semper ad Dominum: quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos. & apud externos:

Genes. 35.
Genes. 3.
Genes. 4.
Psalms.
Horat. lib. 4.
Oid. 5.

Curuo nec faciem litore dimonet.
Atque huius desiderij expectationisque euentum certum fore, propositione diuisioneque iam constituta, prædixerat. deinde & generis in varias formas partitione confirmat.

Emath quoque in terminis eius, & Tyrus, & Sidon: assumpserunt quippe sibi sapientiam valde. Hebraicè, Etiam Emath terminabitur in illa: Tyrus & Sidon, quod sapientiam valde.

ILLUD significat oratio, nullam humanam potentiam, sapientiam, calliditatem, nullam denique opum vim tantam fore, quæ euangelij virtuti & auctoritati obistere valeat. Meminit autem Emath, quod in Syria regione potentissima celeberrimaque fuerat. quamobrem Emath magna ab Amose est cognominata: deinde Tyrus & Sidonis antiquissimarum & munitissimarum Phœnicie vrbum, communibusque totius orbis terræ emporij, ad se conferuandum prospicientia, atque opum comparatarum magnitudine nulla aliam vrbe vrbs comparari potuit, eam & situs natura & operum structura ad defensionem, & propugnationem, tum congesti autem & vnguenti maxima vis fuisse dicitur. atque hæc humanæ ad stabiliendas res prouidentia ratio summa sapientia vulgo prædicari, Deo autem stultitiæ nomine notari solet: etiam in quibus Ierosolymitanæ illius futuræ

Amos. 6.

futuræ ciuitatis terminus Emath cognomèto magnam, attinget, imò continebit: neque propterea Tyrus & Sidon imperium effugiet, quod sibi in situ orbis deligendo & opere ædificando opibus ac diuitiis ad quamcunque grauem rem agendam ferendamque comparatis singularem sibi præ aliis ciuitatibus sapientiam arrogent. [Quod sapientiam valde.] In agendarum & stabiliendarum rerum prospicientia, sapientia & sapere verbum eleganter vsurpatur. cuius illud com modissimum exemplum est: Ecce populus Israël multus & fortior nobis est, venite sapienter opprimamus eum, &c. Hebraicè est, venite & sapientes fiamus aduersus eum. Huiusmodi autem sapientiæ laudem pro sua vindicare cogitabat Tyri Sidonisque ciuitas locorum natura opereque munitissimorum, maximè marum etiam pecuniarum publicè priuatèque comparata facultate.

Exod. 1.

Et edificauit Tyrus munitiorem suam, & coaceruauit argentum quasi humum, & aurum vt lutum platearum.

QUANTAE olim Tyri & Sidonis diuitiæ, quantaque opes fuerint, Ieremias, Ezechiel alique Vates apertè indicant, à quibus loci situs, munitio, molesque describitur, quibus gens illa religionis vel superstitionis reipublicæque suæ statum retinere tuerique cogitabat: quem tamen antequam euangelium orbi denuntiaretur, amisit, semel à Nabuchodonosore ante Zachariæ Vatis tempora, iterumque ab Alexandro certis post annis capta & diruta, ita vt non modò euangelio annuntiando, verbi que Dei atque Christiani nominis gloriæ amplificandæ obistere non potuit, sed suo casu cæteris etiam vicinis vrribus, quamuis magnis, ad diuinorum dictorum expectandos exitus exemplo fuit grauissimum. [Et coaceruauit argentum vt puluerem.] Variis & multiplicibus atque frequentibus mercatorum omnium negotiationibus aurum argentumque sibi comparauerat Tyrus, quod omnes vndique cum mercibus atque oneribus commeari solere auctor est Ieremias. Asportabatur autem ex Hispania maxima argenti copia Carthaginè in Africam, inde verò ad Tyrum Carthaginensium matrem mercium causa vehabatur; aurum verò ab vsque orientali India & terra omni Hauila, atque ab aliis pluribus, vbicunque effoderetur locis, eò conferri solitum apud vates legitur. At verò tantam consiliorum, rerum atque opum Tyrum ab euangelici imperij virtute defendere non posse ait, quam ante euangelij tempus expugnatam & dirutam diuinæ potentia & sapientiæ magnitudinem agnoscere & confiteri necesse sit.

Ecce Dominus possidebit eam, & percutiet in mari fortitudinem eius, & hæc igni deuorabitur.

Duos diuerso tempore expectandos Tyri exitus vaticinium hoc continet, prior ad euangelij etatem, posterior ad futura paulo post sub Alexandro tempora spectat: atque prioris posterioris signum futurum esse dicitur: namque gentem ipsam Tyriam sub Christiani nominis ditionem subiugandam tandem esse prædicit Vates: ante tamen, quam hoc eueniat, vrbe incendio dirutioneque vastadam esse ait. Quæ res ab Ezechiele etiã prædicta, per Alexandrum Macedonem gesta, à Iosepho Hebreo, Curtio, Plutarcho, aliisque scriptoribus narratur. [Et Dominus possidebit eam.] Ciuitatè ipsam tandem sibi vindicaturus est Dominus, de vrbe verò, quæ muros & aedificia continet, subigit, [Percutiet in mari fortitudinem eius.] Ad situs indicationem alludit oratio, namque Tyrus maritimè oppidum nunc, in insula quondam fuit septingentis passibus à continenti diuisa, mari præalto, vt ex Iosepho, Ieremias & Ezechielis obseruauimus lectione: sed Alexandri oppugnatis operibus continenti coniuncta est, olim portu clarissimis vrbus gentis Lepti, Vtica & Carthaginè, Gadibusque in Oceano conditis olim Sarran nuncupata: Gellius testatur: quod nomen Hebreo plane conuenit, sicut ac: eius autem vrbes excisæ populorum, Carthaginem, Vticam & Leptin, atque adeo Gades in colonias nigraisse, verò simillimè est. Sunt qui Venetos originem hinc habere tradant: quos omnes tandem Christianæ pietatis cultores extitisse, manifestum est. Atque vrbe ipsam expugnatam excisamque iuxta Vatum oracula fuisse, illius verò populum Christiani miraculis cognitis doctrinam non difficulter suscipiturum fore Christus apud Mattheum docebat, huius autem vrbes prædicti excidij que tum magno vicinis vrribus diuinarum de ipsis prædictionum veritatis, & expectationis exemplo Iosephus Vates ait.

Ios. 23.
Plin. lib. 9.
Iosue 19.
Gell. lib. 9.

Matth. 22.

BB Et videbit

Et videbit Ascalon & timebit: & Gaza, & dolebit nimis: & Accaron, quoniam confusa est spes eius: & peribit rex de Gaza, & Ascalon non habitabitur.

Iosue 13. Ierem. 25. Amos 4. Iudic. 14. Hebraici auctores in statu de lumine. Ioseph. lib. 5. e. 3. Genes. 10.

Genes. 10.

OMNES hæc ciuitates, quæ quondam Israëlitis religionis æmulatione & inuidia infensissimæ fuerant, victæ tandem & excisæ diuino cõsilio periturae esse dicuntur; eadem verò atque Tyri Sidonisq. casu sibi vt prædictæ etiam calamitates accidat, magno metu expectare cogentur, tandemq. suarum rerum occasum expertæ lugebunt. Ascalon autè vt antiquissima, ita prima in Palæstina vrbibus censetur à Ierosolymis septingentis & viginti stadiis distans, quæ Israëlitis olim à Samsonis ætate non leue negotium faciebat. Hanc superiori Idumææ Hebræi scriptores cum Iosepho ascribunt, regiam etiam urbem fuisse Ascalonitarum regum cognomentum indicat. Gaza etiam regia & opulentissima Palæstinae vrbis atque regionis à meridie terminus auctore Moïse de qua plura in Amos commentariis diximus. Tertia verò Accaron insignis regionis illius ciuitas fuit: quam ingenti tum dolore, tum metu & Tyri casu afficiendam quoque Vates ait, quòd harum omnium vrbium res in Tyri præsidio latere putarentur, quæ prima in illis prouinciis & celeberrima fuerat, cæterisque vrbibus, & ob magnitudinis opumq. præstantiam, & ob generis affinitatem, vt princeps obseruata, sicut scriptum est: Chanaan autè genuit Sidonem primogenitum suum, & Hethæum, &c. Factique sunt termini Chanaan venientibus à Sidone Geraram vsque ad Gazam, &c. Hanc urbem tunc regiam fuisse Vates indicat, cuius regem periturum esse ait; Ascalonem profus desertam incultamq. fore; reliquas verò vrbes aduenis & peregrinis tenendas esse, ita vt illa antiquitatis & conseruati generis gloria, quam Palæstini sibi alere tenereq. visi sunt, abiicere tandè cogatur.

Et sedebit separator in Azoto: & disperdam superbiam Palæstinarum.

Separator, Hebraicum nomen MAMZER, idem, quod Latinum, spurius, significat: cuius quamuis certa mater, nullus certus ex lege pater indicati queat. Ex verborum autem, vnde deducitur, vi separatum confusum alienatumque significat, cuiusmodi confuso ac promiscuo populo Azotum habitandam fore Vates ait, ita vt illa tandem Palæstinorum generis & splendoris arrogantia (quo morbo plurimi homines laborant) fundamento, quo innitebatur, euerso corruat. deinde verò vanum illum & superstitiosum Deorum cultum, omnem sacrificiorum & epularum ritum, qui in falsorum numinum gratiam seruabatur, euangelij virtute abolendum profus esse Vates canit.

Et auferam sanguinem eius de ore eius, & abominationes eius de medio dextrarum eius: & relinquetur etiam ipse Deo nostro.

INTER fœdos ritus & mores, sanguinis esus numeratur, gentibus olim ex præceptis filiorum Noë prohibitus; qui tamen ad suæ superstitionis cultum cum aliis turpibus rebus additus fuit: quem superstitionis magis tollenda, quam rei ipsius damnandæ causa in Ierosolymitano concilio veterunt apostoli. Bibebant autè sanguinè cum lactè aut vino aliisue rebus in sacrificiis; qui ritus libatio dicebatur: carnes verò ipsas hostiarum comedentes Deorum epulas appellabatur. Atque huius loci explicationem satis illustrem Chaldaica paraphrasi vertenda afferre nobis videtur. [Et consummabo comedentes sanguinem, & abominationem ex eis, qui sunt inter illos, & addetur exercitus illorum & adueniet corpus, qui reliqui erunt in eis: addentur etiam ipsi ad populum Dei nostri.] Hæc Chaldaicè. [Relinquetur etiam ipse Deo nostro.] Palæstinorum reliquie, vt aliarum etiam gentium, ad Dei nostri cultum sese conuertent; neque suam factionem de cætero fouere & retinere defendereque studentes regem sibi, rempublicam, religionisque separatæ formam habebunt, sed ad vnam eandemq. ecclesiã, vt membrum aliquod ad corpus referentur. Hoc est, quod subiungitur.

Et erit quasi dux in Iuda, & Accaron quasi Jebusæus: Chaldaicè sic.

Et erunt in principibus domus Iuda, & Accaron implebitur domus recta in Ierusalem. Non regis cuiuspiam aut regni partes ager Palæstinus populus, maxime Gazensis, qui hætenus regis dignitatem obtinuerat, sed ducis cuiusdam, hoc est, vniuersalis ecclesiæ

habebit 13.

ecclesiæ partis, communi cum aliis consilio, studio, simili more; atque in Iudaica republica princeps quidam & dux millenarius, qui rex non sit, cenferi solet: Accaronis autem populus in ciuitatis societate communioneque manens, magno sese beneficio affectum agnosceret; perinde vt Iebuseus olim Ierosolymis cum Iuda & Benjamin conseruatus: quæ res olim futurorum seculorum imaginem quandam expresserat. Summa verò atque perpetua pax pro populo diuinitus exigenda confirmandaque nuntiatur, ab omni non modo belli metu, sed exactionis tributorum conditione aliena, quæ diuinæ tutelæ præsidio confirmanda sit.

Et circumdabo domum meam ex his, qui militant mihi euntes, & reuertentes, & non transibit super eos ultra exactor: quia nunc vidi in oculis meis.

OPTIMI principis protidentissimi que patriæ patris nomen ac munus præstiturum sese profiteretur Deus: cuius illa perpetua atque constans cura sit, ne quid detrimenti foris damniue respublica accipiat. Eam verò felicitatem non modo bellorum depulsione, sed vestigalium & tributorum conferendorum sine allato constat, satis bene reipublicæ princeps consulit; qui necessarij belli molestias & miserias tributum conditionibus non nimium iniquis lenit, sed optimè atque saluberrimè prospicit: qui populum non à bellis modò, sed à tributis omnibus vindicat. Talem sese principem patremque præbiturum Deus pollicitus est, qui deuotè & pacatis hostibus omnibus, pace vbiq. parta; tranquillitatem & securitatem omnis metus omnisque damni expertem populo suo præstaret: quem maioris familiaritatis causa domum suam vocat, patrem sese ex relatiuorum ratione professus. Illud autem arcana huius loci sententiæ argumentum est: Hominum vita perpetuis bellis tum à diabolo acerrimo hoste, tum à propriis vitis infestatur; deinde & acerbissimis tributorum exactionibus à propria concupiscentia, quæ peccati regnum ac potius tyrannis est, vexatur ac perturbatur adeo, vt, nisi diuinam imploret expostaque misericordiam; infelix profecto lamentari debeat; sicut scriptum est: Infelix ego homo, quis me liberabit à corpore mortis huius? Huiusmodi pestiferum calamitosumque bellum studio, diligentia, cura ac labore multo at- tenuatum fortasse atque imminutum antiqua hominum ætas experiri potuit; profus verò extinctum desiderauit quidem atque poposcit, nunquam tamen experta est, donec Christi virtute atque opera, victis hostibus, propulsatum tandem; summa pace & tranquillitate mutatum est, spiritu sancto in apostolos & discipulos misso: qui ex antiqua illa seruitute per filium liberati verè liberi euadentes in domo non vt serui, sed vt filij in æternum manserunt, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. Atque huiusmodi in ecclesiã, ecclesiæque sanctissimis membris (quales apostoli discipuli que illi fuerunt) verè & absoluta libertatis exemplum, antiquorum temporum sancti vates, reges & patriarchæ, longo interuallo præscientes, & sibi optabant, & atati nostræ auræ noui testamenti edendum summa cum gratulatione prædicebatur.

Latabuntur & exultabunt coram te, sicut qui letantur in messe multa: sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum enim oneris eius, & virgam humeris eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. Huius exempli expectationem verè piis atque probatis discipulis cultoribusque suis Christus ipse dabat. Venite, inquit, ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos: tollite iugum meum super vos, & discite à me, qua mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris. Hanc verò salutis, pacis, & tranquillitatis rationem non imputatione aut cogitatione adscriptioneque, sed re ipsa, atque certâ diuinæque virtute definiendam esse, innumerabilibus diuinorum librorum testimoniis accepimus: cuius quòd tempestate nostra rarius exemplum constet, obscura & difficilis explicatio habetur; atque ab aliis, qui meliores in religione partes tuentur, nondum pro dignitate rei exposita, ab aliis ad impurationis antiquæ similitudinè reuocata tractatur: sed hi tamè posteriores tam longè à veritate & virtute Christi absunt, quantum à noui testamenti & legis perfectione veteris legis, quæ nihil ad perfectum adduxit, infirmitas aberat. Christus enim non reputat homines iustos, sed verè iustificat in sanctitate, iustitia & veritate: ita vt nihil damnationis sit iis, qui verè in Christo sunt, qui non

B B 2 secun-

Rom. 8. secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo liberavit me, ait Paulus, à lege peccati & mortis. nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem; Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impletur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, &c. Verum enim uero longior & plenior de hoc summo & constanti Dei erga ecclesiam suam beneficio expectanda nobis disputatio est, in qua ventus hæc subtilius etiam limata magnum piis hominibus ad salutem propriam studiosius etiam perentiam momentum afferat, nullumque vel dubitationi, vel expostionem relinquat locum. Quod vt fiat, contento studio assiduisque precationibus, ex Deo omnis sapientiæ & copiosissimo, & purissimo fonte peti impetrariq; oportuerit: qui se sua domus propugnatorum atque defensorum fore apud hunc Vatem pollicetur. Sed quoniam promissionis Latine sententia obscurior paulo; ob linguæ inopiam, est ad verbum ex Hebræo reddita & explicatis verbis dilucidior fiet. [Et castrametabor domui mee: à militia, à transeunte, & à redeunte: & non transibit super eos vltra exactor.] Sese populo suo propugnaculum & presidium tutissimum fore ait, ita vt militiæ & belli molestis liberato, in summa pace & tranquillitate agere liceat, nullis denique noxarum, rerum, nuntius, nullis belli denuntiationibus perturbando, nulla exactoris importunitate vexando, omnis autem huius efficiendæ rei ratio diuina planè fore primo verbo indicatur. [Castrametabor.] Hebraica vox H H A N I T H I, ad suos fontes reuocata stationem, castrametationem, mansionem, misericordiam, domum gratiamque significat. Quibus obseruationibus illud efficitur, vt hanc propugnationem ac defensionem Dei in ecclesia manentis misericordiæ dono & gratia definire oporteat. nam neque tanta res præstari humanis viribus potuit, neque vt à Deo præstita fuerit, vlla hominū virtute, sed diuina misericordia & gratia effectū est; Deum enim familiarem tutorem, defensorem, atque adeo patrem sibi promereri quis mortalium potuit, nisi sese vltro ipse pollicitus præbuisse, sicut scriptum est: Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri Dei: non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suam, saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti: quem effudit super nos per Iesum Christum Dominum nostrum, vt iustificari gratia ipsius, hæredes sumus secundum spem vitæ æternæ. Huius verò tanti tamque admirandi beneficii hominibus conferendi auctorem & ministrum futurum Ierosolymæ ciuitati certis cognoscendum notis indicaturus Vates, sibi ipsi spectandum in visione illa ostensum affirmat. id quod exclamatione pronuntiat primum, deinde præconio gratulationeque magna expectationis mouendæ causâ prosequitur. [Quia nunc vidi in oculis meis.] Hemistichium hoc admirantis Vatis orationem continet, in qua eius, quæ subiungitur, adhortationis atque indicationis certum testimonium est: ait enim sese oculis propriis mentis eam expectandi seruatoris pompam maximis notis illustrem, quam describendo indicare parat, vidisse atque obseruasse: seque eius rei præconem præbet studiosissimum.

Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem: ecce rex tuus veniet tibi iustus, & saluator: ipse pauper & ascendens super asinum, & super pullum filium asine.

OPTATISSIMUM atque iucundissimum nuntium afferre se docet Vates iis, quos vel audiendo solum lætari & exultare iubet, ob maximæ & felicissimæ rei expectatione: quæ sperandæ salutis vltimum atque certissimum argumentum fuerat. hæc enim cæteris Babylonensium aliorumque exulum Iudæorum argumentis abundè satisfaciens Vates, illam Ierosolymitanam restitutionem certam esse confirmauerat, quæque consecutura esset felicitas, ostenderat. Huius verò tanti diuini beneficii ministrum & auctorem ab alijs vatribus prædictum, atque genti ipsi desiderandum nondum indicauerat, quem regem ex Davidis familia optimum & fortissimum fore, publicè decantatum fuerat. Huius igitur magni regis certam expectationem illi, templi secundi seculi propriam esse, aduentum etiam certis insignibus & notis obseruandum commonstrat: virtutem autem atque efficientiam illustribus adiunctis indicat, [Iustus & Saluator.] Constat autem oratio omnis descriptionibus & notis: namque ad definitiuum statum pertinet, atque iudicandi partem eam spectat, quæ rerum naturam, quæ qualis quæque sit, tractandam sibi

sibi vendicat. cuius multa in factis libris, maxime autem in prouerbis exempla sunt: sed ad rei magnitudinem tum indicandam, tum confirmandam atque commendandam sermo exhortationibus, expolitionibus, amplificationibus, exclamationibus, aliisque oportunitis figurarum generibus exornatur, in quibus illa vox, Ecce, certam imprimis admirandamque rem, & præter comunem modum consuetudinemque expectandam indicat, vt: Ecce virgo concipiet & pariet filium. Ecce pono in Sion lapidem, &c. Appellatur autem Sionis & Ierusalem nomina, quod sermo fiat de rege expectando ex familia David, cuius propria domus regio cognomento illustis Sion, regni autem ciuitas Ierusalem fuerat. Vtriusque verò rei instar hic, quem indicare parat, habiturus erat, vt genus à Sionis Davidisque familia duceret, & regni sedem in Ierusalem non tam terrestri illa & angusta, quam illius filia atque omnis felicitatis & dignitatis hærede collocaret. neque enim mysterio caret, quod non Sion & Ierusalem, sed Sionis Ierusalemque filia appellata sit; neque aliam Sion & Ierusalem filiam, quam catholicam Christi ecclesiam cognoscimus, quæ Synagogæ matris iam olim sepultæ pietatis & diuinorum beneficiorum accipiendi facultatis hæres vnica est. Huic autem rex suus venturus nuntiat, non alienigena, non hostis, cui vi vel dolo, sed proprius & legitimus atque vnicus, cui diuino iure regnum deferendum sit: is denique rex, quem suum agnoscere illa solum debeat, neque verò sua ipsius filia Ierusalem opera & suffragio constitutus, neque euocatus aut restitutus, neque suarum opum & facultatum impensis instructus, neque magnis sumptibus inducis excipiendus, sed à Deo vnctus & constitutus vltro ipse, omnibus, quæ diuinum regem deceant, virtutibus instructissimus, populoque suo imprimis felicissimus & vtilissimus venturus esse dicitur. [veniet tibi.] Tantum namque regem, nisi vltro venientem experieris, optare quidem tibi desiderareque poteris, constituere verò atque adducere nullis humanis artibus aut opibus valebas. atque adeo hac orationis figura diuinitus mittendū esse regem illum significauit, quibus verò ad rem gerendam, quantisque virtutibus instructum experiri liceat, ex efficientiæ notationibus docemur. [Iustus & saluator.] Duas cõprimis optimi principis artes proprias duplexque studium constare oportet; alterum in iis, quibus præest, regedis, gubernandis; alterum verò fisdem ab omni externa iniuria atque incommoditate defendendis declaratur. nam publicatum rerum salutem vtraque hac parte petitur: perniciis verò & interitus vtriusuis defectu afferitur. Prior autem & antiquior gubernandi & regedi populi ratio principi bono est. namque & huius proprius per ætuisque esse debet vsus; illius verò alterius, hoc est defendendi & seruandi tantum in afflictis rebus oportunus est; cum videlicet populus malum ex hoste vel sustinet, vel metuit. maxima autem ad vtramque rem virtute præditum regem hunc describit Vates; Iustum, qui diuina illa sua iustitia cultores suos iustificare atque sanctissimis moribus & legibus in cordibus inscriptis gubernare & regere possit; Saluatorem verò, qui de infernæ seruitutis iugo & potestate tenebrarum liberatos defendat & tueatur, sed iustitiæ cognomentum seruatori præpositum est ob eam, quam annotauimus, rem, & quod ipse rex iustitiæ suæ exemplum perpetuum prius quam fortitudinis etiam editurus erat. namque se iustum omni vitæ actione, omni gerenda re præbuit, victorem verò fortissimum & potentissimum in illo cum morte atque diabolo conflictu, & in illo clarissimo resurrectionis triumpho exhibuit. Hoc autem fuerat eius colloquij argumentum, quod cum illo à Mose & Helia factum grauisissimi testes obseruarunt. De excessu, inquit, quem completurus erat in Ierusalem, quem excessum D. Lucas hoc est, expeditionem vocat. Antea enim quis scire posset aut regis huius fortitudinem noscere; cum primum spectandus excipiendusque hominibus oblatum est: tanta humilitatis & lenitatis, mansuetudinis paupertatisque specie, vt quancumque vatribus descriptum & indicatum, non tamen discipuli sui vaticinio planè conferre agnoscereque valuerint? Quis enim humanæ potentia & facultatis atque amplitudinis rationibus assuetus, quibus maxima res obiri, genitæ atque conseruari creduntur, tanta de homine paupere; humillimo & lenissimo cogitare potuisset, nisi diuino oraculo fuisset admonitus? [Et ipse pauper & ascendens super asinum, & super pullum filium asine. Et ipse.] notationem & asseuerationem habet hæc indicatio, quod cum promissis & descriptis virtutibus hæc etiam consentiant, quæ dissentire humana sapientia putat. Illud enim vehementer pugnare videtur, Iustum & saluatorem esse, & pauperem & humillimum, ab omni fastu & ambitione alienum. At verò ipse idem, qui iustus & saluator à Vate dictus

dictus est, pauper Hebraicè, G H A N I pauperem humilemque significat. Propositam verò rem ex hoc loco, qui à destinatis dicitur, confirmat Vates, hoc est, ex apparatu & pompa, qua sese suis excipiendum exhibiturus erat. [Super asinum.] quod animal ut semper bello & pugnis ineptum, sic etiam illis temporibus principibus & summis viris ad vendendum etiam ignobile & humillimum haberetur, tantoque magis, quanto viribus & robore minus valeret: nam insidere asino, ignobile & humile putatur, pullo autem asine infirmiori etiam, multo humilius & ignavius ducitur. [Pullo filium asine,] qui propter ætatis infirmitatem nondum matrem sequi desierit: sic vitulus filius vaccæ Hebraicè eadem significatione dicitur, atque hoc fastu, hac pompa Christum regem Ierolymam ingressum euangelistæ testantur, non qui equo vectus ferocem metuendumque, sed qui 10 asello siue pullo inidens cæteræ turbæ eminentior conspicuum agnosendumque sese exhiberet: suamque agenda gerendaque rei rationem non humanis modis, sed diuinis arcanisque virtutibus definiendam esse, vel ipso spectaculo doceret, magnâ pauperiem, magnam humanarum opum cõtemptionem & despicientiam professus, suisque vtilem, nulla verò re grauem difficilemque ostendens, neque verò mirandū Iudæis illo seculo 15 corruptis moribus & regni regisque rationem humanæ amplitudinis modo definientibus hoc spectaculo atque certo vaticinij signo Christum regem suum profus agnitū, acceptum non fuisse, quando neque à discipulis propriis ante illius glorificationem huius signi certa ratio perspecta fuerit, sicut scriptum est: Hæc non cognouerunt discipuli eius 20 primum, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo: & hæc fecerunt ei, tunc, inquit, cum pugne, victoriæ, prædæ, triumphi, regni denique administrandi ratio omnis, cum illa humilitate & paupertate maxime conueniēs, aperta illis fuit: quæ tamen propter seculi & morum vitium, & diuinæ virtutis ignorantiam Christianis etiam principibus non minus fortasse ad imitandum obscuro exemplo est, quàm Iudæis olim ad credendum fuerat. In causa est, quòd nullam magnam & præclaram, aut cum hostibus, aut cum ciuibus sine magnis pecuniis, opibus, & sine maximo 25 hominum, equorum curruumque strepitu geri posse communis hominum sententia sit: cum tamen contra maximas, maximeque admirandas res non his humanis impedimentis, sed diuino consilio, virtute atque efficientia constare, & maximorum olim virorum exempla docuerint, & rex hic, de quo sermo est, inuisibilibus & visibilibus hostibus deuictis, & pace vbiq; parta confirmaturus esse prædictus fuerit, tandemque re præclarissime gesta confirmauerit.

Et disperdam quadrigam ex Ephraim, & equum de Ierusalem, & dissipabitur arcus belli.

VTRIVSQUE populi Israëlitarum & Iudæorum olim dissidentium animi ad pacem per Christum conuertendi esse prædicuntur: cuius rei argumentū à destinatis colligitur, namque apparatus bellici omnis armorumque sublatio bellorum finem pacisque 35 vsum indicat, ut illud: Et cõstabunt gladios suos in vomeres, & lances suas in falces, &c. Res autē ipsa, ex qua translatio sumitur, aptissime descripta est, namque Ephraim, quòd spatiosa & campestris magis loca teneret, curribus uti commodius poterat. Ierolyma 40 verò, quòd montoso & asperiori solo sita esset, equis tantum utebatur, atque ita in Israëlitarum regum historiis siueque curruum mentio est, ut: Tolle currum, & mitte in occursum eorum, &c. Sunt autem utraque res, & currus & equi, ad gerenda bella iudicio hominum commendatissime. Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini 45 sperabimus. Arcus etiam, qui illis temporibus in missili armorum genere præstabat, pro omnibus telis armisque ponitur: arcus belli à venationis arcu non re fortasse, sed vtu distinguitur, venari feras non belli, sed pacis exercitatio est: qua & corporis valetudini, si quis oportune fuerit usus, cõsultur. Causam autem, quam obrem arma huius regis virtute atque præcepto abiicienda sunt, Vates exponit, quòd publicæ pacis auctor & conciliator non solum illis duobus olim dissidentibus regnis, sed omnibus etiam aliis, quibus inimicis, gentibus & nationibus futurus ille sit.

Et loquetur pacem gentibus, & potestas eius erit à mari vsque ad mare, & a fluminibus vsque ad fines terræ.

NON bello indicendo, sed vera, pia, æternaque animorum pace nuntianda, hoc est, euangelio

euangelio (quod diuinæ salutis nuntium est) prædicando omnes orbis nationes sub Christiani nominis imperiū ditionemque subiugandas Vates hic cum sacro psalmorū auctore Psal. 71. concinuit. Et dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Cuiusmodi verò Christi futura dominatio esset, nimirum iustissima, innocen- 5 tissima atque æquissima, lenis & ad ferendum suauiissima, ad publicam vtilitatem omnino confirmata, ipso etiam verbo manifestè declaratur. Est enim verbū *Massal*, quod præesse, comparare, exemplis & parabolis docere, gubernare fouereque significat, cuius ratio planè duobus exemplis solis & lunæ perspicitur, quæ à Deo in firmamento constituta esse hoc verbo dicitur, alter ut diei, alter ut nocti præesset. Terrarum verò omnium 10 quatuor partibus distinctus orbis duorum marium & fluminis atque termini nominibus est descriptus, atque descriptionis initium à proximo & notissimo termino sumptū est, videlicet à meridionali Oceano, quod in orbis situ dextrum latus obtinet, indicantiq; primum sese offert, nam si ortum spectes, quæ prima lucis & motus diurni regio est, indicemque vtriusque manus extendas, meridianum mare dextra, læua verò septentrionale 15 indicabis. deinde verò si extentis brachiis à dextra in læuam, quæ naturalis motus ratio est, mouearis, dexteræ orientalis plaga, sinistra verò occidua occurrit, atque adeo hæc ratio perpetua in sacra geographia est, ut dexteræ & sinistra nominibus meridiæ & septentrionem definire conueniat, ut Hoba, quæ est ad dexteram Damasci, quam septentrionalem Chaldaus paraphrastes interpretatur. Constat autem, ex hoc aliisque sacrorum li- 20 brorum locis terram, ut à meridie, sic à septentrione mari cingi, & orbem vtrinque secundum longitudinem navigatione lustrari posse, quod & nostro seculo nostrisque hominibus ab altera parte iam est exploratum; altera verò tentatum, incerto tamen (ut ex Anglis accepimus) euentu, propter nimiam frigoris importunitatem. Atque ab oriente terminus certus à Vate in flumine constitutus est; ab occasu verò nullus certus est finis præscriptus, quòd multa magnaque terrarum pars occidui oceani navigatione petenda atq; 25 exploranda superesse significaretur. Quod verò flumen hoc loco indicet Vates, facile cognitu est, esse ex quatuor illis illustrissimi fluij capitibus, quæ sacra geographia indicat: vnum, quod ad orientalem plagam præter vnum penitissime pertineat, id autem Phison: ex aquarum copia cursusque longitudine dictum, idemque omnium primum & celeberrimum, quod circuit omnem terram Hauilath, vbi nascitur aurum, &c. Christi- 30 stianæ itaque religionis ditio orbis terrarum terminis à vatibus est definita. Atque gætes quidem, quibus nulla antea lex, nulla salutis promissa aperta erant, pace enuntiata ab illo caliginoso ignoracionis errore deductas ad sacræ ciuitatis communicationem admit- tendas diuini consilij oraculis decretum est. Iudæos verò Israëlitasque, ex pacti & conuentus antiqui renouatione mirabili, ab illa veteris legis durissima seruitute, vel ab illo potius carcere in veram piamque libertatem esse vindicandos.

Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinetos tuos de lacu in quo non est aqua.

HEBRAICA lectio verbum in prima persona *emissi* habet, & Chaldaica etiam paraphrasis *liberanti* interpretatur, ita ut redemptor siue liberator Deus ipse, diuinumque verbum sit, Israëlitarum verò synagoga ea sit, quæ secunda persona feminina appellatur. [Tu quoque,] cui quòd promissa, aperta atque testamenti sanguine confirmata, olim fuerant, 45 nunc etiam præstanda nouique testamenti sanguine renouanda prædicuntur, mysteriū magnum in hoc carmine significatum, breui commentatione indicabimus. Antiqui testamenti minister Moses, vbi diuinam legem iure rogatam atque per populum sanctam sacrosanctam promulgans huiusmodi ritu verbisque sacravit, Tulit Moses dimidiā 50 lumen fœderis legit audiente populo, qui dixerunt, Omnia, quæ locutus est Dominus, faciemus, & erimus obediētes. Hactenus rogatio sanctioque: nunc deinceps sacratio est: Ille verò sumprum sanguinem resperit in populum & ait, Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum super cunctis sermonibus his. Hæc olim acta fuerant, quæ, quoniam propter suam infirmitatem perfectos cultores præstare non 55 potuerunt, nouo exemplo diuinæ virtute atque efficientia pleno instaurari ac renouari oportuit, non vituli ad hominum virtutem stabilendam inutilis,

sed Christi agni immaculati efficacissimo ad eam rem præstandam sanguine, cuius ille antiquus sanguis non vim habens, sed imaginem exprimens expectationem fecerat, sicut scriptum est: Vnde nec primum quidem testamentum sine sanguine dedicatum est, &c. & paulo inferius. Et omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. necesse est ergo exemplaria quidem caelestium his mundari, ipsa autem caelestia melioribus hostiis, quàm istis, &c. hic verò sanguis testamenti est, quem hoc loco Vates indicat, Israëlitisque magis propriè propterea ascribit, quòd illius ratio ad Israëliticum populum primum ex pacti antiqui promissorumque conuentu pertineret, utpote quem sanguis ille vituli aspersus & legis cognitio atque sanctitas iam inde à prisca temporibus in huius noui testamenti expectationem adduxisset, sicut scriptum est: Qui sunt Israëlites, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, &c. Quam etiam rem ipse immaculatus agnus in sacrosancta illa sui sanguinis communicatione apertis verbis expones obseruauit. namque apostolos allocutus, qui Israëlites omnes erant, Israëlitarumque personam sustinebant, ait: Qui pro vobis & pro multis effundetur in remissionem peccatorum. pro vobis Israëlitis & pro multis gentibus, qui non ex Israël genere secundum carnem sunt. Hoc modo etiam Ioannes Israëlitas & gentes alias distinxit. Christus mortuus est pro peccatis nostris, & non pro nostris tantum, sed etiam pro totius mundi. In huiusmodi testamenti sanguine Israëlitas à seruitutis durissimæ & inutilis vinculis relaxandos liberandosque esse Deus pollicetur, ergastulis illis, in quibus olim omnes fuerant: nunc verò maximè illorum reliquæ sunt. namque ad plenam Israëlitarum liberationem hoc vaticiniū spectat. Appellatur autem illa Israëlitarum condicio lacus, in quo non est aqua. quæ descriptio cum omnibus illis temporibus aptè, sed cum his aptissimè collata conuenit, quando illa olim Israëlitarum seruitus parum utilis existimata sit, quippe quæ nihil ad perfectum adduxerit: nunc verò non inutilis modò, sed perniciosà etiam sit: accedente namque atque extante Christi luce, omnis illa rituum, ceremoniarum atque traditionum Iudaica umbra parum olim salubris obsolescens tandem pessilens esse cœpit, sicut scriptum est: Neque circuncisio, neque præputium aliquid valet. & alio loco: Si circuncidimini, à gratia excidistis. atque hæc res aptissima translatione à Vate explicata est. namque subterraneus lacus, in quo aqua vel non fuerit, vel esse desierit, tum humido, caliginoso crassoque aëre propter corruptas terræ exhalationes offunditur, tum maleficis & nocentibus serpentibus bestiarumque generibus abundat. omnis autem hæc descriptio ad antiquam Ægyptiacæ seruitutis imaginem refertur. neque enim hæc, in qua nunc Israëlites sunt, aut leuior, aut clementior, quàm illa est, de qua olim fuit scriptum: Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo seruorum, &c. adeo sibi sacra omnis scriptura ubique constans consonaque est. Atque hoc in loco Israëlites secundum carnem olim fuere, in quo, sed deteriore multo, ut diximus, ij etiam, qui illud nomen adhuc tulerunt, sunt: quibus diuinæ libertatis & salutis desiderium & expectationem Vates ipse ex diuino responso commouere studet.

Conuertimini ad munitionem vincti spei, hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi.

ISRAELITÆ in tantis miseriis hæctenus nulla propria, sed promissorum diuinorum virtute & efficientia conseruati [vincti spei] à Vate nominantur, quòd vna ea, qua iussu sunt, spe nixi, quamuis innumeris incommodis affecti sustententur. nam quanquam illis promissæ salutis obscura admodum cognitio maneat, certa tamen spes ex diuinorum oraculorum lectione & tractatione superest: quibus multo plura atque præstatiore, quàm dici possint, beneficia accipienda esse illa oratione Vates declarauit. [Hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi. Hebraicè, Etiam hodie annuntians duplex, &c.] Quanquam enim plura hodie in hoc responso iis, quæ superius dicta sunt, promissa beneficia accesserint, re ipsa tamen, cum præstanda fuerint, expectationem tuam longè multum superatura sunt. Neque enim oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quanta præparauit Deus diligentibus se. ea verò, quæ hodie annuntiatæ sunt, quanquam magna hæctenus fuerint, expositione tamen adhuc amplificantur. neque vero ita etiam dicendo amplificata, rem ipsam, cum exhibebitur, æquare possunt.

Quoniam

Quoniam extendi mihi fundam, quasi arcum, impleui Ephraim, & suscitabo filios tuos Sion super filios tuos Græcia, & ponam te, quasi gladium forium.

MAXIMARVM rerum, quæ à Deo per apostolos atque discipulos ad euangelium propagandum gerendæ erant, definitio quædam hæc est à iaculatorum ritu & more commodissime translata. constat enim oratio omnis Hebraicè allegoria, quæ perpetua translationem Latini dicunt. Est autem huiusmodi verborum vsus, Arcus imprimis, deinde extensio, sive, ut Latini dicunt, intentio, tum sagittarum præempta copia, atque tandè exercitatio ac iaculatio. igitur magnæ sibi curæ Israëlitarum salutem esse ostendit Deus, quòd eorum opera ad gentes in Christianâ ditione redigendâs ut cogitauerit. Rem autem illis modis gerendam esse docet, ut ex filiis Iuda & Israël quidam deligatur, quibus prouinciæ ex diuina auctoritate susceptæ magno studio obita optimo euentu administrantur. alij autem in ipsa Israëlitarum regione, hoc est, Ierosolymis maneat, qui veræ pietatis Christianæque veritatis causam constantissime defendant. Quisnam apostolorum gesta hic manifestè legendo non agnoscit? atque ex apostolis & discipulis quosdam ad Græcos, gentesque alias euangelij causa missos, quosdam verò cum Iacobo aliisque fratribus Ierosolymis & rem Christianâ strenuè agentes, & consiliis atque cõsultationibus de iis rationibus, quæ ad alias gentes, atque ad veritatē Christianâ aduersus improbos & oppugnâtes defendendam spectant, decernentes, quis in quâ, hæc non planè in hoc versu descripta cernit? hoc est, [Extendi Iudam quasi arcum, impleui Ephraim.] Impleri enim in sacris sermonibus cum ad iaculationem refertur, idem est, quod manum vel pharetrâ sagittis oportune promittendis instruere, ut in psalmo: Beatus vir, qui impleuit pharetram suam ex ipsis, & apud Terentium: Acuite sagittas, implete pharetras. sulcitare autem, commouere & iaculari est, ut: Suscitans suscitabis arcum tuum. [Filiis tuos Sion super filios tuos Græcia.] Apostrophe figura res absentes sub aspectum subiiciuntur. Sion autem & Græciam vtratumque partium Israëlitarum & gentium personas sustinere iam alias docuimus. [Et ponam te quasi gladium] Gladio cominus pugnatur, arcu eminus: vtriusque magna in conficiendo celeritas, maius tamen in gladio robur, atque ad sustinendum impetum plus virium est: ita maius negotium cum Iudæis euangelij iugo iungendis, quàm cum gentibus fore significatur. Sunt & aliæ elegantissimæ rationes, quamobrem his translationibus vsus Vates fuerit, hic consulo vobis prætermisissæ, atque aliàs, Deo annuente, explicandæ. Hæc igitur omnia non ad Iudæorum historias, sed ad Christi res gestas retulimus, cui illud propriè conuenit, Et dominabitur à mari usque ad mare, &c. Id quod nulli alij ex Iudæorum regibus aut ducibus conuenit, sed vni Christo Iesu, cuius admiranda virtus diuinæque natura euangelij enuntiandi efficientia perspicitur, cum paucorum hominum inermium atque humillimorum opera tantum Christiana religio in gentibus propagabitur, omni humana sapientia, fortitudine contentioneque deuicta. huius autem rei causam illam esse facile intelligetur, quòd

Et Dominus Deus super eos videbitur, & exibit, ut fulgur iaculum eius: & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine austri.

MANIFESTAM Dei virtutem in discipulis apostolisque Christi non solum miraculorum, sed vitæ & morum sanctitatis exëplo omni perspectâ exploratamque gentibus fore, inter quas lucentes, ut luminaria in cælo, in medio nationis præuæ & perueris, hoc versu Vates docuit. neque enim tanta tamque solida virtus sine præcipua quadam Dei ipsius præsentia constare posset. Itaque Deus ipse illis hominibus adesse, planè ei, qui rem rectè existimauerit, perspectum erit: quorum præter summam in se virtutem, maximam etiam in agendo vim & efficacitatem, atque in conficiendo celeritatē experiri licebit, non secus atque iaculi vim & velocitatem experimur, imò vehementius multo. namque exhibent iacula ut fulgur, quæ attendentium oculos splendore, cogitationem claritate, fugam vi sua rapiunt: quale iaculum, ut alios breuitatis causa omittam, Paulus fuit, vas à Deo electum dictus, ut poraret nomen suum coram gentibus & regibus & filiis Israël. Hæc autem de gentibus gentiumque potentia reportanda victoria diuinæ virtutis atque euangelij efficacitati ascribetur, quòd euangelium non priuata alicuius ministrorum ope, sed Dei, cuius omnes apostoli ministri sunt, consilio, præsidio atque voluntate nitatur. [Dominus Deus tuba canet.] Est autem tuba bellicum instrumentum ad pugnam ciendam comparatum: cuiusmodi & euangelij vsus est, quòd non ad pacem hominum componendam, sed

Psalm. 126.
Habba. 3.

Act. 9.

sed magis ad separationem, disunctionem atque ad bellum concitandum missum est, ut videlicet piis & bonis cum impiis & improbis nunquam conveniat. Putatis, inquit Christus, quod veni pacem mittere in terram: non, sed separationem, quantum verò sonitum, quamque efficacem esse oporteat, quem tuba non ex humana, sed diuino spiritu reddat: atque Deus ipse in tuba canet. Celeritatem verò atque vim in conficiendo maximam, eamque planè diuinam illa oratio significat, ut Latine legitur, [Et vadet in turbine austri.] Turbo namque sive tempestas, quæ Hebraicè ZACHARAH dicitur, vehementem & insuperabilem impetum demonstrat, ut: Ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas magna. Est autem austro ventus in tempestatibus præcipua vis, utpote Orionis & Hyadis humidis astris affinis, ut scriptum est: Qui facit Arcurum, & Orionem, & Hyadas, & interiora austru, quod si verbum ex verbo reddere placeat, sic Hebraica vertentur: [Et ibi in tempestatibus Theman.] est autem Theman & meridionalis ventus, & ciuitatis in terra Edom principis nomen. Edom verò gentium omnium ab Israele alichari personam sustinere etiã, ut Gracia, sepe iam docuimus, atq. hoc pacto locus hic præter superiorè expositionè istam etiã habet, ut gentium illa potentiam, amplitudinè, florentiã & celeberrimè diuini euãgelij vi ut turbinibus & tempestatibus quibusdã celesime iactandã, conuellendam ac dissipandam fore accipiamus, atque ita Theman duplex significatio constabit venti & visibis etiã, oratioq. ipsa omnis duplici modo, adiuo ad Deum, & passiuo ad Edom referendo explicabitur, idq. sine vlla sententiæ aut iactura aut perturbatione: cuiusmodi multas orationes apud vates esse, nonnullas indicãdo aliàs animaduertimus. Quis verò in hac euangelica pugna vtriusque partis, hoc est, proborum & diuinam virtutem agnoscentium disciplinamque accipientium, & improborum repugnantiumque futurus exitus esset, apertè satis subiunctis carminibus ostenditur.

Dominus exercituum proteget eos: & deuorabunt, & subiciant lapidibus fundæ: & bibentes inebriabuntur quasi à vino, & replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris.

MAXIMAM illam salutem & illustrem victoriã, quæ paucis & inermibus atq. humillimis, de multiplici fortissimoq. hominum exercitu afferenda erat, non humanis viribus aut consiliis, sed Dei præsidio atq. virtuti accepta referri docet, enim tam exiguus & humilis populus tantum impugnantium impetum sustinere vlla humana vel vis, vel arte posset. At [Dominus exercituum, potētissimus & fortissimus, proteget eos.] Hebraicè est verbum *Scutabitur super eos.* erit, inquit, illis clypeus ad defendendum, atque etiã virtus fortitudoq. magna ad vincendum, tanto robore augendis, ut hostes suos non secus atq. lapides in calcem coctos redigere detur. [Et deuorabunt, & subiciant lapidibus fundæ.] Ignea & efficacissima euangelij vis hac translatione indicatur, quæ tanta futura erat, ut piis & obedientibus præfidiũ, repugnantibus verò & cõtententibus exitiũ foret, sicut scriptum de vtraq. euangelij efficientia est: Verbum enim consummans & abbrevians in equitate: quia verbum abbreviatum faciet Dominus super terram. Hac autè sententia oportuna atque integra translatione à Vate pronuntiat: Hebraicè enim sunt verba, [Deuorabunt, & subiciant lapides fundæ.] Itaque lapidibus in nostra visione non septimo, sed tertio casu legimus. Est enim huiusmodi orationis sensus, Duros & euãgelio Christianæq. disciplinæ obfistentes perinde esse cõminuendos, atq. lapides durissimi, vilissimi tamè & ad fundã tantum idonei in ardente fornace in calcem rediguntur. in lapidum genere quidam preciosissimi, viles quidã sunt, ex his rursus, qui ad edificia murosq. fabricandos, vel figura, vel colore facere possunt, ad eam rem seliguntur, qui verò rotundiores durioresq. sunt, omnium vilissimi habiti vel iaculatoribus ad fundas reponuntur, vel ad coquendã calcem in fornaces conferuntur. Ex his namq. optimũ & candidissimũ calcis genus fit, nempe ex lapidibus duris & rotundioribus atque lauioribus: quales in fluuiis torrentibusq. esse solent. Atque hi proprie lapides fundæ, in sacro sermone dicuntur, ut apud Iob: In stipulam ei versi sunt lapides fundæ, reliqua sunt duo verba, [Deuorabunt, & subiciant.] quorum alterum ignis nomini adiungi solet, ut: Deuorabit eos ignis; alterum verò coctarum in fornace rerum, maximè autem lapidum, fragilitatè ostendit, namque Hebraicè CHABAS est, ex quo verbo nomen CHIBSAN fornaci est factum. Igitur euangelij hostes diuina virtute vt vilissimos durissimosq. lapides fornacis igne comburendos atque cõminuendos ab apostolis fore Vates prædixit, eorumq. deuictorum sanguinè bibendũ, hostili more, non vt crudelita-

crudelitatem, sed victoriæ magnitudinè hoc in loco interpretemur, neque enim armis, equis, curribusque, sed diuini verbi vi bellũ faciendũ esse superius audieramus, sed incepta semel in sacris sermonibus translatio perpetua verborum æconomia peruci solet, vt: Exultabunt sancti in gloria, iurabuntur in cubilibus suis, exultationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum. Ad faciendã vindictã in nationibus & in crepationes in populis, ad alligandos reges eorum in cõpedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, &c. Ad hunc modum hic victoria describitur, vt qui potiti fuerint, victorum à se sanguine epoto vt vino inebrientur, atque præeffusionis largitate omnes rubeant vestibibus manibusque intinctis, non secus atque mactatarum hostiarũ cruore phialæ impletæ altarisque anguli intinctis sacrificiorum ritu conspiciuntur. Magnum itaque ex horum victoria sacrificium Deo victori factitandum statuendumq. fore Vates præcinit: illustre rursus, plurimam, dulcissimamque salutem piis allatam feliciter retentum iri docet.

Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt gregem populi sui: quia lapides sancti eleuabuntur super terram eius.

SALVTEM piorum populo spirituale videlicet, qualem euãgelium promittit, Deo auctore restituendam: eamq. summa cura diuina retinendã præcinit, certis ministris ad eam curandã rem in terra constitutis. Diuina verò cura, providentia atque voluntas in summa hominum suorum infirmitate maximè prospicitur, vt pastoris optimi cura & diligentia non in taurorum equorumque armis, sed in ouium gregibus custodiendis defendendisq. cognoscitur. Bonus enim pastor animam suam pro ouibus ponit suis, sic igitur diuina, vt ita dicamus, humanitas (quam D. Paulus *φιλανθρωπιαν* appellat, Latinus interpres humanitatè reddit) cultores suos et si pauciores & infirmiores, ex omni periculo, maximè verò spirituali eripiendos custodiendosque suscipit, vt gregem, què vt olim Israelitas in manu Moysi & Aaronis per solitudinem deduxerat: sic nunc in terra sua custodiet, certis ad eam præstandam rem ministris vsus, hoc est, apostolis, & qui horum vice fungitur, ecclesiasticis patribus & doctoribus, qui doctrinè verbo populum pascant, atq. sub diuina tutela custodiaque teneant. Hos autem Vates ex antithetico lapides sanctos, siue, vt Hebraicè est, lapides separationis cognominat, hoc est, lapides delectos, & ad vsum vtilitatemque certam sepositos, omnino contraria voce & sententia ab illis, quos fundæ lapides superius dixerat. In quem verò vsum secernendi sunt, ipse idem declarat, nimirum in signum & documentum certum, ne pecus errare aut vagari temere possit. [Eleuabuntur,] Hebraicum verbum à signo longè conspicuo translaturum est, quod nos sententiæ causa, assignabuntur, dicamus, hoc est, in signa statuatur: vt solent in agris certi lapides, vel ad vias vel ad certas stationes indicandum locati. Atque publici in ecclesia ministri huiusmodi etiam instar habent, qui quo sunt excellentiores, eo clariora pietatis indicia dare, & periculorum signa patefacere ceteris hominibus, vt ouibus infirmis debet. Magnum verò huius rei ira procuratã atque constitutã fructum fore Vates pollicetur translatione terræ & lapidum ad sententiæ finem perducta.

Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines.

HEBRAICÈ vox *nisi* non est, neq. Chaldaicè, sed interrogationi responsio affirmãdo subiicitur: eadè tamen, vt rous modo vertamus, loci sententiã constat, vt ex agro optimo: & optimè culto magni atque vberes fructus percipiuntur: sic ex reeclè instituta republica sua magnum pietatis vsum habendum esse Vates confirmat. ager enim, quamuis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: est autem optimo & probatissimo solo illa cultura præcipue adhibenda, vt inutilibus faxis purgato commodissimi quique lapidos ad vsum seligantur oportunum, sicut scriptum est: Vineã facta est dilecto meo in comu filio olei, & sepiuit eam, & lapides elegit ex ea, &c. Ex huiusmodi autem culto atque distincto agro frumenta & vina saluberrima, & magnam ad alendum vim habentia expectari oportet, atque adeo, vt à translatione ad rem ipsam reducatur, suauissimos pietatis fructus, quibus iuuentus alatur & firmetur, namque vt ager natura per se bonus & diligenti cultura melior factus fructuum copia, & præstantia pueros in uenescque validos ac puellas elegantes alit: sic terra hæc sancta, quam humanam naturam sapius interpretati sumus, diuinæ Christi virtutis sancti spiritus efficiencia cõmposita, atque assidua etiam optimorum ministrorum opera indices culta vberissimos ad propagan-

78. ¹ propagandam piorum sobolem fructus, & præstantissimos gignit, sicut scriptum est: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum. quod verò terre non in humana natura significetur, eodem psalmo aperte declaratum est: Veritas de terra orta est. namque Christus veritas illa summa secundum carnem ex humana natura ortus fuit. hæc huius versus sententia est, [Et quid bonum eius est, & quid pulchrum eius.] Quis, inquit, fructus, quæque suauitas atque iucunditas exspectanda Deo fuerit ex terra hoc modo culta, nempe frumetum iuuenum siue adolescentium & vinum, quod puellas florentes reddat. Hebraicè, [Et vinum latificans puellas.] Hunc versum sic Chaldeus paraphrastes exponit eleganter: [Nam quæd bonum & quæ pulchritudo: doctrina legis & iudicium rectitudinis stabilitum in ecclesiis.] Quinam fructus, quæque pueri, quæque puellæ sint hæc, aperte atque egregie hac paraphrasi exponitur.

CAPVT X.

B *Etite à Domino pluuiam in tempore serotino, & Dominus faciet niues, & pluuiam imbris dabit eis, singulis herbam in agro.*

HORVM versus explicatio & sententia cum superioribus connexa est, vt multa etiam huiusmodi in sacris libris obseruantur: quæ, nisi ad antecedentis capitis finem relata fuerint, turbare lectorem possint, eum maximè, qui Hebraica, Chaldaica, Græca antiqua non consulerit, in quibus huiusmodi capitum partitio facta non est, vt aliàs animaduertimus. Horum autem carminum sententia illa est, Deumi noui testamenti cultoribus verè piis egregieque sui cultoribus purè sancteque exoratum iustificationem gratiamque suam maxima illa beneficia, quæ promissa olim fuerant, oportune aperteque collaturum. Hæc verò res à Vate nostro ea, quam semel instituerat, translatione perducta dicitur. vt enim superius terræ, agrorum, erigendorum lapidum nomina verbaque, vturpata fuerant: sic nunc pluuiæ, fulgurum, herbarum comoda appellatio adiuncta est. Atque adeo allegoriarum ratio sic in sacris obseruanda est: in quibus cum non omnia per translationem dicantur, quidam allegoricos, quid simpliciter exponendum fuerit, facile iis indicatur, qui non omnia vno eodemque tenore ac modo explicanda esse censent. Igitur vt olim veteris testamenti hominibus, quibus terræna promissa facta seruataque fuere, illud etiam inter cetera Dei beneficia deserti solebat, vt siue aliis in regionibus oportune plueret, siue non, in illorum tamen agris singulis annis bini certe imbres, itaque ad terræ solique naturam commodissimi gignendisque fructibus maximè idonei effluerent; quorum alter temporaneus in nostra versione; alter serotinus dicitur: sic ad hunc, de quo nunc agimus, humanæ terræ agrum beandum, atque omni maximorum & probatissimorum fructuum fecunditate augendum, binas item gratiæ suæ oportunas pluuias immisurum sese Deus in sacris libris pollicetur: ex quibus altera alterius efficientiam præcedat & adornet. Est enim duplex hominum ad diuinam felicitatem rectè ac legitime contendendum status; alter fidei atque honestarum adionum studio definitur, quem diuina gratia præueniri, iuari conseruarique oportet; alter verò sancti spiritus a Deo dati effusione certo quodam atque efficacissimo gratiæ modo iis tantum, qui acceperint, cognito, cæteris verò optabili quidem, nunquam tamen satis explicato constat, quo modo qui affecti sunt; sancti, irreprehensibiles immaculati que dicuntur: qualis sanctissima illa virginumque prima; quales apostoli discipuli que plurimi fuerunt; quales quo minus multi etiam sint, nisi propria culpa defectuque prohibeantur, per diuinam virtutem atque voluntatem non stat, maximè in nouo testamento: cuius atati hoc à Deo beneficium & promissum fuerat, & tributum tandem est. Ego, inquit, sto ad hostium, & pullosi quis aperuerit mihi, intrabo ad eum, & cenabo cum eo, & ostenda ei meipsum, &c. Prior illi conditioni diuinitus allata gratiæ ratio ad temporaneam, quam vocamus, quæ verò huic posteriori conuenit, ad serotinam in imagine ipsa siue figura refertur, sicut scriptum de re ipsa magis, quam de imagine est: Pluuiam voluntariam segregabis Domine hereditati tuæ, &c. Sed quæquæ veræ gratiæ Dei simplicissimi & efficacissimi donum sit, posterioris tamen in hominum animis effectus multo, quam prioris præstantiores illustrioresque sunt, sicut scriptum est: Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum

Apocal.

Iesum Christum. Atque hoc est, quod admirabili sua translatione perpetuò vsus Vates. pronuntiat, miratis propheticò more personis. [Petite à Domino pluuiam in tempore serotino.] Felicitatem hanc neminem de se ipso præstare, sed à Deo petitam accipere posse docet Vates. [Et Dominus faciet niues.] Hebraicum verbum **חַזַּזִים**, quod a themate **חַזַּז** deductum spectationem siue visionem significat, estque proprie id, quod latini cæli fulgura dicunt ante tonitruum sonitum prospecta: vetus interpret noster apud Iob viam sonantis tonitruum reddidit: Plinius fulgetram siue fulgetrum nominauit: hæc autem res & tonitruum & pluuiam præcedens significat, atque ad nostrum argumentum relatum manifestam gratiæ illius, quæ spiritu sancto misso hominibus affertur, demonstrationem indicat, ita vt non solum ab ijs, qui accipiunt, sed ab ijs, qui spectant, diuina virtus cognoscatur & proberetur. vt in illo Ierosolymitano spectaculo in Pentecoste festo, atque in Cæsarea apud Cornelium Centurionem ostensum est: Cum Petro adhuc loquente cecidit Spiritus sanctus super eos, qui audiebant verbum, & obstupuerunt ex circuncisione fideles, qui venerant cum Petro: quod & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est. Hanc autem gratiam quod largissima efficacissimaque esset, & oportunas vnicuique ad honestæ, sancte feliciterque agendum commoditates afferret, [pluuiam imbris] hoc est, largam abundantemque Vates vocat: idque efficientem, quod cuique commodissimum fuerit. [Singulis herbam in agro.] Id quod priuatam quandam atque peculiarem Dei erga suos prouidentiam probabit. neque enim omnia omnibus sanctis communiter, ac promiscuè donata sunt, sed præter iustitiam & sanctitatem, qua omnes ex diuino dono præditi fuerint, diuisiones etiam gratiarum sunt, idem autè spiritus: & diuisiones ministratum sunt, idem autè Dominus: & diuisiones operationum sunt, idè verò Deus. Maximum enim diuinæ prouidentie signum argumentumque esset, si in singulorum agris non omnia promiscuè, sed oportunissima cuique herbarum genera nascerentur: sic etiam in humanæ animorum felicitatis ratione certam Dei prouidentiam, voluntatem atque gratiam cognoscere oportuerit; non autem vel ad communem & consuetum naturæ cursum, vel ad astrorum vim, vel ad propriam cuiusque vel personæ, vel nationis fortunam, vel ad aliud cæli excogitatum, fictumque nomen referre.

Quia simulachra locuta sunt inutile, & diuini viderunt mendacium, & somniiatores locuti sunt frustra, & vanè consolabantur: idcirco abducti sunt quasi grex, affligentur, quia non est eis pastor.

PVRÆ religionis veritatem Dei que virtutis constantiam atque prouidentie erga homines, maximè verò erga pios, præcipuam rationem hoc argumento probatū demonstratūque. iri aduersus vanas & stultas gentium de deorum multitudine, numinibus & vi, de que cælorum astrorumque efficietia opiniones Vates confirmat. cæteræ namque rationes vel rerum vtilium atque secundarum, quæ hominibus vel prædictæ, vel expectatæ, vel inuentæ sunt, vanas omnino esse; hic certus felix atque constans erga pios homines euentus vaticiniis & responsis omnino consentiens arguit. Alij namque ex fortibus & augurijs, alij ex somniis & diuinationibus aliisque auspiciorum modis, atque ex falso dictis numinibus oracula petentes vel falsa omnino, vel incerta atque ambigua responsa retulerunt: quod in huiusmodi rebus vel hominum ipsorum qui præessent, fallacia, vel temeritas & casus, non ratio & consilium valeret. [Quia simulachra locuta sunt inutile.] Quæ hinc simulachra ob verborum latinorum penuriam vertimus, non erant deorum effigies proprie, sed quædam alia excogitata, atque ad certas horarum obseruationes conformata instrumenta, quæ ad futurarum atque absentium rerum consultationem delusi homines, adhibebant ex illarum inter se comparatione situ, atque aliis rationibus coniecturarum opera ac potius fallacia responsa illa ambigua, quæ noster interpret inutilia appellat, Hebraicè verò obliqua dicuntur, referentes. Hæc Hebraicè **Theraphim** nominantur: de quibus aliàs plura, Deo annuente, explicabimus. [Et diuini viderunt mendacium.] Ex hebraici nominis ratione & locorum collatione diuini hic notantur, qui per mortuorum manes atque huiusmodi mali dæmonis præstigias futura præuidere putabantur. [Et somniiatores locuti sunt frustra.] Hebraicè, *locuti sunt vanum*.] Erat & hoc diuinationis genus gentibus obseruatum: de quo & præcepta tradita libri que conscripti sunt. ex eo tamen nihil magis, quam ex aliis certi atque oportuni relatum gentibus fuisse Vates confirmat.

CC

somniorum

seniorum namque narratores & dōctores obiectis formis delusi ceteros etiam elu-
debant, atque ita vana de futura suarum rerum felicitate, de secundis actionum euen-
tibus, ceterisque huiusmodi publicis cōsultationibus responsa referentes, eam omni-
no expectationem cōmouebant. neque enim vlla aut bona expectatio, aut timoris con-
solatio grata esse potuit ijs, qui deos ex aruspiciū responsis propitios sibi esse audissent; ⁹
nullos tamen haberent. Ita igitur cū sibi suisq; rebus placata numina felicitatem tran-
quillitatemq; afferendam promitterent arioli, vanè, inquit Vates, consolabantur. Ex
qua re factum est, vt cōsilio certo destituerentur, & de omni totius vitæ statu sese ipsos
frustrarentur. hoc est quod Vates ait, [Idcirco abducti sunt quasi grex,] vt muta, inquit, pe-
cora, quæ cū ratione careant, si vel nullum vel malum pastorem nata fuerint, in pe-
ticulum, quod declinare non valeant, sese imittunt. [Abducti sunt & suis diuinioribus, af-
fligentur, quia non est eis pastor,] Deum, quem sequantur, nullum certum habent, verum
Deum non secuti, necesse est, vt affligantur. Atqui verè pio populo longè aliter eue-
niet, cui & futurarum rerum prædictiones consolationesq; veræ aperta q; cōstāt;
& secundo euentu confirmanda sunt; vt potè cui verè vates ministrique cōsultati sūt, ¹⁵
optimusq; pastor sapientissimus & potentissimus Deus præsit: atque oratio hæc illi
alteri ex antitheto est opposita: Et saluabit eos Dominus Deus eorum in die illa, vt
^{Supra 2.} gregem populi sui, &c.

*Super pastores iratus est furor meus, & super hircos visitabo: quia visita-
bit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, & posuit eos quasi
equum glorie sue in bello.*

INSTAURATIONEM vel potius conuersionem status rerumq; renouationem
futuram synagoga ad ecclesiam translata & regno à principibus magistratibusq; afe-
rendo, deinde genti facienti fructus eius committendo hoc in loco prædicens Vates de-
scribit: neque enim in tanta perturbatione, in tanta ambitione atque auaritia inclina-
ta res teneri iam vltèrius, quo minus corrueret, poterat. Id quod principum summo-
rumq; magistratuum atque populi patrum vitio & culpa acciderat, à quibus, nisi
publicæ rei clauus & gubernacula eriperentur, omnis profecto reliquus populus eua-
nuisset penitus exturbatus. Hanc autem rem eadem gregis pastorumq; translatione,
qua hætenus vsus est, eloquitur per Vatem Deus; aitq; se, cū populo suo piè clemen-
terq; consuluerit, in principes ipsos populiq; primarios, qui errandi ceteris aucto-
res fuerint, seuerè esse animaduersurum, quod videlicet clauem regni tulerint, ipsi au-
tem non introierint, neque ceteros intrare permiserint. Hos verò pastores atque hircos
nominat, videlicet, principes ipsos sacerdotum & magistratuum, quibus populi cu-
ra commissa est, pastores; reliquos verò seniores populi, doctores, scribas, qui doctrina
atque exemplo ceteris anteire debent, hircos. est enim Hebraicum nomen *Ghabudim*,
quod non quemlibet caprum, sed eos tantum, quos velut doctores præcedentes
grex omnis sequitur, significat. Atque ex horum temeritate pastorumq; negligentia
omne gregibus periculum esse solet, sicut scriptū est: Estote quasi hirci ante gregem.
& quos interpretis noster apud Isaiam, principes terræ vertit, ipse Vates Hebraicè terræ
hircos nominauerat. Hos igitur vtrosq; qui negligentia sua Deum in se offensum
reddiderint, iratum experturos esse ait, quo tempore Iudaicæ res corrigantur ac reno-
uentur stabilianturq; Id quod noui testamenti tempore fore, vates omnes prædicere,
cū ex illa synagoga antiqua populus simplex atque fidelis deligendus erat, quem sibi
gratum Deus emendaret & ceterorum bonorum operum, vt Paulus ait. Hoc est, quod Va-
tes noster dicit, [Quia visitauit Dominus exercituum domum Iuda.] Quia, non modò rationis,
sed affirmationis atque indicationis particula est, affirmat namque rem, & agendi tem-
pus indicat, vt: Quia fecit mihi magna qui potens, &c. Visitare verbum variè con-
structum variam significationem sortitur. Visitare super pastores, in illos animaduertere
est. Visitare verò domum Iuda, eiusdè domus res animaduertere, cōsiderare atq; guber-
nare est. Vtriusque significationis exempla sunt: Et visitabo super orbis mala, & cōtra im-
pios iniquitatem eorum, &c. Quid est homo quod memor es eius, aut filius hominis, ⁵⁵
quoniam visitas eum? Igitur iis magistris principibusq; reiectis, alios sibi ministros,
per

Ierem. 50.
Isa. 14.

Luc. 7.

Isa. 53.
Psalm. 7.

per quos euangelica res rectè ac strenuè geratur, ex eodem populo delecturum Deus
pollicetur. [Et posuit eos quasi equum glorie sue in bello. Hebraicè, quasi equum glorie eius
in bello. idem est quod latinè, cuius gloria in bello est.] Vsurum se esse Iudæorum fa-
milia, hoc est, apostolis, discipulis, leuitis, aliisque ministris ad pugnas euangelicas aduer-
sus veritatis hostes: vt equo, cuius virtus & contentio in præliorum periculis explorata
laudatq; est. huiusmodi namq; equi expeti & quæri à maximis imperatoribus solent,
quod autem in genere dictum est, partitione in species expolitur.

*Ex ipso angulus, & ex ipso paxillus, ex ipso arcus prælij, ex ipso egredietur om-
nia exactor simul.*

FIGURATA sacrorum librorum oratio expositorem etiam properantem persepe
mioratur, aliàs neque rebus ipsis, neque legentibus, neque officio suo satisfacturum. In
superiori versu populū suum, hoc est, ecclesiam sibi constituendam stabilendamq; que
fore Deus prædixerat. Eam rem ex Iudæa familia reiecto à gubernaculis magistratu illo
indigno inchoandam esse, domus & bellici equi translatione elocutus est. Visitauit Domi-
nus domum Iuda, &c. Visitare autem domum, vt in translatione maneamus, est factam
rectam integramq; esse curare. Adium autem adificia duabus rebus rectè compara-
tis maxime nituntur, & ab omni detrimento conseruantur, angulorum videlicet & lig-
norum firmitudine. anguli lapide firmissimo constare debent: ligna paxillis contineri
commodissimè oportet. namque his deficientibus omnè domum corruiere necesse est,
in quibus vt firmissimis, ita postremis detrimentum accipit, sicut scriptum est: Repente
ventus vehemens irruit à regione deserti, & conculsit quatuor angulos domus, de paxil-
lis autem sic: Quanto magis hi, qui habitant domos luteas, qui terrenum habent fun-
damentum, consumentur velut à tineis, nonne euellentur paxilli eorum cum eis? Om-
nem igitur cū ad edificandam domum, tum ad hostes feriendos & debellandos vim,
auctoritatem, omnèq; ad gerendam rem pondus & momentum ex grege suo, ex domo
Iuda, ex ipsa, inquam, familia afferendum esse dicit. namque Christus, qui angulus pa-
xillusq; totius adificij est, ex tribu Iuda fuit secundum carnem. Idem autè arcus belli,
cuius virtute & efficientia sagittæ, quas apostolos diximus, iaciuntur. Est autem paxilli
nomen Hebraicum *teher* excellentiæ atque præstantiæ, qualis Christo fuit, significatio-
nem habens, atque cetera ecclesiæ membra ad domus translationem relata, lapides, li-
gna aliamq; materiam vocare possumus. Christum autè angulum parietes continen-
tem, paxillumq; firmum vocem oportet: arcum etiam in bello, ex quo sagittæ mittan-
tur, sagittæ autem missilium armorum sunt genus, quo nomine & hebraicè dicuntur,
eodem verò nomine & Græcè & Hebraicè apostoli appellantur: Apostolus enim missus
Græcè, Hebraicè & Syriacè *SELVANNA*, vel, *SELVHHA* dicitur. [Ab ipso egre-
dientur omnia exactor simul.] Hebraicum nomen appropinquatorem, arcuatorem, exactorem,
que significat. Est autem sagittarum periphrasis, quæ directè iactæ, eum, in què inten-
duntur, velocissimè attingentes, neque effugere sinentes perunt & feriunt. Huiusmodi
euangelij vis apostolorum administrationi credita commissaq; fuit. Quancquam au-
tem plures deinde discipuli Christianiq; nominis propagatores ex omnibus gentibus
futuri essent, qui alio atque alio tempore constituti rem strenuè gererent, qui tamè pri-
mi omnium constituti simul legatiq; sunt, ex Israëlitarum siue Iudæorū familia fuere,
sicut scriptum est: Vocauit discipulos suos, & elegit duodecim ex ipsis: quos & aposto-
los nominauit, &c. & misit illos, &c. atque ita exactores omnes, qui simul missi sunt,
ex eo fuerunt. Animaduertendum hoc in loco est, in nonnullis latinis vulgatæ editio-
nis libris, vbi nos legimus *angulus*, esse angelus, non ex interpretis consilio, sed ex li-
brariorum inscitia & affine veritati errore, sed qui nullam planè etiam ijs, qui Hebraicè
nesciunt, sententiam reddat. Huiusmodi multa in latinis libris perperam scripta loca
sunt, quæ vel librariorum negligentia, vel audaciæ ascribi oportuerit, qui quæ minus
intelligerent, leui coniectura mutabant nonnunquam, vt mutatio sensum aliquem ex-
primeret, vt in illo psalmi versu secundo: Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum.
Nonnunquam verò nulla mutationi sententia subest, vt hic angelus pro angulus, &
apud Iob etiam in quibusdam exemplaribus: Et conculsit quatuor angelos domus, pro
quatuor angulos. Hæc obiter admonere placuit, ne huiusmodi vitia veteris interpretis
auctoritati obesse, aut lectori possint imponere. Iam verò quàm strenuè, quâq; feliciter ab
apostolis

apostolis aliisque discipulis, qui primi ex Iudæa in expeditionem proficiscerentur, quamuis paucis numero gerenda foret res, expositione Vates docet.

Es erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio, & bellabunt: quia Dominus cum eis: & confundentur ascensores equorum.

O M N E M potentiam, sapientiam, auctoritatemque humanam paucorum inermium atque mundi iudicio imperitorum & humillimorum hominum virtute fractum, imminutum victumque iri & Vates præcinere, & apostoli etiam factum attestantur: Videte vocationem vestram fratres: quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit Deus, & ea, quæ non sunt, ut ea quæ sunt, destrueret. Huiusmodi belli & præliorum similitudinibus hæc res à vatis aliisque, sacris auctoribus pronuntiatur, quod & agendi ratione & exitu ipso, hoc est, victoria reportanda non minus, quam bellum ardentissimum paucorum aduersus plurimos oppugnantes fuerit: atque his nominibus, & verbis bellum certamen, prælium, pugna & cæteris aptissime enuntiat, ut: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates & rectores tenebrarum harum, & cæter. Hos itaque maximos & fortissimos non specie ipsa, sed virtute & rebus gerendis sese præbituros ait Vates, non qui fortitudinem sibi arrogantes iactent, sed qui verè & re ipsa præstant. [*Quasi fortes.*] Nomen *fortes* non adiectiuum, sed substantiuum hoc loco est, propter latinorum verborum penuriam. namque Hebraicè **G I B O R** fortissimum aliquem & celeberrimum rebus à se gestis virum significat: quem Græci *ἥρωα* dicunt: quales Hercules, Theseos, Castoras Pollucosque suos antiquitas prædicabat. Hispani *Barragan* vocant. quo nomine Gedeon ab angelo salutatus, & Iephte Gilgadires, & Boos, & David celebrantur. Atque vox *quasi*, non quantitatis, sed similitudinis est, quæ aut collationem habet aut imaginem. Itaque fortiter adeo acturos ait ministros illos, ut vel nominatissimis & celeberrimis heroibus (si ita loqui licet) comparari oporteat, tanto etiam excellentiores, quanto grauius honestiusque bellum spirituale videlicet, nulla humana potentia aut facultate freti aduersus potentioris hostem susceptum maiori virtute, dexteritate contentioneque confectum victores triumphantesque spectare contingeret. Est autem in hoc versu transpositus orationis ordo, ut sæpe in carminibus fit, Et erunt in prælio ut fortes conculcantes in luto platearum, tam facile & expeditum erit illis, inquit, hostes proterere, quam fortissimis viris est facile, lutum platearum conculcare, estque locus à comparatione duplici cum amplificatione coniuncta, tantæ autem fortitudinis causam, quæ sola esse potest, certissimam indicat. [*Quia Dominus cum eis.*] Id quod ipsi fortissimi etiam atque instructissimi ex hostibus pudefacti agnoscent, cum se à paucissimis atque in speciem humillimis superari sentiant. [*Et confundentur ascensores equorum.*] Infirma enim mundi elegit Deus, ut confundat fortia: ut non glorificetur omnis caro in conspectu eius, quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino gloriatur. Atque hæc antea iam secula aliud tempus tandem secuturum esse indicatur, cum omni Israëlitarum familiæ integra restitutio atque salus ex diuina misericordia afferatur,

Et confortabo domum Iuda, & domum Ioseph saluabo: & conuertam eos, quia miserebor eorum: & erunt sicut fuerunt, quando non proieceram eos: ego enim Dominus Deus eorum, & exaudiam eos.

I V D Æ O R V M primum, quod hi Latinæ ecclesiæ propinquiore fuerint, ex ijs, in quibus versantur miseris, animos tandem ereptos diuini spiritus gratia renouatum formatumque, deinde reliquas decem tribus, quæ longius latiusque dissipatæ patent, seruatam iri confirmat Deus. [*Et confortabo domum Iuda* (Hebraicè est, & *virificabo, vel, fortificabo*) & *domum Ioseph.*] Israëllem significat, qui Iosephi nomine ex antiquo patris testamento appellari solet. Qui regis Israël intende, qui deducit velut ouem Ioseph. [*Et conuertam eos.*] Sunt enim nunc à Deo omnino auersi, & in reprobam sensum, iusto

iusto ac severo iudicio traditi, unde ut liberentur optare quidè & desiderare atque orare ipsi possunt, suis verò aut conatibus aut studiis efficere non possunt, neque alia, quam Dei miserentis virtute atque benignitate obtinere, sicut scriptum est: *Conuerte nos Domine, & conuertemur, innoua dies nostros sicut à principio.* Etenim, ut de hac re aliàs commodius, Deo præstante, demonstrabitur, Israëlitis dum præfens repudiationis condicio manet, non ita facilis atque oportuna ad suam salutem reditio est, ut olim ante Christianam repulsam fuerat, vel aliis gentibus à Deo abalienatis nunc etiam est. Atque hæc causa est, quam obrem ab ecclesia perfidorum & obstinatorum cognomine imposito gentis istius res alia orandi & commendandi formula commendentur, ut in sacris precibus, quibus cum aliis, tum in sacra hebdomadis sexta die de hac re cum Deo agitur, obseruare est. Itaque omnis huius promissæ salutis causa & ratio ad diuinam voluntatem misericordiamque reuocanda est. [*Quia miserebor eorum.*] Id quod ex plenâ atque integra salute, qua vsuri sunt, manifestè arguetur: neque enim repudiatis & abalienatis ob suam culpam tanta salus vlllo merito vel actione propria constare potuit, nec nisi sola diuina misericordia afferri. [*Et erunt sicut fuerunt, quando non proieceram eos.*] Hebraicè, *Et erunt, ut si non proieceram eos.* Maiorem gloriam, dignitatem ac rerum felicitatem, quam antiquam hæc illis oratio promittit; eamque ex sola Dei miserentis & præterita crimina benignè condonantis voluntate pendere docet. [*Ego Dominus Deus eorum, & exaudiam eos.*] Rationem ostendit, quam obrem seruatorus sit, quod se misericordem his primum omnium mortalium nomine illo suo tetragrammato indicando exhibuerit, eoque nomine Deum gubernatoremque futurum fuerit pollicitus: quo nomine erga illos, quanquam ipsi sese indignos reddiderint, tamen ipse tandem, cui perpetuum constansque consilium est, vteretur. [*Dominus Deus eorum.*] hoc nomine patribus eorum olim oblatum atque exhibitum, quod semper ipse tueatur, tametsi illi populi sui nomen abiecerint: neque enim hic subiunctum est, *Et ipsi populus meus*: nam antequam restituantur, abalienatus repudiatusque populus dicuntur: quibus ut salus adferatur, nulla alia via certa muniri potest, quam assidue preces, clamores & lamentationes, quæ illius condicionis hominibus integra ratio manet. cuiusmodi illa sunt: Tu autem Domine in æternum permanebis, solium tuum in generatione & generationem. Quare in perpetuum obliuisceris nostri, derelinques nos in longitudinem dierum, &c. Hic vatis Ieremiæ locus eiusdem planè argumenti cum præfenti est. [*Et exaudiam eos.*] Significationem certam habet verbum *exaudire*, est enim oranti, imploranti exposcentique benignè respondere. Hebraicè, **G H A N A N**, ut: Cum inuocarem, exaudiuit me Deus iustitiæ mee.

Et erunt quasi fortes Ephraim, & latabitur cor eorum quasi à vino: & filij eorum videntur, & latabuntur, & exultabit cor eorum in Domino.

I V D Æ O R V M salutem & restitutionem Israëlitarum felicitas consecrata prædicatur, quibus diuini euangelij virtutem expertis magna & publica lætitia, verumque animorum gaudium cumulandum est, non ex leui & momentanea aliqua externaque causa, sed ex animi quodam intimo sensu erupturum: perinde atque ijs accidere solet, qui optimi vini liberalius exhausti efficiunt hilares lætisque sunt, quibus ipsum vinum lætitiæ argumenta orationisque atque exultationis oportunitatem facultatemque præbet etiam solis, nulla externa ad gaudendum specie visa exhilaratis: Vinum enim lætificat cor hominis, adeo ut filii etiam parvuli, quos consuetæ patrum tristitia & miseria ad rogandam causam, condolendumque mouebat, tanta nouitas spectata & cognita lætitiæ, gratulationem, diuinarumque laudum studium incitet, parvuli enim ob ætatis feruorem & exiguam incommodorum experientiam, lætitiæ magis, quam miseriæ alienæ sensu commouentur atque excitantur. Ita patrum lætitiæ filij planè cognitari gaudiumque proprio sensu gratulationeque Deo facta cumulatum esse dicuntur. Quarta verò, quamque certa in his restituendis atque seruandis Dei cura atque prouidentia perspicienda sit, aperta expositione declaratur.

Silvabo eis, & congregabo illos, quia redemi eos: & multiplicabo eos sicut antea fuerant multiplicati.

L E T I S S I M V M euangelij nuntium per omnes orbis regiones, quacumque Israëlitis dispersi

disperſi fuerint, perferendum diuinus ſibilus hoc loco appellatur. cuius vocis illa ſententiæ ſumma eſt. [*Quia redemi eos.*] Hoc nuntio audito congregandos atque vnus eccleſiæ communionem ſocietateque coniungendos, omniſque tum felicitatis, tum multitudine ac frequentia copia augendos fore ait: ita vt neque dignitate, neque numero illi antiquo populo, qui olim celeberrimus fuerat, impares; ſed longè etiam ſuperiores reddantur. [*Et multiplicabo eos ſicut antea fuerant multiplicati.* Hebraicè, *Et multiplicabuntur, ſicut multiplicati ſunt.*] *Multiplicari* verbum, non ad numerum modò, ſed ad omnem dignitatis & felicitatis amplitudinem refertur, ob eamque rem ex multis, quæ Hebræis ſunt, ſimilitudinis vocibus hoc in loco vna eſt כ מ ו, quæ quantitatem, qualitatem admirationemque ſignificat. eam pluribus latinis vix aptè interpretari poſſumus. [*Multiplicabuntur quàm maximè, ſi quando vnquam maximè.*] idque admirando pronuntiandum eſt, vt nulla vel maxima antè multiplicatio huic æquanda eſſe dicatur: quantaque illa ſit quam ex paruo numero auctam, cum illorum rebus Deus benignè prouideret Moſes miratus indicauerat: Dominus Deus veſter multiplicauit vos, & eſtis hodie, ſicut ſtellae cæli, plurimi: Dominus Deus patrum veſtrorum addat ad hunc numerum multa millia, & benedicat vobis, ſicut locutus eſt. Illud ad ſermonis arcani rationem obſeruandum eſt, ſibilationem in ſacris vocationis excitationisque ſignum aliquando eſſe, vt: *Quare habitas inter terminos vt audias ſibilum gregum.* & illud: *Leuabit ſignum in nationibus,* & ſibilabit ad eum de finibus terræ: & ecce feſtinus velociter veniet, &c. quanquam alia huius verbi ſignificatio etiã ſit, de qua ſuo loco dicemus, quæ huic planè non conuenit. Prædictis autem promiſſis illud etiam additur, quod à vaticiniis omnibus non rarò enuntiatum eſt. Iſraëliitarum reſtorationem neque terrenæ felicitatis nominibus interpretari, neque terminis definiri oportere, quamuis illius antiquæ, qua olim in Chanaanæ regione vſi Iſraëlitæ fuerint, verbis aliquando deſcribatur. Hoc enim propterea fieri, quod rem ipſam ad imaginem ſuam referri, figurataque oratione enuntiarī conueniat: vt tamen iſdem omnino modis hæc futura felicitas atque illa antiqua, expectanda ſit, neque ex diuinorum beneficiorum magnitudine, neque ex gentis ipſius celeberrima frequentia eſſe, quam tam anguſtis finibus contineri non fuerit par.

Deut. 1.
Iudic. 5.
Iſa. 55.

Et ſeminabo eos in populis, & de longè recordabuntur mei. Hebraicè, *Et ſeminabo eos in populis: & in longinquis recordabuntur mei.*

Iſraëlitæ per omnes ferè orbis regiones cum ſumma ignominia diſperſos & diſſipatos, vbi ſalutis diuinarumque virtutum ex Dei dono cōpotes facti fuerint, magno ceteris nationibus ad diuinarum laudum ſtudium exemplo fore ait. namque & vitæ ſanctitate, & tantorum à Deo beneficiorum vſu admirandum hominibus alijs ſpectaculum edent, quod narratione etiam celebrando explicabunt: atque ita fiet, vt ipſi etiam alijs, qui Deum vel non nouerant, vel non rectè nouerant, ad eiſdem ſalutis communionem vocandis adminiſtri ſint.

Rom 7.
1. Iean. 3.
Galat. 5.
Ephes. 2.

Et uiuent cum filiis ſuis, & reuertentur.

SIVE filios ſimpliciter ſecundum carnem, ſiue diſcipulos & à ſe euangelio enuntian- do genitos cum Paulo interpretemur, ſiue utroſque ſententia planè conſtans aperta que eſt. Aut verò illos victuros, quod humana ante iuſtificationem & ſanctitatem obtentam non vita, ſed mors planè appellanda ſit; imò ipſum mortis corpus, à quo ſe liberari ille apud D. Paulum expetebat, vitæ verò ea verè dicatur, quæ diuini ſpiritus efficientia datur: quam ſpiritus vitam Apoſtolus nominat. de qua ſic vnus ex confortibus ſcripſit: Nos ſcimus, quod tranſlati ſumus de morte ad vitam: quoniam diligimus fratres, &c. Hos autem, qui ſic vixerint, reuertendos eſſe Vates ait, eo quod in maximam gratiam re- ductos nouis & planè eximijs atque liberaliſſimis ſtudijs deditos fore præuideat, ſicut ſcriptum eſt: *Qui ſunt Chriſti, carnem ſuam crucifixerunt cum vitis & cōcupiſcentijs.* Si viuimus ſpiritu, & ſpiritu ambulemus, & cæt. Hæc itaque conuerſio, de qua hic agitur, eſt ab illa miferæ ſeruitutis & morte ad ſanctitatem filiorum atque veram ſan- ctorum ciuitatem & Dei familiaritatem traductio: Id quod ſubiunētis verbis exponitur.

Et redun-

Et reducam eos de terra Aegypti, & de Aſſyrijs congregabo eos: & ad terram Galaad, & Libani adducam eos: & non inuenietur eis locus.

STVDIORVM & vitæ in melius mutationem, felicitatis vſum, frequentiam celebritatemque magnam Iſraëliitarum in gratiam reſtitorum, atque in Dei ciuitatem receptorum oſtendit. reductio namque ex terra Aegypti & Aſſur libertatem totis ferè ſacris libris decantatam indicat: quam illa antiqua apud Aegyptios miferæ anguſtaque detentio ſignificabat. Aſſyriaca autem abductio & diſperſio, quæ Iſraëlitis contigit, grauiffimam Dei offentionem arguebat. quamobrem à gratia excidentès abducti diſſipatio illi fuere. Hæc omnia optimum tandem exitum ex ſuo beneficio habitatura eſſe Deus docet: quæ cum figuratè dicantur, verbis tantum indicatis facile intelliguntur. [*Ad terram Galaad, & Libani adducam eos.*] Nota eſt omnibus hiftoria duarum tribuum cum dimidia, quibus vltra antiquorum promiſſorum præſcriptum, Galaaditis etiam regio occupanda colendaque conſeſſa eſt: ſed quod ad noſtram interpretationem facit, myſterium in verbis ipſis latet. Ex duobus namque regionis illius nominibus Moab & Galaad, poſterius vſurpatū ea cauſa fuit, quod Galaad cumulum teſtimonii ſignificans eius amicitia & gratia: monumentum præbebat, quam Iacob apud Liban renouatam perpetuò firmendam iniijt. Ad huiusmodi igitur perpetuæ gratia & familiaritatis ſua regionem Iſraëlitæ reducendos, cumulatiuſque etiam ornandos amplificandosque Deus in ſe recipit, atque ad Libanum, quod præter montem illum, quo Damascena Syria à Palæſtina diiungitur, terram etiam ipſam ſanctam appellatā ſignificat. Ita enim à Moſe vocatur: *Transibo & videbo terram hanc optimam trans Iordanem, & montem iſtum egregium & Libanum.* ſignificat autem nomen ipſum candorem & pulchritudinem: quo nomine vitæ illius vſus & fructus, quo filij Dei ſanctorumque ciues fruuntur, indicatur. quod verò ad celebritatem frequentiamque artinet, illos nō ſolum illis anguſtis terminis Chanaanæ regionis, videlicet Gilghad & Libano continendos (namque ille locus non ſufficeret) ſed propagandos etiam per omnes regiones ita, vt terra, quæ nunc habitabilis dicitur, tanto numero capiendos anguſtior vitæ mari etiam arctato augenda dilatandaque ſit.

Et tranſibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis: & humiliabitur ſuperbia Aſſur, & ſceptrum Aegypti recedet.

NULLAM orbis terrarum partem, quamuis incognitam vel remotam eſſe, neque viarum & fluminum difficultate, vel interiecti maris vaſtitate ſepositam, quod ſacroſancti euangelij lux, virtus & ſalutifera gentibus victoria peruentura non ſit, hoc vaticinio docemur. Quanquam enim antiquis Græcis atque Latinis terræ habitabilis imperium Oceano tantum finiri & claudi putatum ſit, neque vltra freta anguſtiasque maris aut facile aut vtiliter nauigari poſſe fuerit traditum; Chriſtiano tamen nomini propagando ampliorē campum longiuſque iter omni maris fluminumque difficultate contempta & ſuperata apertum iter vates prædixerunt. namque illis terrarum & gentium, quam late pateret, habitatio cognita fuit, vt alijs, Deo conatibus noſtris præſente, docebimus. ſani verò noſtro ſeculo, quanquam huius prædictionis plena ratio nondum conſtet, vt tamen plenè tandem conſtare poſſit, via apertiffimè munitur, peragrato nuper non ſemel ſecundum longitudinem orbe cum magna Chriſtiani nominis notitia & fania, cum maxima porro Chriſti virtutis & efficacitatis experientia, ad publicam hominum ſalutem poſthac ex vatum reſponſis, qua longè lateque iſ patet, peragrando. [*Et tranſibit in maris freto.* Hebraicè ſic: *Et tranſibit in mare anguſtie.*] Anguſtia maris idem, quod apud interpretem noſtrum ſignificat, videlicet fretum, quo maria alijs interiectis terris diuiſa coniunguntur & ſeparantur, vt Eymenium, Thræcium, & Gaditanum, & quod à noſtris iam tertio aut quater ſecundo exitu tentatum eſt, Magallanicum. Huiusmodi ob continuos maris æſtus difficillimas nauigationes habent, quas tamen Chriſtiani nominis virtus, ſi antea bonas, optimas tandem veris atque pijs euangelij nuntijs datura eſt. [*Et percutiet in mari fluctus.*] Occani feruorem conſtantiffimum & tempeſtatis fluctus à Deo ad euangelij propagationem frangendos eſſe ait;

Deuter. 4.

neque villo præterea lacu, palude, aut flumine eorum, qui euangelium propagaturi sunt, iter, quo minus felicissime conficiatur, impediendum esse. [Et confundentur omnia profunda flumina. Hebraicè, *Et siccabuntur omnia profunda* I A O R.] Significat autem I A O R fluium, non omnem tamen, sed eum, cuius decursu vel inundatione paludes, lacus stagnaque crescunt. qualis in Africa Nilus, & in Asia Tigris est, qui hoc nomine in sacris libris dicuntur. solent autem ex regiones, quæ huiusmodi lacubus & fluminibus defenduntur, ab hostium aduenarumque incurfione tutissimæ, atque ad eam prædam, quæ aliunde allata eò fuerit, conseruandam munitissimæ existimari. Hac opinione quondam Ægyptij & Assyrij decepti perpetuâ sibi felicitatem, vt apud Amosum aliofque vates cognouimus, promittebant: quam tamen suo periculo finire labefactarique 10 posse intellexere. Cùm verò de huiusmodi fluminibus mentionem Vates fecerit, commodè duas illas regiones, quæ hoc nomine celebres fuerant, subiūgit: quarum exemplo ad cæterarum eiudem generis arrogantiam deprimendam vsus est. [Et humiliabitur superbia Assur, & sceptrum Ægypti recedet.] Huius loci sententia ex similitudine & significatione magis, quàm ex verborum pronuntiatione explicanda est. namque de Assyriorum imperio, deque Ægypti in Israhelitas dominatione, sui etiam ipsius ætate planum fuit, cùm iam Assyriorum tyrannis nulla, Ægyptiorumque potentia exigua admodum esset. Sed ad similitudinem relata ratio illud significat, omnem humanam vim, superbiam, & potentiam, quæ huiusmodi vel naturæ, vel operis præsidii niteretur, vanam inanemque aduersus Dei virtutem fore. Ad significationem verò illud. Peccati iugum atque 20 diuinæ offensionis magnitudinem, quibus hominum animi vt Ægyptiaca seruitute atq. Assyria dispersione, ab inferorum tyranno Lucifero oppressi disiectiq. essent, Dei misericordia, & Christi eius efficientia obliterandâ esse: quæ res subiuncto carmine exponitur.

Confortabo eos in Domino: & in nomine eius ambulabunt, dicit Dominus. 25

E O R V M qui à diabolica tyrannide & Ægyptiaca seruitute liberati per diuinum spiritum fuerint, sancta, pia, illustris atq. honestissima vita est, mores præterea pristinis distinctione immunes animi, quippe qui Dei in sese manentis virtute roborentur & confirmantur, sicut scriptum est: Vt iam non desideris hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est, in carne viuant temporis, &c. quæ D. Petrus cæteri que apostoli de hac re 30 dixerunt. quam rem Israhelitis in gratiam receptis, cæterisq. ad eandem ciuitatem ex diuino beneficio pertinentibus hominibus præstiturum sese Deus pollicitus est. [Et confortabo eos.] Confortare, corroborare, siue, vt illo verbo vtamur, heroicare est. de quo superius diximus. [in Domino.] nomen illud arcanum hoc in loco appellatur, quod ad misericordie rationem præcipue significandam plerumq. interponi ostendimus. [Et in nomine eius ambulabunt.] Nomen in sacris sermonibus idem, quod vim, virtutem efficientiamq. significat, vt: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat. &c. In nomine tuo laxabo rete. Ambulare verò, reciprocum verbum Hebraicè est, certaque 40 coniugatione pronuntiatum: in qua omnem vitæ vsus consuetudinemq. significat. cuius multa exempla sunt, vt illud: Ambula corâ me, & esto perfectus. Ambulauitq. cum Deo Noë. Hæc verò omnia rata & certa fore Deus in se recipit. [Dicit Dominus. Hebraicè, N E V M Domini.] Est autem N E V M dictum firmissimum, siue affirmationem interpretari placeat. 45

CAPVT XI.

APERI Libane portæ tuas; & comedat ignis cedros tuas. Vlula abies, quia excidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt: Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est salens munitus. 50

VA R I A ac multiplex huius capitis vaticiniorum expositio apud interpretes 55 rum Hebræos & Chaldæos, tum Græcos & Latinos est: neq. tamè alicubi satis perspicua

spicua & delucida difficultatem quidem loci magnam arguit & indicat; explicationis verò laborem magis augeat, quàm leuet: tanta in inueniendo argumento dissensio atque in explicando obscuritas & rerum temporumque repugnantia est. nobis verò cùm institutum non fuerit, aliorum sententias recitando vel superstitiosè sequi, vel ambitiosè aut inuidiosè magis, quàm vtiliter frangere, operæpretium visum est: ex antæactarum rerum, historiarum temporumque ratione & obseruatione vaticinium exponere; neque ab aliorum legendis scriptis quemquam auocare, in quibus plurima doctè pieque cogitata atque dicta sunt. Igitur huius vaticinij argumentum illud nobis est, Deum, postquam Vati futuram secundi templi ætatibus felicitatem, atque Iudæis fidem pietatemque præstantibus afferendam ostendisset, suamque omnino de publica tam Iudæorum, quàm aliarum gentium salute voluntatem manifestè declarasset, nunc rursus quantum malorum & calamitatum gens illa sua culpa, vitio atque nefariis vitijs commeritura sibi que ipsi machinata esset, non tam verbis, quàm rerum ipsarum actione representationeque veluti spectandum ante oculos proponere, vt vel ipso representationis spectaculo magis, quàm oratione populus ille permotus sibi suisque rebus vilius atq. sapientius prospiciendo consulere. Antè verò quàm res ipsa Vati agenda representanda que suscipiatur, oportuna præparatio adornatur; loco videlicet, in quo edendum tandem erat huiusmodi spectaculum, indicando atque representationis actionisque sue narrando argumento. Atque hæc oratio omnis, quod ad futuras res spectaret, translationibus & allegoriis componitur: cuius illa summa est, Israheliticam regionem maximè verò Iudæam, quæ templo & regia vrbe cùm primis celebris illustrisque esset, principibus viris, pontificibusque occisis, reliquoque populo partim cæso, partim capto ob sua ipsorum scelera & culpas vastatum exinanitumque iri. Ea verò res, quod 25 Vati pastorum, gregis, pecorumque imagini representanda esset, rusticis etiam locorum, plantarum arborumque nominibus & verbis aptè inchoatur. [Aperi Libane portæ tuas.] Ierosolymitana ciuitas totius regionis caput & præsidium Libani portæ appellantur, quod ijs saluis & integris cætera tuta fore, contra verò illis ipsis ruptis atq. apertis omnia vastatum perditumque iri putandum esset. Est autem ea, quam Vates acturus 30 deinceps est, quædam veluti tragœdia grauissima: cuius argumenta & prologos cantari magis, quàm recitari mos fuerat. namque id actionis genus rei magnitudo molisque exigat, quod spectatorum auditorumque animi vehementius moueantur. Maximam verò & grauissimam rem eandemque certissimam expectari oportet, quam tanto verborum apparatu, sublimi carminis genere, atque pronuntiandi modis imperatio & permissiuo præcini iubet Deus, vt: Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales: & introibit rex gloriæ. Atque omnis hæc ratio per parasceuen, vt diximus, agitur. [Et comedat ignis cedros tuas. Hebraicè, *Et comedet.*] Non imperantis, sed permittentis modus est. Certa, inquit, iam res est, fore videlicet, vt ignis comedat atque absumat cedros tuas: quam obrem aperi tandem portas tuas, quæ subeat incendium. appellatur aurem Libanus ex gloriæ atque amœnitatis comparatione Iudæa regio, vt iam superius docuimus. Est verò Libanus ipse mons omnium, qui in terris cogniti sunt, amœnissimus, & arborum plantarumque vario elegantissimoque genere longè celeberrimus. Quod verò ad arcanam significationem spectat, vt Libanus Iudæam regionem, portæ Ierosolymam, sic cedri (quæ probatissimæ in illo monte arbores sunt: proceres primoresque regionis viros significant: ijs verò cùm 45 natura robustiores atque minus corruptibiles esse ferantur) absumptis atque vastatis nullam sibi cæteræ arborum securitatem promittere, sed eundem exitum expectare possunt. [Ulula Abies, quia excidit cedrus.] Non modò cedri vicem dolere, sed suam ipsius timere atque magno gemitu vlulatuque expectare iubetur. Abies. Hebraicum nomen B E R O S. buxum latinè interpretamur. constat ea planta firmiori quidem materia, sed minus etiam quàm cedri ad contendendum igni atque ferro valida. In populo autem qui sint abietes à cedris secundi, facile cognosci possunt. ne verò translationis interpretatio auditoris cogitationi omnino permitteretur, eaque ratione certa minus esse posset, à Vate ipso obiter indicata est. [Quoniam magnifici vastati sunt.] Hac oratione nostræ expositionis sententia satis aperitur. [Magnifici.] Hebraicum nomen A D L R I M, potentissimos robustissimosque significat; nimirum

nimirum populi ordinumque ductores & primarios viros. nihilo verò mitius eum ceteris regionis partibus ac locis eade loca incolentibus viris, principibus & patribus agendum esse putandum fuit, ubi tam durè atque acriter cum capite ipso principeque omnium ciuitate ageretur. [Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est salus munitus.] Proxima in Syria Libano monti honore *Basan* regio olim fuit nemoribus & siluis frequentissima passionumque magnitudine nobilissima; quòd non herbis modò, sed arborum frondibus greges armenta que alere abundè satis posset. Quamobrem cum Libano in eiusmodi rationibus coniungitur, ut apud *Isaiam*: Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan. Atque adeo hac arcana oratione populo etiam periculum denuntiatum est, qui in pascuorum passionumque similitudinibus gregis locum obtinet; populi verò magistratus reliqui minores familiarumque patres quercuum nomen imaginemque referunt: quarum umbra greges protegi frondibusque deciduis pasci interdum consueuere. [Quoniam succisus est salus munitus.] Libanum atque in arcana significatione Ierosolymam ciuitatem Iudææ caput intelligimus, quòd tota regio Libanus dicatur, sed munitionis adiunctio regiam ipsam indicet. Atqui destructum vastatumque locum nò modò pastorum & gregum desiderium, sed ferarum etiam defectus, ac denique desertissima quædam solitudo consequitur.

Vox ululatus pastorum, quia vastata est magnificentia eorum: vox rugitus leonum, quoniam vastata est superbia Jordanis.

BASSAN regio ultra Iordanem sita describitur, præruptis autem atque nemorosis Iordanis locis leonum copia erat, qui in proximos greges vi illata viuebant: quales *Sanir* & *Hermon* montes prope Iordanem esse ex *Psalmo* didicimus: Memor ero tui de terra Iordanis & *Hermonij*, à monte modico. Atque hæc leonum cubilia in *Canticis* dicuntur: De vertice *Sanir* & *Hermon*, de cubilibus leonum, & de montibus pardorum. Neceffe verò est ubi gregum & mansuetiorum animantium penuria sit, feras, quæ raptu viuunt, deficere, maximè verò cum non modò cibi subtrahitur, sed saltus ipsi & cubilia, & omnis latendi commoditas adempta fuerit: nam caruli leonum rugiunt, ut rapiant & quærant à Deo escam sibi. Atque ad significationem imagine relata, non modò pastores ipsos, hoc est, sacerdotes, qui ambitiosè magis, quam officiosè munus administrarent, honore priuandos; sed & magistratus & principes, quibus prædæ commoditas potior, quam publica causa fuerat, non modò omni diripiendi spe, sed ipsorum etiam dignitate atque superbo dominatu deturbandos esse. Alterius ordinis vitium admissum magnificentia pastorum; alterius verò superbia Jordanis appellatur, sed hæc Hebraicè significantius etiam dicuntur. Hactenus igitur spectandarum rerum theatrum indicatum & quædam veluti cauea præparata, atque argumentum ipsum propositum à *Vate* est: nunc verò deinceps futurarum populo illi perturbationum, calamitatum atque miseriarum à *Vate* ipso acta describitur tragedia.

Hæc dicit Dominus Deus meus, Pisce pecora occisionis.

QUANTA Iudæorum genti felicitas, quanta dignitas Deo auctore obtinenda esset, modò ille pietate, honestate, atque legitimis officiis quæreretur, multis antea vaticiniis à *Zacharia* fuerat expositum: hic verò quanta contra clades miseria atque infelicitas ob proditum omnium ordinum hominibus officium Deo iudice atque vindice immineret, ab eodem exponitur, sed ut diximus actione magis, quam oratione res explicatur. Ad huiusmodi verò actionum rationes exponendas illa nobis breuiter repetere operæpretium fuerit; quæ in primum *Hossæ* caput commentatis longius tractata sunt. Plures esse Deo cum vatibus agendi modos ac formas, quæ ad tria genera à nobis referri possint. Vnum genus est, cum res vel præterita, vel præsens, vel futura etiam oratione tantum transigitur, quam orationem vates, ut ipsi, exceperint, sic etiam narrare consueuere. cuiusmodi illud exemplum est: *Væ* genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini malorum, filiis corruptentibus, dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum *Israël*, ab alienati sunt retrorsum, &c. Alterum genus est, cum verum futurarum ratio non tam oratione, quam specie aliqua vatium mentibus obiecta, siue oculis etiam subiecta exponitur, quæ vel ab ipsis planè cognoscatur, vel præsentis interpretis opera declaretur, ut illud: *Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum, &c. Eruditus: Qui sunt isti Domine mihi & cetera. Tertium verò genus est, cum neque oratione, neque visione quid fiat, factum futurumque sit, Vates docetur & refert: Sed ipse potius aut solus, aut adhibitis etiam sociis agere & representare, spectantibus oculis, subiungere iubetur, quo vaticinandi genere ad hominum permouendos animos, atque adeo ad memoriam vel diutius conseruandam, vel recordationem vehementius excitandam, nullum neque præsentius, neque efficacius esse demonstrauimus. Quamobrem genus hoc signum proprie appellatum in sacro sermone est, ut: Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum in *Israël*: Domino exercituum, &c. Atque adeo tertium & postremum genus hoc altero ex duobus modis à vatibus excipitur, quæ per sepe accidit, ut actio ipsa ratione etiam atque oratione subiuncta explicetur, quæ alias obscurior difficiliorque futura esset: nonnunquam verò, ut *Vati* clara aperta que usque adeo sit, contingit, ut neque iudice, neque oratione ad cognoscendum egeat. Prioris formæ exemplum illud apud *Isaiam* est: *Vade & solve saccum de lombis tuis, & calciamenta de pedibus tuis, & fecit sic, vadens nudus & discalceatus: & dixit Dominus, Sic ambulauit seruus meus *Isaias* nudus & discalceatus tribus annis: signum & portentum erit super *Egyptium* & super *Æthiopian*, & cetera: & quod apud *Ieremiam* de lineo lumbare abscondito & putrescente longius narratur expositione etiam adiuncta declaratur: Hæc dicit Dominus, Sic putrescere faciam superbiam *Iuda* & superbiam *Ierusalem* multam, & cetera. Multa etiam huiusmodi apud *Ezechielem* exempla sunt. Posterioris verò formæ illud cum primis *Isaias* nobis præbet: *Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis: velociter spolia detrahe, cito prædare. Cuius iussionis sententiam, quòd Vates intellexerit, non rogauit, sed ut certam fore ostenderet, adhibuit sibi testes fideles, *Vriam* sacerdotem, & *Zachariam* filium *Barachiaz*, & cetera. Et *Ezechiel* etiam laterem fumere, vrbisque icnographiam describere nulla alia rei sibi cogitando interpretatione addita iubetur. In hoc autem rerum genere nonnullæ aliquando vatibus imperari solent, quæ vel ad agendum duriores, vel ad spectandum mirabiles magis esse videantur: quarum quòd perspecta sit ratio aut causa, quamobrem imperentur, non quæritur. Sic *Ezechiel* quòd nouacula sibi barbam capillumque radere iubeatur, neque causam ipse rogat, neque etiam non interrogans docetur, sed simul cum mandato cognitam, ipse idem ubi egerit, exponit. Hanc prorsus rationem noster *Vates* hoc in loco persecutus, mandata atque iussa diligenter egit, neque, quamobrem ita agere iuberetur, causam sibi, utpote planè perceptam, exponi postulauit, qui alias monstratorum spectrorum, visionumque significationes doceri cupiens curare rogareque maxima cura solebat. actionis autem genere cognito actio ipsa spectanda, quamque breuiter dilucideque maxime præstari à nobis possit, diuini spiritus auxilio explicanda restat. Igitur *Dei* erga *Iudæam* gentem & gentis ipsius erga *Deum* rationes, cuiusmodi deinceps futurae sint, non tam præmonstratae aut verbis expositæ, quam sua ipsius actione representatae atque ostensa *Vati* nostro hoc in loco describuntur. Neque enim *Deus* pastorem sese populi esse nunc apud *Vatem* professus est, sed ipsum pastorem esse, suisque ipsius actionibus, quid populo futurum esset, intelligere iussit. [Hæc dicit Dominus Deus meus. Hebraicè, Hæc dixit Dominus Deus meus.] Eam, quam narraturus est, rem sibi à *Deo* iudice, gubernatore, imperatoreque suo iniunctam fuisse profitetur: atque hac oratione certam, attentioneque & cognitione dignissimam docet. [Pisce pecora occisionis.] Ipsa primum obiectarum rerum natura, deinde verò significatio cognoscenda explicandaque nobis ex more est. Atque, ut quænam occisionis pecora sint, & quamobrem sic dicta, sciamus, illud obseruare oportuerit, duplex in passionum cura atque arte pecorum genus esse, alterum ad sobolem sufficiendam propagandamque idoneum, atque idem ob eam rem vtilissimum, quod foetu ac lacte vellereque interdum dominos alit, & indies locupletat. Id autem magna cura & diligentia tum pasci, tum foueri, atque***

blasphemauerunt sanctum *Israël*, ab alienati sunt retrorsum, &c. Alterum genus est, cum verum futurarum ratio non tam oratione, quam specie aliqua vatium mentibus obiecta, siue oculis etiam subiecta exponitur, quæ vel ab ipsis planè cognoscatur, vel præsentis interpretis opera declaretur, ut illud: *Vidi per noctem, & ecce vir ascendens super equum, &c. Eruditus: Qui sunt isti Domine mihi & cetera. Tertium verò genus est, cum neque oratione, neque visione quid fiat, factum futurumque sit, Vates docetur & refert: Sed ipse potius aut solus, aut adhibitis etiam sociis agere & representare, spectantibus oculis, subiungere iubetur, quo vaticinandi genere ad hominum permouendos animos, atque adeo ad memoriam vel diutius conseruandam, vel recordationem vehementius excitandam, nullum neque præsentius, neque efficacius esse demonstrauimus. Quamobrem genus hoc signum proprie appellatum in sacro sermone est, ut: Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum in *Israël*: Domino exercituum, &c. Atque adeo tertium & postremum genus hoc altero ex duobus modis à vatibus excipitur, quæ per sepe accidit, ut actio ipsa ratione etiam atque oratione subiuncta explicetur, quæ alias obscurior difficiliorque futura esset: nonnunquam verò, ut *Vati* clara aperta que usque adeo sit, contingit, ut neque iudice, neque oratione ad cognoscendum egeat. Prioris formæ exemplum illud apud *Isaiam* est: *Vade & solve saccum de lombis tuis, & calciamenta de pedibus tuis, & fecit sic, vadens nudus & discalceatus: & dixit Dominus, Sic ambulauit seruus meus *Isaias* nudus & discalceatus tribus annis: signum & portentum erit super *Egyptium* & super *Æthiopian*, & cetera: & quod apud *Ieremiam* de lineo lumbare abscondito & putrescente longius narratur expositione etiam adiuncta declaratur: Hæc dicit Dominus, Sic putrescere faciam superbiam *Iuda* & superbiam *Ierusalem* multam, & cetera. Multa etiam huiusmodi apud *Ezechielem* exempla sunt. Posterioris verò formæ illud cum primis *Isaias* nobis præbet: *Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis: velociter spolia detrahe, cito prædare. Cuius iussionis sententiam, quòd Vates intellexerit, non rogauit, sed ut certam fore ostenderet, adhibuit sibi testes fideles, *Vriam* sacerdotem, & *Zachariam* filium *Barachiaz*, & cetera. Et *Ezechiel* etiam laterem fumere, vrbisque icnographiam describere nulla alia rei sibi cogitando interpretatione addita iubetur. In hoc autem rerum genere nonnullæ aliquando vatibus imperari solent, quæ vel ad agendum duriores, vel ad spectandum mirabiles magis esse videantur: quarum quòd perspecta sit ratio aut causa, quamobrem imperentur, non quæritur. Sic *Ezechiel* quòd nouacula sibi barbam capillumque radere iubeatur, neque causam ipse rogat, neque etiam non interrogans docetur, sed simul cum mandato cognitam, ipse idem ubi egerit, exponit. Hanc prorsus rationem noster *Vates* hoc in loco persecutus, mandata atque iussa diligenter egit, neque, quamobrem ita agere iuberetur, causam sibi, utpote planè perceptam, exponi postulauit, qui alias monstratorum spectrorum, visionumque significationes doceri cupiens curare rogareque maxima cura solebat. actionis autem genere cognito actio ipsa spectanda, quamque breuiter dilucideque maxime præstari à nobis possit, diuini spiritus auxilio explicanda restat. Igitur *Dei* erga *Iudæam* gentem & gentis ipsius erga *Deum* rationes, cuiusmodi deinceps futurae sint, non tam præmonstratae aut verbis expositæ, quam sua ipsius actione representatae atque ostensa *Vati* nostro hoc in loco describuntur. Neque enim *Deus* pastorem sese populi esse nunc apud *Vatem* professus est, sed ipsum pastorem esse, suisque ipsius actionibus, quid populo futurum esset, intelligere iussit. [Hæc dicit Dominus Deus meus. Hebraicè, Hæc dixit Dominus Deus meus.] Eam, quam narraturus est, rem sibi à *Deo* iudice, gubernatore, imperatoreque suo iniunctam fuisse profitetur: atque hac oratione certam, attentioneque & cognitione dignissimam docet. [Pisce pecora occisionis.] Ipsa primum obiectarum rerum natura, deinde verò significatio cognoscenda explicandaque nobis ex more est. Atque, ut quænam occisionis pecora sint, & quamobrem sic dicta, sciamus, illud obseruare oportuerit, duplex in passionum cura atque arte pecorum genus esse, alterum ad sobolem sufficiendam propagandamque idoneum, atque idem ob eam rem vtilissimum, quod foetu ac lacte vellereque interdum dominos alit, & indies locupletat. Id autem magna cura & diligentia tum pasci, tum foueri, atque***

ne qua ex parte aut morbo, aut ferarum impetū lādatur, custodiri solet. quod qui quā copiosissimum habuerit, ditissimus esse credatur. neque is vendere ad macellum, neque ad familiā partem occidi ex iis vel vnum patiatur, quod maiori sobolis vsui & lactis fructui esse credat. Cuiusmodi greges apud Labanum focerum Iacob magna cura sibi susceptos, pastos aliosque commemorat: Viginti annis fui tecum, oves tuas & capra steriles non fuerunt, arietes gregis tui non comedi, neque captum a bestia ostendi tibi: ego damnum omne reddebam: quod furtim perierat, a me exigebas, &c. Alterum verò pecoris genus esse; quod cum ad sobolem inutile fore cognoscat, macello destinatum, interim pascit & curatur, quoad emptor aliquis oportunus accedat, cui dimenditum tum mactandum tradatur. Cuius generis caprorum arietumque maxima pars est: & ex femellis est, quae vel naturali sterilitate, vel aetate inutiles ad sobolem censentur: huiusmodi quaeque sunt, & pastores quamcūque a se diuenditas abduci, & emptores quam maturissime mactatas cupiunt. ut quas sibi occisas emolumentum nonnullum, aut certe conseruatas detrimenti plurimum facturam putant. Quamobrem singulis diebus parte aliquam saltem ex his mactari curant, sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die, existimati sumus sicut oves occisionis. Huiusmodi gregem, quem pasceret, sibi parare Vates iubetur, omnibus, quas iam exposuimus, notis descriptum hoc modo:

Quae qui possederant, occidebant, & non dolebant: & vendebant ea dicentes; Benedictus Dominus, diuites facti sumus: & pastores eorum non parcabant eis. Hebraicè ad verbum sic: *Quae ementes ea occident, & non culpabuntur: & vendentes ea dicent, Benedictus Dominus, & ditabor: pastores eorum non indulgent super ea.*

Eius rei, quae pecus occisionis dicta fuerat, expositio per definitionem siue descriptionem explicata haec est. Eductur autem definitio ex sententia & consilij locis: etenim quodnam pecus curari, quod rursus occisioni addici dignum sit, ex eorum qui possident, iudicio & sententia cognoscitur. nam quae Dominus a se abducta cupiat, neque pastor ipse abduci doleat, neque emptor retinere velit, ea mactationi tantum idonea esse consequitur. quae verò fructu aliquo prodesse possunt, tum Dominus si vendat, damno magis, quam lucro apponit, tum pastor ex pascenti consuetudine & utilitatis vsu pecus amans vendita dolet ac desiderat, tum etiam emptor non occidit, sed ad augendam rem conseruat: quod si occiderit, a vicinis culpat, ut qui vtilem foecundamque sibi futuram rem temere perdat. Itaque occisionis pecus ex horum trium animo & consilio cognoscitur, quod qui emerit, occidet, & non culpabitur; & qui vendit, putat se diuitem factum, quod inutilis pecoris pascenti & custodiendi molestia liberatus fuerit: atque etiam ea pecunia auctus, quae indies minor feret, si diutius expectandus esset emptor. Quamobrem Deo gratulatur, cuius beneficio sibi in pecore vendendo consultum esse credit. [Benedictus Dominus, & ditabor.] Iam videor, inquit, mihi fore diues, qui inutilem rem a me non sine emolumento abijcerim, quod felix faustumque sit. [Et pastores eorum non indulgebant.] Hebraicum verbum *indulgere*, parcere, clementerque agere significat. Est autem clementia eius rei, quae alioqui vtilis fore credatur, conseruatio. ut illud: Et apprehenderunt manus eius, & manum vxoris eius, ac duarum filiarum eius, eo quod parceret Dominus illi, &c. [Ementes ea occident, & non culpabuntur.] Non enim alia causa emittit, nisi ut occidant. Igitur huiusmodi gregem macello destinatum dum Vates parat & pascit, expectatque quoad emptores qui occisuri sunt, accesserint, illud portendebat, Deum Iudaeam gentem tot annis magna cura gubernatam & omni beneficio auctam, neque tamen vel vilo fructu commendabilem, vel utilitatis verae spe iam ulterius ferendam, interim ita pasturum & ducturum, quoad cumulatis sceleribus indignitateque aucta emptoribus ad mactandum tradat. Atque Romanorum exercitus emptores futuri erant, quibus quanquam non nimium magno pretio, non gratis tamen addictam fuisse constat, ut ex Iosephi, aliorumque auctorum historia accepimus. atque in ipsis translationis verbis magna rei significatio subest. Appellatur enim emptores, qui res antea non suas perfoluto pretio sui iuris reddunt: pretium verò Hebraicè sanguines dicuntur, atque ita populus ille Romanis non incruento bello vendicatus est, a quibus ob eam rem praeter omne antiquum exemplum vexatus, direptus atque omni crudelitate laceratus est. Fuerunt enim dies illi tribulationis tales, quales non fuerat ab initio creaturae, quam condidit

condidit Deus vsque nunc, neque fient. & Nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro, &c. hoc est, quod ait, [Quod ementes ea occident, & non culpabuntur.] neque enim a quoquam mortalium culpa datum Romanis fuisse, imò contra laudi ascriptum legimus, quod Iudaeos, quos tanto sanguine & belli obsidionisque radio tandem victos sibi addixissent, nullis neque religionis, neque publicae, neque priuatae rebus idoneos iudicatos sine clementia occiderent. haec omnia ex iis, quae apud nos extant, historiis nota sunt. namque Iudaei ex quo Deum sibi infensum reddidere, nullius erga se mortalium aequa aut clementia habuere iudicia, neque societatem vel amicitiam fatis aut ipsis tutam, aut aliis vtilem gerere potuerunt. Etenim Pharaos, qui quosdam ex illis profugos susceperat, in Assyriorum offensionem acerbissimo incommodo suo cecidit, ita ut cum illos a se depulsos tradidisset, illud non inepte dicere posset: [Benedictus Deus, & ditabor.] Sed neque pastor ipsorum Deus indulget eis, quos ob nefaria antiqua & diuturna scelera iam diu ad poenitentiam expectatos emptoribus tradere tandem decreuit, sicut scriptum est: Ecce anni tres sunt, quaerens fructum in ficulnea haec, & non inuenio. succide ergo illam, ut quid enim terram occupat? hunc itaque Iudaeae gentis futurum exitum pecoris ad macellum sibi pascentis Zacharias indicabat. interim autem dum emptores accederent, gregem pasci; hoc est, populum illum a Deo regi, deduci, tolerari curarique oportebat: sed quibusnam modis id agendum foret, varia teinpestatum futurarum repraesentatione Vates docet, eius, quam ipse suscepit atque adhibuerit, actionis imagine ex diuino oraculo prius declarata.

Et ego non parcam vltra super habitantes terram, dicit Dominus.

GREGEM populi, seque pastorem Dei pastoris Israelis & Iudaeae personam sustinere satis intellexerat Vates, tum quod scriptum esset, Qui regis Israel, intende, qui deducis velut ouem Ioseph. rei verò exitum tum ex iis, quae a se antea in sacerdotum, voluminis volantis, duarumque feminarum spectris viderat, probè cognoscebat. ex qua re effectum est, ut non rogaret ipse, sed diuinam de hac re sententiam, quam aliis referret, vltro prolata audiret. Ita, inquit Deus, eueniet, ut sicut tu non parces vendendis pecudibus, ego etiam non parcam super habitantes terram. itaque haec oratio asseuerationem magis, quam interpretationem habet, ut illa etiam, quae ad hoc vaticinandi genus adfertur. Sume tibi vxorem fornicationum, & fac filios: Quia fornicans fornicabitur terra a Domino. fuerit autem magnum operaepretium, singulis vaticiniorum generibus suas etiam sermonum orationumque formas ac modos obseruando conferre, quibus & sententiaratio, & actionum ipsarum proprietates illustrari maxime potest. consilij itaque diuini sententia atque asseueratio haec est, quae oportuna expositione continuo amplificatur.

Ecce ego tradam homines, unumquemque in manu proximi sui, & in manu regis sui: & concident terram, & non eruam de manu eorum.

MAXIMAM illam crudelitatem tum eorum regum & principum, qui post Christi in caelos ascensionem, Neronis & Vespasiani tempestatibus Iudaeis praefuerunt, tum etiam quorundam Iudaeorum, qui seditione intra urbem Ierosolymam facta, caeteris conciuibus direptis aut trucidatis grauissime nocuerunt, Deus hoc in loco significat. namque Ierosolymitana illa acerbissima clades & perniciosa ab vtrisque his illata est, Deo id in sceleratorum hominum poenam permittente. [Ecce ego tradam. Hebraicè, Ecce ego inuenire faciam.] humanam nocendi cupiditatem & diuinam permissionem hoc verbum significat. namque inuentio inquisitionem praecedentem arguit. Quod si quid Deus inuenire faciat, profecto consequitur quosdam esse, qui inquiserint. atque plurima quotidie mortalibus procreari pericula, plurimos vndique proponi laqueos, manifestis exemplis assidue deprehendimus, ut scriptum est: A sagitta volante in die, a negotio perambulante in tenebris, ab incurfu & daemone meridiano. Ea verò ut declinentur, Dei protegentis cura providentiaque efficitur. Domini namque salus est, in cuius praesidio quaecumque latet, tutissima sunt. Cadent a latere tuo mille, & decem millia a dextris tuis: ad te autem non appropinquabunt. hac itaque tutela si quis ob propriam culpam vacuus relinquitur, dum inimicorum insidiis, nequissimorum & auarissimorum hominum praedae, aliisque quam plurimis periculis, a quibus non longè abest, periuum esse consequitur. [Unumquemque in manu

manu proximi sui.] Ea, quæ à Iosepho atque Aggesippo de sceleratissimis illis *Persis*, id est, irruptoribus vocatis narrata sunt, hoc loco aperte significantur. [Et in manu regis sui.] Herodes Agrippas, atque alios Solymorum cladis primos, Vespasianos item & Titos postremos Ierosolymitanæ cladis auctores indicat. [Et concident terram.] Iudaicam vastationem vrbisquæ excisionem prædicat, quæ Deo spectatore tantum, non item vindicæ edenda fuerat, sicut scriptum est: Nōne tu Deus, qui repulisti nos? & non exhibis, Deus in virtutibus nostris? ob eam res ait, [Et non erunt de manu eorum.] namque in illius tantum voluntate & defensione certam salutem esse cognouimus. Da nobis auxilium de sancto, quia vana salus hominum: in Deo faciemus virtutem, & ipse ad nihilum deducet insurgentes in nos.

Psal. 107.

Et pascam pecus occisionis, propter hoc o pauperes gregis: & assumpsi mihi duas virgas, unam vocavi Decorum, & alteram vocavi Funiculum: & pascam gregem.

IMPERATAM ac datam actionem summa fide & diligentia susceptam sibi, atque ex futurarum rerum ratione administratam fuisse Vates docet. ipsius namque oratio hæc est, asserentis se pecus occisionis pascisse, non quod eo studio teneretur, sed quod eam rem agere iussus à Deo esset: qua quid populo futurum esset, aptissime significatur. mirum enim & absurdum videri poterat, virum sapientem, prophetico spiritu auctum, & qui ad publicam constituendam rem plurimum & consilio & opera conferre posset, ad humile pastoris curæ genus studio translato pecus pascendum, neque verò id utilitatis, sed maestationis causa suscepisse, sed eam hominum cogitationem & reprehensionem ipse antevertit, infirmissimas & mansuetissimas quasq; ex grege allocutus: quarum misericordia commotus pecoris maestationi destinati pascendi curam suscepit. [Propter hoc o pauperes gregis.] Pavi, inquit, ego pecus occisionis, propterea quod iussus & quod vestri, o pauperes gregis, fuerim miseris. Verbum Hebraicum, Propter hoc, ex sententiæ & Masoreth ratione simul, & propter vos, & propter hoc, significat. [Et pascam.] Futurum pro præterito vel pro diuturno tempore, vt diximus ponitur; cuius nota est coniunctio præposita. illa verò huius loci arcana interpretatio est, Iudaicum populum ob multa & nefaria scelera supplicio addictum, paucorum tamen bonorum & piorum, qui inter eos essent, causa fuisse à Deo interea gubernatum, quoad maestationis tempus cumulatim iam criminibus & culpis maturum prorsus accideret: quo tempore & noxiis atque sceleratis supplicium, & piis atque probis liberatio ac salus afferenda esset, sicut scriptum est: Sed propter electos, quos elegit, breuiavit dies hos. Electos, quos elegit, hoc in loco pauperum gregis nomine significat Vates: quos pusillum gregem eadem dicendi figura Christus nominavit. Nolite, inquit timere, pusillus grex, quia complacuit patri vestro dare vobis regnum, at verò in hoc diuino consilio deferendo gubernandoque Iudaico populo, quemadmodum res habitura esset, muneris personæque suæ partibus adornandis peragendisque docuit. nam virgas ad eam rem sibi comparatas fuisse ait, quod id genus pastorici instrumenti ad ducendum gubernandumque pecus idoneum sit: pedum latini vocant, sicut scriptum est: Bouis & ouis, & capræ: quæ sub pastoris virga transeunt. huiusmodi autem binas pro varia temporum & rerum ratione, vt vsibus, ita & nominibus distinctas aptasse sibi Vates ait, alteri nomen Decor, alteri Funiculus, siue, vt Hebraicè est, [Funiculi tenuantes,] factum. Atque hanc rem ad arcanum sensum referendam esse impositorum nominum ratio indicat, vtque actionem ipsam exponamus, Vatem ex eodem ligno duo peda confecisse intelligimus: quorum alterum forma & firmitudine alteri præstiterit, cuiusmodi à pastoribus parari solent elegantia operariis etiam ipsis spectabilia, vt illud:

Virgil. eclogas.

At tu sume pedum, quod me cum sepe rogaret,
Non tulit Antigenes.

Huic ex operis & roboris præstantia nomē Decor inditum est, alterum verò & forma & firmitate longè impar, quod funiculorū magis quàm baculi imaginē referret, [Funiculi tenues appellatum est.] Huius verò rei quæ sit interpretatio, breuiter videamus. Baculi siue peda hæc sacerdotes apud me significant, quorū auctoritate, consilio & opera præcipue Iudæorum

Iudæorum res secundi templi temporibus procuratæ ac gestæ fuerūt. Ex quibus tres celeberrimi habiti sunt, per quos respublica illa à Græcis propè conuulsa & obruta excitari, erigi, atque aliquamdiu contineri visa est. Hi fuere ex Hasmonæorum familia, Iudas cognomento Machabæus, Simeon & Ionathas fratres, virtute, pietate & fortitudine præstantes viri, quibus *deco*ri cognomen merito conueniret. ex his autem nemo rex dictus vel salutatatus fuit, sed vel ductores populi vel vncti belli vocati sunt. huiusmodi namque agnominibus in literis à Romanis ad eam gentem datis appellatos fuisse, Iosephus Hebræus auctor scribit, quarum etiam literarum argumentum in nostris Machabæorum libris est. hos autem tres summos viros alij ex eadem familia felicitate quidem & rerum gestarum gloria longè impares, temeritate verò & audacia atque arrogantia præcipue notabiles, qui regium nomen præter ius atque fas, præter vllum in rempublicam magnum meritum sibi vsurpauerunt, quos debilitantes funiculos vocari par est: vtpote qui ad trahendam magis, quàm ducendam & gubernandam rem effecti esse viderentur, non ab re autem sacerdotes virgarum imagine à Vate nostro significatur, namque ab ipsis instituti sacerdotij initiis pontificia auctoritas virga Aaronis frondente ac florente fructumque gignente indicatâ confirmataque fuit. Cum autem varia regum, iudicum, sacerdotumque huiusmodi instrumenta sunt, ita & variis nominibus Hebraicè dicuntur, atque pastorum & sacerdotum proprium est pedum, quod Hebraica lingua *MAKAL* vocatur, quo & Iacob pecorum pastor, & Aaron populi sacerdos vsi sunt. Igitur Iudæorum res à tribus illis magnis sacerdotibus administratas rectè atque decenter habituras, contra verò sub cæteris pontificibus contractiores deterioresque indies fore Vates hac baculorum distinctione portendebat: atque hoc modo sibi gregem pascum esse ait, vt significaret populum piū & Deo gratum charumque fore, quamdiu optimis & pienuissimis sacerdotibus regi contingeret; contra verò negligentioribus & infolentioribus pontificibus vsū deteriorem Deoque ingratiorem euasurum:

Et succidi mihi tres pastores in mense vno, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum variavit in me.

OPTIME profecto Latinus interpret noster vertit, [Siquidem & anima eorum variavit in me:] neque enim diuina erga homines tutela & cura antè remittitur, quàm ab ipsis, quamobrem remittantur, commissum fuerit, sicut scriptum est: Et dimisit eos secundum desideria cordis eorum, &c. Atque explicationis gratiâ quadam huius carminis verba ex Hebræo, vtcumque poterimus, vertemus. [Et abscondi feci [certos] tres [illos] pastores in lulatione vna, & contracta est anima mea in eis: siquidem & anima eorum velox fuit in me.] Quid significet velocem esse animam eorum, interpret noster aperte exposuit. [Variavit in me.] hoc est, temere & inconstanter erga me sese gessit. Ait verò Zacharias se ipsum gregis à se gubernati rædere cepisse, quod post desideratos tres pastores à se insolenter abalienatum cognosceret. Atque illud verè à Vate actum accipimus, videlicet tres à se pecori præfectos pastores intra mensis tempus dimissos atque discedere iussos fuisse: statim verò temeritate quadam pecudum erga se cognita rædio fuisse affectum. [Et abscondi feci, Latine dicitur, desiderari feci.] neque vllum verbum aptius ad eam significationem Latine succurrit: illud verò Hispanè ad Hebraicam elegantiam proximè accedit, *hix de-sharecer*. [certos] tres [illos.] Hebraicè articuli notationis sunt, qui cum in latina lingua desiderantur, huiusmodi pronominibus & relatiuis indicari solent. sententia porò ipsa nobiles & illustres pastores fuisse docet, quos Vates intra mensem dimiserit ex arcana futurarum rerum significatione: quæ iuxta expositionis nostræ rationem ad eandem rem, quæ virga decorum superius nominata est, referri commodissimum fuerit, hoc est, ad tres Mathathææ sacerdotis maximi filios cognomento Hasmonæos, qui quod munere suo optimè perfuncti fuerint, pastores verè appellantur, hos autem intra lunationem vnā desideratos fuisse dicit. namque vt Vates tres illos intra mensem sustulit, ita hi triginta annorum spatio, alius alij succedens, mortem obiit. Iudas enim Machabæus sexennium, & exercitui, & sacris præfuit; Simeon decem & octo annis: Ionathas verò sex: qui omnes anni simul triginta sunt. Atque mensis lunaris triginta ferè dierum cum sit, diesque pro annis in sacro sermone sæpe vsurpentur. (vt maneat puella nobiscum dies aut decem menses) lunationis nomine trigenarium numerum notamus. Quamob-

Psalm. 80.

rem nomen medium à Vate pronuntiatum videtur. I E A H H, quod consonantibus literis lunam siue mensē; vocalibus verò lunationem siue lunarem numerum significat, namque luna siue mensis I A R E A H H dicitur: Mathathia verò tēpus non annumeratum est, quod is præfeneclæ exercitum ducere non potuerit, neq. in bellicis rebus fuerit ultra annum versatus. fieri etiam potuit, vt tres illi sacerdotes eodem mense, alio tamen alius anno, desiderati fuerint: quod tamen nobis neque ex nostra, neque ex aliena historia compertum est. his igitur pastoribus desideratis Deū populo illi à pietatis cultu ad vitia malæque consuetudinis corruptelam translato abalienandum Vates suscepti videlicet pecoris tædium apertè declarans retulit. [Et contracta est anima mea in eis: siquidē anima eorum variauit in me.] Animæ contractio tædium Latine dicitur. Est autem hoc loco anima non qua sapimus, sed qua appetimus aut aspernamur, in qua tædia fastidiaque sunt: hoc enim *Nephes* Hebraicum nomen hominibus & brutis commune significat. Adeo autem offensum sese exhibet, adeoque Deum offendendum docet, vt priori iam illa cura laxata pecus ipsum temeritati propriæ permissum periculis consequenter cinctum fungi permittat.

Et dixi, non pascam vos: quod moritur, moriatur: & quod succiditur, succidatur, & reliqui deuorent vnusquisque carnem proximi sui.

NEGLECTIONEM atque tædium hæc oratio manifestè indicat, vt pastor, quid pecori fiat, quid mali accidat, securus iam vel pertæsus potius minimè sibi laborandum ducat: neque quid, quouē modo pereat, morbone, an furto, an rapina, curet. Hæc verò ad arcanam significationem translata, quid significant, apertum esse arbitramur, videlicet multiplex miseriarum calamitatumque genus, quo Iudææ res tum ciuili tumultu ac dissentione, tum hostili impetu premendæ erant.

Et tuli virgam meam, quæ vocabatur Decus, & abscidi eam: vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.

QVOAD pecus suum à Vate pedo illo illustri gubernatum fuit, nihil periculi neque à feris, neque à furibus atque inimicis hominibus allatum est: vbi verò pastoribus illis sublati grex ille temere agere cœpit, illa gubernandi forma, quæ prius expressa fuerat, extincta tandem est, atque illa etiam cura laxata, locus & rapinis & furtis aliisq. incommodis est relictus. Quæ res illud nimirum portendebat, Iudæorum publicæ rei, post triū illorum sacerdotum mortem, dignitatem, decus & splendorem omnem turpissimis moribus obsolescentem, in deteriorem & contemptibilem gētibus omnibus obscuritatem fore mutandum, ita vt alio, quàm antè, modo gubernatis illis exterarum finitimarumque nationum, neque parem gratiam, neque iudicium, neq. fidem in sese experiri contingat. [Vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.] Illorum trium fratrum consilio & virtute magnam tandem Iudæis Deo auctore securitatem præstitam fuisse, inita cum Romanis societatis atque communis iuris fœdera confirmant, præter Græcorum Ægyptiorumque, vel inducias, vel amicitias conciliatas, sicut scriptum est: Bene sit Romanis & Genti Iudæorum in mari & in terra in æternum, gladiusque & hostis procul sit ab eis, &c. Hæc verò omnia viris illis vita functis irrita infectaq. fore, atque in summam apud Gentes omnes inuidiam conuertenda, Vates illa oratione docuerat, [Vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis.] Fœdus à Iuda cum Romanis iunctum atque à Ionatha renouatum, & cum Sparthiatis in initum, amicitiasque ab eodem cum Alexandro Antiochi filio, alteroque Antiocho Alexandri hærede initas, literas etiam fœderis & immunitatis à Demetrio rege per Simeonem impetratas, confirmatumque per eundem cum Romanis & Sparthiatis fœdus, præterea Antiochi Demetrii filij cum Simeone amicitiam, & commendatam ac defensam per Romanos apud cæteras nationes Iudæorum tranquillitatem & dignitatem, cæteraque omnia quæcunque ad hanc referuntur rationem, vsque ad Simeonis mortem, hæc oratione Vates complexus, dererrima & calamitosa, quæ post ætatem illam deinde extiterint, tempora apertissime significauit, adeo vt res hæc omnis pientissimo & sapientissimo cuique ætatis illius constituisse dicatur.

Et in

Et in irritum deductum est in die illa: & cognouerunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est.

POST Simeonis mortem Iudæorum moribus vehementius indices perditis Iudæam rem tum à finitimis & vicinis, atque etiam à longinquis nationibus, fœdere omnino rupto, tum ab ipsismet, domi pace turbata, debilitari ac labefactari incipiendam esse, & Vates ostendit, & qui pij bonique illo tempore erant, expectata Vatis actione intellexerunt. neque verò sese aut odio, aut maleuolentia à pecoris custodia abalienatum fuisse Vates ait, quin potius renouato consilio curam suscipere & repeterere voluisse, modò sibi gratia aliqua ab iis, qui maximam deberent, referenda esset.

Et dixi ad eos, Si bonum est in oculis vestris, afferte mihi mercedem meam: & si non, quiescite. & appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, proice illud ad statuarii decorum pretium, quo appretiatum sum ab eis. & tuli triginta argenteos, & proieci illos in domum Domini ad statuarium.

QUÆ verè tandem re ipsa inter Deum & populum transigenda erant, eadem ad significandum verè etiam & re ipsa à Vate nostro acta commemoratur, qui sese restituendi & conseruandi gregis illius studio adhuc detentum, eos, quorum intererat, adiisse, deque certa mercede referentem allocutum fuisse dicit, atque mercedis loco triginta argenteos accepisse: quos demum Dei iussu in templum ad figulum quendam ipse proiecerit. [Et dixit ad eos.] Ex multorum pastorum ac dominorum gregibus inutilissima quæq. & occisioni destinata deligendo pecus illud sibi Vates comparauerat, cuius importunitatis studio affectum se fuisse ait, sed misericordia rursus commotum curamque renouate eandem paratum, atque officij erga gregum pastores faciendi cupidum sermonem de pretio laborisque sui mercede instituisse. Si vobis, inquit, cura, diligentia atque opera mea placet, laboris & industriæ mercedem æquam mihi tribuite, sin minus vel placuerim, vel placere vobis iudicor, vt mercedem exoluatis, non postulabo: vestrum de meo labore atque officio iudicium, de mercede tribuenda consilium esto. [Si non, quiescite.] Si non placeo, inquit, vobis, definite mihi vel mercedē proponere, vel dare, igitur appensi sunt triginta argentei Vati. tanti enim illis viri & sapientissimi & officiosissimi cura, sollicitudo & industria æstimata est, tanti redēpta in suos vsus seruitus & opera eam mercedē, quæ iniuriosa & contumeliosa magis, quàm honoraria videretur. Proicere in templo Vates, atque figulo cuidam, qui templi ministeris idonea scilia parabat, tradere iubetur, vt ex actione ipsa actionisque personis & nominibus gestæ rei memoria populo relicta futura arcanæque rei cuiusdam signum atque expectationem daret. [Decorum pretium, Hebraicè est, Fortitudo pretij.] Estque figura ironia, ac si dicat: Importunum spectate iudicium hominum, quanti me esse putauerūt, quem tam paruo pretio redemptum suo iuri, auctoritati atque seruituti addicerent. Quamobrè iussus sum id pretium in domum Domini allatum figulo ad ea, quæ ex terra in aliquos sacros vsus finguntur, exponere. [Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domo Domini ad statuarium.] Ita actum à Zacharia esse intelligimus, vt scriptum est, quidnam verò statuarij nomine significetur, & Hebraicum verbum יוֹסֵר, apertè declarat, & D. Mattheus clarè interpretatur figulum, neque enim statuas, hoc est, simulachra aliqua in templo esse, neque eorum artificem aliquem templo addictum, lex permittebat: figulos autem ad multarum rerum vsum nihil prohibuit esse, atque ita nomen ipsum eum notationis particula pronuntiatum, Hebraicè scientibus certum quendam & notum figulum, & inter ceteros templi opifices connumeratum significare videtur. hæc actionis historia fuit. Rei verò huius agenda ratio & certa narratio quæ fuerit, breuiter nobis est aperienda. Post desideratos tres illos illustres ex Hasmonæorum familia sacerdotes, cœca nimium & turbulenta tempora conuersa sunt sacerdotibus nonnunquam imperitissimis & improbissimis, nunquam minus legitimis succedentibus, principibus præterea nunc nequissimis, interdum etiam tyrannicis manifestis rem gerentibus: neque vllis præterea vatibus aut certis oraculis extantibus, quorum auctoritate & consilio gubernari aut procurari posset res, ita vt neglecta Deo & dimissa iam illa res publica videretur: atq. illud manifesto omnium periculo con-

flaret, quod per hunc Vatem scriptum fuerat, Non pascam vos, &c. quos tantis antea tamque illustribus ministris, vatibus, sacerdotibus paueram. Tandem verò Deus populi illius miseratus sese vltro pastore præbuit, susceptamque, antea curâ singulariter, etiamnum renouans se ipsum, hoc est, verbum suum sibi æquale, idemque, omnino natura, virtute atque efficiencia secum summa miraculorum efficacitate, sapientiæ & orationis veritate ac vitæ integritate, atque omnibus iis rebus instructum, quibus diuina auctoritas constituta agnosci posset, ad eam rem misit, ut populi illius imprimis aliarumque etiam gentium saluti confuleret, atque rebus omnibus, quæcunque ad veram felicitatem pertinerent, præficeret, qui cum plurimis & maximis tum naturæ dignitatisque, suæ, tum diuinæ legationis ac muneris ad publicam salutem suscepti atque obiti tandemque, explendi sibi argumentis & exemplis præbitis illorum erga se officium postulare, cuiusmodi tamen suorum dese iudicia & studia habuit, ut ab omni non solum dignitate, sed ciuitatis etiã suæ cõmunione alienus existimatus cum offensiones plurimas acciperet, tum demum repudiatus repullam tulerit grauissimã, neque pluris, quam triginta argenteis nummis æstimatus, ad mastrandum emptus fuerit: neque vel ipse, vel ipsius pretium ad alium pietatis usum valere posse iudicatum est, nisi tantum ut figuli agro in peregrinorum sepulturam emendo impenderetur, ut ex eo homine, qui omnium primorum sententiis damnatus sacerque iudicatus esset, aliquis tamen pietatis fructus non sublimis ille quidem & templi aliis ritibus, aut rebus comparandus, verum tamen aliquis minoris notæ Deo gratus haberetur, sicut scriptum est: Non mittamus eos in corbana, quia pretium sanguinis est, consilio autem inuito emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. Consilium inuito fuisse ait euangelista, cuiusmodi in rerum Deo grato genere exigua illa pecunia infumi posset, que hominis à Synagoga sua repudiati, facti atque infamis supplicioque digni iudicati pretium fuisset: neque enim dignioris notæ in iis, quæ ad pietatem pertinent, rebus vsui idonea iudicata illis fuit, huius autem loci simplicem ac dilucidam expositionem ab euangelista edocui si sumus, ita referente: Propter hoc vocatus est ager ille Hæceldama, hoc est, ager sanguinis, vsque in hodiernum diem. Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam: Et acceperunt triginta argenteos pretium appetiati, quem appetiauerunt à filiis Israël, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. Zachariæ constitutum est, ut triginta æstimationis suæ argenteos figulo pro terreis vasculis daret, pontifices, sacerdotes & ceteri triginta etiam illos nummos, quos sanguinis pretium dixerant, figulo pro terræ portione in sepulturam hospitem exoluere.

Et præscidi virgam meam secundam, quæ appellabatur Funiculus, ut dissoluerem germanitatem inter Iudam & Israël.

IUDAICARVM rerum deserendarum causa prædicta oportunitas à Vate indicatur, ea autem fuit acerrima quædam inter Hircanum & Aristobulum fratres de regno contentio: quæ & ciuilem discordiam induxit, & Romanorum potentia dirimendæ litis occasione aditum ad dominatum occupandum patefecit. fuere autem hi duo, quorum vehementi æmulatione & dissidio respublica illa iam à trium illorum pastorum tempore paulatim indies inclinata demum præcipitata est, Alexandri cognomèto Lannei, siue Ioannis filij, quorum vterque appetiti sibi regni causa obtentum & continuatum diu in sua familia principatum magis alienis proditum detulit, quam sibi confirmauit. Hæc res præter ciuilia bella externa etiam calamitates, prædas, direptiones vexationesque plures à Pompeio atque ab aliis inferendas machinata est. Quam rem Vates secundam illam virgam debilem admodum ac lentam, vtcunque tamen pecori trahendo, si non ducendo, idoneam conscindens portendeat: cuius concisione non minorem populo dissensionem commouendam significauit, quam ea fuerat, quæ quondam Iudæis & Israëlitis de regno contendentibus, hisque Roboam, illis verò Ieroboam partes secutis facta est, cum Israëliticæ gentis status conuelli ac labefactari inciperet, fraterna necessitudine atque concordia dirempta. [Ut dissoluerem germanitatem inter Iudam & Israël.] Iudæorum inter se discordiam, variãque erga Aristobulum & Hircanum fratres studia & dissidia, ad exempli similitudinem, Iudaicæ & Israëliticæ defensionis antiquæ nominibus notat. est autem hoc auctoribus non inuicatum synæcdoches genus, cum res al-

tera ex alterius nominatur exemplo. quod omnino eadẽ vtriusque ratio spectanda fuerit, ut: In domibus habitabit Kedar, & apud exteros:

Captatorque dabit visus Næsica Corano.

Verè etiam inter Iudam & Israëlẽm dissensio futura erat, si multos etiam ex Israëlitis, in Iudæa reliquos fuisse intelligamus, ut leuitas & sacerdotes, atque ex ceteris tribubus nonnullos quoque, cuiusmodi verò post Hasmoneorum sacerdotia & principatum tempora Iudæis instarent, cuiusmodique pericula struerentur, aperte satis nobis Vates significare subiunctis versibus videtur.

Isai. 42.
Horat. lib. 2.
serm. 1. c. 1. 5.

Et dixit Dominus ad me, Adhuc sume tibi vasa pastoris stulti: quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit, & dispersum non quaeret, & contritum non sanabit, & id quod stat non enutriet: & carnes pinguium comedet: & vngulas eorum dissoluet.

ALIVM omnino habitum inducere aliaque instrumenta gestare Zacharias iussus, atque pastoris temerarij personam agens, impendens Iudæis domesticum malum externaque, allatae cladis initia indicauit, neque enim baculis iam, ut antea, sed armis, gladio & hasta aliisque ferendi instrumentis vsus est: quæ ad ouium magis cædem, quam custodiam parantur. Sunt autem hæc stulti pastoris & suis magis, quam pecorum commodis consulentis arma & supellex, ut illa rursus boni & studiosi pastoris instrumenta atque apparatus sunt virga, funes, vites, oleum, & quæcunque ad ducendas, reuocandas, defendendas curandasque pecudes idonea sunt, atque ex vtrouis instrumentorum genere & vsu pastoris animus & ingenium arguitur, bonus autem misericordia, sollicitudine ac sedulitate; improbus verò negligentia contempione atque crudelitate, erga pecus vitur. Vtriusque notæ satis expressæ apud Vates sunt. Nonne greges à pastoribus pascuntur? lac comedebatis, & lanis operiebamini: gregem autem meum non pascebatis, quod infirmum erat, non consolidastis, & quod ægrorum, non sanastis, & quod abiectum est, non reduxistis, & quod perierat, non quaesistis: sed cum austeritate imperabatis eis, & cum potentia, & dispersæ sunt oves meæ, eo quod non esset pastor: & factæ sunt in deuorationem omnium bestiarum, &c: huiusmodi pastoris instrumenta gestare Vates est iussus, ut Herodianæ dominationis vel potius tyrannidis tempora aperte significaret: cuius quisquis historiam apud Iosephum aliosque Hebræos auctores legit, temerarij & stultissimi, imò & crudelissimi pastoris intuetur imaginem, illi enim occupatam tyrannidem ad sua tantum commoda conuertentes magna in populum & primores viros, atque in proprios etiam liberos & familiares crudelitate adhibita exercitaque stabilire studere, nulla publicæ rei cura, nullò studio affecti, nisi quantum utilitatis, propriæ aut ambitionis causa popularia quædam ornamenta magnò ciuium sumptu procurauere. Variam autem pro condicionum varietate pecoris custodiendi curam esse oportet: nam quæ furto aut rapina ablata fuerint, recensenda, vestiganda redimendaque, sunt: quæ vero vel terrore, vel metu, vel incitia errauerint, vel ob ætatis imbecillitatem relicta fuerint, quaerenda ac reducenda: quæ autem casu, vel impetu, vel alia offensione lædantur, curanda, fouenda & alliganda; quæ præ valetudine & macilentia mouere sese nequeunt, suppeditatis herbis & cibis alenda; eademque, quæ valida robustaque constituerint, conseruanda amplificandaque sunt. Intueantur reges, principes ceterique tum ecclesiastici, tum laici magistratus, qui nomen suum inter pastores profitentur, cuiusmodi nam susceptam munus, qua ratione, qua cura, qua diligentia & fide obeat. Pinguium & vngularum carum, quæ à pastore comedenda dissoluedaque erant, nominibus Dauidicæ domus & omnium principum virorum, trages & debilitatio ab illis tyrannis facta significatur. Quem autem horum pastorum, hoc est, Herodum regum & regni res exitum habituræ, quisque tandem illorum, quæ à se descripta erant, temporum finis futurus esset, cantilena actionem suam concludens ex tragædiarum more Vates declarauit.

O Pastor & Iudæum, derelinquens gregem: gladius super brachium eius & super oculum dexterum eius: brachium eius ariditate siccabitur, & oculus dexter eius tenebescens obscurabitur.

HERODVM familiã ob negligentiam, impietatem & crudelitatem, regno & dignitate

tate omni amissa, prorsus extinctum iri Vates præcinit : id quod euctus ipse declaravit. ultimus namque ex herodum posteritate Agrippa, rex magis adeo nomine, quam re ipsa à Romanis ductus & constitutus, Ierosolyma per Titum capta Romam captiuus ductus, cum unico filio occisus tandem est. cuius vicem non lamentabundus, sed minitabundus Vates noster canebat. [O pastor,] ò minantis & acerbum fatum dicentis vox est, vt: **Q** mucro Domini, vsquequo non quiesces: & apud exteros: *O virgo infelix, &c.* [Pastor & Idolum. Hebraice, Pastor idolum.] Pastorem significat, qui præter nomen nihil præterea pastoriciu obtineret, neque pecoris cura teneretur, neque vilo commodo ad eam rem fungeretur officio, sed velut simulachrum quoddam pastoris inter pecus esset. qualem Agrippam regem erga Iudaicum populum fuisse legimus, qui à Romanis rex dictus, non maiorem tamen, quam præfectus quispiam auctoritatem tenebat: quippe qui neq. Paulum post datam ad Cæsarem prouocationem, quanquam innocentem iudicatum, liberum tamen pronuntiare ac dimittere potuit, quidnam illud regie dignitatis, maiestatis & auctoritatis fuit! & tamen illud nihil, quodcunque fuit, bello gladioque est ademptum. Et vrbs ipsa Ierosolyma, quæ principium regni & lumen erat, extincta omnino abscessa que est. Appellatur autem regia potestas, & auctoritas brachium, vt: Tuum brachium cum potentia, & Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius. Vrbs verò Ierosolyma, quæ excindenda vastandaq. erat, oculus dexter dicitur, siue quod omnis consilij capiendi atque ineundi ratio Ierosolymis, vt regia atque metropoli ciuitate sita fuerit, quæ ob eam rem sancta ciuitas, hoc est, præcipua & separata dicebatur, siue ad nomen ipsum, allusio fiat: quod Ierusalem visio perfecta, siue, vt alij volunt, visio pacis ex etymo exponatur.

Ierem. 47.
Virgil. Ec-
logis.

VATICINII QUARTI ARGUMENTVM.

QUÆ tempora, quæ statuum & conditionum mutationes ac varietates Iudeorum gentem publicamque rem manerent, in proximo vaticinio aperte satis explicata sunt. Illa verò omnia eius vel felicitatis, vel miserie rationibus, quæ in humanis & ad huius vite vsus pertinentibus rebus spectatur, definienda suere. at cum vera & summa, vel beatitudo, vel miseria ex animorum tranquillitate, aut perturbatione agnoscitur, eorum maximam ac præcipuam rationem haberi oportet. huic etiam parti postremo loco, vt grauisimo & opportunissimo argumento, cuius causa cetera suscipiuntur, à Deo per Vati- est satisfactum, ostensumque quoniam Iudeorum & aliarum gentium in ea, quæ ad animorum salutem vel perniciem pertineat, causa futurus esset, exitus: Docet autem fore, vt gentium omnium atque adeo Iudeorum ipsorum maxima acerrimaque aduersus Ierusalem, hoc est, ciuitatem sanctam, quæ Deus constituere moliretur, contentio, quidem inimicitia atque emulatio infestissima sit; quæ tamen non sine summa in eos, qui insensè esse perreperunt, animaduersione & vltione tandem remittatur. qua in re diuina virtus atque erga vere pietatis cultores prouidentia apertis argumentis declaranda fuerit. quamquam enim plurimorum & potentissimorum aduersus paucos & infirmiores bello concitato & magnis conatibus & viribus gesto, ipse minoris & humilioris partis dux captus occisusque sit, victorie tamen laus, vsus & possessio paucioribus atque imbecillioribus existimatis propria perpetuaque fiet. Fore autè porro, vt post desideratum atque publico luctu & lamentatione deploratum ducem illum, limpidissimus & dulcissimus vberimeque fluens aque fons, in Ierusalem Deo auctore atque demonstrante aperiat, cuius virtute omnes hominum sordes expientur & eluantur. omnis deinde vani cultus superstitionisque error, ex terrarum orbe hominumque mentibus ademptus tollatur, plurimis tamen in ea contentione tum ex alijs nationibus, tum ex Iudeorum gente perditis & occisis, is verò, qui superferunt, magno premio honore & dignitate affectis & auctis: atque eo tempore diuina virtus maximorum miraculorum spectaculo illustris vrbi probanda fuerit, plurima & dulcissima salute, pia atque perpetua pace, pijs allata & confirmata. Ex qua re illud effectum iri dicitur, vt Ierosolymitana ciuitas maxima nò solum Iudeorum, sed omnium, vndique confluentium nationum frequentia communiq. studio celebretur, atque vera tandem & simplicissima religionis cultus communiter suscipiatur. quod si qui negligentia vel contemp- tione, vel alio quouis animi vitio corrupti imitari ac sequi recusauerint, suo rãdem magno malo ac publica priuataque pernicie, quantam salutem neglexerint ac repudiarint, omnino sentient.

CAPVT

Nus verbi Domini super Iffrael.

CVM indicato per Vatem exitiali & calamitoso Iudeorum gentis, regionis & regni, totiusque publicæ rei, propter ipsorum scelera, exitu atque vrbs excidio, multa tamen tum in lege, tum in cæteris diuinis oraculis à Deo facta promissa superessent: quæ quoniam tempore præstanda forent, in dubium vocari possent iis, qui diuinorum dictorum & pactorum constantiam cum tanta illius gentis clade atque abalienatione conferrent. dubitationem hanc postremo tandem responso apud Zachariam tollere Deus voluit, ostenditque fore vt promissa à se in hominum salutem maxima & pretiosissima dona, atque misericordie præstandæ rationes cum iudiciorum seueritate pœnisque de improbitissimo quodque sumendis constarent. eamque rem ad sapientiæ prouidentiaque suæ summa & præstantissima quæq. consilia esse referendam: quæ quoniam modo transigenda sit, dilucida expositione declaratur. Quod autem diuinum consilium, quod hoc vaticinio repetitum exponitur, consideratum, certum constansq. definiri oporteret, ipso statim initio & oraculi inscriptione indicatur. [Onus verbi Domini super Iffrael.] In iis, quæ in Habbakuq aliosque Vates conscripsimus, commētariis, verbi huius, onus, vim & significationem aperte satis exposuisse nobis videmur: cuius præcipuam rationem ad dictorum sententiarumq. constantiam & veritatem pertinere docuimus. atque ita huius inscriptionis illa sententia est, Vaticinationem hanc, in qua promissa multa diuina Israeli facta referuntur, certam constantemque esse, & rato tempore ac re ipsa exponendâ. Et quanquam ex humani ingenij tenuitate difficile hoc atque repugnans videatur, ex Dei tamen auctoris virtute & efficacitate, & ex eius, in quo agenda præstandaque sunt, natura & distinctione factu explicatuque facile, & expectatu non incredibile nec absouum esse; quippe cuius Deus auctor sit, qui cum cælum & terram tam dissimiles disparesq. natura res, eodem tamen mundi opificio à se coniunctas continet, facillimè ac nullo negotio, ea quæ pugnare vehementer secum ac temporibus rationibusque distinctissima esse existimantur, componere atque aptare ita potest, vt alterum sine alterius detrimento constet; maximè autem cum hæc, quæ ad diuina erga Israël promissa præstantissima referuntur, humanum spiritum spectent: cui multa, quæ præter naturam esse videntur, contingere tamen ex diuina virtute possunt, sicut ex eadem virtute accidit, vt ipse cum simplex, leuis, agilis atque incorruptibilis, & vt ita dicam, cælestis, imò cælesti natura purior planè & simplicior sit, in humano corpore crasso, graui, variis elementis corruptibilibusque constante & terreno, atque magis etiam, quam terra ipsa, concreto & impuro, in membris tamen omnibus & partibus accommodatus conformatusque in fit & contineatur. erit itaque hæc illius hemistichij sententia. [Onus verbi Domini super Iffrael.] Quæcunque Dominus super Iffrael olim promissa atque nunc referenda demandauit, onus, hoc est, certi consilij decretum est, quod semel dictum, decretum ac fixum, nullis difficultatum aut pugnantia argumentis in dubium vocandum est.

Dicit Dominus extendens cælum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo.

DICENDARVM promittendarumque rerum constantiam & fidem earumq. expectatione ex facultate & efficientia Dei atq. ex eiusdem consilio confirmat. facultas in conditarum rerum admiranda nature consonantia & stabilitate spectatur: Consiliu verò in earundem rerum causis & visibus perspicitur. ad facultatem rursus duo pertinent, sapientia & virtus. vtrumq. in rerum creatione & conseruatione probatur. maxima namque sapientia, virtutis item maximæ opus fuit, cæli ambitum ita equabiliter partes omnes mundi cæteras amplecti, vt animantis cuiuspiã corpus pelle sua contactu munitumq. est, sicut scriptu est: Extendens cælum sicut pellem, qui tegis aquis superiora eius. neq. minoris etiã vel efficientia vel artis fuerat, terre globum à mari eminentem in medio mundi vniuersi loco, fixu suis ponderibus librandum, suis nutibus tenendum figere, vt neq. illud ambitus sui forma variet, neque hic locum situmq. suu in tanta leuioru & tenuioru elementorum vicinia mutet, sicut scriptum est: Posuisti terram super stabilitatem suã, non inclinabitur in seculum seculi. illud etiam admirandæ sapientia & virtutis maximum argumen-

Psal. 103.

argumentum est, spiritum hominis natura sua simplicissimum, nullis partibus aut membris distinctum, leuissimum & tenuissimum, in humano tamen corpore inclusum contineri, & membris omnibus sic adaptari, sic particulis cunctis insinuari, ut ubique presentem atque efficientem cognoscere notareque possimus. nulla enim humani corporis viuens integraque pars spiritus presentia destituta est, alioqui, vbiq; ille desit, inter moritura inutilisque omnino futura, sicut scriptum est: Lucerna Domini, spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Quamobrem miraculi notatione alienum à spiritus natura verbum vsurpatum à Vate est. [Fingens spiritum hominis in interiori eius.] namque fingere figulorum proprium est, iisque rebus conuenit, quæ proprios terminos, quibus contineantur, sequi nata sunt, vt argilla, cera, & cætera, quæ ad plasticen dictam artem referri possunt. mirum igitur & maximæ virtutis atque æximæ artis argumentum est, spiritum in interioribus hominis membris fingi. Verum enim uero horum etiam omnium certum, quamobrem facta sunt, quoque tendant, consilium & finem intelligere, idque neque pœnitentia abiiciendum, neque frustratione impediendum esse credere oportuerat: cuius illa summa ratio est, cælum & terram, quibus Deus non indiget, hominum causa facta conditaque fuisse, duplicemque in homine partem esse; alteram corpus, cui terræ locus conueniat; alteram verò animam, cuius propria & commodissima sedes cælum sit. ex diuino autem consilio & virtute effici, vt spiritus hominis natura sua cælo idoneus, propter eam tamen cum corpore coniunctionem & consuetudinem fortitus est, terris aliquando contentus commoretur. Ex eodem autem consilio ac virtute, atque ex rerum ipsarum dignitate etiam esse, vt corpus rursus propter eandem consensionem & societatem habilis etiam agiliusque redditum, in propria & opportunissima spiritus ipsius patria, hoc est, in cælo degat & conuersetur. ex ipsa autem appellatarum rerum, cæli, terræ, spiritus corporisque natura, & Dei ad efficiendum virtutem & facultatem, & ad perficiendum etiam consilium considerari atque cognosci, dicendis rebus fidem haberi Vates voluit. Cum verò de iis, qui ad terrenæ habitationis, atque ad corporis vsu spectarent, euentibus abundè satis Vates dixisset, de iis etiam, qui ad alteram rerum partem, hoc est, ad cælum & spiritum referendi essent, dicere hoc in loco instituit.

Ecce ego ponam Ierusalem super liminam crapulae omnibus populis in circuitu: sed Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.

QUI D verba proprie significant, cognoscere primum, deinde sententiam interpretari commodissimum fuerit. [Super liminam crapulae.] Hebraicum nomen S Z A P H, vas proprie significat, sed ad portarum postes in architecturæ vocabulis transfertur. Quæ de re nos aliàs, Deo annuente, agemus. nunc locus ipse planè docet, [super liminam,] siue S Z A P H, vas potorium significare, idemque esse, quod Græci ac Latini pariter scyphum nominant: constat namque iisdem consonantibus primis, quod verò crapulam Latine legimus, venenatam potionem exponendum est: cuius ad percelerem interitum afferendum mira vis sit. deductum namque verbum est à verbo R A G H A L, quod vehementer tremere, concuti absorberi que significat, vt apud Nahhum: Et cogitatores concuti sunt, siue quod idem est, quamuis per metaphoram dictum, & buxi contremuerunt. atque ex hac natura & vinum compunctionis, & calix soporis, quæ apud psaltem & Vates legimus, Latine explicanda sunt. huiusmodi poculum à se Ierosolymis aduersus gentes multas, atque adeo aduersus Iudæos ipsos paratum iri Deus ait, cuius potione illius ciuitatis hostes celerrimè tollantur: idque ex translatione ductum illud significat, fore vt multi cum ex gentibus tum ex Iudæis, dum Christi veritatem oppugnant, euangelij virtute & efficientia excitati & obruti pereant. duplicem enim euangelij vim esse, & sacris literis apertè demonstratum, & periculis multis comprobatum cognouimus; alteram, vt piis, modestis diuinoque dicto audientibus & credentibus admissum & acceptum vitam & salutem; alteram verò, vt impiis & repugnantibus ac renuentibus, perfidis & inofficiosis repulsam cæcitatem interitumque, afferret, sicut scriptum est: Non erubescio euangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti Iudæo primum & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide, de viuit. Reuelatur autem ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent, &c. plurima quæ nos aliquando, si Deo gratum fuerit, de vtraque euangelij efficacia plenius apertiusque, differemus.

Igitur

Prou. 20.

Phil. lib. 37. c. 7.

Nahhum 2. Psalm. 19.

Isai. 51.

Rom. 1.

igitur Christum atque Christi euangelium & veritatem multis tum gentibus, tum Iudæis expugnatis exitio fore, & hic Vates docet, & Dauid futurum prædixerat; & Petrus aliique apostoli testantur, qui cum acerrimam illam aduersus Christianum nomen à sacerdotibus & senioribus contentione susceptam cognouissent, vnanimitè leuauerunt vocem, & dixerunt: Domine tu, qui fecisti cælum, & terram, & omnia, quæ in eis sunt: qui spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti: Quate fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania, asiterant reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius: conuenerunt enim vetè in ciuitate ista Herodes & Pontius Pilatus cum gentibus & populis: Israhel. facere quæ inanis tua & consilium tuum degegerunt fieri. & nunc Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cum omni fiducia loqui verbum, &c. Huiusmodi itaque scyphum crapulae sibi ad euangelij sanctæque ciuitatis oppugnationes interimendos parandum esse Deus dicebat, de quo scriptum est: Qui habitant in cælis, iridebit eos, & Dominus subfannabit illos: Tunc loquetur ad eos ira sua, & in furore suo conturbabit eos. [sed Iuda erit in obsidione contra Ierusalem.] Ita, vt hic locus, latine redditus est, illud significat, non modò exterarum nationes, quibus euangelij promissio ignota antè fuerat, sed Iudæos etiam ipsos regni promissionis non ignaros, imò, nisi sese sua culpa abdicassent, filios vnâ cum aliis euangelij, dignitatem Christianamque, nomen & sanctam illam Ierusalem ciuitatem expugnatos, sicut scriptum est: In propria venit, & sui eum non receperunt, &c. Porro autem, quantum deinceps ciuitati huic soliditatis, firmitudinis, roboris ad hostiles impetus frangendos futurum Deo auctore sit, elegantissima similitudine significatur.

Et erit in die illa, ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis: omnes qui leuabunt eum, concisione lacerabuntur: & colligentur aduersus eam omnia regna terræ.

EX temporum comparatione ecclesiæ magnitudo, amplitudo & firmitas futura Vati ostendebatur, siquidè Ierusalem nostra cum illa antiqua, atque vtriusque hostibus inter se collatis, quantum hæc illam dignitate, felicitate, gratia & diuini præsidij muneribus vincat, facile perspicitur. Illa enim antiqua Ierusalem, in qua summa religionis & diuini cultus fuerat, à vicinis & finitimis gentibus sapius exagitata, perturbata atque non semel oppressa fuerat, cum magna sacrorum faciendorum, & totius ad diuinum cultum pertinentis rationis detrimento, cum bonorum & piorum virorum iactura, calamitate, cum regionis & veræ pietatis contemptione, sicut scriptum est: Deus venerunt gentes in hereditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum: posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam, posuerunt morticina seruorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ, facti sumus opprobrium vicinis nostris, subfannatio & illusio iis, qui in circuitu nostro sunt, &c. ita vt Ierusalem illa omnibus finitimis & vicinis nationibus exercendi belli, & prædæ gloriæ & triumphi deportandi velut materia quædam subiecta fuisse censeretur. Verum enim uero in renouata hac & instaurata ciuitate longè secus euenturum fore Deus prædicit, quam tanto tamque firmo præsidio muniendam ipse suscipiat, vt non vicinarum modò gentium, sed regnorum omnium potètia, arte, industria, impetu, conatu, contentione superiore semper tueatur, cum summa ciuium & utilitate & gloria, sicut scriptum est: Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari ultra id, quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, atque ex hoc loco quantæ, quamque multæ aduersus Christi ecclesiam à Dei humanique generis acerrimo ac sempiterno hoste, cum per gentium errores & Iudæorum perfidiâ, tum etiam per hæreticorum insaniam, atque adeo per nequissimorum hominum insolentiam excitadæ essent tempestates ac procellæ, manifestè agnoscitur. Quia in se illud tandem ab istorum conatibus parandum efficiendumque fuerat, vt cum maxima sui ipsorum pernicie, & diuini præsidij virtute, & ecclesiæ ipsius dignitas & sanctitas illustrior indices, cuaderet, sicut scriptum est: Et portæ inferi non praualebunt aduersus eam, hæc autem res conuicissimam similitudine enuntiata est. consueuere nonnunquam ij, qui corporis firmitudine ac robore valere ac præstare se putant, variis in periculis vires exercere suas, ex quibus vnum est, grauissimi ponderis lapidem ad certamen expositum arte, atque virtute sublatum humerisque impositum ad cer-

Act. 4.

Psalm. 78.

Psalm. 78.

ad certum spatium perferre: qua exercitatione nulla magis membrorum robur firmiter
 dinemque arguit, ut ex naturæ & philosophiæ rationibus docere possemus. Huiusmodi
 lapidem ecclesiam fore Deus ait: quem singula orbis terræ regna nationesque singula,
 nocendi ac vincendi cupiditate aggressi ac tentantes; solidissimum gravissimumque suo
 magno periculo atque damno offensionemque sui experiantur: atque hæc virtus euangelij sem-
 per fuit, quod iis, quibus auditum, cognitum, plausumque, atque approbatione exceptum fue-
 rit, salutem; iis vero, quibus contentione est explosum; perniciem maximam & publicam &
 priuatam summam etiam ignominiam attulerit. nullum enim regnum euangelio olim infen-
 sum hodie extat, nullum etiam eorum, quibus hodie impugnatum, permanens est. ipsa tamē
 ecclesia Christiana solidissima atque gravissima virtus, dignitas & gloria omnibus pericu-
 lis examinata & superior victrix semper est duratura, sicut scriptum est: Sicut audivimus;
 sic vidimus in civitate Dei nostri: Deus fundavit eam in eternum. [lapidem oneris.] Hebrai-
 cum verbum onerare & portare pariter significat. huiusmodi autē lapides illi dicantur,
 qui ad periclitandas vires corporis comparati atque expositi publice sunt, eodem dicendi mo-
 do, quod lapides fundæ superius definiuimus. [Et omnes, qui leuabunt eum, concisione lacerabun-
 tur.] Soliditate, asperitate & potestate prelli; manibus primum, deinde toto corpore fracti
 ruptique tandem oneri succumbent. Concisionem vocat Vates verbo carnis rupturæ &
 lacerationibus proprie accomodato Hebraicè: cuius illud exemplum est, Et super mor-
 tuo non incidetis carnes vestras. Hæc autem, quæ Deus erga ecclesiam suam defensionem,
 propugnationem atque incolumitatem in se recipit, ad omnem quidem sacrosancti euan-
 gelij tempus in vniuersum pertinent, sed singulas tamen partes suis intervallis atque ar-
 ticulis exponendo distinguere operæpretium est. namque dies illa, quæ a Vate appella-
 tur, non certam, vnam singularemque diem, sed totum tempus, quo res aliqua geritur,
 significat, ut apud Habbakuc annotauimus, atque eandem translationem siue allegori-
 am persecutus Vates, omnem artem, potentiam, sapientiam, industriam, quibus gen-
 tes aduersum Dei veritatem & euangelij virtutem instructæ valere posse existimentur,
 inanem cassamque fore confirmat.

In die illa, dicit Dominus, percutiam omnem equum in stuporem, & ascensorem
 eius in amentiam: & super domum Iuda aperiā oculos meos, & omnem
 equum populorum percutiam cecitate.

MAXIMS & admirandis argumentis & notis veræ pietatis & euangelij rationes ab
 impietate omni, potētia, sapientia, calliditate, astu, copiis, aliisque rebus, quibus homines ad-
 uersum euangelicam simplicitatem niti posse sibi videbuntur, distinctum iri docet: idque
 exitu ipso & euentu demonstrandum fore prædicit. solent enim belli duces & principes
 equorum tam multitudine, tum robore, hominum præterea exercitatorum frequenti copia
 plurimum ad res gerendas fidere & exultare, sicut scriptum est: In equis sperantes & habentes
 fiduciam, & super quadrigis, quia multæ sunt: & super equitibus, quia præualidi nimis.
 Hæc autem vana inutiliaque, omnino atque adeo perniciofa ijs, qui aduersum diuinum con-
 siliū vtantur, iis vero, qui diuinas partes sequuntur, superuacanea onerosaque magis
 quam vtilia esse, iam sapius legimus, & multorum etiā nostro tempore periculis cogno-
 uimus. Non in fortitudine equi voluntatem habebit, neque in tibiis viri beneplacitum
 est ei: beneplacitum est Domino super timentes eum, & in ijs, qui sperant super miseri-
 cordia eius. hac translatione omnes res, quibus homines instructi aduersum diuinam veri-
 tatem valere sese arbitrantur, significatæ sunt. Est enim eadem huius cum illius vaticinij
 sententia, Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo [Equum
 in stuporem.] Perturbationem mentis atque animi enervationem & desensionem He-
 braicum verbum significat, quod furorem mentis aliis interpretes noster vertit. [Et ascen-
 sorem eius in amentiam.] Huius in mente vitij ratio ex consequenti effectu arguitur.
 effectus vero in diris detestationibus aperte describitur. Percutiar te Dominus amen-
 tia & cecitate, ac furore mentis, & palpes in meridie, sicut palpare solet cæcus in
 tenebris, & non dirigas vias tuas. & paulo inferius: Et stupens ad terrorem eo-
 rum, quæ videbunt oculi tui. Idem verbum nunc stupere, nunc amentia agi, reddit
 interpretes: est autem verbum SAGACH. [Et super domum Iuda aperiā oculos meos.]
 Providentiam, propugnationem defensionemque suam domui Iuda, hoc est,
 Christianorum familiae (cuius caput est Christus legitimus Iudæ & David hæres)
 promittit

Psalm. 47.

Leuit. 19.

Isai. 31.

Psalm. 46.

1. Cor. 1.

Isai. 9.

Deut. 27.

promittit Deus: namque aperire oculos, tum ex eorum, quæ dicta sunt; antithesi,
 tum ex sacri sermonis vsu hæc omnia significat. Est autem contentio illa præclarissima
 populis, equos stupentibus & viris amentibus aduersus Iudæ domum; hanc vero Dei
 apertis oculis prospicientis consilio, virtute atque ope vsuram, illique perpetuam sacram
 atque gratam fore, non minus, imo multo etiam magis, quam antiquum illud templum
 à Salomone dicatum: cuius piam & sacram frequentiam commendatam sibi fore Deus
 ipse in se receperat. Oculi quoque mei erunt aperti, & aures meæ erectæ ad orationem
 eius, qui in loco isto orauerit. elegi enim & sanctificati locum istum, ut sit nomen meum
 ibi in sempiternum, & permaneant oculi mei & cor meum ibi cunctis diebus. Hanc
 autem locum tutelam à templo illo terreno & lapideo ad Iudæ domum translatum iri,
 hoc in loco Deus est pollicitus, & aliis etiam sepe: Hæc requies mea in seculum seculi,
 hic habitabo: quoniam elegi eam, & cæter. [Et omnem equum populorum percutiam cecitate.]
 Oculorum sensus priuatio proprie cecitas est, quæ stupori addita eum, cui acciderit, inu-
 rilem profusus reddit. Atque ita nihil omnino à populis aduersus euangelium neque con-
 sului, neque prospici, neque in rem præsentem inueniri posse, quod vllius momenti futu-
 rum sit, Vates præcinebat, contra vero magnam apostolorum atque cæterorum ad ex-
 pugnationem, vincendos & capiendos euangelij hostes virtutem & fortitudinem, magna-
 que in re gerendam dexteritatem & felicitatem aiebat futuram.

Et dicent duces Iuda in corde suo, Confortentur mihi habitatores Ierusalem in
 Domino exercituum Deo eorum.

NEGOTIVM per paucos apostolos aduersus plurimos euangelij hostes susceptum,
 quanquam difficillimum existimetur, multorum tamē piorum precibus & supplicatio-
 nibus, Deo tutiori & imperatori maximo commendatum obeundum strenueque admini-
 strandum, atque felicissimo euentu ex Dei auxilio conficiendum, & hoc, & sequenti versu
 declaratur. [Et dicent duces Iuda in corde suo.] Dum rei à se susceptæ magnitudinem cogita-
 bunt, diuino nihilominus auxilio multorum piorum precibus supplicationibusque impe-
 trato, vincendam expediendamque sibi promittēt, itaque omni studio & toto corde hoc
 agent, ut pios ad assiduas preces excitent. [Confortentur mihi habitatores Ierusalem.] Omnes,
 inquit, qui huius ciuitatis sanctæ communicatione & iure vtuntur, ut susceptam à no-
 bis rem sua etiam opera adiuent, hortari atque admonere oportuerit, idque non armis,
 aut humanis viribus definiendum est, sed in potentissimo Domino exercituum eorum
 ipsorum gubernatore: cui ad ciuitatis huius defensionem & tutelam, & voluntas consi-
 liumque certum, & summa virtus ac potētia est: vt pote cui tria illustissima nomina at-
 que cognomina, & natura, & proprio iure, & admirandis rerum bello pacisque gestarū ex-
 emplis propria perpetuaque, sint. [Dominus exercituum gubernator. confortentur mihi.] Hebraicè est,
 confortabo mihi, vt singulorum apostolorum cogitatio oratioque, sit, quam de fratribus ad
 preces & supplicationes exhortandis secum habet. Atque illius populorum & equorum
 amentia & cecitatis, diuinæque, erga domum Iuda providentiæ & defensionis exempla
 multa in sacris apostolorum gestis leguntur, vt illud: Non poterant resistere sapientiæ &
 spiritui, qui loquebatur. Huius vero exhortationis plurima etiā sunt exempla. Orationi
 instate vigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat
 nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi: propter quod etiam vnctus
 sum) vt manifestem illud ita vt oportet me loqui, &c. Quam verò certum illis omnibus
 Dei hoc ipsum volentis auxilium & subsidium futurum esset, continuo Vates exposuit.

In die illa, ponam duces Iuda sicut caninum ignis in lignis, & sicut facem ignis
 in saxo: & deuorabunt ad dexteram, & ad sinistram omnes populos in cir-
 cuitu: & habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem.

CERRIMAM & vehemetissimam euangelij Christi ab apostolis enuntiatis effi-
 cacitatem ignis naturæ rem omnium, quæ contempni possunt, efficacissima & præsentissima
 Vates assimilauit, cuius vim apud Nabhum diffusus descriptam. Gihstus ipse ad euan-
 gelium referens exposuit: Ignem veni mittere in terram, & qui dolo, nisi vt accendatur?
 Putatis quia pacem veni dare in terram non dico vobis, sed separationem. Erunt enim
 ex hoc quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres, & cæter: ita vt alijs
 idem

EE

idem

idem ignis probationi, aliis consumptioni exitioque sit. Verum ignis celeritas in leuioribus fragilioribusque rebus, quales paleæ stipulæque sunt; vehementia verò & vis in durioribus, qualia sunt ligna, spectatur. Nihil igitur adeo durum adeoque firmum fore, quod non euangelij virtute, idque quam celeritate, vincatur, duplici ignis in dissimili materia efficacitatis comparatione declaratum est. [Sicut *caminum ignis*. Hebraicè, *conchâ ignis in lignis*.] vehementem, densum coactumque ignem, cuius vis durissima quæque ligna penetrare possit, interpretamur: cuiusmodi in fornacibus & caminis esse solet, atque hoc ad vehementiam, illud verò ad celeritatem spectat. [Et sicut *facem ignis in feno*. Hebraicè, *in manipulo*.] Aridos culmos & spicas simul coniunctas intelligit, quales a messoribus componi solent: hæc quoddam simul aliæ aliis coniunctæ sunt, admotum ignem facilius concipientes incendio vehementius & celerius conflagrant. [Ad *dexteram & ad sinistram*. 10] (Chaldaicè optimè hæc exponuntur, *A meridie & septentrione*.) omnes populi in circuitu *indique*.] Totius terræ orbis descriptio est, à meridie namque ad septentrionem in circuitu tendentibus oriens & occasus etiam peragrat. Qui ab interprete nostro dicti sunt *duces Iudæ*, in Hebræo *milliati Iudæ* dicuntur, quo verbo per paucos illos fore intelligimus, quales apostoli fuere, Iudæi pauci & humiles, vt è millibus multis vix vnus delectus esset, 15 eosdem tamen in re gerenda præstantissimos. [Et *habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem*.] Arcanam expositionem locus hic habet, quam ex nominis explicatione petere oporteat. *Ierusalem* conspicuam Salem significat, cui nomen ex eo factum videtur, quod altera Salem in Sichimis Samariæ agro fuerit, huic, quæ in Iebusensi regione erat, 20 situ & magnitudine longè impar; siquidem hæc & regia vrbs habitata semper est, & in edictiori loco illustribus montibus sita fuit, sicut scriptum est: *Fundamenta eius in montibus sanctis*, &c. Euenit autem, vt præter vrbs notationem arcana etiam nomini ratio significatioque esset, quod ad veram etymologiam rationem relatum, conspicuam pacem & conspicuam perfectionem significat. Conspicua autem & illustis ciuitatis Ierusalæ pax 25 & perfectio desiderata quidem olim diu fuit; spectata verò non fuit vsque ad Christi tempus, qui tradidit seipsum pro ea, vt eam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ viuæ in verbo, vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata, cui & Christi pax, quæ exuperat omnem sensum, conciliata etiam fuit. Hæc itaque sancta atque beata ciuitas proprium & commodissimum locum naeta, quæ perpetuo Dei beneficio teneat, proprie ac verè Ierusalem appellanda est. Fuerat quidem olim altera hoc nomine dicta Ierusalæ illa antiquis celebrata historis, & multorum & maximorum virorum genitrix, quæ tamen nunquam proprium locum ita obtinuit, vt in Ierusalem, hoc est, in conspicua perfectione & pace diuina, vt hæc altera sita esset, sicut scriptum est: *Sina: mons est in 30 Arabia*, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis, illa autem, quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra, &c. Conspicuam verò esse oportet Ierusalem illam, quæ ab Apostolo sursum esse dicta est. Illud etiam à Vate declaratum est, salutem hanc & felicitatem non solum ijs Iudæis, qui Ierosolymis habitaret, sed aliis etiam cum humilioribus, tum exilibus & vagis communem futuram, atque in exterasciam & hospites nationes fore propagandam. 40

Et saluabit Dominus tabernacula Iudæ, sicut in principio: vt non magnificè gloriatur domus Dauid, & gloria habitantium Ierusalem contra Iudam.

GERENDARVM atque, conficiendarum rerum series sapienter artificioseque à Vate, vt præuisa erat, canendo obseruatur: certum olim atque exploratum fuerat, illam publicam salutem Iudæis & gentibus auctore quodam principe ex Dauidis familia esse afferendam, quod de ea re multa diuina huiusmodi relata fuissent respõsa: Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam, &c. Atque adeo ex ea spe (vt hominum arrogantia est) Dauidis secundum carnem illustis posteritas & Ierosolymitani ciues, qui Dauidis nomen iactabant, agenda re illud, auctoritatemque sibi promittere & tribuere potuerunt, seque primos fore asserere, quibus illa salus allata cum cæteris Iudææ vrbs, & populis communicanda esset, atque hoc nomen etiam aliis omnibus præstituros, vt & familie splendore, & ciuitatis nobilitate & claritate præstant: sed contra euenturum fore Vates hoc loco prædicat 55

dicat fore enim ait, vt Iudæis omnium gentium primis salus hæc afferatur, ea tamen serie, vt ab humilioribus & ignobilioribus ad illustriores tandem deueniatur. Primum namque publicæ salutis exemplum in Apostolis & discipulis editum est, Iudæis quidem genere, humilibus tamen & ignobilibus fere, si cum Dauidis domo & regie vrbs ciuibus humana gloria conferantur; vt pote Galilæis & Ierosolymæ non ciuibus, sed hospitiibus, atque adeo non propria domo, sed alieno hospitio, eoque satis angusto vsis: nimirum centum viginti in eadem domo, vt in tentorio quodam congregatis, & salutem illam ibidem expectantibus, vt scriptum est: Et præcepit eis ab Ierosolymis ne 5 discederent, sed expectarent promissionem patris, & cæter. Ab his igitur primum accepta salus Ierosolymitanis ciuibus primum oblata ex diuino decreto est, à quibus cum principio repulsa esset, ad vicinas Iudæorum hospitem vrbes, Antiochiam, Damascum, Samariam, &c. perlata; deinde Ierosolymam reuocata & renuntiata à quibusdam ciuibus est admissa. Ab humillimis enim hæc ratio primum accepta est, Deo suum morem seruante, qui excelsus cum sit, humilia respicit, & alta à longè cognoscit: vt non gloriatur 10 omnis caro, vt D. Paulus de eadem hac re differens, docuit. [Tabernacula Iudæ.] Apostolos cæterosque discipulos, qui primi omnium spiritu sancto aucti salutis illius diuinæ compotes extiterunt, ij autem omnes hospites erant: quod tabernaculi nomine significatur: est enim tabernaculum non ciuium, sed hospitem, vel vagantium, quo sese à celi iniuriis tueantur, receptaculum, domus verò ciuium sunt, sicut scriptum est: Et 15 domos non edificabitis, &c. sed in tabernaculis habitabitis cunctis diebus vestris, vt viuatis diebus multis super faciem terræ, in qua vos peregrinamini, &c. [Sicut in principio.] Hebraicè & Chaldaicè, *in principio*, vt sicut ex literarum Hebraicarum affinitate à latino interprete additum non similitudinis, verum confirmationis & asseuerationis vox sit. [Domus Dauid.] Ierosolymitanos ciues etiam Hebræi hoc in loco interpretantur. [Habituatum Ierusalem.] cæterarum ex aliis tribubus familiarum, quæ in Ierusalem Christi ætate fuerunt, vt illud: In die illa erit fons apertus domui Dauid, & habitatoribus Ierusalem. diuina itaque salus Iudæis hospitiibus primum afferenda promittitur; deinde etiam eodem tempore & Ierosolymitanis expectanda enuntiat: cuius quanta magnitudo & amplitudo ac dignitas futura sit, comparationis gradibus certis indicandis declaratur. 20

In die illa proteget Dominus habitatores Ierusalem, & erit qui offenderit ex eis in die illa, quasi Dauid: & domus Dauid quasi Dæus, sicut angelus Domini in conspectu eorum. 25

VIRTUTIS, pietatis, fortitudinis, iustitiæ, atque aliorum animi ornamentorum, quibus Christi cultores ex diuino beneficio redundaturi essent, magnitudinem & præstantiam in eadem bellorum & gerendarum rerum translatione commoratus Vates indicauit, simul & quam multum longèque noui testamenti sanctorum virtus & amplitudo cum veteribus collata præstet, ostendit. siquidem Dauid inter antiquos vt fortitudinis, ita virtutis exemplum summum fuit; vt pote qui secundum Dei cor optatus electusque fuisse prædicatur: ille tamen neque animi fortitudine tantum valuit, vt non aliquando carnis oneribus humano more succubuerit, namque de antiquis iustis illud scriptum est: Septies in die cadit iustus. At verò in nouo testamento 35 spiritus sanctificationis in hominum piorum animos illabente virtute maxima, longè digniores atque altiores gratiæ, sanctitatis & perfectionis gradus, vt à pijs completerentur, adificati sunt: quorum exemplar iam tantum Zacharias prospiciebat, nam qui summi quondam habebantur, eos infimos ferè iudicandos fore prædixit. Quis enim Dauidem non modò diuæ Virgini Iesu matri, sed apostolis aliis post Spiritus sancti illapsus comparatum, non longè inferiorem inueniat? quis sanctos viros alios quosdam, quanquam apostolis impares, cum Dauidis virtute & probitate conferre non audeat? namque & Ioannes Baptista antiquorum sanctorum ferè vltimus, idemque vatum omnium, qui ante se fuerant, auctoritate & virtute maximus appellatus; ab eo tamen, qui in regno cælorum minimus censeretur, superari dictus est. Igitur vtriusque testamenti sanctorum comparatione ex diuinorum librorum iudicio facta 40

illud obseruatur, eos, qui inter huius testamenti sanctos infirmi viderentur, summis illius viris pares esse. [Qui offenderit ex eis in die illa quasi David.] summos verò & perfectos, qui propter præstantiam in Davidis familia connumerentur, omnem humani exempli expectationem antiquam longè vincere, moribus, vita, integritate, fortitudine, magnanimitate, omnibus denique maximis virtutibus, dijs, hoc est, angelis per similes. Ad huiusmodi gradum præter diuam Mariam ex Davidis familia, Iacobus ac cæteri discipuli, qui ad eandem familiam secundum carnem pertinebant; imò & omnes, qui in eam familiam secundum spiritum adoptati sunt, ex Dei gratia peruenierunt. [Et domus David quasi Dei.] Hanc comparationem Vates ipse exposuit. [Sicut angelus Domini in conspectu eorum.] Præstantissimos & selectissimos hos cum alijs, quos Dauidi similes futuros dixerat, comparatos, angelo Domini simillimos censendos. [In conspectu eorum.] Si contentio quædam & comparatio fiat, vtri vtris præstent. Quod verò appellatum in vaticinij huius inscriptione Israël nomen non fuerit iterum præterea usurpatum, sed omnis de Iuda & Davidis familia sit habitus sermo, eò pertinere videtur, vt Israël nomen non ad vnâ illius gentis, quæ ex Iacob orta fuerat, partè, sed omnè ecclesiam ad omnes in vniuersum tribus pertinens tandem Christo rege constituto ab omni factione & dissensione ad communionem & concordiam traductum in pristinam dignitatem antiquamque statum multo autem ampliore restituendum esse. Vt enim olim dum Dauid reipublicæ clauum teneret, atque rei gerendæ summa penes Iudæ familiam esset, Israël tamen regnum ipsum appellabatur, neque ante dissolutionem regni Iuda seorsum ab Israël regno nominatum est: sic per Christum legitimum ex Iudæ tribu & Davidis posteritate regem instauratis rebus nomen etiam Israël integrum atque sanctum ab omni animorum & studiorum dissensione alienum, eodem, vt antea, modò appellatum in Vates significauit. Vt autem ex ipsis rerum euentibus eius temporis, ad quod hæc spectarent, ratio obseruaretur, notas omnes & signa sibi præuisa Vates ostendit, subinde illud repetens, [In die illa, &c.]

Et erit in die illa, quæram conterere omnes gentes, quæ veniunt contra Ierusalem.

Vbi, quænam ea sit, quam hoc in loco appellat Ierusalem, cognouerimus, cætera faciles habent explicatus. eodem namque tempore, quo Christus captus, traditus occisusque est, cum maximè euangelij caloremque regni res labefactari quibusdam videbantur, eodem tempore eademque opera, maxima euangelio victoria, maxima gloria, maxima item euangelij & ecclesiæ hostibus demolitio & vastatio parabatur: id quod tandè Dei atque hominum antiquus & vaser hostis agnoscentis impedire atque auertere seronimium conatus frustra est, Pilati vxoris à se exterritæ intercessione ad eam rem vsus, Magnam itaque gentium & sectarum aliorumque errorum, quæ gentium nomine continentur, depopulationem illo tempore Deus moliebatur: cum maximè illa firmatum stabilitumque iri putarentur. huiusmodi namque diuinæ sapientiæ mos est, vt aduersarios in suis ipsorum negotijs & probatissimis, ipsorum iudicio, consilijs capiat, sicut scriptum est: Cum peruerso peruerteris, quoniã tu populû humilè saluum facies, & oculos superborum humiliabis, &c. [Quæram conterere. Hebraicè, curabo delendas.] Quænam hostilium rerum & omnis infernæ potentie inclinatio & conuersio status per Christi mortem & resurrectionis victoriam futura esset, audiuius: quæ rursus pij atque diuino timore ac religione imbuti populû in melius mutatio efficienda foret, audiamus.

Et effundam super domum David, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ & precum: & aspicient ad me, quem confixerunt: & plangent eum planctu quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solent in morte primogeniti.

Huius loci expositio antiquis non parum difficilis & obscura, aperta nobis ex sacri euangelij interpretatione est. Antiqui Hebræi Messiam quendam Iosephi filium futurum expectabant fortissimum Deoque gratissimum virum, qui Ierosolymis in prælio pro patriæ salute inito, validissimè pugnâs, occumberet. id autem vnde illi acceperint, quærere longum est. illud certè non fuerit prætermittendum, apud antiquos Hebræos constituisse, tum Messiam mortem pro populi salute appetiturum, tum etiã in æternum mansurum,

mansurum, sicut scriptum est: Nos audiuimus ex lege quòd Christus manet in æternum. Ex quo factum est, vt cum Christum mortuum viderent, rursus Christum in æternum mansurum adesse illud intelligerent & viderent. Messiam duplicem fore, alterum filium Iosephi, qui propter mortem obiret, alterum filium Dauid, qui in æternum maneret. Hanc rem quædam hæretici in Hebræis & Chaldaicis veteribus significationibus negant, faciuntque nonnullis erroribus in illos exortus, in idcirco breuiter placuit eandemque ad verum sensum relationem explicare. Iosephus Messiam nostrum, qui mortuus est, vtriusque tantè rebus abundè satis esse confirmatis: ita vt cõditi filius Iosephi legitima ex estimatione fuerit, sicut si quis est: Vt purgaretur filius Iosephi & ueritè etiã ex Davidis familia certissimè rege factus esset, idemque mortem in publicam salutem ex diuini consilij decreto obiret, ut per hanc mortem ex illis in æternum uiuificata cum illis cæteris in rebus conuenientibus, inter quos quidam illi duos Messias sollicitauerunt, nos verò vtrum tantum recipimus: in quo tamen deus naturas diuinas ac humana constituitur: quæ in Iudæorum pontificibus & populi principibus vtriusque in illis, falsisq; criminibus & variis que sibi constitit delectatione aculit. Pontius Pilatus magis ad eos illorum importunitate & populi temeritate impulsus, quàm illa, vel causa, vel lege adductus in crucem sustulerit. Cuius mortem tanta miraculorum prodigiorumque magnitudo & frequentia comitata & consecuta fuit, vt eos qui spectarent, cum pauore & timore, tum religione vehementer tactos, huc ad tantam necesse fuerit, vt à dilectis illis, quod scriptum est per Prophetam dicerent: [Et effundam super domum David, & super habitatores Ierusalem spiritum gratiæ & precum.] Duo nomina Hebraica sunt ex eodem verbo deducta, H H E N, & T H A H H A N V N I M, alterum misericordiam, quam aliqui compassionem dicunt, alterum deprecationem significat: quæ ex misericordiæ cogitatione & sensu plerumque proficiscitur, vt cum quis cuiuspiam iniuria affecti, innocentia perspecta, & factum doleat, & vtrionem deprecatur. Estque deprecatio miserantis animi voce, fletu atque lamentatione indicatio: ita vt miseratio siue misericordia in mente, deprecatio in gestu, ore, habitu & pronuntiatione sit: cuius illa exemplum: Exaudi Dõmine vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extendo manus meas ad templum sanctum tuum: Ne simul tradas me cum peccatoribus, & cum operantibus iniquitatem, ne perdas me, &c. & Benedictus Deus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ, &c. Huiusmodi ergo & miserationis & doloris atque lamentationis repletum animum, spiritum gratiæ & precum interpretis vertit, vt gratiam hoc loco animi motum definiamus, quo optimum quemque virum indignaque passum prosequimur. Id quod hoc in loco effunderè spiritum Hebræus sermo dicit, Latine immittere vel injicere mentem dicimus. [Et aspicient in me, quem compunxerunt, & plangent, &c.] Apertissimè diuinum verbum seipsum ab illis, hoc est, à suis Ierosolymitanis ciuibus confixum iri declarauit: qui cum Dei filium tantis indicijs, argumentis atque miraculis indicatum agnoscerè nolissent, traditum tamen & occisum consequentibus signis admirandisq; notis obseruatum multi filium Dei confessi sunt, sicut scriptum est: Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, viso terramotum, & his, quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes: Verè filius Dei erat iste, & omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant, quæ fiebant, percutientes capita sua reuertebantur: [Quem compunxerunt. Hebraicè, transfixerunt.] Ita sibi ab illis cruci affixo non manus & pedes modo, sed latus etiam lancea aperiendum fore significauit. sic hunc locum & D. Ioannes interpretatus exposuit, & iterum alia scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt.

In die illa magnus erit planctus Ierusalem, sicut planctus Adadremmon in campo Magedon: & plangent terra, familie & familia seorsum: familia domus David seorsum, & mulieres eorum seorsum: familia domus Natban seorsum, & mulieres eorum seorsum: familia domus Leui seorsum, & mulieres eorum seorsum: familia Semei seorsum, & mulieres eorum seorsum. omnes familie reliquæ, familie & familia seorsum, & mulieres eorum seorsum.

IESV Christi secundum carnem genus ex Davidis nobilitate & femine fore apertè Vates

Vates hoc in loco exponens indicauit, eorum hominum familiis appellatis, quibus propter occisi desiderium acerbi luctus atque lamenta futura erant. dixerat enim eius mortem perinde atque primogeniti & vnicuique alicuius honestissimae familiae filij lugendam fore Ierosolymis, ad quos vero potissimum luctus pertineret, deinceps ostendit interim autem indicauit eius luctum & desiderium non obscurum fore, sed grauissimum & apertissimum, omnibusque terrae habitatoribus non minus notum, quam fuerit olim luctus Adadremmon & lamentatio in campo Magedon, ob eharos, salutare beneficisque viros, quosdam facta, quorum historia illa, etate vulgari, nobilitate, verò obscura incertaque est, nisi quatuor in Iosiam Iudae regem piam & patriae optime consulentem à Pharaone Necho securidum Magedo occidit, indeque cum maximo gentis suae desiderio Ierosolymam delatum esse legimus. fuit autem Magedo vrbis in tribu Iuda à Iosue ascripta, atque à Salomone aedificijs operibusque instaurata & aucta: quam eandem esse cum Magedon affirmare ex sacris libris non possumus, cum hoc & Adadremmon nomen semel tantum, idque in hoc Zachariae loco scriptum inuenimus, certè Chaldaeus paraphraestes, qui non longè post Vatis huius aetatem floruit, duas in huius loci explicatione historias indicat, hoc modo: *In tempore illo multiplicabitur luctus in Ierusalem; ut luctus Abhab filij Ghami, quem occidit Hadarimon filius Tabrimon, sicut luctus Iosae filij Ammon, quem occidit Pharaon Clandus in valle Megidon.* Caetera verò, quae ad huius luctus rationem explicandam appellata sunt nomina, eò pertinere videntur, vt Christi Ierosolymis occisi genus ad Davidis domum referendum esse cognoscatur: cuius mortem eae quae tempestate illa ex regio genere extarent familiae, vt sibi notissimi, & propter perspectam virtutem atque maximam tum vitae sanctitatem, tum doctrinae miraculis probatae auctoritatem charissimi & acceptissimi magno desiderio, luctu atque lachrymis prosecuturæ erant: id quod factum esse euangelistae satis clarè significauere, cum plures tum viros, tum feminas, easque alias Galilaeas, alias Mariae sorores dictas tristi spectaculo affuisse eodem loco scribant, vbi de spectatore luctu & planctu mentionem faciunt. Erant autè ibi mulieres multae de longè, quae secutae erant Iesum à Galilaea ministrantes ei, &c. & cum essent in Galilaea, sequebantur eum, & ministrabant ei, & aliae multae, inquit Marcus, quae simul cum eo ascenderant Ierosolymam. Has autem & à viris etiam, qui spectauerint & luxerint, separatas fuisse euangelistae ipsi declarant, & grauius etiam atque lagubrius fuisse lamentatas, ipsa femine animi longè viris tenerioris ratio arguit. Quòd vero tres illas Davidis familias nominatim Vates appellat *Nathan, Leui, Semei*, eò pertinet, quòd horum nomina illustria magis & nota illa aetate futura Vates praeuidisset, eorumdemque cognatione Christi genus attingere foret omnibus manifestum. Sunt autè nomina Nathan, Leui, Semei, quae in Christi genealogia à D. Luca recensentur, Vt putabatur filius Ioseph, qui fuit Heli, qui fuit Mathath, qui fuit Leui, &c. qui fuit Mathathiae, qui fuit Semei, &c. qui fuit Mahath, qui fuit Nathan, qui fuit David, &c. Haec namque nomina omnia ad Davidis familiam referenda esse, nomen Leui ostendit, quòd si ad sacerdotalem profapiam referantur, vel nihil, vel minimum ad Christum pertinent: quem non ex Leui, sed ex Iudae per David genere oriturum antiqua oracula prodidit, & noui etiam testamenti scriptores eorum testantur. Porro huius mortem magna & communi omnium ordinum, & tribuum partim notatione, partim lamentatione & inuestitia fuisse notam & publicè permulgatam, illa duorum discipulorum oratio arguit, qui vel vni tantum illis diebus Ierosolymis hospiti ignotam esse admirati sunt: Tu solus peregrinus in Ierusalem, & non cognouisti quae facta sunt in illa his diebus, de Iesu Nazareno, qui fuit vir propheta, potens in opere, & sermone coram Deo & omni populo, & quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum, &c. [Et omnes familiae reliquae.] ex Davidis profapia, quas Matthaeus & Lucas recensent, minus fortasse, quam tres illae nominatim prolatae Christi temporibus illustres.

1. Reg. 25.
Iosue. 17.
3. Reg. 9.
1. Paral. 7.

Matth. 27.
Marc. 15.

Luce 3.

Luce 24.

CAPVT

CAPVT XIII.

N die illa erit Fons patens Domui David & habitantibus Ierusalem, in ablutionem peccatoris & menstruatæ.

MAXIMAM & illustrissimam humanarum rerum status conuersionem & commutationem Christi crucifixi virtute faciendam, & antiquis oraculis proditum, & factam fuisse nostrorum auctorum testimonij atque grauissimis exemplis esse comprobatum: siquidem eorum vitiorum, quibus hominum natura à primis aetatis suae temporibus corrupta inquinataque fuerat, non sordès modò eluendas, sed fontem ipsum, vnde turpes actiones oriuntur, clausum iri pronuntiatum fuit: *Circumcidet Dominus cor tuum & cor feminis tui, vt diligas Dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, vt possis viuere, &c.* namque imperfecta illa externa carnis circumcisio per se factam hanc expectandam significabat cordis circumcisionem in spiritu, non in litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. Cum hæc Christianæ virtutis & sanctitatis puritatisque ratio ac significatio omnis illo antiquæ legis rituum & ceremoniarum crassiori cortice obducta fuerit, illud communi omnium ferè vatium consuetudine est obseruatum, vt cum quippiam de iisdem rebus indicandum esset, per illa velut inuolucra & integumenta quaedam perspicendum exponeretur, quoad tempus accederet, cum explicatè, distinctè atque aperte res ipsa, non rei imago spectanda atque probanda hominibus concederetur. Igitur vt corporis turpitudinè & sordium nominibus interioris hominis vitia animorumque, labes & morbi indicabatur, sic rursus eluendi, abstergendi & purgandi verbis, & ijs, quae ad hæc faciunt, rebus appellandis, vt aqua, sanguine, hyssopo & ceteris, vitiorum animi sanitas & puritas, & interioris hominis significatur integritas. In istorum verò vitiorum genere duæ partes siue species notissimae in antiquo expiationis ritu sunt, quae aquis viuus elui abstergiq. oportebat: altera **HATAH**, altera **INDA** dicta, pro quibus latinus interpret, *Peccatum & menstruatam* reddit; ipsa vero verbi vis separationem significat. Peccatum autem ex rituali sermone adhaerentem ex mortuorum contagione umbræ labem appellamus, de cuius expiatione scriptum sic fuit: *Tollentque de cineribus combustionis atque peccati, & mittent aquas viuas super eos in vas, in quibus cum homo mundus tinxerit hyssopum, absterget ex eo omne tentorium & cunctam suppellectile, & homines huiusmodi contagione pollutos, atque hoc modo mundum lustrabit immundum tertio & septimo die, expiatusque die septimo laetabit & se & vestimenta sua: & immundus erit usque ad vesperam, si quis hoc modo non fuerit expiatus, peribit anima illius de medio ecclesiae, quia sanctuarium Domini polluit, & non est aqua lustrationis aspersus. At verò **INDA** siue menstruatam non externa contagione, sed interiori vitio impurum & inquinatum corpus est, quòd à sanctorum communiōne interim, quoad expietur, est separandum: atque ad vitiumque vitij eluendas sordes aquam viuum olim certis ritibus & ceremonijs consecrandam instituit Deus, quae iuuenca rufæ mactatae atque exustæ cedrini quoque ligni hyssopi & purpuræ dibaphæ cineribus commixta esset, sicut scriptum est: *Vt sint multitudini filiorum Israel in custodiam & in aquam aspersionis, &c.* Huiusmodi aspersionis Latine dicta aqua, **INDA** frequentissime, lex vocat: quam eandem lustrationis interdum Latinus interpret dicit, quae duabus potissimum partibus, aqua viuente, & exustæ vitulae cineribus constabat. Accidit autem, vt in illa antiqua Ierusalem nullæ essent viuentes aquae, neque enim fontem aliquem aut fluiuium perpetuò manantem in tota vrbe fuisse legimus. namque & ille Chedron appellatus torrentis magis fluuius fuit: neque tamen ipse interius, sed exterius vrbe præterfluebat, ex qua re effectum est, vt asportatis aliunde aquis in sacrorum ritibus vti necesse fuerit, què admodum in antiquis Deuteroseon libris legimus. In tanta autem aquarum vitium penuria Ierusalem illa antiqua adeo impura & sordida effecta fuisse vates lamentati sunt, vt ob eam rem repulsam atque à diuina humanaque gratia separatam fateatur, sicut scriptum est: *Peccatum peccauit Ierusalem: propter hoc instabilis facta est. Hebraice, Propter hoc **INDA** facta est. omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam: quia viderunt ignominiam eius, &c. & ibidem: Facta est Ierusalem quasi polluta menstruis inter eos.**

Deuter. 10.

Rom. 2.

Num. 19.

Ibidem.

Misraiorit
et aetate dè
mensuris.

Ther. 1.

At verò huic noua Ierusalem & instaurata de per Christum familiae David longè meliorem commo dioremque condicionem fore Vates noster affirmavit; nempe fontem in medio & oportuni loco diuino beneficio aperiendum, cuius aquis occurrere & sacrificare Christi carnis virtute commixtis vniuersae peccatorum & separationum labes atque sordes eluantur. Id verò beneficium Davidis domus, hoc est, discipulis ipsi & familiaribus Christi & vniuersae ciuitati Ierusalem, veris, inquam, Dei cultoribus aquam ex eodem fonte percipientibus ad eò commune fore, ut vnicuique aqua sua commo diissime scaturiant, atque ita omnibus communis, ut singulis proprius fons ille fore praedictus fuerat. *dominū autem David & Ierusalem eius illos definire oportet, qui & fide & pietatis exercitatione; honestisque actionibus diuina promissa contra sibi reddere student, sicut idem ipse, de quo nunc nobis est sermo, hunc eundem locum exponens praedicabat: Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aqua viue.* hoc autem dixit de spiritu quem erant accepturi credentes in eum. id quod olim promissum, re ipsa tandem praestitum constitisse D. Petrus publicè testatur est. Deus patrum nostrorum suscitauit Iesum, quem vos in seremistis, suspendentes in ligno. Hunc principem & saluatorem Deus exaltauit dextera sua, ad danda poenitentia Israel, & remissionem peccatorum. Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, què dedit Deus omnibus obedientibus sibi. [Et erit fons patris, Hebraicè, scaturigo aperta,] quam praceptor noster flumina fluentia proprie dixit: est namq. verbum hebraicum *Ma'kor*. Magna verò ex hoc fonte in vniuersum terrarum orbem atque in omnem hominum vitam, vtilitatem & virtutem permanaturā fore Vates ait, quia illud videlicet efficitur, ut omnibus de Deo diuinaq. natura falsis atq. obscuris opinionibus conuulsis, religionis verae ratio ac virtus constare publicè possit, atque humanae sapietiae infana ac temeraria assentio Christianae simplicitatis & euangelicae efficientiae vi cohibeatur.

Et erit in die illa, dicit Dominus exercituum, Disperdam nomina idolorum de terra, & non memorabuntur ultra: & pseudopphetas & spiritum immundum auferam de terra.

N V L I doctrinae, nulli disputationi atque orationi illa de diis Deorumque natura opinionū vanitas vel certius, vel celerius, quam Christi efficientiae & veritati cessit: siquidem omnis alia de diuina natura pro veritate aduersus falsitatem excitata contentio oppugnatores offendere potuit, si non ratione & causa, fictione tamen, excogitatione & mendacio, popularique oratione valentes, qui imperitae multitudini imponere, ac tuendum errorem persuadere possent. Ex qua re effectum est, ut illa superstitiosi cultus consuetudo toto fere terrarum orbe dilatata & propagata tot secula manserit, dum non deessent, qui vel ex verisimili & ementita oratione, vel ex commentis fabulis, vel fictis auguriis & oraculis, aliisque miraculorum & prodigiorum interpretationibus orationem inuenire potuerunt, qua propter propriam vel commoditatem, vel gloriam, deorum multitudinem & reliquam omnem falsam rationem gentibus ad errorem, quam ad veritatem amplectendam procliuioribus persuaderent. At verò vbi homines ad euangelij audiendum nuntium tanquam ad aspiciendam lucem reuocati sunt, illamque spiritus Christi in eos, qui credentes obedirent, efficientiam spectauere, illam, inquam, salutem, quam & apostoli praedicabant, & verè ex diuina virtute afferebant, continuo illa errorum caligine discussa, omnes de diis stultae opiniones & sententiae euanuerunt, quacunque Christianae doctrinae verae & simplicissimae notitia aperta; & illustrissimo illo sancti spiritus in credentium animos illabentis testimonio confirmata fuit, sicut scriptum est: De spiritualibus autem nolo vos ignorare fratres. Scitis quòd cum gentes essetis, ad simulachra muta prout ducebamini euntes, ideo notum vobis facio, quòd nemo in spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu, & nemo potest dicere Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto, & cetera. Hæc indicasse hoc loco ad Vatis sententiam aperiendam satis fuerit, quæ aliàs nobis, ipsius diuini spiritus fauente gratia, latius explicanda erunt. Atqui Chaldaeus paraphrastes hunc locum omnem non nullum aliena a nobis sententia exposuit. [In tempore illo erit doctrina legis venelata, ut scaturigo aquarum domni David & habitantibus Ierusalem, & parcam debitis eorum, ut expiare solent aquis.

Act. 5.

1. Cor. 12.

aquis aspersiois & cineribus legis de peccato. Et erit in tempore illo dicit Dominus exercituum, praedicam nomen abominatiois populorum de terra; & non erit mentio nominis eorum. Hæc ex Chaldaeo ad verbum. Verum in muerò eam non in deotum modo multitudine colenda summus ac maximis error, sed etiam in vniuersi Ver cultu prophanate do & variis perditionum sectis contaminando summa periclititas & hominum generi vehementer periculis sit, id etiam malum euangelij Christi veritate & virtute depellendum esse Vates noster, atque alij etiam praedixerunt. [Et pseudopphetas & spiritum immundum auferam de terra.] Latinus interpres & sententiam & Chaldaei paraphraste, (quem saepe consulimus) secutus, Pseudopphetas optime vertit: ne quis in Hebraico verbo NEB I I M ex linguae ignorantia fallatur, namque nomen NEB I I M non Vates modo, sed stulte loquaces garrulosq. significat, eos in mirum, qui vana orationis, cui nulla virtutis ratio re ipsa subest, artifices sunt, atque sermonis & verborum praestigijs populum capiunt, a verbo N I B, quod fructum suum seu productionem vel germinationem significat. vnde N I B S E P H A T A I M, id est, fructum laborum, Isaias dixit. Ab huiusmodi multis prophetis veram & puram religionem olim violatam fuisse, & post se etiam violandam fore Christus & apostoli aperte indicauerunt, & frequentibus ac perniciosissimis exemplis à Christianae ecclesiae florentis aetate ad nostra usque tempora compertum est. Fuerunt, inquit Petrus, pseudopphetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sceleris perditionis: & eū, qui erunt eos, Dominū negant: superinducentes sibi celere perditione, & cetera. Quòd verò istorū hominum res ex fraude, fallaciis & mendaciis, aut ad quaestū, aut ad errorem constet, ac ultra accuratam orationem excogitataq. luxuriantiu verborū commeta, quas fabulas Paulus vocat, nihil praeterea virtutis aut vtilitatis habeat, manifestè ab Apostolo notata est, hoc verbū Zachariae Nebijm ad verum & germanum huius loci sensum exponente: Et multi, inquit, sequentur eorū luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur: & in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur. atq. hi, ut apertissimis sacrae doctrinae testimoniis & sententijs à doctis & pijs viris palam redarguti, vbi omni reliquo praesidio, quo mendacium tuentur, defecti sunt, illud postremum, ut imperitae multitudini imponat, insolentissimè iactare consueuerunt, sibi spiritu sancto auctis magis, quam aut rationi, aut apertae & nudae veritati, aut productis ex diuino libro testimonijs, vel argumentis vllis credi oportere. pleni sunt istorū libri, disputationes, quotidiani sermones, atque ea, quæ ad populū sunt, orationes, istiusmodi spiritus iactatione assidua: nemoq. illorum est, quin scelestum illum haereticorū principem Machometū hac in re imitetur. ille enim cum rerum, quas peperam docet, veritati niti non possit, subinde ad dati sibi spiritus auctoritatem appellandam se recipit. Piget profecto atque etiam pudet aetatem nostram in eiusmodi tempora incidisse, quibus nulla vnquam hac in parte corruptiora & misera magis extitisse credimus: oprandumq. est aut illa mutari, aut nos ex tā turpi & indigno spectaculo maturius discedere, fatemur quidem & coram etiam falsi aliquando sumus, istiusmodi homines spiritum habere, neque enim tales, ad nouādas perturbandasq. ecclesiae & religionis res, animi ijs, qui spiritu praeter ceteros mortales magno aucti non fuerint, concipi possunt. quamobrem & spiritū illis tribuamus necesse est: sed spiritū tamen erroris definire consentaneū fuerit, quo vehemeter aucti sunt, ut credant mendacio, ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. de cuius spiritus natura, moribus & efficientia multa exempla prodita sunt, ex quibus illud est vnum: Processit spiritus, & stetit coram Domino, & ait, Ego decipia Achab: cui Dominus, In quo, inquit, decipies? & dixit spiritus, Egrediar & ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum eius: dixitq. Dominus, Decipies & praeualdebis, egredere, & fac ita, & cetera. Huiusmodi quicunq. spiritus fuerint, qui à mendacio contra veritatem, à discordia aduersus concordiam, à licentia aduersus Christianam religionem & honestatem pugnaturos ministros obsident & occupant, in sacro sermone spiritus immundi vocantur: contrario omnino cognomine spiritus sancti, vel spiritus recti. Latina verò lingua contaminatum spiritum vocat eum, qui ei, cui insit, aliisque perniciem affert. Huiusmodi spiritum non minus, quam vanorum deorum cultus, nocentem & pestiferum Christi virtute redarguendum, reprimendum & tandem auferendum esse Vates noster praedixit, atq. eius efficiendae rei auctoritas & potestas apostolis & legitimis diuini verbi legatis atque ministris à Christo communi-

1. Pet. 2.

2. Paral. 17.

Matth. 10. communicata est: Et conuocatis duodecim discipulis, dedit eis potestatem spirituum
 11 immundorum, ut eijcerent eos, &c. Tres autem ex eo spirituum genere ipsidem agendi
 12 & nocendi notis descriptos à se visos Ioannes testatus est: Et vidi de ore draconis, & de
 Apoc. 16. ore bestiae, & de ore pseudoprophetae, spiritus tres immundos in modum ranarum: sunt
 13 enim spiritus demoniorum facientes signa, &c. At omnes huiusmodi ad questum, aut
 ad populare gratiam & gloriolam ficta & commentitia fabula in tenebrisque summo
 14 otio composita, euangelij sapientissimis rationibus & validissima virtute redarguta tan-
 dem detegitur, & vanitatis leuitatisque summæ plena esse demonstratur, sicut scriptum
 Ephes. 5. est: Omnia autem quæ arguuntur à lumine manifestantur: omne enim quod manife-
 15 statur, lumen est. Neque verò aliam vel certiorē, vel commodiorē ad huiusmodi
 16 sectariorum orationes redarguendas atque conuincendas muniri viam, neque ad istas
 17 Babylonicas verberandas turres & deiiciendas tormentum aliquod efficacius ab ijs, qui
 veritatem & simplicitatem colunt, viris, quam sacrorum librorum auctoritatem inue-
 18 niri posse arbitramur, maximè verò si ad assiduum studium diligentemque exercitatio-
 nem illius, quæ in euangelio reuelatur, virtutis notitia accedat. Hæc namque & Chri-
 19 stianæ pietatis veritatem illustrat, & sectarum omnium, quæcunque ex humana co-
 gitatione profectæ sunt, vanitatem ex fraude & mendacio constantem arguit, eadem-
 20 que studiosos sui animos istiusmodi perniciosas, atque dissensionum altrices nugas de-
 testatos ad veritatem, simplicitatem, modestiam, pacem, charitatemque colendam,
 atque omnem denique verè ecclesiasticam & Christianam perfectionem sequendam
 a. Timoth. 3. informat, sicut scriptum est: Tu verò permane in ijs, quæ didicisti & credita sunt tibi,
 21 sciens à quo didiceris: & quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possint instruere ad
 22 salutem per fidem, quæ est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspirata, utilis est
 23 ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus
 24 sit homo Dei ad omne opus bonum instructus, &c. quæ de hac re multa ab apostolis
 docentur. Hancigitur diuini euangelij sancti Christi spiritus virtute instructi, ad homi-
 25 num ex cogitata mendacia redarguenda & referenda efficacitatem hoc in loco Vates
 indicabat.

*Et erit cum prophetauerit. Ultra quispiam, dicent ei pater eius & mater
 eius qui genuerunt eum, Non viues: quia mendacium locutus es in
 nomine Domini. & conspicient eum pater eius & mater eius geni-
 tores eius cum prophetauerit.*

QUANTA sit ijs, qui verè pij dicuntur, integritas ac fides, ex eo declaratur, quòd stu-
 31 dium omne ad veritatis defensionem conferatur, omnibus etiam vel propriis, vel suorum
 32 sibi que necessitudine coniunctissimorum rebus posthabitis, neque enim vlla in homi-
 num vita, vel coniunctior necessitudo, vel charitas maior, quam parentum erga proprios
 33 liberos est: quæ usque adeo animos occupare solet, ut quæ in ijs vitia esse consent, non-
 nunquam virtutis nominibus defendantur vel occultentur, vel leuius etiam corrigantur.
 34 quæ verò manifesta scelera sunt, ea reprehendi & dissuaderi aliquando contingit,
 publicè verò à parentibus in filios animaduerti, rari admodum admirandique exempli
 fuerit. Vbi verò verus Dei cultus puraque religio suscepta est, diuinarum rerum veri-
 35 tatisque tuendæ causa omnibus aliis priuatis maximis commodis antefertur; ita ut ne-
 que pater, neque mater, quæ vehementius amare solet, filio, què à recta pietatis via aber-
 rare deprehenderit, parcendum esse existimet. In maximorum autem atque Deo ve-
 45 hementer detestabilium scelerum genere vanæ vaticinationis studium notatur, quod
 Dec. 23. capituli poena ex diuina lege vindicandum fuit, sicut scriptum est: Propheta autem ille
 24 aut scilicet somniorum interficietur: quia locutus est, ut vos auerteret à Deo vestro. si tibi
 25 voluerit persuadere frater tuus filius matris tuæ, aut filius tuus, vel filia, siue vxor, quæ est
 26 in sinu tuo, aut amicus, què diligis ut animam tuam, clam dicēs, Eamus, & seruiam⁹ dijs alie-
 27 nis, non acquiescas ei, nec audias, neque parcat ei oculus tuus, ut miscerearis & occultes
 28 eum: sit primum manus tua super eum, & post te omnis populus mittat manum, lapi-
 29 dibus obrutus necabitur: quia voluit te abstrahere à Deo tuo, & cat. Ex his omni-
 30 bus necessitudinis & charitatis gradibus, supremus à Vate nostro indicatus est, 31
 quem

quem cum veritati postponendum prædixerit, cæterorum exemplum manifestum sta-
 32 tuit. neque verò ob hoc solum patres in filios animadueros esse dicit, quòd vani-
 cultus vanorumque deorum prædicatores esse deprehenderint, sed etiam, quòd nouo-
 rum dogmatum & alienorum à Christiana simplicitate præceptorum auctores, menda-
 33 cium suum diuini nominis auctoritate tuentes cognouerint. [Quia mendacium locutus
 es in nomine Domini.] Satis apertè expositum est, quid in hoc loco verbum *prophetare*
 significet, *loqui mendacium in nomine Domini*. Neque verò eorum, qui veram euangelij ra-
 tionem tenent, integritas tantum, sed iudicium etiam & verum à falso discernendi fa-
 34 cultas commendatur. facile enim à patre & matre in filij dogmatibus & orationibus
 35 vanitatem & mendacium deprehendendum esse indicat, dum pronuntiamdam senten-
 tiam atque animaduersionem narrat. [Et conspicient eum cum prophetauerit.] Tantum abest
 ut sibi filium prophetantem populo admirabilem gratulentur, ut ipsi agentem & verba
 facientem sibi redargutum magno pietatis & integritatis exemplo vitro petentes feriat,
 iuxta illud: Si oculus tuus scandalizat te, erue illum & projice abs te. Quam verò ma-
 36 nifestè omnis huiusmodi excogitæ doctrinæ falsitas admoto euangelij lumine prodi-
 ta argui refelli que possit, ex euentu ipso Vates docuit, quòd veritate perspecta vanitate
 ipsam cum eorum, qui professi fuerint, perturbatione, & pudenda confessione, patfa-
 ctum iri confirmet.

*Et erit in die illa, confundentur propheta unusquisque ex visione sua cum pro-
 phetauerit, neque operientur pallio sacco, ut mentiantur.*

MULTA fuisse olim ab ijs, qui sanctioris vitæ nomine popularem plausum admira-
 37 tionemque sui captarent, ad eam rem parata intelleximus, quæ vel austeritate & duritie,
 vel nouitate imperitoribus & virtutem non tam moribus & officijs, quam externo ha-
 38 bitu & cultu definitibus imponerent. Plurimi ex philosophis qui humanam felici-
 tatem in doctrinæ instituti que sui studio sitam asserentes discipulis promittebāt suis
 39 spectatæ virtutis opinionem & auctoritatem atque orationi fidem prolixa barba, rugosa
 fronte remissoque supercilio, horrido etiam vestitu cultuque facere, atque obtinere ar-
 40 bitrati, in eam rem studiosè incumbabant, quæ in veræ virtutis rationibus aut nullū aut
 postremum locum habet, in vulgi verò opinione fortasse primum, neque hæc gentilium
 41 modò philosophorum exempla fuere, sed eorum etiam, quibus diuini verbi notitia erat,
 qui non minus huiusmodi rebus vsi imperitæ multitudinis studia & gratiam inire, atq.
 hoc modo dogmata placita que sua pro diuinis præceptis venditare solebant. Huius notæ
 42 Phariseos fuisse Christus tristes appellans indicauit: Cum ieiunatis, nolite fieri sicut hy-
 43 pocritæ tristes. exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus ieiunantes, & om-
 44 nia opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & ma-
 45 gnificant fimbrias, &c. Ex hoc genere sunt vestimentorum asperitas, & à vulgari cōsue-
 tudine remoti colores, qualibus eos, qui Hebraicè *Commurim*, à latino interprete aruspici-
 46 ces, alias verò æditi dicuntur, uti solitos legimus: de quo genere omni, & quatenus hæc
 47 laudari, quatenus rursus improbari possint, alias, Deo annuente, ex diuinorum dogma-
 rum ratione differemus. namque stultitiæ & ignorationis turpissimæ est, de huiusmodi
 48 rebus citra distinctionem ad summam laudem, aut ad summam inuidiam definire
 & statuerè. Illud certè hoc in loco satis erit dixisse, nonnunquam hæc rerum ge-
 49 nera non virtutis veræ, sed ambitiosæ cuiusdam opinionis causa ad falsum populo per-
 50 suadendum peti, ut à Vate nostro distinctè est adnotatum. [Nec operientur, inquit, pallio
 sacco, ut mentiantur.] Neque enim sacco indui, aut malum, aut euangelica sententia
 improbatum est, sed ea causa indui, ut mentiantur; id euangelij luce deprehendendum
 51 arguendumque esse Vates denuntiauerat. namque vbi quid istorum pseudopropheta-
 rum mendacium, quid rursus euangelica veritas promittat, diligenter perspectum fue-
 52 rit, & quemadmodum id, quod ab vtraque parte promissum est, præstari possit & soleat,
 fuerit obseruatum: tunc verò omnes illæ philosophicæ præstigiæ, quæ sub honestatis
 ostentatione mendacium turpitudinemque celabant, manifestè euanescent, & euangelice
 53 virtutis illustrissima ratio veritasque in illa summa simplicitate cōstat, sicut de vitro
 que hoc genere scriptum est: Qui desperantes semetipsos tradiderunt impuditiæ in
 54 operationem immunditiæ omnis in avaritiam, vos autem non ita didicistis Christum;
 si tamen 55

si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis (sicut est veritas Iesu) deponere vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, &c. Verbum Hebraicum *Chehboss*, macrescere, attenuari, denegare, mentiri que significat: ita vno verbo omnem tristem hypocritam interius exteriusque depictam expresse Vates. namque & ad macerationem, quam dicunt carnis, faccus parabatur, & maceratio fallendi causa a simulatoribus istis procurabatur. Atque in eiusmodi commentorum generibus, quae ad sanctitatis opinionem & plausum captandum simulatione & inani ostentatione magis, quam veritate, gloriae illa ambitiosa cupiditas excogitauit. sunt etiam quaedam in corporis membris insignitae notae, siue plagis & vulneribus vltro factis, siue igne, ferro, alioue instrumento iniustae atque impressae, quae pro diuini colloquij & consuetudinis vestigiis iactantur. quem morem antiquum fuisse diuina lex vltro ostendit. neque figuras aliquas aut stigmata facietis vobis, &c. Hodieque etiam apud Ismaelitas nonnulli barbaris notis compuncta membra aut impressa sigilla, aut facti vltro vulneris cicatrices certa figura in familiaris cum Deo colloquij, vel singularis amicitiae argumentum vulgo harum rerum admiratori ostendunt. Hac tamen omnia vt adumbrata, ficta atque simulata sunt, euangelij lumine apposito tandem detecta euanescent. ita futurum esse Vates dixerat, vt quicumque sese his rebus venditatum sacri sermonis interpretem, nuntium, alioue nomine professus appellaret, vbi Christianae virtutis trutina exanimatus, quidnam esset, rogaretur, se quod antea iactauerat, esse, negaret, idque quod verè esset, confiteretur.

Sed dicet, Non sum propheta, homo agricola ego sum: quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea.

PRIVS illud auaritia atque ambitionis plenum consilium modestiori & tutiori vitae condicione mutandum esse ijs, qui euangelici luminis veritate conuicti fuerint, Vates ostendit, ijsque rem omnem, quemadmodum sese habuerit, manifesta confessione esse aperiendam. rogatus enim quispiam ex ijs, quam obrem non, vt antea prophetae munere fungatur, sese prophetam fuisse aut esse, aperte negabit; sed illud tantum profiteri sibi sit, quod proprium sibi sit, hominem agricolam priuatum, inquam, quendam hominem, quem communi industria & labore sibi victum parare magis, quam illa otiosa vaticinij professione deceat, cum ipse non a Deo creatus & legatus propheta repente existerit, instar eorum, qui verè vates sunt, sed ex hominum disciplina, institutione & exemplo vel aemulatione, ad illam propheticam personam, quam antea sustinuerat, agenda fuerit ab adolescentia sua praeceptis, exercitatione atque meditatione fictus & informatus. [*Adam exemplum meum ab adolescentia mea.*] Non fuit Deus, inquit, cuius consilium & voluntatem in eo munere secutus ego repente propheta prodirem, sed homo fuit exemplum mihi ad eam rem, quam non sine studio, labore & diuturna meditatione affectus fui. Quod nos legimus, [*Exemplum meum.*] Hebraico verbo respondet *H. T. K. N. A. N. I.*, cuius primum thema significat emere, possidere, negotiari, in ea vero coniugatione, quam hic obtinet, quae tertia Hebraeis, significat alium ad emendum possidendumque inducere. Est igitur huius loci sententia, se non diuino consilio & iussu, sed humano praecepto & exemplo adductum eiusmodi quaestum occerpisse. Hispanè ad verbum sic vertitur hic locus, *Hombre me pufo en graneria.* Non ineleganter igitur interpres noster, quod aliud simplex verbum ad eas omnes res significandas latinum non haberet, exemplum reddidit. atque illud in hac re consiliosissimum statuit, latinis hominibus vulgaram editionem esse commodam: cuius tamen interpretationem ex Hebraica veritate & proprietate esse petendam, quod suminus eius linguae facultas contingat, varias translationes, quae tamen probatae sint, vt Augustinus censet, consulendas conferendasque esse. Sed vt ad propositum reuertatur, non modò futurum esse Vates ait, vt euangelij virtute & sapientia vera a falsa doctrina dignoscatur, sed vt earum rerum, quae refelli atque convinci difficilius posse videntur, vanitas, ars & commentum aperte prodatur, vt signorum & miraculorum etiam, quae vel humano ingenio, vel malorum demoniorum praestigiis ostendi magis, quam edij possunt, de quo genere sic est scriptum: Cuius est aduentus secundum operationem

tionem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacibus, & in omni seductione iniquitatis, &c. huiusmodi Antichristi ministros nobis subindicasse Zacharias videtur, quem spiritu oris Domini Iesu, hoc est, euangelij virtute interficiendum tandem fore Paulus confirmat.

Et dicent ei, Quae sunt istae plagae in medio manuum tuarum? & dicet, His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me.

QUONIAM cicatrices, notae ac signa illa, quibus istiusmodi & sanctitatis simulatores imponere populo solerent, adhuc in ijs, qui fraudem antiquam confessi damnant, haerentia, magnum nescio quid & diuinum indicare videbantur, eo usque Vates rem hanc persecutus est, vt huiusmodi signa non diuina auctoritate, sed humano ingenio studio, & arte parari posse doceat; idque ex indicatione eiusdem, quem praeterita ostentationis vanitatem confessum induxerat, ostendit. namque interrogatum illum; qui fieri possit, cum propheta non sit, vt plagas & signa illa impressa geat, quae non nisi diuinitus imprimi credita fuerint, respondurum ait se non a Deo, aut ab angelo quopiam tactum plagas illas retulisse, sed humana arte accepisse, non ab hostibus aut inimicis, verum in ea familia, cuius disciplinae se addixerat: atque adeo inter eos versatus, a quibus diligebatur, vt inter collegas magistrisque suos, hanc sibi inuitam fuisse viam, qua populo admirabilis repente extaret. [*In domo eorum, qui diligebant me.*] siue ipse sibi plagas imposuerit, siue ab alijs eiusdem consilij & fraudis conscis accepit: vtrumque enim modum Vates hac oratione indicauit, illud omnino certum esse, eas neque caelitus a Deo in familiaritatis signum, neque ab hominibus foris ob religionis defensionem sibi esse inflictas, sed in domo eorum, qui ipsum diligebant. consequens ergo est, consultò illas venisse. [*In medio manuum tuarum.*] Hebraicè ad verbum *inter manus tuas.* quo dicendi modo non solum manus, sed totum corpus ab anteriori parte significatur; quacunque manuum ministerium libere pertingere potest, solent autem huiusmodi consultò impressa signa in pectore vel femoribus, vel brachijs, atque adeo in manibus ipsis, plerumque verò in posteriore corporis parte ab istis ostentari, quod & ijs etiam, qua sine euangelij lumine sapienter de rebus existimant, fraudis suspicionem augere potest, qui eiusmodi signa & plagas scientibus & videntibus certoque loco & modo sine villo periculo acceptas fuisse facile intelligunt. atqui dum hac commentaremur in media Africa, vel in sancto sabba secundum Iordanem esse, & plures ex istis *KADOSTIN*, id est, sanctis & separatis Ismaelis videre nobis videbamur; cuiusmodi hominum dolos Iesus spiritu oris sui, & euangelio veritatis aperturus esse a vaticis & apostolis dictus est. Verum in euangelio hanc diuini euangelij victoriam spiritualem fore, eandemque non armis, non humanis viribus, aut potentia, sed diuina virtute & sapientia parandam interpretari oportere, Deus ipse proximis carminibus declarat: in quibus tota euangelij ratio rerumque gerendarum series, vt futura fuerat, manifestè exponitur. Hoc nimirum pacto, vt si externae humanae vires & opes, atque adeo praesentes & primi euentus spectentur, euangelij pars inferior videri possit; si verò aeterna veraque virtus & efficiencia atque ipse tandem rerum exitus obseruetur, superior atque praestantior omnino & diuinis plane muneribus auctissima & illustrissima euangelica pars euadere intel ligatur: namque id non casus aut infirmitatis, verum diuini consilij, prouidentiae ac virtutis fuit, vt maior, potentior ac sublimior, superior & victrix secundum carnem pars a minori, humillima & exagitata atque lacerata iuxta carnem etiam spiritu tandem & virtute vinceretur, & per triumphum captiua duceretur. Hoc enim pacto, & gloriae causaeque, & suorum probationi, vtilitati & amplitudini consultum esse Deus voluit, cum is debilia & infirma ad eam rem, vt fortia confunderet, elegerit. igitur vaticinijs de hac re editis, & prouidentiae suae rationibus, & piorum hominum animis, spe & promissione atque exemplo confirmandis consultum voluit Deus: qui non casu hanc rem, aut melioris partis imbecillitate, sed consilio & prouidentia promissioneque constare ait: quam tandem exitus ipse felicissimus admirabilem planeque diuinam esse declaraturus fuerat, imprimis illam, quae humano iudicio calamitas & arumna putanda existimandaque erat, ipsi maximo piorum omnium duci Christo esse propositam, quam is summa virtute & constantia perpeffus, summa cum nominis sui gloria, ac suorum vtilitate & exemplo

AA. 14. **emplo superaret: atque eandem etiam, leniorem tamen & magis tolerabilem conditionem ducis huius discipulis veris & fidis statuendam esse, vt multarum tribulationum tolerantia periculorumque ac mortis contemptione regni Dei & sacrosanctæ ciuitatis vsus & dignitas quaereretur. maximum autem iis, qui fortitudine, patientia, atque animi virtute & spe ad finem vsque perstitissent, & auxilium à Deo promissum & præmium tandem esse propositum: huius verò rei ordinem seriemque omnè breui oratione Deus per Vatem perlequitur, & tanquam præsentem iam indicat: quam vt consilio suo constitutam confirmet, ipse vltro appellat, & vt sese explicet, hortatur.**

Phramea suscitare super pastorem meum, & super virum coherentem mihi, dicit Dominus exercituum: percutet pastorem, & dispergentur oves.

OMNIVM nostrum iniquitates, hoc est, culpas & scelerum crimina Christo Iesu ad expiandum suaque morte luendum diuino decieto imponendas esse sacra oracula prodiderunt, atque diuinam aduersus homines iram illam antiquam supplicio illo pro nobis vltro perferendo expeditum iis, quantum videlicet ex sacrificij illius ratione diuina postulasset iusticia. nam si qui re ipsa & effectu tantæ reconciliationis expertes existant, sibi suoque vitio & culpæ ascribant, qui tantæ salutis sufficienter cunctis allatæ & propositæ condicionibus æquissimis fide & pœnitentia vti noluerunt, igitur tempus illud turbulentum, quo Deus in Christum suum peccata hominum animaduertendo tenebrarum pœtestati locum daturus erat, iam nunc Vates noster diuina oratione velut præfens constituit, permissaque tenebrarum rectoribus sæuendi in Christum potestate rerum consequentiam omnem indicat. iubet gladium, hoc est, mortem, vt super pastorem verum suum suscitatus & districtus sæuiat, tuum autem pastorem virum sibi coniunctum appellans, non solum diuinæ auctoritatis, sed naturæ participem confirmat. [Virum coherentem mihi,] Manifeste hominem fortissimum & præstantissimum eundemque secum natura communicantem indicat, maxime verbo Hebraico **CHAMITHI**, quod socium meum vnâ mecum significat: socius autem Dei vnâ secum nullus dici possit, qui idem Deus eiusdem naturæ non sit, alioqui quænam vnâ cum Deo societas esse possit, non planè intelligere quis queat. adeo autem aperte hoc significatur, vt neque Iudæi negare aut refellere queant, modò orationem a Vate Dei personam sustinente haberi fateantur, quod plerique omnes interpretes ex illis cum Chaldæo paraphraste cōsententur. hoc autem idem ipse Vates aperte docet, [Dicit Dominus exercituum.] Qui hominum peccata in Christum animaduerturus angelorum legiones, quas ad tenebrarum potestatem & petulantiam frangendam mittere posset, interim retinet, quoad expiatio illa absoluitur, omnem postea consulto in innocentem allatam iniuriam tandem vlturus. neque verò ipsum solum Christum & pium ducem, summum ignominia, probris, plagis, verberibus ac morte affectum, sed illius etiam discipulos tanto præceptore tantoque duce priuatos, tamque tristi & inopinato spectaculo attonitos, & sibi ipsis metuentes perturbatum iri, sicut scriptum est: Omnes vos scandalum patiemini in me in nocte ista, quos quamquam perturbandos prædixerit, sibi tamen non deserendos esse promittit, sicut scriptum est. Pater sancte serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnum, sicut & nos. cum essem cum eis, ego seruabam eos in nomine tuo, quos dedisti mihi custodiri eos, & nemo ex iis perit, nisi filius perditionis, vt scriptura impleretur. nunc autem ad te venio, & hæc loquor, vt in mundo habeant gaudium meum impletum in semetipsis, &c. Hanc autem à Christo discipulorum suorum commendatam curam suscipiendam Deus in se recipit.

Et conuertam manum meam ad paruulos.

NON modo discipulos illos, qui tunc Christum pastorem sequebantur, verum omnes etiam alios ex Iudæorum aliarumque gentium nationibus suscepturum sese Deus pollicetur, quos, quod iuxta existimationem & iudicium humanum humillimè & abiectissimæ conditionis præceteris mundi sapiētibus potentibusque videtur, paruulos appellat, iuxta illud: Cōfiteor tibi pater, quonia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. ita pater, quoniam sic placitum fuit ante te, &c. Atque hæc nus breuiter quidem, sed aperte tamen illud significatum est, quemadmodum ecclesiæ res Christi capitis illius proditi, capti & occisi atque resurgentis temporibus habituras essent,

essent: vtque dies illi quanquam breues, varia tamen rerum mutatione, atque ahimorū motu, dolore, dubitatione, suspitione, timore ac rursus consolatione, lætitia, confirmatione & desiderio transigendi essent. iam verò quid post missum spiritum sanctum (quæ agendarum per Christum publicè rerum vltima in hac vitâ expectatio futura erat) consecuturum in Iudæorum populo esset, ostenditur.

Et erunt in omni terra, dicit Dominus: partes due in ea disperdentur, & deficient, & tertia pars relinquetur in ea.

DELECTVM illum piorum & simplicissimorum hominum, qui Christo illiusque euangelio credentes in gregem annuerandi erant, hoc in loco Vates significauit: quos multis periculorum & difficultatum modis exercitandos, atque in omni militiæ Christianæ disciplina ad victoriā probandos maximæ & præstantissimæ dignitatis compotes factos, pulcherrimo & honestissimo nomine, cælestis ciuitatis cines à Deo appellandos fore confirmat. hic autem post spiritum sanctum missum factus delectus fuit, cum apostolis euangelium annuntiantibus noua quotidie discipulorum ad ecclesiam fieret accessio: ita & tertia illius gentis parte delecta, cæteri ob euangelium repulsum reiciendi, atque euangelij virtute & efficientia ab illius spiritualis vitæ communicatione depellendi, sicut scriptum est: Cuius ventilabrum in manu eius, & emundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili. [In omni terra.] Quanquam rectè ad omnem terrarum orbem hæc ratio referri possit, in quo satis magna hominum pars euangelium recepit, minor tamen, quàm ea fuerit, quæ repulit, terram nihilominus Iudææ & Israëlitem regionem hic propriè interpretabimur, in qua primus ille delectus factus est eorum, qui aliis orbis partibus salutis nuntij fuerant, sicut scriptum erat: Dedi te in lucem gentum, vt sit salus mea vsque ad extremum terræ. Atque in omni terra, ex adiuncta notationis particula & ex sententia ipsa atque orationis à Vate institutæ ratione Israëliticam terram exponimus, vt illud apud euangelistas: Et tenebræ factæ sunt super vniuersam terram, &c. [Dicit Dominus.] Certam prædictarum rerum expectationem oratio hæc parat. etenim ea, quæ à Deo dicta sunt, sancta essataque haberi oportet, vt pote qui, quid ab aliis faciendum sit, optimè nouerit, quidque à se sit etiam præstandum, sapientissimè & ceterissimè decreuerit & constituerit. Decreuit igitur in hæc re duabus partibus, iis videlicet, qui neque sibi credere, neque obedire vellent, euangelij efficientia reiectis & repudiatis, reliquam tertiam partem, quæ per angustam portam intrare non recuauerit, sibi deligere, in populumque charissimum adoptare. [Disperdentur & deficient.] Duo in legis sermonibus familiaria verba hoc loco usurpata sunt, alterum **CHARTH**, quod in huiusmodi sententiis frequentissimè est: Et excindetur anima illa de populo suo; alterum **AVACH**, quod deficere, solui atque paulatim ac sensim perire significat: cuius in seniorum morte describenda frequens est vsus, vt: Et deficiens mortuus est in senectute bona, & illud: Consumptusque ætate mortuus est, &c. Vtrumque autem verbum in diluuij antiqui rationibus usurpatum, indeque ad hoc vaticinium translatum obseruatur. alterius exemplum illud est: Et non interficietur vltra omnis caro aquis diluuij, &c. alterius verò illud: Et vniuersa, quæ sunt in terra, consumeruntur. atque verbum prius ad naturæ proprietatem versum scindere abscondereue significat, ita duplicem ex euangelio, vel recepto, vel repulso euentum nobis hæc oratio indicat; alterum impiorum & incredulorum execrationem & reiectionem, alterum piorum delectum & conseruationem, sicut de vtroque etiam ex eadem diluuij ratione scriptum fuerat. Aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit, &c. atque ad prius verbum alludens Ioannes dicebat: Ecce securis ad radicem arborum posita est: omnis arbor, quæ non fecerit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur, &c. posterioris verò plurima in testamenti noui libris orationum & sententiarum indicatio est, vt: Deus autem huius seculi excæcabit mentes incredulorum: si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum, Dominus: & Christi bonus odor sumus in iis, qui perierunt, & in iis, qui salui sunt, &c. Quod verò tertiam partem, quæ in cælorum regni ciuitatem recipiatur, relictum tri ait, cum illo planè D. Pauli testimonio conuenit. Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curauerunt genua sua ante Baal: sic ergo & in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ salutæ factæ sunt, &c. Quantis verò periculis, quantis rerum difficultatibus

ribus & laboribus illi, qui reliqui futuri erant, diuini nominis atque communis orbis totius utilitatis causa perfuncturi essent, deinceps exponitur.

Et deducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut uritur argentum: & probabo eos sicut probatur aurum.

EXCITANDAS aduersum discipulos Christi, atque eos, qui iustissime & pientissime viuentes Christianam causam fusciperent, inuidia hominum & maximorum periculorum tempestates, contumelias, necessitates, persecutiones, angustias ceteraque omnia, quae cumque ab Apostolo infirmitatis nomine dicta sunt, hoc vaticinio significat Vates. duplex namque baptisma eos, qui Christum seruatores sibi recepissent, expectare Ioannes docuerat, alterum spiritus sancti, ignis alterum: atque spiritus sancti baptisma illorum regenerationem; ignis verò probationem & gloria fuerat effecturum: ignis enim praeter illam, quam saepe commemorauimus, agendi celeritatem, duplex est efficientia: altera ut impura à puris fecernat, altera, ut pura omnino perficiat. Quamobrem argentum ab omni inferioris notae corporis admittance liberatum, purum atque integrum redit, sicut scriptum est: Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum. & illud: Argentum igne examinatum, probatum terra, purgatum septuplum. aurum verò, quod natura purum, atque omnis alterius generis expers plerumque inuenitur, ignis tantum probat & perficit, sicut scriptum est: Quomodo probatur in fornace aurum, &c. Vtramque autem naturam atque efficientiam duobus propriis verbis Hebraicus sermo indicat. namque argento SZARAPH, quod fundere ac purificare significat, iungitur: auro verò BAHAN, quod latinis probare est. igitur in primitiua, quam appellamus, ecclesia, hoc est, primis Christianae pietatis temporibus duplex piorum hominum condicio fuit; altera eorum, qui spiritu sancto diuinitus accepto regenerationis illius admirandae beneficio & vsu puri, iusti, immaculati & irreprehensibiles coram Deo effecti erant, cuiusmodi apostoli atque alij multi, quos perfectos, spirituales, sanctos atque Dei viuents filios diuina scripta appellant; altera verò eorum, qui ad eum perfectionis gradum nondum peruenerant, ad quem tamen omni cura, studio atque pietatis exercitatione contendebant. hos infirmos, infantes, pusillos & aliis in hanc sententiam nominibus apostoli vocant. Vtrisque autem ignis illud periculum paratum fore Vates ait felici omnino euentu, ut alteris videlicet puritas & sanctitas; alteris autem summam perfectionis & constantiae dignitas & gloria comparatur, praeter summam illam ceteris hominibus illo exemplo asferendam utilitatem & Dei nominis celebrationem, qui sese etiam in illis suorum periculis & exercitationibus tutorem defensoremque praesentissimum fore profiteretur.

Ipse vocabit nomen meum, & ego exaudiam eum, & dicam, populus meus est: & ipse dicet, Dominus Deus meus.

HONESTISSIMUM profectò atque omni ex parte celeberrimum certamen piorum est, quibus tanti principis, hoc est, Dei certissimum auxilium & numen ostendendum promittitur: atque praemium deinde, quo nullum maius esse possit, cum praecleara nominis celebritate deferendum proponitur. in medijs namque illis afflictationibus & rerum tempestatibus inuocatum sese praesentem tutoremque fore Deus pollicetur. quae res eorum ipsorum, qui experti fuere, testimonio confirmatur. Propter quod, inquit Paulus, ter Dominum rogavi, ut discederet, & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea. nam virtus in infirmitate perficitur. libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi: propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustijs pro Christo. cum enim infirmor, tunc potens sum. & quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die, existimati sumus tanquam oues occisionis: sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.

Ece dies Domini venient, dicit Dominus: & diuidentur spolia tua in medio tui.

REVM omnium, quae cumque à seculo suo ad Christi, vsque & apostolorum tempora expectandae essent, ordinem, consequentiam exitumque omnem haecenus Vates est persecutus: nunc verò deinceps eam partem describit, quae ad nouissima tempora, hoc est, ad integram & plenam totius terrarum orbis mutationem pertinent: de quibus ab alijs etiam vaticinijs multa à Christo verò & apostolis plurima praedicta sunt: praeterea fore videlicet, ut Christianae ecclesiae quae vera Ierosale, est, hostibus omnibus deuictis & dissipatis, pateat ubique paratam diuinae tranquillitatem; diuina gratia domisque aucta maximis, perpetuo sequatur: quibus verò rationibus, quae serie id efficiendum sit, quibusque signis obseruandum, ut cito atque consequenti ordine deceret, imprimis autem reuulsus eorum proponit, deinde acta, ex quibus euentus praecessurus fuerit, exponit. *Ece dies Domini venient*, Hebraice; *Ece dies Domini venient*, Iesuiti modi oratione non solum certum tempus indicatur, sed illustrissimè & praetantissimè atque adeo ad virtutis, dignitatis, sapientiae & misericordiae suae exempla edenda singulariter constitutum: cuius tamen prima ratio misericordiam spectatam sit, ob eam namque rem arcanum nomen *Domini* est appellatum. *Ece diuidentur spolia tua in medio tui*. Quidquid ab hostibus cum apertis, tum maxime occultis Ierosalem erant facta per vim, dolum atque iniuriam detractum fuerit, restituendum tandem fore Vates confirmat; nempe virtutes, sapientiam, gratiam, spiritum, animorumque diuitias & facultates omnes, ceteraque ornamenta maxima omnia haec ex diuina virtute & vindicatione ad legitimos possessores postliminio reditura esse praedicuntur. Omnis verò haec ratio translata à bello & bellicis euentibus oratione describitur. quam, si ad simplicem verborum significationem interpretari placeret, facilis & aperta satis expositio sequeretur, ex antiquis temporum & rerum historijs nobis perita, quam alijs fortasse indicabimus: nunc verò praecipuum Vatis & vaticinij argumentum persequi, explicataque prius translatione exponere statuimus. Omnis igitur ratio arcana nobis hic erit, arcanaque sermonis explicationibus tractanda, in quo Ierosalem ecclesia Christi, hostes, infernam praecipue potestatem & vim, atque huius satellites & administratos improbos homines, propugnancem verò & defendentem diuinam naturam, virtutem & efficientiam interpretamur. Ut igitur vrbis alicuius expugnatoribus, per summum aliquem & strenuissimum ducem deuictis, praeda omnis, quae ab illis acta fuerat, rursus recepta antiquis dominis diuidenda restituitur, sicut ab Abrahamo cum Sodomitum & Gomorrhæorum populis liberalissimè actum est: ita etiam spolia omnia à Deo victore & vindice Christianae ecclesiae hominibus restituenda ac singulis sua diuidenda esse dicuntur. atque haec totius agenda rei propositio est, cuius expediendae ratio deinceps subiungitur.

Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in praelium, & capietur ciuitas, & vastabuntur domus, & mulieres violabuntur: & egredietur media pars ciuitatis in captiuitatem, & reliquum populi non auferetur ex urbe.

QUID QUID detrimenti, damni ac mali Christiano populo, tum à gentibus & Iudaeis, tum verò ab Ismaelitis Machometo seductore illatum haecenus est, diuino permisso ad bonorum probationem, improborum verò patefactionem & animaduersionem accidisse, ex hoc vaticinio intelligimus. Primum namque idololatrae gentes vario in ecclesiam impetu facto vehementer saeuierunt, à qua iniuria neque Iudaeorum natio abstinuit, deinde haeretici plerumque ad nostram vsque tempestatem extiterunt, qui grauissimum detrimentum Christianae reipublicae importarent: inter quos nefaria illa Ismaelitarum secta fuit, quae tum vi & armis, tum legibus & institutis nocentissimis, magnam etiam Christianorum partem abduxit, non modò imbecillis & timidis animis fraude & dolo callidaeque doctrinae ratione delusus, sed prophana connubiorum ratione excogitata, quae libera ducendarum vxorum licentia & prolem multiplicem augeret, & libidini, ad quam hominum ingenium procliuè est, laxas habenas remitteret. Quibus ex rebus omnibus effectum est, ut dimidia Christiani populi parte relicta, hoc est, probata atque in fide officioque manente, dimidia altera, vel vi, vel metu, vel dolo & fraude in errorem

rorem captiva reperetur. Quo in statu Christianæ res hæcenus etiam sunt, quarum tamen restitutio, quemadmodum expectanda sit, deinceps indicatur.

Et egredietur Dominus, & praliabitur contra Gentes illas: sicut praliatus est in die certaminis.

NEQUE enim tantam inferorum hostium & pessimorum hominum potentiam & vim vlla alia, quam diuina virtute superari & repelli posse purandum erat. quam obrem in perturbatissimis & difficillimis rebus suum vnicum præsidium spectandum præbere solet Deus, qui huius tantæ ruinæ testificandæ duram in sese recipit, eodem exemplo, quo desperata propemodum omni salute perturbatis Israelitis solus ipse sua virtute, nullis hominum vel consiliis, vel opibus visus, ingentem & validissimum Egyptiorum exercitum protus deleuit & perdidit: quo die sese cultorum suorum propugnatorum maximum & fortissimum, & ante prælij conflictum professus est, & post victoriam partem declarauit, sicut scriptum est: Dominus pugnavit pro vobis, & vos tacetis, & Dominus quasi vir pugnator omnipotens nomen eius, &c. Fortitudo mea & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem: hic est certaminis dies, quem Vates noster indicat, Hebraicè sic descriptus: [Sicut die prælii, ipsum in die commisi prælij.] Chaldaicè verò sic expositus: Sicut die pugnare ipsum super mare rubrum. Hanc autem diuinæ virtutis efficientiam, maximam atque spectabilem omnibusque manifestam fore figurato admirabilique sermone Vates renuntiat.

Erod. 14. & 15.

Et stabunt pedes eius in die illa super Montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem: & scindetur Mons oliuarum ex media parte sui ad Orientem & ad Occidentem præruptis grandis valde, & separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium eius ad Meridiem. Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam contingetur vallis montium vsque ad proximum: & fugietis sicut fugistis à facie terræ motus in diebus Osa regis Iuda: & veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti eius cum eo.

VT SACRE sermonis ratio, pedes cætera descripta Deoque attributa membra efficientia magis, quam re ipsa interpretari: sic & hunc locum non ex verborum sono, sed ex significatione exponere docet. diuinæ virtutis robur pedes, quibus corpus firmari solet, significant. Mons verò oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem, eum statum, in quo res hominum futuræ sunt ante hanc, de qua loquimur, ecclesiæ instaurationem, namque oliuarum mons Ierosolymis terrenis ab Oriente adiacet, sed verborum ipsorum arcana interpretatio hoc modo sonat, [Super prægnantem oliuarum, qui super faciem Ierusalem ab ante.] Causam alias docuimus, quam obrem montibus nomen prægnantium impostum fuerit, ad faciem esse, idem est, quod præsentem atque conspicuum esse. ante & tempus significat, & eam mundi partem, vnde sol nobis ortiri conspicitur: ita quæ verborum cortice velatur, sententia illa est, illum humanarum rerum statum, qui aduersus ecclesiam illo tempore futurus erat, virtutis diuinæ firmitudine & robore ita discutendum esse, vt veri hostes à veris & studiosis pietatis cultoribus longo interuallo seiundi dignoscantur, atque hi etiam omnibus veræ felicitatis rationibus, omnis dignitatis veræ nominibus affecti & donis illustrati; illi verò longè inferiores relinquuntur, utpote cum hi ad Orientem & florentem semper statum, illi verò ad Occasum pertinere dicantur, quo præruptu longè alij ab aliis determinandi sunt, atque deinde alij ad Aquilonem, qui Hebraicè absconsionem & protectionem significat, alij verò ad meridiem, qui æstus & ariditatis instar habet, spectabunt. namq. MIZRAH ortui & viriditati, IAMMA morti, SZAPHON absconsioni & protectioni, NECEB ariditati proxima nomina sunt: quibus quatuor orbis partes appellantur. atque in hac rerum & status diuisione maximam vtriusque partis studiosorum trepidationem fore Vates enuntiat. ij namque, qui infirmiores erunt, & minus apertè vel probi vel improbi, ad medium vallem, quæ vtrumque montem ita diuidit, vt tangat etiam, confugient, vtriusvis partis exitum expectantes. huius autem fugæ exemplum ex notissima illis seculis historia petitur, terræ motus in die-

in diebus Ose regis Iudæ facti biennio post, non vniuersum eodemque anno, quo Ierusalem propter seculum missis oblitus, vltimo quædam hoc loco Vates, sicut prædictis hominibus, vt præteritorum, sic futurorum etiam temporum & seculorum personam sustinentes, idem namque humanum genus vniuersum, & species, & ratione, & definitione omnis censeat, vt illud: Serui eramus Pharaonis in Agypto, & eduxit nos Dominus, &c. Ex Deut. 6. illo autem oliuarum monte, qui Ierosolymis prolemus fuerat, Deum in circuitum illam sanctam peruenitur esse dicere, quæ omnes sancti & perfecti viri ab illa quoque vulgari & prophana consuetudine separati sequantur: ita vtriusque Dei maiestate, tam illustri & celebri sanctorum frequentia civitas ipsa dignitatem amplitudinemque suam obtineat, atque hanc sententiam Hebraica oratio indicat, [Et omnes sancti tecum] estque pronomen tecum femininum. Verum enimvero, vt diuinorum beneficiorum ratio aperior, & illustrior constet, piorum hominum res in summas angustias primum adductas, in latissimam felicitatis campum reuocandas fore, allegoricas Vates docet.

Et erit in die illa: non erit lux, sed frigus & gelu.
IN RES æternæ nature rerum contemplatione dies absolute, non tempore, sed claritate & luce; nox verò contra, tenebris & obscuritate definitur, sicut scriptum hæc est: Et lucem appellauit diem, & tenebras noctem. ita vt quæ dies nitidiora & obscura solisque calore priuata sit, non proprie dies, neque nox proprie dici possit: quales dies brannæ sunt, in quibus pruina ac nitides proferuntur: dies autem & lux arcano sermone pacem & iustitiam tranquillitatemque; nox verò contra, metum, tristitiam & perturbationem significat, vt: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. illo igitur tempore, quo Deus ecclesiam suam instaurationis est, ob magnum vtriusque partis conflictum, auriore & angustiores etiam bonis & piis videri poterint res: quæ tamen illis optimum & illustrissimum exitum habituræ sint. id quod subiuncto etiam carmine explicatur.

Et erit dies vna (qua nota est Domino,) non dies neque nox, & in tempore vesperi erit lux.

PRIMUM, inquit, tribulatio & pressura præcedet, quæ tamen impios tantum, non item pijs perdat: quos vespertina tandem lux expectans latissimos excipiet. Hanc verò diem Domino notam & certam esse ait, qua superatis & reiectis atque dissipatis omnium errorum, scellarum & peccatorum tenebris, perpetua quædam lux tandem, nulla amplius obscuritate occupanda, succedat, ita vt quo tempore alias vesper esse solebat, tamen lux iam de cætero futura perpetuo sit. de qua luce spiritali multa à vatribus omnibus & ab apostolis plurima prædicantur, vt: Abiciamus opera tenebrarum, & induamur arma lucis, & quasi in die honestè ambulemus. Beatum verò atque omnibus veris bonis & copiis affluentem perpetua diuini spiritus gratia auctum ecclesiæ statum fore deinceps Vates prædicit.

Et erit in die illa: exibunt aque viue de Ierusalem: medium earum ad mare Orientale, & medium earum ad mare nouissimum: in æstate, & in hyeme erunt.

PERPETUAM & copiosam sancti spiritus affluentiam & gratiam, quam diuino beneficio ex Christi seruatoris morte & resurrectione sacrosancta atque catholica ecclesia consecutura erat, multi ex vatribus præuidentes, aquarum, fontium fluitiorumque nominibus significarunt. sic Ioel: Et fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. sic Ezechiel: Et ecce aquæ redundantes à latere dextro, &c. Et hic idem Vates superius: In die illa erit fons patens domui Dauid, &c. huius verò diuinæ aque beneficium omni ecclesiæ commune, ad extremas vsque orbis partes deferendum esse, tum ipsa affluentia, tum locorum apud vates descriptio significat. [Medium earum ad mare Orientale.] Oceanum orientalem, quo terra ab ortu ambitur, vt nouissimum mare, extremum Oceanum, quod tædem ab occasu soluentibus nauigari potest, exponimus: perennes verò & inexhaustas semperque abundantes aquas fore ex eo, quod subiunctum est, ostenditur. [In æstate, & in hyeme erunt.] namque verbum, erunt, affirmatiuè additum, omnem mutationem atque defectum excludit. duobus namque anni temporibus aquarum defluxus vel minui, vel sisti solet, æstate propter nimium solis abluentis feruorem;

Amos 7.
Deut. 6.
Genet. 1.
Theff. 5.
Rom. 13.
Ioel. 1.
Ezech. 47.
Supra. 2. 9.
FF 4 hyeme

hymne propter in medicum frigidum, quo aqua in glaciem coegit, ita igitur nullis vel
 in modis afflictionum tribus, et etrum proflum & angustis aquam illam atque di-
 uini spiritus gratiam & manifestam providentiam ecclesiae, vniuersae defuturae Vates
 ai. Haec vero dicit ad populum, & vtram sapientiae diuinae disciplinam Chaldaei pa-
 raphrastes non aliter a nobis definitionibus sententia retulit, sicut scriptum est, De Sion
 exiit lex & verbum Domini de Ierusalem. magna vero omnium gentium de religio-
 ne confertur, & communi pietatis & veri cultus studium porro fore cōfirmat. Va-
 tes, quod ilij, qui infirmos fuerunt, & minus antea vere pietatis rationes tenuerunt, tan-
 tissimae patris exemplo & admiratione ad eandem omnino de Deo diuinisq; rebus
 sententiam tradiderunt.

*Et erit Deus rex super omnem terram: in die illa erit Deus vnus, & erit
 nomen eius vnum.*

CERTAM carminis huius sententiam Chaldaei paraphrastes breuiter exponit. [Et
 reuelabitur Deus super omnes habitantes terram: in tempore illo seruiem vobis Dominus humero
 vno, quoniam nomen eius firmabitur in saeculo, & non praeter ipsum.] Itaque vnus verum Deum,
 vnamque diuinam naturam publicè ab omnibus cognoscendam, diligendam, atque com-
 muni animo, & sententiam consensu ac pietatis studio colendam tunc fore, cum
 gentes omnes, in vnum ouile redactae vnicum pastorem Christum, securae supremum Dei
 regem in iustitia, sanctitate & veritate sanctificent, regniq; caelestis participes, omnes
 fiant. Quanta vero quamque expectanda res, haec sit, Christus aperte docuit, qui nostrarū
 ad Deum supplicationum argumentum primum, atque maximum hoc esse voluit. Sic,
 inquit, orabitis, Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum: adueniat regnum
 tuum, &c. atque hoc maximum & praestantissimum mysterium iam inde à prima nas-
 centis ecclesiae gratia ceptum, quanquam temporibus nostris inter tot tantasque errorū
 & sectarum nebulas minus perspicuum sit, futurum tamē est, vt plene absoluetur, aper-
 teque omnibus pateat, vt adimpleatur quod per hunc aliosque prophetas scriptum est:
 Quia tunc reddam populis labium electum, vt inuocent omnes in nomine Domini, &
 seruiant ei humero vno, &c. quod verò de vnico Dei nomine hic indicatur, ad veritatē
 Christi cognoscendam pertinet, in quo sunt omnes thesauri sapientiae & scientiae Dei:
 quem qui videt, videt & patrem, atque virtutem nominis illius arcani experitur, quod
 nemini mortalium sine diuina reuelatione satis ynquam, aut notum, aut explicatum
 fuit. At verò Ierosolymam urbem illam, de qua sermo institutus nobis est, tum locorum
 dilatatione, tum etiam populi celebritate & frequentia, longè lateque propugnandam
 atque situs elegantia conspicuam omnino fore hic Vates cum aliis praecinit.

*Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum, de colle Remmon ad Austrum
 Ierusalem: & exaltabitur, & habitabit in loco suo, à porta Benjamin vs-
 que ad locum portae prioris, vsque ad portam angulorum: & à turri Ha-
 naneel vsque ad torcularia regis.*

IEROSOLYMAM antiquam urbem in edito loco sitam fuisse ex sacra typographia
 didicimus. Fundamenta eius in montibus sanctis, &c. eius verò, quanquam altioris, pro-
 spectum circumiacentes montes non parum impediabant, sicut scriptum est: Montes
 in circuitu eius, ex qua re illud eueniebat, vt neque ita latè extensa, neque cōspicua esse
 posset, at verò rebus ecclesiae ad summum gradum adductis, illud etiam ex diuinæ vir-
 tutis efficientia accessurum vates cecinerunt, vt omni obice remoto, omni difficultate
 emollita, huius sacrae ciuitatis prospectus longè lateque pateat, & situs etiam ab illis an-
 tiquis veteris Ierosolymae angustis productus & dilatatus, nullis aliis, quàm orbis ter-
 minis definiatur. [Et reuertetur omnis terra vsque ad desertum.] Hebraicè est, Reuer-
 tetur omnis terra in Gharaba. Est autem GHARABA multiplex nomen: signi-
 ficat enim mixtionem, dulcedinem, planitiem & desertum, atque ita nullum
 alium montem, nullum doctrinae alienae, aut vanae sapientiae, vel inutilis reli-
 gionis cultum fore Vates ait, cuius obiectu Christianae & Catholicae ecclesiae
 prospectui atque amplitudini quicquam detraheretur, sicut aliàs etiam eadem
 translationis ratione scriptum extat: Et erit in nouissimis diebus praeparatus
 mons

101.2.

mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, & fluent ad eum
 omnes gentes. id quod Isaias montis eleuandi imagine descriperat, Zacharias totius
 terrae deprimendae & complandae similitudine significauit. vtrumque verò Ioannes
 Baptista complexus dicit: Omnis mōs & collis humiliabitur, & omnis collis implebitur,
 & videbit omnis caro pariter salutare Dei. hoc itaque est mitefcere, dulcefcere, compla-
 nari, desertumque fieri, atque campestre, vt sic dicamus, reddi. [De colle Remmon ad Austrum
 Ierusalem.] Septentrionalem & meridiōalem plagam hoc loco Vates indicat, si He-
 braeorum verborum vis & notatio aptè obseruetur, ad verbum namque sic oratio reddi-
 tur. [Ab altitudine Remmon ad Austrum Ierusalem.] namque in terrae vniuersali situ borea-
 lis pars altior describitur, quòd montes frequentiores atque editiores habeat, eam autem
 partem collem siue altitudinem Vates dixit: quam vt apertius indicaret, loci ad septen-
 trionem siti nomine adiuncto annotauit. est enim Remmon scopulosus & saxosus in
 Benjamin tribu mons antiquo Beniamitarum praesidio celebris, vt scriptum est: Quod
 cum vidissent, qui remanserant de Benjamin, fugerunt in solitudinem, & pergebant ad
 petram, cuius vocabulum est Remmon, &c. Beniamini verò tribum ad septen-
 trionem Ierosolymis adiacere ex sacra geographia cognouimus, ipsum praeterea nomen
 Remmon, & malum granatum, & altitudinem etiam significat: atque ita factum est, vt
 dum Vates de libera illa Ierusalem sermonem instituit, verba, nomina resque intenciret,
 quae cum terrae Ierosolymae continerent, arcana etiam significatione ad illam alteram
 referri aptè possent. [Et exaltabitur.] iis quibus antea ambiebat, collibus depressis, eam
 solam exaltatam & conspicuam relictū iri consequitur. [Et habitabit in loco suo:] Hebraicè
 haec phrasī quietam, liberam atque omnibus commoditatibus auctam habitationem;
 eandemque perpetuam, significat. Hebraicè ad verbum dicitur. [Et habitabit subius se.]
 hoc est locum omnē suum commodissimè tenebit, huius dicendi modi frequens in sa-
 cris sermonibus vsus est, vt: Stemus in loco nostro: & illud: Maneat quisq; apud semet-
 ipsum, & nullus egrediatur de loco suo die sabbathi. [A porta Benjamin.] Beniamin, filius
 dextrae arcae significat, atque dexteram orbis terrae partem nobis indicat, vt porta prior
 siue prima orientem, namque portae nomen Hebraicum, cogitationem & mensuram
 latinè significat. duobus autem modis orbem terrae geometrae metiuntur, longitudinē
 & latitudinē. [vsque ad portam angulorum.] Mensuram angulorum arcticum, antarcticum
 polos, in quibus circuli omnes, quibus orbem secundum longitudinē metimur, con-
 currentes angulos constituunt innumerabiles, deinde verò [A turri Hananeel vsque ad
 torcularia regis.] Terram omnem, quacunque patet, ad ambientem oceanum vsque inter-
 pretamur. Hebraicè sic locus habet, [A turri Hananal vsque, &c.] ita vt turrim Hananeel
 omnem habitandam esse iudicet vsque ad torcularia regis, quae tamen certa apud Ieros-
 solymam olim loca fuerint, significatione tamen arcana ad nostrā rationem transferun-
 tur. Est autem nomen turri Hebraicum M I G D A L, quod magnitudinem siue magnifi-
 cationem significat. Hananeel verò Dei condonationem atque misericordiā ad verbum
 sonat. Est igitur huiusmodi loci interpretatio, Dei misericordiae & condonationis magni-
 tudinē omni terrae, quacunque orbis patet, ad torcularia regia vsque fore impertien-
 dam, atque hoc pacto Ierosolymae huius, de qua loquimur, situm longè lateque dilatan-
 dum, & hic Vates, & alij praedixerunt, eandemque Ieremias iisdem fere verbis est perse-
 cutus, quam non tam ex vulgata, quam ex archana vocū significatione interpretari oportet,
 antiqui etiam Hebraei docuerunt: quibus noua quaedam Ierusalem, quae totum orbem
 occuparet, futura credita expectataque fuit. Caterum perpetuam deinceps eccle-
 siae & securitatem & tranquillitatem extremis iam periculis & difficultatibus supera-
 tis, piām etiam & aeternam pacem sacra omnia oracula promittunt.

*Et habitabunt in ea, & anathema non erit amplius: sed sedebit Ierusa-
 lem securā.*

OMNI non solum externo & alienae factionis & superstitionis ac vanae religionis
 metu, sed domesticae etiam seditionis, sectarum & improbi ac nefarii dogmatis suspi-
 cione alienam & liberam ecclesiam fore aperte significat his verbis: [Et habitabunt in ea,
 & anathema non erit amplius.] Quoniam verò salus, securitas atque libertas summa
 haecenus ecclesiae promissa aperte erat, sed quisnam tantorum, tamque immānium
 hostium

Matth. 2.

Iudic. 20.

1. Sam. 14.
Exod. 16.

Hebraei
positores in
Midras Agg.

hostium exitus futurus esset, nondum fuerat satis explicatum; ei quoq. parti prædicendo satisfacit Vates, ostenditque magnam illis paratam esse ultionem, quam qui euaserint, planè diuinam agnoscentes sacræ & puræ religioni, & veræ Christianæ pietati sese totos dedant, magnam & salutarem in se Dei virtutem, si id fecerint, sin minus, magnâ iram & vim experturi.

Et hæc erit plaga, quæ percutiet Dominus omnes gentes, quæ pugnaverunt aduersus Ierusalem, Tabescet caro uniuscuiusq. stantis super pedes suos, & oculi eius contabescunt in foraminibus suis, & lingua eorum contabescet in ore suo.

OMNIA hæc per translationem dicta primum ad verbum, deinde ad sententiã explicanda sunt. Igitur Ierusalem infestus antea hostes, qui ingenti robore, potentia vique valere visi fuerant, summa infirmitate debilitateque fore subito afficiendos ait, ita vt videntes sentientesque ante se perire cognoscant, quam prospicere & cauere exitum possint. planè enim hæc omnia signa, quæ a Vate indicata sunt, certam mortis prænotionem ac prædictionem medicis faciunt, maximè cum subito in aliquo homine, & non ex manifesta vel nimia purgationis vel vigiliarum causa accidisse visa fuerint. est enim hoc primum ab Hippocrate indicatum mortis iudicium. [Tabescet caro uniuscuiusque stantis supra pedes suos.] Subito, inquit, nullius antea morbi debilitatione aut vi, neque longa valetudine in lecto decumbentis, sed valentis & stantis caro contabescet, oculique caui & ad videndum imbecilli reddentur, neque linguæ suus vsus erit neruis & musculis omnibus debilitatis, atque hac figura debilitationisque imagine expressa humanam potentiam, sapientiam, dolum, calliditatem & eloquentiam, quibus ecclesiæ hostes aduersus Christianam simplicitatem valere se plurimum putauerat, fractum, comminutum, debilitatum ac tandem perditum iri Vates ostendit. Magnam verò in ipsis confusionem perturbationemque edendam fore docet, vt dum quis alterius auxilium petere studuerit, ab alienatam voluntatem & apertas experiatur inimicitias.

In die illa erit tumultus Domini magnus in eis: & apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super manum proximi sui.

PRO mutuo auxilio mutuum periculum ecclesiæ hostibus denuntiatur, tantaque animorum perturbatio futura dicitur, vt cum quis propriæ debilitatis & infirmitatis fulcien-dæ causâ alterius manum apprehenderit, infestam sibi ex nimia suspitionis perturbatio-ne sentiat. id autem solenne semper Christianæ veritatis aduersariis & detractoribus fuit, vt cum separati minus ad repugnandum se posse intelligerent, quanquam aliàs opi-nione & studio dissidentes, tamen aduersus Dominum & aduersus Christum eius mu-tuo auxilio copias cõiungerent. sic Pharisæi & Sadducæi apud Iudæos: sic apud gætes Epicurei & stoici agebant. sic omnes denique gentes, sectæ & factiones, quæcunq. Christianam veritatem & simplicitatem oppugnare contenderint: quorum tamen non solum potentiam, sed consilia artesque omnes irritas & inutiles, imò sibi ipsis mutuo infestas tunc fore, Vates ait, cum absolutam plenamque gratiam & salutem ecclesiæ suæ Deus est allaturus. neque verò illa tempestate gentes & sectas vanorumque cultuum studio-sos modò, sed Iudæorum etiam non modicam partem hostilem aduersus ecclesiã ani-mum & conatum paraturos esse dicit: quos tamen omnes Deus spiritu oris sui, & euan-gelica virtute superatos partim delebit, partim reprimet, & ad deditionem coget.

Sed & Iuda pugnabit aduersus Ierusalem, & congregabuntur diuitie omnium gentium in circuitu, aurum & argentum, & vestes multæ satæ.

CÆTERÆ gentes errore, superstitione obscuris & falsis de diuina natura opinionibus armatæ aduersus ecclesiam contendere solent: Iudæi verò domestici magis hostes & periculosi habentur, qui paribus, vt videtur, & simillimis armis, hoc est, sacrarum scri-pturarum auctoritate, Christianam veritatem oppugnare conantur: quorum tamen va-nos & irritos conatus fuisse exitus ipse arguet. nam quidquid in illorù libris boni veri-que atque certi fuerit, id non illis, sed Christianæ ecclesiæ in vsum cedit: propter quam, quæ-cunq. scripta à spiritu sancto sunt, scripta fuisse manifestè probabitur, siquid præterea apud alias gentes erit, quod ad veram sapientiam atque probam virtutem referri possit, id liberali causa manu assertum ad ecclesiam Christianam postliminò rediturum esse

Hippocrat. de prælagiis, lib. 1. c. 1.

esse confirmat. sunt autem aurum, argentum & vestes verorum bonorum, vt sapientiæ & scientiæ atque virtutù cæterorumque diuinorum donorum, quæ à patre luminis descen-dunt symbola, vt: Suadebo tibi emere à me aurum ignitum probatum, vt locuples fias, Apocal. 3. & vestimentis albis induaris, &c. Id verò, quod superius dictum fuerat de restituendis, Ierusalem spoliis, [Et diuidentur spolia tua in medio tui, &c.] nunc expositione explicatur, Au-rum argentum, & vestes multæ satæ, siue vt Hebraicè est, ad mulum valde, vt copia hæc ad aurum, argentum vestemque referatur. Quidquid igitur veri & perfecti boni apud ho-stes fuerit, vt proprium ecclesiæ restituendum esse ait: cætera verò, quæ hostium ipsorù esse deprehendentur, quibusque illi maximè niterentur & fiderent, vt ecclesiæ super-uacanea, imò inutilia prorsus damnatum excisumque iri dicuntur: cuiusmodi potentia vis, fraus, dolum, temeritas & stultitia, cæteraque hominum aduersus veritatem & sim-plicitatem præsidia sunt.

Et sic erit ruina equi, & muli, & cameli, & asini, & omnium iumentorum, quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc.

EQVORVM, mulorum cæterorumque iumentorum, quæ ad belli vsum valere putan-tur, mentio in hoc loco propterea facta est, quòd ad spoliorù & prædarum rationem hæc genera etiã referri soleat: quæ tamè vt inutilia cum suis Dominis excisum perditumque iri Vates ait. [Sicut ruina hæc.] Illam dominorù ruinam subitam, quam paulo antè descrip-ferat, indicat a Deo ipso mirabiliter edendam, qua omnis hominum aduersariorù po-tentia & ars, omnisque inferni hostis excogitatio irrita fiat. neque verò horum iumentorum interitus cum dominorù plaga commemoratus est, quòd is locus opportunus non esset; quippe cum hæc genera non ad victoriã, sed ad spoliiorum & prædæ rationem per-tinent. porrò equum, mulum, camelum & asinum ac cætera, quæ in hominum castris experuntur, iumenta vitij magis, quam virtutis rationem arcano sermone obtinere, in nostris de ea re præceptis abunde, si Deus concesserit, docebitur, vbi equo superbia & vis, mulo dolum & fraus, camelo temeritas, asino stultitia & conatus tribuitur. Hanc ve-rò diuinam de vniuersis ecclesiæ, euangelicæque hostibus, aduersariis & obrectatoribus, deque eorum potentia & sapientia, artibusque cæteris partâ victoriã, erra: & perpetua corù, qui reliqui fuerint, deditio & fides consecutura à vatibus hoc modo enuntiatur.

Et omnes, qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Ierusalem, ascendent ab anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrent festiuitatem tabernaculorum.

FESTORVM dierum celebratio legitima publicam accepti diuinitus beneficiij pro-fessionem & commemorationem continet, sicut scriptum est: Habebitis autem hunc diem in monumentum, & celebrabitis, &c. Omnium igitur gentium, quæ illa tempesta-te reliquæ fuerint, animos tantarum Dei virtutum magnitudine & euangelicæ veritatis certâ & manifesta obseruatione permotos vera vnicaque Christianæ religioni sponte iam & summo studio, additum atq. in suam ipsorù salutem ascriptum iri Vates cõ-firmat, ita vt tanti beneficii memoria instituti annu festi celebratione publicè ab omnibus communi consilio replicanda sit. Causam verò, quamobrem tabernaculorum potius, quam aliud festum ex antiquis ab huiusmodi deditis & Deo additis geni-bus colendum indicatum fuerit, illam esse arbitramur; quòd tabernaculorum fe-stum variæ olim & incertæ ac peregrinæ prorsus vitæ quam Israëlita, antequam in promissas patriæ sedes deducti essent, degertunt, solennem recordationem, repetebat, sicut scriptum est: Vt dicant posteri vestri, quòd in tabernaculis habitare feci filios Is-rael, cum educerem eos de terra Egypti. Simili verò omnino antea & variis opinionù superstitionum, sectarum aliorumque errorum generibus vitæ monumento gentibus ad veritatem reuocatis diuinum erga se beneficium celebrandum communi & solenni in ecclesiam conuentu factò, [Ascendent de anno in annum, vt adorent regem Dominum exercituum.] Nulla oratione ex his, quibus Vates arcane alias loquentes vtuntur, regnum Dei aper-tius indicari potuit, cuius rex Christus est, sedens ad dexteram patris, caput ecclesiæ constitutus, caputque ipse suum Deum patrem habens, à quo omnium rerum hominù, tum amicorum, tum inimicorù dominatum accepturus esse omnium vatum oraculis,

aut

aut aperte, aut arcane dictus est. nomen verò Domini misericordiam, vt aliàs diximus, indicat; *Exercituum* autem cognomen virtutem, qua subiicere sibi omnia possit, interpretati sepe sumus: illa enim virtute maxima sese ac ceteros similitum errorum quondam tutores, superatas, victas, atque in deditioem euangelij redactas gentes, illa omnes vltro fatendo, quòd ad tantam salutem atque dignitatem peruenerint, diuinæ misericordiæ acceptum ferentes profitebuntur. [*Regem Dominum exercituum,*] si ita, vt Latine est, legamus, patrem ipsum Deum regni cælestis regē summū interpretabimur; si verò, vt Hebraici sermonis diligens obseruatio indicat, [*Regem Domini,*] dicamus, aperta etiam sententia est: quæ Christum Domini significat, regem regum & dominantium Dominū à Deo patre constitutum, sicut scriptum est: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion in tētem sanctum eius, prædicans præceptū eius. Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te, &c. Hebraice sic locus habet: Ego autem constitui regē meum super Sion, &c. Verū enim uero adeo certam, simplicem atque omni ex parte solidam hanc religionis veræ communionem omnibus gentibus fore Vates declarat, vt præter eam nulla alia ad Dei gratiam consequendam atque retinendam ratio constet, quicunque enim huius ecclesiæ communicationis expertes permanerint, præter omnium commodissimarum rerum defectum, magnam etiam Dei in se vltionem, & vim experiri cogentur.

Et erit qui non ascenderit de familiis terræ ad Ierusalem, vt adorent regem Dominum exercituum, non erit super eos imber.

INTER præcipua & frequentissima diuinæ prouidentiae argumenta pluuiarum imbriumque natura & commoditas in factis libris enumeratur; vtpote quæ tum oportunitate, tum vtilitate sua vel rusticissimum quemque diuinorum beneficiorū admonet, sicut scriptum est: Præcinite Domino in cōfessione, psallite Deo nostro in Cithara; Qui operit cælum nubibus, & parat terræ pluuiam, namque & ceteris, quæ ex cælo in terrā deferuntur, commoditatibus, vt lumine, calore & aliis, quæcunque huiusmodi assidua perpetuaque sunt, quanquam omni ex parte admirandis, tardiora tamē ingenia & obsecutores hominum quorundam sensus minus ad contemplationem exeitantur; vtpote quæ iam inde à principio, ex quo semel incepere, cum nunquam defecerint, naturæ suæ vim perpetuam tueri & conseruare magis, quam rectoris & principis cuiuspiam consilio atque imperio parere nonnullis videntur, neque, vt deficient, fieri posse, quæ nunquam defecisse visa fuerint, creduntur. quæ res quosdam stultè magis, quam verè aut acutè philosophantes, in eam sententiam adduxit, vt mundi aternitatem asserentes omnia naturæ & necessitati, non autem diuino consilio & voluntati arbitrioque tribueret: cum tamen illud verissimum sit, perpetuam hanc moruum, actionum, officiorum atque vtilitatum constantiam & concordiam non rerū ipsarū necessaria ratione, sed conditoris iussu atque institutione seruari, sicut scriptū est: Ipse dixit, & facta sunt, ipse mādauit & creata sunt: statuit ea in aeternum & in seculum seculi, præceptum posuit, & non præteribit, at verò ex eorum, quæ in sublimi sunt, maximè autem in pluuiarum & imbrium ratione consideranda, nouum quotidie prouidentie & diuini consilij ac præsentis voluntatis nascitur argumentum, cum earum rerum vsus neque perpetuitate, neque temeritate, sed oportunitate atque vtilitate euidenti omnibusque, aperta hominibus definiatur. quamobrem scriptum de hoc genere est: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarū, quæ faciunt verbum eius, vt hæc non tam præceptum aliquod antiquum seruare, quam nouum semper & opportunum mandatum exequi videantur, atque pluuiæ (quas in hoc genere omni vtilissimas esse constat) diuinæ prouidentiae numen singularibus apertisque argumentis magis etiam declarant. in his enim discriminē quoddam esse obseruarique Deus voluit, videlicet, vt singulis terræ partibus ad loci & situs naturam & vsum quam commodissime pluat; maximè autem Israëlidi regioni certos & opportunissimos temporaneus & serotinus dictos imbres effluere olim curabat, sicut scriptum est: Qui dat pluuiam super faciem terræ & irrigat aquis vniuersa, quò in loco commodam & opportunam pluuiarum copiam à Deo terræ fieri, verbum dare significat, & singularem atque priuatam pro cuiusque regionis naturā prouidentiam altera orationis pars docet, irrigat, inquit, aquis, vniuersa, siue ex Hebraico ad verbum; mittens aquas super facies externorum siue exceptorum [locorum] vbi verbum mittens & externorum nomen ea, quæ

quæ à nobis annotata sunt, indicant. Eis igitur, qui Ierofolymam ciuitatem sanctam, supplicandi causa, petere neglexerint, vt diuina prospicientia & tutela indignis, præter imminentem & communem impiis omnibus vltionem, aquarum penuriam Vates, vt prænarum etiam partem, denuntiat, hoc est, neglectionem erga se Dei: qua ad certā & celerem perditionem expectandam, nihil hominibus accidere potest infelicius, atque vt ad eam, quam habet, germanam sententiam oratio explicetur, iis omnibus, qui ab ecclesiæ huius, de qua sermo est, catholicæ ratione & communionem sese abalienauerint, diuinæ gratiæ vsum auferendum esse significat; sine quo humana natura nullos veræ ac sincere pietatis Deo gratos fructus gignere potest, sicut scriptum est: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum, atque hæc ratio eos cōcernit, qui post agnitam veritatem acceptumque sanctum mandatum, post gustatum bonum Dei verbum virtutemque seculi venturi prolapsi rursus sunt, quos per penitentiam renouari impossibile esse, & Pauli, & Petri apostolorum sententia definitum est. de quo horrendo Dei iudicio nobis aliàs commodior differēdi dabitur, vt spero, locus. Vt verò Vates eam, quam denuntiauerat, aquarum penuriam & pluuiarum defectum non simplici, sed arcana ratione explicandam atque definiendam esse doceret, Ægyptios etiam, si idem peccauerint, eidem penæ obnoxios fore confirmat: cum tamen illorum regioni pluuiarum vsus non modò superuacaneus, sed inutilis etiam sit; vtpote quæ Nili inundationibus oportune irrigata, nullas vnquam è cælo pluuias desideret.

Quod si familia Ægypti non ascenderit, & non venerit: nec super eos erit, sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæ non ascenderit ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum.

ÆGYPTI terræ fecunditatem & fertilitatem Nilus efficit, amnium in nostrum mare pertheantium maximus & celeberrimus: cuius commodas inundationes summa annonæ vilitas, incommodas verò ac deficientes summa rei frumentariæ inopia & caritas consequitur, sicut scriptum est: Putabat se stare super fluuium, de quo ascendebant septem boues pulchræ & crassæ nimis, & pascebantur in locis palustribus, alia quoque septem emergebant de flumine fædæ confectæque macie & pascebantur in ipsa amnis ripa in locis virentibus, &c. Quo in loco fertiles & steriles annos è flumine extare Iosepho iusto interprete cognouimus, verum enim uero Ægyptios, quanquam soli cælique ratione & vsu præ ceteris orbis nationibus singulari pluuiis non indigentes, simul tamen cum aliis negligentia & contemptionis reos factos à penæ etiam communiōne excipientes non esse Vates confirmat, quòd plaga hæc pluuiarum subtrahit, non terram, sed homines afflicta atque oppressura sit. Vt autem eadem omnium hominum generi natura est, neque solo loco, sed moribus magis & vitio atque virtute alij ab aliis distinguuntur: sic euenturum esse dicitur, vt communis penæ ad eundem criminis participes; vbiunque terrarum fuerint, perueniant: hæc itaque huius loci sententia est. quanquam enim, inquit Ægypti familia pluuiis ad annonæ spem non indigeat, attamen, si non ascenderit, & non venerit ad solennem & legitimum Dei seruatoris cultum, super eos neuitquam erit pluuiæ illa cælestis, quam spiritu non litera definire oportuerit; vtpote cum plaga hæc non terris & agris, verum hominibus ipsi iniicienda est: [*Sed erit, inquit, ruina omnium gentium.*]

Hoc erit peccatum Ægypti, & hoc peccatum omnium gentium, quæ non ascenderit ad celebrandam festiuitatem tabernaculorum.

COMMUNE omnium gentium negligentia & ingrati animi crimen communi supplicio vindicandum fore ait; ita vt peccatum hoc loci & vitium ipsum; & penam vitio propositam interpretemur; atque ita Chaldaeus paraphrastes reddit: [*Hæc erit ruina Ægypti.*] Est autem proprie HÆTÆ, quòd interpres noster peccatum vertit, illud culpam & culpæ obligationem dicimus; atque hoc nominis obseruata significatio eorum hominum, qui ab ecclesia defecerunt, grauissima culpam & penam fore dicitur, ita vt culpa ipsa penæ pars etiam sit: quæ de re in exaccationis argumento explicandis oportuna disputatio est.

In die illa erit, quod super frenum equi est sanctum Domino: & erunt lebetes in domo Domini quasi phiale coram altari. & erit omnis lebes in Ierusalem & in Iuda sanctificatus Domino exercituum: & venient omnes immolantes, & sument ex eis, & coquent in eis: & non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo.

PLENUM atque integrum sacri & legitimi cultus ac diuinarum laudum studium omnibus illius ætatis hominibus, qui in ecclesiæ calorūque regnum & societatem ascripti fuerint, arcana hæc oratio prædicendo significat, quippe non verbis & actionibus modò, sed omni etiam externo cultu & habitu sese Deo dicatos & consecratos homines illi pij professuri esse dicuntur, ita ut res suas omnes & iumenta etiam, quibus ventur, ab omni alio consilio ad pietatis usum exercitationemque translaturi sint. huius sententiæ ratio ut ex verborum expositione constet, explicanda nobis primum translatio est, verbis ipsi ad Hebraici sermonis normam expositis. [In die illa erit quod super frenum equi est sanctum Domino. Hebraicè, *Erit super MÉSILOTH sanctum Domino.*] Equorum frenis phaleras aliaque ornamenta, tum ad splendorem, tum ad voluptatem, interdum etiam ad belli aut itineris usum addi, antiquum & vetus omnibusque ferè gentibus, quæ equis vtuntur, solenne est. in hoc autem genere tintinabula quedam sunt ab aliis atque aliis aliter confecta, quæ equorum fronti aut collo appensa crepitum & sonum non ingratum fundunt: quo tum equis ipsi, tum sessoribus viæ labor leuatur, & animi ad agendum alacriores redduntur. sed quoniam equi ad bellum atque ad itinera parari solent, huiusmodi ornamenta ad eas etiam res aptantur. Omnem igitur equorum apparatus non ad alium, quam ad pietatis usum petendum esse Vates ait. namque vt gentes illas quotannis Ierosolymam ad tabernaculorum festum celebrandum venturas dixerat, sic ad illud iter omnia paranda fore subiungit, vt pij studij & consilij argumento esse possint: atque in ipsis frenorum ornamentis & tintinabulis eius rei professio inscripta sit; nempe huiusmodi inscriptione olim rituali & solenni; [sanctum Domino:] adeo vt non hominum solum voces & cantus diuinas laudes inter eundem celebrent, sed & equorum tintinabula & phalerae his etiam assonent. atque hoc modo omne harum gentium consiliū, studium, otium & negotium in pietate exercenda & colenda ponendū esse dicitur. præterea cum cultum non vnus Ierosolymitani templi angustiis definiti oportere doceatur, sed omnibus in locis & partibus, quacunque Ierosolyma & Iuda, hoc est, fidei & pietatis veræ confessio & professio pertinuerit, propagandum esse, maximamque omnibus spiritualium beneficiorum & lætitiæ, gratificationumque rerum, suarum inter se communionem fore. [Et erunt lebetes in domo Domini quasi phiale coram altari.] Multa & frequentia sacrificia ab illis gentibus assidue celebranda, maximè quæ ad gratias, laudes ac supplicationes pro accepto beneficio pertineant: hæc lebetum copia, quam describit Vates, significat; namque in tabernaculo dum festo hoc genere epularum sacrarum publicæ omnium lætitiæ & carminibus sacris cantandis celebratur, ad quam imaginem hæc omnia relata spiritualiter intelligenda explicandaque sunt: id quod locus ipse docet, dum non priuatam aliquam tribum, non familiam quandam, aut certam vrbis partem huiusmodi sacris faciendis adiectam fore, sed omnibus hominibus atque in omni ciuitatis & totius regionis parte eandem iuris, facultatis, dignitatis communicationem fore ostendit. [Et erit omnis lebes in Ierusalem & Iuda sanctificatus Domino exercituum, victori, seruatori & triumphatori:] sicut scriptum est: Veniet hora, quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis patrem, &c. sed veri adoratores, adorabunt patrem in spiritu & veritate. & illud: Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum, &c. Itaque omnem locum, omne caput sacrum Deo in illa sancta ciuitate fore dicit, in qua maximam commoditatem & utilitatem publice priuatæque communicationem, ciuibus ipsis futuram, ostendit, vt citra omnem quæritus aut lucri cupiditatem alij aliorum rebus pro cuiusque opportuno usu fruantur, sicut scriptum est: Multitudinis credentium erat cor vnum & anima vna; nec quisquam

Ioan. 4.

1. Pet.

Act. 4.

quisquam eorum, quæ possidebat, dicebat aliquid suum esse, sed distribuebatur singulari, prout cuique opus erat. neque verò externorum bonorum modò, sed multo magis internorum & spiritualium societas ab omni negotiatione & auaritia aliena illis gentibus in ecclesiam receptis atque vniuersis ciuibus promittitur, ita vt nihil in templo, vt olim in Ierosolymis prospiciebatur mercatura bouum, columbarum vel nummorum permutatione opus sit, quando ingens cuique sacrarum & spiritualium rerum ad diuinas laudes celebrandas copia affluet. hoc est, quod subiungit: [Et non erit mercator ultra in domo Domini exercituum in die illo.] Summam gratiam, iucundissimam rerum omnium societatem, publici & communis boni studium, magnam & felicissimam maximorum bonorum abundantiam hoc vaticinium significat: denique rem ipsam, quemadmodum interpretari oportet, aperit, nempe talem fore, quæ mercari aut vendi non possit, cum spiritualis omnino & diuina, gratis atque liberaliter iis, quibus expetetur, donanda sit, de qua scriptum est: Pecunia tua tecum sit in perditione: quoniam existimasti donum Dei pecunia possideri. His itaque decem rationibus maximam illam ecclesiæ felicitatem omnibus vrbibus decantatam, omnibus hominum votis expetendam, à Deoque eandem auctum cumulatamque iri Zacharias annotauit, qui quanquam antiquorum vatum postremus ferè fuerit, futurorum tamen post se temporum consequentiam & seriem plenissimè cernens persecutus est.

*Antuerpia mense Septembri anno Christi 1568.
commentabatur Arias Montanus.*

GG 2

IN

IN ZACHARIÆ PROPHETÆ

COMMENTARIA HYMNVS

EX VOTO.

IAM densa ac tenebris horrida tristibus,

Qua rerum nitidam polluerat decus,

Nox umbras piceæ carceris infimas

Auroram fugiens subit.

Tam clarus roseo progrediens loco

Sol orbi faciem protulit auream,

Qui cursu celeri conscit aetheris

Immensam repetens viam;

Quo vultu superum sidereas domos

Illustrat placidus, quo liquidum aëra,

Præscripta atque aëribus regna vagantibus,

Telluris que fauet sinus.

Undarum rapidos continet impetus,

Et sistens tumido flumina margine.

Constratum pelagus ferre iubet virum

Gressus insolitis modis.

Effundit celebrem letitiam polus,

Et montes niuium frigore turgidi

Depulso, variam suauibus implicant

Vestem floribus & comam.

Nunc & spem variis copia fluctibus

Confirmans veterem, munera parturit

Nunquam visa aliis temporibus noui

Mundi, nec patribus piis.

Mirandus fluidis mittitur imbribus

Æterni patris è perpetuo sinu

Panis qui superum ciuibus efficit

Experteis epulas mali.

Pacem cuncta sonant, pacis & integra

Signum purpureo candida fert avis

Rostro raptam oleæ particulam sacra,

Placatumque canit Deum.

Quin & lethiferis anguibus ardua

Cristæ felle graui deposito iacent,

Vel quos vis Libyci feruida littoris,

Vel tellus Arabum parit.

Es

Et qui Bassanæis senior in iugis,

Et siluis Ephrates in pecudes grauis

Duro dente leo sua cubilia,

Quique ursus posuit ferus.

Atque audax lupus, & pestis agrestium

Vulpes, immemores sanguinis ac doli,

Nunc prato in viridi gramina mollia

Carpunt cum socio boue.

Antiquusque draco, qui superum prius

Partem perculerat pestifer inuido

Fundens ore malum, & terrigenum genus

Lingua perdidit improba.

Iam vix pressa trahens pectora languidus

Duram reptat humum, collaque sibilans

Torquet lasa, caputque edomitum cupit

Umbris abdere tristibus.

Extinctasque faces iurgia deserunt,

Occultusque dolus, si aiusque nocentior,

Has & quod Furias progeniuit, Scelus

Languet multifidum caput:

Nec iam sic nimis imperiis premit

Humanos animos, multaque condolet

Effugisse iugum colla, miserrimis

Quæ quondam tenuit modis.

Sed quæ tanta nouis temporibus diem

Lux quæ vis celebrem letitiam parit?

Quid morbos hominum debilitat graueis,

Et fert commoda dulcia?

Nam qui nec veteres peruolunt libros,

Nec doctos coluit discipulus patres;

Sed lino insidias piscibus abdere

Assuerat, sapit, ac docet.

Diuina & pueri virginibus pares.

Responsa inualidis, cum senibus canunt;

Atque hic certa ferunt somnia prouidis

Edocti monitis Dei.

Quis non usque nimis docta superbus,

Quæ nomen sapientis arrogat & decus,

Contendisse queat Græcia, sed magis

Doctrinam stupeat novam.

GG 3

Iam

Iam mens eximij dicere gaudij

*Causas gestit auens, raptaque curribus
Flammatis placido prospicit, & cupit
Admitti superum choro.*

*Nam me (vera canam) rupibus arduis
Semotum populo, cum fugerem leueis
Curas, assiduus ac studiis vigil
Arcanos peterem libros:*

*Aurem nocte premens admonuit Deus,
Quo lucem è tenebris numine separat,
Ex umbrisque bonus promit & in diem
Formas conspicuas refert.*

*Tum miranda sacri munera consili
Antiquis foliis condita cernere,
Et laudare iubet, qua nimis & iuuent,
Et mortale beent genus.*

*Ut cum Dothainis collibus excito
Ostendit inueni multiplices virum,
Ac turmas equitum, presidium celer
Missum fatidico seni.*

*Vel celso Thaboris culmine lucidum
Nati cum pauidis discipulis decus,
Et regni species auspicio breui
Mirandas tamen obtulit.*

*Et tunc ille quidem creditus aut prior,
Aut vatum veterum precipuis minor:
Nec quisquam comitum preter Jonada
Maius quicquam homine indicat.*

*Namque ille & sobolem numinis unicam,
Et nostro generi presidium datum
Testatus, Solidum nomen, & audiit
Summi discipulus patris.*

*Sed, qua tunc modicis credita testibus,
Virtus magna fuit, numen & integrum
Nati magnificis laudibus, atque honor
Et patri similis decor.*

Hac orbi, ac populis nota stupentibus

Sunt, postquam stygia mortis & inferi

Perruptis micuit postibus, & polum

Scandit cum grege libero

Non

*Non illa aut Libya sole calentibus
Virtus aut populis Æthiopum fuit
Celata, aut fluminis quos Hauila bibit
Cultor diuite margine.*

*Audiuere Arabes, audiit & celer
Ac Mædo propior Persa volantibus
Pugnator calamis, & Babylonicus
Euphrates pater Assuris.*

*Et Nilus tumidus, Cretaque nobilis,
Cum Parthis Galata, Pontus & algidus,
Et rerum dominus qui tenet arbiter
Romana imperium toga.*

*Ast heu culpa hominum, & fraudibus inuidi
Hostis tanta boni munera maximi
Obscurata diu, & pene miserrimis
Subducta è populis latent.*

*Sed spes, atque animum certa fides leuat,
Et firmare iubet numine dextero
Instauranda citò veridicos Deus,
Vates scribere qua dabat.*

*Namque inter nebulas temporis, & graues
Errorum cumulos, turbine stridulo,
Cum simplex pietas, nudaque veritas
Audaci premitur dolo:*

*Antiquum retinet consilium tamen,
Et prestare Deus tendit, & instruit
Caesteis acies agmina flammea
Dictum certa sequi Ducis.*

*Humanis oculis sint licet hæc minus
Nunc perspecta, tamen protinus & piis
Grata & fausta ferent indicium sui,
Et sentire malis dabunt.*

*Exstructam Solymum montibus in sacris
Vrbem, quam superum quamque hominum genus
Risere altisonis crescere plausibus,
Instaurare parat pater.*

Qui cali imbriferis nubibus insidet,

Et rector celeri quadringos regens

Ventos arte, bonus uisitat ultimas

Terrarum ac pelagi sinus.

GG 4

Hanc

Hanc ille eximio consilio fouens
Et donis colere, & constituit sibi
Sedem perpetuo tempore principem
Et cura celebrem sua:

Nunc ceptam grauius principis potens
Perduxisse bonos tendit ad exitus,
Et complere piis ciuibus undique
Exemptam vitio ac metu.

Sed ne tanta operis prosperitas noui
Jam iam contiguo sidera vertice
Tangat, compositis impediit dolis
Hostili & Zabulus manu:

Interrupta alius moenia partibus
Et vexata graui cetera turbine
(Pro mores hominum, pro pudor & dolor!)
Seno tempore vidimus.

Hinc atrox Babylon, hinc Susanes ferus,
Et cum Terphaleo Reumus & acrior
Ercanus, Teneus, Sampsaque perfidis
Oppugnant studiis opus.

Quin & disidiis saeva domesticis
Tradebat facilem perdere ad hostium
Crudele arbitrium seditio domum,
Dilectam penitus Deo:

Ni dexter tacitis consiliis trucis
Pracidi iubeat materiam mali,
Qui fluctus, tumidas equoris & minas
Molli debilitat luto.

Iamque auctis operum molibus ac solo
Extendet penitus larga frequentibus
Fundamenta locis, qua liquor ambiens
Tellurem subit, aut premit.

Hac cunctis requies unica gentibus,
Quas quondam Babylon barbara vocibus
Turbatis varias fuderat in vias,
Pacem restituet bonam.

Gemmas & lapides, quodque Physon parit
Fuluum aurum atque Erythres munera fulgida,
Mirandum numerum contigerit artifex
Ornatu micans opus.

Quin

Quin templum in medio conspicitur loco
Moles turrigeris ardua mœnibus,
Qua celso superet sidera culmine,
Supremas feriatque aquas.

Hanc sedem Deus & propositi tenax,
Et culpa veteris protinus immemor,
Præsentique fauens numine diliget,
Dum nec sit mare, nec polus.

Hic leges placidas, sanctæque ciuibus
Felix iura piis perpetuo dabit,
Componetque animos, & facili iugo
Parentem populum reget.

Jam mixtos penitus, iam celeres iuuat
Hic spectare probis ciuibus angelos,
Et conferre bonis commoda mentibus,
Ac vitæ auxilium dare.

Iamque incensa virum pectora viuidis
Virtutum studiis dia negotia
Euentu facili percolere, & decus
Laudare emeritum libet.

Sed quid tot gradibus structa micantibus
Terram scala premens tangit olympicum
Culmen, qua celerum spissa recurrere
Visa est spirituum cohors.

Atqui sacra via est, qua patet intimos
In calos iter, & qua geminam simul
Coniungit Solymam (sic placuit Patri)
Quæ terris sita, quæ polo est.

Audebo, & cupido pectore nuntius
Addam me comitem, scilicet ut statum
Perdoctus, faciemque alterius meis
Narrando rediens canam.

O me, me, stupidum, qui penetrabilia
Hac lustranda meis sensibus arbitrer:
Splendore insoliti fulguris, heu, propè
Primo limine decidi.

BENEDI

BENEDICTI ARIÆ MONTANI
HISPALENSIS IN MALACHIAM PROPHE-
TAM COMMENTARIUS, DE RELIGIONIS
CVLTU AC STUDIO PRÆFATIO.

5
 VM nihil in humanis studiis sanctius antiquiusque pietate
 esse debeat, ut que & Dei responsis & sapientissimorum ho-
 minum iudicio, virtutum omnium fundamentum, & totius
 vita presidium certissimum sit, primam & præcipuam homi-
 nis curam in pietatis vera rationibus aperte cognoscendis, de-
 inde vero purè sancteque colendis versari & consumi oportere
 consequitur. Homo namque non ut cætera animalia, que
 nature motu & impulsu aguntur, quocumque impetus tulerit, rapi,
 sed certo consilio atque iudicio gubernari duci que iubet, sicut scriptum est: Nolite fieri sicut equus &
 mulus, quibus non est intellectus. Etenim cætera animantes omnes ad generis vna-
 queque sui nomen tuendum, tum ad hominum usum natæ & comparatæ cum sint,
 certas & perpetuas, quatenus ad sese spectat, agendi rationes & formulas, quas se-
 quantur, à natura præscriptas constitutasque sortite sunt, sicut scriptum est: Produ-
 cat terra animam viventem in genere suo, iumenta & reptilia & bestias terra secun-
 dum species suas, & c. quatenus verò ad hominum usum utilitatemque pertinent, ut
 doceantur aganturque necesse est, ut scriptum est: Et dominamini piscibus maris &
 volatilibus cæli & uniuersis animantibus, que mouentur super terram, & c. & il-
 lud: Flagellum equo & camus asino, & c. Homo autem quanquam animantium omnium
 natura, dignitate & præstantia longè princeps sit, officij tamen exercitationum actio-
 numque conditione ac lege pluribus partibus & nominibus est restrictissimus, neque
 enim is ea solùm, que ad se, vitam corpusque suum tuendum & fouendum faciunt,
 sed multo etiam magis ea, quorum causa natus effectusque est, prospicere atque cura-
 re debet, id verò, quod humano generi ad curandum agendumque semper propositum
 est, diuina imprimis natura cognitio & contemplatio est: cuius exemplar in omni vita
 actione imitando intueri, ad id que se exercere homo debet, si modò is esse velit, quem
 Deus fingendo & efficiendo, illum esse voluerit, ad imaginem namque & similitudi-
 nem Dei, huiusmodi præ cæteris animantibus præstantissimam naturam effectam con-
 formatamque fuisse, cum ipsa facultatis & ingenij illius observatio docet, tum verò
 sacra sapientiæ doctrina aperte confirmat. Et ait Deus, Faciamus hominem ad imagi-
 nem & similitudinem nostram, & c. Igitur hominem, illius exemplaris, quenam ratio
 sit, cognoscere imprimis oportuerit, deinde ita sese omni studio & conatu comparare &
 gerere, ne qua parte ad propositum exemplar imaginis similitudo deficiat. Huiusmodi
 rectam diuina nature sui que ipsius in homine notitiam cæterarum rerum nature cog-
 nitio & vera optimi usus ratio consequitur: qua qui præditus est, vitam (si modò
 sibi constare velit) & sapienter instituere & feliciter agere potest, Deo ad eam rem
 auxilij sui fundamentum nunquam subtrahente, sicut scriptum est: Appellauit que Adâ
 nominibus suis cuncta animantia & uniuersa volatilia cæli, & omnes bestias terræ:
 Adâ verò non inueniebatur adiutor similis eius. & paulo post: Et edificauit Deus co-
 stam, quam tulerat de Adam in mulierem & adduxit eam ad Adam: dixit que Adam,
 Hoc

Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea, & c. ac tandem: Erat autem, in-
 quis, uterque nudus, Adam scilicet & uxor eius, & non erubescerant: est & aliud,
 præterea hominis huic superiori proximum officium, videlicet consiliorum, studio-
 rum, atque rerum utilitatumque aliarum, que ad se pertinere putentur, cum aliis
 eiusdem generis hominibus communicatio, neque enim ex hominibus (qui tantum ho-
 minis nomen tueantur) quisquam aut tanta dignitate præditus est, ut solus omnia ha-
 bere, aut tanta uirtute, ut solus gerere & tractare omnia possit. Quamobrem & ad
 communem rerum administrationem, communemque, pro singulorum ratione & ma-
 nere usum societas quadam hominibus inter se perpetuo iure colenda à Deo instituta
 & præscripta est: quorum animis ad eam rem & proprie imbecillitatis cognitio, &
 ardens quadam charitatis est indita uis, sicut scriptum est: Non est bonum hominem
 esse solum: faciamus ei adiutorium simile sibi, atque ita homini muliere adiuncta hu-
 manum omne genus iisdem omnino & uiuendi & agendi conditionibus ac legi-
 bus est propagatum, ne uidelicet sibi unusquisque aut uiueret, aut desereretur: sed
 perinde atque eorum parentes, cum unus antea esset, duo ob eam rem facti sunt,
 ut sese mutuis iuuarent officiis: sic & posterius etiam ex illa una natura & car-
 nis eiusdem coniunctione & necessitudine procreati, quo plures, hoc minus soli,
 hocque magis inter se sibi mutuo forent adiumento: nam si, ut solus homo sit,
 bonum non esse diuina pronuntiauit sententia, eaque causa adiutorium ut soli-
 tudinis incommoda propulsaturum laudatum est, quo maior & frequentior societas
 adiutorijque copia sit, hoc meliorem humane uitæ agenda conditionem & socie-
 tatis colende studium diligentius esse oportuerit. Pluribus itaque, quam ullum
 aliud animal, officiorum legibus homo rationis particeps restrictus tenetur erga
 Deum, erga homines alios, necnon & erga cæteras animantes, quibus, ut præ-
 sit, non ut abutatur, præfectus fuisse dicitur, est enim & his prospiciendum etiam,
 & quemadmodum ad suam aliorumque utilitatem, atque etiam ad Dei condi-
 toris cultum & laudem ut legitime deceat, fuerit diligenter considerandum. Nouit
 enim iustus iumentorum suorum animas: viscera autem impiorum crudelia. Verum
 enim uero quoniam homo, ut non à seipso factus conditusque est, sic neque dignita-
 tem facultatemque suam à seipso, sed plane à conditore Deo habet: ex eo fit, ut re-
 rum omnium, & uitæ totius rationem, quemadmodum gerenda hæc tractandaque
 sunt, non ex arbitrio suo aut libidine, sed ex auctorum consilio, præceptis institutis-
 que petere oporteat, modò sibi ipsi natureque sue constare officioque satisfacere uelit,
 nam alias, ubi de hac via deflexerit, atque à Deo timore, obseruatione & institutione
 descuerit, protinus in varias turbulenti erroris opiniones discedens, neque cogi-
 tare sapienter, neque rectè consulere, neque commodè quisquam aut agere, aut
 efficere potest, sicut scriptum est: Dominus de cælo prospexit super filios homi-
 num, ut uideat, si est intelligens aut requirens deum. Omnes declinauerunt,
 simul inutiles facti, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum, & c.
 Quamobrem illud in omni actione, denique in tota uita diligenter curandum obser-
 uandumque est, ne quid præter diuinam uoluntatis præscriptum normamque fiat, si
 modo propositum exemplar nature sue dignitatem obtinere & conseruare homines
 uelint, sicut scriptum est: Pax multa diligentibus legem tuam: & non est illis scanda-
 lum. Igitur hæc illius spiritus ratio & uis est, quam pietatem religionemque dicimus,
 ut uita

ut vita institutum ac modum, ex Dei prescripto homines teneant, quo erga Deum, atque generis sui participes ac socios homines alios officio, tum cognoscendo, tum faciendo, studentes, & diuinam in se gratiam concilient ac retineant, & felicitati proprie consulant, veramque cum ceterorum hominum, tum beatorum spirituum laudem promerentur. quoniam vero homines cum natura ipsius impulsu ac ductu, tum boni etiam ac mali cognitionis accessione, diuina voluntatis rationem non ignorare, atque officij erga Deum, & homines, modum tenere, posse credantur: ut qui, etiam legem naturae habentes, legis opus in cordibus suis scriptum ostendant, ob mala tamen communis hostis dolo, & studio sparsa semina accidunt, ut in hac ipsa diuina natura cognoscenda colendaeque ratione, & in eius, quod ex hac oritur, officij constitutione magna, & multa perturbatio, & confusio inceserit: quae veritatis egregiam formam in multorum animis, vel omnino extingueret, vel turpiter obscuraret. Ex quo malorum atque errorum fonte varia de diuina natura opiniones, varia etiam ac penè innumera peruersarum religionum commenta fluxerunt, sicut scriptum est: Quia cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euannerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt, & inuenerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium, &c. Ex qua re effectum est, ut homines Deum à seipsis, quem recte cognoscendo & colendo reuere sibi & promereri poterant, superstitionis errore capiti, uehementer ab alienauerint, quemque sibi propitium ducem & magistrum optatum habere licuisset, insensum ultoremque reddiderint, sicut scriptum est: Nunquid non istud factum est tibi, quia dereliquisti Dominum Deum tuum eo tempore, quo ducebat te per viam? &c. Iste modus vero erroris hominibus non natuum, sed delectum, infinitum, ac in omni iam orbe serpens malum nulla ratione commodius curari, nulla medicina sanari certius potuit, quam si Deus ipse, qui veritatis, lucis atque salutis princeps & pater est, veritatis, voluntatisque suae ac sancti officij doctorem & praeceptorem sese hominibus praeberet. Id quod cum nullo mortalium egregio merito expectari posset, sola benignitate, misericordia & gratia erat praestandum, sicut scriptum est: Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum? &c. & tandem subiungitur: Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in uniuersa terra. Factum cum hoc diuinum & maximum beneficium ad utilitatem hominum in terrarum orbe ferendum, nulli nationi praecipuo aliquo meritum iura deberetur, in quam potissimum gente primo ponendum, indeque ac ceteras orbis nationes transferendum esset, cogitare, optare, & efficere, diuini consilij arbitriusque fuit. Placuit autem praeceteris hominibus Abrahami, & Isaaci genus ad eam rem atque ad salutis tandem publicae arcanae rationem expediendam deligere in eo autem genere Esau Isaaci filium, qui prior natus fuerat, & reiecto, Iacob posterioris natu familia delecta est, cui Deus & consilij sui mysteria enuntiaret, & voluntatis suae sanctissimaeque iuris, & officij rationes, ac modos aperte ostenderet. Quanta autem, quamque singulari amore eos, in quos primas beneficium hoc collocauit, praefecturus fuerit Deus, & assistendum, quam uide scribi, aut dici, facilius est, ceteris nationibus aliis, quoniam uel natura impulsa

Rom. 2.

Roman. 1.

Ierem. 2.

Psal. 8.

commu-

communiq;e omnibus mentis ac rationis usu, atque earum, quae factae sunt, rerum, quaeque uidentur, contemplatione multa contingere potuerunt, quae ad Dei cognitionem atq; officij definitionem conduceret: non tamen illa aut in tantis tenebris ita clarè illustrare, aut in tanta iam peruersitate morum ita efficienter hominum animos commouere atque afficere potuerunt, ut diuina ipsa oratio distinctis rerum & sententiarum luminibus ad illustrandum aptissima, atque admiranda uerborum auctoritate & uirtute ad mouendum suadendumq; efficacissima, sicut in illo elegantissimo carmine de utrisque generibus fuit à sacro Vate praedicatum. Celi enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Dies diei erubescat, uerbum, & nox nocti indicat scientiam. non sunt loquela, neque sermones, quorum non audiantur uoces eorum. In omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terra uerba eorum, &c. tandem de altero doctrinae genere subiungitur: Lex Domini immaculata conuertens animas, testimonium Domini fidele, sapientiam praestans paruulis: iustitia Domini recte laesificantes corda: praecipuum Domini lucidum illuminans oculos, &c. Quibus omnibus rebus illud etiam accedit, quod ad permouendum omne hominum genus, tum eorum, à quibus officium uirtutis honestatisque amore & studio suscipitur, tum eorum uero, qui poene metu à uicio & iniuria abstinent, certa atque aperta & praemiorum & poenarum ratio constare optimè hoc modo potuit, quae altero natura & humana cogitationis modo obscura nimium atque certa minus fuisset, sicut scriptum est: Etenim seruus tuus custodit ea, in custodiendis illis retributio multa, &c. Quam obrem cum illam aliam & ueri Dei cognoscendi & officij perspicendi atque ad certam pietatis formulam praestandi rationem paucissimis aliarum nationum hominibus, idque raris in locis, constare sacri uates concederent, hanc tamen alteram illustrissimam atque diuinam planè omni Israelitico populo (si tamen is esse uellet, quem Deus illum familiariter & singularibus beneficiis prosequutus esse uoluerat) communè constantemque esse confirmarunt, sicut scriptum est: Memor ero Raab & Babylonis scientium me. ecce alienigenae, & Tyrus, & populus Aethiopum, hi fuerunt illic. nunquid Sion dicet, Homo & homo natus est in ea: & ipse fundauit eam altissimus? sicut latantium omnium habitatio est in te, &c. Ut autem religionis uerae ac diuinae fides, auctoritas atque utilitas cultoribus certissima, & melius cognosceretur, & usu, exemplo, ac celebritate longius etià propagata dilaretur, nò solum miraculis (quae primò apud infideles suscipienda religioni fundamentum iaciunt) illustrata fuit, sed beneficiis maximè in eos, qui suscepissent, collocatis, est comprobata. Quae quidem in re praeter ipsam legis aequitatem praecceptorumque honestatem nullis aliarum gentium doctrinis comparandam, consilium sententiamque suam firmari, amorem praeterea erga eos, qui susceperat, declarari Deus uoluit, atque haec causa est, quam obrem Israeliticum populum miraculorum, prodigiorum, maximè autem beneficiorum praeteritorum recordari saepe iubet, ut non solum accepti beneficii memoria deuictos contineat, sed futurorum spe atq; expectatione ad officium conseruandum excitaret, sicut scriptum est: Cum interrogauerit te filius tuus cras, dices, Quid sibi uolunt testimonia haec & ceremoniae atq; iudicia, quae praecipit Dominus Deus noster nobis, dices ei, Seruieramus Pharaonis in Aegypto, & eduxit nos Dominus de Aegypto in manu fortis, fecitq; signa atq; prodigia magna & pessima in Aegypto, contra Pharaonem & omnem domum illius in conspectu nostro, & eduxit nos in id, ut introduceretis darem terram, super qua iurauerunt patribus nostris, Praecipitq; nobis Dominus, ut faciamus omnia legitima haec, & timeamus Dominum

Psal. 17.

Psal. 89.

Deuter. 6.

HH Deum

Deum nostrum, ut bene sit nobis cunctis diebus vite nostrae, sicut est hodie, eritq. nostri misericors, si custodierimus, &c. Verum enimvero cum hominum vitio & perfidia accidit, ut non solum illa omnibus communis Dei cognoscendi, & honestatis expetendae officij, praestandi ratio perturbata sit, sed haec etiam diuina disciplina sanctissima & illustrissima institutio contempta deseratur, omnem profecto naturae morumq. splendorem extinguit, humanaeque vitae statum omnem labefactat atq. conuulsam in summam infelicitatem, Deo iudice atq. ultore, mutat in iri consequitur. nam quo maiore impudetia & contemptione peccatum fuerit, eo grauiore ultione expectare necesse est. Nunquid me ad iracundiam prouocant, dicit Dominus, nonne semetipsos in confusionem vultus sui? Ideo haec, dicit dominus Deus, Ecce furor meus & indignatio mea conflatur super locum istum, super viros, & super iumenta, & super lignum regionis, & super fruges terrae, & succendetur, & non extinguetur, &c. Etenim quicumque huiusmodi nefaria improbitate fuerint homines, ut percepta diuino munere disciplinam, certam, apertam, satiq. per se illustrem, negligendo tamen deserant, eos non perfidia solum, sed contentione etiam erga Deum diuina sententia notat: Ua genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filijs sceleratis, dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israel, &c. Eos autem, qui a se se Deum ab alienauerint, miseriarum omnium malis opprimi necesse est. maxime vero ab ijs abalienatur Deus, a quibus semel agnitus susceptusq. contemnitur, sicut scriptum est: Quia ecce ego mittam vobis serpentes igneos, quibus non est incantatio: mordebunt vos, ait Dominus. Ecce vox clamantis filiae populi mei de terra longinqua, nunquid Dominus non est in Sion, aut rex eius non est in ea? Quare ergo me ad iracundiam concitauerunt in sculptilibus suis, & in vanitatibus alienis? &c. Sed illa tamen summa Dei benignitas, illa inexhausta est misericordia, ut ea, quae semel ad hominum utilitatem instituta sibi ceptaq. sint, quaquam nequissimorum improbitate & perfidia intermiti aut interturbari videat; ulterius tamen foueat & persequatur, ac tandem perficiat: intermiserunt, quae peruersae ab hominibus deprauatae sunt, aut admonendo, hortando & obiurgando corrigi, aut puniendo ulcisci atq. asseri & restitui curet. neque vero ille iudicij, ultionis ac poenae auctoritate ante uti solet, quam omnibus alijs modis & rationibus, quae ad clementiam veniamq. pertinent, experiatur; ita ut officio repetendo amantissimum & clementissimum patrem prius, quam scelere animaduertendo seuerum iudicem sese praebeat; ut pote qui nollet aliquem perire, sed omnes ad poenitentiam conuertere. At neque adeo grauius, adeoque seuerius de violata religione, deque officij rationibus turbatis agere cum ijs solet, qui communi cogitatione ac iudicio, naturae aliumq. rerum cognitione verum & falsum, turpe & obliquum, honestum rectumq. diiudicant, ut cum illis, quibus praeter haec diuinarum mysteriorum & consiliorum ratio exposita est, quod illi ut maioribus beneficijs deum debent, illustrioribusque modis edocti & instructi, arctioris etiam pietatis atque virtutis praestandae legibus priores teneantur. ex qua refit; ut hoc genus hominum, & prius in crimen docetur, & grauius etiam accusatum seuerioris iudicij puniatur sententia: atque ut in praemijs ob officium factum ferendis prior & meliori, sic in poenis etiam ob culpam sustinendis duriori sit conditioni obnoxium, sicut scriptum est: Ille autem seruus, qui cognouerit voluntatem Domini sui, & se non praeparauit, nec fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis, qui autem non cognouit, & fecit digna plura, vapulabit paucis. Huiusmodi autem deserti, ut proditi officij, & violatae pietatis crimen aduersus Iudeos, deinde quondam religionis compotes perorandum Malachi ait: Deus commiserat, idemque literarum monumentis & memoria

morie mandatum esse in posterum voluit, ut perpetuum futuris temporibus atque Christianis praesertim hominibus esset exemplum: quos ut maioribus colligatos beneficijs illustrioribusq. aeternis donis, creditarum sibi diuinitus rerum rationem aut probabiliorem & constantiorem tenere, aut grauiorem exquisitioremque reddere necesse est. Nobilitatem huius aetatis oracula exponere cupientibus diuinitus imprimis nomen ex more innocendum est. V. O. T. V. M. Da pure sanctaeque, Deus, tua sacra referri, Teque animis casta religione coli. Nec patere arcana mysteria condita chartis. Culpa hominum in caeca nocte latere diu. Ut tibi grata pijs feliciter ardeat ara. Victima, qua terras aluit oceanus. Te regem dominumque omnes agnoscere gentes. Possunt: da pater, & posse salutiferum.

ARGUMENTVM VATICINII.

DIUINA legatione sanctus Vates Iudeorum gentem neglectae religionis ac pietatis officijque omnino proditi accusat, quo in crimine sacerdotes cum primis inuoluit, a quibus supina quadam negligentia ob auaritiam laborantibus non modo exemplo, sed malo etiam sermone diuini cultus ratio, maiestas & dignitas in populi animis eleuata locum dissolutis moribus & impudenti licentiae dederat. Quae quidem ex re populum hunc, qui Deo maximis & singularibus beneficijs obligatissimus fuerat, gentium omnium aliarum ingratius esse constabat, cum aliae omnes terrarum orbis nationes communis mundi rectoris & gubernatoris nomine & numine cultum debitum tribuentes, victimarum & sacrificiorum rationem diligentius ac melius procurarent. Sacerdotes autem grauius in hoc crimine vrgentur, quod eos & muneris proprii dignitate, & officij debito atque maiorum suorum exemplo, praemij etiam illustrioris spe, religionis res diligentissime curare, & reliquum populum docere oportuerat. Id quod seculo omnino facientes populo, & proprio scelere, & indignis exemplis vehementer nocebant: quibus ad caetera illud nefarium scelus accesserat, ut legitimis matrimonij incestas ex alienigenis adductas uxores contra ius contraque fas addidissent. Quoniam vero improbissimorum quorundam illius tempestatis hominum sermo percrebuerat, quo diuina erga populum illum prouidentia in dubium vocabatur, quae res aditum ad religionis contentionem facile munierat, huius enim erroris auctores consutat & frangit Vates, diuinamque in eos prouidentiam, quam ex beneficijs non agnouerint, poenis scelerum repetendis probatum iri confirmat, idque si unquam aliis, illis maxime posterioris aetatis temporibus apud Iudeos constans certissimumque fore docet. nam Messiam illum, cuius causa maxime Israeliticus populus delectus fuerat, paulo post ex diuini consilij decreto aduenturum esse ait: cuius virtus & efficientia pijs hominibus Deique cultoribus deligendis, ornandis ac sanctificandis, impijs vero & perfidis reijciendis, puniendis & grauisima diuina prouidentiae & apertissima argumenta publice priuateque dabit.

CAPVT PRIMVM.

NVS verbi Domini ad Israel in manu Malachie propheta.

TOTIVS libri argumentum actionis generis dignitate & auctoritate, modum etiam & fidem hanc prima operis inscriptio indicat. namque legationem quandam a Deo datam apud Israelitas habenda, eandemque a Malachia Vate obita & gestam ex verbis ipsis cognoscimus. Legati vero ipsius nomine appellati, Malachias, ostendit rem non obscure aut negligenter, sed palam diligentissimeque gestam fuisse, Vatemque officio suo summa fide & sedulitate functum, nomen suum libere & constanter fuisse professum, utpote qui neque quicquam sibi pretermisum ex munere cognosceret, neque predictionibus suis dubitationem ullam accideret posse intelligere, quas ut divina auctoritate gravissimas, sic euentu ipso expectando certissimas confirmaret. Atque res quidem ipsa, legationis fides, sententiarum & verborum dignitas, satis iam omnibus, qui sacra scripta legerint, constare potest: cum ex hoc vaticinio non modo testimonium gravissimum in nomine testameterationibus a Christo atque apostolis dantur, sed integra etiam sententia, & versus verbaque commodere referuntur, ut suis locis ostendemus. De nomine vero auctoris magna dubitatio & sententiarum varietas apud interpretes est. quidam enim nomen hoc non proprium, sed cognomen esse volunt, verborum significationem magis, quam rem ipsam spectantes. quam quidem rationem sapienter D. Hieronymus evertit. docet enim personam appellatam naturam non esse perpetuam ex nominis interpretatione definienda. Quamobrem huius libri auctorem non ob eam rem angelum & spiritum quendam fuisse arbitrari oportere, quod nomen ipsum angelus suus, ut graecam versione habere dicit, siue, ut ille interpretatur, angelus in eis sonet. Ita cum angelum, hoc est, unum ex ministris spiritibus fuisse hunc neget, hominem fuisse asserit: id quod re vera auctor fuit. Quisnam vero homo, ille fuerit, & num hoc nomen ab infantia sortitus, an ex muneris & officij ratione fuerit adeptus, nihil plane certi atque explorati apud antiquos invenimus scriptum. quidam enim hunc Mardochaeum fuisse aiunt, alij vero & frequentiores Esdra eundem esse propterea affirmant, quod de iisdem rebus in hoc & in Esdrae libro agatur, hoc est, de prophanis Israelitarum coniugijs gravissime reprehendendis. Nos autem, quibus illud in sacrorum librorum expositione suscipienda perpetuum consilium est, ut ne quid de re vlla vel temere, vel minus firmiter statuamus, neque obscuris argumentis adducti parum certa pro certis habeamus, officio nostro eo modo satisfactum iri arbitramur, si nihil affirmaverimus, quod ex sanctorum voluminum testimonijs confirmari non possit. Igitur Malachiam non eundem ideo cum Esdra esse consequitur, quod idem utriusque libri argumentum sit, nemini namque aut obscurum aut dubium esse potest, idem argumentum eandem etiam causam, imo idem in eadem causa orationis generis iisdemque, pene verbis a duobus pluribusque interdum vaticibus tractari solere: id quod a nobis in ijs, quae antea scripsimus, ceterorum vatum commentariis non semel indicatum est. Quin & illud est etiam observatum, gravissimas quasque causas pluribus vaticibus agendas propter eam rem committi, ut divinum de ea re consilium certissimum testatissimumque, & iudicium tandem omnibus probatissimum sit, sicut scriptum est: In ore duorum vel trium stabit omne verbum. nisi quis quatuor euangelia vnus tantum scriptoris opus propterea esse contendat, quod eadem plane omnium sententia, imo totidem fere verbis pronuntiata observetur. Itaque, nihil hanc sententiam aut argumenti similitudo impedit, quo minus res, causa & actio varijs auctoribus ascribatur. Praeterea tamen Malachiae & Esdrae vnum tantum argumentum de prophanatis nuptiis commune sit, plura tamen alia sunt, quae alter solum tractasse videtur: quorum partem nullam in altero indicare reperire esse possis, nam Malachias sacerdotes & prophanatae religionis, & divini nominis neglecti, & polluti sacrificij reos facit: populum ipsum etiam de decimis & primitiis non legitime solutis postulat. Quarum rerum nulla in Esdrae libris mentio est, neque tunc, cum ille scriberet, hoc vitio vel sacerdotes vel populum publice usos fuisse apud vllum alium scriptorem extat. Praeterea hic auctor nihil de templo instaurando perficiendoque agit: quod argumentum Esdrae perpetuum fere est, in quo etiam cum Haggaeo & Zacharia plurimum illi convenit, qui de templi aedificatione non solum admonedo & exhortando, sed postulando, & etiam gravius accusando dixerunt. his accedit, quod in nullo suorum, vel alterius scriptoris sacri librorum loco Esdrae

Esdrae aut aliud proprium nomen, quae Esdrae scribae cognomine adiuncto auditur, neque inter prophetas usquam recensitus extat: quin & novum nimis illud esset, ut cum ceteri vates auctoritatis & asseverationis causa nomina sua aperte profiteri semper consueverint, hic tantum nomen celasse, & excogitatum agnomine consulto obscurasse diceretur: quod ut ad fidem faciendam nihil, sic ad periculum declinandum minimam valere poterat. neque enim auctor hic obscure in umbra aliquid ex diuino mandato scripsit, quod celato aut dissimulato nomine in vulgus ederet, sed ipse idem causam palam summa cum gravitate egit, ut manifeste illa verba arguant. [Ad Israel in manu Malachiae.] Neque nomen Malachiae, si nuntium meum interpretari placet, ita Esdrae proprium esse potuit, ut non alijs etiam vaticibus conveniret, sicut & Ioanni Baptista iure ex officio tribui idem hic Vates praedicat. Ecce ego mitto angelum meum, quo in loco idem verbum Malachi usurpatur. Quibus ex rebus omnibus illud sit, Malachiae nomen, tamen ex interpretatione officium significet, tamen certi cuiusdam boni & sapientis viri proprium fuisse, cui idonum nomen munus fuerit a Deo mandatum, quamobrem in duodecim vatum catalogo, cum undecim ceterorum nominibus proprijs duodecimum Malachiae appellatur: cui si aliud proprium fuisset, cur obscurandum esset, nihil causae subesse arbitramur, siue Esdrae ille, siue alterius auctoris fuerit, non laboro: certe sanctum & magnae apud me auctoritatis volumen est. Et nunc, inquit, frater aspice, quae gloria, & vide populum venientem ab oriente, quibus dabo ducatum Abraham, Isaac, & Iacob, & Hoseae, & Amos, & Michae, & Ioel, & Abdiae, & Ionae, & Nahum, & Habbakuq, Sophoniae, Haggai, Zachariae & Malachiae, qui & angelus Domini vocatus est. Quo in loco illud, quod antea adnotavimus, adnotatur, proprium huius Vatis nomen ita cum officio quadrasse, ut exigua mutatione, hoc est, vna litera addita, qui Malachi antea diceretur, coeperit Malachia appellari, Malachi nuntium meum, Malachia vero Dei nuntium significante. Ex rerum vero notatione & observatione conijcere licet, Malachiam horum omnium postremum fuisse vaticinatum, namque a templi restituti initio sacerdotio atque operi praesuit, resque a se factaeque suis gestas conscripsit. Eadem fere tepestate Haggaeus & Zacharias propheticum munere perfuncti de templi restitutione alter longiores, alter breviores actiones suscepit, ut idem scripsit Esdras: Et prophetauerunt Haggaeus vates & Zacharias filius Addo propheta, & alio loco: Seniores autem Iudaeorum aedificabant & prosperabantur iuxta prophetiam Haggai prophetae & Zachariae filij Addo, &c. Malachias vero nihil de templi aedificatione egit: neque de ea re in hac causa Esdras meminit, quamobrem Vates hic post alios duos, atque post aedificatum iam templum vaticinatus fuisse videtur. Haggaeus enim ante aedificationem primus de ea re egit, cuius consilio opus inceptum, deinde vero eiusdem & Zachariae exhortationibus absolutum est, nam Zacharias sub operis fine munus suum obire coepit, ut in utriusque commentarijs docuimus. Malachias autem post hos atque operis fini proximus omnium illius seculi & veteris testamenti prophetarum usque ad Ioannem postremus fuit. Qui, quasi illam prophetiae munus commoditatem post sua tempora desiderandam fore intelligeret, religionis ac pietatis vera rationem duobus capitibus maximis comprehensam persecutus (hoc est, de cultu erga Deum & de officio erga homines locutus) hanc summam habuit orationis: Memento legis Moysi serui mei, quod in prophetatum desiderio illa solum certa eis ac perpetua ad bene beatamque vivendum oracula, constantemque normam esse significaret, ut divinae legis studium nunquam intermitteretur. Iam vero cetera inscriptionis verba explicemus. [Omnes verbi Domini ad Israel in manu Malachiae.] Et res ipsa, & Vatis nomen ad translationem accommodata sunt elegantissime, cuiusmodi namque munus Vati demandatum est, quod cum ipsius nomine conveniret: cuius breuiter nobis expendenda ratio est. Ex vaticibus alij eo consilio creati sunt, ut in populo perpetuo officio functi certa, pro temporum rerumque ratione, rogati responsa redderent, sic Samuel, & Osea, sic Heli, alijque multi fuisse dicuntur: rursus alij etiam ad certa tempora constituti fuerunt, non tam ut rogati sententiam dicerent, quam ut iusti de certis causis ex Dei persona agerent: quibus peroratis vaticinari amplius desierunt, ut Amos, qui per duos ante terrae motum annos, ut vidimus, est vaticinatus: alij etiam fuerunt, quibus semel tantum vaticinij & munus demandatum & officium factum sit, ut Ionas apud Ninivitas, & Abdias apud Edom. Huius tertiae classis Malachias est, qui vno tantum vaticinio, hoc est, vna actione munus confecit suum, idque nuntij siue legati nomine magis, quam perpetui ministri aut prophetae, cui semper

officij ratio constare putaretur. Hæc rerū ratio breuiter supposita cum verbis ipsis com-
 modè quadrat . non enim perpetuum aliquod vaticinandi munus, sed mandatum
 quoddam ad tempus Vati datum oratio significat, quod Dei nomine ad Israëlitas per-
 ferretur. etenim Deum illo tēpore propter graucm & neglecti cultus ac deserti officij
 25 offensionem à populo illo abalienatum fuisse vaticinio indicatur ipso. Non, inquit, est
 mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manibus vestris, &c. & illud: Dilexi
 vos, &c. Quamobrem eo nomine Vates mittitur quo Deum ab illis discessisse maximè
 argui possit: quale nomen nuntij est, quod inter absentes interpretem significat. Igitur
 quod latinus interpret vertit *onus*, de quo nomine plura aliàs diximus, cum à verbo ferre
 siue portare deductum sit, hîc non tam prophetiam grauem & sententiam latam in po-
 30 pulum ipsum, quam legationis munus & onus Vati ipsi impositum interpretatur. Id
 quod & orationis verborumque obseruatio indicat. aliud namque est onus ad Israël,
 aliud onus super Israël, & Hebraicè, aliud est *על*, aliud *על* חל. posterior modus susce-
 ptionem, prior acceptionem significat, vt, suscepi mandatum tuum, aliud est, quam,
 accepi mandatum tuum; alterum sibi iniunctū & ferendum, alterum verò ab alio susce-
 35 ptum ad se perlatum docet. [Itaque *onus verbi Domini ad Israël*, ad verbum illud significat,
Portatio verbi Domini ad Israël.] cuius latina expositio, mandatum, quo Malachias onera-
 tus, à Deo fuit, vt ad Israëlitas perlatum totidem verbis exponeret. Gallicè sic propriè
 vertas: *Portee de la parole de Dieu à Israël en la main de Malachie*. Hispanè, *Recado de la palabra*
de Dios, &c. Quod verò explicatur, [verbi Domini,] præter actionis & muneris auctori-
 40 tatem & fidem, quam facit, illud etiam significat, hoc vaticinium tantum mandatum sim-
 plex esse, iisdem verbis exponendum, quibus acceptum à Deo fuerit, neque enim Vates
 liberam legationem, sed certis tantum mādatis & verbis præscriptam profiteretur, vt cau-
 sæ fides & grauitas etiam augeatur; atque vaticinandi munus non ita, vt antea, frequens
 iam esse, cum plures vates variis etiam vaticinandi modis instructi, vel perpetuò in po-
 45 pulo essent, vel crebrius etiam extarent, quibus cum multifariam multisque modis vati-
 cinandi officio fungi contingeret, nunc obiectis per quietem visus, nunc orationibus &
 monitis dormienti factis, nunc vigilantibus oculis & sensu, nunc verò animo. solum spectris
 ferit, interdum verbis auditis: quæ alio etiam dicendi genere exponi liceret, nonnun-
 quam autem eodem omnino modo & formula referendis, se tantum vno genere, eoque
 50 simplicissimo vsam Malachias ait, vt nuntij more mandatum sibi creditum & præscri-
 ptum, totidem verbis omnino exponeret, nullaque in orationis parte suam ipsius, sed
 Dei semper ageret personam, omnis enim sermo Dei nomine, & persona habetur, vt:
 55 Dilexi vos, & illud: Et nunc ad vos mandatum hoc dicit sacerdos, &c. Ecce ego mitto an-
 gelum meum, illud denique: Et orientur vobis timentibus nomen meum, ita vt eum
 nuntium & legatum, egisse Vates hic videatur, qui epistolam ab absente principe sibi ad
 populū commissum & diligenter attulerit, & summa fide recitauerit, ob eamq. rem
 ait: [In manu Malachie.] Idem namque est in manu dare, vel afferre, quod apud Latinos
 60 credere, committere, & perferre. hæc etenim verba in nuntiorum & epistolarum ratio-
 nibus vsurpantur, vt: Misitque in omnes terminos Israël per manus nuntiorum, dicens,
 &c. & illud: Faciet enim tibi Dominus sicut locutus est in manu mea: & scindet regnum
 tuum de domo tua. hoc est, id faciet, quod ex ipsius mādato prædixeram tibi. Exposue-
 65 rat autem Samuel Sauli diuinum mandatum iisdem, quibus acceperat, verbis, sicut ipse
 idem præfatus ait: Sine me & indicabo tibi, quæ locutus sit Dominus ad me nocte, &c.
 Itaque verba in manu perferre, idem quod simpliciter & sine vlla variatione exponere
 significat, cum manus verba sibi commissa mutare non possit, lingua & mens possit, ea-
 70 dem sententia obseruata etiam aut omnia, aut quædam verbo aliter, atque acceperit,
 reddere. Vltimum verò inscriptionis verbum, [ad Israël,] argumentum ipsam & actionis
 genus, ad quod sermo omnis referatur, aperte indicat, esse enim quandam de officio po-
 75 stulationem, quam à Deo dictatam Vates referat aduersus Israëlitas; quod nomen ob-
 tentam dignitatem & amplitudinem Deo auctori acceptam referendam arguit, cuius
 gratia populus ille ex propria antiqua humilitate & obscuritate nominis Iacob, in eum
 nominis, familiar, vitæque splendorem fuerit traductus, quem Israëlitis appellatione obti-
 nebat. omne autem officium, studium, pietatem, denique summa omnia debere ei, per
 quem ad illum, quem complebat gradum, peruenerit. Hactenus inscriptionis ratio: nunc
 80 verò deinceps causam ipsam, quemadmodum Vates egerit, audiamus.

Cap. 1.
2. 3. 4.

1. Sam. 17.

Dilexi

Dilexi vos, dicit Dominus: & dixistis, in quo dilexisti nos?

ISRAELITAS Deus ingrati animi & violati officij insinuat, studia & beneficia in
 illos sua commemorando, quæ omni in genere summa omnino constarent, magnū enim
 est à Deo, optimo maximo hominum omnium auctore, principe & gubernatore, egre-
 5 giis præter cæteros beneficiis fuisse affectum. longè verò maximum est, singulari cuiusdè
 amore fuisse familiariter semper exceptum & tractatum, sed generosissimus quisq. ani-
 mus non tam dolere solet, quod beneficia in ingratos & inofficiosos hominibus collocata
 perierint, quam quod amoris studijque sui fuerit neglecta ratio. ideoq. Deus de amore
 dilectionisque sua (quod summum bonum ducere oportuerat) principio postulat, bene-
 10 ficia verò, non vt optimam partem, sed vt amoris sui erga illos argumentum comemorat,
 qui neque amoris magnitudine cognita adduci, neque beneficiorum pondere ac vi cogi
 voluerunt, vt debitum tanto atque de se optimè merito principi Deo officium vel pie-
 15 tatem potius præstarent. Est itaque totius actionis & postulationis propositio illa, [Dilexi
 vos,] cum affectu & animi quodam præcipuo sensu pronuntianda oratio, quæ amorem
 suū maximi æstimet, & negligi ab illis, quibus impenderit, indignè ferat. ex rei verò ipsius
 dignitate & personarum comparatione illorum improbitatem arguit. Est enim Domi-
 20 nus Deus misericors, beneficentissimus (quod illo nomine Dominus Hebraicè indica-
 tur) actor: rei verò homines, quos nulla ex parte posse cum Deo conferri manifestū est,
 maximè verò si ingratos immemoresq. beneficij esse constet. Postulatū autè de amore
 25 dilectioneq. est, re omnium, quæ cuius optimo animo ab alio animo expeti posset, opti-
 ma & præstantissima, nedum si à Deo expetatur, aut vltro etiā oblata præstetur. Igitur
 [dilexi vos,] eiusmodi sententiā habet. in quibus hominibus tantū amoris & studij ego
 Dominus misericors & beneficentissimus impenderim? nempe Israëlitis nullo suo me-
 30 rito antè amari dignis, & deinde, ob ingrati animi vitium, tanto amore indignissimis.
 Quod verò, dilexi, in præterito tempore dicit, antiquum & perpetuum hactenus amorè
 omnibus argumentis constantem & probatum fuisse significat; quem neque tot offen-
 sionibus irritatus, hactenus tamen deposuerit. nam si quando in eos animaduertit, id
 paterno amore, nō autem hostili odio effectū est: quia sicut homo erudit filium suū, sic
 35 Dominus Deus tuus erudit te. castigatio autè amorè non minus, quam indulgentia
 probat. Suū autè in eam gentè amorè singulare fuisse; cōparatione docet, eademque
 opera illorū improbitatè maximā arguit. [Et dixistis, in quo dilexisti nos?] Certi ac singularis
 amoris demonstratio, illos, præter cæteros mortales ingratisimos cōfirmat. neq. enim
 40 cōmuni quadā beneuolentiā se illos prosecutū, neq. debito fortasse patribus eorū amorè
 dilexisse ait, quæ admodū ipsi aut putare aut obijcere poterant, quo intentū in se critien-
 35 aut eleuaret, aut certe cū aliis cōmunicaret. [Et dixistis,] Præteritū cum adiuncta cōiun-
 ctione futuri vim obtinet. [dixistis autè,] respondit antiphrasæ, quæ ex humani ingenij
 cognitione in promptu reis fore intellexerat. [in quo dilexisti nos.] Antiphrasæ huius sen-
 45 tentia nō ea est, in qua amor negatur, qui summus esse omnibus rationibus constabat,
 sed quod se præ cæteris hominibus maximè dilectos fuisse Abrahami patris merito ac-
 cidisset, quæ sibi vnice charū Deus ipse propter fidè & pietatè erga se præstitam fuisset
 50 professus, sicut scriptū est: Semen Abraham amici mei. Quoniam verò Abraham à Deo ob
 amorè redamatus videretur sibi, qui ex Abrahamo orti essent, debere etiā illū amorè an-
 45 tiquum, nō haberi singulare aut nouū defendere poterant, vel illo testimonio producto,
 Quia dilexit patres tuos, & elegit semē eorū post eos: ita homines ingrati atq. improbi,
 55 quæ in se misericordia & benignitate singulari diuini amoris constabant beneficia, ea non
 vt in ipsis singulariter fata, sed vt pietatis fructū, quæ patres meruerint, retributa inter-
 40 prætati auderet. hæc illius obiectionis sententiā est, in quo dilexisti nos? Præpositio, in, causam
 hoc loco significat, vt: Exurge Domine in præcepto, quod mandasti, &c. Quomobrem, in-
 50 quiunt, dilexisti nos? scimus iam quā ob rē, nimirū propter patrē nostrū Abrahamā, vnde
 non nouum, neq. singulare in nos Israëlitas amorè, neq. in nobis collocatū priuātè, sed
 45 antiquū illū vt ceptū ita cōseruatū fuisse intelligimus, magisq. cōmuni patribus ho-
 mīnū, quam nobis propriū putamus. Hactenus humana improbitas ingeniosa esse po-
 50 terit, & singularis in se dei amoris magnitudinē, vt priuati debui obligationē factiorem
 ostēderet, interpretari. Est autè hæc in dicitur facultate causa insinuatō dicta, quæ tamē
 55 Deus sapientissime re ipsa & manifestis argumētis excelsiq. reuelles demolitur, atq. præ-
 positam à se singularis amoris magnitudinē miris modis illustrat & cōfirmat.

Deut. 4.

Psal. 7.

Cicero, de
Inuentione.

Nome

Nonne frater erat Esau Jacob? dicit Dominus, & Jacob dilexi?

AMOREM erga Israelitas suum singularem & præcipuum ex sola voluntate ac misericordia profectum, non ex patrum merito debitum fuisse, illustribus exemplis commemorandis confirmat Deus. producit enim varia multumque diversa voluntatis suæ erga geminos fratres Jacob & Esau argumenta, quæ disparibus omnino utriusque familiae eventibus illustrata publicè constarent. Quod, inquit, vos non parentum vestrorum merito, sed præcipuo quodam meo studio dilexerim; ex ea re perspicui potest, quòd cum Esau Jacobi frater natuque prior ex eodem patre Isaac Abrahami filio, ex eademque matre Rebecca fuerit; Jacob tamen maximis atque illustrissimis beneficiis affectu à me præcipuè diligi, perpetuò fuerim testatus: id quòd si propter parentum merita faciendum esset, fieri hoc modo non oportuit, aut enim priori filio maior, aut certe par utriusque, amor parentu merito esset impendendus. [Sed Jacob dilexi.] Jacob generis & nominis vestri parente & principè perpetuis in tota vita & assiduis affectu & ornatu beneficiis complexum me fuisse constat, ita ut illius cõparatione dicere illud verè possim: Esau autem odio habui.

LIBET aliquantulù hoc in loco indicãdo cõmorari, qui & propter ipsius rei, de qua agitur, gravitatè, & propter totius veteris & novi testamenti rationes explicatu difficilimas, plus etiã diligentiã & opere, quàm quæ in breuibus cõmentariis poni possit, desiderat. Nos tamè rem ipsam ex Dei, què semper inuocamus, auxilio breuiter expediemus, longiori oratione & præsentis sermone aliàs oportunius persecuturi. Igitur cum Deo arcana illud de publica humani generis salute consiliu executuro familia aliqua inter homines optanda esset, ex qua ille summus reigeredã pòrtifex & minister nasceretur, què ex mulieris semine orituru diuinis oraculis fuerat decretu, Abrahami sobole, non omnè, sed Isaacum filium optare placuit, sicut scriptum est: In femine tuo benedicentur omnes gentes terræ. & alio in loco: In Isaac, inquit, vocabitur tibi semen. Ex Isaac autem cum gemini futuri essent filij, à quibus duo populi propagarentur, alterum posteriorem natu ad eam, quam parabat, rem deligere Deus voluit, cuius vitam, res, familiã, nomen, dignitatem atque amplitudinem præcipua ac singulari quadam omniq; orbi conspicienda cura foueret, & ad propositi negotij finem perduceret. Hunc autem virum eiusque familiam & genus multis commodis & ornamentis, ex ijs, quæ ad huius vitæ usum, suauitatè & splendorem pertinent, afficiendum; promissis ad patres factis in se receperat. Semini tuo dabo terram hanc, &c. & alio loco: Peregrinum erit nomen tuum, &c. & paulopòst: Veruntamen gentem, cui seruituri sunt, ego iudicabo, & post hæc egredientur cum magna substantia, &c. quæ ad hanc rem pertinent, promissa quã plurima. Huius autem Jacobi eiusque familiæ felicitatis & amplitudinis, atque tanti beneficij aduersarium & obtrectatorem Esau fratrem fore præuiderat Deus, qui quantum humana felicitas inuidiã subiecta sit, optimè nouit: quo vitio fraternæ etiam necessitudinis iura contaminari, violari & perueri manifestum est, maximè cum maior frater à minori se gloria aut dignitate superari egerrimè ferat, id quod vel vno & altero Caini & fratrum Iosephi exemplo manifestum est: à quibus propter fraternæ felicitatis non iam spectationem, sed opinionem & cogitationem tantum, grauissima scelera per summum nefas admissa sunt. Deum igitur, qui Jacobi sibi ad eam rem delecti & temporalibus commodis atque ornamentis beneficio suo redundaturi partes facturus defensusque fuerat, Esau inuidi atque inimici obtrectationem studiaque, conatus atque impetus omnes, quibus ille fratris felicitatem oppugnare contenderet, fracturum esse, consequens erat: atque ita sibi hac in causa, & sustinenda, & defendenda, & confirmanda, Iacobum sibi singulariter diligi charumque haberi, Esau inimici atque obtrectatores rebus, quæ contra molienda essent, euertendis aduersarium esse ostensus erat, neque verò hic de animorum felicitate, sed de terrenis illis, promissionibus atque huius vitæ splendore & gloria, quam Esau Jacobo fratri vehementer inuidit, agebatur. namque illam celestis beatitudinis consequenda facultatem, nulli eorum, qui in hunc mundum venerint, hominum Deus adimit, aut eripit, nisi is tantum, qui sua culpa & vitio, quo minus assequerentur, commiserint, sicut scriptum est: Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, & qui peccauerit mihi, delebo eum de libro vitæ, & patienter agit Deus, nolens aliquem perire, nemo enim neque angelus neque homo, causam primam, quamobrem damnatus fuerit, diuinæ voluntari,

Genes. 22. Genes. 21.

Genes. 12.

Genes. 15.

Genes. 13.

Genes. 13.

aut

aut præscientiã, quam vocant, verè ascribet; sed suæ punitis impietati & peccatis atque sceleribus, quibus se ipse volens, ac sciens alligando, poenitentia veta suscipienda, diuinãque misericordia imploranda, solui tandem recusauerit, sicut scriptum est: Numquid iniquus est Deus, qui inferat iram absque merito? alioqui quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Quòd si quis Esau ipsum damnatum poenitentiæ æternis addidit esse confirmet, eius iudicij causam fuisse contendemus, non hunc Iacob fratris delectum illiusque repudiationem, antequam nati essent, aut quicquam boni vel mali, ut diuus Paulus, inquit, egissent: sed propriam hominis impietatem & nefariam culpam; celestium virtutum atque diuinorum consiliorum maximarumque spiritualium uoluntatem contumaciam, quibus ipse sceleribus sese non solum vltro alligauit, sed additis etiã uicis, nodis, archistimacis alligauit. Etenim primogenitura ius, in quo celestiu donorum diuina atque arcana ratio latebat, non modo negligere, sed vilissimo pretio vendere, deinde irridere, denique nihili facere, est ausus, imò & nomen ob eam rem, notamque perpetuam subire libenter passus fuit. Quam ob causam vocatus est Edom, cui dixit Iacob, Vende mihi primogenitua tuã, ille respòdit: En maior, quid mihi proderunt primogenita? ait Iacob, Iura ergo mihi. Iurauitq; Esau & vendidit primogenita. & sic accepto pane & lentis edulio, comedit, & abiit, paruipendens, quòd primogenita vendidisset. Hanc itaque veram causam fuisse, quamobrem Esau à celesti hereditate suo merito, imò sua nefaria culpa exclusus fuerit, nos cù Apostolo defendemus. Ne quis, inquit, fornicator aut prophanus, ut Esau, qui propter vnã escam, eamq; vilissimam, panis & lentis, vendidit primogenita sua, &c. Aliam igitur longèque diuersam esse vtriusque de Esau facti iudicij rationem, constat, hancque, de qua proxime disserimus, quæ ad æternæ felicitatis amissionem pertinet, improbationem siue reprobationem, ob proprium hominis crimen dici debere, illam verò alteram priorem, quæ delectum ad rem aliquam parandam factum consecuta sit, reiectionem propriè appellari, namque ubi res aliqua per omnes gerenda non est, quisiã potissimum ad eam expediendam sit deligendus, auctoris ipsius consiliu arbitriumque fuerit, qui quem maluerit, deligere, ornare, atq; ad expediendam rem instituere & cõformare, sine alterius cuiuspiam iniuria, potest. Atque de huiusmodi priuatorum ad munia publica ad aliãque negotia delectuum genere, & de illa communi omnium hominum ad vitam æternam electione, à qua nemo, nisi ob culpam, rejicitur, nos plura dicere & cupimus & speramus, quæ ad nostrorum temporum controuersias, atque ad multorum piorum hominum tollendas dubitationes, sacrorumque librorum de his rebus aperiendis sententiam plurimum profutura esse cognouimus. Interim autem commentariis nostris legendis multum ad huiusmodi argumenta lucis accedet ijs, qui non contentione aut vlla alia animi perturbatione, sed simplici & Christiana veri cognoscendi cupiditate adducti curam studiumque adhibentes, quem admodum res ipsæ à nobis expositæ cum diuinarum lectionum sententia quadrent, perspexerint. Igitur hoc modo Iacob ad eam, quam diximus, rem delectum sibi fuisse Deus proficitur, ut illius ornandi amplificandique causa suscepta, fratre inuidum & maleuolentissimum ita cederit & oppresserit, ut ne quid contra Israelis dignitatem & gloriam moliri posset; si verò contenderet, aut nullos omnino, aut consilijs contrarios haberet exitus, neque verò de ipso tantum Esau Isaac filio sermo est, sed de illo illiusque genere omni Idumæorum; quorum res Deus sæpe diminuit & dissipauit, ut Israelis, hoc est, Jacobi cum familiis suis res augetet, amplificaret & conseruaret, id quod aperte cùm ex tota confirmatione ad hanc sententiam allata, tum etiam ex propositione ipsa explicatur. inquit enim, dilexi vos, quæ commemoratio ad omne Israeliticum genus spectat, ut & ipsa etiam inscriptio aperte docet. Onus verbi Domini ad Israel. Ait autem se dilexisse gẽtem ipsam iam inde ab initio, idque confirmat earum rerum commemoratio, quæ sibi ipsorum causa etiam aduersus inimicorum & detractorum inuidiam & conatus susceptæ atq; præstitæ fuerint: id quod neque patrum merito factum dici iure possit, cùm utriusque generis auctores fratres fuerint, & is cui se aduersarium Deus declarauerit, prior natu extiterit, neque etiam id aliqua culpa aut scelere Esau, neque contra aliquo merito Jacobi cõceptum sibi fuisse ostendit. nam antequam nati essent, antequam quicquam vel boni vel mali egissent, non ex currite neque volente, sed ex vocante dictum est ei, Maior seruiet minori. Quibus ex rebus omnibus illud fit, ut hæc Israelitarum felicitas, & il-

Genes. 25.

Hebr. 12.

Rom. 9.

& il-

& illustri electio atque gloria nulli parentum bono, nulli Esau olim malo merito ascribenda, sed vni Dei benignitati, gratia, singularique in illos amor accepra referenda sit. Iam diximus id, quod perpetuo meminisse oportuerit, de temporali, non de aeterna vtriusque populi felicitate hoc in loco agi. Quae in re liberum semper & consilium & iudicium Dei fuit, cui res eas, quae ad omnes non pertineant, ad eos, quos velit, deferre, integrum omni ex parte est: plura vero de hac re in nouo testamento dicenda sunt. hac autem ratione cognita, quemadmodum res ipsa sese habuerit, obseruandum est, hoc est, quemadmodum Deus electum ad eam rem, quam diximus, Israël ab initio generis ad extremum vsque negotij expediendi finem, comparauerit, fouerit, ornauerit, amplificauerit, denique charum vniceque dilectum sibi declarauerit. Esau contra vt hac in parte reiectum, sic pro Israël dignitate defendenda impugnatum & oppressum sibi inuisum & repulsum esse multis argumentis ostenderit. Ait enim Deus se ita Esau inuisum habuisse, vt montes eius in solitudinem, & hereditatem eius in dracones deserti posuerit. Ex sacrarum autem historiarum lectione Israël & Edom non diuersas modò, sed aduersas omnino rationes fuisse deprehendimus, ita vt Israël à Deo optatus & dilectus, Esau verò reiectus, atque ob æmulationis & obtreccionis aduersus fratrem studium & contentione impugnatu fuisse intelligatur. etenim statim ab ipso initio infantibus in matris utero conceptis, vbi alter delectus esset, grauisima & contentiosa luctatio fuit, ita vt ià alter alterius dignitati inuidere & æmulari; alter verò alteri cedere nolle intelligeretur. quod ita esse, ex diuinis responsis est declaratum: Duæ gentes sunt in utero tuo, & duo populi ex ventre tuo diuidentur, populusque populum superabit, & maior seruiet minori. Ita autem euenit, vt non modò studiis, sed exitu rerum diuisi dissidentesque forent. alterius enim populi florentibus rebus alterius res debilitatae sunt. id etiam in ipso vtriusque ortu significatum est, Esau pede in Iacobi manu tenacissime comprehenso: quæ res magno ad illius conatus impedimento hunc fore portendebat, qui ex eo nomen Iacobi accepit. Iam verò ipsorum, quanquam non nimis diuersis temporibus genitorum, certè eodem ferè horæ momento nascentium, diuersa tamen ingenia esse, diuersaque omnino studia voluntatesque fore, & ipsa corporum specie, & morum etiam atque exercitationum ratione facile cognosci potuit. Erat enim Esau rufus totus in moremque pellis hispida, quod sanguinarij & robusti bellicosique hominis indicium est: vehementer namque calida fumosaque naturæ huiusmodi sunt; contra verò Iacob lenis, molli cute & corpore bene constituto, sicut scriptum est: Nosti quoddam Esau frater meus homo pilosus sit, & ego lenis, & cæter. quod moderatos, temperatos, religiososque mores indicabat. Id quod vtriusque à puero diuersa studia & meditationes exercitationesque demonstrarunt: Factus, inquit, est Esau vir gnarus venandi & homo agricola, Iacob autem vir simplex habitans in tabernaculis. quæ res ijs illum studijs delectatum & deditum significat: quæ cum simplicitate perfectioneque vitæ atque pace & tranquillitate animorum conuenirent, ita cum geminorum natura, forma, mores & studia simillima ferè esse soleant, horum distinctissima & dissimilia omnia esse voluit Deus, quo suum in Israël amorem singularem, atque delectum à se factum, idque voluntate sua præter communem naturæ voluntatem euenisse testaretur. Quæ de re nos aliàs plura ex diuinæ & humanæ philosophiæ rationibus, Deo duce, differemus. Ita etiam eos, vt ingenio & moribus, consuetudine quoque & loco separatos Deus voluit, Esau in montes Seir prius relegato, vt Israël postieritatem felicem illam atque celebrem sibi singulariter curatam regionem vacuam & integrè reseruaret, sicut scriptum est: Elegit nobis hereditatem suam, speciem Iacob, quem dilexit, S E I R. In promptu autem erat, vt Esau huiusmodi ingenio & moribus elato & sublimi animo, robusto corpore, & ad magnas res appetendas idoneus natus, fratris, quo se maiorem & præstantiorem, aut certè non inferiorè putabat, crescenti florentique dignitati, atque secundis rebus inuideret: quædo hoc inuidiæ obtreccionisque morbo nõ nisi ij ferè iactantur, qui vel superioriores, vel certè pares ijs, quibus inuidet, sese esse putant, sicut scriptum est: Et displicuit in oculis regis sermo iste, dixitque, Dederunt Dauid decem millia, & mihi mille dederunt. Quamobrè Esau sese fraternè dignitatis æmulatorè atque apertè inimicū declarauit, sicut scriptum est: Oderat ergo semper Esau Iacob pro benedictione, qua benedixerat ei pater,

Genes. 25.

1. Reg. 28.

pater, dixitque in corde suo, Venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum, & cæter. Ex hoc autem tempore & deinceps Deus amorem, quem erga Iacobum susceperat, perpetuis argumentis est prosecutus, tum rebus illius augendis & amplificandis, tum fratris Edom frangendis conatibus, tum etiam publicæ priuatæque rei statu labefactando & conuellendo: ita qui alteri auxilio & præsidio esse decreuerat, alteri, qui ex inuidia atque æmulatione contra contenderet, aduersarium se præbere opus fuit, radicesque omnes conuellere, quibus ille nixus fratrem superare & premere conaretur, opes, facultates, potentiam & gloriam. Quod quidem Dei in Israël beneficium multis & assiduis olim constitit argumentis: quamdiu enim Iacob pietate officioque colendo testis cum Deo & cum sanctis fidelis fuit, amplissimis & florentissimis, contra verò Edom tenuissimis rebus est vsus. quam rem facta historia apertè indicauit, sicut scriptum est: Reges autem, qui regnauerunt in terra Edom, antequam haberent regem filij Israël, fuerunt hi, &c. Quo in loco illud nimirum significatur, Idumæos tam diu regibus atque regni splendore vsos esse; quoad Israëlitis, regnum rexque contigit. statim enim ab ipsis Israëlitijs regni initijs Idumæis regno à Dauide adempto, præfecti, qui ius dicerent, missi sunt, sicut scriptum est: Et posuit in Idumæa custodes, statuitque præsidium. & facta est vniuersa Idumæa seruiens Dauid, &c. Atque hic vtriusque populi rerum status vsque ad Ioram regis tempora fuit, qui paternorum scelerum imitatione, cum alia multa, tum illam etiam apud Idumæos auctoritatem dignitatemque amisit, sicut scriptum est: In diebus eius recessit Edom ne esset sub Iuda, & constituit sibi regem, &c. Secundi autem templi temporibus Iudæorum rebus per Machabæos restituta, Idumæos etiam debellatos fuisse, atque in circuncisionis etiam fœdus, ab Hircano coactos, transiisse, Iosepho Hebræo auctore legimus. Et debellabat Iudas filios Esau in Idumæa, &c. quæ in Secundo Machabæorum libro longius de hac re scripta sunt. quo in loco huius vaticinij & nostræ interpretationis argumentum in Iudæorum precibus & votis indicatur, vt sibi propitius, inimicis autem eorum esset inimicus, & aduersarijs aduersator, sicut lex dicit, &c. denique obseruatis diligenter historiis, illud constabit, Idumæos Israëlitarum rebus, vel florentibus languisse, vel emergentibus depressos fuisse. Atque hæc omnia singularem Dei erga Israël amorem nõ patrum meritis debitum, sed vltro ac sponte ex mera voluntate profectum confirmant. id quod diuus Paulus apertè docet. Igitur, nõ volentis, neque currentis, sed Dei miserentis est. Quod si quis sublata iam de æternæ felicitatis (ad quas locus hic non pertinet) obscuritate & dubitatione, illud tamen curiosè, seu potius morosè inquirere pergat, quænam ratio fuit, quamobrem Deus, Esau priore natu reiecto, Iacobum dilexerit, quemadmodum huiusmodi curiositatibus satisfaciam, me planè non habere fatebor: quemadmodum verò mihi hæc in re, ne quid ultra queram, abundè satisfactum sit, à Ieremia & diuo Paulo accepisse. O homo tu quis es, vt respondeas Deo: nunquid non habet potestatem, quem ex eadem massa? & cæter. quem locum nos, si Deus eò deduxerit, magno, vt speramus, cum piorum hominum fructu, expoñemus. Quicumque de hac re ambrosiosè, siue, vt diximus, morosè disputare porro contendat, eò demum euadet, vt abundantem Dei erga Israëlitas singularemque amorem mera & libera voluntate susceptum, admiratus, Israëlitis tanto beneficio deturctissimis, Deum perpetuo redamatum, cultum, diligentissimeque obseruatum fuisse oportere credat: Atque hoc ipsum est, quod Deus agit, quod videlicet vel à morosissimo quoque disputatore negari non possit, se videlicet Iacobum dilexisse, Esau autem illius causa odio habuisse, ita vt interim dum alterius res prosperæ essent, alterius se auctore & oppugnatore debilitarentur, regni que & florentis populi nomen, facultatem & personam, quicquid moliti contra essent, deponere cogerentur. Hoc enim argumento singularem suum in Israëlitas amorem Esau rerum comparatione probat Deus.

50. *Et posuit montes eius in solitudinem & hereditatem eius in dracones deserti.*

Antiqua regio obtrita, vel rex hostis inus esset, Moysi etiã auctore, cognouim⁹, qui Seir mōtes ab Esau, fortissima etiã & frequentissima inde pulsa gente, occupatos, sedecim tum filijs,

2. Sam. 9.

1. Reg. 7.

1. Mach. 4.

2. Mach. 10. Ioseph. Hebr.

Rom. 9.

tum

tum nepotibus abudè fuisse, vt singuli ducatum obtinerent. deinde verò regionè ipsam omnè in regni formam redactam, perpetuis secūdis rebus ad octauum vsq. regem fuisse vsam, eodem autem tempore, quo sub regibus esset, vndecim principes, quos *Aluphim* Hebræi vocāt, habuisse dicit, qui vt statum illum summum, firmum, ac florentem illis temporibus fuisse doceret, tandem subiunxit: Hi duces Edom habitantes in terra imperij sui, ipse est Esau pater Idumæorum. Huius itaque montes ex tanta frequentia & celebritate ad eam solitudinem & vastitatem redacti, vt pro ducibus filiorum Israhel in cognationibus, locis & vocabulis suis, vt Moses ait, serpentes & dracones deserti alerēt, Dei ultoris iudicium & consilium auctoritatemque aperte indicabant. Maxime verò cum non semel vastati fuissent, sed quoties ab incolis omni consilio, studio & conatu maximo restitui iam viderentur, toties etiā vasti ac deserti redditi essent; quæ res nõ casui aut rerū vicissitudini, sed manifesto Dei consilio ascribenda fuerat, neq. enim sicut consiliū, ita casus perpetuas & consimiles rerum rationes atque exitus habet, præsertim cum humano consilio, prudentia & contentione omni, declinandis aduersis rebus secundisq. procurandis prospicitur. hoc est quod à Vate confirmationis causa subiunctum est.

Quod si dixerit Idumæa, Destructi sumus, sed reuertentes adificabimus quæ destructa sunt: Hac dicit Dominus Deus exercituum, Ipsi adificabunt, & ego destruam.

Quod si Idumæi, inquit, infimam suam condicionem temporum varietatibus, fortunæque vicissitudinibus ascribentes, rebus, quæ fortunam vincere posse putantur, consilio, industria, diligentia, arte atque assiduitate corrigere conati fuerint, in festo quidam, constans & quasi fatalis euentus cum eisdem ipsos redarguer, tum nationes & gentes cæteras non casu, sed infenso numine id fieri docebit. [Quod si dixerit Idumæa, destructi sumus. Hebraicè, depauperati sumus.] Quæ oratio vanum humanarum rerum enitum indicat, cum assiduo in vita exemplo eisdem homines ex summa copia ad summam inopiam redactos, rursus consilio, ingenio & industria restitui videamus. Verbum autem, sed reuertentes, vicissitudinem rerum, illud verò, adificabimus, consilium, ingenium, studium, que publicum significat, vt: Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborāt qui ædificant eam, &c. [Dominum exercituum,] ultorem, oppugnatorem atque fortissimū appellat. Horum igitur diligens studium certa & constans calamitas consecuta, diuinum numen illis infensum apud omnes gentes probatura fuit.

Et vocabuntur termini impietatis, & populus cui iratus est Dominus vsque in æternum.

Et vocabuntur. Hebraicè, Et vocabunt eos. Nationes alia, inquit, tantam calamitatis constantiam non ex casibus aut humanis vicissitudinibus, sed ex gentis culpa & scelerebus atque ex Dei infensi cōsiliis interpretata terram ipsam agrumque omnem Idumæum nefastum, vitiosum, durumque populum vero numini, perpetuo inuisum esse dicent. Hunc locum Chaldaicus paraphrastes ita exponit: [Et vocabunt illos viciniam, cuius populus impij, & populum super quos venit maledictio vsque in seculum.] Manifestum igitur argumentum diuini in illos odij hoc fuerit: Israhelitis verò præter hæc manifestissimum diuini in se amoris signum inimicorum perpetua calamitas, & suarum rerum felix restitutio esse debuit.

Et oculi vestri videbunt, & vos dicetis, Magnificetur Dominus super terminum Israhel.

NECESSARIAM diuini in se amoris confessionem ab Israhelitis tanto vtriusque populi rerum discrimine extorquendam esse Vates ait, namque illi destructæ & vastatæ toties Idumææ, suis rebus restitutis, spectatores facti, id quod oculis prospicerent, diffiteri minimè poterant, sed cum summa diuini atque singularis in se amoris laude prædicare cogentur. Est autem Zeugmatis genus in hac oratione, quæ illud: [Super terminum Israhel.] vtriusque verbo respondet, hoc modo: [Et oculi vestri videbunt super terminum Israhel, & vos dicetis]

dicetis super terminum Israhel, magnificetur Dominus.] Idumæorū vastationis restitutionisq. suæ testes & cōpotes factos Domino misericordissimo suiq. amantiſſimo laudem & gratulatione omnemq. summū cultū deberi à vobis cognoscetis & prædicabitis, quibus terminus Israhel cōseruatus & redditus, colendus atq. frequentandus cōcessus fuerit, id quod non ab aliis aut factū aut futurum acceperitis, sed vos ipsi præſentes experiamini. Hoc autem dictum est, quod non solum antiqui, sed secundi etiam templi temporibus, Idumæorum restitutis rebus, Idumæorum res vehementer depressæ afflicteq. (vt iam ostendimus) essent. Quibus ex rebus omnibus illud consequitur, maximum Deo, vt patri amantiſſimo, cultum, maximam, vt Domino beneficentiſſimo, obseruantiam reuerentiamque ab illis deberi, id quod ipsorum confessione est manifestum. [Magnificetur Dominus.] Magnum, inquit, & sublime atque omnibus modis admirandum vniuerso orbi Domini misericordis nomen reddatur, qui Israhelitico termino præcipue ornando, & amplificando magnum sese semper exhibuerit. Hactenus autem totius orationis exordium est, quo Vates Dei partes agens Israhelitas omni obseruationis officijque debito, ex diuini amoris beneficiorumque singularium magnitudine manifestò teneri ostendit. Constat autem ratio omnis integra argumentatione, qua ex propositione aiente eaque generali, & singulari assumptione negante, negans etiam conclusio colligitur hoc modo: Omnis, qui amatus non redamat, iure repudiatur, Israhel amatus non redamat: igitur iure Israhel repudiatur. In exordio autem propositio dicta atque confirmata est, namque in singulari, [dilexi vos,] generalis continetur. omnis qui à Deo diligitur, redamare debet, quæ vt manifesta, est prætermissa, singularis expressa est. Israhelita à Deo dilecti sunt, eaque est satis aperte ostensa, ex quo etiam illud rationis vi colligitur, summum amorem summamque reuerentiam Deo ab Israhelitis deberi, qua conclusione in secunda actionis parte repetenda criminis propositio subiungitur, Israhelitas videlicet deserti officij & amoris neglecti culpa grauissimè teneri.

Filius honorat patrem, & seruus Dominum suum: si ergo pater ego sum, vbi est honor meus? & si Dominus ego sum, vbi est timor meus?

DUPLEX officij faciendi ratio est, alteri, quod liberali & ingenua virtute atque gratia referenda constat, pietas nomen est, quæ & Deo imprimis, & patriæ, ac parētibus, & amiciſſimis benemerentibusque præstatur; altera verò quod debito soluendo minus liberam propensionem, ac fracti magis animi obedientiam adhibet, seruitus nominatur. Vtraque verò in diuinis libris timor, non tamen sine distinctione & notatione appellatur: de quo aliàs longius, annuente Deo, differemus. Habet verò vtrumque genus suas, quibus distribuitur, partes, vt pietatis pars est honor, qui Hebreis *K A B O D* vocatur, Latine vix pluribus verbis explicari possit. Seruitutis illa fracti animi obedientia, quæ communi nomine latinis, *timor*, Hebræis *M O R A H*, dicitur, de altera parte scriptum est: Honora patrem tuum & matrem tuam; de altera verò: Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore & simplicitate cordis vestri, &c. Sunt & aliæ horum generum partes, quas nunc persequi longius fuerit. hæc verò, quas indicauimus affectus impulsionesque animi filij erga patrem, seruique erga dominum, ex quibus cætera officia proficiuntur, continent, ex ipso autem orationis exordia illud consequebatur, non modò timorem & obedientiam, seruitutemque, sed amorem, honorem atque pietatem omnem Deo ab Israhelitis deberi: quem illi non modò, vt cætera gentes, dominum & gubernatorem, sed amantiſſimum patrem experti semper fuissent, nunc verò contra in populo hoc euenisse, Deus criminatur, à quo se non amari modò & coli vt patrem, sed timeri etiam vt dominum negat, atque id rebus cum rebus ipsis definiendis ponderat, tum comparationibus aliarum gentium, quibus ipse sese gubernatorem magis, quam patrem hactenus exhibitum, religiosè magis timeri & obseruari affirmat. Est autem vtriusque officij definitionis summa illa, [Filius honorat patrem, & seruus dominum timet.] Quanquam verò in definitione verbum, *timet*, desideratur, ex nominum tamen ipsorum mutua relatione consequitur, vt filij erga patrem officium, honor, siue cultus, serui verò erga dominum, timor & reuerentia sit, id quod in assumptione explicatū est, [Et si Dominus ego, vbi est timor mei?] Diximus autem filij officium hebraico verbo *K A B A D*, significari, cui nullum latinum pari sententiæ pondere quod respondeat, inueniatur, præter colere, quod propè accedere videtur, complectitur enim verbum *K A B A D* omnes

dignitatis, amplitudinis, magnitudinis, ornamenti & suspicientiæ, amoris deniq. rationes, & summa omnia, quæ ex homine quopiam in alterum charissimum, benemerentissimum & dignissimum expectari possunt officia. quæ si exëplis nobis ex sacra lectione essent declaranda, vix commentarij nostri modò capi possent. huiusmodi officium parentibus à filijs debetur. [*Filius honorat patrem.*] dominis verò à seruis reuerentiæ & timor. [*Es feruus dominum timet.*] Negat autem Deus cùm primis sibi aut patri aut domino debitum officium ab Israëlitis tribui. qua ex re illud consequitur, se nullo ab illis dignitatis nomine cultum negligi & contemni. [*Nam si pater ego, ubi est honor meus? & si dominus ego, ubi est timor meus?*] Interrogatione negat id, quod aduersarius, vt exponat, petitur. estq. firmissima & vehementissima ad confirmandum exortatio. Iam verò illud crimen est, tantum patrem dignissimum & benevolentissimum negligi, illud verò longè maximum scelus, eundem ab ijs, quibus omni officio ac potius pietate coli semper oportuit, per summum tamè nefas contemni ac despici: cuius sceleris tametsi omni populo communis, culpa tamen maxima in sacerdotes, vt in auctores, conferretur. illi namque nò solum neglectione, sed improba etiam & impia oratione atque doctrina diuinas res in contemptum adduxerant. Quamobrem cùm omnes tum sacerdotes, tum populum vt Israëlitis nominis participis, sic eodem negligentia & deserti officij crimine Deus inuoluisset, grauiorem tamen sceleris notam sacerdotibus inurit, diuinæ nimirum dignitatis prudenter & consultò violatæ ac deformatæ. quæ accusatio sanctissimo Dei nomine aduersus sacerdotes facta multis & grauissimis argumentis amplificatur.

Dicit Dominus exercituum ad vos ô sacerdotes, qui despicitis nomen meum, & dixistis, In quo despiciamus nomen tuum? offertis super altare meum panem pollutum: & dicitis, In quo polluimus te? In eo quòd dicitis, Mensa Domini despecta est.

Ex omni illo prisco & veteri sacrarum rerum apparatu, quibus diuinorum beneficiorum monumenta conseruabantur, totiusq. religionis arcana ratio vel significari, vel exerceri & procurari solebat, sola sacrificiorum & hostiarum, earumq. quæ ad hæc referri deberent, ceremoniarum ritus & vsus Iudæis post Babylonicam tempora reliquus fuerat. namque testamenti arca cum cæteris, quæ inerant, sanctis rebus, thurim & vrim, aliisque iam à nobis enumerata, reductis ex illa captiuitate omnino desiderata sunt. oportuerat autem eam partem, quæ reliqua fuisset, in qua diuinarum & humanarum apud Deum rationum, & familiaritatis momenta arcana essent, sanctissimè & religiosissimè purissimeq. curari & coli. neque, cùm aliud nihil in eo genere extaret, illud, quod vnum superaret, cultorum negligentia & culpa infirmari, pati fas fuerat. Id verò cùm totius populi, tum sacerdotum maximè curare intererat, quorum summa cura & diligentia ad hanc rem collata vix officio plenè satisfacere, nedum negligentia, prætermisio & contemptus admitti sine scelere potuisset. Quamquam verò sacerdotes illati sibi criminis culpam negando effugere aut deriuare studerent, admisisse tamen maximam atque habere suis ipsorum tum actionibus, tum orationibus redarguantur. [*Qui despicitis nomen meum.*] Diuinum atque omni studio colendum, aut alioqui vehementer metuendum nomen suum, [*Domini exercituum,*] à sacerdotibus despectum esse criminatur. quibus ob eam rem grauius etiam scelus, quam populo admissum ostendit. etenim populus omnis & grati & debiti officij neglecti accusatus est. sacerdotes verò manifestè iniuriæ scelerisq. obiti, imò & proditiōnis insimulantur, quòd debitam ab hominibus aduersus diuinam maiestatem, reuerentiam & obseruantiam, exemplo, actionibus sermonibusq. suis excluderint. Ita populus vel ignoratione, inscitia & errore prætexendo, crimè sibi illarum eleuare; sacerdotum verò exemplo, aut etiã iudicio proposito deriuare quoquo modo potest: sacerdotibus verò, qui vel quid agendum sibi ac populo sit, non ignorant, vel ignorare sine magno scelere & officij proditiōne non possunt, nulla parari potest excusatio. Quamobrem grauissimis exemplis in hunc ordinem olim calidus animaduersum fuisse accepimus, sicut scriptum est: Hoc est, quod locutus est Dominus, Sanctificabor in ijs, qui appropinquant mihi: & in conspectu omnis populi glorificabor,

Leuit. 10.

minus, Sanctificabor in ijs, qui appropinquant mihi: & in conspectu omnis populi glorificabor,

glorificabor, &c. Quoniam tamen hominum improbitas culpæ crimen negatione deriuare magis, quam confessione deprecari aliquando solet, ne quid à Deo non verissimè & grauissimè dici vnquam putetur, non coniecturis, sed manifestis ipsorum verbis & factis conuincitur. [*In quo despeximus nomen tuum?*] quasi verò religionis & pietatis violatio verbis solum, & non multo etiam magis factis constet. Iurarent fortasse sacerdotes Dei illud nomen arcanum sanctum sibi semper religioseq. pronuntiatum fuisse, semper se de Deo cum summa obseruantia fuisse locutos. Itaque si vera virtus verbis tantum, non item actionibus & studijs definiretur, maximam à se præstitam contendere isti possent, qui diuinum nomen sibi summa cum reuerentia pronuntiatum semperq. prædicatū affirmantes dicunt. [*In quo despeximus nomen tuum?*] Obseruata hoc in loco humana sapientiæ calliditas est; quæ in manifesta & simplicissima re, verborum tamen sonum impugnare audeat, syllabas etiam interdum, quibus sese defendere conetur, arripit. Verum enimvero diuina sapientiæ, quæ virtutem actionum potius & rerum ponderibus, quàm verborum copia examinat, debitum sibi à populo cultum, istorum studio & iudicio neglectum & violatum arguit. atque ex consequenti nomen suum, quod ore pronuntiatum rectè illi defendendum animo & iudicio prophanatum & violatum confirmat, sicut scriptum est: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longè est à me, & cæc. [*Offeritis super altare meum panem pollutum: & dicitis, In quo polluimus te?*] Sanctarum atque à Deo institutarum rerum despicientia & contemptio populum paulatim ad omnem pietatis rationem peruertendam & violandam perducit. quamobrem magnam sacrificijs faciendis diligentiam & curam adhiberi Deus interim voluit, quoad illius immaculatæ & integerrimæ victimæ feriendæ tempus accederet. cuius arcanam rationem & diuinam efficientiam omnis ille antiqui cultus ac ceremoniarum apparatus & ritus significabat, nullumque in omni sacrorum illorum ratione verbum fuit, quod non ad sacrificij Christiani dignitatem virtutemq. spectaret: cuius auctoritate & expectatione efficiebatur, quicquid illorum assiduitate & procuratiōne præstari potuit. Oportuit ergo diligenti opera, studio atq. obseruatione illa à suis ministris curari, quibus præter religionis obseruantiam & populi disciplinam magna etiam futurarum rerum & diuinorum consiliorum arcana ratio continebatur, id quod multis antiquorum librorum, vbi de hac re agitur, locis indicatur, cæuetur ac præcipitur. Quibus ex rebus, illud consequitur, hanc religionis partem, quæ sola ex antiquo sacrarum rerum apparatu supererat, non potuisse à sacerdotibus, sine magno scelere atque pernicioso populi exemplo veræq. disciplinæ detrimento, negligi aut prætermitti. Id quod sui temporis sacerdotibus Vates noster obiicit, affirmans illos non solum re ipsa & actione sacrificiorum sanctitatem violasse, sed, quod grauissimum etiam fuerit, iudicio & sententiã apertoq. sermone populo contemnendam prodidisse. in quotidianis namque sacrificijs faciendis illas pecudes inactasse dicuntur, quæ in omni ad eam rem comparato grege deterrimæ essent, quæque ipsis ad vsu suum ineptæ putarentur; cæteras verò, quæ meliores forent, sibi delectas seruasse, cum tamen non modò præcepti & instituti significationisq. sed dignitatis etiam iure optimo, integerrima & præstantissima quæque ex omni genere, Deo dignissimo & præstantissimo rerum omnium auctori & Domino debeantur; quæ qui vel temerè, vel imprudenter subtraxerit, sine culpa esse non potest, nedum si consultò prudenterq. id admittat, atque scelus etiam ratione & disputatiōne defendere confirmareq. studeat. [*Offeritis super mensam meam.*] Ara ritæ & sanctæ consecratæ mensarum rationem nomenq. subeunt, quibus Deus, familiaritatis, benigntatis & placationis causa, sese hominibus coniuuiam præbet, interdumque ille solus cum sacerdotibus & ministris, nonnunquam & cum populo ipso epulatur. quæ de re nos aliàs ex illius benignitate agemus. Sic Ezechiel altare mensam appellauit. Ezech. 41. Altaris lignei trium cubitorum altitudo, & cæc. Er locutus est ad me. Hæc est mensa coram Domino, & cæc. Maxima ergo reuerentia obseruari, magna diligentia, puritate integritateq. curari & instrui mensam eam oportuit, in qua sancti principis ac Domini maiestas ad ipsorum quinuitatem, utilitatem atque ornamentum excipienda erat. Id verò, sacerdotum ipsorum non modò negligentia contemptum, sed scelerata etiam iudicij sententiã pollutum fuisse ostendit. [*In eo quòd dicitis, Mensa Domini*

Domini despecta est.] Antiquus & vetus auarorum hominum mos est, vt quas res à melioribus vrbibus ad suam vtilitatem transferri cupiant, excogitata aliqua oratione sibi vendicare studeant; cuius sententia similitudinem quandam, speciemque sapientiae gerat, re ipsa verò illorum cupiditatem arguat, sic discipuli illi, vel potius discipulus ille furum omnium auarissimus & improbissimus vnguenti in sanctissimos præceptoris sui pedes laudatissimo mulieris officio impensi profusionem (vt is vocauit) liberalitatis in pauperes comparatione accusabat, Vt quid perditio hæc: & cæt. Sic etiam sacerdotes hi, apud quos Malachias agebat, pecudum deterrimas & abiectissimas quasque ad sacrificia destinantes, probatores omnes sibi ipsis in vsu referuabant, illam scilicet prætexentes orationem, Dei nullarum ex nobis rerum indigentis mensam, quamcumque re etiam despectissima, commodè apparari & instrui, modò integer sacrificancium fuerit animus: id verò illa ratione probare populo studebant, quod infimas, vilissimas atque despectissimas ex victimis partes Deus sibi ad aras deposceret, nimirum, omenta, adipem & sanguinem, quæ nulli ferè vsui hominibus ad esum esse possunt, vt vel minimis & vilissimis rebus sibi sacrificandis contentus, cætera sacerdotibus & leuitis ad fruendum relinquere videretur. atque hoc modo de rebus ex natura æstimatione non significatione disputantes, auaritiæ cupiditatibusque suis cum religionis detrimento & pietatis contemptu consulebant. [Quia dicitis, mensa Domini despecta est, & cibum eius despectus, &c.] vt inferius subiungetur. Primum igitur illorum oratione prophana & impia redarguta, sceleris causa, hoc est, auaritia illorum patefacta, studio & voluntate accusata, & in iudicio manifestè declarata, opus etiam ipsam malum atque improbandum arguitur, ne quid ab istis malum non esse defendi aut excusari ratione, vt putabatur, aliqua posset.

Si offeratis vacuum ad immolandum, nonne malum est?

T A M E T S I Deus ad religionis suæ cultum non omnes hominum facultates expectit, sed quasdam tantum res, easque modico sumptu parabiles, attamen, quæcunque ille fuerint, suo in genere, selectas purasque esse oportere docet. dedecet namque in quocumque munus ac donum cuius homini vltro etiam mittendum infima, quæque & abiectissima seponere, nedum si principibus & dignissimis viris ex debito etiam officio aut honoris causa inhonestum mittatur munus, maxime dedecet. Est autem hic cause status legitimus, quod istorum factum ex diuinæ legis præscripto & interdicto accusatur, in lege enim sic scriptum est. Si vacuum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si pupulas, aut scabiem, aut impetiginem, non offeretis ea Domino. Id quod cum illi præceptum negligenter, & ex rerum ratione & natura disputantes, non male factum esse defenderent, eodem etiam disputandi genere & modo redarguuntur. Aut enim, inquit, res ad præcepti normam (quod tutissimum & certissimum semper fuerit) dirigenda, aut ad sapientia rationem reuocanda sunt. si lege agendum sit, violatam esse à vobis legem constat; sin verò (vt est hominum improbitas) à certo & manifesto præcepto, ad ingeniosam disputationem transfugitur, nullus in eo etiam genere locus erit, quo sese homines tueri atque defendere posse putent, vnde vera & sapienti atque manifesta ratione non statim deiciantur, vt in hoc genere, sacerdotes ex honesto & decoro, atque ex contentione redarguti, manifesti sceleris conuincantur.

Offer illud duci tuo, si placuerit ei, aut si susceperit faciem tuam, dicit Dominus exercituum.

A R G V M E N T A T I O hoc modo concluditur: Munus quod à minore ad maiorem mittatur, ex eius, ad quem mittitur, dignitate estimari oportet: idque in quocumque rerum genere sit, elegantissimum magis qualitate, quam magnitudine & copia esse decuerit. vnde Deo opt. & max. pessima queque destinatis & offeritis, cosequitur ergo est, non modo præceptum à vobis violatum, sed ratione omne honesti & decori peruersum, propositio ex se nota & certa est, assumptio à vobis negata, hoc est, pessima & deterrima esse, quæ offeratis, ex comparatione probatur. Nemo præcipuum hominum dignitate, puritate & magnitudine

dine cum Deo vlla ex parte comparandus est. vos autem ea Deo offertis, quæ non modò regi, sed neque duci aut præfecto vestro, sine manifesta gratiæ iactura, mittere auderetis: multo igitur magis Deo huiusmodi abiectissima vel non offerri oportuerat, vel non minorem tantæ dignitatis offensionem vereri, quam si homini cuiquam summo hæc darentur. Huius enthymematis propositio prætermissa est vt notissima: assumptio verò permissione huiusmodi sit, [Offer illud duci tuo.] Fac, inquit, periculum iudicij & voluntatis erga te ducis tui, qui tibi familiaris magis & æqualis ferè esse videatur, cum tu sacerdos sis, ille dux, homo vt tu, rege inferior. Experire hoc modo illius erga te voluntatem & gratiam inire parato, profecto offensionem certissimam atque abalienationem animi concitaueris. quòd si hoc tibi tanta ista audacia & contemptione apud duces tuum mali & odij merito conciliaueris, quid timeri oporteat ex me Domino exercituum, qui dignitatis & auctoritatis meæ magnitudinem contemni ægrè & grauitè feram, despici non patiar, tueri & vindicare possum? vt pote qui plurimos & instructissimos ad eam rem exercitus habeam. profecto summæ non modò temeritatis, sed impudentiæ fuerit, vos, me tantà à vobis contemptione affectum, aut gratam vobis, aut populo, pro quo sacrum facitis, placatum promittere. hæc totius argumentationis conclusio est, quæ statim subiungitur. Ducem verò propterea appellat, quòd illa restituti templi ætate, Iudæorum respublica, non, vt antea, per reges, sed per duces ex Iudæ tribu gubernaretur. Sic Zorobabel Iudæ dux ab Haggæo est appellatus. Quòd si huiusmodi munera duci ingratißima, ijs, qui adferrentur, inutilissima essent, quid si eadem regi cuiquam præexcellenti eodem studio & iudicio eodèque modo concinnata mitterentur, quoniam modo, quo sensu & ore spectanda essent, quo animo accipienda?

Et nunc deprecamini vultum Dei, vt misereatur nostri (de manu enim vestra factum est hoc) si quomodo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum.

T O T I V S instituta argumentationis conclusio atque intentio hæc est, qua colligitur, improborum sacerdotum culpa & offensione committi, vt Deus populo iratus non placetur. sacerdos etenim populi & Dei legatus internuntiusque est: cuius illud officium & munus est, vt oratione precibusque & oblati muneribus Deum populo placatum reddat, & doctrina vitæque instituto exemploque suo populum Deo gratum exhibeat & retineat. Oportet eum, qui concilianda gratiæ internuntium se præbeat, non ingratum neque inuisum Deo esse. nam si quis culpæ, cuius auctor ipse maximus aliis & antea fuerat, & tunc etiam cum deprecatur, sit, veniam impetrare studeat, sua ipsè improbitate & impudentia Deum magis offendant, quam placet, sicut scriptum est: Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testimonium meum per os tuum? Tu verò odisti disciplinam, & abiiecisti sermones meos retrosum. Magnam ergo curam pietatis, magnumque diuini cultus studium illis esse oportet, quibus populo etiam negligenti & perditio Deum placandi munus est legitime mandatum: quales ministros sacerdotes esse in sacris libris docemur, sicut scriptum est: Inter vestibulum & altare plorabunt sacerdotes ministri Domini, & dicent, Parce Domine populo tuo, &c. tandem subiungitur: Zelatus est Dominus terram suam, & pepercit populo suo. Atque hoc loco non de sacrificiorum virtute, sed de sacrificantium probitate & gratia agitur. nam sacrificium antiquum nullius virtutis natura sua compos erat, sed futuri Christi sacrificij arcana vi & significatione id, quod prodesse poterant, valebant. nostrum verò sacrificium natura sua maximum atque efficacissimum est, à quocumque ministro, modò legitimo, id fiat, permagni non refert. neque enim ministri improbitas sacrificij dignitati detrahere potest. Agitur autem hic de ipsa sacerdotum causa, quatenus internuntij atque interpretes inter Deum & populum sunt. quo in genere eum qui optimus fuerit, gratissimum & ad impetrandum etiam magis idoneum, eum verò ingratißimum & minus ad placandum numen efficacem, qui improbissimus aliisque suo exemplo peccandi auctor atque dux extiterit. atque de hac re omni satis doctè à theologis disseritur, facili & expedita distinctione operis operantis & operis operati. Vt vero eò redeamus, vnde digressi sumus, Negat Deus improbos & religionis contemptoris sacerdotes veniam eius culpæ populo impetraturos, cuius iidem ipsi auctores

dores, principes, atque præcipue rei facti sunt: neque tamẽ tam vitium corrigere, quàm defendere & fouere studeant, quippe qui deterrima quæque cum diuinæ dignitatis contemp-
tionem pro populo pietatis contemptore sacrificare non modò non erubescant, sed etiam rectè id fieri defendant. Hæc verò totius argumentationis conclusio ironia dicta à rhetoribus figura pronuntiatur. [Et nunc, inquit, deprecamini vultu Dei, vt misereatur vestri.]

Psalm. 2. Nunc, illatiua particula est, vt igitur, apud Latinos, & sic apud Psaltem: Et nunc reges intelligite, &c. & apud exterum Poëtam: Nunc agite d' socij, &c.

Quòd verò addit, deprecamini, &c. non iubendo aut permittendo, sed irridendo magis atque detestando dicit. est enim imperatiuus modus, & apud nostros & alienos auctores ad ironiam explicandam aptissimus, vt ille: Et vos domus Israël, Hæc dicit Dominus, Singuli post idola vestra ambulate, & seruite eis, & illud:

Iuuenalis Sacy. 12

I nunc & ventis animam committe, &c.

Pergite, inquit, si placet, pergite hoc modo deprecari faciem Dei, [vt misereatur vestri, Hebraicè est, & miserebitur vestri.] Perstat in ironia, sacerdotumq; orationem per mimosim refert Vates, alluditq; ad solennem illam precationem, qua pro populo sacerdotum in sacrificio utebantur: Benedicat tibi Dominus & custodiat te! ostendat Dominus

Num. 6.

faciem suam tibi, & misereatur tui: conuerat vultum suum ad te, & det tibi pacem, &c. Hæc omnia vt rectè, legitimè sanctèq; honestis sacerdotibus curata vtilissima populo erant, sicut scriptum est: Inuocabuntq; nomen meum super filios Israël, & ego benedicam eis, ita rursus ab improbis ministris non purè neque ritè acta diuinam offensionem

Isai.

concitabant magis, quàm lenirent, sicut scriptum est: Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis, & cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam: manus enim vestrae sanguine plenae sunt, &c. Puras namque & culpa vacantes manus eorū esse oportet, qui pro aliis deprecantur eas tendunt. culpa autè quomodo redimere aliis possit, quam idem auctor & princeps imprimis sustineat? [De manu vestra factum est hoc.]

Iam, inquit, non tam populi vitium, quàm vestrum scelus & crimen agitur: Vos auctores impietatis populo estis, manusq; quas pro populo tenditis, vos primi pollutas scelere & contaminatas habetis. Igitur videmini vobis satis digni, quibus Deus annuat, & quæ poposceritis, facillè concedat? [Si quomodo suscipiat facies vestras, dicit Dominus exercituum.]

Hebraicè est, Num suscipiet à vobis facies, dicit Dominus exercituum. Ex contentione argumentatus ingratos & inuisos Deo illos esse concludit, negauerat enim prius huiusmodi munera eodem studio & animo duci offerentem gratum fore, Si placuerit, inquit, ei, aut si susceperit faciem tuam, nunc verò eundem exitum orationum, precationum & munerum à Deo expectari oportere ait, qui non homo, sed Deus natura purissimus & omnibus rebus præstantissimus; imperio verò, dignitate atque auctoritate suprema, imperatorum regumq; omnium citra omnem comparationem longè maximus sit; vtpote [Dominus exercituum.]

Suscipere facies, est gratum benignumq; alicui & propitium se exhibere, quod Hebraicè tollere facies, latinè, frontem exhilarare, dicitur. contrarium est huic sententiæ, concidere, dimittere, vel confundere facies, vt:

Genes. 4.

Quare concidit facies tua: nonne si bene egeris, recipies? hoc est, restitutam habebis faciei hilaritatem? Hebraicè est, Tollere faciem, quæ verò ironicas dicta superius erant, permissionemq; siue iussionem præferre videbantur, ea aperta oratione, semotis figuris, continuò exponuntur, atque sacrificia illa cum sacrificantibus ipsis ab offenso iratoq; Deo repudiata indicantur.

Quis est in vobis, qui claudat ostia, & incendat altare meū gratuito? non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus exercituum, & munus nõ suscipiã de manu vestra.

SACRIFICIA illa ab istiusmodi sacerdotibus facta, atque ab errante & vitioso populo hostias præbete oblata, adeo sibi ingrata esse Deus ait, adeo à vero & legitimo cultu aliena, vt consultius esse dicat, omnino prætermitti & deseri, quàm hoc modo inuulter frequentari. neque enim hæ sacræ res eius generis sunt, vt consuetudinis tantum retinendæ, sed magis veræ animorum pietatis ostendendæ & exercendæ causa & factitari, atque ideo purissimè & sanctissimè, quatenus id præstari ab hominibus potest, curari debeant. Quòd si hac ratione neglecta, tamen in specie tantum & pietatis simulatione, non virtute frequententur, relinqui omnino minus inutile fuerit: quandoquidè operâ solum, quàm oleū simul perdere, sit fatuus. Quamobrem id sibi ingrati minus ac potius admittent-

admittendum fore Deus ait, si quis extaret, qui tẽpli foribus clausis hoc sacrificadi modo & consuetudine sacerdotibus interdiceret. ea verò cum stomachi fastidio quodã ex rei indignitate cõmoti pronuntiata sunt. Hebraicè sic ad verbum legimus. [Quis etiam in vobis, & claudet fores, & non incenditis altare meum frustra? &c. Chaldaicè verò sic: Quis etiam in vobis, & claudet fores domus sanctuarij mei, & non offeretis super altare meum munus abominatio-

nis.] Ita vt quemadmodum omnes eiusdem sententiæ, ad res diuinas prophanandas & contemnendas, fuere, velit Deus quempiam illo consilio extare, vt clausis templi foribus illum sacrificandi vsum superuacaneum diceret & prohiberet: cuius sententiã potiorẽ, & factum minus improbandũ sibi iudicari Deus ait, vt omnino nulla sacrificia fieret potius, quàm & polluta & perperam factarentur. [Ei nõ incenditis altare meū gratuito.] frustra & sine vlla probabili ratione, aut vtilitate aliqua. sic apud Psaltem: Odio habuerunt me gratis, &c. Cum loquebar illis, impugnabant me gratis: Iam verò quæ restant, aperte loquitur Deus, ingratiq; sibi & hunc cultũ & cultores ipsos esse declarat. [Non est voluntas mihi in vobis, dicit Dominus, & munus nõ suscipiã de manu vestra.]

huiusmodi etenim munera nõ ex natura rerũ ipsarũ, sed magis ex coleris animo æstimari solent. pietas itaq; & sanctitas placatũ hominibus propitiumq; Deũ efficit: quarum virtutũ quæ expertem sese præbuerit, eundẽ incensũ etiã hostis ingratiũ esse, sacræ rationes arguunt. Respexit Deus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autẽ, & ad munera eius non respexit. Sic hoc loco, [Quonia, inquit, non est mihi voluntas in vobis: ob eam rem, neque munus accipiam de manu vestra.] Munus autẽ hebraicè hoc in loco minhha vocatur. quod quanquã natura sua neq; cæcum neq; claudum esse possit, vt in sacrificiorum generibus indicatur, non tamẽ illud sibi gratũ fore ab illis oblatũ ait. Ob eam rem, inquit, [de manu vestra.] nam aliã minhha gratissimum sibi esse Deus declarauit, si purè sanctèq; curetur, & vt ille canebat: Immunis aram si tetigit manus, Non sumptuosa blandior hostia, Mollibit auersos penates Farre pio & saliente mica. ex hoc enim genere minhha fuit. Duplex autẽ violati officij crimen Iudæorũ populo & sacerdotibus, vt auctoribus, illatũ fuisse superius vidimus: alterum quod ab ijs neque Deus vt pater coleretur, neq; vt Dominus obseruaretur. Id quod facto ipso probatum & cõfirmatum est, nãque huiusmodi cultũ summa cum contempione filiorũ erga patrẽ nõ esse, atque ex cõsequenti singularibus & constãtissimis Dei in Israëlẽ beneficijs minimè respondere manifestum est. illud verò alterum comparatione etiam arguitur, videlicet neq; seruorũ erga dominum cultum officiumue istiusmodi dici posse, quando nulla orbis terrarum natio sit, quæ Deum, tanqueti non singularibus beneficiorum exemplis & manifestis rebus atq; verbis, familiaritateq; magna, cõmuni tamen mundi gubernatoris & rectoris nomine à se cognitum non sanctius & purius, quàm Israëlitæ, colat, hostiisq; selectionibus & elegantioribus placandum assidue curet.

Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.

H VIVS loci quanquam aperta ex verbis ipsis sententia est, arcana tamen significationis ratio ex verborum constructione obseruanda subest, quam antiqui interpretes diligenter à se consideratam, certè non satis explicatam reliquerunt. Reprehèderat acriter Deus sacerdotes, quòd nomen suum ita contempserint & imminuissent, vt quocunq; modo, quacunq; hostia coleretur, nihil referre arbitrantur & docerent. qua in re neque seruorum, neque filiorum officium ab illis præstitum arguebat & repudiabat. Quam longè autem à filiorum cultu illi abessent, facile ostensũ fuit. illud verò nunc ostenditur, eisdem à seruorum reuerentia nimium etiam distare, qua aduersus se exhibenda omnes alias orbis nationes, quibus sese Dominũ, non autem ita manifestis argumentis, vt Israëli patrem hæcenus ostendisset, longè Israëlitis antecellere confirmat.

at verò ceteras gentes non legis & diuinorum sermonum aperta notitia, sed tantum reum naturã contemplatione adduci, vt Deũ, quem Dominum & rectorem crederet, diligenter atque attentè colerent, selectisq; victimis placatũ propitiumq; sibi & vellent & curarent. Quo nomine autem id ab illis susciperetur, Deus ipse exponit. [Magnum est nomen meum in gentibus.] Magnitudinis ratione & definitione se ab illis coli testatur, eoq; iure etiam vehementer Iudæos vinci, quibus nomen suũ contempui esset, itaque quam proprium Dei nomen gentibus esset ignotum (vt Aegyptijs religionum siue superstitionum omnium magistris & auctoribus ignotum fuisse Pharaõ testatus est) quis

est

admittendum fore Deus ait, si quis extaret, qui tẽpli foribus clausis hoc sacrificadi modo & consuetudine sacerdotibus interdiceret. ea verò cum stomachi fastidio quodã ex rei indignitate cõmoti pronuntiata sunt. Hebraicè sic ad verbum legimus. [Quis etiam in vobis, & claudet fores, & non incenditis altare meum frustra? &c. Chaldaicè verò sic: Quis etiam in vobis, & claudet fores domus sanctuarij mei, & non offeretis super altare meum munus abominatio-

nis.] Ita vt quemadmodum omnes eiusdem sententiæ, ad res diuinas prophanandas & contemnendas, fuere, velit Deus quempiam illo consilio extare, vt clausis templi foribus illum sacrificandi vsum superuacaneum diceret & prohiberet: cuius sententiã potiorẽ, & factum minus improbandũ sibi iudicari Deus ait, vt omnino nulla sacrificia fieret potius, quàm & polluta & perperam factarentur. [Ei nõ incenditis altare meū gratuito.] frustra & sine vlla probabili ratione, aut vtilitate aliqua. sic apud Psaltem: Odio habuerunt me gratis, &c. Cum loquebar illis, impugnabant me gratis: Iam verò quæ restant, aperte loquitur Deus, ingratiq; sibi & hunc cultũ & cultores ipsos esse declarat. [Non est voluntas mihi in vobis, dicit Dominus, & munus nõ suscipiã de manu vestra.]

huiusmodi etenim munera nõ ex natura rerũ ipsarũ, sed magis ex coleris animo æstimari solent. pietas itaq; & sanctitas placatũ hominibus propitiumq; Deũ efficit: quarum virtutũ quæ expertem sese præbuerit, eundẽ incensũ etiã hostis ingratiũ esse, sacræ rationes arguunt. Respexit Deus ad Abel, & ad munera eius, ad Cain autẽ, & ad munera eius non respexit. Sic hoc loco, [Quonia, inquit, non est mihi voluntas in vobis: ob eam rem, neque munus accipiam de manu vestra.] Munus autẽ hebraicè hoc in loco minhha vocatur. quod quanquã natura sua neq; cæcum neq; claudum esse possit, vt in sacrificiorum generibus indicatur, non tamẽ illud sibi gratũ fore ab illis oblatũ ait. Ob eam rem, inquit, [de manu vestra.] nam aliã minhha gratissimum sibi esse Deus declarauit, si purè sanctèq; curetur, & vt ille canebat: Immunis aram si tetigit manus, Non sumptuosa blandior hostia, Mollibit auersos penates Farre pio & saliente mica. ex hoc enim genere minhha fuit. Duplex autẽ violati officij crimen Iudæorũ populo & sacerdotibus, vt auctoribus, illatũ fuisse superius vidimus: alterum quod ab ijs neque Deus vt pater coleretur, neq; vt Dominus obseruaretur. Id quod facto ipso probatum & cõfirmatum est, nãque huiusmodi cultũ summa cum contempione filiorũ erga patrẽ nõ esse, atque ex cõsequenti singularibus & constãtissimis Dei in Israëlẽ beneficijs minimè respondere manifestum est. illud verò alterum comparatione etiam arguitur, videlicet neq; seruorũ erga dominum cultum officiumue istiusmodi dici posse, quando nulla orbis terrarum natio sit, quæ Deum, tanqueti non singularibus beneficiorum exemplis & manifestis rebus atq; verbis, familiaritateq; magna, cõmuni tamen mundi gubernatoris & rectoris nomine à se cognitum non sanctius & purius, quàm Israëlitæ, colat, hostiisq; selectionibus & elegantioribus placandum assidue curet.

Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.

H VIVS loci quanquam aperta ex verbis ipsis sententia est, arcana tamen significationis ratio ex verborum constructione obseruanda subest, quam antiqui interpretes diligenter à se consideratam, certè non satis explicatam reliquerunt. Reprehèderat acriter Deus sacerdotes, quòd nomen suum ita contempserint & imminuissent, vt quocunq; modo, quacunq; hostia coleretur, nihil referre arbitrantur & docerent. qua in re neque seruorum, neque filiorum officium ab illis præstitum arguebat & repudiabat. Quam longè autem à filiorum cultu illi abessent, facile ostensũ fuit. illud verò nunc ostenditur, eisdem à seruorum reuerentia nimium etiam distare, qua aduersus se exhibenda omnes alias orbis nationes, quibus sese Dominũ, non autem ita manifestis argumentis, vt Israëli patrem hæcenus ostendisset, longè Israëlitis antecellere confirmat.

at verò ceteras gentes non legis & diuinorum sermonum aperta notitia, sed tantum reum naturã contemplatione adduci, vt Deũ, quem Dominum & rectorem crederet, diligenter atque attentè colerent, selectisq; victimis placatũ propitiumq; sibi & vellent & curarent. Quo nomine autem id ab illis susciperetur, Deus ipse exponit. [Magnum est nomen meum in gentibus.] Magnitudinis ratione & definitione se ab illis coli testatur, eoq; iure etiam vehementer Iudæos vinci, quibus nomen suũ contempui esset, itaque quam proprium Dei nomen gentibus esset ignotum (vt Aegyptijs religionum siue superstitionum omnium magistris & auctoribus ignotum fuisse Pharaõ testatus est) quis

est

est

est

est

est

est

est

est

est

est

est

est

est

est

Psalm. 36. Psalm. 119.

Genes. 4.

Horat.

* uel. sicut dicitur de gentibus stentibus Deum caute lege iuxta notata super Habam, et omnino intellige Sacerdotum de sacrificijs eucha nichil

Exod. 5. est *יהוה*, inquit, ut audiam vocem eius, & dimittam Israël, nescio *יהוה*, & Israel non dimittam. dixeruntque, Deus Hebræorum, &c. tamen certe magni cognomen, quod natura sua Deus habuerat, sibi apud omnes etiam gentes, quæ tantum diurnis nocturnisque vicissitudinibus & commutationibus temporum quadripartitis & constantibus, *Psalm. 7.* pepererat, sicut scriptum est: Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra, &c. Quoniam videbo cælos tuos, & opera digitorum tuorum, lunam & stellas, quæ tu fundasti. Satis autem momenti & ponderis hæc tanta rerum concordia, atque variorum motuum cæli constantia & efficientia habuit, ad supremum aliquem gubernatorem & Dominum gentibus probandum, sicut scriptum est: Cæli enarrant gloriam Dei, &c. id quod illorum ipsorum de ea re differentium sententiis sic *10.* quenter confirmatum legimus.

Et adhuc, inquit ille, sublimia curas?

Quæ mare compefcant cause: quid temperet annum: Stelle sponte sua, iussu regentur & errent: Quid velit & possit rerum concordia discors, &c.

Horat. lib. 1. Epist. 12.

Sublimia curare dixit eum, qui rerum harum rectorem & gubernatorem, sublimem & maximum ex actionum & motuum discordia confiteri cogeretur. huius enim argumenti efficacia quanta esset, rectè existimans addebat, *Quid velit & possit, & cæc.* Igitur quisnam ille Deus esset, qui cætera omnia sub se haberet, temperaret atque regeret, quâquam id gentes olim fugerit, quendâ tamen summum, optimum maximumque esse non latuit. *At & deorum quisquis in cælo regis, terras & humanum genus.* Ignotum quidem hunc deum Athenienses appellauerunt, cui aram consecratâ Paulus vidit & probauit. quoniam verò horum omnium motuum, temporum & vicissitudinum index, atque præcipuus administrator sol est, cuius præsentia atque abfentia, cætera metiri & obseruare homines possunt, ob eam rem Deus sibi magnum cognomen apud omnes gentes ex solis ortu & occasu partum esse docet. namque primus, supremus, acerrimus & velocissimus cælorum motus is est, quem sol singulis diebus ab ortu ad occasum conficiens indicat, ita ut propositio illa, [*à solis ortu, &c.*] duplici officio functa, & orbis terminum atque extremum locum, ut solet, simplicitet significet, & causam etiam rationemque explicet, quæ motum Dei mundi rector magnus apud omnes gentes cognominetur. solet enim hic eius præpositionis vsus eleganter in sacris obseruari, ut: Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam. quo in loco huius Hebraicæ vocis *מִן*, pro quo latine reddimus, *à, de, è, ex,* à nobis est indicata vis. Propterea autem arcanam orationem hanc esse initio docuimus; utpote quæ eadem verborum simplici pronuntiatione duplicem simul complectitur sententiam, magnum esse nomen Dei ab ortu solis ad occasum; atque ortu ipso occasuque solis eam diuini nominis magnitudinem probari. consentaneum autem fuerat eodem magnitudinis nomine Deum gentibus, ut cognitum, sic etiam cultum esse: neque enim quem maximum crederent & faterentur, abiectissimis victimis placari & coli par fuerat. ob eam itaque rem addidit, [*Et in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.* Hebraicè ad verbum, *Et in omni loco incensum offertur nomini meo, & oblatio munda.*] Sacrificia, quæ mactatis hostiis fiunt, incensum, cætera verò, quæ sale, vino, farre, oleo aliisque simplicibus rebus offeruntur, oblationem vocat. atque ita inuisa sibi esse Iudæorum impura sacrificia ostenderat, quæ à gentium etiam sacrificiis delectu & dignitate vincerentur, neque etiam placere illorum oblationem affirmauerat, quæ quâquam ex mundi rebus pararetur, ab impuris tamen & nominis sui contemptoribus oblata forent, cum etiam hac in parte gentium iudicium & officium probatius multo sit, à quibus non minus munda oblatio offeratur, si rerum spectetur; si verò animi sententia & studium, multo dignior & sanctior horum ratio, quàm Iudæorum esse cognoscetur: in illis enim magnitudinis appellatio & reuerentia; in his verò contemptio & despicientia arguitur. hoc est, quod subiungitur. *50.*

Quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus exercituum. & vos polluistis illud, in eo quod dicitis, Mensa Domini contaminata est: & quod superponitur, contemptibile est cum igne, qui illud deuorat.

T A M E T S I Dei optimi maximi sanctissimum arcanumque nomen gentibus ignotum fuerit, agnomè tamè summa cum reuerentia & obseruatione ac magnitudinis præconio ab ijs

ab ijs pronuntiatum ait, qui aliquè esse maximum omnium rerum & causarum principem Deum, cuius nutu cætera gubernarentur, ex primo illo & maximo motu cognouerant, cuius prima in motu ratione efficiantia obseruabatur: cum denique in motibus atque in motibus ordinè esse oportere intellexerant, quæ tametsi deos alienos esse putarent, vnâ tamen supremum agnoscere necesse fuit, vel qui solus omnia, vel qui cæteros primus ipse gubernaret: quo verò nomine is diceretur, aut quisnam eorum, qui à gentibus pro dijs colerentur, potissimum esset, ignotum ijs fuit, qui eius, quem Israëlitarum adorarent, virtutem, efficientiam, resque gestas nondum cognouerant: nam quibus hæc planè cognita & perspecta fuerunt, ijs idè summus & magnus Deus, qui & Israëlitarum Deus est appetlatus. quod ex Iethro Madianitarum principis viri confessione animaduertimus. Nunc inquit, cognoui, quod magnum *יהוה* super oes deos, hoc est, nunc cognoui *יהוה* quæ vos colitis, esse magnū illū, quæ super omnes deos necessariò esse intelligebat: quisnam verò ille esset, ignorabam. neque verò tam gentium sacrificia sibi grata esse, quæ eorum mentē & studiū multo magis, quàm Iudæorum probari Deus ait. gentes namque post promulgatam legem, cum non ex diuino præscripto & instituto, sed suo ipsorum arbitrio facerent, neque rerum naturā modū & significationē certā, quæ in sacrificiis obseruari oportebat, obseruare, atque ideo neque sua sacrificia, quatenus talia essent, probare Deo poterat: Israëlitarum verò, quibus & rerum natura, & cultus formula, & sacrificiorum significatio certa & omnium denique rituum ratio præscripta fuerat, non grate modò, sed vtiliter valde facere poterat, si modò legitime & sanctè procuraret. permagni enim refert, an quod sit, ex diuini consilij sententia esse cognoscatur, an ex proprio arbitrio & opinione, aut alio antiquo vsu, sine certa rerum & diuinæ voluntatis notitia, fiat, sicut scriptum est: Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus, quod scimus: quia salus ex Iudæis. Sed quod in gentibus ad Iudæorum obprobrium & grauissimā reprehensionē comendatur, illud est, Gentes, quibus diuina de sacrificiis & cultu sui voluntas & sententia ex certo legis præscripto aut ex vaticiniorum oraculis manifestis nota non esset, eo tamen nomine quo Deum cognouissent, reuererentur & obseruaret, & quantum opinione & cogitatione assequi poterant, religiosè colerent. hoc est, supremi motoris & primæ causarum causæ nomine à solis ortu vsque ad occasum magni Dei cognomèto augustè sanctèque venererentur, sicut in eandem sententiā Yares testatus est: *Psalm. 114.* A solis ortu vsque ad occasum, laudabile nomen Domini, &c. nam quæ omnium rerum maxima virtute pollere intelligeret, summa laude dignissimū fateri & prosequi debuerit, [*Et omni loco.*] in terris suis, in gentibus suis incensum offertur nomini meo. non sibi, sed nomini suo offerri dixit, hoc est, ei nomini, quo cognitus à gentibus appellatusque fuerit, colendo & adorando victimas studiosè mactari. nam quæ à populo docto ex diuinæ sententiæ decreto & præscripto legitime & purè fiebat, ea Deo ipsi grata & accepta lex attribuit, sicut scriptum est: Homo, qui obtulerit ex vobis hostiā Domino, &c. & alio loco: Si autem de auitibus holocausti oblatio fuerit Domino, &c. Itaque gentium sacrificia ea parte probat Deus, quatenus nominis sui magni celebrati & colendi studiū declarat: idque ex eo confirmat, quod illi nomini ita cognito selectū, & quatenus rerum natura & ipsorum opinio ferebat, purū munus offerretur. [*Et offertur nomini meo oblatio munda.*] ex quo maximū Iudæorum sacerdotū scelus arguitur, qui non solum illud nomē, quod in gentibus magnū & cultissimū erat, sed illud aliud præstantissimū & arcanū nomē illis creditū, nunquam temerè vsurpādū, sicut scriptum est: Nō assumes nomē Domini Dei tui in vanū: illud, inquit, [*Domini exercituum,*] quod maximis misericordie & seueris ultionis atque iudicij rationibus cognitū illis fuerat, non modò tamè contempsissent, sed pronuntiatam sententiā & propheticis sermonibus polluisent, affirmantes populo in eam Domini contaminatā esse, atque ita esse oportere, neque quicquā referre, quālis nā hostia ad eam eam offerretur, quæ Deo ipse sanguine & adipē vilissimis & sordidissimis animalis corporis partibus imbuti & instrui voluerit, & de immo eas res igni absumedas tradā iusserit: Sic humani ingenij stulta sapientia obverta esse solet, ut à certo præcepto & instituto, atque à vera rerum significatione desciscens, diuinarum rationes rerum non ad propositū certumque consilium, sed ad propria commoda excogitata philosophandi specie interpretetur & definiat, sicut scriptum est: Væ filiis desertores, dicit Dominus; ut faceretis consilia, & non ex me: & ordiremini telam, & non per spiritum meum [*Et quod superponitur, contemptibile est.*] Hebraicè est *נִבְוָה* quæ vix duo significat, videlicet primo dicitur eius, deinde eius verbis: ita vniuersa versio periphraſis, quod superponitur, illa sententiā referat, & quod Deus ipse præcepit imponendum, contemptibile est: atque

atque hoc modo diuini verbi falso excogitata sententia & auctoritate suam illi iudicium firmare nitentur. ignis tamen nomen neque in hebraico exemplari, neque in Chal- daica paraphrasi expressum est, sed quod obscurior locus esset, ab interprete ex argu- mentatione est expositus. namque Hebraice est דֹּחֵלוּ, pro quo ad verbum comede- re illud, vel comedens illud, redditur. Ignis autem ea, quae in ara incendebantur, ab- sumebat. Atque hoc loco non obscure significabat Deus, quanto studio & consilio, quan- taque pietate nomen suum Domini exercituum gentibus celebrandum, quamque pu- ris & gratis hostiis colendum esset, vbi illis Christi euangelio annuntiato fuisset cogni- tum, quantoque intervallo noui testamenti hominum pietas & religio erga Deum Iu- daeorum illius temporis maxime rationibus esset antependenda: sed de his aliis. Hacte- nus autem aduersus sacerdotes: nunc deinceps aduersus populum ipsum quae causa oratur, qui non minus malitiose & scelestè, quam sacerdotes religionis rem agebat. illi namque abiectissima & indignissima quaeque ad sacrificia afferentes, tamen & verbis ornare, & fraudibus etiam dissimulare studebat: id quod illorum artem & malitiam potius, quam imprudentiam arguebat.

Et dixistis, Ecce de labore: & exufflastis illud, dicit Dominus exercituum.

CALLIDITATE & dissimulatione concepta scelera, generosissimum & fortissimū quemque virum vehementius etiam, quam ea, quae aperte admissa sunt, offendere solent. In his enim eius, qui concipit, audacia aut animi impotentia, in illis verò summa aduersus eum, qui laesit fuit, contemptio & irritio arguitur, sicut scriptum est: Abomi- natio iustorum vir tortuosus, &c. Qua ex re illud consequitur, maximam Deo sim- plicissimo & rectissimo offensionem ab eo concitari, qui pietatis officio malitiosa dissi- mulatione prodit. Virum sanguinum & dolosum abominabitur Dominus. Iudaei cum optima & integerrima quaeque ex pecoribus & pietatis & significationis lege ad sacrifici- um afferenda sibi esse satis cognosceret, vilissima tamè afferenda dissimulata & arro- ganti oratione iactabant, afferentes se ponderosi pecoris humeris allati molestia & labo- re vehementer fatigatos esse: id quod gestu etiam confingerent, vehementer ex imis pul- monibus anhelantes, simulata spiritus angustia, ostentabat. Hebraice est, [Et dixistis, Ecce labor,] id est, en quantum defessus sum, [Et exufflastis illum.] Laborem anhelitu frequen- ter commoto testati estis. [Dicit Dominus exercituum,] qui & simplicissimus atq. optimus, idè inique scelerum fortissimus vindex est. Atque orationem quidem & gestum eiusmodi illorum esse, quae allatam rem, quanquam integram & idoneam, ex fastu tamè & iactatione fastidio dignam ingratiamque redderet, necdum si rem ipsam, quae affretetur, detestimam & abiectissimam ineptamque omnino deprehendi contingeret, vt profecto deprehendebatur.

Et intulistis de rapinis claudum & languidum, & intulistis munus. nunquid suscipiā illud de manu vestra, dicit Dominus. Hebraice, & intulistis raptū,

AD E O, inquit, falso afferendi pecoris labor à vobis iactatus est, vt nō modò in afferen- do, sed neque nutriendo illo labore vllū consumperitis; quippe quod non vestro vobis, sed alieno magis pauperiorū & oppressorū labore cōstitit, à quibus furto, rapina, vel vi, aut calūnia vos absumieritis, quae vnica ratio iniuriam atq. ingratū nimis munus efficeret: sed illud longè ingratius est, quod ex rapina nō optimum, sed inuile vobis profus claudum & languidum inferatis; atq. iniuriā à vobis admittāe poenā rebus ex iniuria par- tis, idemque omnino inutilibus, deprecari & redimere studeatis. Quod si huic sacrificio munus etiam *minha* dictum addideritis, quanquam id & naturae simplicitate & vilitate facilitateque sua idoneum ad offerendum sit, [tamen de manu vestra suscipiā illud? dicit Do- minus:] nihil equidem minus: quandoquidem non solum debitum munus, sed id etiā, quod vtroque promissum est, si minus honestum legitimūque sit, ingratius esse, & ei, qui concinnauerit, inausultissimum esse oportet.

Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, & vota facies, immolat debile Domino: quia rex magnus ego, dicit Dominus, & nomen meū horribile in gentibus.

EO D E M comparationis argumento populus impietatis & contemptiois arguitur, quo sacerdotes paulo ante redarguti fuerant, nullam, inquam, inter mortales omnes nationem ita barbaram, ita à communi sensu alienam esse, quae Deum eo nomine, quo sibi no-

Prouerb. 29.

Psalm.

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

sibi notus est, non maiori sanctitate & reuerentia, quam populus iste, colat, à quo illum ex maiori & clariori Dei diuinarumque rerum notitia maxime, sanctissimè, & religio- sissimè cultum esse oportuit. namque his & Dei nomen illud praestantissimum credi- tum, & vitæ lex lata, & sacrificiorum cultusque omnis ratio praescripta constat: illis ve- rò cum illud tantum ex naturæ contemplatione, atque ex sapientum placitis & do- ctina constet, Deum optimum maximum regem esse, qui ceteros omnes, quos illi deos putant, gubernet, neque ex ipsius praescripto & decreto habeatur, quibus ritibus & sacris coli ab ipsis velit; utpote, qui diuina lege ad eam rem careant, ad ea tamen sacrificia, quae non iussi, sed sponte sua & conceptis votis faciunt, non selectissimas qualisq. & studiosissimè conquisitas hostias praebere, magnū nefas ducunt, ita vt sinistra, dira & vitiosa omnia illi euentura putentur. cui cum vt susceptum sponte soluat, integra & decora victima in grege contigerit, tamen vitiosa mactetur. quippe cum Domino regi que magno non optima quaeque afferre, impium nefariumque esse creda- tur. etenim in illa etiam, quam falso putabant, deorum multitudine & turba, quibus hostiis immolandum cuique Deo, cui maioribus, cui lactantibus, cui maribus, cui femi- nis, studiose & diligenter ab illis curatum & prouisum fuisse constat, eiusmodique ho- rum vouentium orationes passim referuntur,

*Te decem tauri, totidemque vaccae,
Me tener soluet vitulus relicta
Matre, qui largis iuuenescit herbis
In mea vota,
Fronte curuatos imitatus ignes
Tertium luna referentis ortum,
Qua notam duxit, niueus videri,
Cetera fuluus.*

Igitur iudiciorum, consiliorum & factorum etiam contentione proposita, nefariè atque impie agere populus ille Iudaeorum arguitur, qui cum Dei maximi & arcani illius no- minis notitiam, cum legem, vitæ instituta, eum sacrorum & rituum certam disciplinam habeat, nulla tamen magnitudinis, diuinitatis, beneficiorum atque miraculorum, nulla denique vltionum ratione deterritus numen illud scelerata contemptione, vel, quod grauius est, irrisione profectus, in dira & vitiosa incurere sit commertus: quod si nul- la alia lex, qua hi damnarentur, esset, abundè satis esset gentium de ea re iudicium, qui Deum, quem Domini supremi & regis magni nomine tantum cognouerint, non ta- men optimis & ex singulorū generum maribus hostiis, etiam ex voto sponte suscepto, colere, impium nefariumque esse statuunt. [Maledictus dolosus.] detestandus & facer atq. vitandus omnibus iudicatur, qui diuinas res dolose & malitiose agat. eiusmodi enim il- lorum de hac re sententia fuit.

*Sepe Diespiter
Neglectus, incesto addidit integrum.
Raro antecedentem scelestum
Deseruit pede poena claudo.*

[Qui habet in grege suo masculum.] *Masculum* pro integro, absoluto atque perfecto in sacris sermonibus & in exteris etiam, vnde haec oratio affertur, vsurpari solet; vt apud Isaiam: Antequam veniret partus eius, peperit masculum: cum tamen de voce Domini illo in loco agatur. & Satyricus masculam bilem dixit. Erat autem masculum genus religioni praecipue tributum: ex quo factum est, vt ad sacros suffitus thura etiam seligerentur, quae ob praestantem virtutem mascula dicebantur. Religione, inquit Plinius, tributum ne sexus alter vsurparetur. [Et votum faciens.] quanquam nullis legibus teneatur, sed tan- tum voti sponte suscepti causa impius fraudulentusque iudicatur, [si immolet debile Do- mino.] Hoc loco nomen, *Domino*, non est redditum pro illo arcano Dei Israelitis noto cae- terisq. gentibus ignoto nomine, sed simpliciter pro cognomine **A D O N A I**, quod proprie dominia siue dominos significat: ea enim ratione Deus ille supremus gentibus notus cole- batur. [debile,] Hebraice est, *Mashhath*, quod corruptū vitiatūque significat. est autè verbū religiosum & in pontificum sermonibus vsurpatū etiā apud gētes: latine vitiosum dice- batur, vt illud: Vitiosa quae defixerit Augur, irrita infectaq. sunt, verbū est integro opposi- tū. [Quia rex magnus ego, dicit Dominus exercituum.] Magni regis nomē sibi apud gētes cōstare, atque

Cicero cōstita Rullum.

De Diuinat.

Horat. lib. 4. ode 2.

Horat. lib. 5. earm. od. 2.

Ita. 66.

Petrus sat. 3

Plin. lib. 12. cap. 14.

Cicero de leg. 2.

atque id nomen augustè sanctèque colendum, omniq̄ue reuerentia dignissimum haberi & prædicari, [ait Dominus exercituum.] à Iudæis tanti nominis notitiam habentibus tamen contemptus. [Et nomen meum horribile in gentibus.] Verbum horribile, non ad odium & detestationem, vt latine significare videtur, sed ad reuerentiam, religionem & sanctitatem, atque augustam & diuinam rationem est referendum. namque Hebraicè est NORAH: quod verbum ad Dei timorem & cultum religionemq̄ue pertinet: propriè enim interpretari possumus, cognoscendum & timendū. His autem rationibus timor Dei definitur, hoc est, cognitionis & religionis erga Deum, sicut scriptum est: Timor Domini est scientiæ religiofitas, atque ita proposita ratio perorata est, seruatorum etiam in Deum officium sanctius, studiosius & augustius apud omnes gentes, quàm apud Iudæos constare, quos non tam seruos, quàm filios pietissimos præbere sese oportuerat.

CAPVT II.

Et nunc ad vos mandatum hoc ò sacerdotes.

ARGUMENTO à contentione producto, sacerdotes qui violatæ & contemptæ religionis rei præcipuè facti fuerant, conuicti correctione & officio requirèdo ad bonam frugem munerisq̄ue sui probandam curam sese vt conferant, iubentur, alioqui cõstitutas negligentæ & vitij pœnas certissimas daturi. Cõuertitur autem sermo à populo ad sacerdotes, qui vel negligendæ vel suscipiendæ & colendæ religionis reliquo vulgo, cum officij sui auctoritate, tum sermone & exemplo auctores esse possent, atque eos maxime huius, quo populus hæctenus premebatur, argumenti stimulis pungi consequitur. gentium etenim erga diuini nominis auctoritatem, dignitatem, amplitudinem & cultum non solum officium, sed iudicium etiam & sanctum quoddam quasi legis decretum præceptumq̄ue relatum fuerat, quod non modò sermonibus, sed actionibus ipsis publicè per totum orbem obseruaretur: cuius illa sententia fuit, *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino, &c.* Quo quidem præcepto recitato atque officio demonstrato, cum populum ipsum Iudæorum, tum sacerdotum ordinem maxime reprehensum conuictum & fractum iri conseq̄uebatur. Quamobrem relicto populo sacerdotes iudicij causa appellantur, vt sese, qui tantum gentibus omnibus sanctitate & dignitate præcellere iactarent, vel gèrium ipsarum decreto & sententia damnatos intelligerēt. [Et nunc ad vos mandatum hoc ò sacerdotes.] Et nunc, emphasim habet, & victoriæ atque constantis rationis & conclusionis vim obtinet, vt alias docuimus. [vos ò sacerdotes.] Vos, inquam, appellatos atque gentium præcepto & instituto conuictos volo: quod cum ex naturali tantum vi & cogitatione traditum sit, vos, quibus tanta sapientiæ & diuinarum rerum & rationum copia diuinitus facta, tanta muneris auctoritas adiuncta, tanta officij cura credita & iniecta fuerit, vos, inquam, maxime omnium premit. Hispanè in hanc sententiã elegantissimè dici solet, *Essa carta os escriuo.* Itaque non tam legibus illis iam olim præscriptis, quàm gentium præcepto & more cū sacerdotibus nunc agitur, vt illos iam vel gentium legibus appellatos & conuictos pigeat & pudeat.

Si nolueritis audire, & si nolueritis ponere super cor, vt detis gloriam nomini meo, ait Dominus exercituum: mittam in vos egestatem, & maledicam benedictionibus vestris: & maledicam illis: quonia non posuistis super cor.

GRAVISSIMA tum pœna, tum ignominia populum omnem Iudæorum ac maxime sacerdotes vt auctores afficiendos esse Deus ait, nisi vel proposito gentium exemplo resipiscere tandem & renouanda instaurandaq̄ue religionis ratione sapientius sibi de cætero consulant: nisi, inquit, vel hoc gentium præcepto, compuncti, eam nominis mei Domini exercituum, colendi & celebrandi ratione habueritis, quam vel geates regij nominis mihi tributis & habent, & omni studio ac diligentia curant. [mittam in vos egestatem, Hebraicè, maledictionem] illam videlicet, qua à gentibus dignus esse iudicatur, is, qui non

non pure, sanctè augustèque nomen meum colit. Itaque vel nomini meo, quod vobis, vt clarius & illustrius, sic sanctius etiã esse debuit, quanquam nulla alia beneficia singulariter in vos conitarèt, cum tamè plurima & illustrissima constent, nomini, iniqua, in eo opinis magnus honor decernendus habendusque est. sin minus id præstiteritis, [mittam in vos maledictionem.] omnium rerum vestrarum infelicem exitum esse sinam, ait Deus, & que tã nuper vobis restituta & renouata rursus per me fuerat, ciuitatis & terre possessa, & fructus, templi maiestas & ornamentum, sacrificiorum & rituum vsus, & multa, quibus pristina dignitas vobis iam per me reddebatur, & facta in Babylonica transfugatione idemina resarciabantur, ea omnia à me deserta abiecta que fore denuntio. [Quonia non posuistis super cor.] Quonia, inquit, non modò præceptis meis, sed neque ratione & sapiente cogitatione, quidnam oporteret, quid maxime deceret, percipere voluistis: Quod latinus sermo rationem habere, cogitare, atque in animum inducere, idem Hebræus, ponere super cor, dicit, vt apud Isaiam: Et dixisti, In sempiternum ero domina: non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Animaduertenda verò hoc loco diuini iudicij ratio est, quod maledictionis pœna in eos constituitur, qui non posuerint super cor, hoc est, qui Deum, vel recta animi cogitatione cognoscere & colere negligunt, in eos verò, à quibus pietatis officium ex præscripto & pacto solui oportuerit, aliud etiã pœnæ genus est comparatum, nimirum ignominia & contumelia, atque earum detractio rerum, quæ ex rectè administrati muneris lege, præmij loco promissæ erant: atque ita duplicis animaduersionis metu sacerdotes ad sanctitatem renocantur, & quod dixit gentium iustissimum decretum infelicissimi futuri sint, nisi Dei nomen studiose colere cogitent & curent & quod ijs, quibus ex singulari promisso augendi ornandiq̄ue erant, beneficiis cū summa ignominia sint carituri, nisi proprio ac summo officio responderint.

Ecce ego proieciam vobis brachium, & dispergam super vultum vestrum stercorem solennitatum vestrarum: & assumet vos secum.

REPUDIATIONEM & aspersionem cum malè oblatorum munerum, cum ipsorum qui ea concinnarèt, sacerdotum etiam maxima ignominia futuram minatur Deus, nisi diligentior & accuratior officij ratio ab illis de cætero inueatur. Ea verò res commotissima similitudine denuntata est, fore videlicet, vt cum ad Deum, vt Dominum colendum, eiusmodi munera attulerint, eam erga se illius indignationem & iracundiam experiantur, quam improbus seruus importunum & sordidum ministerium fastidientis domini experire solet, cibo, potuq̄ue, qui indignè allatus fuerit, in ipsius facie reiecto, quæ res & ministerij & ministri ipsius prauitate dominum in sensum atque fastidium alienatum aperitè indicat. [Ecce ego proieciam vobis brachium.] Hebraicè nomen est זרעו, quod semen & brachium significat: atque vtamq̄ significatione hic locus habet, duplex namq̄. earum quæ à sacerdotibus ad aram fierent, rerum genus esse diximus, alterum simplicius & natura sua purius, *minhha* Hebræis, latinè *munus* dictum, alterum quod communi vocabulo *korban*, à nobis sacrificium appellaretur, id verò victimis mactandis costabat, priori quidem immolabatur, posteriori sacrificabatur. Vtrumque genus si ab huiusmodi improbis sacerdotibus aræ ad moueatur, sibi, vt isto eum prauitate offensa fastiditum atque reiectum iri Deus ait, ita vt eorum extenta manum cum patera, in qua munus esset, brachio & cubitu suo repellens reijceret: atq̄. hoc modo munus ipsum in eos ipsos respergeret, Munus autem ex semine frumenti puro adipe, oleo, sale, aliquando etiam & thure concinnari solebat, vt in Leuitico legitur. Itaq̄. brachio suo muneris ab illis allati semen sibi offensa & increpatione reijcendum, in eisdemq̄. respergendum esse Deus ait, vt etiam ad eã rem significandã verbo duplici, *Gaghar*: quod increpare & projicere pariter significat. Increpando reijciam vobis brachium munus, & semen istud muneris vestri, deinde verò cetera sacrificia vitiosa, impura & abiectissima ad facies vestras à me illa adhaerescunt. [stercus] vitiosas illas & contaminatas victimas contempionis & fastidij causa stercus nominat, ipsumq̄. nomen subiuncta expositione declarat. [stercus solennitatum vestrarum.] Est autem genus antithetici famis ad rem significandam idoneum, vt non solum in quotidianis, sed solennibus etiam sacris determinatis victimis ab illis mactari declaratur, quibus solenniter etiam & publicè respondenti gradiorum multo adferrent ignominiam, locus autè hic hebraicè sic legitur: *Ecce ego proieciam vobis brachium, & dispergam stercorem super vultum vestrum.*

K. K. super

super facies vestras, stercus solennitatum vestrarum assumet vos ad se.] Adhærebit, inquit, vobis magnavi iniectum: adeo macilentas & tenues atque impuras victimarum carnes fuisse significat, vt allisæ illorum faciebatur adhærescerent. Hispano sermone cum huiusmodi carnes significatur, dici solet: *Dio me vn estiercol de carne, que era para arrojarlo alas paredes.* atque stercus nomen ad abiectissimam & impurissimam rem significandam figurato sermone vsurpatur. Sic Cicero stercus Curia Glauciam dixit. Magnam verò ignominia & contumeliam sacerdotes his rationibus, tum cõpellatos, tum exceptos passuros fore intelligi ex ea re potest, quòd non iam cum illis, vt cum sacerdotibus officij negligentibus, sed veluti cum remotissimis & alienissimis gentiù aliarù hominibus agatur. nam si cum illis pristino iure ageretur, non gentium decretis & sententiis, sed suo ipsorum iure & pacto esset agendum, hoc est pacto Leui & sacerdotij legibus: quo nomine & titulo sese indignos iam illi reddiderunt. itaque vel ea ratione pudere illos oportuerat, quòd præter sacerdotialis ordinis sui morem ob suã ipsorù culpam cõmunissima lege compellarentur.

Et scietis, quia misi ad vos mandatum istud.

Hi s modis, inquit, excepti vos ò sacerdotes tandem scietis præceptum istud ex gentium placitis & sententia datum ad vos contumeliæ causa iure fuisse demandatum: quæ res quantum vos à pristina illa muneris vestri consuetudine, disciplina & grauitate degeneraueritis, ostendit, quibus cum dignissimum illud & amplissimum leuitarum fœdus summa religione fuisset sancitum, hoc est, quòd subiungit.

Vt esset pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum.

ARGUMENTUM ex comparatione est; quo sacerdotum degeneratio ex consequenti iudicio arguitur, quod turpissimum ipsis fuerit commississe, vt illo gentium præcepto, tamquã alienissimi quique hominù, compellarentur, quibus pactum cum ipsorù maioribus amplissima & celeberrima dignitatis conditione factum constare oportuerit. itaque illos maioribus dedecori esse, nefas vitiumq. putandum est primum: deinde illud grauius est, eisdem sibi ipsis dignitatem suam magno probò & ignominia deformasse. denique illud grauissimum non cogitasse, quanto cum principe sancitum fœdus neglectum ab ipsis violatumque esset. [*Pactum meum cum Leui, dicit Dominus exercituum.*] Quod ad linguæ rationem attinet, prior orationis huius pars, vt esset, comparationem potius, quam causam indicat. Hebraicè ad verbum sic est: [*Ad esse pactum meum, &c.*] Latine rectè ad vocem verti non potest in eadem significatione, sed hoc modo vtrunque sententia reddi possit: [*Cum tamen esset pactum meum, &c.*] Hispanè commodissimè vertitur eodem modo, quo Hebraicè est: *Para ser mi pleytesia cum Leui, &c.* Sed apud Isaiã aliquando, si Deus eò nos deduxerit, de hac orationis formula agemus. igitur quæ sacerdotum amplitudo cum ex maiorum suorum splendore, tum ex diuina dignitate fuisset, significatum in propositione est. quanta verò etiam rerum & vtilitatis magnitudo, pacti ipsius expositione declaratur.

Pactum meum fuit cum eo. vita & pacis: & dedi ei timorem: & timuit me, & à facie nominis mei pauebat.

Pacti condiciones fuisse dicit, vt Deus, qui primus bonorum omnium auctor est, Leui, hoc est, Aaroni & Phinees illius nepoti totius posteritatis nomine vltro ex ceteris tribubus delectis, pax & vita promissa, & tandem præstira fuerit. pacem autem, omnem veræ prosperitatis & tranquillitatis ex diuina gratia & liberalitate perceptum fructum destinamus. vitam verò æternam illam felicitatè & immortalitatem quæ iis, quibus cum misericordia suæ diuitias maximas communicat, contingit, interpretamur. quas res & Leuiticè tribui promissas & præstiras fuisse in Aarone & Phineas aperte satis demonstratum est. namque Aaron summa cum inuidorum & obtrectatorum ignominia ac perniciè, amplissimis & honorificentissimis, rebus gloriæque insignibus adornatus, magna hominum celebritate & frequentia, illustri florentis virgæ miraculo est decoratus. quò quidem ille vitæ vsu & splendore ad summam vsq. senectutem fuit, sicut scriptum est: *Excelsum fecit Aaron fratre eius de tribu Leui: statuit ei testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis: & beatificauit illum gloria, &c. quæ de illo prædicantur plurima.*

tandemque subiungitur. Ceterorum in terra gentes non hæreditabit, & pars non est illi, in gente. ipse est enim pars eius, & hæreditas eius, &c. Phinees verò Aaronis nepoti, quia auitæ virtutis & dignitatis hæres fuit, idem Dei iudicium, & posteritatis omnis præconium tributum, & præclarum à sacris scriptoribus testimonium impertitum est. Phinees filius Eleazari filij Aaron sacerdotis auerit iram meam à filiis Israël: quia zelo meo commotus est contra eos, vt non ipse perderem filios Israël in zelo meo. idcirco loquere ad eum. ecce ego do ei pacem fœderis mei, &c. & erit tam ipsi, quam semini eius, pacti sacerdotij sempiternum, &c. huic autem sacerdoti, ob vehemens & incensum religionis & diuini nominis studium, huius etiam vitæ ætas vltra trecentessimum annum producta fuit. eum namque concilio ab Israëlitis de Beniaminitarum causa conuocato interfuisse, vel potius præfuisse legimus. Eo, inquit, tempore ibi erat arca fœderis Domini, & Phinees filius Eleazari filij Aaron præpositus domus, &c. quamobrem scriptum etiam de illo fuit: Phinees filius Eleazari tertius in gloria est, imitando eum in timore Domini, & stare in reuerentia gentis: in bonitate & alacritate animæ suæ placuit Deo Israël. ideo statuit illi testamentum pacis, &c. Fœderis igitur sui quæ nam aduersus illos ratio fuerit, satis clarè Deus indicauit, quæ rursus pacti condiciones, quanquã honestæ illis & propositæ ac latæ fuerint, continuò subiunxit. [*Et dedi ei timorem, & timuit me, & à facie nominis mei pauebat.*] Religionis colendæ condicionem à Deo datam Aaroni & Phinees diligenter acceptam fuisse ait. timor enim (vt aliàs docuimus) religionem in sacris plerumque significat, quem scientiæ religiositatem Sapiens definiuit. quamobrem hic locus pulchrè à Chaldaeo paraphraste est explicatus. [*Et dedi ei disciplinam legis meæ: compleuit & timuit à facie mea, & à facie nominis mei timuit ipse.*] Condicionem sibi propositam honestissimam & æquissimam esse, sacerdotes illos perspexisse, ex eorum perpetuo vsu ostenditur. [*Timuit me, & à facie nominis mei pauebat.*] Ex qua re facile arguitur, quantum sacerdotes hi, aduersum quos agitur, à paterna illa virtute degenerauerint; vtpote quibus fœdus violatum condicionesque per summum nefas repudiatae fuerint. tantum enim abfuit, vt ab illis diuinum nomen timeretur, vt etiam contemptum sit. Iam verò horum negligentia & improbis, cum illorum sacerdotum virtute & integritate comparata, hos illorum loco indignissimos arguit. etenim hi non solum summa rerum diuinarum ignoratione, & negligentia diuinum nomen contempisse, sed aliis eiusdem flagitij auctores fuisse dicuntur: cum tamen olim Aaron non sibi soli sapere contentus fuerit, sed diuinarum rerum studio flagrans populum etiam in religione officioque continuerit.

Lex veritatis fuit in ore eius, & iniquitas non est inuenta in labiis eius: in pace & in æquitate ambulauit mecum, & multos auerit ab iniquitate.

NON solum ipse sese pium atq. bonum virum præbuit, sed populo doctorem sapientè & integrum, tum diuina lege præceptisq. docendis, tum æquissimis & sanctissimis cõsiliis dandis exhibuit. [*Lex veritatis.*] Diuini iuris studiosissimum consultum fuisse hæc oratio ostendit, vt alios pietatis rationes doceret. idque quod ipse ex lege docebat, actionibus etiam suis præstitisse dicitur. [*Et iniquitas non est inuenta in ore eius.*] Verbum iniquitas proprie hoc loco vsurpatur. est enim iniquitas cogniti iuris peruersio & deprauatio, Hebraicè CHAVLA dicta, vt illud: Nolite facere iniquitatem in iudicio, in regula, in pondere & mensura, &c. Cerrat autem iniquitas hæc cum æquitate & veritate, vt ex illo loco obseruatur: Deus fidelis & absque vlla iniquitate, iustus & rectus. huius verò diuinæ æquitatis imaginem moribus & actionibus cõsiliisque suis expressam Deo probasse Aaron prædicatur. [*In pace & in æquitate ambulauit mecum.*] Hebraica verba significantissima sunt: quorum sententia est, Summum illum sacerdotem Aaron, vita, actionibus, munereque suo, sine vlla, vel negligentia, vel perfidia, Deo hominibusque approbantibus fuisse perfunctum. Verbum pax, perfectionem, simplicitatem, gratiam & beneuolentiam significat. [*In æquitate,* Hebraicè, in planitie & rectitudine.] nam cum translatio sumpta fuerit à verbo, ambulauit, cetera verba ad eandem sententiam accommodata sunt, vt planum, simplicem & rectum vitæ cursum regia, aperta, & certissima via Aaron confecisse, in eoque conficiendo à Dei, quem sibi

ad imitandum proposuit, vestigiis nunquam flexisse dicatur, [*Ambulauit mecum,*] Genes. 6. Vita suæ rationem Deo probasse, hoc tropo significatur, vt de Noë etiam legimus. Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis, cum Deo ambulauit. quantum verò simplicitas & æquitas Deo simplicissimo atque æquissimo placeat, quantum fraus, dolus, calliditas & astus, atque cætera, quæ humano ingenio edi solent, monstra displi- 5 ceant, ex eo perspicitur, quod cum illis ambulare, ab iis abhorreere dicatur. neque verò tantum huius vitæ suæ fructum Aaron solum percepisse, sed magnum etiam & vberem aliis tulisse narratur. [*Et multos auertit ab iniquitate.*] Cum doctrina, sapientia, studio, opera, labore & cura, tum etiam vi & exemplo multos in officio retinuisset, plurimos etiam ab erroris insania ad sanitatem reuocatos in Deigratiam reduxit, vt in vituli apud solitudinē colendi detestatione & dissuasiōe, atque in re à Phinces fortissimè & gra- 10 uissimè ad cæterorum exemplum contra Zambri & Cozbi gesta manifestè ostenditur. [*ab iniquitate.*] hoc loco verbum CHAVON est, quod prauitatem latine significat, per- tinet ad ea, quæ tam in priuatis moribus, quàm in publica consuetudine atque in muneribus obeundis concipi possunt, vitia. itaque vocabulum latius etiam patet, quàm 15 CHAVLA: atque adeo his rebus omnibus non sibi solum, sed omni posteritati, statuto à se officij exemplo, consultum iri voluisse Aaron perhibetur; quippe qui non modò quæ priuati hominis, sed quæ sacerdotis partes essent, probè intellexerat. itaque non minus quid posteris agendum, quàm quid ipse egisset, testatum reliquit. cognouerat enim non modò, quanta muneris illius dignitas esset, sed quanta etià cura, quanta grauitas, quanta 20 studij, officijque sollicitudo esse deberet.

Labia enim sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est.

DVPLEX eius, quæ ad pietatem spectat, sapientiæ pars est, altera in diuinarum hu- 25 manarumque rerum cognitione, altera in morum actionumque componenda ratione versatur. illam scientiam, hanc legem Vates nominat. Vtraque verò ex diuinis petitur libris, quæ iis, qui rectè, legitimè & summo cum studio curauerint, diuina benignitate profecto maximè continget, sicut scriptum est. Si quis ex vobis indiget sapientia, postu- 30 let à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei, & illud: Sed in lege Domini voluntas eius: & in lege eius meditabitur die ac nocte. & erit, &c. maxi- me autem hoc eueniet sacerdotibus, quorum illa cum primis partes sunt, vt diuinæ sa- pientiæ, cuius reliquo populo doctores sese præbere debent, studiis assidue vacent, sicut de Leuitica tribu, quam à sacerdotibus nostris, & imitatione referri, & perfectione supe- 35 rari oportet, scriptum est: Perfectio tua & doctrina tua viro sancto tuo, quem probasti in tentatione. hi custodierunt eloquium tuum, & pactum tuum seruauerunt: docebunt iudicia tua Iacob, & legem tuam Israël, &c. Huiusmodi etenim voluntatis suæ inter- 40 pretes & ministros esse voluit Deus, quorum officio præcipuè cæteri homines ad pie- tatem & virtutem instituti, precibus etiam & supplicationibus adiuantur. [*Quia angelus Domini exercituum est.*] qui vel Domini misericordiæ commemoratione populi animos ad pietatem incendat, vel potentiæ & seueritatis ostensione ab errore & vi- 45 tio deterreat. Iam verò quanta sacerdotum sapientia, quanta grauitas, quanta actio- num & sermonum dignitas esse debeat, ex eo perspicitur, quod summo cum iudicio dictum est, [*Labia sacerdotis custodient scientiam:*] ita vt nullum verbum illis labiis pro- 45 nuntietur, quod à scientiæ aut legis rationibus alienum sit, id quod cum eorum, qui- bus vtiles esse debent, causâ curandum est, populi videlicet, qui [*legem requirent ex ore eius,*] tum ex eius, cuius ministri nuntijque sunt, auctoritate & dignitate est præstādum. [*Quia angelus Domini exercituum est.*] nuntius eius, qui summa sapientia, summa mi- 50 sericordia, summa etiam efficientia, seueritate auctoritateque summa præditus est. Verbum *custodire* idem hoc in loco significat, quod apud Latinos, officio satisfacere, sicut Psalm. 2. illud: Vt custodiant iustificationes eius. & illud: Super custodiam meam stabo, & Habba. 2. 2. figam gradum super stationem meam. estque verbum correlatiuum verbo PAKAD, quod committere, præficere, mandare deponereque significat, vt qui munus alicui defert, PAKAD Hebraicè, latine commédare vel præcipere: qui verò suscipit & præstat, custo- 55 dire dicatur. quantum verò ab hac perenni contestataque maiorum suorum virtute & grauitate

grauitate sacerdotes ij, ad quos sermo est, degenerauerint, & antea indicatum fuerat, & nunc deinceps exponitur.

Vos autem recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege: irritum fecistis pactum Leui, dicit Dominus exercituum.

ANTITHETICO & comparatione sacerdotum istorum mores & studia, atque officij neglectio & violatio arguitur. Leuitæ illi antiqui in pace & æquitate ambulauerant cor- 5 ram me, dicit Dominus. vos autem recessistis de via mea. illi diligentia, cura & integri- tate maxima populum diuinam legem docentes multos ab iniquitate auerterunt: vos verò contrà, [*Scandalizastis plurimos in lege.*] etiam iis, qui vitæ suæ cursum legitime con- 10 ficere studebant, exemplo iudicioque isto offensionigravissimæ fuistis: tantum abest, vt officio vestro satisfeceritis, adeo vt sancitum olim cum leuitis fœdus, quod in condicione manentibus perpetuum futurum erat, vestra culpa vestroque scelere violatum, à me sit etiam rumpendū, dicit Dominus exercituum, scelerum seuerissimus & potentissimus 15 vindex. [*Irritū fecistis pactum Leui,* Hebraicè, *violastis & corrupistis.*] Quamobrem à me etià ita frangetur, vt quod legitime obseruatum vitæ & paci atque splendori futurum erat, nunc violatum dedecori, ignominia & contempioni vobis sit.

Propter quod & ego dedi vos contemptibiles, & humiles omnibus populis, sicut non seruastis vias meas, & accepistis faciem in lege.

PRIVATORVM morum corruptio & officij etiam violatio atque negligentia sa- 25 cerdotes in populi odium inuidiam & cōtempcionem præsentem etiam in hac vita pœ- nam ex diuini iudicij sententia adducit. vtque hunc ordinem vitæ ac muneris integri- tas & sanctitas ex Dei pacto gratum auctoritateque grauem conseruat: sic contrà, popu- 30 laris & minus honestus consuetudinis & officij vsus contemnendos leuesque sacerdo- tes populo reddit. quæ res & antiquis & nostri etiam seculi præsentibus exemplis aper- tior est, quàm vt expositione indigeat. atque vtinam per sacerdotum quorundam im- probitatem, & per vulgi etiam atque eorum, qui vulgus decipiunt, peruersum iudicium 35 nunquam committeretur, vt priuatorum vitiorum nota ordinibus ipsis iniquè iniusta esset. quæ quanquam & vulgi, & fraudulentorum vulgi ducum & magistrorum summa peruersitas dicenda sit, eius tamen culpæ magna pars ab iis sustinetur, qui manifestis vitiis ac peccatis officijque proditiōibus anam ad se ordinemque suum reprehendendum dederint, sicut scriptum est: Væ mundo à scandalis, necesse est enim vt ve- 40 niant scandala: veruntamen væ homini illi, per quem scandalum venit. namque vt ij tantum, qui in vitio & culpa fuerint (citra muneris tamen & ordinis contumeliam) contemnantur, diuino iudicio atque iure optimo euenit. Æquissimum enim est eos, qui primi dignitatem auctoritatemque suam abiecerint, vehementer apud cæteros immi- 45 nutam sentire. hoc est quod à Deo hoc loco decretum indicatur. [*Et ego dedi vos contem- ptables.* Hebraicè, *Et etiam ego dedi vos contemptos.*] Quæ oratione illi priores fœdus vio- lasse indicantur, quod consequenti iudicio à Deo ruptum etiam sit. id quod ex illo quoque confirmatur. [*Sicut non seruastis vias meas,* Hebraicè ad verbum, *Sicut quod non custo- distis vias meas.*] Quid viæ, quid custodire, significet, iam exposuimus. pertinent autem viæ ad omne cum priuatum, tum publicum officium. illud verò propriè ad muneris 50 publici integritatem spectat. [*Et accepistis faciem in lege.*] Deus bone, quàm minimo la- bore, quanta cum dignitate, quàmque aperto, exposito & prompto modo sacerdotes cæteri que publici ministri grauitatem auctoritatemque suam apud populum obtine- re, atque Deo & hominibus approbantibus tueri amplificareque possunt: nimirum, si in obeundo munere legis, iuris atque æquitatis maximam, personarum verò nullam ra- 55 tionem habeant. etenim qui sese Dei ministrum profitetur, cæterarum omnium perso- narum supremam & grauissimam personam in ea re agenda sustinere, cogitare de- bet, Dei videlicet officio faciendo, integritate & grauitate summa non se, sed munus ipsum ornando incitari oportuerit, sicut scriptum est. Non accipietis vniuscuiusque per- 60 sonam: quia Dei iudicium est. cuius præcepti summa est, vt nullo priuato commodo ductis æquitas tantum & iuris ratio habeatur. quanquam enim summa ministri ipsius lenitas in communi vitæ consuetudine maximè & requiratur & commendetur, in 65 K K 3 muneris

muneris tamen rationibus consolidandis integritas & grauitas exigitur *Summa*, ita vt nihil sibi, sed plurimum causæ ipsi consulere oporteat. contra verò, quæ in ministeriis in rebus gerendis priuata magis commoda, quam rerum ipsarum æquitas proponuntur, & res ipsæ prodantur, & illa nefarie expetita & comparata commoda labefactentur; dumque vel populi, vel summorum quorundam hominum gratia queritur, & maxima populi totius contemptio & inuidia paretur: [Et humiles omnibus populis.] Populis ipsis, apud quos officio prodendo splendidos & gratiosos vos fore cogitaueritis, vestre, inquam, genti, nedum alienæ contemptui & ludibrio eritis. Hebraicè, *omni populo*, iam vetò illud æquitatis atque iuris sacerdotum vitio & culpa violati, & rerum ex personarum magis, quam ex veritatis & legis ratione æstimatarum cumen populo illatum, certissimo exemplo & argumento, ex grauiissima causa producto, peroratur.

Nunquid non pater vnus omnium nostrum, nunquid non Deus vnus creauit nos? quare ergo despiciet vnus quisque nostrum fratrem suum, violans pactum patrum vestrorum.

DETESTABILE cum primis scelus à Iudæis per sacerdotum negligentiam & dissimulationem admissum hoc loco Vates accusat, quod non solum ea parte, quæ diuinum cultum & reuerentiam spectat, sed ea etiam, quæ ad communem hominum inter se societatem pertinet, pietas omnino violata sit. cuius demonstrandæ rei argumentum ex casti & legitimi matrimonij, (cuius coniunctionis societate nullum aliud inter mortales aut sanctius aut antiquius fœdus est) sublatione & contemptione colligitur. etenim quibus matrimoniorum & coniugij fides leuissima est, iidem nullam aliam fidei rationem grauem & constantem fore consequitur. Vt autem huius flagitij magnitudo & grauitas agnoscat, totius rei ratio paulo altius à Vate repetita est. [Nunquid non pater vnus omnium nostrum, &c.] Diligendi sensum & benevolentiam charitatem in hominibus à natura genitum esse, diuina sententia cum primis docet: cuius effusa etiam experientia subscribit, sicut scriptum est: Non est bonum hominem esse solum: faciamus ei adiutorium simile sibi, &c. Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea, &c. Primum verò & antiquissimum hominum inter se fœdus coniugij est, in paradiso integris humanis rebus Dei auspiciis atque auctoritate sancitum, sicut scriptum est: Quos Deus coniunxit, &c. Huius autem fœderis fidem, alias per se grauiissimam & maximam, eo firmiorem & præstantiorem esse oportet, quo maiores & grauiores necessitudinis causæ inter eos, qui paciscuntur, intercesserint: duæ verò præcipuæ & maximæ coniunguntur hominum inter se dilectionis & charitatis causæ sunt; altera est generis communio, quam (vt hoc verbo nobis vti liceat, quod ad pietatis rationes significandas conducit) fraternitatem vocamus: altera verò religionis eiusdem societas est. natura enim ipsa hominem impellit primum, vt eos, quos eadem secum familia, iidem parentibus natos nouerit, vehementer diligit: quæ charitas aut dirimi, aut violari, nisi detestabili scelere, non potest. deinde verò ubi rationis iam & consilij compos homo est, eos, quos eiusdem religionis & cultus socios habet, præcipuè sibi diligendos putat. quamquam verò hæc posterior ratio natura sua dignissima sit, illa tamen prior, quod ab ipsa natura genita, atque à primis infantia sensibus exercita sit, hominibus ipsis prior esse videtur, vt multa alia etiam in rerum vniuersitate sunt, quæ cum secundum in natura locum obtineant, nobis tamè prima sese offerunt. Duos igitur necessitudinis & benevolentia supremos gradus esse, alterum eiusdem generis, alterum eiusdem numinis atque religionis eiusdem communionem ostendimus. atque vtramque dilectionis causam filij Israël habita apud Ioseph oratione significauerunt, quod benevolentiam & charitatem necessitudinis ipsorum morte patris adimi non decere confirmantes, iniuriæ atque offensionis antiquæ veniam impetrarent. namque priorem causam illa orationis pars continet, Obsecro vt obliuiscaris sceleris fratrum tuorum, & peccati ac malitiæ, quam exercuerunt in te: posteriorem verò illa, Nos quoque oramus, vt seruis Dei patris tui dimittas iniquitatem hanc. Ita fraternitatis & erga eundem Deum seruitutis siue cultus cômémoratione omnem summam charitatis rationem in illa oratione complexi sunt. vtraque hæc res ad Christianam religionem fraternam necessitudinem explicandam plurimum & mysterij & dignitatis habet. quæ de re nos aliàs, Deo annuente, dicemus. nunc enim huius loci tantum explanationi breuiter consulere cogitamus. Igitur Deus eum populum, cui religionis mytheria tenenda, & cæteris

Genes. 3.

29

Aristot. Physic. lib. 1.

Genes. 50.

50

55

& cæteris gentibus enuntianda credere. de cetero, ætissima gratia & charitatis necessitudine coniunctum voluit, quod vere pietatis rationes inter eos maxime conferuatur, qui concordia & dilectione coniunctissimi sint. quamobrem eos non tantum vnus Dei notitia & cultu, sed vnus generis & sanguinis (quæ multum valet) cômuniõ iunxit. omnes itaque ex vno primū parente Abrahamo propagauit, ex cuius familia omni Isaac vnus, in quo semen vocaretur, delectus est. ex huius autem geminis natis alter tantum Iacob singulariter ad eam ob appellatus: cui quāquam plures fuerint filij, omnes tamè vnus domus eiusdemque familie fuerunt, eodemque Israël nomine sunt appellati. nā tamè si Isaac duobus, Abraham verò pluribus filiis aucti fuerint, tamen quæ magni mysterij res hæc esset, vnus tantum in singulis his patribus habita ratio est. de Abraham etenim scriptum est: Vnum vocauit eum, &c. de Isaac verò: In Isaac vocabitur tibi semen, &c. de Iacob verò, cui plures filij, vnus verò familia, & nomen & ius futurum esset, Non vocaberis, inquit, vltra Iacob, sed Israël erit nomen tuum. Appellauitque eum Israël, dixitque ei: Ego Deus omnipotens, cresce & multiplica. Gentes & populi nationum ex te erunt, & reges de lumbis tuis egredientur: terramque, quam dedi Abraham & Isaac, dabo tibi & semini tuo post te, &c. Hæc verò omnia mysteria illo Balaami vaticinio significata sunt, à quo Israheliticus populus, & ex antiquis patribus ortus, & in vnus Israël familia & gente omnis censerit decantatus est. De faminis silicibus videbo eum, hoc de patribus dictum est: & de colibus considerabo illum, hoc de matribus quatuor Iacobi vxoribus dicitur. deinde verò illud additum est, quo populus vnus fore cognosceretur. Populus solus habitabit, & intergentes non computabitur. Diuini itaque consilij efficiendi, & maximi illius ad futura euangelij tempora pertinentis arcani causa, vt Israël vnus populus vnaque familia esset, ex diuino decreto fuerat constitutum cautumque, ne exterarum nuptiarum confusione, & sacra perturbarentur, & gens ipsa contaminaretur. hunc enim & vnionis & charitatis, & eiusdem religionis conseruatum statum summa quedam familia & gentis illius propagatio & felicitas (quam benedictionem scriptura nominat) consecutura fore eodem vaticinio indicatur. Quis numerare possit puluerem Iacob, & numerum stirpis Israël? Neque verò genti ipsi in vniuersum hanc stirpis & familie suæ necessitudinem simplicem incorruptamque celi, sed ministris etiam ipsis sacrorum sanctè obseruari voluit, vt illa generis coniunctio amorem magis conciliaret, & studiorum atque voluntatum concordia virtutum etiam consensum, & conspirationem magnas utilitates allaturam conlaret, sicut scriptum est; Ecce quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum, &c. Quoniam illic mandauit Dominus benedictionem & vitam, &c. Quamobrem ad sacrarum rerum administrationem vna tantum Leuitica tribus optata est, quæ pro cæterarum tribuum primogenitis officio fungeretur ex eadem verò tribu vna Aaronis posteritas, quæ sacerdotijs præflect, est electa. adeo namque vnus idemque simplicissimus Deus simplicitate & vnitare delectatur, vt ijs sese libentissimè insinuet, qui charitatis & dilectionis necessitudine honesta fuerant coniunctissimi. Illud itaque semper omni studio ijs curandum fuerit, qui diuinæ felicitatis participes esse expectauerint, vt sicut vnus Deus, vnus etiam populus ac potius vnum omnes corpus, vna anima sint. Hanc legem perpetuam populo esse, hanc à sacerdotibus & diuinarum rerum doctoribus assidue promulgari atque recitari oportuerit, quæ ferè in omnium tum prophetarum, tum apostolorum orationibus & sermonibus perpetua est. Ex his autem, quæ à nobis de amicitia, charitatis & necessitudinis ratione diserta sunt, criminis à Vate nostro perorati argumentum satis aperte explicatur: cuius illa sententia est, Sacerdotes illos ius & fas omne deleuisse, qui legitimi matrimonij sanctitatem incestis & prophanis concubiis & ipsi violarent, & à cæteris violari paterentur. namque id iam publicè admissum fuerat, vt præter legitimas vxores atque ex sua gente ductas, honestasque feminas, alia etiã eaque extera ex gentibus appeterentur. quæ in re non modò diuina lex, qua, vt ne id fieret, cautum erat, sed maximarum etiam necessitudinum charitatisque iura, & omnis iurifurandi & religionis fides violabatur. [Nunquid non pater vnus omnium nostrum?] Iacobum significat, cuius posteritas omnis Israël filij est appellata. hæc altera necessitudinis & charitatis ratio ex fraternitate, illa verò ex religionis communionem petitur. [Nunquid non Deus vnus creauit nos?] vt non modò vnus Dei, sed creatoris & gubernatoris cômunis notitiã ab illis acceptam requireret, qui cum se & ex vno patre ortos, & ab vno Deo delectos constitutosque agnosceret, charitatem erga vxores maxime colere debebat,

Isa. 51. Genes. 22.

Genes. 33.

Num. 43.

Num. 29.

30

35

40

45

50

55

quas eiusdem, tum familiae, tum religionis, ideoque sibi coniunctissimas esse scirent, atque verbum creauit, hoc loco propria magis & latine simili significatione usurpatur, quam communi illa, qua Deus rerum omnium à principio creator dicitur. est enim elegantissimus etiam huius vocis usus in sacris, cum de noua aliqua & arcana rerum institutione agitur, ut illud: Quia creauit Dominus nouum super terram: femina circundabit virum, &c. Hac significatione is, qui antea Iacob dicebatur, vbi ad arcanam sacrorum mysteriorum fidem, atque ad religionis dignitatem & singularem illam amplitudinem ex diuini consilij gratia deductus Israelisque nomine appellatus fuit, creatus à Deo esse dicitur, sicut scriptum est: Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob & formans te Israel, &c. Non aliena ab hoc genere sententia latini, creare imperium, prætorum & magistratum dicunt: & Romanum vrbis creatorem appellant, ut etiam apud nostros de Ierosolymis scriptum extat: Quia ecce ego creo Ierusalem, &c. nam si de communi illa rerum & hominum creatione omnium exponatur verbum, nulla culpæ reprehensio, nulla violati iuris & charitatis vituperatio esse videretur: neque crimini Iudæo homini dandum, quod vxorem ex aliena gente duceret, quam ex eo etiam amandam putaret, quod ad communem creatorem Deum referendam esse certò sciret. Itaque de singulari creatione & adoptione hic agitur: cuius necessitudo & charitatis ratio atque officium illis præcipue deberetur, qui in eadem & familia & religione censerentur, iisdemque creatoris & institutoris legibus & præceptis imbuti essent. quæ ratio, quoniam neglecta fuerat, grauissimo crimini huiusmodi argumentatione à Vate datur. Quare ergo despicit vnusquisque fratrem suum violans pactum patrum vestrorum, Hebraicè nostrorum. Oratio hæc officij omnis à Iudæis cum religionis violatione proditi ex postulationem habet: quæ rerum deinde & personarum locorumque circumstantiis amplificatur. primum enim prius illud necessitudinis & charitatis ius violatum ostenditur, quod vnusquisque fratrem suum despiciat, hoc est, quod vir vxorem suam sibi generis necessitudine coniunctissimam indignis modis tractatam vexet. in sacrorum sermonum usu & consuetudine positum est, ut omnes tam viri, quam femine, perinde atque homines dicuntur, ita etiam fratres appellentur. Hebraicum idem vtrique sexui ac tantum generis nota distinctum nomen est. Græci ac Latini varia in vtroque genere nomina usurpant, quæ tamen apud nostros vna fratris appellatione significantur, ut apud Iacobum: Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, &c. Deinde verò altera illa religionis coniunctio, quam sanctissimam & maximè obseruatam, omnique charitatis officio cultam esse oportuit, labefacta & perfracta significatur. [Violans pactum patrum nostrorum.] fuerat autem pactum patrum, ut omnibus illis illorumque posteritati vnus tantum Deus & cognosceretur & coleretur, vnusque populus vni Deo consecratus addictusque esset. Dominum, inquit, Deum tuum adorabis, & illi soli seruias. Est autem postulatio fidei violata: quod crimen latinus interpret illis verbis indicauit, despiciere & violare. despiciere Hebraicè est BAGAD, Latine præuaricari & deficere significat, ut apud Ieremiam: Omnes amici spreuerunt eam, & facti sunt inimici. Atque ita interpretatur Chaldaeus paraphrastes, Mentitus est vir in fratre suo, &c. illatum verò crimen subiuncta expositione à Vate agitur.

Transgressus est Iuda, & abominatio facta est in Israel, & in Ierusalem: quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini, quam dilexit, & habuit filiam Dei alieni.

FACTI indignitas & turpitudine verborum & personarum collationibus augetur: quod Iudas, qui confitentis & fidelis nomen habet, transgressus & præuaricatus, & à Deo & ab officio & charitate defecerit: nam verbum *Transgressus*, idem est, quod in proximo versu, *despiciat*, eodemque modo Chaldaicè redditur, *mentitus est*. Fuit autem Iudæ defectio, quod alieni sanguinis, connubiorum & affinitatum participes illi esse voluerint. [Abominatio facta est in Israel.] qui cum potentem cum Deo sese cognominet, generis sui sanctitatem alienorum deorum filibus ductis polluerunt. Est enim abominatio idem, quod nefas atque probum, cum videlicet ea admittuntur, quæ per ius atque fas, per antiquum institutum, per legum atque morum consuetudinem minimè decent, ut illud: Quia abominatio Aegyptiis omnis pastor, &c. atque in hac ratione commiscen-

miscendi feminis frequentissime verba hæc, abominatio & abominari, usurpantur, vbi, ne quid præter ius aut fas fiat, cauetur, ut in Leuitico aliisque in locis: Omnis anima, quæ fecerit de abominationibus his quippiam, peribit de medio populi sui: quia abominatio est, loci autem dignitas & sanctitudo, pernicioso cæteris exemplo, violata culpam auget, [Et in Ierusalem,] vrbe regia & principe, vnde vel honestatis imitatio, vel vitij & malorum contagiones profectè latius manare possunt. [Quia contaminauit Iudas sanctificationem Domini.] Vtramque charitatis rationem & integritatem à Iuda corruptam esse dicit, vbi coniugij lex, quæ cum generis sui feminis instituta, atque à Deo sancta firmataque, & ab ipso libenter & studiosè olim accepta, tamen nunc iam adiunctis alienis vxoribus & alieni Dei filiabus conculcata fuerit, atque hoc modo non solum coniugij fœdus, sed Dei vnus colendi pactum violatum est, adductis domum vxoribus iis, quæ alienos Deos patres sibi creditos, & à se, & à viris suis, maximè autem à filiis colendos putent & curent. Habent omnia verba pondus & significationem grauissimam. [Sanctitas Domini, quam amauit filia Dei alieni.] quæ omnia à nobis indicantur magis, quam explicantur, quàm demum grauis huiusmodi culpam consequens pœna expectanda esset, subiuncta sententia exponitur.

Disperdet Dominus virum, qui fecerit hoc, magistrum & discipulum de tabernaculo Iacob, & offerentem munus Domino exercituum.

MERITO is à societate repulsus seiungitur, qui societatem labefactat. Deus domum Israel ita simplicem integramque esse voluerat, ita vnum illius populum fore curauerat, ut tabernaculi nomine sæpe appellauerit. est enim tabernaculum omnium, quæ ad cohabitandum construi solent, domiciliorum simplicissimum, & quod non perinde atque ædes pluribus partibus, cubiculis, conclauibus, vestibulis, atrijs arcisque diuisum, sed vno tantum velo contentum, vno etiam plerumque malo fultum. cuiusmodi tabernacula qui habitent, eos mutua charitate, iisdem studiis, iisdem religionis legibus coniunctissimè teneri oportuerit, utpotè qui ab eadem consuetudine atque omni vitæ communionem ob loci simplicis usum separari non possunt. hæc verò omnis populi vnus domus, atque adeo vnus tabernaculi ratio, cum vnus Domini exercituum notitia, religione & cultu simplici mirificè conueniebat. quicumque verò vtriusvis rei integritatem violauerit, indignè profectò sese illius fructu & usu reddet, nedum si vtriusque fœderis iura corruerit, siue is sacerdos, siue alius quispiam ex cæteris populi ordinibus fuerit. [Disperdet Dominus, Hebraicè excindet,] ut illud sæpe in lege repetitum: Et excindet anima illa de populo suo, & peribit anima illa de cætu, &c. [Virum, qui fecerit hoc,] Absoluta & sine vlla exceptione sententia est. [Magistrum & discipulum.] Hæc interpretatio ab interprete nostro ex Hebræis expositionibus assumpta videtur, magis ad significationem, quàm ad vocem ipsam redditis verbis. Hebraicum enim exemplar ad verbum sic habet, [Excitantem & respondentem:] quod nobis illud significat, nullum videlicet hominem ex iis, qui sese prophanis huiusmodi coniugiis contaminauerit, pœnam effugituum: neque vllum etiam ex illorum familia supersitem futurum. excitare enim & respondere, viuentiū est. nam qui dormiunt, excitati respondere possunt; qui verò mortui sunt, neque excitare, neque excitantibus valent respondere. Vacuas igitur & inanes hominum istorum domos relictum iri significat, quarum fores nemo foris veniens pulsaret, neque quis prodijs pulsanti aperiat. Hispanè sic: *Niquede quien llame ni quien responda.* Vulgatæ autem versionis sententia aperta est, ut eadem pœna & populo & sacerdotibus ac legis interpretibus, quos populus auctores habuerit, decerneretur. sed quæ sacerdotes propriè spectat, illa sententiæ pars est. [Offerentem munus Domino exercituum.] Nam neque sacerdotes etiam ipsos hac culpa abstinuissent, testis est Esdras, cuius grauissimæ hac de re actiones supplicationesque extant. Hunc locum sic Chaldaeus paraphrastes exponit. [Exterminabit Dominus virum, qui facit eam filium & filium filij de vrbibus Iacob, & si sacerdos ipse, non erit illi offerens oblationes in domo sanctuarij Dei Sabaoth.] Quoniam autem admissio prophanorum coniugiorum sceleri illud etiam flagitium acclerarat, ut extera & à proprio genere & cultu alienæ mulieres vehementissimè & studiosissimè etiam cum summa religionis & legitimarum vxorum contumeliam amarentur, huiusmodi etiam improbitatem & iniuriam maximam acerbè Vates insectatur.

Et hoc

*Et hoc rursum fecistis, Operiebatis lachrymis altare Domini fletu & mugitu,
ita ut non respiciam vltra ad sacrificium, neque accipiam placabile quid
de manu vestra.*

NEFARIO violata tum charitatis, tum religionis & fidei flagitio iniuria publicè
priuateque additam accusat. iam enim illud primum scelus maximum fuerat, generis
integritatem & necessitudinem, deinde religionis propriæ sanctitatē prophanis con-
nubiis violando, superstitionem aliarum gentium vna cum vxoribus admisisse: at verò &
præter hoc etiam, honestas & pias legitimasque vxores Israëlitas summa iniuria afficere.
id profectò indignissimum facinus & seuerissimè vindicandum fuerit, quodque Deum
ab hominibus adeo abalienet, ut neque cultui, neque sacrificiis adesse placatum sinat.
[*Et hoc rursum fecistis.* Hebraicè, *Et hoc secundo fecistis.*] Contentum sceleris suscipiendi stu-
dium, consilium & voluntatem illud maximè arguit & confirmat, quod non simplici-
ter, sed multipliciter peccatum sit. Dei à nobis abalienandi duplex causa esse potest, al-
tera fœderis de religione sanciti violatio; altera officij erga homines neglectio. Vtrauis
autem fœderis id efficere potest, nedum vtraque simul efficiat. quod si ad earum rerum
cumulum iniuriarum etiam in fratres studium acceperit, ea res profectò fraudis, impro-
bitatis, malitiæque pondus maximum ad Dei voluntatem alienandam habet, sicut scri-
ptum est: Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis: & cum mul-
tiplicaueritis orationem, non exaudiam. manus enim vestræ sanguine plenæ sunt, &c.
[*Operiebatis lachrymis altare Domini.*] Muliebris luctus miserabiliter satis describitur, qui
virosum ipsorum culpa & iniuria grauissimus & assiduus accidisse significatur. vehemē-
tem enim eum dolorem esse oportuit; qui tantum lachrymarum effundere cogeret, ut
illis altare, ad quod miseris subsidij causa cōfugeretur, esset omnino operitū; deinde etiā
lamenta, singultus atque ciulatus, imò & mugitus consequerentur, quibus grauissimus
animi mœror, atque maxima ex accepta iniuria anxietas declararetur. Cum verò mun-
dam omni macula omni que iniuria vacante; deniq; omnino puram sibi aram & sacrari
& conseruari Deus voluerit, ita ut neque lapides ipsos ferro incidi passus sit, ingratiſsimā
illam sibi fore consequitur, quæ lachrymis, singultibus, lamentisque miserorum ople-
ta sit. his accedunt voces illæ miserabiles ululantium & gementium, quibus sacrifican-
tium cantus & preces interturbata, quo minus à Deo exaudiantur, impediri solēt. atqui
oppressorum & calamitosorum lachrymis & lamentis commoueri se & dolere testatur
Deus, offendi autem non ipsis, sed eorum, qui in causa fuerint, culpa. ob eamque, rem ait,
[*Operiebatis lachrymis.*] non ij qui flent, sed ij, qui flere coegerint, arguuntur. [*Altare Do-
mini.*] Omnem humani officij & pietatis atque praesidij spem illis negatam significat,
quibus vnica diuinæ fidei implorandæ ratio relicta esset. est enim summæ oppressionis
signum, cum miseri & iniuria affecti ad aras plorabundi & lamentabundi confugiunt,
ut quæ nullum iam in hominum consiliis, auxiliis, nullum in magistratibus atque in iu-
dicibus principibusque suis contra iniuriam praesidium, nullū propugnaculum habeant,
sicut scriptum est: Expectaui ut faceret iudicium, & ecce iniquitas, & iustitia, & ecce cla-
mor. [*Neque accipiam placabile quid de manu vestra.* Hebraicè, *non etiam respicere ad munus,
& accipere voluntarium de manu vestra.*] Hæc verborum figurata negatio illorum sacrificia
& munera Deo ingrata esse significat: namque accipere voluntarium, idem est, quod
gratum ratumque habere. At verò cum eam illi culpam improbitate & impudētia mag-
is, quàm causa aliqua à se deriuare niterentur, manifesta & grauissima redargutione su-
stinere conuincuntur.

Et dixistis, Quam ob causam?

MVLIERVM fletum, lachrymas & lamenta naturæ ipsarum importunitati & in-
firmitati potius, quàm illatis à se iniuriis ascribere hominum improbitas contendebat,
quod feminæ ad fletus & lamenta, vel nulla, vel exigua, vel ficta & falsa causa promptissi-
mæ sint. *Vberibus semper lachrymis, semperq; paratis In statione sua, atque expectantibus illam,*
Quo iubeat manare modo, &c. Sic humana calliditas priuatas causas com-
munibus argumentis inuersas in alios transferre solet. Verum enimvero has feminarū
lachrymas non inanes, sed grauissimis iniuriis expressas esse, Deus ipse testatur, cuius
sola iudicij fides incorrupta & sancta semper est. namque ut iam nullum, neque in cau-
sæ honestate, neque in hominum officiis, neque in iudiciis, neque in sacerdotibus,
neque

131. 5.

Iuuenia.
lat. 6.

neque in aliis magistratibus praesidium reliquum fuerit, illa tamen diuinæ auctoritatis
integritas & sanctitas perpetua superest, cuius vnus vel iudicium, vel testimonium in
omni informanda atque tractanda causa omnino valet.

*Quia Dominus testificatus est inter te & uxorem pubertatis tuæ, quam tu
despexisti: & hæc particeps tuæ & uxor fœderis tui.*

MVLIERES cæteris auxiliis omnibus expoliatas ad vnica Dei fidem, quam san-
ctissimam & integerrimam semperque constantem esse manifestum est, confugisse,
eamque certā ut omnes alij, miseri & afflicti expertas esse, locus hic indicat. quanquam
enim mulierum causa cæteris omnibus leuis aut falsa existimetur, à Domino tamen sa-
pientissimo & misericordissimo integerrimoque teste iustissima & grauissima esse con-
firmatur. ille enim multorum inter virum & vxorem fœderum se auspice sancitorum
grauissimorumque à viris erga vxores debitorum testis citatus iniuriarum testimonium
contra viros dicit. atque primum quidem cōiugij fœdus inter te & vxorem se præsentē
atque inuocato actum, iustum & sancitum, nominisque sui inscriptione conscriptum, &
obsignatum testatur; deinde illam tibi delectam, gratam, iucundam atque suauem cum
forma, tum cæteris iuuentæ & coniugij fructibus fuisse ait, quādo tu iuuenis illam puel-
lam duxeris. neque enim nouum aut recens debiti vestri nomen est, neque ita obscurū,
ut negari aut leue videri possit; quinimo antiquum vetusque est, ab adolescentia vestra
factum. [*Uxorem pubertatis tuæ.*] Hoc tu nomen nulla causa, nullo iure corruptum expun-
xisti. nihil etenim ab vxore, [quam tu despexisti,] commissum est, quamobrem fidei &
fœderis mutui ius violari aliqua, vel iniqua causa posset. siquidem illa semper in officio
& tuis obsequiis, & fœderis me præsentē sanciti legibus astricta permāsit. hoc est, quod
dicitur. [*Et hæc particeps tuæ, & uxor fœderis tui, quam tamen, tu vir despexisti.* Hebraicè
est, *fraudasti.* Chaldaicè *mentitus fuisti.* [particeps tuæ, generis necessitudine vitæq; societate
coniuncta, & uxor fœderis tui,] quæ fœderis legitime, me teste, in te religionem obser-
uat: ita ut domi tuæ etiam asperrimè tractata, fidelis tamē perseueret. Hoc autem scelus
cum ab vno susceptū, omnibus nominibus improbandum detestandumque fuerit, tum
verò maximè exagitandum & vindicandum esse Deus ait, quod publicè & nulla vel ini-
qua rationis specie, sed sola impietate & libidine sit à pluribus admissum.

*Nonne vnus fecit, & residuum spiritus eius est? & quid vnus querit,
nisi semen Dei.*

AD HVIVS loci explicationem à quibusdam Adā primus, ab aliis verò Abraham
est appellatus; quorum cum neutrum nomen, neque vestigium quidē in ipsa lectione
extet, nos mentionē etiam hoc loco venerati, ad sententiæ tamen argumentum, ut non
necessariam intermitteremus, locumque ipsum facilius obtinebimus, Hebraicorum tantū
verborum simplicitatem secuti. Sic igitur ad verbum Hebraicè, [*Et non vnus fecit, & resi-
duum spiritus illi: & quid vnus ille querens semen Dei.*] Commune vitium, imò commune
omnium flagitium illud esse ait, quodque nullo alio, quàm libidinis nomine interpre-
tandum sit. neque enim, inquit, dici potest vnum quempiam priuato vitio & errore, vel
singulari audacia hoc fecisse, non inquam vnum tantum hoc consciuisse facinus, reli-
quos verò à libidine & iniuria continentes meliori & sapientiori mente fuisse. hoc
est, [*Et residuum spiritus illi.*] Spiritum pro mente, consilio, iudicioque hoc loco, vt
sepe aliàs, vsurpat. ut: Neque remansit in eis spiritus, & illud: Et conuertit spiri-
tum regis hoc est, consilium & propositum. neque verò si vni tantum admissum fa-
cinus fuisset, ab aliis vlla ratione ferendum; nedum exprimendum imitatione fo-
ret, quod nulla neque simulata rationis specie excusationem habere posset. nam
quo consilio, qua ratione, qua oratione vel vnus quispiam è populo alienas fe-
minas à se expetitas probare posset? profectò nihil excogitare valeat, quo pecca-
tum excuset suum, nisi illud fortasse non modò ineptè, sed impudenter & nefar-
iè prætendat consilium, se ex vxoribus illis ductis sobolem propagare sanctam, & reli-
giosam cupisse, quæ aliàs prophana & impia futura esset, si gentilibus etiam patri-
bus propagaretur. Huiusmodi autem summæ stultitiæ excusatione, quicumque vni suis
deret, summæ improbitatis odium sibi potius, quàm veniā conciliaret, nam præterquam
quod

108ue 1.
Esther 15.

quod spera maleficij presentis in honesto euentu collocare nefas fuerit; cum id & diuina omnia iura, & humana necessitudinis ratio vetarent, euentus etiam ipse huiusmodi consilij rationem redarguere & refellere satis potest: quippe cum ab eiusmodi variæ religionis parentibus improbissimi euadant impiæ aut superstitiosæ matris disciplina educati, cuius rei non vnum, sed innumera cum ex communi vitæ exemplo, tum in sacris libris & historiis testimonia dari possunt. fere enim regum omnium improborum & impiorum vitia maternæ educationi ascribi solent, vt de Ochosa Achabii filio scriptum est. Et fecit malum in conspectu Domini, & ambulauit in via patris sui & matris suæ, &c. cuius etiam argumenti illa apud Ieremiam sententia est: Et mittam te & matrem tuam, quæ genuit te, in terram alienam, &c. Itaque huiusmodi ineptæ nuptiæ non matrimonij dignitatis, non prolis, sed libidinis causa coniunctæ arguuntur. exque in vno etiam, nedum in pluribus damnandæ sunt. hæc illius orationis simplex sententia est. [Et quid vult ille querens? semen Dei.] hoc est, querit num ille fortasse religionem hoc modo dilatare, prolemque Deo gratam propagare & pro filiis hominum sufficere filios Dei possit? nihil minus profecto aut efficitur, aut queritur hoc modo, nisi forte ad religiosos & pios liberos suscipiendos alienæ mulieris propriis & necessariis, atque genere & disciplinæ societate coniunctissimis, item prophana nuptiæ legitimis & sacris antependantur: quod quanquam sine vilius iniuria fieret, iniquum tamen & indignum vehementer, atque ab omni spiritu & recta cogitatione alienissimum esse, ipsa rerum inter se comparatione declaratur.

Custodite ergo spiritum vestrum, & uxorem adolescentie tue noli despiciere.

HEBRAICE, [Et custodietis in spiritu vestro.] Significat hæc oratio eam, quæ tractatur, causam grauissimam esse: quamque non negligentia, sed certo consilio recteque putata ratione in suam propriam dignitatem vindicare oporteat. Custodite spiritum vestrum, vel, custodietis in spiritu vestro, idem est, atque rem ipsam animo & cogitatione suis ponderibus examinatam obseruabitur; neque committetis, vt vel ab vno ex vobis huiusmodi grauissimum facinus. cum summa in uxorem optime de se merentem iniuria admittatur. summo autem artificio vterque numerus, pluralis & singularis, in hac oratione vsurpatus est. quod ad consilium ineundum capiendumque pertinet, [Custodite spiritum vestrum; quod verò ad scelus admittendum, uxorem adolescentie tue noli despiciere.] namque si maxime quispiam in facinore facièdo aliquo stultitiam consilij excuset, eam tamen plures excusare minime possunt: plus enim collatis consiliis & cogitationibus communicatis & examinatis à multis, quam ab vno tantum in rerum ratione expendenda perspicitur: neque in consilio capièdo tantum vnus, quantum multorum grauis & turpis est error. Igitur communi consilio providendum statuendumque est, quid fieri, quidue cauere deceat: neque præter eius communis consilij rationem & sententiam quicquam privato homini, aut agere, aut admittere licet, vtraque verò facinoris indignitas breuiter significata est, & rei ipsius, inquam, turpitudo, quamuis etiam sine alterius iniuria admittatur, & eiusdem etiam cum iniuria coniunctæ grauitas, alterum illa pars indicat, [Custodite spiritum vestrum; alterum verò illa, Uxorem adolescentie tue noli despiciere, siue fraudare.] Hæc enim res apertum odium & manifestam iniuriam arguit. quæ quidem peccata Israëlitis nomine indignissima à Deo vltote vindicanda sunt.

Cum odio habueris, dimitte, dicit Dominus Deus Israel. operiet autem iniquitas vestimentum eius, dicit Dominus Deus exercituum.

MULTI ETiam publicæ causæ (quam nobis moderatricem consiliorum nostrorum constituimus) cogimur hoc loco præter institutum nostrum, aliorum qui rectius videntur scripsisse, recitare sententias, maxime autem antiquorum Hebræorum, quorum vestigia ceteri expositores sunt persecuti, atque hunc locum difficilem iudicatum fuisse, varia illorum & elaborata interpretatio declarat. primus enim omnium & eorum, qui nunc extant, antiquissimus paraphrastes, magnæque ingenio vir Ionathas Onkeli F. de repudio & dimissione uxoris sic agit opinatus; Hebræicam orationem sic exposuit: [Nam si odisti eam, dimitte eam, dicit Dominus Deus Israel; & non operiet peccatum in vestimento tuo, dicit Dominus]

Dominus exercituum, & custodiemini in animabus vestris, & non mentemini.] Hæc explicatione vulgata versione interpretatur videtur, quæ ad latini sermonis phrasim accedere magis, quæ Hebræicæ oratione putaret. In eandem etiam sententia Hebræi commentatores frequenter ierunt, vt de repudio agi arbitraretur: cuius tamen argumeti ratione alius aliam, tenuere, nam cū hæc de repudio disputatio grauissima semper & difficillima cū in Synagoga, tū etiam in Ecclesia Christiana ad hæc vsq. tempora fuerit, vt quisq. de ea sentiret, ita loca, quæ huc pertinere viderentur, exposit. vt verò omni ex parte officio nostris satisfaciens via ad huius loci interpretationem muniamus, oratione ipsam ex Hebræico ad verbū imprimis vertendā esse duximus. [Nam odisse mittere dicit Dominus Deus Israel, & operiet iniquitas su per vestimentū eius, dicit Dominus exercituum.] Recentiorum igitur expositorum sententiis prætermisissis, quod omnes hi antiquorum vestigia persequuti sunt, eos, qui ante mille annos scripserunt, referemus. In Ierosolymitano disputationū libro, eo capite, quod de spōsalibus & sanctis inscribitur, sic de hac re legimus; nam odisse mittere dicit Dominus Deus Israel: in Israel dedirepudiationes, & nō in nationibus seculi, dixit, Hhananus ex sententiâ Pinhas. In omni Parasha scriptū est, Dominus exercituum, & hic scriptum est, Dominus Deus Israel, quod nō profiteatur sanctus ille & benedictus nomē suū, nisi apud Israël tantūmodo, eodē loco alij sic exponit, [nā odisse mittere,] id est, sanctus ille & benedictus, odit eū, qui dimittit vxorē suā. Haggeus etiā in capite de dimissione ait. In omni libro Malachie scriptū est, Dominus exercituum, & hic scribitur, Deus Israel, quasi auertēs dicat, ne prophanetur nomē meū super repudia, sed Deus Israel. Præterea & Iudas & Ioanes doctores inquirunt, nam odisse mittere, odisse dimittente, & non explicatū est, an in priori coniugio, an in posteriori. Eleazarus autē scripsit: Quicūq. eiecerit vxorē suā, lacrymās super altare defluere facit, has ita varias expositionū formas ceteri interpretes pro sua quisque sententia referentes, nihil præterea ad loci veritatem patefaciendā & illustrandā contulerunt. Verum in iis, quæ recitata iam sunt, nihil ita planè illustre est, vt eius rei, quæ querimus aditū patefacere possit, nisi quātum ex his varias de repudio antiquorum Hebræorum sententiās fuisse obseruamus, id quod nos Tridenti sententiā rogati publice in Concilio diximus, anno 1561. ad D. XIII. kalend. Martias, qui dies honestissimus nobis in illo sacro senatu fuit, eū de grauissima illa repudij causa ageret. Verū enim uero cū nullum nos in hoc Malachie loco verbū de dimittēda vxore, neq. Hebræicè in exemplari ipso, neq. Latine in versione nostra adnotauerimus, in eā sententiā adducti sumus, vt nihil hic de repudio agi existimarem, præterim cū omnis hæc repudij ratio nō tā à Deo instituta, quā à Mose propter hominū duritiem permisa fuisse, & à Christo indicatur, & ab ipsis etiā Pharisæis recipitur: qui, vt D. Marcus scripsit, dixerūt: Moses permisit scribere libellum repudij, & dimittere &c. neq. enim toto illo capite de repudio Deus, vt eius rei auctor appellatur, sed Moses tantū, qui latā à Deo legē nūc exponēdo, nūc verò permittēdo in omni illo Deuterono. libro interpretatus est, quæ de re nos aliā Deo volētē, plenius differemus, atqui hoc loco Vates noster nō Mosen, sed Deū eius, quā ipse pronūciat, sententiæ appellat auctore, [dicit Dominus Deus Israel.] quæ tamē repudij instituēdi auctore neq. Moses quondā prædicauerat, neq. Christus, neq. Pharisæi & Scribæ protulerūt, neq. verò hoc Vatis respōsum prætermittendū illis putaretur, quin ad eā rē si faceret, quocūq. nomine, siue præcepti, siue cōsilij aut permissionis, cū primis esset relatū, vt pote quod diuina auctoritate apertioribus etiā verbis, quā illud Mosaicū niteretur. Quibus argumētis efficitur, huius loci expositionē antiquissimos doctores simplicius multo, magisq. ex verborū ratione & vsu, atq. ex ipsius, de quo agitur, argumētī causa, quæ ex repudij annotatione habuisse: quā nos eidē insistentes via, perspicua & dilucidā, vt spero, afferemus. Meminisse igitur oportet in primis duorū illorū locorū, ex quibus ad omnē hanc causam perorandā producta sunt à Vate nostro argumēta, charitatis videlicet vtriusq. arctissimi vinculi, quod naturali necessitudine, & religionis cōmunionē cōstare docuimus: quorū vel vtrūmq. vel alterum negligentia laxari flagitiosum valde, iniuria verò & odio rumpi, longè esset sceleratissimū. Vtrumq. autem crimē & negligentia & iniuriæ in his, qui accusantur, Iudæis hæere, ipsa causa narratione Deus ostēderat. Sed ne illi alterius leuioris cōcessionē alterā grauissimam elabi posse, viderētur, id agit Deus, vt cōfirmet, nō solū officij neglectiōem illis vitio dati, iniuriæ verò illationem obscuram esse, sed hanc apertissime, publicè atq. manifestè sese ipsam prodidisse, nullumq. vel deriuadi, vel negandi, vel aliqua ex parte occultadi reliquisse locū, quippe quæ ita longe lateq. crescat

L. I. emineat

emineat & appareat, vt nullis vestibus opprimi absconditue possit: hęc loci huius sententia nobis est, quę iā facile ex orationis & verborū ratione ostēdetur. [Nā odisse mittere dicit Dominus Deus Israhel.] Primū illud ad cōfirmationem pertinet, quōd Dominus Deus Israhel id testatur & dicit, qui sese testem intet virū & vxorē antea fuerat professus, deinde eam rē sibi diligenter notatā esse confirmat, vtpote, cui Israhelis gubernadi, regēdi, fo- uēdi, atq. ab iniuria defendēdi iam olim fuerit suscepta cura: cuius vt dignitas & felicitas cōseruaretur, magnū in ipsius familia animorū & consiliorū in omni re cōsensum, praesertim in religionis cōmuniōe & societate, postulabat, sicut scriptū est: Interea locutus est Deus ad Iacob, Surge & ascēde Bethel, & habita ibi, faci: altare Deo, qui apparuit tibi quādo fugiebas Esau fratrem tuū. Iacob verō cōuocata omni domo sua ait, Abiicite Deos alienos, qui in medio vestri sunt, & mudamini ac mutate vestimēta vestra. Surgite & ascēdamus in Bethel, & faciamus ibi altare Deo, qui exaudiuit me in tribulatione meā, & socius fuit itineris mei, &c. & eodē loco paulo inferius scribitur: Apparuit autē Dominus Iacob postquā reuersus est ex Mesopotamia Syrię, benedixitq. ei dicens: Nō uocaberis ultra Iacob, sed Israhel erit nōmē tuū, & appellauit eum Israhel, & dixit, Ego Deus omnipotēns, cresce & multiplicare, &c. huc pertinet nōmē, [Dominus Deus Israhel,] hoc ratiū loco à Vate appellatū, cuius appellationis prima pars Dominus, misericordię & cōstantię significationē, Deus gubernatorē, iudicē & praefectū praecipue significat. qualē eum sese singulariter in omni causā Israheli Deus praebuerit, sicut scriptū est: Qui regis Israhel, &c. tū etiā in hac ratione dilectionis vel cōseruata benignissimū & prouidentissimū gubernatorē, vel violatā vltorē & vindicē esse confirmat, atq. ob eam rem vbi iniuriā manifestā in huiusmodi causā esse demonstrauit, alterū illud, quod vltionem spectat, nōmē appellat. [dicit Dominus exercituum.] Iam verō illa nobis exponēda verba reliqua sunt, [Nā odisse mittere, & operuit iniquitas super vestimentū eius.] nam nō modō causā, sed affirmatiōnis etiā vim obtinet, Chi, Hebraicū, cui Latina, nā & quippe, respōdent, de qua voce iam sepe alius docuimus. Odisse, infinitiuus Gręcē & Latine saepe, Hebraicē autē saepissime, prō nomine vsurpatur, vt mori morieris, visitare visitabit, & innumera alia: sic hoc loco odisse idē quod odium, sed elegantius etiā & vehementius dicit mittere. verbū *salahh*, quod nullum apud Latinos cōmodius repraesentat, quā mittere, variā & elegantis est apud Hebræos significationis, quā tamē in sentētia conueniat secū magis, quā pugnet, vtpote rē quā elegatibus analogiis ad alias atq. alias res trāsferatur. ex quibus vnum genus est, quōd ad extensionē, dilatationē, propagationēq. pertinet, atq. in agriculturę rationibus cōmodissime vsurpatur. Ex hoc genere orationes illae sunt: Extēdit palmites suos vsque ad mare, & vsq. ad flumē propagines eius, & emissiones tuas paradisi granatorū. & illud etiā quod Isaias de vinea canit: Et flagella eius vsque ad lazē peruenierūt, propagines eius relictae sunt, quibus in orationibus vbi Latine legimus, extēdit, emissiones, propagines, idem verbū *salahh*, aut ex eo deducta vox aliqua est. In aquarū autē effluxione & redundantia idē verbū vsurpatur elegatē, vt apud Ezechielē: Et eleuari sunt rami eius prę aquis multis, ex quo verbo nomen Natoricē illi in Ierosolymis factum esse *siloahh*, apud Nehemiā annotauimus. Eiusmodi itaq. nobis orationis huius est sensus, vt Iudæorum in vxores odium non leue, neq. occultum, sed grauissimū & maximum esse arguatur, quod ita omni ex parte erūpat, vt occultari nullo modo possit, quippe quod penitus in animis insitum ramos & propagines suas adeo emisit, vt vestis etiam hominum, quibus occultari multa solent, omnino eminens manifestis factis iniuriis, operuerit, & supra vestimenta ipsa iam longē appareat. hoc est, quod dicit, [operiet autem iniquitas super vestimentum eius. Hebraicē, & operuit iniquitas.] Quo in sermone illud est propriē ad hanc rem obseruandum, aliud esse operire vestimentum, aliud operire super vestimentum, operire vestimentum, est vestimentū studio occultadi tegere; operire verō super vestimentum, est ita redundare atq. eminere, vt nullo vestimento occultari aut dissimulari possit res. Huiusmodi verborū constructiones in illis locis annotantur. Neq. parcat ei oculus tuus, vt miserearis & occultes eum, Hebraicē, & occultes super eum. & illud multo clarior: Et adduxit super eos mare, & operuit super eos, & operiebant Cherubin super arcem, & apud Nehemiā: Ne operias super iniquitatem eorum, his omnibus atque aliis in locis verbum *Chizah* cum praepositione *Ghal* constructum, redundare, & que dissimulare, & obregere significat: iniquitas Hebraicē *Hhamaz*, Latine iniuria, Hispanē significatius, *agnatio*. [super vestimentum eius.] Pronomen eius masculinum est Hebraicē

Genes. 35.

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

Psal. 79.

Cant. 4. Isai 16.

Ezech. 37.

Deut. 17.

Iosue. 24.

Par. 5.

Nehc. 4.

braicē, atque ita cū oratio, tum ratio omnis, sententię huius expositionem adiuuat, tum illud etiam cōfirmat, quod his subtingitur, [Custodite spiritum vestrum, & nolite despiciere. Hebraicē, & custodiemini in spiritu vestro, & non despicietis. Chaldaicē, & custodiemini in spiritu vestro, & non pręuaricabimini.] Quāquam oratio ipsa diuini iussi formulā exprimere videatur, ex Hebraici tamen sermonis ratione, atque ex sententię etiā & actionis ipsius modo & impetu ad contentionem mihi magis & antitheton referendā putatur, est enim ironicōs pronuntiatum, vt rei indignitas vehementius augeatur. Id autem grauius & certius efficitur, cū indicato sceleri officium debitum contrā opponitur & requiritur, atque id quod constare oportuerat, sublatum omnino esse oratione vehemēti subiuncta ostenditur, vt apud Ieremiam: Confusi sunt, quia abominatiōnem fecerunt: quin potius, inquit, non sunt confusi, & erubescere nescierunt. Sic hoc loco nimirum, inquit Deus, qui huiusmodi iniurię faciendę manifesta inhātia flagrant, sapienter sibi consulere, & officium sanctē colere dicendi sunt; nihil minus omnino; imō hęc tanta flagitia aliis nefarijs cumulata atq. aucta ab illis fuisse, nouo illato crimine ostenduntur, laborare fecistis, &c. Quod ad sermonis notatiōnem facit, futurum verbum hoc loco non ad tempus ipsum, sed ad consuetudinem & officium est referendum, vt saepe alius docuimus: sic custodiemini & non despicietis, custodiri soletis; non soletis despiciere. quę omnia ironicōs dici, & ratio ipsa, & illud etiam crimen declarat.

20 Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris, & dixistis, In quo eum fecimus laborare? in eo quod dicitis, Omnis, qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent: aut certe vbi est Deus iudicij?

HACTENVS grauissimū violatę pietatis crimen peroratum est in illos, qui omnia officiorum iura peruertisse conuinceretur: nunc verō maiestatis etiam non modō offensę, sed grauissimē etiam læsę causa agitur, aduersus eos, qui non modō factis erga homines iniuriosi, sed impietate, sententijs & sermonibus ipsis erga Deum contumeliosi essent. quod scelus, & natura sua grauissimum, & nocendi consequentiā atq. contagione maximum est. vbi enim Dei in homines prouidentia negatur, ibi facinoribus, flagitijs iniurijsq. omnibus admittēdis locus datur amplissimus. In eū autē locum homines deducuntur, admissi vitijs, & neglectis paulatim religionis rebus, vt hi, qui a sacerdotū neglectione ad officiorū violationē, inde demum ad religionē penitus ex suis atq. cæterorum animis delendam deuenerant: namque improbissimi & sceleratissimi homines reprehensionem & criminationem tum pietatis violatę, tum officij proditi sibi à Vate, vt vidimus, oblatam illa improbissima & pestifera nefariorum & perditissimorū sententia depellebant, quę pietatis colendę fructum aliquem esse negat. id verō non apud Vatem ipsum, qui redarguere posset, sed apud imperitum populum frequentibus sermonibus argumentationibusq. inuentis, cū maxima atque diuini perniciē diuulgabatur. namque illi abrogatam Vatis actioni & reprehensionī fidem cū licentię, tum suę apud populū existimationi conducere arbitrabatur. Quōd verō inquit, [Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris,] non ea ratione expotendum nobis videtur, vt Deo ab istis labor impositus fuerit, si tamen illius natura capere laborem posset. neque enim quisquam alteri sermone & oratione laborem aut fatigationem efficere possit, quāquam huiusmodi verba saepius inculcet: ille nihil agit, nihil protidet, nihil curat, &c. namq. huiusmodi sermones offensionem fortasse ei, de quō habētut, afferre possint, fatigationem & lassitudinem, quemadmodum propriē afferant, non vidēo. Atqui verbū [laborare fecistis, Hebraicē *Hoghithem*,] ad lassitudinem & fatigationem, quę ex nimia laborandi contentione accidit, significandā propriē vsurpatur: ex qua fatigationē contentionem remitti omnino, aut curam atque operam ad aliud studium relaxationis causā transferri, necesse sit. cuius verbi exempla plurima passim in factis libris obseruantur, vt: Afflictionem meam & laborē manuum mearum respexit Deus, & illud: Quippe qui lassus est, & solutis manibus, &c. et illud etiam in eandem sententiā elegatissimum: Ipse stetit & percussit Philisthæos donec deficeret manus eius & obrigesceret cū gladio, &c. Atqui huiusmodi labor & defatigatio Deo istorum hominum sermonibus non afferebatur quidē, sed ascribatur tamen, cui iam illa antiqua pios & probos viros fouēdi defendēdiq. cura, vt fesso atque defatigato, deposita, & alterum improbitatis

Ierem. 6.

Genes. 37.

2. Samuel 17.

2. Samuel 23.

tis & audaciæ adiuuandæ studium paratum & susceptum esse diceretur: ita vt hæc illius orationis expositio sit. Vos Dominum natura sua misericordem, & in misericordia atque virtute constantissimum, sermonibus vestris laborantem iamque lassum, stauistis, ita vt iam illo nomine arcano, quod ad bonitatem, benignitatem & constantiam ostendendam pertinet, tuendo atque obtinendo lassum ac defatigatum aliam rem cogitare atque agere prædicetis: idque non cogitatione & sententia modò, sed improbiis sermonibus & argumentationibus imperitæ multitudini inculcetis. Atque hoc modò non laborem ab illis Deo impostum, sed attributum fuisse interpretamur. Itaque sententia & sermone hominum non re ipsa hoc statuebatur, vt & apud gentes etiam cum de hoc eodem argumento ageretur, Dei prouidentia neque firmari, neque infirmari, neque adiuuari, neque impediri re ipsa, sed sententia tantum & oratione aut tolli aut stabiliri & affirmari solere dicenda fuit, vt apud Poëtam:

Claudian. in Rufinum.

Sed cum res hominum tanta caligine volui Afficerem, letosque diu florere nocentes, Vexarique pios, rursus labefacta cadebat Religio.

Cedere religionem non re, sed sententia sua aiebat ille, vt ipse idè superius exposuerat, 15
Tunc omnia rebar

Consilio firmata Dei. &c. Hæc itaque ex cogitatione & sententia hominum, non ex re definienda sunt, vt illud etiam, quod tandem est ab eodem subiunctum:

Abfoluit hunc tandem Rufini poena tumultum,

Abfoluitque Deos. Huiusmodi autem impias de Deo opiniones atque sententias cum magna nominis illius violatione Vates noster illis exprobrat, quod Domino illi misericordissimo, æquissimo atque constantissimo labor & defatigatio in ea re, quæ maximè nomen illius deceret, sermonibus illorum esset attributa: id verò cum ab illis aperte vnquam factum negaretur, Vates argumentatione & consequentiã apertissima factum instat. [In eo quod dicitis, Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini. Hebraicè, Omnis faciens malum, bonus est in oculis Domini.] nõ modò iudiciũ, sed consilium, cura atque studium Domini relaxatum & immutatũ omnino esse, illorum sermonibus affirmabatur. fieri namque potest, vt quis nõ tam ex sua sententia, quã ex tẽporum aut rerum ratione deteriore partẽ opera & studio atque cura iuuet, cum aliud sibi consilium aut capere aut sequi integrum fore minus speraret. non solum autem consilium Deo, sed voluntatem etiam immutatam sententiamque de bonorum & piorum hominum dignitate & præstantia planè esse depositam isti asseuerasse dicuntur. prioris partis illud est: [Omnis qui facit malum, bonus in oculis Domini.] Bonum in oculis alicuius esse, idem, quod illius iudicio probari, est vt: Fac quod placitum est, & bonum in conspectu Domini. &c. Quod bonum est in oculis tuis, feci. Itaque probari primum à Deo scelera atque sceleratos, deinde etiam & foueri atque adiuuari dicebant, [Et tales ei placent. Hebraicè, Et in eis ille volens.] Est autem verbum Haphes, pro quo Latine nunc velle, nunc placere & propitium esse, vertimus, quod studiosam voluntatem & efficacem significat, vt in Psalmo: Omnia quæcunque voluit, fecit. &c. Si propitius fuerit Dominus: inducet nos in terram, & tradet, &c. & illud apertissime: Et non audierunt vocẽ patris sui, quia voluit Dominus occidere eos. nulla verò ad pietatem tolerantiam, & ad hominum perturbandas res, perniciofa magis pestiferaque esse potest opinio, quàm quæ hominum res à Deo vel curari, vel acta atque facta iudicari neger, sed ab istis grauius etiam & sceleratius pronuntiabatur, pristinum de virtute & pietate sensum à Deo, vt iam laso & vnus contentione pertaxo, depositum, & omnem cogitationem, voluntatem & studium ad nocentes maleficosque, fouendos atque adiuuandos fuisse conuersa, contra quàm scriptum sit: Quoniam nõ Deus volens iniquitatẽ tu es: neque permãnebunt iniusti ante oculos tuos. Odisti omnes, qui operantur iniquitatem, perdes omnes, qui loquuntur mendacium. virum sanguinũ & dolosum abominabitur Dominus &c. magno verò studio & excogitato consilio huiusmodi impios nefariosque sermones ab istis dispergi & disseminari solere, ex ipsorum subtili argumentatione à Vate relata arguitur, quæ non modò vulgo & imperitis, sed multis etiã, qui sese philosophos iactabant, imponere potuerit. [Aut certè vbi est Deus iudicij.] Omnium rerum dominum ac moderatorem Deum esse, eaque, quæ geratur, eius geriditione ac numine, eundemque optimè de hominum genere mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mète, qua pietate religionem colat, piorum & impiorum habere rationem, non modò sacris libris & literis proditum, sed sapientissimorum etiã hominum sententia

Deut. 6.

Isai. 38.

Psal. 135.

Numer. 14.

1. Samuel. 2.

Psal. 5.

tentia & oratione fuit omnibus gentibus persuasum. Existere autem interdum nonnulli, rari quidem illi, sed improbiis & perditissimi, atque adeo pestiferi, qui hæc Dei ad iudicandum voluntatem & vim, ex improborum prosperitatibus à se spectatis, redarguerent. Quæ de re nos apud Habbaquq rationibus conquisitis accurate differebamus, & aliàs, etiam, si nostra Deo probebantur consilia, longius differere cogitamus: nunc fortasse breuius, quàm causa desiderat, sed pro commentationis breuitate, quantum satis esse possit. Igitur argumentum, siue, vt dialectici loquuntur, dilemna sic ab istis instituebatur. Ex humanarum rerum spectatione alterum manifestè arguitur, aut nocentes & maleficos Deo gratos charosque esse, aut hominum facta ab eo non iudicari. nam si ille humana cognoscit & curat, ea maximè curare dicendus est, quæ maximè prosperantur & fouentur. at verò maleficia & malefici maximè prosperantur, maleficia igitur à Deo curantur maximè. hæc hæcenus altera dilemmatis siue complexionis pars est: illa deinceps altera. Si verò inquit, Deus maleficiorum partes tueri negetur, igitur vel iudicat homines, vel non; si non iudicat, rectè igitur cum maleficis & sceleratis agitur; quos tamen Deus non adiuuet, neque impedit aut deterrer tamen: sin verò iudicat, sceleratorum res malè se habeat oportet: sed illis nihilominus prosperè omnia cedunt. ergo vel Deus superbos; maleficos; crudeles & ingratos non aspernatur, vel saltem non iudicat: vt ruitus statuatur, pro impijs facit. sed prius tamè diuinam dignitatem & hominum erga Deum studia conseruare & retinere magis istis videbatur: ob eamque rem prior complexionis pars asseuerantius etiam pronuntiata & confirmata ab illis videbatur. [Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini; & tales ei placent.] Posterior verò per interrogationem ex consequentia. Atqui interrogatio illa negationis obrinet vim, vt: Homo verò cum mortuus fuerit, & nudatus atque consumptus, vbi quæso est: quomodo si recedat aqua de mari, & fluuius vacuefactus arefcat. &c. Verum enim uero Deus ab istis, non quod sit; sed quod hominum sit iudex, negabatur, [vbi est Deus iudicij?] neque enim nullam vim nomenue Dei esse arbitrari is posset, quem solille, quem cæli & signorum motus, quem vicissitudines rerum atque ordines admonerent, quem (id quod maximum est) maiorum sapientia excitaret; qui Deum confelli, sacra ceremoniasque sanctissimè coluerunt, & plurimorum ac maximorum Dei erga se gentemque suam beneficiorum memoriã scriptis libris, & grauissimis monumentis posteritati suæ testati sunt. Neque etiam diuina ab istis prouidentia in dubium omnino vocata est, sed quadam excogitata ratione, quæ cum presentium rerum expectatione constare posse videretur, est asserta, nimirum Deum esse, & eius prouidentia mundum imprimis ipsum administrari, eundemque consuleret rebus humanis, non tamen singulis, sed vniuersis hoc pacto, vt nunc virtutis & innocentie studiosos cultoresque, defenderet vt olim patres maioresque suos, nunc verò hac contentione remissa aliarum partium homines, hoc est, audaces, insolentes, facinorosos & potetes, atque magnarum appetetes rerum foueret iuaretque: id quod presenti improborum prosperitate ab istis confirmabatur, atque hoc modò nunc hos nunc illos Dei voluntati, pro rerum statu suarum, vel obsecudare vel cedere oportere. Itaque vno excepto de hominum factis iudicio cæterarum omnium rerum vis & numen, magnitudo, sapientia, potentia, prouidentia & gubernatio ex istorum hominum opinione & sententia Deo tribuebatur, qui non vbi Deus, sed, vbi nam Deus iudicij esset, requirebant. [Deus iudicij, Hebraicè Elohe hamispãt.] atque nomen Elohim, omnium publicorum munerum & administrationum rationes continere, cum sæpè alias, tum in nostris de arcano sermone libris docuimus. ex quibus omnibus rationibus vna tantum ab istis requirebatur, hamispãt, hoc est, iudicij certi & spectati, cætera omnia satis spectata sibi concedentibus & confessis. articulus hæc, homini additus, certam, & quæ iudicari facile possit, rem significat. ita adeo hæc de diuina prouidentia opinio acutior quidè & subtilior, quàm vulgaris illa epicuræorum, atque etiam quàm illa ingeniosa stoicorum disputatio, & ad religionem etiam retinendam & colendam commodior specie ipsa videretur: re ipsa verò omnium perniciosissima & maximè pestifera est, vt quæ malorum auctorem Deum statuat, atque hominum animos ad maxima facinora admittenda diuini auxilij spe proposita incendat. Verum enim uero cum cætera diuinæ erga vniuersos & singulos homines prouidentie & misericordie argumenta perpetua omnibus temporibus obseruanda atque spectanda, & Deus ipse proposuerit, & maiorum nostrorum sapientia docuerit, iudicij tamen exempla non semper

אלהים

Non ex præterito sed ex futuro etiam.

Math. 5.

Psal. Exod. 31.

Psal. 74.

Psal. 16.

spectari, sed oportune expectari oportere, certum iis semper fuit, qui vel ex diuinis libris, vel ex diuinarum contemplatione rerum, humanarumque usu aliquam sapientiae partem assecuti sunt. nam si quis non vniuersorum modò, sed singulorum hominum res contemplatus ad diuinæ providentiæ rationes referat, nullam sanè partem vel virtute, vel sapientia, vel misericordia Dei vacuam deprehendat, qui bonorum & piorum non vitia, sed res omnes alias fouet. Qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Itaque cætera omnia diuinæ providentiæ & misericordiæ argumenta quocumque tempore, quocumque loco, quacumque humanarum rerum parte querantur & obseruentur, plurima profecto atque certissima constabunt, iudicij verò cum in singulos homines, tum in populos gentesque exercendi non ex præterito neque ex præsentis illorum statu, sed futuro euentu expectandum tandem manifestum, integerrimum atque seuerissimū apparet. Etenim Deus iustus iudex, fortis & patiens, dissimulans peccata hominum propter poenitentiam: qui aufert iniquitates & scelera atque peccata, apud quem tamen nullus per se innocens est &c. Dei igitur in vniuersos atque in singulos homines providentia semper oportuna est, iudicia verò certissima quidem in omnes, maturo tamen tempore in vnumquemque sunt. Quæ quidem in re à multis, propter stultitiam & sapientiæ defectum, grauissimè est offensum, qui harum in Deo virtutum exempla requirètes, non satis bene temporibus, quibus edi soleant, distribuunt, atque ex præsentis aut etiam præterito arguentes futuram expectationem rerum, magno suo errore & magno multorum incommodo, prætermisere, sicut scriptum est: Mei autem penè moti sunt pedes: penè effusi sunt gressus mei, quia zelauit super iniquos, pacem peccatorū videns &c. At verò qui sapientius harum rerum rationes putauere, diuini iudicij exemplum & argumentum non ex ipsis rerum atque factorum inijs, non ex incremento aut statu, sed ex euentu atque exitu petendum esse arbitrati sunt, sicut scriptum est: Noli emulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. &c: Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiit, & ecce non erat: & quaesui eum, & ecce non est inuentus locus eius. Ex qua sententia illud quoque consilium cum maximo sapientiæ fructu ceptū institutumque sibi fuisse Rex ille Vatesque canebat: Donec intrem in sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum. Veruntamen propter dolos posuisti eis: deiecasti eos, dum alleuiarentur, &c. Igitur problematis, quod hætenus & populo & sibi propositum ab impijs & perditis hominibus fuerat, explicandi oratio certissima ex eodem, quem nos iam indicauimus, loco petita, atque cum magno diuinorum mysteriorum & promissorum molimine & apparatu à Vate nostro eadem actione grauissimè ostensa est: eaque ratio omnis sequenti capite exponitur.

CAPVT III.

Ecce ego mitto angelum meum, & preparabit viam ante faciem tuam, &c.

QUANQUAM huius Vatis tempestate, & libertas Iudæis ex Babylone restituta, & reedificati templi commoditas, & sacrorum usus contigisset, nonnullis tamen ipsorum ob Persarum regum imperium, cui parerent, & ob multarum sacrarum rerum desiderium, ut ignis caelestis, vñm & thumim, & cæterarum diuina tutela à se abalienata, atque ad imperiorum partes fouendas translata esse & putabatur, & frequentibus etiam sermonibus dictitabatur, à quibus cum populo & Vati ipsi illud problema obiectum esset, Omnis faciens malum, bonus in oculis Domini, & tales ei placent, aut certe ubi est Deus Iudicij: idque problema improborum hominum prosperitatibus confirmaretur, explicandum Vati ex diuini consilij sententia susceptum est. quæ in explicatione præterquam, quòd omnes aduersus diuinum iudicium tractatæ argumentationes tentantur & labefactantur, maxima etiam & planè abstrusa noui testamenti atque sacrosancti euangelij ratio & series tota breuissimè quidem, sed com modissimè continetur: quam nos cum propter commentationis angustias, maximè autem propter ingenij tenuitatem rei que ipsius magnitudinem exponere non valeamus, quoad id præstare liceat, breuiter & dilucidè indicabimus. Principio igitur communis illa sapientium om-

omnium sententia à Vate nostro cogitanda præponitur, diuinum in singulos homines atque vniuersam etiam gentem aliquam iudicium non semper præsentissimum spectandum, sed suo tempore maturo atque oportuno expectandum esse. Quæ res cum præteritorum temporum & hominum commemorandis historiis certa iam explorataque esse omnibus debeat, ad eundem etiam modum fuerit in posterum expectanda. hætenus enim ita sese Deus æquissimum & integerrimum iudicem præbuit, ut misericordem prius patrem exhibuerit, nullumque populum, nullam gentem prius exilio, exilio aut alio supplicio damnauit, quin per prophetas prius, aut aliis modis ad poenitentiam atque ad officium ab infania & vitio reuocandam curauerit: ex eaque re illud euenit, ut aut verè resipiscentes & misericordiam implorantes, venia, aut contra contumaces & obstinati, iustissima afficerentur poena. Huiusmodi itaque iudicij publicè ac priuatè exercendi antiquam rationem rerum tamen & euentuum magnitudine longè illustrissimam à se propediem expectari iubet hoc loco Deus. iram enim sese maximum quoddam opus moliri ait, quo pijs & sanæ mentis hominibus misericordiæ suæ, magnitudinem probaret, impijs verò & contumacibus atque vitij tenacibus iudicij sui seueritatem experiri faceret. Eius verò explicandæ rei rationem eiusmodi fore ait, ut per nuntium à se missum prius de poenitentia cum hominibus agendum sit, diuinumque de vtraque & proborum & improborum parte consilium publicè omnibus exponatur: idque statim rebus atque euentibus certissimis præstetur, adueniente illo omnium hominum seruatore eodemque viuorum & mortuorum constituto iudice, cuius admirabilis in vtraque partem vis ostendèda fuit. maxima videlicet in pijs & fidelibus hominibus seruandis efficacitas, maxima etiam in impijs & repugnantibus iudicandis vlciscendisque seueritas & potentia. Atque hoc in loco duæ personæ recognoscendæ indicantur, & vtriusque etiam muneris ratio obseruanda exponitur, altera angeli, quæ Ioannes Baptista Zachariæ filius magnæ à puero expectationis, egregiæque & probatissimæ sanctitatis vir expressit, qui muneris sui auctoritatem diuinam, tum signis ipsius ortum præcedentibus & sequentibus, tum fungendi integritate & grauitate populo principibusque probauit: altera verò dominatoris & angeli testamenti, cui datas vtraque partes maxima cum dignitate actas fuisse, maximis illustrissimisque miraculorū, actionum, sermonum, rerum atque euentuum testimonijs est confirmatum. Atque sanctissimum Christi euangelium duabus præcipuè rebus definiendum esse, antiquis oraculis fuerat proditum, hominum ad poenitentiam & fidem exhortatione, eorundemque pro cuiusque obedientia & fide, vel repudiatione & neglectione, salute aut pernicie. Prioris autem muneris duos ministros fore diuino consilio fuerat constitutum: alterum, qui salutem aduenientem indicaret, & quemadmodum peti oportuisset, doceret: alterum verò, qui & id ipsum ageret, & præterea etiam ipse id, quod annuntiatum esset, re ipsa præstaret. prioris ministerij partes Ioanni Baptistæ datae sunt, qui idem propter animi, morum atque studiorū totiusque vitæ similitudinem, alter Helias est dictus. Hoc igitur est, quod hoc loco Deus ipse significat, [Ecce ego mitto.] Non humano consilio aut ambitione, sed diuina auctoritate Ioannis illius munus partesque niti his verbis docemur. atque vox Ecce, certam cum primis & expectandam, eamque illustrem & publicam rem indicat. quòd vero verbum præsentis tempore pronuntiatum sit, illud videlicet significat, decretum atque propediem expectandum opus esse, quod non minus certum, non magis euitabile sit, atque si iam omnino præsens coram spectaretur. quæ præsentis temporis elegas vis in loco est, ut: Ecce eijcio dæmonia, & perficio sanitates hodie & cras; & tertia die consumor. & apud exteros: Tuum tibi reddo. [Et preparabit viam ante faciem meam.] Elegantissimum verbum Hebraicum Pine, hoc in loco, & apud Esaiam in eodem argumento usurpatum, omnem eam curam & operam, quæ in locis ad certas actiones, res, vel personas pro dignitate aptandis consumitur, significat: ita ut per loci commoditatem nihil obster, quo minus id, quod agendum fuerit, perficiatur. Sic ille olim dum Abraham procuratori occurrens hospitij officium, quòd inuitabat, probauerat: Ingredere benedictæ Domini, cur foris stas! preparauit domum & locum camelis, &c. huius verbi in vis muniendis usus propriè etiam obseruatur: cuius in Latina versione nostra eiusmodi expositio est, Viam facite, præbere iter, declinate de semita: auferte offendicula de via populi mei. Hoc igitur nomine Ioannes legatus fuerat, ut posita fidei & poenitentiae lege, aduentati saluti viam muniret, atque boni & exoptati nuntij, hoc est, euangelij

Luc. 13. Terent. Heautontimor. act. 4. Scen. 4

Genes. 24.

Isai. 57.

Marc. r.

Isai. 40.

primus apud homines auctor esset: id quod etiam effectum facer historiographus testatur. Initium euangelij Iesu Christi filij Dei, sicut scriptum est in Isaiâ propheta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. Vox clamantis in deserto, parate vias Domini, rectas facite semitas eius. fuit Ioannes in deserto baptizans & prædicans baptismum poenitentiae, in remissionem peccatorum, & cætera, quæ de Ioannis persona, munere ac functione scripta apud euangelistas leguntur. Illud autem maximæ dignitatis hoc in loco obseruandum pronomen fuerit, quo Deus ipse qui loquitur, sese euangelij salutisque auctore proficitur & declarat: quod profecto certissimum & grauissimum diuinæ in Christo naturæ testimonium est. [Ante faciem meam.] Deum enim ipsum venturum & seruaturum esse nos, Isaias etiam prædixerat. 10 Huic verò nuntio munere iam suo perfuncto, statim illum totius orbis seruatorem, atque euangelij etiam apud Israëlitas legatum successurum fore, ex ipsiusdem vatum responsis fuerat acceptum.

Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos queritis, & angelus testamenti, quem vos vultis. 15

CHRISTVS filius Dei ex diuini arcaniq. consilij decreto & orbis omnis seruator ac Dominus, & circumcissionis minister fuerat constitutus. vtrumq. autem illius munus est à Vate hoc loco indicatum. [dinator quem vos queritis.] namq. ab illis ille totius orbis Dominus iudexque (vt in superiori capite intelleximus) requirebatur, atque adeo à pijs etiam desiderabatur. alij enim illius in homines iudicium negantes requirebant, alij verò qui saniore mente essent, desiderantes expectabant. Vtrique parti aptum verbum, queritis usurpatum est, Hebraicè *Bakaf*, quod & requirere & desiderare significat. [angelus verò testamenti,] idem propterea appellatur, quod, quāquam toti orbi salutis, auctor & iudex constitutus fuerit, eius tamen legationis minister Israëlitis tantum promissus, & in antiquis pactioibus & foederibus declaratus fuit, sicut scriptum est: Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui, & ponā verba mea in ore eius: loqueturque ad eos omnia, quæ præcepero illi. Qui autē verba eius, quæ loquitur in nomine meo, audire noluerit, ego vltor existā. Quæ de re D. Paulus, ait: Dico enim Christum ministrum fuisse circumcissionis propter veritatem Dei ad confirmandas promissiones patrum. Promissiones patrum dicit Apostolus idem, quod testamentum, siue foedus Vates hic nominat, angelumque testamenti circumcissionis ministrum eiusdem significationis titulo inscribit. [quem vos vultis.] quem singulari beneficio vobis promissum expectatis quidem, alij verò iam requiritis, qui videlicet Deum huius templi & populi curam abiicisse arbitramini. [Veniet ad templum suum.] Ierosolymitanum illud templum indicatur, in quo extare, docere, agere, munusque & legationem suam publicè obire Christum ex diuino decreto oportuit, atque ibidem templum illud aliud propriè suum ædificandum parare & curare, quod viuus ex lapidibus in sedem Deo gratissimam constructum est. habet autem interdum præpositio *Et*, Hebraica, causæ vim elegantem, [Veniet ad templum suum.] Ad igitur non solum loci, sed causæ & finis significatione est exponendum ad templum suum, & propter templum suum. Ecclesiam Christianam oratio hæc subindicauit. [Et statim veniet, Hebraicè *subito*.] Vbi namque Ioannes suo legationis munere defunctus esset, Christum eidem poenitentiae prædicationi, deinde Euangelij negotio præfuturum sacra oracula indicauerant. idque Iesum Nazarenum præstitisse, sacri auctores testantur. Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam prædicans euangelium regni Dei, & dicens: Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei, poenitemini & credite euangelio. huius autem aduentus non solum certa, sed admiranda expectatio subiuncta oratione mouetur, ipsiusque euangelij dignitas, atque maxima in vtramque hominum partem efficacia indicatur. 50

Ecce venit, dicit Dominus exercituum, & quis poterit cogitare diem aduentus eius? & quis stabit ad videndum eum?

FUTVRVS aduentus certissimæ expectationis causa præterito tempore prædicatur: vt sæpe aliàs apud sacros Vates obseruauimus. neque verò hoc, tantum consilio præ-

præteritum tempus usurpatum hic est: sed vt illius aduentus tum grauitas, tum auctoritas atque efficientia, quanta præsens futura esset, existimaretur, quæ antequam appropinquaret, tam grauem tamque tremendam expectationem sui moueret. maxima namque efficacitate & vi non solum ad misericordiam & beneficentiam in eos, qui susciperent, sed ad vltionem etiam atque animaduersionem in eos, qui oppugnarent, euangelium futurum esse, vel ex illo titulo *Domini exercituum*, intelligi facile poterat, qui grauissimis rebus, & quæ ad diuinam potentiam, & animaduersionem, siue vltionem ostendendam pertinent, ascribi solet. sed eadem res apertius etiam omni ferè reliqua actione exponitur. [Quis poterit cogitare diem aduentus eius.] Quis, inquit, vel cogitatione solum, nedum re ipsa, die illius vim perferre queat! qui non minus improbis formidabilis, quàm pijs atque bonis desiderabilis esse debet. itaque Latinum *cogitare*, cogitatione saltem sustinere interpretamur, ex Hebraico verbo, *Mechalhel*, quod sustinere perferreque significat: Duplicem autem euangelij effectum in hominibus, & videndum esse antiqua oracula prodiderunt, & vtrumque etiam fuisse visum, posterioris testamenti scriptores testati sunt, alterum iudicij & reprobationis eorum, qui vel promissis credere, vel condicionibus parere nolissent; alterum verò salutis & sanctificationis atque iustificationis eorum, qui credere & obedire vellent. Vtrumque autem genus planè magnum & admirandum futurum, quoque diuina euangelij virtus esse probaretur, variis nominibus ex euentu fuit appellatum; alterum namque reprobatio, excæcatio, iudicium, mors, anathema, &c. alterum verò sanctificatio, iustificatio, deificatio, adoptio, salus, vitaque dicitur. atque hoc posterius ipsius euangelij effectio propriè est: illud verò prius non ita propriè effectio, sed euentus tamen ex repulso euangelio dici potest. vt enim eos, quibus sol admissus accipitur, calore atque luce propriè ipsius atri vi & efficientia affici, eos verò, quibus idem fugitur & vitatur, frigore obrigere, tenebrisque obscurari videmus, idque non ex solis ipsius efficientia, sed absentia potius accidere: sic & eos, qui euangelio credentes obedirent, vitam lucemque illam admittere, qui verò renuntiantes resisterent, mortem & tenebras vltro subire interpretamur. tantam ex illius amissione virtutem experiri, tantum rursus ex eiusdem repudiatione & exclusione defectum atque detrimentum sentire contigit. Vtrumque autem euangelij effectum Simeon iustus virgini matri de puero ipso euangelij auctore vaticinatus indicauit: Ecce positus est hic in ruinam & resurrectionem multorum in Israël, & in signum, cui, contradicetur, &c. Vtriusque igitur effectus causa à Vate nostro dictum est, [Et quis poterit cogitare diem aduentus eius, & quis stabit ad videndum eum? Quisnam, inquit, tanta vi tantoque robore esse possit, vt diem illum resistentibus grauissimum perferre queat? quis rursus tam idoneus, vt lucem illam videre possit clarissimam? profecto vtrumque humanam omnem facultatem vincit: neque quisquam est, qui vel sustinere alterum, vel sibi alterum vendicare possit, nisi Dei gratia accesserit, quæ pij & fideles euangelioque parentes, ad tantam lucem videndam idonei reddantur. ita adeo vtramque rem maximam, atque omni præstantia excellentem fore significauit: cuius etiam efficiendæ rationem eleganti similitudine exposuit.

Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fullonum. & sedebit conflans & emundans argentum, & purgabit filios Levi, & colabit eos quasi aurum & quasi argentum: & erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.

EVANGELIO describendo varia & illustria ex effectu nomina in sacris libris imposita sunt, quorum numerum atque interpretationem nos aliàs iusto sermone, si Deus annuerit, persequemur. ex iis autem vnum est ignis, alterum, herba fullonum. vtraque autem res natura sua impuritati aduersatur atque elegantiae, & rerum nitenti puritati que conducit. vtriusque eadem efficiendi ratio est: ignis namque aliena & dissimilia imprimis secernit, similiaque coniungit, quæque ex eis meliorem & puriorem naturam sortita sunt, comprobant & perficit, cætera verò impura & humida consumit & dissipat, eadem etiam ad maculas atque sordes eluendas fullonum herbe (quam saponariam Latini dicunt) secernendi & illustrandi vis est. atque vtrique rei summa in genere suo efficientia secundum naturam tribuitur, sicut de igne scriptum est: Probasti me Domine & visitasti cor meum, igne me examinasti, &c. de fullonum

fullonum herba & arte. Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere. Christiani igitur euangelij vim atque efficientiam huiusmodi cognoscendam sacri vates prodiderunt, & cognitam tandem atque perfectam noui testamenti scriptores suo & aliorum experimento restati sunt. Incredulos namque & repugnatores à diuina gratia separatos, atque grauissima mentis cæcitate, ob repulsum Euangelium, affectos D. Paulus, de Iudæis verba faciens, ait: Deus huius seculi excæcauit mentes incredulorum, vt non fulgeat illis illuminatio euangelij Christi: vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. &c. Eos verò rursus, qui euangelio credentes tam ex gentibus, quam ex Iudæis obedierunt, sordibus elutis omnibus, & spiritu sancto & igni baptizatos, adeo auctos, perfectos & illustratos accepimus, vt ex filiis Adæ Dei filios effectos esse constet. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri (nā quis stabit ad videndum eum.) sed ex Deo nati sunt. Eandem omnino rem, eadem ferè rationem non multum ab simili imagine Ioannes baptista, qui Dei nuntius ab hoc vate est appellatus, indicabat. Cuius ventilabrum in manu eius, & permundabit aream suam: & triticum congregabit in horreum, paleas autem comburet igni inextinguibili. & quod ad credentium & obedientium delectum faciendum pertinet, nihil exponi potuit apertius, quam, iam securis ad radicem arboris posita est: Omnis arbor. &c. Hoc verò Christi munus & efficientiam, eamque Euangelij virtutem certam, constantem, perpetuam atque magno iudicio & summo consilio firmatam fore, ex ipsa habitus & situs descriptione significauit. sedentem namque illum operique intentum depingit, vt: Et sedens docebat eos. Quod verò argentum inter metalla ad hanc rationem fuerit præcipue vsurpatum, eò pertinet, vt magna hominum mutatio per euangelium efficienda significetur. argenti etenim natura hoc præ cæteris habet, quod multorum mineralium, non modò metallorum, sed aliorum succorum mixtionem, quam maximè omnium sub terris contraxerit artis industria, atque ignis virtute penitus exurens, pura nitensque redditur. Quam rem sacrosancta Christi mortis & resurrectionis virtus in ijs, qui euangelio crediderint, sancteque obedierint, maximè refert, sicut scriptum est: Et vos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo donans vobis omnia delicta, delens, quod aduersus nos erat, chirographum decreti, &c. Hanc eandem purgationem veterum delictorum D. Petrus appellauit, atque hoc modo nouum templum argenteis basibus & columnis fultum, nouos sacerdotes nouum & egregium gratissimumque sacrificiorum genus paratum constitutumque, iri prædictum est: ita vt non iam amplius negligentibus illis sacerdotibus, neque illo natura sua infirmo & procurantium vicio & culpa prophæto cultu de cætero vtendum sit. [sed purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum & quasi argentum: & erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia.] Non de ijs, qui secundum carnem, sed de ijs qui secundum spiritum filij Leui, hoc est, sacerdotes veri & legitimi, atque in perpetuum & sanctum gratumque Deo cultum dicati sunt, tanto illis antiquis præstantiores, quanto melioris testamenti ministri diuini- busque rationibus consecrati sunt. de quibus scriptum est: Vos genus electum, regale sacerdotium; gens sancta; populus acquisitionis, offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum: vt virtutes annuntietis eius, qui de tenebris vocauit vos in admirabile lumen suum, quam profecto incomparabilem dignitatem iidem ipsi spirituales leuitæ Christo Domino acceptam referentes prædicant. Qui lauit nos à peccatis in sanguine suo, & fecit nos regnum & sacerdotes Deo & patri suo, &c. atque huiusmodi sacerdotibus institutis, tam grato ac dilecto populo, tanta pietate, sanctitate, atque iustitia facta sacrificia grata & probata Deo, vt si quando vnquam maximè, fore oportuerit.

Et placebit Domino sacrificium Iuda & Ierusalem, sicut Dies seculi, & sicut anni antiqui.

IUDA & Ierusalem ad noui testamenti mysterium relata nomina, quam gentem, quamque ciuitatem significant, iam sæpe aliàs indicauimus. huius sacrificia sancta & pura, gratissima Deo fore Vates pollicetur: si quando vlla antiqua sacrificia & oblationes placuerint, hæc profecto, quorum illa prisca figura & umbra fuerant, sunt

sint præcipue placitura. sicut, non comparationis, sed notationis & indicationis vim hoc in loco obtinet, recte enim ad superiorem partem ex inferiori atnotandam vsurpatur, vt: Dimitte nobis debita nostra: sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Ita igitur noua hæc sacrificia certa quidem fore, vt quæ certissima fuisse scriptum fuerit: longè tamen, quam vlla antiqua fuerint, gratiora: sicut, itaque non similitudinis, sed certitudinis, vt ita dicamus, nota est. Indicantur autem hoc in loco sacrificia, quæ sancta, pura Deoque grata fuisse commemorantur; imprimisque illud Abel, de quo scriptum est: Et respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius. illud etiam de Noë, de quo scriptum est: Et odoratus est Dominus odorem suauitatis, &c. hæc fuisse sacrificia dierum seculi; seculi inquam primū conditi & restituti, cum nondum per annos, sed per ætates & generationes temporum ratio subduceretur: Fuerunt & alia illustra Deoque apprime grata sacrificia post tertiam temporum constitutionem, vbi annorum rationes magis, quam seculorum haberi ceptæ sunt, sicut scriptum est: Hic mensis erit vobis primus in mensibus anni, & anno primo egressionis filiorum Israël ex Ægypto, & anno secundo, &c. Vnum autem grati sacrificij exemplum in annis antiquis illud fuit, quo constitutum in solitudine tabernaculum, alterum verò, quo consecratum à Salomone templum dedicatum est, de quo scriptum est: Apparuitque gloria Domini omni multitudini: Et ecce egressus ignis à Domino deuorauit holocaustum, &c. de altero verò: Sed & omnes filij Israël videbant descendentem ignem & gloriam Domini super domum, &c. Exposito autem altero euangelij effectu; Dei que munere & consilio, quod misericordiam spectaret, alterum, quod ad iudicium pertinet, subtingitur; ostenditurque in delecto illo piorum & fidelium faciendo, impios & sceleratos omnes, qui neque euangelio credere, neque poenitere voluerint, iustissime iudicatos reiectum iri, eiusque iudicij nullum non modò effugium, sed neque declinationem vllam reis fore: vtpote quibus Deus ipse testis futurus, cuius integritate, constantia & cognitione nulla exceptione possunt excludi.

Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, adulteris & periuris, & qui calumniantur mercedem mercenarij, & humiliant viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me, dicit Dominus exercituum.

DIVINVM illud à quibusdam requisitum iudicium, quod, in malos & sceleratos homines exercendum esse vates omnes dicerent, non modò publicis & manifestis sceleribus, sed occultis etiam flagitiis iudicandis euangelij tempore à se editum iri Deus confirmat. in quo flagitiosi homines notati & conuicti, à Dei regno & ciuitate in tenebras exteriores reiecti, contemptas aliquando poenas tandem subeuntes luant. [Et accedam ad vos in iudicio, Hebraicè ad iudicium.] Præfens, apertum manifestumque iudicium fore ait, ita vt qui Deum iudicij vel nusquam esse, vel longè abesse dicebant, præsentem tamen & proximum sentiant. [Et ero testis velox.] Certissimum & præsentissimum testem sese hominibus esse declarat Deus, non modò earum iniuriarum, quæ per vim & audaciam aperte fiunt, sed eorum etiam scelerum, quæ occulta fraude & dolo admittuntur, & fallendi spem proponere auctoribus solent suis: cuius generis incantatores, venefici, adulteri & periuri sunt, & qui calumniantur mercedem mercenarij, & viduas & pupillos opprimunt, cæterosque miseros & humana ope auctoritateque destitutos, vt peregrinos fraudant, me verò horum tutorem & præsidium non timuerunt, putantes me non adesse aut non prospicere in miseros fraudulenter factis iniurijs cognoscendis aut propulsandis, cum tamen vlscendis affuturum me professus fuerim. quod & illo grauiissimo nomine, [Domini exercituum,] toties appellato, atque nunc repetito constare oportuerit. atque hi profecto, qui me suis fraudibus longè abesse putantes fallere cogitabant, mirabuntur singularum rerum testandi præsentem & certam rationem, & cognoscendi atque perspiciendi celeritatem agnoscent. Illud hoc loco obseruari operæpretium fuerit, pauperum & viduarum cæterorumque, qui humana ope destituti sunt, hominum res in tutela & præsidio diuini timoris latere: cuius auctoritatem solam maximam, grauiissimam & sanctissimam, vel potentissimo cuique esse oporteat, alioqui diuinæ vltionis vim experturo, sicut scriptum est:

Non

964
 Deut. 25. Non negabis mercedem indigentis & pauperis fratris tui, siue a uena, qui tecum moratur in terra, & intra portas tuas est, &c. ne clamet contra te ad Dominum, & reputetur tibi in peccatum. & alio loco: Si laeseris eos, vociferabuntur ad me, & ego audiam clamorem eorum. Exod. 22. & indignabitur furor meus, percutiamque vos gladio: & erunt uxores uestrae viduae, & filij uestri pupilli, &c. & tandem subiungitur, Si clamauerint ad me, exaudiam eos: quia misericors sum. Igitur non modo publica scelera iudicaturum, sed occulta etiam flagitia atque illatas miseris per fraudem iniurias, quorum causam & fidem ipse receperat, ultimum se esse declarat, omnibusque huiusmodi flagitiosis, neque tamen legitime poenitentibus, ab euangelij conuiuio rejiciendis testem celerimum futurum, sicut factum esse ipsi euangelij regni ministri testantur. Nolite errare, neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt, &c. atque ita magnam dictorum, promissorum, consiliorumque suorum constantiam omni ex parte probat Deus. Quod si cui minus id propterea certum exploratumque sit, quod publicae animaduersiones rarij spectentur, interim quaedam eduntur, multi ex flagitiosis & sceleratis inulti, rebus integris & uita fruuntur & defungantur: non ideo tamen negandum fuerit, quandoquidem vel ex vno diuini iudicij exemplo caetera omnia probari expectarique oporteat. neque vero si quispiam hinc inultus discesserit, is impunitus ac liber euasisse dicendus fuerit, quando & idem Deus scelerum iudex atque ultor semper constat, & is qui e uita discesserit, non omnis consumptus fuerit. Superest enim illi altera etiam uita, cui etiam Deus pietatis renumerator sanctissimus & benignissimus, & impietatis atque scelerum iudex aequissimus ultorque potentissimus praestet.

Ego enim Dominus, & non mutor: & vos filij Iacob non estis consumpti. 25

Hic locus multa & maxima de diuina natura & efficientia, de humanae animae immortalitate, de bonorum & malorum finibus mysteria continet. docemur imprimis Dei consilia, actiones, vel ex paucis exemplis perpetuas & constantes probari. neque enim diuina natura mutationis capax est. id quod ex nomine illo sanctissimo & maxime arcano cognosci potest, quod praeter misericordiae rationes constantiam aeternitatemque significat. ut autem nomen illud, ita & non mutari proprium Deo perpetuumque est. [Ego enim Dominus.] & relatiui atque affirmantis pronomini vim obtrinet, qui non mutor. [Ego enim Dominus.] Iam saepius alias annotauimus, filios Iacob antiquae humilitatis commemorandae causa appellari: idque nomen tum proprie uel pari-cum significetur, aut illosex magna humilitate ad magnam dignitatem fuisse traductos, aut diuinorum beneficiorum immemores officijque, desertores, atque adeo Israelis nomine indignos sese praebuisse. Atque haec profecto ratio ad hunc explicandum locum apte accommodatur, cum illa fides illaque de Deo notitia in istis requiritur, quae in Israele magna ac illustris fuerat, quibus cum tantum, ut cum humillimis & vulgaribus hominibus, nihil plane dignum Israele sapientibus agitur. [non estis consumpti.] Hebraicum uerbum *Cala*, omnimodam penitus consumptio: nem significat, ita, ut nihil ex ea supersit, ut: Defecerunt, sicut fumus dies mei. & illud: & conteret scelestos & peccatores simul. & qui dereliquerint Dominum, consumentur. Igitur materiam sibi iudicij in illos exercendi superesse Deus ait: quanquam enim multi ex eis ante illud publicum iudicium, quod euangelij tempore edendum fuerat, discessissent, eos tamen non protinus liberos atque impunitos euasisse affirmandum erat, cum non omnia letho finirentur, superessentque animae in quas seuerissimum iudicium exercendum esset, quae poenas etiam cum corpore post resurrectionem daturae essent. quandoquidem corporis mors ex sacrae sapientiae rationibus non consumptio, sed separatio dicenda est. Quibus ex rebus illud consequitur, diuinum iudicium a nemine vel publice vel priuate effugi posse, posse tamen (idque consultius esse) ab iis, quos legitime, sancte pureque scelerum & uitiorum poeniteret, praerui & declinari. Quam ob rem aut hoc illi consilium studiosè capere, aut seuerum in se iudicium tum publice, tum priuate expectare monentur: utrumque enim, & misericordiae, & iudicij rationem satis testatam esse oportet.

oportere, plurimis atque frequentibus obseruatis exemplis arguitur: quae tamen ab ipsis, officio suo peruertendo, neglecta sunt.

A diebus enim patrum uestrorum recessistis a legitimis meis, & non custodistis: Reuertimini ad me & reuertar ad uos, dicit Dominus exercituum.

ANTIQUVM & uetus illis esse officium suum violare, proprium autem & solenne sibi Deus ait officium ab illis requirere, suamque misericordiam & gratiam poenitentiae lege proposita polliceri: qua tamen ut minus aliquando utantur, eorum ipsorum culpa accidere, qui non modo peccatum & uitium corrigere, sed agnoscere etiam faterique negligant. [A legitimis meis.] Quae legitima hic latine, Hebraice *ח נ ו כ י מ* dicuntur: suntque proprie ea, quae cuique muneris alicuius, quo fungitur, nomine reddenda ex lege vel pacto sunt, ut quae regibus, sacerdotibus, magistratibus stipendia, tributa vel munera debentur: quae omnia *ח נ ו כ י מ*, latine, *legitima*, hispanice *sueros* siue *derechos* dicuntur. huius nominis ratio multis in sacrorum librorum locis aperta, in illo uero apertissima est, ubi de Aegyptiorum sacerdotum iure & libertate fundorumque immunitate agitur. quibus statuta cibaria ex horreis publicis praebentur. Hebraice, *ק ו י ב ו ס*, Genes. 47. *ח נ ו כ*, &c. Filij autem Iacob admittunt in hoc genere aduersus Deum fraudis accusantur. atque ad officium faciendum ueniat & misericordiae pollicitationibus, vel rursus uisionis minis reuocantur. sed quoniam illis ex diuturna consuetudine fraus & peccatum non agnoscebatur, atque impudenti sermone negabatur, & iure & crimine exponendo à Vate indicatur.

Et dixistis, In quo reuertemur?

IVRA atque legitima sua ab illis repetens requirebat Deus; atque ita uerbum reuertimini, & reuertar, actiue & passiuè exponendum est. utrumque enim uox ipsa indicat, ut latinè ad uerbum dicendum sit, reddite & reddimini mihi, & reddam reddarque uobis. atque hoc modo non solum illorum uoluntatem, sed officium debitum desiderari ab ipsis est cognitum: qui cum debitum suum ex diuturna exsoluendi negligentia non agnoscerent, respondebant, [In quo reddemus reddemurque?] Quidnam est, quod à nobis debeatur, quodque reddendum Deo sit, quod tamen non fuerit redditum? tantum est fraudi faciendae assueuisse, ut quae uere debeantur, ex diuturnitate & usu fraudandi non deberi putentur.

Si affliget homo Deum? quia uos configitis me? & dixistis, In quo configimus te? In decimis & primitiis.

IVRA & legitima sua sibi per summam & nefariam fraudem direpta ab his criminabatur Deus: à quo crimine cum illi sese alienos ignorationis nomine defendere uellent, arctissime tamen teneri arguuntur; quod Deo ipsorum principi & gubernatori debita, iusta & legitima tributa essent negata. ex qua etiam re enenitet, ut minus illis annonae copia suppeteret: Argumentatur autem primum à iure & debito, deinde à facto: tandem ab euentu. Ius est, ne quis quem fraudet, ex quo consequitur iniuriae genus grauissimum fraudem esse, deinde maiorem & grauiorem esse fraudem, ubi quis quaequam maiori audacia & contemptione fraudauerit, ut si eum, cui plurimum debeat, cuius auctoritatem reuereri atque suscipere, quem plurimum colere oporteat, defrauderit, ut regem, principem, aut iudicem sacerdotemque suum. Huius argumentationis vim omnem illa interrogatio complectitur, [Si affliget homo Deum?] estque locus à comparatione personarum, ut maior audacia & contemptio arguatur. [Homo Deum.] Alterum nomen hebraice est *Adam*, alterum uero *Elohim*. Adam hominem significat, qui nihil illustre egregiumque praeter ceteros habeat, tantum nomen hominis taceatur. is si principibus & illustribus in republica magistratibus fraude aut iniuriam prudens uolensque faciat, sceleris audacissimi reus fit, maxime si ea subducatur, quae iure optimo debeantur. longè autem grauius, & impudentius id facinus fuerit, si aduersum non quemlibet principem & magistratum fungentem hominem, sed aduersum principem & gubernatorem Deum ab homine Adam commissum sit. Quamobrem *Elohim* nomen quod Deum principem iudicem gubernatoremque significat, appellatum est. indignum enim est, hominem homini, etiam humillimo, fraudem facere, principi uero indignissimum, Deo autem opt. & max. principi & gubernatori, omnino nefarium flagitium est. Haecenus propositio

M M in legitimo

in legitimo statu: nunc deinceps crimen ipsum in assumptione ostenditur. [Quia vos configis me] Vos me, quos ut maioribus & illustrioribus, quam ceteros mortales, beneficiis affectos obseruantiores & colentiores mei esse oportuerat. Confirmatur autem assumptione, in qua omnis criminis vis inest, indicatione rerum, in quibus fraus Deo facta est. & dixistis, In quo configimus te? Nulla dubitatio de propositione fuit, in qua de æquitate & iure in vniuersum quærebatur. quæ ratio cum per se ipsa luceat, neq. ab improbi-
 15 mis negari potuit, maximè cum pertinere ad sese non putaretur. Atque verbum illud affligere & configere, idem enim vtriq. voci responderhebraicum verbum, ad alienarum rerum direptionem, maximè quæ per fraudem fiat, significandam propriè vsurpatur, cuius
 20 illud satis apertum exemplum etiam in nostra versione est: Non facies violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus causam eius: & configet eos, qui confixerunt animam eius. Igitur decimas & primitias, quas ad sacerdotes alendos sanctaq. omnia curanda, sibi ex annuis fructibus persoluendas constitu-
 25 tuerat Deus, per fraudem à populo subductas criminatur: atq. ita nõ solum sacerdotes, sed omnem hominum ordinem accusat, quod vnusquisq. propter auaritiã & cupiditatẽ officii suũ prodiderit & violarit, dum sacerdotes debitũ Deo cultũ negligunt, populus
 30 ea tributa subripit, quæ nõ modò propter muneris dignitatẽ & ministerium, sed ipsius etiam annonæ augendæ causã persoluenda fuerant, neq. tamen consequentem inopiã & frugum defectum suæ culpæ, sed temporũ & diuinæ voluntatis mutationi ascribebant.

Et in penuria vos maledicti estis, & me vos configitis gens tota.

OMNIS humanæ mentis error in diuinis rationibus nõ rectè & sapienter interpre-
 35 tandis versatur: idque fit ex diuini verbi ignorance. Imperauerat populo Deus annuorum fructuum decimas & primitias, præmiumq. eius rei sanctè obseruatæ summã fertilitatẽ & copiam posuerat. Omnes, inquit, decimæ terræ, siue de frugibus, siue de
 40 pomis arborum, Domini sunt, & illi sanctificatur. & in Deuteronomio: Decimas & primitias manuum vestrarum, & vota atque donaria, primogenita bouum & ouium. Et comedetis ibi in conspectu Domini Dei vestri, & letabimini in cunctis, ad quæ miseritis manum vos & domus vestræ, in quibus benedixerit vobis Dominus Deus vester. Atque
 45 hoc modo vel rerum augendarum causã decimas & primitias soluere, fuerat consuetissimum, qui tamen id, quod per fraudem surriperetur, suis rebus accessurum putantes, magnæ sibi ipsis fraudi fuerant, dum ob eam causam inopiã & caritate summa laborarent. cum verò in dies maiori premerentur penuria, cogitare oportuerat & providere, num illa miseris constantia & incrementa ipsorum culpa aut defectu aliquo magis, quã casu accideret: idque quemadmodũ corrigi posset, prouidere. secus verò ab ipsis & putabatur & curabatur, publica namque & priuata omnium voluntas & mens ad fraudem
 50 intenta erat: interim verò annorum sterilitas quotidie maior & miserior vel casui, vel Deo ab ipsis alienatõ; non sua culpa, sed illius voluntate & mutationis studio ascribebatur. hoc est quod Deus ait. [Et penuria maledicti estis, & me vos configitis gens tota.] Omnium enim communis error atque commune nefariæ fraudis studium erat: quod tamẽ vt deponerent, adhortatus magnã rerum in melius conuersione pollicetur, ad eò, vt apertè cognoscere possint, ipsum sibi semper consilio & sententia, atque beneficentiæ studio constare, illos autem sua culpa sese ab ipso atque ab omni felicitate abalienare.

Inferte omnem decimam in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc, dicit Dominus: si non aperuero vobis cataractas celi, & effundero vobis benedictionem usque ad abundantiam.

A DEO constantem atque presentem sese ad beneficentiã præbet Deus, vt pollicetur nunquã per se standum, quo minus homines maximis atque à se promissis bonis & commoditatibus afficiantur, si modò ipsi pactis condicionibus etiam intermissis stare velint. atq. in ea re fidẽ & constantiã suã probari nõ patiatũr modò, sed etiã cupiat, vtroque iubear. Iubet igitur hoc loco populũ decimarum & primitiarum exoluentiarum rationem diligenter & religiose procurare, atque in ea re vel ipsius constantiæ & benignitatis periculum fieri illis permittit: idque vno anno eoque proximo obseruari, quod si ex animi eorum sententia eueniret, imò abundantius & felicitus etiam, quam vel optari ab ipsis possit, succederet: diuinam consilium cum vaticinio consentiens inter-
 55 pretati, id porro deinceps sequantur: si minus, liberam relinquẽ illis de cetero sententiam.

tentiam. adeo certam, adeo testatam suam benignitatẽ Deus hominibus esse vult, vt vel eos, qui propter deprauatas & veteres opiniones secus existiment, experiri pa-
 5 tiatur, vltroq. roget. neque verò hoc illi præcepto aduersatur, Non tentabis Dominum, Deum tuum. vbi, ne quid præter præscriptum cum Deo agatur, cautum est: hic verò infirmioribus iam & sua culpa errantibus, vt ex præscripto agatur, suatum est. [Si non aperuero vobis cataractas celi.] Iurandi & confirmadi forma sacræ linguæ familiarissima est: altera enim orationis parte expressa, altera, de qua quæritur, ad consequentiã vel tollendã vel statuendã referatur, vt: Si non humiliter sentiebam, magnam verò & certam non
 10 modò abundantiam & fertilitatem, sed fertilitatis expectationem atque expectationi respondentẽ euentum, & vota etiã superantẽ successum fore, ita vt res nõ casu, sed certo consilio, atq. ex conditõ adducta & effecta apertè cognoscatur, illa rerum consequentia indicatum est: vt cum primum decimæ & primitiæ, quæ eo anno per fraudẽ subductæ erant, in horreum sacrum ad sacerdotum & leuitarum cibos restitutæ essent, proximo statim anno cataractæ celi oportunis pluuijs aperiendæ essent, quibus terra adeo fecunda
 15 redderetur, vt benedictio, hoc est, copia vsque ad abundantiam efflueret. Hebraicè, usque ad non sufficiens: hoc est, non modò sufficiens, sed vltius etiã, quã sufficiens: raro enim satis superq. agricolis esse solet. Deus verò hoc loco promittit non modò satis, sed etiam superfuturum. Hanc sententiam interpres noster abundantia nomine significauit, nam quod abundat, satis superq. est. atque fertilitatem vt certissimam atque constanti consilio
 20 probet, pluribus partibus amplificandam ornandamq. esse confirmat.

Et increpabo pro vobis deuorantem, & non corrumpet fructũ terræ vestræ. neq. erit sterilis vinea in agro, dicit Dominus exercituum. & beatos vos dicet omnes gentes: eritis enim vos terra desiderabilis, dicit Dominus exercituum.

LOCUSTARVM & bestiolarum noxiarum genus omne, quod irati in eos Dei, quasi
 25 satellites quidam & ministri, agros vineasq. hætenus vltra illã celi intemperie deuastaret, auertendũ ita ab illis esse dicit, vt cæteris omnibus gentibus probaretur, eius regionis præteritam sterilitatem, & presentẽ vbertatẽ non casu & rerum vicissitudine, non soli natura, sed Dei consilio & voluntate constare. neq. enim tanta, tam costans & certa mutatio casu, neq. vlla alia ratione, nisi Dei tantũ voluntate definiri poterat. certã enim
 30 & presentem tutelam esse oportuit, quæ vno anno & deinceps maximam terræ fecunditatem omni celi soliã. oportuna constitutione efficeret: neq. quicquam tamẽ noxium superesse sineret, sed locustam cæteraq. infesta animalia fugaret, cum tamen cæteris regionibus neque tanta, neque cunctis partibus constans ac temporibus perpetua felicitas accideret. Solet namque qui frumentariæ rei commodus annus est, plerũque arboribus
 35 & vitibus esse incommodus. neque idem semper & pecoribus & cæteræ rusticæ rei augendæ idoneum atq. æquum tempus est. vbi verò omnia ex sententia eueniunt, singularis & presentissima quædam diuinæ prouidentia atque voluntatis ratio probatur. id autem illis cum summa gloria vtilitateq. ipsorum, cum magno & illustri admirandoque cæteris gentibus exemplo euenturum Deus pollicetur. [Eritis enim vos terra desiderabilis.]
 40 Hebraicè, terra voluntatis.] Terra, quã Dominus exercituum vult, omnibusq. modis tue-
 45 tur & fouet, sicut scriptum est: Deus autem noster in cælo, omnia, quæcunq. voluit, fecit. hoc autem nõ ipsius terræ studio, sed hominum ipsorum, quos Deus amat, causa, & futurum & à gentibus agnosendum esse ait.

Inualuerunt super me verba vestra, dicit Dominus, &c.

ARGVMENTVM de prouidentia ac religionis vsu vt grauisimum & maximi ad humanæ vitæ institutionem ponderis atque momenti Vates hoc loco persequitur: idque diuini consilii publicè expectandi expositione absoluit. eã etenim, quæ hætenus reprehenderat, in populo scelera, vt prophanarum nuptiarum appetentiã, religionis etiã
 50 & diuini cultus violationẽ, in qua decimarũ & primitiarũ negatio & subductio publica fuit, ex hoc errorũ fonte irrigata crescere indices videbantur: quod diuina erga homines pios prouidentia & cura, non modò in dubium vocata, sed etiam improbißimorum hominum sermonibus oppugnata, atque ex imperitorũ animis penè sublata esset. cumque de rebus ipsis antea actum sit, hoc est, de fide, officioq. cum erga homines, tum erga Deũ violato, de voluntate nunc etiam agitur, ex qua præcipue humana facta probari improbiq. solent, ostenditurq. grauisissimis iam notatis sceleribus grauiorẽ nequiorẽq. multo
 55 M M 2 animi

animi impulsu voluntatemq. fuisse. Atq. adeo ob eam rem Deū illis magis infensum cogitare, quemadmodū vel illi ad mentē officiumq. redeant, vel, quā pertinaciter negauerint, prouidentiam magno suo incommodo fateri & agnoscere cogantur. Quoniam verò Deus, qui spiritus simplicissimus atq. optimus est, animorū impulsu prius, quam res ipsas & facta examinat, & quæ ad offensionē cultūue suum pertineat, ex sententiæ & consilij rationibus magis, quam ex rebus ipsis æstimat, quāquā facta ipsa, quæ vel malitia, vel fraude notantur, vehementer improbare, vehemētissimē tamē consilia sententiasq. impiorum & turpissimorum reprehendit: eaq. ob eam rem sibi grauiora & molestiora esse dicit, quod cum spiritualia magis natura sua sint, diuinā dignitatē (si capere id res possit) propius & certius lædere & offendere videantur. Hæc illius propositionis sententiā est. [Inualuerūt super me verba vestra. Hebraicè, fortificauerūt.] Durissimis & contentissimis aduersum me sermonib⁹ egistis. quod cum illi ex more negates, prius quam tentare, an Deo notum esset, viderentur, obiectum tamen sibi & expositum audiunt, atque hoc modo nō solum humana facta, sed neq. effata, neq. cogitata Deū latere intelligūt.

Et dixistis, Quid locuti sumus contra te?

NEGARI profectō non poterat id, quod ab ipsis dictum fuisset: sed tamen fugere atq. latere Deum putabant, utpote quem res hominum negligere crebris inter se sermonibus asseriebant. Itaq. huiusmodi interrogatio non ad negationē, sed ad tentationem spectat. qua sententiā suam, si minus clarē à Deo responsum esset, confirmarent, hoc est, hominum dicta aut facta Deo vel ignorari, vel negligi. [Quid locuti sumus cōtra te?] Hebraicum verbū passiuū est, quo latina lingua caret, cum, loquor, ex deponentium genere sit, quāquam verò expositores actiue interpretentur, magnā tamen significationem passiuua vox hoc loco habet, quæ cū eorum, qui reprehenduntur, sententiā conueniat. nam cum illi hominum res à Deo non curari affirmarent, sermones etiam, qui minus, quam facta, aperti & expositi sunt, non intelligi asseriebant. si quid autem à vatibus Dei nomine diceretur, vel id esse. ab ipsis confictum, vel aliās ex aliis auditum, non autem ut planē vaticinij, virtute cognitum, aut à Deo illis expositum & creditum: quod an ex aliis acceptum fuerit, facile deprehendi posset, si recitare & referre iuberentur. nam quæ narrata ex aliorum sermonibus referuntur, ferē nunquam totidem verbis iisdemq.ue modis repeti solent: sed tamen si eadem sententiā, aliis tamen atque aliis verbis narrantur, ut nō eadem omnibus sermonis ratio & elocutionis forma est. Hęc igitur illius interrogationis expositio est. [Quid locuti sumus contra te? quidnā dixisti super te?] Quid, inquit, delatū aduersum te de nobis est? neq. enim te diuinasse, sed audisse arbitramur. Eam verò improbam & astutam interrogationē Vates redarguit, iisdem qui ab istis proferrentur, sermonibus ad verbum recitandis.

Dixistis, Vanus est qui seruit Deo: & quod emolumentum, quia custodiimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum.

NON impudentissimi modò, sed superbissimi sermones à Vate Dei nomine referuntur, quibus impij illi homines diuinā prouidentia, & humanarū rerū curā, misericordia & iustitiā nō solum negare, sed aperte oppugnare atq. euertere cōtenderent: ob eamq. rem inualuisse aduersum se istorū sermones dicebat Deus, quod multo quā antē insolētiore & improbiore iactarentur. antea enim omnē prouidentia vim & efficientiā vna iudiciorum ratione excepta Deo tribuebāt: nunc verò omnia negant, omnia detrahūt, diuinorūq. honores aperte dissuadēt: idq. cū maxima bonorū & piorū hominū offensione & commotione faciunt. Continet autē oratio hæc omnia ferē religionis capita, quæ petere atq. euertere molitur. Religionis autē prima & summa capita duo sunt, fides & obedientia. Accedentē enim ad Deum, primū oportet credere, quòd est, & quòd diligentibus se remunerator est. hac fide imbutū animū diuinū cultum & pietatis officia omnia suscipere etiā oportet, sicut scriptū est: Ambula corā me & esto perfectus, &c. Posteriora verò religionis capita duo etiam sunt, præmiorum pro recte factis firma spes, aut poenarū pro vitijis & peccatis certissima expectatio, sicut scriptum est: Nonne si bene egeris, recipies? si autē malum, statim in foribus peccatum est? Omnia autē capita hæc firmissimæ religionis arces istorū oratione oppugnabātur. primum enim illud iactatū est, [Vanus est, qui seruit Deo!] Frustra operam oleumq. impedit, qui Deum colit, inquit, quo sermone & fides omnis de Deo, & de hominum erga Deum ratione & obseruantia impugnatur. asseritur enim diuinam

Genes. 4.

diuinam naturā longē à rebus hominū sepositā, nihil cum hominibus cōmune habere, nihil humanarū rerū aut indigere, aut expetere, nihil mortaliū cultu affici aut iuari, superuacaneumq. hominibus & ineptum esse, ijs rebus studium operamq. impedere, quæ ad illum, cui impendatur, minimē pertineat, sicut & ille de eadē re dicebat: Porro si iuste egeris, quid donabis ei? aut quid de manu tua accipiet? homini, qui tui similis est, nocerit impietas tua, & filij hominis adiuuabit iustitia tua, &c. Hoc itaq. sermone asseriebant diuinum cultum vanū & superuacaneum ex parte ipsius culti Dei esse, utpote ad eū non pertinentem. deinde etiā idem ex parte colentis astruebant, cui nihil commodi ex ea re accidere cōtenderent. [Et quod emolumentū, quia custodiimus præcepta eius?] Primū honestas, deinde & vtilitas omnis negatur: aut enim ipsius Dei causa, quia bonus est, quia omni cultu ac pietate dignissimus colendus est; sed tamē ad eum non pertinet humanū quicquam, imò vana sunt, quæ ipsi à mortalibus tribuūt: quæ verò vana sunt, honesta esse nō possunt. Igitur si non propter Deum colendus Deus sit, queritur, an propter homines ipsos fuerit colendus: quod quāquam ille nulla nostra re indiget, nobis tamen exorari, ut proficit, colendo, vel saltem, ut ne auersis à se noccat, abstinendo & continendo possit. [Sed quod emolumentum, quia custodiimus præcepta eius? & quia ambulauimus tristes corā Domino exercituum.] Agendarum rerum vtilitas altera ex duabus rationibus, vel vtraq. simul definitur, ut bene & feliciter, vel ut non malē & infeliciter eueniat. Pietatis autem studium post fidem duplici cura consumitur, altera beneficentiæ & agendarum rerum, cauendarum verò & continentia altera. priori quidem præmia magna & diuina; posteriori verò securitas proposita est. Vtrāque autem isti labefactare atq. euertere nitēbātur, tum nullū benefactis præmium, tum nullam etiam maleficiis apud Deum poenam constare asserentes. [Et quia ambulauimus tristes coram Domino exercituum.] Ambulare tristem, siue, ut hebraicè est, obscurum & humilē, idem significat, quod apud Latinos humiliter, patienter modesteq. agere. estq. propria illorū descriptio, qui vel propter inopiā & imbecillitatē, vel magis propter pietatem diuinamq. timorem, neque quēquam lædunt, neq. læsi etiā sese violēter vliscuntur, sed omnia potius pati, quā superbe quicquam agere malunt, iniuriarūq. suarū priuatam causam Deo potius vltori vindicandā committunt, quā ipsi suscipiant, illud certissimē credentes quod scriptū est: Mihi vindictā, & ego retribuā eis in tēpore, &c. huius sententiæ illud apud Iob est: Mœrens incedebam sine furore, confurgens in tuba clamabam, & apud Psaltem: Quare contristatus incedo, dum affligit me inimicus. [coram Domino exercituum.] Deo vltore, ut aliās exposuimus. Itaque religionis & pietatis obseruantia neq. Deo gratam, neque hominibus vtilem esse dicebant, ut quæ neq. cultores bearet suos, neque etiam iniuriis accipiendis defenderet, neq. acceptis consolaretur aut vlisceretur. Vtriusque autem requisitæ rei exemplum in seipsis illi statuebant, seq. proprio periculo obseruasse aiebant, nihil videlicet sibi in vtroque genere religionis obseruantiam profuisse, quasi seipsos iustos, innocentes & pios prædicantes: atque hoc modo & existimationi gloriæque suæ confulebant, & diuinæ prouidentia ac religioni vehementius detrahebant. neque enim alios iustos & pios proferunt, quibus pietas nihil profuerit, quoniam id refelli facile posse videbant ab ijs, qui audirēt, dicentibus, nec sibi, nec ipsis exploratum esse, an illi, quos appellarent, pietatem & innocentiam purē sancteq. coluerint. nemo enim homo alterius cōscientia certus testis esse potest; suæ verò vnusquisq. certissimus est. hi de alijs in pietatis & religionis cultæ rationibus nihil affirmāt, se verò ipsos sui testes, quāquā mentiti, probabilius tamē statuere, quā alios appellare posse arbitrantur. [quia custodiimus & ambulauimus.] O stultissimā hominum improbitatē, o humanā argutiam pestiferā! o impijssimā audaciā: quæ eò vsq. procedat, ut nō solum proprijs exēplis, falsò productis, diuinas rationes neget, sed alienis etiā tentare atq. euertere moliat. hoc est, inualere sermones hominum contra Deum religionis fidem & pietatis obseruantia à se primū, deinde & à cæteris hominibus negligi & violari, imò labefactari & euerri conari. hoc est, bellum cælo inferre, Deūq. è sede maiestatis suæ deturbare, tentare: id autē quia cæteris hominibus audacissimū & terribilissimū iudicatur, sibi, ij qui ausi fuerint, cum vtilissimū, tum gloriosissimū facinus fore ducunt. ut ille impius de quodam huiusmodi impietatis audacissimo duce prædicabat.

*Humana ante oculos sædē cum vita iaceret
In terris depressa, grani sub religione,
Quæ caput è cæli regionibus ostendebat,*

*Horribili super aspectu mortalibus instans.
Primum Graius homo mortaleis tollere contra
Est oculos ausus, primusq. obsistere contra.*

Rom. 12.
Cant.
Iob. 30.

Lucret. lib. 1.

quanquam non ille primus huius temeritatis & improbitatis dux fuerit. namque ante Epicurum plurimi etiam apud Israëlitas, nedum apud gētes eius impietatis professores extiterunt. Itaque & misericordia & iustitia diuina, atque omnis Dei erga homines ratio ab istis suorū ipsorū, falso quidem, sed tamē aucto testimonio & exemplo negata & oppugnata est: eadem autem res alterius contrariæ partis comparatione ab istis affirmatur. asseritur enim non modò pietatem inutilem, sed impietatem contra atque scelus vtilissimā hominibus esse.

Ergo nunc beatos dicimus arrogantes: siquidē edificati sunt facientes impietatem.

IMPROBORVM hominum prosperitatibus Dei providentiam apud homines redargui: id quæ esse perpetuum impiorum argumētum, iam aliās ostendimus. Igitur idem nunc ab istis vsurpatum est, quo non modò pietatis ratio eleuetur, sed impietas etiā anteponatur. dixerant autem pietatis exercitationem superuacaneam inutilemque esse, nūc impietatis vsū & studium honestum atque vtile esse addunt, quod illis neque gloriā, neque commoda hominibus comparari suo exemplo statuerent: his verò vtrumque præstari affirmant: id quæ aliorum exemplo, quorum scelera & insolenter superbeque gesta res, quod publicè constiterint, negari non possent. nam de factis aliorum apertum testimoniū esse potest, præsertim de facinoribus, quæ ex superbia, ambitione atque audacia proficiscuntur, quæ ut notentur, ipsi etiam, qui admiserunt, volunt, sicut ille dixit:

Aude aliquid breuibz gyaris & carcere dignum,

Si vis esse aliquis. Probitas laudatur & alget.

Ita isti se pietatis & officij cultura sibi tantum peperisse aiunt commodi, ut intelligerent pietatis partes ad vitæ vsū, commoda & splendorem potiores esse, quando illius cultores miseris suo periculo; huius verò felices aliorum exemplo probarent: ita, ut suæ sortis poenitentia, aliorum verò inuidia duci cogerentur. [*Ergo nunc beatos dicimus.* Hebraicè, *Et nunc nos, &c.*] Nunc tandem, inquit, nos qui officium, modestiam, temperantiam innocentiamque colimus, id solum nobis præstitisse affirmamus, ut alterius partis sectatores sapientes feliceque esse, non sine inuidia, dicamus. nobis namque humilitas & tristitia illa nihil, præter miseriam & ignobilitatem, obscuritatem & cōtemptionem attulit: superbis verò & arrogantibus sua illa vitæ ratio gloriam imprimis, splendorem, amplitudinem dignitatemque afferre conspicitur; vtpote qui iniuriam omnem à se propulantes, alijs facere cum impune, tum gloriose possunt: quando illustres homines ij dicuntur, qui potentia, viribus, audacia atque insolentia alijs formidabiles admirabilesque sunt. hos mundus laudat, hos celebrat, hos frequenter commemorat; innocentes verò, modestos, pios & mansuetos ignauitæ atque inertitæ nomine reprehendit: atque ijs ipsis, quamuis exiguis rebus, quas possidere cognouit, indignos ob id ipsum arbitrat, quod contentos esse intelligat. Hos itaque solum sapere & optimè viuere dicimus, qui superbissime insolentissimeque agunt, quantum ad nominis celebritatem, vitæ securitatem, splendore atque vsū, quantum ad commoda spectat, cum ijs cōmodissime agi videmus, qui impijissime & iniustissime viuunt. [*Et edificati sunt facientes impietate.*] non modò, inquit, re familiarum iniuria, dolo & fraude cōseruari & tueri, sed comparari etiam atque amplificari videmus: ita ut qui nihil omnino aut habuerant, aut bonis artibus sibi pepererant, postquam malis rationibus agere cœperint, & pecuniam innumerabilem corraserint, & ex nihili hominibus tantum euaserint, ut omnium aliorum dignitatem exequent. hoc est edificare hebraicè in loco, quod apud Latinos familiam, & familiarem atque domesticam rem patrimoniumque constituere, ut: Nisi Dominus edificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui edificant eam. [*Facientes impietatem.*] Impietas & impius, solennia in iure & in foro verba sunt apud Hebræos. nam qui causam tuetur iniustam, siue reus, siue actor fuerit, RESSAGH; ipsa verò iniqua & iniusta causa RISHAH vocatur. vbi enim nos legimus, Et dixit Moses ei, qui faciebat iniuriam, Quare percutis fratrem tuum? Hebraicè est, Et dixit le RESSAGH. & in iudicialibus institutis: Infontem & iustum non occides: subiūgitur autem, quia auersor impium, denique in hoc genere nomen impius, iusto opponitur, ut: Absit à te, ut rem hanc facias, & occidas iustum cum impio, fiatque iustus sicut impius. non est hoc tuum, qui iudicas omnem terram, &c. Itaque iniuria, fraude, dolo, furto, rapina, alea non modò patrimonia cōseruata, sed comparata amplissimeque constituta fuisse asseuerant. [*Et edificati sunt facientes impietatem.*]

Criminibus debent hortos, prætoris, mensas, Argentum vetus, &c.

& vt

Iuuenal. Sat. 1.

Psal. 126.

Exod. 2.

Exod. 23.

Genes. 18.

& vt Psaltesaiebat: Ecce ipsi peccatores & abundantes in seculo obtinuerunt diuitias. Atque huiusmodi quidem scelera non solum hominum iniuria, sed naministeriam contempnitione studiose ab hominibus suscepta & impune perpetrata, cōmodo potius, quam fraudi suis auctoribus fuisse, impij isti addunt: ita ut cōmodius & melius cum audacibus & sceleratis atque impijs, quam cum pijs & innocentibus agi contendant. alij namque obscuro & ignauia sepulti iacet; alij verò ab hominibus formidati, à numine minimè repressi, opulenti, potentes, clari summi que euadunt. huiusmodi eius quæ subiungitur, orationis sententia est: [*Et tentauerunt Deum, & salui facti sunt.*] Non modò vexationem direptionemque hominum, sed numinis etiam contempnitionem, atque cōsulso & summo impietatis studio suscepta scelera inulta ac libera multis fuisse aiunt, ita ut ex tanta importunitate & audacia peccandi securitas, & cupiditatum licentia magis obtenta & aucta, quam pœna vlla suscepta videatur. Fuere enim nonnulli, qui grauissima & nefaria scelera diuini iudicij tentandi causa admiserint, cum apud Hebræos, tum apud gentes etiam: qui quoniam Dei patientia impræsentiarum abusi, appetitis rebus frui aliquandiu spectati sunt, causam omnem aduersus Dei providentiam & iudicium obtinuisse, stultis & impijs audacibusque hominibus visi sunt. nam & Nabuchodonosor supellectilem omnem sacram è templo cum numinis contempnitione diripuisse dicitur. & Pompeius magnus secundi etiam templi temporibus idem etiam ausus est. præterea & Roboam religionem Dei veram omnem apud Israëlitas euertit & perturbauit: id quæ ea tempestate qua moliretur, impune visus est tulisse. Rapsace etiam neque sibi, neque principi suo vllum tantum deorum numen existimatum fuisse iactabat, quod non fuissent cum felici euentu periclitati. Phalarim præterea aiunt deorum simulachra cum summa non tam deorum ipsorum (qui re ipsa nulli erant) quæ religionum omnium contempnitione & cōtumelia (quod nefario sceleri etiam Gentibus ascribebatur) expoliasse. Huiusmodi verò exempla ab istis hoc loco indicantur, eorum, quorum audacia & furor Dei etiā iudicium periclitatus impunitate ali magis, quam vltione reprimi putaretur. Quoniam verò non ex sua tantum gente, sed ex alijs etiam nationibus exempla ab istis indicabantur, consulto nomen Dei commune ELOHIM, quod gubernatores, præfides atque iudices significat, appellabatur: quo nomine Deum gentibus omnibus notum & cultum esse, iam aliàs edocti sumus. Hunc igitur Deum, qui quis in celo terras & humanum genus regere putaretur, impune tentatum fuisse, isti dicebant. [*Et salui facti sunt.* Hebraicè, *Et euaserunt.*] liberi & impuniti, cum summa scelera diuini iudicij tentandi animo atque studio perpetrarint: quæ tamen Deum se vel hominum rerum, vel suæ etiam dignitatis vindicem oportune probaturum prætermittere non oportuisset. Hæc istorum importunissima paniter & acutissima sententiæ argumentaque sunt, quæ humane tantum sapientiæ artificij & præsentis sensu expensa non nihil firmitudinis & roboris habere videantur ad imperitorum hominum animos de providentiæ sententia deducēdos, adeo ut hæc res his tantum modis tractata pijs etiam viris negotiū molestiamque exhibeat cogitandi, quemadmodum vel hæc argumenta labefactari, vel imperitis & infirmioribus hominibus consuli atque satisfieri in hac causa possit, sicut scriptum est: Si dicebā, Narrabo sic: ecce nationem filiorum tuorum reprobaui. rursus verò: Exstimabam, vt cognoscerem hoc: labor est ante me. atque hoc est, quod ex huiusmodi impiorum disputatione euenire Vates noster ait.

Tunc locuti sunt timentes Dominum, unusquisque cum proximo suo.

SI ex cōmuni verbi latini loquor, significatione locus hic sit explicandus, facilis cognitu totius orationis fuerit sententia: cuius argumentum eiusmodi est. Pios homines hanc impiorum de providentia disputationem audientes inter se egisse & deliberasse, quemadmodum his argumentis respondentes satisfacere vulgo imperitorū aut infirmiorū hominū possent: vel sese mutuo exhortatos fuisse, ne videlicet ob huiusmodi argumenta & sermones animum desponderent, atque à pietate ad scelera desciscerent, quando vnus Dei timor in animis conceptus, abundè satis sibi esse posset ad virtutis studium colendum religionemque retinendam, etiam si nihil ad respondendum atque aliorum argumenta euertendum suppetere, vnam diuinam legem & traditam à maioribus disciplinam sibi ad religionis custodiā sufficere, quibus Deum humanarū rerum gubernatorē & iudicem edocti crederent. neque ab hac fidei statione vllis rationibus, vllis argumentationibus, quamuis præsentibus exemplis, petiti & oppugnati decedere deberent.

M M 4 Hac

Hæc quidem huius loci satis idonea, atque ad argumentum ipsū accommodata expositio videretur, si nobis ex coniectura diuinantibus, quid ipsi sentiremus, ac non magis quid verba indicaret, exponere cōsiliū fuisset. Sed quoniā illud semper interpretādo cauimus, ne quid viuētis & sapientis Dei sermonibus ingeniosè adderemus, quod verborum ipsorū notatione minus cōtineretur, aliā non minus commodā, ac magis fortasse ex verborū simplici ratione petita expositio ēfferemus, probandæ tamē vtriusvis arbitrium integrū lectori relinquentes: quandoquidē nihil ex alterutra, neq; de pietatis, neq; de rerum & sapientiæ rationibus derogatur. [Tunc locuti sunt.] Omnino sententiæ

ratio in verbo D A B A R hebraico posita est: quod vt latinè loqui, frequentissimè reddi-
tur, sic etiā excidere, perdere, vastare, non infrequētē ab interprete nostro vertitur. vtrā-
que enim significationē sortitum est: vtrā verò sequi cōueniat, locus ipse, & sententiæ

2. Paral. 21.

Psal. 17.

Psal. 46.

ratio indicare apertè solet. In hac significatione vsurpatur verbū, vbi nostra versio latina legit, Neq; erat vltra spes aliqua de stirpe, quis regnaret, Ezechiae, & apud Psaltē: Deus, qui das vindictā mihi, & subdis populos sub me. Et subiecit populos nobis. & in illo apertissimè vbi latina versio habet, Tunc loquetur ad eos in ira sua. quid enim significet verbum, loqui ad eos, posteriori hemistichio exponitur. Et in furore suo conturbabit eos. Ex hac autē significatione D E B E R, nomen est, quod pestilentiam & internationē, & M I D B A R, quod solitudinem desertūq; vertimus. Atq; hoc loco verbum passiuè vsurpatū est. [Tunc locuti sunt timentes Dominum vnusquisque cū proximo suo. Tunc vastati sunt timentes Dominum.] Est autem illa loci huius sententia cū præcedētibus connectenda. quod postquā

edufq; quorundā hominum audacia processerit, vt Deus etiam ipse tentatus impunè sit, plurimū detrimētī pietas acciperit, pijs hominibus multis partim à suis vicinis & socijs oppressis & vexatis, partim perturbatis, ita vt timentes Dominum excisi sint. [vnusquisque cum proximo suo, siue, vt Hebraicè est, ad proximum suum.] vt pijs hominibus aliorū hominū societas, cū ob suam ipsorum perniciem, tum ob impium exemplum non tuta fuisset, ostenderetur. atque hoc modo aperta & simplex loci huius sententia sine vlla adiectione constiterit. Hanc verò causam natura sua grauissimam, plurimum ad humanæ vitæ institutionem momenti ac ponderis habentē, nō solum sibi susceptā & iudicandā, sed suum etiā de ea re cōsiliū vt sibi certissimū, ita & pijs hominibus apertissimū & testatissimū esse Deus voluit. quamobrè per Vates exponendū & docendum curauit, non modò piorum & impiorum hominum facta, sed dicta omnia sibi nota obseruataq; esse: atq; huiusmodi impios aduersus prouidentia iudiciumq; suum sermones, cū ingenti auctorū suorū pernicie, & piorū & constantiū hominū fructu fore demū redarguendos.

Et attendit Dominus, & audiuit: & scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen eius.

SERMO NES illos, quibus diuina prouidentia oppugnabatur, non negligenter, sed attentissimè auditos à Deo, atq; de ea re statim commodissimè in gratiam atq; vtilitatē piorum prouisum fuisse Vates docet: ita vt quid respondendum de cætero, quid sperandum expectandumq; pijs fuerit, apertum iam atque testatum, omnibusq; deinceps manifestum sit. [Et attendit Dominus, & exaudiuit.] quod illi nō curari & nesciri à Deo arbitrabantur, attentè tamen obseruatum auditumq; est. habet verbum attendit, adiunctamq; curam, & diligentiam ex hebraico verbo K A S A B, vt: Intende voci orationis meæ, rex meus & Deus meus, &c. Aperiantur quæso oculi tui, & aures tuæ intentæ sint ad

Psal. 5.

2. Paral. 6.

orationem, quæ sit in loco isto. est autem propriè auribus accommodatum verbum. Nō ergo leuiter curari res hominum à Deo putandū fuerit, à quo vel sermones ipsi tam attentè & diligenter audiuntur, atque prouidetur statim, quemadmodum pijs & bonis viris cōsultum esse, & omnibus etiam alijs fieri satis possit. [Et scriptus est liber monumenti coram eo.] Hæc oratio non pertinet tantū ad rerum & personarū rationes omnes, quæ præsentēs, apertæ atq; exploratæ à Deo sunt, sicut scriptū est: Et in libro tuo omnes scribentur, &c. quantū ad curam & cōsiliū diuinum, quo prouisum est, quæadmodum pijs diuina de hac re sententia & ratio certa atq; nota & animū adderet, & fidē spemq; firmaret. Quāobrè librū coram ipso Deo eodemq; dictante, propriamq; sententiā suis verbis certissimis aperiente scriptum, eundemq; à se recitatum Vates ait. namque libri nomine in sacris, epistola etiam & tabula publicè figenda, & deniq; quicquid scribitur, significatur. monumenti, Hebraicè, recordationis. non tam vt Deus ipse recordetur, qui

qui neq; obliuione capi potest, neq; admonitione opus habet, quàm homines ipsi, quibus voluntatē sententiāq; suā certā, testatam, constantemq; esse vult. id autem cōmodius fit libro scripto, quod diutius durat, quàm sermone solū semel pronūtiato, quod excidere ex auditorum mentibus plerūq; solet: deinde & scripto semper eadē cum verbis sententia cōstat, ex pronūtiato non eadē semper ab auditoribus reddi solet. Quamobrè quod certissimū & cōstantissimū, atq; ab astuta aut maligna interpretatione tutum & vindicatum fore Deus voluit, id scribendū curauit; vt de eodē hoc argumento, eodē planè cōsilio, eadē sententiā, atq; iisdē ferè verbis, apertius tamē, Habbakuq; agere iussus est. Et respondit mihi Dominus, & dixit, Scribe visum, & explana eū super tabulas, vt percurrat qui legerit eū. quia adhuc visus procul, & apparebit in finē, & non mentietur. si morā fecerit, expecta illum: quia veniēs veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso. iustus autē in fide sua viuet. Iustus igitur & pijs, quibus diuinū verbum graue, sanctum, maximāq; auctoritatis est, hoc monumentū, quod legant, quod intueantur, quod expectent, scribi atque proponi curatum est. [Timentibus Dominum & cogitantibus nomen eius,] ijs, inquam, qui sanctissimū illius nomen, quod misericordiam, cōstantiam omnemq; perfectionem significat & promittit, in omni causa, cōsilio, cōsultatione, in omni deniq; vita cogitant, neq; ab eo cogitando vllis, quamuis difficillimis, rebus & argumentis petiti, desistunt. ijs enim Deus ipse præsens animū tandē & spē cōsilio suo aperiendo atq; statuendo cōfirmat, sicut de eodē argumento scriptum est: Quam bonus Israël Deus ijs, qui recto sunt corde. Iam igitur certum de hac re cōsiliū diuinamq; sententiā, quam Vates noster sibi dictatam atq; exceptam scribere est iussus, legamus.

Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego facio, in peculium: & parcam eis, sicut parcat vir filio suo seruienti sibi.

PUBLICVM proborum & improborū hominū delictum euangelij tēpore apud Iudæos aliasq; etiam gentes habendū hoc loco Deus significauit. quo in iudicio quantum altera pars alteri præstiterit, ipso euentu manifestè erat ostendendum: ita, vt ijs, qui in fidē & officio permāsisent, in diuinā familiam adoptati, & maximis cōmodis, & illustri dignitate fruerentur, sicut scriptum est: Quotquot autē receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs, qui credunt in nomine eius, &c. cæteri verò, qui vel diuinis verbis credere, vel præceptis parère noluisent, iustissimo Dei iudicio reiecti grauissimas impietatis atq; improbitatis poenas, tum in hac vita ignominiosè expulsi, tum in futura vehementer cruciandi darēt. atque de pijs & timentibus Dominum & cogitantibus nomē eius illud decretum est à potente Domino exercituum, vt ore & vindice. [Et erunt mihi.] Et, coniunctio illationis vim obtinet hoc in loco, atque initium orationi sententiæq; dat, vt apud Latinos, ergo, aut, igitur, apud Græcos, ἔπειτα, apud Arabes, ف هـ, Sunt autem plurima in sacris libris huius officij exempla, vt: Et factum est post mortem Moyſi, &c. Quam verò chari, quàm dilecti, quāq; omni tutela, omnibus dignitatis ornamentis præcipuè affecti futuri essent ijs, qui per euangelium Deo erant deligendi, peculij nomine significatum est: quod vt proprium atque propria industria paratum, & amari vehementius, & custodiiri diligentius ab ijs, qui possident, solet. Est autē hebraicū nomen ז ז ע ו ל א, dignius etiam & liberalius, quàm latinorum peculium. hoc enim proprium seruorum lucrum plerūque est: illud verò liberorū, charissima & selectissima diuitiarum pars, quæ vel natura sua, vel opere præstantissima sit, vt aurum, gemma, vasa, &c. quare & nomen in regis etiam rationibus vsurpatur, vt: Coaceruauit mihi argentū & aurum, & ז ז ע ו ל א, regum & prouinciarum. Huiusmodi autem rerum carissimarum & pretiosissimarum loco sibi habendos eos, qui nomen suum cogitauerint, Deus pollicetur. Habet autem Hebraica oratio certam quandam significationem, si ad verbum reddatur: [Et erunt mihi, ait Dominus exercituum, in die, qua ego faciens peculium.] Euangelij tempus diem peculij sibi faciendi, & delictus habendi Deus vocat, sicut scriptum est: Separationem veni facere, & cæt. Ex hoc enim erunt tres in domo vna diuisi, pater in filium, & filius in patrem suum, & cæt. & Nolite timere pusillus grex: quia complacuit patri vestro dare vobis regnum. In illa igitur die hos sibi ascribendos recipit, vt impleatur in eis id, quod in figura olim scriptum fuerat: Si ergo audieritis vocem meam, & custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis: mea est enim omnis terra. Et vos eritis mihi in regnum sacerdotale & gens sancta.

[Et parcam

[*Et parcam eis.*] Cura cōsilioq. prospecturū se illis fore ait, vt quā optimē & quā honestissimē sit. est enim eiusmodi significatio verbi *hhamat*, pro quo latine reddidimus, *parcere*, vt: Pepercit rex Miphiboseth filio Ionathae filij Saul, propter iusturandū, quod fuerat inter Dauid & inter Ionathā filium Saul. quanta verō cura, benignitate atq. commoditate prospecturus esset pijs, Deus ipse declarauit, [*Sicut parcat vir filio suo seruienti sibi.*] quē tum vt filium amat, tum verō ob praeſtitam erga se pietatem plurimum diligit. Illud autem ex ea re euenturum esse ostenditur, vt vtriusque partis hominum delectus atq. discrimen non solum sit, sed aperte etiam cognoscatur.

Et conuertimini, & videbitis, quid sit inter iustum & impium: & inter seruientem Deo, & non seruientem ei.

Ex euentuum notatione cognoscendum esse ait, magnū inter pietatem atq. impietatem, magnum etiam inter virtutem & negligentiam atque ignauā discrimen non modō re ipsa esse, sed Dei iudicio constitui: idque adeo apertum fore, vt vel aliud agentes commoueat atque moneat, ad cognoscendumq. excitet, sicut scriptum est: In medio nationis prauae & peruersae, inter quos lucetis sicut luminaria in caelo. est autem iusti & impij ea, quam superius annotauimus, differentia hoc loco obseruanda; seruientis verō & non seruientis Deo in religionis cura discrimen est, alterius quidem partis erga homines, erga Deum alterius officium definitur. At verō eam, quam exposuerit, rem vt certā decretamq. diuinitus, atq. iam iam certo cōstituto ad explicandum die paratā ab hoibus expectare oportere, indicādo atq. asseuerādo Vates docet: idq. sequēti capite exponitur.

CAPVT IIII.

ECCĒ enim dies veniet succensa quasi caminus: & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula: & inflammabit eos dies veniens, dicit Dominus exercituum: quae non derelinquet eis radicē & germen.

AD MIRANDAM atque maximam Christiani euangelij virtutem & efficientiam hoc loco à se indicatam expectandam Deus proponerat: cuius varia pro pietatis ac fidei, vel pro impietatis ac incredulitatis diuersa ratione in hominibus euenta spectanda essent. Christi etenim virtus per euangelium annuntiata, credentes atque pios dictoq. obediētes homines à peccatis vitiisq. purgatos, diuino spiritu immisso sanat, atq. in nouam vitam & sanctitatem recreat; rursus verō incredulos & inobediētes ob suam ipsorum culpam non tam praesentia, quam subtractione ab alienationeq. sui in suo ipsorum peccato relictos & improbatos damnat & perdit, sicut scriptum est: Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. & si quis audierit verba mea, & non custodierit ea, ego non iudico eum, &c. & iterum: Ego vado, & quaeritis me, & in peccato vestro moriemini, &c. Haec igitur euangelij aliis felicissima, aliis verō, hoc est, incredulis & inobediētibz durissima tempora diem succensam quasi caminum vocat Vates, quae superbos & impietatem facientes omnes vt stipulam inflammet, ita vt nō relinquatur eis aut radix aut germen. est enim vltima & extrema impietatis linea euangelium aut contēpisse aut abieuisse: quo crimine quicūque tenentur, ipsi sibi iudicium, damnationē atq. exitium moliti sunt, sicut scriptū est: Non veni iudicare mundum, sed vt saluificem mundum. Qui spernit me & nō accipit verba mea, habet qui iudicet eum: sermo quē locutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die. Atque de vtraq. hac euangelij efficiētia multa à nobis in hoc opere indicata, & plurima in sacris libris scripta sunt, vt illud: Non erubescio euangelium: virtus enim Dei est in salutē omni credenti, Iudaeo primum & Graeco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuunt. Reuelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinēt, &c. Appellatur autem omne hoc noui testamenti tempus dies, id verō, quod vltterius fuerat, nox dicitur, rum ob nouam, & sapientiae, & diuinā virtutis illatā orbi lucem, tum ob manifestatā rationem multarum rerum, quae antē obscurae fuerant. atque ita sapientissimē in sacris libris legimus: Nox praecessit, dies autē appropinquauit: & sicut in die honestē ambulemus. Quoniam verō diem eum, qui secundum naturam est, sol efficit, astra omnium nobilissimum

bilissimum & efficacissimum, cuius ea virtus cernitur, vt quae crassiora asperioraq. in liquidarum natura rerum sunt, exurat, & duriora etiam magisq. concreta reddat, vt sal; quae verō molliores & tenuiores sortita sunt partes, emolliat & purget, atq. omnino perficiat, vt ceram. sic & hunc nouum euangelij diem à Christo iustitiae sole illustrissimo efficiendum esse Vates canebat: cuius maxima & ignea vis cum ad impios & incredulos improbosq. homines in peccato suo relictos exurendos & reijciendos, tum verō ad pios & credentes atque dicto audientes, emolliendos, sanandos, purissimos candidissimosque reddendos efficientissima virtus esset.

Et orietur vobis timētibz nomē meū sol iustitiae, & sanitas in pennis eius: & egrediemini. & salietis sicut vituli de armento, & calcabitis impios, cū fuerint cinis sub planta pedum vestrorum in die, qua ego facio, dicit Dominus exercituum.

DISPARĒM piorum & impiorum condicionē euangelij efficacitate & re ipsa fore & publicē spectandam esse vaticinio primū & apostolicis etiā testimoniis ita euenisse edocēti sumus; horum quidem durissimam, illorum verō optimā & illustrissimam. ij enim ob incredulitatem & improbitatem, improbatū atq. in tenebras exteriores reiecti sunt: illi verō ob praesentiam euangelio fidem & obedientiam ab antiqua labe & propriis sordibus atque infirmitatibus & morbis vitiisq. expurgati & sanati, iusti, sancti & immaculati, denique Dei viuētis filij effecti sunt. Videte qualem charitatē dederit nobis Deus, vt filij Dei nominemur, & simus: idque nō per imputationem, sed re ipsa atque effectu certo & manifesto per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti, quem effudit super nos abundē, vt iustificati gratia ipsius haeredes simus secundum spem vitae aeternae. sic Ioannes, sic Paulus, sic omnes alij Apostoli de hac re testantur. Haec ergo vis, haec efficientia solis iustitiae est, de quo sic etiam Zacharias canebat: Per viscera misericordiae Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto. Illuminare ijs, qui in tenebris & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Sol igitur iustitiae iustificans eos, qui illum credendo obediendoque admitterent. [*Et sanitas in pennis suis.* Hebraicē, *Et sanans in alis suis.*] qui cum sit splendor gloriae, & figura substantiae eius, portansque omnia verbo virtutis suae, purgationem peccatorum facit, &c. Vt autem soli ob celeritatē cursus alae & pennae eleganter affinguntur: sic huius iustitiae solis Christi in conciliando vis & celeritas maximē alarum nomine describitur. de vtroque enim sole, altero quidem in figura, altero verō re & efficientia scriptum est: Exultauit vt gigas ad currendam viam: à summo caelo egressio eius. Et occursum eius vsque ad summum eius: nec est, qui se abscōdat à calore eius. At verō vt in volucris alae nō accidentis, sed naturae partes sunt, nam quatenus volucris est, alas habet, & si nō habet, volucris proprie dici nō potest, quanquā animal dici possit, neque volucris naturam ab aliarum animantium generibus distinguere cōmodius nobis datur: quam alarum indicio (verae namque huiusmodi rerū differentiae hominibus incognitae ferē sunt) ob eā rem Deus huic à se descripto soli alas addidit, partes ipsi naturae ita proprias, vt separari ab ea ne cogitando quidem sine totius rei solutione possent. Quia descriptio duplex natura & diuina & humana, quibus Christus constans mundo apparuit, accommodata ad humanum captum imagine significatur. Vtriusque naturae coniunctio, quā vnionem theologi dicunt, similitudinibus magis inuestigari, quā re ipsa percipi & cognoscī à mortalibus potest. Atque ob eā causam non tam ex philosophiae rationibus tenuissimis, quā ex facilibus rerū similitudinibus haec mysteria dicenda à sacris auctoribus peti solent, vt rerum ipsarum magnitudo augustior esse cognoscatur, quā vt vlla humana cogitatione percipi possit. Itaq. nobis consiliū semper erit, huiusmodi maximarū imaginum rerum orationis & verborum significatione indicare potius, quā ex audaci aliqua ingenij ostentatione explicare. Igitur Christi vtraque simul natura, tum diuinā sua virtute, tum humanā ex diuinā sibi cōiunctae vi, quae cōmunicatio à theologis dicitur, sanitatis cū corporū, tum verō animorū praecipue effectricem fore Malachias promittebat. quo carmine mirandū illud & planē diuinū sacramentū significatū est, cōmunicatiois corporis & sanguinis Christi, quod in sacrosancta illa & mysteriis referatissima coena est institutū, vbi arcanis & mirificis rationibus vtraque. suā naturā suis largitō cōmunicauit, cuius cōmunicatiois rationes admirari semper, explicare autē modō, nec integrū, nec oportū nobis est, donec ab ipso eodē ad tatarū expositionē rerū spiritus sancti nobis addatur & afferatur cōmoditas. Christus igitur vtraque natura largienda

gienda & communicanda, ita suis sanitate effecturus esse dictus est, ut ex priori imbecillitate atque infirmitate liberatis & confirmatis vitam felicem ac beatam latissimamque degere, necnon ex omni externarum difficultatum timore & suspitione liberis victoribus triumphare contingeret. [Et salicis sicut vituli de armento. Hebraice, sicut vituli saginarii.] Solent enim saginati vituli prae nimia sanitate & optimo membrorum & totius corporis habitu magis etiam, quam caetera armenta exultare & gestire, atque hac similitudine, sanitas iustorum & vera ac propria animorum laetitia causa indicatur. caeterarum vero rerum, quae ante hunc felicem statum terribiles hominibus videntur, contemptione consequutura illis etiam significavit: cuiusmodi res sunt humana potentia, sapientia, fraus, dolus, minae, crudelitas, & caeterae, quibus mundus aduersus pios, probos, modestos, innocentes, vel humiles & imbecilles valere putatur: quae tamen omnes ab iis, quos solus iustitiae sanauerit, despicenda, & contumeliosa ac proterea fore dicuntur. [Et calcabitis impios cum fuerint cinis.] euangelij virtute & efficietia deiectione exulti, atque in nihilum redacti, sicut scriptum est: Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici, & nihil vobis nocebit & alibi: Ego dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere & contra dicere omnes aduersarii vestri, &c. [In die qua ego facio, dicit Dominus exercituum. Hebraice, in die quam ego facio.] Nouum tempus atque admirandum nouandis rebus opportunum significat, quod ad communem naturae consuetudinem referri non possit, sed magno miraculo a Deo excitatum. itaque proprium Dei opus dicendum, illa etenim admirabilis iustificatio & sanctificatio, quamquam non sine fide & obedientia hominibus contingat, Deo tamen ipsi auctori, non autem humanae alicui secundum naturam virtuti accepta est referenda, sicut scriptum est: Gratia saluati estis per fidem: & hoc non ex vobis, donum enim Dei est. Igitur ut omnis illa salutis & sanctitatis atque regenerandorum hominum ratio auctore Deo collata intelligeretur, dictum est, [In die quam ego facio,] die Domini exercituum, maximi & potentissimi, quae credentes salui, qui vero non crederent, damnati euaderent: cuius diei felicem sibi aduentum antiqui patres cogitantes, atque iis, qui copotes futuri essent, gratulabundi canebant: Haec est dies, quam fecit Dominus, exultemus & laetemur in ea. Quonia vero ab huius vatis tempestate usque ad Christi tempus hoc loco indicatum, & vaticinijs nouis carendum Iudaeis fuerat, quidnam illis porro agendum sit, ut tum veram disciplinam, tum pietatis & officij ratio integra constet, Deus admonet.

Mementote legis Moysi serui mei, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israel praecipere & iudicia.

VNUM diuinam legis assiduam studium pijs hominibus interim satis fore ostenditur, dum illud omni orbi annuntiandum euangelium aduentaret: quippe in lege illa, quidquid ab hominibus de Deo, de sua ipsorum natura, de pietate, de officio, de bonorum & malorum finibus cognosci percipi que, quidquid agi etiam recte potest, continetur, ita ut ad hominum eruditionem nihil in illo libro desideretur, quamquam a perfectione illa vita, & humanae naturae dignitate, quae per euangelium conciliatur, longe legis absit ratio. Nihil enim ad perfectum adduxit lex: et ut illa quidem, primaque sapientiae rudimenta, eaque maxima, & quae animis malis homo capere posset, docere potuit, perficere autem hominem, & ex homine filium Dei reddere, non potuit. hoc enim euangelij Christi proprium est. Prius enim, quam ueniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in ea fide, quae reuelata erat: itaque lex praedagogus noster fuit in Christo, &c. Quamobrem lex non iustificatio, sed iustificationum via appellata est. Legem pone mihi Domine viam iustificationum tuarum, & exquiram eam semper. eius enim diligens studium multas atque egregias ad iustitiam Dei commoditates habet, utpote quo fidei ac spei officio, & honestarum actionum disciplina custodiatur: sine quibus rebus & exercitationibus haberi illud summum Dei donum non potest, sicut scriptum est: Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas propter retributionem. Huius igitur legis studium & ad omnem vitae partem utilis cura Iudaeis commendabatur a Deo, interim suscipienda & sustinenda, quoad euangelij omnia perfecturi tempus extaret; cuius initio Helias index atque nuntius venturus praedicebatur. Appellatur autem legem Moysi serui sui, non quo humanam humanoque consilio inuentam significaret (est enim lex sancta & spiritualis, atque Deo auctore plane edita: id quod ab ipso statim declaratur, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israel) sed ut ab illa altera lege distingueret, quae gratiae tempore per Christum in credentium cordibus erat inscribenda.

Itaque

Gal. 3.

Phil. 3.

1. Idem.

ex ministrorum itaque comparatione vtriusque legis ratio ostenditur. illa enim Moysi non in corde scripta, neque ea virtute auctoritateque tradita est, ut inscribere ipse in aliorum cordibus posset, sed mandata ipsi accipienda & ad omnem Israel referenda; haec vero altera Christo ut proprio filio, per quem omnia facta essent, ut auctori atque legislatori integra constituta erat, quam is non modo ferret, sed spiritus sancti virtute in suorum mentibus constabiliret. itaque quamquam vtraque diuina & sancta, altera tamen tum ministri dignitate, tum virtute atque efficientia multo, quam altera, praestantior, atque etiam communicatione sui dignior futura esse canebatur, ut illa ad omnem Israel, haec ad omnes fines terrarum pertineret. quae vero in illa continerentur, haec fuere: [Praecepta & iudicia.] Praeceptorum nomine, quidquid ad singulorum mores componendos, atque quidquid ad priuatas cuiusque ordinis rationes instituendas pertinet, definitur, ex Hebraica voce ח נ כ י מ, statutum latine, Hispanice dicitur. Iudicia eadem, quae latinis iura sunt, quae vel a priuatis inter se religiose coli, vel a iudicibus & magistratibus dici ac defendi oporteat: atque in vtroque genere non solum vitae priuatae ac publicae instituendae rationes, sed magna etiam sapientiae & diuinarum atque humanarum rerum cognitionis argumenta, vel aperte tractata, vel arcanè significata sunt. quamobrem vtriusque partis studium interim a Deo commendatur, dum lucifer ille oriretur, qui omnia esset illustraturus. ad hunc etiam modum Christus diuinorum librorum testimonia de se causaque sua cognoscere Iudaeis suadebat. Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam aeternam habere: & illae sunt, quae testimonium perhibent de me. si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi, de me enim ille scripsit, &c. Huic itaque studio intentos Iudaeos tempus illud iam propediem aduenturum expectare iubebat Deus, atque eius signa certis a se nominatis indicis diligenter obseruare. neque enim tanta res tacite aut obicure peragenda erat, sed legato prius misso, qui praesentem orbis salutem annuntiaret, ad eamque accipiendam hominum animos praeparandos curaret.

Ecce ego mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis: & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum: ne forte veniam, & percutiam terram anathemate.

EVANGELII, hoc est, boni & salutaris nuntij initia, ut illustria omnibus aperta que essent, ab Heliae legatione facienda esse, Deus apud hunc vatem manifeste, & apud alios etiam certa significatione praedixit. cuius legati quanta auctoritas, quales partes, quae munera, quod officij genus, quanta etiam in agendo dignitas futura esset, vel vno Heliae nomine & exemplo significatum est. etenim ut Helias turbulentissimis Israeliticarum rerum temporibus, maxima & diuina plane auctoritate praeditus, religionis violatae & pietatis proditae causam aduersus populos & reges grauissimè & constantissimè egit, diuinasque partes per omnem vitam defendit: sic eodem exemplo prophetam quendam extitutum esse Deus per vates praedixerat, qui ab alienatum a vera & integra pietate populum, ad fidem officiumque reuocaret, atque diuinis accipiendis beneficijs aptum habilemque redderet. Hunc autem propter auctoritatis, officij, & actionum similitudinem Heliam alterum appellauit Deus. atque his rebus nominibusque cunctis Ioannis Zachariae filij cognomento Baptistae ratio omnis descripta & significata, atque a caelesti demum interprete explicata est. Et ipse praecedet ante illum in spiritu & virtute Heliae, ut conuertat corda patrum in filios. Spiritum & virtutem Heliae representaturum, atque ex ea re nomen etiam Heliae sibi comparaturum esse Ioannem Dei nuntius Gabriel docebat. nomina enim a Deo officij rationibus indi solent, ut: Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat, &c. eundem vero prophetam atque prophetarum omnium maximum fore vates dixerant, atque ita esse Christum contestatus est. Et tu puer propheta altissimi vocaberis: praebis enim ante faciem Domini parare vias eius. Prophetam altissimi appellauit pater, quem Deus ipse angelum suum alias appellauerat, quemque plusquam prophetam existimandum esse Christus confirmavit, addito elogio, neminem inter natos mulierum maiore illo prophetam esse. nullus enim praeter vnum Ioannem propheta fuit, quem venturum alij vates nominatim praedicerent. nullus praeter hunc vnum, qui quod futurum vaticinatus esset, praesens adesse testaretur.

NN atque

pr

Ioan. 9.

Psal. 146.

Luc. 1.

atque indicaret. Appropinquavit, inquit, regnum calorū. Et altera die stabat Ioannes, & discipuli eius duo, & respiciens Iesum ambulantē, dicit, Ecce agnus Dei, &c. huius autem prophetae munus officiumque illud fore decretum fuerat, [Et conuertet corda patrum ad filios, & corda filiorum ad patres eorum.] Pœnitentiæ hominibus prædicandæ ac persuadendæ munus publicum & illustre Ioanni committendum hæc oratio significat. id verò ex Hebraicis verbis apertum est. etenim HESIB, latinè ad verbum redditur, *conuertere fecit*, atq. ex eodē verbo THESSUBAH nomē oritur, quod latinè pœnitentiā vertimus. Id itaque ab illo propheta curandum erat, vt omnium ætatum atque ordinum homines ad veram pœnitentiā, atque ad optimam salutis cogitationē cōuerterentur. ob eamq. rem significanter dictum est *corda*. pœnitentiæ namque veræ & probatæ ratio ex corde præcipuè proficiscitur, cuius argumenta & signa certissima vitæ in melius mutatione spectantur. eos autem pœnitentiæ fructus Ioannes in suis illis celeberrimis ad populū & principes concionibus exigebat. Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, &c. [Corda patrum in filios, Hebraicè, *super filios, & filiorum super patres.*] Qua sermonis forma omnis ætas, omnis gradus ordoque hominum significatur, ita vt eadem auctoritate & grauitate, eodemque muneris officio, & apud maiores, & apud minores futurus esse Ioannes diceretur. Huiusmodi loquendi figura in illo præcepto est, Non tenebis matrem super filios, sed abire patieris captos tenens filios, &c. & illud: Congregate illi sanctos eius, qui ordinant testamētum eius super sacrificia, &c. hanc autem huius loci interpretationem Gabriel etiam angelus me docuit. Et conuertet corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam: [Antequam veniat dies Domini magnus & horribilis.] Domini diem piis & legitime preparatis magnum, impiis verò & incredulis horribilem dicit, de quo ipse Ioannes aëbat: Cuius ventilabrum in manu eius, & permundabit arcem suam, & congregabit triticum suum in horreum: paleas autem comburet igni inextinguibili. atque diem hunc magnum & horribilem non iudicij extremi, sed Messia: aduentus tempus antiqui scribæ sapienter interpretabantur: idque à Christo & probatum & confirmatum est. Quid ergo dicunt scribæ, quòd Heliam oportet primum venire? at ille respondens ait eis, Helias quidem venturus est, & restituet omnia: dico autem vobis, quia Helias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eum quæcunq. voluerunt: sic & filius hominis passurus est. tunc intellexerunt discipuli, quod de Ioanne Baptista dixisset eis. Atque hæc quidem orationis huius pars ad Dei iudicium, per euangelium in singulos homines, pro cuiusque, vel fide atque obsequio, vel rursus incredulitate ac vitio exercendum pertinuit; illa verò ad publicum iudicium in gentem regionemque ipsam Iudæorum edendum spectat, [Ne forte veniam & percutiam terram anathemate.] Seuerissimam illam & iustissimam animaduersionem & pœnam, quæ in Iudæorum gentem cum ob quamplurima alia scelera, tum ob Christum Christi que euangelium repulsum constituta est, per hunc vatem prædicens Deus, vitare & cauere monebat, qui nolit quenquam perire, sed omnes ad pœnitentiā reuerti magis optarit. Quamobrem ipse misericordiam suam semper propositam æquissimis condicionibus vltro polliceri consuevit, vel aliàs se iudicem integerrimum profiteri, vt bonorum & malorum propositis finibus, vtrum sibi expetendum fugiendumue sit, homines ipsi prouideant optentque; semper tamen Deus ipse suam illis voluntatem exponit, quodque consultissimum optimumque sit, & se illis vltro cupere, & vt frui liceat, proponere, atque, vt petatur, suadere. Testes, inquit, inuoco hodie cælum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. elige ergo vitam, vt tu viuas & semen tuum, & diligas Dominum Deum tuum, atque obedias voci eius, & illi adhæreas: ipse enim est vita tua, & longitudo dierum tuorum, &c. Hunc igitur suum planè diuinum paternumque morem; Deus tum sæpe aliàs; tum etiam hoc in loco seruat antiquumque obtinet; cumque iam ostenderit, quantum bonum, quanta felicitas expectanda sit iis, qui pietatem atque officium obseruare ac sanctè colere studuerint, ceteros etiam ab impietate & vitio propositis, cum priuatis, tum publicis luedis pœnis deterret: docetque non solum fore, vt singuli, qui euangelio credere & obedire noluerint, reprobentur & puniantur, sed vt omnis etiam Iudæa gens illa, fame, pestilentia & bello affecta, tandem disiecta atque dispersa; patrio solo cedere & perire

tud exulare cogeretur. atque hoc modo diuini iudicij, quod multis nominibus affirmatum, multis argumentis frustra impiis ostensum, publicè tamen sentire & confiteri necessarium fuerat: id quod hodie etiam ab illa gente grauissimis miseris pressa agnoscitur & ploratur. Ferre terram anathemate, est, desertam, incultam vastamque reddere. qualis Iudæa regio à Titi Vespasiani filij temporibus ad hæc vsque tempora perseverat, adeo horrida atque vasta, vt cum illo antiquæ felicitatis splendore collata, deserta & inhospita tescua dici profecto possit, vt & Gregorius Nazianzenus, & complures alij docti & pij viri, qui visentes obseruare testati sunt, & hodie omnes, qui viderint, testantur. hunc miserimum Ierosolymæ principis vrbis, & totius regionis Iudææ statum Christus prouidens deplorabat. Qui videns civitatem, fleuit super eam dicens: quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis: quia venient dies in te, &c. Hanc etiam rem Ioannes Baptista significans Phariseis aliisque ex Iudæis vitare suadebat. Gemmina viperarum, quis docuit vos fugere à ventura ira: Omnem itaque Christiani euangelij rationem, atque eos, qui vel excipientibus, vel reiicientibus, cum priuatis, tum publicè expectandi essent euentus breui quidem & arcano, sed certissimo sermone Vates indicauit. quæ nos diuino beneficio, ex vtriusque testamenti sacris archis que lectionibus, in Christianorum vsum, & sanctæ matris nostræ ecclesiæ gratiam, ad Dei immortalis gloriam, hactenus interpretati sumus.

Antuerpia Brabantinorum 3. Non. Januar. clo. Io. LIX.

IN

IN MALACHIÆ VATIS

FINEM HYMNVS EX VOTO.

ODE SAPPHICA.

NOSTRA si magno superum parenti
Mentibus puris procul usque inani
Fabula Vatis meditantis olim

Grata fuit vox:

Ore nunc culto magis & cauro
Dicere, & blanda fide personare
Poscimus, qualem fides solebat

Tendere flammis.

Ille seu molli pecori minantem
Ursus & audaces lacerans leones,
Signa virtutis puer & futuri

Roboris edit:

Impij vel si & populis tremendi
Colis sternens onerosa terra
Membra pertuso capite & cruentis

Exiit armis:

Aut per abrupti nemorosa montis
Saxa periurum socerum, trucésque
Dum minas ultor potuit domare,

Flectere mauult:

Quidquid aut disro metuit periclo,
Aut graui perfert iuuenis labore,
Unicum cali canit usque numen

Præsidiumque.

Vel fide extremos superante casus
Gratus auctorem memorat salutis,
Et noua & prisca monumenta laudis

Personat ore.

Quo fera durum posuere cantu
Robur, & tutas sociis latebras,
Cedit Hermonus leo, & ipse custos

Excubat antris.

Quin & undanti fluuio quietas
Peruehit lymphas, lacubusque magnis
Nomen aeterni recinens tonantis

Narrat Jarden.

Aene

An ne mirandum? rabiosa quando,
Quæ solet sauos furigare reges,
Umbra Satana fugit imperante
Carmine victa.

Ergo nos tanti studium secuti
Vatis, aeterno meditamus usque
Numini castis numeris probandas
Dicere laudes.

Non ut immensum decus & mirentem
Borghidid laurum tenues putemur
Persequi: at fas sit percipisse amandas
Arboris umbras.

Fas sit exemplis Iesulis perenni
Carmine excelsi coluisse regis
Nomen, & clara memorare uoce
Dona superna.

Fas & attentos populos docere
Ut Deus nostrum studium benigne
Fouerit: mentemque animumque auertentem
Profore multis.

Quamlibet duris maris & viarum
Casibus rerumque agitatus undis
Curia densa meditisque ferrer
Æstibus ardens.

Ut tamen norint genus & piorum,
Orbis & cunctus, quibus ille possit
Viribus magnas tenui ministro
Vertere moles:

Qui mei partem speciemque voti in
Exitum duxit bonus, & precanti
Annuit præsens duodena vatium ex-
ponere dicta.

Magna queis quondam dederat suarum
Signa virtutum & cecinisse laudum,
Quæque mens mundum regat, atque certis
Temperet horis.

Quid sit humanum genus, & quis olim
Finxerit sædis vitius remotum,
Unde conceptus labor & vagantis
Semina mortis.

NN 3

Rursus

Rursus ut casus miserata nostros
Mens patris rebus penitus recisis,
Pignus aterna melius salutis

Annuit ultra.

Aurea & seculi meminere quando
Tempora hi nostri, quibus o peccati
Vocibus tantam propius petebant

Cernere lucem.

Ut per occultos veniens recessus
Spiritus mentes hominum beatas
Formet, & magni sobolem vosara

Numinis addat.

Qua patres, & qua cupiere clari
Principes, nostra ut meliora duci
Invidi, at lati tamen audire

Munera sortis.

Atque ne tanti monumenta domi
Negligens culpa, aut scelus avocaret,
Hostis aut nobis studio maligno &

Fraude perirent.

Multa presenti monuere Vates
Voce, qua sensus hominum profundos
Excitent, pulso & relevent veteris

Languida corda.

Nunc quod iis magna cecinisse lingua
Flumine, & verbis solide disertis
Est datum, nobis leuiore reddi

Contigit arte.

Possit ut simplex populus pius que
Limen insueti penetrare dicti,
Qua tamen nostros superent labores

Poscere Christum.

Ergo nos grato soluisse cantu
Debitas laudes decuit benigno
Numini certa & bene nuncupati

Munera voti.

Nam potens imo solet is iacentem
Pauperem fundo retulisse in auras,
Regio & latas decorare frontes

Prouidus auro.

Exuli

Exuli ac tardo pecorum magistro
Cum sene & posse, & metuenda prabet
Dicere, ut cedant male pertinacis

Sceptra tyranni.

Credit arcani veneranda presens
Consili paruis gregibus proborum
Dona, qua celet tumidis potentum

Mentibus idem.

Principem cali liquidi tenentem
Regna, te auctorem memoramus unum,
Quidquid in magnis sapienter olim

Possumus ausis.

Quidquid aut plausus meruit probandos,
Tu bonus prestas, tibi que auctor esto:
Esto sed nostrum posuisse grata

Munera mentis.

Tu modo addictum facilis poetam
Audiens prestes meliore semper
Debitum tantis meritis honorem

Dicere versu.

Otium quod si maneat quietum,
Sape quod votis cupidus rogabam,
Me que si vulgo procul insolenti ex-
spectat agellus.

Qualis in celsis nebulis propinqua
Rupe (ubi sanctas tibi latus aras,
Virgini & summa posui sacellum)

Contigit olim.

Qui locus te (nam fateor) docente
Multa in arcanis penetrare libris,
Et dabat puro sonuisse primam

Guttore linguam.

Tum mea si quid superest agendum
Temporis vita, statuo perennem
Et tibi laudem, & populis tuorum im-
pendere curam.

F I N I S.

CHRISTOPHORVS PLANTINVS

CHRISTIANO LECTORI. S.

VARIVS ac multiplex vsus, qui ex sacrorum librorum lectione capitur, tribus precipuis generibus, velut capitibus summis, definiri commodè potest: Quorum primum est diuinarum rerum cognitio, quo in genere ea insunt, quæ ad diuinæ naturæ contemplationem, & diuinorum, de humana creatione, perfectione, restitutione & sanctificatione, ac demum felicitate omnium consiliorum rationem explicandam faciunt. Secundum genus varias continet naturarum, rerum, atque adeo mundi ipsius vniuersi, omniumque partium ac temporum notiones, & in his veri inuentio & confirmatio vtilissima pariter & iucundissima. Tertia autem pars in hominum moribus atque in expetendarum & fugiendarum ratione rerum componenda versatur, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus, sicut D. Paulus docet. Hoc autem genus multas, tum religionis rectè instituendæ & purè administrandæ, tum etiam in formandorum ad virtutem animorum partes complectitur: Atque nullum verbum vel minimū in sacris libris est, cuius exacta cognitio magna in vno aliquo ex his generibus, aut etiā in omnibus argumenta, magnaque mysteria non habeat, quæ à nemine vnquam mortalium vel dicendo vel scribendo æquata hætenus fuisse existimamus, cum infinitus sit ille sapientiæ thesaurus, qui tam breuibus librorum voluminibus conseruatur. In his autem duodecim prophetarum commentarijs adeo magna rerum & verborum, ad hæc, quæ obseruauimus genera pertinens copia, partim indicata, partim etiam explicata est, vt si nobis in indicem esset singulatim redigenda, exerescere opus ad ingentem molem, necessarium foret: neque tamen exactam differendarum rationem rerum explicari contingeret. Quam ob rem cōsultissimum arbitrati sumus indicem, obseruata litterarum serie, per communes locos exponere, vt hoc modo lectores, pro oblato argumenti vsu & oportunitate, rerum & verborum tractationem, non ex indice (vt fieri solet) adnotatam; sed ex ipsis commentarijs diligentius tractatā peterent: maxime, cum sciremus nullius laboris aut temporis in hoc libro collocati curam suscipi posse poenitentiam: omnem autem diligentiam, industriam & operam, quam in iuuandis & promouendis bonarum, maxime autem sacrarum litterarum studijs ponimus, Christianis & Catholicæ Ecclesiæ, piisque omnibus, singulatim, non tantum ex facultate ipsa, quatum ex propensa in Christianam Rempubl. voluntate æstimari cupimus. Vale in Christo Iesu Domino nostro, quem semper oro, vt inexhaustos sapientiæ & scientiæ suæ thesauros nobis communicare dignetur: detque omnibus idem sapere, idemque velle, vt omnes, in veritate ipsius, vnum simus. AMEN.

OO INDEX

INDEX RERUM ET VERBORUM,

QUÆ IN HIS COMMENTARIIS

EXPLICANTUR.

Prior numerus folium, posterior lineam indicat.

A	BDUCTIONIS dolor gra-	Animantes infeste	70.30.	Articularum notacionumq; defectus	837.
	uissimus.	Animus liber	244.10.		30
	Abraham appellatus	Animi obstinati facultas	483.21.	Artis efficientia	670.94
	Accaton	Ante faciem	478.27.	Arx	151.35.
	Acclamatio	Anticipatio	272.32.	Ascalon	846.8.
	Accusationis & defensionis ratio	Antipophora	684.31.	Asiaticus sermo	267.2.
	Actiōum Prophetarū formæ	Antiochus illustris.	702.1.	Asinus.	850.3.
	Adama & Seboim	Antiqua medicina	138.25.	Assicere in aliquem	557.13.
	A destinatis argumentum	Antiqua & noua etas	847.30.	Assyrium imperium	814.10.
	Ad cor loqui	Antiqua doctrina mutande difficultas	842.30.	Assyriorum & Chaldaeorum artes	616.
	Adhuc		45. & 618.5.	Assyriorum orago	596.6.
	Admiratio	Antiqui & noui testamenti comparatio	788.35.	Assyrius hostis	562.34.
	Aduentus Christi	Antihæsis.	149.30.	Assyrii reges	477.28.
	Aduersus	Apostopesis	130.15.	Assutus Teroboam	199.27.
	Ades principum	Apostoli	855.27. 859.36. & 882.15.	Athei	707.13.
	Aegrotantium salutorum mores	Apostrophe	853.25.	Attributa diuina	184.15.
	Aedificiorum initiationes	Aqua profusa	114.35.	Audire	565.43.
	Aegyptus	Aqua signis edendis apta	688.18.	Auditio	676.18.
	Aegypti plurali numero	Aquarum fluxus bis sistitur	899.55.	Auersio diuina	183.16.
	Aegypti serites	Aqua Ierusalem	887.45.	Auersio humana	183.7.
	Aegypto affines	Aqua maris	666.48.	Aues quadam	720.40.
	AEs	Aquila	447.32. & 647.19.	Auum nomina	809.40.
	AEsus	Aquile significatio	143.29.	Auum genus velocissimum	189.5.
	AEtatis noui testamenti felicitas	Aquilis	720.7.	Augurium	812.18.
	AEdificia	Aratie	172.19.	Auri & argenti vsus & abusus	672.45.
	AEdificiorum filij serui	Arbeel	176.28.	Auriferi & argentiferi	845.20.
	Affectus orationis vatum	Arbele vastatio	176.24.	Aurora	177.13.
	Agilitas	Arbores	234.16.		
	Agricultura	Arcana oratio	897.29.	B	
	Agriculturae partes	Architectura	432.6. & 782.20.	BABYLON	775.19.
	Agypti Herodum ultimus	Architectura	648.10.	Babylonensis captiuitas aliquo modo vitilis	823.7.
	Alchorani doctrina cruenta	Argentum	82.10. & 200.51.	Babylonis situs	720.5.
	Ala	Argumenta actionum sacrarum conseruatio	604.10.	Babylonicum regnum	359.38.
	Alga	Argumenta duo aduersus prouidentiam	651.1.	Baculus	871.22.
	Alexander	Argumentum quorundam refellit de fide & iustitia.	656.30.	Baladad	608.42.
	Alexandri successores	Argumentum ab inexpectato	637.20.	Baptisma, Spiritus sanctus & ignis	212.
	Allegoria	Argumentum a contentione	507.20.		
	Allegoria ratio	Argumentum a repugnantiis	99.17.	Baptisma duplex	896.8.
	Amantudo	Argumentum a coniugatis	128.17.	Basilica	151.40.
	Amaram	Argumentum a duplici comparatione	1187.11.	Bassan	328.16. & 866.6.
	Ambitio	Argumentum orationum prophetarum	818.50.	Belesus	608.43.
	Amphora	Argumentatio ab vsu	672.33.	Benedictio	757.40. & 838.6.
	Amplitudo	Argumentatio ab abstracto	635.5.	Bersabe	344.29.
	Amphibia animalia	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bethel	333.17. & 344.12.
	Angeli asstantes	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bethlehem duo	559.16.
	Angelorum ministeria	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bithumen	423.22.
	An idola moueantur aut laqueantur	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bonarum sententiarum abusus	932.2.
	Anima	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bona temporalia & spiritualia	59.3.
	Animalia principem agnoscunt prater pisces	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bonarum officium	49.22.
	Animalia hominum vsus	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bonarum definitiones peruerit diabolus	385.30.
	Animata pro hominibus vsurpata	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bonum summum	727.23.
	Animantes solitudinis amantes	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.	Bosra	303.6.453.5. & 541.23.
	Animantium motus	Argumentatio de necessitate, fide, & de operum bonorum iustitia diuina	657.2.		

INDEX.

Boni natura	328.21.	Ciuitas Dei	459.45.	Cunctatio nocet	502.14.
Brachium	876.17.	Ciuitas Ierusalem	661.53.	Cupiditas malorum fons	536.8.
Bruta & homo quibus modis mouent misericordiam	507.17.	Ciuitatis optimè constituta ratio	303.10.	Cupiditatis incrementa	367.3.
		Clamor	544.10.	Curatio malorum animi	141.51.
		Clamor in causa certa	572.50.	Currus & equi	850.42.
		Clementia Dei	491.13. & 868.40.	Cursus	243.23. & 646.3.
		Clementia expectatio	115.23.	Custodia	653.3.
		Celi duali numero	813.50.	Custos sanctorum prouidentia	387.24.
		Cogitatio & facultas rerum humanarum	812.10.		
		Cognatio	317.3.	D	
		Collatio scelerum	311.2.	DAVID	883.40.
		Colles	683.25.	David tabernaculum	343.50.
		Colores	812.34.	Damascus	295.33.
		Coluber	359.30.	Damascus Grabati	333.38.
		Columba	88.53.	Damascus Syria caput	843.42.
		Columbe simplicitas		Damnatio impietatis ante diem iudicij etiam	465.32.
		Commemoratio figura	650.50.	Debitorum exactio	805.45.
		Commoratio	695.35.	Decimatio	113.56.
		Commentariorum ratio	534.20.	De elocutione	798.42.
		Commune studium quid possit	116.35.	Defectio	294.38.
		Commune vtriusque brachij studium in Ecclesia.	751.24.	Defluuium	403.50.
		Concionum diuersitas	540.24.	Dei benignitas	632.44.
		Concipere	812.6.	Dei consilium	877.45.
		Conditio Israëlis in solitudine & in terra	180.24.	Dei consuetudo in vatum legationibus	417.50.
		Confirmatio per amplificationem	637.43.	Dei cura erga pios	654.16.
		Conformatio figura	643.50.	Dei custodia tantum certa	621.39.
		Confortari	752.56.	Dei electio	924.20.
		Confusio	453.54. & 663.20.	De idololatria disputatio	670.35.
		Congregare populum	250.6.	Dei exercitus	348.42.
		Congregare verbum	90.40.	Dei facultas	877.45.
		Conubia illicita	154.51.	Dei ira placari piorum precibus	383.54.
		Conscientia iudicium & iudicium	508.50.	Dei iudicij aequitas	384.21.
		Consilium	105.40. & 811.54.	Dei iuramentum	371.17.
		Certa via ad salutem	217.2.	Dei iustitia, lenitas & seueritas	600.26.
		Chalanne	365.30.	Dei lenitas, clementia, iudicium & seueritas	829.15.
		Chaldea	643.38.	Dei misericordia & iudicij seueritas	415.20.
		Chaldaicus paraphrastes locorum temporæ obseruat.	620.11.	Dei natura & vires	604.33.
		Charitas ecclesiastica	356.30.	Dei nomen.	357.28. & 499.8.
		Christus 785.2. 796.14. & 859.28. 894.12.		Dei opus	677.37.
		Christus aurea corona	799.11.	Dei potestas	414.30.
		Christus rex & sacerdos	804.30. & 818.5.	Dei potestas	414.30.
		Christus in corde terra	493.25.	Dei salus	211.8.
		Christi duplex natura	559.8.	Dei spectra ignea	682.10.
		Christi lux	852.25.	Dei tutela	284.29.
		Christi nomen	805.5.	Delectus ad munera	925.29.
		Christi patria	559.7.	Deliberationum genus	684.54.
		Christi victus	258.40. & 790.18.	Deliciae duplex	366.54.
		Christi victoria de impijs	442.30.	De mendis in latinis codicibus	859.47.
		Christiana pax	257.40.	Dementia ex proprietate	649.10.
		Christianorum de bonis vtriusque ratio	259.10.	Denarius numerus	373.4.
		Christianorum principum vera prouidentia cuiusmodi optatur	338.37.	Deo magis quam hominibus obediendum	393.25.
		Christo corona parata	819.43.	Deo omnia viuunt	663.53.
		Chus	684.12.	Deorum tutela falso creditur	61.50.
		Chusan	794.36.	Deprecari quid significet	824.5.
		Cidaris Pontificalis		Deprecationis loci	111.45. & 112.19.
				De predestinatione	347.15.
				De prapostio	492.14. & 790.42.
				De prouidentia cognitione	349.30.
				Descendentes à religione	707.22.
				Defi-	

INDEX.

<i>Ironia</i>	734.4	<i>Iustificatus</i>	72.32	<i>Lunatio</i>	871.50
<i>Iridetur, qui sp̄se improbi sunt</i>	152.30	<i>Iustitia</i>	375.54.381.1. & 778.35	<i>Lupus</i>	646.35. & 724.49
<i>Isaac</i>	589.1	<i>Iustitia diuina</i>	111.28. 174.45. & 824.50	<i>Lutum</i>	1423.28. & 661.11
<i>Isaie pater</i>	704.38	<i>Iustitia aeternorum</i>	636.1	<i>Luxuries vitæ</i>	366.46
<i>Israël 32.5.24. 339.53. & 507.42.</i>	428.2	<i>Iustitia, & iudicium res publicas conseruant</i>	378.43	<i>Luxus seminatium</i>	328.7
<i>Israël & Edom comparatio</i>	426.20	<i>Iustitia fidelium</i>	636.8	M	
<i>Israelis res</i>	844.14	<i>Iustitia humana</i>	635.20	MACHOMETVS	813. 12. & 889.33.
<i>Israelis terra fecunditas</i>	695.9	<i>Iustitia partes due</i>	398.45	<i>Magedo vrbs</i>	886.10
<i>Israelis terminus</i>	461.37	<i>Iustitia rationes due</i>	173.41	<i>Magistratus</i>	866.12
<i>Israelitarum condicio</i>	857.18	<i>Iustitia rationes iustus iustificatus</i>	72.32	<i>Magistratuū culpa nocēs populi</i>	858.27
<i>Israelitarum cōdicio post casum</i>	143.15	<i>Iustus</i>	72.32. & 173.40	<i>Magistratuū ignorantia nō excusat</i>	543.1
<i>Israelitarum dispersio</i>	188.15	<i>Iuuenca</i>	104.45	<i>Magna mala ex paruis iniūis</i>	133.39
<i>Israelitarum ignorantia</i>	406.47	L		<i>Magnā rerū grauissimus casus</i>	622.3
<i>Israelitarum miseria</i>	359.14. & 431.12	LABOR	634.46	<i>Magna potentia exitus ignominiosus</i>	618.50
<i>Israelitarum reuocatio</i>	861.24	<i>Laboro</i>	339.52	<i>Magna sacrorum librorum eloquentia & grauitas</i>	201.20
<i>Israelitarum secundum carnem condicio presens</i>	861.8	<i>Lacus</i>	852.22	<i>Malachia nomen</i>	920.20
<i>Israelitarum status</i>	161.50	<i>Lamentationum interpretatio</i>	537.35	<i>Magnus</i>	578.25
<i>Israelitarum vmbra</i>	852.25	<i>Lapides</i>	423.10. & 855.38	<i>Maledictio</i>	806.22
<i>Israelitica regio</i>	62.45	<i>Lapides fundæ</i>	854.51	<i>Maleficiozum exitus</i>	661.35
<i>Iter</i>	612.35	<i>Lapis Christus</i>	801.12	<i>Male partorum exitus</i>	322.41
<i>Itera seculi</i>	683.34	<i>Lapis primus & postremus</i>	802.25	<i>Malitia</i>	476.10. 511.23. & 839.32
<i>Iteris impediendi ratio</i>	57.32	<i>Lapis reprobatus</i>	802.38	<i>Maluosa calliditas hominum</i>	388.34
<i>Iubileus</i>	239.21	<i>Lectionis & partitionis capita</i>	751.33	<i>Malorum concordia</i>	902.35
<i>Iucunda vita publica</i>	405.30	<i>Lectionum continuatio</i>	856.19	<i>Malum culpa & poena</i>	320.16
<i>Iuda</i>	884.15	<i>Leana & pardus</i>	203.31	<i>Malum grauisimum insuetis</i>	342.45
<i>Iudaica religio & Christiana</i>	841.53	<i>Legis auctoritas & fides</i>	829.40	<i>Malum hominibus ex culpa</i>	451.41
<i>Iudaica captiuitatis tempus</i>	744.8	<i>Leo</i>	204.15. 318.40. 359.28. & 564.14	<i>Manum extendere</i>	705.53
<i>Iudæa montibus frequens</i>	151.52	<i>Leones</i>	724.48	<i>Manus significatio</i>	508.31. & 688.54
<i>Iudei Israelitæ</i>	789.24	<i>Leonis natura</i>	333.24	<i>Mareysa vrbs</i>	524.47
<i>Iudeorum argumenta aduersus Christum</i>	560.34	<i>Leonum nomina & natura</i>	117.12	<i>Mavis profundum</i>	587.45
<i>Iudeorum calamitates</i>	359.22	<i>Lætitia, exultatio</i>	152.50	<i>Maroth</i>	532.41
<i>Iudeorum & Christianorum differentia</i>	885.11	<i>Lætitia popularis tempora</i>	152.15	<i>Masculus</i>	939.42
<i>Iudeorum exercitatio</i>	581.48	<i>Letheco mensura</i>	82.43	<i>Mathabei familia</i>	792.14
<i>Iudeorum importuna condicio</i>	869.4	<i>Lex antiqua & noua</i>	552.15	<i>Matibia locus</i>	559.27
<i>Iudeorum transfugatio ad Babylonem</i>	365.21	<i>Libanus</i>	669.47. & 863.19. & 864.44	<i>Medica prognostica</i>	902.15
<i>Iudeus verus</i>	842.7	<i>Libanus Ierofolyma</i>	866.14	<i>Medicorum officium</i>	57.10
<i>Iudicij diuini æquitas</i>	307.18. 106.20. 142.50. & 143.1	<i>Libanus mons</i>	214.12	<i>Medium</i>	680.14
<i>Iudicij diuini formula</i>	97.57	<i>Liberatio ex AEGYPTO, eiusque significatio</i>	585.15	<i>Medium amorum</i>	680.4
<i>Iudicij diuini ratio</i>	266.22	<i>Libertas dicendi hominibus odiosa</i>	351.45	<i>Mensis</i>	772.23. & 871.54
<i>Iudiciorum Dei æquitas</i>	199.5. 324.6. & 383.50	<i>Limen</i>	720.49	<i>Mensis Ab</i>	112.52
<i>Iudiciorum gradus</i>	327.15	<i>Limen arroganter transire</i>	709.12	<i>Mensis certus index diuini iudicij aduersus Israelitas</i>	113.1
<i>Iudicium 375. 54. 546. 40. 638.14. & 640.33</i>	170.44. & 194.5	<i>Linguarum varietas in sententiâ red-denda</i>	90.2	<i>Mensis sexti dies prima</i>	767.35
<i>Iudicium Dei</i>	325.3	<i>Linguarum vsus</i>	61.39	<i>Menstruatio</i>	887.27
<i>Iudicium edi</i>	839.17	<i>Loca genibus cur sacra</i>	101.1	<i>Mentis perturbatio ex metu vel dolore</i>	404.33
<i>Iudicium pacis</i>	783.23	<i>Locorum & vrbium memoratio</i>	525.42	<i>Mercator</i>	194.29
<i>Iumenta</i>	903.53	<i>Locorum notatio & nomina</i>	559.12. & 783.13	<i>Mercatura</i>	478.52
<i>Iumentorum symbola</i>	408.38	<i>Loqui</i>	511.15	<i>Messias verus</i>	884.55
<i>Iuramenta</i>	706.40	<i>Lucena</i>	464.2	<i>Messa ab antiquis definitio</i>	884.53
<i>Iuramenta religionem arguunt</i>	167.13	<i>Lucena</i>	464.2	<i>Metonymia</i>	681.28
<i>Iuramentorum materia</i>	807.3	<i>Lucena</i>	464.2	<i>Milites meretricibus assuescunt</i>	350.4
<i>Iuramentorum negligentia</i>	408.49	<i>Lugentium habitus</i>	405.15	<i>Militum & exercituum ratio</i>	243.7
<i>Iurandi forma</i>	866.42	<i>Lugere</i>	233.14	<i>Mimosi</i>	158.18. 205.26. & 375.2
<i>Iurare</i>	371.25	<i>Lugubres dies mortuorum</i>	154.25	<i>Mimarum Dei catastrophe</i>	63.44
<i>Iurare in anima</i>	381.1	<i>Lumbi</i>	611.12	<i>Minas Dei euentu carere Deum cupit</i>	687.3
<i>Iurgium</i>	635.47	<i>Lumen Christi</i>	582.20	<i>Minatio</i>	531.32
<i>Iustificatio</i>				<i>Minha</i>	935.20

INDEX.

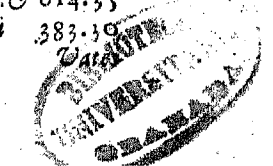
<i>Ministrorum animi & studia</i>	351.34	<i>Nimia vrbs conditores</i>	596.6	<i>Oratio</i>	677.2
<i>Ministrorum publicorum ordines quatuor</i>	724.30	<i>Nomen</i>	727.10. & 864.37	<i>Orationes</i>	778.24
<i>Miracula</i>	491.33	<i>Nomen arcanum Dei</i>	193.40	<i>Orationis fructus</i>	251.38
<i>Misericordia</i>	57.14. 194.5. 347.10. 680.28. & 928.51.	<i>Nomen Dei ineffabile apud gētes</i>	503.1	<i>Orationum piarum exitus</i>	585.3
<i>Misericordia Dei</i>	50.44. & 87.44	<i>Nomen Prophetæ de Idumæis</i>	443.14	<i>Orationum vis</i>	632.44
<i>& 170.37</i>		<i>Nomina</i>	772.24	<i>Orbis partes</i>	719.30
<i>Misericordia & lenitas Dei</i>	587.7	<i>Nomina diuina</i>	184.44	<i>Orbis terra</i>	852.23
<i>Misericordia & iustitia</i>	130.32	<i>Nomina ex numeribus imposita</i>	823.32	<i>Ordo distinctus in religionis ordine</i>	706.32
<i>Misericordia perpetua est</i>	125.8			<i>Ordo in acie</i>	243.49
<i>Misericordia semper in oportunitate</i>	655.10	<i>Nominis proprii appellatio causa humilitatis</i>	389.3	<i>Oriens</i>	796.18
<i>Misericordia definitio</i>	123.19	<i>Nominum partium mundi significatio</i>	898.45	<i>Os oris</i>	545.4
<i>Misericordia & iustitia rationes</i>	117.52	<i>Nominum reducentorum ratio</i>	463.12	<i>Ones</i>	105.43
<i>Misericordia magnitudo</i>	174.23	<i>Nominum varietas</i>	505.2	P	
<i>Mispat mons</i>	109.3	<i>Nomi testamenti ætas aurea</i>	836.44	PALÆSTINA	843.56.
<i>Moab</i>	305.25	<i>Nomi testamenti felicitas</i>	212.51	<i>Palaestini</i>	321.38
<i>Modestia</i>	804.5	<i>Nouum testamentum</i>	785.5	<i>Parabolam sumere</i>	660.29
<i>Mosis vaticinium laudatio</i>	443.23	<i>Nox</i>	899.17	<i>Paradisus</i>	128.1. & 555.10
<i>Monarchia nulla futura</i>	812.25	<i>Nubes matutina</i>	202.19	<i>Paranomasia & allusiones</i>	532.10
<i>Mons Oliuarum</i>	898.35	<i>Nuditas</i>	530.9	<i>Parcere</i>	251.46
<i>Mons religionem significat</i>	551.5	<i>Nullum verbum otiosum in sacris libris</i>	320.36	<i>Pardi</i>	646.13
<i>Mons Sion</i>	465.16	<i>Numen</i>	59.15	<i>Parentum amor</i>	890.37
<i>Mons sanctus</i>	239.43	<i>Numerorum collectio</i>	661.45	<i>Pastio</i>	233.41
<i>Montana</i>	318.20	<i>Numerorum religiones quibus modis autæ</i>	143.31	<i>Pastor prudens</i>	875.16
<i>Montes</i>	101.9. 688.5. & 812.1	<i>Nunc</i>	934.6. & 112.39	<i>Pastor stultus</i>	ibidem
<i>Montes appellati</i>	567.24	<i>Nunc exhortantis</i>	752.54	<i>Pastores</i>	293.17. & 379.10
<i>Montes colles</i>	683.25	<i>Nunc illatio</i>	551.49	<i>Pastorum officium</i>	392.37
<i>Montes venatione abundant</i>	109.6	<i>Nuntiatio</i>	679.25	<i>Paterna doctrina</i>	226.45
<i>Montis Dei altitudo</i>	551.23	<i>Nuntius</i>	934.6	<i>Patria notatio</i>	204.40
<i>Montium natura</i>	801.1	O		<i>Pauoris effectus</i>	586.40
<i>Mores</i>	199.35	OBSERVATIO	804.5	<i>Pax</i>	840.42
<i>Mors</i>	862.45	<i>Oculi</i>	844.36	<i>Pax Christi</i>	562.21
<i>Mors Dei ministra</i>	659.18	<i>Oculi Dei</i>	413.50	<i>Pax & securitas filiorum Dei</i>	69.50
<i>Morbi ex prosperitate</i>	57.12	<i>Oculus Dei prouidentio</i>	786.35	<i>Pax vera</i>	552.45
<i>Mortis nomina</i>	682.40	<i>Oculus Domini</i>	802.55	<i>Peccata peccati corpus</i>	790.35
<i>Mortui cum Christo</i>	693.45	<i>Odiosa imprecatus</i>	358.21	<i>Peccatum</i>	887.27
<i>Mos expugnatorum</i>	375.15	<i>Oder</i>	214.11	<i>Peccatum à Deo auertit homines</i>	94.6
<i>Mulieres</i>	327.41	<i>Odor gratis</i>	337.46	<i>Peccatum peccati poena</i>	101.36
<i>Mūdi æternitas falso existimata</i>	904.37	<i>Odium in posteros Iudeorum Christianos non probandum</i>	456.46	<i>Peccatum pro hostia</i>	95.44
<i>Munia publica ad publicam vtilitatem</i>	579.51	<i>Officij ratio duplex</i>	929.29	<i>Peccatum voluntarium est</i>	454.44
<i>Muri</i>	712.43	<i>Officiorum genera tria in pietate</i>	87.54	<i>Pecuaria res</i>	808.1
<i>Musica genera</i>	369.20	<i>Olei vsus</i>	575.34	<i>Peculiaris Dei populus</i>	786.40
<i>Musica ratio</i>	368.27	<i>Oleum</i>	234.16	<i>Pecunia consciscenda modis</i>	543.44
<i>Musica vsus</i>	369.15	<i>Os factus</i>	337.40	<i>Pedes Dei</i>	898.34
<i>Mutatio & innovatio natura</i>	884.50	<i>Osua</i>	214.2	<i>Pedum</i>	870.24
<i>Mutationes rerum Deo cura</i>	448.5	<i>Omnes</i>	109.33	<i>Penuria verbi Dei</i>	406.14
<i>Mysteriorum indicatio & interpretatio</i>	584.50	<i>Omne vi sit vniuersale</i>	705.3	<i>Permutatio figura</i>	75.12
N		<i>Omnia à Deo gubernari</i>	802.54	<i>Perpendicularum</i>	383.16
NABUCHODONOSORIS	610.44	<i>Omnia diuino consilio regi</i>	683.44	<i>Perpetua lætio</i>	751.30
<i>Naturalium rerum vsus</i>	349.39	<i>Onager</i>	148.26	<i>Perfarum imperium</i>	359.40
<i>Natura obedientia</i>	335.33	<i>Onus</i>	330.39. 631.30. 843.20. & 877.17	<i>Perfarum mutatio</i>	536.46
<i>Naues antiquæ</i>	488.45	<i>Operari</i>	642.49	<i>Persa</i>	814.15
<i>Nazareni</i>	825.26	<i>Opibus & diuitijs puniuntur homines</i>	642.4	<i>Persecutiones Ecclesiæ</i>	896.9
<i>Negatiua vniuersalis</i>	674.35	<i>Opiniones aliena euellende</i>	783.25	<i>Personarum mutatio</i>	536.46
<i>Nilus</i>	415.6	<i>Oppida vrbibus salubriora</i>	564.48	<i>Pertinacia</i>	115.17
<i>Nimrod tyrannus</i>	563.3	<i>Optimorum victus</i>	154.7	<i>Pestis causa</i>	381.43
<i>Nimias</i>	477.28	<i>Oracula prophetarum certissima</i>	644.12	<i>Petrus Villegas pictor insignis</i>	277.38
<i>Niniue</i>	499.31. & 720.13			<i>Phalega</i>	906.17

INDEX.

Pietatis definitio & partes 572.23
Pietatis officia omnia 574.21
Pietatis partes duae 87.15
Pietatis studium 838.44
Pietatis usus ex recte constituta repu- blica 855.4
Pij populi dispersio 272.48
Pij populi fortitudo Deo 880.32
Piorum cura Dei 6c4.40
Piorum delectus 895.9
Piorum & incredulorum discrimen 655.40
Piorum hominum preces efficaces 382.30
Pisces 90.41. & 705.32
Pisces brutissimi 637.45
Piscium respiratio 494.25
Platanus 505.29
Plantarum nomina 505.5
Plethoria 57.7
Plumbi poena 808.48
Pluviarum commoditas 856.33
Pluviarum oportunitas 378.33
Poena fassidentium verbum Dei 407.43
Poena malum publicum 310.17
Poena nunquam sine culpa 647.2
Poena peccati peccatum 836.25
Poena temporalis 103.15
Poena ad correctionem exacta earumq; argumenta 574.37
Poena ferenda Israelitis tempus 63.18
Poenitentia 1.1. 50. 508. 1. & 841.35
Poenitentia virtus 119.43
Poenitentiae aersio 182.49
Poenitentia expectatio 655.7
Pollus in anima 755.20
Pons principis partes 849.30
Populi 526.4
Populi auaritia, prodigalitas & super- stitio 145.23
Populi auctoritas ad intercedendum in legibus ferendis 109.40
Populi ingenium sacerdotum officium 92.41
Populi officium erga religionis sancti- moniam 145.3
Populus Dei 251.11
Populus magistratus 866.12
Populus regum studia imitatur 134.47
Porta piscium 709.34
Portarum membra 411.12
Porte 839.14
Posteritas & expectatio in sacris quid 743.44
Praecceptorum quorundam ratio 153.35
Praecipua ratio Deo conciliandi 827.2
Praecoxia in montibus 609.40
Praecoxi tone argumentum 500.16
Praecoxium 808.42
Prada 634.50
Praedestinatio non sapienter intelligitur a quibusdam 143.20
Praedictiones natura sua vera & certa causa manente 635.1
Praedictiones non omnes necessarias 511.28
Praescientia 905.1
Praesens Dei virtus & facultas 601.13
Praesens tempus 498.41
Praesidium verum Deus 376.43
Praeteritum 251.47
Proces 778.25
Primogenibus 905.14
Principes consulentissimi 847.14
Principibus adest gratia 751.20
Principi aequitas seruanda 536.35
Principum sententia quantum valeat in populo 129.7
Priuatum & publicum populi officium 92.16
Priuatum officium 839.2
Proditio 100.4
Promissa regiones non optenta 844.2
Propheiarum illustratio 653.55
Propheiarum officia duo 545.20
Propheiarum patres 10.13
Propheiarum patria 5.1.7.36. & 704.14
Propheiarum tempora 11.36
Propheias hominum vilitatis causa crea- tos 653.8
Propheias 889.8
Propheia 262.2
Propheica auctoritas 82.28
Propheici gradus 264.2
Propheici modi 195.54
Propitii 379.39
Propitiosa 322.53
Propugnatio fortissima 612.53
Prosperitas vera cum pietate 152.38
Providentia 21. 59. 413. 55.476.36. 802.54 815.33. & 904.41
Providentiae argumentum 105.36. & 373.10
Providentiae Dei assertio 334.49
Prudens 354.23
Prudentiae definitio 450.25
Pseudopropheta 889.8
Publica iniuria publice calamitatis cau- sa 451.30
Publicarum poenarum tempus 535.3
Publica salutis consilium 459.1
Publicum officium 839.14
Pudet homines mali exitus 662.50
Puluis 531.30
Pueri 250.19
Punitio principum & populi 527.1
Quarendus Deus quomodo 355.12
Quia illata 667.7
Quinque Christi signa 788.20
Quinque vicia signa Christi 261.5
Quintilianus 664.25
Quis 604.8
Quisquilia 202.28
Quomodo vox 185.18
R
RADIX peccati satan 792.2
Reconciliatio Iudaorum 212.15
Recordari, visitare 158.46
Reges 379.10. & 804.32
Regna diuino iudicio euerri 815.25
Regnum Dei 963.53
Regia & pontificalis dignitas 793.43
Regnorum rationes 779.44
Regum arces 332.1
Regum Israelis exitus 177.8
Regum notatio in vatibus 525.1
Regum Iudaorum dignitas ibidem
Relictio 905.25
Relatius 659.43
Religio 896.38
Religio erga diuina verba 396.38
Religio societatis conseruatrici 103.44
Religionis & superstitionis discrimen 172.9
Religionis prophanatio malorum ini- tium & causa 147.34
Religionis pura simplicitas & facilitas 175.20
Religionis ratio 124.33
Reliquia 836.54
Repetitio 239.51
Repetitio verbi 75.18
Reprehenduntur vitia 351.13
Reprobatio 905.23
Rerum agrovig, legitimus vsus 232.1
Rerum natura 604.28
Respublica 534.35
Restitutionis humanae ratio 173.20
Rete sagena 651.55
Resurrectio mortuorum Christi 120.27
Restitutio diuina 156.34
Rex Christus 848.45. & 904.8
Ricinus 505.25
Rixa 638.30
Rogata oblati minora 621.2
Roma vrbs 113.38
Roma 322.10
Romani 229.14. & 814.20
Romae pietatis christiane in gentibus propugnanda exemplum 541.33
Ros mane transiens 202.20
Rubigo 336.33
Rustica rei vtilitas 336.45
S
SACCUS 658.11
Sacerdos 505.14

INDEX.

Sacerdos 804.34
Sacerdotes 866.31. & 870.52
Sacerdotes ministri 234.41
Sacerdotes ob populi scelus reprehendun- tur 92.35
Sacerdotis officium 795.14
Sacerdotum auctoritas 129.11
Sacerdotum officium & populi erga sa- cerdotes obseruantia 95.20
Sacerdotum peccata 94.8
Sacrificia antiqua 124.47
Sacrificia antiqua deserunt 125.7
Sacrificia noui testamenti 363.18
Sacrificia noui testamenti 124.47
Sacrificiorum ratio 933.50
Sacrificiorum ratio atque vsus 150.24
Sacrificium & libatio 232.50
Sacri libri aliorum auctorum rationes componuntur 597.12
Sacrorum genera duo 101.14
Sacrorum studiorum commendatio 1260.41
Sacrion verborum ratio cognoscenda 294.25
Sagena, rete 651.55
Salem altera 268.2
Saluator, Deus 581.12
Salus & felicitas animorum, Dei do- num 258.20
Samarita 322.3
Samarita impietatis caput 208.15
Sanctificare 707.12
Sanctificare populum 250.6
Sanctificatio 459.34. & 755.31
Sanctorum distinctio 754.43
Sanctorum virorum pietas & cura er- ga populos 379.25
Sanctus quid significet 185.2
Sanguis esus 846.37
Sapiens quis 217.20
Sapientia 845.4
Sapientia Dei 877.55
Sapientia ratio 727.36
Sarcasmos 142.30. 152.21. & 660.2
Sarcasmi amplificatio 156.5
Sardanapalus ac Teuofconcoleros 475. & 477.30
Sardanapalus Assyriorum vltimus 603.47
Sarpas 462.29
Scelera alia alijs diuini dissimulari a Deo propter poenitentiam 324.25
Scelera sponte admitti 839.41
Scelerum gradus 535.24
Scelerum partes prima 508.15
Scelerum poena 453.45
Scelus 400.50
Scientia Dei 87.48
Scientia quid 132.12
Scribere 654.33
Scriptura nostra causa dicitur 339.16
Scripturarum finis 424.58
Sibylla 773.53
Sibem vrbs 129.35
Sicut 883.24
Sidon 844.50
Sigilla 758.49
Signa secundi aduentus 266.30
Signorum genus duplex 265.7
Similitudo 196.4
Similitudines in arte 138.30
Simulachra capta 305.1
Simulachrorum deorum vilitas nulla 672.16
Singularis pro plurali 200.48
Singularis prouidentia Dei in populum suum 803.10
Singula secla expugnantur ipsorum ar- mis 675.3
Sinistra 851.15
Sion 459.40. & 555.3
Sion christiana ecclesia 465.21
Sion filia 849.7
Sion Ierusalem ibidem 407.25
Sitis importuna Sol 936.23
Solis & Luna via 52.20
Sollicitudo erga Deum 572.30
Somnium 262.45
Sors noui testamenti 429.33
Spes Israelitarum 852.45
Spina 57.22
Spiritualia commoda 797.25
Spiritus 157.20. & 659.34
Spiritus communicatio 261.19
Spiritus cum genitio 100.32
Spiritus diuini misericordia 238.25
Spiritus diuini virtus 557.45
Spiritus hominis 878.1
Spiritus ministratiuus 264.37
Spiritus sancti eloquentia 686.8
Spiritus sanctificatio 262.18
Spiritus sanctificationis 264.35
Spiritus sanctus fidem amplificat 72.19
Spiritus varij 889.40
Sponsalium rationes 72.21
Sponse luctus 232.15
Sponsi 250.20
Status 99.31
Stillare 39.35
Stimulus quintus 337.52
Strops 796.18
Studium 227.2
Studij proprii cupiditas 110.32
Studiorum praecipua praepcepta 132.33
Stultorum sera sapientia 156.29
Sua culpa homines male habet 871.30
Subsolanus 191.36. & 647.42
Super 708.54
Superstitionis vulgus appetens 110.10
Supra 659.38
Suscitari 853.23
Syllepsis 777.4
T
TABERNACULUM 645.11. & 883.15
Tabernaculi pelles 684.47
Tacere 645.11. 790.24
Tadium 872.10
Tempestas 601.10
Tempestates mouent impios 481.9
Tempestatum causa 480.5
Templi descriptio 250.35
Templi edificatio 766.26
Templi euentus 71.28
Templi excelsi dies ibidem
Tempora a Ieremia praedicta 745.28
Tempora discipulorum 561.15
Temperis beati descriptio 69.1
Temporum notatio 766.45
Temporum ratio 176.26. & 524.54
Tempus 745.15
Tempus, dies 159.51
Tempus Ione 475.50
Tempus prophetae posterioris 766.24
Tenebrae 359.2
Termini Israel 344.42
Ternarius 71.18
Terra 837.9. & 877.53
Terra Domini 153.49
Terra consideratio 344.27
Terra sanctae ratio 127.15
Terra translatione in sermonem 90.9
Testamenti confirmatio 851.45
Testimonia veritatis ab hostibus etiam Thaber mons 109.3
Tharbis 478.1
Themam 303.6. 451.18. & 681.19
Theologicae rationes & linguarum cog- nitio 534.20
Timere 481.33
Timor 490.40
Timor Dei robur addit 386.25
Timor Domini 726.1
Tonofconcoleros 603.46
Tonoftributa 379.25
Tortis 793.15
Tortum argumentum 265.1
Transnigratio 816.25
Trepidare 188.43
Tributorum & bellorum comparatio 149.15
Triplex lex ad ciuitatem diuinam opti- nendam 267.26
Triticum 214.30. & 234.15
Tritura 172.20
Triumphatores 648.19
Trophaea & tituli 558.7
Tuba canere 239.18
Tullus 664.23
Turbatorum temporum licentia 166.6
Turbo 601.10
Turris gregis 555.12. & 712.44
Tyrannis nulla perpetua 662.58
Tyrannorum casus plausibilis 623.7
Tyrannus 638.10. & 648.20.
Tyrus vrbs 648.40. 844.50. & 845.36
Vacca 327.16. 328.15. & 41
Variati coloris significatio 813.1
Varius prophetaum vsus 773.47
Vas 208.2. & 482.18
Vasa 370.10. & 614.35
Vates cur aliquid interrogati 383.19

I N D E X.

Vates quidecim de reſtitutione Iudaeorum praedixere	82.14	Vestium notatio	708.38	Viris	257.28
Vaticiniorum causa	767.6	Vestium ſiſto	247.16	Vitioſum debile	939.52
Vaticiniorum certitudo	177.4	Vetatio figura	455.32.	Umbrarum & plantarum natura	514.52
Vaticiniorum obſcuritas	774.22.	Veteru & noui teſtam enti ſancti	883	Vnguenta	370.14
Vaticinium	313.33	Via Gallicana	409.45	Vnigeniti lactus	405.28
Vatum diligentia & exitus	123.33	Victoria euangelij	557.55	Vocare	788.12
Vatum exordia quaedam ad magnam ſalutem cauendam	260.50	Victoria ſpiritualis	574.21	Vocatio	836.55
Vatum praedictiones diuinae prouidentiae argumenta	116.54	Victoris & victi condicio	273.8	Voces lamentis aptae	530.38
Va	617.12	Victorum ſuperborum inſultatio in vi-		vocula conuerſiua	654.5
Veloce	315.45	Etos grauiſſima eſt	667.24	Volatilia	705.30
Venatio pro bello	377.5	Videre in aliquem	582.53	Volumen	805.38
Venatores	376.53	Via Domini	551.53	Volumen ſine altitudine	806.3
Venter	693.9	Vindicatio	582.8	Voluntas ſigni & beneplaciti	511.38
Vera & falſa doctrina diſtincta	891.7	Vinea	234.15. & 837.15	Voluntaria oblationes	333.51
Verba bona	903.1	Vini in ſacrificijs uſus	154.18	Votum	939.48
Verba inania	158.23	Vini mixtiones	99.8	Vrbes aperte	784.16
Verba lugubria	373.40	Vini vis	658.28	Vrbes ſacrae	128.49
Verba artium propria & ſimplicia	740.34	Violentum contra naturam	663.56	Vrbiſ ſitus	709.39
Verbum	505.43	Vir 243.54. 482.4. 502.32. & 833.38.		Vredo	336.33
Verbum cauſa	524.35	Vir relatiuum	61.12	Vriſa	203.36
Verbum Domini	475.22	Virgo	342.42	Vriſus	359.28
Verbum Domini cuiusque efficientia	552.35	Virgo Chriſti mater.	635.28	Vriſus tributum	543.47
Veritas Dei 87.4. 834.50. & 840.42.		Virtutem omnem in Deo eminenter eſſe		Vriſus noſter ex antiquis rebus	789.30
Veritas populi	834.53	170.27		Ut, affirmat	496.8
Veritatem dare	588.35	Virtutis cultus	176.50	Vua ſicus	62.23
Veritatis euangelij lux & commoditas	890.12	Virtus perpetua	363.15	Vulgus	455.48
Veritatis & ſapientia victoria	158.42	Virtutum & vitiorum bellum	385.50	Vulgi ingenium	94.38. & 111.2
Verorum & popularium prophetarum differentia	157.45	Vis	194.46. 634.24. 811.55.	Vultus ſingendi artifex	
Verſio vulgata	693.35	Viſio	262.45. 525.48. & 631.45.		
Veruntamen	194.42	Viſitare	97.40. 151.2. 158.32. 708.54. 858.51. & 859.16.		
Veſtes regia	505.54	Viſus certiffimus	585.53	Zacharias	828.48
		Viſus ſenſus	582.51. & 688.9	Zelus	779.14
		Vita humana prudenter & feliciter inſtituenda ratio	727.5	Zeuſma	684.46
		Vites colibus gaudent	214.43	Zorobabel oriens dicitur	817.17
				Zorobabelis electio quid	759.14

ANTVVERPIÆ EXCVDEBAT CHRIS-
TOPHORVS PLANTINVS REGIVS
PROTOTYPOGRAPHVS, ANNO
CL. IO. LXX. MENSE DECEMB.